

A LIBERATION-trilógia 3. kötete

RICK ATKINSON

ÁGYÚDÖRGÉS ALKONYATKOR

A HÁBORÚ NYUGAT-EURÓPÁBAN,
1944-1945

GABO

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ
FÖLDKÖZI-TENGERI
ÉS EURÓPAI HADSZÍNTERE

FORDÍTOTTA
Dr. Molnár György

RICK ATKINSON

ÁGYÚDÖRGÉS ALKONYATKOR

A HÁBORÚ NYUGAT-EURÓPÁBAN,
1944-1945

A *Liberation*-trilógia 3. kötete

GABO

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000551439

A fordítás Rick Atkinson:

The Guns at last Night: The War in Western Europe, 1944–1945.

Volume Three of the Liberation Trilogy

(Henry Holt and Company, New York, 2013) alapján készült

Szerkesztette: Sebes Katalin

Borítóterv, műszaki szerkesztés, tördelés: Gyergyák Bence

Copyright © Rick Atkinson, 2013

Hungarian translation © Dr. Molnár György, 2015

Copyright © Gabo Kiadó

Felelős kiadó: Földes Tamás

Irodalmi vezető: Rózsa Judit

ISBN 978 963 406 054 3

2

355
A94

Azoknak, akik nem ismertek
sem engem, sem téged,
mégis mindnyájunkért szenvedtek.

De, kedvesim bocsánat
Hogy ily lapos, lendülni lomha szellem
E rossz állványra ily orjási tárgyat
Mer hozni. E kakasvívó porondon

Elfér-e Frankhon földje?*

Shakespeare: V. Henrik. Prológus

* Fordította: Németh László

TARTALOM

TÉRKÉPEK JEGYZÉKE	12
TÉRKÉP-JELMAGYARÁZAT	13
A SZÖVETSÉGESEK PARANCSNOKI LÁNCOLATA	14
BEVEZETÉS	15
ELSŐ RÉSZ	
1. INVÁZIÓ	75
A túlsó part	75
Az első dagály	86
A Pokol strandja	102
A hódító paradicsoma	122
2. BEHATOLÁS	135
„Az egyéni kinszenvedések hosszú, vékony vonala”	135
A banditavilág	141
Terror töri meg a terrort	155
Milyen könnyű kísértetet csinálni valakiből	165
3. FELSZABADULÁS	181
Az irtózatos húsdaráló	181
A fényes nap elsötétült	202
Büntetésed kimérői	214
Korunk legkedvesebb története	246

MÁSODIK RÉSZ

4. ÜLDÖZÉS	269
„A vadász éhes”	269
A Bűzök sugárútja	286
„Keményítsétek meg a szíveteket, és lőjetek!”	310

5. A NYUGATI FALNÁL	332
„Öt rozscipó és három aprócska hal”	332
Minden falu erődítmény	343
Piac és Kert	361
A nyílvesző, amely nappal repül	386

6. A BEKEBELEZŐ ERDŐSÉG	406
Nagy Károly sírja	406
„Ne hagyja, hogy úgy tegyünk, mintha minden rendben lenne velünk”	418
A létező legpocsékabb hely	430

HARMADIK RÉSZ

7. SZÁRNYAK CSAPKODÁSA	457
Túl kicsi város a tragédiához	457
„Hit a jóindulatú világmindenségben”	463
A Végítélet Földjére	485
„A Gondviselés rendelkezik, nekünk pedig engedelmeskednünk kell”	500

8. EGY TÉLI ÁRNYÉK	523
„Valamennyien annyira emberek vagyunk, hogy az már szánalmas”	523
Mindent egy lapra tenni fel	536
A fényvonal	547
„Csak óvatosan, fiúk! Veszély előttünk”	566

9. A DUDOR	579
Randevú valami lángoló városban	579
„Miért nem csomagolnak?”	602
A háború nyersen	618
„A dicsőségnek megvan az ára”	642
Agónia Hírcsatorna	661

NEGYEDIK RÉSZ

10. ARGONAUTÁK	677
Világpolgárok	677
A végzetes konferencia	691
„Csak a szemünk él”	715

11. ÁTKELÉSEK	740
A belső ajtó Németországba	740
Kettő, ha tengeren	757
„Az ellenségnek jó oka van félni tőle”	774
A szerelmesek veszekedése része a szerelemnek	784

12. GYŐZELEM	799
A vadállat jele	799
Sárkányország	809
„Isten! Hol vagy?”	824
A nagy csend	842

EPILÓGUS	853
----------	-----

JEGYZETEK	871
VÁLOGATOTT FORRÁSOK	1055
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	1077
MUTATÓ	1083

TÉRKÉPEK JEGYZÉKE

1. A második világháború földközi-tengeri és európai hadszíntere	ELŐZÉK
2. A normandiai partraszállás, 1944. jún.	27
3. Az Overlord-hadművelet végleges terve, 1944. jún. 6.	74
4. Omaha partszakasz, 1944. jún. 6.	107
5. A benyomulás a szárazföld belsejébe, 1944. jún. 6-30.	134
6. A Goodwood-hadművelet, 1944. júl. 18-20.	197
7. Cobra-hadművelet, az áttörés, 1944. júl. 24-27.	205
8. Német támadás Mortainnél, 1944. aug. 7.	223
9. A falaise-i katlan, 1944. aug. 16-21.	235
10. Párizs felszabadítása, 1944. aug. 23-25.	251
11. A Dragoon-hadművelet, 1944. aug.	268
12. Üldözés felfelé a Rhône mentén, 1944. aug. 29. - szept. 14.	305
13. Üldözés a német határig, 1944. aug. 26. - szept. 11.	314
14. A Market Garden-hadművelet, 1944. szept. 17-26.	363
15. Az Aachenért vívott csata, 1944. okt. 7-21.	405
16. A Hürtgen-erdőségben vívott harcok, 1944. nov. 2-9.	440
17. A 3. hadsereg Metznél, 1944. nov. 8. - dec. 2.	478
18. Strasbourg elfoglalása és patthelyzet Elzászban, 1944. nov. 26.	506
19. Hadjárat a Siegfried-vonalnál, 1944. szept. 11. - dec. 15.	522
20. A Dudor: a 6. páncéloshadserg támadása, 1944. dec. 16-21.	578
21. A Dudor: az 5. páncéloshadserg támadása, 1944. dec. 16-19.	592
22. Bastogne, 1944. dec. 21-26.	621
23. A nyugati front, 1945. jan. 3.	652
24. A colmari zsák, 1945. jan. 20. - febr. 5.	722
25. Át a Roerön: a Veritable- és a Grenade-hadművelet, 1945. febr.-márc.	736
26. Átkelés a Rajnán, 1945. márc.	739
27. A Varsity-/Plunder-hadművelet, 1945. márc. 24-28.	763
28. A Ruhr-vidék bekerítése, 1945. márc. 28. - ápr. 14.	778
29. Győzelem Európában, 1945. máj. 8.	798

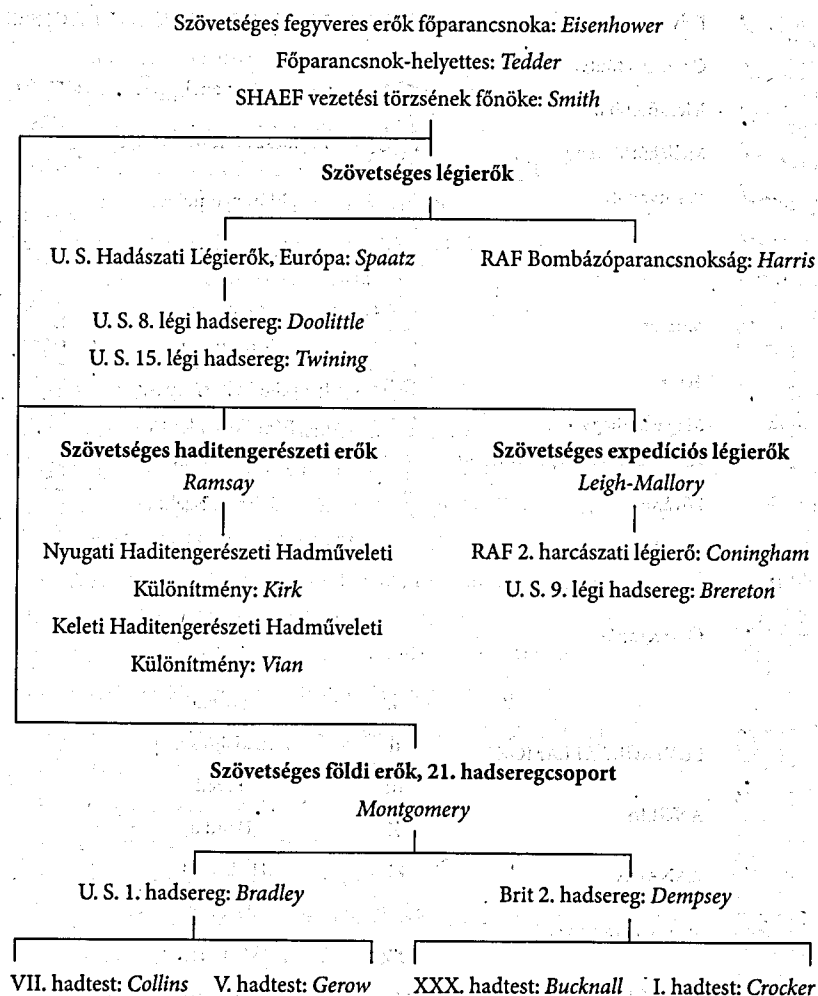
TÉRKÉP-JELMAGYARÁZAT

	TENGELYHATALMAK	SZÖVETSÉGESEK
	Folyó/patak	
	Országos főút	
	Jelentősebb út	
	Mellékút/ösvény	
	Vasút	
	Erdős terület	
	Mocsár	
	Terep	
	Magaslat/hegy	
	Város/falu, városias beépítésű terület	
	Főváros	
	Repülőtér	
	Jellegzetes tereptárgy	
	Összecsapás	
	EGYESÜLT ÁLLAMOK	
	ANGLIA	
	KANADA	
	NÉMETORSZÁG	
	FRANCIAORSZÁG	
	SZOVJETUNIO	
	Arcvonal	
	Légideszant leszállóhelye	
	Előrenyomulás	
	Visszavonulás	
	Gyalogság	
	Páncélosok	
	Páncélgránátos/gépesített	
	Páncélosfelderítő	
	Légideszant	
	Utász/műszaki	
	Vitorlázó repülőgépen szállított	
	Század	
	Zászlóalj/osztály	
	Ezred	
	Dandár	
	Hadosztály	
	Hadtest	
	Hadsereg	
	Hadseregcsoport	

A SZÖVETSÉGESEK PARANCSNOKI LÁNCOLATA

TÁMADÓ CSOPORTOSÍTÁSOK, OVERLORD-HADMŰVELET,

1944. JÚNIUS 6.

BEVEZETÉS

Gyilkos fagy¹ csapott le Angliára 1944 májusának közepén; és megakasztotta a szilvafák meg a bogyósok bokrainak fejlődését. Még különösebb volt a hosszan elhúzódó szárazság. A szállodák intő feliratokat helyeztek ki fürdőkádak fölé: „A 8. hadsereg katonái napi fél literrel keltek át a szivatagon. Csak háromhüvelyknyit, kérjükl!” A brit lapok arról számoltak be, hogy még a király is „tisztán tartja magát heti egy fürdészel, olyan kádban, amelyet csak az általa felfestett vonalig töltenek meg”. Az orkánerejű északi szelek a földön tartották a Kelet- és Közép-Angliából felszálló szövetséges bombázók döntő többségét, bár időnként még mindig láthatók voltak az égen a kontinens felé húzó hatalmas repülőerődrajok, amelyek kondenzcsíkjai, mint a strucctollak, borították el az eget.

A közel ötesztendei háború után a brit városok „elkoszolódtak, ápolatlanok és olyan elhanyagoltak, mint egy szuvas fog”, mondta egy amerikai látogató, aki úgy találta, hogy „az emberek úgy emlegetik» a háború előttet«, mintha hely lenne, nem idő”.² Az országot elborították a nehéz szagok; a régi koromé, az olcsó széné és a fáradságé. Birminghamtól Plymouthig vadvirágok vertek gyökeret a lebombázott házak helyén: csorbóka, oxfordi aggófű és leánder füzike, egy hosszú szárú, bíborszírmú virág, amely, úgy látszott, különösen szívesen nő a katasztrófa sújtotta telkeken. Kevésbé bukolikus jelenség volt a London 4830 kilométeres szennyvízcsatornájában nyüzsgő több millió patkány. A patkányirtók hatvan tonna cink-foszfáttal mérgezett felvágottat és bárium-karbonátba áztatott romlott kenyeret szórtak szét odalenn.

A nélkülözés úgy ülte meg az országot, mint még egy további szag.³ A brit férfiak húszhavonta vásárolhattak egy új inget. A háziasszonyok pipaszurkálóból hajlítottak maguknak hajcsatot. A vaskerítéseket és korlátokat ócskavasként rég elnyelte a hadigazdaság, még a temetők is kerítés nélkül álltak. Régen hiánycikké vált a töltőtoll, a jeggyűrű, a lepedő, a zöldséghámozó, vagy akár csak a cipőfűző. Plakátok ostorozták

a pazarlást, amelyet a „Tékozlás-poloska”, egy horogkeresztes ragyákkal éktelenkedő karikatúra kártevő-ábrázolásával jelenítettek meg. A hirdetési rovatban, például a londoni *Times*ban, olyasmik jelentek meg, mint a „fölslegessé vált műfogsort” kereső, vagy a sebesült orosz katonalovak megsegítésére pénzadományokat kérő apróhirdetés. A Chez-Vous háztartási szolgáltató cég külön megígérte „a bombázott kárpitosmunka és szőnyegek tisztítását”.

Más kormányzati falragaszok ilyesmikre hívták fel a figyelmet: „Az élelem hadianyag. Ne pocsékd!”,⁴ A jegyrendszert 1940 júniusában kezdték bevezetni, és egészen 1954-ig nem is szüntetik meg teljesen. A havi sajtófejadag 1944 májusában állampolgáronként kb. 55 grammnál tartott. Sok gyermek soha életében nem látott citromot, a C-vitamint „tarlórépaléből” nyerték. Az Élelmezési Minisztérium a csipetnyi fűrészpör hozzáadásával készített „takarékosági kenyeret” propagálta, és a pörkölt makkból főzött „győzelemkávét”. A „Woolton pástétom”, ez a sárgarépából, burgonyából, hagymából, és lisztből készített kotyvalék sokak szerint „úgy állt bele a gyomorba, mint a beton”. Akinek nem volt kényes az ízlése, korlátozás nélkül vásárolhatott és fogyaszthatott birkafejet, a helyi víztározókban fogott angolnát, vagy rágós baromfipótlóként süthetett kormoránt.

1940 óta több mint ötvenezer brit polgári lakos vesztette életét német légítámadás következtében,⁵ sokan közülük az 1944 januárjában újraindított, s éppen akkoriban elhaló új támadássorozat, a „Baby Blitz” bombázásaiban. A Luftwaffe felderítőgépei több sorba rendezve kivetett ejtőernyős világítóbombákkal világították meg célpontjaikat, rozsdavörös fényben fürdetve az épületeket és az alacsonyan úszó felhőket, mielőtt a bombák lehullottak. Május 10-i bejegyzésében egy naplóíró az ellenséges repülőgépek után kutató „légvédelmi fényszórók hatalmas, tömör kardjait” említi, s megörökíti, hogy közben mint a jégeső, úgy záporoztak a háztetőkre a légvédelmi ágyúk gránátjainak repeszei. Az egyik legutóbbi támadás még a wimbledoni teniszkлубot sem kímélte: a középső pályát bombatölcsér tette tönkre. A szétszakított hálókát a pályagondnok madzaggal javította ki. Éjszakánként tízezrek kerestek menedéket a Csőben*, és a hetvenkilenc kijelölt állomás peronjain sorokban felállított emeletes priccsek úgy búzlóttek, hogy a szobrász Henry Moore a háború alatt az e föld alatti nyomortanyákon zajló életet „a rabszolgaszállító

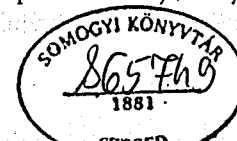
* Tube, a londoni földalatti vasút közkeletű beceneve. (A ford.)

hajók rakterének” életéhez hasonlította. Azt beszéltek, hogy számos kisgyerek – talán ugyanazok, akik a citromot sem ismerték – soha egyetlen éjszakát sem töltött a saját ágyában.

A kötelező elsötétítést, amely Londonban május közepén este 10.30-tól reggel 5.22-ig tartott,⁶ még a rövid nyári éjszakákon is olyan szigorúan betartották, hogy egy író szerint a brit fővárosra „feneketlen sötétség borult, olyan, mint valami nyomott lelkiállapot”. A sötétség elrejtette a világvége-hangulathoz kapcsolódó tömeges bujálkodást is, amelynek lángját az Oregon államnál kisebb országba bézsúfolt három és fél millió katona vágyai táplálták. Egy kanadai katona szerint a Hyde és a Green Park alkonyatkor „hatalmas szexcsataterre” emlékeztetett. Egy tábori lelkész beszámolója szerint a közkatonák, a GI-ok és az utcalányok gyakran közösültek álló helyzetben, a katonaköpenybe burkolózva, a „Marble Arch póznak” nevezett testhelyzetben. „Sötétedés után a Piccadilly Circus kész örültekháza – írta egy amerikai hadnagy az édesanyjának –; férfi nem mehet ott úgy végig, hogy ne támadja meg több tucat nőszemély.” A prostituáltak – a „Piccadilly-kommandók” – az elsötétítés homályában settenkedve cserkésztek be a férfiakat, kitapogatták vállukon és kabátjuk ujján a rangjelzésüket, mielőtt árat szabtak: tíz shilling (két dollár) a legénységi állománynak, egy font a tiszteknek. Legalábbis ezt beszéltek.

A büszke Britannia rendíthetetlenül szolgált tovább a civilizáció bástyájaként a háború méltatlanságai közepette is.⁷ A Cumberland Hotel előtt egy kintornás azt játszotta, „Nem merne megsérteni, uram, ha Jack itt lenne”, és az Oxford Streeten nagy tömeg énekelte lelkesen vele. A londoni West End mozijaiban abban a hónapban mutatták be az *Akiért a harang szól* Gary Cooperral és Ingrid Bergmannel a főszerepben, valamint a *Destination Tokyó* (Célpont Tokió) Cary Granttel. A színházkedvelők John Gielgudot láthatták a *Hamlet* címszerepében, vagy Noël Cowardot a *Vidám kísértetben*,* az utóbbi már harmadik éve ment a Duchess színpadán. Május 14-én, vasárnap, ezrek pedáloztak ki kerékpárjukon az ascoti lóversenypályára, hogy láthassák Kingswayt – „egy első osztályú,

* *Akiért a harang szól*: Hemingway regényének 1943-as filmváltozata, Sam Wood rendezésében; kilenc Oscarra jelölték, ebből csak egyet szerzett meg; *Destination Tokyo*: 1943-as, tengeralattjárókról szóló háborús film. Rendezte Delmer Daves. Cary Grant mellett John Garfield, Dane Clark, Robert Hutton és Warner Anderson játszott benne; *Blithe Spirit*: Noël Coward 1941-es nagyon népszerű komédiája, amelyből 1945-ben film is készült. (A szerk.)

5 évesnél fiatalabb mént” – elvágtatni Merchant Navy és Gone mellett. Az aktuális hideghullám miatt a Királyi Földrajzi Társaság anyagi támogatást nyújtott egy előadáshoz „a jég keletkezéséről tavakban és folyókban”.

Mindazonáltal semmi sem vitt több színt az örömtelenül szürke háborús tájképbe, mint az immár minden kocsmában és minden utcasarokon látható tarka uniformisok, a norvégok és indiaiak, belgák és csehek, yorkshire-iek és walesiek, valamint a Nebraska teljes lakosságát meghaladó számú jenki egzotikus katonai cifraságai. Egy megfigyelő a következőképpen írta le a Londonban nyüzsgő katonaság sokféle díseit:

Francia haditengerészek a vörös sapkabojtjukkal⁸ és a csíkos trikójukban, holland rendőrök fekete uniformisban, rajta ezüstszürke zsinórozással, lengyel tisztek a dragonyosokéra emlékeztető négyszögletes tetejű sapkájukban, a kanadai ápolónő-alakulatok takaros szürkéje, az új éjtornyősekredek cseresznyepiros barette és égszínkékel jelzése, a mi ápolónőink köpenyének skarlátvörös bélése, a domíniumi légierők acélkékje, homoksárga, nagy karimájú trópusi kalapok és oroszlánszínű turbánok, a Királyi Légierő minden másnál gyakrabban felbukkanó kékje, egy kevés zöldes tónusú orosz egyenruha.

A Savile Row szabóságai⁹ külön specialistát kínáltak a mérték után készülő egyenruhá minden egyes darabjához a zubbonytól a nadrágig, és jómódú tiszt még mindig vásárolhatott angol katonai esőkabátot a Burberrynél, vagy ezüst zsebflaskát a Dunhillnél. Még a földközi-tengeri hadszíntérről nemrég visszatért katonák is hozzátették a magukét egy szívbemarkoló színnel: a malária ellen szedett tabletták jellegzetes tölcsérsárga árnyalatúra színezték a bőrüket.

Május 15-én, hétfőn reggel sehol sem tündökölt annyi lenyűgöző egyenruha, mint London nyugati részén, a Hammersmith Roadon.¹⁰ A háború 1720. napján ott gyűlt össze a legmagasabb beosztású angol-amerikai katonai vezetők konklávéja, hogy elpróbálja az Adolf Hitler Harmadik Birodalmának megsemmisítésére szánt halálos csapást. Tengerenagyok, tábornokok, tábornagyok, logisztikai vezetők és a vezetési törzsek varázslói szálltak ki tucatszám a limuzinokból, és masíroztak be egy vörös téglából és terrakottából épített gótikus épületbe, ahol amerikai katonai rendőrök – akiket fehér rohamsisakjuk, derékszíjuk, pisztolytáskájuk, lábszárvédőjük és kesztyűjük miatt hóvirágoknak csúfoltak

– ellenőrizték gondosan a 146, egy hónappal korábban kiosztott, dombornyomósos meghívót és biztonsági belépőkártyát. Ezt követően hat egyenruhás „jegyszedő” kísérte be a vendégeket – akiket utóbb így írt le valaki, „nagy emberek, akiket a hírnév aurája leng körül” – a Modell terembe, egy hideg és félhomályos, fekete oszlopokkal és kemény, keskeny padokkal berendezett előadóba, amelyet állítólag azért terveztek ilyenre, hogy ébren tartsák az iskolás fiúkat. A St. Paul's School diákjait réges-régen vidékre, Berkshire-be evakuálták – a német bombák hétszáz ablakot törtek be az iskola épületein –, de azért továbbra is sok szellem jelenléte érződött a felső osztályok Angliájának e tabernákulumában. A kiemelkedő régi „pálosok” közé tartozik a költő John Milton; a csillagász Edmond Halley; Marlborough első hercege, John Churchill, aki állítólag az iskola könyvtárának egyik kötetéből sajátította el a hadi stratégia alapjait, valamint a naplói Samuel Pepys, aki elbliccelt néhány órát, hogy 1649-ben végignézhesse I. Károly lefejezését.

Most a legszigorúbb titkosítási fokozatú táblázatok és térképek borították a Modell terem falait.¹¹ Január óta az iskola szolgált a brit 21. hadseregcsoporthoz parancsnokságának főhadiszállásul, és itt öltött végleges formát az Overlord- (Hűbérúr-) hadművelet, a szövetségesek franciaországi inváziójának terve. Ahogy mind több magas beosztású főtiszt talált rá kijelölt helyére a B-től a J sorig, egyesek takarót terítettek a lábukra, vagy összehúzták magukon a köpenyt a dermesztő hideg ellen. Az A sort, tizennégy, szorosan egymás mellé állított karosszéket, a hatalmasok leghatalmasabbjainak tartották fenn, és most már ezek a férfiak is kezdték elfoglalni helyüket. A miniszterelnök, Winston Churchill, fekete szalonkabátban, szokásos Havanna szivarjából pöfékelve lépett be a szövetséges főparancsnok, Dwight D. Eisenhower tábornok társaságában. Sem éljenzés, sem taps nem fogadta őket, de a gyülekezet egy emberként állt fel, amikor VI. György király ment végig a padsorok közötti folyosón, hogy elfoglalja helyét Eisenhower jobbján. Churchill főhajtással üdvözölte uralkodóját, majd tovább szivarozott.

Miközben várták, hogy pontosan akkor kezdjék meg a tanácskozást, amikor az óra elüti a 10-et, ezeknek a nagy embereknek, akiken látszott is a hatalom és a kiválóság, jó okuk volt örvendezni közös győzelmeik fölött, és remélni, hogy a jövőben még nagyszerűbb győzelmek várnak rájuk.¹² Csaknem valamennyi felső szintű parancsnok szolgált már együtt a földközi-tengeri hadszíntéren – „mediterránitáknak” nevezték magukat –, és osztották Eisenhower érzését: „A földközi-tengeri hadszíntér

mindig a véreben lesz.” Ott aztán valóban átestek a tűzkeresztségen. Közös tapasztalataik az 1942. novemberi észak-afrikai partraszállással kezdődtek, amikor a brit–amerikai seregek félresöpörték a tessék-lássék ellenállást kifejtő Vichy-francia védőket, majd a téli Atlasz hegységen át keletre, Tunézia felé fordultak. Miután elérték a brit 8. hadsereget, amely Egyiptomból nyomult nyugat felé az el-Alameinnél aratott, kiemelkedő jelentőségű győzelme után, együtt küzdöttek öt hónapig a német és olasz seregek ellen, mire végül 1943 májusának közepén a tengelyhatalmak negyedmillió katonája letette a fegyvert, és hadifogságba esett.

A brit–amerikai szövetségesek két hónappal később lecsaptak Szicíliaira, és hat hét alatt elfoglalták a szigetet, majd szeptember elején part-ra szálltak az Appenini-félszigeten.¹³ Benito Mussolini fasiszta rezsimje összeomlott, és az új római kormány felmondta a tengelyhatalmakat egymáshoz fűző Acélpaktumot, hogy átállhasson a szövetségesek oldalára. A Nápolytól délre, Salernónál kibontakozó élethalálharc azonban egy újabb rettenetes téli hadjárat előjátékának bizonyult, amelyben a szövetséges csapatok 322 kilométeren át keservesen küzdöttek felfelé magukat az olasz csizmán. Véres csaták sorát kényszerültek megvívni a mesterien elsáncolt, makacsul kitartó németekkel olyan helyeken, mint San Pietro, Ortona, a Rapido folyó, Cassino és Anzio. A hadjárat közepén Eisenhowerrel az élükön sok mediterránita távozott Angliába, hogy tervezni kezdjék az *Overlord*-hadműveletet, és csak remélhették, hogy a tavaszi offenzíva – amelyet május 11-én *Diadem* (Gyémánt) fedőnév alatt indítottak meg – megtöri a Közép-Olaszországban a Gusztáv-vonal mentén kialakult patthelyzetet, és eljuttatja a régen küszködő szövetséges seregeket Rómába, majd azon is túl.

A világhégés más helyszínein 1944-ben láthatóan nőtt a szövetségesek fölénye, s ennek alapján joggal bízhattak a végső győzelemben, bár abban senki sem kételkedett, hogy a jövőben várható csaták még borzalmasabbak lesznek, mint az addig megvívottak.¹⁴ A tengeri uralmat a szövetséges hatalmak haditengerészeti és légierői már jórészt biztosították. A Csendes-óceán középső és délnyugati részén indított kétirányú amerikai offenzíva folyamatosan foglalta vissza Japán hódításait. A Gilbert- és a Marshall-szigetek visszafoglalása után nyáron a Mariana-szigetcsoporthoz tagjaira – Saipanra, Tinianre, Guamra – kerülhetett sor, ahogyan az amerikai támadás mindkét irányból a Fülöp-szigetek felé fordult, és az elfoglalt szigetek repülőterei az új nagy hatótávolságú B-29 Szupererőd nehézbombázóknak már maguknak a japán honi szigeteknek a

megtámadásához szolgáltak támaszpontul. A Kínában vezetett japán offenzíva sikerét ellensúlyozta a Burmából az indiai határon át Asszámba indított támadás kudarca. Az Egyesült Államok Haditengerészetének főerőit, valamint a hadsereg hadosztályainak majdnem egyharmadát és a tengerészgyalogos hadtest mind a hat hadosztályát a csendes-óceáni hadszíntéren vetették harcba, s ennek köszönhetően visszavonhatatlanul elkezdődött Tokió hatalmasra növelt birodalmának összeomlása.

Berlin hatalmas kelet-európai birodalmának összeomlása már javában zajlott.¹⁵ Németország 1941-ben több mint hárommillió katonával támadta meg a Szovjetuniót, de 1944 elejére a német emberveszteség meghaladta a három és fél milliót, bár meg kell jegyeznünk, hogy a szovjet veszteség ugyanakkor e szám négyszeresére rúgott. A minden értelemben vörös áradat iránya megfordult, és a Krím, Nyugat-Ukrajna, valamint a Leningrád és Észtország közötti területsáv visszafoglalására indított szovjet offenzívák felemésztették a Wehrmacht erejét. A Harmadik Birodalomnak ekkor 193 hadosztálya állt a keleti fronton és Délkelet-Európában, ezzel szemben Olaszországban 28, Norvégiában és Dániában 18, Franciaországban és a Benelux államokban pedig 59. A német harcoló alakulatok csaknem kétharmadát továbbra is szilárdan lekötötte a keleti hadszíntér, habár a Wehrmacht még mindig közel 2000 harckocsit és egyéb páncélozott harcjárművet tudott csatasorba állítani Északnyugat-Európában. Ezenkívül a *Reich* egyre sebezhetőbbé vált a levegőből: a Nagy-Britanniából felszálló szövetséges repülőgépek 1944 májusában 70 000 tonna bombát dobtak a tengelyhatalmak területén található célpontokra, egy évvel korábbi havi teljesítményüknek csaknem négyszeresét. Habár anyagi és emberi erőforrásaikat repülőgépekben és repülőkatonákban majdnem a végsőig megterhelték, a Királyi Légierő és az Egyesült Államok Hadseregének Légierői kivívták az uralmat Európa égboltján. Most végre, miután a légi és a tengeri fölényt már elragadták a németektől, a szövetségesek a siker reményében kísérelhették meg az inváziót a kontinensen az Angliában gyülekező szárazföldi haderővel.

1941-ben, amikor Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió megalakította nagyhatalmi szövetségét a tengelyhatalmak ellen, „az egyedüli terv az állhatatos kitartás volt”, ahogyan Churchill fogalmazott.¹⁶ Az állhatatos kitartásnak köszönhetően jutottak el eddig a történelmi pillanatig, a lehetőségig, hogy európai fellegvárában vegyék fel a harcot az ellenséggel, és megsemmisítsék, négy esztendővel azután, hogy

Németország lerohanta Franciaországot és a Benelux államokat. Az amerikaiak régen követelték, hogy a lehető legkorábban mérjék össze erejüket a német főerőkkel. A brit stratégák „vaskereskedő-mentalitásnak” minősítve szólták le ezt a nyers erőre építő harciasságot, és az ellenség fokozatos felörlése mellett kardoskodtak. Ez utóbbi elképzelés vezetett immár tizenhét hónapi hadakozáshoz a tengelyhatalmak területének periferiáján, a Földközi-tenger térségében. Most a nagy pillanattal együtt a küzdőtér északra helyeződése is közeledett, és ettől kezdve a britek meg az amerikaiak együtt alkalmazzák a nyers erőt.

Amikor az idő elérkezik, vele együtt a megfelelő ember is elérik: délelőtt 10 órakor azon a hétfői napon Eisenhower felállt, hogy üdvözölje a 145 parancsnokot, aki majd a rohamot vezeti az Európa-erőd ellen.¹⁷ Mögötte, a Modell terem bemutatótérén Normandia partvidékének hatalmas, gipszből készített terepmodellje feküdt, azé a területé, ahol a Szajna az Atlanti-óceánba ömlik. Ez a kilenc méter széles – s hogy a hátsó sorokból is látható legyen –, döntött helyzetben dobogóra szerelt szemléltetőeszköz. 15 centiméter : 1,6 kilométerhez léptékben és élénk színekkel jelenítette meg azokat a folyókat, falvakat, partszakaszokat és magaslatokat, amelyek hamarosan a világ leghíresebb csataterévé válnak. Az óriási terepasztal mellett csúszáságatlós zokniban dandártábornok állt, lábhoz tett hosszú mutatópálcával felfegyverkezve, és várta, hogy a kellő pillanatban rámutathasson a hamarosan minden családban ismerősen és baljósan csengő helyekre: Cherbourg-ra, Saint Lôra, Caen-ra, az Omaha partszakaszra.

Eisenhower tömören beszélt, híres vigyorából épp csak egy árnyalatnyit villantva meg, olyan emberként, aki az egyik amerikai tengernagy megítélése szerint „békében él a lélkével”.¹⁸ Köszöntötte a királyt és a parancsnokokat „egy nagy horderejű csata előestéjén”, és örömet fejezte ki, amiért összegyűltek az invázió két éve készülő részletes tervének végső megvizsgálására. Eisenhower egy héttel korábban június 5-ét választotta D-napnak. – Úgy ítélem meg, hogy bárkinek, aki hibát lát a tervben, kötelessége, hogy *tétovázás nélkül* közölje – jelentette ki Eisenhower dörögő hangon. – Senki álláspontját nem vagyok hajlandó osztani, bármi is a szolgálati beosztása, aki nem képes túrni a bírálatot. Azért vagyunk itt, hogy a lehetséges legjobb eredményt érjük el! – A főparancsnokot hetekig lekötötték az *Overlord* tengeri és légierőigényei, valamint a sokféle politikai zavaró tényező, ezért a Normandiában megvívandó titáni

szárazföldi csata tervezését és vezetését arra a katonára bízta, aki most ismertetni fogja a csata tervét.

Egy szikáran izmos, manóyszerű alak pattant talpra makulátlan gyakorló-egyenruhában, magasított cipőben, mutatópálcával a kezében.¹⁹ Keskeny, rókaravaszágról árulkodó arca a legismertebbek közé tartozott az egész birodalomban, a Claridge'snél is szájátva bámulták meg, ahogy a nyílt utcán is gyakran megéjlenezték. Mielőtt azonban Bernard L. Montgomery tábornok egyetlen hangot is kiejthetett volna, éles kopogás hallatszott. A kopogás határozottabbá vált, egy hóvirág széles mozdulattal kitárta a Modell terem ajtaját, és önnön jelentősége teljes tudatában bemasírozott ifjabb George S. Patton tábornok, az egészségtől majd kicsattanó, erőszakos amerikai hadisten, a híres Savile Row-i úri szabómesterek által frissen felöltöztetve, méretre varrott köpenyben, méretre szabott nadrágban és méretre készített csizmában. Patton, aki sohasem idegenkedett a teátrális belépőktől, hatalmas fekete Packardon száguldott át Londonon; a gépkocsit hivalkodón háromcsillagos tábornoki rangjelzésekkel cicomázták fel, és a Greyhound buszokon használatos kettős dudával szerelték fel. Montgomery bosszús grimaszára ügyet sem vetve Patton megkereste helyét a második sorban, és leült, égve a vágytól, hogy részt vehessen a háborúban, amelyet igazi meggyőződés nélkül „istenverte elbaszott feladatnak” pocskondiázott. „Meglehetősen kellemes híresnek lenni – írta a feleségének, Beatrice-nek. – Persze a léleknek valószínűleg árt.”

Montgomery, mutatópálcáját kurtán megsuhogtatva, a központi terepmodellhez lépett.²⁰ A szolgálatba egyenesen a Skót-félföldön tett gyakorló- és horgásztúrájáról tért vissza, amelyen minden éjjel *Rapier* (Törkard) nevű különvonatán aludt, majd a Spey folyóban lazacra horgászott – és nem fogott egyetlen árva halat sem. Mindezzel együtt egyik csodálója szerint „olyan élesre fenve és készen várta a harcot, mint egy pattintott kovakő lándzsahegy”. Miltonhoz és Marlborough-hoz hasonlóan egykor ő is a St. Paul's diákja volt, bár a focin és a rögbin kívül semmiben sem nyújtott kiemelkedő teljesítményt, és a tisztjelölt előképző tanfolyamon nem jutott feljebb a közlegényi rendfokozatnál. Négy éven át minden reggel ebbe a terembe járt latin imádságot hallgatni, most azonban a főigazgató lakosztályát használta irodájául, ahova diákként – saját állítása – szerint sohasem hívták.

Montgomery belepillantott jegyzeteibe – a húsz tömör pontra, amelyet takaros dőlt betűvel maga írt le a vonalazatlan papírra –, és magas,

recsegő hangján beszélni kezdett.²¹ Minden szótagot olyan élesre köszörülve bökött ki, amilyen élesre a nadrágját vasaltatta. – Négy hadsereg áll a parancsnokságom alatt – jelentette ki. Kettő alkotja a partraszállást magát Normandiában végrehajtó csoportosítást, a két további pedig az a feladata, hogy nyomukban kihajózzon, és részt vegyen a hídfő kiszélesítésében, majd a kitörésben a hídfőből.

Muszáj utat törnünk magunknak kinn a parton, és alaposan megvetnünk a lábunkat, még mielőtt az ellenség elegendő tartalékot vonultat fel, és visszavet bennünket. A D-apon páncélososzlopoknak kell mélyen és gyorsan behatolniuk a szárazföld belsejébe. Ez felborítja az ellenség terveit, és féken tartja, amíg mi a szükséges nagyságúra építjük fel erőinket. Gyorsan teret kell nyernünk, és jócskán a szárazföld belsejében kell levernünk a birtokba vett terület határát jelző karókat.

A Szajna-öblöt, amely belül feküdt a közel kétszáz, támaszpontul szolgáló angliai repülőtérről felszálló szövetséges vadászgépek hatótávolságán, már több mint egy évtizeddel korábban kijelölték az invázió helyszínéül, részben sík, homokos partjai miatt, részben pedig azért, mert közel feküdt Cherbourg-hoz, az inváziós seregek ellátásához szükséges, kritikus jelentőségű kikötőhöz.²² Igaz, a Pas de Calais partvidéke közelebb fekszik Angliához, de „stratégiai szempontból alkalmatlannak” ítélték, mert az ottani kisméretű homokos partszakaszok nemcsak a La Manche csatorna viharainak vannak védtelenül kitéve, de addigra Franciaország legjobban megerősített partjaivá is váltak. A kiváló képességekkel megáldott brit altábornagy, Frederick E. Morgan vezetésével dolgozó hadászati tervezők Bretagne-tól Hollandiáig áttekintették a többi lehetséges kihajózási helyet, és mindnél találtak valamilyen hiányosságot. Az *Overlord*-partszakaszok helyszíni felmérésére holdfénymentes napokon törpe tengerallattjárókról indított vállalkozások, amelyeket a Királyi Haditengerészet „arcátlan felderítésnek” nevezett, eloszlatták a futóhomokos területek és más veszedelmek feletti aggodalmakat. Bizonyították gyanánt a kommandók vödörben, kémcsőben és Durex óvszerben vittek haza normandiai homokmintákat.

Amikor öt hónappal korábban Olaszországból hazatért, Montgomery nyolcvan kilométerre szélesítette az *Overlord* partraszállási zónáját az addig tervezett negyvenről.²³ Három, tengeren szállított hadosztály helyett ötöt tervezett be a roham vezetésére – két amerikai divíziót nyu-

gatra, három britet és kanadait keletre –, amelyeket hét órával korábban három légideszant-hadosztály ledobásának kellett megelőznie. A légideszant-hadosztályok feladatául a hídfőállás szárnyainak biztosítását és a szárazföld belsejébe betörő gépesített kötelékek támogatását szabták. Ez a kibővített *Overlord* további 230 támogató hajót és olyan nagy méretű partraszállító vízi járművet igényelt, mint a nagy LST-k – *Landing Ship, Tank*, harckocsi-partraszállító hajó –, amelyek felbecsülhetetlen értékűnek bizonyultak a korábbi partraszállásokkor Szicíliában, Salernónál és Anzionál. E nagyobb flotta összevonása viszont azzal a következménnyel járt, hogy a normandiai inváziót májusról június elejére kellett eltolni, Dél-Franciaország eredetileg ugyanarra a hónapra tervezett invázióját pedig bizonytalan időre el kellett halasztani.

Miközben tervét kifejtette, Montgomery végigvándorolt a gipszből öntött partokon, az aprócska normandiai falvakon.²⁴ Fejét leszegte, szemé tereptárgyról tereptárgyra szökkent, kezét a háta mögé csapta, kivéve azokat a pillanatokat, amikor jellegzetes mozdulattal megcsípte a bal arcát, vagy amikor mondandóját, tenyerével határozottan az asztalra csapva, hangsúlyozta. A nyomaték kedvéért gyakran ismételte önmagát, ilyenkor megemelte a hangját. Montgomerynek, amint egy vezérkari tiszt megjegyezte, „alaptermészeténél fogva hajlama volt az oktatásra, és szerette a székéhez szögezett közönséget”. Közönség nem figyelt még nagyobb odaadással, mint a könyörtelenül kényelmetlen padokon kuporgó, takaróikba burkolózó, nyakukat nyújtogató főtisztek. Csak Churchill szakította félbe, aki azért morgolódott, mert szerinte a partra szálló dandárokban túl sok a gépjármű, s ezért túl kevés az ellenség torkát elvágó gyalogos baka. És az igaz-e, kérdezte végül, hogy a nagyszerű sereg kétezer írnot is magával visz a nyilvántartások vezetésére?

Montgomery nem hagyta magát megzavarni, folytatta.²⁵ Hitler úgy-nevezett Atlanti Fala fölött ekkor egy régi ellenfele, Erwin Rommel tábornagy parancsnokolt, és október óta a Nyugat-Európában állomásozó német hadosztályok száma csaknem megkétszereződött, harminchétről közel hatvanra. Éppen ez volt az egyik oka annak, hogy Montgomery mindenáron nagyobb inváziós hadsereget követelt. A brit hadvezér így folytatta:

Februárban Rommel vette át a parancsnokságot Hollandiától a Loire-ig. Immár nyilvánvaló a szándéka, hogy megakadályozzon bármiféle behatolást. Az *Overlord*ot a kihajózási partszakaszokon akarja legyőzni.

[...] Rommel tetterős és eltökélt parancsnok. Ég és föld a különbség a védelem állapotában, amióta ő vette át a parancsnokságot. A zavaró támadásban a legjobb, fő erőssége [a már folyó hadművelet] szétzilálása. [...] Minden tőle telhetőt meg fog tenni azért, hogy „ledunkerque-ezzen” bennünket – hogy ne vívja meg a páncélosok csatáját a maga választotta téren, hanem eleve elkerülje, megakadályozván harckocsijaink partra tételét, egészen elől alkalmazva a páncélosait.

A SHAEF (*Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force*), Eisenhower Szövetséges Expedíciós Erők Legfelsőbb Parancsnokságának egyes tisztjei azt hitték, a német ellenállás akár belső gyengeségek miatt is összeomolhat, s ennek következtében az *Overlord*-hadműveletet végrehajtó hadseregek gyorsan átalakulhatnak megszálló hadseregekké.²⁶ Montgomery ezzel nem értett egyet, és pontosan meghatározta, milyen ellencsapásra számít. A D-napon öt német hadosztály, köztük a 21. páncélosadosztály veszi fel a harcot a partra szállókkal. Sötétedésre két további páncélosadosztály is bekapcsolódhat a harcba, majd még kettő a D + 1 nap, az invázió második napjának végén. Addigra tehát összesen kilenc német hadosztály küzd majd nyolc, a partra kijutott szövetséges hadosztállal. „Tengeri szállítás és ismeretlen parton végrehajtott kihajózás után mindig elvesz valamennyi az alakulatok kohéziójából”, jelentette ki Montgomery, kézlegyintéssel kísért, nem akármekkora eufemizmus-sal. A csata kimenetelét a harcoló alakulatok tömeges felvonultatásáért vívott élethalálharc fogja eldönteni: az *Overlord* terve napi egy és egyharmad hadosztályos rátát írt elő a szövetséges erősítések partra tételére, de valamivel több, mint egy héttel a küzdelem kezdete után könnyen előfordulhat, hogy két tucat német hadosztály próbál visszavetni a tengerbe tizennyolc szövetséges divíziót.

Montgomery olyan csatát látott lelki szemei előtt a nyílt partokon túl, amelyben a brit és kanadai 2. hadsereg a balszárnyon leköti a német védők főerőit, miközben az amerikai 1. hadsereg a jobbon ostrom alá veszi Cherbourg kikötővárosát.²⁷ Három héttel a partraszállás kezdete után Patton 3. hadserege bedübörög Franciaországba, elfordítja arcvonalát Bretagne-on át, hogy további kikötőket foglaljon el, majd a D + 90 nap táján, tehát amikor már három hónapja folyik a hadjárat, kitör a Szajnához. Párizst valószínűleg az ősz közepén sikerül majd felszabadítani, s addigra a szövetségesek szilárdan megvetik a lábukat a Szajna és a Loire között, hogy ott készüljenek fel a sorsdöntő offenzívára Németország ellen.

Hogy pontosan hogyan alakul a titáni végső csata, azt még a SHAEF törzsének hivatásos látnokai is nehezen tudták megjósolni.²⁸ A Had-erőnemi Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága (*Combined Chiefs of Staff*) – Eisenhower washingtoni és londoni előjárói, akiket ő bizalmas körben csak a Charlie-Charlie-knak nevezett – azt az instrukciót adta a főparancsnoknak, hogy Normandiából északkelet, a Ruhr-völgy, a német ipar központja felé vezesse az offenzívát. A SHAEF úgy vélte, hogy a Ruhr-vidék elvesztése „fatális csapás lenne Németország számára”, ezért az az irányú támadás döntő jellegű, megsemmisítő csatára kényszerítheti az ellenséget, amely ezt a régiót nyilvánvalóan kénytelen lesz védeni. Eisenhower a Saar-völgy, egy délebbre fekvő, másodlagos jelentőségű iparvidék felé is offenzívát kívánt indítani. Amint május elején az óceán alatti kábelben megtáviratozta az amerikai Hadügyminisztériumnak, a kétirányú támadás „erői széttagolására kárhoztatja az ellenséget”. A háború megnyerését biztosító, Németország központi területe elleni offenzívához szükséges erő-összpontosítás során legalább negyvenöt szövetséges hadosztályt és tizenegy nagy hadellátási raktárbázist terveztek felvonultatni, illetve berendezni az Antwerpentől Belgiumon és Kelet-Franciaországon át dél felé húzódó arcvonalon a D + 270 napra, vagyis nagyjából 1945 márciusára.

Ez azonban még a távoli jövő problémája volt, az azonnal elvégzendő feladatot a túlsó part elérése jelentette.²⁹ Ha az *Overlord* sikerül, a normandiai partraszállás az egyik epizóddá halványul a sok közül Európa felszabadításának nagyobb sagáján belül. Ha az *Overlord* kudarcba fullad, a szövetségesek egész ügyére nyomorúságos bukás vár. Kezdődnie elkerülhetetlenül „a Csatornának nevezett komisz tengerészen” kellett, ahogyan az Egyesült Államok Hadseregének hivatalos történeti monográfiája minősítette. Ezen a tengersávon, amelyet Ptolemaiosz Oceanus Britannicusként, a 16. századi holland kartográfusok pedig Engelse Kanaalként emlegettek – s amely legkeskenyebb részén mindössze 39 kilométer széles –, először 1785-ben keltek át léggömbbel, 1821-ben lapátkerekes utasszállító gőzhajóval, és 1875-ben úszta át először valaki. A La Manche csatornán az ellenséges partra átkelni próbáló inváziós seregekre azonban eddig még mindig több szerencsétlenség várt, mint dicsőség. Az Egyesült Államok Hadügyminisztériuma még a tengerfenék alá ásandó alagút gondolatával is eljátszott: egy részletesen kidolgozott tanulmány „megvalósíthatónak” minősítette a tervet, amely szerint egy évre és 15 000 emberre lett volna szükség 55 000 tonna kőzet

és talaj kitermeléséhez. Bölcsőbb elmék kétkedve hívták fel a figyelmet „a stratégiai és gyakorlati” bonyodalmakra; olyasmikre, mint az az ápró kellemetlenség, hogy az első átérő alagútfúróra a teljes német 7. hadsereg vár a túlparton. A tanulmányt irattárba helyezték.

Montgomery a huszadik és utolsó ponttal fejezte be, felcsillanó szemmel. – Erre a mulatságra alaposan felpaprikázva kell elküldenünk a katonákat – jelentette ki. – Semmi sem állíthatja meg őket! Ha így küldjük harcba őket, miénk lesz a siker.³⁰ – Churchill vezetési törzsének főnökét, Hastings Ismay tábornokot ez a virtuskodó kijelentés Agincourt előestéjére emlékeztette, ahogyan azt Shakespeare az *V. Henrikben* a királlyal kimondatta: „Hogy akiben a harcra nincsen étvágy, Eresszék el!”*

Senki sem távozott.³¹ Egymást gyorsan váltva más legfelső szintű parancsnokok ismertették az invázió haditengerészeti tervét, a légierők terveit a harctér és a teljes Harmadik Birodalom fölötti tevékenységükre, valamint a katonai közigazgatás terveit Normandia kormányzására. Minden eligazítás után vezérkari tisztek viharzottak be, új térképeket terítettek ki, és gyorsan kicserélték a táblázatokat. Délután 1.30-kor az ülést felfüggesztették, és a résztvevők elmentek ebédelni a St. Paul's étkezőtermébe. Patton Churchill-lel szemben foglalt helyet, aki megkérdezte tőle, emlékszik-e legutóbbi találkozásukra még a földközi-tengeri hadszíntéren. Amikor Patton bólintott, a miniszterelnök nagy pohár whiskyt rendelt neki újabb találkozásuk öröme. Pattonról egy bajtársa megjegyezte: „Olyan ember benyomását kelti, aki arra vár, hogy elérkezzen az ő ideje.” Valójában aggodalmait tárta fel felesége előtt egy nemrégiben írott levelében: „Attól félek, a háború véget ér, még mielőtt engem szabadjára engednek; de ki tudja? Még mindig a sors és Isten akarata mozgatja a legtöbb show-t.”

14.30-kor a legfőbb hadurak újra összegyűltek a Modell teremben, hogy további eligazításokat hallgassanak végig, további tengerészeti térképeket és további képzeletbeli csapatmozdulatokat szemléljenek meg Normandia festett terepasztalán, ez alkalommal azoknak a hadműveleti szintű parancsnokoknak az előadásában, akik a partraszállást vezetni fogják.³² Köztük volt az Egyesült Államok Hadseregének az *Overlord*-hadműveletben részt vevő legmagasabb beosztású tisztje, Omar N. Bradley altábornagy is. És ezután végeztek. Eisenhower még

* Ford. Németh László. IV. felvonás, 3. szín. In: *Shakespeare összes művei, I-II.* Európa, Budapest, 1964, I. köt., 572.

felállt, mondott néhány köszönő szót, megjegyezve, hogy Hitler „elmulasztotta az első és egyetlen alkalmat, amikor egyetlen jól irányzott bombával megsemmisíthette volna a szövetséges fegyveres erők teljes felső vezetését”. Churchill mindkét kezével kabátja hajtókáját fogva rövid, velős búcsúbeszédet tartott.

– Ne számítsunk arra, hogy minden a terv szerint fog alakulni. A gondolkodás rugalmassága lesz az egyik döntő tényező – figyelmeztette hallgatóságát. – Elkerülhetetlenül kockázatokat kell vállalnunk! – Mindnyájuknak sok szerencsét kívánt. – Elkötelezem magam e vállalkozás mellett. Ismétlem, mostantól elkötelezem magam e vállalkozás mellett.

Soha nem lesznek ennél egységesebbek, soha eltökélettebbek. Felálltak, kihúzták magukat, és kemény léptekkel kiesttek az előadóteremből a Hammersmith Roadon várakozó gépkocsikhoz, hogy egész Angliában szétszórva települt vezetési pontjaikra utazzanak. A hadviselés történetének legbámulatosabb vállalkozása várt rájuk.

Röviddel délután 6 óra után Eisenhower nagy sebességgel hajtattott át Délnyugat-Londonon sofőr vezette Cadillacén.³³ A füstöt mélyen leszíva cigarettázott. E sorsdöntő hetekben gyakran nyolcvan Camelt is elszívott naponta, amivel sokat súlyosbított torok- és légúti fertőzésén, amely egész tavasszal kínoztta. Magas vérnyomással, fejförgsökkel és egyik füle csengésével is küszködött, sőt már gyulladt szemét is borogatni kezdte. „Ike nyüzögött és fáradtnak látszik – jegyezte fel haditengerészeti segédtsíjtje, Harry C. Butcher korvettkapitány május közepén. – Árulkodik az idegfeszültsége. Most idősebbnek látszik, mint bármikor, amióta vele vagyok.” A főparancsnok ötvenhárom esztendő volt.

Miközben a kocsi ablaka előtt elsuhanak a sivár külvárosok Eisenhower a miniszterelnöknek a St. Paul'sban tett végső vallomásán rágódott.³⁴ *Elkötelezem magam e vállalkozás mellett.* A tábornok nyugtalanítónak érezte a tétova kötelezettségvállalást és a benne rejlő kételyt, bár Churchill sohasem rejtette véka alá sem vonakodását attól, hogy vállalja a La Manche csatornán át indított támadással járó végletes kockázatokat, sem megdöbbenését az anziói partraszállás óvatosságra intő tapasztalatai láttán, ott ugyanis négy hónappal azután, hogy az első csapatok partra szálltak, a jókora létszámú brit-amerikai csoportosítás még mindig a szűk hídfőben toporgott, s naponta zúdult rá a német tüzéség tüze. Mindazonáltal az *Overlord* ügyében a kockát már elvetették, amint azt

a Charlie-Charlie-k rövid parancsban Eisenhower feladatául szabták: „Behatol az európai szárazföldre, és más egyesült nemzetekkel együttműködve hadműveleteket hajt végre, amelyekkel Németország központi területeinek és fegyveres erőinek megsemmisítése lesz a célja.”³⁵ Most jött el az ideje, hogy Eisenhower szavaival élve „megvessük lábunkat a kengyelben”.

Évekig töprengett azon, hogyan lehetne sikeresen behatolni az európai szárazföldre.³⁶ Először mint a Hadügyminisztérium egyik tervezője, utána mint a Londonba küldött legmagasabb rangú amerikai katona 1942 tavaszán és nyarán, majd mint az a tábornok, aki a többi inváziót irányította Észak-Afrikában, Szicíliában és Olaszország kontinentális részén, most pedig mint a SHAEF főparancsnoka. A kockázatokat senki sem ismerte nála jobban. Senki sem volt égetőbben tudatában annak, hogy a németeknek háromszor is sikerült kis híján visszaszorítaniuk a partra szállt szövetségeseket a tengerbe: Szicília szigetén, Salernónál és Anzionál.

A tervezők még mozaikszót is kreáltak az éppen munkába vett feladat megnevezésére: PINWE, *Problems of the Invasion of Northwest Europe*, azaz Észak-Európa inváziójának problémái.³⁷ A St. Paul's előadótérképében sok PINWE-részkérdést az illetékesek elé tártak, de számtalan további várt még döntésre. Egy részük kisszerű, bagatell ügy volt – ezeket nevezte Eisenhower „trallalának” –, ám a főparancsnoknak mégiscsak foglalkoznia kellett velük. Közéjük tartozott például az Egyesült Államok Hadserege vezérkari főnökének, George C. Marshall tábornoknak egy nemrégiben érkezett reklamációja, amelyben a tábornok szóvá tette, hogy a felállítani javasolt Egyesített Angol-amerikai Film Tervezési Bizottság irányítása alatt az invázióról készülő híradófilmek igazságtalanul a briteket tolhatják előtérbe. A hosszú PINWE-listán szereplő nagyobb súlyú ügyek közé tartozott a *Circon* fedőnevű terv, amelyben a polgári és a katonai rendőrség parancsot kapott a Nagy-Britannia-szerte kóborló sok száz, engedély nélkül távol lévő katona őrizetbe vételére, de az a „ködoszlato” is, amelyet Eisenhower személyesen is megtekintett. A berendezés lángnyelveket fújt a levegőbe, hogy a brit repülőtereken felégesse a talaj menti párát, de volt egy jelentős hátulütője: óránként 227 000 liter benzint fogyasztott. További gondot okozott még, hogy az invázió tervében kritikus szerepet játszó vitorlázó szállító repülőgépeket addig összeszerelő civil munkásokat katonákkal pótolják. A civilek olyan gyalázatos kontármunkát végeztek, hogy az első hatvankét vitorlázó re-

pülőgép közül ötvenegy „repülésképtelen” minősítést kapott, további százat pedig, amelyeket nem megfelelően kötöttek le a földhöz, a viharos szelek súlyosan megrongáltak.

Valahányszor egy PINWE-problémát megoldottak, támadt helyette újabb.³⁸ Oxfordban akkoriban tiszttek tanulmányozták a normandiai városok építészetét, hogy megállapíthassák, „mely részek égnének a legjobban”. Hasznos tudás lehet ez, amikor a szűkös tűzoltó-felszerelést kell majd elosztani. A felderítés tisztjei listát állítottak össze tizennyolc „vezető német katonai személyiségről, akik jelenleg Franciaországban tartózkodnak, (és) különösen kíváncsok a meggyilkolásuk”. Rommel neve is felkerült a listára. Az ilyen kiemelkedő jelentőségű vezetőket óvó erős őrség és szigorú biztonsági intézkedések ismeretében a SHAEF szigorúan titkos rendelkezéssel az ellenség utánszállítási hálózatai megbénításának adott elsőbbséget „magas beosztású német civil vasúti tisztviselők likvidálásával”. A célszemélyek megfelelő névsorát, címekkel és telefonszámokkal, be kell csempészni Franciaországba az ellenállócsoportokhoz, azzal az utasítással, hogy „koncentráljanak a személyek e meghatározott körére”.

Ahogy az invázió közeledett, az aggodalmak megsokszorozódtak.³⁹ Egy hírszerzési forrás arra figyelmeztetett, hogy a német légierő bubópestissel fertőzött patkányok ezreit tervezi ledobni az angol városokra – a szövetséges hatóságok erre pénzjutalmat tűztek ki a patkánytettek beszoigáltatóinak, hogy a dögökön a fertőzés nyomait kereshessék. Egy másik, Franciaországban működő ügynök azt jelentette, hogy valamiféle nagyobb biológiai hadviselési terv részeként német tudósok botulin (húsmérgezést okozó) mérgeanyagot állítanak elő egy átalakított normandiai cukorgyárban. Egy tiszt, akit Marshall tábornok a közelmúltban küldött Londonba, tájékoztatta Eisenhowert mind az atombomba előállítására létrehozott szigorúan titkos Manhattan-tervről, mind arról a legújabb félelemről, hogy Németország esetleg „radioaktív mérgeket” vethet be az *Overlord* ellen. Ennek következtében a SHAEF Geiger-Müller-számláló műszereket készletezett Londonban. Május korai napjaiban a katonáorvosokat utasították, jelentsék, ha „nyilvánvaló ok nélkül elfátyolosodott vagy megfeketedett fotó- vagy röntgenfilmet” látnak, és fokozottan figyeljék az „ismeretlen kórokból bekövetkező [...] járványos jellegű megbetegedéseket”, amelyeket olyan tünetek kísérnek, mint az émelygés, a hányinger és a fehérvérsejtek számának hirtelen csökkenése.

Talán kevésbé estek a túlzás vétkébe azok, akik attól tartottak, hogy Hitler mérges gázt vet be, amikor a szövetséges csapatok a legsebezhetőbbek: a behajózási kikötőkben vagy Normandia partjain.⁴⁰ A SHAEF törzse arra az egyöntetű nézetre jutott, hogy „Németország valószínűleg nem kezd vegyi hadviselésbe”, a katonai vezetők mégsem feledkeztek meg az első világháborúban szerzett iszonyatos tapasztalatokról, amikor a hadakozó hatalmak – a németek 1915 áprilisában Ypres-nél végrehajtott klórgáztámadásától kezdve – több mint két tucat különböző gázt alkalmazva, egymilliónál több embert öltek vagy nyomorítottak meg.

1500 brit polgári lakost képeztek ki a vegyi szennyezést megszüntető eljárásokra.⁴¹ Csak az Egyesült Államok 160 000 tonna vegyi töltetű lőszert halmozott fel esetleges európai és földközi-tengeri használatra. A SHAEF egy titkos hadműveleti terve, amelyet kizárólag Eisenhower jóváhagyásával léptethettek életbe, foszgénnel és mustárgázzal töltött bombákkal végrehajtott megtorló légitámadásokat irányzott elő. Az egyik célpontlistán, amely készítőinek minősítése szerint „tartalmazott a polgári lakosságot érintő kockázatokat”, telefonközpontok szerepeltek St-Lótól Le Mans-ig, továbbá megerősített francia falvak, amelyekben állandó német helyőrség állomásozott, és vasúti csomópontok Versailles, Avranches és más települések környékén. Egy másik lista, amellyel a polgári veszteségek minimálisra szorítására törekedtek, fél tucat német katonai parancsnokságot és számos hidat vett célba szerte Északnyugat-Európában. Ekkorra már két brit repülőter bombaraktáraiban 1000 mustárgázzal és 500 foszgénnel töltött bombát őriztek.

„Napról napra egyre izgatottabb mindenki – írta nemrég Eisenhower egyik barátjának Washingtonba. – Némi humorérzék és erős hit, vagy a képzelőerő teljes hiánya létfontosságú a feladathoz.”⁴² Nem tehetett mást, csak még erősebben vethette meg lábát a kengyelben.

Harminc perccel azután, hogy elhagyta a St. Paul'st, a főparancsnok Cadillacje lassított, elhaladt egy őrbódé mellett, és áthajtott a Temze egyik, patkó alakú kanyarulatában rejtőző ősi királyi vadaskertet, a Bushy Parkot körülvevő, három méter magas kőfal kapuján.⁴³ A Christopher Wren tervezte tájban fenséges gesztenyefasor vezetett a közeli Hampton Court palotához olyan, Nagy-Britannia legfényesebb korszakainak hangulatát idéző kedves részletekkel, mint a Deer Pen (Szarvaskarám), a Pheasantry (Fácánoskert) és a Leg-of-Mutton Pond (Ürűcomb-tó). Egy teljes álcázó zászlóalj ügködött ezen a létesítményen álcahalókkal és

zöld festékekkel, de a téglapillérekre állított, újonnan is elhasználtak látzó bádogtetős barakkok sokaságát és a légoltalmi óvóárkok labirintusát nehéz volt elrejtetni. Ez a *Widewing* (kb. Széles Szárny) fedőnevű ideiglenes tábor szolgált a SHAEF fő vezetési pontjául.

Vezérkari tisztek százai – köztük számtalan ezredes, akik első világháborús kitüntetések szalagjait viselték, és egy megfigyelő szerint „kövérek, őszek és öregesek” voltak – törték a fejüket a kis és nagy horderejű PINWE-kérdéseken.⁴⁴ A műanyag ablaktáblák, a repedezett linóleum és a pocakos vaskályhák nem bírtak megbirkózni a folyóról érkező nyirkos hideggel: a legtöbb tiszt hosszú szárú alsóneműt és két zoknit hordott. A C blokkban berendezett tábornoki étkező nyújtott némi kényelmet azoknak, akik legalább vezérőrnagyi vagy annál magasabb rendfokozatot viseltek. A többieknek az egyik közeli esti iskolában tartott francia nyelvórák kínáltak reményt arra, hogy várnak még rájuk kellemesebb napok valahol melegebb éghajlat alatt.

Eisenhower irodájának, amely a C-1 jelzést viselte, s amelyet további hóvirágok őriztek, volt kandallója, és barna szőnyegen egy pár bőrfotel állt benne, továbbá egy diófa íróasztal az édesanyja, a felesége, Mamie és a fia, John bekeretezett fényképével.⁴⁵ Négycsillagos tábornoki zászlaja az egyik falnál állt, a Union Jackkel és a csillagos-sávós lobogóval együtt. Látogatói néha azon kapták a tábornokot, hogy képzeletbeli golflabdát ütöget a szoba padlóján, mint valami pályán, most azonban leült az asztal mögött álló forgószékebe. A beérkező iratok túlcsonduló rekesze és a táviratokat, valamint felderítési összefoglaló jelentéseket tartalmazó gesztenyebarna bőrnapló az esti órákig ellátta munkával, s közben homlokán mélyültek a ráncok, a hamutartóban pedig egyre magasabbra nőtt a csikkhalom.

A tavaszi alkony félhomálya nyugaton már sűrűsödött, mire végre megengedte magának, hogy elhajtasson egy Kingston Road-i palatetős, ötszobás, Tudor-stílusú villához.⁴⁶ A hétholdas ingatlanhoz a főkapu közelében óvóhely is tartozott, és a kapunál egy félkarú első világháborús veterán őrködött. Ez a parkos villa, a Telegraph Cottage (Távíró nyaraló) volt az egyetlen hely az Egyesült Királyságban, ahol Ike Eisenhower elengedhette magát, felhúzza azt a szalmapapucsot, amelynek viselésére fiatal tisztként szokott rá Manilában, Douglas MacArthur parancsnoksága alatt. Bridzselt és tollaslabdázott, vagy abilene-i középiskolás évkönyvét lapozgatta, egész pontosan az 1909-es évfolyamét. Olykor a közeli Richmond Parkban lovagolt bíborszínű rododendronok között, a kakukk

hangját hallgatva Kay Summersbyvel, gyönyörű ír gépkocsivezetőjével és levelezési ügyintézőjével. Ezek a kirándulások annyi kettejükről szóló pikáns pletyka táptalajául szolgáltak, hogy Kay Summersby keserű gúnnnyal „a rossz nőként” kezdte emlegetni magát. Ezen az estén nagy kupac cowboyokról szóló, puha fedelű ponyvaregényt várt Eisenhowerre a villában. Elbűvölték a mindenre elszánt revolverhősök történetei, mert, amint Summersbynek mondta: – Ilyenkor nem kell gondolkodnom.

De milyen nehéz *nem* gondolkodni, különösen késő este, egy nagyon hosszú nap után. „Milyen sok ifjú távozott mindörökre – írta áprilisban Eisenhower Mamie-nek. – Az embernek meg kell tanulnia érzéketlenségnek mutatkoznia.”⁴⁷ A brit birodalom háborús embervesztesége addigra meghaladta a félmilliót, a tizenhat, Montgomery vezérletével harcba küldeni tervezett hadosztály, amelyek között kanadaiak és lengyelek is voltak, Churchill utolsó élőerő-tartaléka volt. A brit veszteség-előrejelzések, amelyeket az Evett-féle arányszámoknak nevezett formula segítségével számítottak ki, három különféle intenzitású harctevékenységet különböztettek meg: a csendest, a szokásost és a hevest. Mivel azonban Normandiában valóságos mészárlásra számítottak, a tervezők bevezettek még egy új fokozatot, a kétszeres hevességet. Egy brit tanulmány szerint a nyílt tengerpart egy 180-szor 370 méter kiterjedésű részét két percig pásztázó ellenséges tűz az ott rohamozó zászlóaljnak a 40 százalékot meghaladó véres veszteséget okoz majd, vagyis az 1916-os somme-i csatáéhoz mérhető vérfürdőt.

Az amerikai emberveszteség – amelyet a Love-féle táblázatok⁴⁸ nevű bonyolult statisztikai eszköz segítségével jósoltak meg – a prognózis szerint a D-napon nagy valószínűséggel eléri a partraszállást végrehajtó csapatok 12 százalékát, illetve ennél is magasabb lesz, ha kitör a gázháború. A hadosztály-parancsnokság becslése szerint az Omaha partszakaszon az első hullámban támadó csapatok zömét adó 1. gyaloghadosztály a „maximum” feltételek kialakulása esetén 25 százalékos véres veszteséget szenvedhet, s ennek majdnem a harmadát adják majd az elesettek, a hadifogságba esők és az eltűntek. „Arra számíthatunk, hogy elveszítjük hajóink harmadát vagy felét”, tájékoztatta hajóparancsnokait a Utah partszakasz haditengerészeti tűztámogató hajórajait vezető tengernagy. A júniusban a harctéren vízbe fulladó amerikaiak számát – az ejtőernyősöket kizárva – a tervezők háborzongató pontossággal 16 726 főre becsülték. Hogy nyomon követhessék a halottak, sebesültek és eltűntek sorsát, a SHAEF fő szállásmesterének parancsnoksága alatt működő

vesztességügyosztály létszámát fokozatosan 300 főre növelték. A veszteségszámításokat olyan, mindenre kiterjedő alapossággal végezték, hogy a számítógép egy korai, lyukkártyákkal működő inkarnációját is felhasználták a munkához.

A közelmúlt hadgyakorlatai és törzsvezetési gyakorlatai aligha adtak okot Eisenhowernek optimizmusra.⁴⁹ Január óta Nagy-Britannia folyótorkolati és más öbleiben hajókról és kisebb vízi járművekről csapatokat borogattak a sekély vízbe. A katonák „összevissza ugrálva igyekeztek kinn tartani a vízből sebezhetőbb testrészeiket”, magyarázta egy százados. Egy brit tiszt, bizonyos Evelyn Waugh, később azt írta: „Néha kinn álltak a parton, és a képzeletbeli védőket pofozták fel a dombok közé, néha a képzeletbeli partraszállókat pofozták le a dombokról a tengerbe. [...] Néha egyszerűen csak megütköztek a képzeletbeli riválisokkal egy főút használatáért, és elpofozták őket az útból.” Az olyan neveket viselő gyakorlatokon, mint *Duck* (Kacsa), *Otter* (Vidra) és *Mallard* (Vadkacsa), túlságosan gyakran derült ki, hogy az a bizonyos pofozás csak ügyetlenül és nem a megfelelő ütésekkel zajlik. „A *Beaver*- (Hód-) hadgyakorlat csalódást okozott mindenkinek, aki részt vett benne – szögezte le egy titkos értékelés. – A haditengerészet, a hadsereg és a légideszantcsapatok mind összezavarodtak.” Amikor az egyik gyakorlaton 28 repülőgépen 529 ejtőernyős anélkül tért vissza repülőterére, hogy kiugrott volna, a magas előjárók hadbíróssággal fenyegetőztek „az ellenség jelenlétében tanúsított helytelen magatartás” vádjával, pedig a találkozás még meg sem történt az ellenséggel.

Április 28-án, a *Tiger*- (Tigris-) hadgyakorlaton a képzeletbeli pofzkodás túlságosan is valóságosnak bizonyult.⁵⁰ „Hibák és félreértések sorozatának következtében”, amint az ügy kivizsgálói utóbb megállapították, a T-4 csapatszállító konvoj gyakorlatilag védelem nélkül magára maradt, miközben Devon déli partjai előtt a Normandiához való hasonlatossága miatt helyszínül választott Slapton Sands (Slaptoni homokos part) felé hajózott. Hajnali 2 órakor kilenc német *S-Boot* (a szövetségesek kategorizálása szerint *E-Boat*), azaz torpedóvető gyorsnaszád, a parttól huszonkét kilométerre kijátszotta egy brit kísérőhajó éberségét, majd megtorpedózta az amerikai haditengerészet három LST-jét. A találatok olyan erős robbanásokkal jártak, hogy a közelben haladó sértetlen hajók tengerészei azt hitték, őket találták el. A partraszállító hajók „orruktól a tatjukig azonnal lángba borultak”, jelentette egy szemtanú. Két hajó elsüllyedt, az egyik hét perc alatt, rációlvá a latrinahíradó egyik kedvenc

memendondájára, amely szerint a torpedók a csekély merülésű LST alatt fognak áthaladni.

A mentőtutajokon hánykolódó túlélők pirkadatkor rázendítettek az *Oh, What a Beautiful Morningra* („Ó! Micsoda gyönyörű reggel”),* de a felkelő nap a dalra is rációlt.⁵¹ Amerikai gyakorló-egyenruhás hullák százai sodródtak a dagállal, amíg a mentőcsapatok csáklával csónakba nem emelték őket a tengerből. Negyven tehergépkocsi egy London környéki temetőbe szállította a halottakat, ahol mind a huszonhárom brit képesített balzsamozó – akiknek szolgáltatásaira az Egyesült Királyságban nem alakult ki tömeges igény – vállalta, hogy ponyvafüggöny mögött, egy cédrusligetben segít előkészíteni a tetemetek a temetésre. A tenger még hetekig vetett partra vízbe fúlt katonákat, végső összesítés szerint a halottak száma megközelítette a hétszázat, és mindaddig búvárok kutattak a roncsokban, amíg igazolni nem tudták mind a tizenkét „bigott” tiszt halálát.⁵² A „bigott” minősítés azt jelentette, hogy az illető ismeri az *Overlord*-terv legtitkosabb részleteit is. Egyelőre a Slapton Sands-i szerencsétlenséget is e titkok közé sorolták.

Eisenhowert elkésértette a katonák elvesztése, és az LST-ké nem kevésbé: e csapás után nem maradt tartaléka e létfontosságú tengeri szállítóeszközökből.⁵³ „Nem éppen megnyugtató gondolat”, írta Marshallnak.

A főparancsnok gyakran idézte Napóleon definícióját a katonai zsenire: „Olyan ember, aki képes elvégezni átlagos feladatokat, amikor körülötte mindenki megőrül.”⁵⁴ Kevesebb mint tizenhét hónappal korábban, már a tunéziai Kaszeríne-hágóban elszenvedett vereség előtt arra számított, hogy leváltják főparancsnoki beosztásából, sőt talán vissza is minősítik békebeli állandó rendfokozatára, alezredessé. Kiegyensúlyozott természete is hozzájárult, hogy akkor is, azóta is a helyén maradhatott. Eisenhower képességeiben és önbizalmában egyaránt felnőtt feladatához, ő lett a nélkülözhetetlen ember, s olyan hírnévre tett szert, hogy egy hollywoodi ügynök nem sokkal korábban 150 000 dollárt kínált élettörténete megfilmesítésének jogáért (továbbá fejenként 7500 dollárt Mamie-nek és hozzátartozóinak, valamint Eisenhower édesanyjának). „Nemes lelkű és szeretetre méltó jellem – írja majd róla Montgomery a naplójába a partraszállás előtt –, és én az utolsó leheletemig megbíznék benne.” Más bajtársai barátságos, érthetően kommunikáló, végtelenül

* Az *Oklahoma!* című 1943-as musical (Oscar Hammerstein II. librettójára zenéjét szerezte Richard Rodgers) és 1955-ös film (rendezte Fred Zinnemann) betétdala. (A szerk.)

tisztességes embernek tartották. Rangidős haditengerész beosztottja, Sir Bertram H. Ramsay tengernagy egyszerűen annyit mondott: „Nagyon nagy ember.” Franklin D. Roosevelt azért választotta az *Overlord* levelezénylésére, mert őt tartotta „a legjobb politikusnak a katonák között. Született vezető, aki képes meggyőzni másokat, hogy kövessék.”

Mindazonáltal még nem győzött meg mindenkit arról, hogy valóban nagy hadvezér, olyan parancsnok, aki képes térben és időben áttekinteni a harcmezőt, ráérezni az ellenség szándékaira, és minden ellenállást alárendelni egyetlen vasakaratra. Montgomery, akinek saját tévedhetlenségébe vetett hite és Eisenhower hadvezéri képességeit illető ambivalens érzései a jövőben csak erősödnek, bizalmas körben panaszt is megfogalmazott a dicséret mellett: – Amikor hadakozásra kerül sor, Ike nem tudja, mi a különbség a karácsony és a húsvét között.⁵⁵ – És ugyanazon az estén, amikor Eisenhower szórakozottan lapozgatta cowboyos ponyvaregényeit a Telegraph Cottage-ban, Sir Alan Brooke tábornagy, a Birodalmi Vezérkar főnöke, leírta naplójában magánvéleményét a főparancsnok szerepéről a St. Paul's iskolában tartott összejövetelen:

Nem valódi irányítója a gondolatoknak, a terveknek, az energiának vagy az irányok megszabásának! Pusztán koordinátor, jó mixer, a szövetségesek egymás közötti együttműködésének bajnoka, és ezeken a területeken kevesen érnek fel vele. Csakhogy elég-e ez? Vagy képtelenek vagyunk egyetlen emberben megtalálni mindezeket a kvalitásokat?

Eisenhower érzékelte az ilyesfajta kétségeket, sőt talán őt magát is emésztette titkon néhány hasonló. Naplójában panaszkodott, hogy a brit lapok inkább kiváló szervezőként, mint seregeket a harcmezőn irányító hadvezérként ábrázolják: „Nem szívesen hiszik el, hogy nekem bármi konkrét közöm lehet a hadjáratokhoz. Amikor rólam beszélnek, nem használják a »kezdemenyezés« és a »merészség« szót – írta a tábornok. – Elcsüggeszt, hogy bátortalan emberként gondolnak rám, amikor korábban már olyan kockázatos dolgokat kellett megtennem, hogy már az örülség határát súrolták. Hm. Na, remek!”

Alvásra volt szüksége.⁵⁶ A következő nap hektikusnak ígérkezett, először is reggel többeket kellett fogadnia Bushy Parkban, majd később elhagyja a főhadiszállást, felszáll a *Bayonetre*, hosszabb utazásokra fenntartott páncélozott vasúti kocsiára, hogy újabb szemleutat tegyen. (A személykocsihoz kapcsolt két, Monsternek [szörnyeteg] becézett zárt

tehervagon öt zárt személygépkocsit, két dzsipet, valamint kisebb arzenálra való Thompson géppisztolyt és Bren golyószórót rejtett, míg az étkezőkocsiban harmincketten ülhetek egyszerre asztalhoz.) A hónap végéig több mint két tucat hadosztályt szándékozott felkeresni, továbbá ugyanannyi repülőteret, számtalan hadihajót, katonai raktárt és kórházat. Egy kis szerencsével összeakadhat egy másik kansasi katonával – ezek a találkozások mindig mosolyt csaltak az arcára.

Valóban vállalt már kockázatokat, örületes kockázatokat, de még több várt rá a jövőben. Eisenhower nem volt sem filozófus, sem katonai teoretikus. Azt azonban szentül hitte, hogy túl kevés parancsnok vállalta a küzdelmet azokkal a tényezőkkel, amelyeket ő úgy nevezett: „az emberi lelket érintő kérdések – vágyak, törekvések, ideálok, titkos hitek, szeretet, sokféle gyűlölet.” A következő hetekben és hónapokban ezen a nehezen járható terepen teszik majd próbára hadvezéri tudását és ügyét. Mert a háború bármely más emberi vállalkozásnál inkább megmutatja, mi rejlik az emberek lelkében.

Továbbra is tízezrével áramlottak Nagy-Britanniába a zöldesbarnába öltöztetett emberi lények.⁵⁷ Január óta megduplázódott az amerikai katonák száma, másfél millióra, ami ég és föld az 1942 elején érkezett első jelentéktelen, 4000-es kontingenshez képest. Az Egyesült Államok Hadseregének 89 hadosztálya közül ekkor 20 állomásozott az Egyesült Királyságban, további 37 pedig vagy úton volt oda, vagy már kijelölték átszállításra az európai hadszíntérre. Liverpoolon át jöttek, továbbá Swansea-n, Cardiffon, Belfaston, Avonmouthon és Newporton át is. A legtöbben azonban Glasgow-ba és a szomszédos Greenockba érkeztek, egyedül áprilisban több mint 100 000-en, egyszerre 15 000-en a két *Queen* – a *Queen Elizabeth* és a *Queen Mary* – fedélzetén. A két nagy óceánjáró egy-egy teljes hadosztályt tudott átszállítani Amerikából, és sokkal gyorsabban haladhatott, mint bármelyik német tengeralattjáró. Az átkelést New Yorkból öt nap alatt teljesítették.

Csoszogva és dübörögve, libasorban ereszkedtek le a kiszálló hidakon, nevüket ellenőrizték a csiptetős mappára tűzött névsorban.⁵⁸ Minden katona viselte a rohamsisakját és a gyakorlózubbonyát, valamint egy nagyméretű, színkód szerint megjelölt celluloidgombot: ez a szín határozta meg, a hajó melyik részére korlátozták az illető mozgását az atlanti átkelés alatt. A légénységi állomány fejenként négy pokrócot cipelt, hogy takarékoskodjanak a hajók raktártér-kapacitásával, miközben rászedett

tiszteket is láthatott az ember, akik összecukható székeket, ágyneműt és teniszütőt hurcoltak. A rakparton rezesbanda és skót felföldi dudások köszöntötték őket, skót gyerekek formálták magasra emelt karral a győzelem V jelét. Harci gépek pilótái, akik teljesítették az előírt számú bevetést, s most arra vártak, hogy a visszaútra felszállhassanak a hajóra, odakiáltották az érkezőknek: – Menjetek vissza, mielőtt túl késő lesz! – vagy: – Mi a feleséged telefonszáma? – Minden érkező egységet beírtak a Vaskönyv nevű főkönyvbe, egy másik szállítmányirányítási jegyzék, a Rendeltetésihely-előrejelzés pedig azt mutatta meg, hova szállásolnak be minden egyes századot – ideiglenesen – Nagy-Britannia területén. Miközben a katonák négyes sorokba rendeződtek, majd elmasíroztak a közelben várakozó csapatszállító vonatokhoz, senkinek sem kellett frott előrejelzés ahhoz, hogy tudja, a baj felé igyekeznek.

„Olyasvalami vagytok, amiből sok millió van”, írta a költő Randall Jarrell, és nem túlzott.⁵⁹ A legutóbbi két évben kicsivel több mint nyolcmillió embert vonultattak be az Egyesült Államok Hadseregének és Haditengerészetének állományába, 11 000-et minden áldott nap. Az átlagos GI huszonhat éves volt, vagyis abban az évben született, amikor a minden háborúnak véget vetni hivatott háború véget ért, de a globális küzdelem előerő-igényei miatt az állomány fokozatosan fiatalodott: ezért aztán az 1944-ben Európába harcolni érkező összes amerikai katonának már majdnem a fele tizenéves lesz. Három GI közül egy csak elemi iskolát végzett, négy közül egy végzett középiskolát, és kicsit több mint tíz közül egy járt legalább egy szemesztert főiskolára vagy egyetemre. A Hadügyminisztérium 21-13-as brosúrája arról biztosította őket, hogy ők „a világ legjobban fizetett katonái”. Egy közlegény 50 dollárt, egy törzsőrmester 96 dollárt keresett havonta. Bármelyik vitéz GI, akit Becsületrenddel tüntettek ki, havi 2 dolláros pótlékot kapott.

Az átlagos katona 173 centiméter magas volt, és valamivel több, mint 65 kiló, de a testi követelmények szintjét több olyan testi hibát vagy fogyatékosságot illetően is lejjebb szállították, amelyek korábban sok fiatalembert kizártak a besorozhatók köréből.⁶⁰ A 20/400-as látással rendelkező férfit behívhatták, ha legalább az egyik szemén 20/40-esre korrigálható volt a látása – e cél érdekében a fegyveres erők 2,3 millió szemüveget készítettek a katonáknak. A régi tréfa, amely szerint a hadsereg nem vizsgálja többé a szemeket, csak megszámálja őket, valóra vált. A hadköteles korú ember behívhatónak minősülhetett akkor is, ha csak fél szeme volt, vagy a fél füle nem hallott, vagy elvesztette mindkét fül-

kagylóját, vagy az egyik kezéről hiányzott a hüvelykujj, vagy három ujj, köztük akár az elsőtől billentyűt elhúzó mutatóujj is. A háború korábbi szakaszában a behívható újoncnak legalább tizenkét saját foggal kellett rendelkeznie a harminckettő közül, de ekkor már akár teljesen fogatlan is lehetett. Végére is a kormányzat behívta katonának az Egyesült Államokban működő civil fogászok harmadát, akik a háború alatt összesen tizenötmillió fogat húznak majd ki, további hatvannyolcmilliót tömnek be, és két és fél millió protézist készítenek, hogy minden GI teljesíteni tudja a minimális követelményt, azaz képes legyen „megrágni a kincstári ellátmányt”.

A szellemi és személyiségi követelmények felülvizsgálata is javában zajlott. 1944 áprilisában a Hadügyminisztérium rendeletben rögzítette: a besorozottnak mindössze „ésszerű eséllyel” kell rendelkezniük ahhoz, hogy képesek legyenek alkalmazkodni a katonai élet követelményeihez, bár a lélektani alkalmassági vizsgálatot végzőket figyelmeztették, fordítsanak különös figyelmet két tucat „személyiségzavarra”, köztük az együgyű nevetésre, a mogorvaságra, a fegyelem sértett elutasítására és más jelekre, amelyek látszólag minden, az Egyesült Államokban élő tizenévest kizárnának a katonáskodásból. Ezenkívül a hadsereg kezdte besorozni az „enyhén” rögeszmés kényszereseket és a dadogókat is. Azt, akinek rosszindulatú daganata, leprája vagy bizonyítható elmebetegsége volt, továbbra is alkalmatlannak minősítették, de 1944 elejére 12 000 nemi beteget, döntő többségükben szifiliszeseket hívtak be havonta, és tettek katonai szolgálatra alkalmassá a penicillinnek nevezett új csodagyógyszer segítségével.

De mi volt a katonák lelkével?⁶¹ Mi volt a helyzet azokkal az ideálokkal és titkos hitekkkel, amelyek Eisenhowert izgatták? Kevesen vallották magukat harcosnak, vagy akár született katonának. Legtöbbjük „amatőr volt, akiknek a viszonya a katonáskodáshoz agresszíven átmeneti”, észrevételezte egy tiszt. Egy áprilisban Nagy-Britanniában végzett közvélemény-kutatásban azt a kérdést tették fel legénységi állományú katonáknak, hogy mit kérdeznének Eisenhowertól, ha módjukban állna. Legalább a felük azt akarta tudni, amit még a főparancsnok sem tudott volna megmondani nekik: Mikor mehetünk haza? A 101. légideszant-hadosztály egyik ejtőernyőse azt írta: „Sohasem szokom hozzá, hogy valaki más gondolkodjék helyettem. Eltelt ez a rengeteg hónap, és a szívem mélyén én még mindig civil vagyok.” És így is hal meg néhány hónap múlva Hollandiában.

A kételkedés és az ironia, a modern tudat ikerlencségei, segítettek ki-elemezni a katonaéletet.⁶² Egy GI, aki megnézte az *Ahogy tetszik* című darabot Stratford-on-Avonben, beragasztott vázlatfüzetébe egy idézetet a II. felvonásból – „Édes hasznokkal is szolgál a balsors, / Mely, mint a mérges és undok varangy, / Gyönyörű ékszer visel a fejében”* – s mellé egy rövid magyarázó jegyzetet: „Pontosan összegzi a hadsereggel kapcsolatos attitűdömet.” A katonák tolvajnyelve, amely mindig sokat elárul nézeteikről és hangulatukról, minden héttel gazdagabbá és durvábbá alakult. A „SOL” azt jelentette, „shit out of luck” („átkozott balszerencse”), az Egyesült Államok fegyveres erőiből „Sam’s circus” („Sam cir-kusza”) lett, az ausztráloktól átvett „SFA” pedig annyit tett, „sweet fuck-all” („nagy büdös lófasz”). Az amphibious force, a kétélű hadviselési erők, „ambiguous farce”-szá („kétes bohózat”) alakult a bakaszlemben. Amint egy tiszt leírta: „Ha nem ironikus, nem is háború.” A legtöbben próbálták féken tartani cinizmusukat. „Arra számítottam, hogy a hadsereg korrump lesz, képtelen bármit hatékonyan megszervezni, kegyetlen, pazarló, és kiderült, hogy mindez igaz is rá, éppen úgy, mint minden hadseregbe, csak sokkal kevésbé, mint gondoltam, mielőtt a soraiba léptem”, írta a Híradó Hadtest katonájaként szolgáló regényíró, Irwin Shaw. Egy másik író-katona, Vernon Scannell úgy találta, hogy a „veteránok soraiban”, akik már Észak-Afrikában és Szicílián is harcoltak, „valami féle vad vidámság robbant ki [...], olyan irracionális, hogy az már az örülettel határos”.

„A háború csupa előtér, amikor benne vagy”, figyelte meg a vadászpilóta Samuel Hynes.⁶³ Még azok a katonák is, akik érzékelték, hogy „a történelem közelivé vált és nagyra nőtt”, ahogyan azt a vitorlázógépen szállított gyalogos és költő, Louis Simpson megfogalmazta, minden kétséget kizáróan osztottak volna Simpson azon érzésében, hogy „nem látok többet az egyiptomi habarcshordó-rabszolgánál a piramisokból, amelyeknek a tégláim a részei lesznek”. Kevesen adtak hangot lelkesedésüknek, amiért Amerika újabb katonai beavatkozásra vállalkozott Északnyugat-Európában – „azon a civakodó földrészen”, amint egy GI hazafrott levelében nevezte. A hadsereg egy friss nagy-britanniai felméréséből kiderült, hogy a katonáknak több mint harmada kételkedett

* Ford. Szabó Lőrinc. II. felv. 1. szín. In: *Shakespeare összes művei, I–II.* Európa, Budapest, 1964, I. köt. 1470.

időnként abban, hogy a háborút érdemes megvívni. Ez az arány 1943 júliusa óta megduplázódott, de a későbbiekben nem nő tovább.

Egymásban bizonyosan hittek.⁶⁴ A bajtársiasság védőfalat kínált az ellen, amit Scannell „ennek az örömtelen khaki világnak” nevezett, „az unalmával, a fázással, a kimerültséggel, a mocsokkal, a magánélet hiányával, az egyhangúsággal, a rútsággal és a jövő miatti állandó gyöt-rő szorongással”. A Kaszeríne-hágóban és Cassinónál – vagy, ami azt illeti, Gettysburgnál és a meuse–argonne-i csatában – harcolt elődeik-hez hasonlóan ők is készek voltak mindent kockára tenni, hogy bajtár-saikhoz méltónak tartsák őket. Egy japán–amerikai katona, aki harcolt már Olaszországban, és újra harcol majd Franciaországban, azt közöl-te fivérével: „Hatalmas mértékben hatottak rám a szeretet, a gyűlölet, az előítélet, a halál, az élet, a pusztítás, az újjáépítés, a vitézség, a bajtár-siasság, a jóság erői, valamint Isten láthatatlan hatalma.” Íme, ez igazán a lélek matéria.

Tehát így négyesével felszálltak azokra a csapatszállító vonatokra a rakpart közelében, hogy elszállítsák őket a Brit-szigetek minden táján létesített 1200 táborba és 133 repülőterre.⁶⁵ „Ez az ország állandóan Thomas Hardyra emlékezteti az embert”, írta egy túlságosan művelt hadnagy az édesanyjának, de szent igaz, *valóban* a fehér hattyúk és az ősrégi templomokba „a régi, egyenletes tempóban kerékpározó, sap-kájukat mosolytalanul megérintő” falusiak országa volt ez, ahogyan az újságíró Eric Severeid tudósított róla. A parókiák ajtajára 1940-ben ki-szőgezett imák még mindig azért könyörögtek: „Mentsd meg szeretett hazánkat az ellenség betörésétől, Ó, Isten!”, a Home Guard* azonban már nem számított arra, hogy Dovernél kell felvennie a harcot a hun-nal** régi rozoga puskákkal meg a lándzsákkal, amelyeket azok kaptak, akiknek nem jutott lőfegyver. Még azoknak az útjelző tábláknak egy részét is visszaszerelték a helyükre, amelyeket a háború elején az ellen-séges ejtőernyősök megzavarására távolítottak el, miután sok panasz érkezett arról, hogy az eltévedő amerikai teherautó-sofőrök túlságosan sok benzint használnak el.

* Home Guard: kb. Nemzetőrség; túlkoros, vagy más okból tényleges katonai szolgál-at-ra be nem hívható férfiakból toborzott, többnyire lakóhelyükön működő, területvédelmi alakulatok. (A ford.)

** Hun: a németek első világháborúból maradt csúfneve. (A ford.)

Majdnem 400 000 előre gyártott barakkot és 279 000 sátrat állítottak fel a jenki horda elszállásolására, a britektől bérelt 112 000 épület és 18 millió négyzetméter alapterületű raktár mellé.⁶⁶ A GI-ok ezt az új világot Lönchshúrországnak (*Spamland*) nevezték el, bár légkörét az Egyesült Államok Hadserege Higiéniai Iskolájának széntüzelésű étetőkészülékeiben égő ürülék szaga uralta. A hadtápszolgálat működésén sokat javítottak ugyan, de azért a dolog természetéből adódóan nagy volt a zűrzavar, és bőven történtek hibák: az amerikai hadigépezet 23 millió tonna anyagot mozgatott, a legnagyobb részét teherhajók szállították át az Atlanti-óceánon, amelyek napokkal, ha nem hónapokkal az után futottak be, hogy a katonák megérkeztek a gyors *Queeneken*. A tehergépkocsi-vezetőket elszakították kocsijuktól, a dobosokat dobjuktól, a tábori lelkészeket áldozókelyhüktől. Tételek ezrei érkeztek megfeythetetlen rakományléllel, vagy pontos rendeltetési hely megjelölése nélkül, címként mindössze annyival: GLUE (Dél-Anglia kódja), BANG (Észak-Írországa) vagy UGLY (az ismeretlené). Májusra a brit Szállítási Minisztérium 120 kirakodási lehetőséget utalt ki az Egyesült Államok Hadserege felszerelését szállító hajóknak, de harmincnyolccal több érkezett. Annak ellenére, hogy az ügyben induló tárgyalások a Fehér Ház és a Whitehall szintjéig jutottak, az árva hajókon érkezett rakománynak csaknem a felét – benne ötezer tonna földi mogyorót, és ötvenezer hordozható rádiót – különféle kikötőkön kívül, ömlesztve rakták ki, s végül kárba vezett „az időjárás viszontagságainak kitettsége” miatt. A mókamesterek szerint a hadsereg valóban nekilátott, hogy szétvágja a bürokrácia vörös szalagját, csak nem keresztbe, hanem hosszában.

Szövetség még nem bizonyult a fennmaradás szempontjából fontosabbnak és tartósabbnak, mint az angol nyelvű népeké, de a Nagy-Britannia földjén felépített óriási amerikai katonai tábor súlyosan megterhelte ezt a testvéri kötődést.⁶⁷ „Gondolhatsz rájuk úgy, mint ellenséges vörös kabátosokra – igyekezett eligazítani minden érkező GI-t a Hadügyminisztérium egyik brosúrája –, de ma nincs idő régi háborúk újrávására, vagy régi sérelmek felhánytorgatására.” Részletes szöszedetek fordították angolra az angolt: a patikust drogistára, a bojlert vízmelegítőre, az autógumit gumiabroncsra. Rossz vért szültek a zsoldkülönbségek, az amerikai GI háromszor annyit keresett, mint brit Tommy megfelelője, az amerikai törzsörmeister 96 dollárja pedig egy brit százados havi illetményével volt azonos. A hadsereg azzal próbálta leplezni a különbséget, hogy két részletben fizette ki a havi illetményt. A britek sze-

génységét azonban ezer jel mutatta meg országnak-világnak, olyanok, mint a kocsmáik nyomorúsága, ahol a törzsvendégeket kérték, hozzák magukkal saját söröskorsójukat, vagy a szappanhiány, amely miatt a GI-ok Kecseországnak (*Goatland*) csúfolták a mosdatlan Britanniát, vagy az a tény, hogy a brit fegyveres erők hadtápjá mindössze 10 cipőmérettel dolgozott, míg az Egyesült Államok Hadserege 105-tel. Az amerikai hivatalosságok türelemre és hálára intettek. „Mindig udvariatlanság bíráltni a házigazdákat – tanácsolta *A rövid útmutató Nagy-Britanniához*. – Katonai szempontból pedig ostobaság sértegetni a szövetségeseidet.” Nem utolsósorban a brit termelők közel 190 millió kiló burgonyával, 1000 tortaformával, 2,4 millió sátorcövekkel, 15 millió gumi óvszerrel, 260 ezer sírjellel, 80 millió csomag édes keksszel és valamivel kevesebb, mint 205 ezer liter sörrel gyarapították az amerikai élelmiszer- és hadianyagraktárak készleteit.

A britek béketűrőnek bizonyultak annak ellenére, hogy a közvélemény-kutatások szerint kevesebb mint a felük formált kedvező véleményt az amerikaiakról.⁶⁸ „Kimondhatatlanul bosszantanak – panaszkolta egy háziasszony. – Hangosak, fellengzősek, kérkedők, önelégültek, erkölcsük a baromfiudvaré, képmutatók.” A Londonban kiadott *Találkozz az amerikaiakkal!* című kézikönyv olyan fejezeteket tartalmazott, mint „Ital, szex és káromkodás”, valamint: „Valóban az unokatestvéreink?” A Brit Hadseregnek írt tanulmányában a szociológus Margaret Mead azt igyekezett megmagyarázni, „Miért látszanak gyermetegnek az amerikaiak?” George Orwell egy publicisztikájában azon dohogott, hogy „Nagy-Britannia most megszállt terület”.

A helytelen magaviselet olykor előforduló esetei erősítették a faragatlan jenki sztereotípiáját.⁶⁹ A Newcastle közelében állomásozó amerikai katonák megették a királyi hattyúkat a király nyári palotájának parkjából, ördög vigye Thomas Hardyt. A 101. légideszant-hadosztály egyes ejtőernyősei kézigránáttal halásztak egy magánhalastóban, és unatkozó katonák néha szénakazlakat gyújtottak fel nyomjelzős lövedékekkel. A Hadügyminisztérium határozottan kinyilvánított véleménye ellenére, amely szerint „a szexuális aktusoktól magukat megtartóztató férfiak gyakran erősebbek, hála megőrzött energiájuknak”, olyan sok GI ejtett teherbe brit nőt, hogy az Egyesült Államok kormánya beleegyezett: „a gyermektartási eljárásokban” átadja a bíraskodás jogát a helyi bíróságoknak. A kötelező gyermektartást heti 1 fontban rögzítették, amíg a kis angloamerikai be nem töltötte a tizenharmadik évét, majd 5–20

shillingben a tizenévesek számára. Az utak mellett ilyen szövegű figyelmeztető táblák jelentek meg: „Minden GI-nak! Kérlek, vezess óvatosan, az a gyermek lehet, hogy a tied!”

A transzatlanti kapcsolat mind a harcmezőn, mind a hátszágban mindvégig – egy brit tábornok szavaival élve – megmarad „érzékeny melegházi növénynek, amelyet muszáj gondosan ápolni, nehogy elsorvadjon”.⁷⁰ Nem kevesebb, mint a nyugati civilizáció sorsa függött tőle. Amikor folyamatosan hajórakományszám özönlöttek az amerikai katonák spamlandi táboraikba, egy brit őrnagy sok honfitársa nézetét fogalmazta meg: „Ők voltak azok a fickók, akik számítottak. [...] Nélkülük valószínűleg nem nyerhettük meg a háborút.”

A Túlso Partra induló inváziós vízi járművek megrakását már május 4-én megkezdtek, és a rakodás a hónap előrehaladtával mind erőteljesebb ütemben folyt.⁷¹ Az első négy órában a sebészollótól a páncéltörő rakétáig hétezerféle, a harc megvívásához szükséges cikknek kellett kijutnia Normandia homokos tengerpartjaira, majd sok tízezer tonnának a következő napokban. A behajózásért három katonai bürokrata felelt, akiket a Marx fivérek* emlékeztető mozaikszavak jelöltek: MOVCO, TURCO és EMBARCO.⁷² A Selfridges Áruház közelében, egy londoni épület alagsorában a világtól elzárva dolgozó kereskedelmi tengerészkapitányok a hajók fedélzeteinek és raktárainak hatalmas asztalokon kiterített tervrajzai segítségével készítették a rakodási terveket. Minden egyes dzsipet, tarackot és szállítóládát megfelelő léptékű fakockák jelképeztek, amelyeket az optimális helykihasználás érdekében úgy tologattak a képmásolat rajzokon, mint a sakkfigurákat. Táboraikban a katonák kialakították a fedélzetek életnagyságú makettjeit, de legalábbis valamiből kibrakták a körvonalukat, és azon gyakorolták a gépjárművek és a lövegek be- és kirakodását.

Huszonkét brit kikötőben a daruk és a dokkmunkások folyamatosan rakták a rakománnyal megtöltött raklapokat és rakodóhálókat a hajók hombárjaiba és fedélzetére: rádiókat Pennsylvaniából, gépzsírt Texasból, puskákat Massachusettsből.⁷³ Az *Overlord*-hadművelethez az Egyesült Államok Hadserege 301 000 gépjárművet, 1800 nagyvasúti mozdonyt, 20 000 vasúti kocsit, 2,6 millió kézfegyvert, 2700 tüzérségi löveget,

* A Marx fivérek (Groucho, Gummo, Zeppo, Chico és Harpo) népszerű amerikai zenes-táncos komikusok az 1900-as évek elejétől egészen az 1950-es évekig. (A szerk.)

300 000 telefonpóznát, 7 millió tonna benzint, olajat és mindenféle kenőanyagot gyűjtött össze. A SHAEF kiszámította az egy csatanapra várható anyagfelhasználást, mindenre, az üzemanyagtól a lőszeren át a rágógumiig, és az eredmény közel 19 kiló lett katonánként. 60 millió K fejadagot, a teljes inváziós hadsereg egyhavi ételmezésére elegendő készletet csomagoltak össze 500 tonnás bálákba. A harckocsikat és a buldózereket az Egyesült Államok Hadseregének hatalmas nyitott tehervagonjain, az úgynevezett háborús pórekocsikon szállították le a rakpartokra, míg valóságos lőszeresládahegyeket rakodtak be a katonai célból igénybe vett bostoni, New York-i és baltimore-i komphajókra. Robert Capa, a fényképész, aki a második hullámmal száll majd partra az Omaha partszakaszon, nézte, ahogy a daruk a hajók fedélzetére emelik az „óriási játékszereket”. „Az optimisták szemében minden egyes holmi vadonatúj titkos fegyvernek tetszett – írta Capa –, kivált messziről.”*

10 kartográfiai raktárból fegyveres őrök kísérték a térképszállítmányokat a kikötőbe, egyedül a D-naphoz 3000 tonnát, az első nagyobb tételt abból a 210 millió lapnyi, döntő többségében öt színben nyomott térképből, amelyet az európai hadszíntéren osztanak majd ki.⁷⁴ A hajók raktáraiba került 280 000 vízrajzi térkép is, valamint olyan városok térképei, mint Cherbourg és St-Lô, rengeteg másolat a német védművekről készített egymillió légi felvételtől, amelyet hét és fél méter magasan fölöttük átrepülő felderítőgépek készítettek, és végül vízfestmények, amelyek azt a tájat ábrázolták, amelyet a partraszállító naszádok kormányosainak látniuk kell, ha a megfelelő partszakaszhoz érkeznek. Egy francia atlaszból átvett térképlapok a műemlékek és kulturális értékek helyét mutatták, s ezekhez csatolták Eisenhower parancsát is, amelyben „önmérsékletet és fegyelmet” kért a pusztításban. Az amerikai 1. hadsereg *Overlord*-hadműveleti terve több szóból állt, mint az *Elfüjta a szél*. A 35. számú hadműveleti utasítás egyedül az 1. gyaloghadosztály számára tizenöt mellékletet és tizennyolc függelékkel tartalmazott, köztük egy emlékeztetőt arra, hogy „itt az út jobb oldalán kell hajtani”. A kódszó-jegyzékek vastag kötegei a H órától a D + 1 nap hajnali 2 óráig érvényes rózsaszín listával kezdődtek, amely helyett a második nap kora hajnalától a kék lista lép majd érvénybe. Amennyiben a kék lista kompromittálódik, át kell térni a fehér lista használatára, de csak ha rádió leadják a „fecske” jelszót. A katona csak sóhajthatott.

* Sárközy Elga fordítása.

Nap nap után, nappal és éjszaka zúdult, csak zúdult a hadianyag a dokkokba és a rakpartokra.⁷⁵ Már pusztán felsorolni is homéroszi vállalkozás a mennyisége és a változatossága miatt: rádiókristályok ezrével, postagalambok százával, minden vezérőrnagynak száz Ezüstsíllag és háromszáz Bíbor Szív – az utóbbit csúfolták „német céllövészeti medálnak” –, hogy érdemük szerint kitüntessék katonáikat, és tízezer „Hagensen-féle csomag”, plasztik robbanóanyaggal megtöltött vitorlavászon zsákocskák, amelyeket szerte Angliában vitorlakészítők varrtak padlásműhelyeikben. Az egyik, tízezer fém sírkereszt legyártására szerződött cég nem szállított határidőre, ezért a sírnyilvántartási egységek fa sírjelzőket kényszerültek rögtönözni. A halotti lepelnek használatos pamutvászon matrachuzatokból a franciaországi hadjáratra naponta 375 személyenként egyet vásároltak, ám ez a képlet messze túlzottan derülátónak bizonyult. Júliusban, amikor a készletek vészesen lepadtak, a hadtápszolgálat újabb ötvenezret kényszerült kiszállítani a hadszíntérre.

Négy kórházhajót készítettek elő, „hófehér festéssel [...]” számos ragyogó, új vörös kereszttel, amelyeket a hajótest függőleges oldalára és a csónakfedélzet vízszintes felületére festettek fel”, jegyezte meg Martha Gellhorn tudósító.⁷⁶ Minden egyes LST-re is behajóztak legalább két orvost és a haditengerészet húsz szanitécét, hogy a visszaúton sebesülteket evakuáljanak, sőt a nyitott harckocsiszállító fedélzetre műtőblokkot is építettek – „hideg, mocskos kutyaólat” egy tiszt megítélése szerint –, valamint a hajó gőzével működtetett melegítőasztalokat 76 literes sterilizálótartályok hevítésére. Az *Overlord*-hadművelethez mindenkit és mindent beleszámítva 8000 orvost, 600 000 dózis penicillint, 45 370 kiló szulfátport és közel 379 000 liter vérplazmát vontak össze – az utóbbit gondosan elkülönítették aszerint, hogy fekete vagy fehér véradóktól származott-e. 1600 féltonná, a tengerparti vontatásra alkalmassá tett rakodólapot raktak meg egyenként két hétre elegendő egészségügyi anyaggal.

Az új *Terápiás kézikönyv*be belefoglalták a földközi-tengeri hadszíntéren a harctéri orvoslásról keservesen megtanult új tanulságokat.⁷⁷ Más leckék feldolgozása még váratott magára, mint például az, hogyan kerülhető el az Olaszországban túlságosan gyakran előforduló morfiummérgezés és az aneszteziológusok azon végzetes hibája, hogy gyakran tévesztették össze a brit szén-dioxidos palackokat az amerikai oxigénpalackokkal – hiszen mind a kettőt zöldre festették –, ami legalább nyolc páciens halálát okozta. Különösen üdvös volt annak felismerése, hogy

a teljes vér hasznosan egészítheti ki a plazmát a súlyos sebesültek felkészítésében. Az egészségügyi tervezők 1420 litert kívántak készletezni az *Overlord* kezdeti szakaszára, valamivel többet fél liternél minden sebesült katonára, vagyis majdnem a négyszeresére emelték a mennyiséget az Olaszországban használt rátához képest.

A teljes vér azonban legfeljebb két hétig tartható el.⁷⁸ Amikor május utolsó hete érkezett, kevés kétség maradt azzal kapcsolatban, hogy a D-nap már a küszöbön áll. A vér – nagy, egyértelmű jelzésekkel ellátott tartályokban – megérkezett a rakpartokra.

Május 23-án, kedden hatalmas tömegekben vándoroltak a partraszállásra kijelölt csapatok az angol tengerpartok és egy tucatnyi összpontosítási körzet felé – az amerikaiak a délnyugati partvidékre, a britek és a kanadaiak délre –, ahol elkezdődött a sorok végső rendezése.⁷⁹ Hogy az előírt menetütemet tartsák, minden menetoszlopnak két óra alatt negyven kilométert kellett megtennie, minden páros óra előtt tízperces megállással. Különlegesen kezelt, a mérges gáz jelenlétét jelző karszalagot viselő katonai rendőrök karjelzésekkel irányították át a forgalmat az útkeresztezéseken és a zsúpfedelesek falvakon. A katonák idegesen kuncogtak az új útjelző táblákon, amelyeken ez állt: „Egyirányú út.” „Egy dombtetőn ültünk, és odalenn a völgyekben tucatnyi utat láttunk, rajtuk összezsúfolódó járművekkel. A rengeteg ember és felszerelés mind délnek tartott – írta Forrest C. Pogue őrmester, a hadsereg egyik történésze. A látvány Arthur Conan Doyle leírására emlékeztette Pogue-ot a hadba vonuló katonákról: „A sokaság, amely miatt a fehér por száraz köde borult a régi útra Winchestertől a tengerszorosig.”

Az útpadkán anyák emelték magasba a gyermekeiket, hogy jobban lássák az elvonuló seregeket.⁸⁰ Egy idős, kézikocsit toló férfi, „görbe, mint a bumeráng”, azt kiabálta: – Sok szerencsét mindnyájatoknak, drága fiaim! – tudósított egy brit százados. A harckocsikra és a teherautókra, tette hozzá, a katonák krétával otthon hagyott barátnők vagy menyasszonyok nevét írták fel, ezért szinte minden járműnek megvolt a maga „lány védőszentje”. Londonban szinte egyik napról a másikra elhalványult az egyenruhák színes kavalkádja, ahogy a fővárosból elfogytak a katonák. „Az éttermek és a mulatók félig üresen kongtak, egyszer csak csodálatosan könnyen lehetett taxihoz jutni”, jegyezte meg egy beszámoló. Egy korábban amerikai tisztek találkahelyéül szolgáló kocsmá új nevet kapott: A Szajha Siráma.

A hét vége felé az összes átmenőtábor lezárták, az őrsegnek megparancsolták, hogy a szökevényeket lőjék le.⁸¹ „Itt tartózkodni tilos!” és „Civileknek katonai személyekkel beszélni tilos!” feliratú táblák jelentek meg a táborok kerítésén. A szálláskörletekben időről időre német egyenruhát és fegyvereket viselő amerikai katonák jelentek meg, hogy bajtársaik megtanulják, hogyan néz ki az ellenség. Az invázió kezd „túlpróbált színdarabra” emlékeztetni, panaszkodott a tudósító Alan Moorehead. Fantasztikus rémhírek keringtek. Brit kommandók elfoglalták Cherbourg városát; Berlin máris békét kér; figyelemelterelő támadásban egy bizonyos alakulatot fel kívánnak áldozni; a német Wehrmacht sok holdat egy csapásra felégető halálsugárral és olyan óriási hűtőgéppel rendelkezik, amely nagy jéghegyeket képes előállítani a La Manche csatornában. A *Stars and Stripes* című amerikai katonai lap egy cikkében azzal próbálta csitítani az ideges katonákat, hogy azt ígérte: „A sokk megakadályozza, hogy a sebesültek túl erős fájdalmat érezzenek.” Egy másik írás jó tanáccsal szolgált: „Ne lepődj meg, ha egy francia odalép hozzád, és megcsókol! Ez nem azt jelenti, hogy az illető meghibbant, pusztán azt, hogy elérzékenyült.”

A titoktartásnak továbbra is kiemelkedő jelentőséget tulajdonítottak.⁸² A SHAEF álláspontja szerint az *Overlord*-hadműveletnek csekély az esélye a sikerre, ha az ellenség akár csak negyvennyolc órával a megkezdése előtt is értesül róla, és „bármely ennél hosszabb idejű figyelmeztetés biztos vereséget okoz”. Churchill azon kívánságának megfelelően, hogy a biztonsági intézkedések legyenek „szigorúak, széleskörűek és nagylelkűek”, a brit kormányzat április elején utazási tilalmat vezetett be, amely megakadályozta, hogy a szokásos havi 600 000 látogató megközelítse az Északi-tenger, a Bristol-csatorna és a La Manche csatorna kijelölt partsávjait. A hadsereg 2000 kémelhárítója szimatolt mindenütt a kiszivárgó információk után. Huszonkét nyelven, köztük ukránul és szlovákul folyékonyan olvasó és borotvapengés papírvágóval felfegyverzett cenzorok keresték árgus szemmel a katonák leveleiben az indiszkrét részleteket, amíg május 25-én még szigorúbb biztonsági intézkedésként zár alá nem helyeztek minden kimenő postát.

Álcázási felügyelők portyáztak egész Dél-Angliában, hogy az invázióra összevont hadsereg a német felderítő-repülőgépek számára láthatatlan maradjon.⁸³ Sok ezer tonna salakkal és híg olajjal színezték sötétre az újonnan vágott földutakat. Mesterséges lombokkal gyártott álcahalók alá rejtették a sátrakat és a barakkokat – egyedül a britek közel 840 000

négyzetméter hálót használtak el –, és még a szanitécek hordágyait és a többi egészségügyi felszerelést is lekenték „tompító festékkel”: vagy az 1A szabványos álcázó színnel (azaz sötétbarnával), vagy az SCC 15-össel (olívszürkével). Bármely járművet, amelyik tíz percnél hosszabb időre megállt, le kellett takarni álcahalóval, „amely feltöri a jármű körvonalát”.

Az álcázást megtévesztéssel egészítették ki.⁸⁴ A háború legnagyobb szabású megtévesztő művelete, amelyet eredetileg „Y függeléknek” neveztek, amíg a *Fortitude* (Lelkierő) fedőnevet nem kapta, megkísérelte „erői hibás stratégiai felvonultatására rábírní az ellenséget”, ahogyan a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága megkövetelte. 1500 szövetséges katona igyekezett színlelt rádióforgalmazással azt a hamis látszatot kelteni, hogy egy Skóciában összevont, nyolc hadosztályból álló hadsereg Norvégia megtámadására készül, együttműködésben a szovjetekkel; ezt követi július közepén egy nagyobb csoportosítás partraszállása Franciaországban, a Pas de Calais térségében, 240 kilométerre északra a valódi *Overlord*-partszakaszoktól. Több mint kétszáz nyolctonnás „Bigbobot” (Nagy [horgászati] úszó) – vitorlavászonból és olajhordókból összerótt partraszállítóhajó-utánezatot – vonultattak fel jól láthatóan május 20-tól a Temze-torkolat körül. A rádióforgalmazást színlelő adók most egy 150 000 fős fantomseregtest, a rossz partvidéken rossz hónapban lecsapni készülő, csak a fantázia és megtévesztő hadviselés világában létező 1. amerikai hadseregcsoporthoz jelenlétéről árulkodó zivajgt sugároztak az éterbe.

A britek, a csalás nagymesterei, azzal járultak hozzá a hadicsel sikeréhez, hogy több mint egy tucat – egytől egyig lebukott, őrizetbe vett és a brit hírszerzés tisztjei által „megfordított” – német ügynök közvetítésével félrevezető információval etették a német hírszerzést.⁸⁵ Olyan kódneveket viselő brit kettős ügynökök hálózata, mint a *Garbo* és a *Tricycle*, tovább gazdagította a megtévesztő hadművelet eszköztárát, és nagyjából 500 félrevezető jelentést küldött rádió Londonból az ellenség Madridban működő kémközpontjának, ahonnan Berlinbe továbbították őket. A megtévesztő *Fortitude*-hadművelet hallucinációt idézett elő a német hadvezetőségénél: az ellenség elemzői akkoriban 79, Nagy-Britanniában készülődő szövetséges hadosztályt véltek észlelni, miközben valójában mindössze 52 állomásozott az országban. Május végére a szövetséges hírszerzés – az Ultrát, a britek azon képességét is beleértve, hogy vették és meg tudták fejteni a kódolt német rádióforgalmazás legtöbb adását – semmiféle arra utaló bizonyítékot nem talált, hogy „az ellenség pon-

tosan megállapította volna a területet, ahol főcsapásunkat mérni szándékozunk”, amint Eisenhower nagy megkönnyebbüléssel értesült róla. Az inváziót megelőző végső megtévesztő tevékenység keretében Clifton James főhadnagy, a Királyi Hadsereg Számveteli Hadtestének tisztje – miután hosszabb időn át tanulmányozta Montgomery tábornok (akire megdöbbenően hasonlított) számos furcsa szokását –, május 26-án Gibraltárba, majd onnan Algírba repült. Fekete barettel a fején napokig mutogatta magát a nyilvánosság előtt, abban a reményben, hogy Berlin ebből arra következtet: nem állhat küszöbön a támadás a La Manche csatornán át, ha Monty a földközi-tengeri hadszíntéren parádézik.

Ahogy a május lassan júniusba fordult, az inváziós előkészületek már lázas igyekezettel folytak.⁸⁶ Minden gépjármű, amelyet ki akartak rakni Franciaország nyílt tengerpartjára, vízkizáró szigetelést igényelt közel 140 centiméteres mélységig, amit egy gépzsírból, mészből és azbeszt-szálakból álló ragacsos keverék felkenésével készítettek el. Ezeken a járműveken függőleges kéményt is csatlakoztattak a kipufogócsőre, amely „úgy meredt az égre, mint az ökörszem farka”, nehogy a víz elárassza a motort. Egyetlen Sherman harckocsi vízmentes szigetelése 300 munkórát kívánt, vagyis az öttagú személyzet egy teljes héten át dolgozott rajta. A SHAEF május 29-én azt is parancsba adta, hogy a szövetségesek mind a 11 000 repülőgépnél szárnyaira fessenek azonosítási jelként három széles fehér sávot. A 378 500 liter mészfesték és a 20 000 ecset előteremtése az egész brit festékipar mozgósítását igényelte, és a munkások végigrobotolták a pünkösdi hétvégét. Egyes repülőkatonák partvissal kenték fel a fehér csikokat?

A katonák tengeribetegség elleni tablettát, hányózacskót és mentőmellényt vételeztek, olyan kiegészítő felszerelést, amellyel az átlagos puska gyalogos harcra cipelt terhe 31 kilogrammra nőtt; ez messze meghaladta a rohamot végrehajtó katonák számára javasolt 19 és fél kilót.⁸⁷ Az Omaha partszakaszra tartó, Dorsetben állomásozó 116. gyalogezred egyik századparancsnoka azt jelentette, hogy katonái „görnyedeznek hátizsákjuk súlya alatt, és időnként számárorrítást hallatnak, mondván, ha úgy megrakják őket, mint a mállás szamarat, akkor iázhatnak is”. Június 2-án a katonák felöltötték a „borzgúnyát”, a mérges gáz elleni impregnálástól merev és bűdös harctéri gyakorló-egyenruhát.

„Immár készen állunk – annyira készen, amennyire egyáltalán felkészülhetünk – írta május 30-án a 4. gyaloghadosztályban szolgáló Theodore Roosevelt dandártábornok feleségének, Eleanornak. – A feketeirigó

azt mondja a testvérének, ha netán ez az utolsó dalod az életedben, énekelj jól, hiszen lehet, hogy többet már nem énekelsz.”⁸⁸ Minden katona egy 30 centi hosszú, 20 centi széles és 10 centi magas kincstári dobozba rakta személyes ingóságait, és egy liverpooli raktárban hagyta megőrzésére. Mintha régi bőruket vagy egy előző életet vetettek volna le, a Franciaországba tartó amerikai katonák a nyár minden további hetében 500 marhavagont töltöttek meg a béke efféle apró tartozékaival.

„Szabad ember vagyok, ezért nem fogom vissza magam – vallotta meg egy brit Sherman harckocsi lövegirányzója a naplójának. – Kiérdemeltem a helyemet.”⁸⁹ A harcosok dalolni kezdtek, és jól daloltak. Egy katona, akinek a dala Normandiában marad végleg abba, azt írta a családjának: „Ha nem térek vissza ebből az ügyből, azt akarom, hogy az enyéme (különösen édesapám) tudják, erőm és energiám minden unciját odaadtam azért, amiért hitem szerint harcolok.” Egy másik ifjú százados, aki életben marad, sőt magas kort ér majd meg, azt közölte Wacóban otthon hagyott szüleivel: „Az élet rendeltetése igencsak megfoghatatlan dolog.”

Eisenhower pénteken, június 2-án hagyta el Bushy Parkot, hogy *Sharpener* (Fenőkö) fedőnevű inváziós vezetési pontjára hajtasson.⁹⁰ Lakókocsik és sátrak töltötték meg Sawyer erdejét, a Portsmouth kikötőjétől nyolc kilométerre északnyugatra fekvő, foglyos bozótokkal, vadrozsbokrokkal és gyűszűvirággal benőtt erdős területet. Eisenhower saját használatú „cirkuszkocsijában” volt tábori ágy és asztal, rajta a szokásos halom vadnyugati ponyvaregénnyel, valamint három telefonnal. A vörös Washingtonnal, a zöld pedig Churchill whitehalli föld alatti bunkerének térképszobájával kötötte össze a főparancsnokot. Másfél kilométerre Eisenhower harcálláspontjától, egy salakkal felszórt földút mentén kétemeletes, ívelt, jón oszlopos homlokzatú, György korabeli udvarház állt. A Southwick House nevű épületet eredetileg navigációs iskolának vette igénybe a Királyi Haditengerészet – könyvespolcain még mindig ott sorakoztak a tengerhajózási almanachok –, most azonban Ramsay tengernagy vezetési pontjául szolgált, valamint alkalmas védett helyül, ahonnan a főparancsnok figyelemmel kísérhette az *Overlord*-hadművelet eseményeit.

„A terhek súlya”⁹¹, amint Eisenhower naplójában beismerte, csak nőttön-nőtt az elmúlt héten. Harry Butcher június 3-án észrevételezte, hogy főnökét „elkapta a D-nap előtti idegesség”. Idegeskedni bőven volt

miért. Minden reggel felderítőtisztek vizslatták a légi felderítés új felvételeit, és pontosított jelentést küldtek a Southwick House-nak a normandiai partvidéken gombamód szaporodó védművekről. Minden bunkert és aknamezőt akkurátusan felvezettek egy nagy léptékű térképre. Több okot adott az aggodalomra az az Ultra-jelentésekből származó értesülés, amely szerint a németek újabb hadosztállal erősítették meg a partraszállási zóna nyugati végét. A SHAEF hadművelleti osztályának május 26-án kelt emlékeztetője megállapította, hogy immáron három német hadosztály, valamint hatvan harckocsi és egy ejtőernyősezred állomásozik a létfontosságú Cotentin-félszigeten, és talán egy teljes további hadosztálynyi erő szállja meg Cherbourg védelmi rendszerét.

Ettől az erőteljes csoportosítástól viszont, amely ideális pozíciót foglalt el ahhoz, hogy azonnal csapdába ejtse a félszigetre leszállni készülő két, könnyűfegyverzetű amerikai légideszant-hadosztályt, az *Overlord* legmagasabb beosztású repülőparancsnoka, Sir Trafford Leigh-Mallory repülő-altábornagy nagyon megrémült.⁹² Leigh-Mallory, akit egy brit tiszt „nagyképű tökfeknek” minősített, egy amerikai történész pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy „különleges érzékkel tudott mindenkit felbosszantani”, május 29-én feljegyzésben könyörgött Eisenhowernek, törölje az *Overlord*-hadműveletből az amerikai 82. és 101. légideszant-hadosztály harci ugrását, különben az ejtőernyősök feléne és az őket támogató vitorlázó szállítógépek harmadának elvesztését kockáztatja. Egy nappal később, amikor a főparancsnok négyszemközt fogadta, a repülő altábornagy megemelte a tétet: immár arra figyelmeztette a főparancsnokot, hogy „ez a roppant bizonytalan, spekulációkra épített hadművelet” akár a vitorlázógépen szállított csapatok 70 százalékának elvesztésével is járhat egy „hiábavaló mészárlás” keretében. Leigh-Mallory még azt is hozzáfűzte: „Ha végrehajtja a hadműveletet, eltékozol két légideszant-hadosztályt.”

Íme, az a fajta örült kockázat, amely miatt Eisenhower úgy érezte, nem értékelik kellőképpen, milyen terheket köteles vállalni. Visszavonult egy sátor magányába, hogy egyik cigarettáról a másikra gyújtva fontolóra vegyen egy újabb „lélekölő problémát”,⁹³ ahogyan nevezte. Ha törli a légideszant-részhadműveletet, az megköveteli, hogy lefújja a Utah partszakaszon tervezett tengeri partraszállást is, vagy minden valószínűség szerint elviselhetetlenül nagy véres veszteség elszenvedésére ítéli a hajókról rohamozó csoportosítást, hiszen az ejtőernyősök feladatául éppen azt szabták, hogy a D-napon akadályozzák a német

ellentámadást a Cotentin-félsziget keleti oldalán. A légideszantcsapatok észak-afrikai és szicíliai kudarcokkal terhelt szereplése miatt egyes tisztek kétségbe vonták az ejtőernyős hadviselés létjogosultságát, Eisenhower azonban továbbra is hitt a meglepetésszerű vertikális átkarolás erejében, különösen, ha a földre szállított katonákat hatékonyabban sikerül összehozni. A legutóbbi napokban a 82. légideszant-hadosztály ledobási zónáit egy tucat kilométerrel eltolták kelet felé, közvetlenül a 101. hadosztály kiszemelt zónája mellé. Az erőknek ezen egyesítésével hat ejtőernyősezred 13 000 katonáját vonhatták össze közelebb a Utah partszakaszhoz.

Amikor előjött ponyva búvóhelyéről, Eisenhower nagy hadvezérhez méltó parancsokat adott ki.⁹⁴ Miután telefonon beszélt Leigh-Malloryval, lediktálta elhatározását: „nincs más választás”, mint folytatni a két éve folytonosan tökéletesített terv végrehajtását; az illetékes parancsnokokat ugyanakkor utasította, tekintsenek át újra „a legutolsó részletig minden tényezőt, ami csökkentheti a kockázatokat”.

„A kijelölt területen végrehajtott erős légideszant-támadás létfontosságú az egész hadművelet sikere szempontjából – tette hozzá Eisenhower. – Meg kell valósítani!”

A Southwick House közelében egy dús lombú fákkal borított dombtető lélegzetelállító rálátást kínált az ezernyi hajóból álló flottára, amely ekkor már kifutásra készen várakozott Spithead előtt és a Wight szigetét Anglia nagy szigetétől elválasztó védett szoros, a Solent vizén.⁹⁵ További hajók ezrei – az *Overlord*-armada a kisebb partraszállító hajókat és naszádokat is beleszámítva majdnem 7000 vízi járművet számlált – töltöttek meg minden lehetséges helyet minden kikötőben az északi-tengeri Felixstowe-tól a walesi Milford Havenig, továbbiak pedig a Humber és a Clyde torkolatában, valamint a Belfasti-öbölben horgonyoztak. Visszatért a tavasz végi meleg, és fodros felhők sodródtak a szürke tengerparti védőgátak és templomtornyok fölött. Tengervíz és karbolsavval tartósított fűrészáru illatát hozta a fürge szellő, amely egyenesre fújta a hadihajók árbocszalagjait, és megtáncoltatta a rakpartok mellett vadon növő pipacsokat, Tunéziára emlékeztetve a veteránokat. Jelzőfényoszlopok villogtak a hajókról a partra és vissza a hajóknak. Ezüst színű légvédelmi ballonok lebegtek a horgonyzóhelyek fölött, egyedül Falmouthnál hatvanöt, és rombolók hasították a nyugodt tengert erre-arra, fehér tajtékot verve lázas igyekezetükben.

Még mindig harci málhájuk súlya alatt görnyedő, időnként felordító katonák mentek fel nehéz léptekkel a hajók pallóhidján, vagy sorjáztak be a lebetonozott parti sávokra kifuttatott orrú LST-k szélesen tátongó orrkapuszárnyai között.⁹⁶ – Rendesen próbáljátok meg, pajtikák! – szóltak oda nekik a cserzett bőrű dokkmunkások. Mások uszályokba zsúfolódtak egy rövid, de bőrig áztató utazásra valamelyik horgonyon hánykolódó csapatszállító hajóhoz. – Faszikáim! Ha bárki közületek még közelebb jön – figyelmeztette társait egy katona –, feleségül kell vennie! – A Tommyk kakaót és ökörfarklevest melegítettek a fedélzeten, egy brit szakaszparancsnok pedig elcsodálkozott: „Igazi fehér kenyeret kaptunk, amelyet már évek óta nem láttunk” Plymouthban, ahol Drake tekézett, mielőtt hajóra szállt, hogy megküzdjön a spanyol Grande y Felicísima Armadával, és ahonnan egykor a *Mayflower* indult az Újvilág felé, olyan sok hajó állt szorosan egymás mellé kötve, hogy „az ember fedélzetről fedélzetre ugorva fél kilométert haladhatott volna felfelé a Tamar folyón”, tudósított egy amerikai hadnagy. Az S. S. *Clara Burton* gőzhajón a tengerészek az utolsó ecsetvonásokat végezték a hajó orrára gallionfigura gyanánt festett több telt idomú hölgy ábráján. Az egyik behajózott tüéztiszt annyit jegyzett meg naplójában: „Nem kérdeztem meg, melyikük Clara.”

Mint mindig, ott, ahol a szárazföld a tengerrel találkozik, az Egyesült Államok Hadserege és Haditengerészete talált okot a civódásra.⁹⁷ A két haderőnem más-más számon tartotta nyilván az LST-ket, így a kínos zavarba ejtett bakák felszállhattak egyszerre az LST 516-ra és az LST 487-re is, a kettő ugyanis ugyanaz a hajó volt. Egy hatvanoldalas könyvecske, a *Felkészülés az átszoportosításra a tengeren túlra: rövid tengeri hajóút*, minden egységet utasított, hogy készítse el és adja le negyven példányban behajózási névjegyzékét, amely kötelezettség iránt inkább az elmulasztásával, mint a betartásával fejezték ki tiszteletüket. Tizennyolc LCT-t (*Landing Craft, Tank*), harckocsi-partraszállító naszádot annyira sikerült túlterhelni, hogy a tizenegyedik órában a haditengerésztisztek a rakomány újraelosztását követelték a vízi járművek között. A tengerészek szorgalmasan magyarázták a katonáknak, hogy az LST merülési rátája 33 berakodott tonnánként két és fél centiméter, vagyis ha 800 tonnát rakodnak be a megengedett legfeljebb 500 helyett, az azzal a következménnyel jár, hogy a hajó személyzete kénytelen lesz 25 centivel mélyebb vízben, a part előtti hullámtörésben kirakni a járműveket, amiktől jó, ha csak a motorok fulladnak le,

nem pedig az emberek fulladnak a tengerbe. A hajókat így is, úgy is túlterhelték. A Utah partszakaszra tartó VII. hadtest megpróbált 600 katonát felrakni a 400 szállítására épített LST-kre.

A holtteher magába foglalt negyven haditudósítót, „vándorcigányok kellemetlenkedő, titokzatos csapatát”,⁹⁸ ahogyan a riporter Don Whitehead meghatározta saját fajtáját, akiket szigorú titoktartás mellett hívtak össze London különböző kocsmáiból. Közülük a legünnepelebb Ernie Pyle volt, „haja gyér és ősz, az a fáradt arcú fajta; rajta overall, amely elnyeléssel fenyegette – Forrest Pogue leírása szerint –, alacsony, túl sok lábbal megáldott madárijesztő”. Málhazsákja tizenegy, tömény szeszes palackot rejtett, válogatott szerencsehozó műtyűrkéket, egy hordozható Remingtont és az értesítést a Pulitzer-díjról, amelyet egy hónapja nyert el a földközi-tengeri hadszíntérről küldött remek tudósításaival. „Nem csinállok egyebet, csak iszom, dolgozom, és várok”, írta korábban egy barátjának. A várakozás most már csaknem a végéhez ért. Omar Bradley, akit Pyle tett híressé Szicíliában, helyet ajánlott neki a USS *Augusta* parancsnoki hajón, Pyle azonban, aki nem hitte, hogy sok jó sülnhet ki „a túl sok aranygallérosból”, inkább az LST 353-ra szállt fel Falmouth kikötőjében. A hajó hátsó lövege személyzetének azzal lopta be magát a szívébe, hogy ecsettel autogramot festett légvédelmi gépágyújuk csövére.

„Nem érzem többé jól magamat, hacsak nem katonákkal vagyok kinn a harctéren”⁹⁹ – vallotta be, de hozzáfűzte. – Ha még egy kibaszott GI-től még egyszer azt hallom, hogy kibaszott, istenemre elvágom a kibaszott torkomat.” Pyle, akit már irtózatoss rémálmok gyötörtek, és hajlamos volt „a Boldogtalan Harcosként” aláírni leveleit, végighallgatott egy eligazítást az *Overlord*-támadás tervéről, majd hajnali 4-ig tágra nyílt szemmel, ébren feküdt ágyában. „Na, most benne voltál – írta később. – Immár késő volt visszakozni, még ha inadba szállt is a bátorság.”

A hajók klausztrofóbiásan zsúfolt rakterében és nyílt fedélzetein a katonák valahogy elhelyezkedtek, mint sprotnik a bádogdobozban.¹⁰⁰ „Én szeretem embertársamat – vallotta be naplójának egy nyomorúságos helyzetbe került katona –, de nem tömegben.” Flottaszerte a kockák koppanása és a kártyák csattogása hallatszott, zajlott „a póker »magas-alacsony gurítsd őket!« nevű vad, távoli változatának hosszú játszmaja is, amelyben ötfrankos inváziós bankókat használtak tétnek”, számolt be A. J. Liebling tudósító. Az *Augusta* fedélzetén a tengerészek zongora köré

gyűlve a *When Irish Eyes Are Smiling* (Amikor ír szemek mosolyognak)* című dalt énekelték, míg az alacsony rendfokozatú tisztek étkezőjében egy igazán nem az alkalomhoz illő filmet vetítettek, Alfred Hitchcock *Mentőcsónakját*. A jelzőfényszórók szokásosnál is gyakoribb, dadogó villogásán túl nem kísérte különleges búcsúztatás a legtávolabbra induló konvojokat, amikor elhagyták gyülekezőhelyüket, és elindultak ki a nyílt tengerre. Azokban, akik már Afrika, vagy Salerno, vagy Anzio felé is partra szállni indultak, a hajócsavarok mély surrogása azt az érzést keltette fel, amelyet az egyik veterán „a régi nyugtalanságnak” nevezett.

Több mint 500 meteorológiai állomás működött az Egyesült Királyság egész területén szétszórva, legtöbbjük óránként jelentett.¹⁰¹ Az Egyesült Államok Haditengerészetének nyolc hajója szintén végzett meteorológiai adatgyűjtést az Atlanti-óceán nyugat részén, továbbá műszerekkel meg-
 rakott felderítő-repülőgépek tettek mindennap hosszú utakat Skóciából, Cornwallból és Gibraltárból felszállva. Brit tengerpartfigyelők 58 megfigyelőállomáson naponta háromszor regisztrálták minden bukóhullám magasságát az előre meghatározott háromperces intervallumban, majd elküldték jelentéseiket a Tengerár Előrejelzési Állomásra. Angliában hat nagy tekintélyű prognóziskészítő tanácskozott naponta kétszer telefonon, hogy – gyakran veszekedésig fajuló hévvel – megvitassa a szél, a felhőzet, a hullámverés és az árapály titkait.

A szövetséges invázió minden alkotóelemének megvolt a maga időjárásigénye.¹⁰² A tengerről partra szálló csoportosításnak partközelen, a felszín közelében a 4-es erősséget – vagyis az óránként 24–33 kilométeres sebességet – meg nem haladó szélre volt szüksége három egymást követő napon, s ugyanakkor kedvező árapálymozgásra is. A repülők legkevesebb 760 méteres felhőplafont akartak a szállítógépeknek, 4,8 kilométernél nem kisebb látótávolsággal, a nehézbombázók számára pedig az 5/10-esnek minősített, részlegesen zárt felhőzetnél nem zártabbat. Az ejtőernyősöknek óránként 32 kilométeresnél gyengébb, lökésektől mentes, felszín közeli szélre volt szükségük, a terep megvilágításaként pedig legalább félholdra 30 fokos fokmagasságnál. Annak valószínűségét,

* *When Irish Eyes Are Smiling*: Írország tiszteletére 1912-ben született dal. Szövegét a Chauncey Olcott és ifj. George Graff, Jr., zenéjét Ernest Ball írta, és mind Nagy-Britanniában, mind az Egyesült Államokban nagy népszerűségnek örvendett. (A szerk.)

hogy ezek a viszonyok júniusban 72 órán át egyszerre álljanak fennállni, 13 az 1-hez arányúra becsülték.

Eisenhowernek sohasem volt szerencséje az időjárással, hiába dörzsölgette buzgón a hét szerencseérmét, amelyet réges-rég a zsebében hordott.¹⁰³ Marokkó és Szicília invázióját egyaránt viharok nehezítették, most pedig egy újabb az *Overlord*-hadműveletet fenyegette. A ciklonális jellegű légköri zavarok sora egészen a Sziklás-hegységig nyúlt vissza. Az Atlanti-óceán fölött négy alacsony nyomású központ kezdett kelet felé sodródni, amelyeket nagyjából 2250 kilométer választott el egymástól, és a meteorológusok szerint mind a négy „tele volt veszéllyel”. Az Északi-sarkkör mentén kialakult hatalmas magas nyomású gyűrű észak felől ontotta a hideg légtömegeket. „Az időjárás-előrejelzés kedvezőtlen – írta a naplójában Kay Summersby június 3-án, szombaton. – E. nagyon lehangozt.”

Június 4-én, vasárnap, 4.30-kor a Southwick House magas mennyezetű könyvtárában a komor E. ült össze Montgomeryvel, Ramsayvel, Leigh-Malloryval és még fél tucat további magas beosztású tiszttel két kanapén és néhány fotelban.¹⁰⁴ A parkra nyíló franciaablakokat elsötétítő drapériákkal függönyözték el, és az egyik falat beborította Dél-Anglia és Normandia óriási térképe, amelyen rajzszeeggel feltűzött jelekkel és oda-firkantott rejtélyes szimbólumokkal jelölték a konvojokat és a hadosztályokat. Egy alacsony létrára meghatározott időközönként fel-felállt két egyenruhás írnok, és pontosította a jelzéseket. A főparancsnok előtt magas, tyúkmellű tiszt feszengett kínosan, magasra csúszott homlokától csapott álláig hosszúra megnyúlt arccal. J. M. Stagg repülőezredes, a földmágnesség és a napsugárzások elismert szakértője, sajnálattal közölte, hogy a SHAEF vezető meteorológusaként kedvezőtlen előrejelzést kénytelen még rosszabbra módosítani.

– Az Atlanti-óceán fölött egy sor alacsony nyomású légköri képződmény mozog gyorsan kelet felé¹⁰⁵ – jelentette Stagg. – Ezek az alacsony nyomású légtömegek zavart viszonyokat teremtenek a csatorna térségében és a támadási zónában.

Az időjárási térképek inkább a tél közepére, mint a nyár elejére jellemző állapotokat mutattak: az L5 jelű depresszió, amely ekkor éppen a Shetland-szigetek felé sodródott, valószínűleg a legalacsonyabb légköri nyomást eredményezi, amelyet a 20. században a Brit-szigeteken június hónapban regisztráltak. Néhány órán belül teljesen zárt felhőtakaró borul majd Dél-Angliára, nagyon alacsony, mindössze százöt-

ven méter magasságú plafonnal és 6-os erősségű, akár óránként ötven kilométert is elérő nyugati szelekkel. A D-napra, június 5-re várható időjárási viszonyok a „legkevésbé sem ígéretesről” a „kifejezetten lehetetlenre” romlottak.

Eisenhower kikérte alvezérei véleményét.¹⁰⁶ – A légi támogatási terv egyetlen részlete sem volna megvalósítható – közölte vele Leigh-Mallory. Még a sok vihart látott tengerész, Ramsay is hasonló szakvéleményt adott: 6-os erősségű szélben a hullámok Oszáznolcvan centiméteresek lesznek, vagy még annál is magasabbak. Eisenhower bólintott.

– Minden segítségre szükségünk van, amit légi fölényünknek köszönhetően repülőink nyújtani képesek – jelentette ki. – Ha a légierő nem képes működni, muszáj halasztanunk. – Egyedül Montgomery nem értett vele egyet. A körülmények kedvezőtlenek lesznek, de *nem* lehetetlenek. Ami a brit tábornokot illeti, ő kész volt kockáztatni.

Abban a pillanatban kialudtak a lámpák.¹⁰⁷ Segédtisztek siettek be csöpögő gyertyákkal, amelyek fényében csak Eisenhower arcán látszott elkeseredés. – Jézusom! – csattant fel Montgomery szavainak hallatán a brit E. J. Kingston McCloughry repülő-vezérőrnagy utólagos beszámolója szerint. – Az utolsó három vagy négy hónapban ön szakadatlanul azt mondta, hogy mindenképpen szüksége van a megfelelő légi fedezetre; és hogy a légideszant-hadműveletek nélkülözhetetlenek a partraszálláshoz, most pedig azt állítja, hogy boldogul nélkülük. Nem, az *Overlordot* elhalasztjuk, huszonnégy órával!

Az értekezlet feloszlott. Eisenhower hosszú léptekkel visszatért a lakókocsijába, hogy el-elszundikálva átolvassa a vasárnapi újságokat.

Délelőttre a szélrohamok összetorlódó szürke felhőket kergettek az égen, záporok alakultak ki, és sűrűn követték egymást a szélleökések, amelyek egyaránt alaposan megcibálták a fák felső lombozatát és a kötött légvédelmi ballonokat.¹⁰⁸ Southampton kikötőjében „a tajték száguldo felhőkben szállt a horgonyzóhely fölött”, számolt be egy katonaeorvos a *Princess Astrid*-ről, a Portland Race-t – azt a Bill of Portland-fok előtti tengerészeti, ahol két erős, ellentétes irányú áramlat találkozik – pedig szemtanúk így írták le, mint „hirtelen az égig szökő piramidális hullámok káoszát”. Az egynapos halasztást elrendelő kódolt rádióüzenet – MATRÓZTÁNC ORRSUDÁR – sok brit csapatszallító konvojt még az előtt ért el, hogy felszedte volna a horgonyt. A Falmouthból kifutó hajók mindössze 800 métert tettek meg a tengerelattjáró-elhárító hálókön túl, amikor a partról lázasan villogó jelzőfényoszlopok visszarendelték őket.

A Belfastból és a Clyde-torkolatból induló haditengerészeti tűztámogató hajórajok azonban a fekete, viharos Ír-tengeren kényszerültek visszavonulni észak felé.¹⁰⁹ Még rosszabbul jártak a U – Utah – Hadművelési Különítmény azon hajói, amelyek előző éjjel Cornwallból és Devonból indultak, hogy keleti irányba haladjanak a La Manche csatorna vizein. Fedélzetről fedélzetre terjedt a hír, hogy „háromnegyedes szélvihar” tombol. A szárazföldi patkányok nem ismerték a kifejezés pontos jelentését, de gyorsan megértették, amikor a hajókaravánok úgy fordultak, hogy félbalról érték őket a rövid, magas, meredek hullámok. Akármilyen nyomorúságosan érezték is magukat a nyílt fedélzeteken tartózkodó katonák, ők voltak a szerencsések a vízi járművek belsejében utazókhoz képest, akik a hányás és az eldugult vécék miazmás bűzében szenvedtek. A hat csomós (11,12 km/h) sebességgel haladó, 247 hajóból álló U-2A konvoj valamiért nem vette a visszarendelő adást, és csak akkor fordult vissza, amikor félúton Franciaország felé feltartóztatta a Plymouthból lóhalálában utána küldött két romboló. Az utolsó lemaradók csak este 99 óra tájban támoltyogtak be a part menti heves hullámverésen át a Weymouthból védett vizére. Az U Hadművelési Különítmény, jelentette a haditengerészet, „szétszóródott, és némileg kicsúszott vezetői kezéből”.

Miközben a horgonyok vízbe zuhantak, és a hajógépek leálltak, az idegfeszültség enyhültével veszekedések, sőt verekedések robbantak ki.¹¹⁰ A tisztek azzal próbálták elfoglalni katonáikat, hogy kiosztották a Hadügyminisztérium *Zsebkalausz Franciaországhoz* című könyvecskéjét, amely a felszabadítandó nemzet érdemdús mivoltát tárta eléjük. A katonák azt is megtudhatták, hogy „Normandia nagyjából úgy néz ki, mint Ohio”, hogy egy hektoliter huszonkét gallonnal egyenlő, valamint hogy a franciák „nagy dumások, és remek szakácsok”. A hadsereg kifejezésügyteményét tanulmányozó katonák reményteljesen azt mormogták: *Encore une verre du vin rouge, s'il vous plait, mademoiselle* – az utolsó szót gyakran úgy ejtették: *mama-oiselle*. Sok GI vasárnapi misén vagy istentiszteleten vett részt a hajók belsejében. A USS *Bayfield* fő étkezőjében katonák és haditengerészek együtt bömbölték az „Urunk Istenünk! Dicsérjük nevedet” kezdetű himnuszt, Weymouthban pedig egy tábori lelkész a rómaiakhoz intézett 8. levélből választotta ígét: „Ha Isten velünk, ki lehet ellenünk?” Az adott pillanatban ez bizony nyugtalanító teológiai vélelmezés volt. Újra előkerült a kocka és a kártya. Egy amerikai katonaeorvos visszaemlékezése szerint „laponként húszdolláros alapon huszonegyezett néhány tiszttel a törzsszázadból. Akár vastagon, akár fillér

nélkül megyek ebbe a csatába, mi a különbség?” Az 1. hadosztály egyik katonája, aki a *Candide*-ot olvasta, azt panaszolta: „Voltaire túl gyakran használja ugyanazt a poént. A szereplőket állandóan megölik valahogy, majd utána kiderül, hogy a legkevésbé sem ölték meg őket.” Brit ejtőernyősök a *Stormy Weather* (Viharos idő) nézték Lena Horne-nal és Fats Wallerral a főszerepben, míg az egyik amerikai légideszant-tüzéregység a karnagy Ted Lewist látta az *Is Everybody Happy?* (Mindenki boldog?)* című filmben. Amerikai rohamutászok azt vitatták, vajon a D-napban a D a halált (angolul *death*) jelenti-e?¹¹¹

A különös, viharos vasárnap egyre különösebbre és viharosabbra fordult.¹¹² 16.30-kor a Southwick House kapujánál álló királyi tengerészgyalogos őr dobbantva vigyázzba vágta magát, amikor maga a miniszterelnök jelent meg előtte, aki a Charles A. J. M. de Gaulle tábornok iránti dühében kipirulva dübörgött be az udvarházba, és a tábornokot „obstruáló szabotőrnek” pocskondiázta. Churchill arcszínének sötét vörösré változásához az „a jelentős számú whisky” is hozzájárult, amelyet a nyugalma visszanyerésére tett hiábavaló erőfeszítésként hajtott fel.

A szomorú történet a következőképpen hangzott.¹¹³ De Gaulle, az emigrációban működő önjelölt francia ideiglenes kormány feje, nemrég érkezett meg Algírból Londonba, s aznap reggel gépkocsin elvitték a Portsmouthtól északra fekvő Droxfordba, ahol Churchill a különvonatát egy mellékvágányra állíttatta, hogy közel legyen a kibontakozó nagy eseményekhez. Habár ölelésre tárt karral fogadta De Gaulle-t a sínék mellett, majd elegáns ebédre hívta meg a szalonkocsijába, a miniszterelnök azzal szembesült, hogy a francia neheztel több eset miatt, amikor a britek és az amerikaiak durva elutasításába ütközött, különösen pedig azért, mert kihagyták az invázió tervezéséből, és mert Washington nem volt hajlandó elismerni De Gaulle kormányzatát. A beszélgetés indulatos fordulatot vett. Churchill, aki állítólag „kifejezetten jól beszélt franciául, de nagyon keveset értett”, felvetette, hogy De Gaulle-t „visszaküldi Algírba, vasra verve, ha kell”. De Gaulle, aki 198 centiméteres testmagasságával még ültükben is jócskán a miniszterelnök fölé tornyosult, fennhangon „gengszternek” minősítette vendéglátóját.

** *Stormy Weather*: 1943-as hollywoodi musical, rendezte Andrew L. Stone; *Is Everybody Happy?*: 1929-ben készült amerikai musical, rendezte Archie Mayo. (A szerk.)

Alighogy Churchill átviharzott a Southwick House előcsarnokán, a nyomában már meg is érkezett maga De Gaulle.¹¹⁴ Deux Mètres (Két Méter), ahogyan az amerikaiak valóban méterekben mérhető magasságáért nevezték, „vállpánt gyanánt egy-egy rósejbnit egyensúlyozott mindkét katonás vállán”. Eisenhower, aki halványan érzékelté nézeteltérésüket, bár a pontos részleteket nem ismerte, a hadművelleti tervben fogadta látogatóit, ahol először világosította fel De Gaulle-t az *Overlord*-hadművelet helyszínéről, tervének részleteiről és időpontjáról, amit éppen ekkor halasztott el legalább huszonnég órával. De Gaulle még az addiginál is jobban megsértődött, amikor felismerte, hogy nagyon is gall jelenséggel került szembe: kész tények elé állították. Kifogást emelt „a maguk hamisított bankjegyei” – az ekkor sok csapatszállító hajón éppen javában elkártyázott inváziós pénz – ellen, amelyet „pénzutatának” pocskondiázott, és „a nemzeti szuverenitás megsértésének, olyan megaláztatásnak, amilyennek még a németek sem tették ki Franciaországot”. Az inváziós alakulatok mellé rendelt több száz francia összekötő tiszt behajózását is megtagadta mindaddig, amíg nem tisztázzák feladatkörüket és alá-fölérendeltségi viszonyaikat. Olyan, később lejátszandó rádiószózatot sem volt hajlandó mikrofonba mondani, amelyben felszólítja a franciákat, engedelmeskedjenek felszabadítóiknak, különösen az után, hogy megtudta, Eisenhower már rögzíttette a maga felszabadítási szózatát – hollandul, flamandul, norvégul és dánul is a francia és az angol mellett –, anélkül hogy elismerte volna benne De Gaulle legitimitását. Miután kijelentette, „én nem követhetem Eisenhowert”, De Gaulle kidübürgött az udvarházból, hogy visszaautózzon Londonba. Amikor beszállt a kocsijába, *deux mètres* sértett bizalmatlanságot hajtogatott be a hátsó ülésre.

Churchill figyelmen kívül hagyta saját velős mondását, amely szerint „háborúban nincs helye sértődésnek, kicsinyes rosszakaratnak vagy gyűlölködésnek”.¹¹⁵ „A harc csúcspontján elkövetett árulásról” mormogva tért vissza vonatához, és magában újabb feljegyzéseket csatolt ahhoz a gyűjteményhez, amelyet csak a maga „békadossziójának”** nevezett. Amint egy éles elméjű brit megjegyezte, De Gaulle érendjének egyik főfogása már régen a kéz, amely eteti. „Ne felejtse, hogy egy morzsányi nemeslelkűség sincsen ebben az emberben”, írja majd a miniszterelnök külügyminiszterének. Eisenhower a naplójában panaszkodott „e kifeje-

* „Frog File”, a frog a franciák közkeletű brit csúfneve. (A ford.)

zetten megvetésre méltó zűr” miatt. A tábornok régebben szívből remélte, hogy De Gaulle egyszer csak levetkőzi „Jeanne d'Arc-komplexusát”, most azonban azt mondta törzse tisztjeinek: – A pokolba vele; ha nem válik be, majd megegyezünk valaki mással.

21.30-ra a főparancsnok újra összehívta alvezéreit a könyvtárba, ahol röpögve égett a tűz a kandallóban, és Stagg fontos hírekkel derítette fel a borús nap végét.¹¹⁶ „Gyors és váratlan fejleményekre került sor”, jelentette a meteorológus. A HMS *Hoste*, egy Írországtól 1300 kilométerre nyugatra cirkáló meteorológiai megfigyelő fregatt rejtjelezett rádiótáviratokban jelentette, hogy a felszíni légnyomás egyenletesen emelkedik. A veszedelmes atlanti-óceáni alacsony nyomású légköri képződmények, a gyászos L5-öst is beleértve, a vártnál gyorsabban mozogtak, ez pedig arra utalt, hogy másnap az időjárás viszonyok rövid időre kedvezőbbre fordulnak, ami keddre is áthúzódik. – Határozottan úgy vélem, hogy a ma éjszakai frontot kedvező időszak követi – fűzte hozzá Stagg.

Eisenhower ismét kikérte alárendeltjei véleményét.¹¹⁷ A további halasztás minden valószínűség szerint majdnem két héttel késleltetné az inváziót, mert legközelebb akkor lesz megfelelő az árapály mozgása. Leigh-Mallory továbbra is szkeptikus maradt. A légibombázás „bizonytalan” lesz, a hadihajók tűzérési tűzének megfigyelése és vezetése pedig nehéz. Ramsay kijelentette, „semmi kétsége sincs”. A SHAEF vezetési törzsének főnöke, Walter Bedell („Beetle”, azaz „Bogár”) Smith altábornagy azt mondta: – Pokolian kockázatos vállalkozás, de ez a lehető legjobb esélyünk. – Eisenhower a kordnadrágjában és vastag szveterében szikáran és éberen figyelő Montgomeryhez fordult.

– Lát bármilyen okot arra, hogy ne menjünk bele kedden?

Montgomery azonnal válaszolt:

– Én azt mondanám, menjünk.

Egy hosszú percig csend borult a szobára, csak az eső verte a franciaablakokat.¹¹⁸ Eisenhower kifejezéstelen arccal meredt maga elé, és a fejét dörzsölgette.

– A kérdés az, milyen hosszú ideig tarthatjuk függőben ezt a hadműveletet, és hagyhatjuk, hogy csak lebegjen a semmiben? – Úgy tűnt, arcan lassan feloldódik a feszültség. – Egészen biztos vagyok benne, hogy ki kell adnunk a parancsot – jelentette ki. – Nem tetszik, de nem tehetek mást. Nem látom be, mi mást tehetnénk. – Újra össze kell majd gyűlniük június 5-én, napkelte előtt, hogy meghallgassák Stagg legfrissebb jelen-

tését, de a parancs érvényben marad. – Oké – nyilatkoztatta ki Eisenhower. – Indulunk!

A könyvtárszoba előtt Stagghez fordult, és széles mosollyal azt mondta neki:

– Több rossz hírt ne hozzon!

A fenséges flottán végigfutott a csatakiáltás: – Horgonyt fel!¹¹⁹ A borongós, viharos szelekkel érkező virradatban Anglia minden kikötőjéből és folyótorkolatából ömlött a nyílt vízre a felszabadítás nagyszerű áradata, Salcombe-ból és Poole-ból, Dartmouthból és Weymouthból, összegubancolódó nyomdokvizeken a Temzéről el a Black Deep (Fekete-árok) és a Whalebone Marshes (Halcsont-ingoványok) mellett. Valamennyi a La Manche csatorna fehér tarajú hullámai felé tartott, majdnem 200 000 hadi- és kereskedelmi tengerész szolgált az 59 konvoj úszóegységein, amelyek 130 000 katonát, 2000 harckocsit és 12 000 más gépjárművet vittek céljuk felé. „A hajók fel-le hánykolódtak a szürke hullámokon”, írta Alan Moorehead. A hétfői kora hajnal fénye kutterokat*, korvetteket, fregattokat, tehergőzösöket, komphajókat, trawlerokat**, tartályhajókat, tengeralattjáró-vadászokat világított meg. A hajózási csatornák kijelölésére hivatott hajókat, kábelfektetőket, füstfüggönyfejlesztőket, hajókat, amelyeknek a hűtött szállítás, más hajók vontatása vagy az élelmiszer-el látás volt a feladatuk. Az Ír-tengerről érkező tüztámogató hajórajok harcias oszlopokba rendeződve kerültek meg a Land's End-fokot: cirkálók, csatahajók, rombolók, sőt még néhány új életre keltett dreadnought*** is, olyanok, mint a USS *Nevada*, amelyet kiemeltek és újjáépítettek Pearl Harbor után, és az ősrégi HMS *Erebus* monitor, amelyet még az első világháborúban építettek arra, hogy két, kétes megbízhatóságú 381 milliméteres ágyújával német parti erődöket bombázzon. Az *Erebus* árbocán az a jelzőlobogósor lengett, amelyet egykor Nelson vonatott fel Trafalgar-nál: „Anglia minden férfitől elvárja, hogy teljesítse kötelességét.” A USS *Tuscaloosa* nehéz-cirkáló úgy válaszolt: „Tele vagyunk tetterővel!”, és a *Bayfield* amerikai haditengerészei megéljenezték brit haditengerész bajtársaikat a *Hawkins* meg az *Enterprise* cirkálón, amikor egymás közelében húztak el az Eddystone-szirteket jelző világítótorony mellett.

* Kutter: az amerikai parti őrség nagy őrhajója. (A ford.)

** Trawler: nagy, felfegyverzett, döntő többségében gőzgéppel hajtott halászhajó. (A ford.)

*** Dreadnought: régebbi típusú, első világháborús csatahajó. (A ford.)

Dél előttre a borús égbolt kivilágosodott, és alábbhagyott a szél, ónszínűről zafírkékre színezve át a tengert.¹²⁰ Ragyogó, a visszaemlékezők szerint „színeiben trópusi jellegű” szivárvány ívelt a nedveszöld angol mezők fölött, és a napfény foltokban világította be és változtatta fehér függönnyé Kent tengerparti mészkő szikláit. A USS *Quincy* nehézcirkáló egyik tisztje azt írta: „A háborúnak, úgy vélem, ki kellene élesítenie az ember szemét a szépségre, éppen úgy, ahogyan a békét is tartósabbá kellene tennie.” Az egyik hajó orrában kikötve dudás játszott, hangszere a *The Road to the Isles* (Az út a szigetekhez) című, híres skót dalt rikoltotta. Miközben kihajózott a Hamble folyó torkolatából, megéljenzették a Solent-szorosban horgonyzó hajók korlátjához sereglő katonák. Semmi sem javított többet a hangulaton, mint a BBC jelentései, amelyeket az egész armada fogott, s amelyekben bejelentették, Róma végre elesett, végre valahára.

A flotta vonulását a tengeri hadviselés történetének legnagyobb aknamentesítési művelete vezette be.¹²¹ Összesen 255 hajó kezdett bele a Z övezet, elsőnek a Wight-szigettől délre fekvő, nem egészen 20 kilométer átmérőjű, hamarosan a Piccadilly Circus becenévet kiérdemlő, kör alakú tengerrészt tisztították meg. Innen az aknamentesítő hajók nyolc folyosón haladtak végig, amelyek élesen elfordultak egy német aknamező felé a csatorna közepén, ahova egy héttel korábban a Királyi Haditengerészet motoros naszádjai víz alatti irányjelző szonarbójákat telepítettek 55 méteres mélyégbe. A víz alatti bóják elektronikája vasárnapig „aludt”, most azonban már működött, s az irányjelzők tíz, egyenként 365–1100 méter széles hajózási csatorna bejáratához hívták az aknakeresőket. Ezeket a csatornákat 56 kilométer hosszúságban kellett mentesíteni az aknáktól, egészen a Szajna-öböl partján, Normandiában kiválasztott öt partszakaszig. Kétméteres hullámok és majdnem három csomó (5,6 km/h) sebességű, a dagály ellen dolgozó ellenáramlat nehezítette a kormányosok dolgát, akik kormánykerekükkel, a széllel és a tengerrel küzdve igyekeztek tartani pozíciójukat az alakzaton belül. Ahogy az aknakeresők haladtak, nyomukban további hajók jártak, hogy mindegyik csatorna mindkét oldalára másfél kilométerenként egy-egy kivilágított zászlós bóját telepítsenek; vöröset a jobb oldalra, fehérret a balra. A látvány, jegyezte fel egy tudósító, olyan volt, „mintha utcai lámpák sora vezetne át Franciaországba”.

Amikor az inváziós konvojok a Z övezet felé fordultak, a goromba nyílt csatorna minden partraszállító vízi jármű tengerállóságát próbára tette.¹²² A lapos fenekű LST-k demonstrálták azt a képességüket,

„hogy tudnak minden irányba egyszerre billegni”, a kisebb gyalogsági partraszállító naszádok, az LCI-k (*Landing Craft, Infantry*) pedig azt mutatták meg, miért gúnyolják őket széles körben Aljas Civil Ötletnek (*Lousy Civilian Idea*). Még rosszabb volt az LCT, amely tükörsíma vízen is mindössze 11 kilométeres sebességre volt képes, hullámozó tengeren, hullámokkal szemben pedig annak is csak a felére. Még a haditengerészet is elismerte, hogy „az LCT, gyenge tengerállósági jellemzői, csekély sebessége és szerkezeti gyengesége miatt nem óceáni hajózásra hivatott jármű”. Az utóbbi körébe tartozott az a megoldás, hogy az LCT-t három nagy szerkezeti egységből csavarokkal erősítették össze, s ennek végeredményeként a naszád „azt a baljós benyomást keltette, hogy hajlamos közepén deformálódni”. A nyomorult utasok tengeribetegség elleni csodaszereket cserélgettek egymás között, olyanokat, mint egy tengerész „jó tanácsa”: „Köss zsinórt egy darab sertéskotlettrel, nyeld le, majd húzd fel újra!”

Azoknak, akik a 16. gyalogezredből tudtak enni, valóban osztottak ki sertéskotlettet, sőt utána fagyaltot is.¹²³ A *Thomas Jefferson* fedélzetén a 116. gyalogezred katonái – akik szintén az Omaha partszakasz felé tartottak – azt fogyasztották, amit egy tiszt így minősített: „szalonna és tojás az örökkévalóság küszöbén”. A katonák kézigránatokba szereltek gyutacsot, pengéket élesítettek, és újra meg újra szétszedték, tisztogatták és összerakták a puskájukat. Egy haditengerészeti orvos alapos mosakodást javasolt, hogy lemosassák a bőrön megtelepedett baktériumokat, „arra az esetre, ha megállítanátok egy golyót”. A jenkik egy része azt énekelte, „Boldog D-napot, drága Adolf, boldog D-napot neked”, a Tommyk azonban inkább a *Jeruzsálemet*, William Blake keserű költeményének megzenésített változatát választották: „Hozzatok ide nekem égő aranyból készített íjamat!” A tengerészek felvonták hajójuk ütközetben használatos hadilobogóját, a parancsnoki hidakról leszereltek és lehordtak mindent, ami nem szükséges a harchoz, a légénységi körletek étkezőasztalait pedig műtőasztallá alakították át. Az új életre keltett *Nevada* fedélzet alatti, vízmentesen zárható helyiségeiben a légénység elraktározta „a kék díszegyenruhákat, a porcelánt, az üvegneműt, a könyvtár könyvtárolmányát, az abroszokat, az iratanyagot, a seprűket, a tükröket”. A Parti Őrség egyik tengerész főhadnagya ezt jegyezte föl naplójába: „A belső utasító rendszer hangszórói parancsokat rikoltoztak. „Mr. Kianyavalya jelentkezzen Mr. Kiafenénél, Mr. Holisvan lakosztályában!” Morton L. Deyo ellentengernagy, aki a USS *Tuscaloosa* nehézcirkáló fedélzetéről

vezette a Utah partszakasz tűztámogató hajóraját, bokszzsákot püfölt a kabinjában.

A katonák lelkesítésére a tisztek felolvasták Eisenhower és Montgomery buzdító napiparancsát, majd hozzáfűzték saját jövőbeléseiket és tanácsaikat. – Az első hat óra lesz a legkeményebb¹²⁴ – mondta George A. Taylor ezredes, a 16. gyalogezred parancsnoka a *Samuel Chase* fedélzetén haditudósítóknak. – Egyszerűen csak úgy ontani fogják a cuccot a partokra, amíg valami meg nem törik. Ez a terv.

Norman D. Cota dandártábornok, aki kedd reggel az Omaha partszakasz legmagasabb rangú tisztje lesz, ezt közölte tisztekkel a *USS Charles Carroll* fedélzetén:

Zűrzárral fognak szembesülni. A partraszállító járművek nem a menetrend szerint futnak majd be, és nem a megfelelő helyen rakják ki a jónépet. Egy részüket egyáltalán nem rakják partra. [...] Rögtönözniük kell, tenni tovább a dolgunkat, nem veszíthetjük el a fejünket. És a zűrzárvart sem szabad fokozniuk.

Az egyik harckocsizászlóalj parancsnoka tömörebben fogalmazott: – A kormányzat ötmilliárd dollárt fizetett ki ezért az óráért. A fenébe is, gyerünk oda, és kezdjünk el harcolni!¹²⁵ – Az *Augusta* előfedélzetén állva Omar Bradley, akit egy ezredes „magányosnak és messziről felismerhetőnek” látott, a győzelem V jelével köszöntött minden hánykolódó LST-t, majd visszavonult a kabinjába, ahol letelepedett egy karosszékbe, és az *A Bell for Adan*ót (Adanóért szól a harang)* olvasta.

„Nekivágunk a jelen háború nagy vállalkozásának¹²⁶ – írta Ted Roosevelt Eleanornak a *USS Barnett*ről. – A katonák odalenn zsúfolódnak vagy a fedélzeten lebzselnek. Nagyon kevés látott még közülük igazi harcot.” Az ötvenhat éves Roosevelt, aki a rangidős tiszt és a korelnök lesz az első órákban a Utah partszakaszon, már Franciaországban az előző világháborúban, és az oráni meg a gelai partraszálláskor a jelenlegiben, látott eleget ahhoz, hogy baljós előérzetei legyenek:

Nagyszerű életünk volt, és remélem, lesz is még. Ha véletlenül mégis úgy alakulna, hogy nem lesz, azt legalább elmondhatjuk, hogy az együtt

töltött éveinkbe tíz rendes életre elegendőt zsúfoltunk bele. Volt részünk örömben és bánatban, diadalban és katasztrófában, mindabban, ami szükségképpen kitölti az emberi életet. [...] Tágas szobába tettük be a lábunkat, és nem temettük el a tehetségünket egy zsebkendőbe.

Amikor újra felment a fedélzetre, azt mondta a 8. gyalogezred katonáinak: – Holnap reggel 6.30-kor várom önöket, kinn a parton!

Messze a Brit-szigetek belsejében, több mint egy tucat, Anglia egész területén szétszórt repülőtéren vagy 20 000 ejtőernyős és vitorlázógépen szállított katona szintén készülődött.¹²⁷ A brit 6. légideszant-hadosztály katonái teáskannakorommal feketítették be az arcukat, majd dús keblű lányokat és más graffitit rajzoltak krétával a repülőgépek törzsére, amíg a beszállási parancsra vártak. – Alaposan megjelöltem a földet a felszállópálya mellett – dicsekedett egy közlegény.

Az amerikai ejtőernyősök kakaópor és lenolaj keverékével festették be az arcukat, vagy a gurulóutak mentén rakott táboritűzekből kigereblyézett faszénnel.¹²⁸ Néhány századbohóc Al Jolson énekes számát utánozta, és a küszöbönálló „10 000 dolláros ugrással” viccelődött – ennyi volt a kormányzati életbiztosításra fizetett legnagyobb összeg. Amikor a 101. légideszant-hadosztály egyik tábori lelkésze hangosan imádkozni kezdett, egy GI ráförmedt: – Én nem fogok meghalni! Elég legyen ebből a szarból! – Minden katonát túlterheltek, a sisak álcahalójába fűzött zsákvaszon csikoktól az ugrócsizma szárában hordott bokszermarkolatú kesisig. Ezeken az apróságokon kívül rájuk málházták még az ejtőernyőt, a tartalék ernyőt, a Mae West mentőmellényt, a tábori ást, több fejadag élelmet, több repesz- és füstgránátot, gyutacsokat, TNT-tömböket, egy rézházas zsebtájolót, egy filléres játéktücsköt, az esőkabátot, egy pokrócot, több lőszertartó átalvetőt, a puskát, egy karton cigarettát, valamint több, előre töltött morfium öninjekciós fecskendő (,,egy kell a fájdalom ellen, és kettő az örökkévalósághoz”). Egyes katonák kincstári zokni-ba gyömszőlve postagalambokat is vittek magukkal – a madarak feje a zokni orrára vágott kis lyukon kukucskált kifelé –, a kötött harisnyát zsákvarró tüvel erősítették a zubbonyukhoz. Egyes tisztek körülnyírták térképeiket, hogy néhány darabbal több történet vihesse magukkal.

„Csupa zsebkendő látszunk, zsebek és buggyos nadrág vagyunk.¹²⁹ Az egyetlen látható emberi alkotórész a két kéz – írta Louis Simpson, a költő és vitorlázógépen szállított katona. – A levélírók újra lázasan dol-

* John Hersey 1944-es, Pulitzer-díjas regénye, amely egy olasz-amerikai tiszt második világháborús küzdelméről szól Szicíliában. (A szerk.)

goznak, tolluk és ívpapírjuk fölé hajtott fejfel.” A lázasan skribálók és a térképnyírók közé tartozott a 82. légideszant-hadosztály harminchét esztendőös parancsnokhelyettese, James M. Gavin dandártábornok, aki kislányának írott egyik rövid levelében bevallotta: „Próbáltam egy kis alváshoz jutni ma délután, de nem sikerült.” A küszöbönálló ugrás minden valószínűség szerint „nagyjából a legnehezebb dolog lesz, amibe valaha belevágtunk”, tette hozzá Gavin, akinek szicíliai tettei máris a földközi-tengeri hadszíntér legfőbb legendái közé tartoztak. Naplójában a tábornok nyíltabban fogalmazott: „A 82. hadosztálynak ez a feladata vagy a legdicsőségesebb és leglátványosabb epizód lesz történetünkben, vagy újabb Little Big Horn* lesz. Ma még lehetetlen megmondani. [...] Nagyon ocsmány és komisz harc lesz.”

Az „újabb Little Big Horn” – különösen a Leigh-Mallory* vészjósló figyelmeztetése ellenére a Franciaországba vezényelt két amerikai légideszant-hadosztályt fenyegető – lehetősége volt az a kérdés, amely ezekben az utolsó órákban Eisenhowert gyötörte. Miután egy ideig nézte a brit csapatok hajóra szállását a portsmouthi South Parade Pierről (a Déli szemlemólóról) visszatért a *Sharpener* vezetési pontra, ahol, hogy az időt múlassa, oståblán rókavadászatot játszott Butcherral, majd leült, hogy kudarc esetére megfogalmazzon egy bűnbánó feljegyzést, amelyben magára vállalja a felelősséget. „A Cherbourg–Havre térségében végrehajtott partraszállásainkkal nem sikerült kielégítő hídfőt foglalnunk, tehát viszszarendeltem a csapatokat – írta. – Ha bárki hibáztatható a próbálkozásért, vagy bárki hibát követett el, az csakis én vagyok.”¹³⁰ A papírra tévedésből július 5-ét írt dátumnak – ami jól mutatja kimerültségét és szorongását –, majd becsúsztatta irattárcájába, hogy szükség esetén kéznél legyen.

Pár perccel 18 óra után Eisenhower beszállt a Cadillacjébe.¹³¹ A kormányánál Kate Summersby ült, a lökhárítón letakarták a négycsillagos vezérezredesi jelzést. Egy három kocsiból álló oszlop élén a főparancsnok kilencven percen át haladt keskeny, katonai teherautókkal zsúfolt utakon észak felé. – Igazán nagyon nehéz belenézni egy katona szemébe, amikor attól tartasz, hogy éppen a halálba küldöd – mondta Summersbynek.

* A nagy szíu háború Little Bighorn-i (Montana) csatájában 1876. június 25-én és 26-án az amerikai 7. lovasezred George Armstrong Custer amerikai alezredes vezetésével végzetes vereséget szenvedett az Űlő Bika törzsfő vezette egyesült (lakota, csejen és arapaho) indián törzsek ellen. Az indiánok lemészárolták az amerikai katonákat, maga Custer is elesett. (A szerk.)

A berkshire-i dombvidéken épült Greenham Common-i repülőtéren, a 11. században alapított Newbury városának peremén, befalt egy gyors vacsorát a 101. légideszant-hadosztály parancsnokságának étkezőjében, majd kihajtatott a repülőgépek állóhelyéhez. Zsebre vágott kézzel, lassú léptekkel kószált a friss fehér csíkokat viselő C-47-esek között. Feketére festett arcú, a mohawk indiánok módjára felnyírt hajú vagy borotvált fejű ejtőernyősök bújtak bele hajlongva ernyőjük hevederjeibe, vagy az utolsó kávéjukat kortyolgatták. – Az a trükk, hogy maradj folyton mozgásban! Ha megállsz, ha elkezdesz gondolkodni, elveszíted az összpontosító képességedet – magyarázta Eisenhower egy fiatal kansasi katonának. – A nagy ötlet, a tökéletes ötlet az, hogy mindig maradj mozgásban!

A 2716-os számú repülőgépnél kezdetlenül rázott Maxwell D. Taylor vezérőrnaggyal, a hadosztályparancsnokkal, aki gondosan rejtegette, hogy az előző napi squash-fallabda játszma közben szerzett ínsérülése miatt erősen sántít.¹³² Eisenhower szerencsés utat kívánt neki, majd visszatért a parancsnokságnak berendezett udvarházba, és felment a tetőre, hogy egy utolsó pillantást vessen a katonáira: „A csata fénye – írja később George Marshall tábornoknak – ott lobogott a szemükben.” Summersbynek bevallotta: – Istenre remélem, tudom, mit cselekszem.

A fennsíkron mindenfelé vörös és zöld helyzetlámpák kezdtek pislogni, amikor a nap 22 óra 05 perckor lenyugodott.¹³³ Az alkonyi szürkületben ének hangzott a távolból: „Give me some men who are stout-hearted men / Who will fight for the right they adore” (Adj nekem férfiakat, akik bátor szívű katonák / Akik készek harcolni a jogért, melyért rajonganak).* Az éneklést rendszeres időközönként a késüket gyilkos elszántságuk jeléül magasba tartó ejtőernyősök torkából feltörő üvöltés szakította meg. Két kézzel és némi hátulról kapott segítséggel felhúzták magukat a repülőgépek rakterébe. Sokan letérdeltek a padlóra, hogy az ülésre súlyos málhájukat és ejtőernyőjüket támaszthassák fel. Az arcokat csak a cigaretták paraszának derengő izzása és a kabin gyenge vörös lámpái világították meg. – Adj nekem kurázsit! – imádkozott egy ejtőernyős. – Adj vért a pucámba! – A motorok felköhögtek és beindultak, a vitorlába állított légcsavarok csattogva pörögni kezdtek, a raktérparancsnokok

* A *The New Moon* (Az újhold) című operett (1928; zene Sigmund Romberg; szöveg: Oscar Hammerstein II, Frank Mandel és Laurence Schwab) betétdala. A Broadway-darabból több film is készült. (A szerk.)

csattanva becsukták az ajtókat. – Csapkodjatok a szárnyatokkal, nagysegű madarak! – rikkantotta egy katona.

Nyugat felől a lenyugvó nap utolsó sugarai megcsillantak az alumínium géptörzseken. – Maradj, fény! – mormogta egy fiatal katona. – Maradj örökre, és sosem jutunk el Normandiába!

A napfény elhalványult, és már el is tűnt. Jócskán kinn a La Manche csatorna nyílt vizén az 59 elsötétített konvoj felvette a harcészültséget, miközben haladt a halványan világító bóják párhuzamos sorai között: vörös fények a jobb oldalon, fehérek a balon. „Tengernagyi parancsnoki hidunkon halálos csend honol”, írta Deyo tengernagy a *Tuscaloosán*.¹³⁴ „Olyan ez, mintha próbálnánk beosonni egy szobába, ahol mindenki alszik”, jegyezte fel egy tiszt a *Quincyn*.

A kisebb vízi járművek küzdöttek a széllel és a hullámokkal.¹³⁵ „Az emberek rosszul vannak, a hullámok átcsapnak a fedélzeten – örökítették meg az egyik LCT hajónaplójában. – A tűzhely kialudt, nincs semmi ennivaló, a robbanóanyagok eláztak, és nem tudtuk kiszáritani őket.” A gyors, rövid hullámok vontatóköteleket pattintottak és gépházakat árasztottak el, bokáig érő, locsogó tengervízbe borították az utastereket. Egyes kormányosok az igazi irányból 30 fokra kitérítve tartották kereküket, hogy tartani tudják az útirányt. Több hánykolódó hajó folytonosan ugyanazt az egyszavas üzenetet villogtatta jelzőlámpájával: „Tengeribeteg. Tengeribeteg. Tengeribeteg.”

Bukdácsoltak előre a tíz kijelölt csatornán, amelyekből kettőt-kettőt utaltak ki az öt kihajózási partszakasz – a Utah, az Omaha, a Gold (Arany), a Juno és a Sword (Kard) – felé tartó öt hadműveleti különítmény mindegyikének. A rengeteg vízi jármű nyomdokvize újra és újra keresztezte egymást, mint az összefonódó szálak. A sárga fényű telihold vékonyodó felhőzet mögött kelt fel a hajók előtt és tőlük balra, és a tenger robaja csacsogó dalolássá szelídült, ahogy minden hajótest mellett eláramlott a világ jobbik fele felé hömpölygő víztömeg. Halleluja, dalolta a tenger. Halleluja. Halleluja.

ELSŐ RÉSZ

rángatták a Dakotákat. Az eget nyomjelzős gránátok soraival szurkálta végig az ellenség, „elég sűrűn ahhoz, hogy sétálhasson rajta az ember”, és a gépágyúlövedékek úgy téptek bele a repülőgépek alumíniumfalába, „mintha valaki egy hordó szöget vágott volna hozzá”. Három GI akkor halt meg, amikor úgy 60 centi átmérőjű, füstölgő lyuk nyílt meg a géptörzsön, tucatnyi másik annyira belegabalyodott egymás zsinórzatába, hogy ugrás nélkül kényszerült visszatérni Angliába.

Kelet felé a felhőzet vékonyodott ugyan, az összezavarodott repülő-katonák azonban mégis összekeverték az egyik francia falut a másikkal.³ Az egy órával korábban ledobott terepfelderítők egy része vagy nem találta meg a ledobási zónát, amelyet – elektronikus jeladókkal és hét, hívogató T alakban elrendezett jelzőlámpa segítségével – ki kellett jelölnie, vagy azzal szembesült, hogy ellenséges katonaság hemzseg a területen. Az érkező gépek törzsében ettől függetlenül villogni kezdtek az ugrást jelző zöld lámpák. A repülőgépek egy részén a lámpát túl korán vagy túl későn kapcsolták be, ezek a tengerbe szórták a fájdalmas felismeréstől felordító ejtőernyősöket. Málhazsákok szorultak be a gépek ajtajába, három kilométerrel vagy többel is késleltetve a felsorakozva várakozó ejtőernyősök ugrását. Más gépek elmulasztottak leereszkedni az előírt százötven méter magasságba, vagy nem lassítottak le kétszáz kilométeres óránkénti sebességre. Az utóbbi esetben a nyíló ernyők olyan vad erővel tépődtek ki zsákjukból, hogy „minden, amit ugrónadrágom zsebeibe pakoltam, egyszerűen kiszakadt a megerősített fenékvarráson át”, emlékezett vissza egy katona. Fejadagokat, kézigránátokat, alsóneműt és burukkoló postagalambokat nyúlt el az éjszaka. A légvédelmi tűz „lángfallá” sűrűsödött. Fél perc helyett „ezer évig tartott az út lefelé”, számolt be utóbb egy közlegény a családjának. Egy ernyő rátekeredett a C-47-es függőleges vezérsíkjára, és a gép elvonszolta a vergődő ugrót az éjszakába, egy másik katona égő selyemfoszlányok alatt zuhant a föld felé. Azok, akiknek nem nyílt ki az ejtőernyőjük, olyan hanggal csapódtak a talajhoz, amely egy ejtőernyős szerint „a teherautó platójáról lehulló görögdinnyékéhez” hasonlított.

„Felhúztam a térdemet, hogy a lehető legkisebb célpontot mutassam – írta az 507. ejtőernyős-gyalogezred egyik bakája. – Húzgáltam az ernyőm zsinórait, próbáltam elsiklani a tűz elől.”⁴ Lángok futottak végig egy kemence forróságúra melegedett C-47 belső terén, miközben a katonák lázas igyekezettel vetették ki magukat az ajtón, mielőtt a gép a bal szárnyára billent, majd átesett és lezuhant. Az ugrók többsége túlélte,

a személyzetből senki sem. Saint Côme de Mont közelében egy égő épület elegendő megvilágítást szolgáltatott a német védőknek ahhoz, hogy agyonlőjenek egy zászlóaljparancsnokot, a helyettesét és egy századparancsnokot, mielőtt a lábuk Franciaország földjét érte volna. Három másik századparancsnok fogságba esett.

Az *Albany*-hadműveletben⁵, a 101. légideszant-hadosztály részhadműveletében, négy olyan, egymástól nagyjából másfél kilométerre húzódó töltésút elfoglalását szabták a seregestest feladatául, amelyek a Utah partszakaszról a Cotentin-félsziget belsejébe vezettek. Az amerikai tervezők tudták, hogy a német utászok sziklákból és faágakból rögtönzött gátakkal felduzzasztottak nyolc kis patakot, és vizükkel fél-, másfél méteres mélységben elárasztották a parti dűnék mögötti lápos területet. Ezzel az akadállyal igyekeztek a parton elszigetelni bármely kihajózó haderőt. Azt azonban a tervezők nem tudták, hogy az ellenségnek sokkal nagyobb céljai vannak az árasztásokkal. A Cotentin-félsziget délkeleti részén csatornák, duzzasztógátak és zsilipek – némelyiket még Napóleon idejében építették – segítségével szabályozták a Douve és a Merderet folyó vízhozamát, és teremtették meg a pompás legelőket azoknak a híres teheneknek. 1942 végétől a német megszállók egyes árvízkapukat bezártak, másokat kinyitottak, s így lehetővé tették, hogy a sok, egymást követő dagály tizenhat kilométer hosszú és helyenként akár három méter mély beltengert hozzon létre. A nád és a mocsári növények mostanra olyan sűrűn borították a területet, hogy a szövetséges felderítő-repülőgépek akár egymillió légi felvételt is készíthettek, akkor sem derülhetett ki az árasztás teljes kiterjedése. Senki sem lepődött meg jobban, mint az a sok kétségbeesetten kapálódzó ejtőernyős, aki Franciaország partvidéke fölé érkezve még a repülőgépen levetette mentőmellényét, most pedig a nehéz felszereléssel küszködve édesvízzel kevert sós vízbe fulladt.

Hajnali 4-kor, amikor már eltévedt és alakulatuktól elszakadt ejtőernyősök ezrei bolyongtak a sötétségben, megérkezett az első ötvenkét vitorlázó szállítógép, „mint egy csapat holló”, egy német szemtanú szerint.⁶ A legtöbbje a tizenöt méter hosszú Waco típusba tartozott, mind olyan könnyű és gyenge, hogy „nyíllal átlóhted”, amint egy százados elismerte, és a megerősített orrkúp nélkül, amelyet februárban megrendeltek, de még nem érkezett meg. Amikor leoldották a vontató repülőgép mögül, a vitorlázó suhogva ereszkedett le a földre. A pilóták, akik addig szinte sohasem repültek éjszaka, megérzés alapján keresték a láthatatlan földet, miközben gépük vászonburkolatát a lövedékek olyan zajjal ütötték át,

amelyet egy amerikai repülő alhadnagy „az írógép lazán befűzött papíron doboló betűinek” hangjához talált hasonlónak. Egyesek meglelték a Blosville melletti leszállási zónát, mások kőfalaknak rohantak, fatörzseknek, szundikáló szarvasmarháknak, vagy a Rommel spárgájának csúfolt veszedelmes póznáknak, amelyeket a vitorlázó szállítógépek ellen vertek egész mezőkben a földre. Leszálláskor a 101. légideszant-hadosztály egyik orvoscsoportjának mind a nyolc tagja megsebesült. Az egyik Waco, amelynek egy nagy „12-est festettek az orrára, kétszázharminc métert csúszott a domboldal vizes fűvén lefelé, mielőtt belerohant egy vastag törzsű platánfába. A pilótának mindkét lába eltört, a másodpilóta meghalt, a raktérben, mintha csak elszundított volna a dzsipjében, ott ült a 101-esek hadosztályparancsnok-helyettese, Don F. Pratt dandártábornok, holtan, mert kitört a nyaka. A túlélők nyílást rugdostak a vitorlázógépek vászonfalába – „mint a méhek a kaptárból, úgy jöttek elő azokból a lyukakból”, számolt be egy szemtanú –, majd elkezdtek kimenekíteni a roncsokból egy kis buldózer, több páncéltörő ágyút és az egészségügyi anyagot, immár Normandia földjére.

A 101. hadosztály majdnem hatezer ugrójából alig ezer ért földet a H órai célterületeken vagy a közelükben azon a kedd reggelen.⁷ A valamivel több mint ezerötszáznak, aki messze túlsodródott a hadosztály ledobási zónáinak húsz négyzetkilométeres négyszögén, a többsége meghalt vagy fogságba esett. Néhányan azoknak a térképeknek segítségével jutottak vissza alakulatuk biztonságába, amelyeket a francia parasztok téptek ki számukra a helyi telefonkönyvből. Az előre csomagolt utánpótlás-szállító zsákok több mint fele visszanyerhetetlenül elmerült különböző elárasztott rétek vizében, ezért a hadosztály máris bénító rádiókészülék- és aknavetőhiánnyal küszködött. A magukkal hozott tizenkét 75 milliméteres hegyi tarackból tizenegy veszett el. Egy őrmester, amikor óvatosan belésett egy pajtába, „embereket látott feküdni a szalmán, véres, sáros ejtőernyőbe csavarva, feketére festett arccal, és átvérzett kötésekkkel”.

Mindazonáltal a rendíthetetlen férfiak, azok a megénekelt bátor szívű katonák, összeszedték erejüket, hogy tovább tegyék a dolgukat. Egy tiszt, aki azért döngette meg egy tanya ajtaját, hogy útbaigazítást kérjen, legjobb franciaságával bejelentette: *L'invasion est arrivé*, mire az egyik emeleti ablakból egy hang azt válaszolta: *Trés bien*.⁸ A 101-esek parancsnoka, Taylor vezérőrnagy, bicegve bolyongott a sötétben, kezében pisztollyal és az olcsó játék tücsökkel. Maga köré gyűjtötte az eltévedt ejtőernyősöket, és udvariasan visszautasította az ősrégi puskát, amelyet egy francia

paraszt a következő szavakkal ajánlott fel neki: *Allez me tuer un Boche*. Menj, öl meg nekem egy németet! A hajnal első barackszínű derengésében Taylor felismerte Saint-Marie-du-Mont 11. századi templomának körvonalát, a magasba törő kőtornyon a jellegzetes vízköpőkkel. Miközben az ejtőernyősök és a németek tűzharcot vívtak a harangtoronyban és a gyóntatószék körül, Taylor egy kis alkalmi különítményt keletre, Pouppeville-be küldött, hogy házról házra haladva izzé ki a faluból az ellenséget, és foglalja el a Utah partszakaszról kivezető legdélebbi töltésutat. Öt kilométerre északra az 502. ejtőernyős-gyalogezred 3. zászlóalja ugyanezt tette a két északi töltésútnál.

Öt órával az után, hogy leugrottak Normandiába, ejtőernyősök sorakoztak fel a dűnék mögötti elárasztott lápokra néző dombgerincen.⁹ Várták, mikor bukkan fel a tenger felől az U Hadművelési Különítmény.

1940 júniusában, lovon ülő tisztekkel az élükön, megérkeztek az első német katonák Sainte-Mère-Église községbe. *Wir fahren gegen England*, énekelték.¹⁰ Ha Angliába vezető útjukat nem folytatták is, Normandia megszállóinak élete azért elég kellemesnek bizonyult. Az órákat átállították a berlini időre, és a helyi lakosság számára bevezették az élelmiszerjegyeket, hogy bőséges vaj- és tejszínutánpótlást biztosítsanak a felsőbbrendű fajnak. A községházára hatalmas horogkeresztes zászlót tűztek ki – a forrás közelében, amelynek a zarándokok egykor gyógyerőt tulajdonítottak. Négy évvel az invázió után a piacnapokon még mindig jöttek a parasztok, hogy az ősi templommal szemben, melyet páros gótikus ablakok és négylevelű lóherékkel faragott kőkorlát díszített, a gesztenyefák és a hársak alatt mérlegre tegyék gyapjújukat és gabonájukat. Osztrák légvédelmi tűzérekből álló, kis létszámú helyőrség táborozott a közelben. Fagáz meghajtású teherautókkal közlekedtek, és az a hír járta, hogy túlkoros parancsnokuk egykor egy bécsi napilap zenekritikusa volt. Most úgy tetszett, a leginkább az érdekli a világból, ami a borospohara fenekén rejtőzik. A németek növekvő szorongását a küszöbönálló invázió miatt azonban jól tükrözte a lázas sietség, amellyel azon a tavaszon Rommel spárgáit telepítették, valamint a súlyos büntetések, amelyeket a BBC hallgatásáért osztogattak.

A 82. légideszant-hadosztály hadművelési céljai közül egyik sem volt fontosabb Sainte-Mère-Église-nél, amikor a seregtest hatezer katonája egy órával a 101-esek mögött beviharzott Normandia fölé.¹¹ A szélrózsa minden irányából érkező utak találkoztak itt, és a Cherbourg-t az

északi Carentannal összekötő fővonali telefonkábel is áthaladt Sainte-Mère-en. Ha nem tartotta a kisvárost, a 82. hadosztálynak „szinte semmi esélye sem volt huzamos támadó harctevékenységre a Merderet folyón át, és nyugati irányban”, állapította meg az egyik ezredtörzs helyzetértékelő tanulmánya. Ezért aztán, amikor a hadosztály ledobási zónáit május végén váratlanul odébb tolták, a tervezők nagy előszeretettel jelölték ki az újakat egy kupacba e köré az álmos, ezerlakosú középkori útkereszteződés köré.

Sajnos a *Boston*-hadművelet ejtőernyős ugrásai még ziláltabbra sikerültek, mint az *Albany*-hadműveleté.¹² Az ejtőernyősök szétszóródva, mint a szitáló dara, értek földet a kiszemelt zónáktól akár huszonnégy kilométerre északra, vagy negyven kilométerre délre. Akiket keleten vagy nyugaton dobtak le túl távol, az Atlanti-óceánba estek, és örökre nyomuk veszett. Az ejtőernyősök után érkező vitorlázógépeknek kevesebb mint fele ért földet a leszállási zóna másfél kilométeres körzetén belül, és sok széttörött. A hadosztály ezért súlyos veszteséget szenvedett páncéltörő ágyúban és más nehézfelszerelésben. Jim Gavin dandártábornok, aki nemrég az újabb Little Big Horn lehetősége miatt nyugtalanodott, egy almáskertben ért földet, és június 6. kora hajnali óráit azzal töltötte, hogy M-1 puskájával a kezében innen-onnan összekapart kis különítményeket taszigált útjukra a La Fièrre-i és a chef-du-pont-i létfontosságú Merderet-hidak felé. Katonák vetkőztek pucérra a holdfényben, hogy beússzanak az ingoványba esett felszerelészállító zsákokért. Egy Chef-du-Pont állomásán lesből lerohant német vonaton csak normann sajtót és üres palackokat találtak. A Merderet mentén vívott egyik tűzpárbaj olyannyira elfajult, hogy az ejtőernyősök nemcsak az ellenséges katonákat lőtték le, hanem az istállóban álló marhákat is lemészárolták. Az egyik járőrt vezető hadnagy szuronnal megölt három sebesült németet egy földúton. „Úgy érezte, nem ejtethet foglyokat – magyarázta egy ségének harcjelentése –, ezért végzett velük.” Az emberi szívben rejtőző farkas máris feltámadt.

A hadosztály három ejtőernyős-gyalogezeade közül egyedül az 505. hajtott végre a tervezettre emlékeztető tömeges ugrást Sainte-Mère-től északnyugatra.¹³ Egy tűz, amelyet talán egy sziszegve szálló világítótorakéta okozott, már felverte a várost és német helyőrségét is. Miközben a harangozó lélekszakadva húzta a harangok köteleit, a falusiak láncot alkottak, és kézzel kézre adogatták a vízzel töltött vászonvödröket a marhavásártéri közkúttól a templomtér túloldalán egy nagy családi házig. És

akkor minden előzetes figyelmeztetés nélkül C-47-esek húztak át bögő motorral, szorosan egymás mellett, közvetlenül a fejük fölött, és ontották magukból az ejtőernyősöket, akik lázas igyekezettel húzgálták ernyőjük zsinórait, hogy kikerüljék a lángokat és a felriasztott német légvédelmi tüzeiket.

Néhány GI-t még az ernyőjén lógva mészároltak le, köztük azt a fiatal közlegényt is, aki egy faágon himbálódzott, „nyitott szemmel, mintha saját, golyó ütötte sebeit nézne”, amint Sainte-Mère polgármestere feljegyezte.¹⁴ További százak azonban háborítatlanul értek földet, miután a pilóták a légvédelmi lövegek tüzeiben újabb kört írtak le, és rátaláltak a valódi ledobási zónára. A 3. zászlóalj parancsnokának, a Cannonball (Ágyúgolyó) becenevű Edward C. Krause alezredesnek azonban katonáinak alig negyedét sikerült összeszednie.¹⁵ Egy hamarjában kalauzként igénybe vett ittas francia vezetésével átvágtak a sövények árnyékában, és északnyugat felől belopakodtak Sainte-Mère-be. Az ejtőernyősök ajtótól ajtóig szökeltek, s hogy a parancsnak megfelelően fegyvereik torlaltűzével ne árulják el helyzetüket, csak kést, szuronyt és kézigránátot használtak. Tíz német esett el a városka védelmében, amelyet négy évig tartottak megszállva, de a legtöbb elmenekült, néhány mélyalvót pedig az ágyában ejtettek foglyul. Háromszázhetven méterre a templomtértől Krause saját kezűleg vágta el a Cherbourg-ba vezető kábelt. A városon kívül járőrök útzárakat létesítettek harckocsiakkal és plastik robbanóanyaggal töltött Gammon-féle gránátokkal, egy temetőkülönítmény pedig levágta a fél tucat halott ejtőernyőst, akik még mindig a gesztenyefákon himbálóztak.

A városháza előtt Krause előhúzta hátizsákjából ugyanazt az amerikai zászlót, amelyet Nápolyban tűztek ki, amikor a zászlóalj 1943. október 1-jén behatolt a városba. Felvonta egy ingatag póznára, majd hajnali 5 órakor útnak indított egy küldöncöt – kevés rádió élte túl, hogy ledobták – a jelentésével, amely el is jutott a hadosztályparancsnokhoz, Matthew B. Ridgway vezérőrnagyhoz. „Ste. Mère Église-ben vagyok.”¹⁶ Egy órával később újabb futár vitte az utóiratot: „Elfoglaltam Ste. Mère Église-t.” Az amerikaiak felszabadították első városukat Franciaországban.

Hajnalra 816 motoros és 100 száz vitorlázó szállító repülőgép több mint 13 000 GI-t juttatott be a kontinensre.¹⁷ A németek mindössze huszonegy gépet lőttek le, nagyon sokkal kevesebbet, mint amilyen vérfürdőt Leigh-Mallory repülő-áltábornagy jósolt. Mindazonáltal hátból csak egy ezredet tettek földre ott, ahol tervezték, és ez volt az egyetlen ezred,

amely képes volt szervezett, három zászlóaljból álló egységként harcolni, jöllehet csak szervezetszerű létszáma felével. A légierők parancsnokai nem küldtek a szállítógépek elé időjárás-felderítőt, amely figyelmeztethetett volna a júniusban Normandia fölött oly gyakori alacsonyan kialakuló felhőpadokra. Ennek elmulasztásával pedig legalábbis hanyagul, ha nem bűnös gondatlansággal jártak el. A katonák szétszóródása minimálisra csökkentette a puskánál és kézigranátnál egyébként sem sokkal többel felfegyverzett légideszant-alakulatok ütőerejét. Csakhogy, akár csak Szicíliában, a csapatok véletlenszerű szétszórása „nem volt végtiszta szerencsétlenség”, ahogyan majd a hadsereg hivatalos történeti monográfiájának írója megfogalmazza: a szétszórattatás az ellenséget ugyanúgy összezavarta, mint a szétszórtakat. A Cotentin-félszigeten mindenfelé az ejtőernyősök által elvágott telefon- és távíródrótok fémes pendülése zengett. Az elfogott németeknek megparancsolták, hogy sugaras rendben, középen összeérő lábakkal feküdjenek a hátukra, s úgy várják elszállításukat valamelyik hadifogoly-gyűjtőpontra. Sok társuk, akit lesből lőttek le, egyszerűen csak hevert a földön, ahogyan elesett.

Röviddel napkelte előtt egy amerikai könnyűbombázó végrehajtotta az első éjszakai fényképező felderítőbevetést Európa fölött: a nyitott bombaterében hordozott, 200 millió gyertyáénak megfelelő fényerősségű elektromos fényszórójával, mint egy apró nappal, világította meg magának a normandiai tájat.¹⁸ Miután 180-szor exponált, a gép visszarepült Angliába, ahol az elemzők kockáról kockára elemezték a filmet. Az elkerülhetetlenül bekövetkező német ellentámadásra a Cotentin-félsziget felé gördülő német páncélosokat keresték.

80 kilométerre keletre a brit 6. légideszant-hadosztály a fél évtizedes háborúban felgyült számlák rendezésének vágyától égve haladt át Franciaország partvonalára fölött.¹⁹ Az alvó németek agyoncsapásában reménykedő Tommyk a legkülönbözőbb tárgyakat dobálták ki a szállítógépek nyitott ajtain: trágárságokkal teleírt téglákat, egy futball-labdát, amelyre Hitler arcképét festették, sőt egy exeteri kocsmából eltulajdonított kitömött jávorszarvasfejet is. Majdnem ötezer ejtőernyős és vitorlázógépen szállított katona követte őket a földre.

Két ejtőernyősdandár kapta az *Overlord* balszárnya biztosításának feladatát: Caentól keletre el kellett foglalniuk az Orne folyó és a beletorkolló csatorna hídjait, s ugyanakkor fel kellett robbantaniuk a 8 kilométerrel keletebbre, nagyjából párhuzamosan folyó Dives hídjait.²⁰ Az amerikai

bajtársaik életét a Cotentin-félszigeten megkeserítő sorscsapások a briteket is sújtották. A ledobási zónák megjelölésére hivatott terepfelderítőik több mint fele nem a kijelölt helyen ért földet, elektronikus irányadók és jelzőlámpáik megrongálódtak, elvesztek, vagy nem voltak láthatók a levegőből, miután rosszul telepítették őket a magasra nőtt búzában. A repülőgépek légvédelmi tűz miatt végzett kitérő manővereitől sok ejtőernyős egyensúlyát veszítve elesett a géptörzsben, s emiatt késve ugrott ki. Az egyik, kilencvenegy gépből álló rajból mindössze tizenhét dobta le megfelelő helyen az ejtőernyőseit. Egy légvédelmi gránát robbanása kilökte a 3. dandár egyik őrnagyát a gépe törzsén ütött lyukon. Az ejtőernyő bekötőzsinórja a két lába köré csavarodott, és a tiszt azon lógott fél óráig a gép alatt, míg végül sikerült a zsinórt feltekerve visszahúzni a raktérbe. Visszatért Angliába, majd később, június 6-án, vitorlázógépen eljutott Franciaországba – kicsit zavartan, de sértetlenül.

Kevésbé voltak szerencsések azok, akiket az Atlanti-óceánba vagy az elárasztott Dives-völgybe szórtak le.²¹ Egy agyonázott dandártábornoknak négy órájába telt, amíg – részben a zubbonyába bevarrt hatvan tea-zacskó levében úszva – Cabourg közelében sikerült kikecmeregnie a folyópartra. „Jól láttuk, hol omlottak össze selyemkórré ejtőernyő-kupolák a vízen”, jelentette egy tiszt. A következő fél évszázadban folyamatosan kerülnek majd elő holttestek a Dives szennyes iszapjából.

A szerencsétlenségek közepette került sor egy azóta is ünnevelt sikerre.²² Fél tucat nagy Horsa vitorlázó szállítógép – a típust egy százsz király feleségéről nevezték el, de sokan csak „repülő hullaházként” emlegették, mert kemény földet éréskor hajlamos volt széttörni – 181 katonát szállított John Howard őrnagy, egy korábbi oxfordi rendőr parancsnoksága alatt. Több kanná, rummal feljavított teától nekibátorodva ők is énekeltek – a *Cow Cow Boogie*-t (Banya banya csörögj!) és az *It's a Long Way to Tipperary*-t (Hosszú az út Tipperaryig)* –, amíg a pilóták hátra nem kiáltottak: – Leválunk! – és leoldották a Horsát az előttük haladó Halifax bombázó vontatóköteléről. Howard és a katonái három percen át csendben ültek, összekapaszkodva, szorosan összekulcsolt ujjakkal, csak a szél süvöltött a pajtakapu nagyságú fékszárnyak körül. Három Horsa, élükön a *Lady Irene*, ereszkedett nyugat felé körözve, amíg az egyik pilóta meg nem látta célpontjukat, és fel nem rikkantott: – Krisztusom!

* *Cow Cow Boogie (Cuma-Ti-Yi-Yi-Ay)*: Az első világháború leghíresebb brit katonadala. (A ford.)

Ott a híd! – Szinte azonnal hozzáfűzte: – Kapaszkodj! Mindjárt földet érünk! – Olyan zaj kíséretében, amelyet egy közlegény „egy óriási lepedő kettészakításához” hasonlított, a vitorlázó szállítógépek óránként százhatvan kilométeres sebességgel vágódtak le Franciaország földjére. A kerekek leszakadtak, a Horsák még egyszer felpattantak a levegőbe, majd olyan sűrű narancsvörös szikraesőben ültek le csúszótalpaikra, hogy azt utasaik nyomjelzős német géppuskasorozatoknak vélték. Howard és katonái döbbsen, de sértetlenül, Sten géppisztolyukat és gránátokkal megrakott vászonvödreiket vonszolva fejfelé előre kiküzdötték magukat a gépük vászonoldalába tépett lyukakon.

Előttük, alig ötven méterre a *Lady Irene* alaposan helybenhagyott orrától, ott állt a Caeni-csatornán átívelő Bénouville-i híd. Egy meglepetéstől döbbsen őt sarkon fordult, és futásnak eredt, miközben riadót kiáltott. A magasban Verey-jelzőrakéta lebegett, ezüstös fénybe borítva a sötét vizet, és ötven ellenséges katona – többségükben *Osttruppen*nek nevezett kelet-európai „önkéntesek” – bötorkált a nyugati hídfeljáró felé, miközben a tartókon és a korlátokon már javában pattogtak a lövedékek. Már elkéstek. Howard katonái tüzelve és gránátokat dobálva átverekedtek magukat a híddhoz, s közben azt kiáltozták, „Able”, „Baker”, és „Charlie”, hogy a három szakasz együtt maradjon, és egymással se keveredjen össze. „Bármit, ami mozgott, lelőttünk”,²³ ismerte el később az egyik brit katona.

Az egyik szakaszparancsnok az ellenséges tűzben elesett; de a hidat a britek egy negyedórán belül birtokba vették.²⁴ A híddőrség parancsnokát elfogták, amikor női fehéreneművel és parfümmel megrakott gépkocsija árokba futott. Hogy elvesztett becsületét visszaszerezze, a tiszt kérte; lövője agyon, hasztalan. Felbukkant három rozoga francia harckocsi, német személyzettel, és zörögve megindult a híd felé, de a britek Piat páncéltörő gránátvetővel feltartóztatták őket. Kettő elmenekült, a harmadik pedig egy órán át égett. Egy harckocsizónak sikerült kimásznia a roncsból; de ő is mindkét lábát elvesztette. Howard őrnagy hamarosan megtudta, hogy csapatának másik fele elfoglalta az Orne közeli hídját Ranville-nél. Megparancsolta, hogy a jó hírt kódolt rádióüzenetben jelentsék, majd beásta magát katonáival, hogy így várják részben az erősítést, részben az ellenség elszántabb ellenakcióját.

Az Orne és a Dives árterén további vitorlázógépek szálltak le, ám előbb a levegőben az alattomos oldalszelek még több összeütközést okoztak.²⁵ Számos leszállás kényszerleszállással járt a futómű szokásos

deformálódása vagy leszakadása miatt. Az egyik Horsa átcsúszott egy tanyaházon, s állítólag egy dupla ágygal bukkant fel a túlsó oldalon, benne egy francia házaspárral még mindig a paplan alatt. Vadász- és falkavadászkürtök tutultak az éjszakában, ahogy a tisztek igyekeztek összeszedni szétszóródott századaikat. Egy gyors, gonosz lövéssorozat után egy fiatal, megzavarodott ejtőernyős azt kiabálta: – Elkapták a cimborámat! Elkapták a cimborámat! – Cimborák estek el, de hidak is: az Orne fölött átívelőket elfoglalták, a Dives hídjai közül pedig négyet felrobbantottak.

A talán legveszedelmesebb feladat az ejtőernyősezred 9. zászlóaljának jutott.²⁶ Ez az egység kapott parancsot a Merville melletti partvédő üteg megsemmisítésére, mely a feltételezések szerint képes lehetett a Sword partszakaszt, az *Overlord*-kvintett legkeletebbi tagját is belőni. A drótkerítéssel, több aknamezővel, drótakadályokkal és géppuskafészekkel körülvett nagy ágyúkat és a 200 tüzért acélajtók és 180 centiméteres vasbeton védte, amelynek tetejét három és fél méter vastag földréteg borította. A 750 ejtőernyős közül, akit e tett véghezvitelére ledobtak, mindössze 150 ért földet a gyülekezési terület közelében. A 60 egységes hosszúságú Bangalore torpedóból – drótakadályok rombolására használatos, robbanóanyaggal töltött, összekapcsolható fémcsőből – csak 16-ot sikerült előkeríteni éjjel 3 órára.

Nem számított. A Bangalore-okkal két átjárót robbantottak a tervezett négy helyett. A földhöz tapadva kúszó ejtőernyősök pusztá kézzel szerelték ki a gyutacsot a taposóaknákból, és hatástalanították a botlódórótos aknákat. Miközben az elterelő támadásra kijelölt csoport betört a főkapun, a rohamcsoportok tucatjával mészárolták a németeket, majd használhatatlanná tették az ágyúkat: a zárszerkezetükből eltávolították a zártestet. A brit zászlóalj híradótisztje postagalamb lábára kötözött cédulán jelentette a hírt Angliába. Habár a vártnál kisebb és kevesebb löveget találtak az ütegállásban – mindössze 75 millimétereseket, és négy helyett csak kettőt* – a fenyegető merville-i üteg elesett. Az ár magas volt. „150 fővel vágtam bele – jelentette a zászlóaljparancsnok –, és csak 65 olyanval jöttem ki, aki a saját lábán járt.”²⁷

* A szerző téved. A lövegek egészen pontosan nem ágyúk, hanem 100 milliméteres, cseh gyártmányú tábori tarackok voltak, és valóban négy volt belőlük, de csak kettőt sikerült átmenetileg harcképtelenné tenni. Vö. Robert J. Kershaw: *D-Day*. Ian Allan, London, 1983, 84–86. (A ford.)

A légideszant-seregtestek összességükben is jelentős vérés veszteséget szenvedtek az invázió félhold alakú területének két szárnyán. Az ekkor Franciaországban tartózkodó 4800 brit katonának kevesebb mint a fele volt eléggé közel, vagy eléggé életben ahhoz, hogy június 6-án szervezett alakulatban részt vegyen a harcban, ám ez a csekély hányad még mindig meghaladta a hadra fogható amerikaiakét a hídfő nyugati oldalán. Ez a nap mégis rászolgált a történelmi hírnévre már az előtt, hogy megvirradt, és nem kis mértékben azoknak a merész és kitartó katonáknak köszönhetően, akik légi úton érkeztek a harcba. Üldözte őket a balszerencse, és terveiket felborította a zűrzavar, ők mégis jórészt elvégezték azt, amit a feladatukul szabtak. A csata sorsa immár azokon múltott, akik tengeren érkeztek.

AZ ELSŐ DAGÁLY

Hajó hajó után, konvoj konvoj után az *Overlord*-flotta besiklott a tágas, koromsötét Szajna-öbölbe.¹ Az aknakeresőkből álló előhad a foszforeszkáló tengerben felfénylő jelzőbójákkal kitűzött hajózható csatornák bonyolult labirintusát szántotta az öböl vizébe. A tengerészek és a katonák egyaránt döbbenet tapasztalták, hogy Cherbourg-tól keletre a barfleuri világítótorony fényszórója még mindig ég. A világ legmagasabb, legmesszebről látható hajózási jelzőfényének forgó, kettős villanása már 55 kilométerről látszott. A hajók orra előtt húzódott az a sötét partvonal, amelyen a hagyomány szerint a normann kalózok egykor ökröket hajtottak fel s alá a szarvukra akasztott lámpákkal, hogy így utánozzák a tengeren imbolygó hajókat, majd szorgalmasan húzkodták le a gyűrűket a sziklaszirtekre csalt hajók vízbe fulladt utasainak ujjairól. Jobbra a távolban, a Cotentin-félsziget felett és messze balra, az Orne felett arany és karmazsinvörös fények villództak – a légideszantcsapatok láthatóan megtalálták a harcot, amelyet kerestek. Egy P-51 Mustang pilótája, aki lepillantott a tengert elborító armadára, felismert egy ősi, szennyes titkot: „A háború ilyen körülmények között, rövid távon, nagyszerű dolog.”

Odalenn az imbolygó fedélzeteken nehezen megfogható maradt a nagyszerűség.² Két öreg csatornai gőzös, a HMS *Prince Baudoin* és a HMS *Prince Leopold* parancsnoki hidjának nyitott szárnyain puska lövések lesték, nem bukkan-e fel akna hajójuk orrhullámán túl. „A félelem – töprengett el az amerikai Parti Őrség egyik tengerésze az

LCI 88 fedélzetén – olyan szenvedély, mint bármelyik másik.” A Bayfield hajóorvosa bevallotta, „olyan sok kávé ittam, hogy extraszisztolém volt szívem minden negyedik vagy ötödik ütésénél”. „A várakozás mindig a legrosszabb. Az elme elkalandozhat”, jegyezte fel egy veterán őrmester Virginiából a *Samuel Chase* fedélzetén. A várakozás a harcra mindenki-ből előhozta a filozófust. „Mac”, a 16. gyalogezred egyik ifjú katonája azt kérdezte egyik bajtársától: – Amikor egy golyó eltalál, teljesen áthatol? – Egy tábori lelkész átesett a Királyi Haditengerészet egyik tisztjének válla fölött, és azt látta, hogy Horatius *Szatíráit* olvassa: „*Si quid forte jocosius hoc mihi juris cum venia dabis dixerō.*” Ha esetleg túl tréfásan szoltam volna, bocsáss meg nekem.

Hajnali 22 órakor a hajó megafonja véget vetett egy pókerjátszma-nak, és reggelizéshez hívta a GI-okat.³ Fehér kabátos pincérek palacsintát és kolbászt szolgáltak fel nekik. Kevésbé elegáns étkezőkben a katonák hideg szendvicseket rágsáltak, vagy uruguayi konzervmarhahúst. A HMS *Danae* parancsnoki hidján egy tiszt egy-egy hörpintésnyit osztott ki „a legfenségesebb 1812-es brandyből, egy olyan palackból, amelyet ükapám 1821-ben tett le a pincébe”. A Brit Hadsereg egyik tisztje az *Empire Broadwordon* azt közölte a Királyi Haditengerészet kommandóival: – Ne aggódjanak amiatt, hogy mi lesz, ha nem élük túl a rohamot: bőségesen vannak tartalék csapataink, amelyek majd simán átgázolnak maguk fölött.

Hogy az ellenség pontosan mit tudott a közeledő hajórajokról, az továbbra is homályban maradt.⁴ A német radarhálózatot – amely Norvégiától Spanyolországig húzódott, 16 kilométerenként egy-egy nagy állomással az Északi-tenger és a La Manche csatorna partvidékén – az utolsó hónapban folyamatosan bombázták. A legutóbbi napokban 120, a Calais és Cherbourg közötti 47 helyszínre telepített berendezés részesült a vadászbombázók különleges figyelmében, és az addig alkalmazott legintenzívebb zavarásban. A német korai előrejelző rendszer teljesítményét becslések szerint a korábbi 5 százalékára faragták le. Különbőféle aktív megtévesztési eszközöket szintén az utolsó pillanatig alkalmaztak, köztük három tucat radarvisszaverő felülettel felszerelt kötött léggömböt, amelyek ott szimuláltak inváziós hajókat, ahol valójában egy sem volt. Calais közelében, ahol egy német rádiólokátor-állomást szándékosan hagytak működni, szövetséges repülőgépek *Window* (Ablak) fedőnevű, méretre vágott alumíniumcsíkokat szórtak a légáramlásba, hogy a németek Észak-Franciaország felé tartó nagy bombázókötélékekre utaló

elektronikus jeleket észleljenek. Le Havre-tól és Boulogne-tól nyugatra kínos precizitással kalibrált, téglalap alakú hurkokat repülő gépek szintén *Window*-t szórtak, annyit és olyan sűrűségben, hogy két, egyenként 680 négyzetkilométer területet elfoglaló nagy flottát jelenítsenek meg a radarernyőkön, amelyek nyolccsomós (14,8 km/h) sebességgel tartanak a part felé.

A valódi *Overlord*-flotta olyan, addig példátlan szinten alkalmazott kifinomult elektronikus eszközöket, hogy az már a 21. század hadviselését vetítette előre.⁵ 630 zavaróadót osztottak szét a hajókon, hogy zavarják az ellenség partvédő ütegeinek tűzvezető radarjait, ebből 240 adót LCT-k és a part felé tartó más, kisebb partraszállító eszközök kaptak, 120 nagy teljesítményű készülékkel pedig a nagy hadihajókat oltalmazták. A zavarást már az előző nap este 21.30-kor megkezdték, amikor az első hajók 28 kilométerre megközelítették a ragyogó fényű barfleuri világítótornyot.

A szövetséges hadvezetőséget különösen aggasztották a siklóbombák, amelyeket a németek bombázókról indítottak, és rádió-távírányítással, apró botkormány segítségével vezettek célra.⁶ A Luftwaffe 1943 augusztusában vetette be először ezt a fegyvert – nevezetesen a Fritz-X típust –, és szeptemberben már el is süllyesztette vele az olasz *Roma* csatahajót, Salernónál pedig kis híján a tenger fenekére küldte a USS *Savannah* cirkálót. Hitler jelentős készletet halmoztatott fel Fritz-X-ből és a hasonló Hs-293-ból, hogy azzal támadják a bárhol bekövetkező európai inváziót. Az Ultra hírszerzési forrásból kiderült, hogy ekkorra már 145, rádió-távírányító berendezéssel felszerelt bombázót telepítettek franciaországi repülőterekre. A szövetséges hajók azonban nem voltak már olyan védtelenek, mint korábban a Földközi-tengeren, ahol a parancsnokok villanyborotvákat kapcsoltattak be abban a kétségbeesett reményben, hátha megzavarják a Luftwaffe rádiójeleit. Most a tucatnyi különböző zavaróadó-típus között, amelyek a Szajna-öbölben zümmögtek-duruzsoltak, kifejezetten a siklóbombák zavarására tervezett készülékek is működtek. A USS *Bayfield* zsúfolt előfelépítményében és más hajókon is oszcilloszkópkezelők meredtek képernyőikre, hogy azonnal észrevegyék a siklóbomba árulkodó elektronikus jelét, „egy mereven rögzülő visszhangot, olyat, amelyik egyenesen mered felfelé, mint egy férfi erektáló pénisze”, ahogyan egy haditengerész utánozhatatlan plaszticitással megfogalmazta. Amint sikerült pontosan bemérni az ellenség által használt frekvenciát, egy jó elektronikus elhárítócsoport tíz másodpercen belül megkezdhette a zavarást. Legalábbis ezt remélték.

A szövetséges légibombázás éjfélnélkor hevesebbé vált. „Valahányszor felébredtettek bennünket éjszaka, valaki mindig kijelentette: »Ez a D-nap« – írta Bert Stiles, egy B-17-es pilótája. – És aztán június 6-án tényleg az volt.”⁷ Több mint ezer brit nehézbombázó mért csapást a partvédő ütegekre és a parttól távolabbi célpontokra az éjféli utáni első órákban, és tátongó friss bombatölcsérek sokaságát hagyta maga után Normandia tengerpartjain. A légvédelem tüze gyöngyszín függönyt húzott az égre, és lángok csaptak ki a levegőben a La Manche csatorna felé tántorogva küszködő, sérült szövetséges repülőgépekből. Egy kanadai pilóta rádión jelentette, hogy folyamatosan veszíti a magasságot; majd mielőtt Franciaország földjén lezuhant, leadott még egy végső mondatot: „Nekem későre rendeljétek a teát!” Az *Augusta* fedélzetén a rémülettől kővé dermedt tengerészek bámulták azt a halálosan megsebzett, mind a négy motorjából tűzcsóvát húzó bombázót, amelyik egyenesen a hajó felé ereszkedett, majd az utolsó pillanatban kifordult jobbra, és másfél kilométerrel a cirkáló mögött a hullámok közé zuhant.

A briteket követte gyakorlatilag a teljes amerikai bombázóflotta, 1635 gép.⁸ A B-26 *Marauders* személyzete jól tudta, hogy a Cotentin-félszigeten az ejtőernyősök már javában nyomulnak a félsziget keleti, kiugró részén húzódó töltésutak felé, 1800 méter magasság alatt, a partvonallal párhuzamosan repülve, dicséretes pontossággal dobtak le 4414 bombát a Utah partszakasz hosszában.

Kiseb precizitással bombázott az amerikai főerő, a 8. légi hadsereg 1350 B-17 *Repülőerőd* és B-24 *Liberator* nehézbombázója.⁹ A négymotorosokat egy 16 kilométer széles, szelek tépte folyosóba összepontosítva küldték célpontjaik felé, élükön útvonal-kijelölő gépekkel, amelyek másfél kilométeres távkozókkel úgy ontották a világítórakétákat, mintha égő kenyérmorzsát szórtak volna. Célpontjaik közé tartozott 45 partvédő erőd, a legtöbb puskalőtávolságon belül, keleten a Sword, nyugaton az Omaha part dagálykori legmagasabb vízállási vonalától. A bombáikat közel 4880 méteres magasságban kioldó nehézbombázók találati pontatlanságának ismeretében – bombáiknak tökéletes körülmények között is csak kevesebb mint fele csapódott be nagy valószínűséggel az irányzási pont 400 méteres körzetében – az elsődleges szándék nem az ellenség védelmi berendezéseinek porig rombolása, inkább a német védők demoralizálása volt a rájuk zúdított bombák pusztító tömegével.

A körülmények távol álltak a tökéletestől.¹⁰ A partvonalat alacsonyan úszó felhők takarták, amikor a kötelékek átlépték, hat egymás

mellé felfejlődött századból álló alakzatokban, a partra merőleges kurzust követve. Eisenhower egy héttel korábban beleegyezett, hogy szükség esetén alkalmazják a nehézkes „vakbombázást”, H2X radar segítségével ismerve fel a partvonalat, valamint a célpontok hozzávetőleges helyét. Június 5-én éjszaka a 8. légi hadsereg kérésére újabb kapkodó változtatást engedélyezett: hogy elkerüljék a partot megközelítő inváziós hajórajok véletlen bombázását, a bombairányzók a szabályos kioldási pont elérése után még további 5–30 másodpercig késleltessék bombaterhük kioldását.

Másfél órán át háromezer tonna bomba dúlta-szántotta a normandiai tájat a pokol tüzeivel és minden rögöt megforgató erővel.¹¹ Aknamezőket, telefonvezetékeket és a parttól távolabb épített robotrepülőgép-indítókat töröltek el a föld színéről, de az összes bombának kevesebb mint fele csapódott be a partraszállási övezetekben, és gyakorlatilag egy sem talált el partvédő vagy magára a tengerpartra épített erősítést. A saját erők pusztítása elleni ismételt figyelmeztetések „azzal a következménnyel jártak, hogy túlságosan óvatos beállítódás alakult ki a legtöbb bombairányzó elméjében”, állapította meg utóbb a 8. légi hadsereg parancsnokságának egyik elemzése. Egyesek „sok másodpercet” tettek hozzá a „bombák kioldva” már elrendelt félperces késleltetéséhez. Csaknem az összes bombázó rakománya másfél, három és fél kilométerre zúdult le a partvonaltól, sőt nem kevés még távolabb. Sok ezer tonna bombát pocskoltak el, és egyetlen védőt sem piszkáltak ki a búvóhelyéről. Hogy a mögöttük villogó lángok és dübörgő apokaliptikus zaj tettek-e kárt harci kedvükben, az csak akkor derül majd ki, amikor az első inváziós csapatok kiérnek a partra.

Az egész öbölben nehéz láncok futottak le csörögve a horgonyláncvezető csöveken, majd egymást követték a hatalmas csobbanások, amikor a horgonyok a tengerbe csapódtak, és eltűntek szem elől.¹² Az egyik első-tétített fedélzetén aggódó hang harsant:

– Az Isten szerelmére, mi a francért nem küldünk mindjárt táviratot a krautoknak*, és jelentjük be nekik, hogy itt vagyunk?

– Horgony tart, uram, harmincegy méter mélységben! – kiáltotta egy másik hang.

* Kraut: a németek egyik gúnyneve az angolban az első világháború óta, a német *Sauerkraut*, savanyú káposzta szóból. (A szerk.)

A *Princess Astrid* fedélzetén, tizenegy kilométerre a Sword parttól, a hangszóró rendelkezett – Katonáknak sorakozó! Katonáknak sorakozó!¹³ Az Omaha part előtt húsz és fél kilométerre megálló hajókon a 16. gyalogezred GI-ai egyes oszlopban nyomakodtak át a dupla első-tétítőfüggönyökön, és felmásztak a létrákon a nyílt fedélzetre. Ott partraszállító naszádok himbálóztak a csónakdarukon – sokszor mint „túl-méretezett fém cipődobozokat” írták le őket –, és várták, hogy megteljenek katonákkal. Más naszádotok üresen bocsátottak le a vízre, s most minduntalan a hajók acéloldalának csattanva várták, hogy másszanak le beléjük a katonák azokon a nagy teherhálókön, amelyeket a tengerészek éppen leengedtek a hajó oldalára. A *Bayfielden* a Parti Őrség egyik tengerész főhadnagya figyelte a katonákat, akik „hátizsákjukat igazgatták, feltűzték puskájukra a szuronyt, és úgy pőfékeltek a cigaretájukkal, mintha a legutolsó lenne. Teljes csend uralkodott.” Naplójába még odafirkantotta: „Az embernek az az érzése, hogy valami feneketlen mélységhez közeledik.”

A tengerhajózási virradat Normandiába június 6-án 5 óra 16 perckor köszöntött be, amikor a felkelő nap 12 fokkal a keleti horizont alatt állt.¹⁴ A következő negyvenkét percben, az 5.58-kor bekövetkező napkeltéig, az érkező nappali világosság megmutatta, amit az ellenség radarja nem. Egy Vierville közelében tartózkodó német katona előtt a flotta úgy öltött testet, „mint egy gigászi úszó város”, míg egy grandcampi ablakából kitekintő francia fiú „több hajót látott, mint tengert”.

Az aknakeresők gondosan kutatva közel lopakodtak a parthoz, külön hajózáscsatornákat mentesítettek a parti sávot tüzeivel elárasztani készülő 140 hadihajónak.¹⁵ A brit partszakaszok előtt mindössze három és fél kilométerre dolgozó aknamentesítő hajók morzelámpával jelentették, semmi sem utal arra, hogy az ellenséget riadóztatták volna, és az Omaha partszakasz is nyugodtnak tűnt. 5.30-kor azonban a Utah partszakasz előterében hirtelen fekete vízoszlopok szöktek föl árbocmagasságig a HMS *Black Prince* és a USS *Quincy* cirkáló előtt és mögött, majd felhangzott a parti ágyúk távoli vakkantása. Két romboló is tüzet kapott öt és fél kilométerre a kavicsos parttól, sőt egy aknakereső elmenekült a nyílt tenger felé a Saint-Vaastból kilőtt nagy kaliberű gránátok elől. 5 óra 36 perckor, miután előbb hagyott időt a Mustang és Spitfire tüzérségi megfigyelő repülőgépeknek a német torkolattűzek helyének meghatározására, Deyo tengernagy kiadta a parancsot: – Kezdjék meg az ütegek lefogatását!

Hamarosan 800 hajóágyú mennydörgött a 93 kilométer hosszúságú tűzvonalon.¹⁶ A tengerészek vattát tömtek a fülükbe, az ágyúk torkolati robbanásainak lökeshullámai meg-meglengették gyakorlónadrágjuk szárát. „Vibrált a levegő”, írta a tudósító Don Whitehead. Emelkedő zümmögéssel lőszerszállító liftek száguldottak fel a raktárakból, majd hallatszott, ahogy a nehéz gránátok a töltőtálcákra zuttyannak, mielőtt betöltik őket a lövegek zárszerkezetébe. A lövegtornyok teátrális fenyegetéssel fordultak a szárazföld felé. Két rövid, éles dudahang jelezte a „Készenlét”, majd egy a „Tűz!” parancsot. „Sárga korditfüst felhők gomolyogtak – írta A. J. Liebling, aki az LCI 88-ról nézte az *Arkansas* csatáját. – Volt valami oroszlánszerű a színárnyalatukban és a bömbölésben is, amely ezután következett.” A két pusztító királynőről, az *Arkansas*ról és a *Texas*ról kilőtt 305 és 355,6 milliméteres gránátok olyan hanggal szálltak a levegőben, „mint az égre felhajított vasúti szerelvények”, írta Ernest Hemingway, aki Zeiss távcsövével a HMS *Empire Anvil*ről figyelte haditudósítóként az eseményeket. A *Nevada* felforrósodó ágyúcsöveiről hámlott a festék, és előbukkant a csupasz kék acél, s haditengerészek söpörték a tengerbe az üres gránáthüvelyeket és a lőporos zsákok égett selyemmaradványait. David K. E. Bruce, a Stratégiai Szolgálatok Hivatalának (*Office of Strategic Services*, OSS) tisztje, aki később három európai fővárosban is az Egyesült Államok nagykövete lesz, a USS *Tuscaloosa* fedélzetén ezt írta naplójába:

Ágyúzás folyik minden oldalról, továbbá a partról is. [...] A levegő csíp a lőporfüsttől, és a szétégett fojtás finom permetben hullik alá a fejünkre, mint a vulkáni hamu. [...] A fedélzet remeg a lábunk alatt, és a hajó illesztékei mintha recsegnének-ropognának és megnyúlnának. [...] Az ismétlődő lökeshullámok csavarokat lazítottak ki az aljzatukból, és izzókat törtek össze.

A német tüzérség gránátjai bíborvörös parabolaíveket húzva szálltak az öböl felett. „Az ív a csúcspontján úgy néz ki, mintha a *Quincyn* akarna végződni – írta egy tiszt, aki gondosan megfigyelt egy közeledő lövedéket. – Tévedtem, hála Istennek, tévedtem.”¹⁷ A hajók cikcakkban haladtak, a harcban használatos nagy lobogóik csapkodtak, nyomdokvizük fehéren forrott. Sok csatát látott tengeri medvék a felvert vízoszlop magassága alapján meg tudták becsülni az ellenséges gránátok, köztük a Saint-Marcouf melletti üteg 210 milliméteres hajógyilkosainak nagysá-

gát is. – Rettenetes és visszataszító dolog arra kényszerülni, hogy a saját hazánkat lövjük – jelentette ki egy tengernagy a francia *Montcalm* cirkálón, amikor eligazította a hajó személyzetét. – De ma pontosan erre utasítom magukat! – A parton egy francia nő azt írta naplójába: „Vaseső esik. Az ablakok szétrobbannak, a padló rázkódik, lőporbűzben fuldoklunk.” Matracait felrakta egy lovas kordéra, a halom tetejére felültette a gyermekeit, és elmenekült a szárazföld belsejébe.

Hogy vakítsák a német tüzérek, szövetséges repülőgépek fehér füstfüggönyt húztak a manőverezési csatornák elé, amelyeket a tüzérségi előkészítést lövő hadihajók számára tisztítottak meg az aknáktól.¹⁸ A USS *Corry* romboló, amely egyetlen óra alatt 400 gránátot lőtt ki, rövid időre lelassított, amikor a haditengerészek tűzoltótömlővel locsolták a 127 mm-es ágyúk sistergő csövét. Éppen abban a pillanatban a szellő épp elég időre lebbentette félre a füstfüggönyt ahhoz, hogy a saint-marcoufi üteg szép szabályos vonalban máris négy gránátot küldjön a hajótól 137 méterre balra. A *Corry* parancsnoka éppen 25 csomós (46,33 km/h) sebességre adott parancsot erős jobb forduló közben, amikor egy bénítóan erős robbanás a fedélzethez vágta, ha nem egyenesen a vízbe taszította a hajó személyzetét.

„Mintha kiszökkentünk volna a vízből – emlékezett vissza később egy tengerész. – Nagy hasadék húzódott keresztben a főfedélzeten és körben a hajótesten.”¹⁹ A robbanás tojáshéjként roppantotta össze a rombolót. 30 centiméter széles rést ütött a gerincén és a kéményei között, hatására a tenger elárasztotta a gép- és a kazánházakat, és egy szétszakadó kazán gőze halálra forrázta a kazánházban tartózkodó fűtőket. Az összeroppanó válaszfalak és a roncsdarabok további tengerészeket ejtettek csapdába a hajó belsejében. Mivel megszűnt az áramszolgáltatás, kialudt a világítás, és beragadt a kormány. A tat is, az orr is a *Corry* törött gerincé fölé emelkedett. A jelzőmatrózok felhúzták a megfelelő lobogósort: „Ez a hajó segítséget igényel!”

A rombolón a legtöbben azt hitték, hogy a német parti ütegek sortüze mérte rájuk a halálos csapást, de az esemény után készült jelentések egy tengeri aknában vélték megtalálni a téttest.²⁰ Nyolcvan aknakereső kutatatta át a Utah part tengeri megközelítési útjait, s végül összesen kétszáz aknát találtak, azt az aknamezőt azonban még nem fedezték fel, amelyet az ellenség a víz alatti Cardonnet-zátonyra, a partraszállító naszádok kiszemelt útvonalaira keresztben telepített. Az Ultra alapján figyelemztették erre a mezőre az Egyesült Államok Haditengerészetének rangidős

parancsnokait, „akik, úgy tűnik, elfeledkeztek róla”, állapította meg később egy brit hírszerzési tanulmány.

Nyolc perccel az első robbanás után, amikor a főfedélzeten már térdig ért a víz, a *Corry* parancsnoka utasítást adott a hajó elhagyására.²¹ A kódkönyveket nehezezzel ellátott zsákokban a tengerbe hajították. Két órán át, amíg a mentőhajók oda nem értek, a hajótöröttek a 12 fős vízben hanykolódtak. Egy zászlós, aki már haldoklott a kihűléstől, egyenruha-nyakkendőjével próbálta hozzákötni magát a mentőtutajhoz. A roncsot tovább verette a német tüzérség. Lyukat ütöttek a *Corry* füstgenerátorán, 40 milliméteres gépágyúlöszert robbantottak fel, és további embereket öltek meg. A romboló tizenegy méter mélységben süllyedt el, orra és főárboca – rajta még mindig az amerikai lobogóval – apálykor öt kilométer távolságból is látszott a partról. A szerencsétlenség huszonkét tengerész életébe került, másik harminchárom pedig megsebesült. A következő tíz napban öt további vízi járművet süllyesztettek el, kéttucatnyit pedig megrongáltak a Cardonnet-zátony közelében.

A Csendes-óceánon gyűjtött tapasztalatok arra tanítottak, hogy az ilyen partvédelmi létesítmények haditengerészeti lövetését napokig, sőt hetekig szükséges folytatni.²² Csakhogy ég és föld a különbség egy külvilágtól elvágott sziget bombázása és egy hosszú, az ellenség tartalékainak gyors felvonultatását lehetővé tevő, belső közlekedési vonalakkal rendelkező partvidék ágyúzása között, ráadásul a sekély és szűk La Manche csatorna vizeiről. A feladatot tovább nehezítette, hogy a német ágyúk kazamatái betonfallal épültek, akár közel négy méter vastag födémmel. A körülmények miatt az *Overlord*-hadműveletben az amerikai partszakaszok haditengerészeti tüzérségi előkészítése mindössze fél óráig tartott, hogy helyet biztosítsanak magának a partraszállásnak. A szövetségesek hajói június 6-án 140 000 gránátot lőttek ki, de kevés ellenes lövegállást sikerült megsemmisíteni. Például a houlgate-i ütegbe irányzott 218 óriás gránátból és majdnem ezer 152 mm-es lövedékből mindössze egyvel érték el találatot. A Utah partot belőni képes 28, összesen 111 löveggel rendelkező ütegből egyet sem tettek teljesen harcképtelenné a hajnali tüzérségi tűzcsapásokkal. És annak dacára, hogy három csatahajó, egy nehézcirkáló és számos különböző kisebb hajó is verette, a rengeteg kellemetlenséget okozó saint-marcoufi üteg június 12-ig ki fog tartani. Akárcsak a légibombázás esetében, annak mértékét, hogy a hadihajók tüzérségi előkészítésével mennyire sikerült meggyengíteni a német védőket, csak a partot érő csapatok tudják majd megállapítani.

Roosevelt dandártábornok saját, születésétől fogva gyöngé és enyhén kancsalító két szemével akarta látni, mennyire maradtak erősek az ellenség védművei.

A La Manche csatorna dagálykor kialakuló sajátos áramlásai miatt egy órán belül lépcsőzve kellett megkezdeni a kihajózást az öt kiszemelt partszakaszon.²³ A Utah, a legnyugatibb lesz az első, Roosevelt pedig első az első között, ugyanis a 4. gyaloghadosztály legelső husz partaszállító naszádjával készült útra kelni. A USS *Barnetten* a tábornok hiányzó mentőmellénye miatt sor került egy zsémbeskedő szóváltásra – „eddig már hármat adtam önnek”, panaszkodott egy bosszankodó segéd-tiszt –, majd Roosevelt nehézkesen fellépett a hajó vizes korlátjára, és megütögette válltokban viselt pisztolyát. – A pisztolyom, a tartaléktáram és a sétapálcám megvan – jelentette ki átható basszusán. – Szerintem ez minden, amire szükségem lehet. – Amikor egy katona kihajolt a csónakdaru alatt himbálózó partraszállító naszádból, hogy segítő kezet nyújtson neki, Roosevelt félrelökte. – Menjen a fenébe az utamból, be tudok én ugrani egyedül is! Tudják, ugyanolyan jól meg tudom csinálni, mint bármelyikük. – Másfél méter magasból leugrott hát a naszádba, és sétapálcájával egyensúlyozta magát, miközben a felzúmmogó csörlők lebecsátották a vízi járművet a háborgó hullámokra. Tengerészek eloldották a láncvégszemeket, Roosevelt pedig tréfálkozni kezdett a sápadt, kimeredt szemű katonákkal, mert amint Eleanornek megírta, „megjelennek az árnyak, amikor leállnak gondolkozni”.

– Minden naszád lebecsátva! – harsant egy hang a fejük fölött.²⁴ Jéghideg víz nyalogatta a harminc, máris vacogó és okádó katona bokáját, akik mint a heringek, zsúfolódtak össze a kilenc méter hosszú hajótestben. A kormányos nagyobb sebességre kapcsolta a dízelmotort, a tompa orrot szembefordította a hömpölygő, vihar utáni tengerárral, és Ted Roosevelt elindult vissza a háborúba.

A dandártábornok valószínűtlen előőrs volt,²⁵ még ha már Oránnál és Gelánál is az első hullámokkal rohamozta meg a partot, s ha az első világháborúban elnyerte is a Kiváló Szolgálatért Érdemkeresztet, majd még egyszer a német páncélosok ellen el-Getternél tanúsított vitéz helytállásért, s még ha, amint A. J. Liebling elmagyarázta, „olyannyira megközelítette a félelemnélküliséget, amennyire ember egyáltalán megközelítheti”. Ez a köpcös, butykos kezű, karikalábú ember az egyik GI-t „valami rongyos seggű öreg őrmesterre” emlékeztette. 1918-ban Cantignynél harci gáztól sérült a szeme és a tüdeje, majd amikor Soissons-nál meglőtték,

hátralévő életére egy kis bicegést is beszerezett. A közelmúltban Angliában került három hétre kórházba, mert tüdőgyulladással tért vissza a földközi-tengeri hadszínterről. Szerette idézni *A zarándok útjából*, amelyet mindig hátizsákjában hordott: „Sebhelyeimet és forradásaimat viszem magammal.” A kitüntetésszalagokkal ékesített zubbonya alatt jelentkező gyötrő mellkasi fájdalmakról senkinek sem beszélt.

Leghőbb vágya édesanyja szerint az volt, hogy „felérjen ugyanazokba a magasságokba, ahova az apja”, a huszonhatodik elnök, akinek a nevezetes, harcban töltött legmozgalmasabb órája – bohózatba illő lovassági egyenruhában, zsebében egy tucat acélkeretes tartalék szemüveggel indult rohamra a San Juan-domb ellen – mintha örökösen kísértette volna fiát saját élete mozgalmas óráiban.²⁶ Ha nem volt is valószínű, hogy Ted Theodore mellé kerül a Mount Rushmore oldalában,* azért kifejezetten sokat sikerült elérnie, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy majdnem kibuktatták a Harvardról, majd munkásként dolgozott egy connecticuti szőnyeggyárban. Harmincéves korára gazdag befektetési bankrárrá küzdötte fel magát, szolgált helyettes haditengerészeti államtitkárként, volt az American Express elnöke, a Fülöp-szigetek főkormányzója, majd Puerto Rico kormányzója, ahol megtanult spanyolul, és felvette a harcot a sziget egészségügyi problémái ellen. Segített gátat vetni egy általános banki pániknak, amikor a betétesek megrohanták a bankokat, saját pénzéből fizettetett ki nekik százezer dollárt. Számos könyvet írt, köztük a *Three Kingdoms of Indo-China* (Indokína három királysága) című munkát, és Hemingway bevette egyik első világháborús történetét a *Men at War: Best War Stories of All Time* (Hadra kelt férfiak: minden idők legjobb háborús történetei) címmel szerkesztett kötetbe. Sokak tartoztak levelezőtársai közé Irving Berlinton Robert Frostól Orville Wrightig, Rudyard Kiplingig és Babe Ruthig. Roosevelt politikai pályafutása akkor feneklett meg, amikor 1924-ben alulmaradt Al Smithszel szemben New York állam kormányzóválasztásán. A másik Eleanor a családban, távoli unokafivére, Franklin felesége, úgy kampányolt ellene, hogy hatalmas teáskanna formára alakított teherautóval járta az államot, és mindent elkövetett, hogy belekeverje

* A dél-dakotai Rushmore-hegy oldalába 1927 és 1941 között négy amerikai elnök arcát vésték: George Washingtonét, Thomas Jeffersonét, Abraham Lincolnét és Theodore Rooseveltt. (A szerk.)

Rooseveltet a Teapot Dome (Teáskanna [kupolás] épület) botrányba.* Roosevelt valójában vétlen volt az ügyben.

„Melyik bátor férfi nem irigyl téged?“, írta Theodore 1917-ben Franciaországba a fiának.²⁷ A katonaélet, akkor is, most is, Ted „első és legfőbb rendeltetési helyének bizonyult elejétől a végéig“, írta egy csodálója. Amikor 1941-ben újra egyenruhát öltött, az 1. gyaloghadosztály parancsnokhelyettese lett, ám a duhaj fegyelemsértésekkel szemben tanúsított türelme e tombolásra roppant hajlamos seregtestben kiváltotta Omar Bradley neheztelését. Rooseveltet és a hadosztályparancsnokot, Terry de la Mesa Allent a szicíliai hadjárat vége felé elcsapták. Roosevelt krokodilkönnyeket hullatott a „nagy szerencsétlenség” miatt, majd azonnal harcba szállt egy újabb harctéri beosztásért. „Mindaddig, amíg képes vagyok a frontvonalban harcolni – írta –, megvan még bennem a férfiaság.” Előbb Eisenhower törzsének főnökét, Beetle Smith tábornokot nyaggatta, majd a feleségét kérte meg, folyamodjon George Marshallhoz, mert úgy okoskodott, „rendjénvaló összeköttetést igénybe venni [...], ha az, amit akarsz, veszélyesebb beosztás, mint az, amelyiket éppen betöltesz”. Miután személyes látogatással nem sikerült megindítania Marshall szívét, Eleanor levélben folytatta: „Olyan komolynak tartják az ügyet, hogy nem adnak neki még egy esélyt igazi katonák vezetésére?”

A hadsereg főnöke megadta magát.²⁸ Roosevelt kora tavasszal beosztást kapott a 4. hadosztálynál, és azonnal agitálni kezdett, hadd vezesse ő a rohamot a Utah partszakaszon. Miután a hadosztályparancsnok, Raymond O. „Tubby” („Köpcös”) Barton vezérőrnagy ezt kétszer megtagadta, május 26-án Roosevelt egy hatpontos felterjesztéssel próbálkozott újra, amelyben azzal érvelt, hogy „a sokaság magatartási mintáját általában az elsőnek harcba vetettké határozza meg”. Hozzátette: „Úgy okoskodnak majd, ha van velük egy tábornok, akkor nem is lehet ez olyan durva.” Barton is engedett, és most, reggel 6 óra 30 perckor a naszád rámpája lecsapódott, kilencven méterre a parttól. Átázott ruhában, fázva és felvillanyozva, Roosevelten a derékig érő parti hullámverésben kigázolt Franciaország földjére.

* A Watergate-ügyig az 1920-as évek elején a Teapot Dome-botrány számított az Egyesült Államok legnagyobb politikai botrányának. Albert B. Fall belügyminiszter kenőpénz ellenében az amerikai haditengerészet Teapot Dome-nál és további két területen tárolt olajtartalékát magáncégeknek adta bérbe, irreálisan alacsony áron és versenyeztetés nélkül, amiért börtönbüntetésre ítélték. (A szerk.)

Nem a kijelölt partra érkezett.²⁹ A légi- és haditengerészeti bombázás porfelhője elrejtette a lapos partvidék kevéske jellegzetes tereptárgyát, amelyek segíthettek volna a tájékozódásban, és a dióhéj flottillákat vezető két kalauz naszád már régen elmaradt mögöttük. Az egyiknek valami rátekeredett a hajócsavarjára, a másik elsüllyedt, mert a Cardonnet-zátonyi mező egyik aknája tátongó lyukat robbantott baloldalt az orrába. Ahelyett, hogy a 3. számú partszakasz kijáratával és az elárasztott lápos síkságon átvezető, hozzá kapcsolódó töltésúttal szemben ért volna földet, Rooseveltt és hatszáz fős első támadó hulláma közel két kilométerre délre jutott ki a partra, a 2. számú kijárat közelében. Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy a nyolc LCT, amely harminckét – két hajócsavarral és kifeszíthető vitorlavászon úszóköténnyel felszerelt, ezért saját erejéből partra vergődni képes – Sherman szállított, késlekedett, mert az egyik működésbe hozott egy újabb aknát. „Saját hosszánál magasabbra emelkedik – írta Deyo tengernagy a *Tuscaloosán* –, lassan elfordul, tattal lefelé, és visszazuhan az öbölbe.” Négy harckocsi került a tenger fenekére, és vagy húsz embert nyelt el a hullámsír. Ahelyett, hogy a tervnek megfelelően közvetlenül a rohamozó gyalogság előtt gázoltak volna ki a partra, a megmaradt Shermanek húszperces késéssel érkeztek.

Lehet, hogy a szeme gyenge volt, Rooseveltt azért mégis felismerte a kínos helyzetet, amelybe kerültek. Felsántikált a dűnék közé, és meglátott egy szélalmot, valamint több más építményt, de messze északon. – Nem ott vagyunk, ahol kellene!³⁰ – közölte James A. Van Fleet ezredessel, a 8. gyalogezred parancsnokával, aki 7 órakor érkezett meg. – Látja azt a téglapülete jobbra előttünk? A légi fényképeken mindig világosan látszott, és mindig a bal oldalon állt... Biztos vagyok benne, hogy úgy másfél-három kilométerrel délebbre vagyunk.

A véletlenül elért partszakasz kellemesen szelídnek bizonyult, kevés erődítéssel, annál is kevesebb parti akadállyal, és igen kevés ellenséges tüzéséggel.³¹ A német védőket itt mintha valóban elkábította volna a légi és haditengerészeti előkészítő bombázás. Egymást követték a partraszállító naszádok hullámai, zsúfolásig megrakva álló katonákkal, akik Hemingwayt „középkori pikásokra” emlékeztették. Rooseveltt tartotta mozgásban a víz szélén az eseményeket „sétapálcával az egyik kezében, térképpel a másikban, úgy járkált fel s alá, mintha valami birtokot igazgatna”, amint egy őrmester visszaemlékezett. Időnként ellenséges tüzési gránátok robbantak a dűnék között, olyan légnyomáshullámmal,

amelyet Hemingway „nehéz, száraz kesztyűvel bevitt ütéshez” hasonlított. Kevés gránát csapódott be pontosan a célterületen.

– Na fiúk, hogy tetszik a strand?³² – bömbölte oda Rooseveltt a 12. gyalogezred érkező katonáinak. – Nagyszerű nap ez a vadászatra. Örülök, hogy kijutottak! – Utászok lepték el a partot, és „pokoldoboz” töltetekkel meg hangos „Tűz az üregben!” kiáltásokkal sorra robbantották a parti akadályokat, majd réseket robbantottak a kőből épített partfalba is. A műszaki romboló csoportok eredetileg tizenkét óra alatt remélték megtisztítani a partszakaszokat, ehelyett kilencven perccel az után, hogy Rooseveltt először kitocsogott a partra, a flottának jelentették, hogy minden naszád kihajózhat a partig, „nem kell attól tartani, hogy felnyársalják magukat az akadályokon”.

A dűnék között, majd a tengerpartra vezető út mentén több ezer GI – az elsők az U Hadműveleti Különítmény 32 000 katonájából – kézi-gránáttal, géppisztollyal és harckocsitűzzel sorra számolta fel az ellenálló védelmi támpontokat.³³ Egy vezérkari tiszt beszámolója szerint egy német hullá, akin egy Sherman harckocsi lánctalpai átgázoltak, „laposra vasalva, mint egy képregényfigura”, feküdt az úttesten, „szürke egyenruhájának ujjai derékszőgben álltak ki kilapított kabátjából, [és] a fekete csizmák meg bennük a lábak is olyan laposak és vékonyak voltak, mint-ha egy tábla mocskos kartonpapírból vágták volna ki”. Négy, a Cotentin-félsziget belsejébe vezető töltésutat kellett elfoglalni és használatba venni június 6-án, köztük egy olyat is, amelyiket harminc centiméteres víz borított. Hogy a keskeny utak be ne duguljanak, a 12. gyalogezred párokat alakított úszni tudó és nem tudó katonákból, úgy keltek át az elárasztott mezőkön. „Karommal megadtam a jelet – jelentette az ezredparancsnok –, és háromezer súlyos terhet cipelő gyalogos gázolt bele az ember alkotta tóba.”

Öt kilométer hosszú arcvonalon morajlott a fegyverropogás, vörös nyomjelzős lövedékek pattogtak a vízen, mint a forró kövek.³⁴ A katonák narancssárga jelzőtakarókat lengettek, és nyugat felé lestek a talaj fölött lebegő párában, látják-e már a 101. légideszant-hadosztály válaszeljését. Az 1. számú kijárat közelében, a partszakasz déli végén, egy harckocsi hadnagy leugrott a Shermanjéről, hogy segítsen egy sebesült ejtőernyősön, de aknára lépett, amely leszakította mindkét lábfejét. Harckocsijának személyzete kötelekkel vonszolta biztonságba mindkét sérültet. Egy halott német katonát derékig levetkőzve, arcán még borotvahabbal találtak meg. Másokat lelőttek vagy foglyul ejtettek, köztük ötven tüzért,

akikkel három, lóval vontatott 88 milliméteres ágyút is zsákmányoltak. Egy ellenséges katonát, akit lángszóróval égettek meg, levittek a partra. Megpörköldött, hólyagok borították, de még mindig lélegzett. „Tutira sok kell ahhoz, hogy megölj egy németet”, közölte naplójával a Parti Őrség egyik tengerész főhadnagya. Az amerikai katonák lenyisszantották az alakulatjelzéseket az ellenség zubbonyának ujjáról, és átadták a felderítési elemzőknek.

Poupeville-től keletre a 101. légideszant-hadosztály egyik raja óvatosan áthívta a 4. hadosztály felderítőit a töltésúton.³⁵ – Hol a háború? – kérdezte a 8. gyalogezred egyik katonája vállára vetett puskával. Egy ejtőernyős úgy nagy általánosságban a szárazföld belseje felé intett: – Akárhol, innen befelé. – Rooseveltt meglehetősen hamar előreszárguldott frissen partra tett dzsipjén, a *Rough Rideren*.^{*} Amikor meghallotta maga előtt az ágyúdörgést, odakiáltott egy tisztnek: – Hé, fiú! Ott elől lőnek! – majd gurgulázva felkacagott, és az ágyúk hangját követve elhajtott.

Húsz kilométerre a part előtt, a USS *Bayfield* fedélzetén, az U Hadműveleti Különítmény haditengerészeti parancsnoka, Don P. Moon ellentengernagy 9 óra 45 perckor biztató harcjelentést adott le: a huszonhat támadó hullámból tizenöt már partra szállt, az akadályokat lerombolták vagy eltávolították, már a járművek is megindultak a szárazföld belsejébe.³⁶ A derűlátó rádiótávirat ellenére a tengernagyot súlyos kételyek gyötörték. A *Corry* és más hajók elvesztése a Cardonnet-zátonyon már eddig is arra készítette, hogy késleltesse hét támadó hullám elindítását, ekkorra pedig már majdnem úgy döntött, egészen leállítja a csapatok kihajózását, amíg az aknakeresők gondosan át nem fésülik a zátony körüli vizeket.

Ötvenévesen Moon tengernagy hajlamos volt az aggodalomra.³⁷ Egy indianai jogász fiaként született, 1916-ban évfolyama élén végzett az annapolisi haditengerészeti akadémián fegyvertechnikából, tüzérségi tűzvezetésből és gépészetből. A Chicagói Egyetem diplomájának megszerzéséhez folytatott ballisztikai kutatásai sikeres gyakorlati próbákhoz vezettek a *Maryland* és a *Nevada* csatahajón. Írt novellákat, „borotvapengebefogó készüléket” szabadalmaztatott, és a marokkói partraszállás idején

^{*} *Rough Rider*: „Lovat betörő”, ez volt a becenevük a tábornok apja által alakított és vezetett önkéntes lovasalakulat katonáinak Kubában az 1898-as spanyol–amerikai háborúban. (A ford.)

egy rombolóflottilla parancsnokaként szolgált „az ellenség tüzében tanúsított példamutató magatartással és vezetői teljesítménnyel”. Miután egy évet vezérkari beosztásban Washingtonban dolgozott, és tenger-naggyá léptették elő, Moon akkor vette át az U Hadműveleti Különítmény parancsnokságát, amikor az *Overlord*-hadműveletet háromról öt partszakaszra bővítették. Beosztottjai „dolgosnak, kemény hajcsárnak és humortalannak” tartották. Időnként azt tudakolta követelőző hangon az alacsonyabb rendfokozatú tisztektől: – Maga miről nevezetes? Mit csinál? – Nagyon megzavarta, amikor április végén a *Tiger*-hadgyakorlaton majdnem hétszáz ember halt meg a parancsnoksága alá tartozó hajókon – „Moon igazán összeroppan”, jelentette egy vezérkari tiszt –, és eltökélte, hogy a Szajna-öbölben nem fordul elő hasonló katasztrófa.

A *Bayfield*-en, kicsiny irodájában Moon egyszer csak minden átmenet nélkül a hadsereg VII. hadtestének parancsnoka elé tárta tervét a partraszállás leállításáról.³⁸ Az illető J. Lawton Collins vezérőrnagy volt, egy fiatalos, hirtelenszöke férfi, guadalcanali veterán, aki addigra már kiérdemelte a *Lightning Joe* (Villám Joe) becenevet. Rá várt a Cotentin-félszigeten az összes hadművelet vezetése, ha az U Hadműveleti Különítmény már valóban kijut a partra. Collins elborzadt, ha meg nem lepődött is, mert már felismerte Moon „hajlamát a túlzott óvatosságra”. Május közepén a tábornok azt írta feleségének: „Ő az első tengernagy azok közül, akikkel valaha találkoztam, aki egy közönséges esős napon is gumicsizmát húz.” Az egyszerre erélyes és magával ragadó Collins elsorolta az okokat, amelyek miatt mindenáron folytatni kell a hadműveletet: a Utah partszakaszon csekély az ellenállás, a 4. hadosztály eddig kevesebb mint kétszáz fős veszteséget szenvedett, a csapatok javában nyomulnak a szárazföld belseje felé, a haditengerészet veszteségei fájdalmasak, de mérsekelték. Ami még lényegesebb, a 101. légideszant-hadosztálynak sürgősen erősítésre van szüksége, a 82-esről pedig egyelőre még senki nem tud semmit. – Keményen a sarkamra kellett állnom, hogy meggyőzzem a tengernagyot – mondta később Collins.

De meggyőzte. Moon kétségek között, de engedett, majd bátor kiállást tetetett, amíg rövid, modoros nyilatkozatot adott a sajtó zászlóshajójára beosztott képviselőinek. – Az a szerencse ért bennünket, amint az mindig megtörténik azokkal, akik helyesen terveznek, hogy az U Hadműveleti Különítmény sikeres partraszállást hajtott végre – közölte, majd hozzáfűzte: – A legelső csatát megnyertük.³⁹

A POKOL STRANDJA

Huszonnégy kilométerre délkeletre a Utah-tól a sík normandiai partvidék hirtelen megemelkedik,¹ hogy egy sziklapad után – amelyen a legenda szerint 1588-ban, a Nagy Armada nagyobb szerencsétlenségének részeként, a spanyol *Salvador* gallion szomorú véget ért – megalkossa a La Côte du Calvados nevű, tenger csipkézte szélű fennsíkot. A szövetségesek különböző terveiben a meredek sziklafalak alatt húzódó, félhold alakú plage (természetes strand) viselte már a 46., a 313. és az X partszakasz jelzést is, ekkor azonban Omaha partszakaszként ismerték, és most már örökre így is marad. A nyolc kilométer hosszú, enyhe lejtésű, sík partszakaszt tömör homok borította, amely sok ezer vihar által méretre válogatott kavicsban folytatódott. A partról mindössze öt feljárt nyílik a harminc méter magas meredélyen át, mindegyik egy-egy keskeny vízfolyás mellett húzódik, és egy-egy, nagyjából másfél kilométerre beljebb fekvő, vastag falú parasztházakból álló faluba vezet. A júniusi szellők ezen a vidéken általában dél felől lengedeznek, de azon a vészterhes reggelen a szél északnyugatról és majd húszcsomós (37 km/h) sebességgel fújt. 180 centiméter magas hullámokká korbácsolta a part mentén ilyenkor rendszeren csak fodrozódó vizet, és két csomóról háromra (3,7–5,6 km/h) gyorsította a dagálytól függően hol keletnek, hol nyugatnak tartó part menti áramlást.

A normandiai árapály olyan őserő, amelyhez foghatót a szövetségesek még egyetlen korábbi partraszállás során sem láttak.² A hét méter magasra növvő dagály naponta kétszer, igen gyorsan, nyolcpercenként harminc centivel emelte még a vízszintet, előntötte a partot és mindent, amit ott talált, majd az apály másodpercenként majdnem két és fél centiméteres sebességgel rohant le a partról. Mélypontján jellemzően 366 méter széles nyílt parti sávot hagyott szárazon, de hat órával később a száraz sáv tenger felőli szélét több mint hatméteres víz borította. Hogy az O Hadművelési Különítmény 30 000 rohamozó katonájának, majd utánuk a B Hadművelési Különítmény további 26 000 katonájának partra tételekor kifogjanak ezen a természeti jelenségen, a tervezők azt a megoldást választották, hogy június 6-án az emelkedő dagályt meglovagolva támadnak. Ez lehetővé tette, hogy a támadó gyalogságot a lehető legfeljebb hajózzák ki a védtelen parti sávban, de úgy, hogy amikor a tenger apálykor visszahúzódik, a naszádok ne ragadjanak a parton. Június 6-án 10 000 rohamutásznak kellett partra szállnia a gyalogsággal, amint

a történész Joseph Balkoski megírta, ám arra, hogy a deszantnaszádok számára átjárókat nyissanak a partvédelmi akadályok között, az első romboló csoportoknak mindössze fél óra állt rendelkezésükre, mielőtt az emelkedő tengerár elnyeli őket.

Az *Overlord*-terv kilenc gyalogszázad egyidejű támadását irányozta elő a partszakaszon, amelyet részszektorokra – a *Dog*, *Easy*, *Charlie* és *Fox* fedőnevűre – osztottak.³ Három hiba azonban máris elkerülhetetlenül tragikus sorsra kárhóztatta az Omaha partszakaszon támadókat. Egy hibáért a haditengerészet tehető felelőssé, kettőért a hadsereg. Hogy minimálisra csökkentsék a német parti ütegek okozta kárt, a haditengerészet illetékes tisztjei húsz kilométer távolságban horgonyozták le csapatszallító hajóikat, s ezzel előre garantálták, hogy a szél, az áramlások és az emberek zavarodottsága szétzilálja a partra szálló hullámok rendjét.⁴ A hadsereg alakulatainak parancsnokai a harcászati meglepetést akarták mindenáron biztosítani, s ezért ragaszkodtak ahhoz, hogy a haditengerészeti tüzérségi előkészítés mindössze harmincöt percig tartson, ami a védők megrémítéséhez elegendő lehetett, de a szövetséges légerők egyértelmű céltévesztésének (utólagos) ismeretében a lefogásukhoz bizonyosan nem. A hadsereg ezenkívül a keskeny parti feljártok megrohamozását választotta, ahol a védelmi rendszer a legerősebb volt, ahelyett hogy a sziklafalakon át végrehajtott beszivárgást, majd az erődítések oldalba és hátba támadását erőltette volna.

A német védelem félelmetesen erős volt.⁵ Az Omaha partszakaszt nyolcvanöt, a GI-ok által hamarosan „gyilkológödörnek” elkeresztelt géppuskafészek fedezte; több, mint a három brit partszakaszt összesen. A Utah partszakasztól eltérően az Omahán a vízjárta lapály talajába beásott 3700 fa cölöpszerkezet és vastorlasz jelentős hányadára aknákat telepítettek – „úgy lógtak rajtuk, mint az áfonyák”, ahogy egy haditengerésztiszt leírta őket. Az öt partszakasz közül egyedülálló módon a meredek parti sziklafal itt a pásztázó tűz mellett a fönről lefelé lőttet is lehetővé tette. Harmincöt kiserőd és nyolc jókora bunker – egy tudósító meghatározása szerint némelyik „olyan nagy, mint egy New England-i városháza” – védte a partszakasz öt kijáratát, míg tizennyolc páncéltörő löveg-állás, hat Nebelwerfer rakétasorozatvető-állás és a tábori tüzérség négy ütegállása fedezte a terület többi részét. Az Omaha partszakaszon szinte minden homokszemet oldalazó tűz alá vehetett valamilyen fegyver, a tenger felől olyan beton- és földfalak védelmében, amelyeket a légi felderítés nem fedezett fel. A füstöt és látható torkolattűzet nem oko-

zó lőpornak és annak köszönhetően, hogy az itteni német parancsnok megtiltotta a nyomjelzős lőszer használatát, a nehézfegyverek lőállásait – a haditengerészet egy elemzőjének szavaival élve – „szerfelett nehéz észlelni”.

A felderítés nem vette észre, s ezért a rohamozó csapatokat váratlanul érte a szokásos német védőalakulatok megerősítése is.⁶ Rommel március közepén a partvidékre helyezte át a 352. gyaloghadosztályt a harminckét kilométerrel beljebb fekvő Saint Lôból, s így két gyalogezredet vonultatott fel az Omaha és a Gold partszakasznál a gyengébb minőségű 716. gyaloghadosztály két ezrede mellé, míg a 352. hadosztály harmadik ezredét Bayeux környékén szállásoltatta be tartalékként. Sem az Ultra, sem a hagyományos hírszerzés nem szimatolta ki ezt az átcsoportosítást. A partszakasz védőinek megerősítésére utaló megkésett gyanú híre is csak június 4-én érte el Omar Bradley 1. hadseregének parancsnokságát, amikor már túl késő volt, hogy riasszák a teljes rádiócsendet tartó, erősen szétszórta hajórajokat. A 352. hadosztály 13 000 katonája – mozgékonyak, veszélyesek és olyan fiatalok, hogy a csontozatuk erősítésére a Wehrmacht tisztjei tejet rekviráltattak a francia parasztoktól – a legutóbbi hetekben ideje javát azzal töltötte, hogy kétkerekű kordékon fát szállított a Cerisy-erdőből az Atlanti Fal további megerősítéséhez. A hadosztály harcoló gyalogságának majdnem a felét, köztük két kerékpáros zászlóaljat, napkelte előtt a Cotentin-félsziget déli részére vezényelték, azzal az utasítással, hogy vegyék fel a harcot az ott jelentett ejtőernyősökkel. A levegőből alászálló támadók közül nem kevesen „robbanó bábuinak” bizonyultak, vagyis zajkeltó eszközökkel felszerelt, ember alakú ejtőernyős-utáztatnak, amelyek közé keverve néhány brit mókamester is a földre ereszkedett, akik jelzőrakétákat lövöldöztek az égre, és fegyverzajt játszottak gramofonlemezről.

Ha a csalfogások miatt az illetékes német parancsnokságok az Omaha partszakasz védőseregét három gyöngye zászlóaljra csökkentették is, még mindig sokkal ütőképesebb maradt, mint az egyetlen, nyolcvan kilométeres arcvonalon szétszórta, járművekkel nem rendelkező, helyhez kötött ezred, amelyet a legtöbb GI fél kézzel remélt félresöpörni.⁷ Az elsáncolt ellenfél megtámadásakor szükségesnek tartott három az egyhez túlerő helyett egyes, naszádjaikon ekkor a part felé robogó egységekre három az öthöz arányú ellenséges túlerő várt. A tengerparti terepszakasz, amelyet először elnevezésként csak egymást követő kódszámok sorára méltattak, majd egy szerény fedőnévre, hamarosan

maradandó díszítő jelzős neveket érdemel ki, köztük a *Véres/Rohadt Omahát* és a *Pokol strandját*.

Azoknak, akik túléltek ezt a végzetes napot, akik életben maradtak e nagy jelentőségű esemény, a becsület e ragyogó megnyilvánulása után, ugyanolyan golyó szabdalta emlékeik maradtak, mint maga a partszakasz.⁸ A katonák az acél hajótesteket csapkodó hullámokra emlékeztek, a fenékvízszivattyúkra, amelyek eldugultak a tengeribeteg katonák hányásától, akik „végtelenen nem emberi hangokat eregettek”⁹ vegyvédelmi poncsójukba. Tajtékos part menti hullámok csaptak be a habvéd fölött, miközben a kormányosok arra vártak, hogy a part felé rohanó dagály átemelje őket a homokpadokon, és súlyos zörgéssel az orr-rámpa máris lecsapódott, s egy tengerész elkiáltotta az útra bocsátó áldást: – A tiétek, vigyétek!

Emlékeztek a sekély vízbe csapódó tüzérségi gránátok vörös csobbanására és a tengeren „szél hordta jégesőként” fodrokat verő géppuskasorozatokra, amelyek azután átrágták magukat a partra futtatott orrú naszádokon, úgy, hogy – amint azt egy őrmester felidézte – „az emberek úgy potyogtak ki belőlük, mint a kukoricacsutkák a szállítószalagról”.¹⁰ Lapátnyi nagyságúnak mondott aknagránátrepeszek suhantak a föld felett, s vágták le a karokat, lábakat, fejeket. A gyilkológödrök valóban gyilkoltak. Az acélköpenyes puska- és géppuskalövedékek egy tudósító szerint „mint ártó szándékú élőlények” verték fel a homokot, vagy a katonák feje fölött rajzottak „panaszos, rovarszerű zümmögéssel”, ahogyan a regényíró-katona Vernon Scannell érzékeltetni próbálta. A katonák, akik nemrégiben még azt zengték, „Happy D-day dear Adolf”, most lapultak, mint a halálra rémült állatok. Kétségbeesésükben kanállal meg a puszta vérző kezükkel kapartak maguknak sekély gödröket a parti kavicsba, s közben arcukon a meglepetés grimasza ült, mert állandóan táva tartották a szájukat, nehogy a gránátrobbanások légnyomása beszakítsa a dobhártyájukat.

Bátor férfiakra emlékeztek, akik Forrest Pogue képe szerint úgy haladtak előre, mintha „igazán erős széllel szemben gyalognának”.¹¹ Mindannyiuk arca ugyanazt a feszült kifejezést öltötte fel – amíg az ostorpattozásra emlékeztető hanggal csapkodó géppuskasorozatok le nem kaszálták őket. A feltépett hasú bajtársak kiáltásaira emlékeztek, amelyek időnként egyetlen hangos jajveszékéléssé folytak össze, amit David Howarth, a BBC tudósítója így írt le: „A haldoklás hosszú, rettenetes sikolya, amely mintha

Sokasodtak a kudarcok.¹⁴ LCT-k rámpáiról Sherman kételtű harckocsik – amelyeket a rájuk szerelt kifeszíthető ponyvavászon úszókötény és két hajócsavar állítólag alkalmassá tett a tengeri hajózásra – indultak, hogy a hullámok közé toccsanjanak, „mint varangyok a kerti tavacska díszes pereméről”, amint utóbb a történész John Keegan fogalmazott. Csakhogy ezek a harckocsik mindössze huszonhárom centiméteres szabadoldal-magassággal rendelkeztek egy olyan tavacsán, amelyen száznyolcvan centi magas hullámok háborogtak. Az egyik zászlóalj harminckét Shermanje közül huszonhét süllyedt el, miközben próbált átkelni a 900 méteres nyílt vízen, s velük pusztult kilenc tiszt és százharminchét légénységi állományú katona. „Volt ebben valami hősiesség – jegyezte meg a BBC-tudósító Howarth. – A második, harmadik és negyedik harckocsi parancsnoka minden [LCT-n] láthatta, hogyan merül el az első, de a vízre szállási parancsot kiadták, tehát ők vízre szálltak.” Kicsit nyugatabbra egy haditengerész főhadnagy okosan felismerte, hogy a vihar után háborgó tenger nem alkalmas a harminchárom tonnás úszó harckocsiknak, s ezért azok az LCT-k, amelyek egy másik harckocsizászlóalj zömét szállították, inkább megindultak a part felé. Nyolc Sherman akkor süllyedt el, amikor hajójuk telitalálatot kapott, de huszonnégy másik csörömpölve kihajtott egyenesen a partra.

A tüérek is küszködve igyekeztek partra juttatni lövegeiket.¹⁵ A 111. tábori tüérszászlóalj tucatnyi 105 milliméteres tarackját DUKW kételtű tehergépkocsikra rakták. Ezek mindegyikére tizennégy katonát, ötven gránátot és tizennyolc homokzsákból rakott védőpajzsot is felpakoltak, elegendőt ahhoz, hogy a DUKW-t „teljességgel megfosszák tengerállóságától”, amint a hadsereg megkésve felismerte. Nyolc gyorsan megtelt vízzel és elmerült, másik hármat a hullámok vagy a tüérségi tűz süllyesztett el, mielőtt partot ért volna. „Még mindig hallom azoknak az embereknek a zajt túlharsogó segélykiáltásait”, emlékezett vissza később egy törzsőrmester.

Két gyalogezredet vetett ki a tenger a Pokol strandjára aznap kora reggel az V. hadtestet alkotó két rohamhadosztályból.¹⁶ Nyugaton a 116. gyalogezredet – vidéki virginiaik, akik a konföderáció dicsőségében pácolódva nőttek fel, és az 1861-es Kőfal-dandárt* tekintették alakula-

tuk elődjének –, amely a 29. gyaloghadosztály részeként húsz hónapig végezte a kiképzést Nagy-Britanniában, elég sokáig ahhoz, hogy kiérdemelje az „Anglia háziezrede” gúnynevet. A parthoz közeledő naszádokon a tisztek megparancsolták katonáiknak, semmiképp se nézzenek ki a havvéd fölött, fejüket tartsák lehúzáva, hogy – amint egy hadnagy elmagyarázta – „ne lássák a partot, és ne szálljon el a bátorságuk”. Így is elég hamar meglátták. A kihajózási zóna jobbszárnyán a német géppuskások és tüérek gyorsan és irgalmatlanul vágóhíddá változtatták a Dog Green partszakaszt. Anélkül, hogy egyetlen lövést leadott volna, a jelentés szerint az A század tíz percen belül „tehetetlenné vált, és elvesztette vezetőit”. A század kétharmadát elpusztították, köztük Frank Draper őrmestert is: a bal vállát páncéltörő ágyú lövedéke szakította le, úgyhogy kilátszott a szíve, amely vert, amíg csak az őrmester el nem vérzett. Draper a virginiai Bedford városka azon huszonkét szülőtte közé tartozott, akik Normandiában hálnak majd hősi halált, s ahogyan húga utóbb panasolta, „odáig el sem jutott, hogy ő is megöljön valakit”. Egy életben maradt tiszt azt írta jelentésében, hogy katonái úgy hullottak, „mint a széna a kasza előtt”.

A német géppuskák – olyan hanggal, amelyet egy GI „a gyorsan felhúzott relaxáéhoz”¹⁷ hasonlított – újra és újra átluggatták a partot, ölték a sebesülteket, és újra megölték a halottakat. Az egyik naszádon, az LCA 1015-ön, mind a harminckét szállított katonát még kiszállás előtt lemészárolták, köztük a századosukat is. Egy fejbe lőtt hadnagy tovább irányította embereit, majd – amint egy túlélő elmondta – „leült, és tenyerébe támasztotta a fejét, aztán holtan az oldalára dőlt”. A sebesültek morfiuminjekciót szúrtak magukba, vagy szanitécért kiáltoztak, akik közül az egyik biztosítótűket használt egy tátongó lábseb összezárására. „Egy srác előttem a torkába kapta. Egy másik srác előttem a szívébe. Én futok tovább”, emlékezett később valaki, aki életben maradt. Egy megháborodott katona halkán sírdogálva ült a homokban, és köveket dobált a vízbe. – Kész katasztrófa – jelentette ki egy tiszt.

Közel két kilométerre keletre a 16. gyalogezred – az afrikai és szicíliai partraszállás veteránjai az 1. gyaloghadosztályból – is elszenvedte a maga katasztrófáját. A teljes első hullám keletebbre sodródott a kiszemelt partszakaszoktól. Pusztán a dagály járta terület határának elérése 187 főről 123-ra apasztotta az L század létszámát. Az egészségügyi katonák megállapították, hogy „a halottak nagyobb hányada a fejet ért lött sebbe halt bele”.¹⁸ A mesterlövészek megtévesztésére tisztek és őrmesterek egyaránt

* Az amerikai polgárháborúban az első Bull Run-i (első manassasi) csatában az egyik virginiai dandár ezredese, Thomas J. Jackson, mivel csapataival szilárdan állta az uniós seregek támadását, a „Stonewall Jackson” (Kőfal Jackson) ragadványnevet kapta. Ragadványneve dandárjára is kiterjedt. (A szerk.)

nedves homokot tapasztottak a sisakjukra festett rangjelzésre. „Mindenfélől érkezett a tűz, kis és nagy kaliberű cucc”, idézte fel az E század egyik egykori katonája. Egy őrmestert ez az örült tüzelés nagyságának megbecslésére indított. Úgy számolt, hogy a partszakaszt „legkevesebb húsz ezer puska- és géppuskalövedék, valamint gránát” érte. Robert Capa, aki elővette vízhatlan impregnált tokjából Contax fényképezőgépét, hogy elkészítse a második világháború legemlékezetesebb pillanattfelvételeit, az Easy Red partszakaszon kucorgott egy kiégett Sherman mögött, és egy olyan kifejezést mormogott, amelyet még a spanyol polgárháborúban tanult. „*Es una cosa muy seria*. Ez bizony nagyon komoly dolog.”*

A négyszáz tonnás LCI 85, amely az Easy Red és a Fox Green partszakasz közötti résben feneklett meg a parton, bal oldali rámpáján elkezdte kirakni a katonákat, amikor az ellenség 47 milliméteres és 88 milliméteres gránátjai süvítettek át az első raktéren.¹⁹ Tizenöt katona meghalt, negyvenhét megsebesült. A Parti Őrség tengerészeiből álló személyzet elhátrált a parttól, és több száz métert hajózott nyugat felé, csak hogy ismét pusztító tűzbe ütközzön, amikor újra kifuttatja a jármű orrát a partra. Több mint két tucat tüzérségi gránát szaggatta az LCI 85-öt, felgyújtották a katonák termeit, és becsapódásaik után vértől iszamós maradt a fedélzet. A füstben egy szétlőtt egészségügyi század fehér kötéseit hullottak alá lobogva. A parancsnoki hídon, jelentette a hajó parancsnoka, „a szócsövön át hallottuk a katonák sikoltozását”. Egyre erősebben oldalára dőlve, égve és vérezve, az LCI 85 elhajózott a látóhatár felé, ahol a sebesülteket és a holtakat kimentették róla, mielőtt felborult és elsüllyedt volna.

Reggel 8 óra 30 percre az Omaha parti támadás megfeneklett.²⁰ Az emelkedő dagály gyorsan visszahódította a keskeny felszabadított partsávot, és vízbe fojtotta azokat, akiket mozgásképtelenné tett a sebesülés vagy a félelem. Mivel nem maradt hely, a további járművek kirakását a haditengerészet partszakaszparancsnoka a partvonal legnagyobb részén leállította. „Arccal lefelé, ameddig csak a szem ellátott mindkét irányba – írta később a 16. gyalogezred egyik orvosa – kuporogtak, magukat összehúзва, az emberi testek, élők, sebesültek és holtak, olyan szorosan egymás mellett, mint szivarok a dobozban.”

Két nagyobb vízi jármű égett vadul a Dog White előtti sekély vízen.²¹ A kétszáz katonát szállító LCI 91 az üzemanyagtartályai közé kapott egy

* Sárközy Elga fordítása.

tüzérségi gránátot, amely lángba borította a főfedélzetet. Legalább két tucat ember égett agyon, míg mások a tengerbe vetették magukat, köztük egy élő fákllya is, aki úgy zuhant a vízbe, hogy még a bakancsának talpa is lángolt. Pillanatokkal később az LCI 92, miközben testvérhajója füstjében igyekezett megbújni, orra bal oldalával felrobbantott egy aknát. A robbanás úgy vágott ki két katonát egy fedélzeti lejáróból, ahogyan dugó repül ki a pezsgőspalackból, több mint negyven társukat pedig csapdába ejtette a jármű belsejében. „Hosszú lángnyelv csapott fel kilenc méter magasra a levegőben az egyes raktérből közvetlenül a kormányállás tornya előtt – számolt be egy jelzőtiszt helyettes. – Rémület kerített hatalmába.” A német tüérek hamarosan pontosan belőtték magukat, hogy végezzenek a naszáddal. Egy túlélő kutyauzassal jutott ki a partra, nem harcra kész gyalogostiszként, amint utóbb beismerte, hanem „mint egy hajótörés tehetetlen, fegyvertelen túlélője”.

Csak ott, ahol a meredek parti lejtő sziklafalba ment át, az Omaha parttól hat és fél kilométerre nyugatra mutatkozott ígéretesnek a hajnali partraszállás.²² A 2. rangerzászlóalj három százada megmászta a Pointe du Hoc fokot. Először segédeszközök nélkül, kézzel-lábbal másztak a záporozó kézigránátok ellenére, majd aknavetőszűrű eszközökből a magasba lőtt horgonyok és fonott kötelek segítségével. A mászók bajtársai a londoni tűzoltóságtól kölcsönvett, DUKW-ra telepített kitolható létrákról lőttek eléjük fedezőtűzet. A hegyfokot állandó szél fújta, mint Tróját, s amint egy tiszt megfogalmazta, a tetején nem maradt más, csak „mélyen felszántott föld”²³ a Texas 356 milliméteres ágyúinak 250 gránátja nyomán. A rangerek felhúzódkodtak a szikla peremén, majd termitgránátokkal tették használhatatlanná az öt partvédő ágyút, amelyet a németek valamiért kivontattak kazamatájukból, és egy almáskertben rejtettek el.²⁴ A diadal rövid életűnek bizonyult: a rangereket hamarosan helyhez szögezték a beérkező német tartalékok, amelyek a következő harminchat órát azzal töltötték, hogy próbálták lesöpörni az amerikaiakat a parti sziklafal tetejéről a lenti szirtekre.

Visszatérve a Pokol strandjára, több ezer didergő katona is ott talált menedéket, ahol éppen tudott, és várta a meredélyről lefelé induló ellentámadást, amely majd visszaveti őket a tengerbe.²⁵ „Föntről rontanak ránk”, motyogta magában Don Whitehead. Egy hadnagy, aki nézte a dagállyal előrenyomuló áthatott holttestek sokaságát, később azt írta: „Néhány hátranézés után úgy döntöttünk, képtelenek vagyunk még egyszer hátranézni.” A parti homokon kuporgók között volt Joseph T. Dawson százados,

a 16. gyalogezred G századának hórihorgas, sötét szemű veteránja. Egy órával korábban Dawson abban a pillanatban ugrott ki naszádjá orr-rámpájáról az Easy Red fövényére, amikor tüzérségi gránát találta telibe a járművet, és megölte a mögötte sorakozó harminchárom katonát. „Az élet korlátjait élesen és megkönnyebbülve érzi meg az ember – írta Texasban élő családjának. – Senki sem nélkülözhetetlen ezen a világon.”

A USS *Augusta* parancsnoki hajó szürke fedélzetéről ebből semmi sem látszott világosan.²⁶ Dél felé a francia part porból és füstből álló gyilkos barna párába burkolózott, amely a csatahajók bömbölve parti célok felé szálló cseresznye-piros gránátjait leszámítva rejtélyesen és áthatolhatatlanul eltakarta mindent. A cirkáló tatfedélzetére szűk, háromszor hat méter alapterületű hadművelleti termet építettek az 1. hadsereg parancsnokságának, ponyvaajtóval, a fémlemez falra erősített Michelin-féle Franciaország-térképpel és faliórával, amelynek üvegét ragasztószalaggal erősítették meg a lökéshullámok ellen. Más térképeken az ellenséges alakulatok gyanított diszlokációját jelenítették meg vörös jelekkel, a német partvédő lövegek lőtávolságát pedig koncentrikus körökkel. Fejhallgatót viselő híradókatonák figyelték a rádióadásokat, amelyek tartalmát egy sor írógépen kopogták le a megfelelő úrlapra. Az Omaháról csak összefüggéstelen töredékeket vettek elsüllyesztett, vízzel megtelt naszádokról, a védők heves tüzeről. Egy jelentés, amelyet egy másik, közelben tartózkodó hajó kapott el, azt közölte: „Lemészárolnak minket, mint egy konda disznót.”

A szoba közepén a helyzetmegjelenítő asztalnál magas, szemüveges férfi ült rohamsisakban, Mae West mentőmellényben, és három tábornoki csillaggal ékesített tábori zubbonyban.²⁷ Újra azt kérdezte – „Mi történik?” – és a válasz újra alig volt több egy bocsánatkérő vállrándításnál. Fiatal tisztként Omar Bradley több ízben tanulmányozta Gallipolit, a britek katasztrófába torkolló 1915-ös kísérletét Konstantinápoly elfoglalására, a közelebbi múlt eseményei közül pedig az Anzióból érkező jelentéseket tanulmányozta különös gonddal. Meggyőződése szerint mindkét partraszállással indított offenzíva kiemelkedő tanulsága abban foglalható össze: „Foglalj gyorsan területet!” Ez folyik most az Omaha partszakaszon? Újabb vállvonogatás. Bradley arra számított, hogy az első hullámban rohamozó két gyalogezred 8 óra 30 percre másfél kilométernyire beljebb nyomul a parttól, most azonban még azt sem tudta bizonyosan, hogy legalább Franciaországot elérték-e. A tábornok már

azt fontolgatta, milyen megoldást válasszon, ha a csapatoknak nem sikerül beljebb jutniuk a parti sávból. Nemcsak aggódott, hanem úgy érezte, kicsit nevetséges is: aznap reggel a hadseregparancsnok hatalmas kötést viselt az orrán, hogy elfedje azt a furunkulust, amelyet a hajó gyógszertárában nyitottak fel. A fényképészeknek megtiltották, hogy képet készítsenek Bradleyről.

Miután sikeresen vezényelt hadtestet Afrikában és Szicíliában, Bradleynek javára váltak az őt mennybe menesztő tudósítások, köztük a *Time* nemrég megjelent címlapsztórija, amelynek szerzője „lincolni jelenségnek” nevezte, majd így jellemezte: „Egyszerű, szerény, állhatatos ember, akinek az értelem és a jellem egyaránt megadatott.”²⁸ „Olyan szelíden beszélt, hogy messziről nem lehetett meghallani”, írta Ernie Pyle, míg Liebling lefestette „a tetején némi ősz hajat leszámítva tar, magas koponyát, a nehéz, már-már előreálló állkapcsot és a mélyen ülő, egyházias tekintetű szemeket, amelyek a sötét szemöldök alól a mindent mohón felfaló, de jóindulatú kíváncsiság kifejezésével kémlelték a világot”. Abban, hogy még mindig olyan sapkát hordott, amelynek bélésére tollal ráírták, „O. N. Bradley alezredes”, az alázatos szerénység jelét látták, s ami azt illeti, az alezredesi volt az állandó, békebeli rendfokozata.

Életrajzának kevesen tudtak ellenállni.²⁹ Apja missouri farmer volt, aki elemi iskolában tanított, havi 40 dollárt keresett, egyik tanítványát vette feleségül, és meghalt Omar tizenhárom éves korában. Bradley játszott amerikai futballt a hadsereg verhetetlen csapatában, amely efféle valószínűtlen szalagcímetek érdemelt ki: „West Point könnyűnek találja a Notre-Dame-ot.” Egyik évfolyamtársával is összebarátkozott, aki most a főnöke és legnagyobb tisztelője volt, „Ice-in-hower”-ral, ahogyan virághervasztó orrhangján Bradley ejtette a nevet. Fiatal hadnagyként Montanába vezényelték, hogy feltűzőtt szuronyokkal tartsa üzemben a rézbányákat, ahol szakszervezeti agitátorok lázítottak. Később matematikát tanított a West Point-i akadémián, s közben mellékfoglalkozásként építőmunkásként dolgozott: részt vett a Bear Mountain híd tartókábeleinek átfeszítésében a Hudson folyó felett. Az ezredesi rendfokozatot átugrotta, és ő volt az első az 1915-ös tiszti akadémiai évfolyam ötvenkilenc tagja közül, aki elérte a tábornoki rangot. Harminchárom éves koráig egyáltalán nem fogyasztott szeszes italt, és később is csak ritkán ivott. Az *Augusta* fedélzetére érkezve ellátmányát, a fél liter whiskyt és két üveg brandyt odacsomagoltatta bontatlan szicíliai palackjai mellé. Végtelenül büszke volt céllövő tudására (– Ha

van egy madár bárhol lőtávolságon belül, nem hibázom el – mondta egyszer egy tudósítónak), ám valamiféle isteni küldetés tudatát is dédelgetett magában, amióta Tunéziában dzsipjével aknára hajtott, és az nem robbant fel. – Azt hiszem, kaptam némi iránymutatást Istentől – fejtegette később –, úgy éreztem, valami fontos szerep vár rám a háborúban... egy csoda mentett meg.

Talán. Néhányan azonban azon töprengtek, vajon a feladat nem haladja-e meg a képességeit, nem léptették-e elő túlságosan magas, természetesen adottságait meghaladó beosztásba, nem ragadt-e meg személyiségének valamelyik része „O. N. Bradley alezredes” szintjén.³⁰ Patton, aki a földközi-tengeri hadszíntéren a parancsnoka volt, Franciaországban viszont az alárendeltje lesz, korábban, 1943 szeptemberében „kiválónak” minősítette Bradleyt a hadvezéri mesterség minden területén, miközben szűk bizalmas körben „roppant közepszerű embernek” nevezte. Naplójában a rá jellemző ambivalenciával még hozzáfűzte: „Erős állkapcsa van, megfontoltan beszél, és keveset mond. A jobb tábornokaink közé sorolom.” Az Omaha parti terv jórészt Bradley alkotása volt, így a korlátozott haditengerészeti tűztámogatás is, és a jelentős veszteséget előrejelző szakértői véleményeket „badarságnak” minősítve hessegette el.

Most már nem volt olyan biztos a dolgában.³¹ A hídfőállásból továbbra is csak töredékes jelentések érkeztek, effélék: „Akadályok aláaknázva, térnyerés lassú.” Egy torpedónaszádon a parthoz küldött segédtsízt bórígázva és bátorságát veszítve tért vissza egy óra múlva, hogy jelentse; a csapatokat földhöz szögezte az ellenség. Egy haditengerésztsízt erőteljesebb helyzetértékeléssel érkezett vissza: – Istenem! Ez mézszárlás! – Amikor jelentették neki, hogy Moon tengernagyot nyugtalanítják a hajóvesztések, Bradley azt tanácsolta Collinsnak, a VII. hadtest parancsnokának: – Muszáj felépítenünk erőinket a parton, még ha ez azt jelenti is, hogy az egész istenverte csatorna fenekét hajókkal kövezzük ki. – A terv szerint a második dagállyal újabb 25 000 katonát és 4000 járművet kellett kirakni az Omaha parton. Átirányítsák-e ezeket a támadó hullámokat a Utah partra, vagy a brit partszakaszokra? Vajon az átcsoportosítás egyet jelent-e a már partra tettek pusztulásával?

A férfi, akit középiskolája évkönyvében „fontolgatóként” jellemeztek, átnyomakodott a hadműveleti terem ponyvaajtáján, és időnként a láthatatlan part felé sandítva felkapaszkodott a meredek lépcsőkön az Augusta parancsnoki hídjára. Közben végig a lehetőségein rágódott.

Bradley még órákon át nem tudja majd meg, hogy kilátásai késő délutánra jelentősen javultak az Omaha parton.³² A fordulat a Dog White partszakaszon kezdődött, ahol Norman Cota dandártábornok – akire a Dutch (Sváb) becenév ragadt, s aki valójában egy New Englandbe áttelepült francia kanadai vasúti távirász fiának született – a partszakasz Vierville-be vezető kijáratától 800 méterre keletre elérte a másfél méter magas gerendapartfalat. Azok a katonák, akiknek sikerült időben felkúszniuk a dagály elől, a kiálló keresztartókba kapaszkodva fürtökben feküdtek a fövényen a partfal tenger felőli oldalán.

– Rögtönöznünk kell, folytassuk, ne veszítsük el a fejünket! – mondta Cota a 116. gyalogezred tisztjeinek, miközben Normandia felé vitte őket a hajó. Most ő rögtönzött. Az előreugró állkapcsú, fénytelen szemű, sasorrú Cota, egy meggyújtatlan szivart rágya, nyugat felé mászott négykézláb a partfal mentén. Kezében pisztollyal valami dallamtalan, rögtönzött szövegű dalocskát dúdolt alig hallhatóan.³³ Valahányszor egy csoport összebújva kuporgó katonához ért, megkérdezte: – Melyik alakulat? Az Isten verje meg, ha maguk rangerek, talpra, és álljanak az élre! Tudom, hogy maguk nem hagynak cserben... Ki kell vezetnünk ezeket az embereket erről az istenverte partról! – Egy széles kettős drótakadály alatt sikerült átdugni egy Bangalore torpedót, és átjárót robbantani a partfalon túl, már ki az útra. A résbe lépő első GI-t lekasztalta a géppuskatűz (– Medico [Szanitéc]! Eltaláltak! – kiabálta, majd zokogott, míg meg nem halt), mások azonban, köztük Cota is, átiramodtak az úttesten, be a túlsó oldalon égő lápi növényzet közé.

Másztak felfelé a partmeredélyen, az aknákat fehér utászszalaggal, cigarettákkal és egy fejadagos dobozból tépett kartondarabokkal jelölték meg.³⁴ A füst elrejtette őket a célozni próbáló német puskás lövések elől, de eleredtek tőle a könnyeik, így végül felvették a gázálcot. Aknavetőgránátok megöltek három katonát közvetlenül Cota mellett, és megsebesítették a rádiósát. A légnyomás a tábornokot is a földre lökte, de újra talpra állt, és követte a kígyózva kapaszkodó menetoszlopot fel a dombgerincen, el a szétterpesztett karral-lábbal a földre hasaltatott, frissen elfogott németek mellett. Azután átrohantak a gerinc peremén, sátnya fenyők és learatatlan búza mellett, és Cota már azt kiabálta: – Most pedig lássuk, milyen anyagból gyúrták magukat! – Amerika gyalogosok odacipeltek egy zsákmányolt MG-42 géppuskát, a töltényhevedereket a nyakukba akasztva vitték, és gyors sorozatokban löni kezdték az ellenség árkait, meg a rendetlenül a szárazföld belseje felé menekülő védőket.

Reggel 10 órára Vierville elesett, csak a visszamaradt orvlövészek lövöldöztek itt-ott. A cipézműhely előtt döglött lovak feküdtek még mindig egy Wehrmacht-társzékér elé fogva. Riadt civilek lestek ki ablakaikból a romokkal eltorlaszolt útra. Egy újabb, a faluba becsoszogó gyalogszázadot Cota, pisztolyát az ujján pörgetve, azzal fogadott: – Hol a pokolban voltak, fiúk?³⁵

Az Omaha part más szögleteiben, amint azt egy szemtanú megfogalmazta, „az emberi bátorság végső, csökönyös tartalékát mozgósítva”,³⁶ további kétségbeesett katonák találtak újabb, a meredély tetejére vezető hasadékokat. „Lassan mentem – emlékezett vissza egy 29. hadosztálybeli katona – vonszoltam magammal vonakodó lelkemet.” A lejtő oldalában félúton alsó lábszárát veszített katona ült. Cigarettazott, és a térdére erősített szórítókötést babrálta. – Jól nyissátok ki a szemeteket! – figyelmeztette a mellette elhaladókat. – Van itt pár gyalogsági akna. – Joe Dawson százados G százada GI-ok holttesteit használta lépőkőnek egy aknamezőn át. „Tűz, úgy látszik mindenhol – firkantotta egy őrnagy a borítékra, amelyet naplónak fogott be. – Többször imádkoztam.” Amikor egy német megadást színlelt, majd felemelt kezéből kézigránátot hajított, és a robbanás kifordította egy ranger hadnagy zsigereit, a halott tiszt feldühödött emberei nemcsak megölték a gyilkost, de egy beszámoló szerint, amikor libasorban elhaladtak mellette, minden katona „hatszor vagy nyolcszor belelőtt a hullába”.

Tucatnyi romboló – egyesek olyan közel a parthoz, hogy gerincük súrolta a tengerfeneket – kitartóan manőverezett a parti vizeken kijelölt tűztámogatói zónákban, hogy ágyúikkal lőjék a gyalogság nyomjelzős lövedékeivel és a harckocsiágyuk tüzével megjelölt célpontokat.³⁷ Egy katona, aki a parti meredély fölött áthúzó gránátokat figyelte, arról számolt be, hogy „aki ott állt, úgy érezte, felnyúlhatna, és leszédhetné a gránátokat a levegőből”. Amikor Colleville 11. századi templomának tornyában kiszúrtak egy német tüzérségi figyelőt, a USS *Emmons* egy tucat gránáttal kitapogatta a távolságot, majd a tizenharmadikkal ledöntötte a tornyot a templom főhajójába és a szomszédos temetőbe. Amikor a csapatok Saint-Laurent templomára kértek hasonló tűzcsapást, ott az első gránát szétverte a tornyot. A *Texas* egyik eget rengető oldalsortüze után a csatahajó tüzet vezető RAF-pilóták egyike felkiáltott vadászgépe kabinjában: – Ó, egyszerűen elsőrangú!

Délre az ellenség védelmi vonalát fél tucat kisebb-nagyobb, a hadsereg hivatalos történeti monográfiájának megfogalmazása szerint „rend-

szertelenül koaguláló”³⁸ betöréssel sikerült megszakítani. Két friss ezred – a 115. és a 18. gyalogezred – özönlött a partra az Easy Red partszakaszon át, még mielőtt a dagály és az apály között a tengermozgás megállt volna, jöllehet sok partraszállító járművet veszítettek aknák és balesetek miatt. Később a 26. gyalogezredet is partra vezényelték, s ezzel 1918 óta először állt újra Franciaország földjén az 1. hadosztály teljes gyalogsága. A délután közepére legalább ötezer gyalogos mászta meg a parti meredélyt. Szemből rájuk látó védők már nem lötték őket, bár oldalról még mindig kaptak mind közvetlen, mind közvetett irányzású tüzet. A flottához eljutottak bizonyos töredékértésülések, köztük egy DUKW-n tartózkodó ezredes jelentése is: „Úgy véljük, a szirtek tetején látható katonák a mieink. [...] A dolgok jobban festenek.” Az *Augusta* tengernagyi hídján fel-alá sétáló Omar Bradley azonban csak 13 óra után tudta meg az V. hadtest egyik jelentéséből, hogy a napot, ha még nem nyerték is meg, de már megmentették: „A korábban az Easy Red, Easy Green, Fox Red partszakaszon földhöz szögezett csapatok előrenyomulnak felfelé a part mögötti magaslatokon.”

Cota szerencsés napja folytatásaként legyalogolt a keskeny vízmosáson a Dog Green partszakasz felé.³⁹ Kényszerített őt, lövészgödrekből kiráncigált hadifoglyot, hogy vezessék át az aknamezőn. – Gyertek le ide, kurafiak! – ordította a domboldal rejtekéből távolról lövöldöző mesterlövészeknek. A parti lapályon dolgozó műszakiak egyszerre közel 455 kilogramm dinamittal, jókora téglá- és maltergejzirt az égre röpítve, leromboltak egy hosszú, három méter magas és két méter vastag, harckocsiakadálnak szánt falat. Páncélozott buldózerek a még nem teljesen elfoglalt Vierville-ben utat kotortak a romok között, s ezzel újabb bejáratot nyitottak a harckocsiknak, teherautóknak és az egész könyörtelen hadigépezetnek, amelyre szükség lesz először Normandia, majd Franciaország, utána pedig az azon túl fekvő teljes kontinens felszabadításához.

Hátravannak még a britek és az amerikaiak, akik három keleti partszakasz felé tartottak.⁴⁰ Több, az amerikaiakétól eltérő taktikai megoldás is segítette a 2. hadsereg első lépcsőben rohamozó három hadosztályát. A partraszállító naszádokat tizenhárom kilométerről indították, szemben az amerikai szektorra jellemző húsz kilométerrel. A Királyi Haditengerészet tüzérségi előkészítése négyszer annyi ideig tartott, mint az Egyesült Államok Haditengerészetéé. Fél tucat fortélyos technikai újdonosság pedig – olyasmik, mint a lángszórós harckocsi és a harckocsi or-

rára szerelt cséphadaróláncos aknarobbantó készülék –, amelyek alkalmazásáról a jenkik lemondtak, mert vagy túlságosan újszerűnek, vagy az amerikai partszakaszokra alkalmatlannak vélték őket, a briteknél igen hasznosnak bizonyultak a harc bizonyos pillanataiban.

Sok más szempontból „a szukák”^{*} – ahogyan a Tommyk a Gold, a Juno és a Sword szakaszt emlegették – ugyanolyanok voltak, mint a Utah és az Omaha, ha kevésbé szelídek is, mint az előbbi, és kevésbé gyötrelmesek is, mint az utóbbi.⁴¹ Néhány kételtű Sherman harckocsi – egy másik remek brit ötlet – elmerült a hullámverésben, és sok LCT gépházát elöntötte a lékeken beszivárgó, vagy a csekély szabad oldalmagasság miatt fölülről befolyó tengervíz. A Centaur harckocsikat partraszállító járművek sem bizonyultak tengerállóbbnak, mint az amerikaiak tarackkal túlterhelt DUKW-i, tucatjával borultak föl. Az *Overlord* keleti szárnyát a hadműveleti tervezők különösen sebezhetőnek találták, ezért 381 milliméteres ágyúival két csatahajó és egy monitor verette tizenkilenc kilométerről a vidéket, öt cirkáló és tizenöt romboló számos kisebb lövegének támogatásával. Ezrével húztak süvöltve a part felé az átalakított partraszállító naszádokról indított rakéták, „mint nagy fajdrajok, amelyek erős hátszéllal a farkuk alatt húznak a szomszéd egyházközség felé”, amint egy dandártábornok jelentette. Ezt a negyvenöt kilométeres tengerpartot kilencven partvédő löveg és nyolc német zászlóalj védte. Az utóbbiak soraiban sok kétes megbízhatóságú kényszersorozott lengyel, cseh és ukrán szolgált. Utóbb megállapították, hogy a brit haditengerészeti és légi előkészítés minden tíz ellenséges aknavetőből, minden öt géppuskából és minden három nagyobb lövegből egyet pusztított el azokon kívül, amelyeket halálra rémült kezelőszemélyzetük elhagyott. Mindazonáltal a támadó brit gyalogosok állítólag csalódásuknak adtak hangot, mert „azt várták, hogy a németeket holtan, tehát nem csak felbomlott rendben találják”.

A part felé menet a vízi járműveken természetesen akadtak, akik a dízelmotorok bőgését és az ágyúdörgést túlkiabálva elordították az ódailónek vélt részleteket az *V. Henri*kől.⁴² Nem kevesen átkozták magukat, amiért felhajtották a hajón kínált kupica rumokat, „sűrűt, mint a melasz, és olyan sötétet is”, a Királyi Műszaki Csapatok egyik katonájának leírása szerint – a naszádok nyomdokvizén ezrével hanykolódtak az elhasznált

^{*} „The bitches”: lefordíthatatlan szójáték az enyhe lejtésű, nyílt, homokos vagy kavicsos tengerpartot jelentő *the beach* szóval. (A ford.)

„okádékos zacskók”. A hullámok között bukdácsoló partraszállító járművekben a *Jeruzsálem* szívből elnyögött részletei hallatszottak, egy motoros naszád hangszórója pedig a *The Beer Barrel Polka* (A söröshordó polka)^{*} harsogta.

Tovább, tovább, ti nemes angolok! Az Omaha parthoz a legközelebb az öt és fél kilométeres hosszában 2500 akadállyal eltorlaszolt Gold fekt. Az emelkedő dagály idején az utászoknak csak két átjárót sikerült nyitniuk a partraszállító naszádoknak, ráadásul Le Hamelnél egy erőd védői szívósan kitartottak, s csak a nap későbbi időszakában, a műszaki harckocsik nehéz rombolólövedékeivel és kézigránáttal sikerült kifüstolni őket. – Talán zavarunk – csodálkozott el egy katona. – Úgy látszik, ez magánstrand. – Az Omaha felőli sávhatáron fekvő Port-en-Bessint megrohanó királyi tengerészgyalogosok több mint kétszáz fős véres veszteséget szenvedtek az alatt a negyvennyolc óra alatt, amelyre a legkonokabbul kitartó védők kifüstöléséhez szükségük volt. Mindezzel együtt június 6-án kora délutánra az 50. hadosztálynak mind a négy dandárja kijutott a partra, sőt gyorsan haladt a szárazföld belseje felé, és átkarolással fejezte a védekező németeket.

A szövetséges hídfő keleti peremén a brit 3. hadosztály keskeny arcvonala összpontosítva rohanta meg a Sword partszakaszt, abban a reményben, hogy így gyorsan, mint kés a vajban, átvághatja magát a 14 és fél kilométerrel beljebb fekvő Caenig.⁴⁴ – Rámpa lenn! Mindenki kifelé!⁴⁵ – kiáltották a naszádok tengerészei, s válaszul őrmesterek nyers parancsoló hangja harsogott: – Nyomás, mozogjatok! Üssétek őket! Nyomás! – Az ellenség aknavető- és géppuskatűzzel ütött vissza, és a Királyi Műszaki Csapatoknak egyetlen parti akadályt sem sikerült lerombolniuk az első dagály idején. A Tommyk „előregörnyedt vállal, mint a beharcra kész ökölvívók” a part előtti hullámverésben találták magukat, „a vergődő emberekből álló, láthatatlan szőnyegen taposva”, amint a *Daily Mail* egyik tudósítója írta. Egy kommandós őrmester beszámolója szerint a karmazsinvörösre vált vízben „olyan volt, mintha a katonák a saját vérükbe fulladnának bele”, a Királyi Liverpooli Ezredének egyik főhadnagya pedig azt vallotta a naplójának: „A part kész káosz. Hullák

^{*} *Beer Barrel Polka*: a második világháború idején a katonák között világszerte népszerű dal. Zenéjét szerezte 1927-ben a cseh Jaromír Vejvoda, szövegét 1934-ben Václav Zeman. Angol szöveggel játszotta és énekelt többek között Glenn Miller zenekara, Benny Goodman és Billie Holiday is. (A szerk.)

mindenütt. [...] Phil elesett.” Az északnyugati szél a dűnéktől kilencméteres távolságon belülré tolta fel a tetőző dagálykor víz alá kerülő terület határát, így a leszűkülő parton torlódások alakultak ki, majd a forgalom teljesen elakadt. A kihajózás menetrendjében akkora zavar támadt, hogy egy tartalék dandár a délután közepéig a tengeren rekedt. Mindezzel dacolva egy szoknyát és lábához szíjazott tört viselő skót dudás, Bill Millin őrmester, a *Highland Laddie*-t (Felföldi legény)* fújva gázolt ki a partra, bár ilyen kiáltások kísérték: – Hasra, te örült fattyú! Ránk vonod a figyelmüket!⁴⁶ – Amikor kiért a partra, rikoltozó dudáján a *Blue Bonnets Over the Bordert* (Kék sipkák a határon túl)** játszva, „alakulótéri stílusban” elmasírozott a kommandókkal, hogy megkeresse az Orne hidját tartó vitorlázógépen szállított brit gyalogosokat.

A szél korbácsolta dagály és a brutálisan erős part menti áramlás a kanadai 3. hadosztályt is meggyötörte a két brit partszakasz közé ékelt Juno előtt.⁴⁷ A háromszáz partraszállító járműnek csaknem harmada odaveszett vagy megrongálódott, negyven harckocsiból pedig mindössze hat jutott ki a partra. Courseulles kikötőjének rakpartja mentén utcai harc tombolt, és a Bernières 3 és fél méter magas partfala mögötti megerősített házak védői hosszan akadályozták a kihajózási partszakaszokon összezsúfolódó kanadai tüzérség és gépjárművek mozgását. A Juno partról a Reuters hírugynökség jelentéseivel hazaindított postagalambok a La Manche csatorna átrepülése helyett inkább délnek indultak, amivel felháborodott „Árulók! Átkozott árulók!” kiáltásokat váltottak ki.

Az efféle sorscsapások és az ezerfős – a vártak körülbelül a felét kitevő – kanadai véres veszteség ellenére a Királyi Winnipegi Lövészek és a Regina Lövészek délelőttre három kilométer mélyen benyomultak a kontinensre.⁴⁸ Amint a csapatok átverekedték magukat a partvédelmen, az angol–kanadai hídfőállás arcvonalán kevés, a falvak útkereszteződéseit lezárni képes német alakulat maradt előttük. 14 órakor Millin dudás és a kommandók, amelyeket dandárparancsnokuk, Lord Lovat személyesen vezetett – zöld barettben és fehér, magas

* *Highland Laddie*: ősi skót népdal; különböző dallam- és szövegvariációi közül a legismertebb Robert Burns *Highland Laddie*, *Highland Lassie* című verse. A 18. és a 19. század elején a felföldi ezredek indulója, de a cardwelli reformok, 1881 után a Brit Hadsereg Highland Ezredeinek közös indulója lett. (A szerk.)

** *Blue Bonnets Over the Bordert*: híres skót ballada, amely a „Csinos” Károly Edvárd herceg vezette 1745-ös jakobita felkelésre és angliai menetelésre utal. A Királyi Felföldi Ezred indulója. (A szerk.)

nyakú pulóverben, furkósbotját lóbálva –, átrappoltak a John Howard őrnagy és vitorlázógépen szállított különítménye által sikeresen megvédett hídon, s ezzel a tengerről és a légi úton érkezett inváziós csapatok mindkét szárnyon egyesültek. Onnan huszonnégy kilométerre nyugatra szövetséges vadászbombázók délben rávetették magukat egy Villiers-le-Sec közelében, huszonkét rohamlőveg támogatásával ellenlökést indító, 2500 fős német ezredre. 15 órakor a Gold partról sietve felvonuló brit csapatok befejezték e harccsoport szétverését: a német parancsnok elesett, menetoszlopát ronccsá lőtték.

A haditudósítókat korábban úgy tájékoztatták, hogy a brit tisztek 16 órakor Caenban tartanak nekik tájékoztatót.⁴⁹ Erre bizony nem került sor: a 3. hadosztály élegységei a várostól közel öt kilométerre északra elakadtak az aknamezők és az ellenség heves tüzérségi tüze miatt. A Királyi Warwickshire-i Ezred katonái, akiket kerékpárral láttak el, és utasítottak, hogy „mint az örültek, kerekezzetek be a Sherman harckocsik mögött Caenba”, azt a kellemetlen felfedezést tették, hogy a bicikli „a legkevésbé sem ideális kiegészítő felszerelés” az aknavetőtűzben végzett kúszáshoz. A nagyváros és az azt Bayeux-vel összekötő országút német kézen maradt, s ez máris kellemetlen, messze ható következményekkel járó nehézségnek bizonyult.

A nap sikerét ennek dacára mintha semmi sem homályosította volna el.⁵⁰ A kanadaiak tíz kilométerre vagy még mélyebben behatoltak Franciaországba, a brit csapatok pedig jelentették, hogy elérték Bayeux külvárosait. A közeli sarjerdőből lőtt zavaró célzott puskatűz ellenére a nap végén műszaki alegységek üzemanyag-feltöltésre alkalmas tábori szükségrepülőteret kezdtek építeni Crépon mellett, 366 méteres döngölt föld leszállópályával. Hadifoglyok vánszorogtak a tengerparton rögtönzött gyűjtőhelyek felé, nadrágjukat kézzel tartották, mert a gombokat őrzők levagdalták, hogy elvegyék a kedvüket a szökéstől. A francia nők, akik azért jöttek elő a pincéből, hogy megcsókolják felszabadítóikat, derűsen fedezték fel arcukon a katonák álcázó korom-lenolaj festéséből rájuk ragadt foltokat. A tisztek, amikor középiskolás franciaságukkal megkérdezték, *Ou sont les Boches?*, gyakran lázas mutogatást és normandiai dialektusban elmondott érthetetlen szóáradatot váltottak ki. A karcosan sercegő *Marseillaise*-t azonban, amelyet egy fiatal lány újra és újra lejátszott a háza elé kitett antik, bádogtölcséres gramofonon, senki sem értette félre. *Allons enfants de la Patrie, Le jour de gloire est arrivé!*

A HÓDÍTÓ PARADICSOMA

Mintha a lenyugvó napot üldözné, egy lenyitható vászontetős, fekete Horch száguldott a német határtól nyugat felé Franciaországon át.¹ Reims-től a Marne völgyében haladt, majd Párizstól északra átvágtatott a Szajna jobb partjára. Május 1-je óta a szövetséges vadászbombázók lerombolták mind a huszonhat folyóhidat a francia főváros és a tenger között, s ezzel a buklikus autós utazást Normandiába kerülő utakon végigkínlódott, kellemetlen tortúrává változtatták. A csillogó, elegáns Horch, hűtőrácsán a szárnyas krómdíszszel és első sárhányói mögött a két pótkerékkel, kíváncsi pillantásokat vont magára, miközben átrobogott az álmos kisvárosokon és falvakon. Valójában azonban az első ülésen bőrkabátban, térdén szétterített térképpel ülő német tisztnek akadt meg a bámészkodók szeme: az ismerős lapos arcon, a keskeny, csapott homlokon és a borostás orcán, amely elárulta, hogy Hitler legfiatalabb, de legtöbbet ünnevelt tábornagyát látják. Még a francia parasztok is felismerték, s amint a kabriolet elhúzott mellettük, hangosan adták tovább a hírt: *C'est Rommel!*

Igen, Rommel volt az. Az előző napon hajtatott haza a dél-németországi Herrlingenbe a pár, Párizsban szerzett szürke antilopbőr cipővel, amelyet meglepetés ajándékként vett feleségének, Lucia Mariának az ötvenedik születésnapjára.² Utána a tábornagy a Führerrel akart tanácskozni Berchtesgaden melletti alpesi villájában, és fel akarta panaszkodni az Atlanti Fal erősítését akadályozó ember- és anyagihiányt, ehelyett azonban kedd reggel, amikor megkapta a sorsdöntő jelentést a szövetségesek normandiai partraszállásáról, azonnal visszaindult Franciaországba. – *Tempo!* – sürgette a sofőrt. – *Tempo!* – A hátsó ülésen ülő segédtisztjéhez fordulva kijelentette: – Ha ebben a pillanatban én lennék a szövetséges erők főparancsnoka, tizennégy nap alatt be tudnám fejezni a háborút.

21 óra 30 perckor, amikor már alig valami maradt hátra a hosszú nyári nappalból, tereptarka sátorlapjukat esőköpenyként viselő örök karjellel mutatták az utat a Horchnak a Párizstól 64 kilométerre nyugatra fekvő, vörös cseréptetős, folyóparti La Roche-Guyon községbe.³ A gépkocsi elhajtott a Saint-Samson-templom és a tizenhat, kocka alakúra nyírott, széles levelű hársfa mellett, majd egy tüskés tetejű kovácsoltvas kapun befordult jobbra, és csikorgó kerékkel megállt a kövezett udvaron. A Château de la Roche-Guyon a 12. század óta uralja a Szajnának ezt a nagy kanyarulatát, március eleje óta pedig a kastélyban működött Rommel B Hadseregcsoportjának parancsnoksága. A tábornagy, ezüstvégű

marsallbotját markolva, felsietett a főbejáráshoz vezető lépcsősoron, eltökelten arra, hogy mentse, ami menthető a nap katasztrófájából.

„Milyen békésnek látszik a világ – vallotta Rommel a naplójának április vége felé –, és mégis micsoda gyűlölet övez minket.”⁴ Ha Franciaország „a hódító paradicsomának” bizonyult, amint egy német tábornok állította, akkor La Roche-Guyon volt Rommel saját félreeső sarka ebből a földi mennyországból. Pompás pipacs- és nőszirmomezők húzódtak a Szajna partján, a 19. századi függőhíd környékén, amely most ferdén a folyóba nyaklott. Camille Pissarrót követve Cézanne és Renoir együtt festett itt 1885 nyarán, utánuk pedig Georges Braque dolgozott a faluban, aki 1909-ben négyszögekből építkező tanulmányokat készített a kastélyról barnássárgával és késsel. 250 meredek lépcső vezetett a kör alaprajzú középkori lakótorony csipkés mellvédű tetejére, ahonnan nyúl vadászat vagy a tacsokóival tett séta után Rommel néha nézte az estében a folyón zajtalanul elhaladó, üzemanyaggal és lőszerrel megrakott uszályokat.

Az északi parton a folyó fölé nyúló mészakőszirtekről, valamint a kastély sokkéményű tetejéről légvédelmi lövegek és géppuskák meredtek az égre, a föld alá mély alagutakat ástak és robbantottak a német katonáknak anélkül, hogy a hercegi pálmaházat vagy a halott nagyurak sokaságának végső nyughelyéül szolgáló kriptát megrongálták volna.⁵ A jelenlegi nyakigláb, nácibarát herceg továbbra is az épületben lakott, a feszélyezettség legcsekélyebb jele nélkül, a hercegné pedig négy palack émelyítően édes 1900-as évjáratú bordeaux-i vörös bort adományozott a beszállásolt megszállóknak, megünneplendő a Führer április 20-i születésnapját. A mestergerendás mennyezetű ősök arcképcsarnokát, ahol a falakat a családi olajportrék ékesítették, pingpongteremnek rendezték be Rommel vezetési törzsének tagjai számára. A tábornagy négyoszlopos, baldachinos ágyban aludt a hálósobájában, s négy és fél méter magas ablakaiból az illatozó teraszos rózsakertre meg a folyó egy másik szakaszára látott.

Írógépek kattogása és egy fonográfrol Wagner-hangfoszlányok hallatszottak, miközben Rommel fellépdelt az elegáns főlépcsőn, majd a biliárdszobán átsietve eljutott abba a szalonba, amely az irodájául szolgált. Csizmája alatt nyikorgott a szögelt parketta. Az Eszter zsidó királynőt ábrázoló négy fenséges gobelint nemrég leszedték a falról, és elraktározták őket, de a közel öt méter magas mennyezetén még mindig ott úsztak a fodros festett báránnyelűk, és még mindig ott maradt Rommel személyes használatára az intarziás asztal, amelyen 1685-ben a nantes-i ediktum

mégpedig gyilkos erővel. Két év hadviselés Afrikában az aknák meggyőződéses hívévé tette, de 200 milliót akart belőlük, nem 6 milliót. Egyes hadosztályokat túlkoros katonákkal töltöttek fel, valamint sok nem némettel – csak a Wehrmachtban szolgáló korábbi szovjet állampolgároknak nyolc nyelven adtak ki zsoldkönyvet. A B Hadseregcsoport mozgékonyását 67 000 ló biztosította, teljes arcvonalán ugyanis kevesebb mint 15 000 tehergépkocsi állt rendelkezésére. Egy Normandiában szolgáló hadtestparancsnok így panaszkodott: „Lövegállások löveg nélkül, lőszer-raktárak lőszer nélkül, aknamezők akna nélkül, és nagyszámú katonaruhába öltöztetett ember, akik között alig akad egyetlen igazi katona.”

Még komolyabb gondot okozott a brit-amerikai légi- és tengeri erőfölény; ezt a rettenetes egyensúlyhiányt Rommel már első kézből ismerte a Földközi-tenger térségéből. Azok a német tisztek, akik csak a szovjetekkel vívott háborúban szereztek harci tapasztalatot, alábecsülték a nyugati ellenségnek ezt az előnyét. „Keletről jött barátaink el sem tudják képzelni, mi vár itt rájuk”, figyelmeztetett Rommel május közepén.¹² A küzdelem a légi fölényben lévő ellenféllel szemben olyan, „mintha földhöz szögeznék az embert”. Ráadásul 71 000 tonna szövetséges bomba már kibelezte a németek nyugati közlekedési rendszerét. Március óta 60 százalékkal csökkent a vonatforgalom Franciaországban – a fránya Szajna-hidak jelentőségének újabb bizonyítékeként, amelyeknek csaknem fele vasúti híd volt –, és Észak-Franciaországban még az országos átlagnál is jobban visszaesett a forgalom. A szövetséges vadászrepülők tömeges portyái olyan gyilkosan hatékonyak bizonyultak, hogy május 26-tól Franciaországban megtiltottak minden nappali csapat- és hadianyag-szállítást vasúton. A szabotőrök tevékenységének korlátozására Németországból átvezényelt 45 000 felfegyverzett vasutason túl majdnem 30 000 munkást kellett ideiglenesen átirányítani az Atlanti Fal építkezéseiről vasúti javítási feladatokra. Egyes seregtestparancsnokok „nem látszik, hogy felismernék az óra komolyságát”, bosszankodott Rommel. Hat héttel korábban így figyelmeztette alárendeltjeit:

Az ellenség minden valószínűség szerint éjszaka és ködben próbál majd partra szállni, óriási tűzérési és légi előkészítő bombázás után. Naszadok és hajók százait fogják alkalmazni, kételtű járműveket és vízmentesített, a víz alatt haladni képes harckocsikat vetnek harcba. A vízben kell megállítanunk, nem elég pusztán késleltetnünk őket. [...] Az ellenséget meg kell semmisíteni, még mielőtt elérné hadszínterünk fő részét.

Ebben a rendelkezésben benne rejtett az, amit egy német tábornok „kakasviadal-szerű polémiának”¹³ minősített. A német hadvezetőségen belül hónapokig folyt a civakodás arról, mi a szövetséges invázió visszaverésének legcélszerűbb módja. Rommel váltig állította, hogy „a főharcvonalnak a tengerpartnak kell lennie”,¹⁴ s ennek megfelelően a páncélos tartalékokat a part közelében kívánta állomásoztatni. – Ha nem tudjuk huszonnégy órán belül visszavetni az ellenséget a tengerbe – jelentette ki tisztek előtt Normandiában –, az a vég kezdete lesz. – Márciusban azt javasolta, hogy az összes nyugati páncélos-, gépesített és tüzéralakulatot vonják össze az ő parancsnoksága alatt, sőt valamilyen mértékben még a Dél-Franciaországban állomásozó 1. és 19. hadseregére is terjesszék ki parancsnoki hatáskörét.

Ez a szemtelenség csekély támogatásra talált Berlinben vagy Párizsban.¹⁵ A nyugati német főparancsnok, Gerd von Rundstedt tábornagy, aki rámenős alárendeltjét „nevetlen tacsónak” és „Bubi marsallnak” nevezte, azzal érvelt, hogy meggondolatlan vakmerőség lenne szétszórni az ellentámadásra hivatott erőket az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger 2700 kilométeres támadható partvidékén. Helyesebb jelentős nagyságú, központi mozgékony tartalékot összpontosítani Párizs környékén, amely képes összeszorított ökölként lecsapni bárhol, ahol a szövetségesek invázióra vállalkoznak. Az egyik páncélos-seregtestparancsnok nézete szerint helyesebb Napóleon szállóigéjét követni: *S'engager, puis voir*. Vegyük fel a harcot, aztán majd meglátjuk.

Hitler habozott, majd olyan kompromisszumos megoldást választott, amely senkit sem elégített ki.¹⁶ A partvidéken álló harcoló alakulatoknak kötelességük „az utolsó emberig” küzdeni – milyen könnyen mondják ki ezt azok, akik biztonságos távolságban vannak a lövészárkoktól –, és a B Hadseregcsoport parancsnoksága alá rendelnek hármat a nyugati hadszíntéren állomásozó tíz páncélos-hadosztályból. Három másik Dél-Franciaországban tartózkodott. A fennmaradó négyet, amelyek harcbevételéről csak Berlin dönthet, Párizs környékén vonták össze a Nyugat Páncéloscsoport nevű hadászati csoportosításba. Sem Rundstedt, sem Rommel nem adhatott utasítást a légi- vagy a haditengerészeti erőknek, amelyek parancsnokai mindössze homályos iránymutatást kaptak, működjenek együtt a szárazföldi haderőnem illetékes parancsnokaival. – Keleten csupán *egyetlen* ellenség van – panaszkolta egy tiszt Párizsban. – *Itt* minden olyan komplikált. – Mindössze néhány nappal korábban Hitler csapatokat vezényelt át az OB West alárendeltségéből

Olaszországba és a keleti frontra. Tulajdonképpen az előre megjósolható történt meg, amikor azon a reggelen a páncélos tartalékok felszabdítását kérő lázas, türelmetlen táviratok és hívások befutottak Berlinbe és Berchtesgadenba: több mint nyolc óra telt el, mire a páncélosoknak kiadták a parancsot a hosszú, sok kerülővel nehezített felvonulásra Normandia felé. Rommel „örülségnek” ítélte a késlekedést, és hozzáfűzte: „Most persze túl későn érkeznek meg.” *S'engager, puis voir.*

A Szajna-völgyben lassan leszállt az alkony. Fecskék kerestek eleséget a folyómedrekben, és a nappali világosság maradéka is eltűnt a château fölé magasodó mészkőszikrek csúcsai fölött, ahol a légvédelmi tüzekek közeledő bombázók motorzaját keresve hallgatóztak. Szakadatlanul csörögtek a telefonok a hadműveleti terem alakított szalonban, és küldöncök rohantak végig a parketton a legújabb hírfoszlányokkal.

Berlinben azt suttogták, hogy Rommel „afrikai betegségben” – psziszimizmusban – szenved, amire ő azt felelte: – *Der Führer vertraut mir, und das genügt mir auch.*¹⁷ A Führer bízik bennem, és nekem ez elég. Egyik tábornoktársa szerint Rommel megmaradt „a Führer tábornagyának”, hűségesnek a maga módján, és valahogy úgy hatott rá Hitler delejes varázsa, mint mágnes a vasreszelékre. Hasznára vált a háború és a nációk. Bélyeggyűjtő volt, aki nem riadt vissza attól, hogy „hadizsákmányként” szerzett érdekes kiadásokkal gyarapítsa albumát, a parkos Herrlingenben álló csinos villát pedig, ahová Luciának a cipőt vitte, zsidóktól kobozták el, akiket Theresienstadtba deportáltak. Hitler védőbástya a bolsevizmus ellen, magyarázta törzse tisztjeinek. Ha az inváziót sikerül visszaverni, a Nyugat talán „megváltoztatja véleményét, és belátja, jobb lesz vállvetve harcolni az új Németországgal Keleten”. Az Atlanti Fal elleni támadás lesz „a háború legdöntőbb jelentőségű csatája – jósolta néhány héttel korábban. – Magának a német népnek a sorsa forog kockán!” Meg az ő sorsa is.

A normandiai küzdelem kimenetele nagymértékben az egyetlen páncélosseregtesten, a 21. páncéloshadosztályon fog múlni, amely az inváziós partszakaszokhoz elég közel állomásozik ahhoz, hogy gyors ellencsapást indíthasson.¹⁸ Az Afrikában rendíthetetlenül küzdő hadosztály Tunéziában gyakorlatilag megsemmisült, majd 16 000 fős személyi állománnyal – egy maroknyi veterán még mindig viselte a trópusi egyenruha egyik-másik darabját – és 127 harckocsival újra felállították. Rommel, amikor azon a délutánon visszazárguldott Franciaországba, félúton megállt, hogy telefonon meggyőződjön arról, a had-

osztály erőltetett menetben megindult, hogy felvegye a harcot. Estére azonban kiderült a keserves igazság: a parancsok, majd ellenparancsok nyomán kialakuló zűrzavar majdnem annyira akadályozta a seregtest szervezett harcba lépését, mint a szövetségesek portyázó harci repülőgépei és pusztító tüzérségi tüze. A 21. páncéloshadosztálynak jelentős gondot okozott a hadosztályparancsnok tábornok átmeneti távolléte is, aki június 6. első óráit állítólag egy párizsi kuplerájban töltötte. A hadosztály légvédelmi tüzérosztályára Caentól északra súlyos csapást mért a szövetséges hadihajók tüzérsége, a páncélosezredet pedig alaposan helybenhagyták a vadászbombázók és a brit tábori tüzérség. Aznap este a hadosztály egyik páncélgránátos-ezrede behatolt a partra szállt kanadai és brit csapatok közötti három kilométer széles résbe, és majdnem elérte a tengerpartot. Ekkor azonban, pár perccel 21 óra előtt, vadászgépek kíséretével csaknem 250 újabb brit vitorlázó szállítógép jelent meg és szállt el az Orne völgyében. Ezzel egy csapásra megkétszerezték a Franciaországban harcoló brit légideszantcsapatok létszámát, és azzal fenyegették az előretörő páncélgránátosokat, hogy bekerítik és a tengerhez szorítják őket.

22.40-kor Friedrich Dollmann tábornok, aki 1939 óta vezényelte a 7. hadsereget, baljós hírekkel hívta fel La Roche-Guyont.¹⁹ „A 21. páncéloshadosztály erőteljes támadása újabb légideszant-alakulatok leszállása miatt kudarcba fulladt”, jelentette Dollmann. Az ellentámadás nem érte el a célját. A 21. páncéloshadosztály elveszítette harckocsijainak majdnem kétharmadát. Az égen nyüzsgő ellenséges gépek akadályozzák a mozgást még éjszaka is.²⁰ A páncélgránátosok visszahúzódtak a Caen körüli dombokon kiépített, két tucat 88 milliméteres ágyúval megerősített reteszállásokba.

Rommel letette a telefont. Kezét ismét összekulcsolta a háta mögött, és a falitérképet tanulmányozta. A létfontosságú utak kereszteződésében fekvő nagyváros, Caen, német kézen maradt, és az angol-amerikai hídfő mélysége sehol sem tűnt néhány kilométernél nagyobbak. A 12. SS-páncéloshadosztály és a páncélos-tankadosztály végre elindult Normandia felé annak dacára, hogy a vadászbombázók úgy gyűltek össze az árulkodó porfelhők láttán, mint vérszagra a zsákmányra éhes ragadozók. – Nem védhetünk mindent – mondja majd Rommel törzse főnökének.²¹ A kritikusan fontos első huszonnégy óra már majdnem eltelt, de talán még menthető a parton vívandó csata. Egyik segédtisztjéhez fordult, és neki mondta, de mintha magát akarta volna

emlékeztetni: – Mostanáig majdnem mindig győztem. – Most is, mint mindig, a Führer tábornagya volt.

Óriási telihold kelt fel a hídfő fölött, ahol 156 000 szövetséges katona a lehető legkényelmesebben igyekezett elvackolódni a lövészgödörben vagy valamilyen árokban, hogy pár órás alvást lopjon magának.²² Rommelnek igaza volt: a támadók elég bizonytalanul vetették meg a lábukat Franciaországban, behatolásuk mélysége a Gold és a Juno parton túl elért tíz kilométertől az Omahánál kiverekedett alig két kilométerig terjedt. A Utah mellett 21 óra 15 perckor füves tábori repülőteret nyitottak, az elsőt a 241 közül, amelyet a következő tizenegy hónapban az amerikaiak Nyugat-Európában építenek majd. Anyagi utánpótlásból viszont mindössze 100 tonna jutott ki a partra éjfélig a 2400 tonna helyett, amelyet az Omaha parton berendezendő raktárakba aznap kirakni terveztek. Az ejtőernyősök, különösen az amerikai nyugati szárnyon harcoló tizenkilenc légideszant-zászlóalj katonái alkalmilag összeverődött csoportokban vívták a maguk legalább húsz zavaros csetepatéját. Minden katona, aki túlélte a napot, azt érezte a csontjaiban: „egyetlen céllal vagyunk ott, hogy öljük egymást”, amint egy ejtőernyős írta.

Ha a 21. páncélos hadosztálynak nem sikerült is teljesítenie Rommel ellentmondást nem tűrő parancsát, és huszonnégy órán belül nem verte vissza az ellenséget a tengerbe, a Párizs felé vezető nyílt, dímbes-dombos terep kapujának, Caennak elfoglalását valóban megakadályozta. – Fel-tétlenül be kell vennem Caent! – jelentette ki a brit 2. hadsereg parancsnoka, Miles Dempsey altábornagy a St. Paul's Schoolban három héttel korábban.²³ Csakhogy sem aznap, sem a közeljövő bármelyik napján nem veszi be, részben azért nem, mert partra szálló csoportosítása nem készült fel arra, hogy ilyen hamar vegye fel a harcot az ellenség páncélosaival. Ennek ellenére, miként egy brit százados leírta: „Nem voltunk elégedetlenek önmagunkkal.”

A visszavert ellencsapás kudarcának árát leginkább Caen polgári lakossága fizette meg. A Gestapo mészárosai a városi börtönbe siettek, és nyolcvanhét franciát gyilkoltak le hatósával, köztük azt az áldozatot, aki, amikor az udvaron lelőtték, azt kiabálta: – A feleségem, a gyermekeim!²⁴ – Caen a közé a tizenhét normandiai város közé tartozott, amelyeket június 6-án szövetséges gépekről leszórt röplapokon figyelmeztettek, legközelebb már a bombázóflották repülnek följük, és jöttek is, gyakran alig egy órával később. 13.30-tól a pályaudvarokra és más, a német csa-

paterősítés mozgását szolgáló célpontokra irányzott romboló- és gyújtóbombák Caen középkori belvárosát is lerombolták. A tüzek, amelyeket gyújtottak, tizenegy napig égtek. Ezrek kerestek menedéket a várostól délre a kőbányákban, amelyek kövéből Anglia normann királyai egykor a westminsteri apátságot és a londoni Tower-t építették. Az általános pusztulás közepette egy temetkezési vállalat raktárában porrá égett az ott felhalmozott ötszáz koporsó. „Egy árva koporsónk sem lesz a halottak eltemetéséhez”, vallotta be a polgármester-helyettes a naplójának.

Összesen 3000 normandiai veszttette életét június 6-án és 7-én a légi- és haditengerészeti bombázás és más háborús halálokok miatt.²⁵ Az újabb veszteség szaporította annak a 15 000 francia polgári lakosnak a számát, akik már áldozatul estek az inváziót megelőző több hónapos bombázó hadjáratnak. Egyes sebesült civileknek nem maradt más választásuk, kénytelenek voltak calvadossal, a helyi almapálinkával fertőtleníteni a sebeiket. „A felszabadulás – írta Alan Moorehead újságíró – az első néhány hónapban általában rendkívüli megpróbáltatásokkal járt.”

Ami a felszabadítókat illeti, a partra kijutott nyolc rohamozó hadosztálynak 12 000 katonája esett el, sebesült meg vagy tűnt el, és több ezer továbbinak nem tudtak a sorsáról.²⁶ Az utóbbiak döntő többsége egyszerűen elveszett a nagy zűrzavarban. Az invázió napján a szövetségesek összesen 127 repülőgépet veszítettek. A D-nap 8230 fős amerikai véres vesztesége magába foglalta az elsőket abból a majdnem 400 000 katonából, akik az európai hadszíntéren a jövőben megsebesülnek, az elsőket a 7000 amputált és a 89 000 csonttöréses eset közül.²⁷ Sokukat másodpercenként 600–1200 méteres sebességgel mozgó 9,6 grammos, puskából vagy géppuskából kilőtt lövedékek terítették le, vagy még gyorsabb gránátrepeszek.²⁸ Az ilyen apró fémdarabok egy egész világot tudtak elpusztítani sejtről sejtire. A USS *Samuel Chase* fedélzetén az éttermi kiszolgálók, akik reggel hófehér zubbonyban szolgálták fel a reggelit, estére olyan mocskosak voltak a vértől, mint mészárosok a vágóhídon, mert ők varrták be a holttesteket a temetési vászonzsákba. Egy brit orvos, aki a kedd estét a Sword partszakaszon töltötte, jelentette, hogy a sebesültek döntő többsége „semmilyen ellátást nem kapott, mert nem volt sem plazma, sem vér, és csak feküdtek ott egész éjjel a bombázásban és a géppuskatűzben”. A Utah parton zsebkendőt borítottak a holtak arcára, mert amint a haditengerészet egy főhadnagya megfogalmazta: „Letakart arccal mintha nem zavarnának annyira.”

Az Omaha part volt a legrettenetesebb, természetesen.²⁹ Hólyagosra tört tenyerű hordágyvivők cipelték le a sebesült fiúkat a parti meredélyen az – ekkor már Dark Redként (Sötétvörös) emlegetett – Easy Red partszakaszra, csak hogy azzal szembesüljenek: partra szállt ugyan egy egészségügyi zászlóalj, de csupán az írógépeivel és az irattárával, a sebészeti felszerelése és a morfiumkészlete nélkül. Pokrócokat a halottaktól szedtek össze, vagy a német tüzéség újra meg újra lecsapó tűzösszpontosításai között a csata dagállyal partra vetődő hordalékából. Mivel személyzetük tartott az aknáktól és az erőteljes part menti hullámmástól, a legtöbb naszád sötétedés után nem volt hajlandó sebesülteket felvenni a partról. Egyetlenegy mentőautó döcögött csigalassúsággal ide-oda a dűnék tövében, résnyire elsötétített fényszóróval, és szállította a sebesülteket a gyűjtőpontárkokhoz, ahol szanitécek szedték ki a kincstári bakancsbőr darabokat a gyalogsági akna okozta sebekből. A gázgangréna árulkodó sercegésére fülelő egészségügyi katonák pisszegve intették csendre a szenvedőket, akik csak egy golyóért rimádkodtak a fejükbe. Egy katona, aki lőszerért tért vissza az Omahára, sok bajtársát találta „eszét vesztett állapotban. Voltak, akik sírtak, voltak, akik nyöszörögtek, és voltak, akik sikoltoztak.”

Mások már túl voltak a sikoltozáson. A halottak rendekben heverték, mint „valami felpuffadt, szürkés színű zsákok”, hogy egy tudósító képét használjuk.³⁰ „Lassan lépegettem mellettük, a testeket számolva – írta Gordon Gaskill haditudósító, aki kedd este becsavarogta a partszakaszt. – 400 lépésen belül 221-et számoltam össze.”³¹ Ennek több mint a kétszeresét, 487-et gyűjtenek végül össze az Omaha parton. Mint amikor a gyakorlótéren sorakoztak fel, takaros sorokban vártak sorukra, bakancsuk orra kilógott a rájuk terített pokróc alól. „Az ember túlságosan hirtelen akadt rájuk, és keményen akart bámulni – írta egy haditengerész főhadnagy –, de ott motoszkált benne az érzés, hogy ez otrombaság.”

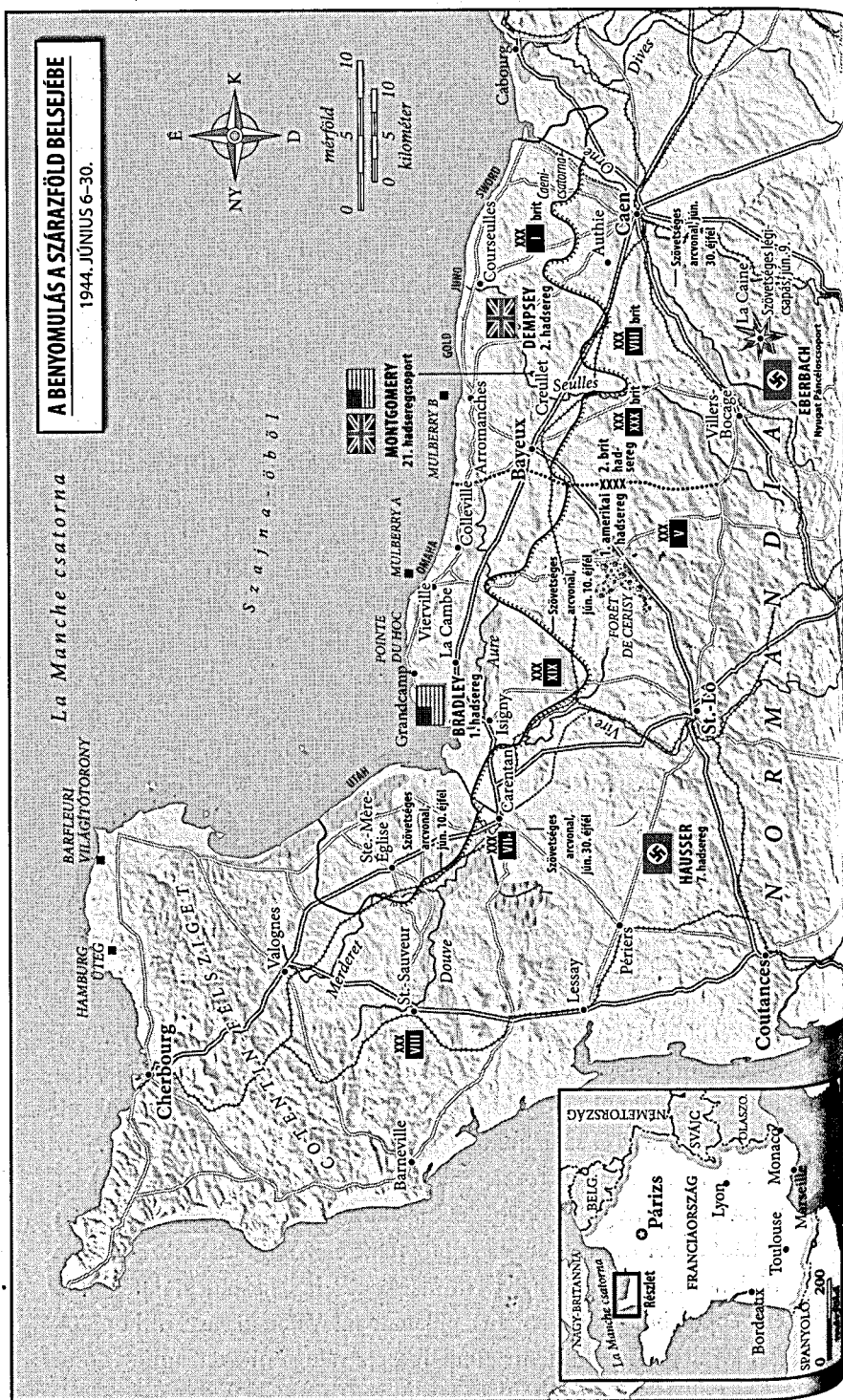
A sírnyilvántartási osztagok minden egyes holttestre rákötötték az 52B vészhelyzeti egészségügyi azonosító cédulát, majd a tetemet biztosítótűikkel lezárt matrachuzatba csomagolták.³² Korábban kiválasztottak katonai temetőnek két földdarabot, távolabb a parttól, de mindkettő ellenséges tűz alatt állt, ezért ideiglenes sírokat vájtak közvetlenül a parti meredély alá. Brandyvel megerősített lelkű ásóosztagok temették el sietve bajtársaikat.

Igy ért véget ez a nap – korszakos jelentőségű és hamarosan legendássá váló –, sőt talán még valóban igaz az is, amit a Királyi Légierő

történeti monográfiájának szerzője leírt: „A legjelentősebb a hadviselés történetében az óta, hogy Nagy Sándor útnak indult Makedóniából.”³³ Dél-Angliába „a felsőbbrendű faj első tagjai” hadifogolyként érkeztek meg egy LST-n, számolt be Martha Gellhorn. Az újságíró alaposan megnézte „az alacsony, rongyos, csukaszürke egyenruhás férfiakat [...], próbáltam meglátni azokon az arcokon, hogy mi történt a világban”. Egy súlyosan sebesült amerikai hadnagy, akit egy mellén és mindkét lábán meglőtt némettel együtt vittek le hajóról, azt mormogta: – Megölném, ha tudnék mozogni.

Az efféle vérszomjas eltökéltségre nagy szükség lesz a következő hetekben, hónapokban. Pillanatnyilag a szövetségesek diadalukat izlelgették. „Soha többet nem kell ellenséges tűzben partra szállnunk – írta az amerikai haditengerészet egyik tisztje a feleségének június 7-én. – Elérkezett a vég Németország és Japán számára.”³⁴ Ha túlzottan optimista volt is – hátravolt még a partraszállás Dél-Franciaországban és különböző borzalmas csendes-óceáni szigeteken –, azt fogalmazta meg, amit a többség érzett. Hitler négy éven át erődítette ez a tengerpartot, a közelmúltban legkarizmatikusabb hadvezérére bízta megerősítésének feladatát, a rohamozó szövetséges csapatoknak mégis kevesebb mint három órára volt szükségük ahhoz, hogy áttörjék az Atlanti Falat, és behatoljanak az Európa-erődbe. A vége még messze volt ugyan, de a csatát megnyerték.

„Elérkeztünk az órához, amelyre születünk – jelentette ki a *The New York Times* vezércikke szerda reggel. – Elindulunk, hogy alávessük a végső próbának fegyvereinket és lelkeinket.”³⁵ A századírkok már elkezdtek szétválogatni a halmokban álló postát, és sorra írták a levelekre és csomagokra: „elhunyt”, „megsebesült”, „eltűnt”. Akik elestek a harcban, átkerültek a létszámjelentések „holtleltár” rovatába. Ám már akkor is, amikor még ott feküdtek mozdulatlanul a normandiai homokon, a csillagok felé mutató lábujjakkal, az élők vitték őket tovább magukkal. „Sohasem felejttem el azt a homokos tengerpartot”, írta családjának New Yorkba William Preston tizedes, aki hajnalban kétélű harcokcsival ért partot. Ahogyan egy bizonyos halott katonát sem felejt el soha, akin megakadt a szeme. „Töprengek rajta – fűzte előző mondatához Preston. – Mik lehetnek a tervei, amelyek immár sohasem teljesülnek, miféle sors vetette éppen oda, éppen abban a pillanatban? Vajon ki várta otthon?” A végzet kiválogatta, és újra meg újra át fogja válogatni őket, amíg az óra, amelyre születtek, el nem múlik végre.

2. BEHATOLÁS

„AZ EGYÉNI KÍNSZENVEDÉSEK HOSSZÚ, VÉKONY VONALA”

Június 7-én, szerdán reggel¹ Portsmouthban szemerkélt az eső, amikor Eisenhower hosszú léptekkel áthaladt egy kőkeretes erődkapun, és lement a Broad Street alatti haditengerészeti hajójavítóba.¹ Kinn a kikötő vizén, szemben a King's Stairsszel, a Király lépcsőjével, ahonnan az évszázadok során sok-sok angol tengeri medve indult csatába, már várta a gyors aknarakó HMS *Apollo*. A hadihajó három kéményéből szálló gőz és füst arra utalt, bármikor indulhat, van már elegendő gőze, és a négy fehér csillaggal ékesített főparancsnoki lengőt is felvonták már az árbocára. Amint Eisenhower 8 órakor a fedélzetre érkezett, felvonták a horgonyt. A főparancsnok nem sokkal tudott többet a D-napról, mint Preston tizedes a harckocsijában, és égett a vágytól, hogy saját szemével lássa, mit hoz a D + 1 nap Normandia partjain.

Wight szigeténél élesen keletnek fordulva az *Apollo* három óra alatt át-száguldott a La Manche csatornán. A hajó visszafelé és Franciaországba tartó konvojok mellett is elhaladt, valamint riasztó számú olyan naszád, csónak és kisebb-nagyobb partraszállító jármű mellett, amely vagy süllyedőben volt, vagy elhagyta a személyzete, és nem tartott sehova. „Hatalmas zűrzavar képe tárult a szemem elé – írta naplójába Ramsay tengernagy, aki elkísérte a szemleútra Eisenhowert. – A helyzet aggasztó.”²

A tengeri aknák továbbra is szedték áldozataikat az inváziós flotta horgonyzóhelyén.³ A Cardonnet-zátonyra telepített gyilkos aknamezőn délelőtt elpusztult a USS *Tide* aknakereső, amelyet a robbanás másfél méterre lökött ki a vízből, megölte a parancsnokot, és a hajót darabokban küldte a tengerfenékre. Nem messze onnan a USS *Susan B. Anthony* csapatszállító 2300 katonával éppen megérkezett rendeltetési helyére, amikor a 4. számú raktere alatt valami felrobbant. „A hajó felemelkedett, és hosszában felpúposodott, majd visszazuhant, közepén megtört, és felhajolt az orra meg a tatja”, számolt be egy utas. A katonákat a bal oldali korlátokhoz rendelték, hogy ellensúlyozzák a nyolcfokos jobbra

dőlést, de a kuszán terjedő tűzzel és a gépházba betörő háromméteres vízzel sehogy sem sikerült megbirkózni. Reggel 9-re a tenger már a fedélzetet mosta, és a mentőhajók vízsugaraikkal tartották vissza a lán-gokat, miközben a hajó orráról vették át a rémült embereket. Egy órával később a *Susan B.* parancsnoka beugrott a tengerbe, és elúszott haldokló hajójától. 10.10-kor a hajó „a levegőbe emelte az orrát, és egyenletesen hátrafelé siklott – írta A. J. Liebling –, mint egy karosszékbe ereszkedő hölgy. Húsz percen belül eltűnt.” Rendkívüli módon a fedélzeten tartózkodó minden embert sikerült megmenteni.

Csatahajók csattogtak és bömböltek, ágyúcsöveik szürke füstgyűrűket eregettek. Röviddel dél előtt az Omaha part előterében az *Apollo* egy vonalba manőverezett az *Augustával*, és Eisenhower a feljárólépcső tetejéről figyelte, ahogy egy Higgins-naszád hánykolódva vág át a törőhullámokon a nehézcirkálótól az aknarakóhoz. Omar Bradley – még mindig kötéssel az orrán – felmászott a fedélzetre, és üdvözlésre nyújtotta a kezét, szívélyes fogadtatás helyett azonban kiderült, hogy a főparancsnokot majd szétveti a düh, mert a hídfőből csak szórványosan jelentenek neki.

– Mi az ördögért nem tudatta velünk, mi történik? – förmedt rá Bradleyre. – Semmi sem érkezett egészen délutánig, egyetlen istenverte szó sem. Nem tudtam, mi történt magukkal.⁴

Bradley hadarva tiltakozott:

– Minden rendelkezésünkre álló információmorzsát továbbítottunk rádión – majd a letolás miatt magában még mindig háborogva követte Eisenhower Ramsay tengernagy kabinjába. Csak később tudta meg, hogy óránként leadott jelentései halomba gyűltek Montgomery rádióközpontjában, ahol a túlterhelt kódolók tizenkét órással késéssel fejtették meg a rejtjelezett üzeneteket.

Bradley, dühét lenyelve, próbálta jóvátenni a hibát azzal, hogy részletesen elmondta Eisenhowernek, amit tudott. Az *Overlord* „szilárdan gyökeret vert Franciaországban”⁵ – aznap reggel korábban Bradley kigázolt a Dark Redre, hogy a saját szemével láthassa a helyzetet, egy teherautó vezetőfülkéjének felhágóján állva még a parti meredély tetejére is felhajtatott. A partot érő tűz mérséklődött. Az elfogott ellenséges katonák, különösen a lengyelek és az oroszok, segítettek megépíteni saját ideiglenes őrzési helyeiket, a szögesdrót „ketrecekét”. Az aznap esti apályig a partvédő akadályoknak több mint harmadát távolítják majd el vagy rombolják le, majd még egy nap elég lesz szinte az összes eltüntetéséhez. Mesterséges ködfüggönyök és elektronikus zavarás fedezete

alatt folyamatosan érkeznek a csapatok: a Temzéről kedden késő este kifutott kilenc csapatszállító négy év óta az első nagy szövetséges tengeri hajó, amely áthaladt a Doveri-szoroson. Egy elfogott német tüzérségi figyelőnél találtak egy térképet, amelyre pontosan bejelölték nemcsak az ellenségnek a kihajózási partszakaszok közelébe telepített ütegeit, de az összes német zászlóalj, ezred és hadosztály parancsnoki harcálláspontját is, s ezeket a tábori tüzérség és a vadászbombázók, a tűztámogató hadihajók már kezelésbe is vették.

Mindezzel együtt az 1. hadsereg még mindig nem érte el a D-napra kitűzött legtöbb hadműveleti célját.⁶ A tervezett anyagi utánpótlásnak mindössze a negyedét, a part előtt a hajókon várakozó gépjárműveknek pedig alig a felét rakták ki. Az V. hadtest szűk hídfőjét óráról órára tágították az Omaha partszakaszon túl, a 29. hadosztály azonban még mindig távol állt az Aure folyótól, alig tíz kilométerre a szárazföld belsejében, pedig Bradley azt remélte, hogy már kedden eléri a folyót. Az 1. hadosztály sem sokat jutott előre. A Pointe du Hoc fokon kevesebb mint száz ranger harcolt még mindig a sziklafal peremétől alig 180 méterre kialakult védelmi vonalban, és az ellenséget csak a rombolók ágyútüze meg a rangerek kurázsija tartotta kordában.

A Utah parton túl továbbra is zűrzavar uralkodott.⁷ A 101. légideszant-hadosztály dél, a Douve folyó és a kulcsfontosságú közúti közlekedési központ, Carentan városa felé nyomult. Miután huszonnégy órán át senki sem tudott róluk semmit, a 82. légideszant-hadosztály parancsnoksága szerdán kora reggel elküldött egy Benzadrine-nel telepumpált tisztet, teremtsen kapcsolatot a szárazföld belseje felé támadó 4. hadosztály parancsnokságával. Ezt követően harckocsivadászokat és könnyű harckocsikat küldtek az ejtőernyősök megerősítésére. Később Roosevel tábarnok is begurult a 82-esek parancsnokságának helyet adó almáskertbe, tarkójára tolt sisakkal, s úgy lóbálva sétatöb-ját a *Rough Rider*ből, „mintha a golyót, amelyik megölheti, még le sem gyártották volna”, számolt be egy szemtanú. – Cimborák! – bömbölte Roosevel – hol a piknik?

A 82. hadosztály ekkor egy olyan háromszög alakú sávot foglalt el a Cotentin-félszigetből, amelynek minden ostromlott oldala nagyjából tíz kilométer hosszú volt.⁸ Két zászlóalj tartotta Sainte-Mère-Église-t, sorra verve vissza az észak és dél felől elaprózva indított német ellenlökéseket, de több ezer ejtőernyős továbbra is elképesztő szétszórtságban bolyongott, és a Merderet folyótól nyugatra nem létezett igazi hídfőállás. Col-

lins tábornok, a VII. hadtest parancsnoka reggel kiment a partra, hogy átvegye a parancsnokságot a tizenegy kilométer mélységű hídfőben. Továbbra is tizenhat kilométeres rés maradt az ő VII. hadteste és az Omaha partnál harcoló V. hadtest között. Rendületlenül tovább tátongott egy másik, nyolc kilométeres rés az amerikai és a brit hídfőállások között. Ezeknek a réseknak a lezárása, még mielőtt Rommel betörésre használhatná ki őket, a legfőbb probléma maradt a következő napokban.

Eisenhower nem sokat válaszolt Bradley jelentésére, láthatóan saját gondolatai kötötték le, miközben a térképet tanulmányozta. „Bradley átjött & megtárgyaltuk a helyzetet & semmivel sem enyhítette aggodalmaimat – jegyezte fel Ramsay a naplójában. – A hídfő még nagyon sekély. Nincs említésre méltó tűzérés a partron.”⁹ A fedélzeten valóságos tisztelgésvihar söpört végig, és Bradley már le is ereszkedett a létrán a csónakba, majd visszahánykolódott az *Augustára*. Útközben jót bosszankodott a főparancsnoki látogatáson, amelyet „értelmetlen zavaró tényezőnek és bosszantó kellemetlenkedésnek” tartott.

Délután kitisztult az ég, és az *Apollo* elhajózott keletre, hogy a főparancsnok egy pillantást vethessen távolról a brit partszakaszokra – de nem elég távolról. Egy zökkenés, és többen, köztük Eisenhower is, elestek a fedélzeten: az aknarakó felült egy homokpadra. „Úgy, hogy az árboc vadul kilengett, az egész hajó rángatózott, csikorogott, sőt felugrott [...], végül lelódultunk a homokzátonyról, és szabadon sodródtunk”, írta Harry Butcher.¹⁰ A baj azonban megtörtént, a hajócsavarok és tengelyeik eléggé elgörbültek ahhoz, hogy az aknarakó négy hónapra szárazdokkba kerüljön. Ramsay, aki 1898-ban, tizenöt éves korában szállt tengerre, és azt beszélték, „savanyú ecetszagot” áraszt magából, kínosan feszengett a Királyi Haditengerészet tengerhajózási szaktudásának e félresikerült bemutatója miatt, bár Eisenhower magára vállalta a felelősséget, mondván, az ő utasítására helyezték a sietséget az óvatosság elé. Az *Apollo* hatsomós (11 km/h) sebességgel vánszorgott át az öblön, amíg egy brit romboló át nem vette a főparancsnokot, és vissza nem száguldott vele Portsmouthba.

„Elkezdtek – firkantotta le Eisenhower a Mamie-nek írt rövid, nyűgös hangvételi levélben. – Csak az idő mondja meg, mekkora sikerünk lesz.”¹¹

Még a háború sem tudta elhomályosítani a júniusi reggel ragyogását Normandiában.¹² Szerdán a brit 50. hadosztály két zászlóalja – cigaretát kunyeráló francia fiúk kalauzolásával – benyomult Bayeux-be. Fehér

virágok nyíltak tobzódva a gyümölcsösökben, az ablakok virágládáiból pedig dúsan omlott alá a muskátli. Rózsák futottak fel a kerítésoszlopokon a falakra festett „Dubo... Dubonn... Dubonnet” hirdetések alatt. Megfejetlen tehenek bőgtek az istállókban. Kék munkáskabátot és facipőt viselő parasztok üdvözölték a bevonuló Tommykat, egyesek fasiszta karlendítéssel. Borszállító kordék gördültek végig a Rue St. Jeanon, ahol a boltok Londonban rég nem látott árucikkeket kínáltak: porcelán és műanyag asztali edényeket, új bútort, negyvenezer camembert sajtot. (A felbecsülhetetlen értékű bayeux-i kárpitot, annak a korábbi, a 19. században az Angol-csatornán át indított invázióknak a hímezett krónikáját réges-régen biztos helyre szállították, valahova Le Mans közelébe.) Ebben a hétezer lakosú városban az utolsó német állítólag megölte magát, egy özvegyasszony pedig, aki az eseményt otthonából közelről figyelte, megörökitette naplójában, hogyan menekültek a többiek a repceföldeken át „köpeny nélkül, alsónemű nélkül, borotva nélkül”.

Az úszókötényüket még mindig hurcoló Sherman harckocsik csatogtak be a városba – „hatalmasak, porosak, rajtuk óriási úszóöv”,¹³ egy szemtanú beszámolója szerint. A harckocsizók kiszálltak, hogy megfőzzék az ébresztő lövésnek csúfolt erős, tömény teát. Beérkezett egy katonai közigazgatási („polgári ügyek”) különítmény, hogy bevezesse a kijárási tilalmat, és őrizetbe vegye a kollaboránsokat. „Első ránézésre – panaszkolta egy felbőszített brit tiszt – lehetetlen megkülönböztetni a nácibarátokat, Vichy híveit és a francia hazafiakat.” Egy másik jelentés írója elismerte: „A katonák körében meglehetősen általános a fosztogatás.” Az újságírók a Lion d'Orban, egy színes vászon napellenzőkkel ékeskedő, lerobbant szállodában rendezték be a sajtó táborát. A Lionban bárányragut szolgáltak fel, darával kevert lisztből sült barna kenyeret, és Alan Moorehead tudósítása szerint „egy száraz Sauterne-it, tizenöt schillingért palackját. [...] Az asszony, aki a hotel fölötti bordélyt üzemeltette, lehozta a lányait enni.” Maradt még 36 000 felszabadításra váró francia város és község, és kevésnek jut majd osztályrészül olyan szelíd felszabadítás, mint a bájos Bayeux-nek.

A pusztulás természetesen mindössze egyetlen aknavetőgránátnyira leselkedett. Moorehead, miután látta a környék „puszta héjjá rontott, robbanásoktól kibelezett”¹⁴ villáit és parasztházait, azt írta: „Az embernek az volt a benyomása, hogy a csata hosszú ideig, hetekig vagy akár hónapokig folyt.” Egy brit őrnagy az 50. hadosztályban megörökitette június 7-i napi imáját: „Ó, Istenem, állítsd le a gránátokat! Ha leállítod őket, én mindig jó

leszek!” Egy német géppuskatűzben a földön lapuló katona így panaszkodott: „Amit sohasem fogok megérteni, az, hogy ezek a kibaszott pöcsök miért nem fogynak ki soha a kibaszott löszerből.” Amikor a tüzérségi gránátok is potyogni kezdtek, hozzátette: „Magzati pózba gömbölyödsz, azzal a különbséggel, hogy a két kezedet lefelé nyújtod, védeni a nemzöszerveidet. Ez az ösztön, hogy az ember óvja a nemzés erőit a pusztítás erőivel szemben, teljesen általános.” Ráadásul még hozzátette: „Montgomery nem oltalmazza a nemzőkáját, de istenemre, én bizony védem a magamét.” Périers-sur-le-Danban, a Sword part és Caen között, egy francia nő ezt írta: „A fejed fölül hallatszó sziszegésektől és süvítésektől még mélyebben meggörnyedsz. [...] Hol a biztonság? Valószínűleg sehol, vagy azokban a mérlegelhetetlen tényezőkben, amelyek megmentenek.”

Negyven kilométerre nyugatra az önmagát „Boldogtalan Harcosnak” minősítő férfi Indianából szintén a mérlegelhetetleneket mérlegelte. Ernie Pyle szerdán kora reggel szállt partra az Omaha parton. Bradley segédtsíjének megfigyelése szerint „gyámoltalannak és jelentéktelennek látszott [...], rejtegeti az érzelmeit, mint mindig”.¹⁵ Órákat töltött a dagály járt terület átfésülésével, és felvette a leltárt:

Zoknik és cipőkrém, varrókészletek, naplók, Bibliák, kézigránátok. Itt vannak a legfrissebb levelek otthonról, a cím mindegyikről takarosan levágva borotvával – az egyik biztonsági óvintézkedés, amelyet a fiúk behajózása előtt szigorúan alkalmaztak. Vannak itt fogkefék és borotvák, és családokról készült pillanatfelvételek merednek rád a homokból. Zsebkönyvek, fémtükrök, tartalék nadragok és véres, elhagyott bakancsok. [...] Felvettem egy zsebbibliát, amelybe a katona beleírta a nevét, és a zubbonyom zsebébe tettem. Nyolcszáz méternyi vagy így valahogy vittem magammal, azután visszatettem a partra. Nem tudom, miért.

Derékszíjak, vitorlavászon, vizesvödrök, levélpapír, amelyre már soha senki sem ír szerelmes levelet, narancsok, egy teniszütő még mindig a feszítőkeretében rögzítve, „egyetlen szakadt húr nélkül”, mindez együtt alkotta azt a valamit, amit Pyle „az egyéni kínszenvedések hosszú, vékony vonalának” nevezett. Éjszakára – és további rémálmokat álmodni – visszatért az LST 353-ra. „Nagyon fáradtnak és nagyon szomorúnak” látszott, figyelte meg az egyik tiszt. Egy másik tudósítónak Pyle bevallotta: „Az évek múltával egyre kevésbé érzem úgy, hogy hozzászoktam volna.”

A BANDITAVILÁG

Az ellenséges katonák minden irányból tízezrével tartottak Normandia felé.¹ Átizzadták csukaszürke vagy fekete zubbonyukat, és énekelték azokat a szentimentális dalokat, amelyeket a hétéves háború óta oly nagyon kedvelnek a menetelő német hadseregek. Vonaton és tehergépkocsin áramlottak nyugat és észak felé, gyalogmenetben és kerékpáron, megfrissen vágott ágakkal borított ősrégi francia buszokon. Lassú dobogással lövontatású kordék, szekerek és löszerkocsik kigyózó menetoszlopai követték őket.

Egyetlen elvesztegethető pillanatunk sincs, nógatta Rommel alárendeltjeit újra meg újra, mégis pillanatokat, perceket, órákat veszítettek a zűrzavar, a határozatlanság és a szövetségesek állandóan portyázó repülőgépei miatt. Az inváziós zónától százhatvan kilométerre keletre fekvő Chartres-ből öt poros útvonalon felvonuló, tizenötezer fős Lehr páncélosadosztályt kedd este óta folyamatosan nyugtalanították és fárasztották a levegőből.² Argentan lángokban álló városát egy német tiszt „tüzes ketrecként” írta le, ahol az utcákat égő törmelék torlaszolta el, és „bombázók köröztek az utak felett”. A hadosztály június 7-re napnali menetre kapott parancsot, ám mindössze kilenc és fél kilométert – a szokásos menetátlag harmadát – tett meg óránként, és a hadosztályparancsnok negyven üzemanyag-szállító és kilencven egyéb tehergépkocsi, öt harckocsi és nyolcvannégy féllánc talpas jármű, valamint önjáró löveg elvesztését jelentette. A Panzer Lehr egészen június 9-ig nem kapcsolódik be jelentős súllyal a harcokba, és akkor sem összefogott, csak részenként, s eleve sérülten.

A hídfő felé vonuló fél tucat légvédelmi tüzérosztályt alaposan helybenhagytak a levegőből.³ Mielőtt egyet is lőttek volna, kétszáz halottat és sebesültet veszítettek. Egyetlen seregtest front felé vonulása sem tett szert gyalázatosabb hírnévre, mint a Das Reich nevű 2. SS-páncélosadosztályé, amelyet június 7-én rendeltek északra Toulouse környékéről. Egy német páncélosadosztály mozgatása jellemzően legalább hatvan vasúti szerelvényt igényelt, de az egyetlen megmaradt vasúti híd a Loire fölött olyan gyengének bizonyult, hogy a marhavagonokat egyenként taszigálták át a túlsó partra. A Das Reich vasúton szállított anyaga és csapatrészei végül tizenhét nap alatt tették meg a 720 kilométeres utat, amelyhez normális körülmények között három napra lett volna szükségük.

A hadosztály tehergépkocsin szállított egységei valamivel gyorsabban haladtak, pedig időről időre megállították őket, hogy vérengzésekkel torolják meg a francia ellenállók, a maquis-k támadásait. Tulle városában, Lyontól nyugatra, a több SS-katona halálának megtorlására véletlenszerűen kiválasztott 94 férfit a helybeli abbé így vigasztalta: „Barátaim! Hamarosan Isten színe elé járultok.”⁴ Lámpaoszlopokra és erkélykorlátokra akasztották fel őket, majd holttestüket a város szeméttelépére hajították. Június 10-én SS-alegységek hajtottak be Oradour-sur-Glane-ba, egy faluba, amely napszámosoktól és himlőoltásra váró gyermekektől nyüzsgött. A városi kikiáltó kidobolta, hogy mindenki gyűljön a település főterére. A nőket és a gyermekeket beterelték a templomba, amelyet aztán gránátokkal és kézifegyverek tüzevel rájuk gyújtottak. Ezután a páncélgránátosok üvöltözve pajtákba és garázsokba hajtották a férfiakat, majd agyonlőtték őket. Végül szalmát, rőzsét és lőszerszámot használva gyújtósna, porig égették a falut. Oradourban több mint 640 ártatlan ember pusztult el. A Das Reich, ahogyan egy hivatalos monográfia brit történész írója megfogalmazta, „külön fejezetet harcolt ki magának az aljas bűnök könyvében”.

A gonosz árnyékként kísért a 12. SS-páncéloshadosztályt is, amely óránként hat és fél kilométeres sebességgel vánszorogva tette meg a száz-tizenkét kilométert Évieux-től a partvidékig.⁵ Ezt a Hitlerjugendről – a Hitleri Ifjúságról, a náci ifjúsági mozgalomról – elnevezett seregtestet tizenéves fanatikusból állították fel keleti fronton edződött veteránok vezetése alatt. A hadosztály Panther páncélososztálya június 7-én az azonnali harcba lépéshez túl kevés üzemanyaggal érkezett meg Caen térségébe. Ezért az első összecsapást az ugyanakkor érkező egyik páncélgránátos-ezred vívta Kurt Meyer SS-Standartenführer, az egykori bányász, majd rendőr parancsnoksága alatt, aki 1930-ban, tizenkilenc évesen lépett be a náci pártba. A „Pantermeyer”, ez a Lengyel-, Görög- és Oroszországban sokszorosan kitüntetett motorkerékpáros fenegyerek, akinek tizenkilenc csontja törött különféle bukások közben, korábban köztudottan úgy buzdította előrenyomulásra a félős katonákat, hogy kibiztosított kézigránátokat dobált mögéjük. Meyer szerda délután felkapaszkodott a csigalépcsőn Ardenne 12. századi apátságának egyik saroktornyába, és onnan figyelte a Juno partról a búzamezőkön és a közeli Authie almásain át erőtett menetben dél felé igyekvő kanadai csapatokat.

A páncélgránátosok mint a darazsak özönlöttek át másfél kilométeres nyílt terepen, mire a hadihajók és a tábori tüzérség be tudta löni ma-

gát rájuk – a kanadai tüzérségi figyelők a part közelében egy forgalmi dugóban elakadtak.⁶ Ágyútűz narancsvörös robbanásai szaggatták az Észak-Új-skóciai Felföldi Ezred harcrendjét, és 17.30-kor fehér jelzőrakéta tudatta a harcolókkal, Authie német kézre került. Az életben maradt kanadaiak a csata sodródó füstfelhőinek fedezete alatt elmenekültek, a német harckocsizók pedig csokoládét, földimogyorót és marhahúskonzervet keresve átkutatták a huszonegy kilótt kanadai harckocsit.

A part előtt készenlétben várakozó hadihajók megkésétt ösztüzei és egy páncélos ellenlökés veszteségeket okoztak Meyer katonáinak is, akiknek azon a szerdai napon harmincnál több páncélosuk esik ki a harcból.⁷ A kanadaiakat azonban visszavetették több mint három kilométerrel, s az elvesztett területet egy hónapig nem sikerült visszafoglalni. „Az aknavető- és ágyútűz szinte éjjel-nappal folyamatos. Olyan nagy a zaj, hogy csak kézjelekkel tudunk kommunikálni – jegyezte fel egy Cameron-felföldi katona. – Felállni senki sem mer, kúszunk-mászunk.” A fákra vagy a háztetőkre felküldött tüzérségi figyelők élettartama „pár nap, pár óra, pár perc”. A szakaszok jamaicai rumos palackokat körbeadogatva szívták be, míg a tisztek ginnel vagy Teacher's Highland Creammel erősítették magukat. Caen lángokban állt, és még mindig német kézen volt.

A Pantermeyer azonban nem rendelkezett a helyi sikerei kiaknázásához szükséges létszámmal.⁸ Napszálltára katonái még mindig közel tíz kilométerre álltak a tengertől, és az SS Authie-ban elszenvedett több mint százfős véres vesztesége felingerelte az ezredet. Az első meggyilkolt talán egy kanadai közlegény lehetett: szuronnyal szúrta le egy SS-baka, aki miközben ledöfte, ordítva káromolta áldozatát. Authie-ban további nyolc fogollyal levették a sisakját, majd agyonlőtték őket. Holttestüket kivonszolták az úttestre, és harckocsik láncalával tiporták meg őket. Később egy helyi lakos lapáttal gyűjtötte össze maradványaikat. A sherbrooke-i muskétások tábori lelkészét szíven szúrták.

Más kanadai foglyokat elhajtottak az ardenne-i apátságba. – Miért hoztok hátra foglyokat? Csak feleszik az élmünk – mondta állítólag Meyer. – A jövőben nem ejtendő több fogoly.⁹ – A hadifoglyok átadták zsoldkönyvüket, majd puskatussal agyonütötték vagy fejlövessel intézték el őket. Június 8-án, csütörtökön újabb tömeggyilkosságokat követtek el. A fogdának használt istállóból egyenként szólították ki a halálra szántakat, akik kezét fogták társaikkal, majd felvánszorogtak a lépcsőn, és befordultak balra abba a szép, ápolt kertbe, ahol sorra agyonlőtték őket. A Caen-Bayeux országút mellett egy mezőn negyven foglyot gyűjtöttek

össze, majd megparancsolták nekik, hogy arccal keletnek üljenek le a földre. Csatlárláncban, Schmeisser géppisztolyukat előreszegezve SS-katonák indultak feléjük, és majdnem három tucatot megöltek a foglyok közül. Többeket, akik futásnak eredtek és elmenekültek, hamarosan újra elfogtak, és koncentrációs táborba küldtek. Az ettől kezdve „gyilkos divízióként” közismert 12. SS-páncélosadosztályt utóbb ázzal vádolták meg, hogy kicsit több, mint egy hét leforgása alatt 156 védetlen embert, csaknem kizárólag kanadaiakat gyilkolt le. Ezzel az atrocitások és megtorlások körforgását indították el, amely végighúzódtott azon a nyáron. – Bátor ember az a német, aki manapság próbálja megadni magát – jelentette ki egy skót katona. – Egyszerűen agyonlőjük őket ott és akkor, magasba tartott kézzel. – Egy brit szakaszparancsnok ezzel az utasítással zárta napiparancsát: „NEF őrnagyi rendfokozat alatt”, vagyis nem ejtünk foglyul őrnagynál alacsonyabb rangú ellenséges katonát.

A kanadaiak harcban elszenvedett véres vesztesége az *Overlord* első hetében megközelítette a háromezer főt, s ebből több mint ezer volt a halott.¹⁰ Egy szellemeskedő szentencia szerint, amely az Olaszországban szerzett keserves tapasztalatokból született, ha a katonai mesterség szókincséből kivonnák a „baszd meg” és a „frontális” szavakat, a kanadai hadsereg megnémulna, és a támadóképeségét is elveszítené. Kevesebb mint öt esztendő alatt az expedíciós haderőt a háború előtti létszám ötvenzszeresére duzzasztották fel, de még mindig csekély katonai szaktudásról tett tanúbizonyságot.

Ennek ellenére a kanadai 3. hadosztály, szervezetszerű tüzérségének majdnem kétszeresével, ekkor kiváló harci szellemet mutatott egy olyan harcban, amelyet egy tizedes így jellemzett: „Pusztán tömény tűzpárbaj, amelyben mindkét fél éjjel-nappal vadul lőtte a másikat. [...] Úgy rontottak egymásnak, mint a jégkőrongozók.”¹¹ Miután a főlényes tüzérő újra meg újra visszaverte, a Hitlerjugend rádöbrent, hogy nem képes megismételni Authie-nál elért sikerét, még az után sem, hogy a 21. és a Lehr-páncélosadosztály is csatlakozott hozzá. A gyilkos divízió nehézkes, rögtönzött támadásait tarackok, harckocsik és páncéltörő ágyúk hatalmas tűzösszpontosításaival verték vissza. Június 9-én délben egyetlen Sherman Firefly öt Panthert pusztított el öt 17 fontos páncéltörő gránáttal. „Üvölteni tudtam volna a dühtől és a fájdalomtól”, írta egy SS-tiszt. Kedvenc szavajárásuk sokoldalú használhatóságát bizonyítva, egy kanadai tüzérparancsnok később így kommentálta az ütközeteket: „A németek azt hitték, elbaszott oroszok

vagyunk. Kibaszott hülyeségeket csináltak, mi meg nagy számban öltük azokat a kibaszott gazembereket.”

A Panzermeyer ardénne-i apátságbeli magasleséről június 9-én figyelő fattyak között ott volt Leo Freiherr Geyr von Schweppenburg tábornok, a Führer páncélos tartalékának, a Nyugat Páncéloscsoportnak a parancsnoka is.¹² Ez a magas, kozmopolita lovassági tiszt, aki korábban Németország katonai attaséjaként szolgált Londonban, Brüsszelben és Hágában, legtöbb tiszttársánál erősebben tette magáévá Napóleon gondolatát: *S'engager, puis voir*. Miután köteleességtudóan felvette a harcot, majd végignézte, ahogy a szövetséges légierő és tüzérség könyörtelenül morzsolja az SS-seregetesteket, Geyr azt dünnyögte: – Kedves Meyerem! A háború most már csak politikai eszközökkel nyerhető meg! – Másnap reggel, miután tanácskozott Rommellel, Geyr elhalasztott egy támadást a britek ellen Caentól északra, és páncélosai átcsoportosítására adott parancsot.

Pár perccel később, 20.30-kor Geyr kilépett a parancsnokságának ott-hont adó kastélyból La Caine-ben, Caentól tizenkilenc kilométerre délnyugatra. Lakókocsik, sátrak és négy nagy rádiós tehergépkocsi töltötte meg a szomszédos gyümölcsöst; a normandiai telefonhálózat pusztulása arra kényszerítette a német parancsnokokat, hogy mindinkább a rádióhíradásra hagyatkozzanak, annak dacára, hogy rádióadók használatával mind a lehallgatók és rejtjelfejtők, mind a rádióbemérők ellentévékenységének kitették vezetési törzseiket. Egyedül a brit lehallgatók ekkor már 17 000 adást vettek naponta, köztük az utánpótlási helyzetre és a csapatomozgásokra vonatkozó részletes információkat. A megfejtett rejtjelezett rádiótávíratok alapján előállított Ultra hírszerzési jelentések valójában aznap reggel kétszer is La Caine-t jelölték meg a Nyugat Páncéloscsoport parancsnokságának székhelyeként. A második lehallgatott és megfejtett üzenet alapján pontosan meghatározták, hol van a településen belül.

Geyr ekkor közeledő repülőgépek motorzúgására figyelt föl.¹³ Más tisztek is csatlakoztak parancsnokukhoz, távcsővel pásztázták az égboltot, miközben a zaj egyre erősödött. Hirtelen a RAF 2. harcászati légihadseregének negyven Typhoon vadászbombázója dübörgött elő a fák csúcsa fölött három hullámban, és már eregették is a rakétákat. Pillanatokkal később hetvenegy Mitchell bombázó mért csapást a gyümölcsösre 436 darab 226,8 kilopondos bombával. La Caine földi pokollá változott.

Geyr megúsza néhány kisebb sérüléssel, de a parancsnokságot kis híján teljesen megsemmisítették.¹⁴ Törzsének főnöke és harminc további tagja meghalt, köztük a teljes hadműveleti osztály, a híradó-felszerelést ronccsá bombázták. Az elesetteket egy bombatölcsérbe temették el, jókora polírozott tölgyfa kereszt alá, amelyet horogkereszttel és sassal díszítettek. Geyr és a törzs más életben maradt tisztjei kétheti lábadozó szabadságra Párizsba menekültek, így a normandiai német páncélos-csapásmérő-csoportosítás a kritikus pillanatban vezetés nélkül maradt.

A szövetségesek hasonló „lefejező akciókkal” további károkat okoztak a német vezetési rendszerben.¹⁵ Napokkal később brit csatahajó ágyűlövédeke robbant az Odon völgyében egy árnyékadó fa ágai között, és az arcát átütő acélrepesszel azonnal megölte a 12. SS-páncélos hadosztály parancsnokát. A gyilkos divízió élén Kurt Meyer lépett a helyére. Június közepére három másik hadosztályparancsnok és egy hadtestparancsnok, Erich Marcks tábornok is elesett. A sudár termetű, aszketikus Marcks – aki kitiltotta a tejszínhabot parancsnoksága tisztí étkészéből „mindaddig, amíg hazánk éhezik” – megrokkant az első világháborúban, elveszítette egyik szemét, egyik lábát, és a jobb keze megbénult. Ebben a mostani háborúban két fiát veszítette már el, most pedig mindent elveszített. Óvták ugyan a nappali autózástól, de Marcks azt mondta egy vezérkari tisztnek: – Maguk, emberek mindig csak a kis vacak életükért aggódnak. – Falába akadályozta, hogy gyorsan az út menti árokba ugorjon, amikor június 12-én Carentan közelében mélyrepülésben támadó vadászgépek tűz alá vették parancsnoki gépkocsiját. Marcks és a többiek a második világháborúban meghalt 675 német tábornok közé tartoztak, akik közül 223-an harcban estek el, 64-en öngyilkosságot követtek el, 53-at pedig kivégeztek vagy még a nácik, vagy a háború után a szövetségesek.

„A 7. hadsereg mindenütt védekezésre kényszerül”,¹⁶ állapította meg az OB West hadműveleti naplója június 10-én. Von Rundstedt tábornagy ugyanazon a napon adta ki a parancsot „Cherbourg kikötője teljes lerombolásának haladéktalan megkezdésére” – az Ultrát előállító rádiófelderítő szervezet ezt a felperzselt föld taktikát elrendelő parancsot is vette és megfejtette. Mielőtt Párizsba távozott, Geyr javasolta, hogy az összes német páncélos egyharmadát alakítsák át légvédelmilöveg-hordozóvá. A vasúti közlekedés olyan kaotikussá vált, hogy a 7. hadsereg napi 2300 tonna élelmiszer-, üzemanyag- és lőszerszükségletéből mindössze 400 érte el a frontot. Egy hadtáptisztnek Franciaország katonai kormányzójától kellett kölcsönvennie tizenöt géppuskát Cherbourg védelmére.

Rommel szintén elveszítette a hidegvérét.¹⁷ Június 10-én, tehát még a Nyugat Páncéloscsoport parancsnokságát érő katasztrofális légitámadás előtt, Rundstedtnek készített helyzetjelentésében felhívta a figyelmet a szövetségesek – német becslés szerint – napi 27 000 bevetésre épülő légi uralmának „bénító és pusztító hatására”. (A becsült szám majdnem a háromszorosa a valósnak.) Rommel egy újabb, még nagyobb partraszállástól is tartott a Pas de Calais térségében, és figyelmeztetett: „Az amerikaiak anyagi felszerelése [...] messze különb és több.” A La Roche-Guyon-i kertekben tett egyik kétórás sétája alatt a tábornagy azt mondta egyik beosztottjának, a legjobb megoldás az lenne, ha „véget vetnének a háborúnak, amíg Németország rendelkezik még némi alkura használható területtel”. Hitler nem értett egyet, azt követelte a 7. hadseregtől, hogy „minden katona ott harcoljon vagy essen el, ahol áll”.

„A harc egyáltalán nem számunkra kedvezően halad – írta Rommel Lucianak június 13-án –, főként az ellenség légi fölénye és nehéz hájógyúei miatt.”¹⁸ Majdhogynem utólagos gondolatként fűzte még hozzá: „Gyakran gondolok rád otthon.”

Rommel siráma komoly örömet okozott volna Montgomery tábornoknak, már ha lett volna róla tudomása.¹⁹ A 21. hadseregcsoport parancsnoka gyakran próbálta beleképzelni magát ellenfelei gondolkodásába, hogy úgy lássa a küzdelmet, ahogyan ők látják. Egy Tunéziában elfogott olasz tábornagytól elkobzott személyi használatú lakókosijának falaira Montgomery nemcsak egy könyörgést szögezett ki az *V. Henrik*ből – „Csaták istene, edzd meg katonáim / szívét!”* –, hanem kiemelkedő jelentőségű hadvezérek fényképeit is. Egy látogató, aki járt Montgomery táborhelyén, később így számolt be: „Volt ott három Rommelről, egy Rundstedtről és nagyjából harminc Montyról.”

Ő a D + 2 napon hazaérkezett Normandiába, a Montgomeryk ősi szülőföldjére.²⁰ Itt élt egykor az az őse is, aki 1559-ben egy lovagi tornán a szemébe találó kopjával véletlenül megölte II. Henrik királyt. Vezetési pontját egy impozáns, hatkéményes és kontyvetős udvarház parkjába telepítették Creullet mellé, a Gold parttól hat és fél kilométerrel beljebb. A hat méter magas vaskapura kiakasztott tábla így utasított: „Minden forgalomnak balra tarts!” – egy kis darab Anglia Franciaországba át-

* *V. Henrik*. Ford. Németh László, IV. felv., 1. szín. In: *Shakespeare összes művei I–II*. Európa, Budapest, 1964, I. köt. 569.

plántálva. Montgomery kedves „fogadókönyvecskéjét” is magával hozta, egy bőrkötéses jegyzetfüzetet, amelybe az évek folyamán megszámlálhatatlanul sok, kis tétben kötött fogadást jegyzett fel takaros kézírásával, olyasmiket, mint hogy mikor esik el Róma, vagy mikor ér véget a háború. Amelyik eldől, a mellé odaírta: „rendezve”. És hozta a háziállatait: „Immár 6 kanárim, 1 afrikai törpepapagájom és 2 kutyám van”, írta később. Az utóbbiak közül az egyik egy Hitler nevű foxterrier, a másik egy Rommel nevű cocker spániel volt, s mindkettő „megkapta a verését, amikor szükséges volt”. Az állatseregletbe hamarosan került egy tehén, tíz csirke és négy liba is: a baromfik hozzájárultak étkezője tojásellátásához. A creullet-i kertben tartott istentiszteleteket rádió közvetítették Angliába, ilyenkor Montgomery – „karcsú, harcias, héjaszerű, tetterős”, ahogyan egy RAF-tiszt leírta – olvasott fel a Bibliából a virágágásokban ülő tiszteknek.

„A hírnévhez vezető út fáradságos – írja Montgomery röviddel a háború után. – Szenvedned kell, és elkerülhetetlenül a féltékenységgel meg a tájékozatlanok bírálatának céltáblájává válsz. Magányos ügy.”²¹ Valóban magányos volt, de örömét lelte a hírnév gyümölcseiben: a Bernardnak elnevezett újszülöttekben, a vadidegen nőktől érkező házassági ajánlatokban, a New York-i barettörületben és abban a tényben, hogy a 8. hadsereg földközi-tengeri hadszíntéről magával hozott zászlaja 275 guinea-s árat ért el egy árverésen, amelynek bevételét a Vöröskereszt kapta. Törzse belső körének ő volt „a Gazda”, Churchillnek „az a cromwelli alak”, a kanadaiaknak „a Mindenmonty Isten”, Pattonnak „a kis majom”, brit tábornoktársának pedig „egy jól teljesítő kis tetű”. Churchill felesége „izgalmas és érdekes személyiségnek” látta, „ugyanazzal a fajta önhittséggel, amely, mint olvastuk, Nelsonban volt meg”, míg Churchill orvosa arra a következtetésre jutott, hogy „Monty király akar lenni”. Eisenhowerben az a meggyőződés alakult ki, hogy „Monty olyan ember, aki alatt remek szolgálni, olyan ember, akivel azonos szinten nehéz szolgálni, és olyan, akinek a feletteseként lehetetlenség szolgálni”. Ezzel a velős monddal takarosán összefoglalta a szövetséges hadvezetőség működését a következő hónapokban az európai hadszíntéren.

Ebben a háborúban másodszor bízták Montgomeryre egy olyan csata irányítását, amelyet egyszerűen *muszáj* volt megnyerni – el-Alamein volt az első –, és annak a haderőnek a vezetőjeként, amelyet egy történelmes úgy nevezett, „az utolsó nagy létszámú hadsereg, amelyet a birodalmi Nagy-Britannia története során hadba küldött”, s amely hivatalosan

a magasztos Brit Felszabadító Hadsereg nevet kapta.²² A parancsnoksága alá rendelt csapatok között a britekkel egyenlő számban szolgáltak amerikaiak, ám a kontinensen az egyenlőséget hamarosan háromszoros amerikai túlsúly váltotta fel. Ez az egyensúlytalanság rengeteg feszültség és sérelem forrásává válik a jövőben.

Kevesen tagadhatták Montgomery erényeit: „a tiszteletet parancsoló s ugyanakkor energiát sugárzó jóindulat hatalmát”,²³ egy olyan képességet, amellyel a hagyomány szerint Marlborough is rendelkezett, azt az őszinte hitét, hogy az indokolatlan embervesztés megbocsáthatatlan, és meggyőződését, hogy ő ismeri a hazavezető utat. Omar Bradley, aki utóbb fokozatosan meggyűlölte, Normandiában még „türelmesnek és józan ítéletűnek” látta, „a bölcsesség, türelem és önmérséklet” mintaképének. Ha Moorehead képével élve „feszült volt is, mint az egérfogó”, bűbajos, nagylelkű és derűlátó is tudott lenni. George Bernard Shaw csodálta, ahogyan „az egész teret egyetlen apró pontba összpontosítja, mint a gyújtólencse”.

– Távol tartok magamtól minden részletet, valójában nem is tehetek mást – jelentette ki Montgomery törzse tagjai előtt. – Nem kerülnek elélem jelentések, sem dossziék. Magamhoz hívatom a törzs részlegvezetőit, tíz percben nekik kell megismertetniük velem a problémáikat.²⁴ – Amikor valamilyen kérdésben döntést követelt, előrehajolt, és az állát előreszegezve, pattogva kérdezte: – Egyetért? Egyetért? Egyetért? – Éles elméjű felderítőfőnöke, Edgar T. Williams dandártábornok később ezt írta: „Az embernek imponált az abszolút szakértelme, a mértéktartása, a világos gondolkodása és mindenekfelett a határozottsága.” Mint a szokások és a fegyelem emberét, Montgomeryt az egész háború alatt mindössze kétszer ébresztették fel szokásos, 21 óra 30 perces lefekvése után. Mindkét esetre Afrikában került sor, és a tábornok nem óhajtotta, hogy még egyszer felkeltsék éjszaka. Nem azért jött Franciaországba, hogy elveszítsen a csatát, elveszítsen a háborút, vagy akár csak egy kis alvást is elveszítsen. Ami pedig végképp bizonyos, nem azért, hogy elveszítsen a harctéren kivívott hírnevét, a hírnevet, amely addigra elválaszthatatlanul hozzánőtt.

Sajnos „legjobb kvalitásai közül túl sokat ellensúlyozott döreség vagy tévítélet – amint életrajzírója, Ronald Lewin később megfogalmazza.²⁵ – Olyan ember volt, aki arra teremtett, hogy félreértsék”, azok egyike, „akiknek a tulajdonságai életük folyamán inkább felerősödnek, mint bővülnek. [...] Mint Zuboly, ő is tudta úgy játszani a szamarat, hogy közben sejtelve sem volt saját metamorfózisáról.” Fennhéjázó, elbizakodott

szolipszizmusa a földközi-tengeri hadszíntéren már sok és sokféle tábornokot felbőszített, amerikai és britet egyaránt. Ha – amint azt Churchill leszögezte – az úriember „olyasvalaki, aki csakis szántszándékkal goromba”, akkor Montgomery kizárta magát ebből a kategóriából. Tudatosan és tudtán kívül egyaránt képes volt megsérteni, elkeseríteni és a sodrúkból kihozni embereket. Ez a jellemhiba, amely a lövészárkokban egy bajtársaival civakodó ifjú csapattisztól aligha lett volna végzetes, majdnem halálos véteknek bizonyult a koalíciós hadviselés körülményei között, ahol a politikai nüanszok és a nemzeti érzékenységek ugyanolyan könnyen berobbanó gyúanyagot alkothattak, mint a puskapor.

A hadtörténész B. H. Liddell Hart kifejezésével élve Montgomery „roppant gyerekes”²⁶ maradt, mert örökös félelemben tartotta hideg, házastárs anyja, aki folytonosan azt hajtogatta: „Derítsétek ki, mit művel Bernard, és mondjátok meg neki, azonnal hagyja abba!” (A tábornok aztán nem volt hajlandó elmenni anyja temetésére.) A St. Paul's középiskolában és a Sandhurstben egyaránt diáktársait gyötörő, erőszakos fiú volt, és sohasem nőtte ki teljesen a kamasz sportolót, aki nagyon tudott pörlekedni és bomlasztani, ha nem őt tették meg csapatkapitánynak. „Mindaddig, amíg döntései 51 százaléka helyes – magyarázta nemrég Shaw-nak –, sikeres lesz.” Igazából hadvezéri tevékenysége lényegesen magasabb arányban járt sikerrel, csak hogy beszámolóiban túlságosan gyakran tulajdonította magának a zseniális tervet, a ragyogó győzelmet és a diadal minden babérját. Csakis a magának, mindig, de mindig. Williams dandártábornok a következő jelmondatot javasolta Montgomery számára: „Én tettem egyedül!”

„Roppantul élvezem az életet – írta június 13-án Portsmouthban működő adminisztratív törzsének –, és pompás multság újra csatákat vívni az Angliában töltött öt hónap után.”²⁷ Addigra már sok ezer katona halt hősi halált, és további ezek nyomorodtak meg. Íme a férfi, aki arra teremtett, hogy félreértsék.

Az *Overlord*-hadművelet terve valóban jórészt az övé volt, és most mindent megtett a megvalósításáért.²⁸ Május eleje óta Montgomerynek az volt a szándéka, hogy az ellenség erőinek lehető legnagyobb részét a balszárnyán küzdő brit és kanadai hadosztályok arcvonalára csalogassa, s ezzel lehetővé tegye, hogy a jobbszárnyon harcoló amerikaiak elfoglalják Cherbourg kikötővárosát, majd a Cotentin-félszigetről kiindulva offenzívát indítsanak dél felé. Az elgondolást június 11-én Londonban

újra kifejtette Brooke tábornagynak: „Általános stratégiám az, hogy a 2. hadseregére vonom az ellenséget, s ily módon megkönnyítem az 1. hadseregnek [ereje] gyarapítását és hídfőállása kiterjesztését.” Annak érdekében, hogy a manőverezéshez szükséges teret szerezzen a hídfőben, Montgomery „erőteljes, seregtetszintű páncélos támadásokat” követelt mind a bal-, mind a jobbszárnyon, a D-nap délutánjától kezdve, és kész volt feláldozni négy páncélosdandárt, hogy a fémért és az ember-életekért cserébe teret nyerjen.

Csak hogy egy hét elteltével a hídfő még mindig szűk és zsúfolt maradt. 34 szövetséges harcokocsizászlóalj és több mint 300 000 katona szállt már partra 2000 harcokocsival, de nem volt hova menniük.²⁹ A balszárnyon a 2. hadsereg felfogta a német ellencsapást, de anélkül, hogy maga lendületbe jött vagy mozgásteret nyert volna. A Caen ellen közvetlenül indított erőtlén roham kudarcba fulladt, az a javaslat pedig, hogy a városon túl brit légideszantcsapatokat dobjanak le, nem nyerte el Eisenhower légierői parancsnokának, Leigh-Mallorynak a támogatását, mert a brit repülő-altábornagy attól tartott, súlyos repülőgép-veszteséget szenvednek el. – Nincs vér a pucájában a szarfaszúnak – füstölgött Montgomery június 12-én törzse főnökének. – Semmi hasznát nem veszem!

A június 13-án Caen nyugati előteréből indított oldalazó támadás ígéretesen kezdődött, amikor a brit 7. páncéloshadosztály – a híres „sivatagi patkányok”, az afrikai háború veteránjai – elfoglalta Villers-Bocage-t.³⁰ A falu utcáin a helybeli csendőrök és ordító civiliek vezették át a brit páncélosokat. Azután bekövetkezett a szerencsétlenség: a település túlsó szélén Tiger harcokocsik tüze söpört végig az élen haladó menetoszlopon, és tizenöt percen belül több mint egy tucat brit harcokocsit és legalább ugyanannyi szállító járművet lőttek ki, a legtöbbet egyetlen merész harcokocsiparancsnok, Michael Wittmann SS-Obersturmführer. Miután a sivatagi patkányokat több mint ötven páncélozott jármű elvesztése mellett kifüstölték Villers-Bocage-ból, a nehézkes brit támadás összeomlott. Az alaposan helybenhagyott 7. páncéloshadosztály visszavonult 160 brit és amerikai ágyú összpontosított tüzének és a RAF 1700 tonna bombájának fedezete alatt. A tüzéségi tűz és a bombázás füstölgő gödörrel változtatta a falut.

„Az egész földi show elakadt – írta naplójába Leigh-Mallory június 14-én. – A hun kirúgott bennünket Villers-Bocage-ból, és nincs jele semmiféle előremozgásnak, sőt esély sincs rá.”³¹ A frontvonalak megmerevedtek – a Tommyk augusztusig nem teszik be újra a lábukat Vil-

lers-Bocage kötörmelékkal borított utcáira –, s így a csata hamarosan átalakult a mesterlövészek és a tüzérségi tűzősszpontosítások uralta felörlő küzdelemmé, amelyet a Moorehead által „banditavilágnak” nevezett környezetben vívtak. „Istenverte gyilkosság, az emberek holtan esnek össze – írta egy századparancsnok. – Az egyik szakaszom megfutamodott, és pisztollyal kellett visszahajtani. [...] Ugyanaz a szakasz újra megfutott.” Íme, egy brit tizedes naplóbejegyzése három egymást követő júniusi napról:

Június 18.: Pokoli nap. Ellentámadás.

Június 19.: Pokoli nap. Ellentámadás.

Június 20.: Pokoli nap. Előrenyomultunk. Ellentámadást kaptunk.

Az amerikaiak nyugaton kicsit több bizakodásra okot adó haladást értek el.³² Az Omaha és a Utah partról a szárazföld belseje felé nyomuló V. és a VII. hadtest június 13-án, Carentan elfoglalása és a 17. SS-páncélgránátos-hadosztály összehangolatlan ellenlökéseinek visszaverése után egyesítette arcvonalát. „Tetvesek & kis növések & hitványak & mocskosak – írta egy amerikai utász egy rakás hadifogolyról –, zsíros hajúak & bűdös szájuak & rövid nyakúak.” A 82. légideszant-hadosztálynak négy napos küzdelemben végül sikerült hídfőt foglalnia a Merderet túlsó partján, bár több mint ezer eltűnt ejtőernyős sorsáról még mindig nem tudtak semmit, a 101. légideszant-hadosztály pedig majdnem háromezer továbbival nem tudott elszámolni. A tájat itt is tönkretették: „Amikor először megláttam Isignyt a ledőlő falaival; lángban állva – számolt be egy tiszt –, Karthágó jutott eszembe.” A legtöbb civil azonban még a romok között is barátságosnak látszott. „Az emberek barátságosak & felszibidítónak (*sic!*) neveznek minket”, írta naplójába a 18. gyalogezred egyik őrmestere.

Bradley június 13-án este leállította az V. hadtest előrenyomulását St. Lô felé: a britek tartósan elakadtak Caen előtt, és attól tartott, hogy az amerikai arcvonal-kiszögellés sebezhető szárnyain máris túlságosan sok a mozgás, és nem elég szilárd az arcvonal.³³ Eredeti tervét is módosította, amely Cherbourg felé egyszerű frontális támadást irányzott elő. Helyette úgy döntött, először három hadosztály nyugatra, a tenger irányába indítandó támadásával elvágja a Cotentin-félszigetet s ezzel a német erősítés útját, s ugyanakkor a félszigeten szoruló német csoportosítást is megfosztja a visszavonulás lehetőségétől. A 4. hadosztálynak – s benne Ted Rooseveltnak – továbbra is észak, a kikötőváros felé kellett támadnia.

„Itt ülök egy kis szürke, normandiai kő-château-ban”,³⁴ írta Roosevelt Eleanornak egy nyomasztó helyről, ahová Cherbourg-tól huszonnégy kilométerre délkeletre éppen beszállásolták. A *Rough Rider* odakinn állt álcahaló alatt, szélvédőjén gránátszilánk ütötte lyukkal.

Nem hiszem, hogy akad itt ember, aki betöltötte már a harmincat, de öregnek látszanak. [...] Mögöttem kemény harcban elfoglalt mező terül el. [...] A halottak mindenféle testhelyzetben fekszenek. Egyenruhájuk piszkos és szakadt, arcuk, mint a sárga agyag, és borostás. Barnára száradt vérmocskok borítja őket. [...] A mai nap azon napok egyike volt a harcban, amikor helyénvaló az izgalom.

Senki sem figyelte erőteljesebb tulajdonosi tudattal a normandiai hadszínteret, mint a Deux Mètres gúnyneven emlegetett nyakas francia.³⁵ Június 14-én, szerdán 5.40-kor Charles de Gaulle és tizenöt fős kísérete hat gépkocsin elhagyta a londoni Connaught Hotelt. Az egyik jármű a poggyászt szállította, benne többek között 25 millió frankot. Két motorkerékpáros rendőr kíséretével a gépkocsioszlop Portsmouth-ba hajtott, a King's Stairshez. Percekkel reggel 9 óra előtt a *La Combattante* nevű francia romboló, árbocán a De Gaulle hímezett monogramjával ékesített trikolórral – „amely nem egészen felelt meg a szabályzatnak”, vallotta be egy tengerész altiszt –, bevonta kikötőköteleit, és elindult Franciaországba.

De Gaulle a maga módján, saját érdekeit szem előtt tartva rendezte viszonyát Churchill-lel, miután tíz nappal korábban, a különvonaton összezördültek. Érvénytelenítette korábbi parancsát, amely tiltotta, hogy francia összekötő tiszteteket vezényeljenek a szövetséges alakulatokhoz, és kijelentette: – Írtam Mr. Churchillnek, hogy gyógyírral szolgáljak a sebekre, amelyeket ő ejtett saját magán.³⁶ – Most derékszíjjal viselt egyenruhája fölé vett bőrkabátban, fején kétszillagos kepillal, kezében távcsővel leste, mikor vetheti az első pillantást az országra, ahonnan 1940-ben elmenekült, és ahol a vichyi rezsim halálra ítélte.

– Eszébe jutott-e, tábornok – kérdezte tőle egyik segédtszjtje a *Combattante* fedélzetén –, hogy a németek napra pontosan négy éve vonultak be Párizsba?

Nagy orrát felemelve De Gaulle azt felelte: – Hibát követtek el.

Montgomery De Gaulle és két kegyeltje látogatását engedélyezte, ehelyett egy tizenkilenc fős, szakasznyi delegáció szállt partra DUKW-val a

Juno parton Coursellos-nál, pár perccel 14 óra előtt. Miután visszautasította az ebédmeghívást (– Nem azért jöttünk Franciaországba, hogy Montgomeryvel ebédeljünk³⁷ – közölte De Gaulle a 21. hadseregcsoporthoz küldött parancsnokságának küldöttjével), dzsipen Creullet-be hajtatott egy kurtat, félresikerült megbeszélésre. A francia tábornok „nyilvánvalóan erkölcsstelen léhaságnak tartotta a társalgást”, jegyezte meg egy brit diplomata, és az eszmecsere gyakran „úgy folyt, mint az enyv”. Egy Creullet-ben szolgáló brit tiszt arról számolt be, hogy De Gaulle, „semmi kétség, megfélemlített arról, mennyire nem állhatja Montgomery a dohányszárat [...], és cigarettáival befüstölte [a brit tábornok] nevezetes lakókocsiját”. Montgomery jobb híján a falára tűzött Rommel-fényképről kezdett beszélni. – Afrikában elszalasztottam – jelentette ki De Gaulle-nak –, de ez alkalommal, remélem, elkapom.

Ezután a franciák folytatták útjukat Bayeux-be, ahol hangszórós tehergépkocsi hirdette ki: – De Gaulle tábornok négy órakor beszédet mond a Place du Château-n. – A tábornok, akit Moorehead ekkor „kimerített, gyászos alaknak”³⁸ látott, gyalog ment végig a Rue Saint-Jeanon. Tisztelő csendőrök haladtak előtte roskatag kerékpárjukon, az emberek pedig bazsarózsát dobálva és kiáltozva üdvözltek: – *Vive De Gaulle! À bas les boches, à bas les collaborateurs!* Több ezren vártak rá a fővel benőtt téren a katonaságban sorakozó hársfák alatt. „De Gaulle tábornok láttán – írta később emlékirataiban, szokás szerint harmadik személyben beszélve önmagáról – a lakosok valamiféle kábulatban álltak, majd élelmezésben törtek ki, vagy könnyekre fakadtak. [...] A nők mosolyogtak és zokogtak.” A kék lotaringiai kereszt alatt kihirdette a Francia Köztársaság feltámadását, azon a helyen, amelyet „a mi dicső, megcsontított Normandiánknak” nevez majd. Megbízottjai – és a bankjegyekben 25 millió frankot tartalmazó hajókoffer – ott maradnak, hogy újjászervezzék a közigazgatást, Bayeux-ből mint fővárosból, amíg Párizst meg nem szabadítják a megszállás béklyójától. – A háború útja egyben a szabadsághoz és a becsülethez vezető út is – mondta az éljenző tömegnek – Ez a szülőháza hangja!

Miután teli tüdőből elharsogták a *Marseillaise*-t De Gaulle sietett tovább Isignybe és Grandcampba.³⁹ Amikor azonban Montgomery megtudta, hogy a francia tizennégy szállodai szobát foglaltatott Bayeux-ben, dühösen visszaparancsolta Angliába. A brit tábornok azzal fenyegetőzött, hogy személyesen veszi őrizetbe és toloncolja vissza. 20 óra 30 perckor De Gaulle kelleetlenül visszazárat a *La Combattante*-ra, azzal

meggyőződéssel, hogy „Franciaország élni fog, mert helytállt szenvedései közepette”, miközben bizalmas körben azon töprengett: – Hogyan várhatják el az embertől, hogy kormányozzon egy olyan országot, ahol 246 különbözőféle sajtót készítenek?

Montgomery azt írta Churchillnek, hogy De Gaulle fogadtatása „határozottan lagymatag volt, és nyoma sem volt valódi lelkesedésnek”.⁴⁰ Ez bizony nem igaz. Valójában De Gaulle meglepetésszerűen előnyt szerzett a brit–amerikai szövetségesekkel szemben, ugyanis mind népszerűségén nyugvó legitimációját, mind azt az alapelvét sikerült demonstrálnia, hogy a franciák képesek a felszabadított Franciaország kormányzására, tehát azt jobb rájuk bízni, mint újabb katonai megszállást bevezetni. „Áldott legyen ő – írja majd André Gide –, aki révén méltóságunk helyreállt.”

TERROR TÖRI MEG A TERRORT

Boldogabb időkben, amikor a Harmadik Birodalom csillaga még emelkedőben volt, és Nagy-Britannia meghódítása elkerülhetetlennek látszott, Hitler minden szükségessel felszerelt főparancsnoki vezetési pont építését rendelte el az 1940-re tervezett angliai invázióhoz.¹ A Párizstól 120 kilométerre északkeletre fekvő Margival mellett, egy védett völgyben elrejtett Wolfsschlucht II (Farkastorok II), vagy W–II egy volt a megszállt Európában kialakított tucatnyinál több Führer-főhadiszállás közül, 28 000 munkás egymillió köbméter betont épített bele. A W–II tíz négyzetkilométeren terült el, több száz irodával, laktanyákkal a helyőrségnek, valamint vastag szőnyegekkel és új juharfa bútorttal berendezett vendéglakosztályokkal. A falakon párizsi műkereskedésekből „zsákmányolt” metszetek lógtak, és minden gardróbhoz tartozott csizmahúzó fakutya is. Az élelemraktárakban tonnaszám tárolták a konzervhúst és -cseresznyét, a cukrot és a dobozott spárgát. Sokhektárnyi álcahaló rejtette a komplexumot, egy vasúti alagútba vezető sínpárt rozsdavörösrre festettek, hogy a levegőből használatlannak látszék. Egy szomszédos dombgerincen álcának épített parasztház-, pajta-, sőt disznóólutánzatok, valamint egy műfából álló liget rejtette a légvédelmi ütegeket. A Führer személyes használatú bunkerének tetején emelt jelentéktelen külsejű teaházból pompás kilátás nyílt a nyolc kilométerre délre fekvő Soissons katedrálisára.

Habár a W-II-t sohasem használták, a helybeliek „Franciaország legtiltottabb helyének”² nevezték, s Hitler most ide rendelte titkos találkozóra Rundstedtet és Rommelt, hogy megtárgyalják a normandiai helyzetet. A Führer és kísérete négy Focke-Wulf Condoron repült Berchtesgadenből Metzbe, majd páncélozott gépkocsikon tette meg a Margivalig hátralévő 282 kilométeres utat. (Repülőgépen nyugatabbra merészkedni örült vakmerőségnek hatott abban az időben, amikor már az SS-katonák is „húslégyként” kezdték emlegetni a mindenütt jelen lévő agresszív szövetséges vadászbombázókat.) Június 17-én, szombaton, reggel 9 órakor Hitler egy ciklopszfalazatú, zöld cserépkandallós teremben fogadta a két tábornagyot.

Hitler 1940 óta ekkor tért vissza először Franciaországba, és pontosan olyan embernek látszott, aki éppen elveszít egy világháborút.³ Szeme vérben forgott és bedagadt az álmatlanságtól, bőre pergamenszínű, kefebajusza kissé rendetlenül állt. Legközelebbi munkatársai arról számoltak be, hogy még zene iránti szenvedélye is alábbhagyott. „Tragikus, hogy a Führer ennyire elszigetelte magát az élettől, és mérhetetlenül egészségtelen életet él”, írta propagandaminisztere, Joseph Goebbels. Hitler gyakran ellenőrizte a pulzusát, mintha csak azt akarta volna kitapogatni, él-e még. A birodalmi fő-injekciómesternek csúfolt sarlatán gyakran adott be neki nyugtatókat, vagy valami hormonkotyvaléket. Hitler kerülte az erős fényeket, és szeme védelmére megnövelt ellenzőjű sapkát hordott. – Mindig úgy érzem, hogy jobbra dőlök – panaszkolta. Nyugalomba vonulásról beszélt, arról, hogy életét az olvasásnak vagy a meditációnak, esetleg egy múzeum igazgatásának szenteli. Hadvezéreiben csalódott, és a tizennyolc német tábornagnak, valamint negyven vezérezredesnek több mint felével összevész, mire a világégés véget ér. Berlinben az a hír járta, hogy ő maga szándékozik átvenni a parancsnokságot nyugaton.

Hitler előregörnyedve ült egy támlátlan faszéken, és a szemüvegével meg egy maréknyi színes ceruzával játszott szórakozottan, amikor Rommel egy gyászos helyzetjelentéssel megkezdte a tanácskozást.⁴ A szövetségesek legalább húsz hadosztályt hajóztak ki Normandiában, félmillió katonát 77 000 gépjárművel. A német 7. hadsereg tizennégy hadosztálynak megfelelő erővel szállt szembe velük, és ezek a legyengült seregek átlagosan kevesebb mint 11 000 fős személyi állománnyal rendelkeznek, szemben a néhány évvel korábban szokásos majdnem 17 000-rel.⁵ A német véres veszteség elérte a 26 000 főt, köztük több mint ötven tábornokkal és magas beosztású főtisztel. A szövetségesek hadihajóinak

ágyúai a parttól több mint huszonöt kilométerrel beljebb tartózkodó német páncélosokra is képesek hatásos tűzcsapást mérni, ugyanakkor az ellenség anyagi fölénye legalább olyan elsöprő, mint Afrikában volt.

Az angolszász harci repülőgépek 150 kilométeres mélységben, sőt azon is túl végeznek állandó zavarótevékenységet a hadszíntéren, repülésre alkalmas időben az alakulatok nappali menetelése egyenlő az öngyilkossággal.⁶ Vasúti szállítással képtelenség kétszáz kilométernél jobban megközelíteni a hídfőt. A légitámadások immár majdnem háromszáz vonatot tesznek naponta mozgásképtelenné. Az erősítésül érkező német harci repülőgépeket a szövetségesek napi háromtucatos ütemben pusztítják, míg mások eltévednek, kifogy az üzemanyaguk, vagy a saját légvédelmi tüzésük lövi le őket. Ötvenhét, Wiesbadenből Évreux-be induló vadászgép közül csak három ért célba. Szerdán alkonyatkor brit repülőgépek ezerkétszáz tonna bombát, köztük hattonnás Tallboy bombákat, dobtak Le Havre kikötőjére, majd ezt csütörtökön további légicsapások követték. Le Havre-ban hétszáz francia házat pusztítottak el, de hatvanhárom német hajót is, köztük számos torpedóvető gyorsnaszádot és aknakeresőt is.

Rommel egy nagy térképre mutatott. Amerikai harckocsik éppen aznap reggel keltek át a Cherbourg–Coutances országúton, a Cotentin-félszigetet hamarosan teljesen elvágják, csapdába ejtenek 40 000 német katonát, és végleg megpecsételik Cherbourg sorsát.⁷ Ha az angolszoknak sikerül kitorniük a hídfőből, akár Caentól délre, akár a Cotentin-félsziget alatt, nyitva áll előttük az út Párizs felé, és egész Bretagne-t elvághatják.

Hitler mocorogni kezdett az ülökéjén. – Ne nevezze hídfőnek, csak az utolsó földdarabnak Franciaországban, amelyet az ellenség még véd – jelentette ki higgadtan, majd még hozzáfűzte. – Cherbourg-t mindenáron tartani kell!⁸

Rundstedt alig szólt, szokása szerint hallgatagon ült makulátlan szürke egyenruhájában, nadrágján a vezérkari tisztek kárminvörös csíkjával.⁹ Míg Rommel a nevetlen tacsó volt, addig Rundstedt – a hatvannyolc évesen legidősebb német tábornagy, és már fél évszázada porosz katona – a *Der alte Herr*, az öregúr, és a *Der schwarze Ritter*, a fekete lovag becenéven is emlegették. Rundstedt, a junker köznemesség és nyolc évszázad katonáskodó őseinek leszármazottja, előbb egy hadseregcsoport parancsnokaként, majd katonai kormányzóként szolgált Lengyelországban. Miután az 1940-es nyugati hadjárat után megkapta

a marsallbotot, azért maradt Franciaországban, hogy közreműködjön a *Seelöwe*- (Oroszlánfóka-) hadművelet, az elvetélt angliai invázió tervezésében. A Szovjetunió megtámadásakor ő vezette a hat hadseregből álló Dél Hadseregcsoporthoz, elfoglalta Ukrajnát, majd 1941 végén összeütkezésbe került Hitlerrel, és nyugállományba vonult. Hamarosan azonban reaktiválták, és kinevezték a nyugaton állomásozó német szárazföldi haderő főparancsnokává.

A reumától és krónikus szívelégtelenségtől, valamint attól a valamitől gyötört tábornagy, amit egy tábornok „pszichés beletörődésnek” nevezett, Párizs Saint-Germain-en-Laye nevű elővárosában lakott, ahol általában későn feküdt le, Karl May-westernregényeket olvasott, és látogatóihoz elfogadható franciasággal vagy angolsággal szólt.¹⁰ Egyaránt utálta a telefont és a náci gengsztervilág „barna mocskát”, bár lojális volt Hitlerhez, attól azért nem riadt vissza, hogy „a cseh káplárnak” csúfolja, vagy kedvenc szavajárásával *Quatschnak*, nonszensznek minősítse a Führer parancsait. Törzsfőnökének megfigyelése szerint Rundstedt „akkor lett volna a legboldogabb, ha Poroszország egyedül marad, éppen úgy, ahogy 1866 előtt volt”. A frontalakulatokhoz ritkán látogatott el, az Atlanti Falat „olcsó blöffnek” tartotta. A rábízott hadseregeket egy a millióhoz léptékű térképről szerette vezetni, amelyen a hídfő – illetve mint megtudtuk, az utolsó földdarab Franciaországban, amelyet az ellenség még véd – alig volt nagyobb, mint egy játék kártya. Pesszimizmusa mélyen gyökerezett, és rosszkedvét a legutóbbi tíz nap csak elmélyítette.

Amikor Rundstedt következett szólásra, kiállt „Bubi marsall” helyzetmegítélése mellett.¹¹ A Cotentin-félsziget merev védelme eleve kudarcra ítélt vállalkozás, figyelmeztetett. A sebezhető helyzetbe került német seregeket helyesebb lenne visszavonni Cherbourg erőrendszerezébe. Hitler egyetértése jeleként bólintott, de úgy vélte, a kikötőváros déli megközelítési útjait szintén védeni kell. – Az erődnek ki kell tartania, ameddig csak lehetséges – jelentette ki –, ha lehet, nagyjából július közepéig. – Korábban piros ceruzával húzott már egy vonalat Cherbourg alatt keresztbe a félszigeten, és leszögezte: – Itt kell védekezniük!

Mi a helyzet a szövetségesek további partraszállásaival? – tette fel a kérdést a Führer. Rundstedt valószínűnek tartott még egy inváziót.¹² A Nagy-Britanniából érkező hírszerzési jelentések szerint további ötven hadosztályt vontak össze a második, nagyobb csapáshoz. Éppen ezért a német 15. hadseregből csak egyetlenegy hadosztályt dobtak át Normandiába, a másik huszonegy Pas de Calais térségében maradt, és to-

vábbra is a tengert kémlelte. Mindazonáltal, még ha sikerült is egyelőre Normandiába beszorítva tartani a szövetséges hadseregeket, Rundstedt egyetértett Rommel tábornaggal abban, hogy „lehetetlen mindent megvédeni”. Mindkét hadvezér azt javasolta, ürítsék ki Dél-Franciaországot a Loire vonaláig, mert ezzel lerövidíthetik a német front- és utánpótlási vonalakat, és nagyjából tizenhat hadosztályból álló mozgékony tartalékot képezhetnek a Szajna vonalának biztosítására.

Hitler egy kézlegyintéssel elvetette a javaslatot: – Ott kell kitartaniuk, ahol állnak¹³ – mondta, majd témát váltott. Nagy horderejű dolgok vannak készülöben, közölte, varázslatos dolgok.¹⁴ Az új, sugárhajtású repülőgépek hamarosan uralni fogják az eget. Új tengeri aknákat, amelyeket az elhaladó hajók nyomáshullámai hoznak működésbe, és amelyeket szinte lehetetlen megkeresni és hatástalanítani, már léteznek is ütöttek egy sor szövetséges hajón. A legnagyobb titkos fegyver színre lépése azonban még hátravan. Egészen mostanáig a *Reich* nem rendelkezett megfelelő válasszal a *Vaterlandot* pusztító angolszász bombázókkal szemben: egyetlen német nagyvárosra több bomba zúdulhat huszonnégy óra alatt, mint Nagy-Britanniára a teljes 1943-as esztendőben. Ennek a helyzetnek a gyökeres megváltozása áll küszöbön.

Hitler egykor „elvadult fantazmagóriaként”¹⁵ vetette el a rakétatechnológiát, de 1943 szeptemberében tudósai a Volkswagen egyik gyárában beindították egy saját hajtóművel felszerelt bomba gyártását. A programot a számos műszaki hiba és a gyanított indítóállásokra dobott 36 000 tonna szövetséges repülőbomba késleltette ugyan, a német mérnökök azonban rájöttek, hogy egy könnyű fémrámpánál alig többől álló egyszerű, könnyen mozgatható felszerelés is elegendő a „szárnyas bomba”, valójában robotrepülőgép indításához. A fegyver lényegében olyan volt, mint egy repülő torpedó: hét és fél méter hosszú törzse, rövid, vastag szárnya, kezdetleges torlósugar-hajtóműve és egytonnás robbanófeje volt. Húsz perccel az indítás után érte el Anglia partját, s amikor az üzemanyaga kifogyott, a motor leállt, és a bomba lezuhant. Hitler „cseresznyemagnak” becézte őket.

Az első sorozat, amelyet Nyugat-Franciaországból indítottak kedden kora reggel, csúfos kudarcot vallott: a *Rumpelkammer*- (Lomkamra-) hadművelet keretében elindított első tíz „szárnyas bombából” mindössze négy érte el egyáltalán Angliát, és csak egyetlenegy okozott némi veszteséget.¹⁶ A következő tömeges indítások azonban ígéretesebbnek bizonyultak. Június 16-án délre az elindított 244-ből 73 „cseresznyemag”

érte el a „42. számú célpontot”, más néven Londont. És ugyanazon a reggelen az addig névtelen fegyver a grandiózus *Vergeltungswaffe* (Megtorlófegyver), azaz V-1 nevet kapta. – Terror töri meg a terrort – szeretne mondogatni a Führer. – Minden más ostobaság.

Rundstedt javasolta, hogy a V-1-et alkalmazzák a félmillió ellenséges katona ellen, aki addigra összezsúfolódott a hídfőben.¹⁷ Rommel egyetértett. Hitler odahívatott egy fegyvertechnikai szakértőt, aki elmagyarázta, hogy a robotrepülőgép pontatlansága miatt ropant nehéz vele Londonnál kisebb célpontot eltalálni – a V-1-ekkel a Temzén átívelő Tower hidat vették célba, de a hibahatár tizenöt kilométer, sőt több is lehet. A 42. számú célpont könyörtelen cséplésével, mondta Hitler a tábornagyoknak, „megkönnyítik a béketapogatózást”. Nagy-Britanniát hamarosan megbénítja a pánik, pszichológiai és politikai káoszba süllyed.

Az ebéd kedvéért megszakították a tanácskozást – az örömtelen étkezést néma csendben ülték végig.¹⁸ Két SS-őr állt a Führer széke mögött, miközben ő mohón belapátolt egy tányér zöldsárga rizst – amelyet először megkóstolt az ételkóstolója. Garnírungnak tablettákat és három likőröspohár színes, folyékony orvosságot fogyasztott. A hatvan szövetes repülőgép közeledtének hírére elrendelt légiriadó miatt Hitler és a tábornagyok egy újabb nyomasztó órára lesiettek a zsúfolt óvóhelyre, s ott várták be, míg a riadót végre lefűjták.

16.00 órakor Hitler a gépkocsijához kísérte Rommelt, és közben megígérte, hogy másnap délelőtt látogatást tesz La Roche-Guyon-i főhadiszállásán.

– Igazából mit gondol esélyeinkről a háború folytatására?¹⁹ – kérdezte Rommel szokásos arcátlanságával. Vajon nem jött el az ideje, hogy mérlegeljék a kiegyezést a Nyugattal, talán úgy, hogy együtt fordulnak a bolsevikok ellen?

– Ez a kérdés nem tartozik a maga hatáskörébe. Ezt rám kell hagynia! – csattant fel Hitler. – Törődjön az inváziós frontjával!

A szófukar Rundstedt később velősen így foglalta össze az értekezlet lényegét: „A megbeszélés nem hozott sikert.”²⁰ Ahelyett, hogy a fronthoz még közelebb kerülve Rommel főhadiszállására hajtatott volna, Hitler váratlanul visszamenekült Bajorországba, miután egy eltévedt V-1 nyugat helyett kelet felé indult, és a margivali bunker közelében robbant fel. Kárt alig okozott, de lehetséges merénylők után szaglászó hadbíróági nyomozókat szabadított az érintett alakulatokra. Berchtesgadenba visz-

szárkezve a Führer Rommel gyászos hangulatán siránkozott. A Sivatagi Róka elveszítette volna a tartását? – Manapság csak optimizmussal érhető el bármi – jelentette ki Hitler az udvaroncainak.

Rommel valójában derűlátó volt, ismét elszédítette az úr, akit szolgált. „Képtelen kivonni magát a Führer hatása alól”, írta haza közvetlen környezetének egyik tisztje.²¹ Szombaton vacsora után haditengerészeti összekötő tisztjével, Friedrich Ruge altengernaggyal sétált a château parkjában, hogy a nap eseményeit a gyöngyházfényben fürdő Szajna menti tájat csodálva beszéljék meg. Gyakran vetítettek mozifilmet egy barlang falára a kastély mögött, és az esti csendben odahallatszott hozzájuk a vezérkari tisztek nevetése, akik az aznap esti habkönnyű vígjátékot nézték. Ruge éppen az *Elfújta a szelet* olvasta, és Rommel nagy élvezettel hallgatta meg a történet legújabb fordulatait. Scarlett, Rhett és a pusztulásra ítélt konföderáció sorsában a tengernagy „végtelen számú párhuzamot talált a mi korunkkal”, valamint annak megerősítését, hogy „totális vereség után lehetséges az újjáépítés”.

Rommel visszavonult a lakosztályába, túl az ősrégi csapórács ajtaján meg a ritkasággyűjtemény-szobán, ahol preparált rovarokat állítottak ki vitrinekben, és egy kitömött sólyom is ékeskedett.²² Reggel majd sebtében papírra vet egy „Legdrágább Lu!” kezdetű levelet Margivalról és az új V-1-hadjáratról. „A nagy hatótávolságú csapásmérés hatalmas megkönnyebbülést hozott nekünk – közölte feleségével. – A Führer roppant szívélyes volt, és jó hangulatban találtuk. Tisztában van a helyzet súlyosságával.”

Hiába volt a hétfői munkaszüneti nap hajnala, a légvédelmi ütegek személyzete készséggel állt a 42. számú célpont térségében, és a délkeleti égboltot lesté, mikor bukkan fel a jelenés, amelyet hamarosan a bűgöbögár, a pokol vérebe, a zúgó bomba, a rakétaágyú és a fej nélküli lovas csúfnéven, vagy egyszerűen a fogóként emlegettek.²³ A hét korábbi napjain bizonyos tüzekek fennhangon dicsekedtek több olyan repülő objektum lelövésével, amelyet ők német bombázónak véltek, de amelyekről akkor már tudták, hogy pilóta nélküli robotrepülőgépek, amelyeket arra terveztek, hogy aláhulljanak az égből. Ez a vasárnap június 18., Waterloo napja volt, és London templomai zsúfolásig megteltek hívekkel, akik részt akartak venni az ünnepélyes megemlékezésen a Brit Hadserég 1815-ös, Napóleon fölött aratott győzelméről, és ismét Isten segédmeért akartak folyamodni.

A Birdcage Walkon (a Madárkalitka sétányon) álló Wellington-kaszárnya Guards Chapeljében (Gárdakápolna) – a manapság St. James's Park néven ismert egykori sertéslegelővel és leprateleppel szemben – a teli torokból rázendítő gyülekezet elharsogta a teadumot, és készült, hogy magához vegye az úrvacsorát, amelyben Maidstone püspöke részesíti őket.²⁴ „Minden angyalok hozzád kiáltanak – énekeltek –, a mennyhez és benne minden hatalomhoz.” 11 óra 10 perckor abból a mennyből mind hangosabban hallatszott valami zavaró morgás. Ernest Hemingway hallotta Dörchester hotelbeli lakosztályában, ahol éppen bourbonnel locsolt palacsintát készített hajdinalisztból. Az ablakból kitekintve kereste a sugárhajtómű árulkodó „fehéren izzó segglyukát”. Hallották a gyalogosok a Parliament Square-en, és fejüket karjukkal takarva a földre hasaltak. Clementine Churchill, a miniszterelnök felesége hallotta a Hyde Parkban, ahol éppen látogatást tett annál a légvédelmi ütegnél, amelynél Mary lánya önkéntesként szolgált. A Guards Chapel-i gyülekezet is hallotta, de folytatta az éneklést.

Azután nem hallottak semmit – minden hang közül ez a legremlétesebb –, amikor a hajtómű leállt, abban a bizonyos hördönnyásban kilobbant a tűz, és a fekete, kereszt alakú valami lezuhant.²⁵ Átütötte a kápolna vasbeton födémét, majd fehér porfelhőt szétfúvó légnyomáshullámmal felrobbant. A detonáció falakat döntött ki, támpilléreket repített ki a helyükről, és letépte a leveleket a St. James Park fáirol. Négyszázhatvan méter magas füsttölcsér emelkedett a romba döntött középhajó fölé, és a romok három méter mélyen borították el a padokat, az oltáron viszont még mindig csöpögött a viasz hat gyertyáról, és ott állt a püspök sértetlenül. Százhuszonegy másik ember azonban életét vesztette, és még sokkal többen megsebesültek. A gárdaezredek több száz év háborúiban összegyűjtött 2000 díszablája porrá zúzva keveredett a romok közé, bár egy Viktória királynő által adományozott mozaik épségben maradt: „Légy te hűséges mindhalálig, és én megadom neked az élet koronáját.”

Clementine Churchill hazarohant, hogy riassza a miniszterelnököt, aki még ágyban fekvé olvasta az elé terjesztett hivatalos iratokat a Downing Street 10.-ben.²⁶ „A Guards Chapelt – tájékoztatta férjét Clementine – porig rombolták.” Churchill a Birdcage Walkra sietett, és nézte, ahogy a mentőosztagok kiássák a halottakat. Mások mellett a Coldstream Gárda zenekarának több muzsikusát is megtalálták az egyik oldalkarzat romjai között. Még mindig hangszereiket markolták, mint

valami panoptikumi csoportkép alakjai. Ők bizonyosan hűek maradtak mindhalálig. Churchill könnyezett.

Aznap délután elhajtattott Bushy Parkba, és felszólította Eisenhower, kettőzze meg a szárnyas bomba elleni erőfeszítéseket.²⁷ Vasárnap este írott feljegyzésében megparancsolta, hogy a *Crossbow* (Számszerű) fedőnévű célpontoknak, amelyek közé a V-1 indítási zónáit, a robotrepülőgépet raktározó depókat és általában az ehhez a fegyverhez kapcsolható létesítményeket sorolták, „legfőbb prioritást kell biztosítani, kivéve a folyó harc sürgős igényeit”. Ezzel együtt a legutóbbi hat hónapban a légierők már addig is több mint 30 000 csapásmérő bevetést repültek, és négy Eiffel-toronnak megfelelő súlyú bombát dobtak a *Crossbow*-célpontokra, abbéli igyekezetükben, hogy kizsigereljék a robotrepülőgép-programot, amelyről a szövetséges hírszerzés tudta, hogy a németek éppen felfuttatják. Egyes indítóállásokat negyvenszer vagy még többször is bombáztak, mielőtt az elemzők felismerték, hogy a V-1 a nehezen megfogható mozgatható állványokról is indítható. A közvélemény ontotta a szárnyas bomba legyőzésére hivatott ötleteket: kötött léghajókról kilőtt szigonyok, óriási lepkehálók, karbolsávvá töltött lövedékek. Egy hazafi felajánlotta, hogy megátkozza a V-1-et indító német katonákat.

A következő hetekben hagyományosabb jellegű *Crossbow*-elleneszközöket alkalmaztak, változó sikerrel.²⁸ London előterébe 2000 légvédelmi záróléggömböt telepítettek, abban a reményben, hogy földhöz rögzítő drótköteleik röptükben szedik le a nekik repülő robotrepülőgépeket. A német mérnökök válaszul *Kuto-Nasent*, a drótkötél elvágására hivatott élet szereltek a V-1-ek szárnyaira. A vadászpilóták megtanulták, hogyan lehet 20 milliméteres gépágyúikkal lelőni a V-1-et – 700 kilométeres sebességével a RAF Tempest meg tudta előzni a robotrepülőgépet –, sőt egyesek rájöttek, hogyan kelthetnek gépük szárnyával olyan erős légörvényeket, amelyek uralhatatlan zuhanásba taszítják a V-1-et. Bár a V-1-et nyolcszor nehezebben lelőhetőnek tartották földi légvédelmi löveggel a német bombázóknál, a nagyobb mélységű védelmi övezet kialakítása érdekében több mint 1000 ágyút és gépágyút telepítettek át Nagy-London légvédelmi rendszeréből a délkeleti partvidékre 23 000 tüzérrel, 60 000 tonna lőszerrel és a szükséges radarokkal együtt. A délkeleti Sussexet és Kentet kezdték Bomba fasorként emlegetni.

Eisenhower „legfőbb prioritást” biztosító rendelkezése heves ellenérzést váltott ki a légierők főnökeiből, akik inkább a német nagyvárosok, olajipari létesítmények és más stratégiai jelentőségű célpontok szakadat-

lan bombázását szerették volna folytatni.²⁹ A parancs azonban érvényben maradt: a következő két hónapban az összes harci bevetés negyedét *Crossbow*-célpontok ellen hajtják végre, és a repülőkatonák 73 000 tonna bombát dobnak le – újabb nyolc Eiffel-torony súlyának megfelelő mennyiséget. A bombázó légierőnek ez a hatalmas arányú átirányítása csekély hatást gyakorolt a robotrepülőgép-indítások számára, jellemzően még mindig száz V-1-et indítottak minden egyes nap a 42. számú célpontra. Kevesen vonhatták kétségbe, hogy az a legjobb megoldás, ha a szövetséges hadseregek lerohanják Északnyugat-Franciaországnak azt a részét, amelyet akkoriban Rakétalöveg partnak neveztek. „Komoly elismerés illeti az ellenséget, amiért kifejllesztette a háború egyik minőséget képviselő fegyverét – ismerte el az Egyesült Államok Hadászati Légierőinek hadműveleti naplója. – Az emberek kezdenek kissé ijedősek lenni, és akkor is ugranak, ha csak egy ajtó csapódik be.”

Egy brit tanulmány számítása szerint „az átlagos londoni” arra számíthatott, hogy havonta egyszer egy V-1-es robbanásának 800 méteres körzetén belülre kerül.³⁰ Ez a valószínűség „nem tűnt túlzottan riasztónak”. Kevés londoni látta így. A V-1-esek robbanásai dolgozókat szívtak ki munkahelyük ablakán, családanyákat hamvasztottak el a fűszeresnél, és a parkok padjain ülő nyugdíjasokat mészároltak le. Egy főhadnagy, aki az egyik kórházban lábadozott, amely szárnyasbomba-találatot kapott, azt írta feleségének, hogy a légnyomás „átnyomult a falakon, és körülvevett, megragadott, belénk hatolt, és félrehajított minket”. A tiszt bevallotta, „jobban féltém, mint egész korábbi életemben bármitől”.

A főváros autóbuszain hamarosan nem maradt ablaküveg.³¹ Házak tízezrei dőltek romba. „A legborzalmasabb dolog az égő faanyag hangja volt – számolt be egy szemtanú –, az a ropogó, rosszindulatú zaj, mintha sok kis ördög nevetett volna”. Eisenhower egyik, Mamie-nek küldött levelében elpanaszolta, hogy egy délelőttön tizenkilencszer kényszerült leóvóhelyre a Bushy Parkban. Amikor a St. James Színház egyik előadása közben V-1-es morgása hallatszott, valaki a törzsközségségből azt dünyögte: – Micsoda hitványság: egy ilyen förtelmes kis bohózat közben elpusztulni!

Egyre kevesebben voltak hajlandók vállalni a kockázatot.³² Augusztusra másfél millió londoni hagyta el a fővárost, többen, mint a *Blitz* az angliai csata alatt. A Nagy-Britanniára végül kilőtt, összesen 10 492 V-1 közül nagyjából 4000-et pusztítottak el a vadászipülő, a záróléggömbök és a légvédelmi tüzéség, míg számos további letért kijelölt

pályájáról, vagy idő előtt lezuhant. Körülbelül 2400 azonban eltalálta Nagy-London, megölt 6000 embert, és súlyosan megsebesített további 18 000-et. (A Tower hidat egyetlenegy sem találta el.) Amint egy brit hivatalos történeti monográfia megállapítja: „A londoniak számára ez legalább olyan súlyos megpróbáltatás volt, mint bármelyik másik, amelyet az egész háború alatt kiálltak.”

MILYEN KÖNNYŰ KÍSÉRTETET CSINÁLNI VALAKIBŐL

Bayeux-tól nyugatra a normandiai felföld azt a görcsös képet mutatta, amelyet a kelta földművesek oly jól ismertek már jóval az előtt, hogy a rómaiak végigmaszíroztak Gallián.¹ Az évszázadok folyamán tízezer apró legelő alakult ki a mészkövön és a prekambriumi kristályos palán, köztük ökrös kordé szélességű mélyutakkal, körülöttük kerítésként pedig embermagasságú sövényekkel, amelyekben a nedves, zsíros földben mélyen gyökerező galagonya- és málnabokrok között dúsan tenyészett a farkasbab és az ibolya. E terep erdős környezetre utaló nevét – *bocage*, amely a francia értelmező szótár szerint ligetet vagy „kellemesen árnyékos erdőt” jelent – meghazudtolta a klauszrofóbiás valóság, amelyet egy gyalogos katona „a sövények Getsemáne-kertjének” nevezett. Az olyan csendes-óceáni veteránokat, mint Collins tábornok, Franciaországnak ez a dzsungelszerű sarka Guadalcanalra emlékeztette.

– Nem tudtam elképzelni a bocage-t, amíg nem láttam – mondja majd Omar Bradley a háború után.² A képzelőtehetségnek ez a kudarca valójában hadvezetési kudarc volt: a szövetséges tábornokok bőségesen kaptak előzetes figyelmeztetést, sőt már Caesar is azt írta a sövényekről, hogy „olyan erődített védvonalat kínálnak, mint egy fal, amelyen nemcsak átmenni, de tekintetünkkel áthatolni is lehetetlen volt”. A közelebbi múltban, egy 1943 augusztusában Franciaország topográfiai viszonyairól készített katonai felmérésben két tucat fénykép szerepelt „a normandiai bocage-ról”, április közepén az 1. hadsereg parancsnokságának egyik jelentése leírta „a töltések közé zárt, bozótokkal tarkított mezőket”, és azt tanácsolta, „érdemes komoly figyelmet fordítani a bocage-vidéken vívott harcban” alkalmazandó harcászati eljárásokra. Egy huszonegy négyzetkilométeres földdarabról készített légi fényképeken körülbelül 4000, sövénnel kerített parcellát sikerült megszámlálni. Csakhogy, akárcsak az észak-afrikai és a szicíliai partraszállás előtt, az ellenség védte part

elfoglalásának problémáiba belefeledkezett hadműveleti tervezők kevés figyelmet szenteltek a dűnéken túl vívandó harcnak. „A végtelenségig gyakoroltatták velünk a parti védművek megrohamozását – írta utóbb egy zászlóaljparancsnok –, de egy nap nem sok, annyit se fordítottak a parti sávon túli terepre, amely cseppet sem volt könnyebben járható, vagy rejtett kevesebb veszélyt.”

Most ez a nehezen járható, veszélyeket rejtő terep csúfolta meg az 1. hadsereg időszámvetését. Amint azt Rommel megjósolta, az amerikai csapatok június 18-án kora reggel elvágták a Cotentin-félszigetet, miután a 9. gyaloghadosztály két, nyugati irányba előretörő ezrede Barneville közelében kijutott a tengerpartra. Ezután Collins VII. hadtestének három, egymás mellett támadó hadosztálya harcolva megindult a huszonegy kilométerre fekvő Cherbourg felé. Délről a 29. hadosztály parancsnoka június 17-én azt jelentette, „Úgy érzem, hamarosan eljutunk St. Lôba.”³ Sajnos nem jutottak el. Habár már csak alig nyolc kilométer választotta el az amerikaiak első vonalától, a kulcsfontosságú város még további egy hónapig elérhetetlen maradt.

A harcokcsiszázadok ekkoriban azt jelentették, hogy 2300 méter előrenyomulás jellemzően tizenhét tonna lőszert igényelt, mert ennyivel tudtak réseket lőni a haladásukat akadályozó, nagyjából három tucat sövénybe, amelyek mindegyikét úgy védte az ellenség, mintha erősségének fellegvára volna.⁴ „Egytől egyig mindegyik az eleven tűz fala volt – írta a 30. gyaloghadosztály egyik katonája –, és a nyílt mezők közöttük belőtt területek.” Egy tiszt megfigyelte, hogy „az ellenség lehet három méterre, mégsem vesszük észre. Képes köpéstávolságig folytatni a harcot.” Ez a már-már meghitt közelség semlegesítette a szövetségesek légi és tüzérségi fölényét. „Mesterlövészek lapultak mindenütt – számolt be Ernie Pyle –, a fákon, az épületekben, a roncskupacokban, a fűben. Főként azonban a magas, bozótos sövényekben.” A SHAEF egyik dokumentuma szerint az ügyes német puskás lövészre a jutalmak mozgó skálája várt: „10 hullá – 100 cigaretta, 20 hullá – 20 nap szabadság, 50 hullá – 1. osztályú Vas-kereszt és ajándék karóra Himmlertől.”

Az ellenség páncélosai, tüzérsége és heves kézfegyvertüze egyre életveszélyesebb helyé tette Nyugat-Normandiát.⁵ Louis Simpson, a költő-gyalogos, leírta a német géppisztolyok „rövid, bársonyosan sima sorozatait”, és hozzáfűzte: „A lövedékek gonoszul dorombolnak.” Egy katona, akinek nem nagyon akaródzott átvágni a nyílt legelőn egy parasztházhoz, ezt írta: „Fekszem a fűben, és azt latolgatom, vállaljam-e a kockázatot.

Igen-nem, igen-nem.” Ezen „a roppant veszélyes földön”, ahogyan Ernie Pyle nevezte, egy fegyvertől sem féltek jobban, mint az aknavetőtől, amelyet egy katona így jellemzett: „Lágyan csiripelő süvítés, magasan a levegőben, mint egy távoli pacsirta, vagy egy olcsó játék síp, aláhulltában erőtlen és pajkos.” Normandiában négy amerikai gyaloghadosztály véres veszteségének 70 százalékát aknagránát repesze okozta, és a lövedékek parabolikus röppályáját a vető csövéig visszakövetni képes radar harctéri alkalmazhatóságára még hónapokat kellett várni. A közlőről vívott harc kihegyezte az állati érzékelést. Sok más puskás gyalogoshoz hasonlóan Simpson is egy bizonyos szag után szimatolt, „amelyet fokozatosan azonosítottunk Németországgal. Kolbász- és sajtszagnak a penészes ruha és eszmék bűzével alkotott elegye volt ez. Bizonyos eszmék bűzlenek. Minden német lövészgödör [...] a filozófiájuk szagát árasztja.”

A harcok szüneteiben fehér rongyokat lobogtató francia civilek rohantak tyúkólaikhoz, összeszedni a friss tojásokat, amelyeket 8 centnek megfelelő darabáron adtak el a GI-oknak.⁶ Hamarosan már a tyúkólat is rommá lőtték, a robbanások a baromfikat „felkenték a falra, mint megannyi vakolatdarabot”. Normandiában csaknem 400 000 épület romboltak le vagy rongáltak meg súlyosan. Az állatállományból egyebek mellett 100 000 tehén pusztult el. Merev lábbal, mint a fából faragott játékok, heverték mindenfelé, csordaszám temették őket a buldózerek. Sok települést porig romboltak, egy leírás szerint „mintha valaki egy gigászi gereblyével kaparta volna le őket a föld színéről”. A pilóták jelentették, hogy a téglaport vörösre színezte a füstöt. Saint-Sauveurben „nem akadt egyetlen épségben álló épület sem”, tudósított Don Whitehead. Egy szanitéc Indianában élő családjának beszámolt egy lerombolt faluról, amely „elhagyatott és csendes volt. Nem az a csend honolt ott, amelyet ismeretek, hanem egyfajta mélységes és nyomasztó csend.”

Minden egyes harcban elfoglalt település, ahogy minden egyes sövény is, újabb halottakat, sebesülteket és eltűnteket adott hozzá a veszteséglistához, amely az *Overlord* első két hetében egyedül az amerikai 1. hadseregnél naponta meghaladta az 1800 főt, más szóval 47 másodpercenként elesett, megsebesült vagy eltűnt valaki.⁷ Egy francia ápolónő olyan sebesült férfiakról számolt be naplójának, akik „fehérek, mint a lepedő, orrlukuk átjárhatatlan, szemük kifordult. Széles, vérző, tépett sebek, többszörösen törött végtagok, belső sérülések, arcok cafatokban.” A harctéri idegkimerülések esetek – ezt a szakkifejezést alkották Tunéziában a téves „gránátsokk” elnevezés helyett – számának hirtelen ugrás-

szerű növekedése tükrözte a bocage-hadviselés ideg feszültségét. Július közepére az ilyen neuropszichiátriai esetek alkotják majd a 21. hadseregcsoporthoz gyalogsági veszteségének egynegyedét, közülük a legsúlyosabbak „mint az űzött állatok, kuporogtak” a zászlóaljsegélyhelyeken. Az 1. hadsereg augusztus elejére több mint 500, gyanított „S. I. W.” – *self-inflicted wound*, azaz öncsonkítási – esetet is vizsgált majd, jellemző módon kézifegyverből leadott lövés okozta sebet a katona sarkán, láb- vagy kezujján. „Elégettünk egy remek hadosztályt La Haye-du-Puits község elfoglalása közben – írta egy alezredes. – 100 ilyen község található innen Párizsig. Van 100 rájuk áldozható hadosztályunk?”

Nem volt mit tenni, tovább kellett döngölni az ajtót. „Háborúban a dolgok mindig zavarba ejtők és rejtelmesek – írta Pyle. – Guggoltam ott, egy összezavarodott fickó barnában, a más összezavarodott fickókból álló vékony vonal részeként.”⁸ Keith Douglas százados, egy észak-afrikai brit veterán és talán a második világháború legszívbe-markolóbb hangú költője, azt írta a gyilkolásról: „Milyen könnyű kísértetet csinálni valakiből.”

És milyen könnyű kísértetté válni: Douglas Bayeux-től délre esett el, egy olyan vékony aknavetőgránát-repesz ölte meg, hogy a teste látszólag sértetlen maradt. „A sövény tövében temettem el, közel a helyhez, ahol hősi halált halt – írta egy tábori lelkész. – Mélyen megérintett, amikor ott álltam egy szál magamban, és a sír fölött felolvastam egy rövid részt a Szentírásból.”

Csak a legélesebb szemű megfigyelő észlelhette volna a barométer halvány rezdülését június 18-án, vasárnap éjjel.⁹ Az Izland felől közeledő hidegfront és egy labilis, alacsony nyomású mediterrán légtömeg ellenére a SHAEF meteorológusai több napra derült eget és nyugodt tengert jósoltak az inváziós partszakasz térségében, ami megfelelt a szelíd nyári évszakban szokásos időjárásnak. A *Csatornai kalauz*, a normandiai partvidék közelében hajózó tengerészek bibliája, zéró közeli értékre becsülte a szélvihar valószínűségét júniusban. Egy másik elemzés, amelynek készítői 1870 óta minden megörökített vihart számításba vettek, háromszáz az egyhez tették az esemény valószínűségét.

Akkor már kétszáznál több hajó fordult meg naponta az inváziós horgonyzóhelyeken.¹⁰ Habár a partok feketéllettek a katonáktól és a gépektől a D-nap óta kirakott 218 000 tonna hadianyag 30 százalékkal elmaradt a tervezett mennyiségtől. Zúrzavar uralkodott mind a túlsúfolt brit ki-

kötőkben, mind a „Túlsó Parton”, ahol a hajók kapitányai gyakran nem a megfelelő partszakasz előtt vetettek horgonyt, teherjegyzekek tűntek el, és csónakon érkező ingerült tisztek jártak hajóról hajóra, akik minden egyes vízi jármű rakományáról részletes jelentést követeltek. Fölöslegek halmozódtak fel: az egyik hadtápraktár azt jelentette, hogy 11 000 seprűt, 13 000 nyeles felmosót, 5000 szemétdödröt és 33 000 rizsma (33 000 000 ív) stencilpapírt szállítottak le neki. Akadt tiszt, aki hangosan fohászzkodott: – Kérem, ó, kérem, ne küldjenek több olyan dolgot, amire semmi szükségem!

Sokkal gyakoribb volt azonban a hiány, a tájolótlól és a rohamsisakra húzható álcahalótlól az ásóig rengeteg mindenből.¹¹ Bradley seregtestjeinek sürgősen kellett volna további 6000 M7 puszkagránát-kilövő toldat. Tizenkilenc hajóról több ezer tonna rakományt hordtak ki a partra nagy összevisszaságban, mert sürgősen meg kellett keresni néhány száz csomag térképet. A bocage-ban semmire sem volt olyan égetően szükség, mint 81 milliméteres aknavetőlőszerre. Mivel a horgonyzóhelyen nem találtak elegendőt, kétségbeesett szükségmegoldásként lefoglalták szinte a teljes, bármilyen típusba tartozó aknavetőgránát-készletet az Egyesült Királyságban. Hamarosan 145 000 tonna várakozott a francia partok előtt, és katonák túrtak végig minden rakteret a megfelelő lőszerfajta keresve. Ezzel együtt is szigorú lőszer-felhasználási korlátozást rendeltek el nyolc hadosztálynál. Az 1. hadsereg június 15-én a tábori tüzérségnél is komoly korlátozásokat vezetett be, mert egyes ütegek, amelyeknek az előzetes számítások szerint 125 gránátot kellett volna ellőniük naponta, négyszer annyit használtak fel mindössze tizenkét óra alatt.

Úgy látszott, a megváltás a tengerből nő ki az Omaha és a Gold part előtt, ahol egy pár gigantikus „mesterséges kikötő” öltött alakot kétesztendő aggályos titoktartás mellett végzett tervezés után.¹² A Nagy-Britanniában valaha megkísérelt legnagyobb szabású építési vállalkozások egyikének keretében 20 000 munkás 100 millió (akkori) dollárnak megfelelő költséggel állította elő a kikötő alkotóelemeit, másik 10 000 pedig ekkor noszogatta át és állította helyére a kész elemeket hatalmas vontatókötelek, horgonyláncok és 160 vontatóhajó segítségével. Teljes elkészültekor mindkét mesterséges kikötő, a Mulberry (Faep) A és a Mulberry B – az amerikai és a brit – Gibraltár vagy Dover kikötőjének kapacitásával rendelkezik majd. Egy sor más újdonság mellett homokballasztal megrakott régi hajókat indítottak útnak skóciai kikötőkből Normandiába, az „önfeláldozás végső útjának” nevezett vállalkozás keretében.

Akadtt közöttük kiöregedett teherhajó, ódon, lapátkerekés gözös és ősrégi csatahajó, mint a brit *Centurion* és a francia *Courbet*, amely árbocán hatalmas trikolórral indult utolsó útjára. Öt és fél méter mélységben, a parttal párhuzamos sorban süllyesztették el őket, így belőlük alkották meg a Gooseberrynek (Egres) nevezett hosszú hullámtörő gátakat.

Az öngyilkos flottát 146 óriási, egyenként 6000 tonna vízkiszorítású süllyesztőszekrénnel, keszonnal egészítették ki.¹³ A keszonokat úgy vontatták át a La Manche csatornán, mintha úszó bérházakat kötöttek volna a vontatóhajók mögé, majd a Gooseberryk közelében süllyesztették el őket kiegészítő hullámtörőnek. Átszállítottak a normandiai part előterébe tizennyolc és fél kilométer úszó kikötőhidat és hídvéget. Az utóbbiakat a dagály emelkedésének és visszahúzódásának megfelelően emelhető és süllyeszthető teleszkópos lábbal szerelték fel. Mindent belészámítva kétmillió tonna anyagot építettek bele a két Mulberrybe, egyebek között tizenhétszer több betont, mint amennyiből az 1920-as években a Yankee Stadiont megépítették. A kétkedők már előre károgtak – „egyetlen vihar elmosza az egészet”, figyelmeztetett John L. Hall ellentengernagy, az Omaha part rangidős tengeri medvéje –, de a Mulberry A június 16-án fogadni kezdte a rakományokat. A Liberty típusú és más, hasonló nagyságú hajók ettől kezdve 900 méterrel a part előtt rakodhattak, és az LST-eket egy óránál rövidebb idő alatt üríthették ki. Úgy látszott, az *Overlord*-hadművelet tengerpartjain végre átvette az uralmat a rend és a józan ész.

És akkor, mintha csak a tenger megzabolázásán szorgoskodókat akarták volna megdorgálni, a régi istenek felemelték tiltakozó szavukat. Az a remegő barométer minden átmenet nélkül esni kezdett, szürke záporfrontok és a viharossá erősödő szél mind magasabb hullámokat zúdítottak a nyílt, védtelen partra, s kitört nyolcvan év leghevesebb júniusi szélvihara.¹⁴ Június 19-én hétfőn a délelőtti közepére a HMS *Despatch* 8-as erősségű – több mint 74 kilométeres – szeleket mért, és másfél méternél magasabb hullámokat. Horgonyok vonzózódtak odébb, vagy akadtak be a fenéken oda, ahova nem kellett volna, kötelek pattantak el, a Mulberryk légvédelmi lövegállásaiból kimenekítették a személyzetet, miután a hullámok elsodorták a korlátokat és a járópallókat. Kedden a vihar ádázabbra fordult, háromméteres hullámok söpörtek végig a csatornán. A Gooseberry hullámtörők mentén a vízre öntött olaj nem csilapította sem a tengert, sem az idegeket. „A vihar folytatódik, ha lehet, még hevesebben, mint ezelőtt – írta egy brit tengerész főhadnagy. – Jelentős az elsodrás veszélye.”

És el is sodorta őket a tenger, kikötőhidat kikötőhid után, és hídvéget hídvég után.¹⁵ Az acélon csikorgó acél zaja még a szél bömbölésén át is hallatszott. Elszabadult vízi járművek ütköztek az úszó kikötőhidaknak, hiába káromkodtak rájuk ordítva, sőt adtak le figyelmeztető lövéseket is a Mulberry A-t üzemeltető haditengerészek. Három tucat – egyenként hatvan méter hosszú és közel négy méter széles – úszó acél hullámtörő közül huszonöt szakadt le horgonyköteleiről, és dülta végig az Omaha part előtti horgonyzóhelyet. Pörölyként törő-zúzó hullámok hét hajó gerincét törték el az Omaha part Gooseberry hullámtörősorában, köztük a jó öreg *Centurion*ét is, és sok betonkeszon meghasadt, sőt összetört. A vészjelzések minden hullámhosszat túlterheltek, és száz hajókürt meg gőzsíp panaszos süvöltése fokozta a fültépő lármát. „Gyalázatos időszak ez, amit most átélünk”, örökítette meg Ramsay tengernagy a naplójában június 21-én, szerdán.

Nyolcvan óra elmúltával megtört a gonosz varázs.¹⁶ „A sivítás elnyújtott sóhajjá szelídült – írta egy szem- és fültanú. – Nyugaton az égbolt egy hasadékaiban megjelent valami kék.” A 7-es erősségű szellőkések még szerda délután is folytatódtak, de a Nagy Vihar megcsendesedett, elvégezte pusztítását. „Még egy ezergépes bombatámadás sem tudott volna ekkora kárt okozni”, állapította meg a haditengerészet egyik műszaki mentő tisztje. Nyolcszáz, mindenféle nagyságú vízi járművet vetett partra a vihar, közülük egy kis tartályhajót egészen be a dűnék közé, és további több tucatot elsüllyesztett. A Fox Redtől a Dog Greenig az Omaha part összes kijáratát eltorlaszolták a roncok. A tengerbe vészett nem egészen négy kilométer, csuklósan összekapcsolt acél kikötőhid, amit éppen Normandia felé vontattak Angliából, amikor a vihar kitört.

A Mulberry A teljes egészében elpusztult, darabjai a partra vetődtek, vagy hordalékként hánykolódtak szanaszét az egész Szajna-öbölben.¹⁷ Egyes részeket még megmentének a Mulberry B kiegészítésére, amely nem szenvedett olyan súlyos sérüléseket, mert homokpadok is védték, és – a britek szentül hitték – azért is, mert a Gooseberry hullámtörőjének hajóit nagyobb gonddal helyezték el, mint a jenki az övéiket. Mindettől függetlenül Ramsay alaposan leszólta a Mulberryket – „még annál is rettenetesebb torzszülöttek, mint amire számítottam” –, míg Hall tengernagy így minősítette őket: „A munkaerő, az acél és a felszerelés legnagyobb pocskolása [...] a második világháború bármely hadműveletében.”

A Mulberry B végül hasznosnak bizonyult.¹⁸ Július közepére befejezték az építést – Port Winston néven vált közismertté –, és a nyár végére

Nagy-Britannia anyagi utánpótlásának majdnem fele a mesterséges kikötőn át érkezett Franciaországba. Pillanatnyilag azonban a természeti csapás 140 000 tonna utánpótlás és 20 000 jármű kirakását akadályozta meg. Montgomery június 22-én este úgy értékelte a helyzetet, hogy a szövetségesek erő-összpontosítása „legkevesebb hatnapos késedelmet szenvedett”, s ezt a lemaradást július végéig nem sikerült ledolgozni. A 2. hadsereg a tervezettnél hárommal kevesebb partra tett hadosztályal rendelkezett, ami pedig késleltette a Caen elleni támadás felújítását. Rommel is kihasználta a viharos időjárást, és tovább erősítette a szövetséges hídfővel szemben álló csoportosítást. A harcoló csapatok olyan hangosan követelték a löszert, hogy kézigránátot repülőgépen szállítottak Nagy-Britanniából, Bradley pedig parancsot adott nyolc kisebb, part menti forgalomban használatos hajó szándékos partra futtatására, hogy a gyorsabb kirakodás érdekében lyukakat vághassanak az oldalukba.

Most, hogy a partokon ismét megbomlott a rend, Cherbourg elfoglalása még sürgetőbbé vált.¹⁹ Az 1. hadsereg parancsnokságának egyik tanulmánya arra figyelmeztetett, ha nem szerzik meg gyorsan a kikötőt, csak tizenhatalnál nem több szövetséges hadosztály anyagi ellátása biztosítható, ezt a hiányt kihasználva pedig az ellenség „elbírhathat velünk”. Úgy vélték, Cherbourg egymaga képes akár harminc harcoló hadosztályt is ellátni. Nem csoda, hogy Eisenhower törzse ekkor már „a világ legfontosabb kikötőjének” minősítette.

Az évszázadok folyamán Cherbourg városát számos súlyos csapás érte.²⁰ Angliához való közelsége miatt az ősellenség 1295-ben, 1346-ban és 1418-ban is kifosztotta. 1758-ban egy angol hajóraj minden francia hajót felgyújtott a kikötőben, és lerombolta az erődítményeket. A város nagysága és jóléte lassan éledt újjá. Bonaparte földi maradványai 1840-ben Szent Ilonáról, útban Párizs felé Cherbourg-ba érkeztek meg, s az esemény hatására mozgalom indult, hogy a város nevét változtassák Napoléonville-re. Egy lovas szobron kívül semmi se lett az egészről. A téli viharok még Vauban, a nagy hadmérnök kikötőbővítési vállalkozását is majdnem megghiúsították. A hullámtörő gátat csak a harmadik próbálkozásra sikerült megépítenie, amikor hidraulikus cementtel egymáshoz kötött hatalmas gránittömböket használt. 1912 áprilisában az RMS* *Titanic* Cherbourg-ból futott ki szerencsétlen első útjára. Egy kö-

* RMS: *Royal Mail Ship*, Királyi Postahajó, azaz gyors óceánjáró személyhajó. (A ford.)

vetkező kikötőbővítéssel, amelyet az első világháború után német jóvátételből finanszíroztak, építették meg azokat a kikötőhelyeket, amelyeket más nagyszerű atlanti óceánjárók használtak a két világháború között. Rommel és hadosztálya bosszúálló örömmel foglalta el ezeket a dokkokat és a kikötő többi részét 1940-ben.

Cherbourg most ismét ostrom alá került.²¹ Június 21-én késő estére Collins VII. hadtestének három hadosztálya küzdött nagy erőfeszítéssel előre magát a várost övező meredek dombkoszorún kiépített beton- és tábori erődítések között. A francia parasztok rózsát dobtak a GI-oknak, akik kéthetes szakállt és kosztól megmerevedett egyenruhát viseltek. A katonák „rettenetesen szánivalónak látszottak – írta Ernie Pyle –, amint fegyverrel a kezükben lopakodtak előre a halállal terhes utcákon egy idegen, romokban heverő városban, egy távoli országban, a zuhogó esőben”. Az Egyesült Államok Hadseregének hangszórós teherautói Strauss-keringőket játszottak, hogy felkeltsék a nosztalgia érzését az ellenség katonáiban, miközben megadásra szólítják fel őket. Ezt a taktikát nevezték disznócsalogatásnak. A *bum fodder* („seggabrak”, azaz WC-papír) kifejezést lerövidítve „*bumfnak*” nevezett, megadásra felhívó röplapok bőséges élelmezést ígértek, és olyan fonetikusán írott kiejtési segédletet kínáltak, mint *Ei sörrender* (*I surrender*, Megadom magam), *Wen ken ai tek a bahs?* (*When can I take a bath?* Mikor fürdhetek meg?), *Sam mor koffi, plies* (*Some more coffee, please*, Kérek még egy kis kávét), valamint *Senks for se siggarets* (*Thanks for the cigarettes*, Köszönöm a cigarettát).

Az amerikai ultimátum válasz nélkül járt le június 22-én, csütörtökön reggel 9 órakor, éppen akkor, amikor a Nagy Vihar alábbhagyott.²² Röviddel dél után ötszáz szövetséges vadászbombázó lőtte fedélzeti fegyvereivel és bombázta felrántásos technikával kilencven méter magasságból a várost, majd négyszáz közepes bombázó támadta egy órán át. A makacsul ellenszegülő német gyalogosokat Sherman harckocsik taposták el, és péntekre mind a három amerikai hadosztály behatolt a városba keleti, nyugati és déli irányból fehér foszforos gránátok, hordtáskába előre csomagolt robbanótöltetek és lángszórók segítségével. A városközpontba behajtottak egy lovat, nyergében egy odakötözött német hullájával, és a hullára tűzött kartonlapon ezzel a szöveggel: „Kurafiai! Mind így végzitek!”

Az Ultrával megfajított egyik rádióüzenetben a helyőrségparancsnok altábornagy, a Karl-Wilhelm von Schlieben nevű hivatásos bokacsattog-

tató azt jelentette Rommelnek, hogy 21 000 fős védőserege dolgát 2000 sebesült nehezíti, a csapatok „bunkerbénultságtól” szenvednek, és „halálosan kimerültek”.²³ Habár Cherbourg még kéthavi élelemkészlettel rendelkezett, beleértve az ott összeterelt 5000 tehenet, az a kísérlet kudarcba fulladt, hogy négy tengeralattjárón 80 tonna lőszert juttassanak be a városba. Rommel június 25-én, vasárnap 13 órakor kelt válasza nem nyújtott vigaszt: „Az utolsó töltényig folytatják a harcot a Führer parancsának megfelelően!”

Schlieben gyötrelmei meghatványozódtak.²⁴ Épp amikor Rommel válasza megérkezett, egy aknakereső flottillával az élen a látóhatáron megjelent három szövetséges csatahajó, négy cirkáló és tizenegy romboló. Gyenge szellő lengedezett, és a tükörsima tengeren a tüzérségi bombázókülönítmény két hajórajra vált szét. Miközben a rombolók füstfüggönyt fejlesztettek, a kelet–nyugati irányban haladó *Quincy* cirkáló, abban a tévhitben, hogy a legtöbb partvédő üteget mások már elhallgattatták, tizenhárom kilométerre megközelítette a partot. Egy felvillanó torkolattűz jelezte a tévedést, és harminc másodperccel később egy 150 milliméteres gránát csapódott a tengerbe a cirkáló közelében.

Hamarosan nagy kaliberű ösztűzek íveltek át az égen a tengerről a partra, és viszont, „több összpontosított tűz a partra és onnan visszafelé, mint amennyit valaha láttam”, jelentette egy tiszt.²⁵ Tizenöt vagy még több lövedék fogta ollóba a *Quincyt*, és zölden alázúduló vizet fröcskölt az előfedélzetére, miközben a cirkáló a többi hadihajóval együtt vadul cikcakkolt a fehéren örvénylő orrhullámokon és nyomdokvizeken. Vagy húsz német gránát ollóba fogta a *Nevadát*, a dühös Pearl Harbor-i kísértetet is. Kettő eltalálta a felépítménye szélét, de a festéket is alig karcolta fel. A HMS *Glasgow* előretolt figyelőjeként működő Spitfire pilótája a por- és füstfelhők miatt csak nehezen tudta kiszúrni a bűnös üteget, a német tüzérek viszont elég tisztán látták a cirkálót ahhoz, hogy gránátjaikkal telibe találják bal oldali hangárját és felépítménye felső részét, s ezzel rövid visszavonulásra késztessek, hogy a sebeit nyalogathassa. A háromórás kemény lövöldözés több zajt és szenvedélyt keltett, mint amennyi valódi kárt okozott, bár a HMS *Enterprise*-nak mind a parancsnokát, mind az első tisztjét megsebesítették a repeszek. Nagyjából háromszáz 152 milliméteres gránát végül elhallgattatta a legharciasabb német üteget a kikötőtől nyugatra, de úgy, hogy végleg kilőni nem sikerült.

Cherbourg-tól tíz kilométerre keletre négy 280 milliméteres, negyven kilométer lőtávolságú ágyújával a Hamburg üteg volt az ellen-

ség legnagyobb tüzerejű erődítménye az egész Cotentin-félszigeten.²⁶ A második tüzérségi bombázó hajóraj húsz kilométerre közelítette meg a partvidéket, amikor hirtelen gránátok csapódtak be a *Barton* és a *Laffey* rombolón, az elsőnek a gépházába, a másodiknak elől a hajóteste bal oldalába. Mindkét lövedék befulladt, egyik sem robbant fel. Kevésbé volt szerencsés a USS *O'Brien*, amelyet kicsivel 13 óra előtt talált el a Hamburg üteg egyik gránátja. A lövedék a romboló vezetési központjában robbant, és harminckét haditengerészt ölt vagy sebesített meg. Ekkor már mindenki lőtt minden szóba jöhető ágyújával, és a *Texas* csatahajónak előbb az orrát, majd a tatját fogta ollóba egy-egy ütegössztűz. Végül a páncélozott kormányállást találta el egy 279 milliméteres hajógyilkos, amely halálosan megsebesítette a kormányost, és tizenegy másik tengerésznek is különböző sérüléseket okozott. A *Texas* több mint kétszáz 356 milliméteres gránáttal járult hozzá ahhoz a nyolcszáz ágyúlövedékhez, amelyet a hadihajók válaszul 15 óráig a Hamburg ütegre zúdítottak.

Mindazonáltal mire a szövetséges flotta büszkén visszahajózott a csatorna túlsó partjára, az ellenség négy ágyújából csak egyet sikerült harcképtelenné tenni. „Az ez idáig példátlan hevességű haditengerészeti bombázás” ellenére, ahogyan egy érintett német alakulat hadművelleti naplója minősítette, Cherbourg erődjét nem lehetett a tengerről harcképtelenné lőni. A kikötőt szárazföldi rohammal kellett elfoglalni.

Collins tábornok ezt szívesen megtette.²⁷ Oldalán Ted Roosevelttel a város keleti oldalán elfoglalt egyik erődből nézte a haditengerészeti műveletet vasárnap, százhusz méteres magasságból tekintve le a templomtornyokra és a piros tetős szürke kőházakra. Egy nappal később ezt írta feleségének:

Erről a pontról pompás kilátás nyílik Cherbourg-ra. Láthattuk a Fort du Roule-ra, a német védelemnek a város fölé magasodó sziklafalra épített központi erősségére irányzott sortűzek füstjét. Jobbra a távolban látszotak a külső és a belső hullámtörők, rajtuk a tenger felőli bejáratot őrző régi francia erődökkel. [...Cherbourg] medencében fekszik, amelyből füstoszlopok szálltak az égre azokon a helyeken, ahol a németek éppen olaj- vagy lőszerraktárakat semmisítették meg.

Joe Collins ott tartózkodott, ahol mindig is akart: az uralgó magaslaton. A magaslatok birtokában, mondogatta gyakran alárendeltjeinek, „rá tudják venni a másik fickót az alkalmazkodásra”.²⁸ Rendezett frizurá-

ba fésült rakoncátlan hajtincsével, rábeszélőképességével és a veszteségek iránti közönyével a negyvennyolc éves Collins volt a legfiatalabb a harmincnégy férfi közül, aki a második világháborúban az Egyesült Államok Hadseregének valamelyik hadtestét vezényelte. Gavin „szinte a tolakodó unalmasságig öntelt, magabiztos tökmagnak” tartotta. Az 1. hadsereg törzsének tisztjei maguk között „csípős mustárnak” hívták. Collins a tizediknek született egy New Orleans-i nagyáruház szögeivel, őzsörétjével és takarmányával házaló ír bevándorló tizenegy gyermeke közül. West Pointon 1917-ben, tüzerként végzett, huszonkét éves korában zászlóaljparancsnok volt Franciaországban az első világháború után, hírnévre pedig a csendes-óceáni hadszíntér déli részén tett szert. Az onnan magával hozott malária lázrohamaitól még mindig el-elfogta a remegés. „Az egész harcászat, amire valaha szükségük lesz”, állította macskul, elsajátítható Robert E. Lee százados Veracruzról Mexico Cityig vezetett hadjáratának tanulmányozásával. Az önművelés nála élethosszig tartó ösztönzőerőként működött, ezért a következő hónapokban egy washingtoni könyvkereskedéstől megrendeli a *Moby Dicket*, a *Moll Flanderst*, William Faulknerrel a *Szentélyt*, Émile Zolától a *Nanát* és egy egész rakás másik regényt. Egy zsákra való aforizmat is összegyűjtött, különösen fontosnak tűnik a következő: „A parancs alig több, mint aspiráció, remény arra, hogy amit elrendeltek, meg is valósul.” Az erények, amelyeket negyedszázaddal korábban a West Point-i évkönyv szerzői tulajdonítottak neki, találóan írják le parancsnoklási stílusát: „Először összpontosítás és döntés, másodszor gyors és erőteljes cselekvés.”

Cherbourg most már majdnem az övé volt – a magaslati terepszakaszok, a mélyen fekvő terepszakaszok és az összes köztük fekvő terepszakasz.²⁹ A Fort du Roule a szeme láttára esett el, bár az amerikai utászok még egy napot töltenek majd el azzal, hogy a szellőzőaknákon ledobott fehér foszforos gránátokkal és a löveg- és géppuskaállások lőrései elé dróton leengedett TNT-vel kipiszkálják az erőd alagsorából a legkonokabbul kitartó védőket. Az amerikai bakák kézigránáttal, szuronnyal és a Boulevard Maritime-en egy közvetlen irányzással tüzelő 155 milliméteres ágyúval verekedték le magukat a dokkokhoz.

Von Schlieben altábornagy addigra visszavonult a közvetlenül a Fort du Roule mellett található kőfejtő alagútrendszerébe.³⁰ Több mint nyolcszáz bajtársa zsúfolódott össze a bűzös föld alatti odúban, ahol „egy macska meglóbálására elegendő hely” is alig maradt. Június 26-án 15 órakor Schlieben rádión leadatott egy utolsó üzenetet Rommelnek: „Ira-

tok elégetve, kódok megsemmisítve.” Alig két órával később egy amerikai harcocsivadász szakasz közel háromszáz méterről huszonkét gránátot lőtt az alagút bejáratába. – Ez jólesett – morogta az egyik irányzó az utolsó lövés után.

Perceken belül előjött egy német katona, kezében lepedőnyi fehér zászlóval, mögötte pedig tántorgó oszlopban, magasra tartott kézzel jött a többi is, köztük elszürkült arccal, sár- és téglaporfoltos köpenyben maga Schlieben is.³¹ Zsebében megtalálták a néhány héttel korábban Cherbourg-ban a tiszteletére adott díszvacsora nyomtatott menükártyáját: homár holland öntettel, libamájpástétom, báránysült, őszibarack, pezsgő. Most a 9. hadosztály előretolt harcálláspontján a K fejadagból vett sajtjal és brandyvel kínálták, miközben Robert Capa és más fotóriporterek köröztek körülötte. Amikor Schlieben *auf deutsch* így panaszkodott: – Belefáradtam a fényképezkedésbe! – Capa ripacskodó sóhajjal leengedte a fényképezőgépet, és szintén *auf deutsch* azt felelte: – Én is elfáradtam, olyan sok elfogott német tábornokot kell lefényképeznem.

Cherbourg, jelentette a SHAEF egyik tisztje, maga volt „a fosztogatók mennyországa”.³² A Fort du Roule-ban hatalmas készleteket találtak „borotvakrémtől torpedóig mindenből”, továbbá rengeteg selyemárut, szivart, rádiót és szappant a Németországban élő családoknak szánt postázatlan csomagokban. Az Hôtel Atlantique-ban nagy mennyiségű másolópapírt, borítékot, valamint fából és bőrből készült lábbelit egyaránt találtak, míg Schlieben Villa Meurice-beli szekrényeiből marhanyelv-, bacon-, articsóka- és polipkonzervek kerültek elő. A katonák találtak 10 000 hordó cementet is – ezt a V-1 kilövőhelyeinek építéséhez használták –, 23 500 köbméter fűrészarut, és ami mind közül a legfontosabb, ép tárolótartályokat csaknem 95 394 000 liter olajnak. A katonai rendőrség gyorsan öröket állított a sok ezer láda pezsgővel, konyakkal, borral, sőt amerikai whiskeyvel telehordott raktárépületek elé. Bradley úgy rendelkezett, hogy amint lehetséges, Normandiában minden katona kapjon két üveg bort és három üveg töményt, de sokan úgy döntöttek, nem várják meg fejadagjuk kiosztását: a VII. hadtest számtalan palack Hennessyvel és Benedictine-nel köszöntötte Cherbourg elfoglalását. „Az Egyesült Államok Hadserege úgy, ahogy volt, a sárga földig leitta magát – jegyezte fel a haditengerészet egyik sorhajókapitánya. – Mindenfelől részeg dalolás hallatszott, egész éjjel dörögtek a puskák, [...] és sűrűn robbantak a kézigránátok.”

Azok, akik megszemlélték a kikötőt, kevesebb okot éreztek az ünnepelésre.³³ A SHAEF hadműveleti tervezői eredetileg azt remélték, hogy a D + 7 napon foglalják el Cherbourg-t, a kikötő újranyitását pedig három nappal későbbre irányozták elő. A valóságban a város a D + 20 napon esett el, az első kikötői műveletek megindításához három hétre volt szükség, és a szövetségesek műszaki csapatai hónapokig dolgoztak még a létesítmények helyreállításán, amelyeket Berlin nagy büszkén „tökéletesen romba döntöttek” minősített. A németek különleges rombolási tehetsége, amelyet a Bizertében és Nápolyban szerzett gyakorlat különlegesen leleményessé tett, állította elő azt, amit egy amerikai ezredes így minősített: „Mesteri munka, semmi kétség, a történelem legteljesebb, legalaposabb és legjobban tervezett rombolása.” Több vonatrakomány robbanóanyaggal a szövetségesek legpesszimistább várakozásait is felülmúló pusztítást végeztek. Lerombolták az elektromos- és fűtőműveket, a kikötő saját vasútállomását és persze az összes hidat, minden épületet, minden tengeralattjáró-bunkert. Minden kikötőmedencét és dokkot a partról beledöntött darukkal és száznál több elsüllyesztett hajóval torlaszoltak el, az utóbbiak választéka a kis halászbárkáktól egy 168 méter hosszú bálnavadászhajóig terjedt. 15 280 köbméter épülettörmelékkel töltötték fel a Darse Transatlantique dokkot, amely egykor a *Queen Mary* és a *Normandie*-t fogadta. Az egyik kikötőhídon kilenc, tizenöt méter átmérőjű lyukat ütöttek, míg a nagy rakpartokba harminc méter átmérőjű, huszonegy méter mély krátereket robbantottak.

A romok közé számolatlanul telepítették a robbanócsapdákat, a kikötő vizéből pedig több mint négyszáz, fél tucat típusba tartozó aknákat emeltek ki, vagy hoztak helyben működésbe.³⁴ Egyes aknáknál közel három hónapig szunnyadtak, mielőtt élesítették magukat, ezért a nyár hátralévő részében minden reggel nyolc mágneses és nyolc akusztikus átfésülést kellett végezni a kikötőben. Az újjáépítés unalmas és egyben életveszélyes munkáját órákkal Schlieben kapitulációja után kezdték, jóllehet a bűvárok, vontatóhajók és műszaki felszerelés megszerzése Nagy-Britanniából többször is késlekedést okozott. Cherbourg végül majd napi 15 000 tonna hadianyagot fogad, a SHAEF korai becslésének csaknem a kétszeresét, ám július közepéig kellett várni, mire az első uszályt bevontathatták a kikötőbe; az első *Liberty* hajó csak augusztus közepén tudott rakpart mellé állni, a mély vizű medencék pedig csak október közepére jutottak olyan műszaki állapotba, hogy nagy teherhajókat fogadhattak. „Lehetetlen nem észrevenni – állapította meg a hadsereg egyik

tanulmánya –, hogy a dolgok nem a terv szerint alakultak.” Cherbourg megakadályozta a Franciaországban harcoló szövetséges seregek anyagi hanyatlását, de e hatalmas fegyveres erő növelésének és ellátásának mindennél fontosabb feladata 1944 hátralévő részében állandó gyötrő teherként nehezedett Eisenhowerre.

A győztesek pillanatnyilag izlelgették azt, amit Churchill „a legnagyobb horderejű győzelemnek”³⁵ nevezett, az *Overlord* első nagy hadműveleti célpontjának elfoglalását, a VII. hadtest 22 000 fős véres vesztesége árán.³⁶ Az Hôtel de Ville, a városháza előtt, közel ahhoz a helyhez, ahol a szobor Napóleon ül ágaskodó csataménjén, Collins június 27-én rövid beszédet tartott rossz franciasággal, majd átadott a polgármesternek egy amerikai ejtőernyőkből varrott trikolt. A polgári lakosságot utasították, szolgálta be a lőfegyvereket és a postagalambokat – nehogy valaki üzenetet küldjön az ellenségnek –, és maradjon a házakban napnyugta után. A rezesbanda gyászindulótempóban eljátszotta különböző nemzetek himnuszait, majd a hadsereg legmagasabb rangú tisztjei gyalog átvágtak a Napoléon téren, hogy gratuláljanak szutykos, beesett szemű katonáiknak, akik közül valaki félhangosan megjegyezte: – Utat a kibaszott generálisoknak!

A többholdas területet elfoglaló hadifoglyok halomba rakták ingóságait – késeket, öngyújtókat, irat- és térképtáskákat –, majd csoszogva elhaladtak a csúfolódó, köpködő franciák mellett, akik az odakiáltható „szitkok új szókincsét agyalták ki”, amint Alan Moorehead tudósít.³⁷ A közelben rögtönzött ideiglenes gyűjtőhelyekről LST-kre és bármi más, tengerképes vízi járműre terelték a foglyokat, hogy nagy-britanniai táborokba szállítsák őket, miközben még mindig a hétéves háborúból származó dalaikat énekelték. Hitlert annyira felbőszítette Cherbourg eleste, hogy hadbíróssággal fenyegette meg a 7. hadsereg parancsnokát, aki június 29-én váratlanul elhunyt, állítólag szívrohamban, bár sokan – önként bevett – méregetre gyanakodtak.

A GI-ok szintén ingóságok között válogattak, beleértve azt a kisebb hegyet is, amelyet a Louis Pasteur Kórház fala mentén a harcban elesett katonák névvel jelölt ágyneműtekercseiből raktak. A hadtáposok szétválogatták a kincstári holmit és a személyes tárgyakat, ládákat töltöttek meg mosolygó lányokat ábrázoló fotókkal, szájharmónikákkal és félig elolvasott puha fedeles könyvekkel. Egy zsebbiblia előzéklapján ez az ajánlás állt: „Alton C. Brightnak Anyától. Olvasd és légy jó!”³⁸ Bright törzsőrmester Tennesseeből nem lehetett többé jó, ugyanis meghalt.

Egy közeli, a 19. században épített francia haditengerészeti kórházban, ahol a legutóbbi héten nem volt sem áram, sem víz, az orvosok oszlásnak indult német, francia és amerikai tetemekkel zsúfolásig megtöltött hullakamrára találtak.³⁹ A folyosókon és a föld alatti műtőkben amputált végtagokkal megrakott vödörök és szemeteskannák álltak. „Mindenütt piszkos műszerek, szennyes ágynemű”, írta a 12. tábori kórház egyik ápolónője. A sebesültek „átvérzett kötésekkal, saját vizeletükben és ürülékükben bűzölögve feküdtek”. A *Life* magazin egyik tudósa azt írta: „Talán több embernek kellene megismernie a háború árát, ugyanis ez sem az életnek, sem a halálnak nem méltó módja – majd hozzáfűzte. – A háború nyugaton még alig vette kezdetét.”

Cherbourg-ban azonnal kinyitott két bordélyház.⁴⁰ Mindkettő 14-től 21 óráig működött, és az egyik „csak fehéreknek!” minősítést kapott. A hosszú sorban várakozó katonák között MP-k, tábori rendőrök tartottak rendet. A *les tondues*-t, azokat a nőket, akiket a német megszállás alatti *collaboration sentimentale*-ért kopaszra nyírtak, „A kollaboránsok szekeré” feliratú teherautón hurcolták végig a városban. Ők voltak az elsők a nagyjából húszezer nő közül, akiknek azon a nyáron Franciaországban kopaszra borotválták a fejét. Fürtjeiket kilométerekre bűzlő kupacokban égették el.

Az effajta kellemetlen szagok megtapadtak az ember orrában, hogy magával hurcolja Cherbourg-on és a háborún is túl: a dízelfüst bűze, a gyér füstű lőporé, a levert, esőben megázott gipszvakolaté, a trágyakupacoké és az állatok tetemeié, amelyek kibocsátották őket, mielőtt a tűzérési gránátok repeszei végeztek velük. Egy John B. Babcock nevű gyalogos katona utóbb katalogizálta a környezetében terjengő szagokat: „a cosmoline fegyverzárát, a fegyverek tisztításához használatos olaját, a vízben lévő klórét, a bolhairtó porét, a fenyőgyantát a frissen leszakított ágakról, a frissen kiásott földét”. Érződött továbbá „a sárga kincstári szappané és a rántásé” a tábori konyhák felől, és mellette azok az átható német szagok, a káposztáé és a savanyodó rozsé, „a gyapjába áporodott izzadságé [és] a nyers dohányé”. Még ha alig vette is kezdetét a háború nyugaton, íme, precízen meghatározva a felszabadulás szaga.

3. FELSZABADULÁS

AZ IRTÓZATOS HÚSDARÁLÓ

Július elejére már egymillió szövetséges katona szállt partra Normandiában,¹ ám az invázió mindinkább az anziói patthelyzetre,² vagy ami még rosszabb, az első világháború egy helyben őrlődő lövészárk-hadviselésére emlékeztetett. A sátor táborok eltűntek, helyükre a földbe és a föld alá ásott állások labirintusa lépett, a fedezékek tetején két réteg fenyőgerendával és homokzsákkal. „Folyamatosan lőnek minket az aknavetőikkel – jegyezte fel naplójában Orval E. Faubus hadnagy. – Olyan világ ez, amelyet civil sohasem ismerhet meg.” Bár Cherbourg-t sikerült elfoglalni, a hídfő mélysége egyes helyeken még július 1-jén is csak tíz kilométer volt. Caen és Saint-Lô német kézen maradt, és a napi véres veszteség Normandiában meghaladta a brit haderő 1917-ben Flandriában, a harmadik ypres-i csata* alatt elszenvedett napi veszteségét, pedig annak a csatának volt része a pokoli passchendaele-i küzdelem. Egy német tábornok, aki mindkét világháborúban harcolt, akkoriban így minősítette a normandiai harcokat: „Irtózatos húsdaráló, amelyhez hasonlót tizenegy, háborúban töltött év alatt még sohasem láttam.” Omar Bradley így panaszkodott: „Nem engedhetem meg magamnak, hogy itt maradjak. Elveszítem a legjobb fiaimat. Ők azok, akik átdugják a fejüket a sövény túlsó oldalára, hogy aztán az ellenség ellője.”

Eisenhower stratégiai tervezői nem sok időt töltöttek annak mérlegelésével, mit tegyenek a szövetségesek, ha az *Overlord*-hadművelet holtpontra jut. Megvizsgálták néhány lehetőséget, köztük a légide-

* A harmadik ypres-i csata (1917. július 31. – november 10.) 1917-ben az első világháború egyik legvéresebb, csaknem három hónapon át tartó ütközete volt a brit, ausztrál és új-zélandi (ANZAC), kanadai és dél-afrikai erők, valamint a német császári hadsereg között. Az ütközetben eltörölték a nyugat-flandriai Ypres város közelében lévő Passchendaele falut a föld színéről. A harcban több mint háromszázezer brit és kétszázezer német katona esett el. (A szerk.)

szant- és tengeren szállított csapatokkal a normandiai hídfő területén kívül végrehajtható támadást. Az egyetlen hitelt érdemlő megoldást azonban, vont le a végkövetkeztést a SHAEF egyik tanulmányának írója, a küzdelem rendületlen folytatása jelenti, „minden rendelkezésünkre álló légi és földi erő összpontosításával az elfoglalt területről végrehajtható kitörésre”.³

A főparancsnok idegessége minden újabb veszteséglistával nőttön-nőtt.⁴ Cigaretta márkát váltott, immár Chesterfieldet szívott, de továbbra is napi több tucatot, ami jelentősen hozzájárult vérnyomása emelkedéséhez a vészcímlő 176/110-es értékig. A hadsereg egyik orvosa „lassító gyógyszert” írt fel neki, de a tábornoknak így is, úgy is csengett a füle. Rosszul evett és rosszul aludt, nem utolsósorban azért, mert a V-1 támadások gyakran kényszerítették le a Bushy Park egyik frissen tatározott óvóhelyére, ahol a festékgőzöktől megfájdult a feje. Július 1-jén egy „szárnyas bomba” száznyolcvan méterre robbant Eisenhower irodájától: a robbanás kiszíppantotta az üvegtáblákat az ablakokból, és jó nagy területen lehántotta a Widewing főhadiszállás tetejét. Egy vörös bőrbe kötött naplóba a főparancsnok kurtá, boldogtalan feljegyzéseket firkantott: „Bradley déli irányú támadását most július 3-ra halasztották. Hogy szenvedek! [...] Próbáltam bridzselni. Borzasztó.” Július elején, a hídfőben tett egyik látogatásakor ott maradt éjszakára Bradley vezetési pontján, és éjszaka vörös pizsamában és papucsban sétált föl-alá. Az egyik délután beprézelte magát egy P-51 Mustangba a pilóta mögé – a rádiót kiszerezte, hogy beférjen –, és negyvenöt percig repült nyugat, majd dél és végül kelet, Párizs felé, hogy a levegőből átláthassa a hadszínteret. „Marshall nagy botrányt csapott volna, ha tudja”, ismerte el. Amikor jelentették neki, hogy egy Cherbourg-ban elfogott német tiszt nem hajlandó elárulni, hova telepítettek aknákat, Eisenhower felcsattant: – Lőjék agyon azt a gazembert! – A parancsot nem gondolta komolyan, és nem is hajtották végre.

A partraszállás és a hídfőből való kitörés közötti időszakban Montgomery már régen felőrléses „anyagcsatára” számított, amelyet ő „kutya viadalnak” nevezett.⁵ Eisenhower így is, úgy is elégedetlenkedett. Egyik, július 7-én kelt, „Kedves Monty” kezdetű átiratában így fogalmazott:

Jól ismerem a tervét, amely szerint szilárdan kívánja tartani a bal-

ben a jobbszárnya lefelé nyomul a félszigeten, és fenyegeti a 2. brit hadsereggel szemben álló csoportosítás hátát és szárnyát. [...] Minden lehetséges energiát a patthelyzet kialakulásának elkerülésére tett eltökélt erőfeszítés szolgálatába kell állítanunk. [...] A végsőkéig támogatom bármilyen erőfeszítésben, amely mellett a holtpont elkerülése érdekében dönteni fog.⁶

Montgomery egy nappal későbbi válasza rideg közönyt sugároz, annak dacára, hogy aznap egyedül a kanadai 3. hadosztály 1200 fős véres veszteséget szenvedett, akik közül 330-an estek el.⁷ „Én magam meglehetősen elégedett vagyok a helyzettel [...] én immár kezdem látni a végét”, írta, majd hozzáfűzte:

Úgy vélem, a csata nagyon jól alakul. Az ellenséget erősen támadjuk az arcvonal teljes hosszában, és rengeteg németet ölünk. Egy dolgot egészen bizonyosra vehet – patthelyzet nem lesz.

Hát így kezdődött. Ez a nyílt, szakmai jellegű eszmecsere olyan ellenségeskedést leplezett, amely máris megfertőzte a szövetséges hadvezetőség felső szintjét, és az idő előrehaladtával egyre jobban elmérgesedik. Naplójában Montgomery azt panaszolta, hogy Eisenhower „képtelen abbahagyni a »közbeszólólogatást« és a locsogást – mindig emelt hangon! [...] Én nagyon kedvelem, de sohasem tudtam egy házban lakni vele: képtelen higgadtan és csendesen beszélni.”⁸ Montgomery határozottan állította, napja egyharmadát azzal tölti, hogy „kirágásom elkerüléséről gondoskodom”, további harmadát a katonák lelkesítésével, ezért „időmnek csak a harmada marad meg az ellenség legyőzésére”.

A SHAEF törzsében csendesen forrongó elégedetlenséget keltett a „nagyképű főnök” – ez volt Montgomery bizalmas körben használtos gúnyneve – makacs ragaszkodása ahhoz, hogy a csata a terv szerint halad. Különösen a brit légierő tábornokai elégedetlenkedtek. Montgomery „valami diktátorszerűvé, valamiféle misztikus alakká nőtte ki magát – írta egyikük. – Nehéz volt a nyomára akadni, és a színe elé kerülni.” Eisenhower helyettese, Sir Arthur W. Tedder repülő-vezérezredes június végén közölte Churchill-lel, hogy a tervezett nyolcvanegy repülőszázadnak kevesebb mint fele tevékenykedik Normandiából felszállva, mert mindössze tizenhárom tábori repülőteret sikerült megépí-

teni. „A gond Monty, akit sem eltávolítani, sem cselekvésre bírni nem lehet”, vallotta be Tedder a naplójának. Az állandó esőzés fokozta az általános rosszkedvet. A világra sötéten tekintő Leigh-Mallory kényszeresen kocogtatta hordozható barométerét, amely mindig esőre állt. „A dolgok mintha leültek volna tojást rakni – panaszkolta –, és teljesen le is fagyhatnak”.

Churchill is mind ingerlékenyebb lett.¹⁰ A miniszterelnök attól tartott, hogy az amerikai túlsúly növekedésével Nagy-Britannia hozzájárulása a közös erőfeszítéshez leértékelődik, ezért követelte, hogy a kanadai halottakat és sebesülteket „számítsák bele a nyilvánosságra hozott brit veszteségadatokba, különben roppant készségesen az amerikai embervesztés részének minősítik majd őket. A kérdésnek a Birodalom szempontjából van jelentősége.” A Londonra záporozó V-1-esek vérszomjassá tették, és úgy tűnik, már azt mérlegelte, hogy biológiai fegyverekkel méressen válaszcsapást – a lépfene ígéretes eszköznek látszott –, vagy egy hagyományosabb jellegű hadjáratat: listát tettek volna közzé száz kisebb, alig védett német városról, amelyeket „bombatámadással egyenként” semmisítenek meg.

Egyik ötlet sem nyerte el a brit fegyveres erők vezetőinek tetszését, főként gyakorlati okokból, de Churchill július 6-án ragaszkodott ahhoz, hogy végezzenek „hidegvérű számításokat”¹¹ arról, lerövidíti-e a háborút,¹² ha a szövetségesek mérges gázt vetnek be, és közben mérhetnek-e ezzel a fegyverrel sikeres megtorló csapásokat a *Crossbow*-célpontokra is. „Képtelenség lenne a morált fontolgatni e tárgyat illetően, amikor a legutóbbi háborúban mindenki használta, anélkül hogy a moralistáktól vagy az egyháztól egy panaszszó is elhangzott volna”,¹³ érvelt Churchill. Azt is megjegyezte, hogy a nagyvárosok bombázása az első világháborúban tilalom alá esett, de „most mindenki csinálja. [...] Itt egyszerűen a divat változásáról van szó, ahogyan a nők szoknyája hol rövid, hol hosszú.” A londoni stratégiai tervezők azt válaszolták, „nem valószínű, hogy a gáz zavaró hatásnál erősebbet gyakorolna” a Harmadik Birodalomra, miközben széles körű vegyi hadviseléshez vezetne, a London elleni támadásokat is beleértve. Amikor Eisenhower értesült a vitáról, véget vetett neki – pillanatnyilag – a Beetle Smithnek tett szarkasztikus megjegyzés kíséretében: „Én *nem* leszek tettestárs a gáz úgynevezett megtorló alkalmazásában. Az isten szerelmére, tartsuk szemünket a labdán, és használjuk egy kicsit a józan eszünket!”

Montgomery haditerve az amerikai 1. hadsereg nagy, gyors előretörését igényelte a hídfőállás mélységének növeléséhez, ám ebben csatlakoznia kellett.¹⁴ Sokat remélve, de csekély fantáziáról téve tanúbizonyságot Bradley három hadtestnek arra adott parancsot, hogy július 3-tól egymás mellett felsorakozva támadjanak dél felé három makadámút mentén. A szövetséges arcvonal nyugati szélén a VIII. hadtest – három hadosztállyal huszonnégyszázötven kilométeres arcvonalán – tizenkét nap alatt tízezer főt veszített, miközben tizenegy kilométert jutott előre a mocsarak között és a bocage-ban. A szűnyögoktól agyoncsípve „mindenki többé-kevésbé összezávarodott”, jelentette az egyik egység.

Az Omaha parton túl, az amerikai szektor balszárnyán, a XIX. hadtestnek gumicsónakon sikerült átkelnie a meredek partú Vire folyón és egy közelében húzódó csatornán.¹⁵ Az előrenyomulást a Saint-Lőtől nyugatra fekvő magaslatok felé azonban megghiúsították a forgalmi torlódások, a sajáttűz-incidensek és a süvöltő szirénával ellenlökéseket indító német páncélosok. Az amerikai harcrend közepén a VII. hadtest sem boldogult jobban: – Pontosan ez az, amit *nem* akarok! – szögezte le Joe Collins egy balul végződő hadművelet után. A véres veszteségbe beletartozott az az 1400 katona, akit az első harcban töltött napján a 83. hadosztály veszített el. Az egyik ezred öt ezredet fogyasztott el egy hét alatt, és egyre több normandiai mezőt borítottak be azzal, amit Hemingway így nevezett: „A holtak.” Egy tiszt, amikor a normandiai hadviselésről írt, egyszerűen azt vetette papírra: „A siralmassága mindig velem van.” Az 1. hadseregben a térképoltvasástól a harcokcsik és a gyalogság együttműködéséig kétes értékűnek mutatkoztak a csapatok harcászati szakismeretei. A vezetés felső szintje különösen gyengének bizonyult: két hónap leforgása alatt Bradley kilenc tábornokot váltott le, köztük egyedül a 90. hadosztály éléről két hadosztályparancsnokot.

A boldogtalan 90. divízió élére éppen új parancsnokot készültek kinevezni, bár az illető még nem tudott a dologról. A szicíliai hadjárat idején Bradley „hadosztály vezetéséhez túlságosan lágyszívűnek”¹⁶ minősítette Ted Rooseveltet, de most meggondolta magát, és javasolta Eisenhowernek Roosevelttel kinevezését. Roosevelttel lázas igyekezettel dolgozott mint Cherbourg katonai kormányzója, és a 4. hadosztálynak is segített megbirkózni az 5000 fős veszteséggel, amelyet a D-nap óta elszenvedett.¹⁷ A puskás gyalogszázad, amellyel a Utah parton partra szállt, elvesztette állományának több mint 80 százalékát, írta Eleanornak, és eredeti hat tisztjéből ötöt. „Folyamatosan ölik legkülönb ifjú embereinket – számolt

be feleségének. – Reménykedjünk, hogy az áldozatnak lesz valami értelme!” Ötvenhetedik születésnapja közeledtével bevallotta, „kétségbeejtő kimerültséget” érez, július 10-én hazairrott levelében pedig azt panaszolta: „Isten tudja, milyen régen esik az eső. Ami azt illeti, még mindig esik. – De, tette hozzá: – Immár van kicsiny otthonom egy teherautóban. A németektől zsákmányoltuk [...], és van benne asztalom meg ágyam is. A belsejét fehérre festették.” Vigaszt, mint mindig, *A zarándok útjából* merített: „Lehet, hogy sajog a lábam, és kemény az út, de tovább kell mennem. [...] A lelkem békéje függ ettől.”

Miután július 12-én, szerdán délután Collins tábornokkal tanácskozott, Roosevelt nagy örömmel fogadta fiát, Quentint, az 1. hadosztály tisztjét, aki 19 óra 30 perckor érkezett meg hozzá.¹⁸ A kiglancolt német teherautóban több mint két óra hosszat „mindenféléről beszélgettünk – írta Quentin –, az otthonról, a családról, a terveimről, a háborúról”. Alig egy órával fia távozása után Roosevelt súlyos szívköszorúér-trombózt szenvedett. A 4. hadosztály parancsnokát, Tubby Bartont, 23.30-kor hívták oda. „Lélegzett, de nem volt tudatánál, amikor beléptem a zárt felépítményes tehergépkocsijába – írta Barton néhány órával később Eleanornak. – Ültem ott tehetetlenül, és láttam utolsót lélegezni a legvitézesebb katonát és a legnagyobb úriembert, akit valaha ismertem. [...] A show folytatódik. Ő így akarta volna, és mi így is teszünk.”

A hadsereg egyik féllánc talpas járműve vitte Rooseveltet a sírjához pénteken, a Bastille lerombolásának ünnepén.¹⁹ A gyászmenet a parasztházak ablakpárkányaira kiakasztott házi készítésű amerikai zászlók és egy *Merci à nos libérateurs* feliratú tábla előtt haladt el, a hadosztályzenekar eljátszotta a *The Son of War Goes Forth to War* (A háború fia elmegy a háborúba),* majd két kürtös, egymást visszhangozva, elfújta a takarodót. A *Rough Ridert* visszaszolgáltatták a gépjárműelosztónak, hogy a név lefestése után újra kiadják valakinek. A show folytatódott.

Roosevelt nem értesülhetett az Eisenhower íróasztalán fekvő hadosztály-parancsnoki kinevezési javaslatról, ahogy arról sem, hogy a Utah parton tanúsított helytállásáért Becsület Érdemrenddel tüntették ki.²⁰ Eisenhower és Bradley szerette volna a kisebb értékű Kiváló Szolgálatért Érdemkeresztre változtatni Barton felterjesztését, de George Marshall gondoskodott róla, hogy régi első világháborús bajtársa megkapja a magasabb kitüntetést. „Megvolt benne az Erzsébet-kor kvalitása – írta

a család egyik barátja Eleanornak. – Egy hegylánc, egy pompás vérszor, a tettben megnyilvánuló nemesség mind tüzes válaszra talált a lelkében. Nem hiszem, hogy sok ilyen ember van a világon.” És most eggyel kevesebb maradt.

A német utazási szakíró, Karl Baedeker egykor „igen ősi településnek” minősítette Saint-Lôt, amelyet még Nagy Károly erősített meg, és „festői szépséggel terül el egy domboldalon a Vire jobb partján”²¹ Annak dacára, hogy kifosztották és feldúlták a vikingek,²² több Plantagenêt király, majd 1574-ben a haladást ellenző katolikusok is, akik a szakadár kálvinistákat hányták kardélre, Saint-Lô mindig visszanyerte báját – egészen 1944. június 6-ig, amikor a szövetséges légierő pörre zúzta a várost. A D + 1 nap hajnalára nyolcszáz polgári lakos vesztette életét, és a bombázók egy héten át mindennap visszatértek, hogy újabb és újabb csapásokat mérjenek a városon áthaladó utak könnyen elzárható, érzékeny szakaszaira, s ezzel akadályozzák az ellenség menetoszlopainak mozgását a hídfő felé. Egész családokat temettek maguk alá a romok, a többiek pedig elmenekültek, így hamarosan nem maradt tíznél több eleven lakos ott, ahol nemrég még 11 000-en éltek.

Nyolc út és egy vasútvonal azonban még mindig Saint-Lôból indult sugarasan más tájak felé, s ezzel egyrészt a legnagyobb hadászati jelentőségű területté tette a várost az 1. hadsereg zónájában, másrészt nyolcvan kilométeres arcvonalon a leghevesebben védett szakasszá.²³ A tüzés és „nagy cucc bombák”, hogy az egyik tudósító szavait használjuk, „molyrágtá fehér takaróvá” változtatták a környező dombokat. A kőbor-dákkal tagolt mezőket borító füst a hadsereg egyik megfigyelőjét a polgárháború csatamezőiről készült fametszetekre emlékeztette. A GI-ok több mint egy héten át napi négyszázötven méteres tempóban küzdöttek előre magukat a szilánkká lőtt almáskerteken és a feketére perzselt dombgerinceken, amelyeket jellegzetes buggyos, szürke ugrózubbonyt viselő német ejtőernyősök védtek. Bradley július 11-én kijelentette, hogy a védekező ellenség „a végét járja”, és tizenhat kilométeres arcvonalon kiadta a parancsot a végső, megsemmisítő csapásra. A 29. gyaloghadosztály egységeinek, az Omaha part vértanúinak kellett megrohamozniuk magát Saint-Lôt, egy harcias, rámenős vezérőrnagy, ifj. Charles Hunter Gerhardt parancsnoksága alatt.

„Neki mindene robbanékony volt: a beszéde, a mozdulatai, a vérmérséklete – írta egy őrnagy. – Született leleplezője és pusztítója volt a letar-

* *The Son of God Goes Forth to War*: Reginald Heber 1812-ben született himnusza.

giának.”²⁴ Gerhardt évfolyamtársa volt Collinsnak és Ridgwaynek a West Point-i akadémián, és két csúfnéven is emlegették, „Laza Kantárként” („Loose Rein”) lovaspólo-játékos, és „Pitiáner Generálisként” („General Chickenshit”) kicsinyeskedő vezetői stílusa miatt. A kiképzés alatt még törzstisztektől is megkívánta a választ öt kérdésre, amelyek között az is szerepelt: „Írja le a fuldokló újraélesztésekör alkalmazandó eljárását!” Amikor még az Egyesült Államokban vezetett hadosztályt, minden katonától kötelezően megkövetelte, hogy lesüljön, amit mindennapos, félmeztelen napozással kellett elérni (7,5 percet írt elő a mellükre, és ugyanannyit a hátukra), és még mindig fenntartotta a 10 shillings jutalmat bármely mesterlövésznek, aki az övénél külön eredményt ér el pisztollyal vagy karabéllyal. Egyik beosztottja így jellemezte: „Kemény, igényes, rámenős, minden ízt átjárja a vitalitás”, míg egy másik így: „Tökéletesen el van tájolva. Tüzes indián harcos lett volna belőle.” Ő alkotta meg a hadosztály jelmondatát – „Húszonkilences, gyerünk!” –, de utóbb még csodálói is megengedték maguknak azt a tréfát, hogy Charlie Gerhardt valójában egy három hadosztályból álló hadtestet vezényel: egy a harctéren állomásozik, egy a kórházban, egy pedig a temetőben.

Július 15-én késő délutánra a 29. gyaloghadosztály észak és kelet felől támadó élegységei három kilométerre megközelítették Saint-Lôt.²⁵ Kicsiny harccsoportok lopakodtak előre a sövényvidéken, minden mezőn egy gyalograj, egyetlen Sherman harckocsival megerősítve – a páncélos a rejtőzködés felé tett gesztusként első sebességben, lépésben haladt. A sövényekbe utászok robbantottak átjárót TNT-tömbökkel és ammónium-nitrát alapú robbanóanyaggal, majd a puskás lövészek ismét előrerontottak. A németek hirtelen lecsapó sorozatai „hátrafelé lökték le a lábukról az embereket, mintha kötél rántotta volna le őket”, írta egy tiszt, a német kézifegyverek tüzeire pedig az amerikai tüzéség válaszolt, amelynek gránátjai az ellenséges ejtőernyősöket darabokra szaggatták, amelyekben „nehéz volt felismerni” az egykor egész embert. Nyomjelzős lövedékek, mint forró tűk, szurkálták a facsoportokat és a cserjéseket, és a fegyverzaj addig erősödött, amíg „már úgy érződött, mintdennek vége – írta egy őrzető. – Semmilyen időnek nem maradt emléke az előtről, amikor tűz alá kerültünk.” Azt a bakát, akinek sikerült három napot eltöltenie a harcvonalban, akkoriban veteránnak tekintették.

Július 17-én hétfőn hajnalra Gerhardt mind a kilenc gyalogzászlóaljának támadási parancsot adott.²⁶ A 116. gyalogezred 3. zászlóalja – rendszeresített létszámának kevesebb mint felével, alig négyszáz katonával,

de még mindig a legerősebbként a kilenc közül – századoszlopokban átcúszott a ködben a Saint-Lótól másfél kilométerre keletre fekvő La Madeleine falucskáig. Közvetlenül reggel 8 után a németek aknavető-tűzzel vágtak vissza, és megölték az új zászlóaljparancsnokot, Thomas D. Howie őrnagyot, valamint a két rádiósát. Csak a tüzéségnek és a zuhanórepülésben bombázó P-47 Thunderboltoknak sikerült megakadályozniuk, hogy a német páncélosok lerohanják a zászlóaljat. Az amerikai bakák trikóikkal és sárga füsttel jelölték ki az arcvonalukat, majd a sövényekben turkálva igyekeztek megkeresni a kis Piper Cub repülőgépekről ledobott vérplazmás zacskókat. Az élőerő-pótlásként érkező katonák új olívizöld uniformisban siettek előre, puskáik sátorvasán még ott fityegett a raktári azonosító cédula – „elviselhetetlenül szálnalmas látvány volt”, idézte fel később egy fiatal tiszt.

A német védelem azonban felmorzsolódóban volt.²⁷ Dutch Cota tábornok, Omaha rendíthetetlen hőse, július 18-án 18 órakor egy harccsoport élén északkelet felől betört Saint-Lôba. Átviharzottak egy temetőn, ahol a Blanchet család kriptájában vezetési pontot rendeztek be. A fél méter vastag márványfalak kiváló védelmet kínáltak, egy kőszarkofág pedig igen alkalmas volt térképasztalnak. „Itt, a holtak között – írta Don Whitehead – adódott a legbiztonságosabb hely egész Saint-Lóban.” A bocage-ban töltött hetek után a katonák a Rue de Bayeux-n szökeltek be a városba, „egy csapat labirintusból szabadult klausztrófiás minden örömeivel”, fűzte hozzá A. J. Liebling. A német tüzéség szórványosan lőtt még a déli magaslatokról – Cota ujjhegyeiről vér csepegett, miután egy gránátrepesz felhasította a karját –, de a GI-ok gyorsan elfoglaltak tizenhét védelmi támpontot. Alkonyatkor, Gerhardt parancsára, Howie holtteste is beérkezett a városba, dzsipen, zászlóval letakarva. Ravatalként arra a romhalmazra fektették, amely nemrég még a Sainte-Croix apátsági templom volt.

Járdának vagy kövezett úttestnek alig maradt felismerhető nyoma Saint-Lóban. „Az ember semmit sem tudott azonosítani többé – írta a költő Jean Follain. – A maradandó tárgyak fennmaradási képessége egyértelmű vereséget szenvedett.”²⁸ A Vire-t festett fa ablaktáblás házak törmeléke rekesztette el, mint valami gát, írta Iris Carpenter haditudósító. „Ezen a tavon padlódeszkák, tetőgerendák, bútordarabok, matracok úsztak, [...] továbbá számos döglött ló, tehén, macska és kutya. Minden szürke volt.” Egy GI ezzel egészítette ki a beszámolót: „A poklot tutira felszabadítottuk ezen a helyen.” Az író, Samuel Be-

ckett, aki vöröskeresztes önkéntesként érkezett a városba, úgy becsülte, hogy 2000–2600 épületet „romboltak le teljesen” a településen, amelyet „a romok fővárosaként” írt el. A hadseregnek azokról a tárgyakról készített listáján, amelyeken robbanócsapdát találtak, ilyesmik szerepeltek: „kerítésoszlopok, teáscsészék, ajtócsengők, bicskák, erszények, fiókok, villanykapcsolók, gépkocsi-önindítók, függönyök, tintatartók”. Ehhez járultak az első aláaknázott német holttestek, amelyeken gyakran egy kíváncsi szuvenírnek számító Luger pisztolyhoz vagy golyóstollhoz kötöttek kibiztosított kézigránátot. Az amerikai katonákat figyelmeztették: „A harctéren felszedendő hullákat egy legalább 60 méter hosszú kötéllel meg kell rántani.”

Saint-Lô elfoglalásával véget ért Bradley július közepi offenzívája. Mindent egybevetve csalódást okozott: 40 000 fős véres veszteség árán egy tucat hadosztály öt-tizenegy kilométert nyomult előre. „Ha esetleg létezett is világ a sövények e szövevényén túl – írta a harcok egyik túlélője –, te akkor sem hitted, megéred, hogy láthatod.”²⁹ Az amerikai katonák többsége, ahogyan azt egy zászlóaljparancsnok megfogalmazta „döbbenet ismerte fel, hogy a német hadsereg még sokkal több pusztítást is képes elviselni”.

Saint-Lô azonban nem volt pirruszi győzelem. Montgomery kifejezésével élve az offenzíva „kiette a német védelem zsigereit”,³⁰ és megfosztotta Rommelt attól a kritikusan fontos úthálózattól, amely a kelet–nyugati manőverezést lehetővé tette számára. Egy befejezetlen levél, amelyet a német 9. ejtőernyőszázad egyik elesett katonájánál találtak, a rettegéstől cigarettájukat rágó, sőt a földet harapdáló bajtársakról szólt. „Úgy gondoltuk, itt a világvége.”

Egy zöld normandiai réten La Cambe mellett Gerhardt vezette az élők karát, amely azt énekelte, „Közelebb, Istenem, Têhozzád”, amikor a hadosztály csaknem kétezer, fehérre meszelt kereszték és Dávid-csillagok alá temetett halottjának megadták a végtisztességet. Egy segédtiszt hangosan felolvasta az elesettek névsorát, és minden névre egy életben maradt bajtárs válaszolta: „Jelen!”³¹ Ezután a hadosztály fúvószenekara eljátszotta a *Beer Barrel Polk*-at, a katonák kórusban elkialtották, „Huszonkilences, gyerünk!” – és mentek vissza harcolni.

Rommel szokása szerint a nappal kelt július 17-én, hétfőn.³² Övintézkedésként a szövetséges bombázók támadása ellen akkor már gyakran aludt törzse tagjaival együtt a La Roche-Guyon mögött magasodó

mészkösziklákba vájt alagút faburkolatos szobáiban. Egy tacsó, Elbo szundikált a poggyásztartó állvány alatt. Egy jó kutya, mondta Rommel Luciának, „elvonhatja a figyelmet gondjaidról”. A kastélyban elköltött gyors reggeli után a tábornagy lecsattogott az udvarra vezető tizenöt kölépcsőn, és beszállt a Horch* első ülésére. Legénye, egy őrmester, és egy tiszt beült hátra, és máris lesni kezdték az eget, nem jönnek-e ellenséges vadászgépek, miközben a lehajtható tetős nagy személygépkocsi kihajtott a kapun, és elkanyarodott nyugat, Giverny felé, ahol egy békésebb korban egykor Claude Monet festette a tavirózsáit. A tábornagy két hadosztályt tervezett megsemmisíteni Falaise környékén, majd két hadteste vezetési pontját akarta felkeresni Caen közelében.

Gondjai bőven akadtak, és sem a kutya, sem az előző este rádión meghallgatott Brahms-hangverseny nem tudta elterelni róluk a figyelmét.³³ A hadseregcsoport-parancsnok számára, aki gyakran hajtatott háromszáz kilométert vagy annál is többet naponta, hogy meglátogassa harcoló seregtesteinek parancsnokait, már püsztán La Roché-Guyonon túlmerészkedni is kockázatosná vált. Ekkorra minden német menetoszlop, sőt a legtöbb egyedül közlekedő jármű is kizárólag a rövid nyári éjszakákon mozgott az utakon. Normandiától Hollandiáig az utak mentén ötvenméterenként mindenütt „majrögdröket”, vagyis rövid óvóárkokat ástak, amelyekbe a sofőrök és utasaik belevethették magukat, valahányszor a portyázó vadászbombázók felbukkantak.

„A hadihelyzet egyáltalán nem jó – írta Rommel Luciának. – Nagy horderejű eseményekre kell felkészülnünk.”³⁴ Caen végül július 9-én elesett, miután brit nehézbombázók 6000 féltonnás bombával negyven perc alatt lerombolták azt, ami a városból még állt. „Semmi látnivaló sem maradt – számolt be egy szemtanú –, csak még több por.” Addigra 8000 francia menekült zsúfolódott be egy gimnáziumba és a bűzlő Abbaye-aux-Hommes-apátságba, amelyet még Hódító Vilmos alapított vezeklésül, amiért unokahúgát, Matildát vette feleségül. Caen déli külvárosait még mindig védték a német csapatok, de a 12. SS-páncélos hadosztály gyalogsági létszáma már csak egyetlen zászlóaljnak felelt meg. A gyilkos hadosztályt legyilkolták, legalábbis részben.

Addigra a B Hadseregcsoport véres vesztesége már bármely napon akkorára rúghatott, mint amennyi embert Rommel Afrika-hadtes-

* Valószínűleg nem a fekete, hanem a több fényképen és híradófilmen is látható terepszínű, szintén Horch márkájú, négykerék-meghajtású parancsnoki gépkocsi. (A ford.)

te 1942 egész nyarán veszített.³⁵ Mindössze 10 000 fős pótlás érkezett annak a 100 000 német katonának a helyére, aki az elmúlt hat hétben Normandiában elesett, megsebesült vagy eltűnt. A brit tüzérség Caenra július 10-én mért 80 000 gránátos tűzcsapására a németek 4500 gránáttal válaszoltak – a teljes rendelkezésükre álló lőszerkészlettel. Rommel találkozott egy zászlóaljparancsnokkal, aki azért járt lovon, mert sem gépkocsi, sem üzemanyag nem állt már rendelkezésére. „A hadosztályok elvéreznek”, áll hadseregcsoportja hadművelleti naplójában. Berlin 1,6 milliós német veszteséget prognosztizált az összes fronton júniustól októberig, sokkal többet, mint amennyit a *Vaterland* el tudott viselni.

Németország kivéreztetését még jobban felgyorsította a június 22-én a Vörös Hadsereg majdnem kétmillió katonával, 2700 harckocsival és 24 000 löveggel megindított nyári offenzívája.³⁶ Kevesebb mint két hét alatt az óriási léptékű átkaroló támadás huszonöt német hadosztályt semmisített meg, és négyszáz kilométer szélességű rést szakított az arcvonalba. Ugyanazon a hétfői napon, amikor Rommel újabb szemleútra indult, hosszan kanyargó oszlopban, az élen a Wehrmacht elfogott tábornokaival, több tízezer német fogoly csoszogott végig Moszkván.

Rommel elégedetlensége napról napra nőtt.³⁷ – Hitler folytatni fogja a harcot a legcsekélyebb tekintet nélkül a német népre, amíg egyetlen ép ház sem marad Németországban – jelentette ki bizalmasának, Ruge tengeragnak. A tábornagy tudott a nyugati fronton kötendő különbékéről, sőt talán valamiféle államcsínykísérletről kerengő szóbeszédéről – veszedelmes szóbeszédéről. Azt ellenezte, hogy Hitlerből mártírt csináljanak, de szükség esetén hajlandó volt mérlegelni, hogy átvegye a fegyveres erők főparancsnokságát. Július elején Rundstedtet leváltották a nyugati főparancsnoki tisztségből, állítólag saját kérésére, miután korára és megrendült egészségére hivatkozott, valójában azonban azért, mert azt tanácsolta Berlinnek, „vessenek véget az egész háborúnak”. Hitler újabb kitüntetést adományozott neki, és 250 000 márkás pénzjutalmat, menjen, és kúraltassa magát Bad Tölzben. – A következő én leszek – jósolta Rommel.

Rundstedt utódja, a Ravasz Hans gúnynéven közismert Günther von Kluge tábornagy, két évig szolgált hadseregcsoport-parancsnokként keleten, s a rettenthetetlen és kitartó újító hírnevét hozta magával Franciaországba.³⁸ Első találkozásukon La Roche-Guyonban „makacs önfejűséggel” vádolta Rommelt, de egy héten belül már egyetértett vele abban, hogy „a helyzet aligha lehetne gyászosabb”. Július 15-én Rom-

mel háromoldalas jelentést fogalmazott meg előjáróinak, amelyben azt írta: „A helyzet a normandiai arcvonalon napról napra romlik, és immár közelít a sorsdöntő válsághoz. Az egyenlőtlen küzdelem a végéhez közeledik.” Kluge egyetértésének adott hangot a Berlinnek küldött kísérő feljegyzésében.

Hétfőn a délután közepén Rommelt tükörtojás és brandy várta, amikor a Horch behajtott egy álcahaló alá, az I. SS-páncéloshadtest Saint-Pierre-sur-Dives-ben, Caentól harminckét kilométerre délkeletre be rendezett vezetési pontjára.³⁹ Napi utazása közben, a Wehrmacht útpadkán füstölgő, levegőből kilőtt tehergépkocsijait is beleértve, semmi olyat nem látott, ami oldotta volna gyászos hangulatát. Amikor Kurt Meyer, a 12. SS-páncélosadosztály parancsnoka a Luftwaffe támogatását követelte, Rommel tehetetlen dühében ráförmedt: – Mit gondol, kivel beszél? Azt hiszi, én csukott szemmel kocsikázom végig a vidéken?

A Saint-Pierre-ben az egykori hentesinással és sörçsarnoki verekedővel, Sepp Dietrich tábornokkal, a páncéloshadtest parancsnokával folytatott megbeszélésen Rommel arra figyelmeztetett, hogy „a nagy léptékű támadás” akár már aznap éjjel várható.⁴⁰ A németek látták és hallották a brit páncélosok és hídépítő alakulatok gyülekezését az Orne völgyében, noha a britek tüzérségi tűzösszpontosításokkal igyekeztek leplezni a zajt. Rommel azt ajánlotta, hogy tizenhat kilométer mélységben tagolt páncélelhárító védelmi rendszerrel akasszák meg a támadást, megakadályozva ezzel, hogy a jelenlegi szövetséges hídfőben harcoló erők egyesüljenek a második, a Pas de Calais térségében még mindig várt inváziót végrehajtó csoportosítással.

Dietrich is úgy látta, hogy a támadás bármelyik pillanatban várható.⁴¹ A Caeni-síkság alatt húzódó mészakőreteg hangerősítő felületként működött, felhangosította és földhöz tapasztott füllel hallhatóvá tette az ellenséges harckocsik jellegzetes hangját. – Maga a főnök, Herr Feldmarschall – jelentette ki orrhangú bajor dialektusában. – Én csak önnek engedelmeskedem – akármit tervez is!

Kicsivel 16 óra után Rommel visszaszállt a Horchjába, és térdén kiterített egy térképet. A Saint-Lóból érkező rossz hírek miatt sürgősen vissza kellett térnie La Roche-Guyonba. – Megnyertem Dietrichet – morogta oda a segédtisztjének.

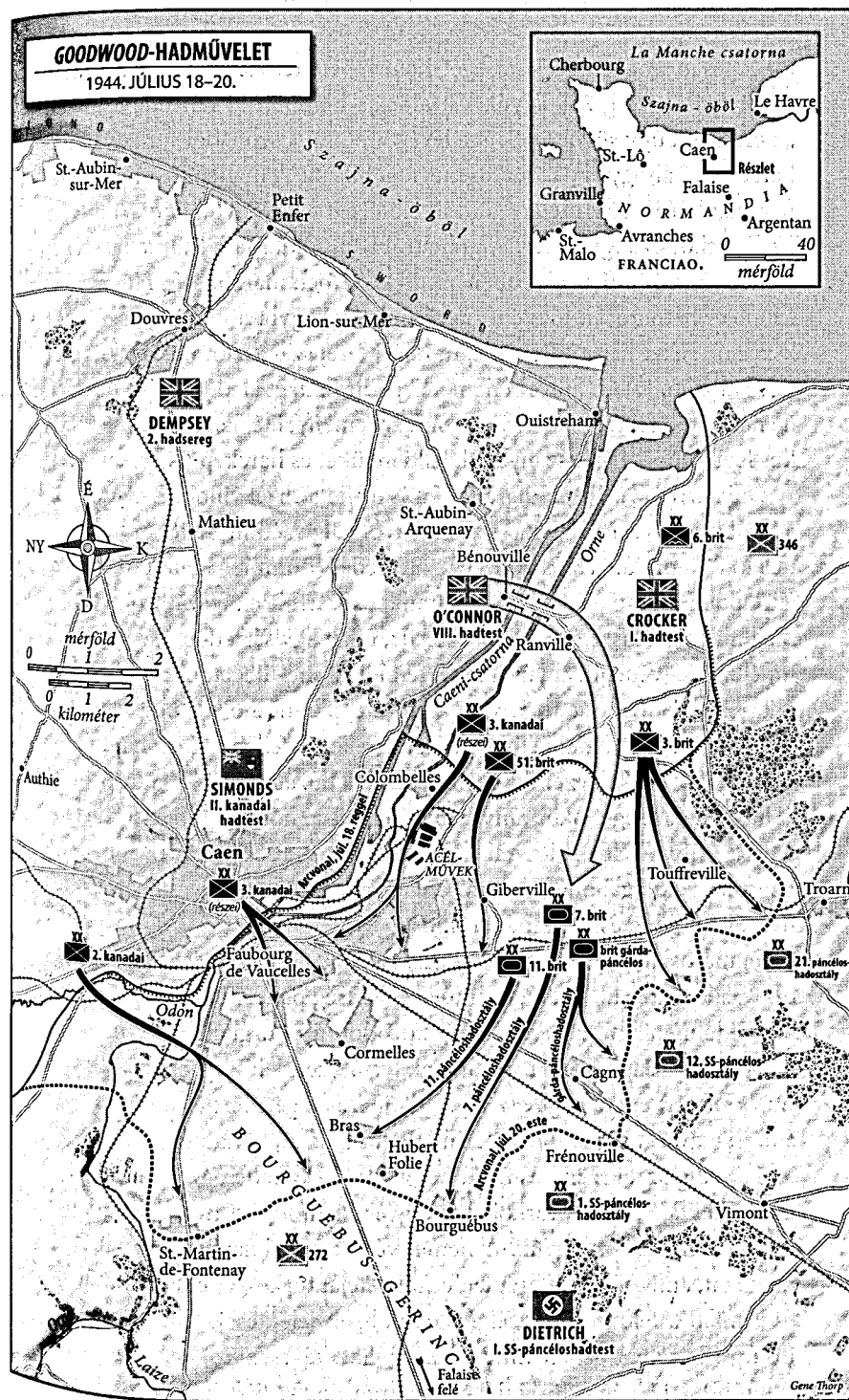
A gépkocsi kelet felé száguldott a D-4-es országúton, sapkájukat leveve megálló parasztok és botra tűzött fehér zászlóval felszerelt ökrök kordék mellett.⁴² Livarot-nál a vezető lekanyarodott egy mezei útra,

alapjává teszi őket” – más szóval addig öröljé az ellenséget, amíg teljesen meg nem semmisül. A brit páncélosékeknek „előre kell törniük messze délre Falaise felé”, nagyjából harminc kilométerre Caenon túl, s közben terjesszenek „riadalmat és reményvesztettséget”. A Londonban tartózkodó Brooke tábornagynak Montgomery azt jósolta: „igazi »leszámolás« várható a keleti szárnyon. [...] Ha 700 harckocsit engedünk szabadjárára Caentól DK-re, és messze előttük páncélgépkocsik is tevékenykednek, bármi megtörténhet.” A haditudósítók úgy vélték, egy „orosz stílusú” áttörés 160 kilométerre, vagy még messzebbre, egyenesen Párizsig röptetheti a 2. hadsereget.

Montgomery túlságosan nagy várakozásokat keltett.⁵⁰ Sok alárendeltje és előjáróinak legalább egy része titáni áttöréses és üldözéses csatát várt. Eisenhower, akinek Montgomery azt mondta, „az egész keleti szárny lángba borul”, cserébe megígérte, hogy a jenki „továbbra is úgy harcolnak majd, mint maga az ördög, napi huszonnégy órában, hogy megte-remtsék azt a lehetőséget, amelyre az Ön páncéloshadtestének szüksége lesz”. Egy táviratában a főparancsnok hozzátette: „A legnagyobb derűlátással és lelkesedéssel tekintek a várható eredmények elé. Cseppet sem lennék meglepve, ha olyan győzelmet aratna, amelyhez képest »a régi klasszikusok« némelyike járőrök közötti csetepatének fog látszani. [...] Bocsássá meg, ha kissé szertelenné válok.”

Hogy a légierők kételkedő parancsnokaitól kihízelegje azt a négyezer harci repülőgépet, Montgomery úgy érezte, kénytelen „meglehetősen rí- kító színekkel telefesteni a vásznát, és nagyítani, sőt túlhangsúlyozni az elérhető eredményeket – fogalmazta meg Dempsey a háború után. – És eközben nem avatta bizalmába Eisenhowert.”⁵¹ Williams dandártábornok, a brit felderítőfőnök pedig hozzáfűzte: Montgomerynek „muszáj volt mindenkor az önhietségig bíznia magában, hogy rávegye az embereket, legyenek készek a halált is vállalni”.

Előre, indulj! Készek voltak vagy sem, a harckocsik úgy indultak meg előre, „mint egy horgonyait felvonó flotta”.⁵² szabályos sorokban, szorosan egymás mögött özönlöttek keresztül az aknamezők fehér szalaggal jelölt átjáróin. Az élen a 11. páncélosadosztály haladt, nyomában a gárda és a 7. páncélosadosztály. Az Orne három hídján húsz másodpercenként egyjárműves tempóban keltek át: a csikorgó koreográfia feszes rendje hamarosan bomlani kezdett. Égő, mellmagasságig érő búzában hajtottak, gyümölcsfákkal és kőházakból álló falvakkal tarkított, nehezen átlátható terepen, amely dél felé emelkedett, és a rejtőzködő ellenségnek

tökéletes megfigyelési lehetőséget, hosszú belőhető területsávokat kínált. A királyi tüzérség 760 ágyúja és tarackja bömbölt és rengette a földet, „a gránátok úgy süvöltöttek át a levegőn, mint a szobából suhogva kiharzó nők”, ahogy egy százados megfogalmazta. A tűzhenger minden két percben háromszáz métert gördült előre, azt a látványt nyújtva, amelyet egy harckocsizó így írt le: „A gránátrobbanások tömör, szürke fala. [...] Nehéz volt elhinni, hogy ebben bármi is életben maradhat.” A tűzhenger azonban hamarosan jócskán maga mögött hagyta a harckocsiszázadokat, amelyeket lelassított a megindulási terepszakasztól három kilométerre húzódó vasúti töltés, a németek pedig, akiket alaposan összezavart, de nem örölt fel teljesen a Montgomery reményeinél kevésbé apokaliptikus légibombázás, visszanyerték lelkierejüket és harcképességüket.

Oldalazó tűz perzselő narancsvörös torkolattüzei villogtak Cagnyban, a támadás folyosójának bal szélén fekvő, félig szétlőtt falucskából.⁵³ Ott délelőtt 10 órakor Hans von Luck alezredes, Rommel egyik tanítványa, aki éppen akkor tért vissza háromnapos párizsi eltávozásáról, s ezért még mindig a díszegyenruháját viselte, talált egy sértetlen, négy 88 milliméteres légvédelmi ágyúval felszerelt Luftwaffe-üteget. Luck pisztollyal a kezében kényszerítette a vonakodó ütegparancsnokot, hogy lövegeit telepítse át egy almafaligetbe (– Most harckocsik ellen fognak harcolni!), s az ágyúlövedékek ezentúl úgy húztak át a bűzában, „mint a torpedók”. „Súlyos nehézséget okoz annak megállapítása, honnan jön a tűz”, jelentette a 11. páncélosadosztály, és nem sokkal később már tizenhat égő Sherman állt a gabonátáblában. Cagny, roppant veszedelmes zavaró tényezőként, kora estig ki fog tartani.

Hamarosan sok további harckocsi is lángba borult délebbre, a második vasúti töltés után, amelyen túl az ellenség páncéltörő lövegekre épített védelmének fő állásrendszere húzódott a Bourguébus-gerinc mentén – a magaslat nevét a brit katonák természetesen Buggersbusnak (kb. Buzik busza) ejtették.⁵⁴ A szőnyegbombázás a gerincet és a tartalékban álló SS-egységeket is jórészt érintetlenül hagyta, a vadászbombázó-pilóták pedig azzal szembesültek, hogy szinte lehetetlen észrevenni, honnan lőnek a színtelen torkolattüüzű, gyér füstű lőport használó, gondosan álcázva beásott ágyúk. A német védők mozdulatlanul húzták meg magukat, amikor a brit terepfelderítők a tájat fürkészve előrenyomultak, és „emiatt a felderítő-páncélgépkocsik azon jelentései, amelyek szerint Bourguébus térségében nincsen ellenállás, tévesek voltak”, magyarázta utóbb a 11. páncélosadosztály parancsnoka. Ezt követően „heves,

áthatolhatatlan tűz” söpört végig a harckocsiarmadán, és hamarosan „a láthatáron mindenütt Shermanek égtek”, emlékezett vissza a Coldstream Gárda egyik főhadnagya.

„Egyes harckocsizók meggyulladtak, és a földön hemperegnek, hogy eloltsák égő ruhájukat – írta naplójába a harckocsilöveg-irányzó, John M. Thorpe. – Előttünk most már az összes tank nagy lánggal ég [...], óriási füstgyűrűk szállnak fel a tornyukból, és emelkednek magasra a szélcsendes égen.”⁵⁵ „Összeégett és sebesült katonák jöttek folyamatosan hátra a bűzában – írta egy másik Tommy. – Adtunk nekik egy korty vizet, és biztattuk őket, menjenek tovább.” A megperzselt Bourguébus-gerincet egy tizedes így írta le: „az égő harckocsik iszonyatos temetője”.

Montgomery másképp látta. „A ma délelőtti hadműveletek teljes sikert hoztak – táviratozta Brooke tábornagnak röviddel 16 óra után. – A helyzet roppant ígéretes, és nehéz meglátni, mit tehet jelenleg az ellenség.”⁵⁶ Eisenhowernek még hozzáfűzte: „A magam részéről nagyon elégedett vagyok a mai nap harcaival a keleti szárnyon. Határozottan kibillentettük egyensúlyából az ellenséget. [...] A 2. hadseregnek immár három páncélosadosztálya tevékenykedik a nyílt vidéken.” Olyan pontokat jelölt meg e hadosztályok tartózkodási helyeként, amelyek tisztán a fantázia világába tartoztak: a VIII. hadtest a valóságban tíz kilométer mélységű, de késpengénél alig szélesebb behatolást harcolt ki az ellenség védelmébe kétszáz harckocsi elvesztése árán. Talán mert megtévesztették a támadó alakulatok első, meggondolatlanul optimista jelentései, sajtónyilatkozatot is kiadott, úgy időzítve, hogy bekerülhessen a BBC 21 órás híreibe: „A 2. hadsereg támadott és áttört, Montgomery tábornok igen elégedett.” A londoni *Times* július 19. szerda reggeli szalagcímén – „A 2. hadsereg áttört!” – csak a *Daily Mail*é tett túl: „A páncélosok immár az ország nyílt belsejébe özönlenek!”

Montgomery derűs önbizalma ujjongást keltett a Bushy Parkban, de az örömet keserű csalódás követte, amikor megismerték a csata valódi térképét. „Aggódok, mert Monty elakadt. E. nem érzi jól magát, magas vérnyomás”,⁵⁷ írta szerdán Kay Summersby íróasztalában őrzött naplójába. A nap eseményeitől E. csak egyre rosszabbul érzi majd magát. A jelentések szerint a Bourguébus-gerinc „alaposan meg van rakva ellenséggel”, köztük megerősítő páncéltörő tüzérséggel és páncélosokkal, amelyek további Shermanekből gyújtottak halotti máglyát a Caeni-síkságon. Dempsey szárnyakon harcoló két hadteste, keleten a brit I. és nyugaton

a kanadai II., alig haladt jobban: az előbbi ismételt rohamai Troarn ellen kudarcba fulladtak, míg az utóbbi elfoglalta ugyan Caen déli külvárosát, ám utána azonnal heves ellentámadást kellett visszavernie. Egy kanadai beszámoló szerint egy csapdába került dandárban „azok a katonák, akik még életben voltak, a búzában hasalva rejtőzködtek”, amíg biztonságos helyre nem kúszhattak. Csütörtökön pirkadatkor a Tommyk végül elfoglalták Bourguébus községet, de tovább már nem nyomultak. 16 órakor „trópusi hevességű” zivatar tört ki, s ezzel kétnapos felhőszakadás kezdődött, amely lezárta a *Goodwood*-hadműveletet. Az őrmesterek kiosztották a rumfejadagot, a katonák pedig a csatamezőn kúszva-lopakodva összeszedték a halottakat.

Az offenzíva újabb ötvennégy négyzetkilométert szabadított fel Franciaországból, továbbá Caen addig még el nem foglalt részeit.⁵⁸ Ezzel kellőképpen kitágították a hídfőt ahhoz, hogy áthozhassák a kanadai 1. hadsereg első lépcsőjét Normandiába, de az eredmény legkevésbé sem a SHAEF remélte áttörés volt. Foglyul ejtettek több mint 2000 német katonát, és amint Montgomery lelki szemével előre látta, további német páncélosalakulatokat csaltak a szövetségesek keleti szárnyára. Mindazonáltal Sepp Dietrich mindössze 75 harckocsit és rohamlöveget veszített – ez semmiképp sem tekinthető a német páncélosseregtestek kizsigerelésének, amit Montgomery szintén kíváncsnak tartott volna. Az úgynevezett „páncélosadosztályok halálrohama” a 2. hadseregnek több mint 4000 fős veszteségébe került, és több mint 400 harckocsiját, a kontinensre átszállított brit páncélosállománynak nagyjából a harmadát is kilőtték. A repülőkatona azért morogtak, mert „hét kilométer 7000 tonna bombába került”.

Majdnem hét hét elmúltával a szövetségesek az *Overlord*-hadművelettel harminchét hadosztályt juttattak be az európai szárazföldre, és sorakoztatnak fel százharminc kilométer hosszú arcvonalon, de negyvennyolc kilométernél mélyebben még sehol sem hatoltak be Normandiába, s mindezt 122 000 fős véres veszteség árán.⁵⁹ „Nehezebb feladat előtt állunk, mint amilyet a legsötétebben látó pesszimisták a tervezés fázisában el tudtak képzelni”, írta Everett S. Hughes vezérőrnagy, Eisenhower egyik bizalmasa a feleségének július 22-én. Szellemeskedő újságírók gúnyos főcímekeket találtak ki – „Montgomery a Caenján üldögel” –, a *New York Herald Tribune* azonban pontosan ragadta meg az eluralkodó gyászos közhangulatot: „A szövetségesek Franciaországban a teljes arcvonalon elakadtak”. A londoni *Times* visszavett korábbi lelkesültségéből: „Az első tudósítások-

ban használt »áttörés« szóról el kell mondanunk, hogy csakis korlátozott értelemben érvényes.” „Ami nálunk hiányzik – vallotta be Leigh-Mallory a naplójának –, alapvetően a hadvezéri teljesítmény.”

A szövetséges hadvezetőségen belül erősödött az elégedetlenkedés és a furkálódás. Elcsapják-e Montgomeryt? Szárnyaltak a rémhírek, agítáltak az agitátorok. Miután jelentették neki, hogy a V-1 indítóállásait egyhamar nem foglalják el, Tedder repülő-vezérezredes azt mondta Beetle Smithnek: – Akkor le kell cserélnünk a vezetőinket olyan emberekre, akik eljuttatnak bennünket oda.⁶⁰ – Őt, Eisenhower és másokat „palíra vették” – panaszkolta Tedder. – Nem hiszem, hogy fennállt akár a légcsekélyebb szándék az egyértelmű áttörés kiharcolására. – Még nagyobb baj, fejtegette Eisenhowernek, hogy nem sikerült kihasználni az összeküvő német tisztek július 20-án Hitler ellen elkövetett bombamerénylet-kísérletét. Mivel a normandiai hadszíntéren még mindig patthelyzet uralkodott, Hitler nyugodtan foglalkozhatott a megtorlással és rezsimje megerősítésével. A sikertelen merénylőt, Claus von Stauffenberg ezredes és még legalább kétszáz további embert kivégeztek – agyonlőttek, felakasztottak, lefejeztek, megmérgeztek vagy megfojtottak, s ezt néha filmre is vették –, további ezreket pedig bebörtönöztek. A Wehrmacht tisztjeit még a hónap vége előtt kötelezték, hogy a hagyományos katonai tisztelgés helyett a náci karlendítést és a *Heil Hitler!* köszöntést használják.

„E. nem elégedett az elért haladással”, jegyezte fel Summersby. Lehet, hogy elégedetlen volt, de azt is eltökélte, hogy nem esik pánikba, és nem cselekszik elhamarkodottan. Helyette közvetlen és közvetett módokon nyomást gyakorolt harcoló seregei parancsnokaira. Amikor egyik éjszaka arra ébredt, hogy Churchill hívja telefonon, megkérdezte tőle: „Mit gondolnak az emberei az odaírt helyzet lassú alakulásáról?”,⁶¹ a miniszterelnök talán „rá tudná venni Montyt, üljön már fel a biciklijére, és kezdjen tekerni”.

Montgomerynek megfontolt, tizennégy bekezdésből álló feljegyzést küldött. „Az idő létfontosságú – írta a főparancsnok. – Minden eszközzel le kell csapnunk!”

Azt gondoltam, végre a kezünkben van, és fel fogjuk göngyöltíteni. Ez nem következett be. [...] Végül az amerikai szárazföldi erők létszáma szükségszerűen sokkal nagyobb lesz, mint a briteké. Amíg azonban fennáll közöttünk a nagyságrendi egyenlőség, vállvetve kell előrenyomulnunk, a dicsőséget és az áldozatokat egyenlő mértékben megosztva.

Eisenhower továbbra is kitart a hadjárat terve, alárendelt parancsnokai és közös ügyük mellett. Talán csak az édesanyjának árulhatta el, mennyire fáradt. „Ha hazamehetnék – írta július 23-án Kansasbe Ida Eisenhowernek –, leheverednék az első pázsitra, és egy hétig ott maradnék mozdulatlanul.”

A FÉNYES NAP ELSÖTÉTÜLT

Abban a West Point-i fürdőköpenyben, amelyet Tunéziába és Szicíliába is magával vitt, Omar Bradley gyakran állt virradatkor a két és fél méter széles térképasztal előtt, amely most Vouillyben, Isigny-sur-Mertől hat és fél kilométerre délkeletre töltötte ki egy sátor belső terét.¹ Ő is rosszul aludt, pedig lefekvéskor nyugtatót szedett. Szinte minden éjjel a korai órákban a lakókocsija melletti térképsátor fapadlóját róva lehetett megtalálni, s ilyenkor azon töprengett, amit így nevezett: „az előttünk elterülő rémisztő vidék”. A borús égből felhők közül tekintett le időnként a hold az 1. hadsereg parancsnokságának táborára, és az éjszakai szellő a döglött tehenek gyomorforgató bűzét hozta a távolból. Végül, amikor a keleti láthatáron gyöngyszürke fény kezdett derengeni, és valahol kukorékolt a kakas, Bradley még mindig a térképén dolgozott: seregtestek sávhatárait vázolta fel, és utakat jelölt meg ceruzával. Azután mutatópálcaként hosszú bükkfavesszőt használva elméletben ismét elpróbálta a küszöbönálló offenzívát, amely arra hívatott, hogy véget vessen a pátthelyzetnek, és megnyerje a normandiai csatát. – Azt akarom, hogy ez legyen a legnagyobb dolog a világon – jelentette ki törzstisztjeinek.

A *Cobra*-hadművelet, az a bizonyos legnagyobb dolog, Bradley terve volt, bár nem egyedül az övé. Ami Montgomeryt illeti, ő pörölycsapás erejű támadást javasolt, keskenyebb fronton, mint amelyet az amerikaiak általában helyesnek tartottak. Ez bölcs tanács volt, és ügyesen adta. – Szánjon rá annyi időt, amennyit csak jónak lát, Brad! – biztatta a brit hadvezér, két vékony ujjával egyszerre bökve a térképre. – Ha én volnék az ön helyében, azt hiszem, egy kicsit még erősebben összpontosítanám erőimet.² – Joe Collins, akinek a VII. hadteste szolgál majd a lándzsa hegyéül, választotta ki a támadás pontos helyét: egy bocage-vidéki sarjerdős területet Saint-Lőtől közvetlenül nyugatra, a Périers felé vezető régi római út mentén. Tizenöt amerikai hadosztály – hat egyedül Collins hadtestében – hatalmas erejű csapással áttöri a frontot, hogy végül

elérje a negyvennyolc kilométerre délre fekvő Avranches városát, s ezzel megnyissa az utat Bretagne és a kulcsfontosságú breton kikötők felé. – Használjanak ki minden előnyt – buzdított Eisenhower –, a vakmerőséggel határos hévvel!

Az előnyt főleg a légierők jelentették, különösen azért, mert továbbra sem rendelkeztek elegendő tüzérségi lőszerrel.³ Egyetlen nehézbombázó több mint száz, egyszerre elsütött tarack tűzcsapásának megfelelő robbanóanyagot zúdíthatott a célra, és Bradley 1500 nehézbombázóval 60 000 negyvenöt kilogrammos bombát akart ledobatni egy órán belül egy nyolc kilométer széles és másfél kilométer mélységű, téglalap alakú földdarabra, vagyis nagyjából ötméterenként egy bombát. Egy hétig ismertette elgondolását a légierőt vezető tábornoktársaival, július 19-én még Leigh-Mallory főhadiszállására is elutazott a middlesex-i Stanmore-ba, amikor a *Goodwood*-hadművelet megfeneklőben volt. A földet éréskor azonnal működésbe lépő kisméretű bombák használatával elkerülhetik a mély bombatölcsérek kialakulását, amelyek Cassinónál és Caennál akadályozták a harckocsik mozgását a szőnyegbombázott területen, érvelt Bradley. A saját csapatok pusztításának megelőzésére a bombázóflottáknak az arcvonallal párhuzamosan kell repülniük, a nyílegyenes Saint-Lô-Périers utat használva vezetőként. A támadásra kijelölt zászlóaljoknak az eltévedt bombák elleni óvintézkedésként nyolcszáz métert vissza kell húzódnuk, ezzel a megoldással azonban még mindig elég közel maradnak az ellenséghez, hogy előretörhessenek, még mielőtt a németek magukhoz térnek, ahogy az a *Goodwood*-hadműveletben nyilvánvalóan megtörtént.

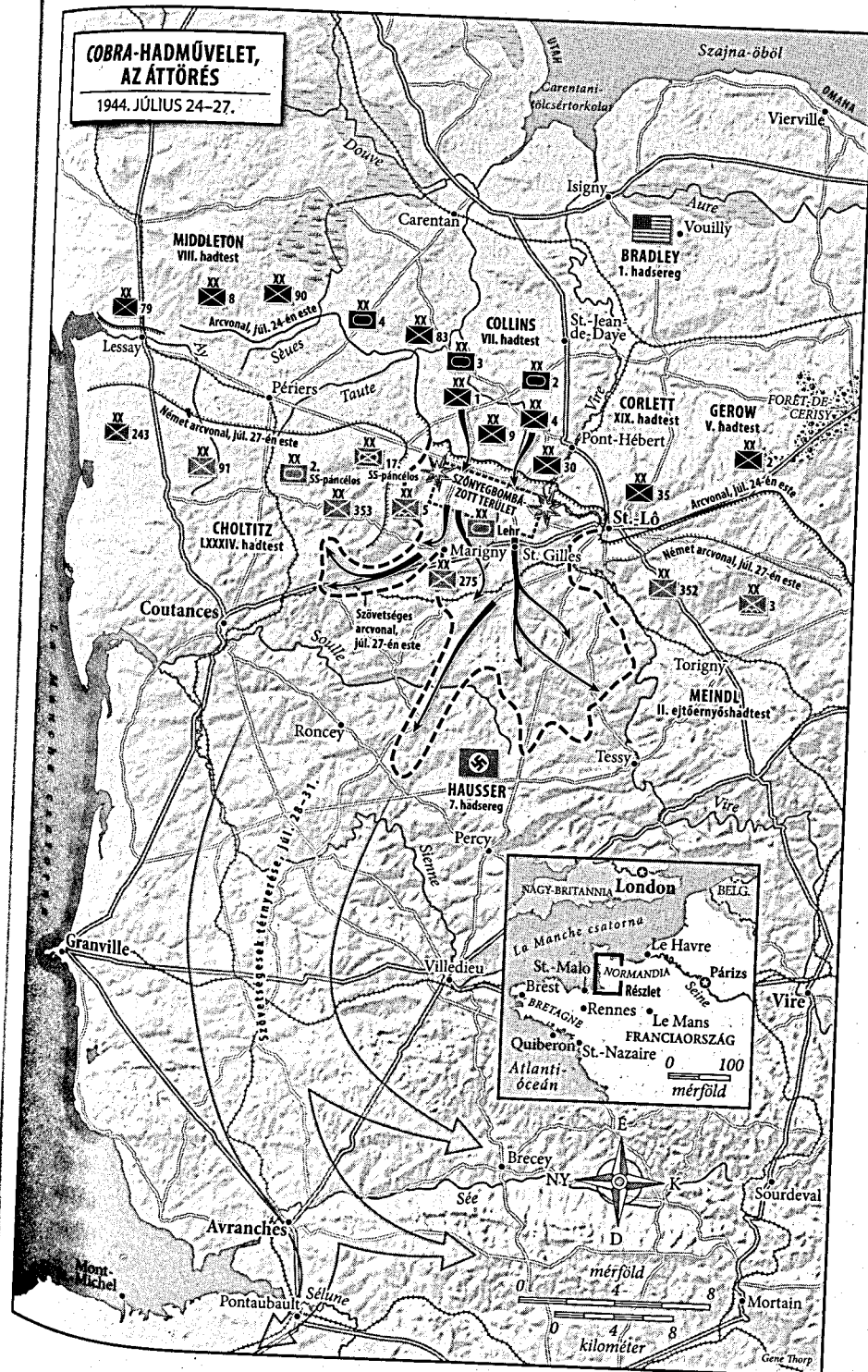
Bradley elképzelésének nagyon kevés részlete nyerte el a repülőtábornokok tetszését.⁴ A Hadsereg Légierőinek a *Bombairányzók kézikönyve* című kiképzési segédletében 125 oldal szólt – egyéb misztikus témák mellett – a ballisztikai együttthatókról, az ejtőlőszerek esési szögeiről és a Williamson-féle valószínűségről, s ezek mind azt támasztották alá, hogy a tábornok javasolta támadó harceljárás maga a lehetetlenség. 1500 repülőgép képtelen a földi támadás kezdete előtt azon egyetlen órá alatt, amelyet az 1. hadsereg megszabott neki, átszuszakolni magát a másfél kilométer széles folyosón, egy ilyen nagyságrendű bombatámadás három órát megközelítő időt igényel. Más technikai nehézségek is felmerültek, köztük a bombavetés az uralkodó oldalszélben és az átrepülés az ellenség erős légvédelmi tüzérsége fölött. A gépek csak akkor képesek több ezer tonna bombát egyetlen órá alatt ledobni, ha az arcvonalra merőlegesen

támadnak, vagyis észak felől, az amerikai csapatok feje fölött repülnek be a célterület fölé. Ezenfelül beásott saját csapatok esetében a biztonsági távolság még nappal, kedvező időjárási viszonyok között is 2700 méter, azaz majdnem három kilométer a bombázóvonaltól. Bármely, ennél kisebb távolság egyenértékű „a hadsereg lába közé bombázással”.

Bradley beleegyezett, hogy rohamra váró zászlóaljait nyolcszáz helyett ezerszáz méterre vonják vissza, de további engedelményekről hallani sem akart.⁵ Amikor figyelmeztették, hogy a bombák 3 százaléka nagy valószínűséggel célt fog tévesztetni – nagyjából 1800 bomba a *Cobra*-hadműveletben felhasználni tervezett mennyiségből –, Bradley vállalta a kockázatot. Ha amerikai katonák halnak meg emiatt, ők „semmivel sem többek, mint a feladat teljesítése közben elhasznált eszközök” – írta később. – A háborúnak sem ideje, sem szíve arra, hogy törődjön az egyénnel és az ember méltóságával.”⁶ Amint egyszer Ernie Pyle-nak mondta: – Harminc évet töltöttem annak a lelkiállapotnak az előállításával, amely alkalmassá tesz az efféle dolgok elfogadására.

Július 24., hétfő éjszakáját Pyle egy almáskertben töltötte Pont-Hébert közelében.⁷ Pokrócba burkolózva feküdt a súroló golyók fehér nyomai-val elcsúfított fatörzsek között. A cherbourg-i hadjárat után üresnek és fásultnak érezte magát, mint valaki, aki éppen elhasználja „saját csekély túlélési-érvét”. Visszasodródott a hídfőn belüli mögöttes területre, és azokról a fegyverkarbantartó katonákról írt, akik berozdásodott M1-es puskákat hoztak rendbe dörzspapírral és benzines oldószerezrel. A harcoló csapatok veteránjai számára a hátsó lépcsőben tartózkodók neve csak annyi volt, „ők”, a világuké pedig „az ők-övezet”. Pyle-nak büntudata támadt, amiért az ők-övezetben vesztegeti az idejét.

Immár visszatért a frontra, sorsszerű illetékességi területére, és kedden reggel egy kőház mögött állt, amelynek udvarát teleásták lövészárkokkal.⁸ A 4. gyaloghadosztály tisztjei a *Cobra* bombázási tervének sokszorosított térképvázatait tanulmányozták, amelyek megmutatták, mikor és hova szórják le bombaterhüket a nehéz B-17-esek és B-24-esek, és hol támadnak ezt kiegészítve a közepes bombázók, valamint a vadász-bombázók. Alig nyolcszáz méterre délre a harminc másodpercenként kilőtt tüzérségi füstgránátokból felszálló vörös füstoszlopok emelkedtek az égre másfél kilométeres közökkel a Saint Lô-Périers országút mentén, hogy rárajzolják a terepre a bombázóvonalt. A földön, mint furcsa, lángoló futósznyeget, cseresznyepiros azonosító lapokat terítettek ki.

légnyomáshullámok pörölyként püfölték a mellkasát és a szemét annak során, amit később így ír majd le: „a leghosszabban tartó iszonyat, amelyet valaha átéltem”. Végül a harsogó zajvihar továbbvonult, és a kavargó porban egy ezredes jelent meg támolyogva, aki ujjával pattogatva azt motyogta: „Az isten verje meg! Az isten verje meg! Az isten verje meg!”

Mások rosszabbul jártak. A szerencsétlen 30. hadosztálynak azon a kedd délelőttön nagyobb véres veszteséget okoztak a hadsereg légierői, mint a háború bármely napján az ellenség.¹⁴ „És akkor következett az a rettenetes szélroham – öröktette meg az egyik ezredtörténet írója –, az a rettenetes hang, mint amikor a magok zörögnek a száraz tökbén.”¹⁵ A bombák saját árkaikba temették a katonákat, vagy felhasították őket, mint vadászon az elejtett szarvasokat; parancsnoki vezetési pontokat töröltek el a föld színéről, teheneket hajítottak fel a fákra, és a helyi temetőkből felkeltették sírjukból a holtakat. A robbanások lökéshullámai „olyan érzést keltettek, mintha valaki husánggal ütlegelt volna”, jelentette egy tiszt, míg egy másiknak az ülepére csapott nagyot valami, ami egy másik ember testrészének bizonyult. A katonák szanitécért kiáltoztak, és őrlöngve szidalmazták „az amerikai Luftwaffét”.

Néhánnyal több, mint 14 500 nehézbombázó 2000 tonna romboló- és még nagyobb mennyiségű repeszbombát dobott le.¹⁶ E repülőgépek közül három tucat bombázta az amerikai csapatokat, és a testvérgyilkosságban 42 közepes bombázó is a bűntársukká vált. A magasra nyúló felhők a gépek egy részét több ezer méteres ereszkedésre kényszerítették, amitől megbomlottak az alakzatok, és a bombairányzóknak kapkodva újra kellett számolniuk az irányzékba táplálendő adatokat. A vörös jelzőfüstöt nagyon könnyű volt összetéveszteni a tűzéség torkolattüzeivel, a Saint-Lô-Périers országutat pedig hamarosan elrejtette szem elől a nyolc kilométeres talaj menti szellővel sodródó sűrű bombafüst. Az összes bombának 2 százaléka csapódott be a cél előtt másfél kilométerre, vagy még annál is „rövidebbre”. Ezek megölték 111 amerikai katonát, és megsebesítettek további 490-et, az előző napi véres veszteségen túl. A halottak között volt Lesley J. McNair altábornagy, a Hadsereg Földi Erőinek parancsnoka, aki szemleútra érkezett Washingtonból, és meggondolatlanul csatlakozott a 30. hadosztály egyik rohamra kijelölt zászlóaljához. Egy csákánnyal és lapáttal felszerelt kutatóosztag nagy gondnal fésülte át a bombatölcsért, ahol utoljára látták, de nyomát sem találták. Holttestét végül húsz méterrel távolabb találták meg, felismerhetetlen állapotban, csak a dögcédulái, a zubbonya ujjára varrott csa-

pattestjelvénye és a rangjelzése alapján tudták azonosítani. „Ismételten figyelmeztettem a szükségtelen kockázatvállalás miatt”, táviratozta Eisenhower Marshallnak. Hivatalos leltárt készítettek összes személyes tárgyáról, amely a feleségére maradt: „6 altábornagyi csillag, fényét vesztett, és 2 csillagról hiányoznak a rögzítőfülek”.

Mire 12 óra 23 perckor az utolsó közepes bombázó is elrepült, majdnem 2500 repülőgép 5000 tonna romboló- és repeszbombát szórt le, továbbá rengeteg fehér foszforral és egy új kocsonyásított, benzinalapú gyújtóanyaggal, napalmmal töltöttet.¹⁷ Az agyongyőrt négysszögletes célterületen, ahol a terv szerint viharos gyorsasággal kellett megtörténnie a hadsereg páncélos áttörésének, minden másfél négyzetkilométer több mint 11 000 bombát nyelt el, így a pusztítóerő egyik legnagyobb koncentrációját hozták létre a hadviselés történetében. Ami a halott és haldokló GI-okat illeti a vonal rossz oldalán, Pyle az addigra már a csontjaiig beleivódott szófukar fatalizmussal azt írta: „Bárki követhet el hibát.”

Eisenhower átrepült Franciaországba, hogy kedd délután néhány órás látogatást tegyen Bradleynél Vouillyben, majd kedveszegetten visszatért Angliába, és esküdözött, hogy soha többet nem engedi a nehézbombázókat harcászati jellegű támadásra használni. „Az a tűzéség dolga – vágta oda. – Ez alkalommal zöld jelzést adtam nekik, de megígérem, hogy ez volt az utolsó.”¹⁸ Bradley továbbra is dült-fült Leigh-Mallory és mások iránti haragjában, és mindjobban elfeledkezett saját szerepéről a csapatok veszélyeztetésében.

Aznap kora délutánra már javában folyt a *Cobra* földi támadása. A rohamoszlopok kezdetben csak csekély teret nyertek: a 30. hadosztály egyik oszlopa mindössze közel négyszáz méter megtétele után ellenséges ellenállásba, egyebek között Panther harckocsikba ütközött. – Te jó isten! – rikoltott valaki rádión egy könnyű harckocsiból. – Rálöttem három gránátot, és mind lepattant!¹⁹ – A német páncélosok tüze „megfosztotta árbocától” egy amerikai szakasz szolgálatvezető őrmesterét. „Csak a két lába és a csípője maradt meg – írta egy bajtársa. – Egy kar, rajta a karórával, ott hevert a ház mellett.” Sötétedésig a VII. hadtest másfél kilométernél nem többel jutott túl a Saint-Lô-Périers országúton, és háromszáznál kevesebb foglyot ejtett. Csak úgy záporoztak a német gránátok, ebből egy felderítőtsízt arra következtetett, hogy „az ellenséges tűzéséget nem érintette bombázásunk”.

Az olyan afrikai veteránoknak, mint Eisenhower és Bradley, emlékezniük kellett volna Kipling két, Tunéziában nagyon népszerű sorára: *Man cannot tell, but Allah knows / How much the other side was hurt* (Ember meg nem mondhatja, de Allah tudja / Mennyire sérült a másik fél).²⁰ Valójában a német védelmet szilánkokra zúzták: az ellenségén súlyos sebet, halálos sebet ejtettek. A VII. hadtest fő ellenfelét, a Lehr-páncélosadosztályt, a német hadvezetőség hatheti harc után már korábban „kimerültnek” nyilvánította. A meggyengült hadosztályt a keddi „futószalag-bombázás” teljesen szétverte: harckocsikat pöccentett a hátukra, rádiókat zúzott porrá, és vezetési pontokat törölt el nyom nélkül. A hadosztályparancsnok, Fritz Bayerlein tábornok, Rommel Afrika-hadtestének egykori törzsfőnöke, így írta le a helyzetet: „Félőrlt katonák ugrotak elő a bombatölcsérekől e holdbéli tájon, és körbe-körbe futkostak. [...] Minden megégett, és felrobbant.” Becslése szerint katonáinak 70 százaléka meghalt, megsebesült vagy apatikus állapotba került, „áthatva a tehetetlenség, a gyöngeség és az alsóbbrendűség érzésétől”. Parancsokat kizárólag a halmokba gyűlt törmelék és roncsok között araszolva utat kereső motorkerékpáros futárokkal tudtak továbbítani. Amikor Kluge tábornagy megüzente, hogy a Saint-Lô-Périers folyosót mindenáron tartani kell, Bayerlein azt felelte: „Közlök a tábornaggyal, hogy a Panzer Lehr elpusztult. Itt már csak a holtak tudják tartani a frontot.”

A német tábornokokat, akik nem ismerték az amerikai támadó csoportosítás nagyságát, és akikben önelégültséget ébresztett a hétfői tökéletlen, félbehagyott támadás, sikerült meglepni, sőt túljárni az eszükön.²¹ Ahogyan Montgomery eltervelte, a német 7. hadsereg páncélosainak kétharmada, vagy még több, még mindig a britekkel állt szemben keleten. A 15. hadsereghez tartozó lehetséges tartalékok pedig még mindig a Pas de Calais térségét őrizték mozdíthatatlanul, mert ott várták azt a harminc szövetséges hadosztályt, amelyről a német hadvezetőség még mindig azt hitte, javában gyülekezik Angliában a második invázióra. A 7. hadsereg elmulasztott páncélos tartalékot létrehozni bármely, a Cotentin-félszigeti arcvonalon ütött rés betömésére, és harctéri parancsnoki teljesítménye sem állta ki a próbát. Kluge főhadiszállása kedden késő éjjel ezt jelentette Berlinbe: „A front, hogy úgy mondjuk, átszakadt. Kettő-öt kilométer mélységű áttörés alakult ki hét-nyolc kilométeres arcvonalszakaszon. Lezárása egyelőre még nem volt lehetséges.”²²

És nem is lesz lehetséges. Collins 120 000 katonát vont össze egy nyolc kilométeres frontszakaszon a Saint-Lô-Périers országút mentén, tovább-

bá 15 000 utászt és hidászt.²³ 600 csövet számláló tüzérsége, az előre felhalmozott 140 000 gránáttal, meghaladta az 1. hadsereg másik három hadtestének összesített tüzerejét. A legtöbb Sherman harckocsira addigra felszerelték a bocage áttörését lehetővé tevő sövényvágót – masszív agyarakat, amelyeket az amerikai katonák a harctéren terveztek meg, és a német parti harckocsiakadályokból kitermelt L acélból készítettek el. Angliából repülőgépen szállítottak hegesztőket és gyakorlatilag az összes fellelhető oxi-acetilén palackot Normandiába, ahol a Saint-Jean-de-Daye-ben rögtönzött gyártósoron 300 sövényáttörő eszközt állítottak elő, s mindezt titokban tartották a *Cobra*-hadművelet előtt. Nem kevesebb újíto szellemű lelemény rejtett Elwood „Pete” Quesada vezérőrnagy, az amerikai harcászati légierő parancsnokának azon elhatározásában, hogy minden harckocsioszlophoz URH-rádióval ellátott összekötő tisztet rendel, aki közvetlen kapcsolatot tart a tankok fölött tevékenykedő vadászbombázókkal. Ez az együttműködés felbecsülhetetlen értékűnek bizonyult abban, amit a repülők „a hűn szekálásának” neveztek.

Collins nem tervezte, hogy harcba veti „sikerkifejlesztő lépcsőjét” – az 1. gyalghadosztályt és két páncélosadosztályt, a 2.-at és a 3.-at –, amíg a 4., a 9. és a 30. gyalghadosztály rohamozó zászlóaljai teljes mélységében áthatoló rést nem ütnek a német védelmi rendszeren.²⁴ A szokásos német ellentámadás elmaradása kedden délután azonban a rend megbomlására és az erő hiányára utalt a szemben álló seregtestek soraiban, akkor is, ha az amerikai első lépcső egyelőre még nem jutott ki az ellenség mélységébe. Kedden, 17 óra 45 perckor Collins kiadta a parancsot: az áttörést kiaknázó csoportosítás másnap, július 26-án, reggel támadjon. Éjjel gyalogosok kúsztak előre, hogy tapogatózva megkeressék a robbanócsapdákat, felszedjék az aknákat, és füleljenek, merről hallatszik a beinduló német harckocsimotorok jellegzetes morgása.

Amikor az új nap megvirradt, az amerikai támadás egyre jobban nekilendült, mintha mindkét szemben álló hadsereg csúszni kezdett volna lefelé a délnek lejtő tájon.²⁵ Az amerikai gyalogság „orosz módra”, a harckocsikra felkapaszkodva vonult csatába, és ha kellett, leugrott, hogy tüzével minden terepmélyedést és cserjét elárasszon. Az 1. hadosztály alegységeinek átlagosan három percnél kevesebb időre volt szükségük egy-egy sövény megtisztításához, ahhoz a feladathoz, amely mindössze néhány héttel korábban még órákat igényelt. Az áttörés keleti peremén az átjutás a Saint-Gilles-be vezető keskeny mélyútnál a 30. hadosztálynak hétszáz fős veszteségébe került, a délután közepére azonban

a falun átgázoló harckocsik már csak gyöngye ellenállásba ütköztek. Az 1. hadosztály bevette Marignyt, a 9. csaknem öt kilométerrel túllendült a périeurs-i úton, és 16 órakor a német 7. hadsereg parancsnoksága jelentette, hogy az amerikaiak a keskeny frontszakaszon ütött hét résen át szivárognak a mélységbe. Az ellenség azon erőfeszítésének, hogy az áttörés elreteszelésére a Vire-en átkelve csoportosítsa át két hadosztályt nyugatra, sikeresen gátat vetett az amerikai XIX. hadtest. Üzemanyaghiány miatt a 2. SS-páncéloshadosztály katonái rákényszerültek, hogy két század Panther harckocsit elhagyjanak, és egy amerikai járőr megölte a Das Reich megbízott parancsnokát, ami a tulle-i és oradouri vérengzés megbosszulására tett apró, de sokak meglepődésére szolgáló lépést jelentett. Kluge közölte alárendelt seregtestparancsnokaival, hogy további erősítésre legalább egy hétig ne számítsanak.

Mire csüörtörökön beesteledett, 100 000 amerikai özőnlött át a nyolc kilométer szélességű résen, páncélososzlopaik megközelítették Coutances-t, és Bradley térképtábláján egyre több német hadállásnál olyan alakulatjel szerepelt, amelyet kiegészítettek a „Rem” (*remnants*, maradványai) felirattal.²⁶ – Ez a dolog totál szétszakadt – mondta a 30. hadosztály parancsnoka Collinsnak.

A csatatéren francia parasztok cikáztak ide-oda, szorgalmasan húzogatták le a lábbelit meg a zubbonyt a halott németekről.²⁷ Egy elfoglalt német tábor étkezőjében az amerikaiak fehér abroszt és hervadó virágokat találtak, a szálláskörletben pedig sokat forgatott pornográf lapokat, a *Life* magazin több példányát s egy asztalon játszma közben otthagytott dámatáblát. Egy harckocsizó-hadnagy látta, amint egy német kiejti kezéből a puskáját, és eliramodik. „Azután megláttam a lyukakat a fején, és teljes sebességgel nekirohant egy almafának – írta a tiszt. – Holtában futott, mint a csirkék.”

Pénteken az ellenséges csapatok harminckét kilométer széles arcvonalon áramlottak hátrafelé, miközben folyamatos nyomás alatt tartotta őket mind Collins VII., mind Troy Middleton vezérőrnagy VIII. hadteste, amelyek a Cotentin-félsziget partja mentén nyitott folyosóban törtek előre.²⁸ A németek leszállásból végrehajtott tűzrajtaütéseinek és helyi ellenlökéseinek, valamint az általános zűrzavarnak köszönhetően jelentős ellenséges erőknek sikerült elkerülniük a bekerítést a félszigeten. Mindazonáltal a menetoszlopaikra mért tűzcsapások súlyos veszteségeket okoztak. Roncey légteréből az amerikai pilóták „a vadászbombázók paradicsomáról” tettek jelentést, a német járművek három oszlopban,

összeérő lökhárítóval, csigatempóban vánszorogtak alattuk az úton. A szövetséges gépek hat órán át támadták ezt a menetoszlopot, utóbb már amerikai tüzéség, harckocsik és harckocsivadászok is csatlakoztak hozzájuk, míg végül 100 páncélozott és 250 egyéb jármű állt ott ronccsá lőve, ha nem lángok közt. Az életben maradt katonák gyalogosan, futva menekültek, körvonaluk élesen kirajzolódott a lángok háttére előtt. A hunt alaposan megszekálták.

Coutances július 29-én, szombaton reggel esett el. Granville-nél a német partvédő üteg haditengerész tüzérei használhatatlanná tették lövegeiket, majd elmenekültek. „A dolgok a mi arcvonalunkon igazán remekül festenek”, írta Bradley ujjongva Eisenhowernek. Hadserege előtt immár Avranches, Normandia egyik legősibb városa feködt, ahova egykor II. Henrik angol király megérkezett – mezítláb és fedetlen fővel –, hogy térden állva, nyilvánosan vezekeljen Becket Tamás 1170-es meggyilkolásáért.²⁹ Az onnan tizenhárom kilométerre nyugatra fekvő Mont-Saint-Michel megszentelt hegyére átnéző magas, meredék sziklafalra épített Avranches-ból már egyenes út vezetett Bretagne-ba és azokhoz a breton kikötőkhöz, amelyekre a szövetséges seregek ellátásához égetően szükség volt. Vasárnap este a 4. páncélos-hadosztály egyik előrevetett osztaga tapogatózva behatolt a városba, és őrizetlenül találta. Ujjongó franciák trikolórokat lengetve fogadták az amerikai katonákat.

A német parancsnokok, a veszélyre későn ráébredve, tehergépkocsin és szekéren küldtek rohanvást csapatokat Avranches felé. Amikor hajnalban ellentámadásra indultak, fehér foszforos gránátokkal, P-47-esek nehézgéppuskáinak és Shermanek ágyúinak, géppuskáinak tüzével verték vissza őket. Az amerikai harckocsizók és gyalogosok hamarosan elfoglalták a Sélune folyó kulcsfontosságú hídját Pontaubault-nál, a várostól hat és fél kilométerre délre – megmagyarázhatatlan módon teljes épségben. Órákon belül további négy átkelőhelyet sikerült elfoglalni a Sélune-ön. Az utak innen szétágaztak a szélrózsa minden irányába, így a breton kikötők felé is. Csak július 31-én hétezer német foglyot kísérték be a VIII. hadtest ideiglenes gyűjtőhelyeire, sokukat egyszerűen lefegyverezték, és megmutatták nekik, merre menjenek kíséret nélkül a fogságba. – Megvert ellenséggel állunk szemben – jelentette ki Barton tábornok alárendeltjeinek a 4. gyaloghadosztályban – rettenetesen gyenge harci morálú, iszonyatosan zavart ellenséggel.

Hétfő reggel 10.30-kor Kluge Le Mans-ból felhívta telefonon törzsének főnökét Párizsban, és gúnyosan felcsattant, amikor a tábornok jelentette neki, Berlin követeli, hogy rögtönözzenek újabb védelmi vonalat Normandiában.

Itt örültekháza van! Maga el sem tudja képzelni, milyen. [...] Az ember csak annyit tehet, hogy hangosan nevet az egészen. Ezek nem olvassák a jelentéseinket? Hát nem tájékoztattuk őket? Hol élnek ezek, a holdon? [...] Valakinek meg kell mondania a Führernek, hogy ha az amerikaiak átjutnak Avranches-nál, akkor túl lesznek a nehezén, és azt tehetnek, amit akarnak.

A Führer hamarosan valóban megtudja, mennyire találóan értékelte a helyzetet Kluge. Végre kihasználva mozgékonyosságát és gyorsaságát, a harcászati légierő tízezer bevetésének támogatásával, az 1. hadsereg nem egészen egy hét alatt közel ötven kilométert tört előre, hogy átkarolja a német balszárnyat, és kiforduljon Bretagne-ba. A dolog valóban totál átszakadt. Kezdetét vette a mozgó hadviselés – végre-valahára.

BÜNTETÉSED KIMÉRŐI

Szilárd burkolatú utakon és a tanyak között vezető földutakon özönlöttek; dzsipekből, harckocsiból, két és fél tonnás teherautókból álló menetoszlopok kígyóztak a gránát szaggatta mezők és a gyümölcsösök között, ahol a terméstől már roskadoztak a fák.¹ A sorok között motorkerékpáros MP-k cikáztak, és rápirítottak a lassan haladóakra. Az amerikai bakák egyenruhájának mellrészén, a hajtókánál kézigránatok lógtak, „mint a Cartier-klipszek”. Krétaszínű por lepte be az arcukat, mint a púder, és őszre festette a hajukat. „A háború volt a dolguk – írta Lee Miller, a fotós újságíró –, és ők mentek tovább, kicsit előredölvén.”

Mentek tovább dél, kelet és nyugat felé: kőből épült pajták és a tejet csapos rézkannában szállító öszvérek mellett, olyan boltok előtt, amelyek még mindig kínáltak parfümöt és selyemsálat, és kollaboránsok mellett, akiknek a kopaszra borotvált fejére durván elnagyolt horogkeresztet pingáltak.² Amikor a teherautók egy pillanatra megálltak, és a GI-ok leugráltak a platóról, hogy feszingő sorokban megállhassanak vizelni az útpadkán, civilek rohantak oda hozzájuk, hogy két ujjukat ajkukhoz szorítva cigarettát kunyeráljanak – ezt a gesztust minősítette

Forrest Pogue a franciák nemzeti köszöntésének. Mások kék hortenziából, vörös rózsából és fehér őszirózsából kötött trikolorécsokrokat nyújtottak a katonáknak. – Híp, híp, vurré! – rikoltották a franciák az egy generációval korábban még a doughboyoktól* tanult kifejezéseket. – Áj szpíg inglissz! Zsisz-krájszt, cot-dem! – A katonák iskolás franciasággal, vagy a *Stars and Stripes*ban közölt praktikus készmondatokkal válaszoltak, az utóbbiak között az is szerepelt franciául: „A feleségem nem ért meg engem.” Ha valamelyik GI elkiáltotta magát, *Vive la Fance!*, válaszul gyakran kerültek elő calvadossal töltött korsók, és hangzottak el Lafayette szellemét éltető pohárköszöntők, vagy sziszegő hangon elfröcsögött szitkok a boche-ra, akit a jenki inkább krautként, Jerryként, graybackként, lice-ként, hunként és squareheadként** emlegettek.

Az iskolaépületek falán még ott virítottak a német nyelvű idegenforgalmi plakátok, és az osztálytermekben német nyelvelckék – csupa umlaut és nagybetűvel kezdődő főnév – álltak a táblán.³ Ellenséggel azonban sok-sok kilométeren át csak hadifogolyként találkozhatott az ember. A Wehrmacht e katonáit a GI-ok sajátos németiségükkel, az úgynevezett Milwaukee némettel biztatták megadásra. És persze bőven akadt halott német, akiket gyakran hirtelenjében összezsapott sírjel alá temettek, amelyen szintén nagybetűs főnév állt: „Egy Német.” A Wehrmacht visszavonulásának volt „valami napóleoni jellege”, ismerte el a B Hadseregcsoport parancsnokságának egyik tisztje. Kluge augusztus elején azt jelentette előljáróinak: „Nem számít, hány parancsot adunk ki, a katonák nem tudják legyőzni az ellenséget. Képtelenek rá, nem elég erősek hozzá.”

A száguldva áradó menetoszlopok rögtönzött táborhelyeken álltak meg éjszakára.⁴ A katonák hidegen nyomták le a K fejadagot, vagy a rohamsisakjukban melegítettek levest Sterno hordozható főzőjükön – a megperzselt sisaktető, ahol az acél kékesen csillogóvá égett, ugyanolyan biztos ismertetőjele volt a veterán katonának, mint a Bíbor Szív. Az este volt a rövid búcsúztatók ideje is. „Az ember élete egy apró fémdarabon múlik, kisebbben, mint egy férfi ujjá”, írta egy amerikai katona. Az egyik tábori lelkész, aki imát mondott a holtakért, az ír költőt, Charles Wolfe-t*** idézte: „Sötétben temettük el az éj mélyén [...] egyedül hagytuk a dicsőségével.”

* Doughboy: kb. gombócfiú, az első világháborús amerikai bakák beceneve. (A ford.)

** Grayback: dolmányos varjú, de a szürke kincstári ing beceneve is; lice: tetű; squarehead: tőkfilkő. (A szerk.)

*** Charles Wolfe (1791–1823) ír költő. (A szerk.)

A SHAEF tervezői július végén úgy becsülték, hogy Németország gyorsan legyőzhető, ha még kilenc hadosztályt adnak az *Overlord*-hadműveletre már addig kijelölt hetvenöthöz.⁵ Sajnos pillanatnyilag három tucatnál kevesebb állt Franciaország földjén, további brit seregtestek már szinte egyáltalán nem maradtak, amerikai csapaterősítésként pedig kevesebb mint heti egy hadosztály érkezett Franciaországba, tehát a háború megnyerését biztosító hadrend majd csak 1945 augusztusában áll rendelkezésre a kontinensen. Helyette a szövetséges seregek kénytelenek lesznek beérni annak az embernek a színre lépésével, akit egy tudósító „civakodó, üvöltöző üstökösnek”, egyik West Point-i évfolyamtársa pedig „ésszel felszerelt fajtatiszta harci kakasnak” nevezett.

Ifjabb George S. Patton altábornagyot sok katoná Avranches-nál pillanthatta meg először, ahol dzsipjéből kiugorva felállt egy rendőrségi dobogóra, amely fölé esernyőt feszítettek, és kilencven percig irányította a menetoszlopok áthaladását egy túlszűfolt kerülő úton.⁶ Patton, akit Bradley a VIII. hadtest déli irányú offenzívájának felügyeletére rendelt ki, segített hetvenkét óra alatt áttaszítani hét hadosztályt Avranches térségén. Parázsló szivarral acsarkodott fel az égre a Luftwaffe szórványosan felbukkanó harci gépeire: – Azok az istenverte gazemberek, a rohadék szemetek! El fogjuk kapni őket. – Amikor egy alárendelt egységparancsnok jelentkezett nála, hogy jelentse helyzetét, Patton ráförmedt: – Tegye le a kagylót, és nyomás tovább! – A normandiai tájról, amelyet járműroncsok, égő mezők és elszénesedett német hullák csúfítottak el, kijelentette: – Lehetne bármi pompásabb? A háborúval összevetve az emberi erőfeszítés minden más formája jelentéktelenségbe süllyed. Istennem, hogy imádom!

Augusztus 1-jén, kedden délben hivatalosan létfrejött Patton amerikai 1. hadserege, három hadtestbe szervezett kilenc hadosztállyal.⁷ Ugyanabban a pillanatban Bradley előlépett az új 12. hadseregcsoporthoz parancsnokává, amelyet a 21. hadseregcsoporthoz mellé állítottak fel, bár egyelőre még mindig Montgomery alárendeltségében maradt. Bradleyt addigi helyettese, Courtney H. Hodges altábornagy követte az 1. hadsereg élén. – Folyamatosan előrenyomulunk – közölte Patton vezetési törzse tisztjeivel. – Innentől kezdve addig, amíg vagy győzünk, vagy belehalunk a próbálkozásba, mi mindig merészek leszünk. – Naplójának bevallotta: „Nagyon örülök.”

„A sikeres katonának nyilvánvalóan kétféle típusa létezik – írta Patton nemrégiben a fiának. – Azok, akik úgy jutnak előre, hogy kerülnek a

feltűnést, és azok, akik úgy, hogy erőszakosan igyekeznek kitűnni. Én az utóbbi típusba tartozom.”⁸ Meglehetősen pontos jellemzés; de őt csaknem egy évre a névtelenséghez közeli állapotba száműzték. Szicíliában felpozított két kórházban fekvő katonát, állítólag azért, mert szimuláltak, s ez Pattonnak kis híján a tábornoki csillagaiba került. Az *Overlord*-hadművelet korai szakaszában nem kapott vezető szerepet, s nem őt állították annak a hadseregcsoporthoz az élére, amelyet immár az alacsonyabb rangú, korábban az ő alárendeltjeként szolgáló Bradley vezényelt. Egy áprilisban elkövetett jelentéktelen, de ostoba indiszkréción – amikor egy brit társasági klubban azt találta mondani: „kétségtelenül az a végzetünk, hogy uralkodjunk a világon – mi, amerikaiak meg a britek és persze az oroszok” – majdnem a 3. hadsereg parancsnoki posztjába került. „Patton már megint elszólta magát – írta Eisenhower Marshall tábornoknak az eset után. – Szemmel láthatóan képtelen a józan eszét használni.”⁹

Miután nagy nehezen, de megbocsátottak neki, a tavaszt és a nyár elejét Patton feltűnően mutogatott csalimadárként töltötte.¹⁰ Abban a műveletben vett részt, amelynek segítségével elhitették a német hírszerzéssel, várható még egy szövetséges invázió. Vadászpuskákat és nyergeket vásárolt Nagy-Britanniában, csapnivaló verseket írt, tollaslabdázott és golfozott, vett egy Willie nevű fehér bullterriert, és 1000 dollárt kínált előre Eisenhowernek minden hétért, amelyre engedélyezi, hogy Angliából végre átkeljen Franciaországba. Egy tudósító „neurotikusnak és vérszomjasnak” találta. Feleségének, Beának, aki nemcsak a bizalmasa volt, de rokon lélek is – az asszony egyszer komoly baksist adott egy egyiptomi csónakosnak, hogy titokban vigye el egy tetoválószalomba, ahol, sikertelenül, teljes vitorlázatú klippert akart tetováltatni a mellkasára –, Patton azt írta július elején: „Nem bírom elviselni a két háború közötti időszakokat.”

Mélyen elgondolkodott a hadvezéri mesterségen és a hadművelési siker kiaknázására optimalizált, hatalmas erejű katonai szervezeten, amelynek parancsnokságát hamarosan átveszi.¹¹ Személyes poggyászában ott volt Edward Augustus Freeman hatkötetes műve, a *History of the Norman Conquest of England* (Az angliai normann hódítás története), amelyet azért tanulmányozott, hogy megismerje, hogyan használta Hódító Vilmos a franciaországi úthálózatokat. Arra eltökélten érkezett Franciaországba, hogy nemcsak jó hírért nyeri vissza, de dicsőséget is szerez. – Kutyaszorítóban vagyok – mondta Joe Collinsnak. – Muszáj tennem valami látványosat.

Bradley jó előre nyíltan megmondta neki: – Tudod, George, én nem kértelek –, de hamarosan azon kapta magát, hogy mély benyomást gyakorol rá az az ember, aki „belátóbb, ésszerűbben és kellemesebben viselkedik, mint a földközi-tengeri hadszíntéren”. Katonáinak Patton azt ígérte, hogy az ellenség „a hátsó lábára ágaskodva fogja üvölni: »Jézus Krisztus, ez már megint az istenverte harmadik hadsereg és az a kurafi Patton!«”.

Most tehát itt voltak, és fedezetlen szárnyakkal meg mögöttes területtel zúdultak be Bretagne-ba. „Folyton azt kellett ismételtetnem magamnak: »Ne hallgass a félelmeidre!«”,¹² vallotta be Patton augusztus 1-jén a naplójának. Beának azt írta, hogy a harc „mindig megrémít, és vonz is, mint az akadálylovaglás”. Olyasfajta többrétegű térképeket rendelt a hadszíntérről, amilyeneket Tunéziában és Szicíliában is használt, 25-ször 50 centiméteres lapokat, 1 : 50 000-es léptékben. Amikor a készletet leszállították, a tábornok felháborodott: – Csak Párizsig megy el kelet felé! Én Berlinbe tartok!

Először is Brestbe ment, és nem kellett különleges térkép ahhoz, hogy az ember lássa, Brest nyugatra fekszik, míg Párizs és Berlin keletre.¹³ Az *Overlord* tervezőinek fontossági rangsorában csak magának a normandiai hídfőnek az elfoglalása előzte meg Bretagne és kikötői, Saint-Malo, Saint-Nazaire, Lorient, Brest, továbbá a Quiberoni-öböl elfoglalását. (Az öbölben újabb hatalmas mesterseges kikötőt kívántak létesíteni.) A Normandiából való kijutás késlekedése, valamint a Mulberry A óvatosságra intő sorsa és a cherbourg-i kikötőben alkalmazott felperzselt föld jellegű rombolások sem tudták lelohasztani Eisenhower és logisztikai szakemberei ez irányú hevületét. Patton hadseregének el kellett foglalnia Bretagne-t.

A német balszárny összeomlása azonban lélegztvételnyi szünethez juttatta Montgomeryt, és a brit tábornok már július 27-én felvetette, a bretagne-i hadjáratához talán egyetlen hadtest is elég lenne.¹⁴ Sem Bradley, sem Patton nem kapott az ötleten. Patton, akinek ingatag, szorongatott személyes helyzete miatt esze ágában sem volt szembeszegülni Eisenhower hadjárat tervével, 5 fontba fogadott Montgomeryvel, hogy a GI-ok augusztus 5-én, szombaton estére Brestben lesznek. „A hatodik érzékére” hivatkozva, „amelynek révén mindig halálos biztonsággal tudom, mire készül az ellenség”, Patton váltig állította, „nincs tízezer-nél több kraut az egész [Bretagne] félszigeten”. Ebben bizony tévedett,

legalább hatszorosan. A hadművelet célpontjától akkor kétszáznegyven kilométerre álló 6. páncélosadosztályának azonban augusztus 1-jén mégis kiadta a parancsot: – Vegyék be Brestet!

Ugyanazon a napon a 3. hadsereg másik támadó éke, a 4. páncélosadosztály, hatvanöt kilométert száguldott dél felé Avranches-tól Rennesnek, Bretagne fővárosának és tíz országos főútvonal csomópontjának pereméig.¹⁵ Itt John S. Wood vezérőrnagynak, a hadosztály bozontos szemöldökű parancsnokának isteni megvilágosodása támadt. A „P”-ként emlegetett Wood – a „P” a „Professzor” becenév rövidítése, ugyanis a West Pointon matematikából korrepetálta évfolyamtársait – a futball kedvéért járt a tiszti akadémiára, miután végzett a Kansasi Állami Egyetemen, ahol kémiát tanult. A lelkes rózsakertész és nyelvész vezérőrnagy, aki mind De Gaulle-t, mind a meghatározó jelentőségű német páncélos teoretikust, Heinz Guderiant eredetiben olvasta, gyakran röpködött a csatatér fölött Piper Cub kisgépen, amelynek szárnyvégein vörös szalagok csatogtak, hogy katonái odalentől azonosíthassák.

– Rossz irányban nyerjük meg ezt a háborút – jelentette ki Wood. – Nekünk Párizs felé kellene nyomulnunk!¹⁶ – A francia főváros csak alig száz kilométerrel van távolabb Rennes-től, mint Bresttől, Bretagne azonban zsákutca, míg Párizson át a Harmadik Birodalomba vezet az út. Wood a 4. páncélosadosztály támadó menetoszlopai közül kettőnek megparancsolta, hogy kerüljék meg Rennes-t, és vágjanak el hetet abból a tíz útból. A város maga augusztus 4-én esett el. Amikor felajánlotta, hogy két nap alatt eléri a kétszáznegyven kilométerre keletre fekvő Chartres-t, Wood ezt adta le rádión Patton tábornoknak: „Kedves George! [...] Remélem, hamarosan megfordulhatunk, és elindulhatunk a helyes irányba.” Ehelyett beküldték nyugat felé Bretagne belsejébe, hogy véres harcban ostromolja Lorient kikötővárost.

Bradley megkésve látta be, hogy Montgomery álláspontja a helyes: „A fő teendő keleten vár ránk.”¹⁷ Augusztus 3-án már arra utasította Pattont, hogy „minimális erővel” tisztítsa meg Bretagne-t. Patton úgy határozott, hogy XV. és XX. hadtestével kelet felé fordul, míg a VIII. hadtestet hátrahagyja. A hadsereg erőinek ez a megosztása időbe telt, és két, gyilkosan hatékony páncélosadosztályt, a 4.-et és 6.-at, statikus ostromhadviselésre kárhozottat helyett, hogy hagyta volna őket igazi elemükben, és vezethették volna a rohamot Franciaországon át.

A bretagne-i hadjárat hamar hiábavalónak bizonyult.¹⁸ Egyik kikötő sem lesz különösképpen hasznos, részben amiatt, mert távol feküdtek a

fő harcok színhelyétől – nyolcszáz kilométer választja el Brestet a német határtól –, részben pedig azért, mert Hitler egyes tengerparti erődőknek, azaz erősített kikötővárosoknak az „utolsó emberig, utolsó töltényig” kitartó védelmére adott parancsot. Ez a makacsság hamarosan 280 000 német védőt ítelt tehetetlenségre az európai tengermelléken, de a szövetséges logisztikusokat is hetekre, sőt esetenként egészen a háború végéig megfosztotta több fontos kikötő használatától. Saint-Malo ostroma 20 000 GI-t kötött le két hétre, és romba döntötte a kikötőt. Brest a hetvenöt erődjével, védelmi támpontjával, és helyenként közel nyolc méter vastag falaival különösen kemény diónak bizonyult, és 10 000 fős véres veszteséget okozott a 70 000 amerikainak, akik több mint egy hónapig ostromolták a fellegrát, igazi középkori eszközökkel, ostromlétrákkal és dobóhorgonyos mászókötelekkel. Bradley utóbb váltig állította ugyan, hogy Brest helyőrsége túlságosan veszélyes volt, semhogy érintetlenül hagyja ott hadseregcsoportja mögöttes területén, ám öt hadosztály elvonása a hadműveletek fő irányából és Bretagne-ba irányításuk valójában azt mutatta, hogy a szövetséges hadvezetőség rugalmatlanul ragaszkodik az eredeti *Overlord*-tervhez. – Feltétlenül be kell vennünk Brestet, hogy fenntarthassuk annak a ténynek az illúzióját, hogy az Egyesült Államok Hadseregét nem lehet legyőzni – jelentette ki Bradley Pattonnek, aki egyetértett vele.

A háború úgy ért véget, hogy egyetlenegy teher- vagy csapatszállító hajó sem kötött ki Brestben, amelyet a repülőbombák és félmillió amerikai tüzérségi gránát teljesen romba döntött.¹⁹ A Quiberoni-öbölbe szánt mesterséges kikötőt sosem építették meg. P. Wood, akinek a 4. páncélos hadosztályát végül augusztus közepén engedték el a Lorient köré vont ostromgyűrűből, hogy Nantes felé, majd azon messze túl robogjon, „a háború kolosszálisan ostoba döntései egyikének” minősítette a bretagne-i oldallépést. Mivel-azonban Patton seregtesteinek zöme augusztus közepére végül csak bekapcsolódott a keleti irányú üldözésbe, mind a kezdeti nyugatnak fordulás, mind a bretagne-i hadjárat stratégiai kudarca – hiszen eredeti hadászati céljait nem sikerült elérni – jelentéktelen üggyé degradálódott. Montgomery kijelentette legközelebbi alárendeltjeinek:

Meglazítottuk a béklyót, amely eddig akadályozta mozgásunkat. Akármint szándékozik is tenni az ellenség, nekünk nem számít. Könnyörtelenül és gyorsan végrehajtjuk tervünket az ellenség elpusztítására. [...] Általá-

nos helyzetünk nagyon kedvező, az ellenség helyzete távol áll a jótól. [...] Most van itt az ideje, hogy merészen előretörjünk, és nagy kockázatokat vállaljunk.

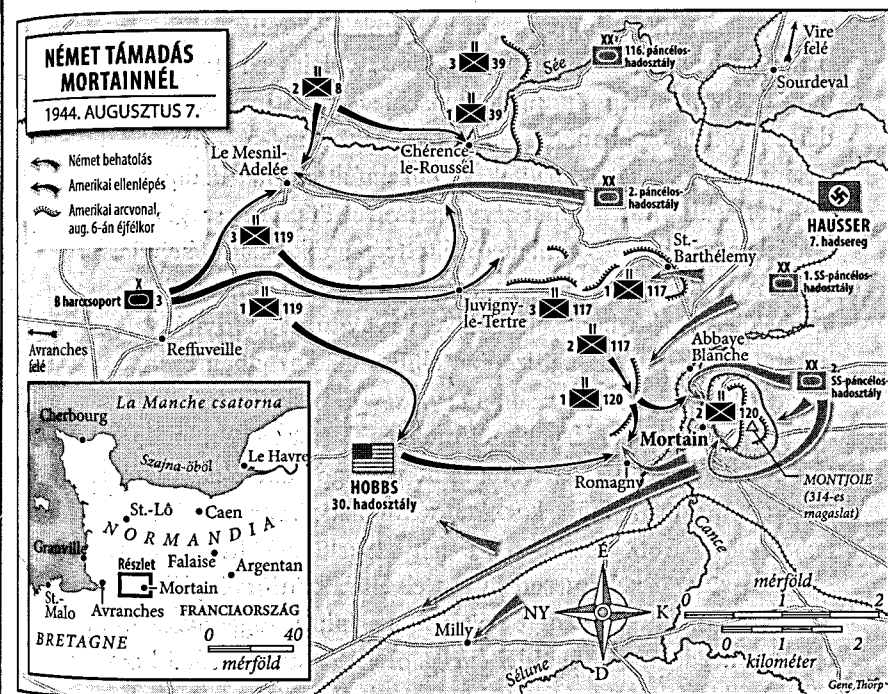
Montgomery terve egyszerű volt és elegáns.²⁰ Három hadsereg mér egyenesen, szemből irgalmatlan erejű csapásokat a németekre, míg a negyedik – Patton 3. hadserege – messze kikanyarodik jobb felé, Párizs irányába, hogy a Szajnához szorítva csapdába ejtse a megingó ellenséget, még mielőtt kijáráshozna a folyón átvezető hidakat. Miközben Patton Le Mans, a német 7. hadsereg parancsnokságának székhelye felé küldte XV. hadtestét, Montgomery majdnem száz kilométeres arcvonalon indította rohamra a szövetséges főerőket Avranches és Caen között. A balszárnyon a kanadai 1. és középen a brit 2. hadsereg szerény haladást ért el a német páncéloscsoportosítás, benne két SS-páncélos hadtest zömével szemben. A Tommyk végül, augusztus 4-én csak lerohanták a rommá lőtt Villers-Bocage-t, majd nyomultak tovább Vire felé, fej fej mellett az amerikai 1. hadsereg V. hadtestével. Itt azonban nem adódtak „ötven kilométer ebéd előtt” jellegű nagy nekiiramodások: a 28. gyaloghadosztály – hivatalosan Pennsylvania állam Nemzeti Gárdájának része – első csatanapján 750 fős veszteséget szenvedett, míg „Laza Kantár” (Loose Reins) Gerhard 29. hadosztálya újabb 1000 főt veszített; miközben tizenhat kilométert küzdött előre magát Vire felé.

A háború, amint a történész Bruce Catton egyszer megfogalmazta, időnként „a maga eszelős forgatókönyvét követi”;²¹ és olyan ismeretlen, valószínűtlen helyeken dobantja le komiszcsizmáját, mint Shiloh Church, vagy Kaszerine, vagy Anzio, vagy Sainte-Mère-Église. Az ilyen helyek közé tartozik Mortain is, egy 1300 lakosú község Avranches-tól harminckét kilométerre keletre, az utazási irodák túlzási hajlamának a földrajzi realitásokon aratott fényes diadalaként Normann Svájcnak nevezett, fedett terepű tájegység közepén.²² A település neve állítólag a *Maurus* szóból származik, amely az egykori római hadseregben szolgáló mórakra utalt. A kezdetben óntövezet, majd rozsdamentes acél evőeszközöiről híres Mortain a modern időkben bányászati és vásártartó kereskedelmi központtá is vált, amely összekötötte a szárazföld belsejében élő közösségeket a partvidékkel. Június 6. óta az inváziós zónából érkező sok ezer menekült vánszorgott át a falun, köztük gyermekek, akiknek

ruhájára cédulát tűztek a rokonok címével, akiket meg kell keresni, ha az édesanyjuk útközben meghalna.

Az utolsó német megszállót Mortainben augusztus 3-án egy francia rendőr lőtte le, akinek a fegyverzete egy 19. századi puskából és egyetlenegy töltényből állt.²³ Órákkal később megérkezett az amerikai 1. gyaloghadosztály, csak hogy augusztus 6-án továbbvonuljon, és azon a meleg, verőfényes vasárnapon megérkezzék helyette a 30. hadosztály. Éljenző civilek virágot dobáltak fel az új jövevényeknek a csikorgó teherautókra, amikor eldübörögtek a zsúfolt kávéházak és szállodák előtt. A Tennessee és a két Karolina Nemzeti Gárdájához kapcsolódó gyökerei miatt Öreg Hikorinak (*Old Hickory*) becézett 30. hadosztály még mindig nyalogatta a *Cobra*-hadműveletben szerzett sebeit, a saját légierőtől elszenvedett testvérgyilkos bombázást is beleértve. A hadosztály kilenc gyalogzászlóaljából kettőt máshová vezényeltek, a többiek most alaposan beásták magukat a nekik kijelölt tizenegy kilométeres arcvonalon.

A keleti oldalán Mortain fölé tornyosuló köves, meredek oldalú Montjoie-nak – amely onnan kapta nevét, hogy a zárándokok innen pillantották meg először nagy örömmel a negyvenhárom kilométerre fekvő Mont-Saint-Michelt²⁴ – különösen nagy harcászati jelentősége volt. Az amerikai bakák a másfél kilométer hosszú meredélyt csak 314-es magaslatként ismerték, mert ennyi a magassága méterben. A 120. gyalogezred 2. zászlóaljának 700 katonája/lihegve kapaszkodott fel a gerincre, majd a sziklás talajt kaparva igyekezett mélyebbre ásni az 1. hadosztály által hátrahagyott szegényes tábori erődítéseket. Köztük volt Robert L. Weiss hadnagy, egy alacsony, sovány, húszesztendős előretolt tűzérfigyelő is, aki ugyanazt a sávolykötéses gypjűszövet inget viselte, amelyet apja, egy magyar bevándorló az első világháborúban. A háromlábú állványra szerelt szögtávcsőven kívül Weiss nyeregszappannal kezelt bőrtokban egy tizenhat kilogrammos SCR-610 URH-rádiót is cipelt. Ez az FM adó-vevő nyolc kilométeres hatósugárral rendelkezett, éppen csak elegendővel, hogy elérje a mögöttük nyugatra beásott tarackos ütegeket. A hadnagy nemrég azt írta édesanyjának Indianába: „Remélem, kapok lehetőséget egy kis önálló tűzvezetésre a következő néhány napban.” Elcsigázott bajtársai csak egy kis pihenésben reménykedtek.

Ez volt az, amit nem kaptak meg. Amikor Montgomery úgy értékelte, hogy „az ellenség helyzete távol áll a jótól”, vitathatatlanul igaza volt, és éppen ez a sebezhetőség tette kétségbeesetten elszánttá a németeket. Az ezerhatszáz kilométerre, keletre fekvő kelet-poroszországi főhadiszállásáról Hitler felismerni vélte „egy sosem visszatérő, egyedülálló lehetőséget [...], hogy betörjenek az ellenség végtelenül kiszolgáltatott mögöttes területére”.²⁵ Utasítására a németeknek négy páncélos hadosztállyal az élen ellentámadással át kell törniük Mortaintól Avranches felé, határozott csapással elvágvá Patton 3. hadseregét Hodges 1. hadseregétől, és ha az inváziós seregeket nem sikerül is visszaverniük a hajóikig, viszszaállíthatják a kora nyári állóháborút. – Mondják meg Klugénak – tette hozzá a tábornagnak a főparancsnokság híradóközpontján át küldött utasításhoz –, hogy a szemét függessze egyenesen előre, az ellenségre, anélkül hogy egyszer is hátrapillantana!

Kluge tábornagy azt válaszolta: „az ilyen támadás, ha nem jár azonnali sikerrel”,²⁶ a támadók a bekerítést és a megsemmisülést kockáztatják. Még ha a támadó ékek elérik is Avranches-t, a csoportosítás túl

gyenge lesz ahhoz, hogy a szövetségesek légierőivel, tüzérségével és páncélosaival szemben megtartsa a visszafoglalt területet. Nyolc német hadosztály már megsemmisült júliusban a Cotentin-félszigeten és attól délre vívott harcokban, továbbiak pedig Bretagne-ban és az elszigetelt Csatorna-szigeteken szorultak. A közelmúltban hat hadosztály érkezett pótlásul a normandiai arcvonalra Dél-Franciaországból és a Pas de Calais térségéből, ami lehetővé tette az erők valamiféle újjászervezését. A Nyugat Páncéloscsoport új nevet kapott, 5. páncéloshadserg lett belőle, és négy hadtestbe szervezve egy tucat hadosztállyal rendelkezett, míg a 7. hadsereg tizenhatal. Ez a had azonban gyenge volt és csüggedt.

Hitler akadémikuskodásnak minősített és elhessegetett minden ellenvetést. A támadást végre kell hajtani, ahogy megparancsolta, „vakmerően a tengerig, tekintet nélkül a kockázatra”.

Augusztus 7. kellemesen hűvös első óráiban örvénylő köd emelkedett fel, majd ereszkedett alá, mint a színházi függöny valami melodráma kezdetén.²⁷ Röviddel éjjel 1 óra után az amerikai harcelőőrök hirtelen felcattanó szórványos puskatűzet jelentettek, amelyet a beinduló német harckocsimotorok jellegzetes morgása követett. És azután a támadás, mint perzselő, skarlátvörös szélrohamok sorozata, rázúdult a 30. hadosztály arcvonalára: az első hullámban 26 000 német katona rohamozott 120 harckocsival, amelyek személyzete a régi császári lovasságét idéző fekete egyenruhát viselt. Géppuskák ke-repeltek, és a páncélosok ágyújának földet rengető lövései dörrentek hol itt, hol ott az arcvonalon. Az amerikai tarackok visszacsaholtak, hallás után tüzeltek az alig kilencszáz méterre előttük feltűnő hajlongó árnyékokra. A GI-ok ide-oda rohángáltak a tüzelőállások között, hogy a valóságosnál nagyobb védőserg látszatát keltsék. A támadók itt is, ott is védőállásokat vágtak el, amitől egy katona leírása szerint az emberen úrrá lett „valami mindennek vége érzés”. Az éjszakában sebesültek jajveszékeltek.

A német támadásnak azonban szinte egyetlen részlete sem zajlott terv szerint.²⁸ Egy halála sebzett szövetséges vadászbombázó éppen az 1. SS-páncélosadosztály élén haladó harckocsira zuhant, s ezzel órákra feltartóztatta a menetoszlopot. Az ellenség hat támadó éke közül csak három indult meg időben. A jobbszárnyat záró 116. páncélosadosztály alig mozdult előre, parancsnokát később el is csapták „lélektelen, nega-

tív vezetői hozzáállásáért”. A megígért 300 Luftwaffe-vadászgép közül egyetlenegy sem érte el az arcvonalat.

A német támadás legnagyobb súllyal Saint-Barthélemyt, egy Mortaintől három kilométerre északra, több út kereszteződésében fekvő falut érte.²⁹ A torkolattüzzre célozva egy amerikai harckocsivadász kezelői 76,2 milliméteres lövegük páncéltörő gránátjával közel ötven méterről kilőttek egy Panthert, majd egy másikat nem egészen harminc méterről. Mindkettő keresztbe fordult az úton, és fehéren izzva égni kezdett. Az egyik útzár amerikai védői átengedték a német páncélosokat, majd lemészárolták a mögöttük felvonuló gránátosokat. Az amerikai 117. gyalogezred 1. zászlóalja háromszázötven embert veszített, és visszavonult egy Saint-Barthélemytől kilencszáz méterre nyugatra húzódó domboldalba, de a német offenzívában addigra hatórás késést idéztek elő, és a német páncélosvesztés hamarosan már negyven harcjárműre emelkedett. Ezalatt az Abbaye Blanche-nál, e közvetlenül Mortaintől északra magasodó 12. századi kőrákásnál,* egy hatvanhat fős amerikai szakasz bazookával és tüzérségi tűzzel visszavert egy SS-ezredet. Az amerikai gyalogosok szilárdan tartották magukat, pedig páncélosokkal, lángszóróval és kézigránáttal támadták őket. Végül majdnem hatvan kilőtt ellenséges jármű maradt egymás hegyén-hátán állásaik előtt.

A hajnal, a kutyaszorítórk írgalmatlan leleplezője, megmutatta a németek vesztes helyzetét. Amint a nap felégette a ködöt, négy páncélosse-regtest – északról dél felé haladva a 116. és a 2. páncélosadosztály, valamint az 1. és a 2. SS-páncélosadosztály – állt sebezhetően, a verőfényben hunyorogva a nyílt terepen. „Az ellenséges tankok első igazán nagy koncentrációja, amelyet a D-nap óta láttunk”,³⁰ jelentette a RAF egyik őrzáratozó pilótája. Hamarosan Typhoon vadászbombázók vetették magukat a földön sorakozó német járművekre, 2000 darab 27 kilogrammos rakétával és 20 milliméteres gépágyúik sátorcövek nagyságú lövedékeivel. A csatatér légterében egymást folyamatosan váltó Thunderbolt- és Spitfire-kötélékek csatlakoztak hozzájuk, és alkonyatig az élelemre találó cápák hevével támadták a bőségesen kínálkozó földi célpontokat.

„Német katonák számai kezdtek [járműveikből] kiáradni az útra, hogy a nyílt mezőkre és a sövényekhez meneküljenek”,³¹ számolt be egy Typhoon-pilóta. Valójában csak néhány tucat páncélost és tehergépkocsit pusztítottak el a levegőből, és a vadászbombázók az elhanyagolha-

* Valójában jókora cisztercita apátság. (A ford.)

tónak tekinthetőnél jóval több csapást mértek tévedésből az amerikaiak tábori erődítéseire.³² Rengeteg további járművet hagyott el azonban a személyzete a harcászati légierő támadásai miatt, és ugyancsak sokat lőtt ronccsá a tábori tüzéség: egy tucat tüzérsztály – 144 cső – pásztázta tüzével a Saint-Barthélemyből nyugat felé kivezető két utat. Az egyik német páncéloshadtest parancsnoksága „majdnem folytathatatatlannak” értékelte a földi támadásokat, a 7. hadsereg parancsnoksága pedig augusztus 7-én beismerte: „A folyó támadás 13.00 óra óta holtpontra jutott.”

A két kivételt „a kivételesen pocsék induláson”³³ belül, ahogy a 7. hadsereg parancsnoksága az offenzívát minősítette, a 2. páncélosadosztály keskeny arcvonalon elért hat kilométer mélységű betörése jelentette északon, illetve a 2. SS-páncélosadosztály Mortain elfoglalásával elért sikere. A Das Reich egységei hétfőn hajnali 3 órakor indultak rohamra három oszlopban. Lerohantak egy útzárat délen, páncéltörő lövegeket ejtettek zsákmányul északon, és két helybeli francia kollaboráns kalauzolásával átszivárogtak az amerikai 120. gyalogezred harcrendjén.³⁴ Szénészkanna formájú rohamsisakot viselő árnyak rohantak végig a falu utcáin, ajtókat rúgtak be, és a pincéket vizslatták. A 2. zászlóalj parancsnoki harcálláspontjának harminc tisztje és katonája lábujjhegyen osont ki az Hôtel de la Poste hátsó ajtaján, hogy egy nem egészen négyszáz méterre álló házban rejtőzzön el. Legtöbbjüket, köztük a zászlóaljparancsnokot és azt a katonát, akinek mindössze egy baltával sikerült felfegyverkeznie, később, amikor próbáltak kijutni a településről, elfogták a németek, bár féltucatnyinak egy hétig sikerült elkerülnie, hogy felfedezzék. Ők a kertekben talált zöldségeken és a helyi kórház éléskamrájából csent ennivalón éltek. A 30. hadosztály tíz kilométerrel nyugatabbra működő parancsnokságának rádióan tudakozódó kérdésre – „Hogy néz ki a helyzetetek ott elől?” – szűkszavú válasz érkezett: „Pokolian.”

Pokolian festett a 314-es magaslatról nézve is, de onnan legalább fenséges volt a kilátás. Weiss hadnagy a látcsövével és a hordozható rádió adó-vevőjével hajnali 6 órakor rendelte el első tűzcsapását.³⁵ Csak a hangok és térkép-koordináták alapján határozta meg a célpontok helyét, miután az őrszemek négyszáz, a keleti lejtőn négykézláb felfelé mászó ellenséges katonát jelentettek. A domb déli peremén kitüremkedő kőkupectól, a borókabokrok között a nyári legelőkről felszálló kellemes állatszagban kitekintve Weiss hamarosan megpillantotta a lenti síkságon oszlopokban előrenyomuló német katonákat, köztük kerékpárosokat, akik hátukon keresztbevetve viselték puskájukat. Ismét varázsígétet mormolt

a rádió mikrofonjába. Pillanatokkal később süvöltve száguldó gránátok csapódtak be, tüzet és azokat a sivitva szétcsapó repeszeket fröcskölve, amelyeket a tüzerek Nagy Pengének neveznek. A németek válaszul aknavetők és 88 milliméteres ágyúk gránátjaival verették a Montjoie sziklás nyúlványait. Késő délután Weiss azt rádiózta: „Ellenség É, D, K, Ny.” A ritka szünetek egyikében egy GI azt írta: „Madár nem énekelt. Levél nem mozdult. Szél nem lengedezett.”

És a németek sem haladtak.³⁶ A 314-es magaslatról irányított tüzéségi tűzcsapások megbénították a Das Reich hadosztályt, meggátolták, hogy a 17. SS-páncélgránátos-hadosztály feljusson a dombra, és megakadályozták az amerikai 30. hadosztály déli szárnyának összeomlását. A fehér foszforral töltött gránátok kiűzték az ellenséges katonákat a szabadba, ahol lázas igyekezettel próbálták lesöpörni az égő pelyheket a bőrükről és uniformisukról, majd a repeszgránátok miszlikre szabdalták őket. Alkonyatra a német offenzíva teljesen megfeneklett: öt hadosztálynak nem sikerült átverekednie magát egyetlen, hatezer főnél kevesebb gyalogságot számláló amerikai hadosztályon. „Bárcsak néhány napig folytatnák még a németek a támadást Mortainnél – táviratozta aznap este Montgomery Brooke-nak. – Úgy tűnik, talán képtelenek lesznek elmenekülni.”

Ebben az ellenség eleget tett Montgomery kívánságának. A felek helyzete alig változott augusztus 8-án, kedden, egy újabb kristálytisza, gyilkolásra teremtett napon, amelynek időjárási és látási viszonyai a levegőből és a közvetett irányzású, előretolt figyelők által vezetett tüzéségi tűznek egyaránt kedveztek. Az ágyúk szakadatlanul dörögtek, és ontották a lövedékeket. „Csúnyán összezúztuk őket!”³⁷ rádiózta Weiss egy tűzcsapás után, amelynek nyomán kilométereikről látható füstoszlopok szálltak hajlongva az ég felé. Annak dacára, hogy meggyőződése szerint az offenzíva már kudarcot vallott, Kluge azt mondta alárendelt seregtest-parancsnokainak: – Mindent kockára kell tennünk!³⁸

A 314-es magaslat még négy további napon át megmaradt annak, amit egy német tiszt úgy nevezett, „tövis a húsunkban”.³⁹ „A szövetséges invázió arcvonalát fel kell göngyöltetni” – követelte ismét Hitler augusztus 9-én –, oly módon, hogy újraindítják a támadást Avranches felé.⁴⁰ A csapást egy rögtönzött hadművelleti csoportosításnak kell mérnie az 5. páncélos-hadsereg parancsnokának, Heinrich Eberbach tábornoknak a vezetésével. Eberbach, aki egy rádiós tehergépkocsinál alig többel érkezett a harcmezőre, jelentette Klugenak, hogy a feladat egyfőlől lehetet-

lenség, másfelől „roppant visszatetsző”. Azon a szerdán, 18 óra 20 perckor egy SS-tiszt fehér zászló alatt felmászott a Montjoie-ra, és követelte, hogy az amerikaiak kilencven percen belül adják meg magukat, különben „ízzé-porrá lövik őket”. – Nem, nem! Nem adjuk meg magunkat! – ordították sebesült amerikai bakák a lövészgödörökből, és a dombon harcolók közül a rangidős tiszt, a hórihorgas texasi Ralph A. Kerley főhadnagy sűrű káromkodások kíséretében elzavarta a hadikövetet. Ezután a német gyalogság, géppuskáiból menet közben tüzelve, és kézigránátot hajigálva, rohamra indult – és öt tüzérsztály összpontosított tüzeben a roham összeomlott. Az egyik tűzcsapást a saját vezetési pontjára mérett. A csukaszürke áradat visszahúzódott.

A 314-es magaslaton minden éjjel újabb elesett katonákat raktak a sziklák között rögtönzött halottas kamrákba, miután előbb megmozdították őket, hátha maradt náluk élelem vagy lőszer.⁴¹ A tisztek azt remélték, ha eltüntetik szem elől a halottakat, javíthatják a harci kedvet, de a Montjoie büzlött a hullává változott katonáktól. Weiss hadnagy mindennap felrakta rádiója értékes akkumulátorait egy sziklapárkányra, hadd töltse fel őket egy kicsit a nap. Az élelemgyűjtőgépek egy habbal borított ciszternából töltötték újra a kulacsokat, és tarlórépát meg káposztát kutattak fel, sőt néhány nyulat is találtak egy odúban. A próbálkozás, hogy üres tüzérségi füstgránátokban egészségügyi anyagot lőjenek fel a dombra a védőknek, kudarcra végződött: a nehézségi gyorsulás összetörte a morfiummal töltött fecskendőket és a vérplazmás palackokat, sőt a ragtapaszt is tömör, lapos gyűrűbe préselte össze. Augusztus 10-én, 16.30-kor tücatnyi C-47-es kék és narancssárga ejtőernyőkkel élelmet és más utánpótlást szórt le a magaslat gerincére, de a csomagok fele kisdördölt az amerikai peremvonalon túlra, a senki földjére. Augusztus 11-én éjjel a 30. hadosztály törzsnének nekikeseredett főnöke kijelentette: – Azt akarom, hogy rombolják porig Mortaint... Égessék fel, hogy semmi se maradjon ott életben! – A tüzérségi tűz kénköves esőként záporozott a falura.

Azután a harc véget ért. Hiábavalóságát még Hitler is tudomásul vette. – A támadás kudarcot vallott – jelentette ki baljósan –, mert Kluge tábornagy azt akarta, hogy kudarcot valljon.⁴² – Kluge La Roche-Guyonban ült a térképszatnál, ujjával Avranches-ra koppintott, és azt mondta: – Ez az a hely, ahol mint katona elveszítem a reputációm! – Augusztus 12-én napkelte előtt német menetoszlopok vonultak el lőpva észak és kelet felé. A 35. hadosztály egyik ezrede kutyagolt fel váltásnak a 314-es

magaslatra, hogy lecipelje a 300 halottat és sebesültet. További 370 katonára, köztük Weiss hadnagy és Kerley főhadnagy, a saját lábán ereszkedett le. Egyedül a 30. hadosztály 1800 fős véres veszteséget szenvedett a Mortainért vívott hatnapos küzdelemben, és a többi érintett alakulat összesített vesztesége csaknem ugyanennyire rúgott.

Aki életben maradt, azt megetették, kitüntették, majd visszaküldték harcolni. Az amerikai tüzérség ismét bizonyosságot tett arról a gyilkos merészségről, amely a csaták királyává tette azóta, hogy a bostoni könyvkereskedő, Henry Knox* a függetlenségi háborúban a tüzértudományoknak szentelte tehetségét. Ezen a helyen az Egyesült Államok Hadserege – tüzerével, szívós kitartással, és hitelt érdemlően bizonyítva az összefegyvernemi együttműködésben vívott harc fogásainak ismeretét – kikövetelte magának azt a dominanciát a harcmezőn, amely a következő nyolc hónapban egyre csak erősödik, ahogy az európai hadjárat mind könyörtelenebb lendületet vesz.

A Mortainbe visszatérő francia polgári lakosok „zokogva és előre-hátra himbálózva álltak, mintha imádkoznának”, számolt be egy szemtanú.⁴³ Az amerikai katonák szójátékot faragtak arról, hogy vajon a felszabadulás vagy a felszabaduló dúlás ért-e el egy újabb települést. Weiss hadnagy, a kötelességtudó fiú nekiült, és augusztus 13-án megírta újabb levelét édesanyjának. „Nem sok minden van itt, amiről írhatnék – számolt be. – Te többet tudsz arról, mi történik, mint mi.”

Az Ultra nagy hallgatózó füleinek köszönhetően a szövetséges hadvezetőség már a mortaini offenzíva augusztus 7-i megindulása előtt világos képet kapott a németek szándékairól.⁴⁴ Az ellenség rejtjelezett rádiótáviratainak megfejtett szövege ahhoz nem állt rendelkezésre sem a kellő időben, sem a kellő részletességgel, hogy a 30. hadosztályt előre figyelmeztethették volna, de az elfogott táviratok mind Kluge hadművelleti tervét, mind a végrehajtása útjában tornyosuló akadályokat hamar felfedték. Egy augusztus 10-én dekódolt üzenetből kiderült, hogy másnap valószínűleg felújítják a támadást Avranches felé. Kluge parancsából komor kétségbeesés csendült ki: „A döntő csapásnak sikerre kell vezetnie.”

* Henry Knox (1750–1806) a függetlenségi háborúban George Washington tüzérségi főtisztjeként szolgált, és részt vett mellette a háború legjelentősebb ütközetében. Ő lett az Amerikai Egyesült Államok első hadügyminisztere. (A szerk.)

Eisenhower buzdítására Bradley a 3. hadsereg erőinek zömével továbbra is erőltetett ütemben támadott kelet, Le Mans felé, mert meggyőződése szerint a légierő és Collins VII. hadteste képes lehet a német offenzíva feltartására még akkor is, ha „a döntő csapás” valahogy túljut Mortainen.⁴⁵ Egy Colombières közelében tartott sajtótájékoztatón Ernest Hemingway afelől kérdezte Bradleyt, igaz-e a terjedő pletyka, ami szerint 100 dollárba fogadott Pattonnel, ki éri el elsőnek Párizst. Bradley meghökkent, majd azt válaszolta: – Én vagyok Patton tábornok szolgálati előjárója, és nem hiszem, hogy túlságosan sportszerű lenne, ha ilyen fogadást kötnék. Emellett bizonyára megérti, hogy egyelőre még nem Párizsról van szó.

Gondolni azonban már biztos gondoltak rá.⁴⁶ A szövetséges hadseregek ekkorra már elfoglalták Franciaország területének egytizedét, és elvágták a nyugat felől a francia fővárosba vezető főutakat. Minél tovább „makacskodtak” a németek Mortainnél, hogy Churchill kifejezésével éljünk, annál jobban megnőtt annak a valószínűsége, hogy sikerül bekeríteni két, több mint 100 000 katonát számláló német tábori hadsereget. Augusztus 7-én hadseregcsoportja balszárnyáról Montgomery délkeleti irányú támadásra indította az 1. kanadai hadsereget Falaise irányába: a csapást 1500 bombázó támogatta, és feleannyi harckocsi adta a támadó csoportosítás alapját. A porban és a füstben Bofors gépágyúk nyomjelzős sorozataival jelölték ki a támadás követendő irányát, és az alacsony felhőalapra felvilágító fényszórók visszaverődő fényével teremtettek mesterséges holdvilágot. A támadás tizennégy kilométert haladt előre, majd zűrzavarba fulladva elakadt félúton Falaise felé – „vak vezette a világtalant”, egy ezredes értékelése szerint. Ötven 88 milliméteres páncéltörő ágyú alaposan helybenhagyta a támadó harckocsikat, a légierő újabb, a saját csapatokra mért gyilkos csapásai 300 fős véres veszteséget okoztak a szövetséges csapatoknak, ennek jelentős része az újonnan harcba lépő lengyel 1. páncélosadosztályt érte. SS-katonák pisztollyal kényszerítették a harc folytatására a védekező németeket, azt kiáltozva: – Tartsatok ki, kutyák!

Miközben ezek az események zajlottak, Bradley ismét a térképeit tanulmányozta a lakókocsijában, most egyre növekvő izgalommal.⁴⁷ Augusztus 8-án, miközben Coutanches közelében az út szélén K fejadagot ebédelt Eisenhowerrel, aki egy Kay Summersby vezette Packard Clipperen járta a hadszínteret, Bradley azt javasolta, rövidítsék le Patton széles átkaroló hadmozdulatát. Helyette az 1. és a 3. hadsereg is kanya-

rodjon észak felé, Patton éles fordulattal balra, Le Mans irányába úgy, hogy Alençonon át majdnem száz kilométert hajt Sées-ig. A kanadaiak ezalatt nyomulnak még harmincöt kilométert Falaise-on és Argentanon át, hogy találkozzanak amerikai kuzinjaikkal, összeszorítják a zsák száját, és csapdába ejtenek több mint húsz német hadosztályt.

Eisenhowernek tetszett az elképzelés, és követte Bradleyt vissza a harcálláspontjára, ahonnan egy gyors telefonhívással biztosította Montgomery támogatását.⁴⁸ Patton kételkedett, felszívvvel a keleti előretörés folytatása mellett érvelt, hogy merészebb, nagyobb szabású bekerítéssel a Szajna párizsi és a Loire orléans-i szakasza között zárják katlanba az ellenség hadseregeit. Amikor Bradley kitartott elképzelése mellett, Patton megadta magát, és kiadta a parancsot a XV. hadtestnek, Le Mans-tól sarkosan forduljon északnak. „Ha a magam ura volnék – írta Beának –, nagyobb kockázatokat vállalnék, mint amekkorákat most megengednek nekem.”

Montgomery kiadta a megfelelő parancsokat, Falaise elfoglalására utasította a kanadaiakat. „Ez mindennél fontosabb feladat, és gyorsan kell elvégezni.”⁴⁹ „A Franciaországban harcoló Egyesített Hadseregekhez” intézett lelkesítő üzenetében arra kérte a Mindenhatót, „tégy minket büntetésed kimérőivé!”

Bradley továbbra is diadalmasan nevetett a németek Mortainnél tanúsított megátalkodott makacsságán, „a legnagyobb harcászati baklövésen, amelyről valaha hallottam”.⁵⁰ Egy látogatójának azt mondta: – Olyan alkalom ez, amely egy évszázadban jó, ha egyszer adatik meg hadvezérnek. Egy teljes ellenséges hadsereget készülünk megsemmisíteni.

A csaták ritkán követik a takaros nyilatkat, amelyeket gondos kezek rajzolnak fel a térképre, vagy a hadvezér képzeletbeli térképét ékesítik. Ez alól a falaise-i katlanért vívott gigászi küzdelem sem volt kivétel. Több tényező is akadályozta az ellenség teljes megsemmisítését, amit a szövetséges hadvezetőség elképzelt, egyebek között az erők és a lehetőségek téves felmérése, a zűrzavar és a parancsnokok nehézkes, csekély tehetségről árulkodó tevékenysége. A csata egyenletének változói közül nem éppen a legcsekélyebb jelentőségű volt a németek idegenkedése a megsemmisüléstől.

Délen a 3. hadsereg előretörése elég jól kezdődött Wade Haislip vezérőrnagy XV. hadtestének támadásával. Két egymás mellett támadó páncélosadosztályt két gyaloghadosztály követett, s ezek a seregtestek csak

szórványos ellenállásba ütköztek. Az Egyesült Államok Hadseregétől átvett harckocsikkal* felszerelt francia 2. páncélosadosztály épségben foglalta el az alençoni hidakat augusztus 12-én. Mivel a nap hadművelleti céljának Argentant jelölték ki, bár a város már egy tucat kilométernyire a brit 21. hadseregcsoporthoz tartozott, Haislip kiadta a parancsot a francia hadosztály parancsnokának, Jacques Philippe Leclerc vezérőrnagynak, hogy arcvonalát tolja el nyugat felé. Ezzel felszabadíthatták a főút Sées-től észak felé vezető szakaszát az amerikai 5. páncélosadosztály számára, és megnövelhették a szövetséges támadás súlyát. Leclerc ehelyett *je m'en foutisme* – le se szarom – módon egységeit legyező alakban bontakoztatta szét az összes rendelkezésre álló úton.⁵¹ Ezzel akadályozta az 5. páncélosadosztály üzemanyag-szállító tehergépkocsijainak felvonulását, és hat órát biztosított a németeknek hatvan harckocsi és rohamlöveg átcsoportosítására Mortaintől egy olyan szektorba, amelyet addig egyedül egy utóvédként alkalmazott pékszázd tartott.

Patton dühös volt, de tántoríthatatlan.⁵² Tekintettel arra, hogy a XV. hadtest háromszáz harckocsival, huszonkét tüzerosztállyal és teljes légi uralommal dicsekedhetett, megparancsolta Haislip tábornoknak, gázoljon át a németek rögtönzött záróállásain, majd „folytassa az előre nyomulást lassan, amíg fel nem veszi a kapcsolatot szövetségeseinkkel” Falaise közelében. Augusztus 13-án, vasárnap délután Patton felhívta Bradleyt, hogy jelentést tegyen előrehaladásáról. – Ne folytassuk, és szorítsuk a briteket a tengerbe, hadd legyen meg az újabb Dunkerque-jük? – eresztett meg kérdésnek álcázva egy durva tréfát.

Bradley azonban valamilyen veszélyt sejtett, és óvatoskodni kezdett. Ez volt az a pillanat, amikor kiadta hosszú pályafutása legtöbbet vitatott parancsát. – Semmit se tégy! – utasította Pattont. – Ne menjetek túl Argentanon! Álljatok meg, ahol most vagytok, és gyűjtsetek erőt az elért kiszögellésben!⁵³ – A harapófogó északi pofáját bezárni hivatott kanadaiak egy helyben toporogtak, Bradley pedig – elnagyolt Ultra-jelentések és hibás megérzések alapján – arra a téves következtetésre jutott, hogy legalább tizenkilenc német hadosztály menekül fejvesztve kelet felé, hogy kijusson a szövetségesek csapdájából. Ha pedig ez igaz, akkor Haislip hadteste a megsemmisülést kockáztatja, amennyiben fedezetlen balszárnnyal folytatja az előretörést észak felé. Az amerikaiak sebezhetősége Montgomeryt is több okból nyugtalanította, de amint Bradley

utóbb megírta: „Nem konzultáltam Montgomeryvel. A Pattont leállító döntést egyedül én hoztam meg.” Patton hiába tiltakozott, majd azt írta naplójába: Haislip „könnyen elnyomulhatott volna Falaise-ig, és teljesen bezárhatta volna a csapdát. [...] Ez a leállás hatalmas hiba.” A 3. hadsereg parancsnokságának egyik tisztje ezt jegyezte fel: „A Tábornok magánkívül van.”

A kanadaiak nehézségei miatt a szövetségesek hadászati tervének végrehajtása még inkább félresiklott.⁵⁴ Az 1. kanadai hadsereg végül csak augusztus 14-re vonta össze négy hadosztályát a Falaise irányába indítandó támadáshoz. Az utóbbi hetek eseményeinek ismeretében Montgomery még a korábbinál is jobban lenézte a kanadai hadseregparancsnokot, a láncdohányos, csúnya köhögéstől és ki-kiújuló dizentériától gyötört Harry D. G. Crerar tábornokot. „Attól félek nagy katonának véli magát – írta nemrég Brooke-nak Montgomery. – Július 23-án 12.00 órakor vette át a parancsnokságot. Az első hibáját 12.05-kor követte el, a másodikat pedig rögtön ebéd után.”

Még nagyobb gondot okozott, hogy augusztus 13-án a németek megtalálták a harc részletes tervét egy kanadai tisztnél, aki véletlenül állásaik közé tévedt, és ott megölték.⁵⁵ Az ily módon előre figyelmeztetett ellenség páncéltörő ágyúk tucatjait csoportosította át a támadás irányába. Augusztus 15., csütörtök délutánra a Falaise elleni roham „folyékony tűzben fürdő csatává” fajult, ahogyan a Kanadai Skót Ezred hadinaplója megfogalmazta. Ismét testvérgyilkos légi csapások szaggatták a szövetségesek sorait: az illetékesek csak megkésve ismerték fel, hogy a kanadai katonák által a saját állások jelölésére használt sárga mesterséges füst pontosan ugyanabba a színárnyalatba tartozik, mint az, amelyiket a brit Bombázóparancsnokság a célpontok megjelölésére használ. „Minnél több sárga füstgyertyát gyújtottak be a csapatok, hogy megmutassák, hol állnak – rögzítette a brit hivatalos történeti monográfia –, annál több tévelygő repülőgép bombázta őket.” Az így okozott négyszáz fős véres veszteség, valamint a hullámos mosódeszkára emlékeztető terep, és az „olyan por, amelyet még nem láttam soha életemben”, amint egy parancsnok panaszkolt, azzal a következménnyel járt, hogy a kanadaiak szerdáig nem érték el Falaise-t. És még akkor is huszonegy kilométer választotta el őket az amerikaiaktól.

Bradley ekkor meghozott egy újabb, súlyos következményekkel járó döntést.⁵⁶ Talán az izgága, duzzogó Patton engesztelésére, és Montgomeryvel nem egyeztetve hozzájárult, hogy Haislip csapásmérő erejé-

* ...és minden mással az utolsó csajkáig és gombig. (A ford.)

atni a brit tábornokot arról, hogy a XV. hadtestet kelet felé fordították. Miután nemrég olvasta el Douglas Southall Freeman *Lee's Lieutenants* (Lee alvezérei) című mesterművét, Bradley azt állította, hogy „az az egy kvalitás, amellyel az összes nagy tábornok rendelkezett; a felfogóképeség volt”. Csakhogy az effajta tisztnálátás a harcmezőn, amelyről hadtestparancsnokként alkalomadtán tanúságot tett Tunéziában és Szicíliában, hadseregcsoporthadparancsnokként gyakran elkerülte. A történész Russell F. Weigley később majd felpanaszolja „a hosszú távú hadműveleti előrelátás és tervezés hiányát mindkét fő szövetségesnél”.

Eisenhowertől sem sok segítséget kaptak.⁶⁰ A főparancsnok korábban már Tunéziában, Szicíliában és az anziói hadművelet tervezésekor is nemtörődöm hadvezérnek bizonyult. Most Falaise-nál is ez a fogatékosság jellemezte, hiszen több mint egy hétig tétlenül figyelt, anélkül hogy felismerte vagy kijavította volna két legfőbb alvezére hadművelet-vezetési hibáit. Nagyon úgy látszott, hogy négy hadsereg – a brit 2., a kanadai 1., az amerikai 1. és 3. – csak lazán és esetlegesen kapcsolódik egymáshoz. „Ike szépen le volt sülve és divatos öltözetet viselt egyiptomi antilopbőr cipővel, és Kay is ugyanígy nézett ki, amitől mi, többiek hozzájuk képest gyászos és mocskos külleműnek látszottunk”, írta egy Bradley parancsnokságán szolgáló tiszt a főparancsnok egyik augusztus közepi látogatása után. Egy brit tábornok jóval később, inkább sajnálkozva, mint elmarasztalva, arra a következtetésre jutott: „Soha nem érzett rá igazán, milyen egy csata.”

Akármilyen hiányosságok gyötörték a szövetséges hadvezetőséget, eltörpülnek, ha a németek kudarchalmazával állítjuk szembe őket.⁶¹ Tucatjával vesztegeltek mozdulatlanságra kárhoztatva a harckocsik, a rohamlövegek és a tüzérségi lövegek üzemanyaghiány miatt. Eberbach tábornok augusztus 14-én jelentette Klugénak, hogy páncéloshadosztályai közül háromban összesen csak hetven harckocsi maradt, a 9. páncéloshadosztály ereje pedig „egyetlen századra olvadt”. Még az SS-katonák is elmaradoztak a csapattestüktől. „Az ilyen fáradtság – magyarázta később egy német parancsnok – hallucinációkat okozott.” Minden június 6. óta nyugaton elszenvedett ötfős embervesztés helyébe csak egyetlen katona érkezett pótlásnak. Kluge törzse figyelmeztette a Wehrmacht felső vezetését: „Öt perccel vagyunk éjfél előtt!”

És ekkor Klugénak nyoma veszett.⁶² Augusztus 15-én a tábornagy Sepp Dietrichkel tanácskozott Bernay közelében, majd délelőtt 10 órakor

távozott Horch gépkocsiján, hogy Eberbachkal és más tábornokokkal találkozzon a Falaise-tól tíz kilométerre délre fekvő Nécynél. Úti célját sohasem érte el. „Tisztázzák Kluge hollétét! – követelte Hitler főhadiszállása. – Eredményt óránként jelentsék!” Berlin azt a tapintatlan kérdést is feltette, vajon nem szökött-e át esetleg az ellenséghez a tábornagy.

Röviddel éjfél előtt Kluge felbukkant Eberbach Argentantól nyugatra berendezett vezetési pontján.⁶³ Zilált volt, és egyenruhája alaposan összemocskolódtott. Aznap délelőtt vadászbombázók csaptak le a Horchra és a két kísérő rádiós gépkocsira, és a tábornagy napnyugtáig egy út menti árokban lapult, majd útnak indult a torlódó forgalomban. Eberbach közölte vele, hogy Hitler újabb ellentámadást akar, ami a jelen helyzetben eszement fantazmagória. – Az ottaniak egy másik világban élnek, és halvány fogalmuk sincs a valós helyzetről – mondta Kluge, határozatlan kézmozdulattal Berlin irányába mutatva. Kölcsöngépkocsin tért vissza La Roche-Guyonba augusztus 16-án, szerda délután 14 óra 40 perckor, és kiadta a parancsot a B Hadseregcsoporthadparancsnoknak, kezdje meg a visszavonulást Normandiából. Hitler két órával később megerősítette a döntést.

Ez bizonyult Kluge utolsó parancsának.⁶⁴ Csütörtökön, előzetes figyelmeztetés nélkül, alacsony, markáns állú, a harcászati helyzeteket kiválóan átlátó szemén monoklit viselő tiszt érkezett La Roche-Guyonba Hitler levelével, amely megbízta Kluge felváltásával. Walter Model tábornagy, egy porosz királyi katonazenekar karmesterének fia, szeretett „Hitler tűzoltójaként” gondolni magára. A keleti fronton leszolgált három esztendő alatt olyan katonaként szerzett hírnevet magának, aki vereségek és visszavonulások után képes stabilizálni a harctéri helyzetet. Ő, a csípős modorú, kiváló emlékezőtehetséggel megáldott, hitbuzgó lutheránus; aki kedvelte a francia vörösborokat, és szentül hitte, hogy a frontlógók problémája megoldható a kivégzőosztagok szorgos működtetésével, elég bátor volt ahhoz, hogy egyszer feltegye a kérdést a Berlinből küldött hivatalos alkalmatlankodónak: – Ki vezényli a 9. hadsereget, az én Führerem, maga vagy én? – A durva, megfélemlítő bánásmód, amellyel alárendeltjeit kezelte, Rundstedt tábornagyot arra indította, hogy megjegyyezze, Modelben „minden megvan, ami a jó őrmestert teszi”. Még Hitler is azt mormogta maga elé: – Látták azokat a szemeket? Nem szeretnék alatta szolgálni!

Model tehát most átvette a parancsnokságot, és nem akadt tiszt a Wehrmachtban, aki ezt kétségbe merete volna vonni. Egyik kedvenc vezér-

igéje így hangzott: „Nem lehet ezt gyorsabban elvégezni?“, a másik pedig egy sor volt Goethe *Faustjából*: *Den lieb' ich, der Unmögliche begehrt* – Én azt szeretem, aki a lehetetlen után sóvárog.⁶⁵ Az 5. páncéloshadcsapat fontaine-l'abbéi parancsnokságán tartott értekezleten Model közölte se-regtestparancsnokaival: – Az a szándékom, hogy visszavonulunk a Szaj-na mögé. – Miközben a normandiai fronton felgyorsul a visszavonulás, két SS-páncélosadosztály kifordul a folyótól délnyugat felé, hogy Trun közelében menekülési folyosót biztosítson a Falaise-nál bekerítéssel fenyegetett erőknek. A nyugaton harcoló német seregek jelentős hányada máris állandó heves tűzérési és légicsapások alatt állt, és végveszélyben volt. Eljött azoknak az órája, akik a lehetetlen után sóvárogtak.

A legenda szerint 1027-ben, egy végzetes reggelen, vadászatról hazatérőben a normandiai hercegség tizenhét éves örököse, Róbert, a Fenséges, akit Ördög Róbert néven is ismertek, meglátta egy tímár csodaszép leányát, amint feltűrt szoknyában éppen vászonneműt mosott a falaise-i vár falának tövében csörgedező patakban.⁶⁶ Az ezt követő szerelmi légyottból egy fiú született, Vilmos, a Fattyú, aki túlélte a meggyilkolásra szőtt több összeesküvést, hogy majd fél évszázadnál is tovább uralkodjon Normandia fölött, uralmát 1066-ban kiterjessze Angliára is, és új ragadványnevet szerezzen.

1944. augusztus 17-re, majdnem egy évezreddel későbbre, a Hódító szülővárosával olyan cudarul elbántak, hogy a kanadai katonák nem tudták megállapítani, hol húzódtak korábban az utcák – buldózerekkel egyszerűen kotortak egy négy méter széles csapást a romok között. A vár ősrégi lakótornyát golyónyomok csúfították el, Vilmos lovas szobra azonban épségben maradt.⁶⁷ Az utolsó Tiger harcokcsik előző este kidübörögtek a székesegyház romjai közül, és délnyugati sarkánál elhagyták a várost, de a 12. SS-páncélosadosztály hatvan utolsó, az École Supérieure épületében megátalkodottan kitartó katonáját csak augusztus 18-án, péntek reggel sikerült megölni. Az egyedüli túlélő két tizenéves páncélgránátos volt, akit sorshúzással választottak ki arra, hogy kuszva elmeneküljenek, és jelentsék a város elesét.

A városról elnevezett falaise-i katlan addigra kelet–nyugati irányban harminckét kilométer hosszúra és alig tizenhat kilométer szélességűre zsugorodott. Az Ultrával megfajították Kluge visszavonulási parancsát.⁶⁸ Bradley ezzel korrigálta azon téveszméjét, hogy az ellenség főerői már el is menekültek, és végre arra készítette Montgomeryt, hogy megkérje az

amerikaiakat, ugyan lendüljenek már előre tizenhárom kilométert Argentantól északkelet, Chambois és Trun felé, ahová északnyugat felől a lengyelek és a kanadaiak is igyekeztek, abban a reményben, hogy elvágják a németeknek megmaradt utolsó két utat.

Bradley ekkor beismerte, hogy korábban messze keletre vezényelte a XV. hadtest zömét, ez az erő ekkor nem túl sok haszonnal száguldozott a francia utakon.⁶⁹ Megparancsolta Leonard T. Gerow vezérőrnagynak, az 1. hadsereg alárendeltségébe tartozó V. hadtest parancsnokának, tákoljon össze egy támadást azokkal a hadosztályokkal, amelyeket Haislip, aki ekkor már Dreux felé robogott, hátrahagyott. Három dzsippel, kilenc tiszttel és egy lerobbant rádióval Gerow kilencvenhat kilométert autózott a szakadó esőben, hogy augusztus 17-én napkeltekor megérkezzen új vezetési pontjára, az alençoni Hôtel de France-ba. Ott azzal szembe-sült, hogy Hugh J. Gaffey vezérőrnagy, a 3. hadsereg törzsének főnöke, egy órán belül támadni készül Patton parancsának megfelelően; Patton azzal bízta meg, hogy alakítson ideiglenes hadtestet pontosan azokból az erőkből, amelyekről Gerow úgy tudta, ő fogja vezetni őket. Hosszabb zavaros vita és csűrös-csavarás után Gerow vezérőrnagy elvetette Gaffey vezérőrnagy hadművelési tervét, és péntek reggelre halasztotta a támadást, hogy bevárják a megerősítő tűzérseget.

Napóleoni bizonyosan nem volt a szövetséges hadvezérek teljesítménye.⁷⁰ Montgomery augusztus 17-én 23 órakor azt mondta Brooke-nak, „a rést immár lezártuk”. Ez valótlan állítás volt. Churchill-lel azt közölte: „Az ellenség nem menekülhet előlünk.” Ez szintén valótlanítás volt. Egy barátjának azt írta: „Van vagy 100 000 németem, majdnem teljesen bekerítve a katlanban.” Ez már közelebb állt az igazsághoz, de *majdnemmel* nem lehet csatát nyerni, hát még háborút. Szerencsére amíg a szövetséges hadvezérek baklövést baklövésre halmoztak, a földön és a levegőben harcoló katonák nekiláttak a katlan felszámolásának. A Spitfire-ek, Typhoonok, Mustangok, Lightningok és Thunderboltok mindennap 1500–3000 bevetést repültek virradattól napnyugtáig, gyilkosan hatékony egymást váltó kötelékekben. „A szállító járművek időnként négy, szorosan egymás mellett araszó oszlopba zsúfolódtak össze – magyarázta a RAF egyik repülőezredese –, ami viszonylag könnyű feladattá tette a rakétás és gépágyús támadásokat.” Egy fogságba esett kanadai tiszti, aki utóbb megszökött, leírta, mit látott augusztus 18-án: „Mindenfelé járműszerelvényeket lehetett látni, harcokcsik és gépjárművek vontattak mindent, amit tudtak. Pokoli volt

a pusztítás, az égő járműveket és a dögölt lovakat otthagyták az úton, míg utasaik gyalog menekültek tovább.”

A kanadaiak pénteken átverekedték magukat Trunig, amelyet utóbb így írtak le: „Az izzásig hevült romok pokla.”⁷¹ – Lőjenek szét *mindent* – biztatta őket Montgomery. Másnap az amerikai 359. gyalogezred bakái kúszva és szökellve bejutottak az égő Chambois-ba, amelyet hamarosan csak *Shambles*ként (mészárszék vagy zúrzavar) emlegettek. Egy tiszt arról számolt be, hogy a vér „jókorá patakokban folydogál a csatornában”. A menekülő németeket „ember alakú égetett széntömbökké” vagy „léglepte gerincoszlopokká” változtatták. Egy lövegmozdonyon a halott hajtó még mindig kezében tartotta a négy befogott, szintén elpusztult löveglejtőt. Azután a jenkik meglátták a lengyel 10. dragonyosvezred katonáit. – Egy amerikai százados rohant felém – mesélte később egy lengyel katona –, és még mindig futtában felkapott, mintha csak gyerek lettem volna. – Cigarettaival és csokoládéval kínálták egymást, ittak egymás egészségére.

Most, hogy a kelet felé vezető utakat elvágták, tizenkilenc német hadosztály maradványai kénytelenek voltak a dűlőutakra fanyalodni, vagy tájoló segítségével a terepen átvágva kisettenkedni a bekerítésből.⁷² Háromezer szövetséges löveg lőtte be az ölési zónát, és a 90. hadosztály egyik tüzérosztályának parancsnoka ezt írta naplójába:

A németeket körülvevő katlan alakja serlegre emlékeztet, és figyelőink a dombokról tökéletes rálátással rendelkeznek az alatt elterülő völgyre. [...] Minden élőlény vagy mozgó jármű állandó megfigyelés alatt áll. Megértem, miért hisztérikusan izgatottak előretolt figyelőink. Olyan sok a löni való célpont.

Repülőgépről dolgozó tüzérfigyelők segítségével a tüzérek fehér foszforos és repeszromboló gránátokból álló üteg- és osztályössztűzeket sétáltattak fel-alá az ellenség sorain. – Valamit mindig eltalálunk!⁷³ – mondta egy pilóta. Egy német tábornok jelentette, hogy katonái közül soknak „nincsen fejfedője, derékszíja vagy lábbelije. Sokan járnak mezítláb.” Egy vezérkari tiszt ezzel egészítette ki a képet: „Erős tűz éri a mélyutat. Egy harcokcsi azonnal hátramenetbe kapcsol, és eltaposta néhány katonánkat. [...] Hátral valaki botra tűzött fehér zászlót kezdett lengetni. Agyonlőttük.” Ami az ütegek figyelmét elkerülte, azt megtáldták a vadászbombázók, amikor a pilóták árgus szemekkel keresték a

felvert port, vagy az üveg árulkodó csillanását a bükk- és a gyertyánfák alatt. – Megláttam egy teherautó személyzetét, amint egy parasztház lépcsőjén ültek, és szomorúan bámulták járműveik égő roncsait az úton – mesélte egy Spitfire-pilóta. – Így aztán őket is halomra lőttem. – Egy francia gazda, aki túlélte a mészárlást, így számolt be: – Olyan volt, mint-ha a *Valkür* utolsó felvonásában keveredtem volna a színpadra. Tűz vett körül minket.

A nagyobb apokalipszison belül két halálos tusa gyakorolt hatást a csata végkimenetelére.⁷⁴ Saint-Lambert-nál, a Trun és Shambles között, a Dives két partján fekvő falunál szombaton és vasárnap, augusztus 19-én és 20-án, „üvöltő, sűrű ruhás katonák” ádáz ellenlökések sorát intézték a kanadai 4. páncélosadosztály vitézül kitartó egységei ellen. Az eget az égő benzinszállító tehergépkocsikból felszálló füstoszlopok mocskolták be, az egyik hídnál, amelyért elkeseredett küzdelem folyt, „rettenetes rakásba” halmozódott emberi és állati tetemek, valamint megperzselt katonai felszerelés tornyosult gátként a Dives medrében. – Addig lőttünk, amíg a géppuska hűtővize fel nem forrt – jelentette egy kanadai géppuskás. A rögtönzött német harccsoportok végül Saint-Lambert-től délkeletre heves harcban áttörtek a záróvonalon, és nemcsak a páncélosaik jutottak ki – „kullancsként” rájuk kapaszkodó gránátosokkal –, de az 5. hadsereg vezetési törzsének jelentős része és a tábornokok válogatott csoportja, köztük Eberbach is, akit hamarosan a 7. hadsereg parancsnokává neveznek ki.

Öt kilométerre északkeletre péntek délután a lengyel 1. páncélosadosztály 1800 katonája megmászta a 262-es magaslatnak nevezett, ám általuk a térképen megjelenített körvonala miatt Maczuga – Buzogány – névre keresztelt, a környéket uraló, meredek oldalú dombot.⁷⁵ Vasárnap reggel – a hasznosan töltött este után, amikor ripityára lőttek a domb alatt húzódó úton egy Vimoutiers felé vándorló német menetoszlopot – a lengyelekre zúdult a 2. és a 9. SS-páncélosadosztály támadásának teljes súlya. A két SS-páncélosadosztályt Model a Szajnátról rendelte a katlanhoz, hogy a gyűrűt kívülről áttörve segítsenek kiszabadítani a bekerített seregtestek maradványait. Aznap az alacsonyán összezáródó felhőzet a nap jelentős részében földön maradásra kényszerítette a szövetségesek repülőgépeit, így a németek zavartalanul hajthatták végre azt a rohamsorozatot, amelyre egy életben maradt lengyel katona később így emlékezett: „A németek a világ minden égtája felől özönlöttek felfelé a fás lejtőkön.” Panther és Sherman harcokcsik vívtak közvetlen közletről

tűzharcot, miközben a két ősellenség szuronnyal és kézigránáttal irtotta egymást az éjszakáig tartó, sőt a következő reggelre átnyúló küzdelemben. Közben a magaslat lábánál egész idő alatt áramlottak a bekerítésből menekülő németek. Egy francia kanadai tűzérfigyelő, aki két rádióval és a keze ügyében kétszáz, lőtávolon belül álló löveggel fészkelte be magát a Maczuga tetejére, összpontosított tűzérési tűzből vont gyűrűt a rögtönzött erőd köré, éppen úgy, ahogyan Wiess hadnagy tette Mortainnél. Mire hétfőn délután a kanadai 4. páncélosadosztály áttört hozzájuk, 325 lengyel feküdt holtan a Maczugán, és további több mint ezer sebesült meg. A német páncélosok úgy égtek a domboldalban, mint a széna-boglyák, és SS-hullák sülték a nyomjelzős lövedékek felgyújtotta fűben.

Még egy napig pusztultak az egységüktől elmaradt németek, miközben próbáltak átgázolni a Dives folyón, vagy a fák árnyékában lopakodva kicsúszni a bekerítésből. Mások megadták magukat, és azt kiabálták: – *Merde pour la guerre* – Le van szarva a háború.⁷⁶ – „Inkább kivégzés volt, mint csata”, magyarázta egy kanadai tűzér. Hétfőn több száz német páncélgépkocsik és tüzet okádó 20 milliméteres géppágyúk támogatásával indult rohamra az érett búzában Trun felé. A kanadaiak nyolc, sorba állított Vickers géppuskával „hullámokban lőtték halomra őket – jegyezte fel egy katona. – Úgy félóráig tartott.” A halottakat kizsebelték. Elszedték tőlük a Lugereket, a töröket, az órákat és a véres frank bankjegyeket, amelyeket kiterítettek a napra száradni. Egy öreg, kétkerekű taligát toló francia lábával megpiszkált egy halott németet – írta a tudósító Iris Carpenter –, majd diadalmasan kuncogva levizelte a holttestet, „a legnagyobb gonddal és nyugalommal, az elszürkült arc minden részét egyenlő mennyiségű megaláztatásnak vetve alá”. Igen, *merde pour la guerre*.

Az ágyúk végül elhallgattak, és a csatatér olyan állapotban maradt ott, hogy „a Waterloóról vagy Borogyinóról készült festményekre”⁷⁷ emlékeztetett, írta Alan Moorehead, aki táviratban küldte el tudósítását a *Daily Express*-nek. „Azt hiszem, innen már látom Németország végét.”

A távolság megtévesztheti az embert a háborúban, és Németország bukása még jóval távolabb volt, mint ő és mások képzeltek. A megvert ellenség üldözése és megsemmisítése a hadimesterség legnehezebben el-sajátítható fogásai közé tartozik, amint azt Gettysburgtól el-Alameinig sok háború története megmutatta, az Oroszországban, Észak-Afrikában és Olaszországban elszenvedett vereségek pedig már megtanították a Wehrmachtot, hogyan vonuljon vissza. Pontosan egy évvel korábban

110 000 német és olasz katona menekült meg a biztosnak látszó pusztulástól Messinánál.

„Minden német seregest, amely átkel a Szajrán, a következő hónapokban harcképtelen lesz”,⁷⁸ ígérte Montgomery Londonnak. Ez is túlzottan derülátó feltételezés volt, és több ellenséges katona is kelt át, mint amennyinek szabad lett volna. Sajnos, a szövetségesek nem vetettek harcba *corps de chasse*-t (üldöző hadtestet), amely szorosan a sarkukban járva zaklatta-irtotta volna a németeket a Vimoutiers-től a folyóig vezető hatvannégy kilométeres úton.

Miután augusztus 16-án, illetve 18-án felszabadította Orléans-t és Chartres-ot, a 3. hadsereg arra kapott parancsot, hogy Párizs alatt széles ívben kanyarodjon el, és útban a német határ felé a fővárostól keletre keljen át a Szajrán.⁷⁹ A helyenként fellépő hiány miatt máris naponta kellett repülőgépen üzemanyagot szállítani Angliából, de Eisenhower korábban azt parancsolta hadseregcsoport- és hadseregpáncsnokainak, hogy hagyják le a hazafelé menekülő ellenséget. Patton seregtestei közül csak a XV. hadtest fordult határozottan észak felé, és augusztus 20-án csónakon, tutajon, nyompályás pontonhídon és egy gát tetején átvezető keskeny gyalogúton Mantes közelében, Párizstól negyvennyolc kilométerre nyugatra átkelt a Szajrán. A német utóvédek megghiúsították a folyó partján végrehajtandó előretörésre tett kísérleteket, de az amerikai gyalogságnak sikerült lérohannia La Roche-Guyont, miután aknavetővel és puskagránáttal belőtt a kastély udvarára. Model és törzse futva távozott Märgivalba, oda, ahol két hónappal korábban Hitler Rommellal és Rundstedttel tanácskozott.

A szövetségesek győzelme, bár rendkívüli volt, korántsem volt teljes. „A kibogozhatatlan káosz”⁸⁰ dacára, hogy egy német tábornok kifejezését használjuk, valamint a Szajna hatvan átkelőhelye közül sokat a kezükben tartó könyörtelen SS-tisztek „emberek agyonlövéséből, fenyegetésekből és erőszakos eszközök alkalmazásából” álló fellépése dacára, azok, akik kijutottak a falaise-i kátlanból, döntő többségükben Normandiából is kijutottak. Két tucat rögtönzött komp, amelyeket nap-palra elrejtettek a folyó kanyarulatait szegélyező erdők nyiladékaiban, 25 000 járművet szállított át a keleti partra augusztus 20-tól 24-ig. Azok a katonák, akik a kompokra nem jutottak fel, almaboros hordókból szögeltek össze tutajokat, vagy ajtókat emeltek le a pántjukról, és üres benzineskannákra kötözve tették úszóképessé őket. Mások fiatal fák törzsét kötözték egymáshoz telefondróttal, vagy a folyón lefelé sodródó

felfúvódott tehéntetembe kapaszkodtak. A brit felderítés becslése szerint azoknak a német katonáknak, akik a folyót elérték, a 95 százaléka a túlsó partra is átjutott. A falaise-i bekerítésből kimenekült katonák létszámára vonatkozó becslések a 30 000-tól a több mint 100 000 föig terjednek. A kijutottak között volt az öt érintett hadtestparancsnok közül négy, a tizenöt hadosztályparancsnokból tizenkettő, és számos kiváló, rátermett vezérkari tiszt. További tízezrek, akik nem kerültek katlanba, most csatlakoztak a Franciaországból kivonuló sereghhez.

Mindazonáltal Falaise-nál a Wehrmachtra bármilyen mérce szerint mélyreható vereséget mértek.⁸¹ Talán 10 000 német maradt holtan a csatamezőn, további 50 000 pedig fogságba esett. Az utak fölött Thunderbolt vadászgépek keringtek mélyrepülésben, és menetoszlopokba terelték a magukat fehér zászlókat lobogtatva megadó ellenséges katonákat. „Az élet a gyűjtőhelyeken meglehetősen durva – vallotta be egy amerikai tiszt a naplójának augusztus 24-én. – Hallottam, amikor egy katona azt mesélte a másíknak, hogy a vizet kulacsonként 300 frankért árulják.” Kluge tábornagy a halottak közé került: miután Model lépett a helyére, útbán Berlinbe megállt Verdun előtt, leterített egy pokrócot a bokrok között, és lenyelte egy ciánkapszula tartalmát. „Mire Ön megkapja e sorokat, én már nem leszek az élők sorában – írta Hitlerhez intézett búcsúlevelében. – A német nép olyan elmondhatatlan szenvedéseken ment már át, hogy ideje véget vetni a borzalomnak.” Epitáfiumát Hitler fogalmazta meg: „Talán már nem látott más kiutat. [...] Olyan ez, mint egy vadnyugati bűnügyi regény.”

A szövetséges vizsgálótisztek közel 700 kilótt vagy elhagyott harcokcsit, roham- és önjáró löveget számoltak össze Falaise-tól a folyóig.⁸² Egyetlen szajnai komp sem bírta el a Tiger harcokcsit, és Rouen kikötőjének rakpartjain meg máshol kiégett páncélosok álltak, melyeket saját személyzetük robbantott fel.⁸³ A kilótt vagy csak elhagyott haditechnikai eszközök között volt 1000 löveg és 2500 teher- és személygépkocsi. Páncélos- és páncélgránátos-hadosztályainak átlagosan „egyenként öt-tíz harcokcsijuk maradt”, jelentette Model Hitlernek. Az 5. páncélos-hadosztályainak átlagos létszáma mindössze 3000 fő körül járt, felszerelésüknek pedig alig harmada maradt meg. A B Hadseregcsoport megsemmisítő vereséget szenvedett, amely a Németországra mért csapások sorában a Közép Hadseregcsoport júniusi megsemmisítő vereségét követte Belorussziában, bár számos német hadosztály a későbbiekben elképesztő tehetséget tanúsít önmaga feltámasztására. „A német

hadsereg látványos újjászületése nyilvánvalóan köszönhet valami örökre meghatározhatatlant a szövetségesek tökéletlen falaise-i győzelmének”, írta utóbb a történész Raymond Callahan.

Eisenhower gyors szemleutat tett a katlan területén.⁸⁴ Falaise-ból át-autózott Trunba, majd északkelet felé egészen Vimoutiers-ig hajtatott. Chambois-tól három kilométerre kiszállt parancsnoki személygépkocsijából, és végigsétált a hadseregei okozta pusztítás helyszínén. „Leírhatatlan borzalmak és pusztítás – írta kíséretének egyik alezredese. – Német lövegek, tehergépkocsik és fogatolt járművek, mindenfelé elszórtan, tucatjával a felpuffadt hullák.” Egyeseket eltemettek az út szélén, zsoldkönyvüket rászögezték kezdetleges sírkeresztjükre. Egy kanadai tábori lelkész beszámolója szerint 5000 másikat Saint-Lambert mellett bulldózerrel ásott tömegsírba dobáltak. A kiégett páncélosokban maradt, szén-égett hullákat a lengyel katonák „szénszobroknak” csúfolták. További holttestekből a brit katonák Sten géppisztolyból leadott lövésekkel eresztették ki a feszítő gázokat, mielőtt máglyába rakva elégették őket. Egy limuzin hátsó ülésén német tiszt ült divatosan öltözött szeretője mellett, mindkettejükkel a mellüket átütő gránátrepesz végzett. „Olyan volt – írta egy tiszt –, mintha bosszúálló angyal söpört volna végig a vidéken, aki bármi áron el akart pusztítani mindent, ami német.”

A katlan területét megtisztító katonák gázálarcot viseltek, hogy el tudják viselni azt a valamit, ami a „Falaise-szag” néven vált közismertté.⁸⁵ A bomlás bűze még a közel ötszáz méter magasan repülő Spitfire-ek pilótafülkéjébe is felszivárgott. „Minden halott – írta Ernie Pyle, aki augusztus 21-én érkezett a helyszínre. – Az emberek, a gépek, az állatok – és egyedül téged hagytak életben.” Pisztollyal a kezében kanadai hóhér baktatott végig annak a pataknak a partján, ahol sebesült lovak tucatjai „álltak türelmesen, és várták, hogy meghaljanak a vízben”. A 8000 lemészárolt ló és megszámlálhatatlanul sok tehén eltakarítása novemberig ad munkát a bulldózereknek. A szövetséges katonai közigazgatás tisztviselői „egészségtelen zónának” nyilvánították a Dives környékét, és hónapokig teherautón hordták oda az ivóvizet. 1961 lesz, mire a fémhulladékgyűjtők eltüntetik a harc hulladékának utóját a gyümölcsösökből és gabonaföldekről.

A normandiai iskolások angolul énekeltek a kanadai katonáknak: „Köszönjük, hogy felszabadítottatok!”⁸⁶ A közeli békére és a nagy cégek profitjának csökkenésére számítva az amerikai értékpapírtőzsdén esni kezdtek az árfolyamok. A Dél-Franciaországból érkező jelentések arra

utaltak, hogy a Franciaország földközi-tengeri partvidékén végrehajtott francia-amerikai invázió máris gyors visszavonulásra kényszerítette az ellenséget. Sokaknak jutott eszébe 1918 novembere, amikor a német hadsereg váratlanul összeomlott. „Ez már a háború végének kezdete”, jelentette ki Montgomery.

Ennyi valóban igaz volt.

KORUNK LEGKEDVESEBB TÖRTÉNETE

Meleg nyári eső áztatta a számos nácio sokféle katonaságából összeállt felszabadító hadseregeket augusztus 24-én, csütörtökön hajnalban, amikor a francia 2. páncélosadosztály három kikülönített menetoszlopa Párizstól harminckét kilométerre délnyugatra felkészült a harcra.¹ A rögtönzött éjszakai táborhelyeket falusi asszonyok járták, kezükben kávéskannával és tükörtojással meg croissant-nal megrakott fatállal. A katonák szertartásos alapossggal fejezték be a borotválkozást, majd vállukra vették fegyverüket, és a sietség legcsekélyebb jele nélkül beálltak a sorba, „telerikoltozva az erdőt, mint a bölömbikák”, ahogyan egy amerikai ezredes utóbb leírta, „mellüket döngetve, és azt kiáltozva: – *En avant!*”

Apró trikolórok lengedeztek 3000 járművön, amelyeket napóleoni győzelmek helyszínéről vagy éppen felszabadított városokról, például Caenről és Cherbourg-ról neveztek el.² Minden harckocsira és felderítőpáncélgépkocsira fehérrel felfestették Franciaország körvonalát, középen a lotaringiai kereszttel. A 12.000 fős személyi állomány nemcsak a francia hadsereg tényleges katonáiból állt, de a tengertől távol került francia tengerészgyalogosokból, libanoni keresztény utászokból és szennegáli lövészekből is, akik három héttel azelőttig sohasem tették lábukat az európai Franciaország földjére. A hadosztály soraiban szolgáltak még köztársaságpárti spanyolok, francia gaulle-isták, monarchisták, a pápaság ellenzői, kommunisták, szocialisták, szabadgondolkodók, sőt radikális kvékerek is.

Jó mókára vágyó „haditudik”³ tömege nyüzsgött és nagyképszerűsködött körülöttük, akik buzgón csencselték a pletykákat, köztük azt a nevetséges hírt, hogy bárkinek, aki Párizsba készül bevonulni, meg kell várnia, amíg Franklin Roosevel megérkezik. A sajtó szorgos munkásai között ott volt Pyle, aki éppen barettet viselt, s így erősen emlékeztetett Montgomeryre, és Hemingway is, aki mint a *Collier's* magazin hivatalos tudó-

sítója rendelkezett hivatalos akkreditációval, de ugyanakkor különféle francia brigantikból verbuvált csapatot is vezetett, amelynek tagjait állítólag ő szerelte fel géppisztollyal és pisztollyal, és akiket ő ezredesnek vagy *le grand capitaine*-nek neveztek. Ezek az irreguláris harcosok, írta le Robert Capa, „híven utánozták [Hemingway] vén tengeri medvére emlékeztető járását, és ugyanolyan kurta mondatokat köptek ki a szájuk sarkán”,* miközben a Papa kortyolt calvadossal töltött kulacsából, és megütögette a katonazubbonya zsebében „biztos, ami biztos” magánál hordott kézigránatot. Az ellenállás más harcosai is százával csatlakoztak a hadosztály egységeihez, köztük egy cirkusz teherautója, megrakva mesterlövészekkel, akik a nap jelszavát és a választ – „Párizs/Orléans” – sziszegték egymásnak, és arról ábrándoztak, hogy ők akasztják ki a trikolórt az Arc de Triomphe-ra a бүдös horogkereszt helyett, amely négy évig ott függött.

Limours előtt ott állt az úton szétterpesztett lábbal, kepijén a harckocsizók porszemüvegével, és azt a malacca tisztí pálcát markolva, amelyet az egész háború alatt hordott, ennek a szabályostól igencsak eltérő gépesített haderőnek a parancsnoka, Philippe François Marie, vicomte de Hauteclouque, aki a Jacques Philippe Leclerc álnevet agyalta ki magának, nehogy a megszállók megtorlással sújtsák feleségét és hat gyermekét.⁴ A pikárdiai kisbirtokoscsaládból származó, kék szemű, mély hangú, karcsú, valahogyan madárszerű tábornok maga is sokat tett azért, hogy a titokzatosság levegője lengje körül: „Mint a Skarlát Pimpernel, őt is látni vélték hol itt, hol ott, mindenhol”, írta az OSS ügynöke, David Bruce, aki azon a csütörtök reggelen szintén ott volt Leclerc csodabogarakból összeverődött parancsnoki karában. Leclerc lovassági százados volt 1940 júniusában, amikor megsebesült; éppen csak, de sikerült elkerülnie a német fogságot. Kerékpáron menekült Délnyugat-Franciaországba, majd egy játék nyomda segítségével „kijavított” hamis útlevelel szökött át Spanyolországon és Portugálián. De Gaulle Londonból Közép-Afrikába küldte, hogy szítsa fel az ellenállást a Vichy-rezsimmel szemben. Leclerc a Szabad Franciaország oldalára állította Kamerunt és Csádot, csúfosan megfutamította a dél-líbiai Koufra olasz helyőrségét, majd 4000 katonával és egy különleges tevé sivatagi alakulattal Kipling novelláiba illő anabázist hajtott végre Afrika belsejében, hogy a végén, 1943 januárjában, Tripoliban felajánlja szolgálatait Montgomerynek.

* Sárközy Elga fordítása.

Később ő szervezte meg Marokkóban a 2. páncélosadosztályt, mielőtt augusztus 1-jén, az újjászületett francia hadsereg előhadaként, a Utah parton partra szállt volna Franciaországban. Leclerc buzgó katolikus volt, aki mindennap magához vette az oltári szentséget – már ha a harci helyzet megengedte –, de volt hajlama a makacs önfejűsége is. Az utóbbival zavarba ejtette azokat a magasabb parancsnokokat, akiknek állítólag az alárendeltjeként vezette hadosztályát, például amikor Argentannál elállta egységeivel az utakat. Most, amikor tájékoztatták, hogy az amerikai felderítés 5000, Párizsért meghalni kész SS-katona jelenlétét fedezte fel, Leclerc mutatójával az égre bökött, és annyit mondott: – Ne féljenek, mi tönkreverjük őket!

En avant, tehát, en avant. Reggel 7 órakor a menetoszlopok szorosan összetömörülve nekilódultak, „magán-személygépkocsik, teherautók, motorkerékpárok és biciklik bizzarr egyvelegéből álló”⁵ kísérettel, jelentette Don Whitehead. A porosz-francia háború veteránjai vigyázzállásba vágta magukat a járdán, és sarkosan szalutáltak. Az éljenző civilek virágokat, almát és paradicsomot dobáltak a katonáknak, és korsószám kínálták „a sört, az almabort, a fehér és vörös bordóit, a pezsgőt, a rumot, a whiskyt, a konyakot, az Armagnacot és a calvadost – jegyezte fel David Bruce –, annyit, amennyi elég, hogy tönkretegye az ember szervezetét”.

Vagy esetleg ahhoz, hogy kicsorbítsa az ember harcképességének élet. Leclerc figyelmen kívül hagyta Gerow tábornok parancsát, amely szerint Párizsba nyugat felől, Versailles-on át kell benyomulni, és úgy tolta el hadosztálya támadásának súlypontját, hogy délről, Arpajon mellett mérje a csapást, amivel önként túllépett támogató tüzérsége hatótávolságán, és akaratlanul ott rontott neki a francia fővárost övező német védelemnek, ahol a legerősebb volt. A harcrend balszárnyán támadó kisebb oszlop Saint-Cyren keresztül tört át a Szajrán épen maradt Pont de Sévres-ig, s így már csak néhány kilométer választotta el az Eiffel-toronytól. Az Arpajon felé küldött harccsoport rövid ideig nyolcvan kilométeres sebességgel száguldott, de hamarosan útzárukba és utcai lesállásokba ütközött, és heves harcokra kényszerült Massy és Fresnes elővárosban. Csütörtök este a támadók egységei még mindig nyolc kilométerre álltak a Porte d'Orléans-tól, és tizenháromra a belvárostól.⁶ Leclerc 300-nál több halottat, sebesültet és eltűntet veszített, valamint 35 harckocsit és 117 egyéb járművet.

Gerow ingerülten panaszkodott Bradleynek rádión Leclerc „elrohásáról Párizs felé”, és „egy harckocsinyi arcvonalon végrehajtott előre-

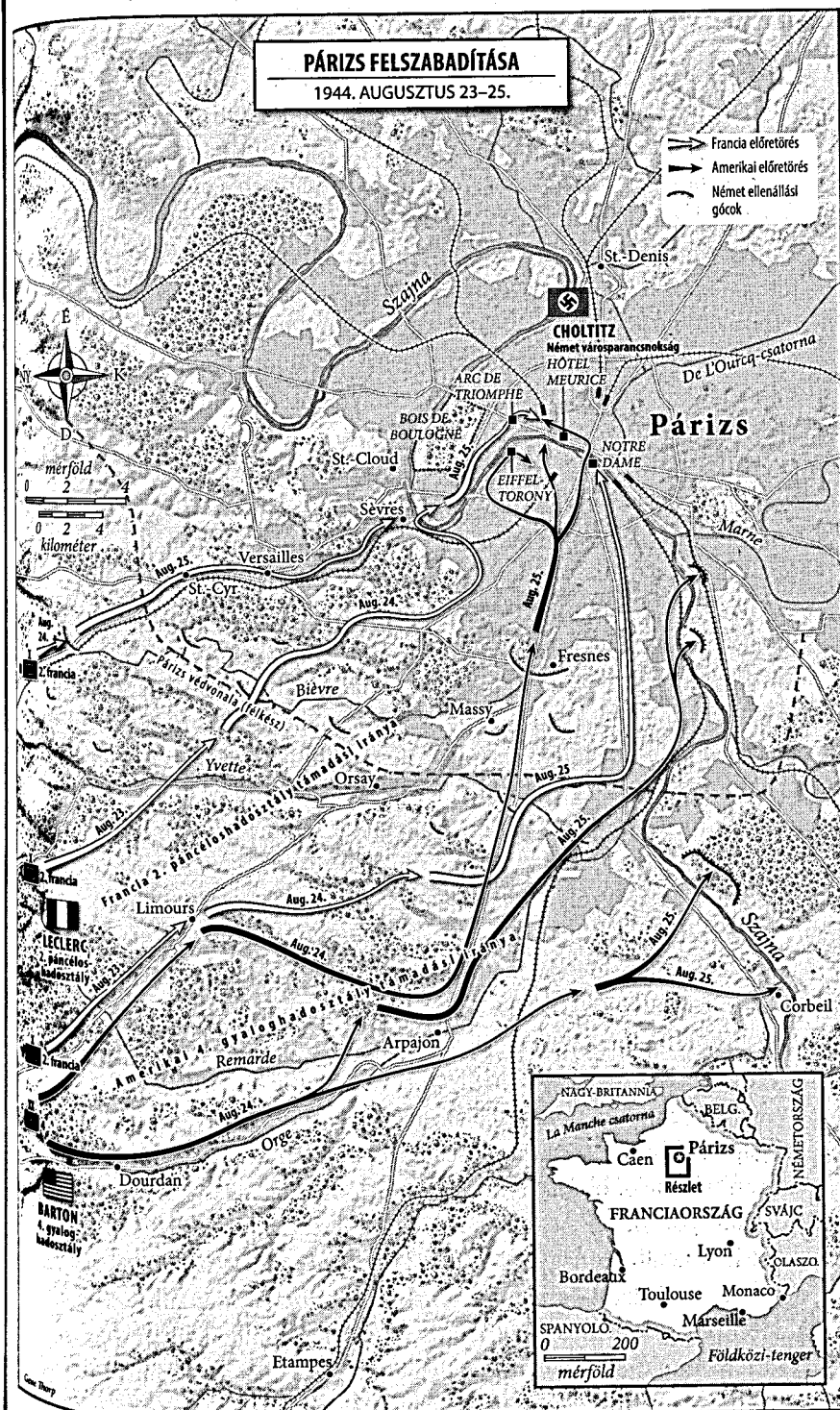
nyomulásáról”.⁷ A hasonlóképpen felpaprikázott Bradley parancsot adott az amerikai 4. gyaloghadosztálynak, hogy oldalról kerülje ki a franciákat, és „nyomás, verkedje be magát a városba” délkelet felől. Leclerc egy tüzérségi megfigyelő repülőgéppel üzenetet dobott le Párizs központjában: „Tenez bon. Nous arrivons” – „Tartsatok ki! Jövünk!”

Eisenhower sokáig azt tervezte, kikerüli Párizst, részben hogy elkerülje a sok veszteséggel járó utcai harcokat, részben mert a SHAEF logisztikai szakértői figyelmeztették, a világáros élelmezése „nyolc harcoló hadosztályéval azonos nagyságrendű feladatot jelentene”.⁸ Az események azonban szándéka megváltoztatására készítették. Augusztus 11-én Párizsban elkezdődtek a munkabeszüntetések. Elsőnek a vasutasok és a metró dolgozói léptek sztrájkba, majd a rendőrök, akik közül 3000-en augusztus 18-án megszállták a prefektúra épületét. A Wehrmacht járőreit városszerte rajtaütések érték, a fellázadt párizsiak a pályaudvari raktárakból ellátmányt szállító német gépkocsioszlopokat fosztottak ki. Augusztus 19-én a lövöldözésekben 125 párizsi halt meg. Az utolsó deportált zsidókat szállító vonat augusztus 15-én indult Párizsból kelet felé.

De Gaulle, aki Cherbourg-ba érkezett meg augusztus 20-án, újabb Varsótól félt. Varsóban augusztus 1-jén a lengyelek felkelést robbantottak ki, mert arra számítottak – tévesen –, hogy a Vörös Hadsereg érkezése küszöbön áll; végül a németek módszeresen porig rombolták a várost. Az ellenállás nagyjából 35 000 – a Francia Belföldi Erők (*Forces Françaises de l'Intérieur*, FFI) nevű ernyőszervezet több szervezetéhez tartozó – harcosa lepte el Nagy-Párizst, fegyverzetük azonban mindössze 570 puskából és 820 pisztolyból állt. De Gaulle ráadásul attól tartott, hogy a fegyveres felkelés a francia kommunisták pozícióját erősíti meg, akiknek egyik vezetője, a Rol ezredes néven ismert vasmunkás, azt mennydörögte, hogy „Párizs megér 200 000 halottat”.⁹ Eisenhower mindenkor következtetesen azt ígérte De Gaulle-nak, hogy ha megéri a pillanat, a fővárost francia csapatok szabadítják majd fel. Deux Mètres most nemcsak felidézte ezt az ígéretet, hanem arról is bizonyosságot tett, hogy zseniális érzékkel alkalmazza „a hisztérikus megnyilvánulások, a duzzogás, a sértegetés, a pózolás, a hallgatás, a fennkölt közöny, a politikusi képmutatás [és] a morálra hivatkozó szenteskedés” fogásait, amint a történész John Keegan utóbb megfogalmazta.

A pillanat egyre jobban megérett.¹⁰ Miközben mind hevesebben folyt a felkelés, a fővárosból futárok szöktek ki katasztrófát jövendőző üzenetekkel, amennyiben a szövetségesek nem lépnek közbe, de gyorsan. Százával robbantak ki a tűzharcok, mielőtt életbe lépett a törékeny tűzszünet, amelyet mind az SS, mind a kommunisták szívesebben hagytak figyelmen kívül, mint tartottak be. Az elszigetelt enklávákba szoruló német védők megerősített védelmi támpontokat építettek, a főváros megközelítési útjai mentén pedig 88 milliméteres páncéltörő ágyúkat telepítettek lesállásokba. A párizsiak felélesztették a barikádépítés 19. századi művészetét. Építőanyagként kockakövet, csatornafedeleket, oldalukra döntött német teherautókat, sőt még egy ötállásos *pissotière*-t (nyilvános vizeldét) is felhasználtak. Hamarosan több mint négyszáz ilyen védmű állt Párizs utcáin, köztük olyanok, amelyek tetejére Hitler-képeket tettek ki céltáblának. „Nemhiába tanulmányoztuk Delacroix és Daumier képeit – állapította meg egy háború után keletkezett beszámoló –, és egyes párizsiak, hogy mellüket csupaszon kitárják, a lazán megkötött nyaksálat meg a kigombolt inget is újra viselni kezdték.” A felkelők büzgön varrták az FFI-karszalagokat, és tömegével gyártották pezsgőspalackból a Molotov-koktélt. A könnyű sebesülteknek Hermès sálakból rögtönzött felkötőkendővel rögzítették a sérült karját. „Minden párizsiért egy boche-t!”, hirdette a kommunisták falragasza. Egy titkos rádióállomás lejátszotta a négy éve betiltott *Marseillaise*-t: a párizsiak felhangosították a rádiókat, és kinyitották az ablakokat. „Az az érzésem – írta egy német őrmester a feleségének –, hogy gyorsan kellemetlenné fájulnak itt a dolgok.” Egy újabb küldött, egy Raoul Nordling nevű kövérkés svéd golyóscsapágy-igazgató arról számolt be Bradleynek, hogy a német hatóságok vezetőinek legalább egy része abban reménykedik, a szövetségesek beavatkoznak, még mielőtt nekik elkerülhetetlenül végre kell hajtaniuk a felperzselt föld stratégia szerint Berlinből elrendelt megtorló intézkedéseket.

Augusztus 22-re, keddre, Eisenhower engedett. „Állandó fenyegetést jelentene a szárnyunkon – közölte a főparancsnok a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságával –, ha az ellenség valóban megpróbálna bármekkora erővel védeni Párizst.”¹¹ A felderítés homályos jelentései mintha a németek visszavonulására utaltak volna. „Úgy néz ki, hogy most kénytelenek leszünk bevonulni Párizsba – írta Eisenhower Bettie Smithnek. – Bradley és a G-2-ese úgy vélik, be tudunk és be is kell sétálnunk.”

A németek egy része valóban szedte a sátorfáját. Hitler engedélyezte az irodisták és a rendőrségi apparátcsikok kivonását. Egy újságíró megírta, hogyan lepték el a pályaudvarokat „a gabardin esőkabátos pityi kis gestapósok”¹² és a „szürke egerek”, a német fegyveres erők egyenruhás női segédszolgálatosai. Az Hôtel de Talleyrand és a Bois de Boulogne környékén az elégetett iratok pernyéjét hordta a szél. Bosszúvágytól fűtött katonák szétverték a kórházi lifteket, és cementtel dugaszolták el a lefolyókat, majd a bulvárok fáirol vágta lombos ágakat, hogy álcázzák bidékkel, szőnyegekkel és mindenféle más rablott holmival roskadásig megrakott teherautóikat. – Karácsonyra visszatérünk! – kiáltották. A párizsiak, akik négy éven át olyan kínos gonddal kerülték a szemkontaktust, hogy a németek már *la ville sans regard*-ról – a városról, amelyik sosem néz rád – faragtak vicceket, most hangosan gúnyolódtak, és vécékéfével integettek távozó megszállóiknak.

Mivel a főcsapását mérő harccsoportot lelassították a halogató harcot vívó német alegységek, Leclerc elkülönített egy három Shermanből álló harckocsiszakaszt, valamint tizenhat félláncalpás lövészszállító járművet, és augusztus 24-én Dél-Párizs melléktácain indította őket a belváros felé.¹³ A különítmény végigszáguldott az Avenue d'Itale-n, és bár a Gare d'Austerlitznél német járőrök szórványos tüzébe került, nem állt meg. Amikor a párizsiak meglátták az ötágú fehér csillagot a Shermanek páncéltestén, diadalmasan felkiáltottak: – *Les américains!* – Hamarosan kiderült az igazság: ezek a katonák a sajátjaik, franciák. A polgárok megnyitották a barikádokat a Szajna mentén, és az Hôtel de Ville-ből a rádió bejelentette: – Örvendezetek! A Leclerc-hadosztály megérkezett Párizsba!... Minden papot szólítsatok fel, hogy kondítsa meg temploma harangjait!

Az Hôtel Meurice egyik erkélyén, a Rue de Rivolin, a Tuilériák kertjével szemben, pufók emberke állt német tábornoki egyenruhában, és hallgatta a felszólításra kitörő csengés-bongást, amelyet el-elnyomott a Notre-Dame felől hallatszó mély, vészjósló harangzúgás.¹⁴ A testes, rövid lábú, gödröcskés, előreugró állú, megereszkedett orcájú Dietrich von Choltitz altábornagyot bajtársai *ganz harternek* – kemény legénynek – tartották azért a szerepért, amelyet 1940-ben Rotterdam, két évvel később pedig Szevasztopol jelentős részének lerombolásában játszott. Hadtestparancsnokként Normandiában az ő csapataira zúdult a *Cobra*-hadművelet főcsapása, majd kinevezték Párizs városparancsnokává

Hitlernek azzal a külön rendelkezésével, hogy a francia főváros „nem kerülhet az ellenség kezére, csak rommezőként”.¹⁵ Choltitz százsz volt, aki nek az ősei nyolcszáz éve katonáskodtak, s korábban azt mondta a svéd Nordlingnak: – Az a sorsom, hogy fedezzem seregeink visszavonulását, majd leromboljam mögöttük a nagyvárosokat.¹⁶ – Vasárnap levelet küldött feleségének Németországba, mellékelve hozzá a Meurice konyhájáról rekvirált kávét: „Feladatunk nehéz, és napjaink egyre nehezebbek.”

Mivel mindössze húszezer katonával rendelkezett a hárommilliósz világáros védelmére, Choltitznak nem voltak illúziói a rá váró küzdelem végkimenetelét illetően.¹⁷ – Az ellenség már felismerte a gyengeségünket – mondta Model tábornagnak. Ahhoz azonban, hogy a Fény Városát a Hitler megálmodta rommezővé változtassa, még ennek a *ganz harternek* minősített tábornoknak sem sok kedve volt, és leleményesen, sok fortélylyal, sőt talán lelkiismeretétől vezérelve húzta az időt. – Attól a pillanattól kezdve, amikor ellenségeink nem voltak többé hajlandók meghallgatni a Führerünket, és engedelmeskedni neki – jelentette ki törzsének a keserű gúny felvillanásával –, az egész háború kedvezőtlen fordulatot vett. – Miközben Nordlingot és másokat biztatott, ugyan bírják már gyorsabb mozgásra a szövetségeseket, Choltitz úgy nyert időt, hogy bonyolult – és jórészt a fantázia birodalmában maradó – terveket agyaltatott ki a hidak, a közművek és kétszáz ipari üzem lerombolására. Előjáróinak jelentette, hogy tonnaszám helyeztette el a robbanóanyagot az Invalidusok dómjánál, az Operában és más középületekben, a tiszta kilövés kedvéért előkészítette robbantásra a Diadalívet, és arra készül, hogy „a Szajná elzáró gigászi drótkadályként” robbantsa fel az Eiffel-tornyot. Közben mindvégig „körültekintő és intelligens” magatartást követelt katonáitól, igyekezett kijátszani egymás ellen az ellenállás különböző torzsalkodó csoportjait, és remélte, kap erősítést. Most felhívatta a B Hadseregcsoporthat parancsnokságát, és a feje fölé emelte a telefonkagylót. – Ide figyel-nének, kérem? – mondta Choltitz. – Hallják ezt? Ezek harangok... Amit közölnek ezzel a várossal, az az, hogy a szövetségesek itt vannak.

Pontosan így volt. Augusztus 25-én péntek reggel 10 órára Leclercnek sikerült a teljes hadosztályát belopnia a városba, és a harckocsik láncaltapa már a macskakövön vert szikrákat.¹⁸ Két órával később a 4. hadosztály 12. gyalogezerde elérte a Notre-Dame-ot, majd vonult tovább a keleti kerületekbe. Bár a Quai d'Orsay-n és másutt elkecseregett tűzharcok alakultak ki, a tömeg húsz sor mélységben sorakozott fel a járdákon, és az ünnepelés meg a puskaropogás hallucinációszerűen keveredő elegyében

bőgte: – *Vive la France*. – A nők valami feledhetetlenül csodálatosra számítva bebodorították a hajukat, és kivasalták legszebb ruhájukat. 12 óra 30 perckor az Eiffel-toronyon kibomlott a nemzeti lobogó, először 1940 júniusa óta, kilencven perccel később tűzoltók a Diadalív nyílásában is kibontották a trikolórt. A Champs-Élysées-n egy cirkusz kiszabadult állatai szaladgáltak. Olyan sok párizsi kapott elő valamilyen addig jól eldugott egyenruhát, és rohant csatlakozni az FFI-hez, hogy a molyirtó erős szaga miatt *naphtalinés*-nek kezdték csúfolni őket.

„A bátorság kiáradása”, ahogyan egy GI nevezte, vérpezsdítőnek és elsöprő erejűnek bizonyult.¹⁹ Fehér köpenyt öltött önkéntes ápolónők vágtak át futva a golyó verte utcákon, hogy véres hordágyakat cipeljenek biztonságba. Egy körforgalomban, ahol a tűzérési tűz szilánkokká roncsolt egy gesztenyefát, és orvlövészek lőtték leből a járókelőket, francia félláncaltapasok és harckocsik hajtottak körbe-körbe, „nem kevesebb mint ötezer lövedéket” pumpálva a környező épületekbe. Az ellenállás harcosai gépkocsin fésülték át Párizs parkjait, és a csomagtartóból felnyitható pótülésről lövöldöztek az ellenség rögtönzött táboraira. A rendőrök a metró kijáratainál lestek menekülő németekre. „Azokat, akik felbukkantak – rögzítette az Egyesült Államok Hadseregének egyik jelentése –, lemészárolták, vagy foglyul ejtették.” A képviselőház épületében ötszáz német a Híradó Hadtest egyik fényképészének adta meg magát, egyes védelmi góckonál a tárgyalásokat jiddisül, a felek számára a közöset leginkább megközelítő nyelven folytatták le. Az Hôtel Continentalból feltartott kézzel kivonuló német katonákról letépték a Vaskezeszt, míg a Crillonban elfogottakat egy amerikai baka arra utasította, fegyvereiket tegyék be a ruhatárba. Az 1270-ben Tuniszban, keresztes hadjárata közben meghalt IX. (Szent) Lajosnak ezen az ünnepén a legtöbb párizsi a szokott időben ebédelt.

Choltitz is megebédelt, sèvres-i porcelánnal, ezüst gyertyatartókkal terített asztalnál a Meurice elegáns éttermében. – Németország elvesztette a háborút – közölte törzse tagjaival –, és vele együtt mi is elvesztettük.²⁰ – Fenn az emeleten tisztiszolgája egy útításkába becsomagolt három inget, alsóneműt és zoknikat. Az asztalnál, egy főhadnagy visszaemlékezése szerint, a tábornokot és törzsének tisztjeit „elnémította az erőfeszítés, hogy ne mutassák ki érzelmeiket”. Amikor kérték, távozzon az ablaktól, nehogy eltalálja valamelyik, az utca túloldaláról, a Louvre-ból kilőtt kőszu puska lövedék, Choltitz azt felelte: – Nem! Ma különösen nem. – Amikor azonban a lövöldözés mind hevesebbé vált, végül eltolta

magától a tányért: – Uraim! Utolsó harcunk elkezdődött! – felállt, és elment kezét mosni meg tiszta egyenruhát ölteni.

Odakinn az utcán a harc végigsöpört a Concorde téren, ahol a forradalom alatt több mint ezer fejet csapott le a guillotine, köztük XVI. Lajosét, Marie Antoinette-ét és Robespierre-ét.²¹ A Meurice megrohanására vezényelt öt Sherman harckocsit hamar kilőtték, de kétszáz francia gyalogos nyomult előre futólépésben a Rue de la Rivolit szegélyező árkád alatt. Henry Karcher hadnagy berohant a Meurice előcsarnokába, a recepció pultja mögül elhajított egy füstgránátot, közben egy katona lángszóróval pörkölt oda a rácsos felvonónak. Az emeleten az FFI egyik harcosa berontott egy irodába, és ráförmedt az asztal mögött ülő testes férfirra:

– *Sprechen deutsch?*

– Igen – felelte Choltitz –, valószínűleg jobban, mint maga.

Megérkezett Karcher, és kijelentette:

– Ön a foglyom!

Odalenn a feldühödött tömeg ütlegelte és leköpdöste a németeket, s miközben a korábbi megszállókat végighajtották az utcán, letépték rólu a szemüveget meg a váll-lapot, és elszedték az órájukat.²² Délután 3-kor Choltitz megérkezett a prefektúrára, ahol Leclerc korábban szintén porcelánnal terített asztalnál költötte el az ebédjét. A két tábornok visszavonult a biliárdterembe, Choltitz megigazította a monokliját, majd aláírta Párizs hivatalos kapitulációját. Begyömöszölték egy páncélozott gépkocsiba, ahol lehorgasztott fővel, csendben ült a hátsó ülésen, miközben a diadalmas Leclerc úgy állt elől, mint győztes római hadvezér a harci kocsiján. A 2. páncélosadosztály parancsnoki harcálláspontján, a Gare Montparnasse metróállomáson, a 3. peron mellett Choltitz újabb dokumentumot írt alá, amelyben minden, még védekező alakulatát a tüzelés beszüntetésére utasította. Utána kért egy pohár vizet. Amikor megkérdezték tőle, mérget szándékozik-e bevenni, az altábornagy azt válaszolta: – Ó, dehogyis. Mi nem teszünk ilyesmit.

Francia és német tisztekből összeállított csoportok fehér zászlóval és fegyverszüneti egyezmény példányaival járták a várost.²³ Az egyik vég-sőkig kitaró gócponton, a Palais du Luxembourg-ban a Wehrmacht 700 katonája kapott fejenként fél liter konyakot és egy doboz cigarettát, majd 19 óra 35 perckor szélesre tárultak a kapuk, és óriási fehér zászló alatt parancsnokuk kimasírozott rajta, nyomában a katonáival és tíz harckocsival. Összesen 15 000 német katona esett fogságba Párizsban – sokukat

napokig a Louvre udvarán őrizték –, további 4200 pedig meghalt vagy megsebesült.

A „Beszélünk németül!” feliratok eltűntek a boltok kirakatából, sok üzletben az ellenállók függesztették ki helyére a magukét: „A boche-ok kiszolgálója!”²⁴ A kollaboránsokat tojással, paradicsommal és ürülékkel töltött zacskókkal dobálták meg, kopaszra nyírt nőket vetkőztettek le derékig, mellükre horogkeresztet pingáltak, nyakukba táblát akasztottak: „A boche-okkal kurválkodtam.” Egy amerikai őrmester ráordított az éppen újabb nyomorultat nyíró csőcselékre: – Hagyjátok békén, franc a pofátokba! Hiszen mind kollaboránsok vagytok! – A *Le Figaro* először egy *Letartóztatások és tisztogatások* című írással a címlapján jelent meg újra. Virágozott az önbíráskodás, ugyanazon a színvonalon, amelyen egykor a guillotine csattogott a Concorde téren. A történész Robert Aron utóbb úgy becsülte, hogy Franciaország-szerte akár 40 000 kollaboránst és más bűnöst is kivégeztek sommásan, bírósági eljárás nélkül, „ez a szám kellően magas ahhoz, hogy olyan pszichózist teremtsen, amely örökre megmarad a túlélők emlékezetében”. Az *épuration* – tisztogatás – során nagyjából 900 000 francia férfit és nőt vettek őrizetbe, akik közül 125 000-nek kellett bíróság előtt felelnie a megszállás alatti viselt dolgaiért. Azokat, akiket az *indignité nationale* bűnében találtak vétkesnek, letöltendő börtönbüntetést kaptak, azokat pedig, akiket a *dégradation nationale* bűnében, eltiltottak minden állami szolgálattól.

Este 10 órakor az első a végül majd itt tevékenykedő 1800 szövetséges kémelhárító ügynök közül berendezte irodáját a Petit Palais-ban.²⁵ A Rómában működő hasonló egység példáját követő „T Különítmény” 80 000 feltételezett kém, szabotőr és mindenféle más gazfickó nevét gyűjtötte össze Franciaország minden tájáról, továbbá begyűjtötte a Gestapo és az SS különböző szerveinek vaskos dossziéit is. A listán szereplők közül nyolcvannégyet még aznap nyakon csíptek. A szívószerítő felfedezések közé tartozott a három ablaktalan kínzókamra, amelyet a németek egyik laktanyájában találtak, ahol a halálra váró foglyok faszénnel vagy ceruzával üzeneteket karcoltak a falra. „Gaston Meaux, az én időm lejárt, őt gyermekeket hagyok magam után, Isten legyen hozzájuk irgalmas”, hangzott az egyik. A másik egyszerűen ennyiből állt: „Bosszuljatok meg!” Alan Moorehead egy párizsit idézett, aki azt mondta: – Megmondom én magának, mi a felszabadulás. Hallani, hogy hajnali hatkor valaki kopogtat az ajtómon, és tudni, hogy a tejesember az.

Az efféle tárgyilagos józanság nem csillapíthatott le „egy világvárost, ahol mindenki örül”,²⁶ ahogyan A. J. Liebling látta. „Egész életemben nem csókoltak meg ennyiszor”, írta egy őrmester a szüleinek Minnesotába. Egy másik GI három emeletet mászott meg lépcsőn, hogy megmutassa magát egy ágyban fekvő beteg francia nőnek, aki esedezett, hadd lásson legalább egy amerikait, mielőtt meghal. „A macskakő, a szélben csattogó vörös és arany jelek a járdára kitelepült kávéházak fölött [...]; a három arany lófej a lómészárszék felett; a *flicek* (zsaruk) a lapos tetejű kék kepijükben” – írta Moorehead. – Hát elmentünk innen valaha?” Leclerc katonái feltartóztattak egy vonatot, mielőtt elindulhatott volna Németországba, s rajta a Jeu de Paume kincseit 148 ládába csomagolva: 64 Picassót, 29 Braque-ot, 24 Dufyt, 11 Vlamincket, 10 Utrillót, továbbá Degas, Cézanne, Gauguin és Renoir műveit. A Francia Nemzeti Bank pincéjében, mint kiderült, 400 000 palack konyakot, 3 millió szivart és 235 tonna cukrot tároltak.

A Claridge-hez érkező amerikai járőrt az igazgató azzal fogadta:

– Ezt a szállodát a német hadsereg tisztikara bérlí, kizárólagos joggal. Egy amerikai ezredes előhúzza a .45-ösét, és annyit mondott:

– Pontosan harminc másodperce van a bérleti jogviszony megszüntetésére. Beköltözzünk!²⁷

Hemingway két teherautó-rakomány francia irreguláris harcosával állt meg a Ritz előtt, és megkérdezte a bárban a pultostól: – Kaphatunk hetvenhárom száraz martinit? – Később, miután több társával megvacsorázott, levest, passzírozott spenótot, likőrben eltett málnát és Perrier-Jouët pezsgőt, a pincér hozzáadta a számla végösszegéhez a Vichy-féle adót, mondván, ez a törvény. Nem számított. „Ittünk. Ettünk. Testünket átjárta a melegség”, számolt be Hemingway egyik bajtársa. Irwin Shaw közlegény, az amerikai 12. gyalogezred katonája, a későbbi világhírű író, úgy vélte, augusztus 25. volt „az a nap, amikor a háborúnak véget kellett volna érnie”.

Ernie Pyle-nak, aki a világ elől elzárkózott egy hotelszobában, ahol puha ágy volt ugyan, de meleg víz vagy áram nem, úgy tűnt, „Párizs szemlátomást rendelkezik azokkal a gyönyörű lányokkal, akikről mindig hallottuk, hogy vannak. [...] Lázító színekbe öltöznék.”²⁸ A felszabadulás, vonta le a végkövetkeztetést, „korunk legkedvesebb, legderűsebb története”.

De Gaulle pénteken késő délután érkezett a fővárosba,²⁹ gépkocsin végighajtatott az Avenue d'Orléans-on, saját bevallása szerint „túlcsorduló érzelmekkel, és derűs nyugalommal eltelve”. Délután 5-kor elment a had-

ügyminisztérium épületébe a Rue Saint-Dominique-ra, oda, ahonnan 1940. június 10-én az emigrációba indult. Semmi sem változott: a súlyos bútorok, a hivatali altisztek, a nevek a telefonközpont gombjain, még az itatóspapír sem. „Semmi sem hiányzott, kivéve az államot”, írta később De Gaulle. Az Hôtel de Ville erkélyéről kinyilatkoztatta: „Párizst meggyalázták, Párizst összetörték, Párizst vértanúhalállal megölték, de Párizs felszabadult. Felszabadította önmagát, felszabadította a népe, egész Franciaország segítségével.” Alig méltatta szóra az amerikaiakat, a briteket, a kanadaiakat vagy a lengyeleket, akik június 6. óta együttesen több mint 50 000 emberi életet áldoztak fel ezért a pillanatért. Az Egyesült Államok Hadseregének századosa, akit segédtisztnak De Gaulle mellé rendelték, azzal töltötte az estét, hogy ennivalót, Coleman-féle lámpákat és Players cigarettát hajtott fel a tábornoknak.

„Város alig sérült. Lelkesedés általános”,³⁰ jelentette a 12. hadseregcsoporthoz parancsnoksága a SHAEF-nek. A szénkészletekből annyi maradt meg, amennyivel szeptember közepéig működtethették a vízműveket, és napi két órára áramot is tudtak szolgáltatni. Néhány fagáz üzemű autóbusz még működött, de számukat messze meghaladta a lovas kordéke, az ősrégi hintóké és a kerékpároké. A Dôme, a Rotonde és a Montparnasse többi kávéháza zsúfolásig megtelt a csíkos vászon napellenzők alatt. A párizsi csatában nagyjából 2000 fegyveres ellenálló és 2500 civil vesztette életét vagy sebesült meg, és Hitler még folytatta a gyilkolásukat. Amikor meghallotta hírhedt kérdésére – *Brennt Paris?* – a választ, hogy nem, Párizs nem áll lángokban, V-1 és Luftwaffe bombatámadásokat rendelt el. A bombázók 1200 embert öltek vagy sebesítettek meg a keleti külvárosokban egy nappal Choltitz kapitulációja után. A párizsiak minden löfegyverrel, ami a kezük ügyébe került, köztük ősrégi pisztolyokkal tüzeltek az égre. „Egy zajos óra után – számolt be egy szem- és fültanú – felhangzott a légiriadó lefújásának asztmatikus jele.” „Nem hibáztathatjuk a franciákat, amiért kissé hisztérikussá váltak”, táviratozta Eisenhower Marshallnak.

Augusztus 26-án, szombaton 15 órakor De Gaulle megjelent a Dialívnél, dísztelen khaki egyenruhában, amint Moorehead jelentette: „Mereven, esetlenül, gyászosan komor arccal a kepije alatt [...] tiszteletet ébresztő és kevésbé vonzó alakként.”³¹ A rendőrség fúvószenekara játszott, miközben elhelyezte a lotaringiai keresztet formázó, rózsaszín kardvirágokból kötött koszorút, és újra meggyújtotta az emlékezős lángját, amely négy évvel korábban aludt ki. Rengeteg szócséplés folyt

arról, hogy a tábornok fehér vagy inkább fekete paripán lovagoljon végig a Champs-Élysées-n, de ő a gyaloglást választotta. Leclerc négy harckocsija haladt előtte. Egy hangszórós tehergépkocsi azt harsogta: „De Gaulle tábornok Párizs népére bízta biztonságát.” De Gaulle mögött kart karba öltve, járdától járdáig érő falanxban rendőrök, katonák és FFI-harcosok vonultak. Őket dzsipek és páncélozott járművek sokasága követte, zsúfolásig megrakva „lányokkal, akik szemlélatomást nem apácázárdából kerültek ki”.

Egymillió vagy még több ember sorakozott a bulvár két oldalán, ágaszkodó, táncoló emberi csorda, amely egetverően éljenezte a mosolytalan férfit, aki a tömegeből fejfelé kimagasodva, hosszú léptekkel rendületlenül haladt előre.³² A Concorde tér túlsó oldalán De Gaulle éppen beszállt egy nyitott autóba, amikor lövések csattantak. Ezek vágódtak hasra az úttesten. „Olyan volt, mint amikor hirtelen szélroham fekteti le a búzát a mezőn – írta Moorehead. – Mindenki, akinek volt fegyvere, örülten löni kezdte a háztetőket.” Páncélgépkocsik száguldoztak „fel s alá az utcákon nyolcvan kilométeres sebességgel, géppuskáikkal vaktában tüzelve a tetőkre és a felső ablakokra”, jegyezte fel David Bruce a naplójába. Harminc, utánpótlást szállító tehergépkocsikon álló GI „a poklot megsegyenítően” tüzelt, számolt be egy tiszt. Láthatóan egyetlen fegyveres sem tudta, mire is lö valójában.

De Gaulle és kísérete tántoríthatatlanul folytatta útját, áthajtottak a Pont d'Arcolin. A kocsik felhágóin FFI-harcosok álltak, mellükön átvetett tölténytartóval. 16 óra 15 perckor a konvoj megérkezett a Notre-Dame elé. Valahol, úgy tűnt, a fejük fölött, pisztoly dörrent, majd sorozatlövő fegyverek is tüzet nyitottak, talán egy vízköpő mögül. Válaszul újabb vad lövöldözés támadt, csak úgy záporoztak a magasból a kőszilánkok. Míg Leclerc a tüzet szüntess vezényszót kiáltozta, és malacca pálcájával rá-rácsapott a katonák puskájára, De Gaulle felemelt fejfelé, szálfa egyenesen, nyugodt léptekkel bement az Utolsó Ítélet kapun. Sapkáját kezében tartva végiglépkedett a padsorok között az északi kereszthajóig, ám ekkor újabb lövések visszhangzottak végig a katedrálisban. „Az óriási gyülekezet tagjai, akik addig mind álltak, hirtelen hasra vágták magukat”,³³ jelentette a brit felderítés egyik tisztje. A mise résztvevői az oszlopok és a fa padsorok mögé kuporodtak, a rendőrök és az ellenállás harcosai pedig az orgona sípjai és az oldalkarzat felé lődöztek. De Gaulle egész idő alatt rendületlenül állt, „a bátorság legkiemelkedőbb példája, amelyet valaha láttam”, jelentette ki a BBC egyik tudósítója. Énekeskönyvvel

a kezében elharsogta a Szűz Máriát magasztaló *Magnificat*ot, és közben egyik segédtszjtje ráripakodott a lapuló gyülekezetre: – Nincs magukban büszkeség? Álljanak fel!

Magának Istennek a dicséretével még várni kellett egy nyugodtabb pillanatig. A *Te Deum*ot elhagyták, a misét lerövidítették, és a nagyszerű székesegyházat lóhalálában kiűrtették. Hogy pontosan ki kezdeményezte a tűzharcot, már ha valaki egyáltalán kezdeményezte, az sohasem fog kiderülni. Egyetlen rejtőzködő orvlövész sem lőtték le, fogtak el vagy láttak legalább. „Az első lövések esztelen lövöldözést robbantottak ki – írja majd De Gaulle egy nappal később. – Ezt is rendbe tesszük.”³⁴ Visszatért a kocsijához, és elhajtattott, hogy belefogjon Franciaország újjáépítésének keserves munkájába.

Így ért véget a Normandiáért vívott gigászi küzdelem.³⁵ Németország hatalmas, a sztálingrádihoz, a tuniszihoz és a normandiaival egy időben bekövetkezett belorusszaihoz hasonlítható vereséget szenvedett. Fritz Bayerlein, a Lehr-páncélosadosztály parancsnoka, Rommel egykori törzsének főnöke később úgy ítélte meg, hogy a történelem emlékezetes nagy vereségei közül, Cannae-t és Tannenberget is beleértve, egy sem „közelíti meg a Franciaországban 1944-ben vívott megsemmisítő csatát a tervezés nagyszabású voltában, a végrehajtás ésszerűségében, a tengeri, légi és földi erők együttműködésében, a hadizsákmány vagy a foglyok hordáinak nagyságában”. „A legjelentősebb stratégiai hatás – fűzte hozzá Bayerlein – abban rejlett, hogy lerakták az alapjait a világ legnagyobb katonáskodó állama utóbb bekövetkező végső és teljes megsemmisítésének.” Igaz – bár Bayerlein ezzel alaposan alábecsülte Moszkva szerepét a Harmadik Birodalom szétverésében.

A nyugaton június 6. óta elszenvedett német emberveszteség meghaladta a 400 000 főt, akiknek a fele hadifogságba esett.³⁶ Azon a nyáron Németország az összes hadszíntéren több mint 4000 harcokot, roham- és önjáró löveget veszített, közel felét Normandiában. A SHAEF azt fogja jelenteni a washingtoni és londoni Charlie-Charlie-knak, hogy tizenegy páncélos- vagy páncélgránátos-hadosztálynak megfelelő mennyiségű páncélos- és gépesített alakulatot semmisítettek meg, vagy „hagytak helyben alaposan”, bár egyes seregtestek még mindig 10 000 fős személyi állománnyal rendelkeztek, még ha páncélosok nélkül is. Harminchat gyaloghadosztályt pusztítottak el, „tépáztak meg nagyon komolyan”, vagy szorítottak be elszigetelt partvidéki védelmi zónákba. A Luftwaffe

több ezer repülőgépet lőtték le a levegőben, vagy lőtték szét a földön, továbbá Berlin elveszítette az Atlanti-óceán partján kiépített korai előrejelző radarhálózatát, és nem fért többé hozzá a francia szénhez, bauxithoz, mezőgazdasági termékekhez és lóállományhoz. Az OSS egyik elemzése szerint Németország akkoriban havi negyedmillió embert veszített, ugyanakkor csak 45 000 fiatal férfi töltötte be havonta a tizennolcadik életévét. Hetven német újság gyászjelentésrovatát tanulmányozták három évre visszamenőleg, és azt találták, hogy „érzékeltetően megnőtt” mind a tizennolc évesnél fiatalabb, mind a harmincnolc éves vagy annál idősebb háborús okokból elhunytak száma. A *Reich* elvérzőben volt.

A június 6. óta hősi halált halt, megsebesült, eltűnt vagy fogságba esett amerikaiak száma meghaladta a 134 000 főt,³⁷ a brit, a kanadai és a lengyel véres veszteség elérte a 91 000-et. A nyáron teljesített félmillió bevétel közben több mint 4000 repülőgép veszett oda, fele-fele a RAF, illetve az AAF állományából.³⁸ Egyes alakulatok teljesen kivéreztek. A 82. légideszant-hadosztály négy ezred- és tizenhat zászlóaljparancsnokkal, valamint több tartalék törzstiszttel indult harcba Normandiában.³⁹ Közülük tizenötön estek el, sebesültek meg vagy estek fogságba. Normandia nagy árat fizetett a szabadságáért: egy összesítés szerint a 3400 normandiai falu és város közül 586-ot kellett teljesen újjáépíteni.⁴⁰ Egész Franciaország területén az FFI-nek végül 24 000 harcosát ölik meg harcban, vagy végzik ki a németek. A megszállt Franciaországra dobott 600 000 tonna szövetséges bomba – súlyuk hatvannégy Eiffel-toronyának felel meg – különböző becslések szerint 50 000–67 000 francia halálát okozta.

A németek halottai közül a legkiemelkedőbb személyiség Erwin Rommel volt, ámbar az ő halála késleltetve következett be.⁴¹ Két hónapig otthon, Herrlingenben lábadozott a szövetséges vadászgépek támadásakor elszenvedett sérüléseiből, közben afrikai emlékeiről mesélt, és a marsallbotjával babrált. Álmatlanság és fejfájások gyötörték, és sérült bal szeme is sok gondot okozott, már pusztán az is nehéz feladatnak bizonyult számára, hogy a szemhéját felhúzza. A Hitlerhez intézett hízelgő levele ellenére – „Egyetlen gondolat járt állandóan az eszemben, hogy harcoljak és győzelmet arassak az Ön új Németországa számára” – belekeverték a július 20-i merénylek összeesküvés ügyébe, mint olyasvalakit, aki a kellenél jóval többet tud a szervezkedésről.

A hóhérok egy berlini rendszámú zöld személygépkocsin mennek majd el október 14-én Herrlingenbe.⁴² Miután rövid, bizalmas beszélgetést folytatott velük a dolgozószobájában, Rommel azt mondta a fiának:

– Egy negyedórán belül halott leszek... Hitler hazaárulással vádol. Nyitott gallérú afrikai zubbonyt húzott, kiürítette a tárcáját, megsimogatta a család táskóját, és marsallbotját a bal hóna alá csapva beszállt az autó hátsó ülésére. Hogy megkímélje családját, ciánt vett be, amivel lehetővé tette, hogy a rezsim úgy állítsa be, a harctéri sebeibe halt bele. Hitler, aki már Rommel halálának hivatalos bejelentése előtt elküldte csaknem két méter nagy temetési koszorúját, a hír hallatán azt mondta: – Megint egy a régiek közül! – Az ulmi városházán tartott gyászbeszédében Rundstedt majd kijelenti:

– A könyörtelen végzet elragadta tőlünk. Szíve a Führeré volt. – Ez újabb hazugság volt: a szíve nem, de a lelke bizonyosan.

A szövetségesek veszteséglistájára került Ernie Pyle is. „Ha voltam valaha bátor, többé már nem vagyok az – írta egy barátjának. – Annyira közönyös vagyok mindennel szemben, hogy még az sem érdekel, firkarcnyit sem, hogy Párizsban vagyok.”⁴³ A háború „távlat nélküli, fekete depresszióvá vált fényfoltok nélkül, visszatetsző az elmének, és kimerítő a lélek számára”.⁴⁴ Európából küldött utolsó cikkében közölte olvasóival: „Egy időre átéltem mindent, amit el tudok viselni. Huszonkilenc hónapot töltöttem a tengeren túl, mióta ez a háború elkezdődött, nagyjából hétszázezer szót írtam róla. [...] A sérülés, amelyet ejtett, végül túlságosan súlyossá vált.” Amikor szeptember 2-án megérkezett Bradley főhadiszállására – „kimerülten, lefogyva és sürgős borotválkozásra szorultan”, számolt be az egyik tiszt –, elköszönt, majd hazahajózott a *Queen Elizabethen*. Az óceánjárót zsúfolásig megrakták más sebesültekkel. „Úgy érzem, elfogyok”, vallotta be egy másik írónak. Nyolc hónappal később, miközben a csendes-óceáni háborúról tudósított, megölte egy japán puskalövedék, amely a fejét találta el.

Az egyszerű katonák közül sokakat elfogott a határtalan optimizmus, „járványként harapózott el”, ahogyan a SHAEF egyik tisztje írta haza.⁴⁵ A PX tisztviselők bejelentették, visszaküldik a honi frontról az Európában küzdő katonáknak szánt, már postán lévő karácsonyi ajándékokat, mert a háború minden valószínűség szerint még karácsony előtt véget ér. Mások azonban felismerték – amint egy tiszt magyarázta a családjának –, hogy „Hitler még sokáig vásárolhat térért időt”. Tudósítóknak Eisenhower azt tanácsolta: – Bárki, aki ezt a háborút hetekben méri, egyszerűen istenverte bolond.

Mindazonáltal a helyzet minden korábbinál ígéretesebbnek látszott a szövetségesek szempontjából. Berlin ismét bizonyította „alapvető képte-

lenségét a stratégiai helyzet helytálló megítélésére”,⁴⁶ ahogyan a történész Geoffrey P. Megargee utóbb megfogalmazta, amihez mélyen gyökerező gyengeségek járultak a felderítési, személyzeti és logisztikai rendszerekben. A harcászati fölény, amelyet a Wehrmacht csapatai korábban újra meg újra tanúsítottak, most jelentősen csökkenni látszott, ahogy az amerikai katonák gyakorlati szaktudása és önbizalma növekedett. A Luftwaffe visszamenekült a *Vaterlandba*, az Egyesült Államok Hadseregének Légierői ellenben augusztus 25-re harmincegy tábori repülőteret építettek Franciaországban, és a következő három hétben hatvanegy továbbiak az építésébe kezdenek bele. Az Egyesült Államok Hadserege nemcsak pusztító tűzerejét mutatta meg – az ellenség elpusztításának ez is van olyan jó módszere, mint bármely másik –, de azt a lenyűgöző képességet is, hogy nyomás alatt képes alkalmazkodni a követelményekhez. És Montgomery stratégiája diadalmaskodott, még ha a brit hadvezér nem volt is hajlandó elfogadni a szükséges eltéréseket eredeti tervétől. Allan R. Millett és Williamson Murray történész véleménye szerint talán egész pályafutása legjobb vezetői teljesítményét nyújtva vezényelte a hadjáratot, Párizs gyors felszabadítása pedig általános lelkesedést keltett a szövetségesek táborában. Egy brit őrnagy azt írta édesanyjának: „A háború sokkal szórakoztatóbb most, hogy mozgásban vagyunk.”

Az európai háborút mind egyértelműbben lehetett olyan eseménysornak látni, amelyik „erős erkölcsi struktúrával rendelkezik”,⁴⁷ hogy az író Paul Fussell kifejezését használjuk, aki gyalogos hadnagyként harcolt. Éppen akkor, amikor a szövetséges katonák elérték Párizst, a szovjet csapatok Lengyelországban elfoglalták Majdaneket, ahol a németek tízezreket gyilkoltak le.⁴⁸ „Éppen most láttam a legrettenetesebb helyet a föld kerekén”,⁴⁹ írta a *The New York Times* tudósítója. Más, a Vörös Hadsereg mellett tevékenykedő újságírók az emberi csontokat műtrágyává őrlő gépeket írtak le. „Ez a német élelmiszer-termelés – magyarázta egy szovjet tiszt. – Öld meg az embereket, trágyázd a káposztát!” A *Life*-ban fényképek jelentek meg a Zyklon-B-ről, a gázkamrákban használt mérges gázról, a *Time* pedig erőteljes beszámolót közölt a raktárról, ahol a deportáltaktól elvett 820 000 pár lábbelit őrizték. „Csizmák. Kalucsnik. Kamáslik. Papucsok. Gyerekcipők, katonai bakancsok, régi cipők, új cipők. [...] Egy sarokban nagy rakás művégtag.” További termekben szemüveghalmok, borotvahalmok, bőrdöngők, játékok. A bizonyíték nyomatékot adott Roosevelttől akkoriban nyilvánosságra hozott vádjainak a deportálásokról és „az európai zsidóság tömeges, módszeres legyilkolásáról”, bár a bor-

zalmak teljes nagyságrendjét és mélységét a civilizált világ csak akkor fogta fel, amikor 1945-ben elfoglalták a németországi táborokat.

Igazából a katonáknak nem kellett nagyon messzire tekinteniük, ha tudni akarták, miért harcolnak: a Normandia-szerte hátrahagyott szövetséges katonasírokon ott állt a lehető leglelkesebb sírfelirat: *Mort pour la liberté.* (Meghalt a szabadságért.) Egy Sainte-Mère-Église melletti katonai temető megtekintése után egy katona augusztus 28-án A. R. Housmantól átvett sorokat írt naplójába: „A megmentők nem térnek haza ma este. Önmagukat nem tudták megmenteni.”⁵⁰ A La Cambe-i temetőben Don Whitehead hallgatta, ahogy egy francia lány felolvassa édesanyja levelét az egyik halott katonának: „Legdrágább, szerencsétlen fiam! 1944. június 16-án meghaltál, mint egy bárány, és magamra hagytál, remény nélkül. [...] Utolsó szavaid hozzám ezek voltak: »Anyá! Mint a szél, úgy jöttem, és mint a szél, úgy fogok elmenni.«”

Conrad J. Nutting III. halála, akinek a P-51-ese június 10-én szárnyával fába akadt egy ellenséges gépkocsioszlop támadása közben, állapotos feleségét, Katherine-t is arra indította, hogy levelet írjon neki a síron túlra:

A keresztem, az átkom és a boldogságom lesz mindörökre, hogy a lelkemben te mindig elevenen élsz majd. [...] Remélem, Isten megengedni, hogy boldog legyek, nem vadul, emésztően boldog, ahogyan veled voltam. [...] Annyira fogsz hiányozni – a kezed, a csókod, a tested.⁵¹

Egy másik pilóta, Bert Stiles, akinek huszonhárom évesen már csak három hónap volt hátra az életéből, azt írta: „Nyár van, és dül a háború az egész világon. [...] Van remény, ragyogó, mint a nap, arra, hogy hamarosan véget ér. Remélem így lesz. A pokolba is, nagyon remélem.”⁵²

Az amerikai fegyveres erők tettek még egy végső gesztust Párizsban, három nappal a notre-dame-i lövöldözés után.⁵³ De Gaulle két amerikai hadosztályért esedezett, „erődemonstrációként” a kommunisták és egyéb bajkeverők ellen. Eisenhower zavartan beleegyezett valami köztes megoldásba: a frontra tartó 28. gyaloghadosztályt eltérítik tervezett útvonalától, és átmeneteltetik a fővároson. A 28. hadosztály eredete olyan alakulatokig nyúlt vissza, amelyeket Benjamin Franklin még a függetlenségi háború előtt szervezett meg, és utódai azóta Amerika minden háborújában harcoltak. Valamikor Omar Bradley is volt a hadosztály

parancsnoka, most pedig az Omaha part bolyongó hőse, az éppen akkoriban vezérőrnaggyá előléptetett Dutch Cota parancsnokolt fölötte.

Augusztus 28-án, hétfőn, tehergépkocsin nagy sietve Versailles-ba szállították a hadosztály egységeit, majd a Bois de Boulogne-ban vonták össze őket, ahol a katonák az esős éjszakát egyenruhájuk tisztogatásával és a fém felszerelési tárgyak fényesítésével töltötték.⁵⁴ Kedd reggel, ahogy kitisztult az égbolt, és a Szajna-hidak megcsillantak a nyári napfényben, Cota és a hadosztályzenekar a menet élére állt. Huszonnyolcasával sorokba rendeződve, harci gyakorló-egyenruhában, a *Khaki Bill* első világháborús induló hangjaira vonultak át a Diadalív alatt, majd végig a Champs-Élysées-n, olyan lenyűgöző látványt nyújtva, hogy a kép hamarosan megjelent a háromcentes postai bélyegen. Töltött fegyverekkel, égre szegezett légvédelmi géppuskákkal és lövegekkel a katonák vadul éljenző párizsiak sorfalai között haladtak el, majd a Concorde téren eléptek a tábornokokkal zsúfolásig megtelt rögtönzött tribün előtt.

Párizson túl St-Denis-ig meneteltek gyalog, az Île-de-France hullámozó rétjei között, kőtemplomok és céklaföldek mellett. Masíroztak, miközben egyre hosszabbra nyúltak a kék árnyékok, vonultak a kelet felé menekülő ellenség után, meneteltek, meneteltek, meneteltek az ágyúdörgés felé.

MÁSODIK RÉSZ

4. ÜLDÖZÉS

„A VADÁSZ ÉHES”

1944 augusztusában Nápolyon még mindig látszottak a város tíz hónappal korábbi felszabadításának, valamint az azt követő kemény télnek a nyomai.¹ A tifuszjárványt sikerült elfojtani azáltal, hogy egymillió lakost szórtak le DDT-porral, de az éhes nápolyiak még mindig a rakpartok szemeteskannáiban kutattak maradékok után, a feketepiacon pedig dobozonként negyed dollárért árulták a C fejadag vagdalthúskonzervjét. Olasz családanyák, akik szegényes forrásaikból igyekeztek eltartani övéiket, az utcán árulták ékszereiket és régi könyveiket, „szégyenkezve és arcukat rejtegetve”, írta a brit felderítőtszt, Norman Lewis. Lewis papokról is szólt; akik esernyőfogókkal és gyertyatartókkal házaltak, amelyeket állítólagos szentek katakombákból lopott csontjaiból faragtak. A német rombolás okozta károkat jórészt helyrehozták, és a kikötő ismét a legforgalmasabbak közé tartozott a világon, ám egy brit tanulmány írói úgy becsülték, hogy a befutó rakományok harmadát eltüntették a tolvajok. Az amerikai egyenruhák és kincstári pokrócok gyakran átszabva, civil öltönytént jelentek meg újra az utcákon, miután szorgos kezek szétbontották, átfestették és újraszabták őket. „A mennyorszáig masírozhatok ezekben a csodás importcipőkben!”, ígérte a hirdetőtábla a Via Forcellán kínált lopott lábbelik fölött.

A nagyváros „tarka volt, zajosan szegény, mocskos és muzikális”, írta ifj. Douglas Fairbanks, régebben romantikus filmek sztárja; jelenleg az amerikai haditengerészet főhadnagya.² Azt is hozzátehetné volna, hogy barokk, élvhajász és rendkívül különös. Babonás helybeli férfiak, a szemmel verés elleni védekezésül, valahányszor idegen közeledett, nadrágzsabükbe nyúlva megérintették a heréiket. Utcasarki trubadúrok frissen szerzett balladákat árultak. Lewis megfigyelése szerint valamennyit „a romantikus reményvesztettség érzésének” szentelték. A prostituáltak árai a harmincszorosukra ugrottak az előző év októbere óta, dacára a rémhíreknek, hogy a németek különösen virulens nemibetegség-kór-

okozókkal fertőzött szajhákat csempészték be Nápolyba. – Hé Joe! – rikantottak oda kamaszkorú stricik a tengerparti városrészben járó-kelő katonáknak. – Numera! Csaj szép! – A Vezúvból éjjel-nappal füst és gőz szivárgott, bár a márciusi tizenegy napos kitörés hamuját és megüvegesedett salakját már jórészt eltakarították az utcákról.

Nápoly minden korábbinál inkább militarizált várossá változott, innen látták el azt a két szövetséges hadsereget, amely több mint egy éve foggal-körömmel küzdötte felfelé magát az Itáliai-félszigeten.³ Habár június 6. óta úgy látszott, a szövetségesek nagystratégiáján belül a hadjárat másodvonallá degradálódott, továbbra is két tucat hadosztály verekedte magát előre Rómától északra, nyugaton az amerikai 5., keleten pedig a brit 8. hadsereg kötelékében. A német csapatok augusztus 7-én feladták Firenzét, és a szövetséges seregek immár az újabb, lelket és lendületet megtörő védelmi rendszer, a Gót-vonal megrohamozását tervezték, amelyet a csúcsok és meredek gerincek végtelen sorából álló Appennineken keresztül építettek ki. Nápolyba özönlöttek a katonák a csata előtti utolsó pihentetésre, és nemcsak az „I & I”-nak – *intercourse & intoxication* (közösülés és lerészegedés) – csúfolt programra, de olyan visszafogottabb szórakozásokra is, mint hogy a nagy szabadtéri színházban megnézzék Dorothy Lamourt a *Riding High* (kb. Magasra törni) című filmben,* vagy elkortyolgassanak egy gin fízst az Orange Klubban, vagy lubickoljanak a háború előtti világiállásra épített, aktszobrokkal díszített hatalmas uszodában.

Nápolyban ebben az időben azonban nem a Gót-vonal áttörésére készülő szövetséges hadseregek játszották a fő szerepet, hanem a *Dragoon*- (Dragonyos-) hadműveletre átvényelt negyedmillió katona és haditengerész, aki augusztus 9-én a 4-44-es tervnek (*Plan 4-44*) megfelelően feltűnés nélkül kezdte elhagyni a kikötőt,⁴ hogy végrehajtsa a partraszállást Dél-Franciaországban. Nápolyból naponta újabb konvojok futottak ki, és csatlakoztak hozzájuk hajók Máltáról és Palermóból, Brindisiből és Tarantóból, Bizertéből és Oranból, míg végül majdnem 900 haladt a Földközi-tengeren kijelölt tíz fő hajózási útvonalon, amelyek Korzika nyugati partja előtt, csapásmérési távolságra Provence-től találkoztak. A hatalmas armadát csapatszállítók és Liberty hajók, LST-k és LCT-k, 21 cirkáló, 87 romboló és 5 csatahajó alkotta. Az utóbbiak

* *Riding High* 1943-as amerikai film, Dorothy Lamourral és Dick Powell-lel a főszerepben. Rendezte George Marshall. (A szerk.)

között ott volt a *Texas*, a *Nevada* és az *Arkansas*, Normandia füstfoltos veteránjai.

Augusztus 13-ra az amerikai 36. és 45. gyaloghadosztály befejezte a végső főpróbákat Salerno térségében, ahol még mindig találhattak a hadosztályok előző év szeptemberében ott vívott élethalálharca után roncs Higgins-naszádokat és bomló hullákat.⁵ A katonák most árnyékolóponyvák alatt ültek a csapatszállító hajók fedélzetén, és csapatjelvényüket varrták fel zubbonyuk ujjára, vagy a *Franciaország zsebkalauszát* lapozgatták. Az utolsó harckocsikat, teherautókat és gumi terepmodelleket is beszuszakolták a hajók rakterébe. A rakpartról a daruk tíz L-4 Piper Grasshoppert emeltek az *LST 906*-ra, amelyre rögtönzött repülőfedélzetet építettek, hogy tüzérségi felderítő-repülőgépek szükséghordozójául szolgáljon. A USS *Henrico* hangszórói a *Many a New Dayt* (Mennyi új nap) harsogták az *Oklahoma!* című musicalből, a 3. hadosztály katonái pedig Tengely Sári (*Axis Sally*), a propagandalotyó Berlinből sugárzott műsorára állítottak be egy kis rádiót. Az angolul beszélő műsorvezetőnő azzal hencégett, hogy kiválóan ismeri a szövetségesek dél-franciaországi terveit. A katonákat cseppet sem érdekelte a szöveg, egy pillanatra sem néztek fel végtelen pókerjátszmáikból.

A USS *Catöctin* zászlóshajó parancsnoki hídján az a pocakos, dupla tokás haditengerész sétált fel s alá, aki bármely más egyenruhás amerikai-nál több tapasztalattal rendelkezett az ellenséges partok elfoglalásában.⁶ H. Kent Hewitt altengernagyot jelölték ki arra, hogy az egész inváziós haderőt vezényelje mindaddig, amíg a földi erők jócskán be nem nyomulnak a szárazföld belsejébe. A New Jersey-i Hackensackból származó Hewitt a Haditengerészeti Akadémia ifjú kadétjaként körülhajózta a Földet a Theodore Rooseveltnagy Fehér Flottájához tartozó USS *Missouri* fedélzetén, majd az azóta eltelt négy évtizedben a flotta mindenféle hajójával megjárta a legtávolabbi tengerek legnedvesebb sarkait is. Harminc évvel korábban megfordult már Nápolyban a USS *Idaho* navigációs tisztjeként, amikor Szarajevóban agyonlőtték Ferenc Ferdinánd főherceget: még mindig elevenen emlékezett, hogyan engedte félárbocra lobogóját a csatahajó, tisztelgésül egy épp elmúló világ előtt. Az esemény nyomán kiróbbanó háborúban Hewitt vitéz helytállásával kiérdemelte a Haditengerészeti Érdemkeresztet, majd még számos más kitüntetést. A folyó háborúban is kitüntette már magát, hiszen a heves viharokkal dacolva ő tette partra Patton csapatait mind Marokkóban, mind Szicíliában. Szerencsés volt, értette a dolgát, és mindig megőrizte a hidegvérét.

Most, miközben zászlóshajójának személyzete a kifutásra készült, Hewitt beleült a székébe a vezénylő tengernagyhi hídon, és egy ceruzacsonkkal nekilátott keresztretjvényt fejteni. A rejtvények a gondjai fölé emelték.

Mert gondja akadt bőven. A *Dragoon* pocsékul indult.⁷ Augusztus 4-én Don Moon ellentengernagy, aki a Utah partnál vezette a haditengerészeti erőket, most pedig a *Dragoon* partraszállásainak jobbszárnyát irányítja majd, könyörgött Hewitt altengernagynak, halassza el az inváziót. Órákig bizonygatta, hogy az *Overlord*-hadműveletből átvezényelt erők túl későn érkeztek Nápolyba, semhogy megfelelően felkészülhettek volna, a rohamozó alakulatok kiképzését túlságosan szűkre szabták, az invázióról jó előre értesült németek le fogják mészárolni a partra szálló rohamcsapatokat. Hewitt annapolisi kadét kora óta ismerte Moont, tehát tudta, hogy komoly, önmagát agyonhajszoló, parancsnoki hatáskörének még a részfeladatait is csak vonakodva átruházó ember, azt viszont nyilvánvalóan nem tudta, hogy Moon június 6-án megpróbálta rávenni Joe Collins tábornokot a Utah parti partraszállás felfüggesztésére, ahogyan azt sem, hogy Moon zászlóshajójának, a *Catoctin*nek orvosa akut depresszióval kezelte az ellentengernagyot, és a flotta vezető főorvosa is kikérdezte, hogy megállapítsa, mennyire kiegyensúlyozott lelkileg. – Nem hiszem, hogy a helyzet annyira rossz, amilyennek véli – mondta Hewitt Moonnak. Mindazonáltal megígérte, mérlegeli Moon ellenvetéseit.

Másnap reggel 7-kor Moon telefonon naranclsét kért a kabinjába.⁸ Tizenöt perccel később egy steward bement a tengernagy lakosztályba, széthúzta a légoltalmi elsőtétítőfüggönyöket, és rátalált a tengernagyra, aki sortban és atlétatrikóban ült a kanapén, jobbában .45-ös pisztollyal, nyitott szemmel, és a füléből vörös vérpatakokcska folyt a földre. A kilőtt lövedéket a zuhanyozóban találták meg. Egy vonalas jegyzet-tömbön takaros folyóírással ott állt a magyarázat: „Az elme odavan. [...] Elmém körbe-körbe forog, időnként majdnem világos időszakokkal, aztán épp az ellenkezőjével. [...] Mit teszek én veletek, feleségem és drága gyermekeim? Beteg vagyok, olyan beteg.” A vizsgálat még dél előtt megállapította, hogy a halálesetre „egy elmezavaros időszakban” került sor. A halotti bizonyítványon ez állt: „Ok: öngyilkosság, lőtt seb a fejen. Harctéri idegkimerülés.” Moont délután 5-kor, tíz órával elhunytá után, a nápolyi katonai temetőben helyezték örök nyugalomra. Özvegyének és négy gyermekének Collins utóbb azt írta: „Ugyanúgy e háború hősi halottja, mint ha harcban esett volna el.” Hewitt saját vezetési törzsének főnökét nevezte ki Moon utódjává.

Augusztus 13-án délután 2-kor a *Catoctin*, a *Bayfield* és több mint két tucat csapatszallító hajó bevonta kikötőköteleit, és a felhőtlen ég alatt lassan eltávolodott a rakpartoktól, majd a szinte alig hullámzó nyílt vízen tizenkét csomós (22,23 km/h) sebességre gyorsított.⁹ Tizenhat hadihajóból álló kíséret csatlakozott ehhez az utolsó konvojhoz, miközben átvágott a nápolyi kikötő előtti horgonyzóhelyen. Egy szemtanúnak John Masfield Gallipolinál papírra vetett sorai jutottak eszébe: „Mindaz, amit éreztek, az afeletti mámoros boldogság volt, hogy ifjú bátorságukat hamarosan használhatják.”

A Vezűv már kezdett eltűnni a távolban, amikor Hewitt felfigyelt valami lármára a fedélzeten.¹⁰ Egy Ischia szigetéről a kikötő felé tartó brit tengernagyhi szolgálati motorost látott a konvoj szélén haladó hajók között, amely zászlójelzéseket adott. Köpcös, rózsaszín orcájú alak állt a motoros orrában, aki méltóságán alulinak tartotta, hogy megkapaszkodjon a korlátban. Könnyű trópusi öltönyt viselt, fején pedig hatalmas trópusi sisakot. A *Catoctin* korlátjaihoz seregő katonák és haditengerészek tömegéből hirtelen kiáltás harsant: – Churchill az! – Valóban ő volt. Mosolyogva emelte meg a kalapját, kevéske vékony szálú haja meglebbent a gyenge szélben, majd felemelte a jobb kezét, hogy ujjaival a nevezetes V jelzést formálja. Az emberek éljeneztek, amíg csak el nem tűnt szemük elől a hajó mögött.

A brit miniszterelnök az igen kevésbé hihető Kent ezredes álnéven utazott,¹¹ mintha egy hamis név és egy nagy kalap segítségével észrevétlenül elvegyülhetett volna a tömegben. Churchill állítólag kéthetes fürdőkúrára járt Dél-Olaszországban, és „mint egy jóindulatú víziló”, dagonyázott Capri Kék-barlangjában és a Tirrén-tenger különböző öbleiben Nápoly körül, persze közben hordozható térképszobájában követte a Normandiából érkező lelkesítő híreket is.¹² Am ugyanakkor azért is érkezett Olaszországba, hogy fakó szemét rajta tartsa azon a vállalkozáson, amelyet még mindig elkeseredetten ellenzett, és amely addigra már annyi ellenséges érzést korbácsolt fel az angol–amerikai szövetségen belül, mint talán a háború egyetlen más epizódja sem.

Az eredetileg az *Anvil* (Üllő) fedőnevet viselő *Dragoon*-hadműveletet először az *Overlord* elterelő hadműveletének szánták, hogy lekössék a német G Hadseregcsőportnak a Loire-től délre állomásozó tizennyolc hadosztályát.¹³ A tengeri szállítókapa-
citás szűkössége és Róma elfoglalásának késlekedése miatt a *Dragoon*-hadműveletet kénytelenek voltak jó-

val a normandiai partraszállás utánra halasztani, ám végrehajtásához az amerikaiak mégis makacsul ragaszkodtak.¹⁴ Marseille és Toulon elfoglalásával kikötőkhöz juthattak egy olyan időszakban, amikor az Egyesült Államok Hadseregének több tucat hadosztálya ragadt otthon, mert Normandiában nem állt rendelkezésre elegendő kikötő a kihajózásukhoz és az ellátásukhoz. A Rhône völgyében észak felé – a Caesar háborúi óta hagyományosnak számító inváziós útvonalon – indított offenzívával a *Dragoon* alaposan megzavarhatta az ellenséget, és hasznosan alkalmazhatott számos, addig Olaszországban harcoló veterán francia hadosztályt. Mivel anyaországuk még felszabadításra várt, ezeknek a seregeseknek De Gaulle megtiltotta, hogy túlmerészkedjenek az Arno folyón. – A meghatározó hadszíntér Franciaország! – jelentette ki Eisenhower a briteknek.

A britek nem értettek egyet, eleinte udvariasan, majd hajthatatlannul.¹⁵ Churchill óvta Rooseveltet a Provence-on át végrehajtott „sivár és meddő” inváziótól, amelyet „roppant nagy kockázatok, nehézségek és késlekedések” követnek majd, miközben felfelé küzdik magukat a Rhône mentén. Marseille hatszázötven kilométerre fekszik Párizstól, és az ott vívott csata aligha befolyásolhatta az Észak-Franciaország birtoklásáért folyó küzdelmet. A brit miniszterelnök jóslata szerint pusztán Lyon eléréséhez három hónapra lesz szükség. Az amerikai VI. hadtest és a francia hadosztályok kivonása Olaszországból „számunkra elfogadhatatlan”, fűzték hozzá a brit haderőnemi főnökök. Dél-Franciaország helyett miért nem törnek át Észak-Olaszországban a Pó völgyén, majd fordítják kelet felé arcvonalukat egy trieszti partraszállás segítségével, és indítanak offenzívát Szlovéniában, az úgynevezett Ljubljana-átjárón át, hogy kijussanak Ausztria területére és a Duna-völgybe? Az olaszországi szövetséges haderők főparancsnoka, Sir Harold Alexander tábornagy megígérte Churchillnek, hogy szándékában áll „megsemmisíteni az olaszországi német erőket. Akkor pedig semmi sem akadályozhatja meg, hogy Bécs ellen vonuljak.” Ez „a hónaljon át beszúrt törőhöz” hasonló támadás, ahogyan a miniszterelnök nevezte, délkeleti arcvonala megtámogatása érdekében akár még Franciaország feladására is rákényszerítheti Hitlert.

A vitatkozók érvei szálltak ide-oda, mint a tollaslabda. Egyik, Marshall tábornoknak küldött ingerült jelentésében Eisenhower így pocskondiázta az elgondolást: „Nem más, mint elkóborolni Trieszten át Ljubljánába. [...] Nekünk összpontosítanunk kell az erőinket! [...] Nagy

kikötőkre van szükségünk!”¹⁶ Még ha az Olaszországban állomásozó német seregek összeomlanak, és a komolyan megerősített Trieszt elesik is, az áthatolás a szoroson a gyakorlatban egy mindössze negyvennyolc kilométer széles, magas hegynyergen való átkelést jelent, amely után további közel kétezer méteres hegyek várnak a támadó seregre, kevés és rossz úttal, még kevesebb és még rosszabb vasutakkal, újabb meg újabb keskeny völgyekkel. A Pentagon tanulmányírói felhívták a figyelmet arra, hogy „az osztrákok [ezen a vidéken] tartóztatták fel az olaszokat négy évre az 'első világháborúban’, majd arra a következtetésre jutottak: „a legjobb esetben is csak legfeljebb hét hadosztály préselhető át” Ausztriába. Churchill azt tanácsolta Alexandernek, tartson készenlétben páncélgépkocsikat a gyors áttöréshez Bécs felé, jöllehet a brit stratégia-tervezők legkevesebb tizenöt hadosztály bevetését ítélték szükségesnek. (– Winston hazardjátékos – magyarázta később az orvosa –, és a hazardjátékosok nem számolgatják a zsebükben a pénzérméket.) Brooke bizalmas körben szidta „Winston stratégiai rémálmait az Alpokon át télen vezetendő hadjáratról”. Miközben a *Dragoon*-hadműveletben is kételkedett, Brooke azt tanácsolta, Washingtonnak mondják azt: „Ha mindenáron ragaszkodtok ahhoz, hogy istenverte bolondok legyetek, akkor ahelyett, hogy összevesznénk veletek, ami végzetes lenne, inkább mi is istenverte bolondok leszünk veletek együtt.”

A miniszterelnök hallani sem akart az egészről.¹⁷ Utóbb úgy állította be saját kedvenc tervét, hogy Kelet-Európa szovjet uralom alá kerülését kívánta megelőzni vele, de 1944 nyarán nem adott elő ilyen tartalmú érvet. Egy Roosevelthez intézett „szigorúan magánjellegű, személyes és a legszigorúbban titkos” minősítésű dagályos táviratában „nagyszabású földközi-tengeri ügyeink teljes bukásáról” írt, majd hozzáfűzte: „Ez nagyon mélyen rögzült gondolataimban.” Az elnök olyan választási évi logika szerint utasította el, amelyet egy másik politikus bizonyosan megérthetett: „Még egy csekély kudarcot sem élnek túl az *Overlord* keretében, ha mindenki tudná, hogy meglehetősen nagy erőket csoportosítottunk át a Balkánra.”

Churchill mindennek ellenére továbbra is makacsul erőltette stratégiai elképzelését.¹⁸ A Mortain és Falaise környékén vívott harcok kezdetén hat Spitfire vadászgépből álló kísérettel átrepült Normandiába, és elképesztette Eisenhower, Bradleyt meg másokat egy kirohanással, amelyet az amerikai hadsereg egyik vezérkari főnöke így írt le: „Csodálatosan színes stílusban beszélt, székén előredőlve, kissé vörös, beesett szemmel.

A padlót teleszórta szivarhamuval, és leégett gyufáját a szék alá rejtette." Miután előbb utasította a brit hadvezetőséget, hogy „a legnagyobb titokban” vizsgálják meg, vajon eltéríthetők-e Bretagne-ba a *Dragoon*-hadműveletre kijelölt erők, a miniszterelnök pontosan erre próbálta rávenni Eisenhower. Esztelenül hóbortos ötlet volt, olyan „végtelenül esztelen”, hogy „a lehető legnagyobb zűrzavart idézi elő mindenütt”, ahogyan a Pentagon minősítette. Nem utolsósorban katonák tízezrei már javában szálltak fel olyan vízi járművekre, amelyek tengerállósága elégtelen volt ahhoz, hogy túlmerészkedjenek a Gibraltári-szoroson, és még hetekig egyik jelentős bretagne-i kikötőt sem fogják megnyitni. „Ike nemet mondott, és egész délután folyamatosan csak nemet mondott, és a végére az angol nyelv minden általa ismert kifejezését felhasználta arra, hogy határozottan nemet mondjon”, írta Harry Butcher. Egy későbbi londoni megbeszélésen Churchill krokodilkönnyeket hullatott, és azzal fenyegetőzött, hogy „leteszi magas hivatalát”. „Sosem láttam még ennyire látványosan feldúlnak, zaklatottnak, sőt csüggedtnak”, táviratozta Eisenhower Marshall tábornoknak augusztus 11-én a Downing Street 10.-ben lezajlott kimerítő konfrontáció után. Rooseveltt egyetlenn rövid mondatot tett pontot a civakodás végére: „Ez ügyben további teendő nincs.”

Amikor sem az elnököt, sem a tábornokait nem sikerült megatni, Churchill a hanyatló hatalmakra jellemző tehetetlen türelmetlenséggel dühöngött. Előbb „a mérhetetlen döreséget”¹⁹ szidalmazta, amelyet „erős, dominanciára törő partnere”²⁰ tanúsít, majd fejedelmi többesbe átcsúszva folytatta: „Gyalázatosan bántak velünk, és dühösek vagyunk. Ne tűrjük, hogy e tényt bármi módon eltussolják, vagy bármiféle mocskokkal elleplezzék. [...] Ha most elfogadjuk ezt az elutasítást, se vége, se hossza nem lesz annak, amit még ránk kényszerítenek.”²¹ Még a király szolgálattevő kamarása is azt írta naplójába: „Winston nagyon keserűen csalódott emiatt, és nem biztos benne, hogy igazán kedveli FDR-t.” Ami Marshallt és a többi amerikai katonai vezetőt illeti, Churchill ekkor így gúnyolódott Brooke-nak: „Minden idők egyik leghülyébb stratégiaalkotó csapata. Rendes fickók, és ezt nem is szükséges megmondani nekik.” Clementine-nak később azt írta: „Csak azon ritka esetekben veszekszem az amerikaiakkal, amikor elmulasztják megadni a tisztességes részünket az alkalmakból a dicsőségszerzésre.”

Ezek után érkezett tehát Nápolyba, fürdőkúrára. Nagy-Britannia a jövőben megnyeri a háborút, miközben ezt a csatát s ezentúl a legtöbb másikat is elveszíti, amelyet az amerikaiak ellen vív. A stratégiai kérdé-

sekről folytatott több mint kétesztendő késhegyig menő vita – amelyben általában London akarata érvényesült – erőszakosra edzette Marshall tábornokot, és hajlamossá tette arra, hogy egyetértsen az amerikai Külügyminisztérium szállóigéjével: „Az angol úgy képzei el az együttműködést, hogy rávesz valakit, tegye meg, amit ő akar vele megtétetni.”²² Később még Rooseveltt is kijelenti: „Churchill mindig megosztó volt.” Ezzel a nézeteltéréssel valóban az utolsót lehelte a miniszterelnök hosszan dédelgetett kedvenc periferiális stratégiája a második világháború megnyerésére, és a történész Michael Howard szerint az elképzelés ez időre elvesztette koherenciáját. A legendás mondás Európa lágy altestéről „jelmondat volt, nem stratégia”, vonta le a végkövetkeztetést egy másik brit történész, rögtönzések zagyvaléka. Az amerikaiak valóban gyanakvó óvatossággal kezelték ugyan a britek birodalmi érdekeit a Földközi-tenger térségében és Kelet-Európában, ám a közeledő oroszok megelőzésének terve egyszerre volt gyakorlati szempontból megvalósíthatatlan – a Vörös Hadsereg már felvonult, hogy elárassza csapataival Romániát, Bulgáriát, Lengyelországot és Magyarországot, Jugoszláviában pedig a kommunista partizánok a győzelem küszöbén álltak – és nagysztratégiai szempontból kétséges. Ugyan minek megharagítani Moszkvát, amikor továbbra is a szovjet fegyveres erők végzik „a munka javát a német hadsereg kibevezésében”? – amint maga Churchill mondta a brit Alsóházban augusztus elején.

Bizonyos, hogy a nemzeti érdek és a nemzeti büszkeség kényszerítő imperatívusza is javában veszített erejéből.²³ Nagy-Britannia nagyhatalmi státusa és befolyása szinte kézzelfoghatóan gyengült minden újabb, GI-okkal megrakott Liberty hajó befutásával. A birodalom jövője a legjobb esetben is bizonytalan volt, és ez a veszélyeztetettségérzés a háború hátralévő részében mindvégig áthatja a britek és az amerikaiak szövetségi viszonyát. Ráadásul, amint Brooke augusztusban megírta, az amerikaiak „nem tekintik többé magukat tanoncnak a hadviselés mesterségében, épp ellenkezőleg, a szakma minden fogását ismerő profinak tekintik”. Az Egyesült Államok Hadseregének létszáma abban a hónapban meghaladta a nyolcmillió főt. Egytizedüknél valamivel több a Földközi-tenger térségében állomásozott, és az amerikai hadvezetőség minden erejével azon volt, hogy gyorsan hasznos alkalmazást találjon nekik.

Churchill gyengén játszotta a másodhegedűs szerepét. „A baj az, hogy a miniszterelnök nem képes elegánsan engedni – állapította

meg egy brit tengernagy. – Muszáj, hogy mindig neki legyen igaza!”²⁴ Ahogy a háború csikorogva a hatodik esztendejébe fordult, egyesek mind bogarasabbnak és kapkodóbbnak látták a miniszterelnököt. „Mindinkább elveszíti a lelki egyensúlyát! – vallotta be naplójának Brooke a nyár vége felé. – A dühtől szó szerint habzott a szája sarka.”²⁵ Nagyon sűrűn élt „a másokat letorkoló gúnyos megjegyzések” eszközével, állapította meg a titkára, és megszállottan vetette bele magát a jelentéktelen részletek rendezésébe, például a kabinet hadműveleti termének illemhelyén használt hajkefék fekete sörtéinek ügyébe, amelyek panasza szerint elrejtik a koszt. „Churchillt kizárólag a saját élénk, színes világa foglalkoztatja – írta Isaiah Berlin, a filozófus. – Nem reagál, hanem cselekszik. Nem visszatükröz, hanem befolyásol másokat, és saját erőteljes szabályrendszerének megfelelőre változtatja őket.” A miniszterelnök elismerte, hogy csökönyös a természete: „Hát persze hogy egoista vagyok! Meddig jut az ember, ha nem az?”

Kétségtelen, hogy – egy kortárs kifejezésével élve – „ennek a nyughatatlan géniusznak”²⁶ pihenésre volt szüksége. „A miniszterelnök nagyon fáradt – panaszolta egy közeli munkatársa. – Makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy minden ügyet sűrítsenek össze fél oldal terjedelemre. Ez egyszerűen lehetetlen.”²⁷ A nyár közepén Churchill „öreg és kimerült embernek” minősítette magát, és amellet érvelt, hogy „az erővel takarékoskodni kell”. „Sohase állj fel, ha leülhetsz, és sohase ülj le, ha le is fekhatsz!”

Földközi-tengeri tartózkodása máris új életre keltette, a Középső-, a földrészeket elválasztó tenger mindig is így hatott rá.²⁸ A pezsgős ebédeket brandyval zárta, majd következett egy óra szunyókálás, fürdő, utána egy szódás whisky, vacsoránál további pezsgő és brandy, majd munka hajnali 3-ig. (Churchill nem volt alkoholista, állapította meg egyszer C. P. Snow, mert egyetlen alkoholista sem képes ennyit meginni.) Most, miután elhaladt a nyílt tengerre tartó flotta mellett, visszatért a Villa Rivaltába, a Nápolyi-öbölre néző szállására, és összecsomagoltatott, hogy egy C-47-essel Korzika szigetére, inváziós megindulási terepszakaszára repüljön. Az Egyesült Államok Vezérkari Főnökeinek Egyesített Bizottsága, az a bizonyos „minden idők leghülyébb stratégiaalkotó csapata”, egy héttel korábban azt táviratozta Londonnak: „Szent meggyőződésünk, hogy a *Dragoon* sikeres lesz a partraszállási szakaszban, és gyors előretörésre számítunk felfelé a Rhône völgyében.” Churchill ezt a saját szemével akarta látni.

Augusztus 15-én – Napóleon születésnapján –, kedden, a kora hajnali órákban az inváziós flotta lopakodva megközelítette a Côte d'Azur hetven kilométeres partvidékén kiválasztott tizenhat keskeny, kihajózásra alkalmas partszakaszt.²⁹ A tengerpart itt általában meredek, és hirtelen mélyül. A vízmélység a parttól úgy öt kilométerre már akár száznyolcvan méter is lehet, az árapálymozgás pedig elhanyagolható, mindössze húsz centiméteres. Április vége óta a szövetséges bombázók húszezer tonna bombát szórtak a német partvédelmi létesítményekre és nem kevés francia városra is. A lakosság jelentős hányada már felmenekült a hegyekbe, és patakmedrekben, természetes talajmélyedésekben keresett menedéket az elől, amit az egyik menekült „az égből alázúduló fémözönnek” nevezett. A hétfőn Algírból és Londonból rádió sugárzott kódolt üzenetek figyelmeztették az FFI és az OSS különítményeit a küszöbönálló invázióra: „Nancynek merev a nyaka. A vadász éhes: Gaby készül leheveredni a fűben.”³⁰ A harcszerű kirakodásra kijelölt hajókon minden katonának kapott egy karszalagot az amerikai zászlóval, és két csomag Lucky Strike cigarettát.³¹ „Vedeltük a kávé, és láncban szívtuk a cigiket. Remegő, nikotintól sárga ujjakkal gyűjtogattuk a Zippónkat”, írta naplójába a 45. hadosztály egyik katonája. Jó néhányan hajójuk gyengélkedőjén hanykolódtak az ágyon, mert kiújult Olaszországban szerzett maláriájuk – „vegytiszta tűz, napviharok, amelyek bentről kifelé robbannak ki az emberben”, amint a betegség egyik áldozata leírta a szimptomákat. A döntő többség számára azonban, amint egy GI a naplójában megörökítette: „Alig tűnik úgy, hogy invázió folyik, olyan nagy a csend.”

A *Catoctin* rosszul működő szellőztetőrendszere arra kényszerítette a hajó belsejében izzadó és fuldokló utasokat, hogy az út java részét trikóra vetkőzve tegyék meg.³² Amint azonban a francia partok közelébe értek, ifj. Lucian K. Truscott vezérőrnagy, az amerikai VI. hadtest – a *Dragoon*-hadművelet partra szálló főerejének – parancsnoka gondosan felöltözött a harchoz: zománcozott rohamsisak két tábornoki csillaggal, bricsesz, szerencsét hozó lovassági csizma, és a fehér sál, amelyet egy ejtőernyős Szicíliai talált selyemterképéből szabtak, s amely személyes védjegyévé vált. Truscottnak ez a harmadik inváziója volt. Korábban ő parancsnokolt Patton hadműveleti különítményének balszárnya fölött mind a *Torch*- (Fáklya-), mind a *Husky*-hadműveletben, majd Anzió-nál a legsötétebb órában ő vette át a parancsnokságot, és rendezte a VI. hadtest sorait a Róma felé indítandó döntő támadáshoz. Truscottnak egy törzskari tiszt leírása szerint „ragadozó” arca volt: kidülledő szürke

szeme és mogorva, előreszegezésre teremtett, szögletes állkapcsa, benne hézagosan nőtt metszőfogakkal. Az „agyonnyüzött ködkürt” hang, amelyet a gyermekkorban lenyelt karbolsavnak köszönhetett, a legutóbbi hónapokban lágyult kicsit, miután a tábornok hangszálait ismétlen ezüst-nitráttal ecsetelték. Akármennyire szerette, ha ibolya ékesíti az asztalát, és akármennyire élvezte a költészetről, történelemről és az Újszövetség Thomas Jefferson szerkesztette racionalista kiadásáról folytatott élénk eszmecsereket, Truscott alapján véve mindig megmaradt „az igazán kemény tábornokok egyikének”, ahogyan a karikaturista és gyalogos baka Bill Mauldin jellemezte. Egy hivatásos tekintélyrombolótól ez kőkemény dicséret.

Truscott rendhagyó utat járt be, mire magas parancsnoki beosztásába eljutott.³³ Apja, aki eredetileg cowboyként dolgozott a Chisholm Trail nevű marhahajtó útvonalon, elhagyta a szabad legelőket, hogy orvos és gyógyszerész legyen a texasi Chatfieldben. Szerencsétlen kézzel belekontárkodott a lóverseny- és a termőföldüzletbe, majd átköltöztette a családot Oklahomába. Lucian tizenhat éves korában tizennyolcnak hazudta magát, hogy elnyerjen egy tanítói állást egy isten háta mögötti elemi iskolában. Mindennap közel tíz kilométert gyalogolt a munkahelyére és vissza. A fiút, aki fálta a könyveket, és elutasította a tömény italokat, a dohányzást és a káromkodást, végül előléptették az iskola igazgatójává. Igazi hivatására mindazonáltal egészen addig nem talált rá, amíg be nem állt a hadseregbe, és 1917-ben, huszonkét éves korában lovassági tisztté nem nevezték ki. A két háború között, miközben lassan haladt felfelé a ranglétrán, mind szakmai hozzáértésével, mind lovaspóló-játékosai képességeivel szerzett csodálókát. A katonaelet érdekessé is formálta az egykori tanítót, aki gyorsan rákapott az ivásra, a dohányzásra és „a katonai nyelvezet legszebb ékességére”, a káromkodásra. A legutóbbi két évben Afrikában és Itáliában kevés hozzá fogható harcoló seregtestparancsnok akadt, s bőségesen adta tanújelét annak, amit egyik magas rangú bajtársa így határozott meg: „akaraterő, határozottság és lendület”.³⁴ Eisenhower még mindig panaszkodott, amiért képtelen elérni, hogy Truscottot elengedjék Anziótól az *Overlord*-hadműveletre. Truscott hadvezéri tevékenységében a gyorsaság, a lendület, a heves erőszakosság és a célok egyértelmű meghatározása dominált; a törzs azon előterjesztéseire, amelyek nem nyerték el a tetszését, nyersen őszinte minősítést firkantott: „Süket duma.” Mivel szent meggyőződése volt, hogy az amerikai katona „öszönös vadász”, arra biztatta tisztjeit, alakítsák úgy a körülményeket,

„hogy minden katona minden harcba úgy induljon el, hogy vadásznak érzi magát”.

Virginiában rá váró feleségének, Sarah-nak legutóbbi leveleiben Truscott bevallotta, „iszonyatosan magányosnak” érzi magát. Fájlalta, hogy „oly távolra vetette a sors a nők és az otthon lágyító érintésétől”.³⁵ Mielőtt elhagyta szállását a *Catoctin* fedélzetén, szakított egy percet arra, hogy ismét írjon Sarah-nak. Levelét, mint mindig, ezzel a megszólítással kezdte: „Szerelmes feleségem!”

Ebben a háborúban minden jelentős vállalkozás előestéjén írtam neked, hogy ha valami történne velem, tudd, te töltötted ki a gondolataimat és a szívemet. [...] Életem egyetlen részét sem élném másképp, ha más dombon állna. Egyedül azt bánom, hogy téged nem tettelek boldogabbá, az életemet pedig könnyebbé.

A kabint már öles, kimért léptekkel hagyta el, hogy csatlakozzon Hewitt tengernagyhoz a parancsnoki hídon, előreszegezett állal, kissé előre görnyedő, széles vállal, a zsákmányt kereső vadász testtartásával.

Az ellenségnek egyetlen pillanatig sem volt esélye.³⁶ Gumicsónakon és kajakon, sőt villanymotorral hajtott könnyű hawaii típusú csónakokon háromezer amerikai és francia kommandókatona vetette magát a parti erődökre és a part közvetlen előterében fekvő két szigetre. A partvidék legnagyobb részén csak gyéren létezett védelem: a dombtetőkre épített kiserődök némelyikében a támadók csak lámpaoszlopból fabrikált ágyúutánerzőt találtak. A szövetségesek megtévesztésre szakosított alakulatai a támadás valódi helyszíneitől távol százával dobták le repülőgépről a gumi „ejtőernyősbabákat”, zaj- és színes fénykeltő eszközökkel, meg elektronikus szimulációval szellemkonvojokat kreáltak ott, ahol valódi hajók nem is haladtak. A németeket sikerült annyira összezavarni, hogy a védők napokig teljes készségben várták a támadást Genovánál, az igazi partraszállástól 320 kilométerre északkeletre.

A légideszant-támadást a szokásos anarchia és rettenthetetlen harci szellem kísérte.³⁷ Tíz olaszországi repülőtérről kilencezer ejtőernyős és vitorlázógépen szállított katona indult a Riviéra felé. A szárazföld belsejében kialakult sűrű köd miatt a kilenc leszállásizóna-kijelölő csoportból hat elvétette a kijelölt területet, majd a napkelte előtt végrehajtott tömeges ugrásokkor a főerőnek több mint fele is messze szétszóródott.

Egyes gépek célpontjuktól tizenhat kilométerre, sőt annál is messzebb ugratták ki ejtőernyőseiket, akik háztetőkön és szőlőkben értek földet Saint-Tropez körül. A felfordulás dacára a légideszantcsapatok csekély embervesztéseget szenvedtek – mindössze 230 főt, azaz 3 százalékot –, és a németek még inkább összezavarodtak.

Reggel 8-kor tizenegy amerikai zászlóalj özönlött ki a partra a teljes szélcsendben.³⁸ Az ellenséges lövegirányzók elől részben a nyári száraz köd, részben a miazma terjesztésére légcsavarral felszerelt különleges partraszállító naszádokról kibocsátott, hatezer tonna ködfejlesztő anyagból előállított mesterséges ködfüggöny rejtette el őket. A Bougnoni-öbölben, a partraszállás centrumában, a 45. hadosztállal szemben álló kelletlen *Osttruppen** és túlkoros németek gyorsan feladták. A bal-szárnyon a 3. hadosztály is átgázolt a dűnéken a Cavalaire-öböl partján, majd átvágott a st-tropez-i félszigeten.

A 3. hadosztály 15. gyalogezrede támadó ékének élén haladók között ott volt egy alacsony, vékonydongájú – 170 centiméter magas, 63 kilós – törzsőrmester, aki Sziciliában és Anziónál már hírnevet szerzett lendületes merészségével, s aki hamarosan rászolgál a következő minősítésre: „Texas legnagyobb népi hőse Davy Crockett** óta.”³⁹ Audie Leon Murphy – hadsereg-nyilvántartási száma (*Army Serial Number*, ASN) 18093707 – egy vándorló farmer hetedik gyermekeként született, apjának egyetlen tehénél nem volt egyebe. Murphy, aki az ötödik osztályban kimaradt az iskolából, és a nagy világgazdasági válság alatt egy ideig márhávgonban lakott, utóbb így fogalmazott: „Egész életemben nem emlékszem egyetlen pillanatra sem, amikor fiatal lettem volna.” Mókusokra – „kis szürkékre”, ahogyan nevezte őket – vadászva tanult meg célba löni, s elég jól megtanulhatott, mert mozgó kocsiból eltalálta a futó nyulat. 1942-ben a nővére hamisította meg katonai jelentkezési papírjait, tizennyolc évesnek feltüntetve az akkor még csak tizenhét éves fiút. Murphy elájult, amikor bevonuláskor sorra kapta a védőoltásokat.

Kiváló lövéstudása aznap reggel jó szolgálatot tett neki.⁴⁰ Délelőtt 10 órakor Murphy és puskás szakasza Saint-Tropez felé tartott, amikor egy sziklás vízmosás felső végéről német géppuskatűz zúdult rájuk, és a

közeledők orra előtt becsapott ajtó udvariatlanságával egy csapásra véget vetett az előretörésnek. Murphy visszairamodott a partra, elragadta a könnyűgéppuskát egy tétlenül ödöngő géppuskástól, és felvonszolta a dombok közé az embereihez. Rekvirált géppuskájával, kézigránátokkal és karabéllyal megölt két ellenséges géppuskást az egyik dombocská tetején, s a második géppuskafészkét rábírtá, hogy tüzze ki a fehér zászlót. Amikor azonban Lattie Tipton őrzető felállt, hogy fogadja a védők megadását, egy mesterlövész agyonlőtte. Murphy dühbe gurult, több kézigránáttal megölte a magukat megadó németeket, majd használatba vette a géppuskájukat, és csípőből tüzelve megsemmisített két ellenséges tüzelőállást. „Egész létezésem az ölésre összpontosul”, írta később. Az ő személyében Truscott ösztönös vadásza valóban megtestesült. Amikor a lövöldözés végül elült, Murphy egy hátizsákot csúsztatott párna gyanánt Tipton feje alá, majd leült, és sírva fakadt. A Hadsereg a Kiváló Szolgálatért Érdemkereszttel tüntette ki aznap tetteiért az ASN 18093707-est.

Az ellenség csak az invázió jobbszárnyán fejtett ki kemény ellenállást, különösen a Fréjusi-öböl térségében.⁴¹ Napóleon ezen a partszakaszon hajózott ki, amikor 1799-ben visszatért Egyiptomból, majd tizenöt évvel később ugyanerről a partszakasról indult elbai száműzetésébe, azt panaszolva, hogy a francia csőcselék „oly állhatatlan, mint a szélkakas”. Most a mély aknamezők és drótakadályok, valamint a villákba és tengerparti nyaralókba rejtett védelmi támpontok okoztak jelentős kellemetlenségeket, bár korántsem olyan végzeteseket, mint amilyenektől Moon tenger-nagy tartott. A haditengerészet titkos fegyverei, a távirányítású naszádok – négy tonna robbanóanyaggal megrakott, a parti akadályokba átjárókat robbantani hivatott partraszállító rohamcsónakok – szálnalmas kudarcot vallottak, valószínűleg azért, mert ugyanazokat a hullámhosszakat használták, mint a németek. A naszádok „nagy sebességgel örülten köröztek összevissza, egészen a saját kényük-kedvük szerint”, jelentette egy szemtanú. Néhány visszafordult, és a part előterében várakozó flotta felé indult, ezeket rombolóknak kellett elsüllyeszteniük. „Általános tételként leszögezhetjük – jelentette a haditengerészet egyik robbantási szakértője –, hogy a távirányított naszádok nem működtek!”

Az amerikai anyagi túlerő hamarosan felülkerekedett. A bombázók és a hadihajók tüzérségének csapásai végigsöpörtek a partokon, s nyomukban füstölgő, kiégett fenyvesek maradtak a dombokon. A 36. hadosztály egyik ezredét szállító naszádok Fréjus előtt visszafordultak, amivel

* *Osttruppen*: ázsiai származású szovjet hadifoglyokból toborzott alakulatok. (A ford.)

** David Crockett ezredes (1786–1836) hazafi, katona és politikus. Tennessee állam szenátora a Képviselőházban, szolgált a texasi forradalomban, az alamói csatában esett el. (A szerk.)

pillanatnyilag feldühítették Truscottot, aki hunyorogva figyelt a ködfátyolon át a *Catoctin*-ről. A partraszállást vezénylő tisztek ésszerűen úgy döntöttek, hogy keletebbre, egy könnyebb partszakaszon hajózzák ki az ezredet. Héwitt aznap délutáni jelentése csak enyhén túlzott, amikor fenntartások nélküli sikerről számolt be:

Valamennyi hajó és naszád a tervnek megfelelően érte el végső rendeltetési helyét a támadásban.⁴² [...] A légideszantok időben és sikeresen érték földet. [...] Saját repülőgép-vesztéséről nincs jelentés. [...] A part bombázása a jelentések szerint remekül sikerült. [...] Partraszállás az összes partszakaszon sikeres, jó időzítéssel.

Egy haditengerésztiszt az LCI 233 fedélzetén velősebben fogalmazott a naplójában: „Öszintén szólva ez volt a legcsendesebb hídfő, amelyet valaha láttam.”⁴³

Ennek a D-napnak a végére 66 000 katona jutott ki a partra 400 főnél kisebb véres veszteséggel, akik közül 95-en vesztették életüket.⁴⁴ Nagyjából 2300 németet ejtettek foglyul – sokan inkább megadták magukat, mint hogy a partvidék magasabban fekvő részein portyázó maquis-k bosszújának essenek áldozatul –, és Hitler augusztus 15-ét nyilvánítja majd „életem legrosszabb napjának”. A *Dragoon* meggyengített állapotban érte a G Hadseregcsoporthoz. A dél-franciaországi német erők parancsnoka, Johannes Blaskowitz vezérezredes, aki már korábban némiképp kegyvesztett lett, mert szót emelt az SS Lengyelországban elkövetett rémtettei ellen; kénytelen volt átengedni a normandiai küzdelemhez gyaloghadosztályai negyedét és páncélosalakulatai kétharmadát. A hadseregcsoporthoz 300 000 főnél csekélyebb létszámú csoportosítást rejtett, amelyben örmények, azeriak és négy zászlóalj „Franciaországban Németországért, Amerika ellen harcoló orosz” is szolgált. Blaskowitz túl nagy területen szétbontakoztatott 19. hadseregének egyetlen mozgékony tartalék seregtete, a 11. páncélosadosztály, a Rhône nyugati partján rekedt, mert az amerikai légierő minden hidat lerombolt a folyó alsó szakaszán. A teljes hadosztály átszállítása kompokon csaknem egy teljes hetet vett igénybe, és a páncélosok egy részét még akkor is feltartotta az üzemanyaghiány. A benzint Lyonból kellett hajón utánuk hozni.

Mire kedden lement a nap, a védők jelentős része rendezetlenül menekült észak felé, és több helyen összetorlódtak az erőszakkal lefoglalt

autóbuszok, sőt a kétkerekű kordék.⁴⁵ Amerikai járőrök szivárogtak fel a meredek oldalú, vörös sziklás dombok közé, amelyeket sűrűn borít a tengerparti fenyő és a paratólgy. A parti utakon „máris sűrű forgalom hömpölygött, és fogolycsoportok tartottak magasra emelt kézzel a vízpart felé”, írta Eric Sevareid, a haditudósító, aki a 45. hadosztállyal szállt partra. Truscott hadtestének és a következő lépcsőben kihajózó francia seregtesteknek összefogott vezetésére az amerikai 7. hadsereg előretolt vezetési pontja beköltözött az Hôtel Latitude 43.-ba, ebbe a Saint-Tropez szélén felépített art deco épületcsoportba. A hadsereg hadművelési naplója megállapította: „A német erők ellenállása a legtöbb ponton gyenge volt.” Sevareid írásaiban megörökítette „a Cinzano-plakátokat, a munkások kobaltkék zsávolyruháját, a bor enyhén savanykás szagát, amikor az ember zinc [kocsmá] mellett halad el, a poros platánokat, a kis, rendezett kerteket, a tiszta, átlátszó levegőt”. Egy francia tengernagy a *Catoctin* fedélzetén kijelentette: – Micsoda boldogság visszafoglalni Franciaországnak ezt a partvidékét, a legszebbet, a legbarátságosabbat és a legmosolygósabbat hazánkban! – Truscott és törzse kihajózott, majd gépkocsin elhajtattott egy közeli kastélyba, hogy fehér abrosszal terített asztalnál, a VI. hadtest kristály- és ezüstszer vízzel költse el vacsoráját. „A legpompásabb invázió, amelyben valaha részt vettem!”, minősítette Bill Mauldin a *Dragoon*-hadműveletet.

A szövetséges hadvezetőségben talán csak a brit miniszterelnök elégedetlenkedett. Kék, rézgombos Trinity House-egyenruhájában* öt órát hajózott a HMS *Kimberly* fedélzetén Korzikáról, hogy 17 kilométerrel a Riviéra előtt csatlakozhasson a tüzérségi előkészítést és támogatást lövő flottához. Habár Churchill különösen szerette volna harcban látni a francia gyarmati csapatokat – „a békák szerecsenjeit, akiknek vitézségét nem vonom kétségbe”⁴⁶ –, a *Kimberly* a tengeri aknáktól tartva hat és fél kilométernél nem merészkedett közelebb a parthoz.⁴⁷ Saint-Tropez csaknem láthatatlan maradt a természetes párában és a füstben. A miniszterelnöknek elfogyott a szivarja, és „nyavalygós hangulatba került”, amint orvosa feljegyezte, ezért visszavonult, hogy a *Grand Hotel*t, a kapitány kabinjában talált regényt olvassa. Az előzéklapra rövid megjegyzést firkantott: „Ez sokkal izgalmasabb, mint Dél-Franciaország inváziója.”

* Trinity House: a brit világítótornyokat működtető tengerészeti szervezet. (A ford.)

A BÜZÖK SUGÁRÚTJA

A *Dragoon* közvetlen hadműveleti céljának Toulon és Marseille kikötőjét jelölték ki, amelyek az *Astoria*, illetve a *Cyril* fedőnevet kapták.¹ A 7. hadsereg csekély nyílt parti kirakodókapacitással rendelkezett, ezért a Truscott északi irányú offenzíváját szolgáló anyagi utánpótlás, a tehergépkocsik, az üzemanyag és a lőszer csakis a két nagy tengeri kikötőn át érkezhettek, amelyek elfoglalását a franciáknak szabták feladatul. Augusztus 16-án, szerdán este – a gyenge német ellenállásnak köszönhetően egy nappal a tervezett idő előtt – a saint-tropez-i öbölben a francia II. hadtest négy hadosztálya megkezdte a partraszállást. Utóbb majd csatlakozik hozzájuk az I. hadtest további három hadosztállyal, s ezzel Franciaországnak negyedmillió embere áll délen fegyverben.

Ezt az egyelőre B. Hadseregnek nevezett csoportosítást életerős s legalább olyan izgalmasan sokszínű katonaság alkotta, mint Leclerc Párizs felé ficáncoló hadosztályát.² A katonáknak közel fele Észak-Afrikából vagy a Szaharától délre fekvő gyarmatokról származott, s őket egészítették ki a szómáliaiak, az új-kaledóniaiak, a tahitaiak, az indokínaiak, a szíriaiak, a libanoniak és az idegenlégió katonái. A gyalogezerdek létszámának csaknem kétharmadát afrikaiak adták, köztük 6000 berber *goumier*, akik szandált és csíkos dzsellabát viseltek, a nyakukba akasztva vitték a bakancsukat, miközben kivezették a partra ösvéereiket. A franciák igen csekély saját, modernnek mondható logisztikai háttérrel rendelkeztek, ezért mindenben az Egyesült Államok Hadseregére hagytakoztak. Teljes anyagi utánpótlásukat az amerikaiaktól kapták, mindent, a muszlim katonák sertéshúsmentes ellátmányától a francia–angol szótárakig. Az amerikaiak egyedül azon a nyáron 1100 harckocsit, 215 000 puskát, 17 000 tonna szózott és fagyasztott marhahúst, 20 millió malária elleni Atabrine tablettát, 7 millió csomag pipadohányt és 7000, kiszabot fölötti kulacsot adtak át (a szenegáli katonák állítólag napi négy liter vizet, a szokásos fejadag dupláját igényelték). További üzemanyag-szállító tartályautókra is szükség volt, mert a franciák semmi pénzért nem akarták benzinszállítóvá alakítani imádott borszállító kocsijaikat.

E csoportosítás szűrös tekintetű parancsnoka szerdán délután 6-kor lépett partra, miután Tarantóból a korábbi lengyel luxus óceánjáró gőzhajó, az S. S. *Batory* szállította a helyszínre.³ Jean Joseph Marie Gabriel de Lattre de Tassigny tábornok kifogástalan öltözkékét kepi, sárga kesztyű és a bal hóna alá szorított lovaglópalca egészítette ki. Francia tisztársai

„a tettek embere” kifejezéssel és a „jupiteri” jelzővel jellemezték De Lattre tábornokot Hewitt „nagyon kellemes, derűs” embernek találta, míg Truscott így látta: „Haja őszül a halántékánál, szögletes, nyílt arca van, hideg szeme, termete közepes, jól ápolt, elegáns, és nagyon katonás.” De Lattre-t, aki szeretett az éjszaka közepén váratlanul megjelenni katonái körében, azt bömbölve, „Ma mit tettetek Franciaországért?”, egyik életrajzírója később így ünnepli: „A legnagyobb szerűbb katona, aki I. Napóleon kora óta Franciaországot szolgálta.”

De Lattre az atlanti partvidéki Vendée kisbirtokos nemességéből származott, és saint-cyri évfolyama rangsorának vége felé végzett 1909-ben.⁴ Az első világháborúban kétszer szerzett felderítési információt úgy, hogy gyári munkásnak öltözve szökött át a fronton, és Metzben egy német katonákkal zsúfolt étteremben vacsorázott. Egy 1914-es csetepatéban azzal a karddal ölt meg két ellenséges katonát, amelyet nagyapja a napóleoni háborúkban hordott, de egy német ulánus beleszúrta a dzsidáját – egy őrmesternek De Lattre mellére kellett állnia, hogy kiránthassa. A háborút lezáró fegyverszünet előtt még háromszor sebesült meg, és bátor helytállásért nyolcszor említették napiparancsban. Hitbuzgó katolikus volt – békeidőben rendszeresen segített Lourdes-ban, mezítláb, cipelni a beteget –, és ragaszkodott ahhoz, hogy rohamozó katonáit tábori lelkészek kísérjék, akik gyors feloldozást adhatnak a haldoklóknak. Az 1930-as években választott személyes mottója így hangzott: *Ne pas subir*, Ne add fel!

A német betörés után több mint két évig lojális maradt Vichyhez, de Dél-Franciaország német megszállását, Hitler egyik válaszlépését a szövetségesek 1942. novemberi észak-afrikai inváziójára, már elfogadhatatlannak találta.⁵ A Vichy-párti hadbíróóság szolgálati helye önkényes elhagyásával vádolta meg, és tíz év börtönre ítélte. Akkor tizenöt éves fia, Bernard azzal segített neki a szökésben, hogy szerszámokat és kötelet csempészett be apja cellájába. De Lattre kilazította az ablakkeretet, leereszkedett az udvarra, megmászta a külső falat, majd Londonon át Algírba szökött. De Gaulle ott rábízta a számkivetett francia hadsereg parancsnokságát. A méltóságteljes fellépése miatt le Roi Jean-nak (János királynak) csúfolt De Lattre egy jól megtermett, tekintélyt parancsoló szenegáli lövészt állított irodája ajtaja elé, hogy valahányszor feltárul a kétszárnyú ajtó, és kilép rajta a tábornok, fújjon el egy kürtjelet. „Színpadon élt – írta utóbb a történész Douglas Porch –, ugyanolyan gráciával fogadta a magas tisztségek viselőit, mint amilyen zord szigorral bánt

az alárendeltjeivel, akiket a végkimerülésig hajsolt, mint a rabszolgákat." Gyakran vacsorázott éjjelkor, majd hajnali 5-ig dolgozott, s végül napkeltekor az ágyában írta alá a parancsokat. A főhadiszállására érkező látogatók, kihallgatásra várva, akár napokat is üldögélhettek a külső lépcsőkön. – A tábornok – magyarázta egyik segédtisztje – éjjeli madár.

A B Hadsereg *Dragoon*-hadműveletbeli partra szállításának tervét tizenhétszer dolgozták át De Lattre kívánságára.⁶ Miközben belátta, hogy „nem mi, franciák vagyunk az urak”, és az alárendelt helyzet „az ár, amelyet meg kell fizetnünk, hogy részt vehessünk Franciaország felszabadításában”, utált amerikai parancsnokság alatt szolgálni, és hálásnak lenni az amerikaiaktól kapott anyagi ellátásért. Valahányszor sérelmekről felindultan beviharzott valamelyik amerikai parancsnokságra, francia szóözönyt zúdított az ott tartózkodókra – amellyel szegény tolmács küszködve igyekezett lépést tartani –, majd kimért lépekkel távozott. Mielőtt bevágta az ajtót, mindig nagyon alakiasan tisztelgett. – Olyan heves, hogy már szinte elforr – mondta róla De Gaulle, aki úgy vélte, De Lattre hibái „erényei túltengéséből” származnak. Most Bernard, a francia hadsereg legifjabb katonája kíséretében érkezett Saint-Tropez-ba, ahol galléron ragadta egyik alárendeltjét, és ragyogó szemmel közölte vele: – Toulon vár rátok!

A németek is várták őket.⁷ Az ott és Marseille-ben, ötven kilométerrel keletebbre álló 35 000 védőnek Hitler megparancsolta, hogy „tartsanak ki az utolsó emberig”. Blaskowitz tábornok azt jelentette, hogy Toulon erődrendszerét 75 százalékban sikerült felkészítenie az ostromra, míg Marseille védelme kicsivel közelebb áll a készhez. A víz- és élelemkészletek a helyükön vannak, és mindkét helyőrséget megerősítették. A kikötői berendezések rombolását röviddel az után kezdték meg, hogy az első amerikaiak partot értek a keletebbre fekvő nyílt partszakaszokon.

Toulon volt Franciaország legnagyobb hadikikötője, és a keményebb dió.⁸ A szárazföld felőli megközelítési utakat három, sziklaszirtekre épített erőd uralta, és a környező hegyoldalakra a németek jó előre robanótölteteket telepítettek, hogy sziklaomlásokat idézzenek elő. Hetven vagy még több ágyú lőhetett be a kikötő előtti tengerszakaszt, köztük a kikötő bejáratát uraló Nagy Vili, a két 340 milliméteres ágyúnak otthont adó lövegtorony, amelyet a magát elsüllyesztő *Provence* csatahajóról szereltek le, és Saint-Mandrier-nél vastag betonlapra, páncéllemezzel megerősítve telepítettek. Ez a két, harmincöt kilométer hatásos lőtávolságú ágyú főként volt a szövetséges flotta minden fegyverével szem-

ben. Hewitt tengernagy ezzel együtt kiadta a parancsot a darázsfészek megpiszkálására. Augusztus 19-én, szombaton, miután az erődöket a levegőből alaposan megbombázták, a láthatáron felvonult a *Nevada*, az *Augusta*, a *Quincy*, valamint a francia *Lorraine* csatahajó, és kilőtt a parti célokra kétszáz gránátot, mint megannyi játszótéri kötekedő megjegyzést. A Nagy Vili csak vasárnap válaszolt, akkor viszont magas vízoszlopokat felverő, a három kilométerest hamar harmincméteresre korrigáló lövésekkel, amelyek elől a betolakodók teljes gőzzel menekültek vissza a maguk fejlesztette füstfüggönybe. A Nagy Vili „túl sok volt nekünk”, vallotta be egy tiszt a *Quincy* fedélzetén. A torony betonalapját eltaláló szövetséges gránátok „egyszerűen lepattantak, mintha csak a falra köpködtünk volna”. A tengeri tusakodás több mint egy hétig tartott, Toulon azonban – akárcsak Cherbourg – nem a tenger felől indított támadás következtében esett el.

De Lattre ezt előre sejtette, ezért öt harccsoportra osztotta a hadseregét, és megparancsolta nekik, hogy karolják át és zárják körül mind Toulont, mind Marseille-t.⁹ Ennek a tervnek a megvalósítása is rosszul kezdődött, amikor a német tüzekek kilőtték az 57-es számú országúton meginduló francia menetoszlop első harckocsiját, majd az utolsó mögött az útra döntötték a fákat, és az így kelepcebe került páncélosok közül még nyolcat kilőttek. Hyères-ben, Toulontól tizenhat kilométerre keletre a védők, akik között hajó nélkül maradt tengeralattjárósok is voltak, a Golf Hotelt és a körülötte elterülő homokos partszakaszokat alakították erődített védőkörletté. Három francia tüzérsztály ezer gránátot lőtt ki rájuk közelről, közvetlen irányzással, és kétszáz gránáttal hadihajók is támogatták az ostromlókat. Az ellenállásnak a tahiti gyalogság napnyugtakor az éttermen és a pincéken át végrehajtott szuronyrohama vétett véget: száznegyven németet foglyul ejtettek, lényegesen többet megöltek.

Augusztus 21-én, hétfőn napnyugtára Toulont körülfűrték.¹⁰ A városból északra elterülő köves, úttalan terepen egy helyi kolostor szerzetesei vezették át a francia alegységeket. Az egyik zászlóaljparancsnok úgy irányította át katonáit éjszaka, hogy toalettpapírral jelölte ki a követendő csapást – De Lattre annyit elismert, hogy a WC-papírt az Egyesült Államok Hadserege szállította. Egy századparancsnok kölcsönkapott rendőregyenruhában derítette fel a várost, miközben a tüzekek egy tucat tüzérsztály lövegeit tolták fel kézi erővel a fenyegető magaslatokra. A védelem egyik ostromlott erőssége esett el a másik után, a védőket fehér foszforos gránátokkal és lángszórával üzték ki odúikból, „mint ter-

rier a patkányokat", hogy De Lattre kifejezését használjuk. Az Arsenal Maritime (Haditengerészeti Arzenál) makacsul kitartó védőit augusztus 25-én este 7-kor egy francia ezredes figyelmeztette: „Szenegáljaim parancsot kapnak, hogy mind mészároljanak le benneteket!” Az utolsó németek felrobbantották megmaradt lőszerüket, „Heil Hitler!” kiáltással buzdították magukat, majd elmasíroztak a fogságba. Az utolsó kétezer haditengerész, aki a Nagy Vilit és a Saint-Mandrier-re telepített többi ágyút kezelte, csak augusztus 28-án hajnalban kapitulált, miután Hewitt hajói ezernél több gránátot lőttek ki rájuk igen közlelől, kilenc kilométeres távolságból. Amikor a fogságba esett helyőrségparancsnok nem volt hajlandó térképpel szolgálni a német aknamezőkről, De Lattre fogadkozott, hogy lelöveti. „Három órával később kezembeli voltak a vázlatok”, jelentette.

Marseille szinte ugyanabban a pillanatban esett el.¹¹ A Krisztus előtti 6. században görög kereskedelmi állomásnak alapított legendás kikötő az idők folyamán Franciaország második legnagyobb városává nőtte ki magát, félmillió lakossal és a Földközi-tenger legfontosabb mély vizű kikötőjével, ahol huszonegy kilométeres rakpart várta a hajókat. Augusztus 21-én, amikor De Lattre hadoszlopai kelet, északkelet és észak felől megközelítették a várost, a marseille-iek fellázadtak: barikádokat emeltek utcakőből, és lelővöldözték a kisebb, elszigetelt német járőröket. Az elővárosok fölött az égő finomítók olajos füstje terjengett, miközben a *goumier*-k, akiket egy francia „egy másik világból származó alakokként” jellemzett, erőltetett menetben nyomultak előre a hegyek birkahajtó csapásain és az olajfaligetekben, hogy elvágják az északra vezető menekülési útvonalakat. Augusztus 23-án a kora hajnali órákban algériai gyalogosok siettek végig Sherman harckocsik támogatásával a régi kikötő utcáin. A civilek házuk zsáluit kitarva, hálórúhában álltak az ablakokban, és örömmükben hangosan kiabálva buzdították őket. A német helyőrség bővelkedett ugyan nehézfegyverekben, kettős védelmi vonalában legalább kétszáz löveggel rendelkezett, a város mégis gyorsan védhetetlenné vált. Miközben a *Nevada* és más hadihajók erősen döngték a város kapuit, De Lattre egy közeli szálloda udvarán terítette ki térképeit, ahol a vakációzó vendégek, köztük csinos fürdőruhás lányok, továbbra is kortyolgatták jeges aperitifjüket a terasz napernyői alatt.

Amikor az elfoglalt Fort Saint-Nicolas zászlórúdjára felkúszott a trikolór, a német városparancsnok, Hans Schaeffer tábornok megfogalmazta üzenetét: „Értelmetlen lenne folytatni a harcot, amely csak

megmaradt csapataim teljes megsemmisüléséhez vezethet.”¹² Augusztus 28-án hajnalban a francia katonák egy föld alatti odúban találtak rá két telefon és egy tányér Gruyère sajt társaságában. Sápadtan, nyüzöttan jött fel a kazamatából, hogy egy kölcsöntollal aláírja a megadási okmányt. A lakosság örömeiben meghúzta a város harangjait. Marseille majdnem egy hónappal a *Dragoon*-hadművelet időszámvetésében előírt időpont előtt esett el.

A két kikötővárosban végül összesen 37 000 hadifoglyot ejtettek 4000 fős francia véres veszteség árán, akik közül 800-an haltak hősi halált.¹³ Toulont a német műszaki rombolócsoporthoz olyan alaposan tönkretették, hogy a szövetségesek mint jelentős kikötőről lemondtak róla. Marseille-ben még a szövetségesek legsötétebb félelmeit is meghaladó pusztítást vittek véghez; azok szerint az amerikai kikötőüzemeltetési szakemberek szerint, akik korábban Nápolyt építették újjá, a létesítmények tönkretételének „német mesterművét” hozták létre.¹⁴ A 121 móló közül egyetlenegy sem maradt használható, robbanóanyaggal és nagyméretű aknákkal minden rakpartot és raktárépületet „az acél, a beton és a kábelek kaotikus halmazává” változtattak. Tizenegy nagy hajót, egyebek között atlanti óceánjárókat süllyesztettek el a kikötőbejárat elzárására, és 257 darut döntöttek a vízbe. Más, „korábban nem látott módszerekkel” elsüllyesztett vízi járművek tucatjaival torlaszoltak el minden hajóállóhelyet. Itt is, akárcsak Cherbourg-ban, robbanócsapdák sokaságát telepítették a romok közé, a vízből pedig több mint 5000, tizenhét különböző típusba tartozó aknát emeltek ki az újjáépítést végző műszaki csapatok. Az aknák felkutatására kormányozható léghajókat is igénybe vettek.

Mindezzel együtt a szövetségeseknek megvolt a kikötőjük.¹⁵ Csodával határos módon az első Liberty hajó szeptember 15-én kötött ki Marseille-ben, és Hewitt jelentette, hogy a dokkok tíz nappal később már napi 12 500 tonna teherárut tudtak fogadni. Ami az adott pillanatot illeti a francia ezredék erőltetett menetben folytatták útjukat nyugat, a Rhône torkolata felé. De Lattre táviratban jelentette a Párizsban éppen berendezkedő De Gaulle-nak: „A B Hadsereg szektorában nincs német, aki nem halott vagy fogoly.”

1814-ben, lemondása és kényszerű Elbára települése után Napóleon belevetette magát a száműzöttségbe, s közben várta, hogy a restaurált Bourbon-rezsim elviselhetetlenné tegye magát.¹⁶ A szigetre követte édesanyja, húga és lengyel szeretője törvénytelen fiukkal; az excsászár utakat

és hidakat építtetett, bálákat, banketteket, színielőadásokat szervezett, valamint a kártyapartik végtelen sorát játszotta, amelyekben gátlástalanul csalt. Kilenc hónap után már halálra unta magát, és égett benne az a valami, amit a történész Norwood Young „a korzikai vérbosszú szellemének” nevez. Ekkor lopva lefestette az *Inconstant* briggett, megújította a hajófenék rézlemez borítását, és feltöltette a vitorlás kétszersült-, rizs-, brandy- és szóztthús-készletét. Egy hat másik hajóból álló flottilla kíséretével, és eltökélten, hogy ismét „Austerlitz emberévé” válik, 1815 februárjában Napóleon észrevétlenül átcsúszott az örökös brit hadihajó mellett, és a francia partok felé indult 1200 hívével, köztük udvaroncokkal és a régi császári gárda katonáival. „Olyan boldogtalannak éreztem magam – magyarázta később az egykori és eljövendő császár –, amiért nem sokat kockáztattam, csak az életemet.” Antibes közelében lépett partra, s ezzel kezdetét vette a végzetes száz nap. Párizs felé vonultában elkerülte a királypárti Rhône-völgyet, és az Alpok nyugati lába mentén, a Digne, Sisteron és Grenoble városán át vezető útvonalat választotta.

A Route Napoléon, Napóleon útja három hónappal később közvetlenül Waterloohoz vezetett, ez azonban az amerikai stratégiai tervezőknek nem szegte kedvüket.¹⁷ Pontosan ugyanezt az útvonalat választották a Saint-Tropez-től háromszázhusz kilométerre északnyugatra fekvő Lyon felé mérendő gyors csapáshoz. Mivel De Gaulle már korábban azt követelte az amerikaiaktól, hogy a *Dragoon* kezdeti partraszállásai után mindössze háromnapos hadműveleti alkalmazás után azonnal rendelkezjenek újra francia parancsnokság alá egy francia páncélosdandárt, Truscott kénytelen volt hirtelenjében összecepní egy színamerikai sikerkifejlesztő hadműveleti különítményt. Ennek a rögtönzött gépesített harccsoportnak az élére helyettesét, Frederic Bates Butler dandártábornokot nevezte ki, egy West Pointon végzett hadmérnököt, aki egykor, Herbert Hoover elnöksége alatt, a Fehér Házat igazgatta a Hadügyminisztérium megbízásából, a közelmúltban pedig alaposan kivette részét a Tunéziában és Olaszországban vívott harcokból.¹⁸ Két nappal az amerikai csapatok partraszállása után, amikor a B Hadsereg kezdett elfordulni nyugat, Toulon felé, a Földközi-tenger térségében valaha elfogott legszívderítőbb Ultra-távíratok villanyozták fel a Butler hadműveleti különítményt, és az üldözés bosszúálló eszközévé avatták.

A német főparancsnokság augusztus 17-én reggel 9 óra 40 perckor rádióon leadott, a brit rejtjelfejtők által kevesebb mint öt óra alatt – még mielőtt Blaskowitz tábornok megkapta volna – megfejtett parancsából

kiderült, hogy Hitler a kikötők védelmére rendelt erők kivételével visszavonulásra utasította a G Hadseregcsoportot Dél- és Délnyugat-Franciaországból.¹⁹ Más lehallgatott és megfejtett rádiótávíratok megerősítették, hogy a németek inkább a menekülést választják a harc helyett. Blaskowitz feladatául azt szabták, hogy próbálja egyesíteni csoportosítását a B Hadseregcsoporttal, amely addigra már megkezdte a visszavonulást kelet felé Normandiából. Az amerikai 7. hadsereg ezek után úgy törhetett előre észak felé, hogy nem kellett attól tartania, kelet felől oldalba támadják a Tengeri-Alpokban állomásozó ellenséges erők.²⁰ A jobbszárny fedezését a légideszant-alakulatokra, valamint a francia maquisard-okra és a *Chloroform*, *Novocaine* és *Ephedrine* fedőnevű kommandócsoporthoz hagyták. A partokon azonnal megváltoztatták a kirakodott hadianyagfélék fontossági sorrendjét. Az első helyre a gépjárműveket és az üzemanyagot sorolták, és a Butler hadműveleti különítményt utóbb majd megerősítik – a texasi Nemzeti Gárda alakulataiból szervezett – 36. gyaloghadosztállyal. A gyorsan mozgó különítmény a menekülő németek utolérését és megsemmisítését kapta feladatul.

Truscott állandóan gyorsabb haladásra sarkallta Butlert, aki augusztus 18-án, pénteken napkelte előtt Le Muytól indult vágatában észak felé.²¹ – A senki földje – jelentette ki Butler – a mi földünk! – A seregtest alig tizenegy kilométert tett meg, önként letérve az ezen a szakaszon könnyen eltorlaszolható Route Napoléonról, amikor a menetoszlopot Draguignanban megakasztotta egy elképesztően nagy úttorlasz, amelyet a 36. hadosztály műszaki alegységei építettek, a kitérő hadmozdulatról mit sem sejtve. Mialatt ezt a sziklatömbökből, aknákból és drótkötelekből összerótt mesterséges dombot kézi erővel eltakarították, a gépesített lovasság felderítői elfogtak egy német hadtestparancsnokot, akire egy parki padon akadtak rá. Pisztolyával és egy palack brandyval a keze ügyében üldögélt ott, „szép csendesen, méltóságteljesen sírdogálva”, amint Butler jelentette, a közelében pedig ott állt a tisztiszolgája, kezében a tábornok kofferjával, és farkasszemet nézett az összeverődött bosszúvágyó franciák tömegével.

És aztán végre valóban útnak indultak. Pénteken a Butler hadműveleti különítmény hetvenkét kilométert tett meg, majd szombaton és vasárnap is ugyanannyit.²² Michelin térképek alapján tájékozódtak, és egy kis Cub tűzérési felderítő-repülőgépet használtak a hidak állapotának felderítésére – a legtöbb hidat a francia ellenállók robbantották fel. Quinsonban, amikor a dzsipek egy sáros patakmederben elakadtak, a

polgári lakosok láncba álltak, mint amikor tűzoltáskor a vizesvödöröket adják kézről kézre, és kockakövekből építettek gázlót. Digne-les-Bains-ben ezer foglyot ejtettek, akik közül sokan éppen akkor érkeztek meg Grenoble-ból azzal a homályos, megvalósíthatatlan paranccsal, hogy zárják le a Route Napoléont. Sisteron augusztus 19-én harc nélkül esett el.

Gyűrődéses mészkődombok között száguldottak, gesztenye- és aleppóifenyő-ligeteken át, és előretörésüket csak az újra meg újra fellépő üzemanyagiány, valamint a boche megzavarására a helybeliek által összeviszsa forgatott útjelző táblák lassították.²³ Kópott első világháborús egyenruhába öltözött francia férfiak szalutáltak az út szélén, és penészes trikolórokat szedtek elő a piñcékből, ahol addig rejtegették őket. Eric Sevareid megörököltette az üldözést:

...a civilizált, sűrűn lakott Provence-on, Van Gogh napos mezőin és Cézanne zöld és bíbor foltvarrott táján át. [...] A nap melegen sütött, a levegő pedig kristálytiszt volt. Értek a gyümölcsök, és ragyogóan szépek voltak a lányok. [...] A háború olyan volt, amilyennek lennie kellene, a pompás látványok és történetek háborúja.

Gapben, majdnem százhatvan kilométerre a tengertől egy százharminc katonából és tíz páncélgépkocsiból álló lovasszázd* kilövetett néhány tucat gránátot a támogató önjáró lövegeivel, s ezzel romba döntött egy rádióadó-tornyot.²⁴ Az amerikai hadsereg egyik századosa figyelmeztette a német helyőrséget, hogy hatvan B-17 készül letörölni a várost a föld színéről. A blöff bevált, vagy talán a félelem hatott a maquis bosszújától, mindenesetre újabb ezerszáz ellenséges katona sorakozott fel a város főterén teljes menetfelszereléssel, készen, hogy elvonuljon a fogolytáborba. A Wehrmachtba besorozott, most kiszabadított lengyeleket nevezték ki ideiglenesen foglárá, ők pedig békaügetést vezényelve indították a hátország felé korábbi katonatársaikat.

Augusztus 21-én, hétfőn hajnali 4-kor Butler Aspres mellett rögtönzött vezetési pontján futár jelentkezett Truscott üzenetével: „Augusztus 21-én hajnalban a lehető leggyorsabban vonuljon Montélimarhoz! Zárjon le minden, a Rhône-völgyben felfelé vezető, visszavonulási útvonalat!”²⁵ Az Ultra hírszerzési információkból és a légi felderítés jelentéseiből kiderült, hogy négy hátráló német hadosztály összpontosult a Rhône

* Páncélos felderítők. (A ford.)

mentén, és utóvédjükül a 11. páncélos hadosztály szolgál. Az amerikai 3. hadosztály, Truscott egykori seregteste kapta a dél felől lesújtó kalapács szerepét, a Butler hadműveleti különítménynek és a 36. hadosztálynak pedig az üllőét kellett betöltenie a Rhône szűkületénél, Montélimarnál, e nugátjáról régen nevezetes városnál. Butler egy kis záróosztágot hagyott hátra Gapnál, hogy fedezze, majd a hosszú úttól meggyötört menetoszlopával élesen nyugat felé fordult, és pirkadatkor megkezdte a kilencvenhat kilométeres száguldást a folyó felé.

Addigra az utánpótlási nehézségek már összeomlással fenyegették Truscott stratégiai tervét.²⁶ A hajókra sok ezer tonna lőszert raktak be más rakományok tetejére, abból a feltételezésből kiindulva, hogy azonnal szükség lesz rá a hídfőállás körüli harcokban. Most a rakodómunkások hegyeket építettek lőszeresládákból a dagályvonalon túl, hogy lejussanak a rakterek mélyére a sürgősen követelt benzinhoz és élelemhez. A pimaszul vakmerő száguldás észak felé – egyes felderítőalegységek már majdnem elérték Grenoble városát – megkövetelte az utánpótlást szállító tehergépkocsiktól, hogy oda-vissza négyszáznyolcvan kilométeres utat tegyenek meg, augusztus 21-én azonban mindössze 6 jármű tartozott a 7. hadsereg közvetlen alárendeltségébe. Három amerikai gyaloghadosztály együttesen 378 500 liter benzint használt el minden áldott nap, de ezen a hétfőn a parti raktárakban mindössze 41 600 liter állt rendelkezésre. A nagy sietségben, hogy kirakják és visszafordítsák a hajókat, sok ezer tüzéségi gránátot küldtek vissza gondatlanságból az Egyesült Államokba, ezer aknavetőgránát pedig valahogy Szardíniára keveredett. A francia hadtápalakulatok különösen gyenge teljesítményt nyújtottak, még olyan egyszerű cikkekből is súlyos hiányt tudtak előidézni, mint a gumiabroncs-foltozó anyag. Korlátozták a tüzéség éjszakai tüzelését, hogy takarékoskodjanak a lőszerrel, és a hadműveleti területen tartózkodó GI-ok élelemfejadagját a szokásos kétharmadára csökkentették.

Ezzel együtt a Butler hadműveleti különítmény előőrsei hétfőn késő délutánra páncélgépkocsikkal, harckocsivadászokkal és Stuart könnyű harckocsikkal elérték a Montélimartól északra húzódó erdős magaslatokat.²⁷ Egy tüzerűteg lemozdonyozott, és hamarosan ágyúdörgés visszhangzott a folyópartok fölött. A Rhône keleti partján a 7-es számú országúton észak felé tapogatózó német menetoszlopok pánikba esve tértek le az útról, amikor a becsapódó gránátok föld- és füstgejzíreket vertek fel. Egy lovasszázd a Drôme, a Rhône keskeny, nyugatnak tartó mellékfolyója mentén nyomult előre, ők felrobbantottak egy hidat, és szétlőttek

egy tehergépkocsi-oszlopot. Hamarosan ötven Wehrmacht-gépjármű égett, mint a szurok.

A VI. hadtest elvágta az ellenség visszavonulási útját, s tette ezt mindössze néhány, a folyó fölötti magaslatokra kijutó szakasszal és olyan tüzerekkel, akiknek tarackonként csak huszonöt gránátjuk maradt.²⁸ A Montélimartól tizenhárom kilométerre északkeletre fekvő Marsanneban rögtönzött új vezetési pontjáról Butler röviddel éjfél előtt jelentette Truscottnak, hogy csapatainak megerősítése, anyagi készleteinek feltöltése és további tüzéség előrevezénylése után másnap nagyszabású támadást indít.

„Minden jobban ment, mint ahogy remélni mertük – írta Truscott Sarah-nak hétfőn este lefirkantott rövid levelében, majd hozzáfűzte: – Georgie P. nem az egyetlen, aki területet tud elfoglalni!”²⁹ Elég jó kedve volt ahhoz, hogy meséljen az asszonynak a tábori életről, a Gruyère sajról, „amelytől természetesen felderül a lelkem”, meg arról, hogy 70 deka kávéért elcserélt három palack vermutra. Vadvirágot keveset látott ugyan, de „ez a vidék túl gyönyörű ahhoz, hogy harcoljon itt az ember, vagy legalábbis olyannak kellene lennie”. Kérte Sarah-t, küldjön neki szódás kekszet, varázsmogyorót, négy üveg csipős szóst fejadagja ízesítésére és egy tucat Benzédrine inhalálókészüléket.

„Megvannak a magam gondjai, és azt hiszem, rengeteg olyasmire van szükségem, ami nem áll rendelkezésemre – közölte feleségével. – De gondolj arra, hogyan érezheti magát az ellenfelem!”

Ellenfele rettenetesen érezte magát.³⁰ Blaskowitz, aki miután vette Hitler visszavonulási parancsát, és próbált gyorsan végigtuszkolni két hadtestet a 19. hadseregből felfelé a Rhône völgyén, olyannyira nem rendelkezett pontos értesülésekkel a saját és az ellenséges csapattestek hadszíntéri helyzetéről, hogy önmagát mint „a technikai eszközök kora előtt” vezénylő parancsnokot írta le. A G Hadseregcsoport vezetésén belül éles vita bontakozott ki arról, hogy a 11. páncélosadosztály – a Dél-Franciaországban állomásozó legütőképesebb, legmozgékonyabb német seregtest – gyors visszavonulással önmagát mentse, vagy áldozák fel más hadosztályok menekülésének megsegítésére. A helyzet pillanatnyilag úgy állt, hogy Avignon közelében a kompok végeztek a páncélosok átvonszolásával a folyó keleti partjára, és a hadosztály színlelt támadást indított a tengerparti hídfők felé, majd besorolt utóvédnek a többi hátráló seregtest mögé. A 11. páncélosadosztály az egyik – egy-

mástól tizenegy kilométerre kijelölt – halogató védőállástól a másikig hátrálva vonult vissza, hogy lehetőleg mindig kívül maradjon az amerikai 105 milliméteres tábori tarackok lőtávolságán. Tehergépkocsik és lövészpáncélosok kerékpárra ültetett katonák sorait vontatták kötélén, az utászok pedig beállókát robbantottak a Rhône partja fölé magasodó sziklafalakba, menedékhelyül a mélyrepülésben támadó szövetséges vadászgépek előtt.

Truscott bedőlt a színlelt támadásnak.³¹ A hídfőből indulva az amerikai 3. hadosztály majdnem ötven kilométert tett meg könnyedén, mire augusztus 20-án Aix-en-Provence-nál gyöngye ellenállásba és néhány felrobbantott hídba ütközött. Másnap reggel Truscott tudomást szerzett egy katonái között terjengő híresztelésről, amely szerint 150 német páncélos indított támadást Avignonból délkelet felé. A hadosztályparancsnok, John W. „Vas Mike” („Iron Mike”) O’Daniel vezérőrnagy bármikor szívesen vállalta a harcot (De Lattre egyszer azt mondta róla, hogy arcát „mintha baltával faragták volna”). Augusztus 21-én délből azonban Truscott telefonon felhívta O’Daniel vezetési pontját. – Mondja meg O’Daniel tábornoknak, hogy azt akarom, állítsa meg hadosztálya főerejét! – közölte Truscott a törzs ügyeletes tisztjével. – A 11-es Panzer ott van valahol maguk előtt, és fennáll a lehetőség, hogy ellentámadást kapnak! – A 3. hadosztály két napig araszolt előre, s csak augusztus 24-én déltájban vánszorgott be Arles-ba, majd egy nappal később Avignonba. Mozgását aknamezők, kidöntött fák és a vízfolyásokba döntött hidak akadályozták, német katona azonban szinte alig. Az ellenséges csapatok zöme fejvesztetten menekült észak felé a Rhône mentén.

Montélimarnál a Butler hadműveleti különítmény küzdött, hogy elfoglalja a folyótól keletre rábizott, hatszázötven négyzetkilométeres hadműveleti területet, ahol a terep változatossága a sík mezőgazdasági területtől a vidék peremén magasodó, közel száz méter magas hegyekig terjedt.³² Butler kicsiny különítménye, amely immár két, lázas igyekezettel menekülni próbáló német hadtesttel állt szemben, ebben a pillanatban harminc Sherman harckocsival, egy tucat harckocsivadásszal, egy gépesített gyalogzászlóaljjal és tizenkét önjáró löveggel rendelkezett. E fölött a harcmező fölött kevés amerikai vadászbombázó jelent meg. Az első tábori repülőteret Dél-Franciaországban csak 20-án késő este fejezték be, és a hadsereg gyors előretörésével túlrohant a Korzikáról felszálló P-47-esek hatótávolságán, amelyeknek gyakran le kellett mondaniuk a bombateherről, hogy póttartályokban megnövelt üzem-

anyagkészletet vihessenek magukkal. A 36. hadosztálytól várt erősítésnek nyoma sem látszott, kivéve egyetlen gyalogzászlóaljat és két tüzérsztyált a VI. hadtest közvetlen alárendeltségéből, amelyek augusztus 22-én érkeztek be.

Ez a legkevesbé sem tetszett Truscottnak.³³ Aznap délelőtt 11-kor Piper Cubon elrepült a 36. hadosztály Aspres-be települt vezetési pontjára, és egy gyalogezredet, valamint több tüzegeységet is még ideiglenes táborhelyén talált. A hadosztályparancsnok, John E. Dahlquist vezérőrnagy kinn járt egységeinél, Truscott tehát – karbolsav mártá hangján – a törzs tisztjeire zúdította haragját:

– Hát nem értik? Ez az életük lehetősége! Pár katonával és löveggel csapdába ejthetjük a teljes német hadtestet és a 11. páncéloshadosztályt. Minden perc számít! Most pedig mozduljanak már meg!

Dahlquistnak hagyott egy dörgedelmes feljegyzést, amelyben önmagát „meglehetősen feldúltnak” minősítette, amiért a hadtest közvetlen alárendeltségéből a 36. hadosztályba utalt tüzegege és más alakulatok tétován bolyongva Grenoble felé tartanak, ahelyett hogy Montélimart ostromolnák. „Nyilvánvalóan nem sikerült megértetnem a feladatát! – írta Truscott. – Ne essen tévedésbe, én azt várom magától, hogy parancsnokoljon. [...] és magát teszem felelőssé is!”

Az igazat megvallva Dahlquist nem érzett biztos talajt a lába alatt.³⁴ Ez a nagy termetű, testes minnesotai, aki rőfösként dolgozott, és svéd nyelvű drámákban lépett fel egyetemi színjátszóként, mielőtt 1917-ben beállt katonának, humortalan, nyersen őszinte, borongásra hajlamos ember volt. A hadjárat gyorsan elhasználta. „El kell ismernem, hogy kifulladások, mire felérek a dombokra – írta a feleségének. – A túl sok cigaretta!” Miután megkapta hadtestparancsnoka feljegyzését, Dahlquist felhívta Truscottot, hogy elmagyarázza, a hadosztály egységei Saint-Tropez-től Grenoble-ig szétszórva állnak. Gépjárművei felét még ki kell rakni a hajókról, katonái kínjukban még egy spanyol konzul gépkocsiját is elrekvirálták. Láttak egy páncéltörő ágyút vontató háromnegyed tonna teherautót, amely három tucat katonát szállított: közülük az egyik a lövegcsövön lovagolt.

– Lenn, a partokon egyáltalán nem vételezhető üzemanyag – tette hozzá Dahlquist. – Kevesebb mint 19 000 liter a készletem!

Truscott elhárította a kifogásokat. – Elsődleges feladata a Rhône-völgy lezárása, és én elvárom, hogy teljesítse – mondta. – És amikor elfogy a benzinje, állítsa le a teherautóit, és menjen tovább gyalog!

Bátor szavakkal nem lehetett megnyerni a csatát. A 141. gyalogezred egyik zászlóalja elvágta a 7. számú országutat augusztus 24-én, csütörtökön napkelte előtt, de kora délutánra az ellenséges egységek mindkét szárnyát áttörték. Az alakulat komor történeti monográfiája utóbb Panther harckocsikról írt, amelyek „olyan közel jöttek, hogy az ember érezhette motorjuk hőjét”. A zászlóalj éjszaka visszavonult „az égő, robbanó harckocsikkal, kilőtt ágyúkkal és halott katonákkal borított dombról”.³⁵

Ugyanazon a napon a 36. hadosztály hadműveleti terve a németek kezébe került, segítségével találtak egy gyenge szakaszt az amerikai arcvonalban, ahol a Rhône-tól több kilométerre keletre, Bonlieu-nél mindössze egy műszaki század tartotta a frontot.³⁶ Pénteken ott és más pontokon hat német harccsoport támadott, és olyan heves harc alakult ki, hogy az egyik amerikai zászlóaljparancsnok a saját harcálláspontjára kért tüzegege tüzet, mert csak így tudta megakadályozni, hogy lerohanják. Egy éjfélkor, a lovasrohamok stílusában indított kaotikus támadás, amelyet a 11. páncéloshadosztály parancsnoka* személyesen vezetett, lesöpört egy újabb útzárat a 7. számú országútról (– Gyerünk fattyak, adjátok fel! – kiáltozták a németek angolul), és az ellenséges menetoszlopok újra áthajtottak észak felé.

Truscott ismét elrepült Dahlquist vezetési pontjára, amely ekkor már a Drôme partján, Cresttől délre működött. – John! Azzal az eltökélt szándékkal jöttem ide, hogy leváltom a hadosztály éléről! – közölte a hadtestparancsnok. – Elmulasztotta végrehajtani a parancsaimat! Mindössze öt perce van, hogy meggyőzzön, neim maga a hibás!³⁷ – Dahlquist jól használta fel az idejét, mert Truscott azzal a meggyőződéssel távozott, hogy a hadosztály végére harcba szállt.

A tüzegege bizonyosan. Több mint nyolc tüzegeosztály – nagyjából száz löveg – lőtte az országutat, a várost és a folyó Montélimari kapunak nevezett szűk szorosát.³⁸ A tüzegege tüze olyan hevéssé vált, hogy meggyulladt az út aszfaltja; a közeli vasúti pályákat megcélzó tüzegek több német vonatot is szétlőttek, amelyek a Rhône keleti partján próbáltak áttörni a kapun. Az egymást követő ellenlökések visszaverésére egyetlen amerikai gyalogszázad 2500 aknavetőgránátot lőtt ki augusztus 27-én, vasárnap. Az időjárásistenek is segítettek, hatalmas felhőszakadásokkal, amelyekből a Drôme megáradt, és elöntötte a gázlókat, amelyeket a német utászok kőzúzalékra fektetett vasúti talpfákból építettek. Amíg a fo-

* Wend von Wietersheim vezérőrnagy. (A ford.)

lyó le nem apadt, a menekülő oszlopok órákra a déli parton rekedtek, kivéve az amerikai tüzéség pusztító tűzének. Vasárnap délre három német gyaloghadosztály gázolt át tocsogva a Drôme-on, a 11. páncélosadosztállyal mint pásztorral a nyomában, míg egy negyedik hadosztály a 7. számú országúton küzdötte magát előre. A süvöltő tüzéségi tűzben Blaskowitz irattáskás futárokkal küldte seregtesteinek a gyorsabb mozgásra noszogató parancsokat.

Az augusztus 28-án, hétfőn éjjel után kialakuló zavaros összecsapásban a német 198. hadosztály két oszlopa Montélimartól északkeletre beleütközött Dahlquist 143. gyalogezredébe.³⁹ Az úttestet hamarosan ellenséges hullák szőnyege borította, s azok zömét, akiket nem öltek meg, az amerikaiak foglyul ejtették. Vad tűzharcok dúltak a Drôme menti gyümölcsösökben és bozótos erdőkben, ahol az amerikai 132. tábori tüzerzászlóalj 7300 méteres távolságból nyitott tüzet a folyó gázlójánál hármaskoszlopban, sűrűn egymás mögött feltorlódott német járművekre. A magas, sáros partra felkapaszkodni képtelen fogatolt járművek viszácsúsztak a vízbe, s emberek és állatok egyaránt ordítottak a rettegéstől, miközben a süvöltő gránátrepesz darabokra szaggatták őket.

A Butler hadműveleti különítmény, amelynek harcslétszáma addigra alig egy zászlóaljnyira apadt, hamarosan benyomult a Drôme-tól közvetlenül délre, a 7. számú országút mentén fekvő Loriolba, és ezzel végleg átvágta a főutat.⁴⁰ Az északi parton Livronnál a GI-ok ötszáz döglött lovat és száz megsemmisített járművet számoltak össze egy kilencven méter sugarú körön belül. Az északra, Lyon felé menekülő németek a nagy sietségben teherautószámra hagyták hátra a konyakot és a cigarettát, és az amerikai gyalogosok marokszám szedték össze a roncsokból a francia nemzeti bank ki tudja, hol zabrált bankjegyeit.

A 3. hadosztály 15. gyalogezrede hétfőn délután 14 óra 30 perckor dél felől benyomult Montélimarba. A város megtisztítása az orvlövészekről és a robbanócsapdáktól egész éjjel, sőt még másnap délelőtt is tartott. Audie Murphy azok között volt, akik háztól házig lopakodva végezték ezt a munkát. Ahogy szeme alkalmazkodott a gyenge fényhez, az egyik nyikorgó ajtó mögött meglátott valamit, amit utóbb így írt le: „Egy ijesztő külsejű lény géppisztollyal a kezében. Az arca fekete, a szeme vörös, és valósággal izzik.” Murphy torkolattüzet látott ugyanabban a pillanatban, amikor ő is lőtt, majd széttrő üveg csörömpölését hallotta. Saját tükörképét látta szét a tükörrel együtt, mire egyik bajtársa megjegyezte: – Ez az első eset, hogy azt látom, egy texasi önmagát veri döntetlenre!⁴¹

A montélimari csata véget ért, és ismét sikerült elszalasztani a lehetőséget a menekülő ellenség megsemmisítésére.⁴² „Az elgondolás merész volt ugyan – állapította meg a VI. hadtest egyik ezredese –, de a végrehajtás sok kívánnivalót hagyott maga után.” A Butler hadműveleti különítmény túl gyenge volt, a 36. hadosztály túl lassú, a 3. hadosztály túl óvatos, a hadsereg légierői pedig túl későn kapcsolódtak be a játszmába. A nagyjából 60 000 amerikai tüzéségi gránát alaposan helybenhagyta, de nem semmisítette meg az ellenséget. „Cudarul elügyetlenkedtem – írta Dahlquist a feleségének augusztus 29-én –, pedig sokkal jobban kellett volna teljesítenem.” Az amerikaiak 1600 fős véres veszteségével szemben Blaskowitz tábornoké meghaladta a 10 000 főt, akik közül 6000-en fogásba estek, csakhogy a német embervesztés felét munkaszolgálatosok, vasutasok és más, nem harcoló szervezetek tagjai tették ki. A Rhône keleti partján észak felé menekülőknél nagyjából a 80 százaléka végül elérte Lyont, bár Blaskowitz azt jelentette, hogy a 338. gyaloghadosztály létszáma alig érte el az 1000 főt. A 11. páncélosadosztály elvesztette páncélozott járművei felét és lövegei negyedét, de rekvirált francia járművek felhasználásával megőrizte mozgékonyágát. Egy német seregtestparancsnok „majdnem csodának” minősítette a visszavonulást.

Truscott csalódott volt – talán nem utolsósorban a saját hadvezérei teljesítménye miatt. Még a legkiválóbb harcoló parancsnok eszén is túljárhat a háború szeszélye és ügyes manőverezéssel egy agyafúrt, kétségbeesett ellenfél – ám lelki egyensúlyát hamarosan helyreállította, hogy egy Cub kabinjából megtekintette a harcmezőt. Egyik segédtsíjtje a „mészárlás a köbön” kifejezéssel írta le a látványt.⁴³ A folyó mentén huszonnégy kilométer hosszan terült szét a nyolcnapos harc hulladéka, mint valami fekete gyászszalag: 2000 kiégett jármű, legalább 1000 döglött ló, közülük sok még mindig trénszekér vagy löveg elé fogva, valamint „feketére égett” németek, akiknek a szaga állítólag „olyannyira irritálta az orrot”, hogy az országútnak ezt a rettenetes szakaszát a Búzok sugárútjaként kezdték emlegetni. Falaise-hez hasonlóan a bulldózer vezetők itt is gázálarcban dolgoztak.

Mindent összevetve Truscott megengedett magának „bizonyos fokú elégedettséget”, ahogyan ő maga meghatározta.⁴⁴ Két hét alatt újabb 16 000 négyzetkilométert szabadítottak fel Franciaország területéből, s közben a VI. hadtest 23 000 németet ejtett foglyul, a franciák fogságába esett még nagyobb tömegen túl. A *Dragoon*-hadművelet élethalálharc szakasza ezzel véget ért, és kezdetét vette a versenyfutás a német határ felé.

Két csukaszürke áradat hömpölygött Dél-Franciaországból a *Vaterland* felé.⁴⁵ A német 1. hadsereg – Blaskowitz vezérezredes G Hadsergcsoportjának fele – keserves lassúsággal menetelt, leginkább gyalog, a délnyugat és az atlanti partvidék délebbi tájairól. Ez a hadsereg 88 000 főt számlált ugyan, de a katonáknak csak töredéke tartozott harcoló alakulathoz, és e töredékből is csak kevesen rendelkeztek puskánál nagyobb pusztító erejű fegyverrel. Hitler azt parancsolta Blaskowitznak, hogy „hozzanak magukkal vagy pusztítsanak el mindent, ami gazdasági vagy katonai szempontból értékes”, beleértve a hidakat, a mozdonyokat és az erőműveket is. A hadvezetőség kiegészítette a listát a lovakkal, szarvasmarhakkal, faanyaggal, szénnel, bútorral, sőt alsóneművel is. Mindezt vagy lefoglalták és elhurcolták, vagy a helyszínen felgyújtották. A katonaköteles korú francia férfiakat is magukkal kellett hajtaniuk, amikor csak lehetséges volt. A polgári lakosokat jelentéktelen vétségekért, például a rohamosan zsugorodó Német Birodalomra tett „illetlen megjegyzésekért” is megölték.

A szövetségesek légitámadásai és az FFI portyázó osztagai rendszeresen ritkították ezt a hátráló hordát, és végül csak nagyjából 60 000 katona érte el Németországot.⁴⁶ A „Déli Gyalogmeneti Csoport”, az 1. hadsereg három menetoszlopának egyike, Orléans-tól délnyugatra, Beaugencynél elszigetelt helyzetben, elvágva találta magát, jóllehet 8 millió frankkal próbálta megvásárolni a helyi hatóságok jóindulatát, és jóvátenni a felperzselt föld stratégiával okozott „kellemetlenségeket”. A Déli Gyalogmeneti Csoport 20 000 németje máglyába rakta és elégette fegyvereit, majd megadta magát Patton egyik hadosztályának a Loire mentén.

A másik vándorló tömeg azon belül, amit Berlin akkoriban „a vándorló Wehrmacht-ként” emlegetett, magába foglalta a 19. hadsereg 138 000 katonáját, akik olyan erősen álcázott lovakkal gyalogoltak észak felé a Rhône völgyében, hogy az amerikai VI. hadtest egyik felderítőtisztje szerint az állatok „felülről mozgó bokroknak látszanak”.⁴⁷ Az amerikai 7. hadsereg figyelme jórészt erre a csoportosításra összpontosult. Az augusztus 28-án kiadott 4. számú harcparancs azt követelte, hogy a hadsereg részei tegyenek meg mindent a németek utolérésére és megsemmisítésére, ha nem a Montélimar és Lyon közötti hetvenhét kilométeren, akkor a Lyont a Rajnától elválasztó háromszázhusz kilométeres útszakaszon. Sztálin az előző év novemberében „disznóknak” nevezte a svájciakat, és követelte, hogy ha szükséges, a szövetségesek hagyják figyelmen kívül Svájc semlegességét. Ez a javaslata nem talált kedvező fogadtatásra

Washingtonban vagy Londonban, és az amerikai, valamint francia üldöző csapatoknak megparancsolták, messzire kerüljék el Genfét meg a környező kantonokat. A harcok közeledtével az aggódó svájciak mindenestre mozgósították hadseregük milícia jellegű alakulatait, és keményen tiltakoztak az ismételt amerikai légtérsértések miatt. A svájciak egyetlen szeptemberi napon légterük harminc megsértését naplózták, s közülük néhányat azok az elkőboroló P-47-esek hajtottak végre, amelyek nehézpuskáikkal kilőtték a Zürichből Bazel felé pöfögő vonatot, mert tévedésből németnek nézték.

Szeptember elejére már majdnem 200 000 szövetséges katona szállt partra Provence-ban.⁴⁸ A Rhône és a Route Napoléon mentén egy GI leírása szerint „a felszabadulás, az ivászat, a csókolózás, a gesztikulálás és az ünneplés” jelenetei zajlottak. A BBC egyik tudósítója leírta, hogy amikor észak felé próbált hajtani, dzsipjén „fürtökben lógtak az emberek”. A VI. hadtesthez beosztott egyik brit összekötő tiszt beismerte, a fő feladata az volt, hogy: „az első csapatokkal jussak be a városokba, amelyeket felszabadítunk, és osszak szét kitűzni való brit zászlókat, bár brit harcoló alakulat nem volt velünk”. A francia parasztasszonyok tojással rakták meg az elhaladó katonák sisakját, vagy nedves levelekbe csavart vajdarabokat nyomtak a markukba.

„A szállodai ágyakat néha át sem húzzák, amikor a német megszállókat felváltják az amerikaiak”, írta J. Glen Gray, a 7. hadsereg kémelhárító tisztje.⁴⁹ Egy francia tiszt rámutatott egy halott németre, aki mellén összekulcsolt kézzel hevert az út szélén, és németül így szólt: – *So möchte ich sie alle sehen*. Mindnyájukat így szeretném látni! Egy méltóságteljes, rövidre nyírt ősz hajú nő, akinek a culozi nappaliját Picasso róla festett nagyméretű arcképe uralta, rövid levelet küldött a 7. hadsereg parancsnokságára a társa, Alice B. Toklas gyümölcstortájának kíséretében. „Olyan sokáig vártunk önökre, és most megjötték! – írta Gertrude Stein, az ünnepelt írónő. – Nem tudom elégszer elmondani, mit jelent itt látni önöket, hallani önöket, és itt tudni önöket a körünkben.” (Stein prózájáról egy amerikai tiszt ezt írta: „Úgy tudom, rengeteg ismétlést halmoz össze, amelyeknek csak azok számára van jelentőségük, akiknek az elméje magasabb szférában működik az enyémmel.”)

Grenoble-ban a menekülő németek felgyújtották a Rue Maréchal Pétain 37.-et, amelyről azt beszélték, hogy ott működött a Gestapo főhadiszállása.⁵⁰ Ahogy itt is, ott is sorra kerültek elő az áldozatok holttestei, a prefektúra falragaszon rendelkezett a teendőkről: „Atrocitásokra vo-

natkozó dokumentumaikat hozzák be a harmadik emeletre!” Külön hivatali helyiséget jelöltek ki a kollaboránsok feljelentéseinek kezelésére. Egy nyirkos délutánon több ezer esernyős vagy újságpapír esőkalapot viselő polgár gyűlt össze annak a gyárnak az udvarán; ahol hat francia fasisztát kivégzőoszlophoz kötözték. Eric Sevareid leírta „a puskák zárvázatának fémes zaját, majd a sortűz éles csattanását”, ahogy a kivégzőosztag tette a dolgát. A végén egy francia tiszt adta meg a kegyelem-lövést: minden összecsukszott alaknak a fülébe lőtt pisztollyal, s ekkor a tömeg „iszonyatos barbár üvöltésben” tört ki. „Kisgyerekes anyák tolakodtak előre, hogy közlőrlől nézhessék meg a hullákat – írta Sevareid –, és kisiúik szaladtak egyiktől a másikig, sorra leköpködve őket.”

A 36. hadosztály egyik járőre szeptember 2-án, szombaton reggel behatolt Lyonba, majd egy nappal később megérkezett a Rhône nyugati partján erőltetett menetben közeledő francia 1. hadosztály.⁵¹ Franciaország harmadik legnagyobb városának eléréséhez három hétre, nem pedig a Churchill megjósolta három hónapra volt szükség. Az amerikaiaknak kijutott az a csekély elégtétel, hogy tudhatták, amint azt később Trumbull Higgins, a történész megírta: „A britek mindvégig ellenezték a Földközi-tenger térségében Tunézia eleste és Németország végső összeomlása között végrehajtott egyetlen, teljességgel sikeres hadműveletet.”

„A boltokban az ember bármit megvehet – vallotta naplójának a 45. hadosztály egyik katonája. – Estélyi ruhákat, prémeket, elektromos készülékeket, bútort, régiségeket, mindent, az ennivaló kivételével.”⁵² A sors szomorú fintora ez egy olyan városban, amelyik világszerte a gasztronómiájáról híres. A német megszállás alatt Lyont Dél-Franciaországban „az elnyomás fővárosának” tekintették, hiszen a városban és környékén 14 000 letartóztatásra, 4300 gyilkosságra és 300 erőszakos nemi közöszlésre került sor. Az ellenállók most vérrel törlesztettek. „Túl sok itt a lövöldözés az utcákon az FFI részéről – írta egy amerikai ezredes. – Úgy tűnik, teljesen kicsúszott a kezükből az irányítás. Engem forradalomra emlékeztet.”

Sikerült felgyújtani a város egyik kórházát, ugyanis nyomjelzős sorozatokkal vették tűz alá, mert állítólag német orvlövészek rejtőztek az épületben.⁵³ Ápolónők rohantak elő, hordágyon cipelték ki a pácienseket, akiket „a folyóparti sétányon, a platánok alatt raktak sorba, egy rakás friss koporsó közelében”, írta Sevareid. A város két tucat hídját két-tő kivételével mind lerombolták a németek. Zöldeggel és gyümölcscsel

megrakott kézikocsit toló francia parasztok százai kolosszális dugókban torlódtak fel a hidaknál, a katonai gépkocsioszlopok pedig gyakran három-hat órát is várakoztak, mire átkelhettek a Rhône-on vert ideiglenes hadihidakon, és kelet, a Rajna felé fordulhattak.

Hogy ezek a menetoszlopok pontosan hova is menjenek, az igencsak sok fejtörést okozott akkoriban a 7. hadseregnek és parancsnokának, ifj. Alexander McCarrell Patch altábornagynak.⁵⁴ A *Dragoon* sikere a *Time* magazin címlapjára röptette Patch tábornokot. A közvélemény újabb ünnepelni való hőst kapott, és egy újabb frontot, amelynek sikeréért drukkolhatott. „Ez a pillanatnyi közismertség hamar elhal – írta a tábornok feleségének, Juliának. – Isten óvjon attól, hogy a fejembe szálljon!”

Ez valószínűtlennek látszott. Sandy Patch magas volt, esetlen, és olyan szófukar, hogy Truscott azt hitte, „valami gondja van azzal, hogy kifejezze magát”.⁵⁵ De Lattre könyörületesebben „valamiféle misztikus beállítottságot” vélt felismerni ebben az „aszketikus vonásokkal rendelkező” férfin. Egyik beosztottja kifejezésével élve „olyan vérmérséklete volt, mint az ördögé napkelte előtt”, ezenkívül tudott tangóharmonikázni, és egy kézzel cigarettát sodorni Bull Durham dohányzacskójából. Patch Dél-Arizona apacsok lakta vidékén született, egy lovassági hadnagy fiaként, aki lótolvajok üldözése közben vesztette el a fél lábát. Patch a West Pointon 1913-ban végzett úgy, hogy a rúdugráson kívül semmiben sem nyújtott kiemelkedő teljesítményt. Az előző háborúban tisztességgel szolgált, a folyó háborút a Csendes-óceán déli részén kezdte. George Marshall személyesen mondott neki köszönetet hadosztály- és hadtestparancsnokként „Új-Kaledónián és Guadalcanalon nyújtott kiváló teljesítményéért”, majd nemsokára kis híján lecsukatta, mert Patch óvatlanul beszélt az amerikaiak titkos kódfejtő tevékenységéről, amely lehetővé tette, hogy amerikai vadászpilóták csapdába ejtsék és megöljék Jamamoto Iszoroku tengernagyot, a Pearl Harbor-i orvtámadás fő tervezőjét. „Teljesen tanácstalan vagyok, mit tegyek most vele”, vallotta be Marshall a vizsgálat során. A főnök végül semmit sem tett, inkább megbocsátott, ha felejtetni nem felejtett is, és az ekkor ötvennégy éves Patch tábornokot sietve átküldték Európába.

„Az ember úgy érzi, mintha három hónapja lett volna, amikor megkezdtük a partraszállást a nyílt partokon – írta Patch Juliának szeptemberben. – Most némi nagyon makacs, erőteljes ellenállásra számítottok.”⁵⁶ Ellenállással találkozott is, de nem volt sem különösen erőteljes, sem

különösen makacs. Három hét futás után Blaskowitz megállította a 19. hadsereget Lyontól több mint százhatvan kilométerre északkeletre, Besançonnál, a Doubs folyó patkókanyarjába beszorított és a híres 17. századi hadmérnök, Vauban tervei alapján rafináltan megerősített városba. Truscott sürgetésére a 3. hadosztály lecsapott, mielőtt az ellenség beáshatta volna magát: öt külső erőd falát a helyi gazdáktól kölcsönvett létrákkal mászták meg. Szeptember 8-án egy harcokcsivadász 25. közvetlen közlőről a citadella kapujára lőtt gránátja elvette a védők kedvét a további ellenállástól, és a helyőrség 4000 katonája vagy megadta magát, vagy a lakosságtól zábrált biciklin eliszkolt a környező erdőkbe. – Életemben nem láttam még ilyen zűrzavart – mondta egy amerikai tiszt. – Csak úgy repültek a németek a szélrózsa minden irányába!

A győztesek a zsákmányolt készletek között isteni adományt találtak: 693 000 liter nagy oktánszámú benzint.⁵⁷ Truscott rábeszélte Patchet, hagyja kiaknázni „a tünékeny lehetőséget”, ne várják be az eredeti terv szerint a franciák előrenyomulását, s így három amerikai hadosztály kelet, a Belfort-i-átjáró felé fordult. Ez a Burgundia kapujaként is ismert ősi szoros évszázadok óta szolgált kereskedelmi és inváziós folyosóként a Rhône és a Rajna között. Délén a Jura hegység és északon a Vogézek között az átjáró mindössze huszonnégy kilométer szélesre szűkül, és kelet felé az Elzászi-alföldre, a Rajna völgyére és azon túl a Fekete-erdőre nyílik. Patch döntése, hogy folytatja az előretörést, felfelgőzött az egyébként is ingerlékeny De Lattre tábornokot, aki azzal vádolta az amerikaiakat: titkos összeesküvést szőnek, hogy a B Hadsereget megfosszák a neki jogosan kijáró dicsőségtől. Válaszul Patch beleegyezett, hogy egy francia hadtest is támadhasson Belfort felé Truscott jobbszárnya és a svájci határ között, míg egy másik hadtest, amely szeptember 11-én felszabadította Dijont, északkeletnek fordult, Strasbourg irányába. Egy szeptember 12-i értekezleten Patch egyetértett Truscott helyzetértékelésével, amely szerint „a Belfort-i-átjáró Németország kapuja”.

Azután szó szerint és átvitt értelemben is megváltoztak a terepviszonyok.⁵⁸ A harcmezőtől távol Eisenhower azért küzdött, hogy közben tartsa a hatalmas szövetséges sereget, amely az Északi-tengertől a Côte d'Azurig bontakozott szét. Ideje és érdeklődése javát a Montgomery és Bradley vezette két hadseregcsoporthoz kötötte le, s így kevés figyelmet és még kevesebb alkotó gondolkodást szentelt a délen harcoló seregeknek, amelyek ekkor már a SHAEF alárendeltségébe tartoztak. A *Dragoon*-hadműveletet végrehajtó csoportosítás, amelynek létrehozásához

és nagyságrendjéhez korábban személyesen ragaszkodott, most alig látszott többnek félresikerült függeléknél, amely elszabadult bikaként törtet valami felé a Vogézekben és a Fekete-erdőben, amit ő topográfiai zsákutcának tart. A főparancsnok szeptember közepén kijelentette Bradleynek, hogy a 7. hadsereget szíve szerint a 12. hadseregcsoportnak rendelné alá, ha másért nem, azért a politikai szükségességért, hogy délen fenntartsa az amerikai fennhatóságot. Ha viszont ő Patchet Bradley alárendeltségébe utalná, De Gaulle bizonyosan az összes többi ottani fegyveres erő francia irányítását követelné. Mint minimumot Eisenhower megígérte, hogy a 7. hadsereg mindenkor támogatni fogja Bradley nagyobb hadmozdulatait északon. Ezen okból a VI. hadtest és a többi amerikai seregtest pozícióját szorosan Patton 3. hadserege mellé felzárkóztatva kell konszolidálni, így az amerikai hadseregek összefüggő arcvonalat alkotnak majd, De Lattre tábornoknak pedig a szövetséges front jobbszárnyának legszéle jut, benne a Belfort-i-átjáróval.

E kifinomult machinációkról Truscott mit sem tudott. Szeptember 14-én, csütörtökön a VI. hadtest vezetési pontjára megérkezett Patch 5. számú harcparancsa. A hadtestnek sarkosan kelet felé kell fordulnia, hogy a Vogézekben át Strasbourg felé támadjon. Truscott „egyszerre lepődött meg és csalódott”, öröközte meg parancsnokságának hadművelleti naplója, „lévén hogy a terv homlokegyenest ellentmondott Patch tábornokkal [szeptember] 12-én folytatott megbeszélésének”.⁵⁹ Egy tályogos fogtól gyötörve és sérelmein háborogva Truscott főtt egy estét a saját levében, egy palack „gyógybourbont” kortyolgatva. Másnap reggel levelet fogalmazott Patchnek, amelynek hangneme a tüskéstől a pimaszig változott.

„A rohamot a Belfort-i-átjáróért a lehető legkorábbi pillanatban meg kell indítani!”, írta Truscott, hozzátéve, még mielőtt Blaskowitz megerősíti a védelmét.⁶⁰ De Lattre október elejéig még nem áll készen, de egy francia és három amerikai hadosztály azonnal támadhat. A Vogézekben vívandó harc, amelyet a 7. hadsereg parancsnoksága ekkor előirányzott, elpocsékolná „az amerikai hadsereg három legtapasztaltabb, veterán hadosztályát. [...] Amint azt az előző télen, kevésbé nehezen járható terepen Olaszországban megmutatta, a boche képes a térnyerést csigatempóra lassítani.” Amennyiben Patch nem akarja, hogy a VI. hadtest kikényszerítse az átjutást a Belfort-i-átjárón, Truscott azt javasolta, vonják ki hadosztályait egy Genova elleni támadáshoz, hogy Olaszországban az 5. hadseregnek segítsenek. Truscott nem tudta, hogy a hadsereg-

parancsnok a SHAEF direktívájának engedelmeskedett, amikor kiadta harcparancsát, ezért végezetül kérte Patchet, szolgálati úton terjessze fel az ügyet előljárójához döntéshozatalra.

Truscott elküldte levelét a 7. hadsereg vezetési pontjára, amely ekkor már a lons-le-saunier-i francia laktanyában működött, ahol Napóleon a száz nap idején rábeszélte Ney marsallt – „a bátrak bátrát” –, álljon át hozzá.

Patch szeptember 16-án, este 18 óra 30 perckor telefonált:

Patch: Nem hiszem, hogy helyénvaló volt ez a levele. Egy nálam kevésbé érzékeny ember – és én egyáltalán nem vagyok érzékeny – a bizalom hiányának kifejezését látná benne a vezetői iránt.

Truscott: Csak azért írtam meg a levelet, mert olyasmiről szól, amiben hiszek.

Patch: Ha engem nyomaszt valami, egyszerűen meg kell mondanom az illetőnek.

Truscott: A teljes, szívből jövő támogatásom az öné, amint megszületik a döntés. Ha úgy gondolja, hogy valaki más jobban végzi el a feladatot, részemről rendben van. De nem hiszem, hogy talál ilyet.

Patch: Tisztában vagyok vele.⁶¹

Így ért véget a *Dragoon*, veszekedős csalódottságban.⁶²

Truscott kurázsija dacára a legjobb esetben is kétséges volt, képes-e áttörni a Belfort-i-átjárón, és átugrani a Rajnát. A 480 kilométer hosszúra nyúlt, igencsak esetlegesen működő utánpótlási vonalakkal, amint egy vezérkari tiszt megjegyezte, a VI. hadtest „mindössze egyetlen napi ellátmánnyal élt a játszma vége előtt”. Hadseregeinek maradéka, jelentette Blaskowitz szeptember 19-én a német főparancsnokságnak, védelmi vonalat épít ki a Vogézekből nyugatra, „még mindig harc képesen, bár jelentősen meggyengülve”. A német tábornok legnagyobb félelme – hogy Patton 3. hadserege délkeleti irányban indít oldalazó támadást Belfort felé – még mindig nem vált okafogyottá. A G Hadseregcsoport Dél-Franciaországból elkotródó katonái közül több mint 130 000 megmenekült, bár a 19. hadsereg 1600 lövegéből mindössze 165-öt hozott ki, a 11. páncélosadosztálynak pedig alig két tucat harcokcsija maradt. Fáradozásai jutalmául Blaskowitz vezérezredest ugyanazon a napon leváltották: Hitler feldühítette a visszavonulás és a lemaradó, magukat megadó német csapatrészekről érkező jelentések, s ezért egy Oroszor-

szágban harcoló páncéloshadserég parancsnokát állította a helyére. Blaskowitz hamarosan hazatért Drezdába. „Hans hazajött – írta felesége a rokonoknak –, és káposztát ültet.”

Ugyanazon a keddi napon, amelyiken Blaskowitzot leváltották, Truscott megkapta harmadik tábornoki csillagát.⁶³ Neki, Patchnek, De Lattre-nak és katonáiknak volt okuk a büszkeségre: a németek kiűzése Franciaországból alig egy hónap alatt felgyorsult, új kikötőket és repülőtereket nyitottak meg, Bordeaux-tól Burgundiáig hozzáfogtak a francia ipar és kereskedelem talpra állításához, és szétverték az ellenség két hadseregét, hiszen megöltek, megsebesítettek, foglyul ejtettek vagy elszigetelt erődökben körülzártak 158 000 németet.

Előttük azonban ekkor már a Vogézek gránit és gneisz felföldjei húzódtak, ősi, terméketlen, eróziós vidék kőhalmokkal, ingoványokkal, tőzeglápokkal és 1200 méternél magasabb hegyhátakkal.⁶⁴ Ott már esni kezdtek a dermesztően hideg őszi esők, figyelte meg Sevaraid, s ettől az amerikai bakáknak eszükbe jutott „az olasz tél, és újra rájuk tört a honvágy”. A VI. hadtest hadműveleti naplójában feljegyezték: „Síléceket keresünk.” Egyik hazaküldött levelében Truscott azt írta: „Rettegek a közeledő nyirkosságtól, hidegtől, hótól és az unalmas hegyvidéki munkától. Az ég immár folyamatosan könnyezik.” A Vogézek sötét erdőinek szélén kúsó-lopakodó járőrök tisztán hallották a domboldalokban állásokat ásó német utászok csákányainak, lapátjainak pengését. „Bizonyos jelek arra utalnak – közölte Truscott Sarah-val –, hogy a fenevad minden erejével folytatni szándékozik a küzdelmet egészen a keserves végig.”

„KEMÉNYÍTSÉTEK MEG A SZÍVETEKET, ÉS LŐJETEK!”

Egy másik világban, bár légvonalban alig több mint háromszázhusz kilométerre, a szövetséges áradat, amely éppen csak kitört Normandiából, most végigözönlött a kontinens felső részén, zarándokutakon és ősi marhaterelő csapásokon, learatott búzamezőkön és éppen beérő repaföldeken át.¹ Harangzúgás fogadta a hadat, és parasztok, akik egyik kezükkel integettek, a másikkal pedig vödörszám öntötték a vizet éggazdaságukra.

* Vagyis altábornaggyá léptették elő. (A ford.)

Augusztus végére a front a Somme-parti Abbeville-től a Meuse-parti Commercyig húzódott, ahol 31-én reggel sikerült épségben elfoglalni egy hidat.² A Bresttől majdnem Belgiumig nyúló, óriási félholdra emlékeztető csatarendet több mint kétmillió szövetséges katona alkotta 438 000 gépjárművel. A harcoló alakulatok létszámát tekintve kétszeres, a harckocsik számát tekintve pedig huszonegyszeres fölényben voltak a nyugaton harcoló német seregekkel szemben. Az AAF és a RAF együttesen 7500 bombázóval és 4300 vadászgéppel rendelkezett a hadszíntéren. A Montgomery vezette 21. hadseregcsoport tizenöt hadosztálya közel száz kilométer széles, gyorsan mozgó arcvonalat töltött ki a Szajna és a Somme közötti, sövények nélküli sík vidéken, s gyorsan lerohanta vagy elszigetelte a Rakétakilövő partot (*Rocket Gun Coast*). A 8000 V-1-es közül az utolsót szeptember 1-jén éjszaka indították Franciaországból, de az indító rakétatüzér-osztályok akkor már javában menekültek Hollandia vagy Németország felé. A következő hónapokban a Luftwaffe bombázói még további 1200-at indítanak el, de csekély eredménnyel. „A londoni csatát megnyertük”, jelentette ki Nagy-Britannia belügyminisztere. (Churchill bizalmas körben felvetette, hogy a La Manche csatorna partvidékén a V-1-eshez kötődő minden felszerelést és német erődítményt pusztítsanak el, nehogy a jövőben a franciák használhassák, „ha netán összerúgják velünk a port”).

A 12. hadseregcsoportban Bradley huszonegy hadosztályt vezetett, és három további is hamarosan megérkezett.³ Az 1. hadsereg zónája ekkor százöt kilométer szélesen húzódott, és mindkét szárnyát páncélos-hadosztályok oltalmazták, Patton 3. hadserege pedig a hadseregcsoport jobbszárnyát alkotta, két, egymás mellett szétbontakoztatott hadtesttel. Az amerikai 9. hadsereget szeptember elején szervezték meg azzal a feladattal, hogy fejezze be Brest ostromát, és tartsa ostromzár alatt a többi, még németek megszállta bretagne-i kikötő helyőrségét. Brest helyőrségparancsnoka hamarosan engedett a nyomásnak, és előjött a romok közül – az ír szetter kutyájával, egy tonna személyes poggyással és a horgászfelszerelésével. – Rászolgáltam a pihenésre! – közölte foglyul ejtőivel. Négy szövetséges légideszant-hadosztály is rendezte sorait, feltöltést kapott Angliában, s közben várta az újabb, rohamra szólító kürtjelet.

E támadás súlya alatt a Wehrmacht „terszervertlenül menekülve” botorkált kelet felé, amint egy német tábornok elismerte.⁴ Az OB West tizennyolc hadosztályt minősített „teljes mértékben harcképesnek”, míg másik huszonegyet „teljes mértékben harcképtelennek”, tizenha-

tot „részlegesen harc képesnek”. Hét kapott „felosztatva”, kilenc pedig „újraszervezés alatt áll” minősítést. A visszavonulási útvonalakon Model tábornagy aláírásával terjesztett röpcédulák így igazították el a katonákat: „Elvesztettünk egy csatát, de én mondom nektek, mégis meg fogjuk nyerni a háborút!” A Somme mentén tervezett védelmi vonal azonban sohasem állt össze. A német katonák Pikárdián és Belgiumon, Lotaringián és az Ardenneken át csak özönlöttek a német határ felé, s közben azt kiabálták: – Húsz percen belül itt vannak az amerikaiak! – Egyes ideges robbantók rossz oldalra telepítették a robbanótöltetet, s így az akadályként az útra döntendő fák kifelé, a mezőre dőltek. Az események során, amelyeket az OB West hadműveleti naplója „gyalázatos futásnak” nevezett, német katonák, akik nem tudtak hirtelenjében fehér zászlót előkapni, csirkéket lengetve adták meg magukat.

A bosszúálló seregek pedig csak jöttek-jöttek, talán nem húszpercnyi-re a németek sarkában, de azért elég közelről követve őket.

– Láttál ma már boche-okat?⁵ – kérdezték egy francia aggastyántól az éppen Guise-nél húzódó front közelében.

– Ó igen, azokat a barmokat – válaszolta az úttestre köpve, majd minden irányba mutogatva. – Ott, ott, ott, meg ott.

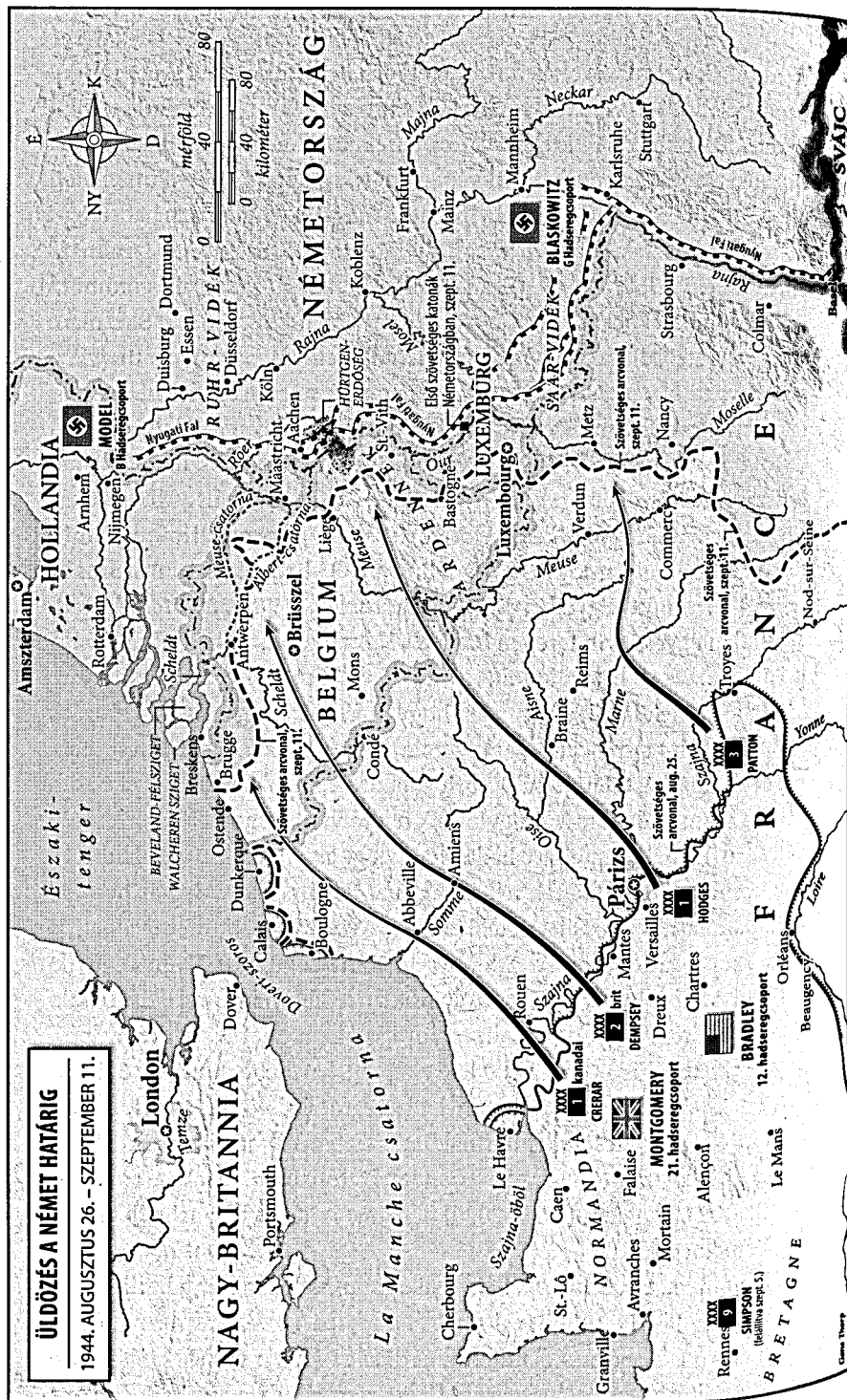
Az üldözők üldöztek, tehergépkocsin és gyalog.⁶ Az amerikai 1. hadosztály egyik zászlóalja, amelyik 438 kilométert tett meg augusztus utolsó hetében, augusztus 29-én 3535 kilométert autózott, majd további 13-at menetelt, miután a tehergépkocsik visszafordultak az újabb rakomány katonáért. A brit 11. páncélos hadosztály augusztus 30-a egész esős éjszakáján át hajtott – a járművezetők minden rövid pihenő alatt elszundítottak. Az ágyúk torkolattüzei úgy villogtak a láthatáron, mint a száraz villámok, és a gránátölcsérek peremét az elégett lőpor szürke csipkéje szegélyezte, amíg a befutó menetoszlopok a földbe nem tipor-ták. A menekülő németek igáslovait ezrével gyilkolta a tüzérségi tűz – (az addigra gépesített) szövetséges lovas katonák mély sajnálatára –, ők is az augusztusban elpusztított félmillió katonaló közé kerültek. „Semmit sem tehettünk – mondta egy harckocsizóként harcoló brit lovassági közlegény –, csak megkeményíthettük a szívünket, és támad-nunk kellett tovább.”

Az ellenséges katonákra nem terjedt ki az együttérzés. „Mindent szét-lőttünk, ami nem látszott helyénvalónak – vallotta be a 60. hadosztály egyik hadnagya a naplójának. – Különösen a kis szénakazlakat kinn a mezőkön, mert azok jó rejtékhelyei a német mesterlövészeknek.”⁷

Braine-nél, Reims közelében Patton előőrsei elkaptak két, összesen het-ven vagonból álló vonatot, amelyeken katonákat és rablott holmit mene-kítették Párizsból.⁸ A harckocsik és a harckocsivadászok kilőtték a moz-donyokat, majd géppuskáikkal végigverették a kocsikat: ötven németet öltek meg, mielőtt másik ötszáz megadta magát. Egy tanú a 3. hadsereg-nél saját tapasztalatából leírta „a hosszan elnyúló, mámorító izgalmat, amely az élő célokra végzett géppuskalövészettel jár”, és a kéjes örömet, amelyet a harckocsilöveg-irányzók éreztek, amikor ujjuk a Sherman főfegyverzete „didkónak” becézett elsütőbillentyűjét nyomogatta. „Az egész nyugati front összeomlott – írta augusztus 31-én egy német ezred-parancsnok –, és a másik fél kedve szerint vonul, ahova csak akar.”

Nos, nem egészen. Az üzemanyaghiány, amely augusztus eleje óta bosszantotta a szövetséges hadvezetőséget, fojtogatóvá vált a szövetséges hadseregek villámgyors keleti előretörése alatt.⁹ Az egy járműre számí-tott napi üzemanyag-fogyasztás a július végi 23 literről a háromszorosá-ra, 68 literre nőtt. Egyetlen páncélos hadosztály 3 785 300 litert égetett el minden egyes, nyílt terepen harccal töltött napon. Az elsődleges szál-lítási eszköz a 19 literes kanna maradt, és a SHAEF logisztikusai olyan kétségbeejtőnek látták a helyzetet, hogy mérlegelték, csatahajókkal szál-lítanak benzint a franciaországi partokra. Az egyik kanadai hadtest több napra mozgásképtelenné vált, a brit 2. hadsereg nyolc hadosztálya közül kettő a Szajnánál maradt, hogy másik hat folytathassa az előretörést. Az amerikai 1. hadsereg egyik hadteste is négy napra elakadt, és hadtest-parancsnokok kunyeráltak néhány kanna benzint, hogy leg-alább tör-zsük parancsnoki kocsijai ne álljanak le. A szükség sehol sem vált any-nyira szorongatóvá, mint a 3. hadsereg-nél. Az augusztus 31-én az egyik verduni Meuse-híd elfoglalására küldött tizenhét harckocsi közül csak háromnak nem fogyott ki az üzemanyaga útban odafelé. Patton üzem-anyagraktárai előző nap 12 100 litert kaptak, kevesebbet, mint a 3. had-sereg szükségletének egytizede. A hadseregtörzs G-4-e, azaz logisztikai főnöke, „végletesen kritikusnak” minősítette a motorbenzin-ellátás helyzetét. – A francba, Brad – mondta Patton Bradleynek –, csak adj nekem 400 000 gallon (1 514 200 l) benzint, és két napon belül bejuttat-lak Németországba!

Nyomultak tovább, ha kellett, gyalogosan, falvakon át, ahol a lako-sok házilag készített, krétával papírra vagy párnahuzatra rajzolt, bab-szem alakú csillagokkal ékesített amerikai zászlókat tűztek ki.¹⁰ – Vote for Dewey („Szavazzatok Deweyra!”), rikoltották a gonoszkodó ameri-

kai bakák, mire az éljenző, barátságos franciák azt kiabálták: – *Vote for Dew-ee.** Egy jó megfigyelő katona arról számolt be szüleinek, hogy a helybeliek a földszinten kezdik az emeletek számozását. „Ha ez lenne az egyetlen hiba, amelyet a franciák valaha elkövettek – fűzte hozzá –, ma nem lennénk itt.”

Szédült híresztelések kavarogtak, köztük az a Svájcban terjedő rémhír, amely szerint Hitler már el is menekült Spanyolországba.¹¹ Egy lehallgatott német rádióadás, amely a Kölnben kirobbant felkelésről számolt be, nagy izgalmat váltott ki, amíg amerikai elemzők fel nem fedezték, hogy a hír a fekete propaganda körébe tartozó dezinformáció, amelyet egy szövetséges lélektanihadviselés-alakulat terjeszt. Mindazonáltal tombolt az optimizmus. Bradley szeptember 1-jén azt jósolta, hogy szeptember 10., vasárnapra eléri a Rajnát, és törzsének tisztjei máris kiválasztottak fél tucat, átkelésre alkalmas helyet a folyón. „Manapság mindenről ezzel a megszorítással beszélünk – firkantotta egy naplóba Bradley segédtisztje –: »Ha a háború eltart odáig.«”

– Fejezzük be a háborút 44-ben! – kántálták a katonák.¹² A *Time* jelentette, hogy a városi közigazgatás tisztviselői New Yorktól Seattle-ig tervezni kezdték az európai győzelem alkalmából tartandó rendezvényeket. Egy Santa Fé-i lakos 10 dollárt ígért „az első újságkihordó fiúnak, aki a Németország bukását bejelentő *New Mexicant* leszállítja neki”. Mivel az európai háború a végéhez látszott közeledni, Churchill Hadügyminisztériuma megkérdezte Montgomeryt, tudna-e nélkülözni egy hadsereg-parancsnokságnyi törzsszemélyzetet, akiket Burmába vezényelnének. A Pentagon tervekkel dolgozott ki, amelyek szerint az eddig odaszállított hadianyag egyötödét Európában hagyják a háború utáni megszálló hadseregeknek, egyötödét átszállítják a Csendes-óceánra, háromötödét pedig hazaviszik.

„A diadalmámor, a reményteli várakozás, sőt majdhogynem a zavarodottság érzése uralkodik”, írta a brit miniszterelnök titkára szeptember 1-jén.¹³ Beetle Smith megnyugtatta a tudósítókat: „Katonai szempontból a háborút megnyertük!”¹⁴ Még akkor is, amikor Eisenhower próbálta lehűteni a várakozásokat, Beetle Smith ezt írta a naplójába: „Haderőink szinte kedvük szerint nyomulhatnak előre. [...] A német seregek veresége teljes, és a gyorsaság az egyetlen, amire ma egész elgondolásunk valóra váltásához szükség van.”

* Lefordíthatatlan szójáték, kb. annyi: Szavazzatok a harmatosra! (A ford.)

A szövetséges hadigépezet határozatlanul, úgy általában Berlint vette célba, azzal a feltett szándékkal, hogy kitepi Németország politikai és államigazgatási rendszerének szívét.¹⁵ A közelebbi, közbenső stratégiai cél azonban az ellenség iparának központja, a Ruhr-vidék volt, ez a kormos ellipszis, amely a Rajnától keletre közel száz kilométer hosszan terült el, magába foglalva Essen, Dortmund és Duisburg sok gyárkéményes városát. A német acél kétharmada, a szénnek pedig több mint fele hagyományosan a Ruhr-vidékről származott, s a régió elvesztése megsemmisítő csapást mért volna a vegyiparra és a hadianyaggyártásra is. A prognózisok szerint például a tüzéségi löszerek és robbanóanyagok gyártása 40 százalékkal esett volna vissza. Hitlernek nem lehetett választása, ezt a létfontosságú területet védenie kellett, és a SHAEF egyik elemző tanulmánya, amelyet Eisenhower még májusban írt alá, alapvetésként szögezte le: „A Ruhr-vidék megtámadása nagy valószínűséggel minden lehetőséget megteremt számunkra, hogy a német fegyveres erők főerőit harcra kényszerítsük és megsemmisítsük.”

Négy útvonal vezetett nyugat felől a Ruhrhoz, de a legtöbb hadászati tervező csak kettőt vett figyelembe, mint nagy létszámú, gépesített hadseregek mozgására alkalmasat.¹⁶ Az egyik útvonal, amelyik az Ardennektől – a Dél-Belgium és Luxemburg jelentős részét elfoglaló középhegység nehezen járható terepétől – északra vezet, egyenesen vette célba a Ruhr-vidéket. Az ebben a hadműveleti irányban tevékenykedő erők támogatást kaphattak a szövetségesek flottáitól, valamint nagy-britanniai támaszpontú légierőitől. A második útvonal az Ardennektől délre, szögben elfordulva haladt az úgynevezett Metz-átjárón át. Az *Overlord* még el sem kezdődött, amikor Eisenhower már mindkét útvonal egyidejű igénybevételét javasolta, vagyis olyan stratégiát, amelynek keretében „két, egymást kölcsönösen támogató irányban” nyomulnak előre, és ezzel az ellenséget arra kényszerítik, hogy széles fronton bontakoztassa szét védekező erőit, ugyanakkor a szövetségesek kihasználhatják hadseregeik mozgékonyságát, és szükség szerint áthelyezhetik támadásuk súlypontját. A déli útvonalról a Saar völgyét is fenyegethetik, amelynél Nyugat-Németország iparvidékei közül csak a Ruhr-vidék volt fontosabb. A SHAEF augusztus vége felé úgy kalkulált, hogy az ellenség tizenegynél nem több hadosztályt fog felvonultatni az Ardennektől északnyugatra, és ötöt a hegységtől délre. Eisenhower stratégiai tervezői azt javasolták, hogy a 21. hadseregcsoporthoz északkeleti irányban támadjon a Rajna felé úgy, hogy főcsapását

Amiens-en és Liège-en keresztül mérje, míg a 12. hadseregcsoporthoz Metz felé és azon túlra indítson kisegítő támadást.

Montgomery hallani sem akart erről a tervről.¹⁷ Augusztus 18-án Brooke-nak Londonba küldött üzenetében azt követelte, hogy mindkét hadseregcsoporthoz irányítsák az Ardennektől északra, „vagy negyven hadosztályból képzett tömör tömegként, amely olyan erős lenne, hogy semmitől sem kellene tartania”. Az angol-amerikai erők északra összpontosításával kihasználhatnák a szövetségesek páncélosfőlényét, és gyorsabban véget vethetnének a háborúnak. Ez az utóbbi Nagy-Britannia számára különösen szorongató problémát jelentett, hiszen éppen kifogyott a besorozható férfiakból. Montgomery erőteljesen érvelt amellett is, hogy egyetlen parancsnok irányítsa a Szajnáthól Németország felé törő összes szövetséges szárazföldi erőt – „Ez teljes munkaidős állás egy ember számára” –, és azt állította, Bradley egyetért a stratégiai helyzet ezen értékelésével.

A leghatározottabban bizonyos, hogy Bradley nem értett egyet, ahogy a legtöbb magas beosztású szövetséges tábornok sem, Montgomery saját vezetési törzsének főnökét, Francis W. „Freddie” de Guingand vezérőrnagyot is beleértve.¹⁸ Amikor elmondták neki, hogy Montgomery azt javasolta, „adjanak bele mindent egyetlen ökölcsapásba”, Tedder repülő-vezéreztől azzal replikázott: – Én mindig azt gondoltam, a veredésben jobb mind a két kezet használni! – Eisenhower augusztus 23-án elhajtattott a 21. hadseregcsoporthoz Falaise közelébe, Condéba települt parancsnokságára, egy hosszú, unalmas megbeszélésre, amelyről Montgomery modortalan és makacs követelésére Beetle Smitht kiküldték, pedig De Guingand benn maradhatott. Amikor Montgomery azt javasolta, állítsák le Patton 3. hadseregét, hogy több üzemanyagot csoportosíthassanak át a többi támadó ékhöz, Eisenhower közölte vele:

– Az amerikai közönség ezt sohasem tűrné el, és a közvélemény háborúkat nyer meg.

Montgomery egy térkép előtt állva, háta mögött összekulcsolt kézzel válaszolt: – A háborúkat a győzelmek nyerik meg. Adj a népnek győzelmet, és nem kérdezik meg, ki vívta ki.

Montgomery úgy jött ki a condéi lakókocsiból, hogy kicsikart bizonyos engedményeket támadása megerősítésére, köztük elsőbbséget a légideszant-tartalék felhasználásában és az anyagi utánpótlás elosztásában.¹⁹ Mi több, az amerikai 1. hadsereg erői zömével északról, nem pedig délről kerül ki az Ardenneket, s így erősítést kap a 21. hadseregcsoporthoz.

port jobbszárnnya, amelynek megerősítését a SHAEF egyes tervezői már régóta fontolgatták.

Eisenhower azt is elfogadta, hogy egyetlen parancsnok irányítsa a Németország elleni támadást, ez a teljhatalmú hadvezér azonban a jövőben sem B. L. Montgomery lesz.²⁰ Eisenhower inkább magára vállalta a feladatot, és mielőtt távozott Condéból, még tájékoztatta Montgomeryt, hogy George Marshall egyértelmű kívánságára a hatáskörök újraosztása egy hét múlva lép életbe. Valójában Eisenhower még május közepén leiktált egy törzsének szánt titkos feljegyzést, amelyben már meghatározta saját végső, a földi erőket vezető főparancsnoki szerepét, s ugyanakkor elrendelte, hogy „semmi sem közölhető [...], ami arra utalna, hogy valaha sor kerülhet az M. tábornok alárendeltségébe utalt erők vagy a rá bízott parancsnoki jogkör csökkentésére. [...] Minél kevesebb szó esik erről, annál jobb.”

Churchill „vigasztalásul” szeptember 1-jén tábornaggyá léptette elő Montgomeryt, vagyis az ötcsillagos tábornokinak megfelelő rendfokozatba helyezte, míg Eisenhowernek csak négy csillagja volt.²¹ Ez, jelentette ki a miniszterelnök nem csekély rosszindulattal, „a megfelelő perspektívába helyezi a parancsnoklási viszonyok változásait”. Eisenhower a tudósítóknak dicsérte ugyan Montgomeryt, mint „nemcsak nagyon közeli és szívbéli” barátját, „de [...] mint ennek vagy bármelyik hadseregnek az egyik legnagyobb katonáját”, ám a SHAEF törzsében általában rosszul fogadták az előléptetést.

„Isténverte ostobaság & kezeskedem, hogy nagyon durván sérti Eisenhower & az amerikaiakat”, közölte naplójával Ramsay tengernagy.²² Patton szeptember 1-jén azt írta Beának, hogy „ettől a tábornaggyosditól felfordult a gyomrunk, vagyis Bradleyé meg az enyém”. Még Brooke is kínosan érezte magát, és azt mondta egy tábornoktársának: Montgomery „valószínűleg a legkiválóbb taktikus tábornokunk Wellington óta. Stratégiájának bizonyos részei azonban, különösen kapcsolata az amerikaikkal, már-már katasztrófával ér fel”. Lehet, hogy katonai szempontból megnyerték a háborút, amint Beetle Smith állította, de a szövetséges hadvezetőségben a közelharc éppen megkezdődött.

Szeptember 2-án, szombaton késő délelőtt Eisenhower B-25-ösén elrepült Bradley vezetési pontjára Chartres-ba.²³ A távolból úgy látszott, mintha a fenséges katedrális ikertornyai a mennyboltig érnének. Patton is megérkezett, „fennhézajon és zajosan” egy vezérkari tiszt leírása sze-

rint, egy látványosan viselt .38-as revolverrel és a bullterrierjével, Willie-vel, akit időnként így mutatott be: – Íme, egy szodomita kurafi. – Egy segédtszít italtoktól töltött jégkockákkal; ezek abból a hűtőszekrényből származtak, amelyet Eisenhower adott Bradleynek, miután egyszer kifakadt: – Az istenit! Elegem van abból, hogy meleg whiskyt igyak, valahányszor felkeresem a főhadiszállásodat!

Európa hatalmas falitérképén valaki a céltábla középső köreit rajzolta Berlin köré. A szokásos legénységi gyakorlódzsekijét és ejtőernyősba-kancsát viselő Bradley a német határ azonnali átlépése mellett érvelt, mert így megakadályozhatják, hogy a védelmére rendelt ellenséges csapatok rendbe hozzák és megerősítsék a határ menti erődrendszert, a Siegfried-vonalat. Lövedékálló személygépkocsit és páncélozott dzsipet is igényelt, hogy legyen min utaznia Németországban. Hite szerint „minden, utunkba eső várost” bombázni kellene, hogy „megtanítsuk őket a halál és a pusztulás azon leckéjére, amelyet korábban ők vittek el a világ többi részére”.

Patton kijelentette, „felteszi a hírnevét” arra, hogy a 3. hadsereg a bénító utánpótlási gondok ellenére képes átverekedni magát a Rajnához.

– Az a te hírneved régebben nem sokat ért – mondta Eisenhower széles mosollyal.

– Mostanában elég jó – hahotázott Patton.

Beetle Smith rádión közeledő viharra figyelmeztette az értekezlet résztvevőit, mire a tanácskozást gyorsan berekesztették.²⁴ A B-25 alig emelkedett a levegőbe, amikor lángok csaptak ki a jobb motorból. Gyors kényszerleszállás után Eisenhower bepréslődött egy apró L-5 Sentinel hátsó ülésére, hogy légörvényektől dobálva megtegye a 190 kilométeres utat nyugatnak, a Cotentin-félszigetre, ahol új főhadiszállása éppen működni kezdett Granville, egy újabb város mellett a francia partvidéken azok közül, amelyeket az évszázadok során az angolok többször elfoglaltak, megerődítettek, elveszítettek, felégettek, a tengerről ágyúztak, és végül nyaralóhelyként élveztek.

A pilóta, akinek fogytán volt a benzinje, a gépét viharos széllekeések dobálták, és képtelen volt repülőteret találni a zuhogó esőben, végül egy szűk, homokos partszakaszon szállt le, nem messze a főparancsnok táborától. Eisenhower segített az emelkedő dagály elől feltolni a repülőgépet a dűnék közé, de megcsúszott a homokon, és csúnyán kifecamította a jobb térdét.²⁵ Előbb a pilóta vállát átölelve bicegett át egy sós mocsáron – közben mindketten aggódva lesték, nem lépnek-e aknára –, majd a

főparancsnok leintett egy dzsipet, amely nyolc, igencsak meglepett GI-t szállított. A katonák beemelték Eisenhowert az első ülésre, és elfuvarozták a villájába, ott aztán két segédtsízt bevitte a hálószobába.

Eisenhower bal térdre már sérült meg egyszer, még 1912-ben a hadsereg futballcsapatának a Tufts ellen vívott mérkőzésén. Komoly sérülés volt, az idők folyamán hétszer igényelt kórházi kezelést. Eisenhower csúnyán bedagadó, akut fájdalmat okozó „jó” térdének balesete rosszabbkor nem is történhetett. Egy orvos begipszelte az ízületet, és határozatlan időre ágyynyugalmat írt elő. Eisenhower nem engedte megmérni a vérnyomását, mert attól félt, fülének állandó csengése valami olyan elgyengítő betegségre utal, amely miatt hazaküldenék.

A főparancsnok több mint két hétre nagyjából mozgásképtelenné vált, tizennyolc nap alatt mindössze háromszor hagyta el Granville-t, akkor is csak rövid időre.²⁶ A villa meglehetősen kellemes volt, pompás kilátással a tőle délre magasodó Mont-Saint-Michelre. Két, helyben tartott tehén friss tejjel és tejszínnel szolgált a tisztí étkezőnek, és mindennap egy terapeuta melegítette, masszírozta Eisenhower sajgó térdét. Mamie-nak küldött kézírásos leveleiben mentegetőzött, amiért „kicsit mindig hamisan hangzik, amit mondok, amikor próbálok komolyan beszélni”, és bevallotta, sokat gondol elhalt fiúkra, Doud Dwigthra, aki akkor lett volna huszonhét éves. Élő fiának, Johnnak, a frissen kinevezett hadnagynak, aki felvetette, hogy a háború után „járjuk be repülőgépen az Egyesült Államokat”, Eisenhower azt válaszolta: „Ki veszi meg a repülőgépet? Én teljesen le vagyok égve, és gyanítom, te sem állsz sokkal jobban.”

Granville még egy mozgásképes főparancsnok számára is szerencsétlenül megválasztott főhadiszállás volt: elszigetelten, a fronttól távol feküdt, és olyan súlyos híradástechnikái fogyatékok születtek, hogy Eisenhower három hétig csak vezetékes távirón, futár útján, a RAF szükségből igénybe vett csatornáin közvetített rádióadásokkal, vagy a parancsnokokkal tartott ritka személyes megbeszélések révén tudott kapcsolatot tartani alárendeltjeivel.²⁷ A 7. hadsereg dél-franciaországi sikereivel kapcsolatban tanúsított érdektelenségének egyik oka is granville-i elszigeteltsége lehetett, ám kényszerű magánya azt is lehetővé tette, hogy eltöprengjen, hogyan is tervezi a behatolást Németországba. A Bradleyvel és Pattonnal Chartres-ban tartott szívélyes tanácskozás után banni kezdte korábban Montgomerynek tett engedményeit, és ismét a széles arcvonalon, több irányba mért csapásokkal végrehajtott előrenyomulás mellett kötelezte el magát. Egy Ramsay tengernaggyal el-

költött, kétórás ebéd alatt panaszkodott, hogy úgy látszik, Montgomery mohón sóvárog Bradley gépjárműparkjára azért, mert megszerzése lehetővé tenné, hogy a 21. hadseregcsoport „egyedül támadjon Berlin felé. Ez egyet jelentene az amerikai hadseregeket teljes mozdulatlanságra kárhoztató parancs kiadásával.” Montgomery szándékai ennél bizonyosan árnyaltabbak voltak – az 1. amerikai hadsereg leállítását a világért sem támogatta volna –, Ramsay azonban elítélte az állítólagos tervet, és nagyon „Montyra jellemzőnek”, valamint „ócskának” minősítette.

Szeptember 4-én, hétfőn Eisenhower géptávirón közölte hadseregcsoport- és hadseregpáncsnokaival, hogy „legjobb lehetőségünk az ellenség legyőzésére nyugaton a Ruhr- és a Saar-vidék elleni támadásban rejlik”.²⁸ Patton előretörését, amelyet megbénított az üzemanyagkészletek elosztásában a Montgomeryt támogató 1. hadseregnek biztosított elsőbbség, újból életre kell kelteni; a két amerikai hadsereg egyenlően osztozik a nyomorúságos benzinutánpótláson, mindkettő napi 3500 tonnát kap. „Most minden korábbinál szükségesebb, hogy mindenütt kifeszített állapotban tartsuk az ellenséget”, írta Eisenhower ugyanaznap Marshallnak.

Eisenhower láthatóan „azt a furcsa elképzelést vallja – panaszolta a felbőszült Montgomery bizalmas körben –, hogy minden hadsereg-parancsnokságnak egyenlő és fair rész jár a harcból”.²⁹ A korlátozott hadellátási lehetőségek ismeretében a brit tábornagy továbbra is makacsul kitartott amellett, hogy „az egyetlen [lehetséges] stratégia, ha leállítják a balszárnyat, és csapást mérnek a jobbal, vagy leállítják a jobbszárnyat, és csapást mérnek a ballal”. A balszárny – az ő brit és kanadai hadseregei, valamint az amerikai 1. hadsereg – a Ruhr-vidék felé vezető úton áll, s ezért megérdemli az elsőbbséget az utánpótlás elosztásában. Eisenhowernek gyorsan, már hétfőn elküldött rövid, más számára nem hozzáférhető elutasító levelében Montgomery ezt írta:

Mostanra elértük azt a pontot, amikor egyetlen igazán erőteljes és teljes erejű csapás Berlin felé valószínűleg el is ér odáig, és ezzel bevégzi a német háborút. Nem rendelkezünk elegendő anyagi erőforrással két teljes erejű csapáshoz. [...] Ha kompromisszumos megoldással próbálkozunk, és megosztjuk anyagi erőforrásainkat úgy, hogy egyik offenzíva sem lesz igazán teljes erejű, meghosszabbítjuk a háborút. Én a fentiekben áttekinített problémát nagyon egyszerűnek és áttekinthetőnek tartom.³⁰

Eisenhower kedden válaszolt.³¹ Megerősítette parancsát, és még alaposabban elmagyarázta stratégiai gondolkodásának logikáját. Granville híradó apparátusa azonban olyan ügyetlenül működött, hogy az üzenet két részletben jutott el Montgomeryhez, először a végét kapta meg, azt is késedelmesen. A második részt a britek csüttörtökön vették, az elsőt pedig szombaton. Egy brit tiszt utóbb arról számolt be, hogy „Monty fel-alá járkált, időnként legyintett, és azt mondta: »A háborút elvesztettük!«”

A szétszabdaltva elküldött rádiótávirat esete híven tükrözte a két, egymás mellett elbeszélő, ember viszonyát.³² A katonák és a történészek még évtizedekig vitatják a két álláspont érdemeit. Eisenhower később úgy karikírozta Montgomery elgondolását, mint „azt az esztelen tervet, amely szerint indítsunk támadást egyetlen ceruzavonal szélességű arcvonalon egyenesen Berlin felé”, Smith pedig „a hozzáértő hadvezér által valaha javasolt legfantasztikusabb sületlenségnek” nevezte. Bradley, akit Szicíliában áldozatul vetettek oda, amikor teljesítették Montgomery követelését – amelyet ő „arrogánsnak és önzőnek” nevezett –, hogy az amerikai csapatok adjanak utat a briteknek, úgy ítélte meg, hogy „ha a némettel csak egyetlen fronton próbálsz megküzdeni, egyenesen a kezére játszol”.

Montgomery víziója magában hordozta a hadviselés szabályai szerint döntően fontos tényezőnek számító tömeget – a rendelkezésre álló erők összpontosítását –, de ellenkezett a SHAEF arra vonatkozó számításával, hogy mire lehet képes az a szövetséges expedíciós haderő, amely utánpótlását még mindig több száz kilométerre maga mögött hagyott nyílt tengerpartokon át kapja.³³ Készült egy tanulmány, amelynek szerzői úgy becsülték, hogy az egyetlen irányban Berlin felé vezetett offenzíva, amelyet három brit és két amerikai hadtesttel hajtának végre, majdnem 500 tehergépkocsi szállítószázadot igényelt volna, ám ezekből csak 347 létezett. Az ilyen, Németország mélységébe, nagy távolságra mért csapás még légi úton szállított és Antwerpen dokkjain át a hadszíntérre juttatott utánpótlással megtámogatva is számos szövetséges hadtest „nagyarányú zátonyra futtatását” igényelte volna, beleértve huszonegy amerikai hadosztály „hibernált állapotba” helyezését. Ráadásul a hosszúra nyúló, védtelen szárnyak megvédésének kényszere az ellenség anyaországának kellős közepén azzal járt volna, hogy az egyetlen szövetséges támadó csoportosítás nemigen lehetett erősebb hat vagy nyolc hadosztálynál, és csak csekély légi támogatás jutott volna neki, vagyis „könnyű zsákmányul kínálkozott a német mozgékony tartaléknak”, amint egy logisztikus

figyelmeztetett.³⁴ Egy brit felderítő-dandártábornok a SHAEF törzsében arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy pusztán a Ruhr-vidék bekerítése és körülfárva tartása is lehetetlen lényegesen nagyobb létszámú és harcértékű erők nélkül, mint amilyenek pillanatnyilag a nyugati fronton rendelkezésre állnak. „Monty – fűzte hozzá a brit dandártábornok – túllicitálta a kezében tartott lapokat.” Még De Guingard is végzetes szállító-jármű- és hídanyaghiányokat emlegetett, és a háború után rámutatott, hogy Hitler végső vereségéhez egy 160 hadosztállyal végrehajtott szovjet offenzíva kellett, amelyet a nyugati hatalmak hatalmas támadása és újabb nyolc hónap brutális bombázás egészített ki.

Idővel a legtöbb stratégia hasonló következtetésre jutott.³⁵ Nagy-Britannia legfiatalabb dandártábornoka 1944-ben, a jövőendő Lord Carver tábornagy így írt:

Mindekét világháborúban számtalan példa volt egyetlen irányban mért csapásokra [...], amelyek odavonzották az ellenség tartalékait, és így feltartóztatták őket: [...] Az a stratégia, amelyik általában sikeresnek bizonyult, változtatott irányokban indított offenzívákkal operált, és váratlan helyeken mért csapásokat, amikor az ellenség tartalékait előbb máshova csalták.

Ami azt illeti, Montgomery kétöklös csapásméréssel aratta nagy győzelmeit el-Alameinnél, a Mareth-vonalnál és Normandiában.³⁶ Az amerikai történész, Russell F. Weigley ugyancsak leszögezte, hogy az erős leosztást megjátszó fél számára „az amerikai hadászat egész története U. S. Grant óta azt igazolta, hogy az ellenségre eredményesen mérhető csapás több helyen, és ennek révén rákényszeríthető, hogy erőit széttagolva fokozza gyengeségeit”. Amint Gerhard L. Weinberg történész vélesen leszögezte: „Akármilyen tartozott is Montgomery különleges képességei közé, a villámgyors támadás bizonyosan nem.”

A tábornagy arra sem érzett hajlandóságot, hogy „belássa, a magasabb szintű stratégiában a politikai tényezők néha ugyanakkora súllyal lehetnek jelen, mint a tisztán katonai megfontolások”,³⁷ ismerte el később Montgomery életrajzírója, Ronald Lewin. Eisenhower úgy vélte, az európai győzelmen osztozni kell, ha másért nem, az amerikaiak állandóan növekvő létszámbeli és anyagi fölénye miatt. Ez a jogos felismerés azonban Montgomerynek nem számított: – Eisenhower tudatlansága abban a tárgykörben, hogyan kell irányítani egy háborút, abszolút és teljes – mondta Brooke-nak, aki magáévá tette ezt a lesújtó ítéletet.³⁸ „Ike sem-

mit sem tud a stratégiáról, és kifejezetten alkalmatlan a főparancsnoki tisztségre”, közölte bizalmasan a naplójával. Eisenhowernek az a döntése, hogy személyesen felügyeli a szárazföldi hadjáratot, írta Brooke, „valószínűleg újabb 3-6 hónappal hosszabbítja meg a háborút”.

Nem kétséges, Eisenhower hadvezéri szaktudását érhetette jogos kritika. Montgomery panaszában, amely szerint Eisenhower, „egy-egy döntés előtt szélsőségesen hajlamos arra, hogy annak a parancsnoknak a hatása alá kerüljön, aki utolsónak járt nála”,³⁹ volt egy csipetnyi igazság, ahogy Patton szeptember 2-i naplóbejegyzésében is: „Ike csupa óvatosság, mert sohasem szolgált a fronton, és fogalma sincs a valódi harorról.”⁴⁰ A főparancsnokot elragadta a tönkrevert ellenség üldözésének diadalmas hangulata, s ezért ismételtén fittyet hányt a logisztika szükségleteire, és elmulasztotta biztosítani, hogy utasításait végrehajtsák. „Ike-kal az a gond – dohogott Smith –, hogy világos és egyértelmű parancsok helyett udvarias nyelvezetbe burkolja utasításait.”⁴¹ A főparancsnok nagy egyeztető, tette hozzá Smith, aki ritkán ad ki egyértelmű rendelkezést, azt pedig sohasem, hogy „*tedd, amit parancsoltam, és maradj csendben!*”. Ha következetesen kitartott is a Németország ellen széles fronton, több irányban indítandó támadás elve mellett, „nemigen volt határozott a mód, ahogyan álláspontját Montgomeryvel közölte – írta jóval később Stephen E. Ambrose. – Hagyta, hogy Montgomery minden vitát a keserves végig vigyen.”⁴²

Ez a keserves vita valójában messze volt még a végétől. „Egyetlen pillanat sincs, amelynek nincs meg a maga idegfeszültsége vagy sajátos problémája”,⁴³ írta Eisenhower korábban Mamie-nek, és azt is bevallotta neki: „Istenem, mennyire kimerítővé és unalmassá válik minden.” Mindezzel együtt a szövetségesek egysége maradt főparancsnoki tevékenységének legfontosabb alapelve, és az önámítást is beleértve mindent elkövetett a megőrzéséért. „A csapat jól működik – írta Marshall tábornoknak szeptemberben. – Mostanra kivétel nélkül minden érintett elfogadta elgondolásomat a problémánkról, és értelmesen, energikusan hajtják végre.”

A hadseregek folytatták a harcot, és jórészt fogalmuk sem volt a tábornokok számukra elérhetetlen magasságban zajló torzsalkodásáról.⁴⁴ A szeptember első öt napjában szinte teljesen mozgásképtelen 3. hadsereg azt látta, hogy 4-én növekedni kezd a neki kiutalt üzemanyag-mennyiség. A kézhez kapott új parancsok Metz és két – hibás helyesírással írott nevű – német várost, „Maintz”-ot és „Frankfort”-ot jelölték ki a

hadsereg hadműveleti céljának. B-24-eseket fogtak be szükségből benzinzsállításra, mindegyik „repülő benzinkút” 200 ötgallonos kannát szállított a harcoló alakulatoknak. Patton úgy igyekezett gördülékenyebbé tenni a légi utánszállítást, hogy a zsákmányolt konyak- és pezsgőkészletekből kínált fel jutalmat a segítőkész pilótáknak. Az ekkor már majdnem 300 000-es létszámú 3. hadseregben továbbra is hiány mutatkozott szinte mindenből, a kézigránattól és a távcsőtől a rádióig és a karóráig. A szeptember 2-i héten a hadsereg kimutatott hiányai között szerepelt 270 000 pár bakancs, 540 000 gyapjútakaró, 6000 rádiócső és 48 sebészeti lövedékkereső szonda. Patton felhagyott a szivarozással, a szolidaritás gesztusaként a gúzsba kötve táncolni igyekvő hadserege iránt – gyakran szívott akár napi húszat is –, de az elfoglalt német raktárakból 13 600 tonna marhahús, 50 000 láda pezsgő, hatalmas mennyiségű szardínia és ejtőernyőnek való olasz selyem állt hadserege rendelkezésére.

Egyik, haditudósítókkal folytatott fesztelen beszélgetésén Patton először felpanaszolta, hogy „egy istenverte hadseregpáncsnok semmi mást sem tesz, csak üldögel és káromkodik”,⁴⁵ majd elmagyarázta: – Én sohasem aggódtam a szárnyak miatt. Ezt valószínűleg régen érzett férfias virilitásomnak köszönhetem (*sic!*). – Kicsit ellamentált azon, hogy „amikor az ember bármit lelassít, emberéleteket tékozol el”, majd közölte az újságírókkal: – Remélem, úgy megyünk át a Siegfried-vonalon, mint fos a libán!

Pattontól északnyugatra Courtney Hodges 1. hadserege átlépte Belgium határát, és szeptember 3-án felszabadította a vallon nagyvárost, Monst.⁴⁶ „Újra csak konyak, pezsgő és csinos lányok”, jelentette a 3. páncélosadosztály. És újra csak visszavonuló németek tízezrei néztek szembe a megsemmisüléssel. A 3. páncélosadosztály még úgy is, hogy elhasználódott harckocsijainak kétharmada harcképtelenül állt, 2500 hadifoglyot ejtett, ráadásul egy olyan napon, amikor a hadosztály tulajdonképpen mozgásképtelenné tette az üzemanyaghiány. Az a valami, amit az Egyesült Államok Hadseregének egyik egysége a Wehrmacht húsz vagy még több szétvert hadosztályának katonáiból összeverődött, „zavarodott, elvakult, heterogén tömegnek” minősített, most gyalogosan meg a lakosságtól elkobzott francia autókon és belga szekereken vándorolt végig Délnyugat-Belgiumon. Útirányát az amerikaiak hevenyészett útzárai szabták meg.

Dél felől előreszökellve az amerikai 1. hadosztály a németek szárnyára vetette magát.⁴⁷ A zsiros szántóföldeken lánctalpaik alól rögöket fröcs-

kölve Sherman harckocsik vágtak át, mögöttük olívizöld felhőkben nyomultak előre a gyalogosok. Az ellenség sorait a gyalogság tűztámogatására befogott négycsövű, .50-es kaliberű (12,7 mm) légvédelmi géppuskák verették végig, és a felhőtlen égből sorra csaptak le a P-47-esek, hogy végiggéppuskázzák a feltörlődva vánszorgó német menetoszlopokat. – Ezek pompás belga lovak, és én utálok lelövedőzni őket! – rádiózta az egyik pilóta. – Na jó, gyerünk! – A 155 milliméteres Long Tom tábori ágyúkat, amelyekkel rendszeren egy tucat kilométerre fekvő célpontokat lőttek, most mesterlövészpuskának használták. Fálláncaltapasokat és szénaboglyákat vettek célba velük, míg végül a levegő már bűzlött az égő takarmány és hús – mind ló-, mind emberhús – szagától. – Maguk csak le akarnak mészárolni minket – panaszkolta egy elfogott tiszt.

A 3500 elesett ellenséges katonán kívül három nap alatt további 25 000-et ejtettek foglyul.⁴⁸ Ötvenes csoportokra osztva gyalog vánszorgtak el a gyűjtőhelyekre, s közben csúfolták őket az arra járó belga cserkészek; anyáik nagy buzgalommal vágták ki az ehető részeket a dögölt lovakból. 3000 foglyot átmenetileg egy régi vörös téglás cukorgyár salaktároló udvarára zártak be. Amikor megparancsolták nekik, ürítsék ki a zsebüket, engedelmesen kis halmokba rakták körömvágójukat, bicskájukat és minden más személyes holmijukat, amelyeket aztán GI-ok vizsgáltak át. Az egyik amerikai hadnagy a magasba emelt egy fóliába csomagolt óvszert, és azt mondta a pirosposztás képű *Landser*-nek: – Te egy ideig nem fogsz szerelmeskedni! – Falaise és a közelmúltban kapitulált Brest mellett a monsi zsák Németország legsúlyosabb vereségei közé tartozott Északnyugat-Európában.

Onnan ötven kilométerre északra a brit 2. hadsereg szintén betört Belgiumba, miután négyszáz kilométert tett meg mindössze hat nap alatt.⁴⁹ Hitler erőddé nyilvánította Boulogne-t és Dunkerque-et, és kiadta a parancsot, hogy a végsőkig tartsanak ki, a kanadaiak azonban elfoglalták Rouent, és támadtak tovább Brugge felé. Eberbach tábornokot egy Volkswagenen* menekülve fogták el Amiens mellett: – Én vezényelem azt, ami egykor a 7. hadsereg volt – mondta foglyul ejtőinek. A hamarosan kapituláló Le Havre 11 000 fős helyőrségének parancsnoka pizzamában adta meg magát – bár a kitüntetései akkor is nála voltak.

* Nem csoda, mert a Wehrmacht leggyakoribb „dzsipje” a Volkswagen Kübelwagen volt. A németek kételtű terepjárója, a VW Schwimmwagen is viszonylag gyakori, a klasszikus bogárhátú viszont akkor még nagyon ritka volt. (A ford.)

Szeptember 3-án, vasárnap este 8-kor a Walesi Gárda járművei begördültek Brüsszelbe, s erre kitört a viharos ünneplés.⁵⁰ „Párizs öröme halovány semmiség volt ehhez a fantasztikus népünnepléshez képest”, jelentette Moorehead. A gárda-páncélosadosztály végigdübörgött a Chaussée de Ninove-on, a harckocsik láncfalpa belemart a kockakövekbe. A kivonuló németek búcsúgesztusként még felgyújtották a Palais de Justice-t, amelynek nagyszerű kupoláját egy tudósító „az éjszakában lobogó fáklázhoz” hasonlította. Az elragadtatott belgák az egyetlen angol mondatot kiáltották, amit tudtak – *Goodbye Tommy, goodbye!* –, és hortenziát, almát meg palackozott Lion d’Or sört dobáltak fel az elhaladó járművek utasainak.

A helyi nagyságok nemzetiszínű vállszalaggal és hivataluk más jelvényeivel ékesítve kivonultak szónokolni, kinyilatkoztatni és üdvözlően üdvözölni.⁵¹ A Királyi Hampshire-i Ezred egyik zászlóaljának katonái azzal szembesültek, hogy amint őrt állítottak, összeverődött valami boldog csödület, „vállukra kapták, és elcipelték a katonát [...], hogy bőségesen megvendégeljék”. A bisztrók pincéreket küldtek az utcára, hogy pezsgőt és fagyaltot töltsenek a katonák csajkájába. Az általános élelmszerbőség láttán egy gárdista azt morogta: – A belgák úgy érzik, megtették a magukét azzal, hogy átették magukat a háborún. – Az ünneplés, hőfokából mit sem veszítve, több mint egy héten át tartott, s hevét egy elfoglalt német borraktár tartalma is táplálta, ahol Moorehead beszámolója szerint „nyolcvanezer palack kiváló bordeaux-i vörösbort” találtak. A *Tipperary* strófái számtalan ittas változatban hangzottak el nappal és éjjel, s rendszeresen hurcoltak végig Hitler-képmásokat, hogy üssék-verjék, eléggessék és átkozzák flamandul, franciául és hollandul, valamint számos további felszabadított nyelven.

Hétfőn délben brit tankok hajtottak végig lassan, mintegy szimatolva Antwerpen külvárosain.⁵² Égő házak mellett haladtak el, amelyeket a belga ellenállók gyújtottak fel, mert szerintük a tulajdonos kollaborált a megszállókkal. Az ünneplő tömeg vonakodva, de kettévált, és átengedte a brit 11. páncélosadosztály egységeit, ők pedig lerohanták a belvárost, ahol a láttukra elképedő német katonák még a sörüket kordyolgatták a kávéházak teraszán. Aznap délután 2-re egy harckocsiszázad elérte a dokkokat, és hála a belga „fehér ellenállásnak”, amelynek harcosai támadták a német robbantókat, és késleltették a munkájukat, épségben találták a kikötőt, a zsilipkapukat és a kétmillió hordó olaj tá-

rolására alkalmas föld alatti tartályokat. 21 óra 30 percre elhalt a tűzharc, amely a város egyik parkjában a vasbeton kiserődök körül alakult ki, és az életben maradt védők vagy megadták magukat, vagy felszívódtak a sötétségben. A brit tisztek eredménytelenül kerestek fogdául használható mozit, majd végül a helyi állatkertet alakították ideiglenes fogolytáborrá – a város éhes polgárai állítólag felfalták a menázséria legtöbb állatát. A kifutókban hamarosan hatezer őrizetes zsúfolódott össze, az egyes csoportok ketrecenként elkülönítve. Az oroszlánház egyik részében a tisztek, a másikon a belga fasiszták, a harmadikban a németek belga szeretői. A légénységi állomány megtöltötte a medvebarlangokat, a tigrisketreceket és a majomházat is. „A foglyok ülték a szalmán – írta Martha Gellhorn –, és bámultak kifelé a rácson át.”

Mivel a bretagne-i kikötőket gyorsan messze maguk mögött hagyták, és teljesítőképességük egyébként sem volt kielégítő, a szövetségesek ügye szempontjából egyetlen felszabadított európai városnak sem volt nagyobb jelentősége, mint Antwerpennek.⁵³ A 16. század közepére Antwerpen vált a kontinens leggazdagabb városává, még Velencét és Genovát is megelőzte. Kikötőjében száz vagy még több hajó állt horgonyon az év minden napján, s hozta a fűszereket Portugáliából, a gabonát a Baltikumból és a kézzel festett selymeket Itáliából. Az inkvizíció, a spanyol katonaságnak engedélyezett szabad rablás és Hollandia felemelkedése véget vetett a város virágkorának, és Antwerpen csillaga csak a 19. században ívelt ismét magasra, amikor a gyémántcsiszolás, a szivarsodrás, a cukorgyártás és a sörfőzés nyüzsgő központjává vált. Az 1930-as évekre a világ legjelentősebb kikötői közé tartozott Hamburg, New York és Rotterdám mellett. Több mint ezer hajót fogadott és indított minden hónapban, rakpartjainak hossza elérte a 47 kilométert, daruinak száma a 600-at, raktárpületeié a 900-at, és mindezt hatalmas rendező pályaudvar egészítette ki. Ezt mind sikerült épségben elfoglalni szeptember 4-én. Egy 20. század elején készített tanulmány szerzői úgy számoltak, hogy a város védműveinek „hatásos ostroma 260 000 fős hadsereget igényelné, a kiéheztetése pedig legkevesebb egy évet”. A briteknek elég volt pár óra.

Antwerpen elfoglalását és kikötőjének használatba vételét a szövetségesek kiemelt jelentőségű kérdésnek tekintették már azóta, hogy 1941 decemberében elkészítették az invázió első terveit.⁵⁴ Augusztus 24-én Montgomerynek küldött táviratában Eisenhower újra hangsúlyozta annak szükségességét, hogy „biztos támaszponthoz jussunk Antwerpen-

ben”, majd ezt a parancsot megismételte a hadseregcsoporthoz és hadseregparancsnokokhoz augusztus 29-én, illetve szeptember 4-én kiadott direktívákban. Montgomery a főparancsnokot visszahangozta két nappal később, amikor kinyilvánította szándékát, hogy „elfoglaljuk Antwerpen”, amellel hogy „megsemmisítünk minden ellenséges erőt Pas de Calais és Flandria területén”. Antwerpennek azonban volt egy csalfinta topográfiai sajátossága, amely miatt kikötője megszerzéséhez nem volt elég pusztán a dokkokat és a majomházat elfoglalni. Ahhoz, hogy a kikötőből elérhessék az Északi-tengert, ellenőrizni kellett a Schelde torkolatvidékén átvezető 130 kilométeres vízi utat, beleértve a folyó tengeri kijáratától északra fekvő Walcheren erődszigetét és a déli parton Breskens körül elterülő ármentesített belvizes mélyföldeket, a poldereket.

A Királyi Haditengerészet behatóan ismerte a torkolatvidéket, hiszen háborúban és békében évszázadok óta hajózott ezeken a vizeken.⁵⁵ Az 1809-es hadjárat idején 4000 brit katona halt bele lázas betegségekbe Walcherenen, és az életben maradottakat végül szégyenszemre vissza kellett szállítani Angliába. Maga Churchill, az Admirális első lordja, 1914 októberében személyesen sietett Antwerpenbe, hogy a kikötő védelmére biztassa a belga kormányt. Ramsay tengernagy szeptember 3-án táviratot küldött a SHAEF-nek – másolatban megküldte Montgomerynek is –, amelyben mindenkit emlékeztetett, hogy „mind Antwerpen, mind Rotterdam roppant sebezhető aknatelepítéssel és hajók elsüllyesztésével torlaszként. Ha az ellenség sikert ér el e tevékenységekben, felbecsülhetetlen, mennyi időt vesz majd igénybe a kikötők megnyitása.” Az első tengeri lord, Andrew Browne Cunningham tengernagy szeptember 7-én ezt írta naplójába: „Megint igyekeztem megértetni [a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságával], hogy Antwerpen, bár teljesen sértetlen, nagyjából annyira van hasznunkra, mint Timbuktu, hacsak el nem hallgattatjuk a bejáratit és a többi erődjöket, és el nem foglaljuk a Schelde partjait. Attól tartok, ez elkerüli a tábornokok figyelmét.”

Sajnos elkerülte. A szövetséges hadvezérek figyelmen kívül hagyták Hitler szeptember 3-i parancsát, amelyet pedig az Ultra-szervezet lehallgatott, megfejtett, és jelentésében rendelkezésükre bocsátott, s amelyben a Führer hangsúlyozta a Schelde-torkolat védelmének „döntő fontosságát”.⁵⁶ Nem tulajdonítottak jelentőséget további parancsainak, így annak a 15. hadsereg parancsnokának közvetlenül küldött rádiótáviratnak sem, amelyben emlékeztette a tábornokot: „Feltétlenül biztosítani kell, hogy a szövetségesek hosszú ideig ne használhassák a kikötőt.” Ez a „fel-

foghatatlan” mulasztás, vont le utóbb a következtetést Ralph Bennett történész, „olyan hatalmas horderejű stratégiai hiba volt, hogy utóhatásai szinte a háború végéig érződtek”. Eisenhower legfőbb parancsnokaihoz Antwerpen ügyében intézett üzeneteiben nem írta elő külön a Schelde-torkolat elfoglalását, és sem Montgomery, sem Dempsey, a brit 2. hadsereg parancsnoka nem szentelt figyelmet az ügynék. Montgomery azt hitte, az ott vele szemben álló ellenséges hadsereg helyzete reménytelen. „A palackban immár benne van a dugó – jelentette ki –, és nem lesznek képesek kijutni!”

A Királyi Tengerészgyalogság egyik, tengerről végrehajtott támadásra kiképzett egységét Dunkerque ostrománál vetették be, hogy a város szárazföldi oldalán egy magaslatról rohamozzon.⁵⁷ A 11. páncélosadosztály parancsnokával, G. P. B. „Pips” Roberts vezérőrnaggyal alig közöltek többet, mint hogy foglalja el Antwerpenben a dokkokat és a kikötőt. Előljáró hadtestparancsnoka, Brian G. Horrocks altábornagy később bevallotta, hogy „elkapta a felszabadítási eufória”, s ebbe az is beleértendő, hogy a térkép tanulmányozása helyett inkább a belga anyakirálynővel és szolgálattelvő udvarhölgyével vacsorázott. „Ha azt parancsoltam volna Robertsnek, hogy ne szabadítsa fel Antwerpen, hanem haladjon el a város mellett, és csak huszonnégy kilométert nyomuljon előre északnyugat felé [...], akkor elvágtuk volna a Beveland-félszigetet”, és ezzel lényegében csapdába ejtették volna a német 15. hadsereget a holland határ közelében. Emlékirataiban Horrocks azt írta: „Figyelmemet a Rajna kötötte le.”

A brit előretörés hamarosan elakadt.⁵⁸ Egy tüzér őrnagy egy antwerpeni irodaház legfelső emeletéről irányította az északi irányú tüzéségi tüzet; közben egy belga titkárnő időnként kávévitelt vitt neki tálcán, és amerikai bluest játszott az irodai fonográfon. A várostól északra és keletre azonban a tiszteletet parancsoló Albert-csatorna egyetlen hídját sem sikerült elfoglalni, és a németek hamarosan az összezt felrobbantották. (A tizenhétfől még szeptember 5-én is állt tizenöt.) A hídfőfoglalási kísérlet a csatorna túlsó partján megghiúsult, amikor felfedezték, hogy a hadsereg helyszínre küldött rohamcsónakjainak lyukas a feneké. „A német páncélosok gyorsan megnyitott, roppant kellemetlen zavarótűzzel akadályozták a hídveréssel próbálkozó utászokat”, jelentette egy dandártábornok. Az ellenség sietve harccsoportokat vont előre a csatornák mentén rögtönzött védvonalak megerősítésére, Montgomerynek azonban más brit hadtestek előrenyomulását

is biztosítani kellett, s már meg is parancsolta Horrocks tábornoknak, hogy álljon le erői rendezésére.

A németek az Antwerpentől nyugatra fekvő Breskensnél azonnal elkezdtek kompokon átmenekíteni csapataikat a Scheldén.⁵⁹ Kicsit kevesebb, mint két hét alatt, főként a 15. hadsereg kötelékéből, 86 000 katona, 600 löveg, 5000 jármű és 4000 ló jutott ki a kutyaszorítóból, hogy folytathassa a harcot. A torkolatot északi oldalán, Walcheren szigetén és a Beveland-félszigeten oltalmazó, már eddig is félelmetesen erős erődített védelmi rendszer még erősebb lett, s közben a 11 000 fős, makacsul kitartó német utóvéd a legcsekélyebb jelét sem adta, hogy fel akarná adni a Breskens körüli hídfőállást.

Montgomery szeptember 7-én közölte Londonnal, hogy reményei szerint három héten belül eléri Berlint.⁶⁰ Ez azonban valószínűtlen volt a nélkül az üzemanyag, lőszer, élelem és más hadianyag nélkül, amely igazán nagy tömegben csakis egy nagy áteresztőképességű kikötőn át érkezhett a hadszíntérre. Pillanatnyilag, amint az Egyesült Államok Hadseregének hivatalos története utóbb megállapította, „Antwerpen olyan ékkő volt, amelyet foglalát hiányában lehetetlen volt viselni”. Egy Antwerpenben tartózkodó brit tiszt is papírra vetette helyzetmegítélését: „A siker roppant zavarba ejtő lehet.”

5. A NYUGATI FALNÁL

„ÖT ROZSCIPÓ ÉS HÁROM APRÓCSKA HAL”

Versailles emberemlékezet óta ellenállhatatlan erővel vonzotta a birodalomépítőket.¹ A Párizstól tizenkilenc kilométerre délnyugatra fekvő lápi falu helyén a 17. században felépített szerény vadászlak gyorsan a világ legünnepeltebb kastélyává nőtte ki magát, amely egyszerre vált az egész ancien régime, valamint a francia királyok fényűző, élvhajász életmódjának jelképévé. Végül már több mint 20 000 nemesemberből, udvaroncából, kereskedőből és szolgából álló tömeg sűtkérezett a Napkirály és haloványabb utódai kisugárzásának visszfényében, az „egészségtelen mocskos sajátos állapotában”. Később a versailles-i palota szolgált a Párizst ostromló porosz hadsereg főhadiszállásául 1870 őszi télén, amikor 65 000 párizsi pusztult el annak ellenére, hogy a lakosság megette a világváros macskáit, varjait, sőt patkányait is. Itt kiáltották ki 1871 januárjában a Német Császárságot, a Tükörteremben, abban a remekműű galériában, ahol tizenhét boltív tükörképe néz szembe tizenhét árkaos ablakkal. Itt írták alá az első világháborút lezáró – gyászos, bosszúvágytól tüzelte következményekkel járó – békeszerződést 1919 júniusában, s közben dörögtek az ágyúk díszsortűzei, magasra lövellték vízsugarait a szökőkutak, és a Köztársasági Gárda kék kabátos katonái magasra tartott szablyával tisztelegve üdvözölték „a hun” legyőzését. Két évtizeddel később „a hun” visszatért, és négy évig maradt is.

És ez volt az a hely, amelyet Eisenhower főparancsnoksága új székhelyül választott.² A tábornok még javában lábadozott térdficama után a távoli Granville-ben, amikor a SHAEF tisztjei már ellepték és birtokba vették Versailles-t. A vezérkar tisztjeivel telt meg az osztályon felüli Trianon Palace Hotel, ahol egy fürdőszobás szoba a háború előtt napi 175 frankba került, most viszont semmilyen áron sem szerezhetette meg senki, kivéve azokat, akiknek birtokában volt egy játékkártya méretű, kemény kartonlap, amelyet kék keretben vörös kereszt ékesített, vagyis a SHAEF mindenható igazolványa. Fekete csokornyakkendő s pincé-

rek szolgálták fel a K fejadagból készült ebédet fehér abroszon, talpas kristálypoharakkal, aranszegélyes tányéron. A Clemenceau-bálterem, amelyet 1919-ben az antanthatalmak az 1919-es békeszerződés tárgyalására vettek igénybe, majd a közelebbi múltban, az angliai csata alatt a németek Luftwaffe-pilóták kitüntetési ceremóniáira, most térképtermként szolgált. A királyi kertekben antennaerdő nőtt ki a földből, és latrinák sorakoztak a kastélypark fenséges fái alatt a műtanya közelében, ahol Marie Antoinette egykor kedve szerint időzhetett a rousseau-i pásztoridill fantáziavilágában. A törzs osztályainak és az őket kiszolgáló híradóalegységeknek az irodáit a XIV. Lajos építtette nagyszerű istállókban rendezték be, amelyekről egy látogató megállapította: „Egyenként nagyobbak, mint némelyik államunk törvényhozásának épülete.”

Eisenhower irodája egy kőből emelt fehér toldaléképületet foglalt el a hotel mögött; az előcsarnokban talált bronz Hermann Göring-mellszobrot a falnak fordították, mert – amint egy tiszt elmagyarázta – „rossz fiú volt”.³ Tizenegy festményt, köztük egy Van Dyckot szedtek össze a kastély termeiből a főparancsnok lakosztályának ékesítésére, a Mobilier Nationalból pedig egy 18. századi íróasztalt és más bútorokat, kétségtelenül a tudtán kívül.⁴ Egy felháborodott hadnagynak, aki civil életében a Metropolitan Museum of Art kurátora volt, sikerült e hadizsákmány zömét visszahordatnia eredeti őrzési helyére.

A SHAEF törzse a nyár közepére máris az eredetileg tervezett, 1500 szövetséges tisztből és legénységi állományú katonából összetevődő állomány háromszorosára duzzadt.⁵ A létszám most ismét megháromszorozódott, 16 000 főre: 67 500 négyzetméter alapterületű irodát töltöttek meg. Végül 1800 ingatlant vettek igénybe katonai célra Versailles körül, 24 000 helyőrségi szolgálatra beosztott szövetséges katona elhelyezésére.⁶ Egy francia magazin a következő gúnyos feloldást közölte a SHAEF mozaikszóra: *Société des Hôteliers Américains en France*, míg szellemeskedő brit és amerikai tisztek egy másikkal rukkoltak ki: *Should Have Army Experience First* (Előbb Katonai Tapasztalatot Kellene Szerezniük). Akadt tiszt, aki tengeri kígyóhoz hasonlította a szervezetet: „Van, aki a fejét látta, van, aki a közepét, és van, aki a farkát. Egész terpeszkedő tömegét még senki sem látta.”

Egy másik tengeri szörny magát Párizst fonta körül csápjaival, még sebesebben, és még erősebben rátapadva.⁷ Az 1942 májusában Nagy-Britanniában az Európában felvonuló amerikai hadsereg utánpótlásának biztosítására létrehozott Ellátószolgálatok (*Services*

of Supply) június 7-én új nevet kapott, az attól kezdve Összeköttetési Zónának (*Communications Zone*, COMZ) nevezett szervezet immár félmillió katonából állt, vagyis a kontinensen minden négy amerikai katonából egy valamelyik alakulatában szolgált. A Cherbourg mellett 5000 előre gyártott épületből és 11 000 fő befogadására alkalmas sátrakból rögtönzött hatalmas hadtáp-főhadiszállást minden átmenet nélkül otthagyták, amikor Párizs felszabadításának hírére, aki csak tehette, és nélkül tolongva megindult a fővárosba. A Fény Városába hosszú tömött sorban gördültek be a COMZ tehergépkocsi-oszlopai, rajtuk, amint a hadsereg egyik őrnagya felidézte, „tonnaszám a dossziék, valamint ezer és ezer írnok, gépiró, őr – a szervezet statisztikai osztályai, kódoló- és kódfejtő részlegei, óriási telefonközpontja, a nagyvállalati lét teljes komplikált kelléktára”. A COMZ katonai célra azonnal lefoglalt 315 szállodát, 48 továbbira pedig írásban bejelentette előzetes igényét. Az ügy érdekében több mint 3000 további párizsi ingatlant is igénybe vettek, ezen belül 1 260 000 négyzetméter raktárt, továbbá 29 000 kórházi ágyat és „igazán elegáns, fényűző lakásokat a nagyfejűeknek”, ahogyan egy tiszt megfogalmazta. A párizsi gyerekeknek csak az illetékesek hosszas, megalázkodó rimánkodása után hagyták meg az iskoláikat. A francia kormánytisztviselők azt panaszolták, hogy az amerikaiak követelései még a németekét is meghaladták.

Mindez és még sok hasonló ügy a COMZ parancsnoka, a John Court House Lee (John Bírórágra Lee), Jesus Christ Himself Lee (Maga Jézus Krisztus Lee) és God a'Mighty Lee (Mindenható Isten Lee) csúfnéven is sűrűn emlegetett John C. H. Lee altábornagy szorgos munkájának eredménye volt.⁸ Lee, aki egy iowai biztosítási ügynök fiaként született, és a nőknél szokatlan keresztnévű édesanyja után kapta a John nevet, 1909-ben Pattonnel végzett a West Point-i akadémián, és mérnökkari tiszt pályát futott be a hadseregben. Folyamszabályozási, gát- és kikötőépítési és -karbantartási munkát végzett olyan helyeken, mint Detroit, Guam és Rock Island. A *Time* magazin szeptember közepén „kivételesen barátságos és vonzó személyiségnek” nevezte – e hízelgő minősítéssel szinte senki sem értett volna egyet, aki valóban ismerte őt. Lee, ez az aggodalmaskodásra hajlamos, pitiáner embernyúzó, aki rohamsisakján nemcsak elöl, de hátul is viselte tábornoki csillagait, sokak szerint egy hadtápos őrmester kicsinyes szűkmarkúságával osztotta a hadsereg felszerelési cikkei, „mintha a sajátjából adna ajándékot”. Mindenkor barátait részesítette előnyben, akiből nem volt sok, és büntette ellenségeit, akiből

viszont bőven akadt. Erős hajlama volt a nevetséges önámításra, egyszer felállt egy londoni színházban, s fogadta az ünneplést, amelyet a fölötté lévő páholyban ülő Eisenhowernek szánt a tömeg. Lee azt is lelkesen állította, hogy Marshall azért választotta őt jelenlegi beosztásába, mert tud „az emberekkel bántani”. A hadsereg hivatalos története, amely ritkán ad csípősen fanyar jellemzést a legmagasabb beosztású tábornokokról, ezúttal megragadta a lényegét: „Mereven ragaszkodott a formaságokhoz, modorában és megjelenésében némileg fenyegető, ráadásul alkalomadtán tapintatlan lévén [...], Lee tábornok gyakran keltett gyanakvást és ellenállást.” A hadsereg európai egészségügyi főnöke megjegyezte: „Ő az az ember, akivel soha, semmilyen körülmények között sem akarnék elmenni egy hétre horgászni.” Az évfolyamtárs Patton nem fogalmazott ilyen visszafogottan. Egyszerűen „nagy hantájú hazudozónak” és „fontoskodó kis kurafinak” nevezte Leet, akit „kizárólag az önreklámzás érdekel”. Mindazonáltal a harcoló seregtestek parancsnokai ritkán húztak ujjat vele, mert féltek a megtorlástól, amely az utánpótlásukat fenyegette. Amikor Lee látogatást tett a 3. hadseregnél, Patton díszörséggel, rezesbandával és bankettal fogadta.

Lee, aki sarkantyús lovaglőcsizmában, lovaglópálcával és minden lehetséges módon felcicomázott uniformisban járt, tartott egy Bibliát az íróasztalában és egyet az aktatáskájában.⁹ Saját beszámolója szerint szeretett „minden reggelt az Ő oltáránál kezdeni, amelyre letesszük gondjainkat”: gyakran kényszerítette negyventagú szűkebb kíséretét – amelybe egy kiropraktör, nyolc levelező titkárnő és egy olyan publicista is beletartozott, aki korábban a filmmogul Samuel Goldwynnak dolgozott – arra, hogy vele együtt templomba menjenek, ahová ő maga naponta járt, vasárnaponként pedig kétszer, ha nem háromszor. Utána elindult szemlét tartani hatalmas domíniuma fölött, vagy egy fekete, vörös kárpitozású limuzinon, amelyet egy baptista laikus prédikátor vezetett, vagy a külön vasúti kocsiján, amelyet egyik tányérnyalója Lee „magánkínzóeszközének” nevezett. A közlekedési eszköztől függetlenül Lee szeretett hangozan felolvasni a Szentírásból. Bármelyik alárendeltje, aki közeledett hozzá, pontosan tíz lépés távolságban tartozott tisztelegni, és jaj volt annak a katonának, akinek ferdén állt a sisakja. Egy kórház személyzetének három egyszerű parancsolatot kellett betartania, ha fel akart készülni Lee szemléjére: „A szabályzat szerint felöltözni! Minden tevékenységet leállítani! Szeszies italokat a WC-be önteni!” Egy katonaorvos megfigyelte, hogy még az ágyhoz kötött pácienseknek is „vigyázzállásban kellett fe-

küldniük, a járóképes betegeknek fel kellett állniuk a székekről, és mindig, amíg ő a kórteremben tartózkodott, és pihenj!-t nem vezényelt, vigyázzban kellett feszíteniük”. Az étkezőterem moslékosvödrében talált túl sok maradék őrző rohamot váltott ki belőle. Ilyenkor felvett egy kanalat, és személyesen kóstolt bele az ételmaradékba, majd kinyilatkozta: – Látják! Én meg tudom enni, maguk meg kidobják!

Párizsban Lee hatalmas hadműveleti termet működtetett az Hôtel Majestic alagsorában, fenn pedig három lakosztályt tartatott fenn saját használatra.¹⁰ (Személyes poggyászához egy zongora is hozzátartozott.) A szomszédos Avenue Kléber „Avenue de Salute” (Tisztelges sugárút) néven vonult be az amerikai katonai köztudatba, mert Lee rendszeresen küldött ki tiszteket a járdán járőrözni, és felírni azoknak a katonáknak a nevét, akik elmulasztották vagy nem előírásosan teljesítették a tiszteletadást. További lakosztályokat is tartottak fenn neki a többi luxusszállodában, az egyikben a lakók a következő tájékoztatást kapták: „Az V. György Hotel Lee tábornok magánrezidenciájának minősül, és az ide beszállásoltak a tábornok vendégei.” A főbejárat előtti járdát Lee kísérete járműveinek tartották fenn, a többi gépkocsi „köteles a sarkon túl, vagy a következő háztömb előtt parkolni!”

– Miért nem szólt nekem senki ezekről dolgokról? – kérdezte később Eisenhower, amikor értesült Lee hóbortjairól.¹¹ A panasz többet árult el a főparancsnok figyelmetlenségéről, mint Leeről magáról. Két hétbe telt, mire Eisenhower tudomást szerzett arról, hogy a COMZ lerohanta Párizst, ahova ő jórészt be sem akarta engedni a szövetséges katonaságot. Szeptember 16-án saját kezűleg írt, kemény hangú dorgálásban részesítette azt az embert, akit korábban „modern Cromwellnek” nevezett:

Mivel Önök igen jelentős tömegű előerőt és anyagot szállítottak az adott zónába, mielőtt én tudomást szereztem róla, jelenleg lehetetlen át-helyezni az Ön parancsnokságát legfontosabb tevékenységeinek megvárása nélkül. Mindazonáltal azonnali hatállyal állítsa le minden olyan személy beutazását Párizsba, akire ott nem lényegbevágó szolgálati feladat ellátásához van szükség. [...] A parancsnokságát is beleértve az amerikai személyi állomány Párizsba tódulását végtelen oktalanságnak tartom. [...] Úgy tájékoztattak, hogy az amerikai katonaság öltözködése, fegyelme és viselkedése Párizsban kis híján kiérdemli a szégyenteljes minősítést.¹²

Lee megátalkodott bűnös volt. – Nem bánok semmit! – jelentette ki. – Az embernek kötelessége annyira a front közelében tartózkodnia, amennyire csak lehetséges!¹³

Lee „legfontosabb tevékenységei” egy hatalmasra duzzadt, hazájától 6400 kilométerre harcoló sereg ellátását jelentették 800 000 különböző utánpótlási cikkel, vagyis nyolcszor annyiféle tétellel, mint amennyit akár a Sears vagy a Roebuck cég raktáron tartott.¹⁴ A feladat a legtehetségesebb szervező képességeit is meghaladhatta, magát Jézus Krisztust pedig egész bizonyosan igencsak próbára tette. A szövetséges invázió tervezői abból a feltételezésből indultak ki, hogy a D + 90. napra – szeptember 4-re – mindössze egy tucat amerikai hadosztály jut ki a Szajnához, akkor pedig három hónapos hadműveleti szünetet kell tartani, miközben megszilárdítják az elfoglalt terület védelmét, rendezik soraikat, és csak utána folytatják a támadást Franciaországon át. Egyetlen logisztikai szakember sem számított arra, hogy 1945 májusa előtt érik el Németország határát. Valójában azonban szeptember 4-re már tizenhat hadosztály jutott 240 kilométerrel túl a Szajrán, és alig egy héttel később a szövetségesek arcvonala olyan pontokon állt, amelyek elérését a tervezők a D + 350. napra prognosztizálták.

A hadszíntéren kialakult szükséghelyzetek előbb összezavarták, majd szétverték a két év alatt kidolgozott hadellátási tervet.¹⁵ Amikor ahhoz, hogy a bocage-vidéken átküzdjék magukat, az amerikaiaknak a tervezettnél több harcoló alakulatra volt szükségük, ezt az igényt a kiszolgáló egységek – karbantartók, üzemanyag-ellátók, vasútépítők és -üzemeltetők, mindenféle markotányosok – rovására elégítették ki, majd a kitörés Normandiából augusztus közepén arra kényszerítette Eisenhowert, hogy utánpótlási vonalainak rendezése nélkül vágjon bele a menekülő ellenség üldözésébe. Mindenkin eluralkodott az üldözés izgalma. Marshall és Eisenhower még inkább felgyorsította a hadosztályok átáramlását az európai hadszíntérre, két hónappal előrehozták a csapatszállítások határidőit, amiért a teherszállításban súlyos árat kellett fizetni. Más csapások is sújtották az utánpótlási rendszert: a Mulberry A elvesztése, a Cherbourg, Marseilles és Le Havre kikötőjében végzett rombolások, az, hogy lemondtak a Bretagne-i kikötőkről, a francia vasút- és úthálózat szövetséges bombázása, a gyors előretörés a Rhône mentén, valamint Hitler makacs ragaszkodása Dunkerque-hez és más elszigetelt partvidéki enklávékhoz. A felszabadított Párizsban a

szorongató hiányok miatt napi 2400 tonna élelmet, gyógyszert és más árucikkeket kellett szállítani légi úton, amihez Bradley hadseregcsoporjának ellátmányából csoportosítottak át – vagyis elvették tőle két és fél harcoló hadosztály napi utánpótlását.

A tehérgépkocsi-oszlopoknak, amelyeknek júliusban csak pár órára volt szükségük, hogy elérjék a frontot, és visszatérjenek, most akár öt nap is kellett a teljes fordulóhoz a harcmezőig és vissza a partokig.¹⁶ Az 1. hadsereg központi szállásmesteri raktára hat hét alatt hatszor költözött, hogy lépést tarthasson az előretöréssel, s ehhez szállítóegységként még tizenhármas tűzérosztályt is igénybe vettek. Ráadásul, a nagy távolság miatt az amerikai gyárhoz a Kelet-Franciaországban igényelt tételek jellemzően közel négy hónap alatt érkeztek meg a frontra; bármely tetszőlegesen választott pillanatban 2000 harckocsi volt épülőfélben, várt szállításra, utazott a tengeren, parkolt valamelyik központi elosztó raktárban, és tartott tréleren vagy a saját láncfalán harcoló alakulathoz. Amint Patton mondta szeptemberben a tudósítónak: – Mi nem tudunk öt rozscipót és három aprócska halat úgy felszaporítani, mint egykor egyesek.

Természetesen sokkal többre volt szükség, mint kenyérre és a tenger gyümölcseire.¹⁷ Felvásárló ügynökök járták az összes európai semleges államot, és nagyban vásárolták a svéd papírt, a spanyol kajsziparacot, a portugál fűt és a banánt a Kanári-szigetektől. Harminchárom favágó tábor nyitottak Franciaország, Belgium és Luxemburg területén, hogy kitermeljenek és felhasználjanak egymillió öl tűzifát. A hajók 19 000 tonna facellulózst szállítottak az európai gyárakba, hogy ott 50 millió tengeri vécépapírt állítsanak elő belőle. A nyelvi akadályok és az amerikai mértékegységek metrikusra átszámításának nehézségei miatt azonban azok az erőfeszítések kudarcba fulladtak, hogy az uniformisokat francia konfekcióipari üzemekkel gyártassák le. „Az egy tizenhatodik hüvelykes (1,6 mm) eltérés egyetlen egyenruha kiszabásakor és megvárrásakor a tizenkét fő méret mindegyikénél azt jelentené, hogy teljes mértékben félrecsúszunk a helyes mérethez képest”, jelentette a SHAEF.

A napi átlagos utánpótlás-szükséglet 30 kilogrammot tett ki minden egyes, a kontinensen tartózkodó szövetséges katonára számítva.¹⁸ Ebből 15 kiló volt a benzin, az olaj, a kenőzsír és a repülőbenzin, 3,6 kiló a lőszer, a repülőbombákat is beleszámítva, 3,2 kiló az utászok építőanyaga, 3,1 kiló az élelmiszer, és különféle minimális mennyiségekkel szerepelt még az egészségügyi, a híradó és a máshová nem sorolható vegyes

anyag is. (A hadtáptisztek azzal szembesültek, hogy a falánk katonák 30 százalékkal többet esznek a szokásos élelmiszer-kiszabathoz.) Négy előrenyomuló hadsereg csaknem 3 790 000 liter üzemanyagot égetett el minden áldott nap, s ebbe nem számították bele a Dél-Franciaországban tevékenykedő Patch és De Lattre hadseregének fogyasztását. A keleten újból kialakuló heves harcok elképesztő lőszerfelhasználással jártak, például tűzérési és aknavetőgránátból havi 8 millió fogyott.

Az amerikaiakra mindig is jellemző haszontalan pazarlás még jobban megnehezítette a logisztikusok életét.¹⁹ A gyaloghadosztályoknak állománytábla szerint 1600 M-7 gránátvetőtoldat járt, heti kétdarabos pótlási rátával, de egyesek havi 500-700 darabot veszítettek. Eisenhower a más fegyverfajtákban elszenvedett veszteséget „szélsőségesen magasnak” nevezte, és figyelmeztette a Pentagont, hogy minden hónapban 36 000 kézfegyvert, 700 aknavetőt, 500 harckocsit és 2400 gépjárművet kénytelen pótolni. A csapatok a tervezők által vártnál ötször több aknakereső készüléket igényeltek, és egyedül az 1. hadsereg 106 000 kilométer tábori telefonvezetékét használt fel havonta, vagyis alakulatai óránként közel 150 kilométert húztak ki vagy fektettek le – a kiutalni tervezett mennyiség dupláját. A D-nap óta Franciaországba küldött 22 millió marmonkannának a fele eltűnt, és a SHAEF 7 millió újabbat kért Washingtontól. Eisenhower ehhez még hozzáfűzte, a kiszáradt üzemanyag-tartályú seregtesteknek a szorongató hiány sürgős kiküszöbölésére repülőgépen szállítanak benzint, ennek következtében viszont „jelenleg egy gallon [3,7853 liter] 80 oktános motorbenzin kijuttatása az előretolt elosztó raktárakba 1½ gallon [5,7 liter] 100 oktános [repülő]benzinünkbe kerül”.

Mindez jórészt előre nem látott fejleményként zúdult Leere, aki ládaszám kényszerült küldeni a narancsot és más ingyencfalatokat Bettie Smithnek abban a reményben, hogy így sikerül megtartania a SHAEF bizalmát.²⁰ (Igencsak bánta, hogy nem tud bridzselni, s ezzel az eszközzel nem tud befurakodni Eisenhower belső körébe.) Bizonyos, hogy a SHAEF is vétkes volt az utánpótlási helyzet elfajulásában, nem utolsósorban azért, mert lemondott a kontinensre tervezett robusztus hadtápraktár-hálózat kiépítéséről, s helyette ötletszerűen, rendszer nélkül telepített anyagraktárakra hagyatkozott. A SHAEF vezető logisztikusa szeptember 9-én figyelmeztetett, hogy „a hadseregek anyagi fenntartása a lehetőségek határáig túlfeszített. [...] A hadellátási helyzet továbbra is borzalmas.” A 12. hadseregcsoporthoz parancsnokságán Bradley anyagi el-

látási főnöke utóbb ugyanígy értékelte a helyzetet: „A logisztikai helyzet immár nagyjából egy hónapja rendezetlen, a legutóbbi három hétben pedig kifejezetten rossz volt.”

A COMZ rögtönzött, vegyes eredményekkel.²¹ Az itt is, ott is fellépő üzemanyaghiány inkább elosztási, mint készletprobléma volt, és a csővezetékek bonyolult hálózatát építették ki, hogy csökkentsék a kényszerű függést a tartályhajóktól, tartálykocsiktól és mármonkannáktól. A víz alatti olajszállító csővezeték, a PLUTO – *Pipeline Underwater Transport of Oil* – terv keretében huszonegy vezetékét fektették a La Manche csatorna fenekére; a szivattyúállomások a Walt Disney-rajzfilmek hősei után a Bambi és a Dumbo fedőnevet kapták. Az első Cherbourg-ba vezető csővezetékét augusztus közepén fejezték be, de egy gondatlan hajó horgonya órákon belül tönkretette. Két nappal később egy másik csövet hajócsavar zúzott össze, egy további pedig augusztus végén hibásodott meg, amikor a víz alatti csőfektető dobott tíz tonna kacsakagyló nőtte be, és képtelen volt tovább forogni. A PLUTO csalódásnak bizonyult, egy tengernagy nézete szerint „az idő és az erők botrányos tékozlásának”. A csatornán át lefektetett csővezetékek a háború alatt a szövetségesek üzemanyag-szükségletének jóval kevesebb, mint 10 százalékát biztosították. A tartályhajók, a tartálykocsik és a mármonkannák nélkülözhetetlenek maradtak.

A szárazföldön bevezetett újítás volt a Vörös Golyó Expressz (*Red Ball Express*), az augusztus vége felé beindított közúti teherszállítási rendszer.²² Hamarosan 7000 tehergépkocsi szállított 4000 tonnát, vagy még többet az egyirányúsított országutakon az 1. és a 3. hadsereg raktáraiba. Az oda-vissza út általában három napig tartott. A katonai rendőrség 25 000 angol és francia nyelvű útjelző táblát helyezett ki, a forgalom áramlását Cub felderítő-repülőgépek figyelték. Gondok azonnal támadtak. A Vörös Golyó napi 1 135 600 liter benzint fogyasztott, annyit, mint három harcoló páncélosadosztály. A sofőrök időnként hat-tíz tonna rakományt rakattak fel két és fél tonnás járművekre – a Vörös Golyó egységei megérdemelten kapták a „tehergépkocsi-romboló zászlóalj” csúfnevet. Az óránként negyven kilométeres sebességkorlátozás ellenére naponta átlagosan hetven teherautót törtek javíthatatlan ronccsá. Egy „meredek emelkedő és veszélyes kanyar” minősítésű útszakaszon egyetlen menetoszlopból nyolc benzinszállító nyerges vontató borult fel, majd a következő napon újabb nyolc. – A tartály belsejében ide-oda

csapódó benzin hol az egyik, hol a másik oldalra lök – magyarázta az egyik gépkocsivezető. – Ez befolyásolja a kormányzást. – Az Egyesült Államok Hadseregének 1944 őszén Európában „lenullázott”, véglegesen használhatatlanná vált 15 000 gépjárművéből 9000 olyan tehergépkocsi volt, amely Franciaország mellékútjai mentén állt elhagyatva.

Az őszi esők rontották az utak minőségét, a szerelők munkáját pedig gyújtógyertya-, ventilátorérszija- és szerszámhiány akadályozta.²³ Egy negyvenegy tehergépkocsit üzemeltető század egyetlen fogóval és egyetlen félholdas állítható pofás csavarkulccsal rendelkezett. A napi 5000 gumibroncs tönkretétele – sokat eldobott katonai konzervdoboz vágott szét – olyan szorongató hiányt idézett elő, hogy szerte az Egyesült Államokban még a kopott gumikat is leszedték a járművekről, és átszállították Európába. A tehergépkocsik és a raktárak fosztogatása úgy elharapózott, hogy Lee tábornok tizenhárom gyalogzászlóaljat igényelt őrzési feladatokra. Bradley felháborodott tiltakozása ellenére Eisenhower ötöt adott is neki, és korlátozatlan fegyverhasználatra kaptak engedélyt; vagyis akár agyon is löhették a tolvajokat. A Vörös Golyó három hónap alatt több mint 400 000 tonnát szállított, s utóbb további útvonalakkal egészítették ki, ilyen és hasonló neveken: Fehér Golyó, Vörös Oroszlán és Zöld Gyémánt. Amint azonban egy vezérőrnagy Párizsban panaszolta: „Az elképzelhető leggonoszabb teherautó-gyilkos volt.”

Egyetlen vonat annyi terhet tudott elszállítani, mint 400 tehergépkocsi.²⁴ 18 000 fő, köztük 5000 hadifogoly küszködött a többéves szövetséges bombázással romba döntött francia vasúthálózat újjáépítésével. Augusztus 15-én harminckét vasúti szerelvény indult el az egyetlen rendbe hozott sín páron. A hidakon óránként tizenhat kilométeres sebességre lassítva vánszorogtak át, és két nap alatt tették meg az utat Le Mans-ig. Szeptember 1-jén megnyitottak egy Párizsba vezető vonalat, és a hónap végére majdnem 8050 kilométernyi pályát sikerült használható állapotba hozni. A vasút működését akadályozta a képzett mozdonyvezetők, fűtők, fékezők, mindenféle forgalmi és állomási szolgálattelvők, pályakarbantartók hiánya, a váltó- és szemaforkezelők gyakran öngyújtóval vagy égő cigarettával kényszerültek fényjelzéseket adni. Végül két tucat amerikai vasútépítő és -üzemeltető zászlóaljat szállítottak Franciaországba olyan távoli helyekről is, mint Perzsia és Peoria. A hadsereg 200 000 vasúti kocsit használt Franciaországban, amelyek közül 31 000-et részegységekben szállítottak át az Egyesült Államokból, Nagy-Britanniában szerelték össze, majd kompon vitték át a csatornán: zárt teherva-

gonokat, pórekocsikat, tartályvagonokat, nyitott teher- és zárfékező koccsikat, továbbá 1300 izmos amerikai gőzmozdonyt. Az év végére 17 700 kilométer francia és belga vasúti pályát és 241 vasúti hidat építettek újjá.

Kikötők nélkül Európa összes közútjának, vasútjának és tehergépkocsi-romboló zászlóaljának is csak korlátozottan vehették hasznát. A SHAEF tisztjei tehetetlen dühükben így parodizálták a helyzetet: „Az adott számú kikötő elfoglalásához szükséges hadosztályok száma mindenkor nagyobb, mint az ezen kikötők révén fenntartható hadosztályok száma.”²⁵ Az *Overlord* tervezői ötvennégy, potenciálisan használatba vehető kikötőt tanulmányoztak.²⁶ Lee három tucatra csökkentette azok számát, amelyek szóba jöhettek, s ezeknek végül a fele játszott hasznos szerepet a szövetségesek számára. Marseille és a többi dél-franciaországi kikötő igazi jótéteménynek bizonyult, 1944 őszén az összes, Franciaországba küldött szövetséges hadianyagnak több mint egyharmadát ott rakták ki. Cherbourg a várthoz képest megháromszorozta, napi 22 000 tonnára növelte rakománykezelési kapacitását, egyes beszámolók szerint a kirakott ellátmány olyan magasra törnyozva állt, „hogyan felért Napóleon kezéig” a császár híres, Anglia felé mutató szobra körül. A SHAEF azonban úgy számolt, hogy a harcoló alakulatok anyagi utánpótlásigénye a következő hónapban ugrásszerűen előzi meg a rakománykirakási és -elosztási kapacitást, és október közepére az európai vizeken kikötési lehetőségre váró hajók száma meghaladja majd a kétszázat.

A megoldást egyértelműen csakis Antwerpenben találhatták meg.²⁷ Az összes lehetséges vasúti és közúti szállítási hálózatot használva Cherbourg legfeljebb huszonegy hadosztály ellátását tudta biztosítani, míg Antwerpen csak a vasúton ötvennégyét. Cherbourg csaknem 650 kilométerre fekszik a kelet-belgiumi Liège mellett akkor épülő óriási előretolt hadtápraktáraktól, míg Antwerpen csupán 105 kilométerre. Eisenhower, habár a szövetségesek kikötőkkel kapcsolatos szorult helyzetét „veszélyesnek” minősítette, azt ígérte Marshallnak, hogy Antwerpen megnyitása „hatásában vérátömlesztéssel ér majd fel”. Addig pedig a hadseregek kénytelenek lesznek nyers erejükre, az amerikaiak egy másik erősségére támaszkodva rögtönözni maguknak ellátást. A Rouenban egy régi Hog-szigeti teherhajó kirakodásán dolgozó dokkmunkások meglepődtek, amikor a norvég kapitány papagája kalitkájában hirtelen rázendített az amerikai himnusz első strófájára – hangja meg-megreccsent a magas hangoknál –, majd felrikoltva panaszkolt: – Micsoda élet! Nyomorúság! Nyomorúság!

MINDEN FALU ERŐDÍTMÉNY

Zömök C-47-es szállítógép hajtott végre bedöntött szárnyal fordulót, majd állt rá a leszállási irányra, és landolt szeptember 10-én, vasárnap délután Brüsszeltől keletre, a Melsbroek melletti repülőtéren, amelyet korábban a németek használtak, ekkorra azonban a Királyi Légierő elfoglalt és B-58 kódneven üzemeltetett.¹ Miközben a légcsavarok lelassultak, majd leálltak, váll-lapján új tábornagyi rendfokozatának jelzéssel Montgomery vágott át nagy léptekkel a leszállópályán, felszaladt a lépcsőn, és egy harcias szökkenéssel benn termett az utastérben.

Eisenhowert találta ott, bekötözött, lüktetve fájó térddel, a repülőgépre is csak segítséggel sikerült felsántikálnia.² Montgomery mindenképpen ragaszkodott a személyes találkozáshoz, de váltig állította, túl elfoglalt ahhoz, hogy elhagyja Brüsszelt, ezért a főparancsnok kereste fel őt. Röviden üdvözölték egymást, majd Montgomery azt kérte, küldjék le a gépről Eisenhower hadtápfőnökét, Sir Humfrey M. Gale altábornagyot, ahhoz viszont ragaszkodott, hogy az övé, Sir Miles Graham vezérőrnagy maradjon. Tedder repülő-vezérezredes, a SHAEF parancsnokhelyettese szintén maradhatott. Alig tett engedékenyen eleget kívánságainak Eisenhower, a tábornagy máris előhúzott a zsebéből egy köteg gyűrött, szigorúan titkos táviratot, köztük a szeptember 5-i kettéosztott rádiógram első felét, amely szombaton reggel, négynapos késéssel érkezett meg.

– Ön küldte nekem ezeket?

– Igen, persze – felelte Eisenhower. – Miért?

– Nos, ez csupa hülyeség! – jelentette ki Montgomery. – Szintiszta marhaság, sületlenség!³

Fortyogó tirádába kezdett, sipító hangja trillázott. Őt elárulták, állította, és kitartott amellett, hogy a széles arcvonalon indított, kétirányú előrenyomulás Németország belseje felé eleve kudarcra van ítélve. Végül megkérdezte, valójában George Patton irányítja-e a háborút a SHAEF nevében?

Eisenhower nyakán vérvörös pír terjedt lassan felfelé, de a hangja higgadt volt, amikor előrehajolt, megkopogtatta Montgomery térdét, és csak annyit mondott:

– Monty, nem beszélhet így velem! Én a főnöke vagyok!

A tábornagy halvány mosollyal feszengett az ülésén.

– Sajnálom, Ike – válaszolta.

Egy hosszú órán át civakodtak, „szabályosan marakodtak, mint a kutyák”, ahogy Graham leírta.⁴ Montgomery újra kiállt álláspontja, az egyetlen irányban indítandó offenzíva mellett. Ha megkapja a kanadaiaknak és a 3. hadseregnek kiutalt szállítási kapacitás és üzemanyag részét, plusz a négy légideszant-hadosztályt, biztosra veszi, hogy el tudja foglalni a Ruhr-vidéket a brit 2. és az amerikai 1. hadsereg húsz hadosztályával, és megnyitja az utat Berlin felé. Patton támadása délen, Metz felé meggyengítené a szövetséges hadrend centrumát, s így egyetlen hadseregnek sem maradna elegendő ereje a gyors előretöréshez.

Eisenhower azzal egyetértett, hogy továbbra is a Ruhr-vidék a fő hadműveleti cél, de bármilyen offenzívával Berlin felé – amelytől még mindig 650 kilométer választotta el a szövetséges seregeket – azt kockáztatnák, hogy az ellenség mindkét szárnyukra halálos ellencsapást mér.⁵

– Nem tehetné meg – közölte a főparancsnok Montgomeryvel. – Semmiképp sem, és ez hétszentség!

A széles arcvonalú stratégia hadászati szempontból sokkal ígéretesebb, tette hozzá. Biztonságosabb, biztosabb sikerrel kecsegtet, és kibilenti az ellenséget az egyensúlyából.

Eisenhower érdeklődését azonban felkeltette Montgomery beszámolója egy új tervről, amely szerint több ejtőernyős-hadosztályt dobának le Hollandiában, amelyek megtisztítanának egy folyosót Dempsey 2. hadserege és más seregiestek számára, hogy hídfőállást foglalhassanak a Rajna túlsó partján. Hasonló javaslatokat már korábban is terjesztettek elő, ez azonban szándékában és az alkalmazandó erőket illetően nagyobb szabású elképzelés volt, és Eisenhower kész volt megpróbálkozni vele. A hadművelet két szóból alkotott fedőnevet kapott: *Market Garden* (Veteményeskert).

Végre Montgomery felállt, tisztelgett, és leügetett a lépcsőn a repülőtérről betonjára: meggyötört, manószzerű alak; fején barettel. „Harcunkat a dolgok jelenlegi állása szerint két kézzel kell vívnunk – írta az értekezletről röviddel utána Tedder. – Montgomery persze utálni fogja, hogy nem kap biano csekket.”⁶

A repülőgép motorjai felköhögtek és beindultak. Eisenhower, még mindig szénvédvé, elrepült.

Bár sok mindenről esett szó, kimondatlanul is sok minden maradt. A két tábornok alig említette meg Antwerpent, és a *Market Garden*-hadműveletet is kurtán intézték el. A találkozó után Montgomery harminchárom bekezdéses ócsárló feljegyzést küldött Brooke-nak. A főparancsnok, panaszkolt,

...tökéletesen elszakadt a folyó események valóságától, távirón továbbított hosszú direktívákkal próbálja irányítani a háborút. Eisenhower maga mit sem tud a németek elleni hadviselés mesterségéből. [...] Éppen amikor igazán szilárd irányításra volt szükség, semmiféle irányítás nem létezett.⁷

Tekintet nélkül az amerikaiak szükségleteire, Montgomery egymagában arra a következtetésre jutott, hogy a 21. hadseregcsoportnak nincs szüksége Antwerpenre ahhoz, hogy betörjön Németország közepébe.⁸ Graham, a hadtápfőnöke határozottan állította, hogy egy harcoló hadosztály képes hatékonyan tevékenykedni napi 350-400 tonna utánpótlással, vagyis a SHAEF becsülte mennyiségnek alig a felével. Brit seregek ezt Afrikában valóban meg is tették, jóllehet nagyon másfajta körülmények között. Montgomery hitte, ha két szövetséges hadtest eljut Berlinig, Németország védelmét olyannyira „szétzilálják”, hogy a Harmadik Birodalom felbomlik. Olyan kisebb kikötők, mint Dieppe és Le Havre, képesek lehetnek az ellenség fővárosa elleni offenzíva utánpótlásigényének kielégítésére. Mindössze „egyetlen jó Pas de Calais-i kikötő”, tette hozzá Montgomery, elegendő ahhoz, hogy a Rajnán túl nyolcvan kilométeres mélységben fekvő Münstert elérjék, ha mindennap működő léghíddal és további tehergépkocsis szállítóalakulatokkal egészítik ki a meglévő szállítási kapacitást. Sajnálatos módon az első Pas de Calais-i kikötő – Boulogne – csak október közepén nyílik meg, és ugyanez áll a rommá lőtt Le Havre-rá is. Addig pedig egyedül a fronttól távoli Mulberry B tudott jelentős méretű brit teherhajókat fogadni, és az őszi időjárás napról napra mind kockázatosabbá tette a mesterséges kikötő használatát. Ráadásul éppen akkor fedezték fel, hogy 1400 brit háromtonnás teherautót hibás hengerekkel szállítottak le, és a hiba az összes cseremotorban is megmaradt. Mindazonáltal a hivatalos kanadai történeti monográfia szerint Montgomery hadseregcsoport-parancsnoksága a kanadai 1. hadseregnek szabott feladatok közül „a fontossági sorrendben a legutolsó helyre sorolta”, hogy a Schelde torkolatvidékét megtisztítsa a német csapatoktól.

A háború egy újabb gyászos fejleménye szintén hatni kezdett.⁹ Montgomery szombaton titkos táviratot kapott a brit Hadügyminisztériumtól, amelyben tájékoztatták, hogy előző este két robbanás egy újabb német támadás kezdetét jelezte a hazai sziget ellen. Szeptember 8-án este 18 óra 34 perckor minden előzetes figyelmeztetés nélkül egy robbanás

hat méter mély krátert ütött a Temze közelében, a Stavely Roadon, megölt három embert, porig rombolt tizenegy házat, tizenöt továbbit pedig súlyosan megrongált. A robbanást a tizenegy kilométerre fekvő Westminsterben is hallották. Tizenhat másodperccel később következett az újabb eget rengető robbanás, Eppingben. Csak néhány napja történt, hogy Churchill kormánya bejelentette, a londoni csatában győzelmet aratott a V-1 felett, így a Whitehall most nem volt hajlandó nyilvánosan elismerni az új német fenyegetés tényét. A kormány földgázvezeték-baleseteket emlegetett, mire epés viccek kezdtek keringeni „repülő gázfővezetésekről”, a hiszékenyek pedig a közműszolgáltatóktól kérték káraik rendezését.

A valódi bűnös, a V-2 rakéta, tizennégy méter hosszú volt, majdnem tizenhárom tonnát nyomott, és egytonnás robbanófejet hordozott.¹⁰ Röppályája csúcsán közel 5800 kilométeres sebességet ért el, és rendkívüli becsapódási sebessége miatt olyan erővel ért földet, mint ha ötven nagy mozdony zuhant volna egyszerre a célterületre. A V-2 megalkotója egy fiatal porosz junker, Wernher von Braun, a náci párt és az SS tagja 1937 óta dolgozott az idilli balti halászfalu, Peenemünde mellett, amelyet édesanyja ajánlott neki, a folyékony üzemanyagú rakéták fejlesztésén.

A brit hírszerzés már régen számított a rakéta megjelenésére.¹¹ „A V-2 létezése minden kétséget kizáróan igazolt”, erősítette meg egy titkos jelentés július 11-én. Egyes elemzők hattonnás robbanófej alkalmazásától tartottak, amely gázt vagy „bakteriológiai csírákat” juttat célba, és minden épületet képes lerombolni a becsapódás másfél kilométeres körzetében vagy annál is nagyobb területen. A Peenemündére mért tömeges légicsapásokkal sok német tudóst és mérnököt sikerült megölni, és két hónapos késést okoztak a rakéta programban. A kényszermunkások könyörtelen dolgoztatása és az egyszerű mozgatható indítóberendezések alkalmazása azonban lehetővé tette, hogy Hitler szeptember elején kiadja a parancsot a *Pingvin*-hadművelet megindítására. A következő hónapokban naponta átlagosan tizennégy V-2-est indítottak el, és bár a V-1-től eltérően a ballisztikus rakéta bosszantóan hajlamos volt arra, hogy röptében szétessen, védekezni lehetetlen volt ellene: a hangsebesség ötszörösével (Mach 5) repült, egyszerűen túl gyors volt. A közelmúlt V-1-es bombázásai miatt már addig is másfél millió londoni hagyta el a várost, és a brit kormány most ismét mérlegelte a főváros kiürítését.

Az első csapás rakétáit Nyugat-Hollandiából indították, s ami azt illeti, a *Pingvin*-hadműveletet felügyelő SS-tábornok egy olyan holland város, Nijmegen mellé telepítette a parancsnokságát; amely mindössze tizenhat kilométerre fekszik délre a Rajna-parti Arnheimtől, a *Market Garden*-hadművelet fő célpontjától.¹² A Montgomeryt az első rakéta-támadásokról tájékoztató távirat azt is kérte: „A légsürgősebben tájékoztasson, hozzávetőleg mely napra becsüli, hogy el tudja szigetelni az Antwerpen–Utrecht–Rotterdam által bezárt partvidéki területet?” Amíg Dempsey tábornok és mások keletebbre, a Weselnél végrehajtandó előretörést részesítették volna előnyben a Rajnához, ez az új német támadássorozat még inkább arra indította Montgomeryt, hogy északi irányban törjön előre, mélyen be Hollandia belsejébe. – Muszáj Arnheim felé támadnunk – jelentette ki.

Teddernek igaza volt: Montgomery valóban utálta, hogy nem kapott biankó csekket. Már hétfőn azt táviratozta Eisenhowernek, hogy nagyobb logisztikai támogatás nélkül talán két hétig, sőt esetleg még tovább sem lehetséges semmiféle offenzíva a Rajna felé: „Ez a késlekedés – fűzte hozzá alig leplezett fenyegetésként – időt ad az ellenségnek védelme jobb megszervezésére, tehát komolyabb ellenállásra és lassabb haladásra kell számítanunk.”¹³

Eisenhower lélekben megsebezve és fájdalomtól gyötört testtel tért vissza Brüsszelből. „E. néhány napot ágyban tölt a lába miatt”,¹⁴ jegyezte fel naplójába Kay Summersby szeptember 11-én. A főparancsnok jövődő emlékirataihoz kezdett feljegyzéseket diktálni, „hogy megörökítsek valamennyit azokból a dolgokból, amelyeket illő lehet elmondanom a háborúról szóló személyes beszámolómban”, amint hivatali naplójában leírta. Ami a tábornagyot illeti, Eisenhower megjegyezte: „Monty, úgy látszik, nem fogja fel, mennyire fontos Antwerpen megközelítési útvonalainak elfoglalása. [...] Monty javaslata egyszerű – adjunk neki mindent! Ez örültség.”¹⁵

A 11-én látogatóba érkező Ramsay pizsamában találta Eisenhower-t. A tengernagy ezt jegyezte fel naplójában:

Elengedetten beszélt olyan témákról, mint Monty, a hadvezetés, a nehézségei, a jövődő stratégia stb. Nyilvánvalóan nyugtalan & ennek oka Monty, aki rosszul viselkedik. Ike nem bízik a lojalitásában & valószínűleg jó okkal. Ennyire ezelőtt még soha nem nyílt meg előttem.¹⁶

Egy olyan pillanatban, amikor stratégiai kérdésekben harmóniára lett volna szükség, a szövetséges hadvezetőségben eluralkodott a diszszonancia és gyerekes áskálódás.¹⁷ Eisenhower megértette a britek indítékát, amely miatt gyorsan le akarnak csapni a V-2 indítási körzetére, a *Market Gardent* pedig olyan merész csapásnak látta, amellyel Németország legyőzése felgyorsítható. Annak dacára, hogy azt kockáztatták, a hadművelet miatt Antwerpen megnyitása késedelmet szenved, a főparancsnok hitte, hogy ezek az erősen eltérő hadászati célok elérhetők a Saar-vidék ellen induló amerikai offenzíva megbénítása nélkül. „Nincs olyan ok – írta Bradleynek –, amely miatt Patton ne folytathatná a támadó tevékenységet, ha a körülmények megfelelők a támadó tevékenységhez.” Ami a tábornagyot illeti, Eisenhower bizalmas körben egyre csípősebb megjegyzéseket tett. „[Eisenhower] »nagyokos kurafinak« nevezte, ami roppant biztató”, vallotta be Patton a naplójának. A háború után Eisenhower sokkal élesebben fogalmaz majd, amikor azt mondja Cornelius Ryannek, az írónak: „Ő pszichopata, ezt ne felejtse el! Olyan szinten egocentrikus. [...] Lényegében nem becsületes ember.”

Ez az értékelés abszurd. Még ha erősen szolipszisztikus volt is, és időnként túlzott nagyvonalúsággal kezelte az igazságot, Montgomery – akinek a normandiai győzelem mindenkinél inkább köszönhető – azért pszichopata aligha volt. A szövetségesek szerencséjére Eisenhower meggondolta, mit beszél nyilvánosan, és tette tovább a dolgát rendíthetetlenül, ha bicebócán is. Montgomery kéthetes késlekedést jósoló táviratára válaszul elküldte Brüsszelbe Beetle Smitht, hogy tovább szaporítsa a szót, majd beleegyezett, hogy a 21. hadseregcsoporthoz kapjon még további ezer tonna, tehergépkocsin és repülőgépen leszállítandó utánpótlást. Arra is felhatalmazta Montgomeryt, hogy közvetlenül tartsa, tehát ne Bradley hadseregcsoporthoz közvetítésével, a kapcsolatot a 21. hadseregcsoporthoz jobbszárnyához csatlakozó, Hodges vezette, amerikai 1. hadsereggel.¹⁸ Montgomery köszönő táviratot küldött, majd belső köre előtt kárörvendő megjegyzéseket tett. – Ike engedett – mondta egy londoni bizalmasának. – A Saar-vidéki offenzívát le kell állítani!... Nagy győzelmet arattunk.

Áltatta magát. Eisenhower tett néhány engedményt anélkül, hogy valójában engedett volna. A Saar-vidéki offenzíva folytatódott. És az egyetlen győzelem, amely az életét kockáztató hárommillió szövetséges katonát igazán érdekelte, az volt, amelynek kivívását a harctéren várták

el parancsnokaiktól. Marshall tábornoknak Eisenhower ingerült hangú átiratot küldött, amelyben ismét kiforgatta eredeti értelmükből Montgomery érveit:

Montgomery váratlanul megszállottjává vált az ötletnek, hogy hadseregcsoportha képes lenne gyorsan betörni egészen Berlinig, feltéve, hogy neki adnánk a hadszíntéren rendelkezésre álló összes anyagi erőforrást – más szóval mozdulatlanlanságra kárhoznánk az összes többi hadosztályt. [...] E terv alaposabb vizsgálata feltárja, micsoda fantasztikus elgondolás ez. [...] Rengeteg dolgot áldoztam fel, hogy megadjam Montgomerynek az erőt, amelyre szüksége van.¹⁹

Ami a jövőt illeti Eisenhower tökéletlen látnoknak bizonyult:

Még egy nagy harcot kell megvívunk Nyugaton. Ez a német védelem áttörése lesz a határon. [...] Azt követően az előrenyomulás Németországban nem lesz olyan villámgyors, mint Franciaországban volt [...], de azt kétkélek, hogy még egy igazán nagyszabású csatára sor kerül.

Szeptember 1-jén, hétfőn, a meleg, felhőtlen estében az amerikai 85. felderítő-lovasosztály B szakaszának egyik ötfőnyi dzsipes járőre lassan észak felé hajtott az északkelet-luxemburgi Viandenből induló folyóparti úton.²⁰ Minden irányban meredek oldalú, erdős dombok sorakoztak, és a növényzettel sűrűn benőtt horhosokban mind hosszabbra nyúltak a kék árnyékok. A dzsip zökkenve megállt a keskeny Our folyó egyik felrobbantott hídjának roncsainál, amelyek marokkópálcikákként zuhantak egymásra. Warner W. Holzinger törzsőrmester, a wisconsini Reedsburgból, aki tudott németül, leereszkedett a folyópartra, nyomában egy puskás lövésszel és a szakasz Párizsban felfogadott franciatolmácsával. Holzinger az 5. páncélosadosztály parancsnokságától azt az utasítást kapta, hogy óvatosan járjon el, de „amennyiben a tapogatózó felderítés komoly gyengeségre lel a határvonal valamelyik szakaszán, lehetségesé válhat a behatolás”. Az őrmester komoly „gyengeségre lett”. Úgy, hogy az áttetszően tiszta víz alig érte el bakancsuk szarát, Holzinger a két bajtársával gázolt vagy húsz métert az Our túlsó partjáig, s ezzel ők lettek az első szövetséges katonák, akik Németország földjére léptek.

Négyszáz métert kapaszkodtak felfelé a túlsó domboldalon egy házcsoporthoz, ahol egy paraszt közölte velük, hogy a német utóvéd

az előző napon elszelelt.²¹ A férfit befogták kalauznak – „arra az esetre, ha esetleg hazudott volna”, magyarázta később Holzinger –, és a GI-ok felkutyagoltak a késpenge élességű gerincig, 800 méterre a folyó fölé, ahonnan panorámaszerű kilátás nyílt a vidékre. A környező dombokat távcsövével végigpásztázó Holzinger húsz beton kiserődöt számolt össze a tisztásokon és a bozótosokban, közülük egyhez tyúkólat is építettek. Mind elhagyottnak látszott. A sűrűsödő alkonyati félhomályban visszasi-
sietett a folyó másik partjára, hogy rádión jelentse; katonái megtalálták a Siegfried-vonalat.

Éjfélre más járőrök a 4. és a 28. gyaloghadosztályból szintén átlépték a határt.²² Ellenségesen bámuló szemek és az emeleti ablakokba kiakasztott fehér lepedők fogadták őket. Az amerikai 1. hadsereg, három hadtestét egymás mellé sorakoztatva, Dél-Hollandián, Belgium keleti részén és Luxemburgon át közelítette meg a német határt. A felderítők figyelték a „kakukkokat” – a helyi polgári lakosokat, akik gyakran kétes megbízhatóságú, kelet felé menekülő népi németek voltak –, és hallgatták a géppuskák kerepelését, amelyek „rágták-marták egymást”, ahogy az első vonalban a harcelőörsök vívták csetepatéikat. Ugyanazon a hétfőn délebbre, a Patton hadseregéhez tartozó 6. páncélosadosztály egyik járőre a burgundiai Saulieu közelében francia dragonyosokat pillantott meg, akik Patch hadseregének alárendeltségében szolgáltak. Néhány órával később Leclerc tábornok – szintén a 3. hadsereghez tartozó – francia 2. páncélosadosztályának egyik különítménye találkozott a Dijontól 65 kilométerre fekvő Nod-sur-Seine mellett három páncélozott szállító járművel, s rajtuk De Lattre 1. gyaloghadosztályának húsz katonájával. A település polgármestere futva, gallérját menet közben igazgatva indult a találkozó színhelyére, sarkában a falu teljes lakosságával. Tanúi lehet-
tek, amint a Route Nationale 71. padkáján, egy szilfa alatt, miközben a templom tornyában csengtek-bongtak a harangok, a két seregtest tisztjei kezét fognak, s ezzel megpecsételik azoknak a szövetséges felszabadító seregeknek az egyesülését, amelyek Normandiában szálltak partra, azokkal, amelyek Provence-on át nyomultak fel idáig.

A szövetségesek hadseregei ettől a pillanattól kezdve az Északi-tengertől a Földközi-tengerig egybefüggő arcvonalon sorakoztak fel.²³ A Harmadik Birodalom kilátásai minden korábbinál baljósabbnak látszottak. A Wehrmacht három hónap alatt keleten ötven hadosztályt vesztett, nyugaton huszonnyolcat, területből pedig Németország többszörösét. A tengelyhatalmakkal szövetséges Románia, Bulgária és Finnor-

szág kormánya békét kért. Berlin megkezdte Dél-Görögország kiűritését, a Krétán állomásozó 37 000 katona kivonására éjszakánként szállító repülőgépeket küldtek az Égei-tenger fölé. Egy tengeralattjáró-parancsnok várható élettartama átlagosan mindössze két harci útra csökkent. Az előretörő szovjet csapatok előzönlötték a Baltikumot és Lengyelország felét, mielőtt a Vörös Hadsereg megállt, hogy rendezze sorait, s ezzel a késlekedéssel hagyta, hogy a németek a földdel tegyék egyenlővé a felkelt Varsót. Öt év háború után a német szárazföldi haderőnem vesztesége meghaladta a 114 000 tisztet és a 3,6 millió fő közkatonát, nem számítva azokat, akik sebeikből felgyógyulva visszatértek a szolgálatba.

Minden keleti gondja ellenére a legnagyobb veszély pillanatnyilag nyugaton fenyegette Hitlert, ahol három szövetséges hadseregcsoport készült betörni Németországba. Megmentőt keresve most újra Von Rundstedt tábornagyot hívatta, aki júliusi leváltása óta ideje java részét Bad Tölzben, fürdőkúrával töltötte. – Ismét az ön kezébe kívánom letenni a nyugati front sorsát – közölte vele Hitler.²⁴ Model tábornagy is tovább húzza az igát, ő vezényli azt, ami a B Hadseregcsoportból megmaradt. – Führe-rem! – válaszolta Rundstedt. – Akármire ad parancsot, utolsó leheletemig megteszem! – A *Life* nemcsak „a Wehrmacht legjobb hadvezérének”, de „Németország utolsó reményének” is nyilvánította.

A Koblenz közelében működő új főhadiszálláson Rundstedt hamarosan rájött, mennyire elhalványodott az a bizonyos remény.²⁵ A német fegyveres erők főparancsnoksága, az Oberkommando der Wehrmacht, röviden az OKW, a nyugaton rendelkezésre álló harcoló alakulatainak erejét nem becsülte többre, mint tizenhárom teljesen feltöltött gyalog- és négy gépesített hadosztálynak megfelelőre. Több tucat seregtest ki-
merült, és létszámában erősen megfogyatkozott, ha ugyan nem fogyott el teljesen. „A B Hadseregcsoport körülbelül 100 bevethető páncélos-
sal (harckocsival és rohamlöveggel) rendelkezik”, jelentette Rundstedt Berlinbe; a közeledő szövetségesek, tette hozzá, „durván 1700-zal”. Miután Eberbach fogságba esett, Erich Brandenberger tábornok vette át a 7. hadsereg parancsnokságát, akivel először is azt közölték: „Nem tudjuk, pillanatnyilag hol található a hadsereg-parancsnokság.” Amikor sikerült megtalálnia vezetési pontját, Brandenberger jelentette: „Minden a menekülésre utal, és a szerveztelenség benyomását kelti.” Szeptember közepén hadserege harcoló részeinek erejét három-négy hadosztálynak megfelelőre értékelte, ám hadrendjében olyan „korcs egységek” is szerepeltek, mint egy kétszáz tábori postahivatal személyi állományából szer-

vezett harccsoport. A frontnak ezen az oldalán a harckocsitól és a teherautótól a lőszerig és az egyenruháig mindenből kevés volt. Tizennyolc új *Volksgrenadier*, azaz népigránátos-hadosztályt állítottak fel a nyár végén, lábadozó sebesültekből és betegekből, ipari munkásokból, megsemmisült alakulatok megmaradt tagjaiból, veterán frontkatonákból, a gyalogsághoz a haditengerészetből és a Luftwaffétól átvezényelt katonákból és kamasz fiúkból. Ilyen hadosztályt később még számosat szerveznek, de ezek létszáma a Wehrmacht fénykorában szokásos 17 000-rel szemben mindössze 10 000 fő volt, mozgékonyságukat pedig túlnyomórészt a két csizmás vagy négy patkolt láb biztosította.

A Siegfried-vonal – amelyet maguk a németek Nyugati Falnak neveztek – a védelem utolsó bástyája volt a Rajna előtt.²⁶ A határvédelmi rendszer, amelyet 1936-ban kezdtek építeni, végül a holland határtól Svájcig húzódott, és 3000 kiserőd, valamint nagyobb bunker alkotta. A helyenként két és fél méter vastag fallal és menyezettel épített erődök egy részébe kandalló és fémcső kémény is került, sokat alagút kötött össze a szomszédjaival. Másokat transzformátorállomásnak álcáztak, álvetetékekkel, vagy pajtának, ahol még szénabálák is látszottak az ablakon át. Az erődöket a terepadottságokat messzemenően kihasználva, egymást átfedő belőtt zónákkal tervezték meg, s oda telepítették belőlük a legtöbbet, ahol a határ megközelítési útjai különösen sebezhetők voltak, ezért egyes helyeken akár tizenöt nagy bunker is került másfél négyzetkilométerre. Sok ezer sárkányfog – 60–180 centiméter magas, gúla alakú vasbeton harckocsiakadály – is nehezítette a terep járhatóságát. 1939-re a propagandafilmek már arról biztosították a német moziközönséget, hogy a *Vaterlandot* nyugaton sebezhetetlen védelemmel látták el a szárazföldi támadással szemben.

A többéves elhanyagoltság azonban tönkretette a Nyugati Falat.²⁷ Szögesdrótját, acélajtóit és nehézfegyvereit elhordták, hogy beépítsék az Atlanti Falba. A lövéseket hamarosan eltorlaszolták a fiatal fák és a bozót. A parasztok sok helyen töltést építettek a sárkányfogakra, hogy kijárhassanak a földjeikre, a kiserődöket pedig szerszámtárolóvá vagy krumpli- és tarlórépa-tároló veremmé alakították át. A bunkerokat elöntötte a talajvíz, vagy kifosztották őket, vagy a Normandiából hazafelé szivárgó katonaszökevények rendeztek be bennük bújóhelyet. Az erődök nyirkosak voltak, mint a mesebeli óriás barlangja, s egy szemtanú beszámolója szerint „inkább szennyvíztárolónak, mint föld alatti erősségnek” látszottak.

A Nyugat-Európában harcoló szövetséges fegyveres erők főparancsnoka, Dwight D. Eisenhower vezérezredes 1944. június 7-én, Dél-Angliából Normandiába menet átkel a La Manche csatornán. Roosevelt elnök azért Eisenhowert választotta az *Overlord*-hadművelet vezetésére, mert „ő a legjobb politikus a katonák között. Született vezető, aki képes meggyőzni másokat, hogy kövessék.”

Ha más forrást nem jelölünk meg, minden fénykép a U. S. National Archives and Records Administration gyűjteményéből származik. További fotók találhatóak: liberationtrilogy.com

Normandiába tartó tüzéregység rakodja be felszerelését a partraszállító hajókra Anglia délnyugati partvidékén, Brixham kikötőjében, 1944. június 1. A sebészeti ollótól a bazookarakétáig hétezerféle, harchoz szükséges kincstári árucikknek kellett kijutnia Franciaország partjaira az invázió első négy órájában

Az Overlord-hadművelet legfelső vezetői egy londoni értekezletükön. *Ülő sor balról jobbra:* Sir Arthur Tedder repülő-vezérezredes, Eisenhower, Bernard L. Montgomery vezérezredes. *Állnak, balról jobbra:* Omar N. Bradley altábornagy, Sir Bertram H. Ramsay tengernagy, Trafford Leigh-Mallory repülő-altábornagy, Walter Bedell „Beetle” Smith altábornagy, Eisenhower törzsenek főnöke

Eisenhower a 101. légideszant-hadosztály ejtőernyősei között Greenham Common repülőterén, Berkshire, 1944. június 5. „Az ötlet, a tökéletes ötlet – tanácsolta Eisenhower – az, hogy állandóan mozogjatok!” A magas tiszt sötét egyenruhában Harry C. Butcher korvettkapitány, Eisenhower haditengerészeti segédtsíztje

Amerikai katonák az Omaha partszakasz és a mögötte magasodó sziklafal felé gázolnak 1944. június 6-án reggel

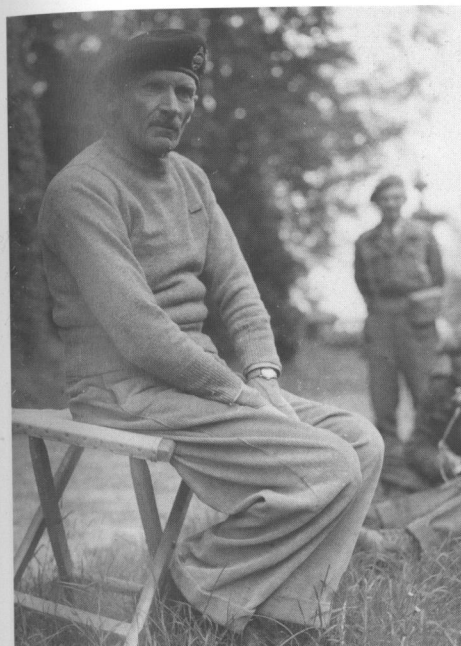

Eltemetésre váró amerikai és német halottak egy rögtönzött tetemgyűjtő helyen az Omaha partszakasz mögött. A sebesülteket és az eltűnőket is magába foglaló, 4700 fős amerikai veszteség az Omaha partszakaszon több mint harmada volt a szövetségesek teljes D napi véres veszteségének

Gyalogsági erősítés és tüzérség indul a szárazföld belseje felé az Omaha partszakaszból két nappal az első partraszállás után. A D naptól számított egy héten belül 300 000 szövetséges katona és 2000 harckocsi érkezett Franciaországba, de a hídfő szűk és zsúfolt maradt

Montgomery, a szövetséges földi erők parancsnoka Normandiában, haditudósítókkal tárgyal június 15-én. Eisenhower értékelése szerint a brit hadvezér „remek ember, ha alatta szolgálsz, nehezen kezelhető, ha mellette, és lehetetlen alak, ha parancsnokolnod kell fölötte”

A Mulberry A maradványai az Omaha partszakasz előtt a nyolcvan éve legpusztítóbb júniusi vihar után. Egy magas beosztású amerikai tengernagy lesújtó véleményt mondott a Normandia partjai elé telepített mesterséges kikötőkről: „A munkaerő, az acél és a felszerelés lehető legnagyobb pazarlása [...] a második világháború bármely hadműveletével összevetve.”

Adolf Hitler romokat tekint meg egy dátum nélküli fényképen, amelyet az amerikai csapatok zsákmányoltak a nyugati fronton. Azóta, hogy a németek négy évvel korábban elfoglalták Párizst, a Führer 1944. június közepén tért vissza először és utoljára Franciaországba, hogy Margivalban tárgyaljon a hadszíntéren parancsnokló tábornagaival a szövetséges invázióról

Német V-1 robotrepülőgép lefelé zuhan London háztetői fölött. E kezdetleges fegyverből több mint tízezer indítottak Nagy-Britannia ellen, s ezek megöltek vagy súlyosan megsebesítettek 24 000 embert. További több ezer V-1 hullott Antwerpenre

Erwin Rommel tábornagy, a B Hadseregszoport parancsnoka Franciaországban, egy 1940-es fényképen, amely előrevetíti négy évvel későbbi sebesülését a mélyrepülésben támadó szövetséges vadászgépek tüzeiben

A 79. gyaloghadosztály GI-ai a Cotentin-félszigettől délre elterülő bocage-vidéken harcolnak július közepén. Az elkeseredetten védelmezett sövényekről egy katona azt írta: „Mindegyik [a ránk lőtt] tűz fala volt, a köztük elterülő nyílt mezők pedig tökéletesen belőtt területek.”

Eisenhower és Bradley az amerikai VII. hadtest parancsnokát, J. Lawton Collins vezérőrnagyot (jobbra) hallgatja röviddel Cherbourg elfoglalása után. A Franciaországban harcoló kevés olyan tiszt egyikeként, akik harci tapasztalatot szereztek a Csendes-óceán déli részén, egy csodálójá így írta le Collinst: „Kis vakarcs, hetyke, pimasz, magabiztos, szinte már majdnem unalmas.”

Karl-Wilhelm von Schlieben altábornagy, a cherbourg-i német helyőrség parancsnoka június 26-án, röviddel kapitulációja után. A zsebéből előkerült egy néhány héttel korábban, a tiszteletére adott pezsgős, homáros vacsora menükártyája

Ifj. Theodore Roosevelt dandártábornok Sainte-Mère-Église-ben, július 12-én, órákkal azelőtt, hogy szívkoszorúértrombózisban elhunyt. A 4. gyaloghadosztály parancsnokának jellemzése szerint: „A legvitézebb katona és a legremekebb úriember, akit valaha ismertem.”

Roosevelt temetésén a koporsókísérők között ott volt Bradley és George S. Patton altábornagy a bal oldali oszlop élén, valamint Courtney H. Hodges altábornagy és Collins vezérőrnagy a jobb oldali oszlop élén (U. S. Army Military History Institute)

Walter Model tábornagy 1944. augusztus közepén vette át a parancsnokságot a Franciaországban visszavonuló német hadseregek felett. „Látták azt a szemet? – mondta egyszer Hitler Modelről. – Nem szeretnék alatta szolgálni!” (U. S. Military History Institute)

„Civakodó, üvöltöző üstökös”, ahogyan egy tudósító jellemezte George Pattont, az amerikai 3. hadsereg parancsnokát, a képen röviddel vezérezredesi előléptetése után 1945-ben (U. S. Army Military History Institute)

Robert Capa, a fényképész (balra) és Ernest Hemingway (jobbra), akit a Collier's magazin tudósítójaként akkreditáltak, katona sofőrjükkal Franciaországban, röviddel Párizs felszabadulása előtt

Jacques Philippe Leclerc vezérőrnagy, a francia 2. páncélosadosztály parancsnoka, a Boulevard du Montparnasse-on Párizsban a felszabadulás napján, 1944. augusztus 25-én

Dietrich von Choltitz altábornagy, a Párizsban állomásozó német csapatok parancsnoka, röviddel azután, hogy hivatalosan feladta a várost augusztus 25-én, késő délután

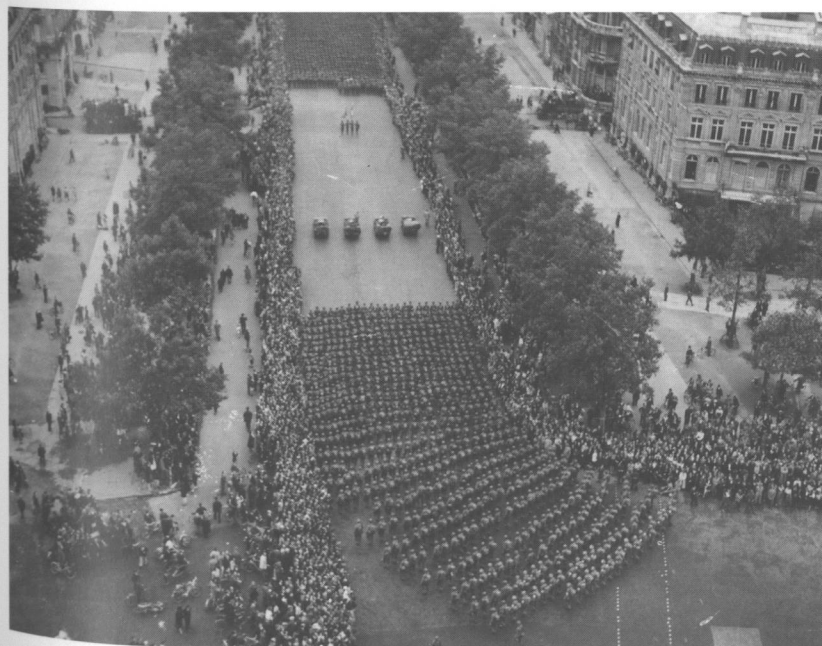
Charles de Gaulle tábornok éneкли tovább a himnuszt a Notre-Dame-székesegyházban augusztus 26-án, annak ellenére, hogy a hálaadó mise közben lövések visszhangoztak végig a templomhajón. „A bátorság legkiemelkedőbb példája, amelyet valaha láttam”, jelentette ki a BBC egyik tudósítója

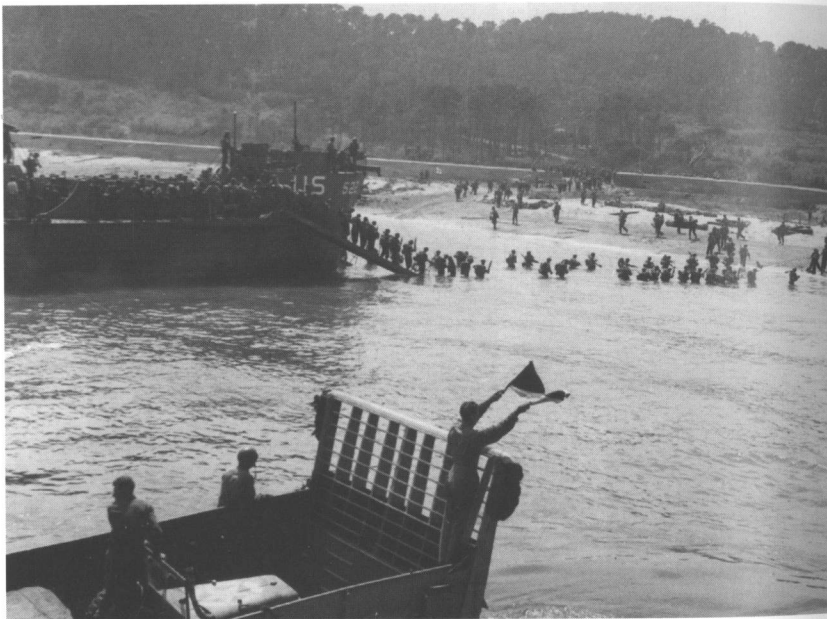
Egy kollaborációval vádolt francia nőt kopaszra nyírnak augusztus 29-én. Más, hozzá hasonlóknak horogkeresztet festettek a csupasz mellére, vagy táblát akasztottak a nyakába ezzel a szöveggel: „A boche-okkal kurválkodtam!”

Az orvlövészek tüze elől menekülő vagy meglapuló francia civilek a Place de la Concorde-on augusztus 26-án. „Olyan volt, mint amikor a búzatáblán hirtelen szélroham söpör végig”, írta egy szemtanú

Párizsiak sorakoznak a Champs-Élysées járdáin augusztus 29-én, hogy megéljenek az amerikai 28. gyaloghadosztályt, amely átvonult Párizson, majd bekapcsolódott a kelet felé menekülő német hadsereg üldözésébe

Az amerikai VI. hadtest rohamlépcsőjének
alegységei kigázolnak a partra Dél-
Franciaországban, Saint-Tropez mellett,
a Dragoon-hadműveletben, 1944. augusztus 15.

Ifj. Lucian K. Truscott vezérőrnagy októberben,
altábornagyi előléptetése után. Ő vezette az
amerikai VI. hadtestet a dél-franciaországi
invázió, majd az azt követő üldözés során
felfelé a Rhône völgyében. Truscottnak ez volt
a harmadik partraszállása a háborúban

Ifj. Alexander M. Patch altábornagy,
az amerikai 7. hadsereg parancsnoka
Dél-Franciaországban, és fia,
Alexander M. „Mac” Patch III.
százados, röviddel a fiatal tiszt halála
előtt (U. S. Military Academy)

Jean Joseph Marie Gabriel
de Lattre de Tassigny
tábornok, akit egy tisztelője
„a tettek emberének”
minősített, vezényelte
Dél-Franciaországban
a 6. hadseregcsoport
alárendeltségében harcoló
francia 1. hadsereget
(@ KEYSTONE-FRANCE)

John C. H. Lee altábornagy,
a legfőbb amerikai logisztikus
mint a hadtáplózó parancsnoka.
„Mereven ragaszkodott a
formaságokhoz, modorában
és megjelenésében némileg
fenyegető, ráadásul alkalomadtán
tapintatlan lévén [...], Lee
tábornok gyakran keltett
gyanakvást és ellenállást
másokban” – jellemezte a
hadsereg hivatalos története.

Brit ejtőernyősök egy C-47 szállítógép utasterében úton Hollandia felé a *Market Garden*-hadműveletben

1944. szeptember 17-én több mint 20 000 ejtőernyős és vitorlázó gépen szállított katona szállt földre a német vonalak mögött a háború legnagyobb és legmerészebb légideszant-hadműveletének keretében

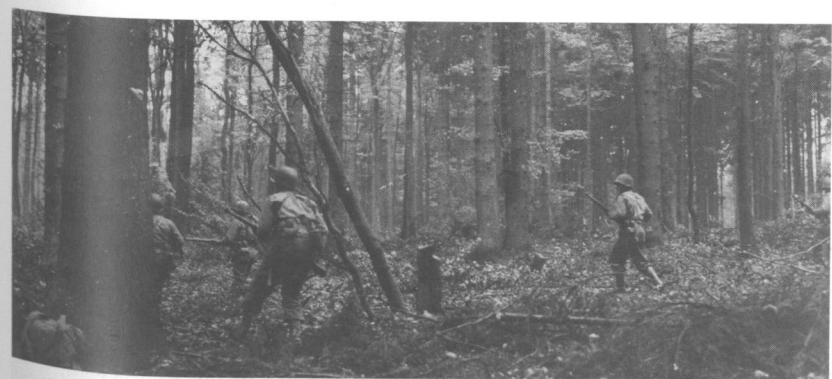

1944. szeptember végére az egykor takaros hollandiai város, Nijmegen romokban hevert, bár a 16 kilométerre északra fekvő Arnhem felé vezető utat hordozó közúti híd még mindig állt a Waal fölött

Az amerikai 1. gyaloghadosztály bakái előreküzdik magukat Aachen központjában 1944. október 17-én, több nappal a német védők kapitulációja előtt

Joseph T. Dawson százados segített visszaverni a német ellenlökéseket Aachennél. „A rettenetes háborúban töltött keserű, tragikus hónapok után az ember lelkileg és testileg egyaránt kimerülve marad ott a végén”, közölte családjával. Dawson a képen Omaha parti hőstetteiért veszi át a Kiváló Szolgálatért Érdemkeresztet Eisenhower-től (McCormick Research Center, First Division Museum)

A 28. hadosztály 110. gyalogezredének bakái a Hürtgen-erdőségben nyomulnak előre Vossenacknál november elején. „A nappalok olyan rettenetesek voltak, hogy a sötétségért imádkoztam – emlékezett vissza egy katona –, az éjszakák pedig olyan pokoliak, hogy akkor meg a virradatért könyörögtem.”

Eisenhower Norman D. Cota vezérőrnagyot faggatja a Hürtgen-erdei csatáról a 28. hadosztály vezetési pontján, Rottban. „Nos hát, Dutch – mondta neki a főparancsnok –, nagyon úgy fest, hogy alaposan orrba vágta!”

Sherman harckocsik nyomulnak kelet felé november 16-án a *Queen*-hadművelet részeként. Több mint három hét után az offenzíva kifulladt és elakadt. A támadók a Roer folyó nyugati partját érték, de a Rajnát nem, pedig az amerikai tábornokok ebben reménykedtek

A hadvezetőség a téli hadjárat lehetőségét mérlegeli Észak-Európában. A főparancsnok reimsi előretolt parancsnokságán tanácskozik (balról jobbra) Sir Alan Brooke tábornagy, Eisenhower, Winston S. Churchill miniszterelnök

Hitler augusztus közepén kiadta a parancsot, hogy „népi munkaerő” tömeges igénybevételével tegyék újra használhatóvá a Nyugati Falat.²⁸ Pusztán a bezárt ajtók kulcsainak előteremtése is keservesen nehéz feladatnak bizonyult. Szeptember 10-re az alkalmazott munkaerő létszáma 167 000 főre emelkedett. A munkába bevonták a német leányok ifjúsági szervezetének tagságát és a Hitlerjugend-fiúkat, valamint a Tartalék Hadsereg hadtápintézeteiből, kiképzőbázisairól, a rendőrsökről és lábadozóotthonokból idevezényelt katonákat és rendőröket. A bunkerek egy részét a keleti fronton zsákmányolt fegyverekkel szerelték fel. Újabb nehézséget okozott, hogy sok kiserődben az MG 42 – a hírhedt, gyilkosan hatékony német „villámgéppuska”, amelyet a Nyugati Fal megtervezése után fejlesztettek ki – hosszú és vastag csöve, valamint a lövésakor fellépő torkolati légzőkészhulláma miatt nem volt alkalmazható.

Rundstedt, a rá jellemző agilitással, erőltetett ütemben a frontra küldött rögtönzött alakulatokkal szállatta meg az erődvonalat.²⁹ Miközben szeptember 10-én azt panaszolta, még hat hétre van szüksége a védelmi rendszer tisztességes újjáépítéséhez, már javában rögtönözte a védősereget páncélos nélkül maradt harckocsizókból, határőrökből és mindenféle kiképzőzászlóaljakból. A 49. gyaloghadosztályt több mint egy tucat kivérzett, szétvert zászlóalj tisztjeivel és katonáival töltötte fel, majd rábízta a fal egy tizenhat kilométeres szakaszát. A Luftwaffe két hadosztálynak megfelelő erővel Hollandiában vett át egy közel száz kilométeres szakaszt. Az I. SS-páncéloshadtest hivatalosan szeptember 14-én szakította meg hosszú visszavonulását, hogy segítsen a védelem megerősítésében. Egy héten belül 160 000, alakulatától elszakadt katonát irányítottak vissza a frontra, és huszonegy népigránátos-hadosztály, valamint majdnem nyolc páncélos-hadosztály járult hozzá a *Westwall* megszilárdításához.

Hitler „a jelenlegi állások tartását” követelte, „egészen a megsemmisülésig”.³⁰ Parancsát így folytatta:

A küzdelem Nyugaton elérte a Német Birodalmat. A helyzet többé nem enged meg semmilyen manőverezést. Tartsák az állásukat, vagy haljanak meg! [...] Minden bunkernak, a német városok minden háztömbjének, minden német falunak erődé kell válnia!

A szövetséges tábornokokat és közlegényeket immár egyaránt a „hogyan törjük át a Siegfried-vonalat?” kérdése foglalkoztatta. „Ez itt az osztobaság emlékműve – állította makacsul Patton. – Bármilyen ember

alkot, ember le is küzdhet.³¹ Az amerikai 1. hadseregnek azonban vajmi kevés tapasztalata volt európai erődítmények ostromlásában, a Műszaki Hadtest, az amerikai műszaki fegyvernem szabályzatai több figyelmet fordítottak a rögtönzött tábori erődítményekre.³² Egyetlen bunker, amely Aachentől délre egy dombtetőn állt, és szeptember közepén a 39. gyalogezred támadta meg, megmutatta, milyen kemény lehet a dió. A GI-ok egymás után, sikertelenül lötték több bazookával, robbantottak rajta póznára szerelt robbanótölteteket, öntöttek égő benzint az ajtó alá, kumulatív töltetet robbantottak a bunker tetején a szellőztetőakna ventilátorán, amit három tucat összekapcsolt tányérakna és tizenegy további kumulatív töltet követett, és lángszórával is porzósolték a lőréseket. Csak miután 90 kilogramm TNT-t raktak fojtással egy horpadásba a tetőn, és hatalmas robajjal azt is felrobbantották, akkor jött elő fehér zászlóval 30 német katona, akik kihallgatásukkor arról számoltak be, az ostrom alatt az volt számukra a legsúlyosabb megpróbáltatás, hogy a légáram időnként elfújta a gyertyákat.

A szokásos tüzérségi össztűzek nem sokat értek a Nyugati Fal erődjeivel szemben, kivéve, hogy „lefújták róluk az álcázást”.³³ A napalm és más gyújtóanyagok is csalódást okoztak. A kísérletek azt mutatták, hogy 11–23 kilogramm robbanóanyag kellett egyetlen sárkányfog megtöréséhez, a nagy betonerdőkhöz pedig fél tonna. A 155 milliméteres önjáró ágyú tíz-husz közvetlen irányzással kilőtt gránátja vagy átütötte a közel két méter vastag betonfalat, vagy sem. Az utászok megtanultak ködfüggönybe rejtett páncélozott buldózerrel földet tolni a kisebb betonerdőkre, és betemetni őket – a páncélajtókat dzsippel vontatott ívhegesztő készülékkel zárták a védőkre. Minimális sikerként az erőteljes tüzérségi tűzcsapás időnként megnehezítette a védőknek a légzést, mert odabenn a rengéteg robbanás rázkódásától por vált le a betonfalakról.

Miközben Rundstedt erőltetett ütemben küldte a védőket a vonalba, két amerikai hadsereg tapogatózott és próbálkozott, kereste az áttörhető gyenge pontot.³⁴ Patton hetyke magabiztossága dacára 3. hadseregének még fel kellett zárkóznia a Siegfried-vonalra, amely az ő sávjukban a hátrált követve élesen elkanyarodott kelet felé. 200 000 légi fényképet, amelyek lenagyítása 16 000 négyzetméter fotópapírt igényelt, Patton csak szeptember közepén kapott meg, ezért mindössze Michelin-térképekre és sejtésekre hagyatkozva tervezte meg a gyors átkelést a Moselle-en, majd az előretörést a Rajna-parti Mainzig és Mannheimig. Ostrom nélkül kívánta elkerülni a francia erődvárost, Metzét, „hacsak nem hullik

az ölünkbe, mint az érett szilva”, és nem számított komoly ellenállásra a Nyugati Fal előtt.

Hitler másképp gondolta.³⁵ Özönlött a német erősítés Dániából és Észak-Olaszországból, s így Metz parancsnokának öt hadosztálynyi erőt bocsátottak rendelkezésére, ez pedig nemcsak a várost övező, gondosan megtervezett és karbantartott erődrendszer, hanem a Moselle-től nyugatra kiépített védvonal megszállását is lehetővé tette. A 3. hadsereg négy páncélos hadoszlopa szeptember 7-én elérte ugyan Metzről északra és délre a folyót, de az ellenséges tüzérség süvöltve becsapódó pontos össztűzei fogadták, állva maradt híd pedig egyetlenegy sem.

Másnap reggel az amerikai 5. gyaloghadosztály egyik zászlóaljja Dornot-ból indulva lopva átkelt a Moselle-en, de azonnal „Heil Hitler!”-t üvöltő páncélgránátosok heves ellenlökésébe ütközött.³⁶ Négy amerikai század, háta mögött a folyóval, mindössze 300 méter széles, s alig valamivel mélyebb, patkó alakú végső védvonalba ásta be magát, a sebesült GI-okat megkérték, hogy ne kiabáljanak, hátha az ellenség így nem jön rá, milyen súlyos az amerikaiak embervesztesége. A környező partmedrélyekről német légvédelmi gépágyúk sorozták, ám a zászlóalj hatvan óra alatt mégis három tucat rohamot vert vissza. „Ez bizonyosan pokoli hely”, állapította meg a zászlóalj hadművelleti naplója. Az életben maradtak csak szeptember 10-én kaptak engedélyt a visszavonulásra a folyón át, s a kiűrítést az ellenség heves tüzeiben hajtották végre, három olyannyira golyó lyuggatta csónakon, hogy minden evező katona mellé kettőt kellett beállítani, aki a vizet mérte. Mások felfűjt óvszerekből rögtönzött karúszóval vágtak neki a folyónak, vagy üres lőszeres rakaszokból tákolt tutajon. A harcban elszenvedett több mint 360 fős véres veszteségen túl a zászlóalj további 150 főt küldött harctéri idegkimerüléssel kórházba.

Patton hamarosan másik hídfőket foglalt a Moselle-en, és szeptember 14-én elfoglalták az erődítményen Nancy városát; a 3. hadsereg parancsnoksága áttelepült oda.³⁷ A tábornok alpári szavakkal megfogalmazott törekvésének – hogy „úgy menjen át a Siegfried-vonalon, mint libán a fos” – azonban az ellenség egyértelműen gátat vetett. Patton tévesen ítélte meg az ellenség harci szellemét, a Reuters egyik tudósítása szerint az elfogott németek általában „dobálják magukat, és harapnak”. Azzal, hogy széles arcvonalon támadott, Patton elmulasztotta kihasználni a német 5. páncélos hadsereg és az 1. hadsereg között megnyílt sebezhető, ám átmeneti rést. Most már csak szájhősködés maradt neki.

– Egész életemben a németet tanulmányoztam – közölte törzse tisztjeivel Nancyban. – Pontosan tudom, hogyan fog reagálni... Halvány fogalma sincsen, én mit lépek majd. Éppen ezért, amikor eljön a napja, csúfos vereséget mérek rá!

Északabbra az 1. hadsereg kilátásai először ígéretesebbnek tűntek, amikor három, vállvetve támadó hadteste 120 kilométeres arcvonalon beleütközött a Nyugati Falba.³⁸ A hadsereg jobbszárnyán, ahol Holzinger őrmester az Ouron átsettenkedve először lépett az ellenség földjére, az V. hadtest hamarosan nem bírt az ellenség nagy erejű ellencsapásaival és az Ardennek peremvidékén sorakozó masszív erőkből lőtt pontos tüzével. Az amerikai 28. gyaloghadosztálynak, amely három héttel korábban, büszkén vonult át Párizson (az esemény hamarosan levélbélyegre is került), most olyan kevés tűzérségi lőszer maradt, hogy lőszerfelhasználását napi huszonöt gránátra korlátozták lövegenként, és minden ezredből csak egy zászlóalj harcolhatott bármely adott időben. Háromnapi verekedés a Schnee Eifel nevű sötét, baljós felföldön alig vezetett térnyeréshez, bár az amerikaiak tizenhét kiserődöt foglaltak el, és egyetlen tűzharcban ötvennyolc foglyot ejtettek. Még ez a szerény behatolás a Siegfried-vonalba is olyan ellentámadást váltott ki, amely 1500 fős veszteséget okozott a hadosztálynak. A seregtest vörös talpkövel ékesített karjelvénye, amellyel a katonái jelentős hányadát kiállító Pennsylvaniai Nemzeti Gárda előtt tisztelegtek, ismét megkapta a Blutiger Eimer, azaz Bloody Bucket (Véres Vödör) csúfnevet, akár csak az első világháborúban.

Egy kicsit északabbra húzódó szektorban Hemingway a 4. gyaloghadosztályhoz csatlakozva lépett Németország földjére, ahol „csúnya nőket és tömzsi, rossz alakú férfiakat” talált. Rekvirált magának egy elhagyott parasztházat, pisztolyával ellőtte több csirke fejét, majd csirkebecsináltból, zöldborsóból, hagymából és sárgarépából vacsorát szolgáltat fel az ezred tisztjeinek, akik egyike ezt írta: „Egy pillanatra mindnyájan kisebb isteneknek látszottunk.”³⁹ A pillanat elmúlt. A 2. SS-páncélosadosztály ellenlökéssel lezárta az arcvonalon ütött tíz kilométer széles rést, és nyolcszáz fős veszteséget okozott az amerikaiaknak – egy század összeomlott, és másfél kilométert futott fejvesztetten hátrafelé. Szeptember 15-én, pénteken a hadosztály vezetési pontját szép csendesen visszatelepítették Belgiumba, s ezzel a 4. hadosztály állítólag az első visszavonulását hajtotta végre az 1941-es carolinai hadgyakorlatok óta.⁴⁰ Az 5. páncélos-

hadosztály ígéretes betörése szintén abbamaradt, és a hadtest hídfőjét hamarosan kiürítették. Az Ardennekre ezzel szorongással terhelt nyugalom ereszkedett, amely december közepéig tart majd.

Az 1. hadsereg balszárnyán a XIX. hadtest szeptember 14-én átgördült a hollandiai Maastricht városán, ahol már nem találtak németet három gazember kivételével, akik még mindig égették az iratokat a Gestapo épületében.⁴¹ Három nappal később a 30. hadosztály lépte át Németország határát, de azonnal kiserődökbe és frissen megszállt tábori erődítésekbe ütközött, amelyekből egy *Volksgrenadier* hadosztály osztrák katonái lőtték az amerikaiakat. A hadtest támadását, amellyel a Roer folyón kívántak átkelőhelyeket foglalni, kétszer is elhalasztották lőszerhiány, a kedvezőtlen időjárás és az északi szárny aggasztó fedezetlensége miatt. Ezzel időt hagytak az ellenségnek, hogy beássa magát, az amerikaiaknak pedig, hogy „elmerengjenek balsejtélmeiken”, amint a hadsereg hivatalos története elismeri.

Ezzel már csak az utolsó, legjobb esély maradt meg a gyors amerikai áttörésre az 1. hadsereg harcrendjének közepén, ahol Joe Collins VII. hadteste vonult fel három egymás mellé felsorakozó hadosztállyal a front egy 48 kilométeres szakaszán.⁴² Collins alaposan ismerte a vidéket, abból az időből, amikor az első világháború után három évet szolgált a megszálló csapatoknál. (Roppant büszke volt arra, hogy helyesen ejti a német neveket.) Azt is tudta, hogy az Aacheni-átjáró a Római Birodalom idejétől a kereskedelem fontos kapujául szolgált, s amint megfogalmazta, „ez az igazi főútvonal befelé Németországba, és kifelé is” a kereszténység korai századai óta. Pontosan ezért Hitler itt megduplázta a Westwall erejét, vagyis két párhuzamos erődövet építtetett. A Scharnhorst-vonal majdnem pontosan a közepén keresztelte a belga-holland határt, tőle néhány kilométerre keletre pedig ott húzódott a még erősebb Schill-vonal. Aachen, Nagy Károly és a náci romantizmus fővárosa, ahol a Német-római Birodalom császárait hét évszázadon át a caesarok örököseiként koronázták meg, a két erődvonallal között egy medencében ült, ódonul és sebezhetőn.

Collins ekkor olyan taktikai döntést hozott, amelyet hamarosan nagyon megbánt.⁴³ Úgy határozott, nem foglalja el Aachent, inkább csak körülzárja, és elvágja a külvilágtól. Állandó üzemanyag- és lőszerhiánnyal küszködött, és mindenáron el akarta kerülni az olaszországi Cassinóban vívotthoz hasonló, súlyos vérvesztéssel járó városi harcokat, ezért az 1. hadosztálynak a várost dél és kelet felől övező dombok elfoglalására

adott parancsot, míg a 9. hadosztály az Aachentől tizenegy kilométerre elterülő sűrű erdőségen, a *Hürtgenwaldon* – Hürtgen-erdőn – át indította meg támadását. A két gyaloghadosztály között a 3. páncélos hadosztálynak kellett északkelet, Stolberg falu felé támadnia, amelyen túl már nyílt vidék húzódik a Roer és a Rajna folyóig. Szerencsés esetben, vélekedett Collins, a németek inkább feladják Aachent, semhogy megkockáztassák, hogy körülzárja őket a Scharnhorst- és a Schill-vonalon magát átrágó 50 000 amerikai katona.

A VII. hadtest váratlan felbukkanása pánikot keltett a városban.⁴⁴ A légvédelmi ütegek személyzete összetörte a lövegek irányzékát, és Köln felé menekült, nyomában a rendőrség; a városi közigazgatás és a náci párt tisztviselőivel. Hitler kiadta a parancsot a teljes, 160 000 főnyi lakosság evakuálására. A kelet felé vezető utakat hamarosan ellepték a boltosok, a nyugdíjasok és a gyerekkocsit toló anyák, akik rettegtek, hogy amennyiben nem engedelmessé válnak, hazaárulónak minősítik és agyonlövik őket.

Ennek a káosznak a kellős közepébe érkezett meg szeptember 12-én Aachen védelmére Gerhard Graf von Schwerin altábornagy azzal az 1600 katonával és 30 harckocsival, ami a 116. páncélos hadosztályából megmaradt.⁴⁵ Gyalogsági feltöltésként két gyenge Luftwaffe-zászlóaljat és a helyi *Volkssturm* népfelkelőit kapta, akiket „madarászpuskás Mikulásoknak” minősített. Afrika és Normandia veteránja, a hősiesség helytállását adományozott Lovagkereszt kitüntetéttje, Schwerin porosz arisztokrata volt, akit Hitler így méltatott: „Remek hadvezér a csatamezőn, aki sajnos nem nemzetiszocialista.” A gróf egy tisztvárosa ehhez utóbb hozzáfűzte: „Intelligens ember volt, de ez gyakran hátránynak bizonyult.”

Parancsnokságát Schwerin betelepítette a fényűző Palast Hotel Quellenhofba, majd szerdán reggel megtette azt, amire gondolni sem volt szabad: érvénytelenítette Hitler kiürítési parancsát. Katonáit szétküldte a városba, hogy lőjék agyon a fosztogatókat, és vegyék rá a lakosokat, térjenek vissza otthonuk nagyobb biztonságába. Ezután leült az asztalához, és megfogalmazta, angolul, a folyamodványt, amelyet át kell adni az amerikai seregtestparancsnoknak, amikor majd elfoglalja a várost: „Én állítottam le e nagyváros esztelen kiürítését, épp ezért én vagyok felelős lakosai sorsáért, és arra kérem, amennyiben csapatai megszállják a várost, humánus módon viselje gondját a szerencsétlen lakosságnak.”⁴⁶

A levelet az egyetlen, még Aachenben maradt hivatalos személyre, a telefonártságság egyik bürokratájára bízta, majd elsietett, hogy megszállásért a rogyadozó védelmet a város védelmi rendszerének délkeleti peremén.

Elmúlt egy nap, majd még egy.⁴⁷ Pénteken alkonyatra az amerikai 1. hadosztály áttörte a Scharnhorst-vonalat, hogy nyugat, dél és kelet felől körülzárja Aachent. A 9. hadosztály átverekedte magát a Hürtgen-erdő nyugati szélén, 47. gyalogezrede szombatán elszárgult a Schill-vonal utolsó nagy betonerődje mellett, és elérte a tizenhat kilométer mélyen Németországban fekvő Schevenhüttét. A 3. páncélos hadosztály elfoglalt egy sor falut – Roetgent, Schmidthofot, Rottot és Brandtot –, és élei elérték Stolberg szélét. A kapkodva menekülő német katonák félig megevett ételt hagytak az asztalokon, és félig becsomagolt bőröndöket az ágyakon.

Collins támadása azonban lendületét veszítette.⁴⁸ A páncélos hadosztályhoz szükséges több száz Sherman harckocsiból csak hetven maradt harcképes, alig több, mint egyetlen zászlóaljnyi. Miután vágóban hajtottak végig Franciaországon, sok már csak első sebességben tudott vándorolni. A tehérgépkocsik, a féllánc talpas járművek és a dzsipek ugyanígy elhasználódtak. Az amerikai katonák jelentős része zsákmányolt élelmen élt. A lőszerutánpótlás felvételezése oda-vissza 320 kilométeres utat igényelt a hadtápraktárokig, az üzemanyagé még hosszabbat. Egy harckocsivadász ötven gránátja sem bizonyult elegendőnek egyetlen megátalkodott beton kiserőd leküzdéséhez, s egy különösen heves tűzharcban az ellenség aknavetői és 88 milliméteres ágyú egy tucat Shermant tettek harcképtelenné.

Amikor lassan felismerte, hogy Aachen megostromlása helyett az amerikaiak a stolbergi folyosón akarnak áttörni, a német hadvezetőség magához tért.⁴⁹ Ütegeket és páncélos egységeket helyeztek át, a tüzéség új célokra lőtte be magát, és szombat délelőtt bekapcsolódott a harcba a majdnem 15 000-es létszámmal feltöltött, újjászervezett 12. gyaloghadosztály – a Vad Bölények. A hadosztály gyalogságát autóbuszokon és tehérgépkocsikon szállították a harc színhelyére. Visszaszivárogtak a párt rohamosztágoi és tisztviselői, hogy erővel érvényesítsék Hitler újabb, Aachen polgári kiürítését elrendelő parancsát. A náci kezébe került Schwerin levele, és a tábornokot tájékoztatták, gyávaság vádjával népbíró elé állítják, mely köztudottan a hóhér kötelével szolgáltatva az igazságot. Schwerin a várostól északnyugatra egy tanyára menekült,

amelyet motorkerékpáros lövészei több géppuskával védtek. Figyelemre méltó módon Hitler, Rundstedt közbenjárására, hamarosan megbocsátott neki, és csak némi megrovásban részesítette. Néhány hónappal később Schwerin már újra hadosztályt, majd végül hadtestet vezetett Olaszországban. – A sors – magyarázta – döntött.

Vasárnap a német gyalogság feltűzött szuronnal, nyílt terepen indított ellenőrkést Aachentől délre, mire az amerikai 32. tábori tüzérszállóalj hétszáz gránáttal szétlőtte a rohamozókat.⁵⁰ Halott és meggyomorított lövészek borították csukaszürke, bíborvörössel összefröcskölt rendekben a mezőt. Egy Aachenban tartózkodó német tudósító megörököltette, hogy „majdnem minden utcában fáklaként ég egy épület”. Amerikai bakák átfésültek egy temetőt, ahol a németek tizenöt elhantolatlan fakoporsót hagytak hátra, mindegyiken rárajzszögezett kartonlap, s rajta gót betűs írással egy elesett német katona neve. Egy vörös és fehér kötött sírcsokor szalagján ott állt a búcsúüzenet: „Halott bajtársainknak, az utolsó üdvözet.”

Collins csapatai ötnapos küzdelemmel tizenkilenc kilométer széles rést martak a Nyugati Fal első vonalába, és nyolc kilométeres hasadékot a másodikba, de az áttörés kiaknázására már nem futotta a hadtest erejéből.⁵¹ Stolberg, ez a szűk völgyben hosszan kanyargó kisváros, pontosan olyan házról házra vívott csata színhelyévé vált, amelyet Collins elkerülni szeretett volna. A tábornok egy korábban náci pártháznak használt téglalapépületbe költöztette vezetési pontját Kornelimünsterben, alig három és fél kilométerre a front mögött, ott tanulmányozta térképeit, és olvasta a harcjelentéseket a szűnni nem akaró tüzéségi tűzben – a törzs tisztjei pokrócokat szögeltek a falba lőtt lyukak fölé –, és azon mélázott, mi történhetett volna. Az ő számára is a sors döntött.

Három német hadosztálynak hamarosan sikerült elreteszelnie az amerikai betörést, addigra már ötször annyi német harckocsi és rohamlöveg tevékenykedett Aachen körül, mint egy héttel korábban.⁵² Hitler fanatikus ellenállást követelt az „Aachen-erődnek” kinevezett város védoitól. A csata egyre inkább leköltözött a pincékbe, mint egykor Sztálingrádban. – Minden egyes házat védeni kell – tette hozzá a Führer –, az utolsó emberig és az utolsó töltényig!

PIAC ÉS KERT

Amióta 1835-ben az első helyőrséget odatelepítették, az Északkelet-Belgium lápjai között fekvő flamand város, Bourg-Léopold sorsa a különböző nemzetiségű hadseregek jövésmenésével együtt változott.¹ A német agresszorok sokak szerint 1914-ben itt kísérleteztek először a klórgázzal. A két világháború között a helyőrség Európa legnagyobb és legmodernebb laktanyavárosává nőtte ki magát, ahol negyvenezer belga katona és több ezer ló állomásozott, ám az egész mit sem ért a német agresszorok új nemzedékével szemben, amely 1940 májusában a levegőből bombázta Bourg-Léopoldot, majd négy évre beköltözött kaszárnyáiba. A városi erdőt kivégzőhelynek használták, ahol több mint kétszáz, főként az ellenállási mozgalom támogatásával gyanúsított embert gyilkoltak meg. Brit bombázók 1944. május közepén véletlenül a város hetvenhét lakosát is megölték a támaszpont elleni bombatámadás során, de két héttel később nyújtottak némi kárpótlást, mert visszatérve több tucat német katonát öltek meg a laktanyájukban.

A németek most újra eltűntek, és szövetséges katonák özönlöttek végig a macskaköves utcákon.² A brit XXX. hadtest a városon kívül állította fel parancsnokságát, egy rikító színekre festett fakaptárakkal ékeskedő méhészet közelében, és karszalagos, vörös sapkás katonai rendőrök irányították élénk karmozdulatokkal a porlepte gépkocsioszlopokat a Bourg-Léopold köré telepített műszaki raktárakba. 9000 utász, hidász és árkász 2000 teherautó-rakomány hídpálya- és hídtartó anyagot, valamint pontonokhoz való horgonyt halmozott fel, és a könnyű bevetethőség érdekében az egészet kódnévvel jelölt hídoszlopokba rendezték.

A szeptember 17-i ragyogó vasárnap reggelen brit tisztek tucatjai, mind legalább alezredes, sorjáztak be az ütött-kopott moziba a Nicolaylaanon, a kontyvetős vasútállomással szemben.³ Élénk, tarka öltözetű gyülekezet volt, színes nyaksálat vagy ezredük nyakkendőjét viselték, fejükön pedig a Skót, az Ír, a Walesi, a Gránátos és a Coldstream Gárda, vagy valamelyik lovas gárdaezred jelvényével ékesített baretet.* Egyenruhának csak némi jóakarattal nevezhető öltözködéskben egy dan-

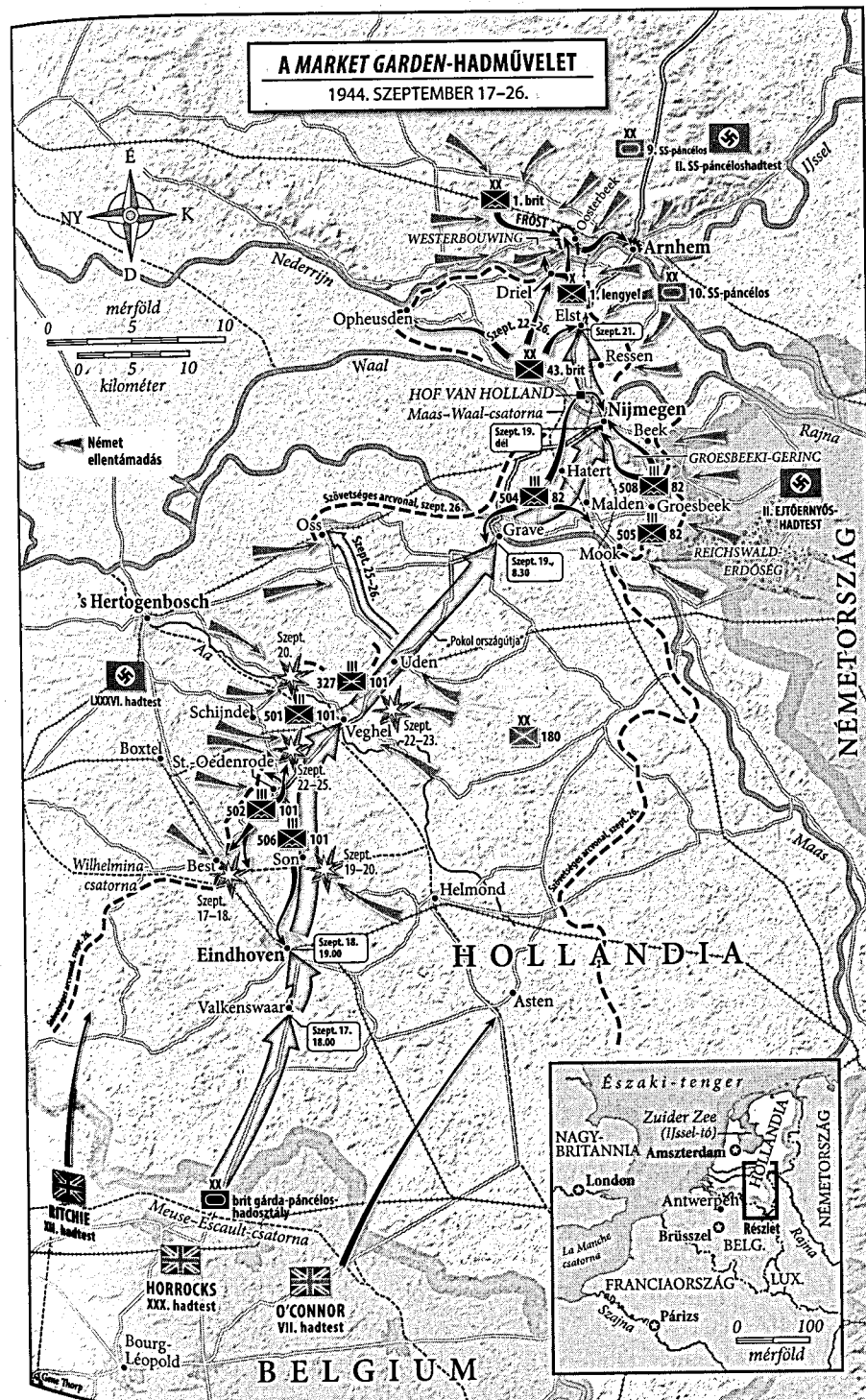
* A XXX. hadtest főerejét alkotó gárda-páncélosadosztály főerejét a gárdagyalogezredek gépesített gyalogos és harckocsizóvá átképzett zászlóaljai alkották. A 2. testőrlovasezred a Királyi Lovasgárda, azaz a Kékek (*Royal Horse Guards, The Blues*) személyi állományából szervezett hadtestközvetlen páncélgépkocsi-felderítőezred volt. (*A ford.*)

dártábornok megfigyelése szerint akadt „mesterlövész-álcakabát, ejtőernyőszubbony és dzsipkabát*, s hozzá élénk színű skót kockás pantalló, kordbársony nadrág, sőt lovaglónadrág is”. Rövid, odavakkantott üdvözlések után – egyesek az el-Alamein előtti idők óta harcoltak együtt – a tisztek letelepedtek a nézőtéri padsorokba, s onnan tanulmányozták Kelet-Hollandia nagyméretű térképvázlatát, amelyet a színpadon a vetítővászonnak támasztottak neki.

Dél előtt 11 órakor a széksorok közötti folyosón végigporoszkált a rövid tábori zubbonya és az arra húzott hosszabb ejtőernyőszubbony alatt magas nyakú gyapjúpulóvert viselő Brian Horrocks altábornagy, aki megjelenésével a haingos köszöntések újabb sorozatát váltotta ki.⁴ A hórihorgas, szikár Horrocksnak csodálójá szerint „aszketikus, majdnem papos arca volt”, mely a sűrű, ősz hajkoszorúval együtt pátriárkai külsőt kölcsönzött az alig negyvenkilenc éves férfinak. Fellépett a színpadra, fanyar mosollyal végigtekintett az egybegyűlteken, majd egy olyan kijelentéssel üdvözölte őket, amelyet a következő évtizedekben gyakran fognak ismételtetni hidegvére illusztrálására: – Ez az a történet, amelyet majd elmesélnek az unokáiknak, és halálra untatják vele őket! – Szavait általános derűtség és haingos térdcsapkodás követte.

Horrocks az ilyen pillanatokra teremtetett.⁵ Egy előretolt hegyi helyőrségben született Indiában, egy lovaggá emelt katonaorvos fiaként. Fiatal tisztként 1914-ben Ypres-nél súlyos hassebet kapott, és fogságba esett. Négy, német hadifogolytáborban töltött esztendő után került haza, és felgyülemlett zsoldját hathetes, hőskölteménybe illő dáriddal verte el. 1919-ben ismét elfogták, ezúttal az orosz polgárháborúban a fehéreket támogató brit kontingens ellen harcoló vörösök. Ismét repatriálták, s még a bolsevik börtönben elkapott tifuszt is sikerült túlélnie. Tizen-nyolc évet szolgált századosi rendfokozatban, közben brit öttusabajnokként részt vett az 1924-es olimpián, majd amikor újra kitört a háború, gyorsan elindult felfelé a ranglétrán, bár ő így látta magát: „Egy nem túl éles elméjű filiszter, akinek szerencséje volt.” Őt is evakuálták Dunkerque-ből, majd később Montgomery alárendeltjeként harcolt el-Alameinnél és végig Észak-Afrikán. Miközben már a Salernónál partra szálló brit hadtest vezetésére készült Bizertében, áldozatul esett egy német vadászgép rajtaütésének: egy géppuskalövedék a lábszárat ütötte át, egy másik kilyukasztotta a tüdejét és a zsigereit, mielőtt a gerincoszlopán át

* Dzsipkabát: rövid katonai ballon. (A ford.)

távozott volna. Fél tucat brutális sebészeti beavatkozás több mint egy évig kórházban tartotta, és a doktorok kijelentették, soha többet nem vezet harcoló sereget. Nem így történt. Augusztusban Montgomery magához hívatta, hogy vegye át a XXX. hadtest parancsnokságát. Az Antwerpen vízi megközelíthetőségét biztosító Schelde-torkolatvidéket részben Horrocks hibájából sikerült csak lassan, keservesen elfoglalni – amint ő maga őszintén elismerte –, és ha most életerős jókedvet sugárzott is, a mozi székein görnyedten üldögélők közül többen is úgy vélték, egészsége törekénynek látszik.

Lángoló szemmel, finom, hosszú kezével bőségesen gesztikulálva az altábornagy egy órán át beszélt: megtartotta a végső eligazítást a *Market Garden*nek elnevezett tervről.⁶ A szövetségesek hadműveleti célként „az ország elfoglalását” tűzték ki maguk elé „észak felé egészen a Zuider Zeeig” – az Északi-tenger sekély vizű, inkább az IJsselmeer néven ismert zárt öbléig –, „hogyan ily módon elvágjuk a közlekedési útvonalakat Németország és Hollandia között”. Némi szerencsével és a kellő lendülettel negyedmillió ellenséges katonát ejthettek kelepébe Hollandia nyugati részén, köztük a 15. hadseregnek a Scheldén éppen átmentett alakulatait is, és a támadással a halálos veszedelemet jelentő V-2-indítózónak jelentős hányadát is lerohanhatják. Az élén három páncélosadosztály ékevel támadó szövetséges csoportosítás ekkor majd kelet felé fordul, behatol Németországba, és egyenesen a Ruhr-vidéket veszi célba, hiszen ha odáig eljut, a Siegfried-vonalat már oldalról megkerülte. A különböző hollandiai településeknek és vidékeknek Shakespeare-től származó fedőneveket adtak: *Hamlet*, *Macbeth*, *Duncan*, *Banquo*, *Othello*, *Iago*, *Yorick*, *Juliet* és *Guilderstern*. Még a közepes tanulóknak is fel kellett tűnnie, hogy a drámák e szereplői mind szomorú véget értek. A három legfontosabb fedőnév három elfoglalandó nagyobb várost jelölt: a *Brutus* Eindhoven, 20 kilométerre északra az akkori szövetséges arcvonaltól, a *Belch* (Böffen Tóbiás) a 85 kilométerre északra fekvő Nijmegen, a *Malvolio* pedig a 103 kilométerre északra található Arnhemet. A Zuider Zee még 48 kilométerrel Arnhemén túl terül el.

Ezeket a városokat egyetlen keskeny országút kötötte össze, amely ármentesített poldereken át fut, olyan kegyetlenül sík vidéken, ahol a domborzat tengerszint feletti magassága nyolcvan kilométer távolságon belül alig tíz métert változik.⁷ Ezen az útvonalon kilenc jelentős hidat kellett elfoglalni, vagy ha elpusztultak, pótolni – ezért hordták össze a rengeteg hadihídanyagot –, és az áthidalandó vízfolyások között volt három nagy

folyó, két kisebb mellékfolyó, három nagy csatorna, valamint számtalan árok, patakocskák és vízelvezető csatorna. A legfélelmetesebb akadály a Meuse volt, amelyet Maasnak neveznek, amint belép Hollandia területére, és a Rajna, avagy Rijn, amely – miután a holland határnál legnagyobb szélességét is eléri –, több folyóágra szakad, hogy aztán egy lápos síkságon át jusson el a tengerbe. A folyam vízhozamának kétharmada a Waal folyóban hömpölyög át Nijmegenen; a Nederrijn, azaz az Alsó-Rajna, amely az eredeti folyam nevét megtartotta, de nagyságát nem, nagyjából a Waallal és a Maasszal párhuzamosan folyik, amikor átkanyarodik Arnhemén. Ez a város már hosszú ideje a Kelet-Indiáról nyugállományba vonuló gazdag holland kereskedők Mekkája volt. „Arnhem – írja egy 1930-as évekbeli útikönyv – elbűvölő tájban elterülő, végtelenül egészséges légkörű, vonzó, városias lakóterület.”

Horrocks rövid szünetet tartott, belenézett jegyzeteibe, majd fel a térképre a háta mögött, s csak ezután folytatta.⁸ A tettet, magyarázta, légi és földi erővel hajtják végre. A második világháború legnagyobb légideszant-hadműveletének végrehajtására – a *Market Garden* számára –, amíg ő beszél, már javában szállnak fel az újonnan felállított 1. szövetséges légideszant-hadsereg csapatai az angliai repülőterekről, és Hollandia felé tartanak. Majdnem 35 000 katonát szállítanak majd földre – legtöbbször ejtőernyővel, a maradékot vitorlázó szállítógépekkel –, hogy megalkossák azt a valamit, amit a brit tervezők makacsul csak „a légideszantcsapatokból alkotott szőnyegnek” neveztek. A szőnyeg alsó végénél, délen, az amerikai 101. légideszant-hadosztály foglal el huszonnégy kilométer hosszú folyosót, benne Eindhoven. Középen az amerikai 82. légideszant-hadosztály szektora tizenhat kilométer hosszan nyúlik el, és annak területére esik mind a Waal hídja Nijmegenben, mind a Meuse kilencnyílású hídja Grave, azaz *Tybal*t mellett. A szőnyeg felső végén a brit 1. légideszant-hadosztálynak kell elfoglalnia Arnhemet, és egy ottani hidat az Alsó-Rajná.

Miközben a szőnyeget leterítik, a támadás földi része, a délután később kezdődő *Garden*, Belgiumból indulva észak felé vágat a XXX. hadtest parancsnoksága alá rendelt három hadosztállal.⁹ Ennek az offenzívának Montgomery tábornagy szavaival élve „villámgyorsnak és hevesnek kell lennie, és úgy kell végrehajtani, hogy nem törődünk vele, mi történik a szárnyakon”. A hadtest két jármű szélességű arcvonalon, két párhuzamos oszlopban hajt előre az egyetlen úton, másfél kilométerenként harmincöt tehergépkocsi, harckocsi és páncélozott lövészszállító jármű sűrűség-

ben, összesen 20 000 gépjárművel. A gyorsaság, hangsúlyozta Horrocks, „abszolút létfontosságú”. A gárdisták első harcokcsijainak Eindhoven két-három óra alatt kell elérniük, s ha az előőrsöknek sikerül negyven-nyolc órán belül elérniük az 1. légideszant-hadosztály ejtőernyőseit Arnheimben, amint azt az altábornagy remélte, akkor a hadtest jelentős része a D + 3. nap végére, vagyis szeptember 20., szerdára eljuthat a Rajna túlsó partjára.

A SHAEF szeptember 16-án kiadott felderítési összegző jelentése arról számolt be, hogy „az ellenség mostanra, egyedül nyugaton, emberben és felszerelésben olyan veszteségeket szenvedett, amelyek ebben a háborúban már nem lesznek pótolhatók. [...] Így nyugaton nem építhető fel az ellenoffenzívához, sőt akár a sikeres védekezéshez sem elégséges haderő.”¹⁰ A XXX. hadtest 100 000 katonájával a holland határ túloldalán szemben álló német alakulatok nagyságát hat gyalogzászlóaljra becsülték, amelyeket húsz páncélozott jármű és egy tucat tábori löveg támogat.¹¹ A legutóbbi két napban csak szórványos ellenséges tevékenységet tapasztaltak. Mindazonáltal senki sem számított arra, hogy könnyű lesz végrehajtani egy ennyire „rokokó koreográfiájú” támadást. A földi roham vezetésére választott ezred, az 1. Gárda parancsnoka arra a következtetésre jutott, hogy „összességében sokkal könnyebb lenne a gazdag embernek bejutni a mennyországba”, mint a XXX. hadtestnek kijutni a Zuider Zee partjára.

A tanácskozás néhány kérdéssel ért véget. A korábbi évődés-tréfálkozás abbamaradt, és sokak homlokán megjelentek a kijózanodás ráncai, amikor a tisztek elhagyták a filmszínházat. Horrocks úgy látta, hogy az 1. Gárda tisztjei különösen elgondolkodóvá váltak.¹²

Egy elhagyott gyárban a Meuse-Escaut-csatorna déli partján Bourg-Léopoldban Horrocks felmászott a vaslétrán a lapos tetőre. A meleg déli nap fénye megcsillant a csatorna sötét vizén és az észak felé, Hollandiába átnyúló vízelvezető árkok felszínén. Szórványosan el-elsüvített a fejük felett egy-egy német tüzéségi gránát, és nem túl messziről egy géppuska ugatása hallatszott. A háta mögött a tábornok meglátott néhányat a fás területeken és tanyaudvarokon elrejtett 350 brit lövegből. Harckocsik gördültek előre, lassan, hogy ne verjenek fel árulkodó porfelhőt, és műszaki katonák vizsgálták át újra a teherautóikra felrakott hídanyagot.¹³

Aznapi délelőtt korábban Horrocks megkérdezte egy amerikai ezredestől: „Mit gondol a tervről?”¹⁴ Amikor egy vállrándítás kíséretében azt a választ kapta, „Teljesen rendben van”, a hadtestparancsnok derűsen

felnevetett, de a Jenki aggodalmát látott a szemében. Horrocks valójában izgatott volt és nyugtalan.¹⁵ A Franciaországon át eszelős tempóban végrehajtott üldözés közben ledöntötte lábáról az időről időre kiújuló láz, és nem tudta elhagyni lakókocsiját. Montgomery nemcsak eltitkolta a hadtestparancsnok labilis egészségi állapotát (– Ne aggódjon – mondta neki a tábornagy –, semmiképp sem fogom egészségügyi okból hazaküldeni!) –, de meg is hívta a saját táborába, hogy ott lábadozzon. Hogy Horrocks vajon eléggé erőre kapott-e a rá váró kemény megpróbáltatások elviseléséhez, egyelőre a jövő zenéje volt. Az altábornagyot az időzítés is nyugtalanította: pályafutása alatt soha egyetlen támadás sem járt teljes sikerrel, amelyet vasárnap indított.

Egy közeli rádiótól meghozták neki a hírt, hogy a *Market*-légiflotta már jó darabot megtett kijelölt útjából.¹⁶ Fülét hegyezve hallgatózott, hallatszik-e már a távolban a repülőgépek zúgása – magányos, ösztövr alak figyelt a tető peremén a mellvéd mögül.

Sokan mások is nyugtalankodtak azok közül, akik szerepet kaptak a *Market Garden*-hadműveletben, habár sokkal kézzelfoghatóbb okok, mint holmi vasárnaphoz kapcsolódó babona miatt.¹⁷ A tervet kevesebb mint egy hét alatt csapták össze, miközben George Marshall és mások Washingtonból szakadatlan nyomás alatt tartották Eisenhower, hogy vesse harcba a fent említett légideszant-hadosztályokat. Az 1. szövetséges légideszant-hadsereg, amelyet szintén az amerikai Hadügyminisztérium ismételt követelésére állítottak fel, és a hadtestparancsnokság, amelyik előtte működött, tizennyolc hadművelet terveit dolgozta ki és osztotta szét alárendelt alakulatainak a legutóbbi negyven napban, köztük egy tervet repülőterek elfoglalására Berlinben, és más műveleteket olyan fedőnevekkel, mint *Wild Oats* (Héla zab vagy Tombolás), *Transfigure* (Átváltoztat), *Comet* (Üstökös) és egy szerencsétlen fedőnévvel: *Hands Up* (Fel a kezekkel!). Mintha még Montgomeryt is felbőszítette volna az örjöngve ismétlődő körforgás, ahogyan sorra agyalták ki, majd vetették el a terveket arra, hogy Európát megszorják ejtőernyősökkel. – Arra kérték, hogy tehénlepényeket hajigáljak le Európa-szerte? – kérdezte állítólag a tábornagy alárendeltjeitől.

Egyes tábornokok amiatt aggódtak, hogy a *Market* egy nyolcvan kilométeres folyosóban szórja szét az ejtőernyősöket.¹⁸ Mások a *Garden* érintő menti, mocsaras terepen át észak felé vezető támadási irányát el-lenezték, amely *elfelé* tartott az amerikai 1. hadseregnek a Ruhr-vidékre

irányuló támadásától. Szöges ellentétben Montgomery korábbi követelésével, hogy egyetlen, „teljes erejű offenzívát” indítsanak Németország belseje felé, a szövetségesek két fő támadó csoportosítása folyamatosan távolodott volna egymástól. – Ez meggondolatlanlás, és rengeteg veszteséged lesz – jelentette ki Bradley Eisenhowernek –, ráadásul nincs összhangban a tervvel, amelyet Monty meg én együtt készítettünk. „Elképedtem”, jelentette ki ő maga, hogy senki sem konzultált vele, mielőtt Eisenhower jóváhagyta a *Market Garden*-hadműveletet. Ezenkívül Bradley a hadseregei ellátásához szükséges szállító repülőgépek elvonását is zokon vette. A légideszant-hadsereg, panaszolta a 12. hadseregcsoport parancsnoka, „elképesztő készséget mutat olyan hadműveletek kiagyaltására, amelyekre sohasem volt szükség”.

Az érintett vezetők személyisége csak olaj volt a tűzre.¹⁹ A légideszant-hadsereget az Egyesült Államok Hadserege Légierőinek egy alácsony, hiú, szőrszálhasogató altábornagya, bizonyos Lewis H. Brereton vezette, aki a Haditengerészeti Akadémián végzett, állítólag négy nyelven tudott káromkodni, és akit a sok nők körüli legyeskedésért Marshall tábornok személyesen fedett meg. – Ködösíts, vezesd félre, és lepd meg! – szerette mondani Brereton, Stonewall Jacksont idézve, az alárendeltjeinek, de akadt, aki eltöprengett: ki is szed rá kit? A hadjárat első heteiben, amikor a 9. légi hadsereget ő vezényelte, Breretont hibáztatták, amiért az amerikai földi csapatok nem kaptak hatékony közvetlen légi támogatást. A tábornok „nem volt sem őszinte, sem energikus, sem együttműködő” Bradley szerint, aki két szóval üdvözölte Brereton áthelyezését a légideszantcsapatokhoz: – Hála istennek! – Új beosztása Breretonnak csalódást okozott, de immár az ő parancsnoksága alá tartozott az amerikai XVIII. és a brit I. légideszanthadtest, összesen négy hadosztály és egy lengyel önálló dandár, valamint jelentős számú szállító repülőgép.

Míg Brereton kapcsolatai amerikai honfitársaival feszültek voltak – a XVIII. légideszanthadtest törzsfőnöke „hülye seggfejnek” nevezte –, a britekkel kifejezetten elmérgesedtek.²⁰ Különösen a helyettesével, A. M. „Boy” Browning altábornaggal romlott meg a viszonya, akinek a *Market*-támadást vezetnie kellett. Browning, a Gránátos Gárda jóvágású, modoros tisztje, aki vitézül szolgált az előző világháborúban, ebben azonban még nem vett részt csatában, vibráló idegzetű bajuszpödörgető volt, aki nagy kedvvel tervezte meg egyenruháját – az ulánusokét követő szabású, rejtett gombolású zubbannyal, magas, cipzárral záródó gallérral, fényezett antantszíjjal, szürke glaszékesztyűvel,

lovaglópálcával –, és aki alkalomadtán bútorokat rúgott fel. Egyes bit alárendeltjei maguk között „annak a piperkőcnek” nevezték, az amerikaiak pedig megtanultak vigyázni, amikor a tábornok arcán megjelent az, amit az egyik tiszt „túl erőltetett mosolynak” nevezett. Bár pilóta, tengeri vitorlázó, bóbversenyző és díjugrató bajnok is volt, támogatása egy részét a feleségének, a közkedvelt regényírónak, Daphne du Maurier-nek köszönhette, akinek a *Rebecca* című regényéből készült Alfred Hitchcock-film 1941-ben elnyerte az Oscar-díjat a legjobb film kategóriájában. Browning annyira utálta Breretont, hogy szeptember elején lemondott hadseregarancsnok-helyettesi beosztásáról – csak hogy egy nappal később visszavonja lemondását.²¹ A két férfi még ekkor is, amikor a repülőgépek már ezrével emelkedtek a levegőbe, kereste a modus vivendit, hogy legalább a csatát kibírják végig együtt.

És végül, ami a leglényegesebb, egyes tiszték úgy érezték, a németek kevésbé erőtleneek, mint ahogy a szövetségesek feltételezik.²² E. T. Williams dandártábornok, Montgomery felderítőfőnöke, nyomtatékosan figyelmeztette a tábornagyot, hogy a szövetségesek „ellenségről alkotott értékelése roppant gyenge lábakon áll”, és nem készült tisztességes felmérés az Arnhem körüli terepviszonyokról. (Az Alsó-Rajna közúti hidját²³ ceruzával rajzolták be a szövetségesek nyomtatott térképeire, amelyeket jórészt az 1920-as években, a híd felépítése előtt készített holland felmérések alapján rajzoltak meg.) Egy lehallgatott és megfajított német rádiótáviratból az is kiderült, hogy az ellenség számít a XXX. hadtest támadására Nijmegen felé. A lengyel dandárparancsnok, Stanisław Sosabowski tábornok, miután szeptember 14-én végighallgatta a hadműveleti tervet ismertető, mérhetetlenül derülítő eligazítást, kifakadt: – Na de a németek, a németekkel mi a helyzet, *velük* mi van?²⁴ – Sosabowski később úgy fogalmazta meg panaszát, hogy valaki, „akit élénk fantáziával, optimizmussal és csekély tudással áldott meg az ég, ugyanolyan gyakorisággal és könnyedséggel kapkodta elő az ejtőernyősöknek szánt hadműveleti terveket, mint bűvész a nyulakat a cylinderből”.²⁵ Egy brit dandártábornok elismerte, a hadvezetőség erősen hajlamossá vált, hogy „előállítson egy csodaszép légideszanttervet, majd utólag hozzácsapja a »persze a németekkel harcolunk« strófát”.

Annak kitalálása, hogy pontosan melyik németekkel fognak harcolni, zavaróbbnak bizonyult minden más zavaró tényezőnél.²⁶ A rádióforgalmazás megfigyeléséből kiderült, hogy Model B Hadseregcsoportjának parancsnoksága az Arnhemmel szomszédos Oosterbeekbe költözött.

Más felderítési információk arra utaltak, hogy az ellenség erősíti a folyók és csatornák védelmét, de „alacsony kategóriájúnak” tekintett csapatokkal: a Luftwaffe egyes rögtönzött földi alakulatai, úgy látszott, annyira szervezésük elején járnak, hogy egyelőre még tábori konyhájuk sincs. Az XL 9188 jelzésű Ultra-jelentés felfedte, hogy különböző, Normandiában súlyos veszteségeket szenvedett alakulatokat Nyugat-Hollandiába vezényeltek újjászervezésre és újrafeltöltésre, és később megfajtott adásokból az is kiderült, hogy a II. SS-páncéloshadtest is közéjük tartozik. A SHAEF felső vezetése egészen szeptember 15-ig nem figyelte fel arra, hogy a hadtest két hadosztályát, a 9. és a 10. SS-páncélosadosztályt Arnhem körzetében helyezték el. A két hadosztály együttesen 9000 fős veszteséget szenvedett Caennál, Falaise-nál és a franciaországi visszavonulás során, és páncélosaik zömét is elvesztették; köztük egyedül augusztus 19-én 120 harckocsit és rohamlöveget. De hogy a hadosztályok még mindig leharcolt állapotban vannak-e, hogy hol szándékozik bevetni őket a német hadvezetőség, és a részek pillanatnyilag pontosan hol is állomásoznak, az továbbra is homályban maradt.

Montgomery törzsének rangidős tisztjei csaknem kivétel nélkül kétkedésüknek adtak hangot a *Market Garden*-tervvel kapcsolatban.²⁷ Beetle Smithben elegendő aggodalom ébredt ahhoz, hogy riassza Eisenhower; aki nem szívesen avatkozott hadműveleti szintű döntésekbe, de feljogosította vezetési törzse főnökét, hogy vessen fel a kérdést a tábornagnál. Smith pénteken, negyvennyolc órával az offenzíva megindulása előtt, elrepült Brüsszelbe; és azt javasolta, erősítsék meg az Arnhemnél földre szállítani tervezett csoportosítást, esetleg úgy, hogy eltolják északabbra az egyik amerikai légideszant-hadosztályt. „Montgomery kigúnyolta az ötletet, és valósággal kinevetett a sátrából – számolt be később Smith. – Fölényes kézlegyintéssel intézte el az összes ellenvetésemet.”²⁸

Montgomery érdektelensége érthető volt, ha a fentiekben ismertetett viselkedése nem is.²⁹ Őt szövetséges hadtest készült rávetni magát Nyugat-Hollandia egy forgácsnyi keskeny területsávjára, ahol az ellenség a brit 2. hadsereg parancsnokságának értékelése szerint „gyenge, demoralizált, és hajlamos a teljes összeomlásra, ha nagyszabású légideszant-támadás éri”. Az Arnhem körüli német védelem erejét a felderítés a közelmúltban nem becsülte többre egyetlen, 3000 fős, jelentéktelen páncélostámogatással ellátott dandárnál. A holland ellenállók észleltek páncélosokat és SS-katonákat Arnhem környékén, de a németek korábban sikerrel szivárogtatták be ügynökeiket az ellenállási mozgalmakba,

így részben több tucat szövetséges ügynököt sikerült elfogniuk és kivégezniük, részben megingatták a szövetségesek bizalmát a Hollandiából küldött információkban. Perdöntő bizonyítékot nem sikerült szerezni a két SS-páncélosadosztály hollétéről és állapotáról, a részinformációkat tartalmazó jelentések pedig sem Horrockshoz, sem a légideszant-séregtestparancsnokok döntő többségéhez nem jutottak el. A német harckocsik jelenléte Arnhem térségében „volt az egyetlen kellemetlen tény, amely nem illett a megkívánt képletbe – írta jóval később a felderítés történetével foglalkozó Ralph Bennett –, ezért a legjobb, amit tehettek, az volt, hogy besöprik a szőnyeg alá”.

Boy Browning kijelentette, hogy pusztán a légideszantszőnyeg leterítése közben kész feláldozni a *Market*-hadosztályok személyi állományának harmadát, a valóságban azonban ez a vitéz áldozatvállalás szükségtelennek bizonyult.³⁰ Azon a pompás vasárnap reggelen Anglia két tucat repülőterén összegyűlt a hatalmas légi armada: 1545 motoros és 478 vitorlázó szállítógép, amelyeket több mint 1000 vadászgép kísér majd, amikor két légi menetoszlopba rendeződve megteszik a majdnem háromórás utat az Északi-tenger fölött. Több száz bombázó is felszállt, s velük a teljes szárnyas flotta 4676 gépre nőtt. Mozgó büfék gördültek végig zörögve az állóhelyeken várakozó gépek mellett, húsos szalonnás szendvicset és jókora bögrékben gőzölgő teát osztottak. – Ez azt jelenti, komoly a dolog – mondta egy repülőkatona. – Sohasem kapsz egy bögre teát, csak ha valóban útnak indulsz! – Grantham repülőterének napfényben fürdő betonján egy brit őrmester rugós cilinderben páváskodott végig, s elhaladtában jobbra-balra hajlongva, kalaplengetéssel üdvözölte a katonákat.

– Beszállni! – visszhangzott mindenütt a vezényszó.³¹ Bőséges morgás és káromkodás kíséretében a sok ezer katona felvonszolta magát a repülőgépekre, köztük a jelentős számú normandiai veterán, akik „az Öregeknek” nevezték magukat. A vadászok és a ledobási zónákat kijelölő osztagokat szállító gépek szálltak fel elsőnek, és délre, éppen mire Horrocks befejezte az eligazítást a bourg-leopoldi moziban, már 20 000 katona tartózkodott a levegőben, 330 löveggel és 500 gépjárművel. Az emberek sakkoztak vagy a vasárnapi lapokat olvasták, mások szundikáltak, vagy kibámultak az apró ablakokon „repülőgépek hatalmas armadája, amelynek egy része vitorlázó szállítógépet vontatott, és amely hosszán elnyúlt, ameddig a szem ellátott – ahogyan egy hadnagy leírta. – Együtt

mozogva emelkedtek és süllyedtek, mint a kiterített takaró, amikor finoman rázogatták.”

Az első brit leszállási zónát kijelölő felderítők 12 óra 40 perckor ugrottak ki, majd húsz perccel később, kilenc másodperces időközökkel landolva, követték őket a vitorlázók, „felszántva a földet, mint hajó a hullámozó tengert”, hogy az egyik GI képét használjuk.³² Ezt követően 180 méter magasságból ömleni kezdtek a gépek ajtóiból az ejtőernyősök, olyan sokan, hogy lenn a földön a döbrent szemtanúk azt hitték, hópelyheket vagy robbanó légvédelmi gránátokat látnak, és nyolcvan percen belül a szövetségesek 20 000, mindenre elszánt harcosa ért földet mélyen az ellenséges vonalak mögött. A művelet szerény repülőgép-veszteséggel járt: 68 gép veszett oda, a német légvédelmi tüzéség által lelőtt vadászkat és bombázókat is beleszámítva. Arnhem közelében ujjongó gyermekek a *Jingle Bell*st énekelték hollandul az ernyőjük selyempupolájától és zsinórzatától vergődve megszabaduló ejtőernyősöknek.

Hogy ez az üdvözlőkórus a várostól kilométerekre nyugatra verődött össze, az hangsúlyozza a két harcászati komplikáció egyikét, amely beárnyékolta a *Market* napsugárzás első óráit.³³ A repülési előírások leszögezték, hogy az ejtőernyősök ledobási és a vitorlázógépek leszállási zónáinak a lehető legközelebb kell lenniük a hadművelet célpontjához, lehetőleg nyolc kilométeres sugarú körön belül. Az ekkor használt zónák azonban tizenegy-tizenhárom kilométerre feküdtek az arnhemi közúti hídtól. Az események után a vádaskodók vagy Roy Urquhart vezérőrnagyra, az 1. légideszant-hadosztály parancsnokára mutogatnak majd, aki mint kezdő ejtőernyős állítólag nem rendelkezett a szükséges tapasztalattal és tekintéllyel, hogy kikövetelje a közelebbi ledobási és leszállási zónákat, vagy – elfogadhatóbb indokokkal – a repülőparancsnokokra, akik a várható erős légvédelmi tűz és az Arnhem és Nijmegen közötti légtér zsúfoltsága miatt nem voltak hajlandók közelebb repülni a városhoz.

A második komplikáció a katonák egyszerű megszámolásából egyértelműen kiviláglott: a *Market*-hadművelet számára kijelölt három és fél hadosztálynyi erőnek alig a fele ért földet, és további csapatok nem is voltak várhatóak másnapig vagy még tovább.³⁴ Brereton tábornok csapatszallító repülőegységeinek parancsnokai ragaszkodtak ahhoz, hogy a gépeik vasárnap csak egyetlen bevetést repüljenek. Egy második forduló állítólag kimerítette volna a földi és a repülőszemélyzetet, s kevés időt hagyott volna a gépek karbantartására és újbóli megakadására (pedig ugyanakkora távolságon repültek már, épp az előző

hónapban, napi két fordulót, Olaszországból felszállva a *Dragoon*-hadműveletben.) A légideszant-tábornokoknak és Montgomery Brereton parancsnokságára küldött képviselőjének sem sikerült elérnie, hogy megváltoztassák a döntést, pedig egy előzetes elemzés kimutatta, hogy a teljes hadtest hadszíntérre szállítása „megfontolt” tempóban akár négy napot is igénybe vehet.³⁵ A túl kevés katona kombinálása a megteendő túl nagy távolsággal hamarosan végzetesnek bizonyul majd, különösen a britek számára, amikor az 1. légideszant-hadosztály ejtőernyősei még csak a felszerelésüket szedik össze a mezőkön, azután sietve elindulnak kelet felé, hogy egy elfoglalni való hidat keressenek.

Délen a jenkik számára elég jól alakult a nap.³⁶ A 101. légideszant-hadosztálynak majdnem 7000 katonája özönlötte el a polderokat Veghel és Best között, ahol vörös zászlók és a magasba emelkedő narancssárga füstoszlopok jelezték a zászlóaljakkal gyülekezési körzeteit. Hollandok rohantak elő boldogan szökellve a földeken át, lelkesen keztek ráztak felszabadítóikkal, és szendviccsel, köcsögben tejjel kínálták őket, valamint kerékpárokat ajánlottak fel nekik, amelyeket a katonák elismervény fejében vettek át. Elkóborolt, magányos németeket fogtak el vagy öltek meg a hirtelen fellángoló erőszak száz vad rohamában. Egy gyümölcsfa alatt, annak az elfoglalt gyümölcsigyrának a közelében, ahol a GI-ok alma-, körte- és szilvalekvárral megrakott polcokat találtak, Louis Simpson, a költő-ejtőernyős egy matracot talált, „rajta kiterítve egy német tiszttel. Azért fektették oda, hogy a lehető legnagyobb kényelemben halhasson meg.”

Kilenc közúti és vasúti híd állt a hadosztály szektorában, de csak az Eindhoven-től hat és fél kilométerre fekvő Sonnál okozott azonnali gondot az egyik.³⁷ A Wilhelmina-csatorna ezen átkelőhelyénél az 506. ejtőernyős-gyalogezred egyik bazookás félraja egyetlen lövéssel kilőtt egy 88 milliméteres ágyút, egy őrmester pedig a géppisztolyával lekaszált a hat menekülő tüzért. Az ejtőernyősök már harminc méterre megközelítették a csatorna partját, amikor a híd hirtelen felemelkedett pilléreiről, és nagy robajjal eltűnt egy füstfelhőben. Alig maradt abba a roncsdarabok zápora, s máris GI-ok keltek át úszva vagy evezős csónakokon a déli partra. Kötelekkel, a környékről összeszedett ajtókból és pajták faanyagából az utászok keskeny gyalogbűrűt építettek a csupaszon maradt kőpillérek csomjaira, és ezer katona lopakodott át lábujjhegyen a túlpartra, miközben a csatatérre leereszkedett a koromsötét este. Az 506-osoknak

a terv szerint rohanvást kellett volna dél felé nyomulniuk, hogy este 8-ra elfoglalják Eindhoven a hídjaival együtt, s ott fogadják Horrocks Bourg-Léopold felől érkező gárdistáit, de a soni késedelem miatt bármi-féle találkozásra legkorábban hétfőn virradatkor kerülhetett sor.

Harminckét kilométerrel északabbra a 82. légideszant-hadosztály 7300 katonája szintén épségben, összefogottan érkezett meg, úgy ereszkedtek alá az égből, mint zöld, narancssárga, kék, vörös és hálvány sárgászöld ejtőernyők konfettije.³⁸ Egy kivételével mind a 482 motoros szállítógép és az 50 vitorlázóból kettő eljutott a Nijmegenből délre kijelölt ledobási és leszállási zónákba. Az ugráskor elszenvedett néhány sérülés egyike a 82-esek parancsnokát, James Gavint érte, aki keményen ért földet Groesbeek és Mook között, s ezért két csigolyája eltörött. A tábornok egy fájdalmas grimasznál többet nem engedett meg magának, megsza- badult az ernyőjétől, fogta az M-1 puskáját, és kevesebb mint egy óra alatt felállította vezetési pontját a Groesbeek nyugati szélén található, dús lombú erdőcskében.

Gavin augusztus közepén vette át a 82. hadosztály parancsnokságát, amikor Matthew Ridgwayt a XVIII. légideszanthadtest parancsnokává léptették elő.³⁹ Harminchét évével nemcsak az Egyesült Államok Hadseregének legfiatalabb vezérőrnagya volt a második világháborúban, de a legfiatalabb hadosztályparancsnoka is a polgárháború óta. Amit elért, csak még figyelemreméltóbbá teszi, ha belegondolunk, honnan indult el az életbe. Gavin árva gyerek volt (időskorára végre sikerült kiderítenie, hogy édesanyja egy Írországból bevándorolt, Brooklynban letelepedett apáca volt). Totyogós korában örökbe fogadták, és pennsylvaniai antracitbányászok között nevelte fel egy nő, aki a Szent Családhoz imádkozott, miközben őt verte hajkefével, seprűnyéllel vagy a szíjgyártónál külön erre a célra csináltatott korbáccsal.⁴⁰ Az asszony néha kivárta, amíg a gyermek elaludt, és csak akkor vetette rá magát.

Nyolc év elemi iskola után Gavin borotválásra váró bányászok arcát szappanozta egy borbélynál, csizmákat hordott ki egy suszternek, és egy olajtársaság benzinkútját vezette. Tizenhetedik születésnapján elsőközt New Yorkba, és beállt a hadseregbe. Miközben alakulatával Panamában állomásozott, sokat olvasott, és autodidakta módon elég jó eredménnyel képezte magát ahhoz, hogy felvegyék a West Pointba. Hazudott az életkoráról, hogy ne kelljen bevallania, még kiskorúként jelentkezett katonának. Egész életében az önképzés megszállottja maradt, a Market Garden-hadművelet alatt is a *The New Yorker*, a *Time*,

a *Reader's Digest* és a Hónap Könyve Klub lelkes előfizetője volt. A cserélhető lapokból álló jegyzetfüzetbe, amelynek a „Hadvezéri mester-ség” címet adta, s amelyet olyan erények szerint tagolt, mint „vállalkozó szellem” és „intelligencia”, bemásolt egy Voltaire-nek tulajdonított mondatot: „Az a higgadt bátorság a tumultus közepette, a léleknek az a nyugalma a veszélyben a természet legnagyobb, vezényletre képesítő ajándéka.” Maga Gavin „a hajnal kétórai kurázsinak” nevezte ugyan- ezt. Ridgway a közelmúltban dicsérte ifjú beosztottja „harcban és azon kívül jelentkező, nyomástól független önuralmát, hűségét, kezdemé- nyezőkészségét, buzgalmát, megbízható ítélőképeségét és józan esztét [...]”, amelyhez komoly személyes varázs társul.

Bár Gavin megrögzötten „a tömegverekedésként” emlegette a hábo- rút, reálisan látta az emberi teljesítőképeség határait. Miután részt vett a szicíliai,⁴¹ a salernói és a normandiai ejtőernyős hadműveletben, arra a szilárd meggyőződésre jutott, hogy „a bátorság minden ember számára olyan, mint egy bankszámla”, amelyet nem szabad a fedezet határán túl megterhelni. A *Market* újabb, józanul megfontolt felvételt követelt erről a bizonyos számláról. „Nagyon keménynek látszik – írta Gavin a naplójá- ba csütörtökön a küszöbönálló támadásról. – Ha ezt átvészelem, igazán nagyon szerencsés leszek.”

A 82. hadosztály szektorában található tizenegy híd közül az ellenség robbantóosztagai a maldenit, a mookit és a hatertit lerombolták, amikor az ejtőernyősök megközelítették az átkelőhelyeket.⁴² A Maas szegecselt szerkezetű, kilencnyílású hídja Gravénál azonban még állt, amikor az 504. ejtőernyős-gyalogezred katonái lerohták a déli feljárót. Egy beton flaktornyot* a lőréseken belőtt bazookarakatékkal tettek harcképtelenné, majd két teherautó-rakomány menekülő németet úgy lőttek szét, hogy az egyik éppen elfoglalt 20 milliméteres gépágyút fordították a megma- radt védők ellen. Kiáltások, robbanások, a híd tartóin gellert kapó löve- dékek pengése – a csatazaj végül elhalt, és a levegőben robbanó jelzőra- kéta vakítóan erős zöld fénycsókra adta hírül, hogy az összecsapást az amerikaiak nyerték meg. Ejtőernyős utászok vagdalták buzgón a gyűj- tővezetéseket, és rángatták ki helyükről a híd acéljával azonos színűre festett robbanóanyag ládákat. Gravéból eloldalogtak a németek, a hol- landok máris rázendítettek a *Tipperaryre*, és a hadosztály parancsnoklási láncán felfelé végigfutott a jelentés: „A tizenegyes számú híd a miénk.”

* Flaktorny: Légvédelmi lövegeknek épített magas lőállás. (A ford.)

A tizenegyes számú híd és összes társa azonban mit sem ér, ha a németeknek sikerül elfoglalniuk az egyetlen magasabban fekvő terepszakaszt Hollandiában, és Gavint leginkább ez a probléma foglalkoztatta.⁴³ A Groesbeeki-gerinc, ez a Nijmegen-től délkeletre húzódó, kilencven méter magas, nyolc kilométer hosszú, impozánsnak nagy jóakarattal sem mondható magaslat uralja a Maast, a Waalt és a Maas-Waal-csatornát. Browning tábornok a 82. hadosztálynak kiadott parancsában egyértelműen feladatul szabta, hogy „a Nijmegen és Groesbeek között fekvő magaslat elfoglalása és megtartása nélkülözhetetlen a hadosztály feladatának végrehajtásához”. A 82-esek nyolc 75 milliméteres tarackja egy órával az ugrás után már javában dörgött – mindegyiket hét részre szétszerelve, ejtőernyővel dobták le –, és Gavin a gerinc mentén foglalt állások erősítésével, valamint azzal töltötte a délutánt, hogy át-átsandított a közelben húzódó német határ túlsó oldalára. A várható ellentámadás közeledtére utaló jeleket leste. Nijmegen városának és két hatalmas hídjának várnia kellett, amíg megszervezik ennek a megközelítési útvonalnak a biztos védelmét.

A 82. légideszant-hadosztály vezetési pontjának közelében egy holland kommandószázados bement egy Groesbeek melletti tanyára, hogy használja a telefont. Felhívta északi barátait, majd visszatért, és jelentette Gavinnek: – Remek. Minden a terv szerint zajlik, és a britek megvetették a lábukat Arnhemnél!⁴⁴

Csak hogy a németek is megvetették, és a két erő egymás felé közeledtével komolyan elkezdődtek a bajok.⁴⁵ Model tábornagy egy pohár moselle-i fehérlet kortyolgatott ebéd előtt főhadiszállásán, az oosterbeeki Tafelberg Hotelban, amikor egyik törzstisztje besietett a hírrel, hogy brit vitorlázó szállítógépek szállnak le mindössze három kilométerre onnan. – Rendben. Mindenki kifelé! – rendelkezett Model. – Engem akarnak, meg ezt a parancsnokságot! – Leszaladt a lépcsőn – aktatáskájából papírok és alsónemű hullott a földre –, beugrott egy parancsnoki személygépkocsiba, és elszárguldt a II. SS-páncéloshadtest közel harminc kilométerre keletre található parancsnokságára. A délután közepére már javában szervezte a német ellenőrkéseket Arnhemnél, Nijmegenben és több ponton délen. – Képzeld! – kiáltott fel Model. – Majdnem elkaptak!

Arnhem városparancsnokát, Friedrich Kussin vezérőrnagyot el is kapták. A tábornok a Citroën-jén járta a várost, hogy kiderítse, mi okoz-

za a felfordulást, és véletlenül belefutott egy brit lesállításba. Az ejtőernyősök puskáinak és Sten géppisztolyainak tüze kilyukasztotta az autó gumijait, és megölte Kussin sofőrjét és tisztiszolgáját is. A mellbe és torokkon lőtt tábornok azonnal meghalt. Holtában kibukott az úttestre, kesztyűs jobbujjában pisztollyal, baljában félig szívott cigarettával, a döbbedettől tátott szájjal. A bosszúszomjas hollandok letépték a rangjelzését.⁴⁶

Ezenkívül nem sok minden sikerült megfelelően Urquhart tábornoknak és a hadosztálynak.⁴⁷ Kiderült, hogy valóban szállásoltak be német katonaságot Arnhembe és környékére – kétszer annyit, mint amennyire a szövetségesek számítottak. Főként páncélgránátosokat a két SS-páncélos hadosztályból, továbbá „füles és gyomros zászlóaljakat”, amelyekbe a szervek betegségeiben szenvedő sorköteleseket osztottak be. További németek siettek felvenni a harcot a tanyákról rekvirált szekéren, fagázajtású tehergépkocsin, sőt még tűzoltóautón is. A britek földet érésétől számított kilencven percen belül nagyjából négyszáz SS-katona már elzárt kettőt a nyugat felől a városba tartó főútvonalak közül, s ezzel a hídhöz vezető hosszú menetelésükben a Tommykat kertről kertre vívott tűzharcra kényszerítették.

Urquhart – ez a tagbaszakadt, barátságos skót, az afrikai és olaszországi harcok veteránja – figyelmen kívül hagyta az elől leselkedő veszélyeket jelző figyelmeztetéseket, túlságosan előremerészkedett, és előbb géppuskatűzben találta magát, majd elszakadt katonáitól, és a holland város sikátorainak labirintusába keveredett.⁴⁸ Konyhákban és teraszokon rohant át, majd végül két másik tiszttel elrejtőzött a Zwarteweg 14. padlásán, élelem, víz és WC nélkül. Odalenn SS-katonák fésülték át az utcákat, majd páncéltörő ágyút telepítettek a ház bejáratának közelébe. Negyven órán át, amíg a németek keletebbre nem helyezték ellenállási vonalukat, az 1. légideszant-hadosztály parancsnoksága nélkülözni kényszerült se-regtestparancsnokát. Urquhart utóbb elismerte: „Idiótának, nevetségesnek és abszolút semmirekellőnek éreztem magam nézőként a harcban.”

Csak egyetlen brit ejtőernyős-zászlóaljnak sikerült átjutnia.⁴⁹ John D. Frost alezredes 2. zászlóalja a déli útvonalat követte sünzanótosokon és nyírfaligeteken át a Nederrijn partja mentén. Frost ejtőernyősei a lakosoktól kapott mocsári golyahírt dugdostak sisakjuk álcahalójába, és elfogtak néhány német katonát, akik állítólag „éppen a holland barátnőikkel etyepetyéztek”. A rádiók olyan akadozva működtek, hogy kürtjeleket használtak helyettük, és bár az erre a részfeladatra elkülönített szakasz elérte az arnhem-i vasúti hidat, annak déli ívét az arcukba robbantották a

németek. Este 8-kor azonban a Tommyk eljutottak az épségben álló közúti híd északi pilléréhez, és Frost katonái hamarosan befészkeltek magukat a part menti épületekbe. Több tucat ejtőernyős függönyökből tépett rongycsíkba burkolta szöges bakancsát, mely csattogásával messziről elárulta volna közeledését, majd fellopakodott a hídpályára, de egy szakadatlanul kerepelő géppuska visszakерgette őket. Amikor a britek egy páncéltörő ágyúval és egy lángszóróval viszonozták a tüzet, a festéket is felgyújtották a hídszerkezeten. A németek megpróbálták dél felől rajtaütésszerűen átjuttatni a túlsó partra a 10. SS-páncéloshadosztály egyik páncélgránátos-alegységét, de végül is csak égő teherautók maradtak a feljárón, és elszenesedett holttestek az útpályán.

Brutális harcokkal teli patthelyzet állt elő.⁵⁰ A csaknem 6000 brit ejtőernyősből mindössze 740 érte el a hidat, ahhoz elegendő, hogy megakadályozza a németek hídhasználatát, de ahhoz túl kevés, hogy biztosítsa a híd zavartalan birtokbavételét. A nyugat felől előrenyomuló felmentő zászlóaljok egyre nehezebben haladtak az utcákon, nem utolsósorban a német orvlövészek miatt, akik felkötözték magukat a fák ágai közé. A híd festése és a tűzharcok miatt kigyulladt faházak egész éjjel nagy lánggal égtek a folyóparton. A folyótól egy háztömbnyire elfoglalt rögtönzött harcálláspontjáról Frost – az afrikai veterán, aki a hadosztály földi lépcsőjével derűlátón átszállította Hollandiába a golfütőit és a vadászpuskáját – dél felé lesett a szemképráztató narancsvörös izzáson túlra, és remélte, hogy amikor az új nap felvirrad, Horrocks felsorakozó harckocsijait pillantja meg a túlsó parton.

Ez nem következett be.⁵¹ Azon a vasárnapon pontosan 14 órakor tizenhét szövetséges tábori tüzezerred kezdett elsöprő erejű zárótűzbe, Horrocks és szűkebb kísérete pedig észak felé figyelt, és az örömteli várakozástól a kezét dörzsölgette annak a bizonyos bourg-leopoldi gyárnak a tetején. Gránátok szántották fel a mezőket, és törték-zúzták a fenyőcsoportokat ezer méter szélességben az eindhoveni országút mindkét oldalán, és ötpercenként újabb nyolc Typhoon jelent meg mélyrepülésben a harctér fölött, hogy rakétaival szétlőjön minden leszállásban lapuló ellenséget.

14 óra 35 perckor a sor első harckocsijának parancsnoka, az Ír Gárda egyik főhadnagya kiadta a parancsot: – Vezető! Előre!⁵² Mint cirkuszi parádén, a menetoszlop szorosan egymás mögé sorakoztatott járművei nekilódultak. A sebességváltó-fogaskerekek csikorogtak, minden jármű

futóműve sirt a felpakolt, hatnapi lőszert és fejadagot tartalmazó ládák és dobozok, valamint a tartályok kiürülése után újabb négyszáz kilométerre elegendő, kannákba töltött üzemanyag súlya alatt. A tüzéség ekkor átváltott a statikus zárótűzről tűzhengerre, amely alig háromszáz méterrel haladt az első páncélosok előtt, a gránátok robbanásai eltűntek a barna füst és a kék kipufogógáz felhői mögött.⁵³ Óránként tizenhárom kilométeres sebességgel átdübörögtek a holland határon. „Előrenyomulás jól halad – jelentette egy tiszt rádióon. – Az élharckocsi-század átjutott.”

A kézdörzsölgetők még alig gratuláltak egymásnak, amikor a menetoszlop oldalát a német tűz lángnyelvei kezdték nyalogatni.⁵⁴ A páncéltörő ágyúk és a kézből kilőtt páncélok két percen belül az Ír Gárda kilenc harckocsiját belezték ki – „komisz nyolcszáz méteres rés, égő roncsokkal szegélyezve”, ahogy a látványt egy szemtanú leírta. A harckocsik tornya mögé, a motorházra felültetett gyalogosok az út menti árkokba ugráltak, a harckocsizók pedig kivették magukat eltalált járművük bűvönnyílásain, kivéve azt a néhány szerencsétlent, aki bennégett, s csak a csizmás lába maradt felismerhető. Egy páncélos bulldózer előrenyomult, hogy letolja a máglyaként égő roncsokat a beton úttestről, a levegőben pedig előpenderültek, újabb kétszáz bevetésre, a Typhoon vadászbombázók, s rakétaikkal alaposan összelőtték az ellenség valódi és képzelt állásait.

A német védők alakulatát hamar azonosították.⁵⁵ A 9. SS-páncélos hadosztály két zászlóalja vette fel a harcot a támadókkal – „teljes meglepetésünkre”, ismerte el egy brit felderítési jelentés –, valamint a 6. ejtőernyősezred két zászlóalja. „Felderítésünk a méltatlankodó meglepetés állapotában töltötte a napot – örökölte meg az Ír Gárda hadművelleti naplója. – Egyik olyan német ezred bukkant fel a másik után, amelyiknek semmi keresnivalója sem lett volna ott.” Az emiatt kialakuló „komisz lelkiállapot” hatására az egyik ír őrmester több hadifoglyot fegyverrel kényszerített fel harckocsija tornya mögé, hogy mutogassák meg neki az ellenség álcázott tüzelőállásait. Még így is újabb tüzéségi zárótűzre volt szükség délután 6 órakor, mielőtt az ír gárdisták betámolyogtak a kis Valkenswaardba, hogy éjszakára letáborozzanak a főtéren, amely addigra égő házak fényében fürdött. Néhány tucat szakadt foglyot beültettek a városi zenekioszk alá rögtönzött gyűjtőhelyre.

A holland határtól Valkenswaardig tizenegy kilométeren át egymást kettes, sőt hármas sorokban követő brit járművek torlódtak fel az országúton az ellenség aknavetőinek szórványos zavarótűzében.⁵⁶ Ez

a megszállt Hollandia belsejébe vezető folyosó kevés helyen volt szélesebb kilenc méternél, és a gárda-páncélosadosztály immár a saját kárán tanulta meg, mit értett egy héttel korábban a terepelemzés a következő megállapításokon: „A mozgás lehetősége ezen a vidéken a gyakorlatilag járhatatlantól az eleve lehetetlenig változik. [...] Valamennyi csatorna és folyó akadályt jelent, s ezt a hatást több ezer töltés és sekély vízelvezető árok erősíti.” Eindhoven még mindig tíz kilométerre fektött a brit páncélosok előtt – ezért pillanatnyilag nem okozott gondot, hogy a 101. légideszant-hadosztály nem érte el a várost a kitűzött este 8 órára – Arnheimtől pedig még egy világ választotta el őket. Az első kilenc harcokci gyors pusztulása ellenére a véres veszteség csekély volt, az egész gárda-páncélosadosztályból mindössze tizenöten estek el. Ennek ellenére a XXX. hadtest offenzívája tizenkét órára teljesen elakadt, és alig fordítottak figyelmet legalább a lendület illúziójának fenntartására, például úgy, hogy megtépázott ír bajtársaik harcrendjén át előreküldik és harcba vetik a Gránátos Gárda friss harccsoportját. Horrocks szóban nyomatékosan követelte a gyorsaságot, de a gyakorlatban a gyorsaságnak nyoma sem volt.

„A dolgok igazán nagyon jól alakulnak – közölte Brereton hadsereg-parancsnoksága a SHAEF-fel. – Igen csekély veszteséget szenvedtünk.”⁵⁷ Eisenhower hadműveleti osztályvezetője telefonált, „hogy gratuláljon a hadművelet sikeres kimenetéhez”, jegyezte fel naplójában az 1. szövetséges légideszant-hadsereg törzsének főnöke. – A SHAEF-nél mindenki el van ragadtatva.”

A SHAEF-nél mindenkit rászedtek: a *Market Garden*-hadművelet a legelső napon elbukott, mert nem sikerült elfoglalni az arnhemi és a nijmegeni hidakat, és a kudarcot súlyosbította a földi erők nehézkes előrenyomulása. A titáni, a hősie helytállás példáit sűrűn felmutató csata végigjátszása, tízezrek egyéni sorsának eldöntése még hátravolt. A győzelem esélye, amely mindig is borotvaélen táncolt, jóvátehetetlenül elveszett.

Eindhoven volt a székhelye a Philips elektronikai nagyvállalatnak, amelyet 1891-ben – Karl Marx egyik unokatestvére alapított.⁵⁸ A villanykörtegyártáson túl a cég kiterjesztette tevékenységét a vákuumcső-, rádiókészülék-, röntgenberendezés- és 1939-ben a villanyborotva-gyártásra is. Mindazonáltal Eindhoven – anélkül, hogy kérte volna ezért Párizs bocsánatát – Lichtstadként, a fény városaként tekintett magára. A leg-

utóbbi négy évben – Berlin követelésére – a vállalat szinte teljes exportja Németországba irányult. A Philips azonban igen ügyesnek bizonyult a zsidók mentésében: pótolhatatlan szakembernek nyilvánította őket, és több száz zsidó munkás valóban túl is élte a háborút.

Most ezt a zsúptetős, nyírott pázsitú, takaros fagyalsövényekkel ékesített, egyetlen cég uralta várost szabadították fel.⁵⁹ A 101. légideszant-hadosztály katonái szeptember 18-án, hétfőn kora reggel nyomultak be Eindhovenba, elkergették a néhány tucat még ott maradt németet, és ép-ségben találták a hidakat. Minden ajtóból és kitért táblájú ablakból az utcára robbant az ujjongás, fülsiketítően sivitottak a pléhsípok, pörögtek a játékdobok, és torkuk szakadtából énekeltek a város narancssárgába, a hollandok nemzeti színébe burkolózó polgárai. Ezek táncoltak kigyó-va forgó körökben, almával és ginnel kínálták felszabadítóikat. „A levegő bűzlött a németek iránti gyűlölettel”, figyelte meg egy amerikai tiszt.

A XXX. hadtest csak sötétedéskor érkezett meg dél felől, mert az egész napra szüksége volt, hogy végigvánszorogjon a tíz kilométeres úton.⁶⁰ A nehézkes valkenswaardi indulás után a gárda-páncélosadosztály további nehezen leküzdhető lesállításokba ütközött, amelyeket ekkor már Panther harckocsikkal is megerősítettek. A belgiumi repülőtereket borító köd és más nehézségek miatt a Typhoonok nem tudtak felszállni, a hadosztály kelet vagy nyugat felé tett kitérés kísérleteit pedig az elégtelen teherbírású hidak megghiúsították. „Valahányszor úgy látszott, végre megindult az előretörés – jelentették a gránátos gárdisták –, keresztetzte utunkat egy csatorna vagy patak, olyan híddal, amely pár harckocsi átkelése után mindig leszakadt.” Miután végre átnyomakodtak a narancssárgába öltözött Eindhovenen, a gárdisták éjszakára leálltak Zon alatt, amíg a műszakiak fölépítik a Wilhelmina-csatorna vízbe döntött közúti hídja fölé a Bailey hadihidat. Kedden hajnalban újra útnak indultak az addigra már a Pokol országútjának (*Hell's Highway*) elkeresztelt háromsávos úton Sint-Oedenrodén és Veghelen át Grave felé. A hosszú vasfonal egyik tű fokán a másik után kigyózott át, immár harminchárom órással a tervezett menetrendhez képest.

Az Angliából várt erősítések is megérkeztek, bár korántsem olyan könnyedén és meglepetésszerűen, mint az elsőnek földre szállított csapatok vasárnap.⁶¹ Majdnem 150 vitorlázó szállítógép szállt le Sonnál hétfőn kora délután, dacolva a sűrűn egymás mellé, mint a lőtérén, felsorakozó német puskások és géppuskások tüzével. Gavin ugyanakkor azzal szembesült, hogy a Groesbeeki-gerinctől keletre kiszemelt két ledobási

és leszállási zónát ellepték a német határ felől beszivárgó ellenséges katonák, akik több mint egy tucat 20 milliméteres légvédelmi géppályút is hoztak magukkal. Az anyagi utánpótlást szállító gépek már felszálltak, ezért a hamarjában rögtönzött ellenlökő különítmény ejtőernyősei feltűzték a szuronyokat, rohamot indítottak lefelé a domboldalon, s még épp időben űzték el a betolakodókat. A délután közepén a közel 4000 géppel végrehajtott légi szállítási művelettel 1200 vitorlázót és 7000 katonát juttattak el a harctér kijelölt pontjaira. A gömb alakú géppuskás tornyaitól, bombairányzékától és a törzse oldalából tüzelő géppuskáktól megszabadított több mint 200 B-24 Liberator bombázó ejtőernyővel is dobott le utánpótlást, egyenetlen pontossággal. Mindent összevetve a 82. hadosztály megkapta várt szállítmányainak nagyjából a 80 százalékát, a 101. azonban kevesebb mint a felét.

A 101-esek további váratlan nehézségekbe ütköztek Zontól hat és fél kilométerre nyugatra, Bestnél, a foltozóvargáiról és cipőkészítőiről híres kisvárosnál, amelynek téglagyára és hűtőháza is volt.⁶² Nem sejtve, hogy a Besten átvezető létfontosságú utánpótlási útvonalat a német 15. hadsereg ezer katonája védi, az 502. ejtőernyős-gyalogezrednek egyetlen százada érkezett a város és a Wilhelmina-csatorna egylyukú betonhídjának elfoglalására, hogy még egy utat nyisson Eindhovenből kifelé. Edward L. Wierzbowski hadnagy kivezette szakaszát a csatorna északi partjára, ahol a túlsó partról öt géppuska nyitott tüzet rájuk, s hamarosan aknavetőgránátok is hullani kezdtek közéjük. Dél előtt 11 órakor a híd apró darabokra robbant, és Wierzbowski meg a katonái a napot és a következő éjszakát az életükért harcolva töltötték a víz szélétől alig hatvan méterre ásott, sekély lövészárokból.

A közeli lövészgödörben összezsúfolódó hét sebesült GI között volt Joe E. Mann őrzető, egy huszonkét éves, keskeny ajkú, távol ülő szemű, nagy orrú fiú, az ötödik egy Spokane közelében élő farmercsalád kilenc gyermeke közül.⁶³ Mann, a szakasz terepfelderítője, segített bazookakétákkal elpusztítani egy kisebb lőszerraktárt és egy 88 milliméteres pályút, mielőtt mindkét karját átlőtték volna, amelyek most felkötve lógtak tehetetlenül. Kedden reggel a csatorna felett örvénylő köd hirtelen felszállt, és csukaszürke egyenruhás szellemek bukkantak elő belőle, akik kúszva már majdnem elérték az amerikaiak állását. A GI-oknak sikerült az árkukból kidobniuk két ellenséges kézigránátot, még mielőtt „elműködhetett” volna, de a harmadik felrobbant, és megvakította a szakasz géppuskását, aki azonban vakon tapogatózva megtalálta és visszahajította a negyediket. Az ötödik gránát Mann mögött esett le: ő hátrahajolt, és felsőtestével felfogta a robbanást. Ezzel megmentette bajtársai életét, és önfeláldozó gesztusáért később Becsületrenddel tüntették ki. – Nincs meg a hátam! – mondta Wierzbowskinak. Két perccel később meghalt.

Mivel a lőszerük már szinte teljesen elfogyott, s mindössze három sértetlen katonája maradt, a hadnagy felkötött egy koszos zsebkendőt a karabélyá csövére, és megadta magát a szakaszával együtt.⁶⁴ A Best körüli csata, amelyet századszintű műveletnek szántak, hamarosan elnyelte az egész ezredet, s az egyensúlyt végül csak a brit harcokocsik érkezése billentette a szövetségesek javára azzal, hogy a páncélosok lezárták a szövetséges balszárnyat. A végén 1400 német foglyot ejtettek, s több mint 300 német katona holttestét számlálták össze, köztük néhány olyanét is, akit jelentések szerint a saját bajtársaik lőttek le, amikor próbálták megadni magukat. Mindennek ellenére maga a város éppen csak, de még mindig kívül maradt – és még hetekig kívül marad – a szövetségesek arcvonalán.

A 82. légideszant-hadosztály felderítési osztálya hadinaplójának egyik hétfő reggeli bejegyzésével – „A hollandok jelentése szerint a németek legyőzik a briteket Arnhemnél”⁶⁵ – szemben a következő brit beismerés holtbiztosan megnyeri a tömörségi versenyt: „Helyzet teljesen zavaros.”⁶⁶ A lövedékek szaggatta városban, ahol a pékségek még mindig kinyitottak, és a tejesember reggelenként még mindig kihordta az áruját, a brit 1. légideszant-hadosztály a már pusztá létét veszélyeztető helyzetben találta magát.⁶⁷ Három zászlóalj próbált eljutni Frost alezredeshez és katonáihoz, akik egyelőre még tartották magukat az arnemi közúti híd északi feljárójánál, és mind a három kudarcot vallott. Az ejtőernyővel ledobott utánpótlás zömében a németek kezére került, a kedvezőtlen időjárás pedig a lengyel csapaterősítés ledobásának elhalasztására kényszerítette a szövetséges hadvezetőséget. A makrancoskodó rádiók, amelyek, mint kiderült, erdős vagy városi terepen szinte semmit sem értek, csonka, esetleges üzenetváltásokra korlátozták az ostromlott arnemi csoport és az 1. szövetséges légideszant-hadsereg többi részének kapcsolattartását. Urquhart tábornok kedd délelőttig nem került elő a zwartewegi padlásról, s csak akkor vette át újra hadosztálya vezetését. Márpedig aznap délutánra az Alsó-Rajnáól északra bevetett 5500 brit katonának már több mint fele veszteséglistára került. Az egyik brit dandártábornok kénytelen volt akkori önmagát „letört lovastiszt”-ként leírni, „aki kicsiny

szuronyrohamokat vezet". Cinikusan bátor arnhemiek holttestekből – németekből, britekből, hollandokból – emeltek úttorlaszokat. Hiábavaló igyekezetükben, hogy akadályozzák az SS-csapatok szabad mozgását a városban, a hullákat fejtől-lábtól úgy rakták egymásra, mint a homokzsákokat. „Minden félresikerült”, ismerte el egy brit beszámoló.

Semmi sem volt rendben, csak a bátorság, és sehol sem összpontosult belőle több, mint a hídnál.⁶⁸ Frost pincékből zabrált almán és körten, teán, kortyonként adagolt cseresznyepálinkán és Benzedrinen élő zászlóalját és a hozzá csatlakozott csapattöredékeket keddre tíz épületre kiterjedő rögtönzött védőállásba szorították vissza az eredeti tizennyolc házból. Az ajtókat és az ablakokat nehéz holland bútorokkal barikádolták el. Vödörket, kancsókat, vázakat töltöttek meg vízzel, hogy olthassák a gyújtólövedékeket. A testvérgyilkosság elkerülésére a brit ejtőernyősök a szétlőtt ablakokból régi afrikai csatakiáltásukkal szölongatták egymást – „Waho, Mohamed!” –, letépett tapétából sodort szócsovön. A németek egy tucat páncélaúttal és lövészpáncélossal, valamint két Mercedes tehergépkocsival megpróbálták dél felől áttörni a hídon, de a végeredmény csak a hídpályát eltorlaszoló, égő járműroncsok kusza halmaza és újabb hetven elesett SS-katona lett. Kedden délután egy ellenséges FW-190 vadászgép a folyó túlsó partja felől csapott le, hogy ledobjon egy bombát – amely csütörtököt mondott –, majd bal szárnyának vége beleakadt a 14. századi St. Walburgis-templom déli tornyába, és belebucskázott egy kis tóba. „Általános öröm mindenütt!”, írta egy brit utász.

Az Alsó-Rajna déli partján a németek először 40 milliméteres légvédelmi gépágyúkat állítottak szembe a brit védelmi támpontokkal, majd 88 milliméteres, sőt 150 milliméteres tarackokat is.⁶⁹ Tiger harckocsik és – Süvöltő Miminek csúfolt – Nebelwerfer hatsövű rakétavetők is bekapcsolódtak az ágyúzásba romboló és fehér foszforos gyújtógránátokkal. „A tetejük gerincével kezdve az épületek úgy omlottak össze, mint a babaházak”, jegyezte fel egy SS-gránátos közlegény. Egy másik német a harckocsiágyúk gránátjainak téglafalakra gyakorolt hatását „a csontvázról lehántott bőrhöz” hasonlította. Miután egy házat a tető gerincének közelében ért gránáttalálat, „az egész ház mintha megrázta volna magát, ahogyan a kutyák szokták”, számolt be egy brit aknavető-kezelő, majd amikor a második gránát is becsapódott, „a falak mintha kilélegeztek volna, mielőtt az egész építmény összeroskadt”.

„Arnhem égett – idézte fel utóbb Frost. – Az utcákon nappali világosság uralkodott, iszonyatos zománcos fényű, fémes nappali világosság.

[...] Sosem láttam szebbet, mint azok az égő épületek.”⁷⁰ A BBC jelentése ellenére, amely szerint Hollandiában „minden a terv szerint folyik”, a 2. zászlóalj szorongatott helyzete reménytelenre romlott. „Meglehetősen kétségbeejtő dolog látni, amint a zászlóaljadat fokozatosan ízekre marcangolják körülöttek”, írta Frost a háború után. Mielőtt újabb védőállásba kúsztak-settenkedtek, az ejtőernyősök kioldották sisakjuk állszíját, és egy pillanatra leültek elesett bajtársaik mellé: „Senkinek sincs annyira kétségbeejtően nagy szüksége társaságra, mint egy halottnak”, magyarázta egy őrnagy. Nem sok idő telt el azonban, s mind a brit, mind a német bomlásnak induló holttesteket lehajították az emeleti ablakokból az utca kövére.

Szerdára az Alsó-Rajna britek által tartott partjára a „lángtenger”⁷¹ leírás illett, s az ellenség kelet, észak és nyugat felől is szorongatta az elszigetelt ejtőernyősöket. Kora délután, 13.30-kor a mindkét lábába fúródó aknagránátzilánkok járásképtelenné tették Frost alezredest. Levitték egy rossz szagú pincébe, ahol a padlón olyan sűrűn feküdtek a sebesültek és a halottak, hogy a szanitécek alig tudtak lépni közöttük. „Épületünk kigyulladt – írta egy őrmester, akit a pokolnak ugyanebbe a bugyrába vetett a sors. – Nincs már semmink, amivel olthatnánk. Pincénkben a vér, az ürülék és a vizelet mindent átható bűze terjeng.”⁷² Az alagsorban tartott német hadifoglyok, köztük egy V-2-es üteg elfogott rakétatüzérei, a *Deutschland, Deutschland über alle* énekelték abban a reményben, hogy az SS-katonák felismerik honfitársaik hangját, mielőtt kézigránátot dobna be valamelyik ablakon.⁷³

Szerda este a két küzdőfél kétórás tűzszünetet kötött, hogy evakuálhassák a sebesülteket és az összevissza zagyváló ideg-összeomlásosokat.⁷⁴ – Ti britek vagytok, vagy amerikaiak? – kérdezte az első SS-katona, aki Frost pincéjébe belépett. Az ajtókat letépték zsanérjukról, és befogták hordágnak, hogy a sebesülteket felvihessék az utcára, ahol „a kép azokra az »Utolsó állás« című festményekre emlékeztetett, amelyeket az ember ezredmúzeumokban szokott látni”, emlékezett vissza egy Tommy. A páncélgránátosok brandyvel, csokoládéval kínálták őket, és gratuláltak a vitézül megvívott csatához. – Keményebb harc volt, mint bármelyik, amelyikben Oroszországban részt vettem – jelentette ki egyikük. Frost, aki hat hónapot tölt majd hadifogolyként kórházban, az SS-katonákat, akik foglyul ejtették, „kedves, lovagias, sőt vigaszt nyújtó” ellenfélnek találta. Nem mind és nem mindenki volt azonban ilyen előzékeny: egy holland orvost, aki brit sebesülteket kezelte a Leányok Háztartástudo-

mányi Iskolájában, négy társával kivégzőosztag elé állítottak, majd csak a kivégzés után három órával adta meg neki pisztollyal a kegyelemlövést egy német tiszt, aki meghallotta a hörgését. Hozzá hasonlóan egy holland fiatalembert is agyonlőttek, aki együtt harcolt az ejtőernyősökkel, s akinek foszforos gránától mindkét karja súlyosan megégett. A bekötött karú fiút letérdeltették, úgy végezték ki. Egy szemtanú visszaemlékezése szerint „két, vastag kötéssel borított keze úgy hevert előtte, mint két groteszk evezőlapát”.

A tűzszünet lejárt, és rövid időre újra fellángolt a harc. A zászlóalj utolsó, konokul kitartó katonái csütörtökön hajnali 5-kor kapituláltak, miután több mint három napig tartották magukat. Nyolcvanegy ejtőernyős elesett, a többiek hadifogságba kerültek.⁷⁵ Az utolsó üzenetet, amelyet azoknak a rettenetesen megbízhatatlan rádióknak az egyikén adtak le, csak a német lehallgatók vették: „Lőszert elfogyott. Isten óvja a Királyt!”⁷⁶

A NYÍLVESSZŐ, AMELY NAPPAL REPÜL

Szeptember 19-én, kedden, 16 óra 30 perckor, miközben az arnhemi híd védőinek helyzete rettenetesebbé tarthatatlanra fordult, az ifjú Gavin tábornok egy iskolaépület előtt állt Maldenban, közel öt kilométerre nyugatra Groesbeektől.¹ Ejtőernyősbakancsa orrával a járda szélét rugdalva fél tucat brit és amerikai parancsnok érkezésére várt, hogy megtervezzék következő hadmozdulatukat.

A falura mind hosszabban borultak a délutáni árnyékok, és az égen vastagodó felhőket sodort a szél.² A kedvező időjárás elromlott: napközben több mint ezer, utánpótlást szállító repülőgép szállt fel Angliából, de a La Manche csatorna fölött olyan sűrű ködbe kerültek, hogy a vitorlázógépek pilótái alig tíz métert láttak a vontatókötélből. Habár sok gép visszafordult, 45 motoros és 73 vitorlázó szállítógép odaveszett. A várt 66 lövegnek és 2300 fős csapaterősítésnek mindössze a fele jutott el Hollandiába. A lőszer- és élelem-utánpótlást a fogadó alakulatok „elhanyagolhatónak” minősítették.

A 82. légideszant-hadosztálynak a Garden-terv keretében kijelölt öt fő hadműveleti célpont közül négyet már elfoglaltak, de az ötödiket – a Waal hídját Nijmegenben – még mindig nem sikerült elérniük.³ Vasárnap este az 508. ejtőernyős-gyalogezred egyetlen zászlóaljjal megkísérelte elérni a közúti hidat, de az ezredparancsnok ahelyett, hogy Gavin uta-

sítását követve, némi kerülővel, a Groesbeeki-magaslat felől, a folyó két partja mentén támadott volna, a hollandoknak hitt, akik váltig állították, hogy gyorsabban és biztosabban érhet célhoz, ha Nijmegen kanyargós utcáin vág át. Este 10 órakor teherautón érkező ellenséges katonák lepték el a híd déli feljárójának közelében fekvő körforgalmú teret, és a sötétben vívott zavaros tűzharccal az amerikaiak merész manővere kudarcba fulladt. A 10. SS-páncélos-hadosztály katonái gyorsan beásták magukat a Valkhof, a Nagy Károly Karoling császár által 768-ban építtetett erődítmény romjai között. Az erőd fénykorában a császár fia, Jámbor Lajos itt tartotta vadászsólymait.

A késve, kedden délelőtt megérkező XXX. hadtest segítségével sem sikerült áttörni a Waal partjára.⁴ Reggel 8 óra 30 perckor a 82. hadosztály katonái és zászlókat lengető civilek is fogadták a gárda-páncélos-hadosztályt a gravei kilencvív hídnál, és az első harckocsik percekkel dél után robogtak be Nijmegen külvárosába. A Bourg-Léopoldtól Arnhemig vezető létfontosságú folyónak immár a kétharmadát birtokba vették a szövetségesek, de a nijmegeni átkelőhely lerohanására tett kísérlet kudarcba fulladt. Három rohamoszlop indult a közúti híd, a vasúti híd és a postahivatal ellen, ahova a holland hazafiak véleménye szerint a németek a két híd robbantását vezérlő berendezést telepítették. A három rajtaütés közül csak a postahivatal elleni sikerült, és ott sem találtak egyebet, csak a pincében meghúzódó civileket, valamint néhány halott németet a belyegárusító pult mögött. Az ellenség tábornokai annyira bíztak a hidak védelmének sikerében, hogy állva hagyták mindkettőt – Model kijelentette, hogy épségben van rájuk szüksége az Arnheemből Nijmegenen át mérendő ellencsapáshoz.⁵ A déli feljárók előtti kiegészítő akadályként az SS-utászok rengeteg házba benzineskannákat hordtak, majd termitöltetű gyújtó kézigránátot gurítottak be minden harmadik ajtón. Újabb holland város borult lángba.

A maldeni járdán jelentkezett Gavinnél a szivart rágó Reuben H. Tucker ezredes – egy harminchárom éves szicíliai és anziói veterán Connecticutból, az 504. ejtőernyős-gyalogezred parancsnoka – és három, kissé sáros brit ezredes*, mindhárman kordbársony nadrágban, bokáig érő szarvasbőr polóscsizmában, barettjükön az Ír, a Gránátos és a Skót Gárda ezredjelvényével.⁶ Ezenkívül mindhármat körülengte valami,

*...és/vagy alezredes, mert pl. az Ír Gárda harccsoportját J. O. E. („Joe”) Vandeleur alezredes vezette. (A ford.)

amit egy szemtanú „a legelképesztőbb hidegvér légkörének” érzékelt. Három brit tábornok is csatlakozott a gyülekezethez: Allan H. S. Adair vezérőrnagy, a gárda-páncélosadosztály parancsnoka, a magas, csontos Horrocks és Boy Browning, aki egy közeli káposztaföldön szállt le hadtesttörzsével harminchat vitorlázógépen. Bajuszát elszántabban pödörgetve, mint valaha, a *Market Garden*-hadművelet légideszantrészének parancsnoka az ejtőernyősök tereptarka kabátjára cserélte saját tervezésű uniformisát, nyakába pedig távcsvet akasztott. Ám még Browning híres nyugalmát is láthatóan megzavarta valami. Aznap korábban kapott egy újabb ostoba gratuláló rádiótáviratot a főparancsnokságtól, ezúttal Beetle Smithtől, aki közölte, hogy a SHAEF „végtelenül elégedett a show-val”, „pontosan” úgy halad, ahogyan előzetesen várták. Browning sértett hiúsági rohamában hozzávágta a tintatartót egy német tábornok falra rajzszegezett fényképéhez.

Gavin gyorsan ismertette a Nijmegenben kialakult veszélyes helyzetet.⁷ A Waal déli partján az ellenség még mindig tartotta a nyugaton a vasúti hídtól, keleten a közúti hídig nyúló egy kilométer széles terület-sávot, amely a folyótól 300 méter mélységben nyúlt be az égő városba. A két hidat egyenként nagyjából 500-500 SS-katona védte, további alegységek pedig a 17. századi Belvedere őrtorony körül ásták be magukat. Még a folyóparti zenepavilont is védelmi támponttá alakították, falán lőréseket ütöttek. Jól lehetett látni, hogy gyalog és kerékpáron még mindig áramlik a német erősítés a két hídon át. Az északi partról tüzelő ágyúk már több brit harckocsit is kilőttek, és a városban elakadt amerikai ejtőernyősök kínjukban függönyökbe és bútorhuzatokba burkolóztak az éjszaka hidege ellen. A kétségbeejtő helyzetet Gavin kétségbeesett eszközökkel is igyekezett kimozdítani a holtpontról: nyomatékosan kérte a holland ellenállás 600 harcosát, hogy az elesett katonáktól összeszedett fegyverekkel orvlövészként lövöldözzenek az ellenség katonáira a hidak környékén. Ekkor még keveset tudtak a britek szorongatott helyzetéről Arnheimben – Browning rádiói sem működtek sokkal jobban, mint Urquhart tábornokéi –, de a felderítés korábbi ismételt helyzetértékelésével szemben Gavin már biztosra vette, hogy az ellenség, akivel szemben állnak, „nem teljes visszavonulásban lévő, megtört német hadsereg”. Az elfogott SS-katonák „keménynek és magabiztosnak” látszottak.

Tucker ezredes, akinek rohamsisakpereme szinte eltakarta a szemét, időnként kivette szájából a szivart, hogy köpjön.⁸ („Valahányszor

köpi egyet – írta később egy brit ezredes –, a meglepetés halvány kifejezése futott át a gárdatisztek arcán.”) Gavin úgy vélte, az egyetlen lehetséges módja annak, hogy az ellenséget kipiszkálják Nijmegenből, az átkarolás: azt javasolta, hogy amíg a brit harckocsik és egy ejtőernyős-zászlóalj látványosan erőlteti a támadást a városon át, Tucker ezrede a vasúti híd alatti szakaszon hajtson végre erőszakos átkelést a Waalon, és támadja hátba a németeket. Tekintettel Arnheim mielőbbi elérésének sürgető szükségességére, ne várják meg, amíg besötétedik, hanem szerdán nappal, a lehető legkorábban indítsák meg a támadást. Mindenekelőtt azonban csónakokra van szükségük, mert a folyó partján egyetlenegy sem találtak.

Browning és Adair alig szólalt meg.⁹ Tucker időnként kiköpött. Horrocks kételyeinek adott hangot. A nappali átkelés a közel 370 méter széles, 15 kilométeres sebességgel folyó Waalon ugyanolyan öngyilkos vállalkozás lehetőségét hordta magában, amilyen az amerikaiak nyolc hónappal korábbi átkelési kísérlete volt a közép-olaszországi Rapidón. Abban a kudarcos vállalkozásban több mint 2000 GI esett el vagy sebesült meg. Horrocks azonban egyetértett azzal, hogy nemigen van más választásuk. A XXX. hadtest szállító teherautóin a hídanyaghegyek mélyén több tucat rohamcsónaknak is lennie kellett valahol. Horrocks kiadja a parancsot a felkutatásukra és soron kívüli előreszállításukra a Pokol országútján, bár azt a keskeny szalagot már enélkül is alaposan eltorlaszolta járműveivel a hadtest több tízezer katonája, és a forgalom csaknem mozdulatlanra dermedt. Mielőtt a tanácskozást berekesztették, a brit altábornagy a következőt tanácsolta Gavinnek: – Jim! Sose próbáljon egy teljes hadtesttel egyetlen útra alapozva harcolni!

Két órával később, amikor a csatátér fölé belopózott a sötétség, és a seregtest- meg egységparancsnokok lázas sietséggel dolgoztak a másnapi vállalkozás előkészületein, a Luftwaffe 120, alacsonyan berepülő gépe csapást mért Eindhovenre.¹⁰ 1944 őszén ez volt a német bombázók egyetlen nagy távolságú légitámadása. A Philips munkásai és ünneplő családjaik még javában verték a már említett játékdobokat, és írták nevéket krétával brit katonai járművek sárhányójára, amikor holland vasutasok új híresztelést kezdtek terjeszteni a városhoz állítólag közeledő német páncélosokról. A narancssárga drapériák és a holland zászlók egy pillanat alatt eltűntek. „Mindenkinek egyszerre fagyott le a mosoly az arcáról”, jelentette Alan Moorehead.

Anyák rohantak végig az utcákon, fejükön félrecsúszott papírcsákóval, hogy összeszedjék a gyermekeiket. [...] A bádogsípok szinte egy csapásra hallgattak el, és már senki sem táncolt. [...] A kövér, derűs arcok most mind megteltek a balsejtelem kifejezéseivel.

Ellenséges harcokcsi nem bukkant fel a környéken, de helyette „erős fényű, aranyárga ejtőernyős világítóbombák füzére gyulladt ki a város felett. [...] Az utcákra ismét nappali világosság borult.”¹¹ Pillanatokkal később hullani kezdtek a bombák, felgyújtottak fél tucat lőszerszállító tehergépkocsit a Stratumseidijken, és lángba borították a gyárat. Ridgway és Brereton tábornok, akik együtt igyekeztek Nijmegenbe – hogy a szerdai öt zászlóaljas támadást legkevesebb hat tábornok felügyelje –, Eindhoven egyik parkjában találták magukat, „majdnem egy órán át a földhöz lapulva”, ahogyan Brereton a naplójában megfogalmazta. „Mindenféle nagy tüzek égtek, és a romba döntött házak törmeléke eltorlaszolta az utcákat”, írta utóbb Ridgway. Az egyik óvóhelyen; Moorehead tudósítása szerint, a nők és a gyermekek egyházi énekeket énekeltek „miközben ciklonerejű léglökések és vad fények” érték a pincét. Egy bomba telibe talált egy másik zsúfolt pincét a Biesterwegen, és elégetett 41 embert. Az egész városban megszűnt a víznyomás, és a 9000 sérült épület közül több mint 200 teljesen kiégett. A fény városa csak lángolt és egyre lángolt.

A hajnal megmutatta a katasztrófa teljes nagyságát. A több mint 1000 fős polgári veszteségen belül 227-en haltak meg. A holttesteket egy iskolában gyűjtötték össze a Thijmstraaton, keskeny, magas tetejű, bronzfogantyús koporsókba fektették, majd tömegsírba temették őket. Amint a Garden első menetoszlopai megérkeztek, Eindhoven nyilvánvaló katonai célponttá vált, Moorehead azonban így is felháborodott. „Az ellenség vak gyűlölete tette – füstölgött. – Förtelmes, megbocsáthatatlan dolog.”¹²

A csónakok késve érkeztek meg szerdán, ezért késő délutánig halasztani kellett az erőszakos folyamátkelést Nijmegenben.¹³ Egy újabb halasztás, és újabb elmormogott, a Pokol országútján uralkodó forgalmi viszonyokra hivatkozó mentegetőzés után Gavin ráförmedt Horrocksra. – Az isten szerelmére, igyekezzenek! – vágta oda. – Ez a legkevesebb, amit megtehetnek! – Húsz perccel a támadás kitűzött időpontja előtt három brit teherautó állt meg a várostól egy kilométerre nyugatra, a folyó partján álló erőmű mögött. A várt 33 csónak helyett csak 26-ot hoztak – a német tüzérség tüzeiben a negyedik teherautó

megsemmisült –, s azok is micsoda törekeny alkalmatosságok voltak! Az alig hat méter hosszú, furnérfenekű, faékekkel kifeszített, zöld vitorlavászon oldalú rohamcsónakok „Olyan típusba tartoztak, amelyik alkalmasabb Anglia csendesebb folyóira”, mint az igazi folyam nagyságú és sodrású Rajnára, amint egy gárdista elismerte. Egyesekben csak két evezőt találtak az előírt nyolc helyett. „Gyatra, lapos fenekű, kisméretű valamik – írta utóbb Henry B. Keep százados az édesanyjának –, kisebbek, mint Papa kacsavadász bádogcsónakja.”

Mindeközben a Királyi Műszaki Hadtest egyik őrnagya a töltés mögött gyorstalpaló csónakkezelési oktatást tartott: – Tartsák az orrot, amennyire csak lehet, a sodrással szemben! – tanácsolta egy vállrándítással.¹⁴ Az 504. ejtőernyős-gyalogezred 3. zászlóaljának ejtőernyősei gyorsan befalták a nagy kondérból merőkanállal osztott sertéskotlettet, vagy elszívtak még egy utolsó cigarettát. Typhoonok támadták a túlsó partot, majd száz lövegből lőtt tizenöt perces tüzérségi előkészítés következett. Két tucat brit Sherman harcokcsi is előregördült, s onnan, ahonnan az irányzók a töltéskorona fölött már átláttak a túlpartra, ezek is löni kezdtek, először repeszgránáttal, majd fehér foszforossal, hogy tejfehér ködfüggönyt képezzenek. 15 óra 02 perckor sípszó harsant. 400 férfi nyögve vállára emelte a csónakokat – mindegyik 272 kilogrammot nyomott –, tántorogva megmászták a gátat, majd leereszkedtek a Waal meredek, iszapos partjára.

A folyó vizét azonnal három irányból verte habosra a németek tüze, „mint táplálkozó makrélaraj”, ahogyan egy katona leírta.¹⁵ Csónakok akadtak el az iszapban, vagy borultak fel a sekély vízben, amikor a katonák beugrottak. Mások körbe-körbe forogtak, vagy lefelé sodródtak, oldalukba fuldoklók kapaszkodtak. Egyedül a vasúti hídról majdnem három tucat német géppuska kerepelt, sorozataikba két 20 milliméteres gépágyú csattogása vegyült. Sístergő lövedékek pattogtak a felszínen, mint a forró kavicsok, és üttették át a vászon hajótesteket. Az ejtőernyősök sapkákkal, kesztyűkkel és zsebkendőkkal tömködték be a lyukakat, amelyeken azonnal folyni kezdett a csónakba a víz. Egy aknavetőgránát telitalálata tucatnyi katonát röpített a Waalba. Egy fejbe lőtt utász kibukott a csónakból, de a lába beszorult az ülés alá. Így felsőteste második kormánylapátként hatott, s addig forgatta egy helyben a csónakot, amíg vérrel és agyvelővel összekent bajtársainak végül sikerült a vízbe lökniük a holttestét. „A mellettem ülő embernek ellőtték a feje középső részét, így a koponyája leesett arra, ami arca aljából megmaradt”, idézte fel Delbert

Kuehl tábori lelkész. Ugyanabban a csónakban a zászlóaljparancsnok, Julian A. Cook őrnagy, evezés közben újra és újra azt dünnyögte:

– Üdvöz légy, Mária, malaszttal teljes!

– Legyen meg a Te akaratod! – tette hozzá a lelkész.

„Iszonyatos, iszonyatos látvány volt – emlékezett vissza utóbb egy brit harckocsiparancsnok. – A csónakokat szó szerint kirobbantották a vízből.”¹⁶ A három brit tábornok – Browning, Horrocks és Adair – dermedten figyelt távcsőven az erőmű legfelső emeletéről. A hirtelen feltámadó élénk szél szétszaggatta a füstfüggönyt, így a vasúti hídról és a szemközti partról a német géppuskások, lövegirányzók tisztán ráláttak célpontjaikra. Nyomjelzős lövedékek csikjai fonódtak össze, tartottak szét, és keresztezték ismét egymást. A víz messzire elvitte a fegyverek dörgését és a hasadó vészon zaját, további katonák buktak fel, majd gurultak a csónak közepére, ahol gőzös pára szállt fel tátongó sebeikből.¹⁷ Evezőlapát nélkül maradt evezősök puskatussal, rohamsisakkal és tábori ásóval csapkodták félig önkívületben a Waal fortyogó vizét. – Isteneim – mondta Horrocks –, nézzétek őket!

A katonák fele jutott át a túlsó partra, s tántorgott elő lihegve, öklendezve a lélekvesztők flottillájából az északi part sáros holtterében.¹⁸ Tizenhárom megmaradt csónak indult vissza, ballasztként elesettekket megrakva, számtalan golyó ütötte lyukkal, az evezőknél kimerült amerikai utászokkal. A második fordulót tizenegy csónak élte túl, majd négy további fordulóval átszállították a 3. zászlóalj fennmaradó részét, és utána az 1. zászlóaljat Tucker ezredessel. Német foglyokat fogtak be evezős gályarabnak az utóbb „Waal-regatta” néven elhíresült átkelés utolsó fordulóira.

Akik térdre rogyva okádtak a folyóparton, hamarosan szemükben gyilkos tűzzel egyenesedtek fel. – Isten irgalmazzon bárkinek, aki az utunkba kerül! – mondta egy ejtőernyős.¹⁹ Rajonként szökellve és egymást fedezve rontottak előre az őrjöngő rohamban, melyet az egyik őrmester „dobozból előugró krampuszok lelövöldözésének” nevezett.²⁰ Ötven németet öltek meg a folyó közelében, mielőtt leügettek a töltésútg hátralévő 550 métert, hogy ott továbbiakkal végezzenek kézigránáttal és szuronnyal. Az egyik század legyilkolta a Hof van Holland, egy régi, lerobbant holland erőd helyőrségét úgy, hogy az ejtőernyősök előbb átúszták a várarkot, és megmászták a földsáncot, vagy a keskeny fahídon frontálisan rohamoztak.²¹ Más alegységek csatárláncba fejlődtek, és hosszú léptekkel, csípőből tüzelve megindultak a híd felé. Keep százados

leírása szerint katonáit „elragadta a harci láz, valósággal önmaguk fölé emelkedtek, fanatikussokká váltak, akiket megőrjíti a düh és a gyilkolási vágy. [...] Sohasem láttam ezt az emberi metamorfózist olyan intenzíven megnyilvánulni, mint azon a napon. A katonák önkívületbe estek.”

A németek érzékelték, hogy megfordult a hadiszerencse, és a Nijmegenen át észak felé törő brit páncélosok is szorongatták őket.²² A megmaradt SS-alegységek a vasúti híd irányába próbáltak kitérni, de belefutottak az amerikaiak Browning golyószóróinak és két zsákmányolt német géppuskájának tüzebe. Tucker katonái végül elfoglalták az északi feljárót, és azonnal lengetni kezdték sárga azonosító zászlóikat, hogy a britek ne lőjék őket a túlsó partról. A hídszerkezet javításán dolgozó német utászokat biztosító köteleik végén lőtték agyon, s ők még napokig úgy himbálóztak a felső tartókon, „mint egy csoport vízköpő”, mesélte Keep százados az édesanyjának. Más ellenséges katonák a folyóba ugrottak – az amerikaiak utánuk lőttek –, vagy agyonlőtték őket, miközben meg akarták adni magukat. „Öreg német bakák markolták meg az M-1-esünket, és kegyelemért könyörögtek – emlékezett vissza egy tizedes. – Közvetlen közélről lőttük le őket.” Egy német alezredes ezt írta a naplójába: „Az amerikaiak úgy viselkedtek, ahogy mindig. Sebesültjeinket a Waalba dobálták a hídról, a kevés foglyot pedig agyonlőtték.” Egyedül a vasúti hídon 267 ellenséges katona holttestét számolták össze.

A Waal mentén, a folyóparti fűben szökellve rohamozó ejtőernyősök a közúti híd északi felhajtóját is elérték sötétedésre, éppen akkor, amikor a Gránátos Gárda harckocsijai Nijmegenben áttörtek Nagy Károly Valkhofja mellett, és tüzet okádva feljutottak a hídra.²³ Német 88 milliméteres gránátok hasították a levegőt, „örült iramban tépve és sivítva, mint hatalmas tűzgömböt lobbantó római gyertyák”, számolt be egy amerikai parancsnok. A gránátok telibe találtak két brit tankot, de az egyik a túlsó hídfeljárón az oldalára fordulva átpattant az ellenség úttorlaszán, és elsöpört két, az útpálya mellé telepített német páncéltörő ágyút. Az alkonyi félhomályban SS-katonák tűntek el rohanvást a sűrű kőénybokrok között. A hídszerkezeten robbanóanyagot kereső brit műszakiak a folyó felett huszonöt méter magasan futó szerelőjárdához kötözött, gyutaccsal ellátott dinamittölteteket találtak.

„A legvitézebb támadás, amelyet az elmúlt háborúban bárki végrehajtott”, amint Horrocks később minősíti, véget ért.²⁴ Az árába beletartozott Tucker ezredének kétszáz ejtőernyőse. Model parancsa, hogy „robbant-

sák fel a közúti hidat Nijmegenben”, túl későn érkezett. A 10. SS-páncélos hadosztály rádión jelentette a baljós hírt: „Átjutottak a Waalon.”

Montgomery a harcoló seregtestekhez küldött összekötő tisztek és rádiójelentések révén ellenőrizte a harc menetét.²⁵ A *Market Garden*-hadművelet közben a tábornagy sem a hadművelet területére nem látogatott el, sem saját parancsnokságán nem tárgyalt hadsereg-, hadtest- és hadosztályparancsnokaival. Akkoriban festette az arcképét – egy újabbat –, és mintha ez az élmény megigézte volna: azzal dicsekedett, hogy a hasonlóság „óriási szenzációt kelt majd az Akadémia jövő évi kiállításán”. Szerdán 22 óra 50 perckor mindazonáltal a Brüsszelből látható összkép alapján eléggé bízott a sikerben ahhoz, hogy a következőt táviratozza Eisenhowernek:

A dolgok rendben meg fognak oldódni. [...] A brit légideszant-hadosztály Arnhemnél nehéz napokat élt át, de helyzetük immár könnyebbre fordul most, hogy Nijmegentől észak felé nyomulhatunk a támogatásukra. Elfogadható esélyünk van az arnhemi híd elfoglalására.²⁶

Egy Brooke-nak küldött későbbi jelentésében még hozzáfűzte: „Az általános helyzetet a folyóknál immár nagyon kielégítőnek tartom.”²⁷ Ez a helyzetértékelés nem több és nem kevesebb tiszta hallucinációnál. A Nijmegennél harcoló csapatok hősiess helytállása ellenére az „elfogadható esély” az arnhemi híd elfoglalására már visszavonhatatlanul elmúlt. Hollandiában a dolgoknak eszük ágában sem volt megoldódni, még ha ezt a szövetséges hadvezetőség egyelőre nem tudta is. Amint a XXX. hadtest parancsnoksága egy későbbi jelentésében beismerte: „Előttünk, a szárnyakon, és mögöttünk semmi sem alakult jól.”²⁸

Gavin tudta ezt. Még mielőtt első katonái belegázoltak volna a Waalba, a tábornokot elszóllította a nijmegeni erőműből Groesbeek mellé települt törzse főnökének kétségbeesett hívása: – Tábornok, pokoli gyorsan vész-sza kéne tértie ide, vagy a hadosztályából semmi sem marad.²⁹ – Visszaszázugلدott harcálláspontjára, ahol meglepetésére ott találta az eindhoveni viszontagságaiból frissen érkezett, talpig mocskos Ridgwayt, és megtudta, hogy német ejtőernyősök északon lerohanták Beeket, délen pedig részben visszafoglalták Mookot.³⁰ Ezzel pedig nem egyszerűen a Pokol országútját fenyegették, de a holland táj felbecsülhetetlen értékű anomáliáját, a Nijmegenre lenéző magaslatokat is. Csak a leszálló ső-

tétség, a Coldstream Gárda harcokcsijai és Gavin személyes bátorsága – egy kockázatos esetben az ellenség pásztázó tüze alatt hason kúszott át egy makadámúton – mentette meg a helyzetet. Csütörtökön pirkadatkor indított ellenlökésekkel sikerült visszafoglalni Beeket és Mook elvesztett részét, sőt kelet felé visszavetni a németeket.

Az angol-amerikai csapatok hátában azonban épp csak elkezdődtek a bajok.³¹ Szerdán Sonnál a támadó német páncélosok hajsza hán át-törték, csak tíz konokul küzdő brit harcokcsi tudta feltartóztatni őket. A szövetségesek hírszerzése korábban azt feltételezte, hogy az ellenség nem képes jelentős erőket átcsoportosítani a *Market Garden*-offenzíva feltartóztatására, valójában azonban a már ott lévőkön kívül alig egy hét alatt újabb 85 000 német katona özönlötte el a csatateret. A két további brit hadtest, amelynek a terv szerint a szövetségesek szárnyait kellett ol-talmaznia – a XII.-nek a nyugatit, és a VIII.-nak a keletit –, szívós, bár egyenetlen ellenállásba ütközött, és keserves lassúsággal, napi öt kilomé-teres tempóban vándorogott előre a mocsaras hangamezőkön. Szeptem-ber 22-én, pénteken, a XII. hadtest még nem érte el Bestet, a VIII. pedig elakadt Eindhoven-től délnyugatra.

Ugyanaznap délelőtt a németeknek első ízben sikerült elvágniuk a Pokol országútját, pedig a holland ellenállók figyelmeztették a szövet-ségeseket, hogy Veghel és Uden között az úttól keletre is, nyugatra is jelentős ellenséges erők gyülekeznek.³² Több mint egy napra – „életem legsötétebb pillanatára”, vallotta be Horrocks – a német páncélosok el-zárták az utat, s ezzel elvágták a Maastól immár északra harcoló három szövetséges hadosztály egyetlen utánpótlási vonalát. Alighogy brit harc-kocsik és amerikai ejtőernyősök szombat délután ismét megnyitották az utat ezen a szakaszon, a németek ismét lecsaptak, ezúttal Sontól közel tíz kilométerre északra, s olyan heves ütközet alakult ki, hogy az amerikai tüze-erek közvetlen irányzással, négyszáz méterre lötték védekező tüzüket. Ez alkalommal két napra vágta el a Pokol országútját, elég hosszú időre ahhoz, hogy az ellenség elpusztítson ötven szövetséges gépjárművet, és elaknásítsa az útpályát.

A Waal túlsópartján foglalt új hídfő révén sem sikerült elhárítani az akadályokat az Arnhemig tervezett előrenyomulás útjából úgy, ahogy Montgomery remélte.³³ Miután harminchat órát késlekedett Nijmegen-nél, amíg elfoglalták a hidakat, a XXX. hadtest élegységei még továb-bi tizen-nolc órát ültek egy helyben. Az ellenség rajtaütései és a Pokol országútján újra meg újra kialakuló torlódások alaposan megzavarták

a szövetségesek tevékenységét: a brit 43. hadosztálytól átvezényelt erősítésnek három napra volt szüksége száz kilométer megtételéhez, hogy elérje az Ír Gárdát és a 82. légideszant-hadosztályt. A Tommyknak késelmet okozott, amikor Mooknál segítettek az amerikai ejtőernyősöknek, majd részt vettek Nijmegen elfoglalásában, a SHAEF ígérte anyagi utánpótlás egy része pedig pusztá ígérlet maradt. Gavin azt is megállapította, hogy ötévi hadakozás után a brit veteránok mérhetetlenül óvatossá váltak, minden lépésüket az az alapelv diktálta, amelyet ő „Minek halnánk meg most?” attitűdnek nevezett. Tucker ezredesre a tábornok a vasúti híd közelében, egy parasztházban talált rá, ott dühöngött a késlekedés miatt. – Mi a bűdös francot művelnek? – kérdezte vádlón Tucker, a szivarját rágva. – Mi a francért nem hajtanak tovább Arnhembe?

Szeptember 21-én, csütörtökön, 13 óra 30 perckor az Ír Gárda végre tapogatózva megindult előre a töltésúton, mely két méterrel emelkedett a mocsaras lapály fölé.³⁴ Tájékozódásukat egy zsákmányolt német térkép segítette, amely beasott ágyúkat mutatott a Nijmegentől öt kilométerre északra fekvő Ressenél egy fasor mögött. A térkép pontosnak bizonyult: tizenegy német páncélos, két 88 milliméteres üteg, két zászlóalj gyalogság és még más útonálló is lesben várták őket. Mintegy a bourg-léopoldi indulás ismétléseként az impozáns brit felvonulás hirtelen lángba borult. Három Sherman máris égett, és a mögöttük haladó menetoszlop „feltorlódott [...], összeérő lökhárítókkal, az ég háttere előtt pompásan kirajzolódva”. A rádiók ismét csöddöt mondtak, így nem tudták segítségül hívni a Typhoon vadászbombázókat, a Pokol országútján feltorlódott forgalom miatt a tüzéség túlságosan messze ragadt délen, és egy brit tiszt, miután végigtekintett a gátakban, árkokban és gyümölcsösökben bővelkedő, „szomorú laposokon”, kijelentette: – Egy métert sem jutunk előre ezen a rohadt úton.

Egy méternél azért tovább jutottak előre, de nem sokkal. Olyan terepen, amely legalább annyira nem kedvezett a páncélosékeknek, mint a normandiai sövényvidék, a gárda eljutott Elstig – félútig Arnhem felé –, három nap alatt. „Tovább azonban nem tudtak haladni”, panaszoja az egyik ezredtörténet.³⁵ Mire a hét véget ért, gárdatisztek járták a vidéket sörétes puskával, szalonkára és fácánra vadászva, mert eltökélték, nyomorúságos helyzetükből is kihozzák, amit lehet.

A megmaradt brit katonák Arnhemnél addigra beszorultak a várostól közvetlenül nyugatra, a fás Oosterbeek körül, az Alsó-Rajna vizenyős

ártéri rétjein túl rögtönzött öt kilométer hosszú körkörös védelmi vonalba.³⁶ Urquhart tábornok hadosztály-parancsnoksága megtöltötte az elegáns, nagy ablakos Hartenstein Hotelt, amely akkor már minden volt, csak elegáns nem. A hullák fahasábként felstószolva feküdtek a kertben, és még a szálloda fűtőtestjeiből is lecsapolták a vizet, hogy olthassák a sebesültek szomját. A babérbokrok és a bükkfák alatt futóárok kanyarogtak. Az elfogott németek a hadifogolygyűjtő helyé alakított tenispályán kuporogtak. „Esténként lementem a lövészárkomba, és elszívtam egy pipát – írta később az egyik ejtőernyős. – Rendszerint sokáig bámultam egy almát, amelyik a közelben nőtt, és piroslottak rajta az almák, majd néztem, ahogy feljöttek a csillagok.” Nem messze onnan feküdt egykor halálos sebesülten a költő Philip Sidney az 1586. szeptemberi zutpheni csata után. A nemes Sidney ugyanezeket a csillagokat nézte, neki is ugyanaz az égre felkúszó szomorú hold hozott némi vigaszt.

Az aknavetőök tűzcsapásai után – amelyeket a britek „gyűlölségnek”³⁷ neveztek – a németek az *In the Mood** játszották hangszóróikon, vagy megadásra szólították fel a briteket. A Tommyk átkozódó hurrogással, vagy Bren golyószóróik tüzével válaszoltak. A mesterlövészek rovást véstek puskájuk tusába minden félrebillenő német szeneskanna rohamsisakért. A területre, amelyet az ellenség Hexenkesselnek (boszorkánykatlan) nevezett el, napról napra súlyosabb tűz zúdult. A németek lángszórós csoportokat és tizenöt gyári új Tiger II „Királytigris” harckocsit vetettek be a „szobáról szobára, a földszinttől a padlásig, kertről kertre, fától fáig” zajló küzdelembe, ahogyan egy SS-Hauptsturmführer** leírta. Egy holland nő megfigyelése szerint: „Az ember elképzelni sem tudja, mennyit sikoltoznak az emberek ilyen körülmények között.” A XXX. hadtest Nijmegen közeléből tüzelő ütegei dicséretes pontossággal lőtték be magukat az ellenségre, s kordában tartották a 9. SS-páncélos-hadosztályt. Ez is hozott némi vigaszt.

Az Alsó-Rajnáól északra földre juttatott 9000 brit katoná közül nagyjából 3600 volt még harcképes, de eszközeik gyorsan fogytak.³⁸ A szeptember 18. óta ledobott 1500-ból kevesebb mint 200 tonna utánpótlás jutott el Urquhart katonáihoz, és 629 bevetés során 66 szál-

* Az *In the Mood* a big band korszak híres száma, Glenn Miller zenekara adta elő. Ez vezette a slágerlistákat 1940-ben az USA-ban, és egy évvel később szerepelt a H. Bruce Humberstone rendezte *Sun Valley Serenade* című filmben (magyarul *Téli szerenád* címen játszották). (A szerk.)

** Hauptsturmführer: a századosnak megfelelő rendfokozat. (A ford.)

lítőgépet lőttek le a németek. Oosterbeekben a pincék és az erős falú házak zsúfolásig megteltek sebesült, beteg, haldokló és frissen meghalt katonákkal. Egy hős lelkű holland asszony, Kate ter Horst járt-kelt hal- kan közöttük, hogy zseblámpa fényénél felolvassa nekik Dávid király 91. zsoltárát: „Nappal repülő nyíltól, Est rémétől ne félj!”³⁹ Urquhart csütörtök este rádióan rimánkodott segítségért Browningnak: „Veszteségeink súlyosak. Erőforrásaink a végsőig terhelve. Felmentés huszonnégy órán belül létfontosságú.”⁴⁰

Felmentő sereg érkezett is, bár messze túl kicsiny, és túlságosan későn.⁴¹ Sosabowski tábornok erősítésnek szánt lengyel légideszantdandárjának indulását kétszer is elhalasztották, a tömeges ejtőernyős úgrásra alkalmatlan időjárás miatt, majd Forst zászlóaljának veresége új terv rögtönzésére kényszerítette a hadtestparancsnokságot. A lengyeleknek szeptember 21-én Driel közelében kellett földet érniük, Urquhart hídfőállásával szemben az Alsó-Rajna túlsó partján, ahelyett hogy végre az addigra már végleg elveszített híd közelében dobták volna le őket. A kontinens fölött kialakuló kedvezőtlen időjárási viszonyok sok pilótát megzavartak és visszafordulásra késztettek – egy elveszett lélek Írországban kötött ki –, és Sosabowski dandárja első hullámának csak kétharmadával, nagyjából ezer katonával ocsúdott fel Drielben, bármiféle eszköz nélkül, amellyel átkelhetek volna a 180 méter széles folyón. A kompot, amelynek állítólag várni kellett volna a lengyeleket, valaki előbb levágta a köteléről, majd el is szüllesztette, nehogy a németek kezére kerüljön. Az ellenség folyamatosan erősítette a folyópartot védő alegységeit, lero- hanta a westerbouwingi magaslatot megszállva tartó egyetlen brit szakaszt, és 640 méternyire szorította össze Urquhart folyó felőli arcvonalat.

Eltelt egy éjszaka, azután még egy.⁴² Egy mároknyi lengyel gumicsónakon vagy tutajon átszivárgott a brit hídfőbe, de a következőkben megkísérelt tömeges átkelés sűrű, pontosan fekvő pásztázó tüzet váltott ki, „poklot a folyón”, ahogyan Sosabowski nevezte. Szeptember 24-én éjjel a dorsetshire-i ezred egyik zászlóalja, a brit 43. hadosztály előőrsé is megpróbálkozott.⁴³ Az ismét csak sok evezőt nélkülöző rohamcsóna- kat szállító tehergépkocsik megint késtek, eltévedtek, vagy az úton lesből kilőtték őket a németek. Egy órával az átkelés megkezdése után az elvi- selhetetlenné erősödő géppuskatűz és kézigránateső véget vetett a vállal-

* Zsoltárok. Dávid király és zsoltáros társai könyve. Telekes Béla fordítása. Reményi-kiadás, Budapest, 1929, <http://mek.oszk.hu/11800/11824/11824.htm> (A szerk.)

kozásnak: a vízre szálló 400 dorseti gyalogosból 300 hamarosan elesett vagy fogságba került. „Hősies, de meglehetősen hasztalan vállalkozás”, állapította meg egy brit tiszt. A Hartenstein Hotel közelében várakozó egyik lengyel haditudósító ezt írta azon a vasárnapon: „Mintha minden abba az irányba mutatna, hogy a helyzetünk tragikussá váljék.”

Amikor a vég elérkezett, gyorsan érkezett.⁴⁴ A XXX. hadtest boron- gós hangulatú maldeni vezetési pontján szeptember 25-én hétfőn reggel Browning és Horrocks megegyezett abban, hogy további veszteségeik minimalizálása érdekében aznap éjjel, a valószínűtlen fedőnevű *Berlin*-hadművelettel kivonják az 1. légideszant-hadosztályt Arnhem térsé- géből. „Sohasem várták még türelmetlenebbül a sötétséget”, firkantotta egy írnok a Hartenstein pincéjében a hadosztály hadműveleti naplójába. Urquhart régebben tanulmányozta az 1915-ben lopva végrehajtott brit visszavonulást a Gallipoli-félszigetről, és most parancsának megfelelően az első árkokból fokozatosan tűntek el a védők. A katonák teljes csend- ben, rongyba bugyolált bakancssal, korommal és sárral bekent arccal lopakodtak le a folyóhoz a fehér szalaggal kijelölt ösvényeken. A könnyű sebesülteket talicskán vagy kordén tolták a szanitécek. 1200 sebesültet a korábbi, épp ezért kötött fegyverszünetek alatt már átadtak a néme- teknek, most pedig sok további súlyos sérültet hagytak hátra, a tábori lelkészek és katonaorvosok gondjára bízva.

„Az az éjszakát a titkos távozásra teremtették”, jegyezte meg utóbb Urquhart.⁴⁵ Szél és sűrű eső rázta-hajlítgatta a nyírfákat az ártéren, és a gesztenyefákat fenn a westerbouwingi magas parton. A XXX. hadtest tűzérsege keményen verette a brit ejtőernyősökkel szemben álló néme- tek állásait, hogy még jobban tompítsák a menekülés zaját. A kigyul- ladt házak kísérteties vörös ragyogással égtek. A 140 méteres libasorba rendeződött katonák tizennégyes csoportokban, kézen fogva csoszog- tak át a sík ártér sarán, a csoportok létszámát a kanadai és brit utászok harminchét rohamcsónakjának befogadóképességéhez szabták. Egy ör- mester kiosztotta az utolsó Benzedrine tablettákat, a tisztek gyufát gyűj- tottak, és elégették utolsó titkos irataikat. A tűzerek a vízbe hajították lövegük irányzékát és zártömbjét. Egyik csónak a másik után siklott át az esőben az Alsó-Rajna obszidiánszínű vizén, amíg orruk bele nem ütkö- zött egy uszadék fa felfogására szolgáló sarkantyúba a túlsó parton, ahol odaszólt nekik egy hang a sötétségből: – Minden rendben! És most hadd vegyünk kezelésbe benneteket! – Drieltől délre egy pajtában mindenki kapott egy tányér meleg pörköltet, mellé öblös poharakban Cointreau-t

és bögrékben rummal bélelt teát osztottak. A megmenekülteket negyven tehergépkocsi és mentőautó szállította ingajaratban Nijmegenbe.

Napkeltére korántsem sikerült átkelnie a teljes hadosztálynak.⁴⁶ A nádasokból hirtelen tébolyult igyekezettel csattogni kezdtek az ellenséges géppuskák, és aknavetőgránátok csapódtak be pufogva a folyó mentén. Egyes katonák a vízbe vetették magukat, és csapkodva úszni kezdtek a túlsó part felé, vagy a vízbe fúhtak. Az egyik utolsó csónak úgy megtelt, hogy a kormányosnak a zsúfoltságban nem maradt helye a motor indítószinórjának megrántására. Az utasok puskatussal és a pusztá kézzel eveztek, de a rohamcsónakot a lövedékek valósággal szétforgácsolták: a huszonöt főből csak négyen értek át élve a túlsó partra. Háromszáz társukat, akik a parton verődtek össze, foglyul ejtették a németek, de kétezer-hatszázan megmenekültek.

Urquhart azok között volt, akik átjutottak.⁴⁷ Szeptember 26-án, kedden, kora reggel vöröslő szemmel és sárosan megjelent Boy Browning nagy, elegáns házánál Nijmegen közelében. Az álmából felkeltett Browningnak húsz percébe telt, amíg pizsamából átöltözött egyik makulátlan uniformisába, antantszija csillogott, mint az üveg.

– Sajnálom, hogy nem sikerült elvégeznünk, aminek az elvégzésére vállalkoztunk – mondta Urquhart.

Browning egy kézlegyintéssel elhessegette a bocsánatkérést: – Maguk mindent megtettek, amit tehettek – válaszolta metsző hangon. – Most ideje pihenniük kicsit.⁴⁸

Szeptember 29-én, pénteken, nem sokkal éjfél után a német haditengerészet tizenkét, gumiruhába öltözött könnyűbúvára ereszkedett csendesen a Waal vizébe nyolc kilométerrel Nijmegen fölött.⁴⁹ Ezek a folyami vagy tengeri környezetben végzett kommandó-hadviselésre Velencében kiképzett „harci úszók” (*Kampfschwimmer*) valóban mind kiválóan úsztak – egy olimpikon is akadt köztük. Fél tucát, egyenként csaknem öt méter hosszú, majdnem egy tonna hexanite robbanóanyaggal töltött robbantócsövet toltak maguk előtt, amelyeknek úgy biztosítottak felhajtóerőt, hogy két légtartály közé függesztették őket. Lefelé úsztak a sötét folyón, lyukat vágtak az új, szögesdrót hengerből készült víz alatti védőhálón, majd tölteteiket a hídpillérekhez kötözték, és hatvanperces késleltetésre állították be a gyújtószerkezetek időzítőit. A hidegtől megémberegett, kimerült búvárok egy kilométerrel lejjebb tántorogtak ki a vízből, közel ahhoz a helyhez, ahol Tucker ezrede az előző héten átkelt.

A folyópartot figyelő örök azonnal elfogtak tízet a tizenkettőből, de reggel 6 óra 30 perckor vulkanikus erejű robbanások sora hasított a holland hajnalba. A közúti híd pályájába közel huszonöt méter hosszú rést ütöttek, a vasúti híd hosszú középső ívét pedig a folyóba döntötték. A *Market Garden*-hadművelet utolsó halottai a Waal iszapos fenekén feküdtek.

Ez a goromba gesztus⁵⁰ sem igen vette el a szövetséges hadvezetőség kedvét attól, hogy a Hollandiában végrehajtott merész légideszant-offenzívát Churchill szavaival élve „határozott győzelemnek” állítsa be. Breton „briliáns sikernek” nyilvánította a hadműveletet, míg Montgomery azt üzent a királynak, hogy ő a maga részéről „egészében kifejezetten elégedett légideszantkalandja eredményével”. A brit tábornagy „90 százalékban sikeresnek” minősítette a hadműveletet, mert a földi erők megtették a tervezett távolság kilenc tizedét. (Tedder repülő-vezérezre-des szakasztikusan megjegyezte: „Az ember még magasabb sikerességi rátával ugrik le egy sziklászitról, egészen az utolsó néhány hüvelykig.”) Browning kijelentette, ha módja adódna, akkor sem változtatna a tervén egy fikarcnyit sem. „Ki tudta azt akkor megmondani – magyarázta később –, hogy a német hadsereg visszanyeri harcképességét?” Még Urquhart is azt bizonygatta: „Semmit sem bánunk!”

Bátor szavak ezek egy hadosztály nélkül maradt hadosztályparancsnoktól.⁵¹ Az 1. légideszant-hadosztály alárendeltségében harcolók kétharmada meghalt vagy fogságba esett, és a veszteséglistán a kilenc zászlóaljparancsnok közül ott szerepelt nyolc, a harminc puskás gyalogszázad-parancsnokból pedig huszonhat. A szövetséges légideszant-alakulatok embervesztesége a *Market*-hadműveletben megközelítette a 12 000 főt – s ennek több mint a fele a britekre esett –, ezenfelül a légierők 17 000 bevetése során 261 repülőgép és 658 hajózó veszett oda. Horrocks XXX. hadteste összesen 1500 katonát és 70 harckocsit vesztett. Cornelius Ryan, akinek *A híd túl messze van** című könyve máig a klasszikus elbeszélő munka a csatáról, a szövetségesek kilenc nap alatt elszenvedett teljes veszteségét 17 000 főre tette. A II. SS-páncéloshadtest parancsnoksága 3300 elesettben, sebesültben és eltűntben állapította meg alárendelt alakulatainak veszteségét, de más összesítések ennek legalább a kétszeresére becsülik a teljes német véres veszteséget. Holland út- és házépítők még évtizedekig találtak emberi maradványokat.

* Az eredeti *A Bridge Too Far* cím Browning altábornagy szavait idézi, és azt jelenti: Egy hídnival messzebbre. (A ford.)

Akkoriban néha még a határozott győzelmeknek és a briliáns sikereknek is kellett találni bűnbakot.⁵² Montgomery az időjárást hibáztatta a maga nem teljesített 10 százalékaért. Brereton a XXX. hadtestet. Browning Sosabowskiban találta meg a bajok okát.⁵³ A lengyelt a szakmai hozzáértés hiányával és függelemsértéssel vádolták meg – annyi kétségtelenül igaz, hogy nagy előszeretettel tett csípős, pimasz megjegyzéseket –, és brit követelésre leváltották dandárja éléről. Több mint hatvan évbe telt, mire a hollandok egy posztumusz kitüntetéssel elismerték vitéz helytállását. Az ejtőernyősök azon gúnyolódtak, hogy Montgomeryt „túlságosan leköti a küzdelem Eisenhowerrel, ezért a németekkel nem marad ideje harcolni”⁵⁴, a Királyi Híradó Hadtest egyik közlegénye pedig úgy vélte, „a legmagasabb szintű parancsnokoktól nem jött volna rosszul egy kicsivel több konstruktív bírálat a tervvel szemben, és egy kicsit kevesebb a »Készen állunk! Igenis, alig várjuk!» attitűdből”. A hadművelet valójában nélkülözte azt, amit az egyik brit tábornok „egyetlen irányító és ellenőrző elemként”⁵⁵ határozott meg – ebben a tekintetben híven tükrözte a szövetségesek nyugat-európai hadjáratában mint nagyobb egészben kialakult helyzetet. Horrocksban legalább volt annyi becsület, hogy önmagát hibáztassa több fogyatékoságért, egyebek között azért, hogy a brit 43. hadosztályt nem egy másik támadási sávban, hanem a Pokol országútja mentén vetette harcba, valamint azért, hogy nem tartott maga mellett állandóan egy tapasztalt, magas rangú holland tisztet.⁵⁶

Végül több száz bujkáló szövetséges katona szivárgott vissza a frontvonalon át, gyakran bátor holland civilek segítségével.⁵⁷ Több mint 6000 másik azonban elmasírozott a hadifogolytáborokba, és ott is maradt a háború végéig. Arnheim belvárosának egyik terén egy elfogott brit tiszt csattogó alakissággal sorakoztatta embereit, „hogy megmutassuk ezeknek a gazembereknek, hogyan néznek ki az igazi katonák”, mielőtt a hosszú menetoszlop gyalogosan elvonult kelet felé annak az államnak az őrzetébe, amelyet egy őszülő törzsőrmester makacsul csak „rabtartó hatalomnak” volt hajlandó nevezni.

A hollandok is útnak indultak, és ők is főként gyalog.⁵⁸ Szeptember végén kiadott rendeleteikkel a németek Észak-Hollandiába evakuálták Arnheim 95 000 lakosát, másik 50 000-et pedig Alsó-Rajna menti otthonából telepítettek ki. A kiűrés után a német katonaság módszeresen kifosztotta a várost: az egyik teherautó a varrógépeket gyűjtötte, a másik a szerszámokat, egy harmadik a háztartási textilneműt, mindezt azért, hogy szétosszák a bombázott Ruhr-vidék lakossága között. Egyéb

megtorló intézkedések között kivégezték az ellenállási mozgalom ötven, a britek segítségével vádolt tagját, másokat pedig bebörtönöztek, amiért részt vettek a vasutassztrájkban, amelyet akkor hirdettek meg, amikor az első szövetséges ejtőernyősök lebegve leereszkedtek a földre azon a ragyogó vasárnap délutánon, olyan, de olyan régen. Azon az áron, hogy egyedül Nijmegenben 5000 épület pusztult el vagy sérült meg súlyosan, felszabadították Hollandia egyötödét. A fennmaradó résznek azonban még kilenc hónap megszállást kellett elviselnie, a szövetséges katonák 1945 áprilisának közepéig nem tértek vissza Arnhembe. Azelőtt pedig az „éhség tele” olyan súlyos nélkülözésbe taszította a hollandokat, hogy kutyát és tulipánhagymát kényszerültek enni, 16 000-en azonban így is éhen haltak. „Hazám soha többet nem engedhet meg magának még egy Montgomery-féle sikert”, jegyezte meg Bernhard herceg.

Ahogy a szövetségesek sem. A *Market Garden*-hadművelettel 105 kilométer mély beszőgellést foglaltak el a fronton, amely öt nagy vízi akadályt keresztezett, de nem vezetett sehova. Anélkül, hogy átkarolta volna a németek szárnyát, vagy hídfőt foglalt volna az Alsó-Rajna túlsó partján, a 21. hadseregcsoport csaknem megkészszerzte a tartandó arcvonalt hosszát, 240-ről 450 kilométerre.⁵⁹ A feladat lekötötte a brit 2. hadsereg erejének javát, valamint a két harcba vetett amerikai légideszant-hadosztályt, amelyek Eisenhower hallgatólagos beleegyezésével november közepéig ott ragadtak, hogy segítsenek a briteknek tartani ezt a vizenyős tájat.⁶⁰ Ették a brit ökörfarklevest és a zsíros pudingot, itták a brit rumot, és brit cigarettát szívtak, amelyet olyan utálatosnak találtak, hogy egyes GI-ok inkább a *Stars and Stripes* magazin papírjából sodortak maguknak szívnivalót. A lövészárokból a katonák üres olajoshordókra álltak, hogy szárazon tartsák a lábukat, s amikor a britek ágygal és folyóvízzel felszerelt saját lakókocsit küldtek Gavinnek, ő nem vette használatba, hanem elrejtette. Saját bevallása szerint: „Halálosan szégyelltem volna magamat, ha a fiaim megtudják, hogy ilyenem van.” A 82. és a 101. hadosztály újabb 3600 katonát veszített azon a nyugtalan hollandiai őszön, többet, mint a *Market*-hadműveletben. „Sokkal gonoszabb és hevesebb harc folyt, mint Normandiában”, írta Gavin. A britek olyan sokáig maradtak a kiszögellésben, hogy a szalonkára vadászgató tiszték végül az áttelelő vadkacsákra kezdtek lövöldözni, amelyeket korcsolyán cserkésztek be.

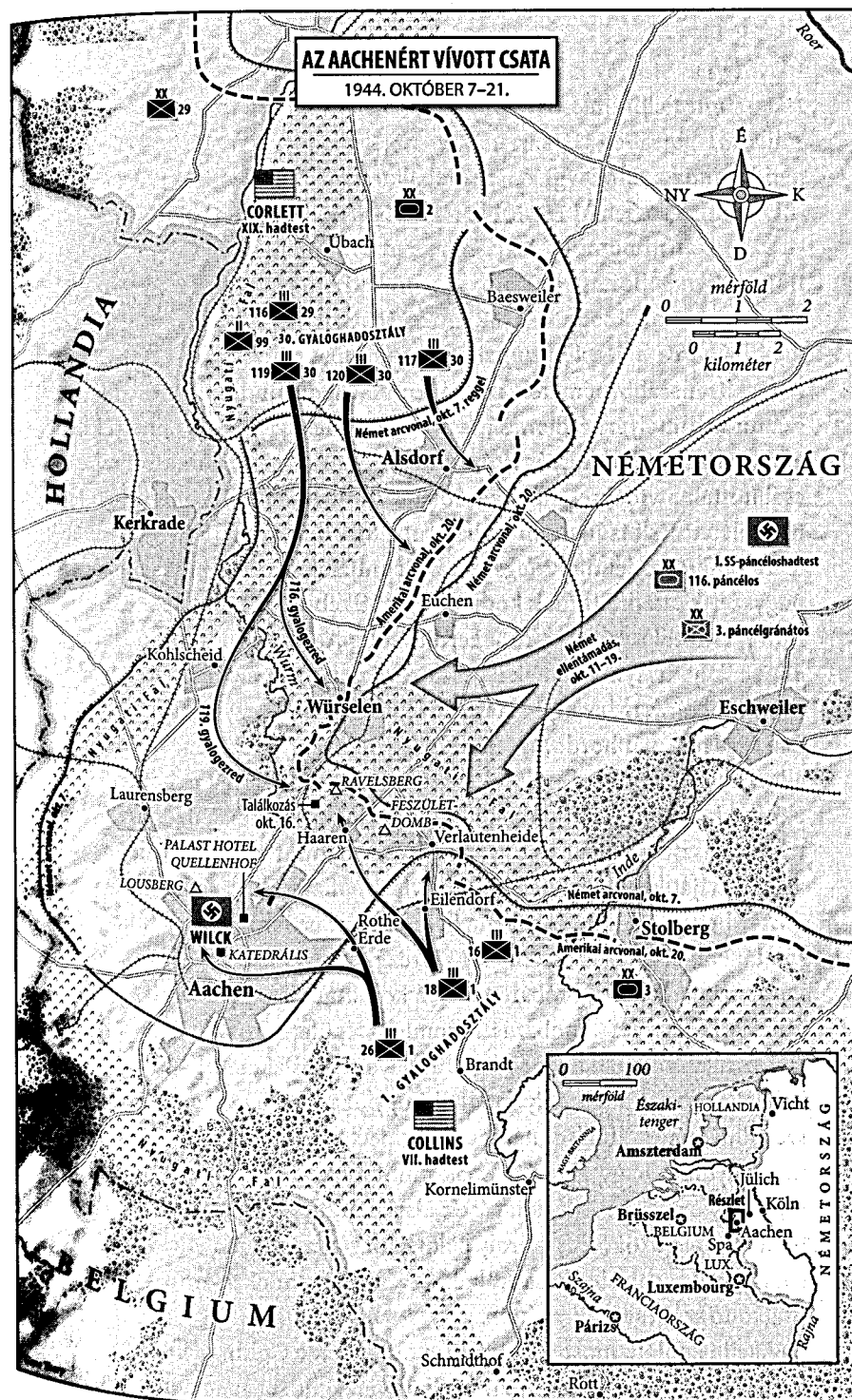
A *Market Garden*-hadművelet „hőskölteménybe illő elcsesztett ügynék”⁶¹ bizonyult, amint egy brit őrnagy megállapította, gyenge tervnek, amelyet elégtelen felderítés után ötletszerű, rendszertelen végrehajtás és

középszerű hadvezéri teljesítmény jellemzett. Az alkalom a hősi helytállás és a harcászati szintű vezetés olyan lelkesítő megnyilvánulásaira indította a résztvevőket, mint kevés esemény a modern hadviselés történetében. Eisenhower egy szakajtónyi, harcban tanúsított helyállásért adható amerikai kitüntetést ajánlott fel Montgomerynek, hogy saját belátása szerint ossza ki az 1. légideszant-hadosztály tagjainak: tíz Kiváló Szolgálatért Érdemkeresztet, tíz Ezüst Csillagot és tíz Bronz Csillagot.⁶² Montgomery áthelyezte főhadiszállását Eindhovenbe – vitte magával oda is nyulakból, kanárikból és mókusokból álló állatseregletét –, egyik segédtsíkjét pedig elküldte Nagy-Britanniába a téli ruhatáráért, amelybe egy vastag házikabát, több bélelt mellény és a gyapjú alsónemű is beletartozott.⁶³

Az arnhem-i kudarc, táviratozta Montgomery Brooke-nak, „nem fogja befolyásolni keleti irányban, a Ruhr-vidék ellen vezetett hadműveleteinket”.⁶⁴ Nos, ebben tévedett. Ahogyan a történész, Max Hastings megfogalmazta, ez a csata bizonyult „az utolsó alkalomnak, amikor Eisenhower egyértelműen elfogadott egy Montgomery által előterjesztett stratégiai tervet”⁶⁵ és a tábornagy kiállása a Németország belsejébe mérendő egyetlen, döntő jelentőségű támadás mellett napról napra vesztett hitelességéből. Immár maga Montgomery is elismerte Antwerpen elsőbbségét. „A kikötő megnyitása – írta szeptember vége felé – abszolút létfontosságú, mielőtt mélyen benyomulhatunk Németországba.”⁶⁶ Hogy e felismerés több-e szép szavak halmazánál, azt csak a jövő mutatja meg.

A hadászati következményeken túl a *Market Garden* mindenki lelkébe beleette magát, akit érintett ez az őseréjű küzdelem. „Arnhem után határozottan megváltozott a hangulat – írta egy brit százados. – Az ember egyszerűen nem érezte magát ugyanannak, mint addig. Meglehetősen elfáradtunk.”⁶⁷ Bradley hadtápfőnöke így vallott naplójának: „Az általános kép nem nagyon jó, és úgy néz ki, mostantól kezdve igazi küzdelem vár ránk.”⁶⁸ Aligha vonhatta kétségbe bárki Alan Moorehead végkövetkeztetését: „Egyetlen út maradt – a nehéz. Minden remény elszállt a háború gyors befejezésére még 1944-ben.”

Gyakran szakadt a sűrű őszi eső, ami a kontinensen folytatott hadviselés szempontjából legalább olyan bajos jövőt ígért, mint az a körülmény, hogy Montgomery meleg alsóneműt rendelt. „A ránk váró téli hadviselésre gondolni sem szeretek – írta Gavin a lányának. – Máris mindent viselek, amit csak magamra tudok húzni, de úgy érzem, soha többé nem fogok felmelegedni.”⁶⁹ A katonák immár a csontjaikban érezték, hogy valóban csak egyetlen előrevezető út maradt: a nehéz.

6. A BEKEBELEZŐ ERDŐSÉG

NAGY KÁROLY SÍRJA

A leghazafiasabb németek szemében Aachen mindig olyan városnak számított, amelyért érdemes meghalni.¹ A meleg források, amelyeknek emberemlékezet óta gyógyító erőt tulajdonítottak, előbb a rómaiakat csábították a vidékre, majd később a Karolingokat. Nagy Károly talán itt született, és bizonyosan itt halt meg 814-ben, miután megteremtette a Frank Birodalmat. Megszentelt csontjai aranykoporsóban Aachen nagyszerű katedrálisának kórusán egy fülkében nyugodtak. A 10. századi I. Ottótól a 16. századi I. Ferdinándig Aachenben harminc királyt és tizenkét királynét kentek fel és koronáztak meg, majd ültettek trónra azon a szerény, márványból faragott széken, amely egykor Nagy Károly fenséges hátsóját hordozta. A székesegyház négy ereklyének is otthont adott, amelyeket az elmúlt fél évszázadban minden hét évben egyszer elővettek, hogy a zarándokok hódolhassanak előttük: Szűz Mária köntösét, Krisztus pólyáit és ágyékkötőjét, valamint Keresztelő Jánosnak azt a ruháját, amelyet lefejezésekor viselt.

Azt beszéltek, hogy Aachen félelmet nem ismerő polgárai mámorosan táncoltak a város utcáin az 1371-es pestisjárványkor.² Az őslakosok kurázsiját ismételten próbára tették a közelmúlt légitámadásai. Az 1943. júliusi szövetséges bombázás háromezer épületet rombolt le, az 1944 tavaszi újabb támadások pedig – amelyeket késleltetett gyújtású bombákkal hajtottak végre, oly módon, hogy az ötemeletes kőépületek összes földemének átütése után csak a pincében következtek be a robbanás – nyomot hagytak a városnak mind a hatvanhat templomán, így a székesegyházon is. A légitámadások alaposan megrongálták a városházát is, amelyet egykor Nagy Károly palotájának romjaira építettek, majd később barokk stílusban renováltak, és északi homlokzatát ötven német uralkodó szobrával ékesítették.

Aachen fölött most megint füst terjengett.³ Collins tábornok VII. hadteste szeptember közepén anélkül verekedte át magát a Siegfried-

vonal mindkét védőővét, hogy elfoglalta volna a várost, vagy további teret nyert volna a Rajna felé, és Collins most mindkét mulasztást orvosolni kívánta. Október elejére az amerikai 1. hadsereg 160 kilométerről 96-ra szűkítette arcvonala hosszát, s így Collins könnyebben összpontosíthatta erőit. Az újonnan felállított 9. hadsereg szintén előrenyomult, és hamarosan átvette az amerikai hadrend britekhez csatlakozó balszárnyát. 74 amerikai üteg kezdte lőni az erődde nyilvánított Aachent, ahol Hitler parancsa szerint 18 000 német katona készült az utolsó töltényig védeni a teuton nacionalizmus bölcsőjét. Drew Middleton, a *The New York Times* tudósítója, távcsövön figyelte a füstbe burkolózó várost. „Szürke és barna tömeget” látott, „amelyen itt-ott nyaladosó lángnyelvek hagytak nyomot, és csak a templomtornyok meg a gyárkémények emelkedtek ki belőle”.

Hogy segítsen a VII. hadtestnek teljessé tenni Aachen körülzárását, a XIX. hadtest, mielőtt továbbnyomult kelet felé, elkülönítette a 30. hadosztályt – Mortain hőseit –, továbbá a 29. hadosztály egy ezredét, hogy október 2-től üssön rést a Nyugati Falon a várostól északnyugatra.⁴ A katonák extra csokoládé- és cigaretta-fejadagot kaptak, valamint a felázott répa- és paszternákföldeken lerakandó járódesszkat. A napalm sisteregve kudarcot vallott a vizenyős erdőkben, de az aknavetők tömeges tűzcsapásai szétszaggatták az ellenség drótaskadályait, és a fél nap alatt kilőtt majdnem 20 000 tüzérségi gránát szétdúlt az ellenség védelmét. Október 7-re a 30. hadosztály egységei, a 2. páncélos hadosztály harckocsijainak támogatásával, közel tíz kilométer széles arcvonalon nyolc kilométer mélységben kijutottak a Nyugati Fal mögötties területére. „Elég nagy rést ütöttünk ezen a dolgon ahhoz, hogy átréseljünk rajta két hadosztályt – jelentette Leland S. Hobbs vezérőrnagy, a 30. hadosztály parancsnoka. – Ezt a vonalat teljes mélységében áttörtük!” Egy nappal később, amikor csapatai már dél felé fordultak, hogy átkarolják Aachent, a tábornok még hozzáfűzte: „Ami ezt a hadosztályt illeti, a feladatot elvégeztük.”

Hobbs végzetesen tévedett.⁵ Az északról, Arnheim térségéből, és délről, Elzászból átdobott tartalékokkal indított sorozatos ellenlökések csaknem öt kilométerrel Aachen előtt, a szénbányák aknatornyai és meddőhányói uralta sivár vidéken, a bányászfalvak között megállították a hadosztályt. A hurok megszorításához segítséget kellett nyújtani az 1. hadosztálynak is, amelyik tizenkilenc kilométeres, félkört formázó arcvonalon nyugat, dél és kelet felől már elvágta várost. Október 8-án,

vasárnap hajnali 4 órakor a 18. gyalogezred támadást indított Aachen-től északkeletre. Az amerikai gyalogosalegységek kiserődtől kiserődig rohamoztak, a lőréseket bazookával, előre gyártott nyújtott töltetekkel (Bangalore torpedókkal), lángszórával és robbanótöltetekkel támadták. A Feszület-dombon emelt német erő a délután közepére elesett, és ledőlt a gerincen álló hatalmas fehér kereszt is – vagy a tűzérési tűz döntette le, vagy a bosszúszomjas GI-ok. Egy nappal később két amerikai század egyetlen lövés nélkül átosont az ellenség előőrsvonalán, és megmászta a Ravelsberget, egy másik magaslati védelmi támpontot. Nyolc további betonerőd kapitulált október 10-én, kedden napkeltekor, és az amerikai bakák aznap azt a reggelit falták be, amelyet egy mit sem sejtő német élelemszállító raj cipelt fel.

Rundstedt tábornagy figyelmeztette Berlint, hogy a *Vaterlandot* nyugaton pillanatnyilag Aachennél fenyegeti a legsúlyosabb veszély.⁶ A városba vezető fő német utánpótlási útvonalat elvágták, és nem sokkal több, mint másfél kilométer választotta el az amerikai 1. és 30. hadosztályt. Az amerikaiak olyan magabiztossá váltak, hogy Clarence R. Huebner vezérőrnagy, az 1. hadosztály parancsnoka, kedden huszonnégy órát adott Aachen helyőrségének, hogy adja meg magát, vagy vállalja a megsemmisülést. „Középút nincs!”, figyelmeztette őket az ultimátum, amelyet kétszáz, a katonák egyéni megadását segítő röplapokkal megtömött tűzérési propagandagránáttal kézbesítettek; továbbá a Radio Luxembourggal is beolvastattak, és a fronton felállított nagy hangerejű hangszórókon is sugároztak.

Hogy a németek el ne mulasszák az üzenetet, délelőtt 10.10-kor két hadnagy és egy őrzető megindult a város belseje felé a Triererstrassén fehér zászlóval, és Huebner ultimátumának egy példányával.⁷ Aachen keleti részén egy vasúti aluljárónál egy hang rájuk szól: – *Komm!* – A hadikövetek szemét bekötötték, majd levezették őket egy pincébe, ahol levették szemükről a kötést. Az ultimátumot átadták egy zubbonyán a Vaskeresztet és oroszországi hadjáratilagot viselő tisztnek, aki aláírt, lepecsételt átvételi elismervényt adott róla. Megkínálták egymást cigarettával, majd mindenki tisztelgett, és a három amerikaiat visszakísérték az aluljáróhoz. Útközben őkik nagyokat húztak egy pálinkás üvegből. Gerhard Wilck ezredes, aki szeptemberben lépett a kegyvesztett Von Schwerin tábornok helyére az aacheni helyőrség élén, nem volt az a kapitulációs fajta. Válasza így szólt: – *Nein.*

Aachen porig rombolása szerdán reggel kezdődött el komolyan, amikor 300 szövetséges repülőgép 62 tonna bombát dobott a vörös füstű tűzérési gránátokkal megjelölt célpontokra.⁸ A következő két napban 5000 tűzérési rombológránát követte a bombákat, majd következett újabb 100 tonna repülőbomba, és újabb 5000 gránát. Október 13-án, pénteken pontosan 9.30-kor a 26. gyalogezred 2. zászlóalja a Triererstrasse közelében egyszerre dobott át 1000 kézigránátot a vasúti töltés fölé, majd átrohant a vágányokon, és betört Nagy Károly fővárosának megszentelt belvárosába.

Egy GI kifejezésével „steril romtengert” találtak, kísértetvárost, ahol Aachen eredeti 165 000 lakosából alig 20 000 civil lapult a nyirkos pincékben.⁹ A belvárost 5000 katona és rendőr védte, a kölni rendőrség önkénteseivel, és az I. SS-páncélos hadtest Rundstedt parancsára erőltetett menetben átdobott gránátosaival megerősítve. Huebner mindössze a 26. gyalogezred két zászlóalját tudta bevetni a belváros megrohamozására, de Olaszországban sokat tanultak az utcai harcokról. Aachen azon pusztító ostromharcjelölések próbaterepévé változott, amelyeket olyan katonák fejlesztettek ki, akiknek a csatakiáltása így hangzott: „Lőjétek le mindet!”

Utcáról utcára, épületről épületre, szobáról szobára a rohamrajok módszeresen verekedtek át magukat a városon keletről nyugat felé, ajtótól ajtóig cikázva, fehér foszforos gránátokkal telefüstölt mellékutcákon törve előre.¹⁰ A két zászlóalj sávhatárának a Peliserkerstrassét jelölték ki, így a 3. zászlóalj az Aachen északi peremén álló öntödék és hengerművek között nyomult előre, míg a 2. a városközpontban tört utat magának napi 365 méteres tempóban. Minden egyes épület falába egy harcokcsi vagy harcokcsivadász lött réseket az ágyújával, szintről szintre haladva az utcától a padlásig. A védőket így lekényszerítették a pincékbe, ahol kézigránátokkal végeztek velük. Az ajtókat bazookás fél rajok döntötték be, a földemekbe vagy az oldalfalakba pedig utászok robbantottak réseket üregek töltetekkel – ezt az „egérlyukazásnak” nevezett technikát Cassinóban és Ortonában tanulták –, hogy a puskás lövészek fel, le és oldalirányban a védők által belőtt lépcsőházak használata nélkül mozoghassanak. Minden szekrényt, minden szenesládát, minden szennyvízcsatornát gondosan átkutattak, és az utcán minden csatornanyílás fedelére bulldózerrel toltak törmelékhalmot. Hogy még inkább elvegyék a németek kedvét a visszaszivárgástól, a megtisztított házakban egyes kiválasztott helyiségekbe robbanó csapdákat telepítettek, gyakran No. 2 zöldbabkonzerves dobozt, megtöltve szöggel,

1,40 kilogramm dinamittal, és egy No. 8 típusú gyutaccsal, amelyhez botlódrotot csatlakoztattak.

Három zsákmányolt német villamost megraktak egyenként kb. 500 kilogramm zsákmányolt ellenséges lőszerrel, a rakományra késleltetett gyújtót szereltek, majd dombnak lefelé átgurították őket a senki földjén.¹¹ A mennydörgő robbanások nem sok kárt okoztak, de lelkes élményt váltottak ki az amerikai arcvonalban. A lángszóró nagy rábeszélő erejű eszköznek bizonyult, pedig a kő rosszul ég. Szombaton egy három másodperces lángcsapás, majd egy tömör ultimátum – „Adjátok meg magatokat, vagy megsültök!” – hatására hetvenöt-nél több katona és ezer civil sorjázott elő magasra tartott kézzel egy búzló háromszintes óvóhelyről. A bunkerükben makacsul kitartók kezelésére az 1. hadosztály utászai felfedezték, hogy a lőrésekbe tömött matracok felerősítik odabenn a robbanás okozta nyomást, s így még viszonylag kis töltettel is megrepeszthető a beton. Azonnal kiadták a parancsot, hogy minden elfoglalt német faluból gyűjtsenek be matracokat.

Az olaszországi hadjárat gyilkosan hatékony hagyatékának egy másik darabja az M-12-es volt, ez a harckocsialvázra szerelt régi, otromba 155 milliméteres ágyú, amely a Franciaországon át végrehajtott villámgyors előretörés alatt tartani tudta a lépést a páncélosékekkel.¹² Aachenben az M-12-esek egyetlen napon hatvannégy gránátot lőttek ki közvetlen irányzással, majd nem pisztolylőtávolságról, hogy leromboljanak kilenc épületet, köztük egy mozit, amelybe egy ellenséges gyalogszázad fészkelte be magát. Abból a századból mindenki elesett vagy megsebesült. Miközben a 2. zászlóalj egyre közelebb araszolt ahhoz a romhalmazhoz, amely egykor a városháza volt, büszke homlokzatán a német uralkodókkal, egy M-12 becsattogott a Wilhelmstrasséra. Ott egy harckocsivadász tizenhat gránáttal már rést lőtt az egyik ház falába. A 155 milliméteres ágyú aztán ezt a lőrést használta arra, hogy hét gránátot küldjön hosszában a Hindenburgstrasse fölött az Állami Színház öt háztömbnyire álló épületébe. Az erőddé alakított színház védői futva menekültek nyugat, a székesegyház felé.

Az amerikaiak egyenletes, könyörtelen óránkénti 15 méteres tempóban kúsztak előre, tüzelve, robbantva, kézigránátokat dobva.¹³ Egy falcsonkon nemzetiszocialista jelmondat emlékeztette – *auf Deutsch* – az elvhűeket: „Ezért Führerünknek tartozunk köszönettel.” Egy másik romház falán ez állt: „Te semmi vagy, az állam minden!” A GI-ok krétával odafirkantották a maguk trágár szövegmagyarázatait. Drew Middle-

ton leírt egy katonát, aki az utcát egy hátsó hálósobából lőtte, ahol vörös selyemhuzatú pehelypaplanokkal takarták le az ágyakat.

– A sok rinyáló kurafi! – morogta a GI, miközben puskáját az utcára üritette. – A kibaszott anyabaszó fattyak!

Lőjétek le mindet!

Ahogy benn a városban házról házra haladt a pusztítás, Aachenen kívül akadályba ütközött a találkozni készülő amerikai 1. és 30. hadosztály.¹⁴ A német tüzéség heves tüze felszaggatta a dombgerinceket, végigdúlta az erdős völgyecskéket, és megperzselte a külvárosi utcákat – az ellenség tüzérfigyelői rálátak az amerikaiakra –, s arra kényszerítette a GI-okat, hogy napkeltétől napnyugtáig az elfoglalt bunkerokban kereszenek menedéket. Még csak egy rádióantennát sem dughattak ki a takarásból anélkül, hogy azonnal süvítő gránátok repeszei ne kezdjenek vadászni rá. Támadása megindítása óta a 30. hadosztály 2000 fős véres veszteséget szenvedett, és az 1. hadosztály további 800 katonát veszített. Hodges altábornagy, az 1. hadsereg parancsnoka előbb türelmét veszítette, majd éktelen dühbe gurult. Javasolta, csapják el a 30. hadosztály parancsnokát. – Egy hüvelyknyit sem mozdult négy nap alatt – panasolta Hodges. – Le kell zárunk a rést!

Hodges a XIX. hadtest parancsnokát, Charles H. Corlett vezérőrnagyot is szigorúan bírálta, amiért a tartalék tüzéségi lőszerből ellővetett 2000 gránátot.¹⁵ Az egyik dél-coloradói ranchen nevelkedett, „Cowboy Pete” beceneven emlegetett Corlett korábban az Aleut-szigeteken és a Csendes-óceán déli részén is vezetett támadó hadműveleteket. Aachen-nél harcba vetette már utolsó tartalékát, a ravaszrángatóvá átminősített utászokat, és javában fontolgatta, hogy a szakácsokat és az írkokokat is utánuk küldi. Amikor Hodges ismételten erőltette a kérdést – „Mikor zárja már be a rést?”, követelőzőtt – Corlett beugrott a dzsipjébe, és az 1. hadsereg parancsnokságára hajtott. Mivel a hadseregparancsnokot nem találta ott, helyette a törzs tisztjeivel ordított: – Ha azt hiszik, nem harcolunk, odaviszem én magukat, és megmutatom!

A dolgok rosszabbra is fordulnak még, és a java az 1. hadosztály 16. gyalogezredére zúdul. „Minden óra végtelenül hosszúnak tűnik – írta azon a héten Joe Dawson százados, a G század parancsnoka, Wacóban élő családjának. – Nagyon, de nagyon régen léptem a borzalmaknak e földjére.”¹⁶ Valójában csak kicsivel több, mint négy hónap telt el az óta, hogy Dawson partra szállt az Omaha parton, és felküzdötte magát az

Easy Red partszakaszon át a colleville-i szirtekre – azért a rövid útért megkapta a Kiváló Szolgálatért Érdemkeresztet. Azóta elveszített a testsúlyából tizenegy kilót, valamint összes illúzióját, ami esetleg még megmaradt az észak-afrikai, szicíliai és normandiai hadjárat után. „Több mint két esztendeig – írta nemrég a húgának – számtalan olyan tapasztalattal gyötörtem érzéketlenné érzelmeimet, amelyek emlékét sohasem idézem majd fel, ha találok magamban elegendő erőt, hogy örökre kitöröljem őket emlékezetemből.”¹⁷

Dawson százados egy baptista prédikátor mindössze harmincegy éves fia volt, de idősebbnek látszott. „Arca csontsovány – írta W. C. Heinz, a New York-i *Sun* tudósítója, akit Aachenben Dawson mellé osztottak be –, és nagy a füle, a szeme pedig nagyon barna.”¹⁸ A G és az I század az aacheni székesegyháztól öt kilométerre északkeletre megszállt egy 245 méter magas és 400 méter hosszú dombgerincet, ahonnan nemcsak a városra nyílt pompás rálátás, de a szomszédos Belgiumra és Hollandiára is. Dawson német bunkerban berendezett vezetési pontján térképek és magazinok heverték szétszórva az asztalon, továbbá gyertya, petróleumlámpa, két tábori telefon bőrtokban és egy kis rádió, amelyen be tudták fogni a Radio Berlint, Bruno és a Swinging Tigers zenéjét.¹⁹ A G században a katonák a hitvitázók hevületével vitatkoztak azon, vajon az arcvonaluk előtt heverő bűzlő német hullák elveszik-e az ellenség kedvét a frontális rohamoktól. Az egyik GI azt javasolta: – Csak azokat rakjuk odébb, amelyek három méternél közelebb fekszenek!

Az előző hét hozott „csendes és nagyon zajos időszakokat”, írta Heinz, de amikor naponta 500 tűzérségi gránát csapódott be a gerincen – minden három percben egy –, a nyugodt pillanatok igazán megritkultak. A nagy zaj október 15-én, vasárnap, napkelte előtt tért vissza, amikor kelet felől felszivárogtak a gerincre a 3. páncélgránátos-hadosztály alegységei azzal a paranccsal, hogy törjék fel az Aachen köré vont ostromgyűrűt. „Hallottuk, ahogyan lelkesítő indulókat énekelnek, amikor átvonulnak az erdőkön”,²⁰ idézte fel később egy őrmester. Az amerikai aknavetők és hat tűzérzászlóalj megtörte az első roham lendületét, de napkeltekor egy tucat német páncélos állt egy réten a kiserődök alatt. Dél előtt 10 órára egy vasúti bevágáson át több Tiger harckocsi is felkapaszkodott a domboldalra, ahonnan ágyú- és géppuskatűz alatt tartották az amerikaiakat.²¹ Az amerikai bakák, akik még kikukkantani sem tudtak lövészgödrükből, üres konzervdobozokba ürítették, majd az ellenségre dobták székletüket. „A G és az I századot lerohanják az ellenséges harckocsik és

gyalogság”, jegyezték fel 12 óra 44 perckor az ezred hadműveleti naplójában, majd tizennégy perccel később a naplót vezető tiszt hozzáfűzte: „Helyzet kritikus... Helyzet nagyon kritikus.”²² Dawson a saját vezetési pontjára rendelt tűzérségi tűzcsapást, minden földet rengető becsapódás olyan volt, „mintha hullát vágtak volna az ajtóhoz”. Valamiivel 14 óra előtt P-47 vadászbombázók csaptak le hat méter magasságba ereszkedve, szárnyaikon villogtak a nehézgéppuskák torkollatúzei, és a szürke áradat visszahúzódott. Nyomában újabb halottak bomló teteme maradt bűzlőlöve a lejtőn. A kis rádióban Bing Crosby és Judy Garland énekelt.

Este 9-kor a támadók ismét előrenyomultak sistersgő világítórakéták alatt, amelyek fényében a német páncélosoknak hosszú, farkasszerű árnyékuk nőtt. Két harckocsi tíz méterre megközelítette a G század arcvonalt, mielőtt az amerikai tűzérség összpontosított tüze ismét vissza nem vetette őket. A fák és az elszórtan heverő holttestek között tüzek égtek. „Hangos nyögés és jajgatás kinn a fás területen”, jegyezte fel egy amerikai jelentés írója.²³ A németek feltűzött szuronnal újra meg újra rohamra indultak. Amikor egy tiszt a növekvő veszteségekre figyelmeztette Huebner tábornokot, a hadosztályparancsnok megszívta a pipáját, és azt válaszolta: – Ha a magasabb előljárók úgy döntenek, hogy ez az a hely és idő, ahol és amikor az 1. hadosztály megszűnik létezni, akkor én úgy vélem, ez az a hely, ahol megszűnik létezni.²⁴

Amikor az ellenség támadásai veszítettek lendületükből, a G század két tucat katonája ellenlökést indított kézigránáttal, géppisztollyal, és ők is feltűzték a szuronyt.²⁵ Minden, a peremvonal közelében lapuló ellenséges katonát legyilkoltak. Több mint 200 német hullát számoltak össze a 400 méter széles domboldalon, de Dawson az elesett amerikai katonák látványától roskadt magába egy pillanatra. – Ő sem tudja, miért, én sem tudom, miért, és maga sem tudja, miért – mondta a százados Heinznek. – Akarja tudni, mit gondolok? Azt gondolom, szar ügy ez. – Dawson két keze közé fogta a fejét, és elsírta magát.

És akkor a rádióban felhangzott Lily Pons, a koloratúrszoprán ezüstösen csengő hangja. Dawson hirtelen kihúzta magát. – Pofa be! Ezt hallani akarom! – közölte. – Ez a „Csengettyűária” a *Lakmé*ből.

– Puccini! – jelentette ki egy hadnagy a harcállásponton.

– Nem, nem Puccini! – szögezte le Dawson. – Nem Puccini, de nem emlékszem a pasas nevére.

Október 16-án, hétfőn, délután 4 óra 15 perckor a 30. hadosztály felderítői óvatosan előrearázoltak Würselen délnyugati sarkából, és

találkoztak a Ravelsberg-ről leovakodó 18. gyalogezredbeli bajtársaikkal.²⁶ Aachen sorsa ezzel megpecsételődött, bár a németek még napokig makacsul erőlködtek a gyűrű feltörésén. Az egyik jelentés szerint az ellenség hatvanhármát veszített el a csata alatt harcba vetett kilencven páncélosából.

Valóban nem Puccini volt. A *Lakmé*t, a háromfelvonásos, Brit-Indiában játszódó operát Léo Delibes írta.

A G század vesztesége negyvennyolc főre, az alegység állományának harmadára rúgott.²⁷ Joe Dawson újabb kitörőlni való emlékekkel gazdagodott. Bunkerja előtt a megperzselt gerinc felé mutatva, amely a hadsereg földrajzi elnevezési rendszerében végül majd az ő nevét viseli, kijelentette Heinznek: – Pontosan itt haltunk meg! – A családjának ezt írta: „Az idegeim kissé ziláltak.”

A Führer kívánságának megfelelően Aachennek hosszú és fájdalmas haláltusa jutott osztályrészül.²⁸ A székesegyháztól néhány kilométerre északkeletre, a négyemeletes Palast Hotel Quellenhofban, a Kaiser egykori vidéki házában berendezett főhadiszállásáról a kötelességtudó Wilck ezredes kihirdette: – Az utolsó emberig, az utolsó gránátig, az utolsó töltényig harcolunk! – A szálloda biliárdtermét, kozmetikai szalonját és gyermekéttermét mind lövészárkákká alakították. Wilck katonái alkatrészeire szétszedve felcipeltek egy 20 milliméteres légvédelmi géppályát az első emeletre, majd ott összerakták, hogy a Farwick Parkon átvezető megközelítési utakat fedezzék vele. A parkba október 18-án, szerdán hatolt be az amerikai 26. gyalogezred 3. zászlóalja John T. Corley alvezredes, ír bevándorlók Brooklynban született fia parancsnoksága alatt, akinek a háborúban szerzett kitüntetései között két Kiváló Szolgálatért Érdemkereszt és nyolc Ezüst Csillag is lesz.

Reggel 7-kor, miközben a tenispályáktól délre húzódó német védelmi vonalat erősen lőtték az amerikai aknavetők, egy M-12-es dübörgött végig a Rolandstrassén, két oldalán harckocsikkal és harckocsivadászokkal, amelyek hevesen lőtték a sugárút mentén sorakozó elegáns házakat.²⁹ Harminc 155 milliméteres gránát hamarosan romba döntötte a Palastot és a szomszédos Kurhaus gyógyfürdőt. Egy amerikai szakasz a félhold alakú felhajtón át beviharzott a szálloda előcsarnokába, és egy gyors, heves kézigránátváltásban – amely melleleg ronggyá szaggatta az olvasóterem vadászjeleneteket ábrázoló olajfestményeit – megölt két tucat védőt. Wilck sietve visszavonult egy masszív bunkerba a Lousberg-

strasse északi végén, ahol további három napig kitartott, s közben rádióon biztosította Berlint, hogy „Aachen védői felkészülnek végső csatájukra”, miközben ugyanők 10 000 márkát adományoztak jótékony célokra a német Volk iránti szolidaritás jeleként. „Folytatjuk a harcot!”, fogadkozott az ezredes.

Ehelyett valójában összecsomagolta a bőröndjeit.³⁰ Szombat reggel túlbuzgó amerikai gyalogosok lelőttek két német hadikövetet, akik fehér zászlóval jöttek elő a bunkerból. Hamarosan kikúszott két újabb alak – ezúttal ideges amerikai foglyok –, hogy jelentsék Corley-nak, Wilck megadja magát. Délben maga a német városparancsnok is előjött. Nyúlánk, kopaszodó halántékáról hátrafésült hajú, hegyes állú férfi volt, négyszáz, végsőkéig kitartó katonája sorakozott fel mögötte. „Szép szabályos oszlopban masírozta – írta Donald Whitehead –, valamenynyien jól öltözöttek, csillogó fekete csizmában.” Miután aláírta a hivatalos fegyverletételi okmányt, Wilck azt mondta Corley-nak: – Minden az amerikaiaké, ami eddig német volt. – Megengedték neki, hogy röviden elbúcsúzzon a katonáitól, tehát az ezredes felkapaszkodott egy dzsip motorházára. – Fájdalmas pillanatban szólók hozzátok! – mondta. – Az amerikai parancsnok közölte, hogy nem tiszteleghetek nektek sem *Sieg Heil!*-lel, sem *Heil Hitler!*-rel, de a szívünkben még megtehetjük! – Miközben Wilck lemaszott, hogy elinduljon a hadifogolygyűjtő helyre, még hozzátette: – Nem hiszek többé a csodákban!

A 30. és az 1. hadosztály csaknem 12 000 németet ejtett foglyul, és további sok százat ölt meg.³¹ Az amerikaiak véres vesztesége megközelítette a 6000 főt, közülük több százan harctéri idegkimerülésben szenvedtek. A tökéletesen kimerült Joe Dawsonat kicsit később, még abban a hónapban az Egyesült Államokba evakuálták. „A rettenetes háborúban töltött e keserű, tragikus hónapok után az ember lelkileg és testileg egyaránt kimerülve marad ott a végén”, írta családjának.³² Hazaküldték Corlett tábornokot, a XIX. hadtest parancsnokát is, akit Hodges állítólag megromlott egészségi állapotára hivatkozva váltott le.³³ Corlett, aki leváltását „tisztá szívszakasztó fájdalomnak” nevezte, távozásakor kijelentette törzse tagjainak: – Bárki, aki visszafófázik a hadseregparancsnoknak, és nem teljesít egy parancsot, megérdemli, hogy leválsák... Ez az ár, amit az embernek meg kell fizetnie. – Helyére a jó képességű Raymond S. McLain vezérőrnagyot nevezték ki, aki a 45. hadosztály tűzéségét vezette Szicíliában és Olaszországban, majd Normandiában átvette a 90. hadosztály parancsnokságát. McLain, az oklahomai Nemzeti

Gárda korábbi katonája, aki csak az elemi iskola hat osztályát végezte el, az egyetlen tiszt volt a Nemzeti Gárdából, aki a háborúban hadtest fölött parancsnokolt, ahogy az egyetlen tábornok is, aki egy pillanatig sem járt legalább középiskolába.

Aachenben még nagyon sokáig nem vett senki fürdőkúrát.³⁴ A látogatók metaforák sokaságával próbálták érzékeltetni a pusztítás mértékét. A város „olyan kihalt, mint egy római rom – jelentette ki egy felderítő-tiszt –, de abban különbözik a romoktól, hogy több benne a fokozatos romlás gráciája”. Iris Carpenter tudósító azt írta, Aachen „halott, mint a tegnap”. Egy felmérés szerint Aachen házainak 83 százaléka pusztult el vagy sérült meg. A legtöbb utca kizárólag gyalog volt járható. A Palast fedett autóbehajtójában dögölt ló hevert, a szállodában és a gyógyfürdőben összeszedett német halottakat a szanitécek a Farwick Park megtépázott gyépén fektették sorba. Egy öregasszony leintett egy arra járó GI-t, és megkérdezte: – Meg tudná mondani, kérem, hogy mikor viszik el a halottakat a házamból?

A katona csak a fejét ingatta, és lassú texasi akcentussal annyit mondott: – Ezek a romok. Ezek az emberek.

Egy kövérkés, kormos férfiról, aki az utcákon bolyongott, kiderült, ő Aachen püspöke.³⁵ Székesegyháza átvizsgálásakor láthatóvá vált, hogy a sírkertet feldúlták, és a festett üvegablakok kitörték. Az a szövetséges bomba azonban, amelyik átütötte az apszist, nem robbant fel, és hat istenfélő fiú tűzoltóbrigádot alkotott a tetőn fellobbanó lángok eloltására. Nagy Károly csontjai háborítatlanul, bár nem egészen zavartalanul a helyükön nyugodtak. Az amerikai katonák nagy táblát állítottak fel, rajta egy Hitlertől származó idézettel és angol fordításával: „*Geht mir fünf Jahre und ihr werdet Deutschland nicht wiederkennen.*” Adjatok nekem öt évet, és nem fogtok ráismerni Németországra!

„Térdre tudjuk kényszeríteni a boche-t, ha a megfelelő módon fogunk hozzá!”, írta Collins.³⁶ De mi a megfelelő mód? Ahogyan Aachen először a különféle rombolási technikák próbaterepéül kínálkozott, most ez az első elfoglalt német nagyváros a követendő katonai megszállási politika kísérleti laboratóriumául szolgált. Este 9-től reggel 6-ig érvényes kijárási tilalmat vezettek be, senki sem utazhatott hat kilométernél távolabb a lakóhelyétől engedély nélkül. Megtiltották az öt főnél nagyobb csoportok gyülekezését, s ez alól csak a vallási szertartások jelentették a kivételt, amiben nem kis ironia rejtett, ha tekintetbe

vesszük a templomok megviselt állapotát. Betiltották a fényképezőgép, a filmfelvevő, a távcső és a postagalamb használatát. Összeállították a Nyugat-Németországban élő ismert galambtenyésztők névsorát – állítólag maga Heinrich Himmler, a birodalmi SS-vezető is tenyésztett galambot –, és „nyíró különítmények” keresték fel a helyi galambducokat, hogy rövidre vágják a madarak repülőtollait, ezzel a következő tavaszig repülésképtelenné tették őket. Kiegészítő biztonsági intézkedésként Angliában készenlétben állt egy „solymászegység”, amelyet azonnal átdobhattak a kontinensre, ha az ellenséges ügynökök tevékenységében a postagalambos hírforgalom jeleit észlelik.

– Hódítóként érkezünk, de nem elnyomóként – jelentette ki Eisenhower szeptember végén.³⁷ A katedrális hajójából azonban még ki sem söpörték a törött üveget, amikor már jelentkeztek azok a bonyodalmak, amelyek a háború végéig, sőt azon túl is megnehezítik a győztesek életét. A Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága például leszögezte: „Nem szándékozunk élelmiszert bevinni Németországba” – csakhogy ezzel milliókat ítélték volna éhezésre. A haderőnemi vezérkari főnökök elrendelték „az aktív nácik” és „a lelkes náciszimpatizánsok” kizárását a közhivatal-viselésből, de az ilyen gazemberek azonosítása nehéz feladatnak bizonyult, Németország üzemeltetése pedig nélkülük időnként lehetetlennek. A megszállás első hónapjaiban az Aachen város kulcspozíciót betöltő alkalmazottaknak több mint 50 százaléka párttag volt, köztük az az egyetlen ember is, aki kiismerte magát a régió elektromos hálózatában.

A hadsereg egyik tanulmánya arra a következtetésre jutott, hogy két, az ostrom alatt elkövetett hiba nem szándékolt lélektani hatásokkal járt: az ostromlott nagyváros parancsnokának ultimátumot adtak anélkül, hogy „becsületes” módot kínáltak volna a megadásra, s ezzel meghosszabbították az ellenállását.³⁸ Ráadásul ezt az ultimátumot nyilvánosságra hozták, miközben nem ismerték fel, micsoda halálos veszélynek teszik ki a magukat megadó katonák családját a náci megtorló intézkedések miatt. És valóban, pontosan az ilyen megtorlást igyekezett megelőzni Wilck ezredes, amikor ragaszkodott ahhoz, hogy megadási dokumentumába foglaljanak bele egy pontot, amely igazolja, hogy a németek élelem- és lőszerkészletei teljesen kimerültek.

Ezzel együtt Aachen az övék volt, „több mint száz éve az első német nagyváros, amelyet inváziós hadsereg elfoglalt”, hívta fel a figyelmet Drew Middleton.³⁹ Csakhogy a halmokba kotort romok között ösvényt

kereső katonák egyikének sem kellett volna felhívni a figyelmét arra, hogy még legalább száz német nagyvárost kell elfoglalni, továbbá ezer kisvárost és tízezer falut, s ezek potenciálisan mind olyan halottak, mint a tegnap.

„NE HAGYJA, HOGY ÚGY TEGYÜNK,

MINTHA MINDEN RENDBEN LENNE VELÜNK”

Az Arnhem és Aachen körüli őszi küzdelmek minden indokolatlan derűlátást kilúgoztak a szövetséges hadvezetőségből, azon tagjainak kivételével, akik túlságosan távol tartózkodtak a hadszíntértől, semhogy ismerjék a valóságot.¹ A Charlie-Charlie-k októberben utasították a SHAEF-et, hogy azonnal vegye fel közvetlenül a kapcsolatot Moszkvával, „előre látva a szövetséges és orosz seregek közeledését a nagyon közeli jövőben”, bár azok a seregek egyelőre még mindig több mint nyolcszáz kilométerre álltak egymástól. George Marshall hivatalos látogatásra Franciaországba érkezett, és kijelentette: – Alaposan helybenhagytuk őket. Mindössze egy vékony héjuk maradt, és amikor azt is feltörjük, végük lesz. – Bedőlt a kétes értékű hírszerzési jelentéseknek, amelyek szerint valószínűtlen, hogy a szervezett német ellenállás december 1-je után is folytatódik, az amerikai szárazföldi haderőnem vezérkari főnöke utóbb nyagarányú offenzívát javasolt, hogy az év végére megnyerjék a háborút Európában. Marshall azt követelte, „mindent játsszunk ki a [sikeres] végkifejletért”, miközben kezdte kijelölni azokat a hadosztályokat, amelyeket a csendes-óceáni hadszíntéren kíván harcba vetni.

Eisenhower fáradtságot nem kímélve igyekezett lelohasztani az ilyesfajta elvárásokat. „Az egész európai háború egyik, számunkra legnehezebb időszakával nézünk most szembe – figyelmeztette Marshallt október elején. – A kedvezőtlenre forduló időjárás egyre nagyobb terhet ró majd a harci kedvre.”² Édesanyjának Kansasbe ezt írta: „Mostanában a legtöbben, akik írnak nekem, azt akarják tudni, mikor ér véget a háború Európában. [...] Bár tudnám! Hosszú, keserves, örömtelen munka ez.”³

Eisenhower ekkor már, a Dél-Franciaországban harcolókat is beleszámítva, ötvennyolc hadosztályt irányított, ennek ellenére egy hónappal az után, hogy először átlépték a német határt, egyetlen szövetséges katona sem állt húsz kilométernél nagyobb mélységben Németország földjén.⁴ Az ellenség véres vesztesége napi négyezer fővel halmozódott, de június

6. óta a szövetségesek veszteségei is elérték az egyharmad milliót. A hadellátás „pocsék állapotban” volt, magyarázta a főparancsnok Marshall tábornoknak, „mint Tunéziában az első napokban”. Fél tucat amerikai hadosztály azért maradt a hátszágban, mert nem álltak rendelkezésre a harctéri ellátásukhoz szükséges anyagi eszközök, ráadásul a SHAEF logisztikusai úgy kalkuláltak, hogy még ha az amerikai hadseregek a Ruhr közelében érik is el a Rajnát, akkor sem lehetséges húsznál több harcoló hadosztály utánpótlását biztosítani.

Hogy még világosabban megmagyarázza szorult helyzetét, Eisenhower és logisztikusai hosszú tanulmányt írtak a Pentagonnak az európai hadszíntéren vívott háború valós viszonyairól.⁵ Az egyenruhák „civiliek számára már-már felfoghatatlan ütemben” használoznak el, kétszer olyan gyorsan, mint ahogy az amerikai ruhagyártók képesek előállítani őket. A köpenyek, lábbelik, csajkák, és pokrócok szintén a Hadügyminisztérium által előzetesen becsült ütem kétszeresével fogytak. Az áttelelés élelmiszer-szükséglete – még ha a háború véget ér is, a katonáknak továbbra is enniük kell – 1 587 600 tonna teheráru átszállítását követeli az Egyesült Államokból, ami 340 megrakott Liberty hajónak felel meg. „Az európai hadszíntér marhahúsigényei [...] körülbelül 4000 [szarvasmarha] levágását fogják megkívánni mindennap – írta Eisenhower. – A tojásporigények 2 ½ milliárd friss tojásnak felelnek meg, vagyis 6 ½ milliós napi igénynek.” A sátorlapanyag-készletből közel 100 millió négyzetméter hiányzott. Önmagában a papírszükséglet is megdöbbentő volt: Párizs felszabadulása óta az Egyesült Államok Hadserege 10 millió térképet kényszerült zsákmányolt német térképek hátoldalára nyomtatni. (A zsákmányolt térképek jelentős hányada Dél-Angliát ábrázolta, mert még a *Seelöwe*- [Oroszlánfőka-] hadművelethez, Nagy-Britannia 1940-es, hamvába holt inváziójához készültek. Nagy halmokat találtak belőlük egy elfoglalt ellenséges raktárban Liège-ben.)

A legszorongatóbban lőszerre lett volna szükség, melyet minden nap minden órájának minden percében kéttonnás mennyiségben használtak fel az 1944 második felében szüntelenül erőltetett adagolás ellenére.⁶ Szeptember végére csövenként napi négy-nél kevesebb lövedék állt rendelkezésre a legnagyobb kaliberű lövegekhez, például a 203 milliméteres tarackokhoz. Október elejére az egész hadszíntéren sokféle lőszerből „igazán kritikus” hiány alakult ki. A 3. hadsereg sok lövegének mindössze egy gránát jutott naponta – Patton hatvanat akart –, és a 12. hadseregcsoporthoz parancsnoksága azt jelentette, hogy a tüzérségi lőszerután-

pótlás „a majdnem teljes összeomlás állapotába került”. Az V. hadtestnél bevezetett „csendirányelv” több mint egy hétre tétlenségre kényszerítette a lövegeket.

A lőszerhiány részben az amerikai gyártók képtelenségét tükrözte az igények kielégítésére: a 155 milliméteres gránát előállítás 40 különböző gyártási eljárást igényelt.⁷ A gyakoribb 105 milliméteres taracklőszert 1200 különböző sorozatszámmal gyártották, s mindegyiknél voltak olyan apró eltérések a kivetőtöltet nagyságában és típusában, amelyek befolyásolták a találati pontosságot. (Az I. hadsereg az ősz elején 25 000 munkaórát kényszerült az összekevert lőszerszállítmányok szétválogatására fordítani, hogy elkerüljék a katasztrófát okozó „rövid” összetüzeket.) A különböző hiányok októberben jórészt defenzívára kárhoztatták az amerikai hadseregeket – a támadás nagyobb tüzerőt kíván, mint az egy helyben üldögélés –, és Eisenhower a nehéztüzérségi lőszerhiányt hibáztatta Aachen elfoglalásának késedelmeiért. A termelés fokozása érdekében Eisenhower rádióbeszédben fordult a hazai fronthoz, a Hadügyminisztérium pedig veterán tüzéreket küldött a legfontosabb üzemekbe, hogy a „*Firepower for Eisenhower*” („Tüzert Eisenhowernek!”) program keretében munkagyűléseken tartsanak lelkesítő beszédet.

Egy magas beosztású amerikai tábornok vélekedése szerint a tüzérségi lőszerutánpótlás egyharmados növelése „rengeteg életet mentett volna meg, és rövidített volna a háborún”.⁸ Lee tábornok COMZ-szervezete azonban makacsul állította, hogy a kontinensen nincs semmiféle hiány, és valóban, sok ezer tonnát halmoztak fel normandiai raktárakban és több tucat lőszerszállító hajón, amelyek legtöbbje kirakodásra várt. Lee azt jósolta, hogy októberben 150 hajót rakodnak majd ki, valószínűleg azonban 100-nál kevesebbet sikerült. Október 20-án 246 teherhajó várakozott kontinentális vizeken, és több horgonyzóhelyen, kikötőben heteket, sőt hónapokat kellett várni egy helyre a rakodópart mellett. Immár teljes flották szolgálták lőszert és más hadianyagot tároló úszó raktárakként.

A Hadügyminisztérium, amely korlátozott hajóparkkal próbálta kielégíteni a globális háború anyagi igényeit, felbőszült: októberben táviratban figyelmeztették Eisenhowert, nem küldenek „további áruval megrakott hajókat” Európába, amíg üres hajók nem indulnak hazafelé.⁹ Eisenhower megrettent, és több mint két tucat Libertyt küldtek vissza az Egyesült Államokba, egyeseket még az előtt, hogy hombárjaik kiürültek volna. A dokkmunkások lelkesítésére és munkakedvük fokozására

Bronz Csillagot osztogattak a hatékonyan dolgozó brigádoknak, és a rakpartokon divatos zenekarok adtak nekik hangversenyt.

Bárcsak Antwerpen szabad lett volna!¹⁰ „Elfoglaltunk egy kikötőt, amely nagyságában Liverpoolra emlékeztet, de nem tudjuk használni – írta Montgomery még szeptemberben. – Ha használhatnánk, egy csapásra megszűnne minden hadellátási gondunk!” Eisenhower nem győzte hangsúlyozni, hogy a Schelde-torkolat megtisztítása és a kikötő megnyitása „nélkülözhetetlen előfeltétele a Németországba indítandó végső offenzívának”. A főparancsnok még a *Market Garden*-hadművelet alatt is Versailles-ba rendelt huszonhárom tábornokot a követendő stratégia megtárgyalására – Montgomery a csata miatti elfoglaltságára hivatkozva törzsének főnökét küldte maga helyett –, és hogy nyomatkosan felhívja figyelmüket Antwerpen „mint sürgős ügy” jelentőségére. Egy héttel később Eisenhower kijelentette Beetle Smithnek: – Rettenetesen aggódom Antwerpen miatt! – Csakhogy a főparancsnok ugyanakkor ahhoz is mindenáron ragaszkodott, hogy mind Montgomery, mind Bradley „tartsa meg legelső feladatnak a Rajna vonalának elérését Bonntól északra, olyan gyorsan, amilyen gyorsan csak emberileg lehetséges”.

A Schelde-torkolat megtisztítását Montgomery a kanadai I. hadsereg bízta, amelybe egy brit hadtest is beletartozott, valamint a lengyel I. páncélosadosztály, összesen hat hadosztály.¹¹ A szövetségesek mind hevesebb légitámadásokat mértek a gyémánt formájú Walcheren-szigetre és a Schelde északi partját alkotó Beveland-félszigetre. A torkolat déli peremén a szövetséges földi alakulatok igyekeztek mind kisebbre szűszorítani a breskensi katlant, amelyet 11 000 fős félelmetes német csoportosítás, benne a keleti frontot is megjárt veteránok védtek haditengerészeti ütegekkel, és 70 tábori löveggel megerősítve. „A [kanadai] hadsereg teljes energiája Antwerpen irányába fordítandó”, rendelkezett Montgomery, csakhogy ugyanakkor a dunkerque-i német helyőrség elszigetelésére, továbbá a megszállt Boulogne és Calais elfoglalására is utasította a kanadaiakat. A két utóbbi francia kikötőváros végül el is esett, és a breskensi katlan is lassan zsugorodott, de a *Market Garden*-hadműveletben Arnheimtől délre kialakuló patthelyzet lehetővé tette, hogy a német 15. hadsereg erősítéseket csoportosítson át a Schelde torkolatvidékének védelmére. Mivel a torkolat mindkét partján még mindig elsáncolt ellenséges csapatok álltak, egyetlen szövetséges hajó sem mert felfelé indulni a folyón.

Így teltek-múltak a napok és a hetek, és Antwerpen, a széles vállú óriás, még mindig csak tétlenül szendergett. „Nagyobb szükségünk van erre a helyre, mint FDR-ra”, írta Everett Hughes vezérőrnagy a feleségének.¹² Habár Montgomery elismerte a kikötő minden más megelőző jelentőségét, sem ő, sem Eisenhower nem követelte meg alárendelt se-regtestparancsnokaitól, hogy minden más feladatot rendeljenek ennek alá. Dempsey 2. hadserege továbbra is a Rajnán túlra tekingetett, a Ruhr-vidék felé, a nagy kikötő fölötti teljes ellenőrzés megszerzését pedig kevésbé sürgős feladatként kezelték, és a brit parancsnokság alatt harcoló kisebbik hadseregbe bízták.¹³ Még Brooke tábornagnak is kétségei támadtak Montgomery fontossági sorrendjével kapcsolatban. „Antwerpent el kell foglalni, a lehető legkisebb késlekedéssel – írta naplójába Londonban. – Úgy érzem, Monty stratégiája most az egyszer hibás.” A háború után ennyit majd Montgomery is elismer, amikor belátja: „súlyos hiba volt részemről” túl sokat követelni a kanadaiaktól. „Úgy számítottam, a kanadai hadsereg képes ezt elvégezni, *mialatt* mi a Ruhr-vidék felé törekszünk – tette hozzá. – Tévedtem.”

1944 októberében azonban a tábornagy nem kezelte elnézően azokat, akik kétségbe vonták helyzetértékelését.¹⁴ Ramsay tengernagy figyelmeztetett, a Schelde aknamentesítése hetekig eltart még az után is, hogy a német védőket végül sikerül elűzni a vízi út partjairól. „Úgy vélem, a hadsereg nem veszi elég komolyan ezt a hadműveletet”, vallotta naplójának október elején. A SHAEF újabb értekezlete után Ramsay azt írta: „Monty azt a hajmeresztő kijelentést tette, hogy Antwerpen nélkül is el tudjuk foglalni a Ruhr-vidéket. Ez tálcán kínálta az alkalmat, amelyre szükségem volt, hogy alaposan elkaphassam. [...] Minden ágyúmmal ösztüzet nyitottam a téves stratégiára, amelyet eltűrtünk” Montgomery rosszul viselte az efféle bírálatot, és megvádolta a tengernagyot, hogy áskálódik ellene. „Követelem, hogy a nevemben kérdezze meg Ramsayt – írta a brit tábornagy Eisenhowernek –, miféle joga tesz Önnek vad kijelentéseket a hadműveleteimmel kapcsolatban, amelyekről semmit sem tudhat.”

A stratégia és a parancsnoklási lánc párhuzamosan létező kérdései semmivel sem okoztak kevesebb gondot, mint a hajópark-kihasználás és a logisztika elvontnak tetsző ügyei. Némi nyugalom után Montgomery ismét durván rátámadt Eisenhowerre, amiért a főparancsnok továbbra is a Németország elleni támadásnak azt a széles arcvonalon, több irányban indítandó változatát támogatja, amely mellett először májusban döntött. A Market Garden-hadművelet szétesése még éppen csak megindult,

a tábornagy azonban már ismét az egyetlen irányban, lehetőleg a 21. hadseregcsoporttal indítandó offenzíva koncepcióját erőltette úgy, hogy az amerikai 1. hadsereg kilenc hadosztályát is az ő parancsnoksága alá rendelik erősítésül. Montgomery azt javasolta, hogy a többi szövetséges hadsereg „álljon le ott, ahol éppen tartózkodik”, s adjon át szállítóeszközöket és más hadianyagokat az ő expedíciójának. Eisenhower úgy próbálta legalább látszólag élet venni a vitának, hogy kijelentette, az ő és Montgomery elképzelése összeegyeztethető, de szeptember végén a tábornagy egy szarkasztikus hangú távirattal durván elutasította a főparancsnok próbálkozását:

Nem érthetek egyet azzal, hogy kettőnk koncepciója ugyanaz. [...] Ha el akar jutni a Ruhrhoz, mindent, de mindent bele kell adnia a balhorogba, és le kell állítania minden mást. Az a véleményem, hogy ha ezt nem teszi meg, nem jut el a Ruhrig.¹⁵

Cseppet sem zavartatva magát az 1. légideszant-hadosztály pusztulásától és a Hollandiában bekövetkezett nagyobb szerencsétlenségtől, Montgomery ekkor a kezében tartott lapokhoz képest túl messzire merészkedett a blöffölésben.¹⁶ Az október 8-án, vasárnap Eindhovenban, Montgomery takaros lakókocsijában George Marshall-lal tartott bizalmas megbeszélésen a tábornagy az „erőskezü irányítás hiányára” panaszkodott, amióta Eisenhower átvette a hadjárat vezetését. Kijelentette, a csaták „összehangolatlanul, együttműködés nélkül folynak. [...] Mostanra igazi zűrzavarba juttattuk magunkat.” Az amerikai vezérkari főnök jeges kék tekintetén látszott, időhúzásra játszik. „Marshall meghallgatott, de alig szólt – írta utóbb Montgomery. – Világos volt, hogy semmivel sem ért egyet.” Marshall később bevallotta, majdnem elveszítette híres hidegvérét, amikor szembesült azzal, amit ő Montgomery „elsöprő képzeltségeként” határozott meg.

Végül Eisenhower türelme is fogyni kezdett. Ugyanazon a vasárnapon, amelyiken Marshall látogatást tett Eindhovenben, a SHAEF stratégiai tervezői Versailles-ban figyelmeztettek, hogy amíg a Schelde-torkolatot nem sikerül megnyitni, „a siker hiányával tizenöt hadosztályt kárhoztunk tehetetlenségre ebben a viszonylag kis hadműveletben. [...] Benyomulásunk Németországba akár tavaszig tartó késedelmet szenvedhet.”¹⁷ Történetesen éppen aznap tette tönkre egy szélvihar Cherbourg kikötőjét és a Mulberry B mesterséges kikötőt.

„Ez ismét kiemeli Antwerpen minden mást megelőző jelentőségét”,¹⁸ táviratozta Eisenhower Montgomerynek „szigorúan bizalmas” üzenetben hétfőn:

Ha november közepére nem indítjuk be Antwerpent, minden hadműveletünk megbénul. Hangsúlyoznom kell, hogy összes hadműveletünk közül, az egész fronton Svájctól a Csatornáig, Antwerpent tartom a legfontosabbnak.

Montgomery később majd azt bizonygatja, hogy ez volt az első alkalom, amikor Eisenhower egyértelmű utasítást adott ebben a kérdésben.¹⁹ Erről az állításról a brit hivatalos történetírás utóbb a következő ítéletet alkotta: „Aligha megalapozott.” Annak ismeretében, hogy Eisenhower mennyire vonakodott egyértelmű parancsokat kiadni, sokkal valószínűbb, hogy ez volt az első alkalom, amikor a tábornagy felismerte a főparancsnok hangjában az elkeseredés, sőt esetleg a nemtetszés árnyalatát. „Számíthat rám, hogy minden lehetségest megteszek Antwerpen megnyitásaért”, válaszolta haladéktalanul Montgomery, és még ugyanaznap kiadta addigi legerőteljesebb direktíváját a kanadaiaknak, mondván, „ennek a kikötőnek a megnyitása fontosságban megelőz minden más támadó hadműveletet”. Mindazonáltal még egy hét telik el, mire a kanadai hadsereget, amelynek erejét nyilvánvalóan meghaladta a rábízott feladat, jelentősen megerősítették, pedig Eisenhower kedden újabb morózus hangvételű távirattal nyomatékosította, mit akar:

Semmivel, amit valaha mondok vagy írok a keleti irányú előrenyomulásunkra vonatkozó jövőbeli terveinket illetően, nem arra szándékozom utalni, hogy bármilyen mértékben kevésbé lenne szükségünk Antwerpenre, amelyet én mindig létfontosságúnak tartottam, és amelyre még szorongatóbban van szükségünk most, hogy átlépünk a kedvezőtlen időjárású időszakba.²⁰

Közvetlen válasz helyett Montgomery aznap maróan gúnyos tizenhat bekezdéses feljegyzést küldött „Megjegyzések a parancsnoklásról Nyugat-Európában” címmel Beetle Smithnek. „A Nyugat-Európában tevékenykedő szövetséges haderőkön belül jelenleg működő parancsnoklási rendszer nem kielégítő” kijelentéssel kezdődő dolgozat alapján leszólta Eisenhower hadvezéri teljesítményét, majd azt javasolta,

vagy költöztesse még előbbre főhadiszállását, „hogy átvegye a Ruhr-vídek elleni hadműveletek közvetlen irányítását”, vagy bízza a hadműveleti szintű vezetést Európában Montgomeryre, illetve Bradley-re. „Nem hiszem, hogy jó és megbízható vezetési és ellenőrzési szervezettel rendelkezünk”, írta a tábornagy.

Lehet, hogy politikai és nemzeti megfontolások akadályozzák meg, hogy egészséges szervezettel rendelkezünk. Ha ez a helyzet, azt javaslom, ezt mondjuk is ki. Ne hagyja, hogy úgy tegyünk, mintha minden rendben lenne velünk, holott nagyon távol állunk ettől.²¹

Eisenhower várt három napot, mielőtt a maga tizenhárom bekezdéses levelében válaszolt volna, amelyet Marshall nagy gonddal „lektorált”, mielőtt pénteken visszarepült Washingtonba. „Az Ön által felvetett kérdések komolyak – írta Eisenhower. – A ma aktuális probléma összetevői azonban nem ezek. A probléma Antwerpen. [...] Az antwerpeni hadművelethez a legcsekélyebb mértékben sincsen köze a parancsnoklás kérdésének.”²² Miután rámutatott az amerikaiak és a franciák utánpótlásának „nyomórúdoságos állapotára”, és megjegyezte, hogy „velük összehasonlítva Önök gazdagok”, Eisenhower újra sorra vette a megfontolásokat, amelyek arra készítetik, hogy a parancsnoksága alatt tevékenykedő hadsereg-csoportok széles fronton indítandó támadása mellett foglaljon állást.

És ekkor a mesteri bridszjátékos kirukkolt ütőkártyájával:

Ha Ön, a nagy szövetségesek egyikének rangidős parancsnoka ezen a hadszíntéren, úgy érzi, hogy elgondolásaim és utasításaim mint olyanok veszélyeztetik a hadműveletek sikerét, az a kötelessége, hogy jelentse előljáróinak, hadd tegyenek meg ők minden általuk jónak látott, bármennyire is drasztikus intézkedést.

Aki ezt elolvasta, aligha érthette félre a fenyegetést: ha lesz tábornok, akit elcsapnak, az aligha Eisenhower lesz.²³ Montgomery azonnal módosította hadműveleti terveit úgy, hogy „a 2. hadsereg teljes rendelkezésre álló támadóerejét immár alkalmazni fogjuk” Antwerpen megközelítési útvonalainak megtisztítására. Alárendeltjeinek azt táviratozta: „Nyomatékosan fel kell hívnom a hadseregparancsnokok figyelmét, hogy Antwerpen mielőbbi használatbavétele létfontosságú. [...] A gyors siker érdekében a súlyos veszteségeket is el kell fo-

gagnunk.” A tábornagy elrendelte, hogy a 2. hadsereg XII. hadteste a nijmegeni folyosó nyugati szárnyáról forduljon arccal a Schelde felé, s ezzel tegye lehetővé, hogy a kanadaiak – akik naponta alig másfél kilométert haladtak előre – a breskensi katlanra és a Walcheren-sziget keleti megközelítési útvonalaira összpontosítsák erőiket. Montgomery ettől kezdve két hadsereg súlyával préselte mind kisebb területre az Antwerpent megbénító hét német hadosztályt.

Eisenhowernek a tábornagy azt írta: „A parancsnoklás témájáról többet nem fog tőlem hallani. Közöltem a véleményemet, Ön pedig megadta a választ. Az ügy ezzel be van fejezve.”²⁴ Ezt a csinos kis valótlanságot egy újjal zárta: „Az Ön nagyon odaadó és hűséges alárendeltje, Monty.”

Dwight David Eisenhower október 14-én, szombaton töltötte be az ötvennegyedik életévét. Születésnapját a régi Cadillacján tett autókirándulással ünnepelte – az újabb modellt útnak indították Detroitból, de egyelőre valahol a sok, kikötőhelyre várakozó hajó egyikének rakterében rejtőzött.²⁵ Kay Summersbyvel a volánnál Versailles-ből Verdunbe utazott, hogy a péntek éjszakát Bradley-nél töltsse, majd a két tábornok másnap reggel együtt ment előre a belgiumi Verviers városáig, amely 32 kilométerre délnyugatra fekszik az éppen fellángoló utcai harcok dúlta Aachentől.²⁶

Az amerikai 1. hadsereg parancsnokságának táborát egy düledező kétemeletes château sáros parkjába telepítették, ahol díszörség fogadta Eisenhower, valamint Bradley-t és három hadseregparancsnokát – Patton, Hodgest és az új 9. hadsereget vezető William H. Simpson altábornagyot –, továbbá VI. György királyt, aki éppen szemleutat tett a fronton. A spártai étkezöben elköltött ebéd után Patton a kávéját kortyolgatta, pöfékelt a szivarjából, és észak-afrikai háborús történetekkel szórakoztatta az asztaltársaságot. – Én magam legalább fél tucat arabot lőttem agyon – közölte az uralkodóval, amire a jelenlévők hangos gúnykacajjal reagáltak.

Eisenhower és Bradley elköszönt a királytól és a bajtársaktól,²⁷ majd dél felé hajtottak a kietlen Ardenneken át, olyan belga kisvárosokat érintve, amelyek neve hamarosan közismertté válik: Malmédy, Saint-Vith, Vielsalm. Az idilli Bastogne-ban friss kenyér illata szállt a hadsereg egyik mobil pékségének hűtőpolcai felől. A parasztok szénabálákat halmoztak kazalba a közeledő télre, tehenészek hajtották istállóba a jószágot, és pillantásra is alig méltatták a mellettük elhúzó limuzint, amely az

Európában, ha nem az egész háború dúlta világon leghíresebb tábornokot szállította.

Eisenhowernek már a harmadik, tengerentúlon töltött születésnapja volt ez. A *Time* magazin abban a hónapban közölt jellemzése megjegyezte: „Láthatóan nem öregedett [...], de nehezen megmagyarázható módon azt a benyomást kelti, hogy megnőtt mint ember és mint hadvezér. A testmozgás hiánya miatt valamivel vaskosabb derékban, és könnyörtelenül éles tekintetű kék szeme alatt gyakran jelennek meg a fáradtság ráncai. [...] Még válságos időkben is könnyed, közvetlen és magabiztos a felszínen – akármilyen zajlik is a felszín alatt.”²⁸ Bizony igaz: valóban teste-sebb volt, magabiztos és fáradt. Az is biztos, hogy hadvezérként nagyot nőtt az ötvenkettedik születésnapja óta, melyet a londoni Grosvenor téren töltött a *Torch*-hadművelet előestéjén, amikor még mindnyájan a tűzkeresztség előtt álló zöldfülűek voltak. Vagy az ötvenharmadik óta, amelyet Algirban, a Hôtel Saint-Georges-ban töltött, főként az áradó Volturino mellől befutó jelentések olvasásával, ahol a szövetségesek Nápolytól északra indított támadásának keservei ízelítőt adtak abból, mi vár arra, aki Olaszországban mindenáron erőlteti a téli hadjáratot.

Mindazonáltal még a *Time* mindentudó munkatársai előtt is maradtak észrevétlen nüánszok az emberben és a hadvezérben, akivé vált.²⁹ Átlátszóan nyílnak és egyszerűnek tűnt, pedig nem volt sem egyik, sem másik. Sokkal a háború után kiadott naplótörredékei egyik recenzi-se megdöbbsent a benne rejlő „zárkózott, számító-mérlegelő vonáson”. A történész Eric Larrabee később „rejtőzködő emberként” jellemezte, aki „látszólag oly őszinte volt, annyira kész önként felkínálni gondolatait, ám végső soron oly titkolózó, annyira óvta céljait és a mögöttük meghúzódó vaslogikájú rejtett folyamatokat”. Minden hadvezér álarcot hord, és Eisenhower úgy viselte a magáét, hogy közben azért sugározta az őszinteséget, a becsületességet és az emberséget. „Az az érzésem, hogy sokkal bonyolultabb személyiség volt, mint amilyennek látszott – írta Don Whitehead –, az a fajta ember, aki olyan finomsággal alakította az eseményeket, amely hagyta, hadd higgyék mások, hogy ők az események tervezői. Őt pedig kielégítette a dolgok ilyenén látszata.”

Eisenhower sohasem emelkedett a történelem Nagy Hadvezérei közé, és talán a háborúja túl nagyra nőtt az ilyen régimódi figura számára.³⁰ Eisenhower elég romantikus lélek volt ahhoz, hogy fájlalja ezt a fogyatékosságát: egész életében csodálta Hannibált, és titkon azt remélte, a Ruhr-vidék kettős átkarolása hasonlatos lesz ahhoz, amikor a karthágóiak

megsemmisítették a rómaiakat Cannae mellett. Régés-rég felismerte, az ő feladata nem az, hogy nagy hadvezér legyen, inkább az, hogy összehangolja a világ legnagyobb katonai vállalkozására összeállt, civakodó nemzetközi koalíció működését, betöltse „az igazgatótanács elnöki tisztét” – a kifejezés tőle magától származik. Franklin Rooseveltné, a politika mestere azért őt választotta az Egyesült Államok Hadserege 1300 tábornoka közül, mert megítélése szerint nemcsak „született vezető” volt, de kivételes politikai érzékkel megáldott hivatásos katona is. E. J. Kingston McCloughry, a SHAEF törzsében dolgozó brit repülő-vezérőrnagy azt írta, Eisenhowernek „zseniális érzéke volt ahhoz, hogy elboldoguljon a legtöbb emberrel. Nála együttesen hatott a rábeszélés művészete és a [másikat] ösztönző jóakarata.”

Vérmérsékleténél fogva hajlama volt a békéltetésre, a döntőbírói szerepre és a kompromisszumkeresésre.³¹ Közelmúltbeli nézeteltérései Montgomeryvel olyan embernek mutatták, aki kész – talán túlságosan is – megosztani a nézetkülönbségeket, odafordítani a másik orcáját is. Kétségtelenül tudott kiadni homályos és kevésbé pontos parancsokat, vagy azért, mert képtelen volt tisztán látni a harcmezőt, vagy mert vonakodott beleavatkozni alárendeltjei hatáskörébe, mint az antwerpeni fiasco vagy a Messinánál és Falaise-nél az ellenség megsemmisítésére tett tökéletlen kísérletek esetében. A főparancsnok minden elismerése mellett Kingston McCloughry kárhóztatta is, amiért „éles elméjű anélkül, hogy kifinomult lenne, és megértő anélkül, hogy mélyreható lenne. [...] Eisenhower talán legnagyobb előnye, mondjuk Montgomeryhez képest, abban rejlett, hogy tökéletesen tisztában volt a saját korlátaival.”

Am mindennek ellenére ki vonhatta kétségbe a nagyságot, amely egyre inkább jellemezte? Churchill felismerte, hogy „senki sem tudta jobban, mint ő, hogyan álljon közel egy hatalmas jelentőségű eseményhez anélkül, hogy csorbítaná a vezetői hatáskört, amelyet másokra ruházott”.³² Mivel teljes mélységében megértette, hogyan marcangolnak belülről a bomlasztó erők – a sovinizmustól az emberi hiúságig – minden katonai szövetséget, Eisenhower makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy egy koalíciós haderőt vezető parancsnoknak muszáj „a problémákat inkább érveléssel, mint pusztán parancsok kiadásával megoldania”. A szövetségesek egységének kulcsa az együttműködő béketűrés volt, márpedig a háborút csak a szövetségesek egységével nyerhették meg. Ez volt Eisenhower katekizmusa, az ő „vaslogikája”, és fokozatosan ez vált élete legalapvetőbb hittételévé.

A szeme köré gyűrődő szarkalábak és a homlokán mélyülő ráncok kivételével ránézésre kevés jel utalt az idegfeszültségre, amelyet több év folyamatos döntései okoztak. Döntések, amelyek immár tízezrekét ítétek halálra. Ötvenötödik életéve kezdetén a tábornok csak Mámie egyik zsémbes levelére kézzel írott válaszában engedte egy kicsit félrecsúszni az álarcot. „Immár 2 ½ éve vagyunk elválasztva egymástól, olyan időkben, amikor a körülmények fájdalmassá és nehezen elviselhetővé teszik a különélést – írta. – A felelősség súlya, amely a vállamat nyomja, elviselhetetlen lenne, ha nem hihetném, hogy van valaki, aki akarja a hazatérésemet – végleg. Ne feledd, hogy nekem mindennap alapos verést kell kiállnom.”³³

Suhantak a kilométerek, s velük suhant el a nap.³⁴ Alkonyatkor a Cadillac áthaladt a belga a határon, majd hamarosan begördült Luxembourg városába. Ide helyezte át a közelmúltban Bradley a 12. hadseregcsoport parancsnokságát, a Verdunban felvert, átázott sátrakból a nagyhercegség gőzfűtési kőépületeibe. Mindössze tizenkilenc kilométerre a német határtól – egy ezredparancsnokság, nemhogy egy hadseregcsoport-parancsnokság biztonságos telepítéséhez is alig elégséges távolságra – a főváros még mindig nyögte a négy év megszállás hatásait. Az 1940-ben kevesebb mint egy nap alatt lerohant Luxemburgot bekebelezték a Harmadik Birodalomba, és könyörtelenül germanizálták: a megszállók Gau Mosellandra nevezték át az országot, megváltoztatták az utcanevéket, és tízezer férfit besoroztak a Wehrmachtba. Az Adolf Hitler Strasséból immár ismét Avenue de la Liberté lett, és a sugárút fölé kifüggesztett zászlókon ez állt: „Azok kívánunk maradni, akik vagyunk!”

Bradley hivatalát a Place de Metzen, az állami vasúttársaság egyik barna homokkő épületében rendezték be, de a Cadillac folytatta útját a Pétrusse folyón át, ott, ahol börgyárak, sörfőzdék és cipésműhelyek sorakoztak a város mélyen fekvő részén Siegfried gróf ezeréves vára romos támfalainak közelében.³⁵ Az Avenue de la Gare-on a két tábornok kiszállt a Hôtel Alfánál, egy hatemeletes, manzárdtetős és balkonos, a pályaudvarra néző épületnél.

Az itteni étteremben szerveztek – Eisenhower meglepetésére és szemmel látható örömére – partit, martinival és pezsgővel, valamint egy hatalmas, négycsillagos tortával, amelyet egy párizsi mestercukrásszal süttettek meg.³⁶ Zenekar játszott késő éjszakáig álomszerű dalokat egy másik korszakból, amelyre már alig emlékeztek, és néhány édes órára a háború eltávolodott még úgy is, hogy az ellenség egyelőre csak alig egy

tucat kilométerre keletre állt, és még javában tervezgette Gau Moselland visszafoglalását. Boldog születésnapot, énekelték, boldog születésnapot, drága Ike, s poharukat egy olyan emberre emelték, akiben megbíztak, és akit nagyra becsültek. Arra az emberre, aki győzelemre, majd utána hazavezeti őket.

A LÉTEZŐ LEGPOCSÉKABB HELY

Október végén az amerikai 1. hadsereg parancsnoksága téli szállásra költözött a belgiumi Spa városába.¹ Spa, ez az 1500-as évek óta virágzó fürdőhely – Karl Baedeker egykor „a legrégebbi, említésre méltó európai gyógyfürdőnek” minősítette – a 18. században élte fénykorát, amikor Nagy Péter és más hatalmasságok keresték fel, akik éltek-haltak, hogy a szifák alatt korzózhasanak, vagy megmártózzanak a tizenhat vas- és szénsavtartalmú ásványvízforrásban. A város a francia forradalom után hanyatlásnak indult, majd megújította önmagát, ahogyan az ilyen városok szokták: Spa esetében lakkozott faáruk és az Elixir de Spa fantázianévű likőr házaló kereskedelmével. Ide telepítette a császári német hadsereg előretolt főparancsnokságát az első világháború utolsó heteiben: a Rue de la Sauvenière-en álló Grand Hôtel Britannique-ban ismerte be Paul von Hindenburg tábornagy, hogy a háborút elvesztették. Az utolsó Hohenzollern, aki viselte a koronát, II. Vilmos császár, ide érkezett 1918 októberében Berlinből, hogy arról fantáziáljon, ráereszti a hadsereget saját lázongó Volkjára, de végül inkább a lemondást és a hollandiai száműzetést választotta.

Most GI-ok vonszolták ki a rulett- és a chemin-de-fer asztalokat a kaszinóból a Rue Royale-ra, majd összecsukható tábori asztalokat és háromemeletes vaságyakat állítottak a helyükre a kristálycsillárok alatt.² „Kiszedjük a »hitet«* Hitlerből”, énekelték az amerikai katonák. A hadsereg műszaki alakulatai mintát vettek, és kiderült, hogy a városnak mind a tizenegy ivóvízforrása szennyezett, de az Hôtel de Portugalban jó pénzért tűrhető feketepiaci ebédet vagy vacsorát lehet vásárolni: a lóhús gombafejekkel vallon specialitásnak tűnt ezekben az ínséges időkben. Ami a szomjasakat illeti, az 1. hadseregben minden tábornok egy láda ginből és fél láda skót whiskyből, valamint fél láda bourbonból álló havi

* A hit angolul célba találó csapást jelent. (A ford.)

szállítmányt kapott. Az alacsonyabb rangú tisztek esténként ismétlődő rituálé keretében összeadták fejadagiukat, hogy tizenkét kvart (11,35 liter) martinit kevertessenek az Hôtel Britannique pompás, három falán tükrökkel, a negyedikén hatalmas, remekműví ablakokkal ékesített báltermében berendezett tiszti étkező közönségének. A parancsnokság tábornoki szállásának egy liège-i acélmágnás dombtetőre épített palotáját vették igénybe. Időnként belgákat is meghívtak az egyik közeli iskolában tartott filmvetítésekre, amelyeken a katonák tört franciasággal próbálták elmagyarázni a vendégeknek a *Gázláng* és az *A Guy Named Joe* (A Joe nevű pasas)* finom árnyalatait. Drew Middleton tudósítása szerint a menekülő német katonák egy olasz étteremben hátrahagytak egy *Lili Marlene*-lemezt. Az amerikai katonák szakadatlanul ezt játszották a gramofonon, s közben biztosították a kétkedő belgákat: „A dalt foglyul ejtettük [...] és többé nem tekinthető németnek.” Spa égboltján majdnem óránként felhangzott a valamelyik birodalombeli indítóállásból Antwerpen felé indított V-1-esek kattogó zúgása.

Courtney H. Hodges altábornagy Hindenburg régi britannique-beli lakosztályába költöztette be az irodáját, majd betelepedett, és azon töprengett, hogyan érdemes késő ősszel hadjáratot vezetni Észak-Európában.³ Hodges régi vágású katona volt: kibukott a West Pointról – az elsőéves matematika lett a veszte –, majd miután 1905-ben közlegényként lépett be a hadseregbe, legalulról küzdötte fel magát a ranglétrán. Hodges egy dél-georgiai lapkiadó fia volt, boltozatos homlokú, elálló fülvű és átlagos testmagasságú, de olyan egyenes tartású, hogy magassabbnak látszott. A hadsereg személyi anyagában közel ülő szeme színét „#10 kékként” határozták meg. „Isten olyan arcot adott neki, amelyik mindig pesszimistának látszik”, jegyezte meg egyszer Eisenhower, és még maga Hodges is azt panaszolta, hogy a *Life* megrendelésére szeptember elején készített portréja „kicsit túl szomorúnak” mutatja.

Hodges, a kiváló céllövő, aki nagyvadra – karibura (kanadai rénszarvasra) és jávorszarvasra Kanadában, elefántra és tigrisre Indokínában – vadászott, két dicséretet kapott a Bíbor Szív mellé – miután az első világháborúban mérges gáztól sérült –, de szétépte az iratokat, mert mértéktelenül „nyálasnak” találta őket.⁴ Hosszú szipkából Old Goldot

* *Gázláng* (1944): George Cukor híres thrillere, Charles Boyer-val és Ingrid Bergmannel a főszerepben; *A Guy Named Joe* (1943) amerikai háborús film, rendezte Victor Fleming, főszereplők: Spencer Tracy, Irene Dunne, Van Johnson. (A szerk.)

szívott, a bourbont és a Dubonnet-t szerette jéggel és egy loccsantásnyi gyomorkeserűvel, és minden este a formásoknak eleget téve, kitüntetésszalagokkal díszített zubbonyban, nyakkendőben és kincstári bakancsban ült le vacsorázni a tisztí étkezőben. Többen látták sírni az út mellett, miközben a frontról sebesülteket szállító tehergépkocsik hajtottak el mellette. – Azt kívánom, bár mindenki láthatná őket – mondta a rá jellemző szelíd, nyújtott hanghordozással. Egy hadosztályparancsnok azt mondta róla: – Kiboríthatatlan. Gyilkos. Üriember. – Egy tudósító azt írta, Hodges még a harc közben is „úgy beszél, mint egy georgiai farmer, aki a kerítésre támaszkodva a terméséről cseveg”. Bradley, aki Hodges beosztottjaként Fort Benningben vasárnap reggelenként agyagalambra lőtt, vagy fogolyra vadászott vele, később így emlékezett vissza: „Nagyon tiszteletet parancsoló volt, és nem tudom elképzelni, hogy bárki bizalmaskodni merjen vele.” Bradley immár Hodges feljebbvalója volt, de még mindig „uramnak” szólította.

Az 1. hadsereg volt a legnagyobb amerikai harcoló hadsereg Európában, és tévedés volt Hodgesot állítani az élére.⁵ A Franciaországon végigviharzó üldözés alatt elég tehetségesnek mutatkozott, de ekkorra elcsigázta a betegség, a fáradtság és a saját hiányosságai.⁶ Öregember, aki a tankönyv szabályai szerint játssza a játékot, és egy kicsit zavartan próbálja megérteni, miről is szól ez az egész – írta a Hadügyminisztérium egyik megfigyelője. – Alig akad benne valami a létfontosságú harci szellemből.” Még a hadsereg hivatalos története is „energiában és fantáziában gyatrának” minősítette Hodges őszi hadjáratát, és a legmagasabb beosztású parancsnokok közül ő volt „a legkevésbé hajlandó arra, hogy bármiféle kísérletet tegyen a logisztikai gondok megértésére”. „Meglehetősen lassan hozta meg a nagy döntéseket”, ismerte el egy vezérkari tiszt, és ritkán hagyta el Spát, hogy kilátogasson a frontra. A 30. hadosztályt vezető Hobbs tábornok majdnem két hónapig a színét sem látta. Az elmentmondást nem tűrő, rosszul beszélő Hodges „megbeszélni sem volt hajlandó a parancsokat, nemhogy megvitatni”, írta később egy hivatásos tiszt. Időnként előírta, hogy a helyzettérképeken még a szakaszok elhelyezkedését is tüntessék fel – vagyis a részletek szörszálhasogató ismertetését követelte meg, messze a hadseregparancsnokok szokásos és indokolt szintje alatt –, háborús naplójában pedig felpanaszolta: „Ezek közül a mi zászlóaljaink és ezredeink közül túlságosan sok próbált átkarolni és megkerülni, és sohasem kiállni az ellenséggel szemtől szembe.” Hodges hitte, hogy „biztosabb, helyesebb és végső soron gyorsabb min-

dig csak egyenesen előretörve felmorzsolni”. Az „egyenes előretörés” és a „felmorzsolás” vált Hodges hadvezéri védjegyévé, mindazzal együtt, amivel az ilyen frontális támadásra épített harcéljárások járnak.

A veszekedős, mindenkitől elszigetelődő Hodges állandóan az illojalitás jeleit kereste, és olyan türelmetlenséget tanúsított, ha kudarcot érzékelt, amely még az Egyesült Államok Hadseregének nagy igényű elvárásaihoz képest is kirívó volt.⁷ A 12. hadseregcsoportnál a háború alatt leváltott tizenhárom hadtest- és hadosztályparancsnok közül tíz az 1. hadseregnél vált kegyvesztetté, legutóbb Corlett tábornok, a XIX. hadtest parancsnoka Aachen után.⁸ Amikor a 8. hadosztály idegileg kimerült parancsnoka fia hősi halálát követően rövid szabadságot kért, Hodges elcsapta. A hadsereg történésze, Forrest Pogue leírt egy büntetésből leváltott tisztet, ahogy körülötte halomba rakott holmijával egy kocsira várt, amelyik felveszi és elviszi a hátszobába: „Úgy állt ott, mint egy koldus. [...] Lerítt róla a lelki betegség, és lehetetlen volt nem észrevenni a fáradt, megvert, kimerült ember magányos kétségbeesését.”⁹

Az ilyen parancsnoklási klíma túlzott óvatosságot szült, a kezdeményezőkészséget és lendületet egyaránt elnyomta; és az 1. hadsereg törzsenek főtisztjei tovább rontották a helyzetet. „Agresszív, sértődékeny és ideges”¹⁰ – írta utóbb Bradley a vezetési törzsről, amelyet ő hozott létre, mielőtt előléptették a 12. hadseregcsoport élére. – Gáncsoskodó, kérlelhetetlen, és a sajátján kívül minden hatalommal sértetten áll szemben.” Három rivalizáló alak játszott fő szerepet ebben a boldogtalan családban.¹¹ William B. Kean vezérőrnagy, a törzs ügyes, könyörtelen főnöke, akit bizalmas körben „Bligh kapitánynak”^{*} csúfoltak, és akinek Hodges igen széles hatáskört engedett át; Truman C. Thorson dandártábornok, a mogorva, láncdohányos hadművelési osztályvezető, akinek az egyik gúnyneve Köpcös (*Tubby*) volt, de a másik Jago; és Benjamin A. Dickson ezredes, a kiváló, lármás felderítőfőnök, akit emberemlékezet óta Szerzetesnek (*Monk*) csúfoltak, egy kétszínű, a hamu alatt parázsló sérelmekkel terhelt férfi.

Nem utolsósorban, miközben a Rajna felé tartó offenzíva újraindítására készült, az 1. hadsereg lappangó fogyatékosai közé tartozott az is, amit egy haditudósító „enyhén dühös zavarnak”¹² nevezett a folytatódó német ellenállás miatt, valamiféle sértődöttség, amiért az ellenség nem veszi tudomásul, hogy legyőzték. Miközben ez a kólikás vezetői csoport

^{*} Az HMS *Bounty* zsarnok parancsnoka után. (A ford.)

betelepedett Spába, és készült a közeledő hadjáratra, abban mindnyájan egyetértettek, hogy egyszerűen ki kell verniük a „hitet” Hitlerből.

Október 28-án Eisenhower újra kifejtette, mi a terve a háború megnyerésére. „Az ellenség folytatta hadseregei erősítését nyugaton – táviratozta legmagasabb beosztású alárendeltjeinek. – Jelenleg a jelek arra utalnak, hogy a lehető legerőteljesebb ellenállást tervezi a Nyugati Felnál abban a reményben, hogy megakadályozhatja a háború áttérjedését német földre.”¹³ Antwerpen, deklarálta, „továbbra is első és legfontosabb közvetlen hadműveleti célunk”. A kanadai 1. hadsereg csapatai egy héttel korábban elfoglalták Breskenst, és úgy látszott, az ellenség zsugorodó hídfőállása a Schelde déli partján napokon, sőt akár órákon belül eshet.¹⁴ A kanadaiak a torkolatvidék északi peremén is előrenyomultak, a Beveland-félszigeten és Walcheren szigetén rekedt német védősereg pedig már alig állt többől, mint egyetlen, emésztőrendszeri betegből szervezett „fehér kenyér” hadosztályból.* Eisenhower végre biztosra vehette, hogy hamarosan a teljes Schelde-torkolatot sikerül megtisztítani a németektől, és röviddel utána Antwerpen megnyílik a hajók előtt.

Miután ezt sikerül elérni, fejtegette tovább elgondolását Eisenhower, a végső csata Európáért „három nagy szakaszban”¹⁵ zajlik majd le: lesz egy könyörtelen küzdelem a Rajnától nyugatra; egy a folyó túlsó partján foglalandó hídfőállásokért; és végül következik a halálos tördöfés-előretörés be Németország központi területére. Hét szövetséges hadsereg nyomul erőltetett ütemben keleti irányba, északról dél felé haladva a következő rendben: a kanadai 1., a brit 2., az amerikai 9., 1., 3. és 7. és végül a francia 1. Az ellenség ipari központjai, a Ruhr- és a Saar-vidék, a legfontosabb hadműveleti célok maradnak északon és a hadrend közepén, a végső cél pedig Berlin.

Az 1. hadseregnek, miután bevette Aachent, és a szomszédos stölbergi folyosóban áttörte a Siegfried-vonalat, már csak 32 kilométert kellett megtennie a Rajnáig.¹⁶ Itt húzódott az egész szövetséges arcvonal legígéretesebb szakasza. Hodges tábornoknak, Simpson 9. hadseregének támogatásával, újabb 16 kilométert kellett megtennie a Roer folyóig, lerohannia Dürent a túlsó parton, majd folytatni az előrenyomulást Köln és a Rajna felé. A támadás vezetését megint Joe Collins VII. hadtestére bízta, de a jobbszárnyán harcoló V. hadtestnek meg

kellett tisztítania az ellenségtől a Hürtgen-erdőséget, és el kellett foglalnia a vidéket uraló magaslaton Schmidt kisvárosát, hogy így az 1. hadsereg tágasabb manőverezési térséghez jusson, és megakadályozzák, hogy az erdő sötétjében esetleg ólálkodó ellenség ellentámadást indítson a VII. hadtest jobbszárnyába.

Az összesen tizennyolc kilométer hosszú és nyolc kilométer széles Hürtgent négy tömör erdőtömb alkotta.¹⁷ Az erdészek nemzedékeken át ritkították aggályos gonddal az aljnövényzetet, és szabályozták a fakitermelést, míg a végén olyan tökéletes sorokban álltak az egyenes törzsű, szabályos lombzatú erdei fenyők, mint a szemlére sorakozó katonák. Egy látogató „festett erdőségek” nevezte a Hürtgenwaldot. A terület egy része azonban elvadult, különösen a patakmedrek mentén és a mély szurdokokban, ahová még a déli nap is csak halvány derengésként hatolt le. A Hürtgen maga volt Grimm ősergeje, az árnyékok birodalma. „Sohasem láttam még erdőt, ahol olyan sűrűn álltak a fák, mint a Hürtgenben – írta később egy GI. – Kiderült, hogy mind közül ez a legpocsékabb hely.”

A Hürtgenwaldot belefoglalták a Siegfried-vonalba, és már 1938-ban megerősítették.¹⁸ A közelebbi múltban német utászok irtották az erdőt, hogy jól belőhető területeket alakítsanak ki, fatörzsekből föld-fa bunkeket építettek egymást átfedő pásztázott területtel, és ezrével telepítették az aknákat a földutakra meg az erdőtűz terjedése elleni gátként betelepítetlenül hagyott pásztákba. Egy különösen gonosz csapáson minden nyolc lépésen rejtőzött akna közel öt kilométer hosszan. A 9. hadosztály szeptember végén már megtanulta, milyen gyilkos hely a Hürtgen, amikor a VII. hadtest Aachen átkarolására tett első kísérlete közben próbált átvágni az erdőn. Az egyik ezrednek négy napba telt, míg másfél kilométert haladt, egy másiknak ötbe. Október közepére a hadosztály még mindig messze nem érte el Schmidtet, de már 4500 katonát veszített nem egészen három kilométer tértérerés fejében – 60 centiméterenként egy embert –, és a két, élen támadó ezredben egy zászlóalj létszáma sem haladta már meg a 300 főt. A tökéletes facsoportokban a törzseket egyre sárgábbra marcangolták a géppuskasorozatok, vagy csak égett csontok maradtak belőlük. „Nincsenek madarak, nincsenek susogó szelek, nincsenek fűvel benőtt ösvények”, tudósított Forrest Pogue. Egy tiszt, aki öt dollárt ígért katonáinak minden gránátűztől sértetlen fa jelentéséért, nem tudott kinek fizetni. Ez Pogue-ot egy másik klausztrófiás vérfürdőre emlékeztette, arra, amely 1864 májusában egy másik kísérteties er-

* Ez a 70., helyhez kötött gyaloghadosztály volt. (A ford.)

dőségben, Kelet-Virginiában történt. „Sivár elhagyatottság uralkodott a tájon, olyan, amilyet a *Vadon csatájához** szokás társítani”, írta.

A német 275. gyaloghadosztály állományába tartozó 6500 védőnek csaknem a fele elesett, megsebesült vagy fogságba esett, miközben feltartóztatták az amerikai 9. hadosztályt.¹⁹ A pótlásul kivezényelt alegységek közé került két század düreni rendőr is, akiket csak „családapaként” emlegettek, mert legtöbbször legalább negyvenöt éves volt. A németek még több bunkert építettek, még több szögesdrótot húztak ki, és még több aknát raktak le, köztük nem fémből készített, cipősdoboz méretű „lábfejletépő” aknákat és gyilkos, kerek robbanótesteket, „nem nagyobbakat, mint egy kenőcsöstégely”. Az ellenséges tisztek valószínűtlennek ítélték, hogy az amerikaiak tovább erőltetik a támadást azon a helyen, amelyet egy német parancsnok „nagy kiterjedésű, sűrűn benőtt, csaknem úttalan erdei terepnek” nevezett.

Alábecsülték az amerikai makacsságot.²⁰ A Hürtgen-erdő semlegesítette az amerikaiak páncélosokban, tüzéségben, légierőben és mozgékonyágban élvezett fölényét, de Hodges tábornoknak meggyőződése volt, hogy az 1. hadsereg nem törhet át sikeresen a Roer folyóhoz anélkül, hogy előzetesen el ne foglalják az erdőséget és Schmidt kisvárost, ahonnan a folyóhoz vezető minden út belátható volt. A hadserege jobbszárnyát fenyegető veszélyt ahhoz hasonlította; amikor az argonne-i erdőségben álló németek fenyegették a John J. Pershing tábornok legendás 1918. őszi meuse-i offenzíváját végrehajtó amerikai hadsereg balszárnyát. Ezt a tetszetős, de minden valóságálat nélkülöző történelmi párhuzamot – a szinte teljesen járhatatlan Hürtgen-erdőben a németek aligha vonhattak össze halálos veszélyt jelentő páncélosalakulatokat – az 1. hadseregben nemigen tették kritikus vizsgálat tárgyává, nem utolsósorban azért, mert senkinek sem akaródzott vitába szállni Hodges tábornokkal. Igazából „a legvalószínűbb módja annak, hogy a Hürtgenből az amerikai hadsereget veszélyeztető fenyegetést teremtsen valaki – írta később a történész Russell F. Weigley – nem más volt, mint hogy amerikai katonákat küldenek támadásra az erdőség mélyére”.

Egyáltalán nem vették fontolóra annak lehetőségét, hogy az erdőséget megkerüljék vagy fedezőerőkkel lefoglalják, sem hogy Schmidtet dél

* A Vadon csatája az amerikai polgárháborúban 1862. április 30. és május 6. között zajlott Chancellorsville sűrű erdejében, és a déliek győzelmével zárult. A veszteségek mindkét oldalon hatalmasak voltak (14 000 fő déli és 17 000 északi). (A szerk.)

felől, az V. hadtest támadásával átkarolják a sebezhető monschaui folyóson át, huszonnégyszáz kilométerre Aachentől délre.²¹ Az 1. hadsereg vezető beosztású tisztjei életük hátralévő részét a hürtgeni csata terve mögött meghúzó hadászati logika magyarázatával töltik majd: „Mindössze annyit tehattunk, hogy hátraléptünk, és imádkoztunk Istenhez, ne történjen semmi – panaszkolta utóbb Thorson tábornok, a hadsereg-parancsnokság hadművelési osztályának vezetője. – Rettenetes ügy volt az az erdő. [...] Megragadtuk farkánál a medvét, és egyszerűen nem tudtuk elengedni.” Még Joe Collins is elismerte, aki pedig a kedvenc fiú helyzetét élvezte Hodges szűkebb körében, hogy ő „sem szívesen vitatkozott Courtney-val”. A háború után Collins azt mondta:

Muszáj volt bemennünk abba az erdőbe, hogy biztosítsuk a jobbszárnyunkat. [...] Senki sem lelkesedett az ott vívandó harcért, de mi más tehattunk? [...] Ha békén hagyjuk a Hürtgent, és hagyjuk a németeket ott kóborolni, beletámadhattak volna a szárnyamba.²²

Nem kevésbé sajnálatos, hogy Németország e részének topográfiaját is sikerült félreértelmezni. Hét, árvízvédelmi, ivóvíz-szolgáltatási és áramtermelési célra épített duzzasztógát állt a Roer forrásvidékének közelében.²³ A folyó Belgiumban ered, és előbb gyors folyással áthalad a németországi hegyes vidéken, majd északnak fordulva áthalad a Kölni-síkságon, és végül Eindhoven-től délkeletre beleömlik a Maasba. A hét gát közül öt eleve nem befolyásolhatta jelentősen a folyó vízjárását, de a másik kettő – a Schwammenauel és az Urft – jókora duzzasztott tó víz-tömegét tartotta féken, a kettőben összesen 150 milliárd liter vízzel. Október elején az amerikai 9. hadosztály felderítőfőnöke figyelmeztetett, a németek egy gonosz húzással „hatalmas pusztító árhullámokat”²⁴ okozhatnak, amelyek hatása a folyó mentén egészen Hollandiáig érvényesülhet. Dickson ezredes, az 1. hadsereg felderítőfőnöke ezzel az értékeléssel nem értett egyet. Az árvízkapuk megnyitása vagy a gátak lerombolása Dickson szerint „legfeljebb helyi áradásokat okozna, nagyjából öt napig”. Nem végeztek terepelemzést, sőt a gátakat a hadművelési tervekben meg sem említették. „Nem tanulmányoztuk a zónának azt a bizonyos részét – ismerte el utóbb Collins. – Ez bizony felderítési kudarc volt, a harcászati felderítés igazi kudarca!”

Október végére, miközben az 1. hadsereg nekifeszült a támadás megújításának, gyűlni kezdtek a nyugtalanító részletek a Roer folyóról és

a rá épített vízszabályozási műtárgyakról.²⁵ Egy német fogoly elárulta, megszervezték, hogy Düren harangjai megszólaljanak, ha felrobbantják a város fölötti duzzasztógátakat. Egy Spában kihallgatott német utász arra célozgatott, hogy vízzel rohanhat végig a Roerön. Egy amerikai hadnagy egy aacheni páncélszekrényben megtalálta a Wehrmacht terveit számos duzzasztógát rombolására. Az egyik ott talált számítás szerint százmillió metrikus tonna víz áraszthatja el a Roer völgyét harminckét kilométer hosszan, miközben a keskeny folyó nyolcszáz méter széles, rohanó áradattá változik. A 9. hadsereg parancsnoka, Simpson tábornok november 5-én szigorúan titkos feljegyzésben hívta fel Hodges figyelmét a Műszaki Hadtest *A Roer folyó víztározó rendszere katonai felhasználásának áttekintése* című tanulmányára, amely azzal a végkövetkeztetéssel zárult, hogy az ellenségnek módjában áll „megközelítőleg tíz napig az árvíz állapotában tartani a Roer folyót [...] vagy képes két napig tartó katasztrofális nagyságú áradást okozni”. A Roerön átkelve indított amerikai támadást felszámolhatják úgy, hogy az árvíz elviszi az amerikai hadihidakat, a folyó keleti partjára átjutott csapatok elszigetelődnek, majd az ellenség megsemmisíti őket. Nyilvánvalóan sem az 1. hadsereg, sem a folyó alsóbb szakasza mentén harcoló 9. nem kelhet át biztonságosan a Roerön, és indulhat a Rajna felé, amíg a gátak problémáját meg nem oldják. Simpson azt javasolta Hodgesnak, „azonnal küszöbölje ki [az ellenség] ezen képességeit”. A délről, Monschau felől Schmidt felé indítandó oldaltámadás a Schwammenauel-, az Urft- és a többi gát elfoglalását is lehetővé tenné.

Az 1. hadsereg azonban konokul ragaszkodott a frontális támadást előíró tervéhez, valami olyasfajta hatástól sújtva, amit Thorson tábornok később „a hadműveleteinkben érvényesülő furcsa kábultságnak”²⁶ nevezett. Hodges október végén jelentette Bradley-nek, hogy a Roer víztározói félig üresek – fogalma sem volt arról, hogy éppen feltöltik őket –, továbbá, hogy „a hadsereg jelenlegi tervei szerint nem szándékozik azonnal elfoglalni a víztározókat”.²⁷ A hadsereg-parancsnokság feltételezte, hogy ha szükséges, a bombázók rést tudnak ütni a víztározók gátjaiba, amikor csak a hadsereg kéri. Bradley később majd azt állítja, hogy október közepére „nagyon is tudatában voltunk a bennük megtestesülő veszélynek”, s ezért a Hürtgen-erdőségen át indított támadás felújításának „egész értelmét a duzzasztógátak és az árapasztó csatornák ellenőrzésének megszerzése” jelentette.²⁸ Ez valótlanság. Hodges még a gátak elfoglalása²⁹ terveinek kidolgozására is csak november 7-én adott paran-

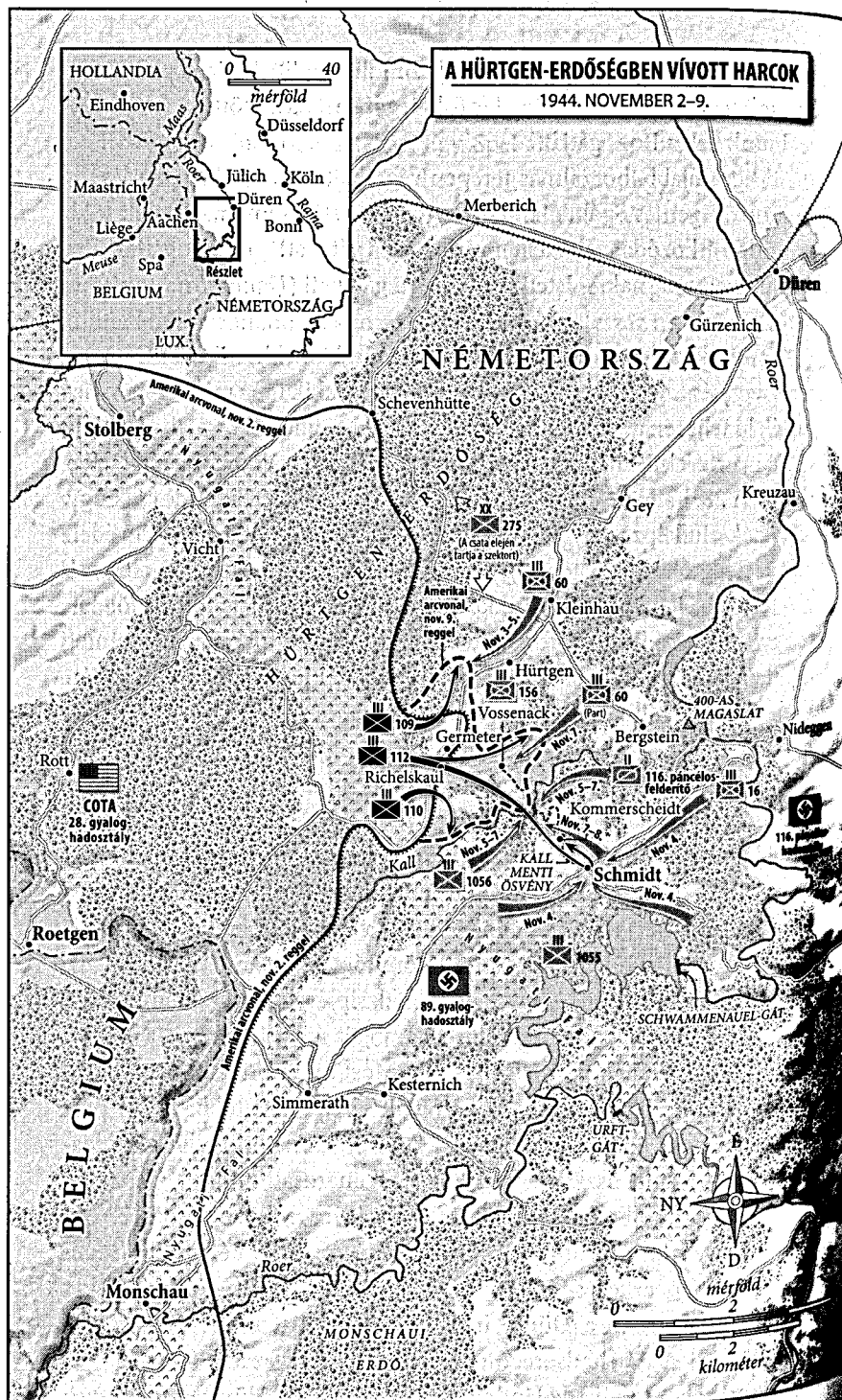
csot az V. hadtest parancsnokságának, Bradley hadinaplójába pedig csak december 4-én került a következő bejegyzés: „Eldöntöttük, feltétlenül uralnunk kell a Roer gátját.”

Addigra újabb, borzalmas terepen végrehajtott frontális támadás ért szomorú véget, és Spában a hadseregtörzs tisztjeitől már nem telt több az erőtlen átkozódásnál: – Isten verje meg a gátakat! – mondogatták újra meg újra egymásnak. – Isten verje meg a gátakat! (*Damn the dams!*)³⁰

A mind közül legpocsékabb hely támadásában ekkor Dutch Cota vezérőrnagy és az ő 28. hadosztálya került sorra, akik még mindig nem heverték ki teljesen a szeptemberi csatározásokat, amelyekben a hadosztály visszanyerte első világháborús csúfnevét, a Véres Vödrot (*Bloody Bucket*).³¹ A 28. hadosztályt újra teljes állományára töltötték fel, de csak úgy, hogy sok alulképzett gyalogost osztottak be hozzá pótlásul, a légvédelmi tüzérségtől, sőt a hadsereg légierőitől „átrántott” tisztok és altisztek vezetésével. Hemingway, aki akkoriban több hétig lakott Stolbergtól délre egy terméskő házban, felvetette: „Rengeteg gondtól szabadítana meg mindenkit, ha csak egyszerűen agyonlőnék őket [az amerikai előerőpótást], amint leszállnak a teherautókról.”

Október vége felé a Véres Vödörösök – ahogy keserű gúnnyal önmagukat nevezték – gyülekeztek a sárgára marcangolt törzsu fenyők alatt.³² A GI-ok fatörzseket hajítottak a tűzgátpásztákba, mert azt remélték, így felrobbanthatják az aknákat, vagy harmincfokos szögben a földbe szúrt bajonettel, esetleg No. 8-as dróttal kutatták át hüvelykről hüvelykre a talajt. Az erdőben még mindenfelé ott heverték a 9. hadosztály halottai, zubbonyukon a vérrel keretezett, tömítőgyűrűre emlékeztető, golyó ütötte lyukakkal. Miután egy katona a dzsipjével tányéraknára futott, egy hadnagy ezt jegyezte fel: „Ruhadarabjait és kerékláncait a talajtól húsz méterre találták meg a fák tetején. Most már mindennap havazik.” A katonák törpe kisebbségének volt csak sárcipője, a többiek úgy próbálták elkerülni a lövészárki lábfagyást, hogy kis tábori tűzhelyük meggyújtott, izzó spirituszkockáira álltak, és hamarosan minden gátlásukat elvesztették, ha a holtak lábbelijének lehúzására nyílt lehetőség.

A kedvezőtlen időjárás, az ellátási nehézségek és két további hadosztály lassú beérkezése miatt az 1. hadsereg kénytelen volt november közepére halasztani a Düren irányában főcsapást mérő VII. hadtest támadását.³³ A 21. hadseregcsoporthoz tartozó offenzíváját is későbbre halasztották, de Hodges nem látott okot a Hürtgen megtisztít-

tásának és Schmidt elfoglalásának halogatására. November 1-jén, szerdán, miután Spában az V. hadtest parancsnokával, Leonard T. Gerow vezérőrnaggyal ebédelt, Hodges megtette ritka látogatásai egyikét egy hadosztály vezetési pontján. Harminckét kilométert hajtatott Rottig, s ott nagy léptekkel becsörtetett a Quirinstrasse 23. szám alatti egyemeletes *Gasthaus*ba, ahová Cota a parancsnokságát telepítette, és örömeinek adott hangot, amiért a 28. hadosztály láthatóan „remek formában van, és alig várja az indulást”. A csata terve, jelentette ki Hodges Cotának, egyszerűen „kiváló”. *Forrás: Magyar Hírlap, 1945. november 1. 1. oldal*

Valójában alapvetően elrontották.³⁴ Az amerikai 1. és 9. hadsereg összesen 273 kilométer hosszú arcvonala két héten át a 28. hadosztály volt az egyetlen seregtest, amelyik támadást indított, ezzel pedig magát rá vonta a védekező németek teljes figyelmét, akik egyébként már azt is tudták, hol gyülekezik a *Blutiger Eimer* hadosztály. A „kiváló” terv, amelyet az V. hadest törzsének a fronttól távol térképükre bandzsító tisztjei varrtak Cota nyakába, erői szétforgácsolására utasította a tábornokot azzal, hogy három támadási irányt írt elő neki: egy ezrednek észak, egynek délkelet, a harmadiknak pedig kelet, Schmidt felé kellett támadnia. Cota minden aggodalmát elhessegették annak dacára, hogy a tábornok határozottan leszögezte, a támadásnak „nincs több esélye a győzelemre, mint a hazárdjátékosnak”. Az erdőben felállított jókora táblára a következő figyelmeztetést festették: „Frontvonal száz méter! Szállj ki, és harcolj!”

November 2-án, egy hideg, ködös csütörtökön reggel 9 órakor a GI-ok úgy másztak elő lövészgödreikből a nyílt terepre, ahogy egykor a „gombóceví fiúk” (*doughboy*), az első világháborús amerikai bakák rohamkor a lövészárokból.³⁵ 11 000 tüzérségi gránát rombolta a német föld-fa erődöket, és a fák lombkoronájában robbanó gránátok repesz-záporával árasztották el az erdőt. A hadosztály jobbszárnyán azonban a beton kiserődökből tüzelő géppuskák gyorsan ropogó sorozatai máris kaszálták a 110. gyalogezred katonáit, „egyesével, csoportokban és szakaszszám” – jegyezte fel a hadosztálytörténet írója. A nap végére a 110. ezred egyetlen métert sem haladt előre, a hét végére pedig az ezredet már így minősítették: „Többé nem harcképes harcoló alakulat.”

A támadás a balszárnyon, a 109. ezrednél sem indult jobban.³⁶ A német utászok fagázhajtasú tehergépkocsikon elegendő aknát szállítottak előre egy vesztfáliai löszergyárból, hogy sűrű mezőt telepíthessenek egy vízenyós völgyteknőbe a Germeterből Hürtgen faluba vezető út mentén.

A 109. ezred alig háromszáz métert haladt, amikor egy élesen csattanó kis robbanást üvöltés követett, s máris egy amerikai baka markolta vérző, csonkolt lábát.³⁷ További robbanások következtek, további üvöltések, és újabb megnyomorított fiúk. Harminchat óra elteltével az ezred mindössze egy keskeny, másfél kilométer mélységű beszögellést harcolt ki az ellenség területén, s azt is majdnem tükörképszerűen leképezték az amerikai vonalakba beszivárgó németek.

Ilyen erőviszonyok mellett, az amerikaiakat és a németeket egyaránt meglepve, a hadosztály főcsapása a harcrend közepén teljes sikert hozott.³⁸ A 12. gyalogezred egyik zászlóalját vergődve a földhöz szögezte az ellenség tüze Richelskaulnál, de hét Sherman a sarat dagasztva leereszkedett a fás lejtőn Germeterből. Mindegyiket kis felhőnyi amerikai gyalogos követte, a hátsó sárhányóba kapaszkodva, és a láncaltapok nyomában csörtetve, hogy elkerüljék az aknákat. Mindegyik Sherman négy gránátot lőtt Vossenack templomának ledöntésre ítélt tornyába, hátha orvlövészek rejtőznek ott, a falut pedig kétszáz fehér foszfortöltetű aknavetőgránát borította lángba. Az egy háztömbnyi szélességű, viszont majd két kilométer hosszú Vossenack egy hegynyeregben nyúlt el három kilométerre Schmidt előtt, amely délkeleten látszott is a ködben. A puha talaj, az aknák és a sortüzekben kilőtt Panzerfaustok harc képtelenné tették öt Shermant, de az égő Vossenackot még dél előtt elfoglalták Cota katonái, akik befészkeltek magukat a dombgerinc északkeleti végére.

November 3-án, pénteken virradatkor folytatták a támadást.³⁹ Vossenacktól a dombgerinc hirtelen lejtéssel a Kall félhomályos szurdokában, ebben a Roer felé rohanó patak vájta keskeny, mély völgyben folytatódik. Két amerikai zászlóalj oszlopba fejlődve özönlött le egy kanyargós keréknyomon, majd egy ősrégi fűrészmalomnál átgázolt a jéghideg Kall patakon, és a távolabbi gerincen sorakozó bükkök közül bukkant elő, hogy lecsapjon az örömtelenül szürke Kommerscheidt falucskára. A 3. zászlóalj még nyolcszáz métert szökellt délkelet felé, és 14 óra 30 perckor rávetette magát Schmidt döbbent védőire. Ebéd, kerékpározás vagy pálinkakortyolgatás közben, az utcán ölték a németeket. A 16. századi város háztetőiről az egész Hürtgen a szemük elé tárult, a három kilométerre keletre kanyargó Roer folyóval és a másfél kilométerre délre zafírkéken csillogó Schwammenauel-víztározóval együtt. Egy némi képzőerővel megáldott hívó ember akár a háború végét is láthatta már.

Tizenhat kilométerre nyugatra sorra futottak be a front más szakaszain harcoló amerikai hadosztály- és hadtestparancsnokok gratuláló

telefonhívásai Cota rotti *Gasthaus*ába. Maga Hodges tábornok is megüzente, hogy „rendkívül elégedett”.⁴⁰ Cota később azt mesélte, a lelkes ünnepléstől „valóságos kis Napóleonnak” érezte magát.

A Schmidtől érkező rossz hír még aznap délután megérkezett Model tábornaghoz a Kölnntől nyugatra elterülő lótenyészítő vidéken, a csatától alig negyven kilométerre, a Schlenderhan-kastélyba.⁴¹ A tábornagy véletlenül éppen törzsvezetési gyakorlatba kezdett seregtestparancsnokaival: azt elemezték, mi a teendő, ha az amerikaiak netán támadást indítanak a Hürtgenwald térségében. Az első hevenyészett jelentések arra utaltak, hogy valóban erős támadás érte a német LXXIV. hadtestet, és azzal fenyeget, hogy az amerikaiak elfoglalják a Roer duzzasztógátjait, amelyek a Rajnától nyugatra az elektromos áram nagyon jelentős hányadát állították elő.

Model azonnal visszarendelte a hadtestparancsnokot szolgálati helyére, a többi tábornokot – köztük két hadseregparancsnokot – azonban a hadijáték folytatására utasította, és a frontról érkező jelentések alapján kezdte irányítani a csatát.⁴² A legutóbbi két napban alacsony felhőzet és köd akadályozta a szövetséges vadászbombázókat, a német erősítéseket egy kis szerencsével zavartalanul, erőltetett menetben vonultathatták fel a Roer völgyébe vezető jó utakon. Az amerikaiakkal elsőként annak a 116. páncéloshadosztálynak kellett felvennie a harcot, amely küzdött Jugoszláviában, Dél-Oroszországban pedig egészen a Kaszpi-tengerig jutott, mielőtt nyugaton átvészelte a közelmúlt csatáit Falaise-nél és Aachennél. A hadosztály páncélosfelderítő-osztálya máris száguldott Schmidt felé, s követte a hadosztály zöme, valamint a 89. gyaloghadosztály részei.

Schmidtet három elszigetelt amerikai gyalogszázad és a 112. ezred egyik géppuskás szakasza védte, akiknek fogalmuk sem volt a Wehrmacht felső vezetésének élénk érdeklődéséről a kisváros iránt, de erősen nyugtalanította őket a német mesterlövészek tüze, és a domboldalon látható szénakazlak, amelyek mintha mozogtak volna a holdfényben.⁴³ A 3. zászlóalj kimerült a pénteki fáradságos menetelésben – a Kall szurdokán katonái nehéz köpenyben, tömött hátizsákkal küszködtek végig magukat –, így hát a zászlóaljparancsnok nem küldött ki járőröket, a hatvan harckocsiaként pedig, amelyet Weasel láncaltapas szállító járművek vittek előre nekik éjszaka, csak úgy, rendszertelenül raktak le a város megközelítési útjaira, meg sem kísérelték földbe ásni, vagy álcázni őket. A szövetségesek légi főlénye és a legutóbbi két hónap német pán-

célosveszteségei miatt senki sem tartotta valószínűnek, hogy a németek harcokcsikkal indítanak ellenlökést. Cota, aki nem értette meg, milyen sebezhető helyzetbe kerültek a katonái, Rottban maradt, sőt további három napig nem látogat majd ki a frontra. Miután egyetlen hadosztály-tartalékát harcba vetette délen, a szorongatott 110. gyalogezred megsegítésére, a kis Napóleon kezéből kicsúszott a csata irányítása, még mielőtt elkezdődött volna.

November 4-én, szombaton, közvetlenül napkelte előtt német tüzer-ségi tűz zúdult három irányból Schmidtre.⁴⁴ A gyöngyszürke hajnalt a magasban lebegő magnéziumos világítórakéta fénye ragyogta be, és az elkerekedő szemmel bámuló amerikai gyalogosok Panther és Pz. IV harckocsik hosszú oszlopát pillantották meg, amint északkelet felől feléjük kanyargott. A páncélosok könnyedén manővereztek a velük szemben mit sem érő gyalogsági aknamezők között. A lövészgödörökbe német géppuskák sorozatai csapódtak, a várost házról házra szaggatta szét a harckocsiágyúk vörösen villogó tüze. A német harckocsik és rohamlövegek aknavetőket gázoltak le, páncélzatukról úgy pattantak le a bazookarakéták, mint színes játékgolyók, dél, nyugat és kelet felől pedig üvöltő német gyalogosok rohantak Schmidt felé, egyesek még a csajkájuk verésével is fokozták az örjítő zajt.

8 óra 30 perckor egy amerikai szakasz pánikba esett, és megfutamodott a védelmi vonal déli szakaszán, s ezzel megingatta Schmidt egész védelmét.⁴⁵ Nemsokára a teljes zászlóalj futásnak eredt, az I, a K és az L század katonái négykézláb menekültek a kertekben, és sorra mászták meg a kerítéseket. „Rongyos, szétszórt, harci kedvüket vesztett gyalogosok” kerestek a futásban menedéket egy hadnagy jelentése szerint. Üvöltöző tisztek ragadták meg katonáik halszákamintás zsávolyzubbonyanak gallérját, úgy próbálták visszafordítani őket, de százak szívárógtak hátra az úton Kommerscheidt felé, halottaikat és sebesülteiket hátrahagyva. Kétszáz bajtársuk rossz irányba – délnyugat, a német állások felé – menekült, egymást tiporva, öközülik mindössze három kerülte el a fogságba esést vagy a még rosszabb sorsot.⁴⁶ Délelőtt 10 órára Schmidt ismét a Reich felségterületéhez tartozott.

A Hürtgenwaldért vívott küzdelemben tehát fordulat állt be, bár a rot-ti hadosztály-vezetési pont órákig nem értesült arról, hogy a gyalogságösszeecsapás harckocsitámadásba ment át.⁴⁷ A még alacsonyabbra ereszkedő felhőzet a harmadik napra is földön tartotta a szövetséges pilótákat

az amerikai felderítés pedig csak lassan ismerte fel, hogy a Schmidttől alig három kilométerre északra található 400-as magaslatról az ellenség nagy teljesítményű Zeiss távcsövekkel felszerelt figyelői még azt is pontosan láthatták, ha egy magányos nyúl vágott át a Kall szurdokjának két oldalán elterülő kaszálókon. A fejetlenség hamarosan káosszá, a szerencsétlenség bohózzá változott.⁴⁸ Egy harckocsiszázadnak, amely megpróbált végighaladni a Kall menti meredek csapáson, a hajtókanyarokban végzett rengeteg csörlőzéssel sikerült átjuttatnia három Sherman-t a szurdokon, s ezek segítettek is elhárítani a németek első támadási próbálkozását Schmidtből Kommerscheidt felé. Őt másik harckocsi azonban mozgásképtelenül ott maradt a földúton – miután az alattomosan hepehupás terepen ismételtelen leszakadt a láncaltalpak –, és tökéletesen eltorlaszolta, mert a csapás pontosan ugyanúgy 274 centiméter széles volt, mint a közepes harckocsi. Miután leszállt az est, a könnyörtelenül szakadó esőben és az alvilági sötétségben az amerikai utászok csákánnyal és lapáttal estek neki az ösvénynek – a helyszínre küldött buldózer félórával érkezése után lerobbant –, ám még a fürge kis Weasel láncaltalpas kételtű terepjárók is nehézkes mozgásúnak bizonyultak: az általuk vontatott löszeres pótkocsikat minden éles kanyarnál le kellett kapcsolni, és kézzel átvonszolni, hol ki a szurdokból, hol vissza.

Rottban Cota tanácsalansága nőttön-nőtt.⁴⁹ A rádiók rendszertelenül működtek, a futárokat lesből lelőtték, vagy útjukat állták a tüzéség hirtelen lezúduló tűzfüggönyei. Járható-e a Kall menti ösvény? Nem, érkezett a válasz, majd igen, utána ismét nem. Az utászok zsákmányolt német tányéraknákkal próbálták szétrobbantani azt a sziklás buckát, amely a patakon átívelő csinos köhídon túli útszakaszt kanyargásra kényszerítette, de hiába. Végül 136 kilopond TNT kellett az akadály eltüntetéséhez. A harckocsizók mintha nem nagyon érezték volna át a helyzet sürgető mivoltát: „Úgy tűnt, mindenki ugyanazzal a melegszívű szeretettel bánik az üzemképtelen harckocsikkal, amellyel a régi lovas katonák a lovukat halmozták el”, ismerte el a hadsereg hivatalos történetírója. Az elakadt Shermaneket végül csak november 5-én, vasárnap éjjel 2 óra 30 perckor, közvetlenül a hold felkelte előtt sikerült áttaszítani a szurdok szélén.

Gerow tábornok, az V. hadtest parancsnoka dühösen hajtott be Rottba pár órával később, rikácsolt egy sort Cotának, majd hamarosan Hodgeszal és Joe Collinsszal tért vissza.⁵⁰ Old Gold szivarjából pöfékelve a hadseregparancsnok is lehordta Cotát, majd véresszáj, fenyegetőző tirádát zúdított Gerow tábornokra: „Durvábban, mint amilyennek bármikor ko-

rábban hallottam – emlékezett vissza Collins. – Pokoli kemény nyomást gyakorolt Gerow-ra.” Cota kénytelen volt új parancsot írni, amelyek majd vagy eljut, vagy sem a 112. gyalogezredhez: „Haladéktalanul el kell foglalni Schmidt várost – zárta a parancsot. – Kapták össze magukat!”

Ha az amerikai tábornokok világosan látták volna a csatateret, Schmidt visszafoglalása lett volna a legkisebb gondjuk.⁵¹ Az ellenség addigra már három oldalról szorongatta a 28. hadosztályt, és megsemmisítéssel fenyegette a Véres Vödört. Kilenc Shermannek és kilenc harckocsivadásznak sikerült átjutnia a Kallon, és elvergődtek két gyalogzászlóalj maradványaihoz, amelyek Kommerscheidtben „szekérvárszerű” védelmet rögtönöztek. Pusztán a rémhírre azonban, hogy a német páncélosok újra támadnak, a halálra rémült amerikai gyalogosok azonnal a szurdok felé kezdtek tekingetni, ám hamarosan a menekülés minden reménye szertefoszlott. Vasárnap éjjel a német 116. páncélosadosztály felderítőalegységei végighajtottak a Kall medrében, el a régi fűrészmalom mellett, át a derékig érő, sűrű páfrányoson. A kezdetleges földút javításán dolgozó amerikai utászok az életükért futottak előlük, majd megérkeztek a német utászok, elaknásították a buckákat, robbanócsapdákat telepítettek, és gyakorlatilag elvágták a patak völgytől keletre álló több mint ezer amerikai katonát.

A hétfői napkelte leplezetlenül megmutatta az amerikaiak szorongott helyzetét. A német páncélosok pörgőtüze hamarosan kilencről hatra csökkentette a harcképes Shermanek számát, a harckocsivadásokét pedig kilencről háromra. A GI-ok egy pillanatra sem hagyhatták el „artézi kútnak” csúfolt, vízzel teli lövészgödreiket, s újra üres konzervdobozokba voltak kénytelenek elvégezni a szükségüket. Azok a mindent kifürkésző német tüzérfigyelők a 400-as magaslaton húsz vagy még több tüzéségi gránátot lövettek az amerikai gyalogság minden egyes állására, módszeresen helyezték át ütegeik tüzét egyik lövészgödörrel a másikra. Ahogy a becsapódások dübörgése közeledett, zokogó bakák várták rettegve, mikor kerül rájuk a sor.

A 110. gyalogezredtől az elől küzdők leváltására kirendelt zászlóalj katonáinak Vossenackban azt parancsolták, húzódjanak egymás közelébe – „ahogy a marhák teszik viharban”, egy túlélő beszámolója szerint –, mert akkor a testükkel melegíthetik egymást.⁵² A csoportosulás harmincperces tüzéségi tűzcsapást váltott ki. „Jobbra és balra hullottak a katonák, ahogy ott kavargtak a tömegben. [...] Mindenki a vérző hullákon átugorva igyekezett fedezéket találni.” Az egyik század 41 főt veszít.

tett 127 fős állományából, egy másik 75-öt 140-ből. – Hadnagy, megvan még a két lábam? – kérdezte egy sebesült katona a szakaszparancsnokától. – Kérem, az igazat mondja!

Az amerikai katonák, akiket balsorsuk a klausztrofóbiásan nyomasztó erdőbe vetett, azon tanakodtak, vajon meddig tudják feltartóztatni az ellenséget: addig, amíg a teljes magukkal hozott karton cigarettát elszívják, vagy csak egyetlen dobozt, sőt esetleg csak azt a szál Lucky Strike-ot, amelyekre éppen rágyújtottak.⁵³ A 28. hadosztály egyik szanitéce, aki egy súlyos sebesült sérüléseit vizsgálta a sötétben, jelentette, „olyan érzés volt, mintha egy vödör nedves májba mártottam volna a kezemet”. Ugrásszerűen megnőtt a fejsebek száma, s ezért a katonák azt kezdték rebesgetni, hogy a német mesterlövészek a talpkő jelvényre céloznak – a rohamsisakjukra festett „véres vödörre”. – Hát ilyen a harc! – jegyezte meg eltöprengve egy hadnagy, aki újonnan érkezett a Hürtgen-erdőbe. – Én még csak egy napja vagyok itt. Hogyan bírja ezt ki az ember nap nap után?

Valóban, hogyan? A reggel átment délelőttbe, és a válság, amelynek a lét vagy nem lét volt a téje, éleződött. A 112. gyalogezred 2. zászlóalja, amelynek két testvérszászlóalja Kommerscheidtben szorult, a Kall-szurdoktól nyugatra magasodó kopár sziklafokon átvészelt négyéjszakányi gyilkos tüzéségi tűz után végül megtört. Egy hirtelen felhangzó, velőtrázó sikolytól a G század végleg bátorságát veszítette, Vossenackon át rendetlen futásnak eredt hátrafelé, és a pánik, mint valami ragály, vilámgyorsan terjedt a katonák között. „Lökdösődve, egymást tiporva, a felszerelésüket elhajítva, a tüzéségi tűznél és egymásnál is próbálva gyorsabban futni”,⁵⁴ ahogyan egy tiszt jelentette, a bakák száguldottak fel a magaslat gerincére, vissza a hürtgeni csata kezdetén, négy nappal korábban elhagyott kiindulóállásaikba. Egy hadnagy, aki a rendetlen megfutamodást „az életemben látott legszomorúbb látványnak” minősítette, hozzáfűzte: „A súlyosan sebesültek közül sokan, valószínűleg azok, akiket a tüzéség terített le, ott feküdtek az úton, ahol elesetek, és segítségért kiabáltak.”

Néhány tisztnek sikerült megállítania és valamiféle harcképes alakulattá rendeznie hetven „rettenthetetlent” Vossenack romba dőlt templománál – a faluban senki nem látott még egyetlen németet sem –, Germeterből pedig a helyszínre sietett négy harckocsiszakasz.⁵⁵ Cota a 146. utászzászlóalj útjavításon dolgozó két századát puskás gyalogosként a frontvonalba rendelte. Az utászok, még mindig esőkabátban és csípőig

erő gumicsizmában, egész éjjel a beszivárgó németekkel harcoltak a templom körül. Volt olyan pillanat, amikor a németek tartották a tornyot és az alagsort, míg az amerikaiak a templom főhajóját. November 7-én, kedden reggel segítettek visszaverni a páncélgránátosok egy rohamát, és sikerült megvédeni Vossenackot a Terméskőrakásnak (*Rubble Pile*) csúfolt keleti szélé kivételével, amelyet a németek még egy hónapig tartanak majd. A 112. gyalogezred 2. zászlóalját „harcoló alakulatként megsemmisültnek” minősítették – újabb egység morzsolódott fel.

„A 28. hadosztály helyzete egyre romlik”, jegyezték fel kedden az 1. hadsereg hadműveleti naplójában.⁵⁶ Cota csak egyetérteni tudott a megállapítással. Egy négyszáz fős felmentő különítmény átverekedte magát a Kall-szurdok egyik erdőtűzvédő pásztáján, és vasárnap elérte Kommerscheidtet, de a kísérőharckocsik és harckocsivadások közül egy sem tudott áttörni a német útzárakon. Kommerscheidtet egész éjjel összpontosított tűzcsapásokkal lőtte a német tábori tüzérség és az aknavetők, és a csúfosan kiáltozó német beszivárgók olyan közel kúsztak a senki földjén, hogy a zsidó GI-ok kikalapálták az árulkodó „H” – „Hebrew” – betűt a dögcédulájukon. Miközben a sötét égből szitált az ólmos eső, kedd reggel tizenöt német páncélos és zászlóaljnyi gyalogság újra támadásba lendült, és sorra lőtte szét a portákat meg a gazdasági épületeket. Délre az amerikaiak a szurdok keleti szélén ázott lövészárkokba szorultak vissza, és Kommerscheidt is elveszett.

Az alváshiánytól támolygó, kizsigerelt hadosztályáért aggódó Cota felhívta telefonon Gerow tábornokot, hogy azt javasolja, a patak völgy túlsó oldalán rekedt túlélőket vonják vissza egy új, a Kalltól nyugatra kijelölt vonalba.⁵⁷ Röviddel kedd éjfél előtt Gerow visszahívta, és közölte, a visszavonulást engedélyezték. Hodges, fűzte hozzá Gerow, „nagyon elégedetlen. [...] Úgy tűnik, semmi mást nem teszünk, csak területet veszítünk.”⁵⁸ A visszavonulási parancs csak november 8-án, szerdán délután 3-kor érte el a viharvert végső ellenállási vonalat. A szürkületben a katonák ágakból és köpenyekből rögtönöztek hordágyakat. Mások összetörték a rádiókat, az aknakereső készülékeket és a megmaradt négy dzsip motorblokkját. Három páncéltörő ágyút bedugaszoltak, az egyetlen, még működő Shermanbe robbanócsapdát telepítettek. A katonák eldobták csajkájukat és mindent, ami zöröghetett – a megmaradt tisztek közül a rangidős tévedésből a tájolóját is elhajította –, az utászok pedig hátrahagytak két tonna TNT-t, amivel Schmidtben bunkerokat terveztek felrobbantani.

Amikor leszállt az est, az amerikai tüzérség a visszavonulás zajának elfedésére elárasztotta gránátjaival Kommerscheidtet, s közben két menetoszlop osont be a szurdokba.⁵⁹ A kisebb csoport hordágyvivőkből állt, akik a csapáson vitték a sebesülteket – el a korábban arra járó páncélosok által péppé taposott amerikai hullák mellett. A több száz „harc-képes” a terepen, toronyiránt indult útnak úgy, hogy mindenki az előtte haladó vállát markolta. Az erdőben olyan sötétség honolt, hogy úgy érezték, tőbe gázolnak be éjfélikor. Charles B. MacDonald, a hadsereg hivatalos beszámolójának szerzője, így írta le a visszavonulást:

Mint a vak marhák, úgy gázoltak át a katonák az aljnövényzeten. Az alakzat tartásának minden reményét hamarosan eloszlatta az éjszaka sötéte és a német tüzérség tüze. Egész éjjel és másnap is rémült, kimerült katonák keltek át a jeges Kallon kis, szervezetlen csoportokban vagy egymagukban.⁶⁰

A több mint 2000 amerikai katonából, aki a Kalltól keletre harcolt, alig 300 tért vissza. A szurdokba települt német harcelőrsők a sebesültek egy részét átengedték, másokat azonban két napig fogva tartottak egy rönkökkel megerősített föld-fa erőd közelében a rohanó patak fölött. Ők ott nyöszörögtek kínjukban, amíg egy rövid tűzszünet lehetővé nem tette kimentésüket. A halottak merev, fenyőágakkal letakart rakásokba gyűltek, amíg a sírnyilvántartó osztagok később el nem szállíthatták őket.⁶¹

Eisenhower és Bradley szerda délelőtt elhajtattott Rottba, mert megdöbbentek a támadás kudarcáról érkező jelentésektől.⁶² A Quirinstrasse 23. szám alatti vezetési ponton a főparancsnok meghallgatta Cota beszámolóját, majd a vállát megvonva annyit mondott: – Nos hát, Dutch, nagyon úgy néz ki, hogy alaposan orrba vágunk! – Néhány perccel később befutott Hodges és Gerow, s rögtönzött parancsnoki értekezlet kezdődött. Mivel a németek még mindig szilárdan tartották védelmi állásaikat Schmidt térségében, a Rajna felé bármilyen novemberi offenzíva kérdésessé vált.

Eisenhower távozása után Hodges újra a sárga földig leszidta Cotát. Megfelelően vonultatta fel az ezredeket, majd kellően alapos utasításokat adott, hogyan ássák be magukat? Mert ha igen, akkor még erős német tüzérségi tűzben „sem lennének nagyok a [véres] veszteségek, és területet sem veszítettünk volna”. A csata alatt, panaszkodott Hodges, a hadosztálytörzsnek mintha „nem lettek volna pontos ismeretei alárendelt

egységei tartózkodási helyéről, és semmit sem tett volna megismeréséért". Az 1. hadsereg parancsnoka nyomatékosan Cota tudtára adta, hogy „végtelenül csalódott”. Mielőtt visszahajtatott Spába, Hodges közölte Gerow tábornokkal; „könnyen lehet, hogy személycserék lesznek”.

A borús időjárás lehülést hozott. Az ólmos eső hórá váltott, s az első téli vihar a harcolók nyakába szakadt. Bosszúszomjas amerikai katonák dúlták végig a német házakat, a porcelánt összetörték, a bútort kihaligálták az utcára. „Halálra ítélttem egy egész regiméntet a legderekből férfiakból, akik valaha éltek! – jelentette ki egy összezavarodott tiszt Iris Carpenter tudósítónak. – Megmondom őszintén, nem sokkal többet bírok már el ebből.”⁶³

A kalli visszavonulás életben maradtjait tehérgépkocsin átszállították Roetgenbe, ahol nagy sátrakat állítottak fel, szalmával felszórt földpadlóval és nagy rakásokban bekészített gyapjútakarókkal.⁶⁴ Szanitécek osztották ki a hátsó lépcsők tisztjeinek fejadagjából adományként érkezett tömény italokat. A Vöröskereszt önkéntesei palacsintát és sört szolgáltattak fel, a hadosztályzenekar pedig katonás dallamokat játszott.

– A kaja rendben, fiam? – kérdezte egy látogatóba benéző tiszt az egyik bakától.

– Mi a faszt érdekli? Maga úgyis megkapja a magáét, vagy nem? – válaszolt a kérdezett úgy, hogy fel sem nézett.

November 9-én, csütörtökön a 28. hadosztály hozzálátott egy ötezer aknából álló védelmi mező telepítéséhez a Hürtgen-erdőben még megtartott, zsúfolt arcvonal-kiszögellés köré.⁶⁵ Járőrök kúsztak át a vonalak között, hogy megkeressék a sok száz hiányzó GI-t a fák egykor oly tökéletes, ám ekkor már kifejezetten tökéletlen sorai között. Az egyhetes csata az Egyesült Államok Hadserege egyik legnagyobb saját veszteséggel járó, hadosztályszintű támadásának bizonyult az egész háborúban: az elesettek, sebesültek és eltűntek száma meghaladta a 6000-et.⁶⁶ A Véres Vödör véresebb volt, mint valaha: a 110. gyalogezred egyik zászlóaljában még némi feltöltés után is csak 57-en maradtak, és a 112. gyalogezred létszámát 2200-ról 300 főre faragták le a veszteségek.⁶⁷ „A hadosztály nagyon keveset ért el”, ismerte el a seregtest történetírója. Hat hónapnál rövidebb idő alatt Dutch Cotából, az Omaha part és Saint-Ló bátorságáért ünnepelt hőseiből a szegyeteljes leváltás küszöbén álló, legyőzött hadvezér lett – ilyen állhatatlan a sors a háborúban. Részben azért hagyták, hogy megtartsa hadosztály-parancsnoki beosztását, mert a seregtest

olyan sok vezetőt veszített, hogy négy őrnagy és egy százados is gyalogzászlóalj élére került. November közepén megérkezett a Hürtgen-erdőségből a 8. hadosztály, leváltandó a 28.-at, amelyet áthelyeztek egy csendes frontszakaszra, az Ardennekbe, hogy pihenjen és fogadja az élő-erő- és hadianyagpótlást. Cota bátorító üzenetben fordult katonáihoz, amely a következő felszólítással zárult: „Tisztelegjétek, meneteljétek, löjétek, engedelmeskedjétek!”

A németek ugyanazon a héten körülbelül 3000 katonát veszítettek.⁶⁸ „Egy levegőtlen pincében lapulunk – írta szüleinek egy német szanitéc. – A sebesültek véres matracokon fekszenek. [...] Az egyik a zsigerei nagy részét elveszítette egy gránátrepesz miatt.” Egy másik katona, akinek az egyik karját és az egyik lábfejét tépte le majdnem teljesen valami, könyörgött: – Bajtársak! Löjétek agyon! – Az arcvonal amerikai oldalán egy amerikai hadtápegység katonái lábuknál fogva vonszolták ki a halott németeket egy romba dőlt pajtából, miközben egy bámészkodó GI a gitárját pengette, és teli torokból énekelt a *South of the Border* (A határtól délre) című dalt. Az ellenség azonban továbbra is halálos szorításában tartotta az erdőséget. Továbbra is sorra érkeztek egyenként az amerikai hadosztályok, szenvedni és szenvedést okozni: a következő hetekben a 4. és a 8. gyaloghadosztály támadásai, akárcsak a 9.-é és a 28.-é, keveset értek el, hatalmas veszteségek árán. A zászlóaljak létszáma századnyira apadt, a századoké szakasznyira. „A nappalok olyan rettenetesek voltak, hogy a sötétségért imádkoztam – emlékezett vissza egy katona –, az éjszakák pedig olyan pokoliak, hogy akkor meg a virradatért imádkoztam.”

Kevesebb mint három hónap leforgása alatt az Egyesült Államok Hadseregének hat gyaloghadosztályát, valamint egy páncélosdandárját, egy rangerzászlóalját és számos különféle más egységet vetettek be a Hürtgen-erdőségből.⁶⁹ Mindenkit beleszámítva 120 000 katona 33 000 fős veszteséget szenvedett abban az összecsapás-sorozatban,⁷⁰ amelyet a történész Carlo D'Este „a nyugati háború legostobábban megívott csatasorozatának” minősített.⁷¹ Egy zsákmányolt német dokumentum írója azt jelentette, „az erdős terepen folyó harcra az amerikai tökéletesen alkalmatlan”. Kemény ítélet, amelyben azonban rejlik egy leheletnyi igazság, ami az amerikai tábornokok hadvezéri teljesítményét illeti.

Ahogy a támadást november végén még mindig újra meg újra megindították, és újra meg újra elakadt, magán Hodges altábornagyon is kezdett meglátszani a túl nagy idegi terhelés. „Egyfolytában csak arról beszélt, hogyan veszíthetjük el a háborút”, számolt be egy rossz hang-

latú megbeszélés után Pete Quesada vezérőrnagy, a 9. harcászati légi hadsereg parancsnoka.⁷² A kudarc ellenére Hodges és hadseregtörzsének vezető tagjai a helyükön maradtak. Egy novemberi díszvacsorán a tábornok spai kastélyában az asztalt az 1. hadsereg karjelvényének jellegzetes nagy, fekete „A” betűjével dekorálták, amelyet eredetileg még 1918-ban vezettek be. Desszertnek minden meghívott tiszt a saját rózsaszín cukormázzal felírt nevével díszített külön tortát kapott, a kávé mellé pedig a *Janie* című romantikus vígjátékot* vetítették, Joyce Reynoldsszal a főszerepben.

Egy katonaköltő verset írt, amely így végződött: „Azt gondoltuk, az erdők bölcssek, de sohasem / Bekebelezők, sohasem zűrzavarosak.”⁷³ A Hürtgen-erdőségben azonban a terep és a növényvilág bizonyosan bonyolult, a táj *mindig* az embert bekebelező jellegű volt. Egy amerikai utász megállapítása szerint az erdőség „nem annyira egy területet jelentett, sokkal inkább a harcnak és a halálnak egy bizonyos meghatározott módját”.⁷⁴ A szövetséges katonák soraiban felütötte fejét az alantás brutalitás, mely mindjobban terjedt az egész európai hadszíntéren. A vadászbombázók napalmmal égették fel az ellenálló városkákat, és egyik burgonyatermelő falut a másik után lőtte porrá a tüzéség.⁷⁵ „*C'est la kibaszott kurva guerre*”, mondogatták egymásnak a katonák. A pszichiátriai kivizsgálásra hátraküldöttek között akadt két gyújtó GI, az egyik a halott németek levágott füleiből rejtegetett jelentős kollekciót, a másik egy zsák fogat szedett össze szuvenírnék. Az erdőben az egész hosszú télen át a fehér foszforos gránátok tüzeiben sült hullákból lakmároztak a környék elvadult ebei. „Az volt az én saját Halálvölgyem – írta egy egészségügyi katona. – Hihetetlen megkönnyebbüléssel hagytam ott, és olyan szomorúsággal, amelyet addig sohasem ismertem.”

Vicht melletti terméskő házából indulva, amelynek nappalijában nagy hasú vaskályha és rézágy állt, Hemingway „termetét a valóságosnál is testesebbnek mutató” irhamellényben kóborolt a környéken.⁷⁶ Időnként, ha a fiatal GI-ok megkérték, „négerként” szerelmes leveleket írt, majd kedvenc passzusaikat felolvasta tudósítókollégáinak. Ő alkalmazta a Hürtgenre a nevezetes hasonlatot, „Passchendaele, a fák ágai között robbanó gránátokkal”, de még Hemingway sem tudta teljes mélységében megragadni, hogyan alacsonyította le az embereket ez a rettenetes hely.

* Amerikai filmvígjáték (1944), rendezte Michael Curtiz; Joyce Reynolds mellett a másik főszereplő Robert Hutton. (A szerk.)

Egy katona megkérdezte a jegyzetfüzetébe írogató Iris Carpentert: – Elmondja nekik, hogy az ő hős fiaik úgy élnek, mint egy rakás fajtalankodó vadállat, és olyasmiket művelnek egymással, amiket a vadállatok mélyesen szégyellnének? – Egy veterán őrmester, aki a Hürtgent minden másnál nyomorúságosabbnak tartotta, amit Észak-Afrikában, Szicíliában vagy Normandiában megélt, a *Lear király* IV. felvonásából idézett: „Ne mondja senki, hogy / Legrosszabbul van: én most gonoszabbul / Vagyok, mint bármikor.”*

Egy Frank Maddalena nevű katonának, aki november közepén tűnt el az erdőben, felesége, Natalie, két gyermekének anyja, ezt írta New Yorkból: „Mindenhol téged látlak – a székben, magam mögött, a szobában az árnyékban.”⁷⁷ Egy másik levelében Natalie így írt: „Még mindig nem jött tőled levél. Már igazán nem tudom, mit gondoljak. A gyerekek remekül vannak, és olyan imádnivalók. Most éppen színes zsebkendőt tettem a fejükre, és énekelnek meg táncolnak. [...] Amikor egyedül megyek, úgy érzem, mintha a hátam mögé lopakodnál, és átölelnél.”

Nem, ez nem történt meg, soha többé nem fog megtörténni, és nem történhetett meg. És ez volt a legrosszabb.

* Ford. Vörösmarty Mihály.

HARMADIK RÉSZ

7. SZÁRNYAK CSAPKODÁSA

TÚL KICSI VÁROS A TRAGÉDIAHOZ

Tizenkilenc teherhajó lassan, méltóságteljesen, sorban haladt a zuhogó esőben felfelé a szürke Scheldén november 28-án, kedden reggel.¹ Tengerészek és aggódó haditudósítók sorakoztak a hajók korlátjánál, és lesték, nem bukkán-e fel akna a vízben.² Vasárnap három kis, part menti hajózásban használatos teherhajó már baj nélkül megtette az utat fel Antwerpenbe, s ezzel ők lettek az első szövetséges vízi járművek, amelyek 1940 óta befutottak a torkolatba, de a kikötőt nem tekinthették korlátozás nélkül nyitottnak, amíg az első konvoj biztonságosan ki nem kötött – majdnem három hónappal Antwerpen elfoglalása után.³ A rakpartokon fényképészek és előkelőségek sorakoztak, köztük belga nagyságok, valamint a SHAEF és a 21. hadseregcsoport parancsnokságának magas beosztású kiküldöttei. Miközben a kikötői vontatók a kijelölt rakodóparthoz húzták-lökdösték a québeci építésű S. S. *Fort Cataraqui* gőzöst, a rezesbanda elharsogta a *Heart of Oakot*,* a tüzes haditengerészeti indulót, amelynek szövegét az ünnepelt 18. századi színész és impresszárió, David Garrick írta:

Sziklaszilárd tölgyből vannak hajóink, víg tengeri medvék tengerészeink.

Mi mindig készen állunk, Irányt tartani fiúk, irányt tartani!

Harcolni és győzni fogunk megint és megint.

A dokkmunkások rögzítették a rakparti bakokon a teherhajó kikötőköteleit, majd egyszerre sok daruval és rakodóhálóval vetették rá és nyomában befutó társaira magukat. Tizenkilenc raktérből ömlött a mindenféle hadianyag, és egy pillanattal sem előbb a kelleténél. A COMZ három nappal korábban figyelmeztette a SHAEF illetékeseit: az eddigieknél is szorongatóbb hiányok várhatók a kontinensen, „tartósan csekély”

* *Heart of Oak*: szó szerint 'Tölgyfa szív', de igazából kb. 'Sziklaszilárd szív'-et jelent. (A ford.)

lőszerkészletekkel „és néhány napi ellátmánnyal olyan cikkekből, mint a Prestone [fagyálló folyadék], a sár- és hópíp, a hálózás, az autógumi, a különféle rádiók, a tábori telefonvezetékek, a cseremotorok, a féltengelyek, az általános célú és a harcjárművek”⁴

A protokollba hiba csúszott: a kanadai hadsereg képviselőit kihagyták a rakparti fogadóbizottságból.⁵ Ezzel a szánalmas figyelmetlenséggel bizony csúnyán megsértették őket, hiszen a kanadai 1. hadsereg majdnem 13 000 fős véres veszteséget szenvedett a Schelde-torkolat elfoglalása közben. A hosszan elhúzódó „küzdelem a poldereken”⁶ végül lángszórók tömeges bevetését igényelte, minden szélmalomért külön tűzharcot kellett vívni; Walcheren szigetéről pedig csak az ősrégi holland gátakat lebombázva, az Északi-tenger beömlő vizével sikerült kimosatni a német védőket. A walchereni partraszállást november elején a Schelde tulsó partjáról és az Északi-tengerről egyszerre indították, és olyan hatalmas erejű tűztámogatással, amelyet a *Warspite* csatahajó, valamint az *Erebus* és *Roberts* monitor 381 milliméteres ágyúi biztosíthattak. Fújták a skót dudások, Ostendéből tartottak a sziget felé a partraszállító naszádok, és a Királyi Tengerészgyalogság kommandóit narancssárga vállszalagos kislány fogadta az átszállított gáton, aki holland zászlóval integetett, és angolul kiáltozta: – Jó reggelt! Jó reggelt! – A csatát azonban csak november 8-án délben nyilváníthatták megnyertnek, miután Middelburgban kiugrasztották ágyából a német parancsnokot, hogy tétesse le a fegyvert az utolsó kétezer védővel.

Amint sikerült végleg elhallgattatni az ellenség parti útjeit a *Calendar*- (Naptár-) hadművelet keretében tizenöt flottilla több mint kétszáz aknakereső hajója kutatta végig három hét alatt tizenhét ezer a százötven kilométer hosszú folyótorkolat vizeit.⁷ Az aknakeresők személyzete fehér csíkot festett a hajó kéményére minden egyes megtalált és elpusztított aknáért. A Schelde ingoványos partjait teherautó-platóra szerelt aknakereső készülékekkel kutatták végig, míg az antwerpeni dokkok körüli hétszáz kataszteri hold vízfelület minden négyzetcentiméterét búvárok tisztították meg. Kézzel-lábbal tapogatták végig a jéghideg, zavaros vizű kikötőmedencék iszapos fenekét. November közepén három napig egyetlen aknát sem találtak, és a Királyi Haditengerészet biztonságosnak nyilvánította a Schelde-torkolatot, csak hogy később visszavonja a minősítést, és újra visszavezényelje dolgozni az aknakeresőket, miután november 22-én és 23-án kilenc robbanás tör-

tént. 267 aknát találtak és semmisítettek meg, mielőtt a *Fort Cataraqui* felvezethette konvoját a mentesített és kitűzött hajózácsatornán.

Húsz további hajó futott be a következő két napon, és december közepére Antwerpenben napi 23 000 tonnát rakódtak ki – az Északnyugat-Európába érkező amerikai szállítmányok felét, Marseille-t számításon kívül hagyva.⁸ Éjjel és nappal érkeztek a hajók a hatalmas kikötőbe, és futottak ki onnan, elhaladtak a masszív raktárházak végtelen sorai előtt, megkongatták harangjukat, bőgették gőzsípjukat, sirályok vijjogtak felettük. 6000 civil fedélzeti rakodó- és 9000 dokkmunkás nyüzsgött a dokkokban, s e hadosztálynyi munkaerőt a kikötőüzemeltető alakulatok nagyjából ugyanennyi katonája egészítette ki. A kirakodást abban a pillanatban kezdték, amikor az első vastag kötelet kilökték a rakpartra a várakozó dokkmunkásbrigádnak, és általában úgy tizenhárom órával később a daru az utolsó rakodóhálót is kiemelte az utolsó hombárból, a kiürített hajó pedig eloldotta kikötőköteleit, és megindult a nyílt tenger felé. Több mint kétszáz rakpart melletti kikötőhelyen és hatszáz darun kívül Antwerpen dicsekedhetett a legsűrűbb vasúti hálózattal Európában, két és fél négyzetkilométerre harminc és fél kilométer vasúti pálya jutott. Csakhogy a vagonhiánynak és a COMZ téves számításainak köszönhetően két héten belül 85 000 tonna anyag halmozódott fel ponyva alatt magasra tornyosva, és a rakpartok mögötti raktárakban, még több vasúti kocsira és elosztóraktárak felépülésére várva Lille-ben, Monsban és másutt. Az első konvojokkal egy tucat lőszerszállító hajó befutását tervezték, de mert a kikötőparancsnokság attól félt, hogy egy véletlen robbanás vagy egy lőszerszállító hajót eltaláló V-fegyver több kárt tehetne a kikötőben, mint akár a legügyesebb ellenséges szabotőr, ezeket a hajókat késleltették, amíg elszigetelt kirakodóhelyekre nem tudták irányítani őket a kikötő egy távoli sarkában.

Azon az őszön a robbanások már túlságosan is megszokottá váltak Antwerpenben.⁹ A kezdetet október 7-én az első V-2 rakéta becsapódása jelentette, amely eltalálta a várost, s ezt négy nappal később követte az első V-1 „szárnyas bomba”, azaz robotrepülőgép. Október 13-án V-1-esek és V-2-esek is becsapódtak, festményeket rongáltak meg a Királyi Szépművészeti Múzeumban, és több mint két tucat hentest öltek vagy sebesítettek meg a város vágóhídján.¹⁰ („Valami bestiális zúdult Antwerpenre tegnap”, jelentette a brit hírszerzés.) Valamivel később leromboltak egy kórházként is szolgáló árvaházat, ott harmincketten haltak meg, köztük egy műtési csoport és több árva, akiket a rájuk omló fal nyomott

agyon. November 27-én, mindössze órákkal az előtt, hogy az első konvoj felhajózott a Scheldén, V-2 robbant a Teniersplaatson, éppen amikor katonai menetoszlop hajtott át az útkereszteződésen. Ott 157 ember halt meg, és mert a vízvezeték főnyomócsöve is eltörött, testrészek és retikülök úsztak a belváros új tavának felszínén. Egy katonai rendőr felsőtestét a robbanás középpontjától hatvan méterre, egy háztetőn találták meg.

Az alig valamivel a tengerszint fölött fekvő Antwerpen nem rendelkezett föld alatti vasúttal, így alagutakkal és óvóhellyé alakítható mély pincékkel sem, az amerikai katonák akkoriban „a hirtelen halál városának” nevezték.¹¹ A kikötő kiszolgálására beosztott 16 000 katonát téglabérházakban szállásolták el, de a V-1- és V-2-támadások miatt a városon kívül szétszórt sátoztáborokba kényszerültek. A műszaki csapatok katonáinak gyorstalpaló tanfolyamokat tartottak az összeomlott épületek romjai alá szorult túlélők mentéséről. Az ablaküveg hiánycikké vált, akárcsak korábban Londonban. V-fegyver talált telibe egy nyilvános WC-t, s több férfit a ráeső nehéz porcelánpiszoár nyomott agyon. Egy másik robbanás után a piros lámpás negyedben a járókelők a szőrmebundájukból keféltették a törmeléket. Amikor egy illatszerboltot vert szét a robbanás, napokra „nehéz, oda nem illő, senki által sem kívánt” szaggal terhelte meg a környék levegőjét, jelentette a *Yank*, a *GI-magazin*. A város új életre kelt operaháza merészen a *Bohéméletet* és a *Carment* vitte színre, egy haditengerésztszít utóbb felidézte, hogyan húzott át jellegzetes morgó hangjával egy V-1 előadás közben az operaház fölött, „miközben a szereplők tovább énekeltek, és a zsúfolt nézőtérén egy lélek sem moccant a székeről”.

Hitler réges-rég felismerte Antwerpen stratégiai jelentőségét, és október közepén megparancsolta, hogy a V-2 rakétákat összpontosítsák kizárólag vagy a kikötővárosra, vagy Londonra.¹² Hat hónap alatt a német rakétás tüzéralakulatok 1712 V-2-est és 4248 V-1-est indítanak Antwerpen célpontra, általában naponta több mint harmincat, de néha ennek négyszeresét is. Antwerpen tágabban vett területén 67 000 épületet rongáltak meg vagy romboltak le, köztük az összes lakóház kétharmadát.¹³ Két nagy tengeri teherhajót és ötvennyolc kisebb hajót süllyesztettek el. A vasúti pályákban, az utakban, a rakodópartokban és a darukban okozott károk ellenére a jó szerencsének, valamint a V-fegyverek eredendő pontatlanságának köszönhetően sikerült majdnem zavartalanul fenntartani a kikötő működését. A két említetthez hasonlóan fontos tényezőként segítette ezt a szövetségesek elképesztően nagy védelmi erőfeszí-

tése: 22 000 légvédelmi tüzért vonultattak fel a titokban megszervezett, Antwerpen X névre keresztelt seregtest keretében. A várostól délkeletre három, egymástól közel tíz kilométerre kiépített párhuzamos védőövbe hatszáz löveget telepítettek, amelyek három műszakban, szünet nélkül tüzeltek a légi célokra. Az elhasználódottak helyett az új ágyúcsöveket, és ha kellett, a löszert is repülőgépen szállították egyenesen az Egyesült Államokból. A város légvédelmi figyelő-riasztó rendszerét hetvenkét fényszóróval és csaknem tízezer kilométer, újonnan kiépített telefonvezetékekkel erősítették meg, a robbanások légnymáshullámaintól pedig több mint hárommillió homokzsák segített oltalmazni Antwerpent.

A V-1-es alakulatok december elején váratlanul új támadási irányt nyitottak, északkelet felől is indítani kezdték a robotrepülőgépeket, s ezzel nyolc percről négynél kevesebbre csökkentették a riasztási időt.¹⁴ Időnként nem kevesebb, mint nyolc „szárnyas bomba” tartott egyszerre Antwerpen felé, jelentették egy amerikai tanulmány szerzői, „a hajtómű jellegzetes bőgésével repülés közben, az eszköz farkánál ki-kicsapó lángnyelvvel, aztán a hajtómű hirtelen leállt, s jött a hangtalan zuhanás és a vad robbanás”. Mindazonáltal az ötletes légvédelmi tüzerek bizonyították szakértelmüket: egy számítás szerint 211 V-1 talált célba az Antwerpen belvárosa köré vont tizenhárom kilométeres körön belül, míg 2200 másikat pusztítottak el a levegőben, vagy zuhant le valahol a nyílt mezőkön. Több száz további messzire eltévedt, el sem hagyta az indítószínt, vagy más módon mondott csütörtököt.

A V-2 persze egészen más vadállat volt, a szövetségesek védelmi eszközei egyáltalán nem tudtak kárt tenni benne. – A halál angyala szabadon jár-kele a világban – mondta Churchill a rakétáról –, csak a szárny-csapásait nem hallhatja az ember.¹⁵

A forgalmas De Keyser sugárúton álló Rex moziban majdnem mind az 1200 helyet elfoglalták a nézők december 15-én, a péntek délutáni matinéra.¹⁶ A megszállás alatt csak német filmeket vetítettek, és Antwerpen szeptember eleji felszabadulása óta a belga moziközönség nagy igyekezettel próbálta bepótolni többéves lemaradását az amerikai és brit filmek terén, amelyeket a háború alatt nem láthatott. A filmnyersanyag hiánya – a cellulóz a löpörgyártásnak is az alapanyagai közé tartozott – nem tartotta vissza Hollywoodot attól, hogy az elmúlt három évben 1300 filmet állítson elő. Több mint a negyedük háborús film volt, aznap azonban a Rex, amelyet egy korábban a belga szocialista párt tulajdoná-

ban álló kocsmá helyén alakítottak ki, klasszikus westernt játszott, Cecil B. De Mille *The Plainsman* (A pusztai ember) című melodrááját Gary Cooperrel Vad Bill Hickok és Jean Arthurral Calamity Jane (kb. Vészmadár) szerepében. A film fenntartással kezelendő hűséggel mutatja be az amerikai határvidék történetét – 113 percébe De Mille-nek sikerült belezsúfolnia Abraham Lincolnt, Buffalo Bill Codyt, George Armstrong Custer tábornokot és egy Sárga Kéz nevű sajén törzsfőnököt is – de a közönség elragadtatott tetszéssel fogadta azt, amit látott.

Délután 15 óra 20 perckor, közvetlenül az után, hogy Gary Cooper értesült Custer haláláról Little Bighornnál, mindent felperzselő fehér fény villant végig a nézőtéren, ahogy egy új hollandiai kilövési helyszínről indított V-2 – amelyet senki sem hallott és látott közeledni – berobbantotta a mozi fődémét.¹⁷ Az egytonnás robbanófej a félemeleten robbant, akkora robajjal, hogy kinn a Scheldén is hallatszott, s egy szemtanú beszámolója szerint „kihányta az utcára a mozi belsejét”. A hatalmas vázson egy pillanat alatt előrebukott, a karzat és a mennyezet pedig a földszinti sorokban ülő nézőkre zuhant.

Kétszáz mentő dolgozott éjt nappallá téve egy hétig több daruval, bulldózerekkel és lángvágókkal. Az egyik brigádnak sikerült élve kiszabadítania egy több órára a romok alá szorult GI-t, jelentette a *Yank* magazin:

Amikor előbotladozott, két halott gyermeket tartott a karjában. A Vöröskereszt egyik munkatársa megpróbálta elvenni őket tőle, de vadul ellenállt. [...] Az édesanyjuk mellett ült, akinek a robbanás letépte a fejét. [...] A város túl kicsi a tragédiának.

A romeltakarítók végül 567 holttestet ástak ki, több mint a felük szövetséges katonáé, haditengerész tűzéré és kereskedelmi tengerészé volt.¹⁸ Akadt köztük négy német hadifogoly, akit becsületszóra engedtek ki a városba arra a délutánra. A fegyveres erők további kétszáz tagja súlyosan megsebesült. A belga áldozatok között voltak férfiak, feleségek és gyerekek, akiket egy tömbbe préselt össze a légnyomás. A keresők találtak egy halott lányt a karzaton, aki a *Yank* tudósítója szerint „félíg mosolygott, s arcán érintetlen volt a rúzs és a smink. Mellette egy sornyi katona egyenesen előrenézett, mintha még mindig minden figyelmüket lekötötte volna a film.” Hullaházat a városi állatkertben rendeztek be az áldozatoknak, de a Rex idővel olyan pokolian bűzlött, hogy vegyvédelmi osztagoknak fertőtlenítő folyadékkal kellett leper-

metezniük a romokat és a még mindig alattuk heverő tetemeiket, mert csak így folytatódhatott a munka.

Azok, akik életüket veszítették, mielőtt a gépész vetíteni kezdte a *The Plainsman* utolsó filmtekercsét, sohasem látták meg, amint Vad Billt kártyázás közben hátba lövik Deadwoodban, sem azt, amikor a megtört szívű Calamity Jane magához öleli holttestét a film végén. A városi hatóságok azonnal bezárták az összes mozit és színházat a háború időtartamára. Carmen nem énekelt addig Antwerpenben, amíg a béke vissza nem tért, és a halál angyala már nem járkált többé szabadon a világban.

„HIT A JÓINDULATÚ VILÁGMINDENSÉGBEN”

A Hürtgen-erdőszéki gyilkos kínlás dacára Omar Bradley derűlítése feléledt, és biztosította hadseregparancsnokait, hogy a *Queen-* (Királynő-) hadművelet – a 12. hadseregcsoportnak az ellenséges védelemre Aachentől keletre és északra mérendő csapása – „az utolsó nagy offenzíva lesz, amely Németország térdre kényszerítéséhez szükséges”.¹ Bradley ingázott Luxembourg és Spa között, erősítette hadosztályait, bátorította seregtestparancsnokait, és bújtta az időjárás-jelentéseket. A sikeres áttörés a német vonalakon Dürenig átlendíthette az 1. hadsereget a Roerön, s onnan már csak negyven kilométer a Rajna. Bradley úgy vélte, megismételhetik az áttörést Saint-Lőtől a Szajnáig.

November 16-án alig valamivel dél után 2400 nehézbombázó 10 000 tonna romboló- és gyújtóbombát dobott Aachen környéki célpontokra – olyan sok kénes gyújtóanyagot, hogy egy magát megadó német katona bevallotta, „nagyon örülök, hogy fogságba estem”.² Utána fehér lángnyelvek csaptak ki 1200 löveg csővéből az egész frontszakaszon, és tízezérel robbantak a gránátok a célterületen „mint szürke tapétán a kipattanó sárga virágok”, írta a haditudósító W. C. Heinz. A nekilóduló Sherman harckocsik motorházára fluoreszkáló narancssárga textillapokat terítettek, hogy a levegőben nyüzsgő vadászbombázók sajátként azonosíthassák őket, és a gyalogság rohamra kijelölt zászlóaljai ismét megindultak kelet, a Roer felé. A katonák újra felvették az ellenség tűzének kitett emberek jellegzetes, magukat minél kisebbre összehúzni igyekvő testtartását. Az egész arcvonalon általánossá vált a puskaropogás, és egy megfigyelő szerint „minden katona arcára azonos kifejezés ült ki, ugyanígy teljesen kifejezésteleenné vált az arcuk”. Egyes szektorokban 152 centi-

méter átmérőjű légvédelmi fényszórók – mint 800 millió gyertya fényerejével világító apró napok – mutatták az utat a mélabús őszi homályban, világították meg az aknamezőket, és vakították el a védőket.

A jól beásott németek ellenállása gyorsan megszilárdult.³ Collins VII. hadtesténél, amely a jobbszárnyon az 1. hadsereg csapását mérte kilenc támadó gyalogezreddel és egy páncélosadosztály egyik állandó vezetési törzsű harccsoportjával, egyes századok csak alig nyolcszáz métert jutottak előre alkonyatig. A harckocsizók szerény mélységű behatolást értek el a stolbergi folyosóban, de ez a támadó éket vezető hatvannégy Shermanből negyvennégy elvesztésébe került. Az 1. hadosztály négy nap alatt három kilométerrel jutott előre, s közben ezer katonát veszített, majd a következő három kilométer újabb háromezer fős véres veszteségébe került. A 104. hadosztály, amely felett az a Terry de la Mesa Allen vezérőrnagy parancsnokolt, aki Afrikában és Szicíliában a szomszéd Nagy Vörös Egyest vezette, átkarolta Eschweiler városát, ahol még melegen talált étel és égő gyertyák bizonyították, az ellenség igencsak sietve szedte a sátorfáját. Csakhogy mindennek ellenére Hodges tábornok egy hét után azt volt kénytelen konstatálni, hogy a Roer még mindig kilométerekkel túl van csapatai keservesen előretolt arcvonalan, és a csata „háztól házig folytatott gyilkolási mérkőzésé” degradálódott. A 9. hadsereg sem boldogult sokkal jobban a Wurm és a Roer folyó közötti tocsogós, aknával teleszórt, félhold alakú területen, ahol a Wehrmacht ötven, kőépületekből álló falut alakított egy-egy kis citadellává. November 22-ig az amerikai XIX. hadtest öt-hét kilométert nyomult előre, miközben nemcsak Model csapataival küzdött folyamatosan, de a sárral, a kétségbeeséssel és tucatnyi típusú aknával is.

A november harminc naphoz áll, s ebből csak egy vagy két olyan akadt, amikor nem esett az eső vagy a hó.⁴ Abban a novemberben a csapadék mennyisége a sokéves havi átlag háromszorosa volt. A katonák beleszürkültek az esőbe, akár csak Olaszországban, és összeolvadtak a sárral, míg végül szinte agyagtömböknek látszottak, amelyeknek szemük van, és olyan rondának, mint a répa- és káposztaföldek, amelyeken harcoltak. A rádiók és az aknakereső készülékek rövidzárlatot kaptak, a tehergépkocsik lökhárítóig süllyedtek a sárba, a gypjűzövet katonaköpenyek viselhetetlenül nehezzé váltak a rájuk száradt sártól. „A katonák kénytelenek voltak eldobni a köpenyüket, mert huzamosabban nem bírták el – állapította meg egy vezérkari tiszt. – A kezük annyira meggémbereedett, hogy fel kell segíteniük egymásra a felszerelésüket.”⁵ A puskás

gyalogosok a tisztán tartására tett hiábavaló igyekezetükben kendőt kötöttek M-1-esük elsütő billentyűjére és zárzatára, a csőtorkolatra pedig óvszert, vagy a fejadag kétszersültjének csomagolásából származó viaszos papírt húztak. A hadsereg anyagi szolgálatának műhelyei és francia cégek egymillió vagy annál is több „kacsacsört”, a harckocsi-láncalptagok oldalára hegesztendő 12,7 centiméteres acél kiegészítő lapot gyártottak, hogy növeljék a láncaltp felfekvési felületét, csökkentsék a jármű fajlagos talajnyomását, és javítsák mozgékonyágát a sárban. Egyetlen Sherman több mint háromszáz ilyen segédeszközt viselhetett, és még mindig elakadhatott.

A küzdelem „vagy te, vagy én” jelleget öltött – hogy az 1. hadsereg parancsnokságának egyik jelentését idézzük –, s ez kajánná, fatalistává és mélységesen levertté tette a katonákat.⁶ Az 5. hadosztály egyik katonája ezt írta haza: „Azt mondják, a tisztaság már szinte maga az istenesség. Én azt mondom, már szinte a lehetetlenség. [...] Ha megölnék, és a pokolra jutok, az fikarcnyival sem lehet rosszabb a gyalogsági harcnál.” Egy tizenkilenc esztendős bajtársa így írt: „Mintha minden szívdobbanással egy hangot hallottam volna, amely könyörtelenül és egyre hangosabban azt mondja: »Jön, jön, jön, közelebb és még közelebb.«” Egy hadtápszolgálatos katona, akit egy német tüzéségi gránát kis híján eltalált, azt mesélte Robert Capának: „– Ez mintha azt mondta volna: Te sem mész vissza Alabamába!”^{*} A legtöbb katona addigra „már nem fáradt a slicce begombolásával – számolt be a 78. hadosztály egyik bakája. – Az ideges húgyhólyag gyakori ürítésének biztosítása kívánatosabb alternatíva volt, mint a gatyánk összepisálása.” Egy feldehívótiszt, akit majd hatszor választanak meg Arkansas kormányzójává, Orval E. Faubus őrnagy, azon kapta magát, hogy nem képes többet felidézni, mikor virágozik a mályvarózsa otthon Ozarksban. „Az ember annyi mindent elfelejt”, tűnődött Faubus. Amikor kisfia megírta neki, hogy a napokban látta a *Hófehérkét*, Faubus őrnagy magába roskadt. „Töröm a fejem – tette fel a kérdést –, miért is kell olyan nagyon szeretnem ezt a gyereket?”

Még a legkülönb katonák is kötekedővé váltak. Creighton Abrams alvezéres, egy legendás harckocsizó-parancsnok, akiből idővel négycsillagos tábornok lesz, azt írta feleségének:

* Sárközy Elga fordítása.

A szívemet és a lelkemet már oly sok dolog pusztította és tette kérgesen érzéketlenné, veszteségek, a tehetetlen düh, hibák. [...] Ki tudja, mióta nem száradtam meg, nem melegedtem át, és rövid szunyókálásokat leszámítva két hete nem aludtam. Nincs idő rendesen enni, nincs idő gondolkodni – mindig csak támadás, támadás, támadás.⁷

„A háború az emberben történik meg – vonta le a következtetést Eric Sevareid. – Egyedül történik meg minden egyes emberrel. Soha nem lehet megértetni másokkal. [...] Egymillió feláldozott mártír élete is csak egyetlen üres helyet hagy egy-egy család asztalánál.”⁸ Az üres székek közé tartozott Thomas F. O'Brien századosé, egy New Hampshire-i fiúé, aki a születésnapján esett el a *Queen*-hadművelet első óráiban.⁹ „Nem szenvedett túl sokáig – írták a század hadnaplójába –, talán ha tíz percig.” A 16. gyalogsági ágyús század parancsnokságát legjobb barátja, Jack E. Golden százados vette át utána, aki oly sok 1. hadosztálybeli veteránhoz hasonlóan a földközi-tengeri hadszíntéren szerzett, rendszeresen kiújuló maláriával küszködött. „Mostanra nagyjából nyolcvanévesnek érzem magam”, közölte Texasban élő családjával. Huszonkettő volt.

Az ember úgy elfárad, hogy felhagy olyan apróságok megtételével, amelyek fontosak a biztonsága szempontjából, és ha az ember eléggé elfárad, már azzal sem törődik, él-e vagy hal-e. [...] Élettel-halállal játszunk hazardjátékokat. Apu, te ezt meg fogod érteni. Éppen mint a kártyában, nyerhetsz egyik éjszaka a másik után, de mindig nem lehet szerencséd. [...] Mindig halálra vagyok rémülve.

Miközben a friss tartalékok vonultak előre, a holtak légióit szüntelenül szállították hátra.¹⁰ Mindegyik harcoló amerikai hadsereg kifejlesztette a maga futószalagját a napi ötszáz holttest kezelésére – a vonatkozó rendelkezések szerint huszonöt elegendő volt, hogy új ideiglenes temetőt nyissanak. Hacsak módjukban állt, nagyon igyekeztek megállapítani a maradványok személyazonosságát. Nagy előrelépést jelentő új eljárásoknak köszönhetően ujjlenyomatot tudtak venni régen eltemetett hulláktól, és rejtett mősodai jelzéseket tudtak leolvasni a foszladozó egyenruhadarabokról. A sírnyilvántartó osztagok mesteremberei megcsontkított arcokat rekonstruáltak aprólékos gonddal készített kozmetikai viaszkiegészítésekkel, hogy a Híradó Hadtest fotósai lefényképezhessék, s így esetleg azok is azonosíthatók legyenek, akiknek nem került elő a

dögcédulájuk. A halott katona és nevének újraegyesítése lehetett az utolsó nagy szolgálat, amelyet egy „nyugatra távozott” bajtársnak tehettek.

Az élőknek apró örömök segítettek múlatni az időt, mert – miként egy katona novemberben bevallotta a naplójának – „a történelemcsinálás 90 százalékban unalomból áll”.¹¹ Huszonegy- és pókerjátszmák dúltak a cukor- és tarlórépaföldeken ásott háromszor háromméteres, sáros föld alatti lyukakban, mindegyiket régi kulacsból fabrikált, zokniból készített lámpabéllel működő petróleumlámpa világította be. Postaosztás idején, írta Karl Shapiro, a katonaköltő, „a háború egy órára félreáll. [...] A világ emberivé változik.” Egy tiszt elmesélte a feleségének, hogy harminc percet töltött egy elhagyott házban „egy leülő WC láncának húzgálásával, és hallgattam a víz zengzetes lezúdulását, amely éppúgy hangzott, mint otthon”.

Még azok számára is, akik túléltek a háborút, és öregemberként, ágyban halnak majd meg a következő évszázadban, ezek voltak életük legmélyebben átélt pillanatai. „Megtanultam, mit jelent élni, lélegezni és érezni – írta nővérének a 82. légideszant-hadosztály egyik hadnagya. – Láttam embereket megtenni olyan dolgokat, jót és rosszat egyaránt, hogy a mennyben az emberek minden tettét feljegyző angyal bizonyosan örvendezett és kétségbe esett miattuk!”¹² Senki sem vonhatta kétségbe, hogy a háború átformálta őket, hogy legalábbis a lélek egy bizonyos sarka soha többé nem lesz olyan, amilyen azelőtt volt. „Immár belátom – írta november 26-án a 84. hadosztály egyik katonája az édesapjának –, hogyan változik meg hatalmas mértékben az ember.”¹³

A *Queen*-hadművelet akadozni kezdett, majd végleg elakadt.¹⁴ Több mint három hét után a 9. hadsereg a Roer nyugati partjához közeledett, nem pedig a Rajnához, ahogyan Bradley remélte. Az 1. hadsereg VII. hadtestje csak december közepén jutott ki a Roer partjára, tehát harmincegy napra volt szüksége tizenegy kilométer megtételéhez, más szóval óránként tizenöt métert haladt. A két hadsereg együttesen 38 000 fős véres veszteséget szenvedett a harcokban. A három hónapban, amely azóta telt el, hogy Holzinger törzsörrmester első GI-ként német földre lépett, a szövetségesek sehol sem hatoltak be harmincöt kilométernél mélyebben a határon túlra. Azon az őszön a teljes amerikai véres veszteség – a halottak, a sebesültek, a sebeikbe belehaltak, a betegségben elhunytak, a balesetben életüket veszítettek, az eltűntek, a fogságba esettek, a betegek, a harcon kívül megsebesültek, a harctéri idegösszeomlások

sok, a fegyintézetbe zártak és az öngyilkosok összesített száma – elérte a 140 000 főt.

Az arckonstrukció-készítők és a sírásók egy percre sem fogytak ki a munkából. A SHAEF októberben kvótákat állapított meg¹⁵ a vitézségért adományozható kitüntetésekre, nehogy túlságosan bőkezűen, megfelelő válogatás nélkül osztogassák őket. Minden gyaloghadosztály három Kiváló Szolgálatért Érdemkeresztet, harmincöt Ezüst Csillagot és hetvenkilenc Bronz Csillagot adhatott ki minden harcban töltött héten. A fejlemények tükrében a kvóták kicsinyesen szűkmarkúnak bizonyultak, Eisenhower tehát elrendelte a kitüntetési rendszer felülvizsgálatát.

A Roerön, amely a mindennapos esőktől máris áradt, továbbra is fennmaradt az árhullám tervszerű előidézésének lehetősége.¹⁶ Több, az alkalmatlan időjárás miatt elrendelt halasztás és legalább egy olyan bevetés után, amelyben a bombázók navigátorai eltévedtek, a Királyi Légierő december elején majdnem 2000 tonna bombát dobott a Schwammenauel-, az Urft- és a többi duzzasztógátra. A számos telitalálat mindössze szerény szivárgást okozott folyásirányban, és a RAF hamarosan visszatért a nagyvárosok pusztításához. A SHAEF cenzorai a gátak minden említését tiltották a sajtótudósításokban, mintha az ellenség már réges-régen nem vette volna észre a szövetségesek megkésett érdeklődését irántuk. Ha a Queen-hadműveletben részt vevő négy hadtest közül akár csak egy át tudta volna verekedni magát a Rajnáig, a németek meglepetésszerű téli offenzívájának tervét – amely addigra már igen előrehaladott állapotba került –, semmi kétség, legalábbis megzavarták, sőt talán lehetetlenné is tették volna. A Roerön azonban továbbra sem vált végrehajthatóvá az átkelés, a Rajna pedig távoli és elérhetetlen maradt.

Annyi bizonyos, hogy az ellenségnek súlyos károkat okoztak.¹⁷ Az előkészítő bombázás több Roer menti várost porig rombolt. Jülichben vagy Dürenben több, éppen kivagonírozó, vagy más okból sebezhető német egységet lemészároltak. Az egyik Volksgrenadier hadosztály nyolc gyalogzászlóalja közül egy sem számlált még száz katonát sem! Több mint 83 000 liter napalm 8000 németet vett rá a megadásra a 9. hadsereg frontszakaszán, akik a közé a 100 000 fogoly közé kerültek, akik azon az őszön átmentek a 12. hadseregcsoport gyűjtőtáborain. Az ellenséges hadosztályok parancsnokai írkokokat, mindenféle szerelőt és karbantartót, sőt a lovakat gyógyító állatorvosokat és felcsereket vezényeltek a harc-vonalba. „Nagyszámú veszteséget okozott – teszi hozzá még egy német tiszt – a rengeteg lábfgyás.”

Mindazonáltal semmiféle jel nem utalt arra, hogy Németország térdre kényszerülne, ahogy azt Bradley várta, és még benne is feltámadt valamiféle gyászos hangulat. – Teljességgel lehetséges – jelentette ki egyik, Hadügyminisztériumból érkezett látogatójának –, hogy a németek egészen 1946. január 1-jéig elkeseredett halogató harcokat vívnak.¹⁸

A tél valahogy mintha mindig meglepte volna az Egyesült Államok Hadseregét.¹⁹ Az amerikaiak nem voltak felkészülve a téli hadviselésre a tunéziai Atlasz hegységben 1942-ben, majd az olaszországi Appennineken 1943-ban, és 1944 tele is ugyanolyan készületlenül érte őket. Eisenhower logisztikai tervezői már az Overlord-hadművelet előtt leginkább sértett homlokráncolással intézték el a Hadügyminisztérium puhatolózó kérdéseit, ugyan milyen előkészületeket tettek a hideg hónapokra. Az Anziónál kipróbált sarkvidéki ruházatot felkínálták a SHAEF-nek, de az illetékesek mint sürgősségi elutasították. A hadsereg főszállásmestere (az ellátószolgálatok főnöke) augusztus közepén azt prognosztizálta, hogy „a háború nem nyúlik bele még egy télbe”, Robert M. Littlejohn vezérőrnagy, az európai főszállásmester pedig ezzel megegyezően azt írta, „a komoly harc nem folytatódhat sokáig”. Szeptember közepén Hodges azzal nyugtatgatta aggódó egészségügyi tisztjeit: „Hát nem tudják, hogy ez a háború néhány héten belül véget ér?” „Óvatossági rendszabályként” felterjesztettek egy megkésett téliruha-igénylést a Hadügyminisztériumhoz, de abban csak akkora mennyiség szerepelt, amely egyetlen 350 000 fős hadsereg felruházására volt elég, miközben négy amerikai hadsereg harcolt Nyugat-Európában.

A németek riasztóan erélyes ellenállása október végén arra indította Littlejohn vezérőrnagyot, hogy nyomatókusan javasolja Bradley-nek, siettesse a hideg időben viselendő ruházat szállítását a harcoló alakulatokhoz. – Tábornok, az időjárás hidegre fordul. Hamarosan szükség lesz valamennyi téli ruházatra! – mondta neki a főszállásmester Luxembourgban.²⁰ Bradley kézlegyintéssel intézte el a figyelmeztetést. Littlejohn emlékezete szerint azt mondta: – A katonák kemények, kibírják! – A hadellátó hálózat szklerózisa és Antwerpen megnyitásának késlekedése rontotta a helyzetet, ahogy mindenféle egyenruházati cikknek és felszerelésnek a vártnál sokkal súlyosabb elhasználódása is. Amikor szeptember végén a hadszíntér illetékes parancsnokai megkésve 850 000 nehéz téli köpenyt igényeltek – a mindössze egy hónappal korábban fontolgatott mennyiség kétszeresét –, továbbá ötmillió garni-

túra gyapjú alsóinget és alsónadrágot, a vezető hadbiztosokat egymilli lerongyolódott amerikai katona újbóli felöltöztetésének kényszere is nyomasztotta; ráadásul 100 000 francia katonáról és a német hadifoglyok sokaságáról is gondoskodniuk kellett. „Nem vívhatjuk meg a téli háborút ugyanabban a ruhában, amelyet nyáron használunk – írta családjának Jack Golden százados. – Tanulnunk kellett volna egy kicsit tavaly télen Olaszországban!”

Helyette, amint a hadsereg hivatalos történetének írói elismerték, „a frontkatonák a tél nagy részét elégtelen öltözetben harcolták végig”.²¹ Az igényelt alsóneműnek ugyanis kevesebb mint fele jutott el a hadszíntérre, Littlejohn erősködése ellenére, hogy „a gyapjú a harc létfontosságú előfeltétele, ugyanúgy, mint a lőszer”.²² A közepes méretű kincstári zoknik hiánya a 12-es (46-os) méretű párok beavatásos zsugorítására kényszerítette a hadsereg mosodáit, miközben a zoknik nem szándékolta összemenése kellemetlen és állandó gond maradt, „minden gyapjúholmi magas meghibásodási arányával” együtt. Három tábori mosodai mosás általában elég volt egy pár zokni végleges használhatatlanná válásához, ezért a hadsereg havi hétmillió új párat kényszerült vásárolni.

A hadsereg hetven különböző téli ruházati cikket tartott rendszerben, amivel garantálta a zűrzavar ezerféle permutációját.²³ Például hat különböző típusú zubbony és hatféle nadrág jutott el Európába. A „zubbony, tábori, M-43” tizenkilenc méretben érkezett, míg a „zubbony, tábori, bolyhos gyapjú” megnevezésű bélés csak tizenháromban, ezzel is összezavarva az egymáshoz illeszkedő rendelésükre tett számítási kísérleteket. Az elfogadható minőségű hálósák kifejlesztésére tett próbálkozásokat túlkomplikálták. A Harvard Egyetem Anyagkifáradási Laboratóriuma feltalált és „Cló”-nak nevezett el egy mértékegységet a hőszigetelésre: az egy Clót úgy definiálták, hogy annyi, amennyi védelmet az alaskai télben az átlagos férfióltóny nyújt a hideg ellen. A stepelt, vízimadár tollával töltött, egy külső rétegű zsák hét Clo minősítést kapott, míg két réteg a hadsereg pokrócából, pamutvászon viharkabáttal letakarva, négyet. Hatvannál több hálósákváltozatot próbáltak ki, köztük aprított csirke- és pulykatollal, amerikai tejelőcserje-pihével töltöttet és rénszarvasbőrrel béleltet, de az anyag igazából nem is számított, ha a zsákok nem jutottak el a harcoló hadseregekhez, ahogy 1944-ben általában nem jutottak el.

Állítólag a hadsereg szerint minden GI négy elemből tevődik össze: hasból, nemi szervekből, egy adag feltételes reflexből, meg egy pár láb-

ból.²⁴ E komponensek közül az utolsónak bizonyosan nem szenteltek kellő figyelmet, mert a testrészek közül a láb okozta a legtöbb gondot az amerikai háborús erőfeszítésnek Európában. Ősz végén négyféle kincstári lábbeli állt a GI-ok rendelkezésére, és „egyik sem volt teljesen kielégítő”, amint a Pentagon vizsgálata megállapította. A meleg időjárásban megfelelő méretűnek talált tábori bakancs gyakran túl szűk volt ahhoz, hogy egy párnál több zoknival viseljék, esőben és hóban pedig a bakancs „nem volt egyéb, mint a katona lábfeje köré kötözött szivacs”, amint Littlejohn tábornok elismerte. A bakancsra húzható sár- és hócipőből messze túl keveset igényeltek, ráadásul 1945 márciusa előtt 11-esnél (45-ösnél) nagyobb méretű gyakorlatilag nem érkezett belőle. A végül Európába szállított több millió pár fele része túlságosan gyengének bizonyult, nem bírta ki, hogy a katonák a bakancsukra húzzák. A „shoepac” (kb. „batyucipő”), a két pár vastag zoknival való viselésre tervezett, kombinált gumi-bőr csizma rosszul illeszkedett, résein beengedte a vizet, az izzadással keletkező nedvességet pedig benntartotta, és „dunsztolta” benne a lábat. A ruházati ellátószolgálat decemberig csak a harci beosztásuk miatt jogosult katonák törpe kisebbségének igényelt ilyen, és a szükségesnél sokkal kevesebbet az E, EE és EEE szélességi méretben.

Ezért aztán szenvedtek a katonák. Az első „lövészárokláb” (láb-fagyás) esetet – a láb véredényeinek, bőr- és izomszöveteinek a hideg, nedves környezet okozta, sántításhoz, majd mozgásképtelenséghez vezető sérülését – szeptember 27-én jelentették.²⁵ A szindróma heteken belül járványos méreteket öltött. „Érünk el némi haladást a lábfagyás megelőzésében”, írta Eisenhower Marshallnak november 27-én. Valótlanosságot állított. Novemberben és decemberben a „lövészárokláb” és más, a hideg időjárás okozta egészségi problémák miatt 23 000 katona került kórházba, szinte kizárólag a harcoló alakulatok gyalogosai. Ez a veszteség öt és fél hadosztály teljes gyalogsági létszámának felelt meg. November végére az összes felvettek negyedét lábfagyás miatt utalták kórházba. A 3. hadseregben, ahol különösen sok lábfagyás fordult elő, az orvosok azt jelentették, az érintett katonák közül tavasz előtt szinte senki sem térhet vissza a szolgálatba, végül tízből négyet rokkantként szállítottak haza. A 30. hadosztály egyik beszámolójában leírták „a priccsek hosszú sorait, amelyeken katona feküdt katona után a pokrócok alól kilógó lábfejjel, minden ujjukat kis vattagolyó választotta el”.

Szinte semmit sem tanultak az olaszországi hadjáratból, pedig az előző télen tapasztaltak bőségesen szolgáltak figyelmeztetéssel.²⁶ Az ameri-

kaiak a britektől vagy a németektől sem tanultak, akik már régén erőteljes megelőző intézkedéseket vezettek be, olyanokat, mint a száraz zokni, a lábmasszírozás, a gyakori lábfejvizsgálat és a katonák oktatása.²⁷ Az amerikai katonák közül sokaknak azt tanácsolták, fűzzék szorosabba a bakancsukat, ami pontosan a legrosszabb tanács.²⁸ Bradley, aki elismerte, a katonák „öt-tíz napig nem vehetik le nedvös lábbelijüket”, november vége felé arra hívta fel a figyelmet, hogy a 12. hadserégszoport akár ezer főt is veszíthet naponta lábfagyás miatt. Végül is tavaszig 43 000 lábfagyásos katonát kényszerült kórházba, az Európában elismert amerikai embervesztés csaknem 10 százaléka. Ez a maláriánál is súlyosabb sorscsapás, amely a Szicíliában partra szálló szövetséges seregeket megtizedelte, elkerülhető lett volna. Ráadásul a „lövészárokláb” miatt harcképtelenné vált katonák az egyszerű fagyásérülttől eltérően nem volt jogosultak a Bíbor Szív sebesülési kitüntetésre, sőt egyes seregtestparancsnokok a „lövészároklábat” a nemi betegséghez hasonló szégyennek tekintették.

Amint a legegyszerűbb baka is tudta, az időjárásnak előbb romlania kellett, mielőtt újra megjavul.²⁹ Az 1. hadsereg meteorológusai egyik prognózisukban „1 az 1000-hez” tették annak valószínűségét, hogy kisüt a nap. A tengelyig érő sár apropóján egy katonát az írta: „Eddig sohasem vettem észre a mindenütt jelenvalóságát, az állandóságát és nyálkás nyúlóságát. Különösen azt utálom, ha az ennivalóért kell átgázolnom rajta.” A katonák azt panaszták, a körülmények olyan iszonyatosak, hogy a „lövészároktest” kórsága fenyegeti őket. Úgy birkóztak meg a helyzettel, ahogyan tudtak: borsmentakivonatot dörzsöltek a lábujjaikba, vagy újságpapírral bélelték ki a bakancsukat, és újságpapírt tömködtek a nemi szervük köré a nadrágjukba, vagy állás helyett inkább térdeltek a lövészgödörükben, vagy meleg trágyadomb fölé építettek maguknak alvóhelyet, vagy gyapjútakaróból és sárcipőből maguk készítettek lábbelit maguknak. Egy légvédelmi tüzér, aki kiszúrta Eisenhower irhabélises csizmáját a tábornok egyik frontlátogatásakor, ötszáz frankot ajánlott érte. A főparancsnok lehúzta a csizmát, és felajánlotta „egy halott krautért” cserébe.

A katonák nyomorúsága hozzájárult a harctéri idegkimerüléses esetek számának ugrásszerű megnövekedéséhez – a diagnózis megnevezését (*combat exhaustion*) még Tunéziában alkották meg az első világháború rossz híré „gránátsokk” (*shell shock*) kifejezése helyett.³⁰ A brutális harc, a nyomásztó körülmények és a felismerés, hogy a háború még igen messze jár a végétől, mélységes hatást gyakorolt nem utolsósorban

a „hazajáró lelkektől háborítotttnak” nevezett katonákra, akiket az elesett bajtársak emléke gyötört. „A harc minden pillanata olyan hatalmas megterhelést ró a katonákra, hogy kitettségük heves ségével és időtartamával egyenes arányban roppannak össze – magyarázta a hadszíntér vezető főorvosa Eisenhowernek. – Éppen ezért a hadviselésben a pszichiátriai sérülések ugyanolyan elkerülhetetlenek, mint a kézifegyver-lövedék vagy gránátrepesz ütötte sebek.”

Azokra, akiket harctéri idegkimerülés miatt evakuáltak a frontról – egy részük olyan súlyosan megzavarodott, hogy bakancsfűzőjüket összekötve és karjukat puskaszíjjal összekötözve kellett mozgásképtelenné tenni őket –, azt mondták, „visszamennek a konyhába”.³¹ Akkoriban olyan sok ezren tartottak a konyha felé, hogy a SHAEF cenzorai nem engedték közölni a számukat. A közvélemény nem tudta meg, hogy a második világháborúban (a többi amerikai haderőnem és a többi szövetséges hatalom fegyveres erői nélkül) egyedül az Egyesült Államok Hadserege 929 000 katonát utalt kórházba „neuropszichiátriai” okokból, s közülük nagyon sokat, minden negyediket 1944 keserves őszén. „Nem tudok már sokkal többet elviselni ebből a harcból, mert a legjobbat veszi ki belőlem – írta egy gyalogos a családjának. – Ezt az idegdolgot próbálom leplezni az embereim előtt, de biztosra veszem, hogy észrevették már, mert némelyikükön én is észrevettem.”

A hideg időjárás okozta sérülések ügyében tanúsított nemtörődöm ségével szemben a hadsereg a földközi-tengeri hadszíntéren sok mindent megtanult a harctéri idegkimerülésről, és ezek a tapasztalatok Nyugat-Európában az érintettek javára váltak.³² A legtöbb páciens átmenetileg harcképtelenként kezelték, és a front közelében tartották, hogy megőrizték önbecsülésüket és érzelmi kötődésüket egységükhöz. A hadosztályok sebesültelosztó állomásain ekkorra már általában egy pszichiáter is szolgált. Akárcsak Olaszországban, a kimerültséggel küszködő betegeket mély altatásban tartották, néha napokra, a „kék 88-as”, vagyis nátrium-amital- vagy nembutalkapszulák beszédetével. Az európai hadszíntéren harctéri idegkimerüléssel kórházba kerülő minden száz páciens közül kilencven valamilyen minőségben visszatért a szolgálatba, bár első vonalbeli harcoló gyalogosnak sokan többé már nem voltak alkalmasak.

Mindazonáltal sem a szakszerű orvosi ellátás, sem Európa összes kék 88-asa nem tudta megfosztani a háborút attól a képességétől, hogy szétzúzza az emberek pszichéjét.³³ „Az előrenyomuláshoz kapcsolódó fizikai

félelem és a visszaforduláshoz kötődő erkölcsi félelem között rendkívül kellemetlen ellentét feszül”, jegyezte meg egykor az amerikai polgárháború egyik veteránja, és a dilemma még mindig fennállt. „Az egyetlen mód, ahogyan az ember kikerülhetett a harcból – írta egy kanadai pszichiáter –, a halál, a sebesülés, az öncsonkítás és a becsavarodás.” Paul Fussell hadnagy, aki éppen csak túlélte a háborút, hogy utóbb egyik legélesebb szemű értelmezőjévé váljék, úgy vélte, „öthavi első vonalbeli frontszolgálat után a tiszt elhasználdik, idegzete jóvátehetetlenül tönkremegy”. A legtöbb szakértő arra a következtetésre jutott, hogy 200–240, harcban eltöltött nap után a katonák véglegesen kimerülnek, sőt két, a Németországban végrehajtott előrenyomulást megfigyelő pszichológus azt állította, hogy a GI-ok harcban használatos érzékei és képességei egyhavi harc után hanyatlani kezdtek, negyvenöt nap után pedig sok amerikai katona „a vegetatívhoz közeli állapotba” került. Egy katona, aki másodszor sebesült meg, hazairrott levelében próbálta megmagyarázni, miért ápolják még mindig kórházban. „Nem sebesültem meg súlyosan – írta. – De azt hiszem, sérült vagyok, Papi. Belül sérült – az agyamban.”

Továbbra is nehéz kérdés maradt, hogyan tegyék elviselhetővé a psziché ilyen erejű bántalmazását, ahogy már Homérosz kora óta az volt. „A harci morál homály borította síkság, amelyen itt is, ott is kimúlt közhelyek hevernek, amely felett a szél régi kinyilatkoztatásokat hord, és amelyet csak az éles elméjű intuíció felvillanó fényjátéka világít be rendszertelenül”, szögezte le az AAF egyik tanulmánya.³⁴ A hadsereg egészségügyi szolgálatának főnöke azt ajánlotta, hogy 200 napi harctéri szolgálat után a gyalogosokat hat hónapra vonják ki a frontszolgálatból, de az ország nem rendelkezett elegendő alkalmas élőerő-utánpótlással az ilyen jellegű megoldáshoz.³⁵ „A jelenlegi személyzeti politikánk értelmében senkit sem mentesítenek a frontszolgálat alól, amíg teljesen értéktelenné nem válik – szögezte le egy Eisenhower elé terjesztett jelentés. – A gyalogos katona ezt keserves igazságtalanságnak tartja.” Egy tábornok lelkész kénytelen volt arra emlékeztetni, hogy „a lélek egészsége megnyugtató életcél és a jóindulatú világegyetembe vetett hitet igényel”. Európa harcterein 1944-ben nem tűnt valószínűnek az ilyen jellegű kozmológia.

George Patton egy rácsos kapujú villában rendezkedett be a Rue Auxerre 10. szám alatt Nancyban, nem messze azoktól az első világháborús csataterektől, ahol először szerzett dicsőséget harckocsizó-parancsnokként.³⁶ A palotányi házat, amelynek tulajdonosa egy fran-

szénmágnás volt, egy látogató szerint „zsúfolásig megtölték a legvalószínűlenebb limlommal, köztük 90 centiméter magas aranyozott angyalokkal és a mennyezetről lelógó kerubokkal. A termeket olcsó és hivalkodó szobrokkal rakták meg, a falakon unalmas zöld, barna és bíbor kárpitok éktelenkedtek.” Segédtestek autózták be Burgundiát lumpholásba torkolló kóstolókkal tarkított borvásárlási körutakon, és Willie, a félénk bullterrier gyakran szundikált egy széken a pohárszék mellett. A negyven kilométer távolságra rejtőzködő 280 milliméteres német vasúti ágyúk belőtték magukat a 3. hadsereg parancsnokságára, s időről időre 272 kilogrammos gránátokat zúdítottak Nancyra, köztük azt a hármat is, amelyik egy éjjel betörte a Rue Auxerre 10. ablakait, és kiszakította ajtótokjait, amikor lerombolta az utca túloldalán álló házat.

Patton tettetett gondtalansággal parádézott fel-alá Lotaringiában a nyitott, elől-hátul három tábornoki csillaggal megjelölt dzsipjén, bőgette az elektromos dudát, és ordítva énekelte a *Lilly from Piccadilly* (Lilly a Piccadillyről) trágár strófáit.³⁷ Az egyik haditudósítónak büszkén megmutatta híres elefántcsont markolatos pisztolyát – „ezzel öltem először embert” –, a Hearst-sajtóbirodalom naplója közlési jogára tett 250 000 dolláros ajánlatát viszont elutasította. Bölcsen tette, hogy a diszkréciót választotta, legújabb bejegyezései között ugyanis ilyesmik szerepeltek: „Ike a legjobb hadvezér, akivel a britek rendelkeznek”, valamint a 3. hadsereget „azért állították meg, hogy megőrizték Monty méltóságának látszatát”. Ezenkívül Patton azon is elspekulált, hogy az utánpótlás elosztását a hadszíntéren valahogyan úgy igazgatják, hogy befolyásolják vele az otthoni politikát, egészen pontosan a választásokat, ami „roppant aljas ötlet”. Amikor Eisenhower elrendelte, a XV. hadtest 50 000 katonáját utalják a 3. hadseregéből a 7. hadsereg alárendeltségébe, hogy utánpótlásokat Marseille-en át kapják, s ezzel javítson logisztikai támogatásukon, Patton bizalmasan közölte a naplójával: a Dél-Franciaországban felállított új hadseregcsoport, a 6. parancsnoka, Jake Devers altábornagy „egy hazudozó, és a nagy dumájával addig rágta Eisenhower fülét, amíg neki adta a hadtestet. [...] Isten rohassza meg érte a belét!”

A szünet nélkül zuhogó eső még ingerlékenyebbé tette Pattont. A soron következő felhőszakadáskor a Rue Auxerre-en felvett egy kanalat az étkező asztaláról, meghajlította, s közben azt mormogta magában: – Meddig még, uramisten, meddig?³⁸ – Sajátos helyesírással azt írta Beának: „Küldjél pár palack rózsaszín orvosságot. Amikor nem támadok, kötekedővé válok. [...] Pokolian sokat esik – micsoda ország!”³⁹

A *Westwall* – a Nyugati Fal – keletre kanyarodása miatt, amely a német határ nyomvonalát követte, a 3. hadsereg egyelőre nem közelítette meg a Siegfried-vonalat.⁴⁰ A XV. hadtest és más seregtestek elvezénylése 100 000 fővel csökkentette Patton hadseregének létszámát, 250 000 főre, bár Bradley hadseregcsoportjának jobbszárnyaként még mindig hat gyalog- és három páncélosadosztállyal, továbbá harmincnégy osztálynyi hadtest- és hadseregközvetlen tábori tüzérséggel és tizenhárom harcokocsivadász-zászlóaljjal rendelkezett 120 kilométer hosszú arcvonalán. Összhangban Eisenhower stratégiájával, amely az összes szövetséges hadsereg felzárkózását írta elő a Rajna vonalára – ugyanebből az elgondolásból született a *Queen*-hadművelet és a fal könyörtelenül megújított döngtetése váltott hadosztályok katonáival a Hürtgen-erdőségből –, a 3. hadsereg közvetlen hadműveleti célja még mindig a Saar-vidék mint ipari központ volt, majd azon túl a nagy folyó. A Rajnától azonban még mindig 210 kilométer választotta el a 3. hadsereget. Jelenlegi arcvonala és a folyó között pedig nemcsak sok tucat, trágyadombokkal körülrakott lotaringiai falu és megátalkodottan védett német védelmi támpont állt, de Európa egyik legprecízebben megerősített nagyvárosa is.

Metz Patton rögeszméjévé vált. Korábbi tervét, hogy útból Berlin felé egyszerűen elszáguld a város mellett, megghiúsították az utánpótlási nehézségek, az ellenség váratlanul heves ellenállása, a szövetségesek politizálása és azok a könyörtelen esőzések, amelyek megfosztották mozgékonyaságától az amerikai hadsereget. Patton immár arra készült, hogy kettős átkarolással és a Metzét gyakorlatilag körülölelő, nyugat felől természetes védműként oltalmazó Moselle-en át arcból mért csapással veszi ostrom alá az ősi erősséget.

Patton váltig állította, hogy Metzét senki sem vette be ostrommal azóta, hogy 451-ben feldúlták a hunok, de valójában a németek 1870-ben elfoglalták a franciáktól, csak hogy az első világháború után újra elveszítsék.⁴¹ Az évszázadok során többször megerősített, majd újraerősített Metz – Vauban azt mondta XIV. Lajosnak, hogy a város nem pusztán egy tartomány, hanem egész Franciaország védelmére hivatott – 1944-ben negyvenhárom erődből álló, nagy kiterjedésű övvár volt. Közülük egyesek a két háború között emelt Maginot-vonal „megtámasztására” épültek, de a legkorszerűbb védművek nyugat felé néztek. A belső körben elhelyezett több mint egy tucat 19. századi sáncerőd 1944-ben védelmi támpontul szolgált. A kazamataerődökből álló külső gyűrű, amelyet a németek a porosz-francia háború után emeltek, majd miután Hitler

1940-ben annektálta Lotaringiát, tovább erősítették, forgó acéltornyokba épített ágyúkkal és tizenkilenc méter széles, száraz sáncárcokkal rendelkezett, és tüzfegyvereit úgy helyezték át, hogy egymást átfedő belőtt zónájuk minden megközelítési utat lefedjen. A betonerődöket aknamezőkkel, drótkadályokkal és gyilkosan hatékony géppuskafésszel egészítették ki. Patton magyarázata, miszerint „Metz az új hadosztályok tüzkeresztségére használjuk”, bosszantotta Bradley-t, de nem eléggé ahhoz, hogy felülbírálja beosztott hadseregarancsnokát. – Hagyd békén! – tanácsolta Bradley. – Az isten szerelmére, kerüld el!... Túlságosan sok embert vesztesz ahhoz képest, amit elérsz. – Patton nem törődött a bírálattal, s naplójába azt írta, „a sátorverő” – Omar – „túlságosan visszafogott. [...] Bár egy kicsivel több merészség lenne benne.”

A merészség addig semmit sem ért el.⁴² A szeptemberben Dornot-nál elszenvedett fiasokt októberben csúfos kudarc követte a Fort Driant-nál, amelyet egy történész így minősített: „Valószínűleg a legfélelmetesebb és legszakszerűbben felkészített erődítmény, amelyet az amerikai hadsereg a második világháborúban megpróbált elfoglalni.” A Fort Driant-nak, ennek a Moselle völgyére Metztől nyolc kilométerre délnyugatra, egy uralgó magaslatról lenéző, háromszáz angol hold (1 214 034 m²) kiterjedésű betonerődnek – a hadsereg felderítőszolgálatának jelentése szerint – „körülbelül 100 túlkoros férfi és fiú alkotja az őrségét, akiknek gyenge a harci moráljuk”. Ez egyáltalán nem volt igaz. A végsőkig harcolni kész katonák védtek szívós kitartással két méter vastag falak mögött, s a védelmi rendszer közepén egy ötszögű központi erőd, amelyet az ellátását biztosító alagutak mint ütőerek kötöttek össze a külső védművekkel. Sem az amerikai repülőbombák, sem a napalm, sem a 3. hadsereg legnagyobb lövegeinek közvetlen közélről lőtt összützei nem gyakoroltak észrevehető hatást a Fort Driant-ra, ahogy a napról napra megismételt gyalogsági rohamok sem, hiába öntöttek közben forró olajat az erőd lőréseibe. „Egy középkori erődöt középkori módszerekkel próbáltunk megrohamozni”, írta egy 5. gyaloghadosztályhoz rendelt tudósító. Patton megparancsolta XX. hadtestének, ha kell, utolsó katonáját is vesse harcba a Fort Driant-nál, mert amint vezetési törzsének főnöke a hadsereg hadműveleti naplójában megfogalmazta: „[Patton] nem tűrhette, hogy ennek a hadseregnek kudarcba fulladjon egy támadása.”

Igy is, úgy is kudarcba fulladt.⁴³ Egyheti kemény küzdelemmel a GI-ok mindössze két, magának az erődnek a peremvonalán kívül eső laktanyát foglaltak el, míg az ellenség még öt kazamatát tartott. Patton lehordta

tábornokait, felvetette, hogy a bűnösök azzal vezekeljének hibáikért, hogy személyesen vezetik a következő rohamot, „vagy nem jönnek vissza”. Október közepére azonban az ostrom végleg kudarcba fulladt – ez volt a 3. hadsereg első jelentős veresége. (A hadseregtörzs mindent elkövetett, hogy a rossz hír ne kerüljön be az újságokba.) Október 19-én Jimmy Doolittle altábornagyhoz, a 8. légi hadsereg parancsnokához intézett levelében Patton ezt írta: „Azok a hitvány gazemberek, a németek, az első vereségemet mérték rám, amikor kikényszerítették, hogy feladjuk a Metz térségében, Fort Driant ellen indított támadásunkat.” Patton „bosszúbombázást” kívánt, „a leggonoszabb típusú nagyméretű bombákkal, és olyan sokkal, amennyit Ön csak nélkülözni tud, hogy felrobbantsák azt az istenverte erődöt, és ne maradjon belőle semmi, csak egy gödör”.

A Fort Driant-nak még a legnagyobb, leggonoszabb bombák sem ártottak, Patton tehát nagyobb, szélesebb, élete legnagyobb és legszélesebb arcvonalán indítandó támadást tervezett Metz ellen. Miután több hétre elegendő lőszert halmoztatott fel, november 5-én, vasárnap ezt írta a naplójába:

Csúnyán kifulladtam ma reggel – a szokásos reakcióm a küszöbönálló ütközetre vagy sportmérkőzésre. Templomba mentem. [...] Nálam ebédelt Marlene Dietrich és a társulata. Később műsort adtak nekünk. Nagyon alantas komédia, majdhogynem sértés az emberi intelligenciának.⁴⁴

Másnap fogadta a 3. hadsereg tevékenységéről tudósító riportereket. – Azt mondtam maguknak, hogy egy időre meg fognak állítani minket, és igazam volt – közölte velük. – Most újra megindulunk! Maguk fulltenek egy kicsit, és azt mondják, ez pusztán az, amit az előző háborúban „arcvonal-kiigazításnak” nevezünk. – Beának bevallotta: „Gyomorrontásom van és hányok, ahogy mindig meccs előtt. Azt hiszem, nem is volna rendben, ha nem lennék rosszul, nem a végkimenetel miatti félelemtől van, egyszerűen a nyugtalanság, hogy kezdjük már.”

Az eső három napja szakadatlanul esett, amitől Patton „mintha láthatóan megfáradt és megöregedett volna”.⁴⁵ Kedden este 7 órakor két magas beosztású tábornok érkezett a Rue Auxerre-i házba, s állt meg csöpögő esőkabátban a lomtár közepén, a mennyezetről bámuló kerub alatt. A két parancsnok a támadás elhalasztásáért könyörgött, amíg az ég ki nem tisztul, és az áradó folyók le nem apadnak. Patton elutasította kérésüket.

November 8-án, szerdán hajnali 3-kor arra ébredt, hogy az eső monotonul dobol a tetőn.⁴⁶ Patton szándékosan választotta ezt a napot, hogy a két évvel korábbi marokkói *Torch*-partraszállásra emlékeztessen. Most, hogy nesztelenül fel-alá járkált a hálószobában, igyekezett elhessegetni a félelme sugallta gondolatokat, és Rommel *Gyalogság előre!* című első világháborús emlékiratának egy példányát lapozgatta. Az 1914 szeptemberében a nyugati fronton uralkodó pocsék időjárásról szóló beszámoló kellőképpen megvigasztalta ahhoz, hogy újra elaludjon.

5 óra 15 perckor négyszáz ágyú ugrasztotta ki újra az ágyból, olyan hanggal, amelyet „nagyon sok egyszerre bevágott ajtóéhoz” hasonlított. A 3. hadsereg tüzésége aznap gránátok tízezreit lőtte ki, s az időjárási front felhőfüggőnyein át ettől az előkészítő tűzcsapástól az északkeleti égbolt úgy ragyogott fel, mintha villódzó száraz villámok világították volna be. Az eső elállt, Nancy felett csillagok pettyezték az égboltot. „Megköszöntem Istennek irántam tanúsított jószágát”, firkantotta naplójába Patton.

Bradley 7 óra 45 perckor telefonált, hogy szerencsét kívánjon neki, majd átadta a kagylót Eisenhowernek.⁴⁷ – Nagyszerű dolgokat várok tőled – mondta a főparancsnok. – Vidd előre a labdát a gólvonalig! – 10 órakor Patton a XII. hadtest Metztől délre, egy Moselle-re letekintő magaslaton berendezett figyelőpontjáról nézte végig, ahogy több száz vadászbombázó perdül-fordul a délelőtti nap előtt, majd lecsap az ellenség vezetési pontjaira és ütegállásaira. – Majdhogynem sajnálom azokat a német gazembereket – morogta maga elé. Az 1919 óta mért legmagasabb vízszintjével áradó folyó fölött mesterséges füstfüggönyök örvénylettek a túlsó part felé; a XII. hadtest gyaloghadosztályai közül három előrelendült, a negyediknek a terv szerint délután kellett követnie őket. Hosszan tekergő menetoszlopokban két páncélosadosztály várakozott a völgyteknőkben és a bozótosokban, készen arra, hogy azonnal kihasználjon bármilyen rést a német védelmi rendszerben. Délután 5 órakor ismét esni kezdett, de Patton úgy érezte; a támadásnak van lendülete. Aznap este vacsoránál, egyik segéd tisztje beszámolója szerint, „napok óta először megkönnyebbült és beszédes volt”.

Doolittle légi armádája csütörtökön újabb hatalmas szállítmányt hozott azokból a nagy és gonosz bombákból, amelyeket Patton olyannyira kedvelt: a *Madison*-hadművelet keretében 1300 nehézbombázó 2600 tonnát dobott le Metz hét erődjére.⁴⁸ A sűrű felhőzetben a radar homályos képe alapján célzó bombairányzók kioldotta bombái

több mint 96 százaléka elvétette a kijelölt célpontot, gyakran több kilométerrel. A gyalogság rendíthetetlenül támadott tovább, fejadagokat, vérplazmát, lőszert és WC-papírt egymotoros tüzéségi megfigyelő gépek pilótái szórtak le nekik fülkájuk nyitott ajtajából, három-hat méter magasan repülve, túl alacsonyan ahhoz, hogy a német légvédelmi tüzerek 20 milliméteres gépágyúikkal hatásosan lőhessék őket.⁴⁹ A várostól északra a XX. hadtest támadásának részeként a 358. gyalogezred merész katonái a Fort Koenigsmacker tetején szökelltek ide-oda, előre elkészített, vászon hordtáskába csomagolt robbanótöltetekkel páncélajtókat robbantottak be, a szellőztetőaknába pedig benzint öntöttek, és termittöltetű gyújtó kézigránátokat dobtak. Bár a német géppuskák hevesen sorozták őket, a katonák megtagadták a visszavonulási parancsot, s azt válaszolták rádión: „Ez az erőd már a miénk!” Hamarosan az övék is lett: majdnem négyszáz német jött elő magasra tartott kézzel, s Metz első védőbástyaaja elesett.

A már amúgy is majdnem nyolcszáz méter széles Moselle tovább áradt, míg végül a víz már a parti falvak házai közé is befolyt.⁵⁰ Az áradás német aknamezőket is előntött, ami segített a 90. hadosztály nyolc zászlóaljának hídfőt foglalni a túlsó parton, de a harcokcsikát elbíró hadihíd építése napokat vett igénybe. A hidegtől elkékült utászok golyóálló melényben küzdöttek, hogy az erős sodrással és az ellenség tüzéségi tüzével dacolva helyükön tartsák a pontonokat. „A levegőt mintha megtöltötték volna a fehér nyomjelzős lövedékek – számolt be az 5. hadosztály egyik tizenkilenc éves katonája. – Emberek álltak föl előttem, megindultak a fák felé, majd amikor egy füzér nyomjelző áthaladt rajtuk, a földre vagy a patakba zuhantak.”

„Nyögés, szenvedés és fájdalom. Darabokra szétlőtt emberek – írta naplójába egy műtős egészségügyi katona. – Az összes kórterem teljesen megtelt, a borbélyműhely meg a raktársátor, a gyógyszertár és a laboratóriumsátrak. Végül pedig megtöltötték az étkezősátrat is.”⁵¹ Egy sebész egy katona lábain dolgozott, akinek a dzsipje aknára futott: „...csavarok, alátétek [és] távolságtartó hüvelyek az izomban, mint a munkapadon”,⁵² írta. Egy másik GI akkor sebesült meg, amikor egy tanyaudvaron robbant tüzéségi gránát, és „térdtől a farpofáig trágyával töltötte meg mindkét combját, olyan tömören összepréselve [...], mint a kolbászban a töltelék”. A sebesült katonák, akiket éppen csak elkerült a halál, csendben feküdtek a kórterem sátrak ágyain, fűzte hozzá a sebész, „mint akiket felhőkarcoló párkányzatáról mentettek meg”. Ötvenkilencedik szü-

letésnapját, november 11-ét Patton azzal töltötte, hogy előrement oda, „ahol a halottak még melegek – amint Beának megírta. – Az ellenség azonban bizonyosan még többet szenved, itt tehát egymás kölcsönös kelesztésre feszítése (*sic!*) folyik, amíg ő meg nem törik.”⁵³

November 14-én, amikor az offenzíva már majdnem egy hete folyt, a várostól északra az utászok elkészültek egy Bailey-híddal.⁵⁴ Másnap hajnalban a 10. páncélosadosztály a szitáló ólmos esőben átdübörgött a Moselle-en, és a mögötte felvonuló 90. gyalogadosztállyal széles ívű átkarolással fenyegette Metz harminckét kilométerrel feljebb a folyó mentén, miközben délen szűkebb íven a 6. páncélos- és a 80. gyalogadosztály hasonló manővert hajtott végre: Mialatt más seregtestek a bekerítés belső gyűrűjét igyekeztek létrehozni a város körül, a 95. gyalogadosztály a védőseregnek a folyótól nyugatra álló részét szorongatta. A német alakulatokban sok volt a túlkoros vagy fizikailag csak részben alkalmas katona, akiket maguk a németek is a *Halb-soldaten*, fél katonák csúfnéven emlegettek. Eisenhower november 15-én látogatást tett a 3. hadseregnél, taposta egy kicsit a sarat, mielőtt Pattonnal vacsorázott a Rue Auxerre-en. „Nagyon derűs este volt – jegyezte fel egy segédtsízt –, és a két tábornok éjjel kettőig fennmaradt beszélgetni.”

A harctéren elért térnyerés derítette fel őket. Másnap Patton több mint a duplájára, 20 000 gránátra emelte a XII. hadtest napi tüzéségi lőszerkiszabátát, a következő magyarázat kíséretében: – Ha most győzünk, később nem lesz szükségünk gránátra. Ha most nem használjuk fel a gránátokat, nem nyerjük meg a háborút.⁵⁵ – Hitler addig kétszer utasította el Rundstedt javaslatát Metz feladására, de a náci pártfunkcionáriusok már javában menekültek a városból lopott Renault-kon és Citroëneken.⁵⁶ A város vízvezeték-hálózatát szétbombázták, lőszer már alig maradt, és csak olyan gyengécske erősítések érkeztek – köztük ösrégi francia puskákkal felfegyverzett rendőrök meg a katonai szolgálat alól addig mentesített öregek és betegek, akiknek egyenruha helyett már csak karszalag jutott –, hogy a Heer, a német szárazföldi haderőnem egyik tábornoka így minősítette őket: „Forró köre csepegtetett vízcseppek.” A telefonok november 17-én hallgattak el, amikor az utolsó német polgári lakosok a darmstadti rendőrségtől átvezényelt rendőrök kíséretében elhagyták a várost. A keleti frontról Metzbe rendelt új helyőrségparancsnokot, Heinrich Kittel tábornokot megeskették, hogy „az utolsó emberig és az utolsó töltenyig” védi a várost. A németeknél akkor már ez az önfeláldozó formula volt szokásban, amelyet a tudatlanok naivitásával

követeltek meg a harc megvívóitól azok, akik biztonságos távolságból dirigáltak nekik.

November 19-én délelőtt 10 óra 30 perckor a 3. hadsereg két szárnya befejezte Metz bekerítését, amikor a várostól tizenegy kilométerre keletre, Retonfey-nél az 5. hadosztály bakái találkoztak a 90. hadosztály páncélosfelderítőivel.⁵⁷ Patton két hadteste ekkorra olyan arcvonalon állt, amely tizenhat-harminckét kilométerre húzódott attól, ahonnan tizenegy hónappal azelőtt elindultak. Metzben a vég gyorsan érkezett el, irgalmasan kevés szobáról szobára vívott utcai, sőt épületharc után. Az amerikaiak 6000 foglyot ejtettek. Kittel tábornokot november 21-én találták meg egy föld alatti tábori kórházban, morfiummal teleinjekciózva, mert miközben az első vonalban harcolt, súlyosan megsebesült. A város hivatalosan másnap 14 óra 35 perckor kapitulált.

Patton hódító hősként hajtattott be Metzbe, érkezését a szirénák üvöltése jelentette be, amelybe időről időre személyes használatú dzsipjének „gőzhajóharsonája” is belebődült.⁵⁸ „Nagy öröm volt behajtani egy olyan városba, amelyet több mint 1300 éve nem vett be ostromló”, írta, még mindig makacsul ragaszkodva saját fiktív történelemváltozatához. Beának még hozzáfűzte: „Nehéz lesz velem élni. Túl sokáig voltam olyan félistenféle.” Személyesen hallgatta ki Anton Duncern tábornokot,* Lotaringia politikai rendőrségének düledt szemű főnökét, akit az 5. hadosztály egyik járőre fogott el, miközben egyetlen kíséreléssel próbált kisettenkedni Metzből. Miután megfenyegette, hogy átadja a franciáknak, akik „tudják, hogyan vegyék rá az embereket a beszédre”, Patton azt mondta a tolmácsnak: – Ha jó náci akart volna lenni, meghalhatott volna ott és akkor. Kellemesebb halál lett volna, mint amilyen most vár rá. – Amikor Duncern tiltakozott, hogy őt az amerikaiak fogták el, tehát joga van amerikai őrizetben maradni, Patton felcsattant: – Amikor viperákkal foglalkozom, nem kell ostoba ötletekkel terhelnem magam... Nagyon jól értek németül, de nem fogok lealacsonyodni azzal, hogy beszélek egy efféle nyelven!

A győzteseket díszőrség fogadta, peregtek a dobok, megharsantak a trombiták.⁵⁹ Patton kitüntetésekkel osztott katonáinak, nem győzte ünnepegni azt, amit ő maga „a történelem eposzba illő nagy folyamátkelési egyikének” minősített, és Metz hivatalosan visszaadta megőrzésre

* Rendfokozata a vezérőrnagynak megfelelő SS-Brigadeführer volt. (A ford.)

a franciáknak. A város egyik központi terén vigyázzba vágta magukat a sáros bakancsú, szakadt egyenruhájú GI-ok, majd bevonult egy katonazenekar, s mögötte kibontott zászlók alatt fekete barettes, fehér lábszárvédős, antantszijas francia katonák díszlépésben, mindegyik két géppisztollyal a vállán.

Nem sok szó esett a város külső védőgyűrűjéhez tartozó erődökről, amelyek némelyike még mindig dacolt az ostrommal.⁶⁰ Ezeknek az erődöknek a külső falát Sherman harckocsik feketére égették több ezer francia fehér foszforos gránáttal, amelyekhez a 3. hadsereg fegyvermesterei rögtönöztek különleges csapódógyújtót. A Fort Saint-Privat november 29-én adta meg magát; ott több mint ötszáz német katona esett fogságba, köztük többtucatnyian foszforos égési sebekkel. A Fort Driant, az igazi kemény dió, egészen december 8-ig kitartott, utolsónak pedig a Fort Jeanne d'Arcot adták fel védői, december 13-án.

Addigra a 3. hadsereg balszárnya végre elérte a Saar folyót, és felzárkózott a Siegfried-vonalra, bár Patton jobbszárnya még mindig nem jutott ki a német határra. A lotaringiai hadjáratlalt végrehajtott közel száz kilométeres előrenyomulással újabb 13 000 négyzetkilométert szabadított fel Franciaország területéből, de ennek ára három hónap alatt csaknem százezer fős, harcban és harcon kívül elszenvedett amerikai veszteség volt. A 3. hadseregnek még rést kellett törnie a Westwallon, a Rajna eléréséről pedig még szó sem volt. Ez a hosszú ősz lényegében egyet jelentett azzal, amit egy történész „Patton legvéresebb és legkevesbé sikeres hadjáratának” minősít majd.⁶¹ Egy évszakot töltöttek el olyan fantáziátlan és összefüggéstelen frontális támadásokkal, amelyekhez hasonlókon, ha kisebb formátumú tábornokok hajtották végre, Patton nagy előszeretettel gúnyolódott. Mivel képtelen volt lemondani a Metz elfoglalásával járó presztízsről, Patton eljátszotta azt az egyetlen igazán nagy előnyt, amellyel az amerikaiak ekkor rendelkeztek – a mozgékony-ságot –, mert hagyta, hogy az ellenség véres ostromban kösse le hadserege legnagyobb részét.

Egy Henry L. Stimson hadügyminiszterhez intézett feljegyzésében Patton javasolta, hogy a megadás bármiféle feltételrendszerében kötelezzék a németeket Lotaringia megtartására: „Tartsák csak meg ezt a visszataszító tartományt, ahol mindennap esik az eső, és ahol a lakosság teljes vagyona válogatott trágyadombokból áll.”⁶² Ezenkívül Nancy egyik régi francia kaszárnyába telepített irodájába magához hívatta a 3. hadsereg fő tábori lelkészét, James H. O'Neill ezredest.

– Lelkész úr, mennyit imádkoznak a 3. hadseregben? – kérdezte Patton.⁶³

– Félek elismerni – felelte O'Neill –, de nem hiszem, hogy jelenleg túl sok ima hangzana el.

– Meg kell kérnünk Istent, hogy állítsa el ezeket az esőket – közölte Patton, s közben magas ablakából szomorúan nézte a kinti víztől csöpögő tájat. – Ezek az esők alkotják a vereséget a győzelemtől elválasztó határt.

O'Neill rögtönzött könyörgést gépelt egy nyilvántartási kartonlapra, az utászok pedig negyedmillió példányt sokszorosítottak belőle, hogy szétosszák az egész 3. hadseregben. A szöveg azt kérte:

Zabolázd meg ezeket a mértéktelen esőket, amelyekkel eddig küzdünk kellett! Adj nekünk jó időt a Csatához! Hallgass meg kegyesen minket, katonákat, akik Hozzád fohászkodunk, hogy a Te hatalmaddal felfegyverkezve haladhassunk győzelemtől győzelemre, és összezúghassuk ellenségeink zsarnokságát és gonoszságát, és megteremtsük a Te igazságod uralmát az emberek és nemzetek között. Amen.

„Bizonyos, hogy imám óta kevesebbet esett”, vallotta egy héttel később naplójának Patton.

A VÉGÍTÉLET FÖLDJÉRE

Messze a gyilkos harcterek fölött a légtér uralmáért vívott küzdelemben az erőviszonyok már régen a szövetségesek javára billentek, s ez lehetővé tette, hogy az Angliából és Olaszországból felszálló 4000 brit és amerikai nehézbombázó folytassa azt, amit a repülő-tábornokok „gyilkolási üzletnek” neveztek: a német hátszárny lerombolását és felégetését jóval több mint egymillió tonna romboló-, gyújtó- és repeszbombával.¹

A háború korai szakaszában a szövetségesek hadászati bombázáshoz fűzött reményei túlságosan optimistának bizonyultak, különösen az a meggyőződés, hogy precízen célzott légicsapásokkal gyorsan kiszigerelhető az ellenség hadigazdasága, s így a földi erők megkímélhetők a vérontástól, amely az első világháborút jellemezte. A célpontok pontatlan meg- és eltalálása, a kedvezőtlen időjárás és a vártól sokkal erőteljesebb német légvédelem arra kényszerítette a szövetséges stra-

tégákat, hogy borotvaéles szike helyett nehézkes bunkósbotként használják a bombázóflottát. Az 1944 első három hónapjában elszenvedett rettenetes repülőgép-veszteségeknek – csak amerikai nehézbombázóból majdnem 800-at lőttek le – tavasszal véget vetett a P-51 Mustang megkésett kiérkezése a hadszíntérre, mert a Mustanggal olyan vadászgép állt a szövetségesek rendelkezésére, amelyik a kontinens bármely célpontjáig elkísérhette a bombázókat.² A német repülőgépgyártás váratlan felfutása azonban – májustól szeptember végéig 10 000 egymotoros vadászgépet állítottak elő – ismét megkérdőjelezte a szövetségesek hegemoniáját – azon a nyáron egyedül az amerikai 8. légi hadsereg újabb 900 bombázót veszített. A Luftwaffe azonban akkor már halálos spirálba került, mert a D-nap előtt már 31 000 repülőgépet veszített, júniustól októberig pedig újabb 13 000-et! Júliusra az újonc német vadászpilótáknak általában harminc óránál kevesebb kiképzőrepülés jutott, mielőtt harcba vetették őket, vagyis a brit-amerikai átlagnak kevesebb mint a tizede. A Luftwaffe-pilóta várható élettartamát hetekben, ha nem órákban mérték. „Valahányszor felszállás előtt lezárom a kabintetőt – írta egyikük –, úgy érzem, a koporsóm fedelét zárom magamra.”

Szükségszerűen a légvédelmi tüzérség, „a flak”, vált a német légvédelem alapvető eszközévé.³ 1944-ben 6400 brit-amerikai repülőgép lelövését és 27 000 gép megrongálását írták a légvédelmi tüzérség javára. A rendszeresített 88 milliméteres légvédelmi ágyú 7,7 kilogramm tömegű repeszgránátja hat másodperc alatt ért fel négyezer méter magasságba, majd ott ezerötszáz olyan repeszre robbant szét, amely közel kétszáz méter távolságon belül minden repülőgép burkolatát átúthatta. A szövetséges repülőgépek személyzetének szerencséjére átlagosan tizenhatezer 88 milliméteres gránát kellett egy-egy nehézbombázó lelövéséhez. Mindazonáltal a flak „gonosz, hipnotikus varázserővel” rendelkezett, ahogy egy amerikai pilóta elismerte. A németek nehezebb ágyúkat is rendszerbe állítottak, hogy elérjék a magasban repülő B-17-eseket, és a háború végére 1,2 millió németet alkalmaztak a Reich földi telepítésű légvédelmi eszközeinek kiszolgálására.

A többnyire éjszaka repülő brit bombázók próbálták elkerülni, amit a BBC egyik tudósítója Berlin fölött „fényfalként” írt le.⁴ Valamelyik fényszóró kékes árnyalatú fénysugara radarirányítással befogott egy közeledő repülőgépet, majd másik fényszórók is rátapadtak, és sugaraikból ragyogó kúp alakult ki úgy, hogy „a bombázó a mozgó csúcán látszott

lebégni”, miközben a lövegek tüze is mind szorosabban fogta körül a célpontot. „Az egyetlen remény – magyarázta a RAF egy repülő hajózoja – a kereső fényszóró sugarának lerázása volt, még mielőtt a többivel megalkotta volna a kúpot.” A nappal repülő amerikai bombázók elektronikus zavaróeszközök állandóan növekvő választékával próbáltak szembeszállni a német légtérfelderítő és tűzvezető rádiólokátorokkal. Egy elemzés szerint, amikor a zavarás hatásosan működött, a földi légvédelem 25 százalékkal kevesebb repülőgépet lőtt le, és 50 százalékkal több úszta meg súlyos sérülés nélkül, mint az elektronikus elleneszközöket nélkülöző bombázók közül. Ennek ellenére a költő-repülőkatona Randall Jarrell azt írta:

Hat mérföldre a földtől, eloldva életálmától,

Fekete flakra ébredtem és a rémálmom vadászokra.

Amikor meghaltam, tűzoltótömlővel mostak ki a lövésztoronyból.⁵

A légi fölény felbecsülhetetlen értékű előnyhöz juttatta a szövetségesek földi seregeit, és rengeteg brit-amerikai repülőkatona életét kímélte meg, még ha keveset jelentett is azoknak, akiket tűzoltótömlővel mostak ki.⁶ A szövetséges hadászati légi offenzíva Európában nagyjából 80 000 saját halottba és 10 000 repülőgépbe került, és a földi erők közvetlen támogatására folytatott kolosszális nagyságrendű harcászati légi hadviselés ehhez további veszteségeket adott. 1944 első felében minden 1000, hat hónapos harctéri szolgálatot teljesítő bombázó hajózóból 712 elesett vagy eltűnt, 175 pedig megsebesült – ez 89 százalékos veszteségarány. Más számítás szerint négy amerikai repülőkatonából mindössze egy fejezte be a huszonöt németországi bevetést, a harci szolgálati időszak minimális követelményét, melyet hamarosan harmincra, majd harmincötre emeltek abból a feltételezésből kiindulva, hogy Franciaország és Belgium felszabadítása, valamint a német légierő meggyengülése óta a bombázók repülése már kevésbé volt veszélyes.

Talán kevésbé volt veszélyes, de semmivel sem kevésbé volt megterhelő: a hétfős személyzettel repülő brit Lancaster bombázókon szolgáló hajózók közül valaki néha elszólta magát, és megemlítette „a nyolcadik utast”, a félelmet.⁷ A 7374 legyártott Lancasterből a háború végéig 3349 pusztult el harci bevetésen. A brit repülőhajóznak csak egy az öthöz volt esélye, hogy túlélje repülőgépe pusztulását, mert a Lancasteren csak

egy vészkijáratot alakítottak ki.* Az amerikai hajózó esélye három volt az öthöz. (A B-17 Flying Fortress négy vészkijáratral rendelkezett.) A brit Bombázóparancsnokság állományából minden öt repülőhajózból kettő nem élte meg szolgálati időszaka végét, ez pedig olyan halálozási ráta, amely az első világháború nyugati frontján harcoló brit gyalogosokénál is sokkal rosszabb.

A legegyszerűbb repülési feladat is végzetesnek bizonyulhatott: Lancashire-ben egy kiképzőrepülésről támaszpontjára visszatérő amerikai B-24 a heves zivatarban szárnyával beleakadt egy fába, majd végigbukfencezett Freckleton községén.⁸ A faluban hatvan méter magas lángfal égett két órán át: elemésztette a Szentháromság Iskola „kisgyermek” szárnyát és a repülőhajózók élelmezéséről gondoskodó Szomorú Zsák falatozót. A hatvanegy halottnak több mint fele gyermek volt, köztük néhány olyan is, akit a V-fegyver-offenzíva elől evakuáltak Londonból. A jótékonsági turnén Angliát járó Bing Crosbyt annyira lesújtotta az égett gyermekek látványa a helyi kórház egyik kórtermében, hogy képtelen volt énekelni. Inkább megállt odakinn a folyosón, és ott dúdolta-nyöszörögte el a *Don't Fence Me In* meg a *White Christmas* című számaikat, gyászdalként az ifúságért és az ártatlanságért.

Akármilyen magas volt is a háború ára repülőkatonaiban és gépekben, az amerikai ipar és a honi kiképzési rendszer 1944 őszére nagyon sokkal több repülőgépet, pilótát, légilövészt, bombairányzót és navigátort állított hadrendbe, mint amennyire a harci veszteségek pótlására szükség volt.⁹ Azon a télen az új pilóták kiképzését, amely a háború alatt fokozatosan évi 100 000 fő fölé nőtt, 70 százalékkal vágták vissza. Henry H. „Hap” Arnold tábornok, a Hadsereg Légierőinek parancsnoka azonban továbbra is azon jelentések fölött háborgott, amelyek az Európában szolgáló bombázórepülő-hajózók körében tapasztalható „kezdődő gyengeségekről” számoltak be. Ezeket a tábornok így írta le: „A tisztelet (majdnem gyűlölettel határos) hiánya bizonyos nagyon magas beosztású tábornokok iránt; [...] a németek pusztítása iránti

* Atkinson itt téved. A Lancasteren valójában három vészkijárat volt, elől az orr bal oldalán, a pilóta mögött a törzs tetején, és hátul a beszállásra is használt ajtó. Ezenkívül a hátsó lövészeknek úgy kellett kiugrania, hogy teljesen oldalra fordította tornyát, majd az így megnyíló résen ülő testhelyzetéből hátrafelé kivetődött, tehát még ez is egy külön „vészkijárat”. Más kérdés, hogy az első vészkijárat nagyon szűk, ejtőernyővel nehezen használható volt. Amit viszont Atkinson a túlélési esélyekről ír, az igaz. A Lancaster, akárhány vészkijáratral rendelkezett is, nehezen elhagyható négymotoros bombázó volt. (A ford.)

vágy hiánya; annak a tudatnak a hiánya, hogy politikailag szükségszerű megvívni a háborút; általános egyéni restség.” Az alacsony harci morál valóban sújtotta legalábbis a hajózók egy bizonyos hányadát. Egy Atlantic Citybe, Miami és Santa Monica-ba tervezett pihentetési és regenerációs programot feladtak, mert az otthoni közbizony érezhetően ellenségesebbé tette a repülőkatonaikat a civilekkel szemben, hatására a korábbinál harciasabban szálltak szembe tisztjeikkel, és általában nem akaródzott visszatérniük harctéri szolgálatba. A 319. bombázócsoporthoz tartozó egyik tisztje leírta egyik pilótatársát: „Úgy ki van purcanva, hogy kiönti a kaját az asztalra, egész éjjel rángatózik álmában, és pokolian ingerlékeny. [...] Egy szép napon megöl majd egy teljes gépszemélyzetet, és »pilótahibának« fogják minősíteni az esetet. Na ja, ilyen a háború.” Joseph T. Hallock hadnagy, egy B-17-eseken repülő húszéves fiatalember azt mondta Brendan Gill tudósítónak: – Időnként úgy érzem, mintha soha nem is lett volna módom élni, de az idő legnagyobb részében inkább úgy, hogy időtlen idők óta élek. – Bizonytalan pillanatokban Németország fölött, vallotta be, azt szokta suttozni: – Istenem, muszáj! Muszáj hazavinned! Istenem, figyelj, muszáj!

A hajózók világában azokat, akiket utolért a „delírium” – a bénító képtelenség a félelemérzet lerázására –, „repülő halottaknak” nevezték.¹⁰ A kiugrást a halálra sebzett „sárgányból” „ellésnek” hívták, a „halálos lány” kifejezéssel pedig azokat az angol nőket illették, akiket a babonás hajózók gondosan kerültek, mert korábban már egy vagy több odavesztett repülőkatona barátnői voltak. A –15 fokos hidegben barna fagyásfoltok maradtak a repülőkatona homlokán és farpofáin, legalábbis amíg meg nem kapták az F-3 fűthető hajózáruháat, amelyben 250 watt áramlott végig a bedrótozott dzsekin, nadrágon és filc „házicipőn”, nyolc Clo-hőszigetelést biztosítva az öltözkészlet viselőjének. A plasztikai sebészek megtanultak szétégett arcokat újjáépíteni: miután az egyik karról átültetett bőrből megformálták az ajkakát, előbb vörösrre tetoválták, majd apró fekete pontokkal is ellátták őket, hogy a bajusz szőrtüszőit utánozzák.

A hajózók világában a B-17-es pilóta fülkéjének másfél méteres oldalú kockájában ült, „telenyaladott oxigénmaszkban”, négy motor bögésének kellős közepén.¹¹ Meglehetősen hosszú ideig babrált és bűvészkedett 130 kapcsolóval, mérőműszerrel, karral és pedállal, hogy lezúdítsa bombákba – egy érintett tiszt kifejezésével élve „nagy, csúf, gyilkos holmikból” – álló hasznos terhet, majd menekülni kezdett hazafelé. Abban a világban Németországot úgy hívták, „a Végítélet Földje”. Abban a világ-

ban a pilóta John Muirhead mindent elkövetett, hogy ne kerüljön közel Repülőerőd-személyzetének tagjaihoz, mert „ha nem ismerem őket, szomorkodni sem fogok miattuk”.

Hogy a Végítélet Földjét hogyan lehet a leghatékonyabban elpusztítani, azon a légi hadviselés stratégiai évek óta rágódtak.¹² A haderőnemi vezérkari főnökök 1943 januárjában a casablancai konferencián „a német hadi, ipari és gazdasági rendszer fokozatosan erősödő pusztítására és bomlasztására” szólítottak fel, hogy ily módon ássák alá az ellenség „képességét a fegyveres ellenállásra”. Jó, de hol a legebevezetőbb egy nagy, modern állam? Egyes elemzők az Egyesült Államok ipari rendszerét tanulmányozták, hogy „árulkodó jeleket keressenek arra, melyek lehetnek a németek gyenge pontjai”, olyasmik, mint az egyetlen chicagói üzem, amely a teljes legyártott tantál – egy radar- és rádiógyártásban kritikusan fontos korrózióálló fém – mennyiségének 90 százalékát állította elő. Mások közvetlenül magát Németországot vették vizsgálat alá, s hírszerzési jelentések ezreit tekintették át. Egyik következtetésük így hangzott: az ellenség acélműveinek huzamos bombázása értelmetlen, mert a *Reich* egyelőre csak acéltermelési kapacitásának 20 százalékát használta ki.

Volt azonban Németországnak egy Achilles-sarka, az olaj.¹³ A szövetséges hatalmak a világ természetes kőolajkészletének 90 százalékát ellenőrizték, míg a tengelyhatalmak mindössze a 3 százalékát. A kaukázusi szovjet olajmezők kiaknázására szőtt német tervek megghiúsították az Afrikában és Oroszországban szenvedett vereségek. 1944 tavaszára a szövetséges hírszerző szolgálatok elemzői ezt a sebezhető helyzetet mind világosabban felismerték. Az újra és újra fellépő üzemanyaghiány már egyes frontra szánt hadosztályok kiképzését is hátráltatta, a német haditengerészet kényszerű takarékosági intézkedések béklyójában vergődött, tömegével állították át a gépjárműveket fagázüzemre. A Luftwaffe majdnem teljesen a szintetikus olajtermékeket előállító üzemektől kapta üzemanyagát, és a német vegyészek az európai flóra olyan valószínűtlen terméseiben kerestek pót-energiaforrást, mint a makk és a szőlő. Az OSS egyik elemzése szerint a *Reich* olajtermelésének további csökkentése „gyors és drasztikus hatást gyakorolna hadviselési képességére”. Az Ultra felderítési információk alapjául szolgáló titkos német rádiótáviratokból kiderült, mekkora riadalmat okozott Berlinben a Ploesti környéki hatalmas romániai olajipari létesítményekre, illetve németországi olajipari

célpontokra mért néhány szövetséges légicsapás. A brit hírszerzés május végére arra a következtetésre jutott, hogy a német olajtermelés kitartó, szüntelen bombázása katasztrofális ipari hiányokat okozna három-hat hónap alatt. „Az olaj Németország gondja!”, figyelmeztették tokiói főnökeiket Berlinben szolgáló japán diplomaták.

Senki sem hitte ezt erősebben, mint Carl A. Spaatz altábornagy, az Egyesült Államok Európában állomásozó Hadászati Légierőinek parancsnoka.¹⁴ A szófukar és igénytelen, szenvedélyes horgász és cribbage-játékos¹⁵ „Toey” Spaatz a repülés úttörői közé tartozott: három német repülőgépet lőtt le az első világháborúban, majd 1929-ben részt vett egy repülési időtartam-világrekord felállításában egy nagy újítás, a levegőben végrehajtott üzemanyag-utántöltés segítségével. A *Time* állítása szerint 1944-ben Spaatz tartotta fenn „a legremekebb pókerasztalt Londonban. [...] vaskézzel licitál, [és] vérlázítóan blöfföl”. Spaatznak megvolt az a hátborzongató képessége, hogy a megfelelő lapot dobja el, majd kihúzza valahonnan a sor közepéről a hiányzó egyetlen lapot, és néha a szerencsehozó kabalaként zubbonya alá rejtett kismacskaival ült le játszani. A Luftwaffe szétverésének szükségessége, majd Eisenhower azon döntése, hogy a normandiai partraszállás előtt a légierők a német közlekedési rendszerre összpontosítsanak, késleltette az ellenség olajipara elleni teljes erejű offenzívát. A főparancsnok azonban már a D-nap előtt is figyelembe vette Spaatz kéréseit, és több rajtaütést is engedélyezett olajipari célpontok ellen, köztük egy olyan kilencszáz bombázós csapást május közepén, amellyel mellesleg a Luftwaffe hatvan, a célpontot kétségbeesett igyekezettel védő vadászgépét is sikerült lelőni.

Alighogy az *Overlord* expedíciós hadserege partra lépett, június 8-án Spaatz máris kijelentette: „az Egyesült Államok Hadászati Légierőinek elsődleges stratégiai célja immár az, hogy az ellenség fegyveres erőit megfossza az olajtól”, s ez a döntés a háború végéig érvényben maradt.¹⁵ Becslések szerint a német üzemanyag-termelés 30 százalékát a ploesti finomítók adták, másik 36 százalékát pedig két tucat szintetikusolajtermék-üzem, ahol barnaszénből állítottak elő gépjárművekbe való és repülőbenzint. A fennmaradó mennyiséget hatvan, Németországban, Ausztriában, Magyarországon, Lengyelországban és Csehszlovákiában működő nyersolaj-finomító szolgáltatta. Az Olaszországba telepített 15. légi hadseregnek kellett támadnia a romániai, bécsi és budapesti

* A cribbage römischer Kartyajáték. (A ford.)

finomítókat, továbbá a sziléziai, lengyelországi és Szudéta-vidéki műbenzinüzemeket. Az Angliába települt 8. légi hadseregnek a hét nagy közép-németországi szintetikus üzemanyagot termelő telepre, valamint nagyjából húsz, főként Észak-Németországban működő finomítóra kellett koncentrálnia. A brit hírszerzés július végén alapelveként szögezte le, hogy az olajtermékek hiánya 1944 végére Németország katonai összeomlását okozhatja.

Ez a becslés túlságosan derűlátó volt, de a német termelés valóban egész nyáron zuhanásszerűen csökkent.¹⁶ Ploesit rommá bombázták, még mielőtt a Vörös Hadsereg augusztusban lerohanta a régiót, a Hitler kezén maradt kilencvenegy olajipari létesítményből pedig ősz elejére mindössze három működött teljes kapacitással.

Nem mindenki helyezte az olajstratégiát.¹⁷ A Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának szeptember 25-i direktívája a legelső helyre az ellenséges olajipari célpontokat sorolta, ezeket a német közlekedési hálózat és a harckocsigyártásban részt vevő üzemek követték. A brit Bombázóparancsnokság azonban ellenállt a rendeletnek. Vezetői eltökélték, hogy befejezik a rettegés- és káoszeltérő művét, amelyhez eszközül a német városok lerombolását választották. Ezt a hadjáratot még 1942 tavaszán kezdték el a Lübeck és Rostock középkori belvárosa elleni gyújtóbombás támadással. A brit Légügyi Minisztérium hosszú ideig tanulmányozta a „gyújtogatás” tudományát. Vizsgálták a német éléskamrák, padlások és lakberendezési tárgyak gyúlékonysági jellemzőit, és gyűjtötték a biztosítási térképeket, hogy elemezhesék a németországi épületekben használatos tűzfalrendszereket. A szövetséges bombázók a háború végéig 80 millió gyújtóhasábot szórnak majd le, 56 centiméter hosszú, hatoldalú, magnézium-cink burkolattal bevont rudakat, amelyek 1080 Celsius-fokon nyolc percig égtek. A mesterséges tűzvihar, amely 1943 nyarán elhamvasztotta Hamburgot, megölt 41 000 embert, másik majd egymilliót pedig „háztalanított”, és egy német író megállapítása szerint „egy másik bolygó légkörét szimulálta, amely összeegyeztethetetlen az élettel”.

Arthur T. Harris repülő-vezérezredes, a Bombázóparancsnokság parancsnoka, 1943 végén megküldött Churchillnek egy listát negyvenhét német város nevével, amelyek közül tizenkilencet „gyakorlatilag leromboltak” minősítettek, másik tizenkilencet pedig „komolyan károsodottak”.¹⁸ Harris azzal érvelt, hogy Németország bizonyosan kapitultál „a legfontosabb német városok 40-50 százalékának” elpusztítása után.

amit szerinte 1944. április 1-jére elérhetnek. „Egyik német nagyvárost a másik után vágjuk haza – jelentette ki Harris –, mint amikor fogakat húznak ki.” Németországot bejárta a rémhír, hogy Berlinben már ki is ásták a jövőendő bombázások áldozatainak szánt meszesgödöröket.

Csak hogy az április Németország kapitulációja nélkül telt el, a brit bombázók viszont iszonyatos veszteségeket szenvedtek. A szövetséges hírszerzés nem találta „megalapozottnak azt a feltételezést, hogy a területbombázásnak a polgári lakosság moráljára gyakorolt hatása hozzájárulna Németország összeomlásához”.¹⁹ A berlini japán nagykövetség osztotta ezt a véleményt. Jelentette Tokiónak, hogy „a légítámadások eszközével bizonyosan nem idéznek elő belső összeomlást”.²⁰

Harris másképp gondolta.²¹ Az alárendeltjei körében a „Bombázó” („Bomber”) és a „Mészáros” („Butcher”) csúfnéven egyaránt emlegetett Harris személyiségében meghatározó vonásként hatott az a valami, amit Churchill „a durvaság egy bizonyos fajtájának” nevezett. Egy újságíró csodálójá valószínűleg ugyanezt felismerve így jellemezte őt: „Tigris, akinek nincs könnyörület a szívében.” „Bombázó” Harris, akinek olyan reménytelen kuglibáb alakja volt, hogy nem létezett egyenruha, amely daliasra korrigálta volna, nagy előszeretettel viselt faeperszínű bársonyszmokingot, és vagy Camel cigarettát: szívott láncdohányos módjára, vagy szertartásosan tubákol. Bár néha mogorva hangulata támadt – gyomorfékelyét dr. J. Collins Browne keverékében áztatta, amely mentaolajat és vízmentes morfiumot tartalmazott –, sohasem fáradt bele, hogy a külön neki készített „Kék Könyvet” mutogassa vacsoravendégeinek. Az album dagadt a csontvázaikra bombázott német városok légi felvételeitől. Gyakran vezette eszelős sebességgel fekete Bentley-jét, ilyenkor a sofőrt átparancsolta a hátsó ülésre, s attól sem riadt vissza, hogy High Wycombe-i főhadiszállásáról póniló vontatta bricskán áthajtson a Londontól nyugatra fekvő Chequersbe, a miniszterelnök vidéki házába. Amikor Churchill felhördült: – Torkig vagyok ezekkel a Köln elleni támadásokkal! –, Harris azonnal rávágta: – Akárcsak Köln lakossága!

A brit hivatalos történeti monográfia jellemzése szerint:

Hajlamos volt összekeverni a tanácsot az illetéktelen beavatkozással, a kritikát a szabotázzsal és a nyilvánvaló igazságot a propagandával. Ellenállt az újításoknak, és ritkán hagyta magát meggyőzni bármiről. [...] Mivel minden kérdést a fekete és a fehér kategóriákban látott, türelmetlenül viszonyult minden más lehetőséghez.²²

Harris hite szerint a bombázóknak az volt a hivatásuk, hogy furkósbotként ütlelje velük a német *Volkot*.²³ Egy kollégájának így írt: „Ha a németektől ma megkérdeznék, »Az olajüzemeket, vagy a városokat?«, ők azt felelnék, »Bombázatok bármit, amit jónak láttok, kivéve a városokat!«” Következésképpen a háború alatt a Bombázóparancsnokság gépei bombaterhüknek több mint felét városok belterületére dobták le. Minden reggel, a Gödörnek (*Hole*) csúfolt vezetési ponton, Harris eldöntötte, aznap éjjel melyik német város szenved majd. Minden nagyváros a halfaunából származó fedőnevet kapott: *Pásztás farkashal* (*Catfish*) – München; *Apróhal* (*Whitebait*) – Berlin. Harris lelkesítő alapelve, amint a hivatalos történet elmagyarázza, így hangzott: „Annak érdekében, hogy bármit elpusztítsunk, mindent el kell pusztítani.” 1944 késő őszére Harris állította, hogy a listára felvett hatvan német nagyvárosból negyvenötöt „gyakorlatilag leromboltak”, havonta több mint kettő ütemben, s rohamosan csökkent a kizsigerelésre várók száma. Ezek többsége keleten feküdt: Halle, Magdeburg, Lipcse, Drezda. Charles F. Portal repülő-vezérezredes november elején azzal érvelt, hogy „az olaj elleni légi offenzíva adja messze a legtöbb reményt arra, hogy a következő néhány hónapban teljes győzelmet arassunk”. Harris nem értett vele egyet, és inkább annak a légi offenzívának a végigvitelét sürgette, amelyet ő „a városprogramnak” nevezett. Portal november 12-én azt válaszolta: „Ha tudnám, hogy olyan őszinte buzgalommal támogatja az olajipar támadását, ahogyan a múltban a városokét, vajmi kevés okom lenne az aggodalomra.”

Harrisnek az a szándéka, hogy terrortámadásokkal törje meg az ellenség akaraterejét és kényszerítse ki kapitulációját, megmérgetett, és mind katonai, mind erkölcsi szempontból könnyűnek találtatott.²⁴ „A gondolat, hogy a német iparvárosok bombázásának fő célja az ellenség harci moráljának megtörése, teljes tévedésnek bizonyult”, ismerte el 1947-ben. Mindazonáltal az Egyesült Államok hadászati bombázási felmérése (*U.S. Strategic Bombing Survey*) a háború után arra a következtetésre jutott: „A bombázás súlyosan rányomta bélyegét a polgári lakosság közhangulatára. [...] Lélektani hatása defetizmusban, félelemben, reménytelenségben, fatalizmusban és apátiában mutatkozott meg.”* Bármely tetszőlegesen választott pillanatban akár kétezer szövetséges harci repülőgép is tartózkodhatott Németország fölött, s amint Randall Jarrell írta:

* Tábori Zoltán fordítása.

*Lányokról elnevezett bombázókban ülve felégettük
A városokat, amelyekről az iskolában tanultunk –
Amíg életünk elkopott.*

Amíg a brit Bombázóparancsnokság a teljes városok letarolásában hitt, az amerikaiak „precíziós bombázóknak” tekintették magukat.²⁵ A kifejezés burkoltan arra utalt, hogy szemben a polgári lakosság gyilkolásával, ők kizárólag katonai célpontok ellen intéznek támadásokat. Csakhogy mivel Észak-Európa égboltját krónikusan vastag felhőzet borította, a 8. légi hadsereg teljes ledobott bombamennyiségének felét különböző radarvezérlésű, „vakirányzások” eljárásokkal oldották ki, s ilyenkor gyakran tíz bombából mindössze egy csapódott be a szemmel nem látható célpont nyolcszáz méteres körzetében. Amennyiben a bombairányzók ideális körülmények között teheték a dolgukat – ez nagyjából minden hetedik bevetésen adatott meg nekik –, akkor is csak az összes bomba kevesebb mint harmada robbant az irányzási pont háromszáz méteres körzetén belül. A „precíziós bombázás” szakkifejezést, ismerte el Spaatz, „viszonylagos, nem szó szerinti” értelemben kellett érteni. A kedvezőtlen időjárási viszonyok miatt gyakran kényszerültek az elsődleges célpontok helyett a másodlagosak, például rendező pályaudvarok bombázására is, ami a gyakorlatban valójában annyit jelentett, hogy a bombatárakat a városközpontok fölött ürítették ki. A közlekedési célpontok ilyen jellegű támadásai fokozatosan mind szűkebb keretek közé szorították a német hadiipar számára fontos alapanyagok, különösképpen a szén szállítását, miközben nagy pusztítást vittek véghez a városok lakónegyedeiben. „Annak módja, hogy véget vessünk a civilek gyilkolásának – szögezte le Hap Arnold egy feljegyzésben, amelyet akár »Bombázó« Harris is diktálhatott volna –, az, ha olyan sok kárt, pusztulást és halált okozunk, hogy a civilek követelni fogják kormányzatuktól, fejezze be a harcot!” Richard G. Davis történész utóbb úgy számította, hogy a 8. légi hadsereg gépei bombaterhének több mint 20 százalékát fordította városok bombázására, miközben nagy erőfeszítéseket tett az effajta támadások nagyságrendjének eltitkolására, és a sajtócenzorok valóban megakadályozták bármilyen utalást arra, hogy a precíziós bombázás gyakran iszonyatosan pontatlan.

Az amerikaiak nem csekélyebb odaadással igyekeztek finomítani a pusztítás technikáit, mint a britek.²⁶ Utah állam sivatagos részén hollywoodi díszlettervezők és a Standard Oil mérnökei felépítették két mun-

káslakónegyed, egy német és egy japán hasonmását, s az épületeket be is rendezték az ott használatos bútort, ágytakarók és más, gyúlékony háztartási holmik pontos másolataival. Az ezen a gyakorlóterepen végzett bombázási kísérletek segítségével olyan gyújtótöltetű ejtőlőszerket fejlesztettek ki, amelyek át tudták ütni a masszív német födémeket. Az M-76 háztömbfelégető (*Block Burner*), egy újabb, először 1944 márciusában alkalmazott amerikai újítás nagy, ragadós, égő csomókban fröcskölte szét a kocsonyás gyújtóanyagot. „A gyújtó ejtőlőszerket – állapította meg az Egyesült Államok Hadseregének egyik tanulmánya – valószínűleg ugyanannyi halált és pusztítást okoztak, mint bármely más, a második világháborúban használt fegyver.”

Harris repülő-vezérezredes sohasem hitt az olajtervben, amelyet Portalnak így véleményezett: „Olyan hit, amelyre nemcsak nem tértem át, de amely ellen [...] engesztelhetetlenül küzdöttem.”²⁷ Harrist a háború alatt és utána is elmarasztalták öszvérmakacsságáért, amellyel akadályozta az egységes támadást a *Reich* hadigépezetének leggyengébb láncszeme ellen, pedig valójában a maga kelletlen, nehézkes módján eleget tett a szövetséges hadvezetőség irányelveinek. A Bombázóparancsnokság háború alatti első hadászati légitámadásait 1944 augusztusában és szeptemberében olajipari célpontokra mérte. Novemberre a brit és az amerikai bombázók hasonló számú bevetést repültek a német olajipar ellen, azt követően pedig a Bombázóparancsnokság több mint kétszer annyi támadást hajtott végre, mint a 8. légi hadsereg, és az európai hadászati légi hadviselés utolsó évében Harris gépei közel 100 000 tonna bombát dobtak olajipari célpontokra, míg a 8. légi hadsereg csak 73 000 tonnát. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a britek hatásosabban támadtak, mivel gépeik nagyobb bombaterhet, s azon belül nagyobb méretű bombákat hordoztak, és a bombákat gyakran pontosabban vetették a célpontokra. Az elemzők megállapították, hogy az amerikaiak túl sok kisméretű, a robbanások lökéshullámai ellen épített védőfalakat átütni képtelen bombával támadták az olajipari célpontokat. Gépeik bombaterhén belül túl kevés gyújtóbombát alkalmaztak, és túl sok bombájuk – nagyjából a teljes mennyiség 14 százaléka – nem robbant fel, gyakran a gyújtók meghibásodása miatt.

Az irgalmatlanul pocsék időjárás lélegztvételnéi szünethez juttatta Németországot, amint ehhez hozzájárultak az erőltetett ütemben végrehajtott álcázási intézkedések, köztük a ködfejlesztő berendezések számának növelése, továbbá a célba vett üzemek széttelepítése és a javítások

brigádok megerősítése.²⁸ Az ősz végére 350 000 munkás – döntő többségükben külföldi kényszermunkások – robotolt az olajipari berendezések javításán és elrejtésén. A légvédelmet is erősítették: a Lipcsétől nyugatra működő óriási kiterjedésű Leuna szintetikusolaj-gyártó telep, amelyet huszonegy alkalommal támadtak a szövetséges légierők, nyolcvankét bombázó elvesztése árán, több mint ötszáz nehéz légvédelmi ágyújával a legerőteljesebben védett ipari létesítménnyé vált.

A romlás folyamata azonban már elindult.²⁹ Ősz végén Rundstedt egy időre napi 4500 literre korlátozta a hadosztályoknak egy napra kiutalt üzemanyag mennyiségét a szabályzatok szerint járó 28 400 liter helyett. A repülőbenzin-termelés november végére a májusi mennyiség negyedére zuhant, és a Luftwaffe még a repülőgépek földi gurulását is korlátozni kényszerült – egyes reptereken ökrökkel vontatták starthoz a gépeket. Az olajhidrogénező üzemek elleni támadások a nitrogénkészletek apadásához is vezettek, ami viszont drasztikusan korlátozta a német löszergyártást. Hasonlóképpen a szintetikusolaj-termelő üzemek rombolása járulékos haszonként akadályozta a műgumi és más, a robbanóanyag-gyártásban használatos vegyszerek gyártását is.

Egyetlen ipari egyenlőtlenség sem tett szert a háborúban nagyobb jelentőségre, mint a német és az amerikai üzemanyag-termelés között tátongó szakadék.³⁰ 1942-től 1944 végéig a Berlin rendelkezésére álló finomítók és szintetikus olajat termelő ipartelepek 23 millió tonna különféle folyékony üzemanyagot állítottak elő, míg az Egyesült Államok ugyanazon idő alatt több mint 600 millió tonnát. 1945 tavaszára, több mint 500 szövetséges légitámadás után nagyjából 130 olajipari célpont ellen, a német üzemanyag-kibocsátás az előző évi 12 százalékára esett vissza. A modern társadalom és gazdaság működéséhez leginkább létfontosságú árucikk hiányában a *Reich* haldoklott.

A német nép is. Harris, miközben 1940-ben a Légügyi Minisztérium King Charles Street-i épületéből a Luftwaffe egyik támadása után az égő Londont nézte, azt dünnyögte maga elé: – Ezek most vetik a szelét!³¹ – 1944-re megérkezett a vihar: összesen 131 kisebb és nagyobb német városra mértek csapást a levegőből, ezek nyomán 400 000-en veszítették életüket, és 7 millióan az otthonukat.

Azok számára, akiket lenn a földön ért, a megpróbáltatás mindig a támadásra figyelmeztető szirénák átható vonyításával kezdődött.³² A szirénák azt jelezték, ideje elzárni a gázt, bekapcsolni a rádiót, feltölteni víz-

zel a fürdőkádat, elővenni az elemlámpát. A mozikban a *Flieger Alarme* (Légiriadó) felirat jelent meg a vásznon. Amikor nappali támadás idején siettek az óvóhelyekre, a városlakók nyakukat nyújtogatva lesték, látják-e a fehér kondenzcsíkot húzva közeledő bombázókat, amelyek fényes pontoknak látszottak az égbolt magasában. „Az emberek körülöttünk számolni kezdték az apró ezüstpöttyöket – emlékezett vissza egy német. – Már elszámoltak 400-ig, és még mindig nem látszott a vége.” Éjszaka a civilek fluoreszkáló jelvényt viseltek, hogy ne ütközzenek egymásba, miközben a járdakőre festett foszfóreszkáló jeleket követve tartottak a pincébe.

A rezsim 3000 városi légoltalmi óvóhelyet építtetett, messze túl keveset még akkor is, ha ezt bányák aknáival és a földalatti vasút alagútjaival is kiegészítették.³³ „Az volt az érzésem, hogy valamiféle alvilágba keveredtem, mocsokba és zúrzavarba – jegyezte fel egy naplóíró Krefeldben. – Jól illett a falon rikító betűkkel ékeskedő »A Nép hálás Vezérének!« felirathoz.” Az óvóhelyre menekültek nedves lepedőt borítottak magukra, gézzel takarták le a szemüket, kinyitották a szájukat, hogy a légnyomástól óvják dobhártyájukat, és felületesen lélegeztek, amikor a szellőzést lezárták az odafönn tomboló tüzek miatt. Hamm városából egy német egészségügyi katona azt jelentette: „Az óvóhelyek termeiben rendszeresen találunk skarlátos és torokgyíkos gyermekeket. A tifuszt ez alkalommal remélhetőleg elkerüljük.”

„Kölnben nem lehet többé élni – írta egy naplóíró egyik bejegyzésében, amellyel kétségtelenül örömet szerzett volna Harrisnek. – Nincs víz vagy áram, és nincs enivaló.”³⁴ Stuttgart belvárosa „megszűnt létezni” a szeptember közepi bombázások után. „Halottakon kellett átmásznunk, hogy elmenekülhessünk a tüztenger elől – emlékezett vissza egy asszony. – Folyton az járt az eszemben: »Most éljük át az utolsó ítélet napját.«” A háború hatvan hónapjából harminckilencben hullottak bombák Essenre, a 272 légitámadás után mindössze 5000 maradt sértetlen a város 65 000 épületéből. A levegőből, amint egy szövetséges bombázó navigátora eseménynaplójába feljegyezte, az égő város „óriási, túlforró fazékra” emlékeztetett.

A vas- és acélipari központ Duisburgot majdnem háromszázszor bombázták.³⁵ Novemberben egy huszonnégy órás időszak alatt a Bombázóparancsnokság ugyanannyi tonna bombát dobott Duisburgra, mint amennyi Londonra az egész háború alatt hullott. Hannoverben egy férfi, aki egy légitámadás után kerékpáron kelt át a kormos romok között, így írt: „Az éjszaka megtette a magáét. [...] Az ember csak azt hajtogathat-

ta: »Ez is! Hát ez is?«” Osnabrückben, ahol a rommezőt keserű gúnnyal „Hermann Göring térnek” csúfolták, szeptember 13-án egyetlen tizen-négy perces támadás alatt 181 000 gyújtóhasábot és 2171 rombolóbombát dobtak le a támadó bombázók, majd egy hónappal később folytatták a pusztítást. Braunschweigben 5000-en haltak meg „egyetlen nagy tűzviharban” október 15-én. 7000-en – a teljes lakosság 10 százaléka – pusztultak el Heilbronnban a december eleji légitámadások alatt. A tűzoltó- és mentőcsapatokat késleltetős gyújtóval szerelt bombák tartották távol, miközben a lángok házról házra ugorva terjedtek végig a város favázas épületein. A halottak között több százan voltak, akiket olyan pincékben találtak meg, ahová a szellőztető légszivattyúk szén-monoxidot szívtak be. Goebbels így vallott a naplójának: „Egy nagy, egyik végétől a másikig égő iparváros förtelmes látvány.” A propagandaminiszter „Előzékenységi Hetet” hirdetett, hogy egymás közötti nyájas, segítőkész magatartásra ösztönözze a lakosságot.

A pilóták már a holland partvidéktől látták az égő Köln, írta a regényíró és költő W. G. Sebald, mint „tüzes foltot a sötétségben, mint egy mozdulatlan üstökös farkát”.³⁶ A korábbi lakók nevét felírták krétával a lakóházak megperzselődött falaira, és keresztet tettek azok mellé, akik meghaltak. A történész Jörg Friedrich szerint az életben maradtak 210 birodalmi márkát kaptak halottaik temetési költségeire. Helmut Kohl, a jövőre kancellár, aki 1944-ben tizennégy éves volt, leírta, hogyan lapátolta a törmeléket egy lerombolt háznál Mannheim közelében, ahol a lakók megfulladtak lenn a pincében: „Ott feküdtek elkékült arccal.” A tetemnéző helyek és a temetők üzemeltetésére rendelt rendőröket alkoholral erősítették. „Emlékszel még, amikor iskolába jártunk, és »A harangot« olvastuk Schillertől? – írta egy hannoveri lány egy fronton harcoló SS-Rottenführernek*. – »Példázza, hogy nincs maradandó, / És minden földi elenyész.«** Akkor nem sokat gondolkodtunk ezen. [...] Egyhangúan és örömtelenül töltjük a legjobb éveinket, eltemetjük az ifjúságunkat.”

És így ment tovább, vég nélkül, majdnem mindennap és minden éjjel ezer tonna számra zúdult az égből a romboló- és gyújtóbomba, hétről hétre, hónapról hónapra.³⁷ Megháborodott anyák, akik nem voltak hajlandók megválni halott gyermekeiktől, amikor evakuálták őket Hamburgból, a megsült vagy megfulladt kis tetemetek papundeklikofferban vitték

* A tizedesnek megfelelő SS-rendfokozat. (A ford.)

** Rónay György fordítása.

magukkal. Egy krefeldi tűzoltó szerint „olyan nagy volt a hőség, hogy nem tudtuk megérinteni sisakunk fémrészeit”. A RAF egyórás támadása Darmstadt ellen olyan tűzvihart indított, hogy 3000 tűzoltót és 220 tűzoltóautót kellett odavezényelni a környék más városaiból. „Az égő emberek mint élő fáklák rohantak el mellettünk – számolt be egy szem- és fültanú –, és csak hallgattam felejthetetlen végső sikolyaikat.” A halottak között akadtak a hőtől annyira összeolvadt emberi lényekből álló csomók, hogy a temetéshez szerszámokkal kellett szétfészegetni a hullákat. Az ápolónők csillapítószerként salátalaajjal itatták át az áldozatok lepedőjét. „Láttam egy férfit – írta egy túlélő –, aki öt vagy hat dudorodó valamit hurcolt egy zsákban, mintha káposztafejeket cipelt volna. A családtagjainak fejei voltak, az egész családé, amelyre a pincében talált rá.”

Elérkezett tehát a megsemmisítő forgószél – ez az örvénylés; ez a forgó lánggyűrű, a világoknak ez az elpusztítója. „A pusztítás folytatódik – írta egy berlini férfi –, amíg a világ el nem vérzik.”³⁸

„A GONDVISELÉS RENDELKEZIK, NEKÜNK PEDIG ENGEDELMESKEDNÜNK KELL”

Miután a dél-franciaországi inváziót követő hónapban majdnem 640 kilométert tört előre, a *Dragoon*-hadművelettel partra szállított hadigépezet a következő hat hétben jó, ha 24 kilométert haladt.¹ November közepén az arcvonal ott maradt a Vogézek nyugati lejtőjéhez szegezve, amitől Lucian Truscott annyira tartott. Az áttörés kudarca a Belfort-i-átjárónál lehetővé tette, hogy akármennyire leharcolt állapotba került is, a német 19. hadsereg megvesse a lábát. Kilenc gyenge ellenséges hadosztály sorakozott az uralgó magaslatokon a Svájctól a Rajna–Marne-csatornáig húzódó 130 kilométeres frontszakaszon. Velük szemben a szövetséges 6. hadseregcsoport állt, amelyet hivatalosan szeptemberben állítottak fel, két hadsereggel: Patch amerikai 7. hadseregével a balszárnyon, észa-
kon, és De Lattre francia 1. hadseregével a jobbszárnyon, délen. Amikor Eisenhower – Patton legnagyobb bosszúságára – az amerikai XV. hadtestet a 3. hadseregtől átvezényelte a 7. állományába, a francia–amerikai hadseregcsoport már négy hadtesttel, majdnem félmillió katonával rendelkezett. Most javában acélozták a szívüket arra a vállalkozásra, amelyet valaki így határozott meg: „Az első harcszerű átkelés a történelemben a Vogézekon téli viszonyok közepette.”

Kevesen lehettek derűlátok.² A Vogézek hegytömbje 48 kilométer mélységű és 113 kilométer széles gránit vársíkként tornyosult a láthatáron. A csekély számú átjáróval tagolt hegységet olyan sűrű erdő borította, hogy a Patch-féle guadalcanali veteránt a dzsungelharcra emlékeztette. „A hegyek, az erdők és az esőzések mind olyasmi, amit nem szeretek többé, legalábbis háborúban nem – írta novemberben feleségének John Dahlquist, a 36. hadosztály parancsnoka. – De valószínűleg még nagyon sokat látok majd belőlük, mielőtt végzek, tehát jobban teszem, ha megadóan elviselem őket.” A 36., 45. és 3. hadosztály Olaszországot megjárt veteránjai a legcsekélyebb hajlandóságot sem érezték egy újabb téli hadjárathoz egy újabb hegyvidéken, és legalább egy ezredből „aggasztó szellemi és testi letargiát” jelentettek.

Az évszakot a katonák elcsellengése és dezertálása jellemezte, az előerőptlást pedig a fogadó alakulatok „alkalmatlannak és gyengén kiképzettnek” minősítették.³ A sár olyan mély volt, hogy még a kis tűzérési felderítő-repülőgépek felszállópályáit is olívszürkére festett fatörzsekkel kellett borítani. A „lövészárokláb”, mindenféle más fagyás, aknák, sőt a németek által telepített acélfogazatos, rugós „medvecsapdák” is mind hozzájárultak a katonák nyomorúságához. Az első hó október 27-én esett le, és a GI-ok hiábavaló igyekezetükben, hogy szárazak maradjanak, vazelint kentek sátruk varrásaira. A téli ruházat késve érkezett meg, annak dacára, hogy számos sürgős szállítmányt B-24-esekkel juttattak el Dijonba. November elejére 600 000 fős élőerő és majdnem egymillió tonna hadianyag érkezett Marseille-en, Toulonon és a Côte d’Azur kihajózási partszakaszain át. A frontig vezető hosszú út, különböző téves számvetések és a francia kikötőkben felvirágzó fekete piac – a Marseilleben kirakott rakományok 20 százalékát ellopták, gyakran a hadsereg bűnözői – élelmiszer-, lőszer- és üzemanyaghiányokat okozott.

June Wandrey hadnagy, a 7. hadseregben szolgáló ápolónő, ezt írta haza:

Drága Családom!

Ha nem ellenkezne a családi hagyománnyal az öngyilkosság, én bizony megtenném, mert akárhova kerülnék is utána, ott melegebb lenne, mint itt. [...] Belefáradtam a háború zajába, a háború traumáiba, a háborúval járó álmatlanságba és a háborúval járó éhségbe. [...] A szakácsunk a polgári életben temetkezési vállalkozó volt. Illatos kenetekkel balzsamozza minden ennivalónkat.⁴

Az évszakra a szokásos szívet tépő fájdalom is rányomta bélyegét, mindenkit emlékeztetve arra, hogy bár a világégésben milliók pusztulnak el, az emberek egyesével halnak.⁵ Az október vége felé elesők között volt Dahlquist szárnysegédje, Wells Lewis hadnagy, a Nobel-díjas regényíró Sinclair Lewis fia. A H. G. Wells után elnevezett, Harvardon végzett ifjú Lewis Dahlquist karjaiban halt meg, miután egy német mesterlövész fejbe lőtte. „Több mint két éve láttam utoljára a fiamat – írta Lewis hadnagy édesanyja Dahlquistnak. – Egy katonának a tábornoka karjaiban meghalni a legnagyobb szerűbb hagyományoknak felel meg, s olyan irodalmi szimbólum, amelyet tudom, maga Wells is nagyra becsülne.”

Ugyanazon a héten ölte meg egy ellenséges páncéltörő löveg tüze Patch egyetlen fiát, Alexander M. „Mac” Patch III. századost, a 79. hadosztály egyik századának parancsnokát, aki négy nappal korábban tért vissza a frontszolgálatba, miután felgyógyult Normandiában szerzett vállsebéből.⁶ Patch tábornok parancsára Mac holttestét apja épinali főhadiszállására szállították: – Isten veled, fiam! – mondta idősebb Patch a nyitott sír mellett, majd halkán azt mormogta: – Nos, ő már nem fázik, nem ázik és nem koplal.

Két héttel később Patch azt írta feleségének, Juliának:

Rettegtem az első leveledtől, miután vetted tőlem a hírt. Ma jött meg. Te, és csak Te tudod, micsoda mélységes fájdalmat érzek. [...] Ez a mi saját, szigorúan magánbánatunk. Senki másé. Legkeservesebb időszakom véget ért. A Mac halálát követő időre esett, amikor sorra kaptam Tőled a leveleket – olyan boldog leveleket. [...] Arra kértél azokban a levelekben, ne engedjem túl korán visszatérni az egységéhez. Én meg majd megőrültem a tudattól, hogy pontosan ezt tettem. Sohasem tudom majd megbocsátani magamnak.⁷

„Nem tehetem, sőt nem engedhetem meg magamnak, hogy hosszan belefeledkezsem a mi jóvátehetetlen veszteségünk tudatába – írta feleségének. – Miközben ezt írom, szememből hullanak a könnyek. [...] A Gondviselés rendelkezik, nekünk pedig engedelmeskednünk kell.”⁸

A jó katona szolgált tovább, de Omar Bradley később azt írta, „a Patchre gyakorolt lélektani hatás olyan lesújtó volt, hogy hátrányosan befolyásolta hadsereg-parancsnoki hatékonyságát.”⁹ „Ésszel majdnem felfoghatatlan, hogy az emberi lény ilyen sokat bír ki”, írta a feleségének Dahlquist tábornok, Patch veszteségén elgondolkodva.¹⁰

Baccarat városát október végén szabadították fel, és híres kristályüveggyárát épségben foglalták el, beleértve a raktárban megtalált elegáns pohárkészletet is, amelyet Hermann Göring rendelt meg, de a szövetséges tisztek elkobozták, hogy ők kortyolgassanak belőle pezsgőt.¹¹ Dahlquist 378 500 liter sört is vásárolt egy francia sörgyártól, és utászok szerelték fel a szivattyúkat, melyek segítségével elszállíthatták a csapatokhoz. Számptalan pohárköszöntő hangzott el – a holtakra, az élőkre, magára a szeszélyes életre. „Már megint esni kezdett az eső – írta haza Dahlquist –, és Istenem, hogy utálom! Tízszereken megnehezíti a dolgunkat.”

Az örökös sűrűlódás a franciákkal még inkább megnehezítette.¹² De Lattre de Tassigny tábornok, „a tettek embere”, küszködve igyekezett rendetlen tömegből hadsereggé pofozni negyedmillió emberét. „Afrikai katonáink elveszetteknek érezték magukat a sötét erdőkben”, írta utóbb De Lattre. A még mindig nyári egyenruhát viselő gyarmati csapatok „alkalmatlanok a téli hadviselésre”, tette hozzá, és kegyetlenül hajlamosak a lábfagyásra – egyes francia alakulatoknál a katonák facipőt húztak. De Gaulle parancsára sok gyarmati katonát hátravezényeltek, hogy helyüket az IFF kiképzetlen, irreguláris hadviseléshez szokott harcosai vehessék át. Ezt a *blanchiment*-t, azaz fehéritést a francia nemzeti egység erősítése érdekében hajtották végre, De Gaulle-t azonban még két szándék vezette: le akarta váltani az afrikai csapatokat, amelyek Franciaország földközi-tengeri hadszíntéri hadviselése terheinek aránytalanul nagy részét hordozták, s ugyanakkor a hadsereg fennhatósága alá kívánta vonni az ellenállási mozgalom 400 000 harcosát – akik között sok volt a kommunista. Korábban volt, hogy a gyarmatiak a francia szárazföldi haderőnem személyi állományának több mint felét adták, most ez az arány nagyjából az összlétszám harmadára csökkent. Szenegáliak és kameruniak vánszorogtak hátra, lábukat húzva a vogézekbeli arcvonalból, s puskájukat, sisakjukat és köpenyüket átadták a frontra igyekvő fehér franciáknak. Ez a franciák önbecsüléséért folytatott „keresztes hadjárat” nagyjából 137 000 maquisard-ral egészítette ki a francia 1. hadsereget, akik igen szerény harcászati szak tudást hoztak magukkal, s akik ellátásáról nyomorúságos logisztikai szolgálat gondoskodott. De Lattre azon kapta magát, hogy külön csatát vív az ellen, amit ő „hiánynak, anarchiának és túlzott engedékenységnak” minősített.

A 901. számú hadtápbázis, a francia anyagi ellátószervezet, az ősz végén 1200 katonából és 200 gépjárműből állt.¹³ Az amerikai logisztiku-

sok számítása szerint egy nyolc hadosztálynyi hadseregnek több mint 100 000 fős ellátó-, „hadtáp”-alakulatokra lett volna szüksége, De Lattre-nak azonban sohasem állt rendelkezésére több ennek a létszámnak a harmadánál. Ennek következtében az amerikaiakra kényszerült hágyatkozni – az összes kóros jelenséggel, amelyet ez a függő viszony előidézett – mindenben, a negyed liter bortól, amely a francia katona napi fejadagjának elidegeníthetetlen része volt, a négy és fél kiló őrölt zabig, a hat és fél kiló szénáig, valamint az 57 gramm sóig, amely a hegyi öszvérek napi fejadagját alkotta. Az Egyesült Államok hadserege minden, Európában állomásozó francia katonáért napi 6,67 dollár hadellátási költséget számolt De Gaulle-nak.

A francia-amerikai súrlódások a tél közeledtével felerősödtek.¹⁴ Amikor a francia katonáknak csak 25.000 egyenruhát sikerült előteremteni egy kanadai raktárból Algírban, De Lattre bejelentette, ha a katonái nem kapnak gypjúruházatot, ő „kénytelen lesz kivonni őket a harcból”. Ezt írta a 6. hadseregcsoport parancsnokságának: „Ezt a hadsereget hátrányos megkülönböztetésben részesítik [...] életét és harci képességeit komolyan veszélyeztető módon.” A francia 1. hadsereg, vádolt De Lattre, a harmadát sem kapta meg a 7. hadseregnek kiutalt lőszernak, üzemanyagnak és élelemnek, amivel „fuldoklásra kárhoztatják a frontvonalat”. Az amerikai gazdasági tiszték keserűen tagadták a francia tábornok állításait,¹⁵ majd azzal a viszonvaddal feleltek, hogy a hanyag, nemtörődöm franciák tönkretettek háromezer gúla alakú sátrat olyan időkben, amikor a sátorvászonhelyzet „szélsőségesen kritikus”.¹⁶ Egy amerikai tábornok azt írta De Lattre-ről: „Hეტente legalább kétszer belelovalja magát ezekbe a tirádákba, és olyankor, úgy látszik, elveszíti a hidegvérét.” Az egyik ilyen meggondolatlan hisztérikus kitörésbe, amelyet az éppen szemleúton ott járó George Marshall jelenlétében engedett meg magának, azt az állítást is belefoglalta, hogy Truscott VI. hadteste rendszeresen dézsmálja a franciáknak kiutalt benzinszállítmányokat. A vezérkari főnök tüntetőleg kivonult a szobából. Később hideg dühvel rontott neki De Lattre tábornoknak: – Maguk végigünnepelték az utat idáig! Maguk minden istenverte ügyet lekéstek! És maga kritizálja Truscottot, aki nem szájhős, hanem igazi harcos?! – A vezérkari főnök a legsértőbb fajtajelölő szóval fejezte be, amelyet hirtelenjében elő tudott varázsolni: – *Maga egy politikus!* „Kötelességünk volt elégedetlennek lenni!”, magyarázta meg utóbb De Lattre.¹⁷

Truscott addigra már távozott.¹⁸ Először Eisenhower adott neki új feladatot, az új, megszálló seregtestnek szánt 15. hadsereg megszervezését (– Nem fogod szeretni – figyelmeztette a főparancsnok), majd ugyanolyan hirtelen elvezényelték Olaszországba, hogy vegye át az 5. hadsereg parancsnokságát, mivel Mark W. Clark tábornok az összes ottani szövetséges hadsereg parancsnokává lépett elő. A Vogézekben rendezett búcsúceremónián a rezesbanda harsogva fújta a *Dogface Soldier** dallamát; Truscott szélcserezett arcán pedig könnyek csorogtak. A VI. hadtest élén Edward H. Brooks vezérőrnagy követte, egy New England-i, aki korábban a 11. és a 2. páncélosadosztályt is vezette.

Truscott távozásával a déli front domináns alakjává az a tábornok lépett elő, aki majd a Vogézek védelmi rendszerét áttörő offenzívát levezényli: Jacob Loucks Devers altábornagy, a 6. hadseregcsoport parancsnoka.¹⁹ Az ekkor ötvenhét éves Devers patkolókovács unokája és ékszerész fia volt a pennsylvaniai Yorkból. Az ifjú Jake az édesapjával minden vasárnap felmászott létrán az East Market Street-i megyeháza toronyórájához, és biztosították, hogy másodpercre pontosan járjon. Devers Patton évfolyamtársa volt West Pointban, baseballt, kosárlabdát és lacrosse-t játszott. Pályája későbbi szakaszában visszatért az akadémiára matematikát tanítani. Az akadémiai évkönyv „okosként” jellemezte – ami a hadseregben mindig gyanús –, továbbá „szerfelett lelkiismeretes, meglehetősen puritán nézeteket valló ifjúként”. A tehetséges tűzér és adminisztrátor Devers, akárcsak De Lattre, hadserege legfiatalabb tábornokká előléptetett tisztjei közé tartozott, csaknem ötszáz rangidősebb ezredest átugorva kapta meg első tábornoki csillagát, azaz lett dandártábornok 1940-ben. Két évig vezette a páncéloscsapatokat, s vállalt aktív részt a ló korszakába visszavágyó fundamentalista nosztalgiaától még hevesen gyötört harcokcsízó fegyvernem korszerűsítésében. (– Rengeteg hibát követtem el ma – mondta alárendeltjeinek egy hadgyakorlaton. – Ahogy maguk is.) Marshall és McNair pártfogoltjaként 1943 májusában őt nevezték ki az Európában állomásozó amerikai csapatok főparancsnokává, amíg Eisenhower az *Overlord*-hadműveletre vissza nem tért Londonba, így Deversnek kitétek a szűrét. Áthelyezték a földközi-tengeri hadszíntérre, hogy ott egyszer majd azoknak a még éppen csak alakuló erőknak a parancsnoka legyen, amelyek 1944 őszén már az Északnyugat-Európában harcoló szövetséges seregek jobbszárnyát alkották.

* *Dogface Soldier*: Bokorugró Baka, szó szerint Kutypofájú Baka. (A ford.)

A jó képességű és határozott Devers annak is értette a módját, hogyan provokálja ki társai ellenséges érzületét.²⁰ Talán arcátlan érvényesülési vágya volt az ok: azt beszélték, amikor Marshall a további előléptetésre érdemes tábornokok ajánlására hivatott bizottság élére állította, Devers a saját nevét írta a lista élére. Talán túlbuzgó mosolya, „a fiúnak, aki még mindig nem nőtt fel” az arckifejezése, ahogyan egy brit tábornok megfogalmazta. Ő és Mark Clark annyira utálták egymást, hogy szóba sem álltak, évfolyamtársa, Patton pedig „nagyon kis kaliberű embernek” tartotta Deverst. Beetle Smith meglátása szerint „Devers túl sokat beszél, és nem törődik vele, mit mond”. Bradley mindkét csőből rádúplázva marasztalta el, mondván, „túlságosan szószátyár [...] önnön fontosságától eltelt, sekélyes, türelmetlen, nem nagyon eszes, viszont messze túl hajlamos meggondolatlanul, kapkodva belevágni dolgokba”.

Ami még nagyobb baj, Patton egy akkoriban, a párizsi értekezlet után tett naplóbejegyzése szerint „Ike gyűlöli”.²¹ A főparancsnok nyilvánvalóan régi sérelmeket dédelgetett magában: fájón emlékezett Devers vonakodására, amikor 1943-ban bombázórepülő-századokat akart át-helyeztetni Angliából Észak-Afrikába, ahogyan arra is, hogy egy évvel később Devers nem volt hajlandó elengedni Truscottot az *Overlord*-hadműveletre a földközi-tengeri hadszínterről.²² „E. azt mondja, Devers rengeteget beszél, de sohasem tér rá a lényegre”, mesélte Kay Summersby a naplójának. Devers a cinkostársat hívta elő E.-ből, aki azt mondta Marshallnak, „A világon semmi kifogásom Devers tábornok ellen”, de korábban „kellemetlen érzéseket” táplált vele kapcsolatban. Amikor Marshall arra kérte Eisenhower, értékeljen harmincnégy magas beosztású, Európában szolgáló amerikai tábornokot, Devers a huszonegyedik helyre került a főparancsnok rangsorában, és az egész csoportból egyedül ő érdemelt ki negatív megjegyzést:

Lelkes, de kijelentéseiben és helyzetértékelésében gyakran pontatlan; lojális és erélyes. [...] Ez idáig nem vívta ki az amerikai szervezet legfelső szintű vezetői között azt a bizalmat, és nem keltette annak az önbizalomnak az érzését, amely a tartós sikerhez olyannyira szükséges.²³

Eisenhower fedezet nélkül adta el Deverst.²⁴ A legmagasabb rangú amerikai repülőkatona a földközi-tengeri hadszíntéren, Ira C. Eaker altábornagy Deverst tartotta „a legtehetségesebb parancsnoknak, akit a háborúban láttam”. Egyéb képességei mellett Deversnél csak Eisenhower

értett jobban a nemzeti ellentétek elsimításához és a hatékonyan működő katonai szövetség kovácsolásához. Miközben naplójában elismerte, hogy De Lattre „roppant nehezen kezelhető ember, csak azt hallja meg, amit meg akar hallani, [és] heves vérmérsékletű személyiség, aki a saját törzsének és csapatainak még több gondot okoz, mint nekünk”, Devers szemlátomást biztos kézzel kezelte azt a harcost, akiben felismerte „a nagyszerű, személyes példájával lelkesítő vezetőt” – még akkor is, ha „sohasem tanultam meg rendesen kiejteni azt a nevet”. De Lattre nem beszélt angolul, Devers pedig franciából teljesített a leggyengébben West Pointban, de mindketten jól használták, Devers szavaival élve, „azt a közös nyelvet – a gesztust és a mosolyt”. Az ügy praktikusabb oldalát tekintve ifj. Henry Cabot Lodge, az Egyesült Államok korábbi szenátora, akit Franciaországban iskoláztattak, és most alezredesi egyenruhát hordott, ihletett összekötő tisztként működött a két tábornok között.

Ami honfitársait illeti, Devers nem csekély naivitást árult el. Novemberben naplójában így jellemezte Bradley-t: „Ugyanaz a nagyszerű jellem, mint mindig.”²⁵ Ami azt illeti saját hadseregcsoporthoz parancsnokága megszervezésekor Devers a 12. hadseregcsoporthat tekintette mintaképnek, amelyet őszintén csodált. Bár a feleségének írott egyik levelében a SHAEF-ben található lehetséges „ellenségeken” és „az állandóan folyó áskálódáson” rágódott,²⁶ azt hitte, hogy Eisenhower és Smith „a maga módján” a jóakarói közé tartozik. Ám még a rámenős nyugodtság és a túlságosan készséges mosoly álarca is félrecsúszott néha, miközben katonái a Vogézek megrohamozására készültek. – Senki nem tenné, csak egy abszolút idióta, amit mindjárt megteszek – jelentette ki beosztottjainak. – Éppen ezért lepjük meg őket – nem számítanak ránk. – Egy Devershez közel álló vezérkari tiszt megállapította: „Magányos, mint az ördög.”

A SHAEF arra utasította a 6. hadseregcsoporthat, hogy fedezze Bradley déli szárnyát, semmisítse meg az ellenséget Elzászban, a Rajnától nyugatra, törje át a Siegfried-vonalat, és foglaljon átkelőhelyeket a Rajnán a Strasbourgától hatvannégy, illetve száztizenhárom kilométerre északra fekvő Karlsruhe és Mannheim térségében.²⁷ Mindezt Eisenhower stratégiai tervének szolgálatában, amely a Rajna bal partjának teljes megtisztítását irányozta elő Svájtól Nijmegenig, mielőtt 1945-ben a folyón át benyomulnak Németországba. Maguk között, bizalmas körben, az elmúlt hat hét nehézségeinek ismeretében a versailles-i tervezők nem sokat vártak a déli fronttól. Ekkor már új, a tűzkeresztségen még át nem

esett seregtestek is terhelték a hadseregcsoporthat amerikai részét, a 100. és a 103. gyaloghadosztály, valamint a 14. páncélosadosztály, hogy a De Lattre zászlaja alá sereglő zöldfülű amatőrökről ne is beszéljünk.

Deverst ennél nagyobbra törő becsvágy hajtotta.²⁸ A Vogézek hoszszában felsorakozó német csoportosítás állományát a szövetségesek nem hitték többnek négy gyalog- és két páncélosadosztálynál. A tábornok úgy számolt, hogy a november közepén indítandó offenzívának be kell törnie az Elzászi-alföldre, és két hét alatt el kell érnie a Rajnát, mielőtt északnak kanyarodva elvágja a Saar-vidéket. A franciákon ekkor boszszúszomjas sietség vett erőt: a németek a felperzselt föld taktikáját alkalmazó megtorló intézkedésekbe kezdtek, sok tizenhat és hatvan év közötti, egészséges elzászi férfit hurcoltak el kényszermunkásnak a Rajnán túlra, miközben SS-brigantik tanyákat, falvakat és kisvárosokat égettek fel, nehogy a szövetségesek téli szállásnak használhassák őket. – El ne akadjanak azok között a hegyek között! – figyelmeztette Devers az alárendeltjeit. – Soha nem fognak kikeveredni onnan.

Az első lépést De Lattre tette meg.²⁹ November 14-én, kedden támadott, addigra a sűrű hóesés megteremtette azt, amit a francia tábornok „skandináviai tájnak” írt le. Különböző megtévesztési műveletek – köztük hamis vezetési pontok és a nyilvános bejelentés, amely szerint a francia csapatoknál november közepén elkezdik kiadni az ünnepi szabadságot – arra utaltak, hogy a hadsereg vagy északon, a Magas-Vogézekben tervez valamit, vagy már téli szállásra vonul. De Lattre ezek helyett elsötétített menetoszlopokkal a svájci határ közelében, a Doubs folyó mentén vonultatta fel I. hadtestét. A kétórás tüzéségi előkészítés váratlanul érte a németeket, és délben rohamra indult a francia gyalogság. A Doubs két partján előretörő két francia hadosztály gyors ütemben elkanyarodott északra, a Belfort-i-átjáró felé, amely északon a Jura hegységtől, délen pedig svájci Alpoktól választja el a Vogézeket. Marokkói lövészek megölték egy német hadosztályparancsnokot, akit a tüzéségi előkészítés kelepcébe ejtett a folyó mellett. Holmija között találtak egy térképet és egy jegyzetfüzetet a német balszárny állásainak részletes adataival.

Csütörtökre a francia páncélosok „mindenütt döntő sikert értek el”, jelentette De Lattre.³⁰ A zsákmányolt orosz tarackokkal felszerelt német tüzereknek kevés volt a lőszerük, harminc új 88 milliméteres páncéltörő löveg pedig irányzék és más nélkülözhetetlen alkatrészek nélkül érkezett a frontra. A felmorzsolódó arcvonala fenntartására hirtelenjében bevetett kevés tartalék között akadtak a hóban kerékpáron előrepedálózó gyal-

gosok és egy nagyothalló katonákból álló *Ohren-Bataillon* („füles zászlóalj”). A francia rohamcsapatok előzőnlőtték Belfort városát, dagasztóteknőik mellett lepték meg a Wehrmacht pékjeit. Három francia harckocsi-oszlop meggyújtott lámpákkal csattogott kelet felé az N-463-as főúton, és november 19-én, vasárnap 18 óra 30 perckor az 1. páncélosadosztály egyik járőre kijutott a palaszürke Rajna partjára, negyvennyolc kilométerre Belfort-tól keletre, és hat és fél kilométerre a svájci határ fölé. Ujjongó francia ütegek átlótték pár gránátot a túlsó partra, az első francia ágyúlövedékeket, amelyek 1940 óta német földre hullottak.

Miután Hitler parancsával dacolva, amely egyetlen centiméter hátrálást sem engedélyezett, egy jókora, ék alakú földdarabot feladott Dél-Elzászból, a német 19. hadsereg ellenállása megkésetten megszilárdult.³¹ Ebben segített a franciák soraiban eluralkodó zűrzavar. Miközben egy gyöngye különítmény északnak fordult a Rajna mentén, a chalampéi híd felé, más egységek, amelyek mindenáron elzászi *frère*-jeiket vágytak felszabadítani, inkább a folyótól tizenhárom kilométerre nyugatra fekvő Mulhouse felé vették az irányt. A német *Feldpost* (tábori posta) hús munkatársát hétfőn este a katonai posta szortírozása közben, pisztolyt rájuk fogva ejtették foglyul, hatvan, mélyen alvó pedig a priccsén adta meg magát. A Waffen-SS egységei és egy dandárnai új Panther – amelyet egyenesen a nürnbergi gyárból küldtek a helyszínre – helyreállította az arcvonalat. Mulhouse-ban négy napig dúltak a heves utcai harcok. Chalampétól délre november 23-án, csütörtökön a németek egy ellenlökéssel elverték a franciákat a folyótól, pedig akkor már csak közel öt kilométer választotta el őket a hídtól. De Lattre csapatai nem jutottak előbbre a következő két és fél hónapban: a francia 1. hadsereg, miután 9000 fős saját veszteség árán 15 000 németet ejtett foglyul, pillanatnyilag ellőtte puskaporát, kimerült és megállt.

A döntő áttörést ettől kezdve csak a 7. hádseregtől, a Devers balszárnyán összezsúfolt nyolc hadosztálytól várhatták.³² Ott, ahol a Magas-Vogézek az Alacsony-Vogézekbe megy át, a Saverne-i-átjáró szolgál a déli Belfort-i-átjáró északi topográfiai ellenpontjául. Ezen a helyenként mindössze kilencven méter széles hegyszoroson halad át a fő vasútvonal Strasbourg felé, valamint a Rajna-Marne-csatorna és egy ősrégi úttest is, amelyet egy 18. századi útleírás „az ember egyik mesterművének” minősített. Wade Haislip vezérőrnagy XV. hadteste két hadosztályának 12 000 gyalogosa rágtá magát előre az átjáró nyugati megközelítési útjain

november 13. óta, omladozó első világháborús lövészárkok és a hó súlya alatt roskadozó fenyőfák között. Az átjárót négy német védelmi vonal keresztelte rézsútosan, amelyeket pár ezer *Volksgrénadier* védelmezett, akiket az SS fenyegetései tartottak a helyükön, ily módon állítva elő azt, amit a 7. hadsereg felderítőszolgálat a „ersatz harci kedvnek” nevezett.

November 19-re érvényesülni kezdett az amerikai tüzérő hatása.³³ A tüzérségi tűz „nem sokkal többet hagyott az erdőkből, mint egy vénember egyenetlen borostája”, és a visszavonuló németek körvonala az általuk felgyújtott lángoló házak háttére előtt villant fel. Azon a vasárnapon, miközben De Lattre katonái a Rajnába köpködtek, az amerikai 44. hadosztály, a szórványos ellenállást leküzdvé, tizennégy kilométert haladt előre az N-4 országos főútvonal mentén, a 79. hadosztály pedig Sarrebourg-tól közvetlenül délre áttörte a frontot. Megjelentek a trikolórok. A francia rendőrök előhúzták négy évvel korábban elrejtett egyenruhájukat. Mindenfelől az újabb és újabb, magukat megadó németek „*Kamerad!*” kiáltásai hallatszottak, akadtak tüzérek, akiket lerohantak, még mielőtt felmozdonyozhatták volna lövegeiket. Az eső hórá váltott, majd vissza esőre – „olyan sűrűre és hidegre, amelyet sehol másutt nem láttam”, írta Devers a naplójába hétfőn. A jóvátételül átszakadt német arcvonalat azonban már a legzordabb időjárás sem menthette meg.

A gyalogság szakította résbe egy ismerős krakéler hajtott bele, fején tüntetően viselt keppel, kezében malacca lovaglopálcával.³⁴ Augusztusban Philippe Leclerc tábornok francia 2. páncélosadosztálya foglalta el Párizst, most pedig, miután ideiglenesen az amerikai XV. hadtest alárendeltségébe utalták, Leclerc újabb leigázott, felszabadításra váró *ville*-t mustrálgatott. Majdnem három évvel korábban megtett hosszú afrikai menetelése során ő és harcosai drámai esküt tettek, miután elfoglalták az olaszok megszállta Kufra-oázist: – Esküszünk, hogy addig nem tesszük le a fegyvert, amíg lobogónkat, a mi gyönyörű nemzeti lobogónkat, újra ki nem tűzzük Strasbourg székesegyházára! – Az elmúlt néhány napban, egy erdei kastély szalonjának padlóján átszunyókált lopott órák között Leclerc az Elzászi-alföldre kikanyargó erdészeti fahordó csapások és dűlőutak térképeit tanulmányozta összehunyorított szemmel és lebigyesztett ajakkal. – Ördög vigye! – mondta neki végül Haislip. – Leclerc, ez a maga országa. Strasbourg a magáé!

Akkor pedig *En avant*, megint. Nyomukban a francia elővéd Sherman harckocsijaival, a német trénszekerek és fogatolt lövegek dülön-

gélve zötyögtek egyik hajtúkanyarból a másikba, kelet felé igyekezve a Saverne-i-átjáróban. Egy szemtanú így számolt be a történetekről:

A derék lovak vágattak, amilyen gyorsan csak tudtak. Elértek még egy kanyart, és akkor, a szaggatottan pattogó géppuskatűzben egy pillanat alatt magukra hagyták őket a német tüzerek és hajtók. A megvaduló, gazdátlan fogatokat utolérték a harckocsik, amelyek nagyon vigyáztak, nehogy az út közepén tegyék mozdíthatatlanul mozgásképtelenné őket.³⁵

A francia harckocsizók felzárkóztak az elszabadult lovak mellé, majd tizenöt löveget és ötven vagy még több négyes meg hatos fogatot lökdöstek a tankok oldalával egyetlen, lólábakból és pörgő küllős kerekekből álló, zavaros, nyerítő tömegben az út menti árokba. Miközben a bozótból magasra tartott kézzel előjöttek az ellenséges katonák, a francia különítmény parancsnoka rádión jelentett Leclercnek: „Most aknázom ki a sikert.” A Saverne városában november 22-én ejtett nyolcszáz hadifogoly között akadt egy német tábornok, akit így írtak le: „Egyenes tartású, kesztyűben, a hosszú bőrkabátjában.” A tábornokot kezénél-lábnál fogva, arccal lefelé lógatva vitték Leclerc elé. Mondatainak időnként felsőteste enyhe előredöntésével adott nyomatékot, miközben konokul állította: – Nem veszett el minden!

*Tout au contraire.*³⁶ „Előre, egyetlen másodperc elvesztegetése nélkül”, adta ki a parancsot Leclerc november 23-án, csütörtökön – a hálaadás napján – reggel 7 óra 15 perckor, mire őt, Sherman harckocsiból és páncélgépkocsiból álló oszlop indult száguldva Strasbourg felé a sűrű, apró szemű esőben. „Zúgva vágattunk végig a síkságon”, jelentette egy amerikai összekötő tiszt. Tizenhat, a hadviselés olyan félisteneiről, mint Foch és Ney, elnevezett erőd őrizte a nagyváros nyugati megközelítési útjait, csakhogy ágyúk és német tartalék egységek nélkül fogatlan orosz-lánként. 10 óra 30 perckor a francia harckocsik beözönlöttek Strasbourg belvárosába, és buzgón géppuskázták a Wehrmacht döbrent tisztjeit, akik éppen a poggyászuakat rakták szedánjukba, vagy a bulvárokon a feleségükkel nézegették a kirakatokat. A 75 milliméteres harckocsiágyúk a Parc de la Citadelle közelében dörögve szétlőttek hét páncéltörő ágyút, még mielőtt a német tüzerek egyetlen lövést leadhattak volna, a francia páncélosokat kísérő tarackok pedig a város egyik parkjából nyitottak tüzet, amivel kiváltották a folyó túlsó partján álló német ütegek választüzét. „Az ablaküvegek csilingelve hullottak az utcákra” a *The New York*

Times szerint. Kódolt rádióadás tudatta Leclerc tábornokkal, „*Tissu est dans iode*” – rongy a jódban. A francia előőrsek Strasbourgon át megközelítették a Rajna-hidakat.

Eső dobolt a kepijén, amikor Leclerc is elindult Strasbourg felé, nyitott dzsipen, könnyű harckocsiból, fálláncaltapasokból és hetven katonából álló kísérettel.³⁷ A felhőszakadáson át hamarosan megpillantotta a strasbourgi székesegyház rózsaszín homokkő tornyának csúcsát, „Isten égnek meredő, szélesen szétterülő fáját” (Goethe), amely majdnem százötven méteres magasságával több mint két évszázadig a világ legmagasabb épülete volt. A torony csúcsán trikolórt lengetett a szél. – Most már meghalhatunk – dünnyögte Leclerc.

Egyelőre még nem. Egy elfogott német utaszt rávettek, hogy csütörtökön délből hívja fel telefonon előljáró parancsnokságát a megadásra felszólító francia ultimátummal.³⁸ Eljutott egészen Hermann Balck tábornokig, a G Hadseregcsoporthoz parancsnokáig, csak hogy végül ezzel intézzék el: – Ha nem hagy fel azonnal jelenlegi tevékenységével Strasbourgban, a családja koncentrációs táborban végzi. – A *Reich* addigra már elvesztette a város legnagyobb részét, és az őrjöngő Hitler azzal fenyegetőzött, hogy a 19. hadsereg minden tisztjét egy rendfokozattal lefokoztatja. A németországi parton fekvő Kehl városába vezető Rajna-hidat azonban sikerült az ellenségnek megtartania. Erőddé alakított házak és az egységeiktől elmaradt katonákból rögtönzött alkalmi harccsoportok hatékony védekezése, aknavető- és tüzéssegítőtűz-támogatással feltartóztatta a franciákat nem egészen ötszázötven méterre a folyótól. A nyugati hídfőért vívott küzdelem holtpontra jutott, és egy francia tiszt szavaival élve „komoly tüzéségi tűzváltással” fajult. A németeknek nem akaródzott megtenni a visszavonulás végső nyolcszáz méterét haza, Németországba, Leclerc pedig képtelen volt furkósbóttal átkergetni őket a Rajna túlsó partjára.

„Rengeteg a halott civil Strasbourgban – jegyezte fel a naplójában egy amerikai utaszt. – A gyerekek még mindig úgy játszanak az utcán, mint ha mi sem történt volna.”³⁹ Francia és amerikai egységek befejezték az elszigetelt ellenséges védelmi támpontok felszámolását, a város parkjait és egy sörgyárát használták a Wehrmacht 6000 elfogott katonája és 15 000 internált német civil ideiglenes fogolytáborának. „Egyiket a másik után – állapította meg egy francia jelentés –, foglyul ejtettük a többi erőd, lak-tanya, hivatal és kórház személyi állományát.”

Strasbourg felszabadítása két jelentős felfedezést hozott.⁴⁰ A várostól 48 kilométerre délnyugatra, Natzweiler mellett a GI-ok elfoglalták első koncentrációs táborukat. A 7000, még életben lévő fogoly legtöbbjét a németek keletre evakuálták, de bőségesen maradtak az elkövetett rémtettekre utaló bizonyítékok. Az 1941-ben épített natzweileri táborban francia ellenállók, zsidókat, homoszexuálisokat és más, „a társadalmi életre alkalmatlan elemeket” őriztek.⁴¹ Sokakat dolgoztattak közülük a környék gránitbányáiban és hadiüzemeiben. A tábor melletti szállodában felépített kamrát mérgezgáz-kísérletekre használták, a kísérleti alanyok leginkább Auschwitzból szállított cigányok voltak, és a megsemmisítésre kiválasztott áldozatokat állítólag elhalmozták édességgel és süteménnyel. Más kísérleteket is végeztek embereken a tifusz és a sárgaláz kórokozójával, valamint mustárgázzal. Az elgázosított zsidók hulláit tucatszám szállították: tehergépkocsin egy strasbourgi anatómiai laboratóriumba boncolásra, vagy hogy alkoholos preparátumokat készítsenek belőlük az SS egyik, „faji alsóbbrendűségi” kutatási programja keretében. A többi holttestet krematóriumban hamvasztották el, s mint kiderült, a családoknak 75 birodalmi márkát számítottak fel a cserépurnáért és a hamvakért. 17 000-en haltak meg Natzweilerben és fióktáboraiiban.

A második felfedezés sem volt kevésbé vészjósló.⁴² Leclerc páncélos-ékei szorosan követte az ALSOS fedőnevű amerikai felderítőegységet, amely J. Robert Oppenheimer és Luis W. Alvarez fizikus titkos utasításait követve, „az Y program” – a német atombomba-fejlesztés – nyomait kereste. A Párizsban és az eindhoveni Philips-gyárban talált bizonyítékok arra utaltak, hogy a Strasbourgi Egyetem kulcsfontosságú atomkutatási központ. Az ALSOS ügynökei laboratóriumon, irodákon és lakásokon száguldottak végig, és sorra vették őrizetbe a német fizikusokat és vegyészeket. Széttépett, de el nem égett kutatási feljegyzéseket szedtek ki egy hasas vaskályha kéményéből. Fő célpontjuk, a fizikus Carl Friedrich von Weizsäcker, a Nobel-díjas Werner Heisenberg munkatársa, távol volt Németországban, de levelezése, iratai és számításai Strasbourgban maradtak, így az ügynökök elkobozhatták őket.

Amint ifj. Leslie R. Groves altábornagy, a Manhattan-terv vezetője utóbb megírta a SHAEF-nek, a Strasbourgban lefoglalt anyag „a legteljesebb, legmegbízhatóbb és legtényszerűbb információt szolgáltatta, amelyet eddig a területünkön folyó német erőfeszítés jellegéről és nagyságáról szereztünk. Szerencsére azon következtetésünket látszik alátámasz-

tani, amely szerint a németek immár lemaradtak mögöttünk.”⁴³ Messze lemaradtak: a szigorúan titkos kiértékelő jelentés készítői megállapították: „az ellenség gyakorlatilag semmit sem haladt” a bomba megépítésében, „a program nem nagy”, és „semmilyen bizonyítékot nem találtunk ipari nagyságrendű urániumfeldolgozásra”. Az Y program feltételezett kiemelt elsőbbsége ellenére a zsákmányolt iratokból kiderült, hogy a német tudósok kénytelenek voltak „sürgősségi bizonyítványt” felterjeszteni engedélyezésre, hogy „két logarlécet vásárolhassanak egy katonai szempontból jelentős program folytatásához”. Boris T. Pash ezredes, az ALSOS parancsnoka jelentette, hogy a kihallgatott foglyok vallomásai és más bizonyítékok is megerősítik, „a nácik még mindig nem jutottak olyan messzire az atomfejlesztésben, mint ahol a mi programunk 1941 elején tartott”.

Leclerc és szűk törzsének tisztjei ideiglenesen a 19. századi Kaiserpalast báltermében táboroztak le.⁴⁴ A palotát négy évig a Wehrmacht helyi parancsnoksága használta, és a 2. páncélosadosztály egyik tisztje szerint az égyetlen épület volt Strasbourgban, amelynek „mesterként stílusa miatt örömmel adtunk német nevet”. A boltosok újra francia nyelvűre cserélték üzletük cégérét és a kirakat feliratait, vagyis visszacsinálták az 1940-es cserét, de az „ellenannektálás” folyamata hosszan elhúzódónak és fájdalmasnak bizonyult. Elzász és Lotaringia több mint félmillió lakosát deportálták Németországba munkásként, további 140 000 főt pedig erőszakkal besoroztak a Wehrmachtba. Leclerc falragaszokat rakatott ki, amelyek figyelmeztették a strasbourgiakat: „Minden, a városban lelőtt francia katonáért öt német túszt lövünk agyon!” Devers azonnal érvénytelenítette a fenyegetést, mondván, sérti a genfi konvenciókat. „Nem kérdés, hogy a franciák a legnagyobb keserűséggel gyűlölnék – írta a felderítőtiszt J. Glenn Gray. – Gyűlölettel táplálkoznak. Mindez olyan furcsa és rettenetes.”⁴⁵

A székesegyház közelében tartott ceremóniával ünnepelték meg Strasbourg visszatérését francia fennhatóság alá, zúgtak a harangok, és a tömeg a megszokott módon bőgte el a *Marseillaise*-t, bár a Luftwaffe nyolc zavaró bombázójára tüzelő légvédelmi ágyúk fültépő zaja elvonta az ünneplők figyelmét.⁴⁶ De Gaulle-nak küldött jelentésében Leclerc teljesítettnek nyilvánította a kufrai esküt.

1940-es strasbourgi látogatásán Hitler is tett egy ígéretet: – Sohasem adjuk vissza. – A Führer is megtartotta ígéretét. Ő ugyan nem adta vissza a várost! A franciák foglalták el.

A 7. hadsereg majdnem három hónapig a Rajna átugrására készült.⁴⁷ Két folyamátkelési iskola, a Rhône és a Doubs folyón, oktatta a GI-okat a hídépítés bonyolult tudományára, a tutaj és komp használatukra alkalmazandó harcéljárásokra, valamint a rohamcsónakok használatára gyors sodrású folyóvízen. Mostanra nyolcszáz külső csónakmotor-kezelőt képeztek ki, és a mérnökök tüzetesen megvizsgálták, milyen és mekkora árvizeket kelthetnek a németek a folyón.⁴⁸ A svájciaktól titkos garanciavállalást csikartak ki arra, hogy megvédik a Rajna felső folyása menti duzzasztógátákat. A SHAEF elvetette azt a javaslatot, hogy két légideszant-hadosztállyal foglaljanak hídfőt – a *Market Garden* sötét árnyként terhelt minden ilyen típusú kezdeményezést –, és most nyolc gyalogzászlóaljat bíztak meg a túlsó parti hídfőállás elfoglalásával.

Még ha állva maradt is a Strasbourgban Kehlbe vezető híd, az a hadászati irány csak a Schwarzwald, a Fekete-erdő útvesztőszerű vidékére vezetett, ezért a 7. hadsereg tervezői már régen kinéztek egy másik átkelőhelyet Rastattnál, egy barokk német kisvárosnál, negyven kilométerre északabbra.⁴⁹ A felderítőjárőrök kevés védőt találtak a folyó partján arrafelé. Deverst, aki halálra rémítette parancsnokságát azzal, hogy több mint egy napra nyomtalanul eltűnt, amíg személyesen kérdezte ki a Strasbourg-tól északra fekvő ártereken a felderítőket, egy Rastatt-tól Karlsruhe felé mérendő csapás gondolata foglalkoztatta, majd a támadó hadsereg nyugatnak fordítása a Siegfried-vonal erődjei mögött, amivel csapdába ejthették a német 1. hadsereget Patch és Patton között. Amikor Leclerc harcokcsijai még javában ficáinkoltak Strasbourgban, ötvenhat kilométer hosszú menetoszlopok kezdtek előregördülni a folyó menti összpontosítási körzetek felé, DUKW kételtű járművekkel, hídanyaggal és rohamcsónakokkal megrakott tehergépkocsikkal. A hálaadás napjának estéjén Patch műszaki csapatainak parancsnokai jelentették, negyvennyolc órán belül képesek átkelni a Rajnán.

Eisenhower szinte semmit sem tudott Devers terveiről.⁵⁰ November 24-én, pénteken reggel ő és Bradley előbb rövid megbeszélést tartott Pattonnal Nancyban, majd áthajtottak a Vogézekbe. 11.30-kor találkoztak a Lunéville-ben rájuk váró Deversszel és Patchcel, majd a kis gépkocsioszlop gyorsan megtette a negyvennyolc kilométert az amerikai XV. hadtest Sarrebourg melletti vezetési pontjáig. Devers „szokás szerint boldognak és gyerekesnek” látszott, írta Bradley segédtisztje, Chester Hansen, míg „Patch komornak és sokkal idősebbnek tűnt”. Miután Haislipnél megébedeltek, a tábornokok délután 2-kor folytatták útjukat. Baccarat vá-

rosán át újabb negyvennyolc kilométert hajtottak a VI. hadtest vezetési pontjára Saint-Diébe, ahol 1507-ben a *Cosmographiae Introductiō*t – a könyvet, amelyben először használták az „Amerika” nevet az Újvilágra – kiadták. Saint-Dié textilgyárai, fatelepei és 11. századi temploma üszkös romokban heverték, miután kirabolták, majd gyújtógránátokkal, valamint robbanóanyaggal lerombolták a visszavonuló németek. A „szögletes, szenvtelen elzászi arcú” lakosok a kormós falak mellett húzták meg magukat, amelyek valaha az otthonukat alkották, írta Hansen. Eisenhower így minősítette: „Az embertelen pusztítás egyik legviszatasztóbb látványa, amelyet valaha láttam.”

Az utolsó hetvenkét kilométer autózással a gépkocsioszlop este 6-kor végül elérte a 6. hadseregcsoport parancsnokságát Vittelben.⁵¹ Az utazók lármás kóktélpartalval élesztették újra magukat, ahol bőségesen kínálták a skót whiskyt, majd remek vacsora várta őket az elegáns Heritage Hotelben. Kávét után Devers felvezette Eisenhowert és Bradley-t legfelső emeleti lakosztályába, ahol ők hárman asztalhoz ültek.

A főparancsnok nem vesztegette az időt.⁵² Patton ugyanaznap reggel könyörgött, adják neki vissza a 7. hadsereghez vezényelt XV. hadtestet, Bradley pedig egyetértett vele annyiban, hogy legalább két hadosztály átadása jogos igény, hiszen a 3. hadseregnek 120 kilométeres arcvonalat kell tartania. Metz elfoglalása ellenére Patton továbbra is az utakhoz volt kötve, és még mindig nem jutott ki a Saarhoz.

– A sárban topog, és betonbástyával áll szemben – jelentette ki Devers jóindulatú megértéssel.⁵³

Eisenhower arca elborult. Nyugtalanító friss jelentések érkeztek: a németek északon ellentámadást indítottak Haislip csapatai ellen.⁵⁴ A Lehr-páncélosadosztály hetven harcokcsija csúfosan megfutamította az éppen hálaadásnapra pulykájukat fogyasztó amerikai páncélosfelderítőket, és az előretörő ellenséget csak a tüzérség összpontosított tüzével, valamint a Patton hadseregéhez tartozó amerikai 4. páncélosadosztály jól időzített beavatkozásával sikerült megállítani. Eisenhower még inkább elképedt, amikor megtudta, hogy a 7. hadsereg főerői a Rajna راستatti szakaszához tartanak. Az ott végrehajtott átkelés, panaszkolta Eisenhower, „rohadt nehéz módja az áttörésnek Berlin felé”.

– Ike, a Haguenau folyó partján állok, és észak felé tartok⁵⁵ – mondta Devers egyre emeltebb hangon. – Mindenem megvan az ottani erdőkben a rajnai átkeléshez. A másik oldalon elég sok a kisebb bunker, de nincs bennük katonaság.⁵⁶

– Azok a kiserődök inkább sövények – jelentette ki Bradley.

– Brad, nincs előttünk egy szál sövény sem! Bunkerok vannak, de nincs bennük senki – felelte Devers. – Minimális létszámú erővel végre tudjuk ezt hajtani – igazából úgy, mint egy rajtaütést –, viszont soha véget nem érő gondokat okoz a németeknek!

A beszélgetés átnyúlt a szombat kora hajnali órákba, a hangnem egyre élesebbre váltott. Devers félemlgette, hogy rajnai hídfők kérdésében a SHAEF korábban az adódó lehetőségek kihasználására buzdított. Most miért hátrálnának meg? Nem inkább a 7. hadsereget kellene megerősíteni a 3. helyett? Vajon ellentmond-e a józan észnek az ötlet, hogy Patton 3. hadseregét át kellene adni a 6. hadseregcsoporthoz, hogy a két hadsereg együtt kerítse be a Saar-vidéket?

Devers követelődzővé vált.⁵⁷ Eisenhower terve a Rajna teljes nyugati partjának megtisztítására, mielőtt benyomulnak Németország központi területére, értelmetlennek látszik. Vajon a SHAEF az ellenség megsemmisítésére tör, vagy egyszerűen csak területet akar elfoglalni? Csakhogy Devers egyből alá is ásta érvelését azzal, hogy a Rastattnál a Rajna túlsó partjára mérendő csapást nem egy hadseregcsoporthoz nagy átkaroló manőverének festette le, hanem kisebb léptékű „vállalkozásnak”, amely mindössze „néhány óráig fog tartani”. Ráadásul Patton 1943. augusztusi próbálkozását választotta példának, amikor a tábornok Szicília északi partvidékén, Brolónál egyetlen zászlóalj partra szállításával próbálta hátulról átkarolni az ellenséget – márpedig ez baljós analógia volt, hiszen az a szicíliai hadművelet katasztrófába torkollott.

Eisenhower megingathatatlan maradt, és igazából már napokkal korábban meghozta döntését.⁵⁸ Az elászi előretörések, bár öröndetesek és dicséretre méltók, „távol vannak a Ruhr-vidéktől”, jegyezte meg, és az itt végrehajtott átkelés a Rajnán nem vezet „vitán felül döntő jelentőségű vidékre”. A vitába belefáradva egyértelmű parancsot adott Deversnek: a 7. hadsereg azonnal fordítsa arcvonalát észak felé, a Rajnától nyugatra, míg a franciák fejezzék be az ellenség kiűzését Elzász Strasbourgától délre eső részéről. Habár állítólag „őrült pipa” volt Devers megátalkodott önfejűsége miatt, Eisenhower kompromisszumot ajánlott: közölte Deversszel, hogy a XV. hadtestet a 6. hadseregcsoporthoz alárendeltségében hagyja, sőt még meg is erősíti egy újabb páncélosadosztállyal.

A három tábornok úgy vonult vissza aludni pár órát, hogy egyikük sem volt elégedett a megbeszélés eredményével.⁵⁹ Másnap reggel kiadták a megfelelő parancsokat. A 7. hadsereg törzsének X-376. számú fel-

jegyzése tájékoztatta a seregtestparancsnokokat, hogy a hadászati tervet „a közelmúltban megváltoztatták. Jelenleg nem megfontolás tárgya semmiféle átkelés a Rajnán, és a támadás iránya észak felé fordul, két oldalról megkerülve a Vogézek hegységet, és általánosságban a Rajnával párhuzamosan.” A 6. hadseregcsoporthoz parancsnokságának 3. számú hadműveleti parancsa a francia 1. hadseregbe bízta a folyótól nyugatra maradt német erők teljes felszámolását, azzal, hogy Leclerc 2. páncélosadosztályát – De Lattre alárendeltségében – déli irányú előretörésre utasította Strasbourgól. A SHAEF hadműveleti tervezői kezdtek kiagyalni egy Patton és Patch együttműködésével indítandó támadást, miközben megjegyezték, hogy „bár a 3. és 7. hadsereg közös offenzívája nem a front legfontosabb szektora (*sic!*), ez kínálja a legtöbb lehetőséget gyors eredmények elérésére és a fő offenzíva újbóli beindítására”.

Naplójának Devers bevallotta: „A döntés, hogy nem kelünk át a Rajnán, csapás volt Patchnek és nekem magamnak is, mert mi igazán elszántuk magunkat.”⁶⁰

Még a hadsereg hivatalos története is, amelyet fél évszázaddal az események után adtak ki, és amelynek szerzői nem hajlamosak utólag bírálni a hadvezetőséget, „nehezen érthetőnek” találta Eisenhower döntését.⁶¹ A főparancsnok „a tüzerőre és a felőrlésre alapozott hadműveleti »stratégiát« – a közvetlen megközelítést – választotta a kínáló lehetőségeket kihasználó manőverező hadviseléssel szemben”. Miután pártfogolta a Vogézeket át indított véres támadást, a SHAEF nem rendelkezett sem koherens stratégiai célrendszerrel az arcvonal déli szárnyán harcoló csoportosítás számára, sem a váratlan siker kiaknázásához szükséges mozgékonyssággal. Még Patton is úgy vélte, Deversnek át kellett volna ugornia a Rajnát, ám úgy tűnik, sem Versailles-ban, sem Luxembourgban nem merült fel komolyan az ötlet, hogy a 3. hadsereg páncélos seregeit alkalmazták a rastatti hídfőből kiinduló támadásra. Azzal, hogy „rossz célra használta a 6. hadseregcsoporthoz”, amint a hadsereg egyik történésze utóbb megfogalmazta a vádat, Eisenhower akaratlanul lélegzetvételnyi szünethez juttatta a németeket, amelyet kihasználva Hitler folytathatta a december közepére az Ardennekbe tervezett ellenoffenzíva gondosan rejtett előkészületeit. Ha az amerikaiak a hálaadás napja után átkelnek a Rajnán, azzal minden bizonnyal komolyan megnehezítették volna a német hadvezetőség számára annak a hadműveletnek a tervezését, amely hamarosan az ardenneki csata néven kerül be a köztudatba.

A főparancsnok Devers iránti személyes ellenszenve bizonyosan szerepet játszott az eseményekben.⁶² Egyesek azt is hiszik, hogy elfogultan támogatta kedvencét, West Point-i évfolyamtársát és bizalmasát, Bradley-t. Devers távoztában a vitteli éjjeli értekezletről azon töprengett, hogy „vajon ugyanahhoz a csapathoz tartozunk-e”. Egy nappal később feleségének írott levelében nevek említése nélkül lekicsinylően emlegett holmi „nagyszerű stratégiákat”, és elpanaszolta, nem kapott „egy kis bátorítást sem [...] a háború gyorsabb befejezéséhez”. Naplójában még hozzáfűzte: „Nézetem szerint az a tragédia, hogy a magasabb hadvezetőség nem tartotta helyesnek a szárnyon elért siker megerősítését.”

Persze Devers is elkövette a maga hibáit, nem utolsósorban nem ismerte fel, mennyire gyengék a franciák.⁶³ A német 19. hadsereg nyolc gyaloghadosztályából hatot sikerült szétverni, ezért a hadseregnek mindössze 56 000 főnyi maradványa védekezett a négyoszlopes elászi kiszögellésben, amely hátával hetvenkét kilométer hosszan támaszkodott a Rajnára, és negyven kilométerre nyúlt be nyugat, a Magas-Vogézek felé. Hitler november 26-án kijelentette ugyan, hogy „Elzász feladásáról szó sem lehet”, Rundstedt azonban úgy becsülte, hogy az arcvonal-kiszögellés, amelynek Colmar városa szolgált központjául, mindössze három hétig tartható. „Azt reméljük – írta Devers a naplójába –, hogy a francia hadsereg meg tudja semmisíteni a németeket a saját szektorában december 15-re.”

Nem így történt. De Lattre utóbb majd azt állítja, harminc német zászlóaljjal erősítették meg a kiszögellést „a sötétség és a köd leple alatt”,⁶⁴ de valójában csak néhány ezer katona érkezett a Rajnától nyugatra a Hitler rendelkezését követő két hétben. A franciák kimerülése, jelentős csapat-tisztvesztéseik és az „olyan zűrzavar, amelyet még soha seholy sem láttam”, amint egy amerikai tábornok megjegyezte, lehetővé tette, hogy a németek megszilárdítsák arcvonalukat.

Még ennél is csüggesztőbb volt a franciák örökös belső pusztító civakodása, akik egymást legalább annyira utálták, mint az ellenséget.⁶⁵ Leclerc kerek perec megtagadta Devers parancsát, hogy vonuljon délre Strasbourgból, és lépjen De Lattre hadseregének alárendeltségébe. A francia 2. páncélos hadosztály parancsnoka kijelentette: – Nem szolgállok olyan parancsnokok mellett, akik korábban Vichynek engedelmeskedtek, és akiket én köpönyegforgatónak tartok. – De Lattre emberei a maguk részéről megvetésük jeleként nem voltak hajlandók használni Leclerc álnevét, s helyette háború előtti nevén, Hauteclouque-ként em-

legették. Párizs képtelennek mutatkozott a belviszály megoldására, és Devers bevallotta naplójának: „Hatalmas gondot okoz, hogy a franciákat rászorítsuk dolguk elvégzésére, a zsák körülzárására.” Később még hozzáfűzte: „Ez volt az egyedüli parancsnoklási kudarc a háborúban.” Még amikor erősítésül megkapta az amerikai 36. gyaloghadosztályt, De Lattre tábornoknak akkor sem sikerült felszámolnia a colmari kiszögellést, amely még hónapokon át tátongó seb maradt a szövetségesek szárnyán, és egy amerikai ezredes meglátása szerint „rengeteg konsternáció és ellenséges érzület forrása Jakey Devers és Eisenhower között”.

A 7. hadsereg utászai visszaszállították rohamcsónakjaikat a Lunéville környéki raktárakba, hogy kivárják a derűsebb napokat.⁶⁶ A németek december 2-án mennydörgő robajjal a Rajnába robbantották a kehli hidat, a strasbourgi hídfő védői pedig csónakon menekültek át a *Vaterland*-ba. Két vasúti híd, és három, Colmarhoz közelebb épített pontonhíd segítségével egész télen biztosították a kiszögellés ellátását. A folyó két partja között rendszeressé váltak a mesterlövészek és a tüzérség gyilkos tűzváltásai. A Kehlből harsogó hangszórók rendszeresen figyelmeztették az elásziakat, hogy a *Reich* seregei hamarosan visszatérnek, és visszafoglalják Strasbourgot.

„A SHAEF törvénytelen gyerekként kezel minket – írta később a 7. hadsereg egyik tisztje a családjának –, s kissé szégyelli az előrenyomulásunkat.”⁶⁶ Egy nyilvánvaló csatatéri győzelmet ezúttal ismét szétmarta a rosszindulat és az aggodalmaskodás. A hamvak íze talán magának a háborúnak az aromája.

8. EGY TÉLI ÁRNYÉK

„VALAMENNYIEN ANNYIRA EMBERIEK VAGYUNK,
HOGY AZ MÁR SZÁNALMAS”

Kilencmillió szövetséges propagandaröplap lebegett alá Németországra, ezer tonna papír minden hónapban, hatmilliárd lap a háború végére.¹ Valamennyi felkelésre vagy megadásra buzdította a németeket. A „szórás” kezdetén a bombázók személyzete kötegekben lapátolta gépe légsavarszelébe a röpcédulákat a B-17-esek bombateréből kilencezer méter magasságban Brüsszel fölött abban a reményben, hogy így a megszállt Párizst terítik be velük – helyette nem kevés egészen messzire, Olaszországig sodródott.² Az 1944 áprilisában gyártani kezdett T-1 Monroe-röplapbomba (*T-1 Monroe Leaflet Bomb*) sokat javított a célba juttatás pontosságán: az orrába szerelt barometrikus gyújtószerkezet hatszáz méter magasan a cél fölött egy kis töltet robbantásával szétnyitotta a másfél méter-hosszú tartályt, és nyolcvanezer lap szóródott szét két és fél négyzetkilométer területen. Egy B-24 egyetlen bevetésén egymillió lapot szórhatott ki öt ellenséges város felett.

Lélektani hadviselési munkacsoportok tanulmányozták mások korábbi kapitulációs felszólításait, például azt a szöveget, amelyet a japánok Corregidornál használtak, és keresték a kulcsot németek hajthatatlanságának zárjához.³ Sok röplapra nyomtattak *Passierscheint*, oltalomlevelet, Eisenhower aláírásával, amelyben a hadifoglyokra váró emberséges bánásmódot hangsúlyozták – például azt, hogy ők is ugyanazt az ellátmányt kapják majd, mint „a világ legjobban élelmezett hadserege”. Egyedül Bradley hadseregcsoportja minden hónapban tizenötezer tűzérési propagandagránátot is ellőtt, valamennyiben ötszáz röplappal, az arc-vonal mentén pedig hangszórók sugározták a német katonákat egyéni megadásra szólító felhívásokat. Ezt a tevékenységet illették az amerikai bakák a „kanhívogatás” csúfnévvel. A Radio Luxembourg szeptember végén német nyelvű adásokat kezdett sugározni. Jelentős műsoridőt szenteltek a nácik által betiltott zeneszerzőknek, olyan tájékoztató programoknak, mint *A SHAEF hangja*, és rendszeresen olvastak be rettenetes

háborús híreket, köztük a legutóbbi bombázások kárjelentéseit városról városra, utcáról utcára.

A légierők milliós szám szórták le az időzített kis gyújtóbombákat – főként a nem német kényszers munkásoknak szánva –, kilenc nyelven nyomtatott utasításokkal, hogyan célszerű őket szabotázsra használni.⁴ Az OSS 3. számú harcászati kézikönyve tanácsokkal látta el a leendő szabotőröket, hogyan csempésszenek fűrészpont, hajsálakat, cukrot vagy melaszt a német járművek üzemanyagtartályába, lehetőleg száz grammot minden negyven liter benzinbe. Ha más nincs, két és fél deci vizelet vagy sós víz is megteszi. „Próbáljatok olyan cselekményeket elkövetni, amelyekért sokan lehetnek felelősök! – tanácsolta a kézikönyv. – Például, ha egy gyár központi elektromos biztosítószekrényénél égetitek ki a vezetékhálózatot, azt szinte bárki megtehetné.”

Németország mégis folytatta a harcot.⁵ A szövetséges stratégiák egy része úgy vélte, a háború azért húzódott el, mert ragaszkodtak a feltétel nélküli megadáshoz, amelynek követelését Roosevelt a casablancai értekezleten 1943 januárjában jelentette be. Joseph Goebbels és más nácik állították, hogy ez a követelés „rabszolgaságot jelent, Németország kiherélését, sőt nemzeti létének a végét”. Az Egyesült Államok egyik kormányzati elemzése figyelmeztetett, hogy a legtöbb német úgy érzi, „semmit sem veszít a háború folytatásával”. Mások azzal érveltek, a *Reich* azért folytatja a harcot, mert népe fél az oroszoktól és a Gestapótól, „nem pedig egy konferencián alkotott bármiféle kifejezés miatt”, ahogyan John J. McCloy hadügyminiszter-helyettes fogalmazott. Az olyasfajta módosított feltételekre tett javaslatokról, mint az Olaszország kapitulációjakor alkalmazott „feltételes feltétel nélküli megadás”, Roosevelt elnök hallani sem akart. „Mindenáron meg akarom akadályozni, hogy kimondjuk: a feltétel nélküli megadás alapelvét feladtuk”, szögezte le az elnök még az *Overlord*-hadművelet előtt. A németeknek fel kell ismerniük, fűzte hozzá később, „hogy a teljes nemzet részt vett a modern civilizáció konvenciói ellen szőtt törvénytelen összeesküvésben”.

A szövetségesek végső győzelmét természetesen már régen kész tényként kezelték.⁶ A SHAEF már a normandiai partraszállás előtt hetvenkét tanulmányt íratott arról, hogyan kellene a háború utáni Németországot kormányozni az ekkor már *Eclipse* (Fogyatkozás) kódnevű terv alapján. Mindazonáltal nem létezett konszenzuson alapuló álláspont sem a háború utáni Európa felépítéséről, sem a jövő Németországának politikai rendszeréről, sem – amint Aachen esetében kiderült – a megszállás rész-

leteiről. Roosevelt hajlott a „kemény háború után kemény béke” elvének alkalmazására – felvetette, hogy a nyolcvanmillió németet élmezsezzék az Egyesült Államok Hadseregének kondéraiából kimért napi három tányér levessel, s ez már a nagylelkűség gesztusa volt, hiszen eredetileg mindössze napi egy tányért javasolt. Ezzel az elnök a nép akaratának adott hangot: a közvélemény-kutatások azt mutatták, hogy öt amerikaiból négy a feltétel nélküli megadást és Németország harmadosztályú hatalommá degradálását támogatja. A SHAEF 1944 nyarán megszerkesztette „Németország katonai kormányzásának kézikönyvét”, s abban felvilágosult jóindulatot ajánlott a háború utánra a gazdaság és közigazgatási apparátus újjáépítésében. „Ez az úgynevezett kézikönyv úgy rossz, ahogy van – írta Roosevelt Stimson hadügyminiszternek. – Minden példányá visszavonandó!” Vissza is vonták, a SHAEF egyik tisztjének siránkozása dacára, miszerint „úgysem olvas senki kézikönyveket”, és decemberig nem adták ki az átdolgozott változatot. Még Eisenhower rendelkezése – „hódítóként érkezünk, de nem elnyomóként” – is problematikusnak bizonyult, amikor lefordították németre, mert az *Eroberer* – hódító – szó burkoltan a fosztogatást és a területfoglalást is magába foglalja *auf Deutsch*. A kérdés végül eljutott a Hadügyminisztérium legmagasabb rangú nyelvészéig, aki a *siegreiches Heer* – győzedelmes hadsereg – kifejezést ajánlotta az *Eroberer* helyett, mint ami kevésbé izgató hatású.

A keleten győzedelmes Vörös Hadsereg segített, hogy az angolok és amerikaiak a háború utáni ügyekre összpontosítsanak, amikor Washington és London rádöbrent: a szovjet csapatok hamarosan akár a Rajnáig nyomulhatnak nyugat felé, s akár annak vonaláig szállhatják meg Németországot.⁷ A Hadügyminisztérium egy elemző tanulmánya a következőt jósolta:

Németország veresége nyomán Oroszország a biztos katonai dominancia helyzetébe kerül Kelet-Európában és a Közel-Keleten, s ezzel a nemzetek katonai erőegyensúlyában mélyrehatóan megváltozott világot teremt. Olyan súlyú változás ez, amely leginkább azzal mérhető, amit Róma bukása okozott, és semmi más, ami az azt követő ezerötven évben történt. [...] A brit birodalom úgy kerül ki a háborúból, hogy befejezett tény lesz mind gazdasági, mind katonai jelentőségének csökkenése.⁸

Winston Churchill is felismerte, hogy a brit birodalom veszélybe került, és a maga módján igyekezett elejét venni a hanyatlásnak.⁹ Október

közepén Moszkvában, egy Sztálinnal folytatott bizalmas megbeszélésen a brit miniszterelnök egy darab papíron pár szóval felvázolta, hogyan ossza érdekszférákra Moszkva és London a háború utáni Délkelet-Európát. 90 százalékot ajánlott a szovjeteknek Romániában, és hasonló arányú brit túlsúlyt Görögországban. Bulgáriában 75 százalékot kínált Moszkvának, Jugoszláviában és Magyarországon pedig fele-fele osztózkodást. Sztálin kék ceruzával pipát firkantott a papírra, majd azt mondta Churchillnek, őrizze meg azt, amit a miniszterelnök az ő „huncut dokumentumának” nevezett. Habár „a százalékos egyezségnek” jogi szempontból nem volt kényszerítő ereje, és a bekövetkező események gyengécske prognózisának bizonyult, az amerikaiak felbőszültek, amikor utóbb értesültek erről az aljas falmelléki egyezségről, amely szembe-szegült Roosevelttel elgondolásával, aki mindenféle érdekszférától idegenkedett a háború utáni Európában.¹⁰

Azon az őszön egy másik vita uralkodott el a Németország jövőjéről folytatott diskurzusban.¹¹ Az, hogy a Fehér Ház elutasította a SHAEF kézikönyvét, felbátorította ifj. Henry Morgenthau amerikai pénzügyminisztert, hogy előterjessze a maga javaslatát: Németországot darabolják fel kisebb részekre, s ezeket redukálják fegyveres agresszióra képtelen agrárállamokká. Roosevelttel fellelkesült a terven. Amint a történész Warren F. Kimball utóbb írta, az elnök és Morgenthau, „mint a két jeffersoni úriember-farmlajdonos, akinek mutatták magukat”, azt javasolta, a német nemzeti karakterről úgy síkálják le a szégyenfoltokat, hogy „gazdálkodóként indítjuk újra útjukra őket”. A Québecben szeptember közepén összeült brit-amerikai stratégiai konferencián Morgenthau kifejtette tervét; ezzel kiváltotta Churchill rosszállását, aki az elképzelést „természetellenesnek, keresztényhez méltatlannak és szükségtelennek” minősítette. Amikor azonban Morgenthau azt prognosztizálta, hogy a szén- és acélpiacokon jelentkező német konkurencia megsemmisítésével Nagy-Britannia jóléte húsz évre garantálható, a miniszterelnök gyakorlatilag egyik napról a másikra más hangot ütött meg. Attól kezdve támogatta „egy olyan agrárállam újrateremtését, amilyen a 19. század utolsó negyedében létezett”, a Ruhr- és a Saar-vidéki ipar felszámolásával. Ami a németeket illeti, fűzte hozzá Churchill: „Maguknak köszönhetik az egészet.”¹²

A brit-amerikai agytröszt más tagjai elborzadtak.¹³ Anthony Eden, a brit külügyminiszter „dühbe gurult”, míg amerikai kollégája, Cordell Hull „a vak bosszú tervének” nevezte Morgenthau javaslatát. Stimson az

ilyen „karthágói békéből” származó „óriási általános bajokra” figyelmeztetett, nem utolsósorban azért, mert az Európa háború utáni létfenntartásához szükséges nyersanyagokat nagymértékben a Ruhr- és a Saar-vidék szolgáltatta. Javában készültek a tervek egy hatalmas kelet-németországi mezőgazdasági terület sáv átadására Lengyelországnak, amelyek megválaszolatlanul hagyták azt a kérdést, hogyan folytathatják életüket a németek földművesként, ha a föld, amelyen élnek, Lengyelországoz kerül. Még George Marshall is felhúzza az orrát, amikor megismerte Morgenthau jövőről alkotott vízióját, különösen azt a felvetését, hogy a náci vezetőket elfogásukkor egyszerűen csak lőjék agyon.

A terv előre megjósolhatóan hamarosan kiszivárgott. „A lapok hevesen felkapták”, jegyezte meg elégedetten Stimson.¹⁴ Egy londoni vezércikk Morgenthau Németországot így minősítette: „Romba döntött senki földje, ahol egyetlen kerék sem forog.”¹⁵ A brit kabinet pedig elítélte az amerikai pénzügyminiszter „oktalanságát”, hozzátéve: „Az a politika, amely elnézi vagy támogatja a káoszt, nem szigorú, hanem egyszerűen hatástalan.”¹⁶ Roosevelttel gyorsan-frissen megtagadta a tervet. Vigyorogva annyit mondott Stimsonnak: – Henry Morgenthau bakot lőtt.¹⁷ – A német újságok is hevesen felkapták a témát. „Élet-halál küzdelemre” szólították olvasóikat az angolszász „kannibálok” ellen, akiknek „a megsemmisítésünkre szőtt sátáni tervét”, mondanunk sem kell, „a zsidók sugalmazták”. Hatmilliárd röplappal is mindössze ennyire sikerült meggyőzni a németeket, hogy a kapitulációt elviselhető béke követi.

Ez a váratlan, bosszantó akadály elvette Roosevelttel kedvét, hogy a háború utáni stratégiákkal foglalkozzon.¹⁸ – Nem szívesen készítek részletes terveket egy országra, amelyet még meg sem szálltunk – mondta Hullnak október végén, miközben nyilvánosan arról biztosította a németeket, hogy nem fogják őket rabszolgasorba dönteni. A megszállás rendszerének pontos kimunkálását valamelyik következő évszakra halasztották a katonai közigazgatás alárendelt kérdéseivel egyetemben. Egy korai javaslat azt mérlegelte, hogy akár hét különálló államra transzírozák szét a *Reichet*. A brit Külügyminisztérium 1944 eleji gyakorlatiasabb egyezménytervezete alapelveként három megszállási zónát irányzott elő: a Szovjetuniónak adják az ország keleti 40 százalékát Berlin kivételével, amelyet közösen igazgatnak a győztes szövetségesek. Roosevelttel hónapokig ellenezte a javasolt, Franciaországgal határos amerikai megszállási zónát – De Gaulle iránti bizalmatlansága nagyon mélyen gyökerezett. Québecben azonban az elnök végül belátta, az amerikai haderő koncent-

rációja Eisenhower arcvonalának jobbszárnyán erős érv amelle, hogy az amerikai zónát Bajorországban és Délnyugat-Németországban alakítsák ki, megfelelő garanciákkal a brit szektorba kerülő északi-tengeri kikötők szabad használatára.

A közeljövőben sem ezen, sem bármely másik terv hivatalos ratifikálása nem volt várható.¹⁹ Eisenhower kezdetben úgy vélte, a háború utáni Németországot egyetlen szövetséges parancsnok vezetésével kellene kormányozni, de később elismerte, hogy „az oroszok [...] kizárólagos felelősséget vállalnak Németország keleti részének igazgatásáért”. Egyes amerikai stratégiai tervezők továbbra is tortaszeletszerű megszállási zónákat javasoltak, középpontjukban Berlinnel, ahelyett hogy a német fővárost a szovjet szektor mélyére helyeznék. A Nagy-Britanniába akkreditált amerikai nagykövet, John G. Winant azzal ítélte el az ilyesfajta javaslatokat, hogy „minimálisan sem bíznak a szovjetek szándékaiban”.

Mivel a háború utáni politikai rendezés kérdései még mindig eldöntetlenek maradtak, a katonai tervezők csak egyet tehettek: továbbra is rajzolták a nagy, Berlin felé mutató nyilakat a térképeikre. Roosevelttől visszaretent Morgenthau drákói megoldásától, de megmaradt a feltétel nélküli megadás lelkes hívének. Ami a többit illeti, az elnök azt mondta Churchillnek: – Valami nagy jön ki ebből a háborúból: új menny és új föld.²⁰

Montgomery Eisenhowernek tett ígérete, mely szerint „A parancsnoklás témájáról többet *nem* fog tőlem hallani”, szinte még le sem íródott, máris megszegték.²¹ Azok a nagy nyilak a hadművelleti termék térképein irányulhattak a Ruhr-vidék felé és azon is túl, de legélesebb hegyű nyílvezzőivel Montgomery a főparancsnokot vette célba. Brit kollégáihoz intézett bizalmas ömlengéseiben a tábornagy továbbra is leszólta Eisenhowert, a haditervét és hadvezéri képességeit. „Ezelőtt egész pályafutása alatt soha semmit nem vezényelt – írta Montgomery Brooke-nak november közepén. – Most meg, mindjárt elsőre, elhatározta, hogy nagyon nagy léptékű hadműveletek fölött veszi át a parancsnokságot, és nem tudja, hogyan fogjon hozzá.” Egy másik feljegyzésben, november 21-én, hozzátette: „A SHAEF-nél az általános optimizmus légköre uralkodik. Az efféle derűlátásnak nincsen alapja.” Brooke, akinek több esze is lehetett volna, bátorította az illojalitásnak ezeket a hisztériás kitöréseit, amikor november 24-én azt válaszolta Montgomerynek: „Ön mindig azt mondta nekem, és én egyetértettem Önnel, hogy Ike nem hadvezér, hogy nincsen stratégiai víziója, képtelen elkészíteni egy tervet, vagy

irányítani a hadműveleteket, amikor már folynak.” Két nappal későbbi londoni látogatásán Montgomery azt is kijelentette: – Eisenhower kifejezetten hasznavehetetlen... Tökéletesen és a legteljesebb mértékben hasznavehetetlen.

November 28-án, kedden délután a vak, tapasztalatlan és hasznavehetetlen Eisenhower kétnaposra tervezett látogatásra érkezett a 21. hadseregcsoporthoz főhadiszállására a belgiumi Zonhoven városába, Antwerpen-től keletre.²² Ott közvetlenül Montgomerytól hallhatott még többet ugyanebből, jöllehet diplomatikusabb megfogalmazásban. Az irodájának használt zárt pótkocsi falitérképei között parádézva és szigorú arcot vágva, orcáját hüvelyk- és mutatóujja közé csípve a tábornagy több órán át ontotta a szemrehányást, amiért a nyugati front nem halad, és sürgette, bízzák egyetlen hadvezérre a Ruhr-vidék ellen indítandó főcsapás vezetését. Amikor a kimerült Eisenhower már lefeküdni készült, Montgomery személyi segédtszije, Christopher C. „Kit” Dawney alezredes vitt neki egy szódás whiskyt, majd visszatért Montgomery irodájába, ahol a tábornagy egy Brooke-nak szánt feljegyzést diktált. „Három órát tárgyaltunk – jelentette Montgomery. – Ő elismert egy súlyos hibát, amelyet elkövetett, és egyetért azzal, hogy az Ardennektől északra nekem kellene a teljes hadművelleti vezetési jogkör gyakorolnom, Bradley-vel az alárendeltségemben.”

Dawney döbbenetén vetette közbe: – Ike *nem* ért egyet, uram!²³

– Küldjék el ezt a táviratot! – csattant fel Montgomery.

Másnap reggel, további unalmas, fárasztó szószaporítás után Eisenhower eltökélten folytatta útját, hogy brit, kanadai és lengyel csapatokat szemléljen meg. Montgomery mintegy utóiratként később még azt is közölte Brooke-kal: „Úgy gondolja, Bradley – mint a szárazföldi hadműveletek építőmestere – cserbenhagyta őt. Semmi kétség, most nagyon szeretne visszatérni a régi felálláshoz, amely szerint Normandiában működünk [...] és hadművelleti szempontból az én parancsnokságom alá rendelni Bradley-t.”²⁴

Montgomery nyilvánvalóan még egyszer átgondolta, hogyan értelmezze Eisenhower észrevételeit, mert november 30-án, csütörtökön „személyes és bizalmas” minősítésű táviratot küldött neki, „hogy szentesítsük a fő pontokat, amelyekben megegyeztünk a tárgyalások során”. Az ősz korábbi részében, írta, Eisenhower hozzájárult a szövetséges erők súlypontjának északra helyezéséhez, hogy megsemmisítsék a Rajnától nyugatra álló ellenséget, és hídfőket foglaljanak a folyó túlsó partján.

Ebből semmit sem értünk el, és reményünk sincsen rá. Ezért hát kudarcot vallottunk, és hadászati vereséget szenvedtünk. [...] Fel kell hagynunk az annyira sok helyen folyó támadás doktrínájával, hogy sehol sem vagyunk elég erősek döntő eredményhez.²⁵

A belgiumi Ardennek természetes akadályként osztja két részre a nyugati frontot, tette hozzá, a két rész, az északi és a déli élére pedig külön parancsnokot kellene állítani.

Bradley meg én jó csapatot alkotunk. Együtt dolgoztunk az Ön parancsnoksága alatt Normandiában, és egyszerű győzelmet arattunk. A dolgok nem mennek olyan jól, amióta Ön szétválasztott minket. Hiszem, [hogy] a biztos siker érdekében Ön ismét össze akar hozni bennünket, továbbá egyikünknek kellene a teljes hadműveleti vezetési jogkörrel rendelkeznie az Ardennektől északra, és ha Ön úgy dönt, hogy nekem kellene végezni ezt a munkát – nos, részemről rendben.

December 1-jén, pénteken Eisenhower Cadillacje kört írt le dél felé a Pétrusse folyón át Luxembourg városában, ahol Bradley éppen influenzával feküdt ágyában a Hôtel Alfában, kiütésektől csúnyán feldagadt arccal.²⁶ A Montgomery táviratát markoló, elvörösödött fejű „Ike olyan dühös volt, amilyennek még sosem láttam”, jegyezte fel később Bradley. A tábornagy fensőbbeséges levelét csakis az ő vezetői teljesítménye megsemmisítő kritikájaként lehetett értelmezni. Montgomery vakmerőségéből még arra is futotta, hogy újabb stratégiai tanácskozást javasoljon, amelyről mindenki mást kizárnának a két törzs főnöke, Smith és De Guingand kivételével, „akiknek tilos beszélniük”.

Egy nekikeseredett kirohanás után, amelyhez az eltorzult ábrázatú Bradley a szipogáson kívül nem sokat tudott hozzátenni, Eisenhower elég hosszú időre lenyugtatta magát ahhoz, hogy lediktáljon egy tizenöt bekezdéses választ, ismét megmutatva azon figyelemre méltó képességét, hogyan tudja önuralmát és lelki egyensúlyát megőrizve a másik orcáját is odanyújtani. Válaszát így kezdte:

Vannak bizonyos dolgok a levelében, amelyekkel nem értek egyet. A legkevésbé sem vagyok biztos abban, hogy pontosan tudom, mit ért hadászati vereségen. [...] Nem értek egyet azzal, hogy a dolgok rosszul mentek Normandia óta pusztán azért, mert nem nyertünk el mindent,

amit egykor elnyerni reméltünk. Valójában a helyzet némileg hasonló ahhoz, ami Normandiában oly sokáig fennállt.²⁷

Emlékeztette Montgomeryt, hogy a brit logisztikai rendszer északon annyira túlterjeszkedett lehetőségei határán, hogy pusztán napi ötszáz tonna további utánpótlás szállítása „Bradley-nek három hadosztályába került”, mert el kellett tőlük venni a gépjárműparkjukat, hogy a 21. hadseregcsoportot élmezhelessé és elláthassák lőszerezéssel. „Ha nem viszonylag széles arcvonalon nyomultunk volna előre, most egy hosszú, keskeny utánpótlási vonal jelenségével szembesülnénk, amelyet jobbszárnyán az ellenség állandóan fenyeget.”

Nem áll szándékomban leállítani Devers és Patton hadműveleteit mindaddig, amíg folyamatosan megtisztítják [az ellenségtől] a jobbszárnyukat, és biztosítják számunkra az erő-összpontosítás képességét. [...] Később majd fontos lesz, hogy két húrral rendelkezünk az ijunkon.

Csak a törzsfőnökök elhallgattatásának felvetésére adott válaszában villantotta meg Eisenhower, valójában milyen kemény kézzel képes kezelni a helyzetet. „Számomra érdektelen, hogy az Ön törzsének főnöke, vagy Bradley-é részt vesz-e. Az enyém ott lesz, hacsak valami előre nem látott körülmény meg nem akadályozza. [...] Én pedig semmiképpen sem fogom azzal megsérteni, hogy arra utasítom, maradjon csöndben.”

Sorait azzal zárta, hogy finoman emlékeztette Montgomeryt, a széles horizontot csak egyikük láthatja.

A leghatározottabban nagyra értékelem megállapításainak őszinteségét, és a megszokott barátságos modort, amelyben közli őket, de könyörgök, a továbbiakban ne tekintsen kudarcként e egyszerű harcoló seregek múltbeli teljesítményére pusztán azért, mert nem értünk el mindent, amit remélhettünk. [...] Erre a teljes hatalmas, Marseille-től az Alsó-Rajnáig terjedő konfliktusra egyetlen nagy hadszíntérként kell tekintenünk!

Amint annak már bőségesen adta nyilvánvaló jelét, Montgomery egyszerűen alkalmatlan volt a hűséges, rendíthetetlen alvezér szerepére. Az alárendelt helyzet nyilvánvalóan csekély vonzerőt jelent egy megrögzött egoista számára. Még a király szolgálattevő kamarása is megjegyezte naplójában: „Az ilyen kanalizált énkultusz, bár talán szükséges egy had-

vezér sikeréhez [...] strapás társsá teszi az ilyen embert. [...] Időnként eltöprengek, vajon kétségtelen lángelméje nem juttatja-e alkalmanként a mentális labilitás küszöbére Montyt.²⁸ Ha ez túlzás volt is – a magába fordulás nem jelent szükségszerűen egyet a lelki egyensúly hiányával – Eisenhower életrajzírója, Stephen E. Ambrose mindazonáltal később azt írta Montgomeryről: „Nem adatott meg neki a meggyőzés művészettel határos képessége. Ahhoz szokott, hogy a problémákon egyedül dolgozzon, majd kész megoldást adjon elő. [...] Nem tudta elővezetni gondolatait anélkül, hogy közben ne tűnjön leereszkedően atyáskodónak vagy sértőnek, esetleg mindkettőnek.”²⁹

Egy brit tisztviselő, aki egy értekezleten megfigyelte Montgomeryt, leírta, a tábornagy hogyan „ült, kihúzva magát, félrebillentett fejjel, mint egy kismadár, metsző figyelemmel, és nagyon élénk tekintettel. [...] Roppant feltűnő férfi az élénk szemével és a hosszú, horgas orrával, [de] politikai ügyekben kissé *naïv*.”³⁰ Brooke bevallotta a naplójának, hogy Montgomery „szünet nélkül csak a franciaországi parancsnoklási rendszer témáján lovagol. Az agyára ment ez a dolog. [...] Képtelen beletörődni, hogy nem ő a szárazföldi hadműveletek egyedüli irányítója.”

Mások azonban a legmagasabb brit körökben felkarolták Montgomery ikertémáit, a szálnalmas kudarcot a nyugati fronton és Eisenhower nyilvánvaló tökéletlenségeit.³¹ „Természetesen stratégiai kudarcot szenvedtünk el a nyugati fronton”, közölte Churchill december 3-án a dél-afrikai katonával és államférfival, Jan Smutsszal. Rooseveltnek három nappal később azt táviratozta: „Vitathatatlanul nem sikerült elérnünk azt a hadászati célt, amelyet három héttel ezelőtt adtunk hadseregeinknek. Egyelőre még nem értük el a Rajnát az északi frontszakaszon.” Az elnök optimista megnyugtató szavakkal válaszolt – „a számunkra kedvező áttörésnek hamarosan be kell következnie” –, ám még Ramsay tengernagy, Eisenhower egyik legkitartóbb szövetségese is azt mondta De Guingand tábornoknak, „nemigen látok reményt arra, hogy Ike egy kicsit is megokosodik.”

Montgomery némelyik híve még kíméletlenebb volt.³² Brooke megfigyelte, hogy egy ebéden a SHAEF új, előretolt vezetési pontján Reimsben Kay Summesby „háziasszonnyá avanszált, és az asztalfőn ült. [...] Ike rengeteg nemkívánatos pletykára adott okot, ami a legkevésbé sem használt neki.” További naplóbejegyzéseiben Brooke hozzáfűzte, Eisenhower „elszigetelten és teljes magányban él az ő hölgy sofőrjével a reimsi golfpályán. [...] Azt hiszem, még ha megpróbálja is, képtelen vezetni a háborút.”

A reimsi golfpálya sík, gyepes részét valójában elborították és sportolásra teljesen alkalmatlanná tették a SHAEF sátrai, Eisenhowernek a brit hadseregtől kirendelt segédtsíztje, James F. Gault alezredes pedig később tanúsította, hogy hosszú háborús kapcsolatuk alatt a főparancsnok soha nem lendítette meg a golfütőt.³³ A rágalomhadjárat mégis folyt tovább. „Eisenhower teljesen csődöt mond mint főparancsnok. [...] A háború kormányát vésztett állapotban sodródik – írta Brooke. – Ki kell vennünk az irányítást Eisenhower kezéből.”

Montgomery kérésére újabb legmagasabb szintű parancsnoki értekezletet terveztek december 7., csütörtök délelőttre Maastrichtba, a szeptemberben elsőnek felszabadított holland városba, amelyről lakói váltig állítják, hogy Hollandia legrégebbi városa – ezt Nijmegen körömszakadtáig vitatja.³⁴ A rómaiak egykor mészkövet bányásztak itt, és hidat építettek a Maason, az áldott emlékü Szent Szervácusz pedig ide helyezte püspökségét a 4. században. Ugyanitt 1579-ben a spanyol zsoldosok négy hónapos ostroma a város kifosztásával és nyolcezer lakos kardéltre hányásával ért véget. Egy évszázaddal később egy másik ostrom, XIV. Lajos fővezérletével, akkor ért véget, amikor a mindenütt felbukkanó francia hadmérnök, Vauban úgy vette be az erődített várost, hogy párhuzamos árkokat – paralelleket – ásott mind közelebb az erődítményekhez, s ezzel megteremtette a következő két évszázad meghatározó ostromeljárását. A hollandokat csak az vigasztalhatta, hogy sikerült megölniük a francia muskétások nagy híré kapitányát, Charles d'Artagnant, akit a torkát érő muskétagyolgyó terített le, s akit azután Alexandre Dumas regényei tettek halhatatlanná.

Eisenhower és Teddér a luxembourgi Hôtel Alfában töltötte a szerda éjszakát a még mindig gyengélkedő Bradley-nél, majd hárman együtt hajtottak el Maastrichtba.³⁵ Az amerikai 9. hadsereg parancsnokságának egyik tárgyalótermében – az idővel róla elnevezett derékig érő, kifogástalan szabású zubbonyt és elegáns pantallót viselő – Eisenhower nyitotta meg az ülést, ünnepeelve az ellenség soraiban azon az őszön véghezvitt hatalmas pusztítást, amellyel „a magunkénál sokkal súlyosabb” veszteségeket okoztak a németeknek. A SHAEF felderítőszolgálatának becslése szerint a folyó hadműveletek húsz német hadosztályt öröltek fel havonta, miközben a németek ez idő alatt csak egy tucat újat tudtak felállítani, és öt leharcolt hadosztályt újrafeltölteni és -felszerelni. Mindazonáltal, mivel a Rajna megáradt az őszi esőzésektől, Eisenhower hozzátette:

„Előfordulhat, hogy nem sikerül jelentős átkelést végrehajtanunk májusig.” November eleje óta a brit 2. hadsereg kevesebb mint tizenhat kilométert jutott előre.

Eisenhower felszólítására Montgomery vette át a szót, hogy előadja nézeteit. „A főtervnek”, ahogyan a tábornagy nevezte, el kell vágnia a Ruhr-vidéket, és mozgó hadviselésre kell kényszerítenie az ellenséget, hogy még jobban túlterheljék a német üzemanyag- és egyéb anyagi ellátást.³⁶ Az egyetlen mozgó hadviselésre alkalmas régió, Montgomery véleménye szerint, a Ruhr-vidéktől északra terült el. – Éppen ezért muszáj az összes rendelkezésünkre álló erőforrást a Rajnán át, a Ruhr-vidéktől északra indítandó offenzívára összpontosítanunk, a front többi részén pedig tisztán az ellenséget lekötő hadműveleteket folytatnunk.

Eisenhower egyetértésének, majd egyet nem értésének adott hangot. Igaz, létfontosságú, hogy elszigeteljék a Ruhr-vidéket, és mozgásra késztessek az ellenséget. Az ő stratégiájának kritikus pontja a németek harcra kényszerítése, hogy döntő vereséget mérhessenek rájuk. Különböző pontokról indított, összefutó csapásokkal azonban rászoríthatják Rundstedtet, hogy szélesebb arcvonalon mozgassa erőit: a Frankfurtól Kassel felé vezető inváziós irány, amelyet Patton immár elérhet, „kifejezetten használhatónak” tűnik.

Montgomery tisztelettel kérte, hogy ellentmondhasson. Közölte, „képtelen egyetérteni azzal, hogy a Frankfurt felől mért csapás bármiféle esélyt kínál a sikerre”. Ebben, tette hozzá, alapvető különbség áll fenn az ő és Eisenhower stratégiai jövőképe között.

Tipródtak körbe-körbe, „újabb hosszú és unalmas menet”, ahogyan Bradley fogalmazott.³⁷ Montgomery ismét amellet érvelt, hogy helyezték külön parancsnok irányítása alá az Ardennektől északra és délre húzódó frontszakaszt. Eisenhower azt vetette ellene, hogy a további hadműveletek igényei szerint szándékozik alakítani a parancsnoklási rendszert, „nem földrajzi tényezők alapján”, amelyeket a szövetségesek már maguk mögött is hagytak. A Ruhr, mutatott rá, kínálkozik a kézenfekvő sávhatárnak, a folyótól északra a 21., délre pedig a 12. hadseregcsoporttal. Montgomery megint nem értett egyet. Ez, jelentette ki, „a második alapvető nézetkülönbség”.

Az ülés azzal ért véget, hogy a főparancsnok megpróbálta összebékíteni az összebékíthetetlen. A „klasszikus Eisenhower-féle kompromisszum” – ahogyan Bradley nevezte – keretében a főparancsnok jóváhagyta, hogy Montgomery északi offenzívája legyen a szövetségesek

főcsapása. A brit tábornagy erősítést kap: a parancsnoksága alá rendelik az amerikai 9. hadsereget legfeljebb tíz hadosztálynyi erővel. Bradley parancsnoksága alatt marad Hodges 1. és Patton 3. hadserege az Ardennektől északra, illetve délre, és dél felől Devers hadseregcsoportja oltalmazza Bradley hadseregcsoportjának szárnyát. A széles frontstratégiát ismét fenntartották, mind a hét szövetséges hadsereg harcban maradt. A Ruhr-vidéket északról és délről indítandó kettős átkarolással tervezték elfoglalni, nagyon hasonlóan ahhoz, ahogyan Kr. e. 216-ban Hannibál kerítette be a rómaiakat Cannaenál, a legendás megsemmisítő csatában, amely réges-rég lenyűgözte Eisenhower képzeletét.

„A találkozó a felszínen barátságos, de kifejezetten terméketlen volt – írta utána Tedder Portal repülő-altábornagynak. – Az a csaknem lekezelő mód, ahogyan Monty nem hajlandó meg tárgyalni vagy meghallgatni semmit, kivéve a saját egyéni ötleteit, határozottan lehetetlenné teszi a valódi eszmecsere. [...] Ike emiatt nyomott hangulatban volt tegnap este, és azon morfondírozott, mi hasznuk az ilyen találkozónak.”³⁸

Mások szintén kedvüket veszítették. „Újabb elfuserált ügy! – közölte Montgomery Tedderrel. – Mindent sikerült elcseszni szeptember 1-je óta!” Brooke-nak azt írta csütörtökön késő este:

A magam részéről meglehetősen szörnyűnek tartom az egész dolgot. Szétforgácsoljuk anyagi forrásainkat és élőerőnket, és kudarcot vallunk. [...] Önnek le kell vésztetnie Eisenhower kezét a szárazföldi harcokról! Sajnálom, hogy ezt kell mondanom, de véleményem szerint egyszerűen nem tudja, mit művel. És arról is gondoskodnia kell, hogy zabolázzák meg Bradley befolyását.³⁹

„Nem hajlandó elismerni, hogy az övén kívül bárki más véleményének is lehet igazsága [...] – írta Bradley pár nappal később Montgomeryről –, főként az a vágya befolyásolja, hogy ő irányíthassa az egész show-t.”⁴⁰ Ha a 12. hadseregcsoportot valaha Montgomery parancsnoksága alá helyezik, közölte Bradley Eisenhowerrel, ő azt az intézkedést úgy értelmezi, „mint annak a jelét, hogy kudarcot vallottam”, és kérni fogja a felmentését. Eisenhower bizalmasa, Everett Hughes tábornok azt írta a feleségének: „Valamennyien annyira emberek vagyunk, hogy az már származás. Sohasem nőünk fel.”

Rosszkedvű, fájdalmas hangulat uralkodott el rajtuk, meghazudtolva egy győzedelmes igaz ügy győzedelmes seregeinek győzedelmes had-

vezéreiként elfoglalt valós helyzetüket. Amint harc közben oly gyakran megtörténik, legyűrte őket a kimerültség és az idegfeszültség, az ezernyi vészterhes döntés pedig, amelyen tízezrek élete múlott, minden tábornok lelkiismeretét megterhelte, akiben emberi szív dobogott. A háború, a jellem e könyörtelen leleplezője, oly metsző pontossággal meztelenítette le ezeket a férfiakat, ahogyan a prizma hántja szét a fénysugarat, hogy feltárja színtartományát. Íme, ilyenek voltak, felfedve, közszemlére téve, a közvélemény elé tárva, és ha a korrektség kerekedik felül, arra az uralgó magaslatra ugyanolyan bizonyosan fel kell verekedniük magukat, ahogy a Rajnán is harcolva kell átjutniuk.

MINDENT EGY LAPRA TENNI FEL

December 11-én, hétfőn reggel acélszürke ég borult a szürkészöld Taunus hegység fölé, amikor az Adolf Hitler és ötvenfős, vezérkari tisztekből meg SS-testőrökből álló kíséretét szállító gépkocsioszlop áthajtott a hesseni tájon egy újabb erődített rejtekhely felé azok közül, amelyeket e távoli tájakon a rezsim vezetői jobb időkben építettek maguknak.¹ A konvoj huszonnégy kilométert száguldott a giesseni vasútállomástól dél, Frankfurt felé, mielőtt megindult felfelé nyugatnak, el a neogótikus Schloss Ziegenberg bejáratánál álló, bokájukat összecsapó örök előtt. A gépkocsik az utolsó másfél kilométert a keskeny úttest fölé a fákra függesztett álcahalók alatt tették meg. A kavicsos csikorgó gumikkal álltak meg, és a kísértetiesen sápadt, puffadt arcú Führer kikászálódott limuzinja hátsó üléséről.

Az avatatlan szemnek az Adlerhorst – a Sasfészek – hét favázis épülete nagyobb mājorságnak vagy esetleg vadászházak csoportjának tűnhetett.² Több ház is fatornác ékesített, virágkosarakkal. A belső berendezéshez tölgyfából készült, rojtos ernyőjű állólámpák is tartoztak, a görcsös fenyőfával burkolt falakon szarvasagancs trófeák függtek. Közelebről nézve azonban kiderült, hogy a hangulatos házikók valójában vastag betonfalakkal és vasbeton födémeikkel ellátott bunkerek. Albert Speer, az építész tervezte őket 1939-ben, a nyugati hadjáratok, köztük az oly régén végrehajtott dunkerque-i offenzíva előretolt vezéri főhadiszállásának. A melléképületeket szénakazalnak vagy pajtának álcázták, és nehéz, kukucskálónyílásos vasajtókkal felszerelt, föld alatti átjárók labirintusa kötötte össze a létesítmény épületeit. Az őshonos túlevelűeket

műfákkal egészítették ki, hogy megtévezzék a levegőből fürkésző tekinteteket. A létesítményt rejtett légvédelmi ütegek vették körül. Egy nyolc-száz méter hosszú, téglá támfalnak álcázott betonbunker vezetett át egy keskeny, sekély völgyön a Schloss Ziegenberghez, amelynek egyetlen kőtornya a 12. században épült. Több évszázados elhanyagoltság után az 1800-as években újra berendezték a várkastélyt, és a legutóbbi években sebesült tisztek rehabilitációs kórházául szolgált.

Hitler becsoszogott a számára fenntartott, Haus 1-nak nevezett nyaralóba.³ Rundstedtrel és Rommellel júniusban tartott margivali tanácskozása óta a Führer, akárcsak birodalma, még kisebbre töpörödött. Imár látványosan sántított. Az orvosok nemrég tályogot távolítottak el a hangszálairól, és a hosszú éjszakai utazás Berlinből Giessenbe különvonatán, a *Brandenburgon*, még jobban kimerítette. „Úgy látszott, közel áll az összeroppanáshoz – írta később az egyik tiszt. – Válla előreesett, a bal karja járás közben reszketett.” Néhány órán belül tábornokai elé kívánta tárni tervezett mesterhúzását, amellyel kiragadhatja a győzelmet ellenségei markából, nagyon hasonlóan ahhoz, ahogyan Nagy Frigyes tette európai ellenfeleivel, amikor 1761–1762 telén Poroszország a biztos vereséggel nézett szembe. „A génusz csak lidércfény, ha nélkülözi az állhatatosság és a fanatikus kítartás szilárd alapját – fejtegette nemrég Hitler egyik munkatársának. – Ez a legfontosabb dolog az emberi életben!” A sors elvezérelte eddig a pillanatig, ebbe a sötét erdőbe, s most készen állt, ahogyan hadművelleti főnöke, Alfred Jodl tábornok megfogalmazta, „mindent egy lapra tenni fel”. Először azonban pihenésre volt szüksége.

Még egy téveszméktől elvakított megalomán is érzékelhette, hogy a Harmadik Birodalom a megsemmisülés küszöbére érkezett.⁴ Az ekkor már Lengyelországban és a Balkánon összpontosuló szovjet hadseregek egy ugrásnyira álltak magától Németországtól. Románia, Bulgária és Finnország elhagyta a tengelyhatalmak táborát, a megszállt Magyarország, Jugoszlávia, Albánia és Görögország közvetlen veszélybe került. Belgium és Luxemburg már elveszett, ahogy Hollandia fele is; továbbá egész Franciaország az elzászi beszögellés és néhány ostromzár alatt tartott kikötő kivételével. Olaszországban Kesselring tábornagy keményen küzdött, hogy a Gót-vonalat, a Pó-völgy előtt a félszigeten keresztben kiépített utolsó védelmi rendszert tarthassa.

A német haditermelés ugyancsak csökkent.⁵ A Wehrmacht szeptemberben 70 000 tonna robbanóanyagot lőtt el, de a gyárak e mennyiség-

nek csak a felét állították elő. Januártól októberig 118 000 katonai tehergépkocsi veszett oda, ám mindössze 46 000 újat gyártottak, bár a rohamosan fogyó üzemanyagkészletek miatt a seregtestek gépjárműparkja amúgy is gyakran megbénult. A szövetséges bombázóknak a Ruhr-vidék ellen intézett támadásai miatt októbertől novemberre majdnem a felére zuhant az acéltermelés, és decemberre a Németországban előállított áram mennyisége a harmadával esett vissza. A Ruhr-vidéken hegyekbe gyűlt a kibányászott szén, miközben más régiókat szénhiány gyötört, mert azok a hegyek nem tudtak oda eljutni. A rezsim bevezette a hatvanórás ipari munkahetét, eltörölte a munkaszüneti napokat. Kivételt jelentettek a páncélozotharcjármű- és repülőgépgyárak, ahol a munkások heti hetvenkét órát robotoltak. „A Nemzetiszocialista Munka Hőseit” ösztönzésül extra élelmiszer-fejadaggal, vitaminokkal és tiroli üdüléssel jutalmazták, a defetizmust és a szabotázszt kivégzőosztaggal. Hétmillió hadifogoly és külföldi munkás, köztük a koncentrációs táborok rabszolgáskorban tartott foglyainak tömegei tettek ki az ország mezőgazdaságban, bányászatban és gyáripárban foglalkoztatott munkaerejének negyedét.

Az ekkor már minden hónapban kis híján 50 000 halottat veszítő Wehrmacht megtámogatására Hitler újabb háromnegyed millió férfit soroztatott be úgy, hogy a hadkötelezettség alsó korhatárát leszállította tizenhat évre, a felsőt felemeltette ötvenre, és parancsot adott a „mögöttes területi disznók” – ahogy nevezte őket – „kifésülésére” a hátszági katonai szervezetekből.⁶ (Egy segédápolónő leírta, hogy gyógyulásuk lassítása érdekében hogyan tépték fel sebeiket éjszaka a kórházba került katonák, „a pusztá rettegés miatt, hogy visszaküldik őket a frontra”). Az elmúlt néhány hónapban harminc hadosztályból, köztük népi gránátos- és páncélosadosztályokból álló tartalékot gyűjtöttek össze, hogy megőrizzenek valamiféle hadászati támadó hadműveletekre képes tartalékot, jóllehet a német seregek minden hadszíntéren visszavonulóban voltak. Októberben *Volkssturm* – Népi Rohamosztág – néven, Himmler SS-ének alárendelve, a népfelkelő alakulatokat is szervezni kezdték. Németország-szerte terjedt a vicc, miszerint az idősotthonokon új tábla jelent meg: „Katonai behívás miatt zárva!” A népfelkelés megfosztotta a német ipart a képzett szakmunkásoktól,* de decemberre Hitler seregei 243 hadosztályt számláltak, bennük 3,6 millió katonával – akik közül

* A képzett szakmunkásokat addig mentesítették a katonai szolgálat alól. (A ford.)

kétmillióan idősebbek voltak harmincévesnél. Ha létszámával és ideológiai elkötelezettségével tekintélyt parancsolt is, e haderő csak halvány árnyéka volt a korábbi Wehrmachtnak. Napról napra kevesebb század rendelkezett egynél több tiszttel, és egyes alakulatok olyan gyenge felszereléssel indultak harcba, hogy „íjászgyalogságnak” csúfolták őket.

A titkos fegyverek mindig elbűvölték Hitlert, de soha jobban, mint ekkoriban.⁷ Némelyik olyan egyszerű volt, mint például az a puska, amellyel belőhettek a sarkok mögé: jelentések szerint a próbálövészeteken négyszáz méterig elfogadható találati pontosságot értek el. Mások az egész, benzint és elektromos áramot is csak nehezen előállítani képes ország mozgósítását követelték meg. Azon az őszön állították szolgálatba az első sugárhajtású repülőgépeket, amelyek egy pilóta szavaival élve „úgy repültek, mintha egy angyal tolt volna őket”. Az év végére a Luftwaffe több mint ötszáz Me-262-est és Ar-234-est kap majd, de legtöbbjük nem vett részt hatékonyan a harcokban – a harci repülőgép csak annyira jó, amennyire a pilótája –, viszont hajlamos volt a balesetekre; és az általános üzemanyaghiány, valamint a szövetséges légierők támadásai az új típusokat sem kímélték. Ehhez járultak még hozzá az ipar zűrzavarából adódó hibák, köztük a hajtóműnek használt gázturbinák lapátjainak rendszeres törese.

Hasonlóan nagy jelentőségű műszaki újításokat hordoztak az új „elektromos” tengeralattjárók, amelyek az áramvonalas testüknek és jelentősen megnövelt akkumulátorkapacitásuknak köszönhetően hosszabb időt tölthettek és sokkal nagyobb sebességet érhettek el a víz alatt, mint a hagyományos tengeralattjárók.⁸ Novemberre a német hajógyárak kétnaponként bocsátottak ki egy új U-Bootot, de ezek is hibákkal küszködtek – a legtöbbjüket az után fedezték fel, hogy a tengeralattjárót átadták a haditengerészetnek –, és a szövetségesek bombái meg tengeri aknáit is komoly kárt tettek mind a tengeralattjárókban, mind a hajógyárakban. A német tengeralattjárók még 1945 első hónapjaiban is támadták a szövetségesek hajóit olyan távoli vizeken, mint a Szent Lőrinc-öböl és az Egyesült Államok keleti partvidékének előtere.⁹ Az új U-Bootok azonban alig-alig süllyesztettek el hajót, és a teljes német tengeralattjáró-flotta száznál kevesebb szövetséges, valamint semleges hajót küldött a tenger fenekére a háború utolsó kilenc hónapjában.¹⁰

A német sugárhajtású repülőgépektől, az „elektromos” tengeralattjáróktól és a kanyarpuskától várt csodákról kiderült, hogy kár várni rájuk. Ha a németek a fegyverektől remélték, hogy megakadályozzák az ország

küszöbönálló vereségét, akkor az ellenséget hagyományos eszközökkel, puskával, tarackkal és harckocsival felszerelt katonáknak kell szétzúzniuk. Hitler már korábban arra a következtetésre jutott, hogy a gyilkos csapat egyetlen hatalmas, merész és váratlan támadás formájában kell végrehajtani.

Délután 5 órakor már alkony borult a Taunus hegységre, amikor két autóbusz érkezett a Schloss Ziegenbergbe.¹¹ Súlyos esőcseppek hullottak a fenyőágakról, miközben egy csapat magas rangú tiszt állt sorba, hogy beszálljon. Sokan azt hitték, a kedden 69. születésnapját ünneplő Rundstedtet felköszönteni hívták őket, de a tömör felszólítás, hogy adják le oldalfegyverüket és aktatáskájukat a ziegenbergi ruhatárban, kevésbé ünnepies rendezvényre utalt. A buszok félórán át zötyögtek hol erre, hol arra az erdőben, a hadtest- és hadosztályparancsnokok pedig halkán beszélgettek, vagy kibámultak az esővízpárást ablakon. A kanyargós kerülő út, amelyet azért választottak, hogy a tábornokok elől is eltitkolják, alig egy kilométert utaznak a keskeny völgy túlsó oldalára, a Haus 2-nál, az Adlerhorst tiszti klubjánál ért véget, amelyet fedett gyalogjáró kötött össze a Führer Haus 1-jával.

Két sor fegyveres SS-őr alkotott kordont mindkét busztól a klub főbejáratáig, ahonnan meredek, most fekete csizmák nehéz lépteit visszhangzó lépcsősor vezetett a föld alatti hadműveleti terembe.¹² A hosszú, téglalap alakú asztal körül minden tiszt elfoglalta kijelölt helyét, s minden szék mögé fegyveres SS-katona állt pihenő állásban tartott fegyverrel, olyan komor, félelmet keltő arccal, hogy az egyik tábornok később elismerte, félt „akár csak a zsebkendőjéért is nyúlni”. Rundstedt és Model, nyugaton a két legmagasabb beosztású német parancsnok, kifejezéstelen arccal ült szorosan egymás mellett.

Tíz perccel később besántikált Hitler, és elfintorodva leült egy külön kis asztal mögé a szoba felső végében, két oldalán Jodl és a Wehrmacht magas, monoklis főnökeivel, Wilhelm Keitel tábornaggyal.¹³ A fronttábornokok maguk között a Nick-Esel, bólogató szamárak csúfnéven emlegették a párost, a Jaleute, hivatásos helyeslők nagyobb körének részeként. A Führernek reszketett a keze, amikor elővette a szemüvegét, és felvett az asztalról egy kéziratot. Azok, akik a július 20-i merényletkísérlet óta nem látták, megdöbbenek a külsején. Az egyik tábornok utóbb azt írta, „megtört, egészségtelenül sápadt embernek látszott, és meggörnyedve [...] úgy ült ott, mint akinek a felelősség terhe láthatóan nyomja

a vállát”. Tehetetlenül lógó bal karját a jobb kezével mozgatva „gyakran bámult maga elé kifejezéstelen tekintettel, és háta meggörbült”, számolt be egy másik tiszt.

Azután megszólalt, és sápadt arcába visszatért az élet.¹⁴ Tompa tekintetű szemében mintha újra felvillant volna a belső fény. Az első ötven percen magasröptű szónoklatot tartott a történelemről, a sorsról és arról, hogyan küzdött „a Németország bekerítését célzó stratégia” ellen, amelyet Churchill tervelt ki, „háta mögött a nemzetközi világszidósággal”.

A történelemben még soha nem volt olyan koalíció, mint a mi ellenségeinké, amely ennyire eltérő célokat követő és ennyire heterogén elemekből állt volna. Ultrakapitalista államok az egyik oldalon, ultramarxisták a másikon. [...] Ezek az államok már most is civakodnak. [...] Ezek az antagonisztikus ellentétek óráról órára erősödnek. Ha mi most képesek vagyunk még néhány súlyos csapást mérni rájuk, ez a mesterségesen összetákolt közös front gigantikus mennydörgéssel hirtelen összeomolhat.¹⁵

Ahogy a szövetségesek kelet és nyugat felől közelednek egymáshoz, a nyomás, amely ezt az istentelen szövetséget belülről feszíti, elviselhetetlenné válik.¹⁶ Kanada lesz az, jósolta Hitler, amely elsőként rántja ki a katonáit az európai hadszíntérről. „A világtörténelmi eseményeknek megvannak a kedvező és kedvezőtlen fordulata”, jelentette ki a Führer.

Róma elképzelhetetlen a második pun háború nélkül. [...] Poroszország nem létezne a hétéves háború nélkül. [...] A győzelem palmaága végül annak adatik, aki nemcsak a legkiválóbb volt, de – és ezt külön hangsúlyozni akarom – a legmerészebb is.¹⁷

E cél érdekében van egy terve, amely eredetileg a *Wacht am Rhein*, Őrség a Rajnánál fedőnevet kapta, de nemrég átkeresztelték a *Herbstnebelre*, Őszi Ködre.¹⁸ Ebbe most beavatja a meghívottakat, s halálbüntetés vár arra, aki elárulja e nagyszerű titkot.

A gondolat lázalmában fogant meg, amikor szeptemberben ágyba kényszerítette a sárgaság.¹⁹ A Führer szokás szerint a térképei fölé hajolva tépelődött azon, amit Jodl „a fölénk tornyosuló gonosz végzetnek” nevezett, amikor a szeme megakadt azon az Ardenneken átvezető valószínűtlen szoroson, amelyen a támadó németek már kétszer áttörtek az

évszázadban. Egy két páncéloshadsereggel mért irtózatosan nagy csapással gyorsan kijuthatnak a Meuse hídjaihoz Liège és Namur között, s közben elvágják Montgomery 21. hadseregcsoportját északon a délen álló amerikaiaktól, és megszüntetik a Ruhr-vidék ellenséges fenyegetését. Azzal, hogy nyugaton szétvernek harminc hadosztályt; megsemmisítik az angolszász haderő harmadát; s emiatt Churchill és Rooseveltnél kénytelen lesz békét kérni; ha ellenben keleten semmisítenek meg harminc bolsevik hadosztályt – a több mint ötszázból –, azzal aligha mérhetnek döntő csapást. Éppen ezért, jelentette ki, Németország sorsát „nyugaton kell megpecsételni”. Ami az offenzíva végső célját illeti, Hitler egy értekezleten, amelyet legmagasabb beosztású tábornokaival tartott, váratlanul kikottyantott egy szót: „Antwerpen.”

Az örök kétkedők azonnal nemet mondtak.²⁰ Rundstedt, akinek a nagy offenzívát vezényelnie kellett, csak az után értesült a tervről, hogy összeállt Hitler képzeletében, őt a Führer parancsa „nagy meglepetésként érte”. A tábornagy a hadászati védelem híve volt – „semmilyen offenzívát semmilyen körülmények között”, ahogy egyik tisztje megfogalmazta. Igen, 1940-ben ő vezette át az Ardenneken a győzedelmes német hadseregeket, de akkor több mint 71 hadosztályt vezényelt, több mint kétszer nagyobb csoportosítást, mint amekkorát a *Herbstnebel* végrehajtására rábíztak, ráadásul lényegesen nagyobb létszámú hadosztályokat, mint a Wehrmachtéi jelenleg. A Szovjetunió megtámadására 1941-ben 123 hadosztályt és 2500 harci repülőgépet vonultattak fel, ötször akkora erőt, mint ami ehhez az offenzívához rendelkezésre állt. A kritikus üzemanyag-, lőszer- és élőerő-utánpótlási helyzet és a Luftwaffe csekély támogatási képességének ismeretében Rundstedt arra a következtetésre jutott, hogy a támadó csoportosítás „nagyon, nagyon, de nagyon gyenge”, semhogy sikeresen végigvihesse a támadást a kétszáz kilométerre fekvő Antwerpenig.

Bár nem tudta biztosan, miért akadt el a szövetségesek korábban szárguldó északnyugat-európai offenzívája, fogadósobájába megszentelt biztonságában Rundstedt azt mondta megbízható vezérkari tisztjeinek: – A katona semmit sem tehet, csak időt nyerhet a politikai vezetők a tárgyalásra.²¹ – Vezetési törzsének főnöke, Siegfried Westphal tábornok, azt írta: „A távoli hadműveleti cél, Antwerpen, nem érhető el a rendelkezésünkre álló erőkkel, ugyanis lehetetlenül hosszú szárnyakat hagynánk fedezetlenül a támadó ék mindkét oldalán. [...] Az offenzíva egész tervezése azt a benyomást kelti bennem, hogy nem felel meg a valóság

követelményeinek.” Hitler félresöpörte az ellenvetéseket, s közölte Rundstedtrel: – Azt hiszem, ezt jobban meg tudom ítélni, mint maga, tábornagy! Azért jöttem, hogy a segítségükre legyek!

Még Model is aggodalmaskodott, aki pedig állítása szerint szerette azokat, akik a lehetetlen után sóvárognak, ám a Führer elgondolását „istenverte vacaknak” nevezte.²² A *Herbstnebel*-hadműveletet végrehajtó örök zömét a B Hadseregcsoport parancsnokának kellett kiállítania, és Model, akárcsak Rundstedt, túlságosan nagyra törő célnak tartotta Antwerpent. Mindkét tábornagy a terv egy csonkolt változatát gondolta volna megvalósíthatónak – ezt nevezték „a kisebb megoldásnak” Hitler grandiózus „nagy megoldásával” szemben –, Aachen körül végrehajtandó északi irányú átkaroló hadmozdulattal, amellyel elvágják az amerikai 1. és 9. hadsereget, és megsemmisítenének tíz-tizenöt hadosztályt. A két hadseregparancsnok, akit a Führer szemelt ki a támadás vezetésére, Hasso von Manteuffel és Sepp Dietrich, szintén a kisebb megoldást pártolta a Hitlerrel december 2-án Berlinben, a Birodalmi Kancellárián tartott hatóság értekezleten. A kisebb megoldás nemcsak a rendelkezésre álló erőnek felel meg jobban, érveltek, de a Wehrmacht katonái kétségbeesett elszántsággal küzdenének Németország amerikaiak megszállta részének visszafoglalásáért.

A Führer hajthatatlan volt.²³ Csak brutálisan kemény veréssel érhető el a politikai cél, az angolszászok tárgyalóasztalhoz kényszerítése. Csúpan egy olyan drámai győzelem, mint ha a *Reich* visszafoglalja Antwerpent, győzheti meg az ellenséget, hogy a hadjárat nem hoz eredményt; végtelenül hosszúra nyúlik, és nincs remény a győzedelmes befejezésére. Harmincnyolc hadosztályt ígért a támadáshoz és 2000 támogató repülőgépet – tartós fantazmagóriája volt ez, amely addigra már önálló életre kelt annak dacára, hogy az őszi harcok tovább apasztották Németország erejét. A támadás véglegesített, részletes terve, amelyet Hitler december 9-én hagyott jóvá, gyakorlatilag semmit sem változott a korábban, még ősszel a tábornokok elé tárt elképzeléshez képest. A Rundstedtnek megküldött példányra maga Hitler vezette rá: „Nem megváltoztatható!”

A tervet tehát ebben a formában rögzítették: Model B Hadseregcsoportjának parancsnoksága alatt három hadsereg támad, 160 kilométer széles arcvonalon.²⁴ Egyedül az első lépcsőbe 200 000 katonát osztottak be húsz hadosztály keretében, 2000 tüzérségi löveggel, valamint majdnem 1000 harckocsival és rohamlőveggel. A második hullámban további

öt hadosztály és több száz páncélos követte őket. Egy negyedik hadsereget, a 15.-et, a támadás sávjától északra bontakoztattak szét hat gyaloghadosztállyal, hogy Aachen térségében lekösse az amerikai erőket. Mindent beleszámítva Model harminc vagy még annál is több hadosztályt kapott a *Herbstnebel*-hadművelethez.

A Vogézek kivételével valószínűleg nem létezik átszeldeltebb, nehezebben járható terep az Északi-tenger és az Alpok között a fenyvesekkel borított Ardenneknél, ennél a burjánzó növényzettel benőtt, 760 méternél nem magasabb, de mély patak völgyek hasadékaival tagolt fennsík-nál, amelyik 98 kilométer szélesen húzódik a német határ és a Meuse között.²⁵ A franciák azon hiedelmére, hogy az „Ardennek „majdnem áthatolhatatlan hegytömb”, 1914 augusztusában már rácafolta a valóság, amikor négy német hadsereg több mint egymillió katonával végül is átzúdul az Ardenneken. A két háború között az autós *tourisme* lehetőségeit kiaknázni vágyó belga és luxemburgi kormányzat tíz, mindenféle időjárási viszonyok között járható utat épített, amelyek a német határtól sok-sok masszív köhídon át vezették nyugat felé. Ezzel együtt az áthatolhatatlanság téveszméje egészen 1940 májusáig tartotta magát, amikor a németek három nap alatt egy egész gépesített hadsereget tuszkoltak át a régió, majdnem kétszer olyan gyorsan, mint azt akár a Wehrmacht menetábrázatai jósolták, és a fiatal Rommel vezérőrnagy páncélos hadosztálya Dinant-nál már el is foglalta az első hídfőt a Meuse túlsó partján.

Hitler hetekig foglalkozott megszállottan a *Herbstnebel*-hadművelet legapróbb részleteivel is; attól kezdve, hogy minden rohamozó gyalogos legalább három pokrócot kapjon, odáig, hogy vezényeljék el az elzási származású katonákat a frontalakulatoktól, mert biztonsági kockázatot jelenthetnek.²⁶ Az összes, novemberben gyártott német páncélozott járműből 1345-öt szállítottak a nyugati hadszíntérre, és mindössze 288-at a keletre. A Norvégiában állomásozó hadosztályokkal sok gépjárművüket kötelezően leadatták, hogy átirányíthassák a nyugati frontra. A hadjárat tervezői meg akarták ismételni 1940-et, amint egyikük megfogalmazta: „Lazán tartani a gyeplőt, és hagyni a hadseregeket száguldani.” Jodl azt akarta, hogy a német csapatok negyvennyolc órán belül jussanak ki a Meuse-höz, a seregtestparancsnokok azonban a négy-hat napot valószínűbb menetrendnek vélték. Montgomery 21. hadseregcsoportjától nem számítottak jelentős beavatkozásra, amíg a támadó páncélosékek el nem érik Brüsszelt.²⁷ Bizonytalan tervek erősítések átdobását irányozták elő Olaszországból, Dániából és Norvégiából Antwerpen eleste utánra.

A lándzsa hegyét két páncélos hadsereg alkotta.²⁸ A jobbszárnyon, északon a főcsapást a 6. páncélos hadseregnek kellett mérnie Dietrich, a köpcös, lógó állkapcsú, nagy orrú egykori hentesinas vezetésével, aki kedvelte a snapszot. Az első világháborúban harcokszí-őrmesterként szolgáló, az 1920-as évek óta Hitler kedvencének számító Dietrich egykor a Führer Mercedesekre ültetett személyes testőrségét vezette, amelynek tagjait pisztollyal és vízilóbőr korbáccsal fegyverezte fel. A közelebbi múltban SS-alakulatokat vezetett Franciaországban, Jugoszláviában, Görög- és Oroszországban, s a orosz nyelvek szerint 1943-ban azzal dicsekedett, hogy hadosztálya eredeti 23 000 katonájából csak harminc maradt életben és került el a fogságba esést. Azzal vádolták, hogy egy vérlázító esetben több mint 4000 orosz lövetett agyon, megtorlásul hat német haláláért. Rundstedt „derék, de ostoba embernek” tartotta, mégis elfogadta a *Herbstnebel*-offenzíva legfőbb hadművelési parancsnokának. Dietrich-re kilenc hadosztály, több mint 1000 löveg és 120 000 katona vezetése várt, akiknek a harmada a Waffen-SS alakulataiban szolgált. Hadosztályai rohamlépcsőiben 500 harckocsi és rohamlöveg készült megindulni, amelyek jelentős hányadát a nyolc kilométer széles Losheimi-átjárón – az 1914-ben a német lovasság, 1940-ben pedig Rommel páncélosai által használt, felföldi természetes átjárón – szándékoztak összpontosítottan bevonultatni Belgiumba; majd öt úton előretörve kellett Liège közelében elérni a Meuse-t, mielőtt északnyugat, Antwerpen felé kanyarodnak.

A balszárnyon az 5. páncélos hadseregnek hét hadosztállyal kellett kijutnia a Meuse-höz Dél-Belgiumon és Luxemburgon át, s folyamatosan fedeznie Dietrich szárnyát a délnyugat felől várható ellentámadással szemben.²⁹ Manteuffelt, az 5. páncélos hadsereg parancsnokát, a manószzerű, 163 centiméter magas, 54 kilós hivatásos katonát, az Oroszországot és Afrikát is megjárt veteránt rendszeresen gyötörte a migrén, egyik szolgálati minősítésében mégis ezt írták róla: „Fenyeget, merész és magával ragadó vezető.” Hadserege ezercsónyi tüzéséget és bőséges lőszerkészletet kapott, de Manteuffelt inkább az üzemanyag-hiány nyugtalanította: a dombos terep és a jeges utak miatt a szokásos üzemanyag-kiszabot kettő-ötszöröse szükséges. Model logisztikusai úgy számoltak, hogy valamivel több, mint 17 millió liter elég lesz a Meuse eléréséhez, Antwerpen elfoglalásához pedig további 15 millióra lesz szükség, a hadseregekhez azonban csak 11 millió litert szállítottak ki, s annak jelentős részét is messze hátul, a Rajna völgyébe telepített raktárakban helyezték el. – Ha szükségük van bármire – tanácsolta Model –, vegyék

el az amerikaiaktól! – Még rövidebb pórásra fogták a német 7. hadsereget, amelyet hét hadosztállal a balszárny legszélén bontakoztattak szét, a déli szárnyat fenyegető ellentámadás elleni védelmül. Hitler megparancsolta Himmlernek, hogy szedessen össze 2000 lovat a 7. hadsereg mozgékonyságának javítására.

December elejétől 1000 vonat szállította át a *Herbstnebel*-hadműveletre kijelölt csapatokat a Rajnától nyugatra, ahol éjszaka vagoníroztak ki Trier és München-Gladbach között, majd a sötétség leple alatt vonultak el a front felé.³⁰ A legszigorúbb rejtési és titoktartási intézkedéseket alkalmazták.³¹ Nyílt tüzet tilos volt rakni, a füst kibocsátás minimálisra mérséklése érdekében a főzéshez csak faszénrel tüzelhettek. Minden tiszttel, akit beavattak a tervbe, többszörös titoktartási esküt tettek, s ezek a tisztek nem utazhattak repülőgépen, nehogy fogságba essenek, ha lelövik a gépüket. Gestapo-ügynökök szimatoltak, szivarog-e valahonnan információ. Manteuffel személyesen indított el egy álhírt: egy étteremben vacsorázva hangosan, teátrálisan „kifecsegte”, hogy hadserege januárban a Saar-vidéken készül támadni.

A térképeket lepecsételve őrizték a tizenegyedik óráig.³² Gépjármű nem közelíthette meg nyolc kilométernél jobban a frontvonalat – ez a korlátozás akadályozta a felderítést és a tüzéségi tűz tervezését. Hogy megelőzzék a katonák esetleges átszökését az amerikaiakhoz, a rohamcsapatok csak az utolsó éjszakán foglalták el megindulási lövészárkaikat. Alacsonyan keringő Storch futárgépek motorzúgásukkal „zajfüggönyt” szolgáltattak a felvonuló alakulatok motorzúgásának elfedésére. Az eredetileg november végére tervezett, majd december 10-re halasztott támadást majdnem két héttel ismét elhalasztották, hogy további üzemanyagkészleteket halmozzanak fel, és folytathassák a seregtestek előnyös megindulási terepszakaszokra manővereztetését. A *Null Tagot* – a nulladik napot – immár december 16-ra, szombatra tűzték ki, arra a napra, amelyet a legnagyobb német, Ludwig van Beethoven születésnapjaként szokás ünnepelni.

A klub pincéjében Hitler befejezte kétórás szónoklatát, még mindig fénylő szemmel, még mindig erős hangon. A következő éjszakán majd megismétli az előadást a magas beosztású tábornokok második turnusának.

– A hadseregnek muszáj győzelmet aratnia!... A német nép nem képes tovább elviselni a súlyos bombatámadásokat – mondta hallgatósá-

gának. – Sok a kimerült csapatunk. Az ellenségnek szintén vannak kifáradt alakulatai, és sok vért vesztett.³³ – A *Reich* hírszerzése úgy becsülte, hogy egyedül az amerikaiak „nagyjából 240 000 katonát veszítettek egy alig háromhetes időszakban”. (Ennek a számnak semmi köze sem volt a valósághoz.) – Katonai szakmai szempontból – mondta Hitler – a két küzdő fél egyenlő.

A berlini központi meteorológiai hivatal egy hétre repülésre alkalmatlan időjárást jósolt az Ardennek légterére, ez pedig hatástalanítja a szövetségesek légi fölényét.³⁴ – A katonának brutálisan kell cselekedniük, és nem mutathatnak emberi gátlásokat – jelentette ki Hitler. – Csapataink előtt a rémület és rettegés hullámának kell járnia!³⁵ – A háború természetesen az állhatatosság próbája a résztvevők számára... A háborúk végül akkor dőlnek el, amikor egyik vagy másik fél felismeri, hogy a háború mint olyan többé nem nyerhető meg. Legfontosabb feladatunk, hogy rákényszerítsük az ellenséget ennek belátására. Sohasem számíthat a kapitulációkra. Soha! Soha!³⁶

Hitler végül kimerült, és befejezte monológját.³⁷ Rundstedt, a porosz méltóság csukaszürke apoteózisaként lassan felemelkedett a székről. Tábornokai nevében hűségéről biztosította a Führert, és megfogadta, nem okoznak csalódást neki. Alig egy hónappal korábban a tábornagy még „súlyos kételyeinek” adott hangot e kétségbeesett próbálkozás tervével kapcsolatban. Most bebizonyította, hogy ő is a *Jaleute*, a hivatásos helyeslők egyike. Ő is csak egy bólogató számár.

A FÉNYVONAL

Dicsőséges felszabadulása után Párizs három hónapja szenvedett.¹ „Jórészt nélkülözni kényszerült a világítást, a gázt vagy a fűtést – írta Alan Moorehead. – Az utcákon még mindig nem jelentek meg a buszok és a taxik. Minden bulvár a biciklik folyamától hömpölygött.” A szappan és a meleg víz hiánya miatt járványosan elterjedtek a csúnya lábszárfekélyek. „Pezsgőben könnyebb volt megfürödni, mint meleg vízben – fűzte hozzá Martha Gellhorn. – Mivel nem volt cipőnek való bőr, a nők telitalpú, fából készült lábbelikben kopogtak fel-alá az utcákon, ami úgy hangzott, mint a lópatkók csattogása.” Az éttermek kuncsaftjai felöltöben, sárgarépből és tarlórépből főzött levest vacsoráztak.

A szűkös tüzelőanyag-fejadag csak hetvenöt év fölötti felnőtteknek, három év alatti gyermekeknek és orvosi bizonyítvánnyal igazolt betegeknek járt.² A feketepiacon egy öl tűzifát 120 dollárért, vagy hivatalos átváltási árfolyamon 6000 frankért adtak. A gazdagok néha tonnaszám vásárolták a fűrészpont, hogy azt égessék el kályháikban, a fűrészpont kiszállító tehergépkocsikba is a feketepiacon vettek benzint. Egy amerikai tiszt azt írta haza, lakása „hideg, mint az árvaház”, egy másik katonára pedig, akit egy nyirkos, sírboltszerű szobában szállásoltak el, arról számolt be, hogy „sok éjszaka kinyitottuk az ablakokat, és hálósáokban aludtunk”. A SHAEF egyik tisztje, aki elment az Operába, vastagon bebugyolált zenészekről és a törzsközség elegánsan felöltözött, plédbe burkolózó tagjairól számolt be. „Mintha frizsider ajtaját nyitották volna ki – írta –, olyan hideghullám zúdult ránk a színpalak mögül; amikor felgördült a függöny.” Isaiah Berlin azt írta egy barátjának, hogy a világváros „üresnek, élettelennek és halottnak látszott, mint egy páratlan szépségű hulla”. Ami a valódi holttesteket illeti a párizsi krematórium csak napi két óra üzemre elegendő gázt kapott, a hullákat tehát vagy gyorsan elégették, vagy sehogy sem.

Az állapotok november végére javulni kezdtek, és Forrest Pogue szerint a város „újra életre kelt”.³ A harcászati szakértők a „fényvonalat” úgy határozták meg, mint a szövetséges tábori hadseregek és a távoli mögöttes terület közötti határt: a vonaltól nyugatra nem volt többé kötelező az éjszakai elsötétítés. Párizs ismét *la ville lumière* (a fény városa) lett, nem utolsósorban azért, mert a Valenciennes körüli nagy szénmezőket sikerült épségben felszabadítani, és hamarosan okádni kezdték azt a napi 7000 tonna szenet, amelyre a városi közművek és a metró működtetéséhez szükség volt. December közepére a SHAEF jelentette, hogy „az áramfogyasztás Párizsban a békebeli mennyiség 94%-a”, és hozzátette „némi szükségtelen kivilágítás használata mellett”.

A fényvonal mögött a felszabadítók élete kellemes volt, a Párizsban állomásozó aranygallérosoké pedig egyszerűen remek.⁴ Egy kizárólag tábornokokat kiszolgáló helyőrségi üzlet parfümöt, karkötőket, golyóstollakat és új Zippo öngyújtókat tartott raktáron. Everett Hughes tábornok megörököltette, hogyan vadásztak fogolyra Versailles környékén, „hajtnak sok mérföldes körzetből az összes béressel”. Lee tábornok a COMZ, az Összeköttetési Zóna parancsnoka, gondoskodott róla, hogy Eisenhower éléskamrájából sose fogyjon ki a friss tej, a vaj és a gyümölcs, sőt a Fehér Ház még egy véka chesapeake-i osztrigát is kül-

dött a főparancsnoknak. A frontkatonák sokat morgolódtak „az Hôtel Majesticben küzdő sok istenverte íróasztallövész” miatt – Court House Lee ott rendezte be a főhadiszállását. „A COMZ munkarendje vérlázító – írta Pogue. – A hivatali órák 8.30-tól 5.30-ig (valójában inkább 4.30-ig) tartanak, minden héten egy szabad délutánnal.” A Majestic lakói egy elegáns, háromszintes kávéházban étkeztek a Champs-Élysées és a Rue de Berri sarkán, ahol francia pincérnők keményített abroszon szolgálták fel a fogásokat, és a félemeleti karzaton amerikai katonákból álló zenekar szolgáltatta a zenét.

A Majestic korántsem állt egyedül.⁵ Az V. György Szállodában ötvenegy tábornok lakott; amint Lee gondosan megszámlálta, és továbbiak töltötték meg az Hôtel Palais Quai d'Orsay-t; ahol a recepciósök és a portások császárkabátot viseltek. A SHAEF városi irodái a J. P. Morgan Banknak az elegáns Place Vendôme-on álló épületét foglalták el, annak a háznak a közelében, ahol Frédéric Chopin meghalt, és szemben Napóleon oszlopával, amelyet az Austerlitznél zsákmányolt ellenséges ágyúk beolvasztott bronzából készítettek. A SHAEF tisztjei az Hôtel Meurice-ben, Choltitz tábornok végső mentsvárában étkeztek, ahol a szekrények még mindig őrizték a Wehrmacht csizmabőrének szagát. A katonák körében gyorsan terjedt egy dalocska:

Ne menj előbbre a hadseregcsoporthoz,

Igazi helyed a SHAEF!

Ne is törődj vele, ha szar alaknak mondanak,

Csak annyit mondj, „Istennek hála, én biztonságban vagyok!”

A britek tizenkét szállodát foglaltak el Párizsban, a kanadaiak kettőt – az amerikaiak jóval több mint háromszázat töltöttek meg.⁷ A pezsgő palackja 300–600 frankba került – a hivatalos átváltási ráta szerint 6–12, feketepiaci árfolyamon 1,20–2,40 dollárba –, bár a fogyasztótól elvárták, hogy két üveget szolgáltatson vissza egy teliért, a dugókért pedig jutalom járt, mert a Spanyolországból importált parafa hiánycikk volt.⁸ A COMZ december 2-i, „Whisky és gin tábornoki rendfokozatú tiszteknek” című körlevele mindkét italból hat ládával utalt ki minden hadseregcsoporthoz tartozó parancsnoknak januárra, négy ládával a hadtestparancsnokoknak, hárommal a hadosztályparancsnokoknak és kettővel minden dandártábornoknak. Segédtsíztjeik a brüsszeli Belga Kiállítóterület rak-tárából vételezhették fel a tábornoki szeszesital-kiszabatot.

Azon amerikai katonák szemében, akiknek váll-lapját nem ékesítették csillagok, Párizs fantasztikus menedékhelynek látszott, a harctéren kívüli élet non plus ultrájának.⁹ A hadsereg első párizsi szabadságos központja október végén nyílt meg. A központot követte az első a kontinensen nyitott ötvenegy GI-klub közül. A Boulevard de Capucines-en álló Grand Hotelban berendezett első klubban 30 centet számítottak fel egy éjszakára egy ágyért. Minden este Glenn Miller őrnagy zenekara játszott, az után is, hogy a zenekarvezető december közepén kedvezőtlen időjárási viszonyok között eltűnt a La Manche csatorna fölött a repülőgéppel, amelyen utas-ként repült. Hamarosan napi 10 000 katona özönlött Párizsba negyven-nyelc órás eltávozásra szóló paranccsal. „Éppen visszatértem egy párizsi kiruccanásról – írta feleségének a 7. hadsereg egyik katonája: – Csodálatos volt, de a padlón aludtam, mert az ágy túlságosan is olyan volt, mintha vajban feküdnék.” Az OSS egy munkatársnője a *vélók* flottáiról írt, furcsa szerkezetekről, amelyek leginkább „vászonnal bevont, és motorke-rékpárral vagy biciklivel vontatott, illetve tolt fürdőkádra” emlékeztettek. E különös járművek fuvarozták városszerte a GI-okat „akik túlradó örö-mükben, hogy életben vannak, nem sokat törődnek az árával”. Simone de Beauvoir, az írónő úgy látta, „az ifjú amerikaiak könnyed, nemtörődöm viselkedése magát a szabadságot testesítette meg”.

A katonák zsúfolásig megtöltötték a Champs-Élysées-n sorakozó mo-zikat, és két varietészínház is revüműsort játszott.¹⁰ Az Amerikai Légio első számú kantinja hamburgert és bourbont árult, és sorra nyíltak a bárók a honvágytól gyötört amerikaiakat becsalogató olyan számokkal, mint az *On the Sunny Side of the Street* (Az utca napos oldalán),* vagy a *New York*. A hadsereg szakszolgálati sokféle szabadidős tevékeny-séget szerveztek a zongoraestektől a rángatódó szvingtánc oktatásáig, s közben ezrével osztották ki a hobbifelszerelés-készleteket azoknak, akiknek rajzolni, agyagból mintázni vagy bőrműveskedni támadt ked-vük. A bayeux-i kárpitot, amelyet réges-régen elrejtettek és biztos helyen őriztek, újra kiállították a Louvre-ban, diszkréten úgy hajtogatva, hogy a múzeumlátogatók ne lássák azt a részt, ahol a normannok 1066-ban véres vereséget mérnek az angolszászokra.

* Híres amerikai dal (1930, zene: Jimmy McHugh; szöveg: Dorothy Fields). Többek között olyan énekesek adták elő, mint Frankie Laine, Billie Holiday, Dinah Washington, Ella Fitzgerald, Judy Garland, Doris Day, Keely Smith, Nat King Cole, Jo Stafford és Frank Sinatra. (A szerk.)

December elején Gertrude Stein és Alice B. Toklas, kutyájukkal, Bas-kettal (Kosárral) visszatért a dél-franciaországi önkéntes száműzetésből Párizsba, és a Vörös kereszt csoportos látogatásokat szervezett a bakák-nak a lakásukba.¹¹ Ötvenes csoportokba szervezett katonák, akik gyak-ran cigarettát és szappant vittek ajándékba, Picassóhoz is jártak a Rue des Grand Augustins-i műtermébe, ahol Hemingway ott felejtett egy láda kézigránátot. A műterem-látogatók „rétegeződtek”, írta egy szem-tanú. „Legalul voltak a GI-ok és az amerikai újságírók, majd következ-tek a kommunista küldöttek és a párt prominens tagjai, akik láthatóan türelmetlenkedtek, utána a régi ismerősök, és az ember végül eljutott Picassóhoz.” Amikor a művésznek – aki időnként alsóneműben fogadta a vendégeket – fényképeket mutattak a Londont ért háborús károkról, ő felkiáltott: – *C'est épouvantable!* (Ez megdöbbentő!) És ez történik az egész világban?

Sok katonát persze a kultúra érdekelt a legkevésbé a számtalan dolog közül, amit Párizs kínált.¹² A Tuileriák felé robogó két és fél tonnás teherautók platójáról ilyen kiáltások harsantak: – Mindnyájan kety-tyinteni fogunk egyet, francia módra! – A COMZ legalább 230 bor-délyházat számolt össze a városban, továbbá 6000 engedéllyel ren-delkező prostituáltat, akik az utcán dolgoztak. A párizsi rendőrség becslése szerint másik 7000 strichelt bárca nélkül, és a regisztrálatla-nok több mint harmada nemi betegséget hordozott. A tipikus ügylet három doboz Chesterfieldbe került, és egy felmérésből kiderült, hogy azoknak a katonáknak a kétharmada, akik két vagy több napot töl-töttek Párizsban, legalább egyszer közösült, gyakran az úgynevezett „Hol vagyok?” szobákban. A Pigalle-on minden sarokból hallatszott a – „testrablónak” csúfolt – agresszív utcalányok kapacitálása. – Gyere velem bébiíí! – turbékolták. – Gyere el velem! – A katonák azt felelték: – *Coushay avec?* –, vagy egyszerűen csak annyit: – Zig zig? – Az ellátó alakulatok egyik közlegénye kötelező „NB (nemi betegségi) érintkezési kérdőívén” felfedte, hogy kilenc nőt szedett fel ugyan a körül a párizsi útkereszteződés körül, hat szállodába vitte őket, és hét „szexuális kité-telt” kísérelt meg nyolc órán belül. „Katonáinkon – írta egy amerikai tiszt – erőt vettek a nemi vágyat fokozó álmok.”

Több is erőt vett rajtuk, mint pusztán az álmok.¹³ Az európai hadszín-téren gyorsan megkészszerződött a nemi betegségi ráta, és a franciaor-szági fertőzéseknek több mint kétharmada Párizsra esett. Az Egyesült Államok Hadserege, amely 1830 óta követte nyomon soraiban a nemi

betegségek alakulását, az 1000 katonára jutó évi 30 esetet „elfogadhatónak” tekintette, ám Európában október közepére az arány ennek a duplájára nőtt. A Hadsereg Légierőinek soraiban ennek is a kétszeresére ugrott, a COMZ Loire-völgyi táborai pedig az „elfogadható” hétszeresére, 222 esetre 1000 katonánként. A szövetségesek erejét fenyegető újabb veszedelemmel szembesülve Eisenhower azzal indított ellentámadást, hogy „minden bordélyházat, garnizsallót és hasonló intézményt” tiltott területté nyilvánított.

Huszonkilenc profilaktikus nemibeteg-gondozó központ jelent meg hirtelen Párizs-szerte, s jókora táblák hirdették: „Pro-állomás itt!”¹⁴ Drámai mértékben megnőtt az egészségügyi „rudiszemlélők” kötelező „harmadik láb”-vizsgálatainak száma. Az Avenue Marceau-n az egyik szálloda haditengerészeti parancsnokai minden nő belépését megtiltották, hacsak nem mutatott fel „tisztasági bizonyítványt”. Az *Army Talks** decemberi száma figyelmeztetett: „Ne feledd, hogy a krautok hosszú ideig bolondoztak Franciaországban, mielőtt mi ideértünk. [...] Tehát bárki szerető, akit szerzel, erősen használt.”

Mindennek dacára a nemi betegségek aránya nőttön-nőtt.¹⁵ Azokat a katonákat, akiket felmentettek a szolgálat alól, amíg szifiliszüket vagy tripperüket kezelték, „ribancveszteségnek” nevezték, a Jó Magatartásért kitüntető szalagot pedig „Nuku Kankó Plecsninek” csúfolták. A szexuális szolgáltatást katonai ellátmányért vagy csokoládéért nyújtó nőket „Hershey táblának” csúfolták, a bordélyt pedig „a vízszintes üdülés házának”. A francia Külügyminisztérium kérte a SHAEF-et, fontolja meg „bizonyos számú, prostituáltaknak helyet adó ház kijelölését a szövetséges állampolgárok használatára”, mert „jelentős mértékben újraéledt a rejtett prostitúció”, és már a francia polgári lakosok körében is nő a nemi betegségek gyakorisága. Eisenhower elutasította a kérést. Amikor Patton azt javasolta, utaljanak ki penicillint a bordélyházaknak, mert „hiábavaló megpróbálni szembeszállni az emberi természettel”, a főparancsnok mogorván válaszolt: „A leghatározottabban *nem* értek egyet. [...] Vállalni annak kockázatát, hogy hiányt szenvedünk e fontos gyógyszerben, csak azért, hogy elláthassuk vele a franciaországi bordélyházakat, számomra teljességgel elfogadhatatlan.” Patton ez egyszer befogta a száját.

* *Army Talks*: kb. A Hadseregben Beszélük. (A ford.)

Párizs rendületlenül, sőt talán tánclépésben, szolgált tovább.¹⁶ Az utcai árusok az Eiffel-torony környékén forgót és léggömböt árultak, és a bélyegpiac fedett standjain gyűjtők száza vizsgálták nagyítóval az eladásra kínált példányokat. A francia kommunisták összeszorított ököllel tisztelegtek a vörös szalagos tányérsapkát viselő brit tiszteknek, mért szovjeteknek nézték őket, és fiatal nők lobogó szoknyában, nagy kalapban kerékpároztak végig a bulvárokon, életteli jelenésként, amely mindenki kedvét felderítette. Novemberben De Gaulle kormánya bezáratta a nyilvános tánctermekeket, arra hivatkozva, hogy még mindig kétfélmillió francia raboskodik német munkatáborokban és börtönökben. A Montmartre-on azonban lopva folyt tovább a tánc, és a kabarék meg az éjszakai mulatók nyitva maradtak. Közéjük tartozott a Szfinx, amely Bill Mauldin leírása szerint „zsúfolásig megtelt francia civilekkel, akik mind (a feketepiacon beszerzett) Camel szívta”, és olyan pincérnők szolgálták ki őket, akik „csipke főkötőt és magas sarkú cipőt viseltek, a kettő között pedig abszolúte semmit”.

Életteli csoportkép tárult az elé is, aki benézett az Hôtel Scribe-be, ahol sokan laktak a SHAEF mellé akkreditált csaknem ezer újságíróból, köztük olyanok, mint William Shirer, George Orwell és Robert Capa.¹⁷ „Beékelt amerikai terület volt Párizs központjában – írta De Beauvoir. – Fehér kenyér, friss tojás, dzsem, cukor és lönchús.” (A mindig zsúfolt bár választékában szerepelt egy erős szeszekből kevert Búvalbélt Csirkefogó* nevű kotyvalék is.) A tudósítók együttesen több mint százezer szót táviratoztak haza mindennap, továbbá küldtek több száz fényképet és több ezer méter filmet is. A szálloda első emeletén egy lakosztályban a SHAEF két tucat cenzora ült. Alaposan megvizsgálták az eléjük kerülő gépelt kéziratokat, s közben időnként a „gázos ügyek” – a közvélemény elé nem tárható olyan részletek, mint a csapatmozgások és az alakulatok létszáma – hosszú listájára pillantottak, amelyet színes krétával firkantottak fel egy táblára. Osmar White, az ausztrál riporter szerint a Scribe halljában elektromos duda három bőbdülése jelezte az új sajtóközlemények kiadását, és a távirótársaság „fürgé francia fiatalembereket fogadott fel, hogy az eligazítósobából lerohanjanak a földszinti távirdába a »gyorshírekkel«”.

Időnként fellépő inség a háború végéig gyötri majd Párizst, így többször visszatért a tej- és a kenyérhiány, sőt papír- és írószerhiány alakult

* Sárközy Elga fordítása.

ki a kormányhivatalokban.¹⁸ Dombornyomásos Vichy-fejléces rizsmák* tartalmát vették használatba úgy, hogy a lapokról kitörölték az „*État Français*”, és helyükre begéptették a „*République Française*” szavakat. A GI-okat különösen megrázta az egész hadszíntérre kiterjedő cigarettahiány: egyedül az Egyesült Államok Hadseregének katonái több mint egymillió dobozzal szívtak el naponta, és a COMZ 84 millió dobozra becsülte a decemberi teljes szükségletet. Kéthavi mennyiséget – továbbá több mint egymillió pokrócot és hálózásokat – fedeztek fel a partok előtt várakozó teherhajókon, amelyek hetekig nem jutottak rakpart mellé, mert elsőbbséget kapott a lőszer és az üzemanyag. Amíg a válság nem enyhült, a fényvonal mögött állomásozó hadtápcsapatok cigarettaelátmányát átirányították a frontalakulatokhoz, Eisenhower pedig, a katonái iránti szolidaritás gesztusaként, maga kezdte sodorni a cigarettáit.

Court House Lee és mindenki más számára, aki a szövetséges seregek anyagi ellátásáról igyekezett gondoskodni, a virulens és leleményes feketepecsét korántsem csekély gondot okozott.¹⁹ A feketepecséten elképesztő mennyiségben és óriási haszonnal adták-vették a kávé, a benzint, az autógumit, a takarót, a bakancsot, a szappant és a morfiumot. Egy csomag Lucky Strike-ot, amelyet öt centért vesztegettek a champs-élyés-i helyőrségi kávéházban, odakinn a járdán már két dollárért lehetett eladni. Egy kilenckilós doboz kávé, vagy ötven, a D fejadagból származó tábla csokoládé háromszáz dollárt hozott a konyhára, és a katonák kincstári kenyérzsákja a „feketepecsét szatyor” gúnynevet kapta. Brit kommandókatonák úgy teremttették elő a pénzt ritzbeli tartózkodásukra, hogy neppereknek eladtak egy negyvenöt kilós kis hordó dán vaját száz font sterlingért. Egy teljes, három mozdonyból és ötven marhavagonból álló, cigarettával és más kávéházakkal megrakott vasúti szerelvény nyom nélkül eltűnt valahol Normandia és Párizs között, s hiába keresték hosszán a nyomozók Cub tűzérési felderítő-repülőgépekre szállva. Ötezer zsákmányolt német katonalovát szándékoztak kiosztani a francia parasztoknak, ezt összeleállították, hogy ne kerülhessenek feketepecsét mézeskalácsokhoz; ez azonban nem akadályozta meg, hogy Omar White nagy élvezettel el ne fogyasszon „egy nagyszerűen álcázott, lóhúsból készült marhasültet, kiváló évjáratú Château Latourral” egy engedély nélkül működő étteremben a Rue du Faubourg Saint-Honoré egyik mellékutcaiban.

* Rizsma: 480 ív papírból álló csomagok. (A ford.)

Eisenhower katonai rendőrségének parancsnoka úgy becsülte, hogy decemberben 18 000 amerikai és 10 000 brit katonaszökevény kóborolt az európai hadszíntéren.²⁰ A katonai hatóságok szerint egy hadosztályra való szökött katona rejtőzött párizsi félvilági körökben, akik gyakran összeálltak a helyi feketézöklökkel, hogy K fejadagot áruljanak, darabját 75 centért lopott katonai teherautók platójáról – mindennap több száz ilyen jármű tűnt el –, vagy 5000 dollárért egyszerűen eladják az egész két és fél tonnást. Végül már 4000 katonai rendőr és detektív dolgozott Párizs utcáin. Szeptembertől decemberig több mint 10 000 embert tartóztattak le, köztük olyan francia civileket, akiket tetten értek, amint marihuánát adtak el katonáknak. A Boulevard Mortier-n egy négyemeletes francia laktanyát alakítottak börtönné, ahol több mint 2000 bűnözőt tarthattak fogva, míg a pusztán csapatuktól engedély nélkül távol lévő katonákat (*Absent without Leave*, AWOL) összeszedték, és tizenhatos csoportokban teherautón, katonai rendőrök őrizete alatt visszaszállították a frontra. A hadsereg egyik vasúti műszaki zászlóaljának sok katonáját vették őrizetbe és állították hadbíró elé fosztogatás vádjával. Majdnem kétszázat börtönbüntetésre ítélték, akadt, akit ötvenévesre – azok ítéletét később megváltoztatták, akik vállalták a harctéri szolgálatot. Ennek ellenére a háború végéig virágzott a bűnözés és mindenféle jogsértő magatartás, olyannyira, hogy Párizs, a fény városa, a tudomány és a szerelem városa, kiérdemelt még egy becenevet: „Chicago-sur-Seine” (Szajna menti Chicago).

December 12-én, kedden, röviddel délután 6 óra előtt, nagyjából ugyanakkor, amikor Hitler a *Herbstnebel*-tábornokok második csoportját fogadta az Adlerhorstban, Eisenhower végighajtatott limuzinján London homályba boruló utcáin a Downing Street 10. felé, ahol Churchill és katonai agytrösztje várta.²¹ A főparancsnok előző nap érkezett repülőgépen Versailles-ból, a kedd délelőttjét előre megbeszélt találkozókkal töltötte a Grosvenor Square-re néző, magas ablakos sarokirodájában, majd délután udvariassági látogatást tett Winant nagykövethetnél a közeli amerikai követségen.

Miközben gépkocsija délkelet felé száguldott a Piccadillyn át a Whitehall felé, Eisenhower láthatta, hogy London, Párizstól eltérően, alig mutatja az újjászületés jelét.²² Az elsötétítés még mindig érvényben volt, és az utcákon közlekedő néhány autót egy látogató így írta le: „Apró, kék fénypontok, amelyek sötétséget tolnak maguk előtt, s csak feketeség ma-

rad a nyomukban.” A Claridge’s Szállodánál a kapus az elemlámpáját villogtatta, hogy átvezesse a törzsvendégeket a gyalogjárón. Két héttel karácsony előtt a játékboltok és a cukrászdák kongtak az ürességtől, és még a krumpli is hiánycikk volt. London legnépszerűbb szabadidős programjai közé tartozott az *V. Henrik* új filmadaptációja Laurence Olivier-vel a főszerepben, és a németek rémtetteit ábrázoló panoptikumi kiállítás. „A náci koncentrációs tábornok borzalmait! Jöjjön be, és lásson igazi náci kínzást! – csalogatott a bejárat fölötti védőtető táblája. – A gyermekszórakoztató részleg külön díj nélkül látogatható!”

Novemberben feloldották az országos fagyaltkészítési tilalmat, s mivel ekkorra bizonyosan elmúlt a német invázió veszélye, az idejétmúlt Home Guard* egy szép díszszemlével letette a szolgálatot.²³ Am beköszöntött az elmúlt ötven év leghidegebb tele, amelynek sokféle nyomorúságát a sok millió betört ablak és hiányzó tetőcserép csak súlyosbította. A hajlék nélkül maradtak és a bátorságukat veszítették alkonyatkor nyugágaikkal és plédjeikkel még mindig visszavonultak az óvóhelyekre és a földalatti vasút alagútjaiba – „barlanglakók, akik előkészítik barlangjukat az éjszakára”, jegyezte fel egy amerikai repülőkatona –, és helyenként ötös sorokban aludtak a peronokon felállított acélpolcokon. A Tate Gallery gyűjteményeinek nagy részét a londoni metró használaton kívüli alagútjaiban raktározta el a Piccadilly és a Central vonalon, az Elgin-márványok akkoriban egy üres alagútban rejtőztek Aldwych alatt. London utcáin túlságosan is megszokott látvánnyá vált a távirat-kézbesítő fiú, aki földszinti nappali szobák ablakain meg-megránduló függönyök előtt kereste a címet, ahová a rossz hírt vitte. – Elsőbbségi küldemény! – utasították a kihordókat induláskor. – Halálról értesít!

Antwerpenhez hasonlóan a halál közvetlenül is érkezhett, Hitler döntésének következtében, hogy a V-2 rakétákat összpontosítsák csaknem kizárólag a belga kikötőre és a brit fővárosra.²⁴ Churchill november közepén végül elismerte, hogy a szeptember eleje óta tapasztalt rejtélyes detonációkat nem felrobbanó gázvezetékek okozzák. Több mint ezer ballisztikus rakéta hull majd Nagy-Britannia területére, nagyjából a fele Nagy-Londonra. Akárcsak a V-1, a Big Bennek csúfolt V-2 is csekély hatást gyakorolt a hadihelyzetre, viszont hivatalos német számítások szerint az erőforrások, amelyeket Berlin a V-fegyverek előállításának szentelt, körülbelül 24 000 vadászipülőgép legyártására lettek volna elegendők. Mi több, a V-2 raké-

* Home Guard: a katonai szolgálatra alkalmatlanokból szervezett Nemzetőrség. (A ford.)

ta – amelynek megépítése százszor annyiba került, mint a V-1-é – terrorfegyverként sokkal kevésbé bizonyult hatásosnak, mint a robotrepülőgép. Ennek okai között éppen az égbolton Mach 5 sebességgel átszáguldó ballisztikus rakéta elleni védekezés hiábavalósága játszott jelentős szerepet. Mivel eleve nem nyújthattak semmiféle védelmet, a V-2 sem szövetséges légvédelmi ütegeket, sem vadászipülő-századokat nem kötött le, ahogy tömeges bevetése idején a V-1 megtette.

A radarok rendszerint észlelték a V-2-esek indítását Hollandiából, de a légoltalmi szirénák megszólaltatását a kormányzat értelmetlennek ítélte.²⁵ Csak a közlekedési hatóságok kaptak egy-két perces előzetes figyelmeztetést, hogy zárhassák a Temze felszín alatti árvízkapuit. – Az ember csak bandukolt az utcán ábrándozva, amíg el nem trafálták – magyarázta egy szemtanú. Mivel a V-2 lelövésének esélyét igen csekélyre, egy az ezerhez becsülték, az átverést kellett igénybe venni elhárító eszközként. Azon az őszön a brit kémelhárítás által „megfordított” ügynökök közvetítésével a Big Ben becsapódási helyeiről olyan hamis információt juttattak el a német hírszerzéshez, amely azt sugallta a német rakétás tüzéreknek, hogy túllőnek London központján. A becsapódások számított középpontja hamarosan kelet felé kezdett vándorolni, s a leggyakrabban eltalált területnek ez az elmozdulása a brit kormányzat becslése szerint a háború végéig 1300 emberéletet, 10 000 potenciális sebesültet és 23 000 épületet mentett meg.

Ez persze sovány vigasz a majdnem 3000 britnek, akit a V-2-esek megöltek, és azoknak a tízezreknek, akiknek az otthonát eltörölték a föld színéről.²⁶ – Sohasem láttam ilyen tisztán elsöpört épületeket, és itt három- vagy négyszintes bérházakról beszélünk – számolt be egy szemtanú.²⁷ Az egyik legpusztítóbb támadás november 25-én, röviddel dél után történt a Deptford nevű munkáskerületben, ahol a szombati nyelesszerpenyő-kiürítés miatt hosszú sor alakult ki a helyi Woolworth’s üzlet előtt. – Hirtelen levegőtlen csend támadt, majd jött egy istentelen nagy hang, olyan bazi nagy, hogy szinte teljesen kitörölte az agyamat – számolt be róla egy fiatal anya, aki a bolt előtt állt. Egy túlélő visszaemlékezése szerint, ahogy a füst eloszlott:

Egy ló feje hevert az út menti árokban. Volt ott teljesen elhajolt és összezsugorodott babakocsító és csecsemőkéz, még mindig benne bolyhos kabátkája ujjában. A kocsmá előtt összegyűrt autóbusz, még mindig sorokban ülő emberekkel, mindet belepte a por, és mind halott volt. Ahol azelőtt a Woolworth’s állt, ott most nem volt semmi.²⁸

A robbanás 168 embert ölt és még sokkal többet sebesített meg. „A »London kibírja« jelmondat érvényben marad – írta a brit kormány egyik tisztviselője Harry Hopkinsnak, Roosevelttel közeli munkatársának. – De lehet, hogy nagyon sokat kell még kibírnia!”

Eisenhower keddi látogatása alatt nem csapódott be V-fegyver a Whitehall negyedben, de a réme egy pillanatra sem szorult vissza a környék kibelezett üzleteinél és farostlemezzel bedeszkázott, kitört ablakainál távolabbra.²⁹ Délután 6-kor Churchill a térképszobában fogadta a főparancsnokot, ahol hamarosan csatlakozott hozzájuk Tedder, Brooke és még több magas beosztású brit tiszt. Brooke Montgomeryvel „az irányítás kivételére Eisenhower kezéből” szőtt összeesküvés részeként próbált közvetlen találkozót szervezni George Marshall tábornokkal, az amerikai hadsereg vezérkari főnöke azonban elutasította a meghívást, és helyette utasította Eisenhowert, képviselje ő a maga álláspontját Londonban.

Eisenhower ekkor már hatvankilenc hadosztályt irányított a nyugati fronton, s ezt a hadrendet a tervek szerint nyolcvanegy hadosztályra kívánták növelni februárra.³⁰ A miniszterelnök óriási fali térképeit használva, amelyeken a különböző frontokat rajzszeeggel és színés fonállal jelölték be, a főparancsnok most ismét áttekintést adott a hadjárat menetét meghatározó elgondolásáról: hogyan kell Montgomery 21. hadseregcsoportjának az amerikai 9. hadsereggel megerősítve szögben befördulnia a Ruhrtól északra, miközben Bradley 12. hadseregcsoportja délen szintén befelé fordul, s közben az utóbbi jobbszárnyát Devers 6. hadseregcsoportja fedezi. A kettős átkarolással kihasználnák a szövetségesek mozgékonyágát, és arra kényszerítenék az ellenséget, hogy gyors ütemben használja fel fogyatkozó üzemanyagkészletét, miközben széles, szinte minden szakaszán veszélyeztetett arcvonalat igyekszik védeni.

Brooke – akinek keskeny ragadozóarcára rádermedt az átható figyelem, amellyel sólyom lesi a galambot – aznap éjjel azt írta naplójába:

Ike elmagyarázta tervét, amely kettős előrenyomulást szándékozik végrehajtani Németországban, a Rajnától északra, Frankfurt felé. Én kereken elutasítottam, megvádoltam Ike-ot az erő-összpontosítás elvének megsértésével, ami korábbi kudarcait okozta. Bíraltam jövőre alkotott terveit, és [...] hangsúlyoztam az egyetlen csapásra koncentráció fontosságát. [...] Ike nem reméli, hogy május előtt átkelünk a Rajnán!³¹

Két évvel korábban, hasonló körülmények között, Casablancában Brooke a Tunézián át javasolt offenzíva miatt rontott neki Eisenhowernek. Akkor a felkészületlen és megfélemlített Eisenhower egy darabig bátoratlanul védekezett, majd összezavarodva kivonult a szobából. Ezúttal állta a sarat, kivédte Brooke ellenvetéseit, türelmesen, s ugyanakkor az összefüggéseket hangsúlyozva magyarázta el terve belső logikáját. A felzárkózás a Rajna vonalára Hollandiától Elzászig megadja a szövetségeseknek „a koncentráció képességét” a végső kettős offenzívához. A téli áradások a folyó nagy része mentén amúgy is eleve megakadályozták, hogy folytassák a támadást a Rajnától keletre. Az októberi és novemberi harcok valóban elkeseredettek voltak – a szövetséges csapatok még mindig csak nyolcszáz négyzetkilométert foglaltak el Németországból – ám a Wehrmacht hadosztályai elvéreznek, s velük a *Reich* is.

„Ike ügyes volt – írta Andrew Browne Cunningham tengernagy, az Admiralitás első tengeri lordja. – Egyenes gerincen tartotta a hajót. Nyilvánvalóan hatottak rá [Brooke] érvei, de nem volt hajlandó állást foglalni.” A vita a koktélok és a vacsora fölött is folytatódott, s gyorsan azzá a tautologikus szócsépléssé változott, amely oly sok brit–amerikai stratégiai megbeszélést jellemzett.

Az este kényszeredett hallgatásokkal és elbutult beszéddel ért véget a szövetségesek háború utáni egységről, amelynek a főparancsnok, mint ünnepélyesen megígérte, „élete délutánját és estét” szenteli.³² Brooke-on úgy elhatalmasodott a tehetetlen düh, hogy fontolgatta lemondását, különösen miután Churchill is Eisenhower szélesfront-konceptiója mögé állt. Naplójában Brooke elismerte: „Teljes kudarcot vallottam [...] akár Winston, akár Ike rábeszélésében annak belátására, hogy stratégiájuk alapvetően téves.” Egy nappal később a miniszterelnök azt bizonygatta, hogy ő pusztán a szívélyes házigazda szerepét játszotta, amikor nem volt hajlandó beállni az egyetlen amerikai vendég letámadóinak sorába.

Eisenhower szerda reggel visszarepült Versailles-ba, kimerülten és nem sokkal kevésbé kedveszegetten, mint Brooke.³³ „Úgy látszott, Brooke tábornagyot zavarja az, amit ő »erőink szétszóródásának« nevez a jelen hadjárat legutóbbi heteiben”, táviratozta a tenger alatti kábelén Marshallnak. Mamie-nek bevallotta, hogy három hónapos vakációra vágyik valami isten háta mögötti tengerparton. „És ó, Uramisten! Uramisten! – fűzte hozzá. – Add, hogy napsütéses hely legyen!”

Eisenhower tudta, ezekben az unalmas vitákban több forog kockán, mint a hadseregek menetvonala. Nagy-Britannia minden további nap háborúval tovább gyöngül, és kevésbé lesz képes megtartani gyarmatbirodalmát, vagy alakítani a háború utáni világ arculatát.

„Nagyon félek attól, hogy a brit hadsereg létszámának csökkenése jelentős tényező Franciaországban, ugyanis befolyásolja azon jogunkat, hogy hangot adjunk véleményünknek stratégiai és más ügyekben”, táviratozta Churchill Montgomerynek.³⁴ A német hírszerzés azt hitte, még mindig további tizennégy brit hadosztály vár átcsoportosításra a kontinensre, a miniszterelnök és Brooke azonban máshogy tudta. Az élőerő-állományt tekintve Nagy-Britannia annyira szorongatott helyzetbe került, hogy még azt követően is, hogy két létező hadosztályt „kannibalizáltak” a többi megfogyatkozott sorainak feltöltésére, a seregtestparancsnokoknak „akut problémát jelent a következő hat hónapban a hadsereg létszámának fenntartása”, figyelmeztetett Londonban a vezérkar egyik tisztje. Különösen a harcoló gyalogosok fogytak gyorsabb ütemben, mint ahogy a Hadügyminisztérium pótolni tudta őket: egy gyalogszadban szolgáló brit csapattisztnek, aki június 6-án szállt partra Franciaországban, majdnem 70 százalék volt az esélye arra, hogy a háború végéig megsebesül, és 20 százalék arra, hogy elesik.

Nagy-Britannia korántsem állt egyedül szorult helyzetével. „Immár valamennyien előre nem látott élőerőhiánnyal nézünk szembe”, írta Roosevelt Churchillnek októberben.³⁵ Az amerikai hiány még súlyosabb gondot okozott, már csak azért is, mert Eisenhower seregeinek túlnyomó többségét amerikai csapatok alkották.³⁶ Decemberben az amerikai fegyveres erők létszáma elérte a tizenkétfélmillió főt, szemben a britek ötmillió létszámával, de a globális konfliktus kielégíthetetlen és egymással versengő igényei még ezt a sokaságot is nyomasztóan megterhelték. Akkoriban egymillió amerikai katona állomásozott a csendes-óceáni hadszíntéren, s közben a Hadsereg Légierői újabb 130 000 főt igényeltek az új B-29-es bombázó üzemeltetésére és karbantartására – azon a 300 000 munkáson túl, aki már a Superfortress gyártásán dolgozott. Majdnem ötmillió amerikai férfi kapott bevonulási halasztást a foglalkozása miatt, és sok katonát szabadságoltak tartósan, hogy túlterhelt, kritikusan fontos iparágakban dolgozhasson. Decemberben 2500 katonát küldtek haza tűzérési löszert, további 2000-et pedig autógumit gyártani, s további ezrek mentek az öntödékbe, a szerszámkészítő műhelyekbe és más üzemekbe. Marshall ekkor is érzékelte,

a kongresszus nyomást gyakorol rá a hadsereg létszámának megnyírbálásért, hogy újraindulhasson a fogyasztási javak gyártása a kenyérpirítótól a Buick személygépkocsiig.

A sorok feltöltése érdekében – megkésetten – eltörölték az apák általános hadkötelezettség-mentesítését: 1944–1945-ben egymilliót soroztak be.³⁷ A behívottak átlagéletkora az 1940-es huszonkét évről 1944-ben huszonhatra emelkedett, sőt sok lett a harmincöt év fölötti újonc közlegény. Augusztusban hatályon kívül helyezték a tizennyolc évesek tengerentúli szolgálatra vezénylésének tilalmát. A „testileg tökéletlen férfiak” már addig is lazított alkalmassági követelményeit októberben tovább enyhítették. A sorozóbizottságok tagjainak azt tanácsolták, „tartózkodjanak az olyan kifejezések használatától, mint az »imbecillis« és az »idióta«,” mégis 330 000 hadkötelest, akik egy részét teljes joggal minősíthették volna legalábbis nehéz felfogásúnak, szuperáltak ki különféle szellemi fogyatékoságok miatt. Egy háromoldalas bevezető brosúra látta el tanácsokkal a sorozóbizottságok tagjait, hogyan ismerjék fel a szimulánsokat, beleértve azokat, akik epilepsiát, ágybavizelést és kórosan szapora szívverést színlelnek, „amit olyan gyógyszerek bevitelével idéznek elő, mint a pajzsmirigykivonat”. A lógósok „egy vagy több kéz- vagy lábujjukat lőhetik el vagy vágthatják le, általában a jobb oldalon. [...] Egyesek gépkocsi alá tehetik a kezüket ugyanebből a célból.”

Ahogy múltak az őszi hónapok, az igény az újabb katonákra – legye-nek egészségesek vagy sem, készek a szolgálatra vagy sem, ép testűek vagy csonkák – egyre akutabb gondná vált.³⁸ Az amerikai csapatok véres vesztesége Európában októbertől novemberre a duplájára, napi 2000 főre nőtt, majd december 7-én elérte a napi 3000-et. A ragályszerűen terjedő lábfagyás novemberben a nem harci jellegű veszteségeket is megkészszerelte, 56 000 főre. Következésképpen még akkor is, amikor az Egyesült Államok Hadseregének nyolcvankilenc hadosztályából már az utolsó készült átkelni az európai hadszíntérre, és annak dacára, hogy a D-nap óta több mint 300 000 katona érkezett egyéni élőerőpótlásként, Bradley 12. hadseregcsoportja decemberben jelentette, hogy a hadszíntéren az összes hadosztály létszáma alatta marad „a kellő álladéknak”. „Egy csapattiszt várható élettartama tizenkét ütközetnap, mielőtt meglövik és evakuálják”, állapította meg Bradley. Patton december 1-jén bevallootta naplójának: „Helyzetünk rossz: 11 000 katonánk hiányzik a három páncélos- és hat gyaloghadosztályból álló hadseregben.”

Az összes harcoló fegyvernem érezte a hiányt – „a harckocsizó előerőpótlás kezelése és kijuttatása egyetlen hatalmas kudarc”, írta a hadsereg hivatalos vizsgálótisztje –, de egyik sem jobban, mint a gyalogság, ez a különálló fajta, amelyet egy közlegény így minősített: „Fekete vonal a hadművelleti térképen.”³⁹ Az első világháborúból vett elavult, illetve más második világháborús hadszínterekről származó, Európára nem vonatkoztatható adatok alapján az amerikai Hadügyminisztérium azt jósolta, hogy a gyalogság embervesztesége az összes 64 százaléka lesz. A prognózis kontármunka volt: decemberre a valóságos szám 83 százalékon állt; és még magasabbra szökkent azokban a hadosztályokban, amelyek különösen heves harcokat vívtak. 1944 januárjában a hadsereg 300 000-re becsülte a gyalogság világszerte szükséges előerőpótlásának létszámát abban az évben. A végső szám majdnem a kétszeresére, 535 000 főre jött ki.

Év végén a hadsereg több mint nyolcmillió katonájából alig kétmillió szolgált az alapfegyvernemek alakulataiban.⁴⁰ Ez egyszerűen nem volt elég, különösen mert a haditengerészet, a tengerészgyalogság és a légierő általában aránytalanul nagy részt vitt el a legértelmesebb és legjobb testi adottságokkal megáldott férfiak közül. A legsúlyosabb hiány a „745-ösként” ismert, felbecsülhetetlen értékű teremtményből, a puskás gyalogosból mutatkozott, aki elnevezését a katonai képzettségi számáról kapta.⁴¹ Állhatott a gyaloghadosztály több mint 14 000 katonából, továbbá 24 000 pedig kiszolgáló-támogató alakulatokban dolgozva tartotta el, de a lándzsa hegyét mindössze 5200 gyalogos alkotta huszonhét lövészszázadba szervezve. (A többiek aknavetőket és géppuskákat, konyhatűzhelyeket és rádiókat, sztetoszkópokat és buldózereket kezeltek, vagy íróasztal mögött vívták a háborút.) „Itt állunk totálisan kifogyva a puskásgyalogos-utánpótlásból, mert a Hadügyminisztérium képtelen a szükséges mennyiségben szállítani őket”, figyelmeztetett Bradley személyzeti főnöke. Ahogy nőttek a veszteségek, a hiány mind szorongatóbbá vált, a harcoló katonák fatalizmusa pedig egyre mélyült. „A puskás gyalogszázadból – írta egy veterán – senki sem szabadul ki. Olyan ajtó ez, amelyik csak egy irányba nyílik, befelé. Akkor távozol, amikor úgy visznek ki.” Paul Fussell hadnagy úgy vélte: „Nincs gyalogos, aki képes volna pszichikailag nagyon sokáig túlélni anélkül, hogy magáévá tenné az alapelvet: a holtak *nem tudják*, hogyan néznek ki.”

Lázás erőfeszítések történtek, hogy több puskás gyalogost küldhessenek harcba.⁴² A hadsereg már kiválogatott közlegényeket és altiszteket

negyven hadosztályból, még kiképzés közben az Egyesült Államokban. E hadosztályok közül tizenhét legalább kétharmadát veszítette el gyalogos közlegényeinek, ugyanakkor megszámlálhatatlanul sok csapattisztet is, akiket aztán a tengerentúlra vezényeltek egyéni előerőpótlásként, míg üresen maradt helyükre friss újoncok léptek. A tervszerű kiképzési programnak ez a felforgatása nemcsak az érintett hadosztályokat dúlta szét – a 65. hadosztály jelentette, hogy egyes szakaszok akár tizenhat szakaszparancsnokot is végigszenvedtek, még mielőtt az Egyesült Államokat elhagyták volna –, de sok GI is megfelelő kiképzés nélkül ocsúdott fel a fronton. – Be kellett vinnünk őket egy domb mögé a harc kellős közepén, és megmutatni nekik, hogyan töltsék meg a puskájukat – panaszkodta egy tiszthelyettes.

November végétől gyorsított programokat is rögtönöztek hadtáp- és más kiszolgálóalakulatok katonáinak gyalogosátképzésére.⁴³ Ezekről az úgynevezett „csodatevőkről” vagy „újrafutóztokról” gyakran kiderült, hogy eggyel több vagy kevesebb kerekük van a kelleténél, és legalább egy olyan, a hürtgenwaldi vérontás után önmagát újjáépíteni igyekvő gyalogezred akadt, amelyik nem volt hajlandó fogadni több száz ilyen újonc „csatárt”. „A puskás gyalogossá átképzett katonák lelkiállapota egészében nem jó”, számolt be egy vizsgálati jelentés. A gyaloghadosztályoknál végzett közvélemény-kutatás szerint a válaszadók háromnegyede egyetértett azzal, hogy „a gyalogság a kelleténél többet kap az olyan katonákból, akik semmi másra nem jók”. A gyalogos azt a hallgatólagos üzenetet kapja, írta Fussell hadnagy: „Te feláldozható vagy! Ne képzeld, hogy a családod rólad alkotott jó véleménye itt bármit is számít!”

Még az érintetlen összetételű hadosztályok harcba vetését is zűrzavar kísérte.⁴⁴ A „Vörös Lista” nevű terv szerint szeptembertől huszonkilenc olyan hadosztály érkezett a tengerentúlra, amely állítólag „hiánytalanul felszerelt és kihajózás után tizenöt nappal harckész” volt. Valójában az ezeknek a hadosztályoknak szánt harckocsikat és egyéb nehézfelszerelést a New York állambeli Elmira raktárkomplexumán át irányították a behajózási kikötőkbe, a raktártelepet pedig már enélkül is több ezer vagon katonai készlet árasztotta el minden hónapban. A torlódás és a rendtelenség végül káoszba fulladt – Elmirában csak azon harminc munkás dolgozott teljes munkaidőben, hogy a hibás fuvarleveleket leszedjék a vasúti kocsikról –, és a hadsereg beismerte: „Végül az egész tevékenység elakadt, mert az adminisztráció képtelen volt tartani a lépést.” Ennek eredményeképpen sok alakulat érkezett Európába nélkülözhetetlen hadi-

eszközök nélkül, köztük az a három hadosztály, amelyik a híradó-felszerelés olyan hatalmas hiányával rakódott ki Marseille-ben, hogy a SHAEF-nek hónapokba telt a pótlása.

A Vörös Lista a hatékonyság mintaképe volt a hadsereg egyéni előerő-pótlási rendszeréhez képest.⁴⁵ Katonák tízezreit öntötték a kontinensre származásuk felkészületlenül a harcra: Amint Eisenhower elismerte, mindegyikük úgy érkezett, hogy „kárhozott léleknek érezte magát [...], akit hol itt állítanak félre, hol ott, anélkül hogy tudná, hova tart, és mi fog vele történni”. Sokuknak nem volt csajkája és evőeszköze, szuronya, sőt még rangjelzése sem. A pótlásként érkező hadnagyok és századosok ragasztószalaggal utánozták váll-lapjukon a rangjelző fémjelvényeket. Olyan sok katonának nem jutott fegyver, hogy a Hadügyminisztérium ötvenezer elavult első világháborús puskát szállított Európába: „Puska nélkül hagytuk el Fort Meade-et, puska nélkül érkezünk Skóciába, puska nélkül érkezünk meg Franciaországba, [és] puska nélkül érkezünk Belgiumba”, emlékezett vissza egy katona.

Az előerőpótlás napokig utazott fűtetlen francia „negyven vagy nyolcas” marhavagonokban, amelyeket a franciák negyven ember vagy nyolc ló szállítására minősítettek alkalmasnak, bár amint Eisenhower Marshall tábornoknak megírta: „Mi vagononként harmincöt legénységi állományú katonára csökkentettük a számot, hogy szorosan összefűzve legalább lefekhessenek.”⁴⁶ Ezek a katonák heteket vagy hónapokat töltöttek „a felszerelő pótalakulatnak” (*stockage depot*) nevezett kiegészítő pótalakulatoknál, ahol gyakran a földre szórt szalmán aludtak a mostoha időjárás ellen védelmet szinte egyáltalán nem nyújtó sátrakban, és várták, hogy harcoló egységhez csatlakozhassanak, miközben fizikai állóképességük romlott, és katonai szakismereteik halványultak. A *Stars and Stripes* leleplező riportja arról számolt be, hogy „sok, pótlásként érkező katona harminc napja nem fürdött”.

– Azt akarjuk érezni, hogy része vagyunk valaminek – magyarázta egy GI az egyik pótalakulatnál. – Pótlásként mindentől elszakadunk... Az ember teljesen haszontalannak és jelentéktelennek érzi magát.⁴⁷ – A tétlenség, fűzte hozzá a *Stars and Stripes*, „a lelki gyötrés egyik formájává” vált. A hadsereg úgy próbálta megnyugtatni a harc felé tartó tapasztalatlan katonákat, hogy elkülönítette a „sós vizeseket” – az Egyesült Államokból érkező friss előerőpótlást – a kórházból éppen kikerült sebesült vagy beteg „öreg” katonáktól. – A harcot megjárt veteránok – magyarázta egy zászlóaljparancsnok – a gatyát is lejjebb tették a zöldfülű kölykökről.

Court House Lee december 1-jén javasolta, hogy a „pótlás” szó helyett vezessék be az „erősítés” használatát.⁴⁸ „A pótlás – magyarázta Bradley-nek – hallgatólagosan magában hordozza az ágyútöltelék jelentést, amit egy másik kifejezés használatával kiküszöbölhetnénk.” A változtatás röviddel karácsony után életbe is lépett, de nincs az az eufemizmus, amely elleplezhette volna a tényt, hogy „a hadkiegészítési rendszeren áthaladó tisztjeink és legénységi állományú katonáink harci kedvét teljességgel elviszi az ördög”, figyelmeztetett egy fegyvernemi szemlélői jelentés. Ennek ellenére az Európában állomásozó amerikai szárazföldi csapatok június 6. óta majdnem félmillió fős előerőpótlást kaptak, döntő többségükben „sós vizeseket”, és minden hibája megméltatlansága dacára a rendszer elfogadható színvonalon tartotta fenn a harcoló hadseregek létszámát.

Ekkorra azonban a hadsereg képessége arra, hogy sorait feltöltse, már veszélybe került.⁴⁹ A SHAEF december 8-án 23 000 puskás gyalogos hiányát prognosztizálta az év végére, ez pedig már akkora mennyiség, amely eleve kizár bármiféle támadást Németország belseje felé. Miután visszatért Londonból, Eisenhower december 15-én parancsot adott a mögöttes területi alakulatoknak, fésüljenek ki soraikból újabb, harctéri beosztásra alkalmas katonákat, azt a nyolchetes tanfolyamot pedig, amelyen aknavetőöket és a gyalogos fegyvernem más katonáit képezték át 745-ösökké, kététhesre kurtították. Legalábbis néhány tiszt bizonyosan akadt, aki eltöprengett: nem jött-e el az ideje, hogy engedélyezzék a fekete GI-ok szolgálatát fehér puskás gyalogszázadokban, de ez a radikális elképzelés egyelőre kevés támogatót talált a hadvezetőség mértékadó köreiben.

Senki sem nyugtalankodott hevesebben, mint Omar Bradley,⁵⁰ akinek hadseregcsoportja 850 000 katonát és majdnem 4000 harckocsit számolt, ám puskás gyalogusból az állománytábláiban előírt létszámnak kevesebb mint 80 százalékaival rendelkezett.⁵¹ Bradley mérlegelte néhány újonnan érkező hadosztály felosztását, hogy a britekhez hasonlóan belőlük „kannibalizált” előerővel töltsék fel a gyalogságát, bár ez saját bevallása szerint is „szörnyű tékozlás” lett volna. Bradley-t annyira bosszantotta, hogy a Pentagon képtelennek bizonyult elegendő ravasz húzót szállítani (– Még elveszíthetjük ezt a háborút Európában, nem fogják fel? – kérdezte Eisenhowertól), hogy közölte a SHAEF-fel, személyesen szándékozik elrepülni Luxembourgból Versailles-ba, hogy részletesen elmagyarázza gondjait. Az értekezlet időpontját december 16., szombat délelőttre tűzték ki – Beethoven születésnapjára.

„CSAK ÓVATOSAN, FIÚK! VESZÉLY ELŐTTÜNK”

Bizonyos, hogy voltak előjelek, ómenek, megérzések. Ugyanilyen bizonyos az is, hogy nem észlelték, semmibe vették, kimagyarázták őket. A „Dudor csatájának”^{*} nevezett élet-halál küzdelem után a tábornokok, a tudósok és a gyalogos bakák egyaránt évtizedekig elemezik még az amerikai felderítés legsúlyosabb kudarcát Pearl Harbor óta, és a legpusztítóbbat az egész háborúban. Tökéletesen tiszta képhez csak a történelem uralgó magaslatairól visszatekintve juthatunk, és még akkor is a legegyszerűbb, legigazabb válasz marad a legkevésbé kielégítő: hibákat követtek el, és sokan meghaltak. Ami tudható lett volna, nem tudták. Ami megtehető lett volna, nem tették meg. Vitézségre és szolgálóleányaira – az állhatatosságra, a lélekjelenlétre és a szerencsére – lesz szükség a hibák kijavításához. A seregekre váró megpróbáltatás elképesztő tűzerőt és rengeteg vért kívánt abban az eseménysorozatban, amely az amerikai hadtörténet legnagyobb és egyik legdöntőbb csatájává áll majd össze.

A szövetségesek hírszerzése szeptemberben ismerte fel, hogy a németek megalakították a 6. páncélosdandárt, élén egy hírhedten nagyszájú parancsnokkal, Sepp Dietrich SS-tábornokkal.¹ Szintén abban a hónapban egyik, Tokióba küldött, lehallgatott és megfajított jelentésében a berlini japán nagykövét arról számolt be, hogy Hitler egymillió új katonát szándékozik összehívni a nyugaton vívandó harcokra, „valószínűleg novembertől kezdve”. A megfajított Ultra-táviratokból október végén kiviláglott, hogy a Luftwaffe tizenegy, Aachentől északra fekvő repülőtéren üzemanyagot és lőszert halmoz fel. További felderítési jelentések azt mutatták, hogy a németek nyugaton megnégyszereztek repülőgépeik számát, kb. 850 gépre, tehát megfordították addigi stratégiájukat, és repülőszázadaikat a *Vaterland* védelmére összpontosították. Kihallgatott hadifoglyok és egy zsákmányolt német parancs arra utaltak, hogy az ellenség híres kommandóparancsnoka, Otto Skorzeny – az az ember, aki kiszabadította Benito Mussolinét hegytetőn berendezett börtönéből – katonákat gyűjt, akik „beszélnek az amerikai dialektust”, talán valamiféle beszivárgásos feladatra. Az amerikai 1. hadsereg november közepe óta 361 felderítőrepülést hajtott végre Németország nyugati területei fölött, s gépei szokatlan, elsötétített lámpákkal haladó menetoszlopokat ész-

^{*} *Battle of the Bulge*, magyarul az ardenneki csatának szokás nevezni. (A ford.)

leltek a Rajna mindkét partján, valamint kórházvonalakat a folyótól nyugatra, és leponyváztak – nyilvánvalóan harckocsikat vagy tehergépkocsikat szállító – vasúti pórekocsikat.² December elején a szövetséges felderítés majdnem 200 előremozgó katonavonatot jelentett.

E jelek egyike sem utalt ellenséges offenzívára, legalábbis azok gondolkodása szerint nem, akik a bizonyítékokat vizsgálták.³ A 6. páncélosdandárban és a Luftwaffe gyarapodó gépállományában a Ruhr-vidék oltalmazására indítandó ellentámadásra szánt csoportosítást láttak, de olyat, amelyik – a SHAEF megítélése szerint – képtelen „igazi ellenoffenzívát” indítani az üzemanyaghiány és a német hadigépezet általános hanyatlása miatt. A Luftwaffének azt az elfogott parancsát, amelynek kiadója a Meuse hídjainak – furcsán távoli célpontoknak olyan csapatok számára, amelyek csak a Ruhr-vidéket kívánják védeni – légi felderítését rendelte el, cselnek vélték. A 21. hadseregcsoport december 3-i áttekintő felderítési jelentése alaptalannak minősítette a híreszteléseket arról, hogy a németek vissza akarják foglalni Antwerpen: „A sokat emlegetett Antwerpen elleni offenzíva [...] egyszerűen nem esik belül [az ellenség] lehetőségeinek határán.” Végtére is meg erősített jelentések százai festették le viharvertnek és a csapások súlya alatt megroggyantnak az ellenséget.

Azok, akik a legközelebb tartózkodtak a frontvonalhoz – a Siegfried-vonal mentén szétbontakozott harcoló alakulatok –, sem tettek bizonyosságot több előrelátásról.⁴ Az amerikai V. hadtest parancsnokságának tisztjei, akik december elején német foglyokat hallgattak ki, figyelmen kívül hagyták a beszivárgási és rohamharcjelzések oktatásának fokozásáról szóló beszámolókat. A Rajnától nyugatra manőverező harckocsikat azzal intézték el, hogy biztosan újonc egységek beavatása folyik, nagyjából ugyanúgy, ahogy az újonc amerikai alakulatokat avatják be a harctéri életbe az Ardenneknben. Egy december 24-én kihallgatott nő azt mesélte, hogy Bitburg környékén az erdő zsúfolásig tele van német hadfelszereléssel, és négy, december 15-én elfogott német katona újabb harcoló alakulatok frontra érkezéséről számolt be, ám mindez és még sok más jel csekély riadalmat keltett. Az amerikai 1. hadsereg Ardennek körül álló hét hadosztálya közül egyik sem látta előre az ellenséges offenzívát, a 99. hadosztály parancsnoksága ehelyett azt állította, hogy „az egész német hadsereg széthullóban van”.

Több tényező táplálta ezt a nemtörődömséget, köztük azon felismerés elmulasztása is, hogy a nyugaton harcoló német hadseregeket maga

Hitler, nem pedig az okos, megfontolt Rundstedt irányítja.⁵ „Immár úgy tűnik, a háború katonai szempontból a katonák kezében van – jelentette ki a 21. hadseregcsoporthoz tartozó egyik elemző –, és ez olyan változás, amely könnyebben érthetővé, de nehezebben legyőzhetővé teszi az ellenséget.” Valószínűtlennek látszott, hogy akad olyan józan gondolkodású tábornagy, aki megkockáztatja a 6. páncélos hadseregnek – nyugaton a Reich utolsó mozgékony hadászati tartalékának – az elvesztését egy téli offenzívában. Amikor elképzelték, hogyan gondolkodnak német ellenfeleik, állapította meg Forrest Pogue, az amerikai tábornokok azt hitték, hogy mivel „mi nem támadnánk ilyen körülmények között, ők sem támadnak ilyen körülmények között”. Ahhoz, hogy mást feltételezzenek, képesnek kellett volna lenniük „egy dühöngő őrült szándékainak megijáztatására”, írta később Bradley felderítőfőnöke.

A legfelső szintű szövetséges katonai vezetők túlzottan is az Ultra bővületébe estek, ahogy egyszer már 1943-ban, a Kaszerine-hágói csata előtt.⁶ 1944 végére a Bletchley Park rejtjelfejtői naponta átlagosan ötven, a csapatmozgások részleteivel és az alakulatok helyzetével foglalkozó német rádiótáviratot fejtettek meg és dolgoztak fel hírszerzési jelentéssé. A tábornokok „annyira függővé váltak az Ultrától – mondta a SHAEF egyik tisztje –, hogy ha ilyen nem állt rendelkezésre, akkor semmi más sem”.⁷ Montgomery felderítőfőnöke, E. T. Williams dandártábornok ugyanígy látta. „Ahelyett, hogy a legjobb forrás lett volna, hajlamos volt az egyetlené válni – írta röviddel a háború vége után. – Kezdünk rá hagyatkozni: ez volt az Ultra sajátos veszélye.”⁸ A lehallgatott rádiógramok csábító vezérfonalat kínáltak a gondolkodásnak – például a nyugati repülőtereken gyülekező repülőgépekről –, ugyanakkor nyugtalanító kérdéseket is felvetettek azoknak, akik hajlamosak voltak a nyugtalanításra. Miért utasították az olaszországi német hadseregcsoporthoz, hogy szállítson ezer tehérgépkocsit Rundstedt tábornagnak? Miért vonul Hitler személyes testőrsége a nyugati front felé? Miért jönnek a 6. páncélos hadsereg csapatszállító vonatai ilyen messzire előre, ha Dietrich feladata a Ruhr-vidék oltalmazása? A *Herbstnebel*-hadművelet övező, könyörtelenül betartatott biztonsági intézkedések és az offenzívára kijelölt alakulatok szigorú rádiócsendje megakadályozták, hogy a titok magva a szövetségesek tudomására jusson.

Egyesek utóbb állították, hogy nekik megadattak a látnoki képességek.⁹ Monk Dickson ezredes, az 1. hadsereg háborgásra hajlamos felderítőfőnöke a december 10-én kiadott 37. számú felderítési helyzetérté-

kelésben azt írta: „Az erők folytatódó gyülekezése a Rajnától nyugatra következetesen arra mutat, hogy [az ellenség] mindenét egy ellenoffenzívára teszi fel.” Dickson azonban tévesen jelölte meg a várt német csapás helyét – az Ardennektől északra, „a Roer és az Erft között” – és idejét, „amikor főerőink már átkeltek a Roer folyón”. Ráadásul civakodó kapcsolata a SHAEF és a 12. hadseregcsoporthoz tartozó felderítőtisztjeivel, akik bevezetésre hajlamos vészmadárnak tartották, aláásta Dickson homályos figyelmeztetésének hitelét, ahogy az is, hogy a jelentés megírása után négy napos szabadságra távozott Spából Párizsba.

Eisenhower felderítőfőnöke, Kenneth W. D. Strong vezérőrnagyának az a december eleji felvetése, hogy a 6. hadsereg, ha támad, valószínűleg az Ardenneken át támad majd, ahhoz kellőképpen felkeltette Beetle Smith figyelmét, hogy elzavarja Strongot, beszéljen Bradley-vel.¹⁰ Luxemburgi negyvenöt perces megbeszélésükön vagy Strongnak nem sikerült meggyőzően érzékeltetnie a helyzet veszélyességét, vagy Bradley nem volt hajlandó meghallani a vezérőrnagy félelmeiben rejlő figyelmeztetést. Az amerikai VIII. hadtest valóban igen csekély mélységű harcrendben bontakozott szét a határ menti hegyvidéken, ismerte el Bradley, de szükség esetére bőséges tartalékokat vonultattak fel a front mögött. Bradley nyilvánvalóan meggyőzte magát, hogy az ellenség ezen a frontszakaszon nem képes támadni. A közelmúltban, amikor áthajtott az Ardenneken, fennhangon így tűnődött: – Nem hiszem, hogy itt történék át. Itt legalábbis nem sokat tehetnek. Ne higgyék, hogy megpróbálják! – Versailles-ba visszaérkezvén Strong beszámolt a tárgyalásról Smithnek, aki úgy döntött, nem zavarja az ügyet Eisenhower.

Talán az egyetlen valódi előzetes sejtés távolabb délen alakult ki, ahol Patton és 3. hadseregének felderítőfőnöke, Oscar W. Koch dandártábornok érzékelt valamit, amit mások nem: a veszélyes, kétségbeesett ellenség még mindig képes komoly felfordulást és pusztítást okozni.¹¹ Koch makacsul állította, hogy az elmúlt hónapok sok-sok német csatavesztése és visszavonulása „nem volt sem fejvesztett menekülés, sem tömeges összeomlás”. Hitler – Koch szentül hitte – „igyekszik időt nyerni”. December 7-i jelentésében felhívta a figyelmet „a Rajnától nyugatra, a 12. hadseregcsoporthoz tartozó előrenyomulási zónájának északi részében kialakított nagy páncéloskoncentrációra”. Két nappal később rámutatott a VIII. hadtest sebezhető helyzetére az Ardenneken. December 14-én arra figyelmeztetett, hogy legalább tizenhárom, többségében páncélos német hadosztály tartózkodási helye tartósan ismeretlen, márpedig

ezek együtt alkothatnák egy offenzíva csapásmérő csoportosítását. Aachen közelében valószínűbb a támadás, mint az Ardenneken át, de Patton intuíciója mást sugott. „Az 1. hadsereg rettenetes hibát követ el azzal, hogy statikus védelemben hagyja a VIII. hadtestet – írta naplójába –, mert nagyon is lehetséges, hogy a németek tőlük keletre összpontosítják erőiket.”

A szövetséges hadvezetőség más, magas szintű tárgyalásain azonban mindennek ellenére a hetvenkedésig menő önbizalom uralkodott, szentül hitték, hogy a Siegfried-vonaltól nyugatra semmiféle német tartalékot nem vethetnek harcba.¹² „Némi biztonsággal kijelenthető, hogy nyugaton megszűnt a váratlan támadás veszélye”, szögezte le december 6-án a brit légi felderítés. Edwin L. Sibert dandártábornok, Bradley felderítőfőnöke bosszankodva azon, hogy láthatóan oly kevés főtiszt olvassa el tulburjázó jelentéseit, kényszerítette a *New Yorker* korábbi szerkesztőségvezetőjét, aki ekkor egyenruhát viselt, tupírozza fel december 12-i jelentése száraz szövegét. A jelentés teljes hangerővel hirdette a 12. hadseregcsoport parancsnokságának derűlátását. „A felörlés folyamatosan ássa alá a német seregek erejét a nyugati fronton – jelentette ki az elemzés –, és a [német] védelem kérge vékonyabb, törékenyebb és mind sebezhetőbb.” Kifejezetten lehetségesnek látszik az ellenség hirtelen összeomlása, s „ha adott az idő, és az alkalmas időjárás, bárhol teret nyerhetünk vele szemben”.

Montgomerynek nem volt szüksége szövegét feljavító „négerre”, hogy kinyilvánítsa nézeteit.¹³ December 15-én azt írta, Hitler helyzete olyan szörnyű, „hogy képtelen nagy léptékű támadó hadműveleteket indítani”. Ugyanaznap a brit tábornagy lefirkantott egy átíratot Eisenhowernek, amelyben engedélyt kért, hogy karácsonyra Nagy-Britanniába utazzon szabadságra. A levélhez mellékelte a számlát arról az öt fontról, amelyben 1943 októberében fogadtak, amikor kétségbe vonta Eisenhower jóslatát, hogy a háború 1944 karácsonyára véget ér.

„Van még kilenc napom – válaszolta a főparancsnok –, és amíg teljesen bizonyosnak nem látszik, hogy Önnek lesz öt font extra bevétel karácsonyra, addig a napig nem kapja meg.”¹⁴

Marlene Dietrich széles rendet vágott az Ardenneken állomásozó amerikai katonák között december közepén.¹⁵ Ráigazított téli egyenruhát viselt hosszú szárú, lenyitható ülepű gyapjú alsónemű fölött, szőke fürtök kandikáltak ki rohamsisakjának pereme alól, és teherautón zöty-

köлдött tábortól táborig USO* truppjával. Naponta háromszor-négy-szer öltözött át a nejlonharisnyás, flitterrel díszített nagystélyis jelmezbe, amely a *Falling in Love with Love* (Szerelembe esni a szerelemmel) és a *See What the Boys in the Back Room Will Have* (Lássuk, mit kapnak a fiúk a hátsó szobában)** bűgő hangú előadásához illett. A hideg ellen calvadost kortyolgatva osztogatta levelezőlap méretű fényképeit – autogramot rúzzsal firkantott rájuk –, és gyűjtötte a fegyvereket, amelyekkel a belehabarodott katonák megajándékozták – poggyászában végül tizenegy pisztolyt hurcolt magával. Időnként tréfálkozott Hitleren, akit „a megkeseredett vegetáriánusként” emlegetett. A háború okának Hitler „kudarcos szerelmi életét” nevezte, s elmagyarázta, hogy „a világ szerencsétlenségére az első lány kinevette”. Állítólag korábban azon az őszön a párizsi Ritzben elegáns kalapot és semmi mást sem viselve parádézott végig a folyosón, s azt kérdezgette a szembejövőktől: – Hát nem festek hercigül? – Azt is beszélték, illetve maga Dietrich beszélte, hogy együtt hált Patton tábornokkal, aki a *Legs* (Lábak) fedőnevet adta neki. Amikor a filmrendező Billy Wilder azokról a pletykákról faggatta, amelyek szerint viszonya volt Eisenhowerrel, Dietrich azt felelte: – Na de drágám, hogyan lehetett volna Eisenhowerrel? Ő még csak nem is járt a fronton!

December 14-én, egy esős csütörtök estén Dietrich a takaros belga kisvárosban, Bastogne-ban, a VIII. hadtest parancsnokságának székhelyén lépett fel. Próbálta nem vakarni a tetűcsípéseit, miközben a *Lili Marleent* énekelte.¹⁶ A következő este már Luxemburg északi részén, Diekirchben érte, alig tíz kilométerre szülőföldjétől, Németországtól. Egy füstös, zsúfolt teremben énekelt több száz GI-nak Dutch Cota tábornok 28. hadosztályából, amely még mindig nem heverte ki teljesen a Hürtgen-erdőségben átélt megpróbáltatásokat. A katonák dobogtak

* *United Service Organizations* (Egyesült Szolgáltató Szervezet): nonprofit szervezet, amely jótékonykodással, valamint a harcoló alakulatok moráljának erősítésével, a jóléti és a pihenési szolgáltatások megszervezésével foglalkozik. (A szerk.)

** *Falling in Love with Love*: Richard Rodgers (1902–1979, zene) és Lorenz Hart (1895–1943, szöveg) a *Tévedések vígjátékának* szüzséjére írott, *The Boys from Syracuse* (Szirakuzai fiúk) című musicaljének egyik dala. A musicalt 1938-ban mutatták be a Broadway-n; (*See What the Boys in the Back Room Will Have*): Frank Loesser (1910–1969, zene) és Frederick Hollaender (1896–1976, szöveg) dala, melyet Marlene Dietrich énekelt az *Ászszonylázadás* című filmben (1939, rendezte George Marshall, főszerepben James Stewart és Marlene Dietrich). (A szerk.)

és fütyültek, és egész éjjel tudták volna hallgatni Dietrichet, de másnap korai ébresztő várt rájuk, a művésznőnek pedig a turné tervei szerint szombaton már a 99. hadosztálynál kellett fellépnie, ismét Belgiumban. „A lámpa alatt, a kaszárnyakapunál – énekelték magukban a katonák, miközben bemásztak a hálósájkjukba –, *Drágám, emlékszem hogyan szoktál várni.*”

Az Egyesült Államok Hadseregének *Guide to the Cities of Belgium* (Kalauz Belgium városaihoz) című kiadványa biztosította a katonákat, hogy az Ardennek remek hely „kedvenc téli sportod gyakorlására”.¹⁷ A régió állítólag „a kimerült katonák csendes paradicsomává” változott. „Kedves Anyu és Apu – írta akkoriban haza egy GI. – Csodálatosan friss [levegőjű] és napsütéses nap a mai, nagyon olyan, mint amilyet az évnek ebben a szakában az Adirondack-hegységben láthat az ember. Rengeteg a hó.” Egy katona, aki meleg szállásán sült csirkét és hasáburgonyát vacsoráztott, azt írta édesanyjának: „El fogok hízni, ha ez az ügy sokáig tart.” Honsfeldben, néhány kilométerre a Losheimi-átjárótól, a La Marlene szombati fellépésére váró katonák olyan filmet néztek, amelyet hiányos hangsávval szállítottak ki nekik, így aztán saját kitalált dialógusukat kiabálták a képek alá. Nyugatabbra, Vielsalmban az amerikai katonák egy másik USO utazó társulatot fogadtak, tagjai között egy kupléénekesssel, aki úgy énekelt, hogy közben sós kekszet evett. A frontkatonák tíz dollárért virággal kísért táviratot küldhettek haza karácsonyra, de a csokrok és a kísérő táviratok sok anyát halálra rémítettek, mert a fiúk elestéről szóló értesítésnek vélték az ajándékot.

Az 1. hadsereg spaí főhadiszállását december 15-én, pénteken felkereső látogatók között volt egy hivatásos baseballjátékosokból álló küldöttség, tagjai között Mel Ott-tal és Bucky Walters-szal.¹⁸ Alig találtak tábornokot és magas beosztású tisztet a parancsnokságon: a legtöbben szabadságra mentek Párizsba, mint Dickson ezredes, a G-2-es, vagy Londonba, mint a G-3-as, a hadműveleti osztály vezetője, a G-4-es, a logisztikai osztályé, továbbá a hadsereg tűzér-, fegyverzettechnikai és légvédelmi főnöke. Hodges tábornok, a hadseregarancsnok fél órán át udvariasan elbeszélgetett a vendégekkel, majd elnézést kért, és viszatért a szállására, mert lassan elhatalmasodott rajta a kimerültség és egy csúnya megfázás. A 106. hadosztálynál ugyanabban az órában tett látogatást egy Theodore Geisel nevű katona, akit szakmai körökben dr. Seuss néven ismertek. Geisel, aki propagandafilet forgatott Frank Capra rendezővel, később kötetlen verset írt a következő néhány napban át-

éltek megörökítésére. „A visszavonulást, amelyet végrehajtottunk, olyan gyorsasággal vittük véghez, amit sohasem fognak felülmúlni.”

Korábban már tízezer belga polgári lakost telepítettek ki a Losheimi-átjárótól északra fekvő területekről, nem utolsósorban azért, mert a német kisebbséghez tartoztak, és Hitler azt állította róluk: „Legbelül mindig megőrizték kötődésüket Németországhoz.”¹⁹ Egy maroknyi parasztnak megengedték, hogy begyűjtse a későn érő burgonyát, és gondozza a tejhasznú tehénállományt, de a fejetlen tehenek akkora lármával bögték, hogy a hadosztályok-mészárosai tíz vágóhidkarámot állítottak fel, ahonnan a hadsereg tehergépkocsin szállította brüsszeli és antwerpeni hadtápraktárakba a marhahúst. A katonai hatóságok szombat reggelre újabb razziát terveztek Bütgenbachban, a 99. hadosztály parancsnokságának székhelyén. A fronton, ahol a túlelvélű fák olyan precízen rendezett sorokban nőttek, hogy akadt, aki „kukoricatábla-erdőhöz” hasonlította őket, a századrádiókat Axis Sally (Tengely Sári), a náci propagandista műsorának hullámhosszára állították, akinek a szignálszövegét a GI-ok imádták majmolni: „Óvatosan, fiúk! Veszély előttünk!”

Az amerikai 1. hadsereg 341 000 katonájából 68 822 szolgált a VIII. hadtest állományában.²⁰ A védelembe vonult VIII. hadtest alkotta a hadsereg jobbszárnyát, egylépcsős harcrendjében három hadosztállal. Ezek 140 kilométer hosszú arcvonalat tartottak – háromszor olyan hosszút, mint amekkorát a hadsereg harcászati doktrínája ilyen létszámú seregtest számára helyesnek tartott –, amely a belga határ mentén kanyargott le, Luxemburgon át a 3. hadsereg szektoráig. A hadtest arcvonala két ponton átnyúlt a Németországhoz tartozó Schnee Eifel hegység, e behavazott nyeregvonulat területére, amely a belga Ardennek topográfiai nyúlványa. Az amerikai felderítőtisztok úgy számolták, hogy pillanatnyilag 24 000 ellenséges katona áll szemben a VIII. hadtesttel, olyan kevés, hogy az 1. hadsereg a legutóbbi napokban amerikai erőösszevonást színlelő megtévesztési programot rendelt el azzal a szándékkal, hogy több németet csalogassanak erre a frontszakaszra, s ezzel gyengítsék Rundstedt védelmi vonalát az Ardennektől északra és délre. A VIII. hadtest bizonyos egységei saját csapatjelzésük helyett valaki másét viselték a karjukon, hamis jelzésű teherautókat vezettek, idegen, máshol állomásozó alakulatok rádióforgalmazását színlelték, és gyülekező harckocsik felvett zaját sugározták hangszórókon, hogy a nem létező túlerő látszatát keltsék. A valóság-

ban egyes gyalogezredek, amelyeknek ilyen átszegdelt, hegyi terepen jellemzően háromezer méteres – három kilométeres – arcvonalat kellett volna megszállniuk, akkoriban tíz kilométeres vagy még hosszabb frontszakaszt kényszerültek védeni.

Az ősz nagy részében négy veterán amerikai hadosztály tartotta megszállva ezt a vidéket, amelyek kiismerték a terepet, és begyakorolták mind a tervszerű visszavonulást, mind az ellentámadást.²¹ A legutóbbi hetekben azonban a Hürtgen-erdőben kivérzett két hadosztály – azok a bizonyos kimerült, csendes paradicsomra vágyó katonák – és az újonnan érkező 106. gyaloghadosztály váltotta fel őket; ez utóbbi nemcsak a legtapasztalatlanabb amerikai seregtest volt Európában, de a legfiatalabb is. A 106-osokat, az első hadosztályt, amelyben tekintélyes számban szolgáltak tizennyolc éves behívottak, az Eifel hegységben és a Losheimi-átjárót keresztezve, annak lezárására lökték az arcvonalba, lépcsőzetes harcrendben, nagyjából másfél kilométerre a Siegfried-vonaltól, mint rosszul illeszkedő dugót a palackba.

Oly sok más újabb hadosztályhoz hasonlóan a 106. is hónapokon át nagy gonddal végezte a kiképzést otthon, csak hogy aztán ízekre szaggassák más, előbb a tengerentúlra szállított hadosztályok feltöltése kedvéért.²² 1944 augusztusára több mint hétezer katonát vezényeltek máshová a hadosztályból, köztük rengeteg rámenős, támadó szellemű gyalogost, akiket a hátsó lépcsős alakulatokból kifésült, kétes harcászati szaktudású „áttérítettekkel” pótoltak. A 106. hadosztály december 6-án érkezett meg Le Havre-ba, tehergépkocsin szállították át Franciaországon, és december 11-én este 7 órakor érkezett meg az ardenneki frontra, „meggémberedve, bőrig ázva és átfagyva”, amint utóbb a hadtörténész R. Ernest Dupuy írta: Katonáról katonára, lövészgödörrel lövészgödörre a 106-osok váltották le a 2. gyaloghadosztály öregkatonáit, akik villámgyorsan elinaltak a front mögött rájuk váró zuhanyozók és meleg étel felé.

A 106. hadosztálynak kevés katonája hallott már akár csak egyetlen harcban leadott lövést is, és egy részük még a puskáját sem lötte be, hogy pontosan célba találjon.²³ A rádiócsend megakadályozta, hogy az új készülékeket kipróbálják és kalibrálják. A zászlóaljak hiányt jelentettek téli ruházatból, térképből, háromlábú géppuskaállványból, valamint aknavető-, páncéltörőágyú- és bazookalőszerből. A lövészárki lábfagyások száma hamarosan magasra szökött, amikor a tapasztalatlan katonák elmulasztották megfelelően kiszárítani a zoknijukat. Az „agresszív védel-

met” elrendelő parancsok dacára kevés járőr merészkedett előre a senki földjére és az ellenség területére, és azt a keveset is halálra rémítették a könnyörtelen német veteránok.

Óvatosan, fiúk! Veszély előttünk!

„Az erdők magas fenyőkből állnak, sötét és komor a mélyük.²⁴ Havazás után az egész fekete-fehér – írta feleségének egy tűzér egy Losheimhez közeli előretolt figyelőpontról. – Az ardennei erdőség Shakespeare *Ahogy tetszik*-ének erdeje.” Az avoni bárd komédiájában az erdőség azoknak a pásztortjátékokból ismerős menedéke, akik a szerelemnek akarják szentelni magukat. December közepén az Ardennek erdeiben csak kevés, teste melegét megőrizni próbáló katona lelte meg ezt a lírai hangulatot a tájban. A Németország nyugati területeiről indított, Antwerpen felé tartó V-1 robotrepülőgépek éjjel-nappal kattogtak a fejük felett. Az előretolt védelmi támpontokat – néhány tucat katonát osztottak be a völgyekben fekvő, útkereszteződések köré épült falvak védelmére – készerű gúnnyal „cukortartónak” csúfolták a terepviszonyokból adódó sebezhetőségük miatt.

A 2. hadosztály egy távozó ezredese azt mondta a 106. hadosztálybeli utódjának: – Nagyon nagy csend uralkodott idefenn, tehát a katonáitok kellemes körülmények között tanulhatnak.²⁵

A rájuk kötött szalma és rongyok tompították az ágyúk kerekének és a lovak patáinak zaját, amikor december 15-én, pénteken éjjel húsz német hadosztály dübörgött végső összpontosítási körzetei felé.²⁶ Az ekkor már csak egyirányú forgalomnak fenntartott utak mentén műszaki mentőrajok várakoztak készenlétben vontatójárművekkel, a tábori csendőröket pedig felhatalmazták, hogy lőjék ki minden jármű gumiját, amelyik megsérti a menetfegyelmet. A megindulási terepszakaszhoz vezető utolsó kilométeren a katonák kézben vagy a hátukon cipelték a löszert. A hadtáposok „különleges élénkítő és erősítő hatású” élelmiszerekből összeállított csomagokat osztottak ki, bennük egyebek között ötven gramm igazi kávéval, szőlőcukor-tablettákkal, csokoládéval, szárított gyümölcsrel és tejjel. „Egyesek az életben hisznek, de az élet nem minden! – írta nővérének a 12. SS-páncélos-hadosztály egyik katonája. – Elég tudni, hogy támadunk, és kiűzzük az ellenséget hazánkba. Ez szent küldetés!”

200 000 rohamra kijelölt katona zsúfolódott össze az öt kilométer mélységű megindulási terepszakaszon.²⁷ A kezdő csapást hét páncélos-

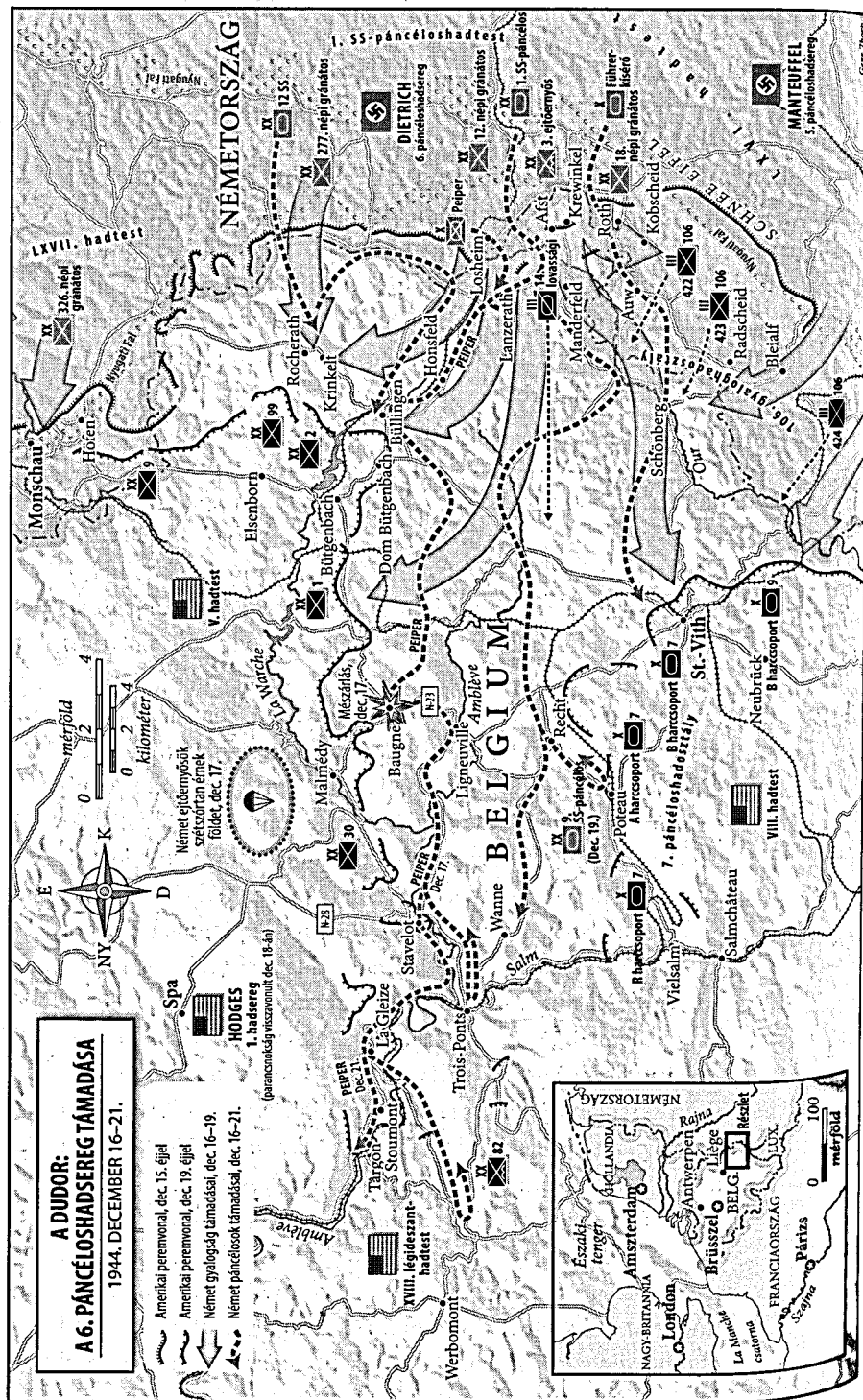
és tizenhárom gyaloghadosztály mérte majdnem 2000 csőnyi tüzérség, valamint 1000 harckocsi és rohamlöveg támogatásával, csaknem száz kilométer széles arcvonalon. Öt további hadosztály és két páncélos-, illetve gépesített dandár várakozott a második lépcsőben, ami ötszörös fölényt biztosított a németeknek a velük szemben védekező amerikaiakkal szemben tüzérségben, és háromszorost páncélosokban. Rundstedt legjobban ellátott hadosztályai rendszeresített felszerelésük 80 százalékával rendelkeztek, a többiek gyakran csak a felével. A menetoszlopban mozgó páncélosok átlagos út- és időjárési viszonyok mellett százhatvan kilométerre elegendő üzemanyaggal indultak el, de ilyen viszonyok sehol sem léteztek az Ardennek meredek, jeges útjain, a nyílt terepről nem is beszélve. A támadóknak kevés pótalkatrész és páncéltörő ágyú állt rendelkezésükre, bár egy szent küldetéshez talán nem is kell ilyesmi.

Hitler valóban egyetlen lapra tette fel a *Reich* jövőjét. Az OB West hadinaplójába péntek éjjel tett utolsó bejegyzés kijelenti: „A holnap új fejezet kezdetét hozza a nyugati hadjáratban.”²⁸

A belga hadsereg vörös tetejű laktányjában, ahol Bastogne-ban a VIII. hadtest parancsnokságát elhelyezték, péntek este pezsgősdugók durrogtak: a hadtest egy évvel korábbi Nagy-Britanniába érkezését ünnepelték.²⁹ A parancsnoknak, Troy H. Middleton vezérőrnagynak minden oka megvolt rá, hogy büszke legyen katonái normandiai és Brest ostrománál elért hadisikereire. A Mississippi államból származó Middleton, aki katonai pályafutását 1910-ben közlegényként kezdte, 1918 novemberére a legfiatalabb amerikai ezredes volt az első világháborúban, és George Marshall megítélése szerint „a legkiválóbb gyalogezred-parancsnok a franciaországi csatamezőkön”. 1937-ben elhagyta a hadsereget, hogy a Louisianai Állami Egyetem dékánja, később alelnöke legyen, majd 1942-ben újra felöltötte az egyenruhát. A szicíliai és a salernói hadjáratban a 45. hadosztályt vezette, aztán Eisenhower egyik kedvenceként átvette egy hadtest parancsnokságát. Most még egyszer ivott a múlt és a jövő harcaira, majd visszavonult aludni zárt felépítményes teherautóból kialakított lakókocsijába.

Néhány kilométerre keletre halk lódobogást és alacsony sebességfokozaton járatott motorok brümmögését hallották a távolból a Luxemburgot Németországtól elválasztó Our folyó mentén örökös amerikai harcelőrsők.³⁰ Az éjszakában hallatszó nyugtalanító zajokról szóló

jelentésük járta a maga útját parancsnokságtól parancsnokságig, a parancsnoklási láncon felfelé, és senki sem szentelt neki több figyelmet, mint a korábbi baljós híreknek. Middleton bastogne-i parancsnoksága kiadta a szombati időjárás-előrejelzést – „Felhős, a hóesés várhatóan 13.00 körül kezdődik. Látótávolság három és fél kilométer” –, valamint az ardenneki frontszakaszra vonatkozó háromszavas harcjelentést: „Semmi jelentenivaló nincsen.”

9. A DUDOR

December 16-án pontosan hajnali 5.30-kor torkolattüzek lángnyelvei csaptak fel a német lövegállásokból.¹ Pergőtűz pásztázta az arcvonalat karmazsinvörösen villogó becsapódásokkal, a tájat elárasztotta a felforgatott föld és az égett lőpor bűze, és 88 milliméteres gránátok zöld tűzgolyói fúrták át másodpercenként nyolcszáz méteres sebességgel a sötétséget, mintha követték volna az Ardennek dombgerinceinek hajlását. A Visító Miminek csúfolt Nebelwerfer- (rakéta-sorozatvető) rakéták észbontó süvöltése visszhangzott a völgyekben, ahol a nagy szemeket meresztő GI-ok lapultak cukortartóikban. Fűrészgép zajára emlékeztető csattogásukkal hamarosan az ellenség géppuskái is bekapcsolódtak az őrjítő lármába, és a nagy erővel elhajított sínszeg energiájával becsapódó lövedékeik fenyőágot és a katonák csontját egyaránt szilánkokra törték. Immár páncélosok motorjának monoton zúgása és láncfeszítő kerekeik csikorgása is hallatszott kelet felől, s miközben a tűzéség tört és zúzott, a 99. hadosztály egyik gyalogosa azt gondolta: – Az ember azt hinné, elérkezett a világvége. Sokak számára igen, és elég hamar.² A pirkadat gyöngyházfénnyel szívárgott le a hegyoldalon, sístergő német világítórakéták siettették, amelyek fémcs vörös és ezüstsínű fénybe borították a havat. A fák között hajlongó árnyékok sokaságaként bukkant fel a gyalogság, egy részük fehér álcaruhában vagy hóköpenyben, mások *Feldgrau* köpenyben; jellegzetes peremű német rohamsisakban, vagy hosszú ellenzőjű tábori sapkában. Kiabálásuk vagy éneklésük túlharsogta a puskatűz csattogását. Egy amerikai katona, aki egy istállóban a szombati levágástól immár megmenekült tehenek közé bújt, azt suttogetta: – Nyakunkon az egész német hadsereg! – A vékonyka amerikai védelmi vonalban a katonák mélyebben ásták be magukat, a sisakjukkal és a csajkájukkal kaparták a földet. Mások futva menekültek hátrafelé, el az első halottak mellett, akiknek arcára kiült a szokásos szenvtelen kifejezés. Csak az élők lepődtek meg.

Kezdetét vette a csata, a nyugati front utolsó nagy viadala,³ bár órák teltek el, mire az amerikai seregtestparancsnokok felismerték, hogy a tűzérség tömeges tűzcsapása több volt megfélemlítő műveletnél, és napok telnek még el, mire egyes tábornokok belátják Rundstedt azon kijelentésének igazát, amelyet a seregeihez intézett, már szombaton reggel zsákmányul ejtett parancsban tett: *Es geht um das Ganze*. Most minden kockán forog.⁴ A küzdelem egy hónapig tart majd, s több mint egymillió, a fél kontinensről összeszedett katona kapcsolódik be a kísértetek látogatta középhegységben vívott harcokba. A dráma első, talán legdöntőbb jelentőségű felvonásának eseményei egyidejűleg játszódtak le három, száz kilométer távolságon belül elszórt véres harcmezőn, az amerikai balszárnyon, az amerikai jobbszárnyon és a csatarend vészterhes közepén. „Ütött életetek legfontosabb órája! – Rundstedt ezt is meghirdette parancsában. – Szent kötelességetek mindent odaadni, és az emberfelettit elérni Hazánkért és Führerünkért!”

Senki sem tette nagyobb buzgalommal magáévá a tábornagy érzelmekkel átítatott gondolatait, mint az a fiatal SS-Obersturmbannführer,* aki szombat reggel Losheimtől északnyugatra kiabálva igyekezett előrejutni a feltorlódott járművek között.⁵ Joachim Peiper életének legfontosabb órája valóban elérkezett, sőt ő máris késésben volt. Egy vasúti bevágás fölött átvezető hidat a visszavonuló német csapatok még szeptemberben felrobbantottak, de a kijavítására kirendelt hidászok nem tudtak előrejutni az öszvér vontatta kordék, a fogatolt tűzérség és a Tiger harckocsik mellett, amelyek eltorlaszolták a műtárgyhoz vezető keskeny utat. Az egyik harckocsikból és félláncalpas lövészpáncélosokból álló, több kilométer hosszú elakadt menetoszlop vége még Németország területén vesztegelt.

Mint az 1. SS-páncélosezred parancsnokának, aki büszkén viselte a halálfejes jelvényt tiszti sapkája ellenzője fölött, Peiperre bízta azt a különösen szent kötelességet, hogy majdnem hatezer katonából és hetvenkét harckocsiból álló harccsoportjával robogjon át Belgiumon, és foglalja el a Meuse átkelőhelyét a Liège és Namur között fekvő Huynél.⁶ Mindössze huszonkilenc évesen Peiper volt a nyilvánvalóan alkalmas vezető a 6. páncéloshadserg, sőt az egész *Herbstnebel*-offenzíva *Spitze* – lándzsahegy, azaz élen haladó – támadó különítményének irányításá-

* SS-Obersturmbannführer: az alezredesnek megfelelő SS-rendfokozat. (A ford.)

ra. A berlini katonacsaládba született, angolul és franciául folyékonyan beszélő, a rezsim által jóváhagyott árja módon jóképű Peiper 1938-ban Heinrich Himmler személyi segédtisztjeként szolgált, sőt még feleségül is Himmler egyik titkárnőjét vette röviddel Lengyelország megtámadása előtt. Háborús szolgálata java részét keleten töltötte, s olyan féktelenül égette fel a falvakat és mészároltatta a polgári lakosságot, hogy egységét (a hadosztályán belül) lángvágó zászlóaljnak csúfolták. Két, szintén SS-katona fivére addigra már elesett, de Peiper továbbra is lankadatlan odaadással szolgálta a Harmadik Birodalmat. Amikor a szövetséges bombázók már javában terrorizálták a német városokat, neki eszébe sem jutott megkérdőjelezni Hitler parancsát, hogy a félelemkeltést és a terrort is használják fegyverként.

December elején, miután Bonn közelében próbamenetet hajtott végre egy Pantherral, Peiper jelentette, hogy a páncélosezred képes nyolcvan kilométert megtenni egyetlen éjszakán: „Ha szabad út áll kizárólag az én rendelkezésemre.” Amikor azonban kijelölték, hogy decemberben milyen menetvonalon kell eljutnia a Meuse-ig, Peiper azt panaszolta: „Ezek az utak nem páncélosnak valók, hanem biciklinek.” A szombati káosz igazolta a véleményét, és bár arra biztatta ifjú katonáit, hogy „irgalmatlanul gázoljatok le mindent az úton”, a *Null Tag* legnagyobb része eltelt, mire a menetoszlop 19.30-kor végre talált egy alkalmas kerülő utat Losheimen át.

További nehézségek vártak rájuk. Német és amerikai aknákon Peiper összesen öt harckocsit veszített, mire a harccsoport éjfélkor elérte Lanzerathot, egy órával később két Panthert rendelt az oszlop élére, amelyeket katonái fehér zsebkendőket lobogtatva kalauzoltak át a sötét erdőn.⁸ Röviddel vasárnap hajnali 6 óra előtt a *Spitze* becsörömpölt Honsfeldbe, ahol a kapualjakban leparkolt amerikai járműveket, az épületekben pedig kimerülten alvó GI-okat találtak. Itt vették kezdetüket az atrocitások. Nyolc katonát kirángattak az ágyból, alsóneműben, mezítláb kihajtottak az utcára (közben az amerikaiak azt kiabálták: – *Kamerad*, bajtárs, megadom magamat!), felsorakoztatták és legép-puskázták őket. Másik öt fehér zászlóval jött ki egy házból: négyet lelőttek, az ötödiket, aki kegyelemért könyörgött, harckocsival taposták el. Megjelent még négy amerikai egy nagy fehér zászlóval, őket is lelőtték. Peiper katonái lehúzták a halottak bakancsát, és sietve indultak tovább a három kilométerre északnyugatra fekvő Büllingenbe.

A német felderítés, helyesen, üzemanyagraktár valószínű helyszíneként azonosította Büllingent, és az SS-harcokosok, miután a város melletti tábori repülőtéren végiggéppuskázták az ott álló tucatnyi közelfelderítő repülőgépet, délelőtt 10 órára csaknem 190 000 liter benzint zsákmányoltak.⁹ Több amerikai katona, akik egy pincében rejtőztek, megfojtotta a kutyáját, nehogy ugatásával elárulja őket, de kétszáz bajtársukat összefogdosták a támadók. Az amerikai foglyokat kényszerítették, hogy marmonkannákkal töltsék fel a német páncélosok üzemanyagtartályait a fátlan téren, amely boldogabb időkben a városka marhavásárteréül szolgált. Peiper, aki ekkor már a kitűzött részidőktől sok órával elmaradt, és Huyhoz még mindig közel száz kilométerre járt, s akinek parancsa úgy szólt, hogy ne törődjön sem sebezhető szárnyai biztosításával, sem bármiféle zavaró tényezővel, ekkor délnyugat felé fordult, amivel akaratlanul felbecsülhetetlen harcászati haladékhöz jutatta az amerikaiakat. Ha északnyugatnak kanyarodott volna, a néhány kilométerre fekvő Bütgenbach, majd Elsenborn felé, ahol a 12. SS-páncélosadosztály támadott kelet felől, nagy valószínűséggel nagyon sok, akár 30 000 GI-t is bekerített volna a szorongatott amerikai 2. és 99. hadosztályból, amelyek részei ekkor harcolva igyekeztek védhető terepszakaszokra visszavonulni.

A Peiper-harccsoport irányváltása katasztrófának bizonyult az amerikai 285. tábori tűzérfelderítő zászlóalj B ütege számára, amely kora reggel sietve táborot bontott Németországban, mert parancsot kapott, hogy települjön át Luxemburgba.¹⁰ 11.45-kor a harminchárom gépjárművön utazó száznegyven katona megállt Büllingentől tizenhat kilométerre nyugatra, a vallon Malmédy város előtt, hogy elköltse a vagdalt húsból, krumpliból, zöldborsóból és ananászból álló vasárnapi ebédet. Egy órával később folytatták a menetet dél felé. Utászok mellett haladtak el, akik fák törzsére szereltek TNT-t, hogy szükség esetén torlasznak az útra dönthessék őket. Amikor a gépkocsioszlop az N-23-as úton áthajtott Malmédyn, belga civilek előremutogattak, és azt kiabálták: – *Boches! Boches!*

Boche valóban akadt ott bőven, és különösen komisz kedvükben voltak, miután egy sáros, még láncaltapas járművel is éppen csak járható szekérnyomon végigvergődve érkeztek oda.¹¹ Malmédytől öt kilométerre délkeletre, az útkeresztesződés köré épült Baugnez falucskánál Peiper SS-harccsoportja röviddel 13 óra előtt beleütközött a B ütegbe. A németek két percig több géppuskával és harcokosiágyúval hevesen

lőtték az amerikai oszlopot, amíg Peiper, aki dühbe gurult, amiért elpusztítottak tizenöt pompás, Detroitban gyártott teherautót, ki nem adta a „tűzet szüntess!” parancsot. Néhány amerikait megöltek, néhány másik bemenekült az erdőbe, vagy elbújt az út menti árokban, de több mint százan megadták magukat, egyesek a puskájuk csövére kötözött fehér rongyokkal. Miközben a Pantherok letolták az égő járműroncsokat az úttestről, a foglyokat magasra emelt kézzel nyolc sorba rendezték, és kihajtották őket egy behavazott legelőre, ahol foglyul ejtőik elszedték a gyűrűiket, órájukat, cigarettájukat és kesztyűjüket. Peiper pár percig figyelt parancsnoki lövészpáncélosából, majd előőrse mögé besorolva folytatta útját az N-23-as úton Ligneuville felé.

Soha senki nem fogja megtudni bizonyosan, melyik német katona adta le az első lövést, de 14 óra 15 perckor váratlanul a német páncélos járművekről két géppuska gyilkos sorozatokkal kezdte kaszálni a még mindig magasra tartott kézzel álló foglyok sorait. „Az első sorozatra mindenki a földre zuhant, magamat is beleértve”, emlékezett később Homer D. Ford őrzetű, katonai rendőr, akit a keresztesződésben forgalomirányítás közben ejtettek foglyul. Két percen át zúdult a tűz a vonagló, összevissza kiáltozó tömegre. Utána SS-katonák járták végig a véres halmokat, s hol itt, hol ott rúgtak lágyékon valakit, majd – ki mondva a végzetes a verdiktet, *Da kriegt noch einer Luft*, ez még lélegzik – pisztollyal fejbe vagy szíven lőtték azt, aki még élt.¹² Ford életben maradt, hogy tanúskodhasson:

A bal karomba kaptam lövést, amikor a földön fekvő csoportot sorozták meg. [...] A hóban feküdtem [...] és félttem, meglátják, hogy reszketek, de nem látták meg. [...] Jól hallottam, ahogy hátrahúzták a pisztoly száját, aztán [a töltéssel járó] csattanást.¹³

A hóhérok húsz percig járták a mezőt, s azt kiabálták angolul: – *Ti mocskos gazemberek!*¹⁴ Egy amerikai szanitécnek megengedték, hogy ellásson egy sebesültet, majd páciensével együtt agyonlőtték. Tucatnyi GI bemenekült a keresztesződésben álló koszlott kávéházba, de rájuk gyújtották az épületet, majd amikor kimenekültek és szétfutottak, lelővöldözték őket. A következő két órában a helyszínen áthaladó SS-alegységek sorra belelőtték a halmokban heverő holttestekbe, míg végül még az SS is belefáradt a szórakozásba. A halottak arca gyorsan mély borvörös színt öltött, ahogy hajszálaikban megfagyott a vér.

Peiper, akinek akkor még fogalma sem volt arról, hogy martalócai éppen elkövették a háború egyik leggyalázatosabb harctéri háborús bűntettét, a délután közepén érkezett meg Ligneuville-be.¹⁵ Csalódottan vette tudomásul, hogy a korábban ott állomásozó amerikai tisztek éppen elmenekültek, de harminc percet töltött azzal, hogy befalta a feltálat ebédet, amelyet az amerikaiak hagytak az Hôtel du Moulin, egy kétemeletes, kovácsoltvas erkélykorlátos fogadó éttermében. Ugyanitt egy német őrmester kivezetett nyolc hadifoglyot az épület mögé, hogy sírt ásson velük három halott németnek, ám utána föbe lőtte az amerikaiakat, akik közül heten meghaltak. A nyolcadik vérezve bemenekült az erdőbe, csak hogy később újra elfogják és fogolytáborba küldjék.

Azon a vasárnap délutánon, miközben a kék téli árnyékok mind hosszabbra nyúltak, a *Spitze* nyomult tovább nyugat felé. A belga falvak üres iskolaépületeiben a kárácsnyi dekorációval borított falakon most lövedékek ütötte lyukak éktelenkedtek. Az egyik tanteremben ott maradt a táblán a krétával felírt francia lecke: „Isten tett róla, hogy megismerjem, megszeressem, Őt szolgáljam ezen a világon, s Vele legyek boldog a másikon.”¹⁶ Már leszállt az alkony, mire Peiper Stavelot közelében elérte az Amblève folyó meredek, fákkal benőtt partját.¹⁷ A kisvárost egyetlen raj amerikai utász védte, de amikor három harckocsi megpróbálta menetből, rohammal elfoglalni az egyetlen hidat, az élen haladót mozgásképtelenné tette egy akna, s erre Peiper megállt. A védők talán erősebbek, mint gondolta. Harccsoportja menetoszlopának, amely ekkorra már huszonnégy kilométer hosszúra nyúlva tekergett Belgium területén, fel kellett zárkóznia Stavelot megrohamozásához, és három olyan éjszaka után, amelyen alig aludtak valamit, katonáinak igencsak szükségük volt a pihenésre. Peiper kiadta a parancsot, napkeltéig leállnak – még mindig hatvannyolc kilométerre a Meuse-től.

Mögötte, Malmédy közelében, több mint nyolcvan hulla feküdt a hóban, arcán a halál pirosposzsgás maszkjával, de legalább egy tucat GI két óránál is tovább halottnak tette magát, most pedig feltápaszkodtak, mintha feltámadtak volna, s ahogy a lábuk bírta, bevették magukat az erdőbe.¹⁸ Hamarosan lövészgödörrel lövészgödörre terjedt a vérengzés híre, és sorra megjárta a parancsnoki hierarchia szintjeit is. Az 1. hadsereg spai parancsnokságára már az előtt eljutott, hogy Peiper úgy döntött, megáll éjszakára. Sok katona megfogadta, nem kegyelmez senkinek, és legalább két ezredben hivatalosan is parancsba adták, tilos foglyot ejteni. „Az amerikai katonák többé nem hajlandók SS-eket foglyul ejteni – álla-

pította meg a 9. hadsereg hadműveleti naplója –, és könnyen lehet, hogy ezt minden német katonára kiterjesztik.” *Es geht um das Ganze*. Most minden kockán forog.

Peiper apró, ártalmas lyukat fúrt az amerikai balszárnyba, de ezt a rést jelentősen ki kellett tágtítani, ha a 6. páncélos-hadsereg zömét át akarták erőszakolni rajta.¹⁹ Dietrich tábornok támadásának súlya nagyrészt a 99. hadosztályra zúdult, egy másik újonc seregtestre, amelyet az amerikai V. hadtest ékelt be az ardenneki arcvonal egy negyven kilométeres szakaszára, északon Monschau és délen Lanzerath közé. Vasárnap reggelre a hadosztály több zászlóalját szétzúzták a támadók abban a küzdelemben, amelyet Charles P. Roland százados „vörös lidércnyomásnak” nevezett, és a hadosztály nagy része rendetlenül hátrált nyugat felé. A katonák roncs dzsipekből leszívott benzinnel tűzgödröket gyújtottak az erdei földutakon, de az ellenség csak közeledett tovább, rendületlenül, lövészgödreikben szúrva le szuronnal az amerikai bakákat, és közvetlen közelről belőve a pinceablakokon.

„Egyik fiatal hadnagyunk rongyláb-dzsigget járt, ahogy lassan vonaglott, s végül megláttuk a golyó ütötte kék lyukat a két szeme között”, írta később Roland.²⁰ A tűzterek termítkézigránáttal tették tönkre lövegeiket, a sofőrök kinyitották a vízűtő leeresztőcsapját, mielőtt elhagyták teherautóikat, hogy gyalog meneküljenek tovább az erdőben. A híradók szétverték a tábori telefonközpontokat, a segédtisztek buzgón égették a titkos iratokat, és a rémült, ideges katonák tévedésből egymásra lövöldöztek, köztük az a csapat GI is, akik véletlenül a saját őrnagyukat ölték meg, majd azt a századost is megsebesítették, aki próbálta megnyugtatni őket. A bütgenbachi villában, ahová vezetési pontját telepítette, Walter E. Lauer vezérőrnagy tettetett gondtalansággal játszott a nappaliban álló zongorán, miközben egyik rémítő jelentés a másik után futott be: véres vesztesége hamarosan elérte a 2000 főt, és csak nőtt tovább. Richard H. Byers hadnagy, egy magas, szikár tűzér Clevelandből, nézte a feje fölött a magasban neoként villódzó nyomjelzős lövedékeket, és a költő Alan Seeger sorai jutottak eszébe, amelyeket az előtt vetett papírra, hogy 1916-ban elesett Franciaországban: „Rendezem van a halállal, Éjfélkor, valami lángoló városban.”

Valójában kettőben.²¹ A német határtól közel öt kilométerre a két belga ikerközség, Krinkelt és Rocherath állt a 12. SS-páncélos-hadosztály útjában. Az oly sok, Normandiában fogságba esett kanadai katona

legyilkolásáért felelős Gyilkos Divíziót a Hitlerjugend újabb tizenéveseiből újjászervezték, és 130 harcokocsival meg rohamlöveggel szerelték fel. Vasárnap két páncélgránátos-zászlóalj indított harcfelderítést a két falu felé, de beleütközött az amerikai 2. hadosztály veteránjaiba, akiket olyan gyorsan dobtak előre az arcvonalba, hogy egyeseknek az övéen vagy a puskacsövén még ott lógott a karácsonyi csomagja. Egy szemtanú szerint „inkább hasonlítottak postásra, mint katonára”.

A hajnal első fényénél, hétfőn indított teljes erejű rohammal a németeknek nem sikerült áttörniük, és a harc házról házra, szobáról szobára, közről sáros közre söpört végig a falvakon kézigránáttal, késsel, harcokcsivadások tüzevel és az amerikai tüzérség ütegössztüzeivel, amelyeket a szorongatott alegységek tisztjei saját állásaikra kértek.²² A zavaros összecsapás fölött vastag, tekergő oszlopokban szállt a füst, miközben lenn a földön mindkét küzdő félnek estek fogságba katonái, majd kiszabadultak, csak hogy újra elfogják őket. A páncéltörő ágyúk és a bujkáló, lesből tüzelő bazookás félrajok, valamint a kilőtt majdnem 30 000 tüzérségi gránát olyan sok Panthert és más lánctalpas harcjárművet tettek harcképtelenné, hogy egy német tiszt „a tökéletes páncélostemetőnek” minősítette a két falut. Az ellenség hadicsele, amellyel a tizenhat kilométerre északabbra fekvő Höfenen át támadva próbálták átkarolni az amerikai védelmet, azzal ért véget, hogy egy zászlóaljnyi Volksgrenadier szürke lépőkőként maradt mozdulatlanul a hóban. A temetőosztagok 554 német hullát számoltak össze, s velük szemben csak egy tucatnyi amerikait.

Kedden, az esti szürkületben, mire a 99. hadosztály utolsó maradványait is hátramenekítették, kivéve azokat a rettenthetetleneket, akik a 2. hadosztály katonáival vállalva még mindig harcoltak, az amerikaiak a sűrű köd leple alatt kiosontak Krinkelből és Rocherathból.²³ Feladták ezeket a lángoló városokat, hogy ezer méterrel nyugatabbra kedvezőbb terepen foglaljanak védőállást, egy 610 méter magas, bumeráng alakú magaslat gerince mentén, amely délnyugat-északkeleti irányban húzódik, és amelynek nyoma sem volt az akkori belga katonai térképeken. Az amerikai tábornokok egy közeli faluról Elsenborn-gerincnek nevezték el ezt a magaslatot. Az V. hadtest parancsnoka, Gerow vezérőrnagy úgy vélte, itt nyársalják majd fel magukat a támadó németek.

A hadtest tüzérei roppant erőfeszítéssel lövegek százait vonták össze a magaslat mögött, még tábori tüzérségként alkalmazott 90 milliméteres légvédelmi ágyúkat is.²⁴ A katonák földdel telepátoztak fa löszeresládák-ból rögtönöztek sáncot, és beásták magukat az agyagpala domboldalban.

A sekély gödrök fölé fenyőtörzsekből és egy közeli belga laktanyából kihordott ajtókból építettek tetőt. A 2. hadosztályhoz tartozó gyalogosok szállták meg a gerinc jobbszárnyát, a balt pedig a 99. hadosztály gyalogosai védték. Az északabbra fekvő Monschau alatt a veterán 9. gyaloghadosztály vonult védelembe. Az Elsenborn közelébe telepített egyik vezetési pontot így írta le egy tiszt: „Kész Gilbert és Sullivan-opera [...] nagy rakás tiszt, mind térképtáskával, távcsővel, gázálarccal stb. örvénylik egy tömegben. Senki nem tud semmi hasznosat, még azt sem, hol az ellenség.” Elmebeteg rémhírek keringtek, köztük ejtőernyővel ledobott Tiger harcokocsiról szóló beszámolók. „Legszívesebben hátravetném a fejemet, és elnyújtott, állati üvöltéssel adnék hangot ennek az ürességzésnek”, írta feleségének Byers hadnagy. Ekkor beszélt egy ezredes, és kinyilatkoztatta: – Nem kell többé aggódniuk! Az 1. hadosztály megérkezett! A legjobbkor. Abban a pillanatban, amikor a legnagyobb szükség volt a tüzérség vitéz helytállására, az Egyesült Államok Hadseregében aligha találhattak volna különb tüzért annál a bagolyszerű, szemüveges, pipázó férfinál, akit Mr. Chipsnek csúfoltak.²⁵ Clift Andrus vezérőrnagy egy héttel korábban vette át az 1. gyaloghadosztály parancsnokságát, amikor Clarence Huebner vezérőrnagy az V. hadtest parancsnoka Gerow vezérőrnagy helyettesévé lépett elő. Andrus hamarosan akár harmincöt tüzérszászlóalj,* több mint négyszáz löveg „time on target”** tüzét is vezette egyszerre. Szintén nagyon jól jött a hadosztály 26. gyalogezredének megérkezése, amely a Büllingen–Malmédy főút két oldalán építette ki védelmét.

Három nap és három éjjel rohamozták meg újra meg újra a német ejtőernyősök és a 12. SS-páncélos hadosztály egységei ezt a védelmi állásrendszert.²⁶ Az egyik, Andrus parancsnokságára befutó jelentés így hangzott: „Támadás visszaverve. Küldjete hordágyakat!” Utána ugyanonnan ez érkezett: „Sok minden történik idekinn. Tömegével öljük a németeket!”

A legerőteljesebb csapások a 26. gyalogezred 2. zászlóalját érték, amelyet a tunéziai el-Getternél vívott csata óta Derrick M. Daniel alezredes,

* Az amerikaiak a tüzérségi egységet nem osztálynak, hanem zászlóaljnak nevezik. (A ford.)

** Time on target, TOT: egyszerre a célban. Lényegében dupla összetűz, amelyet úgy hajtának végre, hogy a tarackok vagy tarackágyúk kilőnek egy meredek röppályán lassan repülő lövedéket, majd rögtön utána egy alacsony röppályán gyorsan repülő másikat ugyanarra a célpontra, s ezek egyszerre csapódnak be. (A ford.)

a rovarkártevők PhD-fokozatú tudósa vezetett.²⁷ Egy éjszakai támadást – amelyet húsz teherautó-rakomány, üvöltve rohamozó német gyalogos Büllingenből indított, és a mély sarat csaknem a tornyukig felköpülő páncélosok támogattak – a tábori tüzérség fehér foszforgránátjaival és a páncéltörő ágyúk britektől származó, leváló köpenyes páncéltörő lövedékeivel vertek vissza úgy, hogy a páncéltörő tüzérek a német harckocsik kipufogójából kicsapó lángok és a motorzajok alapján irányozták a sötétben. Néhány órával később nyolc Panther tört be géppuskáival és 75 milliméteres ágyújával hevesen tüzelve a zászlóalj védelmébe, és ott forgolódott pusztítva, amíg a bazookás csoportok és a páncéltörő ágyúk gyilkos sortüzei vissza nem kergették őket. A csütörtök még rosszabbat hozott. Pirkadat előtt a német tarackos és Nebelwerfer-ütegek mértek háromórás tűzcsapást, majd két zászlóaljnyi ejtőernyős és SS-páncélgránátos özönlött elő egy nyugatabbra fekvő fenyvesből, nyomukban harminc harckocsival és rohamlöveggel. A 2. zászlóalj jobbszárnya összeomlott, az SS-hadosztály páncélosai fel-alá hajtottak az arcvonalt mentén, és lövészgödrekben taposták el a GI-okat.

„Szerezze meg nekem az összes istenverte tüzérséget, amit csak tud!”, rádiózta Daniel.²⁸ Nyolc óra alatt tízezer gránáttal – az egész európai háború egyik legerőteljesebb tűzösszpontosításával – az ellenséges gyalogságot sikerült féken tartani, a páncélosok azonban száz méterre megközelítették a Dom Bütgenbach nevű tanya épületcsoportjában berendezett zászlóalj-vezetési pontot. Daniel és törzse a nap java részét a sebesültekkel egy pincében töltötte, hol a titkos iratokat égetve, hol a tüzérség tűzcsapásait szervezve, miközben odakinn harckocsiágyúk és géppuskák tüze verte a 120 centiméter vastag kőfalakat. A Shermanek és az új, 90 milliméteres ágyúval felszerelt harckocsivadászok ölmos esőként kopogó elhárítótüze végül az utolsó támadót is kipiszkálta egy pajta mögül úgy, hogy átlőtték az épületet. Mindössze egy német páncélos menekült meg. Az éjszaka sötétjével kísérteties csend ereszkedett a harctérre.

Az amerikai járőrök jelentették, hogy az ellenséges halott „annyi, mint a fűszál”;²⁹ a sírásók majdnem 800 holttestet számlálnak majd meg, továbbá 47 német harckocsi és rohamlőveg kiégett roncsát. Daniel egysége 250 főt veszített – mindössze három héttel a katasztrofális hürtgenwaldi veszteségek után –, és az Elsenborn-gerincnél vívott elhúzóódó harcokban még további 5000 katona esett el, sebesült meg vagy tűnt el csak a 2. és a 99. hadosztályból.

Az amerikai védelem azonban kitartott.³⁰ A 6. páncéloshadtest itt, azon a helyen, amely a Dudor északi vállaként kerül majd be a hadtörténetbe, elérte előretörése legtávolabbi pontját. Dietrich tábornoknak 13–19 kilométer mély ütközőzónára volt szüksége hadserege jobbszárnyán, hogy megoltalmazhassa a Meuse felé támadó német páncélosékeket az amerikai tüzérség tüzetől. Ehelyett a hadsereg kénytelen volt elszakadni a Bütgenbachon át vezető főúttól, és másodlagos utakat keresni délebbre: az I. SS-páncéloshadtest számára kijelölt útvonalak közül hármat nem sikerült elfoglalni, továbbra is lezárták az amerikaiak, a többi pedig tűz alatt tartották. Az északabbra, Monschau közelében indított támadás nyomorúságos kudarcba fulladt, amikor az egyik német hadosztály késve érkezett a harcba, a másikat pedig véresen visszaverték. Ebben a szektorban egyedül Peiper betörése mutatkozott egyértelműen ígéretesnek. A 12. SS-páncélosadosztályt alaposan helybenhagyták – már megint –, a többi SS-seregtest pedig esetlenül mozgott, mintha akadályozta volna a saját nagysága.

Ezzel szemben az amerikaiak megmutatták, milyen mozgékonyak, és milyen ügyesen összpontosítják tüzeiket.³¹ December 17-én, vasárnap 60 000 friss katonát dobtak át az Ardennekbe abból a negyedmillió fős erősítésből, amely egy héten belül érkezett. Négy amerikai gyalogadosztály olyan sikeresen erősítette meg a betörés északi vállát, hogy az OB West hadműveleti naplója elismerte, „a támadás Elsenbornnál csak igen jelentéktelen térnyerést ér el”, míg a B Hadseregcsoport parancsnoksága „a vártnál lassabb előretörés” felett siránkozott. Úgy látszott, Dietrichnek és alvezéreinek hadiszerencséje egyre bizonytalanabbra fordul, olyannyira, hogy Rundstedt és Model az offenzíva elakadásának látán egyetértésben úgy döntött, a német főcsapást hirtelen áthelyezi a 6. páncéloshadseregtől Manteuffel délen harcoló 5. páncéloshadserégéhez. Mivel az északi útvonalakat elzárták előlük, vagy a használhatatlanságig szűknek bizonyultak, minden korábbinál fontosabbá vált a német bal-szárny, ott is különösen a Luxemburgon át Bastogne-ba, majd onnan a Meuse felé vezető úthálózat.

Manteuffel szombat reggeli támadásában két páncéloshadtest egymás mellett nyájra rontó farkasfalkaként vetette magát az amerikai védelemre.³² Mindkét hadtest alig több mint egy-egy ezrednyi védőre apadt, s az erők egyensúlya olyan arányt mutatott, amely a legbátrabbak biztosságérzetét is kikezdte: tíz farkas jutott minden bárányra. Cota 28. hadosz-

tálya – amely még mindig dolgozott önmaga újjászervezésén, miután hatezer katonát veszített a Hürtgen-erdőségben – lehetetlenül széles, negyven kilométeres frontszakaszt tartott az Our folyó mentén, mindhárom gyalogezredével az arcvonalon. Cota katonáival a folyó túlsó partján az amerikai felderítés szerint feltételezett két német hadosztály helyett öt állt szemben, amelyeket jelentős tüzer- és páncélosalakulatokkal is megerősítettek.

A német tábori tüzéség és az aknavető k tűzcsapásai szétszaggatták az amerikaiak telefonvezetékeit és teherautóik gumiját, a tüzéségi előkészítés közben beszivárgó német gyalogosalegységek pedig átgázoltak a kavargó ködben az Ouron, és a patakmedrekben felkúsztak az amerikai harcelőőrsök mögé.³³ Ezek az előretolt amerikai gyalogosalegységek visszahúzódtak vagy elpusztultak, esetleg megadták magukat. „Amikor megmotoztak, zsebkendőbe csavarva megtalálták a zsebemben a műfogsoromat – jegyezte fel egy fogságba esett utász. – Na, azt megtartották!” A német rohamcsapatok hamarosan már az amerikai ütegállásokat rohanták le világítórakéták és az alacsonyan úszó felhőkre irányított fényszórók visszaverődő fényében: a tarackok személyzete közvetlen irányzással lőtte őket, majd használhatatlanná tették lövegeiket, és igyekeztek elmenekülni. Egy magaslat tetejéről a Szemhatár felhajtónak (*Skyline Drive*) nevezett úton lefelé robogó amerikai páncélososzlop belefutott a németek rögtönzött lesállásába: tizenegy könnyű harckocsit lőttek ki ugyanannyi perc alatt, „mint az agyagpipákat a vásári céllövöldében”. Wiltzbe, az Ourtól tizenhat kilométerre fekvő, sör- és börtgyáiról ismert kisvárosba telepített vezetési pontjáról Cota megismételte hadosztályának a Middleton tábornoktól, a VIII. hadtest parancsnokától (aki a további tizenhat kilométerrel nyugatabbra fekvő Bastogne-ban tartózkodott) kapott utasítást: „Mindenáron kitartani!” Egy katona ugyanakkor azt firkantotta naplójába: „Ez a hely nem egészséges többé.”

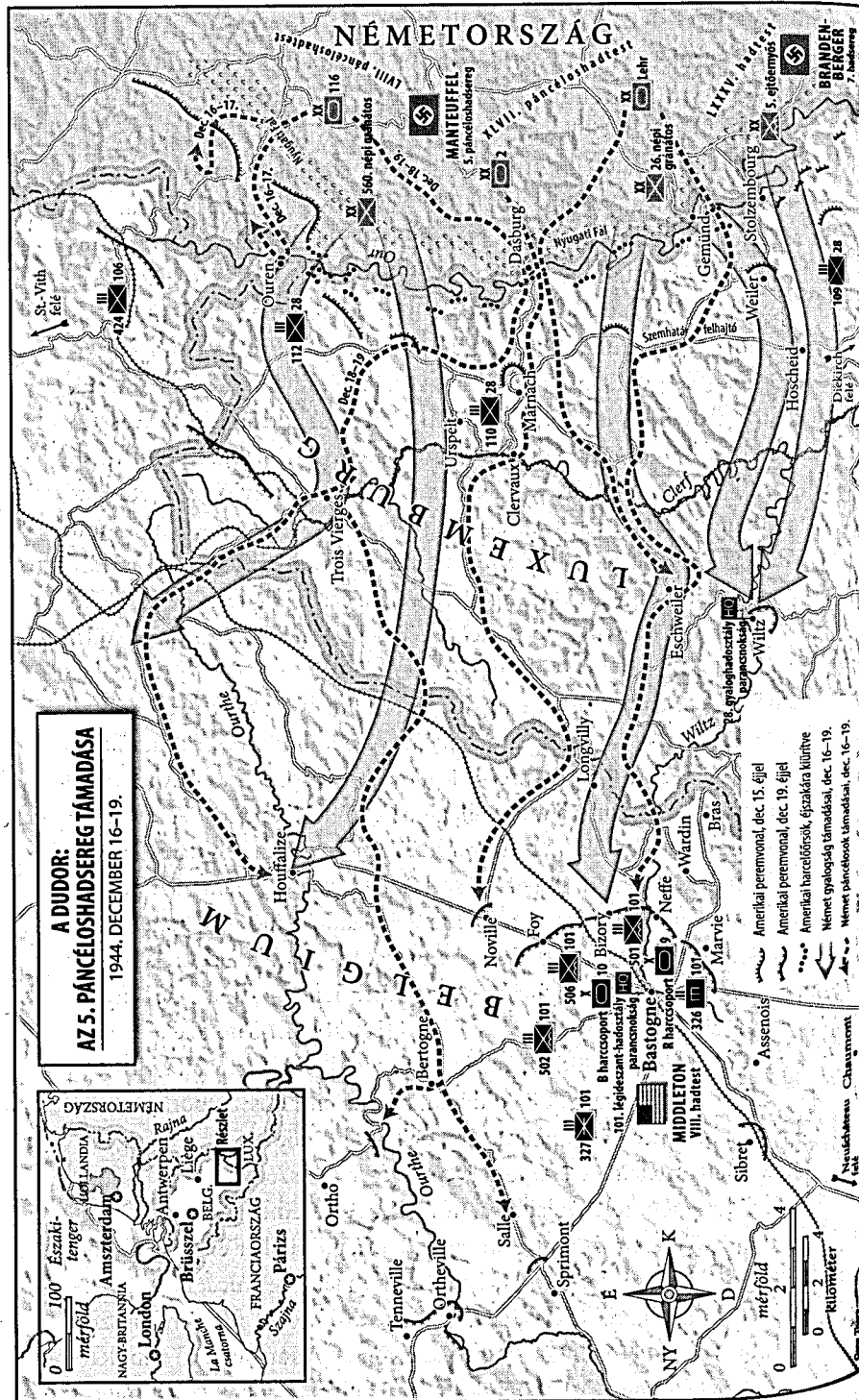
Am akárcsak északon, a hadviseléssel járó súrlódások és kellemetlenségek hamarosan fékezni kezdték a támadást.³⁴ A 2. páncélos hadosztálynak épített híd mindössze tíz harckocsi átkelése után az Ourba szakadt. A német utászok végül Gemündnél és Dasburgnál építettek két hadihidat, amely a Panther súlyát is elbírta, de a hozzájuk vezető meredek, hajtókanyarokkal nehezített utak, amelyeket az amerikai tüzéség időről időre zavarótűz alá vett, kínos vánszorgássá csökkentették a forgalom sebességét. A Cota szárnyain védekező ezredek adtak

ugyan fel területet, mert lángszórával és harckocsikkal támadták őket, de a németek menetrendjében jelentős késést okoztak.

Az amerikai jobbszárnyon, ahol a német 7. hadsereg négy gyalogadosztálya alkotta a *Herbstnebel*-offenzíva támadó csoportosításának legdélebbi szárnyát, az amerikai 109. gyalogezred három nap alatt hat és fél kilométert hátrált lassan Diekirchig, majd csatlakozott a 9. páncélos hadosztály ott harcoló részeihez.³⁵ Egy másik Hürtgen-erdei lábadózó, a 4. gyalogadosztály segített elhárítani az amerikaiak mögöttes területére megkísérelt betörést. Cota balszárnyán a 112. gyalogezrednél az ellenség gyorsan lerohant két zászlóalj konyhát, de a szakácsok puskát ragadtak, és Manteuffel LVIII. páncélos hadteste súlyos veszteségeket szenvedett, miközben igyekezett megvetni a lábát az Our túlsó partján.³⁶ Vasárnap estére a túlerő és a nagyobb tüzerő a németek javára billentette a mérleget, de a 112. gyalogezred teljes rendben vonult vissza északnyugat felé, erejét jórészt megtartva, bár a 28. hadosztály többi részétől elvágyva. Cota engedélyével az ezred folytatta az oldalazó menetet északi irányba, hogy bekapcsolódjon a belgiumi Saint-Vith városának védelmébe.

Cotának ezek után egyetlen gyalogezrede maradt, a 110., a hadosztály harcrendjének közepét alkotó tizennyolc kilométeres frontszakasz védelmére.³⁷ Manteuffel itt mérte legerősebb csapását: a XLVII. páncélos hadtestnek három hadosztállyal itt kellett áttörnie Bastogne-ig, amelynek gyors elfoglalását a Führer külön parancsban rendelte el.³⁸ Vasárnap a nap közepére a 110. ezred szétesőben volt, bár nem harc nélkül. Clervaux középkori városában kilenc évszázadig különféle főnemesek – köztük különösen János, a Vak, és a burgundi hercegi ház tagjai – tartották megszállva a Bastogne-ba vezető útra lenéző sziklás hegynyúlványra emelt feudális várat. Most száz GI – köztük írkok és pékek – barikádozta el magát odabenn, és a Boszorkányok tornyának hosszú, íjászoknak szánt lőrésein át lövöldözött az odalenn hosszú bőrkabátban szökellő németekre. A föld alatti tömlőcből, ahol több tucat nő és gyermek keresett menedéket, fojtott könyörgés hallatszott a megváltásért.

Másfél kilométerrel távolabb, az út mellett, a kétemeletes Hôtel Clavallis-ból a kőkemény ezredparancsnok, Hurley E. Fuller ezredes rádió jelentette Cotának szorongatott helyzetét.³⁹ Legalább egy tucat német páncélos lövi a magaslatról Clervaux-t, a várat ostromolják, fogytán a lőszer, a tüzéséget vagy lerohanták, vagy visszavonul. – Tartsatok ki mindenáron! – ismételte meg Cota. – Nincs visszavonulás! Senki sem hátrálhat!

Vasárnap este 19 óra 30 perckor Fuller ismét hívta rádión a hadosztály-parancsnokságot.⁴⁰ Most Alamóhoz hasonlította a végveszélyt, amelybe került, amikor berontott törzsének egyik tisztje, hogy jelentse, ellenséges tankok közelednek odakinn az utcán. – Nincs több idő a beszédre – közölte Fuller Cota egyik hadnagyával, és lecsapta a mikrofonos fejhallgatót egy pillanattal az előtt, hogy három ágyúlövedék lerombolta a szálló homlokzatát. Felszökellt a második emeletre, hogy magához vegye a karabélyát meg a kabátját, és tíz, halálra rémülten lapulókatonát talált a 10-es szobában. Amikor már német hangok hallatszottak fel a lépcső felől, egy robbanás bezúzta az ablakot. Üveggel, vakolattal és acéllal szórta meg a szobát, megölt egy hadnagyot, és megsebesített öt másik katonát. Fuller sebtében kötést tett egy megvakult katona szemére, majd kézen fogva átvezette a 12-es szobába, ahonnan egy csaknem öt méter széles rés fölött vaslétra nyúlt át a szálloda mögötti agyaggala falba vágott kezdetleges lépcsőkhöz. Fuller és emberei ki-, majd felmásztak, egyenként, a megvakult katona hátulról kapaszkodott Fuller övébe. Amikor elérték a meredély tetejét a rubinvörös izzással égő Clervaux fölött, Fuller nyugati irányba, Bastogne felé indult kis csapatával, de hiába: a káosz és a mindenfelől érkező tűz hamarosan szétszórta a menekülőket. Fullert órákon belül elfogták Wiltz mellett egy cserjésben, és marhavagonban elszállították egy Lipcse környéki fogolytáborba.

A vár is égett.⁴¹ Lángok táncoltak a torony tetején, és fekete füst kor-mozta össze a fehérre meszelt belső falakat. Az utolsó segélykérést de-cember 18-án, hétfőn reggel adták le a védők rádión, majd egy német páncélos bedöntötte a nehéz fakaput. 13 órakor a kicsiny védősereg kitűzte a megadást jelző fehér zászlót. Csend ereszkedett Clervaux-ra, csak a tüzek ropogtak, és a fosztogató németek által betört kirakatok, ablakok üvege csörömpölt. A kis fogadóban, amely korábban a Vöröske-reszt klubjának adott otthont, a kirakatba kitett angol nyelvű tábla még mindig azt hirdette: „Természetesen nyitva vagyunk!”

Clervaux-tól nem messze, egy másik luxemburgi városkában rémült civilek kalapáccsal és baltával igyekeztek ledönteni és szétverni azt a hatalmas táblát, amelyet ősszel a bevonuló amerikaiak üdvözlésére emeltek.⁴² A visszavonuló 109. gyalogezred sarkában háromezer férfi, nő és gyermek menekült el kedden éjfélkor a fogcsikorgató hidegben Diekirchből, ott hagyva a város négyszáz másik lakóját, aki túl idős, túl gyenge vagy túl makacs volt, semhogy útra keljen. Cota parancsára a nem

kézbesített karácsonyi csomagokat és leveleket halomba rakták egy wiltzi udvaron, leöntötték benzinnel, és elégették. A hadosztály vezetési pontja kedden vonult el, először Bastogne-ba, majd Sibret-be és végül Neufchâteau-ba. A nagy rakás katonazenészből, utászból, számvéviségi írnokból és fűrészmalom-kezelő műszaki katonából összecsapott utóvéd harcolt, amíg le nem rohanták a jelzősípot fújó német ejtőernyősök, akik saját géppisztolyukon kívül negyven páncélos támogatását is élvezték Wiltz elfoglalásában.

„Ez volt a vég – állapította meg a hadsereg egyik hivatalos történetírója. – Lövések, égő járművek és sikoltozó sebesültek.”⁴³ A GI-ok egy része tízes csoportokban éjszaka elmenekült, hogy letépett térképdarabok és rádiumbevonatos mutatójú tájolók segítségével próbáljon eljutni a saját csapatokhoz. Több száz társuk fogságba esett, köztük egy fiatal tiszt is, aki leírta, hogyan ültették fel egy német parancsnoki gépkocsi orrára hűtősapkadísznek, a hűtőrács előtt kalimpáló lábbal, és hajtottak el vele kelet felé a Wehrmacht felvonuló erősítéseinek menetoszlopai mellett, amelyek katonái „röhögtek, hogy én vagyok a hadjárat trófeája”.

A 110. gyalogezerdet szétverték, 2500 fős véres veszteséget szenvedett.⁴⁴ 60 amerikai harckocsit lőttek füstölő ronccsá – de ismét időt vásároltak térért, negyvennyolc órát egy néhány kilométeres sávért, és a csere megint a védőknek kedvezett. Az áttörés déli szárnyát majdnem olyan hatásosan sikerült lezárni, mint az északit. Szent igaz, az 5. páncéloshadsereg ekkor Bastogne elfoglalására vonult, de három, sok vért vesztett hadosztály botladozó, nehézkes előrenyomulása aligha emlékeztetett a Hitler lázalmában megálmodott villámháborúra.

A *Herbstnebel*-offenzíva csak a frontszakasz közepén haladt zavar-talan sikerrel.⁴⁵ Ott a 106. hadosztály 14 000 zöldfülű újoncából sokan kerestek menedéket a Siegfried-vonal elfoglalt bunkereiben, amikor az ellenséges támadó ékek szombaton tőlük balra és jobbra, a Schnee Eifel hegység nyeregvonulata mentén végrehajtott átkaroló hadmozdulattal megkísérelték harapófogóba zárni őket. Manteuffel tábornok egy napon belül akarta elfoglalni Saint-Vith városát, mert ezen a huszonhat kilométerre nyugatra fekvő, hagyományos belgiumi vásártartó településen öt főút és három vasútvonal találkozott, ezek pedig az Ardenneknben a nyílt terepen végzett csapatmozgások nehézségeinek ismeretében létfontosságúak voltak. A nyugati front egyetlen más szakaszán sem álltak szemben az amerikaiak ennél nagyobb túlerővel, ennek ellenére itt is

rövid, heves tűzharcok kezdtek késést okozni a németek menetrendjében, akárcsak mindenütt másutt. Miután egy ellenséges menetoszlopot az első ellenállás visszafordulásra kényszerített, egy német katona visszakialtott angolul:

– Tartsatok tíz perc szünetet! Visszajövünk!

– Baszódj meg! Mi itt leszünk! – válaszolta az egyik GI.

Nem sokáig, legalábbis a balszárnynon.⁴⁶ Ott a 14. lovassági csoport 1600 páncélosfelderítője tartotta bedugaszolva a Losheimi-átjárót vékony páncélzatú, gyenge fegyverzetű páncélgépkocsikkal és maroknyi harckocsivadással, nyolc „cukortartó” ellenállási gócban, a csoportparancsnok, ifj. Mark A. Devine ezredes parancsnoksága alatt. Devine ezredes bozontos szemöldökű, szigorú fegyelmező „vadkatona” volt, aki nagy előszeretettel vetette oda belga polgármestereknek: – A nyomorult városa mocskos! Takaríttassa ki! – A német 6. páncéloshadsereg déli szárnyán támadó ejtőernyősök és az 5. páncéloshadsereg északi szárnyának legszélén rohamozó népi gránátosok előtt az amerikai lovasság meghátrált. „Frontvonal egyelőre intakt. Dolgok szilárdan kézben”, jelentette Devine Manderfeldből, de a német rohamcsapatok sorra számolták fel a „cukortartókat”, egyiket a másik után: Krewinkelt, Afstot, Kobscheidet. A Rothból érkező utolsó rádióadást – „Tankok hatvankilenc méterre a vezetési ponttól. Közvetlen irányzással lönek. Vége” – néma csend követte. Szombat délután 4 órakor, miután egy becsapódó gránát megsebesítette törzse egyik tisztjét, magát Devine-t pedig földhöz vágta vezetési pontján, az ezredes engedélyt kapott a 106. hadosztály Saint-Vithbe települt parancsnokságától, hogy arcvonalát 3200 méterre visszavegye. Katonái felgyújtották Manderfeldet, és visszavonultak a következő magaslat sor gerincére. Egy tucat harckocsivadásukból nyolcat felrobbantottak, nehogy használható állapotban kerüljenek az ellenség kezére.

Devine ekkor kezdett furcsán viselkedni, talán a robbanás légnyomásának hatására.⁴⁷ Miközben katonái beásták magukat, ő elhajtott Saint-Vithbe, ahol óráig lebzsel a 106. hadosztály parancsnokságának lázasan tevékenykedő tisztjei körül, előbb kenyeret és sajtot rágcsált, majd megreggelizett: friss, meleg péksüteményt evett, és kávé ivott hozzá. Akadt tiszt, aki nem tulajdonított jelentőséget az ezredes viselkedésének, de a hadosztályparancsnok-helyettes szerint „majdnem összefüggéstelenül fecsegett. [...] Ideges volt, alig volt ura a mozgulatainak.” A hadosztálytörzs főnöke „izgatottnak és aggodalmaskodónak” látta. A hadosztályparancsnok, Alan W. Jones vezérőrnagy, aki

maga is erősen aggódott, nem szolgált neki tanáccsal azon túl, hogy mindenáron tartsa az állásait.

Ehelyett vasárnap pirkadatkor Devine visszatért katonáihoz, és bár az ellenség éppen alig fejtett ki nyomást, további visszavonulásra adott parancsot, ez alkalommal előljáró parancsnoka jóváhagyása nélkül.⁴⁸ Kora délután ismét elhajtott Saint-Vithbe, kivörösödött arccal berontott Jones irodájába, és azt kiabálta: – A németek itt vannak a nyomunkban! Áttörtek északon! A csoportom gyakorlatilag megsemmisült!⁴⁹ – Miután visszaküldték lovas katonáihoz, az ezredes a kapott parancs ellenére újabb visszavonulást rendelt el, ez alkalommal Poteau-ig, Saint-Vithtől nyugatra, és már huszonnyolc kilométerre az eredeti arcvonaltól.

Vasárnap alkonyatkor Devine ismét elindult Saint-Vithbe.⁵⁰ Ez alkalommal délkelet felé autózott a helyettesével és törzse valamennyi vezető tisztjével egy három dzsipből és egy páncélautóból álló gépkocsi-oszloppal, minden járművön meggyújtott elsőtétítési lámpákkal. Mivel a lépésben nyugat felé áradó forgalom folyton akadályozta, a kis konvoj megfordult a sötétben, csak hogy Rechttől másfél kilométerre valaki élesen rájuk kiáltson: – *Halt!*⁵¹ Az odalépő német őrszem későn vette észre a fehér csillagot a páncélautón, meglepődött, miközben az első dzsipben egy tiszt előhúzta a pisztolyát, és az ellenséges katona arcába lőtt. Erre egy őrmester harsogó sorozatot eresztett meg egy 12,7 milliméteres géppuskából, majd a kirobbanó tűzharcban az amerikaiak szétszóródtak az erdőben. Éjfélkor Devine ziláltan, összefüggéstelenül fecsegve megjelent a vezetési pontjának használt poteau-i kiskocsmában, ahol az egyik alárendeltjével közölte: – Azt akarom, hogy vegye át a parancsnokságot! – Hétfőn hajnali 4-kor az ezredet az egység fogásza Vielsalmba evakuálta. Az egyik zászlóalj orvosa később La Roche-ban talált rá: „szemében eszelős csillogással” a forgalmat irányította, és minden arra járót azonnali ellentámadásra buzdított.⁵² Hat gramm nátrium-amital mély álomba taszította, és végleg eltávolította a frontról.

A baj megtörtént, bár ha a 14. lovassági csoport rendíthetetlenül ellenáll, valószínűleg azzal sem késleltethette volna érdemben a bekövetkező katasztrófát.⁵³ Az amerikai balszárny hirtelen megingásának köszönhetően a német ejtőernyősök vasárnap könnyedén átszáguldtak Manderfelden Lanzerathig, útközben futólag találkoztak Peiper SS-harcscsoportjával: még távolabb szorították az amerikai 99. hadosztályt észak felé, s ugyanakkor még veszedelmesebb helyzetbe hozták a 106. hadosztályt délen.

Saint-Vithben Jones tábornok, Washington állam tömzsi, brillantinozott hajú, Clark Gable-bajuszt viselő szülötte a VIII. hadtest parancsnokától, Middleton tábornoktól kért tanácsot.⁵⁴ Egy műszaki zászlóalj kivételével gyakorlatilag már a hadosztály minden tartalékát harcba vetették: Nincs-e itt az ideje, hogy hátrébb vonják a 106. hadosztály negyvenöt kilométeres arcvonalon beásott gyalogezeireit?

– Ön jobban tudja, mint én, hogyan állnak a dolgok ott elöl – mondta a Bastogne-ból telefonáló Middleton. – De egyetérték, bölcs lépés lenne visszavonni őket.⁵⁵ – A háborúban oly gyakori szerencsétlen véletlenek egyike folytán rövid időre megszakadt a vonal, és Jones nyilvánvalóan nem hallotta a hadtestparancsnok második mondatát. Letette hát a kagylót, és azt mondta törzsének Saint-Vithben: – Middleton szerint hagyjuk őket ott, ahol vannak. – Eközben Middleton viszont azt mondta az alárendeltjeinek Bastogne-ban: – Éppen most beszéltem Joneszal. Utasítottam, hogy vonja ki az ezredeit a Schnee Eifelből! – A 106. hadosztály tehát állt tovább mozdulatlanul annak dacára, hogy már mindkét szárnyán ott üvöltöttek a barbár hordák. „Úgy érezte, tudja tartani magát – jegyezte meg utóbb Middleton. – Hibát követett el. [...] Harcos szíve volt!”

Jones azt is hitte, hogy már úton van a segítség.⁵⁶ A VIII. hadtest parancsnoksága azt ígérte, hogy hamarosan, talán órákon belül a 7. és a 9. páncélos hadosztályból is érkezik egy-egy állandó parancsnokságú harccsoport. Ez a derűlátás nem szolgált magyarázattal a kettős, sőt hármas oszlopban „nagy robajjal hátrafelé özönlő” gépjárművek „leírhatatlan zúrzavarára”, ahogyan egy őrnagy megfogalmazta. „Minden kutya csak magának kapart [...], a legtökéletesebb forgalmi dugó, amelyet valaha láttam.” Egy másik tiszt elismerte: „Nem volt rendezett, nem volt katonás, nem volt kellemes látvány.” A menekülő tömegben óránként másfél kilométeres sebességgel az ellenkező irányba vergődő harckocsizók egyike arról számolt be: „A hátsó felé menekülő járművek félelemtől örült utasai teljesen észüket veszítették.” Vasárnap délre csak a 7. páncélos hadosztály B harccsoportjának előőrsze érkezett be Saint-Vithbe.⁵⁷ A parancsnoka, egy Bruce C. Clarke nevű, frissen előléptetett dandártábornok a napokban Párizsba készült epekőműtétre, amikor befutott a hír: „Alan Jonesnak valami gondja támadt Saint-Vithnél.” A csontos utásztiszt Clark, aki New York állam nagyvárosoktól távol eső részéről származott, Saint-Vithben tudta meg, hogy Jones tábornok gondját a hadosztályát három oldalról szorongató

németek okozzák, továbbá egy felmorzsolódóban lévő lovassági csoport és az őrzítő aggodalom hadnagy fia miatt, aki valahol a Schnee Eifel hegységben tartózkodik. A hadosztály-parancsnokságon izgatottan rohantak a törzs tisztjei, térképeket égettek, és felszerelési tárgyakat dobáltak fel a tehergépkocsikra: készültek a város kiürítésére. 13 órakor Jones újra felhívta telefonon Middleont, és közölte a hadtestparancsnokkal: – A dolgok kezdenek jóra fordulni... Végül csak rendben leszünk! – Miután letette a telefont, annyit mondott a döbbenet hallgató Clarke-nak: Middletonnak „elég baja van már” anélkül is, hogy a 106. hadosztály miatt kelljen aggódnia.

A kézfegyverek felhangzó ropogása miatt a két tábornok felrohant a hadosztály vezetési pontjának helyet adó épület, a meredek tetejű Szent József-kolostor második emeletére.⁵⁸ Az istenfélő szerzetesek emberemlékezet óta ápolták a beteget, oktatták az ifúságot, és mosdatták a holtak testét a kolostorban. A város szélétől keletre húzódó sziklafal tetejének teljes hosszában torkolattüzek villogtak. – Minden zsetonomat bedobtam – mondta Jones Clarke-hoz fordulva. – Semmim sem maradt. Most maga jön! – S ezzel Jones hamarosan csatlakozott a nyugat felé menekülők áradatához.

Jones a hátrálást kizáró, merev védelmet elrendelő döntésével két gyalogezredet, a 422-est és a 423-ast, valamint öt tűzérzászlóaljat hagyott a bekerítés veszélyének kitéve a Schnee Eifel területén.⁵⁹ Vasárnap a csapda bezárult, amikor az északról és délről érkező német menetoszlopok a belga határ túloldalán, a Saint-Vith-től keletre fekvő Schönbergben találkoztak. A várostól délre a 106. hadosztály harmadik gyalogezredének, a 424-esnek sikerült visszavernie az átkarolásával próbálkozó ellenséget, s így megmenekült a bekerítéstől, de sötétedésre 9000 másik amerikai katonát körülfartak egy széljárta, behavazott, kietlen német fennsíkon. Jeges nyugati szél zúgott a fenyőfacsoportok között, és német harckocsimotorok baljós zúgását hozta az amerikaiak mögöttes területéről. A Nyugati Fal mentén lövészgödrekben összekuporodva melegedni próbáló amerikai bakák egykedvűen hallgatták, „abszolút kifejezéstelen arccal”, amint egy tiszt feljegyezte.

Hétfőn éjjel 2 óra 15 perckor Jones tábornok rádiótáviratban végre parancsot adott a két ezred visszavonulására Schönberg felé, ahol majd egy Saint-Vithből kiküldött páncélosharccsoport segít kitörniük. Lőszert, élelmet és vizet ejtőernyővel dobhatnak nekik. George L. Descheneaux

ezredes, a 422. gyalogezred parancsnoka, lehajtotta a fejét. – Szegény embereim – mondta. – Miszlikre aprítják őket!⁶⁰

A szakácsok magasra tornyozott rakás palacsintát sütöttek, majd tönkretették a konyhákat.⁶¹ Pirkadatkor a sűrű ködben megindult a kitörők menete. A zászlóaljak hosszan kígyózó menetoszlopokban gázoltak a hóban, bizonytalanul követve a tájolóval bemért 270 fokos irányt, miközben a marhahajtó ösvényeken és a vadak járta csapásokon, velük párhuzamosan a tehergépkocsik, a dzsipek és a gépvonatású tüzérség zötyögtek. A katonák füleltek, figyelték a fölöttük áthúzó V-1-eseket, s hangjukat próbálták követni nyugat felé. Még Descheneaux is azt mormogta: – Hol a pokolban vagyunk? – Hatalmas narancsvörös lapokat készítettek elő az ejtőernyős-utánpótlás ledobási zónájának kijelölésére, de semmit sem dobtak le nekik. A kedvezőtlen időjárás és „a parancsnoki koordináció hiánya”, ahogy az AAF utóbb a zűrzavart nevezte, a szállítógépek egy részét a földön tartotta Angliában, míg két tucat másik sürgős utánpótlást szállított belgiumi és franciaországi repülőterek között, és személyzetük hiába kérdezősködött a bekerített ezredekéről.

Délre a németek megtalálták őket, bár a szövetséges pilótáknak nem sikerült. Az ágyú- és aknavetőtűz szétforgácsolta az oszlopokat, százakat ölt vagy sebesített meg, és szétszórta az ezredek, a zászlóaljakat, s végül a századokat is a fennsíkon. Az amerikai tüzéreknek fogalmuk sem volt, hova löjenek, mert legalább három irányból zúdult rájuk az ellenség tüze, tehát elkezdték használhatatlanná tenni a lövegeiket. Az aknavetőlőszer elfogyott, és sok gyalogosnak már csak néhány tölténye maradt, ezért az ázott, fázó, éhes katonák bekúsztak a vízmósásokba, vagy a fenyők között húzták meg magukat, és várták a sötétedést. Jones tábornok, ekkor már Vielsalmból, újabb rádiótáviratban tájékoztatta az ezredparancsnokokat, hogy ne számítsanak a felmentő páncélosadoszlopra, majd hozzáfűzte:

Támadják Schönberget! Okozzák a legnagyobb kárt ott az ellenségnek! Utána támadjanak St.-Vith felé! Ez a legfontosabb feladat a nemzet szempontjából. Sok szerencsét.⁶²

Kedden virradatkor három zászlóalj a 422. gyalogezredből, alapvetően eltévedve, de még mindig harcra készen, egymás mellett indult útnak, de harcrendjüket azonnal szétzilálta a német harckocsik

és géppuskások pusztító tüze.⁶³ Az ellenség aknavetői dübörgő léptekkel járaták előre-hátra tűzüket az amerikaiak sorain. A GI-ok ismét lefeküdtek, bár kézfegyvereikből előbb még ötperces ösztütet zúdítottak a közeli patakmederben mutatkozó, bizonytalan körvonalú árnyakra, akik, mint kiderült, 423. ezredbeli bajtársaik voltak. Parancsnokuk, Charles C. Cavender ezredes, mint a levertség szobra, egy fának támaszkodott.

– Hát, ezredes – mondta az ezred tábori lelkésze –, ez nem pontosan az, amit terveztük, igaz?

Cavender a fejét csóválta, és azt felelte: – Nem, lelkész úr, tényleg nem az.

13 órára legalább egy zászlóalj létszáma mindössze ötven főre apadt.⁶⁴ A német tüzéség könyörtelenül verette a legelőket Radscheid és Auw között. Jeges fuvallat borzolta a hátukon fekvő, sisaktalan fiúk haját, akiknek szeme mereven és vakon meredt az égre, „bőrük az a friss halottakra jellemző sárgásfehér”, figyelte meg egy hadnagy. A németek hangszóróiból Benny Goodman- és Artie Shaw-felvételek harsogtak, s közöttük időről időre „zuhanyt, meleg ágyat és friss süteményt” ígérő megadási felszólításokat mondtak be. Az egyik út menti árokból egy zokogó GI azt kiáltotta: – Dugjátok fel a valagatokba, német kurafiak! – A harci kedv egy pillanatra feltámadt, amikor Sherman tank jelent meg zörgő lánctalppal a schönbergi úton, aztán a páncélosban ülő ellenséges harckocsizók az amerikaiakra nyitottak tüzet, és minden remény elenyészett.

14 óra 30 perckor, amikor katonáiból kétezer zsúfolódott össze azon a közel négyszáz méter átmérőjű területen, ahol ezredé utoljára próbált szervezeten védekezni, Descheneaux ezredes magához rendelte beosztott tisztjeit.⁶⁵ – Még mindig úgy ülünk itt, mint halak a tárolóban – mondta. – Megmentek annyi embert, ahányat csak tudok, és le se szarom, ha hadbíróság elé állítanak érte. – A parancs végigszivárgott a katonák csoportjain: – Minden fegyvert és felszerelést megsemmisíteni! Mindjárt megadjuk magunkat! – A katonák tuskókhöz csapták a puskájukat, és egy csermelybe szórták az utolsó néhány töltőlécnyi lőszerüket; eközben egy őrnagy összekötött két fehér zsebkendőt, és elindult, hogy megtárgyalja a kapitulációt. Descheneaux egy futóárok szélén ült, és hullottak a könnyei. Nyolcszáz méterrel odébb Cavender ezredes ugyanerre a következtetésre jutott. Adott harminc percet az ezredének, hogy minden fegyvert

semmisítsenek meg, és az összes német szuvenírt eldobálják. Egy tüzértiszt felállt egy mentőautó tetejére, hőköpenyt lengetett, úgy kiáltotta: – Megadjuk magunkat!

Akadtt ugyan egy maroknyi makacsul harcias katona, aki elbújt vagy berohant az erdőbe, majd sor sor után jött elő tolongva, feltartott kézzel.⁶⁶ Több mint hétezeren adták meg magukat az amerikai fegyveres erőknél az európai hadszíntéren elszenvedett legsúlyosabb veresége és Bataant kivéve a legnagyobb tömeges kapitulációja keretében. – Elvesztettem egy hadosztályt, gyorsabban, mint bármely hadosztályparancsnok az Egyesült Államok Hadseregében – siránkozott Jones tábornok. Két nappal később, miután felmentették beosztásából, szívroham döntötte le lábáról, és a Párizs közelében működő „Betegkülönítményhez” vezényelték. A „13. számú evakuációs parancssal” engedélyezték visszatérését Washingtonba, hétdolláros állami napidíjjal.

A foglyok, köztük Jones fia, hosszú oszlopokban taposták az utat Németország felé, a mellettük elmaradó hómezőkön sebesültek jajongtak segítségért.⁶⁷ Az ellenkező irányba a Wehrmacht erősítései talpaltak. Géppuskáikat talicskán tolták, és azt kiáltották oda gúnyosan az amerikaiaknak, hogy a német páncélosok már átkeltek a Meuse-ön. Abban a Saint-Vith felé tartó szürke áradatban egy fogságba esett tüzer „harckocsikat vontató harckocsikat, motor nélküli buszokat vontató harckocsikat, minden lehető helyen vörös kereszttel megjelölt, de katonákat és löszert szállító buszokat és tehergépkocsikat” figyelt meg.

– Ne szökjete! – kiabálták az örök. – Ha szöktök, legéppuskázunk benneteket!⁶⁸ – Sok GI elveszítette a köpenyét és a pokrócát, ezért éjszaka oldalukon fekvé összebújtak, hogy melegítsék egymást. Akadt, aki viaszgyertyát rágott éhsége csillapítására, vagy a disznóolák vályúiban talált krumplihéjat falta be. Gyalogmenetben hajtották át őket a Rajna-vidék városain, ahol a lakosság köveket és átkot szórt rájuk. „A németek levették velünk a sárcipőnket, és odaadták velünk a civileknek”, írta naplójába a 423. gyalogezred egyik rajparancsnoka. Koblenzben, fűzte hozzá, egy öltönyös férfi „fejbe vágott az aktatáskájával. Az őt azt mondta, felzaklatták a legutóbbi bombázások.”

Azok között, akiket vasúton szállítottak a fogságba, ott volt egy Kurt Vonnegut nevű, huszonkét esztendőes őrzető, akit egy drezdai munkatáborba irányítottak. „A szuronyok nem sokat érnek tankok ellen”, írta a jövődő regényíró a családjának Indianába.⁶⁹

A felsőbbrendű emberek gyalog hajtottak el bennünket élelem, víz vagy alvás nélkül Limburgig [...], ahol berakodtak és bezártak minket, hatvan embert minden egyes szűk, szellőztelen, fűtetlen marhavagonba. [...] A padlót friss tehéntrágya borította. [...] A fele aludt, míg a másik fele állt.

Több mint százhatvan kilométerre a harctól keletre, a Taunus hegy-ségben, az adlerhorsti vezéri főhadiszálláson segédtisztek és a törzs írno-kai rendezték az ardenneki harcokról érkező legfrissebb jelentéseket. Te-kintettel az offenzívája mindkét szárnyán bekövetkező, csalódást okozó eseményekre, Herr Hitler a Schnee Eifelből érkező jelentésekből merített erőt. A Meuse, Antwerpen, a győzelem – egyelőre még mind játékban maradt. Tábornokainak a Führer kijelentette: – A siker – a teljes siker – immár a kezünkben van.⁷⁰

„MIÉRT NEM CSOMAGOLNAK?”

Luxemburg városa fölött a zárt, ólomszürke felhőzet megakadályozta, hogy Omar Bradley szombat reggel elrepüljön Versailles-ba, és személyesen sürgesse meg, hogy több gyalogsági „erősítést” kapjon.¹ Repülés helyett a sofőr megrakta a tábornok Cadillacjének csomagtartóját Co-ca-Colával, és reggel 8-kor elindult nyugat felé a jégpáncéllal borított utakon. Ezzel lelépett a hadműveleti teremben tartott reggeli eligazítás-ról, amely minden bizonnyal ráébresztette volna, hogy a németek most komolyan támadnak. A *Time* éppen akkoriban közölt hízelgő portrét Bradley-ről – hat hónapon belül másodszor került címlapra –, de ahogy ott ült, egy palack üdítőt szorongatva, a limuzin hátsó ülésén prémsze-gélyes, sarkvidéki időjárásra szánt kabátjában, elnyűttnek és fáradtnak látszott. Öt órával később az esős Párizsban megállt vacsorázni a Ritz-ben; s közben felfigyelt „az élettelen kéményekre” a Vendôme tér körül. A valahol keleten kialakult gondokról szóló első rémhírek akkor járták be a szálloda éttermét. Az előcsarnokban hamarosan megjelent emele-ti, könyvekkel és üvegekkel teleszórt lakosztályából az influenzától lá-zas Hemingway, és harsogva közölte az egybegyűttekkel: – Teljes áttörés történt! Erre az ügyre az egész miskulancia rámehet!... Töltsék azokat a tára-kat! Minden töltenyt töröljenek tisztára!

Kicsivel 15 óra előtt Versailles-ban a SHAEF egyik ezredese lábujj-hegyen beosont Eisenhower irodájába a Trianon Palace hotelban, ahol

Bradley és még négyen éppen tárgyalóasztalhoz ültek a főparancsnok-kal.² A tisztt egy vázlatos jelentést hozott a frontról, amely „erős és kiter-jedt támadásokról” számolt be az Ardenneken. Máris riasztóan nagy számú német hadosztályt sikerült azonosítani. Az amerikai V. és VIII. hadtestre mért csapásokat ábrázoló térképet tanulmányozva Strong ve-zérőrnagy, a SHAEF felderítőfőnöke hangosan gondolkodott azon, vajon az ellenség a Meuse, aztán Brüsszel felé tervezi-e kifejleszteni offenzívá-ját. Beetle Smith kíméletlenül felidézte a 12. hadseregcsoport parancs-nokságának a közelmúltban küldött figyelmeztetéseket a német 6. pán-céloshadsereg növekvő erejéről, Bradley azonban szkeptikus maradt. Ez valószínűleg nem egyéb, mint zavaró támadás, jelentette ki, amelynek célja a szövetségesek Rajna felé tervezett offenzívájának hátráltatása, s a kavarodás hamarosan elül majd. A tanácskozás végén Strong óvatossá-g-ra intette a megjelenteket: – Hiba lenne alábecsülni a németeket!

Eisenhower és Bradley aznap este együtt vacsorázott a főparancsnok csinos kőfalú villájában Saint-Germain-en-Laye-ben, amelyben koráb-ban Rundstedt lakott.³ Az Ardennekből érkező baljós hírek dacára a két tábornok ünnepi hangulatban volt: aznap jött meg Washingtonból az értesítés, hogy az elnök úgy döntött, megadatja az ötödik tábornoki csillagot Eisenhowernek. Miután tizenhat évet töltött az őrnagyi rend-fokozatban, Eisenhower negyvenöt hónap alatt emelkedett alezredes-ből hadseregtábornoki rangra. A két barát megivott egy üveg pezsgőt, majd egy 75 decis palack Highland Piper Scotch whiskyből iszogattak, és lejátszottak öt robber bridzset.

Eisenhower később, Marshall tábornoknak küldött táviratában beval-lotta, „mindnyájan, kivétel nélkül megdöbbszünk” a *Herbstnebel* erején, és majdnem egy hét telik el még, mire a SHAEF felderítőszolgálat meg-erősíti, a németek nem kevesebbre törekszenek, mint a szövetséges seregek kettévágására.⁴ Mindazonáltal a főparancsnok a csata első napján meg-érezte, hogy az Ardenneken fellépő baj több egyszerű zavaró támadásnál. Mielőtt estére visszavonultak Saint-Germainbe, Eisenhower ragaszkodott hozzá, hogy Bradley hívja fel telefonon hadseregcsoport-parancsnokságát, és csoportosíttassa át északról a 7. páncéloshadosztályt Saint-Vith, délről pedig a 10. páncéloshadosztályt Bastogne térségébe. Amikor Bradley azt felelte, hogy Patton zokon fogja venni az utóbbi parancsot, Eisenhower felcsattant: – Mondd meg neki, hogy Ike vezeti ezt az istenverte háborút!

Az elsőket gyorsan követték a további csapatmozdulatok.⁵ A SHAEF egyedüli harcedzett tartalékát a 101. és a 82. légideszant-hadosztály al-

kotta, s bár mindkettő még egy hónapot remélt önmaga újjászervezésére a *Market Garden* és az azt követő, Nijmegen körüli kemény harcban töltött hetek után, egyik sem kapott egyetlen további napot sem. Az első világháborús tanulságok alapján a hadsereg hadművelleti doktrínája ellenséges betörés esetére előírta, hogy először a két szárnyán, a vállain erősítsék meg a védelmet, s így tartóztassák fel a betörő támadókat, majd a szárnyakra gyakorolt nyomással számolják fel a betörést. Mindkét hadosztály ejtőernyőseit lóhalálában az Ardennekbe rendelték, hogy a szárnyakon segítsenek tartani a frontot. A SHAEF döntése alapján felgyorsították egy páncélos- és három gyaloghadosztály átdobását Nagy-Britanniából a kontinensre, továbbá gyorsítottak az Egyesült Államokból egyenesen Franciaországba közlekedő csapatszállító hajók forgalmán is. A harcoló seregtestek parancsnokait utasították, hogy mindenáron tartsák a Meuse hídjait, vagy ha kell, robbantsák őket a folyóba. Pattont is utasították, készüljön fel arcvonala északnak fordítására, és vegye át a parancsnokságot Middleton szorongatott VIII. hadteste fölött. „Azzal, hogy kitört kiépített védelmi rendszeréből – írta továbbá Eisenhower alárendeltjeihez intézett parancsában –, az ellenség megadhatja nekünk a lehetőséget, hogy nagy hazardjátékát leg súlyosabb vereségévé változtassuk.” A hadtápraktárakat védeni kell, kiűriteni vagy felégetni, ahogyan a helyzet megkívánja, és Párizs védelmét is meg kell erősíteni. Még így is, egy hétfőn Versailles-ba látogató francia tiszt azt kérdezte Strong tábornoktól: – Miért nem csomagolnak? Nem tesznek semmilyen előkészületet a távozásra?

Egyik, Marshallnak küldött jelentésében Eisenhower biztosította a főnököt, hogy „egyetlen parancsnokságon sem jelentkezik olyan vélemény, amely a legcsekélyebb mértékben is Bradley-t tenné felelőssé”, ami azt illeti, Bradley „nagyszerűen megőrizte a hidegvérét”.⁶ Mindazonáltal Bradley csak kelletlenül ismerte be, hogy veszélyes helyzetbe került. Miközben visszatért parancsnokságára – ez alkalommal páncélozott személygépkocsin, katonai rendőrök kíséretében –, a gyakorlott madarász szemével mérgette a kocsija ablakán túl elsuhanó tájat, és jókedvűen mutogatta útítársainak az út menti földeken a fácánokat. Amikor Luxembourgban megtudta, hogy legkevesebb tízenégy német hadosztály támad, azt morogta: – Honnan a pokolból szedte elő ez a kurafi ezt a hatalmas erőt? – Mivel a frontvonal már alig több, mint egy tucat kilométerre volt, óvintézkedésként az esetleges tüzéségi belövések ellen Bradley-t az Hôtel Alfában átköltöztették egy hátsó szobába, és attól kezdve nem elől,

a főbejáraton át járt ki-be, hanem hátul, a konyhán át. Törzse eltávolította a három tábornoki csillagos jelzést a dzsipjéről, a sisakján pedig letakarták a csillagokat. Bár altatót szedett, gyakran felébresztették a légóltalmi szirénák és a légvédelmi ágyúk. Amikor egy pillanatra kitört a pánik, a törzs tisztjei titkos dokumentumokat temettek el a parancsnokság udvarán, s a rejtekhelyet katonasírnak álcázták, fakeszettel és dögcédulákkal.

Bradley azonban még mindig adta a közönyöst.⁷ A logisztikus és a műszaki tiszteket utasította, folytassák a munkát a hadseregcsoport „Rajna-átkelelési tervén”. December 18-án, hétfőn, vacsora után tanulmányozta a hadművelleti térképet, amelyen a jelzésekből világosan látszott, hogy legalább négy amerikai hadosztály van visszavonulóban nyugat felé, másokat pedig a bekerítés fenyeget, Bradley azonban azt mondta egyik munkatársának: – Én ezt nem tekintem túl komoly dolognak, bár a többiek nem fognak egyetérteni velem.

Courtney Hodges is azok közé tartozott, akik akkor már nem értettek egyet vele.⁸ Az 1. hadsereg parancsnoka spai főhadiszállásán a német támadás megindulása után több mint egy napig osztozott Bradley dacos attitűdjében. Vasárnap a szokásos módon kiküldtek egy hidászszázadot, hogy a bütgenbachi vasúti hídon dolgozzon, és Hodges kezdetben nem volt hajlandó felfüggeszteni a Roer felé indított támadást. Az egyik karácsonyi mulatságon a törzs egyik tisztje, aki korábban állítólag hivatászerűen énekelt, teli tüdőből harsogta az *Oklahomából*: *Oh, what a beautiful mornin’/Oh, what a beautiful day!* (Ó, micsoda gyönyörű reggel/Ó, micsoda gyönyörű nap). Vasárnap a tudósítók megrendezték a maguk buliját az Hôtel Portugal 6-os szobájában, ahol – amint egyikük megírta – magasra tartott pohárral „masíroztak fürgén fel az ágyra, át rajta, majd le róla, és körbe a szobában, miközben mindenki egy eléggé nyomdafestéket nem tűrő dalocskát bömbölt, amely így kezdődik: »Hétfőn a bokáját csókoltam meg.«”

Az 1. hadsereg tízenégy hadosztálya 265 kilométeres arcvonalat védett Aachentől Luxemburgig, és miközben Hodges legmagasabb beosztású törzstisztjeinek többsége még szabadságon volt Londonban, ahogy a vasárnap haladt előre, mélységes nyugtalanság kezdett eluralkodni az Hôtel Britannique-ban működő hadsereg-parancsnoki vezetési ponton.⁹ A délután 6-tól másnap reggel 7-ig tartó polgári kijárási tilalom kezdetét a harangok megkongatásával jelezték. Spa szélén a hamarjában beásott aknavetőket kezelői fémserpenyőket és cserépedényeket raktak szét

a földön állásaik körül, rögtönzött hangjelző berendezésnek az esetleges beszívárgók ellen. A város védelmének peremvonalában konyhások, írnokok és belga lövészek szállták meg a tüzelőállásokat. Madarakat néztek német ejtőernyősöknek, és a hadsereg jogásaiból meg számvevőségi írnokaiból összezsacpott járőrök indultak az üldözésükre. Sáros bakancsú katonák csörtettek át a Britannique koktélbárján, és fogorvosi székeket, valamint orvosi műszereket cipeltek elő a mahagónipult mögül.¹⁰ A német megtorlástól tartva a belga csendőrök kiengedtek a fogdából huszonegy lecsukott kollaboránst, majd az amerikai katonai rendőrök újra összeszedték őket. „Termittöltetű kézigránátokat osztottak ki, hogy azzal semmisítsük meg a papírjainkat”, tájékoztatta naplóját Forrest Pogue, és azok között, akik Spában vasárnap éjjel iratokból raktak máglyát, ott volt Pete Quesada vezérőrnagy, a harcászati légierő parancsnoka is. A Tunéziát is megjárt veteránok felidéztek az 1943. februári meglepetésszerű német offenzíva emlékeit, amikor az amerikai csapatok 130 kilométert vonultak vissza a Kaszeríne-hágónál.

Talán egy hasonló összeomlás kilátása nyugtalanította Hodges tábornokot, mert vasárnap déltájban bezárta irodája ajtaját a Britannique-ban, leült az asztalához, és karjára hajtotta fejét.¹¹ Telefonhívásokat nem fogadott, és a következő két nap nagyobb részében a munkaképtelenség tüneteit mutatta. Hogy pontosan milyen arányban keveredett benne a kiemerültség, a betegség és a kétségbeesés, már sohasem tisztázható: Ernest N. Harmon vezérőrnagy, a hadsereg egyik legkeményebb harcoló seregtestparancsnoka később kijelentette: Hodges volt „valószínűleg a legmegtörtebb ember, akit valaha is bárhol láttam úgy tenni, mintha rendelkezne a hadseregvezetéshez szükséges tartással”.¹² Luxembourg városába olyan híresztelések jutottak el, hogy az 1. hadsereg parancsnoka „majdnem bement a unalmast”, Eisenhower és Bradley egy beszámoló szerint nyilvánvalóan mérlegelte Hodges felmentését, de úgy döntöttek, várnak, amíg Ridgway tábornok XVIII. légideszanthadteste erőltetett menetben felvonul a front megerősítésére. Az 1. hadsereg törzsének tehetséges, bár zsarnokoskodásra hajlamos főnöke, Bill Kean vezérőrnagy gyakorlatilag átvette a parancsnokságot, és ő vezette a hadsereget december 18., hétfő estig, amikor Hodges eléggé visszanyerte a lelki egyensúlyát ahhoz, hogy parancsot adjon Spa kiürítésére.

A tiszték nagy hűhót csaptak frissen vasalt társasági egyenruhájuk megfelelő becsomagolása meg akörül, magukkal vigyék-e italkészletüket – amíg olyan jelentések be nem futottak, hogy a német páncélosok

már csak alig tíz, majd már csak három kilométerre járnak.¹³ Mindkét jelentés alaptalannak bizonyult, de a kiürítést felgyorsították. „Azt képelem, így érezhették magukat a németek, amikor el kellett hagyniuk Párizst”, írta Pogue. Belga iskolások gyűltek össze egy játszótéren, és a *The Star-Spangled Bannert*, az amerikai himnuszt énekelték, miközben szüleik sietve leszaggatták az amerikai zászlókat és Rooseveltnél fényképeit. Egy zsidó asszony zokogva könyörgött a parancsnokság katonáinak, „vigyék el a gyermekemet oda, ahol a németek nem bántathatják”. A 4. lábadozó kórházból 1200 pácienset és egészségügyit indítottak útnak kilencven percen belül Huy felé. A balszerencse úgy hozta, hogy két menekítő gépkocsioszlopot is V-1 talált el, megölve két tucat GI-t, és kiegészített teherautóvázakokat hagyva elszórtan az úton.

Amikor Hodges hétfőn a Britannique-ban tétovázott, egy tiszt odasúgta neki: – Mentse magát, tábornok! Már az is elég nagy baj, ha lerohannak minket, nem hogy önt foglyul ejtsék!¹⁴ – Este 10 órakor a parancsnoki csoport gépkocsijai is útnak indultak a Liège melletti Chaudfontaine felé, ahol éjfélkor az Hôtel des Bains-ban, új helyén működni kezdett a hadsereg-parancsnokság. Spában hagytak hátra titkos térképeket és a tűzhelyeken rotyogó ételt. Egy tiszt, aki kedd reggel ment be a Britannique-ba, az asztalokat reggelihez megterítve találta, a szállodában több helyen feldíszített karácsonyfa állt, és mindenféle szétszórt papírok heverték.

Egy brit összekötő tiszt azt jelentette Montgomerynek, hogy Hodges „teljesen elszakadt a valóságtól”¹⁵ – az 1. hadsereg parancsnokságának tisztjei Chaudfontaine-ben arra járó teherautókat intettek le, hogy a sofőröktől megkérdezzék, mit tudnak a harcokról. Bénultsága már elmúlt ugyan, de Hodges továbbra is elszigetelt és tájékozatlan maradt: harcoló seregtestet csak egy héttel a német offenzíva kezdete után keresett fel, és sok alárendeltje azt sem tudta biztosan, hová költözött az 1. hadsereg parancsnoksága. „Nem túl gyakran veszíthetjük el három hónap nyereségét három nap alatt – írta egy százados a családjának –, vagy kezdhethetjük végigjárni az invázió útját visszafelé.”

A Kelet-Belgiumba telepített hatalmas hadtápraktárak kiürítése messze sokkal nagyobb igényű feladatnak látszott, mint egy parancsnokságnak használt szálloda elhagyása, de ügyesen megbirkóztak vele.¹⁶ A készletek egy részét – például a Liège körül felhalmozott nyolcmillió előre csomagolt napi fejadagot – sem elszállítani, sem megsemmisíteni nem tudták. A szállásmesterek Párizsban azt is kiszámították, hogy ha a né-

metek elfoglalják is a legnagyobb Meuse menti raktárakat, a mögöttes területen és a hátszágban még mindig tíz napra vagy még hosszabb időre elegendő utánpótlás található, vagyis kitarthatnak, amíg az Egyesült Államokból megérkezik a sürgős anyagi segítség. A kisebb ellátó raktárakat, a kórházakat és a javítóműhelyeket utasították, települjenek át a folyótól nyugatra. Az 1. hadsereg 1700 tehergépkocsijának és 2400 vasúti kocsinak a segítségével körülbelül 45 000 tonna anyagot és 50 000 gépjárművet helyeztek biztonságba negyedmillió, a hadtápterületen dolgozó, sebesült, beteg és létszámfölötti katona mellett.

Csaknem öt kilométer robbanó gyújtózsínort használtak fel egy Malmédy melletti vészélyeztetett raktárban tárolt kézigránatok, aknák és Bangalore torpedók – valamint húsz tonna cukor, rizs és liszt – felrobbantásához.¹⁷ A legkritikusabb jelentősége annak a 13,250 millió liter, főként ezresével halmokba rakott, ötgallonos (18,9 l) kannákban tárolt benzinnak volt, amelyet tizenhat kilométeren belül közelített meg Peiper SS-Obersturmbannführer páncéloséke. Stavelot környékéről, ahol az üzemanyagraktár több négyzetkilométer erdőt töltött meg kannahalmokkal, hárommillió liter benzint és 11,36 millió liter kenőanyagot, olajat és zsírt tüntettek el vasárnap éjszakától kezdve, miközben Peiper a városhoz közeledett, további 507 000 litert pedig hatalmas égő utakadálnak használtak el az N-28-as főúton. Másik több mint 7,6 millió litert Spából szállítottak el gyorsan tíztonnás nyerges vontatók és egy közeli mellékvágányra sietve kiállított vasúti teherkocsik segítségével. Néhány kisebb raktár elfoglalásán kívül Rundstedt páncélosai és teherautói kénytelenek voltak a rohanvást apadó német üzemanyagkészletekre hagyatkozni.

Lehet, hogy Spa környékén varjakat vagy seregélyeket néztek német ejtőernyősöknek, de a terv szerint a *Null Tagon* több mint ezer igazi ejtőernyőst kellett ledobni Malmédytól északra, hogy még jobban megzavarják a védekező amerikaiakat.¹⁸

Semmi sem sikerült úgy az ellenségnek, ahogy kellett volna. Egyes gyakorlatozásra kijelölt repülőterekről kiderült, hogy nem is léteznek, a Ju-52-es pilóták fele sohasem repült még harcszerű körülmények között, és sok ejtőernyős vagy újonc volt, vagy nem ugrott ejtőernyővel az 1940-es hollandiai támadás óta. – Ne féljen! Biztosra veheti, hogy az első napon 17.00-ra személyesen találkozom magukkal! – jelentette ki Dietrich tábornok az ejtőernyősök parancsnokának, Friedrich von der Heydte alezredesnek. – Az arcvonalkuk mögött csak zsidó naplo-

pók és bankárok lapítanak! – Az ugrást előbb a zűrzavar és a különféle melléfogások miatt egy nappal elhalasztották, majd vasárnap reggel a bömbölő ellenszél úgy szétszórta az ugrókat, hogy akadt, aki a ledobási zónától ötven kilométerre ért földet. Kétszáz ejtőernyőst tévedésből Bonn közelében ugrottak ki a gépekből, az amerikai légvédelmi tüzérek pedig több szállítógépet lelőttek. Von der Heydte legalább háromszáz ejtőernyőst szedett össze, de csak egyetlen aknavetőjük került elő, lőszerük alig volt, működőképes rádiójuk pedig egy sem. Előbb vesztésre ítélt tűzharcba keveredtek, majd kis csoportokra oszolva a *Vaterland* felé kezdtek menekülni. Az alezredes rövid ideig Monschau környékén rejtőzött, majd megadta magát. Az eredeti ezer ejtőernyős kétharmada meghalt vagy fogságba esett. Így ért véget az, ami a háború utolsó német légideszant-hadműveletének bizonyult.

A *Greif*, azaz „Kondorkeselyű”-hadműveletet sem sikerült nagyobb szakértelemmel végrehajtani.¹⁹ A rikítóan színes egyéniségű bécsi különleges hadviselési tiszt, Otto Skorzeny parancsnokságával kétezer katonát toboroztak a 150. páncélosdandárba, az ellenséges vonalak mögötti szabotázs- és felderítőtevékenységre, valamint rajtaütésekre. Járműparkjukban szerepelt egy tucat, külsejében a Shermanhez hasonlóvá alakított Panther harcokcsi, olajzöldre átfestett német Fordok, valamint jó néhány zsákmányolt amerikai teherautó, dzsip és felderítő-páncélgépkocsi. Nagyjából százötven, angolul beszélő német katonának – akik közül mindössze tízen, leginkább egykori kereskedelmi tengerészek, beszéltek igazán folyékonyan az élő hétköznapi nyelvet – kellett vezetnie a Meuse három hídjának elfoglalására kijelölt X, Y és Z támadó különítményt. Zsákmányolt vagy hamisított személyazonossági iratokkal látták el, és beöltöztették őket amerikai gyakorló-egyenruhába. A ruhadarabok közül sokat fertőtlenítés címén amerikai hadifoglgyoktól vettek el. Az amerikai cigarettázási szokásokat és más manírokat a német katonák Humphrey Bogarttól igyekeztek ellesni: levetítették nekik a *Casablancát*.

Minden hiába. A 6. páncélosdandár nehézségei a betörés északi szárnyán szétdúlták Skorzeny menetrendjét, az amerikaiak pedig egy elesett német tisztnél megtalálták a *Greif*-hadművelet részletes tervét, amelyből értesültek az ellenség piszkos trükkjeiről. Az 1. hadsereg katonai rendőrei december 18-án, hétfőn, Aywaille közelében megállítottak egy dzsipet három katonával, akik nem ismerték az érvényes jelszót: a jármű és utasainak átkutatásakor német zsoldkönyvek és kézigránatok kerültek elő. Négy másik között, akiket a Meuse egyik liège-i hídján tartóztattak fel,

akadt egy magát GI-nak kiadó imposztor, aki egyrészt Cecil Dryer százados személyazonosító igazolványát, másrészt Richard Bumgardner közlegény dögcéduláját hordta magánál. A motozásnál kiderült, hogy ő és társai amerikai téli zubbonyuk alatt horogkeresztes karszalagot viselnek.²⁰ Összesen tizenhat, amerikai uniformisba bújt beszivárgót fogtak el gyorsan, további harmincötöt pedig megöltek, anélkül hogy egyetlen szabotázscselekményt is elkövethettek volna a Meuse-nél. Skorzeny dandárjának zömét végül hagyományos gyalogságként kényszerültek harcba vetni Malmedynél, ahol tapasztalatlanságuk és a tűzérési támogatás hiánya miatt súlyos véres veszteséget szenvedtek. Maga Skorzeny csúnya fejsebet kapott.

A Greif egyetlen eredménye a beteges izgalom felkeltése volt a nyugati fronton.²¹ Egy Liège-ben elfogott bőbeszédű, élénk képzeletű német hadnagy azt állította, hogy egy Eisenhower meggyilkolására küldött csapat tagja. Skorzeny „ezredes” hatvan orgyilkossal máris beszivárgott az amerikaiak hátországába. Az állítólagos csapat létszáma hamar százötven főre nőtt, és a híresztelések szerint könnyen lehet, hogy több elfogott német tábornokot a SHAEF főhadiszállására kísérő amerikai katonáknak adják ki magukat. Hamarosan feltételezett gyilkosokat és más elvetemült gazembereket szállító dzsipek százait jelentették Franciaország minden tájáról, s Párizsban – a Café de la Paix körül, ahol Skorzeny és csatlósai állítólag találkozni akartak – negyvennél több útzár nőtt ki a földből. A rendőrségi körözésben 203 centiméter magasnak írták le – erősen túlozva –, „mindkét orcáján párbajból származó sebhellyel”, amelyet állítólag még Bécsben szerzett, amikor megverekedett egy balerina kegyeiért. Az a hír járta, hogy egyes beszivárgók kénsavval töltött fiolát hordanak maguknál, hogy a gyanakvó őrszemek arcába loccsantsák; sokan közülük jobban beszélnek angolul, mint bármelyik GI, és arról ismerik fel egymást, hogy kétszer megkopogtatják a sisakjukat, vagy kék sálát viselnek, vagy begombolatlanul hagyják zubbonyuk legfelső gombját. Egyesek közülük állítólag papnak, apácának vagy kocsmárosnak öltöztek. A hadsereg hivatalos története szárazon megállapítja, hogy „belga vagy francia kávéházak tulajdonosait, akik hetek óta adták el a *vin ordinaire*-t, a vizezett konyakot és a megecetesedett pezsgőt a GI-oknak, a sok rémhír, a gyanakvás és a hisztéria hirtelen a Waffen-SS századosává emelte”.

Az ellenőrző pontokon szolgálatot teljesítő MP-k különböző, ravaszul megválasztott szavakkal próbálták megkülönböztetni az angolt anyanyelvüként beszélőket a svindlerektől, olyanokkal, mint a *wreath* (koszorú), a *writhe* (vonaglás), a *wealth* (gazdagság), a *rather* (inkább) és a *with*

nothing (semmivel).²² Volt, aki azt kérdezte, melyik a Szélfúttá Város (*Windy City*), mert a felderítés egyik jelentése arról tájékoztatót, hogy „a németek nem képesek helyesen kiejteni Chicago nevét”. A további sorsdöntő találós kérdések között ilyesmi szerepeltek: mennyibe kerül egy légipostabélyeg? Mi Sinatra keresztnéve? Ki Mickey Mouse barátnője? Hol található Little Rock? Robert Capát, aki a magyar akcentus és az arcáról letörölhető önelégült vigyor terhét is húrcolta, letartóztatták, mert nem tudta megnevezni Nebraska fővárosát. Forrest Pogue, amikor meg kellett mondania, hogy szülőföldjén, Kentucky államban hol található a törvényhozás épülete, óvatosan válaszolt:

– A főváros Frankfort, de maga talán úgy véli, Louisville.

A színész David Niven, aki a 21. hadseregcsoporthoz tartozó tisztként, megkérdezték:

– Ki nyerte a Világszériát* 1940-ben?

– Halvány fogalmam sincsen – felelte Niven –, de azt tudom, hogy 1938-ban Ginger Rogersszel forgattam egy filmet.

Szakácsokat, pékeket és írnokokat oktattak a bazooka, az aknavető és a különböző aknák használatának rejtjelmeire.²³ Előbb lövő, aztán kérdező GI-ok lelőttek négy franciát egy útelőőrző ponton, egy amerikai katonáorvost pedig gyomron lőttek, mert a jelszót követelő őrnök azt találta válaszolni: – Fajankó, takarodj az utamból! – Versailles-ban összevissza lövöldözés tört ki a Trianon-kastély körül, amely addigra alig látszott ki az összecsukható drótakadályhengerek mögül, s amikor egyik éjjel Beetle Smith háza mögött kezdtek dörögni a fegyverek, a SHAEF törzsfőnöke pizsamában, de kezében karabéllyal rontott elő. „Rajvonalba bontakoztunk a kertben, és löni kezdtünk jobbra meg balra – mesélte később Robert Murphy, egy ott vendégeskedő diplomata. – Másnap reggel egy szitává lőtt kóbor macskát találtunk a kertben.”

Mivel mindenki azt hitte, Skorzeny és orgyilkosai még mindig szabadon garázdálkodnak, Eisenhower kellenlően beleegyezett, hogy a saint-germaine-i villából egy kisebb, hivatalához közelebb fekvő épületbe költöztessék. Fekete limuzinja mindennap a megszokott útvonalon hajtott el a SHAEF parancsnokságára, majd vissza, a hátsó ülésen azonban egy Baldwin B. Smith nevű alezredes ült, akit széles válla, jellegzetes fejformája és türelmetlen arckifejezése a főparancsnok tökéletes dublörjévé tett.²⁴

* Világszéria: a két hivatalos baseball-liga győzteseinek mérkőzése. (A ford.)

Az igazi Eisenhower Tedderrel utazott az először Afrikában használt golyóálló Cadillackel, és december 19-én, kedden reggel érkezett meg Verdunbe, ahová haditanácsot hívott össze.²⁵ Egy sáros négyszögű belső udvarban álló ősrégi francia kaszárnnyában hamarosan csatlakozott hozzá Bradley, Jake Devers és Patton, aki szivarozva hajtott oda egy plexiajtós dzsipen, amelybe hátra 7,62 milliméteres géppuskát szereltek magas, forgócsapos fegyverlábra. 11 óra 30 perckor a tábornokok felmentek a lépcsőn egy nyirkos, kőfalú rajkörletbe, ahol egyetlen hasas vaskályha szolgáltatott némi meleget. A kályhán kívül volt még ott egy nagy asztal, a falon pedig helyzettérkép lógott. Bradley, aki már amúgy is kötekedő kedvében volt, rámutatott egy „20 német tank” feliratú vörös nyílra, amely a Meuse-parti Namur felé irányult, s máris nyugatabbra volt, mint arra korábbi jelentések utaltak. – Ez meg mi a nyavalya? – érdeklődött. Egy felderítőtiszt a térképhez rohant, lekaptá az eltévedt jelzést, és elnézést kért a hibáért.

– A jelen helyzet a mi szempontunkból lehetőségnek tekintendő, nem pedig katasztrófának! – mondta Eisenhower, miközben elhelyezkedett a székében. – Ennél a tárgyalóasztalnál csak derűs arcok lesznek!²⁶

Az asztal túlsó végéről Patton közbeszólt: – Legyen annyi vér a pocánkban, hogy engedjük a gazembereket egészen Párizsig nyomulni! Akkor aztán elvágjuk, és felőröljük őket!

Két vezérkari tiszt részletes áttekintést adott a harctéri helyzetről.²⁷ Addig az időpontig már legalább tizenhét német hadosztály kapcsolódott be a támadásba, a legtöbbet sikerült azonosítani. A legsúlyosabb nyomás két kulcsfontosságú közúti csomópont, Saint-Vith és Bastogne körül érezhető. Bizonyítottnak történtek atrocitások. A Luftwaffe napi bevetéseinek száma zuhanásszerűen csökkent a vasárnap Saint-Vith fölött észlelt hatszázhoz képest, bár az állandósult borús, zárt felhőzetű időjárás a szövetségesek gépeit is a földön tartja. Hét francia gyalogzászlóalj segít majd a Meuse védelmében, ahogy a COMZ fél tucat műszaki ezrede is. Szombat óta az amerikai csapatok létszáma megkétszereződött az Ardenneknben, körülbelül 180 000 főre tíz gyalog- és három páncélos hadosztályban. Hamarosan további seregetestek is követik őket.

Ezután Eisenhower vette át a szót.²⁸ Devers 6. hadseregcsoportja Elzászban védelembe megy át, közölte, és tartalékokat állít ki az Ardenneknben folyó harcokhoz. A szétszórt erőket össze kell vonni „határozott, összehangolt tevékenység céljára”. A Liège-től délre húzódó magaslatokat meg kell tartani, mert ezzel a hadianyagraktárak kívül maradnak az el-

lenséges tüzérség lőtávolán. A német betörés vállainak összeszorításával, a Meuse menti védelem megtámasztásával és az ellenség előrenyomulásának lefékezésével, valamint „utánpótlási sivatag” teremtésével szétzúhatják Rundstedt Dudorját – ahogyan ekkor már nevezték – egy ismét a Rajnát célba vevő amerikai ellencsapással. A 3. hadseregnek, amely pillanatnyilag százharminc kilométeres arcvonalat tart három hadtesttel, arccal a Saar-vidék felé, sarkosan észak felé kell fordulnia, hogy mint a kés, belehasítson a fedezetlen német balszárnnya.

Eisenhower a hosszú asztal fölött merően Pattonre nézett, és harsozó hangján megkérdezte: – George! Milyen hamar tudsz összehozni egy támadást?²⁹

– December 22-re – felelte Patton –, három hadosztállyal: a 4. páncélossal, a 26.-kal és a 80.-kal.³⁰

Eisenhower előrehajolva gyorsan átszámolta az ujjain a teret, az időt és a hadosztályokat.³¹ A manőver éles fordulatot igényelt balra egy teljes hadtesttel, majd utána majdnem százhatvan kilométeres menetelést téli utakon.

– Ne légy ostoba, George! Ha megpróbálsz olyan korán nekiindulni, nem lesz kész mind a három hadosztályod, és az erődöt elaprózva támadsz majd – mondta a főparancsnok –, én még akár a 23-ával is beérem, ha annyi idő kell három teljes hadosztály felvonultatásához.

– Három napon belül találkozóharcot vívok – jelentette ki Patton –, és hat napon belül hat hadosztályos összehangolt támadást indítok neked! – Valaki kuncogott, az asztal alatt a csupász padlón feszengve csoszogtak a bakancsok. Patton megerősítésért felpillantott törzse egyik tisztjére, úgy tette hozzá: – Meg tudjuk csinálni!³²

Még mielőtt távozott a laktanyából, Patton telefonon felhívta hadsereg-parancsnokságát, hogy kiadjon több menetparancsot: a XII. hadtestnek Luxembourg felé kell fordítania arcvonalát, ugyanakkor, amikor a III. hadtest támadást indít Belgium belseje felé.³³ Sajátos bátorításként Patton azt mondta törzskari tisztjeinek: – Mindenki kurafi valaki számára. Legyünk különb kurafiak, mint ők.

Eisenhower elhárította Bradley meghívását, hogy maradjon ebédre, a Cadillacben eszik szendvicset a visszaúton Versailles-ba. Mielőtt be szállt a kocsijába, Pattonhoz fordult:

– George! Valahányszor előléptetnek, mindjárt megtámadnak.

Patton kuncogott: – Igen, és valahányszor megtámadnak, én húzlak ki a slamasztikából.³⁴

Kezet fogtak, Eisenhower arcán széles mosollyal. Nemcsak bizakodónak látszott, de „hatalmas, túlradó derűt” sugárzott, amint Chester Hansen őrnagy, Bradley segéd tisztje naplójában megállapította.

„Van valami a fickóban, a mód, ahogyan jár az emberek között, ahogyan arcán szétterül az a híres mosoly, ahogyan a hangja élesen és zengve felharsan, ami mindenkit lefegyverez a közelében – vont le a tanulságot Hansen. – Mert ő ilyen, vidám, hangos, demokratikus, dinamikus, gyorsan gondolkodik, gyorsan cselekszik, bizalmat sugároz.”³⁵

Eisenhower Verdunben arra ösztönözte legmagasabb beosztású alárendeltjeit, hogy „kerüljenek bármiféle elbátortalanodást vagy csalódottságérzést a megváltozott helyzetben”.³⁶ Egy új fejlemény nyomán azonban Bradley nemcsak bátorságából veszített és csalódottságot érzett, de dühbe is gurult.

A brit felderítés kedden este arra a következtetésre jutott, hogy a Namurbe vezető út alapjában véve sebezhető, és amennyiben a támadó németeknek sikerül átkelniük a Meuse-ön, órákon belül elérhetik Brüsszelt.³⁷ Montgomery bizalmasan tájékoztatta Brooke-ot, hogy ő közölte a SHAEF hadműveleti osztálya helyettes vezetőjével, J. F. M. Whiteley vezérőrnaggyal: „Ike-nak rám kellene ruháznia a front északi felén álló összes csapat irányítását. Úgy vélem, valakinek kifejezett parancsot kellene adnia erre neki.” Versailles-ban Whiteley és a szintén brit Strong vezérőrnagy egyetértett abban, hogy az ardenneki csatamezőt úgy lehetne a leghatékonyabban uralni, ha két parancsnok – Montgomery északon és Bradley délen – irányítaná az ottani hadműveleteket, nem pedig egyedül a 12. hadseregcsoporthoz tartozó parancsnoksága.

Bradley északon vezénylő beosztott tábornokait frusztrálta parancsnokuk elszigetelődése, ami csak rendszertelen telefon- és rádiókapcsolatot tett lehetővé.³⁸ Azt is felpanaszolták, hogy a német offenzíva szombati megindulása óta egy árva tiszt nem sok, annyi sem kereste fel az 1. és a 9. hadsereget, vagy az őket támogató harcászati légi kötelékeket a hadseregcsoporthoz tartozó parancsnokságról. Amikor Eisenhower javasolta, hogy a 12. hadseregcsoporthoz helyezze át parancsnokságát valami központibb fekvésű helyre, Bradley a következő abszurd választ adta: – Az túlságosan megrémítene a Luxemburg népét. Azt gondolnák, vereséget szenvedtünk, és muszáj elvonulnunk.

Kedden éjjel Whiteley és Strong kirángatta az ágyából Beetle Smitht, aki meghallgathatta javaslatukat Montgomery hatáskörének kiterjeszté-

sére, és figyelmeztetéseiket a fronthelyzet várható „további romlásáról”.³⁹ Utána aztán a dühbe gurult Smith alaposan lehordta a két vezérkari tisztet. A két brit nyilvánvalóan nem tartja képesnek a jenkit a válság kezelésére, támadt rájuk. Hát végtére is kihez lojálisak? Tűrhetetlen az ilyen kötelességszegő arcátlanság! Mindkét tábornok tekintse magát felmentettnek beosztásából, és azonnal térjen vissza Angliába!

Miután Whiteley és Strong a tirádától lesújtva elsomfordált, Smith felhívta Eisenhowert, és a főparancsnokot 11 órakor még mindig hivatalában találta.⁴⁰ Smith még mindig dülva-fúlva jelentette a front kettéosztására tett javaslatot, de közben már kelletlenül elismerte, van benne ráció: egyéb előnyei mellett az is várható, hogy Montgomery nagyobb valószínűséggel vetne be a harcba brit tartalékokat, ha ő parancsnokolna felettük. Eisenhower, aki a beszélgetés közben egy hatalmas fal térképet bámult, azonnal beleegyezett. Zsírkrétaival vonalat húzott a térképre a Meuse-parti Givet-től kelet felé az Ardenneken át a Németországban fekvő Prümig. Saint-Vith északra esett a vonaltól, Bastogne délre.

Mialatt a főparancsnok e határ megvonását fontolgatta, Smith felhívta telefonon Bradley-t Luxemburgban:

Ike úgy hiszi, jó gondolat lehet átadni Montynak a két északi hadsereget, és rábízni, hadd irányítsa a Dudornak azt az oldalát a 21. hadseregcsoporthoz [parancsnoksághoz]. [...] Ez látszik a logikus lépésnek. Monty intézhet mindent északra a Dudortól, és tiéd lesz minden attól délre.⁴¹

Bradley óvatos gyanakvással válaszolt. Megjegyezte, hogy aznap délután Verdunban halvány célzás sem hangzott el erről az elgondolásról. Habár ekkorra már három ellenséges hadsereg ékelődött be parancsnoksága és hadseregcsoporthoz tartozó állás közé, Bradley lényegtelennek tartotta az összeköttetés nehézségeit. „Megkérdőjelezném, hogy szükséges-e egy ilyen radikális átszervezés”, tette hozzá.

Szerda reggelre, amikor maga Eisenhower hívta fel, hogy megerősítse a parancsnoklási rendszer átalakítását, Bradley búskomorságnak látszó visszafojtott dühbe lovalta bele magát.⁴²

– Istenemre Ike, nem vállalhatom a felelősséget az amerikai nép előtt, ha ezt megteszed! Lemondok! – Strong tábornok, akinek Smith kelletlenül megkegyelmezett, és most Eisenhower irodájában hallgatta a telefonbeszélgetést, látta, ahogy a mélyvörös pír felkúszik a főparancsnok nyakán.

– Brad! Én vagyok felelős az amerikai nép előtt, nem te. Lémondásod éppen ezért a világon semmit sem jelent. – Bradley, ha visszafogottabb hangnemben, de továbbra is tiltakozott, amíg Eisenhower egy ellentmondást nem tűrő végső kijelentéssel le nem zárta a beszélgetést: – Rendben, Brad! Ez a parancsom!

Ezután felhívta Montgomeryt zonzoveni parancsnokságán. – Most már két csatánk van, két elkülönülő csatánk – közölte Eisenhower a kézbeszélőbe ordítva. – Úgy gondolom, jobb, ha ön veszi át az északi irányítását, és Bradley-re bízunk, hogy kézbe vegye a délit.

A 12 óra 52 perckor a SHAEF hadműveleti naplójába írt bejegyzés megerősítette, hogy „Montgomery tábornagyot tették meg az északi szárny parancsnokának”.⁴³ A továbbiakban ő irányítja az amerikai 1. és 9. hadsereget, a saját hadseregcsoportja mellett, a 12. hadseregcsoport alárendeltségében csak Patton 3. hadserege maradt. Egy akkor Bradley főhadiszállásán tartózkodó tiszt beszámolója szerint a tábornok „egészen ólomszürkére vált. Fel-alá járkált, és átkozta Monty-t.”

A *Schadenfreude*, a káröröm, amint Montgomery ekkor megmutatta, korántsem volt a németek kizárólagos sajátossága. Zonzoveni táborában a kutyák, aranyhalak és éneklő kanárik között Montgomery kedden, röviddel éjfélt előtt azt írta Brooke-nak: „Úgy fest, mintha most kellene megfizetnünk az árát a sodródó stratégiának és a megfelelő irányítás hiányának.”⁴⁴

Nagy a zűrzavar, és minden jel teljes visszavonulásra utal. Határozottan hiányzik a helyzet ismerete és ellenőrzése, és tiszta képe sincs senkinek. [...] Mindenki tudja, hogy valami balul ütött ki, és senki sem tudja, mi vagy miért. [...] Az általános helyzet ronda, mivel az amerikai erőket nyilvánvalóan kettévágták, és a németek mindenféle ellenállás nélkül elérhetik a Meuse-t Namurnél.⁴⁵

Ebből nagyon kevés volt igaz.⁴⁶ Az amerikaiakat *nem* vágták ketté, nem vette kezdetét teljes visszavonulás, és a németek – talán néhány eltévedt ejtőernyős kivételével – nem jártak Namur közelében. Az 1. hadseregnek azonban bizonyosan segítségre volt szüksége, és amint megadták neki a lehetőséget, a tábornagy belevetette magát a csatába, amint egy író utóbb megfogalmazta, „azzal az energiával és hévvel, amely ugyanolyan jellemző volt rá, mint a páváskodás”. Amint kedden éjszaka 2 óra 30 perckor riasztották, hogy küszöbön áll a parancsnoklási rendszer átalakítása, azonnal útnak indított egy őrnagyot Chaudfontaine-be „ágyazé-

megbeszélést” tartani Hodgesszal, akit álmából vertek fel, hogy jelentsék neki, négy brit hadosztály van máris felvonulóban a Meuse felé, hogy biztosítsa a folyópartokat és a hidakat. A brüsszeli országúton pedig úttorlaszokat építettek gépjárművekből és egymásra halmozott kordékból.

Maga a tábornagy szerdán 13.30-kor érkezett meg Chaudfontaine-be, egy zöld Rolls-Royce-on, amelynek első sárvédőjén a Union Jack, a brit lobogó, a másikon ötcillagos tábornagyi zászlócska lengett, vörös sapkás katonai rendőrökkel megrakott dzsipek kíséretében.⁴⁷ Az öltözködési szabályokra szokás szerint fittyet hányva prémszegélyes csizmát, buggyos kordnadrágot és nem kevesebb, mint nyolc pulóvert viselt. „Kicsomagolta magát a medvebőrből, amelybe addig burkolózott – számolt be Iris Carpenter –, fogta a szendvicset, dobozát, a teás termosztát és a zsírkrétaival erősen összerajzolt helyzettérképét, és azzal bemasírozott.” Egy amerikai tiszt így írta le Montgomeryt: „Majom a boton, aki fel-le ugrál [...], a nagyképu győzedelmes hős”, de amikor peckes léptekkel bevonult az Hôtel des Bains-be, egy brit tiszt olyannak látta, „mint a templom megtisztítására érkező Krisztust”. Egyik kép alkotója sem bántik méltányosan Montgomeryvel. Udvariasan visszautasította a Hodges felkínálta ebédet (– Jaj nem, van sajátom), s azzal feltámasztotta térképét egy székre, és higgadtan közölte: – Most pedig tekintsük át a helyzetet... Az első dolog, amit el kell végeznünk, a csatatér rendbetétele.

Három órával később már tervük is volt, és szót is értettek.⁴⁸ Hodges és törzse fáradtnak látszott, számoltak be később a brit tisztnek, de eltökéltnek, hogy szilárdan kitartanak. Habár Hodges attól félt, hogy az 1. hadsereg két hadosztályát bekerítették – valójában csak a szerencsétlen 106. kétharmada veszett oda –, körömszakadtáig ellenezte Montgomery javaslatát az északi szárny visszavonására, esetleg egészen a Meuse-ig. A tábornagy egyelőre engedett. Az 1. hadsereg ássa be magát, ahol tudja, és Simpson tábornok 9. hadseregének segítségével vonjon össze támadó csoportosítást a németekre észak felől mérendő, a Patton déli csapását kiegészítő ellencsapáshoz. Dempsey brit 2. hadserege folytatja az erők átcsoportosítását északról, Hollandiából, és brit készleteket is felhasznál az amerikai anyagi veszteségek pótlására, köztük száz 25 fontos ágyút a hozzájuk való 100 000 gránáttal, 20 000 hófehér álcázóöltözetet, 2000 bótólódrótos fényjelzőt és 350, a jobb terepjáró képesség érdekében ráhegesztett szélesítő elemekkel ellátott, lánctalpas Sherman harckocsit. Aznap este 9-re a Meuse valamennyi hídjára felszerelték a robbanótölteteket, és amint a brit XXX. hadtest hamarosan jelentette: „Majdnem

teljesen meghiúsítottuk az ellenség azon reményét, hogy menetből elfoglalja a Meuse átkelőhelyeit.”

Amikor visszatért Zonhovenba, Montgomery fontolóra vette Hodges leváltását, de akármilyen gyengélkedett is korábban az 1. hadsereg parancsnoka, úgy tűnt, addigra elmúlt. „Hodges nem az az ember, akit választanék – jelentette Montgomery –, de [most] sokkal jobb.”⁴⁹ Eisenhower a tábornagyhoz intézett bizalmas táviratában egyetértett: „Hodges az a csendes, zárkózott típus, és nem látszik olyan agresszívnek, amilyen valójában. Hacsak ki nem merül, mindig kiválóan fog harcolni.”⁵⁰

A SHAEF elrendelte az új parancsnoklási rendszer titkosítását.⁵¹ A cenzúra, amelyet már kicsit korábban megszigorítottak, megakadályozandó a *Herbstnebel*-offenzíva miatt elszenvedett vereségek és veszteségek teljes felfedését, megkímélte az otthoni amerikai közvéleményt annak gondolatától, hogy az Egyesült Államok Hadserege Európába vezényelt csapatainak nagyon nagy részét immár egy zsokétermetű, fekete baretet viselő brit vezeti. „Úgy látszott, nagyon örülnek, hogy valaki parancsokat ad nekik”, számolt be Montgomery Brooke-nak némi alappal. Brooke figyelmeztette, tartózkodjon a kárörömtől, de a tábornagy nem tudott úrrá lenni a természetén. „Az amerikaiak 1. osztályú horgot kaptak az orrukra – írta egy londoni barátjának. – Most én foglalatloskodom a rend megteremtésével a rendetlenségben.”

Ami Bradley-t illeti, Eisenhower felterjesztette a Bronz Csillagra, engesztelő ajándékként, amiért elvesztette erői kétharmadát.⁵² Azt is kérte Marshalltól, vegye fontolóra, hogy megadja a negyedik tábornoki csillagot Bradley-nek. „Továbbra is teljes mértékben megbízom benne – írta a főnöknek. – Remek általános hatása lenne.”

A HÁBORÚ NYERSEN

Égő falvakról és a sarkukban loholó német üldözőkről szóló siralmas történetekkel civil menekülők özönlöttek Bastogne-ba „az Ardennek legkietlenebb részén fekvő ősi városba”, ahogyan egy útikönyv egyszer meghatározta.¹ Bútorral és elhagyott poggyással magasan megrakott kordék torlaszolták el a főteret annak dacára, hogy a hadsereg falragaszokon figyelmeztette a lakosságot: „Az őrizetlenül hagyott járműveket a katonai rendőrség elkobozza!” A Grand-Rue-n sorakozó üzletek lehúzták a redőnyt, miután vasárnap megszűnt az áramszolgáltatás,

december 18-án, hétfőn délre pedig az ágyúszó már a Miasszonyunk Nővérei bentlakásos középiskolájának folyosóira is behallatszott, ahol százak kerestek menedéket.

A 101. hadosztály első ejtőernyősei hétfőn alkonyatkor érkeztek a városba a Reimsből ólmos eső verte utakon végrehajtott százhatvan kilométeres gépkocsiszállítás végén.² Ridgway altábornagy XVIII. légideszanthadteste arra kapott parancsot, hogy segítsen lezárni az amerikai V. és VIII. hadtest között tátongó több mint harminc kilométeres rést oly módon, hogy Gavin 82. hadosztályát Werbomont körül, Spától délnyugatra vonulattja fel, a 101. hadosztályt pedig Bastogne-nál. Előző este őrmesterek nyargaltak végig a laktanyákban a körleteken, s azt kiabálták: – Ki az ágyból! Mostantól nem vagytok tartalékban! – Egy balettelőadást a berontó tisztek a primadonna szőlőjének közepén szakítottak meg, hogy azonnali hatállyal a gyülekezőhelyekre parancsolják a közönség soraiban ülő ejtőernyősöket.

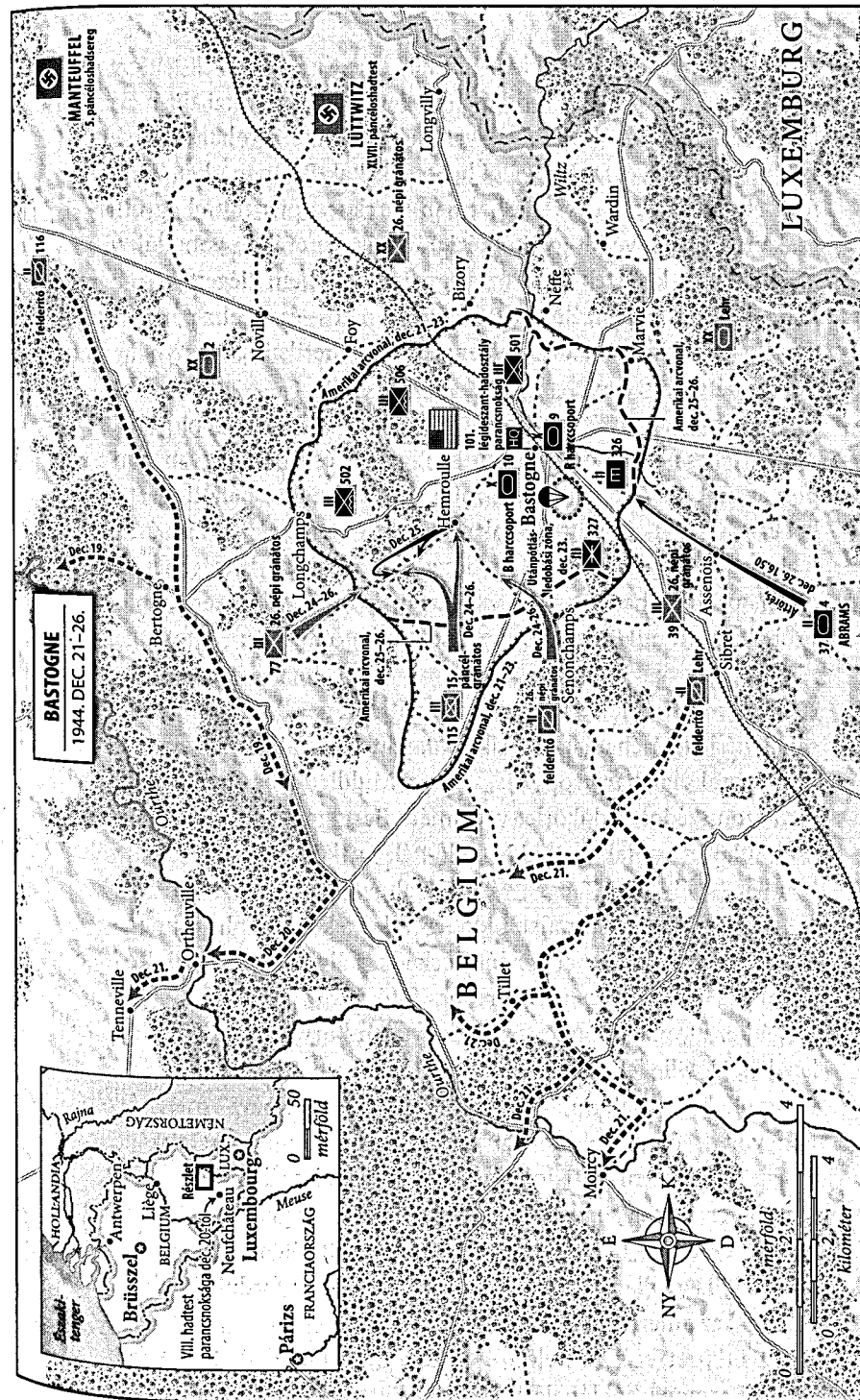
Amióta novemberben kivonták Hollandiából, a 101. hadosztályt minden héten több tucat AWOL, engedély nélküli eltávozás sújtotta, a szokásos részeg verekedések mellett – katonái versenyeket rendeztek, ki tud több ablakot beverni Reimsben.³ Még nagyobb gondot okozott, hogy a seregtest rangidős vezetői közül sokan hiányoztak. Közéjük tartozott a parancsnok, Maxwell D. Taylor vezérőrnagy, aki Washingtonba repült, a helyettese, aki tizenhét másik tiszttel Angliában tartózkodott, hogy előadásokat tartson a *Market Garden*-hadműveletről, és a hadosztálytörzs főnöke, aki egy héttel korábban pisztollyal megölte magát. Így aztán a hadosztály vezetése tüzérparancsnokára, a szövetségi fővárosból, Washingtonból származó alacsony, közvetlen modorú dandártábornokra, Anthony Clement McAuliffe-ra maradt.⁴ McAuliffe az első világháború végén végzett West Pointban, és a két háború között lassan lépegetett fel felé a ranglétrán a hadseregben mint olyan tüzér, aki mind a technológia, mind a szociológia újdonságai iránt érdeklődik: mielőtt a 101-esekhez került, a dzsip és a bazooka fejlesztésében is részt vett, valamint egy kutatásban a fehérek és színes bőrűek kapcsolatairól a hadseregben. Normandiában ejtőernyővel szállt le, Hollandiában vitorlázó szállítógéppel, most gépkocsin hajtott Bastogne-ba a hadosztály élén, amelyet mások távolléte miatt vezetett.

Több ezer, pótlásként érkezett ejtőernyős újonc, aki alig egyheti harcias kiképzést kapott a hadosztállynál, magas oldalú nyitott tehérgépkocsikra (köztük sok tíztonnás nyerges vontató padok nélküli pótkocsi-

jára) zsúfolódott fel McAuliffe mögött, „mint olajbogyók az üvegben”, ahogyan egy beszámoló megfogalmazta.⁵ Egy részüknek nem jutott rohamsisak vagy puska, útközben kértek a visszavonuló GI-októl, akikkel zsúfolásig tele volt minden út Bastogne-tól nyugatra. A COMZ gyorssegélyként külön gépkocsioszloppal küldött 5000 gyalogsági ást, 2000 készlet gyapjú alsóneműt és 5000 pár „sarkvidéki” időjárásra tervezett hócipőt, hatástól tizennégyes méretig. Hétfőn egész éjjel és még a kora hajnali órákban is 12 000 átfázott, bőrig ázott ejtőernyős és vitorlázógépen szállított katona özönlött Bastogne-ba, ahol az amerikaiak szorongatott helyzetét „cseppfolyósnak és bizonytalanoknak” minősítették. Kedden délelőtt 10 órára a hadosztálynak mind a négy ezrede megérkezett, néhány útjukba tévedt és maguk mellé parancsolt tüzér- és páncélosalakulattal együtt. McAuliffe tábornok a vasútállomással szemben álló Hôtel de Commerce-be telepítette vezetési pontját, első sebesültjeit pedig a helyi papneveldebe szállíttatta. Szerdán kora reggel, néhány búcsúzóul elmondott biztató szó után Middleton tábornok elhajtattott a Packardján a VIII. hadtest új parancsnoksága felé, melyet a huszonkilenc kilométerre délnyugatra fekvő Neufchâteau-ban rendezett be.

Bastogne felé a német 5. páncéloshadserég három hadosztálya támadott, amelyek az amerikai rádióforgalmazásban áradó gondatlan fecsegsből idejében értesültek az erősítés érkezéséről.⁶ A csatában addig – Cota 28. hadosztályának Luxemburgban kifejtett bosszantó ellenállásától kezdve – alig valami alakult a német tervek szerint. Az üzemanyaghiány minden múlt órával erősebben szorongatta a Wehrmachtot. A páncélosok láncfalpa olyan durván felszántotta a mellékutakat, hogy tucatjával hagyták el a kerek járműveket ingoványra mélyült sártavakban. Aknamentesítésre olyan kevés német utász állt rendelkezésre, hogy a harcokszók a parasztagadások színjeiből előrángatott boronákkal és tömörítőhengerekkel maguk láttak neki a feladatnak. A nyugat felé caplató gyalogság majdnem lehalagya Manteuffel motorizált hadoszlopait, Model tábornagy pedig bizalmas körben ekkor már kétségbe vonta, hogy a *Herbstnebel*-offenzíva akár csak a „kis megoldásban” megfogalmazott szerény célokat is elérheti, Antwerpen elfoglalásáról nem is beszélve.

Bastogne és az onnan sugarasan szétfutó hét út állandóan növekvő jelentőségre tett szert – egy német tábornok szavaival: mint „az utánpótlási vonalainkon éktelenkedő tályog”⁷ –, és a csukaszürke támadó ékek máris beleütköztek a várostól keletre emelt gyenge úttorlaszokba. A németek nyomjelzős sorozatai amerikai félláncfalpas járműveket gyűjtöttek fel,

aztán a géppuskások egyenként szedték le az égő járművek háttére előtt felbukkanó GI-okat. Longvillynél két lemaradt amerikai tüérszászlóalj közvetlen irányzással, száznyolcvan méterről lőtte a rohamozó németeket, majd az összecsapás túlélőit bebotorkáltak Bastogne-ba.⁸ Tarackjaik felét elvesztették. Negyven Sherman harckocsi pusztult el egyetlen éjszakán, és Neffe védőit gyújtó kézigránátok záporában vonultak vissza. „Minket nem kivertek – rádiózta egy tiszt –, hanem kiégették.” E három hadosztály – a 2. páncélos-, a 26. népi gránátos- és a Lehr-páncélos-hadosztály – erőteljes támadásának engedve az amerikai védelem benyomódott és hátrébb szorult.

De nem szakadt át. A longvillyi tűzharc kedden a népi gránátosok négy értékes nappali órájába került. Távolabb észak felé ugyanazon a napon az amerikai utászok sorra robbantották az úttest alatti vízátereszket és a hidakat, döntötték a fákat az útra, és emeltek belőlük úttorlaszt, s olyan tehetséggel romboltak, hogy a mindinkább kétségbeeső német LVIII. páncélos-hadtest több zsákutcának bizonyuló menetvonalon is próbálkozott, miközben könnyebben járható utat keresett nyugat felé.

Nem kevésbé életbe vágó szerepet játszott az ellenség előrenyomulásának késleltetésében az amerikai 10. páncélos-hadosztály egyik állandó parancsnokságú harccsoportja, amelyet Middleton hétfő éjjel rendelt három szomszédos védőkörlet védelmére Bastogne előtt.⁹ Különösen dühödt ütközet bontakozott ki Noville-nél, egy ködös, tölcser alakú völgyben hat és fél kilométerre a várostól, ahová tizenöt Sherman harckocsi és más páncélos járművek időben érkeztek meg ahhoz, hogy szembeállhassanak a német 2. páncélos-hadosztály nagy részével. Kedden a borongós hajnallal a német harckocsifutóművek árulkodó csörgő zaja is megérkezett, majd hamarosan bizonytalan körvonalú szürke árnyékok kezdtek Noville felé sodródni kelet felől. Az amerikai tüérségi tűzzel válaszoltak – „találomra és Isten segédelmével célozva”, mert térképük nem volt –, sőt még pisztollyal is lőttek. A köd hamarosan felszállt, mint a függöny, s a szemközti domboldalon, úgy nyolcszáz méter távolságban, sűrű harcrendben sorakozó német páncélosok és gránátosok bukkantak elő. Az amerikai harckocsivadászok eltaláltak kilenc német páncélost, három ki is gyulladt. A német gyalogosok sarkon fordultak és megfutamodtak, az amerikaiak tüze üldözte őket.

Az ütközet egész délelőtt és délután tombolt.¹⁰ A 101. hadosztály egyik, Bastogne-ból lóhalálában kiküldött ejtőernyős-zászlóalja délután

2 órakor ellenlökést indított, és véres találkozóharcban ütközött össze a füstbe burkolózó dombgerincen éppen áthömpölygő újabb német roham résztvevőivel. Az ellenséges tüérség tűzcsapásaival romba döntötte Noville-t, megölte az ejtőernyősök parancsnokát, és súlyosan megsebesítette 10. páncélos-hadosztálybeli parancsnoktársát. Csak az amerikai tüérség tűzösszpontosításai akadályozták meg, hogy a három oldalról támadó gránátosok lerohanják az amerikai védőkörletet.

December 20-án, szerdán a nap közepén az Hôtel de Commerce-ben a következő rádiójelentést vették: „Minden tartalék bevetve. Helyzet kritikus.”¹¹ McAuliffe engedélyezte, hogy az életben maradtak a füst és a sötétség leple alatt délután 5-kor visszavonuljanak Bastogne-ba. Harckocsizók hiányában a négy megmaradt Sherman egyikét ejtőernyősök vezették. Az amerikai véres veszteség meghaladta a négyszáz főt, de a 2. páncélos-hadosztály több mint hatszáz katonát veszített, továbbá harmincegy harckocsit és rohamlöveget, és előretörése a Meuse-höz legalább két nap késést szenvedett. Noville elesett; a Gestapo ügynökei meggyilkoltak hét belgát, akik túléltek az ostromot, köztük az elemi iskola igazgatóját és a falu pápját.

A Bastogne-tól keletre fekvő védőkörletek, amelyeket ekkor már az 501. ejtőernyős-gyalogezred katonáival is megerősítettek, ugyanilyen szívós ellenállást fejtettek ki a Lehr-páncélos-hadosztály és a 26. népi gránátoshadosztály egységeivel szemben.¹² A szögesdrót és a célzott puskatűz Neffe közelében kelepcebe csalta a német gyalogság előőrsét abban, amit az amerikai ejtőernyősök „óriási emberfogónak” neveztek. „Foglyokat nem ejtettünk – számolt be egy százados. – Lekaszáltuk őket, mint a gazt.” Amikor az ellenség szerdán felújította támadásait, „tűzből épített gátba” ütköztek, amelyet sok tücat, Bastogne-ból tüzelő löveg lőtt.

A frontális rohamok nem sok eredménnyel jártak, a németek tehát, megkésve, változtattak taktikájukon.¹³ Manteuffel sürgette a 2. páncélos-hadosztályt, hogy az Ourthe folyó mentén folytassa az előrenyomulást nyugat felé annak ellenére, hogy a benzinhiány nagyon súlyossá fajult: a hadosztály egy teljes napot az üzemanyag-szállító tehergépkocsikra várva vesztegetett el. A Lehr-páncélos-hadosztálynak egyik páncélgránátos-ezredét hátra kellett hagynia, hogy a 26. népi gránátoshadosztállyal ostromgyűrűbe zárja Bastogne-t, de a hadosztály zöme kitért balra, hogy dél felől megkerülje a várost.

A szerdán az 5. páncélos-hadsereg parancsnokságára befutó kevés biztató jelentés egyike arról számolt be, hogy szétverték a 101. légide-

szant-hadosztály egyik egészségügyi különítményét, amely elmulasztott őrköt állítani egy Bastogne-tól nyugatra fekvő útkereszteződésben felépített tábora köré.¹⁴ Röviddel éjfél előtt egy hat harckocsiból és féllánc-talpas járműből álló német járőr heves géppuskatűz alá vette az egészségügyiek sátrait és teherautóit – „a golyók olyan közel röpködtek, hogy azt gondoltam, le kellene söpörnöm őket”, számolt be egy közlegény. A németek percekben belül foglyul ejtették a hadosztály főorvosát, tíz másik katonarost, több mint száz legénységi állományú katonát és számos sebesültet, továbbá nagy mennyiségű hordágyat, orvosi műszert és penicillint zsákmányoltak.

– Mindenekelőtt – utasította Middleton McAuliffe dandártábornokot – ne hagyja magát bekeríteni!¹⁵ – Hogy 18 000 amerikai, aki arra kapott parancsot, hogy 45 000 német ellenében mindenáron védje meg Bastogne-t, hogyan kerülhetné el a körülfárast, az nem volt világos, különösen olyan pocsék időjárási viszonyok között, amikor a szövetségesek repülőgépei szerdán egész Európában összesen huszonkilenc bevetést repültek, s abból is csak kilencet az Ardennek fölött. Egy nappal később, december 21-én, csütörtökön reggel egy ellenséges hadoszlop elvágta az utolsó nyitott utat is dél felé, és Bastogne-t valóban elvágták. A német parancsnoki hierarchián végigfutott a feltámadó derűlátás.

Péntek délelőtt 11 óra 30 perckor négyfős német küldöttség jelent meg fehér zászló alatt Bastogne-tól délnyugatra, a friss hóval finoman beszórt lucfenyő sarjerdőben.¹⁶ – *Parliamentairek* vagyunk – közölte egy angolul beszélő százados a megjelenő amerikai tiszttel, majd elővett egy zsákmányolt amerikai írógépen megírt iratot, amelybe minden egyes umlaut két pontját kézzel írták bele, és a címezése így szólt: „*An den amerikanischen Kommandeur der eingeschlossen Stadt Bastogne.*” A körülfárast Bastogne város amerikai parancsnoka számára mellékelt fordítás angolul is kifejtette:

A hadiszerencse változik. [...] Annak, hogy a bekerített amerikai katonák megmeneküljenek a totális megsemmisüléstől, csak egyetlen módja van: ennek végiggondolására kétórás terminus biztosítatik, amely jelen jegyzék átadásakor veszi kezdetét. Ha ezt a javaslatot elutasítják, egy német tüzerhadtest és hat nehéz légvédelmi tüzerosztály áll készen a megsemmisítő csapásra. [...] Az ezzel a tüzerügyi tüzzel járó komoly polgári veszteségek nem egyeztethetők össze a közismert amerikai emberiséggel.¹⁷

A jegyzéket Heinrich von Lüttwitz altábornagy, a XLVII. páncélos-hadtest parancsnoka mint illetékes előljáró nevében adták át.

Az ultimátum 12 óra 25 perckor jutott el McAuliffe-hez a füstfoltos vezetési pontra, amely búzlott az előző éjjeli légitámadás bombáinak robbanóanyagától.¹⁸ Ha bekerítették, ha nem, a 101. hadosztály még mindig megőrizte csaknem teljes létszámát, a négy ezredből egyelőre még csak öt zászlóalj vett részt hevesebb harcban. Hatszáz, csapatuktól, többségükben a 28. hadosztály egységeitől elmaradt katonát megetettek egy tál meleg étellel, majd besoroltak a Zűr Harccsoport (*Team Snafu*) néven szervezett gyorsreagálású zászlóaljba. Bastogne arzenáljában volt negyven Sherman, és a páncélostisztek stencilezett lapokon adtak hasznos tippeket gyalogos bajtársaiknak a harckocsik harceljárásairól. Hat tüzer-zászlóalj lövegeit úgy helyezték el kör alakúra ácsott és épített tüzelőállásokban, hogy minden üteg a szélrózsa minden irányába tudjon lőni, habár McAuliffe, aki negyedszázada szolgált tábori tüzerként, azt tanácsolta tüzéinek, „ne nyissatok tüzet, amíg nem látjátok a szemük fehérjét”. A járműveket téli álcázásként fehérre meszelték, a hóköpenyekhez pedig a belga családok fehéreneműs szekrényeiből szereztek anyagot. A katonák ekkor már csak naponta kétszer kaptak enni, de a szakácsok remek palacsintatészta keverték a Vöröskereszt élelétárában talált fánklisztből.

Talán a legendás egyszavas választól ihletve, amelyet a francia gárda parancsnoka vágott oda, amikor Waterloonál megadásra szólították fel – „Merde!” –, McAuliffe is egyetlen szóval válaszolt az ultimátumra: „Nuts!”¹⁹ Miután kimondta, egy ejtőernyőstiszt adta át a „*parliamentaireknek*”, mire az egyik német tiszt zavartan megkérdezte:

– A válasz nemleges vagy igenlő? – A válasz határozottan *nem* igenlő – közölte az amerikai. – Ha nem értik, mit jelent a „nuts”, hát egyszerűen annyit, hogy „menjete a pokolba”... Megölünk minden istenverte németet, aki megpróbál betörni ebbe a városba.

– Sok amerikait fogunk megölni. Ez a háború.²⁰

Manteuffel csak a megtörténte után értesült Lüttwitz trükkös próbálkozásáról, de dühbe gurult miatta.

– Ez örülség! – közölte a hadtestparancsnokkal. – Most aztán muszáj előteremtenünk a tüzeriséget és a bombázórepülő-kötélékeket, hogy betartsuk a maga fenyegetését, és a földdel tegyük egyenlővé a várost!²¹

Ahogy Manteuffel tábornok balszárnyán Bastogne volt a kínokat okozó mérges tövis, úgy vált Saint-Vith a jobbszárnyát folyamatosan maró

csalánossá. A várost Szent Vidről (latinosan Vitusról) nevezték el, a szicíliai fiúról, aki Diocletianus császár uralkodása alatt szenvedett mártíromságot, és aki a táncosok, a kutyák és a krónikusan későn kelők védőszentje.²² Saint-Vithet 12. századi alapítása óta számos történelmi kellemetlenség érte, például 1543-ban, 1602-ben és 1689-ben különböző seregek kifosztották, de egyik esemény sem volt csúfabb, mint az a harc, amely 1944 decemberében tombolt a városban és környékén. Jóllehet az amerikai 106. gyaloghadosztályt a Schnee Eifel fennsíkján gyorsan szétverték, a németeknek nem sikerült határidőre, december 17-én reggel 6 órára elfoglalniuk Saint-Vithet, sőt Manteuffelnek napról napra kevesebb reménye maradt e feladat teljesítésére.

December 18-án és 19-én tűzharcok robbantak ki a város körül, de a németek tapogatózó támadásait mindenütt visszaverték, előbb két amerikai utászászlóalj, majd Clarke tábornok B harccsoportja a 7. páncélosadosztályból.²³ Ez utóbbinak a balszárnyát a 106. hadosztály maradványai és a 9. páncélosadosztály egyik állandó parancsnokságú harccsoportja fedezte. Az Ardenneken addigra már a legkeletebbi, említésre méltó amerikai védelmi góc, Saint-Vith három nap alatt hullám-törő gáttá vált, „amely mellett északon és délen elrohant a német áradat, keleti oldalára pedig lecsapott”, ahogyan a hadsereg hivatalos történetének írója megfogalmazta.

Mivel a városba vezető utánpótlási vonalakat a németek elvágták, a tarrackok lőszerfelhasználását lövegenként napi hét gránátra korlátozták.²⁴ A tüzelek elhagyott raktárakban kurkásztak lőszer után, egyes ütegek azt jelentették, hogy „régí propagandagránátokkal tüzelünk, csak hogy folyamatosan füttyörésszenek gránátok a német fülek körül”. A gyalogosok között december 20-án kihirdették: „Minden kilőtt tölténnyel egy hullának kell a földre buknia!” Saint-Vith meggyötört utcáin törött üveg csikorgott az égő vágóhidról menekülő szarvasmarhák patái alatt. Kimerült tisztek mohón falták az amfetaminkészítményeket, zsíros füst kormozta feketére a bádognakanná fölé hajló katonák arcát és egyenruháját, amelyekbe homokot töltöttek, arra benzint, s végül tüzet gyújtottak. Egy baka később leírta, hogyan indítottak ellenlökést „két átfázott, kelletlen, a térdig érő hóban nehézkesen gázoló csatárlánccal”. A 106. hadosztály egyik életben maradt katonája azt írta: „Ez volt az a hely, ahol vénember-ré öregedtem, sőt újra meg újra meg is haltam.”

Manteuffel december 20-án két népi gránátoshadosztályra bízta a város elfoglalását, SS-páncélosok támogatásával.²⁵ December 21-én,

csütörtökön a német tüzérség gránátjai, amelyeket arra állítottak be, hogy a fák koronájában robbanjanak fel, repeszszapporral árasztották el az amerikai lövészgödröket és árkokat; a sűrű erdőben máris rohamra indultak a gyalogság szürké hullámai, és a német Tiger B („Királytigris”) nehéz harckocsik lapos röppályán kilőtt világítórakétákkal vakították a Shermanek személyzetét. – Az isten verje meg! – jelentette rádión egy századparancsnok este 19.35-kor. – Ezek kiágyúzzák az embereimet a gödreikből, egyikből a másik után!

Félórával később Clarke védelmi vonalait már három helyen áttörték. Este 10 órakor kiadta a parancsot csapatainak, hogy vonuljanak vissza a várostól egy kilométerre húzódó magaslatra, de addigra majdnem ezer GI elesett vagy fogságba került, húszezer másik pedig beszorult a Salm folyótól keletre kialakult, egyre zsugorodó, sebezhető kiszögellésbe.

Hodges altábornagy a XVIII. légideszantheadest alárendeltségébe utalta az 1. hadsereg összes, Stavelot-tól délre tartózkodó alakulatát, és Matt Ridgway ekkor minden erejével azért küzdött, hogy irányítása alatt tartsa a hadtest arcvonalát, amely hirtelen a háromszorosára nőtt, negyven kilométerről közel száznegyven kilométer hosszúságúra.²⁶ Ha a 101. légideszant-hadosztály képes bekerítve is hatékonyan folytatni a harcot, töprengett Ridgway, miért ne tehetné meg ugyanezt a Salminál kialakult kiszögellésben az ottani, hasonló létszámú amerikai haderő. December 22-én, péntek hajnalra ez a haderő az összeomlás jeleit mutatta: a járőrök egyszerűen eltűntek, öt kilométerre Saint-Vithtól, Neubrückenél a németek megöltek vagy elfogtak egy teljes zászlóalj törzset, Clarke jelentette, hogy harccsoportja elveszítette személyi állománya felét, és hamarosan elveszíti támadóképeségét.

„Ez a terep nem ér öt centet holdanként”, fűzte hozzá Clarke, és nyomatékosan javasolta, hogy vonuljanak vissza.²⁷ A 7. páncélosadosztály parancsnoka, a szűkebb vezetési törzsevel ekkor Saint-Vithtól tizenkilenc kilométerre nyugatra, Vielsalminál táborozó Robert W. Hasbrouck dandártábornok figyelmeztetett, hogy az üzemanyag- és lőszerhiány végzettsé fajult. Röviddel délelőtt 11 óra előtt Hasbrouck táviratban jelentette Ridgwaynek: „Ha sötétedés előtt nem törünk ki innen [...], a 7. páncélos-hadosztályunk nem marad meg.” Egy régi barátjának, William M. Hoge dandártábornoknak, akinek a 9. páncélos-hadosztálybeli harccsoportja szintén a szétveretés veszélyével nézett szembe, Ridgway azt mondta:

– Nem hagyunk ott benneteket, hogy darabokra aprítsanak... Kihozzunk onnan.

– Ugyan hogy tennétek? – kérdezte gyászos hangon Hoge.

Pénteken, a délután közepén Ridgway kelleetlenül kiadta a parancsot Hasbrouck dandártábornoknak, minden amerikai csapattestet vonjanak vissza a Salmon át.²⁸ Montgomery, aki növekvő aggodalommal figyelte a saint-vithi drámát, ujjongott. – A legteljesebb tisztességgel térhetnek vissza – jelentette ki. – Csodálatosan helytálltak!

A tizennégy órás decemberi sötétségnek meg a hirtelen érkező hideghullámnak köszönhetően, amely pénteken megfagyasztotta a sarat, legtöbbjüknek sikerült átmenekülnie a folyón.²⁹ Ezzel a hadsereg éppen csak, de elkerülte a Schnee Eifel-i tömeges megadásnál is súlyosabb katasztrófát. Az egyik visszavonuló egység parancsnokának rádión küldött utasítás így szólt: „A parancsa: menjenek nyugat felé! Menjenek nyugat felé! Menjenek nyugat felé!” A GI-ok rávizeltek az M-1 puskák befagyott závarzatára, hogy kiolvasszák, majd libasorban nekivágtak az erdei ösvényeknek és a szántók közötti földutaknak. Minden katona az előtte lépkedő bajtárs derékszíját vagy hátizsákhevederét markolta. Mások harckocsikra hasaltak fel, összehúzza magukat az ellenség nyomjelzős sorozatainak perzselő rácsozata alatt. A német tüzéség az utakat és a kereszteződéseket tapogatta tüzével, és csak egy ötezer gránátot szállító, kilencven tehergépkocsiból álló oszlop alaposan megkésett érkezése tette lehetővé, hogy a Salmtól nyugatra álló útegek pazarlóan bőséges tűzcsapásokkal válaszoljanak. „Cső- és nyaksálakba bugyolálva úgy, hogy csak a szemük látszott ki”, ahogyan egy hadnagy leírta, a visszavonuló katonák a salmchâteau-i és vielsalmi hidak felé tartottak, Hasbrouck kiállt az útpadkára, hogy üdvözölje biztonságba érkező katonáit. Werbomont-tól délre a 82. légideszant-hadosztály egyik ejtőernyőse megszólította a mellette elhaladókat:

– Mi a fene elől futtok, srácok? Mi már két napja itt vagyunk, és még nem láttunk németet.

Egy fáradt hang válaszolt neki: – Csak maradj, ahol vagy, haver! Rövidesen majd nem kell keresned őket.

Ridgway becslése szerint tizenötezer katona és száz harckocsi jutott ki a beszögellésből.³⁰ Legalább ugyanannyi páncélos is odaveszett, a Salmtól keletre elszenvedett emberveszteség pedig megközelítette az ötezer főt, a Schnee Eifel-i veszteségeken túl. Clarke és Hasbrouck sokáig neheztelt Ridgwayre, amiért késleltette a visszavonulást, de a harcolva végrehajtott „arcvonal-visszavétel” következtében csaknem egy hét telt el, mire Saint-Vith és az onnan szerteágazó utak, amelyeket Manteuffel két nap

alatt remélt elfoglalni, a német 5. páncélos-hadsereg ellenőrzése alá kerültek. – Itt lenni senki sem aggodalmaskodik – közölte Ridgway telefonon péntek este 9 órakor az 1. hadsereg parancsnokságával. – Remek formában vagyunk.

A német katonák „szorgalmas guberálók módjára” ismét végigfosztogatták Saint-Vithet, s emiatt a forgalom olyan menthetetlenül összekuszálódott, hogy Model is, Manteuffel is kénytelen volt kiszállni gépkocsijából, és Schönberg felől gyalog baktatott be a városba.³¹ A tábornagy még meg is állt egy útkereszteződésben, s karját lengetve irányította nyugat felé a páncélosokat és tehergépkocsikat. „Hadifoglyok végtelen oszlopai – írta a népi gránátosok egyik tisztje. – Model személyesen irányítja a forgalmat. Kis termetű, jelentéktelen külsejű ember, monoklival. Most megy a dolog. [...] Valamennyi előrenyomuló egység buzgón szedi össze az amerikai járműveket, és gépesíti magát.”³²

Jól tették, ha igyekeztek a fosztogatással.³³ Karácsony napján a szövetséges bombázók ezerhétszáz tonna romboló- és gyújtóbombát dobnak majd le Saint-Vithre, és lerombolják a vasútállomást, a Szent József-kolostort, valamint a 14. századi kőtoronyt, a Büchelturmot. A légítámadások a legtöbb házat kőporrá és hamuvá őrölték, a romok belga civilek százait temették maguk alá. Mivel az épített utakat a bombák elpusztították, a német utászok a rendező pályaudvaron és egy kanyargós földúton át terelték új irányba a forgalmat, hogy Saint-Vith elfoglalói folytathassák az üldözést. „A tengerbe hajítjuk ezeket az arrogáns, nagypofájú majmokat az Újvilágból – írta egy német hadnagy a feleségének. – Nem jutnak be a mi Németországunkba!”

Egy ardenneki lövészgödörben vacogó GI azt kérdezte, miután először pillantott meg egy feje fölött átsuhanó német Me-262 sugárhajtású vadászgépet: – Hogy lehet, hogy nekünk soha nincsen titkos fegyverünk?³⁴ – Csakhogy akkor már sok ezer ellenséges katona érzelte azt, amit rengeteg amerikai még nem tudott, hogy egy titkos fegyvert, nem nagyobb, mint egy rádiócső, alkalmaznak a történelemben először az Ardennekben vívott földi harcokban. Ez pedig megnövelte az amerikai tüzéség előerő-pusztító erejét azzal az eszközzel, amelyet egy lelkes híve az atombombán kívül „a háború legfigyelemreméltóbb tudományos eredményének” nevezett.

Az új fegyver eredete 1940-re nyúlt vissza, arra a felismerésre, hogy a légvédelmi tüzéségnek átlagosan 2500 gránatra van szüksége egy ellen-

séges repülőgép lelövéséhez.³⁵ A tábori és a légvédelmi tüzérség gránátjai egyaránt vagy érintésre robbantak, vagy akkor, amikor a bizonyos repülési időre előre beállított gyújtó működésbe hozta a robbanótöltetet. Egyik műszaki megoldás sem szolgáltatta az eredményességhez szükséges gyilkos precizitást. A tudósok és a mérnökök a meglévők helyett olyan gyújtószerkezetet kerestek, amely képes érzékelni a céltárgy közelségét, s nem akkor robbantja fel, vaktában a gránátot, amikor elér egy bizonyos magasságot, mondjuk 3000–4500 métert, hanem amikor repülőgépet észlel a robbanáskor szétrepülő repeszeinek pusztítási hatókörén belül. Az ilyen gyújtónak ki kell állnia a kilövésről járó elképesztően nagy terhelést, benne az ágyúcső torkolatának elhagyásakor fellépő, 20 000 g erejű nehézségi gyorsulást, valamint a másodperceként 500-at forgó gránáttestben ható centrifugális erőket. Ugyanakkor elég egyszerűnek kell lennie ahhoz, hogy milliószámra, futószalagon gyárthassák, és eléggé miniaturizálnak, hogy becsúfolhassák a gránát fagyalttöltésér nagyságú orrába.

Az így megszülető eszköz, amely végül a „VT”, vagy a „T-98” álcázó típusbesorolást, illetve a „pozit” fedőnevet kapta, parányi rádióadót foglalt magában, amely repülés közben jeleket sugárzott.³⁶ Amikor a sugárnyaláb egy szilárd tárgyról visszaverődött, a gránátgyújtóba épített vevő fogta a visszavert jelet, és kapcsolta a gyújtó áramkört, amely felrobbantotta a gránátot. Az első „pozit”, vagyis közelségi, illetve rádiógyújtós 127 milliméteres gránátot, amely elpusztított egy japán repülőgépet, a USS *Helena* cirkáló lőtte ki a Csendes-óceán déli részén 1943 januárjában. Tizennyolc hónapig azonban csak a nyílt tenger vagy saját terület felett engedélyezték a gyújtó használatát, mert attól féltek, ha az ellenség ráteszi a kezét egy fel nem robbant példányra, a tengelyhatalmak mérnökei lemásolhatják a konstrukciót. Közelségi gyújtós gránátokat alkalmaztak titokban a Londonra irányított V-1-esek ellen – a brit illetékesek ötször olyan hatékonyan tartózták őket, mint az időzített gyújtósakat –, valamint a cherbourg-i kikötő és a Normandia partjai előtt épített Mulberry mesterséges kikötő védelmére. A még közelebbi múltban brit Lancaster bombázók egyenesen a cincinnati gyártótól szállítottak egy sürgős tétel „pozit” gyújtót Antwerpenbe a német robotrepülőgépek ellen.

A közelségi gyújtónak kidolgozták a tábori tüzérségi változatait is, amelyeknél a közeledő földfelszínről visszaverődő rádiójeleket használták a gránát felrobbantására 16 vagy 24 méter magasságban.³⁷ Az Észak-Karolinában elvégzett próbák azt mutatták, hogy a tereptől, az időjárástól, sőt a sötétségtől függetlenül még a beásott célok is rendkívül

hatásosan pusztíthatók az ilyen, levegőben robbanó gránátok gyilkos acélrepeszszáporával. A hadsereg egyik magas beosztású tábornoka így minősítette: „A legfontosabb új fejlemény a lőszerterületén a magas hatóerejű robbanóanyagok bevezetése óta.”

A Charlie-Charlie-k jóváhagyásával a SHAEF késő ősszel a karácsonyt tűzte ki annak a napnak, amiktől a tüzekek Európában használhatják a „pozit” gyújtós gránátokat.³⁸ Több mint ezer egységparancsnokot és törzskari tisztet avattak be a titokba, s hat szövetséges hadseregnél tartottak éles bemutató lövészetet. Hitler közelebb hozta az új gyújtó bevezetését, ugyanis amint a *Herbstnebel*-hadművelet kezdetét vette, Eisenhower egy héttel előrehozta a szabad alkalmazás első napját. A 99. hadosztály egyik tüzeke leírta „a gránáthalmokat, s mellettük a sok embert, aki csavarkulccsal és kalapáccsal szedte le az egyik gyújtót, és szerelte fel a másikat”. Napokkal az után, hogy a tábori tüzérség először használta, a jelentések máris ilyesmiktől számoltak be: „Összevont ellenséges csapatokat mészároltunk le Bastogne-tól keletre, és ismételten megzavartuk az ellenség legfontosabb utánpótlási vonalain zajló forgalmat Saint-Vith-től nyugatra.” A 12. hadseregcsoporthoz parancsnoksága vígan jelentette, hogy a közelségi gyújtó „igazi terrorfegyver”. A SHAEF véleménye szerint „az ellenséget sikerült komolyan megzavarni”.

Hamarosan háromszáz amerikai cég havonta csaknem kétmillió ilyen gyújtót gyártott 20 dolláros darabáron.³⁹ „Az új gránát a mókás gyújtóval elsőpró siker – írta Patton december közepén a hadsereg fegyverzettechnikai főnökének. – Valamelyik éjjel egy tüzerzászlóalj összpontosított tüzeivel elkaptunk egy német zászlóaljat, amelyik próbált átkelni a Sauer folyón, az eredmény 702 megszámlált halott volt.” Az efféle túlzások – és Patton veszteségadatai sokszor bizonyultak túlzottnak – gyakoriak voltak, és az ardenneki csatában sok megalapozatlan jelentés született a közelségi gyújtó gyilkos hatékonyságáról. Valójában az ardenneki harcokban a 12. hadseregcsoporthoz kevesebb mint 200.000 közelségi gyújtós gránátot lőtt ki, a teljes elhasznált tüzerászlóaljoszer-mennyiség csekély töredékét, bár a legnagyobb kaliberű gránátoknak csak a negyede szerepel ebben a mennyiségben. Az új haditechnikai eszköz nem volt hibátlan sem: magas fák, kémények, templomtornyok és elkalandozó tüzerászló megfigyelő repülőgépek mind okozhattak idő előtti robbanást.

Ezzel együtt a „pozit” ugyanolyan demoralizáló hatásának bizonyult a német katonák körében, mint amennyire a GI-okat bátorította.⁴⁰ Egyes ellenséges tisztek „elektromos gránátnak” vagy „mágneses gyújtószerke-

zetnek” nevezték, utóbbi esetben szentül hitték, hogy a földmágnesség hozza működésbe a gyújtót. – Lóg a levegőben, amíg meg nem találja a pontos helyet a felrobbanáshoz – állította rendíthetetlenül egy elfogott német katona. A gránátrepeszek állítólag könnyedén átvágták az ellen-séges fedezékek tetejét alkotó vastag fatörzseket, és a jelentések szerint egyetlen, levegőben robbanó 155 milliméteres gránát hetven méter sugarú körben cafatokra szaggatott mindent a földön. Az ilyen vérengzés „tisztá emberölés – panaszkolta egy másik német fogoly. – Maga az ördög sem tudna megmenekülni.”

De mi történt az ördög csatlósáival?⁴¹ Aligha találhatott volna bárki jobb célpontot a közelségi gyújtós tűzérési tűznek Peiper Obersturmbannführernek az 1. SS-páncélosadosztály élén haladó gyilkos *Spitze* harccsoportjánál, és az amerikai tüzei napokig lőtték is az új gránátot a menetoszlopra, amint az az utakat sűrűn váltogatva tört előre Belgiumban.

Peiper roham a Meuse felé egyre elvadultabb s egyszersmint egyre reménytelenebb jelleget öltött.⁴² Amikor a Malmédy közelében elkövetett tömeggyilkosság után éjszakára megállt Stavelot szélén, az SS-páncélosok délnyugat, Trois-Ponts felé fordult anélkül, hogy tudomást szereztek volna a tőlük közvetlenül északra található hatalmas szövetséges üzemanyagraktárról. Az amerikai utászok Trois-Ponts-ban mind a három hidat felrobbantották, az egyiket, amikor már német katonák tartózkodtak a hídpályán. Mivel nem tudott a terv szerint haladni, és már kétségbeejtően közel került üzemanyaga végéhez, Peiper észak felé kanyarodott a fedett terepen, az Amblève mentén. Közben zavarták a P-47-es vadászbombázók – legalább két harckocsit és öt félláncaltpast lőttek ki a levegőből –, valamint a tüzérség. A 30. hadosztály tüzei 3000 gránátot lőttek az egyik hídhöz vezető útra, izzásig hevülő lövegcsöveiket kannából locsolt vízzel hűtötték.

A védekező amerikaiak további hidakat romboltak le, vagy azok túl törekenyek voltak a hatvantonnás Tiger harckocsik átkeléséhez.⁴³ A Werbomont és Targnon felé indított felderítővállalkozások nem hoztak eredményt, ahogy az a német terv sem, hogy benzineskannákat ejtenek az Amblève vizébe, abban a reményben, hogy lejjebb legalább néhányat biztos kifog Peiper az erős sodrású folyóból. Stoumont-ban kétnapos csatát vívtak a St.-Édouard Szanatóriumért, amely egy dombtetőn állt, a 260 belga páciens közben a pincében lapult. A német páncélosok közvetlen közlőlől lőttek be ágyúval az ablakokon, az ellenlökést

végrehajtó Shermanek ugyanezt tették, a folyosókon zörögve gurultak ide-oda a kézigránatok. Egy pap általános feloldozásban részesítette halálra rémült nyáját, de a németek végül visszavonultak úgy, hogy egyetlen civil sem sérült meg súlyosabban.

Peiper megtett már vagy száz kilométert, de még mindig további huszonhat kilométer választotta el a Meuse-től.⁴⁴ Nőtt a veszélye, hogy bekerítik, ezért december 21-én, csütörtökön hat és fél kilométerre visszarendelte katonáit Stoumont-tól La Gleize-ig, egy dombok közé ékelt, harminc házból álló kisközségig. Ezerötszáz megmaradt katonájával és két tucat harckocsijával itt beásta magát, s még mindig őriztek több mint száz amerikai hadifoglyot is. Aznap éjjel egy parasztház pincéjében Peiper szakított időt arra, hogy egy elfogott amerikai zászlóaljparancsnoknak, Hal D. McCrown őrnagynak elmagyarázza, miért harcol. – Kiirtjuk a kommunista mételty – közölte remek angolságával az ifjú SS-Obersturmbannführer. – Megtartjuk, ami a legjobb Európában, a rosszat pedig kiselejtezzük. – „A rosszba” nyilvánvalóan beletartoztak a belga polgári lakosok, akiket az elmúlt napokban megöltek, a további védtelen GI-okon kívül.

Péntek estére az amerikai géppuskák, harckocsik és harckocsivadászok már olyan hevesen ostromolták La Gleize-t, hogy az SS-katonák *der Kesselnek*, a katlannak nevezték.⁴⁵ Egy közeli kastélyból önjáró lövegek lőttek közvetlen irányítással. Peiper géppisztolyt ragadott, úgy futott romhalmaztól romhalmazig, és kiáltozva bátorította katonáit, segéd-tisztje közben a pincében égette a titkos iratokat. A Luftwaffe szállító-gépei este 8 órakor benzint és lőszert dobtak le a bekerített csapatnak, de az utánpótlás java része az amerikaiak kezére került, kivéve néhány cigarettát, snapszot és egy láda Luger pisztolyt tartalmazó csomagot. Az Egyesült Államok Hadserege Légierőinek bombázói La Gleize-re akartak csapást mérni, de helyette Malmédyt bombázták. A hibát még kétszer elkövették, s több mint három tucat GI-t és sok belga civilt megöltek.

„Helyzet jelentősen romlott. Csekély gyalogsági lőszerkészlet maradt – jelentette rádióon Peiper szombat hajnalban. – Ez az utolsó alkalom a kitörésre.”⁴⁶ Az engedély a visszavonulásra – kódolt rádiótávíratban – csak délután 2 órakor érkezett meg az I. SS-páncélosadtest parancsnokságától, s addigra az amerikaiak még közelebb nyomultak. Fehér foszforral töltött és közelségi gyújtós gránátok törték-zúzták a La Gleize-i templomot, ahol a német katonák kórusülések alatt kerestek menedéket. Egy katonát, akit rajtakaptak, amikor éppen eltávolította az SS-jelvényt egyenruhájáról, egy romos falhoz állítottak, és agyonlőttek dezertálá-

sért. Peiper az amerikai tüzérségi tűz zaját használta az utolsó 28 páncélosát, 70 félláncfalpasát és két tucat lövegét üzemképtelenné tevő töltetek robbanásainak elfedésére.

December 24-én, vasárnap éjjel 2 órakor az SS-katonák egyes oszlopban dél felé kilopakodtak a faluból, élükön két belga vezetővel.⁴⁷ McCown őrnagyot puskacsővel noszogatva magukkal vitték, pedig több mint 300 német sebesültet és 130 másik amerikai foglyot hátrahagytak La Gleize pincéiben. Az oszlop egy kis hídon átkelt az Amblève folyón, majd Trois-Ponts közelében egy dombgerinc mentén kígyózva leereszkedett a Salm völgyébe. Virradatkor, amikor a levegőben megjelentek a közelfelderítő repülőgépek, Peiper faágak alá rejtette katonáit, és kiosztotta az élelemfejadagot: négy kétszersültet és két korty konyakot mindenkinek. Egy amerikai járőrrel vívott rövid tűzharc közben McCown meglépett őrzőitől, a *Yankee Doodle*-t füttyörészve nekivágott az erdőnek, és ment, amíg csak a 82. légideszant-hadosztály egyik előőrse a jelszót nem kérte tőle.⁴⁸

A dermesztően hideg Salm gázlóján a legmagasabb SS-katonák láncba állva segítettek átkelni a menetoszlopnak a folyó közepi tizenkét méter széles mély szakaszon.⁴⁹ Peiper végül Wanne-nál, La Gleize-től néhány kilométerre délkeletre érte el a német vonalakat. Az induláskor harccsoportját alkotó 5800 katonából 770 maradt. Az amerikai tüzérség újabb és újabb összpontosított csapásai űzték-hajtották őket, egyenruhájuk keményre fagyott, véres nyomot hagytak maguk után a hóban. Peiper és katonáinak egy része ellen utóbb vádat emeltek 350 fegyvertelen amerikai és 100 vagy több belga polgári lakos meggyilkolásáért egyhetes ámokfutásuk alatt. Az igazságszolgáltatás azonban egyelőre késlekedett, és a számonkérés napja a háború utánra maradt.

December 23-án az egész Ardenneben gyilkos hideg követte az erős havazást a kontinentális időjárás orosz anticiklonnak nevezett jelensége keretében.⁵⁰ Alan Moorehead leírta „a tündöklő világot, ahol minden alapfahérré és -kékre redukálódott, szikrázó fehérre a zúzmarás fák között, mélykék árnyékokra lenn a völgyekben, és persze az égbolt makulátlan jeges kékjére”. Befagytak a gépjárművek hűtői, de még üzemanyagtartályai is. Az amerikai ejtőernyősök nem engedték, hogy a sírásók összegyűjtsék a csonttá fagyott német hullákat, amelyekből mint homokzsákokból mellvédet építettek a gyalogság állásai köré. A GI-ok minden ruhadarabot magukra öltöttek, amit csak, mint a guberalók,

össze tudtak szedni, így női ruhákat is, amelyeket vállkendőként viseltek. „Mindenki nagyjából egykorúnak látszik – írta Martha Gellhorn –, mintha a kimerültség, az agyonhajszoltság és a nem szűnő hideg minden életet nivellált volna.” A katonák fémlemezből fabrikáltak szánokat, zöldesbarna járműveiket pedig mésztejből és sóból rögtönzött álcázófestékkel mázolták be.⁵¹ A rohamsisakokra belga csipkéből készítettek álcahalót, és a háztartásokból vett lepedőkből, amelyeket gyakran használtak az elesettek szemfedőjének is, remek fehér overallokat és hóköpenyeket varrtak. A kórházakban felfújt és festékbe mártott sebészeti gumikesztyűkkel díszítették a karácsonyfákat, de „ebben a hidegben a sebesültek élete hajlamos úgy ellobbanni, mint a gyufaszál”, írta az ejtőernyős Louis Simpson. Az egyik kórtermet fejükön és mellkasukon sebesült GI-ok töltötték meg, egy ápolónő leírása szerint „olyan sípoló-hörgő lélegzéssel, mintha elhangolódott rádió hangja járta volna át a sátrat”.

A karácsonyi ünnepekkel mit sem törődve ügyetlen csatározások és szabályos csaták lángoltak fel a front egész hosszában.⁵² Peiper kudarca és a 6. páncélos hadsereg hibái miatt a német jobbszárnyon szertefoszlott az áttörés reménye: a telepített 237 000 amerikai akna, a 370 úttorlasz és a 70 felrobbantott híd még tovább korlátozta a támadók mozgását az északi szárnyon. Messze délen a német 7. hadsereg tétova térnyerésével védtelenül hagyta az 5. páncélos hadsereg balszárnyát, még ha az már a bastogne-i tályog felvágásával próbálkozott is. A pótalkatrész- és benzínhiány olyan szorongatóvá vált, hogy a Rajna-völgyben az új harcjárművekből inkább kiszereelték azt, amire a már bevetettek üzemben tartásához szükség volt, mint hogy teljes épségben csatába – és üzemanyagot fogyasztani – küldjék őket.

Saint-Vith-től nyugatra azonban, a német offenzíva harcrendjének közép-ső részén, a gránátosok rohammal átkeltek a Salm és az Ourthe folyón, és december 23-ra a páncélosok előőrsei megközelítették Marche-t, amely Vielsalmon már több mint harminc kilométerrel túl fekszik, és csak egy rövid ugrás választja el a Meuse-parti Dinant-tól.⁵³ Model már egy tucat hadosztályt szuszakolt be az arcvonal itteni negyven kilométeres szakaszára. Üzemanyag- és lőszerhiány gyötörte ugyan őket, de továbbra is erős s még mindig előremozgó csapásmérő csoportosítást alkottak.

Új aggodalom kezdett eluralkodni az amerikai 1. hadsereg parancsnokságán, amely ismét hátrébb költözött, ezúttal a Maastrichthoz közeli Tongres-ba, mindössze órákkal az előtt, hogy a németek lebombázták Chaudfontaine-ben az Hôtel des Bains-t.⁵⁴ Ridgway a tőle megszokott

harcos eltökéltséget tanúsította. December 24-én, hajnali 6 órakor azt mondta telefonon hadosztályparancsnokainak:

A helyzet normális, és minden tekintetben kielégítő. Az ellenség harcba vetette minden mozgékony tartalékát, és ez az utolsó nagyarányú offenzívakísérlete nyugaton a jelen háborúban. Hadtestünk feltartóztatja ezt a kísérletet, majd támadásba lendül, és szétveri az ellenséget.

Mások sokkal kevésbé ítélték meg derűlátóan a helyzetet, csak hogy az orosz anticiklon a német támadás kezdete óta először tiszta égboltot hozott, és a szövetséges repülőgépek hatalmas rajokban szálltak fel.⁵⁵ „A terep megoldozásának” nevezett hadművelet keretében 12 000 támadó bevetést repültek két nap alatt karácsony előtt, és csapások sokaságát mérték az országutakra, repülőterekre és hidakra, valamint a vasúti csomópontokra Koblenz, Trier és Köln térségében. Ujjongó GI-ok nyújtogatták a nyakukat, hogy jobban lássanak, amikor nyugat felől egymást követő hullámokban bukkantak fel a Marauderek és a Fortressek, a Liberatorok, sőt a Lancasterek, hogy végrehajtsák a háború legnagyobb tömeges bombatámadásait. „A bombázók finom, pehelykönnyen lebegő páracsíkokat húznak az égboltra – írta a 99. hadosztály egyik katonája a feleségének –, a vadászok pedig hullámos mintákat firkantanak fel, miközben próbálják megölni egymást.” A jég és a mély hó megbénította a német menetoszlopokat a Rajnától nyugatra, lóvontatású hóékekkel nemigen tarthattak járható állapotban három támadó hadseregnek elegendő útvonalat. Model utánpótlást szállító hátsó lépcsői és a felvonuló csapaterősítések kövér célpontokat kínáltak az ellenséges katonák körében csak „jabóként” emlegetett szövetséges vadászbombázóknak. „Szívesebben gyalogolunk ahelyett, hogy gépkocsit használnánk valamelyik főúton – írta naplójába egy német hadnagy Saint-Vith közelében. – Az amerikai jabók állandóan támadnak mindent, ami az utakon mozog. [...] Úgy hemzsegnek a levegőben, mint egy darázsraj.”

A felhőtlen ég az ultimátum visszautasítása után kemény ostrom alá vett, de meg nem tört Bastogne légi ellátását is lehetővé tette.⁵⁶ Szombaton röviddel dél előtt az első C-47-esek olyan ejtőernyős utánpótlás-szállító csomagokat dobtak le, amelyeket eredetileg még a balsorsú 106. hadosztálynak szántak, amikor a Schnee Eifel területén bekerítésbe került. Délután 4 órára több mint 240 gép 5000 tüzérségi gránátot, majdnem ugyan-

annyi aknavetőgránátot, 2300 kézigránátot, egy tucat doboz morfiumot, 300 egységnyi vérplazmát, 1500 előre csomagolt kötést juttatott el Bastogne védőihez. Dzsipek száguldoztak fel-alá Bastogne nyugati peremén, ahol az ejtőernyősök felhajították a csomagokat a kocsi hátuljába, és a löszert egyenesen az ütegekhez és a gyalogság lövészgödreihez szállították. Másnap az újabb fordulóval a szállítógépek ételmezt hoztak, negyedmillió géppuskalöszert és majdnem 1000 akkumulátort a rádiókhoz. McAuliffe tábornoknak rendelkezésére álltak James E. Parker százados, vadászpilóta felbecsülhetetlen értékű szolgálatai is, aki napokkal korábban a légi támogatást szervező tisztként érkezett.⁵⁷ Parker a zsebében bőségesen hozott magával megfelelő rádiókristályokat, s így közvetlenül tudott beszélni az ekkor már külön Bastogne támogatására beosztott P-47 vadászbombázó-repülő-századokkal. A dühösen rajzó darázsok százával támadtak gyorsan és alacsonyan napalm- és rombolóbombával, Parker pedig Manteuffel páncélosait, teherautóit és rohamlővegeit jelölte meg nekik célpontnak. A hóban hagyott nyomok segítségével könnyű volt rájuk találni.

Bastogne haladékot kapott, de még korántsem szabadult föl.⁵⁸ A nyugat és délnyugat felől indított német támadások szombat éjjel olyan hevessé váltak, hogy az elkeseredett amerikai tisztek kezét fogtak, és elbúcsúztak egymástól. A légi utánszállítás ellenére a védőknek már csak 1900 liter benzinjük és egy napi ételmük maradt. A 101. hadosztály tüzérei, akiknek löszerfelhasználását csövenként napi tíz gránatra korlátozták, nagyon igyekeztek megfogadni McAuliffe tanácsát, hogy csak akkor löjenek, ha már látják az ellenség szeme fehérjét. Mivel a peremvonal kerülete alig huszonhat kilométerre csökkent, az ellenség Bastogne minden sarkát belőtte. Egy őrnagy hasonlatával a várost „mintha acélreszeléssel homokfúvózták volna le”.

Több mint 3000 polgári lakos került szorult helyzetbe Bastogne-ban az amerikaiakkal, és a pincékben szétpermetezett karbolsav nem sokat ért, az ürülékűz elűzhetetlenül ott terjengett.⁵⁹ Több száz sebesült GI hevert a padlóra szórt fűrészponton egy templomban, mások a belga hadsereg egykori garázsában feküdtek egyre betegetben, ahol mindent belengett a gázgangréna félreismerhetetlen szaga. A sebesültek haja öszesre szürkült a portól, figyelte meg egy szemtanú, „arcuk pedig megöregedett a szenvedéstől és a kimerültségtől”. Két sebész gürcölt zseblámpák fényénél egy szerszámraktárból rögtönzött műtőben: végtagokat amputáltak. A haldoklókat a reménytelen eseteknek fenntartott fal mellé fektették, más épületeket hullaháznak, illetve a lábfagyásosok

elhelyezésére használtak. A járóképes sebesültek egy korábban puskalőtérnek alkalmazott, tető nélküli építményben zsúfolódtak össze. Élelem után kutató katonák kávé és Ovaltine italport találtak a VIII. hadtest egyik elhagyott raktárában, sőt egy elfalazott rejtékhelyen jókora cukorkészletet is. Ezt a hadizsákmányt a sebesültek kapták, ahogy a fájdalomcsillapítónak használt konyakot és mentalikört is. Az egyik raktárhelyiségben felfedezett 2000 vászonzsákot a lövészgödrökben szolgáló gyalogosok használták el, beletekerték a bakancsukat.

Napalm gyújtotta tüzek gyűrűje vette körül a várost, és a szél válszolgató géppuskák kerepelését hozta a távolból, ahogy a rövid nappal alkonyatba fordult.⁶⁰ Ornátusba öltözött tábori lelkész tartott karácsony esti istentiszteletet hordozható tábori orgonával és a rögtönzött oltáron csöpögő gyertyákkal. – Ne készíts tervet, mert Isten terve győzedelmeskedik – tanácsolta a híveknek. – Azok, akik támadnak titeket, Krisztus ellenségei.⁶¹ – A papnevelde boltíves kápolnájában, ahol rongyokban lógó vászon takarta a festett üvegablakokon tátongó lyukakat, a katonák elénekelték az „Ó, Betlehem kis városa” kezdetű dalt. A meszelt falú belga laktanyában, amelybe a 101. hadosztály vezetési törzse települt, egy baka ült a telefonközpont kapcsolótáblájánál, és halkán azt dúdolta: „A Mikulás eljön a városba.” Patton aznap délután rejtjelezett rádiótávíratban ígérte: „Karácsony esti ajándék közeledik. Tartsatok ki!” Ezzel együtt senki sem jelentett dél felől közeledő felmentő hadoszlopot. Katonái előtt McAuliffe leplezte csálódottságát, de Middleton vezérőrnagynak telefonon azt mondta: – Cserbenhagytak bennünket!

17 óra 10 perckor egy merész pilóta, akit a földről elemlámpával irányítottak, leszállt egy behavazott mezőn apró L–4 Grasshopper (Szöcske) gépével: egy láda penicillint hozott.⁶² Ez volt az utolsó jó dolog, ami szenteste Bastogne-nal történt. Alig két órával később az utcákat beüzüstöző ragyogó holdfényben német bombázók mértek csapást a városra, két támadásuk közül az elsőben. Az egyik bomba egy segélyhelyen csapódott be a neufchâteau-i út mellett, beszakította a tetőt, a romok alá temetett húsz katonát, és megölt egy civil ápolónőt. Lángok csaptak fel ropogva az Hôtel de Ville, a városháza körül. Számos sebesült a hordágyán égett halálra, és immár az égett emberhús szaga is hozzáadódott a többi bűzhöz, amely a szent éjszakák legszentebbikén belengte Bastogne-t.

Szenteste Patton részt vett a gyertyafénynél tartott úrvacsorás istentiszteleten Luxembourg zsúfolásig megtelt, jéghideg episzkopális templo-

mában.⁶³ Abba a padba telepedtek be Bradley-vel, amely egykor a német császár fenntartott helye volt. Egy vöröskeresztes önkéntes leírta „Patton téglavörös arcát és kerek, kopaszodó homlokát, amelyet ritkásan keretezett némi ezüstös ősz haj. [...] Fáradt, öregedő férfit láttam, szomorú, társtalan embert, egy magányos embert, fátyolos szemmel, amely mögött a sötét gondolatok és az önvizsgálat tortúrája zajlott.”⁶⁴ Az asszony talán félreértette emberét, mert még ha kifárasztotta is az ardenneki csata, a harc úgy felderítette Patton lelkét, mint semmi más ezen a világon.

A templomból kinézve Patton alaposan szemügyre vette a csillagos eget, és azt dünnyögte: – Karácsony, karácsony, micsoda éjszaka a nácik móresre tanítására!⁶⁵ – Nyitott dzsipen száguldott egyik helyről a másikra, az egyik pisztolyát rövid, kapucnis kabátján kívül, tokban viselte, a másikat az övébe dugva, kék szeme könnyezett a hidegtől, s hol az egyik, hol a másik kereszteződésben rivallt rá a katonai rendőrökre, tartásuk mozgásban a menetoszlopokat, meg az öröket ellenőrizte személyesen, tudják-e az aznapi jelszót. Olyan pillanat ez, jelentette ki törzse tagjainak, „amikor nyomni kell a gázt, mint a meszes, vagy meg kell halni. Ha azok a hun fattyak nyersen akarják a háborút, hát megadjuk nekik!” Derült eget kért Istentől, éppen úgy, ahogyan Akhilleusz könyörgött Zeusznak, oszlassa el a ködöt Trója falai előtt. Patton könyörgését meghallgatta a Mindenható, amint naplójába bejegyezte: „Felhőtlen, hideg karácsony, pompás idő németek ölésére.”

Patton beváltotta a Verdunben tett hetyke ígéletét, hogy december 22-re három hadosztállyal támad észak felé.⁶⁶ Rendkívüli haditett volt, hiszen a 3. hadsereg zömétől éles kifordulást követelt balra, s közben a Saar-vidéki frontot is biztonságosan tartaniuk kellett. A manőver 57 tonna új térkép kiosztását is igényelte, megkívánta a hatalmas kiterjedésű vezetékes távközlési hálózat újratelepítését, valamint üzemanyag és lőszer készletezését az új irányban, beleértve a hadsereg 108 tüzérszázlóját lövegeinek folyamatos ellátását gránátokkal. SS-eket nem ejtünk foglyul élve, jelentette ki Patton a törzsének. A tábornok követelésére kiegészítő páncéllemez réteget hegesztettek a Shermanek egy részének homlokpáncéljára, így ott a páncél vastagsága elérte a 102 millimétert, és ezeket a „Jumbo” harckocsikat osztották be a hóban észak felé gázoló menetoszlopok vezetésére. – Hajtsatok, mint az örültek! – sürgette katonáit Patton. – Itt a lehetőség, hogy megnyerjük a háborút!

Vezető és vezetettek egyaránt elkövették a maguk ballépéseit.⁶⁷ Az amerikai katonai rendőrség fegyelmezetlen rádióforgalmazása a német

rádiólehallgató szolgálatnak lehetővé tette, hogy útvonalra, egységre és úti célra kiterjedő részletességgel pontosan kövessék a 3. hadsereg csapatmozgásait, ezért a meglepetésszerű tördőfésnek szánt offenzíva hamarosan nehézkes frontális támadássá változott ötven kilométeres arcvonalon. Azokat az amerikai harcokoszíkat, akik elmulasztották lesöpörni a havat fluoreszkáló azonosítólapjaikról, mélyrepülésben támadták saját P-47 vadászbombázóik. A kemény fagy október óta először tette lehetővé a szabad mozgást a terepen, de a jég sok súlyos megcsúszásos balesetet okozott. Amikor az amerikai 4. páncélosadosztály tizenegy kilométerre megközelítette Bastogne-t, Patton kockázatos éjszakai támadásra adott parancsot, amely csak közel négyszáz méteres tényrét ért el, viszont a végére az egyik harcokoszízáslóaljnak mindössze tizennégy Shermanje maradt. A németek Chaumont-ban – egy „ronda, trágáival teleszórt, macerás faluban” – lesállásból indított ellenlökéssel több mint másfél kilométerrel vetették vissza a hadosztály egyik állandó parancsnokságú harccsoportját, s ez ráadásul további tizenegy Shermanjükbe és harminchat órájukba került az amerikaiaknak. „A katonák kis tüzeket raktak bármiből, ami ég – írta egy páncélostiszt. – A holtak keményre fagyva és megmerevedve feküdtek, s amikor eljöttek értük a katonák, hogy teherautóra rakják őket, úgy emelték meg és rakták fel őket, mint a nagy farönköket.”

„Valószínűleg az én hibám volt, mert makacsul erőltettem a támadást nappal és éjjel”, vallotta be Patton a naplójában.⁶⁸ Még ekkor, majdnem négy évtized katonáskodás után is elgondolkodott, mondván: „Hosszú időt igényel a háború kiismerése [...], hogy az ember igazán megtanulja, hogyan kell harcolni.”⁶⁹ Patton azt jósolta, hogy a 3. hadsereg december 24-én eléri Bastogne-t, de mert a 4. páncélosadosztály csak nagyon lassan jutott előre – és a német ejtőernyősök folytonosan visszaszivárogtak a már megtisztított falvakba –, kétszer is telefonált az ingerült Eisenhowernek, hogy elnézést kérjen a késlekedésért. – Ez a hó borzalmas – magyarázta. – Nagyon sajnálom. – Egy alárendeltjével beszélve még hozzáfűzte: – Pokoli gond ez nekem.

Karácsony napján kora reggel az R állandó parancsnokságú harccsoport (*Combat Command R, CCR*) rést keresett az ellenség védelmében.⁷⁰ Közel ötven kilométeres hurkot leírva átvágott a 4. páncélosadosztály jobbszárnyáról messze a balszárnyán túlra, s kijutott Neufchâteau közelébe. Ezt a támadást a húsz Shermanre apadt állományú 37. harcokoszízáslóalj vezette ifj. Creighton W. Abrams alezredes, egy új-angliai vas-

úti géplakatos harmincéves fia parancsnoksága alatt. Abrams az 1936-os West Point-i évfolyam azon hatvan tagja közé tartozott, akik a katonai pályán tábornoki rendfokozatig vitték. Amikor egy felrobbantott híd megállította a zászlóaljat, Abrams, aki szivart rágott, és marokszám falta az aszpirint, odarendelt egy buldózert, leromboltatott vele egy kőfalat, majd a romokat beletolatta a patakmederbe töltésútnak.

December 26-án, hétfőn délután Abrams zászlóalja áthajtott egy dombgerincen, öt kilométerre délnyugatra Bastogne védelmének peremvonalától. Tizenhárom amerikai üteg több mint ötszáz gránátot zúdított Assenois községre. Miközben a saját tűzéréség lövedékei elég közel csapódtak be ahhoz, hogy számos GI-t is megsebesítsenek, Shermanek és félláncaltalpas lövészpáncélosok vágattak végig a füsttől és portól elsötétült utcákon, a pincékből pedig felrohantak a népi gránátosok, és kialakult az, amit a hivatalos történetírás „lövöldözős, puskatussal verekedős, szuronnal és késsel szurkálós tömeges közelharcnak”⁷¹ minősít. Mielőtt másik ötszáz védővel együtt megadta magát, egy német tiszt azt jelentette előjárójának telefonon: – Átjutottak Assenois-n, és mennek Bastogne-ba!

Öt Sherman és egy félláncaltalpas robogott észak felé Charles Boggess hadnagy parancsnoksága alatt.⁷² A géppuskatűz átfűrészelte az erdei fenyőket, lekaszálta az éppen ételosztásra sorakozó németeket, három harcokosiágyú-lövedék pedig még egy tucatnyit ölt meg egy kisebb betonerdőben. Boggess szanaszét heverő színes ejtőernyőket vett észre az egyik szántóföldön, és lövészgördőket maga előtt az út két oldalán. – Gyertek ide! – kiabálta tornyában felállva. – Itt vannak a 4-es páncélosok! – Több olívdzöld egyenruhás, rohamsisakos alak mászott elő a gödréből, és 16 óra 50 perckor Bastogne ostroma véget ért. Húsz perccel később McAuliffe az udvarias fordulattal üdvözölte Abramsot: – Örülök, hogy látom, ezredes! (Capa)

„Itt szorult benn Kilroy” (Capa), írta valaki krétával egy romba dőlt pajta kormos falára.⁷³ Most ezt a mindenütt jelen lévő, keserű humorral megáldott felszabadítót magát is felszabadították. Hamarosan 70 mentőautó és anyagi utánpótlást szállító teherautó gördült be a füstölgő városba, 700 foglyul ejtett ellenséges katona pedig kimasírozott belőle: a 101. légideszant-hadosztály egyik őrmestere nagy gonddal végigvizsgálta a lábbelijüket, és annak, akin amerikai bakancsot talált, puskatussal nagyot csapott a lábujjaira. A sötét belgiumi vásárvároska nyolcnapos védelme az amerikaiaknak több mint 2000 fős véres veszteségükbe került. A 4. páncélosadosztály elesettjei, sebesültjei és eltűntjei még 1000

főt tettek hozzá és a hadosztálynak alig egy zászlóaljnyi harcokcsija maradt. Rundstedt vezetési törzsének főnöke azonban utóbb „Bastogne elfoglalásának elmulasztását” az első helyre sorolta a hét tényező közül, amelyek szerint a *Herbstnebel*-offenzíva kudarcát okozták.

Patton is megalkotta a maga helyzetértékelését. Sohasem idegenkedett a lenyűgöző történelmi párhuzamoktól, s néhány nappal később azt mondta a tudósítóknak, hogy a Bastogne-ért vívott csatát „ugyanolyan jelentőségűnek kell tekinteni, mint amilyen Gettysburg volt a polgárháború történetében”.⁷⁴

„A DICSŐSÉGNEK MEGVAN AZ ÁRA”

A *Time* december utolsó hetében Eisenhowert választotta az „Év Emberének”.¹ A rendkívül hízelgő címlapkép két oldalán az amerikai és a brit zászlóval ábrázolta a főparancsnokot, háta mögött katonák és harcokcsik távolba vesző sokaságával. A tiszteletadás kicsit repedt hangon zengett, tekintettel a szövetségesek területére éppen akkor benyomódó német arcvonal-kiszögellésre, amely addigra hatvanöt kilométer széles és közel száz kilométer mély volt. Az amerikai anyagi veszteség december utolsó két hetében közel 600 harcokcsit, továbbá 1400 dzsipet, 700 tehergépkocsit, 2400 géppuskát, 1700 bazookát, 5000 puskát és 65 000 köpenyt foglalt magában. Az ellenség olyan nagy számú amerikai gépjárműre tett szert, hogy a szövetséges pilótáknak megparancsolták, bombázzanak minden menetoszlopot, amelyben szövetséges és német járművek is láthatók.

Nagyobb aggodalmat keltett az a német páncélosok, amely a délen tevékenykedő amerikai VIII. hadtest és északi szomszédja, a XVIII. légideszanthadtest sávhatárán tört be.² A csapatok kimerülése, szétszóródása, az üzemanyagtartályok kiürülése és a különféle lőszer hiánya akadályozta és fékezte az ellenség előretörését. Egyes esetekben a német alakulatok egyik fele vontatta a másikat, és a lőszeres tehergépkocsiknak gyakran négynapos oda-vissza utat kellett megtenniük Bonnig, hogy tüzéségi gránátot szállítsanak előre. Ennek ellenére karácsony napján a német 2. páncélos hadosztály már csak nyolc kilométerre járt Dinant-tól, és hamarosan eléggé megközelítette a Meuse-t ahhoz, hogy magára vonja a túlsó parton álló brit harcokcsik tüzét. Joe Collins ekkor már csaknem 100 000 fős VIII. hadteste arra kapott parancsot, hogy nyolcvan kilo-

méter szélességű arcvonalon négy hadosztállyal indítson ellentámadást, az élen Ernie Harmon vezérőrnagy 2. páncélos hadosztályával, amelynek a Roertől nem egészen egy nap alatt megtett százötz kilométeres közúti menet után kellett lecsapnia az ellenség élegységeire.

Három napig dúltak az elkeseredett harcok a Salmtól a Meuse-ig.³ Miközben a Dinant-tól közvetlenül keletre fekvő Foy-Notre-Dame fateteje fölött Typhoonok és Lightningok húztak át süvöltve, Harmon páncélosai átdübörögtek a szomszédos Celles erdején, s közben megsemmisítettek vagy zsákmányoltak 142 járművet, és majdnem 500 ellenséges katonát ejtettek foglyul. December 26-án Manteuffel engedélyt adott a 2. páncélos hadosztály életben maradt katonáinak, hogy gyalog meneküljenek, s hagyják hátra azt, ami hat páncélos osztag és páncélgránátos-zászlóalj felszereléséből addigra megmaradt. Keletebbre egy brit lángszórós harcokcsi rávett 200 németet, hogy magasra tartott kézzel jöjjön elő Humain kastélyából, amelyet eredetileg a végsőkig akartak védeni, s közben tizenhárom tüéz zászlóalj kiűzte a 2. SS-páncélos hadosztályt Manhay-ból. A GI-ok körében Sad Sack (Szomorú Zsák) néven ismert Sadzot-nál vívott zavaros ütközetben az ellenség aknavetősei saját gránátoszaka-szaikat lőtték. Ez az összecsapás bizonyult a 6. páncélos hadsereg utolsó támadási kísérletének, mielőtt Model megparancsolta Dietrichnek, hogy menjen át védelembe.

Az előző héten Eisenhower kereste a lehetőségeket az ellentámadásra, amellyel kelepcébe ejthetik a vészesen túlterjeszkedett németeket, és teljesíthetik az ő kitűzött célját: a Rajnától nyugatra semmisíthetik meg az ellenség jelentős erőit.⁴ Egy közvetlenül karácsony után az Ultrával megfejtett német rádiótávíratból kiviláglott, hogy Model hadseregcsoportja hamarosan kifogy az üzemképes harcokcsikból és rohamlővegekből, ugyanakkor a közelmúlt veszteségei ellenére egyedül csak az amerikai 1., 3. és 9. hadsereg majdnem 4000 harcokcsival rendelkezett.⁵ A szövetséges hadvezéreket azonban megosztotta, hogy nem értettek egyet abban, mikor és hol mérjék az ellencsapást.

Patton a délről, a német arcvonal-kiszögellés „talpánál”, Bitburg, majd onnan kelet felé indított ellentámadás mellett állt ki, abban a reményben, hogy katlanba zárhatja a kiszögellésbe benyomult összes német sereget.⁶ Collins december 27-én, szerdán kelt felterjesztésében három lehetőséget vázolt, és ő maga a „2. számú tervet” támogatta, egy erős támadást északról Saint-Vith felé, kiegészítve a 3. hadsereg délről indítandó gyors csapásával.⁷ Montgomery habozott, mert úgy sejtette,

Rundstedtnek van még elegendő ereje egy újabb támadáshoz, amellyel áttörhet az amerikaiakon Liège-ig.⁸ Collins úgy vélte, ez az erő már nem áll Rundstedt rendelkezésére. „Senki sem fog áttörni ezeken a csapaton – közölte Montgomeryvel. – Ez nem fog megtörténni!” Ha a szövetségesek nem a kiszögellés talpához közel támadnak, azt kockáztatják, hogy folyosót hagynak, amelyen a németek elmenekülhetnek, mondta Collins a brit tábornagynak. „Önök kiszorítják a németeket a zsákból – tette hozzá Collins –, pontosan, ahogy Falaise-nél is tették.”

Falaise-ért aligha hibáztathatta bárki is egyedül Montgomeryt, aki az európai hadjárat java részében a keskeny arcvonalon 'indítandó' gyors, merész támadás mellett kardoskodott, például a *Market Garden*-hadművelettel, és akkor is, amikor arra biztatta az amerikaiakat, hogy vágassanak el a bretagne-i zsácutca mellett.⁹ Most azonban óvatossá vált, talán mert elbátortalanította az amerikai 1. hadsereg veresége a német offenzíva elején. Montgomery kételkedett abban, hogy Patton képes elérni Bastogne-t, vagy feltartóztatni Manteuffelt, és azt is kétségbe vonta, hogy Collins terve szerint a dél, Saint-Vith felé vezető, rossz minőségű utakon a támadó csoportosítás megvalósítható. Ahelyett, hogy vállalta volna a kockázatokat, amelyek az amerikai 1. és 3. hadseregnek a kiszögellés hatvanöt kilométer széles talpánál mért találkozó irányú csapásaival jártak, úgy vélte, helyesebb egy megfontoltabb ellentámadás keretében a két hadsereg főcsapásainak a Dudor derekánál, Bastogne-től északra fekvő Houffalize-t célba vennie, inkább elkergetve, mint kelepcébe ejtve az ellenséget. Ezt is csak akkorra javasolta, amikor a német offenzíva, ahogyan ő megfogalmazta, már „határozottan kimerítette önmagát”.

Eisenhower bosszankodott Montgomery óvatoskodásán. Amikor szerdán megtudta, hogy a tábornagy végre kész mérlegelni az ellentámadás lehetőségét, a főparancsnok szarkasztikusan kiáltott fel: – Áldjuk az Urat, akitől minden áldás ered!¹⁰

„Monty egy kifáradt, apró termetű, vén szarházi – írta ugyanaznap Patton a naplójába. – A háború megköveteli a kockázatokat, ő pedig nem hajlandó vállalni őket.”¹¹ Mások azonban ugyanolyan elővigyázatosak voltak, mint Montgomery. Beetle Smith szerdán egy vezérkari értekezleten azt ajánlotta, „javasoljuk gazdáinknak Washingtonba, hogy ha azt akarják, nyerjük meg nekik a háborút ideát, találjanak nekünk még tíz hadosztályt”. Bradley szintén azt támogatta, hogy Houffalize-nél szorítsák el a kiszögellést, nem utolsósorban azért, mert Eisenhower megígérte, visszarendeli az 1. hadsereget az ő parancsnoksága alá, amikor a

városka elesik. Az 1. hadsereg hadművelati tervezői egyetértettek azzal, hogy a kevés és rossz minőségű út eleve kizárja a kiszögellés megtámadását a talpánál, Monk Dickson, a felderítőfőnök pedig támogatta Montgomery nézetét, miszerint Rundstedt képes lehet még egyszer támadni. Dickson egyenesen tizenhét, még harcba nem vetett német hadosztályt számolt össze. A romló időjárás is a megfontolt megközelítés mellett szólt: az ötnapos tiszta égboltú időszak december 28-án, csütörtökön véget ért, vele a légi támogatás és az általános kedvező hatás is, amelyet a szövetséges légierők a helyzetre gyakoroltak.

Montgomery utóbb váltig állította, hogy az északi támadás irányának kiválasztását Hodgesra hagyta, aki a *Herbstnebel* iszonyatos szorongásai után nyomatékosan előnyben részesítette a Houffalize felé vezető, kevésbé kockázatos irányt.¹² Hodges számára a pontot az i-re talán az tette fel, amikor újabb V-1 robbant nem egész háromszáz méterre az 1. hadsereg tongres-i parancsnokságától, és betörte az épület szinte minden ablakát: a szeretrepülő üveg hatvanöt katonát sebesített meg. Az 1. hadsereg parancsnoki naplójába egy segédtsízt ezt írta: „Hodgesnak az elmúlt két hétben eléggé kijutott a fedezetlen szárnyakból.”

A köd, a hópadok és az újabb, szabadlábbon kódorgó orgyilkosokról szóló jelentések miatt Eisenhower főparancsnoki különvonata csütörtökön kora délután alaposan megkésve futott be a belgiumi Hasselt városába, Zonhoven-től nyolc kilométerre délre, egy vasúti mellékvágányra.¹³ Testőrök rohantak végig az állomáson, keresték az esetleges gonosztevőket, és géppuskások állították fel fegyverüket, majd kuporodtak mögé a peronon, hogy ha kell, keresztűzzel foghassák le a területet. Montgomery 14 óra 30 perckor szállt fel a szerelvényre, ruganyos léptekkel, és a dolgozószobájában találta Eisenhower-t, aki alig várta, hogy megtárgyalják az ellenoffenzívát, amelynek az Ardenneken egyszer s mindenkorra meg kell fordítania a háború menetét. Miközben Smith és De Guingand, a két törzs főnöke a fűtetlen folyosón várakozott, Montgomery felvázolta a tervet: észak és északnyugat felől négy hadtest szorítja majd össze az ellenséges kiszögellést, kiegészítve azt a hármat, amelyek Patton parancsnokága alatt már támadnak dél felől. A két szárnynak a terv szerint Houffalize-nél kell találkoznia, a kiszögellés hosszának felénél.

A brit tábornagy azonban csak homályosan szólt arról, pontosan mikor is indul meg ez a kataklizmaszerű ellencsapás.¹⁴ Létfonosságú, hogy megfelelő hadászati tartalékot képezzenek, jelentette ki Montgomery.

Saját személyes megfigyelései és „nyargalconcainak” – azoknak a fiatal brit összekötő tiszteknek, akik egyenesen neki jelentettek a harcmező távoli sarkaiból – jelentései arra a következtetésre vezették, hogy az 1. hadsereg egyelőre még nem rendelkezik a szükséges létszámmal ahhoz, hogy szembeszálljon egy olyan ellenséges csoportosítással, amely legalább hét páncélosadosztályt foglal magában, elegendő megmaradt csapásmérő képességgel „legalább még egy erőteljes támadáshoz”. Jobb, ha hagyják, hogy az ellenség szorult helyzetbe hozza magát egy végső hiábavaló előretöréssel a Meuse felé. Ezt követően – miután előbb kitért Eisenhower türelmetlen követelése elől, hogy jelölje meg az offenzíva pontos dátumát – Montgomery sürgette „egy általános terv kidolgozását a háború jövőbeli vezetésére”, egy olyan tervét, amelynek keretében „minden rendelkezésre álló támadó erőt az északi frontra kell rendelni”, lehetőleg egyetlen hadvezér parancsnoksága alá, akinek „hadműveleti kérdésekben teljhatalmat kell kapnia”.

Amikor Montgomery megint előhozta ezt az ősrégi témát, Eisenhower lezárta a megbeszélést, és levezette Montgomeryt a peronra.¹⁵ A géppuskások összecsuhtak háromlábú fegyverállványaikat, a testőrök visszaszálltak a szerelvényre, és a vonat Brüsszel érintésével visszafőgött Versailles-ba. Dacára annak, hogy Montgomery ragaszkodott valamennyi szükséges feltétel teljesüléséhez, mielőtt megindítják a szövetséges ellenoffenzívát, a főparancsnok az hitte, sikerült kicsikarnia a brit tábornagy kötelezettségvállalását, tehát a 21. hadseregcsoport négy nap múlva, január 1-jén, hétfőn támadást indít észak felől.

Nem ez történt. Montgomery visszatért zonhoveni főhadiszállás-táborába, és azt táviratozta Brooke-nak, hogy Eisenhower „határozottan valamelyest meghunyászkodó hangulatban van, és nyilvánvalóan tudatában annak, hogy a jelenlegi gond nem lépett volna fel, ha a britek tanácsát fogadja meg, nem pedig az amerikai tábornokokét”.¹⁶ Montgomery egy Bradley-vel a napokban folytatott megbeszélés után továbbá azt is hitte, hogy ez utóbbi végül is felismerte hadvezéri képességeinek korlátait. „Szegény fickó – írta Montgomery Brooke-nak –, olyan jóra való pasas, és ez az egész dolog keserű pirula számára.” A 21. hadseregcsoport azonban visszaterelte a kuzinokat a helyes útra. „Mi rendet vágtunk a zűrzavarban – közölte a brit vezérkari főnökkel –, és rendesen átszerveztünk két amerikai hadsereget.” Montgomery azt is tudatni akarta a brit Hadügyminisztériummal, hogy bár Londonnak minden éjjel távirati beszámolót küld a hadműveletek állásáról,

a SHAEF ilyen jelentést nem kap tőle. „Őn sokkal tájékozottabb és naprakészebb, mint Ike”, vallotta be.

És ekkor, a politikailag naiv ember megrögzött tudatlanságával Montgomery túlzásba vitte a taktikázást, és ismét elrontotta saját helyzetét. A december 29-én, pénteken Eisenhowernek küldött levelében azt írta:

Elszénvedtünk egy nagyon határozott kudarcot. [...] Egy parancsnoknak kell rendelkeznie a teljhatalommal a hadműveletek irányítására és ellenőrzésére. Ön ezt valószínűleg nem végezheti személyesen, ezért tehát valaki mást kellene kineveznie.¹⁷

Leveléhez mellékelte a javasolt, Eisenhower által mind a 12., mind a 21. hadseregcsoportnak kiadandó parancs szövegét, amelyben a főparancsnok elrendeli, hogy „mostantól fogva a teljes hadműveleti vezetés, ellenőrzés és koordináció a 21. hadseregcsoport [főparancsnokára] száll”. Összegzésül Montgomery kijelentette a főparancsnoknak: „Csak azért hozom fel újra ezt az ügyet Ön előtt, mert olyannyira szeretnék elkerülni egy újabb kudarcot.”¹⁸ Csakhogy, fűzte hozzá, ha nem „egyetlen ember irányít és ellenőriz, [...] ismét kudarcot vallunk”.

Montgomery levele véletlenül éppen George Marshall Eisenhowerhez intézett bizalmas távirata előtt érkezett meg. Marshall megjegyezte, hogy „bizonyos londoni lapok” azt követelik, a brit tábornagy vezényelje „az Őn összes földi erőit”. A vezérkari főnök így folytatta:

Semmilyen körülmények között ne tegyen semmiben semmiféle engedményt. Ön nemcsak a mi teljes bizalmunkat élvezi, de rettenetes sértett harag söpörne végig ezen az országon, ha ilyesmire sor kerülne. [...]

Tanítsa őket móresre!¹⁹

Hogy pontosan kit kellene móresre tanítani, az homályban maradt, de Eisenhower Montgomeryt választotta. „Mind örült dühöseik Monty-ra – vallotta naplójának Kate Summersby pénteken, majd még hozzáfűzte: – Bedell (Smith) és E. egyetért abban, hogy Monty jelentősen megváltozott a több mint egy évvel korábbi olaszországi nap óta, amikor kijelentette, be akar állni a csapatba.”²⁰

A főparancsnok türelme végül akkor fogyott el, amikor a kellemes módorú De Guingand december 30-án, vasárnap megérkezett Versailles-ba a kellemetlen hírrel, hogy észak felől legalább január 3-ig nem indul meg

az offenzíva, s így Patton magára marad délen, egyedül kell megküzdenie a kegyetlenül megerősített ellenséggel. Eisenhowernek szent meggyőződése volt, hogy becsapták. Tajtékozva járkált fel-alá az irodájában, törzstisztjeinek megparancsolta, keressék meg Montgomery táviratát, amelyben kötelezettséget vállalt a január 1-jei támadásra. Hiábavaló kutatásra kárhóztatta őket, bizonygatta De Guingand, mert „Montyt ismerve a legutolsó dolog, amit tenne, hogy papíron vállal kötelezettséget”.²¹

– Rendben, Beetle – fordult Eisenhower vezetési törzsének főnökéhez, s közben a jól ismert skarlátvörös pír már terjedt is felfelé a nyakán. – Megtáviratozom... a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának, hogy gondot okoz nekem ez az ember, és a helyzet úgy áll, hogy akár engem is felmenthetnek, ha jónak látják – ami tökéletesen helyénvaló lenne –, de kétfőnk közül az egyiknek mennie kell.²²

De Guingand ekkorra teljes mélységében felismerté, micsoda veszélybe sodorta magát Montgomery, és tudott mind Marshall leveléről, mind az amerikaiak alig leplezett vágyáról, hogy Harold Alexandert lássák a 21. hadseregcsoport élén, s ezért azt javasolta, azonnal visszahajtsa Zonhovenba.²³

– Lenne olyan szíves, és visszatartaná azt a táviratot, amíg visszatérek? – kérdezte Eisenhower.

– Jól van Freddie, holnap reggelig visszatartom. De nem hiszem, hogy meg kellene próbálnia eljutni oda, ma éjjel biztosan nem, olyan rettentés az időjárás.²⁴

Miután De Guingand sietve távozott, hogy nekivágjon a bizonytalan háromszáz kilométeres autóútnak Montgomery táboráig, Eisenhower lediktált egy dermesztően hűvös hangú táviratot a brit tábornagynak:

Nem értek egyet azzal, hogy az egyik hadseregcsoport-parancsnoknak a saját csatáját is vívnia kellene, miközben egy másik hadseregcsoport-parancsnoknak is parancsol. [...] Ön nyugtalanságot kelt bennem a „kudarcról” szóló jóslataival, hacsak nem elégtjük ki minden részletre kiterjedően a precíz szakvéleményében megfogalmazott igényét arra, hogy rendeljük parancsnokként Bradley fölé. Leszögezem, hogy ebben az ügyben én nem mehetek tovább. [...] Nézeteltéréseinket a CC/S* elé kell terjesztenünk.²⁵

* CC/S: Combined Chiefs of Staff, a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága.

De Guingand, akinek egészsége amúgy is gyenge lábakon állt, éjjelkor érkezett meg Zonhovenba, amint Alan Moorehead utóbb beszámolt Forrest Pogue-nak, „szinte teljesen kimerülve, kicsit hisztérikusan, jól bewhiskyzve [...] azt mondta Montynak: »Azonnal fogadnia kell!«”²⁶ Miközben törzsfőnöke beszámolt a Versailles-ban uralkodó gorombán rosszindulatú hangulatról, Montgomery fel-alá járkált a lakókocsijában.

– Ha így folytatja, egyiküknek mennie kell – mondta De Guingand –, és az nem Ike lesz!

Montgomery gúnyosan felcsattant: – Ki lépne a helyemre?

– Az már elvégeztetett – felelt De Guingand. – Ők Alexet akarják.

Montgomery nagyképmű heveskedése hirtelen szertefoszlott, pontosan ugyanúgy, ahogy akkor is, amikor 1943 márciusában a Mareth-vonalnál vívott csatája vett kedvezőtlen fordulatot. – Most mit csináljak, Freddie? – kérdezte. – Mihez fogjak?

De Guingand már megírta az Eisenhowernek elküldendő bocsánatkérés vázlatát, amelyet most előhúzott zubbonya zsebéből. – Ezt írja alá! – mondta. Montgomery aláírkantotta a papírt, majd behívott egy küldöncöt, továbbíttassa a táviratot, szigorúan bizalmas minősítéssel:

Kedves Ike [...] Bármi lesz is a döntése, száz százalékig számíthat rám a megvalósításában, és tudom, Brad ugyanígy tesz majd. Nagyon elszomorít, hogy levelem talán nyugtalanította Önt, és arra kérném, tépje szét! Roppant odaadó alárendeltje, Monty.²⁷

A válság elmúlt, de a sebhelyek még sokáig sajogtak. Röviddel azután, hogy elküldte Eisenhowernek mentetőtőző táviratát, Montgomery bizalmas táviratot küldött Brooke-nak: „Az általános felfogást a SHAEF-nél és az amerikai hadvezetésben a jelentős derűlátás uralja. [...] Én nem tudom osztani ezt a derűlátást.”²⁸ Eisenhower köszönetet mondott Montgomerynek „nagyon pompás táviratáért”, de éjjel nem tudott elaludni a tábornaggal való szüntelen súrlódások miatt. „Ő egyszerűen csak egy kis ember – mondja majd a háború után. – Belül éppolyan kicsi, mint a termete.” Alighogy északi szárnyán leverte a zendülést, Eisenhower déli szárnyán tört ki a gyalázat, először a 6. hadseregcsoport parancsnokságának függelemsértésével, majd egy német offenzívával, amelyet alig valamivel kevesebb arcátlanság jellemezett, mint a *Herbstnebel*-hadműveletet.

Habár tíz francia és nyolc amerikai hadosztályt irányított, Devers altábornagy nem sokat ért el Elzászban, amióta november végén Eisenho-

wer nem adott engedélyt az átkelésre a Rajnán Strasbourg közelében.²⁹ Az amerikai 7. hadsereg csapásmérő ereje szétforgácsolódott az elvárás miatt, hogy két ellentétes irányba mozogjon: észak felé, hogy megtámaszsa Bradley szárnyát, és délnek, hogy segítsen De Lattre tábornoknak felszámolni az ellenség arcvonal-kiszögellését Colmar körül. Egyik nem csekély gyalogáldozattal járó nyitás sem hozott látható sikert. Északon a GI-ok előbb fél tucat rést ütöttek a német határon, majd beleütköztek a Siegfried-vonalba, és áttörhetetlennek találták. Nem sokra futotta az erejükől azon túl, hogy a Nyugati Fal mentén a latrinák falára plakátokat szegeztek fel: „Szárjál Hitler hazájára!”

A colmari kiszögellés – amely olyan széles volt, mint a belgiumi Dudor, és nagyjából fele olyan mély – szintén makacsul ellenállt.³⁰ Dahlquist tábornoknak a De Lattre francia 1. hadserege alárendeltségébe utalt 36. hadosztálya azt jelentette, hogy a francia fegyvertársak csekély érdeklődést tanúsítanak Elzász felszabadításának befejezése iránt, még akkor is, amikor a németek támadó hadműveleteket kezdtek a kiszögellés megszilárdítására. „Az ellenség ma három frontszakaszon támadott”, írta Dahlquist december közepén a naplójába, majd később még hozzátette: „A franciák a mi hadosztályunkra hagyták, hogy tartsuk a zsákot, csaknem két héten át.” A rivalizáló francia klikkek rendületlenül folytatták a civakodást, s a helyzetet tovább mérgesítette Leclerc tábornok kijelentése; miszerint sem ő, sem 2. páncélosadosztálya nem hajlandó egy olyan Vichy-párti áruló parancsnoksága alatt szolgálni, mint De Lattre. „Most már két nehezen kezelhető gyerekem van, Leclerc és De Lattre”, írta Devers George Marshallnak.

December 19-én Verdunben Eisenhower megparancsolta a 6. hadseregcsoporthoz, hogy csapatok átvezénylésével nyújtson segítséget Bradley-nek az ardenneki csatában, s ugyanakkor menjen át védelembé.³¹ Három nappal később Devers leállította a további támadásokat a colmari kiszögellés ellen, s ezzel még mindig Hitler uralma alatt hagyott 2200 négyzetkilométert Franciaország területéből. Eisenhower azonban sokkal többet is kész volt átengedni: a SHAEF törzsének egyik tisztje december 26-án elvitt Devershez egy térképet, amelyre a főparancsnok személyesen rajzolta be a hadseregcsoporthoz megteendő hadmozdulatait. A térkép egyértelműen megmutatta, hogy a francia-amerikai seregeknek majdnem hatvanöt kilométert kell hátrálniuk a Vogézek mentén kijelölt, állítólag könnyebben védhető vonalra, vagyis fel kell adniuk Strasbourgot és az Elzászi-síkságot. Devers december 27-én elrepült Versailles-ba,

hogy érvekkel bizonyítsa, a visszavonulás a Rajnától feldühítené a franciákat, felbátorítaná a németeket, és a nagy nehezen elfoglalt Saverne-i átjárót ismét az ellenséges tűzéréség lőtávólán belül helyezné. Eisenhower mereven ellenállt, mert megrémítették a hírszerzés jelentései az amerikai 7. hadsereggel szemben felsorakozó német hadosztályok sokaságáról. A 6. hadseregcsoporthoz, közölte Deversszel, „vissza kell vonulnia a Vogézek vonalára, és ott meg kell kapaszkodnia”, amíg az Ardenneken a harcok alább nem hagynak. A hadtápraktárakat át kell telepíteni a hegyekbe, és Deversnek ki kell különítenie két amerikai hadosztályt, egy gyalogost és egy páncélost, a SHAEF Vogézekről nyugatra képzett tartalékának. Devers azt vallotta a naplójának:

A németek most kétségtelenül meg fognak támadni. [...] A hadállás, amelyet feladok, sokkal erősebb, mint az, amelyikbe átvonulok. [...] Strasbourg városának feladása politikai katasztrófa Franciaország számára.³²

De Gaulle is így gondolta: december 28-án Versailles-ba küldte Alphonse Juin tábornokot, akkor már a francia szárazföldi haderőnem vezérkari főnökét, hogy megérdeklődjön, mi az igazság a hírek szerint küszöbönálló elzászi visszavonulás ügyében.³³ Juin, a vitéz algériai francia, aki a baszk barettjével és balkezes tisztelgésével vált közismertté – jobb karját 1915-ben csonkolták –, sarokba szorította Beetle Smithet, aki azt mondta neki, még nincs végleges döntés, és a SHAEF eljárása „egyszerűen csak egy terv tanulmányozása”. Valójában Smith aznap reggel fogalmazta meg a végleges parancsot. Juin visszaautózott a Ru Saint-Dominique-ra, és figyelmeztette De Gaulle-t: – Ezek forralnak valamit!

Amíg Smith mellébeszél, Devers húzta az időt.³⁴ Vezetési pontját százöt kilométerrel nyugatabbra költöztette, Vittelbe, de törzsének arra adott parancsot, hogy olyan visszavonulást tervezzenek meg, amelyet egymás után három köztes védelmi terepszakasz elfoglalásával és tartásával, majd kiürítésével hajtának végre a végső, a Vogézek keleti oldalán kijelölt vonalig. Amikor Patch tábornokot utasította, készítse fel 7. hadseregét a visszavonulásra, Patch jelentőségteljesen odahunyorított a törzs egyik tisztjének, és megjegyezte: – Ezt nem köll ám majd végrehajtunk! Nem megy nekünk ennyire rosszul! – De Lattre még csökönyösebben állt ellen, pocskondiázta „a visszavonulási pszichózt”, amely miatt a szövetségesek ugyanannak a területnek a kétszeri elfoglalására kényszerülnek. Két napjába telt, mire áttette Devers visszavonulási di-

sújtotta az emlékezésre ennyire méltatlan esztendő! – Devers december 31-i naplóbejegyzése ugyanilyen örömtelen: „Patch hívott. [...] Biztosra veszi, hogy az éjszaka folyamán megtámadják.”

A támadás, a háború utolsó jelentős német offenzívája Nyugat-Európában, valóban megindult aznap éjjel.⁴² Az Adlerhorstban Hitler újabb lelkesítő beszédet intézett tábornokaihoz, ezúttal a G Hadseregcsoporthoz seregtestparancsnokaihoz. Elismerte, hogy az Ardenneknél kudarcot vallottak, de újabb lehetőséget kínált az amerikaiak eltángálására a *Nordwind*- (Északi Szél-) hadművelet keretében. A Vogézek irányába, délnyugat felé nyolc hadosztállyal mért gyors csapással visszafoglalják a Saverne-i átjárót, és kapcsolatot teremtenek a 19. hadseregnek a colmari kiszögellést megszállva tartó csapataival. A helyben elért sikereken kívül a támadás majd rákényszeríti Pattont, hogy az új fenyegetés elhárítására visszavonuljon Bastogne-től. Az Elzászban állomásozó francia csapatok gyengék és dezorganizáltak, ígérte a Führer, az amerikai 7. hadsereg pedig erejét meghaladóan hosszú, kétszáz kilométeres arcvonalat véd.

Az amerikaiak azonban éberem és alaposan beásva várták őket.⁴³ Az Ultra felderítési jelentéseket előállító brit szervezet a lehallgatott és megfejtett rejtjelezett rádiótávíratok között nem találta meg magának az offenzívának a részletes tervét, viszont bőséges felderítési információ állt rendelkezésre a németek hadrendjéről és a Saarbrückentől délre álló seregeik sávhatáiról. Patchnek nem sok kétsége volt afelől, hogy a főcsapás a 7. hadsereget fogja érni a Haardt hegységtől nyugatra, a kiegészítő csapást keletebbre, a hegység és a Rajna között várta.

„Német offenzíva megindult a 7. hadsereg arcvonalán 00.30 körül – írta Patch törzsének főnöke január 1-jén, hétfőn tett naplóbejegyzésében. – A krautok ordítóan részegek voltak. Legyilkoltuk őket.”⁴⁴ A Waffen-SS rikoltozva rohamozó katonái, akiknek sziluettje tisztán kirajzolódott a Sarre folyó menti hómezőkről visszaverődő holdfényben, behorpasztani is alig tudták a frontot az amerikai balszárnyon. Jelentések szerint egyetlenegy 7,62 milliméteres vízhűtéses géppuska, amely jobbra-balra kaszált hosszú, csattogó sorozataival, több mint száz támadót ölt meg. A népi gránátosok tetemei rakásra gyűltek a hamarosan „Hullaház-völgynek” (*Morgue Valley*) csúfolt, tökéletesen belőtt terepmélyedésben. „Csak jelentéktelen térryerést értünk el – rögzítették a G Hadseregcsoporthadnaplójában, majd kedden alkonyatkor ezt jegyezték fel: – A támadás lendületét veszítette.”

A német fegyveres erők legvakmerőbb, leginkább a szorongatott védők kirohanására emlékeztető vállalkozására újév napján került sor: a Luftwaffe 900 gépe támadott a nyugati front fölött, a fák tetejének magasságában átrepülve.⁴⁵ A *Bodenplatte*- (Talplemez-) hadműveletet elszenvedői „macskajaj rajtaütésnek” nevezték, végrehajtói között pedig akadtak olyan pilóták, akik díszegyenruhát és fehér kesztyűt viseltek, mert felszállás előtt még 1945 érkezését ünnepelték. A támadóknak sikerült meglepniük tizenhét szövetséges repülőteret, elpusztítottak 150 földön álló repülőgépet, és megrongáltak több mint 100 másikat. Montgomery különgepe is a szétlöttek között volt. A német veszteség azonban közel járt a 300 repülőgéphez, s ezek egy részét a saját légvédelmi tüzeik lőtték le, akiket a titoktartás érdekében nem tájékoztattak a *Bodenplatte*-hadműveletről.⁴⁶ Még súlyosabb gondot okozott a 237 német pilóta elvesztése, akik között sok veterán repülőkatona, oktató és parancsnok is volt. „Ebben a kikényszerített akcióban az utolsó szuflánkat áldoztuk fel”,* jelentette ki a Luftwaffe egyik tisztje.

A *Nordwind* összeomlása még zajlott a német jobbszárnyon, amikor tizenhat kilométerre keletebbre a Maginot-vonal régi bunkereiből megindult az újévi kisegítő csapás, és meglepően jól haladt a Bitche előtti, erősen átszegdelt terepen.⁴⁷ A 6. SS-hegyivadász-hadosztály megkerülte az Alacsony-Vogézekben kiépített amerikai védelmi támpontokat, és eléggé benyomta a 7. hadsereg arcvonalát ahhoz, hogy riadalmat keltsen a SHAEF-nél, és halálos rémületet az ötven kilométerre délkeletre fekvő Strasbourghban. A stuttgarti rádió propagandaadásai a város elfoglalására gyülekező német rohamcsapatokról számoltak be, s hangsúlyozták, hogy bizonyosan megtorlás vár azokra az elzásziakra, akik bármiben segítettek a szövetségeseket. A rémhírek arról, hogy a 7. hadsereg alakulatai, amelyek kijutottak a Rajnához, csomagolnak és távozni készülnek, „futótűzként terjedtek, és általános pánikot keltettek” egy francia hadnagyszerint.

A trikolórok bevonása és a főhivatalnokok szedánjainak megtankolása fokozta a lakosság rettegését.⁴⁸ Újságírók arról számoltak be, hogy a nyugat felé vezető utak „zsúfolásig megteltek babakocsit toló nőkkel [és] bútorral toronymagasan megrakott szekerekkel”. Strasbourg lelkét megacélozva készült az újabb sorscsapásra. Egy katona felfordított tányérok látott sorban lerakva keresztben az úton: aki odarakta őket, abban a

* Tábori Zoltán fordítása.

halvány reményben tette, hogy eléggé emlékeztetnek a harcokosiakra – ahhoz, hogy legalább pár percig késleltessék a hunok visszatérését.

Charles de Gaulle, mint mindig, harmadik személyben beszélve önmagáról, kijelentette, hogy Strasbourg feladása nemcsak „a haza becsületén ütne rettenetes sebet”, de „mélységes csapást mérne a nemzet De Gaulle-ba vetett bizalmára” is.⁴⁹ Január 2-án, kedden, kézzel írott levélben közölte De Lattre tábornokkal. „Természetesen a francia hadsereg nem járulhat hozzá Strasbourg feladásához. [...] Megparancsolom, hogy vegye az ügyet saját kezébe.” Majdnem ugyanabban a pillanatban Devers táviratozott De Lattre-nak, hogy legkésőbb péntek reggelre vonja vissza balszárnyát a Vogézek felé, amivel szükségképpen védtelenül hagyta volna a várost. A francia hadsereg parancsnokságán az amerikai parancs „úgy hatott, mint a bomba”,⁵⁰ figyelte meg a törzs egyik tisztje, és elgyötört „Ca, non!” kiáltást váltott ki De Lattre-ból, aki előtt ezzel két, egymásnak ellentmondó parancs állt két úrtól, s aki ezzel saját bevallása szerint „komoly lelkiismereti probléma elé került”.

De Gaulle semmiféle dilemmát nem érzékelt.⁵¹ Amikor De Lattre azt javasolta, várjanak, „amíg a szövetséges hadvezetőség hozzájárulását nem adja” Strasbourg védelméhez, De Gaulle azt válaszolta: – Nem tudom elfogadni utolsó közlését. – De Gaulle még hozzáfűzte, De Lattre egyedül Franciaországnak tartozik engedelmességgel; állítólag egy délutáni fogadáson Párizsban Madame de Gaulle sértően lekezelte Madame de Lattre-ot. Strasbourg polgármestere fényképet küldött a pompás székesegyházról a francia hadseregparancsnoknak a következő ajánlással: „De Lattre tábornoknak, a mi utolsó reményünknek.” Az első világháborús gázmérgezésből visszamaradt lappangó tüdőgyulladása éppen kiújult, és ágyához kötötte a tábornokot, így a szenvedéseit régóta tűró De Lattre most még többet szenvedett.

Kedd este 9 órakor Juin tábornok megjelent Beetle Smith versailles-i irodájában, odavetette balkezes tisztelgését, majd öt órát töltött azzal, hogy figyelmeztesse partnerét „a végtelenül súlyos következményekre”, amelyek miatt „a főparancsnokot hátrányosan fogják megítélni”, amennyiben Strasbourgot esetleg feladják.⁵² Miután a végtelenségig ismételte önmagát, Juin hajnali 2 órakor előhúzott a zsebéből egy levelet, amelyben De Gaulle azzal fenyegetőzött, kivonja a francia fegyveres erőket a SHAEF parancsnoksága alól. – Rájuk szorulunk – mondta De Gaulle Juinnek –, de ez fordítva is igaz, ők is ránk szorulnak.

– Juin a múlt éjjel olyan dolgokat mondott nekem, amelyekért, ha amerikai lenne, állon vágtam volna – számolt be a fáradtságtól vöröslő szemmel Smith Eisenhowernek a január 3-án, szerdán reggel tartott törzsértekezleten.⁵³ Eisenhower és Smith, Strong és Spaatz tábornok kíséretében visszavonult a főparancsnok irodájába, és több mint egy óráig vitatták, hogy most mit tegyenek. Smith még mindig úgy vélte, feltétlenül vissza kell vonulni a Vogézekbe, a 6. hadseregcsoport azt jelentette, hogy teljes arcvonalán érzé a *Nordwind*-offenzíva nyomását. Devers addigra már beletörődött Eisenhower „felejtse el Strasbourgot!” parancsába, de a város cserbenhagyása a szövetségesek egységét fenyegetné. Strasbourg katonai kormányzója figyelmeztette Patchet: „Hihetetlen szégyent hoznak az amerikai zászlóra”, és a városból aznap hajnali 5-kor küldött jelentések „rettenetes megtorlásokat” és „tömegmészárlásokat” jósoltak. Már korábban készítettek kiürítési terveket, első lépésként ezer köztisztviselő evakuálásával aznap délután, habár mindössze kétszáz vasúti kocsi állt rendelkezésre legalább százezer polgári lakos elszállítására. Úgy tűnt, De Lattre igazodik De Gaulle elvárásaihoz, ugyanis utasította a 3. algériai hadosztályt, készüljön fel a Strasbourgba vonulásra.

„Az időjárás mellett – mondja majd Eisenhower Marshallnak – a franciák okozták nekem a legtöbb gondot ebben a háborúban, többet, mint bármely más tényező. Még a partraszállító járműveket is megelőzték.”⁵⁴ A parancsnoklás művészete időnként taktikai visszavonulást követel a stratégiai előny kedvéért, a parancsnokságon nem kevésbé, mint a harctéren, és szerda délre a főparancsnok okosan felismerte, hogy a szövetségesek közötti jó viszony érdekében engednie kell. De Gaulle délután 3 órára találkoztát kért, de mielőtt enged a francia követeléseknek, Eisenhower még be akart vinni egy-két ütést.

Smith felhívta telefonon Deverst, hogy megkérdezze, milyen közel jutottak a német csapatok az elzászi fővároshoz.⁵⁵

– Nagyjából ötven kilométerre – felelte Devers.

– Nos, tartsa őket amilyen távol csak tudja – mondta Smith. – Most már úgy néz ki, hogy tartania kell Strasbourgot!

A melodráma amúgy is zsúfolt színpada 14 óra 15 perckor még jobban megtelt szereplőkkel, amikor Churchill és Brooke, az ocsmány időjárási viszonyok miatt hánkolódó gépen megtett repülőút után megérkezett Angliából.⁵⁶ Eisenhower elszáguhdott velük a repülőtérről a házába egy gyors ebédre, majd elvitte őket a Trianon-kastély egyik konferenciatermé-

be. Hamarosan megjelent De Gaulle, mereven és mosolytalanul, sarkában Juinnel. A férfiak letelepedtek a földre terített helyzetterkép köré állított karosszékekbe, és De Gaulle átadott Eisenhowernek egy példányt a leveléből, amellyel De Lattre tábornokot Strasbourg védelmére utasította.

Eisenhower széles gesztussal Elzász térképére mutatott, amelyre három, észak felől támadó német hadtestet rajzoltak be; további fél tucat német hadosztály pedig a colmari kiszögellésből fenyegetett támadással.⁵⁷ – Elzászban, ahol az ellenség már két napja támad, a colmari kiszögellés ingataggá teszi helyzetünket – mondta a főparancsnok. A hosszúra nyúlt arcvonala a francia és az amerikai seregeket egyaránt veszélyezteti. Ráadásul Deversnek nemcsak nincsenek tartalékai, de arra is parancsot kapott, hogy adjon át két hadosztályt erősítésül az Ardennekbe, ahol továbbra is elkeseredett harcok folynak.

– Elzász megszentelt föld! – felelte De Gaulle. – Ha tűrik, hogy a németek visszafoglalják Strasbourgot, abba a francia kormány belebukhat –, ez pedig az anarchiával határos állapotba taszíthatja az egész országot!⁵⁸

– Egész életemben érzékeltam, mekkora jelentősége van Elzásznak a franciák számára – vetette közbe Churchill derűsen.⁵⁹

Mindazonáltal, mondta Eisenhower, ő a maga részéről nagyon nem szereti, ha nyomást gyakorolnak rá, hogy politikai okok miatt változtasson katonai terveken. A fenyegetőzés a francia csapatok kivonásával a SHAEF parancsnoksága alól kicsinyes rosszhiszeműségről tanúskodik annak ismeretében, hogy a szövetségesek már addig is mennyi mindent tettek Franciaországért. A Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága már beleegyezett tizenhat francia hadosztály felszerelésébe, és De Gaulle a közleműltban összesen ötven felszerelését kérte. Amennyiben *le général* úgy dönt, önállóan folytatja a harcot, a SHAEF-nek nem lesz más választása, fel kell függesztenie a francia hadsereg üzem- és hadianyag-ellátását. A jelenlegi válság elkerülhető lett volna, ha De Lattre csapatai tisztességesen harcolnak, és felszámolják a colmari kiszögellést, amint arra parancsot is kaptak.

Mire idáig ért, a főparancsnok arca már céklavörös volt.⁶⁰ De Gaulle mereven bámult a nagy heftije mögül. Eisenhower tábornok, közölte, „azt kockáztatja, hogy a felháborodott francia nép megakadályozza vasútjai és közútjai használatát. [...] Ha önök végrehajtják a visszavonulást, én parancsot adok egy francia hadosztálynak, barikádozza el magát Strasbourg belvárosában, és önök a megbotrányozó világ szeme láttára lesznek kénytelenek a felmentésére vonulni.”

A brit miniszterelnök ezt a pillanatot választotta, hogy óvatosan le szálljon a székéről, és macskaszerű könnyedséggel letérdeljen a padlóra. Mutatóujját a térképre helyezve magában mormogta: – Strasbourg, ez a pont.

Eisenhower, miután az előbb elvesztette az önuralmát, ekkor visszanyerte. Rendben van, egyezett bele, Strasbourgot védeni fogják. Elzász megszentelt földje megmarad franciának, a Deversnek kiadott visszavonulási parancsot érvényteleníti. Teáért cseppet, és közben halk hangon, bizalmasan közölte De Gaulle-lal: – Rengeteg a gondom Montgomeryvel!

A tanácskozás véget ért. – Azt hiszem a bölcs és helyénvaló dolgot tette meg – mondta Churchill Eisenhowernek.⁶¹ De Gaulle-t a miniszterelnök a gombjánál fogva tartóztatta fel kinn a folyosón, és sziszegő, akadozó franciaságával közölte vele, hogy Eisenhower „nem mindig van tudatában döntései politikai konzekvenciáinak”, ám ennek dacára „kiváló főparancsnok”.⁶² De Gaulle egy szót sem szólt, de mielőtt Eisenhower elköszönt tőle a Trianon-kastély főbejáratánál, Deux Mètres azt mondta neki: – A dicsőségnek megvan az ára. Ön most már győzni fog! – Valakinek, akivel másnap együtt vacsorázott, azt mondta: – Képzelve, azt kérni tőlünk, hogy vonjuk vissza csapatainkat Strasbourgból! Képes ezt elhinni? – E bosszantó esetből kiderült, közölte, hogy „ezek az amerikaiak [...] a politikát az érzelmekkel tekintik azonosnak, a katonai mesterséget pedig a logikával”.

Amikor megmenekülésük örömhíre szerdán késő délután végigfutott Strasbourgban, az ujjongó tömegek rázendítettek a *Marseillaise*-re.⁶³ Újra felvonták a trikolórt a Caserne de Gendarmerie, a csendőrlaktanya előtt, és a város utcáit a 7. hadsereg hangszórós tehergépkocsija járta: nyugalomuk megőrzésére szólította fel a lakosokat. Eisenhower felhatalmazta Deverst, hogy tartsa meg saját használatára a SHAEF új tartalékát. Elrendelte, hogy Strasbourg városát „a lehető legerőteljesebben” védjék – elsősorban francia csapatok –, de anélkül, „hogy ön kockáztatná erői integritását, amit nem szabad veszélyeztetnünk”.

A Nordwind-offenzíva elhúzódott, a németek még három további, legalább hadtest nagyságrendű támadást indítottak az amerikaiak; egy további pedig a franciák ellen, ez utóbbit Colmarból a Rajna–Rhône-csatorna mentén.⁶⁴ A 7. hadsereg jobbszárnyát tizenhat kilométerrel vagy még annál többel is visszaszorították, különösen a Rajna mentén Hage-

nau közelében, és a Gamsheimnél kompon átszállított ellenséges csapatok néhány kilométerre megközelítették Strasbourgot, mielőtt visszaverték őket. Ezeknek a jelentéktelen térnyeréseknek azonban, amelyek 23 000 fős pótolhatatlan veszteséget okoztak a Wehrmachtnak, vajmi kevés stratégiai jelentőségük volt. Patch megvédte a Saverne-i-átjárót, tartotta a Rajna-Marne-csatorna vonalát, Patton erőit pedig nem sikerült elvonni az Ardennekből. Hitler mennydörögve „pesszimistának” minősítette azokat az Elzászból érkező jelentéseket, amelyek szerint a *Nordwind* a megfelelő létszámú és minőségű gyalogság hiánya miatt fulladt kudarcba. Szorultságában mégis kénytelen volt olyan népi gránátosokat harcba vetni, akik alig egy hónapja kaptak alegység- és egységszintű kiképzést, köztük kelet-európai újoncokat, akik alig beszéltek németül, és egy különleges diétás szükségletei miatt „Tejszínhab Divíziónak” csúfolt, lábadozókból szervezett alakulatot.

„Hinnünk kell az irgalmas Isten végső céljában – írta Eisenhower Mamie-nek De Gaulle-lal zajló összeütközése után. – Embert próbáló napok ezek.”⁶⁵ Ritkán nyomasztotta nagyobb súllyal a főparancsnoki tisztség terhe. Még mindig testőrök kísérték mindenhová, mint az árnyék, nem jutott ideje testmozgásra, és bár rendszeresen küldte haza a leveleket, felesége megdorgálta, amiért nem ír elég gyakran.

Új gondjai is adódtak: a legfrissebb felderítési jelentések arra utaltak, hogy a németek hamarosan bevethetik a mérges gázt, és arról is sok szó esett, hogy az ellenség tudósai javában fejlesztenek valamiféle, a szövetséges repülőgépek motorját a levegőben leállítani képes sugárat.⁶⁶ Ezenkívül újabb fontos személyt veszített el: január 2-án a szárny eljegesedése és a pilóta hibája miatt felszállás közben lezuhant egy kétmotoros Hudson a Versailles-tól nyolc kilométerre délre fekvő A-46 repülőtéren. A gép kigyulladásával végződő balesetében életét veszítette Ramsay tengernagy – Eisenhower egyik leghűségesebb és legtöbbre becsült tanácsadója –, aki Brüsszelbe indult, hogy Montgomeryvel tárgyaljon Antwerpen védelmi rendszeréről. Január 7-én vasárnap francia haditengerész-zenekar játszott Chopin gyászindulóját, amikor Ramsay koporsóját ágyútalpon felvitték a Szajnára néző domboldalon kiválasztott sírhelyhez. Maga a főparancsnok is beállt a csoszogva vonuló gyászmenetbe.

Aznap délután később Eisenhower hivatali naplójának vezetője ezt jegyezte fel: „E. korán távozik a hivatalból, 4.30 & hazamegy. Nagyon levert mostanában.”⁶⁷

AGÓNIA HÍRCSATORNA

A SHAEF január 5-én megerősítette azt az amerikai sajtóértesülést, amely szerint az amerikai 1. és 9. hadsereg egy ideje brit parancsnokság alatt harcol.¹ A Versailles-ban kiadott közlemény leszögezte, hogy a szervezeti változtatást „az összes érintett azonnali beleegyezésével” hajtották végre, azt azonban elmulasztotta közölni, hogy a parancsnoklási rendszer átalakítása csak átmeneti intézkedés. Londoni lapokban közölt önelégült beszámolók „Monty katonáiként” kezdték emlegetni a GI-okat – amire a tábornagy személyesen biztatta őket. A sajtó „megfelelő” parancsnoklási láncért lármázott Északnyugat-Európában, egyetlen hadvezér hadműveleti irányításával.

– Semmiért sem kell bocsánatot kérnünk – jelentette ki Bradley törzse tisztjeinek. – Semmit sem kell megmagyaráznunk.² – Hansen őrnagy azt írta a naplójába: „Sokakat közölünk, akik Nagy-Britanniában még bevallottan angolbarátok voltunk, most bosszantott, sértett és felbőszített a brit rádió és sajtó. Minden korábbi rokonszenv elpárolgott.”

Január 6-án, szombaton Montgomery azt táviratozta Churchillnek, úgy tervezi, haditudósítókat hív magához, hogy elmagyarázza nekik, „hogyan álltak először útját a németeknek, majd hogyan hárították el, s most hogyan írják le őket”. Ugyanakkor minden olyan felvetést is keményen cáfolni készült, hogy az amerikaiak vereséget szenvedtek az Ardennekből. „Be fogom mutatni, hogyan sorakozott fel a riadó jelére az egész szövetséges csapat, s hogyan lépett túl mindenki a nemzeti szempontokon. [...] Hangsúlyozni fogom a nagyszerű baráti viszonyt jómagam és Ike között.”³

Ugyanazon a napon azt írta egy londoni bizalmasának: „Az igazi gond a jenikkkel az, hogy halvány fogalmuk sincsen annak a játéknak a szabályairól, amelyet a németekkel játszunk.”⁴ Amikor Williams dandártábornok, a felderítőfőnöke megkérdezte, miért szándékozik sajtóértekezletet tartani, Montgomery elmagyarázta, hogy sokan kétségbe vonták Eisenhower hadvezetési képességeit, és „én ezt akarom helyreigazítani.”⁵ Williams tömör, de velős tanáccsal válaszolt: – Kérem, ne tegye! – A tábornagy főhadiszállásán mások is megéreztek a leereszkedő vállveregetés kellemetlen szagát, és igyekeztek lebeszélni szándékáról Montgomeryt. Alan Moorehead De Guingandnál emelt szót, tegyen szájkosarat a tábornagyra, nehogy „valami fenemód rettetenes hibát kövessen el”.

– Mókás álláspont ez a sajtó egyik képviselőjétől – jegyezte meg De Guingand.

– Meg akarom nyerni a háborút – felelte Moorehead.

A tábornagy két ezredjelvénnel ékesített vörös baretben és ejtőernyős-egyenruhában – „úgy beöltözve, mint egy bohóc”, ahogyan Moorehead meghatározta – jelent meg a tudósítók népes hada előtt Zonhovenban január 7-én.⁶ Nem kétséges, hogy jól akart. Dicsérte az amerikai katonát mint „vitéz harcost, aki megőrzi a nyugalma az ellenség tüzeiben, és az az állhatatosság jellemzi a csatában, amely az első osztályú katona védjegye”. Eisenhower előtt is leróta tiszteletét, mint „csapatunk kapitánya” előtt, amikor kijelentette: – Ike feltétlen híve vagyok. A legkiválóbb barátok vagyunk! – Bradley-ről nem ejtett szót, az a kijelentése pedig, amely szerint a brit csapatok „súlyos harcokat vívnak”, eltúlozta a szerepüket, amelyet a csatatérnek igencsak a peremén felvonultatott tartalékként játszottak.

Az előadás java részét azonban a tábornagy saját zsenialitása méltatásának szentelte, amelyet azóta tanúsított, hogy majdnem három héttel korábban átvette a parancsnokságot.

– Az első dolog, amit tettem⁷ – magyarázta Montgomery –, az volt, hogy a csatatér rendezésének szenteltem magam – a rendteremtésnek.

Amint láttam, mi történik, magam hoztam meg bizonyos intézkedéseket, hogy biztosítsam, ha a németek eljutnak a Meuse-ig, bizonyosan ne kelhessenek át a folyón. Végrehajtottam továbbá bizonyos csapatmozdulatokat, hogy biztosítsam erőink kiegyensúlyozott harcrendjét... Előre gondolkodtam... A csata roppant érdekes volt. Azt hiszem, valószínűleg az egyik legérdekesebb és legfortélyosabb, amelyet valaha irányítottam.

Montgomery az ellenség „elhárítását” ahhoz hasonlította, ahogyan Rommelt verte ki Egyiptomból 1942-ben. Előadását azzal zárta, hogy egy szikrányi ironia nélkül kijelentette: – Vessünk véget a kártékony kritikának, amely a szövetségesek összetartására kíván csapást mérni!⁸

– Jaj, istenem! Miért nem állították le?⁹ – kérdezte Moorehead Williams dandártábornoktól, amikor az újságírók szétszéledtek, hogy leadják tudósításaikat. – Ez rettenetes volt.

Sok brit tiszt osztotta a véleményét. A tábornagy „szemérmetlenül diadalittas” volt, ahogyan egyikük megfogalmazta. De Guingand kifejezésével élve „micsoda rendes fiú vagyok én” alapon fitogtatta túlzott

magabiztosságát, és azt sugározta, amit egy másik tábornok az ő „kakas a szemétdombon mentalitásának” nevezett. A *Daily Mail* szalágcíme – *Montgomery előre látta a támadást és „Saját kezdeményezéséből” cselekedve mentette a menthetőt* – pontosan tükrözte a Fleet Streeten uralkodó hangulatot, habár Churchill magántitkára azt írta naplójába: „Monty vasárnapi diadalittas, szűk látókörű és szerfelett önelégült beszéde a sajtó munkatársai előtt sokakat vérig sértett.” Egy kártékony német rádióadás a BBC-t utánozta egy rövid hírblokkal, amelyben úgy tettek, mintha Montgomeryt idéznék, aki a következő minősítést adja az amerikaiakról: „Meglehetősen megzavarodtak. [...] Az ardenneki csata immár leírható, hála Montgomery tábornagnak.”

„Azt tartja célszerűnek, ha magának tulajdonít minden dicsőséget, és alig engedi megemlíteni a hadseregparancsnokok nevét – panaszkolta a 9. hadsereg hadműveleti naplója. – Lassan eluralkodik a keserűség és az igazi sértettség.”¹⁰ Senki sem keseredett neki vagy sértődött meg jobban, mint Bradley, akinek a Montgomery iránti „megvetése tevékeny gyűlöletbe csapott át”, jelentette egy brit tábornok a SHAEF-nek. Tedder repülő-vezérezredes a naplójába azt írta: az együttműködés Bradley és a tábornagy között immár „szóba sem jöhet”.

Bradley kétszer hívta Versailles-t január 9-én kedden, „rettenetes fel-dúltan a zajos felhajtás miatt, amelyet a brit sajtó Monty körül rendez”, jegyezte fel Kay Summersby.¹¹ Ő is tudósítókat hívatott magához, hogy térkép és mutatópálca segítségével előadja saját változatát az eseményekről, amelybe belefoglalta azt a kétes állítást, hogy a legfelső szintű amerikai parancsnokok tudatosan vállalták annak „kiszámított kockázatát”, hogy az Ardenneket csak csekély erővel védik. Bizalmas körben Bradley gyalázatos csalásnak minősítette Montgomery „próbálkozását a diszkreditálásomra azért, hogy ő kaphassa meg a teljes hadműveleti irányítást”.¹² A tábornagy, jelentette ki Bradley, „ott akar lenni a vad elejtésénél, ő és csak ő egyedül”.

Máskor, amikor felhívta Eisenhowert, arra figyelmeztette: – Nem tudok Montgomery alatt szolgálni! Ha rá bízák az összes földi erők parancsnokságát, engem haza kell küldened!¹³

Eisenhower biztosította, hogy nem áll szándékában kiterjeszteni a tábornagy hatáskörét, majd hozzáfűzte:

– Azt gondoltam, te vagy az egyetlen ember, akire mindig számíthatok, bármit kérek is tőled.

– Ez az az egy dolog, amit képtelen vagyok elviselni – felelte Bradley.

Eisenhower mint mindig, most is igyekezett csillapítani az indulatokat, próbált közvetíteni; és szélsőségekre hajlamos alárendeltjeit rávenni, összpontosítsanak az aktuális feladatra, Rundstedt kiszorítására az Ardennekből és a Németország elleni offenzíva felújítására. Egy Brookének küldött levelében a főparancsnok beismerte: „Egész szövetséges főparancsnoki pályafutásom alatt egyetlen eset sem okozott ilyen súlyos gondot.”¹⁴

A németek útjának elállása, az elhárításuk, majd a leírásuk sokkal problematikusabbnak bizonyult, mint Montgomery felületes frázisai sejtették.¹⁵ Rundstedt december végén jelentette, hogy mindkét páncélos hadsereg „teljes defenzívába kényszerült”. A német stratégiák egy része sürgette Hitlert, csőportosítsa át páncélosait a keleti frontra – december végén a szovjetek körülférték Budapestet –, a Führer azonban azt válaszolta, hogy a keletnek „gondoskodnia kell magáról”. Január elején még mindig húsz gyalog- és nyolc páncélos hadosztály maradt harcban a Dudor területén. Ekkora sereget lehetetlen könnyedén visszaszorítani, még akkor is, ha a német gyalogezredek létszáma csak a fele volt az amerikaiakénak, az amerikai páncélos hadosztályok pedig átlagosan több mint kétszer annyi harckocsival rendelkeztek, mint német megfelelőik. „A német katona nagy eltökéltséggel és vitézséggel harcol – állapította meg a SHAEF egyik értékelő jelentése. – Kevesen dezertálnak.”

Mindazonáltal az ellenségnek nagyon sok tábornoka, főtisztje és tisztje esett el vagy sebesült meg, és a Bastogne környékén harcoló népi gránátoszázadok némelyike már harmincnál is kevesebb katonát számlált.¹⁶ Lőszer hiányában aknavetőket és páncéltörő ágyúkat vontak ki keservesen nehéz munkával a harcoló alakulatoktól. A német fejadagot kétszer csökkentették januárban, napi 300 gramm kenyérre és 28 gramm zsíradékra. A burgonya- és a zöldségtartalék szinte teljesen kimerült. Motorkerékpáros járőrök kutattak a vidéken benzin után, amelyet az OB West utalt ki, gyakorlatilag cseppenként. Akadt egy hadosztály, amelyik több mint egy hétig csak a kerékpárokat használta járműparkjából. Egy iskolaépületben berendezett kórházban a német katonaorvos azt kérdezte egy sikoltozó sebesült *Landsertól*: – Katona maga, vagy pelenkapiszkoló?

– Tíz gránát egyre az övékből – mondta az amerikai 3. hadsereg egyik katonája Osmar White újságírónak. – Ez a dolog titka.¹⁷ – Német hadifoglyokból kiállított munkásosztásokat kényszerítettek, hogy követ törjenek az útjavításhoz. A GI ör így üvöltött velük: – Mozogjatok ott,

faszszopó kurafiak! – Ezek a németek voltak a szerencsések. Naplójának Patton bevallotta: „Előfordult néhány szerencsétlen eset, amikor lelőtték a foglyokat. (Remélem, titokban tudjuk tartani.)” Másokat törvényesen végeztek ki, köztük Skorzeny szabotőrjei közül tizennyolcat, akiket napokkal elfogásuk után a helyszínre kiszálló hadbíróságok marasztaltak el, és ítélték „agyonlövésre puskatűz által”. A halálraítéltek közül három azt kérte, hogy a szomszédos cellában ülő elfogott német ápolónők énekeljenek nekik karácsonyi dalokat. „Egy idő után le kellett állítanunk őket – jelentette egy amerikai százados. – Nyugtalanították a katonáinkat.” W. C. Heinz haditudósító tanúja volt a három fogoly kivégzésének. „Lenéztem a földre, fehér a dértől, a fücsomók megfagyva, a talaj kemény és egyenetlen – írta Heinz. – Ez, amit most látok, mondtam magamban, az utolsó dolog, amit az ő szemük még látni fog.” A három férfit kezén-lábán megkötözték, majd a szemüket is bekötötték, és papírkorongot tűztek a szívük fölé. „Mereven álltak a cölöpöknek támasztva, mint a kivégzésre váró emberek fából metszett másai”, amíg a végzetes sortűz után ott nem maradtak petyhüdtlen lógva, vérezve.

A Bastogne-nál indított végső német roham átnyúlt január második hetébe, és az ardennekbeliéhez hasonlóan heves harcokat hozott.¹⁸ A 3. hadsereg ellen küzdő német hadosztályok száma háromról kilencre nőtt. A rettenetes időjárás ismét a földön tartotta a szövetséges légierők jelentős hányadát, az amerikai tüzeiket pedig arra kényszerítette, hogy hegesztőpisztolyt és feszítővasat használnak a földhöz fagyott lövegek kiszabadítására. Patton azt remélte, hogy egyetlen egynapos, huszonhét kilométeres előretöréssel elfoglalhatja Houffalize-t, ám helyett a III. és a VIII. hadtesttel indított északi irányú támadása alig másfél kilométert jutott előre naponta. Nem haladt gyorsabban az amerikai 1. hadsereg támadása sem északról, amelyet Montgomery végül január 3-án indított meg. A köd, a hó, az aknák, a nehezen járható terep, a felrobbantott hidak és a makacsul kitartó ellenség vánszorgássá lassította Collins VII. hadtestének támadását, s ez a keserves előrenyomulás Houffalize felé 5000 fős véres veszteségébe került. Január 8-án Hitler végre engedélyezte Modelnek, hogy feladja a Dudor nyugati felét, de a GI-ok három napig nem észleltek általános visszavonulásra utaló jeleket, mert a németek csak kelletlenül, méterről méterre hátráltak. A Führer január 14-én elutasította Rundstedt és Model kérését, hogy vonják vissza a német hadseregeket a Rajnához, ehelyett úgy rendelkezett, a visszavonulók álljanak meg a Nyugati Falnál, ahonnan az offenzívát indították.

Január 16-án, kedden 11 óra 40 perckor egy észak felől érkező amerikai lovassági, azaz páncélosfelderítő, és egy délről előrenyomuló gépesített gyalogsági járőr találkozott Houffalize mellett, s ezzel létrejött a kapcsolat az 1. és a 3. hadsereg között.¹⁹ Ezer tonna szövetséges repülőbomba és számtalan közelségi gyújtós tűzérési gránát addigra „teljesen eltüntette” a vallon mezővárost, írta Patton. „Nem láttam semmi ehhez foghatót ebben a háborúban.” Amíg a buldózereket várta, hogy ösvényt vágjanak a romhalmazba, a tábornok hirtelenjében összecsapott egy négy soros klapanciát:

Houffalize kicsiny városa,

Itt ülsz megroggyant térdel.

Aldja Isten népedet, és óvja,

Különösen a RAF-tól.²⁰

Egy nappal később Eisenhower az 1. hadsereget újra Bradley parancsnoksága alá rendelte.²¹ Hodges két kiló kávét küldött Montgomerynek köszönetül a segítségéért, és január 18-án visszaköltöztette a hadsereg-parancsnokságot a spai Hôtel Britannique-ba. A szálloda nagyjából megúsza épségben, annyi történt csak, hogy a bútorokat felborogatták, és „az egyik sarokban megdőlvé, mint egy részeg”, díszeitől megfosztott karácsonyfa éktelenkedett. Az amerikai 9. hadsereg egyelőre brit parancsnokság alatt maradt, Bradley minden nyafogása ellenére, aki végül engedett a SHAEF intésének, és áthelyezte hadseregcsoporthadparancsnokságát az elszigetelt Luxembourgból Namurbe, ebbe a folyóparti, egykor remek késeiről híres városba. Ott a tábornok és törzse fejedelmi pompában élt, ugyanis beköltöztek egy barokk kastélyba, ahol a padló márványból, a függönyök bársonyból készültek, a falakat pedig belga főrendek egész alakos képei díszítették. Bradley íróasztala fölött kristálycsillár függött, és a freskóval ékesített falnak támasztott hat méter hosszú térképtáblára csücsörítve bájos kerubok bámultak le. Bradley a puccos Hôtel d'Harscampba szállásolta be magát – a GI-ok „Whore's Campnek” („szajhatábornak”) ejtették a szálloda nevét – ahonnan lenyűgöző kilátás nyílt Namur katedrálisára és azon túl a Meuse völgyére. A tábornok ismét fejdelemként uralt mindent, amit csak belátott.

Az amerikai katonák faluról falura, majorról majorra visszafoglalták, amit elvesztettek.²² Middleton visszatelepítette VIII. hadtestének parancsnokságát Bastogne-ba, ahol a 101. légideszant-hadosztály ejtő-

ernyősei átvételi elismervényt adtak át neki, amely igazolta, hogy a város „használt, de használható”, és elvégezték benne „a krautirtást”. Az amerikai 7. páncélos-hadosztály január 23-án vonult be újra a romba dőlt Saint-Vithbe. Elfogtak egy német tüzértisztet, akinek a legfrissebb naplóbejegyzése így szólt: „A csatazaj közeledik a városhoz. [...] Hátraküldöm minden holmimat. Az ember sohasem tudhatja.”

Hitler már korábban szedte a sátorfáját: január 15-én délután 6 órakor elhagyta az Adlerhorstot, és másnap reggelre visszaért Berlinbe Brandenburg nevű különvonatán.²³ Német katona nem tette csizmás lábát Antwerpen utcáira, sőt még a Meuse túlsó partjára sem, a szövetséges seregeket nem sikerült kettészakítani, Washington és London nem kért békét. – Tudom, hogy a háború elveszett – mondta Hitler Luftwaffe-szárnysegédje szerint. – Túlságosan nagy a túlerő. Elárultak. – Mindazonáltal kiszámított lassúsággal és meglehetősen rendezett állapotban vont ki hadseregeit az Ardennekből. Manteuffel egyetlen napon ötvenhárom páncélost hagyott az út szélén üzemanyag és pótalkatrészek hiánya miatt, de sok másik megmenekült. Csak délen tizenhárom, az 5. páncélos- és a 7. hadsereg állományába tartozó hadosztály kelt át az Our folyón vert öt hadihídon. Az ellenség, ismerte el Eisenhower a Charlie-Charlieknak, „valószínűleg sikeresen vonja ki seregtestei zömét”. Majdnem két hét telik még el Houffalize visszafoglalása után, mire a hátráló németek bevágják maguk után a Nyugati Fal utolsó páncélaajtáját is.

A kelet időközben nem tudott többé „gondoskodni magáról”. A Vörös Hadsereg a Kárpátoktól északra több mint 180 hadosztályt és 9000 repülőgépet vont össze egy téli offenzívára, s ez a január 12-én megindított támadás Magyarországtól a Balti-tengerig úgy fenyegette létét a Harmadik Birodalmat, mint addig még soha semmi.²⁴ Január 22-én Hitler Magyarországra vezényelte a 6. páncélos-hadsereget, hogy a németek birtokában még megmaradt kevés olajmező megközelítési útvonalait védje. Dietrich fáradt hadosztályai csigalassúsággal vánszorogtak át a Vaterlandon (gőzmozdonnyal vontatott vonatokon), hogy takarékoskodjanak az üzemanyaggal. Kisebb távolságokra járművek százait kötötték kettesével-hármasával vontatók mögé, hogy ne fogyasszanak benzint. A keleti front, írta utóbb egy német történész, „ismét szivattyúnak bizonyult, amely gyengítette a többi frontot”.

Nyugaton a háború visszahúzódott, ezúttal véglegesen.²⁵ Belgiumot és Luxemburgot újra felszabadították. Az egyik luxemburgi kőbányánál szánkózó gyerekek sikoltoztak örömben, mit sem törődve a csak ki-

csit keletebbre lapuló ellenséget mélyrepülésben támadó Thunderboltok nehézgéppuskáinak állandó kattogásával. A Köln, Duisburg vagy Berlin felé tartó bombázók opálos kondenzcsíkokat húztak az égboltra látóhatártól látóhatárig. Ardennek-szerte asszonyok álltak ki házuk ajtajába, mustrálgatták az elvonuló olajzöld egyenruhás sorokat, és azt kérdezték: – Biztosak vagytok benne? Biztos, hogy végleg elmentek?

A halottak „sűrűn heverték”, amikor a fegyverek elhallgattak, írta Martha Gellhorn, „mint valami sötét, alakatlan zöltség”.²⁶ A vaskeményre fagyott föld hetekig meggátolta az eltemetésüket, kivéve, ha földmunkagépeket és légkalapácsot használtak a sírásáshoz. Az Ardennekben megölt sok polgári lakost pokrócba csavartak, és a templomok kriptájában tárolták olvadásig. Az Henri-chapelle-i amerikai temetőben, huszonnégy kilométerre Liège-től keletre, a csákánnyal felszerelt sírásók három műszakban dolgoztak, hogy akár napi ötszáz GI-t is eltemethessenek.²⁷ Mindegyiküket százötven centi mély, hatvan centi széles és két méter hosszú gödörbe földelték el, de csak miután a hócipőjüket lehúzták, újrahasznosításra. Az egyik dögcédulát a halott szájába tették, a másikat rászegeztek a sírkeresztre vagy a Dávid-csillagra. Azok, akiknek elveszett a dögcédulájuk, először a tetemnéző sátorba kerültek fényképezésre és fogászati felmérésre. Az ujjvégeket megtisztították és folyadékot injektáltak beléjük, hogy jobb minőségű lenyomatot vehessenek róluk, s közben technikusok kerestek mosodai jelzéseket, tetoválásokat, vagy bármilyen más, az azonosítást segítő nyomot, mindezt azért, hogy ne kelljen bevalani, ismét itt egy anya szülte fiú, akinek csak Isten tudja a nevét.

A holtak között, akiket a Dudor területét átfésülő sirnyilvántartó osztagok begyűjtöttek, ott volt az a néhány tucat is, akiket Peiper katonái gyilkoltak le Malmédy mellett.²⁸ Hatvancentis hórégteg alatt találtak rájuk, amikor január közepén az amerikaiak visszafoglalták a baugnez-i útkereszteződést. A vizsgálatot végzők a szobormerevvé fagyott holttesteket elvitték egy fűtött színbe. Ott a zubbonyuk és a nadrágjuk zsebeit borotvapengével felvágták, hogy leltárba vegyék az ingóságaikat, ahogyan például Luke S. Schwarz őrvezetővel történt, „egy golyóstoll, két ceruza, egy Újtestamentum, egy fésű, egy szerencsetalizmán”, vagy Robert Cohen őrvezetővel, aki zsebében tizenhárom pénzéremmel, két öngyújtóval és egy héber imakönyvvel távozott ebből a világból.

A hadsereg egy jóval a háború után készült összesítése 105 000 főre teszi az Ardennek és Elzász területén harcban elszennvedett amerikai ember-

veszteséget; ebből 19 246 fő a halott.²⁹ További ezek szenvedtek lövészárki lábfagyást, más fagsérülést, és betegedtek meg.³⁰ Bár ugyanekkor a csendes-óceáni hadszíntéren is gyorsan nőtt az amerikai emberveszteség, a második világháborúban harcban elesett, megsebesült vagy eltűnt minden tíz amerikai katonából nagyjából egy az ardenneki csatában került a veszteséglistára, ahol 600 000 GI vett részt a harcokban, négyszer annyi, mint Gettysburgnál a két oldalon, kékben és szürkében együtt. Több mint 23 000-en estek hadifogságba, s legtöbbjük a háború végéig a német táborokban is maradt, ahol napi hétszáz kalórián élt, és ersatz (pót-) kávé-t ivott, „olyan pocskot, hogy inkább fűrödtünk benne”, amint egy elfogott tiszt később mesélte.³¹ A szétvert 106. gyaloghadosztály katonáinak családjai megszervezték az Agónia Hírcsatornát (*Agony Grapevine*),³² egy pittsburghi épületfa-kereskedő ötlete alapján, akinek a fia a Schnee Eifel területén tűnt el. Rövidhullámú rádióval rendelkező önkéntesek tartottak éjszakai ügyeletet, s hallgatták a német propagandaadásokat, amelyekben néha bemondták az elfogottak nevét.

A több mint 60 000 sebesült és baleseti sérült, azok, akik legközelebb kerültek a halálhoz, gyakran feküdtek tágra meredt, csodálkozó szemmel kórházi ágyukon, ahogyan egy katonaorvos írta, „mint valaki, akit egy felhőkarcoló párkányzatáról mentettek meg”.³³ Sokuknak hónapokra, ha nem évekre volt szükségük a gyógyuláshoz; egy sebesült tiszt leírta egy kórház zsúfolt udvarát márciusban, amelyet úgy megtöltöttek a hordágyon fekvő, roncsolt testű emberek, „mint az *Elfújta a szél*nek az atlantai csata következményeit bemutató jelenetében”. Egy katona megírta szüleinek Nevadába, hogyan élt túl éppen csak egy tűzharcot január 13-án, amikor egy német tüzérségi gránát közvetlenül mellette húzott el. „Lenéztem, és a j. kezem eltűnt. [...] Apu, türelmesnek kell majd lenned velem, amíg megtanulok ballal tekézni.”

A német emberveszteséget nehéz pontosan összeszámolni; nem utolsósorban azért, mert az amerikaiak hajlamosak voltak eltúlozni.³⁴ (Patton időnként teljesen légből kapott számokkal dobálózott, vagy azt feltételezte, hogy az ellenség teljes vesztesége a foglyul ejtett németek létszámának tízszerese.) Az Egyesült Államok Hadseregének becslése, amely szerint a *Herbstnebel*-hadművelet megindítását követő hónapban az ellenség 120 000 katonát veszített, bizonyosan túl magas, Bradley több mint negyedmillióról szóló kijelentése pedig egyszerűen abszurdum. Egy háború utáni elemzés 82 000 főre teszi a németek veszteségét, egy

másik 98 000-re. A hivatalos német történelmi mű 11 000 halotról és 34 000 sebesültről számol be később azzal, hogy meghatározhatatlannak nyilvánítja az elfogottak, az eltűntek, a betegek és a balesetben megsérültek számát.

Az a körülmény, hogy Model tábornagnak sikerült kimentenie a Dudor területéről seregtestei zömét – január végén Németország szárazföldi haderejének hadrendjében még mindig 289 hadosztály szerepelt, ugyanannyi, amennyit a SHAEF december 10-én számba vett –, elleplezte a Harmadik Birodalom valódi helyzetét.³⁵ – Addig hajlította az íjat, amíg el nem törött – mondta Manteuffel a B Hadseregcsoporthoz parancsnokáról. A nyugaton harcoló német hadseregek üzemanyag-tartalékkal gyakorlatilag nem, a szükséges lőszernek pedig csak a harmadával rendelkeztek. A Luftwaffe úgy legyengült, hogy Hitler „nyúl vadászathoz” hasonlította a légi háborút. Az Ardenneknben több mint 700 páncélost veszítettek, Németország élőerő-tartaléka kimerült, a *Reichsbahn*, a Birodalmi Vasút pedig annyira kritikus állapotba került, hogy január 19-én megtiltották mindenféle teheráru szállítását a szén és a Wehrmacht hadianyagainak kivételével. A több mint négyévi háború alatt négy millió német katoná esett el, sebesült meg vagy került fogságba. Hitler, állítása szerint, Nagy Frigyes egyik, a hét éves háború alatt írott levelében talált vigaszt: „Ezt a háborút Európa legcsodásabb hadseregével indítottam meg. Ma egy ganéjdombom van.”

Patton megérezte, hogy elérkezett a vad ledöfésének pillanata. „Amikor az ember kifog egy pontyot, és berakja a csónakba – magyarázta a tudósítónak –, egy pillanattal azelőtt, hogy meghal, csap egy nagyot a farkával. A németeknek, azt hiszem, ez a végső ficánkolásuk.”³⁶ Manteuffel ugyanerre a következtetésre jutott. Az ardenneki csata végére a Wehrmacht annyira meggyengült, figyelmeztetett a tábornok, hogy a jövőben csak „egy tizedes háborúját”³⁷ lesz képes vívni.

Kevés amerikai tábornok öregbítette hírnevét az Ardenneknben, kivéve az olyan konokul kitartó harcosokat, mint McAuliffe.³⁸ Az amerikai hadsereg, amely a támadó szellem megtestesülésének tekintette önmagát, paradox módon védelemben harcolt a legjobban, ahogyan korábban Salernónál, Anziónál és Mortainnél is. Az óvatos januári ellentámadás, amelyet Bradley és Montgomery Eisenhower jóváhagyásával tervezett meg, inkább kiszorította a németeket a Dudorból, semmint hogy manőverezéssel vagy nyers erővel kiverte volna őket. Megfogalmazott célja szerint a riposztot arra szánták ugyan, hogy „maximális számú katonát

ejtsen csapdába a kiszögellésben”, de szinte egyetlenegy sem ejtett. A hadseregcsoporthoz és hadseregparancsnokok közül Patton bizonyult a legkiválóbbnak. Rendkívüli agilitásának – amellyel egyszerre vette fel a harcot a német 7. hadsereggel, az 5. páncélos hadsereg felével és még a 6. páncélos hadsereg bizonyos részeivel is – lényegét legjobban Bradley ragadta meg néhány szavas méltatásában: „Legnagyszerűbb harcoló hadvezéreink egyike.”

Churchill az Alsóházban elmondott jóindulatú, engedékeny beszéddel igyekezett helyrehozni az angol–amerikai viszály okozta károkat.³⁹ „Az Egyesült Államok csapatai vívtak meg csaknem minden harcot, és ők szenvedték el csaknem az összes veszteséget – mondta. – Minden egyes veszteségünkre hatvan–nyolcvan emberük jutott.” A Dudor „kétségtelenül a háború legnagyobb amerikai ütközete, és hiszem, hogy örökre nevezetes amerikai győzelemként vonul be a történelembe”. Titkárának a miniszterelnök később megjegyezte: nem volt még „az erőnek nagyszerűbb demonstrációja a történelemben, mint az amerikai hadseregé, amely bal kezével az ardenneki csatát vívta, míg jobbával szigetről szigetre nyomult Japán felé” (*sic!*). Montgomery szintén szokatlan szívélyességet tanúsított Eisenhower iránt és „kedves Brademnek” küldött leveleiben, sőt az utóbbinak kijelentette: „Micsoda óriási megtiszteltetést jelentett nekem ilyen remek csapatokat irányítani.” Ám a nyájas szavak aligha lágyították meg azokat, akik határozottan zokon vették, hogy az egyik amerikai hadsereg továbbra is brit parancsnokság alatt áll az Eisenhower által átrendezett parancsnoklási rendszerben. „Miért nem igazi férfi Ike? – írta Patton a naplójába január 24-én. – Mi támadni és győzni fogunk, Ike és Monty ellenére.”

Eisenhower azt állította, hogy a német offenzíva „semmilyen tekintetben nem ért el döntő eredményt”.⁴⁰ Valójában a *Herbstnebel* siettette a Harmadik Birodalom pusztulását. 1944 végén az, hogy Hitler belefeledkezett a nyugati hadszíntér ügyeibe – és az anyagi utánpótlás, a páncélosok és a tartalékok elvonása a keletitől –, „isteni adománynak bizonyult a Vörös Hadsereg számára”, egy német történész értékelése szerint. Novemberben és decemberben a *Reich* üzemanyag-termelésének fele az ardenneki offenzívát szolgálta, és januárra a keleti fronton benzinhány miatt százával váltak mozgásképtelenné az oroszok ellen küzdő harcokcsik és rohamlövegek. Január 20-ra a kétmillió katonával támadó szovjet hadigépezet közel hatszáz kilométer széles lyukat szakított a német arcvonalba Kelet-Poroszországtól egészen a Kárpátok előhegyeiig.

A védekező német seregeket megkerülték vagy megsemmisítették. Sztálin Odera felé törő seregei már csak nyolcvan kilométerre állnak Berlintől, amikor a brit-amerikai hadseregcsoportok még a Rajnát sem érik el. Ezen a helyen, ezer kilométerre az Ardennektől öltött testet a Dudor csatájának legjelentősebb következménye.

A német áradat visszahúzódtával Eisenhower ismét nagy nyilatkozat kezdett rajzolni a térképre.⁴¹ Időszámvetését hat héttel vagy a körüli idővel megzavarták, de a háború befejezéséről alkotott alapvető terve változatlan maradt: a szövetséges hadseregcsoportok folytatják az ellenséges erők megsemmisítését a Rajnától nyugatra, majd hídfőket foglalnak a folyó túlsó partján, „amikor a jégveszély elmúlik”, márciusban, és azután nyomulnak be Németország központi területeire.⁴² A Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának január 20-án küldött hosszú táviratában Eisenhower megismételte, hogy Montgomerynek a Ruhr-vidéktől északra indítandó támadása „elsődleges hadászati célkitűzésünk”, de ő úgy véli, „az ellenség ezt a területet védi majd a legnagyobb erővel”. Emellett a SHAEF logisztikusai úgy számították, hogy a Ruhrtól északra nem több, mint harmincöt szövetséges hadosztály ellátása biztosítható mindaddig, amíg új vasúti hidakat nem építenek a Rajnára. Annál inkább jó okuk van, Eisenhower számítása szerint, egy második irányban indítandó támadásra. A főparancsnok lelki szemei előtt olyan offenzíva lebegett, amelynek keretében Bradley hadseregcsoportja Mainz és Karlsruhe felől Frankfurt és Kassel felé támad – a folyosóban, amelynek igénybevételét Patton már régen sürgette.

Abban a pillanatban a nyugati szövetségesek 3,7 millió katonát sorakoztattak fel 73 hadosztályban az 1170 kilométer hosszú arcvonalon, s e haderő létszámának már több mint kétharmadát az amerikaiak adták.⁴³ Eisenhower majdnem 18 000 harci repülőgéppel is rendelkezett – ezekhez járultak még az Olaszországban állomásozó légierők –, valamint a tüzérségnek, a páncélosoknak, a felderítési képességeknek, az anyagi utánpótlásnak, a szállítási kapacitásnak és a modern hadviselés minden más lényeges tényezőjének nyomasztó túlerejével, illetve fölényével. A Pentagon felgyorsította hét amerikai hadosztály áthajózását, Európába irányított két olyat, amelyeket korábban nem oda szántak, és átfésülte az Alaszkában, Panamában és más nyugalmas helyeken állomásozó alakulatokat, ahol Marshall hite szerint „rengeteg zsíros hús” található. A gyalogszakasz-parancsnokok hiánya olyan

kétségbeesésként szorongatóvá vált, hogy új hadnagyokat képző szükség-tisztiiskolát nyitottak a fontainebleau-i kastély XV. Lajos-szárnyában.⁴⁴ A tanfolyamon egyebek között térképolvasást, járőrvezetést és álcázást oktattak. Sok ottani növendék került a közé a majdnem 30 000 amerikai légénységi állományú katona közé, akit a háború alatt a hadszíntéren léptettek elő tisztté. A hadsereg újoncbehívási kvótáját éppen akkor emelték havi 80 000-ről 90 000 főre, de márciusban majd fölugrik 100 000-re. A SHAEF arra számított, hogy a nyugati fronton májusra nyolcvanötre nő a hadosztályok száma.

Annak pedig elegendőnek kell lennie!⁴⁵ Nagy-Britannia már majdnem kifogyott a katonai szolgálatra alkalmas férfiakból, és az amerikai előerő-állományt is „majdnem kimerítettnek” minősítették, miközben még sok kemény harc volt várható Németország és Japán ellen. Eisenhower 100 000 tengerészgyalogost kért – és nem kap egyetlenegy sem. Patton számítása szerint a győzelem kivívása Nyugat-Európában „húsz további gyaloghadosztályt” kívánt, ez is csak pusztá képzelgés volt. Eisenhowernek a hadszíntéren eddig az időpontig harcba vetett erőkkel, és nem többel kellett kivívnia a győzelmet.

Az ardenneki csata ismét bizonyította, hogy a háború sohasem lineáris természetű, hanem inkább visszavonulásokból és előrenyomulásokból, baklövésekből és előremozdító erőkből, kétségbeesésből és diadalmármorból összeálló kaotikus, rendszertelen vállalkozás. Vitézség, gyávaság, bátorság – mindezt fölmutatták a menetelő világ óriási előadásában. Nagyságrendjét és a benne alkalmazott nyers erőszak mértékét tekintve az Ardennekből vívott csata nem hasonlít az amerikai történelem egyetlen más addigi és azóta végbement eseményére sem. Ezzel együtt, mint mindig, még ha hadseregek és hadseregcsoportok csapnak is össze, az egyes katonák egyéni sorsa az, ami magára vonja a figyelmet.

„Mindenkit ugyanazok az általános értékek mozgatnak: a remény, a szeretet, a humor, a hit”,⁴⁶ írta családjának Kansasbe december 5-én, huszonkettedik születésnapján Richard E. Cowan őrvezető, a 2. gyaloghadosztály katonája. Két héttel később halott volt, elesett Krinkel közelében, miután elég hosszú ideig tartóztatta fel a támadó németeket egy géppuskával ahhoz, hogy bajtársai elmenekülhessenek. „Olyan rettenetesen keserű pirula ez, amelyet muszáj lenyelni – vallotta be az édesanyja, amikor értesült a hírről –, és a legcsekélyebb bátorságot sem érzem hozzá.” Cowan majd megkapja az amerikai Becsületren-

det, egyet a harminckettő közül, amelyet a Dudor csatájában tanúsított hősi helytállásért kiadtak. Oly sok ezer másik társához hasonlóan őt is azoknak a bizonyos százötven centi mély, hatvan centi széles és két méter hosszú síroknak az egyikébe temetik el, utolsó nagy adag reményével, szeretetével, humorával és hitével együtt. A menetelő világ pedig menetel tovább.

Montgomery lakókocsijának falán, Rommel, Rundstedt és maga a tábornagy fotója között ott függött Sir Francis Drake azon elmélkedésének szövege, amelyet 1587-es cádizi támadása előtt vetett papírra. „Minden nagyszerű dolog elkezdődik valahogy – írta Drake –, de az igazi dicsőség záloga, hogy az ügyek maradéktalanul le is záruljanak.”⁴⁷ Így volt a jelen nagy ügy, a magáért a civilizációért vívott küzdelem esetében is. Elérkezett az igazi dicsőség megragadásának pillanata.

NEGYEDIK RÉSZ

10. ARGONAUTÁK

VILÁGPOLGÁROK

A reggeli napsütés és a csendes szellő már a korai mediterrán tavaszt jelezte a Grand Harbourban, ahol az amerikai himnusz taktusai hallatszottak a HMS *Sirius* fedélzetén gyakorló brit haditengerészeti zenekar felől február 2-án, pénteken.¹ Málta kicsiny szigetén nem pezsgett ilyen izgalmasan az élet, amióta 1943 júliusában, a szicíliai invázió előestéjén megérkezett oda Eisenhower a vezetési törzsével. Most százával nyüzsgöttek a szövetséges tisztek a fővárosban, Vallettában, ahol a *Cricket* fedőnevű brit-amerikai stratégiai értekezlet összeült, hogy mérlegelje a háború és a béke legnagyobb horderejű kérdéseit.

1940-től 1943-ig a tengelyhatalmak légierőinek 16 000 tonna bombája örölte-zúzta Máltát, minden utcát eltorlaszolta a felhalmozódó törmelékekkel, és az elgyötört, kísértetszerű máltaiak külsejére formálva Vallettát is.² A *Cricket*-delegációk elhelyezéséhez szükséges ép házak felkutatásával járó nehézségek kétségbeesésbe kergették a konferencia tervezőit, akik előre figyelmeztették a résztvevőket: „bizonyos fokú kényelmetlenségekre számítani kell”. (Arra is nyomtatékosan felhívták a figyelmet, hogy „a rémhírek és pletykák terjesztése nemzeti passzió Máltán, tehát kérjük, semmit se tárgyaljanak meg nyilvános helyen”.) Egyedül az amerikaiak tizenhat laktanyát, palazzót és rögtönzött szállót foglaltak el, köztük a helyi YWCA* épületét, és a Lascaris-bástyát, egy nyirkos föld alatti tömegszállást, amelyet korszakokkal korábban vájtak a sziklába a johanniták, az első keresztes hadjárat idején alapított Szent János Lovagrend szerzetes-harcosai. A máltai építők időtlen idők óta kedvelt mézszínű homokkőve idővel olyan porózussá vált, hogy egy szövetséges repülőtiszt szerint még a bombáktól érintetlenül hagyott épületek is „huzatos hűtőházi kamrára” emlékeztettek. A szövetséges

* YWCA: Young Women's Christian Association, Fiatal Nők Keresztény Egyesülése: (A szerk.)

tisztek téli ruházatukba beöltözve érkeztek, és egy tengernagy leírta, hogy fürdőköpenybe, esőkabátba, tengerészköpenybe és több pokrócba burkolózott, úgy próbált aludni. További szálláshelyként az Egyesült Államok Haditengerészetének kilenc hajója kötött ki a Grand Harbourban, amelyet a vendégek „talán a világ legbámulatosabb természetes horgonyzóhelyeként” magasztaltak. Egy Nápolyból átvezényelt LST szolgált a parancsnoki személygépkocsik úszó garázsául.

Bármiféle kényelmetlenség ellensúlyozására minden tisztnek harminckét kilós poggyászt engedélyeztek, és a *Cricket* brit házigazdái mindenki mellé tisztiszolgát osztottak be, aki egyebek mellett minden reggel hozta a friss napilapot.³ „A ragyogás, amelyet kitisztított cipőimre felvitt, hetekig megmaradt”, álmélkodott az amerikai delegáció egyik tagja. A hatékony ruhatisztító szolgáltatás estéről reggelre kivásalta az egyenruhákat, és a bárók pontban 18 órakor nyitottak. Az Admirális Házában, amely egykor a gályák főkapitányának rezidenciája volt; husztagú zenekar játszott éjjel, a széles lépcső mellett papirusztekercset utánzó márványablakon ott állt minden brit tengeri medve neve, aki az elmúlt másfél évszázadban a földközi-tengeri hajóhad fölött parancsnokolt; köztük Lord Nelsoné is. Egy helybeli könyvtáros idegenvezetőként szervezett sétákon mutatta be Málta korántsem sablonos történelmét a föníciaiaktól és a karthágóiaktól kezdve. Elmesélte, hogyan térítette keresztény hitre a máltaiakat a hajótörést szenvedett Szent Pál igazi térítői hévvel, és talán egy-két csodát is bedobva. Elmondta, hogy a 16. században a lovagok halottak napján minden évben egy vadászsólymot „fizettek” bérleti díjként Máltáért V. Károly német-római császárnak, s ezt az érdekességet használta fel Dashiell Hammett *A máltai sólyom* című regényében. Elmondta azt is, hogyan foglalták el 1565-ben a török kalózok a Szent Elmo-erődöt, és szögezték fakeresztekre a védőket, hogy aztán átúsztassák őket a Grand Harbour öblén. A máltaiak válaszul török foglyokat fejeztek le, a levágott fejeket ágyúukba töltötték; majd átlőtték az elfoglalt erődbe. Málta nyilvánvalóan nem volt az a hely, ahol kegyelem jár a legyőzötteknek.

Pénteken délelőtt 9 óra 30 perckor a USS *Quincy* cirkáló harciasan előremeredő szürke orrával elsiklott ugyanezen Szent Elmo-erőd előtt.⁴ A USS *Savannah* kísérte, amelyet kijavítottak és valamelyest még korszerűsítettek is, miután tizenhét hónappal korábban Salerno partjai előtt egy német siklóbomba kis híján elsüllyesztette. A hadihajók fölött fél tucat Spitfire keringett, mint a halászsasok, a háztetőkön és a rakpartok

fölé magasodó várfalakon ujjongó tömegek sorakoztak. „A kikötőbejárat olyan szűk, lehetetlennek látszott, hogy nagy hajóink átjutnak rajta”, írta a *Quincy* egyik utasa.

Amint a cirkáló négy csomóval vándorolt a kőrakpart mentén, a nézelődők magányos ülő alakot láthattak a parancsnoki híd nyitott oldalerkélyén, aki ujjatlan tengerészköpenybe burkolózott, oroszlánszerű fején skót gyapjuszövetből készült kerek sapka ült, fogai között pedig cigarettaszipkát tartott.⁵ Erre az utazásra egész sor fedőnevet kapott – *Bronze* (Bronz), *Garnet* (Gránát), *Steel* (Acél), a britektől pedig az *Admiral Q* (Q Tengernagy) kódnevet –, de most már nem rejtegették tovább személyazonosságát. A fedélzetet mosó matrózok vigyázállásba merevedtek a kikötőben álló hadihajókon. Az erődben egy tábori ágyú eldörögte a huszonegy lövéses lassú üdvözlő sortüzet, az a bizonyos zenekar pedig a *Sirius*on elfújta a sokat gyakorolt amerikai himnuszt, hogy közhírré tegye Franklin D. Rooseveltnak, az Egyesült Államok elnökének érkezését. A diplomata Charles E. Bohlen megörökítette a pillanatot:

A napfény sziporkázva csillogott a hullámokon, s könnyű szellő csatogtatta a brit hadihajókon és a város falain felvont zászlókat. [...] Roosevelt a fedélzeten ült, fekete körgallérral a vállán, s fogadta a brit hadihajók tisztelgését, és a rakpartokat ellepő nézőközönségen újra meg újra végighullámozó éljenzést. Ízig-véig történelmi alak volt.⁶

A kikötő túlsó oldalán, a HMS *Orion* tatfedélzetén egy másik történelmi alak állt haditengerész-tiszti egyenruhában, pőfékelve szívta a szivarját, és vitorlázósapkájával integetett, amíg az amerikai elnök meg nem látta Winston Churchillt, és vissza nem intett.⁷ Hirtelen támadt csend ereszkedett a kikötőre. „Azon pillanatok egyike volt – írta egy másik szemtanú –, amikor mintha egy szemvillanásnyi időre minden mozdulatlanságba dermedne, és az ember tudja, történelmi pillanat részese.” A *Quincy* jobb oldalával óvatosan a rakpart mellé állt a 9. kikötőhelyen. Vastag hajókötelek hurkait dobták a kikötőbakokra, és a kikötői révkalauz a parancsnoki hídról jeleztetett a telegráffal a gépháznak: „Minden gép állj!”

Amióta tizenegy nappal korábban elhagyta Washington, Roosevelt kis híján 9300 kilométert utazott.⁸ A tengeri utazások mindig elbűvöltek, ez alkalommal ugyancsak, a kellemetlen hideg ellenére, amely miatt az út egy részére kabinjába kényszerült. Kevés időt szánt a Külügyminiszté-

riumban számára összeállított felkészítő könyveknek és tanulmányoknak, inkább aludt, filmeket nézett – a *Laurát*, az *Our Hearts Were Young and Gayt* (Szívünk fiatal volt és meleg), a *Szegények és gazdagokat** –, vagy az utazásra csomagolt, olyan vészjósló című ponyvaregényeket falta, mint a *Death Defies the Doctor* (A halál dacol a doktorral) és a *Blood upon the Snow* (Vér a havon).** Különleges felvonó juttatta fel a tengernagyi parancsnoki hídra,*** ahol szeretett elüldögelni a tengernagyi forgószekében, és nézni az ónszínű tengert, meg a hol előreszárguló, hol visszatérő rombolókat. A közelében mindig ott állt a titkosszolgálat (*Secret Service*), azaz az elnöki testőrség kiválóan úszó ügynöke, készen arra, hogy az elnökkel a karjában a vízbe ugorjon, ha a Quincy megtorpedóznák vagy aknára futna. Két tengeralattjáró-gyanús szonárviasszhang azonban halrajnak bizonyult, és az egyetlen veszélyes helyzet, amellyel találkoztak, két nappal az után, hogy Newport Newst elhagyták, a tenger cudar hullámmása volt, amelytől a *Satterlee* romboló hatvanegy fokos szögben dőlt az oldalra. Vacsora után Rooseveltt gyakran játszott pókert vagy kopogós römit pontonként félpennys alapon, hangosan eltöprengett a közelmúltban lezajlott választáson – akkoriban kezdte meg negyedik elnöki időszakát, 432 elektori szavazatot nyert el, 99-en szavaztak ellene – és a beiktatási ünnepségen, amelyet nem a Capitoliumon, a kongresszus székházában tartottak meg, hanem a Fehér Ház nyitott oszlopos előcsarnokában, ahol tizenhárom unokája ugrándozott az egybegyűlteket között.

Január 30-án, hatvanharmadik születésnapja megünneplésére útítársai zsúrkocsin négy tortát toltak be a kabinjába – egyet mindegyik elnöki ciklusa tiszteletére –, majd még egy ötödiket, rajta nagy, cukormázba írott kérdőjellel.¹⁰ A Quincy személyzete réz hamutartót ajándékozott neki, amelyet egy Normandiára a D-napon kilőtt gránát hüvelyéből készítettek.

* *Laura* (1944), amerikai film. Rendezte: Otto Preminger; főszereplők: Clifton Webb, Vincent Price, Judith Anderson; *Our Hearts Were Young and Gay* (1944), amerikai filmvígjáték. Rendezte: Lewis Allen; főszereplők: Gail Russell, Diana Lynn, Charles Ruggles; *To Have and Have Not* (1944), amerikai háborús filmdráma. Rendezte: Howard Hawks; főszereplők: Humphrey Bogart, Lauren Bacall. (A szerk.)

** A *Death Defies the Doctor* Denis Muir (1944) és a *Blood upon the Snow* Hilda Lawrence (1944) könyve. (A szerk.)

*** A cirkálót úgy építették meg, hogy szükség esetén hajóraj-parancsnoki, azaz zászlóshajónak használhassák, ezért a szokásos parancsnoki hídon kívül, az első felépítménytorony külön szintjén tengernagyi híddal, azaz zárt, vezetési pontnak alkalmas térrel is rendelkezett, amelyhez oldalt nyitott, erkélyszerű részek csatlakoztak. (A ford.)

Amint a Quincy kikötött, a fedélzetmesterek sípjainak csiripelő visítása röviddel 10 óra után máris bejelentette az első látogatókat: a kikötőhídon már csörtetett is felfelé George Marshall tábornok és Ernest J. King tengernagy, az Egyesült Államok Haditengerészetének főnöke.¹¹ Az elnököt a felső fedélzeten találták, egy nádszékben sütkérezett a napon az egyik bal oldali lövegtorony mellett. A két katonai vezető némán összenézett: megijedtek Rooseveltt külseje láttán. Az elnök lefogyott, az arca hamuszürke volt, szeme alatt lila karikák. Bohlen, aki szintén felszállt a cirkálóra, később azt írta:

Sokkolt Rooseveltt testi állapota. [...] Nemcsak törékenynek és kétségbeesítően fáradtnak látszott, hanem betegnek is. Soha azelőtt nem láttam Rooseveltet olyan rossz formában, mint akkor, az egyhetes kényelmes tengeri utazás dacára.

A *Time* magazin addigra már lajstromba vette az elnök egészségi állapotáról keringő számtalan híresztelést: hogy titokban sürgősen becszállították a Mayo Klinikára; hogy bárhová utazik, mindenhova három orvos kíséri; hogy vérszegénységben szenved.¹² Az igazság rosszabb volt ennél. Még évtizedekig nem tárják a nyilvánosság elé, hogy vérnyomása az 1930-as 128/82 értékről 1944 decemberére 260/150-re nőtt. Az előző évben közel tizennégy kilót fogyott. (– Nem tudok enni – panaszkolta decemberben. – Nem érzem az étel ízét.) Az elnököt megvizsgáló kardiológus leírta, hogy a beteg „bőre, ajka és körömágyai kékesre színeződtek”, légzése nehéz, „rohamszerűen jelentkező hasüregi fájdalmakat érez”, és szívágulás, valamint tüdővizenyő tüneteit mutatja. Mindennek alapján a specialista a szívszélhűdés diagnózisát állította fel. Vérszegény valóban volt a krónikus vérző aranyere miatt, amelyet súlyosbított az a körülmény, hogy sem állni, sem járni nem tudott, és augusztusban enyhe szívinfarktust szenvedett el, miközben beszédet tartott Washington államban. Rooseveltet különféle betegségei miatt időről időre fenobarbitallal és kodeininjekciókkal kezelték. Személyi orvosa úgy rendelkezett, hogy a lehető legkevesebbet árulják el egészségi állapotáról magának Rooseveltnak, aki beszédre a felírt zöld digitálisztablettákat anélkül, hogy megkérdezte volna, mire való, továbbá rendszertelenül megpróbálkozott napi cigaretta- és italadagjának megfelezésével, tíz szál cigarettára és másfél koktéllra, ahogyan orvosa ajánlotta. „Rengeteg alvás & még több kellene”, írta titkárának Vallettából később, még pénteken.

A Fehér Ház sajtóirodájának munkatársai mindennap buzgón lapozgatták a hivatalos fényképeket, hogy olyan, a közvélemény elé tárható fotókat válogassanak ki, amelyek nem megrokkant, halálán lévő férfit mutatnak. A feladat akkorra már a lehetetlennel volt határos.

Am ha a test esendő volt is, a benne lakozó személyiség rendíthetetlen maradt.¹³ Amint James MacGregor Burns később megfogalmazta, Roosevelt élete utolsó napjáig megmaradt „rögtönzésre kész, gyakorlatias embernek, álmodozónak és erkölcsprédikátornak, a hit katonájának, az állam fejedelmének”. Aznap égett a vágytól, hogy friss híreket halljon a szövetségesek térnyeréséről a nyugati fronton, és mivel Eisenhower úgy döntött, nem vesz részt a *Cricket*-konferencián – kifogásul arra hivatkozott, hogy a folyó harcok igénylik a jelenlétét –, Marshall és King több mint félórát töltött azzal, hogy ismertessék a SHAEF terveit a kijutásra a Rajnához, hídfők foglalására, majd a Ruhr-vidék felé két, egymást kiegészítő offenzívára. Montgomery alternatíváját, az északon egyetlen irányban indítandó főcsapás tervét is bentutatták Rooseveltnek. Az elnök térképet hozatott, s míg vártak rá, arról mesélt, milyen kerékpártúrát tett zöldfülű, gondtalan ifjoncként a Rajna-vidéken át. Ismeri az ottani terepet, alaposan kiismerte, mondta az elnök, és Eisenhower terve nagyon is ésszerű. A fegyveres erők főparancsnokaként ő jóváhagyja.

A fedélzetmesteri sípok újabb trillázása azt jelezte, hogy a cirkáló hátsó fedélzetére megérkezett Churchill, sugárzó arccal és elegánsan a rá szabott kék egyenruhában, szivarzsebéből kikandikáló díszszekendővel.¹⁴ Ő is különböző álnevéken utazott – Warden ezredes, Kent ezredes, *Tungsten* (Volfrám), *Chrome* (Króm) –, és hetvenéves lévén, ő is volt beteg. Három nappal korábban lázasan, rossz formában érkezett meg repülőgépen Vallettába. „Munkájának minősége sokat romlott a legutóbbi néhány hónapban – jegyezte fel naplójában szerdán orvosa, Charles Moran. – Nagyon bőbeszédű lett.” A napsütés, a whisky és néhány megnyert kártyaparti mintha rendbe hozta volna a miniszterelnököt, és ebéd közben egy óra hosszat locsogott Rooseveltnek „teljes elkötelezettségéről az amerikai *Függetlenségi nyilatkozatban* meghirdetett elvek mellett”. Az elnök elnézően mosolygott. Ő gyakran panaszkodott, hogy amikor ezeket az elveket Nagy-Britannia gyarmatbirodalmában kellene alkalmazni, az olyan feladat, „mintha talicskában kellene hegynek felfelé tolnom Winstont”. A háború Európában valószínűleg még ebben az évben véget ér, jelentette ki Roosevelt, Japán vereségére azonban talán 1947-ig is várni kell. A béke elhozza a világ elvi alapú újrendezésének lehetőségét.

Churchill felvett egy húszcentis szivart, és meggyújtotta a keze ügyébe készített dohányzótálcára helyezett kis gyertyával.¹⁵ Túlságosan sok ország lakosai félnek a saját kormányzatuktól, mondta, és őket meg kell szabadítani az ilyen félelemtől. – Amíg vénáimban kering a vér – tette hozzá teátrálisan széles gesztussal –, én ezért fogok síkraszállni. – Ezzel Rooseveltné csak egyetérthetett, ők ketten együtt majd elterjesztik a földgolyón a négy alapszabadságot, köztük a félelemmentes élethez való jogot is. Amikor Churchill már távozni készült, Rooseveltné bizalmasan közölte vele, hogy amióta elhagyta Washington, minden éjjel tíz órát aludt, de még mindig nem érzi úgy, mintha „kialudta volna magát”.

A sziget főkormányzójának kíséretében egy túrakocsin Rooseveltné ötven kilométeres útra indult azon a verőfényes napon, át a romos Vallettán, majd Ghajn Tuffiehn és a fallal kerített Mdinán.¹⁶ A máltai parasztok és boltosok lekapták a sapkájukat, amikor a gépkocsioszlop elszáguldott mellettük, és homlokukhoz érintett ököllel tisztelegtek. Aznap délután fél 5-re az elnök már ismét a *Quincy* fedélzetén tartózkodott, ahol a tisztí étkezdében hamarosan csatlakozott hozzá Churchill, néhány koktéllal. A miniszterelnök, aki ragaszkodott a komótos kádfürdőhöz, félórás kísérettel érkezett. A Charlie-Charlie-k is megjöttek Hap Arnold, az Egyesült Államok Hadserege Légierőinek parancsnoka kivételével, aki negyedik szívrohama után otthon lábadozott.

Az elnöknek és a miniszterelnöknek a fegyvernemi főnökök „teljes nézetazonosságról”¹⁷ tettek jelentést Eisenhowernek az európai háború befejezésére kidolgozott terve kérdésében. Churchill, aki még megszkót bőbeszédűségéhez képest is sokat locsogott, kérésre azt tanácsolta, vonjanak össze tartalék hadosztályokat a Rajna mentén. Azt is javasolta, hogy az oroszok sakkbán tartása érdekében szálljanak meg, amennyit csak tudnak, Ausztriából: a brit miniszterelnök régen felismerte, hogy a háború utáni politikai viszonyokat a hadseregek manőverezése alakítja majd ki, de ez volt az első alkalom, amikor brit-amerikai csapatok felvonultatását ajánlotta a szovjet terjeszkedés feltartóztatására.

Rooseveltné hébe-hóba bólintott, de alig szólt.¹⁸ 8 órakor felszolgálták a vacsorát.

Ez a barátságos összejövetel az egész háború leggyűlölködőbb szellemű konfrontációját leplezte a brit és az amerikai hadvezetőség között.¹⁹ A veszekedés elég ártatlanul kezdődött három nappal korábban, amikor kedden délből a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága 182.

alkalommal ült össze azóta, hogy tagjai 1942 januárjában szövetkeztek. A Grand Harbour fölött, a Montgomery-házban, egy korábbi vásárcsarnokban, amelyet az olajkályhák annyira megtöltöttek bűzzel, hogy a tábornokok és tengernagyok szívesebben ültek benne fűtés nélkül, köpenyben tárgyalóasztalhoz, a SHAEF Beetle Smith vezette küldöttsége ismét bemutatta Eisenhower tervét: pusztítsuk el az ellenséget a Rajnától nyugatra, ugorjuk át a folyót, majd nyomuljunk „be Németország szívébe” két fő csapásirányban. Az arcvonal kiegyenesítése a Rajna mentén, Elzásztól Hollandiáig, gátat vet minden további német ellentámadásnak, mert a szövetségesek, amíg felkészülnek végső offenzívájukra, a védelmüket erősítő természetes akadálnak használhatják a folyamat. A teljes amerikai 9. hadsereg Montgomeryt erősíti majd északon, közölte Smith. A másik csapás, amelyet Bradley 12. hadseregcsoportha mér Frankfurt és Kassel felé, azzal segíti őt, hogy dél felől karolja át a Ruhr-vidéket, és hatalmas jobbkezes pofont kever le, ha a 21. hadseregcsoportha bal horga elakad.

Ezúttal is Brooke tábornagy vállalta a javaslat elutasítójának szerepét.²⁰ A vékony, betegesen sápadt, csapott vállú Brooke, akit bizalmas körben Srapnel ezredesnek csúfoltak, ugyanolyan félelmetes, mint amennyire könnyen parodizálható személyiség volt. „Az emberek csodálták, félték és kedvelték, ebben a sorrendben, talán”, állapította meg az *Economist* című képes hetilap. Egyszerű és megnyerő civil passziókat űzött: szeretett tóban horgászni, Cox's Orange Pippin almát termesztetni, szerette a pantomimot, egy kicsit az operát, a természetfotózást (amelynek egyik úttörője volt), és legfőbbképpen a madarakat – a végtelenségig tudott értekezni Knipe *Monograph of the Pigeons* (A galambok monográfiája) című művéről. Franciaországban nevelkedett, a legfiatalabb volt egy észak-írországi baronet kilenc gyermeke közül, és orvos szeretett volna lenni. Helyette ifjú tisztként „zseniális tüzérnek bizonyult az első világháború hatalmas tüzérségi tűzpárbajaiban”, írta egyik életrajzírója. A matematikát és a pszichológiát egyszerre használva különösen a tűzhengernek* és az úgynevezett „visszakeresésnek” – a tűzhenger elhaldása után fedezékeiből előbúvó óvatlan ellenséges katonák elpusztításának – vált mesterévé.

* Tűzhenger: angol neve, *creeping barrage*, azaz kúszó/vánszorgó zárótűz közelebb áll a valósághoz. (A ford.)

A taktika illet az emberhez.²¹ Brooke, aki kedélyesnek és társaságkedvelőnek sohasem volt mondható, öt újabb háborús év után gyakran volt komor, mint egy gyomorbajos, és kedvetlen. „Úgy érzem, nem bírok ki még egy napi munkát Winstonnal – vallotta be pár nappal korábban a naplójának. – Kimerült és elfogyott az esze, képtelen megérteni bármilyen hadihelyzetet, és képtelen a döntésre.” Leginkább azonban az amerikai kuzinok bosszantották, különösen, ahogy a britek ereje és befolyása fogyott, az amerikaiaké pedig nőttön-nőtt. Most mintha újra a Somme mentén vezetne volna a „visszakereső tüzet”, Smitht vette célba.

A brit haderőnemi főnökök, szögezte le Brooke jellegzetes, szóvégeket elharapó, szaggatott beszédmodorában, úgy vélik, a szövetségesek „nem rendelkeznek elegendő erővel két nagy hadművelethez”.²² Egyetlen támadási irányt kell választani, egyet és nem többet. Montgomery északi támadási iránya látszik „a legígéretesebbnek”, tekintettel közelségére mind Antwerpenhez, mind a Ruhr-vidékhez. Bradley déli offenzívája gyengítene a szövetségesek csapásmérő képességét, mert hídkészleteket és más hadianyagot vonna el a főcsapástól. A Dudor megmutatta, micsoda ostobaság Eisenhower szélesfront-stratégiája, amely túlságosan szétszórja s ezzel meggyengíti a támadó erőket. „A felzárkózás a Rajnára teljes hosszában”, ahogyan a SHAEF javasolja, késleltetheti az előrenyomulást. Montgomerynek várnia kell a folyóparton, amíg a colmari kiszögellést nagy nehezen felszámolják? Amíg Bradley seregtestei átkelnek a Roerön, és megtisztítják a Saar-vidéket?

Ez a vita már öt hónapja folyt, de Smith megőrizte a nyugalomát, hogy felsorakoztathassa a SHAEF terve mellett szóló érveket.²³ Eisenhowernek szándékában áll gondoskodni „minden logisztikai szempontból fenntartható hadosztály” anyagi biztosításáról északon, jelentette ki Smith, de a topográfiai viszonyok miatt Montgomery kénytelen a Rajnát keskeny, négy hadosztálynyi arcvonalon támadni, s ezért támadása „könnyen elakadhat”, ha Rundstedt megmaradt seregtestei szembeszállnak vele. Maga Montgomery ismerte el korábban, hogy szektorában alig két tucat hadosztály anyagi ellátása biztosítható a Rajnától keletre, mindaddig, amíg vasúti hadihidakat nem építenek a folyóra. Eisenhower arra vállalt kötelezettséget, hogy három tucat hadosztályt lát el ott, továbbá még tízet a bárhol elért áttörés kiaknázására. Miért kellene azonban majdnem negyven másik amerikai és francia hadosztályt tétlenségre kárhoztatni, amikor Németország láthatóan nem rendelkezik a

kellő erővel a teljes nyugati front védelméhez? Mindent egy lapra tenni fel, fejtette ki Smith, túlságosan kockázatos lenne.

Marshall egyetértett, s figyelmeztette az egybegyűlteket, „nem biztonságos csak egyetlen támadási irányra hagyatkozni”.²⁴ Az ülést meg egyezés nélkül elnapolták, és Smith sietve táviratozott Eisenhowernek Versailles-ba. A britek „ragaszkodni fognak valami olyasminek az írásba foglalásához, amivel ténynek állíthatják be, hogy az északon mérendő főcsapást kell támogatni”, írta Marshall. Arra is biztosítékokat akarnak, hogy a Ruhr-vidék elleni támadást a SHAEF nem késlelteti mindaddig, „amíg Ön nem elimináltatott minden németet a Rajnától nyugatra”. A főparancsnok haladéktalanul válaszolt:

Biztosíthatja a nevemben a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságát, hogy olyan hamar birtokba veszem a rajnai átkelőhelyeket északon, amilyen hamar csak a gyakorlatban végrehajtható hadművelet keretében megtehető, és anélkül, hogy kívánnám, amíg teljes hosszában felzárkózunk a Rajna vonalára. Azonkívül átkelek a Rajnán, északon, maximális erővel és teljes eltökéltséggel.

Ez a legkevésbé sem tetszett Brooke-nak, mert Eisenhower továbbra is kitartott erői kettéosztása mellett. A naplójának Srapnel ezredes szerdán bevallotta: „Amikor délután 2.30-kor összeültünk, a helyzet zavarosabb volt, mint valaha, ugyanis Bedell Smith újabb táviratot küldött Ike-nak, amely szintén csupa képtelenség volt, Ike pedig visszatáviratozott: »Szóval már megint elakadtunk. [...] Nagyon fáradtnak és öregnek érzem magam.«”²⁵

Fordult még rosszabbra is.²⁶ Amikor Brooke éjfélkor már éppen ágyba bújni készült a San Antonio-palotában, megjelent az ajtajában Smith, hogy folytassák a tárgyalást. A beszélgetés felhevült. Brooke hangosan azon morfondírozott, hogy Eisenhowernek vajon nincsen-e „túlzottan tele a keze”, parancsnoksága pedig nem székel-e túl messze a fronttól. Vajon valóban „elég erős-e” a feladatához, vagy túlságosan könnyen enged bármelyik alárendelt parancsnoknak, aki éppen utoljára jár nála? – A jóistenit! – csattant fel Smith. – „Na, akkor tisztázzuk ezt egyszer s mindenkorra! – Egy órán át folyt az ütésváltás, amíg a kimerültség és a kései óra véget nem vetett neki. „Azt hiszem, a megbeszélés mindketőnknek javunkra válik – írta Brooke elalvás előtt –, és a holnapi munka során segíthet enyhíteni a feszültséget.”

Ez valószínűtlen volt.²⁷ George Marshallnak, akit feldühített Smith beszámolója a késő éjszakai civakodásról, elege lett. A britek állandó kárpálása nemcsak arra utal, hogy nem bíznak Eisenhowerben, de Brooke és hasonszórú társai szemlátomást Montgomeryt támogatják a szolgálati előjárójával szemben. – Kérlek, ezt bízd rám! – mondta Marshall King tengernagynak.

Amikor a főnökök február 1-jén, csütörtökön délután ismét összeültek, Marshall azt kérte, hogy minden beosztott tiszt és a jegyzőkönyvvezetők hagyják el a termet.²⁸ Brooke még éppen csak leült, amikor Marshall már támadásba lendült. Miért aggasztja annyira a briteket Bradley és Patton Eisenhowerre gyakorolt befolyása? És mi a helyzet Roosevelttel befolyásával? A britek talán azt is ártalmasnak tartják? – Az elnök gyakorlatilag sohasem találkozik Eisenhower tábornokkal, és sohasem ír neki. Az én tanácsomra jár el így, mert a tábornok a szövetségesek főparancsnoka – mondta Marshall összevont szemöldökkel, egyre jobban nekibőszülő hangon. Valójában a brit haderőnemi főnökök „megközelítően sem aggódhatnak annyira, mint amennyi okuk az amerikai haderőnemi főnököknek van az aggodalomra Mr. Churchillnek az Eisenhower tábornokra gyakorolt közvetlen nyomása miatt”. A miniszterelnök sohasem habozott, hogy rá-támadjon-e közvetlenül a főparancsnokra, akár éjjel, akár nappal, a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának megkerülésével. – Úgy vélem, önök nem azért aggódnak, amiért igazán kellene! – jelentette ki Marshall.

És még nem fejezte be.²⁹ Amennyiben a briteknek sikerül beszusza-
kolniuk a földi erőket vezető parancsnokot a főparancsnok és három
hadseregcsoporthoz, Marshall lemond – vagy legalábbis
ezt mondta Eisenhowernek. E sok húzó mögött nagyrészt Montgomery
áll, vádolt Marshall. Noha megadtak neki „gyakorlatilag mindent, amit
csak kért”, beleértve az amerikai 9. hadsereget is, a brit tábornagy nyilvánvalóan „a teljes fővezérség” után sóvárog. Az igazat megvallva Montgomery „túlságosan óvatos hadvezér, aki mindent akar”, aki „pimasz és illojális alárendelt”, aki minden amerikai tisztet „nyílt lenézéssel” kezel.

A tirádát döbönt csend követte. A háború után Brooke majd azt írja: „Marshall nyilvánvalóan semmit sem értett a stratégiából, sőt még szakszerűen megvitatni sem tudta a különböző lehetőségek viszonylagos előnyeit. Képtelen lévén maga ítéletet alkotni, megbízott Ike-ban őt támogatva, és kötelességének érezte, hogy megóvja a zavaró hatásoktól.”³⁰ Cunningham tengernagy, az Admirális első tengeri lordja, később megjegyezte: „Marshall panasza nem volt indokolatlan.”³¹

Pillanatnyilag az amerikaiak felháborodása célt ért. Brooke elhallgatott, a főnökök ott azonnal megegyeztek, hogy helybenhagyják a SHAEF stratégiai tervét, és a háború utolsó nagy szövetséges belviszállya lecsillapult. A britek még egy hónapig konspiráltak, hogy a szövetséges főparancsnok-helyettesi poszton Teddert felváltsák Harold Alexanderral, akit simulékonyabbnak tartottak, bár Brooke alaposan leszólta: „Nagyon, de nagyon kisszerű ember, [aki] képtelen nagyban gondolkodni.”³² Eisenhower, Marshall támogatásának tudatában, tanácsként megfogalmazva azt közölte Londonnal, ha Alexander megérkezne Olaszországból a SHAEF-hez, igen kevés, a foglalkoztatását indokoló teendőt találna. Teddert Spaatz követi majd a nyugati hadszíntér rangidős repülőkatonájának posztján, „az pedig kérdésként sem merülhet fel, hogy közém és hadseregcsoporthal parancsnokaim közé bármiféle közbülső parancsnokságot iktassanak be”.

Kevesen vonhatták kétségbe, hogy immár az amerikaiak tartják kezükben a gyeplőt. „A P. M.* rosszkedvű volt – jegyezte fel Kay Summersby a naplójába –, de E. azt mondta, majd túlteszi magát rajta.”³³

Ritkás eső szitált a Vallettától délnyugatra fekvő Luqa repülőtérre február 3-án, szombaton, az éjféli utáni első órákban.³⁴ A felszállásra készülő gépeknek fenntartott helyen nagy volt a nyüzsgés, az ívlámpák alatt huszonöt szállítógépből álló kis flotta sorakozott, amelyet együttesen 17. számú misszióknak neveztek. Tehergépkocsik és parancsnoki személyautók hajtottak lassan a betonon, ezt vagy azt a repülőgépet keresve. Pogyászkezelők bőröndöket és ládákat rakodtak a gépek csomagterébe – a titkos iratokat tartalmazó lepecsételt dobozokat fekete szalag és sárga címke jelölte –, közben az utastérparancsnok-tiszthelyettesek csíptetős írómappával a kezükben, nagy gonddal vizsgálták meg a beszállólétrán a kabinba felmászó utasok kék-fehér „jegyét”. A *Cricket*-értekezlet véget ért, s következett az *Argonaut* (Argonauta), a konferencia Joszif Sztálinnal a krími Jaltában, a Fekete-tenger partján.

A legutóbbi hónapokban Roosevelttel találkozóhelyek sorát javasolta Skóciától Jeruzsálemig.³⁵ Sztálin megrendült egészségére és arra hivatkozott, hogy a Németország keleti frontja ellen indított nagy offenzívája megköveteli személyes jelenlétét, és inkább Jaltát ajánlotta. Sztálin javaslata hallatán a brit-amerikai főtisztviselők sietve lapozgatni

* P. M.: Prime Minister, a miniszterelnök, Churchill. (A ford.)

kezdték Baedeker-útikönyveiket. „Hangsúlyoztam a nehézségeket, amelyeket ez a döntés Önnek okoz, de közöltem, hogy Sztálin marsall egészségére tekintettel Ön kész a találkozóra”, írta december végén W. Averell Harriman, a moszkvai amerikai nagykövet Rooseveltnak.³⁶ A felsorolt nehézségek között – túl a hétórás, 2600 kilométeres repülésen Máltáról a távoli helyszínig és Roosevelttel bizonytalan egészségi állapotán is – ilyenek szerepeltek: „a toalettberendezések szegényesek és szűkösek, bárak pedig nincsenek”. Az utazóknak azt tanácsolták, hozzanak magukkal hálózsákat és „rovarirtó port” bőségesen. Jaltában az elektromos hálózat nem valamelyik bevett szabvány szerinti, hanem 330 voltos. Ráadásul a török kormány megadta ugyan az átrepülési engedélyt a 17. számú misszióknak, de „nem tudja garantálni, hogy nem lőnek a repülőgépekre”. Az elnök tanácsadói egytől egyig elleneztek, hogy Roosevelttel ilyen fáradtságos utazásra vállalkozzon, az elnök azonban hajthatatlan maradt. Amint közeli munkatársa, Harry Hopkins megjegyezte, „vállalkozó szellemem örökösen arra sarkallta, hogy szokatlan helyekre utazzon”.

Roosevelt és Churchill megegyezett, hogy 35-35 főre korlátozzák kíséretük létszámát – ehelyett összesen 700-an kelték útra repülőgépen Máltából, és további csoportok utaztak Moszkvából a Krímbe vonaton, illetve érkeztek hajón.³⁷ Az amerikaiak 330-an voltak, köztük 14 tábornok, 15 ezredes, 18 testőr, valamint nyolc szakács és komornyik. A brit delegáció névsora tizenegy oldalt töltött meg, és szerepelt rajta 62 híradókatona, 58 királyi tengerészgyalogos, egy élelmezési százados, két mozigépész, öt térképszoba-kezelő tiszt, valamint Churchill szűkebb stábjának 17 tagja. Minden utazót utasítottak, „találjon ki alkalmas és hihető fedőtörténetet elutazása és távolléte álcázására”, és a brit Kereskedelmi Minisztérium diszkréten kiosztott nekik 2400 ruházati vásárlási jegyet olyan ruhadarabok beszerzésére, amelyek megfelelnek „egy olyan külföldi helyen, ahol hideg a klíma”. Churchill egymaga 72 extra jegyet igényelt új egyenruhák és alsónemű beszerzésére.

Tekintettel a nyomorúságos, elmaradott körülményekre, amelyekre Jaltában számítottak, a brit élelmezési tisztek a 17. számú misszió élelmiszeranyag-leltárába befoglaltak 144 palack whiskyt, 144 palack sherryt, 144 palack gint, 90 kiló angol szalonnát, 90 kiló kávé, 23 kiló teát, 100 tekercs WC-papírt, 2500 papírszalvétát, 650 lapostányért, 350 teáscsészét és csészéaljat, 500 öblös üvegpoharat, 100 borospoharat, 20 só- és borszórót, 400 készlet evőeszközt, 36 abroszt és 13 cukortartót.³⁸ Ezenfelül a

Dardanellákon át Jaltába tartó RMS *Franconia* pótlólagos készletként szállított még 864 palack whiskyt és gint, 180 palack sherryt, 20 000 amerikai cigarettát, 500 szivart és 1000 doboz gyufát. A „Jaltai utazás 208” jelzésű különszállítmány több száz üveg rajnai bort, vermutot, Gordon's gint, Johnnie Walker Red Label és King George IV whiskyt, valamint 1928-as évjáratú Veuve Clicquot pezsgőt, továbbá 20 000 szál Chesterfield és Philip Morris cigarettát, 500 Robert Burns szivart és egy karton WC-papírt tartalmazott. Ráadásul a moszkvai brit nagykövetre bízott, Jaltába eljuttatandó ellátmány is egy tucat palack 1928-as Château Margaux-t, konyakot, sört, 10 000 Player's cigarettát és 48 üveg White Horse, Black & White, valamint Vat 69 whiskyt foglalt magában. Szómon senki sem maradhatott. Churchill azt tanácsolta a Fehér Háznak, hogy a whisky „jó tífusz ellen, és gyilkosan hatékony a tetvekkel szemben”.

„Sötétben hagytuk el Máltát – írta az amerikai hadsereg egyik ezredese –, mint a költöző hatyúkat.”³⁹ Az első repülőgép 1 óra 50 perckor emelkedett fel az alacsonyan úszó felhőrétegbe, motorjainak kipufogójából kék lángok csaptak ki, amikor a pilóta Luqa rövid felszállópályáján teljes teljesítményre tolta a gázkarokat. A többi gép tízperces időközökben követte. A repülési terv ezeket a hatyúkat a Földközi-tenger felett majdnem a németek megszállta Krétaig vezette, majd kilencvenfokos kanyar következett az Égei-tenger fölött, elhúztak Athén és Szamothraké mellett, aztán átrepültek az európai Törökország légterén, és a Fekete-tenger fölött folytatták útjukat. Teljes rádiócsendet tartottak, a pilóták felszálláskor helyzetjelző lámpáikat is eloltották. Az utasok két órával előreállították órájukat, majd aludni próbáltak.

Churchill egy négymotoros C-54 Skymaster szállítógépre szállt fel, amelyet az Egyesült Államok Hadseregének Légierői bocsátottak rendelkezésére – állítása szerint a brit mesteremberek ötezer állat bőrét használták fel a nagyon elegáns utastér kárpitozásához.⁴⁰ Felöltőjébe burkolózva a miniszterelnök „sírni készülő szegény, lázas, rózsaszín csecsemőre” emlékeztetett lánya, Sarah leírása szerint, aki része volt legszűkebb kíséretének. A várakozó gépek sorában távolabb ott állt a 252. számú, *Sacred Cow* (Szent Tehén) nevű C-54-es, amely első útjára készült, fedélzetén az utaslistán csak „a Tengernagy” megjelöléssel szereplő utassal.⁴¹ Hamarosan kosaras emelőkocsi emelte fel Rooseveltet a kerekesszékeibe a gép hátsó kabinjába. Churchill később úgy emlékezik majd, hogy az elnök arca „áttetszőnek tűnt, kiült rá a megtisztulás”. „Pillantása valahogy a távolba tekintett”, figyelte meg a miniszterelnök.

A légterben már ott döngöcséltek a Spitfire és P-38 Lightning kísérővadászok.⁴² A szállítógépek személyzete a legutóbbi néhány hétben kísérleteket végzett, hogy megállapítsa a lehető legkisebb repülési magasságot, ahol egyensúlyba kerül a biztonság és a kényelem: az utat 1800 méteren fogják megtenni. A motorok köhögtek, majd bőgve beindultak. Ezüstszerű légsavarok pörögtek susogva a vízenyős holdfényben. 3 óra 30 perckor a *Sacred Cow* befúrta orrát az éjszakába, és szárnyát bedöntve kelet felé fordult.

A VÉGZETES KONFERENCIA

A Fekete-tenger és a Krími-hegység közé ékelt természetes amfiteátrumban fekvő Jalta olyan városnak látszott, amelyet mintha dráma színhelyének építettek volna.¹ A roppant hegycsúcsok, oldalukon az ősi hó- és kőgörgeteg ütötte szürke sebhelyekkel, úgy tornyosulnak a város fölé, mint „a Sierrák látomása”, ahogy Mark Twain írta a *The Innocents Abroad* (Jámbor lelkek külföldön) című könyvében. Anton Csehov, aki jaltai viláljában írta a *Cserecsnyéskertet* és a *Három nővért*, *A kutyás hölgy* című írásában a következő megfigyeléséről számol be:

A helyi erkölcsök feslettségéről szóló mendemondákban sok a valótlanosság [...] A város – sok ciprusával – egészen olyan volt, mintha meghalt volna, de a tenger még morajlott, s a hullámok zajosan csapódtak a parthoz; egy nagy bárka ringatózott a vízen, kis lámpása álmosan hunyorgott.

Az a tenger – az ókoriaknak Pontus Euxinus, az „idegenekkel barátságos tenger” – nagy robajjal ostromolta hullámaival a partot már akkor is, amikor a kimmériaiak és szkíták, görögök és genovaiak, tatárok és orosz fejedelmek tartották megszállva.² Az évi kétezer – Nizzához hasonló – napsütéses óra az egészségre üdvös hatásokra utalt a Krím partvidékén, és a tüdőbajosoknak meg más munkaképtelen betegeknek épített három tucat szanatórium közül az elsőt haladó értelmiségiek, köztük Csehov és Makszim Gorkij finanszírozták. 1920-ban, Lenin rendeletére, Jalta a munkások gyógyfürdőhelye lett, a proletárok paradicsoma fűgével, szerderrel és a tintakék tenger mérhetetlen mélységére kitekintő bükkösökkel.

Azután jöttek a németek.³ A háromesztendei hadviselés, benne a közeli Szevasztopol hőskölteménybe illő védelmével, tökéletesen feldúlta

és kifosztotta a Krímet, és amikor Sztálin meghívta „az angolszászokat”, azzal egyben sokheti lázas erőfeszítést is előidézett Jalta szalonképessé tételére. A Vörös Hadsereg több ezer katonája dolgozott a bombatölcsérek betemetésén, tatarozta a tönkretett, kifosztott házakat, és lapátolta a trágyát a 19. századi palotákból, amelyeket a németek lóistállónak használtak. 1500 vasúti kocsit indítottak Moszkvából a négynapos útra szőnyeggel, ablaküveggel, sőt még rézkilincsel is megrakva, mert ez utóbbit a visszavonuló ellenség lefűrészelte és magával vitte. Séfeket, pincéreket, szobalányokat, szállodai szakembereket, ágyneműt, ágyakat, függönyöket, edényeket és ezüstneműt gyűjtöttek a Metrópol, a National, a Splendide (Pompás) és a Moszkva Szállodából jaltai szolgálatra. Minden éjjel orosz gépkocsioszlop söpört végig a Krímen: a katonák végigkutatják a parasztházakat, a kiadó szobákat és iskolákat. Borotválkoztatókrókat kerestek, mosdótálakat, fogasokat, órákat és festményeket. Gipsztukkót is készítő vakolók, vízvezeték-szerelők, szobafestők, villanszerelők és üvegesek sokasága dolgozott három műszakban. Ötszáz román hadifogollyal cserjéket és szubtrópusi virágokat ültetettek pazarló bőségben.

A brit és az amerikai delegációt kiszolgáló segédhajókat átirányították Szevasztopolba, amikor kiderült, hogy Jalta parti vizein még mindig sok a hajózást akadályozó akna.⁴ (– Térképet nem hagytak ránk – magyarázta egy orosz tiszt, és megrántotta a vállát.) A hajók hombarjaiból az irodabútort, a kétszáz tonna rádiósfelszerelést és a *Franconiára* berakodott teljes szeszestalkészletet nyolcvan kilométerre szállították tehergépkocsival a hegyeken – és kilencszáz hajtókanyaron – át. Az Egyesült Államok Haditengerészete orvosainak január 28-án Jaltában tartott „közegészségügyi felmérése” megállapította, hogy „szembeszökő a poloskafertőzöttség”. Matracok és párnák százait permetezték le 10 százalékos, petróleumban feloldott DDT-oldattal. A vászonneműt DDT-porral szórták be, és ráadásul az orosz konyhai személyzetnek képzést tartottak „gyakorlati higiéniaiából”.

Négy szovjet ezred érkezett Jalta védelmére, továbbá 160 vadászrepülőgép, számos légvédelmi üteg és Sztálin 620 fős, főként a külső kordonban alkalmazott őrsége, valamint egy tucat géppisztolyos grúzból álló személyi testőrsége.⁵ A város húsz kilométeres körzetében 74 000 igazoltatást hajtottak végre, és 835 gyanús, „szovjetellenes elemet” vettek őrizetbe. Három, koncentrikus körökben felállított őrlánc vette körül a szovjet, a brit és az amerikai szálláskörletet, és az erdőkben minden fa mögött a politikai rendőrség ügynökei lapultak. Lehallgató-„poloskák-

kal” és irányítható mikrofonokkal felszerelt telefonok is érkeztek Moszkvából, hogy a szövetséges delegációk annyi bizalmas beszélgetését kihallgassák, amennyit csak lehet.

Az összes szovjet szobalány és szállodás minden erőfeszítése ellenére az *Argonaut* pallérozatlanabbra sikerült, mint az olyan helyeken tartott korábbi konferenciák, mint Casablanca, Québec és Washington. „Sajnáljuk annak szükségességét, hogy tizenkilenc ezredesnek kell egy szobában aludnia”, figyelmeztetett a brit delegációhoz intézett tömör távirat. Hastings Ismay altábornagy, a miniszterelnök katonai szárnysegédje később azt írta: „Nehéz lett volna nehezebben megközelíthető, kevésbé alkalmas vagy célszerűtlen találkozóhelyet találni.”

A rossz előérzetnek azonban sokkal mélyebben gyökerező okai voltak a zsúfolt szállásoknál és az ágyakban nyüzsgő poloskákánál. „Ez a konferencia könnyen lehet végzetes – jelentette ki Churchill Rooseveltnek: – Ennek a háborúnak a vége könnyen bizonyulhat kiábrándítóbbnak, mint az előzőé volt.”⁶ Az *Argonaut* segíti a háború utáni világrend kialakítását. Most már csak az volt hátra, hogy maguk az argonauták megérkezzenek.

A *Sacred Cow* szombaton 12 óra 10 perckor ért földet a Krím nyugati partján, Szaki repülőterén, majd húsz perccel később követte a brit miniszterelnök kárpitozott Skymastere.⁷ Roosevelt körgallériájában és szürke, feltűrt karimájú puhakalapjában a kosaras emelővel leereszkedett a repülőgépből a leszállópályára, ahol a titkosszolgálat egyik ügynöke beemelte egy orosz dzsipbe. Üdvözlésére Vjacseszlav Molotov, a szovjet külügyminiszter jelent meg, akit az amerikaiak maguk között „tök seggfejnek” (*„Stone Ass”*) neveztek. Könyökénél a szivarozó Churchill-lel az elnök fogadta a díszlítésben elvonuló, lábukat magasra lendítő, fehér kesztyűs díszőrség tisztelgését. A ceremónia előtt a katonáktól elkobozták az éleslőszert. A 17. számú misszió mind a huszonöt gépe tökéletes rendbe sorakozva állt, amikor elhaladt előttük az őrséget vezető százados, kezében karddal, „amelyet olyan egyenesen tartott maga előtt, mint egy nagy jégcsapot”, írta Charles Moran. A rezesbanda eljátszotta a három ország himnuszát, majd az *Internacionálét*.

A múltat végképp eltörölni,

Rabszolga-had, indulj velünk!

A Föld fog sarkából kidölni,

Semmi vagyunk, s minden leszünk!

„Az elnök öregnek, véznának és elkínzottnak látszott – folytatta Moran. – Egyenesen maga elé meredt; nyitott szájjal, mintha nem fogná fel a dolgokat.” Három nagy sátor állt a kezdetleges irányítótorny közelében. Odabenn az asztalok roskadoztak a lazaccal, tokhallal, fehér húsú halakkal, kaviárral és fekete kenyérral megrakott tálak alatt. A poharakba kitöltött gőzölgő tea mellett kancsókban állt a vodka, és számtalan palackban a konyak meg a pezsgő.⁸ A prémmel bélelt katonaköpenyébe burkolózó Marshall rosszalló pillantást vetett erre a lakomára, és azt morogta: – Gyerünk már, mozogjunk!

Hamarosan csukott személygépkocsik és buszok menetoszlopa kigyózott a százharminc kilométerre és ötórányira fekvő Jaltába vezető, kövezetlen úton.⁹ Nincs az a fénykép vagy hangosfilm, amely szemléletesebben értethette volna meg a nyugati szövetségesekkel annak a háborúnak a pusztító hevesességét, amelyet keleti bajtársaik viseltek: kilométerszámba sorakoztak a rőmba dőlt házak, pajták, majorságok, a kiegészített vonatok, harcokocsik, teherautók. A kendős és csizmás parasztasszonyok kopár földekről és forgácscsúszóló gyümölcsösökből integettek. Nagyon kevés birkán kívül sehol sem láttak haszonállatot, ahogy mezőgazdasági gépet, vagy ami azt illeti, férfiakat sem a hosszú köpenyt és asztrahánprém sapkát viselő örökön kívül, akiből minden kilencven méterre jutott egy, és akik minden járműnek tisztelegtek, puskájukat harmincfokos szögben hirtelen előre nyújtva. Churchill Lord Byron *Don Juan* című elbeszélő költeményének idézésével múlatta az időt. A kietlen Szimferopolon túl a terep megemelkedett, a behavazott lápot felváltották a hegyek. A Romanov út magasan futó, kanyargós vonalvezetést követett a Roman-Kos, a Krím legmagasabb csúcsának mészkőoldalában, majd a tenger fölé érve parti szerpentinként ereszkedett alá. Minden kilométer melegebbet hozott, mint az előző, s végül röviddel délután 6 előtt elérték Jaltát. Piros és sárga zászlócskáikat lengtetve forgalomirányító katonanők biztosítottak szabad utat a konvojnak.

Churchill és a brit kontingens kivált a menetoszlopból, és elhajtott kijelölt szállására, a Voroncov-palotába, amelyet Ismay „egy skót vár és egy mór palotautánzat fantasztikus keverékének” látott.¹⁰ Berendezése egy másik vendég szerint „majdnem ijesztő csúfságot” sugárzott. Ez a 19. század elején az egyik orosz kormányzónak épített palota, ahonnan pompás kilátás nyílt a Fekete-tengerre, szolgált Erich von Manstein tábornagy főhadiszállásául a németek krími offenzívája idején. A kandallókban jókora fahasábok égtek, és fekete egyenruhás orosz szobaasszonyok siettek fel-alá: igyekeztek elhelyezni a vendégeket. Amikor

Sarah Churchill megemlítette, hogy a kaviár ízét még jobban kiemeli a citromlé, dézsába ültetett, gyümölcsöktől roskadozó citromfa jelent meg az előcsarnokban. Amikor Portal repülő-altábornagy megjegyezte, hogy egy nagy üvegakváriumban nincsenek halak, egy pillanaton belül aranyhalak úszkáltak benne.

Sajna, panaszolta Moran, „semmi sem maradt el, csak a tisztaság”.¹¹ A poloskák miatt hamarosan hívták az amerikai rovarirtókat a DDT-permetezőkkal – Churchill csúnyán összecsípett lábának túl későn, pedig különvonattal hoztak neki nagyobb, poloskamentes ágyat Moszkvából. Tábornokok és tengeragyok osztottak a szolgáltnak épített kamrákon – „nagy, közös hálóokban alszunk, mint az előkészítő iskolás fiúk”, írta egy tiszt a feleségének –, és mindössze két, csak hideg vizes fürdőszoba szolgált az egész palotát. Sarah megírta édesanyjának, hogy látott „3 tábornagyot sorba állni egy vödörért”, amelybe könnyíthetnek magukon. Jalta, hümmögte a miniszterelnök, bizonyosan „a Hadész Riviérája”. Talán csak Brooke volt boldog: „Lekaptam egy jeges bűvármadarat, sarkvidéki récéket, kormoránokat, sok sirályt és más halászó madarakat – rögzítette naplójában. – Halrajokból lakmározó delfineket is.”

Tizenhat kilométerrel odébb az amerikaiak betelepédtek az ötvenszobás Livadia-palotába, egy tengerparti szirtfokra épített, egyemeletes, lapos tetős mészkő és márvány palotába.¹² A bőröndöket és málhazsákokat halomba rakták az impozáns előcsarnokban, az utazókat mélyen meghajló szolgálk üdvözölték, akik „excellenciás uramnak” szólították Rooseveltet. („Az elnöknek szemlátomást nem esett rosszul”, figyelte meg egy tábornok.) A vendégek itt is az elegancia és a kellemetlenségek különös elegyével találkoztak: Frakkos pincérek aprósüteményt és magas üvegpoharakban forró teát hordtak körbe ezüsttálcan, és mintha minden tölgyfa asztalon kaviárhalmok tornyosultak volna. A rögtönzött borbélyműhelyben borbély és manikűrös állt az amerikaiak szolgálatára, és a Livadia körüli fényűző parkban tizenöt kilométer hosszú cédrusokkal, tiszafákkal és felkiáltójel alakúra nyírt fekete ciprusokkal szegélyezett sétaút várta őket. Ugyanakkor mindössze négy fürdőkád és kilenc illemhely szolgált ki a palota két szintjén elszállásolt több mint száz amerikait. Az ajtókra rajzszegezett kartonlapokon állt a fürdőszoba-használati beosztás kor, rang és nem szerint. (Az elnök lánya, Anna volt az egyik a delegációval utazó két nő közül.) A türelmetleneknek kisegítő latrinákat ástak a közeli vadaskertben. Minden delegátushoz szólt a következő felirat: „Kérjük, ne tulajdonítsanak el semmit szuvenírnak a szobákból és az éttermekből!”

A tragédia levegője ülte meg a Livadiát, amelyet 1911-ben nyári palotának építettek az utolsó cár, II. Miklós és cárné, Alekszandra számára, kétmillió rubeles költséggel, aranyban megfizetve.¹³ Ortodox papok minden egyes szobát megáldottak, behintettek szenteltvízzel, és meglóbták bennük a füstölőt. Nem sok képzelőerőt igényelt, hogy a vendégek maguk előtt lássák, amint az uralkodói pár megérkezik négy lányával és krónikus beteg kisfiával a cári különvonaton Szentpétervárról, be-bekap egy falat rénszarvasnyelvet és füstölt heringet, miközben a gyerekek a palota folyosóin vagy a sziklás part előtt horgonyzó háromárbocos, két-kéményes cári jacht fedélzetén ugrálnak. Azt beszélték, hogy a főbejárat melletti márványpadokat ékesítő oroszlánfejek a cár karikatúrái, hogy II. Miklós minden éjjel másik szobában aludt a mérénylők megtévesztésére, hogy a titokzatos Raszputyin egy külön külső lépcsőt használt, amikor felkereste a cárinát. Miután 1917-ben lemondott a trónról, Miklós hasztalan kérelmezte, hogy a Livadiába vonulhasson vissza. Helyette családjával együtt meggyilkolták, a palota pedig először tudószanatórium, majd 1941-ben német hadosztály-parancsnokság lett. Hitler a háború utánra Rundstedtnek ígérte szolgálataiért a birtokot, így aztán elkerülte, hogy felgyújtsák.

Most Rooseveltt aludt a cár földszinti lakosztályában, amelynek díszítését a vendégek „a korai pullmankocsikéhoz” hasonlították, rojtos, narancssárga selyemernyős rézlámpákkal, és a padlón elszórt palackzöld „hárempárnákkal”.¹⁴ Marshall egy másik uralkodói hálószobát kapott az emeleten, míg King tengernagy, társai nem kis derűtségére, a cárina budoárját foglalta el.

Vasárnap délután 4 órakor kitárultak a nehéz faajtók, és a Livadia előcsarnokába bemasírozott az amerikai titkosszolgálat egy osztaga, majd nyomában a szovjet testőrség falanxa karra vett fegyverrel.¹⁵ A félkör alakú kocsifelhajtón egy fekete Packárdból kiszállt egy alacsony, medveszerű alak tányérsapkában és váll-lapokkal, valamint hat ágyúbronz gombbal ékesített katonaköpenyben. Nadrágja szarát a puha kaukázusi bőrből készült, magasított sarkú csizmába betúrva viselte, marsalli egyenruhájának khaki zubbonyán a Szovjetunió Hőse kitüntetés vörös szalagja és ötágú csillaga. A kifürkészhetetlen tekintetű sötét szem és ősz bajusz uralta arcon lágyított valamit a kis félmosoly, amely szabálytalan növésű, színárnyalatukat tekintve inkább fekete, mint csontszínű fogakat fedett fel, és még a gyengülő délutáni fény is megmutatta, hogy a vastag púderreteg

alatt orcáin a hatéves korában átélt betegségből visszamaradt himlőhegyek éktelenkednek. Mindenki elhallgatott – az orosz szolgák még arra is vigyáztak, hogy a teáscsészék se csörögjenek –, és az alacsonyabb rendfokozatú tisztek előrenyomakodtak a tömegben, mintha legalább egy futópillantást akarnának vetni Belzebubra, vagy esetleg a Sátánra.

Joszif Sztálin még Franklin Rooseveltt kíváncsiságát is felkeltette, aki most széles mosollyal és kézfogásra nyújtott kézzel üdvözölte a generalisszimust a palotában rögtönzött dolgozószobájának íróasztala mögül.¹⁶ Közös volt bennük a velük született agyafúrtság, a politikai éleslátás és a meggyőződés, hogy az állam, amelyet vezetnek, elérkezett a szuperhatalommá válás küszöbére – ezen újabb keletű kifejezés tartalmának meghatározásában mindketten jelentős szerepet játszottak. Más tekintetben vajmi kevés volt a közös a gazdag patríciusban meg a részeges foltozóvarga apa és a jobbágysorba született anya fiában.¹⁷ Rooseveltt néhány hét múlva, abszurd módon, azt találja mondani kabinetjének, hogy mialatt az ifjú Sztálin papnak tanult, „valami bekerült a jellemébe abból, ahogyan a keresztény úriembernek viselkednie illik”. Valójában Sztálin azért hagyta ott a papnevelőt, hogy a bankrablásnak, a pénzbehajtásnak és – mint a bolsevik újság, a *Pravda* első szerkesztője – a tömegek manipulálásának mesterségét kitanulja. Ez a higgadt, szófukar és gyakran előzékeny férfi, aki Brooke megítélése szerint „legmagasabb rendű katonai gondolkodással” rendelkezett, ugyanakkor bosszúvágyó, talányos személyiség és Hitlert felülmúló tömeggyilkos is volt. És mégis, Rooseveltt munkatársai legszűkebb bizalmas körének ismételtlen kijelentette: – Tudok bánni Sztálinnal. – Azt, hogy ezt Sztálin hogyan látta, a generalisszimusz néhány hónappal korábban így fogalmazta meg: – Churchill az a fajta ember, aki egy kopejkáért is kizsebel... Rooseveltt nem olyan. Ő csak nagyobb érdemért nyúl bele a zsebedbe.

Egy földjét szántó parasztot ábrázoló festmény, valamint egy különböző nagyságú és fényerejű izzókkal felszerelt csillár alatt közömbös témákról kezdtek társalogni.¹⁸ Az elnök örült, hogy kettesben beszélhetnek, mielőtt Churchill csatlakozik hozzájuk. Sztálin tudott néhány kifejezéstörödéket angolul – talán hollywoodi filmekből tanulta őket –, nevezetesen: „Te mondtad!”, „Hát aztán!” és „Mi a franc folyik itt?” Rooseveltt, akinek Bohlen tolmácsolt és ő is jegyzetelt, biztosította a generalisszimust, hogy „teljes komfortban lakik” a Livadiában, ahol az összes plenáris ülést tartják majd az elnök kényelme kedvéért. Rooseveltt megjegyezte, hogy a szövetségesek hadiszerencséje „jelentősen javult”,

amióta utoljára találkoztak Teheránban, tizennégy hónappal korábban. Most, hogy a hadseregek kelet és nyugat felől egyre jobban közelednek egymáshoz, ő reméli, hogy Eisenhower tábornoknak módja lesz közvetlenül felvenni a kapcsolatot a hadszíntéren parancsnokló szovjet tábornokokkal ahelyett, hogy minden közlendőjét a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságán át kell továbbítania. A Krim megdöbrentő kifosztása „az egy évvel korábbinál vérszomjasabbá” tette, fűzte hozzá az elnök, és felvetette Sztálinnak, fontolja meg, nem akar-e a vacsoránál pohárköszöntőt mondani „a német hadsereg ötvenezer tisztjének kivégzésére”.

A generalisszimusz azt felelte, hogy északabbra, Ukrajnában még ennél is sokkal nagyobb vérfürdő folyt.¹⁹ Az ellenség ugyanis a *Lebensraum* (Élettér-) terv keretében tízmillió német „gyarmatost” akart oda betelepíteni, és szervezett népiirtással csinált nekik helyett. Mindenki vérszomjasabb lett, szögezte le Sztálin, mert a németek „barbárok, és úgy látszik, szadista gyűlölettel gyűlölik az emberi lények alkotómunkáját”.

Roosevelt cigarettával kínálta Sztálint, és magának is meggyújtott egyet.²⁰ A britek, mondta, „különös nép, és azt szeretnék, hogy a kecske is jóllakjon, és a káposzta is megmaradjon”. Ami a franciákat illeti, ő készséggel egyetért Churchill karcosan megfogalmazott, de ésszerű megfontolásával, amely miatt De Gaulle kizárását javasolta az *Argonaut*-értekezletről. („Nem tudok elképzelni kellemetlenebbet és lehetetlenebbet – írta Churchill nemrég külügyminiszterének, Anthony Edennek –, mint hogy ez a fenyegetőző és ellenségesen viselkedő ember ott legyen a körünkben.”) Mindazonáltal az elnök úgy vélte, talán volna értelme, ha a „nagy hármak” mellett Franciaország is kapna megszállási zónát Németországban.

Ugyan miért, kérdezte Sztálin, ha tekintetbe vesszük, hogy Franciaország milyen kevéssel járult hozzá a háború megnyeréséhez?

– Csakis méltányosságból – válaszolta Roosevelt.²¹

Sztálin bólintott.

– Ez lehet az egyetlen oka, hogy zónát adjunk Franciaországnak – jelentette ki vaskos grúz akcentusával.

Búcsúzáskor újra kezét fogtak. Később, miközben dohányt tömött a pipájába, a generalisszimusz a kerekesszékekben ülő beteg férfi felé intett, és hangosan eltűnődött:

– Miért kellett ezzel büntetnie a természetnek?

Amikor Churchill 17 óra 10 perckor megérkezett, elkezdődött az első plenáris ülés.²² Huszonnyolcan gyűltek össze a Livadia egykori nagy ebédlőtermében. A megjelentek fele egy fehér damasztal letakart kerek asztal körül kapott helyet, a többiek a falak mellé állított székeken gubbasztottak. A tizenötször tízméteres helyiség egyik végén nyílt a két-szárnyú diófa ajtó, szemben, a másik végén pedig óriási kúpos kandalló állt, amelyben vígan lobogott a tűz. A fél tucat ívelt ablak a kertre nyílt. Ebben a magas mennyezetű teremben ünnepelte meg 1911-ben Miklós és Alekszandra legidősebb leányuk, Olga Nyikolajevna nagyhercegnő tizenhatodik születésnapját, álarcosbállal és díszvacsorával, és miközben a Fekete-tenger fölött áthúzott az őszi hold, a cár harminckét gyémántból és igazgyöngyből készült nyakéket adott át Olgának. Azt beszélik, még novemberben is rózsák illata töltötte be a levegőt.

Az *Argonaut*-konferencia kezdő ülésének nagy részét a fronthelyzetről szóló jelentéseknek szentelték.²³ Marshall tábornok, jegyzetek nélkül, tömör összefoglalót adott a nyugati állapotokról. A német betörést az Ardenneken felszámolták, közölte, és Eisenhower azt reméli, márciusban átkel a Rajnán. Montgomery délkeletről offenzívát készít elő a Rajna Düsseldorf fölötti szakasza ellen, ebben támogatja az amerikai 9. hadsereg, amely északkeleti irányba támad majd ugyanezen hadművelleti cél felé. Ezzel a Ruhr-vidéket nem frontálisan támadják meg, hanem körülzárják. Bradley hadseregcsoportja Frankfurt felé, majd azon is túl kezd kiegészítő támadásba, a jobbszárnyán Devers hadseregcsoportjának fedezetével. Im-már mindennap sok tízezer tonna rakomány érkezik az európai kikötőkbe, jöllehet alig két napja több mint hatvan V-1 és V-2 csapódott be Antwerpenben. A szövetséges bombázóoffenzíva továbbra is csapást csapásra mér a Harmadik Birodalomra, tette hozzá Marshall, a német olajtermelés nem egész egy év alatt csúcsteljesítménye 20 százaléka csökkent.

A szovjet beszámoló, amelyet Alekszej I. Antonov hadseregtábornok olvasott fel, felvillanyozó hatású volt.²⁴ A január közepén Varsótól keletre indított offenzíva három hét alatt közel ötszáz kilométert haladt. A németek nyilvánvalóan arra számítottak, hogy Sztálin kívárja a jobb időt, s ezért a szovjeteknek sikerült meglepniük őket. A Vörös Hadsereg csapatai még a parancsnokaik által remélt napi tizenhat-tizenkilenc kilométert is meghaladó tempóban törtek előre, és a szovjet katonák immár az Odera partján állnak, nem egészen nyolcvan kilométerre Berlinton. Az ellenség kelet-poroszországi hadseregeit elvágták, szovjet seregek törnek a Balti-tenger-parti Stettin, Danzig és Königsberg felé. A szil-

ziai iparvidéket lerohanták. A Vörös Hadsereg politikai tisztjei táblákat szegeztek fel az utak mentén ezzel a felirattal: „Most léptek az átkozott Németország földjére!” Antonov becslése szerint eddig 45 német hadosztályt semmisítettek meg az offenzívával.

A szovjetek jelenleg 7:1 arányú túlerővel rendelkeznek a németekkel szemben harcokcsikban, 11:1 arányúval gyalogságban, 20:1 arányúval tüzérségi lövegekben.²⁵ Hitler csoportosított át tartalékokat nyugatról, de jelentős részüket Budapest térségébe, vagy Bécs és a magyarországi olajmezők védelmére irányította. Sztálin közbeszólt, hogy közölje, az arcvonal középső szakaszán, Nyugat-Lengyelországban immár 180 szovjet hadosztály áll szemben 80 némettel. Sem ő, sem Antonov nem említette azonban, hogy egy héttel korábban Krakó közelében felszabadították Auschwitzot, az egyik legszörnyűbb német koncentrációs tábor. Csak pár ezer foglyot találtak életben, de utóbb a vizsgálatokból kiderül majd, hogy több mint egymillió embert, főként zsidókat irtottak ott ki, és elmondhatatlanul aljas és kegyetlen orvosi kísérleteket végeztek. A németeknek nem maradt idejük elszállítani az áldozatokról lenyírt hét tonna női haját, vagy a gondosan bebálázott 348 820 férfiföltőnyt, 836 515 női ruhát, vagy az azokból a protézisekből és szemüvegekből rakott hatalmas halmokat, amelyek tulajdonosaiból csak hamu és füst maradt.

– Az az óhajunk – jelentette ki Antonov –, hogy gyorsítsák fel a szövetséges csapatok előrenyomulását a nyugati fronton.²⁶ – A német védelem Berlintől keletre megszilárdult, és bár Eisenhower Versailles-ban 3:1-hez ajánlott fogadást arra, hogy az oroszok március 31-re behatolnak az ellenség fővárosába, ez túlzott derűlátásnak bizonyult. Sok szovjet hadosztály létszáma 4000 főnél kevesebbre apadt a harcokban, és hiányok jelentkeznek légi támogatásban és tüzérségi lőszerben. Az Odera túlsó partján foglalt hídfőállásokat nem sikerült tágítani. Az eső, a hó és a sár megfosztja lendületüktől a támadó hadseregeket, ahogy a szűk keresztmetszet is, amelyet az orosz vasút széles és az Európa nyugatabbi részeinek keskenyebb nyomtávja közötti különbség okoz, ugyanis az utánpótlást emiatt vagy át kell rakni, vagy a vasúti pályát kell átépíteni. Ellentámadások fenyegetik a támadó csoportosítások szárnyát Kelet-Pomerániában. Antonov a Vörös Hadsereg legutóbbi három hétben elszenvedett véres veszteségét 400 000 főre becsülte, az amerikaiak ardennekbeli veszteségének majdnem négyszeresére. Amikor King tengernagy dicsérte a szovjetek vitézségét, Sztálin azt felelte: – Nagyon bátor embernek kell lennie annak, aki nem akar hős lenni az orosz hadseregben!

Volt vitézség, igen, de aljasság is. Keleten abban az időben a szovjetek tömegével követtek el atrocitásokat. Falvakat égettek fel, féktelenül gyilkolták a lakosságot, és tömegével erőszakolták meg a nőket Kelet-Poroszországban, Sziléziában és másutt. Becslések szerint 1945 végére kétmillió német nőt erőszakoltak meg a Vörös Hadsereg katonái, és ebből a számból a lengyel lányok és asszonyok, valamint a Németországba kényszermunkára hurcolt és most felszabadított szovjet nők kimaradtak.²⁷ Königsbergben a szovjet katonák a műtőből vonszoltak ki ápolónőket, hogy csoportosan erőszakolják meg őket. „Katonáink agyonlövik azokat, akik menteni próbálják a gyermekeiket”, mesélte egy szovjet tiszt. Német apák kivégezték lányaikat, hogy megkíméljék őket a további bemocskolástól, és a megerőszakolt nőket a kezüket átütve odaszögezték a szekerekhez, amely családjukat szállította a következő néhány hónapban nyugat felé menekülő 7,5 millió német kényszerű népvándorlásának részeként. „Hadseregünk átvonulására a németek területén hosszú-hosszú ideig emlékezni fognak”, írta egy orosz katona az apjának. Ezek közül a dolgok közül egyet sem említettek meg – sem a Livadia szalonjában aznap, sem az Argonaut-konferencia bármely más pillanatában.

20 óra 30 perckor berekesztették az ülést, és Roosevelt, Churchill, Sztálin, valamint tizenegy további személyiség, Bohlen jegyzetei szerint „nagyon jó hangulatban”,²⁸ elment vacsorázni. Nagyon ügyeltek, hogy ne üljenek tizenhárman az asztalnál, nehogy a szám zavarja a babonás Rooseveltet.²⁹ Filippínó tengerészeti pincérek kaviárt, tokhalat, marhasültet makarónival, sült csirkét, gyümölcsöt és réteges tortát szolgáltak fel, amit a vendégek vodkával és ötféle borral öblítettek le. – A világ erre a konferenciára függeszti tekintetét – jelentette ki Churchill. – Ha sikeres lesz, száz év béke vár ránk! – A brit miniszterelnök egy diplomata megfigyelése szerint „vödörszám issza a kaukázusi pezsgőt”. Sztálin mindössze a vodkája felét kortyolgatta el a megszámlálhatatlanul sok pohárköszöntő közben, majd észrevétlenül vízzel töltötte újra tele a poharát.

Politikai kérdések nem kerültek elő egészen az utolsó félóráig, amikor a fehér asztal melletti társalgás a hamarosan beköszöntő háború utáni korszakra terelődött.³⁰ – Nekünk hármunknak kell eldöntenünk, hogyan tartjuk fenn a világbékét – mondta Sztálin –, és nem marad fenn, ha csak mi hárman nem határozzuk el, hogy fenntartjuk. – Nyilván „nevetséges azt hinni, hogy Albániának ugyanakkora beleszólással kell rendelkeznie, mint a három nagyhatalomnak, amely megnyerte a háborút”, folytatta,

majd hozzáfűzte: a Szovjetunió „sohasem egyezne bele, hogy a nagyhatalmak bármely tettét alá vessék a kis hatalmak ítélkezésének”.

Roosevelt egyetértett, mondván „a nagyhatalmak viselték a nagyobb felelősséget”, tehát nekik kell diktálniuk a békét. A kisebb nemzetek azonban aligha vehetők semmibe. – Nekünk például – magyarázta – rengeteg lengyelünk van Amerikában, akiket igen mélyrehatóan érdekel Lengyelország jövője.

– Az önök hétmillió lengyeléből azonban csak hétszázezer szavaz vetette közbe Sztálin, láthatóan ott helyben kiagyalyva a légből kapott statisztikai adatokat.³¹

A nagy nemzeteknek, jelentette ki Churchill, „erkölcsi felelősségüknek [...] a kis nemzetek jogai iránt tanúsított mértékletességgel és nagy tisztelettel kellene eleget tenniük”. Felállva „a világ proletártömegeire” emelte poharát, majd így folytatta: – A sasnak hagynia kell a kis madarakat énekelni, és nem kell azzal törődni, mi célból dalolnak!³²

Röviddel 11 óra után a társaság feloszlott. Sok munka várt még rájuk, de az elnök, a miniszterelnök és a generalisszimusz egyetértett abban, hogy jól kezdtek hozzá. Nem mindenki látta így. „Szörnyű összejövetel, gondoltam magamban – jegyezte fel Anthony Eden a naplójában. – Az elnök határozatlan, széteső és tehetetlen.”³³ Churchill „kétségbeesetten erőlködött, és túl hosszasan beszélt, hogy újra mozgásba hozza a dolgokat. Sztálin viszonyát a kis országokhoz megdöbbentően kíméletlennek, hogy ne mondjam, vészjóslónak találtam.”

Németország kérdésében Sztálin még sokkal kíméletlenebb magatartást tanúsított.³⁴ Ezt egyértelműen leszögezte, amikor a konferencia február 5-én, hétfőn késő délután újra összeült. – Szeretném megtárgyalni... Németország feldarabolását is – közölte Roosevelttel és Churchill-lel, emlékeztetve őket, hogy Teheránban az elnök már javasolta a *Vaterland* felosztását öt kisebb államra. – Talán nem érkezett el a döntés ideje? Ha úgy gondolják, tessenek, hozzuk meg!

– Valamennyien beleegyeztünk a felosztásba – mondta Churchill –, de a tényleges módszer, a határvonalak meghúzása túl bonyolult ügy ahhoz, hogy itt öt vagy hat nap alatt rendezzük. A földrajzi, történelmi és gazdasági tények igen mélyreható vizsgálatát igényli... Magunknak tartunk fenn minden rendelkezési jogot a területük, a jogaik és az életük fölött... Nem szükséges megtárgyalni a németekkel.

– Nem – helyeselt Sztálin –, egyszerűen követelni kell tőlük!

Roosevelt kijelentette, hogy ő még mindig „Németország öt vagy hét államra osztását” pártolja, de valójában a brit–amerikai szövetségesek már elhárítottak az ilyen drákóian szigorú megoldásoktól azóta, hogy előző ősszel rövid ideig kacérkodtak Henry Morgenthau agrárállam-kreáló tervével.

– Nyolcvanmillió ember sorsával foglalkozunk, ennek megfontolása pedig többet igényel nyolcvan percnél – mondta Churchill. Akárhogyan döntenek is a szövetségesek, nem szabad kiszivárognia az ellenséghez. – Eisenhower nagyon nem akarja. A németek még keményebben megmakacsolnák magukat tőle. Ezt nem kellene nyilvánosságra hoznunk!

– Valóban nem – felelte Sztálin a bajszából kiálló cigaretta mellett –, ezek a kérdések pillanatnyilag csak ránk tartoznak. A kapitulációig *nem szabad* nyilvánosságra hozni őket!

Miután megnézte a cédulát, amelyet Harry Hopkins csúsztatott elé, Roosevelt javasolta, halasszák el az ügyet, amíg a három külügyminiszter kigondol valamilyen módszert a felosztási változatok tanulmányozásának titokban tartására.³⁵ Ami azt az idekapcsolódó kérdést illeti, hogyan kellene megszállni a háború utáni Németországot, jegyezte meg az elnök, az Európai Tanácsadó Bizottság (*European Advisory Commission*) Londonban már megállapodott a zónák kérdésében, de a „három nagy” kormánya ezt a megállapodást még nem hagyta jóvá. Roosevelt körbeadatott egy kezdetleges, kézzel rajzolt térképet, amely Németország három részre osztását ábrázolta, benne a közösen igazgatott Berlinnel.

Churchill ekkor felvetette Franciaország megszállási zónához juttatásának kérdését, talán oly módon, hogy a brit és az amerikai szektorból faragják le a szükséges területet, mert „a franciák képesek lehetnek valódi segítséget nyújtani” a hosszúra nyúló háború utáni időszakban.

Várhatóan mennyi ideig maradnak az Egyesült Államok fegyveres erői Európában, kérdezte Sztálin Roosevelttől. – A béke ügyéhez meg tudom szerezni a kongresszus és a nép teljes támogatását, de egy hadsereg hosszas európai állomásoztatásához nem – felelte az elnök. – Két év lenne a maximum.³⁶

– Németországot azoknak kell igazgatniuk, akik szilárdan helytálltak Németországgal szemben, és a legnagyobb áldozatokat hozták – jelentette ki Sztálin. – Nem feledhetjük, hogy a háborúban Franciaország kitérta a kapukat az ellenség előtt!³⁷

Churchill alig tudta megállni szó nélkül a generalisszimusz komisz emlékeztetkiesését. („Ügy szereti Franciaországot, mint egy nőt”, írta este később naplójába Moran.)³⁸ Am helyett, hogy emlékeztette volna Sztá-

lint Hitlerrel kötött 1939-es megnevtámadási paktumára és Moszkva Berlinbe küldött gratuláló távirataira a Wehrmacht minden azt követő győzelme után, az agyafúrt brit miniszterelnök arról kezdett hangosan elmélkedni, hogy minden országnak „voltak nehézségei a háború elején, és követett el hibákat”.³⁹ A háború utáni Európában, erősködött: – Franciaországnak el kell foglalnia az őt megillető helyet.

De ki fizessen a katasztrófáért?⁴⁰ A Szovjetunió jelentős része romokban hever – Roosevelt és Churchill ezt a saját szemével is látta a Krímben –, és az újjáépítés sok évet vesz majd igénybe. Sztálin már röviddel az 1941-es német invázió után követelni kezdte a jóvátételi szolgáltatásokat. Mostanra, jelentette be, a szovjeteknek megvan a pontosan meghatározott terük: a német nehézipart 80 százalékkal vissza kell vágni a repülőgép-ipari üzemek, a szintetikusolaj-termelő létesítmények és hasonlók elkobzásával. Ezenkívül a Szovjetunió évi egymilliárd dollár értékű német árut követel Berlintől tíz éven át, és hasonló összegű jóvátételt az „angolszászoknak”.

Washington és London ebben a kérdésben is újragondolta álláspontját.⁴¹ Roosevelt közölte, hogy az Egyesült Államok immár semmit sem igényel a háború utáni Németországtól. (Az amerikai kormány illetékesei belső használatra készített bizalmas jelentésükben úgy becsülték, hogy bármilyen vagyontárgyak maradnak is meg a háború utánra, összértékük aligha haladhatja meg a 200 millió dollárt.) Ugyanakkor persze ő sem akarja, hogy a németek magasabb életszínvonalon éljenek, mint a szovjet nép. Churchill szívósabb ellenállást fejtett ki: bizalmas körben „örültségnek” nevezte Sztálin jóvátételi tervét. Németország, akárcsak Franciaország, jelentős ellensúlya lesz a Szovjetunió hatalmának Európában, és Churchill leendő kereskedelmi partnerét sem szívesen kergette volna csődbe.

Felidézve az 1919-es versailles-i békeszerződéssel Németországra kényszerített nyomorúságos feltételeket, a brit miniszterelnök azt mondta Sztálinnak, hogy őt „az éhező Németország rémképe kísérti”.⁴² Ha a győztesek német ígáslóval akarják húzatni a szekereket, „legalább abrakot kellene adni neki”. Sztálin gúnyosan közbevetette: – Csak vigyázzon, nehogy az a ló megforduljon, és megrúgja! – Ezt az ügyet is későbbre halasztották: abban maradtak, hogy bizottságot neveznek ki a jóvátételi ügyek áttekintésére.

Így folyt tovább sok hűhóval hat további napon át.⁴³ A három vezető és legközelebbi alárendeltjeik mint kovácsok próbálták formára kalapálni az új világot. Roosevelt az övéinek panaszkodott Churchill hosz-

Egy fiú holtteste ég, miután 1944. november végén V-2 rakéta robbant Antwerpen belvárosában. Hat hónap alatt a német rakétatüzér-alakulatok több mint 1700 V-2-est indítottak Antwerpen ellen, túl a 4200 V-1 robotrepülőgépen

Francia asszony amerikai katonát
üdvözlő november 25-én,
két nappal az után, hogy a
francia és az amerikai csapatok
felszabadították Strasbourgot,
Elszász fővárosát

A 9. gyaloghadosztály
két katonája egy Sherman
tank mögött keres menedéket
december 11-én
a szétlőtt németországi
városban, Geichben, Düren
szomszédságában

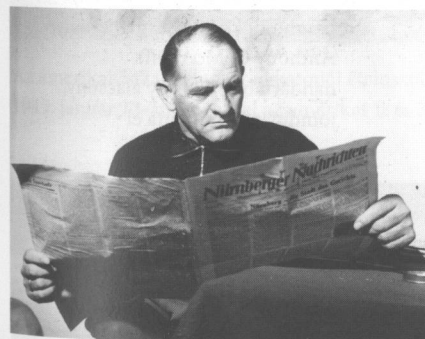

Egy belgiumi útkeresztződésben, az ardeneki csata első óráiban német katonák lehúzzák a bakancsot három halott GI-ről, és elszedik tőlük a használható felszerelési tárgyakat. Miután az amerikaiak zsákmányul ejtették ezt a filmet, a hadsereg cenzora áthúzgálta a Büllingenre és más, azonosítható helyekre utaló útjelző táblákat

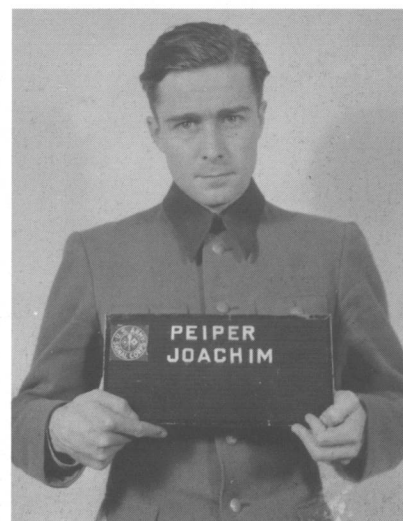
Német katonák zsákmányolt amerikai cigarettát szívnak egy elhagyott amerikai páncélgépkocsi előtt december 17-én, a Belgiumon és Luxemburgon át indított *Herbstnebel*-offenzíva második napján

Hasso von Manteuffel, a páncélos-csapatok tábornoka vezette az 5. páncéloshadsereget az Ardennekből. Az oroszországi és afrikai hadjárat manószzerű veteránját, Manteuffelt egyik előjárója így jellemezte: „Fenegyerek, merész és magával ragadó vezető.”

Sepp Dietrich tábornok, az egykori hentesinas és sörcsarnoki bunyós vezette a 6. páncéloshadsereget. A képen a nürnbergi börtön egyik cellájában 1945 végén, háborús bűntettek miatt vár bírósági tárgyalására

Joachim Peiper SS-Obersturmbannführer (alezredes) vezette a 6000 SS-katonából álló előhadat Belgiumban, a Meuse átkelőhelyeinek elfoglalására tett sikertelen kísérlet keretében. Tömeggyilkosságért halálra ítélték, de később ítéletét börtönbüntetésre változtatták

Matthew B. Ridgway vezérőrnagy (balra), a XVIII. légideszanthadtest parancsnoka az ardennei csata idején James M. Gavin vezérőrnaggal, a 82. légideszant-hadosztály parancsnokával tanácskozik

A 101. légideszant-hadosztály parancsnokságát Bastogne-ban Anthony C. McAuliffe dandártábornok, egy alacsony, jóindulatú tüzér látta el

Az amerikai 347. gyalogezred katonái ételosztásra sorakoznak Bastogne-tól északra 1945. január 13-án, röviddel az amerikai 1. és 3. hadsereg találkozása előtt

Az ardennei csata elején Montgomery tábornokra (középen) bízták az északi szárnyon álló összes erő parancsnokságát. Hadseregparancsnokai 1944. december végén (balról jobbra): Sir Miles Dempsey altábornagy, brit 2. hadsereg; Courtney H. Hodges altábornagy, amerikai 1. hadsereg; William H. Simpson altábornagy, amerikai 9. hadsereg; Harry D. G. Crerar vezérezredes, kanadai 1. hadsereg (@ Illustrated London News Ltd/ Mary Evans Picture Library)

Az amerikai 3. páncélosadosztály által Belgiumban foglyul ejtett fiatal SS-katona, január 15.

Egy német szabótört, akit amerikai egyenruhában fogtak el az ardennei csata idején, cölöphöz kötöznek pillanatokkal azelőtt, hogy a kivégzőosztag agyonlővi (U. S. Army Military History Institute)

Franklin D. Roosevelt elnök és Churchill miniszterelnök a U. S. S. *Quincy* fedélzetén a máltai Grand Harbourban február 2-án. Lányaik, Anna Roosevelt Boettinger (balra) és Sarah Churchill Oliver elkísérték őket a hosszú utazásra a Krimbe

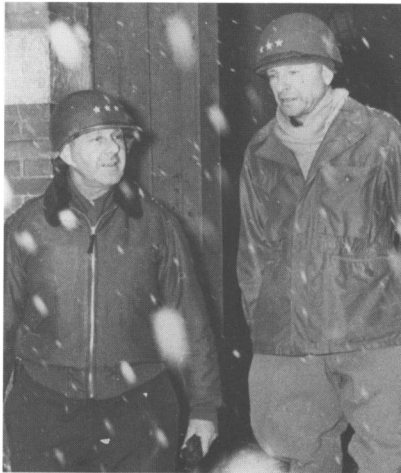
A „három nagy” Jaltában: Churchill, Roosevelt és Sztálin a Livadia-palota teraszán. Az elnök életéből már csak két hónap van hátra

Önjáró 155 milliméteres „Long Tom” („Hosszú Tom”) ágyú keletre fekvő ellenséges célokat lő. Miután úrrá lettek az 1944. nyári és őszi lösszerhiányon, 1945 elejére az amerikai tüzérek gyakran tízzel vagy még többel viszonyozták az ellenség minden gránátját

Német aknavetőtüzbe került GI-ok a Siegfried-vonal sárkányfogai között keresnek menedéket. Nyugati Falnak (*Westwall*) nevezett erődrendszerüket a németek 1936-ban kezdték építeni. A holland határtól Svájcig húzódó vonalat háromezer bunker és kiserőd alkotta

Jacob L. Devers altábornagy (balra), a 6. hadseregcsoport parancsnoka, Patchcsel, 7. hadserege parancsnokával. A tehetséges és határozott Deversnek külön érzéke volt nehezen kezelhető francia alárendeltjei kézben tartásához, de arra is hajlamos volt, hogy amerikai tábornoktársai ellenérzését kiprovokálja

John W. „Iron Mike” O’Daniel vezérőrnagy, a 3. gyaloghadosztály parancsnoka gratulál Audie Murphy hadnagynak (jobbra). Murphy, az egykori texasi fiú, aki a középiskolát is abbahagyta, vitézségével Franciaországban a tiszti kinevezést és a Kongresszusi Becsületrendet is kiérdemelte (U. S. Army Military History Institute)

A Ludendorff vasúti híd, kelet felől nézve, március 17-én reggel, a háttérben, a Rajna túlsó partján Remagen városával. Négy órával a fotó elkészítése után a „Ludy” hirtelen a folyóba omlott, és megölt huszonnyolc amerikai katonát, akik az elfoglalt híd javításán dolgoztak

A Patton 3. hadseregéhez tartozó 89. hadosztály katonái március 26-án Sankt Goarnál átkelnek a Rajnán. Az egyik zászlóaljat már az előtt tűz alá vette az ellenség, hogy rohamcsónakjait vízre tette volna; a német védelemhez egy benzinnel meglocsolt uszály is tartozott, amelyet a folyó közepén gyújtottak fel. A hadosztály átkelés közben közel háromszáz főt veszített

Az amerikai 7. hadsereg 155 milliméteres tarackjai német figyelőponton lőnek a Rajna túlsó partján, Brisachban, február közepén, röviddel az után, hogy az utolsó ellenséges katonákat is kiűzték Elzászban a colmari kiszögellésből

„Kölnben nem lehet többet élni”, vetette papírra egy német naplóíró, Stephen Spendert, a költőt pedig „egy elszenesedett hullá tátott szájára” emlékeztette a romba döntött város. Habár a Rajna-hidakat és sok ezer épületet leromboltak, a nagyszerű dóm megmaradt

B-24 Liberator roncsa egy németországi mezőn. A célterület fölé alacsonyan berepülő 240 Liberator közül, amelyek a Varsity/Plunder fedőnevű rajnai átkelés során utánpótlást dobtak le a szövetséges csapatoknak, 15-öt lőtt le és 104-et rongált meg a német légvédelem.

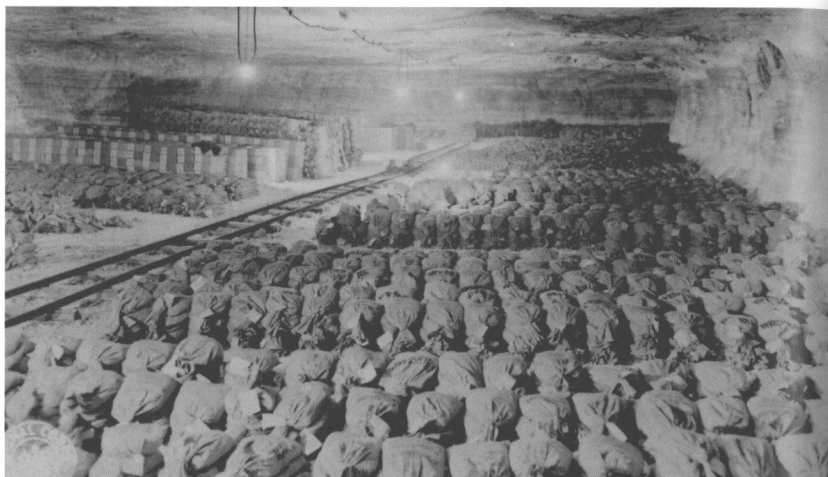

Churchill egy felrobbantott rajnai vasúti híd romjain március 25-én, a Varsity-hadművelet idején. Amikor amerikai tisztek kérték, menjen hátrébb, biztonságosabb helyre, a miniszterelnök „mindkét karjával átölelte a híd egyik elgörbült tartóját, és ajkát duzzogón lebiggyesztve, dühösen nézett a válla fölött Simpsonra” (William Simpson Collection, U. S. Army Military History Institute)

Maurice Rose vezérőrnagy, a 3. páncélosadosztály parancsnoka március közepén megkapja a Croix de Guerre kitüntetést és mellé egy ölelést egy francia tábornoktól. Nem egészen három héttel később Rose-t – akit az egyik legkiválóbb amerikai páncélosparancsnoknak tartottak – agyonlőtte az ellenség (U. S. Army Military History Institute)

Az 1943-ban Tunéziában fogságba esett John K. Waters alezredes túlélte két év német hadifogságot és a kudarcba fulladt szabadítási kísérletet a hammelburgi táborból, amelyet apósa, George Patton gondolt ki. A képen valódi kiszabadulása után, kórházi ágyban látható Waters folytatta tisztii pályáját, és a vezérezredesi rendfokozatig vitte (George Patton „Pat” Waters szíves hozzájárulásával)

A zsákmányban, amelyre a 3. hadsereg katonái egy régi kálisóbányában akadtak rá Merkers község alatt, szerepeltek aranyrudak, aranyérmek, műtárgyak és a koncentrációs táborok foglyaitól elrabolt értéktárgyak. „Ha a régi martalóc időkben élnénk, amikor a katona megtarthatta a zsákmányát, te lennél a világ leggazdagabb embere”, mondta Omar Bradley Patton tábornoknak

Kanadai gyalogság holland városban vonul át április 9-én. Az éhező hollandok kínjukban ráfanyalodtak a csalánlevesre, a mosodai keményítőre, ha került, egy-egy macskára vagy kutyára, és megejttek 140 millió tulipánhagymát

A Pegnitz folyó Nürnbergben április 20-án, Hitler 56. születésnapján. Ezen a napon foglalta el az amerikai XV. hadtest a romba dőlt várost, melyből alig maradt több „törmelékből álló hordalékkúpoknál”

Halott foglyok a buchenwaldi koncentrációs táborban, miután április 11-én az amerikai 6. páncélosadosztály felszabadította a lágert. Becslések szerint 56 000 áldozatot gyilkoltak meg Buchenwaldban és altáborjaiban

Az amerikai 45. és 42. hadosztály alegységei április 29-én érkeztek meg a München melletti Dachau koncentrációs táborába. Vizsgálótisztek utóbb megállapították, hogy bosszúszomjas GI-ok legalább huszonnyolc SS-ört lőttek agyon, miután azok megadták magukat

Hadifoglyok hektárszám. Ezen az április 25-én készült légi felvételen a Remagen melletti ideiglenes táborba terelt 160 000 német egy része látható. Április közepére csak az amerikaiak gyűjtőtáborában több mint 1,3 millió ellenséges katonát őriztek, már az előtt, hogy a Ruhr-vidéki csoportosítás utolsó részei is fogságba estek

Gerd von Rundstedt tábornagy, miután amerikai katonák május 2-án Münchentől délre foglyul ejtették. A korábbi OB West kísérete egy német szanitéc és saját fia, a német hadsereg hadnagya

A náci rezsim a félreeső bajorországi falu, Berchtesgaden fölé magasodó csúcsra építtette Hitler Sasfészek nevű nyaralóját, ajándéknak a Führer ötvenedik születésnapjára. Az amerikai csapatok május elején, röviddel az után foglalták el a vidéket, hogy Hitler öngyilkosságot követett el Berlinben

A győztes amerikai seregtestparancsnokok 1945. május 11-én. Ülő sor balról jobbra: Simpson, Patton; Carl A. Spaatz vezérezredes, az Európában állomásozó amerikai hadászati légierő parancsnoka; Eisenhower, Bradley, Hodges; Leonard T. Gerow altábornagy, a 15. hadsereg parancsnoka. Álló sor balról jobbra: Ralph F. Stearley dandártábornok, a IX. harcászati légi hadtest parancsnoka; Hoyt S. Vandenburg altábornagy, a 9. légi hadsereg parancsnoka; Beetle Smith; Otto P. Weyland vezérőrnagy, a XIX. harcászati légi hadtest parancsnoka; Richard E. Nugent dandártábornok, a XXIX. harcászati légi hadtest parancsnoka

Május 7-én éjjel, órákkal az európai háború hivatalos befejezése előtt, ujjongó amerikaiak a britekkel ünnepelnek London központjában, a Piccadillyn

A hollandiai Margraten amerikai katonai temetőjében a kürtös elfújja a takarodót az 1945-ös háborús hősök napi (május 30.) ceremónia végén

szúra nyúló monológjai miatt: „Na, most megint kapunk belőle egy ½ órát”, firkantotta egy jegyzettömbre, amikor a miniszterelnök rázendített egy újabb tirádára. Ahogy Churchill szónoklata szárnyalt, lecsapott és piruettezett, Portal repülő-altábornagy beszámolója szerint „messze megelőzte a tolmácsot, & fordíthatatlanná vált”. Más delegátusok rövid pihenőkre kimenekültek a tárgyalóteremből. Egyik este az amerikai vezérkari főnökök megnézték *A nagy derbi** című új filmet, főszerepben Mickey Rooney-val és egy tizenkét éves színésznővel, bizonyos Elizabeth Taylорral. Moran felkereste azt a villát, amelynek egykor egy másik orvos, Csehov volt a tulajdonosa, és megcsodált ott egy fasztetoszkópot és Tolsztoj bronz mellszobrát. Egy kis csoport brit tábornok krími háborús csatatereteket járt be, ahol Brooke régi térképeket és a hadjárat történetét bemutató könyvet lapozgatva igyekezett megérteni, mi értelme volt a könnyűlovasdandár híres rohamának Balaklávánál.

Visszatérve a Livadia-palotába egyetlen kérdés sem foglalkoztatta inkább az argonautákat, mint Lengyelország sorsa, amelyről a nyolc plenáris ülésből héten is tárgyaltak.⁴⁴ Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia pillanatnyilag a londoni székhelyű lengyel emigráns kormányt ismerte el – „egy rakás tisztességes, de gyenge bolondot” Churchill véleménye szerint –, míg Moszkva a Varsóba települt ideiglenes szovjetbarát kormányt. – Ha mi továbbra is más-más lengyel kormányt ismerünk el, az egész világ látni fogja, hogy még mindig alapvető nézetkülönbségek léteznek közöttünk – jelentette ki Churchill. – A következmények roppant siralmasak lesznek. – Nagyjából 150 000 lengyel katona harcolt a nyugati szövetségesek oldalán, de mert a Vörös Hadseregnek tízmillió katonája állt Kelet-Európában, és Lengyelországot addigra teljesen megszállta, az adu Sztálinnál volt.

Székéből felemelkedve Sztálin „a folyosónak” minősítette Lengyelországot, „amelyen az ellenség bevonul Oroszországba. Az elmúlt harminc évben ellenségeink, a németek kétszer haladtak át ezen a folyosón.”⁴⁵ Churchill, akit nem sikerült meggyőznie, emlékeztette a generalisszimust, hogy Nagy-Britannia 1939-ben Lengyelország szuverenitásának helyreállításért lépett hadba.

– Nem érhetjük be semmiféle olyan megoldással, amely nem hagyja meg Lengyelországot szabad és független államnak – szögezte le.

Roosevelt közvetíteni próbált, s ezért azt kérdezte a szovjetektől: – Mennyi idő alatt tartathatnak szabad választásokat?

* *National Velvet* (1944), amerikai filmdráma, rendezte Clarence Brown. (A szerk.)

– Egy hónapon belül – válaszolta Molotov.

Végül is Lengyelországban még két évig nem tartottak választásokat, és amit tartottak, aligha nevezhetjük szabadnak.⁴⁶ Csak hogy a nyílt fegyveres konfliktuson kívül nagy valószínűséggel a konfrontációnak nem létezett olyan formája, amely rávehette volna Sztálint azon meggyőződése megváltoztatására, hogy a nagy honvédő háborúban elszenvedett, elképesztően hatalmas szovjet veszteségekkel megvásárolta a jogot Kelet-Európa politikai arculatának átrajzolására, ahogyan a történész Warren F. Kimball később felhívja rá a figyelmet. „Az egész Balkánt, Görögország kivételével, bolsevizálni fogják, én pedig semmit sem tehetek a megakadályozására – siránkozott Churchill már Jalta előtt. – Ahogy a szegény Lengyelországért sem tehetek semmit. – Lengyelország keleti és nyugati határát végül eltolják majd nyugat felé. Kelet-Lengyelország – egy nagyjából Missouri államénak megfelelő terület – bekebelezésével a Szovjetunió szélesebb ütközőzónára tett szert. Cserébe Pomeránia, Kelet-Poroszország és Szilézia nagy részét lehasították Németországról, és hozzácsatolták Nyugat- és Észak-Lengyelországhoz. A háborút követően a Szovjetunió bábjai uralkodnak majd Varsóban, a Vörös Hadsereg csapatai pedig, amelyek 1944-ben ismét bevonultak Lengyelországba, majdnem fél évszázadig ott is maradnak. „Időnként rettenetes és lealacsonyító megalázkodásokat kell vállalni az általános cél érdekében”, írta később Churchill.

Ami Rooseveltet illeti, két, jelentőségében minden mást megelőző megfontolás formálta Lengyelországgal és más ügyekkel kapcsolatos nézeteit.⁴⁷ Az első az amerikai vezérkari főnökök januári memorandumát tükrözte, amelyben a háderőnemek vezetői kijelentették, „szükséges, hogy” a Szovjetunió azonnali belépése a Japán elleni háborúba „maximális támogatást nyújtson csendes-óceáni hadműveleteinkhez”. MacArthur tábornoknak a Fülöp-szigeteken még el kellett foglalnia Manilát. A Csendes-óceán középső térségében a következő amerikai partraszállásos támadást – a légy-piszoknyi Ivo Jima sziget ellen – pedig csak február közepére tervezték. Burmában a briteket még mindig hónapok választották el Rangun elfoglalásától, Új-Mexikóban pedig még nem született meg a garancia arra, hogy az atombomba, a titok, amelyet nem osztottak meg Moszkvával, működni fog. Ha a csendes-óceáni háború az európai győzelem után még tizenhét hónapig eltart – hatalmas amerikai embervesztéssel, amint attól a Pentagon félt –, a vezérkari főnökök szakmai szempontjai szerint létfontosságú lesz a szovjetek

segítsége, amelyet a Mandzsúriában álló japán hadsereg lekötésével és kelet-szibériai légitámaszpontok biztosításával nyújthatnak. Moszkva bevonásával az ázsiai konfliktusba az Egyesült Államok a szovjetek európai ambícióit is mérsékelheti.

Sztálin a teheráni konferencián nagy általánosságban már kötelezettséget vállalt arra, hogy a Szovjetunió hadba lép Japán ellen, most pedig határozottan vállalta, hogy huszonöt hadosztályt „átdob” a Távol-Kelre, és további katonai segítséget nyújt a Németország kapitulációját követő három hónapon belül.⁴⁸ Cserébe Moszkva megkapja azokat a területeket, amelyeket a cári Oroszország az 1905-ös orosz-japán háború után elveszített, plusz a Kuril-szigeteket, továbbá garanciákat bizonyos távol-keleti kikötők és vasutak használatára. Ezek a szankciók és még egy sor további, amelyet a nyugati szövetségesek kényszerítenek rá, biztosítják majd, hogy Japán teljes gyarmatbirodalmát elveszítse. Hogy a Szovjetunió megőrizhesse a semlegesség látszatát a Csendes-óceán térségében, és megelőzzék a japánok preventív támadását, az egyezményt, amelyet február 10-én hivatalosan aláírtak, egyelőre titokban tartották, elzárták a Fehér Ház egyik páncélszekrényébe. A bosszankodó amerikai tárgyalók azt panaszták, hogy „amikor az ember az oroszokkal üzletel, kénytelen kétszer megvenni ugyanazt a lovat”.

A másik probléma, amely erősen foglalkoztatta Rooseveltet, és amely a legközelebb állt a szívéhez, egy világszervezet megteremtése volt, amely a nagyhatalmak biztonságpolitikai igényeit és a kis nemzetek jogait egyensúlyban tartva képes megőrizni a békét.⁴⁹ Az foglalkoztatta – s ezt egy tanácsadó „a vesszőparipájának” nevezte –, hogy a világ stratégiai jelentőségű helyein katonai támaszpontokat kellene építeni, amelyeket az általa „Egyesült Nemzeteknek” („United Nations”, U. N.) elnevezett szervezet irányítana. A U. N. fenntartaná az Egyesült Államok elkötelezettségét saját határain kívül a háború után, és fórumul szolgálhatna, ahol a Szovjetunió kapcsolatot tarthat a Nyugattal. A szervezet elitjét képviselő Biztonsági Tanácsban szavazatuk lehetne a kisebb nemzeteknek is, a nagyhatalmak pedig vétőjogot kapnának. Az Egyesült Nemzetekről folytatott korábbi tárgyalások ennek a tanácsnak az összetételén buktak el, valamint Moszkva azon konokul fenntartott követelésén, hogy a Szovjetunió mind a tizenhat tagköztársasága kapjon önálló tagságot az Egyesült Nemzetek Szervezetében. Molotov Jaltában beleegyezett, hogy igényüket leszállítják két vagy három extra szavazatra. „Ez nem annyira jó”, írta Roosevelt, és a követelést ahhoz hasonlította, mintha az USA

Churchill nyavalygós hangulatban kezdte a napot, reggeli után sanyarú öngúnnal kiragadott részeket énekelgetett a *The Soldiers of the Queen*ből* (A királynő katonái).⁵⁵ Siránkozott azért is, mert nem sikerült megvédenie Lengyelországot – a közös közleményt „annak az átkozott vacaknak” pocskondiázta –, meg bánkódott a háború utáni világrend alakítására gyakorolt brit befolyás félreismerhetetlen hanyatlása miatt is. A kilátás azonban, hogy a *Franconián* utazhat haza Szevasztopolból, megvigasztalta. A *Queen Mary* egyik korábbi sésfét vezényelték a hajóra, hogy főzzön a visszaúton, és Sztálin küldöncei dagadó oldalú fedeles kosarakban hozták az ajándékokat: hét kiló kaviárt, hetvenkét üveg pezsgőt, tizenhatsz palack vodkát, egy láda csokoládét, hét láda gyümölcsöt, és mindenféle bort, likőrt, pálinkát és cigarettát.

„Papa, derűsen és fürgén, mint egy kisiskolás, aki elkészült a házi feladatával, szobáról szobára járt, és azt mondogatta »Rajta! Rajta! Siesse-nek!«, írta Sarah Churchill.⁵⁶ Sztálin, jegyezte meg, „mint valami dzsinn, egyszerűen eltűnt”.

„Kicsit kifáradtam, de igazán jól vagyok”, írta Roosevelt Eleanornak hazafelé indultában.⁵⁸ Elég jó kedve volt ahhoz, hogy utánozza Sztálint is, szláv hanghordozást mímelve – „Erre nem gondoltam. Jó ötlet. Aláírom” –, meg Churchill is, akit úgy utánczolt, hogy mint bokszoló a ringben, védekező tartásba arca elé emelte mindkét kezét. – Churchill mostanában úgy viselkedik, mintha mindig attól félne, mindjárt megütik – mondta az elnök. Egyelőre azonban még nem pihenhetett meg, aki elfáradt. Még nem. Rooseveltnak egy éjszakát az haditengerészet egyik hajóján töltött Szevasztopolban, majd február 12-én, hétfőn reggel Szaki repterén felszállt a *Sacred Cow*-ra, és elrepült Egyiptomba. Találkozót javasolt Algírba De Gaulle-nak, de a francia – aki a párizsi francia nagykövet szerint „dacos kedvében volt”,⁵⁹ amiért kizárták az *Argonaut*-konferenciáról – udvariatlanul elutasította a meghívást.

Újabb találkozó helyett az elnök ismét felszállt a Szuézi-csatorna bejáratánál horgonyzó *Quincy* cirkálóra, és sorra fogadta a potentátokat, akiknek hatalma a gyanúja szerint nőni fog a háború és gyarmatosítás

* *Soldiers of the King*: Leslie Stuart (1863–1928) dala, amelyet férfi vagy női uralkodó regnálásától függően *Soldiers of the Queen*ként is énekeltek, illetve jelentettek meg. Stuart eredetileg az 1894-es manchesteri hajócsatorna megnyitására írta a dalt, mely bekerült az 1895-ben bemutatott *An Artist's Model* (Egy festő modellje) című zenés komédiájába (szöveg: Harry Greenbank; zene: Sidney Jone) is. (A szerk.)

utáni világban.⁵⁹ Elsőnek Egyiptom ifjú királya, I. Farúk érkezett, fezen és napszemüvegben, őt követte Etiópia apró termetű császára, Hailé Szelasszié, Júda Törzsének Diadalmas Oroszlánja, Isten Kiválasztottja, Salamon és Sába leszármazottja. Végül a *Quincy* jobb oldalához odaállt a *USS Murphy* romboló, és meghozta a tiszteletet parancsoló megjelenésű, fekete burnuszos ibn-Szaúdot, Szaúd-Arábia királyát. Kíséretében akadt jós, ételkóstoló, handzsáros testőrök, a királyi kávéfőzőmester és segédje, kilenc rabszolga és egy birkanyáj, amelynek létszáma minden, a *Murphy* tatján végrehajtott véres vágással fogyatkozott. Az imaszőnyeg kiterítéséhez a haditengerészet navigációs tiszte állapította meg a hajó pillanatnyi helyzetének megfelelő tájolást. A király egy aranykessel, illatszerekkel és arab ruhadarabokkal, köztük egy Eleanornak szánt „háremhölgyöltözékekkel” ajándékozta meg Rooseveltet. Az elnök egy ke-rekes székkal viszonzta – az uralkodó alig tudott járni –, valamint egy nagyobb tétel penicillinnel. „2 király & 1 császár 2 nap alatt – írta Roose-velt a titkáranak. – Minden jól megy, de megint alvásra van szükségem.”

Egy cirkáló és hét romboló kíséretével a *Quincy* elindult haza. Az el-nök az út jelentős részét sütkérezéssel töltötte, de a napsütéstől alig de-rült fel a tekintete, és arca sem sokat barnult. Churchill azt írja majd emlékirataiban: „Csak vékony szálak fűzték az élethez.”⁶⁰ Február 28-án reggel 9 órakor ért vissza a Fehér Házba, s fejezte be 25 650 kilométeres utazását. – Globális háború volt ez – mondta Eleanornak –, és már el-kezdünk megformálni belőle a globális békét.

„Szívünk mélyén mindnyájan hittük, hogy ez annak az új napnak a haj-nala, amelyért valamennyien imádkoztunk – fejtegette Harry Hopkins, aki májbajban szenvedett, és alig egy éve volt hátra. – Abszolút biztosra vettük, hogy kivívtuk a béke első nagy győzelmét.”⁶¹ Más delegátusok is osztoztak túlradó érzelmeiben. „Azért, amit mi itt elértünk – mondta Marshall –, boldogan maradtam volna egy egész hónapot is.”⁶² Még Brooke is felvidult. Azt írta naplójába: „A konferencia véget ért, és egészében olyan kielégítő volt, amelyet remélhettünk, és bizonyosan roppant barátságos.”

Roosevelt és Churchill igazolta Sztálin marsall jóhiszeműségét. „Sztá-lin semmi mást nem akar, csak biztonságot az országának – jelentette ki az elnök. – Semmit sem próbál meg bekebelezni, és a demokrácia és béke világáért fog dolgozni.”⁶³ A brit miniszterelnök kijelenti háborús kabinetjének: – Biztosra veszem, hogy Sztálin jót akar a világnak és Len-gyelországnak. . . Nem bocsátkozik szerencsétlen kalandokba. – Még azt

is hozzáfűzte: – Nem hiszem, hogy tévedek Sztálinnal kapcsolatban – és így minősítette a generalisszimust: „az a nagyszerű és jóságos férfiú.”

A közvélemény reakciója döntően kedvező volt, amint a közös közleményből megismerték az *Argonaut*-konferencia első részleteit. A *The New York Times* azt állította, hogy a megállapodások „igazolják és túlszárnyalják a sorsdöntő találkozóhoz fűzött legtöbb reményt.”⁶⁴ A március közepén a Fehér Háznak benyújtott közvélemény-kutatási eredmények azt mutatták, hogy a megkérdezett amerikaiaknak csak a 11 százaléka ítélte „sikertelennek” az értekezletet, és bár 38 százalék túl keveset tudott róla ahhoz, hogy véleményt alkosson, masszív többségük egyetértett azzal, hogy a lengyelkérdés rendezése „nagyjából a legjobb, ami kidolgozható volt”. Derűlátási rohamában a *Time* azt bizonygatta, „úgy látszik, immár minden kétséget sikerült elsöpörni azzal kapcsolatban, hogy a »három nagy« békében is képes együttműködni, nem csak háborúban”.

A rózsza azonban heteken belül elhervadt. Churchill ült, gramofonon hallgatta *A Mikádót*,* „a győzelem árnyékain”⁶⁵ siránkozott, és azon háborgott, hogy megbízott Sztálinban, ahogy egykor Neville Chamberlain Hitlerben. „Lábunk előtt hevert a világ – merengett. – Huszonötmillió ember indult meg a parancsunkra szárazföldön és tengeren. Úgy látszott, barátok vagyunk.” A Jaltában kötött időleges megállapodások hamarosan kezdtek szétfeszíteni. A nyugati szövetségesek ténylegesen kihátráltak a Németország felosztásáról és a jóvátétel közös kicsikarásáról kötött alkuból. Moszkva viszont megszilárdította uralmát Kelet-Európa felett: kommunista rezsimet ültetett a hatalomba Romániában, és több tízezer romániai németet deportált kényszermunkára az Urálba. A szovjetellenesnek tartott lengyel vezetőket letartóztatták, fikarcnyit sem törődve „a felszabadított Európára vonatkozó nyilatkozattal”; a londoni száműzetésben élő lengyelek elítélték „Lengyelország felosztását, amit ez alkalommal a szövetségesei követtek el”. Az *Argonaut*-konferencia érzélgőssége gyorsan elhalványult, azon téveszmékkel együtt, hogy az orosz idegengyűlölet és a leninista dogmák nyájas dumával elűzhetők. Marshall felhívta a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának figyelmét arra, hogy „az oroszok egyre kevésbé működnek együtt az amerikai katonai hatóságokkal”, Roosevelt pedig már március közepén azt panaszolta: „Képtelenek vagyunk üzletet kötni Sztálinnal. Már minden, Jaltában tett ígéretét megszegte!”, egy washingtoni barátjának még hozzáfűzte:

* *The Mikado*: William S. Gilbert és Arthur Sullivan 1885-ös vígoperája. (A szerk.)

„Nem azt mondtam, hogy jó az eredmény. Azt mondtam, a legjobb, amit elérhettem.”

Sorra érkeztek a tiltakozások, amelyeket még jobban elmérgesített, hogy végül nyilvánosságra kerültek az Egyesült Nemzetek tagsága tárgykörében tett engedmények, és a csábító ígéretek, amelyekkel rávették Moszkvát a hadba lépésre Japán ellen.⁶⁶ Jaltára hamarosan stigma égett rá: „a szégyenletes kudarc, ha ugyan nem a szándékos árulás” bélyege, amint egy brit történész írta, „az 1938. szeptemberi müncheni konferenciához mérhető”. A nyugati küldöttségek tagjait még évtizedeken át hibáztatják mindenért a kelet-európai szovjet uralomtól a kommunista rezsimek hatalomra jutásáig Kínában, Észak-Koreában, és Indonéziában.⁶⁷

Idővel Rooseveltt gyengeségében egyre inkább mind a tárgyalásokon tanúsított gyávaság közvetlen okát, mind a Nyugat Sztálin agresszív fellépésére adott erélytelen válaszának metaforáját látták.⁶⁸ „A ravaszság elmúlt, és nem maradt semmi – írta Moran Rooseveltről a konferencia idején. – Az elnök nézetei libegnek a szélben.” Rooseveltt legközelebbi munkatársai azonban azt tapasztalták, amit Churchill később az Alsóházban úgy nevezett: „A lélek rendkívüli erőfeszítése a test, az akaratérő a fizikai gyengeség legyőzésére.” Az elnök a komplex kérdések ésszerű kezelésének tanúbizonyságát adta, miként – amint a történész S. M. Plokhhy később megírja – azon, „védjegyének tekinthető képességének is, hogy szövetségeket hozzon össze, alkukat kössön, és manőverezzen fő céljai elérése érdekében”. Eden azt írta, hogy bár Rooseveltt „azt a benyomást kelti, mint akinek fogytán az ereje [...], nem hiszem, hogy hanyatló egészsége változtatott ítélőképességén”. A jaltai fényképek egy leépülőben lévő, ősz hajú, szikárrá fogyott embert mutatnak. Az Egyesült Államok Haditengerészetének színes filmfelvételén is ősz hajú, szikár, de eleven, szemlátomást éber férfi látható. Az elnökségének 992. sajtóértekezletére a Quincy cirkálóra motorcsónakkal átszállított tudósítók összeszedettek, vidámnak és fürgének találták Rooseveltt. Amikor azt kérdezték tőle, sikerült-e a konferenciának letennie a tartós béke alapjait, Roosevelt azt felelte: – Ha meg tudja mondani nekem, kik lesznek a leszármazottai a 2057-es évben, én is megválaszolhatom önnek ezt a kérdést... Olyan messzire tekinthetünk előre, ameddig az emberiség hisz az ilyesmikben.

Két nemzedékkel később Jalta nem látszik sem Rooseveltt „az igazságosság és méltányosság világába” nyíló kapujának, sem szégyenteljes kapitulációnak a vörös fasizmus előtt, inkább a Kelet és Nyugat által kötött kompromisszumok komplikált rendszerének.⁶⁹ Rooseveltt „főként

korábbi terveket követett, és többnyire elérte, amit akart”, állapította meg Robert Dallek történész: többek között megnyerte a Szovjetuniót, hogy támogassa az Egyesült Nemzetek ügyét, és vegyen részt Japán legyőzésében. Ez utóbbi kötelezettségének Moszkva pontosan tett eleget: három hónappal a német fegyverletétel után hadat üzent Japánnak. Meglehet, a hadüzenet nem „mentett meg kétmillió amerikai életet”, ahogyan King tengernagy Jaltában lelki szemei előtt látni vélte, de a két atombombával együtt elősegítette, hogy Tokió a kapituláció mellett döntsön. Mivel a Szovjetunió messze sokkal több németet ölt meg harcban, mint az összes többi szövetséges hatalom fegyveres erői együttesen, irgalmatlanul magas; 26 millió szovjet állampolgár életét követelő áron, Sztálintól nem lehetett megtagadni azt, amit a diplomata George F. Kennan úgy nevezett: „Széles katonai és politikai *glacis* (vársík) a nyugati határán.” Ha Rooseveltt szavai siránkozóznak és dühösnek tünnek is, a kifejezés, amelyet választott, az 1945 februárjában fennálló európai politikai realitásokat is pontosan megragadta: *A legjobb, amit elérhettem.*

A háború együtt tartotta a „három nagyot”.⁷⁰ Németország leverésének közös ügye erősebbnek bizonyult, mint a bármely szövetséget gyötrő centrifugális erők. Most a béke entrópiája e szálak szétcsomózásával fenyegetett, ahogy előtérbe kerültek a háború utáni érdekek és kötelezettségek. Még Rooseveltt és Churchill is, aki kilenc alkalommal találkozott, és 120 napot töltött együtt a háború alatt, úgy érezte, hogy a vérrokonságból és a történelemből fakadó kötelékek hétről hétre rojtosodnak-kopnak. Amikor a riporterek a Quincy fedélzetén megkérdezték Roosevelttől, vajon Churchill abban reménykedik-e, hogy újra összerakhatja a háború előtti gyarmatbirodalmat, az elnök azt felelte: – Igen, ő minden ilyesmiben a viktoriánus kor közepének gyermeke... A drága öreg Winston ebben a kérdésben sohasem tanul... Ezt természetesen ne írják le! – Churchill azonban tudta. Rooseveltt „képtelen békén hagyni a birodalmat – mondta Morannek. – Úgy tűnik, valahogy nagyon zavarja.” Eden agyafúrtan arra gyanakodott, az elnök „abban reménykedik, hogy a korábbi gyarmati területek, amint megszabadulnak uraiktól, politikailag és gazdaságilag az Egyesült Államoktól függenek majd”.

Moran februárban úgy látta, „nagy utat tettünk meg azóta, hogy Winston Rooseveltről szólva a marrákési kertben [1943 januárjában] azt találta mondani: »Imádom ezt az embert!«”⁷¹ Talán túl sok volt azt várni, hogy az ilyesfajta érzelmi kötelék fennmarad, amikor oly sok minden elpusztult. Néhány nappal az után, hogy visszatért Jaltából, a miniszterelnök az

Alsóházban beszélt, és figyelmeztette a képviselőket: – Most lépünk át a kiszámíthatatlanság világába... Hiba túlságosan előre tekinteni. A végzet láncából egyszerre csak egy szem tartható kézben!

Mindazonáltal azokat, akik hátszélnek érezték a végzetet, a holnap csábította, a kiszámíthatatlan pedig több jót ígért, mint bajt. „Az amerikaiak magasabb hangon zengik a dalukat – írta Moran. – Úgy érzik, most ők vannak fenn a világ tetején.”⁷²

„CSAK A SZEMÜNK ÉL”

A svájci határtól az Északi-tengerig, a hét hadseregbe szervezett majdnem nyolcvan szövetséges hadosztály arcvonalán mindebből pillanatnyi-lag semmi se számított, a legkevésbé sem.¹ A több millió katona figyelmét kizárólag az kötötte le, hogy némi meleget találjanak a fagyos éjszakában, esetleg valami langyos ennivalót a hideg bádogdobozba belefagyott konzervhús helyett, és megélik a következő napkeltét, azután a következőt, majd az utána következőt. Az őszi csatakiáltást, „Nyerjük meg a háborút 44-ben!”, felváltotta a fanyar „Maradjunk életben 45-ben!” A 70. hadosztály egyik katonája sok GI véleményét fogalmazta meg Minnesotában élő szüleinek írott levelében: „Gondolkodásomból abszolút kiveszett a háború minden ésszerű magyarázata. [...] Meglehet, az összkép igazolja azt, ami itt elől folyik, de a gyalogos szemszögéből ezt nehéz meglátni.”

A több évtizede megélt legkeményebb tél fokozta a katonák nyomorúságát, még az után is, hogy a németek visszavonultak a Dudorból.² „A kezem úgy reszketett, mint a hängvilla – írta egy közlegény Lotaringiából. – De ami a legrosszabb, a hideg bevette magát a gerincembe. [...] Egy köteg jeges remegés voltam.” A 84. hadosztály egyik katonája leírta, hogyan ébredt arra a hólétől latyakos lövészgödörben, hogy két lábára „jégtömb fagyott bokáig”. Bajtársai szuronnal verték le a lábáról a jeget. Szenvedélyes viták dúltak arról, hogy „alváskor vajon a combok közé vagy a hónaljba rejtett kéz-e a fagy sérülés elkerülésének legjobb módja”. A lövöldözés zajára álmukból felriadó katonák földhöz fagyott hajcsomókat hagytak maguk után. A katonák kezdetleges jégkunyhókat építettek, vagy a K fejadagok dobozaiból tépett kartondarabokkal táplált apró tüzek köré kuporodtak. A GI-ok mestereivé váltak annak az állásépítési módszernek, amelyben előbb csákánnyal kis darabot vágtak ki a fagyott földből, majd a lyukba helyezett negyedfontos (11 dkg) TNT-tömb felrobbantásával fejezték be a lövészgödör kiásását. Egy lotaringiai

betonerőd falán a következő feliratot olvashatta, aki arra járt: „Austin White, Chicago, Ill., 1918. Austin White, Chicago, Ill., 1945. Most akarom utoljára felírni ide a nevemet!”

A SHAEF terve február 1-jére egymillió öl tűzifa vágását irányozta elő, ám ettől 964 000 öllel* maradtak el szerszámok és favágók hiánya miatt!³ A széntermelés Európában 40 százalékkal esett vissza januárban, mert a belga bányászok sztrájkba léptek, a befagyott csatornák pedig a meglévő készletek szállítását is akadályozták. Amerikai katonákból szervezett munkacsoportok egy hónapot töltöttek tűzegyvágással a normandiai mocsarakban, mielőtt a vállalkozást eredménytelennek minősítették és abbahagyták. A havas terepen a sebesültek szállítására beállítani tervezett szánhúzó kutyák a tavaszi olvadás után érkeztek meg Alaszkából és Labradorból, és így csak haszontalan, etetni való ugató szájakkal növelték a hadra kelt sereget.

A 99. hadosztály egyik hadnagya ezt írta feleségének januárban:

A mai napig aludtam matracon, acélfedélzeten, kevéske szalmával felszórt, nedves betonpadlón, különböző földpadlókon, hordágyon, egy LST-n, teherautóban, lövészgödörben, dzsip első ülésein keresztbe feküdve, kötél függőágyban, pincékben, földszinten, első és második emeleten, kiserődben, parancsnoki terepjáró hátsó ülései mögött azon a polcon, ahová a vészontetőt hajtják hátra, szénaboglyákban, havon és kunyhókban.⁴

A harcmező tele volt látni, hallani és szagolni való borzalmakkal, borzalmakkal, amelyeket újra át kellett élni, és amelyekre emlékezni kellett, mert elfelejteni sohasem lehetett őket. A 75. hadosztály egyik katonája leírta azt az órát, amelyet egy halálosan megsebesült bajtársával töltött a lövészgödörben, morfium nélkül: „Megpróbáltam kiütni. Levettem a sisakját, feltartottam az állát, és odavágtam, amekkorát csak tudtam. [...] Nem vált be. Semmi sem vált be. Lassan elvérzett.”⁵ Egy másik GI, akit a csatatéren heverő holttestek eltakarítására osztottak be, ezt írta:

Mindenütt, ahol csak kerestünk, találtunk hullákat: a folyókban sodródva, az utakon eltaposva, az árkokban felfúvódva, a bunkerekben rohadva, lövészgödörökben összegörnyedve, harcokocikban bennégve, a hó alá temetve, ajtóknál kiterülve, út menti árkokban ázva, aknamezőkön darabokra szakadva, és még robbanástól szó szerint fára felfújva is.⁶

* 3 623 000 m³, illetve 3 492 572 m³. (A ford.)

Amikor egy tudósító megkérdezte a 23. gyalogezred egyik bakáját, mi az, amit szerinte az amerikaiaknak otthon mindenképpen tudniuk kellene, a közlegény azt felelte: – Mondja meg nekik, hogy ez itt pokolian durva! Mondja meg nekik, hogy durva! Mondja meg nekik, hogy durva, komoly ügy! Ez minden. Ez minden.⁷ – Egy ápolónő a 7. hadseregtől ezt írta januárban a családjának: „Múlt éjjel felvettünk egy 19 éves Texasból, akinek mindkét lábát leszakította egy tűzérési gránát. Azon búsult, hogy már sohasem veheti fel a gyönyörű új cowboysizmáját. Meghalt, mielőtt műtőbe vihetnék volna.” Egy másik ápolónő, aki a 3. hadsereg egyik tábori kórháza sokkos eseteknek fenntartott, „borzalmak kamrájának” nevezett kórtermében szolgált, azt mondta: – Talán jó is, hogy az édesanyjuk nem láthatja őket, amikor meghalnak.

Egy hadifogolytábor őrei kinyitották az egyik, elfogott németeket Franciaországon átszállító vonat lezárt marhavagonjait, és kiderült, hogy 104 fogoly megfulladt.⁸ Könyörgésükkel és kiabálásukkal útközben senki sem törődött, és az eset kivizsgálói „fognyomokat és kaparászás nyomát találták a belső falakon”. Eisenhower így írt Marshall tábornoknak: „Nekem aztán bizonyosan nincs nagy kedvem bocsánatot kérni a németektől, úgy fest azonban, hogy ezúttal nincs más választásom.” Svájci közvetítéssel Bérlinbe eljuttatott üzenete így hangzott: „A főparancsnok mélységesen sajnálja az esetet, és lépéseket tett megisméltódésének megelőzésére.”

A harcosok keserűen cinikussá váltak a háborútól, és idő előtt beleöregedtek.

– Megmondanád, mi az ördögért menekülök én meg folyton? – morfondírozott egy százados a 30. hadosztálynál a Nyugati Fal ellen indított egyik véres támadás után.⁹

– Hogy átdobhassanak a Csendes-óceánra – felelt neki egy másik katona.

A 100. hadosztály egyik GI-jának meglátása szerint a gond „nem annyira a halálfélelem volt, inkább az élet bizonytalansága”. Egy rajparancsnok „egykedvűnek, letargikusnak, zárkózottnak” találta harcban kimerült katonáit. Egyesek szándékosan dugták ki egyik karjukat vagy lábukat a lövészgödörből a közmondásos milliódolláros sebesülés reményében, de a nagy többség számára „az egyik város jött, a másik ment, és mi továbbra is ezer halált haltunk”. Miután a németek lesből rajtaütöttek a járőrén, a 275. gyalogezred egyik katonája azt írta: „A dolgok nem pontosan úgy alakultak, ahogy terveztük. Általában nem úgy alakulnak.” Paul Fussell hadnagynak a harc a legkeserűbb leckéket „a véletlen és az

esetlegesség jelenlétéről adta emberi ügyekben, valamint az optimizmus oktalanságáról bármely időben vagy helyen”.

Az összes tervezés nemcsak valószínűleg siklott félre ironikusan, hanem csaknem teljes bizonyossággal. Az emberi lények egyértelműen nem gépek. Az eltorzult akarat és hibák, a tévedések és félremagyarázások rejtélyes halmazai ők, és az elvárható nem várható el tőlük.

Nem segíthetett más, csakis a megátalkodott makacsság, a katonás kitartás még azoknak is, akik nem is voltak katonák. „Hogy megkeményedtem! – vallotta be naplójának az amerikai Vöröskereszt egyik önkéntese februárban. – Érzelmek, amelyek korábban tönkretették volna a lelkeimet, szinte meg sem érintenek. A túlélés keménysége ez.”¹⁰ A 84. hadosztály egyik katonája leírta, hogy a jeges legelőn GI-okat látott, amint egy német fejével futballoztak. Amikor egy közeli utcában becsapódó aknagránát széttepett egy amerikai katonát, fűzte hozzá: „Én ültem, és megettem az ennilómat. Nem ismertem a tagot.” J. Glenn Gray kémelhárító tiszt ezt naplózta: „Tegnap elfogtunk két kémeket. [...] Az egyiket nagyon durván meg kellett verni, míg vallomást nem tett. Elég szörnyű volt. [...] Eszembe jutott egy sor a *Hamlet*-ből, amelyet nagyon odaillőnek érzek: »Kemény hideg van. / S nem jól vagyok.«”

Nem mindenki tanult meg gyűlölni, ahogy nem mindenki lelte meg kielégülését, sőt örömet a hunok, Heinik, Hermannok, Luger-fejűek (*Lugerheads*), Jerryk, fritzek, boche-ok, krautok, katzenjammerok, kockafejűek (*Squareheads*) gyilkolásában. Egy négyezer GI bevonásával végzett közvélemény-kutatás szerint négyötödük erős gyűlöletet tanúsított a német vezetők iránt, de a német katonák iránt kevesebb mint felük adott hangot gyűlöletének.¹¹ Tél végére azonban elegendő gyűlölködő és emberölési szakmunkás szolgált a hadsereg soraiban ahhoz, hogy nekibőszült gyilkológépezetté tegye az Európában harcoló seregtesteket. Malmédy után a 35. hadosztály egyik tisztje megállapította: „Olyan gyűlölet támadt körünkben Hitler seregeivel és egész Németországgal szemben, amelyet még sohasem láttam.” Egy brit katona ezt azzal egészítette ki: „Az ölés kérdése nem merül föl többé erkölcsi problémaként – vagy egyáltalán problémaként.”

* Ford. Arany János. I. felv., 1. szín. In: *Shakespeare összes művei*, 2. köt. *Tragédiák, színművek*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994.

„Lassan kezdenek ráébredni, hogy a jó német csak a halott német – írta szüleinek a XII. hadtest törzsének főnöke. – Ennek következtében többet ölünk meg, és kevesebb foglyot ejtünk.”¹² Egy német ház berendezésének összetörése közben a 2. hadsereg egyik katonája azt ordította: „Az isten bassza meg a gazembereket és minden művüket! Szarjátok le! Pisáljátok le!” Egy kanadai katona azt írta: „Amikor a Jerryk felemelt kézzel előjönnek, és azt kiabálják, »*Kamerad*«, mi csak ledöntjük őket, mint a kuglibábokat, Sten géppisztolyból kilőtt sorozatokkal.” A 15. gyalogezredben egy hadnagy azt vetette papírra: „Burtón őrmester, kissé becsípve, lelő két krautot, aki próbálja megadni magát. [...] Legjobb embereink némelyike a legvérengzőbb.”

Fussell leírta, ahogy az ő 103. hadosztályához tartozó gyalogosok rátaáltak vagy tizenöt németre, akik egy mély bombatölcsérben lapultak az erdőben.

Láthatóan meg akarták adni magukat – egyesek sírtak a rettegéstől és a kétségbeeséstől –, de a tölcser peremén felsorakozó katonáink ezzel mit sem törődtek. [...] Nevetve és ordítózva, ricsajozva és cowboy- meg középiskolai drukkerkiáltásokat hallatva diadalittasan lövöldöztek lefelé a bombatölcsérbe, amíg mindenki egy szálíg meg nem halt odalenn. [...] A végeredmény a mélységes elégedettség volt.¹³

„A gyilkolás rögeszme – írta szüleinek a 86. hadosztály egyik közlegénye. – Miféle törvénykönyv tudná útját állni?”¹⁴

Január 31-én, szerdán, reggel 7 óra 30 perckor az Egyesült Államok Hadseregének egyik fegyverhordozó terepjáró teherautója nyikorogva odahajtott egy narancssárga ablaktáblás szürke parasztházhoz egy réges-régen ásványtanáról ismert elzászi város, Sainte-Marie-aux-Mines külterületén, huszonnégy kilométerre Colmartól északnyugatra.¹⁵ A platóról egy Eddie D. Slovik nevű cingár, kezén megbilincsel, huszonnégy éves michigani közlegény szállt le négy MP kíséretében. A Vogézekben tomboló hóvihár késleltette utazásukat Párizsból a Saverne-i-átjárón át, ezért Slovik közlegény késve érkezett a saját kivégzésére. Egyetlen feladat sem szorongatta Eisenhowert sürgetőbben, mint a colmari kiszögellés megtisztítása, vagyis az ellenség végleges kiűzése Elzászból, és a szövetséges jobbszárny megerősítése. Előbb azonban egy tucat puskás lövésnek le kellett adnia egyetlen büntető sortűzet a Rue du Général Bourgeois 86. magas fallal körülvett kertjében.

Bűnözőként Slovik közlegény inkább ügyefogyott volt, mint gonosz. Őrizetbe először tizenkét éves korában vették, tizenöt évesen kimaradt az iskolából, és ült börtönben betörésért, testi sértésért, hűtlen kezelésért. A sorozóbizottság eredetileg 4-F minősítést adott neki, és kizárta a behívhatók köréből azért, amit a britek „LMF”-nek – *Lack of Moral Fibre* (erkölcsi tartás hiánya) – neveztek volna, de utóbb átminősítették 1-A-vá, ami egyértelműen mutatja, milyen kétségbeejtő szükség volt gyalogosokra. Az 1943 vége felé behívott Slovik 1944 augusztusában érkezett Franciaországba, beosztották a 28. gyaloghadosztályba, és azonnal megszökött. Talán egyetlen megnyerő vonása imádattal határos rajongása volt felesége, Antoinette iránt, akinek 376 levelet írt, ceruzával, a hadseregben eltöltött 372 napja alatt. „Küzdöttem, hogy rávegyelek, szeress engem – írta neki, majd hozzátette: – Azt hiszem, rengeteg gondom lesz. A katonaelet nem tesz jól nekem.”

Ezzel nem állt egyedül. A fegyelem bomlása Eisenhower egyik szűnni nem akaró gondjává nőtt: az Egyesült Államok katonáinak Európában elkövetett komoly bűncselekményei közül csaknem 11 000 ügyet kellett általános hadbíróság elé vinni, túl a kisebb súlyú vétségek miatt lebonyolított 126 000 különleges és sommás – rögtönítélő – hadbíróági eljárás.¹⁶ „A fegyelmi viszonyok erősen romlanak”, írta naplójába Eisenhower novemberben. Egy hónappal később alárendeltjeinek kijelentette: – Az olyan bűncselekmények nagy gyakorisága, mint a nemi erőszak, a gyilkosság, a testi sértés, a rablás, a betörés stb., továbbra is súlyos gondot okoz. – Az egyik francia megye prefektusa amiatt siránkozott, hogy „a felszabadítók átvedlettek fosztogatókká, erőszaktevőkké és gyilkosokká”, egy cherbourg-i újság pedig kijelentette: „Ilyen erkölcsrontást még senki sem látott.” („Sajnos – ismerte el az amerikai hadsereg tábori rendőrségének egyik felügyelője – a vezércikk megfelel a valóságnak.”) Juin tábornok azt írta Eisenhowernek, hogy a civil nők nem mernek „hétköznap-i ügyeiket intézendő kimenni az utcára, még férfikísérettel sem, mert félnek, hogy leszólítják őket az amerikai katonák”. Habár az Európában állomásozó szövetséges katonáknak kevesebb mint fél százaléka keveredett komoly bűncselekménybe, a SHAEF egy január végi feljegyzése felhívta a figyelmet arra, hogy „a francia polgári lakosság jelentős hányada” úgy véli, a GI-ok illetlenül, ha ugyan nem bűnöző módjára viselkedik.

A szigorú büntetések elretentő ereje szeszélyesen változott.¹⁷ A bűnelkövető katonák körében folytatott vizsgálat szerint sokuk „szellemi képességeinek foka hetes vagy nyolcas”, egy részük pedig pszichopata vagy

idült alkoholista. A katonai törvénykönyv 64 paragrafusában szereplő cselekményekért – tiszt megütése, fegyverrel fenyegetése, vagy „előre megfontolt engedetlenség miatt” – elítélt 1400 fő esetében a harc közben elkövetett törvénysértésekért átlagosan tizenöt évi börtönbüntetést szabtak ki. Szándékosan elkövetett bűncselekményekért nem ment ritkaságszámba a harmincéves ítélet, és minden, hat hónapot meghaladó börtönbüntetés a megszegyenítő becsületvesztéses leszerelést is maga után vonta. 443 halálos ítéletet szabtak ki amerikai katonákra, a legtöbbet gyilkosságért vagy nemi erőszakért, és ennek aránytalanul nagy részét jutott fekete katonákra, gyakran kétes tisztaságú jogi eljárás után.¹⁸ Hetven kivégzést hajtottak végre Európában, köztük több nyilvános akasztást.¹⁹ A Hadügyminisztérium 27-4 jelzésű brosúrája előírta, hogy a hóhér kötelének „manilakendernek kell lennie, 1¼ hüvelyk [31,75 mm] átmérővel [...], előzetesen megfeszítendő bármely szakadás elkerülése érdekében”, továbbá be kell vonni „viasszal, szappannal vagy zsírral, biztosítandó az egyenletes csúszást a csomón át”.

A dezertálás, amelyet az amerikai fegyveres erőknél két hónapos vagy annál is hosszabb, engedély nélküli távollétként definiáltak, olyan régi jelenség, mint maga a hadviselés, és a történelmi hagyomány szerint általában főbenjáró bűnnek számított, amelyért kivégzőosztag elé állították az elkövetőt.²⁰ A britek 1914 és 1920 között több mint 3000 halálos ítéletet osztottak ki, és az elítélteknek nagyjából 10 százalékát végezték ki – mielőtt 1930-ban eltörölték a gyávaságért és szökésért kiszabható halálos ítéletet. A német fegyveres erőknél a második világháború alatt 50 000 halálos ítéletet hoztak, és a felét vagy még többet végre is hajtották.²¹ Az Egyesült Államok Hadseregéből a háború végéig 21 000 katona dezertált, s kevesebb mint a felüket fogták el az 1940-es évek végére.²² Az Európában elítélt majdnem 2000 dezertőr közül 139 kapott halálos ítéletet,²³ de ténylegesen az Egyesült Államok 1864 óta nem végezt ki dezertőrt.²⁴

Slovikot októberben vették őrizetbe, miután hetekig egy kanadai alakulathoz csapódva élt.²⁵ Büntetlenséget ajánlottak neki, ha kimegy a frontra, de Slovik elutasította, és kijelentette: „Újra megszököm, ha kénytelen leszek.” A Hürtgen-erdőben november 11-én tartott kétórás hadbíróági tárgyaláson ítélték el. Párizsi börtöncellájából hatbekezdéses kegyelmi kérvénnyel folyamodott Eisenhowerhez. „Hogyan mondhatom el Önnek, milyen alázatosan bánom a bűnöket, amelyeket elkövettem. [...] Mélyszélesen és őszintén könyörgök, hogy otthon hagyott drága feleségem és

édesanyám kedvéért irgalmazzon nekem – írta William Bradford Huie, szerint, aki könyvet írt az esetről –, maradok Híve a Győzelemért, Eddie D. Slovik, közl.” Az elítélt szerencsétlenségére a főparancsnok az ardenneki csata mélypontján, december 23-án bírálta el a kegyelmi kérvényt versailles-i hivatalában, az „akasztási óráként” („the Hanging Hour”) emlegetett értekezleten. Eisenhower nemcsak jóváhagyta az ítéletet, de elrendelte, hogy a lógósok okulására a Slovik saját alakulatának vélt 109. gyalogezred, Dutch Cota tábornok 28. hadosztályának egyik ezrede hajtja végre. „Drágám – írta Slovik Antoinette-nak –, kis bajba kerültem.”

A Slovikot kísérő MP-őrök a Vogézekén át vezető úton elvesztették a kézi bilincs kulcsát, ezért fémfűrészt használtak a fogoly csuklójának kiszabadítására; hogy nejlón ejtőernyőszinórral megfelelően összeköthessék a kezét.²⁶ Egy pap meggyóntatta, és átadott neki huszonnyolc levelet a feleségétől, aki hamarosan megözvegyül. Cota összehívta a tizenkét, külön kiválasztott kiváló lövből álló kivégzőosztagot, hogy emlékeztesse a katonákat, ők „a legkiválóbb céllövők a hadseregben”. Egy orvos kioktatta őket a szív elhelyezkedéséről, de figyelembe véve az igen csekély, alig húszméteres lőtávolságot, úgy döntött, nem tűz céltáblát Slovik mellé. Az elítélt fejére fekete zsákot húztak, amelyet egy helybeli varrónő készített el a hadsereg szabályzatának megfelelően: „Takarja be a fogoly fejét és nyakát, és zárjon ki minden fényt.” A hideg ellen pokrócot borítottak az elítélt vállára. Slovik nem volt hajlandó nyilatkozni az utolsó szó jogán, csak annyit mondott: – Kérlek, löjetek pontosan, hogy ne kelljen szenvednem.

Délelőtt 10 órakor felhős, szürke ég borult a kert fölé, amikor Cota, rézfogantyús sétatálcáját markolva negyvenkét másik tanúval megállt a hóban.²⁷ A halálra ítélt katona imát mormolva átszuszogott a boltíves kapun, és odakötözték a 180 centiméteres cölöphöz. Gyors lépésben bevonult a kivégzőosztag, jobbraát csinált, vállhoz emelte a puskákat, és vezényszóra füstölgő sortűzet adott le. Tizenegy lövedék találta el Slovikot, ebből kettő a bal karját, de a szívét egy sem. Egy ilyen rettenetes pillanatban még a hadsereg legkiválóbb céllövőinek is megremegett a kezük. Három orvos hallgatta sztetoszkóppal a sebesült gyenge légzését és rendszertelen szívverését, s közben a kivégzőosztag készült újratölteni. – A második sortűzre nem lesz szükség – jelentette be az egyik doktor 10 óra 08 perckor. – Slovik közlegény meghalt. – Cota, aki az előző nyolc hónapban végigcsinálta az Omaha partot, Saint-Lôt,

a Hürtgen-erdőt és az ardenneki csatát, később így minősítette az epizódot: „Életem legnehezebb tizenöt perce.”

Egy pap olajjal kente meg a holttestet.²⁸ Slovikot a Soissons-hoz közeli Oise-Aisne első világháborús temetőn kívül, az E parcella harmadik sorában temették el – a becsületüket vesztett halottaknak fenntartott, megszentetlen területen. *Kemény hideg van. / S nem jól vagyok.*

Eisenhower elismerte, gyötrő rögeszméjévé vált a colmari kiszögellés. „Az egész front egyetlen fekélyének”²⁹ nevezte, és makacsul erőltette: „Muszáj rendet teremtenünk délen, még akkor is, ha ez északi offenzíváinknak késedelmet okoz.”

Ebben a kérdésben további tehetetlen dühöngés várt rá, mert Hitler nem mutatott hajlandóságot a kezén maradt 2200 négyzetkilométeres elzászi terület feladására, amelyet a Wehrmacht 23 000 katonája védett konok kitartással.³⁰ A havas, addigra már aknamezők sokaságával betelepített terepen lövészárkok húzódtak cikcakkban, és több mint egy tucat elzászi falut alakítottak erődített védelmi támponttá az arcvonal-kiszögellés több mint kétszáz kilométer hosszú peremvonala mentén. A Rajnán átívelő vasúti és közúti hidakat, valamint a tíz kompátkelőhelyet örökösösen mesterséges ködfüggönyök rejtették, s ezzel kétségbeejtően nehéz feladat elé állították a német utánpótlási vonalakat elvágni próbáló amerikai bombázókat. A folyó felsőbb szakaszáról a szövetséges műszaki csapatok több mint kétszáz sodoraknát indítottak útnak, de nem értek el eredményt. A Führer még a Vaskeresztet is kitüntette az egyik, különösen elnyúlhatatlan, Neuf-Brisachnál található híd szerkezetet.

Devers tábornok első próbálkozása, amikor a *Cheerful*- (Derűs) hadművelettel, egy szerencsétlen fedőnevű kettős átkarolással kísérelte meg felszámolni a kiszögellést január végén, megfeneklett a franciák hibái miatt.³¹ A csatarend déli szárnyán De Lattre tábornok I. hadteste a teljes francia tüzérségi löszerkiszabatot ellőtte az egyébként eredménytelen tüzérségi előkészítés során, majd harckocsijai felét elveszítette aknákon vagy a német páncéltörő ágyúk tüzeiben. Február elejére, miután tizenegy napig ugráltak ide-oda „a polírozott jéggel borított terepen”, egy árva hadműveleti célpont nem sok, annyit sem sikerült elfoglalni. Az észak felől, tizenegy kilométer szélességű arcvonalon támadó francia II. hadtest kicsivel jobban teljesített, de a kiszögellés területén mindenütt olvasható ellenséges falfirka – *„Elsass bleibt deutsch”*, Elzász német marad! – még mindig érvényes volt.

A francia-amerikai szövetség, amely mindig is érzékeny volt, üveg-törékenységgé vált. „Északon és délen is meglepetést értünk el, de kiaknázni nem tudtuk – fogalmazta meg naplójának Devers. – Továbbra is állandó gondok De Lattre tábornokkal. [...] A fronthelyzet nem tűnik jónak.”³² A franciákból, kesergett, hiányzik „a támadóerő vagy a hajlandóság arra, hogy szívvel-lélekkel küzdjenek”. Leclerc tábornok – ismét – megtagadta, hogy De Lattre parancsnoksága alatt szolgáljon – ez arra a megállapításra indította Deverst, hogy „ha az orosz hadseregben lennénk, ezért agyonlőnék”. Amikor Devers ismételten sürgette De Lattre tábornokot, vonja már előre a front többi szakaszától elmaradt arcvonalát, a francia dühösen felcsattant: – A jó istenit neki! Parancsnok vagyok én itt, vagy mi? Ha az vagyok, hagyjanak parancsnokolni! Ha nem, váltsanak le! – Eisenhower bizalmas körben panaszkodott: – Az már bizonyos, hogy a franciák cserbenhagytak minket!

Az amerikai seregtesteknek is megvoltak a maguk gondjai.³³ Cota 28. hadosztályát, amelyet január közepén De Lattre francia 1. hadseregének alárendeltségébe utaltak, az ardenneki csata után „kimerültnek és legyengültnek” minősítették. Amikor a veterán amerikai 3. hadosztály bekapcsolódott a francia II. hadtest Colmartól északra indított támadásába, a katonák lepedőkből vagy hálóingekből rögtönöztek maguknak hóköpenyt, és fapallókat vittek magukkal a lápos mezőket szegélyező számtalan patak áthidalására. Olyan palló azonban nincsen, amelyik elbírná a Sherman M4 harckocsi súlyát, és Maison Rouge-nál egy páncélososzlop első harckocsija a gyenge hidat leszakítva az Ill folyóba zuhant. A baleset miatt három gyalogzászlóalj a német páncélosok ellenlökésének védtelenül kitéve a túlsó parton rekedt. Halálra rémült amerikai katonák bolyongtak a síkságon „hanyatt-homlok menekülve és mélységes pánikban”, s gázoltak át tocsogva a jeges illen, miközben az ellenség géppuskái fehér nyomjelzős sorozatokkal pásztázták a hátukat. „Olyan volt, mint valami istenverte jelenet a polgárháború idejéből”, jelentette egy százados. Az egyik ezred felszerelése 80 százalékát és 350 katonáját veszítette el, soku- kat a lápos mezőkön kapart lyukakban találták meg és ejtették foglyul a németek. „Elfogásunk után a ruhánk annyira megfagyott – írta egy közlegény –, hogy zizégtünk, mint a papiros.” Az ellenséges tüzerek gúnyos gesztusként röpcédulák helyett a német fogságba került GI-ok névsorával megtöltött propagandagránátokat lőttek át a szövetséges állásokba.

Audie Murphy még az ő mércéjével mérve is rendkívül hősiesen segített orvosolni a bajt.³⁴ Amióta a 3. hadosztály katonájaként részt vett

az előrenyomulásban felfelé a Rhône mentén és át a Vogézeken, Murphy – aki még mindig nem volt elég idős sem ahhoz, hogy szavazhasson, sem ahhoz, hogy hetente egynél többször borotválkozzon – begyűjtött két Ezüst Csillagot, a harctéri előléptetést tisztté, valamint egy súlyos sebet, amelyik üszkösödni kezdett, és többfontnyi húzába került, amit a jobb csípőjéről és a tomporáról faragtak le a sebészek. Kéthavi lábadozás után, január közepén lépett újra szolgálatba a 15. gyalogezrednél, és hamarosan átvette ugyanannak a századnak a parancsnokságát, amelyben két évvel korábban Észak-Afrikában megkezdte a frontszolgálatot – a század ekkor tizenhét katonából és egyetlen tisztből, Murphyból állt. Január 26-án kétszáz német gyalogos indított támadást hat páncélos támogatásával az erdőből Riedwihr közelében. Murphy hadnagy egy térképet és a tábori telefont szorongatva felugrott egy égő amerikai harckocsivadászra, s a 12,7 milliméteres géppuska tüzevel egy órán át verte vissza a rohamozó ellenséget, miközben folyamatosan vezette a támogató tüzérség tüzeit is. „Ölte őket a terepmélyedésekben, a réteken és az erdőben”, számolt be egy őrmester. A halottak között volt egy tucat német, aki egy közeli árokban „összebújt, mint a foglyok”. „Úgy éreztem, lelassulnak a dolgok – számolt be később Murphy. – A dolgok nagyon letisztulttá váltak.” De Lattre „a csatában valaha véghezvitt leghősiesebb tettnek” minősítette Murphy küzdelmét, ő maga azonban úgy vélte: „Nincsen abban semmi különösen lelkesítő, hogy az ember életben van.” Ezért az ütközetért később megkapta a Becsületrendet.

A szövetségesek túlereje végre-valahára kezdte összeszorítani a kiszögellést.³⁵ A felbőszült Eisenhower egy amerikai hadtestet, a XXI.-et is harcba vetette, így De Lattre nyolc hadosztályát immár összesen négy amerikai támogatta. A többszöri megerősítés őt az egyhez arányúnál nagyobb fölényhez juttatta Deverst élőerőben, harckocsikban és tüzérségi lőszerben. – Hála istennek! – kiáltott fel a francia hadseregparancsnok. Február 2-ra, péntekre a 28. hadosztály megtisztította Colmar külterületét, majd félreállt, hogy francia harckocsizók szabadíthassák fel a várost. – A városuk – jelentette ki De Lattre – ismét visszatért a házához és a trikolórhoz!

Február 5-re az észak és dél felől támadó oszlopok találkoztak Rouffachnál, s ezzel kettévágták a kiszögellést.³⁶ Észak felől a 3. hadosztály bekerítette Neuf-Brisachot, egy újabbat Vauban 17. századi erődített városai közül, amelyet a védművek városaként is szokás emlegetni. Elkeseredett harc alakult ki a zsidó temetőben harckocsikkal, aknavetőkkel, bazookákkal és kézigránáttal. A GI-ok azt ordították, „Hindy ho,

ti fattyak!” – ennyire sikerült megközelíteniük a német „Hände hoch!”, „Fel a kezekkel!” felszólítást –, bár az egyik ezred azt jelentette: „A katonák egyáltalán nem ejtettek foglyokat, mert akadályozták volna őket.” A Neuf-Brisachból dél felé menekülő németeket százával lőtte halomra az amerikai tüzérség, „mint a zöld egyenruhás agyaggalambokat”. Egy francia hazafi megmutatta a fellelővár északkeleti fala alatti szárazárok-ból az erőd szívébe vezető szűk alagutat, de odabenn csak 76 német katonát találtak életben.³⁷

Február 9-én, pénteken reggel 8 órakor az ellenség utászai Chalam-pénál az utolsó Rajna-hidat is látványos csobbanással a folyóba robantották: – Drága francia bajtársaim! – szólt De Lattre a katonáihoz. – Nemzetünk története nagyszerű eseményének voltakot megalkotói... Németország eltöltötte utolsó éjszakáját Franciaországban!³⁸ (Valójában Északkelet-Elzász egy kis sarka még néhány további hétig, több francia kikötőváros pedig még tovább Hitler birtokában maradt.) Az arcvo-nal-kiszögellést végül csak felszámolták, még ha a feladat az egy hétnél, amelyre De Lattre becsülte elvégzése időtartamát, háromszor több időt vett is igénybe. Tehergépkocsival hordták a német hullákat az újabb tömegsírokba – „összegabalyodtak egymással, mint megannyi fagyasztott csirke a csomagolóládában”, ahogyan egy GI mesélte. Colmar, De Lattre számítása szerint, 20 000 fős francia–amerikai véres veszteségbe került.³⁹ A németek több mint 22 000 elesettét és eltűntét jelentettek. A Hitler el-zászi szerzeményét védelmező nyolc hadosztály mindegyikéből ötszáz-nál kevesebb katona menekült meg.

Amint az Egyesült Államok Hadserege joggal megállapította, a német 19. hadsereget „minden érzékelhető haszon nélkül feláldozták”.⁴⁰ A német sereg, amely hat hónappal korábban órákkal a szövetségesek dél-franciaországi partraszállása után megkezdte a visszavonulást, immár néma, kísértetszerű emlék volt csupán, az árnyak légiója.

A Reich szétzúzása addigra olyan dühödt intenzitással folyt, amelyet még egyetlen ország sem szenvedett el.⁴¹ Az ezerbombázós szövetséges légitámadások gyakorivá, sőt mindennapossá váltak. Az első 9980 kilopondos brit „földrengésbombát” Bielefeldnél dobták le kora tavasz-szal: kilenc méter mély krátert vájt a talajba, és kilencven méter hosz-szan döntötte le a vasúti viaduktot. Még negyvenet dobtak le a háború végéig, s mindegyik akkora rombolóerővel rendelkezett, amelyet a légierők ejtőlőszerei közül csak az atombombáé haladott meg. Az M-47

típusú, több mint 45 kilopondos foszforbombát január végén vetették be először. Az AAF harcászati szakértői által „kiváló élőerő elleni, gyújtó hatású fegyvernek” minősített fémtartályok mindegyike hatszor annyit rejtett a pokol tűzéből, mint a foszfortöltetű 155 milliméteres tüzérségi gránát. A napalm újító szellemű alkalmazásai szintén virágoztak, mert – amint Robert A. Lovett, az Egyesült Államok hadügyminiszter-helyettese magyarázta – „Ha totális háborút akarunk [a németek ellen], miért ne csinálhatnánk úgy, hogy a lehető legyszörnyűbb legyén?”* A SHAEF negyvenhárom oldalas jegyzéket adott ki a megkímélendő németországi műemlékekről, történelmi helyekről és műalkotásokról, amelyek Eisenhower szavai szerint, „a világ számára mindazt jelképezik, aminek megőrzéséért harcolunk”. Csáládjának írott egyik levelében egy amerikai tizedes a megfelelő perspektívába helyezte az efféle elvont érzéseket. „A szövetséges légierőknek köszönhetően – írta – Európa legnagyobb része jobban hasonlít Stonehenge-re, mint bármi másra.” Az ellenség egyik nagyvárosát a másik után zúzták-égették abba az állapotba, amit a német író, W. G. Sebald „élettelen életnek” nevez.

A brit légi stratégiák mérlegelték a háború kiterjesztését Németország kis településeire, a falvakra is, de arra a következtetésre jutottak, hogy a bombázók „legfeljebb havi harminc” kisvárost” képesek lerombolni, és száz ilyen község, *Dorf* lerombolása „csak a lakosság 3 százalékát érintené”.⁴² Sokkal hasznosabb célpontot jelentett a pilóták körében csak „a nagy B”-ként emlegetett Berlin, ahol nemcsak a rezsim vezetése működött, de a *Volk*, a nép 5 százaléka is élt. Két hónap múlt el az óta, hogy Berlinre utoljára légicsapást mértek, és George Marshall Máltán sürgette, bombázzák újra Berlint, hogy akadályozzák az erősítések keleti frontra áramlását, és kivívják a szovjetek jóindulatát. Ezzel a briték készséggel egyetértettek, Bombázó Harris már régen követelte Berlin rendszeres, összpontosított bombázását mindaddig, amíg „a náci Németország szíve meg nem szűnik dobogni”. Egy számítás szerint a korlátozatlan légibombázás akár 275 000 németet is megölhet vagy megsebesíthet, emellett „nagy zűrzavart teremthet”, és „romba döntheti a már amúgy is ingatag harci morált”.

A kételkedők megtették ellenvetéseiket, de csak azért, hogy lehurrogják őket.⁴³ Doolittle tábornok, az amerikai 8. légi hadsereg parancsnoka úgy vélte, egy olyan nép „terrorral meghódolásra kényszerítésének esélye”,

amelyet már 1942 óta rendszeresen bombáznak, „rendkívül csekély”. A bombázók személyzete rettegett Európa legerőteljesebben védett városától. „A nagy B semmire se jó mint célpont – jelentette ki egy repülőkatoná. – Nem hiszek a kicsinyes gyűlölet vezérelt bombázásban.”⁴⁴ Eisenhower azonban azt írta Beetle Smithnek kézzel papírra vetett feljegyzésében: „Egyetérttek, a terv hasznos lehet.”⁴⁵

A *Thunderclap*- (Mennykőcsapás-) hadművelet – ezt a fedőnevet kapta a „terv” – keretében 2279 tonna bombát zúdítottak Berlinre február 3-án, aminek áráként majdnem két tucat B-17-est lőtt le a német légvédelmi tüzérség.⁴⁶ A nagy B-re mért legnagyobb egyszeri légicsapás csalódásnak bizonyult: minden három tonna bombából csak egy robbant a célzási pont köré vont másfél kilométeres sugarú körben, és néhány bombázócsoportnak sikerült teljes egészében elvétenie a világ hatodik legnagyobb városát. A német hatóságok 20 000 halotról számoltak be, az AAF hivatalos története pedig utóbb 25 000-re becsülte az áldozatok számát – a későbbi elemzések 2893 főre szállították le a *Thunderclap* halottainak számát, a sebesülteket pedig 2000-re. Kapitulálni senki sem kapitulált.

Mindazonáltal a bombák vasútállomásokat romboltak le vagy rongáltak meg, rendező pályaudvarokat és lakónegyedeket, meg persze elektronikai, bőr- és nyomdaipari üzemeket, szállodákat, lapok szerkesztősegeit, valamint különböző kormányzati épületeket, köztük a Légügyi Minisztériumot, a Külügyminisztériumot, a Gestapo központját és a Birodalmi Kancelláriát.⁴⁷ „Napsütéses, szép reggel volt – írta egy német nő. – A kék jácintok, a bíborszínű sáfrányok virágzásának ideje, és a hamarosan nyílni készülő húsvéti liliomoké. [...] Az embernek sohasem lesz már része ilyen örömeiben.”⁴⁸ Egy Wehrmacht-jelentés szerint a földalatti egyik állomásán végigsöpört a rémület, és „az emberek szó szerint letépték egymás testéről a ruhát. Pánikba esve tökéletesen megfledkeztek magukról, és ütlégték egymást.” Mások a beszámoló szerint csoportba verődve összebújtak, „ahogy a szarvasok a viharban”. Egy túlélő leírta, a foszforbombák hogyan „üritették tartalmukat a falakra, ahonnan lefolyt, és a kiolthatatlan lángok égő folyójaként ömlött végig az utcákon”. A légítámadás 120 000 németet tett hajléktalanná. Egy naplóíró megörökítette, hogyan „meneteltek visszafelé az időben” a berliniek, majd hozzáfűzte: „Csak a szemünk él.”

* Tábori Zoltán fordítása.

* Tábori Zoltán fordítása.

A *Thunderclapet* további, részletesen kidolgozott légi hadműveletek követték egész februárban, köztük a *Clarion-* (Harsona-) hadművelet, a 3500 bombázóval és majdnem 5000 vadászgéppel a német közlekedési hálózat további kiszigerelésére, valamint azért indított támadássorozat, hogy emlékeztessék halandóságukra a „viszonylag érintetlen övezetekben” élő kisvárosi németeket.⁴⁹ A harci repülőgépek vonatokat, vasútállomásokat, uszályokat, kikötőket és hidakat bombáztak és lőttek fedélzeti fegyvereikkel, de sem a Reichsbahn általános összeomlásának, sem a polgári lakosság akaraterije gyengülésének nem mutatkozott felismerhető jele. „Talán ez volt az az eset – szögezte le az AAF –, amikor egy olyan nép morálját próbáltuk rombolni, amelynek nem volt morálja.”

A téli légitámadások közül a leghírhedtebb a brit Bombázóparancsnokság több mint nyolcszáz gépével február 13-án éjjel Drezdára mért csapás, amelyet a két következő napon az amerikai 8. légi hadseregnek csaknem ugyanennyi nehézbombázóval végrehajtott több támadása követett.⁵⁰ A külön-külön gyulladt tüzek egyetlen tűzviharban egyesültek, melyet a fákat földből kitépni és a cserepeket a tetőkről lefújni képes, túlhevített szívó hatású szelek tápláltak. „Kéménykürtök döltek le pusztán a hangom visszhangjától – számolt be később egy diáklány. – Megláttam egy ember alakú hamurakást. [...] Anyám volt az.” Amikor a támadás értékelésére kérték, Bombázó Harris azt felelte: „Drezda? Olyan település, hogy Drezda, nem létezik.” A náci tisztviselők 200 000 halottat jelentettek a keleti menekültekkel zsúfolásig megtelt városból, de egy közel negyedszázaddal később elvégzett, minden részletre kiterjedő vizsgálat 25 000 főre szállította le a számukat. Az égetőgödörkhöz hullákat cipelők között akadtak az ezen a területen treblinkai szolgálatuk alatt gyakorlatot szerzett SS-alegységek, de őrei e munkára a Schnee Eifel területén két hónappal korábban foglyul ejtett Vonnegut örvezetőt is kihajtották. Indianában élő családjának ez írta:

Drága családom!

Munkába állítottak minket: a légoltalmi óvóhelyekről hordtuk ki a hullákat, nőket, gyerekeket, idős férfiakat. Légnyomástól, tüztől vagy fulladtól haltak meg. A civilek átkoztak és kövel dobáltak bennünket, miközben a belvárosban rakott hatalmas halotti máglyákra cipeltük a holttesteket.⁵¹

A bombázás minden éjjel és minden nappal a Harmadik Birodalom újabb sarkát pusztította el.⁵² Minden öt német lakásból egynél többet romboltak le a levegőből, ezért 7,5 millió német vált hajléktalanná a háború alatt, s közben több mint 400 000 halt meg. A pusztítás hetven nagyobb várost perzselt fel, ahol mint a lekaszált gabona, számtalan fekete sorban heverték az elszenesedett hullák.⁵³ A Krupp Művek hatalmas eseni telepéről egy szemtanú azt jelentette: „A világ legnagyobb fegyvergyára jelenleg egy hajtút sem képes előállítani.” Duisburg, Düsseldorf, Dortmund, Wuppertal, Bochum és a többi ipari gócpont, ahogy a *Time* leírta, „égett, mint fáklya az éjszakában, parázslott még egy napig, majd feküdt megfeketedve és holtan”.

És mégis, mindennek ellenére, az élettelen élet élt tovább.⁵⁴ Még Spaatz tábornok is pocskondiázta Németország 6000 méter magasból végrehajtott térdre kényszerítésének „agyrévét”. Csakis a legyőzetés és a megszállás győzi majd meg a Harmadik Birodalmat, hogy a birodalomnak vége van. Csak az ellenség országának meghódítása vethet véget a háborúnak.

Montgomery tábornagy szemében ott csillogott valami a hódító tekintetéből, amikor megindította azt a csatát, amelytől azt remélte, Berlinig vezeti hadseregeit.⁵⁵ Montgomery haditerve megvalósításának február 8-án, csütörtökön kellett elkezdenie, amikor a kanadai 1. hadsereg 340 000 katonája délkeleti irányban támad felfelé a Rajna bal partján Nijmegenről a *Veritable-* (Valódi) hadművelet keretében. Két nappal később, a *Grenade-* (Gránát-) hadműveletben az amerikai 9. hadseregnek kellett további 300 000 katonával északkelet felé támadnia a Roer folyón át hatvannégy kilométeres arcvonalon, jobbszárnyán az amerikai 1. hadsereg 75 000, Joe Collins VII. hadtestében harcoló katonájával megerősítve. Ennek a hatalmas amerikai hordának nem kevesebb, mint 2000 tüzéségi löveggel és 1400 harckocsival váll a vállhoz kellett felsorakoznia a kanadaiak mellé a Rajnánál, mielőtt bekerítik a Ruhr menti iparvidéket.

A Roerön – ezen a Rajnával párhuzamos, szerény pataknívi vízfolyáson – azonban semmiféle átkelést nem hajthattak végre, amíg a folyó felső szakaszán épített Schwammenauel- és Urft-duzzasztógátat el nem foglalták, s ezzel meg nem akadályozták, hogy a németek a legérzékenyebb pillanatban árvizet bocsássanak a lejjebb próbálkozó szövetséges csapatokra.⁵⁶ A késő ősszel a gátak elfoglalására vagy lebombázására tett kísérletek kudarcba fulladtak, és az „isten verje meg a gátakat!”

unalomig ismételt, bosszantó szitok maradt az amerikai parancsnokságokon. Csak amikor ezeket a mumusokat sikerül kiküszöbölni, akkor lehet majd átugrani a Roerön, kijutni a Rajnához, és elfoglalni a Ruhr-vidéket.

Február elején az Urft-duzzasztógát könnyen elesett, de csak azért, mert a német védőket a Schwammenauel és az általa a víztározóban tartott 75,706 milliárd liter víz köré összpontosították.⁵⁷ Majdnem egy hétbe telt, amíg a „zöld”, azaz tapasztalatlan 78. hadosztály a 82. légideszant-hadosztály egy ezredével és végül már a veterán 9. hadosztállyal is megerősítve visszafoglalta az őszi hürtgeni csatákban elfoglalt, majd elveszített terepszakaszokat: a Kall-szurdokot – ahol az ösvény mellett még mindig ott hevert több tucat 28. hadosztálybeli katona oszló, aláaknázott hullája –, majd Kommerscheidtet, és végül a rommá lőtt Schmidtet, amelyet február 8-án pincéről pincére vívott tűzharcban sikerült elfoglalni, miután negyven zászlóaljnyi amerikai tüzérség alaposan átforgatta a törmeléket. A Schwammenauel-gát három kilométerrel odébb magasodott.

Február 9-én, pénteken, este 8 órakor a 309. gyalogezred egyik zászlója előkúszott egy gubancos erdőből. A katonák épségben találták és lenyűgözve bámulták meg a gátat: 52 méter magas, 366 méter széles, az alapjánál majdnem 305 méter vastag építmény állt előttük.⁵⁸ Német aknavető- és tüzérségi gránátok záporoztak, a túlsó partról torkolatűzek villogtak. Az amerikai tüzérség a végső elszámolás szerint 40 000 gránáttal válaszolt. A világítórakéták ezüstös fényében öt amerikai utász és az őket kísérő gyalogosok átügettek a gát koronáján, miközben alóluk, a Schwammenauel-duzzasztó csőzárkamrából vészjósló moraj hallatszott. A zsilipfolyosó fölött átvezető hidat leszakítva találták, ezért a katonák átugrottak egy vaskorlátot, és lecsúsztak a gát északi falán, hogy elérjék a mélyen alattuk nyíló kapuzatot. Odabenn a fullasztó hőség és a nyomás megnehezítette a lélegzést – „Olyan volt, mintha tenger alatti alagútban jártunk volna”, emlékezett vissza egy hadnagy, de sehol sem találtak robbanóanyagot. Az utászok úgy kalkuláltak, a német robbantóknak 227 tonna TNT-re lett volna szükségük, hogy rést robbantsanak a masszív építmény falába.

Csakhowy mégis halálos sebeket ejtettek a gáton.⁵⁹ Más járőrök felfedezték, hogy a csőzárkamrában, a gépházban és a leengedőselepeken kíméletlenül alapos pusztítást végeztek: a gát koronája alatt huszonhét méterrel megállíthatatlanul, négy és fél méter széles zuhatagban ömlött

alá a víz. A német utászok az Urft-tározó vizét a Schwammenauel-gát medencéjébe juttató egyik csatorna zsilipkapuját is nyitott helyzetbe robbantották, ami garantálta, hogy a Roer völgyét napokig 100 millió tonna víz árasza el.

A hóolvadás és az esők már eddig is zabolátlanná tették a Roert, amint az a mérőállomásokon a vízmércék kétóránkénti leolvasásából egyértelműen kiderült, most azonban örvongve tombolt a folyó.⁶⁰ A baljós „Johnstown” jelszóval riasztották a 9. hadsereget, hamarosan áradások várhatók, bár inkább emelkedő dagály, mint rohanó vízfal alakjában. Estétől reggelig a Roer vízszintje húsz centimétert nőtt, és egyre csak emelkedett.

Montgomery hozzájárulásával Bill Simpson altábornagy, a 9. hadsereg parancsnoka előbb huszonnégy órával, majd meghatározatlan időre elhalasztotta a Roernél tervezett támadását.⁶¹ Az utászok jelentették, hogy feljebb a patakok majdnem tizenhat kilométeres óránkénti sebességgel rohannak, túl gyorsan a hídveréshez, a gát alatti folyószakaszon fekvő Linnichnél pedig a légi felderítők azt látták, hogy a normális állapotában parttól partig harminc méter széles folyó most kilencszáz méter szélességben, sőt egyes helyeken másfél kilométernél szélesebben terül el.

Majdnem két héten át tizenöt amerikai hadosztály várta a nyugati parton a víztározók kiürülését és az árvíz apadását.⁶² Szerencsére a türelem és a józan ész ott volt a katonai erények között, amelyek megadattak Simpsonnak, egy konföderációs veterán katona, később a Pecos folyó mentén állattenyésztéssel foglalkozó farmer fiának. A szikár, szögletes, 193 centiméter magas Simpson, akinek borotvált fején úgy ült a rohamsisak, mint valami kis kerek papi sapka, kijelentette, hogy hite szerint a felesége „a kerék, amely jó irányba kormányozta” az életét. A Fülöp-szigeteken, Mexikóban és a meuse-argonne-i csatákban szerzett harci tapasztalatai már fiatal tisztként arra tanították: „Sose küldj oda gyalogost, ahova tüzérségi gránátot is küldhetsz.” „Kiváló minden tekintetben”, minősítette Eisenhower Marshall tábornoknak, Bradley pedig „rendkívül normálisnak” nevezte a 9. hadsereget. Az AAF egy Simpson csodáló tisztje azt írta, hogy a tábornok „rendelkezik a sokat próbált professzor tökéletes nyugalomával, lelki egyensúlyával és magabiztosságával. Nem tanúsított sem aggodalmat, sem határozatlanságot, és egész parancsnoksága tükrözte az egyéniségét.”

Amíg Simpson az alkalmas pillanatra várt, a szövetséges támadás súlyát szükségszerűen a kanadai 1. hadsereg hordozta, amelyben brit és

kanadai hadtest egyaránt szolgált.*⁶³ A Nijmegenről indított nehézkes, sárban gázoló vánszorgás – Eisenhower kifejezésével élve „nekikeseredett ütésváltás” – valamivel több mint napi másfél kilométeres tempóban jutott előre a Rajna és a Maas közötti, mellékfolyókkal átszeldelt erdős vidéken. Közben 11 000 foglyot ejtettek, és tucatnyi német falut lőttek favázás romhalmazzá. „A géppuskák úgy ropognak, mint a kiszáradt harasztoson végigrohanó tűz”, írta R. W. Thompson, a londoni *Sunday Times* tudósítója.⁶⁴ Az esti tűzérési tűzcsapások látványa, fűzte hozzá, „a Gruffacsóra** emlékeztet: lángoló szemek villogtak a vészjóslón susogó erdőben, és: [a tűzérési tűz] artikulatlan hangon morgott, ahogy közeledett.” Rundstedt február 12-én jelentette, hogy a B Hadseregcsoporthat háromszáz harckocsinál és hét hadosztálynyi gyalogságnál kevesebbel rendelkezik. Állítólag minden német zászlóalj hadosztálynyi szövetséges erővel állt szemben. Akárcsak Szicíliában és Normandiában, Montgomery erői jelentős ellenséges tartalékokat kötnék majd le, s így lehetővé teszik az amerikai áttörést.

Végre a 9. hadsereg készen állt a támadásra.⁶⁵ Abban a reményben, hogy több nappal a Roer áradásának teljes visszahúzódása előtt sikerül meglepni az ellenséget, Simpson február 22-én, csütörtökön kiadta a parancsot: másnap reggel kezdjék meg a *Grenade*-hadműveletet. Utána megnézte Bing Crosbyt a *Magam útját járom!**** című filmben, lefekvés előtt behajított egy pohár itókát, és aludni ment. Alig fejezte be utolsó érzelmes dalát a sztár, és tért nyugovóra a tábornok, pénteken hajnali 2 óra 45 perckor kétezer összevont tarack és ágyú tüzet nyitott. „A lövegek torkolattüzei és a gránátok robbanásai olyan erővel ragyogtak – jelentette a XIX. hadtest egyik alezredese –, hogy az ember elolvashatott egy iratot anélkül, hogy úgy érezte volna, vibrál a fény.”

Negyvenöt perccel később három hadtest lendült rohamra huszonhét kilométer széles arcvonalon.⁶⁶ Az ellenség tüze és a még mindig óránként tizenegy kilométeres sebességgel áramló folyó miatt a roham hat-

* És több brit hadosztály, mint kanadai. (A ford.)

** *Jabberwocky*; Lewis Carroll *Alice Tükkországban* című művének híres nonszensz verse. Magyar fordításban *Gruffacsór* (Tótfalusi István), avagy *Szajkóhukky* (Weöres Sándor). (A szerk.)

*** *Going My Way* (1944) amerikai filmmusical; rendezte Leo McCarey; főszerepekben Bing Crosby mellett Risé Stevens, Barry Fitzgerald, Gene Lockhart és Frank McHugh. (A szerk.)

száz rohamcsónak elvesztésébe került. Hajnali 4 óra 24 perckor sikerült felépíteni egy gyaloghídat, de egy nekicsapódó vízi jármű rögtön össze is döntötte. Egy kidőlő fa és a német tüzerek további gyaloghidakat súlyosítottak el, a part felé vergődő GI-okat pedig a folyót teljes szélességében belövé aknavetők gránátjai és pásztázó géppuskák ritkították. A 30. hadosztály utászainak egyik hidját nyolcszor lőtte ki az ellenség, mire letettek a megépítéséről. A nyirkos hideg miatt Joe Collins jobbszárnyon támadó VII. hadtestének egyik zászlóaljánál egyetlen csónakmotort sem sikerült beindítani, sok rohamcsónakot elárasztott a víz, sok elsüllyedt, vagy uszadék fává lőttek az ellenséges, illetve a „rövidet” lövő amerikai ütegek; utóbbiak fehér foszforos gránáttal. Egy zászlóaljparancsnok „leírhatatlan zűrzavarról” tett jelentést.

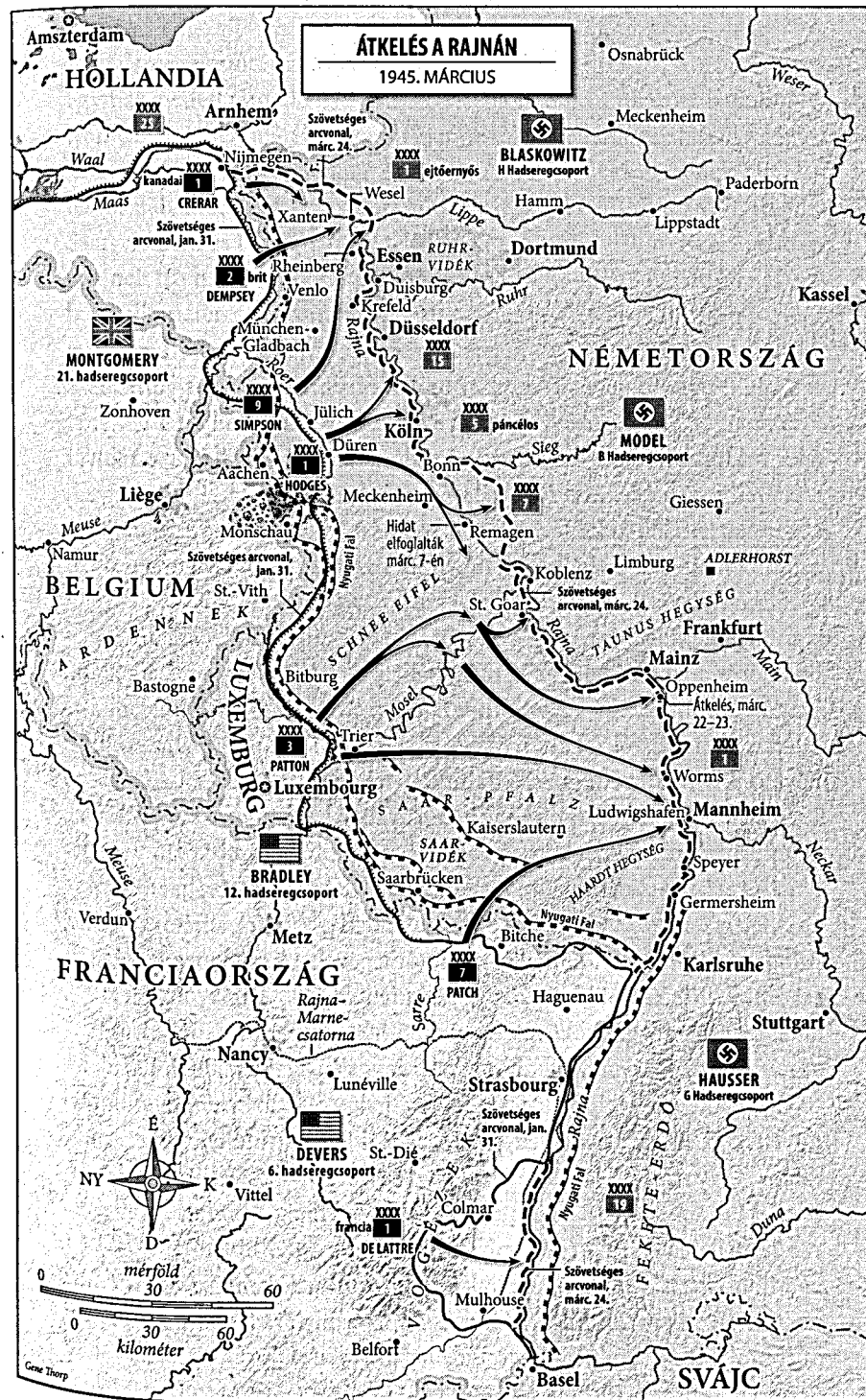
Néhány órán belül azonban a nyers erő győzedelmeskedett a nehézségeken.⁶⁷ A hidak acél horgonykötelei szilárdan tartottak, és reggel 7-re három gyaloghíd vezetett át az áradat fölött a túlpartra. Péntek délután 4-kor megnyitottak egy nagyobb teherbírású hadihídat, amelyen áthajtottak az első járművek. Mire leszállt az este, a hídfőállás hat és fél kilométer mély volt, és könnyedén elhárított három erőtlen német ellenlökést. Az 1400 fős amerikai veszteség legnagyobbbrészt az utászokat sújtotta. Simpson törzse egy-egy oldalas táblázatot vezetett tizenhárom gyalogezred minden zászlóaljáról, és folyamatosan írták e lapokra a megfelelő jelölést: „átkelőben” vagy „átkelt”. Szombat hajnalra hat hadosztályból huszonnyolc zászlóalj ért át a túlsó partra, és sötétedésig még tíz követte őket. Az „elfoglalt városok” – valójában többnyire német falvak – szintén vezetett listája tizenhat tételre nőtt. Szombat este már tizenkilenc híd vezetett át a Roerön, s ebből hét harckocsik átkelésére is alkalmas volt. Az amerikai felderítők csapra vert söröshordót találtak egy *Gasthaus*-ban, más amerikai alegységek elfoglaltak egy Nebelwerfer-üteget, még mielőtt egyetlen lövést leadhatott volna. „Úgy néz ki, a dolgok kezdenek kicsit megváltozni”, jelentette a 30. hadosztály parancsnoka.

Február 26-ra, hétfőre, mire a három hadtest szétbontakozott az addigra már negyven kilométer széles hídfőben, a 9. hadsereg napi öt-hét kilométert nyomult előre, s közben a VII. hadtest fedezte a jobbszárnyát. Kedden Simpson bevette a páncélosait, azzal a paranccsal, hogy aknázzák ki a sikert, és a Sherman harckocsik oszlopai bőgő motorral és csörömpölő lánctalppal nekivágtak a Kölni-síkságnak Düsseldorf felé.⁶⁸

A légtérben rajzó vadászbombázók folyamatosan zaklatták a menekülő ellenséget. Sorra estek el a falvak egyetlen lövés nélkül, utcáikon

hatvanöt kilométert tett meg. A két hadsereg március 3-án Duisburgtól nyugatra, Geldernnél találkozott. Együttesen 23 000 fős véres veszteséget szenvedtek, miközben 51 000 németet ejtettek foglyul, és 38 000-et öltek vagy sebesítettek meg.

A bénítóan súlyos veszteségek dacára a megmaradt ellenséges seregek rendezetten vonultak vissza a Rajna túlsó partjára, majd felrobantották maguk mögött a hat, utolsónak megmaradt hidat Duisburg és Wesel között.⁷² A szövetséges hadseregek felzárkóztak a folyam vonalára, és összpontosítani kezdték erőiket, még ha széttagoltan és egyértelmű elképzelés nélkül is arról, hogyan vagy hol kellene átkelniük. Ennek ellenére Rundstedt azt mondta Hitlernek, hogy a németek helyzete a nyugati fronton „mindenütt rossz”, és még a Führer is kénytelen volt elismerni: a kialakult helyzet „elszomorítja”.

11. ÁTKELÉSEK

A BELSŐ AJTÓ NÉMETORSZÁGBA

A Rajna-vidékre törtek be, meg át a Saar-vidéken és lefelé a Mosel mentén, ahol már virágozni kezdett az ibolya és a mirtusz, és a gyümölcsfákon duzzadoztak az első korai rügyek.¹ Az utászok dorongutat fektettek a kiolvadó talajú mezőkön átvezető dűlőutakra, és rommá zúzott falvak téglá- és kőtörmelékével töltötték fel az út menti árkokat, hogy még egy sávot építsenek a kelet felé gördülő végtelen menetoszlopoknak. „Jobb ez, mint a másíkfajta háború – morfondírozott egy brit főhadnagy. – Az ember úgy érzi, eljut valahova.”

A német polgári lakosság gyalogosan menekült a háborússá vált zónából, bőröndöket, a kedvenc lámpájukat cipelve, hátukon abroszba kötött batyúval, mint a házalók.² A romos falakon még mindig láthatók voltak a harcias jelmondatok – „*Führer befehl, wir folgen!*”, Führer, parancsolj, mi követünk! –, de a kétségbeesés falfirkái szintén, köztük az is: „*Hitler weg! Krieg weg!*”, Le Hitlerrel!, Le a háborúval! A templomokban százával, ezrével, tízezzel tüzték ki az elesett katonák halálhírére közlő gyászjelentéseket. Az amerikai katonai teherautók dísznek a motorházfedelükre erősített, szenesvödör alakú rohamsisakokkal gördültek a hátsó felé, minden nyitott raktéren hadifoglyok tömegével. „A menetiránynak hátat álltak, szürkészöld, piszkos egyenruhájukban – írta W. C. Heinz –, a teherautó mozgását követve valamennyien egyszerre imbolyogtak.” A német nők kisgyerekeket tartottak a magasba, vagy kiálltak házuk ajtajába, és kenyeret dobtak fel a foglyoknak, miközben vizsla szemmel figyelték az elsuhanó arcokat, hátha sikerül felismerniük, akit keresnek. „Benn vagyok abrakfödön” – írta Audie Murphy a családjának. – Ropantul különbözik a többi országtól, ahun jártam. A házak szebbek és modernebbek, de még így se olyan jók, mint a mieink.”

Miközben a 21. hadseregcsoport két tucat brit, kanadai és amerikai hadosztálya északon felzárkózott a Rajna vonalára, Hodges amerikai

1. hadserege szintén a folyó felé tartott Köln és Koblenz között három, egymás mellett támadó hadtestben harcba vetett tizenhárom hadosztályal.³ „Lehetetlen nem lelkesedni”, jegyezték fel a hadsereg hadinaplójába március 3-án. Még délebbre Patton amerikai 3. hadseregének tizenkét hadosztálya lerohanta a rommezőt, amely egykor Bitburg volt, majd a Saar-vidéken és Pfalzon át dél felé kanyarodott, Patch amerikai 7. hadseregének tizennégy hadosztályával együttműködve. A két hadsereg száz-húsz kilométeres arcvonalon együtt támadott a Haardt hegység peremén. Bármely települést, amelyik visszautasította a „hantabátár” – három kilométeres távolságig hallható hangszórókkal felszerelt Sherman harckocsi – felszólítását a megadásra, addig verettek harckocsiágyúk és tábori tarackok gránátjaival, amíg egy-két fehér zászló fel nem bukkant: a csökönyösködők elpusztultak. „Tegnap az úton, ha előrenéztem, legálább egy tucat kisvárost láttam égni, és a legkülönbözőbb helyeken lobbantak fel tüzek az egész látóhatáron”, írta ifj. Alvan C. Gillem vezérőrnagy, a XIII. hadtest parancsnoka a feleségének Georgiába. Jülich 1700 épületéből 300 maradt épségben, Düren 9322 épületéből pedig, amelyet egy utász így minősített: „a legteljesebben lerombolt város, amit valaha is láttam”, 13 maradt sértetlen. Pántjukról letépett ajtókat használtak a temetésre váró német hullák letakarására, és fa hiányában nagyméretű papírszakok szolgáltak koporsóként.

„Minden haláltól búzlott – írta Iris Carpenter, miután megtekintett egy újabb, salakká lőtt és égetett települést. – Buldózerek kapartak utat a város központján át, amelyből alig maradt több füstölgő sziklahalmaznál.”⁴ A szövetséges vadászbombázók folyamatosan zaklatták a menekülő ellenséget azon légi tevékenység keretében, amelyet egy pilóta így nevezett: „Patkányvadászat. Az ember végigveri a földet. Kifüstöli a férgeket.” A tűzérség tűzcsapásai felgyújtották a külszíni közszentelepeket. Ezekből Alan Moorehead feljegyzése szerint „pompás fényjáték és aranyos színű folyékony hő” keletkezett. Virginiában élő családjának egy hadtáptiszt március elején azt írta: „Ez a föld bizonyosan felperzseltett.”

A Rajnához közelebb azonban a gyorsan előretörő szövetséges hadseregek épségben foglalták el a bukolikus parasztgazdaságokban és roskadásig megrakott éléskamrákban bővelkedő *gemütlich* vidéket. „Anynyi a szarvasmarha, és olyan jól tápláltak. Mindenütt csirkék, disznók és lovak szaladgálnak – írta Moorehead. – Láthatóan minden házban van vászonneművel bőségesen megrakott szekrény.”⁵ A haditudósító R. W. Thompson felleltározta „a pompás vasárukészletet, a fémholmit,

* Az eredetiben szereplő *fodderland* szójáték a német *Vaterland*dal. (A ford.)

az olajkályhákat, a bútort és a matracokat. Az elhagyott irodákban kiváló minőségű papírra leltünk.⁶ Egy leállt édességgyárban Martha Gellhorn „hatalmas készlet cukrot; csokoládét, kakaót, vaját, mandulát” talált,⁷ továbbá holland és francia sajtjal, portugál szardíniával, norvég halkonzervvel és sok hordó melasszal zsúfolásig megtöltött szobákat.

A katonák a drezdai porcelántányérok, ónedények és a szalonok falán *ízlésesen* elrendezett vadásztrófeák világába érkeztek, a borjúbőrbe kötött Goethe- és Schiller-kötetek világába, a sós vizes tartályban tartott főtt tojás és a sült liba illatának világába.⁸ Kitérültek a damasztabroszok és a takaros kredencekben tartott ezüstnemű világá, a Harmadik Birodalomban az anyaság rendíthetetlen vállalásáért adományozott kitüntetések és a Párizsból vagy Lyonból zabrált francia kozmetikumok világá. Úgy látszott, minden házban feszület vagy valamilyen keresztény szöveg ékeskedik az ágyak fölött. Némelyikre szövetséges zászlókat tűztek, vagy lakóik hollandnak, esetleg belgának mondták magukat, nehogy valaki az eltérő színű folttal törődjön a tapétán, ahol tegnapig a Führer portréja függött. „Senki sem náci. Senki nem is volt soha – írta Gellhorn. – Jobban hangzana, ha megzenésítenék. Akkor a németek refrénként énekelhetnék.”

És olyan világba érkeztek, amely szinte csak arra várt, hogy kifosz-
szák.⁹ „Olyan gyorsan haladunk előre, ahogy a fosztogatás megengedi”, jelentette a 29. hadosztály egyik egysége München-Gladbachból. A német városokat „feldolgozták”, a házakat „felszabadították” pincétől a padlásig. Mindentől megszabadították a lakosságot, a Leica fényképezőgépektől az elzabrált tangóharmonikákig. Az egyik hadtest katonai rendőrségének parancsnoka panaszkodott a GI-ok „gengszterizmusára”, akik „fosztogatnak, és durván bántalmazzák a civileket”. Több kincsvadászt egy középkori sír felásása közben értek tetten, míg mások felszaggatták a padlót, vagy aknakereső készülékkel kutatták át a kerteket. W. C. Heinz megfigyelt egy lopott biciklin, karján fél tucat női ruhával felbukkanó katonát, aki a ruhákat és a kerékpárt is gondosan felrakta egy dzsip utánfutójára. A fosztogató katonai rendőröket „Lootwaffénak”^{*} csúfolták, és a 45. hadosztály egyik katonája szerint „a tipikus gyalogoszrajban ketten lövöldöznek, és nyolcan fosztogatnak”. Moorehead leírta, hogyan „vonszolták ki százával a német gépkocsikat a garázsokból [...] átfestették khakiszínűre, és elhajtottak velük”. A francia katonaság német motorkerékpárokat, írógépeket és fríz teheneket szállított hátra Lotarin-

* Szójáték: Loot angolul 'fosztogatni', a Luftwaffe pedig a német légierő volt. (A ford.)

giába. Brit katonák kiraboltak egy vaskereskedést. Csavarokat, szögeket és zsanérokat vittek el, pusztán azért, mert hajtotta őket „az akadálytalan bolti lopás vágya”, amint a *Daily Telegraph* tudósítója megállapította.

Azt pedig, ami megúsza a szabad rablást, gyakran vandál módon elpusztították, amint egy közlegény leírta, „egy részeg, világvégi karnevál általános káoszhangulatában”.¹⁰ Egy kanadai katona így számolt be egy vesztfáliai házban véghezvitt őrjöngéséről:

Először fogtam egy kalapácsot, és összetörtem több mint 100 tányért és a csészéket is velük. Utána fejszével mentem neki a porcelános vitrineknek és a pohárszékeknek. Ezután szétvertem a teljes bútortárat. [...] A nagy zongorába kézigránátot raktam, majd egy kancsó melaszt öntöttem bele. Betörtem az összes üveges és tükrös ajtót, a lámpákat pedig kihajítottam az utcára. Ennyire megvesztem.¹¹

„Nem éreztem sajnálatot a németek iránt – jelentette ki a brit Peter Carrington őrnagy. – Végére is pokolian kellemetlennek bizonyultak.”¹²

Másrészt a szövetséges seregtestparancsnokok azon kapták magukat, hogy keservesen meg kell küzdeniük a SHAEF „fraternizálni tilos!” rendelkezésének betartatásáért, amely nem engedélyezte „az elvegyülést a németek között baráti, meg nem engedett módon bizalmas vagy intim kapcsolatok keretében”, és külön kiemelten tiltotta „az asszonyok és lányok fixírozását”.¹³ A rendelkezés megsértése 65 dolláros bírságot vont maga után, ezért a – „fraternácinak” vagy „furleinnek”^{*} becézett – csinos német lányok hajkurászását hamarosan „a 65 dolláros kérdésként” emlegették. „Ne játszd el Sámsont az ő Delilájuknak! – figyelmeztetett a Fegyveres Erők Rádiójának egyik műsora. – Szeretné levágni a hajadat – a nyakadnál!” A „fratizni járás” azonban terjedt, mint a járvány, a katonák gyakran cigarettát vagy csokoládét vittek magukkal „fraucsalinak”. A „fratizni” ige a nemi közösség szinonimájává vált, aki pedig nem fraternizált, az a „nem fertilizációt” művelte. A GI-ok azzal érveltek, „a közösség beszélgetés nélkül nem fraternizáció”, Patton pedig a következő irányelvet hirdette meg: „Közöljék a 3. hadsereg katonáival, hogy mindaddig, amíg fejükön tartják a sisakjukat, nem barátkoznak az ellenséggel!” Számptalan csapatszallító tehérgépkocsi hajtott át egyik vagy

* Furlein: Szójáték, angolul a fur a szörzeten és a szörmén kívül punctit is jelent, ezt kombinálták a német fraulein, kisasszony szóval. (A ford.)

másik Rajna-vidéki falun úgy, hogy valami rezes torkú katoná szánandó igyekezéssel odarikkantotta egy fiatal nőnek a járdán: – *Bitte, schlafen mit!* Kérem, háljon velem!

Március 5-én, hétfőn Hodges tábornok pezsgőt szolgáltatott fel tisztí étkezdejében, hogy megünnepeljék: az 1. hadsereg bármelyik percben kijut a Rajnához.¹⁴ Több pohárköszöntőt is mondtak „a mielőbbi átkelésre”. Egy nappal később a VII. hadtest betört Kölnbe, Németország negyedik legnagyobb metropolisába, a misztika és az eretnecség híres városába, Szent Orsolya és a 11 000 szűz városába, akiket állítólag lemészároltak hitükért a barbárok, a városba, ahol Karl Marx a *Rheinische Zeitung*ot szerkesztette, és ahol egykor napi ezer misét mondtak a papok. Mostanra a 770 000 lakosból mindössze 10 000 maradt a városban. Az elmúlt három évben a brit Bombázóparancsnokság két tucat támadása után Köln leginkább „egy elszenesedett hulla tátott szájára” emlékeztetett, hogy a költő Stephen Spender képével éljünk. A többi halott városhoz hasonlóan ugyanaz a különös alaktalanság uralkodott el rajta, amely a halott emberre jellemző, a strukturáltság és a határozott körvonal elvesztése az életé mellett.

A Volkssturm nyugdíjas harcosai felborított villamosok mögül vetették fel a küzdelmet, és a romok között ellenséges orvlövészek cikáztak.¹⁵ Romos épületről romos épületre, kiégett háztömből háztömbre a Shermanek lövegrányzói módszeresen égették ki a felső szinteket a harcokcsígyú foszfortöltetű gránátjaival, miközben az amerikai gyalogosok ugyanilyen rendszeresen hajigálták a kézigránátokat a pincékbe. Az amerikai 3. páncélos hadosztály harcokcsijai huszáros rohammal rontottak át a kölni repülőtéren, és legázolták a tizenhat 88 milliméteres légvédelmi ágyút, amelyekből a németek védelmi vonalat próbáltak rögtönözni. A kéttornyú, 13. századi dóm még mindig állt, bár a bombák, a tüzérségi gránátok és a gyújtóhasábok alaposan megrongálták. A mennyezet beszakadt, és a festett üvegablakok szilánkokra zúzva heverték a templomhajó padlóján. A támadók itt is, ott is náci zászlókat találtak, „sikátorok sarkaiba hajítva, mint valami skarlátpiros szemetet – írta az újságíró Janet Flanner. – Mások pusztítóját most magát is elpusztítják.”

Hodges március 7-én, szerdán jelentette, hogy Köln elesett.¹⁶ Csak-hogy a város kapcsolata a Rajna keleti partjával is megsemmisült: előző nap délben a németek a folyóba robbantották a Hohenzollern híd egy 365 méteres szakaszát. Az 1. hadsereg gyors átkeléshez fűzött reményei egyre halványulni látszottak.

„A Rajna. Nem tudom, mire számítottam. Egy másik Mississippire, azt hiszem – vallotta be egy utász őrmester a naplójának. – Az isten-verte vacak észak felé folyik!”¹⁷ Valóban arra folyik. Svájtól, ahol a folyót akkoriban 150 gleccser táplálta, az Északi-tengerig az európai vizek atyja rendkívüli feltartóztató erejű vizes sáncárokként állt minden nyugatról érkező invázió útjában. Habár vízhozama alapján csak a világ tizenötödik legnagyobb folyója volt, s az Eufrátesz és a Rhône között foglalt helyet, a Rajna széles volt és mély, s elég gyorsan folyt ahhoz, hogy az utászok bármely átkelést „rövid tengeri utazáshoz” hasonlítsanak. „A folyón sehol sincs gázló, még alacsony vízállásnál sem”, jelentette az Egyesült Államok Hadseregének Műszaki Hadteste, a téli áradások pedig negyed század óta a legnagyobbak voltak, egyes szakaszokon az óránkénti közel tizenhét kilométert meghaladó áramlási sebességgel. A harmincegy németországi Rajna-híd többségét a rombolást ritka tehetséggel űző katonák felrobbantották. A német gyárak légibombázásának köszönhetően a folyó vize több nemzedék óta először viszonylag csekély szennyezettséggel folyt, de a medrét annyi roncs torlaszolta el, hogy a szövetségesek nem hajózhattak egyszerűen felfelé Nijmegenből. Churchill hivatala „Szigorúan titkos és bizalmas” feljegyzésben fordult Beetle Smithhez, amelyben a nyolcvan hadosztályt a folyó túlsó partjára átdobni készülő hét szövetséges hadsereg előtt tornyosuló nehézségeket „egy újabb D-naphoz” hasonlította.

A Rajna leküzdésére már a normandiai partraszállás előtt több tervet is felvázoltak.¹⁸ A szakértők kimerítő alaposággal tanulmányozták a partokat, a sodrást, az időjárás és jégviszonyokat, ahogy a Krisztus születése előtt vert bakaljzatú hadihíd építéséről szóló római forrásokat, valamint a 19. században Strasbourg közelében végzett cölöpverési munkákról szóló francia beszámolókat is. Az amerikai hadsereg hadmérnökei a Mississippi állambeli Vicksburgben átvizsgálták a történelmi múlt hidrológiai adatait; ebben segítették őket a hírszerzés Svájcban működő ügynökei és a németek folyami hajósoknak rádióon leadott napi vízállásjelentései, amelyeket a szövetségesek lehallgattak. Több mint 170 modellt építettek a Rajna különböző szakaszairól, és a grenoble-i áramlástan laboratóriumában alaposan megtervezett kísérleteket végeztek. Januárban működni kezdett a Rajnai Áradás-előrejelző Szolgálat (*Rhine River Flood Prediction Service*). Tekintettel a Roernél végbement katasztrófára, a diplomata nyomást gyakoroltak a svájciakra, oltalmazták katonákkal és tüzérséggel a folyam felső szakaszára épített hét duzzasztógátjukat.

A Loire mentén szervezett folyamátkelési iskolák sok száz csónak-motor-kezelőt, cölöpverési szakértőt és DUKW-vezetőt képeztek ki.¹⁹ Luxemburgban egy acélműben 54 000 tonna erős I gerendát sajtoltak hídépítéshez. Floridában, Minnesotában és Michiganben csónaképítő üzemek százával gyártották az egy tucat gyalogos és három utász szállítására tervezett 5,2 méter hosszú, rétegelt falemez rohamcsónakokat. A hatosával egymásba rakott és beládázott vízi járműveket szállító repülőgéppel vagy gyors hajóval juttatták el Európába. A francia csónaképítőknek januárban fényképen mutatták meg, milyen a rohamcsónak, nekik egy hajótervező mérnök a fotók alapján készített tervrajzokat, úgy láttak munkához. Fákat vágtak ki, rétegelt lemezt gyártottak, és főlegnek minősített drótból állítottak elő csavarokat, szegeket. Öt héttel a rendelés feladása után az Egyesült Államok Hadserege hétszáz csónakot vett át. Egy Sherman harckocsi vagy hatvan ember szállítására alkalmas tengeri partraszállító naszádok hajóztak át Angliából Antwerpenbe, majd fel az Albert-csatornán, s végül tréleren szállították őket a Rajnához. A naszáddal megrakott pótkocsi annyira „túlméretes” volt, hogy a menetoszlopok élén buldózer haladt, és letűrt bármilyen, az utat beszűkítő épületet. E „belvízi flotta” más nagyméretű vízi járműveit közel ötszáz kilométeren szállították teherautón Le Havre-ból, ezek egy szemtanú szerint „fák felső ágaival, telefondrótokkal és francia falusi házak darabjaival feldíszítve” érkeztek meg rendeltetési helyükre.

Március elejére az előretolt raktárakban 1100 rohamcsónakot, 124 partraszállító naszádot, 2500 külső felfüggesztésű csónakmotort, ötmillió fűrészáruegységnyi (11 800 m³) faanyagot, 6000 pontont, valamint több mint 60 híd építésére elegendő acél alkatrészt és cölöpanyagot halmozta fel.²⁰ Mindenki egyetértett azonban abban, hogy sokkal egyszerűbb lenne elfoglalni egy már megépített hidat.

Pontosan egy ilyen híd még mindig állt Bonntól huszonnégy kilométerre délre, Remagennél, egy ősi római városnál, amely a Marcus Aurelius építette út két oldalán alakult ki.²¹ A Rajna ezen a helyen szűk, kanyarodó bazaltszurdokon át tört utat magának. Kicsit északabbra, Drachenfelsnél ölte meg a sárkányát Siegfried, majd fürdött meg a vérében, hogy sebezhetetlenné váljon. Délebbre galliai hadjáratai során Julius Caesar két helyen is hidat veretett a folyón Kr. e. 55-ben és 53-ban. Az 1945-ben álló híd 1918-ban készült el, és Erich Ludendorff tábornokról, az első világháborús nyugati fronton indított végső, vég-

zetes német offenzívák értelmi szerzőjéről nevezték el. A több mint háromszáz méter hosszú, két vonat egyidejű átbocsátásához is elég széles hídszerkezet négy köpillérre támaszkodó, szimmetrikus ívekből állt, s mindkét végén bástyaszerű, lőrésekkel ellátott kőtoronyok magasodtak. A vasúti pályára fapallókat fektethettek, hogy közúti járművek is áthaladhassanak rajta. A keleti parton a sínek a Törpe odújában, az Erpeler Ley nevű, száznolcvan méter magas, meredek oldalú dombon át fűrt alagútban tűntek el. A helybeli esztéták azt panaszták, hogy a híd elcsúfítja a drámai szépségű folyóparti tájat, és még hangosabban panaszkodtak, amikor a híd ismételten odavonzotta a szövetséges bombázókat, s például egy januári támadásban három tucat civil is életét veszítette.²²

Visszavonuló német katonák 1918 őszén már masíroztak a Ludendorff hídon, és most ismét hátráló német bakák tiporták pallóit a menekülő civilek és állataik közé vegyülve, sőt a tömegben időnként egy-egy megnyomorított fiúkat szállító kórházvonat is átvánszorgott.²³ Egy tizenéves légvédelmi tüzér leírta a március 7-én, szerdán délelőtt Remagen zsúfolt utcáin a híd felé kigyózó menetet, „amelyben az ágyúkat lovak, gépjárművek és igen, még katonák is vontatták”. Nem egészen ezer védő maradt a környéken, legtöbbjük a Volkssturm kétes harcértékű népfelkelője volt, és valamennyien zavaros, szétforgácsolt parancsnoki hierarchia alatt szolgáltak. Model tábornagy ígért csapaterősítést, de semmi sem érkezett.

Robbanótöltetek elhelyezésére hatvan horganylemezzel bélelt ládát szereltek a hídra még 1938-ban, s ezeket vastag kábelekkal kötötték a vasúti alagút belsejébe telepített elektromos robbantóberendezéshez.²⁴ Egy Köln környéki híd idő előtt bekövetkezett robbanása – valószínűleg egy amerikai bomba hozta működésbe a tölteteket – külön parancs kiadására indította a Führert: robbanótölteteket csak akkor szabad hídra telepíteni, amikor az ellenség már nyolc kilométerre megközelítette, a gyújtókat pedig tilos a töltetekre szerelni, amíg „a robbantás elkerülhetetlenné nem látszik”. Szerda reggel az elnagyolt felderítői jelentések szerint az amerikai előőrsök már a nyugaton Remagen fölé magasodó sziklás meredélyek közelében jártak. A tölteteket felszerelték a helyükre, de a B Hadseregcsoport parancsnoksága hézagos arcvonalat fenntartó, gyenge fedezőerőknek minősítette az amerikai egységeket, amelyek a Bonn és Köln felé mért amerikai főcsapás szárnyát biztosítják. Remagenben senki sem érzékelt sürgető veszélyt.

Ellenségük közelebb járt, mint tudni vélték. Az előző napon, március 6-án éjjel az amerikai III. hadtest parancsnoka, John Millikin vezérőrnagy felhívta telefonon John W. Leonard vezérőrnagyot, a 9. páncélos hadosztály parancsnokát. – Látja ennek a hídnak a kis fekete csíkját Remagennél? – kérdezte Millikin, miközben mindketten a térképükre pillantottak. – Ha sikerül megszereznie, a neve dicsőséggel kerül be a történelemkönyvekbe.²⁵

Reggel 8 óra 20 perckor azon a szürke, borús szerda reggelen harcokcsikból és gépesített gyalogságból álló különítmény indult útnak a folyótól tizenhat kilométerre fekvő Meckenheimből.²⁶ Az oszlopot az elővéd egyik járművében Karl H. Timmermann hadnagy vezette, aki nem egészen huszonnégy órája vette át a 27. páncélos-gyalogzászlóalj A századának parancsnokságát. Timmermann Remagentől nem messze délkeletre, Frankfurtban született, első világháborús amerikai katona édesapja német lányt vett feleségül, mielőtt hazautazott Nebraskába. Egy meckenheimi pincében sebtében papírra vetett levelében az elcsigázott fiatal tiszt azt közölte feleségével:

A háborúban nyoma sincs a dicsőségnek. Talán azok, akik sohasem vettek részt harcban, lelnek benne bizonyos dicsőséget és vonzerőt, amely azonban a valóságban nem létezik. [...] Mondd meg anyának, holnap kiérünk a Rajnához.

Timmermann hadnagy hamarosan bebizonyítja, hogy tévedett: egy röpke, mozgalmas pillanatra az övé lesz a dicsőség.²⁷ Két integető feldehívására röviddel déli 1 óra előtt előresietett a dzsipjén, s odalenn a hegyszorosban futó Rajna párák panorámája tárult a szeme elé. – Jézusom, odanézzetek! – mormogta egy őrmester. – Tudjátok, melyik istenverte folyó ez? – Távcsovén át Timmermann teheneket, lovakat, katonákat, teherautókat és polgári lakosokat figyelt meg, amint nehézkesen mozgó, rendetlen oszlopban vonultak a híd ívei alatt. Közvetlenül az amerikaiak alatt fehér zászlók és lepedők lobogtak Remagen ablakpárkányain. A túlsó parton két befűtött, gőz alatt álló mozdony vesztegelt.

Miközben három szakasz ajtótól ajtóig rohanva, egymást fedezve a városon át a híd felé ereszkedett, Timmermann elszökellt a csinos Szent Apollinaris-templom és egy tábla mellett, amelyen ez állt: „Polgártársaink és Barátaink! Óvjátok parkjainkat!”²⁸ A szórványos német puskatűz kiváltotta az új, 90 milliméteres ágyúval felszerelt, M26 Pershing

tankokból álló harckocsiszakasz dörgő választűzét. Könnyeikkel küzdő németek mutatták meg, melyik pincékben lapulnak a Volkssturm egy-ségüktől elmaradt, rettegő harcosai. Egy pompás, paszományokkal ékesített uniformisban foglyul ejtett ellenséges tábornokról kihallgatásakor kiderült, hogy ő a vasúti állomásfőnök.

Nem sokkal 2 óra előtt földből és útburkoló kőből álló sötét gejzír tört váratlanul az ég felé a nyugati hídfeljáróról.²⁹ A robbanás nyomán kilenc méter átmérőjű, füstölgő gödör maradt az útpálya közepén, amelyet arra szántak, hogy megakadályozza az amerikai harckocsik felhajtását a hídra. A Ludendorff híd tornyaiból kézfegyverek nyitottak zavarótűzet, a hídpillérek között puskaövedékek pattogtak pengve és szikrázva. Az amerikai gyalogosok feltűzték a szuronyt, mielőtt elrohantak a folyó magas partján álló utolsó házak mellett. – Találkozunk a túlsó oldalon – mondta a 27. páncélos-gyalogzászlóalj parancsnoka Timmermann-nak –, és majd együtt bevágunk egy csirkevacsorát... Indulás! – Timmermann végigpásztázta távcsovével a túlsó partot. Apró alakok szökdécseltek a túlsó parton, majd eltűntek az alagútban. – Úgy fest, azt akarják, menjünk fel a hídra, mielőtt felrobbantják – jelentette ki.

Alig másfél kilométerre pokoli felfordulás tört ki a keleti parton.³⁰ Polgári lakosok és visító gyerekek bújtak meg a Törpe odújában, a huzat gomolyogva sodorta be az alagútba a fehérfoszforos gránátok füstjét. Német katonák rohagáltak ide-oda a híd feljáróján, többüket elnyelték az amerikai harckocsiágyúk folyópartot pusztító és az Erpeler-Ley oldalát szaggató gránátjainak narancsvörös robbanásai. Három csapattiszt azon vitatkozott, írásba kell-e foglalni a hídrobbantási parancsot. A víz fölött kiáltások hallatszottak át a túlpartról: „Robbantások fel a hidat!”, és végül egy százados elordította magát: – Mindenki hasra! Száját kinyitni, óvják a dobhártyájukat! – A tiszt elfordította a robbantókészülék kapcsolóját.

Semmi sem történt. Ismét elfordította, aztán még egyszer és még egyszer, eredmény nélkül. Egy német őrmester nyolcvan métert rohant a hídig, kézzel meggyújtotta a hagyományos gyújtózsínort, majd az amerikaiak golyóitól úzva visszafutott az alagútba.

A súlyos palánkok szívszaggató dörrenéssel felemelkedtek a vasúti pályáról, mint a marokkó pálcikái.³¹ A pillérekről por és fekete füst gomolygott a magasba. A Ludendorff híd egy pillanatra lebegni látszott, és mintha nagyot sóhajtott volna – majd visszaült kőalapjaira, sérülten, de egészben.

Soha senki nem fogja teljes bizonyossággal megtudni, miért nem „működött el rendesen” a 635 kilogramm robbanóanyag. Az okai lehetnek hibás töltetek, hibás gyutacsok, talán egy harcokcsiágyú-gránát, amelyik elvágta a fő robbantóvezetékét, talán, ahogy néhányan állítják, csoda történt.

A haláltól pillanatnyilag megmenekült Timmermann hadnagy és katonái felrohantak a hídra, és futtukban minden drótot elvagdaltak, a robbanótölteteket pedig a vízbe dobálták.³² A nyugati parton felsorakozott négy Pershing és egy tucat Sherman addig lőtte a keleti tornyot, amíg az amerikai gyalogosok ki nem tudták füstölni az oda telepített géppuskafészeket. A túlsó partot elsőnek a toledói Alex Drabik őrmester érte el cikcakkos, botladozó futásban, amely a rohamsisakjába került. Nyolc bajtársa követte, a sarkában loholva, köztük Timmermann is.

Késő délutánra az A századnak már 120 katonája jutott át.³³ Egy szakasz nekilátott az Erpeler Ley megmászásának, útközben elugrálva a kövek elől, amelyeket a gerincet tartó német légvédelmi tüzezek gurítottak le a lejtőn. A Törpe odújában egyetlen figyelmeztető lövés után öt német utász adta meg magát, a GI-ok karabéllyal szétlőtték a robbantókészülék főkapcsolóját. Egy túlsó partról átlőtt 90 milliméteres harcokcsiágyú-lövedék áthatolt egy marhavagonokból álló, hosszú szerelvényt vontató gőzmozdonyon, és a vonat nagyot zökkenve megállt. A mozdony tűzszekevényéből fehér gőzfelhő emelkedett a magasba. Az amerikai katonák meglapultak egy árokban, amíg egy északról érkező személyvonat be nem futott Erpel kicsiny állomására. A kocsikból középkorú, puskával felfegyverzett katonák özönlöttek a peronra, ahol akcentussal ejtett „*Hände hoch!*” kiáltások fogadták őket. A vasúti alagút keleti végénél álló egyetlen német őrt szintén lefoglák, és húsz perccel később még kétszáz társa bukkant fel fehér zászló alatt, hogy hosszú bőrkabátban, magasra tartott kézzel vonuljanak át a hídon, amelyet sem meg nem mentettek, sem le nem romboltak. Willi Bratge százados, Remagen városparancsnoka, utasította egyik beosztott tisztjét, hogy vigye el az előljáró parancsnokságnak a következő szóbeli jelentést: – Közölje velük, hogy a hídrobbantás nem sikerült, és az amerikaiak átjutottak!

Leszállt az éj, egy nyirkos, holdtalan éjszaka, „sötét, mint belülről egy zseb”, ahogy egy tiszt lejegyezte, olyan sötét, hogy az amerikai utászok lábbal tapogatták ki a járda szélét Remagenben.³⁴ A nyugati feljárón bulldózerek töltötték fel lassan a robbanás ütötte tölcseért, három zászlóaljnyi tüzérség vonult tüzelőállásba. A katonák a közeli házakból szedtek össze

faanyagot a sínre rakott ideiglenes hídpálya kijavításához. A kimerült gépkocsivezetők a kormánykeréknél szundítottak egyet-egyet, ahogy a feltorlódó menetoszlopok több irányból tartottak a híd felé. Mindenki várta az átkelési parancsot. Este 10 órára három, megfogyatkozott létszámú puskás gyalogszázad szállta meg a túlsó partot. Meghiúsítottak egy száz német utással és légvédelmi tüzérrel megkísérelt ellenlökést, akiket az Erpeler Ley közelében vertek vissza, s akik fél tonna robbanóanyagot hoztak magukkal.

Éjfélkor végre lépésben áthajtott kilenc – a Pershingnél keskenyebb – Sherman, amelyeket az övükön világító gombokat viselő gyalogos katonák vezettek át.³⁵ A hidat német géppuskák nyomjelzős sorozatai tapogatták, többnyire néhány méterrel a kelleténél magasabban. „Vészjósló, idegölő nyikorgás” hallatszott a hídszerkezet belsejéből, jelentette egy százados, és még vészjóslóbbá vált, amikor a tizediknek átkelő jármű, egy harcokcsivadász, az egyik keleti pillér közelében megcsúszott jobbra, és félig átesett a hídpályán tátongó egyik lyukon. A harcjármű több órára – „életem legszívfacsaróbb perceire”, ismerte be egy tiszt – ott maradt beszorulva, s mindenféle forgalom elől elzárta az utat. Az utászok megvitatták, hogy belökjék-e a folyóba, vagy emelővel felemeljék, esetleg csőrlővel kihúzzák a lyukból, netán darabokra robbantsák. Éppen, amikor a hajnal átkukucsált az Erpeler Ley fölött, sikerült részben izomerővel kirángatni és elvontatni a gyalázatos páncélost. A hídfő kimélyítésére tett elkeseredett erőfeszítés rohamosan folytatódott azon át, amit a Wehrmacht egyik tábornoka akkor így nevezett: „a belső ajtó Németországba”.

Az ősi, fenséges Reims, amelynek a szövetségesek a minden tekintélyt nélkülöző *Bassin*et (Mózeskosár) fedőnevet adták, február közepe óta szolgált a SHAEF előretolt parancsnokságának székhelyéül.³⁶ A város két dologról híres: arról, hogy a frank Klodvig 5. századi keresztény hitre térésétől itt emeltek trónra több mint két tucat francia királyt, és a pezsgőjéről, amelyet a föld alatt sok kilométer hosszan húzódó, márgás talajú pincerendszerben erjesztenek. A szövetséges vezérkari tisztek gyakran rendeztek vak kóstolást a nap végén. Ilyenkor hol az egyik, hol a másik palackból kortyoltak, és a Krug, a Taittinger meg a Moët & Chandon erényeiről vitatkoztak.

Eisenhower az egyik Heidsieck Monopole pezsgőbáró kölcsönvett házában étkezett tisztjeivel, nem messze a Notre-Dame-székesegyháztól,

és március 7-én a légideszantcsapatok több tábornokát is meghívta vacsorára, köztük Ridgwayt, Gavint és Maxwell Taylort.³⁷ Éppen a levesre panaszkodott, amikor egy segédtsízt suttogva telefonhoz hívta: Bradley kereste. Harry Butcher hallotta a főparancsnok harsogó hangját:

Brad, ez csodálatos! Naná, rögtön kelj át mindennel, amid csak van! Ez a legjobb alkalom mind közül, ami adódott... Pokolba a tervezőkkel! Igen, rajta, Brad!... Jó hasznát vesszük, még ha a terep nem túl jó is.³⁸

Amikor arcán diadalmas vigorral visszatért az étkezőbe, Eisenhower pezsgőt rendelt mindenkinek.³⁹ – Brad volt az – közölte. – Szerzett egy hidat a Rajnán! És elnézést kért érte, azt mondta, kedvezőtlen a fekvése, mert Remagennél van.

Ittak a hídra és a vitéz legényekre, akik elfoglalták.⁴⁰ Csakhogy a főparancsnok rövid idő múlva ráébredt, hogy ez a félreeső átkelőhely majdnem ugyanynyi gondot okoz, mint amennyit megold. „Soha senki nem választotta volna azt a hidat”, ismerte el Millikin tábornok. Rossz minőségű utak és átszeldelt, nehezen járható terep, szklerotikus szűk keresztmetszet Remagennél, a szövetséges seregtestek átcsoportosításának nehézsége Montgomery száznegyven kilométerre északra tervezett átkelésének támogatására, az ilyesfajta kényszerű körülmények tették a lehetőség kiaknázását sokkal nehezebbé az amerikai 1. hadsereg egyszerű átdobásánál a Ludendorff hídon, avagy a Ludyn, ahogyan hamarosan emlegetni kezdték.

Pillanatnyilag Eisenhower öt hadosztályt szándékozott harcba vetni a Rajnán túl, azzal a paranccsal, hogy jussanak ki a folyótól tizenegy kilométerre futó *Autobahn*hoz.⁴¹ Március 8-án csütörtökön estére 8000 amerikai katona tartotta megszállva a három kilométer széles, másfél kilométer mély hídfőállást. Jól emlékeztén a német békaemberekre, akik lerombolták a nijmegeni vasúti hidat, az amerikai utászok három védőművet – köztük három méterre a víz alá nyúló acélhálót – telepítettek a folyóra. Napnyugtától hajnalig fényszórók pásztázták a vizet, az örkődő páncélosfelderítők minden gyanús uszadékra lőttek, és a járőröző csónakok légénysége minden öt percben vízbombát dobott a folyóba. Minden éjjel hét tonna robbanóanyagot használtak el így.

Miközben az utászok inuk szakadtáig robotoltak a törekeny Ludy megerősítésén, péntek hajnalban a Rajnán átkelt az első komp, s hamarosan még kettő hordta a benzint és a lőszert.⁴² Egy hídepítő egység né-

hány száz méterrel lejjebb hozzálatott egy úszóhíd építéséhez is. Minden újabb hídszakaszt motorcsónakok toltak be a folyóra, hogy az „öngyilkos osztagoknak” csúfolt munkacsoportok az ellenség aknavető- és tüzéségi tüzeiben helyükre kalapált, 1,22 méteres „tüskékkel” kapcsolják az egyre hosszabbra nyúló hídszerkezethez. Egy különösen gyilkos tűzősszpon-tosítás tizenkilenc pontont pusztított el tíz perc alatt, és tizenhét utászt ölt vagy sebesített meg. Az elesettek között volt a húszéves Marion Pries-ter örvezető, aki a kezével próbálta összefogni szörnyű mellsebét, majd közölte: – Fiúk! Én bekaptam! – Egy bajtársának beszámolója szerint „meghalt, mielőtt estében leért volna a földre”. Mindennek ellenére va-sárnap délután 5 órára, harminckét órával a munka megkezdése után, az első dzsip áthajtott a háromszáz méter hosszú hídon. A második hadihi-dat néhány órával később fejezték be. Hétfőre három gyaloghadosztály és egy páncélosadosztály egyik állandó parancsnokságú harccsoportja huszonkét kilométer széles és hat kilométer mély hídfőt tartott.

A német hadvezetőségnek igazi katasztrófát jelentett a Ludendorff híd elvesztése.⁴³ Egy Ultrával megfejtett rádiótáviratban Rundstedt azt követelte, hogy a hidat és a hídfőt egyaránt „azonnal és egyszer s mindenkorra semmisítsék meg”. Model a 11. páncélosadosztályt utasította, indítson ellentámadást Düsseldorfból, ami a lőszer- és üzemanyag-hiány ismeretében tiszta fantazmagória volt. Ennek ellenére hamarosan száz löveg tartotta tűz alatt a hídfőt, minden két percben becsapódott egy gránát, köztük az a három is, amelyik március 9-én találta el a Ludyt, újabb öt méter átmérőjű lyukat ütve a hídpályán, és felgyújtva egy lőszerszállító tehergépkocsit. Az ágyúzásba bekapcsolódott a „Karl” ostrommozsár, egy 600 milliméteres kaliberű behemót, amely 137 tonnát nyomott, és kéttonnás lövedéket lőtt ki csekély találati pontossággal, de még kevesebb hatással, bár az egyik nehézgránát állítólag eltalált egy remageni bankot, és a levegőben lebegő Reichsmark bankjegyekkel töltötte meg az utcát.

Hermann Göring önkénteseket keresett a hídra zuhanva támadó öngyilkos bombázók vezetésére – felvetését a szövetséges lehallgató-rejtjelfejtő szolgálat is elfogta és dekódolta, még mielőtt a német parancsnokok nem célravezetőként elvetették.⁴⁴ A Luftwaffe majdnem négyszáz bevetést repült Remagen fölött, egyebek között sugárhajtású gépekkel és elavult Stuka zuhanóbombázókkal. Mind bevallottan öngyilkos vállalkozás is lehetett volna. A támadó gépek hamarosan

huszonöt záróléggömbbel és közel hétszáz légvédelmi tüzfegyverrel – a hadsereg legsűrűbb összpontosításával a második világháborúban – találták szembe magukat. Az amerikai légvédelmi tüzérek parancsa úgy szólt, lőjenek mindenre, aminek szárnya van. Egy tiszt állítása szerint minden közeledő ellenséges repülőgép „egymillió dollárnyi légvédelmi lőszerbe került az amerikai adófizetőnek”, és a tüzérek a végére több mint száz gép lelövését jelentették. A heves zárótűz kétszáz fős saját veszteséget okozott a földön, döntő többségükben a záporként hulló, erejüket veszített 12,7 milliméteres géppuskalövedékek okoztak horzsolásokat és zúzódásokat a katonákon. Hitler parancsára a hollandiai V-2-indítóállásokból is kilőttek tizenegy rakétát a hídra, ez volt a fegyver egyetlen harcászati alkalmazása a háború alatt. Egyetlenegy sem talált célba, az egyetlen közelben becsapódó három amerikai katonát ölt meg, továbbá az összes lábas jószágot egy állatokkal teli tanya-udvaron, néhány száz méterre a folyótól.

A remageni kudarc nyilvánvalóan válaszütkedésekért és megtorlásért kiáltott, és a Führer nem vesztegette az időt.⁴⁵ Rundstedtet, aki már korábban magára haragította azzal, hogy „egérfogónak” gúnyolva nevéssé tette a Nyugati Falat, most kilenc hónapon belül másodszor is leváltotta. Adott neki egy újabb, zubbonyára tűzni való csecsebecsét, és egy kurta mondattal – „Köszönöm a hűségét” – elbocsátotta, Rundstedt pedig ismét visszavonult Bad Tölzbe, a reumáját kúraltatni. Törzsének főnöke azt írta: „Senki sem ugorhatja át a saját árnyékát.” Rundstedtet az OB West, a nyugati német főparancsnok posztján március 10-én Albert Kesselring tábornagy követte, aki az előző két és fél évben a szövetségesek legfőbb ellensége volt Észak-Afrikában, Szicíliában és Itáliában.

Sokkal könyörtelenebb sors várt arra a négy, jóval alacsonyabb rendfokozatú tisztre, akiket a Ludendorff híd elfuserált robbantásáért felelőssé tettek.⁴⁶ Egy hamarjában összehívott hadbíróság harminc percen belül vádat emelt ellenük, bűnösnek találta és halálra ítélte valamennyit. Papot nem engedtek hozzájuk, egyenruhájukról letépték a rangjelzést, egyenként tarkón lőtték és hamarjában kiásott sekély sírba temették őket. A családjuknak szánt leveleket, amelyek írását megengedték nekik, ezután elégették.

Ez a drasztikusan kíméletlen „igazságszolgáltatás” valóságos „hidpszichózist” váltott ki a német fegyveres erők soraiban: a tisztek elképesztően nagy mennyiségű TNT-t fordítottak hidak és átereszek fel-

robbantására az egész gyorsan zsugorodó Harmadik Birodalomban.⁴⁷ A Remagennél betörő amerikai áradatot azonban már sem Kesselring, sem a rendkívüli hadbíróság nem állíthatta meg.

A Rajnán március 12-én átkelő amerikai alegységek közé tartozott a 394. gyalogezred K századának 5. szakasza. Ezek az amerikai gyalogosok, akiket csak az tett rendkívülivé, hogy feketék voltak, azon ötvenhárom „színes bőrű” szakasz egyikét alkották, amelyeket önként jelentkezőkből szerveztek az emberhiány orvoslására az ardenneki csata után. Sok színes bőrű katona lemondott a fekete ellátózásláljakban szakácsként, gépkocsivezetőként és anyagmozgatóként szerzett őrmesteri strátfairól azért a kiváltságért, hogy közlegényként harcolhasson. „Hitler volt az, aki kihozott bennünket a fehér ember konyhájából”, jegyezte meg utóbb az események egyik fekete tanúja.⁴⁸

– Mőzgas emberek! – rikoltotta a 394-esek egyik század-szolgálatvezető őrmestere. – Már nem a szállásmesternél szolgáltok! Ti már a hadseregben vagytok!⁴⁹ – Természetesen már régen a hadseregben voltak, a közé a 900 000 afroamerikai közé tartoztak, akik olajzöldben szolgáltak, csak hogy őket ekkor részlegesen integrálták mint fekete szakaszokat, fehér tisztek parancsnoksága alatt, fehér századok alegységeiként, tizenegy hadosztályba szétszórva.⁵⁰ Az Olaszországban és a Csendes-óceánon alkalmazott két fekete hadosztály, valamint az ardenneki csata előtt és alatt a fekete tüzer- és harckocsizászlóaljak dicséretre méltó teljesítményt nyújtottak, a feketék harcoló ezredbe integrálása mégis mélyen gyökerező ellenállásba ütközött.⁵¹ „A színes bőrű katona nem képes elég gyorsan gondolkodni ahhoz, hogy a páncélosfegyvernemnél harcolhasson”, állapította meg Patton a naplójában, egyesek pedig azzal érveltek, a fekete gyalogosok kiképzése arra, hogy fehér németekre lőjenek, végül ahhoz vezet majd, hogy otthon a fehér amerikaiakra is löni fognak. „Azon voltunk, hogy meghazudtoljuk a fehéreket”, mondta később egy fekete katona. Egy másik azt írta: „Amerikai néger vagyok, megteszem a magamét az amerikai kormány javára, hogy biztonságossá tehesse a világot azon demokrácia számára, amelyet én magam sosem ismertem.” Sok, Németországban harcoló fehér frontkatona látta úgy az egyszerű igazságot, ahogyan a 394. gyalogezred egyik előretolt tüzéségi figyelője megfogalmazta: „Emberhiánnyal küszködtünk, és örültünk a jövetelünknek.”

Kilenc napig folytatták a javítási munkákat a Ludendorff hídon; még akkor is dolgoztak, amikor a Rajnán átkelő forgalom javát már a hadihidak hordozták.⁵² A légitámadások és az ellenséges ágyúzás szüneteiben

kétszáz hegesztő, állványozó, acélvázszerelő és ács nyüzsgött a hídszerkezeten. Foltozták a rácsos tartók övrúdjaait, a hossztartókat és a pályán ütött lyukakat. A mérések azt mutatták, hogy a Ludy kicsit stüllyed dél felé, a folyásirány szerinti felső oldalán, de a mérnökök úgy vélték, sikerült stabilizálni a szerkezetet.

Nem sikerült. Március 17-én, szombaton, közvetlenül délután 3 óra előtt egy szegecs éles hangot hallatva elpattant: pang.⁵³ Továbbiak következtek, mintha puskatűz söpört volna végig a tartókon. Reccsenve eltört egy függőleges függesztőelem. A hídpálya remegett, és por szállt fel belőle. Gerendák törtek forgácsokra, és az Erpeler Ley az acélon csikorgó acél hangját visszhangozta. „A pályán dolgozók eldobták szerszámukat, és futásnak eredtek”, tanúskodott később egy utász ezredes. Sokan azon vetették észre magukat, hogy lejtőnek felfelé rohannak, ahogy a híd középső szakasza az óramutató járásával ellentétes irányban megcsavarodott és deformálódott. Azután az egész híd összezsugorodni látszott önmagába, „keccsel és bájjal, mint valami régi lassított film”, majd hatalmas fehér vízoszlopot felcsapva belebukott a Rajnába.

Azok közül, akik a Ludy hátán zuhantak a mélybe, huszonnyolcan meghaltak, és további hatvanhárman megsebesültek.⁵⁴ Egy őrnagynak a keleti pilléren megtalált holttestét csak a tölgyleveles rangjelzése alapján tudták azonosítani, másokat örökre elnyelt a Rajna. Egy ideig az a veszély fenyegetett, hogy a leszakadt állványzat és a hídpálya gerendái faltörő kosként áttörik a Ludendorff híd alatt épített pontonhidakat, ezért – miközben a túlélőket csónakosok halászták ki a folyóból – a roncsokat fejszével és csáklával felszerelkezett utászok lökdöcskelték félre. Hogy a híd pontosan miért omlott össze, azt sohasem tudjuk biztosan megállapítani. A korábbi szövetséges bombatámadásoktól és az elrontott robbantástól meggyengült hídszerkezetet azóta heves szelek, erős forgalom, hegesztés, szüntelen kalapálás, V-2-esek, az ellenség tüzéségi tüze, valamint az alig másfél kilométerre onnan települt amerikai 203 milliméteres üteg ezer gránátjának kilövésével járó rezgések is rongálták. „A többségünk – vallotta be egy utász a naplójának – örül, hogy az istenverte vacak gajra ment.”

Szombaton késő éjjel hét német könnyűbúvár, akit egy bécsi uszodában képeztek ki, csendesen beleereszkedett a Rajna vizébe.⁵⁵ Azt a parancsot kapták, hogy plasztik robbanóanyaggal pusztítsák el az amerikai hadihidakat. Egyikük sem jutott a közelükbe sem, mielőtt elfogták vagy megölték, esetleg partra kényszerítette volna őket a kimerültség, a tüzéségi

tűz meg a reflektorok vakító fénye. Egy héten belül nyolc hadihíd ívelt át a Rajnán Remagennél, és táplálta az addigra negyven kilométer szélesre és tizenhárom kilométer mélyre nőtt hídfőállást. A frankfurti autópálya, amelyet végül március 16-án sikerült elvágni, a Vaterland központi területeire vezető elsőrendű főútvonalként szolgálja majd a támadókat.

Március 19-én, hétfőn Eisenhower hozzájárult az 1. hadsereg kilenc hadosztályának átdobásához a Rajnán annak előkészületeként, hogy közös arcvonalat alakítsanak ki a 3. hadsereggel, amint Patton is túllendül a folyón Koblenz alatt.⁵⁶ – Én mondom nektek, a háborúnak vége! – jelentette ki Hodges Spában. – A háború véget ért!

A háború nem ért véget, és erre meggondolatlan szavak ismételtetésével sem lehetett rávenni. A Németországba vezető belső ajtó azonban szélesre tárult, és többé már nem is zárult be.

KETTŐ, HA TENGEREN

Megtörhetetlen optimizmusa és bajor kedélyessége az öt év háború alatt jó szolgálatot tett Kesselring tábornagynak.¹ Ennek a lófogú, művelt, könyörtelen szofistának, akit az amerikaiak Mosolygó Albertnek gúnyoltak, az ősei sörfőzők és bortermelők voltak, időnként egy-egy zsoldos katona is. Édesapja Bayreuthban, Richard Wagner városában volt iskolaigazgató. Kesselring szövetséges ellenfelei a földközi-tengeri hadszíntéren nagyon is jól megtanulták, hogy a tábornagy kivételes tehetségű hadvezér, ő az értelmi szerzője a hosszú, harcokra végrehajtott visszavonulásnak el-Alameintól Észak-Olaszorszáig. Ennek az energikus, magabiztos férfinak a sikeres hadvezérek felbecsülhetetlen értékű attribútuma, a szerencse is megadatott, és hírnevét tovább öregbítette, hogy szorult helyzetekből ügyesen menekült meg. Repülőgépet vezetni negyvennyolc évesen tanult meg, mielőtt áthelyezését kérte a tüzéségtől a Luftwaffe állományába. Ötször élte túl, hogy lelőtték a gépét. – Nem hiszem, hogy az ember lehet seregek parancsnoka, hacsak nem optimista – mondta Hitler Kesselringről. Az új OB West Főhrertől kapott indítóparancsa tömör volt, egyértelmű és teljesíthetetlen: – Tartson ki!

Akkoriban a szerencse több jelét is adta, hogy készül elhagyni a tábornagyot.² Októberben parancsnoki gépkocsija összeütközött egy ágyúval, és Kesselring a sérüléseiből még mindig nem gyógyult fel teljesen. Az utazást már nehezen bírta, és ez korlátozta abban, hogy személyesen

szemlélje meg a frontalakulatokat. Hogy pontosan hány német katona fölött vette át a parancsnokságot, nem lehetett bizonyosan tudni, ugyanis a Rajna-vidéki harcok februári kezdete óta negyedmillióan tűntek el, legtöbbjük a szövetséges hadifogolytáborok irányában. A Wehrmacht térképei hadosztályokat mutattak ott, ahol már ezredek sem maradtak, és a vezérkari tisztek úgy becsülték, a német fegyveres erők létszáma nyugaton „a legjobb esetben száz harcoló katonára apadt arcvonalkilométerenként”. A Berlinből érkező utasítások és kérdések egyre hallucinatorikusabb jellegűt öltöttek. Például ki tud-e tartani még egy esztendeig a La Manche csatorna szigetein hagyott helyőrség? Terjedt az a rémhír, hogy az amerikaiaknak minden német káplárt szándékukban áll agyonlőni, megelőzendő egy újabb Hitler felemelkedését.

Alárendelt hadseregparancsnokai március közepén sürgették Kesselringet, fejezze be a Wehrmacht visszavonását a Rajna keleti partjára.³ A folyótól nyugatra még tartott enklávék további védelmét a tábornokok reménytelennek, ha nem katasztrofálisnak ítélték. A tábornagy nem értett egyet velük, mert attól tartott, a visszavonulás fejetlen menekülésé fajulhat. Hitler „tartsanak ki!” stratégiájának megfelelően március 17-én Kesselring elrendelte „a jelenlegi állások tartását”, bár közben azt mondta alárendeltjeinek: „A megsemmisülés [...] elkerülendő!”

Mindössze három nappal később azonban még a *Reich* utolsó optimistája is rákényszerült, hogy belássa, az amerikaiak „óriási tátongó rést szakítottak arcvonalunkon”. Az ellenség mozgása késleltethető, de fel nem tartóztatható. „A legjobb tábornok sem képes vályogot vetni szalma nélkül”, méltózt Kesselring.

George Patton rövid szabadságra utazott Párizsba, ahol Beetle Smith elvitte vadászni az egyik régi királyi vadaskertbe, a városon kívül.⁴ Patton három vadkacsát lőtt, három mezei nyulat és egy fácánt. Később beült a Folies Bergère egyik páholyába, pezsgőt kortyolgatott, és fogadta a közönség hízelgő ovációját. A revütáncosnők, figyelte meg, „tökéletesen meztelenek, olyanynira, hogy senkit sem érdekel”. Visszasietett a frontra, és eltöklélte, hogy amíg tart a háború, megmarad az ágyúdörgés hallótávolságában.

A harctéri vérontás mindig feltüzeltelte Patton képzeletét, és a Saar-vidék meg Pfalz különösen élénkítő hatásának bizonyult. Trier városát például húsz légitámadás és a 3. hadsereg támadása 580 000 köbméter rommá zúzta-örölte.⁵ „A rombolás megdermedt, mintha a pusztulás pillanatát hirtelen megállították volna, és a levegő elvesztette azt a képességét, hogy

atomokat tartson együtt – írta Lincoln Kirstein örvezető, aki hamarosan megalapítja a New York-i Városi Balettet.⁶ – Alig maradt egyben valami.” A régi római amfiteátrum kapuja még állt, és ez, az esténként Caesar művéből, *A gall háborúból* olvasott részekkel együtt elegendő volt Pattonnak, hogy március közepén azt írja naplójába: „Érzem a légiók verejtékének szagát.”⁷ Lelki szemei előtt minden megjelent: a vadállatokkal birkózó gladiátorok, legionáriusok és centuriók, akik „ugyanazon az úton meneteltek”, amelyen most az ő légiói vonultak, maga Caesar, amint azon töpreng, hogyan volna a legcélszerűbb átkelni a Rajnán.

Ritkán, talán sohasem végezte hadvezéri tevékenységét ötletesebben, biztosabb kézzel és könyörtelenebbül.⁸ Mivel Patch 7. hadserege sarlóvágásszerű hadmozdulattal szintén száguldvá tört előre dél felől, az amerikaiak 90 000 megszámlált hadifoglyot ejtettek a Saar-vidéken, közel 780 000 négyzetkilométernyi területet rohantak le, és pótolhatatlan német acélműveket, vegyipari gyárakat és szintetikus üzemanyagot előállító üzemeket tettek a földdel egyenlővé, vagy foglaltak el. Az amerikaiak mozgékonyasága örületbe kergette az ellenséget, a tűzerejük pedig megnyúzta. „Alig marad fenn ember alkotta dolog, amerre járunk”, jelentette az egyik hadosztály parancsnoka. Persze a mészárosszámla is minden nap nőtt. „Rengeteg fiatal férfi hal meg nyomorultul, vagy küzd, hogy ne haljon meg – írta naplójába egy ápolónő –, a kezembe kapaszkodva, amíg már fáj, mintha én meg tudnám akadályozni, hogy belecsúszzanak abba a sötét ürességbe.” Patton azokat buzdította, akik még állva maradtak. – Az utak nem számítanak! – hirdette meg. – A terep nem számít! A fedezetlen szárnyak nem számítanak! – Amikor egy önjáró löveg beszorult egy vasúti felüljáró alá, Patton közölte a szerencsétlen tüzérparancsnokkal: – Ezredes! Felrobbanthatja az istenverte löveget, felrobbanthatja az istenverte hidat, vagy kilóccsanthatja az istenverte agyvelejét, bánom is én!

Március 21-ére, szerdára a 3. hadseregnek három hadteste jutott ki a Rajnához.⁹ Middleton tábornok VIII. hadteste menetből átkelt a Moselon, hogy átkarolhassa Koblenzet, és azt jelentette: – Nincs egyetlen lövés, egyetlen tűzérségi gránát sem, ami azt illeti, nyoma sincs az ellenségnek. – Hamarosan alig kétezer elcsüggedt német védő evezett át a sűrű ködben a Rajnán. Hatvanöt kilométerrel feljebb, Mainznál és azon túl, egészen Wormsig, a 7. hadsereg szektorában az ellenséges utóvédek menekültek, bármilyen eszközön, ami csak úszni tudott. Újabb hidakat robbantottak fel, Ludwigshafennél és Germersheimnél. – Átkelünk a

Rajmán – jelentette ki Patton csütörtökön –, megteesszük, mielőtt még egy napot öregednék!

Ígéretét betartotta.¹⁰ Oppenheimnél, egy Mainz és Worms között felúton fekvő, boráról és folyami kikötőjéről ismert városnál az 5. hadosztály két zászlóalja kelt át lopva rohamcsónakon, este 10 óra 30 perckor. Álmukban lepték meg az ellenség katonáit. Mire március 23-án, pénteken megvirradt, már hat gyalogzászlóalj jutott át a túlsó partra, mindössze húszfős veszteséggel, és indult meg kelet felé az amerikai hadseregben „sétáló halál” néven ismert tűzhenger mögött. A harcokcsik előbb kompon követték a gyalogságot, majd pontonhídon. A GI-ok kidöntötték az út menti kerítéseket, hogy a túlsó parton helyet csináljanak a három oszlopban áramló forgalomnak. Patton feljegyezte, hogyan „hajtott a folyóhoz, és kelt át a pontonhídon. Középen megállt, belepisálni a Rajnába, majd a túlsó oldalon felszedett némi földet [...], Hódító Vilmost utánozva.”

– Brad! Átjutottunk! – ordította a kézibeszélőbe egyik telefonos namuri bejelentkezésekor. – És közölheted a világgal, a 3. hadsereg megtette Monty előtt!¹¹ – Bradley megtette neki ezt a szívességet: az amerikai átkelet, tájékoztatta a tudósítót, légibombázás, légideszant-támadás, sőt tűzérési tűz nélkül hajtották végre. Az 5. hadosztály hídfője egy napon belül nyolc kilométer mélységűre nőtt. Hogy „megteremtse az igazi rivalizálás érzését”, Patton a 3. hadsereg mindhárom hadtestének azt parancsolta, teljes erővel törjön Giessen és az 1. hadsereggel való kapcsolatfelvétel felé.

„Imádom a háborút, a felelősséget és az izgalmat – írta Beának. – A béke nekem pokol lesz. Valószínűleg veszettül kellemetlen fickó lesz belőlem.”¹²

Churchill felajánlotta, hogy *Varsity*/*Plunder*- (Egyetem-/Zsákmányolás-) hadművelet során, a 21. hadseregcsoport rajnai erőszakos folyamátkelesek brit harcokcsin ő is harcba vonul.¹³ – Öreg ember vagyok, és keményen dolgozom – magyarázta később. – Miért ne lehetne részem egy kis szórakozásban? – Lebeszéltek, mire első terve helyett felöltötte a 4., a Királyné Saját Huszárai (*4th Queen's Own Hussars*) lovasezred ezredesi egyenruháját – ebben az ezredben kapta fél évszázaddal korábban első tiszti beosztását –, és március 23-án délután Brooke társaságában felszállt egy C-47 Dakota gépre, hogy elrepüljön a holland-német határra, Venlóba. A folyóra már nyolcvan kilométer hosszan ráborult a brit-amerikai mesterséges ködfüggöny: „Sűrű fekete ködfátyol – számolt be egy szemtanú –, szakasztott olyan, mint Manchester vagy Birmingham a levegőből nézve.”

Montgomery vezetési pontjára egy fenyőerdőben letek rá, egy tisztáson, amelyet korábban egy lovásiskola használt.¹⁴ A brit tábornagy lakókocsijának falát még mindig Rommel és Rundstedt fotója ékesítette, mint régmúlt csaták legyőzött kísérteteinek képe. Vacsora után a miniszterelnök ellátogatott Montgomery térképkocsijába, ahol ketrecbe zárt kanárik zengtek áriáikat. Néhány órával korábban, magyarázta a tábornagy, már megindította nagy terve végrehajtását az alárendeltjeinek továbbított jelszóval: „Kettő, ha tengeren.” A britek megindultak.

Montgomery parancsnoksága alatt több mint 1,2 millió szövetséges katona állt ugrásra készen egy olyan hadművelet keretében, amely bizonyultságában és nagyszerűségében vetekedett az *Overlord*-hadművelettel.¹⁵ Három hadsereg özönlötte el a Rajna nyugati partját, a brit 2. északon valósággal beszorult a kanadai 1. és délen az amerikai 9. közé. Mindhármat csak tökéletlenül álcázta az említett füstös miazma. A keleti parton, Wesel körül szétbontakozott ellenfeleikből csupán „egy hadsereg árnyéka” maradt – amint egy német tábornok nevezte –, amelynek erejéből „csak az ellenállás színlelésére futja”. Lehet, hogy a Brit Hadsereg elolvadóban volt – a Nijmegenről idáig tartó véres küzdelem a briteknek harmincöt gyalogzászlóaljnyi katonájukba került, s csak igen kevés előerőpótlás állt rendelkezésükre –, de Montgomery eltökélte, rendez egy utolsó, dicső katonai parádét, méltót a birodalomhoz.

A *Plunder*-hadművelet terve három hadtest, két brit és egy amerikai erőszakos átkeletét irányozta elő, éjszaka.¹⁶ Nem egészen tizenkét órával később, a *Varsity*-hadművelet keretében, egy brit-amerikai légideszant-hadtestnek kellett követnie őket, amely a megingott ellenség nyakába ereszkedik majd le – Montgomery megfordította a földi és a légideszant-seregtettek bevetésének a korábbi harcokban megszokott sorrendjét. A Rajna kiszemelt szakaszán a műszaki csapatok 60 000 katonáját vonták össze. 5500 löveg várta célra irányított csővel a tűzparancsot: egyetlen 105 milliméteres tarack majdnem két tonna gyilkos repesszel szórhatott be több mint kilenc angol holdnyi, azaz 36 420 négyzetméteres területet egy óra alatt. A legutóbbi három napban 15 000 tonna bombát dobtak le a csatatér megpuhítására. Egyedül a britek 120 000 tonna hadianyagot halmoztak fel, ennek a fele lőszer volt. Az amerikaiak még nagyobb készleteket vontak össze. Churchill már felírta üzenetét krétával egy jókora nehéztűzérési gránátra: „Hitlernek, személyesen.”

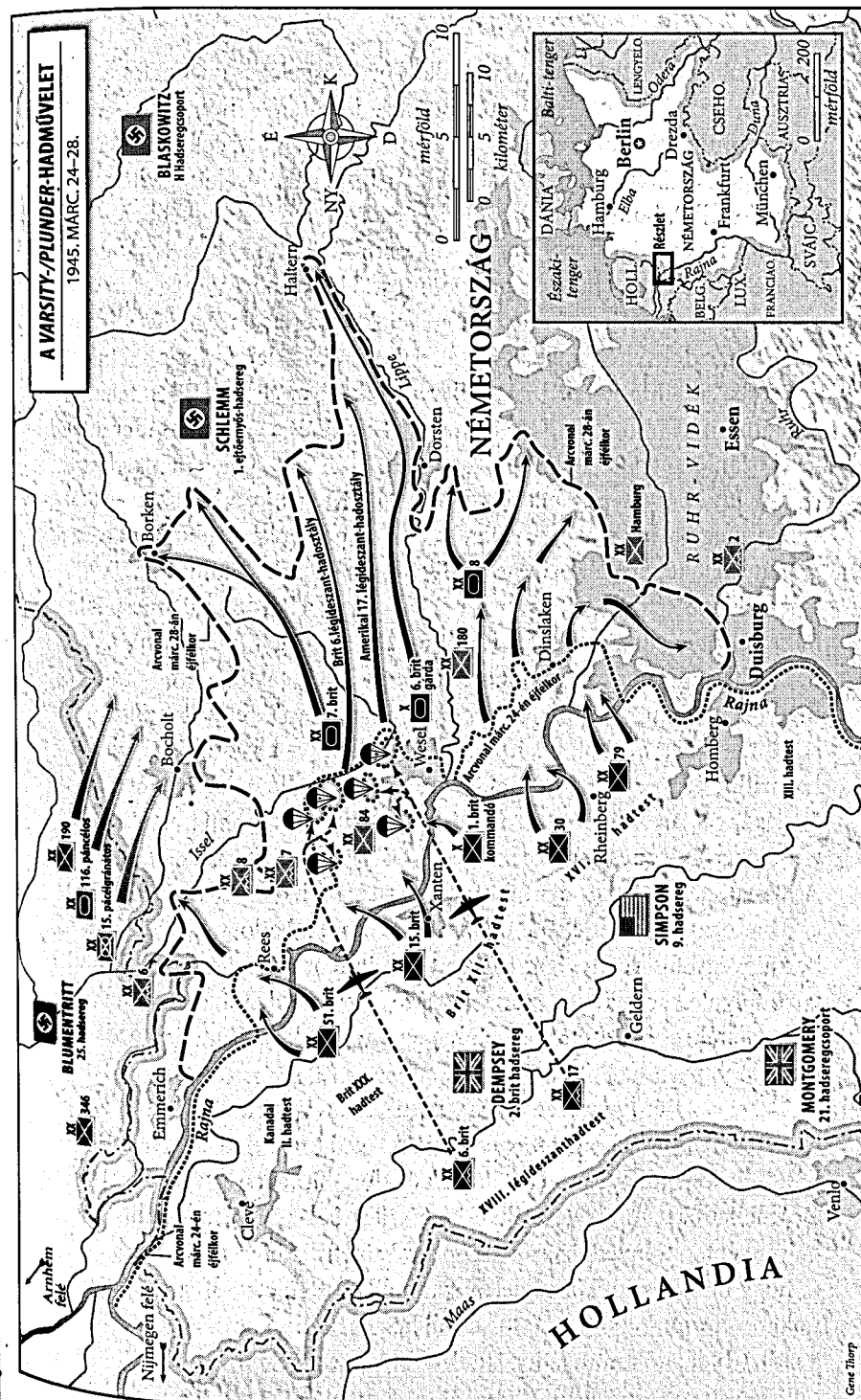
Orcája egy utolsó megcsípésével és néhány elharapott biztató megjegyzéssel, hogy minden rendben lesz, Montgomery visszavonult a

hálókocsijába. Távoli ágyúdörgés jelezte, hogy a *Plunder*-hadművelet elkezdődött. Churchill és Brooke a fenyők között kószált az enyhe esztében, és azon elméledett, milyen messzire jutottak a legutóbbi harminc hónapban, az egyiptomi Alam el-Halfától és el-Alameintól Hitler birodalmának belsejéig.¹⁷ Röviddel este 10 óra előtt Churchill szívott még egy utolsót a szivarjából, majd ő is elment lefeküdni. Az öregedő huszárnak szüksége van alvásra.

Harminckét kilométerrel keletebbre már lázas hévvel folyt a rajnai támadás, Alan Moorehead kifejezésével élve, „az ágyúk elviselhetetlen, sűrűn lecsapó korbácsként csattogó dörgésével”. Lángok és izzó acélrepeszkek perzselték fel a túlpártot a pokol annyi tüzével, amennyi csak több ezer csövön kifért. A légnymáshullámok, mint valami hazajáró lelkek, a folyó innenső partjára is lecsaptak, meglobogtatták az ártéri mezőkön összevonva várakozó Tommyk egyenruháját, akik a rumadagjukat iszogatták a bögréjükből, és teáskannakorommal feketítették be az arcukat. A kommandók „hosszú egyes oszlopokban bukkantak föl, az erdőkből jöttek elő – írta Eric Sevareid. – Bakan-csok és szíjak nyikorgása hallatszott. [...] Kicsit meggörnyedtek a hátizsájuk alatt. Egyesek énekeltek.”¹⁸ Rohamcsónakokba és Buffalo láncaltapas kételtű járművekbe szálltak, és a flottillák hamarosan erőlködve megindultak a túlsó part felé. A követendő irányt Bofors légvédelmi gépágyúk nyomjelzős sorozatai mutatták nekik, amelyek mint izzó rubinfüzérek szálltak kelet felé. – Ha netán hallanak pár eltévedt lövedéket; nem kell azt gondolniuk, hogy maguknak szánták őket – magyarázta egy brit tiszt a katonáinak. – Az, uraim, az önteltség egyik formája.¹⁹

Moorehead egy Rajnára néző nyaralóvilla emeletéről figyelte, ahogy egy Pathfinder (Nyomkereső) repülőgép Wesel templomtornyai fölött köröz, és kijelöli a célt a brit bombázóknak. Úgy vélte, a gép „egyetlen, levegőben sürgölődő fekete lepkére”²⁰ emlékeztet.

Vörös jelzőrakéta-füzereit belőtte a város központjába, ami azt jelentette – és milyen égetően érezte ezt az ember –, hogy Weselnek mindössze nagyjából tíz perc van hátra az életből. Azután a Lancasterek megtöltötték a levegőt motorbögéssel, és végül a légicsapás kataklizmaszerű, hihetetlen sokkja. [...] Épületek és fák, meg a városi parkok széles sávjai egyszerűen elszakadtak a földtől. [...] Vad szél csapott le ránk a folyón túlról.

„Hatalmas, füstből és lángból álló karmazsinvörös szennyfolt ömlött a magasba, mint egy nagy, nyílt seb – írta R. W. Thompson –, és a folyó mintha vérszínű lett volna.”²¹ Egy brit őrnagy a naplójában azon töprengett el, „vajon nem a halandókénál nagyobb erők engedtek-e szabadon?”²² A bombázók elrepültek – ezer tonnával könnyebben –, és Weselre ibolyaszínű lepel borult. A kommandók, amelyek lehasaltak, fedezékbe húzódtak a keleti parton, most felálltak, hogy megszerezzék zsákmányukat. „Mint a besurranó tolvajok, egyes oszlopban, úgy, hogy az élen haladók fehér szalagot fektettek le, az egész dandár belopakodott a városba”, írta Moorehead.²³ Wesel, vagy inkább az elszenesedett teteme, hamarosan az övék volt. Két brit hadtest, a XII. és a XXX., minden erejével özönlött át a folyón.

Néhány kilométerrel feljebb a folyó mentén, éjjel 1 órakor az amerikai 9. hadsereg tüzérei szabadították el a poklot, percenként több mint ezergránátos előkészítő tűzcsapással.²⁴ Egy órával később Simpson 120 000 fősre felduzzasztott XVI. hadtesténél felcipelték a hétszáz rohamcsónakból az elsőt a gátra, majd le a folyóhoz. Egészségügyi melegítőpárnákat használtak a csónakok külmotorjainak melegen tartására, és most az utászok a berántózsínörök eszeveszett rángatásával – egy szerző leírása szerint – „kis csónakok rajait indították száguldva a víz túlsó partja felé” a harmadik negyedében járó hold alatt. Az első hullámoknak géppuskák és gépágyúk nyomjelzős sorozatai mutatták az utat, amíg a túlsó parton nem sikerült színes repülőtéren leszállópálya-jelölő lámpákat telepíteni. A német ellenállásban nem mutatkozott „igazi harci kedv”, számolt be egy hadnagy, és a két első hullámban rohamozó hadosztály mindössze harmincegy fős veszteséget jelentett. Az innenső parton fehér sisakos parti forgalomirányítók a csapattestüktől elmaradt katonákat szidták és noszogatták, és húsz tonna emelőképeségű daruk rakták a Rajna vizére a nagyobb partraszállító naszádokat.

Március 24-én, szombaton reggelre tizenhárom amerikai gyalogzászlóalj tizenhárom kilométeres arcvonalon védte a keleti parton foglalt hídfőt. A folyótól nyugatra az utászok öt előretolt raktárban szedték le az álcázótakarókat – mű falevelekkel kiegészített halászhálókat, dróthálókat, helyenként kátránypapírt, sőt szénporral sötétre színezett vitorlavásznat –, hogy hozzáférjenek a végtelen sok holdnyi területet elfoglaló pontonokhoz, hossztartókhoz, rácsos tartókhoz és hídorgonyzó drótkötelekhez.²⁵ A hídépítők munkához láttak a folyón, eltökélten és módszeresen.

* * *

Churchill szombaton délelőtt, röviddel 10 óra előtt, Weseltől nyolc kilométerre nyugatra, Xantenban egy domboldalon kipihenten és dialittasan beletelepedett egy külön neki felállított karosszékre.²⁶ A gyengén, de mégiscsak pislákoló nap mind feljebb emelkedett a felhőtlen égbolton, amelyet csak egy Antwerpen vagy talán London felé száguldó V-2 tejszerű kondenzcsíkja csúfított el. A mennydörögve tüzelő brit ágyúk messze a Rajnán túl fekvő célokat lőtték, és a felrobbanó gránátok narancsvörösen villódzó csillagoknak látszottak a reggeli ködpárában. A folyón nyüzsgő csónakok és kompok jövés-menésére lenézve a miniszterelnök eltöprengett: „Valamikor régen szerettem volna vörös kabátban csatarendbe állítani a katonáimat odalenn a síkon, és rohamra vezényeltem volna őket, de mára a seregeim túl hatalmasak.”

A hadművelleti térség felől mély bűgös hallatszott mind hangosabban és követelőzőbben. Churchill szokatlanul fürgén pattant talpra. Hirtelesen szövetséges vadászgéprajok húztak át bögő motorral felettük, nyomukban szállítógépek szoros kötelékeivel. A kötelékek elég alacsonyan repültek ahhoz, hogy a földről tisztán kivehessék az ajtóban álló, ugrani készülő ejtőernyősöket. Mögöttük, ameddig a szem ellátott, vagy ameddig a képzelet varázsereje hatott, vontató repülőgépek érkeztek, mindegyik egy vagy két vitorlázógéppel. A miniszterelnök ugrándozott pár lépést lefelé a domboldalban, és azt kiáltozta: – Jönnék! Jönnék!²⁷ – Weseltől közvetlenül északra kibomlottak az első vörös és sárga ejtőernyők, ahogy Moorehead leírta, „mint óriási pipacsok”.

Elkezdődött tehát a *Varsity*-hadművelet.²⁸ A brit 6. légideszant-hadosztály, amelynek oszlopba rendeződött szállítógépei tizenegy kelet-angliai repülőtérről szálltak fel, Brüsszeltől délre találkozott a tucatnyi Párizs környéki repülőtérről induló amerikai 17. légideszant-hadosztállyal. Egyesült légi armadák, amelyeket 3000 szövetséges vadászgép oltalmazott, elsötétítették az eget: 1700 motoros és 1300 vitorlázó szállító repülőgép 17 000 ejtőernyőst és vitorlázógépen szállított katonát hozott a küzdelembe. Feladatukul a Wesel mögötti magaslatok és erdős terület elfoglalását szabták, hogy így erősítsék meg a *Plunder*-hadművelet hídfőállásait: „fellazítani a csűrhet”, ahogy egy brit légideszant-parancsnok megfogalmazta, és „rávenni a hadseregeket, hogy ugyan már méltóztassanak bevonulni mögöttünk”.²⁹

Ebben szerény sikert értek el, amikor fürgén elfoglaltak tíz leszállási és ledobási zónát.³⁰ A döbbenetes mennyiségű ledobott repülőbombával, a sok tízezer tűzérési gránáttal, és a német légvédelem feltételezett állá-

sai ellen repült vadászbombázó-bevetések százai ellenére azonban nem sikerült lefogni az ellenség összes ütegét, vagy elhallgattatni a hamarjában csatatérre vezényelt önjáró 20 milliméteres légvédelmi gépágyúkat. „Nagyjából akkor, amikor átrepültük a Rajnát, lyukak kezdtek megjelenni a szárnyakon és a gép törzsén – írta később az 513. ejtőernyős-gyalogezred egyik tisztje. – A gép testét eltaláló flak hangja a hullámlemez tetőn doboló jégeső zajára emlékeztetett.” Dramamine-től kissé kába ejtőernyősök behúzták a vállukat, és összeszorították farpofáikat, amikor a lövedékek átütötték az acél padlólemezeket. Ugyanennek az ezrednek az egyik zászlóaljparancsnoka azt jelentette, miközben ejtőernyője kinyílt: „Visszanéztem és láttam, hogy gépünk bal szárnya lángba borul. Szinte azonnal lángban állt az egész gép, és már zuhant is lefelé.” Sebareid azt nézte, ahogy egy másik repülőgép „megvált egyik szárnyától”.

A gép teste egyenesen zuhant a föld felé, miközben a szárny követte, billegve és csapkodva, mint egy nagy falevél. Egy másik gép mindkét motorjából lángcsóvát húzott. A lángok gyönyörű aranyszalagként lobogtak.³¹

Az ellenség nyomjelzős lövedékei meggyújtották a vitorlázógépek vázszerkezetét és vászonborítását. Egy brit repülőszázados elmondta, látott egy brit Hamilcar vitorlázó szállítógépet szétesni a levegőben, a benne ülők „úgy hullottak alá, mint a tehetetlen bábok”.³² Egy ejtőernyős tizedes szemtanúja volt, hogy egy másik vitorlázó szárnyát bedöntve kanyarodott a leszállási zóna fölé, amikor a földről lőtt tűz „feltörte, mint a tojást, és a dzsip, a löveg, a hapsik mind kizuhantak”.³³ A 6. légideszant-hadosztály 400 vitorlázó szállítógépéből mindössze 88 ért földet sértetlenül, és a levegőben eltaláltakon kívül még 32-t pusztítottak el a földön tűzérési gránátok és mindenféle nyomjelzős lövedékek.³⁴ A brit vitorlázópilóták negyede veszteséglistára került. Az amerikai vitorlázó szállítógépek közül több mint 50-et lőttek le, vagy pusztult el fával, oszloppal és más vitorlázógépekkel összeütközve a leszállási zónák környékén, amelyeket egy tiszt „baromi nagy lángoló kuplerájnak” nevezett.

„Kormányművet levegőben eltalálta a flak – áll egy vitorlázópilóta jelentésében. – Pilótát és másodpilótát eltalálták. 12 LÁK HM (legény-ségi állományú katona) harcban megsebesült.”³⁵ Az N leszállási zónában jelentések szerint sok vitorlázógépen érkező katonát „megölték még az ülésében ülve, és sok rakományt felgyújtottak vagy szétlőttek

az aknavetők”. Robert Capa, aki egy amerikai ejtőernyős-zászlóaljjal ugrott, nézte, amint német mesterlövészek szitává lőtték a magas fán fennakadt, tehetetlen ejtőernyősöket. Egy GI hallotta, hogy Capa anyanyelvén, magyarul káromkodik dühében, és így szólt hozzá: – Hagyd abba ezeket a zsidó imákat! Itt nem fognak rajtad segíteni.³⁶ – Egy alacsonyan repülő B-17 Repülőerőd, amelyik más fényképészeket, híradófilm-operatőröket és haditudósítókat szállított, égve menekült vissza a Rajnán túlra. Egy túlélő, aki ejtőernyővel kiugrott a sérült bombázóból, nézte, ahogy „körülöttünk mindenfelé [...] égő és megnyomorított C-47-esek zuhantak a mezőkre”.

Az a reggel még kockázatosabbnak bizonyult az új Curtiss C-46 Commando típusú szállítógép számára, amely akkor repülte első harci bevetését.³⁷ A C-47-esnél sokkal nagyobb, két ugratóajtóval és kétszer annyi ejtőernyőst befogadó utastérrel rendelkező C-46 sebezhetőbb is volt, „üzemanyagtartályainak elhelyezése és nagysága, valamint a hidraulikafolyadék-vezetékek labirintusa miatt”, állapította meg utóbb a Pentagon vonatkozó tanulmánya. Az alumíniumot eltaláló géppuskalövedékek gyakran keltettek akár tizenhárom centiméter széles szikrákat, ugyanakkor a C-46 kilyukasztott tartályaiból szivárgó benzin hajlamos volt átcsepegni-csurogni a felforrósodott kipufogócsövek között, be a törzs aljába. Ráadásul az AAF úgy döntött, nem épített rugalmas falú öntömítő üzemanyagtartályokat a beszerzett, végül összesen háromezer C-46-osba. Az öntömítő tartályok technológiáját az 1920-as évek óta fejlesztették, és tovább tökéletesítették az 1940-es angliai csatában lelőtt német Messerschmitt vadászgépek szétszedése és alapos átvizsgálása után. Az üzemanyagtartályt két réteg gumival bélelték.³⁸ Az egyik vulkanizált és folyadékot át nem eresztő, a másik a folyadékot inkább felszívó jellegű volt. Az utóbbinak, amikor a lövedék ütötte lyukból folyó benzin átitatta, megnőtt a térfogata, hogy eldugasolja a lyukat, mint a sebben megalvadó vér. A vadászgépekbe már régen öntömítő üzemanyagtartályokat építettek, és újabban a C-47-esek egy részébe is. A gyártási prioritások, a gép önsúlyának növekedése meg az üzemanyagkészlet csökkenése feletti aggodalom miatt azonban a C-46-ost a Pentagon öntömítő tartályok nélkül rendelte meg. Nem törődtek sem a légideszantcsapatok szállító repülőgépeinek korábban, Szicíliánál elszenvedett katasztrofális veszteségeivel, sem egy bizonyos elégedetlenkedő alezredes azon zajos vádaskodásával, hogy a döntés „bűnös gondatlanság” és „kis híján gyilkosság”.

„Láttam darabokat leszakadni a gép burkolatából, amikor zúgva átsüvítettek a gépágyúgránátok – emlékezett később egy őrmester, aki túlélte a *Varsity*-hadműveletet. – Jött mellettünk egy másik C-46-os, amelyen az ugrók már kiálltak az ajtóba. Hirtelen eltalálták, és lángok törtek föl mindkét szárnya tövéből.”³⁹ Ez a látvány újra és újra megismétlődött Wesel fölött. „A C-46, úgy látszik, mindig kigyullad, amikor létfontosságú ponton találják el”,⁴⁰ jelentették a repülőhajózók. A 313. csapatszallító csoport 73 C-46-osából 19 megsemmisült, 38 pedig megsérült. Az esetek kivizsgálói úgy találták, hogy az elvesztett gépek közül 14 „lángoló” volt, olyan C-46-os, amelyet „a benzintartályokban keletkező tűz pusztított el”. Az 52. csapatszallító repülőezred (*52nd Troop Carrier Wing*), amelyik repült Szicíliában, Normandiában és Hollandiában, azt a végkövetkeztetést vonta le, hogy „a C-46D nem alkalmas csapatszallító repülőgépnek harcszerű körülmények között”.

Egy végső tragikus esemény még hátravolt a *Varsity*-hadművelet szerencsétlenségsorozatából.⁴¹ Röviddel déli 1 óra után, amikor a légideszant-hadosztályok befejezték a háromórás földre szállást, a 8. légi hadsereg B-24 Liberatorai repültek át egymást követő hullámokban a harcmező fölött, s egészen kis magasságból, gyakran csak harminc méterről hatszáz tonna lőszert, benzint és más anyagi utánpótlást dobtak le. Abban a magasságban a nehézkes, lassan repülő négymotoros bombázók céllovöldei célpontként kínálták magukat, és a 240 Liberatorból 15 oda is veszett, további 104 pedig megsérült.

A Weseltől északra lelőtt bombázók közé került a 42-50735 jelzésű, *Queen of Angels* (Angyalok Királynője) becenévű B-24J, a suffolki támaszponttól tevékenykedő 704. bombázórepülő-század állományából.⁴² A gépszemélyzet nyolc hősi halált halt tagja között volt a Missouriból származó navigátor, Earle C. Cheek főhadnagy, „a szívélyes barát, jó társ és szeretetre méltó bajtárs”, az egység tábori lelkésze szerint. Olaszországból, majd Angliából repülve Cheek számos idegörlő bombázóbevetést élt túl.⁴³ A tizenharmadikon megsebesült a személyzet több tagja, a tizenötödiken kényszerleszállást hajtottak végre Franciaországban, a tizenhetediken kilőtték a gép két motorját, a huszonegyediken, Magdeburg fölött pedig a légvédelmi tüzéség megrongálta a szárnyakat, a gép farkát és a bombatartat. A weseli volt Cheek harmincadik bevetése, az, amelyikkel teljesítette volna a kvótáját, és utána hazavezényelték volna. „Nem kellene már sokkal tovább tartania – írta Texasban élő barátnőjének március 18-án. – Annyi minden van, amit együtt csinálhatnánk!”

A *Queen of Angels* személyzetének egyetlen életben maradt tagja, a törzsből oldalra tüzelő géppuskákat kezelő egyik lövész, aki majdnem a fák csúcsának magasságában ugrott ki, később azt írta Cheek édesanyjának: „A gép nagyjából 460 métert zuhant le onnan, ahol én földet értem, és megölte a többi fiút. Én vagyok az egyetlen túlélő. [...] Ez nagyjából a legkeservesebb levél, amelyet valaha valakinek írtam.”⁴⁴ A bombázócsoport egy másik tisztje igazolta a katasztrófát: „Utoljára úgy látták őket, hogy az egyik motor égett, és kényszerleszállásra készültek ellenséges területen. [...] A vég biztos, és nincsen változtatási lehetőség – az öltöny mindig illik viselőjére.”

Churchill a nap végén visszatért Montgomery táborhelyére a fenyődőbeli tisztásra. Most, hogy Ófelsége katonái szilárdan beásták magukat a Rajnától keletre, a miniszterelnök jó kedvében volt. – A német verve van! – jelentette ki. – Elkaptuk! Teljesen kikészült!⁴⁵ – Vacsora közben *A Méhek életéből*, a belga Maurice Maeterlincknek a világ legfegyelmeltebb társadalmához írott ódájából származó drámai idézetekkel szórakoztatta a tisztí étkeződe közönségét.⁴⁶ Olyan fejezetekből idézett, mint „A sokaság” és „A hímek lemészárlása”. A miniszterelnök és tábornagyai ezután felkeltek az asztaltól, és átballagtak a térképszobának berendezett lakókocsiba, hogy meghallgassák brit tiszték beszámolóját a *Varsity*–*Plunder*-hadművelet haladásáról.

Mindent egybevetve a jelentések igazolták Churchill derűlátását. A bal-szárnyon támadó 51. skót felföldi hadosztálytól a jobbszárnyon átkelő amerikai 79. hadosztályig a szövetséges hídfőállás negyven kilométer hosszan húzódott a keleti parton, és több helyen akár tizenegy kilométer mélyen is benyúlt a Rajna partján túlra. Az utászok javában dolgoztak a különböző hadihidakon, az amerikai 9. hadsereg szektorában egy napon belül megnyitották az első olyan hidat, amely harcokcsikat is elbírt.⁴⁷ Azon a szombatn háromezer ellenséges katonát ejtettek foglyul, és a *Plunder*-hadműveletet végrehajtó földi alakulatok találkoztak a légideszantcsapatokkal. Úgy tűnt, a szokatlanul kellemes időjárás még legalább egy napig kitart.

A kombinált hadművelet *Varsity* részével megvalósított „vertikális átkarolás” hasznosságát olyan bírálók, mint Patton és Bradley, a továbbiakban sokáig vitatják még, ahogyan mint sürgősséget, hamarosan neveltség tárgyává teszik a színvonalasságot is, amellyel Montgomery a *Plunder* részt „színpadra állította”.⁴⁸ A brit tábornagy rajongói szentül hitték, hogy a leszállt légideszantcsapatok megzavarták, sőt szétverték

az ellenség tüzéségét, távol tartották az ellenlökéssel próbálkozó németeket a folyami átkelőhelyektől, és folyosót nyitottak a Ruhr-vidék felé. Brereton tábornok, az 1. szövetséges légideszant-hadsereg parancsnoka „elsőprő sikernek” minősítette a csata napját.

Csak hogy a *Varsity*-hadműveleten szennyfolt éktelenkedett, amely arra emlékeztetett, hogy háborúban a siker és a bánat ritkán zárja ki egymást a csataterőről. Az ellenség védelmi rendszere gyengeségének ismeretében egyetlen, az ejtőernyősök által elfoglalt harcászati célpont sem állhatott volna sokáig ellen a földi erők három hadtesttel indított támadásának. A légideszant-hadosztályok nem járultak hozzá jelentősen a Rajnán túl foglalt szövetséges hídfőállás mélységének növeléséhez, és a hídepítést sem mozdították elő. A két légideszant-hadosztály majdnem 3000 fős veszteséget szenvedett, ebből több mint 460-an estek el.⁴⁹ A C-46-osokban és B-24-esekben elszenvedett veszteségen túl körülbelül 300 C-47-es rongálódott meg, további 30 pedig elpusztult. A csapatszallító repülőalakulatok 357 főt veszítettek, ennek több mint a felét tették ki a halottak vagy eltűntek. Vitorlázó szállítógépet csak viszonylag keveset sikerült további használatra összegyűjteni. A légideszant-hadosztályok ismét olyan pénzürmékek bizonyultak, amelyek égetik a szövetséges hadvezetők zsebét, pénztökének, amit muszáj elkölteni. A katonák hamarosan *Varsity Blunder*nek (Egyetemi Baklövés) kezdték csúfolni a hadműveletet, és a fűrészszel meg létrával felszerelt temetőosztagnak két napjukba telt, amíg a halott ejtőernyősöket levágták a fákról. *A vég biztos. Az öltöny mindig illik viselőjére.*

Másnap, március 25-én reggel Churchill, Brooke és Montgomery vírágvásárnapra istentiszteleten vett részt, amelyet egy presbiteriánus tábori lelkész celebrált egy elfoglalt német templomban a folyó közelében. A miniszterelnök rövid szónoklatot intézett katonáihoz „egy legfelsőbb és mindenre figyelő hatalomról, amely tetteinket vezérli”.⁵⁰ Utána felmutatta a győzelem V jelét, és már el is hajtatott kíséretével a folyóparti Rheinberg városába, hogy találkozzon Eisenhowerrel, Bradley-vel és Simpsonnal.

A ragyogó napsütésben a hat férfi együtt piknikezett: egy szénbánya-igazgató házában kertjében fehér abroszon felszolgált sült csirkét ettek.⁵¹ „Katonáink morogtak valamit az álcázásról – jelentette egy brit főhadnagy –, és megkínálták magukat néhány hátrahagyott süteménnyel.” Amikor lementek sétálni a folyó közelébe, ahol a katonák Maeterlinck tollára méltó céltudatos zsongással nyüzögtek, Brooke gratulált Eisenhowernek a legutóbbi napokban elért szövetséges sikerekhez. A fő-

parancsnok később úgy idézte Brooke szavait, hogy a brit tábornagy azt mondta: „Hála istennek, Ike, hogy kitartottál a terved mellett! Tökéletesen igazad volt.” Brooke tagadta, hogy ezt mondta volna. „Egyértelmű, hogy tévesen idéztek – írta utóbb a brit tábornagy –, ugyanis a mai napig meggyőződése, hogy egyáltalán nem volt igaza.”

Az efféle viták pillanatnyilag bagatellnek tűntek. Miután Eisenhower és Bradley távozott, Churchill huncut tekintete megakadt egy közeli partraszállító naszádon, és tűz lobbant a szemében. – Most, hogy Eisenhower elment, én vagyok a rangidős parancsnok – jelentette ki. – Miért nem kelünk át, és nézünk kicsit körül?⁵² – Át is keltek a Rajnán, csatagoltak félórát, s közben a fülüket hegyezve hallgatták az ide-oda repülő tüzéségi gránátok süvítését. A miniszterelnököt „szemlátomást jobban nyugtalanította a szivarja meggyújtása a szélben, mint a tüzéségi tűz”, jegyezte fel egy brit tiszt, de végül az aggódó Simpson azt mondta Montgomerynek: – Vigyük már ki innen, még mielőtt megöleti magát!

Visszaérkezve a nyugati partra Churchill nagy nehezen felmászott egy lerombolt vasúti híd acélrácsos tartójára. Közben az amerikai hídepítőket kereső német ütegek gránátjai kezdtek feljebb kétszázhetven méterre, lejjebb még közelebb zuhogni a vízbe. – Miniszterelnök úr! – könyörgött Simpson. – Ön előtt mesterlövészek, tüzéség lövi a híd mindkét oldalát, és most kezdték veretni az utat ön mögött! – Brooke beszámolója szerint Churchill „mindkét karjával átölelte a híd egyik meggömbült tartóját, és ajkát dacosan lebiggyesztve, dühösen nézett a válla fölött Simpsonra”.⁵³

Előbb még átadta Montgomerynek a *Marlborough: His Life and Times* (Marlborough: Élete és kora) pompás kötésű példányát – saját négykötetes dicshimnuszát illusztris hadvezér öséről –, majd ismét felszállt repülőgépeire, és hazarepült Londonba.⁵⁴ Testi épségére vigyázó udvaroncként egy tucat Spitfire kísérté. „Sosem vívott olyan csatát, amelyet ne nyert volna meg, és nem ostromolt olyan erősséget, amelyet ne vett volna be – írta Churchill az első kötetben. – Legyőzhetetlen volt, amikor felhagyott a hadviseléssel.”

Hét szövetséges hadsereg kelt át késedelem nélkül a Rajnán.⁵⁵ Az arcvonaltalanságának legtávolabbi szakaszán a kanadai 1. hadsereg seregtestei a weseli hídfőn özönlöttek át. Simpson megsértődött a 9. hadsereg számára kijelölt frontszakasz keskenysége és amiatt, amit ő a britek lassú, kelletlen tempójának tartott. Március 27-re azonban a 21. hadse-

regcsoport harminckét kilométert jutott előre a Rajnán túl, és megkezdte a Ruhr-vidék északi peremének átkarolását.

A jobbszárnyon, lenn délen, Patch 7. hadserege két hadosztályos, három tucat kétéltű harckocsival támogatott erőszakos átkeléssel lépte át a folyót Wormsnál március 25-én, kora hajnalban.⁵⁶ A XV. hadtest 2500 németet ejtett foglyul mindössze 200 fős amerikai véres veszteség árán, és Patch hetvenkét órán belül elegendő erőt gyűjtött ahhoz, hogy ki tudjon törni a hídfőállásból. Az elerőtlenedett ellenség 6000-nél kevesebb gyalogosra apadt létszámmal próbálta akadályozni a kitörést.

A franciák, akik novemberben elsőnek érték el, most utolsónak lépték át a Rajnát, De Gaulle tábornok noszogatására, aki azt táviratozta De Lattre tábornoknak: „Kedves Tábornokom! Önnek át kell kelnie a Rajnán, még ha az amerikaiak nem segítik is, és evezős csónakokat kénytelen használni. [...] Karlsruhe és Stuttgart várja, még ha lakosai nem akarják is Önt.”⁵⁷ Devers tábornok készséggel adta a jóváhagyását, de a visszavonuló németek minden vízi járművet elsüllyesztettek Speyernél, amivel arra kényszerítették a franciákat, hogy egyetlen gumicsónakot használjanak. Egyelőre tíz puskás gyalogos evezett át egyszerre minden fordulóval, amíg nagyobb flottillát nem sikerül összeszedni. Március 31-én napkeltekor egyetlen magányos század „tartotta” a keleti partot, elegendő a trikolór kitűzéséhez és Deux Mètres elvárásának kielégítéséhez – legalábbis egyelőre.

„Ez az összeomlás – állapította meg a brit 2. hadsereg március 26-i felderítési helyzetértékelése. – Az ellenség többé nem rendelkezik összefüggő védelmi rendszerrel a Rajna és az Elba között. Nehéz látni, mi van előttünk, ami utunkat állhatná.”⁵⁸ Hodges 1. hadseregének parancsnoksága 77. számú felderítési helyzetértékelésében egyetértett: „Az ellenségtől kitelik, hogy összeomlik, vagy megadja magát, egymást követő csoportokban.”

Sajnos az ellenségtől több is kitelt, és a jövőben még jócskán ont majd vért. A szövetségesek németországi inváziója azonban felgyorsult, és mind mélyebbre hatolt. A légierők napi 11 000 bevetése hozzájárult ahhoz, amit a SHAEF „a német fegyveres erők módszeres megsemmisítésének”⁵⁹ nevezett. A március a bombázóhadjárat legerősebb hónapjának bizonyult az egész háború alatt: 130 000 tonna bombát dobtak le Németországra. Amint hazatért Rajna-vidéki expedíciójáról, Churchill egy március 28-án kelt feljegyzésben figyelmeztetett: „Elérkezett a pillanat, amikor felül kell vizsgálnunk a német városok, más ürügyekre hivatkozva, pusztán a terror fokozása érdekében végzett bombázásának kérdését.

Máskülönben egy tökéletesen romba döntött ország fölött fogjuk átvenni az uralmat.” A felháborodott Bombázó Harris olyan vehemenciával támadott vissza – azzal vádolva Churchillt, hogy „azt a stratégiát bélyegzi most meg, amelyért személyesen ő a felelős” –, hogy a miniszterelnök visszavonta feljegyzését. Mindazonáltal a hadászati bombázóflották hamarosan azt tapasztalták, hogy háborújuk „diminuendóban elfogy”, amint egy tiszt írta, egyszerűen azért, mert elfogytak a porrá bombázandó célpontok.

Nem így a négyszáz kilométer szélességű arcvonalon előreözönlő földi seregek. A háború újra mozgó jellegűvé és gépesítetté vált, pontosan olyan hadviseléssé, amelyik a leginkább megfelelt az olyan katonáknak, akiknek „lelkében gépek zakatolnak”, ahogyan John Steinbeck amerikai honfitársait jellemezte.⁶⁰ A mozgás, a távolság és a löerő háborúja kedvére volt, ahogyan a *Time* lelkendezett, „egy népnek, amely hozzászokott a hatalmas térségekhez, a transzkontinentális vasutakhoz, az egész országra kiterjedő tehergépkocsi-szállítási láncokhoz, a végtelen utakhoz és a sok millió automobilhoz, a csomagküldő szolgálatokhoz, a nagyáruházakhoz és a szupermarketekhez”.⁶¹

Az Egyesült Államok ipari termelése az elmúlt évben kétszeresen meghaladta a tengelyhatalmak összesített teljesítményét. Ezen a túlsúlyon belül a legkevésbé sem utolsósorban az amerikai gyárak a háború alatt hétszer több tehergépkocsit állítottak elő, mint Németország.⁶² Most, hogy az amerikaiak már több mint 700 000 gépjárművel rendelkeztek a kontinensen, az Egyesült Államok Hadserege lóhalálában hajtott át a Harmadik Birodalmon, „mint egy hatalmas felfegyverzett műhely”.⁶³ Eisenhower hadseregei napi közel 16 millió liter benzint égettek el, amit 83 óceánjáró tartályhajó, 5600 kilométer csővezeték és 30 millió marmonkanna segítségével juttattak el hozzájuk. Miután június 6. óta naponta átlagosan 10 hidat épített, köztük 14 nagy közúti hidat a Meuse fölött, az Egyesült Államok Hadserege további 57-et ver majd a Rajnán. A forgalomban, amelyet ezek a hidak hordoztak, sok minden más mellett több mint 6000 harckocsi is átdübörgött a folyón.

A rettenetes serény kardot immár teljesen kihúzták hüvelyéből. Ekkor már sokan meg merték engedni maguknak a reményt, amint azt egy brit százados leírta, hogy „kellő szerencsével az ember akár meg is érheti a végét”.⁶⁴ Marshallnak küldött egyik jelentésében, amelyben olyan közel merészkedett a káröröm kifejezéséhez, amennyire csak megengedhette magának, Eisenhower azt írta:

Természetesen mérhetetlenül elégedett vagyok. [...] Remélem, nem hangzik dicsekvésnek, de be kell ismernem, nagy elégedettséggel tölt el, hogy a dolgok, amelyekben Bradley meg én kezdettől hittünk, és amelyekkel némi belső és külső ellenállással szemben valósítottunk meg, ilyen pompásan kiforrották magukat.⁶⁵

„AZ ELLENSÉGNEK JÓ OKA VAN FÉLNI TŐLE”

Nem volt kard, amely serényebb vagy rettenetesebb lett volna, mint Pattoné.¹ Amikor egy mesterlövész lesből rálőtt a 3. hadsereg törzsének egyik tisztjére, Patton megtorlásul német házak felgyújtására adott parancsot. „Falvak százaiban nem akad élőlény, még egy csirke sem – mesélte naplójának. – A legtöbb ház csak romhalmaz. Maguknak köszönhetik. [...] A javát én tettem.” Miközben bosszúálló hadosztályai Frankfurthoz, egy újabb „téglá- és kősvataghoz” közeledtek, Patton azt írta Beának, hogy Eisenhower javasolta előléptetését vezéreztessé (négycsillagos tábornokká), de „pillanatnyilag olyan remekül mulatok, hogy nem törődöm azzal, mi a rendfokozatom. [...] Remélem, a dolgok továbbra is simán mennek. Túl szépek látszik ahhoz, hogy igaz legyen.” A *Time* címlapon hozta a képét, a következő aláírással: „A 3. hadsereg Pattonje. Az ellenségnek jó oka van félni tőle.”

Félelmetes tábornokának küldött egyik bizalmas levelében Eisenhower azt írta:

Roppant büszke vagyok a tényre, hogy te, azon harcoló seregtestparancsnokok egyikeként, akik az afrikai hadjárat kezdete óta velem vannak, mindvégig olyan briliáns teljesítményt nyújtottál. Immár remekül belevágtunk a hadjáratnak abba a szakaszába, amely, remélem, a végső lesz. Tudom, hogy a 3. hadsereg ott lesz a célba érkezésnél.²

Furcsa módon ekkor egy lezáratlan afrikai ügy nyugtalanította Pattont, és vezetett oda, hogy a dolgok nem mentek „simán”, sőt elrontotta a Németország belsejébe indított offenzívája startját. Szeretett veje, John Knight Waters alezredes, egy West Pointon végzett hivatásos lovassági tiszt, 1943. Valentin-napján, február 14-én fogságba esett Tunéziában, a Kaszerine-hágói csatában kulmináló német ellentámadás első óráiban.³ Waters végül a 4161. számú hadifogolyként 1500 má-

sik amerikai tiszttel együtt az Észak-Lengyelországba telepített Oflag 64 fogolytáborban kötött ki. A lágerben a BBC híreinek hallgatását az illegális rádió „a kanári dala megfejtésének” („*reading the canary*”) nevezték, a sziszegve elsuttogott figyelmeztetés, „tökfilkó a pályán” („*Goon up!*”) egy ör közeledtet jelezte, és a „kriegie-k” (a német *Kriegsgefangene*, hadifogoly szóból) tánczenekart, színtársulatot, énekkart, tábori újságot és ötezer kötetes könyvtárat szerveztek.

Waters egy zsebnaptárba írta le a vele történeteket, amely az „Emlékeim” címet viselte, és ezzel a két, lakonikusan rövid, 1943. február 14-i mondattal kezdődött: „Elfogtak. Éjszaka, a kaktuszok között.”⁴ A következő két esztendőben szűkszavú bejegyzéseivel kis és nagy eseményeket örökített meg, köztük a Vöröskereszt és a svéd YMCA szemléit a táborban, és 1944. június 6-án egyetlen szóval a következőt: „Invázió.” Piros ceruzával minden naptári napot kihúzott, amikor elmúlt. Waters ritkán adott hangot az Oflag 64-ben folyó élet sivár egyhangúságának úgy, ahogy 1944. október 1-jei bejegyzésében tette: „Így tehát elkezdődik egy újabb hónap. Mikor lesz ennek vége?”

„Háborús naplót” is vezetett, amelyet barna zsákvászonba göngyölt, első borítójára pedig szabadságharagot rajzolt, és egy Henry Seton Merriman brit regényírótól származó mottót írt: „A háború nagy tisztítóerő. Megtisztítja a társadalmi légkört, s megfelelő helyükre teszi a nőies férfiakat és a férfias nőket. Ugyanakkor nagy egyszerűsítő is.”⁵ Ebben a naplóban Waters kínos pedantériával vezetett táblázatban tartotta nyilván a „hadifogoly-fejadagot”, feltüntetve a napi étel- és ital-ellátás alakulását, amely jellemzően 35,7 gramm – kicsit több mint egy uncia – húst, továbbá 318 gramm árpakenyert, 200 gramm káposztát, 100 gramm répát, 143 gramm marharépát stb. tartalmazott. Nagy gonddal lehámozta a címkéket a segélycsomagokban érkező konzervek dobozáról, és beragasztotta őket a kötetbe – Top-O mogyoróvaj, Kroger's Country Club Quality Fruitcake (Kroger Vidéki Klubja Minőségi Gyümölcstorta), Richardson & Robbins mazsolás puding – mintha az emlékekből még néhány végső kalóriányi tápértéket akart volna kicsikarni. A 4161. számú hadifogoly minden érkező levelét gondosan listázta dátummal, kézbesítési idővel és cenzori sorszámmal. Minden otthonról vagy a Vöröskeresztől kapott csomagot naplózott, rövid minősítéssel, ilyenekkel: „erősen sérült” vagy „jó állapotú”. A csomagok tartalmát is feljegyezte, a leltárban sok minden szerepel ceruzáktól, cipőfűzőtől és vitamintablettáktól a cribbage játék eredményjelző táblájáig, Macdonald cigarettáig és különös módon korcsolyáig.

A nagy orosz téli offenzíva miatt az Oflag 64 kriegie-jeinek váratlanul útra kellett kelniük.⁶ Őrség kíséretével besoroltak a Vörös Hadsereg elől gyalogosan nyugat felé vánszorgó több millió civil menekült, hadifogoly és koncentrációs táborbeli rab tömegébe. Január 21-én Waters és bajtársai kivonultak a táborból, vitték magukkal a lopott evőeszközt, a belé ütött horogkeresztes emblémával együtt, valamint a titkos rádiót, egy tiszt dudájába rejtve. Rettenetes, csaknem ötszáz kilométeres vándorlásuk során öt hétig masíroztak ide-oda Észak-Németországban. „Zéró időjárás & hófúvás”, firkantotta naplójába Waters január 28-án. Foglyok haltak meg, foglyokat lőtték agyon az örök, vagy egyszerűen eltűntek. „Az eddigi legkeményebb nap”, írta február 22-én. Az életben maradtak úgy tanulmányozták a saját ürüléküket, mint pásztorok a birkák zsigereit: betegsége utaló jeleket kerestek. Egyesek inkább nem mosakodtak, hogy le ne mossanak magukról olyan olajos testnedveket, amelyek vékony, filmszerű réteget alkothattak a hideg ellen. Az éhező tisztek azokat a bőséges lakomákat taglalták egymásnak, amelyeket befalnak, ha egyszer hazajutnak, vagy rafinált, ingyenceknek való ételsorokat agyaltak ki, és összeállították azoknak az emlékezetes éttermeknek a listáját, ahol reményeik szerint egyszer még vacsorázni fognak.

Február 26-án a menetoszlopot marhavagonokba terelték, hogy a hadifoglyok vasúton folytassák az utazást, csigalassúsággal, újabb tíz napon át, míg meg nem érkeztek egy 8. századi bajor városba Frankfurtól nyolcvan kilométerre keletre.⁷ „Este 6 órakor elértük Hammelburgot – írta Waters március 8-án: – Tetvetlenítették stb.” A csapatot végigmeneteltették a Hermann Göring Strassén, és máris azon kapták magukat, hogy több lágerből álló komplexumban járnak, amelynek egyik hatalmas altáborában 30 000, főként szovjet legénységi állományú katonát őriztek. Itt működött az Oflag XIII-B, egy tiszt fogolytábor is, ahol 5000 szövetséges tiszt raboskodott, köztük 1941 óta fogoly szerbek is. Ugyanebben a táborban őriztek a 28., a 99. és a 106. gyaloghadosztályból, valamint a szerencsétlen 14. lovassági csoportból az Ardenneknben elfogott 1500 amerikai is. A tábor rangidős tisztje az a Charles C. Cavender nevű ezredes volt, aki ezredével, a 423. gyalogezreddel adta meg magát a Schnee Eifel fennsíkján majdnem három hónappal korábban.

Hammelburgban nyomorúságos viszonyok uralkodtak.⁸ Az élelmezés répa- vagy káposztalevesből, fekete kenyérből és tarlórépa-marmeládból^{*}

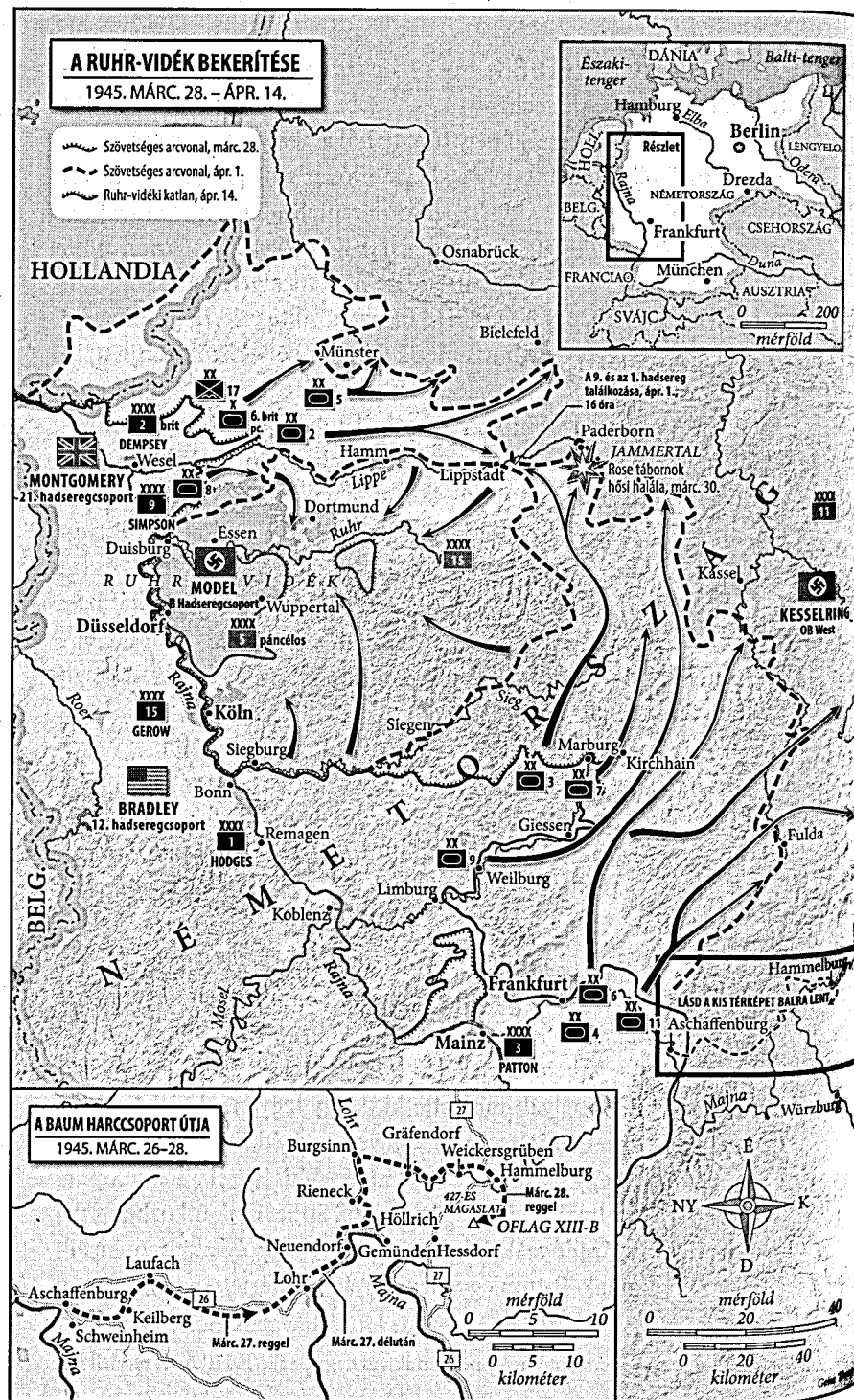
^{*} Ezt nevezték Hitler-szalonnának. (A ford.)

állt. A foglyoknak egyetlen négyperces, hideg vizes zuhanyozás járt hetenként, minden rozzant barakkba nyolcvan embert zsúfoltak be, és életüket örökösen fenyegette a veszély, hogy tévedésből a portyázó szövetséges repülőgépek gyilkolják halomra őket. „Légiriadó egész nap. Rosszabb, mint valaha – írta Waters március 19-én. – Távoli moraj.”

Patton már január közepén azt remélte, Waters alezredes kiszabadulásáról kap hírt, de február 9-én a SHAEF azt közölte vele, hogy a szovjet hírszerzés azon, nagyobb számú amerikai hadifogoly között tartja nyilván Waterst, akiket a németek minden valószínűség szerint elindítottak nyugat felé.⁹ A szövetséges hírszerző szolgálatok és a Vöröskereszt töredékes jelentései több mint egy hónappal később arra utaltak, hogy talán a Hammelburgba újonnan érkezők között lehet. Március 23-án, azon a napon, amelyiken a 3. hadsereg jelentős erővel átkelt a Rajnán, Patton azt írta Beának: „Egyenesen John tartózkodási helye felé tartunk, és talán odaérünk, mielőtt máshová viszik.” Két nappal később hozzáfűzte: „Remélem, holnap expedíciót indíthatok John kiszabadítására.”

A vezénylő tábornok rokona kimentésének kétes dicsősége csaknem száz kilométerre az ellenség vonalai mögül a magas, kemény, vörös hajú, Abraham J. Baum nevű bronxi századosnak jutott.¹⁰ A huszonnégy éves Abe Baum, egy orosz zsidó bevándorló fia, eredetileg ruhatervezést tanult, és sablonkészítőként dolgozott Manhattan konfekcióipari negyedében. Pearl Harbor után önként állt be katonának, és közlegénységből emelkedett többszörösen kitüntetett – „szépen dekorált” – tisztté a 4. páncélos hadosztályban. Anélkül, hogy személyes rokoni érdekeltségét felfedte volna, Patton megparancsolta a XII. hadtestnek, küldjön egy páncélos harccsoportot Hammelburgba, hogy hajtson végre olyan fogolyszabadító rajtaütést, amelytől magában azt várta, elhomályosítja Douglas MacArthur akcióit, mellyekkel akkoriban a Fülöp-szigeteken több tábor amerikai foglyait mentette ki. Hogy legyen, aki Waterst bizonyosan felismeri, némi nyomással rávette segédtisztjét, Alexander C. Stiller őrnagyot, egy korábbi Texas Rangert,^{*} kísérje el a harccsoportot, állítólag „az izgalmak és a móka kedvéért”. Stiller csak útközben vallja majd be Baum századosnak, hogy az egyik hadifogoly, akit reményeik szerint kiszabadítanak, Patton egyetlen lányának a férje.

^{*} Texas Ranger: Texas állam rendőrségének rendkívül nagy önálló hatáskörrel rendelkező tagja. (A ford.)

Patton eredetileg azt javasolta, küldjék valamelyik páncélosadosztály egyik teljes, 4000 fős, állandó parancsnokságú páncélosharccsoportját a küldetésre, de meggyőzték, hogy egy kisebb, mozgékonyabb különítménynek több esélye lehet.¹¹ Baum egyetlen mentoszlopa valamivel több mint 300 katonából állt, 16 harckocsival, 27 félláncaltalpas lövésszállító járművel, három önjáró löveggel és hét dzsippel. A katonák kimerültek a rajnai átkeléstől, az utolsó négy napban keveset aludtak, és mindössze 15 térképpel rendelkeztek. Patton beosztottjainak egy része komoly kétségeket táplált a rajtaütéssel szemben, nem utolsósorban azért, mert Hammelburg keletre feküdt az északi irányban támadó hadtesttől. Creighton Abrams alezredes, akinek egységével a páncélostűzerő javát szolgáltatnia kellett, március 26-án, hétfőn késő délután, az egyik tervező értekezleten, öklével rácsapott az összecuszkható tábori asztalra. – Mi a francról szól ez az egész valójában? – Egyszerűen nincsen értelmel! – Amikor Baum különítménye néhány órával később elrobogott, Patton azt írta Beának: „Egész nap idegbajos voltam, mert rajtam kívül mindenki úgy vélte, túl nagy a kockázat. Remélem, beválik. [...] Ha elveszítem a mentoszlopot, az valószínűleg újabb incidensnek fog számítani.” Naplójában még hozzáfűzte: „Nem hiszem, hogy Németországnak azon a részén akad bármi, ami elég erős ahhoz, hogy komoly kárt tegyen bennük.”

Tökéletes tévedésben volt. Az Aschaffenburgnál vívott kisebb tűzharcok után a különítmény március 27-én, kedden éjjel 2 óra 15 perckor kijutott a 26-os számú országútra.¹² Jól tartották a tervezett időt, s útközben szorgalmasan vágták el a telefonvezetékeket, majd napkeltekor egy laktanya alakulóterén tornázó német katonákat géppuskáztak le. Lohrtól keletre az amerikai harckocsik ágyúval és géppuskával uszályokat, vontatóhajókat és vasúti szerelvényeket lőttek végig a Majna partja mentén, Miller őrnagy leírta, az ellenséges katonák hogyan „ugráltak le és rebbentek szét, mint a fürjek”, egy páncélozott légvédelmi lövegghordozó vonatról.¹³ Gemündenben a védőket időben riasztották, s fel is robbantottak egy hidat, „tájétköző kő- és betonejzirt” küldve az ég felé, továbbá páncélöklökkel kilőttek három amerikai harckocsit. Baum megsebesült a térdén és a kezén. A harccsoport kitérőt tett egy kavicsos közúton, és röviddel kedd délután előtt kiszabadított hétszáz dolgozó orosz hadifoglyot – „Mazel tov”, mondta Baum egy német civilnek –, majd visszatért a keleti irányba, és délután 3 óra körül csattogva begördült Hammelburgba.

Itt várt rájuk a baj.¹⁴ A Gemündennél hagyott roncsok egyikében talált amerikai térképből és a barnásszürke járműoszlopot a levegőben

követő Storch felderítő-repülőgép jelentéseiből kiderült, hogy valószínűleg Hammelburg a különítmény célpontja. Kelet felől egy német rohamlővegosztály dübörgött be a városba, miközben Baum és a katonái nyugat felől közeledtek. Heves találkozóharc robbant ki, amikor az amerikaiak előretámadták a kanyargós úton a fogolytábor felé, amely a várostól délre egy magas fennsíkon épült fel. Ellenséges páncéltörő gránátok csapódtak alulról a menetoszlopba, és mire az amerikaiak választüze visszaverte a támadókat, újabb járművek pusztultak el, köztük három féllánctalpas is. A Baum tartalék üzemanyagát és lőszerét szállító féllánctalpas is égett, a tábor régi belga puskákkal felszerelt őrei pedig rögtönzött csatárláncba fejlődtek a kerítésen kívül. Az Oflag légoltalmi szirénája tébolyultan bögött.

A közeli ágyútűz és az égre kanyargó fekete füstoszlopok riasztották a foglyokat, a távolban feltűnő ótágú fehér csillagok látványára pedig új-jongó láрма tört ki.¹⁵ Egy Ardenneken elfogott kriegie pap feloldozást kínált azoknak, akik igényt tartottak rá, de a legtöbben inkább az ablakoknál állva kiabáltak, amíg harckocsiágyú-lövedékek becsapódni nem kezdtek az altábor területén. A Shermanek kilőtték az őrtornyokat meg a víztornyot, és a szomszédos altáborban is felgyújtottak több épületet: Baum irányzói tévedésből németnek nézték a szerb egyenruhát. A foglyok hasra vágták magukat a barakkok padlóján, és körbejárt az utasítás: – Nincs dohányzás, nem gyújtunk fényt!

A német táborparancsnok hozzájárulásával, aki alig várta, hogy meghadhassa magát, a csatazajban és a mindkét oldalról cikázó nyomjelzős sorozatok közepette őt önként jelentkező Waters alezredes vezetésével kimasírozott a főkapun.¹⁶ Amerikai zászlót és egy póznára kötött lepedőt lengettek. Már több száz méterre jártak a tábortól, s egy deszka-kerítéssel körülvett gazdasági udvar mellett haladtak el. Waters éppen fordult, amikor egy német katona a palánkok között kidugta a puskáját, és célzás nélkül meghúzta az elsütőbillentyűt. A lövedék közvetlenül a jobb csípője alatt találta el a 4161. számú hadifoglyot, eltörte a farokcsontját, és a bal farpofáján át távozott. Waters magatehetetlenül a földre zuhant. Hordágy híján pokrócban cipelték el a közeli német kórházba, ahol megtagadták az ellátását, mire visszavitték a táborba, és szerb katonáorvosokra bízta, akiknek a felszerelése alig állt többől, mint néhány papírkötésből és szike helyett egy nagy asztali késből.

Baum harckocsijai időközben a kerítést letaposva behajtottak a táborba, ahol lelkesen kurjongató, a katonák vállát veregető foglyok fo-

gadták őket.¹⁷ Sokan már fel is készültek a menekülésre, karjuk alatt összegöngyölt ágyneműjüket szorongatták, zsebeiket pedig megtölték a közös élestartból zabrált vöröskeresztes konzervekkel. Baum arra számított, hogy 300 amerikai tiszt várja a táborban, ehelyett 1291-et talált a legfrissebb létszámmellenőrzés szerint – a nyüzsgő sokaság a Time Square-re emlékeztette.

Az idő akkor már 18.30 körül járt, alkonyodott, és az ellenség kétségtelenül újabb támadásra vonta össze erőit.¹⁸ Baum felkapaszkodott egy dzsip motorházára, lecsendesítette a tömeget, majd azt mondta a hadifoglyoknak: – Nagyon sokkal többen vagytok, mint amennyire számítottunk. Nincsen elég járművünk valamennyiőtök elszállítására. – Nyugat felé mutatott. – Amikor elindultam, a front körülbelül száz kilométerre volt abban az irányban, a Majna folyónál. – Baum elmondta, nagyjából száz főt tud bezsúfolni a féllánctalpasaiba és felültetni a harckocsijaira. A többieknek gyalogolniuk kell, vagy kivárhatják Hammelburgban, amíg végleg felszabadítják őket. A tömegben csalódott morajlás futott végig.

Az égen már fenn ragyogtak az első esti csillagok, amikor a tisztek százai, gyalogosan és a Baumtól kapott néhány tájolóval, térképpel úgy nagyjából nyugat felé nekivágtak a szürkületnek.¹⁹ Tőlük elkülönülve, az élen harckocsikkal és az összes jármű minden külső felületén fűtőkben lógó kriegie-kkel, Baum gépesített menetoszlopa is megindult nyugat-délnyugat felé, abban a reményben, hogy hamarosan találkozik Patch 7. hadseregének előőrseivel.

Ehelyett azonnal újabb gondjaik támadtak. Az árnyékból kilövő Panzerfaustok és kézfegyvertűz zavarta a mozgásukat. Járművek gyuladtak ki, nőtt a sebesültek és halottak száma. Az előreküldött felderítők német páncélosokkal megerősített lesállításokat és úttorlaszokat jelentettek Höllrichnél és Hessdorfnál, ahol Baum a 27-es számú főútra szeretett volna felhajtani.²⁰ Szerdán valamikor hajnali 3 után a százados megparancsolta a menetoszlopnak, rejtőzzön el a térképen 427-es magaslattként jelölt dombon, az Oflag XIII-B-től mindössze hat és fél kilométerre délnyugatra. A sebesülteket behordták egy kőpajtába, s közben a nyolc féllánctalpasból áttöltötték a maradék benzint a hat megmaradt harckocsiba. Egy tucat kivételével az összes „autóstoppos” kriegie kettes oszlopba állt, és gyalogmenetben megindult vissza Hammelburgba, fehér zászló alatt. Kevésbé vitéz, de bizonyosan bölcs döntést hoztak. 9 óra 30 perckor érték el a tábort, ahol megtudták, hogy német járőrök már sok tisztet összefogdostak, aki előző éjjel gyalog indult útnak.

Röviddel reggel 8 óra után Baum és erősen megfogyatkozott csapata óvatosan megindult lefelé a 472-es magaslatról. Amint a százados később megfogalmazta, a magaslat gerincére azonnal „a pokol leple” borult, harcokcsik, aknavetők és géppuskák is löni kezdtek.²¹ „Amint kivilágosodott – írta utóbb Stiller őrnagy –, megsemmisítettek minket.” Amikor egyik barnásszürke jármű a másik után borult lángba, egy rádiós még lekopogott egy utolsó morzeüzenetet: „Baum-különítmény bekerítve. Heves tűz alatt. Légi támogatást kérünk.”

– Mindenki boldoguljon, ahogy tud! – ordította Baum.²² Ő maga bezsaladt a fák közé, sarkában Stiller őrnaggyal. A domboldalban kutyák csaholása visszhangzott. Egyik GI-t a másik után fogták el vagy lötték le. Egy német katona rátalált az avarkupacba bevackolódott Baumra és Stillerre, s amikor Baum ösztönösen a .45-ös pisztolya felé nyúlt, a német felemelte a magáét, és belelőtt a százados jobb combjába. Ez volt a harmadik sebesülése a vállalkozás alatt. Őket is visszavitték Hammelburgba, Baumot parasztszekéren kiterítve. – Aludjatok egy jót, fiúk! – mondta az egyik ór az amerikaiaknak. – Nehéz éjszakátok volt.

Sebesülése után John Watersnak sikerült lefirkálnia néhány szüksézáví bejegyzést „Emlékeim” című naplójába:

Március 27.: „Német meglőtt, amikor fehér zászló alatt jártam.”

Március 28.: „Műtét & kórház. Szenvedés.”

Március 29.: „Kórh. Morfium.”

Március 30.: „Kórh. Szenvedés.”²³

Patton napokig nem értesült a kudarcba fulladt rajtaütés részleteiről, bár a német rádió propagandaadásaiban a Harmadik Birodalom jelentős győzelmeként ünnepelte a hammelburgi rajtaütés visszaverését.²⁴ Egy maroknyi tisztnek az Oflag XIII-B-ből sikerült elkerülnie vagy leráznia üldözőit, és végül eltápolyogtak az amerikai vonalakig, ahol töredékes beszámolókat adtak kiszabadításukról, menekülésükről és a tűzharcokról. A legtöbb hadifoglyot és tegnapi kiszabadítóikat, köztük Stillert, erőltetett menetben áthajtották egy másik, München melletti táborba, ott várják majd be az egy hónappal később megérkező amerikai 7. hadsereget. A Baum-harcsoportot az ellenség megsemmisítette, hiszen minden járműve elveszett, és az ötvenhét elesetten, sebesültön és eltűntön túl majdnem minden katonája fogságba került. Bizonytalan számú hadifogoly is életét vesztette a hadicsíny közben.

Patton a felelősségvállalás elől is kitért – Manton S. Eddy vezérőrnagyot, a XII. hadtest parancsnokát vádolta, amiért a szükségesnél kisebb különítményre bízta a feladatot –, meg köntörfalazott is.²⁵ Haditudósítónak március 30-án azt állította, hogy a Baum-harcsoport vállalkozását főként figyelemelterelő hadműveletnek szánták. – Úgy éreztem, egy kis különítmény kockáztatásával tökéletesen megzavarhatom az ellenséget, hogy ne tudja, hová tartunk – magyarázta. – Bevált, mert azt hitték, Nürnberg a célom. – Később váltig állította, csak jóval a rajtaütés után tudta meg, hogy Waters is abban a táborban raboskodik. Beának március 31-én azt írta:

Egy hete tudtam már az ottani táborról, de nem tudtam teljes bizonyossággal, hogy ő ott van. Kiküldtem egy különítményt az elfoglalására, de félek, hogy ezt a különítményt szétverték. Akárhogy is, ez volt a helyes dolog, amit tettem.²⁶

Ahogy mind több részlet derült ki a fiaskóról, és erősödtek a bíráló hangok, Patton sikertelenül próbálta eltussolni a történetet. „Próbálnak incidenst kreálni a John kiszabadítására tett kísérletéből – írta Beának. – Hogy gyűlölöm a sajtót!”²⁷ Tíz nappal a rajtaütés után, amikor a 14. páncélos hadosztály részei elérték Hammelburgot, felfedezték, hogy a müncheni meneteléshez túl betegeket vagy túl súlyosan sebesülteket, köztük Waters alezredest és Baum századost is, a szerbek gyengélkedőjén hagyták.²⁸ Patton a hadsereg-parancsnokság egyik orvosát és két kis repülőgépet küldött veje elszállítására egy frankfurti kórházba. A fiatal tiszt felgyógyult sebeiből, és később vezérezredesi rendfokozatig vitte. Baumot és a többi sebesült amerikaiit még további napokra a táborban hagyták. Utóbb az egykori szabázasablón-készítőt őrnaggyá léptették elő, és „hüség, bátor kötelességteljesítéséért” kitüntették a Kiváló Szolgálatért érdemkereszttel, amelyet Patton tűzött a kórházban a pizsamájára.

Patton visszaélt a hatalmával, és meggondolatlanul, pillanatnyi ötletektől vezérelve, kizárólag az egyéni érdekét szolgáló parancsot adott alárendeltjeinek.²⁹ Akárcsak a szicíliai kórházi pofozkodásos incidens esetében, a tábornok magatartása, amelyet ez alkalommal képmutatás és hazudozás is súlyosbított, méltatlan volt a katonákhoz, akik fölött megadatott neki a parancsnoklás kiváltsággal felérő joga. Ám mert a szövetségesek már oly közel jártak a győzelemhez, feletteseit nem vitte rá a lélek, hogy nyilvánosan megdorgálják. Bradley „meggondolatlan-

nak” tartotta a fogolyszabadítási vállalkozást, de hallgatott. „George-nak maga a kudarc jelentette a legsúlyosabb megrovást”, állapította meg. Marshall tábornoknak küldött távirataiban Eisenhower a rajtaütést úgy említette, mint „ábrándkergetést”, illetve mint „Patton legutóbbi eszeveszett tettét”. A 3. hadsereg parancsnoka „elveszített egy teljes század közepes harckocsit és egy szakasz könnyűt. Utána ostobán kiterjesztette a cenzúrárt a hadmozdulatra.”

„Patton nehezen kezelhető gyerek – fűzte hozzá Eisenhower –, de üldözéskor és a siker kifejlesztésekor nagyszerű harcoló hadvezér.”

A SZERELMESEK VESZEKEDÉSE RÉSZE

A SZERELEMNEK

Eisenhower hivatala Reimsben a Collège Moderne et Technique de Garçons háromszintes, vörös téglás épületének első emeletét foglalta el a Rue Henri Jolicœurén.¹ Ablakai egy rendező pályaudvarra és a város lepusztult vasútállomására néztek. A vágányokon túl német hadifoglyok söpörték a székesegyház körüli zárt teret. A nap minden órájában katonai gépkocsioszlopok hajtottak át lassú menetben a város keskeny utcáin, fülsiketítően csikorogtak a sebváltók, és bőgtek az erőlködő motorok. A SHAEF előretolt parancsnokságának állományában ekkor már több mint 5000 szövetséges tiszt és légénységi állományú katona – a tervezett létszám duplája – szolgált, és nemcsak a *collège* épületét töltötték meg, de a konzervatóriumot, különböző irodákat a Rue Talleyrand-on, a francia hadsereg több laktanyáját és az Hôtel du Lion d'Ort, ahol éjszaka, pus-kájukat a hátukon átvetve, katonák szvingeltek rángatózva a mulatóban.

„Franciaországnak csodálatos a szaga mostanában”, írta haza a SHAEF törzsének egyik hadnagya Reims bebarangolása után.²

A marhasült, a hagyma meg az olajos salátaöntet és természetesen a francia tézstafélék sokféle szaga leng be mindent. A levegő a gesztenyefák virágaitól illatozik. [...] Teljes pompájukban virágoznak az orgonabokrok, a lilaakácok valósággal lecsurogtak indáikról, és az a rengeteg gyümölcsfa! Kis híján erőt vettek rajtam az érzelmek!

Az efféle tavaszi örömök szinte teljesen hidegen hagyták a főparancsnokot, aki a közelmúltban elért harctéri sikerek ellenére a lehan-

goltsággal terhelt kimerültség jeleit mutatta. Eisenhower „rémesen nézett ki”, ismerte el Bradley; állandó térdfájás gyötörte, légzőszervi panaszai voltak, a hátán pedig fájdalmas ciszta nőtt, amelyet sebész-nek kellett kivágnia.³ Kay Summersby „igazán visszataszítónak” minősítette a tábornok veszekedős hangulatát, és később azt írta: „Testi és mentális állapota rosszabb volt, mint valaha is tapasztaltuk. Beetle biztosra vette, hogy az idegösszeomlás határára jutott.” Smith maga is messze járt a legjobb formájától, vérző gyomorfekély kínozza, valamint egy fertőzés, amely napokra ágyba döntötte, s ez további terheket rótt Eisenhowerre. „Ike ordítózik és összevissza hantál – jegyezte fel Everett Hughes a naplójába. – Azt mondja: »Túl sok a dolgom.« [...] Úgy viselkedik, mint egy örült. [...] Állandó védekezésben van, gyanakszik, aggódik, és elszigetelődik.”

A főparancsnoknak pihenésre volt szüksége.⁴ Március vége felé Smithszel elrepült Cannes-ba, és öt napot töltött egy kölcsönvillában, ahol szinte semmit sem csinált, csak aludt, napozott, és időnként lejátszott egy parti bridzset. Az első negyvennyolc órában mindössze annyi időre ébredt fel, hogy megebédeljen a teraszon, s már slisszolt is vissza az ágyba. „Egyszerűen képtelen vagyok koncentrálni”, panaszkolta. A rövid pihenő azonban üdvösnek bizonyult, és Eisenhower felüldülve tért vissza Reimsbe, készen a háború befejezésére. Ezzel együtt, amint Mamie-nek bevallotta: „Azok közülünk, akik igazi felélősséget viselnek a jelen háborúban, nehéz feladatnak találják majd, hogy még egyszer valaha nyugodtak és derűsek legyenek.” Ráadásul a Riviéráról újraátgondolt haditervvvel tért vissza. „Ike megtanulta a leckét, és konzultál velem; mielőtt bármilyen hadműveletbe belekezd”, számolt be Montgomery Brooke-nak március korábbi napjaiban.⁵ Március 28-án, szerdán azonban, mindössze egy nappal azután, hogy Montgomery tájékoztatta Eisenhowert, az amerikai 9. és a brit 2. hadsereggel megkezdte előrenyomulását a Rajnától az Elba felé, a főparancsnok kiadott egy villámcsapással felérő utasítást:

Amint az erői Kassel–Paderborn térségében egyesülnek Bradley-ével, az Egyesült Államok 9. hadserege visszatér Bradley parancsnoksága alá. Bradley az Erfurt–Lipcse–Drezda irányban méri főcsapását, hogy felvegye a kapcsolatot az oroszokkal. Az Ön hadseregcsoportjának feladata lesz, hogy Bradley északi szárnyát védelmezze. [...] Bradley jobbszárnyát Devers fedezi.⁶

Ez a terv, biztosította Eisenhower Montgomeryt, „maga az egyszerűség”. Egyértelműen a brit tábornagy helyzetmegítélésére tett csipkelődő megjegyzésként hozzáfűzte: „Amint állítja, a helyzet jónak látszik.”

A főparancsnoknak több jó oka is volt, hogy a főcsapás irányát áthelyezze a szövetségesek északi szárnyáról arcvonalak középső szakaszára, amelyek közül egyet sem vitatott meg Montgomeryvel vagy Churchill-lel virágvasárnapi piknikjükön a Rajna partján. Nem utolsósorban, amint megírta Marshallnak: „Belefáradtam abba, hogy próbáljam szépen elrendezni a takarókat ugyanabban az ágyban több primadonna fölött.”⁷ Mostantól külön ágyat kapnak. Ráadásul Montgomery hadseregeinek északon a mocsaras Vesztfáliai-alföldön kellett átvágniuk, egy mélyen fekvő, vízfolyásokkal sűrűn szabdalts területen, ahol a terepviszonyok könnyen akadályozhatták a páncélososzlopok mozgását. A délebbre kiszemelt folyosóban alig akadt természetes akadály, és remek országos főutak kínáltak a mozgékony amerikai seregek előretöréséhez. Ekkor már 10 000 német katona adta meg magát naponta, a Wehrmacht egyértelműen a megsemmisülés felé tartott, bár a szövetséges felderítőtisztiek egy része azon aggódott, hogy a legkonokabbul kitartó csapatrészek bevehetik magukat az Alpokba, vagy gerillacsoportokat szervezhetnek. A gyorsaság mindennél fontosabbak minősült, és a SHAEF arra a következtetésre jutott, amint Whiteley tábornok megfogalmazta, hogy „ha bármit gyorsan kell megtenni, ne bízd Montyra!”

Montgomeryt megdöbbenettette az, amit ő így nevezett: „A csapás Ike-től. [...] Nagyon mocskos munka, attól tartok.”⁸ Simpson tábornok súlyképző ereje nélkül valószínűtlen volt, hogy a 21. hadseregcsoport hamarosan eléri az Elbát, Berlinről nem is beszélve. „Az erőszakos Amerika-párti elemek a SHAEF parancsnokságán olyan szervezetet követelnek, amely megnyirbálja a brit hadseregcsoport szárnyait – írta Londonba. – Akkor aztán az amerikaiak egyedül fejezik majd be az ügyet.” Brooke-nak írva továbbment. „Ike-nak ez az új terve – figyelmeztetett – el fogja nyújtani a háborút.” Montgomerynek kevesebb együttérzést sikerült kiváltania, mint feltehetően remélte. „Monty csak magát hibáztathatja a gyanakvásért, amellyel az amerikaiak kezelik”, jelentette ki Cunningham tengernagy, az Admiralitás első tengeri lordja.

A változásban ennél több rejtett. Az *Overlord*-hadművelet óta a szövetségesek stratégiai tervezői abból az alapfeltételezésből indultak ki, hogy Berlin a végső céljuk.⁹ „Berlin a fődj – erősítette meg Eisenhower szeptemberben. – Nézetem szerint semmi néven nevezendő kétség sem

fér hozzá, hogy minden energiánkat és erőforrásunkat a Berlin felé indítandó gyors támadásra kell összpontosítanunk!” Most megváltoztatta felfogását. A „Sztálin marsallnak szóló bizalmas üzenetben”, amelyet ugyanazon a sorsdöntő szerdán rádiótáviratban küldött el a címzettnek, és tájékoztatásul a Charlie-Charlie-knak is, a főparancsnok felfedte, hogy „a legcélszerűbb támadási irány” a délkelet-németországi Lipcsébe és Drezdába viheti seregeit, vagyis a német fővárostól százhatvan kilométer távolságra. Montgomery okulására egy későbbi átiratában hozzáfűzte: „Mindebben sehol sem említettem Berlint. Az a település, ami engem illet, ma már csak egy földrajzi hely. [...] Az én célkitűzésem az ellenség fegyveres erőinek és ellenálló képességének felszámolása.”

Eisenhowernek erre is jó oka volt. A Vörös Hadsereg ötven kilométerre állt Berlintől, a támadónak kedvező terepen, több mint egymillió katonával, akiket január óta gyülekeztettek erre a támadásra.¹⁰ A brit-amerikai seregek még mindig jóval több mint háromszáz kilométerre jártak. Bradley és más szövetséges tábornokok úgy becsülték, hogy Berlin elfoglalása csak az amerikaiaknak tíz- és százezer fő közötti embervesztésükbe kerülne. Marshall óvatosságra intette Eisenhowert, felszólította, kerülje „a szerencsétlen incidenseket”, beleértve a kelet és nyugat felől közeledő seregek összeütközését, amelyek tévedésből veszteségeket okozhatnak egymásnak. (Egyetlen április eleji napon az amerikai és szovjet harci repülőgépek elővigyázatlanyságból ötször keveredtek légi harcba egymással.¹¹) A háború utáni megszállási zónák határait már kijelölték, és Berlin felosztása érvénybe lép attól függetlenül, hogy ki foglalja el a fővárost.¹² A Berlinért, Bécsért vagy Prágáért indított versenyfutás kivéreetné azokat az amerikai seregtesteket, amelyekre még szükség van a Csendes-óceánon, és talán megintgatná Moszkva készségét a Japán elleni hadba lépésre, amire korábban már kötelezettséget vállalt. Azzal, hogy elfordul délkelet felé, Bradley támadó csoportosítása kettévágja a Német Birodalmat, elvágja Bajorországot és Ausztriát Berlintől, és segít megakadályozni Hitler március 19-én kiadott, „Rombolási intézkedések a birodalom területén” című felperzseltföld-rendeletének végrehajtását. Végül pedig Eisenhower világosan megértette, hogy Roosevelttartós békéről alkotott hosszú távú elképzelése a szovjetekkel folytatandó együttműködésre épül, s a két ország közötti jó viszonyt aligha erősítené a rivalizáló előretörés a Reichstag felé. Amint később egy vele interjút készítő újságírótól megkérdezte: – Ön mit kezdett volna Berlinnel, ha elfoglaljuk?

London mindennek egyetlen részletét sem nyelte le egykönnyen.¹³ Eisenhower új terve nemcsak kifogta a szelet Montgomery vitorlájából – akkor, amikor a britek a legutóbbi két hónapban 20 000 főt vesztettek –, de a főparancsnok azzal, hogy közvetlen levelezést kezdeményezett Sztálinnal, a britek szemében a hatáskörét is túllépte. Amikor a britek felvetették, hogy Eisenhower elbitorolta előljárói kiváltságát, Marshall és a többi amerikai haderőnemi főnök azonnal tiltakozott. Március 30-án azt írták Brooke-nak és szövetségeseinek: „A hadszíntéren parancsnokló tábornok képes a legjobban megítélni azokat az intézkedéseket, amelyek a német hadseregek vagy ellenálló képességük megsemmisítését a legközelebbi jövőben elhozhatják.”

Egy nappal később Churchill lecsapta sisakrostélyát, és belépett a küzdőtérré. „Könnyen lehet, hogy majdnem statikus szerepre kárhoznak bennünket északon”,¹⁴ figyelmeztette a brit haderőnemi vezérkari főnököket, vasárnap pedig azt írta Rooseveltnek:

Berlinnek továbbra is nagyon nagy a stratégiai jelentősége. [...] Az orosz seregek kétségtelenül lerohanják egész Ausztriát, és elfoglalják Bécsset. Ha Berlint is ők foglalják el, nem az a benyomás é-e bele – indokolatlanul – a gondolkodásukba, hogy döntő mértékben ők járultak hozzá közös győzelmünkhöz?¹⁵

„Minden akadályt félrelökve és minden elterelő műveletet elkerülve – tanácsolta a miniszterelnök – a szövetséges hadseregeknek északon és a centrumban most a lehető leggyorsabban az Elba felé kellene menetelniük.” Az amerikaiak azonban nem hagyták eltéríteni magukat választott tervüktől. A georgiai Warms Springs-beli nyaralójából sietve küldött, kemény elutasító levelében Roosevelt közölte Churchill-lel, hogy „a Brit Hadsereg az azt bízták, ami a hadművelleti célpontok roppant logikus csoportjának látszik az északi szárnyon”.¹⁶

Eisenhower ismét biztosította Marshallt: „Nem kísérlek meg semmiféle olyan lépést, amelyet katonai szempontból oktalanságnak ítélek, pusztán azért, hogy valamiféle politikai célkitűzést teljesítsek, hacsak nem kapok rá kifejezett parancsot a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságától.”¹⁷ Ilyen utasítás pedig még véletlenül sem érkezett, ahogy az Eisenhowernek adott alapvető parancs sem változott jelentősen azóta, hogy az előző tavaszon megszabták a feladatát: „hatoljon be az európai kontinensre”, és verje szét Németország fegyveres erőit.

Az előbbi már régen teljesítette, most következett az utóbbi. A szövetséges hadigépezet nyugaton majdnem négy és fél millió főre nőtt, és kilencven hadosztályt számlált.¹⁸ Tönkrevert, lerongyolódott ellenséggel álltak szemben, hatvanöt, olyannyira leharcolt hadosztállyal, amelyek összesített létszáma alig ért fel két tucatot, nagyjából teljesen feltöltött seregtestükkel.¹⁹ A benzin elég nagy kincssé vált ahhoz, hogy a német katonák között elterjedjen egy keserű vicc „az új, ötvenfős személyzetű páncélosról”: egy katona kormányozza, egy ló a fegyvereivel, és negyvennyolc tolja.²⁰

Montgomery nem hódolt be teljesen, de amikor tíz amerikai hadosztályt kért a SHAEF-től a Lübeck, majd tovább, Berlin ellen indítandó brit támadás megerősítésére – „úgy ítélem meg, Berlinnek mint hadművelleti célnak határozott értéke van”, jelentette ki –, Eisenhower nagyon erélyesen leállította.²¹ „Nem tévesztheti szem elől aényt, hogy a Lipcse felé indított előrenyomulás közben az Ön feladata, hogy Bradley északi szárnyát fedezze – válaszolta a főparancsnok. – Nem az ő feladata, hogy az Ön déli szárnyát biztosítsa. Utasításom teljesen egyértelmű.” Montgomery jámbor alázattal válaszolt: „Teljesen egyértelmű számomra, hogy mit akar.”

Churchill belátta, hogy nincs értelme a további civódásnak. Elegáns kapitulációja keretében először „a valaha egymás oldalán harcolt legigazabb barátoknak és bajtársaknak” minősítette a briteket és az amerikaiakat, majd a római színműírótól, Terentiusztól kölcsönzött bölcsességmorzsát küldött Rooseveltnek: „Most pedig igen kevés latin idézetem egyikét alkalmazom: »*Amantium irae amoris integratio est.*»” A szerelmesei veszekedése része a szerelemnek.²²

Miközben a Fegyveres Erők Rádiója a *The Last Round-Up* (Utolsó hajsza)* játszott, az amerikai 1., 3. és 9. hadsereg felgördült a német *Autobahnokra*, és rálépett a gázpedálra.²³ A széles, kétszer kétsávos országutakat „igazi álomutaknak” találták, „simának, mint a magas fényűzőre polírozott padló”, bár a lóhere alakú fel- és lehajtók összefavarták azokat, akik még nem láttak ilyet. A tehergépkocsi-vezetők az *Onward Christian Soldiers* (Előre, keresztény katonák)** éneklésével tartották

* *The Last Roundup*: Billy Hill (1899–1940) klasszikus western dala. (A szerk.)

** *Onward, Christian Soldiers*: 19. század közepi angol himnusz. Szövegét Sabine Baring-Gould (1834–1924) 1865-ben, zenéjét Arthur Sullivan (1842–1900) 1871-ben írta. (A szerk.)

ébre magukat. A T Különítmény (*T Force*) hírszerző egységei minden elfoglalt városra rávetették magukat, és nemcsak náci gonosztevőket kerestek, hanem ipari titkokat is: harmincöt mozgókéony mikrofilm-feldolgozó csoport kutatta át a gyárakat és az egyetemeket. A Wehrmacht raktáraiból a Szovjetunióról készült remek térképeket is begyűjtötték, jók lesznek még valamine.

Gyorsan estek el a városok: Limburg, Weilburg, Giessen – Hodges egy doboz szivart nyert Pattontól azzal, hogy elsőnek ért oda –, Marburg, Kirchhain.²⁴ „Ez az eszeveszett, fantasztikus Alice Csodaországban-száguldás előre Németországon át”, ahogyan egy őrnagy fogalmazott, egyszerűen volt felvillanyozó és könyörtelen. Azokat az ellenséges katonákat, akik ellenálltak, azonnal lelőtték. Azokat az ellenséges falvakat, amelyek nem kapituláltak, földig rombolták. Amikor benzint és gépjárműveket kereső SS-katonák március végén elfogtak egy amerikai tábori kórházat, az arról terjedő megalapozatlan rémhírek hatására, hogy orvosokat öltek és ápolónőket erőszakoltak meg, lázas, gyűlölködő embervadászat indult, és ötszáz ellenséges katona halt meg, mire nyolcszáz másiknak engedték, hogy megadják magukat. „Mennyire akarom, hogy a háború véget érjen! – írta egy katona. – A veszély most már kezd halálra rémíteni. Meghalni ebben a szakaszban – amikor már látni az ajtót a folyosó végén, a rózsakertbe nyíló ajtót, félig tárva – szörnyű volna.”

Eljött az ideje, hogy szorosra húzzák a hurkot a Ruhr-vidék körül.²⁵ Miközben a 9. hadsereg gyors ütemben tört előre kelet felé, és várható volt, hogy hamarosan visszatér eredeti hadseregcsoportja kötelékébe, Bradley március 28-án, szerdán megparancsolta az 1. hadseregnek, hogy törjön északi irányba, és vegye fel a kapcsolatot Simpson élén haladó seregtestével, a 2. páncélos hadosztállyal. Közben Patton 3. hadserege északkelet, Kassel felé kanyarodott, és fedezte Hodges jobbszárnyát. Az 1. és a 9. hadseregnek Paderbornban, egy 9. századi, Nagy Károly alapította püspökség székhelyén kellett találkoznia – vagy inkább a romok között, amelyek a városból megmaradtak. Kedden egy harmincperces támadással a RAF Lancasterei 75 000 kis és nagy gyújtóbombát dobtak Paderbornra: háromezer egyedi tüzet gyújtottak, amelyek egyetlen, favázás házakkal táplálkozó tűzviharban egyesültek. Azt beszélték, még a levegő is megsárgult, majd a színe tözegbarnára, végül szurokfeketére változott. Az ellenség ezen a helyen védekezni szándékozott: hatvan Panther és Tiger harckocsival – melyek személyzete főként tejfölösszájú SS-újoncokból állt – megerősített védőállásrendszert alakított ki, amelyet a Luftwaffe,

a Volkssturm és a Hitlerjugend szedett-vedett egységei szálltak meg, a Waffen-SS fanatikusaival megtámogatva.

Collins tábornok VII. hadteste vezette az 1. hadsereg felvonulását.²⁶ Egy hűvös, barátságtalan nagypénteken, március 30-án, a 3. páncélos hadosztály négy menetoszlopa tartott találkozó irányokban Paderborn felé, miután előző nap vad vágásban tette meg a hetvenkét kilométeres utat Marburgtól. A várostól délre fekvő, Jammertal – Jajgató-völgy – nevű területen az amerikai előőrs német lesállításba futott, és elakadt. Harckocsiágyúk és páncélok oldáról kilőttek egy Sherman, a másodiknak pedig leszakították a láncaltpát. A Királytigris nehéz harckocsik közelről lőtt, pontosan célba találó sortűzei számos másikat a nyílt terepen leptek meg, és a nyomjelzős lövedékek úgy pattantak föl az utak aszfaltjáról, mintha lángoló játékgolyók lettek volna. Hamarosan tizenhét Sherman, tizenhét félláncaltapas és kisebb flottányi tehergépkocsi, dzsip, valamint mentőautó égett nagy lánggal, s tűzük bevilágította a borongós napot. Az amerikaiak egyetlen szerencséje az volt, hogy a német páncélosok géppuskái nem tudtak elég meredek szögben maguk elé lőni ahhoz, hogy elérjék az út menti árokban lapuló GI-okat. A P-47-esek napalmmal bombázták a dombgerincet, de nem sokat értek el azon túl, hogy még fényesebben világították meg a szerencsétlenség színhelyét.

A lángok, a füst és a messze hangzó ágyúdörgés hatására a helyszínre sietett a hadosztályparancsnok, és nem akadt amerikai katona, akitől nagyobb valószínűséggel várhatták volna, hogy megfordítja az ütközet menetét, mint Maurice Rose vezérőrnagy.²⁷ A magas, szófukar Rose-t, aki valóssággal függőként szerette a Camel cigarettát; rajongott a musicalekért, Collins és más csodálói az Egyesült Államok Hadserege legjobb páncélosparancsnokának tartották. Miután az előző háborúban kitüntette magát a saint-mihieli kiszögellésben vívott csatában, a folyó háborúban pedig Észak-Afrikában, Szicíliában és Normandiában, Rose ekkor egy majdnem négyszáz harckocsit számláló seregstet vezettet, és sok páncélosa fűrtökben rákapaszkodó gyalogosokat hordozott, mint csónak a lerázhatatlan fűrókagylókat. A belorussziai rabbik fiaként és unokájaként született Rose jiddis nyelvi környezetben nőtt fel otthon, Denverben, mielőtt tizenhat évesen beállt a Coloradói Nemzeti Gárdába. 1918-tól a hadsereg különböző alakulatainál ismételt hol metodistának, hol az episzkopális egyház hívének, hol általánosságban protestánsnak nyilvánította magát – áttérését talán a tisztikar lappangó antiszemitizmusa motiválta. Marburg közelében, két nappal korábban, amikor egy tudósító

arról kérdezte, mit tervez a háború utánra, Rose azt felelte: – Van egy fiam. Most négyéves, és még nem ismerem. Megismerkedünk egymással.

Nem, nem fognak. Az alkonyi félhomályban a támadó ék keleti arcvonala mentén tartott az ütközet színhelye felé három dzsibból, két motorkerékpárosból és egy páncélautóból álló kis menetoszlopával, amikor Rose-t és vezetési csoportját váratlanul mindkét oldalról tűz alá vették. – Na, most szarban vagyunk – morogta maga elé.²⁸ Géppuskasorozatokról úgy a járműoszlop előreiramodott, de a nappal utolsó fénysugarainál négy német páncélos bukkant elő a sötétségből, mindegyik a Tigerre jellemző két lángot köpő, felfelé meredő kipufogócsővel. Az egyik harckocsi gyorsan fordult, és egy szilvafának szorította Rose dzsipjét. – Úgy néz ki, elkaptak minket – állapította meg a tábornok. A Tiger parancsnoka géppisztollyal a kezében ugrott elő a torony búvónyílásából, kiabált, és mutogatott valamit, miközben a tábornok, a segédtszjtje és a dzsip vezetője magasra tartott kézzel kiállt az útra. Csak a közeli mezőn égő Sherman harckocsik tűzének gyenge fénye világította meg őket. Amikor Rose a pisztolyáért nyúlt, hogy ledobja az útra, a német lőtt. Két lövedék Rose jobb kezét érte, egy másik a jobb orcájába fúródott. Négy a mellkasát soroztta végig, négy további a fejébe csapódott, a végső három pedig a lágyékhajlatába, a combjába és a háta alsó részébe. Két bajtársa az út menti árokba vetette magát, majd elmenekült a sötét erdőn át. Parancsnokuk szitává lőtt holttestét hátrahagyták.

Aznap éjjel, amikor az ellenség visszahúzódott Paderbornba, egy szakasz megkereste Rose holttestét, pokrócba csavarták, és befektették egy gabonátároló ládába. Katonai rendőrök álltak díszőrséget körülötte. – Ez nem lehet ő! Biztosra veszem, hogy nem ő az! – jelentette ki egy fiatal hadnagy.²⁹ Amikor közölték vele, hogy a halott férfit cáfolhatatlan biztonsággal azonosították, a hadnagy még mindig makacsul hajtogatta: – Nagyon remélem, hogy nem ő az! – Rose-t ideiglenes sírba temették, fakeszt alá, majd újratemették a fenséges margrateni temetőben, Dávid-csillagos sírkő alá a zsidó tábori rabbik állhatatos követelésére, akik káddist mondtak a sírja fölött.³⁰ 1949-ben a sírkövet újra keresztre cserélték, miután egy bizottság tanúk meghallgatását követően megerősítette, Rose keresztény hitre tért. Akármilyen vallás jelképe került is a sírja fölé, vitéz katona távozott az élők sorából, és keserves halála azt jövendölte, a *Reich* is keservesen fog elpusztulni.

A háborús büntett ügyében indított vizsgálat, amelyet az a Leon Jaworski alezredes vezetett, aki három évtizeddel később a Watergate-ügy kü-

lönleges ügyészeként szerzett hírnevet, azt állapította meg, hogy Rose-t véletlenül lőtték le.³¹ Addigra a megtorlás megjárta a maga vértől vöröslő útját. Nekikeseredett amerikai katonák törtek-zúztak a Paderbornból délre fekvő falvakban, házakat gyújtottak fel, és sebesült ellenséges katonákat végeztek ki. Később huszonhét németet találtak az etetni temető mögött, akiket állítólag az után lőttek agyon, hogy már megadták magukat, és további tizennyolcat számoltak össze Dörenhagenban. Jelentések szerint egyes GI-ok megakadályozták, hogy a németek eltemessék a halottaikat, és az oszló hullák napokig heverték a napon és az esőben, hogy emlékeztessék az élőket, mit művel az emberrel a háború. Varjak ugráltak körülöttük, merev lábbal, érzelmektől mentesen. Idáig jutott a világ.

A paderborni fanatikus ellenállás miatt Collins tábornok módosított támadása irányán.³² Március 31-én, szombaton kora reggel utasította a 3. páncélosadosztályt, forduljon el sarkosan harminc kilométerrel nyugat felé, ahol a 9. hadsereg alárendeltségében harcoló 2. páncélosadosztály közeledett Lippstadthoz. Ott az ellenállás csekélyebbnek ígérkezett, azt a várost főként a Volkssturm egyenruha helyett karszalaggal, fegyverzetként pedig régi cseh puskákkal ellátott népfelkelői védték. A város utcáin a vert Wehrmacht menetoszlopai vánszorogtak a Rajnától kelet felé, felszerelésüket a katonák talicskán és lopott gyermekkocsiban tolták maguk előtt. Egy helyi náci főnök a kórházakat átfésülve szedett össze utászokat, hogy leromboltassa a Lippe folyó hídjait. Robbanóanyagot egy V-1-eseket tároló színből és egy repülőter bombarakarából szereztek, de a robbantást elfuserálták, és Lippstadtban a hidak még mindig álltak. Azt beszéltek, hogy német sebészek kezdték eltávolítani az árulkodó vércsoport-tetoválást a Waffen-SS katonák bal karjának belső oldaláról, s a műtét helyén lőtt sebre emlékeztető heg marad.

Húsvét vasárnapja napsütéssel és meleggel virradt meg.³³ A tábori lelkészek az amerikai tüzéség állásainak közelében fekvő falvak templomaiban sietve celebrálták a reggeli szertartást, miközben a tarackok szorgalmasan dörögtek. „Valahányszor tüzelt egy üteg, az oltáron megrebbent a gyertyák lángja, és zörögtek a kilazult ablaküvegek – írta egy ejtőernyős a szüleinek. – A templom zsúfolásig megtelt mocskos harctéri egyenruhájukat viselő GI-okkal.” A harangszó Lippstadtban is templomba szólította a hívőket, és a jámbor németek még akkor is siettek a misére, amikor a Barbarossastrassén már sorra robbantak a tüzéségi gránátok. Imbolygó kerékpárjaikon a helyőrség utolsó katonái is elkari-

káztak, mire a Volkssturm harcosai kifosztották a laktanyát: alsóneműt és matracokat vittek el.

Délben a közelfelderítő repülőgépek jelentették, hogy a 2. és a 3. páncélosadosztály előőrsei nyugat és kelet felől közelednek egymáshoz.³⁴ Az előbbi egy Werner Ostheimer nevű őrmester vezette, aki nyolc évvel korábban Lippstadtból vándorolt ki, hogy hentesüzletet nyisson Detroitban. Röviddel délután 4 óra után a két menetoszlop találkozott, s amikor a katonák kedélyesen nevetve vállon veregették egymást, a Ruhr-vidék bekerítése befejeződött.³⁵ Lippstadt belvárosában menekültek és felszabadult kényszermunkások fosztogatták az üzleteket, betörték a bankok kirakatüvegét, és százmárkás bankjegyekkel gyújtották meg a cigarettájukat.

„A történelem legnagyobb kettős átkarolása” – hogy Eisenhower kísé őntelt, diadalittas kifejezésével éljünk – százhusz kilométer széles és nyolcvan kilométer mély katlanba zárta a *Reich* iparának legfontosabb központját.³⁶ Hogy pontosan ki mindenki került csapdába azon a tízezer négyzetkilométeren, azt egyelőre senki sem tudta biztosan, bár a szövetséges hírszerzés úgy vélte, hogy a katlanban a 15. hadsereg és az 5. páncéloshadsereg maradványai, valamint az 1. ejtőernyős-hadsereg két hadtestje szorult beinn. A kelepcebe kerültek közé tartozott Model tábornagy, akinek B Hadseregcsoportha a megsemmisülés küszöbére jutott. Model cseppet sem vágyott arra, hogy az utolsó töltenyig és az utolsó emberig harcoljon a Ruhr-vidék lebombázott gyárai, kibelezett városai és meddőhányói között, de Hitler halálbüntetés terhe mellett megtiltotta a visszavonulást. Helyette a tábornagy kénytelen volt az új, jórészt csak a fantázia világában létező 12. hadsereg megerősítő hadosztályaira várni, s közben a parancsnoksága alatt szolgáló minden egyenruhás *Landser* (német bakát) kituskoltak a ruhri katlan védvonalába, köztük azokat a rövidnadrágos fanatikus iskolásfiúkat is, akiket hajlandóságuk miatt arra, hogy vállalják a halált, „mennybemenetel napi harcosoknak” csúfoltak. „Minden félelem az ördögtől való – írta húsvéti levelében Model a feleségének: – A bátorság és az öröm az Úrtól származik. [...] Előbb-utóbb mindnyájunknak meg kell halnunk.”

Hogy ezt a napot közelebb hozza ellenfele számára, Bradley négy hadtestet rendelt a ruhri katlan felszámolására.³⁷ A 9. hadsereg, amely ekkor már visszakerült a 12. hadseregcsoporthoz, észak felől préselte mind kisebbre a katlan területét, és foglalta el az egyik kormos, csontvázra bomlított várost a másik után. Egyesekben, mint Duisburgban és Essenben,

túlságosan kevés erő maradt az ellenálláshoz. Mások folytatták a harcot, mint Hamm, amelyet csak négy nap alatt sikerült eszméletlenülre verni. Az 1. hadsereg dél felől nyomult előre, kevésbé városias, de nehezebben járható terepen. Napi hat–kilenc kilométeres tempóban rágtá magát előre, és tízezerével szabadította fel a kényszermunkásokat. Az állhatatosan kitartó védőkkel szemben a tüzérségi tűzhenger és a termítkezigránátok rendszerint ellenállhatatlannak bizonyultak. Egy makacsul ellenszegülő védelmi támpont ellen, egy siegburgi gyárban, ahol a német ejtőernyősök gépek segítségével fészkeltek be magukat a mély alagsorba, az amerikaiak ötven lángszórával „bátorították” őket megadásra. Hasbrouck tábornok, miután 7. páncélosadosztálya foglyul ejtette a német LXXXI. hadtest parancsnokát és 20 000 katonáját, belekezdett egy levélbe a feleségének, majd azt írta: „Olyan sokszor akasztanak meg különféle előljáró parancsnokságok izgott vezérkari tisztjei, hogy kénytelen vagyok abbahagyni.”

„Mi marad a vereségben a hadvezérnek? – tette fel a kérdést Model a törzsének: – Az ókorban mérget vettek be.”³⁸ A *Ruhrfestung*, a Ruhr-erőd területe óráról órára zsugorodott. A lőszer- és élelemkészletek elapadtak, mivel az amerikaiak Hamm közelében elfoglalták a német gabona- és lisztraktárakat. A kapcsolattartás a hadvezetőséggel esetlegessé vált, és a Berlinből érkező értelmetlen parancsokat „alig olvasta el s még sokkal kevésbé adta tovább bárki is”, ismerte el Model törzsének főnöke. Az amerikai arcvonalon végzett tapogatózó felderítés sehol sem talált kitörésre alkalmas gyenge pontokat. Ridgway tábornok, a XVIII. légi-deszanthadtest parancsnoka, levelet küldött a frontvonal túlsó oldalára, amelyben biztatta Modelt, kövesse Robert E. Lee appomattoxi példáját:

Ebben a hónapban lesz nyolcvan éve, hogy miután hűségese seregének létszáma leapadt, a harc hatékony megvívásának eszközeitől megfosztva, és túlerejű ellenséges seregektől teljesen körülfárva ő a tisztességes kapitulációt választotta. Most az Ön egyanez a választási lehetőség.³⁹

A kérdés süket fülekre talált. Moszkva Modelt már bűnrészességgel vádolta meg a háború elején Lettorszában legyilkolt félmillió polgári lakos ügyében, és a tábornagy nem szándékozott szovjet bíróság elé állni.⁴⁰ – Egy tábornagy nem esik fogságba! – jelentette ki. – Az ilyesmi egyszerűen lehetetlen! – Helyette egyik segédtsíjtjét szökeve átküldte a gyűrűn, hogy segítsen a Model családnak nyugatra menekülni Drezdából, s hogy elégeesse magániratait. Ezután a tábornagy elrendelte a B Hadseregcsop-

port feloszlátását – ezzel megkímélte magát attól a szégyenbélyegtől, hogy olyan seregszót nevében kapitulál, amelyik a valóságban már nem létezik. – Vajon megtettünk-e mindent, hogy a történelem előtt igazoljuk tetteinket? – kérdezte törzse főnökét.

Miközben a katlan szétporladt körülöttük, Model három menekülő tiszttel elhajtattott a düsseldorfi lóversenypályához, s ezután a romba dőlt várostól északkeletre egy erdészeti úton nekivágtak az ottani kiserdőnek. Csapkodták a szűnyogokat a sötétben, majd egy Opel Blitz híradó-tehergépkocsiban meghallgatták a berlini rádió adását, és hallották Goebbelt, amint elmarasztalta a *verrätische Ruhrarmee*, az áru-ló Ruhr-vidéki hadsereget.

– Őszintén hiszem, hogy egy bűnözőt szolgáltam! – tűnődött el Model. – Én tiszta lelkiismerettel vezettem katonáimat... de egy bűnös kormányzat érdekében.⁴¹ – Borítékba tette jegygyűrűjét és egy feleségének címzett levelet, leragasztotta, majd odasétált egy görcsös törzsű tölgyfához. – Itt temessenek el! – utasította még egyik alárendeltjét, majd Walther szolgálati pisztolyával föbe lőtte magát.

Áprilisban egy Ruhr-vidék fölött repülő B-26-os személyzetének egyik tagja lenézett, és fűrkészte azt, amit „sötét, felszántott mezőnek” vélt.⁴² Közelebről megnézve, számolt be utóbb, „sokholdnyi összezsúfolódott embertömegnek bizonyult [...] szorosabban tömörültek össze, mint a marhacsorda”.

A szövetséges felderítőszolgálat kezdetben úgy becsülte, hogy 80 000 német katonát ejtettek csapdába a ruhri katlanban.⁴³ Április 5-én a szám felugrott 125 000-re. Egy nappal később Eisenhower azt jelentette Marshall tábornoknak, hogy véleménye szerint 150 000-en vannak a bekerítésben, akik közül „legalább 100 000-et foglyul fogunk ejteni”. Ezek a számok elképesztően szerénynek bizonyultak, a valóságban 323 000 ellenséges katonát fogtak el hét hadtest és tizenkilenc hadosztály állományából.⁴⁴ Ez a sokaság, nagyobb, mint a Sztálingrádnál vagy Tuniszban foglyul ejtettek tömege, huszonnégy tábornokot és egy szárazra vetett tengernagyot is tartalmazott. – Katonai pályafutásom alatt volt néhány szép időszakom, igen, akadt sok öröm – mondta egy német tábornok a kihallgatóinak. – Most azonban azt kívánom, bárcsak meghaltam volna.

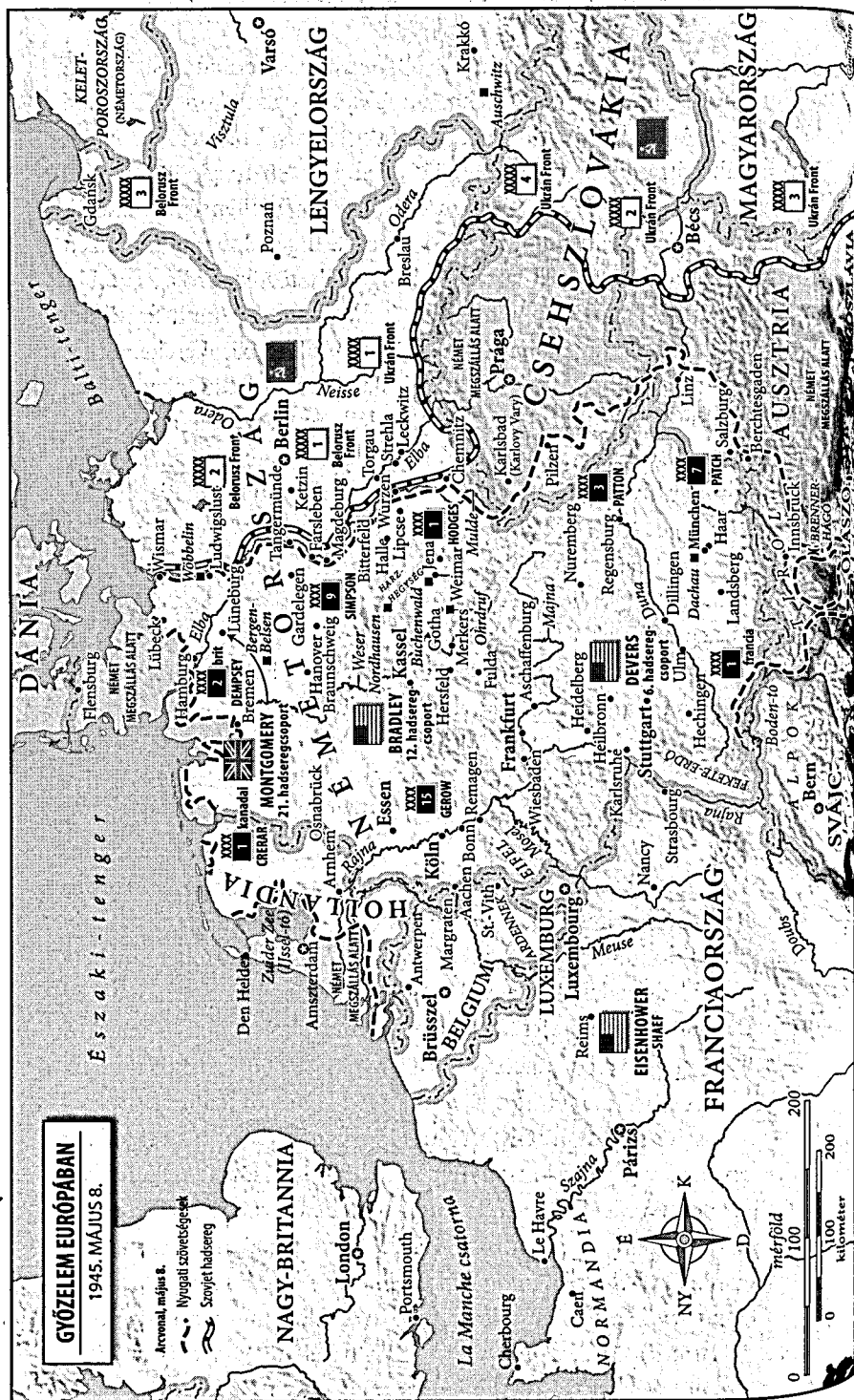
Az amerikai tervezők előzetesen azzal számoltak, hogy június végére 900 000 német hadifogoly elhelyezésére elegendő táborot kell létesíteniük, ám ehelyett a foglyok száma április közepére meghaladta az

1,3 milliót, és a ruhri csata végén ez a létszám ugrásszerűen tovább nőtt. „Annyi a foglyunk, mint egyeseknek a tetűjük”, panaszkodott Gavin a lányának.⁴⁵ A 78. hadosztálynál egy őr, aki társaival 69 német foglyival indult hátra gyalogmenetben, 1200-zal érkezett meg a Wuppertal melletti ezredgyűjtőhelyre. A katlan egész területén ellenséges katonák látszottak, akik „zsebkendőt, lepedőt, abroszt, inget” lobogtattak. Ezen a harctéren, állapította meg az egyik hadosztály történetírója, „a fehér volt az uralkodó szín”. Egy német egység kerékpáron vonult fogságba, a legvégéig fenntartva katonás rendjét. Egy másik trénszekereken érkezett, de a fogatok díszszemléhez méltó alakzatban csattogtak végig az úton. A katonák kifogták, ellátták és lekefélték, majd szabadon engedték a réten a lovakat, ők maguk pedig elvonultak a fogságba.

A hadsereg hivatalos története így írta le a kapituláló gyűlevész tömeget:

Sihederek, öregemberek, arrogáns SS-katonák, csüggedt gyalogosok, pocakos tartalékosok, ápolónők és technikusnők, a Hitlerjugend kamasz tagjai, karót nyelten korrekt, monoklis poroszok, egy hollywoodi szereplőválogató rendező szívének felderítéséhez elegendő. [...] Akadt, aki fekete kenyérral és borral érkezett, mások hangszerekkel – tangóharmonikával, gitárral –, néhányan feleséget vagy barátnőt hoztak magukkal, abban a téves reményben, hogy a nők osztozhatnak fogságukban.⁴⁶

Kerítésnek gyakran megtette egyetlen tekercs szögesdrót. Az őrségbe kiállított GI-ok markolták karabélyukat, és igyekeztek elfojtani ásítózásukat.⁴⁷ A kordonon belül ült a sokholdnyi felsőbbrendű ember. Énekeltek szomorú katonadalaikat, a régi szép időről meséltek egymásnak, és eldobott csikkekre még a csukaszürke zubbonyukon nyüzsgő tetvekre vadásztak.

12. GYŐZELEM

A VADÁLLAT JELE

A Harmadik Birodalom végső megsemmisítésére Bradley tábornok – aki akkor kapta meg negyedik tábornoki csillagát, és a *Stars and Stripes* magazin úgy nevezte, „Omar, a háború mestere” – áthelyezte vezetési pontját a Frakfurttól közvetlenül nyugatra fekvő Wiesbadenba.¹ Eisenhower oda érkezett meg hozzá április 11-én, szerdán este Reimsből, egy B-25-ös bombázón. Másnap kora reggel beszuszakolódtak egy aprócska Piper Cub futár- és tűzérfelderítő repülőgéphez, és az *Autobahn* nyomvonalát követve százharminc kilométert repültek északkeleti irányban, a Hersfeld nevű mezővárosig. Ott várt rájuk Patton, akit szintén előléptettek vezérezredessé, páncélos lovassági kísérettel és dzsipekből összeállított gépkocsioszloppal. Az egyik dzsipet a főparancsnok ötszillagos rendfokozati jelzése ékesítette. Harminc kilométert hajtottak gyors tempóban kelet felé a Fuldai-átjáró néven ismert, alföld jellegű folyosóban, és délelőtt 10 óra 30 perckor megérkeztek a tübingiai Merkers községbe. Egy harckocsizászlóalj őrizte annak a 19. századi kálisóbányának a bejáratát, ahol a GI-ok olyasmit fedeztek fel, amiről Patton úgy gondolta, Eisenhowernek látnia kell.

A bánya bejáratánál a Führer fényképe még mindig ott ékeskedett a munkafelügyelő irodájának falán, és táblára festett lelkesítő felirat hirdette *auf Deutsch*: „A te erőd semmi, a nép ereje minden!”² A XII. hadtest parancsnoka, Eddy tábornok bevezette őket egy rozoga teherfelvonóba, s miközben lassan aláereszkedtek a koromsötét aknában, Patton így szellemkedett: – Ha ez a ruhaszártó kötél elszakad, az Egyesült Államok Hadseregében komolyan beindulnak az előléptetések. – 490 méterrel lejjebb kinyílt a lift ajtaja. Egy ór feszesen tisztelgett, majd a látogatókat felismerve kicsúszott a száján: – Jézus Krisztus! – Egy széles vágatban Patton a Reichsbank bankjegynyomó kliséit mutatta meg nekik, és a Wehrmachtnak címezett, feltornyozott pénzbálákat. – Kétlem, hogy a német hadsereg még soha fizet zsoldot – jegyezte meg a bankjegyhalmokat mustrálva Bradley.

Már más bányákban is találtak kincseket.³ Egy nyirkos siegeni vasércbányában április 2-án a katonák hat hatalmas „Aacheni székes-egyház” feliratú ládára bukkantak, s az egyikben ott volt Nagy Károly ezüstbüstje, amelyben elhelyeztek egy apró darabot a császár koponyájából. A siegeni lelőhelyen más ládák Rembrandt-, Van Dyck- és Van Gogh-festményeket rejtettek, valamint Beethoven VI. szimfóniájának eredeti kéziratát – mégsem akadt kincslelet, amely felülmúlta volna a Merkers vágataiban találtat, amint azt Eisenhower felismerte, mielőtt átlépett a nyíláson, amelyet az utászok a banki páncélaajtón fél rúd dinamittal robbantottak.

Itt, a „8. számú helyiségben”, egy 45 méter hosszú és 23 méter széles teremben 7000 zsák, Berlinből nemrég – egyes esetekben emeletes buszon – átszállított arany- és más rablott érték hevert takaros sorokban, a közel négy méter magas mennyezetről lógó lámpák fényében.⁴ 8307 aranyrúdön és 55 láda veretlen aranyon kívül a raktár 3682 zsák német papírpénzt, további 80 zsák idegen valutát, 3326 zsák aranyérmet – köztük 711, egyenként 25 000 dollárt érő zsák amerikai arany 20 dollárost –, 8 zsák aranygyűrűt és kézitáskányi platinarudat tartalmazott. A terem hátsó részében több mint 200 hátitáskában, bőröndben és utazóládában – mindegyiken „Melmer” feliratú címke egy Bruno Melmer nevű, kletomániás SS-Hauptsturmführer* után – a koncentrációs táborok áldozataitól elrabolt értéktárgyak: igazgyöngy sorok, zseboratókók, arany fogkoronák, pészahi csészek, cigarettatárcák, kanalak. A fémtárgyak nagy részét laposra kalapálták, hogy takarékoskodjanak a hellyel. Más közeli járatokból és termekből berlini könyvtárak csaknem kétmillió kötete került elő, 400 tonna szabaddalmi irat, 33 faláda Goethehez kapcsolódó tárgy és irat Weimarból, Rubens- és Goya-festmények, valamint jelmezek Berlin állami színházaiából. – Ha a régi martalóc időkben élénk, amikor a katona megtarthatta a zsákmányát, te lennél a világ leggazdagabb embere – mondta Bradley Pattonnek.

Patton tréfásan azt javasolta, hogy a 250 tonna aranyból – a Harmadik Birodalom aranytartalékának legnagyobb hányadából – veressenek emlékérmét „az összes kuraifnak a 3. hadseregben”.⁵ A merkersi bánya kincsei – a SHAEF szakértői végül több mint félmillió dollár értékűre becsülték őket – olyan területen kerültek elő, amely hamarosan a szovjet megszállási zónához tartozik majd.⁶ Egyetlen perc vesztegetni való

idő sem maradt, s már el is készültek a tervek a zsákmány rejtett átszállítására Frankfurtba – az amerikai zónába –, harminc tíztonnás tehergépkocsin, amelyek őrségét két katonai rendőrszázalóalj és hét szakasz gyalogság alkotta, légi fedezetét pedig P-51 Mustangok adták. A műalkotásokat a német hadsereg irhabundáiba burkolva kívánták elszállítani, amelyekből szintén több ezret találtak a bányában.

Hasonló költöztetési műveletek „katonai szükségszerűség” címén a kijelölt szovjet szektor sok szögletében zajlottak, és éles hangú, hatástalan tiltakozásokat váltottak ki Moszkvából.⁷ A szovjetek azzal érveltek, hogy nemcsak kincsek, de hadfelszerelés és szakemberek is tűnnek el nyugat felé. Az amerikai akolba áttereltek között akadt 1000 német vegyész, mérnök, orvos, fizikus, matematikus, valamint mindenféle szellemi termék, amit az *Airmail* (Légiposta) fedőnevű program keretében szállítottak el villámgyorsan. A fogásba beletartozott a hallei Fizikai és Kémiai Kutatóintézet 241 tudósa, egy sor új repülőgép tervdokumentációjával együtt, 45 vegyipari szakember az IG Farben bitterfeldi gyártelepéről, mellettük 500 tonna kálium-kromát és 200 tonna kálium-permanganát, valamint a jénai Zeiss gyárból 213 rádiólokátor- és más szakértő, valamint egy új német bombairányzó műszer. A „szajréba” bekerültek légvédelmirakéta-tervek, 340 000 német szabaddalom részletes iratanyaga és 75 rakéta megépítéséhez elegendő V-2-alkatrész.⁸

Patton még egy felfedezését kívánta megmutatni Eisenhowernek.⁹ A XII. hadtest előretolt vezetési pontján elköltött gyors ebéd után az utazó tábornokok kis gépeken elrepültek Gothába, ahol újabb gépkocsioszlop várta őket, és tizenhat kilométert hajtottak dél felé. Eisenhower kíváncsiságát még az előző héten felkeltette egy német katonaszökevény meséje egy alaposan felszerelt főhadiszállásról az isten háta mögötti Ohrdrufban, s ezért megparancsolta Pattonnak, hogy a 4. páncélos hadosztály részeiből alakítson gyorsan mozgó harccsoportot, „repülőhadosztályt”, hátha sikerül elfogni az ellenség legmagasabb szintű hadvezetését. Balszerencséjére a harccsoport hajsza híján, de elszalasztotta Kesselring tábornagyot, s mindössze néhány német katonát fogott el, aki a helyi kórházban betegnek álcázva bujkált. A rejtélyes főhadiszállás is csalódást okozott. Föld alatti alagutakba építették 1938-ban, több telefonközponttal, szőnyeggel borított padozatú irodákkal, vízőblítéses illemhelyekkel, saját mozival – és sohasem használták! Himmler korábban azt tervezte, felújíttatja a létesítményt, és április 20-án, ötvenhatodik születésnapján végső menedékhelyként Hitlernek ajándékozza.

* SS-Hauptsturmführer: A századosnak megfelelő SS-rendfokozat. (A ford.)

A vállalkozás azonban mégsem volt eredménytelen, mert az amerikaiak itt szabadítottak fel először koncentrációs tábor Németországban.¹⁰ Az előző év őszén nyitott, S-3 nevű ohrdrufi láger egy olyan bűntetölétesítmény több mint nyolcvan altábor közé tartozott, amelyik hamarosan még hírhedtebbé vált: ez a létesítmény Buchenwald volt. Bradley megörököltette a tábornokok látogatását az S-3-ban:

Áthaladtunk a cölöpkerítésen. Több mint 3200 meztelen, kórosan lesoványodott hullát hajigáltak több sekély sírgödörbe. Mások ott feküdtek [a barakkok közötti] utcákon, ahol összeestek. [...] Egy őr megmutatta, hogyan gyűlt össze az alvadt vér vastag, fekete „ragyákban” ott, ahol az éhezõ foglyok kitepték a halottak zsigereit, hogy megegyék.¹¹

Egy lágerlakó megmutatta a bitófát, ahol a halálraítélteket zongorahúrral fojtották meg.¹² Másokat tarkólövessel gyilkoltak meg. Amikor a szövetséges seregek nyugat felől közeledtek, írta Patton a naplójába, az SS-őrök „a foglyok egy részével kiásatták a holttesteket, és óriási, téglalapra fektetett, 60 centiméteres vasúti sínekből épített rácsra rakatták őket. A hullákat leöntötték szurokkal, majd fenyőfával és szénnel tüzet rakattak alájuk.” Végül csak „csontok, koponyák és elszenesedett felsőtestek maradtak belőlük”. Ezután a legtöbb őr elmenekült – civil ruhába öltözve –, habár néhányat a bosszúszomjas foglyok agyonvertek vagy agyonszurkáltak, amikor az első amerikaiak megérkeztek. „Fürkészed az arcot, mi az, ami hiányzik róla, hogy megtaláld a vadállat jelét”, írta egy tudósító, miután alaposan megnézte számos SS arcképét. A tábor még mindig bűzlött az ürüléktől és az égett hajtól. Egy másik temetőárok, amelyet leszórtak mésszel, „majdnem teljesen megtelt hamvakkal és felismerhetetlen emberi maradványokkal, amiből itt-ott csont és bőr végtagok meredtek ki”, írta Osmar White, a 3. hadsereg mellé beosztott ausztrál haditudósító. „Patton – jegyezte fel Bradley – elballagott egy sarokba, és elhányta magát.”

Amikor egy fiatal GI idegesen elnevette magát, Eisenhower vészjósó pillantást vetett rá. – Még mindig gondot okoz gyűlölni őket? – kérdezte.¹³ Más katonáknak, akik köréje gyűltek a táborban, a főparancsnok azt mondta: – Azt mondják nekünk, hogy az amerikai katona nem tudja, miért harcol. Most már legalább azt tudni fogjuk, mi ellen.

Eisenhower és Bradley beleegyezett, hogy a csütörtök éjszakát a 3. hadsereg törzsszállásán, Hersfeldben tölti.¹⁴ Vacsora után egy halom térkép-

pel visszavonultak Patton lakókocsijába, hogy hosszán megvitassák, hol a legcélszerűbb harcba vetni hadseregeiket. Model B Hadseregcsoporthjának pusztulásával kétszáz kilométer széles rés támadt a német arcvonal közepén, amely csak arra várt, hogy az ekkor már tizenkét hadtestbe és negyvennyolc hadosztályba szervezett, 1,3 millió katonát számláló 12. hadseregcsoporthoz kihasználja. A Ruhr-vidék megtisztítása után kínálkozó két kézenfekvő inváziós irány észak és dél felé kanyarodva megkerülte a Harz hegységet. A 12. hadseregcsoporthoz tartozó parancsnokságának terve szerint a 9. hadsereg indul az északi irányba, Magdeburg felé, az 1. hadsereg pedig a dél felé, a Tübingeni-síkságon át Lipcse felé. A 3. hadsereg, amely Bradley jobbszárnyán máris keletebbre állt, lehetővé teszi, hogy a két másik felzárkózzon mellé, majd délkeletnek fordul, míg Patch 7. hadserege Alsó-Bajorországon és Ausztrián át tör előre, hogy fedezze Patton szárnyát. Az új 15. hadsereg, Gerow tábornok parancsnoksága alatt, követi a harcoló hadseregeket, és átveszi a megszállási feladatokat.

Jóllehet ekkor már minden hadsereg óriási ugrásokkal haladt előre – Simpson 9. hadserege 364 kilométert tett meg, amióta átkelt a Rajnán –, Eisenhower nem akarta, hogy az amerikaiak a Csehország határához közel fekvő Chemnitznél keletebbre tolják előre arcvonalukat.¹⁵ Ami Berlint illeti, megismételte, feltett szándéka, hogy meghagyja a német fővárost a szovjeteknek, akik éppen készültek megindítani ellene a végső rohamot.

– Ike, nem tudom, ezt hogyan képzeld – mondta Patton. – Jobban tennénk, ha mi foglalnánk el Berlint, még hozzá gyorsan, majd mennénk tovább az Oderához!¹⁶

Eisenhower megrázta a fejét. – Harcászati vagy hadászati szempontból nincs jelentősége! – szögezte le egy leheletnyi ingerültséggel a hangjában. – A Berlin felé indított előrenyomulással nemcsak azt kockáztatnánk, hogy összeütköznek a Vörös Hadsereggel, de menekültek és foglyok további, annál is nagyobb hordáival terhelnék az amerikai csapatokat, mint amelyek máris súlyos gondot okoznak minden hadseregparancsnoknak.

Eisenhower egy másik aggodalom is nyomasztotta: ő is osztotta azokat a féltelmeket, amelyek szerint a náci rezsimnek szándékában áll, hogy visszavonuljon az Alpokban kijelölt úgynevezett Nemzeti Erődbe, amelyre támaszkodva vagy elhúzódozó gerillaháborút vívhat, vagy véres végső csatát tervez.¹⁷ Mindkettő lehetővé tenné, hogy azt állítsák, a Harmadik Birodalom sohasem kapitulált. Hogyan pusztul el egy rendőráll-

lam, erőtlén nyöszörgéssel, vagy nagy, véres dőrejjel?¹⁸ A SHAEF-nél ezt senki sem tudta biztosan, de a szövetséges hírszerzés meggyőzte magát – és a főparancsnokot –, hogy Hitler rezsimje a Götterdämmerungot, az istenek alkonyát idéző teátrális pózzal kísérli meg a harc folytatását a hegyekben.

A szövetségesek stratégiai tervezői már 1943 őszén az Alpok magasan fekvő, megerősített településein vívott élethalálharcot vizionáltak a háború végére.¹⁹ Eisenhower 1944 szeptemberében figyelmeztette Marshallt: német fanatikuskok „megkísérelhetik, hogy hosszú és elkeseredett gerilla hadviselésre térjenek át”. Februárban azt javasolta Bradley-nak, képezzenek ki rohamzászlóaljakat „azon gerillafészekre támadására, amelyeket kénytelenek leszünk erővel kiirtani”. A 3660 méter magasságig felhúzódo, bevehetetlen hegyvidéki erőd kelet, Salzburg felől nyugat felé, a Bodén-tóig terjedhetett, sőt a Brenner-hágón át még Olaszországba is átnyúlhatott. A brit hírszerzés kételyeinek adott hangot: a háború alatt az Ultrával megfajított negyedmillió német rádiótáviratban sehol sem találtak utalást ilyesféle tervekre, egyetlen homályos üzenet kivételével, amelyet a berni japán követség küldött március közepén Tokiónak. Abban a táviratban lehetőségként említettek „végső harctereket vagy erődöket”. Az Ausztriában működő brit ügynökök „nem találták jelét a szervezett ellenállásra tett előkészületeknek”. Az amerikai Hadügyminisztérium egyik április eleji tanulmánya arról számolt be, „semmi sem utal arra, hogy bármiféle erődítményeket építenének Bajorországban vagy Ausztriában, megakadályozandó a szövetségesek északi behatolását »az erőd területére«”.

Sokkal hiszékenyebben viselkedett Eisenhower felderítőfőnöke, Strong vezérőrnagy, aki utóbb elmagyarázta: „Az Ardennek után nem vállaltam többet kockázatot a németekkel kapcsolatban.”²⁰ Abban a meggyőződésben, hogy „a német társadalmi elvárásnak megfelel a közös halál”, Strong márciusban ijesztő figyelmeztetést adott ki: a szövetségesek légi felderítése hűsz alpesi helyszínen kiterjedt építkezésre utaló jeleket talált: talán egy olyan német ellenállási hálózat számára épülnek ott erődök, amelyet Strong a francia maquis-hoz hasonlított. „A náci rezsim legfontosabb minisztériumai és személyiségei közül jó néhány – tette hozzá – már be is rendezkedett az erőd területén.” Az izgulékony sajtó szintén az Alpok bércei és hágói között száguldozó, végsőkig kitartó náciokról fantáziált. A *Collier's* magazin január végén a Führer berchtesgadeni nyaralójának közelében működő óriási gerillakiképző táborról számolt be az olvasók-

nak, a *The New York Times* pedig azt állította, hogy a Nemzeti Erőd, a maga megszámlálhatatlanul sok erődített ütegállásával, megátalkodottabban tart majd ki, mint Cassino.

Az OSS Hitlerről alkotott, „Élete és legendája” („His Life and Legend”) című pszichológiai portréja nyolc lehetséges sorsot vizsgált meg, amely Hitlerre várhat, a természetes haláltól – „csekély valószínűségű lehetőség” – és a semleges országba szökéstől – „különösen valószínűtlen” – a fogságba esésig: „mind közül a legkevésbé valószínű lehetőség”.²¹ Az öngyilkosságot ítélték „a legkézenfekvőbb végkifejletnek”, de a tanulmány azzal a következtetéssel zárult, hogy „a végén bezárhatja magát valamilyen jelképes anyaméhbe, és megghiúsíthatja, hogy a világ hozzáférjen”. Más OSS-helyzetértékelések, amelyeket a szervezet könnyen rászedhető svájci „állomásának” jelentései alapján készítettek, arról számoltak be, hogy legalább tízenyolc hónapra elegendő élelmet, fegyvert és lőszert halmoztak fel Berchtesgadenben; mindennap 150 teherautó visz újabb hadianyag-szállítmányokat az erőd területére; az Alpok régiójában gazdálkodó parasztok 750 000 embert képesek élelmezni napi 2500 kalóriás fejadagokkal, bár „az étrend némileg kiegyensúlyozatlan lesz, mert szinte teljesen hiányozni fog belőle a cukor”. Sőt azt is jelentették, hogy az erőd gyárai képesek kézifegyvereket és páncéltörő ágyúkat előállítani, a kocsz-, ólom-, cink- és robbanóanyag-hiány ellenére is. William J. Donovan tábornok, a Stratégiai Szolgálatok Hivatalának vezetője, március végén bizalmas memorandumot küldött Roosevelt elnöknek, amelyben kijelentette: a náciok „alaposan kidolgozott terveket készítettek az illegálításba vonulásra”.

A haditudósító William L. Shirer eltöprengett, a SHAEF felderítési osztályára „nem szivárogtak-e be brit és amerikai rémtörténetírók”, de sehol sem működött olyan lázasan a fantázia, mint a 7. hadsereg parancsnokságán.²² „Jelentések szerint hatalmas hús- és konzervkészleteket halmoznak fel barlangokban és föld alatti tárházakban Salzburg térségében”, állította Patch felderítőfőnöke március 25-én. Állítólag február 1-je óta minden héten három-öt, hosszú tehervonat rakományt járult hozzá e készletekhez, és a titkos, vízerővel hajtott összeszerelő üzemek még Messerschmitt vadászgépeket is elő tudnak állítani! Mindez, figyelmeztetett a 7. hadsereg parancsnokságának elemzése, „főként SS- és hegyi csapatokból álló, 200 000 és 300 000 fő közötti létszámú elit haderő megteremtéséhez vezethet [...], amelyet teljes egészében áthat a náci szellem”.

Az igazság kevésbé volt romantikus.²³ Előző ősszel Tirol náci gauleitere, amikor értesült az OSS aggodalmáról, miszerint fennáll valamiféle alpesi erőd megteremtésének lehetősége, úgy döntött, bátorítja az amerikaiak „erődp pszichózisát”, mert azt remélte, a szövetségesek követelése a feltétel nélküli megadásra felpuhítható, ha hajthatatlan német ellenállást tapasztalnak. Így tehát a farok csóválta a kutyát. Hitler valójában vajmi kevés érdeklődést tanúsított a védekező jellegű hadviselés iránt. Egészen tavaszig nem telepítettek harckocsiakadályokat az Alpok északi részén, akkor is azzal a néhány tábori erődítéssel együtt építették meg őket, amelyeket a Magyarországról közeledő szovjetek ellen rögtönöztek nagy hirtelen. Kesselring „merő szemfényvesztésként” elutasított mindenféle hősi kiállást a hegyekben, a foglyul ejtett német tábornokok pedig őszinte tanácsalanságot mutattak, amikor hallottak az erőről, még akkor is, amikor amerikai kihallgatóik Wiesbadenben drámai gesztussal megmutatták nekik a titkos „Walhallát” ábrázoló fali térképet.

Alig valamivel több hitelt érdemelt az úgynevezett Werewolf-mozgalom.²⁴ A félkatonai gerillaszervezetként Himmler által elképzelt és egy – a harmincéves háborúban játszódo – német regény önmagát farkasembernek képzelő, emberhússal táplálkozó szereplőjéről elnevezett Werewolf ellenálló csoportjai alig értek el többet, mint hogy fenyegetésként felfestették a házfalakra – „Áruló, vigyázz! A Werewolf figyel!” –, és meggyilkolták Aachen kollaborációval vádolt polgármesterét. Donovan tábornok rövid ideig eljátszott a gondolattal, hogy baszk orgyilkosokat bérel fel az összes Werewolf levadászására, de a dologból végül nem lett semmi.

Mindennek ellenére a SHAEF törzsében majdnem a háború végéig makacsul tartotta magát a Nemzeti Erőd mítosza.²⁵ „Lehet, hogy mostantól számítva még egy hónapig harcolunk, de az is lehet, hogy még egy évig”, intette Bradley április végén az öt meglátogató kongresszusi képviselőket. Smith tudósítónak kijelentette, „lehetséges, hogy 100–125” német hadosztály is beveszi magát az Alpokba. A SHAEF több mint 200 dél-németországi és ausztriai barlangot írt össze, és szakadatlan légi felderítést igényelt. Eisenhower már korábban megparancsolta Devers hadseregcsoportjának, ha kell, az 1. szövetséges légideszant-hadsereg részeitnek segítségével törjön előre a hegyek felé, hogy megakadályozza a csapaterősítések áramlását a Nemzeti Erődbe. Ugyanezen cél érdekében jelentős erőket kellett Salzburgba küldeni. Azokban a napokban csaknem három tucat amerikai és francia hadosztály özönlött el Dél-Németországot és Ausztriát.

Április 22-én Strong tábornok egy újabb felderítési összefoglalóban „nem kevesebb, mint 70 föld alatti építkezési helyszínt”²⁶ említett, továbbá a náci ellenállás egyéb jeleit az Alpokban, ahol úgy hitte, száz hadosztály, köztük SS- és páncélosseregtestek maradványai gyűltek össze. Még ha a jól szervezett védekezés „mind kétségesebbnek” tűnik is, írta Strong, „úgy látszik, Hitler vagy valamelyik csatlósa megpróbálja délen folytatni a harcot”. Valójában Hitler csak április utolsó hetében írta alá „a fanatikus ellenállás végső bástyájának” szánt hegyi *Kernfestung* – belső fellegvár – létrehozásáról rendelkező direktívát. Ez is csak illúzió volt. Amint a háború után egy német tábornok kihallgatóinak megfogalmazta: – Végül is hagyták szabadon kibontakozni a katasztrófát.

Röviddel április 13. péntek éjjel után Eisenhower és Bradley visszavonult vendégszállására a 3. hadsereg parancsnokságának szálláskörletében.²⁷ Patton kételkedett bármiféle erőd létezésében, „üres halandzsának” és „a fantázia szüleményének” minősítette az egészet, bár akkoriban karabélyt tartott a tábori ágya mellett, mert hírek terjengtek arról, hogy vitorlázógépen szállított orgyilkos különítmények szállhatnak le az amerikai vonalak mögött. A béke közeledtétől eluralkodott rajta a melabú. „Időnként úgy érzem, hogy talán közeledem életem végéhez” – írta Beának azon a héten. – Mi mást kell még megtenni? Nos, ha bekapom, emlékezz, hogy szeretlek.” Továbbra is írogatott harctéri költeményeket, mintha képzeletében állandósítani akarná a háborút – a *Collier's* éppen akkoriban utasította el egy különösen rettenetes versét, A *szurony dalát*, amely így kezdődött: „A forró kemencéből, amely szenvedélytől lüktet / Először belesajtoltak a formába, hogy öljek.” Egy barátjának azt írta:

A háború az én számomra nem nehéz, hanem örömteli kaland volt. [...] A legjobb, ami velem történhetne, az volna, ha kapnék egy tiszta találatot az utolsó csata utolsó percében, majd egy felhőn röpködnék erre-arra, és figyelném, ahogy ízekre szaggyátják a hírnevemet.²⁸

Amikor lefekvés előtt karórájára pillantott, Patton látta, hogy megállt. Bekapcsolta a rádiót, hogy megtudja, mennyi az idő, de helyette egy pillanatokkal korábban nyilvánosságra hozott hír rendkívüli bejelentését hallotta.²⁹ Az alvásnak még a gondolatáról is azonnal lemondva kirohant lakókocsijából, hogy közölje Eisenhowerrel és Bradley-vel a gyászhirot.

Franklin D. Rooseveltt, az az ember, aki soha egyetlen lövést sem adott le harcban, és mégis a legnagyobb katonává nőtt a történelem legpusztítóbb háborújában, meghalt.³⁰ Annak a létért vívott küzdelemnek a legvégén távozott, amelyet övéi részben azon képességének köszönhetően nyertek meg, hogy rá tudott venni másokat a halál vállalására egy magasabb rendű ügyért. Churchill, aki az elnök halálhíre hallatán úgy zokogott, mint egy gyermek, később azt írta: Roosevelt „döntően és véglegesen megváltoztatta az emberiség társadalmi tengelyét és morális tengelyét azzal, hogy feltartóztathatatlanul és visszavonhatatlanul belevonta az Újvilágot az Óvilág sorsának alakításába. Ez okból életét az emberiség sorsát alakító egyik legjelentősebb eseménynek kell tekintenünk.” Rooseveltt vezetési törzsének főnöke egyszerűen azt mondta: – Hogyan halhatna meg különül valaki?

Halála a georgiai Kis Fehér Házban következett be.³¹ Pihenésre vágyott, ezért az elnöki külön motorvonaton, a *Ferdinand Magellan*on a bélyeggyűjteményével elutazott Warm Springsbe. Utolsó óráiban, csüttörtökön modellt ült egy portréhoz – a festő, miután a szemekkel kezdte a képet, a beszámolók szerint egyszer csak ellépett a festőállványtól, hogy megmérje az elnök orrát –, és aláírásával törvényerőre emelte a kongresszusban megszavazott javaslatot az Áruvásárlási Hitel Társaság (*Commodity Credit Corporation*) kiterjesztésére. Miközben ebédhez készülődött, jobb kezét hirtelen a homlokához emelte, majd előrebukott: agyvérzést kapott. Bevitték a hálószobába, és átöltöztették pizsamába. Vérnyomása 300/190-es értékre szökött, és két órával az után, hogy a roham érte, leállt a légzése. A szívébe adott adrenalininjekció nem hatott. 15 óra 35 perckor halottnak nyilvánították. – Semmi sem használt – mondta az orvosa. – És ennyi volt. – Az elnöki testőrség megvizsgálta a reggelijéből vett mintát, de nyomát sem találta méregnek.

J. Austin Dillon, egy atlantai temetkezési vállalat igazgatója hét órával később érkezett meg a deszkaburkolatú házba, ahol káprázatos rózsák nőttek a fehér oszlopos tornác körül.³² Megvárta, amíg Eleanor Roosevelt száraz szemmel kijön a hálószobából, ahol a First Lady elbúcsúzott férjétől. Dillon lepedővel letakarva találta az elnököt, álla alatt megkötött gézhurok tartotta szorosan zárva a száját. A merev holttestét több erős fényű állólámpával megvilágított balzsamozóasztalra helyezték, majd Dillon megmosta Rooseveltt arcát, megborotválta, és utána balzsamozó-folyadékot fecskendezett a jobb nyaki verőérbe meg a torkolati vénába, lassan, hogy elkerülje a duzzanatképződést. Ezt további injekciók követ-

ték a combi és az alkari artériába, összesen hat palack folyadék, mielőtt a mell- és a hasüreget lecsapolták, majd minden egyes bemetszést gondosan összevarrtak volna. Dillon később bevallotta: „Az egyik legnehezebb eset volt minden tekintetben.” Ötórás megfeszített munka után megtisztította az elnök körmeit, leheletnyi rúzszt vitt fel az orcáira, és felöltöztette egy kétsoros zakójú öltönybe, fehér inggel és sötétkék nyakkendővel. Odahívta Rooseveltt inasát, Arthur Prettymant, aki gyöngéden megfésülte az elnök haját.

Pénteken az ország lapjaiban közzétett, a legközelebbi hozzátartozó nevét is közlő napi háborús veszteséglistán ez a bejegyzés is szerepelt: „Hadsereg-Haditengerészet halottai: ROOSEVELT, Franklin D., főparancsnok; felesége, Mrs. Anna Eleanor Roosevelt, Fehér Ház.”³³ Európában Eisenhower rendelkezést adott ki: „A gyászjelvények viselése, díszsortűzek leadása, a nemzeti és ezredzászlók félárbocra eresztése mellőzendő, tekintettel a háborús viszonyokra!” A 15. gyalogezred egy hadnagya azt írta naplójába: „Ez igazi sokk! Tizennégy éves korom óta ő volt az elnök.”

Rooseveltt végül rátalált a tartós pihenésre, amelyre szüksége volt. Hogyan halhatna meg különül valaki?

SÁRKÁNYORSZÁG

Egy gépe kabinjában ülő amerikai pilótának a kelet felé özönlő szövetséges hadseregek látványa olyannak tűnhetett, „mintha magának a Földnek a kérge szabadult volna el, s most pokoli gyorsan árad az Elba felé.”¹ Harckocsi tornyából vagy dzsip üléséből nézve a háború alig látszott kevésbé élénknek. Akadt, aki óránként hatvanöt kilométeres sebességgel száguldott mind mélyebbre Ausztriában, „valami ellenállhatatlan, olvadt massa” részeként, mások az elfogott németeket nézték, amint „örség nélkül futottak hátra, tarkóra kulcsolt kézzel, levegőért kapkodva”, ahogyan a 86. hadosztály egyik bakája megírta haza küldött levelében.

Sárkányországban jártak, hogy a haditudósító R. W. Thompson kifejezésével éljünk, még ha a sárkányok időnként fogatlannak, sarokba szorítottak, szálnalmasnak látszottak is.² A német lakosság „hatvanegyes úttörősznek” nevezte a gyengécske barikádokat, állítólag azért, mert hatvanperces nevetést váltanak ki az amerikai katonákból, akik utána egy perc alatt lerombolják az egészeit. Az amerikai 7. hadsereg egy járőre lerohant egy gyalogsági kiképzőiskolát, ahol kétszáz újonc

botokkal végezte a fegyvergyakorlatokat, és vizeskannákon dobolva utánozta a géppuskaropogást. (A paráncsnok ragaszkodott hozzá, hogy átadhassa a kardját.) A 84. hadosztály egyik alegysége elfogott egy német katonát: a nála talált térkép megmutatta, hogy a Hannoveri védő erőket főként délen és délkeleten összpontosították. Az északról és északnyugatról támadó amerikaiak órák alatt elfoglalták a várost. Heidelberg, az egyetemi város harc nélkül adta meg magát, a sok száz fehér zászló alatt az ablakok virágládáiban virágozott a muskátli. A Harz hegységet 70 000 német katona lepte el, de a német 11. hadsereg, amelyhez tartoztak, egy helyzetjelentés szerint hamarosan „nem annyira hadseregnek, mint inkább valamiféle konglomerátumnak” bizonyult. A hadsereg parancsnoka, Walter Lucht tábornok, napról napra menekülni kényszerült amerikai üldözői elől. Először egy faluban keresett menedéket, utána mészkőbányában, erdészházban, barlangban és kolostorban bujkált, mielőtt visszahúzódott abba a lombos sarjerdőbe, ahol végül elfogták.

Az egyik kisvárosban a GI-ok találtak egy apát, egy anyát és a lányukat, akik felakasztották magukat – ahogy a család kutyáját is. Búcsúlevelükben ez állt: „Németország veresége túl nagy szégyen ahhoz, hogy elviseljük.”³ A háború talán túl messzire ment el még ahhoz is, hogy a szánalom megmaradjon benne. Miután látott egy idős falusi házaspárt az égő háza előtt sírni, a 2. hadosztály egyik századparancsnoka azt írta: „Ugyan mi joguk van nekik, hogy ott álljanak zokogva és minket hibáztatva ezért a terrorért? Mi joguk van nekik meg a fajtájuknak bármiféle érzelemhez?”⁴ Alfred Krupp, a nagyiparos, akinek sok-sok kényszermunkást is alkalmazó gyárai fegyverrel látták el a Harmadik Birodalmat, állítólag szintén sírt, amikor háborús bűnökért őrizetbe vették.⁵ Amikor Essen melletti birtokáról elvezették, 125 szolgája közül az egyik utánaszaladt egy megpakolt hétvégi kirándulótáskával, mintha csak valami egy-két nap alatt megoldható félreértésről lenne szó. Krupp 260 szobás, Villa Hügel nevű házában, amelyet egy kritikus „egész Németország legocsmányabb épületének” minősített, a katonák 20 díófa ruhásszekrényt találtak a két emelet magas gardróbszobában, továbbá fehér farkasbőr takarókat, hattyúnyak alakú arany vízcsapokat, amelyekből egyetlen hatalmas márványtömbből kifaragott fürdőkádba ömlött a víz. Az ebédlőben akkora asztal állt, amely mellé 65 vendéget ültethettek le, és a mennyezetet félholdon lovagló, haját csillaggal feltűzve viselő istennőt ábrázoló freskó ékesítette.

„Ragyogó tavaszi napsütés. Dalol a pacsirta, csillan a jégmadár, fehérén villan még az erdő árnyékában futó szarvas – írta a brit csapatokkal Bréma felé nyomuló R. W. Thompson. – A függönyök mögül rémült arcok lesnek minket.”⁶ Osmar White megörököltett „botra támaszkodó idős férfiakat”,⁷ akik legyőzőik iránti hódolatból „lekapták a fejedőjüket”, és a vádló hangú kérdésre, „*Liebst Du den Führer?*”, kiabálva válaszolták: Nem! Én nem szeretem a Führert! White megörököltette, hogyan kérdeztek ki a GI-ok egy járókelőt:

– *Kommen Sie hier.* Hova mész?

– Apám házához.

– Miért mégy oda?

– Anyámat megölték. Apám háztartását megyek vezetni...

– Ez engedélyezett? Nem tilos?

– Nem, nem tilos, amennyire én tudom.

Itt-ott azért még mindig akadtak rejtőzködő sárkányok.⁸ Minden magát megadó ellenséges szakaszra jutott egy másik, amelyik dühödten felvette a harcot, és gyakran mindhalálig küzdött. Áprilisban 10 677 amerikai katona esett el harcban, majdnem annyi, mint 1944 júniusában. Goebbels április közepén egy rádióadásban figyelmeztette a német lakosságot, hogy a fehér zászlót kitűző házakat „dögvészbaktériumnak” tekintik, és úgy is bánnak el velük. Más rendeletek a lógósok és a magukat megadókat felakasztására buzdítottak, táblával a nyakukban, amelyen gyávanak nevezik őket. Hamarosan birodalomszerte lógtak a lámpavasakon és a telefonpóznákon az így megbélyegzett bűnösök. „Ha elvezítjük a háborút – figyelmeztetett egy náci tisztségviselő –, az rabszolgaságot jelent minden németnek, és biztos halált minden párttagnak.” A Harz hegységben egy pártvezető áprilisban arról beszélt német nőknek, hogy „elhurcolnak, és néger bordélyokba kényszerítenek benneteket”.

A Luftwaffe pilótáinak egy része arra kapott kiképzést, hogyan vezessék neki gépüket szövetséges bombázónak, s mellette politikai oktatást a zsidók, a bolsevikok és a nyugati demokráciák összefonódásáról.⁹ – Életetek tudatos kockáztatásával mentsétek meg a nemzetet a kiirtástól! – buzdította Göring a kamikazéit. Kevés ilyen „totális elkötelezettségű bevetés” járt sikerrel a levegőben, de öngyilkos jelleggel tovább harcoló SS- és Hitlerjugend-csoportokat minden frontszakasról jelentettek. A 7. hadsereg egyik járőre április 14-én számos, „krump-

linyomónak” csúfolt nyeles kézigránáttal felszerelkezett, fiatal fiút ölt meg. „Szívszorító látvány – írta egy tudósító az ilyen serdülő katonákról. – Ezeknek a gyerekeknek az arcában nincsen semmi gyermeki.”

Habár az Alpokban létesített Nemzeti Erőd hagymázos fantazmagóriának bizonyult, a védelem hevenyészett bástyái itt is, ott is táplálták a SHAEF félelmét egy mindenáron önmaga feláldozására kész Németországtól. Aschaffenburgból Bradley jelentette, hogy „nők és gyermekek lepték el a háztetőket, hogy kézigránátot hajigáljanak csapatainkra”,¹⁰ s közben sebesült veteránok sántikáltak ki kórházi ágyukból a tűzvonalba. A Neckar-parti Heilbronnban, amelyet már romba döntött a többéves bombázás, német tisztek Hitlerjugend-rajokat lőttek halomra, amelyek pánikba estek, és megfutamodtak az amerikai aknavető kiterjedésében.¹¹ Heilbronn kilenc napig, április 13-ig tartott ki, és a rommezőről, amely egykor takaros középkori város volt, a hadsereg egyik történésze azt írta: „1945 nyarán végig megtartotta jól érzékelhető bűzét.” „Miért nem adják fel ezek az ostoba gazemberek?”, kérdezte a Coldstream Gárda egyik tizedese.¹² Ezen a rejtélyen előbb-utóbb minden szövetséges katona eltöprengett. A küszöbönálló, elkerülhetetlen katasztrófa felerősített valamiféle perverz nemzeti összetartozás-érzést a németekben. Ennek az érzésnek a tüze a terror, a nyomorúság és az előző, elvesztett világháború sokféle gonddal terhelt emléke táplálta. A borzalmakat hangsúlyozó – a szovjetek keleten elkövetett rémtetteit, a szövetségesek követelését a feltétel nélküli megadásra és azokat a bizonyos „néger bordélyokat” –, harsány propaganda tovább szította az ellenállás tüzét.

„Anyá! Azt kérdezted, mikor jövök haza. Nem tudom – írta néhány héttel korábban Jack Golden százados a texasi Seymourban élő családjának. – Egyáltalán nem látom a háború végét. Nem tudom, mit remélnék elérni a németek, de nem adják fel.”¹³ Az akkor huszonhárom éves, a Texas A&M Egyetemen végzett Golden már több mint két éve szolgált a tengerentúlon, és elegendő harcban vett részt Észak-Afrikában, valamint a gelai és az Omaha parti partraszálláskor, hogy kiérdemljen két Ezüstcsillagot és egy Bíborszívet*. „Kezdek kicsit elfáradni, és olyan ideges vagyok, hogy a legcsekélyebb balfogásért leharapom az emberek fejét.” A gyalogsági ágyús század, amelyet az 1. hadosztályhoz tartozó 16. gyalogezredben vezetett, több mint 75 000 gránátot lőtt ki június 6. óta,

* Purple Heart: az amerikai sebesülési érem. (A ford.)

fűzte hozzá. „Azt már nem vesszük számításba, mi folyt Afrikában és Sziáliában. Az túlságosan régen volt. Mintha egy másik háború lett volna.”

Április 3-án kelt, Németországból írott levelében Golden megkönyebbülésének adott hangot, amiért öccse, a Hadsereg Légierőinek hadnagya, úton volt hazafelé, szabadságra. „Ez megszabadítja a lelkemet egy kis aggodalomtól. Valahányszor bombázót láttam lezuhanni, imádkoztam, nehogy a Billé legyen!” Majd így folytatta:

Túlságosan sok a német város, amelyikbe nem jutott időnk belőni a tüzéségünkkel. Úgy vélem, nagyjából ezer gránátot kellene lőnünk minden egyes városba. Javukra válna. [...] Elég. Elég.

Ez bizonyult utolsó hazairrott levelének. Április 15-én, vasárnap, a Harz hegység lábánál húzódó dombok között, Amelunxenben két, géppisztollyal felfegyverzett, leszállásból támadó német lépett ki egy ház mögül ugyanarra az útra, amelyet a 16. gyalogezred egyik puskás százada éppen megtisztított. Golden századost a dzsipjében ülve lőtték agyon. Jack halála, amint családja elismerte, „életünk legsúlyosabb megpróbáltatása volt”. A szüleinek küldött részvétnyilvánító levélben Stimson hadügyminiszter azt írta: „Szeretteink egyikének elvesztése túl van azon, amit ember képes jóvátenni.” *Elég. Elég.*

„Európa népeinek fele útra kelt – írta Alan Moorehead –, batyúval a vállukon, az út menti árok partján vánszorogtak, hogy kitérjenek a vonuló katonaság útjából.”¹⁴ Valójában Európának majdnem az összes népe útra kelt, annak részeként, amit egy szemtanú „a menekültek irtózatos, mozgó frízének” nevezett. A szövetségesek illetékes tisztjei úgy becsülték, hogy egyedül a 12. hadseregcsoporthoz tartozó németországi szektorán 4,2 millió „hontalan személy” vonszolta át magát. A közé a 11 millió, gyökereitől elszakított lélek közé tartoztak, akik 1945 tavaszán Közép-Európa útjain bolyongtak.

Egy részük kényszer hatására, őrizet alatt menetelt, köztük sok szövetséges hadifogoly, akit fogvatartói a zsugorodó Harmadik Birodalom beljebb fekvő táboraiába evakuáltak.¹⁵ Darrell W. Coates, egy nehézbombázó toronylövésze, akit 1942-ben fogtak el, amikor gépét lelőtték, naplót vezetett, miközben őt és 4000 másik társát a Stalag 17B táborból végighajtották Ausztrián, éppen csak valamivel a kelet felől közeledő szovjet seregek előtt.

Április 9. Többségünk megtagadta a továbbvonulást, amíg meg nem etetnek minket. Szuronnal és puskatűzzel gyorsan megváltoztatták az álláspontunkat.

Április 11. Ma éccaka nagyon éhesek voltunk, tehát fűvet főztünk esővízben, hogy legyen valami a bendőnkben.

Április 14. Már megint esik, szokás szerint... Pokolian nyomorúságos. Este 6 utánig meneteltünk.

Április 15. Siess már, Patton, Krisztus szerelmére!

Április 19. Ma este kaptunk levest. Minden bizonnal lószerszámot mártottak egy pillanatra vízbe. Pokoli az íze.

Másokat felszabadítottak, mielőtt a németek máshová költöztethették volna őket. „Mindenki ordít, és összevissza ugrál – írta naplójába április 12-én az Ardennekben fogságba esett Bernard Epstein hadnagy, miután a 9. hadsereg katonái behajtottak a Braunschweig közelében létesített Oflag 79 kapuján. – Mellettem egy amerikai tiszt, akinek amputálták az egyik lábát, úgy érzékenyült, hogy nem tud beszélni. Fújja az orrát, és a két orcáján könnyek peregnek alá.”¹⁶ Az élelmiszer-, gyógyszer- és kötszerhiány miatt sokan nyomorúságos állapotba kerültek. „A kisebb sebeket toalettpapírral fedték le – írta June Wandrey hadnagy, a 7. hadseregben szolgáló wisconsini ápolónő. – Brutális amputációik sebhelyét rongyokba bugyolálták. [...] A testüket horzsolások borították, amelyek elfertőződtek, amikor vakaróztak a tetvek miatt.”¹⁷ A brit foglyok egy része, akiket Dunkerque-nél vagy a Nyugati-sivatagban fogtak el, négy évet vagy még többet töltött szögesdrót mögött. Az egyik Tommy felszabadítóit mérgetve azt mondta: – Aha! Szóval így néz ki egy dzsip! – Amikor tehergépkocsin elszállították őket, nyugat, a szövetségesek hátszaga felé, a volt foglyok vadul éljenek minden romba dőlt német város láttán.

A vánszorgó milliók közül sok százezren rabszolgamunkások voltak, akik akkor szabadultak ki, amikor a gyárakat bombázták, vagy a táborokat elfoglalták a szövetséges csapatok.¹⁸ A SHAEF a luxemburgi rádióban instrukciókkal látta el azokat is, akik még nem szabadultak fel – „Keressetek menedéket, és várjátok a szövetséges seregeket! Alakítsatok kis csoportokat a saját nemzetiségetekből, és válasszatok vezetőt!” –, meg azokat is, akik már felszabadultak: „Ne hagyjátok el a körzeteteket! Várjatok utasításra! Tartsátok fenn a fegyelmet! [...] Magatartásotok hadd váljon becsületére nemzeti büszkeségeteknek!”

Ehelyett az éhezés, a bosszúállás vágya, a fegyelem hiánya és az általános káosz gyakran hozta létre a „felszabadulási komplexust”, ahogyan a szövetséges tisztek nevezték. A SHAEF előzetesen azt feltételezte, hogy a menekültek „kezelhetők, hálások és tehetetlenek lesznek, miután kettőtől öt évig terjedő időt töltöttek alávetett helyzetben a német kényszerszermunkarendszer alanyaként”.¹⁹ A hadsereg vonatkozó helyzetértékelése azonban a következőt állapította meg: „E tulajdonságok egyike sem jellemezte őket. [...] A frissen felszabadított foglyok fosztogattak, raboltak, gyilkoltak, és egyes esetekben elpusztították a saját menedékhelyüket.” A Ruhr-vidéken a kiszabadult kényszerszermunkások házakat raboltak ki, bútorból raktak tüzet a főzéshez, és rongyos rabruhájukat német csatládok ruhatárából összeszedett öltönyökre, pizsamákra, estélyi ruhákra cserélték.²⁰ Kíéhezett volt foglyok a padlóról nyalták fel a lisztet egy farslebeni pékségben. Osnabrückben „garázdálkodó” orosz kényszerszermunkások haltak meg, miután V-2 rakéta-üzemanyagot ittak az egyik szabadtéri raktárban. Mások boroshordók fenekét zúzták be, és tömény italos palackokat törtek össze egy hannoveri pincében, és olyan mértéktelenül bevedeltek a pince padlóján felgyült tizenöt centi mély alkohol-tóból, hogy többen eszméletlenül estek össze, és belefulladtak, mire az amerikai katonai rendőrök le tudták zárni a bejáratot.

Menekültek ezrei hordozták a tuberkulózist, a torokgyíkot és más fertőző betegségeket.²¹ Amikor a katonaorvosok helyi tifuszjárványok kitörését észlelték a Rajna völgyében, a hadsereg útzárakat emelt, hogy megakadályozza a kelet-európai hordák nyugat felé vándorlását. A zarándokokat beszórták DDT-porral, és új táborokba hajtották, ahol a SHAEF prédikációja bömbölt a hangszórókból:

– Halleluja! Az Úr diadalmaskodik, és az igazságtalanság szelleme porrá és hamuvá vált! A mozgó fríz mégis folytatta útját. „Egyesek mezítláb gyalogoltak még a fagyban is, mások pokróccsíkba és zsákdarabokba bugyolálták a lábukat”, írta Osmar White.²²

Voltak ott parasztszekerek, tejeskocsik, pékek kocsijai, bricskák, amelyeket néha girhes gebék vontattak, de gyakrabban férfiak és nők csapatai. Egyszer láttam egy ősrégi gőzúthengert, amely füstöt és szikrákat okádott, és stráfkocsik meg katonai társzekerek hosszú sorát vontatta a Berlin-Frankfurt autópályán. Elképesztő és groteszk járműkavalkád vonult fel [...] erősen megfűszerezve szenvedéssel.

„Egy keresztben valami botra kötözött köteg szalma” sekély sírokat jelölt. Ezek voltak a szerencsés halottak, mert sokaknak semmiféle sír sem jutott. A 90. hadosztály egészségügyi zászlóalja jelentette, hogy egy felső-bajorországi úton milyen szomorú pózokban letek rá felszabadult foglyok holttesteire: „Az egyik férfi lábát masszírozni hajolt le, a másik a kerékvágásból ivott éppen, amikor meghalt. Ott maradt két napig négykézláb állva, arccal a keréknyomban.”²³

A felszabadítóknak megrendítő élményt jelentett a nyomorúság e hatalmas vihardagálya. „Túlságosan nagy – írta levelében haza a 82. légideszant-hadosztály egyik ejtőernyőse. – Ami engem illet, engem nem hat meg. [...] Megkeményíti az embert.”²⁴ Miután elhaladt négyszáz, rongyokba bürkolózó olasz kényszermunkás mellett, Eric Severeid felleltározta az érzéseit: „Valamiféle tompa elégedettségerzés, fáradt képtelenség további ingerek befogadására, vágy, hogy hazamehessek, és soha többé ne kelljen erre gondolnom – és homályos töprengés, hogy amíg élek, képes leszek-e valaha nem gondolni erre.”²⁵

Volt még hátra rosszabb látni- és gondolkodnivaló is – sokkal rosszabb. Ohrdruf csak az első volt a *Vaterland* területén a szövetséges hadseregek által felszabadított koncentrációs táborok sorában, és messze nem a legförtelmesebb. Nagyon hamar követték a továbbiak, és az ott feltártak megmutatták a *Reich* teljes elfajult gonoszságát. „Ha az égbolt papír volna, és a világ összes vize tinta, s minden fából toll készülne – mondta egy rabbi egy haditudósítónak –, akkor sem lehetne még csak lajstromba venni sem a szenvedéseket és a borzalmakat.”²⁶

Nordhausent a 3. páncélos- és a 104. gyaloghadosztály foglalta el.²⁷ A két hadosztály egységei egy tanú szerint sok ezer hullát tartalmazó „csontházat” találtak. „Az emberek ott feküdtek, ahol éhen haltak, megfakultan, leírhatatlan emberi mocsokban – jelentette egy szanitéc. – Egy összegörnyedt francia fiú halott társa mellé kuporodott, mintha melegedni akarna.” A közeli, V-fegyverek összeszerelésére használt egyik alagútban a GI-ok alaposan megverték egy elfogott német tudóst, majd a Híradó Hadtest fényképésze kedvéért újra összeverték. Collins tábornok kétezer német polgári lakost rendelt ki, hogy a nordhauseni halottakat nyolcszáz méterre elhordják, ahol két tucat tömegsírba temették őket. – Német ember számára nincs nagyobb szegény, mint e város polgárának lenni – mondta nekik Collins.

Katonáknak, akik a harcban töltött évek alatt sok mindent láttak, amit senki emberfiának nem kellene soha látnia, tátva maradt a szájuk a hitetlenkedéstől a szemük elé táruló rémségektől. „Nem volt rajtuk zsír, ami bomolhatott volna – írta Ralph Ingersoll őrnagy, miután holttesteket tekintett meg Landsbergben. – Az ember undorodik a saját lába látványától, mert az alakja emlékezteti azon lábak egyikére. Örjítő élmény.”²⁸ Ludwigslust közelében, a Wöbbelin táborban Gavin tábornok megparancsolta a helyi civileknek, nyissák fel a tábor áldozatainak tömegsírait, és rakják fel őket teherkocsik örökzöld ágakkal bélelt platójára, majd a halottakat bevitték a városba, és a főtéren ásott sírokba temették el újra.²⁹ „Egyenként minden holttestet kihúztak, feladtak, és fehér lepedőbe vagy abroszba csavartak – írta nővérének a 82. légideszant-hadosztály egyik hadnagya. – Egyesített bennünket a szegény köteléke, hogy láttunk ilyen dolgokat.” Gavin megszervezte, hogy egy filmes stáb megörökítse az eljárást, és még évekkel később is elsírta magát, amikor megnézte a felvételeket. „Életünk egyik meghatározó pillanata volt – jelentette ki egy ejtőernyős –, abban, hogy kik vagyunk, miben hiszünk, és miért szállunk síkra.”

Egy ilyen pillanat érkezett el a Brit Hadsereg és a civilizált világ számára április 15-én, amikor a brit 11. páncélos-hadosztály Hamburgtól nyolcvan kilométerre délre véletlenül rábukkant a bergen-belseni táborra. „Ürülékszaga futottunk bele – olyanba, mint egy majomcsapat tanyájának szaga”, számolt be egy brit felderítőtszít, és „furcsa, majomszerű sokaság” fogadta őket a kapuknál.³⁰ Több mint 40 000 férfit, nőt és gyermeket zsúfoltak be az eredetileg 8000-re tervezett létesítménybe. Január óta felvizezett levesen, napi 400 gramm rozskenyéren, és valami takarmányrépának nevezett, rendes körülmények között haszonállatok etetésére használatos répafélén éltek. A legutóbbi négy napban azonban nem kaptak sem ennivalót, sem vizet, és a halottak szívének, májának és veséjének evésére fanyalódtak. A belső szerveiktől megfosztott hullák olyan számban heverték mindenfelé, hogy egy szanitéc szerint összeszámlálásuk hasonló vállalkozás volt, „mint ha a csillagokat próbálnánk megszámlolni”. 10 000 holttest hevert a táborban, 2000 a déli kerítésnél ásott hatalmas gödör szélén, mások négy rétegben egymásra rakva a kezdetleges kórház körül. „A barakkokon kívül és belül is majdnem összefüggő szőnyeget alkottak a holttestek, az emberi ürülék, a rongyok és a kosz”, áll a Brit Hadsereg hivatalos jelentésében. Egy katona elbeszélte, hogy látott „egy nőt, aki emberi combcsontot

rágcsált. [...] Háborúban az ember ereje legvégén látja az emberi fajt." Az egyik távirati iroda tudósítója elismerte, hogy „a szeme elé emelt ujjai mögül lesett, mint egy rémült gyermek”.

A BBC tudósítójának kifejezését használva az élők úgy néztek ki, mint „a fényesített csontvázak”.³¹ Arcuk „sárga pergamenlapra emlékeztetett, két lyukkal szem gyanánt”. A túlélők – ahogyan egy felderítőtiszt leírta őket, „e rettenetes szedett-vedett condrákat viselő pojácák” – körében az egészségügyiek 10 000 tbc-s esetet, 10 000 tifuszost és 20 000 bélhurutost vettek nyilvántartásba. Megint másoknak hastífuszuk volt. A *Life* magazin tudósítója leírt egy táborlakót, aki odabicegett hozzá, és németül mormogott valamit. „Nem értettem, mit mond, és sohasem fogom már megtudni, mert a mondat közepén holtan zuhant a lábam elé.” Azok közül, akik még életben maradtak azon a helyen, amelyet a brit orvosok maguk között „horrtortábornak” neveztek, 13 000-en haltak bele sérüléseikbe a felszabadulás után, napi 1000 fős ütemben. A halottakat bulldózerrel tölték nagy gödrökbe, vagy mezítlábas német örök, akiket folyamatosan szidalmaztak és puskatussal vertek a Tommyk, cipelték a tömegsírokba őket. Egy hónappal később, miután az utolsó túlélőt is elszállították, Bergen-Belsent porig égették.

Becslések szerint az év kezdete óta a koncentrációs táborok negyedmillió foglya halt meg az erőltetett menetekben, útban az egyik örzési helyről a másikra.³² Vagy minden teketória nélkül megölték őket az örök, vagy az alultápláltság, a hideg és a betegségek végeztek velük. A szövetséges katonák Németország-szerte megtalálták e gyalogmenetek nyomait, de kevés felfedezés volt visszataszítóbb, mint az, amelyiket az amerikai 102. gyaloghadosztály egyik zászlóalja tett április 15-én a Magdeburgtól negyven kilométerre északra fekvő Gardelegen külterületén. Egy füstöl-gő téglapajtában és körülötte több mint 1000 politikai fogoly, zsidó és más rab megégett holtteste hevert, akiket főként a Nordhausen környéki táborok kiürítésekor indítottak útnak. Mire a foglyok menetoszlopai elérték Gardelegent, már százakat végeztek ki közülük. A maradékot bezárták a pajtába, amelynek a padlójára szórt szalmát és a benn tárolt krumpliszákókat meglocsolták benzinnel. Puska- és géppuskatűzzel, valamint páncélöklével és ötven kézigranáttal lángoló vágóhíddá változtatták az épületet, miközben odabenn haldokló emberek sikoltoztak kegyelemért oroszul, lengyelül, franciául, magyarul és hollandul. Mások a *Marseillaise*-t, az *Internacionálét* vagy a lengyel himnuszt énekeltek, miközben élve megsültek. Mire az amerikai katonák odaértek, a lángok

kialudtak, bár a holttestekből még napokig fel-felszálltak kis füstgomolyok. A felgyújtott pajtában megölt 1016 áldozatból keveset sikerült valaha is név szerint azonosítani.

Az Egyesült Államok Hadserege számára Buchenwald páratlan, égetően egyértelmű lehetőséget kínált a felszabadulás lényegének megértésére a tábor nagysága és a rendszerszerű embertelen gonoszság jelenlétének egyértelmű bizonyítékai miatt.³³ Az egykor Goethének, Schillernek és Liszt Ferencnek otthont adó város, Weimar mellett 1937-ben felépített buchenwaldi tábor az altáboraival együtt 1945 márciusára több mint 100 000 foglyot őrző komplexummá terebélyesedett. A náci rezsim a bűnösnek ítélt embereket a rábruhájukra varrott háromszög alakú jelzéssel kategorizálta: vöröset kaptak a politika foglyok, rózsaszínt a homoszexuálisok, zöldet a köztörvényes bűnözők, sárgát a zsidók. Április 11-én, röviddel dél után a tábor hangosítórendszerének hangszóróiból elhangzott az utasítás: – Minden SS-katona azonnal hagyja el a táborn! – az örök „hosszú lépésekkel berohantak az erdőbe”, számolt be egy szemtanú, és 15 óra 15. perckor a táborban felhúzták a fehér lobogót. Egy órával később az amerikai 3. hadsereg 6. páncélosadosztályának előőrsalegységei berontottak a főkapun, amely felett hatalmas tábla hirdette: *Recht oder Unrecht, mein Vaterland*. Igazságos vagy sem, a hazám.³⁴ 21 000 életben maradtat találtak harmincegy nemzetből – mérnököket, jogászokat, professzorokat, szerkesztőket és 1000 tizenégy év alatti fiút –, akik mind napi 600 kalórián éltek. Amint egyik felszabadítójuk mondta róluk: „Olyan vékonyak voltak, és úgy kiszáradtak, hogy majmok is lehetek volna, vagy gipszfigurák, és az embernek mondogatnia kellett magának, ezek ám emberi lények!”³⁵

Hamarosan bonyolult, rettenetes világ tárult a felszabadítók elé.³⁶ A beton „megfojtószoa”, ahol a halálra ítélteteket nyakszorítóval végezték ki, és negyvenöt fali kampóra akasztották, azt pedig, aki még vergődött, fakalapáccsal verték agyon; a 46. számú blokk, ahol borzalmas orvosi kísérleteket végeztek; a boncterem, ahol a foglyok tetoválásait kimetszték, kicserezték, és lámpaernyőt, falvédőt, sőt a táborparancsnok feleségének egy pár kesztyűt készítettek belőlük. „A tábor foglyait verték ökölrel, pálcával, bottal, kutyakorbáccsal, lovaglóostorral, gumitömlővel, ökörfark korbáccsal, bőrszíjjal, puskatussal, ásóval, lapátnyéllel és kódarábokkal – számol be a hadsereg egyik jelentése. – Kuttyákkal is maratták őket.” Másokat a csuklójuknál fogva órákra felkötötték a fák ágaira egy ligetben, amelyet az SS-örök a foglyok kiáltozása miatt „éneklő erdőnek”

neveztek. A hangszórókból zene harsogott, hogy elfedje a kivégzőosztag, a „99-es különítmény” fegyvereinek zaját a tábor istállójánál vagy a puskalőtéren.

Az SS legkevesebb 56 000 foglyot gyilkolt meg Buchenwaldban és altáborokban.³⁷ Sokukat küldték a hat téglakemence egyikébe, amelyek a tizennyolc hullából álló „töltést” húsz perc alatt változtatták csonthamuvá. Osmar White szeme megakadt a krematórium ajtaja fölé arany és fekete betűkkel felírt versen:

Férgek nem, de lángok emésztik el

ezt a testet. Amíg éltem

*Mindig szerettem a hőt és a fényt.*³⁸

Patton átvonultatta Weimar polgárait Buchenwaldon, és fényképeket küldött róla George Marshall tábornoknak.³⁹ Mintha mindenáron valami élőről kívánt volna gondoskodni a halálnak ebben a fellegrárában, saját kezűleg öntözte meg a kiszáradt növényeket egy üvegházban. Edward R. Murrow újságíró, aki igazán ritkán fogyott ki a szóképekből, úgy találta, hogy Buchenwald minden képzeletet felülmúl. – A bűz leírhatatlan – számolt be a rádióban hallgatóinak. – A legnagyobb részére nincsen szavam... Ha megbotránkoztattam önöket ezzel a meglehetősen visszafogott beszámolóval Buchenwaldról, azt a legkevésbé sem bánom.

A németek által elkövetett kínzások és gyilkosságok megrázó bizonyítékai már sok hónapja folyamatosan kerültek elő, ahogy a szövetséges seregek sorra foglalták el a háborús és emberiesség elleni bűntettek olyan színhelyeit, mint a Breendonck börtön Belgiumban, vagy Franciaországban a natzweileri és Lengyelországban a majdaneki koncentrációs tábor.⁴⁰ Mindazonáltal a náci rezsim mérhetetlenül bűnös természete egészen az 1945. áprilisi felfedezésekig nem keltett tartós felháborodást a nyugati világban. Az első világháborúban elkövetett atrocitásokra épített túlzó propaganda „a kétkedés maradandó örökségét hagyta maga után”, ismerte el az Egyesült Államok Hadserege. Egy december eleji felmérésből kiderült, hogy a brit állampolgárok alig egyharmada hiszi el a németek atrocitásairól beszámoló történeteket. Az Európából érkező valósághű híradófilm-felvételeket nem engedték bemutatni, mert Hollywood aggódott, hogy undort keltenek a mozinézőkben, vagy rontják a filmhíradógyártó cégek népszerűségét. A Bergen-Belsenből, Buchenwaldból és a pokol más bugyraiból érkező

képanyag és a szemtanúk beszámolóit azonban ekkor megtöltötték a lapokat és a filmvásznat. A Warner Bros és más stúdiók a Pentagonnal együttműködve hozták nyilvánosságra a náciak rémtetteiről készült dokumentumfilmeket. Április közepére egy újabb közvélemény-kutatás már azt mutatta, öt britből négynek meggyőződése, hogy a Reich kolosszális léptékben követte el a legaljasabb bűnöket.

Még a háborúba belefáradt katonák is új céltudatosság érzését tapasztalták magukon. – Miféle emberek ezek, akik ellen harcolunk? – tette fel a kérdést a 8. gyaloghadosztály egyik győtrődő bakája Wöbbelin megtekintése után.⁴¹ Ha a válasz erre a kérdésre nehezen megfogható maradt is, a belőle következő más kérdések – Miféle emberek vagyunk *mi*? Milyen embereknek kellene lennünk? – minden korábbinál világosabban fogalmazódtak meg. A teljes győzelem nem pusztán az ellenség legyőzését követeli meg a harcmezőn, de tanúskodni is kell mindarról, amit a háború az emberi lélekről megmutatott. „Aligha akadt olyan, a kamaszkorból éppen csak kinőtt gyalogos baka, aki moralistaként kezdte pályafutását – írta Paul Fussell hadnagy –, de a táborok után eluralkodott az erkölcsi alapú attitűd, és a fő kérdésben nem volt véleménykülönbség.”⁴² A 157. gyalogezred egyik puskás lövésze egyetértett. – Harminckilenc hónapot töltöttem a hadseregben – mesélte. – A tengerentúlon harcoltam huszonhármat. Boldogan végigcsinálnám újra az egészet, ha tudnám, hogy azzal véget vetek az ilyen dolgoknak.⁴³

Április 20-án, pénteken, megemlékezésül Hitler születésnapjára, a berliniek külön „válságellátmányt” kaptak: 45 deka húsos szalonnát vagy kolbászt, 22 deka rizst és 3 deka kávé.⁴⁴ A nap nagy részében szövetséges repülőgépek bombázták a várost, és a berliniek az életüket kockáztatták, hogy sorba álljanak a különleges élelmiszerekért. – Ezzel a fejadaggal most aztán felmegyünk a mennyországba – mondta egy asszony a férjének. Emlékbélyeget is kiadtak, a következő első napi bélyegzéssel: „Európát védjük a bolsevizmussal szemben!” A bélyeg és a jelmondat egyaránt a nem éppen fanyar humoráról híres rendszertől ugyancsak szokatlan iróniát látszott hordozni: a Vörös Hadsereg akkor már észak, dél és kelet felől is szorongatta a német fővárost. A szovjet tüzéség aznap lőtte először Berlin belvárosát, hogy messze hordó ágyúival ő is leadja a maga születésnap díszlövéseit. A tüzéségi tűz nagyon hamar tömegessé erősödött, bevásárlókat lőtt halomra a Karstadt Áruház előtt, és beszakította a Reichstag kupoláját. „Expresszvo-

natok nem indulnak, és nem érkeznek – állapította meg egy berlini naplóíró. – Mindenféle közlekedés leállt. A postai és távírdai szolgáltatások megszűntek. El vagyunk vágva a világtól, történjék bármi, ki vagyunk szolgáltatva a közelgő katasztrófa kényének-kedvének.”⁴⁵

Áprilisban csaknem 4000 öngyilkosságot jelentettek Berlinben. Az SS egyik hangulatjelentése megállapította: „A kereslet a méreg, a pisztoly vagy egyéb, az élet kioltására alkalmas eszközök iránt mindenütt óriási.” „A lelkes agyonlőtte magát, a feleségét és a lányát – jegyezte fel egy tizenhat éves lány a Friedrichshagen negyedben. – H. asszony agyonlőtte a két fiát és önmagát, a lányának pedig elvágta a torkát. [...] A tanárnőnk, K. asszony, felakasztotta magát, náci volt.” A koporsóhiány miatt a halottakat helyenként újságpapírba csavarva temették el.

Ennek dacára születésnap díszfelvonulás kanyargott végig az Olimpiai Stadionon, ahol német leányok nemrég még azt énekeltek: „Emeljétek fel lobogóinkat, a friss reggeli szellőbe!”⁴⁶ A leghűségesebb pártvezetők egy része olyan szertelenül nyakalta a snapszot ünneplés közben, hogy a végére hányásfoltok éktelenkedtek egyenruhájuk zubbonyán. A romos falakra festett jelmondatok városszerte hirdették, „Sohasem adjuk meg magunkat!”, és azt a kétértelműbb üzenetet is: „Mindezért a Führernek mondunk köszönetet!”

Maga az ünnepelt természetesnek találta, hogy eltelt egy újabb év, és a Birodalmi Kancellária alatt húzódó, harminc helyiségből álló bunkerkomplexumban fogadta közeli munkatársai elmormogott születésnap jókívánságait.⁴⁷ Az Adlerhorst elhagyása óta eltelt idő java részét Hitler ebben a labirintusban töltötte, ahol a raktártermeket húskonzervvel töltötték meg, szakadatlanul zúgtak a ventilátorok, és a hallban szánalmas vörös szőnyeg emlékeztetett a jobb időkre. Itt csatlakozott hozzá szeretője, Eva Braun, egy bajor *Mädchen*, aki állítólag jól táncolta a charlestont. A hamuszürke arcú, meggörnyedt Führer, szürke katonaköpenybe burkolózva – amely elfedte remegő bal karját és lábát –, a születésnapján megmászta a kancellária bombatölcsérektől elcsúfított kertjébe vezető harminchét lépcsőfokot, hogy Vaskeresztel tüntesse ki a Hitlerjugend harcokban kitűnt néhány tagját, és megpaskolja a fiúk arcát. Akkor jött fel utoljára a föld feletti világba.

Bunkerének három acélajtaja mögé visszatérve aznap délután összehívta birodalma legfőbb urait, mint kiderült, utolsó közös értekezletükre: Göringet, Goebbelst, Himmlert, az építész Albert Speert, a külügyminisztert, Joachim von Ribbentropot és a Wehrmacht vezérkarának

képviselőit.⁴⁸ Hitler elhessegette azt a javaslatot, hogy meneküljön el a városból, ahogyan oly sok „aranyfácán” elszelelt már. – Jodl! – szólt hadműveleti főnökéhez. – Harcolni fogok, amíg a hűségesek harcolnak melletttem, utána pedig agyonlövöm magam. – Aznap este néhány segédtsízt és titkárnő a dolgozószobájában köszöntötte fel. „A Führer születésnapja – jegyezte be naplójába titkára, Martin Bormann. – Sajnos a hangulat nem igazán születésnap.” Amikor Hitler éjszakára visszavonult, a társaság felment a kancellária kísérteties épületébe pezsgőzni, és táncolni az egyetlen megmaradt gramofonlemez, a *Blutrote Rosen Erzählen Dir vom Gluck* (A vérvörös rózsák boldogságot hoznak neked) dallamára.

Az amerikai 7. hadsereg Nürnberg, az asztronómusok, a nyomdászok és a játékgyártók városának elfoglalásával tette emlékezetessé a napot – Nürnberg neve mellett az amerikai katonai térképeken a „náci cirkuszváros” felirat állt.⁴⁹ Itt tartotta egykor a párt alkonyi tömeggyűléseit, és itt agyalták ki a németek a zsidókat polgári jogaiktól megfosztó törvényeket. Haislip tábornok XV. hadteste három napig fúrta magát mind beljebb a városba. A szicíliai invázió óta együtt szolgáló 3. és 45. hadosztály észak, illetve délkelet felől támadott. A hadosztályok vállvetve harcoló zászlóaljai rohammal törték át a német ütegek gyűrűjét. Utána a GI-ok szobáról szobára, pincéről pincére küzdöttek előre magukat, majd rést ütöttek a középkori városfalon, hogy legyőzzék a 2000, végsőkéig kitartó katonát, 150 felfegyverzett tűzoltót és a civil orvlövészosztagokat. Péntek délután 4 órára minden ellenállásnak véget vetettek, kivéve 200, föld alá húzódott fanatikust, akik megsemmisítése még további hat órát vett igénybe.

A belvárosból nem sok maradt „törmelékből álló hordalékkúpokon”⁵⁰ kívül, amint egy tiszt a naplójába lefirkantotta. Aznap este fél 7-kor a 3. hadosztály katonái összegyűltek az Adolf-Hitler-Platzon, hogy egy rögtönzött zászlórúdra felvonják a nemzeti lobogót, és elénekeljék a hadosztály himnuszát, a *Dogface Soldiert*. A parancsnokuk, O’Daniel vezérőrnagy, akinek a fia hősi halált halt Hollandiában, a *Market Garden*-hadműveletben, bakancsa sarkán billegett, úgy bömbölté oda katonáinak: – Casablanca! Palermo! Anzio! Róma! A Vogézek! Nürnberg!

Egy nappal később csendesebb megemlékezésre került sor.⁵¹ A város délkeleti szélén a Zeppelin-mezőt Speer százezer igaz hívő befogadására tervezte, akiket az 1930-as években külön vasúti vágányon szállítottak ide a náci tömeggyűlésekre. A pergamoni oltár mintájára épített dísztribünt óriási, rézzel bevont koszorúval övezett horogkereszt díszítette.

Ide érkezett meg a XV. hadtest tábori rabbija, David Max Eichhorn Dávid-csillaggal jelölt dzsipen, egy Tórával, amely egykor az elzászi Haguenau városának megsemmisített zsidó hitközségéé volt. A második dzsip öt zsidó GI-t hozott a 45. hadosztályból. Megálltak a Zeppelin-mező pódiuma előtt, felvitték a lépcsőn a frigyládát, elővették a Tórát, majd elmondták a hálaadás és a megszabadítás imáit.

Ezt követően a hadsereg utászai atomjaira robbantották a horogkeresztet, és a katonazenekar eljátszotta az amerikai himnuszt. „Az ember hisz, de sohasem foghatja fel teljesen a hitét – vallotta Eichhorn a naplójának. – Sosem láttam még nagyobb elégtétellel szolgáló romhalmazzt.”

„ISTEN! HOL VAGY?”

Ahogy a szövetséges hadseregek mind közelebb jutottak Kelet-Németországhoz, a haditudósítók fogadásokat kötöttek arra, melyik amerikai seregtest találkozik először az oroszokkal.¹ A 84. hadosztály katonái cirill betűs üdvözlőtáblákat készítettek, a 69. hadosztály harcálláspontján pedig nagy izgalmat keltett két kozák viseletbe öltözött briganti felbukknása, amíg akcentusuk le nem buktatta őket: brit tudósítók sütöttek el egy sületlen tréfát. Az amerikai tüzérség parancsot kapott, hogy az Elbán túlra ne lőjön, nehogy az oroszokat találja el. Az utasítást aztán visszavonták, amikor arcátlan Wehrmacht-katonák arra használták a csendes időszakot, hogy napozzanak a folyó keleti partján. A SHAEF és Moszkva azonosítási jelzésekben egyezett meg, nehogy csapataik egymást lőjék: vörös jelzőrakéták és egy fehér csík a harcokcsik tornya körül a szovjeteket, zöld rakéták és két csík a harcokcsik tornyon a jenkit jelölte. GI felderítők távcsővel figyelték a Mulde folyó menti mocsaras lapályt, az akkoriban a „Givánok” becenéven emlegetett szovjet bajtársaikat keresték. Április 23-án egy hebehurgya megfigyelő orosz tankot vélt felismerni a távolban, amely alaposabb vizsgálat után füvel benőtt dombocskának bizonyult, a tetején kifeszített ruhaszártó kötéllel.

Április 25-én, szerdán, a ködös reggelben Lipsétől keletre az amerikai 1. hadsereg 69. hadosztályából három járőr átmerészkedett a Muldén túli magasabban fekvő vidékre, figyelmen kívül hagyva az amerikai hadvezetőség általános utasítását, hogy maradjanak a folyótól számított nyolc kilométeren belül.² 11 óra 30 perckor a Leckwitz nevű falucskában egy három tucat amerikai katonából álló csoport összetalálkozott

egyetlen, aprócska lovon ülő, ázsiai archerendezésű szovjet harcossal. A lovas gyors ügetésben távozott. Az amerikaiak megtették még három kilométert az Elbáig, amelyet Strehlánál értek el – nagyjából negyven kilométerre a Muldén túl. Ott katonákat pillantottak meg, akik mellükön csillogó kitüntetésekkel nyüzsgöttek a keleti parton. Az amerikaiak lefoglaltak egy vitorlás csónakot, kézzel és puskatussal áteveztek, és paroláztak a szovjet 175. lövészezredhez tartozó bajtársaikkal. Mindenki mosolygott mindenkire, és túlzó taglejtésekkel gesztikuláltak. Az amerikai ezredparancsnokságon azonban félreértették a járőr rádiójelentését, és összetévesztették Strehlát a hat kilométerrel délebbre fekvő Grobával, amikor pedig a hadsereg kiküldött felderítő-repülőgépére a földről rálóttek, a jelentést tévesnek minősítették.

Harminc kilométerrel északabbra és két órával később William D. Robertson hadnagy, egy nyúlánk, fiatal felderítőtszt, dzsipjében három katonával behajtott a 10. századi folyóparti városba, Torgaubá.³ Az égő üveggyárból fekete füst gomolygott az égre. A gesztenyefákkal és galagonyabokrokkal szegélyezett utcák üresen álltak, kivéve néhány kiszabadított kényszermunkást és két személyautónyi, pezsgőtől holtreszég német katonát. A közelből, kelet, az Elba felől, ágyúdörgés hallatszott.

Nem lévén sem zöld jelzőrakétája, sem rádiója, Robertson betörte egy gyógyszerár üvegajtáját a Mackensenplatzon, ahol katonái elegendő temperafestéket szedtek össze ahhoz, hogy egy lepedőt kezdetleges zászlóvá alakítsanak öt vízszintes piros sávval, és kisebb fehér mezőre mázolt kék csillagokkal. Robertson és emberei felmásztak a folyó fölé magasodó masszív Hartenfels-vár lőréses oromzatára, kibontották a zászlót, és toruk szakadtából kiabáltak: – Tüzet szüntess! Amerikaiak! Amerikanszki! Oroszország! Amerika... Nincs jelzőrakétánk!

A szovjetek előbb gyors, elbátortalanító választ adtak, géppuskájuk tüze végigmarta a vár falát, de aztán láthatóvá vált a Vörös Hadsereg két katonája, akik a felrobbantott Elba-híd megcsavarodott szerkezetén másztak az innenső part felé.⁴ Robertson és katonái ledübörögtek a lépcsőn, hogy felúton találkozzanak velük, majd átkeltek a túlsó partra, ahol együtt ettek szardíniát, és kulacsuk poharából konyakot ittak. Amikor a délutáni árnyékok hosszúra nyúltak, Robertson visszahajtott zászlóalja wurzeni szálláskörletébe. A találkozás bizonyítékaként dzsipjükbe zsúfolva magukkal vitték a szovjet 173. lövészezred négy katonáját.

A csütörtök reggel meghozta a Kelet és Nyugat teljes egyesülését jelképező, azóta unásig ismert eseményt.⁵ Egy tizenöt, fényképezéssel

és tudósítókka megrakott dzsipből álló gyors menetoszlop arra érkezett Torgaubá, hogy a város úgy fest, „mint egy iowai piknik”, ahogyan egy alezredes megfogalmazta, habár ezt a pikniket szórványos ünnepi lövöldözés kísérte. Szovjet katonák kifosztottak egy közeli tangóharmonika-gyárat, és a folyó túlsó partjára áthallatszott *A sztyeppék dala*. A Torgau Vízisport Klub fél tucat lakkozott versenycsónakján – az egyedüli fellelhető vízi járműveken – hordták át az amerikai katonákat és riportereket a keleti partra fekete kenyeret és almát enni, melyet vodkával öblítettek le.

„Az oroszok mind úgy néztek ki, mintha Sztálingrád óta nem lett volna idejük megfürödni”,⁶ írja később Martha Gellhorn, de zubbonyukat „csinos, a németek ölésével kiérdemelt zománcozott kitüntetések borították”. A Vörös Hadsereg kocsisai „leginkább úgy kezelték a lovakat [...], mint a *Ben Hur* harcikocsi-versenyzői. A trénszekereiken minden volt: ágynemű, lábos, fazék meg lőszer, és nők is.” Az egész fölött „nagyszerű szláv zsvaj és a kockakövön gördülő kerekcsengése lebegett”. A GI-ok öngyújtókat és körömvágókat cseréltek a szovjetek sapkáját díszítő zománcozott vörös csillagokért. Felszabadított orosz kényszer-munkások százai, főként színes fejkendő nők, várakoztak a nyugati parton egy helyre valamelyik rögtönzött kompon, hogy megkezdhesék hosszú utazásukat hazafelé.

Délután 3 órakor az amerikai 69. hadosztály parancsnoka, Emil F. Reinhardt vezérőrnagy feszengve beszállt az egyik ingatag versenycsónakba. A csónak orrában testes orosz anya ült, csecsemőjét a csónak két peremére támaszkodó babakocsiban vitte magával. – Szállítsák ki azt a nőt a csónakból! – kiabált egy amerikai tisz. – Arra a csónakra a tábornoknak van szüksége! – A nő nem mozdult, csak ült mereven, mint egy régi vitorlás hajó orrszobra, amíg a kormányos neki nem vágott a folyónak utasaival, az anyával, gyermekével és a kuporgó tábornokkal. – Reinhardt még mindig szerencsés – szellemeskedett egy újságíró. – Washingtonnak állnia kellett. – A túlsó parton egy szovjet tábornok sietett elébe, hogy kinyújtott jobbal köszöntse.

A szövetségesek immár folyamatos arcvonallal rendelkeztek az Északi-tengertől az Urálig, amely kettévágta Németországot, és szilánkokra darabolta a Harmadik Birodalmat mint államot.⁸ Olyan kevés lerombolnivaló maradt, hogy az amerikai 8. légi hadsereg április 25-én repülte utolsó bombázóbevetését, majdnem ugyanabban az órában,

amikor a torgau találkozás megtörtént. Az Olaszországból felszálló 15. légi hadsereg egy nappal később fejezte be a bombázást. Északon az Északi- és a Balti-tenger partja mentén maradt még egy nagy töredék, Schleswig-Holstein, Mecklenburg és Brandenburg egy részén, ez a terület azonban már sehol sem érintkezett Berlin térségével: a fővárost észak és dél felől átkaroló szovjet hadseregek találkoztak Berlinton harminc kilométerre nyugatra, Ketzinnél. Ez is április 25-én történt.

Ettől kezdve semmi sem állhatta útját a 2,5 millió katonát és 6000 harcokcsit felvonultató szovjet hadigépezetnek, habár a három szovjet hadseregcsoport (szovjet terminológia szerint front), amely az április 16-át követő, mindössze három hét alatt körülbelül 90 német hadosztályt semmisített meg, közben több mint 300 000 fős véres veszteséget szenvedett.⁹ E veszteségek ismeretében megfontolt óvatosságnak látszott Eisenhower Berlin iránti averziója. Megkezdődött a német főváros végső haláltusa, és vele legalább 90 000 német nő megerőszkolása. Sokan sárral kenték össze magukat, mások tifuszt szimuláló piros pöttyöket festettek bőrükre. Az orosz katonák azonban mindenképpen megbecstelenítették őket, majd kitepték a falból a vízcsapokat, és kicsavarták a lámpákból az izzókat, hogy hazavigyék hadizsákmánynak. A haldokló főváros utcáin vadidegenek fogtak kezét, és így biztatták egymást: – *Bleib übrig!* Élđ túl! – Egy naplóíró így látta a várost: „Dombos táj sok téglával, alatta emberi lények, fölőtte a csillagok; az utolsó mozgó valamik a patkányok.”

Délen a Harmadik Birodalom néhány nagyobb területre zsugorodott Csehszlovákiában és Jugoszláviában, valamint egy mind keskenyebb hosszú sávra, amely a Fekete-erdőtől Alsó-Bajorországon az ausztriai Tirolig és Salzburgig nyúlt.¹⁰ Patton átlépte a cseh határt, és minden nap huszonöt-harminc kilométert hajtott Linz felé. Április 23-án a teljes 3. hadsereg 50 főnél kisebb veszteséget jelentett, miközben 9000 német katonát ejtett foglyul. Patch 7. hadserege dél felé száguldott Nürnberg-től, és Dillingennél sikerült épségben elfoglalnia egy Duna-hidat. A nyaktörő sebességgel végrehajtott üldözést Sherman harcokcsik oszlopai vezették, legelésző tehenek és ekéjük mellől tátott szájjal bámuló parasztok mellett elhajtvá. A 10. páncélos hadosztály egymaga 28 várost foglalt el egyetlen nap alatt. A Nemzeti Erődnek nem sok nyomát találták.

„Állandó félreértésektől szenvedünk a franciákkal”,¹¹ panaszkodott a SHAEF egy akkoriban kiadott emlékeztetője, s ezeket a végső harcokat talán elkerülhetetlenül csúfította egy újabb zajos perpatvar azok sorában, amelyek a francia-amerikai szövetségi viszonyt az észak-afrikai

hadjárat óta jellemezték. Délnyugat-Németországban Devers tábornok aprólékos gonddal koreografálta meg Stuttgart elfoglalását. Szeme előtt az a három cél lebegett, hogy megakadályozzák az ellenség 19. hadseregének további visszavonulását; hogy elősegítsék az amerikai seregtestek benyomulását Nyugat-Ausztriába, és – a titkos célkitűzés – hogy elfogják a német atomtudósokat a távoli Hechingenben működő Vilmos Császár Fizikai Kutatóintézetben. Devers parancsai szerint Stuttgartot francia csapatoknak kellett elfoglalniuk, de csak az után, hogy az amerikai VI. hadtest már átkarolta a várost, s ezzel lezárta a menekülési útvonalakat dél felé. Majd más amerikai seregtesteknek gyors ütemben kell támadniuk a VI. hadtest harcrendjén át, hogy előzőnljék Ausztriát, még mielőtt a fanatikus náci megszerveződhetnének egy végső küzdelemre.

De Gaulle tábornoknak más elképzelései voltak.¹² Washingtonnak és Londonnak még pontosan ki kellett jelölnie a háború utáni francia megszállási zónát Németországban, és De Gaulle úgy vélte, De Lattre tábornok 1. francia hadseregét jelentéktelen szerepre kárhoztatták a Harmadik Birodalomnak szánt kegyelemdőfés kivitelezői között. Stuttgartól egyenes út vezet a Duna, Bajorország és Ausztria felé, a város elfoglalása De Gaulle számítása szerint „alátámasztotta volna a francia megszállási zónát illető szándékainkat”. Ha elfoglalnának egy nagy területet a katolikus Dél-Németországból, az növelhetné Franciaország presztízsét, sőt talán megalapozhatná egy Elzásszal határos kliensállam létrehozását.

Deux Mètres állandó nógatása közepette De Lattre egy francia hadtestet ügyesen a Fekete-erdő déli felének bekerítésére alkalmazott, egy másikkal pedig Stuttgartot karolta át délről és keletről.¹³ Április 21-én francia harckocsik dübörögtek be a városba – „mint a fürgeteg”, jelentette De Lattre –, és Stuttgartot két nappal később már teljesen megszállták. Amikor Devers április 24-én utasította francia alárendeltjét, vonuljon ki, De Gaulle közbelépett. „Megparancsolom, hogy tartson francia helyőrséget Stuttgartban [...], amíg a francia megszállási zóna ügye nem rendeződik”, utasította De Lattre tábornokot. Ezenfelül arra is parancsot adott, hogy a francia seregtestparancsnokok hagyják figyelmen kívül mind Devers, mind Eisenhower utasításait. De Gaulle leszögezte: „A francia haderőt Franciaország nemzeti érdekének megfelelően kell alkalmazni; ez az egyetlen érdek, amelyet bármikor kötelesek szolgálni.” De Lattre mentegetőzött Devers előtt, de kijelentette, a továbbiakban „csak is a francia kormánynak tartozik felelősséggel”. A 7. hadsereg törzsének főnöke naplójának panaszolta: „Kicsinyes emberek kicsinyes politikája.”

„A derék és becsületes Devers dühösebb volt, mint amilyennek valaha is láttam”,¹⁴ számolt be De Lattre törzsének főnöke, különösen miután a német 19. hadsereg jó része – bár mindössze 17 000 főre apadt létszámmal – ellillant. A sértést hamarosan újabb követte. Amikor az amerikai VI. hadtest megközelítette a Duna menti Ulm városát, csapatai azzal szembesültek, hogy De Lattre harckocsijai már tíz órával korábban odaértek, s így hetven kilométerrel túllépték a francia szektor kijelölt határát. Amikor Devers ismét tiltakozott – „Ez abszurdum, képtelenség, hogy fennálljon, és nem is szabad fennállnia” –, De Lattre azzal hozakodott elő, hogy a városnak Franciaország számára különleges jelentősége van, annak a csatának a helyszínéeként, ahol Napóleon 1805-ben tönkverte az osztrák hadsereget. A francia tábornok ismét figyelmen kívül hagyta a parancsot, nem szedte a sátorfáját, hanem addig erőltette a támadást, amíg a trikolórt ki nem tűzték Ulmban. Devers később megjegyezte: „De Lattre próbálta utánozni Napóleont.”

A vígopera ekkor szomorújátékba fordult.¹⁵ Stuttgartból menekült a német polgári lakosság, hogy az amerikaiaknál keressen menedéket a vadul fosztogató francia gyarmati csapatok elől. Egy angol nő szerint, aki Németországba ment férjhez, a falujában „minden tizenkét és nyolcvan év közötti nőneműt” megerőszakoltak. „A tyúkok és a nők – magyarázta – voltak a fő cél, amit hajkurásztak.” Az amerikai 100. hadosztály törzse felhívta Patch tábornok figyelmét: „A helyzet Stuttgartban az elképzelhető legrosszabb. [...] Túlteng a nemi erőszak, a fosztogatás és a rablás.” Egy tudósító állította, hogy nők ezreit betelerelték egy alagútba, majd megerőszakolták őket. Amikor kérdőre vonták, az egyik francia alakulat parancsnoka állítólag egy vállrándítással azt felelte: – Ugyan mit tehet az ember a marokkóiakkal?

Devers előbb közölte De Lattre tábornokkal, „Stuttgartban káosz uralkodik”,¹⁶ majd április 27-én, pénteken reggel 9-kor behajtatott a városba, hogy a saját szemével tekintse meg, mi a helyzet.¹⁷ Azt találta, hogy a szörnyűségekről szóló jelentések „erősen túlzók” – például ötvenezer megerőszakolt nő helyett a valós szám „kevesebb mint kétezer”, akik közül jó néhányat tomboló külföldi munkások vagy a sajátjaik ellen forduló németek becstelénítettek meg. A 7. hadsereg parancsnoksága szárazon megjegyezte: „A francia eljárás egy német város megszállására hagyományosan különbözik az amerikaitól.”¹⁸

Ezen a ponton Eisenhower beavatkozott.¹⁹ Április 28-án De Gaulle-hoz intézett, szarkasztikus hangú táviratában megígérte, tájékoztatja

Londont és Washington: „Többé nem számíthatok biztosan egyik francia alakulat hadműveleti alkalmazhatóságára sem, amelynek jövőbeli felszerelését esetleg tervezik.” Az új amerikai elnök, Harry S. Truman ehhez hozzáfűzte a maga feddését De Gaulle-nak írott levelében.

Mivel azonban egy háborút kellett éppen befejezniük, sem Devers, sem a főparancsnok nem akarta elnyújtani a zavaró gall közjátékot.²⁰ A francia csapatok egyelőre maradhattak Stuttgartban, ahol néhány erőszakoskodó kivégzése látszólag meggyőzte Deverst, hogy „az állapotok nagyon sokat javultak”. Patch seregteste elzárta nyomultak tovább dél felé.²¹ Az amerikai hírszerzés ügynökei megkerülték a franciákat, hogy őrizetbe vegyenek a Hechingenben keréssett német tudósok közül néhányat, bár a legfontosabb zsákmány, a Nobel-díjas fizikus, Werner Heisenberg, előző nap kerékpárján elpedálozott Bajorországba, és még egy hétig nem kapták el.

A civakodás a francia megszállási zóna körül egészen addig folytatódott, amíg június végén a vonatkozó hivatalos megállapodást alá nem írták.²² Párizs egy berlini szektoron kívül megkapott egy jókora darabot a Rajna-vidékből, északon egészen Remagenig, de Karlsruhét, Wiesbadent vagy Stuttgartot, ahogy De Gaulle kívánta volna, nem. Franciaország és az Egyesült Államok, amelyek vérrel megpecsételt baktársi viszonya az amerikai függetlenségi háborúban eredt, gyanakvó szövetségesként kerültek ki a második világháborúból, s kölcsönös bizalmatlanságuk évtizedekig alakítja még a háború utáni geopolitikai viszonyokat.

Devers megfogalmazta e kapcsolat tökéletes mottóját. „Sok hónapig harcoltunk együtt – írta De Lattre-nak. – Gyakran egyazon oldalon.”

Még egy végső szörnyűség várt arra, hogy az amerikai katonák rátaláljanak – és nemcsak a Harmadik Birodalom mérhetetlen aljasságát bizonyította, hanem a háború feltartóztathatatlan erkölcsrömbölő hatását is, amely még a tisztességes embereket is fenyegeti.

Münchenből tizenhat kilométerre északnyugatra a Bajor Királyi Hadsereg egy korábbi löpőgyára 1933 márciusában fogadta 200 000 foglyak közül az elsőket.²³ A következő tizenkét esztendőben majdnem a negyediket meggyilkolták itt és a 170 altáborban, amelyeket Dachau, mint a rákos szövet az áttéteket, hozott létre maga körül. Április 28-a estéjére, amikor a horogkeresztes lobogót levonták, és helyette fehér zászlókat tűztek ki a főtáborban, negyvenegy nemzetiségből 31 000 fogoly maradt az elektromos kerítés mögött. Másik 13 000 meghalt az előző négy hónapban, főként tifuszból és az éhezéstől.

Egy fázós, napfénytelen vasárnap reggelén, április 29-én, az Aschaffenburgban és Nürnbergben vívott heves csetepatékban alaposan megtépázott, München felé tartó 45. gyaloghadosztály megérkezett Dachau városába.²⁴ „Virágágyások és fák, kis boltok, kerékpárok a földön, torony templomok, egy tükörsima folyó”, írta egy amerikai katonaorvos. Volt ott más is, amint a 157. gyalogezred I. százada a koncentrációs táborba vezető vasúti vágányt követve felfedezte. Harminckilenc vasúti kocsi – pórekocsik, személykocsik és marhavagonok – állt a mellékvágányon. Részben a kocsikban, részben a sínek mellett elszórtan 2310 oszló holttest hevert, egy részük meztelenül, mások a táborokban használatos kék-fehér rabruhában. Legtöbbjük lengyel volt, aki éhen halt, miután erőszakkal evakuálták Buchenwaldból. Miközben a GI-ok sírva nézték a szemük elé táruló látványt, rejtékhelyéről előbújt négy Waffen-SS katona, magasra tartott kézzel. Egy amerikai hadnagy beteleltelte őket az egyik zárt tehervagonba, aztán beléjük ürítette pisztolyát. Aki még nyöszörgött, abba egy másik GI lőtt bele a puskájával. – Ti szemét kurafik! – rikoltotta a hadnagy. – Ti szemét kurafik!

Amikor az amerikaiak gyalogosan megközelítették a tábor oldalkapuját, foglyok ezrei álltak, kiabáltak és sírtak a kerítésnél fülsiketítő bábeli hangzavarban. Egy rozoga öregember egy szál mocskos cigarettát kínált oda az egyik GI-nak. – Vedd el! – mondta egy másik fogoly angolul. – A fickónak ez az egyetlen tulajdona ezen a világon. Ez a mindene.²⁵ – Más foglyok kápókat és besúgógyanus alakokat szorítottak sarokba, és vertek lapáttal. Üvöltő foglyok kergették a táborban maradt Waffen-SS katonákat, akik közül többen fogolynak öltözve próbáltak elrejtőzni.²⁶ „Kézzel szaggatták darabokra a németeket”, számolt be az egyik katona.²⁷ Eichhorn rabbi, aki aznap délután érkezett Dachaubá, azt írta: „Félreálltunk, és figyeltünk, amíg ezeket az öröket agyonverték. Úgy összeverték őket, hogy a testük kihasadt. [...] Kevesebb érzéssel néztük, mint ha kutyát vertek volna.”²⁸ A foglyok botokkal és kövekkel gyalázták meg a halott és haldokló németeket, bezúrták a koponyájukat, és levágták az ujjukat. Egy ór „hulláját szanaszét szórták a földön – jelentette egy szemtanú –, a két karját kitepték a vállgödörből”. Amikor behatoltak a táborba, az I. század katonái több tucat németet odaállítottak egy szentároló udvar két és fél méter magas, vakolt falához, ahol egy amerikai géppuskás figyelmeztetés nélkül lőni kezdte őket állványos könnyűgéppuskájával. Más katonák is csatlakoztak hozzá karabéllyal és egy BAR golyószóróval. Mire egy tiszt leállította a

lövöldözést, tizenhét halott áldozat feküdt a falnál. A zászlóalj orvosa nem volt hajlandó ellátni a sebesült SS-eket.

Ugyanabban az órában a 42. gyaloghadosztály előőrse a főkapuhoz érkezett meg, ahol a hírhedt *Arbeit Macht Frei* (A munka szabaddá tesz) felirat és – ahogyan egy dandártábornok felidézte – „foglyok ordító, kavargó tömege” fogadta őket.²⁹ „A foglyok több helyen áttörtek az acéldrót kerítésen. [...] Közben többüket halálos áramütés érte.” Tizenhat németet egy őrtoronyból kergettek ki a Würm folyó csatornájának közelében. Az utóbb tett tanúvallomások nem egyöntetűek abban, ellenálltak-e, de tény, hogy miután lefegyverezték és kétsoros vonalba állították, a 42. és a 45. hadosztály katonái halomra lőtték őket. Hét holttest véres kupacként feküdt a csatorna partján, a többi a vízbe dobták, „olyan üvöltés közepette, amely semmihez sem fogható, ami valaha emberi torkot elhagyott”, írta az Associated Press tudósítója.

Az őrzőgés kiadta erejét, és abbamaradt. Egészségügyi katonák és sírásók érkeztek. „Nincsenek rá szavaim, hogy elmondjam neked, mennyire borzalmas itt”, írta a hadsereg egyik ápolónője a férjének.³⁰ Az orvosok és a katonák kísérteties külsőt öltöttek: valahányszor kijöttek a táborból, mindannyiszor beszórták őket DDT-porral. A 45. hadosztály parancsnoka, Robert T. Frederick vezérőrnagy, a hadsereg egyik legvitézbb harcosa, aki nyolcszor kapta meg a Bíbor Szívet, túlságosan felzaklató élménynek találta Dachaut ahhoz, hogy megvitassa. Azoknak az alárendeltjeinek, akik még nem jártak a kerítésen belül, azt tanácsolta: – A maguk helyében nem terhelném vele magamat. Egyszerűen egy szemétdomb!

A 7. hadsereg katonai rendőrségének főfelügyelője hamarosan a helyszínre érkezett, hogy kivizsgálja „a német örökkel szemben alkalmazott állítólagos helytelen bánásmódot”.³¹ A vérontás híre Eisenhowerhez is eljutott, aki végül fellengzős retorikával kijelentette, megköveteli, hogy minden, Európában harcoló hadosztály, hadtest és hadsereg vizsgálja ki az amerikai csapatok által elkövetett törvénytelen emberölési eseteket. „Aláássa Amerika erkölcsi pozícióját, és tönkreteszi a tisztességes eljárás alkalmazásával kivívott jó hírét – jelentette ki Eisenhower –, ha a fegyveres erői által tanúsított bűnöző magatartást elnézik és büntetlenül hagyják közülünk azok, akik becsületének megvédéséért felelősek.”

Dachauban legalább huszonnyolc SS-t lőttek le, miután megadták magukat, állapította meg a főfelügyelő, és azt javasolta, gyilkosság vádjával állítsanak hadbíróság elé négy amerikai katonát.³² Mások úgy vélték, a halottak száma magasabb, a bűnösök köre pedig szélesebb volt.

A katonai ügyészség egyik tisztje megerősítette: „A nemzetközi jog betűjét sértő esemény történt annyiban, hogy úgy látszik, bírósági eljárás nélkül lőttek agyon SS-öröket.” Ezt azonban egyetlen vádemelés sem követte, ahogyan ugyanilyen csekély következményekkel járt Eisenhowernek az a felszólítása is, amelyben átfogó jogi elszámoltatást követelt beosztottaitól egész Európában. Patch tábornok a főfelügyelő jelentésének nagy részét visszautasította, mondván, a harccal járó idegfelszültség „megértésének nyilvánvaló hiányáról tanúskodik”. Haislip tábornok, aki hamarosan Patch helyére lépett a 7. hadsereg parancsnoki posztján, felhívta a figyelmet „Dachau borzalmainak és sokkjának lelki egyensúlyt megbontó hatására olyan harcoló katonák esetében, akiket már kimerített a több mint harmincnapi folyamatos harc”.

Semmi kétség. Mindazonáltal ebben az esetben bizonyosan a győztesek igazságszolgáltatásával állunk szemben, amelyhez az álszenteskedés savanyú szaga tapádt; az ügy arra emlékezteti az embert, hogy a becsület és a gyalázat gyakran jár kéz a kézben a harcmezőn, s még a felszabadító is térhet haza szégyenfolttal, ha ugyan nem tetőtől talpig bemocskolódva.

A családjának a dachaui túlélők egészségügyi ellátásáról írott levelében Wandrey hadnagy, a 7. hadsereg egyik ápolónője szívet tépő kérdést fel-

Éjszakai szolgálatban vagyok száz hullaszerű pácienssel, emberi roncsokkal. [...] Sokuknak van tuberkulózisa; tífusza, enterocolitise (állandó hasmenése), és óriási felfekvései. [...] A betegek csak pizsamakabátot viselnek, mert nem tudják elég gyorsan letolni a nadrágjukat a hordozható WC használatához.

Isten! Hol vagy?³³

A „Führer Városa” különleges címet viselő Münchent Hitler rezsimje „a mozgalom fővárosaként” és „a német művészet fővárosaként” is szerette emlegetni.³⁴ Az Egyesült Államok Hadserege számára, Eisenhower kifejezésével élve, „a náci fenévad bölcsője” volt. Német felkelők azonban három napig harcoltak az SS-egységekkel abban a reményben, hogy megkímélhetik a várost a további pusztulástól, és elég lelkesen küzdöttek ahhoz, hogy megakadályozzák az Isar hídjainak felrobbantását. Miután április 29-én légi úton másfél millió liter benzint kapott, másnap négy amerikai hadosztály vetette rá magát a „Führer Városára”, még dél előtt villámgyorsan átkeltek az Isar tíz hídján, és elérték a romos belvárost. 240 milliméteres tarackokkal, „ablakról ablakra”

végzett tüzérségi bombázással még romosabbá lőtték a romokat,³⁵ és április 30-án, hétfőn München elesett. A Feldherrnhallenak, az 1923-as puccs emlékére évente tartott ünnepségek helyszínének homlokzatán az amerikai katonák nagy fehér betűkkel ezt a vallomást találták: „Szégyellem, hogy német vagyok!”

Ugyanazon a hétfői napon 480 kilométerrel északabbra, a berlini Tiergarten szomszédságában szovjet emléktárgyvadászok kutattak zsákmány után egy elesett német katonákkal telezsúfolt hullaházban.³⁶ Szorgalmasan szedték le a tábori szürke zubbonyokról a Vaskereszteseket és a horogkeresztes jelvényeket. A Vörös Hadsereg más katonái a Pariserplatzon ökörsütéssel készültek megünnepelni a május 1-jét. Rémült berliniek ezrei zsúfolódtak be az Anhalter pályaudvar alatti óvóhelyre, ahol már a bokájukig ért az ürülék és a vizelet. A Schultheiss sörfőzde mögött kisebb csapat SS-katona gyűlt össze, hogy agyonlője magát, de a fővárosban itt is, ott is makacsul tartott még az ellenállás, melyet egy szovjet író „halál utáni görcsös vonaglásoknak” nevezett.

Mélyen a szovjet térképeken 106. számú célpontként jelzett Birodalmi Kancellária alatt Hitler elköltötte kései ebédjét a két titkárnőjével és a dietetikussal.³⁷ Az egyenruhazubbonyt és fekete nadrágot viselő Führer ezután kezet fogott legszűkebb törzse tagjaival, s elmormogott néhány búcsúszót, majd visszavonult a dolgozószobájába. Eva Braun, fehérrel szegélyezett kék ruhában, 15 óra 30 perckor csatlakozott hozzá. A csendet csak a szellőztetőventilátorok lapátjainak zörgése és a tüzérségi tűz távoli morajlása törte meg. Tíz perccel később a segédtisztek kinyitották a dolgozószoba ajtaját. Braunt a pamlagra rogyva találták, ciánmérgezés végzett vele. Mellette ült élettelenül a Führer, jobb halántékán egy Walther PPK 7,65 milliméteres pisztoly lövedéke ütötte bemeneti sebbel.

Tizenkét évvel és négy hónappal az után, hogy elkezdődött, az Ezeréves Birodalom létezése véget ért.³⁸ Az emberiségnek évtizedekre, talán évszázadokra lesz szüksége a rezsim embertelenségének elemzéséhez, és annak megértéséhez, hogyan dönthetett romba egy sörceanszoki demagóg egy nemzetet, egy földrészt és kis híján az egész világot. „A történelemben soha nem kapcsolódott még ilyen – fizikai és erkölcsi – pusztítás egyetlen embernek, a modern időkben a civilizáció legmélyrehatóbb összeomlását előidéző legfőbb felbujtónak a nevéhez”, írta Hitler életrajzírója, Ian Kershaw. Sztálinnak, amikor meghallotta a hírt, egyetlen pillanatra volt csak szüksége a Führer epitáfiumának megfogalmazásához: – Szóval bevégezte a sarzházi!

A csatlósok pokrócba csavarták a két holttestet, felcipelték őket négy emelettel feljebb a gránátölcsérektől elcsúfított kertbe, leöntötték benzinnel, és hagyták égni három órán keresztül.³⁹ Kicsiny, örömteli tűz volt ez a nagy tűzvészen belül. – Ég a főnök – kurjantott le egy részeg SS-testőr a bunkerba. – Akartok feljönni, és megnézni? – Egy sofőr utóbb panaszkodott, hogy a szellőztetőrendszer telefújta a föld alatti labirintust a pörkölődő emberhús bűzével. „Sehova sem menekülhettünk előle – magyarázta. – Olyan szag volt, mint az égő szalonnáé.”

Hitler halála, akárcsak az élete, egy hazugság alapjául szolgált. Ahelyett, hogy bejelentették volna, önkézevel vetett véget életének egy nyomorúságos patkányodúba szorulva, a német rádió május 1-jén, kedden közölte, hogy Hitler „elesett Németországért”, miközben „utolsó leheletéig küzdött a bolsevizmus ellen”. A Wehrmacht főparancsnoksága napiparancsban rendelte el, hogy a Führer „mindhalálig állhatatosan kitartó” példája legyen „kötelező minden katona számára”.⁴⁰

Az összeomlás azonban immár a gravitáció bizonyosságával következett be: vége volt a dalnak. Az utolsó szovjet gránátok május 2-án, szerdán délután 3 órakor hullottak Berlinre, és a csendet, amely követte őket, a németek még a harci zajnál is baljósabbnak találták. Védtelenül és kibelezve, a város átengedte magát a megszállásnak, amely egy fél évszázadig is eltart majd.

Nyolcvan kilométerre egyenesen nyugat felé, az Elbánál, ahol Simpson 9. hadserege tartotta az amerikai balszárnyat, „hisztérikus, sikoltozó németek” tízezrei menekültek az üldöző Vörös Hadsereg elől.⁴¹ „Láttam német katonákat idős asszonyokat kilökni a csónakokból, amelyeken próbáltak átkelni a folyón”, írta James Wellard, egy chicagói lap tudósítója Tangermündéből. Egyesek a felrobbantott vasúti híd roncsaira fektetett pallókon végigáraszolva menekültek, vagy pallótutajt építettek poggyászuksnak és kerékpárjuknak. Mások egyvezős versenycsónakokon keltek át, vagy üres benzineskannákból építettek „úszóövet” még akkor is, amikor a szovjet tüzérség már kezdte belőni a partot, és a géppisztolyos német utóvédek már hallótávolságon belül harcoltak. A menekülők „egyre csak ugráltak a gyorsan áramló folyóba, az meg csak vissza-visszasodortá őket a partra – folytatta Wellard. – Összekeveredtek a holtak, a haldoklók és az élők.”

Simpson csak akkor volt hajlandó fogadni a Wehrmacht kapituláló csapatait, ha hozták magukkal az élelmüket, a konyháikat és az egészség-

ügyi készleteiket is.⁴² Végül több mint 70 000-en érték el a nyugati partot, ahol a megfelelő kupacra dobták puskájukat, pisztolyukat és távcsovűket, mielőtt hosszú, éneklő oszlopokban elvonultak a gyűjtőtáborokba. Egy német ezredes arról számolt be, hogy „azok közül, akik nem tudtak átkelni az Elbán, bizony nem kevesen megölték magukat”.

Minden hadszíntéren hasonló drámák érték el operába illő crescendójukat.

Olaszországban huszonhat országból felvonultatott másfél millió szövetséges katona indított offenzívát, amely április 23-án áttört a Po folyó völgyén.⁴³ Öt nappal később Mussolinit és a szeretőjét, akiket falhoz állítottak és géppisztollyal agyonlőttek a partizánok, a sarkuknál fogva felakasztották egy milánói benzinkút előtt egy rozsdás vasgerendára. „Az embert elfogja az az érzés – írta Philip Hamburger a *The New Yorker* hasábjain –, ami egy jó színdarab végén, amikor legördül a függöny: az események nem történhettek volna máshogyan.” A szövetséges csapatok hamarosan bevonultak Veronába, Genovába és Velencébe. Április 29-én, Alexander tábornagy fejedelmi főhadiszállásán Casertában a német megbízottak aláírták a feltétel nélküli megadást. A C Hadseregcsoporthoz majdnem egymillió katonájának május 2-án délben érvénybe lépő kapitulációja véget vetett a földközi-tengeri küzdelemnek, amely öt évvel korábban kezdődött.

A kontinens északi peremén a kanadai csapatok lángszóróikat pazarló bőséggel használva és a helyzet sürgősségét átérzve nyomultak be Hollandiába.⁴⁴ Az éhező hollandok arra a tavaszra már ráfanyalodtak a csalánlevesre, a mosodai keményítőre, ha került, egy-egy kutyára vagy macskára, és megettek 140 millió tulipánhagymát.⁴⁵ Azt beszélték, hogy Amszterdam egyik hullaházában az éjjeliőrök a kulcsaikat csörgetik; hogy távol tartsák a patkányokat a holttestektől, s hogy a hollandok ugyanazokat a zsanéros fenekű koporsókat használják újra meg újra.

A szövetséges hadmérnökök attól is tartottak, hogy a német rombolóutászok a tengerparti védőgátak felrobbantásával elárasztják Nyugat-Hollandiát.⁴⁶ A felek titkos tárgyalásai tűzszünethez és a légi segítség-szállítmányok beengedéséhez vezettek április 29-től kezdve, majd május 2-tól már közúton is szállíthattak élelmiszert a szövetségesek. Blaskowitz vezérezredes H Hadseregcsoportjának* és a „Hollandia Erődnek” ezt kö-

* Az Északnyugati Főparancsnoksággá átkeresztelt hadseregcsoporthoz április 15-től Ernst Busch tábornagy volt, és Blaskowitz ezután csak a „Hollandia Erőd”, azaz a megszálló alakulatok fölött parancsnokolt. (A ford.)

vető kapitulációja országos ujjongást váltott ki: örömtüzeket gyújtottak, mindenki énekelt és táncolt az utcákat ellepő, narancsszínben tündöklő tömegben, annak ellenére is, hogy több mint 200 000 polgári lakos szenvedett alultápláltságban. „Az itteniek nyilvánvalóan kárpótolják magukat az öt év elnyomásért”, írta egy brit dandártábornok. A foglyul ejtett németek szürke menetoszlopai kígyózva vonultak Den Helder felé, ahol halászhajókra és aknakeresőkre rakták őket, átszállították az IJseel-távon, majd nekivághattak a fárasztó gyalogmenetnek a fogolytáborokba. „Csavargók és bűnözők módjára távoztak”, írta Marsland Gander, a *Daily Telegraph* publicistája.

Tíz lovat és öt szekeret engedélyeztek nekik minden 180 katonára. [...] Minden 500 emberre megtarhattak két kerékpárt üzenetek továbbítása céljára. [...] Mindenkit megmotoztak, és elvették a rablott holmiját, mielőtt felszállhatott az evakuálójárára fedélzetére. Csak egy töltőtollat és egy karórát tarthatott meg mindenki. A rakparton és a kikötői raktárakban lerakott holmik között akadtak kerékpárok, varrógépek, bútor, rádiókészülékek, gin ládászám, ruházat, illatszerek.⁴⁷

„A tündérmesébe illő boldogság ideje volt ez”, tette hozzá Gander. Keletebbre négy brit hadosztály károlta át Brémát, a kikötőváros öt-napos utcai harcok után április 27-én esett el.⁴⁸ Egy Tommy németeket talált, akik „fosztogattak, ittak, [és] egymással verekedtek” a városban, amelyet ő „az Isten földjén található legromlottabb helyek egyikének” ítélt. Montgomery a szokásos megfontoltsággal kelt át az Elba alsó szakaszán, pedig Eisenhower ismételtlen lehordta ezért, és siettetette – a szovjetek bezzeg igyekeztek Dánia felé. Hajszálon múltott a siker: a brit páncélosok május 2-án vonultak be Lübeckbe, és ejtőernyősök száguldottak tovább még hatvanöt kilométert, hogy elfoglalják a Balti-tenger partján fekvő Wismart, s ezzel lezárják a Jylland félszigetet, és elállják a Dániába vezető utat mindössze két órával a Vörös Hadsereg megérkezése előtt. Hamburg harc nélkül kapitulált május 3-án, miközben Ridgway – Montgomery jobbszárnyát fedező – XVIII. légideszanthadteste negyedmillió hadifoglyot szedett össze két nap alatt.

A brit-amerikai hadseregek közül addigra Patton 3. hadserege jutott a legmesszebbre kelet felé. A cseh falvak csinos diadalkapukat emeltek bevezető útjaikon virágfüzérékkel és festett üdvözlőtáblákkal: „Amerikaiak! Isten hozott!”⁴⁹ A település másik oldalán az ugyanilyen diadal-

kapu tábláján az állt. „Oroszok! Isten hozott!” A britek Prága elfoglalására buzdították a 3. hadsereget, mert – amint Churchill táviratban Truman elnöknek kifejtette – a főváros mint trófea megszerzése „alapvető különbséget jelenthet Csehszlovákia háború utáni helyzetében”. Eisenhower érezte a kísértést Marshall figyelmeztetése ellenére, miszerint „nem lennék hajlandó amerikai életeteket kockára tenni tisztán politikai célokért”. Sztálin azonban méltányolta az amerikai kéréseket, és megállt az Elbánál, ezért tehát a főparancsnok megerősítette korábbi kötelezettségvállalását, hogy megállítja erőit Csehszlovákia Pilsen-Karlsbad (Karlovy Vary) vonalon. Patton hadosztályai Linz és Pilsen felé törtek előre, s így átengedték Salzburgot a 7. hadseregnek, Prágát pedig a szovjeteknek.

Osztrák partizánok május 2-án elfoglalták Innsbruckot, és két nappal később az amerikai VI. hadtest hóviharban dübörgött be a városba.⁵⁰ Az amerikaiak egy golfpályával és több tenispályával rendelkező üdülőszállóban rendezkedtek be, ahol az étteremben bécsi zenekar játszott. Május 4-én, pénteken alig valamivel délelőtt 11 óra előtt a 411. gyalogezred egyik járőre átkelt a Brenner-hágón, hogy kezét fogjon az 5. hadseregbeli bajtársakkal. Az északnyugat-európai és az olaszországi hadszíntérnek ez az összekötése két rettenetes év küzdelmébe került. Az innsbrucki városházán Erich Brandenberger tábornok megadta magát a parancsnoksága alatt harcoló 19. hadsereg maradványaival. A kapitulációt bonyolult ceremónia keretében hajtották végre, írásos amerikai forgatókönyv alapján, amely meghatározta a zászlók, a küldöncök, a katonazenészek, sőt még a ceruzák elhelyezését is. Az amerikai tisztek nem voltak hajlandók sem tisztelegni, sem kezét fogni, de megengedték Brandenberger katonáinak, hogy megtartsák pisztolyaikat és „a belső biztonság” megőrzése érdekében egy puskát tíz tölténnyel minden tíz katonára.

Szinte ugyanabban az órában Devers megérkezett parancsnoki személygépkocsin, Patch, Haislip és O'Daniel tábornok társaságában egy erdei tisztáson épített szobrászműterembe Haar mellett, Münchentől délkeletre.⁵¹ A miniatúrtól a monumentálisig mindenféle gipszöntvény mintadarab és szobor töltötte meg a műtermet, ahol Hermann Foertsch gyalogsági tábornok merev vigyázásban fogadta őket, készen arra, hogy saját 1. hadserege és a G Hadseregcsoporthoz nevében kapituláljon. Amikor Devers és alárendeltjei helyet foglaltak az asztalnál, Foertsch lassan, mélyen meghajolt. A megadási feltételek, köztük annak rövid

megtárgyalása után, hogyan értesítsék az Alpokban elszórtan álló német alakulatokat, hogy számukra véget ért a háború, Devers megismételte: ezzel Svájc és Csehszlovákia között a G Hadseregcsoporthoz minden katonája hadifogollyá válik.

– Ez *feltétel nélküli* fegyverletétel – közölte Devers. – Érti ezt?

Foertsch – egy szemtanú szerint – egy teljes percig olyan mozdulatlan maradt, mint körülötte a szobrok: „Arcizmai úgy vonaglottak, mintha mindjárt kitörne rajta a rángógörccs.” Azután egy apró fejbólintással, precíz angolsággal azt válaszolta: – Biztosíthatom, uram, hogy nem maradt olyan, rendelkezésemre álló erő, amellyel megakadályozhatnám.

Kevés helyszínhez kapcsolódott több teuton érzelm, mint Berchtesgadenhez, ehhez a Münchentől százharminc kilométerre délkeletre fekvő, félreeső bajorországi faluhoz.⁵² Ide vonult vissza Hitler a kudarcba fulladt 1923-as puccs után, és egy faházban itt írta meg a *Mein Kampf* második kötetét. A könyv sikeres eladásából finanszírozta – utóbb Berghof néven közismertté vált – szeretett nyaralóját az Obersalzberg település földe magasodó sziklán, ahonnan arra a hegyre nyílt kilátás, ahol Nagy Károly és titokzatos serege a hagyomány szerint örök álmát alussza. Más náci fejesek is vásároltak itt házat, hogy a vidéki idill védett enklávéját teremtsék meg maguknak, ahol kedvtelésből gazdálkodhattak – Bormann száz méhkest tartott a birtokán –, vagy világalalmukat tervezgethették.

A Führer ötvenedik születésnapjára szánt ajándéknak és a diplomáciai tárgyalásra érkező vendégek fogadása helyszínének a rezsim majdnem négyezer munkással építtette meg egy közeli hegytetőn a Sasfészeknek elnevezett fényűző udvarházat.⁵³ Ez is rendelkezett az elvárt látványos, több irányba nyíló kilátással, valamint ide építették be a Mussolinitól ajándékba kapott impozáns carrarai márvány kandallót. A kandalló fölött medvebőr helyett gobelin borította a falat. A vendégeket szerpentin, a gránithegybe fúrt út alagúton át szállították fel gépkocsival, majd az utolsó százhusz métert felfelé a csúcsig velencei üveggel, zöld bőrpadokkal és rézszerelvényekkel készített Otis felvonón tették meg.

A RAF nehézbombázói április 25-én büntetőtámadással zavarták meg a rezsim elitjének e kicsiny, zárt világát.⁵⁴ A légitámadás romba döntötte a Bormann- és a Göring-házat, valamint Hitler Berghofját és a szomszédos SS-kaszárnyát. Felbátorodott német fosztogatók ezt követően átkutatták és kirabolták az Obersalzberg, elvitték Himmler bútorait és Bormann ezer vízfestményből meg rajzból álló gyűjteményét. Hitler halálának

hírére az SS-testőrök május 1-jén elégették a Führer ingóságait, majd amikor a szövetséges seregek közeledtek, felgyújtották a házat is.

Különböző épületek romjai még mindig lángoltak, amikor a 3. gyaloghadosztály két zászlóalja május 4-én délután 4 órakor a vasvirágos réteken át gyalogmenetben bevonult Berchtesgadenbe.⁵⁵ O'Daniel tábornok parancsára a tisztek erős őrségeket állítottak a Saalach folyó hídjaihoz, és megakadályozták mind a közeledő francia 2. páncélos-, mind az amerikai 101. légideszant-hadosztály bejutását a faluba. – Nektek már megvolt Párizs, és megvolt Strasbourg – közölte a XV. hadtest parancsnoka, Haislip tábornok a füstölgő Leclerc tábornokkal. – Nem várhatjátok el Berchtesgadent is! – Az amerikai bakák levonták a náci lobogót, majd ötcéntis cafatokra tépték, szuvenírnék.

A bombázás, a gyújtogatás és a fosztogatás ellenére a katonák még mindig sok zabrálnivalót találtak az Obersalzbergen.⁵⁶ A Berghof pincéiben bőven akadt még asztalnemű, „A. H.” monogramos teáscsészék és kanalak, valamint hanglemezek, az 1930-as évekből származó magazinok, sőt az ülőke egy zöld csempés WC-ből. A GI-ok emeltek el világítótesteket, ágyrugókat és különböző hadszínterek helyzetét ábrázoló vezérkari térképeket. Egy tiszt, aki Eva Braun gardrób szobáját túrta át, megjegyezte: „Ami a legjobban megfogott, az a ruhásszekrényeiben lógó vállfák száma volt. Legalább kétszáz darab volt!” Egy közeli vendégházból presszógépet, sörcsapólót és mélyhűtésre alkalmas fagylaltosbődnőket „szabadítottak fel”.

A RAF bombái megkímélték a Sasfészket, de mert az amerikai katonák robbanócsapdákat gyanítottak a felvonóban, arra, aki fel akart jutni, hosszú mászás várt a meredek hegyoldalban.⁵⁷ A felderítők találtak egy ebédlőtermet légoltalmi elsötétítőfüggönyökkel és huszonhat székkal, cirbolyafényő bútorokat és lambériát, és patyolattisztította konyhát, benne húsvágó tőkét, amelybe láthatóan sohasem vágott bele hentesbárd. Mussolini kandallója olyan hatalmas volt, írta egy látogató, hogy „egy ökör megfordulhatott a tűzterében”. Hamarosan napi háromezer szövetséges katona mászott fel a Sasfészekbe turistaként, vasárnaponként tízezer. Unott, rágógumizó ejtőernyősöket állítottak be hamarjában idegenvezetőnek.

A Göring-féle zsákmány különösen hatalmasnak és változatosnak bizonyult, nagy részét egy raktárépületbe zsúfolták be, ahol hatalmas páncélszekrény is állt.⁵⁸ Volt ott 18 000 palack bor és tömény ital, 5000 öngyújtó nagyságú Minox fényképezőgép, két tucat női fehérneművel

megtömött bőrönd, imponáló nagyságú pornófilmgyűjtemény és egy golyóálló, tizennégy ülésű Mercedes szedán. A környék vasúti alagútjaiban és más rejtékhelyeken az ejtőernyősök megtalálták Göring hírhedt műgyűjteményét, amelynek értékét több mint 500 millió akkori dollárra becsülték: olyan festők műveit, mint Rembrandt, Rubens és Van Dyck, s mellettük egy hamis Vermeer (*Krisztus a házasságtörésen kapott aszszonnyal*), szentek, szatírok és harcosok terrakottaszobrait, gobelineket, antik bútort, aranykelyheket, porcelánszobrocskákat. Az amerikai katonaság egy fogadót alakított ideiglenes galériává, az utcára kifüggesztett tábla azt hirdette: „Hermann Göring-műgyűjtemény – a 101. légideszant-hadosztály szíves közreműködésének köszönhetően.” – Ja, a háború! – sóhajtott a Göring magángyűjteményét kezelő kurátor, akit az összeharcsolt holmival együtt fogtak le. – Isten veletek, isten veletek!

Hamarosan maga a *Reichsmarschall** is megjelent, és felajánlotta szolgálatait Eisenhowernek „a Német Birodalom újjászervezésében”.⁵⁹ Göringet a 36. gyaloghadosztály vette őrizetbe Salzburtól közel hatvan kilométerre délkeletre, hetvenöt udvaroncól álló kíséretével együtt, akik között séf, főkomornyik és személyi inas is akadt. Az amerikaiak megégették Göringet sült csirkével, és Texas magányos csillaggal ékeskedő zászlaja előtt fényképezték – számos tokája redőzve omlott a nyakában függő Vaskeresztre. Az esetleges SS-orgyilkosok elhárítására Göringék éjszakára megtarthattak négy géppisztolyt. „Nagydarab, kövér fickó, ég a vágytól, hogy arról beszéljen, hogyan követett el minden hibát Hitler és Ribbentrop”, rögzítette Dahlquist tábornok a naplójában. A *Reichsmarschall* égszínkék kesztyűt viselt azon a tudósítókkal szervezett fesztelen beszélgetésen, ahol kijelentette, hogy a bergen-belseni és buchenwaldi kellemetlenségekről szóló beszámolók „puszta propagandahírek”. – Nem vagyok próféta – tette hozzá. – Nehéz megjósolni, mi történhet a jövőben. – Marsallbotja – egy negyven centiméter hosszú, 640 gyémánttal kirakott, 20 aranyssal és 20 platinakereszttel díszített egyedi darab – a hadikövetény-eladási kampány kelléke lett az Egyesült Államokban.

És már csak egy maradt. Az utolsó német magasabb parancsnokság, amelyik még szabadlábban volt az Alpokban, Kesselring tábornagyé, a brit-amerikai szövetségesek ősrégi nemeziséé volt. Két haditudósító nyomozta ki az OB West tartózkodási helyét, miközben ő az osztrák

* *Reichsmarschall*: Birodalmi tábornagy, a külön Göringnek kreált és egyedül általa viselt legmagasabb katonai rendfokozat. (A ford.)

határon egy ötkocsis vonaton várta a háború végét. Mivel azt hitte, hogy ők ketten Eisenhower megbízottai, akik az ő személyes kapitulációját jöttek megtárgyalni, Kesselring meghívta őket ebédre: sonkát, káposztát, krumplit és sört szolgáltak fel. Amikor rájött tévedésére, Mosolygó Albert kajánul elnevette magát, és azt dörmögte: – Nahát, ilyet még nem basztam!⁶⁰

Végül egy amerikai őrnagy meghívta Kesselringet, költözzön át a Berchtesgadener Hofba, ahol neki adták a legszebb szobát, és megtarthatta a pisztolyát, a kiténtetésait és a marsallbotját (– Ebből eddig hatot hagytam hátra különféle vezetési pontok romjai alatt – panaszkolta), mielőtt vizsgálati fogságba Luxembourgban egy sokkal szerényebb cellába helyezték át, ahol a háborús bűnügyeket kivizsgáló kihallgatók vártak rá.⁶¹ Amikor elutazása előtt Hitler értékelésére kérték, a tábornagy mély lélegzetet vett, és azt felelte:

– Hitler volt a legjelentősebb történelmi személyiség, akit valaha ismertem.

A NAGY CSEND

Montgomery tábornagy utolsó háborús törzsszállásának tábora egy dombtetőt koronázott meg a Lüneburger Heide nevű síkságon, Ham-burghoz közel ötven kilométerre délkeletre, bükkös, nyírfás tájban, ahol a gerendabetétes parasztházak falát kékre vagy rózsaszínre vakolták. „A vidéki táj pompás színei mérőföldre terjedtek, sötétzöld tavacsok ott, ahol fenyőfacsoportok álltak, mályvaszínű ott, ahol hanga nőtt”, írta Alan Moorehead, aki mindazonáltal „boszorkányok, varázslók és koboldok lakhelyének” látta az egész vidéket.¹ A Tommyk nem hagyományos módon halásztak egy közeli pisztrángkeltető telepen, pisztollyal és kézigránattal.² Északon két lüneburgi templom tornyai emelkedtek a fák csúcsai fölé, és száralmas nyögések hallatszottak a sebesült német katonákkal telezsúfolt helyi kórházakból. Egy felirat a Luftwaffe elhagyott laktanyájában még mindig makacsul hirdette, „Der Führer Hat Immer Recht” – A Führernek mindig igaza van –, és egy ottani raktárban jó minőségű térképeket találtak Angliáról, Skóciáról és a Szovjetunióról, a Reich kudarcba fulladt törekvéseinek emlékekül.

Május 3-án, csütörtökön 11 óra 30 perckor egy nagy, zárt német személyautó hajtott el lassan, két brit páncélautó kíséretében, Wendisch Evern község mellett.³ A kis menetoszlop megállt egy brit lobogó alatt,

amelyet három álcázott lakókocsi fölé húztak fel. A személykocsiból négy tiszt szállt ki, kettő a német hadsereg köpenyében, kettő pedig a német haditengerészet hosszú, vízálló bőrkabátjában. A középső lakókocsi ajtaja kitarult, és egy khakiszínű nadrágot meg brit gyakorlózubbonyt viselő, manószerű alak lépett elő, háta mögött összekulcsolt kézzel, a legszigorúbb korrektség pózában. A négy német vigyázzba vágta magát, és feszesen tisztelgett, amit Montgomery fekete baretjét egy ujjal lazán megbököve viszonzott.

– Kicsodák maguk? – ordított a jövevényekre. – Mit akarnak? – Vékony, betegesen sápadt, felfelé hajló tányérsapkát viselő tiszt lépett elő, és Hans-Georg von Friedeburg tengernagyként mutatkozott be. Utolsó politikai végrendeletének megfelelően a Führert Karl Dönitz flottatengernagy követte az államfői tisztségben – már ami az államból, amelynek feje lett, még megmaradt –, s ideiglenes fővárosát a dán határhoz közeli Flensburgban rendezte be. Dönitzet viszont a német haditengerészet főparancsnoki tisztségében Von Friedeburg tengernagy követte – már ami a haditengerészetből megmaradt.

– Sohase hallottam magáról⁴ – ripakodott rá Montgomery Von Friedeburgra. Egy brit vezérkari tiszt odasúgta mellette álló társának: – Egész életében erre próbált!

Friedeburg nem zavartatta magát, Dönitz felhatalmazásával felajánlotta a Balti-tenger és Berlin között a szovjetek elől menekülő három német hadsereg kapitulációját.⁴ – A válasz természetesen nem – felelte Montgomery. – Azok a hadseregek az oroszok ellen harcolnak, tehát nekik kell megadniuk magukat. A téma lezárva. – A tábornagnak csak „a szokásos módon”, magukat felemelt kézzel megadó egyes katonák kapitulációját áll módjában elfogadni.

Miután egy pillanatig eltűnődött a kérdésen, Montgomery hozzáfűzte: – Kész-e kapitulálni előttem az összes, Lübeck és a holland határ között álló német fegyveres erők, valamint minden őket támogató, például a Dániában állomásozó csapattest nevében? – Ez hadműveleti szintű megadás lenne, amelyet a hadszíntéren a 21. hadseregcsoporttal szemben álló ellenséges seregtestek hajtának végre, nem hadászati szintű, Moszkva érdekeit sértő kapituláció. Amikor Friedeburg tiltakozott, mondván, ilyen egyezmény megkötésére nincs felhatalmazása, Montgomery félbeszakította. – Azon töprengök – mondta –, hogy valóban ismerik-e a helyzetüket?

Térképet hozatott, és gyorsan végigmutogatta a katasztrófa részleteit, amely a német fegyveres erőket minden arcvonalon érte, s közben ala-

posan legorombította a németeket a koncentrációs táborok és a Reich okozta szenvedések miatt.⁶ – Jobban tennék, ha elmennének ebédelni, és átgondolnák a dolgot! – fejezte be a brit tábornagy. Ő egyébként, ami azt illeti, „nagy örömmel folytatná a harcot”. A négy németet egy sátorhoz kísérték, ahol magukban ebédelték, fehér lepedővel letakart asztal mellett. Miközben társai vörösboros és konyakos palackokból iszogattak, Friedeburg sírt – „kínos jelenet”, írta Moorehead –, majd beleegyezett, hogy eljuttatja Montgomery ellenjavaslatát a német hadvezetőséghez. A délután közepén hajtattot el, és megígérte, hogy másnap visszatér.

Május 4-én, egy esős pénteken 5 órakor a brit tábornagy szinte ugrálva rontott be a lüneburgi sajtósátorba, „vidáman, kezét mélyen könnyű haditengerészeti viharkabátja zsebébe dugva”, jegyezte fel R. W. Thompson.⁷ – Jót teáztak? – kérdezte a tudósítóktól. – A megadásra javasolt haderő több mint egymillió pasasból áll! Nem olyan rossz, egymillió pasas! Rendes srác! – Hamarosan megjelent egy ezredes, hogy jelentse; Friedeburg és delegációja visszatért. – Aha! Visszajött. A fejleményekkel kellett visszatérnie – mondta a tábornagy. – Mondják nekik, hogy várjanak! – Egy félórát még összevissza fecsegett, majd talpra ugrott. – Most pedig lássuk az utolsó felvonást. A német tisztek visszatértek. Megyünk és meglátjuk, mi a válaszuk.

A válasz igen volt.⁸ Friedeburg rövid négy szemközti beszélgetésre felvonszolta magát a lépcsőn Montgomery lakókocsijába, ahol jelentette, hogy Dönitz flottatengernagy – akit a szövetséges katonák csak Donuts (Apácafánk) néven emlegettek – elfogadta a brit feltételeket. Dönitz arra is utasította Friedeburgot, hogy kezdeményezzen közvetlen tárgyalást Eisenhowerrel. A flottatengernagy nyilvánvalóan azt remélte, minden óra haladékot jelent további sok ezer Wehrmacht-katonának, és menekülő német civilek tömegeinek teheti lehetővé, hogy átjussanak nyugatra. Montgomery csillogó szemmel az egyik fényképre mutatott a falon: – Mondja, jó kép ez Rundstedt tábornagyról? Mindig szeretem tanulmányozni az ellenfeleimet. – Igen, felelte Friedeburg, kiváló a hasonlatosság.

18 óra 20 perckor a tengernagy kilépett a lakókocsiból, és oldalán két brit tiszttel elsétált negyvenöt métert egy felemelt oldallapú sátorhoz. Egy brit katonai pokróccal letakart, négyzet alakú asztalon a BBC két mikrofonja állt. „Szürke este volt – írta Moorehead –, szürke hanga, vastag, szürke felhők az égen, szürke köpeny a németeken, akiknek az arca is szürke.”⁹ Montgomery azonnal megérkezett. A tudósítóknak odamorogta: – Ez a nagy pillanat! Friedeburg és bajtársai felálltak ültükből, és feszesen tisztelegtek.¹⁰ Montgomery leült a székébe, amint életrajzírója majd megírja, „az egy-

szerű, teknőckeretes olvasószemüveg ott ült hegyes rókaorrán, öt sor kitüntetés a mellén, a vékony aranylánc összekötötte zubbonya két mellzsebét, a csontos, inas kezek az asztalon nyugodtak”. A „Megadási okirat” című dokumentumot a kezében tartva éles, recsegő hangján felolvasta a hét paragrafust, amelyek a következő mondattal végződnek: „A szövetséges hatalmak döntése végleges lesz, ha bármi kétség vagy vita merül fel a fenti kapitulációs feltételek jelentését vagy értelmezését illetően.” Felvett az asztalról egy tollat, bemártotta a tintatartóba, és azt mondta Friedeburgnak: – Ön most aláírja a dokumentumot!

Amint a német aláírások rákerültek az okira, Montgomery hozzátette a magáét, majd elkezdte leírni azt, hogy „április”, áthúzta az „á”-t, és dátumozta a dokumentumot: „1945. május 4., 18.30 óra.”¹¹ A fegyverletételi egyezmény másnap reggel 8-kor lép hatályba, és mindaddig érvényben marad, amíg a SHAEF védnöksége alatt alá nem írják az általános kapitulációt. A tábornagy sóhajtva hátradőlt, és levette a szemüvegét. – Ezzel lezárult a hivatalos megadás – jelentette ki.

„A sátor lapjait leengedték – számolt be R. W. Thompson –, és mi elballagtunk onnan.”¹² Hogy emléket állítson az esemény helyszínén, amelyet ő már elnevezett „Győzelem-dombnak”, Montgomery úgy rendelkezett, másnap helyezzenek el tölgyfa emléktáblát a mocsaras vidéken. Az emléktáblát órákon belül ellopták, de egyikük sem felejtí majd el, mi történt a Lüneburger Heidén. Amikor lefekvés előtt levélben részletesen beszámolt Brooke-nak a nap eseményeiről, a tábornagy azt írta: „Úgy látszik, Nyugat-Európában véget ért a német háború brit birodalomra eső része. Rábeszéltek, hogy ma este a vacsoránál igyak némi pezsgőt.”

Május 5-én, szombaton a pocsék időjárás megghiúsította a tervet, hogy a háború gyors befejezése érdekében Friedeburgot villámgyorsan szállítsák Reimsbe.¹³ Ehelyett brit gépen előbb Brüsszelbe repült, majd gépkocsin tette meg a további 220 kilométert dél felé, s röviddel délután 5 óra előtt érkezett meg a SHAEF parancsnokságának helyet adó, közvetlenül a kormos rendező pályaudvar mellett álló Collège Moderne et Technique de Garçons vörös téglás épületébe. Friedeburg magában dudorászva friss gallért vett fel a mosdóhelyiségben, majd felment Beetle Smith első emeleti irodájába. Húsz percen belül a tárgyalások megfeneklettek.

Smith és Strong vezérőrnagy, akik két évvel korábban az olasz kapitulációt Eisenhower nevében letárgyalták, kereken elutasították a tengernagy javaslatát, hogy csak a nyugat felé visszavonuló német fegyveres

erők megadásáról tárgyaljanak.¹⁴ A főparancsnok, közölték Friedeburggal, „semmilyen körülmények között sem” hajlandó más lehetőséget elfogadni, csak a feltétel nélküli megadást, egyidejűleg a SHAEF és a szovjet főparancsnokság előtt. Németország helyzete reménytelen, fűzte hozzá Smith, s azzal az asztalán kitergetett hadszíntérképekre mutatott, köztük egy koholt tervére is, amelyet külön Friedeburg kedvéért rajzoltak tele a Wehrmacht Csehszországba és Jugoszláviába szorult maradványai ellen kelet és nyugat felől induló támadásokat ábrázoló nyilakkal. A tengernagy szeme ismét megtelt könnyel, de nem tágitott: az ilyen kapitulációra csakis Dönitz adhat felhatalmazást.

Smith végigment a hallon, és Eisenhower az irodájában fel-alá járkálva találta: egyik cigarettáról gyújtott a másikra.¹⁵ Friedeburg hajlandó rádiótáviratot küldeni Dönitznek, számolt be neki Smith, de a kapituláció még órákig, talán tovább is eltarthat. A tengernagyot őrizet alatt elhelyezték egy házban a Rue Godinot-n, és sertéskottlettet, tört burgonyát, valamint whiskyt szolgáltak fel neki, hogy erőt gyűjthessen. „A csalódás rettenetes volt – írta Kay Summersby. – Mindenki gyászos hangulatban távozott.”

Eisenhower kimért léptekkel hagyta el a főparancsnokságot Telekkel, scottie kutyájával. Magában dühöngve visszatért château-jába, és megpróbált belefeledkezni William Colt MacDonald *Cartridge Carnival* (Tölténkarnevál) című, pisztolyharcokban, marhaelhajtásban és elcsalt kártyajátzmákban bővelkedő westernponyvaregényébe. „Igazan határozott fejleményekre számítottam, és korán lefeküdtem, mert azt vártam, hogy hajnali 1, 2, 3 vagy 4 órakor fel fognak ébreszteni – írta Mamie-nek másnap reggel. – Semmi sem történt, és az egyik következményként már nagyon korán teljesen felébredtem – és nem volt semmi rendes olvasnivalóm. A vadnyugati történetek, amelyek most rendelkezésemre állnak, szörnyűek – bal kézzel jobbakat tudnék írni.”¹⁶

Vasárnap este 6-kor új tárgyaló érkezett Reimsbe – Alfred Jodl vezérezredes, az OKW hadműveleti főnöke –, akit Dönitz arra utasított, „találjon megváltást nyugaton” úgy, hogy elmagyarázza, „miért kívánjuk végrehajtani ezt a külön fegyverletételt az amerikaiak előtt”.¹⁷ Amikor Smith irodájában csatlakozott Friedeburghoz, Jodl önelégülten biztosította az „angolszászokat”: – Végül kénytelenek lesznek harcolni az oroszok ellen.

Kilencven perc kicsinyes alkudozás után Smith tájékoztatta Eisenhower-t, hogy Jodl és Friedeburg szemmel láthatóan húzza az időt. – Közzölje velük – csattant fel a főparancsnok –, hogy ma éjfélről számítva

negyvennyolc óra múlva lezárom vonalaimat a nyugati fronton, tehát több német nem juthat át. Akár aláírnak, akár nem – nem számít, mennyi ideig húzzák még.¹⁸ – Flensburgba rádióon küldött jelentésében Jodl közölte Dönitzcel: „Eisenhower megingathatatlanul ragaszkodik ahhoz, hogy ma aláírjunk. [...] Nem látok alternatívát: káosz, vagy aláírás.”¹⁹ A flottatengernagy „nyílt zsarolásra” panaszkodott, de megadta a hozzájárulást: „Teljes felhatalmazás az aláírásra.”

A SHAEF gépirói napok óta kopogták a kapitulációs okirat szövegtervezeteit angol, francia, orosz és német nyelven.²⁰ Szombaton Reimsben elkészítették a véglegesnek szánt verziót, de egyesek nem találták igazán megfelelőnek. Egy régebbi, az előző nyáron az Európai Tanácsadó Bizottság (*European Advisory Commission*) által kidolgozott „megadási okiratot”. Washington, London, Moszkva és Párizs már korábban jóváhagyott. Egy kissé módosított dokumentumban, amelyet a jaltai konferencia után fogalmaztak meg, a korábbi kiegészítették a győzteseket Németország felosztására felhatalmazó klauzulával. Erről a második, titkos változatról azonban Franciaországot csak a közelmúltban tájékoztatták, és most még Moszkva álláspontja is kétértelműnek látszott.

A Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának határozott utasításai hiányában Smith úgy döntött, mindkét változatot figyelmen kívül hagyja.²¹ Helyettük egy harmadik, rövidített fogalmazványt választott, amelyet a *Stars and Stripes*-ben éppen publikált olaszországi német kapitulációs okiratról plagizáltak.²² A Smith és mások igényelte változtatásokat egy brit tiszt végezte el a szövegen, aki civilben színész és színigazgató volt. Az Egyesült Államok londoni nagykövetségének dühödt követelésére az egyezménytervezetbe beillesztettek egy „általános felhatalmazási cikkelyt”, amely feljogosította a szövetséges hatalmakat, hogy szükség szerint további katonai és politikai kondíciókat vezessenek be. A SHAEF egyik századosa kínos precizitással, írógépén egy ujjal kopácsolva lefordította a különböző módosításokat németre.

Ennek a hirtelenjében kotyvasztott pudingnak kellett a célnak megfelelnie. Az öt bekezdésre tagolt, 234 szó terjedelműre lefaragott dokumentummal elrohantak a gépiró részleghez, amely késedelem nélkül előállított nyolc példányt az *Act of Military Surrender* (Határozat a katonai kapitulációról) című okiratról. Mind a nyolcat dísztelen szürke borítóba kötötték.

Május 7-én, hétfőn, hajnali 2 órakor tizenhét tudósítót és fényképészt tereltek fel a kölépcsőn, majd végig egy keskeny folyosón, és be a SHAEF első emeleti hadműveleti termébe. A háború előtt a *collège*-ban tanuló

diákok asztalitenisz- és sakkjátszmáinak helyet adó, kilencszer kilenc méteres, meleg, áporodott levegőjű teremben tizenöt párnázatlan szék és egy nehéz tölgyfa asztal állt. A kifakult kék falakon jókora térképek lógtak falikárpit gyanánt, amelyek a szövetséges hadseregek diszlokációját és a repülőtereiket ábrázolták a sarkkörtől az Égei-tengerig. Grafikonok mutatták be az időjárási körülményeket, a SHAEF véres veszteségeit és a német hadifoglyok immár hétjegyűre rúgó számát.

– Készüljenek, uraim, jönnek!²³

Jupiterlámpák sora lobbant sziszegve életre. Jodl és Friedeburg az asztalhoz ment, egyenes tartással, emelt fővel és kifejezéstelen tekintettel. „A teátrális hatást, ha lehet, csak még jobban fokozta a német egyenruhák felbukkanása a szobában”, számolt be egy szemtanú.²⁴ A fotósok kétrét görnyedve rohángáltak ide-oda. A németeket a tizenegy fagú szövetséges delegáció követte, tagjai között Spaatz és Strong tábornokkal, egy szovjet vezérőrnaggyal és Beetle Smithszel. Mindegyikük a karton névtáblája mögött foglalt helyet. Smith „holtsápadtnak, betegnek és kimerültnek” látszott, írta Osmar White, aki a sajtógaléria magasából figyelte a jelenetet. Odalenn, földszinti irodájában Eisenhower olümposzi közönyt színlelt, kimért léptekkel fel-alá járkált, és cigarettázott.

Strong letette Jodl elé a megadási okirat egyik példányát.²⁵ Csak a fényképezőgépek zárjának csattogása és a tollhegyek percegése törte meg a csendet. Amikor Smith és társai végeztek minden egyes oldal ellenjegyzésével, Jodl felállt, s ujjhegyeivel az asztallapra támaszkodva kissé előrehajolt. – Szólnék egy szót – közölte Smithszel angolul, majd hozzátette, immár németül, amit Strong tolmácsolt: – A német népet és a német fegyveres erőket, történiék bármí, immár kiszolgáltattuk a győzteseknek... Ezen az órán én csak azon reményemnek adhatok hangot, hogy a győztes nagylelkűen bánik majd velük.

A fegyverletételi ceremónia tíz percig tartott. Smith és Strong levette Jodlt, akinek arcát könnyek csíkozták, Eisenhower irodájába. A főparancsnokot íróasztalánál ülve találták, amelyen a szövetséges államok miniatűr zászlói sorakoztak. Szemét sötétlila karikák keretezték, és tokája petyhüdtlen lógott.²⁶ Jodl fejet hajtott.

– Megértette a kapitulációs okmány feltételeit, amelyet éppen csak aláírt? – kérdezte Eisenhower.

– Ja. Ja.

– Hivatalosan és személyesen önt tesszük felelőssé, ha a megadás feltételeit megsértik. Ez minden.

Jodl tisztelgett, majd katonás hátraarcot csinált, és a főparancsnok rideg tekintetétől kísérve távozott, hogy útja végén aztán a hóhérral találkozzék.

Ekképpen hozták el a békét Európának. – Azt hiszem, ez egy üveg pezsgőért kiált – mondta Eisenhower, és kiszorított magából egy mosolyt.²⁷ Erőtlen éljenzés kíséretében dugó pukkant. Fényképészek jelentek meg, és egy híradófilmes stáb. Smith javaslatára a törzs több tisztje is próbálta megfogalmazni a megfelelő táviratot, amelyben közölhetik a Charlie-Charlie-kkal, hogy a háború véget ért.

Amikor a fogalmazványok, egyik a másik után egyre fellengzősebbé dagadtak, a főparancsnok megköszönte tisztjeinek a fáradozásukat, majd ő maga diktálta le a táviratot: „Jelen szövetséges haderő 1945. május 7-én, helyi idő szerint 02.40-kor teljesítette feladatát. Eisenhower.”²⁸

A Kassel melletti Hotel Fürstenhofot még mindig a szappan és a fertőtlenítőszeres éles szaga lengte be, hiszen nemrég még katonai kórház működött a fogadóban.²⁹ Egy héttel korábban települt át ide a 12. hadseregcsopórt parancsnoksága Wiesbadenből, s Omar Bradley egy első emeleti sarokszobába költözött be. Nyitott ablaknál aludt, párnája mellett csontnyelű .38-as kaliberű pisztollyal. Hétfőn hajnali 4 óra 45 perckor telefoncsörgés riasztotta fel mély álmából. – Brad? – harsant fel Eisenhower hangja a kagylóban. – Brad! Vége van! – Azonnali hatállyal tűzszünetet kell elrendelni, habár a kapituláció hivatalosan csak szerdán este 23 óra 01 perckor lép életbe, amivel időt hagynak a németeknek, hogy értesítsék norvégiai helyőrségeiket és az Atlanti-óceánon hajózó tengeralattjáróikat.

Bradley kikecmergett az ágyból, haja zilált, ősz csutakokban meredezett szerteszét.³⁰ Belebújt kopott West Point-i fürdőköpenyébe, és telefonon felhívta hadseregparancsnokait, Hodgest Weimarban, Pattont Regensburgban, Simpson Braunschweigban és Gerow-t Bonnban. – Állítsátok le őket ott, ahol éppen állnak! – parancsolta Bradley. – Semmi értelme embereknek veszíteni! – Felöltözött, és hóna alatt vászon térkép-táskával lebaktatott reggelizni. – Most kezdődnek csak igazán a bajaink – mondta egyik törzstisztjének. – Mindenki azonnal haza akar majd indulni! – Kinyitotta térképtábláját, és kisimította az apró zászlócskákat, amelyek egyet-egyet jelöltek az 1030 kilométeres arcvonalon a parancsnoksága alatt szolgáló 43 amerikai hadosztályból. Bradley felvett egy zsírkrétát, és rávezette a térképre utolsó bejegyzését – „D+335” –, majd

széles mozdulattal szétrántotta a fekete elsötétítőfüggönyöket, hogy ki nézhessen a kinti, napfényfoltokban tündöklő világra.

„Tizenegy hónap óta először nem állunk harcérintkezésben az ellenséggel”, jegyezték fel az 1. hadsereg felderítési naplójába Weimarban.³¹ Hétfőn reggel 8 óra 15 perckor Prágától száztizt kilométerre nyugatra a „beszüntetni minden előmozgást!” parancs elérte az 1. gyaloghadosztályt, amely – amióta harminc hónappal korábban partra szállt Algériában – 21 000 Bförszívet osztott ki katonáinak. – Hát piszkosul ideje volt már! – jegyezte meg egy GI. Regensburgban, egy korábbi német kaszárnnyába települt vezetési pontján Patton törzstisztjeit hallgatta, akik jelentették, hol áll éppen a parancsnoksága alatt harcoló félmillió katona. A béke nem nagy vonzerőt jelentett számára. Egyik segédtisztjének így tűnődött: – Kíváncsi vagyok, milyenek a folyók Japánban. Nézzén utána, tud-e szerezni pár hegy- és vízrajzi térképet Japánról! – Felállt, és sarkában Willie-vel, a fehér bullterrierrel, ujját pattogtatva, hosszú léptekkel kísietett a vezetési pontról, le a kaszárnnya lépcsőjén.

Ahogy híre ment a német fegyverletételnek, egyes zajosan randalírozó katonák járművük dudáját bőgetve, vagy azzal ünnepeltek, amit egy tiszt „örült, veszélyes lövöldözésnek” nevezett.³² „A .30-as és .45-ös kaliberű skulók hullottak az égből, mint a jégeső”, számolt be egy GI, aki Salzburg közelében élte meg a kapitulációt. Gavin tábornok ezt írta naplójába: „Ez az. Két év után. Az ember nem tudja, sírjon-e vagy nevéssen, vagy csak egyszerűen leigya magát.” A 3. páncélosadosztálynál – amelyik a rajnai átkelés óta gyűjtötte a pezsgőt pontosan erre a pillanatra – megittak egy pohárral Eisenhower, győzedelmes vezérük egészségére.

Sokan azonban levertséget éreztek – Moorehead kifejezésével élve „furcsa tompaságot”.³³ A diadalézés nem látszott helyénvalónak. Olyan sokan veszték oda, olyan sokan mentek tönkre testileg, lelkileg. „Felhőtlenül boldognak kellett volna lennem ettől a dologtól, de ez a helyzet inkább hatalmas csalódásként ér – írta egy katona a családjának. – Emlekszem a rengeteg emberre, aki velem ménelt, és aki szintén szerette az életet, de elveszítette, és nem ünnepelhet ma velünk.”³⁴ Hátborzongató, mélységes csend érzéskedett a csataterék java részére, és még azok is, akik döbbenten tapasztalták, hogy életben maradtak, túlságosan kimerültnek vagy eltompultnak érezték magukat, vagy túl sok emlék háborgatta őket ahhoz, hogy hozsannázni kezdjenek. „Lehangolt vagyok”, vallotta be naplójának Devers.³⁵ Tübingiában W. C. Heinz, a haditudósító katonákat figyelt meg, akik céltalanul lődörögtek a virágzó orgonabok-

rok és almafák között, mintha megzavarta volna őket, hogy ilyen szelíd és gyönyörű vidéken találják magukat. „Nem tudtuk, hogyan üssük el az időt”, írta Heinz.³⁶

Majdnem hat év óta először egy frontvonalak nélküli Európa fölött nyugodott le a nap, egy békés Európa fölött. „Fények szikráztak föl – tehérgépkocsik és dzsipek fényszórói, sátrak lámpái, elemlámpák, épületek lámpái, tanyák fényei – írta a 29. hadosztály egyik őrnagya. – Minden fénybe borult.”³⁷ Az éjszaka belopakodott a kontinens fölé, nyugat felé kúsza a Visztulától az Oderáig, majd utána az Elbáig, a Rajnáig és a Szajnáig. Sötétség borult ezer csataterre, Remagennél és Saint-Vithnél, Arnhemnél és Saint-Lónál, Caennál és az Omaha parton.³⁸ Beállt a sötétség, és a fények újra felgyúltak.

EPILÓGUS

A londoni *Daily Mail* megírta, hogy május 7-én, hétfőn, egy tucat idősebb férfi órákig állt „kötéllel a kezében és reménnyel a szívében, s várta, hogy a győzelem tiszteletére meghúzhassa a Szent Pál-katedrális harangjait”.¹ Hiába álltak ott: nem zendült fel a diadal jele, egyetlen harang sem kondult. Moszkva nem járult hozzá a háború végének bejelentéséhez mindaddig, amíg a keleti fronton harcoló német fegyveres erők megfelelő kapitulációját Berlinben alá nem írják, s ezzel nem szentesítik a SHAEF rögtönözte fegyverletételt. A háború Európában véget ért, de még korántsem zárult le teljesen.

Nem számított, hogy a reimsi ceremónia híre kiszivárgott.² A német rádió Flensburgból hétfőn bejelentette az ellenségeskedések végét, az Associated Press egyik tudósítója pedig, aki tanúja volt a kapituláció aláírásának, nem engedelmeskedett Eisenhower hírzárlatot elrendelő utasításának, és megküldte a hírt New Yorkba, ahol hamarosan megjelent a távirógépek kigyózó papírszalagjain. „Úgy néz majd ki, hogy egyedül a kormány nem tud a dologról”, táviratozta Churchill Sztálinnak hétfőn 16 óra 30 perckor.

Sztálin azonban hajthatatlan maradt.³ A nácik hosszú évekig állították úton-útfélen, hogy a német hadsereget az első világháborúban valójában nem győzték le; s ezt részben azzal támasztották alá, hogy a fegyverszüneti egyezményt francia földön írták alá – ezúttal a győztesek adtak módot hasonló csúsztatásra. Churchill és Truman kelletlenül, de beleegyezett a kapituláció nyilvános megerősítésének visszatartásába. A V-E Day – *victory in Europe*, az európai győzelem napja – hivatalosan nem érkezik el, csak kedden, május 8-án. Eisenhower elküldte a SHAEF delegációját, hogy Karlshorstban, Berlin központjától tizenhat kilométerrel délkeletre, a német hadsereg korábbi hadmérnöki iskolájában találkozzon a szovjetekkel. A németek aztán itt kapituláltak – még egyszer – kilencórás zajos cívakodás és vígoperába illő ripacskodás után. A Franciaországot képviselő

De Lattre tábornok nekikeseredetten kelt ki magából, amikor észrevette, hogy a tanácsteremben hiányzik a francia trikolor a győztes hatalmak nemzeti lobogói közül. Folytatta a tiltakozást, amikor a háromszínű lobogó, amelyet egy orosz szabó kapkodva készített el – egy náci zászló, egy lepedő és egy kék overall anyagából –, Hollandiáénak bizonyult, a vörös, fehér és kék sávot ugyanis nem függőlegesen, egymás mellé, hanem vízszintesen, egymás alá varrták. A kissé összezavarodott Harry Butcher azt írta Karlshorstból: „Egy háborút sokkal könnyebb elkezdni, mint befejezni.”

Annak ellenére, hogy a BBC hétfőn, délután 6 órakor bemondta, az európai győzelem napjának ki kell várnia a másnapot, lármás, reménykedve várakozó tömeg lepte el a Piccadillyt és a Trafalgar teret.⁴ „Lehet, hogy az európai győzelem napja holnap lesz – szögezte le a *Daily Mail* –, de a háború ma este véget ér!” Örömtüzek rőt fénye színezte az 1940-es Blitz napjaira emlékeztető narancsos árnyalatúra az égboltot. Am ahogy a halasztás híre terjedt, az ünnepi hangulat sisteregve kihunyott. – Menjenek a dolgukra! – dirigált egy rendőr. – Az egész lefűjva!

Párizsban a hétfő éjjel kitört ünneplés zabolátlanul tombolt egészen csütörtök délig.⁵ A városban amerikai katonákkal és csinos francia nőkkel megrakott dzsipek száguldoztak, a tömeg pedig azt kiabálta: – *Salut! Vive les États Unis!* Amerikai hadsereg, hipp-hipp hurra! – Táncoló tömegek kanyarogtak összekapaszkodva a Champs-Élysées-n, a légoltalmi szirénák elbógték az utolsó „Veszély elmúlt!” jelzést, városszerte zúgtak a harangok: Az Avenue Kléberén egy szemtanú „akárhonnan akárhova igyekvő embereket” látott. A Place de la Concorde-on akkora tömeg verődött össze, hogy az amerikai katonai rendőrök csak keserves küzdelemben tudtak folyosót nyitni az Egyesült Államok nagykövetségéhez. Ezrek énekelték, de legalábbis dúdolták a jenikkkel együtt a *The Battle Hymn of the Republic** (A köztársaság harci himnusza). Első alkalommal azóta, hogy a háború elkezdődött, fényszórók világították meg a Diadalívet, az Operát és a többi nagyszerű épületet. A Köztársasági Gárda lóháton üggett elő a Madeleine-ből tollforgós dragonyosissakjában. Francia tüzerek Versailles-ban a palota előtt lemozdonyoztak egy tarackot, hogy az Avenue de Paris hosszában adjanak le díszlovéseket.

Hamarosan a világ többi részére is átragadt az ünneplési kedv.⁶ Öt-ezer főre becsült tömeg gyűlt össze az amerikai nagykövetség előtt

* 1861-ben született, híres amerikai hazafias dal Julia Ward Howe szövegével, a *John Brown's Body* című nótá dallamára. (A szerk.)

Moszkvában, a Vörös tér közelében, hogy megéljenek az amerikai szövetségest, az utcán felismert jenkiket játékosan feldobálták a levegőbe. Félmillió ünneplő töltötte még a Times Square-t, és a *The New York Times* első oldalán hatalmas betűkkel nyomtatott főcím hirdette: „A háború Európában véget ért! A fegyverletétel feltétel nélküli, az európai győzelmet hivatalosan ma jelentik be!” Washingtonban a Capitolium kupolája 1941 decembere óta először fürdött reflektorfényben, bár az utcák csendesek maradtak, talán, mert az okinavai csata akkoriban fajult barlangról barlangra araszoló vérfürdővé. A szövetségi kormányzat bürokratáit utasították, kedden a szokásos időben jelenjenek meg munkahelyükön, nehogy újra gyökeret verjen a hivatalok békebeli kelletlen restsége. – Komoly, de dicső óra ez – jelentette ki Truman a nemzetnek. – Még dolgoznunk kell a háború befejezéséért, a győzelmet csak félig vívtuk ki! A Nyugat szabad, de a Kelet még mindig az álnok japánok béklyójában vergődik.

Az európai győzelem napja „heves wagneri esővel” virradt Londonra, miként egy lakosa nevezte, és olyan heves mennydörgéssel érkezett, hogy sokan arra riadtak fel, talán visszatértek a német bombázók.⁷ Délelőttre a vihar elvonult, a napsütés átégette a felhőket, és azok a bizonyos harangozók a Szent Pál-székesegyházban belefeküdtek a munkába. Mindenütt hajukban búzavirágot vagy pipacsot viselő brit lányok nyüzsögtek, írta Mollie Panter-Downes a *The New Yorker* hasábjain, „mint valami csivitelő, tarka tollú cockney madárrajok”. A Temzén a vontatóhajók gőzkürtjükkel vagy sípjukkal a morzeábécé „V” betűjét fújták, és az utcai árusok Montgomery barettes árnyképprofiljával díszített bádog melltűket kínáltak. A kürtösök a „Tüzet szüntess!” jelét fújták, a Green Parkban a diákok szemetesedények tetejét verték össze cintányér gyanánt. „A győzelem estéjéig nem eladandó!” feliratú whiskys- és ginesládákat szállítottak ki sok száz kocsmába, ahol aznap este sokan öntöttek fel a garatra idő előtt. A Savoy a *La Tasse de Consommé Niçoise de la Victoire* nevű új fogással egészítette ki az étlapját, a *Le Médaillon du Soldat* mellé. A Buckingham-palota előtt a tömeg azt kántálta: „A királyt akarjuk!”, és meg is kapták a királyt, a királynéval és a két hercegnővel együtt, akik aznap hatszor léptek ki az erkélyre integetni. A *Rule, Britannia!** (Uralkodj, Britannia!) hangjaira a Home Guard korábbi tagjai felgyújtottak egy Hitlert jelképező bábut.

* *Rule, Britannia!*: 1790-es brit hazafias dal James Thomson versének szövegével és Thomas Arne zenéjére. (A szerk.)

Kora délután Churchill a kerti kapun át távozott a Downing Street 10.-ből.⁸ A tömeg éljenzése kísérte, ahogy nyitott gépkocsin elhajtott a Lovas Testőrség gyakorlóterétől az Alsóház épületéhez. Ott a miniszterelnök álló ováció közepette bejelentette a kapitulációt, majd gyalogmenetben átvezette a képviselőket a westminsteri apátság területén álló 12. századi Szent Margit-templomba, hálaadó istentiszteletre. Onnan gépkocsin hajtattott el teára a Buckingham-palotába, az öt tömjénező tömegben át, amely azt kiáltozta: – Winnie! Winnie! – „Valamennyien rekedtre ordítottuk magunkat – írta naplójába Noël Coward, a színműíró, miután ő is ott állt a palota előtt. – Azt hiszem, ez történelmünk legnagyobb napja!” Churchill elszalasztotta egy munkatársát szivarért, amelyre aztán széles mozdulatokkal rágyújtott az elragadtatott csödület szeme láttára. – Muszáj egy kicsit játszanom nekik! – közölte bizalmasaival. – Elvárják.

Alkonyatkor a légvédelmi reflektorok a Szent Pál-székesegyház kupoláját és keresztjét fogták be fénynyalábjaikkal, amelyet egy szemtanú „egy varázsló kitalálta csodálatos ékszerhez” hasonlított.⁹ A Big Ben kerek óralapja holdfényeszerű ragyogásban izzott. A Green Parkban gyorsan újabb örömtüzeket raktak, a fák ágaiból meg egy-két padból. Amikor a nap nyugaton lenyugodott, Churchill megjelent az Egészségügyi Minisztérium erkélyén, és letekintett az egész Whitehallt megtöltő, kavargó tömegre. – Ez a ti órátok! – mondta nekik, és vaskos ujjával felmutatta a védjegyévé vált V jelet. – Mi voltunk az elsők, ebben az ősi országban, akik kivontuk a kardot a zsarnokság ellen. – A magasban fűrtös világítóbombák lebegtek, és fényük lefolyt az égről, a tömegben állók pedig a megszabadulás érzésétől áthatva egymásba karoltak, hogy elénekeljék Elgar *Land of Hope and Glory** (A remény és dicsőség földje) című himnuszát. Közben együtt sírtak bánatukban és örömeikben, mindazért, ami elveszett, és azért, amit megnyertek.

Mire 1945. szeptember 2-án Japán is kapitulált, a második világháború már hat éve és egy napja tartott, és kiterjedt majdnem hatvan országra, továbbá sok és sokféle gyarmati és birodalmi területre.¹⁰ E hat esztendő alatt 60 millióan haltak meg, köztük majdnem 10 millióan Németországban és Japánban, és több mint kétszer annyian a Szovjetunióban – dúrván 26 millióan, aminek harmadát tették ki a katonák. Ennek

* *Land of Hope and Glory*: brit hazafias dal (Edward Elgar zenéjére és A. C. Benson szövegére), 1902-ben született. (A szerk.)

„a nagyszerű és rettenetes korszaknak” a leírásához, ahogyan George Marshall nevezte, új szavakra volt szükség, olyanokra, mint a „genocídium”, és régi szavakat új értelemben kellett használni, mint például azt, hogy „holokausz”. A háború „irgalmat nem ismerő, esztelen dolog, tisztességes fantáziával alig elképzelhető” – írta Paul Fussell hadnagy. – Az igazi háború tragikus volt és ironikus, bármiféle irodalmi vagy filozófiai elemzéssel megfoghatatlan.” Egyik áldozata, Ernie Pyle számára ez a világégés egyszerűen „csillapítatlan szerencsétlenséget” jelentett.

A szövetségesek méríthettek némi vigaszt abból, hogy példátlanul aljas ellenség fölött arattak teljes diadalt. A létért vívott küzdelmet olyan döntő győzelemmel sikerült lezárni, hogy sokak mellett Brooke tábornagy is erre a végkövetkeztetésre jutott: „Létezik a mindenható Isten, aki törődik a világ sorsával.”¹¹ Európában a nyugati szövetséges seregek 338 nap alatt több mint ezerszáz kilométert nyomultak előre, tízmilliószám szabadították fel az elnyomott népeket, elfoglaltak százezer négyzetmérföldet Németországból és Ausztriából, több mint négymillió foglyot ejtettek, és becslések szerint egymillió ellenséges katonát öltek vagy sebesítettek meg súlyosan.¹² Miközben sokkal kisebb véráldozatot hozott, mint a szovjetek, a Nyugat a háború végére a kontinens legtermelékenyebb és gazdasági szempontból legfontosabb részeit tartotta a kezében.

A brit katonatársadalom egy szállóigéje szerint „Aki nem harcolt a németek ellen, nem ismeri a háborút!”¹³ Immár az amerikaiak, a szovjetek és sokan mások is megismerték, túlságosan jól is. A szövetséges hatalmak koalíciójának kohéziója és összetartozás-tudata biztosította a győzelmet: a különb szövetség győzött. Bizonyos, hogy ha a szövetségesek hadviselését egy-egy adott napon nézzük, elcsüggedhetünk az elszalasztott lehetőségek, a rövidlátó vezető személyiségek, valamint sok mindenki és sok minden nyomorúságos eltékozlása miatt. Azon is eltöprenghetünk, hogy a katonák miért nem tudtak bátrabbak, vagy legalább okosabbak, ötletesebbek, vagy legalább ravaszabbak lenni, miért nem adatott meg nekik az előrelátás, vagy legalább a dolgok ösztönös megérzésének képessége. Mindazonáltal gyalogságai ellenére a szövetségesek hadviselési módja diadalmaskodott, olyan rendszerekkel, amelyek, amint a történész Richard Overly majd megfogalmazza, „központosítottak, egységesítettek és összehangoltak” voltak, egészen másmilyenek, mint a tengelyhatalmak rendszerei.

A tengelyhatalmak diktatórikus rezsimjeivel szemben a szövetségesek vezetési rendszere tartalmazott fékeket és ellensúlyokat az önké-

nyeskedés és a téves egyéni döntések hatásainak enyhítésére.¹⁴ A harctér próbapályát kínált, amelyen, ha bizonyított, boldogulhatott a szakértelem és lelki egyensúly. Mint mindig, a modern háború is jutalmazta a találmányosságot, az együttműködést, a szervezőtehetséget és a szerencsét, azt az adottságot, amelyet Napóleon és tábornokai a legnagyobb becsben tartottak. Visszatekintve különösen a brit–amerikai szövetség – minden torzsalkodó melodráma ellenére – látható sikeres stratégiai szimbiózisnak. Az 1942-ben és 1943-ban tanúsított brit megfontoltság, amely 1944-ben és 1945-ben engedett az amerikai merészségnek, olyan győzelmekhez vezetett a földközi-tengeri hadszíntéren, amelyek szükséges előjátéknak bizonyultak a Normandiában megindított döntő hadjáratához. A háború ebből a szempontból valóságos triptichont formál, amelyben az észak-afrikai, az olaszországi és a nyugat-európai hadjárat a nagy egész egy-egy tábláját képviseli. Churchill megalkotta sokat idézett aforizmáját: „Annál, ha szövetségesekkel harcolsz, csak egyvalami lehet rosszabb: ha nincsenek szövetségeseid.”

„Eltökétségünknek, hogy megőrizzük a civilizációt, engesztelhetlenebbnek kell lennie – írta az események egyik amerikai megfigyelője 1939-ben. – Bátorságunknak gyarapodnia kell.”¹⁵ Az eltökétség és a bátorság elegendőnek bizonyult az ügy győzelméhez, miként a több anyagi erőfeszítés is. Az amerikaiak adták Eisenhower 91 hadosztályának több mint kétharmadát és a szövetségesek 28 000 harci repülőgépének felét. Európában tizenhárom amerikai hadosztály szenvedett legalább 100 százalékos véres veszteséget – további öt vesztesége a 200 százalékot is meghaladta –, ám az amerikaiak harcképessége jórészt csorbitatlanul megmaradt. A teljes háború az amerikai adófizetők 296 milliárd dollárjába került – ez nagyjából négybillió 2012-es dollárnak felel meg. Hogy segítsenek a pénzt a 8000 százalékkal megemelkedett katonai költségvetésre előteremteni, Roosevelt négy millióról 42 millióra emelte az adófizetők számát. A fegyveres erők nagysága 3500 százalékos növekedést ért el, miközben a tengerentúlon 3000 támaszpontot és nagy raktárat építettek, és minden hadszíntérre küldött katonára 4,5 tonna másik kontinensre szállított hadianyag jutott, majd minden hónapban egy további tonna a fenntartására. Egy francia ezt írta a jenkik hadviselése láttán: „Úgy éreztem, mintha az amerikaiak a Panama-csatornát kezdték volna kiásni, egyenesen a német hadseregen át.”

Az amerikaiak „rendkívüli szervezőképessége”¹⁶ ahogyan Churchill nevezte, 18 millió tonna hadianyagot szállított át Európába – ez 3600

Liberty hajó vagy 181 000 vasúti kocsik rakományának felel meg –; a felszerelési tárgyak választéka a 800 000 katonai gépjárműtől a 2A-tól a 22EEE méretű lábbelikig terjedt. Az Egyesült Államokban működő lőszergyárak 40 milliárd kézifegyverlőszert és 56 millió tűzérségi gránátot állítottak elő. A D-naptól az európai győzelem napjáig a GI-ok 500 millió géppuskalőszert és 23 millió tűzérségi gránátot lőttek el. – Engedem, hogy az amerikai adófizető foglalja el ezt a dombot! – jelentette ki egy tűzér, aki nem fukarkodott a lőszerrel, és senki sem akadt, aki ne értett volna egyet vele. 1945-re az Egyesült Államok építette meg a világ tengerein úszó összes hajó kétharmadát, és állította elő a világon gyártott készárúnak, ezen belül is az összes fegyverzetnek majdnem a felét. Az ellenséget a zseniális logisztikai teljesítmény, a tűzerő, a mozgékonyság, a gépek rátermett kezelése és egy olyan óriási gazdasági gépezet zúzta szét, amely sokkal, nagyon sokkal többet termelt majdnem mindenből – bombázókból, bombából, vadászgépekből, szállító repülőgépekből, aknavetőkből, géppuskákból, tehergépkocsikból –, mint amennyit Németország volt képes előállítani.¹⁷ Ennek dacára a háború az amerikai bruttó nemzeti terméknek alig a harmadát nyelte el, ez pedig kisebb arány, mint bármely másik nagy hadviselő hatalomé. Egy német hadifogoly fel is panaszkolt: – Úgy könnyű hadat viselni, ahogy maguk teszik!¹⁸

Könnyű természetesen a legkevésbé sem volt.¹⁹ Mindazonáltal az Egyesült Államok rendkívüli előnyökkel került ki a második világháborúból, amelyek évtizedekre biztosítják a jólétét: sértetlen, jól fejlődő ipari alappal, a háborútól viszonylag keveset szenvedett népességgel, olcsó energiával, a világ aranykészletének kétharmadával és hatalmas optimizmussal. Mint a legjelentősebb hatalom Nyugat-Európában, a Földközi-tenger térségében és a Csendes-óceánon, amely egyszerre rendelkezett atomfegyverekkel, valamint mindenki másét felülmúló haditengerészettel és légierővel, az Egyesült Államok készen állt, hogy kiaknázza azt a helyzetet, amelyet a történész H. P. Willmott mint „a négy évszázadon át fennálló európai világuralom korának végét” határozott meg. Míg a háború véget vetett Amerika önként vállalt elszigeteltségének, az amerikai kivételességtudatot is felerősítette, valamint a kormány hajlamát a katonai megoldások alkalmazására, és olyan önbecsüléssel ruházta fel az amerikaiakat, amelynek hatására egyesek „Amerika évszázadának” kezdték nevezni korukat. Amint John Adams egykor megírta: „A hatalom mindig azt hiszi, nagyszerű lélek adatott neki.”

A háború a társadalmi változások erős katalizátoraként hatott az egész országban.²⁰ Az új technológiákra – a sugárhajtású repülőgép, a számítógép, a ballisztikus rakéta, a penicillin – hamarosan dinamikusan fejlődő új iparágak épültek, amelyek viszont serkentették a fekete munkások áttelepülését délről északra, és mindenféle népeket a felemelkedő amerikai nyugatra. A GI-törvény (*GI Bill*) katonák millióit juttatta be az egyetemekre, s ezzel példátlan társadalmi mobilitást teremtett. A háború végére 19 millió amerikai nő vállalt munkát, és bár ők gyorsan visszaváltak háború előtti szerepeikre – az alkalmazásban álló nők százalékos aránya 1947-ben alig volt magasabb, mint 1940-ben –, ez a szellem már nem marad benn örökre a palackban, ahová visszatuszkolták. A faji szempontból integrált gyalogászlóaljakkal elkezdett szerény kísérlet a háború végével szintén véget ért, jöllehet csaknem teljes közmegegyezés alakult ki afelől, hogy a fekete gyalogos katonák jó teljesítményt nyújtottak, s tették ezt harmóniában fehér bajtársaikkal. A fegyveres erőkön belül a faji megkülönböztetés megszüntetéséhez 1948-ban elnöki parancsra volt szükség, és annál is sokkal több kellett három évszázad faji elnyomásának felszámolásához Amerikában.

A tektonikus lemezek azonban megmozdultak. „Örülök a hazatérésnek! – állapította meg egy fekete katona Chicagóból, amikor csapatszálító hajója befutott New York kikötőjébe. – Büszke vagyok a hazámra, akármilyen rendellenes, szabálytalan is! Eltökéltem, hogy jobb is lehet.”²¹

A viharvert Európára hatalmas megoldandó feladatok vártak.²² Azoknak, akik túléltek a háborút, „meg kellett tanulniuk, hogyan rakják össze újra széttört világunkat”, ahogyan Pyle megfogalmazta. Össze kellett söpörni a Harmadik Birodalom utolsó roncsait, beleértve a Norvégiában gazdátlanul lézengő 400 000 német katonát. Dönitz flottatengernagy és bürokratái a kapituláció után még két hétig szorgoskodtak Flensburgban – jelentéseket írtak, átiratokat váltottak, még a rezsim hivatalos csoportképének elkészítésére is szakítottak időt –, míg a SHAEF képviselői meg nem érkeztek, hogy elszállítsák őket a börtönbe. (– Fölösleges lenne bármit mondanom – jelentette ki Dönitz.) Június elején a győztes hatalmak képviselőiből összeállított Szövetséges Kormányzó Tanács* vette át

* Az *Allied Control Council* kifejezésben a *Control* a pusztá ellenőrzésnél sokkal erősebb hatalmat, a *Council* pedig inkább haditanácsra, mint bizottságra emlékeztető testületet takart, s ezért nem a szintén használatos Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnevezést használok. (A ford.)

a hatalmat Németország felett, és a brit, valamint az amerikai csapatok egy hónappal később kivonultak a szovjet zónából. A SHAEF Reimsből átköltözött Frankfurtba, és új neve *USFET*, *U. S. Forces in the European Theater* (Egyesült Államok Fegyveres Erői az Európai Hadszíntéren) lett, bár ezek a fegyveres erők – amelyek létszáma több mint hárommillióra rúgott – éppen elindultak hazafelé. A legsürgősebb feladatok közé tartozott az amerikai és a brit zónában talált 211 000 tonna, mérges gázzal töltött német lőszer ártalmatlanítása, mely 90 000 tonna mustárgázzal töltött repülőbombát és 3,7 millió tüzéségi gázgránátot tartalmazott – emlékeztetőül arra, hogy még mennyivel borzalmasabb lehetett volna a háború. A hadvezetőség mérlegelte, hogy a zsákmányolt anyag egy részét átszállítsa-e a csendes-óceáni hadszíntérre, bevetendő a japánok ellen, majd arra jutott, hogy a Nyugat-Európában és a Földközi-tenger térségében felhalmozott 160 000 tonna amerikai vegyi lőszer bőséges tartalékul szolgálhat, ha szükség lesz rá.

„Az európai kontinensen még biztosítanunk kell, hogy [...] a »szabadság«, »demokrácia« és »felszabadulás« szavak jelentését nem ferdítik el a valódi jelentésükhöz képest, ahogyan mi értjük őket – mondta Churchill a briteknek május közepén. – Előre rendületlenül, tántoríthatatlanul, megfékézhetetlenül, amíg a teljes feladatot el nem végezzük, és az egész világ biztonságos és tiszta nem lesz.”²³ A világ megtisztításának egyik részét azok felkutatása és perbe fogása jelentette, akik hatmillió zsidó, félmillió cigány és mások, sokan mások legyilkolásában bűnösök voltak.²⁴ A győztesek 3000 tonna, táborokra vonatkozó dokumentumot zsákmányoltak és elemeztek. A nürnbergi bíróság 600-as termében, a háborús bűnösök legközismertebb perében a bíróság 360 tanút hallgatott meg, és 200 000, eskü alatt tett írásos vallomást tekintett át. A két tucat náci háborús főbűnös közül 1946 októberében tízet akasztottak fel a börtön tornatermében felállított bitófán.

Az egyes szövetséges államok szintén százával bonyolították le a pereket.²⁵ Egyedül a nyugati hatalmak 200 000, háborús bűnökkel gyanúsított személyt tartóztattak le, és több mint 5000 ellen emeltek vádat főbenjáró háborús bűntettek miatt. A Bergen-Belsenhez kapcsolódó bűncselekményekért Lüneburgban brit hadbírószág elé állított 48 vádlott közül 11-et végzett ki az Angliából külföldre hozatott, gyakorlott ítélet-végrehajtó. 1945-től 1948-ig amerikai hadbírószágok 1672 német – katonatisztek, politikusok, diplomáták, nagyiparosok, orvosok, jogászok – ügyét tárgyaltak 489 perben.²⁶

Az igazság ösvénye gyakran bizonyult tekervényesnek.²⁷ Egy da-
chaui tárgyalóteremben 74 vádlottat állítottak bíróság elé, amiért az
ardeneki csata alatt a malmédyi útkereszteződésnél és környékén
amerikai katonákat és belga polgári lakosokat gyilkoltak meg. 43-at
ítéltek halálra, köztük a parancsnokukat, Joachim Peiper SS-Ober-
sturmbannführert* is. A beismerő vallomásokat azonban kényszerrel
csikarták ki, a vádlottak családtagjaira vonatkozó fenyegetésekkel, tes-
ti erőszakkal és egyéb jogsértő eszközökkel, s végül az összes halalos
ítéletet börtönre változtatták. Peiper 1956-ban szabadult a landsbergi
fegyházból, és a Porsche amerikai eladásait irányító igazgatóként sike-
rült elhelyezkednie.²⁸ Később a Volswagennél és fordítóként is dolgo-
zott. Mindvégig aktívan részt vett a Waffen-SS-veteránegyesületek mű-
ködésében. 1976-ban agyonégett, amikor elzászi házára gyújtóbombát
dobott egy gyilkos, aki a helyi tűzoltóság tömlőit is széthasogatta.
A bűnügyet máig nem tudták megoldani.

Eisenhower „1. számú terve” a háború utánra – „ülni egy csendes pa-
tak partján, és horgászni”²⁹ – nem valósult meg: a győzelmes hadve-
zért nagyobb dolgokra szánta a sors. A sok elismerés között, amelyben
részesült, akadt egy kellemes meglepetés Montgomerytől. „Rengeteget
köszönhetek bölcs útmutatásának és jóindulatú türelmének – írta levelé-
ben a tábornagy. – Nagyon jól ismerem a hibáimat, és nem hiszem, hogy
könnyű alárendelt vagyok, szeretem a magam útját járni. Ön azonban
nehéz és viharos időkben rajta tartott a helyes vágányon.”

Nem volt babér, amely többet jelentett volna Eisenhowernek, mint
Marshall dicsérő sorai:

A hadviselés történetének legnagyobb győzelmével fejezte be külde-
tését. [...] Ön történelmet írt, nagyszerű történelmet az egész emberiség
üdvére, és megtestesített mindazt, amit az Egyesült Államok Hadserege
tisztségétől remélünk, és amit csodálunk benne.³⁰

További tizenöt év szolgálat várt még rá, a hadsereg vezérkari főnöke-
ként, a Columbia Egyetem elnökeként, az új NATO katonai szövetség fő-
parancsnokaként és végül hazája elnökeként.³¹ Először azonban visszatért
Londonba, ahová három évvel korábban új, egészen névtelen vezérőrnagy

* Obersturmbannführer: az alezredesnek megfelelő rendfokozat. (A. ford.)

ként érkezett meg, akire Európa felszabadításának megtervezését bízta.
Azonnal tömeg verődött össze, amikor megpróbált csendes sétát tenni a
Hyde Parkon át (– Ike! Jó öreg Ike! – kiabáltak kórusban), és két bobbynak
kellett visszakísérnie a Dorchester Hotelbe. „Remek dolog újra olyan or-
szágban lenni, ahol majdnem értem a nyelvet”, csipkelődött korábban.

Június 12-én kedden, nyitott landauer hintón, amelyet egy pár, lábát
kényesen emelgető pej paripa vont, áthajtatott a Guildhallhoz, a nyolcszáz
éves londoni városházához, amely még viselte az 1940-es bombázások
nyomait.³² Itt átadtak neki egy díszkardot, és mellé Nagy-Britannia hivata-
los köszönetét. A fűvőszemekar eljátszotta Händel *Judas Maccabaeus*-ból
a győzelmi indulót, miközben öt lovas rendőr, fehér paripán kivezette a
hintót a Gresham Streetre, ahol a nézők ezrei olyan kiáltozásban törtek
ki, amitől a galambok riadtan verdesve szálltak fel a templomtornyokról.
Odabenn egy vonószemekar éppen befejezte a *My Old Kentucky Home*^{*}
(En régi kentuckyi otthonom) című dalt, amikor az ajtóból egy törvény-
szolga elkiáltotta: „A Szövetséges Expedíciós Haderő főparancsnoka!”
Eisenhower felhágott a díszemelőnyre, ahol Anglia nagyjai, mindenek-
előtt Churchill tapsa köszöntötte. Eisenhower sápadtan és kicsit idege-
sen beszélt, húsz percen át, jegyzetek nélkül közös ügyükről, közös
áldozathozatalukról és közös győzelmükről. „Amíg mai teljesítményét
nem hallottam, nem ismertem fel, hogy Ike ilyen nagy ember”, vallotta
be Brooke a naplójának. Negyedszázad múlva ebből a beszédéből vésnek
egy sort Eisenhower sírkövére Kansasben: „Minden olyan ember jelle-
méhez, aki követői vérével és barátai áldozatával kivívott sikerért része-
sül elismerésben, az alázatnak mindenkor hozzá kell tartoznia.”

Hát vér az bizonyosan folyt, és nagyon sokan emberi ésszel fel nem
fogható mennyiségű áldozatot hoztak.³³ A nyugati szövetségesek földi
harcban elszenvedett véres vesztesége a D-nap óta meghaladta a három-
negyed millió főt: közülük legalább 165 000-en meghaltak. Ehhez adó-
dik a haditengerészetek 10 000 fős vesztesége, akik fele hősi halált halt,
és az Európa fölött elvesztett 12 000 repülőgépen a légierők 62 000 fős
vesztesége, ennek felét is a halottak tették ki.

A 21. hadseregcsoporthoz tartozó brit, kanadai, len-
gyel és egyéb nemzetiségű seregtestek véres vesztesége tizenegy hónap

* *My Old Kentucky Home*: Stephen Foster (1826–1864) lanttal előadott dala 1852-ből.
1928-tól Kentucky állam hivatalos dala. (A szerk.)

alatt 194 000 főre rúgott, ebből 42 000-en estek el.³⁴ A francia csapatok északnyugat-európai vesztesége elérte a 69 000 főt, közülük 12 600-an haltak meg.³⁵ Akármilyen ijesztőek is ezek a veszteségadatok, elhalványulnak, ha más hadviselők hasonló adataival vetjük össze őket. Az összes 1915 és 1924 között született német fiú egyharmada veszítette életét, vagy tűnt el.³⁶ A Szovjetunió 190 milliós népességének nagyjából a 14 százaléka pusztult el a háború alatt, a Vörös Hadsereg egyedül Sztálin-grádnál több katonát veszített, mint az Egyesült Államok fegyveres erői az egész háborúban.³⁷ A szovjet katonák ugyanakkor nagyjából kilencszer annyi németet is ölték meg, mint az amerikaiak és a britek együtt.

A háború tetőpontján, az utolsó esztendőben a nyugati hadseregek közül az amerikai katonák viselték a terhek java részét: a Nyugat-Európában elszenvedett 587 000 fős amerikai veszteség 135 576 halottat foglal magában, az egész világon elesett amerikaiak csaknem felét.³⁸ A 361 000 sebesült GI közül az életerősek és a szerencsések megúszták felületi sebekkel, mint az a veterán, aki évekkel később azt írta: „A bal mutatóujjam még mindig hordozza azt a kis sebhelyet, ahol egy aprócska gránátszilánk egyszer régen belecsapódott, odaát, egy őrlút délutánon.” Mások kevésbé voltak szerencsések, köztük az összes hadszíntéren végleg megvakult 1700 katona és az a 11 000, akinek egy vagy több végtagja legalább részlegesen megbénult. A hadsereg nyilvántartása szerint elvégeztek 18 000 amputációt is, amelynek többségére 1944 júniusa után került sor. Egyetlen michigani kórház több csonkoltat kezel, mint ahány végtagcsonkolást az első világháború idején a teljes amerikai szárazföldi haderőnemnél hajtottak végre. „A nevükre nem mindig emlékezett az ember – mesélte később egy sebész –, de a csonkjukra igen.”

75 000 amerikaiat vettek nyilvántartásba eltűntként vagy fogságba esettként az európai hadjárat alatt.³⁹ A háború végén még mindig ezekkel nem sikerült elszámolni, s így szeretteikre a bizonytalanság különleges kínjai vártak. „Drágám! Gyere el hozzám ma éjjel álmomban, és mondd nekem, hogy életben és biztonságban vagy. – írta Myra A. Strachner Bronxból április 18-án, miután Bernie Staller örvezetőt eltűntnek nyilvánították. – Kérlek! Tudom, meg akarod mondani nekem!” Staller örvezető titkára végül fény derült: egy hónappal korábban hősi halált halt a német tüzérség tüzeiben, tizenkilenc évesen. Mások számára a rejtély megmaradt. Hivatalos becslés szerint 25 000 GI feküdt elszigetelt sírokban szerte a kontinensen.

Szinte még meg sem száradt a tinta a kapitulációs okiratokon, s máris mozgékony gépesített osztagok rajzottak szét Európában, hogy megkeressék a holtakat és az eltűnteket, köztük azt a 14 000 amerikaiat, akikről úgy tudták, a repülőgépek az ellenséges vonalak mögött zuhant le, és másokat, akik német börtönkórházakban haltak meg.⁴⁰ Hasonló kutatások indultak a sarkkörtől Fokvárosig, az Azori-szigetektől Iránig. A sírnyilvántartó egységek 86 országban elszórt 450 temetőben – két-harmadukat Északnyugat-Európában és a Földközi-tenger térségében létesítették – fáradtságos munkával igyekeztek megállapítani több mint 250 000 amerikai halott személyazonosságát. A tengeren elveszett kb. 44 000 főért semmit sem tehettek.

Heteken belül 700 holttestet exhumáltak Csehszlovákiában.⁴¹ További százak kerültek elő szétszórtan fellelt sírokból Kelet-Németországban, ahol a szovjetek vonakodva engedélyezték, hogy három sírnyilvántartó osztag végigkutatassa a vidéket. 1300 amerikai földi maradványait találták meg és exhumálták, sokukat a *Market Garden*-hadműveletben érintett vizenyős mélyföldeken. Taposóaknak milliói tették életveszélyessé a jövés-menést a Hürtgen-erdőség és a Siegfried-vonal környékén, de kilenchavi kutatással Nyugat-Németországban 6220 amerikaiat találtak meg nagy és kis csaták színhelyein. Három év alatt Európa mezeiről, erdőiből és gyümölcsöseiből 16 548, eldugott helyeken eltemetett GI került elő. A következő évtizedekben folyamatosan bukkant elő a föld alól hol itt egy koponya, hol ott egy combcsont.

Ez a kutatás még csak elkezdődött, amikor már javában folyt mind a tizenkét, német földön létesített amerikai katonatemető kiürítése: egyetlen halott GI-t sem akartak tudatosan a korábbi Harmadik Birodalom területén hagyni.⁴² Ezrével, majd tízezérről temették újra a holtakat harmincnyolc, főként franciaországi ideiglenes temetőben, amelyek közül végül tízből lesz állandó amerikai temető. A féltő gondoskodás, amelyben részesítették őket, jól látható a 9. hadsereg margrateni temetőjén, ahová 1945. május 30-án holland polgárok hatvan faluból gyűjtöttek össze mindenféle virágot, és mint valami ragyogó, színpompás vastag takaróval beborították velük a 17 000 sírt.

Felbecsülhetetlen ereje volt egy jól dokumentált, gondozott sírnak. Patricia O'Malley, aki egyéves volt, amikor édesapját, Richard James O'Malley őrnagyot, a 12. gyalogezred egyik zászlóaljának parancsnokát Normandiában egy mesterlövész megölte, később megírta, mit érzett,

amikor először látta meg apja sírkövét az Omaha partszakasz fölött létesített colleville-i temetőben.

Sírtam örömben, hogy ott vagyok, és az édesapám halála fölött érzett bánatomban. Megsírattam minden pillanatot, amikor apára lett volna szükségem, de nekem sohasem volt. Megsírattam minden szót, amit valaha mondani és hallani szerettem volna, de nem mondhattam és nem hallhattam. Sírtam, csak sírtam.⁴³

1947-ben 270 000 azonosított, tengerentúlon eltemetett amerikai halott legközelebbi hozzátartozóinak kellett kitölteniük és benyújtaniuk a Főszállásmesteri Hivatal 345. számú űrlapját, s ezzel eldönteni, akarják-e, hogy a halottjukat hazaszállítsák az Egyesült Államokba, vagy hagyják ott külföldön, ahol a bajtársaival együtt eltemették.⁴⁴ Végül a világszerte eltemetett halottak több mint 60 százaléka tért haza, a szövetségi kormány holttestenként átlagosan 564,50 dolláros költségén. Példátnal repatriálási művelet volt ez, amelyet csak egy gazdag, háborúban győztes nemzet engedhetett meg magának. Európában az exhumálások az év júliusában kezdődtek el: minden sírt kézzel tártak fel, majd a maradványokat lepermetezték formaldehidből, alumínium-kloridból, égetett gipszből, faporból és agyagból készült balzsamozókeverékkel.⁴⁵ Ezután minden testet pokrócba burkoltak, majd párnára fektettek a saját, műselyem szaténnaal bélelt fémkoporsójában.

Az Egyesült Államokban sztrájkoltak a munkások, ezért koporsó-acél-hiány lépett fel. A hősi halottak hazatelepítését még tovább késleltette, hogy nem volt elég okleveles balzsamozó, jóllehet a kormányzat képviselői országszerte toborzó látogatásokat tettek a temetkezésivállalkozó-képző iskolákban.⁴⁶ Cherbourg, Cardiff és más városok raktárházaiban csak gyűltek-gyűltek a halottak. Végül aztán a *Joseph V. Connolly*, az első az Európából kifutó huszonegy szellemhajó közül, lepőögött a Scheldén, raktereiben 5060 halott katonával. 30 000 belga ment ki Antwerpen rakpartjaira, hogy *adieu*-t mondjon nekik; és megfogadja: gondját viselik annak a 61 000 amerikainak, aki továbbra is ott marad a tíz európai temetőben, „úgy, mintha sírjaik a gyermekeink sírjai lennének”, fogadta meg egy férfi.

Október 27-én, szombaton a *Connolly* kikötött New Yorkban. A dokkmunkások egy külön erre a feladatra tervezett függesztőszervezet segítségével, párosával emelték ki a hajó raktereiből a fémkoporsókat.

Ezután a többségük egy sajátos diaszpóra részeként vasúton utazott tovább az országban, hogy szülővárosukban temethessék el őket. A rájuk várakozók között volt az özvegy Henry A. Wright, aki egy farmon élt Missouri állam északnyugati részén, Springfield közelében.⁴⁷ Halott fiai egymás után érkeztek meg a helyi vasútállomásra: Frank H. Wright őrmester, aki karácsonyeste halt hősi halált az Ardennekben, utána Harold B. Wright közlegény, aki 1945. február 3-án halt bele a sebeibe egy német fogolytáborban, és végül Elton E. Wright közlegény, akit április 25-én, két héttel a háború vége előtt öltek meg Németországban. Az apa hamuszürkén, meggörnyedve nézte, amint az érckoporsókat bevitték a vidékiesen egyszerű hálósobába, ahol mindegyik fiú született. A szomszédok egész éjjel virrasztottak, majd reggel kivitték a fivéreket a Hilltop temetőbe, és az acélszürke égbolt alatt egymás mellé temették el őket.

Ekképpen tértek tehát haza az elesettek Európából, összesen 82 357-en.⁴⁸ És ahogy a halottak hazatértek, úgy érkeztek meg a magukkal hordott tárgyaik is. Háromszáz kilométerre északra a Wright-farmtól, a hadsereg Kansas City-i hadbiztossági raktárában a Hadsereg Ingóságügyi Hivatala (*Army Effects Bureau*) egy nagy raktárépületet töltött meg, kőhajításnyira a Missouri folyó fenséges kanyarulatától. Az 1942. februári indulás szerény, fél tucat alkalmazottat foglalkoztató vállalkozásából az Ingóságügyi Hivatal ezerfősnél nagyobb szervezetté nőtte ki magát, és 1945 augusztusára munkatársai havi 60 000 szállítmányt kezeltek. Mind-egyik a hat földrészen meghalt amerikaiak személyes holmijából állt.

Óráról órára, napról napra rakodták ki a szállítódobozokat a vasúti teherkocsikról a fogadórámpára, majd onnan felvonó vitte fel őket a raktár kilencedik emeletére.⁴⁹ Ott a dobozok a futószalagtól megszokott hatékonysággal utaztak szolgálati helytől szolgálati helyig, le a hatodik emeletig, s közben ellenőrök vizsgálták át őket. A dobozok tartalmát fel-túrva szedték ki a titkos vagy bizalmas minőségű iratokat, a pornográf kiadványokat, a lőszert és esetleg az elhunyt barátnőjének szerelmes leveleit, amelyek még több bánatot okoztak volna a már amúgy is bánatos özvegynek. Azt beszéltek, a hivatal legfontosabb szabálya így hangzik: „Távolíts el mindent, amit ha te volnál a katona, nem akarnád, hogy kiadjanak a családnak!” A munkások csiszolókorongot és fogorvosi fűrőt használtak, hogy a rozsdát és a vért eltávolítsák a sisakokról és a textilszíjzatokról; a zubbonyokból és a kincstári ingekből mosónők sikálták ki nagy igyekezettel a vérfoltokat. Minden újra becsomagolt lá-

dára részletes leltárt tűztek, majd egymásra rakva elhelyezték őket egy tárolóládában. Egy szomszédos szobában pedig egész idő alatt több sor gépiró kopogta le a hozzátartozóknak szánt leveleket, akár hetvenezret is egy hónapban, amelyekben azt kérdezték, hová küldjék a katona utolsó személyes tárgyait.

Az évek során az Ingóságügyi Hivatal ellenőrei találtak gobelineket, ellenséges kardokat, egy német géppuskát, egy olasz tangóharmonikát, egy dohányzacskót tele gyémánttal, rozmáragyarakat, egy zsugorított emberfejet, egy japán mentőtutajt. A Kansas Cityben szintén fogadott sok ezer napló között volt egy kis notesz is, amely egykor Hershel G. Horton hadnagynak, a hadsereg huszonkilenc éves, az illinoisi Aurorából származó tisztjének tulajdonában állt. Miután Új-Guineában egy japánokkal vívott tűzharcban a jobb lábán és a csípőjén meglőtték, Horton bevonszolta magát egy fűkunyhóba, és a következő néhány napban, amíg haldoklott, beleírta végső levelét e noteszba. „Édes, drága Apám, Anyám és Húgom! – írta. – Fekszem itt ezen a rettenetes helyen, és nem azon töprengek, Isten miért hagyott el engem, hanem azon, miért akarja, hogy szenvedjek.”

Az elmélkedés ezen, a legmélyebbre hatolón minden titkok közül, az élőkre maradt. A katonák, akik túléltek, azért is megküzdének majd, hogy összebékítsék az emberiség történetének legnagyobb katasztrófáját azzal, amit a filozófus és a hadsereg tisztje, J. Glenn Gray úgy nevezett: „Az egyetlen nagyszabású lírai utazás az életükben.” A háború intenzitása, a bajtársiasság és a magas rendű cél tudata után sokakban maradt valami „sajnálatra méltó nosztalgia”, hogy A. J. Liebling kifejezését használjuk: „Azok az idők tele voltak bizonyossággal – írta később Liebling. – Azóta ritkán éreztem, hogy igazam van.”⁵⁰ Az AAF egyik hajózója, aki bombázógépeken repült, és ötven bevetést teljesített, így látta: „Sohasem éreztem olyan erősen, hogy élek. Sohasem látszott a föld és a környezetünkben minden olyan fényesnek és éles körvonalúnak.”⁵¹ Egy harcoló utász pedig így töprengett: „Amit akkor együtt birtokoltunk, valami istenverte fenemód jó dolog volt, valami, ami nem hiszem, hogy még egyszer megadatik nekünk, amíg élünk.”⁵² Megedződtek a tűzben. „Az biztos, hogy nem vagyunk alábbvaló emberek, mint elődeink”, írta Gavin a lányának.⁵³ Alan Moorehead, aki elejétől a végéig végignézte a vérvörös katasztrófát, hitte, hogy „itt-ott egy-egy ember rálelt magában a nagyságra”.

A légvédelmi tüzér a bombázás alatt és a hajósinas a partraszállító bárkán némely pillanatban valóban úgy érezte, hogy amit tesz, az tiszta és határozottan jó, a legjobb, amit tehet. És azokban a pillanatokban valami semmihez sem hasonlítható elégedettséget éreztek, azt az érzést, hogy teljesen és teljesen beteljesítik életük célját. [...] Ez a dolog, a pillanatnyi megnemesedés, újra és újra megismétlődött a végéig, és frissített meg könnyített az egész heroikus és szennyes történeten.⁵⁴

Moorehead nézete szerint a katona, akinek megadatott ez a kegyelem, átváltozott „egy pillanatra teljes emberré, és megjelent benne önön fenségességének érzése”. Azok számára, akiknek a sors megadta, hogy túléljék a háborút, és öregemberként, ágyban haljanak meg, fél évszázaddal később a harci zaj fokozatosan elhalkult, de sohasem halt el teljesen. Tudták, ahogyan Osmar White tudta, hogy „a holtak ügye az élőkre bízott, megőrzésre”.⁵⁵ Ez is része volt annak a bizonyos fenségességérzésnek.

„Egyetlen háború sem ér igazán véget, amíg az utolsó veterán is meg nem hal”, állapította meg a 26. hadosztály egyik gyalogosa.⁵⁶ A második világháborúban egyenruhába öltöztetett 16 112 566 amerikai közül a még mindig életben lévők száma 2014-re a várakozások szerint egymillióra csökken, egy évtizeddel később, 2024-ben pedig százezer alá apad. 2036-ra az Egyesült Államok kormányzati demográfusainak előrejelzése szerint négyszáznál kevesebb veterán él még mindig, kevesebb, mint egy gyalogzászlóalj személyi állományának fele.

És mégis, a háború és mindaz, amit a háború magába foglalt – a nemmeslelkűség, az alávaló gonoszság, a mérhetetlen fájdalom – bizonyosan tovább él majd az után is, hogy az utolsó öreg katona is sírba száll. Le-
gyen neki könnyű a föld!

JEGYZETEK

A Jegyzetekben és a Válogatott forrásokban a következő rövidítések fordulnak elő. Egyes iratállományok helye és nyilvántartási száma időnként megváltozik, ahogy a levéltárosok újrendezik a rájuk bízott gyűjteményeket. A jelen könyvhöz felhasznált további kéziratok, monográfiák és a kiadatlan dokumentumok jegyzéke megtalálható online, a www.liberationtrilogy.com honlapon.

a. p.: author's possession (a szerző birtokában)

AAAD: Rick Atkinson: *An Army at Dawn*

AAF: Army Air Forces (Hadsereg Légierői)

AAFinWWII: W. F. Craven and J. L. Cate (eds): *The Army Air Forces in World War II*, vol. 3

AAR: after action report (akció utáni jelentés)

AB: *After the Battle*

AB Div: airborne division (légideszant-hadosztály)

AD: armored division (páncélosadosztály)

admin: administration (igazgatás, ügyvitel)

AF: air force (légierő)

AFHQ micro: Allied Forces Headquarters microfilm (Szövetséges Haderők Főparancsnoksága mikrofilm), NARA RG 331

AFHRA: Air Force Historical Research Agency ([amerikai] Légierő Történelmi Kutatási Hivatal)

AFIA: American Forces in Action publications and background papers (Amerikai Fegyveres Erők Harcban kiadványok és háttértanulmányok)

AG: Army Group (hadseregcsoporthoz)

ag: adjutant general (főhadsegéd, legfőbb szállásmester)

AGF: Army Ground Forces ([amerikai] Hadsereg Földi Erői)

ALH: Howard L. Gleck et al.: „The Administrative and Logistical History of the ETO” (Az európai hadszíntér igazgatási és hadellátási története), part 5, WD, may 1946, a. p.

ALM: Audie Leon Murphy papers (iratok), USMA Special Collections, West Point, N. Y.

ANSCOL: Army-Navy Staff College Collection (Hadsereg-Haditengerészeti Vezérkari Akadémiájának Gyűjteménye), NWC Lib, U. S. National Archives

AR: armored regiment (páncélosrezred)

Ardenne: Hugh M. Cole: *The Ardennes: Battle of the Bulge*, USAWWII

AS: Armored School (páncélosiskola)

ASEQ: Army Service Experiences Questionnaire (Katonai Szolgálatban Tapasztaltak Kérdőíve), MHI

ASF: Army Service Forces (Hadsereg Kiszolgáló Alakulatai)

AU: Air University ([amerikai] Légierő Egyeteme)

bde: brigade (dandár)

Beck: Alfred M. Beck et al.: *The Corps of Engineers: The War Against Germany*, USAWWII

BLM: Bernard Law Montgomery

bn: battalion (zászlóalj)
 BP: Martin Blumenson: *Breakout and Pursuit, USAWWII*
 CARL: Combined Arms Research Library (Összefegyvernemi Kutatási Könyvtár),
 Fort Leavenworth, Kansas
 CBH: Chester B. Hansen-napló (és iratok), MHI
 CBM: Charles B. MacDonald-napló (és iratok), MHI
 CCA: Gordon A. Harrison: *Cross-Channel Attack, USAWWII*
 CCS: Combined Chiefs of Staff (Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága)
 CE: U. S. Army Corps of Engineers (Egyesült Államok Hadserege Műszaki Hadtest)
 CEOH: U. S. Army Corps of Engineers, Office of History (Egyesült Államok Hadserege
 Műszaki Hadtest, Történeti Hivatal)
 Chandler: Alfred Chandler (ed.): *The Papers of Dwight D. Eisenhower: The War Years*
 CI: Combat Interview, ETO (harc utáni kikérdezés, európai hadszíntér)
 CINC: Commander-in-Chief (főparancsnok)
 CJB: Clay és Joan Blair-gyűjtemény, MHI
 CJR: Cornelius J. Ryan, iratanyag is, Ohio University, Athens, Ohio
 CMH: U. S. Army Center of Military History (Egyesült Államok Hadserege Hadtörténeti
 Központ), Fort McNair, Washington, D. C.
 CNO: Chief of Naval Operations (Haditengerészet hadműveleti főnöke)
 co: company (század)
 Coakley: Robert W. Coakley – Richard M. Leighton: *Global Logistics and Strategy 1943–1945*,
 USAWWII
 COHQ: Combined Operations Hq., U. K. (Összhaderőnemi Műveletek Parancsnoksága,
 Egyesült Királyság)
 Col U OHRO: Columbia University Oral History Research Office (Columbiai Egyetem Oral
 History Kutatóközpont), New York
 corr: correspondence (levelezés)
 COS: chief of staff (vezérkari főnök, vezetési törzs főnöke)
 CSI: U. S. Army Combat Studies Institute (Egyesült Államok Hadserege Harcászati/
 Hadműveleti Kutatások Intézete), Fort Leavenworth, Kansas
 DA: Department of the Army ([amerikai] Hadsereg Minisztériuma)
 Danchev: Alex Danchev – Daniel Todman (eds): *War Diaries, 1939–1945: Field Marshal Lord
 Alanbrooke*
 DDE: Dwight David Eisenhower
 DDE Lib: Dwight D. Eisenhower Presidential Library (Dwight D. Eisenhower Elnöki Könyvtár)
 diss: dissertation (disszertáció)
 Div: division (hadosztály)
 DOB: Rick Atkinson: *The Day of Battle*
 DTL: Donovan Technical Library, ma már Donovan Research Library, Fort Benning, Georgia
 E: entry (tétel, címszó)
 ET: Exercise Tiger collection (Tiger-hadgyakorlat-gyűjtemény), MHI
 ETO: European Theater of Operations (európai hadszíntér)
 FA: field artillery (tábori tüzérség)
 FAJ: *Field Artillery Journal*
 FCP: Forrest C. Pogue, beleértve a *The Supreme Commander*hez gyűjtött háttéranyagot, MHI/
 FDR Lib: Franklin D. Roosevelt Presidential Library
 FMS: Foreign Military Studies (Külföldi Hadügyi Tanulmányok)
 FOIA: Freedom of Information Act (információs szabadsági törvény)
 FRUS: *Foreign Relations of the United States: The Conferences at Malta and Yalta*
 Ft. K: Fort Knox, Kentucky
 Ft. L: Fort Leavenworth, Kansas

FUSA: First U. S. Army (amerikai 1. hadsereg)
 GCM Lib: George C. Marshall Research Library, Lexington, Virginia
 Germany VII: Horst Boog et al.: *Germany and the Second World War*, vol. 7, *The Strategic Air
 War in Europe and the War in the West and East Asia 1943–1944/45*
 Germany IX: Ralf Blank et al.: *Germany and the Second World War*, vol. 9, part 1, *German
 Wartime Society, 1939–1945*
 GS V: John Ehrman: *Grand Strategy*, vol. 5
 GS VI: John Ehrman: *Grand Strategy*, vol. 6
 GSP: George S. Patton, Jr., beleértve a Library of Congressben őrzött iratokat
 HCB: Harry C. Butcher, beleértve az iratokat is
 HD: Historical Division (történeti részleg)
 HI: „Hospital Interviews”, NARA RG 407 E 427, ML #2233
 HIA: Hoover Institution Archives, Stanford University, Palo Alto, California
 Hinsley: F. H. Hinsley: *British Intelligence in the Second World War*, rövidített kiadás
 HKH: Henry Kent Hewitt-papers (iratok)
 Hq: headquarters (parancsnokság, főhadiszállás)
 ID: infantry division (gyaloghadosztály)
 IFG: Samuel Eliot, Morison: *The Invasion of France and Germany, 1944–1945*
 IJ: *Infantry Journal*
 inf: infantry (gyalogság)
 intel: intelligence (felderítés, hírszerzés)
 IS: Infantry School (Gyalogsági Fegyvernemi Iskola), Fort Benning, Georgia
 IWM: Imperial War Museum (Birodalmi Hadimúzeum), London
 JAG: U. S. Army judge advocate general (Egyesült Államok Hadserege Legfelsőbb Haditör-
 vényszéke)
 JB: Joseph Balkoski
 JCS: Joint Chiefs of Staff (Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága)
 JLC: J. Lawton Collins
 JLD: Jacob L. Devers, iratokat is beleértve
 JMG: James M. Gavin, iratokat is beleértve
 JMH: *Journal of Military History*
 JT: John Toland, iratokat is beleértve
 LC: Hugh M. Cole: *The Lorraine Campaign, USAWWII*
 LHC: Liddell Hart Centre of Military Archives, King's College, London
 LHD: John Toland: *The Last Hundred Days*
 lib: library (könyvtár)
 LKT Jr.: Lucian K. Truscott, Jr., iratokat is beleértve
 LO: Charles B. MacDonald: *The Last Offensive*
 LOC MS Div: Library of Congress Manuscript Division (Kongresszusi Könyvtár,
 Kéziratrézleg)
 LSA: Roland G. Ruppenthal: *Logistical Support of the Armies*, vol. 1. és 2., USAWWII
 LST: Landing Craft Tank (harckocsi-partraszállító hajó)
 MB: Martin Blumenson
 MBR: Matthew B. Ridgway
 MEB: Magna E. Bauer
 MHI: U. S. Army Military History Institute (Egyesült Államok Hadseregének Hadtörténeti
 Intézete), Carlisle, Pennsylvania
 MHUC: Medical Historical Unit Collection, MHI
 micro: microfilm (mikrofilm)
 ML: vegyes AG-iratok, ETO
 MMB: Mark M. Boatner, III: *The Biographical Dictionary of World War II*

MMD: 29th Infantry Division Archives (29. gyaloghadosztály levéltára), Maryland Military Department, Fifth Regiment Armory, Baltimore
 MP: military police (katonai rendőrség)
 MRC FDM: McCormick Research Center, First Division Museum, Vantigny, III.
 msg: message (üzenet)
 mss: manuscript (kézirat)
 MTOUSA: Mediterranean Theater of Operations, United States Army (Földközi-tengeri Hadszintér, Egyesült Államok Hadserege)
 n. d.: no date (dátum nélkül)
 NARA: National Archives and Records Administration (Nemzeti Levéltár és Nyilvántartások Hivatala), College Park, Maryland
 NATOUSA: North African Theater of Operations, United States Army (Észak-afrikai Hadszintér, Egyesült Államok Hadserege)
 Naval Guns: Morton L. Deyo: „Naval Guns at Normandy”, ts, n. d. SEM, NHHC, box 87.
 NHHC: Naval History and Heritage Command (Haditengerészet Történeti és Történelmi Örökség Parancsnoksága), Washington, D. C.
 NSA: National Security Agency (Nemzetbiztonsági Hatóság)
 NWC Lib: National War College Library (Nemzeti Felső Parancsnoki Kollégium Könyvtára)
 NWWIIM: National World War II Museum (Nemzeti Második Világháborús Múzeum), archív, New Orleans
 NYT: *The New York Times*
 obit: obituary (nekrológ)
 OCMH: Office of the Chief of Military History (Hadtörténeti Szolgálat főnökének hivatala)
 OCNO: Office of the Chief of Naval Operations (Haditengerészet hadműveleti főnökének hivatala)
 OCS: Office of the Chief of Staff (vezérkari főnök hivatala)
 OH: oral history (a történelmi kutatás szóbeli forrásai)
 ONB: Omar N. Bradley, iratokat is beleértve
 OPD: Operations Division, War Department (Műveleti Részleg, Hadügyminisztérium)
 OR: observer report (megfigyelői jelentés)
 OSS: Office of Strategic Services (Stratégiai Szolgálatok Hivatala)
 PIR: Robert M. Littlejohn, ed.: „Passing in Review”
 Para: parachute (ejtőernyős)
 PP: Martin Blumenson: *The Patton Papers, 1940–1945*
 PP-pres: Papers, Pre-presidential (iratok, elnöki előzetes)
 Proceedings: U. S. Naval Institute Proceedings
 qm: quartermaster (szállásmester, gazdasági tiszt)
 regt: regiment (ezred)
 RG: record group (feljegyzési csoport)
 RN: Royal Navy ([Brit] Királyi Haditengerészet)
 ROHA: Rutgers University Oral History Archives of World War II (a Rutgers Egyetem második világháborús OH-archívuma), New Brunswick, New Jersey
 Ross: William F. Ross – Charles F. Romanus: *The Quartermaster Corps: Operations in the War Against Germany, USAWWII*
 RR: Jeffrey J. Clarke – Robert Ross Smith: *Riviera to the Rhine, USAWWII*
 s. p.: self-published (saját kiadás)
 SC: Signal Corps (Híradó Hadtest, az amerikai szárazföldi haderőnemen híradó fegyverneme)
 SEM: Samuel Eliot Morison Office Files
 SGS: Secretary General Staff (vezérkar titkára/titkársága)
 SHAEF: Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force (Szövetséges Expedíciós Erők Legfelsőbb Parancsnoksága)

SLAM: S. L. A. Marshall, iratokat is beleértve, MHI
 SLC: Charles B. MacDonald: *The Siegfried Line Campaign, USAWWII*
 SMH: Society for Military History (Hadtörténeti Társaság)
 SOOHP: Senior Officer Oral History Program (Rangidős Tisztek [beszámolóit begyűjtő és megőrző] Oral History Program)
 SOS: Services of Supply (hadellátási szolgálatok)
 STM: Sydney T. Matthews
 Sylvan: William C. Sylvan – Francis G. Smith, Jr.: *Normandy to Victory*
 td: tank destroyer (harckocsivadász)
 Texas MFM: Texas Military Forces Museum, Austin
 Three Years: Harry C. Butcher: *My Three Years with Eisenhower*
 TR: Theodore Roosevelt, Jr., iratokat is beleértve, LOC MS Div
 ts: typescript (gépelte kézirat)
 TSC: Forrest C. Pogue: *The Supreme Command, USAWWII*
 TT: Charles B. MacDonald: *A Time for Trumpets*
 UK NA: National Archive (Nemzeti Levéltár), Kew, Egyesült Királyság (korábban Public Record Office)
 USAF: U. S. Air Force (Egyesült Államok Légierője)
 USAF HRC: U. S. Air Force Historical Research Center (Egyesült Államok Légierője, Történeti Kutatási Központ)
 USAREUR: U. S. Army, Europe (Egyesült Államok Hadseregének Európában állomásozó seregei)
 USAWWII: *United States Army in World War II* (Egyesült Államok Hadserege a második világháborúban)
 USFET: U. S. Forces, European Theater (Egyesült Államok fegyveres erői, európai hadszintér)
 USHMM: U. S. Holocaust Memorial Museum
 USMA Arch: U. S. Military Academy Special Collections and Archives (Egyesült Államok Katonai Akadémiájának Különleges Gyűjteményei és Levéltára), West Point
 USMC: U. S. Marine Corps (Egyesült Államok Tengerészgyalogos Hadteste)
 USN: U. S. Navy (Egyesült Államok Haditengerészete)
 USNad: „U. S. Naval Administration in World War II”
 USNI OHD: U. S. Naval Institute, Oral History Department (Egyesült Államok Haditengerészeti Intézete, Oral History Részleg), Annapolis, Maryland
 USSAFE: U. S. Strategic Air Forces in Europe (Egyesült Államok Hadászati Légierői Európában)
 UTEP: University of Texas, Palo Alto
 UT-K: University of Tennessee, Knoxville, Center for the Study of War and Society (Had- és Társadalomtudományi Kutatások Központja)
 VC: C. P. Stacey: *The Victory Campaign, vol. 3, Official History of the Canadian Army in the Second World War*
 VHP: Veterans' History Project, National Folklife Center (Veteránok Történelmi Programja, Nemzeti Népelelti Központ), Library of Congress
 VW: L. F. Ellis: *Victory in the West*
 WaS: S. W. Roskill: *The War at Sea, 1939–1945, vol. 3, part 2.*
 WD: War Department ([amerikai] Hadügyminisztérium)
 WP: *Washington Post*
 WSC: Winston S. Churchill
 WWII: World War II (második világháború)
 XO: executive officer (parancsnokhelyettes, amerikai hajón az első tiszt)
 YCHT: York County Heritage Trust, York, Pennsylvania
 YU: Yale University Library, Manuscripts and Archives (Yale Egyetem Könyvtára, Kézirat- és Levéltár)

BEVEZETÉS

1. Gyilkos fagy: *The New Yorker Book of War Pieces*, 308–309.; Peckham–Snyder (eds): *Letters from Fighting Hoosiers*, vol. 2, 95. („Háromhüvelyknyit”).
2. A közel ötvenztendei: *Settle: All the Brave Promises*, 13, 84.; Ziegler: *London at War*, 1939–1945, 243–245. (cink-foszfáttal).
3. A nélkülözés úgy ülte meg: Fussell: *Wartime*, 200., 203.; „A Yank in Britain”, gépelt kézirat, n. d., Thor M. Smith Papers, HIA, box 2, 31 („Tékozlás poloska”); *Times of London*, 1944. máj. 15., 1 („fölsőlegessé vált műfogsort”); Stafford: *Ten Days to D-Day*, 203–204. („a bombázott kárpitosmunka”).
4. Más kormányzati falragaszok: Fussell: *Wartime*, 201.; Calder: *The People's War*, 380–381. (két unciánál és süthetett kormoránt); Essame: *Patton: A Study in Command*, 128. („Woolton pástétom”).
5. Több mint ötvenezer: VW, vol. 1, 29.; Joseph R. Darnall: „Powdered Eggs and Purple Hearts”, gépelt kézirat, 1946, MHUC, MHI, box 24, 72–74. (éjtőernyős világítóbombákkal); Moynihan (ed.): *People at War*, 1939–45, 169. („légvédelmi fényszórók”); Ackroyd: *London Under*, e-book, chapter 12. („rabszolgaszállító hajók”); Ziegler: *London at War*, 1939–1945, 277, 270–271. (a saját ágyában).
6. ...még a rövid nyári éjszakákon is: *Times of London*, 1944. máj. 15., 5.; Simpson: *Selected Prose*, 117. („feneketlen sötétség borult”); Reynolds: *Rich Relations*, 414. („hatalmas szexcsataterre”); Longmate: *The G. I.'s „Marble Arch-póznak”*; Eustis: *War Letters of Morton Eustis to His Mother*, 191. („a Piccadilly Circus kész örültekháza”).
7. A büszke Britannia rendíthetetlenül: Joseph R. Darnall: „Powdered Eggs and Purple Hearts”, gépelt kézirat, 1946, MHUC, MHI, box 24, 92.; *Daily Mail* (London), 1944. máj. 15., 3. (ezrek pedáloztak ki); *Times of London*, 1944. máj. 15., 2. („egy első osztályú”), 5., 8.; Stafford: *Ten Days to D-Day*, 17.; Brown: *Many a Watchful Night*, 78.
8. „Franciá haditengerészek a vörös sapkabojtjukkal”: Calder: *The People's War*, 307.
9. A Savile Row szabóságai: Taylor: *Swords and Plowshares*, 86.; Capa: *Slightly Out of Focus*, 132. Magyarul: Kissé elmosódva. Ford: Sárközy Elga. Park, Budapest, 2009. 132. (vagy ezüst zsebfűlővel); Bradley: *A Soldier's Story*, 181. (jellegzetes töksárga árnyalatúra).
10. Május 15-én, hétfőn: Forrest Pogue hógolyóként (Snowball) emlegeti az amerikai katonai rendőröket. Pogue: *Pogue's War*, 15. Általánosabban használatos volt a brit hóvirág (Snowdrop) kifejezés. Mollo: *The Armed Forces of World War II*, 235.; „History of SHAEF, Feb. 13–June 6, 1944”, 1944. júl., NARA RG 319, 2-3.7 CB 8, appendix 3 (dombornyomásos meghívót); Middleton: *Our Share of Night*, 308. („nagy emberek”); Naval Guns, 19. (keskeny padokkal); <http://www.oldpaulinelodge.org.uk/School.htm>; <http://www.stpaulsschool.org.uk/page.aspx?id=8362>; <http://www.archive.org/stream/historyofstpaul-100uoft>.
11. Most a legszigorúbb titkosítási: Kennedy: *The Business of War*, 328. (takarót); D'Este: *Decision in Normandy*, 82–83. (fekete szalonkabátban); „Presentation of Overlord Plans”, 1944. máj. 15., PP-pres, DDE Lib, series VI, box 1. (VI. György király); D'Este: *Eisenhower: A Soldier's Life*, 500. (Churchill főhajtással).
12. Miközben várták: IFG, 223. („mediterránitáknak”); Chandler, 1901. („a véremlen lesz”).
13. A brit–amerikai szövetségesek: lásd AAAD és DOB.
14. A világégés más helyszínein: Weinberg: *A World at Arms*, 651., 656–657.; Liddell Hart: *History of the Second World War*, 513, 520.; Gilbert: *The Second World War*, 519., 605–617.; Mansoor: *The GI Offensive in Europe*, 11. (a tengerészgyalogos-hadtest).
15. Berlin hatalmas kelet-európai: Charles V. von Lüttichau: „Germany's Strategic Situation”, n. d., NARA RG 319, OCMH, R-93, box 15. (a német emberveszteség); Kimball: *Forged in War*, 257.; GS V, 279. (193 hadosztálya); Germany VII, 522. (csaknem 2000 harckocsi); Webster–Frankland: *The Strategic Air Offensive Against Germany*, vol. 4, appendix 44, 456.

- (70 000 tonna bombát); a németek hadrendjéről és létszámviszonyairól nincs két, pontosan megegyező becslés.
16. 1941-ben, amikor Nagy-Britannia: Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 280.; Maurice Matloff: „Wil-mot Revisited”, közli *D-Day: The Normandy Invasion in Retrospect* („vaskereskedő-mentali-tásnak”).
17. Amikor az idő elérkezik: D'Este: *Decision in Normandy*, 83.; Bradley–Blair: *A General's Life*, 240–241.; Eisenhower: *Eisenhower at War*, 1943–1945, 231–232.; Powers: „The Battle of Normandy”, *JMH* (1992. júl.), 455. + (csúszásgátlós zokniban).
18. „békében él a lelkével”: Naval Guns, 19.; CCA, 269. (június 5-ét); Hamilton: *Master of the Battle-field*, 581. (– Ügy ítélem meg); Miller: *Ike, the Soldier*, 599–600. („senki álláspontját nem”).
19. Egy szikáran izmos: Eisenhower: *Eisenhower at War*, 1943–1945, 231–232. (magasztott cipőben); Chalmers: *Full Cycle*, 187.; D'Este: *Patton: A Genius for War*, 595. (éles kopogás); Lieb-ling: *Mollie & Other War Pieces*, 128. (erőszakos amerikai hadisten); PP, 411–412. (méretre varrott köpenyben); CBH, 1944. jún. 1. és 2., box 4.; Allen: *Lucky Forward*, 23. („istenverte elbasszott feladatnak”); GSP Beatrice-nek, 1944. febr. 3., GSP, LOC MS Div, box 11, folder 15 („Persze a léleknek”).
20. Montgomery, mutatópálcáját kurtán: Hamilton: *Master of the Battlefield*, 577–578. (lazacra horgászott); Moorehead: *Montgomery*, 36. („pattintott kovakő lándzsahegye”); <http://www.stpaulsschool.org.uk/page.aspx?id=8362>; <http://www.archive.org/stream/historyofstpaul-100uoft>; *The Pauline*, 1946. márc., 50–52.; Montgomery: *A Field-Marshal in the Family*, 306–308. (latin imádságot hallgatni).
21. Montgomery belepillantott: „Address on 195 May 1944: Brief Presentation of Plans before the King”, IWM, PP/MCR, C46, Lt. Col. Christopher „Kit” Dawnay Collection, micro R-1.
22. A Szajna-öblöt: „Strategy of the Campaign in Western Europe, 1944–1945”, USFET General Board study no. 1, n. d. 6–8., 14.; „The Planning and Tactical Background of the Invasion of the Continent of Europe”, n. d., Numa A Watson Collection, MH; CCA, 72–73. („straté-giai szempontból alkalmatlannak”); ALH, I-183.; WaS, 15. („arcátlan felderítésnek”); George E. Creasy, OH, Feb 4, 1947, FCP, MHI; Mason (ed.): *The Atlantic War Remembered*, 345.; www.msubmus.co.uk.
23. Amikor öt hónappal: GS V, 283.; CCA, 165.; LSA, vol. 1, 185. (230 támogató hajót); WaS, 8.
24. Miközben tervét kifejtette: Moorehead: *Montgomery*, 192–193.; James: *The Counterfeit Ge-neral Montgomery*, 53.; Howarth (ed.): *Monty at Close Quarters*, 62., 66. („alaptermészeténél fogva hajlama”); Hamilton: *Master of the Battlefield*, 591. (kétezer írnoke is).
25. Montgomery nem hagyta: Hinsley, 439–440.; „Address on 15 May 1944: Brief Presentation of Plans before the King”, IWM, PP/MCR, C46, Lt. Col. Christopher „Kit” Dawnay Collec-tion, micro R-1 (Februárban Rommel). A német hadvezetőség az invázió időpontjában 48 gyalog- és 10 páncélosadosztállyal rendelkezett. Ludewig: *Rückzug*, 31–42.
26. A SHAEF: ALH, I-201.; WaS, 13. (az Overlord terve).
27. Montgomery olyan csatát látott: Cirillo... „The Allied High Command”, előadás a Brit Had-sereg Doktrína és Fejlesztési Igazgatósága állományának, n. d.; Crosswell: *Beetle*, 607., 633.; CCA, 188; GS V, 284. (Párizst valószínűleg).
28. Hogy pontosan hogyan: ALH, II-73–87.
29. Ez azonban még: „History of COSSAC”, 1944. máj., file #95, NARA RG 498, ETO HD, 7.; CCA, 10. („a Csatornának nevezett”); Smith: *The English Channel*, 12.; Room: *Placenames of the World*, 6.; www.jpmaps.co.uk/map/id.22533; http://en.wikipedia.org/wiki/English_Channel; Benjamin A. Dickson: „G-2 Journal: Algiers to the Elbe”, MHI, 104. („átvontatni a partokat”); memó, 1942. aug. 21., NARA RG 165, E 421, JPS studies, box 603. (alagút gondolatával).
30. „Semmi sem állíthatja meg”: „Address on 15 May 1944: Brief Presentation of Plans Before the King”, IWM, PP/MCR, C46, Lt. Col. Christopher „Kit” Dawnay Collection, micro R-1; Ismay: *The Memoirs of General Lord Ismay*, 351.

31. *Senki sem távozott*: „Instructions for Visitors”, SHAEF, 1944. máj., NARA RG 331; PP, 456. (nagy pohár whisky); memó, W. H. S. Wright Henry Stinsonnak, 1944. júl. 25., NARA RG 337, E 54, AGF top secret general corr, folder 319.1 („Olyan ember benyomását”); GSP Beanek, 1944. ápr. 9., GSP, LOC MS Div, box 11, folder 16.
32. 14.30-kor: D’Este: *Warlord*, 665. (– Elkerülhetetlenül kockázatok); D’Este: *Decision in Normandy*, 87–88. (– Megkeményítem magamat); Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 2. (A hadviselés történetének legbámulatosabb).
33. Röviddel délután 6 óra után: Thomas W. Mattingly – Oliver F. G. Marsh: „A Compilation of the General Health Status of Dwight D. Eisenhower”, Mattingly Collection, DDE Lib, n. d., box 1, 53.; *Three Years*, 550. (Magas vérnyomással); 538–539. („Árulkodó az idegfeszültsége”).
34. Miközben a kocsi: Eisenhower 1946-ban „sokkolónak” minősítette Churchill kijelentését. OH, DDE, 1946. jún. 3., SLAM, A. S. Nevins Papers, MHI. Churchill három hónappal korábban, George Marshall tábornokkal beszélgetve már használta ezt a kifejezést. Reynolds: *In Command of History*, 395.
35. „Behatól”: „History of SHAEF, Feb. 13 – June 6, 1944”, 1944. júl., NARA RG 319, 2-3.7 CB 8, 14–17. Az invázió tengerészeti része valójában a Neptune fedőnevet kapta. Az egyszerűség kedvéért azonban az Overlord szót – a teljes inváziós terv fedőnevet – használtuk a hadművelet minden részletére. Ambrose: *The Supreme Commander*, 338. („megvessük lábunkat a kengyelben”).
36. Évekig töprengett azon: Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 314–315., 324–325.
37. A tervezők még mozaikszót is: Gilbert: *D-Day*, 28–29. (PINWE); Chandler, 1869 (Egyesített Angol-amerikai); memók, SHAEF, 1944. ápr. 4. és 23., NARA RG 331, E 6, box 9, „leave and furlough”, 210.7–12 (Circon); *Three Years*, 526. („ködöslátó”); Blair: *Ridgway’s Paratroopers*, 200. (vitorlázó szállító repülőgépeket).
38. Valahányszor egy PINWE-problémát megoldottak: Richard Collins, SOOHP, 1976, Donald Bowman, MHI, II, 14–15. („mely részek égnének”); memók, 1944. ápr. 27., máj. 12., 26., 27., NARA RG 331, E 1, „Liquidation of German Personalities”, box 1.
39. Ahogy az invázió közeledett: John W. Castles, Jr., feljegyzés, gépelt kézirat, n. d., USMA Arch (biológiai hadviselési terv és Geiger-Müller-számláló); Chandler, 1860. („radioaktív mérgeket”); Groves: *Now It Can Be Told*, 199–202. („ismeretlen kórokból”).
40. Talán kevésbé estek: memó, „Gas Intelligence, Maj. Gen. P. G. Whitefoord (sic!)”, 1944. jan. 20., NARA RG 331, E 27, SHAEF, box 83.; DOB 272.; Kleber-Birdsell: *The Chemical Warfare Service*, 5, 655. (több mint két tucat).
41. 1500 brit polgári: „Historical Report of G-1 Section”, 1944. jún. 19., XIX District, NARA RG 407, E 427, pre-invasion planning file 100, box 19231.; Brig. Gen. Alden H. Waitt: „Summary Report of Situation in ETO”, 1945. júl. 5., NARA RG 337, AGF OR, box 2. (160 000 tonna vegyi); „Chemical Warfare Plan”, 1944. jún. 2., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 89. (A SHAEF egy titkos).
42. „Napról napra egyre”: Miller: *Ike the Soldier*, 558.
43. Harminc perccel azután: Williams: „Supreme Headquarters for D-Day”, AB, no. 84 (1944), 1+; „Chief Engineer’s Report on Camouflage Activities in the ETO”, 1945. nov. 15., Howard V. Canan Papers, HIA, box 3. (Egy teljes álcázó).
44. Vezérkari tisztek százai: *Three Years*, 531. („kövérek, őszek és öregesek”); Eisenhower: *Eisenhower at War, 1943–1945*, 157. (és két zoknit); Raymond H. Croll, gépirásos kézirat, 1974, MHI, 240–255. (francia nyelvőrak kínáltak).
45. Eisenhower irodájának: Summersby: *Eisenhower Was My Boss*, 129–132.; Davis: *Soldier of Democracy*, 466.; D’Este: *Eisenhower: A Soldier’s Life*, 490. (képzletbeli golflabdát ütöget).
46. A tavaszi alkony félhomálya: Eisenhower: *Eisenhower at War, 1943–1945*, 197.; Eisenhower: *Strictly Personal*, 57. (óvóhely is tartozott); Chandler 1852; Summersby: *Eisenhower Was My Boss*, 138., 162. („a rossz nőként”); Larrabee: *Commander in Chief*, 448. (– Ilyenkor nem kell gondolkodnom).

47. „Milyen sok ifjú”: Miller: *Ike the Soldier*, 598.; Eisenhower: *Eisenhower at War, 1943–1945*, 213. (Churchill utolsó élő-erő-tartaléka); „Notes on the Planning of Operation Overlord”, 21st AG, n. d., UK NA, WO 216/139, 29–30. (kétszeres heveségűt); „Casualties and Effects of Fire Support on the British Beaches in Normandy”, Army Operational Research Group, Report No. 261, n. d., KU NA, CAB 106/967 (40 százalékos meghaladó).
48. Love-féle táblázatok: „A Moving Army”, SOS, gépelt kézirat, n. d., NARA RG 498, UD 602, ETO HD; Cosmas-Cowdrey: *Medical Service in the European Theater of Operation*, 202. (csapatok 12 százaléka); „The United States Navy Medical Department at War, 1941–1945”, vol. 1, part 3, Bureau of Medicine and Surgery, 1946, 719.; Field Order No. 35, 1st ID, 1944. ápr. 16., NARA RG 407; E 427, 301-3.9 (a gázháború); Naval Guns, 21 („hajóink harmadát vagy felét”); „Report of Operations”, 12th AG, vol. 2, G-1 section, n. d., CARL (a harcúterén vízbe fulladó); Casualty Division History, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #4 (lyukkártyákkal működő).
49. A közelmúlt hadgyakorlatai: Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 9. („összevissza ugrálva”); Waugh: *Men at Arms*, 140.; „Comments on Exercise TIGER”, NARA RG 407, E 427, FUSA, n. d. file 455 (DUCK, OTTER); Yung: *Gators of Neptune*, 160. („A Beaver [Hód] hadgyakorlat”); „Rough Draft of Gen. Maxwell Taylor’s Report”, mellékelve ejtőernyős-ugrásvezetők jelentései, 101st AB Div, 1944. júl. 1., GCM Lib.
50. A képzeletbeli pofozkodás: Lewis: *Exercise Tiger*, 20.; Bradbeer: *The Land Changed Its Face*, 37–47.; „A History of the United States Naval Bases in the United Kingdom”, 1944, NARA RG 498, HD, admin file #217; Fergusson: *The Watery Maze*, 324. Mind megtalálható: ET: „Report of Enemy Navy Action”, 1944. ápr. 30., HQ, Sub Area V; „Exercise Tiger News Letter”, 1996. jan.; Arthur D. Clamp: „The American Assault Exercise at Slapton Sands, Devon, in 1944”, n. d., AR, Twelfth Fleet, 1994. máj. 3., mellékelve az alábbi hajók jelentései: LST 511, LST 496, LST 58, LST 499, LST 289, LST 531, LST 507, Task Force 125, HMS Saladin; német gyorsnaszádok hajónaplói és még egyéb gépirásos jelentések, valamint levelek. Lásd még „Notes on Utah Beach and the 1st Engineer Special Brigade”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #359a.
51. A mentőtutajokon hanykolódó: Lewis: *Exercise Tiger*, 104.; L. R. Talbot: „Graves Registration in the European Theater of Operations”, 1955, chap. 26, PIR, MHI, II, 2–3 (brit képesített balzsamozó); Joseph R. Darnall: „Powdered Eggs and Purple Hearts”, gépelt kézirat, 1946, MHUC, MHI, box 24, 90–91.
52. A tenger még hetekig: A halottak pontos száma máig bizonytalan. CCA, 270.; John Connell: „Over Age in Grade”, gépelt kézirat, n. d., MHI; Ingersoll: *Top Secret*, 103–105.; Hoyt: *The Invasion Before Normandy*, 155–161.; MacDonald: „Slapton Sands: The »Cover-Up« That Never Was”, *Army* 38, no. 6 (1988. jún.), 64+ (e titkok közé sorolták).
53. Eisenhower elkeserítette: CCA, 270. (az LST-ké is); DDE GCM-nek, 1944. ápr. 29., GCM Lib, corr, box 67, folder 5.
54. „Olyan ember, aki”: Eisenhower: *General Ike*, 219.; AAAD, 286. (hogy leváltják főparancsnoki); Chandler, vol. 3, 1898 (egy hollywoodi ügynök); D’Este: *Eisenhower: A Soldier’s Life*, 511. („nemes lelkű és”); Chalmers: *Full Cycle*, 261. („Nagyon nagy ember”); DOB, 310. („a legjobb politikusnak”).
55. – Amikor hadakozásra kerül sor: D’Este: *Decision in Normandy*, 50n; Danchev, 546. („Nem valódi irányítója”); Ferrell (ed.): *The Eisenhower Diaries*, 111. („Nem szívesen hiszik el”).
56. Alvásra volt szüksége: Chandler, 1865, 1891, és vol. 5, chronology, 153.; Williams: „Supreme Headquarters for D-Day”, AB, no. 84 (1994), 1+; „The US Army Special Train Alive”, n. d. NARA RG 498, ETO HD, admin file #16 (Monsternek [szörnyeteg]); Ambrose: *Eisenhower: Soldier, General of the Army, President-Elect, 1890–1952*, vol. 1, 294. („az emberi lelket érintő”).

57. Továbbra is tízezrével: LSA, vol. 2, 231.; Ross, 289. (az 1942 elején érkezett); Coakley, 370. (20 állomásozott az Egyesült Királyságban); „An Army in Transit”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #241, 7–37. (több mint 100 000-en).
58. Csoszogva és dübörögve: Robert W. Coakley: „The Administrative and Logistical History of the ETO”, 1946, CMH, 8-3.1 AA2, vol. 3, 102–108.; „Blankets”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #500; Amy, előadás, 1944. ápr. 8., NY Port of Embarkation, HIA, Henry J. Amy papers, box 2. (összecsukható székeket, ágyneműt).
59. „Olyasvalami vagytok”: Randall Jarrell: „The Sick Nought”, 1914; Karl Cocke: „U. S. Army Replacement Policies, WWII, Korea, and Vietnam”, DA, 1990, MHI, chart (tizenegyezeret minden áldott); Kennedy: *Freedom from Fear*, 710. (Az átlagos GI); Crosswell: *Beetle*, 789. (a fele tizenéves); „Activities and Organization of COMZ”, 1945. máj. 28., NARA RG 498, ETO HD, admin file #89, 57. (Három GI közül egy); „Army Life”, WD pamphlet 21–13, 1944. aug. 10., NARA RG 407, AGO Cent File 1940–45, box 3638. (Egy közlegény 50 dollárt).
60. Az átlagos katona: Wiltse (ed.): *Physical Standards in World War II*, 19–29., 37–42., 163., 193–194.
61. De mi a helyzet: Cawthon: „Pursuit: Normandy, 1944”, *American Heritage* (1978. febr.): 80+ („amatőr volt”); „Memorandum”, 1944. máj., NARA RG 330, E 94, Surveys of Attitudes of Soldiers, ETO, B-46 (Egy áprilisban, Nagy-Britanniában); levél, Charles L. Easter Marion Page-nek, 1944. aug. 14., USMA Arch („még mindig civil vagyok”).
62. A kételkedés és az ironia: Reynolds: *Rich Relations*, 324. („Pontosan összegezi”); Rottman: *FUBAR: American Soldier Slang of World War II*, 98., 152.; Dickson: *War Slang*, 208.; Richler (ed.): *Writers on World War II*, 487. („késes bohózat”); Cawthon: *Other Clay*, 147. („Ha nem ironikus”); Yardley: „The Fight of Their Lives, and Not Just on the Battlefield”, WP, March 6, 2009, CI („Arra számítottam, hogy”); Scannell: *Argument of Kings*, 122. („az örülettel határos”).
63. A háború csupa előtér: *Reporting World War II*, vol. 1, xxi.; Simpson: *Selected Prose*, 120–121.; Reynolds: *Rich Relations*, 400. („azon a civakodó földrészen”); Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 258. (A hadsereg egy friss).
64. Egymásban bizonyosan: Scannell: *Argument of Kings*, 112., 121. („ennek az örömtelen khalik”); Steidl: *Lost Battalions*, 31. („Isten láthatatlan hatalma”).
65. Tehát így négyesével: „The Role Played by Communications Zone in the War Against Germany”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #479 (1200 táborba); VW, vol. 1, 34. (133 repülőterre); Eustis: *War Letters of Morton Eustis to His Mother*, 190. („Thomas Hardyra emlékezteti”); Severeid: *Not So Wild a Dream*, 482. („a régi, egyenletes tempóban”); Bernard Paget, OH, FCP, 1947. febr. 18., MHI (a Home Guard); „A Yank in Britain”, gépelt kézirat, n. d., Thor M. Smith Papers, MHI, 75. (Még azoknak az útjelző).
66. Majdnem 400 000 előre: Botting: *The Second Front*, 66.; „Construction in the United Kingdom”, 1944. okt., NARA RG 498, ETO HD, admin file #506 (18 millió négyzetméter); LSA, vol. 1, 255. („Spamland”-nek); „Marshalling (sic) for Overlord”, 1945. dec., NARA RG 498, ETO HD, admin file #547, 14. (Higiéniai Iskolájának); Amy, előadás, 1944. ápr. 8., NY Port of Embarkation, HIA, Henry J. Amy papers, box 2.; Robert W. Coakley: „The Administrative and Logistical History of the ETO”, 1946, CMH, 8-3.1 AA2, vol. 2, 189. (GLUE); H. H. Dunham: „U. S. Army Transportation in the ETO”, 1946, CMH 4-13.1 AA 29, 160–161. („az időjárás viszonyosságainak kitettség”); „A Yank in Britain”, gépelt kézirat, n. d., Thor M. Smith papers, MHI, 32. (a bürokrácia vörös szalagját).
67. Szövetség még nem bizonyult: „Britain”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #23 („Gondolhatsz rájuk úgy”); Hastings: *Overlord*, 49.; Wiewiorka: *Normandy*, 111. (hogy két részletben); Reynolds: *Rich Relations*, 298. (Kecskeországnak); Ross, 313. (10 cipőmértel); *A Short Guide to Great Britain*, 29.; „Quartermaster Procurement in the United Kingdom, 1942–1944”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #154 (2,4 millió sátorcövekkel); Thomas V. Barber: „Quartermaster Procurement”, n. d., chap 41, PIR, MHI, 4–5. (205 ezer liter).

68. A britek békétűrőnei: Mass Observation Archive, University of Sussex Library, MO, FR 2454, a szerző rendelkezésére bocsátotta: prof. Donald L. Miller („Kimondhatatlanul boszszantanak”); *Meet the Americans*, 1.; Margaret Mead: „Army Talks: The Yank in Britain”, 1944. márc. 15., NARA RG 498, ETO HD, admin file #23; Reynolds: *Rich Relations*, ix. (George Orwell).
69. A helytelen magaviselet olykor előforduló: Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 159. (megették a királyi hattíryukat); Francis L. Sampson: *Look Out Below!*, 1958, megtalálható: CJR, box 97, folder 21 (kézigránáttal halásztak); Kennedy: *Freedom from Fear*, 709. (szénakazlakat gyújtottak fel); „Army Life”, WD pamphlet, 21–13, 1944. aug. 10., NARA RG 407, AGO Cent File 1940–45, box 3638. („a szexuális aktusoktól”); „Legal Questions Arising in the Theater of Operations”, NARA RG 407, E 427, AG WWII Operations Reports, no. 87, 31–32. („a gyermektartási eljárásokban”); Longmate: *The G. I.*, 285. („Kérlek, vezess óvatosan”).
70. A transzatlanti kapcsolat mind a harcmezőn: Lewis: *Exercise Tiger*, 48. („érzékeny meglegházi növénynek”); Hastings: *Overlord*, 293. („Ők voltak azok a fickók”).
71. A Tülső Partra induló: Bykofsky–Larson: *The Transportation Corps: Operations Overseas*, 259.; ONB, OH, 1975, Charles Hanson, MHI, IV-19 (a sebészszőlőtől a páncéltörő rakétáig). Ezt a Bradley tábornokkal készített oral history interjúsorozatot, amelyet tíz hónap alatt tizennégy alkalommal vettek fel, elzárták a közönség elől, amíg 2010 januárjában e könyv szerzőjének rendelkezésére nem bocsátották.
72. ...akiket a Marx fivérekre: Van Creveld: *Supplying War*, 210.; William E. Depuy, SOOHP, 1979, Romie L. Brownlee – William J. Mullen, III, MHI, 18. (Selfridges); Marshall (ed.): *Proud Americans*, 138.
73. 22 brit kikötőben: Gilbert: *D-Day*, 108.; H. H. Dunham: „U. S. Army Transportation in the ETO”, 1946, CMH 4-13.1 AA 29, 120–123. (301 ezer gépjárművet); „Ordnance Diary”, 1945. dec. 1., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 602, box 1, (2700 tüzérségi löveget); „Historical Report, Office of the Chief Signal Officers”, vol. 1, 1945. jan., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 602, box 1. (300 000 telefonpóznát); Waddell: *United States Army Logistics*, 41. (7 millió tonna); Frank A. Osmanski: „Critical Analysis of the Planning and Execution of the Logistic Support of the Normandy Invasion”, 1949. dec., Armed Forces Staff College, MHI, 99. (és az eredmény közel 19 kiló); LSA, vol. 1, 441. (500 tonnás bálákba); „Ports: How an Army is Supplied”, 1944. okt., NARA RG 498, ETO HD, admin file #521, 1–3. (háborús pórkocsi-kon); „The Reminiscences of Alan Goodrich Kirk”, 1962, John Mason, Col U OHRO, 302. (komphajókra); Capa: *Kissé elmosódva*, 137.
74. 10 kartográfiai raktárból: „Supply and Maintenance on the European Continent”, NARA RG 407, E 427, AG WWII Operations Reports, 97-USF5-0.3, #130, 26; Beck, 565. (210 millió lapnyi); IFG, 68. (280 000 vízrajzi térkép); Wiewiorka: *Normandy*, 178. (egy millió légi felvételtől); „Reconnaissance in a Tactical Air Command”, 10th Photo Group, Ninth AF, 1945, CARL, N-9395, 3–4; Allen: „Untold Stories of D-Day”, *National Geographic* (2002. jún.): 2+ (és végül vízfestmények); Coles-Weinberg: *Civil Affairs*, 864–865. („ön-mérsékletet és fegyelmet”); Bradley: *A Soldier's Story*, 224. (mint az Elfújta a szél); Field Order No. 35, 1st ID, 1944. ápr. 16., NARA RG 407, E 427, 301-3.9 (a 35. számú hadműveleti utasítás); memó, XXX Corps, 1944. máj. 18., NARA RG 407, ML #753, box 19123 (rózsaszín listával kezdődtek).
75. Nap nap után: Leppert: „Communication Plans and Lessons, Europe and Africa”, előadás, 1944. okt. 30., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 199, L-7-44, 14 (rádiókrisztályok); Field Order No. 35, 1st ID, 1944. ápr. 16., NARA RG 407, E 427, 301-3.9; Perret: *There's a War to Be Won*, 475. („német cellővészeti medálnak”); Beck, 308. („Hagensen-féle csomag”); „The Administrative History of the Operations of the 21 Army Group”, 1945. nov., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 458, GB 21-AG AH, 29. (tízezer fém sírkereszt); Ross, 683. (A halotti lepelnek).

76. *Négy kórházhajót*: Martha Gellhorn: „The First Hospital Ship”, közli: *Reporting World War II*, vol. 2, 151.; Dowling, előadás, 1945. febr. 28., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 207.; Cosmas-Cowdrey: *Medical Service in the European Theater of Operations*, 167., 245. („hideg, mocskos kutyaólt”); Frank Davis, OH, 1944. nov. 24., 68th General Hospital, NARA RG 112, E 302, interview #109. (valamint a hajó gőzével); Ambrose: *The Supreme Commander*, 413.; MacKensie: *Men Without Guns*, 97.; Nalty: *Strength for the Fight*, 181. (hogy fekete vagy fehér); Robert R. Kelley, OH, 1945. jan. 27., Office of the Chief Surgeon, NARA RG 112, E 302, interview #130. Paul R. Hawley, OH, John Boyd Coates, Jr. et al., 1962, MHUC, 56. (1600 féltónás).
77. *Az új Terápiás kézikönyv*: memó, Office of the Chief Surgeon, 1944. márc. 28., James B. Mason papers, HIA, folder 1. (morfiummérgezés és a teljes vér); Cosmas-Cowdrey: *Medical Service in the European Theater of Operations*, 182.; Paul Hawley, OH, John Boyd Coates, Jr. et al., 1962, MHUC, 54. (hogy gyakran tévesztették össze).
78. *A teljes vér azonban*: Cowdrey: *Fighting for Life*, 245.; „The Evolution of the Use of Whole Blood in Combat Casualties”, U. S. Army Medical Department, Office of Medical History, <http://143.84.107.69/booksdocs/wwii/blood/chapter3.htm>; Cosmas-Cowdrey: *Medical Service in the European Theater of Operations*, 175–176., 193.; Gellhorn: „The First Hospital Ship”, közli: *Reporting World War II*, vol. 2, 151.
79. *Május 23-án, kedden*: „Stories of Transportation”, vol. 1, Frank S. Ross Papers, HIA, box 20, 203; memó, W. H. S. Wright Henry Stimsonnak, 1944. júl. 25., NARA RG 337, E 54, AGF top secret general corr, folder 319.1 („Egyirányú út”); A. C. Doyle: Sir Nigel, chapter 13, közli: Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 197. („Egy dombtetőn ültünk”).
80. *Az útpadkán anyák*: Watney: *The Enemy Within*, 20., 49. („görbe, mint a bumeráng” és „lány védőszentje”); Ziegler: *London at War, 1939–1945*, 278–279. („Az éttermek és a mulatók”); Fussell: *Wartime*, 109. (A Szajha Siráma).
81. *A hét vége felé*: Moorehead: *Eclipse*, 100. („Civileknek katonai személyekkel”); Burgett: *Curraheel*, 69–70. (német egyenruhát és fegyvereket); Watney: *The Enemy Within*, 63. (Cherbourg városát); Scannell: *Argument of Kings*, 121. (egy bizonyos alakulatot); Ziegler: *London at War, 1939–1945*, 282. (A német Wehrmacht); AAFinWWII, 92. (amely nagy jéghegyeket); Wilson (ed.): *D-Day, 1944*, 198. („A sok megakadályozza”); The G. I.s, 316. („Ne lepődj meg”).
82. *A titoktartásnak továbbra*: Hinsley-Simkins: *British Intelligence in the Second World War*, vol. 4, 250–254. („biztos véreséget okoz” és havi 600 000 látogató); Stafford: *Ten Days to D-Day*, 15. („szigorúak, széles körűek és nagylelkűek”); „History of SHAEF, Feb. 13–June 6, 1944”, 1944. júl., NARA RG 319, 2-3.7 CB 8, 14–19.; Gilbert: *D-Day*, 67.; CCA, 270. (A hadsereg 2000 kémelhárítója).
83. *Álcázási felügyelők portyáztak*: „Chief Engineer’s Report on Camouflage Activities in the ETO”, 1945. nov. 15., Howard V. Canan papers, HIA, box 3.; „Concealment and Display of Camps”, Plan FORTITUDE, section II, „Implementation”, n. d., Thaddeus Holt papers, MHI, box 8. (Mesterséges lombokkal gyártott); „Camouflage”, historical report #18, 1945. aug., CEOX, box X-32, folder 18, 38. („tompító festékek”); „The Concealment Aspect of Beach Group Work”, Camouflage Development and Training Center, Farnham, U. K., 1944. szept. 22., CARL, N-5122, 4-5 (1A szabványos álcázó színnel); „Marshalling (sic) for Overlord”, CE, 1945. dec., NARA RG 498, ETO HD, admin file #547, 28 („amely feltöri a jármű körvonalát”).
84. *Az álcázást megtévesztéssel*: „History of SHAEF, Feb. 13–June 6, 1944”, 1944. júl., NARA RG 319, 2-3.7 CB 8, chapter 3. („erőli hibás stratégiai”); Howard: *Strategic Deception in the Second World War*, 110–111. (Pas de Calais); <http://web.archive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.mod.uk/aboutus/day60/fortitude.htm> („Bigbobot”).
85. *A britek, a család nagymesterei*: Hinsley-Simkins: *British Intelligence in the Second World War*, vol. 4, 239.; Penrose (ed.): *The D-Day Companion*, 58–59.; Hesketh: *Fortitude*, xi–xiii.,

- 46–52.; Howard: *Strategic Deception in the Second World War*, 114., 131. (A megtévesztő Fortitude-hadművelet); Hinsley, 118–119., 450.; Holt: *The Deceivers*, 561–562.; James: *The Counterfeit General Montgomery*, 53–66. (napokig mutogatta magát).
86. *Ahogya a május lassan*: LSA, vol. 1, 369. (vízkizáró szigetelést igényelt); Beck, 317. (140 centiméteres mélységig); Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 10. („mint az ökröszem farka”); VW, vol. 1, 137. (Egyetlen Sherman); Gilbert: *D-Day*, 104. (három széles fehér sávot); Howarth: *Dawn of D-Day*, 126.; Drez (ed.): *Voices of D-Day*, 64. (Egyes repülőkatónák partvissal).
87. *A katonák tengeribetegség*: Royce L. Thompson: „D-Day Personal Loads”, OCMH, Dec. 4, 1951, CMH 2-3.7 AE P11; Cawthon: *Other Clay*, 42. („és időnként számárdítást”); memó, Cleave A. Jones G. S. Eysternek, SHAEF, 1944. júl. 17., NARA RG 498, UD 603, ETO HD, SLAM 201 file, box 1. (a „borzongányát”).
88. *Immár készen állunk*: TR Eleanorak, 1944. máj. 30., TR, box 10.; Ross, 695. (kincstári dobozba rakta).
89. *„Szabad ember vagyok”*: John M. Thorpe: „A Soldier’s Tale, To Normandy and Beyond”, 1982. nov., IWM, 84/50/1, 80; Airborne Museum, Ste-Mère-Église, V-mail, amelyet Phil Jutras kurátor 1994 májusában mutatott meg aszerzőnek („Ha nem térek vissza”); levél, 1944. máj. 30., Joseph T. Dawson collection, MRC FDM, 1991. 65, box 3. („Az élet rendeltetése”).
90. *Eisenhower pénteken, június 2-án*: Chandler, vol. 5, 155.; levél, T. Smith a családjának, 1944. jún. 17., Thor M. Smith Papers, HIA; Williams: „Supreme Headquarters for D-Day”, AB, no. 84 (1944), 1.; Stafford: *Ten Days to D-Day*, 178. (valamint három telefonnal); „Normandy, 1944–1973”, AB, no. 1 (1973), 2. (György korabeli udvarház); Kingston McCloughry: *Direction of War*, 138. (a tengerhajózási almanachok).
91. *„A terhek súlya”*: Overy: *Why the Allies Won*, 158.; *Three Years*, 558. („elkapta a D-nap előtti”); Richard Collins, SOOHP, 1976, Donald Bowman, MHI, II, 16.; R. H. Winecke, CI, NARA RG 407, E 427-A, folder 170.; E. T. Williams: „Reports Received by U. S. War Department on Use of Ultra in the European Theater”, SRH-037, 1945. okt., NARA RG 457, E 9002, NSA, box 18, 2.; memó, H. R. Bull W. B. Smithnek, 1944. máj. 26., NARA RG 331, E 1, SHAEF SGS, box 76.
92. *Ettől az erőteljes csoportosítástól*: napló, 1944. okt. 14., N. T. Tangye, IWM, P 180 („nagy-képu tökfeknek”); Blumenson: *The Battle of the Generals*, 141. („különleges érzékkel tudott”); CCA, 186. („spekulációkra épített hadművelet”); Ambrose: *Eisenhower: Soldier, General of the Army, President-Elect, 1890–1952*, vol. 1, 303. („hiábavaló mászárlás”); VW, vol. 1, 139. („eltékozol két légideszant-hadosztályt”).
93. *„lélekölő problémát”*: Eisenhower: *Crusade*, 263.; CCA, 279.
94. *Amikor előjött ponyva búvóhelyéről*: Ambrose: *Eisenhower: Soldier, General of the Army, President-Elect, 1890–1952*, vol. 1, 303.; Chandler, 1894. („Meg kell valószínűsíteni”).
95. *A Southwick House közelében*: VW, vol. 1, 67–69.; IFG, 77.; CBH, 1944. jún. 3., box 4, MHI (Visszatért a tavaszvégi); memó, W. H. S. Wright Henry Stimsonnak, 1944. júl. 25., NARA RG 337, E 54, AGF top secret general corr, folder 319.1 (Ezüstszínű légvédelmi ballonok).
96. *Még mindig harci málhájuk*: Cawthon: *Other Clay*, 48.; Pogue: *Pogue’s War*, 55. (– Faszikáim! Ha bárki közölte); E. Jones, gépelő kézirat, n. d., IWM, 94/41/1, 4 („Igazi fehér kenyert”); Balkoski: *Utah Beach*, 66–67.; feljegyzés, Ralph Eastridge, 1995, NWWIIM („az ember felőléről”); D. K. Reimers: „My War”, 1944. jún. 4., MHI, 67. („melyikük Clara”).
97. *Mint mindig ott, ahol*: Pogue: *Pogue’s War*, 47.; ETO USA pamphlet 370.5, 1944. jan., Charles E. Rousek papers, MHI (Felkészülés az átcsoportosításra); „War Diary of Force U”, 1944. jún. 2., SEM, NHHC, box 82, folder 46. (Tizennyolc LCT-t); Lewis: „Landing Craft”, előadás, 1944. szept. 18., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 199.9 (hogya az LST merülési rátája); AR, Don P. Moon, Force U, 1944. jún. 26., NARA RG 498, ETO HD, admin file #217. (A hajókat így is, úgy is).

98. A holtteher magába foglalt: „History of SHAEF, Feb. 13–June 6, 1944”, 1944. júl., NARA RG 319, 2-3.7 CB 8, chapter 3.; Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 204. („vándorcigányok kellemetlenkedő”); Pogue: *Pogue's War*, 92. („haja gyér és ősz”); Tobin: *Ernie Pyle's War*, 205. („alacsony madárijesztő”), 164–167. („Nem csinálok egyebet”).
99. „Nem érzem többé jól”: Miller: *The Story of Ernie Pyle*, 321–330.; Tobin: *Ernie Pyle's War*, 221. („a kibaszott torkomat”); 168. („Immár késő volt”).
100. A hajók klausztrofóbiásan: Harold S. Frum: „The Soldier Must Write”, 1984, 1944. jún. 1., entry, GCM Lib („En szeretem embertársamat”); Liebling: *Mollie & Other War Pieces*, 177.; Brown: *Many a Watchful Night*, 10. (Az Augusta fedélzetén); Marshall (ed.): *Proud Americans*, 138. („a régi nyugtalanságnak”).
101. Több mint 500 meteorológiai: R. J. Ogden: „Meteorological Services Leading to D-Day”, Royal Meteorological Society, Occasional Papers on Meteorological History, 2001. júl. 2. a. p.; Stagg: *Forecast for Overlord*, 51. (továbbá műszerekkel megrakott); Charles C. Bates: „Sea, Swell, and Surf Forecasting for D-Day and Beyond: The Anglo-American Effort, 1943–1945”, 2010, a. p., 6 (*Brit tengerpartfigyelők*); Charles C. Bates, e-mail a szerzőnek, 2007. nov. 11. és 23.; Hogben: „The Most Important Weather Forecast in the World”, *London Review of Books*, 16, no. 10 (1994. máj. 26.), 21+.
102. A szövetséges invázió minden: J. M. Stagg: „Report on the Meteorological Implications”, SHAEF, 1944. jún. 22., CARL, N-11359.
103. Eisenhowernek sohasem volt: Chandler, 1761.; Eisenhower: *Eisenhower at War, 1943–1945*, 248.; Charles C. Bates: „Sea, Swell, and Surf Forecasting for D-Day and Beyond: The Anglo-American Effort, 1943–1945”, 2010, a. p., 13–15. (A ciklonális jellegű); napló, Kay Summersby, DDE Lib, PP-pres, box 140. („E nagyon lehangolt”).
104. Június 4-én, vasárnap: Ryan: *The Longest Day*, 48.; Botting: *The Second Front*, 62.; „memorandum of record”, 1944. jún. 4., Arthur S. Nevins papers, MHI.
105. – Az Atlanti-óceán fölött: „Report on the Meteorological Implications”, 1944. jún. 22., UK NA, CAB 106/976,9-11; Stagg: *Forecast for Overlord*, 124. (az L5 jelű depresszió); Bates-Fuller: *America's Weather Warriors, 1814–1985*, 92–94. („kifejezetten lehetetlenre”).
106. Eisenhower kikérte alvezérei: Kingston McCloughry: *Direction of War*, 138–139. (– A légi támogatási terv); Stagg: *Forecast for Overlord*, 102. (műszoj halasztanunk).
107. Abban a pillanatban kialudtak: Kingston McCloughry: *Direction of War*, 138–139. (– Jézusom!); *Three Years*, 560. (átolvasa a vasárnapi újságokat).
108. Déléltt a szélrohamok: J. H. Patterson, gépelt kézirat, n. d., IWM, 05/491, 1/7, 3 („a táj ték száguldó felhőkben”); IFG, 80–81. („piramidális hullámok káosza”); Bradley: *A Soldier's Story*, 257. (MATRÓZTÁNC ORRSUDÁR); memó, W. H. S. Wright Henry Stimsonnak, 1944. júl. 25., NARA RG 337, E 54, AGF top secret general corr. Folder 319.1 (mielőtt a partról lázasan).
109. A Belfastból és a Clyde-torkolatból: Naval Guns, 26.; S. C. Donnison, napló, 1944. jún. 3., IWM, 94/50/1 („háromnegyedes szélvihar”); *History of the Second World War* (folyóirat), part 65, 1974, 1976; „The Invasion of Normandy”, USNAd, vol. 5, 395–396.; Yung: *Gators of Neptune*, 176.; „Memorandum of record”, 1944. jún. 4., Arthur S. Nevins papers, MHI („szétszóródott, és némileg”).
110. Miközben a horgonyok vízbe zuhantak: Rick Atkinson, előszó, *Instructions for American Servicemen in France During World War II*. Chicago, University of Chicago Press, 2008, v–xiii.; Collier: *Fighting Words*, 159. (Encore une verre); *Medicine Under Canvas*, 77th Evacuation Hospital, 1949, 120. (mamá-oiselle); Collins: *Lightning Joe*, 196–197. („Urunk Istenünk!); Liebling: *Mollie & Other War Pieces*, 175. („Ha Isten velünk”); Linderman: *The World Within War*, 238. („laponként húszdolláros”); A. J. Liebling: „Cross-Channel Trip”, közli *Reporting World War II*, vol. 2, 136. („Voltaire túl gyakran”), Ambrose: *Pegasus Bridge*, 67. (Viharos idő).

111. Amerikai rohamutászok azt vitatták: AAR, 146th Engineer Combat Bn., CEOH, box X-37A. Különbőféle magyarázatok léteznek a kifejezésre. Egyes szaktekintélyek állítják, hogy először 1918-ban használták, s akkor a „D”-t inkább kódként, mint rövidítésként a hadsereg egy parancsában.
112. A különös, viharos vasárnap: Kersaudy: *Churchill and De Gaulle*, 338–347.
113. A szomorú történet: Eden: *The Reckoning*, 525–526. (Habár ölelésre tárt); „History of SHAEF, Feb. 13–June 6, 1944”, 1944. júl., NARA RG 319, 2-3.7 CB 8, 55–57.; „The War of Will, Words, and Images”, n. d., Wallace Carroll papers, LOC MS Div, box 1, 18–19.; Kersaudy: *Churchill and De Gaulle*, 346–347. („vasra verve, ha kell”); Beevor: *D-Day*, 21. („genszternek” minősítette).
114. Alighogy Churchill átviharzott: Eisenhower: *General Ike*, 147. (*Deux Mètres*); Dallek: *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945*, 462. („vállpánt gyanánt”); „Memorandum of record”, 1944. jún. 4., Arthur S. Nevins papers, MHI (ahol először világoztotta fel); Aron: *France Reborn*, 27. („a maguk hamisított bankjegyei”); Fenby: *The General*, 638–639.; Coles-Weinberg: *Civil Affairs*, 699. („a nemzeti szuverenitás megsértésének”); „History of SHAEF, Feb. 13–June 6, 1944”, 1944. jún., NARA RG 319, 2-3.7 CB 8, 55–57. (francia összekötő tiszt); „Preparations for D-Day”, n. d., C. D. Jackson papers, DDE Lib, box 3.; De Gaulle: *The Complete War Memoirs of Charles de Gaulle*, 559.; Chandler, 1907.; Davis: *Soldier of Democracy*, 494. („én nem követhetem Eisenhower”).
115. „háborúban nincs helye sértődésnek”: Foot: *SOE in France*, 386.; Beevor: *D-Day*, 21. („árulásról”); Fenby: *The General*, 641–642.; memó, John J. McCoy GCM-nek, 1944. ápr. 26., GCM Lib, box 76, folder 3. („békádossziéjának”); Roberts: *The Storm of War*, 488. (a kéz, amely eteti); Reynolds: *In Command of History*, 456. („hogy egy morzsányi nemeslelkűség”); Ferrell (ed.): *The Eisenhower Diaries*, 118. („e kifejezetten megvetésre méltó”); memó, W. B. Smith Hastings L. Ismaynek, 1944. jan. 23., NARA RG 331, SHAEF SGS, Geog Corr, box 108. („Jeanne d'Arce-komplexusát”); Ambrose: *The Supreme Commander*, 386. (– A pokolba vele).
116. 21 óra 30 percre a főparancsnok: Wilmot: *The Struggle for Europe*, 224–225. („Gyors és váratlan fejleményekre”); Charles C. Bates: „Sea, Swell, and Surf Forecasting for D-Day and Beyond: The Anglo-American Effort, 1943–1945”, 2010, a. p., 15–16. (HMS Hoste); „Report on the Meteorological Implications”, 1944. jún. 22., UK NA, CAB 106/976, 9–11.
117. Eisenhower ismét kikérte: Bates-Fuller: *America's Weather Warriors*, 94.; „Memorandum of record”, 1944. jún. 4., Arthur S. Nevins Papers, MHI.
118. Egy hosszú percig: CCA, 272–274.; Crosswell: *Beetle*, 622.; George E. Creasy, OH, 1947. febr. 4., FCP, MHI; Kingston McCloughry: *Direction of War*, 138–139. (– Indulunk); Stagg: *Forecast for Overlord*, 112–155. (– Ne hozzon több).
119. – Horgonyt fell: Naval Guns, 23–28.; Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 110.; Moorehead: *Eclipse*, 105. („A hajók fel-le”); Roskill: *White Ensign*, 371.; „War Diary of Force 'U'”, 1944. jún. 5., SEM, NHHC, box 82, folder 46.; John A. Moreno: „The Death of Admiral Moon”, n. d., a. p., 225+ („Anglia minden férfitől”).
120. Déléltt a borús égbolt: Brown: *Many a Watchful Night*, 12. („színeiben trópusi jellegű”); Stafford: *Ten Days to D-Day*, 264. (műszkö szikláit); John F. Latimer, n. d., NARA RG 38, E 11, U. S. Navy WWII Oral Histories („A háborúnak, úgy vélem”); Liddle: *D-Day by Those Who Were There*, 91: (*The Road to the Isles*); Sylvan, 8. (Róma végre elesett).
121. A flotta vonulását: VW, vol. 1, 67–69.; „Report by the Allied Naval Commander-in-Chief, Expeditionary Force”, 1944. okt., NARA RG 407, ML #624, box 19117, 144.; Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 109.; „The Invasion of Normandy”, USNAd, vol. 5, 437–439.; „Navigational Aspects of the Passage and Assault in Operation Overlord”, 1944. nov., bulletin Y/39, COHQ, CARL, N-6530.18, 1–3.; Howarth: *Dawn of D-Day*, 202–203. („mintha utcai lámpák”).

122. Amikor az inváziós: Belfield-Essame: *The Battle for Normandy*, 83. („hogyan tudnak minden irányba”); Balkoski: *Omaha Beach*, 176. (*Aljas Civil Ötlenek*); Lewis: „Landing Craft”, előadás, 1944. szept. 18., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 199, 12–13.; IFG, 84.; Howarth: *Dawn of D-Day*, 145. („azt a baljós benyomást”); Settle: *All the Brave Promises*, 6 („Köss zsinórt egy”).
123. Azoknak, akik a 16. gyalogezredből: AAR: „Report on Operation Neptune”, HQ Co., CT 16, 1944. jún. 16., NARA RG 407, 2-3.7 BG, AFIA; Cawthon: *Other Clay*, 48. („az örök-kévalóság küszöbén”); Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 27–29. („arra az esetre, ha”); Gaskill: „Bloody Beach”, *American Magazine* (1944. szept.), 26+; („Boldog D-napot”); McKee: *Caen: Anvil of Victory*, 141., 360. („Hozzátk ide nekem”); Sommers: „The Longest Hour in History”, *Saturday Evening Post* (1944. júl. 8.), 22+ (a parancsnoki hidakról); Heinz: *When We Were One*, 10–11. („a kék díszegyenruhákat”); napló, Cyrus C. Aydtlett, 1944. jún. 6., NWWIIM („Mr. Kianyavalya jelentkezzen”); Lankford (ed.): *OSS Against the Reich*, 56–57. (bokszzsákot püfölt).
124. – Az első hat óra lesz: Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 207.; napló, Jack Shea (Cota segédtsíze), 1944. nov. 1., NARA RG 407, CI 81, 29th ID, box 19138, 4–5 („Zúzavarral fognak szembesülni”).
125. „A kormányzat ötmilliárd”: Robert K. Skagg, 741st Tank Bn., OH, 1944. jún. 18., NARA RG 407, 2-3.7 BG, AFIA; levél, Philip Cole Ralph Ingersollnak, 1946. ápr. 21., Thaddeus Holt papers, MHI box 1 („magányosnak és messziről”).
126. „Nekivágunk a jelen háború”: TR Eleanornek, 1944. jún. 3., TR, boc 10; Renehan: *The Lion's Pride*, 236–237.; Balkoski: *Utah Beach*, 180. („Holnap reggel 6.30-kor”).
127. Messze a Brit-szigetek: Saunders: *The Red Beret*, 148.; Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 33. (– Alaposan megjelöltem a földet).
128. Az amerikai ejtőernyősök: Davis: *Soldier of Democracy*, 481.; Rapport-Northwood: *Rendezvous with Destiny*, 82. (*Al Jolson*); levél, Charles L. Easter Marion Page-nek, 1944. júl. 7., USMA Arch („10 000 dolláros ugrással”); Albert Hassenzahl, VHP, AFC/2001/001/5222 (– Én nem fogok meghalni); Burgett: *Curraheel*, 77–78.; Otis L. Sampson, „Destination”, n. d., JMG, MHI, box 12. (bokszermarkolatú kékig); Carl Cartledge, 501st PIR, gépelt kézirat, n. d., NWWIIM („egy kell a fájdalom”); Alosi: *War Birds*, 57. (postagalamokat is vettek); Astor: *June 6, 1944*, 128. (Egyes tiszték körülnyírták).
129. „Csupa zsebnék látszunk”: Simpson: *Selected Prose*, 119.; Fauntleroy: *The General and His Daughter*, 107. („Próbáltam egy kis”); napló, 1944. máj. 25. és jún. 5., JMG, MHI, box 10.
130. „A Cherbourg–Havre térségében”: Chandler, 1908.
131. Pár perccel 18 óra: Eisenhower: *Eisenhower at War, 1943–1945*, 252–253.; Holt-Holt: *Major & Mrs. Holt's Battlefield Guide to the Normandy Landing Beaches*, 45. (– Igazán nagyon nehéz); Beevor: *D-Day*, 27. (– A nagy ötlet).
132. A 2716-os számú: manifesztum, aircraft 2716, közli: „D-Day Experience of Eugene D. Briere”, gépelt kézirat, 1998. márc., NWWIIM; Taylor: *General Maxwell Taylor*, 77.; Taylor: *Swords and Plowshares*, 75–76.; Crosswell: *Beetle: The Life of General Walter Bedell Smith*, 623. („A csata fénye”); Holt-Holt: *Major & Mrs. Holt's Battlefield Guide to the Normandy Landing Beaches*, 45. (– Istenre remélem).
133. A fennsíkon mindenfelé: Drez (ed.): *Voices of D-Day*, 72–73.; Levél, Charles I. Easter Marion Page-nek, 1944. júl. 7., USMA Arch; Tapert (ed.): *Lines of Battle*, 157–158. (– Adj nekem kurázsit!); McNally: *As Ever John*, 42. (raktérparancsnokok); Burgett: *Curraheel*, 80. (– Csapkodjatok a szárnyatokkal); Rapport-Northwood: *Rendezvous with Destiny*, 79–80. (– Maradj fényl!).
134. Tengernagyi parancsnoki hídunkon: Naval Guns, 31.; John F. Latimer gépelt kézirat, n. d., NARA RG 38, E 11, U. S. Navy WWII Oral Histories, 12. („Olyan ez, mintha”).

135. A kisebb vízi járművek: feljegyzések, Force O, n. d., NARA RG 407, 2-3.7 BG, AFIA („Az emberek rosszul vannak”); Keegan: *Six Armies in Normandy*, 135.; Chalmers: *Full Cycle*, 223. (Egyes kormányosok az igazi); „The Invasion of Normandy”, USNAd, vol. 5, 405–408.; McKernon: Corry, 32. („Tengeribeteg”).

1. INVÁZIÓ

A TÚLSÓ PART

1. Normandia partvidékéhez: Robert H. George: „Ninth Air Force”, 1945, AFHRA, study no. 36, 62–63.; Baedeker: *Northern France*, 161. (a szarvasmarháiról híres); Rapport-Northwood: *Rendezvous with Destiny*, 85. (– Üdvözljük Franciaországot!); Wright-Greenwood: *Airborne Forces at War*, 50–58.
2. És akkor Franciaország: Taylor: *Swords and Plowshares*, 77; Drez (ed.): *Voices of D-Day*, 64–69. („mint megannyi meggyújtott”); 136. („mintha valaki egy hordó”); 101st AB Div, CI #223, 1944. júl. 11–29., NARA RG 407, E-427-A („jobbra-balra rángatták”); Carl Cartledge, 501st PIR, gépelt kézirat, n. d., NWWIIM („elég sűrűn ahhoz”); John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study no. 97, 45.
3. Kelet felé a felhőzet vékonyodott: levél, Michael C. Chester JMG-nek, 1959. márc. 30., JMG papers, MHI, 1–5.; 101st AB Div, CI #223, 1944. júl. 11–29., és „Operation of 507th PIR”, n. d., CI #170, NARA RG 407, E 427-A; Gerald J. Higgins, 101st AB Div COS, OH, 1946. febr. 5., SLAM, MHI; box 2. (málhászsákot szorultak be); „Report of Investigation of Operation NEPTUNE”, 1944. aug. 9., Air Inspector, HQ, USSAFE, NARA RG 498, ETO, SGS, 333.5 (Más gépek elmulasztottak); Astor: *June 6, 1944*, 144–145. („minden, amit ugrónadrágom”); levél, Charles L. Easter Marion Page-nek, 1944. júl. 7., USMA Arch („lángfalla” sűrűsödött); Tapert (ed.): *Lines of Battle*, 157–158. („az út lefelé”); Guy Remington: „Second Man Out”, közli: *The New Yorker Book of War Pieces*, 340. (egy másik katona égő); Beevor: *D-Day*, 63. („a teherautó platójáról lehulló”).
4. „Felhúztam a térdemet”: Astor: *June 6, 1944*, 142.; Balkoski: *Utah Beach*, 112, 134.
5. Az Albany-hadműveletben: „Notes on Utah Beach and the 1st Engineer Special Brigade”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #359A, 53–54.; „Interview with Dr. Simon, Carentan”, 1945. szept. 1., SLAM, MHI, box 2; Ruppenthal: *Utah Beach to Cherbourg*, 3; Balkoski: *Utah Beach*, 53–54.; memó, „Glider Operation NETUNE”, 82nd AB Div IG, 1944. aug. 4., MBR papers, MHI box 21.
6. Hajnali 4-kor: Beevor: *D-Day*, 71 („mint egy csapat holló”); OH, J. Milnor Roberts, Jr., SOOHP, 1982, HIA, box 1, 72–74. („nyíllal átlöhetted”); „Operation MARKET: Air Invasion of Holland”, n. d., Hq. IX Troop Carrier Command, NARA RG 334, E 315, ANSCOL, Act R, A-66, box 48, 56.; Paul M. Davis – Amy C. Fenwick: „Development and Procurement of Gliders”, 1946. márc., AFHRA, study no. 47, 164–167; John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study, no. 97, 61 (A pilóták, akik addig); Lewis E. Johnston (ed.): „The Troop Carrier D-Day Flights”, 2003, a. p., 64. („az írógép lazán”); Blair: *Ridgway's Paratroopers*, 222., 235. (vagy a Rommel spárgájának); Albert J. Randall, First Airborne Surgical Team, gépelt kézirat, 1945. jún. 8., „Medical Department Activities in ETO”, Office of the Surgeon General, NARA; Astor: *June 6, 1944*, 160.; Ryan: *The Longest Day*, 128–139.; Otis L. Sampson: „Destination”, gépelt kézirat, n. d., JMG papers, MHI, box 12, 12. („mint a méhek a kaptárból”).
7. A 101. hadosztály majdnem: „Rough draft of Gen. Maxwell Taylor's report”, raktérparancsnoki jelentésekkel, 101st AB Div, 1944. júl. 1., GCM Lib; Capt. R. H. Brown, HQ, 560th PIR, NARA HI (amelyeket a francia parasztnok); „Employment of 75mm Pack Howitzers”, WD Observer Bd, 1944. aug. 1., CARL, N-7344; McNally: *As Ever, John*, 44. („embereket látott feküdni”).

8. „Le invasion est arrivée”: Ennek az anekdotának két változata található meg: Baldwin: *Battles Lost and Won*, 268. és Drez (ed.): *Voices of D-Day*, 92.; Taylor: *Swords and Plowshares*, 79–81. (*Allez me tuer*); a szerző látogatása, 2009. máj.; John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study no. 97, 42.; levél, Maxwell D. Taylor SLAM-nek, 1946. febr. 25., SLAM, MHI, box 2.; Gerald J. Higgins, 101st AB Div COS, OH, 1946. febr. 5., SLAM, MHI, box 2.; Ruppenthal: *Utah Beach to Cherbourg*, 22.
9. Öt órával az után: Balkoski: *Utah Beach*, 123–125.
10. „Wir fahren gegen England”: Howarth: *Dawn of D-Day*, 90–92.; a szerző látogatása, 1996 májusában és 2009 májusában, amikor megtekintette a Musée Airborne kiállítását is; Jutras: *Sainte-Mère-Eglise*, 11.; Holt–Holt: *Major & Mrs. Holt's Battlefield Guide to the Normandy Landing Beaches*, 49–50. (amelyeket a BBC hallgatásáért).
11. A 82. légideszant-hadosztály: „Capture of Ste.-Mère-Eglise”, Regimental Study No. 6, n. d., CMH, 2–8.
12. Sajnos a Boston-hadművelet: Gilmore (ed.): *U. S. Army Atlas of the European Theater in World War II*, 18–20.; memó, „Glider Operation NEPTUNE”, 82nd AB Div IG, 1944. aug. 4., MBR papers, MHI box 21. (Az ejtőernyősök után); JMG: „Account of D-Day”, gépirásos kézirat, n. d., JMG papers, MHI, box 12; AAR, JMG, 1944. aug. 16., „Debriefing Conference – Operation NEPTUNE”, CARL, N-12198; Booth–Spencer: *Paratrooper*, 179–181.; AAR, „508 Regiment After the Drop”, n. d., MMD, 26–29. („Ügy érezte, nem ejthet”).
13. A hadosztály három ejtőernyős-egyalogezrede: Howarth: *Dawn of D-Day*, 93.
14. „nyitott szemmel, mintha”: Ryan: *The Longest Day*, 114–117.
15. A 3. zászlóalj parancsnokának: Wills: *Put on Your Boots and Parachutes!*, 82.; AAR, 3rd Bn, 505th PIR, NARA RG 407, 427-A, C1 #170; „Capture of Ste.-Mère-Eglise”, Regimental Study No. 6, n. d., CMH, 2–8.; Balkoski: *Utah Beach*, 152.
16. „Ste. Mère Église-ben vagyok”: Marshall: *Night Drop*, 18.; CCA, 289; Balkoski: *Utah Beach*, 113. (Az amerikaiak felszabadították).
17. Hajnalra nyolcszázötvenhat motoros: Balkoski: *Utah Beach*, 113.; Blair: *Ridgway's Paratroopers*, 236–237. (Mindazonáltal hatból csak egy); John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study no. 97, 36, 59. (A légierők parancsnokai); Ruppenthal: *Utah Beach to Cherbourg*, 15. („nem volt vegytisztta”); McNally: *As Ever, John*, 44. (A Cotentin-félszigeten mindenfélé); Wills: *Put on Your Boots and Parachutes!*, 88. (Az elfogott németeknek).
18. Röviddel napkelte előtt: AAR: „Reconnaissance in a Tactical Air Command”, 10th Photo Group, XIX Tactical Command, Ninth AF, 1945, CARL, N-9395.
19. 80 kilométerre keletre: Arthur: *Forgotten Voices of World War II*, 301–302. (kitömött jávorszarvasfejet); VW, vol. 1, 156.
20. Két ejtőernyősandár kapt: VW, vol. 1., 149–150.; Wilmut: *The Struggle for Europe*, 234–235.; Shannon–Wright: *One Night in June*, 52.; Saunders: *Royal Air Force, 1939–1945*, vol. 3, 108. (Az egyik, kilencvenegy gépből); Saunders: *The Red Beret*, 159. (Az ejtőernyő bekötő-zsinórja).
21. Kevésbé voltak szerencsések: Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 41.; Liddle: *D-Day by Those Who Were There*, 76 (hatvan teazacsó), 81. („Jól láttuk, hol omlottak”); Shannon–Wright: *One Night in June*, 83. (a Dives szennyes iszapjából).
22. A szerencsétlenségek közepette: Urquhart: *A Life in Peace and War*, 49. (a típust egy százsz király); Holt–Holt: *Major & Mrs. Holt's Battlefield Guide to the Normandy Landing Beaches*, 217–219. („repülő hullaházként”); Liddle: *D-Day by Those Who Were There*, 66. (Több kanna, rummal); Ambrose: *Pegasus Bridge*, 5–13. (Cow-cow Boogie-t); Chatterton: *The Wings of Pegasus*, 138.; Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 36. („egy óriási lepedő”); Howarth: *Dawn of D-Day*, 46–47.
23. „Bármit, ami mozgott”: Ambrose: *Pegasus Bridge*, 76–83.

24. Az egyik szakaszparancsnok: Holt–Holt: *Major & Mrs. Holt's Battlefield Guide to the Normandy Landing Beaches*, 217–221. (lőjék agyon, hasztalan).
25. Az Orne és a Dives: Chatterton: *The Wings of Pegasus*, 140–141.; Howarth: *Dawn of D-Day*, 64. (és állítólag egy duplaágygal); Ryan: *The Longest Day*, 108–109. (– Elkapták a cimborámat!); VW, vol. 1., 155.
26. A talán legveszedelmesebb: VW, vol. 1., 154–155.; By Air to Battle, 85. (postagalamb lábára kötözt); Shannon–Wright: *One Night in June*, 83. (A 60 egységes hosszúságú).
27. „150 fővel vágtam bele”: Liddle: *D-Day by Those Who Were There*, 75.

AZ ELSŐ DAGÁLY

1. Hajó hajó után: „War Diary of Force 'U'”, 1944. jún. 5–6., SEM, NHHC, box 82, folder 46.; IFG, 87.; Buffetaut: *D-Day Ships*, 75.; Robb: *The Discovery of France*, 312. (a normann kalózok egykor); Colville: *Footprints in Time*, 161. („A háború ilyen körülmények”); Colville: *The Fringes of Power*, 492.
2. Odalenn az ímbolygó: John C. Raaen, Jr.: „Sir, the 5th Rangers Have Landed Intact”, gépirásos kézirat, 2000, MMD, 1 (bukkan-e fel akna); Liebling: *Mollie & Other War Pieces*, 188. („A félelem”); Alter–Crouch (eds): „My Dear Moon”, oldalszámozás nélkül („olyan sok kávé”); Reynolds: *How I Survived the Three First Wave Invasions*, 89. („Az elme elkalandozhat”); Balkoski: *Omaha Beach*, 111. (– Amikor egy golyó), 163. (hogyan Horatius Szatírát).
3. Hajnali 2 órakor: Capa: *Kissé elmosódva*, 140. (Fehér kabátos pincérek); Liebling: *Mollie & Other War Pieces*, 204. (vagy uruguayi konzervmarhahúst); Arthur: *Forgotten Voices of World War II*, 305. („a legfenségebb 1812-es”); K. G. Oakley: „Normandy 'D' Day 1944”, gépelt kézirat, n. d., IWM, 96/22/1, 1–2. (– Ne aggódjanak amiatt).
4. Hogy az ellenség pontosan: ALH, vol. 2, 35–36.; Hinsley, 466–467. (A német korai előrejelző); Leppert: „Communication Plans and Lessons, Europe and Africa”, előadás, 1944. okt. 30., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 199, L-7-44, 22–24.; „The Invasion of Normandy”, USNAD, vol. 5, 479–482.; Arthur: *Forgotten Voices of World War II*, 290. (Calais közelében); Dear (ed.): *The Oxford Companion to World War II*, 333. (hogyan két, egyenként 680).
5. A valódi Overlord-flotta: Allen: „Electronics Warfare”, előadás, 1944. szept. 21., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, L-7-44, 4.; Leppert: „Communication Plans and lessons, Europe and Africa”, előadás, 1944. okt. 30., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 199, L-7-44, 22–24.; „The Invasion of Normandy”, USNAD, vol. 5, 479–482. (A zavarást már az előző nap).
6. A szövetséges hadvezetőséget: DOB, 217–219.; Sunset 592, 1944. jún. 6., NARA RG 457, E 9026, SRS-1869 (Hogy ekkor már 145 rádió-távírányító); Martin J. Bollinger: „Warriors and Wizards: The Development and Defeat of Radio-Controlled Bombs of the Third Reich”, gépelt kézirat, 2101, a. p., 326., 345–346.; Orus Kinney: „Nazi Smart Bombs”, VHP, 2010. jan. www.kilroywashere.org/003-Pages/03-OrusKinney.html („mint egy férfi erektől pénisz”).
7. Valahányszor felébresztettek bennünket: Stiles: *Serenade to the Big Bird*, 127.; WaS, 42–43.; Arthur: *Forgotten Voices of World War II*, 336. („Nekem későre rendelték”); Philip Cole: „Air Planning for Overlord”, előadás, 1944. okt. 28., NARA Rg 334, E 315, ANSCOL, box 199, 14–16.; Mason (ed.): *The Atlantic War Remembered*, 403. (a cirkáló mögött a hullámok közé).
8. A briteket követte: Balkoski: *Utah Beach*, 87–91.
9. Kisebb precizitással bombázott: uo., 92.; Juliette Hennessy: „Tactical Operations of the Eighth Air Force”, 1952, AFHRA, historical study no. 70, 15–17. (Célpontjaik közé tartozott).
10. A körülmények távol: memó, „Statement of Result of D-Day Bombing by 4-Engine Aircraft”, Eighth Air Force, 1944. aug. 8., NARA RG 407, AFIA, 2-3.7 BG; AAFinWWII, 190–193.
11. Másfél órán át háromez: Robert W. Ackerman: „The Employment of Strategic Bombers in a Tactical Role”, 1954, AFHRA, study no. 88, 78.; Crane: *Bombs, Cities, & Civilians*, 70–71.; memó, „Statement of Result of D-Day Bombing by 4-Engine Aircraft”, Eighth AF, 1944.

- aug. 8., NARA RG 407, AFIA, 1-3.7 BG (Egyesek „sok másodpercet”); Davis: *Bombing the European Axis Powers*, 357.
12. Az egész öbölben nehéz: Naval Guns, 35–36.; Bréuer: *Hitler's Fortress Cherbourg*, 83 (Az Isten szerelmére); IFG, 93. (– Horgony tart).
13. A Princess Astrid fedélzetén: J. H. Patterson, gépelt kézirat, n. d., IWM, 05/491, 1/7, 6. (– Katonáknak sorakozól); Ewing: 29 *Let's Go!*, 37–39. (a dupla elsötétítéffüggönyökön); Smith: *The Big Red One at D-Day*, 32. („túlméretezett fém cipődobozokat”); napló, Cyrus C. Aydtlett, 1944. jún. 6., NWIIIM („hogyan valami feneketlen mélységhez”).
14. A tengerhajózási virradat: „War Diary of Force U”, 1944. jún. 6., SEM, NHHC, box 82, folder 46.; Beavor: *D-Day*, 92. („mint egy gigászi úszó”); Raitberger: „French Remember D-Day Landings”, Reuters, 1994. máj. 18. („több hajót látott”).
15. Az aknakeresők gondosan: Yung: „Action This Day”, *Naval History* (2009. jún.), 20+; Yung: *Gators of Neptune*, 178.; IFG, 96.; (Két romboló is tüzet); Naval Guns, 36–37. (– Kezdek meg az ütegek).
16. Hamarosan 800 hajóágyú: „Notes on the Assault”, vol. 1, gépelt kézirat, n. d., Sidney Negretto Papers, MHI, box 4.; VW, vol. 1, 161.; Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 204. („Vibrált a levegő”); Naval Guns, 37.; Liebling: *Mollie & Other Pieces*, 180. („Sárga korditfűst felhők”); Baker: *Ernest Hemingway*, 501. („mint az égre felhajított”); Reynolds: *Hemingway: The Final Years*, 96–98., 102.; Heinz: *When We Were One*, 10–11.; McManus: *The Americans at D-Day*, 261. (és elbukkant a csupasz); Lankford (ed.): *OSS Against the Reich*, 60–61. („Ágyúzás folyik minden”).
17. „Az ív a csúcspontján”: John F. Latimer, n. d., NARA RG 38, E 11, U. S. Navy WWII Oral Histories, 12.; Dailey: *Joining the War at Sea, 1939–1945*, 314. (Sok csatát látott); Ryan: *The Longest Day*, 162. (– Rettenetes és visszataszító); Raitberger: „French Remember D-Day Landings”, Reuters, 1994. máj. 18. („Vasasó esik”).
18. Hogy vakítsák a német: A Corry szektorába beosztott füstfejlesztő repülőgépet lelőtték, így ott meggyengült a füstfüggöny. Buffetaut: *D-Day Ships*, 83.; AR, USS Corry, 1944. jún. 19., MMD; McKernon: *Corry*, 38–52.
19. „Mintha kiszökkentünk volna”: Karig: *Battle Report: The Atlantic War*, 334.
20. A rombolón a legtöbben: W. H. Greear, előadás, n. d., NARA RG 334, E 315., ANSCOL, box 199, 7.; Hinsley, 478. („elfeledtek róla”); „The Invasion of Normandy”, USNAd, vol. 5, 504.; http://www.uss.corry-dd463.com/d-day_u-boat_photos/d-day_photos.htm. A Corry elsüllyedésének okáról még jóval a háború után is sok vita folyt.
21. Nyolc percel az első: AR, USS Corry, 1944. jún. 19., NARA RG 38, CNO, 370/45/31/1, box 932, 5.; Robert Beeman: „The Sinking of the USS Corry, June 6, 1944”, gépelt kézirat, n. d., MMD (egyenruha-nyakkendőjével); memó, R. M. Allan: „USS Corry – Sinking of”, n. d., SEM, NHHC, box 81.; OH, George D. Hoffman, CO, USS Corry, 1944. júl. 11., NARA RG 38, E 11, U. S. Navy WWII Oral Histories; Balkoski: *Utah Beach*, 214–215; Hinsley, 478.; „The Invasion of Normandy”, USNAd, vol. 5, 504.
22. A Csendes-óceánon gyűjtött: Yung: „The Planners' Daunting Task”, *Naval History* (2009. jún.), 12+; WaS, 31–33.; „Notes on the Assault”, vol. 1, gépelt kézirat, n. d., Sidney Negretto Papers, MHI, box 4 (140 000 gránátot); „Enemy Defences and Beach Obstacles Above High-water Mark”, bulletin Y/23, 1944. nov., COHQ, CARL, N-6530-12, 7. (de kevés ellenséges lövegállást); Yung: *Gators of Neptune*, 209. (Például a houlgate-i); AR, Don P. Moon, Force U, 1944. jún. 26., NARA RG 498, ETO HD, admin file #217 (A Utah-partot); Yung: „Action This Day”, *Naval History* (2009. jún.), 20+ (saint-marcoufi üteg).
23. A La Manche csatorna dagálykor kialakuló: Wilmot: *The Struggle for Europe*, 220.; Babcock: *War Stories*, 97. (– Menjen a fenébe); Jeffers: *In the Rough Rider's Shadow*, 236. („megjelennek az árnyak”).
24. – Minden naszád lebecsátva: Vining (ed.): *American Diaries of World War II*, 101.
25. A dandártábornok valószínűtlen: Liebling: *Mollie & Other War Pieces*, 221.; Howarth: *Dawn of D-Day*, 112–113. („valami rongyos seggű”); Jeffers: *In the Rough Rider's Shadow*, 4, 243.; Morris: *Colonel Roosevelt*, 548.
26. Leghőbb vágya: Morris: *Edith Kermit Roosevelt*, 173. (acélkeretes tartálék szemüveggel); 307., 330., 461–463., 474., 487.; AAAD, 85–86.; DOB, 94–95.; Hamilton: „Junior in Name Only”, *Retired Officer* (1981. jún.), 28+; <http://www.loc.gov/rr/mss/text/roosvlt.html>, TR, LOC MS Div; <http://www.nps.gov/archive/elro/glossary/smith-al.htm>.
27. Melyik bator férfi: Morris: *Colonel Roosevelt*, 509.; Renahan: *The Lion's Pride*, 239. („első és legfőbb”); DOB, 160.; Michael David Pearlman: „To Make Democracy Safe for the World”, PhD-diss, University of Illinois, 1978, 606. („Mindaddig, amíg”); Roosevelt: *Day Before Yesterday*, 450–451. („rendjén való összeköttetést”); Eleanor Roosevelt GCM-nek, 1944. febr. 7., GCM Lib, box 83, folder 31. („Olyan komolyan tartják”).
28. A hadsereg főnöke: TR R. O. Bartonnak, 1944. máj. 26., TR, LC MS Div, box 39. („a sokaság magatartási mintáját”); Jeffers: *In the Rough Rider's Shadow*, 5. („Ügy okoskodnak majd”); TR Eleanornak, 1944. júl. 11., TR, LOC MS Div, box 10.; IFG, 100.
29. Nem a kijelölt partra: Balkoski: *Utah Beach*, 182.; IFG, 98.; Drez (ed.): *Voices of D-Day*, 172–173; Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 231. (közel két kilométerre délre); Naval Guns, 44. („Saját hosszánál magasabbra”); Maynard D. Pederson et al.: „Armour in Operation Neptune”, 1949. máj., AS, Ft. K, 21 (Ahelyett, hogy a tervnek).
30. – Nem ott vagyunk: James A. Van Fleet, SOOHP, H. Williams, 1973, MHI, 55–56.
31. A véletlenül elért partszakasz: „Combat Engineering”, CE, 1945. dec., NARA RG 498, ETO HD, admin file #547, 19–21.; Baker: *Ernest Hemingway*, 501. („középkori pikásokra”); Ryan: *The Longest Day*, 179. („birtokot igazgatna”); Rollyson: *Nothing Ever Happens to the Brave*, 197. („nehéz, száraz kesztyűvel”).
32. – Na fiúk, hogy tetszik: Astor: *June 6, 1944*, 229.; Balkoski: *Utah Beach*, 236. (– Nagyszerű nap ez); „Notes on Utah Beach and the 1st Engineer Special Brigade”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #359A, 67; Fane-Moore: *The Naked Warriors*, 68 („Tűz az üregben!”); OH, Herbert A. Peterson, Naval Combat Demolition, 1944. okt. 1., NARA RG 38, E 11, U. S. Navy WWII Oral Histories, 2–3. („nem kell attól tartani”).
33. A dűnék között: Royce L. Thompson: „American Strength in D-Day Landings”, n. d., CMH, 2-3.7 AE-P-5; Ingersoll: *Top Secret*, 126. („laposra vasalva”); Fowle (ed.): *Builders and Fighters*, 448–449. (Négy, a Cotentin-félsziget); Balkoski: *Utah Beach*, 236. („Karommal megadtam”).
34. Öt kilométer hosszú: Maynard D. Pederson et al.: „Armor in Operation Neptune”, 1949. máj., AS, Ft. K, 2829; Drez (ed.): *Voices of D-Day*, 181. (Egy halott német); Balkoski: *Utah Beach*, 254. (akkor három, lóval vontatott); napló, Cyrus C. Aydtlett, 1944. jún. 10., NWIIIM („Tutira sok kell ahhoz”); „D-Day Experience of Eugene D. Briere”, gépelt kézirat, 1998. márc. 15., NWIIIM, 2001.160., 5–6. (Az amerikai katonák lenyisszantották).
35. Pouppeville-től keletre: CCA, 283.; Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 233–234. (– Hol a háború?); Babcock: *War Stories*, 52. (– Hé, fiú!).
36. Húsz kilométerre: „War Diary of Force U”, 1944. jún. 5–6., SEM, NHHC, box 82, folder 46.; Chandler–Collins (eds): *The D-Day Encyclopedia*, 373. (hogy késleltesse hét).
37. Ötvenévesen Moon: Alter–Crouch (eds): „My Dear Moon”, oldalszámazás nélkül; John A. Moreno: „The Death of Admiral Moon”, n. d., a. p. P., 225+.
38. A Bayfielden, kicsiny irodájában: „Conference on the Operations of the VII Corps”, 1946. máj. 16., SLAM, MHI, box 2.; Collins: *Lightning Joe*, 200–201. (– Keményen a sarkamra kellett); CCA, 329. A történész Joseph Balkoski szerint a 4. gyaloghadosztály véres vesztesége június 6-án „bizonyosan meghaladta a 300 főt”. Balkoski: *Utah Beach*, 322.
39. – Az a szerencse ért: „War Diary of Force U”, 1944. jún. 5–6., SEM, NHHC, box 82, folder 46.

A POKOL STRANDJA

1. Huszonnégy kilométerre: IFG, 110–111 (a spanyol Salvador gallyon); ALH, 21.; „Beach 46-Omaha, Tidal Curves”, n. d., CARL, N-7373E; „Operation Report Neptune”, Provisional Engineer Special Brigade Group, 1944. szept., NARA RG 407, ML #951, box 24198, 57.; CCA, 18.; 1st ID, HI; „Operation Report Neptune”, Provisional Engineer Special Brigade Group, 1944. szept., NARA RG 407, ML #951, box 24198, 60. (és két csomóról háromra).
2. A normandiai árapály: IFG, 138.; „The Invasion of Normandy”, USNAD, vol. 5, 566.; Balkoski: *Omaha Beach*, 41. (több mint hatméteres víz), 22.; Royce L. Thompson: „American Strength in D-Day Landings”, n. d., CMH, 2-3.7 AEP-5; „Strategy of Campaign in Western Europe, 1944–1945”, n. d., USFET, General Board study no. 1, 25. (a naszádok ne ragadjanak); Drez (ed.): *Voices of D-Day*, 53. (mindössze fél óra).
3. Az Overlord-terv: Omaha Beachhead, AFIA, 42.; Buffetaut: *D-Day Ships*, 101. A kilenc közül egy rangerszázad volt.
4. Hogy minimálisra csökkentse: Yung: *Gators of Neptune*, 216.; Wilmut: *The Struggle for Europe*, 264.; IFG, 124. 1400 tonna, hajóágyúból kilőtt gránát zúdult az Omaha partra, a gyengébb védelmű Kwajalein-szigetre a tüzérségi előkészítés keretében lőtt-mennyiség harmada. „Amphibious Operations: Invasion of Northern France”, CINC, U. S. Fleet, 1944. okt., NARA RG 407, ML #252, 2–27.
5. A német védelem féltelmesen: „Comparison of British and American Areas in normandy in Terms of Fire Support and Its Effects”, Army Operational Group Report no. 292; 1945. aug. 14., KU NA, WO 291/270; McManus: *The Americans at D-Day*, 305. („gyilkoló gödörnek”); OH, J. D. Small, 1944. jún. 23., NARA RG 38, E 11, U. S. Navy WWII Oral Histories, 9. („mint az áfonyák”); Drez (ed.): *Voices of D-Day*, 283. (mint egy New England-i); „The Invasion of Normandy”, USNAD, vol. 5, 512.; IFG, 114–115. (amelyeket a légi felderítés).
6. A felderítés nem vette: Hinsley et al.: *British Intelligence in the Second World War*, vol. 3, part 2, 842–843.; Benjamin A. Dickson: „G-2 Journal: Algiers to the Elbe”, MHI, 119. (a teljes rádiócsend tartó); Fritz Ziegelman: „The 352nd Infantry Division”, FMS, #B-432, közli: Isby (ed.): *Fighting the Invasion*, 122–124. (tejet rekviráltattak), 194–195.; 202.; Bennett: *Ultra in the West*, 45.; Balkoski: *Omaha Beach*, 48–49.; Beever: *D-Day*, 93.; Zetterling: *Normandy 1944*, 277–279.; Holt: *The Deceivers*, 578.; Foot: *SOE in France*, 386–387. (néhány brit mókamester).
7. Ha e csőfogságok miatt: Murray: „Needless D-Day Slaughter”, MHQ (2003. tavasz), 26+; Hinsley et al.: *British Intelligence in the Second World War*, vol. 3, part 2, 842–843.; Balkoski: *Beyond the Beachhead*, 67., 78.; Clay: *Blood and Sacrifice*, 201. (Az élsáncolt ellenfél).
8. Azoknak, akik: „Görög lírikus” epigramma, Ridgway: *Soldier (e nagy jelentőségű esemény)*.
9. „végtelen nem emberi”: memó, Cleave A. Jones, 1944. júl. 4., NARA RG 498, UD 603, ETO HD, box 1, SLAM 201 file; Baumgartner et al.: *The 16th Infantry, 1798–1946*, 84. (a vegyvédelmi poncsójukba); OH, J. D. Small, 1944. jún. 23., NARA Rg 38, E 11; U. S. Navy WWII Oral Histories, 9. (– A tiétek, vigyétek!).
10. Emlékeztek a sekély: Cawthon: *Other Clay*, 51–53.; Lebda: *Million Miles to Go*, 81–82. („szél hordta”); Alan Anderson, gépelt kézirat, n. d., 467th AA Bn, NWWIIM („mint a kukorica-csutkák”); napló, Jack Shea, gépelt kézirat, 1944. nov. 1., NARA RG 407, CI, 29th ID, box 24034, 17. (Lapátnyi nagyságúnak); Howarth: *Dawn of D-Day*, 134. („mint ártó szándékú”); Scannell: *Argument of Kings*, 152. („panaszos, rovarszerű”); Gaskill: „Bloody Beach”, *American Magazine* (1944. szept.), 26+ (mint a halálra rémült); AAR, 146th Engineer Combat Bn, 1944. jún. 30., CEOH, X-37A (Kétségbeesésükben kanállal); Whitehead: „Beachhead Don”, xxii. (vérző kezükkel); W. Garwood Bacon, gépelt kézirat, n. d., 7th Naval Beach Bn, NWWIIM (nehogy beszakítsa... a dobhartájukat).
11. „igazán erős széllel”: Pogue: *Pogue's War*, 67.; Gaskill: „Bloody Beach”, *American Magazine* (1944. szept.), 26+; Howarth: *Dawn of D-Day*, 155. („A haldoklás hosszú”).

12. A hadsereg és a haditengerészet: OH, John T. O'Neill, 299th Engineer Combat Bn, 1944. jún. 9., NARA RG 407, E 427, ML #2210; Beck, 308., 320.; „Combat Engineering”, CE, ETO USA, 1945. dec., report no. 10, NARA RG 498, ETO HD, admin file #547, 10–16 (elsodródott balra); Omaha Beachhead, 42–43.; AAR, 299th Engineer Combat Bn, 1944. júl., NARA 407, E 427, ML #2210 (Egy 88 milliméteres gránát); McManus: *The Americans at D-Day*, 340. („szánalmas V győzelmi”); Fowle (ed.): *Builders and Fighters*, 438. (A 11. csoportból heten); AAR, 146th Engineer Combat Bn, 1944. jún. 30., CEOH, X-37A („mintha kerítésoszlopok”).
13. A robbantók felmászta: Field Order No. 35, 1st ID, 1944. ápr. 16., NARA RG 407, E 427, 301–3.9; Fowle (ed.): *Builders and Fighters*, 438. (akadt sorozat, amelyik); Howarth: *Dawn of D-Day*, 134. („mint a firtbe tömörülő”); Fane-Moore: *The Naked Warriors*, 56–58. (amikor az utászok ivóltve); Yung: *Gators of Neptune*, 187.; Balkoski: *Omaha Beach*, 143. (a tizenhat ájtáróból); OH, W. M. Hoge, CO, Provisional Brigade Group, July 3, 1944, NARA RG 498, ETO HD, admin file #493C; CCA, 317.; IFG, 138n.
14. Sokasodtak a kudarcok: Keegan: *Six Armies in Normandy*, 135. („mint varangyok”); Lewis: „Landing Craft”, előadás, 1944. szept. 18., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 199, 18.; Drez (ed.): *Voices of D-Day*, 234. (Csakhogy ezek a harcokcsik); OH, Robert K. Skagg, 741st Tank Bn, June 18, 1944, NARA RG 407, AFIA, 2-3.7 BG (Az egyik zászlóalj harminkét); Howarth: *Dawn of D-Day*, 147. („Volt ebben valami”).
15. A tüzekek is küszködve: Marshall: „The Mobility of One Man”, *IJ* (1949. okt.), 6+ (és tizennyolc homokszákból); „111th FA Bn on D Day”, n. d., NARA RG 407, AFIA, 2-3.7 BG („teljességgel megfosszák tengerállóságától”); Balkoski: *Omaha Beach*, 239. („Még mindig hallom”).
16. Két gyalogezredet vetett ki: Balkoski: *Omaha Beach*, 28–29., 161. („ne lássák a partot”); OH, 116th Inf, Co A, n. d., NARA Rg 407, AFIA, 2-3.7 BG; Marshall: *Battle at Best*, 54–55. („tehetetlenné vált és”); Kershaw: *The Bedford Boys*, 144–151. („odáig el sem jutott”); Drez (ed.): *Voices of D-Day*, 213. („mint a széna”).
17. „a gyorsan felhúzott relaxáéhoz”: Baumgarten: *Eyewitness on Omaha Beach*, 17.; Balkoski: *Beyond the Beachhead*, 125. (az LCA 1015-ön); Drez (ed.): *Voices of D-Day*, 209. („leült, és tenyerébe támasztotta”); Ryan: *The Longest Day*, 176. (valaki, aki életben); Richler (ed.): *Writers on World War II*, 508. („En futok tovább”); Cawthon: *Other Clay*, 57. (– Kész katasztrófa).
18. „a halottak nagyobb hányada”: Baumgartner et al.: *The 16th Infantry, 1798–1946*, 107.; Pogue: *Pogue's War*, 87. (A mesterlövészek megtevesztésére); William Haynes, Co. E, 16th Inf, HI, box 24242 („kis és nagy kaliberű cucc”); Lebda: *Million Miles to Go*, 81–82. („legkevesebb húszezer puska-”); Capa: *Kissé elmosódva*, 142–143. („Es una cosa”).
19. A négyszáz tonnás: AR, LCI (L) 85, 1944. jún. 24., NARA RG 38, CNO, 370/45/3/1, box 1102.; AAR, Company A, 1st Medical Bn, n. d., NARA 407, AFIA, 2-3.7 BG; Clay: *Blood and Sacrifice*, 195–196. (Féhr kötései hullottak); Kenneth C. Davey: „Navy Medicine on Bloody Omaha”, közli: „Sixth Naval Battalion 1998 Reunion”, MRC FDM („a szócsován át hallottuk”).
20. Reggel 8 óra 30 percre: McManus: *The Americans at D-Day*, 327.; Cowdrey: *Fighting for Life*, 248. („Arccal lefelé”).
21. Két nagyobb vízi jármű: AR, LCI 91, 1944. jún. 10., MMD; Robert E. Walker: „With the Stonewallers”, n. d., MMD (hogy még a bakancsának talpa); AR, LCI(L) 92, 1944. szept. 2., NARA Rg 38, CNO, 370/45/3/1, box 549. (ahogyan dugó repül); „Actions Group, CT 116”, n. d., John P. McKnight papers, HIA, box 1.; Seth Shepard: „The Story of the LCI(L) 92”, 1944. jún. 25., MMD, 9–12.; Drez (ed.): *Voices of D-Day*, 223. („Rémület kerítette hatalmába” és „mint egy hajótörés”).
22. Csak ott, ahol: 2nd Ranger Bn, AAR, 1944. júl. 22., és „A Narrative History of the Second Ranger Infantry Battalion”, n. d., mindkettő megtalálható: Robert W. Black collection, MHI, box 3.; CI, 2nd and 5th Ranger Bn, n. d., NARA RG 407, E 427-A folder 337.; IFG, 126–129.; Ryan: *The Longest Day*, 182–184.

23. „mélyen felszántott föld”: Heinz: „I Took My Son to Omaha Beach”, *Collier's* (1954. jún. 11.), 21+; „Amphibious Operations: Invasion of Northern France”, CINC, U. S. Fleet, 1944. okt., NARA RG 407, ML #252, 2-11. (a Texas 356 mm-es).
24. A rangerek felhúzódkodtak: interjú, Leonard G. Lommell a szerzőnek, 2008. máj.; OH, Leonard G. Lommell, 2nd Ranger Bn, 1993. márc. 16., NWWIIM; Kingseed: *Old Glory Stories*, 198–199.; a szerző látogatása, 2009. máj.
25. Visszatérve a Pokol strandjára: Knickerbocker et al.: *Danger Forward*, 212–213. („Fönről rontanak ránk”); FCP: „The 25th Anniversary of D-Day”, *Congressional Record*, 1969. jún. 25., E5246+ („Néhány hátránzás után”); Kingseed: *From Omaha Beach to Dawson's Ridge*, 145–149., 163. („Az élet korlátjait”).
26. A USS Augusta parancsnoki: Pyle: *Brave Men*, 246.; CBH, 1944. jún. 3. és 6. (A cirkáló tatfelületére); Bradley: *A Soldier's Story*, 252–253.; Hastings: *OVERLORD*, 92.; Memoir, William Puntenev, 29th ID, n. d., MMD, 40–41. („mint egy konda disznót”).
27. A szoba közepén: Hanson W. Baldwin: „Getting the D-Day News Out”, közli: Mason (ed.): *The Atlantic War Remembered*, 394.; ONB, OH, 1975, Charles Hanson, MHI, VII, 22. („Foglaj gyorsan területet!”); Astor: June 6, 1944, 212–213 (hogyan az első hullámban); Bradley–Blair: *A General's Life*, 243–244. (A fényképezésnek megtiltották).
28. „lincolni jelenségnek”: „Doughboy's General”, *Time* (1944. máj. 1.), 23+; Pyle: *Brave Men*, 210–211. („Olyan szelíden beszélt”); Liebling: „Five-Star Schoolmaster”, *New Yorker* (1951. márc. 10.), 40+.
29. Életrajzának kevesen tudtak ellenállni: OH, ONB, 1946. okt. 14., FCP (ahogyan virághervasztó orrhangján); Liebling: „Five-Star Schoolmaster”, *New Yorker* (1951. márc. 10.), 40+; „Doughboy's General”, *Time* (1944. máj. 1.), 23+; CBH, 1944. jún. 3. (és két üveg); Wertebaker: *Invasion!*, 77. (– Ha van egy madár), 85–93.; ONB, OH, 1975, Charles Hanson, MHI, II, 11, 24., 52–53 (– Azt hiszem, kaptam); DOB, 96., 114–115.; AAAD, 485–486.
30. Talán. Néhányan azonban: C. B. Hansen: „General Bradley As Seen Close Up”, *NYT Magazine*, 1947. nov. 30., 14+ („kiválónak”); Blumenson: *The Battle of the Generals*, 37. („roppant közpszerű”); Blumenson: *Patton: The Man Behind the Legend*, 1885–1945, 216. („Erős állkapcsa van”); Murray: „Needless D-Day Slaughter”, *MHQ* (2003. tavasz), 26+ (Az Omaha parti terv); „Doughboy's General”, *Time* (1944. máj. 1.), 23. („badarságnak” minősítve); Hálás vagyok Allan R. Millett professzornak az e téma hátterét megvilágító tájékoztatásért.
31. Most már nem volt: Bradley: *A Soldier's Story*, 271–277.; Astor: June 6, 1944, 212–213. (– Istenem! Ez mélysárlás!).
32. Bradley még órákon át: Miller: *Division Commander*, 5–14.; napló, Jack Shea (Cota segéd-tisztje), gépelt kézirat, 1944. nov. 1., NARA RG 407, CI, 29th ID, box 24034, 14–17. (a kiálló keresztartókba).
33. Kezében pisztollyal: Kershaw: *The Bedford Boys*, 155.; John C. Raaen, Jr.: „Sir, the 5th Rangers Have Landed Intact”, gépelt kézirat, 2000, MMD, 28–29.; McManus: *The Americans at D-Day*, 333.; OH, 116th Inf, 1945. márc. 25., NARA RG 407, AFIA, 2-3.7 BG; napló, Jack Shea, gépelt kézirat, 1944. nov. 1., NARA RG 407, CI, 29th ID, box 24034, 18–22. (– Medico! [Szantitc!]).
34. Másztak felfelé: napló, Jack Shea, gépelt kézirat, 1944. nov. 1., NARA RG 407, CI, 29th ID, box 24034, 19–22, 29; OH, 116th Inf, 1945. márc. 25., NARA RG 407, AFIA, 2-3.7 BG.
35. – Hol a pokolban voltak: OH, 116th Inf, 1945. márc. 25., NARA RG 407, AFIA, 2-3.7 BG.
36. „az emberi bátorság végső”: Howarth: *Dawn of D-Day*, 161.; Balkoski: *Omaha Beach*, 346. („vonszoltam magammal”), 262. (– Jól nyissátok ki); „16-G on D-Day”, n. d., NARA RG 407, AFIA, 2-3.7 BG (holttesteit használta lépőkőnek); napló, Stanley Bach, First Army, NARA RG 407, AFIA, 2-3.7 BG („Tűz, úgy látszik”); OH, Joseph Dorchak, Co B, 2nd Ranger Bn, HI („hatszor vagy nyolcszor”).

37. Tucatnyi romboló: IFG, 143.; OH, Maurice F. McGrath, 116th Inf, 1944. szept. 20., a. p. („aki ott állt”); Buffetaut: *D-Day Ships*, 108. (majd a tizenharmadikkal ledöntötte); Karig: *Battle Report: The Atlantic War*, 327. (– Ó, egyszerűen elsőrangú!).
38. „rendszeretlenül koaguláló”: CCA, 324.; „Operation Neptune Report”, Provisional Engineer Special Brigade Group, 1944. szept. 30., CEOH, box X-24., 91–93.; Wheeler: *The Big Red One*, 277–282.; *Omaha Beachhead*, 82–83., 87. („A korábban az Easy Red”); „Operation Neptune Report”, Provisional Engineer Special Brigade Group, 1944. szept. 30., CEOH, box X-24, 93n („Úgy véljük, a szirtek”).
39. Cota szerencsés napja folytatásaként: *Omaha Beachhead*, 95.; napló, Jack Shea, gépelt kézirat, 1944. nov. 1., NARA RG 407, CI, 29th ID, box 24034, 23; Balkoski: *Omaha Beach*, 278. (– Gyertek le ide).
40. Hátravannak még a britiek: WaS, 46–48.; IFG, 183. (négyezer annyi ideig); Howarth: *Dawn of D-Day*, 170–171. (Fél tucat fortélyos).
41. Sok más szempontból: Drez (ed.): *Voices of D-Day*, 293.; „Force G and 50 Division”, bulletin Y/36, 1944. nov., COHQ, CARL, N-6530.16, 19–23. (és sok LCT gépházát); Hastings: *OVERLORD*, 105–106. (A Centaur harckocsikat); Vian: *Action This Day*, 138. (ezért... két csatahajó); Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 56. („mint nagy fajdrajok”); VW, vol. 1, 197. (kilencven partvédő löveg); a szerző látogatása, Crépon, 2009. máj. 25–29.; „Casualties and Effects of Fire Support on the British Beaches in Normandy”, Army Operational Research Group (U. K.) report no. 262, n. d., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 451, 5. („azt várták, hogy”).
42. A part felé menet: Hastings: *Winston's War*, 393.; napló, S. C. Donnison, 1944. jún. 6., IWM, 94/50/1 („sűrűt, mint a melasz”); Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 48., 60.; „An Account of the Assault by an Infantry Battalion”, bulletin Y/44, 1945. febr., COHQ, CARL, N-6350.22, 5–6.; J. H. Patterson: gépelt kézirat, n. d., No. 4 Commando, n. d., IWM, 05/491, 1/7. („a Jeruzsálem szívből”); Hills: *Phantom Was There*, 178. (a The Beer Barrel Polkát).
43. Az Omaha parthoz: Roskill: *White Ensign*, 377.; „Report on the Battle of Normandy”, Royal Engineers, n. d., CARL, N-5785 (csak két átjárót sikerült); „An Account of the Assault by an Infantry Battalion”, bulletin Y/44, 1945. febr. COHQ, CARL, N-6350.22, 9.; Wilmot: *The Struggle for Europe*, 270–272.; Ryan: *The Longest Day*, 188. (– Talán zavarunk); WaS, 46–48. (Port-en-Bessint megrohanó); VW, vol. 1, 178., 193. (Mindezzel együtt).
44. A szövetséges hídfő keleti: VW, vol. 1, 185.
45. – Rámpa lenni: Hastings: *OVERLORD*, 103.; Ryan: *The Longest Day*, 186. (– Nyomás, mozgásokat!); „Report on the Battle of Normandy”, Royal Engineers, n. d., CARL, N-5785 (és a Királyi Műszaki); Collier: *Fighting Words*, 161. („előregörnyedt vállal”); Arthur: *Forgotten oices of World War II*, 313. (a karmazsinvörösré vált); Liddle: *D-Day by Those Who Were There*, 12–13. („A part kész káosz”); D'Este: *Decision in Normandy*, 129. (Az északnyugati szél); VW, vol. 1, 186., 194–195.; Wilmot: *The Struggle for Europe*, 278.
46. Mindezzel dacolva egy szoknyát: Millership: „Scots Piper Dodged Bullets”, Reuters, 1994. jún. 1.; Burns: „Bill Millin, Scottish D-Day Piper, Dies at 88”, *NYT*, 2010. aug. 19., B9 (a Highland Laddie-t); Holt–Holt: *Major & Mrs. Holt's Battlefield Guide to the Normandy Landing Beaches*, 202. (– Hasra te örült); Arthur: *Forgotten Voices of World War II*, 316–318. („alakulótéri stílusban”); Liddle: *D-Day by Those Who Were There*, 189–190.
47. A szél korbácsolta dagály: VW, vol. 1, 179–183.; VC, 100–106.; Collier: *Fighting Words*, 164. („Árulók! Átkozott árulók!”).
48. Az efféle sorscsapások: Keegan: *Six Armies in Normandy*, 141. (a vártak körülbelül a felét); Wilmot: *The Struggle for Europe*, 275. (és a Regina Lövészek); Saunders: *The Red Beret*, 153.; Ambrose: *Pegasus Bridge*, 125.; a szerző látogatása, Crépon, 2009. máj. 25–29.; Isby (ed.): *Fighting the Invasion*, 199.

49. A haditudósítókát korábban: Ryan: *The Longest Day*, 196–197.; Drez (ed.): *Voices of D-Day*, 297–301. („mint az örültek, kerekkeztek”).
50. A nap sikerét ennek dacára: A szerző látogatása, Crépon, 2009. máj. 25–29.; Ryan: *The Longest Day*, 206. (Hadifoglyok vánszorogtak); Ambrose: *Pegasus Bridge*, 109. (A francia nők, akik); Howarth: *Dawn of D-Day*, 228. (és normandiai dialektusban); Thompson: *The Price of Victory*, 253. (A karcosan sercegő).

A HÓDÍTÓ PARADICSOMA

1. Mintha a lenyugvó: AAFin WWII, 159. (mind a huszonhat folyóhidat); Irving: *The Trail of the Fox*, Horch-fotó; Douglas-Home: *Rommel*, 205.; Barnett (ed.): *Hitler's Generals*, 198. (Hitler legfiatalabb); Fraser: *Knight's Cross*, 457. („C'est Rommel”).
2. Az előző napon hajtatott: Liddell Hart (ed.): *The Rommel Papers*, 470–471.; Ryan: *The Longest Day*, 237–238. (– Ha ebben a pillanatban).
3. 21 óra 30 perckor: Ryan: *The Longest Day*, 15.; a szerző látogatása, La Roche-Guyon, 2009. máj. 30., valamint az „A Visit to La Roche-Guyon Castle” prospektus.
4. Milyen békének látszik: Fraser: *Knight's Cross*, 471–473.; Beevor: *D-Day*, 40. („a hódító paradicsomának”); Camille Pissarro: „Tér La Roche-Guyonban”, Alte Nationalgalerie, Berlin; www.musee-imaginaire.de/lesesaal/renoir/biografi.html; www.artchive.com/artchive/braque/castle.jpg.html.
5. Az északi parton: Irving: *The Trail of the Fox*, 334., 345–354., 392.
6. Rengeteg oka lehetett: CCA, 275.; *Germany VII*, 586. („Egyelőre nincs jele”); Lewin: *Rommel as Military Commander*, 223. (Rommelen kívül); Seventh Army, 1944. jún. 6., NARA RG 407, E 427, ML #2201 („Ez nem nagyléptékű”).
7. Mindaddig, amíg a minden: Horst Boog: „Invasion to Surrender: The Defense of Germany”, közli: Brower (ed.): *World War II in Europe: The Final Year*, 120. (a német repülőgép-vesztések); *Germany VII*, 328–330. (319 harcképes repülőgépet és tíz túl korán); Keegan: *Six Armies in Normandy*, 143.; Davis, Carl: *Spaatz and the Air War in Europe*, 414.; Wiewiorka: *Normandy*, 207. (A német katonák keserű).
8. „Az ellenséget, amely már”: hadműveleti napló, 7. hadsereg, 1944. jún. 6., NARA RG 407, E 427, ML #2201.
9. „harcoló állat”: Carver (ed.): *The War Lords*, 274.; Barnett (ed.): *Hitler's Generals*, 299.; MMB, 462–463.; Isby (ed.): *Fighting the Invasion*, 48. („újra fényes hírnevet”).
10. A lehetőséget erre Hitler: Keegan: *Six Armies in Normandy*, 60–61., 65. („Ha egyszer legyőztük”); *Germany VII*, 512.; Liddell Hart (ed.): *The Rommel Papers*, 458. („halálzónának”); 464. („Az ellenségre kegyetlen nehézségek”).
11. Ha volt is annyira: Keegan: *Six Armies in Normandy*, 60–61. (de 200 milliót akart); Cooper: *The German Army, 1933–1945*, 496. (nyolc nyelven); Overly: *Why the Allies Won*, 225–227. (A B Hadseregcsoport mozgékonyaságát); Friederich Freiherr von der Heydt: „A German Parachute Regiment in Normandy”, 1954, FMS, #B-839, MHI, 8. („Lövegállások löveg nélkül”).
12. „Keletről jött barátaink”: Liddell Hart (ed.): *The Rommel Papers*, 467–468.; F. Ruge: „Coast Defense and Invasion”, 1947. jún. 9., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, ONI IR 243, box 642, 9, 14. („mintha a földhöz szögeznék”); „Railway Sabotage in France and Belgium”, SHAEF, G-3, n. d., CARL, N-16313 (45 000 felfegyverzett vasútas); Mark: *Aerial Interdiction in Three Wars*, 233–241.; CCA, 225–230.; AAFin WWII, 160.; GS V, 287.; memó, Erwin Rommel, 1944. ápr. 22., szákmányolt irat, NARA RG 498, ETO HD, „Combat Engineering”, admin file #547, 8–9. („Az ellenség minden valószínűség”).
13. „kakasviadal-szerű polémiaának”: Bodo Zimmerman, 1946, FMS, #B-308, MHI, 42–43.
14. „a főharcvonalnak a tengerpartnak”: Fraser: *Knight's Cross*, 455.; OH, Hans von Luck a szerzőnek, Hamburg, 1994. márc. 3. és ápr. 7. (– Ha nem tudjuk huszonnégy órán); CCA, 247.

15. Ez a szemtelenség csekély: Stafford: *Ten Days to D-Day*, 43. („neveletlen tacsónak”); Isby (ed.): *Fighting the Invasion*, 48. („Bubi marsallnak”); Leo Geyr von Schweppenburg, ETHINT 13, 1947. dec. 11., MHI 2, (Sengager).
16. Hitler habozott: *Germany VII*, 508–520. (– Keleten csupán egyetlen ellenség); CCA, 243–249.; Ose: „Rommel and Rundstedt: The 1944 Panzer Controversy”, *Military Affairs* (1986. jan.), 7+; CCA, 333–334. (több mint nyolc óra); Beevor: *D-Day*, 150 („Most persze túl késő”).
17. Der Führer vertraut mir: Fraser: *Knight's Cross*, 476–478.; Isby (ed.): *Fighting the Invasion*, 48. („a Führer tábornagyának”); Young: *Rommel, the Desert Fox*, 151. (bélyeggyűjtő volt); Margry: „The Death of Rommel”, AB, no. 80 (1993), 38+ („zsídóktól kobozták el); Liddell Hart (ed.): *The Rommel Papers*, 485. („megváltoztatja véleményét”), 468. („Magának a német népnek”).
18. A normandiai küzdelem kimenetele: VW, vol. 1, 201–204.; Lefèvre: *Panzer in Normandy Then and Now*, 65. (egy maroknyi veterán), 106–108. (A hadosztály légvédelmi); OH, Hans von Luck a szerzőnek, Hamburg, 1994. márc. 3. és ápr. 7.; Luck: *Panzer Commander*, 139–144.; Reynolds: *Steel Inferno*, 57–58.; Daglish: *Operation Goodwood*, 67. (aki állítólag egy párizsi kuplerájban); Isby (ed.): *Fighting the Invasion*, 241.; VW, vol. 1, 204–205.; Saunders: *Royal Air Force, 1939–1945*, vol. 3, 113 (250 újabb brit vitorlázó).
19. 22.40-kor Friedrich: hadműveleti napló, 7. hadsereg, 1944. jún. 6., NARA RG 407, E 427, ML #2201. A 21. páncélos hadosztály parancsnoka 25%-ra becsülte június 6-i harcokcsívesztését, míg hivatalos brit források 40–44%-ot számítottak ki. A hivatalos német történeti monográfia a bevetett 125 páncélosból 80-ban jelöli meg a kilöttek számát. *Germany VII*, 593.; Hinsley, 474.; VW, vol. 1, 204.; Reynolds: *Steel Inferno*, 57–58.
20. Az égen nyüzsgő ellenséges: Luther: *Blood and Honor*, 70–75.; Hastings: *OVERLORD*, 117. (A páncélgránátosok visszahúzódtak).
21. – Nem védhetünk mindent: Speidel: *We Defended Normandy*, 98–99.; Ryan: *The Longest Day*, 237–238. (– Mostanáig majdnem mindig).
22. Óriási telihold kelt fel: VW, vol. 1, 222.; AAFin WWII, 562–563. (az első a 241 közül); Omaha Beachhead, 108. (Anyagi utánpótlásból viszont); Balkoski: *Utah Beach*, 317. (Az ejtőernyősök, különösen); Astor: *June 6, 1944*, 239. („hogy öljük egymást”).
23. – Feltétlenül be kell vennem: jegyzetek, Miles Dempsey, 1944. máj. 15., UK NA, WO 285/1; Hinsley et al.: *British Intelligence in the Second World War*, vol. 3, part 2, 841–842.; Beevor: *D-Day*, 142.; Hastings: *OVERLORD*, 115. („Nem voltunk elégedetlenek”).
24. – A feleségem, a gyermekeim!: Beevor: *D-Day*, 146.; Harris G. Warren: „Special Operations: AAF Aid to European Resistance Movements”, 1947, AFHRA, study no. 121, 149. (Caen a közé a tizenhét); „Historical Record, A.E.A.F.”, n. d., UK NA, AIR 37/1057 (legközelebb már a bombázóflották); Keegan: *Six Armies in Normandy*, 183. (tizenegy napig égtek), 185. (a westminsteri apátságot); Hitchcock: *The Bitter Road to Freedom*, 29–33.; Gilbert: *D-Day*, 158–159. (ötszáz kopersó); Arthur Layton Funk: „Caught in the Middle: The French Population in Normandy”, közli: Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 252.
25. Összesen 3000 normandiai: Hitchcock: *The Bitter Road to Freedom*, 27.; Beevor: *D-Day*, 49. (Az újabb veszteség), 123. (kénytelenek voltak calvadossal); Moorehead: *Eclipse*, 120. („A felszabadulás”).
26. Ami a felszabadítókra illeti: Az egyes források – részben becsült – veszteségadatai jelentősen eltérnek. VW, vol. 1, 222–223.; Buffetaut: *D-Day Ships*, 122.
27. A D-nap 8230 fős: Joseph Balkoski történész táblázataiban 4720 főnyi véres veszteséget vesz számba az Omaha parton, továbbá 3510 főnyt a Utah parton, valamint a Cotentin-félszigeten. Omaha Beach és Utah Beach, mindkettőben az appendix 1.; Reister (ed.): *Medical Statistics in World War II*, 13–20. (az elsőket abból a majdnem 400 000 katonából).
28. Sokukat másodpercenként: Andrus et al. (ed.): *Advances in Military Medicine*, vol. 1, 192–201.; Capa: *Kissé elmosódva*, 148. (mert ők varrták be); J. H. Patterson, No. 4 Commando,

- gépelt kézirat, n. d., IWM, 05/491; 1/7, 13. („semmilyen ellátást nem”); George E. McIntyre: „As Mac Saw It”. Gépelt kézirat, n. d., MHI, 159. (zsebkendőt borítottak); OH, Richard Oliphant, NARA RG 38, E 11, U. S. Navy WWII Oral Histories, 2-3 („Letakart arccal mintha”).
29. Az Omaha part volt a legrettenetesebb: „Operation Report Neptune”, Provisional Engineer Special Brigade Group, 1944. szept., NARA RG 407, ML #951, box 24198, 328-329.; „Activities of Medical Detachment”, 16th Inf, D-Day, n. d., NARA RG 407, AFIA, 2-3.7 BG; napló, Jack Shea; gépelt kézirat, 1944. nov. 1., NARA RG 407, CI, 29th ID, box 24034, 37. (Egyetlenegy mentőautó); Fisher: *Legacy of Heroes*, 33., 38., 64. (A gázgagréná árulkodó); Kenneth C. Davey: „Navy Medicine on Bloody Omaha”, közli: „Sixth Naval Beach Battalion 1998 Reunion”, 1998, MRC FDM (akik csak egy golyóért); „Vierville-sur-Mer”, gépelt kézirat, n. d., MMD („Voltak, akik sírtak”).
30. ...mint „valami felpuffadt, szürkés”: Moorehead: Gellhorn, 219.
31. „Lassan lépegettem mellettük”: Gaskill: „Bloody Beach”, *American Magazine* (1944. szept.), 26+; Andrew T. McNamara: „QM Activities”, 1955, PIR, MHI, 128. (Ennek több mint a kétszeresét); Pyle: *Brave Men*, 246. (bakancsuk orra kilógott); Richard H. Oliphant: „Eleventh Amphibious Force”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #217 („hogy otrombaság így bámulni”).
32. A sírnyílvántartási osztagok: Perret: *There's a War to Be Won*, 485. (majd a tetemet biztosítótűkkel); „Operation Report Neptune”, Provisional Engineer Special Brigade Group, 1944. szept., NARA RG 407, ML #951, box 24198, 341. (távolabb a parttól); Kenneth C. Davey: „Navy Medicine on Bloody Omaha”, megtalálható: „Sixth Naval Beach Battalion 1998 Reunion”, 1998, MRC FDM (Brandyvel megerősített lelkű).
33. „hogy Nagy Sándor útnak indult”: Saunders: *Royal Air Force, 1939-1945*, vol. 3, 114.; Gellhorn: *The Face of War*, 134-136. („az alacsony, rongyos, csukaszürke”); *Reporting World War II*, vol. 2, 155. (- Megölném, ha tudnék).
34. „Soha többet nem kell ellenséges”: Balkoski: *Omaha Beach*, 261.
35. „Elérkeztünk az órához”: Stephen E. Ambrose: „Battle Scars Remain But Little Has Changed in Normandy”, *International Herald Tribune*, 1994. ápr. 22., 12.; Wacker: „The Voices of D-Day”, *Retired Officer* (1994. jún.), 26+ („elhunyt”, „megsebesült”, „eltűnt”); Crosswell: *Beetle*, 795. („holtileltár”); Tapert (ed.): *Lines of Battle*, 162-164. („Töprengék rajta”).

2. BEHATOLÁS

„AZ EGYÉNI KÍNSZENVEDÉSEK HOSSZÚ, VÉKONY VONALA”

1. Június 7-én, szerdán reggel: www.britishlistedbuildings.co.uk/en474304-18-gun-battery-and-flanking-battery-king; *Three Years*, 571. (és a négy fehér csillaggal).
2. Hatalmas zűrzavar képe: Love-Major (eds): *The Year of D-Day*, 84-85.
3. A tengeri aknák továbbra is: AR, *Tide*, 1944. júl. 6., NARA RG 38, CNO, 370/45/3/1, 2-3.; OH, George Crane, XO, *Tide*, 1944. szept. 30., NARA RG 38, E 11, U. S. Navy WWII Oral Histories; AR, Susan B. Anthony, 1944. jún. 77., NARA RG 498, ETO HD, admin file #217; „The United States Medical Department at War, 1941-1945”, vol. 1, part 3, Bureau of Medicine and Surgery, 1946, NHHC, 732-733. („A hajó felemelkedett, és hosszában”); OH, Byron S. Huie, salvage officer (műszaki mentő tiszt), 1944. aug. 18., NARA RG 38, E 11, U. S. Navy Oral Histories (miközben a hajó orráról); Lieblich: *Mollie & Other War Pieces*, 191. („a levegőbe emelte orrát”).
4. - Mi az ördögért nem tudatta: Bradley: *A Soldier's Story*, 280-281.
5. „szilárdan gyökeret vert Franciaországban”: Bradley-Blair: *A General's Life*, 256-257; Bradley Commentaries, CBH, MHI, box 41. (egy teherautó vezetőfülkéjének); „The Administrative History of the Operations of 21 Army Group”, n. d., NARA RG 334, E 315, ANSCOL.

- GB 21-AG AH, box 458, 25. (Az elfogott ellenséges); memó, F-48 to „Secret Mail Room”, 1944. aug. 12., U. S. Fleet, OPD Information Bulletin, amphibious supplement no. 8, 1945. jún. 9., GCM Lib, box 1, file 34. (Az aznap esti apályig); Bertram H. Ramsay, tudósítás, *London Gazette*, 1947. okt. 30., CMH, 5109+ (amely áthaladt a Doveri-szoroson); memó, B. B. Talley, 1948. febr., RG 407, AFIA, 2-3.7 BG (Egy elfogott német); levél, John H. Lauten, 16th Inf, WD-nek, 1947. júl. 22., „1st U. S. Infantry Division, G-2 report, intelligence activities”, MMD (s ezeket már kezelésbe is vették).
6. Mindezzel együtt az 1.: CCA, 341., 351. (A tervezett anyagi utánpótlásnak); „A Narrative History of the Second Ranger Infantry Battalion”, gépelt kézirat, n. d., Robert W. Black papers, MHI, box 3.; OH, Charles M. Bulap, Co E, 2nd Ranger Bn, HI (a Pointe du Hoc-fokon).
7. A Utah paron túl: „Continuation of Command Narrative”, n. d., JMG, MHI, box 12.; Blair: *Ridgway's Paratroopers*, 257. (egy benzedrinnel telepumpált), 259-260. („hol a piknik?”).
8. A 82. hadosztály: Gavin: *On to Berlin*, 111.; CCA, 291. (és a Merderet folyótól nyugatra); Ruppenthal: *Utah Beach to Cherbourg*, 74-75.
9. „A hídfő még nagyon sekély”: Love-Major (eds): *The Year of D-Day*, 84-85.; Bradley-Blair: *A General's Life*, 257. („értelmetlen zavaró tényezők”).
10. „Ügy, hogy az árboc vadul”: *Three Years*, 572-573.; Love-Major (eds): *The Year of D-Day*, xvi. („savanyú ecetszagot”).
11. „Elkezdjük - firkantotta le: Eisenhower: *Letters to Mamie*, 190.
12. Még a háború sem tudta: VW, vol. 1, 265.; CCA, 339.; Aron: *France Reborn*, 30. (cigaretta kunyeráló francia), 24. (negyvenezer camembert sajtot); OH, Lt. Richard Oliphant, NARA RG 38, E 11, U. S. Navy WWII Oral Histories (Fehér virágok nyíltak); Liddle: *D-Day by Those Who Were There*, 145. (Megfejtlen tehenek bögték); Watney: *The Enemy Within*, 108. (Kék munkáskabátot); CBH, 1944. júl. 2., MHI, box 4. (egyesekek fasizta karlendítéssel); Lankford (ed.): *OSS Against the Reich*, 88. (ahol a boltok Londonban); a szerző látogatása, Bayeux, 2009. máj. 26-27.; Osmont: *The Normandy Diary of Marie-Louise Osmont*, 45, 49. („köpeny nélkül”).
13. „hatalmasak; porosak, rajtuk”: Aron: *France Reborn*, 30. és az előző (Maradt még 36 000); Drez (ed.): *Voices of D-Day*, 293.; Donnison: *Civil Affairs and Military Government in North-West Europe*, 74-77. („Első ránézésre” és „A katonák körében meglehetősen”); Middleton: *Our Share of Night*, 315. (Az újságírók a Lion); Moorehead: *Eclipse*, 113. („egy száraz Sauterne-it”).
14. „a puszta héjjá rontott”: Moorehead: *Eclipse*, 109.; Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 90-91. („Ó, Istenem, állítsd le”); Scannell: *Argument of Kings*, 157., 165-166. („Amit sohasem fogok megérteni”); Osmont: *The Normandy Diary of Marie-Louise Osmont*, 41., 46-47. („A fejed fölül hallatsz”).
15. „gyámoltalannak és jelentéktelennek látszott”: CBH, 1944. jún. 8., MHI, box 4.; Pyle: *Brave Men*, 251-252.; Tobin: *Ernie Pyle's War*, 173-179.

A BANDITAVILÁG

1. Az ellenséges katonák: Keegan: *Six Armies in Normandy*, 157.; Wilmot: *The Struggle for Europe*, 305. (ősrégi francia buszokon).
2. Az inváziós zónától százhetven: Lefèvre: *Panzer in Normandy Then and Now*, 81.; VW, vol. 1, 23.; Carell: *Invasion - They're Coming!*, 107-108. („bombázók köröztek”); Mark: *Aerial Interdiction in Three Wars*, 246. (ám mindössze kilenc és fél kilométert); Wilmot: *The Struggle for Europe*, 300.; Cooper: *The German Army, 1933-1945*, 503. (A Panzer Lehr egészen június). A történet Niklas Zetterling állítja, hogy a Panzer Lehr menet közben elszennvedett veszteségeit eltulozták, bár a hadosztály jelentős késéseket szenvedett. *Normandy 1944*, 47, 384-389.
3. A hídfő felé vonuló fél tucat: Carell: *Invasion - They're Coming!*, 114-115.; Zetterling: *Normandy 1944*, 48. (Egy német páncélos hadosztály); Keegan: *Six Armies in Normandy*, 156. (A Das Reich vasúton szállított).

4. „Barátaim! Hamarosan”: Hastings: *Das Reich*, 116–126., 170–182.; Foot: *SOE in France*, 399. („az aljas bűnök könyvében”).
5. A gonosz árnyékként: Cooper: *The German Army, 1939–1945*, 503.; Milner: „Stopping the Panzers”, *JMH* (2010. ápr.), 491+; Isby (ed.): *Fighting the Invasion*, 241.; Zetterling: *Normandy 1944*, 46. (A hadosztály Panther); Chandler–Collins (eds.): *The D-Day Encyclopedia*, 361. (az egykori bányász, majd rendőr); Luther: *Blood and Honor*, 72–73. (akinek tizenkilenc csontiját); Murray–Millett: *A War to Be Won*, 423. (hogy kibiztosított kézigránátokat).
6. A páncélgránátosok mint a darazsak: Milner: „Stopping the Panzers”, *JMH* (2010. ápr.), 491+; Luther: *Blood and Honor*, 147. (csokoládét, földi mogyorót).
7. A part előtt készenlétben: VC, 132–133.; C. P. Stacey: „Operation Overlord and Its Sequel”, Canadian Military HQ, report no. 131, n. d., NARA RG 407, E 427, ETO ML, #640, 13–14. (A kanadaiakat azonban); OH, Dixon M. Raymond, 1981, Craig W. H. Luther papers, HIA, box 1, 4–5. („pár nap, pár óra”).
8. Panzermeyer azonban nem: Margolian: *Conduct Unbecoming*, 58–64.
9. – Miért hoztak hátra foglyokat?: Luther: *Blood and Honor*, 181–182.; C. P. Stacey: „Canadian Participation in the Operations of North-West Europe”, Canadian Military HQ, report no. 147, 1945. okt., NARA RG 407, E 427, ETO ML (Az ettől kezdve „gyilkos divízióként”); „Report on the Court of Inquiry”, SHAEF, 1944. júl., NARA RG 331, 290/715/2, E-56, box 2.; Margolian: *Conduct Unbecoming*, 102.; Hart: *Clash of Arms*, 383–385. (Ezzel az atrocitások); McKee: *Caen: Anvil of Victory*, 201. (– Egyszerűen agyonlőjük); Beevor: *The Second World War*, 594. („NEF őrnagy rendfokozat”). A háborús bűnösök ügyeiben ítélkező bíróságok utóbb 62, előre megfontolt szándékkal elkövetett gyilkosságban találták bűnösnek a 12. SS-páncélos hadosztály katonáit. Sok kutató és katona véli úgy, hogy az áldozatok száma ennek legkevesebb a kétszerese volt. Reynolds: *Steel Inferno*, 94.
10. A kanadaiak harcban elszenderedtek: VC, 140.; Granatstein: *The Generals*, 132. (a „baszd meg” és a „frontális”); English: *The Canadian Army and the Normandy Campaign*, 310 (ötvenszeresére duzzasztották).
11. „Ügy rontottak egymásnak”: Hastings: *OVERLORD*, 125.; CCA, 373–374. (hogy nem képes megismételni); Luther: *Blood and Honor*, 175. („Üvöltöni tudtam volna”); Milner: „Stopping the Panzers”, *JMH* (2010. ápr.), 491+ („A németek azt hitték”).
12. A Panzermeyer ardenne-i: Bodo Zimmermann, 1946, FMS, #B-308, MHI, 42–43.; MMB, 181.; Luther: *Blood and Honor*, 170. (– Kedves Meyerem!); CCA, 373–374.
13. Geyr ekkor közeledő: Luther: *Blood and Honor*, 179–180.
14. Geyr megúsza néhány: Wilmot: *The Struggle for Europe*, 303.; Bennett: *Ultra in the West*, 68–69. (Geyr és a törzs más életben maradt).
15. A szövetségesek hasonló „lefejező akciókkal”: Geyr: „Reflections on the Invasion”, *Military Review* (1961. jan.), 2+; Luther: *Blood and Honor*, 195.; Günther Keil: „919th Grenadier Regiment”, n. d., FMS, #C-018, MHI, 36–38. (– Maguk, emberek mindig csak); Hastings: *OVERLORD*, 173–174. (Falába akadályozta); McLean: *Quiet Flows the Rhine*, 2, 130. (Marcks és a többiek).
16. „A 7. hadsereg mindenütt”: VW, vol. 1, 258.; „Special messages”, 1944. jún. 11., UK NA HW 1/2927 (az Ultrát előállító); Leo Geyr von Schweppenburg, ETHINT 13, 1947. dec. 11., MHI, 6. (Mielőtt Párizsba távozott); BP, 33. (Egy hadtáptisztnek Franciaország).
17. Rommel szintén elvesztette: Liddell Hart (ed.): *The Rommel Papers*, 477–478.; Ruge: *Rommel in Normandy*, 183. („véget vetnének a háborúnak”); Cooper: *The German Army, 1933–1945*, 504–505. („minden katona ott harcoljon”).
18. „A csata egyáltalán nem számunkra”: Liddell Hart (ed.): *The Rommel Papers*, 491–493.
19. Rommel sárma komoly: „Monty’s Wartime Caravans”, AB, no. 20. (1978), 32+; Wilmot: *The Struggle for Europe*, 336. John Colville, aki akkoriban Churchill magántitkára volt, arról számolt be, hogy Montgomery alá is írta egyes fényképeit. Colville: *Footprints in Time*, 184–187. („Volt ott három Rommelről”).
20. A D + 2 napon ő: Montgomery: *A Field-Marshal in the Family*, 7–8.; a szerző látogatása, Creullet, 2009. máj. 29.; Eisenhower: *General Ike*, 115. („Minden forgalomnak”); Kennedy: *The Business of War*, 343. („fogadókönyvecskéjét”); Hamilton: *Master of the Battlefield*, 718. („megkapta a verését”); Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976*, 419. (Az állatseregletbe); Kingston McCloughry: *Direction of War*, 158. („karcsú, harcias, héjaszerű”); J. S. W. Stone, feljegyzés, n. d., LHC, folder 5, 22. (olvasott fel a Bibliából).
21. „A hírnévhez vezető út”: D’Este: *Decision in Normandy*, 504.; Moorehead: *Montgomery*, 188–189. (275 guinea-s árat); Howarth (ed.): *Monty at Close Quarters*, 22. (a „Gazda”), 79. („izgalmas és érdekes”); Lewin: *Montgomery as Military Commander*, 349. („az a cromwelli alak”); Granatstein: *The Generals*, 113. („a Mindenmonty Isten”); PP, 472. („a kis majom”); Hastings: *Armageddon*, 26. („egy jól teljesítő kis tetű”); Moran: *Churchill: Taken from the Diaries of Lord Moran*, 174. („Monty király akar lenni”); OH, Charles Miles Dempsey, 1947. márc. 12–13., FCP, MHI („Monty olyan ember”).
22. Ebben a háborúban másodszor: Carver (ed.): *The War Lords*, 501.; Raymond Callahan: „Two Armies in Normandy”, közli: Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 261. („az utolsó nagy létszámú”); Belfield–Essame: *The Battle for Normandy*, 47. (Brit Felszabadító Hadsereg).
23. „a tiszteletet parancsoló”: Carver (ed.): *The War Lords*, 503.; Bradley: *A Soldier’s Story*, 319–320. („türelmesnek és józan”); Moorehead: *Montgomery*, 36. („mint az egérfogó”); Howarth (ed.): *Monty at Close Quarters*, 11. („mint a gyűjtölencse”).
24. – Távolság magamtól: Richardson: *Send for Freddie*, 146.; Leason: *The Clock with Four Hands*, 7. (– Egyetért? Egyetért?); Howarth (ed.): *Monty at Close Quarters*, 28. („Az embernek imponált”); OH, Field Marshal Montgomery of Alamein, 1966. okt. 1., John S. D. Eisenhower, CBM, MHI, box 6, 9. (Mint a szokások).
25. „Jegjobb kvalitásai közül”: Lewin: *Montgomery as Military Commander*, 342.; Carver (ed.): *The War Lords*, 501–503. („mint Zuboly”); Howarth (ed.): *Monty at Close Quarters*, 37. („olyasvalaki, aki csakis”).
26. „roppant gyerekes”: Hamilton: *Master of the Battlefield*, 537.; Miller: *Ike the Soldier*, 660. (A tábornok aztán); Irving: *The War Between the Generals*, 170.; Moorehead: *Montgomery*, 36.; Hamilton: *Master of the Battlefield*, 546. („Mindaddig, amíg döntései 51”); Howarth (ed.): *Monty at Close Quarters*, 23. („En tettem egyedül”).
27. „Roppantul élvezem”: Hamilton: *Master of the Battlefield*, 652.
28. Az Overlord-hadművelet terve: Ellis: *Brute Force*, 374.; OH, David Belchem. 21st AG, 1947. febr. 20., FCP, MHI (hogy a jobbszárnyon); Wilmot: *The Struggle for Europe*, 311–312. („Általános stratégiám”); memó, B. L. Montgomery, 1944. ápr. 14., IWM, Christopher „Kit” Dawney collection, PP/MCR, C46, Ancillary Collections, micro R-1 („erőteljes, seregtest szintű”).
29. 34 szövetséges harcokcsizászlóalj: Zetterling: *Normandy 1944*, 107.; Davis: *Carl A. Spaatz and the Air War in Europe*, 457. (– Nincs vér a pucájában).
30. A június 13-án Caen: D’Este: *Decision in Normandy*, 176–189.; VW, vol. 1, 254–256.
31. Az egész földi show: Trafford Leigh-Mallory: „Daily Reflections on the Course of the Battle”, UK NA, AIR 37/784; Moorehead: *Montgomery*, 217. („banditavilágnak”); Hastings: *Inferno*, 524. („Istenverte gyilkosság”); Lewis (ed.): *The Mammoth Book of Eyewitness World War II*, 405–406. („Pokoli nap”).
32. Az amerikaiak nyugaton: Friedrich Freiherr von der Heydte: „A German Parachute Regiment in Normandy”, 1954; FMS, #B-839, MHI, 16–19.; CCA, 366–367.; Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 93. („Tetvesek és kis növések”), 125. („Karthágó jutott eszembe”); FUSA Weekly Report, 6–14 June 1944, megtalálható: „Memorandum to Harrison”, 1948. máj. 27., CMH.
33. Bradley június 13-án: levél, Clarence R. Huebner G. A. Harrisonnak, 1947. okt. 17., NARA RG 319, CCA historical files, box 164.
34. „Itt ülök egy kis szürke”: TR Eleanornak, 1944. jún. 11., LOC MS, box 10.

35. Senki sem figyelte: „General de Gaulle Visit to Normandy, 14 June, 1944”, UK NA, AADM 1/16018; Aron: *France Reborn*, 45–47. („amely nem egészen”).
36. – Írtam Mr. Churchillnek: Kersaudy: *Churchill and De Gaulle*, 357.; Beevor–Cooper: *Paris After the Liberation, 1944–1949*, 29. (– Eszébe jutott-e); Fenby: *The General*, 142–144.
37. – Nem azért jöttünk: Beevor–Cooper: *Paris After the Liberation, 1944–1949*, 109.; „General de Gaulle Visit to Normandy, 14 June 1944”, UK NA, ADM 1/16018 („mennnyire nem állhatja Montgomery”); Aron: *France Reborn*, 45–47. (– Afrikában elszalasztottam).
38. „kimért, gyászos alaknak”: Moorehead: *Edipse*, 122.; Beevor–Cooper: *Paris After the Liberation, 1944–1949*, 30. (Tisztelgő csendőrök); Whitehead: „Beachhead Don”, 130–131. (– Vive De Gaulle!); Donnison: *Civil Affairs and Military Government in North-West Europe*, 78–79. (Több ezren vártak rá); De Gaulle: *The Complete War Memoirs of Charles de Gaulle*, 563–564. („A nők mosolyogtak”); a szerző látogatása, Bayeux, 2009. máj. 27. történelmi emlékhely, Place de Gaulle („a mi dicső, megcsontkított”); Aron: *France Reborn*, 45–47. (– A háború útja egyben).
39. Miután teli tüdőből: „General de Gaulle Visit to Normandy, 14 June 1944”, UK NA, ADM 1/16018 (tizennégy szállodai szobát); Hamilton: *Master of the Battlefield*, 666.; De Gaulle: *The Complete War Memoirs of Charles de Gaulle*, 638. („Franciaország élni fog”); Robb: *The Discovery of France*, 29. (ahol 246 különbözőféle).
40. Montgomery azt írta: BLM WSC-nek, 1944. jún. 15., UK NA, CAB 120/867; Guérard: *France: A Short History*, 239. („Áldott legyen ő”).

TERROR TÖRI MEG A TERRORT

1. Boldogabb időkben: *Germany IX*, 415. (28 000 munkás); *World War II Diary of Jean Gordon Peltier*, MRC FDM, 181–182. (és új juharfa bútorral); Mark Watson: „As I Saw It”, közli: Knickerbocker et al.: *Danger Forward*, 269–270. (csizmahúzó fakutya is); Stenbuck (ed.): *Typewriter Battalion*, 222–224. (álcának épített parasztház); Speidel: *We Defended Normandy*, 105. (Soissons katedrálisára).
2. „Franciaország legtitoltabb helyének”: Stenbuck (ed.): *Typewriter Battalion*, 222–224.; Beevor: *D-Day*, 172. („húslégként”); <http://www.hitlerpages.com/pagina33.html>.
3. Hitler 1940 óta: CCA, 140.; Fest: *Hitler*, 695–698. (hogy jobbra dőlök); Bodo Zimmermann: 1946, FMS, #B-308, MHI, 111. (átvenni a parancsnokságot nyugaton).
4. Hitler előregörnyedve ült: Speidel: *We Defended Normandy*, 106–107.; Bertram H. Ramsay, tudósítás, *London Gazette*, 1947. okt. 30., CMH, 5109+. Húsz szövetséges hadosztály szállt partra a D + 9 napra, Rommel azonban 26-ra becsülte a számukat. James Hodgson: „The German Defense of Normandy”, 1953. szept., R-24, NARA RG 319, 270/19/30/4-7, box 6, 8–9.
5. A német 7. hadsereg: Cooper: *The German Army, 1939–1945*, 503.; Edward J. Drea: „Unit Reconstitution: A Historical Perspective”, 1983. dec., CSI, 16. (szokásos majdnem 17 000-rel); VW, vol. 1, 262. (mint 11 000 fős); WaS, 62.; James Hodgson: „The German Defense of Normandy”, 1953. szept., R-24, NARA RG 319, 270/19/30/4-7, box 6, 8–9. (az ellenség anyagi fölénye).
6. Az angolszász harci repülőgépek: G. Rundstedt: „Experiences from the Invasion Battles of Normandy”, 1944. jún. 20., közli: *Naval Intelligence Weekly*, 1944. nov. 15.; Sidney Negretto Papers, MHI, box 4.; Biddle: *Rhetoric and Reality in Air Warfare*, 280. (majdnem háromszáz vonatot); *Germany VII*, 328–330. (Az erősítésül érkező); F. Ruge: „Coast Defense and Invasion”, 1947. jún. 9., ONI IR 243, NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 642.; Buffetaut: *D-Day Ships*, 147. (Le Havre-ban).
7. Amerikai harckocsik éppen aznap reggel: Isby (ed.): *Fighting the Invasion*, 30.
8. – Ne nevezze hídfőnek: Keegan: *Six Armies in Normandy*, 165.; Blumentritt: *Von Rundstedt*, 235.; Speidel: *We Defended Normandy*, 106–107. (Cherbourg-t mindenáron).

9. Rundstedt qig szólt: Barnett (ed.): *Hitler's Generals*, 175–176, 191–198.; Roberts: *The Storm of War*, 501. (Der alte Herr); Holt: *The Deceivers*, 570–571. (Der schwarze Ritter); Blumentritt: *Von Rundstedt*, 13–15. (a junker köznemesség); MMB, 477–478.
10. A reumától és krónikus: Liddell Hart: *The Other Side of the Hill*, 390. („pszichés beletörődésnek”); Holt: *The Deceivers*, 570–571. (ahol általában későn); Isby (ed.): *Fighting the Invasion*, 47. (Egyaránt utálta a telefont); 50. („ahogy 1866 előtt volt”); Liddell Hart: *The German Generals Talk*, 71–72. („barna mocskát”); Speidel: *We Defended Normandy*, 89–90. („a cseh káplárnak”); „Battle of the Bulge”; PIR, MHI, 12. (Quatschnak); G. Rundstedt, brit kihallgatás, 1945. júl. 9., NARA RG 407, E 427, ETO ML #2126, box 24231 („olcsó blöffnek”); Barnett (ed.): *Hitler's Generals*, 185.; Günther Blumentritt, ETHINT 73, 1946. jan., MHI, 2–4. (tiz nap csak elmélyítette).
11. Amikor Rundstedt következett: James Hodgson: „The German Defense of Normandy”, 1953. szept., R-24, NARA RG 319, 270/19/30/4-7, box 6, 8–9.; Irving: *The Trail of the Fox*, 387. (– Az erődnék ki kell); Wilmut: *The Struggle for Europe*, 326. (– Itt kell védekezniük!).
12. Rundstedt valószínűnek tartott: G. Rundstedt, brit kihallgatás, 1945. júl. 9., NARA RG 407, E 427, ETO ML #2126, box 24231; Holt: *The Deceivers*, 580–581. (Éppen ezért a német); Howard: *British Intelligence in the Second World War*, vol. 5, *Strategic Deception*, 189. (a másik huszonegy); Bodo Zimmermann, 1946, FMS, #B-308, MHI, 86. (Rundstedt egyetértett Rommel); Liddell Hart: *The Other Side of the Hill*, 401.; Speidel: *We Defended Normandy*, 98–99.; CCA, 412–413.
13. – Ott kell kitartaniuk: Liddell Hart: *The Other Side of the Hill*, 410.
14. Nagy horderejű dolgok: IFG, 46–47.; Hinsley, 483–484.; WaS, 69.
15. „elvadult fantazmagóriaként”: *Germany VII*, 420.; Hinsley, 424. (a Volkswagen egyik); AAFinWWII, 105. (36 000 tonna); „The V-Weapons”, AB, no. 6. (1974), 2+ (könnyen mozgatható felszerelés); M. C. Helfers: „The Employment of V-Weapons by the Germans During World War II”, 1954, OCMH, NARA RG 319, 2-3.7 AW, 85. (A fegyver lényegében); Irving: *The Mare's Nest*, 299. („cseresznyemagnak”).
16. Az első sorozat: Hinsley, 428–429.; *Germany VII*, 375. (– Terror töri meg).
17. Rundstedt javasolta: Liddell Hart (ed.): *The Rommel Papers*, 454n; Goerlitz: *History of the German General Staff, 1657–1945*, 460–461.; *Germany VII*, 426–429. (de a hibahatár); Speidel: *We Defended Normandy*, 109. („megkönnyítik a béketaogatást”).
18. Az ebéd kedvéért megszakították: Blumentritt: *Von Rundstedt*, 235.; Speidel: *We Defended Normandy*, 110.; Irving: *The Trail of the Fox*, 386–388. (és három likőröspohár).
19. – Igazából mit gondol: Wilmut: *The Struggle for Europe*, 333.; Goerlitz: *History of the German General Staff, 1657–1945*, 460–461. (– Törődjön az inváziós frontjával!).
20. „A megbeszélés nem hozott”: VW, vol. 1, 269.; Bodo Zimmermann, 1946, FMS, #B-308, MHI, 112. (miután egy eltévedt V-1); *Germany VII*, 432. (hadbírósi nyomozókat); Kershaw: *Hitler, 1936–1945: Nemesis*, 643. (– Manapság csak optimizmussal).
21. „Képtelen kivonni magát”: Irving: *The Trail of the Fox*, 387.; Ruge: *Rommel in Normandy*, 190–197, 234. („végtelen számú párhuzamot”).
22. Rommel visszavonult a lakosztályába: A szerző látogatása, La Roche-Guyon, 2009. máj. 30. Liddell Hart (ed.): *The Rommel Papers*, 492. („A nagy hatótávolság”).
23. Hiába volt a hétvégi: <http://myweb.tiscali.co.uk/homefront/arp/arp4a.html> (A hét korábbi).
24. A Birdcage sétányon: „Services Tomorrow”, *Times of London*, 1944. jún. 17., 8.; Ziegler: *London at War, 1939–1945*, 290. (elharsogta a tedeumot); Baker: *Ernest Hemingway*, 501–503. („fehéren izzó segglyukát”); Churchill: *Triumph and Tragedy*, 39–40.
25. Azután nem hallottak: King-Kutta: *Impact*, 198–199.; www.flyingbombsandrockets.com/V1; War Damage Report No. 1861, Royal Military Guards Chapel, 1944. aug. 3., UK NA, IR 37/59 (A detonáció falakat); a szerző látogatása, Guards Chapel and Museum, 2010. ápr. 5. McKee: *Caen: Anvil of Victory*, 133–134. („Légy te hűséges”).

26. Clementine Churchill hazarohant: Churchill: *Triumph and Tragedy*, 39–40.; George Laity visszaemlékezése, 2005. aug. 15., www.bbc.co.uk/print/ww2peopleswar/stories/66 (mint valami panoptikum); McKee: *Caen: Anvil of Victory*, 133–134. (Churchill könnyezett).
27. Aznap délután elhajtatott: Chandler, 1933; AAFinWWII, 526–532.; CCA, 215–217. (30 000 csapásmérő bevetést); www.discoverfrance.net/France/Paris/Monuments-Paris/Eiffel.shtml (és négy Eiffel-torony); M. C. Helfers: „The Employment of V-Weapons by the Germans During World War II”, 1954, OCMH, NARA Rg 319, 2-3.7 AW, 33–34. (Egyes indítóállásokat negyvenszer); Lyall (ed.): *The War in the Air*, 374. (szigonyok, óriási lepkéhdőlők).
28. A következő hetekben: Hillson: „Barrage Balloons for Low-Level Air Defense”, *Airpower Journal* (1989. nyár), 37+; Germany VII, 430.; Lyall (ed.): *The War in the Air*, 378. (hogyan kelthetnek gépek); Baldwin: *The Deadly Fuze*, 257–258. (Bár a V-1-et nyolcszor); Collier: *The Defence of the United Kingdom*, 383–384. (Nagy-London légvédelmi rendszeréből); Churchill: *Triumph and Tragedy*, 40. (Bomba fasorként).
29. Eisenhower „legfőbb prioritást”: AAFinWWII, 532, 528. (jellemzően még mindig száz); M. C. Helfers: „The Employment of V-Weapons by the Germans During World War II”, 1954, OCMH, NARA Rg 319, 2-3.7 AW, 100. (az összes harci bevetés); Collier: *The Defence of the United Kingdom*, 387. (73 000 tonna bombát); Davis: Carl A. Spaatz and the Air War in Europe, 432. (A bombázó légierőnek); napló, 1944. júl. 4., Frederick L. Anderson papers, HIA, box 2. („Komoly elismerés illeti”).
30. Egy brit tanulmány: „CROSSBOW Probable Scale and Effect of Attack on London by Pilotless Aircraft”, 1944. jan. 10., British COS, NARA Rg 331, E 3, SHAEF SGS, 290/7/4/4-5, box 132.; levél, Bernard Lipford, 115th Inf, NARA Rg 407, E 427, HI („átnyomult a falakon”).
31. A főváros autóbuszain: King-Kutta: *Impact*, 202, 211.; Fussell: *Wartime*, 215. („mintha sok kis ördög”); Eisenhower: *Letters to Mamie*, 197. (hogy egy délelőttön); Ziegler: *London at War, 1939–1945*, 306. (– Micsoda hitványság).
32. Egyre kevesebben voltak: King-Kutta: *Impact*, 211.; Collier: *The Defence of the United Kingdom*, 395. („a londoniak számára”).

MILYEN KÖNNYŰ KÍSÉRTETET CSINÁLNI VALAKIBŐL

1. Bayeux-től nyugatra: Keegan: *Six Armies in Normandy*, 152–153.; Davies: „Geographical Factors in the Invasion and Battle of Normandy”, *Geographical Review* (1946. okt.), 613+ (Az évszázadok folyamán); memó, Cleave A. Jones, 1944. júl. 17., SHAEF, NARA Rg 498, ETO HD, UD 603, SLAM 201 file, box 1. (köztük ökrös kordé); *Nouveau Petit Larousse*, 1934, <http://en.wikipedia.org/wiki/Bocage> („kellemesen árnyékos”); Wellard: *The Man in a Helmet*, 126. („a sövények Getsemáne-kertjének”); Doubler: *Busting the Bocage*, 21. (Gualcanalra emlékeztette).
2. – Nem tudtam elképzelni: OH, ONB, 1974–75, Charles Hanson, MHI, IX-4, „Neptune Monograph”, TF 122, 1944. ápr. 21., NARA Rg 331, SHAEF G-3 Plans, 290/7/10/6, box 43. (a szövetséges tábornokok bőségesen); *The 35th Infantry Division in World War II*. („olyan erősített védvonalat”); tereptanulmány, Charles H. Bonesteel, III, FUSA, 1944. ápr. 18., Arthur S. Nevins papers, MHI („a normandiai bocage-ról”); OH, Charles H. Bonesteel, III, 1973, Robert St. Louis, SOOHP, MHI, 164.; „Appreciation of Possible Development of Operations to Secure a Lodgment Area”, 1944. máj. 7., 21st AG, UK NA, WO 205/118, 2.; St-Lô, 4. (4000, sövényrel kerített); Cawthon: *Other Clay*, 76. („A végtelenségig gyakoroltatták”).
3. „Úgy érzem, hamarosan”: CCA, 383.
4. A harcokcsiszázadok ekkoriban: Doubler: *Closing with the Enemy*, 43–44.; Mack Morris: „My Old Outfit”, közli: *Reporting World War II*, vol. 2, 539. („Egytől egyig mindegyik”); „Terrain-Cotentin Peninsula”, 1944. júl. 8., VIII Corps, NARA Rg 498, G-3 OR, box 10. („Képes köpéstávolságig”); Charles H. Coates: „German Defense in Hedgerow Terrain”,

- WD Observer Board, 1944. júl. 27., NARA Rg 334, E 315, ANSCOL, AGF ETO C-117. (Ez a már-már meghitt); Pyle: *Brave Men*, 255. („Mesterlövészek lapultak”); rádiótávirat, 15th Army Group to SHAEF, 1945. febr. 11., NARA Rg 331, HAEF SGS, 383.6/4 (A SHAEF egyik dokumentuma).
5. Az ellenség páncélosai: Simpson: *Selected Prose*, 139, 122. („A lövedékek gonoszul dörömbölnak”), 125. („Bizonyos eszmék büzlenek”); Linderman: *The World Within War*, 85. („Fekszem a füben”); Shephard: *A War of Nerves*, 252. („Lágyan csiripelő süvítés”); Whitaker et al.: *Victory at Falaise*, 309–310. (Normandiában négy amerikai).
6. A harcok szüneteiben fehér: Pyle: *Brave Men*, 284–285. (amelyeket 8 centnek); Belfield-Essame: *The Battle for Normandy*, 132. („felkenték a falra”); Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 254. (Merev lábbal); Rose-Hill: *The Story of the Guards Armoured Division*, 33. („mintha valaki egy gigászi”); Daglish: *Operation Goodwood*, 96. (a téglaport vörösré); Whitehead: „Beachhead Don”, 133. („nem akadt egyetlen”); Peckham-Snyder (ed.): *Letters from Fighting Hoo-siers*, vol. 2, 120. („elhagyatott és csendes”).
7. Minden egyes harcban elfoglalt: memó, Royce L. Thompson: „ETO Invasion Casualties”, 1948. máj. 27.; OCMH, GCM Lib, Royce L. Thompson collection, box 1.; Osmont: *The Normandy Diary of Marie-Louise Osmont*, 88. („fehérek, mint a lepedő” és „mint az üzött állatok”); Shephard: *A War of Nerves*, 252.; memó, 1944. júl. 25., NARA Rg 498, ETO, SGS, 333.5, 290/50/10/11/7-1, box 35.; memó, First Army IG, 1944. aug. 7., NARA Rg 338, First Army AG Gen'l Corr, OIG, box 218. (500, gyanított „S. I. W.”); memó, Cleave A. Jones, 1944. júl. 17., SHAEF, NARA Rg 498, ETO HD, UD 603, SLAM 201 file, box 1. („Van 100 rájuk áldozható”).
8. „Háborúban a dolgok mindig”: Pyle: *Brave Men*, 269, 305.; Hadley: *Heads or Tails*, 90. („Milyen könnyű kísértetet”); Holt-Holt: *Major & Mrs. Holt's Battlefield Guide to the Normandy Landing Beaches*, 133. (Douglas Bayeux-től délre); L. F. Skinner: „The Man Who Worked on Sundays”, n. d., IWM, 01/13/1, 18. („A sövény tövében temettem el”).
9. Csak a legélesebb szemű: WaS, 64.; Staggs: *Forecast for Overlord*, 126.; Bates-Fuller: *America's Weather Warriors*, 96.; Woodward: *Ramsay at War*, 164–165. (a SHAEF meteorológusai); Karig: *Battle Report: The Atlantic War*, 352–356. (zéró közeli értékre); „Operation OVERLORD: Report on the Effect of Bad Weather, 19–23 June 1944”, SHAEF, n. d., NARA Rg 498, ETO HD, admin file #220 (háromszáz az egyhez).
10. Akkor már kétszázánál több: „Report by the Allied Naval Commander-in-Chief”, 1944. okt., NARA Rg 407, ML, #624, 94–95.; CCA, 423. (a D-nap óta kirakott 218 000); Bynell: „Logistical Planning and Operations – Europe”, előadás, 1945. márc. 16., NARA Rg 334, E 315, ANSCOL, box 207, 5. (30 százalékkal maradt el); LSA, vol. 2, 392–393.; „Amphibious Operations: Invasion of Northern France”, CINC, U. S. Fleet, 1944. okt., NARA Rg 407, ML #252, box 24148, 5–13. (ahol a hajók kapitányait); Waddell: *United States Army Logistics*, 65, 134. (– Kérem, ó, kérem).
11. Sokkal gyakoribb volt: Waddell: *United States Army Logistics*, 75–76, 83. (Ezzel együtt is szigorú); Bynell: „Logistical Planning and Operations – Europe”, előadás, 1945. márc., NARA Rg 334, E 315, ANSCOL, box 207, 5.; Charles F. MacDermut – Adolph P. Gratiot: „History of G-4 Com Z ETO”, 1946, CMH, 8-3.4 AA, 73. (néhány száz csomag); „Supply and Maintenance on the European Continent”, NARA Rg 407, E 427, AG WWII operations report no. 130, 97-USF5-0.3.0, 41.; „G-4 History”, n. d., NARA Rg 498, ETO HD, admin file #553A-C, 22. (Hamarosan 145 000 tonna várakozott); Howard, előadás, 1944. aug. 8., NARA Rg 334, E 315, ANSCOL, L-6-44, H-83, box 191, 9. (125 gránátot kellett volna).
12. Úgy látszott, a megváltás: Churchill: *Triumph and Tragedy*, 8. („mesterséges kikötő”); H. D. Bynell, előadás, 1944. okt. 31., NARA Rg 334, E 315, ANSCOL, L-7-44, box 199, 6. (100 millió [akkori] dollárnak); „Invasion Harbors Towed to France”, British Information Services, 1944. okt. 17., Hanson Baldwin papers, YU, box 109, folder 862. (másik 10 000 pedig);

- Keegan: *Six Armies in Normandy*, 161.; IFG, 25–26.; „Prefabricated Ports”, Oct. 1944, British Information Services, Hanson Baldwin papers, YU, box 109, folder 862.; WaS, 28. (és 160 vontatóhajó); VW, vol. 1, 88–90.; IFG, 25–26.; WaS, 26–27. („önfeldolgozás végső útjának”); Karig: *Battle Report: The Atlantic War*, 347. (ódon, lapátkerekcső gőzös); „Mulberry B”, SHAEF G-4, 1944. nov., NARA RG 498, ETO HD, admin file #44 (árbován hatalmas trikolórral).
13. Az öngyilkos flottát: „Prefabricated Ports”, Oct. 1944, British Information Services, Hanson Baldwin papers, YU, box 109, folder 862.; „Mulberry B”, SHAEF G-4, Nov. 1944, NARA Rg 498, ETO HD, admin file #44 (18 és fél kilométer úszó kikötőhidat); VW, vol. 1, 88–90. (Mindent beleszámlálva kétféle); www.nycgovparks.org/sub_your_park/historical_signs/hs_historical_sign.php?id=8771 (tizenhétzető lövéseket); Mason (ed.): *The Atlantic War Remembered*, 377. („egyetlen. vihar elmosa”); „Task Force 128: Report on Installation of Mulberry A”, n. d., DDE Lib, A. Dayton Clark papers, box 2. (de a Mulberry A június); Karig: *Battle Report: The Atlantic War*, 352–356. (és az LST-eket egy óránál).
14. Az a remegő barométer: Woodward: *Ramsay at War*, 164–165.; hajónapló, HMS Despatch, 1944. jún. 19., UK NA, WO 32/12211; „Construction Battalions in the Invasion of Normandy”, 1944. nov. 30., SEM, NHHC, box 81, folder 28, 39–40. (Horgonyok vonszolódta odébb); Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 96. („A vihar folytatódik”).
15. És el is sodorta: „Task Force 128: Report on Installation of Mulberry A”, n. d., DDE Lib, A. Dayton Clark papers, box 2.; IFG, 177. (adtak le figyelmeztető lövéseket); Buffetaut: *D-Day Ships*, 140–142.; CCA, 423–426.; Karig: *Battle Report: The Atlantic War*, 352–356. (A vészjelzések minden); Love-Major (eds): *The Year of D-Day*, 93. („Gyalázatos időszak ez”).
16. Nyolcvan óra elmúltával: WaS, 64. („A sivatás elnyújtott”); log, HMS Despatch, 1944. jún. 19., UK NA, WO 32/12211 (A 7-es erősségű); OH, Byron S. Huie, Jr., 1944. aug. 18., NARA Rg 38, E 11, U. S. Navy WWII Oral Histories, 5–6. („Még egy ezergépes”); Belfield-Essame: *The Battle for Normandy*, 102–103.; Fergusson: *The Watery Maze*, 346–347. (közülük egy kis tartályhajó); AAR, 21st Weather Squadron, AAF, 1944, NARA RG 498, ETO HD, admin file #493-A (A Fox Redtől); VW, vol. 1, 272–273. (A tengerbe vészett).
17. A Mulberry A teljes egészében: R. W. Crawford: „Guns, Gas, and Rations”, 1945. jún., SHAEF G-4, NARA RG 498, ETO HD, admin file #145; Chalmers: *Full Cycle*, 238–239. (mert Gooseberry hullámtörőjének); Mason (ed.): *The Atlantic War Remembered*, 377. („A munkaerő az acél”).
18. A Mulberry B végül: Buffetaut: *D-Day Ships*, 136. (Július közepére befejezték); Hickling-Mackillop: „The OVERLORD Artificial Harbors”, előadás, 1944. nov. 6., CARL, N-12217; Charles C. Bates: „Sea, Swell, and Surf Forecasting for D-Day and Beyond: The Anglo-American Effort, 1943–1945”, 2010, a. p., 20. (Port Winston néven); H. D. Crerar: „Notes on Conference Given by C-in-C 21 Army Group”, 1944. jún. 22., National Archives of Canada, RG 24, vol. 1054 2, file 215A21.016 (9) („legkevesebb hatnapos”); WaS, 65–66. (s ezt a lemaradását július végéig); VW, vol. 1, 274. (Rommel is kihasználta); „Supply and Evacuation by Air”, n. d., NARA RG 407, E 427, AG WWII Operations Reports, 97-USF5-0.3.0, no. 26. (hogy kézigrántót repülőgépen); LSA, vol. 1, 407. (Bradley pedig parancsot).
19. Most, hogy a partokon: memó, R. C. Partridge – C. H. Bonesteel, II, 1943. dec. 31., NARA RG 407, ETO ML, #205, box 24143. („elbírhát velünk”); „Official Study of Port of Cherbourg”, 1945, NARA RG 498, ETO HD, admin file #492 (Cherbourg egymaga képes); Coles-Weinberg: *Civil Affairs*, 721. („a világ legfontosabb kikötőjének”).
20. ...Cherbourg városát számos: „Official Study of Port of Cherbourg”, 1945, RG 498, ETO HD, admin file #492 (Angliához való közelsége); Baedeker: *Northern France*, 158–161.; „Cherbourg, Gateway to France: Rehabilitation and Operation of the First Major Port”, 1945, NARA RG 319, ETO HD, 8-3.1 AE (német jóvátételből finanszíroztak).
21. Cherbourg most ismét: CCA, 420–422.; Whitehead: „Beachhead Don”, 146–147. (A francia parasztok rózsát); Pyle: *Brave Men*, 273–275. („rettenetesen szánnivalónak”); Bradley: *A Soldier's Story*, 308. (Strauss-keringőket játszottak); *Three Years*, 596–597. (disznócsalogatásnak); Fussell: *Wartime*, 255. („bumfnak” nevezett); Lasky: „Military History Stood on Its Head”, *Berlin Journal* 14 (2007. tavasz), American Academy of Berlin, 20+ (Ei sörrender).
22. Az amerikai ultimátum: Ruppenthal: *Utah Beach to Cherbourg*, 172–177, 189.; Whitehead: *World War II: An Ex-Sergeant Remembers*, 79. („Kurafiak! Mind így”).
23. Az Ultrával megfajított: CCA, 431–434. („bunkerbéniultágtól”); Sunset 604, 1944. jún. 25., NARA RG 457, E 9026, SRS-1869 („haldiosan kimerültek”); Reardon (ed.): *Defending Fortress Europe*, mss., 165. (5000 tehenet); Saunders: *Royal Air Force, 1939–1945*, vol. 3, 123. (a 80 tonna lösz); CCA, 434. („Az utolsó töltényig”).
24. Schlieben gyötrelmei: „The Reminiscences of Alan Goodrich Kirk”, 1962, John Mason, Col U OHRO, NHHC, 349–350. (két hajórajra vált szét); Karig: *Battle Report: The Atlantic War*, 362–365.
25. Hamarosan nagy kaliberű: OH, John F. Latimer, n. d., NARA RG 38, E 11, U. S. Navy WWII Oral Histories, 19–20. („több összpontosított tűz”); Morton L. Deyo: „Cherbourg”, Feb. 1956, SEM, NHHC, box 81, file 33.; IFG, 198–205. (a bűnös üteget).
26. Cherbourg-tól tíz kilométerre: Buffetaut: *D-Day Ships*, 151–152.; AR, USS Texas, 1944. júl. 12., NARA RG 38, CNO, 370/45/3/1, box 1470, 3–5.; IFG, 205–212. (a Hamburg ütege zúdítottak).
27. Collins tábornok ezt: memó, Cleave A. Jones, 1944. jún. 22., SHAEF, NARA RG 498, ETO HD, UD 603, SLAM 201 file, box 1.; Johnson: *History of the Twelfth Infantry Regiment in World War II*, 111. (százhusz méteres magasságból); Collins: *Lightning Joe*, 221. („Erről a pontról pompás”).
28. rá tudják venni a másik: OH, JLC, 1954. jan. 21., CBM, NARA RG 310, OCMH, 2-3.7 CB 3; 1944. júl. 15., MHI, box 4. (rábeszélő képességgel); Keegan: *Six Armies in Normandy*, 159. (és a veszteségek iránti); Berlin: U. S. Army *World War II Corps Commanders*, 3–5. (a legfiatalabb a harmincnégy); 16. („először összpontosítás és”); napló, JMG, 1944. máj. 16., MHI, box 10. („majdnem a tolakodó”); Collins: *Lightning Joe*, 2–3. (New Orleans-i nagyrúház szögeivel); OH, JLC, 1972, Charles C. Sperow, SOOHP, MHI, 6. (malária lázrohamaitól); Arlington National Cemetery website, <http://www.arlingtoncemetery.net/josephla.htm>; levél, JLC-től a Brentano-nak, 1944. okt. 24., JLC papers, DDE Lib, box 3, 201 file (a Moby Dicket); Carafano: *After D-Day*, 186. („a parancs alig több”).
29. Cherbourg most már majdnem: Ruppenthal: *Utah Beach to Cherbourg*, 193.; Wertenbaker: *Invasion!*, 150–152. (Az amerikai bakák); Johnson: *History of the Twelfth Infantry Regiment in World War II*, 112.
30. Von Schlieben altábornagy addigra: Carell: *Invasion – They're Coming!*, 177. („egy macska meglöbölésére”); CCA, 438. („Iratok elégetve”); memó, Cleave A. Jones, 1944. jún. 26., SHAEF NARA RG 498, ETO HD, UD 603, SLAM 201 file, box 1. (– Ez jólesett!).
31. Perceken belül előjött: Wertenbaker: *Invasion!*, 158–159.; Breuer: *Hitler's Fortress Cherbourg*, 232.; Bradley: *A Soldier's Story*, 313. (Zsebében megtalálták); Mittelman (ed.): *Hold Fast!*, 17. (– En is elfáradtam).
32. „a fosztogatók mennyországa”: levél, Thor M. Smith a családjának, 1944. júl. 5., Smith papers, HIA; Whitehead: „Beachhead Don”, 159–160. („borotvakrémtől torpedóig”); OH, Albert Mumma, 1944. júl. 22., NARA Rg 38, E 11; U. S. Navy WWII Oral Histories, 11. (Az Hétel Atlantique-ban); memó, Cleave A. Jones, 1944. jún. 26., SHAEF NARA RG 498, ETO HD, UD 603, SLAM 201 file, box 1. (és polipkonzervek kerültek); „Cherbourg, Gateway to France: Rehabilitation and Operation of the First Major Port”, 1945, NARA RG 319, ETO HD, 8-3.1 AE; Andrew T. McNamara: „QM Activities of II Corps”, 1955, PIR, MHI, 136. (két üveg bort és); Mason (ed.): *The Atlantic War Remembered*, 411–415. („Az Egyesült Államok Hadserege”); Wertenbaker: *Invasion!*, 162–163. Az olajtartályok megszerzése – egy logisztikus elemzése szerint – a kilenc hónappal később, a Raján átvezető „remageni híd” elfoglalásával azonos jelentőségű esemény volt”. LSA, vol. 1, 500.

33. Azok, akik megsemmisítették: Frank A. Osmanski: „Critical Analysis of the Planning and Execution of the Logistic Support of the Normandy Invasion”, 1949. dec., Armed Forces Staff College, Osmanski papers, MHI; CCA, 441–442. („Mesteri munka”); „Official Study of Port of Cherbourg”, 1945, NARA RG 498, ETO HD, admin file #492. („tökéletesen romba döntöttnek”); „Port Plans, Pre-Invasion”, n. d., NARA Rg 319, LSA background files, 2-3.7 CB 6. (Több vonatrakomány); F. K. Newcomer, Jr.: „Analytical Study of the Rehabilitation of the Port of Cherbourg”, n. d., NARA RG 334, E 315, NWC, ANSCOL, box 234, 14–18.; Beck, 352.
34. A romok közé számolatlanul: „Cherbourg Port Reconstruction”, Office of the Chief Engineer, ETO, 1945. márc., NARA Rg 334, E 315, NWC, ANSCOL, USA ETO Z-2, box 1128, 30–32.; Mason (ed.): *The Atlantic War Remembered*, 410. (több mint négyszáz); IFG, 217. (nyolc mágneses és nyolc); Harlan D. Bynell: „Logistical Planning and Operations – Europe”, előadás, 1944. okt. 31., NARA RG 334, E 315, NWC, ANSCOL, L-7-44, box 199, 9. (Az újjáépítés unalmas); LSA, vol. 2, 71–75.; „Official Study of Port of Cherbourg”, 1945, NARA RG 498, ETO HD, admin file #492 (ám július közepéig); Beck, 355. (a mély vízi medencék); „Port Plans, Pre-Invasion”, n. d., NARA RG 319, LSA background files, 2-3.7 CB 6. („Lehetetlen nem észrevenni”).
35. „e legnagyobb horderejű győzelemnek”: WSC J. Sztálinnak, 1944. jún. 29., „Strategy and Operations, vol. 2”, UK NA, CAB 120/421.
36. ...a VII. hadtest 22 000 fős: Ruppenthal: *Utah Beach to Cherbourg*, 199.; Coles-Weinberg: *Civil Affairs*, 731. (ejtőernyőkből varrott trikolórt), 735. (szolgáltatassa be a lőfegyvereket); Wertebaker: *Invasion!*, 162–163. (– Utat a kibaszott).
37. A többholdas területet: Wertebaker: *Invasion!*, 153.; Moorehead: *Eclipse*, 138. („szitkok új szókincsét”); OH, Albert Mumma, 1944. júl. 22., NARA RG 38, E 11, U. S. Navy WWII Oral Histories, 7. (tengerképes vízi járműre); memó, W. H. S. Wright, 1944. júl. 25., NARA RG 337, E 54; AGF Top Secret Gen'l Corr, box 2, folder 319.1 (a hétvése háborúból származó); Blumentritt: *Von Rundstedt*, 238–239.; MMB, 318.; Keegan: *Six Armies in Normandy*, 160–161.
38. „Alton C. Brightnak”: Babcock: *War Stories*, 213–216.
39. Egy közeli, a 19. században: Cosmas-Cowdrey: *Medical Service in the European Theater of Operations*, 261–263.; Joseph R. Darnall: „Powdered Eggs and Purple Hearts”, 1946, MHUC, Professional Papers, Group 1, box 24, 133. („átvérzett kötésekkel, a saját”); Sforza: *A Nurse Remembers*; oldalszámozás nélkül („mindenütt piszkos műszerek”); Wertebaker: *Invasion!*, 164. („Talán több embernek”).
40. Cherbourg-ban azonnal kinyitott: „Official Study of Port of Cherbourg”, 1945, NARA RG 498, ETO HD, admin file #492; Hitchcock: *The Bitter Road to Freedom*, 49. („A kollaborán-sok szekere”), 382n; Beevor: *D-Day*, 449. (Fürtjeiket kilométerekre), 516.
41. „a cosmoline fegyverzsírét”: Babcock: *Taught to Kill*, 84.

3. FELSZABADULÁS

AZ IRTÓZATOS HÚSDARÁLÓ

1. Július elejére már egymillió: Az egymilliomodik katona július 5-én hajózott ki. Dispatch, Bertram H. Ramsay: *London Gazette*, 30, 1947, CMH, 5109+.
2. ...az anziói patthelyzetre: OH, ONB, 1956. jún. 7., CBM, NARA RG 319, OCMH, 2-3.7, 270/19/5/4, box 184.; Sylvan, 31. (állások labirintusa lépett); Faubus: *In This Faraway Land*, 157. („Folyamatosan lőnek minket”); Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 137. (és a napi véres veszteség Normandiában); rádiótávirat, Dietrich von Choltitz, 1944. júl. 15., közli James Hodgson: „The Battle of the Hedgerows”, 1954. aug., NARA

- RG 319, OCMH, R-54, box 8, IV-27. („Irtózatoss húsaráló”); Zuckerman: *From Apes to Warlords*, 280. („Nem engedhetem meg magamnak”).
3. „minden rendelkezésünkre álló légi és”: ALH, vol. 2, 104.
4. A főparancsnok idegessége: Crosswell: *Beetle*, 657. (immár *Chesterfieldet*); Miller: *Ike the Soldier*, 662. („lassító gyógyszer”); *Three Years*, 584, 602. (s a robbanás kiszippantotta); napló, 1944. jún. 30. és júl. 8., Barbara Wyden papers, DDE Lib, box 1. („Hogy szenvedek!”); Eisenhower: *Eisenhower at War, 1943–1945*, 348. (Az egyik délután bepréselte magát); Davis: *Soldier of Democracy*, 501. („Marshall nagy botrányt”); napló, CBH, 1944. júl. 2., MHI, box 4. (–Lőjék agyon azt a gazembert!).
5. ...ő „kutyaviadalnak” nevezett: Jackson: *Overlord*, 174.
6. „Jól ismerem a tervét”: DDE BLM-nek, 1944. júl. 7., NARA RG 331, E 1, SHAEF SGS, 381.
7. Montgomery egy nappal későbbi: Copp-McAndrew: *Battle Exhaustion*, 116–117. (egyedül a kanadai 3. hadosztály); BLM DDE-nek, 1944. júl. 8., DDE Lib. PP-pres, box 83. („Én magam meglehetősen”); BLM DDE-nek, 1944. júl. 8., NARA RG 331, E1, SHAEF SGS, 381. („Úgy vélem, a csata”).
8. „Én nagyon kedvelem”: D’Este: *Eisenhower: A Soldier’s Life*, 564.; Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976*, 273. („kirágásom elkerüléséről gondoskodom”).
9. „nagyképű főnök”: Crosswell: *Beetle*, 659.; Kingston McCloughry: *Direction of War*, 144. („valami diktátorszerűvé”); Tedder: *With Prejudice*, 556. (Sir Arthur W. Tedder repülő-vezérezredes); „Excerpts from Diary, D/SAC”, vezette Leslie Scarman brit repülő-alezredes, 1944. júl. 8., NARA RG 319, *Supreme Command* background files, 2-3.7 CB 8. („A gond Monty”); Trafford Leigh-Mallory: „Daily Reflections on the Course of the Battle”, 1944. jún. 15., 19., 27., júl. 17., UK NA, AIR 37/784. („A dolgok mintha leültek volna”).
10. Churchill is mind ingerlékenyebb: WSC A. Brooke-nak, 1944. jún. 18., és WSC H. Ismay-nak, 1944. júl. 16., „Strategy of Operations, vol. II”, UK NA, CAB 120/421; Parkinson: *A Day’s March Nearer Home*, 334–341. (a lépfene ígéretes); Addison: *Churchill, the Unexpected Hero*, 194–195. („bombatámadással egyenként”).
11. ...hogyan végezzenek „hidegvérű számításokat”: Addison: *Churchill, the Unexpected Hero*, 194–195.
12. ...lerövidíti-e a háborút: Eisenhower 1944. június végén újra hangsúlyozta a SHAEF stratégiáját, miszerint elsőként nem kívánnak mérges gázt alkalmazni. ALH, vol. 2, 116.
13. Képtelenség lenne a morált: Addison: *Churchill, the Unexpected Hero*, 194–195.; Parkinson: *A Day’s March Nearer Home*, 334–341. („hogyan zavaró hatásnál erősebbet”); margin note, SHAEF chief of staff meeting minutes, 1944. júl. 5., NARA RG 331, E 3, SGS, 290/7/4/4-5, box 128. („En nem leszek tettestárs”).
14. Montgomery haditerve: Hogan: *A Command Post at War*, 91–95. (Sokat remélve, de csekély); Blumenson: *The Battle of the Generals*, 113. (hogyan egymás mellett felsorakozva); BP, 125–127. („mindenki többé-kevésbé összezavarodva”).
15. Az Omaha parton túl: BP, 109–114. (a forgalmi torlódások, a saját), 82–84. (– Pontosan ez az, amit nem); Baker: *Ernest Hemingway*, 511. („A holtak”); Hogan: *A Command Post at War*, 100. (Bradley kilenc tábornokot); Belfield-Essame: *The Battle for Normandy*, 187. („a siralmassága mindig velem”).
16. „hadosztály vezetéséhez túlságosan lágy szívűnek”: Bradley: *A Soldier’s Story*, 333.
17. Roosevelt lázas igyekezettel dolgozott: Jeffers: *In the Rough Rider’s Shadow*, 261.; BP, 86, 131.; levél, TR Eleanor-nak, 1944. jún. 17., 24., júl. 3., 7., TR, LOC MS Div, box 10.; Renahan: *The Lion’s Pride*, 239. („kétségbejítő kimerültséget”); Michael David Pearlman: „To Make Democracy Safe for the World”, Ph. D. diss., University of Illinois, 1978, 603. („Lehet, hogy sajog a lábam”).
18. Miután július 12-én, szerdán: „Official Statement of the Military Service and Death of Theodore Roosevelt, Jr.” 1958. aug. 29., TR, LOC MS Div, box 39.; levél, R. O. Barton Eleanor Roosevelt-nek, 1944. júl. 13., TR, LOC MS Div, box 32. („A show-folytatódik”).

19. A hadsereg egy felláncaltapás: Liebling: *Mollie & Other War Pieces*, 220. (libérateurs).
20. Roosevelt nem értesülhetett: Medal of Honor recommendation, R. O. Barton, 1944. jún. 27., TR, LOC MS Div, box 39; Wheeler: *The Big Red One*, 300–301. (de George Marshall gondoskodott); levél, Elizabeth Beston Henry Eleanor Rooseveltnek, 1944. júl. 25., TR, LOC MS Div, box 26. („Megvolt benne az Erzsébet-kor”).
21. „igen ősi településnek”: Baedeker: *Northern France*, 162–163.
22. Annak dacára, hogy kifosztották: Balkoski: *Beyond the Beachhead*, 268.; Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 138. (akik a szakadár kávvínistákat); BP, 146. (és a bombázók egy héten át); Aron: *France Reborn*, 104. (így nem maradt tíznél több).
23. Nyolc út és egy vasútvonal: Mansoor: *The GI Offensive in Europe*, 153.; Doubler: *Busting the Bocage*, 15.; Whitehead: „Beachhead Don”, 190. (mátrszét nyolcvan kilométeres); Reporting *World War II*, vol. 2, 541. („nagy cucc bombák”); BP, 150–151. („molyrágta fehér takaróvá”), 140. („a végét járja”); Mayo: *The Ordnance Department*, 250. (a polgárháború csatamezőiről készült); Daglish: *Operation Goodwood*, 27. (A GI-ok több mint egy héten át); St.-Lô, 51. (A 29. gyaloghadosztály).
24. Neki mindene robbanékony: Cawthon: *Other Clay*, 27–28, 34. („Huszonkilences, gyerünk!”); Cawthon: „Pursuit: Normandy, 1944”, *American Heritage* (1978. febr.), 80+. („Született le-leplezője és pusztítója”); „Memoirs of Charles Hunter Gerhardt”, 1964. júl., MHI; Gerhardt biographical material, MMD; Miller: *Division Commander*, 71. („laza kantárként”); e-mail, Roy Livengood a szerzőnek, 2008. nov. 8. („pitiáner generálistként”); OH, Charles L. Bolte, Maclyn Burg, 1975. jan. 29., MHI, 172–177. („Írja le a fuldokló” és „Tüzes indián harcos”); Ewing: *29 Let's Go!*, 283. („kemény, igényes, rámenős”); Balkoski: *Beyond the Beachhead*, 253–254. (Charlie Gerhardt valójában).
25. Július 15-én késő délutánra: BP, 154.; OH, 2nd ID, 1944. júl. 13–18., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 12. (A sörényekbe utászok robbantottak); Cawthon: „July 1944: St. Lô”, *American Heritage* (1974. jún.), 4+. („hátrafelé lökték le a lábukról”); Linderman: *The World Within War*, 346. („mindennek vége”).
26. Július 17-én hétfőn: Balkoski: *Beyond the Beachhead*, 262.; feljegyzés, William Puntenney, gépelt kézirat, n. d., MMD, 59–63. (és megölték az új zászlóaljparancsnokot); St.-Lô, 110–111. (Az amerikai bakák trióikkal); BP, 167. (ledobott vérplazmás zacskókat); Robert E. Walker: „With the Stonewallers”, gépelt kézirat, n. d., MMD, 65. („elviselhetetlenül szánalmas látvány”).
27. A német védelem azonban: BP, 170–171.; Johns: *The Clay Pigeons of St. Lô*, 198, 233–234. (egy kőszarkofág pedig); Whitehead: „Beachhead Don”, 195. („Itt, a holtak között”); Miller: *Division Commander*, 90. (Cota ujjhegyeiről vér); Saint-Lô, 117–119. (tizenhét védelmi támpontot); Balkoski: *Beyond the Beachhead*, 278. (Howie holtteste is beérkezett).
28. „Az ember semmit sem tudott”: „Between Collaboration and Resistance: French Literary Life Under Nazi Occupation”, New York Public Library, exhibition 2009. jún.; Carpenter: *No Woman's World*, 59. („Ezen a tavon padlódeszkák”); Blumenson: *Liberation*, 28. („A poklot tutira felszabadítottuk”); Bair: *Samuel Beckett: A Biography*, 242–244.; Perloff: „In Love with Hiding”, *Iowa Review* (2005), 82. („a romok fővárosaként”); Linderman: *The World Within War*, 117. („kerítésoszlopok, teácskészek, ajtócsengők”); AAR, George V. Bleierm Jr., graves registration, 11th Inf, n. d., NARA RG 407, ETO G-3 OR, 290/56/5/1-3, box 11. (aláaknázott német holttestek); „Graves Registration Service”, NARA RG 407, E 427, AG WWII operations reports, 97-USFS-0.3.0, no. 107,10. („a harctéren felszedett hullákat”).
29. „Ha esetleg létezett is”: Cawthon: „Pursuit: Normandy, 1944”, *American Heritage* (1978. febr.), 80+.
30. „kietta a német védelem zsigereit”: OH, 2nd ID, 1944. júl. 13–18., NARA RG 407, E 427-A, CI folder 12.
31. „Jelen!”: Whitehead: „Beachhead Don”, 198.; Balkoski: *Beyond the Beachhead*, 278. A hadosztály sok katonájának holttestét máig sem találták meg.
32. Rommel szokása szerint: Irving: *The Trail of the Fox*, 372–374.; Liddell Hart: *The Rommel Papers*, 463–464. („elvonhatja a figyelmet gondjairól”).
33. Gondjai bőven akadtak: Ruge: *Rommel in Normandy*, 228.; VW, vol. 1, 307.; feljegyzés, J. S. W. Stone, n. d., LHC, folder 5, 54. („majrégődröket”).
34. „A hadi helyzet egyáltalán nem jó”: Liddell Hart: *The Rommel Papers*, 491–493.; Davis: *Carl A. Spaatz and the Air War in Europe*, 460. (6000 főltonnás bombával); BP, 120. (negyven perc alatt lerombolták); Moorehead: *Eclipse*, 145. („Semmi látnivaló sem”); Aron: *France Reborn*, 106. (Addigra nyolcezer francia menekült); VW, vol. 1, 316. (egyetlen zászlóaljnak felelt meg).
35. Addigra a B Hadseregcsoport: Liddell Hart: *The Rommel Papers*, 496, 486–487. (Mindössze 10 000 fős pótlás); BP, 181. (A brit tüzérség Caenra); Ruge: *Rommel in Normandy*, 213–219. („A hadosztályok elvéreznek”); James Hodgson: „The Battle of the Hedgerows”, 1954. aug., NARA RG 319, OCMH, R-54, box 8, IV-5. (Berlin 1,6 milliós német).
36. Németország kivézetését: Gilbert: *The Second World War*, 544.; Megargee: *Inside Hitler's High Command*, 210.; Erickson: *The Road to Berlin*, 228. (az élén a Wehrmacht elfogott).
37. Rommel elégedetlensége: Lewin: *Rommel as Military Commander*, 230.; Young: *Rommel, the Desert Fox*, 165. (– Folytatni fogja a harcot); Speidel: *We Defended Normandy*, 84–85. (veszedelmes szóbeszédről); Beavor: *D-Day*, 326–330. (Azt ellenezte, hogy); Barnett (ed.): *Hitler's Generals*, 200. (Július elején Rundstedtet); Günther Blumentritt, *ETHINT* 73, 1946. jan. 8–11., MHI, 2–4. („vessenek véget az egész háborúnak”); Carver. (ed.): *The War Lords*, 197. (és 250 000 márkás pénzjutalmat); CCA, 447. (– A következő én leszek).
38. Rundstedt utódja, a Ravasz Hans: MMB, 282–283. (a Ravasz Hans); Barnett (ed.): *Hitler's Generals*, 404–405.; Speidel: *We Defended Normandy*, 120–122. („makacs önféjűséggel”); Keegan: *Six Armies in Normandy*, 240. („a helyzet aligha lehetne”); Liddell Hart (ed.): *The Rommel Papers*, 486–487. („A helyzet a normandiai”); VC, 179. (Kluge egyetértésének adott).
39. Hétfőn a délután közepén: Ruge: *Rommel in Normandy*, 233.; „Rommel's Accident”, AB, no. 8. (1975), 42+; Luther: *Blood and Honor*, 229. (– Mit gondolsz, mivel beszél?)
40. A Saint-Pierre-ben az egykori hentesinassal: Belfield-Essame: *The Battle for Normandy*, 149.; McKee: *Caen: Anvil of Victory*, 256. (igyekeztek leplezni a zajt); *Germany VII*, 596–597. (a Pas de Calais térségében).
41. Dietrich is úgy látta: Daglish: *Operation Goodwood*, 83–86.; Liddell Hart: *The Tanks*, vol. 2, 362. (földhöz tapasztott füllel); Irving: *The Trail of the Fox*, 417–418. („En csak önnek engedelmeskedem”).
42. A gépkocsi kelet felé: Fraser: *Knight's Cross*, 510. Az eseményről egymásnak ellentmondó jelentések születtek, Rommel autójának kilövéséről többen is a maguk sikereként számoltak be. A RAF hivatalos története a B11 repülőtérről tevékenykedő 602. repülőszázad Spitfire-einek tulajdonítja. Saunders: *Royal Air Force, 1939–1945*, vol. 3, 121.
43. A lövedékek sorra ütötték át: „Rommel's Accident”, AB, no. 8. (1975), 42+; Young: *Rommel, the Desert Fox*, 170–171. (Rommel először a szélvédőnek).
44. Súlyosan megsebesült: Brown: *Bodyguard of Lies*, 743–744.; „Rommel's Death Reported” (Melbourne, Australia), *Argus* (1944. aug. 23.), 16.
45. A Harmadik Birodalom propagandistái: Bodo Zimmerman, 1946, FMS, #B-308, MHI, 121–122.
46. A szövetséges offenzíva dolgában: Trafford Leigh-Mallory: „Daily Reflections on the Course of the Battle”, 1944. júl. 18., UK NA, AIR 37/784. („A repülőgépek hatalmas legyező”); McKee: *Caen: Anvil of Victory*, 258–259. („apró pontok válnak el a repülőgépektől”).
47. Egyedül az első támadó hullámok: D'Este: *Decision in Normandy*, 371.; „Operation Goodwood”, 1946. okt. (U. K.) Military Operational Research Unit, report #23, CARL, R-14999, 15, 22. (négyzetméterenként); Watney: *The Enemy Within*, 217. („zajboltozatnak” nevezett – kakofóniában”); Copp (ed.): *Montgomery's Scientists*, 85.; VW, vol. 1, 338–339. („rémitő,

- megingathatatlan méltóságnak"); Liddell Hart: *The Tanks*, vol. 2, 366–367. („Előre, indulj!"); Daglish: *Operation Goodwood*, 11. (és kezdetét vette a legnagyobb páncéloscsata).
48. A Goodwood-hadműveletben: „Operation Goodwood”, 1946. okt. (U. K.) Military Operational Research Unit, report #23, CARL, R-14999, 7, 18–22.; VW, vol. 1, 329–330, 336.; TSC, 186–187. („harcra kell kényszeríteniünk”).
49. Ezt a szerény, elfogadhatónak látszó: Callahan: *Churchill & His Generals*, 214–215.; B. L. Montgomery: „Notes on Second Army Operations”, 1944. júl. 15., National Archives of Canada, RG 24, vol. 1054 2, file 215A21.016(9). („kényszerítse harcra és »írja le« a német”); BLM A. Brooke-nak, 1944. júl. 14., Alanbrooke papers, LHC, 6/2/27; Beevor: *D-Day*, 321. (hogy egy „orosz stílusú”).
50. Montgomery túlságosan nagy: AAR, „Operation Goodwood”, 1945, UK NA, CAB 106/959, 4–8.; „Lessons from Operation Goodwood”, 1944. júl., UK NA, AIR 37/858; Liddell Hart: *The Tanks*, vol. 2, 360–361.; Daglish: *Operation Goodwood*, 31–32. (titáni áttörés és üldözés); Chandler, 2003–2004. („az egész keleti szárny”).
51. „meglehetősen riktó színekkel”: OH, M. Dempsey, 1951. márc. 8.; G. S. Jackson, UK NA, CAB 106/1061; OH, M. Dempsey, 1952. márc. 28., B. H. Liddell Hart, UK NA, CAB 106/1061. („...nem avatta bizalmába Eisenhower”); Hamilton: *Master of the Battlefield*, 760. („muszáj volt mindenkor”).
52. „mint egy horgonyait felvonó flotta”: Daglish: *Operation Goodwood*, 101–103.; AAR, „Operation Goodwood”, 1945 UK NA, CAB 106/959, 4–8. (Az Orne három hídján); „Operation Goodwood”, 1946. okt. (U. K.) Military Operational Research Unit, report #23, CARL, R-14999, 5. (és hosszú belőhető területsávokat), 15, 22.; Watney: *The Enemy Within*, 217. („a gránátok úgy süvöltöttek”); Liddell Hart: *The Tanks*, vol. 2, 363–364. (A tűzhenger minden két percen háromszáz métert); William Steel Brownlie: „And Came Safe Home”, gépelt kézirat, n. d., IWM, 92/371, 18. („a gránátrobbanások tömör, sűrű fala”); VW, vol. 1, 340–341. (vasúti töltés).
53. Oldalazó tűz perzselő: Daglish: *Operation Goodwood*, 131.; OH, Hans von Luck. Az interjút készítette a szerző, Hamburg, 1994. márc. 3.; ápr. 7.; Luck: *Panzer Commander*, 157. („mint a torpedók”); AAR, „Operation Goodwood”, 1945, UK NA, CAB 106/959, 4–8. („Súlyos nehézséget okoz”); Baynes: *The Forgotten Victor*, 203–204. (tizenhat égő Sherman állt); Rosse-Hill: *The Story of the Guards Armoured Division*, 42.
54. Hamarosan sok további harckocsi: Belfield–Essame: *The Battle for Normandy*, 155.; Liddell Hart: *The Tanks*, vol. 2, 362–363.; „Operation Goodwood”, 1946. okt. (U. K.) Military Operational Research Unit, report #23, CARL, R-14999, 18.; „Lessons from Operation Goodwood”, 1944. júl., UK NA, AIR 37/858. (gyér füstű löport használó); Howard–Sparrow: *The Coldstream Guards, 1920–1946*, 268. („heves, áthatolhatatlan tűz”).
55. „Egyes harckocsizók meggyulladtak”: John M. Thorpe: „A Soldier's Tale, To Normandy and Beyond”, gépelt kézirat, 1982. nov., IWM, 84/50/1, 96–98.; William Steel Brownlie: „And Came Safe Home”, gépelt kézirat, n. d., IWM, 92/371, 19. („Összegett és sebesült katonák”); Arthur: *Forgotten Voices of World War II*, 337. („az égő harckocsik iszonyatos”).
56. „A ma délelőtti hadműveletek”: VW, vol. 1, 344–346, 355–357.; BLM DDE-nek, 1944. júl. 18., DDE Lib, PP-pres, box 83. („A magam részéről nagyon”); Fraser: *And We Shall Shock Them*, 335. (amelyek tisztán a fantázia); McKee: *Caen: Anvil of Victory*, 278. („A 2. hadsereg támadott és áttört”); „Caen: The Big Break-Through” (U. K.) *Daily Mail* (1944. júl. 19.), 1.
57. „E nem érzi jól magát”: asztali napló, 1944. júl. 19., Barbara Wyden papers, DDE Lib, box 1.; VW, vol. 1, 347–350. („alaposan meg van rakva”); Copp–McAndrew: *Battle Exhaustion*, 124–125. („azok a katonák, akik még”); Rosse-Hill: *The Story of the Guards Armoured Division*, 46. („trópusi hevességű”); Howard–Sparrow: *The Coldstream Guards, 1920–1946*, 270. (Az őrmesterek kiosztották a rumfejadagot).
58. Az offenzíva újabb ötvennégy: „Operation Goodwood”, 1946. okt. (U. K.) Military Operational Research Unit, report #23, CARL, R-14999, 15, 22.; AAR, „Operation Goodwood”,

- 1945, UK NA, CAB 106/959, 4–8. (hogy áthozhassák a kanadai); Daglish: *Operation Goodwood*, 170, 183. (további német páncélos); Reynolds: *Steel Inferno*, 186–187.; Liddell Hart: *The Tanks*, vol. 2, 369. A harcképtelenné tett brit harckocsik zömét hamarosan kijavították, a végleg elpusztítottakat pedig újakkal pótolták. „Operation Goodwood”, 1946. okt. (U. K.) Military Operational Research Unit, report #23, CARL, R-14999, 15, 22.
59. Majdnem hét hét elmúltával: TSC, 189–193.; Everett S. Hughes a feleségének, 1944. júl. 22., Hughes papers, LOC, box 2.; VW, vol. 1, 353. („A szövetségesek Franciaországban”); Daglish: *Operation Goodwood*, 11. („csakis korlátozott értelemben”); Trafford Leigh-Mallory: „Daily Reflections on the Course of the Battle”, 1944. júl. 28., UK NA, AIR 37/784. („Ami nálunk hiányzik”).
60. – Akkor le kell cserélnünk a vezetőinket: „Excerpts from Diary, D/SAC”, 1944. júl. 21., NARA Rg 319, TSC background files, 2-3.7 CB 8.; Orange: Tedder: *Quietly in Command*, 271. (– Nem hiszem, hogy fennállt); Tedder: *With Prejudice*, 566.; Kershaw: *Hitler, 1936–1945: Nemesis*, 693. (és még legalább kétszáz további); Warlimont: *Inside Hitler's Headquarters*, 477.; Evans: *The Third Reich at War*, 642–643.; Megargee: *Inside Hitler's High Command*, 222. (a náci karlendítést és). Martin Gilbert 5000-nél többre becsülte a kivégzettek számát. *The Second World War*, 558. Andrew Roberts szerint 1800, valamilyen módon az összeesküvéshez kötött személyt vettek őrizetbe 1944-ben, majd hasonló számút 1945-ben. *A Storm of War*, 482.
61. „Mit gondolnak az emberei”: D'Este: *Decision in Normandy*, 398.; Chandler, 2020n, („rá tudná venni Monty-t”), 2018–2019. („Az idő létfontosságú”), 2026. („Ha hazamehetné”).

A FÉNYES NAP ELSŐTÉTÜLT

1. Abban a West Point-i fürdőköpenyben: levél, Chester B. Hansen a feleségének, n. d., CBH, MHI; napló, CBH, 1944. júl. 28. és 12., MHI, boks 4. (pedig lefekvéskor nyugtatót és ...a legnagyobb dolog a világon); Pyle: *Brave Men*, 213. („Az előttünk elterülő rémisztő”); Bradley: *A Soldier's Story*, 330.; OH, ONB, 1956. jún. 7., CBM, NARA Rg 319, OCMH, 2-3.7, box 184.; Whitehead: „Beachhead Don”, 136. (Azután mutatópálcaként).
2. – Szánjon rá annyi időt: OH, M. Dempsey, 1952. márc. 28., B. H. Liddell Hart, UK NA, CAB 106/1061; OH, J. Lawton Collins, 1972, Charles C. Sperow, SOOHP, MHI, 195. (egy bocage-vidéki sarjerdő); Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 162–163.; memó, B. L. Montgomery ONB-nek, 1944. júl. 21., NARA RG 407, ML, box 24143.; DDE ONB-nek, 1944. júl. 24., közli: BP 331. (– Használjanak ki minden). Az a szektor, amelyet Bradley a támadásra kiválasztott, a nagyobb folyók környékét is elkerülte. Prados: *Normandy Crucible*, 86.
3. Az előnyt főleg a légierők: Davis: *Bombing the European Axis Powers*, 386.; Carafano: *After D-Day*, 102. (Egyetlen nehézbombázó több); Bradley: *A Soldier's Story*, 341. (és Bradley 1500 nehézbombázóval); AAFinWWII, 231. (egy nyolc kilométer széles); napló, CBH, 1944. júl. 19., MHI, box 4. (vagyis nagyjából ötméterenként).
4. Bradley elképzelésének nagyon kevés: Report of Investigation, 1944. aug 14., HQ, USSASFE, Frederick L. Anderson Papers, HIA, box 84, folder 10, 1–2, 5–6.; „Handbook for Bombardiers”, TM 1-251, 1941. márc. 31., Frederick L. Anderson Papers, box 93.; „Use of Heavy Bombers in a Tactical Role”, Pct. 1994, SHAEF, NARA Rg 334, E 315, ANSCOL, box 94. (A gépek csak akkor képesek); jelentés, aláírás olvashatatlan, 1944. júl. 27., UK NA, AIR 37/762. („a hadsereg lába közé bombázással”).
5. Bradley beleegyezett, hogy: BP 220–221. Az AAF egyik ezredese jelentette, hogy ő figyelmeztette Bradley-t, a bombák 3 százaléka a célpont előtt fog becsapódni, de tévesen azt hitte, Bradley beleegyezett az arcvonalra merőleges rárepülési irányba, miközben Bradley valójában még mindig azt hitte, a bombázók az úttal párhuzamosan fognak támadni, amivel erősen csökkentik a „rövid” bombakioldással járó veszélyeket. OH, John R. De Russey,

- Eighth AF liaison officer (a 8. légi hadsereg összekötő tisztje), 1947. szept. 9–12., NARA RG 319, CCA background files.
6. „semmit sem többek”: Bradley: *A Soldier's Story*, 154.; Pyle: *Brave Men*, 214. (– *Harminc évet töltöttem*).
 7. július 24. hétfő éjszakáját: Pyle: *Brave Men*, 296.; Tobin: *Ernie Pyle's War*, 199. („saját csekély túlélésély-kvótáját”); Cawthon: „July, 1944: St. Lô”, *American Heritage* (1974. jún.), 4+. („az ök-övezet”).
 8. Immár visszatért a frontra: Field Order 44, 305th Bomb Group, 1944. júl. 25., NARA RG 18, AAF WWII, 190/58/17/1, box 925.; „Investigation of Bombing of Ground Troops”, 1944. aug. 16., FUSA IG, NARA RG 338, FUSA AG gen'l corr, box 216.; BP, 222–223. (és minden járműre újra felfestették); levél, J. H. Phillips Ray E. Porternak, WD, 1944. máj. 6., James H. Phillips papers, HIA (melyik mértani forma).
 9. „mint a kölykök a futballmeccsen”: Carafano: *After D-Day*, 119.; Nichols (ed.): *Ernie's War*, 333.; Tobin: *Ernie Pyle's War*, 195. („a gépek géppuskáinak harsogó”).
 10. Ez idáig nem sok sikerült: „World Battlefronts, Western Front”, *Time* (1944. dec. 4.). (komo-ran figyelte a... három barométert).
 11. Stanmore-ból átrepülve: „The Botched Air Support of Operation COBRA”, *Parameters*, (1988. márc.), 97+; Davis: *Carl A. Spaatz and the Air War in Europe*, 470–472.; AAR, 305th Bomb Group, 1944. júl. 24., NARA RG 18, AAF WWII, 190/58/17/1, box 925. („ne bombázzanak rövidek”); memó, „Bombing errors committed on the Normandy battle front, 24 July, 1944”, HQ, Eighth AF, 1944. júl. 30., Frederick L. Anderson papers, HIA, box 84, folder 10. (amikor egy köteg szecská); „The Effectiveness of Third Phase Tactical Air Operations”, AAF Evaluation Board, 1945. aug., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 15.; „Investigation of Bombing of Ground Troops”, 1944. aug. 16., FUSA IG, NARA RG 338, FUSA AG gen'l corr, box 216. („Fiaszkónak ez a hadművelet”).
 12. Bradley haragja nem ismert: Bradley: *A Soldier's Story*, 347.; Bradley–Blair: *A General's Life*, 278–279.; memó, ONB, 1944. júl. 25., in diary CBH, MHI, box 4. (22 óra 30 perckor felhívta); T. Leigh-Mallory ONB-nek, 1944. júl. 19., UK NA, AIR 37/762. (és Leigh-Mallory korábban); BP, 229–237.
 13. Tanyaudvari erődített figyelőpontjáról: Tobin: *Ernie Pyle's War*, 198.; *Brave Men*, 298–301. („Az isten verje meg!”).
 14. A szerencsétlen 30. hadosztálynak: Hewitt: *Workhorse of the Western Front*, 36–37.
 15. „És akkor következett az a rettenetes”: Sullivan: „The Botched Air Support of Operation COBRA”, *Parameters* (1988. márc.), 97+; *History of the 120th Infantry Regiment*, 35–36. (A bombák saját árkaikba); Alosi: *War Birds*, 64. (teheneket hajítottak fel); Regan: *Blue on Blue*, 166–167. („olyan érzést keltettek, mintha”); „Investigation of Bombing of Ground Troops”, 1944. aug. 16., FUSA IG, NARA RG 338, FUSA AG gen'l corr, box 216. (ami egy másik ember); „Operations of 30th Infantry Division”, 1944. júl. 24. – aug. 1., n. d., CMH, 8-3.1, part 5, 6–7. („az amerikai „Luftwaffét”).
 16. Néhánnyal több, mint 1500: Sullivan: „The Botched Air Support of Operation COBRA”, *Parameters* (1988. márc.), 97+; BP, 236–237. (E repülőgépek közül három); AAFinWWII, 233–234. (és a testvérgyilkosságban 42); Juliette Hennessy: „Tactical Operations of the Eighth Air Force”, 1952, AFHRA, historical study no. 70, 53–56. (A vörös jelzőfüstöt nagyon); napló, 1944. júl. 25., Hoyt S. Vandenberg papers, LOC MS Div, box 1. (a nyolc kilométeres); Sylvan, 68–71.; napló, CBH, 1944. júl. 25., MHI, box 4. (Holtestét végül húsz méterrel); DDE GCM-nek, 1944. júl. 26., GCM Lib, box 67, folder 10. („Ismétellen figyelmeztettem”); Individual Deceased Personnel File, Lesley J. McNair, a. p. under FOIA, U. S. Army Human Resources Command, 2008. dec. („6 altábornagyi csillag”).
 17. Mire 12 óra 23 perckor az utolsó: BP, 222–223.; Pyle: *Brave Men*, 301. („Bárki követhet el hibát”).
 18. „Az a tűzérség dolga”: Bradley: *A Soldier's Story*, 349.

19. – Rálöttem három gránátot: Hewitt: *Workhorse of the Western Front*, 37.; *History of the 120th Infantry Regiment*, 37. („Csak a két lába”); BP, 246. (Sötétedésig a VII. hadtest); Kenneth W. Hechler: „VII Corps in Operation COBRA”, n. d., CMH, 8-3.1 AK, part 2. („az ellenséges tűzértséget nem érintette”).
20. Az olyan afrikai veteránoknak: Reardon (ed.): *Defending Fortress Europe*, mss, 179. („kimerültnek”); BP, 240. (harcosokat poccentett); James Hodgson: „Thrust-Counterthrust: The Battle of France (21 Jul–25 Aug 44)”, 1955. márc., NARA RG 319, R-58, 20–21. („Félőrlt katonák ugrottak”); Spayd: Bayerlein, 167. („Minden megégett” és „Itt már csak a holtak tudják”); „Air Power in the ETO”, USFET General Board study no. 65, n. d., NARA RG 407, E 427, 97-USFS-0.30, 16–17. (Becsése szerint katonáinak 70). A 8. légi hadsereg parancsnokságának egyik tanulmánya 10%-nál kevesebbre becsülte a németek véres veszteségét. Kenneth W. Hechler: „VII Corps in Operation COBRA”, n. d., CMH, 8-3.1 AK, part 2. („futószalag-bombázás” és „áthatva a tehetetlenség”).
21. A német táboriokokat: Kenneth W. Hechler: „VII Corps in Operation COBRA”, n. d., CMH, 8-3.1 AK, part 2.; Bennett: *Ultra in the West*, 43.; Hinsley: 500. (mert ott várták azt a harminc).
22. „A front, hogy úgy mondjuk”: James Hodgson: „Thrust-Counterthrust: The Battle of France (21 Jul–25 Aug 44)”, 1955. márc., NARA RG 319, R-58, appendix 30.
23. Collins 120 000 katonát: Kenneth W. Hechler: „VII Corps in Operation COBRA”, n. d., CMH, 8-3.1 AK, part 2.; „List of Weapons Available to VII Corps for the Attack of July 25”, 1944. aug. 4., NARA RG 407, AFIA, 2-3.7 BG. (600 csövet számláló); „Artillery in Operation Cobra”, n. d., NARA RG 407, E 427, ML #2229. (az előre felhalmozott 140 000); Cooper: *Death Traps*, 51–52. (masszív agyarakat); Mark J. Reardon: „Conquering the Hedgerows”, gépelt kézirat, 2009. a. p.; Mayo: *The Ordnance Department*, 254–255. (Angliából repülőgépen szállítottak); AAFinWWII, 239–241. („a hun szekdlásának”).
24. Collins nem tervezte, hogy harcba veti: Persons: „St. Lô Breakthrough”, *Military Review* (1948. dec.), 13+; OH, J. Lawton Collins, 1972, Charles C. Sperow, SOOHP, MHI, 196–199.; Collins: *Lightning Joe*, 242–243.; BP, 246.; Hewitt: *Workhorse of the Western Front*, 41. (tagogatózva megkeressék a robbanócsapdákat).
25. Amikor az új nap megvirradt: Doubler: *Busting the Bocage*, 58. („orosz módra”); Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 155. (Az 1. hadosztály alegységeinek); „Operations of 30th Infantry Division, 24 Jul–1 Aug 1944”, n. d., CMH, 8-3.1, part 5, 18. (Az áttörés keleti peremén); BP, 253–254, 275. (és egy amerikai járőr megölte); Seventh Army documents, 1944. júl. 26., NARA RG 407, ML #488, box 24154. (hét résen át szivárognak); Hart: *Clash of Arms*, 390. (Üzeményhiány miatt); Kenneth W. Hechler: „VII Corps in Operation COBRA”, n. d., CMH, 8-3.1 AK, part 2. (Kluge közölte alárendelt).
26. „Rem” (remnants, maradványai): Benjamin A. Dickson: „G-2 Journal: Algiers to the Elbe”, MHI, 130.; BP, 250–251. (– Ez a dolog totál).
27. A csatatéren francia parasztok: Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 194.; George E. McIntyre: „As Mac Saw It”, gépelt kézirat, n. d., MHI, 273–274. (a Life magazin több); Hastings: *OVERLORD*, 261–262. („Azután megláttam a lyukakat”).
28. Pénteken az ellenség csapatai: BP, 278, 279, 287. („A dolgok a mi arcvonalunkon”).
29. Hadserege előtt már Avranches: Abram et al.: *The Rough Guide to France*, 389.; BP, 308. (– Megvert ellenséggel állunk), 323. („Itt örültekháza van”), 333. (a harcászati légierő tízezer).

BÜNTETÉSED KIMÉRŐI

1. Szilárd burkolatú utakon: Liebling: *Mollie & Other War Pieces*, 232.; Pogue: *Pogue's War*, 193. (A sorok között); Belfield-Essame: *The Battle for Normandy*, 228. (és őszre festette a hajukat); Lee Miller: „The Siege of St. Malo”, közli *Reporting World War II*, vol. 2, 233. („mint a Cartier-klipszek”).

2. *Mentek tovább dél, kelet és nyugat*: napló, CBH, 1944. júl. 17., MHI (csapos rézkannában); Lankford (ed.): *OSS Against the Reich*, 152. (parfümöt és selyemsálát); AAR, „Battle of Mortain”, n. d., NARA RG 165, 330. (Inf), 120-0.3, 42. (horogkeresztet pingáltak); Pogue: *Pogue's War*, 199, 209, 134. („A feleségem nem ért meg”); „Combat Diary of Edward McCosh Elliott, 1944”, n. d., 2nd Bn, Glasgow Highlanders, IWM, 99/61/1, VI-18. (trikolórcsokokat nyújtottak); Joseph R. Darnall: „Powdered Eggs and Purple Hearts”, gépelt kézirat, 1946, MHUC, Group 1, MHI, box 24, 190. (– *Áj szpíg inglissz*); Neal Beaver, 3rd Bn, 508th PIR, gépelt kézirat, n. d., MMD. (calvadossal töltött korsók); Rottman: *FUBAR: American Soldier Slang of World War II*, 55.
3. *Az iskolaépületek falán*: Lee Miller: „The Siege of St. Malo”, közli *Reporting World War II*, vol. 2, 233; Cawthon: „Pursuit: Normandy, 1944”, *American Heritage* (1978. febr.), 80+. (Milwaukee némettel); Watney: *The Enemy Within*, 186. („Egy Német”); Keegan: *Six Armies in Normandy*, 259. („Nem számít, hány parancsot”).
4. *A szágulda áradó menetoszlopok*: Perry Wolff: „Why We Fight”, panel, International Conference on WWII, NWIIM, 2008. ápr. 10.; McManus: *The Deadly Brotherhood*, 254. („Az ember élete egy apró”); Beevor: *D-Day*, 390. („Sötétlen temettük el”).
5. *A SHAEF tervezői július*: ALH, vol. 2, 114–117.; PP, 524. („civakodó, üvöltöző üstökösnek”); Allen: *Lucky Forward*, 26. („ésszel felszerelt fajtiszta harci kakasnak”).
6. *Iffjabb George S. Patton altábornagyot*: Codman: *Drive*, 159. (– *Lehetne bármi pompásabb?*); D'Este: *Patton: A Genius for War*, 630, 636–637. (– *Azok az istenverte gazemberek*).
7. *Augusztus 1-jén, kedden délben*: Allen: *Lucky Forward*, 71–72. (– *Folyamatosan előrenyomulunk*); PP, 491. („Nagyon örülök”).
8. *A sikeres katonának nyilvánvalóan*: PP, 464.
9. *„Patton már megint elszólta magát”: táviratok*, GCM DDE-nek, W. B. Smith GCM-nek, DDE GCM-nek stb., 1944. ápr. 26. – máj. 3., NARA RG 165, E422, WD, OPD, history unit, box 4.; eskü alatt tett írásos nyilatkozatok, GSP, LOC MS Div, box 12, folder 1.
10. *Miután nagy nehezen*: levél, Everett S. Hughes a feleségének, 1944. máj. 12., LQC MS Div, Hughes papers, box II. 3, folder 1. (*Vadászpuskákat és nyergeket*); napló, CBH, 1944. júl. 2., MHI, box 4. (és 1000 dollárt ígért előre); White: *Conqueror's Road*, 34. („neurotikusnak és vérszomjasnak”); Patton: *The Pattons*, 109. (egy tétoválásonba); GSP Beatrice-nek, 1944. júl. 3., GSP, LOC MS Div, box 12. („Nem bírom elviselni”).
11. *Mélyen elgondolkodott*: Essame: *Patton: A Study in Command*, 122–124.; Collins: *Lightning Joe*, 248–249. (– *Kutyaszorítóban vagyok*); Blumenson: „Bradley-Patton: World War II's Odd Couple”, *Army* (1985. dec.), 56+. (– *Tudod, George, én nem*); Bradley: *A Soldier's Story*, 356. („belátóbb, ésszerűbben és”); beszéd, GSP, n. d., George Smith Patton papers, HIA, folder 1. („a hátsó lábára ágaskodva”).
12. *„Folyton azt kellett ismételtetnem”*: PP, 499.; Koch-Hays: *G-2: Intelligence for Patton*, 61. (– *En Berlinbe tartok*).
13. *Először is Brestbe ment*: Waddell: *United States Army Logistics*, 46.; IFG, 297.; LSA, vol. 2, 467–474. (*A Normandiából való kijutás*).
14. *A német balszárny összeomlása*: Ganz: „Questionable Objective: The Brittany Ports, 1944”, *JMH* (1995. jan.), 77+; BP, 370. (5 fontra fogadtott és – *Vegyék be Brestet!*); GSP Robert Howe Fletchernek, 1945. ápr. 25., LOC MS Div, box 13. („A hatodik érzékére”); Price: *Troy H. Middleton: A Biography*, 189. (nincs tizezernél több Kraut).
15. *Ugyanazon a napon a 3.*: BP, 357–359.; Ganz: „Patton's Relief of General Wood”, *JMH* (1989. júl.), 257+. (ugyanis West Pointon matematikából); Carr: „The American Rommel”, *MHQ* (1992. nyár), 77+. (*A lelkes rózsakertész*); Raines: *Eyes of Artillery*, 213. (*Piper Cub kisgépen*).
16. *– Rossz irányban nyerjük meg*: Price: *Troy H. Middleton: A Biography*, 188.; BP, 361–365. („Kedves George”); D'Este: *Patton: A Genius for War*, 631. (*Amikor felajánlotta, hogy*); Hirschson: *General Patton: A Soldier's Life*, 508–509. (*Lorient kikötővárost ostromolja*).
17. *„A fő teendő keleten vár”*: BP, 431–432.; Ganz: „Questionable Objective: The Brittany Ports, 1944”, *JMH* (1995. jan.), 77+.
18. *A bretagne-i hadjárat hamar*: BP, 340. („utolsó emberig”); Blumenson: *The Battle of the Generals*, 164. (*Saint-Malo ostroma*); Mitcham: *Retreat to the Reich*, 214. (*Brest a hetvenöt erődjével*); „Combat Engineering”, CE, report No. 10, 1945. cec., NARA RG 498, ETO HD, admin file #547, 47–53. (és helyenként közel nyolc méter); OH, ONB, 1956. jún. 7., CBM, NARA RG 319, OCMH, 2-3.7. (*hogy Brest helyőrsége túlságosan*); napló, GSP, 1944. szept. 9., LOC MS Div, box 3, folder 5. (– *Feltétlenül be kell vennünk Brestet*).
19. *A háború úgy ért véget*: Balkoski: *From Beachhead to Brittany*, 331.; memó, „Fighting in Cities”, Ninth Army, 1944. okt. 26.; NARA RG 498, G-3 Observer's Rpt, box 9. (*amelyet a repülőbombák*); Ganz: „Patton's Relief of General Wood”, *JMH* (1989. júl.), 257+. („a háború kolosszálisan ostroma”); M-516, 1944. aug. 4., és M-517, 1944. aug. 6., National Archives of Canada, RG 24, vol. 1054 2, file 215A21.016(9). (*Meglázítottuk a béklyót*).
20. *Montgomery terve egyszer*: BLM, „Task of First Canadian Army”, 1944. aug. 4., National Archives of Canada, RG 24, vol. 1054 2, file 215A21.016(9); BP, 435, 449–452. (*majd nyomultak tovább Vire*); VW, vol. 1, 386, 408.
21. *„a maga eszelős forgatókönyvét követi”*: Catton: *A Stillness at Appomattox*, 149.
22. *Az ilyen helyek közé tartozik Mortain*: *The Green Guide to Normandy*, 309.; Beevor: *D-Day*, 401. (gyermekek, akiknek ruhájára).
23. *Az utolsó német megszállót*: BP, 466n; Hewitt: *Workhorse of the Western Front*, 51. (*Éljenző civilek virágot*); SLC, 102.
24. *...különösen nagy harcászati jelentősége volt*: A szerző látogatása, 2009. máj 29.; Weiss: *Fire Mission*, 5, 25, 35, 75–76.
25. *„egy sosem visszatérő, egyedülálló lehetőséget”*: James Hodgson: „Thrust-Counterthrust: The Battle of France”, 1955. márc., NARA RG 319, R-series, R-58, 80.; TSC, 203. (– *Mondják meg Klugénak*).
26. *„az ilyen támadás, ha nem jár”*: Rosengarten: „With Ultra from Omaha Beach to Weimar, Germany”, *Military Affairs* (1978. okt.), 127+; Hans Eberbach: „Panzer Group Eberbach and the Falaise Encirclement”, 1946. febr., FMS, #A-922, MHI, 9–10.; BP, 442.; hadrend, Gilmore (ed.): *U. S. Army Atlas of the European Theater in World War II*, 52. (és négy hadtestbe szervezve); Mitcham: *Retreat to the Reich*, 120–121. („vakmerően a tengerig”).
27. *Augusztus 7. kellemesen*: AAR, „Battle of Mortain”, n. d., NARA RG 165, 330. (Inf), 120-0.3, 4–5; Bailly-Karamales: „The 823rd at Mortain”, *Armor* (1992. jan.–febr.), 12+. (26 000 német katona); BP, 461. (120 harcokcsival); Lefèvre: *Panzers in Normandy Then and Now*, 62. (a régi császári lovasságot idéző); Hewitt: *Workhorse of the Western Front*, 57. (hallás után tüzeltek); „Armored Reconnaissance in the ETO”, n. d.; NARA RG 337, AGF OR #157. („valami mindennek vége érzés”); Robert J. Kenney: „Somewhere in France”, gépelt kézirat, 1978, 1st Bn, 117th Inf, a. p. (*Az éjszakában sebesültek*).
28. *A német támadásnak azonban*: Isby. (ed.): *Fighting the Breakout*, 128–129. (*A megígért 300 Luftwaffe*); BP, 464–465. (*Az ellenség hat támadó*); hadműveleti napló, Seventh Army, 1944. aug. 6., NARA RG 407, E 427, ML, #2201. („lélekelen, negatív”).
29. *A német támadás legnagyobb süllyal*: Bailly-Karamales: „The 823rd at Mortain”, *Armor* (1992. jan.–febr.), 12+; Reynolds: *Steel Inferno*, 216–217. (*átengedték a német páncélosokat*); McManus: *The Americans at Normandy*, 381–382. (*hatórás késést idéztek elő*); Baedeker: *Northern France*, 180. (*Ezalatt az Abbaye Blanche-nál*); a szerző látogatása, 2009. máj. 29. (egy hatvanhat fős amerikai szakasz); OH, 120th Inf, 1944. aug., NARA Rg 407, E 427-A, CI, folder 96.; AAR, „Battle of Mortain”, n. d., NARA RG 165, 330. (Inf), 120-0.3, 13–14. (*Végül majdnem hatvan*).
30. *„Az ellenséges tankok első”*: VC, 233.; Featherston: *Saving the Breakout*, 133–135.; Saunders: *Royal Air Force, 1939–1945*, vol. 3, 132.; BP, 464–465.

31. „Német katonák száza kezdtek”: Featherston: *Saving the Breakout*, 133–135. A pilóták négyszer annyi jármű végleges kilövését jelentették, mint amennyit a későbbi földi vizsgálat igazolni tudott. Copp (ed.): *Montgomery's Scientists*, 175.
32. „és a vadászbombázók az elhanyagolhatónak”: OH, 120th Inf, 1944. aug.; NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 96; OH, Brig. Gen. James M. Lewis, 30th ID, 1944. aug. 25.; NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 96. (egy tucat tüzérosztály); VW, vol. 1, 414. („majdnem folytathatatlannak”).
33. „a kivételesen pocské induláson”: hadműveleti napló, Seventh Army, 1944. aug. 6.; NARA RG 407, E 427, ML, #2201.
34. és két helybeli francia kollaboráns: Reardon: *Victory at Mortain*, 99.; OH, 120th Inf, 1944. aug.; NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 96. (és a helyi kórház éléskamrájából); BP, 487. („Pokolian”).
35. Weiss hadnagy a látszóval: Weiss: *Fire Mission*, 53, 68–69, 82, 105.; Hewitt: *Workhorse of the Western Front*, 69–74.; Aloisi: *War Birds*, 68. („Madár nem énekelt”).
36. És a németek sem haladtak: Reardon: *Victory at Mortain*, 117, 143.; Bailey-Karamales: „The 823rd at Mortain”, *Armor* (1992. jan.–febr.), 12+. (hatezer főnél kevesebb); VW, vol. 1, 416. („Bárcsak néhány napig folytatnák még”).
37. „Csúnyán összezúztuk őket”: McManus: *The Americans at Normandy*, 399–400.
38. „Mindent kockára kell tennünk!”: Hewitt: *Workhorse of the Western Front*, 66.
39. „tövis a húsunkban”: BP, 488–490.
40. „követelte ismét Hitler augusztus 9-én: Hans Eberbach: „Panzer Group Eberbach and the Falaise Encirclement”, 1946. febr., FMS, #A-922, MHI, 9–12. („roppant visszatetsző”); Rudolph Freiherr von Gersdorf: „Avranches Counterattack”, Seventh Army, n. d., FMS, #A-921, 27–31.; OH, 120th Inf, 1944. aug.; NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 96. (– Nem adjuk meg magunkat!); Ralph A. Kerley: „Operations of the 2nd Battalion, 120th Infantry at Mortain”, 1949, IS, 14.
41. A 314-es magaslaton minden éjjel: Ralph A. Kerley: „Operations of the 2nd Battalion, 120th Infantry at Mortain”, 1949, IS, 19. (A tisztek azt remélték); OH, 120th Inf, 1944. aug.; NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 96.; AAR, „Battle of Mortain”, n. d., NARA RG 165, 330. (Inf), 120–0.3, 24. (és tarlórépát meg káposztát); Weiss: *Fire Mission*, 124. (a ragtapaszt is tömör); Hewitt: *Workhorse of the Western Front*, 67. (de a csomagok fele kisodródott); Reardon: *Victory at Mortain*, 267. (– Azt akarom, hogy rombolják).
42. – A támadás kudarcot vallott: Warlimont: *Inside Hitler's Headquarters*, 449.; Liddell Hart: *The Other Side of the Hill*, 416–417. (– Ez az a hely, ahol).
43. A Mortainbe visszatérő francia: Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 200. („zokogva és előre-hát-ra”); levél, Thor M. Smith a családjának, 1944. aug. 28., HIA, box 1. (vagy a felszabdaltól dülös); Weiss: „Normandy: Recollections of the 'Lost Battalion' at the Battle of Mortain”, *Prologue* (1996. tavasz), 44+. („Nem sok minden van itt”).
44. Az Ultra nagy hallgatózó: Lewin: *Ultra Goes to War*, 405–409.; Sunset, 647–649, 1944. aug. 7–9.; NARA RG 457, E 9026, SRS-1869; Hinsley et al.: *British Intelligence in the Second World War*, vol. 3, part 2, 246.; Prados: *Normandy Crucible*, 181.; Bennett: *Ultra in the West*, 118–119.; Sunset, 650, 1944. aug. 10.; NARA RG 457, E 9026, SRS-1869. („A döntő csapásnak sikerre kell”).
45. Eisenhower buzdítására Bradley: Chandler; 2060.; Reardon: *Victory at Mortain*, 152.; feljegyzés, John W. Castles, Jr., n. d., USMA Arch. (– Én vagyok Patton tábornok).
46. Gondolni azonban már biztos: Keegan: *Six Armies in Normandy*, 251. (Franciaország területének egytizedét); *Three Years*, 789. („makacskodtak”); Greenfield. (ed.): *Command Decisions*, 308.; VC, 216–224.; Liddell Hart: *The Tanks*, vol. 2, 383–386. („vak vezette a világtalant”); Copp-Vogel: *Maple Leaf Route: Falaise*, 94–99. (majd zűrzavarba fulladva); BP, 479.; „Battlefield Tour: Operation Totalize”, Sept. 1947, HQ, British Army of the Rhine and Canadian Army Historical Section, CMH, 65. (– Tartsatok ki, kutyák!).
47. Miközben ezek az események: Featherston: *Saving the Breakout*, 144–145.; Bradley-Blair: *A General's Life*, 294–295. (Augusztus 8-án, miközben); napló, 1944. aug. 8., Hobart Gay papers, MHI, box 2, 446. (Le Mans irányába).
48. Eisenhowernek tetszett az elképzelés: Blumenson: *The Battle of the Generals*, 190–191.; PP, 505. („Ha a magam ura volnék”).
49. „Ez mindennél fontosabb”: VC, 236.; Hills: *Phantom Was There*, 211. („tégy minket büntetted kímélőivél”).
50. „a legnagyobb harcászati baklövésen”: McManus: *The Americans at Normandy*, 391.; Bradley: *A Soldier's Story*, 375. (– Olyan alkalom ez, amely).
51. Leclerc ehelyett je men foutisme: Blumenson: *The Battle of the Generals*, 204–205.; Essame: *Patton: A Study in Command*, 166–167. (és hat órát biztosított a németeknek).
52. Patton dühös volt, de: Essame: *Patton: A Study in Command*, 166–167.; D'Este: *Decision in Normandy*, 429. („folytassa az előrenyomulást lassan”); napló, CBH, 1944. aug. 12., MHI, 1944, box 4. (– Ne folytassuk, és).
53. – Semmit se tégy: Blumenson: *The Battle of the Generals*, 204–205.; Blumenson: *Patton: The Man Behind the Legend*, 1885–1945, 223. (Bradley pedig – elnagyolt Ultra-jelentések); Greenfield. (ed.): *Command Decisions*, 313. (hogy legalább tizenkilenc német); Bradley: *A Soldier's Story*, 376–377. („Nem konzultáltam Montgomeryvel”); PP, 509. („Ez a leállás hatalmas hiba”); Codman: *Drive*, 163. („A Tábornok magánkül van”).
54. A kanadaiak nehézségei miatt: Granatstein: *The Generals*, 114.; English: *Patton's Peers*, 32–33.; BLM Brooke-nak, 1944. júl. 26.; Alanbrooke papers, LHC, 6/2/27. („Attól félek, nagy katonának”).
55. Még nagyobb gondot okozott: „Operations of the First Canadian Army in North-west Europe”, 1945. okt., Historical Section, Canadian Military HQ, report no. 146, NARA RG 407, E 427, ML; Stacey: *The Canadian Army, 1939–1945*, 202.; Copp-Vogel: *Maple Leaf Route: Falaise*, 117. („folyékony tűzben fürdő”); VW, vol. 1, 430–431. („Minél több sárga füstgyertyát”); VC, 240–244. („olyan por, amelyet még”).
56. Bradley ekkor meghozott: BP, 523–527.; ONB, 1944. aug. 15., „Twelfth U. S. Army Group Directives”, CMH („Az Argentan és Falaise”).
57. „Első és egyetlen alkalommal”: Bradley: *A Soldier's Story*, 379.; OH, ONB, 1956. jún. 7., CBM, NARA RG 319, OCMH, 2-3.7, 270/19/5/4, box 184.; Prados: *Normandy Crucible*, 216–221, 251.
58. A szövetségesek két legmagasabb: Weigley: „From the Normandy Beaches to the Falaise-Argentan Pocket”, *Military Review* (1990. szept.), 45+; Belchem: *All in the Day's March*, 208.; Hastings: *OVERLORD*, 301.; Beever: *D-Day*, 455.; Blumenson: *Battle of the Generals*, 217–218. (és annak biztosításával sem); Kennedy: *The Business of War*, 344. („kiálló és verekedő”); D'Este: *Decision in Normandy*, 449. („Nagyszerű napok ezek”).
59. Bradley nem késlekedett: Bradley: *A Soldier's Story*, 376–379.; Wertenbaker: *Invasion!*, 91. („az az egy kvalitás, amellyel”); Weigley: „From the Normandy Beaches to the Falaise-Argentan Pocket”, *Military Review* (1990. szept.): 45+. („a hosszú távú hadműveleti előrelátás”).
60. Eisenhower től sem sok segítséget: Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 216.; napló, CBH, 1944. aug. 12., MHI, box 4. („Ike szépen le volt sülvé”); Essame: *Patton: A Study in Command*, 171. („Soha nem érzett rá igazán”).
61. Akármilyen hiányosságok győőrték: memók, Seventh Army, 1944. aug. 12., 15., 19., NARA RG 407, M.L. #483, box 24154.; Hans Eberbach: „Panzer Group Eberbach and the Falaise Encirclement”, 1946. febr., FMS, #A-922, MHI, 20. („egyetlen századra olvadt”); Lucas-Barker: *The Killing Ground*, 122. („Az effajta fáradság”); BP, 516–519. („Öt perccel vagyunk éjjel előtt”).
62. És ekkor Klugének nyoma veszett: Mitcham: *Retreat to the Reich*, 138–139.; Hans Eberbach: „Panzer Group Eberbach and the Falaise Encirclement”, 1946. febr., FMS, #A-922, MHI, 24.

- („Tisztázzák Kluge hollétét”); Speidel: *We Defended Normandy*, 142. (Berlin azt a tapintatlan kérdést).
63. Röviddel éjjel előtt Kluge: Reardon. (ed.): *Defending Fortress Europe*, kézirat, 378–379.; Hans Eberbach: „Panzer Group Eberbach and the Falaise Encirclement”, 1946. febr., FMS, #A-922, MHI, 24. (– Az ottaniak egy másik); VC, 254.; Reardon: *Victory at Mortain*, 277. (Kölcsöngépkocsin tért vissza); Blumenson: *The Battle of the Generals*, 227–228. (Hitler két órával később).
64. Ez bizonyult Kluge utolsó: Reardon. (ed.): *Defending Fortress Europe*, kézirat, 382–383.; MMB, 369. (egy porosz királyi katonazenekar); Wilmut: *The Struggle for Europe*, 436. („Hitler tűzoltójaként”); Kershaw: „It Never Snows in September”, 76. (aki vereségek és visszavonulások után); Charles V. von Lüttichau: „Diary of Thuisko von Metzch”, 1952. máj., NARA RG 319, R-10, 32. (a kivégzőosztagok szorgos működtetésével); Barnett. (ed.): *Hitler's Generals*, 320–326. („ami a jó őrmestert teszi”); Kessler: *The Battle of the Ruhr Pocket*, 4. (– Látták azt a szemet?).
65. „Den lieb' ich”: Lewin: *Montgomery as Military Commander*, 312.; Hans Eberbach: „Panzer Group Eberbach and the Falaise Encirclement”, 1946. febr., FMS, #A-922, MHI, 26. (– Az a szándékom, hogy).
66. A legenda szerint 1027-ben: A szerző látogatása, Falaise, 2009. máj. 29. Abram et al.: *The Rough Guide to France*, 398.; Baedeker: *Northern France*, 185–186.
67. A vár ősrégi lakótornyát: VC, 250–251.; Lucas-Barker: *The Killing Ground*, 124. (Az utolsó Tiger harckocsik); Carell: *Invasion-They're Coming!*, 260–261. (két tizenéves páncélgránátos volt).
68. Az Ultrával megfettették: Sunset 657, 1944. aug. 16., NARA RG 457, E-9026, SRS-1869; Hinsley, 508.
69. Bradley ekkor beismerte: Bradley: *A Soldier's Story*, 379.; Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 211. (Három dzsippel, kilenc tiszttel); BP, 515, 529–530.; napló, 1944. aug. 16–17., Hobart Gay papers, MHI, box 2, 446. (egy órán belül támadni).
70. Napóleoni bizonyosan nem volt: Blumenson: *The Battle of the Generals*, 239–242.; VC, 257–259.; „The Battle of the Falaise Pocket”, AB, no. 8. (1975), +1. („ami viszonylag könnyű feladattá”); VW, vol. 1, 442–443. („Pokoli volt a pusztítás”).
71. „Az izzágig hevült romok pokla”: A szerző látogatása, Trun, 2009. augusztus 17. Kennedy: *The Business of War*, 344. (– Lőjenek szét mindent); Saunders: *Royal Air Force, 1939–1945*, vol. 3, 135. (Shamblesként); „Closing of the Chambois Gap”, n. d., CMH, 8-3.1 AK, part 1, 22–23. („jókorá patakokban folydogál”); Colby: *War from the Ground Up*, 230–241. („légy-lepte gerincoszlopokká”); Keegan: *Six Armies in Normandy*, 275. (– futtában felkapott); Maczek: *Od Podwody do Czolga, Wspomnienia Wojenne 1918–1945*, 167–168. (ittak egy más egészségére).
72. Most, hogy a kelet felé vezető: Zuckerman: *From Apes to Warlords*, 282.; VW, vol. 1, 446–447. (vagy tájoló segítségével); Horrocks: *Corps Commander*, 46–50. (Háromezer szövetséges löveg); napló, D. K. Reimers, „My War”, 1944. aug. 19., MHI, 151. („A németeket körülvevő katlan”).
73. – Valamit mindig eltáladunk: Raines: *Eyes of Artillery*, 220.; Saunders: *Royal Air Force, 1939–1945*, vol. 3, 133. („Sokan járnak meztőláb”), 136–137. (vagy az üveg árukódó); Copp. (ed.): *Montgomery's Scientists*, 189. („Erős tűz éri a mélyutat”); McKee: *Caen: Anvil of Victory*, 350. („Megláttam egy teherautót”); Keegan: *Six Armies in Normandy*, 271–273. (– Tűz vett körül minket).
74. A nagyobb apokalipszison belül: Copp-Vogel: *Maple Leaf Route: Falaise*, 121. („üvöltő, szürke ruhás”); Freiherr von Lüttwitz, 1945. okt., FMS, #A-904, MHI, 21–22. („rettenetes rakásba”); OH, Dixon M. Raymond, n. d., Craig W. H. Luther papers, HIA, box 1, 7–8. (– Addig lőttünk, amíg); Reynolds: *Steel Inferno*, 264. („kullancsként” rájuk kapaszkodó); Stacey: *The Canadian Army, 1939–1945*, 205–206.
75. Öt kilométerre: Maczek: *Od Podwody do Czolga, Wspomnienia Wojenne 1918–1945*, 167.; Mieczkowski. (ed.): *The Soldiers of General Maczek in World War II*, 50–52. (a lengyelekre zúdult); „The Battle of the Falaise Pocket”, AB, no. 8. (1975), +1. (Közben a magaslat lábánál); Whitaker et al.: *Victory at Falaise*, 277–287. (és SS-hullák sülték).
76. – Merde pour la guerre: Saunders: *Royal Air Force, 1939–1945*, vol. 3, 136–137.; Hastings: *OVERLORD*, 305. („Inkább kivégzés volt, mint”); OH, Dixon M. Raymond, n. d., Craig W. H. Luther papers, HIA, box 1, 7–8. („hullámokban lőtték halomra”); Carpenter: *No Woman's World*, 75. (levizelte a holttestet).
77. „a Waterlooór vagy Borogyinóról”: „The Battle of the Falaise Pocket”, AB, no. 8. (1975), +1.; Collier: *Fighting Words*, 170. („Azt hiszem, innen már ”); DOB, 168. (Pontosan egy évvel korábban).
78. „Minden német seregtest”: Blumenson: *The Battle of the Generals*, 241–242, 254–257.
79. Miután augusztus 16-án: „Memoranda for Record”, 1944. aug. 19., XII AG, NARA RG 407, ML #205; BP, 566–570, 574–575.; AAR, „Bridging the Seine”, XV Corps, 1944. nov., NARA RG 498, G-3 observer report, box 10.; Gerhard Graf von Schwerin, ETHINT 18, 1945. okt., MHI, 1.
80. „A kibogozhatatlan káosz”: Gerhard Graf von Schwerin, ETHINT 18, 1945. okt., MHI, 6–7.; AAFinWWII, 272. (valamint a Szajna hatvan átkelőhelye); Keegan: *Six Armies in Normandy*, 285. (Két tucat rögtönzött komp); BP, 557, 581. (25 000 járművet szállított); Wilmut: *The Struggle for Europe*, 433. (almaboros hordókból szögeltek), 424. (a tizenöt hadosztályparancsnokból tizenkettő); Luck: *Panzer Commander*, 165. (és üres benzineskannákra kötöze); Hastings: *OVERLORD*, 309. (tehéntetembe kapaszkodtak); Zuckerman: *From Apes to Warlords*, 282. (A brit felderítés becslése); TSC, 215. A történész John Prados becslése szerint 115 000 fő német katonaság jutott ki a gyűrűből. *Normandy Crucible*, 249, 262.
81. Mindazonáltal Falaise-nál: Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 214.; napló, D. K. Reimers, „My War”, 1944. aug. 24., MHI, 157. („Az élet a gyűjtőhelyeken”); Beevor: *D-Day*, 460–461.; BP, 535–536. („Mire Ön megkapja e sorokat”); Warlimont: *Inside Hitler's Headquarters*, 454. („vadnyugati bűnügyi regény”).
82. A szövetséges vizsgálozták: Ellis: *Brute Force*, 391. Különböző összesített veszteséglisták állnak rendelkezésünkre. A 21. hadseregcsoport parancsnoksága a katlan területén 571 német löveg, 358 harckocsi és önjáró löveg, valamint 4700 tehergépkocsi, személygépkocsi és páncélozott felláncaltalpas jármű összeszámlálását jelentette. „The Operations of 21 Army Group”, 1946, CARL, N-133331, 15. Ludewig több mint 400-ra, a teljes állománynak több mint felére teszi a Falaise-nál elvesztett német páncélosok számát. Ludewig: *Rückzug*, 99–100.
83. Egyetlen szajnai komp sem: Lefèvre: *Panzer in Normandy Then and Now*, fotó (kiegészítő páncélosok álltak); Westermann: *Flak*, 260.; Ellis: *Brute Force*, 391.; VW, vol. 1, 488. (2500 teher- és személygépkocsi); Wilmut: *The Struggle for Europe*, 434. („egyenként öt-tíz harckocsijuk”); Ludewig: *Rückzug*, 164. (Az 5. páncélosdandár hadosztályainak); Keegan: *Six Armies in Normandy*, 283–284. (a Közép Hadseregcsoport); Callahan, idézi Blumenson: *The Battle of the Generals*, 272. („A német hadsereg látványos”).
84. Eisenhower gyors szemleut: Thor M. Smith a családjának, 1944. aug. 28., HIA, box 1. („a felpuffadt hullák”); Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 139. (zsoldkönyvüket rászögezték); „The Battle of the Falaise Pocket”, AB, no. 8. (1975), +1. (buldózerrel ázott tömegsírba dobálták); Skibiński: *Pierwsza Pancerna*, 311. („szén-szobroknak” csúfolták); Hastings: *OVERLORD*, 312. (További holttestekből); Saunders: *Royal Air Force, 1939–1945*, vol. 3, 136–137. (Egy limuzin hátsó ülésén); BP, 558. („mintha bosszúálló angyal”).
85. A katlan területét megtisztító: Lyall. (ed.): *The War in the Air*, 428.; *Reporting World War II*, vol. 2, 217. („Minden halott”); Moorehead: *Eclipse*, 158. („hogy meghaljanak a vízben”);

Stacey: *The Canadian Army, 1939–1945*, 205–206. (A 8000 lemészárolt ló); Lucas–Barker: *The Killing Ground*, 158–159. (1961 lesz, mire a fémhulladékgyűjtők).

86. „Köszönjük, hogy felszabadítottatok!": Copp: *Cinderella Army*, 27.; Ambrose: *Eisenhower: Soldier, General of the Army, President-Elect, 1890–1952*, vol. 1, 331. (Sokaknak jutott eszébe 1918); memó, BLM, 1944. aug. 20., NARA Rg 407, ML, box 24143. („Ez már a háború végének”).

KORUNK LEGKEDVESEBB TÖRTÉNETE

1. Meleg nyári eső: Marshall: *Battle at Best*, 226. („mint a böllömbikák”).
2. Apró trikolórok lengedeztek: Keegan: *Six Armies in Normandy*, 306.; Hills: *Phantom Was There*, 217–218. (fehérral felfestették Franciaország körvonalát); Beevor–Cooper: *Paris After the Liberation, 1944–1949*, 31.; Yeide–Stout: *First to the Rhine*, 201.
3. Jó mókára vágó „haditudik”: Moorehead: *Eclipse*, 160.; Lankford (ed.): *OSS Against the Reich*, 168–169. (aki Párizsba készül bevonulni), 160–162. („Párizs/Orléans”); Baker: *Ernest Hemingway*, 521.; Reynolds: *Hemingway: The Final Years*, 105–106.; Voss: *Reporting the War*, 185–190. („le grand capitaine”); Capa: *Kissé elmosódva*, 186. („és ugyanolyan kurta mondatokat köptek ki”); Babcock: *War Stories*, 178. („biztos, ami biztos”).
4. Limours előtt ott állt: Beevor: *D-Day*, 387.; Baker: *Ernest Hemingway*, 525. („Mint a Skarlát Pimpernel”); Clayton: *Three Marshals of France*, 39–42. (majd egy játéknymoda); MMB, 310.; Porch: *The Path to Victory*, 583–584.; OH, SLAM, 1973, George J. Stapleton, MHL, V, 19–24. (– Ne féljenek); Marshall: *Battle at Best*, 226.
5. „magán-személygépkocsik, teherautók”: Whitehead: „Beachhead Don”, 211–212.; Marshall: *Battle at Best*, 226. (A porosz–francia háború); Lankford (ed.): *OSS Against the Reich*, 171. („annyit, amennyi elég”).
6. Csütörtök estére a támadók: BP, 611–614.
7. „egy harcokcsinyi arcvonalon”: Keegan: *Six Armies in Normandy*, 308.; Blumenson: „Politics and the Military in the Liberation of Paris”, *Parameters* (1998. nyár), 4+. („nyomás, verekedje be”); Zaloga: *Liberation of Paris 1944*, 67–68. („Tenez bon”).
8. Eisenhower sokáig azt tervezte: „Crossing of the Seine and capture of Paris”, 1944. aug. 17. SHAEF, planning staff, Post-Neptune, NARA RG 331, E 23. („nyolc harcoló hadosztályval”); Wieviorka: *Normandy*, 350–351.; Keegan: *Six Armies in Normandy*, 291–292.; Beevor–Cooper: *Paris After the Liberation, 1944–1949*, 39. (német gépkocsioszlopokat fosztottak ki); Riding: *And the Show Went On*, 308. (Az utolsó deportált zsidókat).
9. „Párizs megér 200 000 halottat”: Zaloga: *Liberation of Paris 1944*, 34, 24.; Keegan: *Six Armies in Normandy*, 296. („a morálra hivatkozó szenteskedés”).
10. A pillanat egyre jobban: Beevor–Cooper: *Paris After the Liberation, 1944–1949*, 37. (Miközben mind hevesebben), 40. (és kinyitották ablakukat); „Paris” AB, no. 14. (1976), 11+; Collins–Lapierre: *Is Paris Burning?*, 149–150. (Hamarosan több mint négyszáz), 133. („Az az érzésem”), 219.; Jacques Kim (ed.): *La Libération de Paris*, oldalszámozás nélkül, megtalálható HIA, Boris T. Pash papers, box 4, folder 4. (amelyek tetejére Hitler-képeket); Thornton: *The Liberation of Paris*, 165. („Nemhiába tanulmányoztuk Delacroix”); Aron: *France Reborn*, 262. (A könnyű sebesülteknek Hermès); Riding: *And the Show Went On*, 309. („Minden párisziért”); Collier: *The Freedom Road, 1944–45*, 165. (egy Raoul Nordling nevű).
11. „ha az ellenség valóban megpróbálná”: Chandler, 2088–2089.
12. „a gabardin esőkabátos piti”: Thornton: *The Liberation of Paris*, 127, 121. (az elégetett iratok pernyéjét); Joseph R. Darnall: „Hospitalization in European Theater of Operations”, n. d., MHUC, Group 1, box 24, 25. (és cementtel dugaszolták el); Collins–Lapierre: *Is Paris Burning?*, 72–73. (– Karácsonyra visszatérünk!); Blumenson: *Liberation*, 13. („la ville sans regard”); Beevor: *D-Day*, 485. (és véccékefével integettek).

13. Mivel a főcsapását mérő: „Paris”, AB, no. 14, 1976, 11+. (– *Les américains!*); BP, 615.; Maule: *Out of the Sand*, 214. (– Örvendezzettek!).
14. Az *Hôtel Meurice* egyik erkélyén: MWB, 89–90. Choltitznak lehetett köze zsidók legyilkolásához a Krim félszigeten. Roberts: *The Storm of War*, 495–496.
15. „csak rommezőként”: BP, 598.
16. – Az a sorsom, hogy fedezzem: Collins–Lapierre: *Is Paris Burning?*, 24, 158. („Feladatunk nehéz”); Ludwig: *Rückzug*, 138. (Choltitz száz volt), 143. (akinek az ősei nyolcszáz éve).
17. Mivel mindössze húsz ezer katonával: *Germany VII*, 615.; Ludwig: *Rückzug*, 144–147.; Blumenson: „Politics and the Military in the Liberation of Paris”, *Parameters* (1998. nyár), 4+. (– Attól a pillanattól kezdve); BP, 609. (Előjáróinak azt jelentette); Aron: *France Reborn*, 279–280. („körültekintő és intelligens”), 284–285.; Maule: *Out of the Sand*, 214. (– hogy a szövetségesek itt vannak). Choltitz szerepéről Párizs megmentésében több mint hatvan évvel a háború után még mindig heves viták folynak. <http://www.ina.fr/recherche/recherche/search/la+liberation+de+paris>
18. Augusztus 25-én péntek reggel: „Paris”, AB, no. 14. (1976), 11+; BP, 615. (Két órával később a 4. hadosztály); Keegan: *Six Armies in Normandy*, 309.; Beevor–Cooper: *Paris After the Liberation, 1944–1949*, 45. (A nők valami feledhetetlenül csodálatosra); Aron: *France Reborn*, 286. (12 óra 30 perckor az Eiffel-toronyon); Thornton: *The Liberation of Paris*, 173. (A Champs-Élysées-n), 187. (hogy a molyirtó erős szaga).
19. „A bátorság kiadása”: *Reporting World War II*, vol. 2, 251, 260. (a tárgyalásokat jiddisül); Marshall: *Battle at Best*, 246–247. („nem kevesebb, mint ötezer lövedéket”); Moorehead: *Eclipse*, 168–169. (és a csomagtartóból felnyitható pótülésről); kronológia, 1944. aug. 25., 15.56 óra, GSP, LOC MS Div, box 53, folder 1. („lemészárolták, vagy foglyul ejtették”); „Paris”, AB, no. 14, 1976, 11+. (a *Híradó* Hadtest egyik fényképészének); Collins–Lapierre: *Is Paris Burning?*, 313, 325. (fegyvereiket tegyék be a ruhatárba); Aron: *France Reborn*, 286–287. (a szokott időben ebédelt).
20. – Németország elveszítette a háborút: Collier: *The Freedom Road, 1944–45*, 170.; Collins–Lapierre: *Is Paris Burning?*, 312. (Fenn az emeleten tisztiszolgája), 307. (– Uraim! Utolsó harcunk!); Beevor: *D-Day*, 508. („elnémította az erőfeszítés”); Aron: *France Reborn*, 287–289. (– Ma különösen nem).
21. Odakinn az utcán a harc: Tillier et al.: *Paris*, 131.; Choltitz: *Soldat Unter Soldaten*, 268–269. (– Sprechen deutsch?).
22. Odalenn a feldühödött tömeg: Beevor: *D-Day*, 510.; Aron: *France Reborn*, 291–292. (– Ó, dehogyis). Choltitz altábornagy ellen fogságba esése után in absentia (távollétében) hadbíróági eljárást indítottak Ludwig: *Rückzug*, 148–149.
23. Francia és német tisztből: Collins–Lapierre: *Is Paris Burning?*, 338–339.; *Germany VII*, 615.; Riding: *And the Show Went On*, 313. (sokukat napokig a Louvre).
24. A „Beszélünk németül” feliratok: „Inside Paris”, *Newsweek* (1944. aug. 28.), 25+; Pogue: *Pogue's War*, 199. („A boche-ok kiszolgálója”); Marshall: *Battle at Best*, 212. (– Hagyjátok békén, franc); Edsel: *The Monuments Men*, 121. (Letartóztatások és tisztogatások); Aron: *France Reborn*, 423. („hogy olyan pszichózist”); Riding: *And the Show Went On*, 318. (indignité nationale). Az életrajzíró Jonathan Fenby megjegyzi, hogy az Aron megadta számot vitatják, és a francia belügyminisztérium vizsgálata megállapította, hogy az ellenállás 9673 sommás kivégzést hajtott végre a háború alatt. Párizsban 126 000 főt vettek őrizetbe kollaborációért. *The General*, 659–660, 722.
25. Este 10 órakor az első: AAR, „T Force and T Branch”, n. d., 12th AG, NARA RG 331, E 180, SHAEF, box 44.; „T Force – The CIC in Paris”, *Military Intelligence Service*, no. 25, 1945. jan., NARA RG 498, ETO HD, admin file #494L, 66+; AAR, T Force, n. d., 6th AG, G-2, Boris T. Pash papers, box 4, file 6.; Gellhorn: *The Face of War*, 180–182. („Bosszújátok meg!”); Moorehead: *Eclipse*, 178. (– Hallani, hogy hajnali hatkor).

26. „egy világvárost, ahol mindenki”: *Liebling: Mollie & Other War Pieces*, 235.; *Prinsburg (Minn.) Record News*, 1944. szept., 2. („Egész életében nem csókolta”); *George E. McIntyre: „As Mac Saw It”*, n. d., MHI; *Collier: Fighting Words*, 172. („Hát elmentünk innen valahá?”); *Nicholas: The Rape of Europe*, 292. (s rajta a *Jeu de Paume*); *Thornton: The Liberation of Europe*, 154. (A Francia Nemzeti Bank pincéjében).
27. – Pontosan harminc másodperce van: OH, SLAM, 1973, George J. Stapleton, MHI, V, 19–28.; *Collier: Fighting Words*, 173. („Kaphatunk hetvenhárom száraz”); *Carpenter: No Woman's World*, 113. (likőrben eltett málnát); *Marshall: Battle at Best*, 212. (ez a törvény); *Blumenson: Liberation*, 156. („az a nap, amikor a háborúnak”).
28. „Párizs szemlélatomást rendelkezik”: *Nichols (ed.): Ernie's War*, 354.; *Pyle: Brave Men*, 314. („korunk legkedvesebb, legderűsebb”).
29. De Gaulle pénteken késő délután: *De Gaulle: The Complete War Memoirs of Charles de Gaulle*, 648. („Semmi sem hiányzott”); *Aron: France Reborn*, 293. (oda, ahonnan 1940); *Foot: SOE in France*, 416. (még az itatóspapír sem); *Beevor-Cooper: Paris After the Liberation, 1944–1949*, x. (Alig méltatta szóra); *D'Este: Decision in Normandy*, 517.; *VW*, vol. 1, 488, 493.; *Collins-Lapierre: Is Paris Burning?*, 349. (Coleman-féle lámpákat). *Jonathan Fenby* azt írja, De Gaulle futólag azért megemlítette „kedves és bámulatra méltó szövetségeseinket”.
30. „Város alig sérült”: *memó, N. H. Vissering, SHAEF G-4*, 1944. aug. 30., NARA RG 331, SHAEF SGS, Geog Corr, box 108.; „The Coal Situation on the Continent”, n. d., „G-4 History”, NARA RG 498, ETO HD, admin file #553A-C; *Harold S. Frum: „The Soldier Must Write”*, 1984, GCM Lib. (Néhány fagáz üzemű); „Paris Is Free!”, *Time* (1944. szept. 4.), 34+ (és a Montparnasse többi kávéháza); *Wieviorka: Normandy*, 354. (2000 fegyveres ellenálló, és); *Zaloga: Liberation of Paris 1944*, 83–90. (A bombázók 1200 embert); *Lankford (ed.): OSS Against the Reich*, 175–177. („Egy zajos óra után”); *Chandler*, 2108. („Nem hibáztathatjuk a franciákat”).
31. *Augusztus 26-án, szombaton: Aron: France Reborn*, 297–300. („De Gaulle tábornok Párizs népére”); *Foot: SOE in France*, 416. („nem apácázárdából kerültek ki”).
32. Egy millió vagy még több: *Beevor-Cooper: Paris After the Liberation, 1944–1949*, 53.; *Thornton: The Liberation of Paris*, 204–205. (amikor lövések csattantak); *Moorehead: Eclipse*, 170–173. („mint amikor hirtelen szélroham”); *Lankford (ed.): OSS Against the Reich*, 175–177. („géppuskáikkal vaktában tüzelve”); *levél, P. B. Rogers a családjának*, 1944. szept. 23., *Pleas B. Rogers papers*, MHI. („a poklot megszegyenítően” tüzelt).
33. „Az óriási gyülekezet tagjai”: *Beevor-Cooper: Paris After the Liberation, 1944–1949*, 56.; *Voss: Reporting the War*, 90–91. (a rendőrök és ellenállás harcosai); *Blumenson: Liberation*, 166. („a bátorság legkiemelkedőbb példája”); *Maule: Out of the Sand*, 226. (– Nincs magukban büszkeség?).
34. „Az első lövések esztelen”: *Aron: France Reborn*, 300.
35. Így ért véget a Normandiáért: *Keegan: Six Armies in Normandy*, 317.; *Fritz Bayerlein, ETHINT* 67, 1945. aug. 15., MHI, 7.
36. A nyugaton június 6. óta: *memó, DDE CCS-nek*, 1944. aug. 30., NARA RG 331, E 1, SHAEF SGS, 381.; *D'Este: Decision in Normandy*, 517.; *Zetterling: Normandy 1944*, 82.; *Ellis: Brute Force*, 355–356.; *Zaloga: Armored Thunderbolt*, 169.; *memó, DDE CCS-nek*, 1944. aug. 30., NARA RG 331, E 1, SHAEF SGS, 381. („hagytak helyben alaposan”); *Keegan: Six Armies in Normandy*, 316. (korai előrejelző radarhálózatát); „The Process of Collapse of the German Armies”, 1944. aug. 29., OSS, research and analysis, no. 2458, NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 922. (Németország akkoriban havi negyedmillió); „Age-Distribution of Dead in the German Ground Forces”, 1945. ápr. 3., OSS, research and analysis, no. 1087.6, NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 888.
37. A június 6. óta hősi: A számok a repülőket tartalmazzák. *D'Este: Decision in Normandy*, 517.

38. A nyáron teljesített félmillió bevetés: *VW*, vol. 1, 488.
39. A 82. légideszant-hadosztály: *Gavin: On to Berlin*, 12.
40. Normandia nagy árat fizetett: *Blumenson: Liberation*, 73. (3400 normandiai falu és város); *Vignerat: Rearming the French*, 306. (Egész Franciaország területén); *Wieviorka: Normandy*, 131.; *Kedward: France and the French*, 298.; <http://www.discoverfrance.net/France/Paris/Monuments-Paris/Eiffel.shtml>.
41. A németek halottai közül: *Ruge: Rommel in Normandy*, 246.; *Marshall: A Ramble Through My War*, 232. (már pusztán az is nehéz feladatnak bizonyult); *Margry: „The Death of Rommel”*, AB, no. 80. (1993), 38+ („Egyetlen gondolat járt”).
42. A hőhérok egy berlini rendszámú: *Liddell Hart. (ed.): The Rommel Papers*, 501–505.; *Margry: „The Death of Rommel”*, AB, no. 80. (1993), 38+ (– Megint egy a régiék); *Douglas-Home: Rommel*, 210. (– Szíve a Főhreré volt).
43. „Ha voltam valaha bátor”: *Miller: The Story of Ernie Pyle*, 345.
44. „távlat nélküli, fekete depresszióvá”: *Pyle: Brave Men*, 319.; *Miller: The Story of Ernie Pyle*, 364. („Egy időre átéltem mindent”); *CBH*, 1944. szept. 2., box 4. („kimerülten, lefogyva”).
45. Az egyszerű katonák közül: *levél, T. M. Smith a családjának*, 1944. aug. 8. („járványként harapózott el”) és 1944. aug. 15. (– egyszerűen istenverte bolond), *HIA Thor M. Smith papers*, box 1.; *Pogue: George C. Marshall of Victory*, 430. (karácsonyi ajándékokat); *levél, P. B. Rogers*, 1944. aug. 17., *Pleas B. Rogers papers*, MHI („Hitler még sokáig vásárolhat”).
46. „alapvető képtelenségét a stratégiai”: *Megargee: Inside Hitler's High Command*, 232–236.; *Overy: Why the Allies Won*, 227. (A harcászati fölény); „The Effectiveness of Third Phase Tactical Air Operations”, *AAF Evaluation Board*, 1945. aug., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 15. (harmincegy tábori repülőteret); *Murray-Millet: A War to Be Won*, 416–417.; *Thompson: The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 135. („A háború sokkal szórakoztatóbb”).
47. „erős erkölcsi struktúrával rendelkezik”: *Fussell: The Boys' Crusade*, ix.
48. a szovjet csapatok Lengyelországban: Egyes történészek 300 000 főre, vagy annál is többre teszik a Majdanekben meggyilkoltak számát. *Weinberg: A World at Arms*, 708.
49. „Éppen most láttam a legrettenetesebb”: *Robert H. Abzug: „The Liberation of the Concentration Camps”*, közli *Liberation* 1945, 35–36.; „Murder Inc”, *Time* (1944. szept. 11.): 36. („Csiz-mák”) *William J. vanden Heuvel: „Comments on Michael Beschloss' The Conquerors”*, *SHAFR Newsletter*, 2003. márc., 27+ („az európai zsidóság tömeges”).
50. „A megmentők nem térnek haza”: *Harold S. Frum: „The Soldier Must Write”*, 1984, GCM Lib; *Whitehead: „Beachhead Don”*, 365. („Legdrágább, szerencsétlen fiam”).
51. „A kereszem, az átkom”: *Carroll: Behind the Lines*, 69–73.
52. „Nyár van, és dül”: *Stiles: Serenade to the Big Bird*, 215.
53. Az amerikai fegyveres erők: *Eisenhower: Crusade in Europe*, 316. („erődemonstrációként”); *Hule: The Execution of Private Slovik*, 106–107. (Benjamin Franklin).
54. *Augusztus 28-án, hétfőn: Miller: Division Commander*, 100.; *Bradley: A Soldier's Story*, 396. (a Khaki Bill hangjaira); *Ent (ed.): The First Century*, 165. (háromcentes postai bélyegen).

4. ÜLDÖZÉS

„A VADÁSZ ÉHES”

1. 1944 augusztusában Nápolyon még: *Taylor-Taylor (eds): The War Diaries*, 128. (szentek katonaközből lopott); *Kennett: G.I.: The American Soldier in World War II*, 204–205. (hogya befutó rakományok harmadát); *Lewis: Naples '44*, 134–135. (Az amerikai egyenruhák és kincstári); *Richler (ed.): Writers on World War II*, 477. („A mennyországig masírozhat”).
2. A nagyváros „tarka volt”: *Fairbanks: A Hell of a War*, 224; *Taylor-Taylor (eds): The War Diaries*, 448. (Babonás helybeli férfiak); *Lewis: Naples '44*, 93. („a romantikus reményvesztettség”);

- Vining (ed.): *American Diaries of World War II*, 114. (A prostitúáltak árai a harmincszorosukra); napló, Cyrus C. Aydtlett, 1944. júl. 15., NWWIIM. (- Numerál).
3. Nápoly minden korábbinál inkább: Fisher: *Cassino to the Alps*, 292–299.
 4. aki augusztus 9-én a 4-4-es terv: Hewitt: „Planning Operation Anvil-Dragon”, U. S. Naval Institute Proceedings (1954. júl.–aug.), 731+; „Southern France”, n. d., NARA RG 319, OCMH background files, chapter 10. (míg végül majdnem kilencszáz); IFG, 238–239.
 5. Augusztus 13-ra az amerikai: „Southern France”, n. d. NARA RG 319, OCMH background files, chapter 10.; Mauldin: *Up Front*, 198–199. (és bomló hullákat); Even: *The Tenth Engineers*, 38. (szükségghordozójául szolgáljon); Wyant: *Sandy Patch* 114–115. (A USS Henrico hangszórói); Taggart (eds): *History of the Third Infantry Division*, 202. (egy pillanatra sem néztek fel).
 6. A USS Catoctin zászlóshajó: OH, „The Reminiscences of Admiral H. Kent Hewitt”, Col U OHRO, 1962, 6. 1–3.; AAAD, 21–23.; DOB, 30–32.
 7. A Dragon pocsekul indult: Hewitt: „Planning Operation Anvil-Dragon”, U. S. Naval Institute Proceedings (1954. júl.–aug.), 731+; John A. Moreno: „The Death of Admiral Moon”, n. d., a szerző birtokában, 225+; Alter–Crouch (eds): „My Dear Moon”, oldalszámozás nélkül; OH, „The Reminiscences of Admiral H. Kent Hewitt”, Col U OHRO, 1962; 24. 33–35. (- Nem hiszem, hogy a helyzet).
 8. Másnap reggel 7-kor Moon: Alter–Crouch (éds): „My Dear Moon”, oldalszámozás nélkül. („Beteg vagyok”); Individual Deceased Personnel File, Don P. Moon, a szerző birtokában, obtained under FOIA, 2008. („Ok: öngyilkosság”); levél, JLC Mrs. Don P. Moonnak, 1944. aug. 17., JLC papers, DDE Lib, box 3, 201 file. („Ugyanúgy e háború hősi”).
 9. Augusztus 13-án délután 2-kor: Hewitt, „Planning Operation Anvil-Dragon”, U. S. Naval Institute Proceedings (1954. júl.–aug.), 731+; Moran: Churchill: *Taken from the Diaries of Lord Moran*, 179. („Mindaz, amit éreztek”).
 10. A Vezűv már kezdett eltűnni: Hewitt, „Planning Operation Anvil-Dragon”, U. S. Naval Institute Proceedings (1954. júl.–aug.), 731+; Pawle: *The War and Colonel Warden*, 315–316. (Könnyű trópusi öltönyt); Taggart (ed.): *History of the Third Infantry Division*, 202. (- Churchill azt!); Reitan: *Riflemen*, 41.
 11. Kent ezredes álneven utazott: Jackson: *The Mediterranean and the Middle East*, vol. 6, part 2, 174.
 12. Churchill állítólag kéthetes: Jenkins: *Churchill: A Biography*, 752–753.; Reynolds: *In Command of History*, 3. („mint egy jóindulatú víziló”); Macmillan: *War Diaries*, 502. (persze közben hordozható).
 13. Az eredetileg az Anvil: A franciaországi német visszavonulásról a közelmúltban kiadott egyik mű azt állítja, hogy a G Hadseregcsoporthoz alkotó két német hadsereg együttesen tizenhat hadosztállyal rendelkezett 1944. június 6-án. Ludewig: *Rückzug*, 48.
 14. A tengeri szállítókapaacitás szükségessége: Charles V. von Lüttichau: „Army Group G Prepares to Meet the Invasion”, 1957, OCMH, NARA RG 319, R-series #103, box 16.; H. Maitland Wilson: „Dispatch, Invasion of Southern France”, 1944, NARA RG 498, ETO HD, admin file #108, 4-31.; CCA, 76n, 100.; „The Invasion of Southern France, Operation Dragon”, ETO USA, 1944, NARA RG 498, ETO HD, admin file #314; TSC 220–221. (- A meghatározó hadszíntér Franciaország); Howard: *The Mediterranean Strategy in World War II*, 61.; Ambrose: *The Supreme Commander*, 338.; OH, Charles de Gaulle, 1947. jan. 14., FCP, MHI; De Gaulle: *The Complete Memoirs of Charles de Gaulle*, 613–614.
 15. A britek nem értették egyet: TSC, 221–222. („sivár és meddő”); IFG, 229–230. („roppant nagy kockázatok”); Eisenhower: *Crusade in Europe*, 301. (A brit miniszterelnök jóslata); memó, British chiefs, 1944. jún. 26., NARA RG 165, E 422, OPD, history unit, box 12. („számunkra elfogadhatatlan”); H. Maitland Wilson: „Dispatch, Invasion of Southern France”, 1944, NARA RG 498, ETO HD, admin file # 108, 31.; Macmillan: *War Diaries*, 470. („megsemmisíteni az olaszországi német erőket”); Kennedy: *The Business of War*, 333. („a hónaljon át beszúrt törhöz”).
 16. „Nagy kikötőkre van szükségünk!”: Chandler, 1938.; Howard: *The Mediterranean Strategy in World War II*, 67. (az áthatolás a szoroson); Pogue: *George C. Marshall: Organizer of Victory*, 408. („az osztrákok [ezen a vidéken]”); OH, John E. Hull, 1974, James W. Wurman, SOOHP, MHI, III-54, V-26. („a legjobb esetben is legfeljebb hét hadosztály”); Barker: „The Ljubana Gap Strategy”, *JMH* (1992. jan.), 57+ (a gyors áttöréshez Bécs felé); Moran: Churchill: *Taken from the Diaries of Lord Moran*, 233. (- Winston hazárdjátékos); Danchev, 561–565. („Ha mindenáron ragaszkodtok”).
 17. A miniszterelnök hallani sem akart: Kimball (ed.): Churchill–Roosevelt: *The Complete Correspondence*, vol. 3, 523. (hogy Kelet-Európa szovjet uralom), 214–223. („nagyszabású földközi-tengeri ügyeink”).
 18. Churchill mindennek ellenére: napló, CBH, 1944. aug. 7., MHI, box 4. („Csodálatosan színes stílusban”); jelentés, Henry Maitland Wilson CCS-nak, n. d., CMH, UH 0-1, 23. („a legnagyobb titokban”); távirat, U. S. JCS, 1944. aug. 5., NARA RG 331, AFHQ micro, R-323-A. („végtelenül esztelen”); Jackson: *The Mediterranean and the Middle East*, vol. 6, part 2, 174. („a lehető legnagyobb zűrzavart”); IFG, 231. (amelyeknek a tengerállósága); Chandler, 2057. (és még hetekig egyik jelentős), 2066–2067; *Three Years*, 635. („Ike nemet mondott”), 639. („leteszi magas hivatalát”), 644.; Strong: *Intelligence at the Top*, 197. (Churchill krokodilkönnyeket hullatott); Churchill: *Triumph and Tragedy*, 68–71. („Ez ügyben további teendő nincs”).
 19. Előbb „a mérhetetlen döreséget”: Moran: Churchill: *Taken from the Diaries of Lord Moran*, 173.
 20. „erős, dominanciára törő partnere”: TSC, 226.
 21. „Gyalázatosan bántak velünk”: Pogue: *George C. Marshall: Organizer of Victory*, 412–413.; Roberts: *Masters and Commanders*, 501. („Ha most elfogadjuk”), 500. („Winston nagyon keserűen”); Hastings: *Armageddon*, 232. („Minden idők egyik leghülyébb”); Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 38. („Csak azon ritka esetekben”).
 22. „Az angol ügy képzeli el az együttműködést”: Brower (ed.): *World War II in Europe: The Final Year*, 59.; Pogue: *George C. Marshall: Organizer of Victory*, 491. („Churchill mindig megosztó volt”); Howard: *The Mediterranean Strategy in World War II*, 67. (elvesztette koherenciáját); Brower (ed.): *World War II in Europe*, 42. („jelmondat volt, nem stratégia”); VW, vol. 2, 19.; TSC, 246–247. („a munka javát a német hadsereg kibevezésében”).
 23. Bizonyos, hogy a nemzeti érdek: Powers: „The Battle of Normandy”, *JMH* (1992. júl.), 455+; Roberts: *Masters and Commanders*, 505. („nem tekintik többé magukat”); brosúra, „Beachheads and Mountains”, MTO U. S. Army, 1945. jún., Theodore J. Conway papers, MHI, box 2. (Egytizedüknek valamivel).
 24. „Muszáj, hogy mindig neki legyen igaza!”: Roberts: *Masters and Commanders*, 500.
 25. „A dühtől szó szerint habzott”: Danchev, 571.; Colville: *The Fringes of Power*, 564. („a másokat letorkoló gúnyos”), 522. (hajkefék fekete sörteinek ügyébe); Hastings: *Winston's War*, 411. („Churchillt kizárólag a saját”); Buhite: *Decisions at Yalta*, 15. (- Hát persze hogy egoista vagyok).
 26. „ennek a nyughatatlan géniusznak”: Fraser: *Alanbrooke*, 22.
 27. „A miniszterelnök nagyon fáradt”: Moran: Churchill: *Taken from the Diaries of Lord Moran*, 194.; Macmillan: *War Diaries*, 474. („öreg és kimerült embernek”); Foreman: „Winston Churchill, Distilled”, *Wall Street Journal*, 2009. dec. 10., D6. („az erővel takarékoskodni kell”).
 28. Földközi-tengeri tartózkodása: Addison: Churchill, *the Unexpected Hero*, 184. (A pezsgős ebédeket brandyvel); Kimball: *Forged in War*, 22. (Churchill nem volt alkoholist); távirat, U. S. JCS, 1944. aug. 5., NARA RG 331, AFHQ micro, R-323-A. („Szent meggyőződésünk, hogy a Dragon”).
 29. Augusztus 15-én – Napóleon születésnapján: „Invasion of Southern France”, n. d., Office of the Theater Historian, NARA RG 498, ETO HD, admin file #607, 11–12; IFG, 255–257.

- (A vízmélység a parttól úgy öt); Robichon: *The Second D-Day*, 163. („az égből alázóduló fémözönnek”).
30. „Nancynek merev a nyaka”: De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 64. Dél-Franciaországban az OSS 28 ügynökhálózattal rendelkezett, amelyek rádión adtak jelentéseket az ellenség védőállásairól és csapatmozgásáról. Waller: *Wild Bill Donovan*, 264.
 31. A harcszerű kirakodásra kijelölt: Stephen J. Weiss: „Operation ANVIL-DRAGOON: The Allied Invasion of Southern France”, n. d., a szerző birtokában; Garland: *Unknown Soldiers*, 277. („Vedeltük a kávé”), 309. („vegytiszta tűz, napviharok”); Langan W. Swent: „Personal Diary”, 1944. aug. 14., HIA, box 1. („olyan nagy a csend”).
 32. A Catocin rosszul működő: Will Lang, távirati jelentés fogalmazványa a *Life* magazin számára, 1944. aug. 1., LKT Jr. papers, GCM Lib, box 21. („ragadozó” arca volt); levél, Don E. Carleton Sarah Truscottnak, 1944. júl., LKT Jr. papers, GCM Lib, box 1. (ezüst-nitráttal ecsetelték); Mauldin: *The Brass Ring*, 241. („az igazán kemény tábornokok egyikének”).
 33. Truscott rendhagyó utat járt be: LKT Jr. papers, GCM Lib, box 21, folder 7.; Jeffers: *Command of Honor*, 215. (Szerencsétlen kézzel belekontárkodott); Heefner: *Dogface Soldier*, 9–13. (A fiút, aki falta a könyveket).
 34. „akaraterő, határozottság és lendület”: Ernest Harmon jellemzését közli Layne Van Arsdale (ed.): „Allied Biographies”, USAREUR vezérkari hadszíntérbejárás, Elzász, 2009. máj; Ambrose: *Eisenhower: Soldier, General of the Army, President-Elect, 1890–1952*, vol. 1, 296. (Eisenhower még mindig panaszkodott); Will Lang, távirati jelentés fogalmazványa a *Life* magazin számára, 1944. aug. 1., LKT Jr. papers, GCM Lib, box 21. („Süket duma”); Jeffers: *Command of Honor*, 215. („öszönös vaddász”).
 35. „oly távolra vetette a sors”: LKT Jr. Sarah-nak, 1944. júl. 19. és aug. 14., LKT Jr. papers, GCM Lib, box 1.; DOB, 586.
 36. Az ellenségnek egyetlen pillanatig: IFG, 251.; OH, Paul D. Adamis, 2975, Irving Monclova and Martin Lang, SOOHR MHI (ágyúutáztatot találtak); híradójelentés, H függelék, „Airborne Diversion in Support of Operation Dragoon”, NARA RG 331, AFHQ micro, R-69 Spec, box 294.; John C. Warren: „Airborne Missions in the Mediterranean, 1942–1945”, 1955, AFHRA, study no. 74, 92–93.; Holt: *The Deceivers*, 619–620. (várták a támadást Genovánál).
 37. A légideszant-támadást a szokásos: „Report on Airborne Operations in Dragoon”, 1944. okt. 30., Allied Force HQ, HIA, 10.; RR, 104.; John C. Warren: „Airborne Missions in the Mediterranean, 1942–1945”, 1955, AFHRA, study no. 74, 99–102.; „The Night Landing in Provence, Aug. 1944”, n. d., SEM, NHHC, box 87, file 97, 2–3.
 38. Reggel 8-kor tizenegy: „Invasion of Southern France”, n. d., WD HD, CMH, 8-3 SF, 50.; „Operation Dragoon”, 1944. dec., COHQ, bulletin Y/42, CARL, N-6530.20.
 39. A 3. hadosztály 15. gyalogezrede: szolgálati bizonyítvány, ÁLM; Simpson: Audie Murphy: *American Soldier*, 1. („Texas legnagyobb népi hőse”); Graham: *No Name on the Bullet*, 16–17. („Egész életemben nem emlékszem”); Audie L. Murphy Memorial Website, <http://www.audiemurphy.com/biography.htm>. (1942-ben a nővére); Arlington National Cemetery website, http://www.arlingtoncemetery.mil/History/Military/HF_AudieMurphy.aspx; Hubler: „He Doesn't Want to Be a Star”, *Saturday Evening Post* (1953. ápr. 18.), 34. (Murphy elájult).
 40. Kiváló lövéstudása: Simpson: Audie Murphy, *American Soldier*, 121–122.; Murphy: *To Hell and Back*, 176–177. („Egész létezésem az ölésre”).
 41. Az ellenség csak az invázió jobbszárnyán: WaS, 97.; IFG, 267–268.; RR, 115–118.; Swent: „Personal Diary”, 1944. aug. 9., HIA; box 1. (A Haditengerészet titkos fegyverei); Greear: „Operation Neptune and Landing on Coast of Southern France”, előadás, 1944. nov. NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 199, 12–13. (mert ugyanazokat a hullámhosszakat); LKT Jr.: „Comments on Dragoon – Secondary Attack Against Fortress Europe”, n. d., NARA RG 319, OCMH, 2-3.7 CC2, 2–3. („nagy sebességgel, örülten köröztek”); OH, Herbert

- A. Peterson, 1944. okt. 1., NARA RG 38, E 11, U. S. Navy WWII Oral Histories, 5. („Általános tételként leszögezhetjük”).
42. Valamennyi hajó és naszád: rádiótávirat, HKH, 1944. aug. 15., NARA RG 331, AFHQ micro, R-323-A.
43. „Öszintén szólva ez volt”: Langan W. Swent: „Personal Diary”, 1944. aug. 15., HIA, box 1.
44. Ennek a D-napnak a végére: „Invasion of Southern France”, n. d., WD HD, CMH, 8-3 SF, 56; RR, 123–124, 63, 70. (A hadseregszám 300 000 főnél); „Operation Dragoon”, 1944. dec., COHQ, bulletin Y/42, ANSCOL, NARA 334, E 315, box 465. (sokan inkább megadták magukat); Warlimont: *Inside Hitler's Headquarters*, 451. („életem legrosszabb napjának”); MMB, 45.; Bonn: *When the Odds Were Even*, 68. (mert szót emelt az SS); Palud: „The Riviera Landings”, AB, no. 110. (2000), 2+ (gyaloghadosztályai negyedét); Charles V. von Lüttichau: „The Invasion”, 1957, NARA RG 319, OCMH, R-series # 104, box 16, 12–13.; Jackson: *The Mediterranean and the Middle East*, vol. 6, part 2, 189.; Ludewig: *Rückzug*, 57–61. („Amerika ellen harcoló orosz”). A normandiai front igényei miatt a 11. páncélos hadosztálynak alig 100 harckocsija és rohamlővege maradt.
45. Mire kedden lerient a nap: *Le Victorieux*, n. d., fordítás, Robert T. Frederick papers, HIA, box 4.; hadműveleti napló, 7. hadsereg, 1944. aug. 16., MHI („A német erők ellenállása”); Severeid: *Not So Wild a Dream*, 432. („a Cinzano-plakátokat”); „The Night Landing in Provence, Aug. 1944”, n. d., SEM, NHHC, box 87, file 97, 1. (Micsoda boldogság visszafoglalni); OH, Theodore J. Conway, 1978, Robert F. Ensslin, SOOHR, MHI, III-21. (a VI. hadtest kristály- és ezüstszerzővel); Conway: „Operation Anvil”, előadás, n. d., Norfolk, Theodore J. Conway papers, MHI, box 2, 16. („A legpompásabb invázió”).
46. „a békák szerencséseit, akiknek”: Orange: *Tedder: Quietly in Command*, 273.
47. A Kimberly a tengeri aknáktól: Churchill: *Triumph and Tragedy*, 94–95.; Moran: Churchill: *Taken from the Diaries of Lord Moran*, 180. („nyavalygós hangulatba került”); Pawle: *The War and Colonel Warden*, 315–316. („Ez sokkal izgalmasabb”).

A BÜZÖK SUGÁRÚTJA

1. A Dragoon közvetlen hadműveleti: memó, Joint Security Council, 1944. júl. 4., NARA RG 165, E 422, WD OPD, history unit, box 39.; RR, 137; IFG, 282.; *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 1, 151. (Utóbb majd csatlakozik hozzájuk).
2. Ezt az egyelőre B Hadseregnek: Yeide-Stout: *First to the Rhine*, 23.; De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 67. (s őket egészítették ki); Porch: *The Path to Victory*, 596. (a nyakukba akasztva vitték); Vigneras: *Rearming the French*, 229, 245, 248, 258, 264–266.; memó, Charles L. Kades, „Allied Civil Affairs Administration in Southeastern France”, 1944. okt. 30., CARL, N-3972, 14–17. (imádott borszállító kocsijaikat).
3. E csoportosítás szűrés tekintetű: Salisbury-Jones: *So Full a Glory*, 16.; Aron: *France Reborn*, 317–318. („a tettek embere”); Clayton: *Three Marshals of France*, 26–27. („jupiteri”), 22–23. („a legnagyobb katonák”); OH, „The Reminiscences of Admiral H. Kent Hewitt”, Col U OHRO, 1962 copy at NHHC, 24–28. („nagyon kellemes, derűs”); Truscott: *Command Missions*, 403. („Haja őszül a halántékánál”); Yeide-Stout: *First to the Rhine*, 25. („Ma mit tettek Franciaországért?”).
4. De Lattre az atlanti partvidéki: Clayton: *Three Marshals of France*, 22–33.
5. A német betörés után: Codman: *Drive*, 220–221. (irodája aajtaja elé), 222. (– A tábornok éjjeli madár); Porch: *The Path to Victory*, 594–595. („Színpadon élt”); Clayton: *Three Marshals of France*, 117–118. (A főhadiszállására érkező látogatók).
6. A B Hadsereg Dragoon: Aron: *France Reborn*, 314. („az ár, amelyet meg kell”); OH, JLD, 1968, Thomas E. Griess, YCHT, box 110. (Valahányszor sérelmekről felindultan); Porch: *The Path to Victory*, 594–596. (– Olyan heves, hogy már szinte).

7. A németek is várták: RR, 138–140; Charles V. von Lüttichau: „Army Group G Prepares to Meet the Invasion”, 1957, NARA RG 319, OCMH, R-series #103, 24. (hogy Toulon erőrendszerét); Wilt: *The French Riviera Campaign of August 1944*, 121. (és mindkét helyőrséget megerősítették); Jackson: *The Mediterranean and the Middle East*, vol. 6, part 2, 191.
8. Toulon volt Franciaország legnagyobb: *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 1, 155–159.; De Belot: *The Struggle for the Mediterranean, 1939–1945*, 260. (Ez a két, harmincöt kilométer); Hewitt: „Planning Operation Anvil-Dragoon”, U. S. Naval Institute Proceedings (1954. júl.–aug.), 731+; IFG, 290–291.; AR, USS Quincy, 1944. szept. 6., NARA RG 38, CNO, 57. (A Nagy Vili csak vasárnap); OH, John F. Latimer, n. d., NARA RG 38, E 11, U. S. Navy WWII Oral Histories, 23.; OH, Glynn Markham, n. d., WWII Oral History Collection, Samuel F. Proctor Archive, Department of History, University of Florida. („egyszerűen lepattantak, mintha”).
9. De Lattre ezt előre sejtette: Yeide–Stout: *First to the Rhine*, 111.; „Invasion of Southern France”, Office of the Theater Historian, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #607, 145–150.; *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 1, 154.
10. Augusztus 21-én, hétfőn: Salisbury–Jones: *So Full a Glory*, 144. (úttalan terepen egy helyi kolostor); De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 77–78. (Egy századparancsnok kölcsönkapott), 92–94. („Három órával később”); *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 1, 158–159.; „Invasion of Southern France”, Office of the Theater Historian, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #607, 160–162. (Az utolsó németek felrobantották); Hewitt: „Planning Operation Anvil-Dragoon”, U. S. Naval Institute Proceedings (1954. júl.–aug.), 731+.
11. Marseille szinte ugyanabban: LSA, vol. 1, 163–164.; De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 99–102.; Robichon: *The Second D-Day*, 292–293. (egy másik világból származó), 289–290. (A civilek házuk zsaluit); Salisbury–Jones: *So Full a Glory*, 147. (a város még is gyorsan védhetetlenné); Aron: *France Reborn*, 335. (De Lattre egy közeli szálloda udvarán).
12. „Értelmetlen lenne folytatni”: Aron: *France Reborn*, 342.; RR, 80.
13. A két kikötővárosban végül: Wilt: *The French Riviera Campaign of August 1944*, 130–131.; „Supply and Maintenance on the European Continent”, n. d., USFET General Board, NARA RG 407, E 427, 97-USFS-0.3.0, no. 130, 50. Toulon szeptember 20-án fogadta az első Liberty hajóját. LSA, vol. 2, 122.
14. Marseille-ben még a szövetségesek: H. H. Dunham: „U. S. Army Transportation in the ETO”, 1946, CMH, 4-13.1 AA 29, 283–284. („német mesterművét” és a vízből pedig több mint 5000); Aron: *France Reborn*, 343. („az acél, a beton és a kábelek”); OH, HKH, 1945. jún. 26., NARA RG 38, E 11, U. S. Navy WWII Oral Histories, 21. (Az aknák felkutatására kormányozható).
15. Mindezzel együtt a szövetségeseknek: LSA, vol. 2, 122.; *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 2, 331. (12 500 tonna teherárut tudtak fogadni); De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 115. („A B Hadsereg szektorában nincs”).
16. 1814-ben, lemondása és kényszerű Elbára: Young: *Napoleon in Exile: Elba*, 136, 229, 283, 292–293, 304–318.; Norwich: *The Middle Sea*, 456.
17. A Route Napoléon, Napoléon útja: Conway: „Operation Anvil”, előadás, n. d., Norfolk, Theodore J. Conway papers, MHI, box 2, 18–24; memó, LKT Jr. A. Patchnek, 1944. júl. 21., NARA RG 319, OCMH 2-3.7 CC2, Hamilton kézirat.
18. Ennek a rögtönzött gépesített harccsoportnak: OH, Frederic B. Bates, 1967. okt. 6., Raymond Henle, HIA, http://millercenter.org/scripps/archive/oralhistories/detail/2000_1; Layne Van Arsdale (ed.): „Allied Biographies”, USAREUR vezérkari hadszíntérbejárás, Elzász, 2009. máj.
19. A német főparancsnokság augusztus: Hinsley, 509. (a brit rejtjeljeftők); Jackson: *The Mediterranean and the Middle East*, vol. 6, part 2, 193–194. Joachim Ludewig történész azt írja, hogy Blaskowitz augusztus 18. reggelig nem kapta meg a visszavonulási parancsot, a 19. hadsereg parancsnoksága pedig aznap délután kapta meg. Rückzug, 82. David T. Zabecki arra hívja fel a figyelmet, hogy „a B Hadseregcsoport és a G Hadseregcsoport korántsem tartozott ugyanabba a kategóriába”, ugyanis az előbbi németül *Armeegruppénak* minősítették, ami a szövetségesek szervezeti rendszerében nagyjából egyetlen rendkívül nagy létszámú, megerősített hadseregnek felel meg, míg az utóbbit *Heeresgruppénak*, s ez felel meg annak, amit a szövetségesek több hadseregből álló hadseregcsoportnak minősítettek. Levél a szerzőnek, 2012. május 9.
20. Az amerikai 7. hadsereg ezek után: Donald S. Bussey: „Ultra and the U. S. Seventh Army”, 1945. máj. 12., NARA RG 457, E 9002, NSA, SRH-022; Arthur L. Funk: „General Patch, Ultra, and the Alpine Passes, 1944”, n. d., University of Florida, a. p. 3–8. (Novocaine); Beavan: *Operation Jedburgh*, 258–259.
21. Truscott állandóan gyorsabb: Butler: „Task Force Butler”, *Armored Cavalry Journal*, part 1. (1848. jan.–febr.), 12+ („szép csendesen, méltóságteljesen sirdogálva”), és part 2: (1948. márc.–ápr.), 30+; memó, F. B. Butler, 1947. márc. 3., NARA RG 319, OCMH background files, Hamilton kézirat, box 7.
22. Pénteken a Butler-hadműveleti különítmény: John A. Hixson: „Analysis of Deep Attack Operations: U. S. VI Corps, Task Force Butler, Aug. 1944”, 1987. márc., CSI, 27–33; Yeide–Stout: *First to the Rhine*, 69.; Butler: „Task Force Butler”, *Armored Cavalry Journal*, part 1. (1948. jan.–febr.), 12+. (Quinsonban, amikor a dzsipek); OH, 2nd Bn, 143 Inf és 117th Cavalry Recon Squadron, n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 117.; Jackson: *The Mediterranean and the Middle East*, vol. 6, part 2, 197.
23. Gyűrődéses mészakdombok között: „Invasion of Southern France”, n. d., WD HD, CMH, 8-3 SF, 109.; Seavreid: *Not So Wild a Dream*, 440–442. („...a civilizált, sűrűn lakott Provence-on”).
24. Gapben, majdnem százhatvan kilométerre: Arthur L. Funk: „Allies and Maquis”, n. d., NARA RG 319, RR background files, FRC, 5.; Butler: „Task Force Butler”, *Armored Cavalry Journal*, part 2. (1948. márc.–ápr.), 30+. (hogy hatvan B-17 készül); OH, 117th Cavalry Recon Squadron, n. d., NARA RG 407, E 427-A, folder 117. (A blöff bevált).
25. „Augusztus 21-én hajnalban”: „Invasion of Southern France”, n. d., WD HD, CMH, 8-3 SF, 199–200.; John A. Hixson: „Analysis of Deep Attack Operations: U. S. VI Corps, Task Force Butler, Aug. 1944”, 1987. márc., CSI, 27–33.; Truscott: *Command Missions*, 437.; Jackson: *The Mediterranean and the Middle East*, vol. 6, part 2, 197.; RR, 147. (és pirkadatkor megkezdte a kilencvenhat kilométeres).
26. Addigra az utánpótlási nehézségek: „Supply and Maintenance on the European Continent”, n. d., USFET General Board, NARA RG 407, E 427, 97-USFS-0.3.0, no. 130, 50.; *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 1, 218–220. (oda-vissza négyszáznyolcvan kilométeres); Leo J. Meyer: „Moving Men and Supplies in Southern France”, n. d., NARA RG 319, E 99, OCMH background files, 324.7, box 1; 14–17a. (mindössze 41 600 liter); „History of Ordnance Service in the MTO”, n. d., vol. 2, CMH, 8-4 JA, 188–189. (A francia hadtápalakulatok).
27. Ezzel együtt a Butler hadműveleti: Yeide–Stout: *First to the Rhine*, 74–75.; RR, 149. (Hamarosan ötven Wehrmacht-gépjármű).
28. A VI. hadtest elvágta az ellenség: Yeide–Stout: *First to the Rhine*, 75–78.; RR, 149. (és további tüzérség elővezénylése).
29. „Minden jobban ment”: LKT Jr. Sarah-nak, 1944. aug. 17., 21., 29., szept. 1., 3., 13., GCM Lib, box 1.
30. Ellenfele rettenetesen érezte: Yeide–Stout: *First to the Rhine*, 80. („a technikai eszközök kora”); Charles V. von Lüttichau: „Breakout and Withdrawal to the Dijon Salient”, 1958. szept., OCMH, NARA RG 319, R-series #106, 5. (gyors visszavonulással önmagát mentse); Ganz: „The 11th Panzers in the Defense, 1944”, *Armor* (1994. márc.–ápr.), 26+; Giziowski: *The Enigma of General Blaskowitz*, 323–324. (Tehergépkocsik és lövészpáncélosok).

31. Truscott bedőlt a színelvt: De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 356–357. („mintha baltával faragták volna”); OH, „The Invasion of Southern France”, Seventh Army, NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #368, 160–162. (– Mondja meg O’Daniel tábornoknak); RR, 164.
32. Montélimárnál a Butler hadműveleti: RR, 144–150.; „Operation Dragoon”, 1944. dec., COHQ, bulletin Y42, CARL, N-6530.20. (Az első tábori repülőteret Dél-Franciaországban).
33. Ez a legkevésbé sem tetszett: Truscott: *Command Missions*, 426–427.; rádiótávirat, LKT Jr. J. Dahlquistnek, 1944. aug 22., LKT Jr. papers, GCM Lib, box 12, folder 6. (– Hát nem értik?).
34. Az igazat megvallva Dahlquist: fényképek, életrajzi jegyzetek, John E. Dahlquist papers, MHI; Steidl: *Lost Battalions*, 24, 57, 142–146. (borongásra hajlamos ember volt); levél, John E. Dahlquist Ruthnak, 1944. okt. 29., Dahlquist papers, MHI. („El kell ismernem, hogy ki-fülladok”); levél, John E. Dahlquist Homer Case-nek, 1945. jún. 5., Dahlquist papers, MHI. (Gépjárművei felét még ki kell rakni); Yeide-Stout: *First to the Rhine*, 76. (még egy spanyol konzul gépkocsiját); LKT Jr. „Comments on Dragoon Secondary Attack Against Fortress Europe”, n. d., NARA RG 319, OCMH, 2-3.7 CC2, Hamilton kézirat, 3. (amelyik három tucat katonát); „Invasion of Southern France”, n. d., WD HD, CMH, 8-3 SF, 237. (– Elsődleges feladata).
35. A zászlóalj éjszaka visszavonult: Yeide-Stout: *First to the Rhine*, 85.
36. Ugyanazon a napon: „Invasion of Southern France”, n. d., WD HD, CMH, 8-3 SF, appendix B, v-xii.; Yeide-Stout: *First to the Rhine*, 92. (– Gyerünk fattyak, adjátok fel!).
37. – John! Azzal az elítéltséggel: Truscott: *Command Missions*, 430–431.
38. Több mint nyolc tüzérsztály: „Invasion of Southern France”, n. d., WD HD, CMH, 8-3 SF, 243.; Holt: *The Deceivers*, 621. (hogy meggyulladt az út aszfaltja); OH, 3rd Bn, 143rd Inf, n. d., NARA RG 407, E-427-A, CI, folder 117. (2500 aknavetőgránátot lőtt ki); Lucian Heichler: „German Defense of the Gateway to Antwerp”, 1953. dec., NARA Rg 319, R-series #23, 21–27.; Turner-Jackson: *Destination Berchtesgaden*, 62; Gizowski: *The Enigma of General Blaskowitz*, 330–331. (Vasárnap délre három német).
39. Az augusztus 28-án, hétfőn: RR, 166.
40. A Butler-hadműveleti különítmény: OH, 3rd Bn, 36th ID, n. d., NARA RG 407, E-427-A, CI, folder 117.
41. – Ez az első eset: Murphy: *To Hell and Back*, 188–189.
42. A montélimari csata véget ért: Conway: „Operation Anvil”, előadás, n. d., Norfolk, Theodore J. Conway papers, MHI, box 2, 22–24. („Az elgondolás merész volt”); „Invasion of Southern France”, n. d., WD HD, CMH, 8-3 SF, 245. (A nagyjából 60 000 amerikai tüzérségi); Wilt: *The French Riviera Campaign of August 1944*, 141. („Cudarul elügyetlenkedtem”); RR, 167–168. (Blaskowitz tábornoké meghaladta); Lucian Heichler: „German Defense of the Gateway to Antwerp”, 1953. dec., NARA RG 319, R-series #23, 31–32.; Charles V. von Lüttichau: „Breakout and Withdrawal to the Dijon Salient”, 1958. szept., OCMH, NARA RG 319, R-series, #106, 16–17. (hogy a 338. gyaloghadosztály létszáma); Ludewig: *Rückzug*, 178–179. („majdnem csodának”).
43. Egyik segédítstje a „mészárlás a köbön”: Truscott: *Command Missions*, 432–433.; Taggart (ed.): *History of the Third Infantry Division*, 222. (a Bűzők sugárújaként kezdték emlegetni); Simpson: *Audie Murphy, American Soldier*, 125. (itt is gázárlarban dolgoztak).
44. Mindent összevetve Truscott: Truscott: *Command Missions*, 432–433.; OH, „The Invasion of Southern France”, Seventh Army, NARA, NARA RG 407, E-427-A, CI, folder #368, 176–177. (Két hét alatt újabb 16 000); RR, 167. (23 000 németet ejtett foglyul).
45. Két csukaszürke áradat: Dean H. Krasomil: „German Operations in Southern France: The Withdrawal of the LXIV Corps”, 1954. márc., NARA RG 319, R-series #47, 4–18.; *Germany VII*, 650–661. („illetlen megjegyzésekért”); Ludewig: *Rückzug*, 80. (A katonaköteles korú francia).

46. A szövetségesek légiapásai: Steidl: *Lost Battalions*, 20. (hogy 8 millió frankkal próbálta); „German Surrenders”, AB, no. 48. (1985), 1+ (A Déli Gyalogmeneti Csoport).
47. A másik vánszorgó tömeg: Wilhelm Heinrich Scheidt: „German Operations in the West”, 1945. szept., OKW Historical Section, NARA RG 407, ML #874, VI, 13–15. („a vándorló Wehrmachtként”); *Germany VII*, 657–661. (a 19. hadsereg 138 000 katonáját); Marshall: *A Ramble Through My War*, 131. („felülről mozgó bokrokknak látszanak”); *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 1, 220–221. (4. számú harcparancs); OH, Viscount Portal, 1947. febr. 7., FCP. („disznóknak” nevezte a svájciakat); Wilt: *The French Riviera Campaign of August 1944*, 157. (kilőtték a Zürichből Bazel felé pöfögő vonatot). Sztálin 1944. októberében megismételte javaslatát. TSC, 406.
48. Szeptember elejére már majdnem: IFG, 276.; Garland: *Unknown Soldiers*, 282. („a felszabadulás, az invázió”); Collier: *Fighting Words*, 177. („fürtökben lógtak az emberek”); Marshall: *A Ramble Through My War*, 151. („és kitűzni való brit zászlókat”); Pallud: „The Riviera Landings”, AB, no. 110. (2000), 2+ (vajdarabokat nyomtak a markukba).
49. „A szállodai ágyakat néha át sem”: Gray: *The Warriors*, 155.; Severeid: *Not So Wild a Dream*, 457–459. (Picasso róla festett); levél, Gertrud Stein A. M. Patch Jr.-nak, n. d., és 1944. nov. 15., Alexander M. Patch, Jr. papers, USMA Arch, box 1.; Wyant: *Sandy Patch*, 141. („Ügy tudom, rengeteg ismétlést”).
50. Grenoble-ban a menekülő németek: Severeid: *Not So Wild a Dream*, 454.; Mauldin: *The Brass Ring*, 227–228. (a fülebe lőtt pisztolyával).
51. A 36. hadosztály egyik járőre: Truscott: *Command Missions*, 434.; Higgins: *Soft Underbelly*, 220. („A brilek mindvégig ellenezték”).
52. „A boltokban az ember bármit megvehet”: Garland: *Unknown Soldiers*, 312.; Aron: *France Reborn*, 354. („az elnyomás fővárosának”); napló, 1944. szept. 19., Kingsley Andersson papers, HIA; box 1. („Túl sok itt a lövöldözés”).
53. Sikerült felgyújtani a város: Severeid: *Not So Wild a Dream*, 462.; Coles-Weinberg: *Civil Affairs*, 768–769. (A város két tucat hídját). Egy közelmúlban megjelent német történeti munka szerint mind a 33 Lyon környéki hidat felrobbantották. Ludewig: *Rückzug*, 192.
54. Hogy ezek a menetoszlopok pontosan hova: A. M. Patch, Jr. Juliának, 1944. szept. 14., Patch papers, USMA Arch, box 1. („Ez a pillanatnyi közismertség”).
55. Sandy Patch magas volt: Truscott: *Command Missions*, 383. („valami gondja van azzal”); Colley: *Decision at Strasbourg*, 27. („valamiféle misztikus beállítottságot”); „Patch of Provence”, *Time* (1944. aug. 28.), 22+ („olyan vérmérséklete”); Strobridge-Nalty: „From the South Pacific to the Brenner Pass: General Alexander M. Patch”, *Military Review* (1981. jún.), 41+ (Patch Dél-Arizona); memó, J. N. Wenger, 1943. jún. 17., E. J. King „for Gen. Marshall only”, 1943. jún. 21.; memó, GCM E. J. Kingnek, 1943. júl. 28., GCM Lib, box 78, folder 49. („Teljesen tanácstalan vagyok”).
56. „Az ember úgy érzi, mintha három”: A. M. Patch, Jr. Juliának 1944. szept. 14., Patch papers, USMA Arch, box 1.; Gizowski: *The Enigma of General Blaskowitz*, 355. (Három hét futás után Blaskowitz); Yeide-Stout: *First to the Rhine*, 168–170. (a helyi gazdáktól kölcsönvett létrákkal); RR, 189.; Severeid: *Not So Wild a Dream*, 466. (vagy a lakosságtól zabrált); Wilt: *The French Riviera Campaign of August 1944*, 154. (– Életemben nem láttam még ilyen zűrzavart).
57. A győztesek a zsákmányolt kiegészítők: Wilt: *The French Riviera Campaign of August 1944*, 150–151. („a tükeny lehetőség”); *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 2, 399.; Salisbury-Jones: *So Full a Glory*, 161. (ingerlékeny De Lattre tábornokot); RR, 182–183, 223. (Válaszul Patch beleegyezett); Truscott: *Command Missions*, 443. („a Bel-fort-i-átjáró Németország kapuja”).
58. Azután szó szerint és átvitt: RR, 228–229.; Chandler, 2146–2147. (A főparancsnok szeptember közepén); Mansoor: *The GI Offensive in Europe*, 207. (összefüggő arcvonalat alkotnak).

59. Truscott „egyszerre lepődött meg”: napló, VI Corps, 1944. szept. 14–15., Don E. Carleton papers, HIA, box 1.
60. A rohamot a Belfort-i átjáróért: LKT A. M. Patchnek, 1955. szept. 15., LKT Jr. papers, GCM Lib, box 12, folder 6.; Truscott: *Command Missions*, 443–444.; Wyant: *Sandy Patch*, 138. (a lons-le-saunier-i francia laktanyában).
61. Patch szeptember 16-án: „Telephone Conversation Between Gen. Patch and Gen. Truscott”, 18 óra 30 perc, 1944. szept. 16., NARA Rg 319, OCMH 2-3.7 CC2, Hamilton-kézirat.
62. Így ért véget a Dragoon: RR, 563. („mindössze egyetlen napi ellátmánnyal”), 237. (a 11. páncélosadosztálynak pedig); John W. Mosenthal: „The Establishment of a Continuous Defensive Front by Army Group G”, 1955. nov., NARA RG 319, OCMH, R-series, #68, 3–11. („még mindig harcképesen”), 13–15. (Fáradozásai jutalmául Blaskowitz vezérezredest); Ludewig: *Rückzug*, 180. (A német tábornok legnagyobb félelme); Charles V. von Lüttichau: „Army Group G Operations in Southern France”, 1958. szept., NARA RG 319, OCMH, R-series #87, 36. (több mint 130 000 megmenekült); Charles V. von Lüttichau: „Breakout and Withdrawal to the Dijon Salient”, 1958. szept., NARA RG 319, OCMH, R-series, #112, 28. (mindössze 165-öt); Giziowski: *The Enigma of General Blaskowitz*, 361. („Hans hazajött”). Ludewig számítása szerint legkevesebb 1 600 000 német jutott el Dél- és Délnyugat-Franciaországból Dijonig. *Rückzug*, 267–268.
63. Ugyanazon a keddi napon: Pogue: George C. Marshall, 415. A hadsereg hivatalos történeti monográfiája elismeri, hogy „lehetetlen bármilyen fokú pontossággal megállapítani” a német G Hadseregcsoport 1944. nyári embervesztését. RR, 197.
64. Előttük azonban ekkor már: a szerző látogatása, 2009. máj. 24–28.; Taggart (ed.): *History of the Third Infantry Division*, 237–238.; Severeid: *Not So Wild a Dream*, 473. („és újra rájuk tört a honvágy”); napló, VI Corps, 1944. szept. 28., Don E. Carleton papers, HIA, box 1. („Síleceket keresünk”); LKT Jr. Sarah-nak, 1944. szept. 16., okt. 18., LKT Jr. papers, GCM Lib, box 1.

„KEMÉNYÍTÉSÉK MEG A SZÍVETEKET, ÉS LŐJETEKI”

1. Egy másik világban: Robb: *The Discovery of France*, 42.; Roach: *The 8.15 to War*, 170. (akik egyik kezükkel integettek).
2. Augusztus végére a front: BP, 667.; Gilmore (ed.): *U. S. Army Atlas of the European Theater in World War II*, 65.; LC, 2–3. (több mint kétfélmillió szövetséges katona); AAFin WWII, 596. (Az AAF és a RAF együttesen); „Strategy of the Campaign in Western Europe, 1944–1945”, n. d., USFET General Board study no. 1, 50. (A Montgomery vezette 21. hadseregcsoport); King-Kutta: *Impact*, 221–223.; Hinsley, 570. (A következő hónapokban a Luftwaffe); Howard: *British Intelligence in the Second World War*, vol. 5, *Strategic Deception*, 177.; Germany VII, 434.; Churchill: *Triumph and Tragedy*, 48. („A londoni csatát megnyertük”); levél, WSC A. Edennek, 1944. szept. 2., „Strategy and Operations, vol. II”, UK NA, CAB 120/421. („ha netán összerúgják velünk a port”).
3. A 12. hadseregcsoportban Bradley: LC, 4–5.; Balkoski: *From Beachhead to Brittany*, 316–317.; Mitcham: *Retreat to the Reich*, 214. (és a horgászfelszereléssel).
4. E támadás súlya alatt a Wehrmacht: Alfred Jodl, ETHINT 52, 1945. aug. 2., MHI, 6. („tervszerűtlenül menekülve”); Mitcham: *Retreat to the Reich*, 222. (Az OB West 18 hadosztály); Ludewig: *Rückzug*, 191. („Elvesztettünk egy csatát”); „Penetration of Siegfried Line”, 4th ID, n. d., CARL, N-12159.1. (– Húsz percen belül itt vannak); Germany VII, 624. („gyalázatos futásnak”); Boesch: *Road to Huertgen*, 110. (csirkéket lengetve adták meg magukat).
5. „Láttál ma már boche-okat?”: Knickerbocker et al.: *Danger Forward*, 272.
6. Az üldözők üldöztek, tehergépkocsin: *Blue Spaders*, 69.; Horrocks: *Corps Commander*, 71–72. („Semmit sem tehetünk”); Pyle: *Brave Men*, 310. (és a gránátöltőcsérek peremét); SLC, 15. (ők is az augusztusban elpusztított).

7. „Mindent szétlőttünk, ami nem látszott”: Will Thornton: „World War II ‘M’ Co. History as Told by the Survivors”, n. d., a.p.
8. Braine-nél, Reims közelében: Wellard: *The Man in a Helmet*, 158. (Patton előőrsei); White: *Conqueror’s Road*, 10. („a hosszan elnyúló”), 25. („didkónak”); Kershaw: „It Never Snows in September”, 19. („Az egész nyugati front összeomlott”).
9. Az üzemanyaghidny, amely augusztus: Waddell: *United States Army Logistics*, 63. (Az egy járműre számított napi); LC, 24–25. (Egyetlen páncélosadosztály 3 785 300 litert és Patton üzemanyagraktárai), 117–118. (Az augusztus 31-én az egyik verduni); OH, Lt. Gen. Sir Humphrey Gale, 1947. jan. 27., FCP; VW, vol. 2, 72. (hogy mérlegelték, csatahajókkal szállítanak); Greenfield (ed.): *Command Decisions*, 332. (Az amerikai 1. hadsereg); napló, 1944. szept. 6., CBH, MHI, box 4. (és hadtestparancsnokok kunyeráltak); „G-4 Periodic Report”, Third Army, 1944. szept. 5., Walter J. Muller papers, HIA, box 6. („végletesen kritikusnak”); Bradley: *A Soldier’s Story*, 402. (– A francba, Brad).
10. Nyomultak tovább, ha kellett gyalogosan: Heinz: *When We Were One*, 220. (babszem alakú csillagokkal); Kennett: *G. I.: The American Soldier in World War II*, 194. („Vote for Dewey!”); Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 131. („Ha ez lenne az egyetlen hiba”).
11. Szédült híresztelések kavarogtak: Hastings: *Armageddon*, 14. (amely szerint Hitler már); Sylvan, 133–134. (amely a Kölnben kirobbant felkelésről); OH, A. F. Kibler, 12th AG, 1946. máj. 29., NARA RG 407, ML #501, box 24155. (átelésre alkalmas helyet a folyón); napló, CBH, 1944. szept. 1., MHI, box 4. („Ha a háború eltart odáig”); napló, Raymond G. Moses, 1944. szept. 4., MHI, box 1.
12. – Fejezzük be a háborút 44-ben! Perret: *There’s a War to Be Won*, 359.; „Ready for V-Day?”, *Time* (1944. szept. 4.), 17. („Az első újságkihordó fiúnak”); Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976*, 12. (tudna-e nélkülözni egy hadsereg-parancsnokságnyi); memó, E. E. MacMorland H. B. Saylernek, 1944. júl. 29., Henry B. Sayler papers, DDE Lib, box 4. (A Pentagon tervekét dolgozta ki).
13. „A diadalmámor, a reménytelen várakozás”: Colville: *The Fringes of Power*, 507.
14. „Katonai szempontból a háborút megnyertük!”: *Three Years*, 657.; Ferrell (ed.): *The Eisenhower Diaries*, 127. („Haderőink szinte kedvük szerint”).
15. A szövetséges hadigépezet határozatlanul: OH, W. B. Smith és H. R. Bull, 1945. szept. 14., OCMH WWII Europe Interviews, MHI; SLC, 28.; LO, 294. (A német acél kétharmada); „Industrial Value of the Ruhr to the German War Effort”, 1944. okt. 30., British Brief and Action Report, JIC, NARA Rg 331, E 3, box 132. (A prognózisok szerint például); VW, vol. 1, 82. („A Ruhr-vidék megtámadása”).
16. Négy útvonal vezetett nyugat: „Strategy of the Campaign in Western Europe, 1944–1945”, n. d., USFET General Board study no. 1, 42–50.; BP, 658–659. (Eisenhower stratégiai tervezői).
17. Montgomery hallani sem akart: BP, 658–659.; VW, vol. 1, 459–461.; OH, David Belchem, 1947. febr. 20., FCP, MHI. (Az angol-amerikai erők északra).
18. A leghatározottabban bizonyos: Bradley-Blair: *A General’s Life*, 314.; De Guingard: *Operation Victory*, 411.; OH, Lord Tedder, 1947. febr. 13., FCP, MHI (– a verekezésben jobb mind a két kezét); VW, vol. 1, 461. (Beetle Smitht kiküldték); Wilmot: *The Struggle for Europe*, 468. (– A háborúkat a győzelmek nyerik meg).
19. Montgomery úgy jött ki a condéi: Ambrose: *Eisenhower: Soldier, General of the Army, President-Elect, 1890–1952*, vol. 1, 340–341.; BP, 659–660. (Mi több, az 1. amerikai hadsereg); memófoglalmazvány, W. B. Smith: „Command and organization after D-Day ‘Overlord’”, 1944. máj. 23., Raymond G. Moses papers, MHI, box 1. (amelynek megerősítését a SHAEF egyes tervezői).
20. Eisenhower azt is elfogadta: Ambrose: *Eisenhower: Soldier, General of the Army, President-Elect, 1890–1952*, vol. 1, 340–341.; „General Eisenhower’s Comments on Command”, 1944. máj. 18., Arthur S. Nevins papers, MHI („semmi sem közölhető”).

21. Churchill „vigasztalásul”: Moran: *Churchill: Taken from the Diaries of Lord Moran*, 254.; Roberts: *Masters and Commanders*, 512. („a megfelelő perspektívába helyezi”); Ambrose: *Eisenhower: Soldier, General of the Army, President-Elect, 1890–1952*, vol. 1, 345. („nemcsak nagyon közeli és szívbeli”).
22. „Istenverte ostobaság & kezeskedem”: Love-Major (eds): *The Year of D-Day*, 129.; PP, 535. („ettől a tábornagyságitól felfordult”); Hamilton: *Master of the Battlefield*, 799. („már-már katasztrófával ér fel”).
23. Szeptember 2-án, szombaton: Chandler; vol. 5, chronology, 165.; napló, CBH, 1944. szept. 2., 12., 15., 21., MHI, box 4.
24. Beetle Smith közeledő viharra: Williams: „Supreme Headquarters for D-Day”, AB, no. 84. (1994), 1+; Baedeker: *Northern France*, 179.
25. Eisenhower segített az emelkedő: Thomas W. Mattingly – Olive F. G. March: „A Compilation of the General Health System of Dwight D. Eisenhower”, n. d.; DDE Lib, Thomas W. Mattingly papers, box 1.; Eisenhower: *Crusade in Europe*, 326.; Ambrose: *Eisenhower: Soldier, General of the Army, President-Elect, 1890–1952*, vol. 1, 347–348. (Eisenhower nem engedte megmérni).
26. A főparancsnok több mint két hétre: Chandler, vol. 5, chronology, 165–167.; *Three Years*, 661. (Két, helyben tartott ténén); Eisenhower: *Letters to Mamie*, 195. („kicsit mindig hamisan hangzik”), 210–211. (sokat gondolt elhalt fiúkra); Chandler, 2141. („Ki veszi meg a repülőgépet?”).
27. Granville még egy mozgásképes parancsnok: D’Este: *Eisenhower: A Soldier’s Life*, 593.; Crosswell: Beetle, 700. (a RAF szükségéből igénybe vett); BP, 686. (és ismét a széles arcvonalon); Love-Major (eds): *The Year of D-Day*, 132. („Montyra jellemzőnek”).
28. Szeptember 4-én, hétfőn: LSA, vol. 1, 492.; TSC, 253. („Most minden korábbinál szükségesebb”).
29. ...a felbőszült Montgomery bizalmas körben: Roberts: *Masters and Commanders*, 531. („azt a furcsa elképzelést vallja”); „Notes on conversation with Monty, 18.5.46”, R. W. W. „Chester” Wilmot papers, LHC, LH 15/15/127. (elsőbbséget az utánpótlás elosztásában).
30. Mostanra elértük azt a pontot: BLM DDE-nek, 1944. szept. 4., DDE Lib, PP-pres, box 83.; Chandler, 2120–2121.
31. Eisenhower kedden válaszolt: Weigley: *Eisenhower’s Lieutenants*, 278–279.; OH, Arthur Coningham, 1947. febr. 14., FCP, MHI (»A háborút elvesztettük!«).
32. A szétszabadalva elküldött rádiótávirat: levél, DDE H. L. Ismaynek, 1959. jan. 14., LHC, 4/12/131. („azt az esztelen tervet”); Crosswell: Beetle, 687. („a hozzáértő hadvezér által”); Bradley Commentaries, CBH, MHI, box 41. („arrogánsnak és önzőnek”).
33. Montgomery víziója magában hordozta: Strong: *Intelligence at the Top*, 199–201. (de ellenkezett a SHAEF arra vonatkozó); LSA, vol. 2, 10–11. (majdnem 500 tehérgépkocsis szállítószázadot és „nagyarányú zátonyra futtatását”); LSA, vol. 1, 487–488. A SHAEF szerint a Berlin felé három hadtesttel indított offenzíva szeptember végén még az optimális feltételek fennállása mellett is öt másik hadtest teljes leállítását kívánta volna. TSC, 253–254.
34. Rádásul a hosszúra nyúló: TSC, 260.; Frank A. Osmanski: „Critical Analysis of the Planning and Execution of the Logistic Support of the Normandy Invasion”, 1949. dec., Armed Forces Staff College, Osmanski papers, MHI („könnyű zsákmányul kínálkozott”); OH, E. J. Foord, 1946. dec. 12., R. W. W. „Chester” Wilmot papers, LHC, LH 15/15/27. („Monty... túllépett a kezében”); De Guingard: *Operation Victory*, 412. (hogya Hitler végső vereségéhez).
35. Idővel a legtöbb stratégia: Dan van der Vat, obituary, „Field Marshal Lord Carver”, *The Guardian*, 2001. dec. 12. (Nagy-Britannia legfiatalabb dandártábornoka); Keegan (ed.): *Churchill’s Generals*, 162–163. (Mindkét világháborúban számtalan).
36. Ami azt illeti Montgomery kétöklös: Weigley: *The American Way of War*, 352.; Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 334. („Akármilyen tartozott is Montgomery”).
37. „belássa, a magasabb szintű stratégiában”: Lewin: *Montgomery as Military Commander*, 298.

38. – Eisenhower tudatlansága abban a tárgykörben: Hamilton: *Master of the Battlefield*, 799.; Danchev, 575. („és kifejezetten alkalmatlan a főparancsnoki”), 585. („valószínűleg újabb 3–6 hónappal”).
39. „egy-egy döntés előtt”: „Notes on conversation with Monty, 18.5.46”, R. W. W. „Chester” Wilmot papers, LHC, LH 15/15/127.
40. „Ike csupa óvatosság”: napló, 1944. szept. 2., GSP, LOC MS Div, box 3, folder 7.
41. „Ike-kal az a gond”: Crosswell: Beetle, 696, 702, 708, 722.
42. „nemigen volt határozott a mód”: Stephen E. Ambrose: „Eisenhower as Commander: Single Thrust Versus Broad Front”, közli Chandler, vol. 5, 47.
43. „Egyetlen pillanat sincs”: Eisenhower: *Letters to Mamie*, 195, 217.; Chandler, 2158. („A csapat jól működik”).
44. A hadseregek folytatták a harcot: LC, 52. (A szeptember első öt napjában); LSA, vol. 1, 513.; hadműveleti napló, Leroy Irwin, 1944. szept. 6., 5th ID, Hugh Cole papers, MHI („Frankfort”); AAFinWWII, 277. (mindegyik „repülő benzinkút”); Semmes: *Portrait of Patton*, 205. (hogya a zsákmányolt konyak- és pezsgőkészletekből); „G-4 Periodic Report”, Third Army, 1944. szept. 5., Walter J. Muller papers, HIA, box 6. (A szeptember 2-i héten a hadsereg); Allen: *Lucky Forward*, 41, 101–102.; PP, 549. (50 000 láda pezsgő).
45. „egy istenverte hadseregpáncsnok”: PP, 542.; Blumenson: *Patton: The Man Behind the Legend*, 1885–1945, 240–241. (– mint fos a libán).
46. Pattonról északnyugatra Courtney Hodges: BP, 694–695. („és csinos lányok”); *Blue Spaders*, 71–72. („zavarodott, elvakult, heterogén tömegnek”).
47. Dél felől előreszökellve: Stanhope B. Mason: „Reminiscences and Anecdotes of World War II”, 1988, MRCFDM, 1994, 126, 87, 206–210.; OH, C. A. Wollmer, 83rd Armored Reconnaissance Bn., n. d., NARA RG 407, E 427, HI; Heinz: *When We Were One*, 197, 213. (Az ellenség sorait a gyalogság); Knickerbocker et al.: *Danger Forward*, 274. (– Ezek pompás belga lovak); George W. Williams et al.: „Exploitation by the 3rd Armored Division – Seine River to Germany”, AS, Ft. K, 1949, NARA RG 337, 44–45. (– Maguk csak le akarnak mészárolni).
48. A 3500 elesett ellenséges katonán: Wheeler: *The Big Red One*, 311–312.; Pallud: „The Battle of the Mons Pocket”, AB, no. 115. (2002), 2+. (részeket a döglött lovakból); AAR, 1st ID, 1944. okt. 31., a. p., 1–6.; Heinz: *When We Were One*, 200–204. (– Te egy ideig nem fogsz).
49. Onnan ötven kilométerre: BP, 686.; VW, vol. 2, 15. (pizsamában adta meg magát), 6.; Wilmot: *The Struggle for Europe*, 471. (Eberbach tábornokot egy Volkswagenen); *Taurus Pursuant*, 67. (– ami egykor a 7. hadsereg volt).
50. Szeptember 3-án, vasárnap este: VW, vol. 2, 5.; „Advance of 30 Corps Across R. Seine to Brussels and Antwerp”, War Office, n. d., NARA Rg 407, ML #226; Moorehead: *Eclipse*, 191. („Párizs öröme halovány”); Collier: *Fighting Words*, 177. („az éjszakában lobogó fáklya-hoz”); Fitzgerald: *History of the Irish Guards in the Second World War*, 450–453. (Goodbye, Tommy).
51. ...nemzetiszíniú válszalaggal és hivataluk: Daniell: *The Royal Hampshire Regiment*, vol. 3, 231.; Fitzgerald: *History of the Irish Guards in the Second World War*, 450–453. (A bisztrók pincéreként küldtek az utcára); Hastings: *Armageddon*, 7. (– áttették magukat a háborún); Moorehead: *Eclipse*, 191. („nyolcvanezer palack kiváló bordeaux-it”).
52. Hétfőn délben brit tankok: J. B. Churcher: „A Soldier’s Story”, 159th Inf Bde, LHC, 52–54. (Égő házak mellett haladtak és a brit tisztek eredménytelenül kerestek); Collier: *Fighting Words*, 177–179. (ahol a láttukra elképedő); VW, vol. 2, 5, 10–11, 414–415. (kétféle hordó olaj); Freeman W. Burford: „The Inside Story of Oil in the European War”, 1946. nov. 25., NARA RG 319, 2–37 CB 6; „Advance of 30 Corps Across R. Seine to Brussels and Antwerp”, War Office, n. d., NARA RG 407, ML #226. (21 óra 30 percre); Moorehead: *Eclipse* 192–193. (Az oroszlánház egyik részében); Moorehead: *Gellhorn*, 227. („A foglyok ülték a szalmán”).

53. Mivel a bretagne-i kikötőket: Baedeker: *Belgium and Holland*, 150–152. („hatásos ostroma 260 000 fős”); Lucian Heichler: „German Defense of the Gateway to Antwerp”, 1953. dec., OCMH, NARA RG 319, R-series #22, 2; LSA, vol. 2, 104. (Több mint ezer hajót).
54. Antwerpen elfoglalását és kikötőjének: Weinberg: *A World at Arms*, 700.; Chandler, 2090, 2100, 2116.; rádiótávirat, Montgomery, 1944. aug. 26., M-520, National Archives of Canada, RG 24, vol. 1054 2, file 215A21.016. (9). („megsemmisítünk minden ellenséges erőt”).
55. A Királyi Haditengerészet behatolása: WaS, 142–143.; Fergusson: *The Watery Maze*, 352. (Az 1809-es hadjárat idején); Jenkins: *Churchill: A Biography*, 248–250. (Maga Churchill, az Admirális); VW, vol. 2, 10–12.; Love-Major (eds): *The Year of D-Day*, 131.; Roskill: *Churchill and the Admirals*, 245. („mint Timbuktu”).
56. A szövetséges hadvezérek figyelmen kívül: Bennett: *Ultra in the West*, 147–148.; Ralph Bennett: „Ultra and Some Command Decisions”, közli Laqueur (ed.): *The Second World War*, 231. („olyan hatalmas horderejű stratégiái”); Crosswell: *Beetle*, 706. („A palackban immár benne van a dugó”).
57. A Királyi Tengerészgyalogság egyik: Roskill: *White Ensign*, 397.; *Taurus Pursuant*, 56–58. (A 11. páncéloshadosztály parancsnokával); Horrocks: *Corps Commander*, 79–81. („Figyelmemet a Rajna kötötte le”).
58. A brit előretörés hamarosan: Moulton: *Battle for Antwerp*, 30.; Ludewig: *Rückzug*, 214. (A tizenhétből még szeptember 5-én is állt); J. B. Churcher: „A Soldier's Story”, 159th Inf Bde, LHC, 52–54. („A német páncélosok gyorsan”); Copp: *Cinderella Army*, 38–39. (Az ellenség sietve harccsoportokat); Moulton: *Battle for Antwerp*, 52.; Lamb: *Montgomery in Europe*, 1943–1945, 201–204.; Horrocks: *Corps Commander*, 84.
59. A németek az Antwerpenről nyugatra: Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 293.; Lucian Heichler: „German Defense of the Gateway to Antwerp”, 1953. dec., OCMH, NARA RG 319, R-series #22, 13–14. (86 000 katona, 600 löveg); Ludewig: *Rückzug*, 272. (s közben a 11 000 fős).
60. Montgomery szeptember 7-én közölte: Orange: *Coningham*, 215.; SLC, 207. („Antwerpen olyan ékkő”); Hills: *Phantom Was There*, 247. („A siker roppant zavarba ejtő lehet”).

5. A NYUGATI FALNÁL

„ÖT ROZSCIPÓ ÉS HÁROM APRÓCSKA HAL”

1. Versailles emberemlékezet óta: Abram et al.: *The Rough Guide to France*, 213. (az „egészségtelen mocsok”); McCullough: *The Greater Journey*, 296, 303. (1870 inséges telén); Tillier et al.: *Paris*, 252; http://en.wikipedia.org/wiki/Palace_of_Versailles; Macmillan: *Paris*, 1919, 474–478. (és a Köztársasági Gárda kék).
2. És ez volt az a hely: Baedeker: *Paris and Its Environs*, 376. (a háború előtt napi 175 frankba került); memó, war room procedures, 1945. márc. 19., Sidney H. Negrotto papers, MHI (a SHAEF mindenható igazolványa); feljegyzés, 1974, Raymond H. Croll papers, MHI, 277–289. (Fekete csokornyakkendő pincérek); http://www.normandybattlefields.com/normandy_today.htm; Pogue: *Pogue's War*, 202–203 (A királyi kertekben antennaeerdő); Abram et al.: *The Rough Guide to France*, 213. (ahol Marie Antoinette); TSC, 276–278.; Hammon: „When the Second Lieutenant Bearded General Eisenhower”, *Military Affairs* (1983. okt.), 129+ („Egyenként nagyobbak, mint”).
3. „rossz fiú volt”: napló, CBH, 1944. szept. 22., MHI, box 4.; Bradley: *A Soldier's Story*, 422.
4. „késztelenül a tudtán kívül: Coles-Weinberg: *Civil Affairs*, 868–869.; Hammon: „When the Second Lieutenant Bearded General Eisenhower”, *Military Affairs* (1983. okt.), 129+; Nicholas: *The Rape of Europe*, 302.
5. A SHAEF törzse a nyár közepére: TSC, 276–277 (67 500 négyzetméter); és appendix B, 529–534. A SHAEF törzsének engedélyezett létszáma 1945. február 1-jén 16 312 fő volt.

6. Végül 1800 ingatlant vettek igénybe: LSA, vol. 2, 497.; Larrabee: *Commander in Chief*, 473. (Egy francia magazin a következő); OH, Adolph Rosengarten, Jr., 1947. dec. 22., FCP, MHI (Előbb Katonai Tapasztalatot Kellene Szerezniük); OH, Ford Trimble, 1946. dec. 17., FCP, MHI (aki tengeri kigyóhoz).
7. Egy másik tengeri szörnny: „Activities and organization of COMZ”, U. S. Senate hearing, 1945. máj. 28., NARA RG 498, ETO HD, admin file #89, 1–5.; Robert W. Coakley: „The Administrative and Logistical History of the ETO”, vol. 2, 1946, CMH, 8–3.1 AA 2, 119–128.; „U. S. Army Operations in the ETO from January 1942 to V-E Day”, 1945. máj., NARA RG 498, ETO HD, admin file #353 (minden négy amerikai katonából); „Engineer Memoirs: General William M. Hoge”, 1993, CEOH, 128.; Beck, 350. (A Cherbourg mellett 5000); Ingersoll: *Top Secret*, 207 („tonnaszám a dossziék”); memó, Seine Section, COMZ SHAEF-nek, 1944. szept. 20., NARA RG 331, SHAEF SGS, Geog Corr, box 108. (A COMZ katonai célra azonnal lefoglalt); feljegyzés, n. d., Pleas B. Rogers papers, MHI-(több mint 3000 további párizsi); levél, „GHH” Ralph Ingersollnak, 1946. máj. 14., Thaddeus Holt papers, MHI, box 1: („igazán elegáns, fényűző”); Crosswell: *Beetle*, 739. (hagyták meg az iskolákat); TSC, 322–323. (hogyan az amerikaiak követelése még).
8. Mindez és még sok hasonló ügy: „Miracle of Supply”, *Time* (1944. szept. 25.), 8+ („kivételesen barátságos és vönző”); „The Tendons of an Army”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #531, 5–6.; John Kennedy Ohl: „General Brehon B. Somervell and Logistics in the European Theater of Operations in World War II”, 1993, Alexandria, Va., Historical Office, U. S. Army Material Command, 20–22. („mintha a sajátjából adna”); Irving: *The War Between the Generals*, 78. (egyszer felállt egy londoni); John C. H. Lee: „Service Reminiscences”, n. d., Lee papers, MHI, box 1: (tud „az emberekkel bánni”); LSA, vol. 2, 267. („Mereven ragaszkodott a formáságokhoz”); Cowdrey: *Fighting for Life*, 224. („Ő az ember, akivel soha”); PP, 555–557. („nagy hantájú hazudozónak”); napló, GSP, 1944. aug. 7., LOC MS Div, box 3, folder 7. („fontoskodó kis kurafinak”); D'Este: *Patton: A Genius for War*, 649. (Amikor Lee látogatást tett).
9. „...aki sarkantyús lovaglósízmában: Pogue: *George C. Marshall: Organizer of Victory*, 391 (lovaglopálcával); „Miracle of Supply”, *Time* (1944. szept. 25.), 8+ (tartott egy Bibliát az íróasztalában és vörös kárpitozást limuzinon); John C. H. Lee: „Service Reminiscences”, n. d., Lee papers, MHI, box 1. („minden reggelt az Ó oltáránál”); „Engineer Memoirs: Major General William E. Potter”, 1983, CEOH, 35. (negyventagú szűkebb kíséretét); Irving: *The War Between the Generals*, 92. (nyolc levelező titkárnő); „The U. S. Army Special Train Alive”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #16; John Connell: „Over Age in Grade”, n. d., MHI, 49. (vagy a külön vasúti kocsi); LSA, vol. 2, 267. („magánkínzóeszközének”); OH, Henry S. Aurand, 1974, William O. Morrison, SOOHP, MHI (hangosan felolvasni a Szentírásból); Irving: *The War Between the Generals*, 316. („A szabályzat szerint felöltöznél”); OH, Leonard D. Heaton, 1978, Robert B. McLean, SOOHP, MHI („vigyázzállásban kellett feküdniük”); „Engineer Memoirs: General William M. Hoge”, 1993, CEOH, 125–126. (– Látják! Én meg tudom); Pyle: *Brave Men*, 233.
10. Párizsban Lee hatalmas: OH, Henry S. Aurand, 1974, William O. Morrison, SOOHP, MHI; Crosswell: *Beetle*, 739. (fenn pedig három lakosztályt); Murray-Millet: *A War to Be Won*, 437. (egy zongora is hozzátartozott); Pogue: *Pogue's War*, („Avenue de Salute”); Allen: *Lucky Forward*, 69. („Az V. György Hotel”).
11. – Miért nem szólt nekem senki: OH, Leonard D. Heaton, 1978, Robert B. McLean, SOOHP, MHI; OH, W. B. Smith, 1947. máj. 13., FCP, MHI; MMB, 311 (akit korábban „modern Cromwellnek”).
12. „Mivel Önök igen jelentős tömegű”: DDE J. C. H. Leenek, 1944. szept. 16., csatolmány a memóhoz, W. B. Smith a G-1-nak, „Discipline in the Paris Area”, 1944. szept. 17., NARA RG 331, SHAEF SGS, Geog Corr, box 108.
13. – Nem bánok semmivel: John C. H. Lee: „Service Reminiscences”, n. d., Lee papers, MHI, box 1.

14. Lee „legfontosabb tevékenységei”: Crosswell: *Beetle*, 739. (a *Sears* vagy a *Roebuck*); Greenfield (ed.): *Command Decisions*, 323. (hogy a D + 90. napra); „Strategy of the Campaign in Western Europe, 1944–1945”, n. d., USFET, General Board study no. 1, 35.; LSA, vol. 2, 6–7. (Egyetlen logisztikai szakember sem).
15. A hadszíntéren kialakult szükséghelyzetek: Frank O. Osmanski: „Critical Analysis of the Planning and Execution of the Logistic Support of the Normandy Invasion”, 1949. dec., Armed Forces Staff College, Osmanski papers, MHI, 43.; „Logistics of Overlord”, n. d., CARL, N-13587; LSA, vol. 1, 479.; Crosswell: *Beetle*; 688–689. (Marshall és Eisenhower még inkább); TSC, 258–259.; Greenfield (ed.): *Command Decisions*, 327. (két és fél harcoló hadosztály napi utánpótlását).
16. A tehergépkocsi-oszlopoknak: H. H. Dunham: „U. S. Army Transportation in the ETO”, 1946, CMH, 4-13.1 AA 29, 216.; Hogan: *A Command Post at War*, 145–146. (Az 1. hadsereg központi szállásmesteri raktára); Weinberg: *A World at Arms*, 761. (2000 harkocsi); PP, 555–557. (– Mi nem tudunk öt rozscipót).
17. Természetesen sokkal többre volt szükség: „Quartermaster Procurement”, chapter 41, PIR, MHI, 7.; „Food Service in the ETO”, chapter 47, PIR, MHI, 71.; „Quartermaster Procurement on the Continent”, n. d., SHAEF QM, NARA RG 498, ETO HD, admin file #154, 1–2. („egyetlen egyenruha kiszabásakor”), 11. (Harminchárom favágó tábor), 14. (hogy ott 50 millió tekeres).
18. A napi átlagos utánpótlás-szükséglet: Coakley, 825.; „Supply and Maintenance on the European Continent”, USFET General Board study no. 130, NARA RG 407, E 427, 97-USF5-0.3.0, 37 (hogy a falánk katonák 30); TSC, 256–257. (Négy előrenyomuló hadsereg); Charles K. MacDermut – Adolph P. Gratiot: „History of the G-4 Com Z ETO”, 1946, CMH, 8-3.4 AA, 83. (elkészített lőszerfelhasználással jártak); Henry F. Pringle: „Weapons Win Wars”, n. d., CMH, 2-3.7 AB.B, 187 (például tüzérségi és aknavetőgránátból).
19. Az amerikaiakra mindig is jellemző: memó, „Supply Discipline”, ONB, 1944. júl. 23., Walter J. Muller papers, HIA, box 8.; Henry F. Pringle: „Weapons Win Wars”, n. d., CMH, 2-3.7 AB.B, 187. („szélsőségesen magasnak”); „Supply: Oversea Theaters of Operation”, 1945, NARA RG 319, background files, 2-3.7 (aknakereső készüléket igényeltek); Waddell: *United States Army Logistics*, 149. (vagyis alakulatai óránként); Hastings: *Armageddon*, 23. (22 millió marmonkannának a fele eltűnt); LSA, vol. 2, 203. (és a SHAEF 7 millió); Chandler, 2200. („1½ gallon”).
20. Mindez jórészt előre nem látott: memó, Raymond G. Moses ONB-nek, 1944. szept. 26., és memófogalmazvány W. B. Smithnek, 1944. nov. 7., Moses papers, MHI, box 1.; Graham-Bidwell: *Coalitions, Politicians, & Generals*, 259. (aki ládászám kényszerült); OH, J. C. H. Lee, 1947. márc. 21., FCP, MHI (Igencsak bánta); Frank A. Osmanski: „Critical Analysis of the Planning and Execution of the Logistic Support of the Normandy Invasion”, 1949. dec., Armed Forces Staff College, Osmanski papers, MHI, 29. (s helyette ötletszerűen); jegyzőkönyvek, Military Shipments Priority Meeting, 1944. szept. 9., NARA RG 331, E 1, SHAEF SGS, box 54. („a hadseregek anyagi fenntartása”); memó, Raymond G. Moses ONB-nek, 1944. szept. 26., Moses papers, MHI, box 1. („immár nagyjából egy hónapja”).
21. A COMZ rögtönzött: „Pluto: Pipeline Under the Ocean”, AB, no. 116. (2002), 2+ („Bambi”); Moore: „Operation Pluto”, *Proceedings* (1954. jún.), 647+; Freeman W. Burford: „The Inside Story of Oil in the European War”, 1946. nov. 25., NARA RG 319, CMH background file, 2-3.7 CB 6; Mason (ed.): *The Atlantic War Remembered*, 417. („az idő és az erők botrányos tékozlásának”).
22. A szárazföldön bevezetett újítás: Henry F. Pringle: „Weapons Win Wars”, n. d., CMH, 2-3.7 AB.B, 188.; Andrew T. McNamara: „QM Activities of II Corps... and First Army Through Europe”, 1955, chapter 46, PIR, MHI, 142. (Cub felderítő-repülőgépek figyelték); BP, 691. (A Vörös Golyó napi 1 135 600 liter); „Red Ball”, 1945. febr. 3., NARA RG 498, ETO HD,

- admin file #281, 1–3, 14, 16–18, 28–29, 40, 55, 56–57, 63–65. („meredek emelkedő és veszélyes”); feljegyzés, Robert P. Patterson, gépelt kézirat, 1947 (?), a. p., 273. („A tartály belsejében ide-oda”); „Shipping Situation and Supply Requirements”, 1944. nov. 25., COM Z, G-4, CARL, N-6726 („lenullázott”); OH, Henry S. Aurand, 1974, William O. Morrison, SOOHP, MHI (9000 olyan tehergépkocsi volt). A háború végére az Egyesült Államok Hadseregének 464 tehergépkocsi szállítószázada szolgált Európában, s ezek egyenként általában 48 teherautóval rendelkeztek. Eudora Ramsay Richardson – Sherman Allan: „Quartermaster Supply in the ETO in WWII”, vol. 1, 1947, QM School, Camp Lee, Va.
23. Az őszi esők rontották az utakat: Waddell: *United States Army Logistics*, 124–131.; „Supply: Oversea Theaters of Operations”, 1945, NARA RG 319, background files, 2-3.7 (A napi 5000 gumibroncs); D’Este: *Patton: A Genius for War*, 649. (hogy Lee tábornok tizenhárom gyalogszállóaljlat); „Subsistence in the ETO”, 1959, Robert M. Littlejohn papers, HIA (vagyis akár agyon is lehettek); Gropman (ed.): *The Big ‘L’*, 389. (A Vörös Golyó... több mint 400 000); LSA, vol. 2, 140.; OH, Henry S. Aurand, 1974, William O. Morrison, SOOHP, MHI („Az elképzelhető leggonoszabb”).
24. Egyetlen vonat annyi terhet: Gropman (ed.): *The Big ‘L’*, 389–390. (majdnem 8050 kilométernyi); LSA, vol. 1, 551. (többéves szövetséges bombázással); „Supply and Maintenance on the European Continent”, USFET General Board study no. 130, NARA RG 407, E 427, 97-USF5-0.3.0, 30–36.; Waddell: *United States Army Logistics*, 118. (A hidakon óránként tizenhat kilométeres); „Military Railway Service”, USFET General Board study no. 123, NARA RG 407, E 427, 97-USF5-0.3.0 (Szeptember 1-jén megnyitottak és Végül két tucat amerikai vasútéptető); H. H. Dunham: „U. S. Army Transportation in the ETO”, 1946, CMH, 4-13.1 AA 29, 232. (A vasút működését akadályozta); „Activities and organization of COMZ”, U. S. Senate hearing, 1945. máj. 28., NARA RG 498, ETO HD, admin file #89, 21–22. (1300 izmos amerikai gőmozdonyt); memó, COMZ assistant G-5, 1945. febr. 18., NARA RG 498, ETO HD, admin file #494U (Az év végére 17 700 kilométer).
25. „Az adott számú kikötő elfoglalásához”: Whipple: „Logistical Bottleneck”, *IJ* (1948. márc.): 6+.
26. Az Overlord tervezői ötvennégy: R. W. Crawford: „Guns, Gas, and Rations”, SHAEF G-4, 1945. jún., NARA RG 498, ETO HD, admin file #145; „American Port Plans, August to November 1944”, n. d., NARA RG 319, background files, 2-37 CB 6 (s ezeknek végül a fele); RR, 575. (az összes, Franciaországba küldött); LSA, vol. 2, 71. (Cherbourg a várhoz képest megháromszorozta); OH, Henry S. Aurand, 1974, William O. Morrison, SOOHP, MHI („hogy felért Napóleon kezéig”); Whipple: „Logistical Bottleneck”, *IJ* (1948. márc.), 6+ (és október közepére).
27. A megoldást egyértelműen csakis: LC, 211.; LSA, vol. 2, 52. („vérátömlesztéssel ér majd fel”); John Connell: „Over Age in Grade”, n. d., 11th Port Engineer Special Brigade Group, MHI, 99–100. (– Micsoda élet!).

MINDEN FALU ERŐDÍTMÉNY

1. Zömök C-47-es szállító gép: Margry (ed.): *Operation Market Garden Then and Now*, vol. 1, 27. (B-58); http://en.wikipedia.org/wiki/Brussels_Airport.
2. Eisenhoweret találta ott: Ambrose: *Eisenhower: Soldier, General of the Army, President-Elect, 1890–1952*, vol. 1, 348. Ambrose szerint a találkozót Eisenhower személyi használatú B-25-ösén tartották.
3. – Nos, ez csupa hülyeség! OH, Miles Graham, 1949. jan. 19., „Allied Strategy After Fall of Paris”, R. W. W. „Chester” Wilmot, LHC, LH 151/15/48; Ambrose: *Eisenhower: Soldier, General of the Army, President-Elect, 1890–1952*, vol. 1, 348–349. (valójában George Patton irányítja-e).
4. Egy hosszú órán át: Wilmot: *The Struggle for Europe*, 489. (hogy el tudja foglalni a Ruhr-vidéket); TSC, 255.
5. Eisenhower azzal egyetértett: OH, DDE, n. d., CJR box 43, file 7 (és ez hétszentség!).

6. „Harcunkat a dogok jelenlegi állása”: VW, vol. 2, 22.; SLC, 120–122.
7. Éppen, amikor igazán szilárd: BLM Brooke-nak, 1944. szept. 10., AB papers, LHC, 6/2/27.
8. Tekintet nélkül az amerikaiak szükségleteire: OH, Miles Graham, 1949. jan. 19.: „Allied Strategy After Fall of Paris”, R.W.W. „Chester” Wilmot, LHC, LH 151/15/48 (Graham, a hadtápfőnöke); Hinsley, 542. (mint Dieppe és Le Havre); VC, 310. („egyetlen jó Pas de Calais-i” és „a fontossági sorrendben a legutolsó”); hadműveleti napló, 2. hadsereg, „The First 100 Days”, 1944. szept. 7., UK NA, WO 285/9; VW, vol. 2, 131–132. (Sajnálatos módon az első), 15.; SLC, 208.; Hastings: Armageddon, 23. (1400 brit háromtonnás); Crosswell: Beetle, 707.
9. A háború egy újabb gyászos fejeleménye: Hamilton: Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976, 42. (Montgomery szombaton titkos táviratot); Longmate: Hitler's Rocket, 164–174. (Stavely Roadon és „repülő gázfővezetékéről”); Collier: The Defence of the United Kingdom, 406.; AAFinWWII, 542. (így a Whitehall most nem volt).
10. A valódi bűnös, a V-2 rakéta: Collier: The Defence of the United Kingdom, 521.; Germany VII, 438. (mintha ötven nagy mozdony). Egy 1960-ban Von Braun élete alapján készült film, az I Aim at the Stars (En a csillagokat veszem célba), kiértemelt egy gúnyos alcímjavaslatot: „But Sometimes I Hit London” (De néha Londont találok el). Mallon: „Rocket Man”, recenzió Michael J. Neufeld Von Braun című könyvéről, New Yorker (2007. okt. 22.), 170+ (A V-2 megalkotója egy fiatal).
11. A brit hírszerzés már régen: jegyzőkönyvek, British chiefs of staff meeting, 1944. júl. 11., NARA RG 331, E 3, box 129.; Hinsley: 421–423. (A Peenemündére miért tömeges); Germany, VII, 443. (bosszantóan hajlamos volt arra); Howard: British Intelligence in the Second World War, vol. 5, Strategic Deception, 180–181. (mérlegelte a főváros kiürítését).
12. Az első csapás rakétáit: M. C. Helfers: „The Employment of V-Weapons by the Germans During World War II”, 1954, OCMH, NARA RG 319, 2-3.7 AW, 72.; Collier: The Defence of the United Kingdom, 408. (egy olyan holland város, Nijmegen); King-Kutta: Impact, 245. („A legsürgősebben tájékoztasson” és – Muszaj Arnheim felé támadnunk); OH, Miles Dempsey, 1946. jún. 4., R. W. W. „Chester” Wilmot papers, LHC, 15/15/30 (Amíg Dempsey tábornok).
13. „Ez a késlekedés”: VW, vol. 2, 22.
14. „E. néhány napot ágyban tölt”: napló, Kay Summersby, 1944. szept. 11., Barbara Wyden papers, DDE Lib, PP-pres, box 1.
15. „Monty, úgy látszik, nem fogja fel”: asztali naptár, DDE, 1944. szept. 11–13., Barbara Wyden papers, DDE Lib, PP-pres, box 1.
16. „Elengedetten beszélt”: Love-Major (eds): The Year of D-Day, 137.
17. Egy olyan pillanatban, amikor: OH, SLAM, 1973, George J. Stapleton, SOOHP, MHI, III, 2–3.; VW, vol. 2, 351–352.; DDE ONB-nek, 1944. szept. 15., ONB papers, MHI („Nincs olyan ok”); PP, 552. („nagyokos kurafinak”); OH, DDE, n. d., CJR, box 43, file 7, 36–37. („Ő pszichopata, ezt ne felejtse el!”).
18. Arra is felhatalmazta Montgomeryt: Chandler, 2133–2134.; VW, vol. 2, 24. (– Ike engedett).
19. Montgomery váratlanul megszállottjává: Chandler, 2144.
20. Szeptember 1-jén, hétfőn: Miután számos alakulat állította, hogy elsőnek hatolt be Németország területére, a hadsereg hivatalos történeti vizsgálattal megállapította, hogy Holzinger és a járőréti dicsőség. Emerson F. Hurley: „Study of the First Entry into Germany in World War II”, n. d., NARA RG 407, E 427, 605-CAV-0.20; SLC, 3.
21. Négy száz métert: „Unit History, 85th Cavalry Reconnaissance Squadron”, 5th AD, n. d., valamint levél, W. W. Holzinger, 1947. nov. 3., NARA RG 407, E 429, 95-USF 2-0.3.0; Pogue: Pogue's War, 264.
22. Éjfélre más járőrök: Pogue: Pogue's War, 264.; MacDonald: The Battle of the Huertgen Forest, 6. (három hadtestét egymás mellé); memó, parancsnoki megbeszélés, First Canadian Army, 1944. okt. 16., National Archives of Canada, RG 24, vol. 1054 2, file 215A21.016(9) („kakukkokat”); Heinz: When We Were One, 29, 258. („rágták-márták egymást”); RR, 223 (francia

- dragonyosokat pillantott meg); Robichon: The Second D-Day, 295–296.; William K. Wyant: „Seventh Army History”, n. d., NARA RG 319, background historical file, FRC 4.
23. A szövetségesek hadseregei ettől: Greenfield (ed.): Command Decisions, 345.; BP, 701–702.; Roskill: White Ensign, 390. (Berlin megkezdte Dél-Görögországot); „Germany's War Effort and Its Failure”, 1945. okt. 8., U. K. chiefs of staff committee, Joint Intelligence Subcommittee; ANSCOL, NARA RG 334, E 315, 91 (Egy tengeralattjáró-parancsnok várható); GS, V 343–345.; SLC, 14. (Öt év háború után).
24. – Ismét az ön kezébe kívánom: Rundstedt volt a rendkívüli „becsületbíró” elnöke is, amelyet a július 20-i merénylet miatt összeesküvéssel vádolt tiszteknek a német fegyveres erők állományából való eltávolítására alakítottak. Barnett (ed.): Hitler's Generals, 201.
25. A Koblenz közelében működő: Germany VII, 632–635. (a nyugaton rendelkezésre álló); VC, 317–324. („durván 1700-zal”); hadifogoly-kihallgatás, Erich Brandenberger, 1945. szept., Third Army Intelligence Center, NARA RG 407, E 427, ML #978, 1–2, 14 („korcs egységek”); „Weaknesses in Germany's Capacity to Resist”, JIC assessment, UK COS brief and action report, 1944. szept. 27., NARA RG 331, E 3, SHAEF SGS, box 132. (A frontnak ezen az oldalán); LC, 33. (Tizennyolc új Volksgrenadier).
26. A Siegfried-vonal: kihallgatás, Erich Brandenberger, 1945. szept., Third Army Intelligence Center, NARA RG 407, E427, ML #978, 11; SLC, 15. (Az 1936-ban építeni kezdett); SLC, 34–35 (hogy a Vaterlandot nyugaton sebezhetetlen); „Combat Engineering”, 1945. aug., CE, historical report no. 10 CEOH, box X-30, 63. (Másokat transzformátorállomásnak), 57.; LC, 548–551. (Az erődöket a terepadottságokat); G-2 analysis, XIX Corps, 1944. szept. 14., Thomas L. Crystal papers, HIA (akár tizenöt nagy bunker is); „Breaching the Siegfried Line”, 1944. dec. 5., Seventh Army, special intelligence bulletin, NARA RG 200, E 4100 (UD), Garrison H. Davidson personal office file, box 1.
27. A többéves elhanyagoltság: kihallgatás, Erich Brandenberger, Apet. 1945, Third Army Intelligence Center, NAEA RG 407, E 427, ML #978, 17–18.; Lucian Heichler: „The Germans Facing V Corps, September 1944”, 1952. máj., NARA RG 319, R-series, #37, 2–5. (A parasztsok sok helyen); OH, Gerhard Graf von Schwerin, ETHINT 18, 1945. okt.–nov., MHI, 34. (a kiserődöket pedig); Rudolf Freiherr von Gersdorff: „The Battle of Schmidt”, 1945. nov., FMS, #A-891, MHI (A bunkerokat előtölte a talajvíz); White: Conquerors' Road, 12–13. („inkább szennyvíztárolónak, mint”).
28. Hitler augusztus közepén: LC, 548–551.; Wilmut: The Struggle for Europe, 478. (Pusztán a bezárt ajtók kulcsainak); Germany VII, 633. (A munkába bevonták a német); Cooper: The German Army, 1933–1945, 517. (a Tartalék Hadsegreghaditápfővezetéseiből); Lucian Heichler: „The Germans Facing V Corps, September 1944”, 1952. máj., NARA Rg 319, R-series, #37, 5. (A bunkerek egy részét); Rudolf Christoph Freiherr von Gersdorff, ETHINT 53, 1945. nov. 24., MHI, 1 (Újabb nehézséget okozott).
29. Rundstedt rá jellemző: SLC, 43.; Henry P. Halsell: „Hürtgen Forrest and Roer River Dams”, n. d., CMH, 314.7, 1-20 (már javában rögtönözte); Lucian Heichler: „The Germans Opposite XIX Cops”, 1953. máj., OCMH, NARA RG 319, R-series, #21, 77 (A 49. gyaloghadosztályt); Cooper: The German Army, 1933–1945, 517. (A Luftwaffe két hadosztálynak megfelelő); Germany VII, 634–635. (Egy héten belül 160 000, alakulatától).
30. Hitler „a jelenlegi állások”: John W. Mosenthal: „The Establishment of a Continuous Defensive Front by Army Group G”, 1955. nov., OCMH, NARA RG 319, T-series, #68, 11.; Lucian Heichler: „The Germans Facing V Corps, September 1944”, 1952. máj., NARA RG 319, R-series, #37, 30 („Minden bunkernak, a német városok”).
31. „Ez itt az ostobaság emlékműve”: Semmes: Portrait of Patton, 223.
32. Az amerikai 1. hadseregnek azonban: Hogg: The Biography of General George S. Patton, 116.; „Combat Engineering”, 1945. aug., CE, historical report no. 10, CEOH, box X-30, 65–66. (Egyetlen bunker, amely Aachentől).

33. A szokásos tüzérségi összetűzés: SLC, 45. („lefűjták róluk az álcázást”); „Breaching the Siegfried Line”, XIX Corps, 1944. okt. 2., CARL, NN-7623, 9–15. (A napalm és más gyújtóanyagok), 23–26. (a páncéltámadást dzsippel vontatott); Kleber–Birdsell: *The Chemical Warfare Service*, 602–603.; „Combat Engineering”, 1945. dec., CE, NARA RG 498, ETO HD, admin file #547, 70 (A kísérletek azt mutatták), 66. (Minimális sikerként); memó, Albert H. Peyton az 1. hadseregnek, 1944. okt. 20., NARA RG 407, ETO G-3 OR, box 9. (a nagy betonerdő-kéhez pedig fél).
34. Miközben Rundstedt erőltetett ütemben: AAR, „Reconnaissance in a Tactical Air Command”, 10th Photo Group, XIX Tactical Air Command, Ninth AF, 1945, CAEL, N-9395, 29 (200 000 légi fényképet); LC, 55.; SLC, 37.; „Mobility, Unused: Study Based on Lorraine Campaign”, 1952. okt., MHI, OCMH WWII Europe Interviews („hacsak nem hullik az ölünkbe”).
35. Hitler másképp gondolta: Doubler: *Closing with the Enemy*, 127. (ez pedig nemcsak a várost övező).
36. Másnap reggel az amerikai: LC, 139–141, 145–146, 157. („Ez bizonyosan pokoli hely”); AAR, 2nd Bn, 11th Inf, n. d., NARA RG 407, ETO G-3 OR, box 11.; John K. Rieth: „We Seek Patton's Forward Observers”, 2002, a. p., 101.
37. Patton hamarosan másik hídfele: LC, 93–96.; Rickard: *Patton at Bay*, 107, 160, 230–231.; Ludewig: *Rückzug*, 22. („dobálják magukat, és harapnak”); Ayer: *Before the Colors Fade*, 166. (– Egész életemben a németet tanulmányoztam).
38. Északabbra az első hadsereg: SLC, 46–48, 56.
39. Egy pillanatra mindnyájan kisebb: Baker: *Ernest Hemingway*, 539–540.
40. Szeptember 15-én, pénteken: AAR, „Penetration of Siegfried Line”, 4th ID, n. d., CARL, N-12159.1; SLC, 52–53, 61–65.
41. Az 1. hadsereg balszárnyai: SLC, 106, 111–115.; MacDonald: *The Battle of the Huertgen Forest*, 58–59.
42. Ezzel már csak az utolsó: SLC, 66, 29.; OH, JLC, 1954. jan. 21., CBM, NARA RG 319, OCMH background file, 2-3.7 CB 3 („ez az igazi főútvonal befelé”); *Blue Spaders*, 74. (vagyis két párhuzamos erődöt).
43. Collins ekkor olyan taktikai: OH, JLC, 1972, Charles C. Sperow, SOOHP, MHI, 219.; *Blue Spaders*, 76.; Clay: *Blood and Sacrifice*, 213.; Collins: *Lightning Joe*, 269, 279.; Wheeler: *The Big Red One*, 329. (Szerencsés esetben, vélekedett Collins).
44. A VII. hadtest váratlan felbukkanása: Lucian Heichler: „The Germans Opposite VII Corps in Sept. 1944”, 1952. dec., CMH, CMH 2-3.7 EB, 12, 18–19.
45. Ennek a káosznak a kellős közepébe: SLC, 71, 81.; Gerhard Graf von Schwerin, ETHINT 18, 1945. okt.–nov., MHI, 44. („madarászpuskás Mikulásoknak”); <http://www.waffenhq.de/biographien/biographien/schwerin.html>; Whiting: *The Home Front: Germany*, 176. („Remek hadvezér a csatamezőn”); Fritz Krämer, ETHINT 24, 1945. nov. 17., MHI, 1. („Intelligens ember volt”).
46. „En állítottam le”: Gerhard Graf von Schwerin, ETHINT 18, 1945. okt.–nov., MHI, 37–41.
47. Elmúlt egy nap: MacDonald: *The Battle of the Huertgen Forest*, 37.; Reynolds: *How I Survived the Three First Wave Invasions* (A kapkodva menekülő német katonák).
48. Collins támadása azonban lendületét: SLC, 86.; Meyer A. Edwards, Jr. et al.: „Armor in the Attack of a Fortified Position”, 1950. máj., AS, Ft. K, NARA RG 337, 62–64 (A löszertánpótlás felvételezése); *Blue Spaders*, 77. (Egy harcokcsivadász ötven gránátja). A hadsereg hivatalos története azt állítja, hogy a 3. páncélos hadosztálynak állománytáblája szerint 232 harcokcsival kellett rendelkeznie, de a 3. igazából a két „nehéz” páncélos hadosztály egyike volt, amelyeknek valójában több mint 300-zal kellett volna hadba vonulnia.
49. Amikor lassan felismerte: Clay: *Blood and Sacrifice*, 214. (a Vad Bölények); Stolberg: *Penetrating the Westwall*, 19.; SLC, 81–82. (Aachen polgári kiürítését); Lucian Heichler: „The Germans Opposite VII Corps in Sept. 1944”, 1952. dec., NARA RG 319, R-series, #38, 56;

Gerhard Graf von Schwerin, ETHINT 18, 1945. okt.–nov., MHI, 48–53. (– A sors – magyarázta – döntött).

50. Vasárnap a német gyalogság: Wheeler: *The Big Red One*, 332.; Lewis (ed.): *The Mammoth Book of Eyewitness World War II*, 434. („majdnem minden utcában fáklyaként”); Hein: *When We Were One*, 23–25. („Halott bajtársainknak, az utolsó üdvözlét”).
51. ...öt napos küzdelemmel: SLC, 86.; *Blue Spaders*, 84–85. (Stolberg, ez a szűk völgyben); Collins: *Lightning Joe*, 270.; Stanhope B. Mason: „Reminiscences and Anecdotes of World War II”, 1988, MRC FDM, 234. (a törzs tisztjei pokrócokat szögeltek); „Aachen: Military Operations in Urban Terrain”, 1999, 26th Infantry Regiment Association, 10.
52. Három német hadosztálynak: Lucian Heichler: „The Germans Opposite VII Corps in Sept. 1944”, 1952. dec., CMH, 2-3.7 EB, 83–84, 36. (– Minden egyes házat védeni); SLC, 88. (az utolsó töltényig).

PIAC ÉS KERT

1. Amióta 1835-ben az első helyőrséget: Ivan Sache és Jan Martens: „Presentation of Leopoldsborg”, 2006. ápr. 14., <http://www.crwfalg.com/fotw/flags/be-vlilp.html>.
2. A németek most újra eltűntek: feljegyzés, J. S. W. Stone, Royal Engineers, LHC, folder 5, 70–71. (egy riktó színekre festett fakaptárokkal); <http://home.mweb.co.za/re/redcap/rmp.htm>; Horrocks: *A Full Life*, 210.; AAR „Operation Market Garden”, 21st AG, n. d., UK NA, AIR 37/1249, appendix D (9000 utász, hídász és árkász).
3. A szeptember 17-i ragyogó: C. D. Renfro, 101st AB, liaison to XXX Corps (az amerikai 101. légideszant-hadosztálynak a XXX. hadtest parancsnokságához rendelt összekötő tisztje), „Operation Market”, 1944. okt. 10., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #226.; Ryan: *A Bridge Too Far*, 146. („mesterlövész-álcakabát”); Horrocks: *Corps Commander*, 98–99. (Kelet-Hollandia nagyméretű térképábrázolást).
4. Dél előtt 11 órakor a széksorok között: Horrocks: *Corps Commander*, 98–99.; Moorehead: *Eclipse*, 239. („aszketikus, majdnem papos arca”).
5. Horrocks az ilyen pillanatokra teremtetett: Keegan (ed.): *Churchill's Generals*, 225–236.; MMB, 238–239.; Warner: *Horrocks*, 101–103, 110. (Augusztusban Montgomery magához hívatta); Baynes: *Urquhart of Arnhem*, 101 (egészsége törekenynek látszik).
6. Lángoló szemmel, finom, hosszú kezével: Urquhart: *Arnhem*, 184–185.; C. D. Renfro, 101st AB, liaison to XXX Corps, „Operation Market”, 1944. okt. 10., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #226; AAR, *Operation Market Garden*, 21st AG, n. d., CARL, R-13333, 3 („az ország elfoglalását”); Belchem: *All in the Day's March*, 224. (V-2 indítózósnak); Verney: *The Guards Armoured Division*, 99. (Az élén három páncélos hadosztályból álló); fedőnevek, NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 226-A (Hamlet).
7. Ezeket a városokat egyetlen keskeny: SLC, 131.; GS V, 527–528. (Ezen az útvonalon kilenc jelentős); SLC, 131–132.; www.rollintl.com/roll/rhine.htm (több folyóágra szakad); Baedeker: *Belgium and Holland*, 400. (Ez a város már hosszú ideje); Middlebrook: *Arnhem 1944*, 49. („és végtelenül egészséges légkörű”).
8. Horrocks rövid szünetet tartott: AAR, „Operations in Holland”, 1944. dec., First Allied Airborne Army, ANSCOL, NARA RG 334, E 315, Act R A-104, box 62, 19.; OH, Brian Urquhart, 1967. jan. 24., CJR, box 108, folder 6. („a légideszant-csapatokból alkotott szőnyegnek”).
9. Miközben a szőnyeget leterítik: SLC, 133–134.; Horrocks: *Corps Commander*, 98–99. („abszolút léfontosságú”).
10. „az ellenség mostanra, egyedül nyugaton”: heti felderítési összefoglaló, no. 26, SHAEF, 1944. szept. 16., JMG, MHI, box 15.
11. A XXX. hadtest 100 000 katonájával: AAR, *Operation Market Garden*, 21st AG, n. d., CARL, R-13333, 36.; Fitzgerald: *History of the Irish Guards in the Second World War*, 486. („a gazdag embernek bejutni a mennyországba”).

12. Horrocks úgy látta, hogy az Ír Gárda: Horrocks: *Corps Commander*, 100.
13. Harckocsik gördültek előre, lassan: uo. 209–210.
14. „Mit gondol a tervről?": C. D. Renfro, 101st AB, liaison to XXX Corps, „Operation Market”, 1944. okt. 10., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #226.
15. Horrocks valójában izgatott volt és nyugtalan: Badsey: *Arnhem 1944*, 11–12.; Keegan (ed.): *Churchill's Generals*, 236–238. (– Ne aggódjon); Horrocks: *A Full Life*, 210. (Az altábornagyot az időzítés is).
16. Egy közeli rádiótól meghozták neki a hírt: Horrocks: *Corps Commander*, 100–101.
17. Sokan mások is nyugtalanokdtek: Chandler, 1947. (miközben George Marshall és mások); hadműveleti napló, First Allied Airborne Army, 1944. szept. 10–17.; Floyd Lavinius Parks papers, MHI, box 2. (A tervet kevesebb mint egy hét); Greenfield (ed.): *Command Decisions*, 334. (amelyet szintén az amerikai Hadügyminisztérium); Brereton: *The Brereton Diaries*, 343. (tizennyolc hadművelet terveit dolgozta ki); Baynes: *Urquhart of Arnhem*, 76. (Wild Oats); Lewin: *Montgomery as Military Commander*, 338. (– Arra kérnek, hogy tehénlepenyeket).
18. Egyes tábornokok amiatt aggódtak: levél, A. C. McAuliffe A. C. Smithnek, 1954. febr. 8., NARA RG 319, OCMH, 2-3.7 CB3; Willmott: *The Great Crusade*, 361–363.; Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976*, 22–24.; Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 295.; OH, ONB, 1974–75, Charles Hanson, MHI, V-58-61 (–Ez megdölgatatlanság); Bradley Commentaries, CBH, boxes 41–42. („Elképedtem”); Bradley: *A Soldier's Story*, 402. („elképesztő készséget mutat”).
19. Az érintett vezetők személyisége: Blair: *Ridgway's Paratroopers*, 181.; MMB, 61–62.; Brereton: *The Brereton Diaries*, 342. (– Ködösíts, vezesd félre); Bradley Commentaries, CBH, MHI, boxes 41–42. („nem volt sem őszinte”); Blair: *Ridgway's Paratroopers*, 299 (– Hála istennek); Taylor: *General Maxwell Taylor*, 97.
20. Míg Brereton kapcsolatai amerikai honfitársaival: Blair: *Ridgway's Paratroopers*, 181. („hülye seggfejek”); Badsey: *Arnhem 1944*, 36 (az ulánusokét követő szabású); OH, Eddie Newbury, Browning personal secretary (személyi titkára), n. d., CJR, box 108, folder 6. (alkalomadtán bútorokat rúgott fel.); Hastings: *Armageddon*, 36. („annak a piperkőcnek”); napló, 1944. júl. 2., CBH, MHI, box 4 („túl erőltetett mosolynak”); MMB, 66. (és díjugrató bajnok). Hitchcock később Du Maurier egy másik novellája, a *Madarak (The Birds)* alapján is készített filmet (http://en.wikipedia.org/wiki/Daphne_du_Maurier).
21. Browning annyira utálta Breront: Brereton: *The Brereton Diaries*, 337–338.; Badsey: *Arnhem 1944*, 12.
22. És végül, ami a leglényegesebb: OH, E. T. Williams, May 1947, FCP, MHI.
23. Az Alsó-Rajna közúti hídját: Margry (ed.): *Operation Market-Garden Then and Now*, vol. 1, 27.; Hinsley, 544. (Egy lehallgatott és megfajított).
24. – Na de a németek, a németekkel mi a helyzet: Gavin: *On to Berlin*, 150. Más beszámolók kicsit korábbra datálják ezt a hozzászólást, a hamvába holt Comet-hadművelet tervezésének időszakára. Lásd: http://www.pegasusarchive.org/arnhem/stanislaw_sosabowski.htm.
25. ...hogy valaki, „akit élénk fantáziával”: Sosabowski: *Freely I Served*, 140.; Middlebrook: *Arnhem 1944*, 8. („majd utólag hozzacsapja”); Sosabowski lengyel rendfokozatának nem volt teljesen azonos angol-amerikai megfelelője, és hol dandártábornoknak, hol vezérőrnagynak fordítják (David T. Zabecki levele a szerzőnek, 2012. május 9.).
26. Annak kitalálása, hogy pontosan melyik: Hinsley, 544.; TSC, 282–283. („alacsony kategóriájúnak”), 142.; Lucian Heichler: „Holland, Allied Invasion from the Sky”, 1953. okt., NARA RG 319, R-series, #5, 16 (még tábori konyhájuk sincs); Margry (ed.): *Operation Market-Garden Then and Now*, vol. 1, 79. (hogy a II. SS-páncélosadtest); Zetterling: *Normandy 1944*, 336–339, 344–347. (A két hadosztály együttesen); Bennett: *Ultra in the West*, 151–153. (120 harckocsit és rohamlőveget).

27. Montgomery törzsének rangidős tisztjei: Crosswell: *Beetle*, 717–718.; Powell: *The Devil's Birthday*, 42–43. (Smith pénteken, negyvennyolc órával); SLC, 122. Életrajzírója, Crosswell szerint Smith testi valójában sohasem utazott el Montgomery főhadiszállására (*Beetle*, 717.).
28. „Montgomery kigúnyolta az ötletet”: OH, W. B. Smith és Pink Bull, 1945. szept. 14., OCMH WWII Interviews, MHI; OH, W. B. Smith, 1949. ápr. 18., SLAM, NARA Rg 319, OCMH, 2-3.7 („Fölényes kézlegyintéssel intézte el”).
29. Montgomery érdektelensége érthető volt: Ryan: *A Bridge Too Far*, 144. („gyenge, demoralizált, és hajlamos”); Saunders: *The Red Beret*, 212–213. (egyetlen, 3000 fős... dandárnál); Hinsley, 543.; SLC, 121–122.; OH, Brian Urquhart, 1967. jan. 24., CJR, box 108, folder 6.; VW, vol. 1, 52. (A holland ellenállók észlelték); Middlebrook: *Arnhem 1944*, 56.; Margry (ed.): *Operation Market-Garden Then and Now*, vol. 1, 79.; Horrocks: *Corps Commander*, 93.; Ralph Bennett: „Ultra and Some Command Decisions”, közli Laqueur (ed.): *The Second World War*, 232. Bennett azt jelenti, hogy Browningot felvették azok jegyzékébe, akik rendszeresen kapták az Ultra felderítési információt. (A német harckocsik jelenléte).
30. Boy Browning kijelentette: memó, G-3, 82nd Airborne, 1945. okt. 23. (sic), JMG papers, CJR, box 100, folder 3.; SLC, 137–139.; Hills: *Phantom Was There*, 251. (– Ez azt jelenti, komoly a dolog); Saunders: *The Red Beret*, 216. (egy brit őrmester rugós cilindrerben).
31. – Beszállni! feljegyzés, Dwayne Burns, 508th PIR, n. d., NWWIIM; Ryan: *A Bridge Too Far*, 173. (már 20 000 katona tartózkodott a levegőben); Middlebrook: *Arnhem 1944*, 83–85. („Együtt mozogva emelkedtek és süllyedtek”).
32. Az első brit leszállási zónát: McNally: *As Ever, John*, 53. („felszántva a földet”); Kershaw: „It Never Snows in September”, 66. (hóhelyeket); SLC, 137–139. (nyolcvan percen belül); Middlebrook: *Arnhem 1944*, 112. (Arnhem közelében ujjongó).
33. Hogy ez az üdvözlőkórus: AAR, „Airborne Division Report on Operation Market”, UK 1st Airborne Division, Jan. 10, 1945, CARL, N-5647, 43; *Airborne Forces*, 174.; John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study no. 97, 149.; Murray-Millet: *A War to Be Won*, 441.; Urquhart: *Arnhem*, 6–7.; Middlebrook: *Arnhem 1944*, 54–55.
34. A második komplikáció a katonák: A Market-hadműveletben részt vevő csapatszallító repülőalkulatok parancsnokai azzal érveltek, hogy szeptember közepén már rövidebbek a napok, s ezért nehezebb egy napba két fordulót beszorítani (John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study no. 97, 150.).
35. A légideszant-tábornokoknak: Powell: *The Devil's Birthday*, 33–34.; Baynes: *Urquhart of Arnhem*, 92.; SLC, 131–132. (akár négy napot is igénybe vehet).
36. Délen a jenik számára elég jól alakult: „Kinnard's Operation in Holland”, 1st Bn, 501st PIR, 1946, Battalion and Small Unit Study No. 1, ETO USA, history section, CJR, box 100, folder 5.; Simpson: *Selected Prose*, 129. („rajta kiterítve egy német tiszttel”).
37. Kilenc közúti és vasúti híd: „Eindhoven”, 506th PIR, n. d., NARA RG 407, E-427A, CI, folder #226; OH, Lynn Compton, 506th PIR, n. d., NARA RG 407, E-427, HI; John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study no. 97, 105. (Az 506-osoknak a terv szerint rohanvást).
38. Harminckét kilométerrel északabbra: A D. Bestebreurtje: „The Airborne Operation in Netherlands in Fall 1944”, *De Militaire Spectator*, English trans. From Dutch (hollandból angolra fordítva); 1946. jan., CJR, box 100, folder 4.; SLC, 159. (Egy kivételével mind a 482 motoros); Gavin: *On to Berlin*, 161.; levél, JMG CJR-nek, 1966. nov. 16., és A. D. Bestebreurtje-nek, 1973. júl. 9., JMG papers, CJR box 100, folder 4 és 9.
39. ...amikor Matthew Ridgwayt: Muir (ed.): *The Human Tradition in the World War II Era*, 178.; Nordyke: *All American All the Way Up*, 412. (légfiatalabb vezérőrnagya); D'Este, „Raw Courage”, *World War II* (2011. júl.–aug.), 30+.

40. Totyogós korában örökre fogadták: feljegyzés, „Beyond the Stars”, gépelt kézirat, 1983, James M. Gavin Irrecoverable Trust, JMG, MHI, box 2, 3, 10; 21–27. (aki a Szent Családdhoz imádkozott), 410–411.; Booth–Spencer: *Paratrooper*, 26–27. (Nyolc év elemi iskola után), 42–43. (Hazudott az életkoráról); West Point application, 1925, JMG, MHI, box 9. (és egy olajtársaság benzinkútját); Fauntleroy: *The General and His Daughter*, 124. (és a Hónap Könyve Klub); „Generalship”, JMG, MHI, box 10.; OH, JMG, 1975, Donald G. Andrews – Charles H. Ferguson, SOOHP, MHI, 23. („a hajnal kétórai kurázsinak”); Nurdyke: *All American All the Way*, 412. („amelyhez komoly személyes varázs”).
41. Miután részt vett a szicíliai: Fauntleroy: *The General and His Daughter*, 105. („a tömegverekedésként”); Gavin: *On to Berlin*, 152. („a bátorság minden ember számára”); „Personal Diary”, 1944. szept. 14., JMG, MHI, box 10. („Nagyon keménynek látszik”).
42. A 82. hadosztály szektorában: hadparancs, No. 11, 82nd AB Div, 1944. szept. 13., „bridge data” annex, CARL; John S. Thompson, „The Holland Jump”, 1944; CJR, box 101, folder 9. (majd két teherautó-rakomány); AAR, Reuben H. Tucker, 504th PIR, n. d., és AAR, 2nd Bn, 504th PIR, n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #171 (és rángatták ki helyükről); Felirat, grave-i híd, a szerző látogatása, 2009 máj. („A tizenegyes számú híd a mienk”).
43. A tizenegyes számú híd: memó, JMG az Office of the Theater Historiannak (a Hadszintér Történeti Hivatalának); 1945. júl. 25., NARA RG 407, E 427-A, folder 171.; memó, G-3 82nd Airborne, 1945. okt. 23., CJR, box 100, folder 3. („a Nijmegen és Groesbeek között fekvő”); SLC, 159. (A 82-esek nyolc 75 milliméteres tarackja); Ryan: *A Bridge Too Far*, 221–222. (mindegyiket hét részre szétszerelve).
44. – Remek: Minden a terv szerint zajlik: levél, JMG A. Besterbreurtje-nek, 1973. júl. 9., CJR, box 100, folder 9.; OH, JMG, 1967. jan. 20., CJR, box 101, folder 10.
45. Csakhogy a németek is: Kershaw: „It Never Snows in September”, 68. (– Mindenki kifelé!); Ryan: *A Bridge Too Far*, 199. (aktatáskájából papírok és alsónemű); Hastings: *Armageddon*, 41.; SLC, 140.
46. A bosszúszomjas hollandok: Margry (ed.): *Operation Market-Garden Then and Now*, vol. 1, 299.; fénykép, Kershaw: „It Never Snows in September”, 95.
47. Ezenkívül nem sok minden: Urquhart: *Arnhem*, 40–41.; Kershaw: „It Never Snows in September”, 304–305. (sőt még tűzoltóautón is); Middlebrook: *Arnhem 1944*, 117–119.
48. Urquhart – ez a tagbaszakadt; barátságos skót: Urquhart: *Arnhem*, 64–66.; Urquhart of *Arnhem*, 108–111.; Ryan: *A Bridge Too Far*, 298. („Idiótának, nevetségesnek és”).
49. Csak egyetlen brit ejtőernyős-zászlóaljnak: Sims: *Arnhem Spearhead*, 38. („éppen a holland barátainkkal etyepetyézték”); Frost: *A Drop Too Many*, 210–211. (az arnhemi vasúti hidat); Middlebrook: *Arnhem 1944*, 147–148, 152–158.; Kershaw: „It Never Snows in September”, 99. (csak égő teherautók maradtak).
50. Brutális harcokban megvalósuló: VW, vol. 2, 51.; Middlebrook: *Arnhem 1944*, 292–293. (mindössze 740 érte el a hidat); Saunders: *The Red Beret*, 225–226. (német orvlövészek miatt); Frost: *A Drop Too Many*, 204. (Frost – az afrikai veterán).
51. Ez nem következett be: Fitzgerald: *History of the Irish Guards in the Second World War*, 489–490.; AAR, *Operation Market Garden*, 21st AG, n. d., CARL, R-13333, 37 (és ötpercenként újabb öt Typhoon).
52. – Vezető! Előre! Verney: *The Guards Armoured Division*, 99–101.
53. A tüzérség ekkor átváltott: AAR, 2nd Bn, Irish Guards, UK NA, WO 171/1256; Rosse–Hill: *The Story of the Guards Armoured Division*, 127. („Előrenyomulás jól halad”).
54. A kézdörzölgetők még alig: Horrocks: *A Full Life*, 211–212.; Rosse–Hill: *The Story of the Guards Armoured Division*, 127. („égő roncsokkal szegélyezve”); Verney: *The Guards Armoured Division*, 101–103.; Hastings: *Armageddon*, 55 (s csak a csizmas lába).
55. A német védők alakulatát: AAR, *Operation Market Garden*, 21st AG, n. d., CARL, R-13333, 37. („teljes meglepetésünkre”); Rosse–Hill: *The Story of the Guards Armoured Division*, 129.

- (a 6. ejtőernyőszred két zászlóalja); Ryan: *A Bridge Too Far*, 230. („Felderítésünk a méltatlankodó meglepetés”); Fitzgerald: *History of the Irish Guards in the Second World War*, 492–493. („komisz lelkiállapot”); OH, Giles A. M. Vandeleur, *Irish Guards*, 1967. aug. 10.; CJR, box 102, folder 17.; Margry (ed.): *Operation Market-Garden Then and Now*, vol. 1, 216–217, 226.; AAR, 2nd Bn, Irish Guards, UK NA, WO 171/1256.
56. A holland határtól Valkenswaardig: Bredin: *Three Assault Landings*, 126.; AAR, *Operation Market Garden*, 21st AG, n. d., CARL, R-13333, 89. (Ez a megszállt Hollandia belsejébe); „Preliminary Tactical Study of the Terrain”, XVIII Airborne Corps, 1944. szept. 11., CARL („A mozgás lehetősége”); SLC, 148–149; Verney: *The Guards Armoured Division*, 101–103 (Az első kilenc harckocsi); Margry (ed.): *Operation Market-Garden Then and Now*, vol. 1, 227.
57. „A dolgok igazán nagyon jól”: hadműveleti napló, 1944. szept. 17–18., First Allied Airborne Army, Floyd Lavinus Parks papers, MHI, box 2.
58. Eindhoven volt a székhelye a Philips: Baedeker’s *Netherlands*, 178.; www.hansvogels.nl/eindhoven/ENG/violet2en.htm; www.frits.philips.com/en/darkcloud.html; Crouch: „Frederik Philips Dies at 100; Businessman Saved Dutch Jews”, NYT, 2005. dec. 7.; Teulings: „Structure and Logic of Industrial Development: Philips and Electronics Industry”, *Social Scientist* 9, no. 4 (1979. nov.), 3+; <http://en.wikipedia.org/wiki/Philips>.
59. Most ez a zsúptetős, nyitott pázsitú: Moorehead: *Eclipse*, 202–203.; „Eindhoven”, 506th PIR, n. d., NARA RG 407, E-427A, CI, folder #226 (és épségben találták a hidakat); SLC, 150. („A levegő búzlott”).
60. A XXX. hadtest csak sötétedéskor: AAR, 3rd Bn, Irish Guards, 1944. szept. 18., UK NA, WO 171/1257; AAR, *Operation Market Garden*, 21st AG, n. d., CARL, R-1333, 39–42. (amelyeket ekkor már Panther); Powell: *The Devil’s Birthday*, 113. (a Typhoonok nem tudtak felszállni); Verney: *The Guards Armoured Division*, 103.; Forbes: *The Grenadier Guards in the War of 1939–1945*, vol. 1, 122. („Valahányszor úgy látszott, végre”); SLC, 150.
61. Az Angliából várt erősítések: „327th RCT at Zon”, 327th PIR, n. d., NARA RG 407, E-427A, folder #226-A; H. J. Jablonsky: „Combat Lessons of 82nd Airborne Division”, *Observers’ Board*, WD, 1944. dec. 9., CARL, 5.; SLC, 167.; Ryan: *A Bridge Too Far*, 311–316. (közel 4000 géppel végrehajtott); AAR, „Air Resupply and Resupply by B-24 Aircraft”, 1944. okt. 29., 2nd Bombardment Division, CARL, 1–7. (több mint 200); John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study no. 97, 124.
62. A 101-esek további váratlan nehézségekbe: „Combat Diary of Edward McCosh Elliott, 1944”, 2nd Bn, Glasgow Highlanders, IWM, 99/61/1, VIII-12; „A Historical Study of Some World War II Airborne Operations”, (1951?), WSEG Staff Study No. 3, CARL, N-17309.1; Ryan: *A Bridge Too Far*, 308–309. (a német 15. hadsereg).
63. A közeli lövészgödörben összezsúfolódó: Nappi: „War Hero Enriches Soul History”, (Spokane, Wash.) *Spokesman-Review*, 2004. aug. 14. www.spokesmanreview.com/tools/story_pf.asp?ID=20967; Rapport–Northwood: *Rendezvous with Destiny*, 287–289.; Marshall: *Battle at Best*, 10–36.; Medal of Honor citation, http://www.homeofheroes.com/moh/citations_1940_wwii/mnn.html.
64. Mivel a löszterük már szinte teljesen: Kershaw: „It Never Snows in September”, 144.; SLC, 152. (és több mint 300); „Battalion and Small Unit Study No. 6”, 1944. okt., NARA 498, ETO HD, UD 602, box 5, 35–36. (saját bajtársaik löttek le); Marshall: *Battle at Best*, 41.
65. „A hollandok jelentése szerint”: SLC, 170.
66. „Helyzet teljesen zavaros”: Powell: *The Devil’s Birthday*, 110.
67. A lövedékek szaggatta városban: Ryan: *A Bridge Too Far*, 282. (ahol a pékségek még mindig), 218. (a hullákat fejtől-lábtól úgy rakták), 232–233. („Minden félresikerült”); Middlebrook: *Arnhem 1944*, 200–202, 209, 281.; Saunders: *The Red Beret*, 232–234. („letört lovastiszt-ként”); Airborne Forces, 167.; SLC, 172–173. (A makrancoskodó rádiók); Baynes: Urquhart of

- Arnhem, 111. (Urquhart tábornok kedd délelőttig); Powell: *The Devil's Birthday*, 130. (Márpedig aznap délutánra).
68. Semmi sem volt rendben: Ryan: *A Bridge Too Far*, 344–345.; Sims: *Arnhem Spearhead*, 72. (kortyoként adagolt cseresznyepálinkán); Mackay: „The Battle of Arnhem Bridge”, *Royal Engineer Journal* (1954. dec.), 305+ (és Benzedrinen élő, valamint „Általános öröm minde-nütt”); Kershaw: „It Never Snows in September”, 177. (az eredeti tizennyolc házból); Arthur: *Forgotten Voices of World War II*, 359. (vázákat töltöttek meg vízzel); Saunders: *The Red Beret*, 239. (letépett tapétából sodort szócsovön); Middlebrook: *Arnhem 1944*, 292–295.; Margry (ed.): *Operation Market-Garden Then and Now*, vol. 2, 465. (valamint két Mercedes tehergépkocsival); „Arnhem”, AB, no. 2 (1973), 1+.
69. Az Alsó-Rajna déli partján: Frost: *A Drop Too Many*, 223–225.; Kershaw: „It Never Snows in September”, 177–178. („a csontvázról lehántott bőrhöz”); Sims: *Arnhem Spearhead*, 74. („az egész ház mintha megrázta volna magát”).
70. „Arnhem égett”: Arthur: *Forgotten Voices of World War II*, 359 („femes nappali világosság”), 354. („Senkinek sincs annyira kétségbeesés”); Saunders: *The Red Beret*, 236–237. („Sohasem láttam szebbet”); Mackay: „The Battle of Arnhem Bridge”, *Royal Engineer Journal* (1954. dec.), 305+. (A BBC jelentése ellenére); Middlebrook: *Arnhem 1944*, 312. („Meglehetősen kétségbeesett dolog”); Kershaw: „It Never Snows in September”, 216–217. (mind a britek, mind a németek bömlésnek).
71. „lángtenger”: Middlebrook: *Arnhem 1944*, 307.
72. „Épületünk kigyulladt”: Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 167–168.
73. Deutschland, Deutschland: OH, Joseph Enthammer, Arnhem History Museum, John Frost Bridge, a szerző látogatása, 2009. máj.
74. Szerda este a két küzdőfél: Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 167–168. (– Ti britek vagytok, vagy amerikaiak?), 169. (A páncélgránátosok brandyvel); Sims: *Arnhem Spearhead*, 85. („a kép azokra az »Utolsó állás«”), 88. („mint két groteszk eve-zőlapát”); Kershaw: „It Never Snows in September”, 125–126. („Keményebb harc volt”); Frost: *Nearly There*, 80–81.; Frost: *A Drop Too Many*, 233 („kedves, lovagias, sőt”); Kiállítás dr. Jan Zwollról, Arnhem History Museum, John Frost Bridge, a szerző látogatása, 2009. máj. (négy társával kivégzőosztag elé).
75. Nyolcvanegy ejtőernyős elesett: Middlebrook: *Arnhem 1944*, 321.
76. „Isten óvja a Királyt!”: Ryan: *A Bridge Too Far*, 430.

A NYÍLVESSZŐ, AMELY NAPPAL REPÜL

1. Szeptember 19-én, kedden: OH, JMG, 1967. jan. 20., CJR, box 101, folder 10, 1–3. (Ejtőernyősbakancsa orrával a járda szélét); Gavin: *On to Berlin*, 170–171.
2. A falura mind hosszabban borultak: Bates-Fuller: *America's Weather Warriors*, 99–100. (A kedvező időjárás elromlott); John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study no. 97, 129–133.; SLC, 154.
3. A 82. légideszant-hadosztálynak: „A Historical Study of Some World War II Airborne Operations”, (1951?), WSEG Staff Study No. 3, CARL, N-17309.1, 22; AAR, JMG, 1945. júl. 25., Office of Theater Historian, NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #171; Margry (ed.): *Operation Market-Garden Then and Now*, vol. 1, 164.; SLC, 163–166. (és a sötétben vívott zavaros); Nordyke: *All American All the Way*, 457. (A 10. SS-páncélosadosztály katonái); Baedeker: *Belgium and Holland*, 404.; Baedeker's *Netherlands*, 288 (Az erőd fénykorában).
4. A kése, kedden délelőtt: VW, vol. 2, 37.; Forbes: *The Grenadier Guards in the War of 1939–1945*, vol. 1, 129–133.; Margry (ed.): *Operation Market-Garden Then and Now*, vol. 2, 349, 360–363.; AAR, „The Capture of Nijmegen Bridge”, XXX Corps, UK NA, WO 205/1125.

- Egyetlen holland sem tudta megmagyarázni, miért telepítették volna a robbantókészülékeket a németek a lerombolandó hidak ellenség felőli végéhez (Fitzgerald: *History of the Irish Guards in the Second World War*, 499–450.).
5. Az ellenség tábornokai annyira bíztak: Badsey: *Arnhem 1944*, 43.; Forbes: *The Grenadier Guards in the War of 1939–1945*, vol. 1, 128. (majd termittöltetű gyűjtőkézigránátot).
6. A maldeni járdán jelentkezett Gavinnél: Tucker életrajzi adatai, CJR, box 103, folder 23.; Chatterton: *The Wings of Pegasus*, 178. („a legelképesztőbb hidegvér légkörének”); Powell: *The Devil's Birthday*, 118. (aki egy közeli káposztaföldön); OH, Eddie Newbury, Browning personal secretary, n. d., CJR, box 108, folder 6. (Bajuszát elszántabban pödörgetve); Margry (ed.): *Operation Market-Garden Then and Now*, vol. 2, 344. (az ejtőernyősök tereptarká kabátjára); hadműveleti napló, First Allied Airborne Army, 1944. szept. 19., Floyd Lavinus Parks papers, MHI, box 2. („végtelenül elégedett a show-val”); Badsey: *Arnhem 1944*, 60. (Browning sértett hiúsági rohamában).
7. Gavin gyorsan ismertette: Kershaw: „It Never Snows in September”, 193.; SLC, 175.; Gavin: *On to Berlin*, 175, 163. („keménynek és magabiztosnak”); Rosse-Hill: *The Story of the Guards Armoured Division*, 134–135. (Még a folyóparti zenepavilont is); Wills: *Put on Your Boots and Parachutes!*, 141–143. (hogy gyalog és kerékpáron még mindig); Otis L. Sampson: „My Last Combat Jump”, n. d., Co E, 505th PIR, JMG, MHI, box 15. (függönyökbe és bútorhuzatokba burkolóztak); levél, JMG CJR-nek, 1973. okt. 2., és JMG M. C. Hustinxnak, 1947. márc. 8., CJR, box 101, folder 9 & 10. (a holland ellenállás száz harcosát); Powell: *The Devil's Birthday*, 118. (Browning rádiói sem működtek).
8. Tucker ezredes, akinek rohamsisakpereme: Chatterton: *The Wings of Pegasus*, 178. („Valahányszor köpött egyet”); Gavin: *On to Berlin*, 173. (és támadja hátba a németeket).
9. Browning és Adair alig szólalt meg: levél, JMG CJR-nek, 1973. okt. 2., CJR, box 101, folder 9. (Horrocks kételyeinek adott); DOB, 347. (a közép-olaszországi Rapidón); Gavin: *On to Berlin*, 170–171. (– Jim! Sose próbáljon).
10. Két órával később: Powell: *The Devil's Birthday*, 135.; SLC, 153. (1944 őszén ez volt a német); Bredin: *Three Assault Landings*, 126–128. (A narancssárga drapériák); Margry (ed.): *Operation Market-Garden Then and Now*, vol. 2, 395–397. („Mindenkinek egyszerre fagyott le”).
11. Ellenséges harcokci nem bukkant fel: Powell: *The Devil's Birthday*, 135.; Brereton: *The Brereton Diaries*, 349–350. („majdnem egy órán át”); Booth-Spencer: *Paratrooper*, 228. („Mindenfélé nagy tüzek”).
12. „Az ellenség vak gyűlölete tette”: Margry (ed.): *Operation Market-Garden Then and Now*, vol. 2, 395–401.
13. A csónakok kése érkeztek: Horrocks: *Corps Commander*, 112. (– Az isten szerelmére, igyekezzenek!); OH, Giles A. M. Vandeleur, Irish Guards, 1967. aug. 10., CJR, box 102, folder 17. (csak 26-ot hoztak); Rosse-Hill: *The Story of the Guards Armoured Division*, 137. („Olyan típusba tartoztak”); Ryan: *A Bridge Too Far*, 406–408. (Egyesekben csak két evezőt); levél, Henry B. Keep az édesanyjának, 1944. nov. 20., JMG, MHI, box 15. („kisebkek, mint Papa kacsavadász bádogcsónakja”).
14. Mindeközben a Királyi Műszaki Hadtest: OH, Robert M. Tallon, 1968. márc. 6., CJR, box 103, folder 20. (– Tartsák az orrot); Nordyke: *More Than Courage*, 225. (merőkanállal osztott sertéskölettet); AAR, Reuben H. Tucker, 504th PIR, n. d., és AAR, 2nd Bn, 504th PIR, n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #171; AAR, 3rd Bn, 504 PIR, n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI, #171; OH, Giles A. M. Vandeleur, Irish Guards, 1967. aug. 10., CJR, box 102, folder 17. (tejfőhérfő ködfüggönyt képezzenek); AAR, 3rd Bn, 504th PIR n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #171 (400 férfi nyögve).
15. A folyó vizét azonnal: AAR, 3rd Bn, 504th PIR, n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #171 („mint táplálkozó makléraraj”); Ryan: *A Bridge Too Far*, 406–408.; SLC, 180.; OH, Robert M. Tallon, 1968. márc. 6., CJR, box 103, folder 20. (Egy aknavetőgránát telitalálat);

- Burris: *Strike and Hold*, 113–115. (Egy fejbe lőtt utász kibukott), 116–117. (– Legyen meg a Te akaratod); Nurdyke: *More Than Courage*, 234. („így koponyája leesett arra”).
16. „Iszonyatos, iszonyatos látvány volt”: OH, Giles A. M. Vandeleur, Irish Guards, 1967. aug. 10., CJR, box 102, folder 17.
17. A víz messzire elvitte a fegyverek: Nurdyke: *More Than Courage*, 237, 256.; Reuben H. Tucker, gépirásos kézirata, n. d., CJR, box 103, folder 23. (nézzétek őket!).
18. A katonák fele jutott át: SLC, 181.; AAR, 3rd Bn, 504th PIR, n. d., NARA RG 407, E 427_A, CI, folder #171 (Német foglyokat fogtak be).
19. – Isten irgalmazzon bárkinék: Nurdyke: *More Than Courage*, 240.
20. „dobozból előugró krampuszok”: OH, Theodore Finkbeiner, Jr., 1968. márc. 4., CJR, box 102, folder 24.; SLC, 181.
21. Az egyik század legyilkolta a Hof: AAR, „The Capture of Nijmegen Bridge”, XXX Corps, UK NA, WO 205/1125; Powell: *The Devil's Birthday*, 160.; levél, Henry B. Keep az édesanyjának, 1944. nov. 20., JMG, MHI, box 15. („elragadta a harci láz”).
22. A németek érzékelték, hogy megfordult: AAR, Co. A, 1st Bn, 504th PIR, n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #171 (sárga azonosító zászlóikat); Fitzgerald: *History of the Irish Guards in the Second World War*, 504. (A hídszerkezet javításán dolgozó); levél, Henry B. Keep az édesanyjának, 1944. nov. 20., JMG, MHI, box 15. („mint egy csoport vízköpő”); levél, Virgil F. Carmichael, 1967. okt. 13., CJR, box 102, file 16. (miközben meg akarták adni magukat); Nurdyke: *More Than Courage*, 260. („Öreg német bakák”); Kershaw: „It Never Snows in September”, 211–212. („Sebesültjeinket a Waalba dobálták”); SLC, 183. (Egyedül a vasúti hídon).
23. A Waal mentén, a folyóparti fűben: Nurdyke: *More Than Courage*, 263. („tűzgömböt lobbanító római gyertyák”); Forbes: *The Grenadier Guards in the War of 1939–1945*, vol. 1, 137–138. (átpattant az ellenség úttorlaszán); AAR, „The Capture of Nijmegen Bridge”, XXX Corps, UK NA, WO 205/1125 (szerelőjárdához kötözött).
24. „A legvittebb támadás”: Horrocks: *Corps Commander*, 112.; SLC, 183.; Kershaw: „It Never Snows in September”, 211–212. („robbantsák fel a közúti hidat”); Nurdyke: *More Than Courage*, 264. („Átjutottak a Waalon”).
25. Montgomery a harcoló seregetestekhez: Hamilton: *The Final Years of the Field Marshal*, 1944–1976, 73, 76, 87–89.
26. A dolgok rendben meg fognak oldódni: rádiótávirat, BLM DDE-nek, 1944. szept. 20., DDE Lib, PP-pres, box 83.
27. „Az általános helyzetet a folyóknál”: Powell: *The Devil's Birthday*, 184.
28. „semmi sem alakult jól”: Randal: *A Short History of 30 Corps in the European Campaign*, 35.
29. – Tábornok, pokoli gyorsan vissza kéne: OH, JMG, 1975, Donald G. Andrews és Charles H. Ferguson, SOOHP, MHI, JMG papers, box 1.
30. Visszaszángulított harcálláspontjára: levél, JMG MBR-nek, 1973. jan. 27., CJR, box 102, folder 6.; Gavin: *On to Berlin*, 176–177.
31. Az angol–amerikai csapatok hátában: SLC, 187.; „A Historical Study of Some World War II Airborne Operations”, (1951?), WSEG Staff Study No. 3, CARL, N-17309.1 (újabb 85 000 német katona); John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study no. 97, 150.; Margry (ed.): *Operation Market-Garden Then and Now*, vol. 2, 569.
32. Ugyanaznap délelőtt a németeknek: Ryan: *A Bridge Too Far*, 476–477.; Horrocks: *A Full Life*, 228. („életem legsötétebb pillanatára”); SLC, 189–192.; Kershaw: „It Never Snows in September”, 283–287. (ötven szövetséges gépjárművet).
33. A Waal túlpártján foglalt: SLC, 184–186.; Crosswell: *Beetle: The Life of General Walter Bedell Smith*, 720. (a SHAEF ígérte); OH, JMG, 1975., Donald G. Andrews és Charles Ferguson, SOOHP, MHI, JMG papers, box 1. („Minek halnánk meg most?”); levél, JMG MBR-nek, 1973. jan. 27., CJR, box 102, folder 6. (Tucker ezredese a tábornok); Powell: *The Devil's Birthday*, 162–163. (– Mi a büdös francot művelnek?).
34. Szeptember 21-én, csütörtökön: AAR, 3rd Battalion, Irish Guards, UK NA, WO 171/1257 (egy zsákmányolt német térkép); SLC, 185. (lesben várták őket); Fitzgerald: *History of the Irish Guards in the Second World War*, 508–509. („az ég hátere előtt pompásan kirajzolóda”); Ellis: *Welsh Guards at War*, 229. („szomorú laposokon”); Margry (ed.): *Operation Market-Garden Then and Now*, vol. 2, 576–577. (– Egy métert sem jutunk).
35. „Tovább azonban nem tudtak”: Forbes: *The Grenadier Guards in the War of 1939–1945*, vol. 1, 141.; T. G. Lindsay: „Operation Overlord Plus”, n. d., LHC, 43–44. (szalonkára és fájánra vadászva).
36. A megmaradt brit katonák: Urquhart: *Arnhem*, 105–107, 131.; Saunders: *The Red Beret*, 242–243. („sokáig bámultam egy almát”).
37. Az aknavetők tűzcsapásai után: Powell: *The Devil's Birthday*, 208. (a németek az In the Mood); *By Air To Battle*, 124–125. (A mesterlövészek rovást véstek); Kershaw: „It Never Snows in September”, 240. („szobáról szobára”); Middlebrook: *Arnhem 1944*, 344–346. („Az ember elképzelni sem tudja”); Baynes: *Urquhart of Arnhem*, 147. (s kordában tartották a 9. SS-pán-célshadosztályt).
38. Az Alsó-Rajnátlól északra földre: Middlebrook: *Arnhem 1944*, 39, 339, 398–400. Urquhart 84 utánpótlást szállító repülőgép elvesztéséről számolt be (AAR, „Airborne Division Report on Operation Market”, 1st Airborne Division, 1945. jan. 10., CARL, N-5647, 34).
39. „Nappal repülő nyíltól”: *By Air to Battle*, 125; http://www.pegasusarchive.org/arnhem/jimmy_cleminson.htm.
40. „Vesztéseink súlyosak”: Urquhart: *Arnhem*, 132.
41. Felmentő sereg érkezett is: Sosabowski: *Freely I Served*, 152, 156, 164.; John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study no. 97, 138–139 (A a kontinens fölött); Middlebrook: *Arnhem 1944*, 410–411, 341–343. (Urquhart folyó felőli arcvonalát); SLC, 186.; Margry (ed.): *Operation Market-Garden Then and Now*, vol. 2, 588–589.
42. Eltelt egy éjszaka: Chmielewska-Szymańska: *Życie i działalność Stanisława Sosabowskiego*, 144–145.; Sosabowski: *Najkrótszą drogą*, 247.; Peszke: „The Polish Parachute Brigade in World War II”, *Military Affairs* (1984. okt.): 188+.
43. ...a dorsetshire-i ezred: „Pegasus and the Wyvern”, *Royal Engineers Journal* (1946. márc.), 22ff; SLC, 196–197.; Powell: *The Devil's Birthday*, 215. („Hősies, de meglehetősen hasztalan”); Swiecicki: *With the Red Devils at Arnhem*, 82. („Mintha minden abba az irányba”).
44. Amikor a vég elérkezett: Horrocks: *A Full Life*, 230–232.; Urquhart: *Arnhem*, 170–177. (A könnyű sebesülteket); Badsey: *Arnhem 1944*, 76. (1200 sebesültet).
45. „Azt az éjszakát a titkos”: Powell: *The Devil's Birthday*, 221.; a szerző látogatása, 2009. május 24.; Badsey: *Arnhem 1944*, 83. (kézen fogva csoszogtak át); Urquhart: *Arnhem*, 170–177. (– És most hadd vegyünk); *By Air to Battle*, 130. (mellé öblös poharakban); Margry (ed.): *Operation Market-Garden Then and Now*, vol. 2, 684.
46. Napkeltekorántsem sikerült: „Pegasus and the Wyvern”, *Royal Engineers Journal* (1946. márc.), 22+; Tucholski: *Spadochronowa opowieść czyli o żołnierzach gen. Sosabowskiego i cichociemnych*, 72–73. (és csapkodva úszni kezdtek); Waddy: *A Tour of the Arnhem Battlefields*, 177. (élve a túlsó partra).
47. Urquhart azok között volt: Urquhart: *Arnhem*, 179–180.
48. – Maguk mindent megtettek: Baynes: *Urquhart of Arnhem*, 151. A történész Max Hastings végső konklúziója szerint Browning „szégyenletes hozzá nem értésről tett tanúbizonyságot, és megérdemelte [volna], hogy dicstelenül elcsapják” (*Inferno*, 561.).
49. Szeptember 29-én, pénteken: „Germans Use Expert Swimmers to Mine Dutch Bridges”, *Military Intelligence Service*, no. 25, 1945. jan., NARA RG 498, ETO HD, admin file #494L,

- 61+; Margry (ed.): *Operation Market Garden Then and Now*, vol. 2, 706–707. (hogy két légtartály); „Forced Crossing of the Rhine, 1945”, 1945. aug., CE, Historical Report No. 20, CEH, box X-32, folder 20, 14.; Randal: *A Short History of 30 Corps in the European Campaign*, 38.
50. Ez a goromba gesztus: Powell: *The Devil's Birthday*, 232. („határozott győzelemnek”); Breton: *The Breton Diaries*, 360–361. („briliáns sikernek”); Hart-Davis (ed.): *King's Counsellor*, 258. („egészsében kifejezetten elégedett”); AAR, *Operation Market Garden*, 21st AG, n. d., CARL, R-13333, 115. („90 százalékban sikeresnek”); Orange: *Tedder: Quietly in Command*, 279. („Az ember még magasabb”); OH, F. A. M. Browning, 1955. febr., NARA RG 319, SLC background papers, 2-3.7 CB 3 („Ki tudta azt akkor megmondani”); SLC, 198 („Semmit sem bánunk!”).
51. Bátor szavak ezek egy hadosztály: Middlebrook: *Arnhem 1944*, 445.; SLC, 200. (A szövetséges légideszant-alakulatok embervesztése); VW, vol. 2, 54. (ezenfelül a légierők); Ryan: *A Bridge Too Far*, 523.; Kershaw: „It Never Snows in September”, 311. (a teljes német véres veszteséget); *De Slag Om Arnhem*, 24. (találtak emberi maradványokat). Egy mostanában közölt német tanulmány egyedül Arnhem körül 3300 főben állapítja meg Model embervesztését (Ludewig: *Rückzug*, 278).
52. Akkoriban néha még a határozott győzelmeknek: AAR, *Operation Market Garden*, 21st AG, n. d., CARL, R-13333, 115. (Montgomery az időjárást hibáztatta); AAR, „Operations in Holland”, First Allied Airborne Army, 1944. dec., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, Act R A-104, box 62.; Breton: *The Breton Diaries*, 360–361.
53. Browning Sosabowskiban találta meg: 2006-ban Beatrix királynő Bronz Oroszlánnal tüntette ki Sosabowskit, aki 1967-ben halt meg. (Emléktábla a drieli révénél, a szerző látogatása, 2009. máj. 24., www.w2awards.com/person/34944.)
54. „túlságosan lekötö a küzdelem Eisenhowerrel”: Baynes: *Urquhart of Arnhem*, 160, 167. („a legmagasabb szintű parancsnoktól”).
55. „egyetlen irányító és ellenőrző elmeként”: uo. 159.
56. Horrocksban legalább volt annyi: Horrocks: *A Full Life*, 231.; Keegan (ed.): *Churchill's Generals*, 236–238 (hogy nem tartott maga mellett).
57. Végül több száz bujkáló: broszúra, „Airborne Museum Hartenstein”, Oosterbeek, a szerző látogatása, 2009. máj. 12–13.; Badsey: *Arnhem 1944*, 83–85.; Middlebrook: *Arnhem 1944*, 439. (Több mint 6000 másik); Hastings: *Armageddon*, 56. (Green grow the rushes); Arthur: *Forgotten Voices of World War II*, 364. („hogy megmutassuk ezeknek a gazembereknek”).
58. A hollandok is útnak indultak: „Freedom Trail Arnhem”, n. d., Arnhem városa, a szerző látogatása, 2009. máj. 24.; Powell: *The Devil's Birthday*, 229. (módszeresen kifosztotta a várost, és tulipánhagymát kényszerültek enni); Saunders: *The Red Beret*, 262. (kivégezték az ellenállási mozgalom ötven); VW, vol. 2, 416–417. (részt vettek a vasutassztrájkban); Nijmegen, emléktábla, a szerző látogatása, 2009. máj. 22. (hogy egyedül Nijmegenben 5000); Hitchcock: *The Bitter Road to Freedom*, 122. (16 000-en azonban így is); Urquhart: *A Life in Peace and War*, 75. („Hazám soha többet nem engedhet”).
59. ...a 21. hadseregcsoport csaknem megkészszerzte: SLC, 204–205.
60. A feladat lekötötte a brit 2. hadsereg: Rapport-Northwood: *Rendezvous with Destiny*, 381. (Étték a brit ökörfarklevest); Arthur: *Forgotten Voices of World War II*, 368. (A lövészárokban a katonák); Fauntleroy: *The General and His Daughter*, 134–135. („Halálosan szőgyelltem volna magamat”); SLC, 206. (A 82. és a 101. hadosztály); levél, JMG-től MBR-nek, 1944. okt. 3., MBR papers, MHI, box 21, („Sokkal gonoszabb és hevesebb harc”); T. G. Lindsay: „Operation Overlord Plus”, n. d., LHC, 54–55. (amelyeket korcsolyán cserkésztek be).
61. „hősközleménybe illő elcsesztett ügynek”: Arthur: *Forgotten Voices of World War II*, 346–347.
62. Eisenhower egy szakajtónyi: levél, DDE-től BLM-nek, 1944. okt. 11., DDE Lib, PP-pres, box 83.

63. Montgomery áthelyezte főhadiszállását: Életrajzírója, Nigel Hamilton a *Market Garden*-hadműveletet tartja „Monty legsúlyosabb hibájának a háborúban” (Monty: *Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976*, 56, 97, 115.).
64. „nem fogja befolyásolni keleti irányban”: Fraser: *And We Shall Shock Them*, 348.
65. „az utolsó alkalomnak, amikor Eisenhower”: Hastings: *Armageddon*, 60–61.
66. „A kikötő megnyitása”: BLM, M-527, 1944. szept. 27., National Archives of Canada, RG 24, vol. 1054 2, file 215A21.016(9).
67. „Arnhem után határozottan megváltozott”: Hastings: *Armageddon*, 141.
68. „Az általános kép nem nagyon jó”: napló, 1944. szept. 24., Raymond G. Moses papers, MHI, box 1.
69. „A ránk váró téli hadviselésre”: Fauntleroy: *The General and His Daughter*, 57.

6. A BEKEBELEZŐ ERDŐSÉG

NAGY KÁROLY SÍRJA

1. A leghazafiasabb németek szemében: „Concise Guide to Aachen Cathedral”, n. d., Europäische Stiftung für den Aachener Dom, www.aachendom.de; „Aachen at a Glance”, Aachen Tourist Service, a szerző látogatása, 2009. szept. 25–27.
2. Azt beszéltek, hogy Aachen félelmet: Friedrich: *The Fire*, 116–117, 246–247.
3. Aachen fölött most megint: SLC, 252. (Október elejére az amerikai 1. hadsereg), 281–284. (ahol Hitler parancsa szerint); Aachen: *Military Operations in Urban Terrain*, 26th Infantry Regiment Association, 49. (74 amerikai üteg); Middleton: *Our Share of Night*, 345. („Szürke és barna tömeget”).
4. Hogy segítsen a VII. hadtestnek: „Breaching the Siegfried Line”, XIX Corps, 1944. okt. 2., Charles H. Corlett papers, MHI, box 1, 9–15. (A napalm sisteregve kudarcot); SLC, 260–261, 279–280. („Elég nagy rést ütöttünk”), 294. („a feladatot elvégeztük”).
5. Hobbs végzetesen tévedett: „German Reaction to XIX Corps Breakthrough Siegfried Line, 2–16 Oct, 1944”, n. d., NARA RG 407, ML, box 24130; SLC, 287. (A Feszület-dombon); „Battle of Aachen, 18th Infantry Regiment”, n. d., NARA RG 407, E-427-A, CI (és az amerikai bakák aznap).
6. Ründstedt tábornagy figyelmeztette: SLC, 299.; Wheeler: *The Big Red One*, 337. (és nem sokkal több, mint másfél kilométer választotta); „The Fall of Aachen”, n. d., Stanhope Mason papers, MRC FDM, 1994. 126 („Középut nincs!”).
7. Hogy a németek el ne mulasszák: „The Fall of Aachen”, n. d., Stanhope Mason papers, MRC FDM, 1994. 126; Aachen: *Military Operations in Urban Terrain*, 26th Infantry Regiment Association, 17–18.
8. Aachen porig rombolása: „Aachen: Military Operations in Urban Terrain”, 26th Infantry Regiment Association, 17–18.; Daniel: „The Capture of Aachen”, előadás, CO (parancsnok), 2nd Bn, 26th Inf, n. d., Quantico, Va., 8–11. (1000 kézigranátot a vasúti töltés fölött).
9. Egy GI kifejezésével „steril romterengert”: SLC, 308, 289; Daniel: „The Capture of Aachen”, előadás, CO, 2nd Bn, 26th Inf, n. d., Quantico, Va., 5 („Lőjétek le mindet!”).
10. Utcsról utcára, épületről épületre: „Aachen: Military Operations in Urban Terrain”, 26th Infantry Regiment Association, 29–30.; „Battle Experiences”, 1945. ápr. 15., NARA RG 407, ML #248, box 24148. (Minden egyes épület falába); Beck, 384. (réseket üregek töltetekkel); Wheeler: *The Big Red One*, 339. (búldózerrel toltak törmelékhalmoz); „Battle Experiences, Twelfth Army Group”, 1944. dec. 5., NARA RG 337, AGF OR, no. 173. (gyakran No. 2 zöld-babkonzerves).
11. Három zsákmányolt német villamost: „1106th Engineer Group South of Aachen”, n. d., Stanhope Mason papers, MRC FDM, 1994. 126; Aachen: *Military Operations in Urban*

- Terrain", 26th Infantry Regiment Association, 6; Daniel: "The Capture of Aachen", előadás, CO, 2nd, Bn, 26th Inf, d. n., Quantico, Va., 15-16. („Adjátok meg magatokat"); „1st Division World War II Combat Achievement Report", chapter XXV, „Aachen", 2nd Bn, 26th Inf, 1944. okt. 14., MRC FDM; Stanhope B. Mason: „Reminiscences and Anecdotes of World War II", 1988, MRC FDM, 1994.126, 226. (gyűjtsenek be matracokat).
12. Az olaszországi hadjárat gyilkosan hatékony: Mayo: *The Ordnance Department*, 301. (a lépést a páncélosékkal); a szerző látogatása a helyszínen, 2009. szept. 25-27.; „Clearing the Area South of the Railroad Tracks", n. d., Stanhope Mason papers, MRC FDM, 1994.126 (hogy hét gránátot küldjön hosszában).
13. Az amerikaiak egyenletes, könyörtelen: Middleton: *Our Share of Night*, 349, 354. (- A kibaszott anyabaszó fattyak!).
14. Ahogy benn a városban házról házra: „1st Division World War II Combat Achievement Report", chapter XXV, „Aachen", 2nd Bn, 26th Inf, 1944. okt. 8-9., MRC FDM; Marshall (ed.): *Proud American*, 224. (Még csak egy rádióantennát sem); SLC, 302. (- Le kell zárunk a rést!).
15. Hodges a XIX. hadtest parancsnokát: Farrington (ed.): *Cowboy Pete*, 9, 13, 21, 103.
16. Minden óra végtelenül hosszúnak tűnik: Kingseed: *From Omaha Beach to Dawson's Ridge*, 209-210.
17. Több mint két esztendeig: levél, Joseph T. Dawson a nővérének, 1944. szept. 19., MRC FDM, 1991.65.
18. Arca csontsovány: Heinz: *When We Were One*, 39. („és nagy a füle"), 20. (- Csak azokat rakjuk odébb).
19. Bruno és a Swinging Tigers zenéjét: Alosi: *War Birds*, 91.; Heinz: *When We Were One*, 20. (- Csak azokat rakjuk odébb).
20. Hallottuk, ahogyan lelkesítő: Wheeler: *The Big Red One*, 340.
21. Délelőtt 10 órára: „Attack on G and I Companies", 16th Infantry, NARA RG 407, E-427-A, CI; Clay: *Blood and Sacrifice*, 216.
22. Helyzet nagyon kritikus: Kingseed: *From Omaha Beach to Dawson's Ridge*, 212-215.; Heinz: *When We Were One*, 49. („mintha hullát vágtak volna" és Judy Garland énekelt); Clay: *Blood and Sacrifice*, 216. (Valamivel 14 óra előtt P-47).
23. „Hangos nyögés és jajgatás": „Attack on G and I Companies of the 16th Infantry Regiment", n. d., Stanhope Mason papers, MRC FDM, 1994.126.
24. - Ha a magasabb előljárók: OH, James K. Woolnough, 1971, W. D. Macmillan és William M. Stevenson, SOOHP, MHI, 18.
25. Amikor az ellenség támadásai veszítettek: „Attack on G and I Companies of the 16th Infantry Regiment", n. d., Stanhope Mason papers, MRC FDM, 1994.126; Heinz: *When We Were One*, 223, 41-42. (- Ő sem tudja, miért).
26. Október 16-án, hétfőn: SLC, 306.; Marshall (ed.): *Proud Americans*, 241. (Az egyik jelentés szerint).
27. A G század vesztesége negyvennyolc: Kingseed: *From Omaha Beach to Dawson's Ridge*, 219-220. („Az idegeim kissé ziláltak"); Heinz: *When We Were One*, 223. (- Pontosan itt haltunk meg!).
28. A Führer kívánságának megfelelően: „Aachen: Military Operations in Urban Terrain", 26th Infantry Regiment Association, 40. (- Az utolsó emberig); „Clearing Area South of the Rail Road Tracks", 26th Inf, n. d., és blueprint, map, Palast Hotel, „Aachener Quellenhof", NARA RG 407, E 427-A, CI; *Register of Graduates*, U. S. Military Academy, class of 1938 (John T. Corley alezredes).
29. Reggel 7-kor, miközben: „1st Division World War II Combat Achievements Report", chapter XXVI, „Farwick Park, Aachen", 3rd Bn, 26th Inf, 1944. okt. 14., MRC FDM; „Clearing Area South of the Rail Road Tracks", 26th Inf, n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI (gyors, heves

- kézigránátváltásban); Robert G. Botsford: „The City of Aachen", megtalálható Stanhope B. Mason: „Reminiscences and Anecdotes of World War II", 1988, MRC FDM, 1994.126 (vadászjeleneteket ábrázoló olajfestményeit); SLC, 316. (miközben ugyanők 10 000 márkát).
30. Ehelyett valójában összecsomagolta: SLC, 316.; Whitehead: „Beachhead Don", 273-274. („Szép szabályos oszlopban"); „Aachen: Military Operations in Urban Terrain", 26th Infantry Regiment Association, 42. (de a szívünkben még megtehetjük); Knickerbocker et al.: *Danger Forward*, 266. (- Nem hiszek többé a csodákban!).
31. A 30. és az 1. hadosztály csaknem 12 000 németet: SLC, 317-318.; Wheeler: *The Big Red One*, 342.
32. „A rettenetes háborúban": Wheeler: *The Big Red One*, 342-343. Dawson őrnagyban még visszatért Európába, az OSS tisztjeként. A háború után olajipari geológusként dolgozott, 1998-ban halt meg.
33. Hazaküldték Corlett tábornokot: levél, ONB-től DDE-nek, 1944. okt. 19., Charles H. Corlett papers, MHI, box 1 (akit Hodges állítólag megromlott); Farrington (ed.): *Cowboy Pete*, 104-105. („tisztá szívészakasztó fájdalomnak"); OH, George I. Forsythe, 1974, Frank L. Henry, SOOHP, MHI, 212. (- Bárki, aki visszafőázik); Berlin: U. S. Army World War II Corps Commanders, 6. (McLain, az oklahomai Nemzeti Gárda); <http://digital.library.okstate.edu/encyclopedia/entries/M/MC033.html>.
34. Aachenben még nagyon sokáig: Robert G. Botsford: „The City of Aachen", megtalálható: Stanhope B. Mason: „Reminiscences and Anecdotes of World War II", 1988, MRC FDM, 1994.126. („a fokozatos romlás gráciája"); Carpenter: *No Woman's World*, 165. („halott, mint a tegnap" és a halottakat a házamból); Heinz: *When We Were One*, 226. (83 százaléka pusztult el); *Reporting World War II*, vol. 2, 546-547. (- Ezek a romok).
35. Egy kövérkés, kormos férfiről, aki az utcákon bolyongott: Whiting: *The Home Front: Germany*, 178-179. („Gebt mir fünf Jahre"); Robert G. Botsford: „The City of Aachen", megtalálható: Stanhope B. Mason: „Reminiscences and Anecdotes of World War II", 1988, MRC FDM, 1994.126 (hogya a sírkertet feldúlták); Edsel: *The Monuments of Men*, 142-144. (és hat istenfélő fiú tűzoltóbrigádot).
36. „Térdre tudjuk kényszeríteni a boche-t": levél, JLC-től M. S. Eddynek, 1944. okt. 24., JLC papers, DDE Lib, box 3, 201 file; „U. S. Military Government in Germany: Operations During the Rhineland Campaign", 1950, CMH, 8-3.1 DA5, 34-35, 138.; Whiting: *The Home Front: Germany*, 178-179. (Este 9-től reggel 6-ig); Alosi: *War Birds*, 134. („nyíró különítmények"); „Pigeon Report", AFHQ G-2 to SHAEF G-2, 1945. márc. 12., NARA RG 331, SGS, Entry 15, box 112. (egy „solymászegység").
37. - Hódítóként érkezünk: „U. S. Military Government in Germany: Operations During the Rhineland Campaign", 1950, CMH, 8-3.1 DA5, 34-39, 55a, 105-106.; TSC, 356-357. (- de nem elnyomóként).
38. A hadsereg egyik tanulmánya: Lerner: *Psychological Warfare Against Nazi Germany*, 276-279.
39. „több mint száz éve az első": Knickerbocker et al.: *Danger Forward*, 402.

„NE HAGYJA, HOGY ÚGY TEGYÜNK,

MINTHA MINDEN RENDBEN LENNE VELÜNK"

1. Az Arnheim és Aachen körüli: ALH, 142.; Cundiff: *45th Infantry CP*, 207. (- Alaposan elhagyottuk őket); Royce L. Thompson: „Proposed CCS Directive to Eisenhower to End ETO War in 1944", 1950. jan. 19., Historical Section, CMH, 2-3.7 AE.P-9 („mindent játszunk ki a [sikeres]"); OH, W. B. Smith, 1945. szept. 14., OCMH WWII Europe Interviews, MHI (amelyeket a csendes-óceáni hadszíntéren).
2. „Az egész európai háború": Chandler, 2208.

3. „Mostanában a legtöbbben, akik”: uo. 2288.
4. Eisenhower ekkor már: SLC, 378, 388, 390.; Chandler, 2168. (A hadellátás „pocsék állapotban”); TSC, 296. (Fél tucat amerikai hadosztály); LSA, vol. 2, 13. (akkor sem lehetséges húsztalál).)
5. Hogy még világosabban megmagyarázza: Chandler, 2281–2285.; „G-4 History”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #553A-C, 82.; Cooper: *Death Traps*, 239. (Nagy halmokat találtak).
6. A legszorongatóbban lőszerre: Chandler, 2281. (amelyet mindennap minden), 2311.; „Ammunition Supply for Field Artillery”, n. d., USFET General Board study no. 58, NARA RG 407, E 427, 97-USF-0.3.0.8-9 (adagolás ellenére), 24–27. („a majdnem teljes összeomlás”); LSA, vol. 2, 247–248, 255–256. (Patton hatvanat akart); Waddell: *United States Army Logistics*, 45. („csend irányelv”).
7. A lőszerhiány részben az amerikai: LSA, vol. 2, 269, 274; 255–256. (A különböző hiányok októberben); „Ammunition Supply and Operations, European Campaign”, USFET General Board study no. 100, NARA RG 407, E 427, 97USF-0.3.0 (Az 1. hadsereg az ősz elején); Eiler: *Mobilizing America*, 410. („Tüzért Eisenhowernek!”).
8. Egy magas beosztású amerikai: „Ammunition Supply for Field Artillery”, n. d., USFET General Board study no. 58, NARA RG 407, E 427, 97-USF-0.3.0, 28–29. („rengeteg életet mentett volna”); levél, John H. Hinds dandártábornoktól Orlando Ward vezérőrnagynak, 1951. júl. 6., NARA RG 319, E 97, background papers, LSA, vol. 1, box 6. (sok ezer tonnáat halmaztak fel); Charles K. MacDermut és Adolph P. Gratiot: „History of G-4 Com Z ETO”, 1946, CMH, 8-3.4 AA, 86–87. (valójában azonban 100-nál); „G-4 History”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #553A-C, 56, 87–88. (Október 20-án 246 teherhajó); LSA, vol. 2, 128. (Immár teljes flották szolgáltak).
9. A Hadiügyminisztérium, amely: Charles K. MacDermut és Adolph P. Gratiot: „History of G-4 Com Z ETO”, 1946, CMH, 8-3.4 AA, 87–89. („további áruval megrakott hajókat”); „G-4 History”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #553A-C, 92 (A dokkmunkások lelkesítésére).
10. Bárcsak Antwerpen szabad: BLM Crerarnek, 1944. szept. 13., M-523, National Archives of Canada, RG 24, vol. 1054 2, file 215A21.016(9) („Elfoglaltunk egy kikötőt”); jegyzőkönyv, 1944. szept. 22., conference, SHAEF forward war room, 2:30 P.M. Arthur S. Nevins papers, MHI („nélkülözhetetlen előfeltétele” és „mint sürgős ügy”); Wilmut: *The Struggle for Europe*, 534. (törzsének főnökét küldte maga helyett); Chandler, 2202. (– Rettenetesen aggódom), 2212. („tartsa meg legelső feladatnak”); Crosswell: *Beetle*, 726.
11. A Schelde-torkolat megtisztítását: VW, vol. 2, 59–67, 70–71, 104–107, 116.; SLC, 220–221.
12. „Nagyobb szükségünk van erre”: levél, 1944. szept. 23., Everett S. Hughes papers, LOC MS Div, box 2-3, folder 4.
13. Dempsey 2. hadserege továbbra is: Love-Major (eds): *The Year of D-Day*, 152.; Danchev, 600. („Antwerpent el kell foglalni”); Callahan: *Churchill & His Generals*, 220. („súlyos hiba volt részemről”).
14. 1944 októberében azonban a tábornagy: ONB-től C. Hodgesnak, 1944. szept. 23., „Memoranda for Record”, 12th Army Group, NARA RG 407, ML #205, box 24143. (Ramsay tenger-nagy figyelemztetett); Chalmers: *Full Cycle*, 251. („Úgy vélem, a hadsereg nem”); Love-Major (eds): *The Year of D-Day*, 151. („Minden ágyúmmal össztüzet”); levél, BLM-től DDE-nek, 1944. okt. 9., DDE Lib PP-pres, box 83 („vad kijelentéseket”). Eisenhower tagadta, hogy Ramsay „vad kijelentéseket” tett volna neki (Chandler, 2216.).
15. Nem érthetnek egyet azzal: TSC, 293.
16. Cseppet sem zavartatva magát: Pogue: *George C. Marshall*, 475. („elsőprő beképzeltségeként”).
17. „Benyomulásunk Németországba akár”: LSA, vol. 2, 107.; Chandler, 2215. (Történetesen éppen aznap).

18. „Ez ismét kiemeli Antwerpen”: Chandler, 2215.
19. Montgomery később majd azt bizonygatja: VW, vol. 2, 95. („Aligha megalapozott”); levél, BLM-től DDE-nek, 1944. okt. 9., DDE Lib PP-pres, box 83. („Számíthat rám, hogy min-dent”); levél, BLM-től a kanadai 1. hadseregnek, M-530, 1944. okt. 9., National Archives of Canada, RG 24, vol. 1054 2, file 215A21.016(9) („ennek a kikötőnek a megnyitása”); SLC, 220.; VW, vol. 2, 85.
20. „Semmivel, amit valaha mondok vagy írok”: Chandler, 2216.
21. „Lehet, hogy politikai és nemzeti”: VW, vol. 2, 85–88.
22. „Az Ön által felvetett kérdések”: Chandler, 2221–2224.
23. Aki ezt elolvasta, aligha: VW, vol. 2, 92, 103, 109.
24. „A parancsnoklás témájáról Ön többé”: levél, BLM-től DDE-nek, 1944. okt. 16., DDE Lib PP-pres, box 83.
25. Születésnapját a régi Cadillacjén tett autókirándulással: Chandler, 2265.
26. Kay Summersbyvel a volánnál: Summersby: *Eisenhower Was My Boss*, 191.; Chandler, vol. 5, chronology, 1944. okt. 13–14.; Bradley: *A Soldier's Story*, 432–433. (arabot lőttem agyon).
27. Eisenhower és Bradley elkészönt: Bradley: *A Soldier's Story*, 433.
28. „Láthatóan nem öregedett”: Eisenhower: *Eisenhower at War, 1943–1945*, 489.; Chandler, vol. 5, chronology, 1942. okt. 14. és 1943. okt. 14.
29. Mindazonáltal még a Time mindentudó: John P. Roche: „Eisenhower Redux”, *NYT Book Review*, 1981. jún. 28. („zárkózott, számító-mérlegelő vonáson”); Larrabee: *Commander in Chief*, 419. („rejtőzködő emberként”); Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 212. („Az az érzésem, hogy sokkal”).
30. Eisenhower sohasem emelkedett: Ambrose: *The Supreme Commander*, 610. (Cannae mellett), 338. („az igazgatótanács elnöki tisztét”); D’Este: *Eisenhower: A Soldier's Life*, 467. (de kivételes politikai érzékkel); Kingston McCloughry: *Direction of War*, 168. („zseniális érzéke volt”).
31. Vérmérsékleténél fogva hajlama: Graham-Bidwell: *Coalitions, Politicians & Generals*, 193.; VW, vol. 2, 92.; Kingston McCloughry: *Direction of War*, 168. („éles elméjű anélkül”).
32. „senki sem tudta jobban”: Churchill: *Triumph and Tragedy*, 31.; DOB, 50. („a problémákat inkább érveléssel”).
33. „Immár 2½ éve vagyunk”: Eisenhower: *Mrs. Ike*, 226.
34. Suhantak a kilométerek: Bradley: *A Soldier's Story*, 432. (gőzfűtéses köépileteibe); OH, William H. Simpson, 1971, Thomas R. Stone, SOOHP, MHI; OH, James E. Moore, 1984, Larry F. Paul, SOOHP, MHI, 111.; „Brief Historical Survey of the War Years in Luxembourg”, National Museum of Military History, <http://www.luxembourg.co.uk/NMMH/waryears.html> (és könyörtelenül germanizálták); David Lardner: „Letter from Luxembourg”, közli: *The New Yorker Book of War Pieces*, 399–401. (és tízezer férfit besoroztak). Lardner egy héttel e cikk megírása után elesett Aachenban.
35. Bradley hivatalát a Place de Metzén: MacDonald: *A Time for Trumpets*, 71.; a szerző látogatója, 2009. jún. 4.; *A Walk Through Luxembourg*, turistaprospetus, n. d., 2–3, 24, 29.
36. Az itteni étteremben szerveztek: Summersby: *Eisenhower Was My Boss*, 191.; Bradley: *A Soldier's Story*, 433.

A LÉTEZŐ LEGPOCSÉKABB HELY

1. Október végén az amerikai: Baedeker: *Belgium and Holland*, 249–253.; PP, 632–633. (Paul von Hindenburg tábornagy); Keegan: *The First World War*, 417–419. (hogy arról fantáziádjön).
2. Most GI-ok vonszolták ki: Andrew T. McNamara: „QM Activities of II Corps Through Algeria, Tunisia & Sicily and First Army Through Europe”, 1955, PIR, MHI, 149.; Benjamin A. Dickson: „G-2 Journal: Algiers to the Elbe”, MHI, 171. (háromemeletes vaságyakat); Knickerbocker et al.: *Danger Forward*, 333. („Kiszedjük a hitet”); William A. Carter:

- „Carter's War”, 1983, CEOH, box V, 14, XI, 25. (tizennyelv ivóvízforrása szennyezett), 27. (Az alacsonyabb rangú tiszték); Marshall (ed.): *Proud Americans*, 258. (a lóhús gombafejekkel); OH, Charles G. Patterson, First Army AA officer, 1973, G. Patrick Murray, SOOHP, MHI, 118. (havi szállítmányt kapott); Sylvan, 155. (palotáját vették igénybe), 154. (Spa égboltján); *Medicine Under Canvas*, 138. (Gázláng és A Guy Named Joe); Middleton: *Our Share of Night*, 344. („a dalt foglyul ejtettük”).
3. Courtney H. Hodges altábornagy: Wishnevsky: *Courtney Hicks Hodges*, 10–13. („#10 kéként”); MacDonald: *A Time for Trumpets*, 188. („mindig pesszimistának látszik”); Sylvan, 119. („kicsit túl szomorúnak”).
4. Hodges, a kiváló céllövő, aki nagyvadra: „Precise Puncher”, *Time* (1944. okt. 16.): cover story; OH, Mildred Lee özvegy, 1973, G. Patrick Murray, SOOHP, MHI, 12. („nyúlásnak”), 40. (és egy loccsantásnyi gyomorkeserővel); OH, Charles G. Patterson, az 1. hadsereg légvédelmi tüzérszítje, 1973 G. Patrick Murray, SOOHP, MHI, 18.; Miller: *Ike the Soldier*, 705. (– Azt kívánom, bár mindenki); levél, Walter E. Lauer, CG, 99th ID, 1963. máj. 8., MHI, Maurice Delaval collection, box 13. (– Kiboríthatatlan. Gyilkos); Wishnevsky: *Courtney Hicks Hodges*, 187–188. („úgy beszél, mint georgiai”), 52. („uramnak” szólította); OH, ONB, (1966?), Kitty Buhler, MHI, 45–47. („Nagyon tisztelget parancsoló”).
5. Az 1. hadsereg volt a legnagyobb: Beetle Smith „a leggyengébb hadvezér, akivel rendelkezünk” minősítéssel illette (OH, W. B. Smith, 1947. máj. 8., FCP, MHI).
6. A Franciaországon végigiharzó: Hogan: *A Command Post at War*, 288–290. (a betegség, a fáradtság); levél, David T. Griggs, a hadügyminiszter tanácsadója, 1945. febr. 22., Edward L. Bowlesnak, AFHRA, 519.161-7 („és egy kicsit zavartan”); SLC, 619–620. („energiában és fantáziában” és „Meglehetősen lassan hozta”), 21–22. (Időnként előírta); LSA, vol. 2, 349. („a legkevésbé hajlandó, hogy bármiféle”); Bolger: „Zero Defects: Command Climate in First U. S. Army, 1944–1945”, *Military Review* (1991. máj.), 61+ (ritkán hagyta el Spát és „megbeszélni sem volt hajlandó”); Sylvan, 144. (A 30. hadosztályt vezető), 76. („biztosabb, helyesebb és végső”).
7. A veszekedős, mindenkitől: Hogan: *A Command Post at War*, 184–185, 288–289.
8. A 12. hadseregcsoportnál a háború alatt: Az 1. hadseregnél az első seregtestparancsnokokat természetesen még Bradley csapta el, mielőtt átadta a hadsereg parancsnokságát Hodgesnak. Bolger: „Zero Defects: Command Climate in First U. S. Army, 1944–1945”, *Military Review* (1991. máj.), 61+.
9. „Úgy állt ott”: Pogue: *Pogue's War*, 111–112.
10. „Agresszív, sértődékeny és ideges”: Bradley: *A Soldier's Story*, 180. („Gáncsoskodó, kérlelhetetlen”); Bradley Commentaries, CBH papers, MHI.
11. Három rivalizáló alak: Hogan: *A Command Post at War*, 28. („Bligh kapitánynak”), 32. (Köpcös [Tubby]); Bradley Commentaries, CBH papers, MHI; Benjamin A. Dickson: „G-2 Journal: Algiers to the Elbe”, MHI, 150, 197. (Jago); Baldwin: *Battles Lost and Won*, 497; Dickson obituary, *Assembly*, 1978. szept.
12. „enyhén dühös zavarának”: Baldwin: *Battles Lost and Won*, 318.
13. „Az ellenség folytatta hadseregei”: Chandler, 2257–2259.
14. A kanadai 1. hadsereg csapatai: A breskensi német hídfőt november 3-ra számolták fel. A kanadai hadsereg parancsnoksága alá rendelt brit I. hadtest egy brit gyaloghadosztályból (a skót 52. [alföldi] hadosztályból), az amerikai 104. gyaloghadosztályból, az 1. lengyel és a 4. kanadai páncélosadosztályból állt. VW, vol. 2, 107, 111–113.; SLC, 215–229.
15. „három nagy szakaszban”: Chandler, 2257–2259.
16. Az 1. hadseregnek, miután: „Approach to the Crossing of the Rhine, 18 Oct. 1944”, 12th Army Group, G-3, NARA RG 407, ML, box 24143; OH, „Hürtgen Forest”, 28th ID, Nov. 1944, NARA RG 407, E 427-A, CI folder #74-77 (Itt húzódtott az egész).
17. Az összesen tizennyolc kilométer: Rush: *Hell in Hürtgen Forest*, 17.; Pogue: *Pogue's War*, 272. (Az erdészek nemzedékeken át); Heinz: *When We Were One*, 141. („festett erdőségnek”); Currey: *Follow Me and Die*, 108. („ez a legpocskább hely”).
18. A Hürtgenwaldot belefoglalták: Rush: *Hell in Hürtgen Forest*, 17.; McManus: *The Deadly Brotherhood*, 62. (és ezrével telepítették az aknákat); Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 366. (Az egyik ezrednek); SLC, 337–340. (de már 4500 katonát); Pogue: *Pogue's War*, 272. („Sivár elhagyatottság uralkodott”).
19. A német 275. gyaloghadosztály: Lucian Heichler: „The First Battle of the Hürtgen Forest”, 1954. márc., OCMH, NARA RG 319, R-series #42, 10–17. („családdapaként”); SLC, 335–340, 333–334. („nagy kiterjedésű, sűrűn benőtt”); Mack Morris: „War in the Hürtgen Forest”, *Yank*, 1945. jan. 5., közli: *Reporting World War II*, vol. 2, 562–563. („mint egy kenőcsösteget”).
20. Alábécsülték az amerikai: A szerző látogatása a helyszínen, 2009. szept. 26.; SLC, 323–324. (amikor az argonne-i erdőségben); Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 365. („a legvalószínűbb módja”).
21. Egyáltalán nem vették fontolóra: OH, T. C. Thorson, 1956. szept. 12. és R. F. Akers, 1956. jún. 11., CBM, NARA Rg 319, OCMH, 2-3.7; Hogan: *A Command Post at War*, 182.; MacDonald: *The Battle of the Hürtgen Forest*, 88.; OH, JLC, 1954. jan. 25., CBM, NARA RG 319, OCMH, 2-3.7 („sem szívesen vitatkozott”).
22. „Muszáj volt bemennünk”: OH, JLC, 1954. jan. 25., CBM, NARA RG 319, OCMH, 2-3.7; OH, „Conversations with General J. Lawton Collins”, 1983. máj. 17., Gary Wade, szerk., CSI, report no. 5, CARL („beletámadhattak volna a szárnyamba”).
23. Hét árvízvédelmi: A két fő víztározó együttes kapacitása 1 517 020 500 m³ volt (SLC, 325.).
24. „hatalmas pusztító ár hullámok”: Miller: *A Dark and Bloody Ground*, 32.; Collins: *Lightning Joe*, 273. (a gátakat... meg sem említették); OH, „Conversations with General J. Lawton Collins”, 1983. máj. 17., Gary Wade, szerk., CSI, report no. 5, CARL („Ez bizony felderítési kudarc”).
25. Október végére: SLC, 327. (Düren harangjai megszólaljanak), 342.; Benjamin A. Dickson: „G-2 Journal Algiers to the Elbe”, MHI, 190.; Hogan: *A Command Post at War*, 181.; Edgar Holtonnak, a XIX. hadtest parancsnoksága G-2 részlege egykori hadnagyának e-mailje a szerzőnek, 2011. jún. 30., júl. 23., aug. 3. (Egy amerikai hadnagy); XIX Corps history, 1945. júl., NARA RG 407, E 427, ML #2220, 21–23. (Az egyik ott talált számítás); memo, W. Simpson C. Hodgesnak, 1944. nov. 5., NARA RG 407, E 427, ML #1024 („azonnal küszöbölje ki”); English: *Patton's Peers*, 119. (A délről, Monschau felől).
26. „a hadműveleteinkben érvényesülő furcsa kábultságnak”: OH, T. C. Thorson, 1956. szept. 12., CBM, NARA RG 319, OCMH, 2-3.7.
27. „e hadsereg jelenlegi tervei”: Hogan: *A Command Post at War*, 181.; Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 434–445. (hogy éppen feltöltik őket).
28. Bradley később majd azt állítja: Bradley Commentaries, CBH papers, MHI; Bradley-Blair: *A General's Life*, 341.; Bradley: *A Soldier's Story*, 442.
29. Hodges még a gátak elfoglalása: Hogan: *A Command Post at War*, 181.; hadművelési napló, 1944. dec. 4., ONB papers, MHI („Eldöntöttük, feltétlenül uralnunk”).
30. – Isten verje meg a gátakat! OH, T. C. Thorson, 1956. szept. 12., CBM, NARA RG 319, OCMH, 2-3.7.
31. A mind közül legpocskább hely: OH, „Hürtgen Forest”, 28th ID, 1944. nov., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #74-77.; Heinz: *When We Were One*, 239, 244–246. („Rengeteg gondtól szabadítaná meg”).
32. Október vége felé a Vörös: Currey: *Follow Me and Die*, 28, 87. (izzó spirituszkockáira álltak); Mack Morris: „War in the Hürtgen Forest”, *Yank*, 1945. jan. 5., közli: *Reporting World War II*, vol. 2, 562–563. (esetleg No. 8-as dróttal); Will Thornton: „World War II 'M' Co. History as Told by the Survivors”, n. d., a. p.; („Ruhadarabjait és kerékláncait”); Boesch: *Road to Hürtgen*, 162. (ha a holtak lábujjainak lehúzására).

33. A kedvezőtlen időjárás, az ellátási: Hogan: *A Command Post at War*, 184–185.; Margry: „Battle of the Hürtgen Forest”, AB, no. 171. (1991), 1+ (egyemeletes Gasthausba); a szerző látogatása a helyszínen 2009. szept. 26.; Sylvan, 161. („remek formában van”).
34. Valójában alapvetően elrontották: SLC, 346–347.; OH, „Hürtgen Forest”, 28th ID, Nov. 1944, NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 74–77.; Carey A. Clark et al.: „Armor in the Hürtgen Forest”, 1949. máj., AS, Ft. K, 36.; Miller: *Division Commander*, 117. („mint a házárjajátékosnak”); Carpenter: *No Woman's World*, 191. („Szállj ki, és harcolj!”).
35. November 2-án, egy hideg: MacDonald–Matthews: *Three Battles*, 259.; Ent (ed.): *The First Century*, 170–172. („egyesével, csoportokban”).
36. A támadás a balszárnynon: Paul Brückner: „The Battle in the Hürtgen Forest”, n. d., a. p. Hálás vagyok David Zabecki nyugállományú vezérőrnagynak a csata részleteire vonatkozó információiért és különböző dokumentumokért, köztük ezért is.
37. A 109. ezred alig háromszáz: MacDonald–Matthews: *Three Battles*, 272.; SLC, 349–350.
38. Ilyen erőviszonyok mellett: MacDonald–Matthews: *Three Battles*, 259–263.; SLC, 349.; Carey A. Clark et al.: „Armor in the Hürtgen Forest”, 1949. máj., AS, Ft. K, 36–39. (harcképtelenné tették öt Shermant); levél, Edwin M. Burnett-től a 12. hadseregcsoportnak, 1944. nov. 6., NARA RG 498, G-3 OR, box 1. (akik befészkeltek magukat).
39. November 3-án, pénteken: A szerző látogatása, Hürtgen-erdőség, 2009. szept. 26.; Currey: *Follow Me and Die*, 113–114. (A 3. zászlóalj még nyolcszáz métert).
40. „rendkívül elégedett”: Sylvan, 163.; SLC, 352. („valóságos kis Napóleonnak”).
41. A Schmidtből érkező rossz hír: General Freiherr von Gersdorff: „The Battle of Schmidt”, 1945. nov., FMS, #A-891 és 892, MHI.
42. Model azonnal visszarendelte: A német 116. páncélosadosztály emlékműve és temetője Vosenack, a szerző látogatása, 2009. szept. 26.; Henry P. Halsell: „Hürtgen Forest and Roer River Dams”, n. d., CMH, 314.7, I-22; General Freiherr von Gersdorff: „The Battle of Schmidt”, 1945. nov., FMS, #A-891 és 892, MHI.
43. Schmidtet három elszigetelt amerikai: Miller: *A Dark and Bloody Ground*, 64–65, 77.; MacDonald–Matthews: *Three Battles*, 290–291. (a hatvan harckocsiaként pedig); AAR, 28th ID, n. d., a. p., David Zabeckitől; Bradbeer: „General Cota and the Battle of the Hürtgen Forest”, *Army History* (2010. tavasz), 18+ (Cota, aki nem értette meg).
44. November 4-én, szombat: „Combat Experiences”, 28th ID hq. 1945. márc. 9., NARA RG 498, G-3 observers' reports, box 2.
45. 8 óra 30 perckor egy amerikai szakasz: OH, Jack W. Walker, Co L, 112th Inf, 1944. nov., NARA RG 407, E 427-A, CI, 28th ID, folder 74–77.; Currey: *Follow Me and Die*, 129–134. („Rongyos, szétszórta, harci kedvüket”); SLC, 360–361.; MacDonald–Matthews: *Three Battles*, 297–300.
46. Kétszáz bajtársuk rossz irányba: A hadosztálytörténet becslése szerint a 200-ból mindössze 67-en maradtak életben (Ent [ed.]; *The First Century*, 17.).
47. A Hürtgenwaldért vívott küzdelemben tehát: A szerző látogatása, Bergstein, 2009. szept. 26.; e-mail, David T. Zabecki a szerzőnek, 2009. szept. 22. (az amerikai felderítés pedig csak lassan).
48. A fejtelenség hamarosan kórossá: SLC, 359–360.; MacDonald–Matthews: *Three Battles*, 288, 310. (274 centiméter); Carey A. Clark et al.: „Armor in the Hürtgen Forest”, 1949. máj., AS, Ft. K, 61. (az általuk vontatott löszeres).
49. Rottban Cota tanácsatlansága nőttön-nőtt: AAR, 893rd TD Bn, 1944. nov. 18., NARA RG 407, E 427-A, CI, 28th ID, folder 74–77.; Miller: *A Dark and Bloody Ground*, 73.; SLC, 359–360. („Ügy tűnt, mindenki ugyanazzal”); MacDonald–Matthews: *Three Battles*, 313.
50. Gerow tábornok, az V. hadtest: Miller: *Division Commander*, 122–124.; OH, JLC, 1973, G. Patrick Murray, SOOHP, MHI („Durvábban, mint amilyenek”); Currey: *Follow Me and Die*, 155. („Kapják össze magukat!”).

51. Ha az amerikai tábornokok: SLC, 360–363.; OH, „Hürtgen Forest”, 28th ID, 1944. nov., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 74–77. („artézi kútnak” csúfolt); MacDonald–Matthews: *Three Battles*, 335. (módszeresen helyezték át ütegeik tüzeit).
52. A 110. gyalogezredtől az elől küzdők: OH, Anthony R. Seymour, Warren G. Holmes, John Hayducok, 110th Inf, n. d., NARA RG 407, E 427, HI („ahogy a marhák teszik”).
53. Az amerikai katonák, akiket balsorsuk: Linderman: *The World Within War*, 29. (karton cigarettát elszívják), 16. (– Hát ilyen a harc!); Cowdrey: *Fighting for Life*, 260. („olyan érzés volt”); feljegyzés, Robert D. Georgen, n. d., 2nd Bn, 110th Inf, NWWIIM (hogy a német mesterlövészek).
54. „Lökődösdöve, egymást tiporva”: Miller: *A Dark and Bloody Ground*, 79.; Currey: *Follow Me and Die*, 165. („az életemben látott legszomorúbb”).
55. Néhány tisztnek sikerült: Thomas E. Wilkins, Co. C, 146th Engineers, n. d., CEOH, box X-37A (még mindig esőkabátban); Miller: *A Dark and Bloody Ground*, 79–82. (Terméskőrákásnak [Rubble Pile]); Ent (ed.): *The First Century*, 172 („harcoló alakulatként megsemmisültek”).
56. „A 28. hadosztály helyzete”: Sylvan, 167.; OH, Richard W. Ripple, CO, 707th Tank Bn, 1944. nov. 14., NARA RG 407, E 427-A, folder 74–77.; Currey: *Follow Me and Die*, 183–186.; SLC, 362–365.; MacDonald–Matthews: *Three Battles*, 378. (betűt a dögcédulájukon).
57. Az alváshiánytól támoogyó: E nehéz időszakban állítólag akadt pillanat, amikor Cota elájult (Miller: *Division Commander*, 128–129.).
58. „...csak területet veszítünk”: Bradbeer: „General Cota and the Battle of the Hürtgen Forest”, *Army History* (2010. tavasz), 18+; OH, Richard W. Ripple, CO, 707th Tank Bn, 1944. nov. 14., NARA RG 407, E 427-A, folder 74–77. (végső ellenállási vonalat); OH, George R. Sedberry, Jr. Co C, 112th Inf, n. d., NARA RG 407, E 427, HI (rögtönöztek hordágyakat); OH, G. M. Nelson, CO, 112th Inf, 1944. nov. 13., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 74–77. (a megmaradt tisztek közül); OH, 20th Engineer Combat Bn, 1944. nov., NARA RG 407, E-427-A, CI, folder 74–77 (két tonna TNT-t).
59. Amikor leszállt az est: MacDonald–Matthews: *Three Battles*, 380.; OH, G. M. Nelson, CO, 112th Inf, Nov. 13, 1944, NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 74–77. (tőba gázolnak be éjjélkor).
60. „Mint a vak marhák”: SLC, 371.
61. A halottak merev, fenyőágakkal: Babcock: *War Stories*, 275.
62. Eisenhower és Bradley szerda: Sylvan, 167–168.; Bradbeer: „General Cota and the Battle of the Hürtgen Forest”, *Army History* (2010. tavasz), 18+ (alaposan orrba vágta).
63. „Halálra ítélttem egy egész”: Carpenter: *No Woman's World*, 181.
64. A kalli visszavonulás életben maradtait: AAR, Albert L. Berndt, 112th Inf surgeon, 1944. nov. 10., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 74–77.; Miller: *A Dark and Bloody Ground*, 89. (katonás dallamokat játszott); Carpenter: *No Woman's World*, 232. (– A kaja rendben, fiam?).
65. November 9-én, csütörtökön: Bradbeer: „General Cota and the Battle of the Hürtgen Forest”, *Army History* (2010. tavasz), 18+.
66. Az egyhetes csata: A veszteségadat tartalmazza a 28. hadosztálynak ideiglenesen alárendelt, nem annak szervezetszerű állományába tartozó alakulatok katonáit is (SLC, 374.). A hadosztály veszteségében szerepel 750 lövészárki lábfagyásos eset is (OH, „Hürtgen Forest” 28th ID, 1944. nov., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 74–77.).
67. A Véres Vödör véresebb volt: SLC, 372. (csak 57-en maradtak); Bradbeer: „General Cota and the Battle of the Hürtgen Forest”, *Army History* (2010. tavasz), 18+ (2200-ról 300 főre); Ent (ed.): *The First Century*, 172 („A hadosztály nagyon keveset ért el”); memó, N. Cota, 1944. nov. 29., megtalálható: AAR, 28th ID, n. d., a. p., David Zabecki („Tisztelegjete, menetel-jetek, löjete”).
68. A németek ugyanazon a héten: MacDonald: *The Battle of the Hürtgen Forest*, 120. (3000 katonát veszítettek); levél, Hans-Helmut Jansen a szüleinek, 1944. dec. 5., ford. David Zabecki,

- a. p. („Egy levegőtlen pincében”); Ivan „Cy” H. Peterman: „As I Saw It”, közli: Knickerbocker et al.: *Danger Forward*, 304. (South of the Border); Miller: *A Dark and Bloody Ground*, 60. („A nappalok olyan rettenetesekek”).
69. *Kevesebb mint három hónap*: SLC, 437–438.; Charles B. MacDonald előszava Boesch *Road to Huertgen* című könyvéhez.
70. *Mindenkit beleszámlálva 120 000 katona*: MacDonald: *The Battle of the Huertgen Forest*, 195.
71. „a nyugati háború legostobábbja”: Idézi: Hastings: *Armageddon*, 193.; 183rd Volksgrenadier Div, n. d., megtalálható: „Tactical Lessons”, First Army, 1944. aug. – 1945. febr., 5A, USA-REUR staff ride, Huertgen Forest, 2001. dec. 5–8. („az amerikai tökéletesen alkalmatlan”).
72. „Egyfolytában csak arról beszélt”: Hogan: *A Command Post at War*, 186.; Sylvan, 184. (Deszertnek minden meghívott).
73. „Azt gondoltuk, az erdők”: Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 6.
74. „nem annyira egy területet”: Henry P. Halsell: „Huertgen Forest and the Roer River Dams”, n. d., CMH, 314.7, 1–32.
75. A vadászbombázók napalmmal égették: Sylvan, 189.; Boesch: *Road to Huertgen*, 142. („C’est la kibaszott kurva guerre”); Towne: *Doctor Danger Forward*, 150. (rejtegetett jelentős kollektió); Baker: Ernest Hemingway, 555. (fehér foszforos gránátok); McManus: *The Deadly Brotherhood*, 253. („Az volt az én saját Halálvölgyem”).
76. Vicht mellett természetközéből: Heinz: *When We Were One*, 243–246. („termétét a valóságosnál is testesebbek”); Baker: Ernest Hemingway, 556.; Reynolds: Hemingway: *The Final Years*, 113–125.; Carpenter: *No Woman’s World*, 240 („egy rakás fajtalanok vadállat”); William P. Shaw: „Fellowship of Dust: The WWII Journey of Sgt. Frank Shaw”, n. d., NWWIIM, 70. (Egy veterán őrmester).
77. „Mindenhol téged látlak”: Frank Maddalenát egy évvel később nyilvánították hősi halottnak. (Litoff-Smith [eds]: *Since You Went Away*, 247–248.).

7. SZÁRNYAK CSAPKODÁSA

TÚL KICSI VÁROS A TRAGÉDIÁHOZ

1. Tizenkilenc teherhajó lassan: British Pathé filmhíradó, 1944, <http://www.britishpathe.com/record.php?id=23525>.
2. Tengerészek és aggódó haditudósítók: A haditudósítók a kikötőparancsnokság képviselőivel utaztak a USS *James B. Weaver* fedélzetén (LSA, vol. 2, 110.).
3. Vasárnap három kis: VW, vol. 2, 127.; Rawling: *Cinderella Operation*, 147–148.; VC, 422–424.
4. A COMZ három nappal korábban: „Shipping Situation and Supply Requirements”, COM Z, G-4, 1944. nov. 25., CARL, N-6726.
5. A protokollba hiba csúszott: VC, 422–424. (Ezzel a szánalmas): A kanadai 1. hadsereg e véres veszteségének nagyjából a fele volt kanadai állampolgár, a másik fele a hadsereg alárendeltségében harcoló brit, lengyel, cseh, francia és amerikai egységekből került ki (SLC, 229.; VW, vol. 2, 127–128.).
6. A hosszan elhúzódó „küzdalem a poldereken”: VC, vol. 3, 386.; SLC, 221. (lángszórók); Thompson: *Men Under Fire*, 17. (minden szélmalomért külön); Reed: „Assault on Walcheren”, AB, no. 36. (1982), 1+ (őségi holland gátakat); Wilmut: *The Struggle for Europe*, 545–546.; Chalmers: *Full Cycle*, 256. („Jó reggelt!”); Woodward: *Ramsay at War*, 192–193. (miután Middelburgban kiugrasztották); Roskill: *White Ensign*, 397.; VW, vol. 2, 115–123. (az utolsó kétezer védővel); Rawling: *Cinderella Operation*, 147–148. (A csatát azonban).
7. Amint sikerült végleg: Rawling: *Cinderella Operation*, 147–148.; Moulton: *Battle for Antwerp*, 181–182. (fehér csíkot és miután november 22-én); Thompson: *Men Under Fire*, 21. (Kéz-lábbal tapogatták); Roskill: *White Ensign*, 153. (267 aknát találtak).

8. *Húsz további hajó*: LSA, vol. 2, 110.; „G-4 History”, ETO USA, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #553A-C, 99. (23 000 tonnát rakodtak ki); Edwin T. Bowden: „Quartermaster Operations at the Port of Antwerp”, n. d., chapter 22, PIR, MHI, 9.; „American Port Plans, August to November 1944”, n. d., NARA RG 319, LSA background papers, 2-3.7 CB 7, 65–66. (6000 civil fedélzeti); Eudora Ramsay Richardson – Sherman Allan: „Quartermaster Supply in the ETO in WWII”, vol. 1, QM School, Ft. Lee, Va., 1947 (a legsűrűbb vasúti hálózattal); LSA, vol. 2, 111. (85 000 tonna anyag); „Clothing and Footwear”, chapter 56, PIR, 1959, Robert M. Littlejohn papers, HIA (Lille-ben, Monsban); „Development of Antwerp”, ETO USA, 1944, NARA RG 498 ETO HD, admin file # 244, 15–16. (egy tucat löszerszállító hajó).
9. Azon az őszön a robbanások: King–Kutta: *Impact*, 274. A különböző források eltérő dátumot közölnek az Antwerpent érő első V-fegyver-támadás időpontjaként. Lásd: VW, vol. 2, 149.
10. Október 13-án V-1-esek: SLC, 229. („Valami bestiális zúdult”); Rely: „Antwerp ‘City of Sudden Death’”, AB, no. 57 (1987), 43+ (testrészek és retikülök úsztak).
11. Az alig valamivel a tengerszint: King–Kutta: *Impact*, 279–281. („a hirtelen halál városának”); „Development of Antwerp”, ETO USA, 1944, NARA Rg 498, ETO HD, admin file # 244, 17. (sátortáborokba kényszerültek); Antrobus: „V-2 in Antwerp”, Yank, 1945. máj. 4., 6+ („senki által sem kívánt”); Thompson: *The Imperial War Book of Victory in Europe*, 195. („miközben a szereplők tovább énekeltek”).
12. Hitler réges-rég felismerte: M. C. Helfers: „The Employment of V-Weapons by the Germans During World War II”, OCMH, 1954, NARA RG 319, 2-3.7 AW, box 28, 75.; Rely: „Antwerp ‘City of Sudden Death’”, AB, no. 57 (1987), 43+ (Hat hónap alatt). A német hivatalos történeti mű állítása szerint a 3170 elindított V-2-esből 1610-et irányoztak Antwerpenre. (Germany VII, 444.).
13. Antwerpen tágabban vett területén: „5th Major Port: A Story of Three Years Overseas”, U. S. Army Transportation Corps, 1945, MHI, 68–71.; TSC, 332. (összes lakóház kétharmadát); VW, vol. 2, 149–150, 235. (fenntartani a kikötő működését); „The Story of Antwerp”, 50th AAA Bde, 1945, NARA RG 498, ETO HD, admin file # 244A (22 000 légvédelmi tü-zért); film, „Defense of Antwerp Against the V-1”, 1947, <http://www.archive.org/details/gov.dod.dimoc.20375>; Rely: „Antwerp ‘City of Sudden Death’”, AB, no. 57 (1987), 43+ (a löszert is repülőgépen).
14. A V-1-es alakulatok december: „The Story of Antwerp”, 50th AAA Bde, 1945, NARA RG 498, ETO HD, admin file #244A; „Tactical Employment of Antiaircraft Artillery Units”, USFET General Board study no. 38, n. d., NARA RG 407, E 427, AGWWII Operations Reports, 97-USF5-0.30, 40–41. („a hajtómű jellegzetes bögésével”); M. C. Helfers: „The Employment of V-Weapons by the Germans During World War II”, 1954, OCMH, NARA RG 319, 2-3.7 AW, box 28, 131. (tizenhárom kilométeres körön belül).
15. – A halál anyaga: Roberts: *Masters and Commanders*, 537.
16. A forgalmas De Keyser: „Ciné Rex: 1935–1993”, <http://users.telenet.be/rudolf.bosschaerts/rexle.html> (A meg szállás alatt csak); Huntington: „Lights, Camera, War!” *America in World War II* (2008. jún.), 34+ (1300 filmet állítson elő).
17. Délután 15 óra 20 perckor: Rely: „Antwerp ‘City of Sudden Death’”, AB, no. 57 (1987), 43+.
18. A romeltakarítók végül: „The Antwerp Story”, közli: „Stories of Transportation”, vol. 1, Frank S. Ross papers, HIA, box 20, 407.; SLC, 230. (A fegyveres erők további); „Antwerp, ‘City of Sudden Death’”, <http://www.v2rocket.com/start/chapters/antwerp.html> (Hullaházat a városi állatkertben); Antrobus: „V-2 in Antwerp”, Yank, 1945. máj. 4., 6+ (hogyan vegyvédelmi osztagnak).

„HIT A JÓINDULATÚ VILÁGMINDENSÉGBEN”

1. A Hürtgen-erődöségi gyilkos: Sylvan, 175. („az utolsó nagy offenzíva”); Bradley: *A Soldier's Story*, 438–441.; Bradley–Blair: *A General's Life*, 342–343.
2. November 16-án alig valamivel: AAR, „Operation Q”, IX Tactical Air Command, n. d., Courtney H. Hodges papers, DDE Lib, box 7. („nagyön örülök”); Heinz: *When We Were One*, 58. („a kipattanó sárga virágok”), 59. („kifejezésteleenné vált az arcuk”); Harmon: *Combat Commander*, 219. (narancssárga textillapokat terítették); memó, William L. Blanton, XIII Corps, n. d., NARA RG 407, ETO G-3 OR (mint 800 millió gyertya).
3. A jól becsott németek: SLC, 420–424, 492, 505. (melegen talált étel), 416–418. („háztól házig folytatott”); „Further Technival Notes on German Minefields”, 1945. márc. 7., UK War Office, NARA RG 407, ML #225, appendix J (tucatnyi típusú aknával is). Az 1. hadosztály veszteségadatai tartalmazzák a hadosztálynak alárendelt 47. gyalogezred véres veszteségét is.
4. A november harminc napból: SLC, 518.; „Weather Conditions in the ETO on D-Day and in Nov. 1944”, HQ, Air Weather Service, 1946. szept., NARA RG 319, CCA background historical files, box 164. (havi átlag háromszorosa volt).
5. „A katonák kénytelenek voltak eldobni”: SLC, 446, 457, 518.; Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 1. (a csőtorkolatra pedig óvszert); LSA, vol. 2, 492. („kacsacsőrt”).
6. A küzdelem „vagy te, vagy én”: Rosengarten: „With Ultra from Omaha Beach to Weimar, Germany”, *Military Affairs* (1978. okt.), 127+; Nickell: *Red Devil*, 79. („Azt mondják, a tisztaság”), 84–85. („Mintha minden szívdobbanással”); Capa: *Kissé elmosódva*, 203. („Te sem mész vissza”); Babcock: *Taught to Kill*, 123. („a gatyánk összepisálása”); Linderman: *The World Within War*, 306. („Az ember annyi mindent”), 311. (látta a Hófehérkét).
7. „A szívemet és a lelkemet”: Sorley: *Thunderbolt*, 62.
8. „A háború az emberben”: Severeid: *Not So Wild a Dream*, 495.
9. Az üres székek közé: AAR, Cannon Company, 16th Inf, és „Jack's Letters”, 1944. nov. 6., dec. 8., dec. 10., a. p., összeállította Rick Perry.
10. Miközben a friss tartálekók: „Graves Registrations Service”, NARA RG 407, E 427, USFET General Board study no. 107.; Ross, 219, 688. (nagyön igyekeztek megállapítani).
11. Az élőknek apró örömek: napló, Harold S. Frum, 1944. nov. 11., „The Soldier Must Write”, 1984, GCM Lib („a történelemszínélés 90 százalékban”); Nickell: *Red Devil*, 80. (sáros föld alatti lyukakban); Tapert (ed.): *Lines of Battle*, 214–215. („a háború egy órára”); levél, T. R. Bruskin a feleségének, 1944. dec. 5., a. p. („egy leülős WC láncának”).
12. „Megtanultam, mit jelent élni”: McNally: *As Ever, John*, 52.
13. „Immár belátom”: Blunt: *Foot Soldier*, V-mail fotó, 154.
14. A Queen-hadművelet akadozni: SLC, 578, 593, 616–617.
15. A SHAEF októberben kvótákat. A legmagasabb kitüntetések adományozásához az előjáró magasabb parancsnokság jóváhagyása kellett („Awards and Decorations”, USFET General Board study no. 10, n. d., NARA RG 407, E 427, AG WWII operations reports, 97-USF-0.3.0).
16. A Roerön, amely a mindennapos esőktől: SLC, 598. (a Királyi Légierő december), 581, 594.; Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 434–435.; AAR, 12th AG, vol. 14, publicity and psychological warfare, NARA RG 331, E-200A; SHAEF records, box 267, 82–83. (A SHAEF cenzorai).
17. Annyi bizonyos, hogy az ellenségnek: SLC, 412–414, 583. (még száz katonát sem), 594, 457. („a rengeteg lábfagyás”).
18. – Teljességgel lehetséges: Crosswell: *Beetle*, 798.
19. A tél valahogy mintha mindig: Bynell: „Logistical Planning and Operations – Europe”, előadás, 1945. márc. 16., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 207, 13. (Az Anziónál kipróbált); LSA, vol. 2, 222–224. („a komoly harc” és „Óvatossági rendszabályként”); „Report of Ob-

- servers, ETO, 11 March–21 Apr. 1945”, NARA RG 337, AGF OR #371; Cosmas–Cowardrey: *Medical Service in the European Theater of Operations*, 490. („Hát nem tudják”).
20. – Tábornok, az időjárás hidegre: Robert M. Littlejohn: „Ports and Transportation”, n. d., chapter 27, PIR, MHI, 9.; Andrew T. McNamara: „QM Activities of II Corps... and First Army Through Europe”, 1955, chapter 46, PIR, MHI, 147–148. (és Antwerpen megnyitásának késlekedése); LSA, vol. 2, 224–226. (850 000 nehéz téli köpenyt); „Jack's Letters”, Feb. 4, 1945, a. p. („Nem vívhatjuk meg a téli háborút”).
21. „a frontkatonák a tél nagy”: LSA, vol. 2, 227.
22. Az igényelt alsóneműnek ugyanis: Ross, 599, 571. (A közepes méretű kincstári); Robert M. Littlejohn: „Helpful Hints to Would-Be Quartermaster Generals”, 1945, PIR, MHI, 3. („a gyapjú a harc létfontosságú”); Erna Risch – Thomas M. Pitkin: „Clothing the Soldier in World War II”, 1946, CMH, 4-10.2 AA 16, 244–251 (havi hétmillió).
23. A hadsereg hetven különböző: LSA, vol. 2, 233.; Morris M. Bryan: „Quartermaster Planning”, n. d., chapter 45, PIR, MHI („zubbony, tábori, M–43”); Andrus et al. (eds): *Advances in Military Medicine*, vol. 2, 499–500. („Cló”-nak nevezett el egy mértékegységet); „Blankets”, NARA RG 498, ETO HD, admin file #500.
24. Állítólag a hadsereg szerint: Sherry: *In the Shadow of War*, 94.; „Trench Foot”, n. d., NARA RG 407, E 427, AG WWII operations reports, 97-USF5-0.3.0, no. 94, 4–5. („egyik sem volt”); „Clothing and Footwear”, chapter 56, PIR, 1959, Robert M. Littlejohn papers, HIA („köré kötözött szivacs”); Ross, 602–603. (11-esnél... nagyobb méretű); Harold M. Florsheim: „Quartermaster Supply”, n. d., chapter 40, PIR, MHI, 27–28.; Lawrence B. Sheppard: „Supply of Footwear and Socks in the European Theater”, 1945, chapter 31, PIR, MHI; LSA, vol. 2, 228–229.; Cosmas–Cowardrey: *Medical Service in the European Theater of Operations*, 492–493.
25. Az első „lövészárokláb” (lábfagyás): „Notes Taken at Trench Foot Conference”, 1945. jan. 24.; Office of the Chief Surgeon, Paris, Paul R. Hawley papers, MHI, 1–6.; Chandler, 2320. („Érünk el némi haladást”); Cosmas–Cowardrey: *Medical Service in the European Theater of Operations*, 494.; Cowdrey: *Fighting for Life*, 267.; levél, D. G. Gilbertől JT-nek, 1959. jan. 28., JT, LOC, box 38. (November végére az összes); Ellis: *On the Front Lines*, 187. („a priccsek hosszú sorait”).
26. Szinte semmit sem tanultak: A hivatalos jelentés a lábfagyásról („lövészároklábról”) az olaszországi hadszíntéren 1944 januárjában készült el, ám egy évbe telt, mire eljutott az északnyugat-európai hadszíntérre. (Cosmas–Cowardrey: *Medical Service in the European Theater of Operations*, 489.).
27. Az amerikaiak a britektől: „Notes Taken at Trench Foot Conference”, 1945. jan. 24., Office of the Chief Surgeon, Paris, Paul R. Hawley papers, MHI, 6.; „German Training on Proper Use of Winter Clothing”, 1945. júl. 21., NARA RG 337, AGF OR #559; tanulmány „Cold Weather Injuries”, n. d., NWIIIM.
28. Az amerikai katonák közül sokan: Cosmas–Cowardrey: *Medical Service in the European Theater of Operations*, 490, 496.; levél, W. H. Simpsonól A. C. Gillem, Jr.-nak, 1944. nov. 25., Alvan Cullom Gillem, Jr. papers, MHI, box 6. (hogy a 12. hadsergcsoporthoz akár); LSA, vol. 2, 229.; „Trench Foot”, n. d., NARA RG 407, E 427, 97-USF5-0.30, USFET General Board study no. 94, 1–5. (Bíbor Szív sebesülési kitüntetésre); Cowdrey: *Fighting for Life*, 267.; „Trench Foot”, XV Corps, 1944. dec. 28., NARA RG 498, G-3 OR, box 10, 1–2.
29. Amint a legegyszerűbb baka: Sylvan, 172. („1 az 1000-hez”); napló, Harold S. Frum, 1944. okt. 21., „The Soldier Must Write”, 1944, GCM Lib („Eddig sohasem vettem észre”); Miller: *Ike the Soldier*, 705. („lövészároktest”); tanulmány, „Cold Weather Injuries”, n. d., NWIIIM (vagy újságpapírral bélelték); OH, John Cappell, 6th Inf, 4th ID, NWIIIM (vagy meleg trágadomb fölé); Cosmas–Cowardrey: *Medical Service in the European Theater of Operations*, 492–493. (vagy gyapjútakaróból és sárcipőből); napló, Manton Eddy, 1944. nov. 15., FCP, MHI („egy halott krautért”).

30. A katonák nyomorúsága hozzájárult: DOB, 508–509.; Sherry: *In the Shadow of War*, 96. („hazajáró lelkektől háborítottak”); „The Execution of Eddie Slovik”, AB, no. 32 (1981), 28+ („A harc minden pillanata”).
31. Azokra, akiket harctéri idegkimerülés: Ewing: 29 *Let's Go!*, 88 („visszamennek a konyhába”); „SHAEP Censorship Guidance”, No. 11, May 4, 1944, NARA RG 331, E 1, SGS, box 4; Reister (ed.): *Medical Statistics in World War II*, 43. (A közvélemény nem tudta meg); Cosmas-Cowdrey: *Medical Service in the European Theater of Operations*, 385–386. (minden negyediket 1944 keserves); kivonat, cenzori jelentés, 1944. szept., NARA RG 498, ETO HD, admin file („Nem tudok már sokkal többet”).
32. A hideg időjárás okozta: Copp-McAndrew: *Battle Exhaustion*, 110, 126.; „Study of AGF Battle Casualties”, AGF G-3, 1946. szept. 25., NARA RG 337, E 16A, admin div subject file, box 48, 2–3.; Cawthon: *Other Clay*, 100. („kék 88-as”); Cosmas-Cowdrey: *Medical Service in the European Theater of Operations*, 385–387. (minden száz páciens közül); „Combat Fatigue”, n. d., NARA RG 407, E 427, 97-USF5-0.30, USFET General Board study, no. 91, 1–4.; DOB, 509.
33. Mindazonáltal sem a szakszerű: Rush: *Hell in Hurtgen Forest*, 309. („Az előrenyomuláshoz kapcsolódó”); Copp-McAndrew: *Battle Exhaustion*, 144 („Az egyetlen mód, ahogyan”); Fussell: *Doing Battle*, 31. („öthavi első vonalbeli”); Linderman: *The World Within War*, 356–357. („Nem sebesültem meg súlyosan”); „Study of AGF Battle Casualties”, AGF G-3, 1946. szept. 25., NARA RG 337, E 16A admin div subject file, box 48, 3. (200–240 harcban eltöltött nap). Tíz harci nap általában tizenhét naptári napnak felelt meg.
34. „A harci morál homály”: Martin R. R. Goldman: „Morale in the AAF in World War II”, 1953, AFHRA, historical study no. 78, 4.
35. A hadsereg egészségügyi szolgálatának főnöke: Palmer et al.: *The Procurement and Training of Ground Combat Troops*, 231–232.; „The Execution of Eddie Slovik”, AB, no. 32 (1981), 28+ („A jelenlegi személyzeti politikánk”); „Military History of the Second World War: The Corps of Chaplains”, 1946, CMH, 4–3 AA, 86. („a lélek egészsége megnyugtató”).
36. George Patton egy rácsos: Codman: *Drive*, 202–203.; Hirshon: *General Patton: A Soldier's Life*, 521. („zsúfolásig megtöltték”); John K. Rieth: „We Seek: Patton's Forward Observers”, 2002, a. p., 101. (német vasúti ágyúk); PP, 566.; napló, 1944. okt. 24., Hobart Gay papers, MHI box 2, 539. (túloldalon álló házat).
37. Patton tettetett gondtalansággal: D'Este: *Patton: A Genius of War*, 655, 691, 689.; Hirshon: *General Patton: A Soldier's Life*, 521. (250 000 dolláros); napló, 1944. okt. 28., 29., GSP, LOC MS Div, box 3, folder 8.; Blumenson: *Patton: The Man Behind the Legend, 1885–1945*, 241.; PP, 557–558. („Isten rohassza meg érte”).
38. – Meddig még, uram, isten: Codman: *Drive*, 202–203.
39. „Küldjél pár palack”: PP, 567, 570.
40. A Westwall – a Nyugati Fal: Allen: *Lucky Forward*, 113. (A XV. hadtest és más); LC, 302–303.; Wellard: *The Man in a Helmet*, 169. (Jelenlegi arcvonala és a folyó).
41. Patton váltig állította: PP, 576. (a németek 1870-ben elfoglalták); Hirshon: *General Patton: A Soldier's Life*, 544. (Vauban azt mondta XIV. Lajosnak); John P. Ludwikosky et al.: „735th Tank Battalion in the Reduction of Metz”, 1950. máj., AS, Ft. K, NARA RG 337, 6–7. (negyvenhárom erőből álló); Rickard: *Patton at Bay*, 123. (de a legkorszerűbb védművek); Bradley: *A Soldier's Story*, 427. („Metzet az új hadosztályok”); Bradley Commentaries, CBH, MHI, box 42. (– Hagyd békén!); OH, ONB, 1974. dec. – 1975. okt., Charles Hanson, MHI, VI, 47. („Túlágoson sok embert veszítesz”); PP, 566. („Bár egy kicsivel több”).
42. A merészség addig semmit: Doubler: *Closing with the Enemy*, 130. („Valószínűleg a legfélelmetesebb”); Meyer A. Edwards, Jr. et al.: „Armor in Attack of a Fortified Position”, 1950. máj., AS, Ft. K, NARA RG 337, 88–91. („körülbelül 100 túlkoros férfi”); LC, 264–266. (vastag falak mögött); Wellard: *The Man in a Helmet*, 173–174. („Egy középkori erődöt”); napló, 1944. okt. 4., Hobart Gay papers, MHI, box 2, 522. („[Patton] nem tűrhette”).

43. Így is, úgy is: Patton: *The Pattons*, 268. („vagy nem jönnek vissza”); LC, 270–275. (első jelentős veresége); Wellard: *The Man in a Helmet*, 174. (ne kerüljön be az újságokba); Tapert (ed.): *Lines of Battle*, 189–190. („Azok a hitvány gazemberek”).
44. „Csúnyán kifulladtam ma”: PP, 568–569.
45. „mintha láthatóan megfáradt”: Wellard: *The Man in a Helmet*, 185.; PP, 568–570. (A két parancsnok a támadás).
46. November 8-án, szerdán: PP, 571.; LC, 317–319.
47. Bradley 7 óra 45 perckor telefonált: Codman: *Drive*, 213. (– Majdhogynem sajnálom és „napok óta először”); PP, 571.
48. Doolittle légi armadája: Robert W. Ackerman: „The Employment of Strategic Bombers in a Tactical Role”, 1954, AFHRA, study no. 88, 86–88.; „The Effectiveness of Third Phase Tactical Air Operations in the European Theater”, AAF Evaluation Board, 1945. aug., 4, 162–165.; LC, 425.
49. A gyalogság rendíthetetlenül támadott: AAR, 95th ID, 1944. nov., AGF OR, CARL, N-6741; Raines: *Eyes of Artillery*, 227.; AAR, 1st Bn, 358th Inf, 1944. nov., <http://www.worldhistory-compass.com/peragimus/358journal.html> (tetején szökeltek ide-oda); Colby: *War from the Ground Up*, 308. („Ez az erőd már a mienk!”); Braim: *The Will to Win*, 108–111.
50. A már amúgy is majdnem: Rickard: *Patton at Bay*, 177–179.; Nickell: *Red Devil*, 91. („A levegőt mintha megtöltötték volna”).
51. „Nyögés, szenvedés és fájdalom”: Knight: *Would You Remember This?* 128–129.
52. „...csavarok, alátétek, [és] távolságtartó”: Cowdrey: *Fighting for Life*, 262–263.
53. „ahol a halottak még melegek”: PP, 573–574.
54. November 14-én, amikor az offenzíva: LC, 408–409, 417. (Halb-soldaten); Codman: *Drive*, 213–214. („Nagyon derűs este”).
55. – Ha most győzünk: PP, 575.
56. Hitler addig kétszer utasította el: LC, 418–432.
57. November 19-én délelőtt: Rickard: *Patton at Bay*, 193.; LC, 447.
58. Patton hódító hősként: Farago: *Patton: Ordeal and Triumph*, 643.; PP, 581. („Nehéz lesz velem élni”), 577–578. (– Amikor viperákkal foglalkozom); Wellard: *The Man in a Helmet*, 181–182. (Személyesen hallgatta ki).
59. A győzteseket díszőrség fogadta: napló, 1944. nov. 23., Hobart Gay papers, MHI, box 2, 580.; Mansoor: *The GI Offensive in Europe*, 206. („a történelem eposzba illő”); Nickell: *Red Devil*, 111. (antantszijas francia katonák).
60. Nem sok szó esett: John P. Ludwikosky et al.: „735th Tank Battalion in the Reduction of Metz”, 1950. máj., AS, Ft. K, NARA RG 337, 54–55. (francia fehér foszforos gránáttal); LC, 448–449.
61. „Pattoni legvéresebb és legkevésbé”: D'Este: *Patton: A Genius for War*, 666–669.; „Mobility, Unused: Study Based on the Lorraine Campaign”, 1952. okt., OCMH WWII Europe Interviews, MHI, 5–7. (az egyetlen igazán nagy előnyt).
62. „Tartsák csak meg”: PP, 588–589.
63. – Lelkész úr, mennyit imádkoznak: James H. O'Neill: „The True Story of the Patton Prayer”, n. d., chap. 25, PIR, MHI; PP, 591. („Bizonyos, hogy imám óta”).

A VÉGÍTÉLET FÖLDJÉRE

1. Messze a gyilkos harcterek: AAFinWWII, 280.; Miller: *Master of the Air*, 278. („gyilkolási üzletnek”); Westermann: *Flak*, 1. (több mint egymillió tonna); DOB, 495–497.
2. Az 1944 első három hónapjában: Jean H. Dubuque – Robert F. Gleckner: „The Development of the Heavy Bomber, 1918–1944”, 1951, AFHRA, historical study no. 6, 114–120. (majdnem 800-at lőttek le); Bernard Boyland: „Development of the Long-Range Escort Fighter”,

- 1955, AFHRA, historical study no. 136, 242–245, 147–161.; Kennedy: „History from the Middle: The Case of the Second World War”, *JMH* (2010. jan.), 35+; *AAFinWWII*, 287–288, 303. (újabb 900 bombázót veszített); Hastings: *Armageddon*, 301. (A Luftwaffe azonban akkor), 310. („Valahányszor felszállás előtt”); Muller: „Losing Air Superiority: A Case Study from the Second World War”, *Air & Space Power Journal* (2003. tél), 35+; Ehlers: *Targeting the Reich*, 319. (Júliusra az újonc német).
3. Szükségszerűen a légvédelmi tüzérség: Westermann: *Flak*, 278, 295. (és a háború végére 1,2 millió); Friedrich: *The Fire*, 40. (amely közel kétszáz méter); Davis: *Bombing the European Axis Powers*, 594. (A szövetséges repülőgépek személyzetének); Ferguson: *All's Fair*, 162 („gonosz, hipnotikus varázserővel”); Davis: *Carl A. Spaatz and the Air War in Europe*, 439. (A németek nehezebb ágyúkat).
4. A többnyire éjszaka repülő: Sebald: *On the Natural History Destruction*, 21. („fényfalként”); Friedrich: *The Fire*, 42. („a bombázó a mozgó csúcsán”); „An Evaluation of German Capabilities in 1945”, USSAFE, 1945. jan. 19., Frederick L. Anderson papers, HIA, box 80, folder 7. (elektronikus zavaróeszközök); „Signal Service in ETO USA”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #299, 24. (amikor a zavarás hatásosan).
5. „Hat mérföldre a földtől”: Randall Jarrell: „The Death of the Ball Turret Gunner”, közli: Stallworthy (ed.): *The Oxford Book of War Poetry*, 277.
6. A légi fölény felbecsülhetetlen: Millett–Murray: *Military Effectiveness*, vol. 3, *The Second World War*, 64. (80 000 saját halottba); Crane: *Bombs, Cities & Civilians*, 51 (1944 első felében); Linderman: *The World Within War*, „Study of AGF Battle Casualties”, HQ, AGF G-3, 1946. szept. 25., NARA RG 337, E 16A, admin div subject file, box 48, 4.; Cowdrey: *Fighting for Life*, 233, 237. Az alacsonyabb kvóta teljesítése után hazaengedett repülő hajózők közül jó néhányat visszavezényeltek Európába, amikor az elvárt bevételek számát megemelték. (Davis: *Carl A. Spaatz and the Air War in Europe*, 439, 446.).
7. Talán kevésbé volt veszélyes: Tripp: *The Eighth Passenger*, 4–5.; Davis: *Bombing the European Axis Powers*, 583–588. (Az amerikai hajóző esélye).
8. A legegyszerűbb repülési feladat: „Bomber Crash at Freckleton”, Office of the Chaplain, USSAFE, 1944. aug. 29., Carl A. Spaatz papers, LOC MS Div, diary, box 18; Russell Brown – Nick Wotherspoon: „The Freckleton Disaster”, 2007, <http://web.ukonline.co.uk/lait/site/B-24%2024-50291.htm>; „Freckleton Air Disaster of 1944”, BBC News, 2009. aug. 7., http://news.bbc.co.uk/local/lancashire/hi/people_and_places/history/newsid_8189000/8189386.stm; „Plane Kills 35 Infants in School”, *Daily Telegraph*, 1944. aug. 24., 3.; „Crashing Bomber Wipes Out Nearly All a Village's 4 to 6 Children”, *Daily Express*, 1944. aug. 24., 3.
9. Akármilyen magas volt is: Arnold: *Global Missions*, 530. (70 százalékkal vágják vissza); levél, H. H. Arnoldtól C. A. Spaatznak, 1944. aug. 14., Carl A. Spaatz papers, LOC MS Div, personal diaries, box 15. („kezdődő gyengeségekről”); *AAFinWWII*, 306. (Egy Atlantic Citybe); levél, 319th Bombardment Group, 438th Bombardment Squadron, n. d., NARA RG 492, MTOUSA, office of the surgeon, 1944, 290/54/33/2 („Ügy ki van purcanva”); Brendan Gill: „Young Man Behind Plexiglass”, *New Yorker*, 1944. aug. 12., közli: *Reporting World War II*, vol. 2, 474–484. (– Istenem, muszáj!).
10. A hajózők világában azokat: Crane: *Bombs, Cities & Civilians*, 54. („delirium”); Tripp: *The Eighth Passenger*, 70, 34, 197. („repülő halottaknak”); Stiles: *Serenade to the Big Bird*, 159 („éllésnek”); Andrus et al. (eds): *Advances in Military Medicine*, vol. 2, 250–253.; Jean H. Dubuque – Robert F. Gleckner: „The Development of the Heavy Bomber, 1918–1944”, 1951, AFHRA, historical study no. 6, 111–113.; Fisher: *Legacy of Heroes*, 16. (előbb vörösré tetoválták).
11. A hajózők világában: Stiles: *Serenade to the Big Bird*, 133. („telenyaladzott oxigénmaszkban” és „nagy, csúf, gyilkos holmiból”); Miller: *Masters of the Air*, 316. („a Végítélet Földje”); Crane: *Bombs, Cities & Civilians*, 54. („szomorkodni sem fogok miattuk”).

12. *Hogy a Végítélet Földjét*: „Target Priorities of the Eighth Air Force”, 1945. máj. 15., Carl A. Spaatz papers, LOC MS Div, box 326, folder VIII A. F. 20. („fokozatosan erősödő pusztítására”); Earle: „Selection of Strategic Bombing Targets”, előadás, 1945. ápr. 23., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 235, 4–12. („áruklódó jeleket”).
13. Volt azonban Németországnak: Overy: *Why the Allies Won*, 228–231. (míg a tengelyhatalmak mindössze); „German Petroleum Situation”, OSS, R & A no. 2340, 1944. júl. 13., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 919, 3. (A kaukázusi szovjet olajmezők és „gyors és drasztikus hatást”); Rostow: *Concept and Controversy*, 45–47. (gépjárműveket fagázüzemre); Hinsley et al.: *British Intelligence in the Second World War*, vol. 3, part 2, 57–58. (A brit hírszerzés május); Hinsley, 580. („Az olaj Németország gondja”).
14. Senki sem hitte ezt erősebben: Carver (ed.): *The War Lords*, 568–569. (A szőfukar és igénytelen); Middleton: „Boss of the Heavyweights”, *Saturday Evening Post* (1944. máj. 20.), 18+ (szenvedélyes horgász és cribbage-); James: *A Time for Giants*, 98–100. (a repülés úttörői közé tartozott); MMB, 518.; „The Man Who Paved the Way”, *Time* (1944. jún. 12.), 23+ („a legremekebb pókerasztalt Londonban”); Davis: *Carl A. Spaatz and the Air War in Europe*, 552. (Spaatznak megvolt); *Three Years*, 629. (kismacskaül le játszani); Miller: *Masters of the Air*, 290. (kilencszáz bombázós csapat május közepén).
15. Alighogy az Overlord: „Target Priorities of the Eighth Air Force”, 1945. máj. 15., Carl A. Spaatz papers, LOC MS Div, box 326, folder VIII A. F. 22.; Hinsley et al.: *British Intelligence in the Second World War*, vol. 3, part 2, 58.
16. Ez a becslés túlságosan: TSC, 308.; *AAFinWWII* (három működött teljes kapacitással).
17. Nem mindenki helyeselte: VW, vol. 2, 150–151 (A brit Bombázóparancsnokság); *Germany VII*, 367. (Lübeck és Rostock); *Germany IX*, 385. (A mesterséges tűzvihar); Friedrich: *The Fire*, 9. (a „gyűjtogatás” tudományát), 16–17. (80 millió gyűjtőhasábot fognak leszórni), 167. („egy másik bolygó légkörét”).
18. Arthur T. Harris repülő-vezérezredes: Biddle: *Rhetoric and Reality in Air Warfare*, 229–232. („a legfontosabb német városok”); Davies: *No Simple Victory*, 69. („fogakat húznak ki”); *Germany IX*, 387. (áldozatainak szánt meszesgödöröket).
19. „megalapozottnak azt a feltételezést”: Hinsley, 382–383.
20. „a légi támadások eszközeivel”: Hinsley et al.: *British Intelligence in the Second World War*, vol. 3, part 2, 304.
21. Harris másképp gondolta: Tripp: *The Eighth Passenger*, 18.; Hastings: *Armageddon*, 304–305. („a durvaság egy bizonyos”); Grayling: *Among the Dead Cities*, 192. („Tigris, akinek nincs”); Zuckerman: *From Apes to Warlords*, 218.; Hastings: *Bomber Command*, 278–279. (gyomor-fekélyét), 282–283. (– Törkig vagyok ezekkel); Probert: *Bomber Harris*, 154–158. (Gyakran vezette eszelős).
22. „Hajlamos volt összekeverni”: Webster–Frankland: *The Strategic Air Offensive Against Germany*, vol. 3, part 5, 80.
23. Harris hite szerint: Biddle: *Rhetoric and Reality in Air Warfare*, 249. („Ha a németektől ma”); Davis: *Bombing the European Axis Powers*, 566. (Következőképpen a háború); Hastings: *Bomber Command*, 282–284. (a Gödörnek [Hole] csúfolt), 386–387. („Ha tudnám, hogy”); Webster–Frankland: *The Strategic Air Offensive Against Germany*, vol. 3, 44. („Annak érdekében, hogy bármit”), 82. („gyakorlatilag leromboltak”); Probert: *Bomber Harris*, 309. („a városprogramnak”).
24. Harrisnek az a szándéka: Probert: *Bomber Harris*, 335. („teljes tévedésnek bizonyult”); Miller: *A levegő urai*, 599. („A bombázás súlyosan rányomta”); *Germany IX*, 458. (Bármely tetőszölegesen választott); Randall Jarrell: „Losses”, <http://www.poemhunter.com/poem/losses/>.
25. Amíg a brit Bombázóparancsnokság: Earle: „Selection of Strategic Bombing Targets”, előadás, 1946. ápr. 23., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 235, 18.; Hugh Odishaw: „Radar Bombing in the Eighth Air Force”, 1946, Carl A. Spaatz papers, LOC MS Div, box 80, 88, 93,

- 94–97. (s ilyenkor gyakran tíz bombából); Davis: *Carl A. Spaatz and the Air War in Europe*, 504. (ez nagyjából minden hetedik); Crane: *Bombs, Cities, & Civilians*, 63–67. („viszonylagos, nem szó szerinti”); Biddle: *Rhetoric and Reality in Air Warfare*, 243–245, 258. (A kedvezőtlen időjárási viszonyok); Schaffer: „American Military Ethics in World War II: The Bombing of German Civilians”, *Journal of American History* (1980. szept.), 318+ („a civilek gyilkolásának”); Davis: *Bombing the European Axis Powers*, 574. (hogy a 8. légi hadsereg gépei).
26. Az amerikaiak nem csekélyebb: Miller: *Masters of the Air*, 455.; Kleber–Birdsell: *The Chemical Warfare Service*, 622. (Az M–76 háztömbfélégető), 614. („A gyújtó ejtőlőszerek”).
27. Harris repülő-vezérezredes: Biddle: *Rhetoric and Reality in Air Warfare*, 252. („Olyan hit, amelyre nemcsak”); Davis: *Bombing the European Axis Powers*, 569. (augusztusában és szeptemberében), 570. (azt követően pedig a Bombázó); Ehlers: *Targeting the Reich*, 287–288. (hogy a britek hatásosabban); AAFinWWII, 795. (a gyújtók meghibásodása miatt).
28. Az irgalmatlanul pocék: Hinsley et al.: *British Intelligence in the Second World War*, vol. 3, part 2, 58.; AAFinWWII, 283–287, 641. (Az ősz végére 350 000 munkás); Westermann: *Flak*, 263–264.; Doolittle: *I Could Never Be So Lucky Again*, 433. (a legerőteljesebben védett ipari).
29. A romlás folyamata azonban: Ehlers: *Targeting the Reich*, 266, 279. (Ősz végén Rundstedt és egyes reptereken ökrökkel); Willmott: *The Great Crusade*, 418–419. (A repülőbenzin-termelés november); Westermann: *Flak*, 270.; Weigley: *The American Way of War*, 356–357.; Miller: *Masters of the Air*, 312–314. (akadályozta a műgumi).
30. Egyetlen ipari egyenlőség sem: Zetterling: *Normandy 1944*, 47.; Weigley: *The American Way of War*, 356–357. (12 százalékra esett vissza). A légierők parancsnokai a háború végén a termelési csúcsmennyiség 2 százalékára tették a német motor- és repülőbenzin-termelést. „Joint Statement on Strategic Bombing by Air Ministry and U. S. Strategic Air Forces in Europe”, 1945. ápr. 30., UK NA, AIR 2/5737, 4.
31. – Ezek most vetik a szelet!; Daglish: *Operation Goodwood*, 96.; Sebald: *On the Natural History of Destruction*, 3–4. (összesen 131 kisebb); Germany IX, 475–476. (400 000-en vesztették életüket).
32. Azok számára, akiket lenn: Hastings: *Armageddon*, 328.; Germany IX, 390. („Az emberek körülöttünk számolni”); Friedrich: *The Fire*, 363. (követve tartottak a pincébe).
33. A rezsim 3000 városi: Foedrowitz: „Air Riad Shelters in Hannover”, AB, no. 124 (2004), 2+; Germany IX, 391. („mocskoba és zűrzavarba”); Whiting: *The Home Front: Germany*, 144–145. (kinyitották a szájukat); Friedrich: *The Fire*, 356. („Az óvóhelyek termeiben”).
34. „Kölnben nem lehet többé”: Friedrich: *The Fire*, 258, 45.
35. A vas- és acélipari központ: Webster–Frankland: *The Strategic Air Offensive Against Germany*, vol. 3, Victory, part 5, 66.; Friedrich: *The Fire*, 201. („Az éjszaka megtette a magáét”), 176–177, 294–295. (szén-monoxidot szívtak be); Germany IX, 461. (pusztultak el Heilbronnban), 462. („förtelmes látvány”); Whiting: *The Home Front Germany*, 140. („Előzékenységi Hetet”).
36. A pilóták már a holland: Sebald: *On the Natural History of Destruction*, 22–23.; Friedrich: *The Fire*, 382. (halottaik temetési költségeire); Steinhoff et al.: *Voices from the Third Reich*, 488. („Ott feküdtek elkéül”; Wilhelm von Grolmann: „The Collapse of the German Reich as Seen from Leipzig”, n. d., FMS, #B-478, MHI, 14–15. (rendőroket alkohollal erősítették); levél, „Annemarie”, 1944. dec. 29., Norman D. King papers, HIA, box 1 („Emlékszel még”). Friedrich Schiller Ének a harangról című verse 1798-ban jelent meg.
37. És így ment tovább: Sebald: *On the Natural History of Destruction*, 22–29. (Megháborodott anyák); Friedrich: *The Fire*, 213. („olyan nagy volt a hőség”), 447. („Láttam egy férfit”); Hastings: *Bomber Command*, 361–378.
38. „A pusztítás folytatódik”: Lubrich (ed.): *Travels in the Third Reich*, 1933–1945, 299.

„A GONDVISELÉS RENDELKEZIK,
NEKÜNK PEDIG ENGEDELMESKEDNÜNK KELL”

1. Miután a dél-franciaországi: Yeide–Stout: *First to the Rhine*, 227.; RR, 335. (Kilenc gyenge ellenséges); „A History of the Headquarters Sixth Army Group”, vol. 1, NARA RG 331, E 242A, box 157. from James Scott Wheeler (majdnem félmillió katonával); William K. Wyant: „Seventh Army History”, n. d., NARA RG 319, RR background files, FRC 4. („Az első harcszerű átkelés a történelemben”).
2. Kevesen lehettek derűlátók: RR, 240–242, 245, 291–293. („aggasztó szellemi és testi”); Steidl: *Lost Battalions*, 121–122. („A hegyek, az erdők és az esőzések”).
3. Az évszakot a katonák: RR, 291–293. („alkalmatlannak és gyengén kiképzettnek”); Taggart (ed.): *History of the Third Infantry Division*, 257.; Pete T. Heffner, Jr.: „Lessons Learned in the Vosges Mountains Campaign”, 1944. dec. 12., NARA RG 407, ETO G-3 OR, box 3. („medvecsapdák”); Aron: *France Reborn*, 445. (Az első hó); *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 1, 323. (hogy számos sürgös szállítmányt); „The Invasion of Southern France, Operation DRAGOON”, ETO USA, G-4, 1944, NARA RG 498, ETO HD, admin file # 314 (November elejére 600 000); Gilland: „Logistical Support for the Combat Zone”, előadás, 1948, Engineer Officers Advance Course, NARA RG 319, LSA background file, 2–3.7 CB 6. (különböző téves számvetések); Coles–Weinberg: *Civil Affairs*, 752. (rakományok 20 százalékát ellopták); „Supply and Maintenance on the European Continent”, NARA RG 407, E427, USFET General Board study no. 130, 97-USF5-0.30, 50–54. (üzemanyaghiányokat okozott).
4. „Drága Családom!”: Wandrey: *Bedpan Commando*, 141, 144, 190.
5. Az évszakra a szokásos: napló, 1944. okt. 29., John E. Dahlquist papers, MHI, box 3.; Steidl: *Lost Battalions*, 140–141.
6. Ugyanazon a héten ölte: levél, Frank McCarthytól Julia Littell Patchnek, 1944. okt. 22., GCM Lib, box 78, folder 50.; Wyant: Sandy Patch, 149–151. (– Isten veled, fiam!); gyászjelentés, Alexander McC. Patch, Jr., Assembly, 1946. júl. 12. (nem fázik, nem ázik és nem koplal).
7. „Rettegtem az első”: levél, A. M. Patchtól Juliának, 1944. nov. 6., 10., 14., Alexander M. Patch, Jr., papers, USMA Arch, box 1.
8. „Nem tehetem, só!”: Wyant: Sandy Patch, 149–150.
9. „a Patchre gyakorolt lélektani”: „Allied Biographies”, 2009. máj., USAREUR staff ride, összeállította Layne Van Arsdale.
10. „Ésszel majdnem felfoghatatlan”: Steidl: *Lost Battalions*, 92–95.
11. Baccarat városát október: Maule: *Out of Sand*, 242.; levél, John E. Dahlquistól Ruthnak, 1944. nov. 2. és 5., Dahlquist papers, MHI („Már megint esni”).
12. Az örökös sűrűlőddal: De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 167–171. („Afrikai katonáink elvesztettek”), 179.; OH, Albert Kenner, SHAEF chief medical officer, May 27, 1948, FCP, MHI (hajlamosak a lábfagyásra); AAR, „Supply of Petroleum Products in Southern France”, 1945. jún., CARL N-15081, 3. (a katonák facipőt húztak); Porch: *The Path to Victory*, 565, 591–592, 601–604. (blanchiment-t); Yeide–Stout: *First to the Rhine*, 179–183 (137 000 maquisard-ral).
13. A 901. számú hadtápbázis: Vigneras: *Rearming the French*, 187–188, 270. (nap 6,67 dollár); „The Service Forces in Southern France”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file 314, 13–14. (örölt zabig).
14. A francia-amerikai sűrűlőddal: Vigneras: *Rearming the French*, 325–326.; Ross, 122, 205. („kénytelen lesz kivonni”); hadműveleti napló, 2. hadsereg, 1944. okt. 1., MHI, 277–278. (a harmadát sem); De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 162. („fuldoklásra kárhoztatja a frontvonalat”).

15. Az amerikai gazdasági tisztek: Az amerikai anyagi ellátási szolgálat hivatalos története határozottan állítja, hogy francia 1. hadsereg kétszer annyi ruházati anyagot és felszerelést kapott, mint a 7. hadsereg (Ross, 205.).
16. ...majd azzal a viszontváddal: memó, „Housing Tentage Used by French in N. Africa”, 1944. nov. 17., NARA RG 331, E 34, SHAEF, box 60.; napló, JLD, 1944. okt. 8., MHI, original in YCHT („Hetente legalább kétszer”); Pogue: George C. Marshall, 476. (– Maguk végigünnepelték).
17. „Kötelességünk volt elégedetlennek”: De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 162.
18. Truscott addigra már távozott: Truscott: *Command Missions*, 446.; OH, Theodore J. Conway, 1978, Robert F. Ensslin, SOOHP, MHI, III–26. (pedig könnyek csorogtak).
19. Truscott távozásával: Markey: *Jake: The General from West York Avenue*, 16. (patkolókövacs unokája); Martin Weil: „Gen. Jacob Devers Dies; Leader in World War II”, WP, 1979. okt. (Patton évfolyamtársa és csaknem ötszáz rangidősebb); Colley: *Decision at Strasbourg*, 10. („szerfelett lelkiismeretes”), 155. (– Rengeteg hibát követtem el); Franklin L. Gurley: „The Relationship Between Jean de Lattre de Tassigny and Jacob L. Devers”, 1994. márc. 26., Sorbonne, NARA RG 319, RR background files, FRC 4.; MMB, 129–130.
20. A jó képességű és határozott: „Battlebook”, USAREUR Senior Leader Staff Ride, Alsace (Elzász), 2009. máj.; OH, Field Marshal Harold Alexander, 1949. jan. 10–15., SM, CMH, Geographic Files („a fiúnak, aki még”); DOB, 506. (Ő és Mark Clark); napló, GSP, 1944. febr. 29., LOC MS Div, box 3, folder 5. („nagyon kis kaliberű”); jegyzetek, Daniel Noce, 1944. dec. 4., NARA RG 319, RR background papers, FRC 5. („Devers túl sokat beszél”); Bradley–Blair: *A General's Life*, 210 („túlsgósan szószátyár”).
21. „Ike gyűlöli”: PP, 552.
22. A főparancsnok nyilvánvalóan régi: rádiótávirat, DDE-től JLD-nek, 1944. jan. 16., és JLD-től DDE-nek, 1944. jan. 18., „Eyes Only, General Devers, Incoming”, NARA RG 492, MTOUSA, SGS, box 135.; Colley: *Decision at Strasbourg*, 86.; napló, Kay Summersby, 1944. okt. 20., DDE Lib, PP-pres, box 140. („Devers rengeteget beszél”); levél, DDE-től GCM-nek, 1944. júl. 12., GCM Lib, box 67, folder 10. („A világon semmi kifogásom”). Eisenhower azt tanácsolta Marshallnak, hogy „Devers jó választás lenne” egy Dél-Franciaországban felállítandó hadseregcsoport parancsnokának. DDE-től GCM-nek, 1944. júl. 15., NARA RG 165, E 422, WD, operations division, history unit, box 55.
23. „Lelkes, de gyakran pontatlan”: Chandler, 2466–2469.
24. Eisenhower fedezet nélkül: OH, Ira C. Eaker, 1975. aug. 1., Thomas E. Griess, JLD, YCHT, box 81. („a legtehetségesebb parancsnoknak”); napló, JLD, 1944. nov. 7. és 18., MHI („roppant nehezen kezelhető” és „példájával lelkesítő vezető”); Franklin L. Gurley: „The Relationship Between Jean de Lattre de Tassigny and Jacob L. Devers”, 1994. márc. 26., Sorbonne, NARA RG 319, RR background files, FRC 4. („sohasem tanultam meg”); OH, JLD, 1968, Thomas E. Griess, YCHT, box 110, 20. („a gesztust és a mosolyt”).
25. „Ugyanaz a nagyszerű jellem”: napló, JLD, 1944. nov. 5., MHI.
26. „az állandóan folyó áskálódáson”: levél, JLD feleségének, 1944. szept. 23., NARA RG 319, RR background papers, FRC 5; OH, Reuben Jenkins, 1970. okt. 14., JLD, YCHT, box 94, 18–20. („Magányos, mint az ördög”).
27. A SHAEF arra utasította: RR, 351–353.
28. Deverst ennél nagyobbra: *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 2, 402.; RR, 352–353.; OH, JLD, 1971. aug., Thomas E. Griess, YCHT, 16. (– El ne akadjanak).
29. Az első lépést De Lattre: De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 25–230.; John W. Price: „Forcing the Belfort Gap”, n. d., NARA RG 319., RR background files, FRC 5. (Különböző megtévesztési műveletek); RR, 414–418.; a szerző látogatása a helyszínen, Belfort, 2009. máj.

30. Csütörtökre a francia páncélosok: De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 233–236.; RR, 410.
31. Miután Hitler parancsával dacolva egyetlen: Friedrich Wilhelm von Mellenthin, a G Hadseregcsoport törzsenek főnöke, ts, 1946. márc., FMS #A-999, MHI, 79.; Seaman: „Reduction of the Colmar Pocket”, *Military Review* (1951. okt.), 37+ (Ebben segített a franciák); De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 253–262. (A német Feldpost [tábori posta]), RR, 431. (kimerült és megállt).
32. A döntő áttörést ettől kezdve: hadműveleti napló, 7. hadsereg, 1944. nov. 20., MHI, 393.; Robb: *The Discovery of France*, 227. („az ember egyik mesterművének”); Bonn: *When the Odds Were Even*, 111–116: („erszák harci kedvnek”).
33. November 19-re érvényesül: OH, 79th ID, Saverne Gap, n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 156.; RR, 368–371. (az amerikai 44. hadosztály); *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 2, 411. (a 79. hadosztály pedig); Aron: *France Reborn*, 440–441. (A francia rendőrök előhúzták); napló, JLD, 1944. nov. 20., MHI („olyan sűrűre és hidegre”).
34. A gyalogság szakította: Porch: *The Path to Victory*, 538. (– Esküszünk, hogy addig nem); Maule: *Out of the Sand*, 249. (– Ördög vigye!).
35. „A derék lovak vágattak”: „Capture of Strasbourg”, French 2nd AD, 1945. jan. 28., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #247.
36. Tout au contraire: De Gaulle: *The Complete War Memoirs of Charles de Gaulle*, 824. (mire őt, Sherman harcokciból); Colley: *Decision at Strasbourg*, 123–124. („Zúgva vágattunk végig” és „Az ablaküvegek csilingelve hullottak”); *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 2, 413–416. (Tizenhat, a hadviselés olyan); Yeide–Stout: *First to the Rhine*, 243–244. (10 óra 30 perckor a francia harcokciból).
37. Eső dobolt a kepijén: Maule: *Out of the Sand*, 252–254.; „Capture of Strasbourg”, French 2nd AD, 1945. jan. 28., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #247.; Susan Bernstein: „Goethe's Architectonic *Bildung* and Buildings in Classical Weimar”, 200, Johns Hopkins University Press, <http://www2.winchester.ac.uk/edstudies/courses/level%20two%20sem%20two/114.5bernstein.html> („Isten égnek meredő”); Porch: *The Path to Victory*, 606. (– Most már meghalhatunk).
38. Egy elfogott német utaszt: Charles V. von Lüttichau: „The Fall of Strasbourg and the Birth of the Colmar Pocket”, n. d., NARA RG 319, OGMH, R-series, #129, 2–3, 13–14.; RR, 380–381.; AAR, XV Corps, 1945. jan. 23., Wade H. Haislip papers, MHI, box 2.; „Capture of Strasbourg”, French 2nd AD, Jan. 28, 1945, NARA RG 407., E 427-A, CI, folder #247. („komoly tüzéségi tüzváltással”).
39. „Rengeteg a halott civil”: napló, 1944. nov. 25., Kingsley Anderson papers, HIA, box 1.; „Capture of Strasbourg”, French 2nd AD, 1945. jan. 28., NARA RG 407, E 417_A, CI, folder #247. („Egyiket a másik után”).
40. Strasbourg felszabadítása két: „Natzweiler-Struthof”, USHMM, <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10007260>. A brit csapatok szeptemberben szabadították fel az Antwerpen melletti Breendonk internálótáborát. (<http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005423>).
41. Az 1941-ben épített natzweileri: Turner–Jackson: *Destination Berchtesgaden*, 97. („a társadalmi életre alkalmatlan”); Yurka N. Galitzine: „Investigation Report on the Life of a German Extermination Camp (KZ Natzweiler)”, n. d., C. D. Jackson papers, DDE Lib, box 2. (édességgel és süteménnyel és a cserépuháért és a hamvakért); M. Barnes, Royal Army Medical Corps: „Report on a Third Visit to France”, 1945. febr., Boris T. Pash papers, HIA, box 2, folder 1.; Evans: *The Third Reich at War*, 607. (valamint mustárgázzal).
42. A második felfedezés sem: J. R. Oppenheimer és Luis Alvarez Robert Furmannak, 1944. jún. 5., Boris T. Pash papers, HIA, box 3, folder 2.; memó, S. A. Goudsmit: „Strassburg (sic) Intelligence on German Nuclear Physics”, 1944. dec. 17., valamint „Progress Report #8

- Strasbourg Operation, ALSOS Mission”, 1944. dec. 7., Boris T. Pash papers, HIA, box 2, folder 1, 3.; Pash: *The Alsos Mission*, 155–157.; Groves: *Now It Can Be Told*, 212–213.
43. „a legteljesebb, legmegbízhatóbb”: memó, L. R. Grovestől Clayton Bissell vezérőrnagynak, 1945. márc. 16., George Bryan Conrad papers, USMA Archives; memó, S. A. Goudsmit: „Strassburg (sic!) Intelligence on German Nuclear Physics”, 1944. dec. 17., Boris T. Pash papers, HIA, box 2, folder 1. („két logarlécet vásárolhassanak”); „Alsos Mission History”, n. d., valamint „Report by the Scientific Chief of the ALSOS Mission”, n. d.; Boris T. Pash papers, HIA, box 2, folder 8.; Pash: *The Alsos Mission*, 159. („a náci még mindig nem”).
44. Leclerc és szűk törzsének: „Capture of Strasbourg”, French 2nd AD, 1945. jan. 28., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #247. („mesterkelt stílusa miatt”); Gray: *The Warriors*, 4–5. (A boltosok újra francia); Aron: *France Reborn*, 437–438. (Elzász és Lotaringia). A franciák megtagadták, hogy kinyomtassák a 6. hadseregszázadnak a genfi egyezményeket betartását vállaló falragaszait, ezért a 7. hadsereg saját gyártású plakátokat kényszerült kiragasztani (hadműveleti napló, 7. hadsereg, 1944. dec. 6–10., MHI, 426–435.).
45. „Nem kérdés, hogy a franciák”: Gray: *The Warriors*, 200.
46. A székesegyház közelében tartott: „Capture of Strasbourg”, French 2nd AD, 1945. jan. 28., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #247.; Franklin Louis Gurley: „Policy Versus Strategy: The Defense of Strasbourg in Dec. 1944”, 1992, NARA RG 319, RR background files, FRC 5 (– Sohasem adjuk vissza).
47. A 7. hadsereg majdnem három: hadműveleti napló, 7. hadsereg, 1944. szept. 26., MHI, 266.
48. Mostanra nyolcszáz külső: „The Crossing of the Rhine”, 1945, CEOH, box X-25, folder. 2.; hadműveleti napló, 7. hadsereg, 1944. szept. 19., nov. 7., nov. 18., MHI, 256, 356, 380.; levél, Garrison H. Davidsontól Hal C. Pattisonnak, CMH, 1988. júl. 23., NARA RG 319, RR background files, FRC 4 (A SHAEF elvetette azt a javaslatot).
49. Még ha állva maradt is: *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 2, 419.; OH, Reuben Jenkins, 1970. okt. 14., Thomas E. Griess, JLD, YCHT, box 94, 29–30. (A felderítőjárőrök kevés); RR, 439.; Colley: *Decision at Strasbourg*, 150.; levél, Garrison H. Davidson, 1953. ápr. 21., CEOH, box X-25. (A hálaadás napjának estéjén).
50. Eisenhower szinte semmit: napló, JLD, 1944. nov. 24., MHI; Colley: *Decision at Strasbourg*, 135–136. („szokás szerint boldognak” és „szögletes, szenvedélyesen elzárkózott”); http://www2.lib.virginia.edu/exhibits/lewis_clark/exploring/chl-1.html („Amerika” nevet az Újvilágra); Steidl: *Lost Battalions*, 126. (Saint-Dié textilgyárai); Turner–Jackson: *Destination Berchtesgaden*, 92 (majd gyújtógránátokkal); Marshall: *A Ramble Through My War*, 168. („az embertelen pusztítás”).
51. Az utolsó hetvenkét kilométeres: Colley: *Decision at Strasbourg*, 135–136.; RR, 439–440. (az elegáns Heritage Hotelben).
52. A főparancsnok nem vesztegette az időt: memó, ONB-től a 3. hadsereg 12. hadseregszázadának, 1944. nov. 26., NARA RG 319, RR background files, FRC 5. (Bradley pedig egyetértett); RR, 439–440.
53. – A sárban topog: Colley: *Decision at Strasbourg*, 136–138.
54. Nyugtalanító friss jelentések: RR, 382–386.; Weigley: *Eisenhower’s Lieutenants*, 407. (a tűzérzés összpontosított tüzével); levél, Robert R. Smith CMH, Thomas E. Griessnek, USMA, 1978. nov. 28., NARA RG 319, RR background files, FRC 4. („rohadat nehéz módja”).
55. – Ike, a Haguenau folyó partján: Haguenau valójában a település neve, ahol Devers csapatai elérték a Modert, a Rajna egyik mellékfolyóját.
56. Mindenem megvan az ottani: Colley: *Decision at Strasbourg*, 136–138.; RR, 439–442.; levél, Hal C. Pattison, CMH, Garrison H. Davidsonnak, 1968. aug. 1., NARA RG 319, RR background files, FRC 4 (hogy Patton 3. hadseregét).
57. Devers követelődővé vált: RR, 439–442.; Colley: *Decision at Strasbourg*, 136–138. (Ráadásul Patton 1943. augusztusi); DOB, 162–164. (baljós analógia volt).

58. Eisenhower megingathatatlan maradt: levél, Robert R. Smith, CMH, Thomas E. Griessnek, USMA, 1978. nov. 28., NARA RG 319, RR background files, FRC 4; *Three Years*, 702–705. („vitán felül döntö”; RR, 439–442. („örült pipa”).
59. A három tábornok ügy: hadműveleti napló, 7. hadsereg, MHI, 400–403.; LC, 520–521. („bár a 3. és 7. hadsereg”).
60. „A döntés, hogy nem kelünk”: napló, JLD, 1944. nov. 24., 26., MHI.
61. Még a hadsereg hivatalos: RR, 563. („nehezen érthetőnek”), 445. („a tűzerőre és a felőrlésre”); Mansoor: *The GI Offensive in Europe*, 207. (Miután pártfogolta a Vogézeket); levél, Robert R. Smith, CMH, Thomas E. Griessnek, USMA, 1978. nov. 28., NARA RG 319, RR background files, FRC 4. („rossz célra használt”); Friedrich Wilhelm von Mellenthin, a G Had-seregszázad törzsének főnöke, ts, 1946. márc., FMS #A-999, MHI, 100–112. (Eisenhower akaratlanul lélegzetvételnyi).
62. A főparancsnok Devers iránti: Thomas E. Griess, USMA, Robert R. Smithnek, CMH, 1978. dec. 19., NARA RG 319, RR background files, FRC 4.; OH, Reuben Jenkins, 1970. okt. 14., Thomas E. Griess, JLD, YCHT, box 94, 35–36. (hogy elfogultan támogatta); RR, 439–440. („vajon ugyanahhoz a csapathoz”); Colley: *Decision at Strasbourg*, 178, 154. („a háború gyorsabb befejezéséhez”); napló, JLD, 1944. dec. 19., MHI („Nézetem szerint az a tragédia”).
63. Persze Devers is elkövete: RR, 433, 437.; Charles V. von Lüttichau: „The Fall of Strasbourg and the Birth of the Colmar Pocket”, n. d., NARA RG 319, OCMH, R-series, #129, 24–26. („Elzász feladásáról szó”); napló, JLD, 1944. dec. 2., MHI („Azt reméljük – írta Devers a naplójába –, hogy a francia”).
64. „a sötétség és a köd leple alatt”: De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 291.; memó, Reuben E. Jenkinstől JLD-nek, 1947. febr. 24., Jenkins papers, MHI, box 1, 8. (de valójában csak néhány), 6. („olyan zűrzavar”).
65. Még ennél is csúggesztőbb: Clayton: *Three Marshals of France*, 60–61.; Mitchell: *Hitler’s Mountain*, 124. (– Nem szolgállok olyan); Porch: *The Path to Victory*, 588. (háború előtti nevén); napló, JLD, 1944. dec. 6., MHI („Hatalmas gondot okoz”); Maule: *Out of Sand*, 260–262. („Ez volt az egyedüli parancsnoklasi”); John Hixson – Benjamin Franklin Cooling: „Combined Operations in Peace and War”, 1982, MHI, 190–192. (Még amikor erősítésül); OH, Russell L. Vittrup, 1989, Henry E. Fitzgerald, 1989, SOOHP, MHI, 124 („rengeteg konszolidáció és ellenséges”).
66. A 7. hadsereg utásai: Colley: *Decision at Strasbourg*, 144.; Taggart (ed.): *History of the Third Infantry Division*, 278. (A németek december 2-án); Yeide–Stout: *First to the Rhine*, 254. (Két vasúti híd); Peter T. Heffner, Jr., VI Corps, 1944. dec. 29., G-3 OR, NARA RG 498, box 3. (A Kehlől harsogó hangszórók).
67. „A SHAEF törvénytelen gyerekként”: levél, T. R. Bruskin a feleségének, 1945. ápr. 5., a. p.

8. EGY TÉLI ÁRNYÉK

„VALAMENNYIEN ANNIRA EMBERIEK VAGYUNK, HOGY AZ MÁR SZÁNALMAS”

1. Kilencmillió szövetséges propagandáról: „The Psychological Warfare Division”, 1945, CMH, 8-3.6 BA, 45–48.; Robert H. Garry: „Leaflet Operations in the Western European Theater”, SHAEF, 1945. júl., C. D. Jackson papers, DDE Lib, boks 9, 1, 19, 25. (ezer tonna papír); Lerner: *Psychological Warfare Against Nazi Germany*, 239–240.
2. A „szórás” kezdetén a bombázók: „The Psychological Warfare Division”, 1945, CMH, 8-3.6 BA, 47.; Harris G. Warren: „Special Operations: AAF Aid to European Resistance Movements”, 1947, AFHRA, historical study, No. 121, 44–45. (messzire, Olaszországig sódródott); „Psychological Warfare in the ETO”, n. d., USFET General Board study no. 131, NARAG RG 407, E 427, 97-USF5-0.30, 32–33. (T-1 Monroe-röplapbomba); Robert H. Garey: „Leaflet Operations

- in the Western European Theater", SHAEF, 1945. júl., C. D. Jackson papers, DDE Lib, box 9, 25. (Egy B-24 egyetlen). Ez az egyik bombázórepülő-század löszeres tisztje által feltalált ejtőlőszer szaknyelven a „Bomba, Propaganda, T-1” („Bomb, Propaganda, T-1”) nevet viselte.
3. Lélektani hadviselési munkacsoportok: TSC, 344.; „Psychological Warfare in the ETO”, n. d.; USFET General Board study no. 131, NARA RG 407, E-427, 97-USF5-0.30, 8. („a világ legjobban élelmezett hadserege”), 43. („kanhívogatás”); „The Psychological Warfare Division”, 1945; CMH, 8-3.6 BA, 39-42. (The Voice of SHAEF). A Radio Luxembourg gyakran közölt kárjelentéseket úgy, mintha egy titkos Rajna-vidéki állomástól származtak volna (AAR, 12th AG, vol. 14, NARA RG 331, E-200A, SHAEF, box 268, 187-191.).
4. A légierők milliós szám szótárták: „The Psychological Warfare Division”, 1945; CMH, 8-3.6 BA, 53.; OSS: „Simple Sabotage Field Manual”, Field Manual No. 3, 1944. jan., 5, 11-14. („Próbáljatok olyan cselekményeket”).
5. Németország mégis folytatta: Murphy: *Diplomat Among Warriors*, 240. (feltétel nélküli megadás); memó, Wallace Carroll, Office of War Information, 1944. márc. 25., Wallace Carroll papers, LOC MS Div, box 1, folder: day files 1944. márc., 1. („semmit sem veszít”); Matloff: *Strategic Planning for Coalition Warfare, 1943-1944*, 529. („konferencián alkotott bármiféle kifejezés”), 431. („Mindénáron meg akarom”); TSC, 354-355. („hogy a teljes nemzet részt”).
6. A szövetségesek végső győzelmét: McCreedy: „Planning the Peace: Operation Eclipse and the Occupation of Germany”, *JMH* (2001. júl.), 713+ (hetvenkét tanulmányt fradtott); Pogue: *George C. Marshall: Organizer of Victory*, 466. (hogy öt amerikaiból négy); Ziemke: *The U. S. Army in the Occupation of Germany, 1944-1946*, 86-90. (legmagasabb rangú nyelvészéig).
7. A keleten győzedelmes Vörös Hadsereg: Mosely: „The Occupation of Germany”, *Foreign Affairs* (1950. júl.), 580+.
8. Németország veresége nyomán: Matloff: *Strategic Planning for Coalition Warfare, 1943-1944*, 523-524.
9. Winston Churchill is felismerte: Kimball: *Forged in War*, 286.; Reynolds: *In Command of History*, 460-463. („huncut dokumentumának”). Egy prominens történész úgy véli, Sztálin jóváhagyása csak Romániára vonatkozott, és valóban 90 százalékos részesedést akart Bulgáriában a Churchill ajánlotta 75 százalék helyett (Plokhly: *Yalta*, 147.).
10. Habár „a százalékos egyezés”: Hastings: *Winston's War*, 415-419.; Jenkins: *Churchill: A Biography*, 759-761.
11. Azon az őszön egy másik: Kimball: *Forged in War*, 275. („mint a két jeffersoni”), 276. („természetellenesnek, keresztényhez méltatlannak”); Dallek: *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932-1945*, 474. („egy olyan agrárállam”). Abban, hogy Churchill meggon-dolta magát, talán az is szerepet játszott, hogy az amerikaiak beleegyeztek: a háború után továbbra is anyagi segítséget nyújtanak Nagy-Britanniának (Stoler: *Allies in War*, 170.).
12. „Maguknak köszönhetik az egészet”: Moran: *Churchill: Taken from the Diaries of Lord Moran*, 190-191.
13. A brit-amerikai agytröszt: uo., 193. („dühbe gurult”); Grayling: *Among the Dead Cities*, 161. („a vak bosszú tervének”); Stimson-Bundy: *On Active Service in Peace and War*, 569-571. („óriási általános bajokra”); Weinberg: *A World at Arms*, 796-797.; Pogue: *George C. Marshall: Organizer of Victory*, 467. (egyszerűen csak lőjék agyon).
14. „A lapok hevesen felkapták”: Stimson-Bundy: *On Active Service in Peace and War*, 580-581.; Ziemke: *The U. S. Army in the Occupation of Germany*, 101-105.
15. „Romba döntött senki földje”: Collier: *The Freedom Road, 1944-45*, 189.
16. „Az a politika, amely”: VW, vol. 2, 147.
17. – Henry Morgenthau bakot lőtt: Stimson-Bundy: *On Active Service in Peace and War*, 580-581.; TSC, 342. („a zsidók sugalmazták”).
18. Ez a váratlan, bosszantó akadály: Murphy: *Diplomat Among Warriors*, 228. (– Nem szívesen készítek); TSC, 342-343. (rabszolgasorba dönteni), 351.; Mosely: „Dismemberment

- of Germany”, *Foreign Affairs* (1950. ápr.), 487+ (hogy akár hét különálló); Mosely: „The Occupation of Germany”, *Foreign Affairs* (1950. júl.): 580+ (három megszállási zónát); ALH, I-178-79; Weinberg: *A World at Arms*, 792-795.
19. A közeljövőben sem ennek: Ambrose: *Eisenhower: Soldier, General of the Army, President-Elect, 1890-1952*, vol. 1, 280. (Eisenhower kezdetben úgy); Chandler, 1873. („az oroszok [...] kizárólagos felelősséget”); Murphy: *Diplomat Among Warriors*, 231-232 („minimálisan sem bíznak”).
20. – Valami nagy jön ki: Brower (ed.): *World War II in Europe: The Final Year*, 22.
21. Montgomery Eisenhowernek tett ígérete: Bryant: *Triumph in the West*, 252. („Ezelőtt egész pályafutása alatt”), 254. („Őn mindig azt mondta”); Hastings: *Armageddon*, 153. („A SHAEF-nél az általános optimizmus”); Crosswell: *Beetle*, 778. (– Eisenhower kifejezetten hasznave-hetetlen).
22. November 28-án, kedden délután: VW, vol. 2 167-168.; Bryant: *Triumph in the West*, 258-259. („Három órát tárgyaltunk”).
23. – Ike nem ért egyet: Howarth (ed.): *Monty at Close Quarters*, 16.
24. „Úgy gondolja, Bradley”: Bryant: *Triumph in the West*, 258-259.
25. „Ebből semmit sem értünk el”: rádiótávirat, BLM-től DDE-nek, 1944. nov. 30., DDE Lib, PP-pres, box 83.; Chandler, 2325.
26. December 1-jén, pénteken: Sylvan, 197. (kiütésektől csúnyán feldagadt); Bradley-Blair: *A General's Life*, 346. („Ike olyan dühös volt”).
27. „Vannak bizonyos dolgok”: Chandler, 2323-2325.
28. „Az ilyen kanalizált énkultusz”: Hart-Davis (ed.): *King's Counsellor*, 263, 311. („a mentális labilitás küszöbére”).
29. „Nem adattott meg neki”: Ambrose: *The Supreme Commander*, 512.
30. Egy brit tisztviselő: Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944-1976*, 117. („mint egy kismadár”); Danchev, 620. („szünet nélküli csak”).
31. Mások azonban a legmagasabb: Churchill: *Triumph and Tragedy*, 267 („Természetesen stratégiai kudarcot”); VW, vol. 2, 167. („Vitathatatlanul nem sikerült”); TSC, 315. („a számunkra kedvező áttörésnek”); Love-Major (eds): *The Year of D-Day*, xliii („nemigen látok reményt”).
32. Montgomery némelyik híve: Danchev, 625, 628.
33. A reimsi golfpályának: Sixsmith: *Eisenhower as Military Commander*, 178. (hogy hosszú háborús kapcsolatuk); Danchev, 627-630. („Eisenhower teljesen csődöt”).
34. Montgomery kérésére újabb: Baedeker: *Belgium and Holland*, 239-240.; <http://en.wikipedia.org/wiki/Maastricht>; www.fortified-places.com/sieges/maastricht1673.html.
35. Eisenhower és Tedder a luxembourgi: Bradley-Blair: *A General's Life*, 347.; Chandler, vol. 5, chronology, 175.; Signal Corps footage, [http://www.cirticalpast.com/video/65675070150_General-Eisenhower_Omar-Bradley_Bernard-Montgomery_World-War-II_\(kifogástalan_szbabásu_zubbonyt\)](http://www.cirticalpast.com/video/65675070150_General-Eisenhower_Omar-Bradley_Bernard-Montgomery_World-War-II_(kifogástalan_szbabásu_zubbonyt)); „Extracts from report of Maj. Gen. K. W. D. Strong”, 1944. nov. 29., BLM corr, DDE Lib, PP-pres, box 83. (A SHAEF felderítőszolgálatának); Hastings: *Armageddon*, 140. (November eleje óta), 148.
36. A „főtervnek”, ahogyan a tábornagy: „Notes of Meeting at Maastricht on 7.12.1944”, Tedder notes, Sidney H. Negrotto papers, MHI, box 4.; másolat: Harold R. Bull papers, DDE Lib, box 2. VW, vol. 2, 167-168.
37. Tipródtak körbe-körbe: Bradley-Blair: *A General's Life*, 347. („újabb hosszú és unalmas”); Ambrose: *The Supreme Commander*, 610.
38. „A találkozó a felszínen barátságos”: levél, D/SAC-tól CAS-nak, 1944. nov. 7., NARA RG 319, SC background files, 2-3.7 CB 8. („Újabb elfuserált ügy”).
39. „A magam részéről meglehetősen”: Bryant: *Triumph in the West*, 264-265.; Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944-1976*, 163.

40. Bradley pár nappal később: Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976*, 163. („Nem hajlandó elismerni”); D’Este: *Eisenhower: A Soldier’s Life*, 635. („mint annak jelt”); levél, Everett S. Hughes a feleségének, 1944. dec. 1., Hughes papers, LOC MS Div, box II:3, folder 4. („Valamennyien annyira emberiek”).

MINDENT EGY LAPRA TENNI FEL

1. ...acélszurke ég borult: Alfred Jodl, ETHINT 51, 1945. júl. 31., MHI, 24.
2. Az avatatlan szemnek: Kappes: „Hitler’s Ultra-Secret Adlerhorst”, 2003, <http://www.militaryhistoryonline.com/wwii/articles/adlerhorst.aspx>. (A belső berendezéshez tölgyfából); White: *Conqueror’s Road*, 54–57. (és nehéz, kukucsálónyíllásos); Raiber: „The Führerhauptquartiere”, AB, no. 19. (1977), 1+ (műfákkal egészítették ki); „Kransberg-die Perle in Taurus”, www.kransberg.com (Több évszázados elhanyagoltság).
3. Hitler becseszogott a számára: Bullock: *Hitler: A Study in Tyranny*, 762.; Percy Ernst Schramm: „The Preparations for the German Offensive in the Ardennes”, közli: Parker (ed.): *The Battle of the Bulge: The German View*, 121–122. (Az orvosok nemrég tányogot); Günther Blumentritt: „Battle of the Bulge”, part 1, n. d., PIR, MHI, 6. („Ügy látszott, közel áll”); Overy: *Why the Allies Won*, 274–275. („A géniusz csak lidércfény”); *Germany VII*, 680. („mindent egy lapra tenni fel”).
4. Még egy téveszméktől elvakított: Greenfield (ed.): *Command Decisions*, 345.
5. A német haditermelés ugyancsak: Ardennes, 4–5. (Januártól októberig 118 000 katonai), 8. (eltörölte a munkaszüneti napokat); Charles V. P. von Lüttichau: „The Ardennes Offensive: Germany’s Situation in the Fall of 1944”, OCMH, 1953, part II, NARA RG 319, R-series, #25, box 6, 44, 52, 59, 62, 67, 69. (copy also in CMH, 2-3.7); Tooze: *The Wages of Destruction*, 595. („A Nemzetiszocialista Munka Hőseir”), 603, 629. (vitaminokkal); Hitchcock: *The Bitter Road to Freedom*, 249. (Hétmillió hadifogoly és külföldi).
6. Az ekkor már minden: MEB: „Overall View of Germany’s Economic, Political, and Military Situation at the Beginning of 1945”, 1950. máj., NARA RG 319, R-series #28, 12.; Greenfield (ed.): *Command Decisions*, 347; Ardennes, 8. („mögöttes területi disznók”); Steinhoff et al.: *Voices from the Third Reich*, 461. („a pusztá rettegés miatt”); TT, 43.; Megargee: *Inside Hitler’s High Command*, 221. (Volkssturm); Evans: *The Third Reich at War*, 676. („Katonai behívás miatt”); Willmott: *The Great Crusade*, 416. (A népfelkelés megfosztotta a német); Rush: *Hell in Hurtgen Forest*, 306. („fjászgyalogságnak”).
7. A titkos fegyverek mindig: Rudolf Luser: „The German Weapons and Secret Weapons of World War II and Their Subsequent Development”, 1956, CMH, 16–17.; *Germany VII*, 339. („úgy repültek, mintha”), 341–348, 353–354.; VW, vol. 2, 144. (de legtöbbjük nem vett); Muller: „Losing Air Superiority: A Case Study from the Second World War”, *Air & Space Power Journal* (2003. tél), 55+.
8. Hasonlóan nagy jelentőségű: Tooze: *The Wages of Destruction*, 613–616.; Spector: *At War at Sea*, 253.; Brower (ed.): *World War II in Europe: The Final Year*, 128.; Hinsley: 600–602.; Blair: *Hitler’s U-Boat War*, vol. 2, *The Hunted*, 1942–1945, 627, 657–659.
9. A német tengeralattjárók még: Az egész háború alatt a német tengeralattjárók igazoltan 3000 szövetséges és semleges hajót süllyesztettek el (Roskill: *White Ensign*, 413–415, 422–423.). Clay Blair számítása szerint 1944–1945-ben összesen 188 hajót küldtek a tenger fenekére (Hitler’s *U-Boat War*, vol. 2, *The Hunted*, 1942–1945, 820.).
10. Az új U-Bootok azonban: Blair: *Hitler’s U-Boat War*, vol. 2, *The Hunted*, 1942–1945, 659, 820.; Weinberg: *A World at Arms*, 771–772.
11. Délután 5 órakor már: Günther Blumentritt: „Battle of the Bulge”, part I, n. d., PIR, MHI, 8–10. (Sokan azt hitték); Spayd: *Bayerlein*, 179–180. (hogy adják le oldalfegyverüket); Kap-

- pes: „Hitler’s Ultra-Secret Adlerhorst”, 2003, <http://www.militaryhistoryonline.com/wwii/articles/adlerhorst.aspx>.
12. Két sor fegyveres SS-őr: Spayd: *Bayerlein*, 179–180.; TT, 47. („akár csak a zsebkendőjéért”).
 13. Tíz perccel később besántikált: Günther Blumentritt: „Battle of the Bulge”, part 1, n. d., PIR, MHI, 1.; OH, Hasso von Manteuffel, 1966. okt. 12., John S. D. Eisenhower, CBM, MHI, box 6, 15–17.; Spayd: *Bayerlein*, 180. (Nick-Esel); Hasso von Manteuffel: „The 5. Pz Army and the Offensive in the Ardennes”, 1946. ápr., FMS, #B-151, MHI, 78–79. („megtört... embernek látszott”); Parker (ed.): *The Battle of the Bulge: The German View*, 121–122. („gyakran bámult maga elé”).
 14. Azután megszólalt: Parker (ed.): *The Battle of the Bulge: The German View*, 4.
 15. „A történelemben még soha nem”: Wilmut: *The Struggle for Europe*, 578.
 16. Ahogy a szövetségesek kelet és nyugat felől közelednek: GS VI, 65.; Jacobsen–Rohwer (eds): *Decisive Battles of World War II: The German View*, 401–402. (Kanada lesz az, jósolta Hitler).
 17. „Róma elképzelhetetlen”: Parker (ed.): *The Battle of the Bulge: The German View*, 4–8. („a legmerészebb is”); Megargee: *Inside Hitler’s High Command*, 218.
 18. E cél érdekében van: A fedőnevet röviddel a támadás megindítása előtt változtatták meg biztonsági okokból. A Herbstnebel addig a hadseregcsoport fedőneve volt (TT, 36–38).
 19. A gondolat lázdlmában fogant: Alfred Jodl, ETHINT 50, 1945. júl. 26., K. W. Hechler, CBM, MHI, box 12.; Kershaw: *Hitler, 1936–1945: Nemesis*, 732.; *Ardennes*, 1–10, 13.; Charles V. von Lüttichau: „The Ardennes Offensive: Planning and Preparations”, 1953. aug., OCMH, NARA RG 319, R-series #12, 11–13; 31–33. („Antwerpen”); MEB: „The Idea for the German Ardennes Offensive in 1944”, 1952. máj., OCMH, NARA RG 319, R-series #9, 22–23. („nyugaton kell megpecsételni”).
 20. Az örök kétkedők azonnal német mondtak: MEB: „The Idea for the German Ardennes Offensive in 1944”, 1952. máj., OCMH, NARA RG 319, R-series #9, 109. („nagy meglepetésként érte”); Parker (ed.): *Hitler’s Ardennes Offensive*, 248. („semmilyen offenzívát semmilyen”); Charles V. von Lüttichau: „The Ardennes Offensive: Germany’s Situation in the fall of 1944”, 1953, OCMH, CMH, 2-3.7, 39.; *Ardennes*, 72. (A Szovjetunió megtámadására 1941-ben); brit kihallgatási jelentés, Gerd von Rundstedt, 1945. júl. 9., NARA RG 407, E 427, ML #2126, box 24231. („nagyon, nagyon, de nagyon gyenge”); Jacobsen–Rohwer (eds): *Decisive Battles of World War II: The German View*, 396–397.
 21. – A katona semmit sem tehet: Günther Blumentritt: „Battle of the Bulge”, part 1, n. d., PIR, MHI, 6.; Blumentritt: *Von Rundstedt*, 268–270. (– Azt hiszem, ezt jobban).
 22. Még Model is aggodalmaskodott: Lewin: *Montgomery as Military Commander*, 312. („isten-verte vacaknak”); Westphal: *The German Army in the West*, 180–181. („a kisebb megoldásnak”); „The Ardennes Offensive”, brit tanulmány, 1945. aug. 1., CMH, Geog Belgium, 370.2, 7–8.; OH, Hasso von Manteuffel, 1966. okt. 12., John S. D. Eisenhower, CBM, MHI, box 6, 15–16.; Hasso von Manteuffel: „The 5. Pz Army and the Offensive in the Ardennes”, 1946. ápr., FMS, #B-151, MHI, 78–38–45, 71.; Fritz Krämer, ETHINT 21, 1945. aug. 14–15., MHI, 3. (de a Wehrmacht katonái).
 23. A Führer hajthatatlan volt: Warlimont: *Inside Hitler’s Headquarters*, 482–485.; *Ardennes*, 34–35. (38 hadosztályt ígért), 30–32. (gyakorlatilag semmit sem változott); Hasso von Manteuffel: „The 5. Pz Army and the Offensive in the Ardennes”, 1946. ápr., FMS, #B-151, MHI, 73. (2000 támogató repülőgépet); GS VI, 66–67. („Nem megváltoztatható!”).
 24. A tervet tehát ebben: *Ardennes*, 71–72.; *Germany VII*, 681.; Cirillo: „Ardennes-Alsace”, 3, 10.
 25. A Vögézek kivételével valószínűleg: MacDonald: „The Neglected Ardennes”, *Military Review* (1963. ápr.), 74+ („majdnem áthatolhatatlan hegytömb”); *Ardennes*, 43. (A két háború között).
 26. Hitler hetekig foglalkozott: Warlimont: *Inside Hitler’s Headquarters*, 482–485. (az elzászi származású katonákat); „Germany’s War Effort and Its Failure”, 1945. okt. 8., UK Chiefs of Staff Committee, NARA RG 334, E 315, ANSCOL, GB JIC (46) 33, 153. (Az összes, no-

- vemberben gyártott); Merriam: *Dark December*, 105. („Lazán tartani a gyéplőt”); Jacobsen-Rohwer (eds): *Decisive Battles of World War II: The German View*, 396–397. (Jodl azt akarta); Hasso von Manteuffel, ETHINT 46, 1945. okt. 29., MHI, 9. (a seregestestparancsnokok azonban). Westphal szerint Jodl kijelentette, hogy hat nap a Meuse-ig „kifejezetten elfogadható ebben a szakaszban” (*The German Army in the West*, 182).
27. Montgomery 21. hadseregcsoportjától: Germany VII, 682. (el nem érik Brüsszelt); Herbert Büchs, Jodl segédítstje, ETHINT 34, 1945. aug. 31., MHI, 12–13. (Bizonytalan tervek erősitések).
28. A lándzsa hegyét két: Barnett (ed.): *Hitler's Generals*, 411–413, 419.; MMB, 133. (vízilóbőr korbáccsal); Belfield-Essame: *The Battle for Normandy*, 166–167. (hogy hadosztályai eredeti 23 000); TT, 160–161. („derék, de ostoba embernek”), 26, 29. (Hadosztályai rohamlépcsőiben 500); Jacobsen-Rohwer (eds): *Decisive Battles of World War II: The German View*, 396–397. (Dietrichre kilenc hadosztály); Cirillo: „Ardenne-Alsace”, 11.; Ardenne, 77. (Antwerpen felé kanyarodnak).
29. A balszárnnyon az 5.: Jacobsen-Rohwer (eds): *Decisive Battles of World War II: The German View*, 396–397.; „Battlebook”, USAREUR staff ride, Ardenne, 2001. dec. („Fegyverek, mérés és magával ragadó”); SLC, 396. (Hadserege ezercsónyi); Liddell Hart: *The Other Side of the Hill*, 450. (de Manteuffelt inkább az üzemanyaghiány); „The Ardenne Offensive”, British monograph, 1945. aug. 1., CMH, Geog Belgium, 370.2, 11; Parker (ed.): *The Battle of the Bulge: The German View*, 136–137. (a hadseregekhez azonban csak), 133. (hogy szedessen össze kétezer lovat); Barnett (ed.): *Hitler's Generals*, 327. (– Ha szükségük van bármire).
30. December elejétől 1000: München-Gladbach nevét a háború után változtatták Mönchengladbachra. „The German Counter-Offensive in the Bulge”, 1945. szept., U. K. War Office, Directorate of Tactical Investigation, CARL, N-13205, 3.
31. A legszigorúbb rejtési és titoktartási: Ardenne, 48–51.; Hasso von Manteuffel, ETHINT 46, 1945. okt. 29., MHI, 1–2. (Manteuffel személyesen indított).
32. A térképeket lepecsételve őrizték: „The Ardenne Offensive”, British monograph, 1945. aug. 1., CMH, Geog Belgium, 370.2, 12–16, 23.; Ardenne, 69–70. (Az eredetileg november végére).
33. – A hadseregnek muszáj győzelmet: Josef „Sepp” Dietrich, ETHINT 16, 1945. júl. 10., MHI, 2–3.; Parker (ed.): *The Battle of the Bulge: The German View*, 9–10. (– Katonai szakmai szempontból).
34. A berlini központi meteorológiai: Royce L. Thompson: „Weather of the Ardenne Campaign”, 1953. okt. 2., CMH, 10–12.
35. – A katonáknak brutálisan kell: Bauserman: *The Malmédy Massacre*, 2–6.
36. – A háború természetesen az állhatatosság: Warlimont: *Inside Hitler's Headquarters*, 486–487.; Bullock: *Hitler: A Study in Tyranny*, 762.
37. Hitler végül kimerült: Spayd: Bayerlein, 180. (nem okoznak csalódást); Ardenne, 28–32. („súlyos kétélyeinek”).

A FÉNYVONAL

1. Dicsőséges felszabadulása után: Moorehead: *Eclipse*, 186. („Jórészt nélkülözni kényszerült”); Pogue: *Pogue's War*, 212. (a csúnya lábszárfekélyek); Gellhorn: *The Face of War*, 183. („Pezsgőben könnyebb volt”); Moorehead: Gellhorn, 224. („Mivel nem volt”).
2. A szűkös tüzelőanyag-fejadag: levél, Pleas B. Rogers a családjának, 1945. jan. 17., és 1944. nov. 14. („hideg, mint az árvaház”) és 1944. okt. 14. (Ami a valódi holttesteket), Rogers papers, MHI; Richler (ed.): *Writers on World War II*, 542–543. (A gazdagok néha tonnaszám); feljegyzés, William Henry Baumer, n. d., HIA, box 1, 170. („sok éjszaka kinyitottuk”); feljegyzés, Raymond H. Croll, 1974, Croll papers, MHI, 300. („Mintha frizsider ajtaját”).
3. Az állapotok november végére: Pogue: *Pogue's War*, 212.; broszúra, „Red Ball SOP”, 1944. okt. 1., Ewart G. Plank papers, HIA (a „fényvonalat”); Whipple: „Logistical Bottleneck”, JJ (1948.

- márc.), 6+ (napi 7000 tonna szemet); jegyzőkönyvek, a vezető adminisztratív tiszt értekezlete, 1944. dec. 22., Versailles, NARA RG 331, E 1, SHAEF SGS, box 55. („az áramfogyasztás Párizsban”).
4. A fényvonal mögött a felszabadítók élete: napló, 1945. jan. 22., Kingsley Anderson, HIA, box 1. (Egy kizárólag tábornokokat kiszolgáló); levél, E. S. Hughes a feleségének, 1944. dec. 8., Everett S. Hughes papers, LOC MS Div, box II. 3, folder 4. (hogyan vadásztak fogolyra); napló, CBH, 1944. dec. 27., MHI, box 4. (a Fehér Ház még); Middleton: *Our Share of Night*, 336. („írásztal-lövész”); Pogue: *Pogue's War*, 334. („A COMZ munkarendje”), 213. (ahol francia pincérek).
5. A Majestic korántsem állt: OH, J. C. H. Lee, 1947. márc. 21., FCP, MHI (Az V. György Szállodában); Pogue: *Pogue's War*, 203. (ahol a recepciók és a portások); Beevor-Cooper: *Paris After the Liberation*, 1944–1949, 126. (a Wehrmacht csizmadörének szagát).
6. „Ne menj előbbre a hadseregcsoportnál”: Rosengarten: „With Ultra from Omaha Beach to Weimar, Germany”, *Military Affairs* (1978. okt.): 127+.
7. A britek tizenkét szállodát: jegyzőkönyvek, SHAEF, 1944. okt. 20., Versailles, NARA RG 331, SHAEF SGS, Geog Levél, box 108.; Thor M. Smith a családjának, 1944. okt. 25., HIA, box 1. (A pezsgő palackja); ASF, Technical Intelligence Report No. 2426, 1945. ápr. 12., CARL, N-9270. (feketepiaci árfolyamon). A SHAEF törzse decemberben feljegyezte, hogy a katonák úgy érzik, „rendkívüli pénzügyi igazságtalanság áldozatai”, mert a hivatalos átváltási árfolyam, 50 frank egy dollárért, négy-ötször alacsonyabb a feketepeciacinál (Coles-Weinberg: *Civil Affairs*, 747–748).
8. ...a dugókért pedig jutalom: „The Reminiscences of Alan Goodrich Kirk”, Col U OHRO, legépelte szöveg megtalálható NHHC, 374.; memó, „Whiskey and Gin for General Officers”, 1944. dec. 2., COMZ, MBR, MHI, box 22.
9. Azon amerikai katonák: „Leaves, Furloughs and Passes in the Theater”, 1946. máj., General Board study no. 4, NARA RG 407, AG WWII operations reports, E 427, 97-USF5-0.3.0 (A hadsereg első párizsi); memó, 1944. nov. 8., jegyzőkönyvek, NARA RG 331, SHAEF SGS, Geog corr, box 108.; „Special Service Clubs”, General Board report no. 121, n. d., NARA RG 407; AF WWII Operations Reports, E 427, 97-USF-0.3.0 (A központot követte az első); Pogue: *Pogue's War*, 224. (Minden este Glenn Miller őrnagy), 230–231. (Hamarosan napi tízezer); levél, T. R. Bruskin a feleségének, 1944. szept. 27., a. p. („Éppen visszatértem egy párizsi”); Helen Van Zonneveld: „A Time to Every Purpose”, n. d., HIA, 382–383. („vászonnal bevont; és”); Beevor-Cooper: *Paris After the Liberation*, 1944–1949, 125–126. („az ifjú amerikaiak könnyed”).
10. A katonák zsúfolásig megtöltötték: Pogue: *Pogue's War*, 224. (Az Amerikai Légő első); Beevor-Cooper: *Paris After the Liberation*, 1944–1949, 130. (The Sunny Side of the Street); „History of Special Service Operations in the ETO”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #573, 46, 51–52. (A hadsereg szakszolgálati); Nicholas: *The Rape of Europe*, 306–307. (A bayeux-i kárpitot).
11. December elején Gertrude Stein: Nicholas: *The Rape of Europe*, 306–307. („rétegeződtek”); Pogue: *Pogue's War*, 225. (gyakran cigarettát és szappant); Beevor-Cooper: *Paris After the Liberation*, 1944–1949, 71. (aki időnként alsóneműben); Taylor-Taylor (eds): *The War Diaries*, 525. (– És ez történik az egész”).
12. Sok katonát persze a kultúra: Fussell: *The Boys' Crusade*, 41. („Mindnyájan kettýinteni fogunk”); jelentés, Seine Section, COMZ, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #599. (A COMZ legalább 230 bordélyházat); memó, „Venereal Disease”, 1945. febr. 21., SHAEF G-5, public safety division, NARA RG 331, SHAEF, E-47, box 931. (és a regisztrálatlanok); Neillands: *The Battle for the Rhine*, 75. (A tipikus ügylet három); memó a sebész főorvosnak, COMZ, „Remarks on Attitudes and Behavior of Enlisted Men Related to VD”, n. d., NARA RG 330, E 94, attitude surveys, ETO B-24, 1. (legalább egyszer közöszlött); Pogue: *Pogue's War*,

233. (- Gyere velem bébiül!); Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 182. (- Zig zig?); Cosmas-Cowdrey: *Medical Service in the European Theater of Operations*, 541. („NB [nemi betegség]”); Kennett: *G. I.: The American Soldier in World War II*, 207. („vagyat fokozó álmok”).
13. Több is erőt vett: Cosmas-Cowdrey: *Medical Service in the European Theater of Operations*, 541. (és a franciaországi); „V. D.”, *Army Talks*, 46, 1944. dec. 2., NARA RG 498, ETO HD (amely 1830 óta követte); memó, A. W. Kenner, vezető katonaeorvos R. W. Barkernek, 1944. nov. 8., és memó, R. W. Barkertől W. B. Smithnek, 1944. nov. 10., NARA RG 331, E 1, SHAEF SGS, entry 6, box 45. (ám Európában október); G-1 history, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #550, 12. (tiltott területét nyilvánított).
14. Huszonkilenc profilaktikus nemibeteg: Steckel: „Morale Problems in Combat”, *Army History* (1994. nyár), 1+; Rottman: *FUBAR: American Soldier Slang of World War II*, 98.; „The Reminiscences of Alan Goodrich Kirk”, Col U OHRO, legépelt szöveg megtalálható NHHC, 368. („tisztasági bizonyítványt”); „V. D.”, *Army Talks*, 46, 1944. dec. 2., NARA RG 498, ETO HD („Ne feledd, hogy”).
15. Mindennek dacára a nemi: Nickell: *Red Devil*, 139. („ribancvesztésnek”); Rottman: *FUBAR: American Soldier Slang of World War II*, 80. („Nuku Kankó Plecsninek”); Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 182. („Hershey táblának”); Blunt: *Foot Soldier*, 49. („a vízszintes üdülés házának”); levél, a francia Külügyminisztérium a SHAEF-nek, 1945. febr. 24., NARA RG 331, E 1, SHAEF SGS, entry 6, box 45. („jelentős mértékben újraéledt”); levél, GSP-től DDE-nek, 1944. okt. 19., („az emberi természettel”), és DDE-től GSP-nek, 1944. okt. 21. („A meghatározottabban nem”), NARA RG 331, E 1, SHAEF SGS, entry 6, box 45.
16. Párizs rendületlenül, sőt: levél, Thor M. Smith a családjának, 1944. okt. 24. és 25., HIA, box 1. (és a belyegpiac fedett), valamint 1944. nov. 17. (Novemberben De Gaulle kormánya); Beevor-Cooper: *Paris After Liberation, 1944–1949*, 68. (A francia kommunisták összeszorított); Mauldin: *The Brass Ring*, 250–251. („zsúfolásig megtelt francia”).
17. Életteli csoportkép táru: Beevor-Cooper: *Paris After Liberation, 1944–1949*, 73. („Beékelt amerikai terület”); Capa: *Kissé elmosódva*, 191. (Büvalbéllet Csirkefogó); TSC, 523–525. (A tudósítók együttesen); „A History of Field Press Censorship in SHAEF”, n. d., MHI, 47–52. („gázos ügyek”); White: *Conqueror's Road*, 110. („fürge francia fiatalembereket”).
18. Időnként fellépő inség: „Critical Supply Situation in Paris”, 1945. jan. 18., NARA RG 331, SHAEF SGS, Geog Corr, box 108.; Beevor-Cooper: *Paris After Liberation, 1944–1949*, 101. (sőt papír- és frószterhiány); ETO vizsgálati jelentés, cigarettahiány, 1944. dec. 15., NARA RG 498, file #44, box 10.; Robert M. Littlejohn: „Ports and Transportation”, chapter 27, PIR, MHI, 1112, appendix B (egymillió pokrócot és hálózsákot); D'Este: *Eisenhower: A Soldier's Life*, 620. (maga kezdte sodorni a cigarettáit).
19. Court House Lee és: Ecker: „G. I. Racketeers in the Paris Black Market”, *Yank*, 1945. máj. 4., 2.; Pogue: *Pogue's War*, 231–232. („feketepiaci szatyor”); Durnford-Slater: *Commando*, 205. (eladtak egy 100 fontos); OH, Henry S. Aurand, 1974, William O. Morrison, SOOHP, MHI (Egy teljes, három mozdonyból); „The Administrative History of the Operations of 21 Army Group on the Continent of Europe, 6 June (1944)–8 May, 1945”, 1945. nov., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, GB 21-AG AH, 53. (ezt össze leállították); White: *Conqueror's Road*, 110. („egy nagyszerűen álcázott, lóhúsból”).
20. Eisenhower katonai rendőrségének: Hastings: *Armageddon*, 185.; Cawthon: *Other Clay*, 165. (A katonai hatóságok szerint); „Subsistence in the ETO”, 1959, chapter 55, PIR, Robert M. Littlejohn papers, HIA (hogy K fejadagot áruljanak); jelentés, provost marshal, Seine Section, COMZ, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #599-G (több száz ilyen jármű tűnt el); Pogue: *Pogue's War*, 230–231. (vagy 5000 dollárért és „Chicago-sur-Seine”); resume, n. d., Pleas B. Rogers papers, MHI (Végül már 4000); „Report of Visit to Paris Detention Barracks”, 1945. márc. 9., NARA RG 498, ETO inspection report, file #37. (visszaszállították a frontra); Bykofsky-Larson: *The Transportation Corps: Operations Overseas*, 351.; Ecker:

- „G. I. racketeers in the Paris Black Market”, *Yank*, 1945. máj. 4., 2. (Majdnem kétszázat börtönbüntetésre).
21. December 12-én, kedden: Chandler, vol. 5, chronology, 175.; „The Tendons of an Army”, ETO USA, n. d., RG 490, ETO HD, admin file #531, 2.
22. Miközben gépkocsija délkelet: S. N. Behrman: „The Suspended Drawing Room”, közli *The New Yorker Book of War Pieces*, 424. („Apró kék fénypontok”); Ziegler: *London at War, 1939–1945*, 309. („A gyermekszórakoztató részleg”).
23. Novemberben feloldották az országos: Ziegler: *London at War, 1939–1945*, 305.; Stiles: *Serenade to the Big Bird*, 170. („barlanglakók”); S. N. Behrman: „The Suspended Drawing Room”, közli *The New Yorker Book of War Pieces*, 429. (és helyenként ötös sorokban); Ackroyd: *London Under*, e-book, chapter 12. (az Elgin-márványok); Arthur: *Forgotten Voices of World War II*, 372. (- Halálról értesít!).
24. Antwerpenhez hasonlóan a halál: M. C. Helfers: „The Employment of V-Weapons by the Germans During World War II”, OCMH, 1954, NARA RG 319, 2-3.7 AW, 75.; Ziegler: *London at War, 1939–1945*, 298. (nagyjából a fele Nagy-Londonra); *Germany VII*, 454–455. (körülbelül 24 000 vadászpilóta).
25. A radarok rendszerint észlelték: „V-2 Countermeasures in the ETO”, July 4, 1945, NARA RG 337, AGF OR #506, 18–20, 40–41.; Ackroyd: *London Under*, e-book, chapter 12. (hogy zárhassák a Temze); S. N. Behrman: „The Suspended Drawing Room”, közli *The New Yorker Book of War Pieces*, 421. (- Az ember csak bandukolt); Collier: *The Defence of the United Kingdom*, 417. (egy az ezerszereshez becsülték); Masterman: *The Double-Cross System*, 181. („megfordított” ügynökök közvetítésével); Howard: *British Intelligence in the Second World War*, vol. 5, *Strategic Deception*, 182–183. (1300 emberéletet).
26. Ez persze sovány vigasz: A hivatalos brit statisztikák 9300 fős veszteséget tulajdonítanak a V-2-nek, ebből 2800 volt a halott, ami egy kicsivel kevesebb, mint fele a V-1 okozta ember-vesztésnek (Collier: *The Defence of the United Kingdom*, 527).
27. - Sohasem láttam ilyen: Ziegler: *London at War, 1939–1945*, 296–297.; Longmate: *Hitler's Rockets*, 209. (ahol a szombati nyellesszerpenyő).
28. Egy ló feje hevert: Roberts: *The Storm of War*, 518.; <http://lewishamwarmemorial.wikidot.com/incident:world-war-ii-new-cross-woolworths-v2-rocket>; Ziegler: *London at War, 1939–1945*, 298.; Sherwood: *Roosevelt and Hopkins*, 836. („sokat kell még kibírnia”).
29. Eisenhower kedd esti: Eisenhower: *Eisenhower at War, 1943–1945*, 551.
30. Eisenhower ekkor már hatvankilenc: GS VI, 18–19.; a szerző látogatása, Churchill Museum and Cabinet War Rooms, London, 2005 (amelyeken a különböző frontokat).
31. Ike elmagyarázta tervét: Danchev, 634–635.
32. Az este kényszeredett hallgatásokkal: Eisenhower: *Eisenhower at War, 1943–1945*, 552. („élete délutánját és estjét”); Danchev, 634–635. („Teljes kudarcot vallottam”); Ambrose: *Eisenhower: Soldier, General of the Army, President-Elect, 1890–1952*, vol. 1, 361.
33. Eisenhower szerda reggel: Carver (ed.): *The War Lords*, 533.; Chandler, 2341. („Ügy látszott, Brooke tábornagyot”); Eisenhower: *Eisenhower at War, 1943–1945*, 550. („napsütéses hely legyen!”).
34. „Nagyon félek attól”: D'Este: *Decision in Normandy*, 265.; Howard: *British Intelligence in the Second World War*, vol. 5, *Strategic Deception*, 199. (A német hírszerzés azt hitte); memó, E. I. C. Jacob, 1944. dec. 5., Lásd még BLM-től A. Brooke-nak, 1944. okt. 26. („akut problémát jelent”), és Brooke-től WSC-nek, 1944. nov. 3.; WSC: „Personal Minute”, 1944. dec. 3., és „Note on Reduction of 50 Div in 21 Army Group”, 1944. dec. 8., és memó, WSC, 1944. dec. 12., valamennyi megtalálható: UK NA, WO 215/101.; VW, vol. 2, 142–143. (Különösen a harcoló gyalogosok); Hastings: *Armageddon*, 77. (és 20 százalék arra, hogy elesik).
35. „Immár valamennyien előre”: FDR-től WSC-nek, 1944. okt. 16., megtalálható: NARA RG 165, E 422, WD, OPD, history unit, box 55.

36. Az amerikai hiány még: GS VI, 19.; Matloff: *Strategic Planning for Coalition Warfare*, 1943–1944, 409. (az új B–29 bombázó); Eiler: *Mobilizing America*, 400. (azon a 300 000 munkáson túl), 397. (Majdnem ötmillió amerikai), 417n (hogyan túlterhelt, kritikusan fontos); Bland (ed.): *George C. Marshall Interviews and Reminiscences for Forrest C. Pogue*, 390. (Marshall ekkor is érzékelte).
37. A sorok feltöltése érdekében: Kennedy: *Freedom from Fear*, 635.; Eiler: *Mobilizing America*, 635. (sok lett a harmincöt év); Palmer et al.: *The Procurement and Training of Ground Combat Troops*, 207, 224. (Augusztusban hatályon kívül); LSA, vol. 2, 506. („testileg tökéletes férfiak”); Wiltse (ed.): *Physical Standards in World War II*, 194. („mint az »imbecillis« és az »idióta«”), 42, 199–200. („Egyesek gépkocsi alá tehetik”).
38. Ahogy múltak az őszi hónapok: LSA, vol. 2, 316–317. (napi 2000 főre és a ragályszerűen terjedő lábfagyás); Palmer et al.: *The Procurement and Training of Ground Combat Troops*, 217. (május december 7-én elérte); „Reinforcement System and Reinforcement Procedures in the European Theater”, n. d., NARA RG 407, E 427, AG WWII operations report, 97-USF-0.3.0, study no. 3. (több mint 300 000); Robert J. Greenwald: „Human Logistics: The Supplying of Men, a Study of the Reinforcement System”, 1945. jan. 31., ETO USA, NARA RG 498, ETO HD, admin file #571-K, 94. (alatta marad „a kellő álladéknak”); Bradley Commentaries, Chester B. Hansen collection, MHI, box 42. („Egy csapattiszt várható élettartama”); napló, 1944. dec. 3., GSP, LOC MS Div, box 3, folder 9. („Helyzetünk rossz”).
39. Az összes harcoló fegyvernem: „Report of Observers, ETO”, 1945. ápr. 27., NARA RG 337, AGF OR no. 371. („a harcokcsiszó előerőpótlás kezelése”); Rush: *Hell in Hurtgen Forrest*, 65. („Fekete vonal a hadműveleti”); LSA, vol. 2, 506. (Az első világháborúból vett); Greenwald: „Human Logistics: The Supplying of Men, a Study of the Reinforcement System”, 1945. jan. 31., ETO USA, NARA RG 498, ETO HD, admin file #571-K, 75. (A prognózis kontármunka volt); Palmer et al.: *The Procurement and Training of Ground Combat Troops*, 216. (1944 januárjában a hadsereg).
40. Év végén a hadsereg: Weigley: *History of the United States Army*, 440.; Palmer: „Procurement of Enlisted Personnel for the AGF: The Problem of Quality”, 1946, AGF, historical section S #4, NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 150, 40. (Ez egyszerűen nem volt elég); Eric Klinek: „The Army's Orphans: The United States Army Replacement System During World War II and Its Impact on Combat Effectiveness”, tanulmány, SMH, Ogden, Utah, 2008. ápr. 19.
41. A legsúlyosabb hiány a „745-ösként”: Crosswell: *Beetle*, 797.; Weigley: *History of the United States Army*, 464. (huszonhét puskás századba szervezve); „Reinforcement System and Reinforcement Procedures in the European Theater”, n. d., NARA RG 407, E 427, AG WWII operations reports, 97-USF-0.3.0, study no. 3. („Itt állunk totálisan kifogyva”); Fussell: *The Boys' Crusade*, 96. („A puskás gyalogszázból”); Fussell: *Doing Battle*, 122. („Nincs gyalogos, aki képes”).
42. Lázás erőfeszítések történtek: Crosswell: *Beetle*, 788. (E hadosztályok közül tizenhét); Palmer et al.: *The Procurement and Training of Ground Combat Troops*, 472–474. (a 65. hadosztály jelentette); Report No. ETO-5, n. d., Surveys of Attitudes of Soldiers Fighting in the ETO, NARA RG 330, E 94, 6. (– Be kellett vinnünk őket).
43. November végétől: Robert J. Greenwald: „Human Logistics: The Supplying of men, a Study of the Reinforcement System”, 1945. jan. 31., ETO USA, NARA RG 498, ETO HD, admin file #571-K, 84–85.; Report No. ETO-5, n. d., Surveys of Attitudes of Soldiers Fighting in ETO, NARA RG 330, E 94, 13. („csodatevőkről”); Steckel: „Morale Problems in Combat”, *Army History* (1994. nyár), 1+ („újrafutóztokról”); Edward J. Drea: „Unit Reconstruction: A Historical Perspective”, 1983. dec., CSI, 19. (amelyik nem volt hajlandó); vizsgálati jelentés, 16. kiegészítő pótalakulat, 1944. dec. 29–31., NARA RG 498, 290/57/30/4, box 2, file 3. („A puskás gyalogság átképzett”); Crosswell: *Beetle*, 789. („a gyalogság a kellenél többet”); Fussell: *Doing Battle*, 108. („Te feláldozható vagy!”).

44. Még az érintetlen összetétel: „History of the Red List”, 1946, CMH, 3-5.1 A BA, 1-4, 55f, 60–66, 75.
45. A Vörös Lista a hatékonyság: memó, DDE-től GCM-hez, 1945. febr. 17., NARA RG 498, SGS IG, 333.5 („kárhozott léleknek érezte”); Greenwald: „Human Logistics: The Supplying of Men, a Study of the Reinforcement System”, 1945. jan. 31., ETO USA, NARA RG 498, ETO HD, admin file #571-K, 34 (A pótlásként érkező hadnagyok); „History of the Ground Force Replacement System, ETO”, n. d., NARA RG 498, ETO HD file #571A (Olyan sok katonának nem jutott); OH, Andre Beaumont, n. d., ROHA, <http://oralhistory.rutgers.edu> („Puska nélkül hagytuk el”).
46. Az előerőpótlás napokig: Robert J. Greenwald: „Human Logistics: The Supplying of Men, a Study of the Reinforcement System”, 1945. jan. 31., ETO USA, NARA RG 498, ETO HD, admin file #571-K, 16–17; 21.; levél, DDE-től GCM-nek, 1945. febr. 25., NARA RG 498, SGS IG, 333.5 („Mi vagononként harmincöt”); vizsgálati jelentés, 16. kiegészítő pótalakulat, 1944. dec. 29–31., NARA RG 498, 290/57/30/4, box 2, file 3. („a felszerelő pótalakulatnak”); Eric Klinek: „The Army's Orphans: The United States Army Replacement System During World War II and Its Impact on Combat Effectiveness”, tanulmány, SMH-konferencia, 2008. ápr. 19., Ogden, Utah (és katonai szakismereteik halványultak); „History of the Ground Force Replacement System, ETO”, n. d., chapter 4, „Major Problems Encountered by Ground Force Reinforcement Command”, NARA RG 498, ETO HD file #571F, 346. („harminc napja nem fürdött”).
47. – Azt akarjuk érezni: Report No. ETO-5, n. d., Surveys of Attitudes of Soldiers Fighting in the ETO, NARA RG 330, E 94, 14.; Robert J. Greenwald: „Human Logistics: The Supplying of Men, a Study of the Reinforcement System”, 1945. jan. 31., ETO USA, NARA RG 498, ETO HD, admin file #571-K, 34–36. (a gatyát is lejesztették a zöldfüllő).
48. Court House Lee december 1-jén: Robert J. Greenwald: „Human Logistics: The Supplying of Men, a Study of the Reinforcement System”, 1945. jan. 31., ETO USA, NARA RG 498, ETO HD, admin file #571-K, 34–35, 65, 36. (Ennek ellenére az Európában); Bradley: *A Soldier's Story*, 446–447. („hordozza az ágyútolétek jelentést”); memó, „Replacement System”, 1944. júl. 29., 9th ID IG, NARA RG 498, box 9, file 34. („a hadkiegészítési rendszeren áthaladó”).
49. Ekkorra 'azonban a hadsereg képessége: Lee: *The Employment of Negro Troops*, 688–689. (A SHAEF december 8-án); LSA, vol. 2, 321–328. (kéthetesre kurtították).
50. Senki sem nyugtalankodott: A harcokcsiszó száma tartalmazza a 21. hadserégszoportnak átmenetileg „kölcsonadott”, azaz alárendelt, 9. hadsereg harcokcsiszóállományát is (Royce L. Thompson: „Ardenne Campaign Statistics”, 1952. ápr., OCMH, NARA RG 319, E 97, LSA vol. 1, background files, box 7.).
51. ...ám puskás gyalogosból: „Report of Operations”, n. d., 12th AG, vol. 2, G-1 section, CARL, 30.; Bradley: *A Soldier's Story*, 446–447. („Nem fogják fel, hogy”).

„CSAK ÓVATOSAN, FIÚK! VESZÉLY ELŐTTÜNK”

1. A szövetségesek hírszerzése szeptemberben: Hinsley, 550–555.; Bennett: *Ultra in the West*, 189–199.; „Estimate No. 37”, 1. Hadsereg, G–2, 1944. dec. 10., USAREUR staff ride, 2001. dec. (Otto Skorzeny); memó, K. W. D. Strong, SHAEF a hadserégszoportoknak, 1944. okt. 19., NARA RG 331, SHAEF SGS, 383.6/4, box 86.
2. Az amerikai 1. hadsereg: Hinsley, 558–559. (361 felderítőrepülést); AAFinWWII, 679. (és leponyvázott – nyilvánvalóan); Bennett: *Ultra in the West*, 196. (December elején a szövetséges).
3. E jelek egyike sem: Royce L. Thompson: „American Intelligence on the German Counteroffensive”, vol. 1, 1949, CMH, 2-3.7 AE P-1 (A 6. páncélos hadseregben és a Luftwaffe); Hinsley, 558–559. („igazi ellenoffenzívát”); Sibert, G-2, 12th AG, „Military Intelligence Aspects of the Period Prior to the Ardenne Counter Offense”, sent to Hanson Baldwin,

- Jan. 2, 1947, CBM, MHI, box 6, 8–9. (A Luftwaffének azt az elfogott parancsát); VW, vol. 2, 175. („A sokat emlegetett Antwerpen”).
4. Azok, akik a legközelebb tartózkodtak: „Estimate of Enemy Capabilities Prior to the Counter-Offensive”, n. d., „Estimate of Enemy Capabilities Prior to the Counter-Offensive”, n. d., in „History of the Ardennes Campaign”, NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584, box 1, 4. (Az amerikai V. hadtest); TSC, 365. (hogy biztosan újonc egységek); Royce L. Thompson: „American Intelligence on the German Counteroffensive”, vol. 2, „Division Level”, 1949. márc., CARL, N-16829.2 („az egész német hadsereg”); Ardennes, 59–61.
5. Több tényező táplálta: TSC, 372. (maga Hitler, nem pedig az okos); VW, vol. 2, 171. („Immár úgy tűnik”); 21. Hadseregcsoport, felderítői jelentés, 1944. dec. 3., Oscar W. Koch papers, MHI, box 12. (Valószínűtlennek látszott); Pogue: „The Ardennes Campaign: The Impact of Intelligence”, előadás, 1980. dec. 16., NSA Communications Analysis Association, a. p. („mi nem támadnánk ilyen körülmények”); Sibert, G-2, 12th AG, „Military Intelligence Aspects of the Period Prior to the Ardennes Counter Offensive”, Hanson Baldwinak küldve, 1947. jan. 2., CBM, MHI, box 6, 3. („egy dühöngő őrült szándékainak”).
6. A legfelső szintű szövetséges: Bennett: *Ultra in the West*, 191.; „Synthesis of Experiences in the Use of Ultra Intelligence by U. S. Army Field Command in the ETO”, n. d., NARA RG 457, E 9002, NSA, SRH-006, 12–16.
7. A tábornokok „annyira függővé váltak”: OH, Richard Collins, 1976, Donald Bowman, SOOHP, MHI, 8.; OH, Ralph Hauenstein, 2012. jan. és febr., a szerző, Palm Beach és Naples, Florida. Azok névsora, akik hivatalból megkapták az Ultra-jelentéseket, 1945 márciusára nagyjából 600 főre nőtt („List of Recipients”, 1945. márc. 25., Richard Collins papers, MHI, box 1).
8. „Ahelyett, hogy a legjobb”: E. T. Williams: „Reports Received by U. S. War Department on Use of Ultra in the European Theater”, 1945. okt., NARA RG 457, E 9002, NSA, SRH-037, 1, 13.; Bennett: *Ultra in the West*, 202–203.; Lewin: *Ultra Goes to War*, 428–433.
9. Egyesek utóbb állították: „Estimate No. 37”, 1944. dec. 10., First Army, G-2, USAREUR staff ride, 2001. dec.; TSC, 366–368. (Monk Dickson ezredes); OH, E. T. Williams, 1947. máj. 30–31., FCP, MHI; Strong: *Intelligence at the Top*, 242–243.; TT, 76–77. (távozott Spából Párizsba); Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 460.
10. Eisenhower felderítő főnökének: OH, W. B. Smith, 1949. ápr., SLAM, OCMH WWII General Miscellany, MHI; TSC, 365n (de szükség esetére bőséges tartalékokat vonultattak fel); levél, K. W. D. Strongtól FCP-nek, 1951. aug. 31., NARA RG 319, SC background files, 2-3.7 CB 8 (nem zavarja az ügyel Eisenhower); OH, Edwin L. Sibert, 1951. máj. 11., FCP, NARA RG 319, SC background files, 2-3.7 CB 8. (– Nem hiszem, hogy itt). Bradley-ben annyi nyugtalanságot sikerült ébreszteni, hogy közölte Siberttel, azt szeretné, ha Eisenhower az ő hadseregcsoportját erősítené meg az amerikai 12. páncélosadosztállyal.
11. Talán az egyetlen valódi: TT, 52 („nem volt sem fejvesztett”); 1944. dec. 7. és 14., Third Army intel summaries, Oscar W. Koch papers, MHI, box 12. („nagy páncéloskoncentrációra” és December 14-én arra); Blumenson: *Patton: The Man Behind the Legend, 1885–1945*, 245. (Két nappal később rámutatott); TSC, 366–367.; PP, 582. („Az 1. hadsereg rettenetes hibát”).
12. A szövetséges hadvezetőség más: „Strategy of the Campaign in Western Europe”, 1944–1945”, n. d., USFET, General Board study no. 1, 69.; Hinsley, 563. („Némi biztonsággal kijelenthető”); OH, Edwin L. Sibert, 1951. máj. 11., FCP, NARA RG 319, SC background files, 2-3.7 CB 8 (tupírozza fel december); TSC, 369n; hírszerzési összefoglaló, no. 18, 12th AG, 1944. dec. 12., Oscar W. Koch papers, MHI, box 11. („A felőrlés folyamatosan ássa”); Royce L. Thompson: „American Intelligence on the German Counteroffensive”, vol. 1, 1949. nov., CMH, 2-3.7 AE P-1 („ha adott az idő, és”).
13. Montgomerynek nem volt szüksége: Wilmut: *The Struggle for Europe*, 587n („hogy képtelen nagy léptékű”).
14. „Van még kilenc napom”: TSC, 370n.

15. Marlene Dietrich széles: Weintraub: *11 Days in December*, 28–30.; Atkinson: „Ghost of a Chanteuse”, WP, 1996. máj. 7.; Joseph Edgar Martin: „From Casablanca to Berchtesgaden: A Memoir of World War II”, 2003, a. p., 53. (Naponta háromszor-négyszer); Goolrick-Tanner: *The Battle of the Bulge*, 41. (autogramot rúzzsal firkantott); Kennett: *G. I.: The American Soldier in World War II*, 202. (poggyászában végül tizenegy pisztolyt); Codman: *Drive*, 200–201. („az első lány kinevette”); Spoto: *Blue Angel*, 196–200. (hogyan lehetett volna Eisenhowerrel?).
16. December 14-én, egy esős: levél, Malcolm Richard Wilkey, 1983. márc. 7., CBM, MHI, box 1, 3.; TT, 96–97.; McManus: *Alamo in the Ardennes*, 33.
17. Az Egyesült Államok Hadseregének: Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 31, 213.; Ardennes, 238 („a kimerült katonák csendes”); Babcock: *Taught to Kill*, 63. („Csodálatosan friss [levegőjű]”); Richard Henry Byers: „Battle of the Bulge”, 1983, a. p., 22–23. („El fogok hizni”); Toland: *Battle*, 18. (aki úgy énekelt, hogy közben); Blunt: *Foot Soldier*, 108.; OH, Albert Handaly, ROHA, http://oralhistory.rutgers.edu/Interviews/handaly_albert.html (A frontkatonák tíz dollárért).
18. Az 1. hadsereg spai főhadiszállását: Benjamin A. Dickson: „G-2 Journal Algiers to the Elbe”, MHI, 180–183.; Sylvan, 211.; Hogan: *A Command Post at War*, 207, 212. (Hodges tábornok, a hadseregpáncsnok); Holt: *The Deceivers*, 657. („A visszavonulást, amelyet végrehajtottunk”).
19. Korábban már tízezer belga: Schrijvers: *The Unknown Dead*, 12. („Legbelül mindig megőrizték”); levél, Ralph G. Hill, Jr., 1973. nov. 10., Maurice Delaval collection, MHI, box 9. (ahonnan a hadsereg tehergépkocsin); TT, 127–128. (A katonai hatóságok szombat); levél, John I. Hungerford, 1957. jún. 26., JT, LOC MS Div, box 36. („kukoricatábla-erdőhöz”); Marshall: *A Ramble Through My War*, 170 („Óvatosan, fiúk!”).
20. Az amerikai 1. hadsereg: Royce L. Thompson: „Ardennes Campaign Statistics”, 1952. ápr., OCMH, NARA RG 319, E 97, LSA, vol. 1, background files, box 7.; Ardennes, 56.; levél, Troy H. Middleton a hadszíntér történéseinek, 1945. júl. 30., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584.; TSC, 371.; Price: *Troy H. Middleton: A Biography*, 212–213. (A VIII. hadtest bizonyos egységei); John C. Hollinger: „The Operations of 422nd Infantry Regiment”, 1949, Infantry School, Ft. Benning, Ga. (A valóságban egyes gyalogezredek); Lauer: *Battle Babies*, 6–7.
21. Az ősz nagy részében: SLC, 612–615.; Beck, 461. (A 106-okat, az első hadosztályt); Alan W. Jones, Jr.: „The Operations of the 423rd Infantry”, 1949, IS, 6 (az Eifel hegységben és a Losheimi).
22. Oly sok más újabb: John C. Hollinger: „The Operations of the 422nd Infantry Regiment”, 1949, IS (1944 augusztusára több mint); OH: „German Breakthrough in the Ardennes”, 106th ID, n. d., NARA RG 407, E 427-A (A 106. hadosztály december 6-án); Dupuy: *St. Vith: Lion in the Way*, 15–16. („meggémberedve, bőrig ázva”).
23. A 106. hadosztálynak kevés: levél, John I. Hungerford, 1957. jún. 26., JT, LOC MS Div, box 36.; Alan W. Jones, Jr.: „The Operations of the 423rd Infantry”, 1949, IS, 8. (A rádiócsend megakadályozta); OH: „German Breakthrough in the Ardennes”, 106th ID, n. d., NARA RG 407, E 427-A (A zászlóaljak hiányt jelentettek); Rosser L. Hunter, IG report, „Action of 106th Infantry Division”, 1945. jan. 26., NARA RG 338, FUSA AG, 333.9, 1 („agresszív védelmet”); jelentés, M. C. Shattuck, VIII Corps, 1944. dec. 13., NARA RG 498, G-3 OR, box 9. (a könyörtelen német veteránok).
24. „Az erdők magas fenyőkből”: Richard Henry Byers: „Battle of the Bulge”, 1983, a. p., 14.; „The Losheim Gap”, n. d., ETO HD, NARA RG 498, UD 584, box 4.; OH, Mark Devine, 14th Cavalry Group, n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #329. (keserű gúnynal „cukorkartónak”).
25. – Nagyon nagy csend uralkodott: Dupuy: *St. Vith: Lion in the Way*, 15–16.
26. A rájuk kötött szalma: Ardennes, 70.; OH, Hasso von Manteuffel, 1966. okt. 12., John S. D. Eisenhower, CBM, MHI, box 6, 21–22. (a tábori csendőroket pedig); Parker (ed.): *The Battle*

- of the Bulge: The German View, 139–140. (A megindulási terepszakaszhoz vezető); memó, Walter Model, „Maximum Performance Without Sleep”, 1944. dec. 17., NARA RG 498, ETOUSA HD, UD 584. („különleges élénkítő és erősítő”); Wilmut: *The Struggle for Europe*, 582. („Egyesek az életben hisznek”).
27. 200 000 rohamra kijelölt: Ardennes, 72–73, 650.
28. „A holnap új fejezet”: uo. 74.
29. A belga hadsereg vörös: TT, 189.; Price: *Troy H. Middleton: A Biography*, 215–216. (péntek este pezsgődugók); Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 121. („a legkiválóbb gyalogezred-parancsnok”).
30. Néhány kilométerre keletre: Ardennes, 194, 63. („Semmi jelentenivaló nincsen”); Royce L. Thompson: „Weather of the Ardennes Campaign”, 1953. okt. 2., CMH, 22.

9. A DUDOR

RANDEVÚ VALAMI LÁNGOLÓ VÁROSBAN

- December 16-án pontosan: Richard Henry Byers: „Battle of the Bulge”, 1983, a. p., 26.; OH video, I&R platoon, 394th Inf, 99th ID, compiled by NWWIIM, 2008. („elérkezett a világvége”).
- Sokak számára igen: OH, 14th Cavalry Group, n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 329.; Dupuy: *St. Vith: Lion in the Way*, 3.; OH video, I&R platoon, 394th Inf, 99th ID, compiled by NWWIIM, 2008. (– Nyakunkon az egész német hadsereg!).
- Kezdetét vette a csata: Amint ebben a fejezetben később leírjuk, a Nordwind-hadművelet, gyakorlatilag az ardenneki offenzíva zárótetele volt az utolsó jelentős német támadó hadművelet nyugaton. (OH, 99th ID, 1945. jan., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 209.; Ardennes, 82.).
- Es geht um das Ganze: „Intelligence Notes on the Breakthrough”, 99th ID, G-2, n. d., CBM, MHI, box 4.
- Senki sem tette nagyobb: Royce L. Thompson: „The ETO Ardennes Campaign: Operations of the Combat Group Peiper”, 1952. júl. 24., CMH; Ardennes, 260–261.; http://www.ss501panzer.com/Trail_KG_Peiper.htm.
- Mint az 1. SS-páncélos ezred: TT, 198–199, 462–463.; „Malmédy Massacre Investigation”, U. S. Senate Armed Services Committee, 1949. okt. (lángvágó zászlóaljnak csúfolták); Bauserman: *The Malmédy Massacre*, 5–6.; MMB, 418.; Reynolds: *The Devil's Adjutant*, 25. (Két, szintén SS-katona fivére); memó, European Command judge advocate, 1949. márc. 28., CMH, LAW 2-7.2 (a félelemkeltést és a terrort is használják fegyverként).
- December elején, miután: „An Interview with Obst Joachim Peiper”, ETHINT 10, 1945. szept. 7., MHI, 2-3.7, 13–14. („Ezek az utak nem páncélosnak”).
- Német és amerikai aknákon: uo. 15.; Eisenhower: *The Bitter Woods*, 218.; Royce L. Thompson: „The ETO Ardennes Campaign: Operations of the Combat Group Peiper”, 1952. júl. 24., CMH. (a Spitzbe becsörömpölt Honsfeldbe); TT, 203.; Ardennes, 261.; „The Battle of the Bulge”, AB, no. 4. (1974), 1+ (Peiper katonái lehúzták).
- A német felderítés, helyesen: Ardennes, 261, 91.; Royce L. Thompson: „The ETO Ardennes Campaign: Operations of the Combat Group Peiper”, 1952. júl. 24., CMH. „An Interview with Joachim Peiper”, ETHINT 10, 1945. szept. 7., MHI, 16. (dél előtt 10 órára csaknem 190 000 liter). Az amerikai hadsereg hivatalos története leszögezi, hogy 50 amerikai katonát gyilkoltak meg Büllingenben, de Charles B. MacDonald, egy különösen tehetséges történész váltig állítja, hogy mindössze egyetlen GI-t öltek csak meg. (TT, 206–209).
- A Peiper-harcsoport irányváltása: Bauserman: *The Malmédy Massacre*, ix.; Schrijvers: *The Unknown Dead*, 37–38. (– Boches! Boches!); TT, 213–215.
- Boche valóban akadt ott: Royce L. Thompson: „The ETO Ardennes Campaign: Operations of the Combat Group Peiper”, 1952. júl. 24., CMH; Bauserman: *The Malmédy Massacre*, 40–50, 62.; Schrijvers: *The Unknown Dead*, 37. (ahol foglyul ejtőik).
- Da kriegt noch einer Luft: Bauserman: *The Malmédy Massacre*, 67.
- A bal karomba kaptam lövést: eskü alatt tett írásos nyilatkozat, Homer D. Ford memója ONB-nek, 1944. dec. 29., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584.; Ed Cunningham: „The Battle of the Bulge”, Yank, 1945. márc. 2., közli: *Reporting World War 2*, 582. („Jól hallottam, ahogy”).
- A hóhérok húsz percig: TT, 219.; A szerző interjúja, Bastogne, az ardenneki csata 50. évfordulója, 1994. dec. 17. (A halottak arca gyorsan).
- Peiper, akinek akkor: „An Interview with Obst Joachim Peiper”, ETHINT 10, 1945. szept. 7., MHI, 16–17.; „The Battle of the Bulge”, AB, no. 4. (1974), 1+ (hogyan befalta a feltálat); TT, 229. (akik közül heten meghaltak).
- „Isten tett róla”: McNally: *As Ever, John*, 57–58.
- Már leszállt az alkony: Ardennes, 265–266.; Royce L. Thompson: „The ETO Ardennes Campaign: Operations of the Combat Group Peiper”, 1952. júl. 24., CMH. (Harcsoportja me-netoszlopának).
- Mögötte, Malmédy közelében: Bauserman: *The Malmédy Massacre*, 83. (Hamarosan lövészgödörrel lövészgödörre); a szerző interjúja, Bastogne, az ardenneki csata 50. évfordulója, 1994. dec. 17. (Sok katona megfogadta); Linderman: *The World Within War*, 139.; hadműveleti napló, 9. hadsereg, 1944. dec. 23., William H. Simpson papers, MHI, box 11. („Az amerikai katonák többé nem”).
- Peiper apró, ártalmas: Ardennes, 78, 101–106.; Brower (ed.): *World War II in Europe: The Final Year*, 225. („vörös lidércnyomásnak”); Lauer: *Battle Babies*, 17, 42. (A katonák roncsdrupekből); OH, 99th ID, 1945. jan., NARA Rg 407, E 427-A, CI, folder 209. (lövészgödörökben szúrva le).
- Egyik fiatal hadnagyunk: Brower (ed.): *World War II in Europe: The Final Year*, 225.; OH, 99th ID, 1945. jan., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 209.; Richard Henry Byers: „Battle of the Bulge”, 1983, a. p., 33–34. (akik véletlenül a saját őrnagyukat), 32. („Rendezvény van a halállal”); TT, 179. (A büttgenbachi villában); Ardennes, 123. (véres vesztesége hamarosan).
- Valójában kettőben: Royce L. Thompson: „Tank Fight of Rocherath-Krinkelt”, 1952. febr. 13., CMH, 2-37 AEP-12, 2–8.; Toland: *Battle*, 80. („inkább hasonlítottak postásra”).
- A hajnal első fényénél, hétfőn: Royce Thompson: „Tank Fight of Rocherath-Krinkelt”, 1952. febr. 13., CMH, 2-37 AEP-12, 4.; Reynolds: *Men of Steel*, 87. („a tökéletes páncélos-temetőnek”).
- Kedden, az esti szürkületben: USAREUR staff ride, Elseonborn, 2001. dec. 5–8. (belga katonai térképen).
- A hadtest tüzei roppant: *Blue Spaders*, 99–100. (Elmebeteg rémhírek keringtek), 99. (– Nem kell többé aggodniuk!); Richard Henry Byers: „Battle of the Bulge”, 1983, a. p., 32. („Legszívesebben hátravetném”).
- Abban a pillanatban, amikor: Albert H. Smith, Jr. (ed.): „Biographical Sketches”, n. d., Stanhope Mason papers, MRC FDM, 1994. 126.
- Három nap és három éjjel: Wheeler: *The Big Red One*, 353–357.; Knickerbocker et al.: *Danger Forward*, 341. („Támadás visszaverve!”); *Blue Spaders*, 104. („Tömegével öljük a németeket!”).
- A legerőteljesebb csapások a 26.: levél, Derrill M. Danieltől JT-nek, „The Operations of the 2nd Battalion, 26th Infantry, at Dom Büttgenbach”, 1958. jún. 9., CBM, MHI, box 2.; TT, 404–405.; *Blue Spaders*, 105.; Ardennes, 129–132.; Rivette: „The Hot Corner at Dom Büttgenbach”, *IJ* (1945. okt.), 19+ (A csütörtök még rosszabbat).
- Szerezze meg nekem: *Blue Spaders*, 108.; Rivette: „The Hot Corner at Dom Büttgenbach”, *IJ* (1945. okt.), 19+ (átlőtték az épületet).

29. Az amerikai járőrök jelentették: levél, Derrill M. Danielről JT-nek, „The Operations of the 2nd Battalion, 26th Infantry, at Dom Bütgenbach”, 1958. jún. 9., CBM; MHI, box 2.; TT, 406–407, 410–411. (5000 katona esett el).
30. Az amerikai védelem azonban: Percy E. Schramm: „The Course of Events in the German Offensive in the Ardennes”, n. d., FMS, #A-858, MHI, 4, 7.; a szerző látogatása az 1. gyaloghadosztály emlékművénél, Dom Bütgenbach, 2009. jún. 2.; Cirillo: „Ardennes-Alsace”, 16.; TT, 410.; Westphal: *The German Army in the West*, 183. (a többi SS-seregtest pedig). Dietrich utóbb azt állította, hogy harcokcsijainak negyede, már miközben felvonultak a megindulási terepszakaszokra, különböző balesetek és meghibásodások miatt üzemképtelenné vált. (USAREUR staff ride, Elsenborn, 2001. dec. 5–8.).
31. Ezzel szemben az amerikaiak: MacDonald: „The Neglected Ardennes”, *Military Review* (1963. ápr.), 74+; Charles V. von Lüttichau: „Key Dates During the Ardennes Offensive”, part 2, April 1952, NARA RG 319, R-series, #11, 104–108. („a támadás Elsenbornnál csak”); „Answers to Questions Asked General Westphal”, 1954, FMS #A-896, MHI, 8–9. (Dietrichnek és alvezéreinek hadiszerecséje). Hivatalosan december 20-án helyezték át az offenzíva súlypontját északra délre. (Ardennes, 134–135.).
32. Manteuffel szombat reggeli: TT, 130–131.; David E. Wright: „The Operations of the 1st Battalion, 110th Infantry”, 1948, IS, 7. (Cota 28. hadosztálya); Royce L. Thompson: „American Intelligence on the German Counteroffensive”, vol. 2, „Division Level”, 1949. márc., CARL, N-16829.2, 140–141. (öt állt szemben).
33. A német tábori tüzéség: Ardennes, 181–182.; Phillips: *To Save Bastogne*, 52.; AAR, 28th ID, Unit Report No. 6, Dec. 1944, JT, LOC MS Div, box 34. (a tüzéségi előkészítés közben); levél, Bill Jarrett, 1945. máj. 23.; Norman D. Cota papers, DDE Lib, box 2. („Amikor megmotoztak”); Ardennes, 188. („mint az agyagpipákat a vásári”), 198–199. („Ez a hely nem egészséges”).
34. Am akárcsak északon: TT, 143–144.; Ardennes, 186. (A német utászok végül); „The Breakthrough to Bastogne”, vol. 2, n. d., CMH, 8-3.1 AR, 4-6. (Kinos vánszorgással csökkentették).
35. Az amerikai jobbszárnyon: Ardennes, 212–213.; Ent (ed.): *The First Century*, 176. (az amerikai 109. gyalogezred). A német 7. hadseregnek több napjába került, mire az Our folyón öt hidat sikerült vernie. Jacobsen–Rohwer (eds): *Decisive Battles of World War II: The German View*, 405–446.
36. Cota balszárnyán: levél, Gustin M. Nelson, szakács, 112. gyalogezr., az apjának, 1945. máj., CBM, MHI, box 3.; Ardennes, 193.; Ent (ed.): *The First Century*, 174.
37. Cotának ezek után: A 110. gyalogezrednek ráadásul csak két zászlóalja állt az arcvonalban, míg a harmadik nyugatabbra, hadosztálytartalekként várakozott („The Breakthrough to Bastogne”, vol. 2, n. d., CMH, 8-3.1 AR, 4-6).
38. Manteuffel itt mérte: Ardennes, 176–177, 190–191. (barikádozta el magát); Jacobsen–Rohwer (eds): *Decisive Battles of World War II: The German View*, 394–395. (parancsban rendelte el); Clervaux en Ardennes, 12, 26–27. (köztiük különösen János, a Vak); Toland: *Battle*, 99. (fojtott könyörgés hallatszott).
39. Másfél kilométerrel távolabb: A szerző látogatása a helyszínen, Clervaux, 2009. jún. 3.; AAR, 110th Inf, n. d., JT, LOC MS Div, box 35. (rádióon jelentette Cotának); Toland: *Battle*, 88. (– Tartsatok ki mindenáron!).
40. Vasárnap este 19 óra 30 perckor: TT, 276–279.; AAR, 110th Inf, n. d., JT, LOC MS Div, box 35.; levél, Hurley E. Fullertől Norman D. Cotának, 1945. febr. 22., Cota papers, DDE Library, box 2. (Fullert órákon belül elfogták).
41. A vár is égett: McManus: *Alamo in the Ardennes*, 93–94, 143.; Phillips: *To Save Bastogne*, 142–143. (a megadást jelző fehér zászlót); Jos. Mártz: „Luxemburg in der Rundstedt-Offensive”, JT, LOC MS Div box 39, 144. (és a fosztogató németek); Margaret Henry Fleming: „With the American Red Cross in the Battle of the Bulge”, n. d., Columbus WWII Round Table Collection, MHI, box 1. („Természetesen nyitva vagyunk!”).

42. Clervaux-tól nem messze: napló, „First Army”, 1944. dec. 19., JT, LOC MS Div, box 36.; Ardennes, 226. (A visszavonuló 109. gyalogezred sarkában); Weintraub: *11 Days in December*, 40. (Cota parancsára a nem kézbesített); „The Breakthrough to Bastogne”, vol. 2, n. d., CMH, 8-3.1AR, 31, 37–40. (A nagy rakás katonazenészből).
43. „Ez volt a vég”: Ardennes, 210–211.; Daniel B. Stickler, XO, 110th Inf, „The Battle of the Bulge”, n. d., CBM, MHI, box 3. (A GI-ok egy része); McManus: *The Deadly Brotherhood*, 160. („röhögtek, hogy én vagyok”).
44. A 110. gyalogezredet szétverték: „The Breakthrough to Bastogne”, vol. 2, n. d., CMH, 8-3.1 AR, 31, 40–41.; Cirillo: „Ardennes-Alsace”, 25.
45. A Herbstnebel-offenzíva csak a frontszakasz közepén: Royce L. Thompson: „Intensity of Fighting on a Division Level: The Ordeal of the 106th ID”, n. d., CMH, 2-3.7 AE P-5, 135.; Dupuy: *St. Vith: Lion in the Way*, 35, 46. (a Siegfried-vonal elfoglalt bunkereiben); „The Defense of St. Vith, Belgium”, n. d., AS, Ft. K, NARA RG 407, E 427, Misc AG Records, #2280, 2–7. (Manteuffel tábornok egy napon belül); Ardennes, 145. (A nyugati front egyetlen más), 147. (– Tartsatok tíz perc szünetet!); „The Losheim Gap”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, UD 584, 6–10.
46. Nem sokáig, legalábbis a balszárnyon: „VIII Corps Strength, 16 Dec 1944”, n. d., CMH, 2-3.7 AE P-14. (Ott a 14. lovassági csoport); „The Losheim Gap”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, UD 584, 3–4, 18. (Katonái felgyújtották Manderfeldet); OH, 14th Cavalry Gp, NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #329 (– A nyomorult városa mocskos! és „Tankok hatvankilenc méterre”); „The Losheim Gap”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, UD 584, 2, 14–16.; TT, 117. (az amerikai lovasság meghátrált); Dupuy: *St. Vith: Lion in the Way*, 28–29. („Frontvonal egyelőre intakt”); eskü alatt tett írásos nyilatkozat, A. D. „Pat” Dugan, egykori parancsnokhelyettes, 14. lovassági csop., 1950. jún. 12., a. p., 2–4. (magát Devine-t pedig földhöz); „Report of Investigation, Action of 14th Cavalry Group”, 1945. jan. 29., IG, NARA RG 338, First Army AG Gen'l Corr. (Egy tucat harcokcsivadásukból).
47. Devine ekkor kezdett furcsán: levél, ifj. M. A. Devine-től „Gen. Searcy”-nek, 1945. febr. 27., és kézzel írott jegyzetek, n. d., a. p. (előbb kényeret és sajtot); eskü alatt tett írásos nyilatkozat, W. M. Hoge, 4. páncélos hadosztály, 1945. ápr. 20., a. p. (Akadt tiszt, aki nem); tanúvallomás, Henry B. Perrine, légvédelmi parancsnokság, 106. gyaloghadosztály, és William C. Baker, Jr., vezérkari főnök, 106. gyaloghadosztály, in IG-memó, 1945. febr. 2., NARA RG 338, First Army Gen'l Corr, box 222. („majdnem összefüggéstelenül fecsegett”).
48. Ehelyett vasárnap pirkadatkor: Ardennes, 162–164.; első saint-vithi látogatására Devine egy francia összekötő tisztet, George Guderin hadapródot is magával vitt. (Eskü alatt tett írásos nyilatkozat, G. Guderin, 1945. márc. 12., a. p.).
49. – A németek itt vannak a nyomunkban: Toland: *Battle*, 66. (– Áttörték északon!); Morelock: *Generals of the Ardennes*, 338–339.; Rosser L. Hunter: „Action of 106th Infantry Division”, 1945. jan. 26., IG, NARA RG 338, FUSA AG, 333.9, 1–6.; „Report of Investigation, Action of 14th Cavalry Group”, 1945. jan. 29., IG, NARA RG 338, First Army AG Gen'l Corr; „The Losheim Gap”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, UD 584, 28, 32.
50. Vasárnap alkonyatkor Devine: OH, 14th Cavalry Gp, NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #329.
51. Mivel a lépésben nyugat: levél, Lawrence J. Smith, 14. lovassági csop., a CBM-nek, 1983. okt. 22., CBM, MHI, box 5. (Éjfélkor Devine zúldított); tanúvallomás, William F. Damon, Jr., 1945. febr. 2., in IG memo, NARA RG 338, First Army AG Gen'l Corr, box 222. (– Azt akarom, hogy vegye át); eskü alatt tett írásos nyilatkozat, Robert N. Pritchard, n. d., a. p. (Hétfőn hajnali 4-kor).
52. Az egyik zászlóalj orvosa: tanúvallomás, Clark P. Searle, sebész, 1945. febr. 2., 820th Tank Bn, in IG memo, NARA RG 338, First Army AG Gen'l Corr; box 222. Már a háború vége előtt, majd utána még öt esztendeig, Devine próbálta megmagyarázni tetteit. Middleton tábornok „az átlagosnál különb tisztnek” minősítette. (Levél, Troy H. Middleton, 1949. júl. 20., a. p.).

53. *A baj megtörtént*: memó, 1945. jan. 26., „Action of 106th Infantry Division”, First Army IG to chief of staff, NARA RG 338, First Army AG Gen'l Corr; Ardennes, 90–91. (Az amerikai balszárny hirtelen); „The Losheim Gap”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, UD 584, 12, 32.
54. *Saint-Vithben Jones tábornok*: Persons: *Relieved of Command*, 159–161.; Ardennes, 155–157.
55. – *Őn jobban tudja, mint én*: TT, 128–129.; OH, Troy H. Middleton, 1945. júl. 30., theater historian, NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584 („Ügy érezte, tudja tartani”).
56. *Jones azt is hitte*: Morelock: *Generals of the Ardennes*, 295.; Rosser L. Hunter: „Action of 106th Infantry Division”, 1945. jan. 26., IG, NARA RG 338, FUSA AG, 333.9, 1–6. (A VIII. hadtest parancsnoksága); Dupuy: *St. Vith: Lion in the Way*, 113–114. („leírhatatlan zűrzavarra”); „The Defense of St. Vith, Belgium”, n. d., AS, Ft. K, NARA RG 407, E 427, Misl AG Records, #2280, 9–10 („Minden kutya csak magának”); Baldwin: *Battles Lost and Won*, 329. („A hátszág felé menekülő”).
57. *Vasárnap délre*: TT, 322–323. (a napokban Párizsba készült epekömütétére); Clarke: „The battle for St. Vith”, *Armor* (1974. nov.–dec.), 1+ („Alan Jonesnak valami”); Morelock: *Generals of the Ardennes*, 295–300. („elég baja van már”).
58. *A kézifegyverek felhangzó ropogása*: <http://www.cellitinnen-osa.de/en/geschichte-teil3.html>; TT, 327. (– Minden zsetonomat bedobtam); Clarke: „The Battle for St. Vith”, *Armor* (1974. nov.–dec.), 1+ (– Most maga jön); Rosser L. Hunter: „Action of 106th Infantry Division”, 1945. jan. 26., IG, NARA RG 338, FUSA AG, 333.9, 5. (S ezzel Jones hamarosan).
59. *Jones a hátrálást kizáró*: „The Losheim Gap” n. d., NARA RG 498, ETO HD, UD 584, 32.; Ardennes, 165–167.; „Report of Action Against Enemy”, 1945. jan. 6., 106th ID, Alan W. Jones papers, MHI, box 1.; John C. Hollinger: „The Operations of the 422nd Infantry Regiment”, IS, 1949 („abszolút kifejezéstelen arccal”).
60. – *Szegény embereim*: TT, 340.
61. *A szakácsok magasra tornyozott*: John P. Kline: „The Service Diary of German War Prisoner #315136”, n. d., CBM, MHI, box 2.; OH 106th ID: „German Breakthrough in the Ardennes”, n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 244–245a. (A zászlóaljak hosszan kígyózó); Dupuy: *St. Vith: Lion in the Way*, 123. (– Hol a pokolban vagyunk); „Report on Allied Air Force Operations”, 1945. máj. 21., SHAEF, A-3, CARL, N-9371.; Royce L. Thompson: „Air Resupply of Isolated Units, Ardennes Campaign”, 1951. febr., CMH, 2-3.7 AE O, 2–3, 26–29. („a parancsnoki koordináció hiánya”).
62. *„Támadják Schönberget!”*: TT, 340.
63. *Kedden virradatkor három*: OH, 106th ID, „German Breakthrough in the Ardennes”, n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 244–245a; levél, George A. Curtis, 1957. szept. 7., CBM, MHI, box 4. (– Hát, ezredes).
64. *13 órára legalább egy zászlóalj*: memó, Distinguished Unit Citation nomination, 423rd Inf, CBM, MHI, box 4.; „A Glimpse of War”, n. d., felterjesztette Robert Fullam, NWIIM, 9. („bőrük az a friss halottakra”); OH, 106th ID: „German Breakthrough in the Ardennes”, n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 244–245a (– *Dugjátok fel a valagatokba*); Alan W. Jones, Jr.: „The Operations of the 423rd Infantry”, IS, 1949, 26. (A harci kedv egy pillanatra).
65. *14 óra 30 perckor, amikor katonáiból kétezer*: <http://www.purplehearts.net/descheneaux/descheneaux.htm> (– Még mindig úgy ülünk itt); OH, 106 ID, „German Breakthrough in the Ardennes”, n. d., NARA RG 407, E-427 A, CI, folder 244–245a. (– Minden fegyvert és felszerelést); TT, 343–345. (Descheneux egy futóárok szélén); memó, Distinguished Unit Citation nomination, 423rd Inf, CBM, MHI, box 4.; Leo R. Leisse: „Diary of an Ex-P. O. W.”, n. d., CBM, MHI, box 5, 2–4. (Nyolcszáz méterrel odébb Cavender); Richard A. Hartman: „The Combat History of the 590th Field Artillery Battalion”, 1949, CBM, MHI, box 2 (– *Megadjuk magunkat!*).
66. *Akadtt ugyan egy maroknyi*: Ardennes, 170.; Morelock: *Generals of the Ardennes*, 275. (– *Elvesztettem egy hadosztályt*); memó, 1945. jan. 26., márc. 8., 365th Station Hospital,

- Alan W. Jones papers, MHI, box 1. („*Betegkülönményhez*”); Winton: *Corps Commanders of the Bulge*, 253–256, 412.
67. *A foglyok, köztük Jones fia*: John P. Kline: „The Service Diary of German War Prisoner #315136”, CBM, MHI, box 2. (sebesültek jajongtak segítségért); OH, Jacques Peterges, 1981. aug. 5. és Adolf Schür, 1981. aug. 10., CBM, MHI, box 6. (és azt kiáltották oda); William P. Kirkbridge: „Negotiations for the Surrender of Losheimgraben”, n. d., Richard H. Byers papers, 99th ID, MHI, box 1. („harckocsikat vontató harckocsikat”).
68. – *Ne szökjetek!*: levél, John I. Hungerfordtól JT-nek, 1957. jún. 26., CBM, MHI, box 4.; Leo R. Leisse: „Diary of an Ex-P. O. W.”, n. d., CBM, MHI, box 5, 3–4. (Sok GI elvesztette); Roger S. Durham: „The Past Is Present: The World War II Service of George E. Durham”, 1996, a. p., 174–175. (krumplihejat faltak be); John P. Kline: „The Service Diary of German War Prisoner #315136”, n. d., CBM, MHI, box 2. („A németek levettették velünk”).
69. *„A szuronyok nem sokat érnek”*: Carroll: *Behind the Lines*, 318–320.
70. *Tábornokainak a Führer*: TT, 193.

„MIÉRT NEM CSOMAGOLNAK?”

- Luxemburg városa fölött: Bradley: *A Soldier's Story*, 449. (csomagtartóját Coca-Colával és „az élettelen kéményekre”); hadműveleti napló, 1944. dec. 16., ONB papers, MHI; „Destroy the Enemy”, *Time*, 1944. dec. 4.; Weintraub: *11 Days in December*, 54–55. (– Teljes áttörés történt).
- Kicsivel 15 óra előtt: memó, „Conference in War Room”, 1944. dec. 16., Harold R. Bull papers, DDE Lib, box 2.; „Excerpts from Diary, D/SAC”, 1944. dec. 16., NARA RG 319, SC background files, 2-3.7 CB 8.; Bradley: *A Soldier's Story*, 449.; Strong: *Intelligence at the Top*, 212–217. (– Hiba lenne alábecsülni).
- Eisenhower és Bradley aznap: http://www.biblio.org/lia/president/EisenhowerLibrary/_General_Materials/DDE_Biography.html (emelkedett alezredesből hadseregtábornoki rangra); Miller: *Ike the Soldier*, 723. (Highland Piper Scotch); napló, 1944. dec. 17., CBH, MHI, box 4. (öt robber bridzset).
- Eisenhower később, Marshall: TSC, 375, 376.; TT, 186 (– Mondd meg neki).
- Az elsőket gyorsan követték: DDE: „The Battle of the Ardennes Salient”, 1944. dec. 23., Sidney H. Negrotto papers, MHI; Ardennes, 334. (a hadsereg hadműveleti doktrínája); TSC, 380. („Azzal, hogy kitört”); Strong: *Intelligence at the Top*, 219 (– Miért nem csomagolnak?).
- Egyik Marshallnak küldött: Chandler, 2368.; hadműveleti naplók, 1944. dec. 17., ONB paper, MHI. (hogy legkevesebb tizennégy niemet); napló, 1944. dec. 17., CBH, MHI, box 4. (Bár altatót szedett); feljegyzés, H. Wentworth Eldredge, n. d., Thaddeus Holt papers, MHI. (Amikor egy pillanatra kitört).
- Bradley azonban még mindig: napló, 1944. dec. 17., Raymond G. Moses papers, MHI, box 1 („Rajna átkelési tervén”); napló, 1944. dec. 18., CBH, MHI, box 4. (– *En ezt nem tekintem*). Sibert tábornok, a hadseregcsoport-parancsnokság G–2 vezérkari tisztje (a felderítési osztály vezetője) továbbra is „elterelő támadást” látott az offenzívában, amely „nem tekinthető nagy, hosszú távú fenyegetésnek”. (TT, 190).
- Courtney Hodges is azok közé tartozott: Ardennes, 332. (Vasárnap a szokásos módon); feljegyzés, H. Wentworth Eldredge, n. d., Thaddeus Holt papers, MHI („Oh, what a beautiful”); Carpenter: *No Woman's World*, 209. („masíroztak fűrgén fel az ágyra”).
- Az 1. hadsereg tizennégy hadosztálya: Ardennes, 259.; „The Defense of St. Vith, Belgium”, n. d., AS, Ft. K, NARA RG 407, E 427, Misl AG Records, #2280, 5–6. (265 kilométeres arcvonalat); Knickerbocker et al.: *Danger Forward*, 338. (a harangok megkondatásával jelezték); „Défense of Spa”, 518th M.P. Bn, n. d., in „History of the Ardennes Campaign”, NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584, box 2. (polgári kijárási tilalom); Middleton: *Our Share of Night*, 341: (fémserpenyőket és cserépedényeket raktak szét); Carpenter: *No Woman's World*,

- 205–206. (A város védelmének peremvonalában); Rosengarten: „With Ultra from Omaha Beach to Weimar, Germany”, *Military Affairs* (1978. okt.), 127+ (Madarakat néztek német); Pogue: *Pogue's War*, 296–297. (és a hadsereg jogászaiból).
10. Sáros bakancsú katonák: „Defense of Spa”, 518th M. P. Bn, n. d., in „History of the Ardennes Campaign”, NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584, box 2. (A német megtorlástól tartva); Pogue: *Pogue's War*, 294. („Tértőlőtétű kézigrándókat osztottak”); Zuckerman: *From Apes to Warlords*, 312. (akik Spában vasárnap éjjel); OH, Robert A. Hewitt, 1981, Earl D. Bevan, SOOHP, MHI, 175.; Benjamin A. Dickson: „G-2 Journal: Algiers to the Elbe”, MHI, 183. (A Tunéziát is megjárt veteránok).
11. Talán egy hasonló összeállítás: Erről az epizódról a legátfogóbb beszámolót közli Hogan: *A Command Post at War*, 212.
12. „valószínűleg a legmegtorlebb ember”: levél, E. N. Harmentól G. F. Howe-nak, 1952. okt. 21., OCMH, NARA Rg 319, Howe papers, background files to Northwest Africa: *Seizing the Initiative in the West*, USAWWII; Bradley Commentaries, CBH, MHI, box 41–42. („majdnem bement a unalmast”); Bolger: „Zero Defects: Command Climate in First U. S. Army, 1944–1945”, *Military Review* (1991. máj.), 61+; OH, Adolph Rosengarten, Jr., 1947. dec. 22., FCP, MHI (mérlegelte Hodges felmentését).
13. A tisztek nagy hűhót csaptak: Pogue: *Pogue's War*, 296–297. („Azt képzelem, így érezheték”); Sylvan, 225. (Roosevelt elnök fényképeit); Carpenter: *No Woman's World*, 212 („vigyék el a gyermekemet”); memó, 1945. márc. 21., IG, NARA RG 338, First Army AG General Corr, box 223. (A 4. lábadozó kórházból); Royce L. Thompson: „Military Impact of the German V-Weapons, 1943–1945”, 1953. júl. 31., CMH, 2-3.7 AE P-4, 38. (A balszerencse úgy hozta).
14. Amikor Hodges hétfőn: Carpenter: *No Woman's World*, 213 (– Mentse magát, tábornok!); OH, JLC, 1972, Charles C. Sperow, SOOHP, MHI, 229–230.; Sylvan, 221. (ahol éjjelkor az Hôtel Bains-ben); Morelock: *Generals of the Ardennes*, 150. (és a tűzhelyeken rotyogó ételt).
15. Egy brit összekötő tisz: Hastings: *Armageddon*, 205–207.; Hogan: *A Command Post at War*, 217. (teherautókat intettek le), 223. (harcoló seregtestet csak egy héttel); Morelock: *Generals of the Ardennes*, 150. (hová költözött az 1. hadsereg); levél, Weldon Hogue a családjának, 1944. dec. 30., „Letters Back Home”, a. p. 82–83. („Nem túl gyakran veszíthetjük”).
16. A Kelet-Belgiumba telepített: „Operational History of the Advance Section, COMZ”, n. d., NARA RG 498, ETO HD, admin file #583F, 109.; Robert M. Littlejohn (ed.): „Battle of the Bulge”, 1955, chapter 21, PIR, MHI, 3-4. (elegendő utánpótlás található); Fest: „The German Ardennes Offensive: A Study in Retrograde Logistics”, *Ordance* (1983. febr.), 51+; Wendt: „Logistics in Retrograde Movements”, *Military Review* (1948. júl.), 34+.
17. Csaknem öt kilométer: „Ardennes, Supply Installations, Withdraw of”, FUSA, 1945. ápr. 29., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584, box 2.; Cooper: *Death Traps*, 183. (A legkritikusabb jelentősége); „The Quartermaster in the Bulge”, in „History of the Ardennes Campaign”, NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584, box 2. (égő utakadálynak használtak); Wendt: „Logistics in Retrograde Movements”, *Military Review* (1948. júl.), 34+.
18. Lehet, hogy Spa környékén: „Kampfgruppe von der Heydt”, FMS, #B-823, JT, LOC MS Div, box 38.; kihallgatás, F. von der Heydt, 1945. okt. 31., London, NARA RG 407, E 427, ML #1068; Ardennes, 271.
19. A Greif, azaz „kondorkesely”: DOB, 244. (A ríktóan színes egyéniségű); Ardennes, 270. (a 150. páncélosdandárba); Skorzeny: *Skorzeny's Special Missions*, 156–158.; kihallgatás, Otto Skorzeny, n. d., ETHINT 12, CBM, box 12.; Weingartner: „Otto Skorzeny and the Laws of War”, *JMH* (1991. ápr.), 207+ (levetítették nekik a Casablancát).
20. A motozásnál kiderült: „The History of the CIC”, n. d., Intelligence Center, Ft. Holabird, CBM, box 6, 2–3, 10–12, 19.; memó, Richard F. Shappeltól Hugh M. Cole-nak, 1945. máj. 14., FUSA G-2, Operation GREIF, NARA RG 407, E 429, ML, #994. (Összesen tizenhat,

- amerikai); Ardennes, 559. (hogy egyetlen szabotázscselekményt is), 360–363.; Weingartner: „Otto Skorzeny and the Laws of War”, *JMH* (1991. ápr.): 207+.
21. A Greif egyetlen eredménye: memó, C. Hodges a SHAEF-nek, 1944. dec. 20., NARA RG 331, E 1, SGS, „Assassins”, box 8.; „The History of the CIC”, n. d., Intelligence Center, Ft. Holabird, CBM, box 6, 12.; memó, a FUSA a SHAEF-nek, 1944. dec. 22., NARA RG 331, E1, SGS, „Assassins”, box 8. („mindkét orcáján párbajból”); Toland: *Battle*, 158–159. (egy balerina kegyeiért és Egyesek közülük állítolag); CI News Sheet No. 12, Dec. 26, 1944; 21st AG, in FUSA G-2, Operation GREIF, NARA RG 407, E 429, ML #994. (Az a hír járta); Paul E. Kohli: „Stavelot, Belgium, 16–18 December 1944”, 1985, Columbus WWII Round Table collection, MHI, box 1; 5. (jobban beszélnek angolul); „The History of the CIC”, n. d., Intelligence Center, Ft. Holabird, CBM, box 6, 18. (zubbonyuk legfelső gombját); Ardennes, 559 (belga vagy francia kávéházak).
22. Az ellenőrző pontokon: FUSA G-2, Operation GREIF, NARA RG 407, E 429, ML #994; „The History of the CIC”, n. d., Intelligence Center, Ft. Holabird, CBM, box 6, 18. (Mi Sinatara keresztnéve?); Elstob: *Hitler's Last Offensive*, 189. (Hol található Little Rock); Capa: *Kissé elmosódva*, 208. (Robert Capát, aki a magyar); Pogue: *Pogue's War*, 302–303. (– A főváros Frankfurt); Weintraub: *11 Days in December*, 59. („Ki nyerte a Világészíriát”). Niven a 12. hadseregcsoport parancsnokságához rendelt összekötő tisztként szolgált.
23. Szakácsokat, pékeket és írnokokat: Price: *Troy H. Middleton: A Biography*, 223.; memó W. B. Smithnek, 1944. dec. 21., NARA RG 331, E 1, SGS, „Assassins”, box 8. (Előbb lövő, aztán kérdező); hadműveleti napló, 1944. dec. 22., Ninth Army, William H. Simpson papers, MHI, box 11 (– Fajankó, takarodj); Murphy: *Diplomat Among Warriors*, 239. („Rajvonalba bontakoztunk a kertben”).
24. Fekete limuzinja mindennap: „The History of the CIC”, n. d., Intelligence Center, Ft. Holabird, CBM, box 6, 14.; TT, 226.
25. Az igazi Eisenhower Tedderrel: napló, 1944. dec. 19–20., CBH, MHI, box 4.; Baldwin: *Battles Lost and Won*, 335 (– Ez meg mi a nyavalya?).
26. – A jelen helyzet a mi szempontunkból: Eisenhower: *Crusade in Europe*, 371.
27. Két vezérkari tisz: „Record of Meeting”, 1944. dec. 19., Harold R. Bull papers, DDE Lib, box 2.; TT, 419–420. (Addig az időpontig már), 417. (Szombat óta az amerikai csapatok létszáma megkérdezhető); „Allied Air Power and the Ardennes Offensive”, n. d., director of intelligence, USSAFE, NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584, box 1. (A Luftwaffe napi bevetéseinek); „Task Force Thrasher: History of the Defense of the Meuse River”, 1945, NARA RG 407, ML, #945, box 24198. (Hét francia gyalogszállóalj).
28. Ezután Eisenhower: „Record of Meeting”, 1944. dec. 19., Harold R. Bull papers, DDE Lib, box 2 („határozott, összehangolt tevékenység”); „Counter-offensive Measures”, SHAEF, 1944. dec. 22., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584, box 1. („utánpótlási sivatag”); Ardennes, 487.; „The Intervention of the Third Army: III Corps in the Attack”, n. d., CMH, 8-3.1 AR, 1–1. (A 3. hadseregnek, amely).
29. – George! Milyen hamar: A verduni értekezlet résztvevői különböző beszámolókat hagytak ránk a szóváltásról. Akadt egy vezérkari tisz, aki szerint Patton azt mondta, két napon belül képes támadni. (OH, Reuben Jenkins, 6. hadseregcsoport, G-3, 1970. okt. 14., Thomas E. Griess, YCHT, 39–40.). A legtöbben úgy emlékeztek, három napot mondott. „Notes on Bastogne Operation”, 1945. jan. 15., Third Army, NARA RG 407, E 427-A, CI, „The Siege of Bastogne”, folder #227.
30. – December 22-re – felelte Patton: PP, 599–600. John Nelson Rickard megjegyzi, egyes források arra utalnak, hogy Patton talán december 21-ét javasolt. (*Advance and Destroy*, 106).
31. Eisenhower előrehajolva gyorsan: OH, Reuben Jenkins, 6. hadseregcsoport, G-3, 1970. okt. 14., Thomas E. Griess, YCHT, 39–40.; TT, 421. (– Ne légy ostoba, George!).
32. – Meg tudjuk csinálni: Hirshson: *General Patton: A Soldier's Life*, 577.

33. Még mielőtt távozott: „Notes on Bastogne Operations”, 1945. jan. 16., GSP, LOC MS Div, box 49, folder 13.; Allen: *Lucky Forward*, 33. (– Mindenki kurafi valaki).
34. Patton kuncogott: Codman: *Drive*, 233–234.; napló, 1944. dec. 19., GSP, LOC MS Div, box 3, folder 9.; napló, 1944. dec. 19., CBH, MHI, box 4. („hatalmas, túlradó derűt”).
35. „Van valami a fickóban”: napló, 1944. nov. 8., CBH, MHI, box 4.
36. Eisenhower Verdunban arra: „Record of Meeting”, 1944. dec. 19., Harold R. Bull papers, DDE Lib, box 2. („kerüljenek bármiféle elbátorítatlanodást”).
37. A brit felderítés kedden este: Belchem: *All in the Day's March*, 247.; rádiótávirat, BLM-től Brooke-nak, 1944. dec. 19., IWM, PP/MCR, C46, Ancillary Collections, micro R-1 („Ike-nak rám kellene”); Ardenne, 423–424. (ha két parancsnok).
38. Bradley északon vezénylő: Ardenne, 423–424.; Merriam: *Dark December*, 123.; Belchem: *All in the Day's March*, 248–249.; lejegyzett telefonbeszélgetés, A. Coningham és James M. Robb, SHAEF, 1944. dec. 22., DDE Lib, PP-pres, box 98. (Az is felpanaszolták); OH, ONB, 1974. okt. – 1975. okt., Charles Hanson, MHI, VI, 34. (– Az túlságosan megrémítette Luxemburg).
39. Kedden éjjel Whiteley: Strong: *Intelligence at the Top*, 224–225.
40. Miután Whiteley és Strong: Bradley Commentaries, CBH, MHI, box 41–42.; Ardenne, 423–424.; TT, 422–423. (Zsírkétával vonalat húzott).
41. „Ike úgy hiszi”: Bradley: *A Soldier's Story*, 476.; Bradley–Blair: *A General's Life*, 363–364. („Megkérdőjelezném, hogy szükséges-e”).
42. Szerda reggelre, amikor: Ambrose: *Eisenhower: Soldier, General of the Army, President-Elect*, 1890–1952, vol. 1, 368.; Strong: *Intelligence at the Top*, 226. (– Ez a parancsom!), 233.; OH, BLM, 1949. márc. 29., R. W. W. „Chester” Wilmot papers, LHC, LH 15/15/127 (– Úgy gondoltam, jobb, ha ön).
43. A 12 óra 52 perckor a SHAEF: levél, H. R. Bulltól Hanson Baldwinnak, 1946. szept. 12., Harold R. Bull papers, DDE Lib, box 2.; OH, Arthur Coningham, 1947. febr. 14., FCP, MHI („egészen ölmészürkére vált”).
44. Zonhoveni táborban a kutyák: Hamilton: *Monty: Final Years of the Field Marshal*, 1944–1976, 181.; Hastings: *Armageddon*, 205–207 („Úgy fest, mintha most”).
45. „Nagy a zúrzavar”: levél, BLM-től A. Broke-nak, 1944. dec. 19., IWM, PP/MCR, C-46, Ancillary Collections, micro R-1.
46. Ebből nagyon kevés: Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 505. („azzal az energiával és hévvel”); Sylvan, 223. („ágyaszi megbeszélést”); „Operations of 30. (Br) Corps During the German Attack in the Ardennes”, n. d., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584, box 2.; Belchem: *All in the Day's March*, 247. (A brüsszeli országúton pedig).
47. Maga a tábornagy szerdán: OH, BLM, 1966. okt. 1., John S. D. Eisenhower, CBM, MHI, box 6, 6.; Hamilton: *Monty: Final Years of the Field Marshal*, 1944–1976, 246. (nyolc pulóvert viselt); Carpenter: *No Woman's World*, 215–216. („Kicsomagolta magát a medvebőről”); Wishnevsky: Courtney Hicks Hodges, 161 („Majom a boton”); Wilmot: *The Struggle for Europe*, 592. („mint a templom megtisztítására érkező”).
48. Három órával később: Hogan: *A Command Post at War*, 219–220.; Belchem: *All in the Day's March*, 248–249. (Habár Hodges attól félt); Wilmot: *The Struggle for Europe*, 593.; Ardenne, 426–427.; hadműveleti napló, 1944. dec. 20. Ninth Army, William H. Simpson papers, MHI, box 11. (vonjon össze támadó csoportosítást); „Operations of 30. (Br) Corps During the German Attack in the Ardennes”, és brit hadfelszerelés-átadások összesítése, n. d., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584, box 2. („Majdnem teljesen meghiúsítottuk” és brit készleteket is felhasználtnak); „Combat Engineering”, 1945. aug., Historical Report No. 10, CEOH, box X-30, 89–90. (Aznap este 9-re).
49. „Hodges nem az az ember”: OH, W. B. Smith, 1947. máj. 8., FCP, MHI.
50. „Hodges az a csendes”: Chandler, 2369.

51. A SHAEF elrendelte az új: „The Old Army Game”, *Time* (1945. jan. 1.), 45.; Elstob: *Hitler's Last Offensive*, 462. („Úgy látszott, nagyon örülnek”); Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Marshal*, 1944–1976, 238. („Az amerikaiak 1. osztályú”).
52. Ami Bradley-t illeti: OH, James M. Robb, n. d., FCP, MHI. (Bronz Csillagra); Chandler, 2367–2368. („Továbbra is teljes mértékben megbízom”).

A HÁBORÚ NYERSEN

1. Égő falvakról és a sarkukban: „The Battle of Bastogne, 19–28 Dec. 44”, n. d., *Battle Studies*, CMH, Geog Belgium 370.2, 2.; Rapport–Northwood: *Rendezvous with Destiny*, 665 („az Ardennek legkietlenebb részén”); „The Battle of the Bulge”, AB, no. 4. (1974), 1+ („Az őrizetlenül hagyott járműveket”); TT, 506–507. (ahol százak kerestek menedéket).
2. A 101. hadosztály első ejtőernyősei: Ardenne, 305–309.; Booth–Spencer: *Paratrooper*, 244. (– Ki az ágyból!); Toland: *Battle*, 94. (Egy balettelőadást a berontó tisztek a primadonna).
3. Amióta novemberben kivonták: memó, MBR-től Maxwell D. Taylornak, 1944. nov. 12., MBR papers, MHI, box 21. (AWOL, engedély nélküli eltávozás); Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 171. (a szokásos részeg verekedések); Kennett: G. I.: *The American Soldier in World War II*, 209–210. (katonái versenyeket rendeztek); Marshall: *Bastogne*, 10. (Közéjük tartozott a parancsnok); Blair: *Ridgway's Paratroopers*, 362, 513. (megölte magát).
4. Anthony Clement McAuliffe-ra maradt: MMB, 351. McAuliffe Washingtonban született, és a West Point előtt a Nyugat-virginiai Egyetemen tanult (<http://www.arlingtoncemetery.net/amcauli.htm>; http://en.wikipedia.org/wiki/Anthony_McAuliffe#cite_note-2; „Gale Encyclopedia of Biography”, <http://www.answers.com/topic/anthony-mcauliffe>; Blair: *Ridgway's Paratroopers*, 221, 336–337.).
5. Több ezer, pótlásként érkezett: OH, A. C. McAuliffe, 1945. jan. 2., Paris, in Brereton: *The Breton Diaries*, 378–382.; Bowen: *Fighting with the Screaming Eagles*, 161. („mint olajbogyók az üvegben”); „Bastogne”, n. d., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584. (Egy részüknek nem jutott); „Battle of the Bulge”, 101st Airborne miscellany, NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #229. (A COMZ gyorssegélyként); OH, William L. Roberts, CCB, 10. páncélosadosztály, 1945. jan. 12., NARA RG 407, E 427-A, folder #305 („cseppfolyósnak és bizonytalannak”); „The Battle of Bastogne, 19–28 Dec. 44”, n. d., *Battle Studies*, CMH, Geog Belgium 370.2, 2. (első sebesülteit pedig a helyi); Ardenne, 315.; Price: *Troy H. Middleton: A Biography*, 248. (Middleton tábornok elhajatott).
6. Bastogne felé a német: Ardenne, 449, 229. (A nyugat felé caplató gyalogság); Cirillo: „Ardenne-Alsace”, 26.; Ritten: *Die Geschichte der Panzer-Lehr Division im Westen*, oldalszámozás nélkül; „The Battle of the Bulge”, AB, no. 4. (1974), 1+; Charles V. von Lüttichau: „Diary of Thuisko von Metzch”, B hadseregcsoporthoz, 1952. máj. és OH Von Metzchcsel, n. d., NARA RG 319, R-series, #10, 25–26. (Model tábornagy pedig bizalmas körben).
7. „az utánpótlási vonalainkon éktelenkedő”: Toland: *Battle*, 119.
8. Longvillénél két lemaradt: Ardenne, 449, 303–304. („Minket nem kivertek”), 319–320.
9. Nem kevésbé életbe vágó: Price: *Troy H. Middleton: A Biography*, 230.; OH, William R. Desobry, 1978, Ted S. Chesney, SOOHP, MHI („találomra és Isten segédelmével”); Marshall: *Bastogne*, 57–59. (Az amerikai harcokcsivadások eltaláltak).
10. Az ütközet egész délelőtt: OH, William R. Desobry, 1978, Ted S. Chesney, SOOHP, MHI; AAR, 506. ejtőernyős-zászlóalj, 1945. jan. 8., in „Battle of the Bulge”, NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 229. (romba döntötte Noville-t).
11. December 20-án, szerdán: Ardenne, 454–455. („Helyzet kritikus”); OH, R. Harwick, 506th PIR, n. d., HI. (a négy megmaradt Sherman); TT, 500.; McManus: *Alamo in the Ardennes*, 252.; a szerző látogatása a helyszínen, Noville, Bastogne, 2009. jún. 3., idegenforgalmi prospektus (a Gestapo ügynökei meggyilkoltak).

12. A Bastogne-től keletre fekvő: OH, J. Ewell: „Action of 501st Regiment at Bastogne”, 1945. jan. 6., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #230 („óriási emberfogónak”); OH, Stanfield Stach, 501st PIR, n. d., HI („Foglyokat nem ejtettünk”); Marshall: *Bastogne*, 76. („tűzből épített gátba”); Ardennes, 456–458.
13. A frontális rohamok nem sok: Ardennes, 321.; Jacobsen–Roberts (eds): *Decisive Battles of World War II: The German View*, 405–406.
14. A szerdán az 5. páncéloshadserg: AAR, Albert J. Crandall, 1. légideszant egészségügyi különítmény, 1945. jún. 8., „Medical Department Activities in ETO”, NARA; Rapport–Northwood: *Rendezvous with Destiny*, 468. („a golyók olyan közel röpködtek”); „Bastogne”, n. d., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584. (A németek percekén belül).
15. – Mindenekelőtt: „Bastogne”, n. d., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584.; „Report on Allied Air Forces Operations”, SHAEF, 1945. máj. 21., CARL, N-9371. (amikor a szövetségesek repülőgépei); Jacobsen–Rohwer (eds): *Decisive Battles of World War II: The German View*, 407–409. (A német parancsnoki hierarchián).
16. Péntek délelőtt 11 óra 30 perckor: Rapport–Northwood: *Rendezvous with Destiny*, 510–511.
17. „A hadiszerezence változik”: Devlin: *Paratrooper!*, 529–530.
18. Az ultimátum 12 óra 25 perckor jutott el: „The Battle of Bastogne, 19–28 Dec. 44”, n. d., Battle Studies, CMH, Geog Belgium 370.2, 3.; „Bastogne”, n. d., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584.; levél, Eugene A. Wattstól CBM-nek, 1985. febr. 28., CBM, MHI, box 1.; Ardennes, 459. (a négy ezredből egyelőre még); OH, William L. Roberts, CCB, 10th AD, Jan. 12, 1945, NARA RG 407, E 427-A, folder #305. (és a páncélosistek stencilezett lapokon és A katonák ekkor már csak); Marshall: *Bastogne*, 133–134. („amíg nem látjátok a szemük”); Ardennes, 460–461. (de a szakácsok remek).
19. Talán a legendás egyszavas: John Glendower Westover: „Selected Memories”, vol. 3, MHI, 56, 89–90.; OH, Harry W. O. Kinnard, 2004. máj., a szerző, Arlington, Va.
20. – Sok amerikai fogunk megölni: „Bastogne”, n. d., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584.
21. – Ez örülségt: OH, Hasso von Manteuffel, 1966. okt. 12., John S. D. Eisenhower, CBM, MHI, box 6, 21.
22. A várost Szent Vidről: http://saintvitus.com/SaintVitus/Catholic_Encyclopedia.html; <http://www.catholic-saints.info/patron-saints/saint-vitus.htm>; a szerző látogatása, Saint-Vith, 2009. jún. 2. (12. századi alapítása óta); <http://st.vith.be/touristinfo/>; Geschichtliches; Manteuffel assessment, 1964, in terrain study, Northern Army Group, June 1976, MHI, 11. (a németeknek nem sikerült).
23. December 18-án és 19-én: AAR, 106th ID, Jan. 6, 1945, Alan W. Jones papers, MHI, box 1.; Morelock: *Generals of the Ardennes*, 306–307. (Az addigra már az Ardenneken); Ardennes, 292–293. („amely mellett északon”).
24. Mivel a városba vezető: Ardennes, 399. (hét gránátra korlátozták); AAR, 442. tábori tűzérési csoport, 1946. márc. 18., Robert W. Hasbrouck papers, MHI, box 1. („régí propagandagránátokkal tüzelünk”); Donald F. Boyer, Jr.: „Narrative Account of Action of 38th Armored Infantry Battalion”, n. d., Robert W. Hasbrouck papers, MHI, box 1 („Minden kilőtt tölténnyel”); Schrijvers: *The Unknown Dead*, 169–170. (az égő vágóhídról menekülő); „Engineer Memoirs: General William M. Hoge”, 1993, CEOH, 134. (Kimerült tiszték mohón falták); Lauer: *Battle Babies*, 83. (zsiros füst kormozta); Ellis: *On the Front Lines*, 97 („két átfázott, kelletlen”); feljegyzés, Archie Ross, n. d., 424th Inf. NWIIM („ahol vénemberré öregedtem”).
25. Manteuffel december 20-án két: „The Defense of St. Vith, Belgium”, n. d., AS, Ft. K, NARA RG 407, E 427, Misc AG Records, #2280, 25.; Ardennes, 404–406. (lapos röppályán kilőtt világítótorakéttal); Donald P. Boyer, Jr.: „Narrative Account of Action of 38th Armored Infantry Battalion”, n. d., Robert W. Hasbrouck papers, MHI, box 1. (– Ezek kiágyúzzák az embereimet); „The Defense of St. Vith, Belgium”, n. d., Ft. K, AS, NARA RG 407, E 427, Misc AG Records, #2280, 29. (Este 10 órakor kiadta); Blair: *Ridgway's Paratroopers*, 385.; TT, 481. (húsz ezer másik pedig beszorult).
26. Hodges altábornagy a XVIII.: hadműveleti napló, XVIII. légideszanthadest, 1944. dec. 19., MBR papers, MHI, box 59.; Ardennes, 401. (amely hirtelen a háromszorosára), 410–413. (egy teljes zászlóaljtorzset); Morelock: *Generals of the Ardennes*, 308–310, 326. (Clarke jelentette, hogy).
27. „Ez a terep nem ér őt”: Bruce C. Clarke: „The Battle of St. Vith: A Concept in Defensive Tactics”, n. d., CARL, N-8467.297; rádiótávirat, R. Hasbroucktól MBR-nek, 1944. dec. 22., Robert W. Hasbrouck papers, MHI, box 1.; levél, MBR-től JMG-nek, 1978. okt. 6., Maurice Delaval papers, MHI, box 9.; Ridgway: *Soldier*, 120. (– Nem hagyunk ott benneteket).
28. Pénteken, a délután közepén: Ardennes, 412–413.; levél, MBR-től JMG-nek, 1978. okt. 6., Maurice Delaval papers, MHI, box 9.; Morelock: *Generals of the Ardennes*, 308–310. (– A legteljesebb tisztelességgel térhetnek vissza).
29. A tizennégy órás decemberi: Goolrick–Tanner: *The Battle of the Bulge*, 124. („Menjenek nyugat felé!); feljegyzés, Roger W. Cresswell, 7. páncélosadosztály, 1979. szept. 23., Maurice Delaval collection, MHI, box 7. (Minden katona az előtte és „Cső- és nyaksládba bugyolálva” és – Csak maradj, ahol vagy); „The Defense of St. Vith, Belgium”, n. d., AS, Ft. K, NARA RG 407, E 427, Misc AG Records, #2280, 36. (bőséges tűzcsepásokkal válaszoljanak); TT, 481, 487. (Hasbrouck kiállt az útpadkára).
30. Ridgway becslése szerint: Blair: *Ridgway's Paratroopers*, 389.; Ardennes, 422. (a Salmtól keletre élszenvedett embervesztés); TT, 487. (Clarke és Hasbrouck sokáig neheztelt); Soffer: *General Matthew B. Ridgway*, 71. („Itt lenn senki sem aggodalmaskodik”).
31. A német katonák, „szorgalmas guberálók módjára”: Ardennes, 412–413.
32. „Model személyesen irányítja”: Baldwin: *Battles Lost and Won*, 338.
33. Jól tették, ha igyekeztek: „Allied Air Power and the Ardennes Offensive”, n. d., director of intelligence, USSAFE, NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584, box 1. (Karácsony napján a szövetséges bombázók); a szerző látogatása a helyszínen, 2009. jún. 2., idegenforgalmi prospektus; Schrijvers: *The Unknown Dead*, 183–184.; Hastings: *Armageddon*, 211. („nagy pofájú majmokat az Újvilágból”).
34. Egy ardenneki lövészgödörben vacogó: Blunt: *Foot Soldier*, 119. (– Hogy lehet, hogy nekünk); Baxter: *Scientists Against Time*, 222. („a háború legfigyelemreméltóbb”).
35. Az új fegyver eredete: „Employment of VT Fuzes in the Ardennes Campaign”, n. d., CMH, 3–6. (2500 gránát van szüksége); Baxter: *Scientists Against Time*, 223–224. (fagyalttölcsér nagyságú orrába).
36. Az így megszülető eszköz: Baxter: *Scientists Against Time*, 223–224, 235.; Green et al.: *The Ordnance Department*, 363–366. (Tizennyolc hónapig azonban); Appleman et al.: *Okinawa: The Last Battle*, 257.; „Employment of VT Fuzes in the Ardennes Campaign”, n. d., CMH, 3–6, 17.; Morton: „The VT Fuze”, *Army Ordnance* (1946. jan.–febr.), 43+ (a brit illetékesek ötször); Baldwin: *The Deadly Fuze*, 275–276. (A még közelebbi múltban).
37. A közelségi gyújtónak kidolgozták: Cooper: *Death Traps*, 206.; levél, Ben Leartól GCM-nek, 1944. ősz, n. d., Henry B. Sayler papers, DDE Lib, box 9: („A legfontosabb új fejlemény”); Morton: „The VT Fuze”, *Army Ordnance* (1946. jan.–febr.), 43+.
38. A Charlie-Charlie-k jóváhagyásával: „Employment of VT Fuzes in the Ardennes Campaign”, n. d., CMH, 9–11, 21–24. („Összevont ellenséges csapatokat” és „igazi terrorfegyver”); Richard Henry Byers: „Battle of the Bulge”, 1983, a. p. 39. („a gránáthalmokat, s mellettük”); „Operational Use of VT Artillery Fuzes”, OPD Information Bulletin, 1945. febr. 23., vol. 4, #2, NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 1164.; Green et al.: *The Ordnance Department*, 363–366. („az ellenséget sikerült komolyan megzavarni”).
39. Hamarosan háromszáz amerikai: Baxter: *Scientists Against Time*, 233, 236 („Valamelyik éjjel elkaptunk”); Ardennes, 655–656.; „VT Fuzes”, 1945. márc. 29., NARA RG 337, AGF OR #282.

- (Az efféle túlzások); „Employment of VT Fuzes in the Ardennes Campaign”, n. d., CMH, 3. (bár a legnagyobb kaliberű gránátoknak); Green et al.: *The Ordnance Department*, 366.; Chester C. Hough: „Effectiveness of VT Fuze”, 1945. ápr. 18., NARA RG 337, AGF OR #305.
40. Ezzel együtt a „pozit”: Baldwin: *The Deadly Fuze*, 284.; Carpenter: *No Woman's World*, 232. (– Lóg a levegőben); memó, az V. hadtesttől az 1. hadseregnek, „Results of Use of Pozit Fuses”, 1945. jan. 10., NARA RG 498, G-3 OR, box 1. (és a jelentések szerint); „Effect of Pozit Fuze”, 1945. jan. 6., XV Corps, NARA RG 498, G-3 OR, box 10. („Maga az ördög sem tudna”).
41. De mi történt az ördög: Az amerikai 30. gyaloghadosztály ütegei először december 19-én használtak közelségi gyújtós löszert, és a tüzérek becslése szerint a La Gleize körül ellőtt összes gránát negyedét szerelték fel az új gyújtóval. („VT Fuzes”, 1945. jan. 6., XV Corps, NARA RG 337, AGF OR, #282).
42. Peiper rohama a Meuse: levél, J. Peipertől John S. D. Eisenhowernek, 1967. ápr. 4., CBM, MHI, box 6.; TT, 239–240. (Az amerikai utászok mind). „An Interview with Obst Joachim Peiper”, ETHINT 10, Sept. 7, 1945, MHI, 21. (Peiper észak felé kanyarodott); Reynolds: *Men of Steel*, 95.; Ardennes, 337–339. (izzásig hevülő lövegcsöveiket).
43. A védekező amerikaiak további: Royce L. Thompson: „The ETO Ardennes Campaign: Operations of the Combat Group Peiper”, 1952. júl. 24., CMH; Toland: *Battle*, 176. (hogya benzineskannákat ejtenek); Weingartner: *Crossroads of Death*, 58–60.; Ardennes, 349–350, 364–365.; Schrijvers: *The Unknown Dead*, 54–56. (Egy pap általános feloldozásban); TT, 445.
44. Peiper megtett már vagy: Royce L. Thompson: „The ETO Ardennes Campaign: Operations of the Combat Group Peiper”, 1952. júl. 24., CMH; Reynolds: *Men of Steel*, 125. (Ezeröt-száz megmaradt katonájával); „Kampfgruppe Peiper”, n. d., FMS, #C-404, MHI, 12–13. (száz amerikai hadifoglyot is); Hal D. McCown, CO, 2nd Bn, 119th Inf, „Observations of an American Field Officer”, n. d., MHI; TT, 459 (– Kiértjük a kommunista méletyt); Schrijvers: *The Unknown Dead*, 42–48.; Moriss: „The Defense of Stavelot”, *Yank*, 1945. febr. 9., 8.; Hitchcock: *The Bitter Road to Freedom*, 84–85.; „Malmédy Massacre Investigation”, Senate Armed Services Committee, Oct. 1949, 2.
45. Péntek estére az amerikai: TT, 459.; Royce L. Thompson: „The ETO Ardennes Campaign: Operations of the Combat Group Peiper”, 1952. júl. 24., CMH (a pincében égette a titkos iratokat); Reynolds: *Men of Steel*, 126.; Ardennes, 374–377.; TT, 457–459. (és egy láda Lúger pisztolyt), 465. (de helyette Malmédyt bombázták).
46. „Helyzet jelentősen romlott”: H. Priess: „Commitment of the I SS Panzer Corps During the Ardennes Offensive”, 1946. márc., FMS, #A-877, MHI, 40–43.; Reynolds: *Men of Steel*, 133. (kódolt rádiótávíratban); Reynolds: *The Devil's Adjutant*, 225–235. (és agyonlőtték dezertárlásért); Ardennes, 376–377. (az utolsó 28 páncélosát).
47. December 24-én, vasárnap: Ardennes, 376–377.; más beszámolóik kevesebb német sebesült és több amerikai hadifogly hátrahagyásáról szólnak. (Reynolds: *Men of Steel*, 133.).
48. Egy amerikai járőrrel vívott: Hal D. McCown, CO, 2nd Bn, 119th Inf, „Observations of an American Field Officer”, n. d., MHI; TT, 462–463. (a Yankee Doodle-t füttyülve).
49. A dermesztően hideg Salin: Reynolds: *Men of Steel*, 134–135. (láncba állva segítettek); Royce L. Thompson: „The ETO Ardennes Campaign: Operations of Combat Group Peiper”, 1952. júl. 24., CMH (Peiper végül Wanne-nál); TT, 462–463.; Reynolds: *Men of Steel*, 134–135. (5800 katonából 770 maradt); „Malmédy Massacre Investigation”, Senate Armed Services Committee, 1949. okt., 2.; Ardennes, 362.; Royce L. Thompson: „Bibliography of the Malmédy Massacre Case”, 1954. dec. 9., CMH, Geog Belgium, 370.2.
50. December 23-án az egész: Royce L. Thompson: „Weather of the Ardennes Campaign”, 1953. okt. 2., CMH, 29.; Ardennes, 470.; Moorehead: *Eclipse*, 228. („a tündöklő világot”); William A. Carter: „Carter's War”, 1983, CEOH, box V-14, XII, 22. (a csonttá fagyott német hullákat); Wellard: *The Man in a Helmet*, 209. (így női ruhákat is); Lewis (ed.): *The Mammoth Book of Eyewitness World War II*, 441. („Mindenki nagyjából egykorúnak”).

51. A katonák fémlemezből fabrikáltak: „Ardennes, Supply Installations, Withdraw of”, FUSA, 1945. ápr. 29., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584.; „Chief Engineers Report on Camouflage Activities in the ETO”, 1945. nov. 15., Howard V. Canan papers, HIA, box 3. (dálca-zófestékekkel mázolták be); Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 208. (belga csipkéből készítettek álca-hálót); „Third U.S. Army After Action Report”, n. d., chapter 21, CMH (és a háztartásokból vett lepedőkből); „Unit History, 93rd Evacuation Hospital, 1944”, Donald E. Currier papers, MHI, box 1, 42–43. (A kórházakban felfűjt és festékek); Simpson: *Selected Prose*, 138. („ebben a hidegben a sebesültek”); Mary Ferrel, 101. evakuációs kórház, ts, 1970. márc., NWWIIM („olyan sípoló-hörgő lélegzéssel”).
52. A karácsonyi ünnepekkel mit sem: Ardennes, 438–439.; „Engineer Troops in Ardennes Break-through”, NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584, box 2, 2. (mozgását az északi szárnyon); Liddell Hart: *The Other Side of the Hill*, 463. (az 5. páncéloshadereg balszárnyát); Horst Stumpf, OB West chief armored officer, Aug. 11, 1945, ETHINT 61, MHI, 61. (A pótalkatrész- és beszinhiány).
53. Saint-Vithől nyugatra azonban: Gilmore (ed.): *U. S. Army Atlas of the European Theater in World War II*, 142–143.; Cirillo: „Ardennes-Alsace”, 33. (negyven kilométeres szakaszára).
54. Új aggodalom kezdett eluralkodni: Sylvan, 231.; hadműveleti napló, 1944. dec. 24., 6 óra 15 perc, MBR papers, MHI, box 59. (– A helyzet normális).
55. Mások sokkal kevésbé: „Report on Allied Air Force Operations”, 1945. máj. 21., SHAEF, A-3, CARL, N-9371; AAFinWWII, 773. („A terep megoldozásának” nevezett); Royce L. Thompson: „Weather of the Ardennes Campaign”, 1953. okt. 2., CMH, 29–30. (Ujjongó GI-ok nyújtogatták); Davis: *Carl A. Spaatz and the Air War in Europe*, 532–533. (a háború legnagyobb tömeges bombatámadásait); Richard Henry Byers: „Battle of the Bulge”, 1983, a. p., 36. („A bombázók finom, helyekönnyen”); Ardennes, 649–650. (lővontatású hóékekkel nemigen); Quesada: „Operations of the Ninth Tactical Air Command”, előadás, 1945. máj. 29., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, L-10-45, 13.; napló, Martin Opitz, 295th VG Div, Dec. 25, 1944, NARA RG 407, ETO G-3 OR, box 8. („Az amerikai jakók állandóan”).
56. A felhőtlen ég az ultimátum: „Report on Air Resupply to 101st Airborne Division at Bastogne”, 1945. jan. 11., in „Battle of the Bulge”, és OH, Carl W. Kohls, G-4, et al., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #229, #230. A Bastogne fölött teljesített 900 bevetésen 23 repülőgép veszett oda. (Royce L. Thompson: „Air Resupply to Isolated Units, Ardennes Campaign”, 1951. febr., CMH, 2-3.7 AE P, 73.).
57. McAuliffe tábornoknak rendelkezésére: OH, James E. Parker: „Air Support Part at Bastogne”, 1945. jan. 1., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #230; Marshall: *Bastogne*, 134–156.; „Bastogne”, n. d., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584. (A hóban hagyott nyomok).
58. Bastogne haladékok kapott: OH, William L. Roberts, CCB, n. d., páncélosadosztály, 1945. jan. 12., NARA RG 407, E 427-A, folder #305; „Bastogne”, n. d., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584. (A 101. hadosztály tüzérei); Ardennes, 474. (Mivel a peremvonal kerülete); Ingersoll: *Top Secret*, 250. („mintha acélreszeléssel homokfúvózták volna”).
59. Több mint 3000 polgári: Toland: *Battle*, 255–257.; „Medical Evacuation and Supply, Bastogne”, n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 230. (Több száz sebesült GI); Cowdrey: *Fighting for Life*, 265–266. („arcuk pedig megöregedett”); Rapport–Northwood: *Rendezvous with Destiny*, 469–470. (Két sebész gürcölt zseblámpák és a járőrképes sebesültek egy korábban); Cosmas–Cowdrey: *Medical Services in the European Theater of Operations*, 418. (A haldoklókat a reménytelen eseteknek és konyakot és mentálkört is); „Bastogne”, n. d., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584. (Élelem után kutató katonák); Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 166–167.
60. Napalm gyújtotta tüzek: Ardennes, 475.
61. – Ne készíts tervet: Weintraub: *11 Days in December*, 137.; Simpson: *Selected Prose*, 140. (– Azok, akik támadnak titeket); Toland: *Battle*, 255–257. („A Mikulás eljön a városba”); Ardennes, 475. („Karácsony esti ajándék”); Marshall: *Bastogne*, 169. (– Cserbenhagytak bennünket).

62. 17 óra 10 perckor egy merész: „Medical Evacuation and Supply, Bastogne”, n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 230.; a szerző látogatása, Bastogne, 2009. jún. 3.; OH, William L. Roberts, CCB, 10. páncélosadosztály, 1945. jan. 12., NARA RG 407, E 427-A, folder #305. (megölt egy civil ápolónőt); Rapport-Northwood: *Rendezvous with Destiny*, 471.; „The Battle of Bastogne, 19–28 Dec. 44”, n. d., CMH, Geog Belgium 370.2, 4.
63. Szenteste Patton részt vett: PP, 606.; levél, GSP-től Beának, 1944. dec. 25., GSP, LOC MS Div, box 12.; D’Este: *Patton: A Genius for War*, 691. (telepedtek be Bradley-vel); Codman: *Drive*, 235. (zsfölösleg megtelt, jéghideg).
64. „Patton téglavörös arcát”: PP, 852–853.
65. A templomból kinézve Patton: Allen: *Lucky Forward*, 184. (– Karácsony, karácsony, micso-da éjszaka); Wellard: *The Man in a Helmet*, 210. (meg az őrköt ellenőrizte személyesen); Allen: *Lucky Forward*, 184 („amikor nyomni kell a gázt”); D’Este: *Patton: A Genius for War*, 682–683. („nyersen akarják a háborút”); Blumenson: *Patton: The Man Behind the Legend, 1885–1945*, 251. (Derült eget kért Hitler-től); PP, 606 („Felhőtlen, hideg karácsony”).
66. Patton beváltotta a Verdunben: H. P. Hudson: „The Intervention of the Third Army: III Corps in the Attack”, n. d., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584, box 3. (Rendkívüli hadított volt és – Hajtsatok, mint az őrültek); Allen: *Lucky Forward*, 180. (beleértve a had-sereg 108 tüzérszázlóját); Rickard: *Advance and Destroy*, 167. (SS-eket nem ejtünk foglyul); Bailly: *Faint Praise*, 120. (és ezeket a „Jumbo” harckocsikat).
67. Vezető és vezettek egyaránt: Albert Praun, Wehrmacht signal chief, „German Radio Intel-ligence”, n. d., FMS, #P-038, CMH, 84–85.; Holt: *The Deceivers*, 647–648, 658–659.; Cirillo: „Ardennes-Alsace”, 36. (nehézes frontális támadással); Robert R. Summers et al.: „Armor at Bastogne”, 1949. máj., AS, CARL, N-2146.71-2, 123. (A kemény fagy október óta); Ardennes, 526. (éjszakai támadásra adott parancsot); Fox: *Patton’s Vanguard*, 388. (mindössze tizen-négy Shermanje maradt), 382–384. (egy „ronda, trágával teleszórt”); „The Intervention of the Third Army: III Corps in the Attack”, n. d., CMH, 8-3.1 AR, II, 12–13.; Taylor: *General Maxwell Taylor*, 130. („A katonák kis tüzeket”).
68. „Valószínűleg az én hibám”: PP, 605.
69. „Hosszú időt igényel”: Rickard: *Advance and Destroy*, 172.; Fox: *Patton’s Vanguard*, 388.; Robert R. Summers et al.: „Armor at Bastogne”, 1949. máj., AS, CARL, N-2146.71-2, 128–131. (és a német ejtőernyősök); jegyzetek, 1944. dec. 26., SHAEF main, James M. Robb corr, DDE Lib, PP-pres, box 98. (kétyszer is telefonált); „The Intervention of the Third Army: III Corps in the Attack”, n. d., CMH, 8-3.1 AR, II, 12–13. (– Pokoli gond ez nekem).
70. Karácsony napján kora: Sorley: *Thunderbolt*, 22, 55. (falta az aszpirint); Fox: *Patton’s Van-guard*, 399.
71. „lövöldözős, puskatussal verekedős”: Ardennes, 552–555.; „The Intervention of the Third Army: III Corps in the Attack”, n. d., CMH, 8-3.1 AR, VIII, 10. (– Ájútottak Assenois-n, és).
72. Őt Sherman és egy félláncaltas: Sorley: *Thunderbolt*, 80–81.; Toland: *Battle*, 282–283. (– Gyertek ide!); Capa: *Kissé elmosódva*, 211. (– Örülök, hogy látom).
73. „ITT HARCOLT KILROY”: Capa: *Kissé elmosódva*, 212.; Ardennes, 607–609. (700 foglyul ej-tett), 480–481. (A szürke belgiumi vásárvároska); Hastings: *Armageddon*, 234. (és akin ame-rikai bakancsot); „Bastogne”, n. d., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584. (egy zászlóaljnyi harckocsija maradt); „Answers to Questions Asked General Westphal”, 1954, FMS #A-986, MHI, 11. („Bastogne elfoglalásának elmulasztását”).
74. „ugyanolyan jelentőségének kell tekinteni”: PP, 613.

„A DICSŐSÉGNEK MEGVAN AZ ÁRA”

1. A Time december utolsó hetében: „Man of the Year”, *Time* (1945. jan. 1.), borító; TT, 600. (benyomódó német arcvonal-kiszögellésre); Royce L. Thompson: „Ardennes Campaign Sta-

- tistics”, 1952. ápr. 28., CMH, 2-3.7 AE P-15; „Ordinance”, n. d., „History of the Ardennes Campaign”, NARA Rg 498, UD 584, box 2.; „Tactical Air Operations in Europe”, XIX Tac-tical Air Command, May 1945, Frederick L. Anderson papers, HIA, box 83, folder 1, 56. (a szövetséges pilótáknak megparancsolták).
2. Nagyobb aggodalmat keltett: Rickard: *Advance and Destroy*, 202–203.; Ardennes, 430–435, 535. (utat kellett megtenniük Bonnig), 426–427; TT, 577–579. (nyolc kilométerre járt Di-nant-tól); Collins: *Lightning Joe*, 292. (Joe Collins ekkor már).
3. Három napig dúltak: William E. Dressler et al.: „Armor Under Adverse Conditions”, 1949, AS, Ft. K, 41–48.; TT, 583.; Ardennes, 570. (felszereléséből addigra megmaradt), 595–603. (Ez az összecsapás bizonyult); Harmon: *Combat Commander*, 240. (Keletebbre egy brit láng-szórós harckocsi).
4. Az előző héten Eisenhower: Weigley: *Eisenhower’s Lieutenants*, 545.
5. Egy közvetlenül karácsony után: A december 21-én leadott rejtjelezett rádiótávirat megfe-jtése öt napot igényelt. (Bennett: *Ultra in the West*, 214.); Royce L. Thompson: „Ardennes Campaign Statistics”, 1952. ápr. 28., CMH, 2-3.7 AE P-15. (4000 harckocsival rendelkezett).
6. Patton a délről, a német: Ardennes, 610–611.; Rickard: *Advance and Destroy*, 191–196.
7. Collins december 27-én, szerdán: memó, JLC-től C. Hodgesnak, „Plans for Offensive Opera-tions”, 1944. dec. 27., JLC papers, DDE Lib, box 3, 201 file.
8. Montgomery habozott: hadműveleti napló, 9. hadsereg, 1944. dec. 28., William H. Simp-son papers, MHI, box 11.; levél, JLC-től Bruce C. Clarke-nak, 1975. febr. 21., CARL, N-8467.297; OH, JLC, 1973, G. Patrick Murray, SOOHP, in „Courtney Hodges Story”, MHI („Senki sem fog áttörni”); OH, JLC, 1972, Charles C. Sperow, SOOHP, MHI, 235–238. („Őnök kiszorítják”).
9. Falaise-ért aligha hibáztathatta: Weigley: *Eisenhower’s Lieutenants*, 539.; rádiótávirat, BLM-től DDE-nek, 1944. dec. 22., 21 óra 55 perc, DDE Lib, PP-pres, box 83. (Montgomery kétel-kedett abban); memó, JLC-től C. Hodgesnak, 1944. dec. 30., JLC papers, DDE Lib, box 3. („határozottan kimerítette önmagát”).
10. – Áldjuk az Urat, akitől: jegyzetek, James M. Robb, 1944. dec. 27., DDE office, DDE Lib, PP-pres, box 98.
11. „Monty egy kifáradt, apró”: PP, 608.; jegyzetek, James M. Robb, 1944. dec. 27., W. B. Smith office, DDE Lib, PP-pres, box 98. („gazdáinknak Washingtonba”); Rickard: *Advance and Destroy*, 193, 198–199. (Bradley szintén azt támogatta); Hogan: *A Command Post at War*, 225. (mint tizenhét, még harcba nem vetett); Ardennes, 614. (A romló időjárás is).
12. Montgomery utóbb váltig: OH, BLM, 1966. okt. 1., John S. D. Eisenhower, CBM, MHI, box 6, 7.; Bolger: „Zero Defects: Command Climate in First U. S. Army, 1944–1945”, *Military Review* (1991. máj.), 61+ (kevésbé kockázatos irányt); Sylvan, 241. („Hodgesnak az elmúlt két hétben”).
13. A köd, a hópadok és az újabb: Hamilton: *Monty, Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976*, 259–263.; Eisenhower: *Crusade in Europe*, 360.; TT, 609. (Montgomery felvázolta a tervet).
14. A brit tábornagy azonban: Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976*, 222. („nyargalócsinák”), 259–263. („egy általános terv kidolgozását”); Wilmut: *The Struggle for Europe*, 605. („legalább még egy erőteljes”); TSC, 385.
15. Amikor Montgomery megint: TSC, 385. Emlékirataiban Eisenhower elkeni ezt az epizódot. (Eisenhower: *Crusade in Europe*, 360–361.).
16. „határozottan valamelyest meghunyászkodó”: Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Mar-shal, 1944–1976*, 265, 246–248. („olyan jóra való pasas” és „Őn sokkal tájékozottabb”); Hast-ings: *Armageddon*, 223. („Mi rendet vágtunk a zűrzavarban”).
17. „Elszenvedtünk egy nagyon határozott”: Chandler, 2387.
18. „Csak azért hozom fel újra”: levél, BLM-től DDE-nek, 1944. dec. 29., DDE Lib, PP-pres, box 83.
19. Semmilyen körülmények között: levél, GCM-től DDE-nek, 1944. dec. 30., Eyes Only Message, Walter B. Smith collection, DDE Lib, WWII documents, box 27.; TSC, 385–386.

- Gurley: „Policy Versus Strategy”, NARA RG 319, RR background files, FRC 5. (Már korábban készítették kiürítési terveket); memó, „Misleading Briefing Data”, Frank A. Allen, Jr.-tól JLD-nek, 1945. jan. 16.; és memó, 6. hadseregcsoport, 1945. jan. 21., NARA RG 331, E 240P, SHAEF public relations section, box 38. (habár mindössze kétszáz vasúti kocsi).
54. „Az időjárás mellett”: Chandler, 2491.
55. Smith felhívta telefonon: „Summary of Directions in Chronological Order Concerning Holding Strasbourg or Not Holding Strasbourg”, 1945. jan. 3., JLD papers, MHI.
56. A melodráma amúgy is zsúfolt: John W. Price: „The Strasbourg Incident”, 1967, OCMH, NARA RG 319, RR background files, FRC 5, 21–22.; Danchev, 642. (Eisenhower elszárgult velük); Chandler, 2396n (és De Gaulle átadott).
57. Eisenhower széles gesztussal: De Gaulle: *The Complete War Memoirs of Charles de Gaulle*, 834–837. (– Elzászban, ahol az ellenség).
58. ...ez pedig az anarchiával határos: memó, DDE-től GCM-nek, 1945. jan. 6., NARA RG 319, RR background files, FRC 5.
59. – Egész életemben érzékeltem: De Gaulle: *The Complete War Memoirs of Charles de Gaulle*, 837–839.; Porch: *The Path to Victory*, 603. (és De Gaulle a közelmúltban).
60. Mire idáig ért a főparancsnok: Gurley: „Policy Versus Strategy”, NARA RG 319, RR background files, FRC 5. („Ha önök végrehajtják”); De Gaulle: *The Complete War Memoirs of Charles de Gaulle*, 837–839. (– Rengeteg a gondom Montgomeryvel).
61. – Azt hiszem, a bölcs és helyénvaló: Eisenhower: *Crusade in Europe*, 384.
62. „nem mindig van tudatában”: Kersaudy: *Churchill and De Gaulle*, 300.; De Gaulle: *The Complete War Memoirs of Charles de Gaulle*, 838–839. (– A dicsőségnek megvan az ára); Gurley: „Policy Versus Strategy”, NARA RG 319, RR background files, FRC 5. (– Képzeld, azt kérni tőlünk); Porch: *The Path to Victory*, 610. („ezek az amerikaiak”).
63. Amikor megmenekülésük örömhíre: Gurley: „Policy Versus Strategy”, NARA RG 319, RR background files, FRC 5.; rádiótávirat, DDE-től JLD-nek, 1945. jan. 7., és „Summary of Directions in Chronological Order Concerning Holding Strasbourg or Not Holding Strasbourg”, 1945. jan. 3., JLD papers, MHI („a lehető legerőteljesebben”).
64. A Nordwind-offenzíva elhúzódtott: RR, 505–509, 513, 527, 564.; VW, vol. 2, 249. (és a Gamb-sheimnél kompon); MEB, „Army Group G”, Dec. 1956, OCMH, NARA RG 319, R-91, box 14, 18.; Giziowski: *The Enigma of General Blaskowitz*, 373. (Hitler mennydörögve „pesszimizmának”), 371. („Tejszínhab Divízió” csúfolt); Bonn: *When the Odds Were Even*, 219. (köztük kelet-európai újoncokat).
65. „Hinnünk kell az irgalmas Isten”: Eisenhower: *Letters to Mamie*, 229.
66. Új gondjai is adódtak: hivatali napló, 1945. jan. 5., Kay Summersby, DDE Lib, PP-pres, box 140. (leállítani képes sugarat); Gardner: „The Death of Admiral Ramsay”, AB, no. 87 (1995), 44+; Woodward: *Ramsay at War*, 194.; Chalmers: *Full Cycle*, 267.
67. „E. korán távozik a hivatalból”: asztali naptár, 1945. jan. 7., Barbara Wyden papers, DDE Lib, box 1.

AZ AGÓNIA HÍRCSATORNA

1. A SHAEF január 5-én: hivatali napló, 1945. jan. 5., Kay Summersby, DDE Lib, PP-pres, box 140.; Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 565. („az összes érintett azonnali”); Eisenhower: *The Bitter Woods*, 465.
2. – Semmiért sem kell bocsánatot: napló, 1945. jan. 1., 5., 6., CBH, MHI, box 5. Még a *Stars and Stripes* is „Monty katonáiként” emlegette a GI-okat. (Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976*, 302).
3. „Be fogom mutatni, hogyan”: rádiótávirat, BLM-től WSC-nek, 1945. jan. 6., UK NA, CAB 120/867.
4. „Az igazi gond a jenkikkel”: Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976*, 411.

5. Amikor Williams dandártábornok: OH, E. T. Williams, 1947. máj. 30–31., FCP, MHI; Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976*, 304. (– Kérem, ne tegye!); OH, David Belchem, 1947. febr. 20., FCP, MHI. (vállvevétel kellemetlen szagát); OH, Alan Moorehead, 1947. jan. 21., FCP, MHI („valami fenemód rettenetes hibát”).
6. A tábornagy két ezredjelvénnel ékesített: OH, Alan Moorehead, 1947. jan. 21., FCP, MHI („úgy beöltözve, mint egy bohóc”); VW, vol. 2, 425–427. („vitéz harcost, aki”); Wilmot: *The Struggle for Europe*, 610–611. (Bradley-ről nem ejtett szót); TT, 611. („súlyos harcokat vívnak”).
7. – Az első dolog, amit: Davis: *Soldier of Democracy*, 530.
8. – Vessünk véget a kártékony: VW, vol. 2, 425–427.
9. – Jaj, istenem! Miért nem állították: Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976*, 303.; Colville: *The Fringes of Power*, 551. („szemérmetlenül diadalittas” és „és szerfelett önelégült beszéde”); Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 565. („micsoda rendes fiú vagyok én”); Richardson: *Send for Freddie*, 172. („kakas a szemétdombon mentalitásának”); Bradley–Blair: *A General's Life*, 382. (Montgomery előre látta a támadást); VW, vol. 2, 428. („Meglehetősen megzavarodtak”).
10. „Azt tartja célszerűnek”: hadműveleti napló, 9. hadsereg, 1945. jan. 19., William H. Simpson papers, „Personal Calendar”, MHI, box 11.; OH, Frederick E. Morgan, n. d., FCP, MHI („megvetése tevékeny gyűlöletbe”); „Excerpt from Diary, D/SAC”, 1945. jan. 31.; NARA RG 319, SC background papers, 2-3.7 CB 8. („szóba sem jöhet”).
11. Bradley kétszer hívta Versailles-t: hadműveleti napló, 1945. jan. 9., Kay Summersby, DDE Lib, PP-pres, box 140. A „kalkulált kockázat” magyarázattal a 12. hadseregcsoport parancsnoksága először december 21-én állt elő, és jóval a háború után is széles körben idézték. (Royce L. Thompson: „American Intelligence on the German Counteroffensive”, vol. 1, Nov. 1949, CMH, 2-3.7 AE P-1).
12. „próbálkozását a diszkreditáláson”: Bradley Commentaries, CBH collection, MHI, box 41.
13. – Nem tudok Montgomery alatt: Bradley: *A Soldier's Story*, 487–488.; napló, 1945. jan. 8., CBH, MHI, box 5.
14. „Egész szövetséges főparancsnoki”: Chandler, 2481.
15. A németek útjának elállása: Rickard: *Advance and Destroy*, 200–203. (gondoskodnia kell magáról); Ardennes, 650–651. (az amerikai páncélosadosztályok pedig); Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 572. („Kevesen dezertálnak”).
16. Mindazonáltal az ellenségnek nagyon: Ardennes, 615.; MEB, „The German Withdrawal from the Ardennes”, 1955. máj., NARA RG 319, OCMH, R-series #59, 20. (Motorkerékpáros járőrök kutattak); Rickard: *Advance and Destroy*, 319. (Akadt egy hadosztály); Roger S. Durham: „The Past Is Present: The World War II Service of George E. Durham”, 1996, a. p., 124. (– Katona maga, vagy).
17. – Tíz gránát egyre az övékből: White: *Conqueror's Role*, 7, 14. (– Mozogiatok ott, faszszopó); PP, 615 („Előfordult néhány szerencsétlen”); TT, 226. (Másokat törvényesen végeztek ki); FUSA G-2, Operation GREIF, n. d., NARA RG 407, E 429, ML #994 („agyonlövésre puskatüz által”); Heinz: „The Morning They Shot the Spies”, *True* (1949. dec.), 28+ („le kellett állítanunk őket”); W. C. Heinz, 93, *Writing Craftsman Dies*, NYT, 2008. febr. 28.
18. A Bastogne-nál indított végső: Wilmot: *The Struggle for Europe*, 607–608.; Cirillo: „Ardennes-Alsace”, 45. (háromról kilencre nőtt); „Allied Air Power and the Ardennes Offensive”, n. d., director of intelligence, USSAFE, NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584, box 1. (A rettenetes időjárás ismét); Ardennes, 628–629. (hogy hegesztőpisztolyt és feszítővasat); Rickard: *Advance and Destroy*, 216, 314. (másfél kilométert jutott előre naponta); LO, 26–33. (s 5000 fős vére), 39–42. (álljanak meg a Nyugati Fálnál).
19. Január 16-án, kedden: LO, 42–43.; Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 561.; a szerző látogatója, Houffalize, 2009. jún. 4.; „Allied Air Power and the Ardennes Offensive”, n. d., director of intelligence, USSAFE, NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584, box 1. (Ezer tonna szövet-

- séges repülőbomba); PP, 632. („Nem láttam semmi ehhez foghatót”). A Houffalize-ben megölt majdnem 200 polgári lakos szinte mind „felszabadítói keze által halt meg”. (Hitchcock: *The Bitter Road to Freedom*, 87).
20. „Houffalize kicsiny városa”: D'Este: *Patton: A Genius for War*, 696–697.
21. *Egy nappal később Eisenhower*: Sylvan, 262.; Benjamin A. Dickson: „G-2 Journal: Algiers to the Elbe”, MHI, 203. (*Hôtel Britannique-ba*); Hogan: *A Command Post at War*, 239. („megdőlve, mint egy részeg”); hadműveleti napló, 9. hadsereg, 1945. jan. 30., William H. Simpson papers, „Personal Calendar”, MHI, box 11.; Bradley: *A Soldier's Story*, 502. („Whore's Campnek”).
22. Az amerikai katonák faluról falura, majorról majorra: Fussell: *Wartime*, 122. („a kraut-irást”); „The Defense of St. Vith, Belgium”, n. d., AS, Ft., K, NARA RG 407, E 427, Misc AG records, #2280, 42. („A csatazaj közeledik a városhoz”); LO, 51.
23. Hitler már korábban szedte: „The Führerhauptquartiere”, AB, no. 19. (1977), 1+; Kershaw: *Hitler, 1936–1945: Nemesis*, 747. (– Tudom, hogy a háború elveszett); Rickard: *Advance and Destroy*, 290–292. (az *Our folyón vert öt hadihídon*); Chandler, 2439. („valószínűleg sikeresen vonja ki”); az Egyesült Államok Hadserege egyik történeti munkájának szerzője úgy becsülte, hogy az Ardenneken harcba vetett német páncélosállománynak „talán a harmada” menekült meg (Cirillo: „Ardenne-Alsace”, 52.).
24. A Vörös Hadsereg a Kárpátoktól: GS, vol. 4., 80.; Warlimont: *Inside Hitler's Headquarters*, 499.; LO, 51.; MEB, „The German Withdrawal from the Ardennes”, 1955. máj., NARA RG 319, OCMH, R-series, #59, 1-2, 20; Josef „Sepp” Dietrich, 1945. aug. 8–9., ETHINT 15, MHI, 22.; Percy E. Schramm: „The Course of Events in the German Offensive in the Ardennes”, n. d., FMS, #A-858, MHI, 18–21 („ismét szivattyúnak bizonyult”).
25. Nyugaton a háború visszahúzódt: Lewis: *The Mammoth Book of Eyewitness World War II*, 444. (nehézgéppuskáinak állandó kattogásával); Moorehead: *Eclipse*, 228. (– Biztosak vagytok benne?).
26. A halottak „sűrűn heverték”: Gellhorn: *The Face of War*, 194.; Bagnulo (ed.): *Nothing But Praise*, 48. (A vaskeményre fagyott föld); Schrijvers: *The Unknown Dead*, 27. (Az Ardenneken sok megölt polgári), 359. A dietrichi Nemzeti Hadtörténeti Múzeum 3800 főre teszi a csata alatt Belgiumban és Luxemburgban elpusztult vagy megsebesült polgári lakosok számát. (Hitchcock: *The Bitter Road to Freedom*, 385n).
27. Az henri-chapelle-i amerikai temetőben: Joseph T. Layne – Glenn D. Barquest: „Margraten: U. S. Ninth Army Military Cemetery”, 1944, NWWIM, 7–13.; Joseph James Shomon: *Crosses in the Wind*, 91–98, 109.; „Third U. S. Army After Action Report”, chapter 21, CMH. (Azok, akiknek elveszett a dögcédulájuk).
28. A dudor területét átfésülő: Bauserman: *The Malmédy Massacre*, 100–101.
29. A hadsereg egy jóval a háború: A számok tartalmazzák a 6. hadseregszázad veszteségeit is. TSC, 402, Corr, D. G. Gilbert, chief, Army historical services division, to JT, Jan. 28, 1959, JT, LOC MS Div, box 38. Az összes amerikai veszteségnek nagyjából a háromnegyed részét a 12. hadseregszázad szenvedte el. Egy 1952-es monográfia 1945. január 19-ig bezárólag 71 000 főre teszi a teljes véres veszteséget. (Royce L. Thompson: „Ardennes Campaign Statistics”, 1952. ápr. 28., CMH, 2-3.7 AE P-15.)
30. További ezek szenvedtek: Morelock: *Generals of the Ardennes*, 20.
31. Több mint 23 000-en estek: OH, William R. Desobry, 1978, Ted S. Chesney, SOOHP, MHI („olyan pocskót, hogy inkább”).
32. Az Agónia Hírcsatornát: Frank: „The Glorious Collapse of the 106th”, *Saturday Evening Post* (1946. nov. 9.).
33. A több mint 60 000 sebesült: Cowdrey: *Fighting for Life*, 263. („mint valaki, akit egy”); Fussell: *Doing Battle*, 146. („mint az Elfújta a szélnek”); Carroll (ed.): *War Letters*, 267–268. („Le-néztem, és a j. kezem”).

34. A német embervesztéseket nehéz: AAAD, 484.; Sylvan, 262.; Rickard: *Advance and Destroy*, 316. (az ellenség 120 000 katonát veszített); Bradley: *A Soldier's Story*, 492. (Bradley több mint negyedmillióról); Percy E. Schramm: „The Course of Events in the German Offensive in the Ardennes”, FMS, #A-851, MHI, 20.; *Germany VII*, 694. (A hivatalos német történelmi). Más német történészek a teljes veszteséget körülbelül 68 000 főben határozzák meg, amihez adódik még 23 000 fő Elzászban (Rickard: *Advance and Destroy*, 316.; Cirillo: „Ardenne-Alsace”, 53.).
35. Az a körülmény, hogy Model: Rickard: *Advance and Destroy*, 322. (még mindig 289 hadosztály szerepelt); OH, Hasso von Manteuffel, 1966. okt. 12., John S. D. Eisenhower, CBM, MHI, box 6, 7. (– Addig hajlított a fíjat); Greenfield (ed.): *Command Decisions*, 356. (A nyugaton harcoló német); MEB, „Effects of the Ardennes Offensive: Germany's Remaining War Potential”, 1955. máj., OCMH, Foreign Studies Branch, NARA RG 338, R-series, #61, 28. (Hitler „nyúl vadászathoz”); Zaloga: *Armored Thunderbolt*, 258. (700 páncélos veszítettek); Davis: *Carl A. Spaatz and the Air War in Europe*, 537. (megtiltották mindenféle teheráru); LO, 8. (négy millió német katona esett el). Egy 1950-es tanulmány a német fegyveres erők 1945. január 31-ig elszenvedett teljes véres veszteségét 8,3 millióra tette (MEB, „Overall View of Germany's Economic, Political, and Military Situation at the Beginning of 1945”, 1950. máj., CMH, 2-3.7 EC, 12.).
36. „Amikor az ember kifog”: legélt szöveg, Patton sajtókonferenciája, 1945. jan. 1., GSP, LOC MS Div box 12, folder 18.
37. „egy tizedes háborúját”: Liddell Hart: *The Other Side of the Hill*, 464.
38. Kevés amerikai tábornok: Millett–Murray: *Military Effectiveness*, vol. 3, *The Second World War*, 80.; Rickard: *Advance and Destroy*, 193, 291, 320. (Patton bizonyult a legkiválóbbnak); ONB, 1945 efficiency report on GSP, DDE Lib, PP-pres, box 91.
39. Churchill az Alsóházban elmondott: TSC, 389.; Bradley: *A Soldier's Story*, 488.; Colville: *The Fringes of Power*, 583. („az erőnek nagyszerűbb demonstrációja”); TSC, 395. („Micsoda óriási megtiszteltetés”); napló, 1945. jan. 24., GSP, LOC MS Div, box 3, folder 9. („Miért nem igazi férfi Ike?”).
40. „semmilyen tekintetben nem ért el”: „Biennial Report of the Chief of Staff of the Army”, 1945. okt., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 584, box 2.; Franz Kurowski, közli Barnett (ed.): *Hitler's Generals*, 432. („isten adománynak bizonyult”); Ehlers: *Targeting the Reich*, 292, 311–314. (százával váltak mozgásképtelenné); Erickson: *The Road to Berlin*, 447–448, 460–462; Cooper: *The German Army, 1933–1945*, 525–526.; Gerhard L. Weinberg: „D-Day: Analysis of Costs and Benefits”, közli Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 336. (Sztálin Odera felé tör).
41. A német áradat visszahúzódtával: Rickard: *Advance and Destroy*, 314. (nagy nyilakat rajzolni).
42. Időszámvetését hat héttel: Chandler, 2450–2454.; Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 547. Egy december 23-i dátumú SHAEF-tanulmány mindössze 25-re becsülte az északon kellő mértékű anyagi ellátásban részesíthető hadosztályok számát, amíg vasúti hidakat nem sikerül építeni. Maga Montgomery valószínűnek tartotta ezt a számot (ALH, 155–156.; TSC, 410.).
43. Abban a pillanatban a nyugati: LO, 5–7.; LSA, vol. 2, 288.; MEB, „Effects of the Ardennes Offensive: Germany's Remaining War Potential”, 1955. máj., OCMH, Foreign Studies Branch, NARA RG 338, R-series, #61, 46. (1170 kilométer hosszú arcvonalon); TSC, 392–393. („rengeteg zsíros hús”).
44. A gyalogszaksz-parancsnokok hiánya: „History 1945”, Ground Forces Training Center, n. d., Harold F. Potter papers, MHI, box 1.; levél, Congressional Research Service to Rep. Adam Benjamin, Jan. 1981, a. p. (Sok ottani növendék); D. M. Giangreco: „Spinning the Casualties: Media Strategies During the Roosevelt Administration”, *Passport*, newsletter, Society for Historians of American Foreign Relations, Dec. 2004, 22+ (A hadsereg újoncbe-hívási kvótáját); Chandler, 2453. (nyolcvanöt nő a hadosztályok száma).

45. *Annak pedig elegendőnek*: „Major Problems Encountered by Ground Force Reinforcement Command”, chapter 6, NARA RG 498, ETO HD, admin file #571F, 291–295. („majdnem kimerítettnek”); TSC, 392–393. (Eisenhower 100 000 tengerészgyalogost kért); levél, David T. Griggstől Edward L. Bowlesnak, a hadügyminiszter tanácsadójának, 1945. febr. 22., AFHRA, 519.161-7. („húsz további gyaloghadosztályt”); Kirkpatrick: *An Unknown Future and Dreadful Present: Writing the Victory Plan of 1941*, CMH, 1990, 113–114.
46. „Mindenkit ugyanazok az általános”: Carroll (ed.): *War Letters*, 266.; *Ardenne*, 99.; Cirillo: „Ardenne-Alasace”, 20. (egyet a harminckettő közül).
47. „Bármely nagy ügynek”: „Monty's Wartime Caravans”, AB, no. 20. (1978), 32+; VW, vol. 2, 357.

10. ARGONAUTÁK

VILÁGPOLGÁROK

1. A reggeli napsütés és a csendes: Dilks (ed.): *The Diaries of Alexander Cadogan*, 700–701.; Edén: *The Reckoning*, 592. (ahol az amerikai himnusz); DOB, 46–51. (a szicíliai invázió előestéjén).
2. 1940-től 1943-ig a tengelyhatalmak légierőinek 16 000: „Argonaut”, No. AR/2, n. d., UK NA, CAB 120/172. („a rémhírek és pletykák terjesztése”); „Operation Argonaut”, n. d., Frederick L. Anderson papers, HIA, box 95, folder 14. (és a Lascaris-bástyát); Kuter: *Airman at Yalta*, 69. („huzatos hűtőházi kamrára”); King–Whitehill: *Fleet Admiral King*, 587. (és egy tenger-nagy leírta); Norwich: *The Middle Sea*, 302–307.; Cherpak (ed.): *The Memoirs of Admiral H. Kent Hewitt*, 213–214. (Egy Nápolyból átvezényelt LST).
3. Bármiféle kényelmetlenség ellensúlyozására: Kuter: *Airman at Yalta*, 70–71, 72–73. (Egy helybeli könyvtáros idegenvezetőként); John E. Hull: „Unpublished Autobiography”, n. d., MHI, 14-3. („A ragyogás, amelyet kitisztított”); Charles H. Donnelly: „Autobiography”, 1979. máj., MHI, 706–710. (és a bárók pontban 18 órakor); Roberts: *Masters and Commanders*, 540. (húsztagú zenekar játszott); Pawle: *The War and Colonel Warden*, 357. (a széles lépcső mellett); Norwich: *The Middle Sea*, 302–307.; „Argonaut”, No. AR/2, n. d., UK NA, CAB 120/172.
4. Pénteken délelőtt 9 óra 30 perckor: Stettinius: *Roosevelt and the Russians*, 68.; jegyzetek, 1945. febr. 2., Anna Roosevelt Halsted papers, FDR Lib, box 84. („A kikötőbejárat olyan szűk”).
5. Amint a cirkáló négy csomóval: „Trips of the President”, FDR Lib, container 21, file 6-1.; Churchill: *Closing the Ring*, 642. (Admiral Q); Bishop: *FDR's Last Year*, 292. (lassú üdvözlő sortüzet).
6. „A napfény sziporkázva csillogott”: Bohlen: *Witness to History*, 1929–1969, 171.
7. A kikötő túlsó oldalán: Moran: *Churchill: Taken from the Diaries of Lord Moran*, 234.; Bishop: *FDR's Last Year*, 292. („Minden gép áll!”); Edén: *The Reckoning*, 592. („Azon pillanatok egyike”); William M. Rigdon, menetnapló: „The President's Trip to the Crimea Conference and and Great Bitter Lake, Egypt”, Averell Harriman papers, LOC MS Div, 14. (állt a kikötőhelyen).
8. Amióta tizenegy nappal korábban: Guy H. Spaman: „President's Trip”, 1945. júl. 5., Secret Service records, FDR Lib, container 4, file 103-1.; Byrnes: *Speaking Frankly*, 22. A Quincy cirkálóra Roosevelt mellé rendelt orvos azt jelentette, hogy az elnök az úton sokat pihent, és reggelként sokáig aludt. (Bruenn: „Clinical Notes on the Illness and Death of President Franklin D. Roosevelt”, *Annals of Internal Medicine*, 72 [1970. ápr. 1.] 4., 579+.)
9. Kevés időt szánt: William M. Rigdon, menetnapló: „The President's Trip to the Crimea Conference and Great Bitter Lake, Egypt”, Averell Harriman papers, LOC MS Div, 1–3. (a Laurát és amelyetől a Satterlee romboló); könyvjegyzék, hivatali iratok, Yalta trip, FDR Lib, box 3. (Death Defies the Doctor); Bishop: *FDR's Last Year*, 271–272. (A közelében mindig ott állt);

- jegyzetek, 1945. jan. 27., Anna Roosevelt Halsted papers, FDR Lib, box 84. (pontonként felpennys alapon); Dallek: *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945*, 481.; Brinkley: *Washington Goes to War*, 264. (ahol tizenhárom unokája).
10. Január 30-án, hatvanharmadik levél, E. J. Flynntől Helennek, 1945. febr. 2., Edward J. Flynn papers, FDR Lib, box 25.; Goodwin: *No Ordinary Time*, 574–575. (A Quincy személyzete rész).
11. Amint a Quincy kikötött: William M. Rigdon, menetnapló: „The President's Trip to the Crimea Conference and Great Bitter Lake, Egypt”, Averell Harriman papers, LOC MS Div, 14–18.; King–Whitehill: *Fleet Admiral King*, 587. (szeme alatt lila karikák); Bohlen: *Witness to History*, 1929–1969, 172–173. („Sokkolt Roosevelt testi”).
12. A Time magazin addigra már: „The Presidency”, *Time* (1944. máj. 8.), 8.; Altman: „For F. D. R. Sleuths, New Focus on an Old Spot”, *NYT*, 2010. jan. 5., D1; Bruenn: „Clinical Notes on the Illness and Death of President Franklin D. Roosevelt”, *Annals of Internal Medicine*, 72 (1970. ápr. 1.), 4.: 579+ (260/150-re nőtt és – Nem tudok enni); Goodwin: *No Ordinary Time*, 494, 496–497. (aki beszédre a felírt zöld digitális); Burns: „FDR: The Untold Story of His Last Year”, *Saturday Evening Post* (1970. ápr. 11.), 12+; Kimball: *Forged in War*, 341. („rohamszerűen jelentkező hasüregi”); Tully: *F. D. R. My Boss*, 351–353. („Rengeteg alvás és még”); Brinkley: *Washington Goes to War*, 265. (A Fehér Ház sajtóirodájának).
13. Am ha a test esendő: Burns: „FDR: The Untold Story of His Last Year”, *Saturday Evening Post* (1970. ápr. 11.), 12+; King–Whitehill: *Fleet Admiral King*, 587. (ismertessék a SHAEF tervét).
14. A fedélzetmesteri sípok újabb: Argonaut files, UK NA, PREM 4/77/1B; „Trips of the President”, FDR Lib, container 21, file 6-1. (Tungsten [Volfrám]); Moran: *Churchill: Taken from the Diaries of Lord Moran*, 232. („Nagyon bőbeszédű lett”); Edén: *The Reckoning*, 590–591. (és néhány megnyert kártyaparti); Leahy: *I Was There*, 294–295. („teljes elkötelezettségét az amerikai”); Black: *Franklin Delano Roosevelt*, 1031. („mintha talicskában kellene”); Stettinius: *Roosevelt and the Russians*, 70–72. (Japán vereségére azonban).
15. Churchill felvett egy húszcentis: Stettinius: *Roosevelt and the Russians*, 70–72.
16. A sziget főkörmányzójának kíséretében: William M. Rigdon, menetnapló: „The President's Trip to the Crimea Conference and Great Bitter Lake, Egypt”, Averell Harriman papers, LOC MS Div, 16–18.; jegyzetek, 1945. febr. 2., Anna Roosevelt Halsted papers, FDR Lib, box 84. (A miniszterelnök, aki ragaszkodott); Coffey: *Hap*, 349. (negyedik szívrohama után).
17. „teljes nézetazonosságról”: FRUS, 542–543.; Kimball (ed.): *Churchill & Roosevelt: The Complete Correspondence*, vol. 3, 523. (a szovjet terjeszkedés feltartóztatására).
18. Roosevelt hébe-hóba bolygott: FRUS, 542–543, 548. (8 órák felfelügyelték); King–Whitehill: *Fleet Admiral King*, 587.
19. Ez a barátságos összejevetel: Wilmot: *The Struggle for Europe*, 666.; Charles H. Donnelly: „Autobiography”, 1979. máj., MHI, 711. (A Grand Harbour fölött a Montgomery-házban); FRUS, 464–466, 471. („be Németország szívébe”); LO, 55–56. A SHAEF január 28-i számítása szerint a szövetségesek 33 hadosztállyal megvédehetik a Rajna vonalát, ellenben ha a németek továbbra is tartják a colmari és a többi, a folyótól nyugatra található arc-vonal-ki-szögellést, akkor 42 hadosztályra lesz szükségük (ALH, 178.).
20. Ezúttal is Brooke tábornagy: DOB, 281–282.; Danchev, xv. („Az emberek csodálták, félték”); Kennedy: *The Business of War*, 329. (A galambok monográfiája); „Notes about Alan's Childhood and Boyhood”, 1943, LHC, Alanbrooke papers, 1/1. (és orvos szeretett volna); Fraser: *Alanbrooke*, 24–29. („zsenedis tüzernek bizonyult”), 215, 448, 514.; Keegan: *Six Armies in Normandy*, 47. („visszakérésnek”).
21. A taktika illet az emberhez: Danchev, 649.
22. A brit haderőnemi főnökök: FRUS, 472.; Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 578. (A Duder megmutatta); jegyzőkönyvek, CCS, 1945. jan. 30., FDR Lib. Map Room conferences, box 29. („A felzárkózás a Rajnára teljes hosszában”).

- hívja a figyelmet, hogy a pusztításnak legalábbis egy részét valószínűleg a szovjet fegyveres erők okozták a tatár falvakban 1944-ben végrehajtott tisztogatás során (*Six Months in 1945*, 24–25, 10.). (Don Juan).
10. Churchill és a brit kontingens: Ismay: *The Memoirs of General Lord Ismay*, 386–387.; Dilks (ed.): *The Diaries of Sir Alexander Cadogan*, 703. („majdnem ijesztő csúfságot”); Churchill: *Triumph and Tragedy*, 347. (egy pillanaton belül aranyhalak).
11. „semmi sem maradt el”: Moran: Churchill: *Taken from the Diaries of Lord Moran*, 237–238.; Leason: *The Clock with Four Hands*, 288. (pedig különvonattal hoztak); Richardson: *From Churchill's Secret Circle to the BBC*, 198. („nagy, közös hálóokban alszunk”); Plokhly: *Yalta*, 50. („3 tábornagyot sorba állni”); Hastings: *Winston's War*, 442. („a Hadész Riviérája”); Danchev, 656. („Lekaptam egy jeges bűvármadarat”).
12. Tizenhat kilométerrel odébb: Kuter: *Airman at Yalta*, 121–122, 138. (*Frakkos pincérek aprósüteményt*); Olsen: „Full House at Yalta”, *American Heritage* (1972. jan.), 1+; Houghton: „That Was Yalta”, *New Yorker* (1953. máj. 23.), 86+ („Kérjük, ne tulajdonítsanak el”).
13. A tragédia levegője ülte meg: Clemens: *Yalta*, 113. (kétmillió rubeles költséggel); Massie: *Nicholas and Alexandra*, 156–164. (*be-bekap egy falat rénszarvasnyelvet*); Plokhly: *Yalta*, 43–44.
14. Most Roosevelt aludt: Houghton: „That Was Yalta”, *New Yorker* (1953. máj. 23.), 86+.
15. Vasárnap délután 4 órakor: William M. Rigdon, menetnapló: „The President's Trip to the Crimea Conference and Great Bitter Lake, Egypt”, Averell Harriman papers, LOC MS Div, photo; OH, John E. Hull, 1974, James M. Wurman, SOOHP, MHI, VI-6, 7.; Beavor: *Berlin: The Downfall, 1945*, 79. (*a Szovjetunió Hőse kitüntetés*); Dobbs: *Six Months in 1945*, 35. (*hogy a vastag püderréteg alatt*); Buhite: *Decisions at Yalta*, 17. (*himnlőhelyek étkelnekedtek*); Houghton: „That Was Yalta”, *New Yorker* (1953. máj. 23.): 86+ (teadszészék se csörögjenek).
16. Jozsef Sztálin még Franklin: Bohlen: *Witness to History, 1929–1969*, 180.; Fox: „The Super-Powers Then and Now”, *International Journal* (1980. nyár), 417+; Reynolds: *Rich Relations*, 438. Lásd még: William T. R. Fox: *The Super-Powers*. New York, Harcourt Brace, 1944.
17. Más tekintetben vajmi kevés: Montefiore: *Stalin: The Court of the Red Tsar*, 25.; Dallek: *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945*, 521. („ahogyan a keresztény úriembernek”); Plokhly: *Yalta*, 56–57, 77.; MMB, 527–528.; Overy: *Why the Allies Won*, 259. („legmagasabb rendű katonai gondolkodással”); Murphy: *Diplomat Among Warriors*, 232–233. (– Tudok bánni Sztálinnal); Roberts: *Masters and Commanders*, 486. (– Ő csak nagyobb érdemért nyúl bele).
18. Egy földjét szántó parasztot: Hastings: *Winston's War*, 444. („Te mondtad!”); Stettinius: *Roosevelt and the Russians*, 99. (*hogy Eisenhower tábornoknak módja lesz*).
19. A generalisszimusz azt felelte: Toozé: *The Wages of Destruction*, 468–469, 477–483.; FRUS, 571–573. („szadista gyűlölettel gyűlölik”).
20. Roosevelt cigarettával kínálta: Bishop: *FDR's Last Year*, 310–311.; Kersaudy: *Churchill and De Gaulle*, 392–393. („Nem tudok elképzelni kellemetlenebbet”).
21. – Csakis méltányosságból: FRUS, 571–573.; Montefiore: *The Court of the Red Tsar*, 492. (– Miért kellett ezzel büntetnie).
22. Amikor Churchill 17 óra 10 perckor megérkezett: William M. Rigdon, menetnapló: „The President's Trip to the Crimea Conference and Great Bitter Lake, Egypt”, Averell Harriman papers, LOC MS Div, photo; Bishop: *FDR's Last Year*, 312–313.; Massie: *Nicholas and Alexandra*, 168–169. (*a cár harminckét gyémántból*).
23. Az Argonaut-konferencia kezdő: Bland (ed.): *George C. Marshall Interviews and Reminiscences for Forest C. Pogue*, 405.; FRUS, 575–578. Egyéb eltérések mellett a konferenciáról készült szovjet feljegyzések úgy idézik Marshallt, mintha a korábbi szint 40 százalékára tette volna a német olajtermelés mennyiségét (Clemens: *Yalta*, 124.). Egy szovjet beszámoló szerint Churchill láthatóan unta a hadi helyzetről szóló előadásokat. („The Crimea

- and Potsdam Conferences of the Leaders of the Three Great Powers”, *International Affairs*, All-Union Society, Moscow [1965. jún.], 97.)
24. A szovjet beszámoló, amelyet: FRUS, 582–583.; Erickson: *The Road to Berlin*, 447–448, 461, 471–472.; Read-Fisher: *The Fall of Berlin*, 211. („Most léptek az átkozott”).
25. A szovjetek jelenleg 7:1 arányú: Horst Boog: „Invasion to Surrender: The Defense of Germany”, közli: Brower (ed.): *World War II in Europe: The Final Year*, 132.; FRUS, 382–383. (immár 180 szovjet hadosztály); Robert H. Abzug: „The Liberation of the Concentration Camps”, közli: *Liberation 1945*, 35–36.; „Auschwitz”, USHMM, <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?Module=10005189>; Posner-Ware: *Mengele: The Complete Story*, 3–8. (kegyetlen orvosi kísérleteket); Gill: *The Journey Back from Hell*, 25–27.; Weinberg: *A World at Arms*, 798–800. (hét tonna női haját); Read-Fisher: *The Fall of Berlin*, 212. (vagy az azokból a protézisekből).
26. – Az az óhajunk: FRUS, 582–583.; Feis: *Churchill, Roosevelt, Stalin*, 498–499.; Weinberg: *A World at Arms*, 798–800.; Erickson: *The Road to Berlin*, 475–476, 480, 517. (Ellentámadások fenyegetik); Buell: *Master of Seapower*, 487. (– Nagyon bátor embernek).
27. Becslések szerint 1945 végére: Antony Beavor előszava Anonymous: *A Woman in Berlin* című könyvéhez, xx; Hitchcock: *The Bitter Road to Freedom*, 154–167. (Königsbergben a szovjet katonák és 7,5 millió német kényszerű); Evans: *The Third Reich at War*, 710. („Katonáink agyonlövők azokat” és „hosszú ideig emlékezni fognak”); Erickson: *The Road to Berlin*, 466–467. (és a megerőszakolt nőket).
28. „nagyon jó hangulatban”: FRUS, 589–590.
29. Nagyon ügyeltek, hogy ne: jegyzetek, 1945. febr. 4., Anna Roosevelt Halsted papers, FDR Lib, box 84.; Sherwood: *Roosevelt and Hopkins*, 852. (Filippínó tengerészeti pincérek); William M. Rigdon, menetnapló: „The President's Trip to the Crimea Conference and Great Bitter Lake, Egypt”, Averell Harriman papers, LOC MS Div, 25. (és ötféle borral öblítettek le); Bishop: *FDR's Last Year*, 319. (száz év béke vár ránk); Dilks (ed.): *The Diaries of Sir Alexander Cadogan*, 707. („vödörzsám issza a kaukázusi”); Stettinius: *Roosevelt and the Russians*, 111. (majd észrevétlenül vízzel).
30. Politikai kérdések nem kerültek: FRUS, 589–590.
31. – Az önök hétmillió lengyeléből: Stettinius: *Roosevelt and the Russians*, 113.
32. „A sasnak hagynia kell”: FRUS, 589–590.
33. „Szörnyű összeövetel, gondoltam”: Eden: *The Reckoning*, 593.
34. Németország kérdésében Sztálin: FRUS, 611–614, 624–627, 633.
35. Miután megnézte a cédulát: uo. 612–618, 629, 634.
36. – A béke ügyéhez meg tudom: Stettinius: *Roosevelt and the Russians*, 127.
37. – Németországot azoknak kell igazgatniuk: FRUS, 612–618.
38. „Ügy szereti Franciaországot”: Moran: *Churchill: Taken from the Diaries of Lord Moran*, 241.
39. Am helyett, hogy emlékeztette: Fenno (ed.): *The Yalta Conference*, 48–50.; FRUS, 612–618, 629. (– Franciaországnak el kell foglaltatnia).
40. De ki fizessen a katasztrófiáért?: Clemens: *Yalta*, 37. (Sztálin már röviddel az 1941-es); Smith: *American Diplomacy During the Second World War*, 132.; FRUS, 620–621.; Byrnes: *Speaking Frankly*, 26–27.
41. Washington és London ebben: Clemens: *Yalta*, 37–41, 137–139, 172.; „The Crimea and Potsdam Conferences and of the Leaders of the Three Great Powers”, *International Affairs*, All-Union Society, Moscow (1965. jún.), 101.; Byrnes: *Speaking Frankly*, 28. (összértékük aligha haladhatja meg).
42. Felidézve az 1919-es versailles-i: FRUS, 621–623.
43. Így folyt tovább sok hűhóval: Stettinius: *Roosevelt and the Russians*, 185. („Na, most megint kapunk”); Meacham: *Franklin and Winston*, 319. („messze megelőzte a tolmácsot”); Moran: *Churchill: Taken from the Diaries of Lord Moran*, 243. (s megcsodált ott egy faszteroszópot); Danchev, 658–659.; Roberts: *Masters and Commanders*, 552–555. (Egy kis csoport brit tábornok).

44. Visszatérve a Livadia villába: Churchill: *Triumph and Tragedy*, 365.; Hastings: *Winston's War*, 417. („egy rakás tisztességes”); Clemens: *Yalta*, 174–177.; Harriman–Abel: *Special Envoy to Churchill and Stalin, 1941–1946*, 411. (Nagyjából 150 000 lengyel katona); Montefiore: *Stalin: The Court of the Red Tsar*, 494. (de mert a Vörös Hadseregnek tízmillió).
45. Székből felemelkedve Sztálin: Bohlen: *Witness to History, 1929–1969*, 187.; Byrnes: *Speaking Frankly*, 30–32. (– Egy hónapon belül).
46. Végül is Lengyelországban: Kimball: *Forged in War*, 307–308.; Dobbs: *Six Months in 1945*, 64, 85. (Egy nagyjából Missouri); Colville: *The Fringes of Power*, 555. („Az egész Balkánt, Görögország kivételével”); Addison: *Churchill, the Unexpected Hero*, 206–207. („Időnként rettenetes és lealacsonyító megalázkodásokat”).
47. Ami Rooseveltet illeti: FRUS, 396.; Fenno (ed.): *The Yalta Conference*, 96–98.; Howarth (ed.): *Men of War*, 104.; FCP: „Yalta in Retrospect”, közli: Snell (ed.): *The Meaning of Yalta*, 201. (hatalmas amerikai embervesztéssel); Dallek: *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945*, 517.; Stoler: *George C. Marshall: Soldier-Statesman of the American Century*, 126.
48. Sztálin a teheráni konferencián: Kimball (ed.): *Churchill & Roosevelt: The Complete Correspondence*, vol. 3, 527.; Harriman–Abel: *Special Envoy to Churchill and Stalin, 1941–1946*, 400, 412. („amikor az ember az oroszokkal üzetel”); Plokhly: *Yalta*, 285–288.; Feis: *Churchill, Roosevelt, Stalin*, 535. (hogy Japán teljes gyarmatbirodalmát); Leahy: *I Was There*, 318–321.
49. A másik probléma, amely: Leahy: *I Was There*, 315.; <http://www.un.org/en/aboutun/history/>. („Egyesült Nemzeteknek”); Dallek: *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945*, 507. (A U. N. fenntartandó az Egyesült Államok); Clemens: *Yalta*, 216–218. (hogy a Szovjetunió mind a tizenhat); Stettinius: *Roosevelt and the Russians*, 174–175, 187, 281.; Plokhly: *Yalta*, 289–292, 366–367.; Leahy: *I Was There*, 321. (Ezt az alkut szintén). A tárgyalások során Sztálin egyszer felkínált Rooseveltnak két extra szavazatot az Egyesült Államok számára.
50. Az Argonaut-konferencia elvánszorgott a végéhez: Kimball: *Forged in War*, 324. („a végsőkig kimerültek”); FRUS, 797–798. (Bohlen negyvenöt pohárköszöntőt); napló, William D. Leahy, 1945. febr. 8., LOC MS Div, micro R-4, container 6, 27. (szünyogok marták a védtelen bokákat); Bishop: *FDR's Last Year*, 384–385. (– Fenéki!); FRUS, 797–798.; Churchill: *Triumph and Tragedy*, 361–362. („Sztálin marsall élete roppant”).
51. Roosevel, aki vacsora előtt: Bishop: *FDR's Last Year*, 384–385. Egy vezérkari tiszt, aki utóbb négyesszáz táborszernagyok rangjára emelkedett, John E. Hull, úgy emlékezett, hogy FDR az egyik vacsorán erősen ivott (OH, 1974, James W. Wurman, SOOHP, MHI, VI-6, 7).
52. A vendégek koccintgatva jöttek-mentek: napló, William D. Leahy, 1945. febr. 8., LOC MS Div, micro R-4, container 6, 28.; Peckham–Snyder (eds): *Letters from Fighting Hoosiers*, vol. 2, 211. (vajjal és olajos lazzal); Cunningham: *A Sailor's Odyssey*, 628. (és tanácsokat adott a generalisszimuszoknak); Montefiore: *Stalin: The Court of the Red Star*, 493, 516–520. (– Az a mi Himmlerünk).
53. A végső vacsorán: Churchill: *Triumph and Tragedy*, 393. (– A háború tüze felégett); Bohlen: *Witness to History, 1929–1969*, 178–180.; Meacham: *Franklin and Winston*, 320. (– A miniszterelnök hangja Nagy-Britannia); menü, 1945. febr. 10., Anna Roosevelt Halsted papers, FDR Lib, box 84.; Bishop: *FDR's Last Year*, 421–422. (Amikor csizmas testőrsége).
54. Végeztek: Clemens: *Yalta*, 300.; FRUS, 972–973. („a felszabadított Európára vonatkozó állásfoglalás”); Black: *Franklin Delano Roosevelt*, 1072. (– Hamarosan újra találkozunk); William M. Rigdon, menetnapló: *The President's Trip to the Crimea Conference and Great Bitter Lake, Egypt*, Averell Harriman papers, LOC MS Div, 31. (Target: Germany [Célpont: Németország]); Roosevelt: *As He Saw It*, 242–243. (Belépett két orosz); Bishop: *FDR's Last Year*, 430–431. („olyan keményen dolgozott itt”).
55. Churchill nyavalygós hangulatban: Moran: *Churchill: Taken from the Diaries of Lord Moran*, 248–249, 251. (A Queen Mary egyik korábbi); Clemens: *Yalta*, 267–268. („annak az átkozott vacaknak”); Argonaut files, UK NA, PREM 4/7761B. (és Sztálin küldőncei).

56. „Papa, derűsen és fűgér”: Jenkins: *Churchill: A Biography*, 782.
57. „Kicsit kifáradtam, de igazán”: Goodwin: *No Ordinary Time*, 582.; Jonathan Daniels: „The Presidency”, közli: Goodman (ed.): *While You Were Gone*, 124. (– Churchill mostanában úgy viselkedik).
58. „dacos kedvében volt”: Willis: *The French in Germany*, 13.
59. Újabb találkozó helyett: OH, W. B. McCarthy, USS Murphy, 1945. márc. 8., NARA RG 38, E 11, U. S. Navy WWII Oral Histories; official file, 200-4-E, ship's logs, FDR Lib, box 67.; William M. Rigdon, menetnapló: „The President's Trip to the Crimea Conference and Great Bitter Lake, Egypt”, Averell Harriman papers, LOC MS Div, 43–49. („háremhölgyöltözékel”); Tully: *F. D. R. My Boss*, 352–353. („2 király & 1 császár”).
60. „Csak vékony szájak fűzték”: Churchill: *Triumph and Tragedy*, 397.; Roosevelt: *As He Saw It*, 246. (Globális háború volt).
61. „Szívünk mélyén mindnyájan hittük”: Sherwood: *Roosevelt and Hopkins*, 870. Hopkinst már 1937 óta kezelték gyomorrákkal. (James A. Halsted: „Severe Malnutrition in a Public Servant of the World War II Era: The Medical History of Harry Hopkins”, *Transactions of the American Clinical and Climatological Association*, 86 (1975), <http://www.scribd.com/doc/20368863/Harry-Hopkins-Medical-Bio>, 23+).
62. „Azért, amit mi itt elértünk”: Stoler: *Allies and Adversaries*, 226.; Danchev, 661. („A konferencia véget ért”).
63. „Sztálin semmi mást nem akar”: Roberts: *Masters and Commanders*, 557–558.; Stoler: *Allies in War*, 196. (– Nem hiszem, hogy tévedek Sztálinnal); Reynolds: *In Command of History*, 465. („az a nagyszerű és jóságos férfi”).
64. „igazolják és túlszárnyalják a sorsdöntő”: rádiótávirat, Jonathan Danielstől S. Earlynek, 1945. febr. 13., official files, FDR Lib, box 3.; memó, Hadley Cantriltől FDR-nek, „Public Reaction to the Crimea Conference”, 1945. márc. 13., official file 200-4-E, FDR Lib, box 67. (A március közepén a Fehér Háznak); Byrnes: *Speaking Frankly*, 45. („úgy látszik, immár minden kétséget”).
65. „a győzelem árnyékain”: Colville: *The Fringes of Power*, 562–563.; Reynolds: *In Command of History*, 468. (ahogy egykor Neville Chamberlain); Smith: *American Diplomacy During the Second World War*, 134–135.; Clemens: *Yalta*, 269–271, 277, 280–289.; Weinberg: *A World at Arms*, 809. (Moszkva viszont megszállárdította); Dobbs: *Six Months in 1945*, 114. (és több tízezer romániai németet), 110. („Lengyelország felosztását, amit”); Kissinger. „The Age of Kennan”, recenzió John Lewis Gaddis: *George F. Kennan: An American Life* című könyvről, NYT Book Review, 2001. nov. 13. (Az Argonaut-konferencia érzékössége); Stoler: *Allies and Adversaries*, 231. („az oroszok egyre kevésbé működnek együtt”); Harriman–Abel: *Special Envoy to Churchill and Stalin, 1941–1946*, 444. („Képtelenek vagyunk üzletet kötni”); Black: *Franklin Delano Roosevelt*, 1081. („a legjobb, amit elérhettem”).
66. Sorra érkeztek a tiltakozások: Különösen hálás vagyok Mark A. Stoler professzornak a bepillantásért a máltai és a jaltai konferencia részleteibe, és a két eseményre vonatkozó megfigyeléséért. „World War II”. (A második világháború) című értekezése remek áttekintést ad Jalta historiográfiájának alakulásáról. Közli: Schulzinger (ed.): *A Companion to American Foreign Relations*, 188+ („a szégyenletes kudarc, ha ugyan nem”).
67. A nyugati küldöttségek tagjait: Miller: *F. D. R.: An Intimate History*, 506.
68. Idővel Roosevelt gyengeségében: Moran: *Churchill: Taken from the Diaries of Lord Moran*, 239–241. („A ravaszság elmúlt, és nem”); Feis: *Churchill, Roosevelt, Stalin*, 557.; Gallagher: *FDR's Splendid Deception*, 169–170. („A lélek rendkívüli erőfeszítése”); Goodwin: *No Ordinary Time*, 585.; Plokhly: *Yalta*, 400. („védejének tekinthető képességének”); Eden: *The Reckoning*, 592–593. („mint akinek fogytán az ereje”); U. S. Navy movie footage, FDR Lib, 71-8: 65–67.; átirat, 992. sajtókonferencia, Quincy, 1945. febr. 23., Anna Roosevelt Halsted papers, FDR Lib, box 84.

69. Két nemzedékkel később: Dallek: Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945, 519, 533. („Széles katonai és politikai glaci”; Forrest C. Pogue: „Yalta in Retrospect”, közli: Snell (ed.): *The Meaning of Yalta*, 191.; Plokh: *Yalta*, 228, 287, 401. („mentett meg kétmillió amerikai”). James MacGregor Burns később azt írta, Roosevelt „elérte alkuképessége határát”. („FDR: The Untold Story of His Last Year”, *Saturday Review* [1970. ápr. 11.], 12+).
70. A háború együtt tartotta: Addison: Churchill, the Unexpected Hero, 200. (aki kilenc alkalommal találkozott); átirat, 992. sajtókonferencia, Quincy, 1945. febr. 23., Anna Roosevelt Halsted papers, FDR Lib, box 84. (– Igen, ő minden ilyenmiben a viktoriánus kor); Moran: Churchill: Taken from the Diaries of Lord Moran, 245. („valahogy nagyon zavarja”); Eden: *The Reckoning*, 693. („az Egyesült Államoktól függenek majd”).
71. „nagy utat tettünk meg”: Hastings: Winston’s War, 459.; Churchill: *Triumph and Tragedy*, 401. (– Most lépünk át a kiszámíthatatlanság).
72. „Az amerikaiak magasabb hangon”: Moran: Churchill: Taken from the Diaries of Lord Moran, 249.

„CSAK A SZEMÜNK ÉL”

1. A svájci határtól az Északi-tengerig: Bonn: *When the Odds Were Even*, 177–178. („Maradjunk életben 45-ben!”); L. D. Docken: „My Recollections of the Battle of Philipsburg in Jan. 1945”, 1981, NARA RG 319, RR background files, FRC 5. („Gondolkodásomból abszolút kiveszett”).
2. A több évtizede megélt: Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 21. („A kezem úgy reszketett”); Blunt: *Foot Soldier*, 122. („jégömb fagyott bokáig”); Fussell: *Doing Battle*, 130. („alváskor vajon a combok közé”); Murphy: *To Hell and Back*, 233. (fagyott hajcsomókat hagytak); Blair: *Ridgway’s Paratroopers*, 424. (A katonák kezdetleges jégkunyhókat); *Blue Spaders*, 117. (majd a lyukba helyezett); Fussell: *The Boys’ Crusade*, 41. („Austin White, Chicago”).
3. A SHAEF terve február 1-jére: LSA, vol. 2, 213.; Frank A. Osmanski: „Critical Analysis of the Planning and Execution of the Logistic Support of the Normandy Invasion”, 1949. dec., Armed Forces Staff College, Osmanski papers, MHI; OH, Philip Carlquist, 1978, Emory University, <http://sage.library.emory.edu/collection-0608.html>; Cowdrey: *Fighting for Life*, 278. (szánhúzó kutyák).
4. „A mai napig aludtam”: Richard Henry Byers: „Battle of the Bulge”, 1983, a. p.
5. „Megpróbáltam kiütni”: McManus: *The Deadly Brotherhood*, 141.
6. „Mindenuitt, ahol csak kerestünk”: Blunt: *Foot Soldier*, 156.
7. – Mondja meg nekik: CBM, *Company Commander*, idézi: Ellis: *On the Front Lines*, 332.; Wandrey: *Bedpan Commando*, 163. („Múlt éjjel felvettünk”); Hauser: „Shock Nurse”, *Saturday Evening Post* (1945. márc. 10.), 12+ (– Talán jó is, hogy).
8. Egy hadifogolytábor őrei: Theater IG to CG, Advance COMZ, Apr. 1, 1945, NARA RG 498, ETO IG, box 19; DDE-től GCM-nek, 1945. márc. 18.; memók, NARA RG 498, ETO SGS classified gen’l corr, 383.6, box 51. („Nekem aztán bizonyosan”).
9. – Megmondanád nekem, mi az ördögért: Heinz: *When We Were One*, 231.; feljegyzés, Ralph M. Morales, 254th Inf, 1964, NARA RG 319, RR background files, FRC 4. („ezer halált haltunk”); L. D. Docken: „My Recollections of a Raiding Party into Lixing, Feb. 1945”, n. d., NARA RG 319, RR background files, FRC 5. („A dolgok nem pontosan úgy alakultak”); Fussell: *Doing Battle*, 140. („a véletlen és az esetlegesség”).
10. „Hogy megkeményedtem”: Vining (ed.): *American Diaries of World War II*, 106.; Blunt: *Foot Soldier*, 138, 86. („En ültm, és megettem”); Gray: *The Warriors*, 233–234. („Kemény hideg van”).
11. Egy négyezer GI bevonásával: „Attitudes of Soldiers in the European Theater”, 1945. ápr.–máj., report no. ETO 85, NARA RG 330, E 94, 6.; Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 76. („Olyan gyűlölet támadt”); Ellis: *On the Front Lines*, 286. („Az ölés kérdése nem merül föl többé”).

12. „Lassan kezdenek ráébredni”: Peckham–Snyder (eds): *Letters from the Fighting Hoosiers*, vol. 2, 165.; Christen T. Jonassen: „Living Conditions in the E. T. O.”, 1987, Columbus WWII Round Table, MHI, box 1, 4. („Az isten bassza meg”); Ellis: *On the Front Lines*, 286. („Amikor a Jerryk felemelt kézzel előjönnek”); Toole: *Battle Diary*, 57. („Legjobb embereink némelyike”).
13. „Láthatóan meg akarták”: Fussell: *Doing Battle*, 124.
14. „A gyilkolás rögeszme”: levél, Waldo Heinrichs, Jr. a szüleinek, 1945. ápr. 30., MHI, box 1.
15. Január 31-én, szerdán: Huie: *The Execution of Private Slovik*, 22–25, 34, 60.; „The Execution of Eddie Slovik”, AB, no. 32. (1981), 28+.
16. A fegyelem bomlása Eisenhower egyik: „Military Justice Administration in Theater of Operations”, n. d., USFET General Board study no. 83, NARA RG 407, E 427, AG WWII operations reports, 97-USF5-0.30, 1-2. (11 000 ezer ügyet kellett); asztali naptár, 1944. nov. 5., DDE Lib, Barbara Wyden papers, box 1. („A fegyelmi viszonyok erősen”); memó, DDE, 1944. dec. 13., NARA RG 331, E 1, SHAEF SGS, box 11. (– Az olyan bűncselekménynek nagy gyakorisága); Wiewiorka: *Normandy*, 328. („a felszabadítók átvedlettek fosztogatókká”); „Alleged Lawlessness of American Troops in Normandy Area”, 1944. nov. 18., NARA RG 498, ETO inspection file #40. (hogy a civil nők nem mernek); Ellis: *On the Front Lines*, 200. (Habár az Európában állomásozó); memó, SHAEF G-2-től SHAEF G-1-nek, 1945. jan. 24., NARA RG 331, E 1, SHAEF SGS, box 11. („a francia polgári lakosság”). Beetle Smith utóbb, 1945. március 20-án panaszkodott más tábornokoknak, hogy „mind az amerikai, mind a brit csapatok nagy arányban fosztogatnak Hollandiában és Németországban”.
17. A szigorú büntetések elrettentő ereje szeszélyesen: „The Military Offenders in the Theater of Operations”, n. d., USFET General Board study no. 84, NARA RG 407, E 427, AG WWII operations reports, 97-USF5-0.30, 1-2. („szellemi képességeinek foka” és minden, hat hónapot); „Military Justice Administration in Theater of Operations”, n. d., USFET General Board study no. 83, NARA RG 407, E 427, AG WWII operations reports, 97-USF5-0.30, 7-9.
18. 443 halálos ítéletet: „Normandy Executions”, AB, no. 85 (1994). Legalább egy szerző utóbb azt állította, hogy az Egyesült Államok katonái 14 000 európai nőt erőszakoltak meg. John H. Morrow, Jr. recenziója J. Robert Lilly: *Taken by Force* című könyvéről, *JMH* (2008. okt.), 1324. Lásd még Davies: *No Simple Victory*, 339. A SHAEF és a hadsereg statisztikái azt mutatják, hogy az érintettek száma megdöbbentő ugyan, de jóval alacsonyabb. Lásd: AAR, 12th AG, vol. 10, NARA RG 331, E 200A, SHAEF, box 267.; Ziemke: *The U. S. Army in the Occupation of Germany, 1944–1946*, 220.; és Wiewiorka: *Normandy*, 328.
19. 70 kivégzést hajtottak: levél, Theodore Wyman, Jr.-től OCMH-nak, 1945. máj. 5., NARA RG 319, E 97, LSA, vol. 1, background files, box 4, 14; Lilly: „U. S. Military Executions”, AB, no. 90 (1995), 50+; „Normandy Executions”, AB, no. 85 (1994). („manilakendernek kell lennie”).
20. A dezertálás, amelyet az amerikai: „The Execution of Eddie Slovik”, AB, no. 32 (1981), 28+; Laffin: *Combat Surgeons, 197–198. (A britek 1914 és 1920 között)*.
21. A német fegyveres erőkhöz: Geoffrey P. Megargee, World War II panel, SMH conference, May 22, 2004, Bethesda, Md.: Rush: *Hell in Hurtgen Forest*, 336.; Horst Boog: „Invasion to Surrender: The Defense of Germany”, közli Brower (ed.): *World War II in Europe: The Final Year*, 129. Boog úgy becsüli, hogy az 50 000 halálráíteltnek „valamivel kevesebb, mint a felét” végezték ki.
22. Az Egyesült Államok Hadseregéből: DOB, 508.; Fussell: *The Boys’ Crusade*, 108. (s kevesebb, mint a felüket).
23. Az Európában élített majdnem: „Military Justice Administration in Theater of Operations”, n. d., USFET General Board study no. 83, NARA Rg 407, E 427, AG WWII operations reports, 97-USF5-0.30, 4. Több tucat további katonát ítélték halálra zendülésért, lázadásért, vagy az ellenség jelenlétében tanúsított helytelen magatartásért, vagyis megfutamodásért a harcban.
24. ...de ténylegesen az Egyesült Államok: Huie: *The Execution of Private Slovik*, 146.

25. *Slovikot októberben vették:* uo. 121–122, 150–151. („kis bajba kerültem”), 174, 179–180.; Carroll: *A Deserter Begs Eisenhower to Spare His Life*, *World War II* (2012. jan.–febr.); 21+ („Hogyan mondhatom el Önnek”); Morgan: *Eisenhower Was My Boss*, 134. („akasztási óráként”); „The Execution of Eddie Slovik”, AB, no. 32 (1981), 28+.
26. *A Slovikot kísérő MP-őrök:* Huie: *The Execution of Private Slovik*, 203–211; 217–221, 227.
27. *Dél előtt 10 órakor felhős:* „The Execution of Eddie Slovik”, AB, no. 32. (1981), 28+; Miller: *Division Commander*, 160–162. A témáról könyvet író William Bradford Huie-hez intézett levelében 1953-ban Cota tábornok azt közölte: „Fájlalom, hogy Slovik közlegénynek hadkiegészítési rendszerünk produktumának kellett lennie. Kegyetlen rendszer volt [...] és én sohasem kedveltem.” Levél, 1953. dec. 13., Norman D. Cota papers, DDE Lib, 201 file, box 1.
28. *Egy pap olajjal kente meg:* L. R. Talbot: „Graves Registration in the European Theater of Operations”, 1955, chapter 26 PIR, MHI; Lilly: „U.S. Military Executions”, AB, no. 90 (1995), 50+.
29. „Az egész front egyetlen fekélyének”: napló, JLD, 1945. jan. 27., MHI; Tedder: *With Prejudice*, 657. („Muszáj rendet teremtenünk”).
30. *Ebben a kérdésben további:* RR, 533, 538. (A Führer még a Vaskereszttel); OH, 3rd ID, Colmar Pocket, RG 407, E 427-A, CI, 270/65/5/1, folder 26. (és több mint egy tucat); MEB: „The Colmar Pockets”, 20 Jan–9 Feb 45”, 1954. okt., NARA RG 319, R-56, 11. (valamint a tüz komppátkelőhelyet); „Reduction of the Colmar Pocket”, Sixth AG n. d., CARL, N-11980.3, 5. (több mint kétszáz sodoraknát).
31. *Devers tábornok első:* Seaman: „Reduction of the Colmar Pocket”, *Military Review* (1951. okt.), 37+; *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 2, 627.; „History of Ordnance Service in the Mediterranean Theater”, vol. 2, n. d., CMH, 8-4 JA, 196–197.; Turner–Jackson: *Destination Berchtesgaden*, 120–121.; De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 345–348. („a polírozott jéggel borított”); memó, Reuben E. Jenkinstől JLD-nek, 1947. febr. 24., Jenkins papers, MHI, box 1. (francia II. hadtest); Yeide–Stout: *First to the Rhine*, 307. („Elsass bleibt deutsch”).
32. „Északon és délen is”: napló, JLD, 1945. jan. 24–26. és febr. 1. („Ha az orosz hadseregben”), MHI; RR, 537. („a támadóerő vágya a hajlandóság”); OH, Henry Cabot Lodge, 1973. aug. 16., Thomas E. Griess, JLD, YCHT, box 94, 11–12. (– A jó istenit nekil); Tedder: *With Prejudice*, 657. (a franciák cserbenhagytak minket).
33. *Az amerikai seregetesteknek is megvoltak:* *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 2, 629. („kimerültek és legyengültek”); William A. Sutton: „Operation Grandslam, 30th Regiment”, 3. gyaloghadosztály, 1945. jún. 2., Seventh Army Combat Narratives, MHI, 5. (rögtönöztek maguknak hóköpenyt), 38. („jelenet a polgárháború idejéből”); Taggart (ed.): *History of the Third Infantry Division*, 305–309. (350 katonáját veszítette el); Even: *The Tenth Engineers*, 45. (és Maison Rouge-nál); Melvin J. Lasky: „La Maison Rouge”, 1945. márc. 3., Seventh Army Combat Narratives, MHI, 2-28. („hanyatt-hömlök menekülve”); RR, 544–547.; feljegyzés, James T. Cooper, 30. gyalogs., ts, n. d., Audie Murphy papers, USMA Arch. („zizegtünk, mint a papiros”).
34. *Audie Murphy még az ő mércéjével:* Simpson: *Audie Murphy, American Soldier*, 130–137, 153–160.; Taggart (ed.): *History of the Third Infantry Division*, 310–311.; Murphy: *To Hell and Back*, 240–243. („összebújt, mint a foglyok”); Graham: *No Name on the Bullet*, 90. („Úgy éreztem, lelassulnak”); De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 361. („a csatában valaha véghezvitt”).
35. *A szövetségesek túlereje végre:* MEB: „The Colmar Pockets”, 20 Jan–9 Feb 45”, 1945. okt., NARA RG 319, R-56, 18–19.; De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 375. (– Hála istennek!); RR, 551.
36. *Február 5-re az észak:* A hadsereg történészei által röviddel a csata után amerikai katonáktól gyűjtött nyilatkozatokban ilyesmi is szerepeltek: „Agyonlőttük a sebesült németeket, mert

- csak húsz emberünk volt, nem tudunk velük szarakodni.” OH, 3rd ID, Colmar Pocket, RG 407, E 427-A, CI, 270/65/5/1, folder 26.
37. *Egy francia hazafi:* Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 598–599.
38. – *Drága francia bajtársaim:* Seaman: „Reduction of the Colmar Pocket”, *Military Review* (1951. okt.), 37+ (– Nemzetünk története nagyszerű); De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 397.; LO, 238. (Valójában Északkelet-Elzász); memó, Reuben E. Jenkinstől JLD-nek, 1947. febr. 24., Jenkins papers, MHI, box 1. (Az arcvonal-kiszögellést végül); Graham: *No Name on the Bullet*, 94. („mint megannyi fagyasztott csirke”).
39. *Colmar, De Lattre számítása:* De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 398–399. Az amerikai véres veszteséget 8000 főre tették, bár ebből mindössze 500-an estek el a harcokban (RR, 556–557).
40. *Amint az Egyesült Államok:* RR, 558. Russell F. Weigley állítja, hogy egy népigránátos-segrestest, az első, amelyet evakuáltak a Rajna keleti partjára, viszonylagos épségben került ki Elzászból (*Eisenhower's Lieutenants*, 598–599.).
41. *A Reich szétzúzása:* Willmott: *The Great Crusade*, 414.; Webster–Frankland: *The Strategic Air Offensive Against Germany*, vol. 3, Victory, part 5, 204. (brit „földrengésbombát”); Green et al.: *The Ordnance Department*, 470–471. (csak az atombombáé haladt meg); „Tactical Air Operations in Europe”, XIX. TAC, 1945. máj., Frederick L. Anderson papers, HIA, box 83, folder 1, 8–9. („kiváló előerő elleni gyújtó”); Miller: *A levegő urai*, 577. („Ha totális háborút akarunk”); „Preservation of Historical Monuments, Art Objects, etc.”, 1944. szept.; memó, DDE, 1944. jún. 1., NARA RG 331, E 1, SHAEF SGS, box 1. („a világ számára mindazt jelképezik”); Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 201. („jobban hasonlít Stonehenge-re”); Sebald: *On the Natural History of Destruction*, 47. („élettelen életnek”).
42. *A brit légi stratégiák:* memó, L. S. Kutertől H. H. Arnoldnak, 1944. aug. 9., Frederick L. Anderson papers, HIA, box 96.; levél, F. L. Andersontól C. A. Spaatznak, 1945. febr. 2., megtalálható: „Operation ARGONAUT”, n. d., Frederick L. Anderson papers, HIA, box 95, folder 14.; AAFinWWII, 724–726.; Webster & Noble Frankland: *The Strategic Air Offensive Against Germany*, vol. 3, Victory, part 5, 116. („a náci Németország szíve”); Davis: *Bombing the European Axis Powers*, 490–495. („ingatag harci morált”).
43. *A kétkedők megtették ellenvetéseiket:* A Thunderclap- (Mennykőcsapás-) hadművelet eredetileg 1944 augusztusában tervezték meg, majd hat hónappal elhalasztották, végül megcsonkított változatban vették elő ismét. Telefonbeszélgetés gépelt leírata, J. Doolittle és F. L. Anderson, 1944. aug. 21., Megtalálható: „Operation Thunderclap: Attack on German Civilian Morale”, Frederick L. Anderson papers, HIA, box 96, folder 2.; Ehlers: *Targeting the Reich*, 335. („rendkívül csekély”).
44. *A nagy B semmire se”:* „Survey of Combat Crews in Heavy Bombardment Groups in ETO”, 1944. jún., Research Branch, Eighth AF, Carl A. Spaatz papers, LOC MS Div, box 18.
45. *Egyetértek, a terv”:* DDE, marginalia on „Air Attack on German Civilian Morale”, U. K. Chief of Staff Brief and Action Report, Aug. 7, 1944, NARA RG 331, E 3, SGS conferences and briefings, box 129.
46. *A Thunderclap- (Mennykőcsapás-) hadművelet:* Davis: *Carl A. Spaatz and the Air War in Europe*, 552–553.; Davis: *Bombing the European Axis Powers*, 496–500, 515n; AAFinWWII, 724–726.; Miller: *Masters of the Air*, 265. (a világ hatodik legnagyobb városát).
47. *Mindazonáltal a bombák vasútállomásokat:* AAFinWWII, 724–726. A bombázásban megöltek közé tartozott Roland Freisler, a Birodalmi Igazságügyi Minisztérium hírhedt államtanácsosa, a wannseei értekezlet egyik résztvevője. (A szerző látogatása a wannseei értekezletnek helyt adó villában, Berlin, 2009. szept. 30.).
48. *„Napsütéses, szép reggel volt”:* „Vor Fünfzig Jahren: Ein Tagebuch”, *Frankfurter Allgemeine*, 1994. a. p.; Friedrich: *The Fire*, 352. („az emberek szó szerint letépték”); Miller: *A levegő urai*, 478. („ahogy a szarvasok”); Whiting: *The Home Front: Germany*, 144–145. („üritették

- tartalmukat a falakra", 422–426. (A légítámadás 120 000 németet); Anonymus: *A Woman in Berlin*, 5, 10. („Csak a szemünk él”).
49. A Thunderclapet további, részletesen: Davis: *Carl A. Spaatz and the Air War in Europe*, 571.; Schaffer: „American Military Ethics in World War II: The Bombing of German Civilians”, *Journal of American History* (1980. szept.), 318+ („viszonylag érintetlen övezetekben”); Julette Hennessy: „Tactical Operations of the Eighth Air Force”, 1952, AFHRA, historical study no. 70, 119–121, 126. (sem a polgári lakosság akarateréje); AAFinWWII, 735. („amelynek nem volt morálja”).
50. A téli légítámadások közül: Webster–Frankland: *The Strategic Air Offensive Against Germany*, vol. 3, Victory, part 5, 108–109.; Biddle: „Dresden 1945: Reality, History, and Memory”, *JMH* (2008. ápr.), 413+ (melyet a fákat földből kitépni); Arthur: *Forgotten Voices of World War II*, 404. („Kéménykürtök döltek le”); Colville: *The Fringes of Power*, 562–563. („Drezda?”); „Death Toll in the Second World War Dresden Bombing”, *Daily Mail* (U. K.), 2008. okt. 3., <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1067489/Death-toll-Second-World-War-Dresden-bombing-25-000-commission-finds.html>; *Germany IX*, 390.; Sebald: *On the Natural History of Destruction*, 98. (treblinkai szolgálatuk alatt).
51. „Drága Családom!": Carroll: *Behind the Lines*, 318–320.
52. A bombázás minden éjjel: Davis: *Carl A. Spaatz and the Air War in Europe*, 588. A német halálos áldozatok 406 000 főnyi, 1990-ben számított létszámában szerepelnek az Ausztaria területén életüket veszítették, a kényszermunkások és a hadifoglyok is. Max Hastings és W. G. Sebald inkább 600 000-hez közelre teszi a számot. Lásd *Armageddon*, 299., illetve *On the Natural History of Destruction*, 3–4.
53. A pusztítás hetven nagyobb: Hitchcock: *The Bitter Road to Freedom*, 183, 191. („égett, mint fáklya”); Collier: *Fighting Words*, 180. („A világ legnagyobb fegyvergyára”).
54. És mégis, mindennek ellenére: Crane: *Bombs, Cities, & Civilians*, 105. („agyrémét”).
55. Montgomery tábornagy szemében: A kanadai 1. hadsereg offenzíváját reichswaldi csataként is szokás emlegetni. (VW, vol. 2, 253–257.; LO, 136–137).
56. A Roerön – ezen a Rajnával párhuzamos: OH, 78th ID, 1945, NARA Rg 407, E 427-A, CI, folder 145–149.
57. Február elején az Urft-duzzasztógát könnyen: Hogan: *A Command Post at War*, 243.; OH, 78th ID, 1945, NARA Rg 407, E 427-A, CI, folder 145–149. (oszló, aláaknázott hullája); Gavin: *On to Berlin*, 262–263.; Sylvan, 293. (miután negyven zászlóaljnyi); *Lightning: The History of the 78th Infantry Division*, 110.
58. Február 9-én, pénteken: OH, 78th ID, 1945, NARA Rg 407, E 427-A, CI, folder 145–149.; Sylvan, 296–297. (40 000 gránáttal válaszolt); Mittelman: *Eight Stars to Victory*, 309–312.; *Lightning: The History of the 78th Infantry Division*, 118–120.; Miller: *A Dark and Bloody Ground*, 201. (vérszjósól moraj hallatszott); OH, 303rd Engineer Bn and 78th ID, 1945, NARA Rg 407, E 427-A, CI, folder 145–149. („Olyan volt, mintha tenger alatti”).
59. Csakhogy mégis halálos sebeket: LO, 81–82.; VW, vol. 2, 264. (A német utászok az Urft-tározó).
60. A hóolvadás és az esők: „Combat Engineering”, 1945. aug., Historical Report No. 10, ETO, CEOH, box X-30; 129.; Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 603.
61. Montgomery hozzájárulásával Bill Simpson: 9. hadsereg, hadműveleti napló, 1945. febr. 8–10., William H. Simpson papers, MHI, box 11.; LO, 143.; OH, William H. Simpson, 1971, Thomas R. Stone, SOOHP, MHI.
62. Majdnem két héten át tizenöt: OH, William H. Simpson, 1971, Thomas R. Stone, SOOHP, MHI; SLC, 379.; Bradley–Blair: *A General's Life*, 340.; Stone: „General William Hood Simpson: Unsung Commander of U.S. Ninth Army”, *Parameters* 9, no. 2. (1981. jún.), 44+; Bradley: *A Soldier's Story*, 437. („rendkívül normálisnak”); feljegyzés, Richard D. Hughes, n. d., AFHRA, 520.056-234, 60. („Nem tanúsított sem aggodalmat”).

63. Amíg Simpson az alkalmas pillanatra: A brit–kanadai hadművelet a *Veritable* (Igazi) fedőnevet viselte. (VW, vol. 2, 264–271.; LO, 145.).
64. „A géppuskák úgy ropognak”: Thompson: *Men Under Fire*, 80, 83.; LO, 141–142.
65. Végre a 9. hadsereg készen: 9. hadsereg, hadműveleti napló, 1945. febr. 22., William H. Simpson papers, MHI, box 11.; OH, George I. Forsythe, 1974, Frank L. Henry, SOOHP, MHI, 180. („A lövegek torkolattüze”).
66. Negyvenöt perccel később: LO, 145–155. („leírhatatlan zürzavarról”), 160–162.; „Combat Engineering”, CE, ETO USA, report #10, Dec, 1945, RG 498, ETO HD, admin file #547, 129–133. (hatszáz rohamcsónak); Hubert S. Miller, XIX Corps engineer, „Roer River Crossing”, 1947, CARL, N-9924.2, part I, 17. (nyolcszor lőtte ki). A VII. hadtest még az amerikai 1. hadsereg alárendeltségébe tartozott.
67. Néhány órán belül: Hubert S. Miller, XIX Corps engineer, „Roer River Crossing”, 1947, CARL, N-9924.2, part I, 12–13.; „Combat Engineering”, CE, ETO USA, report #10, Dec. 1945, RG 498, ETO HD, admin file #547, 129–133.; 9. hadsereg, hadműveleti napló, 1945. febr. 23., William H. Simpson papers, MHI, box 11. („elfoglalt városok”); Wilmut: *The Struggle for Europe*, 673. (tizenkilenc híd vezetett át); LO, 167. („Ügy néz ki, a dolgok kezdenek kicsit”).
68. Kedden Simpson bevette: LO, 172.; 9. hadsereg, hadműveleti napló, 1945. márc. 12., William H. Simpson papers, MHI, box 11. („a halott, élettelen óriást, Düsseldorfot”).
69. Nyolc híd ívelt át: LO, 174.
70. „az ellenség szervezethez”: 9. hadsereg, hadműveleti napló, 1945. márc. 4., márc. 5. („oktalanlás”) és márc. 27. („a teaszünetet tartó hadseregnek”), William H. Simpson papers, MHI, box 11.; OH, William H. Simpson, 1971, Thomas R. Stone, SOOHP, MHI („Ne keljenek át!” és „önző gondolat”); LO, 178.; Wilmut: *The Struggle for Europe*, 677. („ipari vadonjába”).
71. A Grenade-hadművelet véget ért: LO, 184.; VW, vol. 2, 277.
72. A bénítóan súlyos veszteségek: LO, 171. („elszomorítja”).

11. ÁTKELÉSEK

A BELSŐ AJTÓ NÉMETORSZÁGBA

1. A Rajna-vidékre törtek be: William A. Carter: „Carter's War”, 1983, CEOH, box V, XIII-25; Thompson: *Men Under Fire*, 54. („Jobb ez, mint a másikfajta”).
2. A német polgári lakosság: levél, Thor Smith a családjának, 1945. márc. 13., Thor M. Smith papers, HIA, box 1.; Ed Cunningham: „The Battle of the Bulge”, *Yank*, 1945. márc. 2., közli: *Reporting World War II*, vol. 2, 585.; hadműveleti napló, Lasky: „Military History Stood on Its Head”, *Berlin Journal* 14 (2007. tavasz), American Academy of Berlin, 20+ („wir folgen”); Botting: *From the Ruins of the Reich*, 3. („Krieg weg!”); Gander: *After These Many Quests*, 313–314. (gyászjelentéseket); Heinz: *When We Were One*, 156. („A menetiránynak háttal álltak”), 261. (és kenyeret dobtak fel a foglyoknak); Simpson: Audie Murphy, *American Soldier*, 212. („Benn vagyok abrakfödőn”).
3. Miközben a 21. hadseregcsoport: Fraser: *And We Shall Shock Them*, 390.; „Report of Rhine River Crossings”, 1945. máj., FUSA, Office of Engineer, NARA Rg 407, Misc AG records, ML, #887, box 19135. (három egymás mellett támadó); Sylvan, 319. („Lehetetlen nem lelkesedni”); LO, 114–115, 240, 252.; White: *Conquerors' Road*, 33. („hantabátár”); 4. páncélosadosztály, interjúk, 1945. márc.–ápr., NARA Rg 407, Misc AG records, ML #857, box 19133. (tábori tarackok gránátjaival); levél, A. C. Gillem a feleségének, 1945. febr. 25., Alvan Culom Gillem, Jr., papers, MHI, box 7. („Tegnap az úton, ha előrenéztem”); Friedrich: *The Fire*, 122–124; William A. Carter: „Carter's War”, 1983, CEOH, box V, XIII-6. („legtelenjesebben lerombolt város”); Henry L. Barr: „Infantry Living Conditions in Combat Area”, n. d., Columbus WWII Round Table Collection, MHI, box 1. (Pántjukról letépett ajtókat).

4. „Minden haláltól búzlott”: Carpenter: *No Woman's World*, 257.; White: *Conqueror's Road*, 42–43. („Patkányvadászat”); Moorehead: *Eclipse*, 235. („pompás fényjáték”); levél, P. B. Rogers a családjának, 1945. márc. 7., Pleas B. Rogers papers, MHI. („Ez a föld bizonyosan felperzseltetett”).
5. „Annyi a szarvasmarha”: Moorehead: *Eclipse*, 230–231.
6. „Láthatóan minden házban”: Thompson: *Men Under Fire*, 35.
7. „hatalmas készlet cukrot”: Martha Gellhorn: „Das Deutsches Volk”, *Collier's*, 1945. máj. 26., közli: *Reporting World War II*, vol. 2, 675.
8. A katonák a drezdai porcelántányérok: White: *Conqueror's Road*, 20–21.; Nickell: *Red Devil*, 154. (főtt tojás); Bourke-White: *Portrait of Myself*, 262–263. (a Harmadik Birodalomban az anyaság); Thompson: *Men Under Fire*, 145. (vagy valamilyen keresztény szöveg); Pogue: *Pogue's War*, 356–357. (vagy lakóik hollandnak, esetleg belgának); Martha Gellhorn: „Das Deutsches Volk”, *Collier's*, 1945. máj. 26., közli: *Reporting World War II*, vol. 2, 671. („Senki sem náci”).
9. És olyan világba érkeztek: Robert E. Walker: „With the Stonewallers”, n. d., MMD, 111. („Olyan gyorsan haladunk”); memó, ONB-től GSP-nek, „Misbehavior of Allied Troops”, 1945. máj. 7., GSP, LOC MS Div, box 13. („feldolgozták”); memó, FUSA IG, 1945. ápr. 23., NARA RG 338, First Army AG gen'l corr, box 220. (Mindentől megszabadították a lakosságot); Wellard: *The Man in a Helmet*, 224–225.; Marshall: *A Ramble Through My War*, 226. (Több kincsvadászt egy középkori); memó, W. B. Smithtől ONB-nek, 1945. márc. 20., NARA RG 331, E1, SGS, box 11. (míg mások felszaggatták a padlót); Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 205. (vagy aknakereső készülékkel); Heinz: *When We Were One*, 233. (egy lopott biciklin, karján); Kessler: *The Battle of the Ruhr Pocket*, 45. („Lootwaffénak”); Christen T. Jonassen: „Living Conditions in the E. T. O.”, 1987, Columbus WWII Round Table collection, MHI, box 1, 2. („a tipikus gyalograjban ketten lövöldöznek”); Moorehead: *Eclipse*, 253. („vonszolták ki százával a német”); Adams: „Operations of an American Military Government Detachment in the Saar, 1944–45”, *Military Affairs* (1955. ősz), 121+ (A francia katonaság német motorkerékpárokat); Gander: *After These Many Quests*, 312. („az akadálytalan bolti lopás”).
10. „egy részeg, világévi karnevál”: Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 171.
11. „Először fogtam egy kalapácsot”: Linderman: *The World Within War*, 244.
12. „Nem éreztem sajnálatot”: Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 260.
13. Másrészt a szövetséges seregtestparancsnokok: LO, 330. (Bitte, schlafen mit); Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 261. („az asszonyok és lányok fixfrozását”); Willoughby: „The Sexual Behavior of American GIs During the Early Years of Occupation of Germany”, *JMH* (1998. jan.), 155+ („a 65 dolláros kérdésként”); Kennett: *G. I.: The American Soldier in World War II*, 213. („Ne játszd el Sámsont”); Stafford: *Endgame*, 1945, 128–129. („fratizni”); Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 183. („a közösülés beszélgetés nélkül”); S'Este: Patton: *A Genius for War*, 653. („Közöljék a 3. hadsereg katonáival”).
14. Március 5-én, hétfőn Hodges tábornok pezsgőt: Sylvan, 322.; Friedrich: *The Fire*, 221–225. (mindössze 10 000 maradt a városban); Hitchcock: *The Bitter Road to Freedom*, 182–189. („egy elszenesedett hulla”).
15. A Volkssturm nyugdíjas harcosai: Cooper: *Death Traps*, 257.; Margry: „The Battle for Cologne”, AB, no. 104 (1999), 2+ (Az amerikai 3. páncélosadosztály); Janet Flanner (Genét): „Letter from Cologne”, 1945. márc. 31., *New Yorker*, közli: *Reporting World War II*, 664–668. („valami skarlátpiros szemetet”).
16. Hodges március 7-én, szerdán: Margry: „The Battle for Cologne”, AB, no. 104 (1999), 2+; LO, 191.
17. „A Rajna. Nem tudom”: David Pergrim, 291st Engineer Bn, „The Remagen Bridgehead”, 1983, CEOH, box X-26, folder 2, 19.; „Combat Engineering”, historical report no. 10. Aug. 1945, CEOH, box X-30, 148–149. (150 gleccser táplálta); Michael George Mulhall: *The Dictionary of Statistics*, 515. (Habár vízhozama alapján); LSA, vol. 2, 373. („rövid tengeri utazáshoz”); „Forced Crossing of the Rhine, 1945”, historical report no. 20, 1945, CEOH, box X-32, folder 20, 1. („A folyón sehol sincs gázló” és egyes szakaszokon az óránkénti); Dziuban: „Rhine River Flood Prediction Service”, *Military Engineer* (1945. szept.), 348+ (a téli áradások pedig); Tooze: *The Wages of Destruction*, 651. (csekély szennyezettséggel folyt); ALH, 178. (de a medret annyi ronc szorította el); levél, H. L. Ismaytól W. B. Smithnek, 1944. dec. 30., LHC, 4/29/15. („egy újabb D-naphoz”).
18. A Rajna leküzdésére már: „Forced Crossing of the Rhine”, 1945. dec., CE, NARA RG 498, ETO HD, admin file #547, 4.; „Rhine River Crossing”, 1945. jan. 26., ETO USA, CEOH, box X-24A, folder 2.; OH, Franklin F. Snyder: „Water Resources: Hydraulic and Hydrology”, 1995, CEOH, 5, 45, 57. (Az amerikai hadsereg hadmérnökei); Dziuban: „Rhine River Flood Prediction Service”, *Military Engineer* (1945. szept.), 348+ (és a németek folyami hajósoknak és a grenoble-i vízerőotani laboratóriumban); Abrams: *Our Secret Little War*, 62–63. (Több mint 170 modellt).
19. A Loire mentén szervezett: „Forced Crossing of the Rhine”, 1945. dec., CE, NARA RG 498, ETO HD, admin file #547, 10–12.; *The U. S. Army Corps of Engineers: A History*, 145.; Henry F. Pringle: „Weapons Win Wars”, n. d., CMH, 2-3.7 AB.B, 201–202. (Floridában, Minnesotában és Michiganban); „Supply: Oversea Theaters of Operation”, 1945, NARA RG 319, *Global Logistics and Strategy*, 1943–1945, background files, 2-3.7. (A hatosával egymásba rakott); *We Bought the Eiffel Tower: The Story of the General Purchasing Agent, European Theater*, 1949, MHI, 60, 174–175.; OH, Alan G. Kirk, 1945. szept. 22., NARA RG 38, CNO, box 15, 3–4. (majd fel az Albert-csatornán); Davis: *Across the Rhine*, 8. (bulldózer); IFG, 318.; Karig: *Battle Report: The Atlantic War*, 394–396. („fák felső ágaival”).
20. Március elejére az előretolt: Henry F. Pringle: „Weapons Win Wars”, n. d., CMH, 2-3.7 AB.B, 201–202. (2500 külső felfüggesztésű csónakmotort); Davis: *Across the Rhine*, 8. (1100 rohamcsónakot).
21. Pontosan egy ilyen híd: Hechler: *The Bridge at Remagen*, 3, 49–53.; Zaloga: *Remagen 1945*, 35. Egyes helybeliek csak egy légoltalmi óvóhelynek használt szomszédos föld alattbányájáról neveztek a Törpe odújának. (http://www.herrlichkeit-erpel.de/EnglischeVersion/Bruecke03_eng.htm).
22. A helybeli esztéták azt panaszták: A szerző látogatása, *Friedenmuseum Brücke von Remagen*, 1996. jún. 18.
23. Visszavonuló német katonák: Steinhoff et al.: *Voices from the Third Reich*, 410. („amelyben az ágyúkat lovak”); Hechler: *The Bridge at Remagen*, 44–45. (szétforgácsolt parancsnoki hierarchia); LO, 214. (Model tábornagy ígért).
24. Robbanótöltetek elhelyezésére hatvan: LO, 213.; „The Ludendorff Railway Bridge”, AB, no. 16 (1977), 2+; Kenneth W. Hechler: „The German Reaction at Remagen”, OCMH, 1957. júl., NARA RG 319, R-series, #101, 6.
25. – Látja ennek a hídnak: OH, John W. Leonard, 9. páncélosadosztály, 1945. márc. 16., NARA RG 407, E 427-A, CI 300, box 19081.
26. Reggel 8 óra 20 perckor: Reavis: „Crossing of Rhine Remembered”, *Stars and Stripes*, 1955. márc. 8., 1.; Hechler: *The Bridge at Remagen*, 79. („A háborúban nyoma sincs”).
27. Timmermann hadnagy hamarosan: Hechler: *The Bridge at Remagen*, 88.; LHD, 201. (– Tudjátok, melyik istenverte folyó); levél, L. E. Engeman, 14. harcokszízáslóalj, JT-nek, 1964. ápr. 5., JT, LOC MS Div, LHD, box 10. (A túlsó parton két befűtött).
28. Miközben három szakasz: Hechler: *The Bridge at Remagen*, 98.; LHD, 202.; Hechler: *Hero of the Rhine*, 18–20.
29. Nem sokkal 2 óra: OH, Karl Timmermann, Murray Deevers, William M. Hoge et al., 27. páncélos-gyalogzászlóalj, 1945. márc.–ápr., NARA RG 407, E 427-A, CI. (– és majd együtt bevágunk); Hechler: *The Bridge at Remagen*, 104–105. (– Úgy fest, azt akarják).

30. Alig másfél kilométerre: LO, 217; Hechler: *The Bridge at Remagen*, 112–113. (– Mindenki hasra!).
31. A súlyos palánkok szívszaggató: „Report of Rhine River Crossings”, 1945. máj., FUSA, Office of the Engineer, NARA RG 407, Misc AG records, ML #887. (a 635 kilogramm); „Engineers at Remagen”, n. d., 7. és OH, Sears Y. Coker, 9. páncélos műszaki zászlóalj, 1945. márc. 11., JT, LOC MS Div, LHD, box 9, 10.; LO, 230.
32. A haláltól pillanatnyilag megmenekült: OH, Karl Timmermann, Murray Deevers, William M. Hoge et al., 27. páncélos-gyalogzászlóalj, 1945. márc.–ápr., NARA Rg 407, E 427-A, CI 300, box 19081.
33. Késő délutánra az A századnak: uo. OH, George P. Soumas, 14. harckocsizászlóalj, n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI 300, box 19081.; „Report of Rhine River Crossings”, 1945. máj., FUSA, Office of the Engineer, NARA RG 407, Misc AG records, ML #887. (a GI-ok karabéllyal szétlőtték); LHD, 210.; Hechler: *The Bridge at Remagen*, 128.; Kenneth W. Hechler: „The German Reaction to Remagen”, OCMH, 1957. júl., NARA RG 319, R-series, #101, 7. (– Közölje velük, hogy a hidrobantás). Nincsen arra utaló bizonyíték, hogy ez a jelentés eljutott valamelyik előjáró parancsnokságra.
34. Leszállt az éj, egy nyirkos: „Engineer Memoirs: General William M. Hoge”, 1993, CEOH, 151. („sötét, mint belülről egy zseb”); Ben Cothran: „Remagen, 7 March 1945”, n. d., JT, LOS MS Div, LHD, box 10. (A kimerült gépkocsivezetők); OH, Donald J. Russell (sic!) 27. páncélos-gyalogzászlóalj, 1945. jún. 12., NARA RG 407, E 427-A, CI 300, box 19081. (Este 10 órára három); Reichelt: *Phantom Nine*, 210. (s akik fél tonna robbanóanyagot).
35. Éjjélkor végre lépésben: „Engineers at Remagen”, n. d., JT, LOC MS Div, LHD, box 9, 4. („életem legszívfacsaróbb perceire”); OH, George P. Soumas, 14. harckocsizászlóalj, n. d., NARA RG 407, E 427-A, CI 300, box 19081. („Vészjósló, idegölő nyirkosság”); Rudolf Schulz: „The Bridge of Decision”, 1951. dec., JT, LOC MS Div, box 10, LHD, 5. („a belső ajtó Németországba”).
36. Az ősi, fenséges Reims: „Code Names and Code Words”, NARA RG 331, E 1, SGS, 290/712-4/1, box 24.; Baedeker: *Northern France*, 85, 103; Abram et al.: *The Rough Guide to France*, 272–275.; feljegyzés, William Henry Baumer, n. d., HIA, box 1, 183. (vak kóstelást a nap végén).
37. Eisenhower az egyik Heidsieck: Danchev, 669.
38. – Brad, ez csodálatos!: *Three Years*, 764, 767–778.
39. Amikor arcán diadalmas: OH, DDE, 1946. jún. 3., SLAM, A. S. Nevins papers, „Message Log Oral History Interview”, MHI; Taylor: *Swords and Plowshares*, 105–106. (kedvezőtlen a fekvése).
40. Ittak a hídra és a vitéz: Courtney H. Hodges: „Remagen: The Bridge That Changed the War”, 1949, Hodges papers, MHI, box 21, 24–25.; OH, John Millikin, 1945. márc. 19.; NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 339. („Soha senki nem választotta”); napló, 1945. márc. 7., CBH collection, MHI, box 4.; Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 629.; David Pergrin, 291st Engineer Bn, „The Remagen Bridgehead”, 1983, CEOH, box X-26, folder 2, 17. (avagy a Ludyn).
41. Pillanatnyilag Eisenhower öt hadosztályt: „Telephone Conversation – General Bradley – General Bull”, 1945. márc. 9., Harold R. Bull papers, DDE Lib, box 2.; Bradley: *A Soldier's Story*, 510–514. (futó autobahnhoz); a szerző látogatása, Friedenmuseum Brücke von Remagen, 1996. jún. 18. (8000 amerikai katona); OH, Ben J. Cothran, 9. páncélos-hadosztály, 1945. márc. 14., NARA RG 407, E 427-A, CI 300, box 19081.; „Report of Rhine River Crossings”, 1945. máj., FUSA, Office of the Engineer, NARA RG 407, Misc AG records, ML #887, box 19135. (utászok három védőművet); B. C. Andrus, III. hadtest, 1945. márc. 24., NARA RG 498, ETO G-3 OR. (Napnyugtától hajnalig); Beck, 510–511. (vízibombát dobott a vízbe); OH, F. Russell Lyons et al., III. műszaki hadtest, 1945. márc. 21., NARA RG 407, E 427-A, CI, folder 339–340. (Minden éjjel hét tonna).
42. Miközben az utászok inuk szakadtáig: „Report of Rhine River Crossings”, 1945. máj., FUSA, Office of the Engineer, NARA RG 407, Misc AG records, ML #887, box 19135.; „Combat Engineering”, historical report no. 10, Aug. 1945, CEOH, box X-30, 151–160. (Egy különösen gyilkos tűzösszpontosítás); David Pergrin, 290. műszaki zászlóalj, „The Remagen Bridgehead”, 1983, CEOH, box X-26, folder 2, 32–38. (– Fiúk! Én bekaptam!), 70. (az első dzsip áthajtott); SC, 424.; Courtney H. Hodges: „Remagen: The Bridge That Changed the War”, 1949, Hodges papers, MHI, box 21, 31. (Hétfőre három gyaloghadosztály).
43. A német hadvezetőségnek igazi: „History of U. S. Strategic Air Force Europe vs. German Air Force”, 1945. szept., SRH-013, NARA RG 457, E 9002, NSA, 338. („azonnal és egyszer s mindenkorra”); Rudolf Schulz: „The Bridge of Decision”, 1951. dec., JT, LOC MS Div, box 10, LHD, 3, 7. (Model a 11. páncélos-hadosztályt); OH, F. Russell Lyons et al., III. műszaki alakulat, 1945. márc. 21., NARA Rg 407, E 427-A, CI, box 19086, folder 339–340.; LO, 228.; Zaloga: *Remagen 1945*, 59.; OH, Rich Porter a szerzővel, 2009. jan. 27. (és a levegőben lebegő Reichsmark).
44. Hermann Göring önkénteseket: Zaloga: *Remagen 1945*, 56, 59. (a hadsereg legsűrűbb összpontosításával); Hinsley, 592. (felvetését a szövetséges lehallgató-rejtjelfejtő); B. C. Andrus, III. hadtest, 1945. márc. 24., NARA RG 498, ETO G-3 OR. (huszonöt záróleggömbbel); Paul Semmens: „The Hammer of Hell”, n. d., CMH, 156–167. (és közel hétszáz légvédelmi); Wishnevsky: Courtney Hicks Hodges, 183. („egymillió dollárnyi”); LO, 228. (száz gép lelövését jelentik majd); Royce L. Thompson: „Military Impact of the German V-Weapons, 1943–1945”, 1953. júl. 31., CMH, 2-3.7 AE-P-4, 39; M. C. Helfers: „The Employment of V-Weapons by the Germans During World War II” 1954, OCMH, NARA RG 319, 2-3.7 AW, 81.; Hechler: *The Bridge at Remagen*, 162.; Beck, 510–511.
45. A remageni kudarc nyilvánvalóan: Blumentritt: *Von Rundstedt*, 279.; Carver (ed.): *The War Lords*, 199. (a reumáját kúráltatni); Westphal: *The German Army in the West*, 192–193. („Senki sem ugorhatja át”); LO, 222.; AAAD, 166–167.; DOB, 93.
46. Sokkal könnyörtelenebb sors: Günther Kraft: „The Shooting of My Father in Consequence of the Remagen Incidents”, 1946. ápr. 10., ford. Duscha Ziegel, OCMH, JT, LOC MS Div, LHD, box 10.; Zumbro: *Battle for the Ruhr*, 102–105.; Hechler: *The Bridge at Remagen*, 178–179. (A családjuknak szánt leveleket). Egy ötödik tiszt, Willi Bratge százados ügyét távollétében tárgyalta a hadbíróság, mivel hadifogságba esett.
47. Ez a drasztikusan kíméletlen igazságszolgáltatás: Spayd: Bayerlein, 198. („hídpaszichizist”); Colley: *Blood for Dignity*, 93.
48. „Hitler volt az, aki kihozott”: Sherry: *In the Shadow of War*, 101.
49. – Már nem a szállásmesternél: Charles Roland: „G. I. Joe: The Citizen Soldier in World War II”, 1979, MHI, ASEQ, 3rd Bn, 394th Inf, 99th ID, 24.
50. Természetesen már régen: memó, „Report of Board of Officers on Utilization of Negro manpower”, GCM-nek, 1945. nov. 17., és „Negro Platoons in Composite Rifle Companies – World War II Study”, „Army Talk”, no. 170, 1947. ápr. 12., Alvan C. Gillem, Jr. papers, DDE Lib, box 14.; MacGregor: *Integration of the Armed Forces*, 51–53. John C. H. Lee a feketék teljes integrációjára tett javaslatát Eisenhower elvetette, miután Smith felhívta a figyelmét arra, hogy az ennyire radikális integráció ellentmond a Hadügyminisztérium politikai irányvonalának (Colley: *Blood for Dignity*, 49.; Lee: *The Employment of Negro Troops*, 688–697.).
51. Az Olaszországban és a Csendes-óceánon: DOB, 381–383.; Lee: *The Employment of Negro Troops*, 648–652, 661–664, 679.; Patton: *War as I Knew It*, 160. („A színes bőrű katona”); Colley: *Blood for Dignity*, 53–55. („hogyan meghazudtoljuk a fehéreket”); Reynolds: *Rich Relations*, 315. („Amerikai néger vagyok”); Harry Dewey e-mailje a szerzőnek, 2008. dec. 15. („Emberhiánnyal küszködünk”).
52. Kilenc napig folytatták: levél, Justin Dwight Hillyertől Ken Hechlernek, 1959. okt. 25., CEOH, box X-26, folder 1.
53. Március 17-én, szombaton: Beck, 510–511.; David Pergrin, 291st Engineer Bn, „The Remagen Bridgehead”, 1983, CEOH, box X-26, folder 2, 100–105. („mint valami régi lassított film”).

54. Azok közül, akik a Ludy: Hechler: *The Bridge at Remagen*, 163–164.; OH, F. Russell Lyons et al.: III. műszaki hadtest, 1945. márc. 21., NARA RG 407, E 427-A, CI, box 19086, folder 339–340. (fejsszéval és csáklával felszerelkezett); „Report of Rhine River Crossings”, 1945. máj., FUSA, Office of the Engineer, NARA RG 407, Misc AG reports, ML #887, box 19135. (amerikai 203 milliméteres üteg); „Combat Engineering”, historical report no. 10; Aug. 1945, CEOH, box X-30, 151–160.; David Pergrin, 291st Angineer Bn, „The Remagen Bridgehead”, 1983, CEOH, box X-26, folder 2, 107. („az istenverte vacak gajra ment”); Hodges a híd leszakadásának napján elcsapta Milikin tábornokot, mondván, nem szervezte meg megfelelően a hídfőállást (Sylvan, 335–337.).
55. Szombaton késő éjjel: B. C. Andrus, III. hadtest, 1945. márc. 14., NARA RG 498, ETO G-3 OR; LO, 228–230.; VW, vol. 2, 283.
56. Március 19-én, hétfőn Eisenhower: LO, 234.; Sylvan, 338. (– A háború véget ért).

KETTŐ, HA TENGHEREN

- Megtörhetetlen optimizmusa és bajor: Macksey: *Kesselring: The Making of the Luftwaffe*, 6–8.; Kesselring: *The Memoirs of Field-Marshal Kesselring*, 9, 13–14, 243. (– Tartson ki!); Warlimont: *Inside Hitler's Headquarters*, 451. (– Nem hiszem), 506.
- Akkoriban a szerencse: Kesselring: *The Memoirs of Field-Marshal Kesselring*, 218–219, 241.; MacDonald: *The Mighty Endeavour*, 457. (negyedmillióan tűntek el), 239. („a legjobb esetben száz harcoló”); Warlimont: *Inside Hitler's Headquarters*, 506. (Például ki tud-e tartani); Steinhoff et al.: *Voices from the Third Reich*, 413. (minden német káplárt szándékukban áll agyonlőni).
- Alárendelt hadseregarancsnokai március: LO, 244, 257–258.; Kesselring: *The Memoirs of Field-Marshal Kesselring*, 249–250. („vályogot vetni szalma nélkül”).
- George Patton rövid szabadságra: PP, 643.; Colman: *Drive*, 254–257.
- Trier városát például húsz légítámadás: Friedrich: *The Fire*, 248–249.
- „A rombolás megdermedt”: Edsel: *The Monuments Men*, 260–262.
- „Érzem a légiók verejtékének”: PP, 655.
- Ritkán, talán sohasem végezte: Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 639.; LO, 262. („Alig marad fenn ember”); Wandrey: *Bedpan Commando*, 179. („a kezembe kapaszkodva, amíg”); Allen: *Lucky Forward*, 254. (– Az utak nem számítanak!); Ayer: *Before the Colors Fade*, 193. (– Ezredes! Felrobbanthatja).
- Március 21. szerdára: LO, 250–251, 259.; Allen: *Lucky Forward*, 260. (– Átkelünk a Rajnán).
- Ígéretét betartotta: memó, William Sackville, XII. hadtest, 1945. márc. 26., NARA RG 498, ETO G-3 OR, box 9.; Allen: *Lucky Forward*, 263.; LO, 267–271. („sétáló halál”); napló, GSP, 1945. márc. 24., LOC MS Div, box 3, folder 11. („hajtott a folyóhoz”).
- Brad! Ájtottunk! Codman: *Drive*, 269.; LO, 273. („megteremtse az igazi rivalizálást”).
- „Imádom a háborút”: Semmes: *Portrait of Patton*, 264.
- Churchill felajánlotta: Roberts: *Masters and Commanders*, 561.; Hastings: *Winston's War*, 456. (– Öreg ember vagyok); Colville: *Footprints in Time*, 184–187.; „Operation Varsity”, 1. szövetséges légi szállítási hadsereg, 1945. máj. 19. (A folyóra már nyolcvan); Saunders: *The Red Beret*, 287. („Sűrű fekete ködfátyol”).
- Montgomery vezetés pontjára: Colville: *The Fringes of Power*, 575; Churchill: *Triumph and Tragedy*, 411.; LO, 303. („Kettő, ha tengeren”).
- Montgomery parancsnoksága alatt: SC, 421.; LO, 301. („csak az ellenállás színlelésére futja”); Callahan: *Churchill & His Generals*, 222. (harmincöt gyalogzászlóaljnyi katonájukba került).
- A Plunder-hadművelet terve: VW, vol. 2, 286–287.; AAR, „Activities, Final Phase, European War”, IX Troop Carrier Command, June 1945, MBR papers, MHI, box 62, 56–76.; Harris: „The Bigger They Are the Harder They Fall”, *FAJ* (1938. máj.–jún.), 229+ (egyetlen 105

- milliméteres tarack); Thompson: *I Was Churchill's Shadow*, 151. („Hitlernek, személyesen”); A 9. hadsereg 138 000 tonna hadianyagot halmozott fel (LO, 297).
17. Churchill és Brooke a fenyők: Danchev, 674.
18. „Kicsit meggörnyedtek a hátizsájkuk”: Severeid: *Not So Wild a Dream*, 499–502.
19. – Ha netán hallanak pár: Arthur: *Forgotten Voices of World War II*, 405–406.
20. „egyetlen, levegőben sürgölődő”: Moorehead: *Eclipse*, 240.
21. „Hatalmas, füstből és lángból”: Thompson: *Men Under Fire*, 106–107.
22. „vajon nem a halandókénál”: Allen: *One More River*, 241.
23. „Mint a besurranó tolvajok”: Moorehead: *Eclipse*, 240.; VW, vol. 2, 288–289.
24. Néhány kilométerrel feljebb: Allen: *One More River*, 247. („kis csónakok rajait”); „The Rhine Crossing”, 1945. aug., NARA RG 337, E 15A, AGF OR #608. (percenként több mint ezer gránátos); LO, 305–307. (hét száz rohamcsónakból a gátra és harmincegy fős veszteséget jelentett); Albert H. Peyton, XVI. hadtest, 1945. márc. 31., NARA RG 498, ETO G-3 OR, box 8. (húsz tonna emelőképességű daruk).
25. A folyótól nyugatra az utászok: „Chief Engineers Report on Camouflage Activities in the ETO”, 1945. nov. 15., Howard V. Canan papers, HIA, box 3.
26. Churchill szombatn délelőtt, röviddel: Colville: *The Fringes of Power*, 576.; Colville: *Footprints in Time*, 184–187.; Moorehead: *Eclipse*, 240–242. („seregeim túl hatalmasak”).
27. – Jönnek! Jönnek!: Moorehead: *Eclipse*, 244.
28. Elkezdődött tehát a Varsity: „Narrative of Operation Varsity”, 1945. márc. 31., First Allied Airborne Army, Floyd Lavinus Parks papers, MHI, box 3.; John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study no. 97, 192. A Varsity-/Plunder-hadműveletről keletkezett különféle hivatalos történeti munkák jelentős különbségekkel írják le a hadművelet részleteit. A hadművelet vadász- és vadászbombázó-fedezete kísérő, fedező és járőröző műveleteket is magában foglalt (AAFinWWII, 774).
29. Feladatukul a Wesel mögötti: „Visit to ETO”, 1945. máj. 5., NARA RG 337, E15A, AGF OR #320.; Gander: *After These Many Quests*, 286. („fellazítani a csűrhet”).
30. Ebben szerény sikert értek: „Visit to ETO”, 1945. máj. 5., NARA RG 337, E 15A, AGF OR #320.; „Narrative of Operation Varsity”, 1945. márc. 31., First Allied Airborne Army, Floyd Lavinus Parks papers, MHI, box 3. (lefogni az ellenség összes ütegét); levél, Paul M. McGuire, 3. zászlóalj, 513. ejtőernyős-gyalogezred, JT-nek, 1963. szept. 6., JT, LOC MS Div, LHD, box 3. („lyukak kezdtek megjelenni”); A. C. Miller, 2. zászlóalj, ejtőernyős-gyalogezred, „Operation VARSITY”, 1963. szept., JT, LOC MS Div, box 3, LHD („Visszanéztem, és láttam”).
31. „A gép teste egyenesen”: Severeid: *Not So Wild a Dream*, 503.
32. „úgy hullottak alá”: Clark: *Crossing the Rhine*, 319.
33. „feltörte, mint a tojást”: Arthur: *Forgotten Voices of World War II*, 412.
34. A 6. légideszant-hadosztály 400: Ernest M. Layman, Jr.: „The Operations of XVIII Airborne Corps in the Crossing of the Rhine River at Wesel”, n. d., JT, LOC MS Div, LHD, box 3, 9.; VW, vol. 2, 291.; John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study no. 97, 176–177.; LO, 313.
35. „Kormányművet levegőben eltáldta”: John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study no. 97, 184–187.
36. – Hagyd már abba a zsidó: Capa: *Kissé elmosódva*, 222.; Richard C. Hottelet: „Big Jump into Germany”, *Collier's*, 1945. máj. 5., közli: *Reporting World War II*, vol. 2, 658. („égő és megnyomorított C-47-esek”).
37. Az a reggel még kockázatosabbnak: „A Historical Study of Some World War II Airborne Operations”, (1951?), WSEG staff study no. 3, CARL N-17309.1, 136.; Eckelmeyer: „The Story of the Self-Sealing Tank”, *U. S. Naval Institute Proceedings* (1946. febr.), 205+ (tizenhárom centiméter széles szikrákat); AAR, „Operation Varsity”, 52nd Troop Carrier Wing, n. d., MBR papers, MHI, box 62.; memó, Maj. Donald W. Nyrop: „Fuel Tanks C-46 Air-

- craft", 1944. szept. 9., és H. H. Arnold: „Operational and Tactical Suitability of the C-46A Airplane for Troop Carrier Operations”, 1944. aug. 8., Report of the Army Air Forces Board, mindkettő megtalálható NARA RG 18, AAF fuel systems, AAF Central Files, 1942–1944, file 452.22; Holley: *Buying Aircraft*, 550–551. (végül összesen háromezer C-46-osba); S. D. Heron: „Development of Aviation Fuels”, közli: Schlaifer (ed.): *Development of Aircraft Engines and Fuels*, 640.
38. Az üzemanyagtartályt két réteg: levél, David N. Laux alezredes Henry L. Stimsonnak, 1944. jún. 1.; memó, Robert Lovett-től Henry L. Stimsonnak, 1944. júl. 18.; memó, Brig. Gen. Mervine E. Gross: „Additional Built-in Fuel Capacity for C-46 Airplanes”, 1944. okt. 12.; memó, Lewis H. Brereton, 1. szövetséges légi szállítási hadsereg, 1944. nov. 30.; memó, Co. H. A. Shephardtól H. H. Arnoldnak: „Self-Sealing Fuel Cells for C-47 Airplanes”, 1944. dec. 13.; memó, Col. S. F. Giffin: „Self-Sealing Tanks and Armor Plate for Troop Carrier C-46 and C-54 Aircraft”, 1945. febr. 3.; memó, Col. H. G. Bunker, 1945. ápr. 16.; Pearson: „Washington Merry-Go-Round”, 1944. ápr. 29., WP, mind megtalálható: NARA Rg 18, AAF fuel systems, AAF Central Files, 1942–1944, file 452.22; John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study no. 97, 194. (a C-47-esek egy részébe is).
39. „Láttaim darabokat leszakadni”: Allen: *One More River*, 267.
40. „A C-46, úgy látszik”: John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study no. 97, 180.; AAR, „Activities, Final Phase, European War”, IX Troop Carrier Command, June 1945, MBR papers, MHI, box 62, 80–81. (A 313. csapatszallító csoport); AAR, „Operation Varsity”, 52nd Troop Carrier Wing, n. d., MBR papers, MHI, box 62. („a C-46D nem alkalmas csapatszallító”).
41. Egy végső tragikus esemény: John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study no. 97, 189.
42. A Weseltől északra lelőtt: levél, John E. Cannontól Emma Cheeknek, 1945. ápr. 3., Earle C. Cheek collection: USMA Arch; e-mail, <http://www.Accident-Report.com> a szerzőnek, 2009. dec. 11.
43. Olaszországból, majd Angliából: levél, Earle C. Cheektől Dorisnak, a családnak, 1944. nov. – 1945. márc., Cheek collection, USMA Arch; „Missing Air Crew Report”, HQ, AAF, 1945. márc., 27., a p., www.Accident-Report.com. A gépszemélyzet többi tagja 18 és 28 alkalom között teljesített bevetést.
44. A Queen of Angels személyzetének: levél, A. W. Keenentől Emma Cheeknek, 1945. jún. 25.; T. G. Brown százados Dorisnak, 1945. jún. 12.; Edward F. Witsell vezérőrnagy Emma Cheeknek, 1945. ápr. 14., mind megtalálható: Cheek collection, USMA Arch.
45. – A német verve van!: Eisenhower: *Crusade in Europe*, 390.
46. Vacsora közben Churchill: Pawle: *The War and Colonel Warden*, 373–374.
47. Az utazások javában dolgoztak: „Visit to ETO”, 1945. máj. 5., NARA RG 337, E15A, AGF OR #320.
48. A kombinált hadművelet Varsity: VW, vol. 2, 292.; AAFinWWII, 774.; John C. Warren: „Airborne Operations in World War II, European Theater”, 1956, AFHRA, historical study no. 97, 191–193. („elsöprő sikernek”); az Egyesült Államok Hadseregének hivatalos története szokatlanul epésen értékeli a Varsity-hadműveletet. (LO, 314).
49. A két légideszant-hadosztály: „Narrative of Operation Varsity”, 1945. márc. 31., First Allied Airborne Army, Floyd Lavinus Parks papers, MHI, box 3.; „Visit to ETO”, 1945. máj. 5., NARA RG 337, E 15A, AGF OR #320.; AAR, „Operation Varsity: First Allied Airborne Army”, 1945. máj., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, ACT R A-105, box 62. (300 C-47-es rongálódott meg); AAR, „Activities, Final Phase, European War”, IX Troop Carrier Command, June 1945, MBR papers, MHI, box 62, 80–81. (A csapatszallító repülőalakulatok 357 főt); Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 234. (Varsity Blundernek); Clark: *Crossing the Rhine*, 323. (és a fűréssel meg létrával).

50. „egy legfelsőbb és mindenre figyelő”: Kessler: *The Battle of the Ruhr Pocket*, 31.
51. A ragyogó napsütésben a hat: OH, William H. Simpson, 1971, Thomas R. Stone, SOOHP, MHI; Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 242. („Katonáink morogtak valamit”); Eisenhower: *Crusade in Europe*, 372. („Hála istennek, Ike”); Danchev, 676–677. („Egyértelmű, hogy tévesen idéztek”).
52. – Most, hogy Eisenhower elment: OH, William H. Simpson, 1971, Thomas R. Stone, SOOHP, MHI. (– Vigyáz már ki innen); Churchill: *Triumph and Tragedy*, 416. (– Miért nem kelünk át); „Winston Churchill Visits the Rhine”, AB, no. 16. (1977), 28+ (s közben a fülkét hegyezve); Davis: *Across the Rhine*, 85. („szemlátomást jobban nyugtalanította”).
53. „mindkét karjával átölelte”: Danchev, 677.
54. Előbb még átadta Montgomerynek: Colville: *The Fringes of Power*, 579; Winston S. Churchill: *Marlborough: His Life and Times*, vol. 1. Chicago University Press, 2002, 15.
55. Hét szövetséges hadsereg: LO, 320; OH, William H. Simpson, n. d., CJR, box 44, folder 14, 10–12. (Simpson megsértődött); 9. hadsereg, hadművelati napló, 1945. márc. 27–31., William H. Simpson papers, „personal calendar”, MHI, box 11. (amit ő a britek lassú, kelletlen); VW, vol. 2, 294. (Március 27-re azonban).
56. A jobbszárnyon, lenn délen: LO, 285–289.; Wyant: *Sandy Patch*, 189. (Az elerőtlenedett ellenség 6000-nél).
57. „Kedves Tábornokom!”: LO, 321–322.; De Gaulle: *The Complete War Memoirs of Charles de Gaulle*, 1940–1946, 845–846.; De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 421. („lakosai nem akarják is Önt”), 425. (egyetlen magányos század).
58. „Ez az összeomlás”: Moorehead: *Eclipse*, 244.; Benjamin A. Dickson: „G-2 Journal Algiers to the Elbe”, MHI, 203–212. („Az ellenségtől kitelik, hogy összeomlik”).
59. „a német fegyveres erő”: SC, 429; Biddle: *Rhetoric and Reality in Air Warfare*, 287. (A március a bombázóhadjárat); Addison: *Churchill, the Unexpected Hero*, 196–197. („azt a stratégiát bejegyezték”); feljegyzés, Richard D. Hughes, n. d., AFHRA, 520.056-234, 64. („diminuendóban elfogy”).
60. „lelkében gépek zakatolnak”: John Steinbeck: *Bombs Away: The Story of a Bomber Team*. New York, Penguin, 2009, e-book kiadás.
61. „egy népek, amely hozzászólt”: „Miracle of Supply”, *Time* (1944. szept. 25.), 8+.
62. Ezen a túlsúlyon belül: Gropman: *Mobilizing U. S. Industry in World War II*, 133. A szövetségesek együttesen 12:1-hez arányban gyártottak több tehergépkocsit, mint Németország (Ellis: *Brute Force*, 348–349).
63. Most, hogy az amerikaiak már: „Ordnance Diary”, 1945. dec. 1., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 602, box 1.; Nevins: „How We Felt About the War”, közli: Goodman (ed.): *While You Were Gone*, 21. („mint egy hatalmas felfegyverzett műhely”); Freeman W. Burford: „The Inside Story of Oil in the European War”, 1946. nov. 25., NARA RG 319, E 97, LSA, vol. 1, background files, box 6. (Eisenhower hadseregei napi közel tizenhatmillió); „Combat Engineering”, CE, ETO USA report no. 10, Dec. 1945, NARA RG 498, ETO HD, admin file #547, 7. (naponta átlagosan 10 hidat épített); LSA, vol. 2, 422–423. (57-et ver majd a Rajnán), 454. (több mint 6000 harckocsi).
64. „kellő szerencsével az ember”: Hastings: *Armageddon*, 380.
65. „Természetesen mérhetetlenül elégedett”: Chandler, 2544.

„AZ ELLENSÉGNEK JÓ OKA VOLT FÉLNI TŐLE”

1. Nem volt kard, amely: *Three Years*, 797. (felgyújtására adott parancsot); PP, 660. („A legtöbb ház csak”), 656–657. („pillanatnyilag olyan remekül”); Ziemke: *The U. S. Army in the Occupation of Germany, 1944–1946*, 227. („tégla- és kősvataghoz”); D’Este: *Patton: A Genius for War*, 725. („Az ellenségnek jó oka van”). A német hadvezetőség általában sokkal kevesebb

- figyelmet fordított Patton tábornok személyére és tevékenységére, mint azt az amerikaiak hinni szerették (Yeide: „The German View of Patton”, *World War II* [2012. márc.-ápr.], 27+).
2. Roppant büszke vagyok: PP, 662–663.
 3. Szeretett veje, John Knight Waters: AAAD, 339–344.; OH, John K. Waters, 1980, William C. Parnell, III, SOOHP, MHI, 240–258.; OH, Brooks Kleber, 1989. jún. 27., William A. Young, III, Kleber papers, MHI, 8–9.; http://www.oflag64.us/Ofilag64/Ofilag_64_Association_homepage.html.
 4. Waters egy zsebnaptárba írta le: John K. Waters: „Remembrances”, a. p., courtesy George Patton „Pat” Waters.
 5. „Háborús naplót”: John K. Waters: „A Wartime Log”, a. p., courtesy George Patton „Pat” Waters.
 6. A nagy orosz téli offenzíva: Blatman: *The Death Marches*, 407.; „Sketches from the Lives of the Kriegies of Oflag 64”, 1997, a. p., OH, Brooks Kleber, 1989. jún. 27., William A. Young, III, Kleber papers, MHI, 8–18. (valamint a titkos rádiót).
 7. Február 26-án a menetoszlopot: Margry: „The Hammelburg Raid”, AB, no. 91. (1996), 1+; Baron et al.: *Raid!*, 46–48.
 8. Hammelburgban nyomorúságos viszonyok: Deborah A. Smith: „American Prisoners of War in Germany, 1944–45: „Hammelburg”, 1976. máj. 10., és OH, Brooks Kleber, 1989. jún. 27., William A. Young, III, mindkettő megtalálható: Kleber papers, MHI, 19.
 9. Patton már január közepén: napló, 1945. jan. 18., GSP, LOC MS Div, box 3, folder 9.; napló, 3. hadsereg; vezérkari főnök, 1945. febr. 9., Hobart Gay papers, MHI, box 2, 722. (hogya a szovjet hírszerzés); Blumenson: Patton: *The Man Behind the Legend, 1885–1945*, 260–261. (talán a Hammelburgba újonnan); PP, 667. („Egyenesen John tartózkodási”); levél, GSP-től Beatrice-nek, 1945. márc. 25., GSP, LOC MS Div, box 13. („Remélem, holnap expedíciót”).
 10. A vezénylő tábornok rokona: Baron et al.: *Raid!*, 21–25.; „Interview of Major Abraham J. Baum”, 1945. szept. 14., JT, LOC MS Div, LHD, box 1.; Margry: „The Hammelburg Raid”, Armor (1996. szept.-okt.), 20+; napló, Manton Eddy, XII Corps CG, 1945. márc. 26., FCP, MHI (Patton megparancsolta a XII. hadtestnek); Alexander C. Stiller, ts, n. d., GSP, LOC MS Div, box 49, folder 13.; Blumenson: „The Hammelburg Affair”, *Army* (1965. okt.), 16 + („az izgalmak és a móka”).
 11. Patton eredetileg azt javasolta: OH, Abraham Baum, „Interview by Mr. Lake, War Correspondent”, n. d., NARA RG 407, E 427.; OH, Abraham J. Baum, 1945. ápr. 10., D. G. Dayton és S. J. Tobin, JT, LOC MS Div, LHD, box 1. (és mindössze tizenöt térképpel); PP, 668–670.; Blumenson: Patton: *The Man Behind the Legend, 1885–1945*, 260–261. (mert Hammelburg keletre); Sorley: *Thunderbolt*, 92–93. (– Mi a francról szól ez); levél, GSP-től Beatrice-nek, 1945. márc. 27., GSP, LOC MS Div, box 13. („Egész nap idegbajos”); PP, 666. („Nem hiszem, hogy”).
 12. Az Aschaffenburgnál vívott kisebb: Baron et al.: *Raid!*, 99–109. Peter Domes aprólékos gondolat végzett mai próbálkozása a rajtaütés rekonstrukciójára megtalálható: „US Schedule”, <http://taskforcebaum.de/schedule/schedule%20us.html>.
 13. Lohrtól keletre az amerikai: Margry: „The Hammelburg Raid”, AB, no. 91. (1996), 1+; Alexander C. Stiller, ts, n. d., GSP, MS Div, box 49, folder 13. („ugráltak le és rebbentek”); Baron et al.: *Raid!*, 118–119, 133. („Mazel tov”); „Notes on Task Force Baum, Narrative of Capt. Baum”, n. d., NWWIIM.
 14. Itt várt rájuk a baj: Alexander C. Stiller, ts, n. d., GSP, MS Div, box 49, folder 13.; Margry: „The Hammelburg Raid”, AB, no. 91. (1996), 1+.
 15. A közeli ágyútűz: Herndon Inge, Jr., untitled memoir, n. d., MHI, 711–717.; LHD, 292. (Egy Ardenneken elfogott), 294. (– Nincs dohányzás).
 16. A német táborparancsnok hozzájárulásával: levél, John K. Waterstől Harry H. Semmesnek, 1953. szept. 15., JT, LOC MS Div, LHD, box 1.; OH, John K. Waters, 1980, William

- C. Parnell, III, 277–279.; Baron et al.: *Raid!*, 156–157. (eltörte a farokcsontját); Margry: „The Hammelburg Raid”, AB, no. 91. (1996), 1+ (mint néhány papírkötésből).
17. Baum harcokcsíjait időközben: Alexander C. Stiller, ts, n. d., GSP, MS Div, box 49, folder 13.; Herndon Inge, Jr., untitled memoir, n. d., MHI, 711–717.; OH, Col. Paul R. Goode, 1945. máj. 17., JT, LOC MS Div, LHD, box 2. (ehelyett 1291-et talált).
18. Az idő akkor már: Baron et al.: *Raid!*, 162–164.
19. Az égen már fennragyogtak: OH, Col. Paul R. Goode, 1945. máj. 17., JT, LOC MS Div, LHD, box 2.; OH, R. S. Garner, 707. páncéloszászlóalj, 28. gyaloghadosztály, 1945. máj. 4., NARA RG 407, Misc AG records, ML 857, box 19133.
20. Az előreküldött felderítők német: „Notes on Task Force Baum”, 4. páncéloszadsereg, 1945. ápr. 10., NARA RG 407, E 427, file 604-0.3.0, box 12337.; OH, R. S. Gardner, 28. gyaloghadosztály, 1945. máj. 4., 707. páncéloszászlóalj, 28. gyaloghadosztály, 1945. máj. 4., NARA RG 407, Misc AG records, ML 857, box 19133.
21. „a pokol leple”: Baron et al.: *Raid!*, 202–203.; Alexander C. Stiller, ts, n. d., GSP, MS Div, box 49, folder 13. („megsemmisítették minket”).
22. – Mindenki boldoguljon, ahogy tud: Baron et al.: *Raid!*, 202–203.; Margry: „The Hammelburg Raid”, AB, no. 91. (1996), 1+; OH, Brooks Kleber, 1989. jún. 27., William A. Young, III, Kleber papers, MHI, 21–22. (– Aludjatok egy jót).
23. Március 27.: „Német”: John K. Waters: „Remembrances”, a. p., courtesy George Patton „Pat” Waters.
24. Patton napokig nem értesült: Baron et al.: *Raid!*, 250.
25. Patton a felelősségvállalás elől: Phillips: *The Making of a Professional*, 184. (amiért a szűkeségben kisebb); PP, 667. (– Úgy éreztem, egy kis); D’Este: Patton: *A Genius for War*, 717. (Később váltig állította).
26. „Egy hete tudtam már”: levél, GSP-től Beatrice-nek, 1945. márc. 31., GSP, LOC MS Div, box 13.
27. „Próbálnak incidenst kreálni”: levél, GSP-től Beatrice-nek, 1945. ápr. 13., GSP, LOC MS Div, box 13.
28. Tíz nappal a rajtaütés után: Margry: „The Hammelburg Raid”, AB, no. 91. (1996), 1+; Baron et al.: *Raid!*, 244–249. („hűség, bátor kötelezettségért”).
29. Patton visszaért a hatalmával: Hirshon: *General Patton: A Soldier’s Life*, 623.; Bradley: *A Soldier’s Story*, 542–543. („George-nak maga a kudarc”); Chandler, 2616–2617. („Patton legutóbbi eszeveszett tettét”).

A SZERELMESEK VESZÉKEDÉSE RÉSZÉ A SZERELMEKNEK

1. Eisenhower hivatala Reimsben: Williams: „Supreme Headquarters for D-Day”, AB, no. 84. (1994), 1+; Kessler: *The Battle of the Ruhr Pocket*, 49. (A nap minden órájában); SC, 420. (A SHAEF előretolt parancsnokságának); Joseph R. Darnall: „Powdered Eggs and Purple Hearts”, 1946, MHUC, group 1, box 24, 180. (szvingelték rángatózva a mulatóban).
2. „Franciaországnak csodálatos a szaga”: levél, Howard J. Silbar a családjának, 1945. ápr. 15., Silbar papers, MHI, box 1.
3. Eisenhower „rémesen nézett ki”: Bradley–Blair: *A General’s Life*, 410.; Morgan: *Past Forgetting*, 216–217. („Testi és mentális állapota”); Crosswell: *Beetle*, 878–889. („Ike ordítózik”).
4. A főparancsnoknak pihenésre volt: Morgan: *Past Forgetting*, 217–218.; Thomas W. Mattingly – Olive F. G. Marsh: „A Compilation of the General Health System of Dwight D. Eisenhower”, Mattingly papers, DDE Lib, box 1.; D’Este: Eisenhower: *A Soldier’s Life*, 679–681. („Azok közülünk, akik”).
5. „Ike megtanulta a leckét”: Roberts: *Masters and Commanders*, 560.
6. „Amint az erői Kassel–Paderborn térségében egyesülnek”: Chandler, 2552, 2593. („maga az egyszerűség”).

7. „Belefaradtam abba, hogy”: uo. 2521.; „Strategy of the Campaign in Western Europe, 1944–1945”, n. d., USFET, General Board study no. 1, 97. (Ekkor már 10 000 német); OH, John Whiteley, 1963. máj. 15., CJR, box 44, folder 3. („ha bármit gyorsan kell”).
8. Montgomeryt megdöbbségette az: VW, vol. 2, 299–301.; Crosswell: *Beetle*, 887. („A csapás Ike-től”); Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976*, 446. („Az erőszakos Amerika-párti”), 458. („el fogja nyújtani a háborút”); Roberts: *Masters and Commanders*, 564. („Monty csak magát”).
9. Az Overlord-hadművelet óta: Chandler, 2561, 2568. („Mindebben sehol sem”).
10. A Vörös Hadsereg ötven kilométerre: LO, 340–341.; GS VI, 132–133.; Murphy: *Diplomat Among Warriors*, 229.; OH, Arthur Nevins, 1972. aug. 15., Maclyn P. Burg and John E. Wickman, Nevins papers, DDE Lib, 60.; SC, 445.; Chandler, 2553n („a szerencsétlen incidenseket”).
11. Egyetlen április eleji napon: A légi incidens április 2-án történt (Chandler, 2602).
12. A háború utáni megszállási zónák: Greenfield (ed.): *Command Decisions*, 387.; Kershaw: *Hitler, 1936–1945: Nemesis*, 786. („Rombolási intézkedések a birodalom”); Ambrose: *Eisenhower and Berlin*, 1945, 29–30.; OH, John Whiteley, 1963. máj. 15., CJR, box 44, folder 3.; OH, DDE, n. d., CJR, box 43, file 7, 26. (– Ön mit kezdett volna).
13. London mindennek egyetlen: Kimball (ed.): *Churchill & Roosevelt: The Complete Correspondence*, vol. 3, 604.; SC, 442. („A hadszíntéren parancsnokló tábornok”).
14. „Könnyen lehet, hogy majdnem”: Greenfield (ed.): *Command Decisions*, 380.
15. „Berlinnek továbbra is nagyon”: Kimball (ed.): *Churchill & Roosevelt: The Complete Correspondence*, vol. 3, 604–605.
16. „A Brit Hadsereg azt bízták”: uo. 608.
17. „Nem kísérek meg”: SC, 468.
18. A szövetséges hadigépezet nyugaton: A hadosztályoknak több mint kétharmada amerikai volt (LO, 322).
19. Tönkrement, lerongyolódott ellenséggel: 12th AG, G-2 summary no. 43, March 25, 1945, NARA RG 498, RTO HD, UD 603, box 3.
20. A benzin elég nagy kincsé: A német benzintermelés az előző évnek kevesebb mint a tizede volt („Target Priorities of the Eighth Air Force”, 1945. máj. 15., Carl A. Spaatz papers, LOC MS Div, box 326, folder VIII A. E, 23.); Robert J. C. Osborne et al.: „The 9th Armored Division in the Exploitation of Remagen Bridgehead”, 1950. márc., AS, Ft. K, 9. („az új, ötvenfős”).
21. Montgomery nem hódolt be: Chandler, 2594.; SC, 446. („Teljesen egyértelmű számomra”).
22. A szerelmek veszekedése része: A Hadügyminisztérium fordítása. Kimball (ed.): *Churchill & Roosevelt: The Complete Correspondence*, vol. 3, 604, 612.
23. Miközben a Fegyveres Erők Rádiója: Knickerbocker et al.: *Danger Forward*, 380. (a The Last Round-Upot) Robert J. C. Osborne: „The 9th Armored Division in the Exploitation of Remagen Bridgehead”, 1950. márc., AS, Ft. K, 30.; Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 141: („igazi álmotaknak”); Triplet: *A Colonel in the Armored Regiments*, 232–233. (bár a lóhere alakú); Jack A. Marshall: „Once Upon a War”, 2009, a. p., 131–132. (Onward Christian Soldiers); OH, Andrew J. Boyle, 1971, Frank Walton, SOOHP, MHI, 11–14. (harmincöt mozgóékony mikrofilm-feldolgozó).
24. Gyorsan estek el a városok: Sylvan, 351. (Hodgés egy doboz szivart); levél, Gerald Ritchie-től, 6. ejtőernyősosztag, Elspethnek, 1945. ápr. 10., IWM, P. 182. („Ez az eszevesztett, fantasztikus”); Patton: *War As I Knew It*, 282.; LO, 350. (Amikor benzint és gépjárműveket); Graham: *No Name on the Bullet*, 95. („Mennyire akarom, hogy a háború”).
25. Eljött az ideje, hogy szorosra húzzák a hurkot: LO, 351–352.; Friedrich: *The Fire*, 139. (még a levegő is); Zumbro: *Battle for the Ruhr*, 225–226. (amelyet a Luftwaffe, a Volkssturm).
26. Collins tábornok VII. hadteste: Ossad–March: *Major General Maurice Rose*, 22–23, 33–34.; Cooper: *Death Traps*, 277–279. (hogy elérjék az út menti árokban).

27. A lángok, a füst: OH, JLC, 1954. jan. 25., CBM, NARA RG 319, OCMH, 2-3.7, SLC background files, box 184.; OH, JLC, 1972; Charles C. Sperow, SOOHP, MHI, 202.; Cooper: *Death Traps*, 191. (Rose ekkor egy majdnem); Ossad–Marsh: *Major General Maurice Rose*, 38, 46, 49.; memó, Col. E. V. Freeman, memorial division, Office of the Quartermaster General, Nov. 16, 1949, M. Rose individual deceased personnel file, obtained under FOIA, U. S. Army Human Resources Command, July 2008. (1918-től a hadsereg); Heinz: *When We Were One*, 154. (– Van egy fiam).
28. – Na, most szarban vagyunk: levél, George G. Gartontól, 391. páncélos tábori tüzérségi tászlólal, JT-nek, 1963. ápr. 13., JT, LOC MS Div, box 2. (– Úgy néz ki, elkaptak); Ossad–Marsh: *Major General Maurice Rose*, 28–35, 312–324, 343.
29. – Ez nem lehet ő! Heinz: *When We Were One*, 154.
30. Rose-t ideiglenes sírba temették: memó J. R. Ranck dandártábornoknak, QM, COMZ, 1959. dec. 4., Orleans, France, M. Rose individual deceased personnel file, obtained under FOIA, U. S. Army Human Resources Command, July 2008.; Palmer–Zaid (eds): *The GI's Rabbi*, 162. (akik káddist mondtak).
31. A háborús büntett ügyében: Ossad–Marsh: *Major General Maurice Rose*, 339.; Zumbro: *Battle for the Ruhr*, 227. (Nekikeseredett amerikai katonák).
32. A paderborni fanatikussal ellenállás: Albert R. Cupello et al.: „Armored Encirclement of the Ruhr”, 1949. máj., AS, Ft. K, NARA RG 337, 78–79.; Kessler: *The Battle of the Ruhr Pocket*, 107–108, 117–118.; Zumbro: *Battle for the Ruhr*, 249–258. (hogy német sebészek kezdték).
33. Húsvét vasárnapja napsütéssel: levél, Paul M. McGuire-től JT-nek, 1963. szept. 6., JT, LOC MS Div, LHD, box 3. („Valahányszor tüzelt egy üteg”); Kessler: *The Battle of the Ruhr Pocket*, 107.; Zumbro: *Battle for the Ruhr*, 251–254. (a helyőrség utolsó katonái).
34. Délben a közelfelderítő repülőgépek: LO, 359.; Kessler: *The Battle of the Ruhr Pocket*, 118. (Az előbbi egy Werner Oshtelmer).
35. Röviddel délután 4 óra: A hadsereg hivatalos története 13 órára teszi a találkozás időpontját, de ez több órával korábbanak tűnik a valóságosnál. (Albert R. Cupello et al.: „Armored Encirclement of the Ruhr”, 1949. máj., AS, Ft. K, NARA RG 337, 78–79.); Zumbro: *Battle for the Ruhr*, 260.; Kessler: *The Battle of the Ruhr Pocket*, 119. (és százmárkás bankjegyekkel gyújtották).
36. „A történelem legnagyobb kettős átkarolása”: SC, 438.; Zumbro: *Battle of the Ruhr*, 260.; LO, 353. (de Hitler halálbüntetés terhe); Francis Daugherty et al.: „7th Armored Division's Part in the Reduction of the Ruhr Pocket”, 1950. máj., AS, Ft. K, NARA RG 337, 63–66. (jórészt csak a fantázia); Kessler: *The Battle of the Ruhr Pocket*, 114–115. („Minden félelem az ördögtől való”).
37. Hogy ezt a napot: LO, 363–366.; AAR, „Operations in the Ruhr Valley”, 75th ID, n. d., CARL, N-13095 (tűzhenger és a termítékzigránatok); OH, „Crushing the Rose Pocket”, 97. gyaloghadosztály, 1945. ápr. 7–19., NARA RG 407, E 427-A, CI, box 19066, folder 208. (az amerikaiak ötven lángszóróval); levél, Robert W. Hasbrouck a feleségének, 1945. ápr. 16., Maurice Delával papers, MHI, box 9. („Olyan sokszor akasztanak meg”); Francis Daugherty et al.: „7th Armored Division's Part in the Reduction of the Ruhr Pocket”, 1950. máj., AS, Ft. K, NARA RG 337, 85.
38. „Mi marad a vereségben”: Carl Wagener, „Army Group B”, n. d., FMS, #B-593, MHI, 34–47.
39. „Ebben a hónapban lesz”: Ridgway: *Soldier*, 139–140.
40. Moszkva Modelt már bűnrészességgel vádolta meg: Barnett (ed.): *Hitler's Generals*, 329.; LO, 369–372. (– Vajon megtettünk-e mindent).
41. – Ösztönöm hiszem, hogy: Egy évtizeddel később a fia exhumáltatta Model tábornagy egyenruhás földi maradványait, majd újratemették a vossenacki német temetőben (Zumbro: *Battle for the Ruhr*, 375–379, 412.; Kessler: *The Battle of the Ruhr Pocket*, 3, 206–210.); Barnett (ed.): *Hitler's Generals*, 329. (majd Walther szolgálati pisztolyával).

42. „sötét, felszántott mezőnek”: Hastings: *Armageddon*, 419.
43. A szövetséges felderítőszolgálat: Frank A. Osmanski: „Critical Analysis of the Planning and Execution of the Logistic Support of the Normandy Invasion”, 1949. dec., Armed Forces Staff College, Osmanski papers, MHI, 45.; Benjamin A. Dickson: „G-2 Journal: Algiers to the Elbe”, MHI, 203–212. (felugrott 125 000-re); Chandler, 2587. („legalább 100 000-et foglyul”).
44. Ezek a számok elképesztően: „Consumption Rates U. S. Forces from the Rhine to the Elbe”, 1945. máj. 11., NARA RG 498, ETO HD, admin history #27.; LO, 359. (és tizenkilenc hadosztály állományából), 372. (mint a Sztálingrádnál vagy Tuniszbán); SC, 440. (és egy szárazra vetett tengernagyot); Spayd: Bayerlein, 222–223. (– Katonai pályafutásom alatt volt néhány szép időszakom).
45. „Annyi a foglyunk”: Fauntleroy: *The General and His Daughter*, 181.; LO, 370.; Spayd: Bayerlein, 218. (A katonák kifogták, ellátták).
46. „Sihederek, öregemberek, arrogáns”: LO, 370–371.
47. Az őrségbe kiállított GI-ok: OH, „Crushing the Rose Pocket”, 97. gyaloghadosztály, 1945. ápr. 7–19., NARA RG 407, E 427-A, CI, box 19066, folder 208.

12. GYŐZELEM

A VADÁLLAT JELE

1. A Harmadik Birodalom végső: *Stars and Stripes*, 1945. márc. 27., CBH letters, MHI („Omar, a háború mestere”); Bradley: *A Soldier's Story*, 539. (Eisenhower oda érkezett meg); napló, 3. hadsereg, vezérkari főnök, 1945. febr. 9., Hobart Gay papers, MHI, box 2, 866–869.; Hirschon: *General Patton: A Soldier's Life*, 627–628. (Az egyik dzsipet a főparancsnok); Ziemke: *The U. S. Army in the Occupation of Germany, 1944–1946*, 228–229. (Egy harcokszázalój őrizte). Patton négycsillagos tábornoki előléptése hivatalosan április 14-én lépett érvénybe.
2. A bánya bejáratánál a Führer: Stafford: *Endgame* 1945, 74.; White: *Conqueror's Road*, 68. („A te erőd semmi”); Codman: *Drive*, 281. (– Ha ez a ruhaszártó kötél); Ziemke: *The U. S. Army in the Occupation of Germany, 1944–1946*, 229–231. (– Jézus Krisztus!); Bradsher: „Nazi Gold: The Merkers Mine Treasure”, *Prologue* 31, no. 1. (1999. tavasz), 7+ (– Kétfelm, hogy a német hadsereg).
3. Már más bányákban is találtak: „Civil Affairs and Military Government Activities in Connection with Monuments, Fine Arts and Archives”, NARA RG 407, E 427; USFET General Board study no. 36; 97-USF5-0.3.0, 27–29.; Edsel: *The Monuments Men*, 281–283.
4. Itt, a „8. számú helyiségben”: Bradsher: „Nazi Gold: The Merkers Mine Treasure”, *Prologue* 31, no. 1. (1999. tavasz), 7+ (a koncentrációs táborok áldozataitól és – Ha a régi martalóc időkben); Tooze: *The Wages of Destruction*, 654. (egy esetben emeleten buszon); Nicholas: *The Rape of Europa*, 312, 333–336.; Holland–Rothbart: „The Merkers and Buchenwald Treasure Troves”, AB, no. 93. (1996), 1+; Ziemke: *The U. S. Army in the Occupation of Germany, 1944–1946*, 231. (egyenként 25 000 dollárt ér); Slany: *U. S. and Allied Efforts to Recover and Restore Gold and Other Assets Stolen or Hidden by Germany During World War II*, 159–161.; memó, B. Bernstein őrnagytól F. J. McSherry dandártábornoknak: „Contents of Mines in the Merkers Area”, 1945. ápr. 18., Frank J. McSherry papers, MHI, box 53. (Más közeli járatokból).
5. Patton tréfásan azt javasolta: memó, Frank J. McSherry dandártábornoktól DDE-nek, „Gold and Art Treasure Found at Meikers (sic)”, 1945. ápr. 10., McSherry papers, MHI, box 53. (hogy a 250 tonna); Crosswell: *Beetle*, 899. („az összes kurafinak a 3. hadsegeben”).
6. A merkersi bánya kincsei: Bradsher: „Nazi Gold: The Merkers Mine Treasure”, *Prologue* 37, no. 1. (1999. tavasz), 7+; Ziemke: *The U. S. Army in the Occupation of Germany, 1944–1946*, 229–231. (harminc tíztonnás tehergépkocsin).

7. Hasonló költöztetési műveletek: William F. Heimlich: „The Eagle and the Bear: Berlin, 1945–1950”, n. d., HIA, 46–52. (amit az Airmail); OH, Andrew J. Boyle, 1971, Frank Walton, SOOHP, MHI, 13–17.; levél, DDE-től Harry S. Trumannek, 1945. aug. 8. és szept. 24., NARA RG 498, ETO, secretary general staff, 333.5, box 35. Az egyik szovjet tiltakozásra reagálva Eisenhower szigorúan titkos átiratban közölte: „Azt hiszem, elismerhetjük, hogy az orosz jelentés megfelel a valóságnak. Valójában felszerelést, dokumentumokat és személyi állományt a követeltől nagyobb mennyiségben evakuáltunk”.
8. A „szajréba” bekerültek légvédelmi: William F. Heimlich: „The Eagle and the Bear: Berlin, 1945–1950”, n. d., HIA, 46–52.; Rudolf Lusar: „The German Weapons and Secret Weapons of World War II and Their Subsequent Development”, 1956, CMH (340 000 német szabadalom); Longmate: *Hitler's Rockets*, 375–376. (és 75 rakéta megépítéséhez). A szovjet zsákmánybegyűjtő műveletek részleteiről lásd: Dobbs: *Six Months in 1945*, 242–247.
9. Patton még egy felfedezését: napló, 3. hadsereg, vezérkari főnök, 1945. febr. 9., Hobart Gay papers, MHI, box 2, 866–869.; LO, 375–378.; Allen: *Lucky Forward*, 279. (Föld alatti alagutakba építették).
10. A vállalkozás azonban mégsem: Robert H. Abzug: „The Liberation of the Concentration Camps”, közli: *Liberation* 1945, 33.; case file, Buchenwald KZ, n. d., Donald McClure papers, HIA, box 1. (több mint nyolcvan altábor).
11. „Áthaladtunk a cölöpperítésen”: Bradley: *A Soldier's Story*, 539.
12. Egy lágerlakó megmutatta a bitófát: Ziemke: *The U. S. Army in the Occupation of Germany, 1944–1946*, 231.; PP, 684. („a foglyok egy részével kiadták”); James J. Weingartner: „Early War Crimes Trials”, közli: *Liberation* 1945, 82–83. (a bosszúszomjas foglyok); Thompson: *Men Under Fire*, 138. („hogy megtaláld a vadállat jelét”); White: *Conqueror's Road*, 91–92. („majdnem teljesen megtelt hamvakkal”); Schudel: „General Witnessed History at Nazi camp, Panama Canal”, WP, 2012. aug. 7., B6.
13. – Még mindig gondot okoz: Codman: *Drive*, 282–283.
14. Eisenhower és Bradley beleegyezett: Ziemke: *The U. S. Army in the Occupation of Germany, 1944–1946*, 232–233. (Model B Hadseregcsoporthoz); MacDonald: *The Mighty Endeavour*, 476–477.; LO, 380.
15. Jóllehet ekkor: Ryan: *The Last Battle*, 314. (Simpson 9. hadserege); LO, 384.
16. – Ike, nem tudom: napló, 3. hadsereg, vezérkari főnök, 1945. febr. 9., Hobart Gay papers, MHI, box 2, 866–869.; Weintraub: *15 Stars*, 331. (de menekültek és foglyok további).
17. Eisenhower egy másik aggodalom: LO, 407.
18. Hogyan pusztul el egy rendőrállam: Timothy Naftali: „Creating the Myth of the Alpenfestung”, közli: Bischof–Pelinka (eds): *Austrian Memory & National Identity*, 203–246.
19. A szövetségesek stratégiai tervezői: Jenkins: „The Battle of the National Redoubt”, *Military Review* (1946. dec.), 3+; Crosswell: *Beetle*, 883. („megkísérrelhetik, hogy hosszú és”); memó, DDE-től ONB-nek, „Security of Troops”, 1945. febr. 20., NARA RG 331, E 1, SHAEF SGS, file 371.2, box 65. („azon gerillafészekek támadására”); Hinsley, 613.; Timothy Naftali: „Creating the Myth of the Alpenfestung”, közli: Bischof–Pelinka (eds): *Austrian Memory & National Identity*, 236n (A brit hírszerzés kételyeinek); Pogue: *George C. Marshall*, 557. („nem találták jelét”).
20. Sokkal hiszékenyebben viselkedett: Strong: *Intelligence at the Top*, 255. („Az Ardennek után nem”); OH, Kenneth Strong, 1963. máj. 15., CJR, box 95, folder 5, 1–2. („a német társadalmi elvárásnak”); VW, vol. 2, 302–304. („A náci rezsim legfontosabb”); Minott: *The Fortress That Never Was*, 29, 8–94. (hogy a Nemzeti Erőd).
21. Az OSS Hitlerrel alkotott: Walter C. Langer: „A Psychological Analysis of Adolf Hitler – His Life and Legend”, n. d., OSS, NARA RG 226, 190/3/6/01, box 1, 244–249.; OSS, „Report from Switzerland”, 1945. márc. 1., NARA RG 226, M 1642, R-83, frame 333. (hogy mindennap 150 teherautó); memó, R&A Londontól Chandler Morse, Harold Barger, „Subject: Pickaninny-Economic Capabilities of the Alpine Area”, 1945. márc. 29., OSS, NARA RG

226. E 73, box 3. („az étrend némileg kiegyensúlyozatlan”); OSS Berne az igazgatónak, „Official Dispatch”, 1945. márc. 16., NARA RG 226, M 142, R-30, frame 99–100. (hogy az erőd gyárai képesek); memó, William J. Donovanról FDR-nek, 1945. márc. 26., NARA RG 226, M-1642, R-25, frame 441–442. („alaposan kidolgozott terveket”).
22. A haditudósító William L. Shirer: Miller: *Ike the Soldier*, 761. („brit és amerikai rémtörténetírók”); memó, „Study of the German National Redoubt”, 1945. márc. 25., HQ, Seventh Army, G-2, NARA RG 226, M 1642, R-52, frame 253–259. („Jelentések szerint hatalmas” és Messerschmitt vadászgépeket és „áthat a náci szellem”); Ryan: *The Last Battle*, 213. (három-öt, hosszú tehervonat); AAR, *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 3, 808–810.; Minott: *The Fortress That Never Was*, 54. (vízerővel hajtott összeszerelő).
23. Az igazság kevésbé volt romantikus: Hinsley, 613.; Hans (sic!) Hofer, Lower Alps gauleiter, n. d., FMS #B-458, ETHINT, vol. 24, MHI, 9–11.; 23. („Walhallát” ábrázoló fali térképet); Georg Ritter von Hengl, 1946. ápr. 25., FMS #B-459, 3–11, és #B-461, n. d., 1–3, ETHINT, vol. 24, MHI (Egészen tavaszig nem); Kesselring: *The Memoirs of Field-Marshal Kesselring*, 277. („merő személyvesztésként”).
24. Alig valamivel több hitelt: Timothy Naftali: „Creating the Myth of the Alpenfestung”, közli: Bischof-Pelinka (eds): *Austrian Memory & National Identity*, 203–246.; Beevor: *Berlin: The Downfall*, 1945, 175. („Áruló, vigyázz!”); Whiting: *The Home Front: Germany*, 179–180. (és meggyilkolták Aachen kollaborációjával); Brown: *The Last Hero*, 738–740. (hogy baszk orgyilkosokat bérel).
25. Mindennek ellenére a SHAEF: sajtókonferencia, W. B. Smith, 1945. ápr. 21., megtalálható: „Operations of the Approach to the Rhine and Across the Rhine”, n. d., Sidney H. Negrotto papers, MHI; D’Este: *Eisenhower: A Soldier’s Life*, 696–698.; Bradley: *A Soldier’s Story*, 536. („Lehet, hogy mostantól”); Crosswell: *Beetle*, 90. („lehetséges, hogy 100–125”); memó, „Location of Caves in Germany”, SHAEF G-2, 1945. ápr. 14., NARA RG 331, E 240B, 6th Army Group, files 452.2 és „National Redoubt”, box 3 és 5. (A SHAEF több mint 200); Jenkins: „The Battle of the National Redoubt”, *Military Review* (1946. dec.), 3+ (Eisenhower már korábban megparancsolta); Hinsley, 613. (az 1. szövetséges légideszant-hadsereg); LO, 422.
26. „nem kevesebb, mint 70 föld alatti”. SHAEF heti felderítési összefoglaló jelentés, no. 57, 1945. ápr. 22., Robert D. Burhans papers, HIA, box 14.; „Strategy of the Campaign in Western Europe, 1944–1945”, USFET General Board study no. 1, n. d., 102. (száz hadosztály); VW, vol. 2, 429–431. („a fanatikus ellenállás végső”); Georg Ritter von Hengl, 1946. ápr. 25., FMS #B-459, ETHINT, vol. 24, MHI, 11. (– Végül is hagyták szabadon).
27. Röviddel április 13., péntek: Ayer: *Before the Colors Fade*, 210. („üres halandzsának”); PP, 694. („a fantázia szüleményének”); napló, 1945. ápr. 11., GSP, LOC MS Div, box 3, folder 11. (bár akkoriban karabélyt tartott); levél, GSP-től Beatrice-nek, 1945. ápr. 17., SGP, LOC MS Div, box 13. („Időnként úgy érzem”); levél, 1945. márc. 16., GSP, LOC MS Div, box 74, folder 5. („A forró kemencéből”).
28. „A háború az én számomra”: levél, GSP-től Robert Howe Fletchernek, 1945. ápr. 25., GSP, LOC MS Div, box 13.
29. Amikor lefokvés előtt karórájára: napló, 3. hadsereg, vezérkari főnök, 1945. febr. 9., Hobart Gay papers, MHI, box 2, 866–869. A Nemzetközi Hírszolgálat egyetlen tömör, soron kívüli gyors hírből közölte a világgal az eseményt washingtoni idő szerint délután 17 óra 47 perckor: „FDR MEGHALT!”
30. Franklin D. Roosevelt: Goodman (ed.): *While You Were Gone*, 116.; Larrabee: *Commander in Chief*, 627. (Annak a létért vívott); Taylor-Taylor (eds): *The War Diaries*, 159. (úgy zokogott, mint egy gyermek); Wilmut: *The Struggle for Europe*, 716–717. (Roosevelt „döntően és véglegesen”); Leahy: *I Was There*, 346. (– Hogyan halhatna meg külfönből).
31. Halála a georgiai Kis Fehér Házban: Kennedy: *Freedom from Fear*, 808.; Tully: *F. D. R. My Boss*, 359. (Pihenésre vágyott); Hassett: *Off the Record with F. D. R.*, 332–335. (és aláírásával

- törvényezőre emelte); Bruenn: „Clinical Notes on the Illness and Death of President Franklin D. Roosevelt”, *Annals of Internal Medicine*, 72, no. 4. (1970. ápr. 1.), 579+; Altman: „For F. D. R. Sleuths, New Focus on an Old Spot”, *NYT*, 2010. jan. 5., D1 (Vérnyomása 300/190-es értékre); Dallek: *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945*, 527–533.; Goodwin: *No Ordinary Time*, 603, 611–612. (– Semmi sem használt); Reilly: *Reilly of the White House*, 234. (de nyomát sem találta méregnek). A portréfestő, Elizabeth Shoumatoff tagadta, hogy megmérte Rooseveltt orrát, és később azt írta: az elnök egy szót sem szólt, mielőtt összeesett (Shoumatoff: *FDR’s Unfinished Portrait*, 115–118.; Franklin D. Roosevelt American Heritage Center, <http://www.fdrheritage.org/shoumatoff.htm>).
32. J. Austin Dillon: memó, J. Austin Dillon, n. d., Small Collections; FDRL Miscellaneous Documents: Roosevelt, Franklin D. – Health, FDR Lib.
33. Pénteken az ország lapjaiban: MacDonald: *The Mighty Endeavour*, 484.; hadnapló, 7. hadsereg, 1945. ápr. 13., MHI, 653. („A gyászjelvények viselése”); Toole: *Battle Diary*, 132. („Ez igazi sokk!”).

SÁRKÁNYORSZÁG

1. Egy gépe kabinjában ülő: Ryan: *The Last Battle*, 127. („mintha magának a Földnek”); *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 3, 820. („valami ellendáthatatlan olvadó massa”); levél, Waldo Heinrichs, Jr., 1945. máj. 8., Heinrichs papers, MHI, box 1. („örség nélkül futottak”).
2. Sárkányországban jártak: Thompson: *Men Under Fire*, 132–135.; LO, 410. („hatvanegyes úttörőnek”), 386. (hogy a Hannoveri védő erőket), 404–405. („mint inkább valamiféle konglomerátumnak”); *The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 3, 822. (ahol kétszáz újonc botokkal); Marshall: *A Ramble Through My War*, 220.; Holt: *The Deceivers*, 662. (virágzott a muskátli); Ziemke: *The U. S. Army in the Occupation of Germany, 1944–1946*, 244–247.
3. Németország veresége túl nagy”: Carpenter: *No Woman’s World*, 261.
4. „Ugyan mi joguk van nekik”: Schrijvers: *The Crash of Ruin*, 146.
5. Alfred Krupp, a nagyiparos: Bourke-White: *Portrait of Myself*, 265–270. (állítólag szintén sírt); Manchester: *The Arms of Krupp, 1587–1966*, 521, 674–681. Az áprilisban őrizetbe vett Krupp ellen hivatalosan augusztusban emeltek vádat: Manchester azt írja, nem sírt, amikor lefokták és elvitték.
6. „Ragyogó tavaszi napsütés”: Thompson: *Men Under Fire*, 132–133.
7. „botra támaszkodó idős férfiak”: White: *Conqueror’s Road*, 17.
8. Itt-ott azért még: Murray-Millet: *A War to Be Won*, 480. (Áprilisban 10 677 amerikai); Lubrich (ed.): *Travels in the Reich, 1933–1945*, 328. („dögvészbaktériumnak”); Howarth (ed.): *Men of War, 205–206*; Read-Fisher: *The Fall of Berlin*, 334.; *Germany IX*, 459. („Ha elveszítjük a háborút”); Friedrich: *The Fire*, 306. („és néger bordélyokba kényszerítettek”).
9. A Luftwaffe pilótáinak egy része: Rudolf Luser: „The German Weapons and Secret Weapons of World War II and Their Subsequent Development”, 1956, CMH, 78.) 9. légierő, 130. sz. felderítési összefoglaló, 1945. ápr. 30., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 116. (s mellette politikai oktatást); „History of U. S. Strategic Air Force Europe vs. German Air Force”, 1945. szept., NARA RG 457, E 9002, NSA, SRH-013, 342. (– Életek tudatos kockáztatásával); Muller: „Losing Air Superiority: A Case Study from the Second World War”, *Air & Space Power Journal* (2003. tél), 55+ („totális elkötelezettségű bevetés”); 7. hadsereg, 63. sz. G-2 közlemény, 1945. máj. 22., NARA RG 498, ETO G-3, Col. C. Hildebrand, VI Corps, OR, box 1458. (fiatal fiút ölt meg); Lubrich (ed.): *Travels in the Reich, 1933–1945*, 320. („Szívszorító látvány”).
10. „nők és gyermekek lepték el”: Bradley: *A Soldier’s Story*, 530.; LO, 410.

11. A Neckar-parti Heilbronnban: LO, 417–418.; „Attack on Heilbronn”, 100. gyaloghadosztály, 1945. júl., Seventh Army narratives, MHI, 4, 33.; Turner-Jackson: *Destination Berchtesgaden*, 160–161.; Yeide-Stout: *First on the Rhine*, 357–359.; Ziemke: *The U. S. Army in the Occupation of Germany, 1944–1946*, 247. („jól érzékelhető bűzét”).
12. „Miért nem adják fel”: Arthur: *Forgotten Voices of World War II*, 414.; Horst Boog: „Invasion to Surrender: The Defense of Germany”, közli: Brower (ed.): *World War II in Europe: The Final Year*, 131.
13. „Any! Azt kérdezted”: „Jack's Letters”, 1945. márc. 22., 24. és ápr. 3., a p., Rick Perry szíves hozzájárulásával.
14. „Európa népeinek fele”: Moorehead: *Eclipse*, 254–255.; Gilbert: *The Day the War Ended*, 64. („irtózat, mozgó frízének”); „Civil Affairs and Military Government Organizations and Operations”, n. d., NARA RG 407, E 427, USFET General Board study no. 32, 97-USF5-0.3.0 (4,2 millió „hontalan személy”); Abraham J. Peck: „A Continent in Chaos”, közli: *Liberation* 1945, 101. (A közé a 11 millió).
15. Egy részük kényszer hatására: napló, Darrell William Coates, 1945. ápr., HIA; <http://www.b24.net/pow/stalag17.htm>.
16. „Mindenkire ordít”: Vining (ed.): *American Diaries of World War II*, 417–418.
17. „A kisebb sebeket toalettpapírral”: Wandrey: *Bedpan Commando*, 181–182.; Moorehead: *Eclipse*, 256. (– Szóval így néz ki egy dzsipa!); „After WWII, Economist Devoted Life”, nekrológ, WP, 2009. júl. 8., B4. (a volt foglyok vadul éljenek).
18. A vánszorgó milliók közül: „Activities and Organization of COMZ”, 1945. jún. 11., NARA Rg 498, ETO HD, admin file #89, 11.; Foreign Workers Programs, 1945. ápr. 25., Radio Luxembourg collection, HIA, box 1. (A SHAEF a luxemburgi rádióban).
19. „kezelhetők, hálások és tehetetlenek”: „Displaced Persons, Refugees, and Recovered Allied Military Personnel”, n. d., NARA RG 407, E 427, USFET General Board study no. 35, 97-USF5-0.3.0.
20. A Ruhr-vidéken a kiszabadult: Zumbro: *Battle for the Ruhr*, 329–330.; „Concentration Camp Train”, G-2 Periodic Report No. 304, 30th ID, Apr. 17, 1945, NARA RG 407, ETO G-3 OR (Kiehezett volt foglyok); Urquhart: *A Life in Peace and War*, 79, 86. („garázdálkodó” és Mások boroshordók fenekét); Botting: *From the Ruins of the Reich*, 26.
21. Menekültek ezrei hordozták: „History of Medical Service in the European Theater”, hangsza-lagátirat, 1962. okt., MHI, II-69.; OH, Philip Carlquist, 1978. szept. 1., Emory University; „The Disease Potential in Germany”, megtalálható: OH, Albert W. Kenner, SHAEF, vezető katonáorvos, 1948. máj. 27., FCP, MHI, „Displaced Persons, Refugees, and Recovered Allied Military Personnel”, n. d., NARA RG 407, E 427, USFET General Board study no. 35, 97-USF5-0.3.0 (Amikor a katonáorvosok helyi); Botting: *From the Ruins of the Reich*, 29. (– Hallelujá!)
22. „Egyesek mezítláb gyalogoltak”: White: *Conqueror's Road*, 100–103.
23. „Az egyik férfi lábát”: Leonard C. Barney, 315. orvoscsoporth, 90. gyaloghadosztály, „Inmates of Concentration Camps”, 1985, Columbus WWII Round Table Collection, MHI, 3–4.
24. „Túlságosan nagy”: Leh: „World War II from One Enlisted Man's Point of View”, *Proceedings of the Lehigh County Historical Society* 39. (1990), 89+.
25. „Valamiféle tompa elégedettségérzés”: Severeid: *Not So a Wild a Dream*, 504–506.
26. „Ha az égbolt papír volna”: Collier: *Fighting Words*, 188.
27. Nordhausen a 3. páncélos: OH, Col. D. B. Hardin, VII. hadtest, „Concentration Camp at Nordhausen”, 1944. ápr. 14., NARA RG 407, ETO ML #1028, box 19152, 1–4.; LO, 391–392. („Az emberek ott fekiüdtek”); Kessler: *The Battle of the Ruhr Pocket*, 156–157. (egy elfogott né-met tudóst); Collins: *Lightning Joe*, 324.; Carpenter: *No Woman's World*, 293–295. (– Német ember számára nincs).
28. „Nem volt rajtuk zsír”: Ingersoll: *Top Secret*, 333.
29. Ludwigslust közelében, a Wöbbelin: Nordyke: *All American All the Way*, 756.; „Wöbbelin”, Holocaust Encyclopedia, USHMM, <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?Module=10006160>; McNally: *As Ever John*, 65–67. („Egyenként minden holttestet”); Booth-Spencer: *Paratrooper*, 294. (Gavin megszervezte); Stafford: *Endgame 1945*, 311. („Életünk egyik meghatározó pillanata”).
30. „Ürülékszagba futottunk bele”: Stafford: *Endgame 1945*, 83.; Hitchcock: *The Bitter Road to Freedom*, 300–302. („furcsa, majomszerű sokaság”), 341. (Január óta felvizezett); „Early Measures at Belsen”, előadás, 1945. jún. 4., Royal Society of Medicine, UK NA, WO 219/3944A (Több mint 40 000 férfit); Thompson: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*, 252–255. (és a halottak szívének), 264. („egy nő, aki emberi combcsontot”); „What the Army Did at Belsen Concentration Camp”, n. d., UK NA, WO 219/3944A, 3. („A barakkokon kívül és belül”), 16–17.; „Bergen-Belsen”, Holocaust Encyclopedia, USHMM, <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?Module=10005224>; Collier: *Fighting Words*, 188. („a szeme elé emelt ujjai”).
31. „a fényesített csontvázak”: Stafford: *Endgame 1945*, 83.; „What the Army Did at Belsen Con-centration Camp”, n. d., UK NA, WO 219/3944A, 20–23. (A túlélők – ahogyan egy felderítő); Davis: *Soldier of Democracy*, 535–536. („holtan zuhant a lábam elé”); Robert H. Abzug: „The Liberation of the Concentration Camps”, közli: *Liberation* 1945, 33–34, 43.; Arthur: *Forgot-ten Voices of World War II*, 419–421. (puskatussal vertek a Tommyk).
32. Becslések szerint az év kezdete óta a koncentrációs: Blatman: *The Death Marches*, 11–12, 278, 310–321, 332–347.; Margry: „The Gardelegen Massacre”, AB, no. 111. (2001), 2+; „Gardele-gen Massacre 13 April 1945”, www.scapbookpages.com/GerhardThiele.
33. Az Egyesült Államok Hadselege: investigative papers, „Buchenwald KZ”, Donald McClure papers, HIA, box 1.; Hackett (ed.): *The Buchenwald Report*, 330–333.
34. Egy órával később: Brig. Gen. Eric F. Wood et al.: „Inspection of German Concentration Camps for Political Prisoners Located at Buckenwal” (sic!), 1945. ápr. 16., Frank J. McSherry papers, MHI, box 53.; Ziemke: *The U. S. Army in the Occupation of Germany, 1944–1946*, 236–238.; „Civil Affairs and Military Government Organizations and Operations”, n. d., NARA RG 407, E 427, USFET General Board study no. 32, 97-USF5-0.3.0 (napi 600 kaló-rián éltek).
35. „Olyan vékonyak voltak”: Robert H. Abzug: „The Liberation of the Concentration Camps”, közli: *Liberation* 1945, 40.
36. Hamarosan bonyolult, rettenetes: Brig. Gen. Eric F. Wood et al.: „Inspection of German Concentration Camp for Political Prisoners Located at Buckenwal” (sic!), 1945. ápr. 16., Frank J. McSherry papers, MHI, box 53.; nyomozati irat, „Buchenwald KZ”, Donald McClure papers, HIA, box 1.
37. Az SS legkevesebb 56 000: „Buchenwald”, Holocaust Encyclopedia, USHMM, <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?Module=10005198>; Ziemke: *The U. S. Army in the Occu-pation of Germany, 1944–1946*, 236–238. (Sokukat küldték a hat).
38. Osmar White szeme: White: *Conqueror's Road*, 82.
39. Patton átvonultatta Weimar: PP, 687, 692.; Edward R. Murrow, CBS-rádióműsor, 1945. ápr. 15., közli: *Reporting World War II*, vol. 2, 681–685. (– A bűz leírhatatlan).
40. A németek által elküvetett: Kimball: *Forged in War*, 278. (Breedonck); Ziemke: *The U. S. Army in the Occupation of Germany, 1944–1946*, 220. („a kétkedés maradandó örökségét”); Robert H. Abzug: „The Liberation of the Concentration Camps”, közli: *Liberation* 1945, 56. (Egy december eleji felmérésből), 66.; Gilbert: *The Day the War Ended*, 17.
41. – Miféle emberek ezek: Tapert (ed.): *Lines of Battle*, 269.
42. „Aligha akadt olyan”: Fussell: *The Boys' Crusade*, 157.
43. – Harminckilenc hónapot töltöttem: „History, 157th Inf Regt, Apr 1945”, NARA RG 405, E 427, WWII Ops Reports, 345-INF (157)-0.3.

44. Április 20-án, pénteken: Ryan: *The Last Battle*, 409–410, 417–418. (a Karstadt Áruház előtt); Klemperer: *To the Bitter End*, 209. („Európát védjük a bolsevizmussal”); Read–Fisher: *The Fall of Berlin*, 335. (a maga születésnapjához);
45. „Expresszvonatok nem indulnak”: Moorhouse: *Berlin at War*, 359–360, 371–372. („A lelkes agyonlőtte magát”).
46. „Emeljétek fel lobogóinkat”: uo., 359–360.
47. Maga az ünnepe természetesen: Kershaw: *Hitler, 1936–1945: Nemesis*, 798.; „Hitler's Höllenfahrt”, *Der Spiegel*, 1995. ápr. 10. 172+ (A hamuszürke arcú, meggöndyedt).
48. Bunkerének három acélajtaja: Fest: *Hitler, 764–765.*; Read–Fisher: *The Fall of Berlin*, 340. (– Harcolni fogok, amíg a hűségeselek); Moorhouse: *Berlin at War*, 358–359. („Sajnos a hangulat nem igazán”); Kershaw: *Hitler, 1936–1945: Nemesis*, 801. (Blutrote Rosen).
49. Az amerikai 7. hadsereg: Stafford: *Endgame 1945*, 27.; AAR, XV. hadtest, 1945. jún. 1., Wade H. Haislip papers, HIA, box 1.; LO, 425.; Yeide–Stout: *First to the Rhine*, 359. (a 2000, vég-sőkig kitartó katonát).
50. „törmelekből álló hordalékkúpokon”: Wyant: *Sandy Patch*, 191.; Taggart (ed.): *History of the Third Infantry Division*, 354–362. (a Dogface Soldier); White: *From Fedala to Berchtesgaden*, 265–266. (– Casablanca! Palermo!).
51. Egy nappal később csendesebb: White: *From Fedala to Berchtesgaden*, 265–266.; Even: *The Tenth Engineers*, 49. (A pergamoni oltár mintájára); Palmer–Zaid (eds): *The GI's Rabbi*, 173–174.; Stafford: *Endgame 1945*, 28. („és a katonazenekar eljátszotta”).

„ISTEN! HOL VAGY?”

1. Ahogy a szövetséges hadseregek: Heinz: *When We Were One*, 188–189. („Givánok”); LO, 446–448. (A 84. hadosztály katonái és A SHAEF és Moszkva); Forrest C. Pogue: „The Meeting with the Russians”, n. d., NARA RG 407, E 427, ML #2249, box 19185, 1. (a 69. hadosztály harcálláspontján pedig); OH, 69th ID, NARA RG 407, E 427-A, CI 136-A; box 19050, folder #137. (füvel benőtt dombocskának); OH, 69th ID, NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #137. (Április 23-án egy hebehurgya).
2. Április 25-én, szerdán, a ködös: LO, 446–448.; Ryan: *The Last Battle*, 472.
3. Harminc kilométerrel északabba: OH, 69th ID, NARA RG 407, E 427-A, CI, folder #137.; LO, 455–456.; Margry: „The U. S.–Soviet Link-Up”, AB, no. 88. (1995), 1+.
4. A szovjetek előbb gyors: OH, William D. Robertson, 69th ID, NARA RG 407, E 427-A, CI 136-A, box 19050, folder #137.; LO, 455–456. (A találkozás bizonyítékeként dzsipjükbe). A háború után Robertson idegsebész lett Kaliforniában.
5. A csütörtök reggel meghozta: Forrest C. Pogue: „The Meeting with the Russians”, n. d., Thor Smith papers, HIA, box 1. („mint egy iowai piknik”); Heinz: *When We Were One*, 189–192. (A Torgaui Vízisport Klub); Pogue: *Pogue's War*, 368–370. (fekete kenyeret és almát enni).
6. „Az oroszok mind úgy néztek ki”: Martha Gellhorn: „The Russians”, *Collier's* 1945. jún. 30., közli: *Reporting World War II*, vol. 2, 701–706.; Heinz: *When We Were One*, 189–192. (A GI-ok öngyújtókat és körömvágókat).
7. – Szállítsák ki azt a nőt: Heinz: *When We Were One*, 189–192.; Pogue: *Pogue's War*, 372–373. (A túlsó parton egy szovjet).
8. A szövetségesek immár folyamatos: Biddle: *Rhetoric and Reality in Air Warfare*, 260. (Olyan kevés lerombolnivaló); Bessel: *Germany 1945*, 112. (nyugatra, Ketzinnél).
9. Ettől kezdve semmi sem: Bessel: *Germany 1945*, 104–105; 405. (2,5 millió katonát); Erickson: *The Road to Berlin*, 539–541, 622. (közben több mint 300 000); „Hitler's Höllenfahrt”, *Der Spiegel*, 1995. ápr. 4. 170+; Beevor: *Berlin: The Downfall*, 1945, 123, 410–413. (mások tífuszt szimuláló); Steinhoff et al.: *Voices from the Third Reich*, 454–457.; Interjú, Rosemarie Meitzner, 1995. ápr., készítette a szerző, Berlinben; Ryan: *The Last Battle*, 494. (kicsavarták

- a lámpákból az izzókat), 371. (– Bleib übrig!); Sebald: *On the Natural History of Destruction*, 43. („Dombos táj sok téglával”).
10. Délén a Harmadik Birodalom: LO, 454, 425–426. (és Dillingennél sikerült épségben); Ziemke: *The U. S. Army in the Occupation of Germany, 1944–1946*, 249. (A 10. páncélosadosztály egymaga).
11. „Állandó félreértésektől szenvedünk”: memó, F. E. Morgantól a G-1-nak, 1945. febr. 10., NARA RG 331, E 1, SHAEF SGS, file 211, box 20.; LO, 427–430.; De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 458–459.; OH, JLD, 1971. aug., Thomas E. Griess, YCHT, box 110, 26–27.
12. De Gaulle tábornoknak más: De Gaulle: *The Complete Memoirs of Charles de Gaulle*, 860.; Clayton: *Three Marshals of France*, 114–115. (Ha elfoglalnának egy nagy területet).
13. Deux Mètres állandó nőgatása: LO, 427–430.; De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 458–464, 491. („mint a fürgeteg”); SC, 460–461. („A francia haderőt Franciaország”); Wyant: *Sandy Patch*, 193. („Kicsinyes emberek kicsinyes”).
14. „A derék és becsületes Devers”: Salisbury-Jones: *So Full a Glory*, 197.; Yeide–Stout: *First to the Rhine*, 365–368. (bár mindössze 17 000 főre); Reuben E. Jenkins: „The Battle of the National Redoubt”, n. d., Jenkins papers, MHI, box 1, 15.; Willis: *The French in Germany*, 20–21.; memó, JLD, 1945. ápr. 27., JLD papers, MHI („Ez abszurdum”); LO, 430–431.; OH, JLD, 1971. aug., Thomas E. Griess, YCHT, box 110, 26–27. („De Lattre próbálta utánozni”).
15. A vígopera ekkor szomorújátékba: LO, 430–431.; hadinapló, 7. hadsereg, 1945. ápr. 26., MHI, 678. (gyarmati csapatok elől); Botting: *From the Ruins of the Reich*, 22–23. („A tyúkok és a nők”); Wyant: *Sandy Patch*, 193. („A helyzet Stuttgartban”); memó, JLD, 1945. ápr. 27., JLD papers, MHI (– Ugyan mit tehet az ember).
16. „Stuttgartban káosz uralkodik”: De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 491.
17. ...majd április 27-én pénteken: napló, JLD, 6. hadseregcsoport, 1945. ápr. 27., MHI; LO, 432–433. A közeli Tübingen klinikái több száz nemi erőszaknak áldozatul esett nő kezelését jelentették, Konstanzban pedig jelentős számú nő végeztetett abortuszt, mert francia katonák erőszakolták meg (Bessel: *Germany 1945*, 117).
18. „A francia eljárás egy német”: Wyant: *Sandy Patch*, 193.
19. Ezen a ponton Eisenhower beavatkozott: LO, 432–433.; Chandler, 2657–2659.; Yeide–Stout: *First to the Rhine*, 366.
20. Mivel azonban egy háborút: OH, Philippe de Camas, 1. francia hadsereg, 1948. okt.–dec., Marcel Vigneras, NARA RG 319, E P-100, RR background files, FRC 5.; Yeide–Stout: *First to the Rhine*, 365. (néhány erőszakoskodó kivégzése); napló, JLD, 6. hadseregcsoport, 1945. ápr. 27., MHI („az állapotok nagyon sokat”).
21. Patch seregteste ezalatt: LO, 427–430.; Walker: *German National Socialism and the Quest for Nuclear Power*, 1939–49, 158.; Rhodes: *The Making of the Atomic Bomb*, 609–610.
22. A civakodás a francia megszállási zóna: Willis: *The French in Germany*, 20–21.; Porch: *The Path to Victory*, 601. („Gyakran egyazon oldalon”). De Gaulle e nézeteltérések után azt írja: „A dicsőség rőzsái nem nőhetnek tövisnek nélkül”. Truman ellenben azt mondja majd a francia vezetőről: „Ki nem állhatom azt a trógeret.” (Fenby: *The General*, 746.)
23. Münchentől tizenhat kilométerre: Mollo: „Dachau”, AB, no. 27 (1980), 1+; KZ-Gedenkstätte Dachau, Stiftung Bayerische Gedenkstätten, <http://www.kz-gedenkstaette-dachau.de/index-e.html> (200 000 foglyából); Gellately: *Backing Hitler*, 217. (és a 170 altáborban); levél, JLD-től a SHAEF-nek, 1945. máj. 4 és 6., NARA Rg 498, ETO SGS classified gen'l corr, file 383.6/9, box 88. (Másik 13 000 meghalt).
24. Egy fázós, napfénytelen vasárnap: „History, 157th Inf Regt, Apr 1945”, NARA RG 405, E 427, WWII Ops Reports, 345-INF (157)-0.3.; Robert H. Abzug: „The Liberation of the Concentration Camps”, közli: *Liberation 1945*, 38. („Virágágyások és fák”); Joseph M. Whitaker, asst.

- IG, Seventh Army, „Investigation of Alleged Mistreatment of German Guards at Dachau”, 1945. jún. 8., NARA RG 338, box 7.; „The Train Ride into Hell”, 1998, Pierre C. T. Verhey papers, HIA; Whitlock: *The Rock of Anzio*, 357–364. (– *Ti szemét kurafik!*).
25. – *Vedd el!*: Flint Whitlock: „Liberating Dachau”, közli: *The World War II Reader*, 368–369.
26. *Üvöltő foglyok kergették: The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 2, 832.
27. „Kézzel szaggatták darabokra”: Garland: *Unknown Soldiers*, 393.
28. „Félredálltunk, és figyeltünk”: Palmer–Zaid (eds): *The GI's Rabbi*, 178.; Carroll (ed.): *War Letters*, 275–277. (A foglyok botokkal és kövekkel); Joseph M. Whitaker, asst. IG, Seventh Army, „Investigation of Alleged Mistreatment of German Guards at Dachau”, 1945. jún. 8., NARA RG 338, box 7. (bezárták a koponyájukat és A zászlóalj orvosa nem volt hajlandó); OH, John A. Heintges, 1974, Jack A. Pellici, SOOHP, MHI, 370. („hulláját szanaszét szórták”).
29. *Ugyanabban az órában*: Brig. Gen. John H. Linden, 42nd ID, „Report on Surrender of Dachau Concentration Camp”, 1945. máj. 2., és 1st Lt. William J. Cowling, III, 42nd ID, „Report on Surrender of the German Concentration Camp at Dachau”, 1945. máj. 2., John H. Linden papers, HIA, box 1.; Flint Whitlock: „Liberating Dachau”, közli: *The World War II Reader*, 368–369.; Howard Cowan, Associated Press, „32 000 Liberated from Dachau Prison Camp”, 1945. ápr., John H. Linden papers, HIA, box 1. („olyan üvöltés közepette”).
30. „Nincsenek rá szavaim”: Eliach–Gurewitsch (eds): *The Liberators*, vol. 1, 45.; Palmer–Zaid (eds): *The GI's Rabbi*, 178–183.; OH, Paul D. Adams, 1975, Irving Monclova and Marlin Lang, SOOHP, MHI (– *A maguk helyében nem*).
31. *A 7. hadsereg katonái*: memó, DDE, „Mistreatment of Prisoners of War”, 1945. júl. 18., NARA RG 498, ETO SGS classified gen'l corr, 383.6, box 51.
32. *Dachauban legalább huszonnyolc*: Joseph M. Whitaker, asst. IG, Seventh Army, „Investigation of Alleged Mistreatment of German Guards at Dachau”, 1945. jún. 8., NARA RG 338, box 7.; Whitlock: *The Rock of Anzio*, 388–389. (gyilkosság vádjával állítsanak); Garland: *Unknown Soldiers*, 395–397. (Mások úgy vélték); memó, Charles D. Decker, „Report on Results of Investigation into Mistreatment of Prisoners of War by U. S. Forces”, 1945. dec. 31., NARA RG 498, ETO SGS classified gen'l corr, 383.6, box 51. („A nemzetközi jog bettjét”). A 45. hadosztályt átvezényelték a 3. hadsereg alárendeltségébe – Patton Szicília óta nem tanúsított különösebb buzgalmat az amerikai katonák háborús bűncselekményeinek üldözésében.
33. *Éjszakai szolgálatban vagyok*: Wandrey: *Bedpan Commando*, 204–205.
34. *A „Führer Városa*: Stafford: *Endgame 1945*, 242.; SC, 456. („a náci fenevad bölcsője”); AAR, XV. hadtest, 1945. jún. 1., Wade H. Haislip papers, HIA, box 1. München megtámadásakor a 20. páncélosadosztályt Orlando Ward vezérőrnagy vezette, akit rehabilitáltak, miután két évvel korábban Tunéziában Patton leváltotta egy másik hadosztály parancsnoki tiszteből.
35. *240 milliméteres tarakkal végzett: The Seventh United States Army in France and Germany*, vol. 2, 834–837.; LO, 437.; Kershaw: *Hitler, 1936–1945: Nemesis*, 840. („Szégyellem, hogy német vagyok!”).
36. *Ugyanazon a hétfői napon*: OH, Vasily Ustyugov, 1995. ápr., Fred Hiatt, Moszkva, a. p. (Szorgalmasan szedték le); Read–Fisher: *The Fall of Berlin*, 465. (A Vörös Hadsereg más katonái); OH, Hans-Jürgen Habenicht, 1995. ápr., a szerző, Berlin (ahol már a bokájukig ért); Beevor: *Berlin: The Downfall*, 1945, 388–392. („halál utáni görcsös”).
37. *Mélyen a szovjet térképeken*: Read–Fisher: *The Fall of Berlin*, 290.; Kershaw: *Hitler, 1936–1945: Nemesis*, 827–828.; Fest: *Hitler*, 778–779.
38. *Tizenkét évvel és négy*: Kershaw: *Hitler, 1936–1945: Nemesis*, 841.; Erickson: *The Road to Berlin*, 609. (– *Szóval bevégezte a szarházi!*).
39. *A csatlósok pokrócba csavarták*: Toland: *Adolf Hitler*, 890.; Beevor: *Berlin: The Downfall*, 1945, 358–360. (– *Ég a főnök*); Ryan: *The Last Battle*, 498. („mint az ég szalonládé”).
40. *kötelező minden katona számára*: Bessell: *Germany 1945*, 121.
41. *Nyolcvan kilométerre*: Stenbuck (ed.): *Typewriter Battalion*, 34–47.; OH, Alvan C. Gillem, Jr., 1972, XIII Corps, n. d., CJR, box 44, folder 18, 5–7.
42. *Simpson csak akkor*: Stenbuck (ed.): *Typewriter Battalion*, 34–47.; LO, 465.; OH, Alvan C. Gillem, Jr., 1972, Eugene Miller, SOOHP, MHI, box 1, 69–70.; Beevor: *Berlin: The Downfall*, 1945, 397. („azok közül, akik nem”).
43. *Olaszországban huszonhat országból*: Willmott: *The Great Crusade*, 429–430.; Weinberg: *A World at Arms*, 818. (A Pó folyó völgyén); Philip Hamburger: „Letter from Rome”, 1945. máj. 8., közli: *The New Yorker Book of War Pieces*, 479.; Fisher: *Cassino in the Alps*, 524.; GS VI, 121. (A C Hadseregcsoport).
44. *A kontinens északi peremén*: A háború utolsó két hónapjában a kanadai csapatok 3000 harcértingezésben használtak egy vagy több lángszórót (Brig. Gen. Alden H. Waitt, chemical warfare service, „Summary Report of Situation in ETO”, July 5, 1945, NARA RG 337, E 16, OR, 210.684, GHQ AGF G-3, box 2).
45. *Az ehez hollandok*: Hastings: *Armageddon*, 411–414.; Gander: *After These Many Quests*, 315. (zsaréros fenekű koporsókat).
46. *A szövetséges hadmérnökök*: historical reports, SHAEF G-5 mission in Netherlands, July 14, 1945, NARA RG 498, ETO HD, admin file #219, 4–14.; „Brief Historical Outline of the Occupation of N.W. Holland by 1 Canadian Corps”, n. d., NARA RG 319, 2-3.7 CB 8, SC background files; levél, Sir Geoffrey Hardy-Roberts dandártábornok, 1945. máj. 6., LHC („Az itteniek nyilvánvalóan kárpótolják”).
47. *„Csavargók és bűnözők módjára*: Gander: *After These Many Quests*, 314, 324–325.
48. *Keletébre négy brit*: VW, vol. 2, 316, 337–338. (XVIII. légideszanthadteste negyedmillió), 353.; Stafford: *Endgame 1945*, 280. („fosztogattak, ittak”); Chandler, 2652.; LO, 464. (és el-állják a Dániába vezető).
49. *„Amerikaiak! Isten hozott!”*: Stanhope Mason: „Reminiscences and Anecdotes of World War II”, 1988, MRC FDM, 1994, 126, 250.; VW, vol. 2, 332. („alapvető különbséget jelenthet Csehszlovákia”), LO, 456–458. (a Pilsen–Karlsbad [Karlový Vary] vonalon); SC, 454.
50. *Osztárok partizánok május*: Marshall: *A Ramble Through My War*, 259. (az étteremben bécsi zenekar játszott); LO, 469–471.; Royce L. Thompson, „Military Surrenders in the European Theater”, 1955. jún. 30., CMH, 2-3.7, AE.P-28, 58. (A kapitulációt bonyolult ceremónia); Martin: *Blow, Bugle, Blow*, 167. („a belső biztonság”).
51. *Szinte ugyanabban az órában*: memó, R. E. Jenkins, 1945. máj. 7., Reuben E. Jenkins papers, MHI, box 1.; LO, 471–472.
52. *Kevés helyszínhez kapcsolódott*: David Ian Hall áttekintése, *Hitler's Mountain*, JMH (2009. jan.), 310+; „Obersalzberg”, AB, no. 9. (1975), 1+ (Bormann száz méhkest).
53. *A Führer ötvenedik születésnapjára*: Beierl: *History of the Eagle's Nest*, 103.; „Das Kehlsteinhaus”, <http://www.kehlsteinhaus.com/> (Otis felvonón tettek meg).
54. *A RAF nehézbombázói*: „Obersalzberg”, AB, no. 9. (1975), 1+; Osborne: „Return to the Berghof”, AB, no. 60. (1988), 50+; Walden, <http://www.thirdreichruins.com/obersalzberg.htm>; Nicholas: *The Rape of Europa*, 320. (Bormann ezer vízfestményből); Mitchell: *Hitler's Mountain*, 120–121. (felgyújtották a házat is).
55. *Különböző épületek romjai*: OH, John A. Heintges, 7th Inf, 1974, Jack A. Pellici, SOOHP, MHI, 379–385.; White: *From Fadal to Berchtesgaden*, 278–280.; Mitchell: *Hitler's Mountain*, 127. (– *Nektek már megvolt Párizs*). A francia katonák és az amerikai ejtőernyősök is hamarosan megtalálták a módját, hogy bejussanak a városba.
56. *A bombázás, a gyújtogatás és a fosztogatás*: Osborne: „Return to the Berghof”, AB, no. 60. (1988), 50+; Philip Hamburger: „Letter from Berchtesgaden”, 1945. jún. 9., közli: *The New Yorker Book of War Pieces*, 497–499. (Egy közeli vendégházból); Mitchell: *Hitler's Mountain*, 132. (az üldöke egy zöld csempés WC-ből); Rapport–Northwood: *Rendezvous with Destiny*, 747. (A GI-ok emeltek el); AAR, T-Force, n. d., 6th AG, Boris T. Pash papers, HIA, box 4,

- file 6. (vezérkari térképeket); Strong: *Intelligence at the Top*, 291–295. („Ami a legjobban megfogott”).
57. A RAF bombái megkímélték: Philip Hamburger: „Letter from Berchtesgaden”, 1945. jún. 9., közli: *The New Yorker Book of War Pieces*, 500–501.; Beierl: *History of the Eagle's Nest*, 116, 144–148.; White: *Conqueror's Road*, 61–62. („egy ökör megfordulhatott”); Rapport–Northwood: *Rendezvous with Destiny*, 747. (Unott, rágógumizó ejtőernyősöket).
58. A Göring-féle zsákmány: OH, John A. Heintges, 7th Inf, 1974, Jack A. Pellici, SOOHP, MHI, 394–395, 406–407.; White: *From Fedala to Berchtesgaden*, 278–280. (Volt ott 18 000 palack); „The Goering Collection”, OSS, Art Looting Investigation Unit, Consolidated Interrogation Report no. 2, Sept. 15, 1945, Hermann Goering papers, HIA, box 1, 171–173.; Rapport–Northwood: *Rendezvous with Destiny*, 749.; Nicholas: *The Rape of Europa*, 314, 344. (500 millió akkori dollárra becsülték); White: *Conqueror's Road*, 74. (– Ja, a háború!).
59. Hamarosan maga a Reichsmarschall: AAR, Robert C. Stack, 36th ID, n. d., Texas MFM (hetvenöt udvaroncból álló); napló, John E. Dahlquist, 1945. máj. 9., és újságkivágások albuma; A. I. Goldberg, Associated Press report, 1945. máj. 9.; *Life*, 1945. máj. 28., Patch papers, USMA Arch, box 1. (Marsallbotja).
60. – Nahát, ilyen még nem basztam!: Collier: *Fighting Words*, 194–195.
61. Végül egy amerikai őrnagy: Kesselring: *The Memoirs of Field-Marshal Kesselring*, 291.; Taylor: *Swords and Plowshares*, 107. (– Hitler volt a legjelentősebb történelmi).

A NAGY CSEND

1. „A vidéki táj pompás”: Moorehead: *Eclipse*, 259–262, 285.
2. A Tommyk nem hagyományos: Thompson: *Men Under Fire*, 148–151.; Stafford: *Endgame*, 1945, 11. (helyi kórházakból); Col. T. G. Lindsay, „Operation Overlord Plus”, n. d., LHC, 66–69. (és egy ottani raktárban).
3. Május 3-án, csütörtökön: „Surrender Negotiations”, n. d., UK NA, CAB 101/330, 4–5.
4. – Sohasem hallottam magáról: Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976*, 501–502.; Jon Keegan: „The German Surrender”, közli: Hollinshead–Rabb (eds): *I Wish I'd Been There*, vol. 2, 307. (– Egész életében erre próbált!).
5. Friedeburg nem zavartatta magát: Moorehead: *Eclipse*, 282–284.; „Surrender Negotiations”, n. d., UK NA, CAB 101/330, 6. („a szokásos módon”); VW, vol. 2, 339.
6. Térképet hozott: Moorehead: *Eclipse*, 284.; Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976*, 501–504. (s közben alaposan legorombított); Francis de Guingand: „Notes for the Chief of Staff”, 1945. máj. 3., LHC, 2/4/2. („nagy örömmel folytatná a harcot”); De Guingand: *Operation Victory*, 453–455.
7. Május 4-én, egy esős: Thompson: *Men Under Fire*, 148–151.; John Keegan: „The German Surrender”, közli: Hollinshead–Rabb (eds): *I Wish I'd Been There*, vol. 2, 311. (– Aha! Visz-szajött); Moorehead: *Eclipse*, 285–286. (– Megyünk és meglátjuk).
8. A válasz igen volt: naplóbejegyzés, 1945. máj. 7., Harold S. Frum, „The Soldier Must Write”, 1984, GCM Lib (a Donuts [Apácafánk] néven emlegetett); Moorehead: *Montgomery*, 223. (– Mondja, jó kép).
9. „Szürke este volt”: Moorehead: *Eclipse*, 286–287.
10. Friedeburg és bajtársai felálltak: Hamilton: *Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976*, 512–513.
11. Amint a német aláírások: Moorehead: *Eclipse*, 288–289.; „Surrender Negotiations”, n. d., UK NA, CAB 101/330, 6–7.; Thompson: *Men Under Fire*, 152–153. (– Ezzel lezárult a hivatalos).
12. „A sátor lapjait leengedték”: „German Surrenders”, AB, no. 48. (1985), 1+; VW, vol. 2, 340. („Úgy látszik, Nyugat-Európában”).

13. Május 5-én, szombaton: SC, 486–487.; Strong: *Intelligence at the Top*, 273. (Friedeburg magában dudorászva); *Three Years*, 825–826. (Húsz percen belül).
14. Smith és Strong vezérőrnagy: Crosswell: *Beetle*, 918.
15. Smith végiment a hallon: *Three Years*, 825–828, 834.; Summersby: *Eisenhower Was my Boss*, 237. („A családás rettenetes volt”).
16. „Igázán határozott fejleményekre”: Eisenhower: *Letters to Mamie*, 250.
17. Vasárnap este 6-kor: Doenitz: *Memoirs*, 462–463.; OH, Kenneth Strong, 1963. máj. 15., CJR, box 95, folder 5, 2. (– Végül kénytelenek lesznek).
18. – Közölje velük: *Three Years*, 830–831. Doenitz időhúzásának tulajdonítják, hogy 1,8 millió német katonának sikerült a szovjetek helyett a nyugati szövetségeseknek megadniuk magukat. Végül az összesen 10 millió német fogoly jelentős többsége valahogyan a nyugatiak fogságába került (Bessel: *Germany 1945*, 124–125).
19. „Eisenhower megingathatatlanul ragaszkodik”: Doenitz: *Memoirs*, 462–463.; SC, 487. („Teljes felhatalmazás az aláírásra”).
20. A SHAEF gépirói napok: Crosswell: *Beetle*, 921–922.
21. A Vezérkari Főnökök Egyesített: uo., 916–917.; Mosely: „Dismemberment of Germany”, *Foreign Affairs* (1950. ápr.), 487+; OH, Philip E. Mosely, n. d., CJR, box 43, folder 10, 3–4. Robert Murphy, a diplomata váltig állította, hogy Smith egyszerűen elfeledkezett az Európai Tanácsadó Bizottság változatáról (*Diplomat Among Warriors*, 240–241).
22. Helyettük egy harmadik: Counsell: *Counsell's Opinion*, 149–150, 151–153. (trógián egy ujjal kopácsolva); memoir, John Counsell, n. d., CJR, box 43, folder 3, 110–116.; Ziemke: *The U. S. Army in the Occupation of Germany, 1944–1946*, 257–258.; Mosely: „Dismemberment of Germany”, *Foreign Affairs* (1950. ápr.), 487+ („általános felhatalmazási cikkely”).
23. – Készüljenek uraim, jönnek!: White: *Conqueror's Road*, 115.
24. „A teátrális hatást”: Crosswell: *Beetle*, 922. A névtáblák némelyike megtalálható Sidney H. Negrotto irathagyatékában: Sidney H. Negrotto papers, MHI.
25. Strong letette Jodl elé: SC, 488.
26. Szemét sötétlila: White: *Conqueror's Road*, 115.; Summersby: *Eisenhower Was My Boss*, 240. (– Ja, ja); Strong: *Intelligence at the Top*, 282. (– Hivatalosan és személyesen önt).
27. – Azt hiszem, ez egy: Ambrose: *Eisenhower: Soldier, General of the Army, President-Elect, 1890–1952*, vol. 1, 407.
28. „Jelen szövetséges haderő”: Chandler, 2696.
29. A Kassel melletti Hotel: elbeszélés, a háború vége, CBH, n. d., és napló, 1945. máj. 7., CBH, MHI.
30. Bradley kikecmergett az ágyból: Bradley: *A Soldier's Story*, 554. („D+335”); elbeszélés, a háború vége, CBH, n. d., és napló, 1945. máj. 7., CBH, MHI (– Most kezdődnek csak igazán).
31. „Tizenegy hónap óta”: „Reports by U. S. Army Ultra Representatives with Army Field Commands in the European Theater of Operations”, NARA RG 457, E 9002, NSA, SRH-023, box 14.; Wheeler: *The Big Red One*, 381–382. (21 000 Biborszívet); Clay: *Blood and Sacrifice*, 238. (– Hát piszkosul ideje volt már!); PP, 696. (A béke nem nagy vonzerővel); Allen: *Lucky Forward*, 394. (– Kíváncsi vagyok, milyenek); Codman: *Drive*, 299. (hosszú léptekkel kísietett).
32. Ahogy híre ment: Linderman: *The World Within War*, 231. („örült, veszélyes lövöldözésnek”); Mitchell: *Hitler's Mountain*, 135. („a .30-as és .45-ös kaliberű skulók”); „Personal Diary”, 1945. máj. 6., JMG, MHI, box 10. („Ez az”); Heinz: *When We Were One*, 152. (megittak egy pohárral Eisenhower).
33. „furcsa tompaságot”: Moorehead: *Eclipse*, 305.
34. „Felhőtlenül boldognak kellett”: Christen T. Jonassen, „Letter Written on V-E Day 1945”, n. d., Columbus WWII Round Table collection, MHI, box 1.
35. „Lehangolt vagyok”: napló, JLD, 1945. máj. 5., MHI.
36. „Nem tudtuk, hogyan”: Heinz: *When We Were One*, 150, 157.

37. „Fények szikráztak föl”: Robert E. Walker, „With the Stonewallers”, n. d., MMD, 118.
 38. Sötétség borult ezer: Forrest Pogue azt írta: „Tudtuk, Európában véget ért a háború [...] mert kigyulladtak a lámpák Pilsenben, és a közelünkben minden faluban.” (Pogue's War, 381.)

EPILOGUS

1. A londoni Daily Mail: Gilbert: *The Day the War Ended*, 88.
2. Nem számított, hogy a reimsi: „Infractions of Press Censorship”, telefonbeszélgetés gépirásos lejegyzése, SHAEF és WD, 1945. máj. 7., 4 P.M.; NARA RG 331, E1, SGS, file 000.73, box 4 (a távirógépek kigyózó papírszalagjain); SC, 527–528; Voss: *Reporting the War*, 193–196.
3. Szdtálin azonban hajhathatatlán: Gilbert: *The Day the War Ended*, 92–98.; SC, 491–492. (Eisenhower elküldte); OH, Arthur Tedder, 1947. febr. 13., FCP, MHI (kilencórás zajos); Summersby: *Eisenhower Was My Boss*, 250–252.; De Lattre de Tassigny: *The History of the French First Army*, 518.; Clayton: *Three Marshals of France*, 119.; a szerző látogatása, Karlshorst, 1995. nov. és 2009. szept.; *Three Years*, 836. („Egy háborút sokkal könnyebb”).
4. Annak ellenére, hogy a BBC: Botting: *From the Ruins of the Reich*, 94.; Gilbert: *The Day the War Ended*, 98. (– Menjenek a dolgukra!).
5. Párizsban a hétfő éjjel: Beever–Cooper: *Paris After the Liberation, 1944–1949*, 195–197. (A Köztársasági Gárda lóháton); Helen Van Zonneveld: „A Time to Every Purpose”, n. d., HIA, 401–402 (– Salut!); Cooper: *Old Men Forget*, 352. (a légóhalmi szirénák elbőgték); Gilbert: *The Day the War Ended*, 220–222. („akárhonnan akárhova igyekvő”); levél, P. B. Rogers a családjának, 1945. máj. 10., Pleas B. Rogers papers, MHI („The Battle Hymn of the Republic”); OH, Richard Collins, 1976, Donald Bowman, SOOHP, MHI, III-26 (hogy az Avenue de Paris).
6. Hamarosan a világ többi: Sulzberger: *A Long Row of Candles*, 259. (Ötezer fősre becsült); Dobbs: *Six Months in 1945*, 203. (feldobálták a levegőbe); Brinkley: *Washington Goes to War*, 275. (Washingtonban a Capitolium kupolája 1941 decembere óta); Gilbert: *The Day the War Ended*, 293–294. (– A Nyugat szabad).
7. Az európai győzelem napja: Ziegler: *London at War, 1939–1945*, 324. („heves wagneri esővel”), 325. (cintányér gyanánt), 328. („A győzelem estéjéig nem eladandó!”); Mollie Panter-Downes: „Letter from London”, 1945. máj. 19., közli: *The New Yorker Book of War Pieces*, 472–476.; Gilbert: *The Day the War Ended*, 211. („A királyt akarjuk!”); Lewis: *The Mammoth Book of Eyewitness World War II*, 461. (Hitlert jelképező bábút).
8. Kora délután Churchill: D'Este: *Warlord*, 692–693.; Pawle: *The War and Colonel Warden*, 381.; Mollie Panter-Downes: „Letter from London”, 1945. máj. 19., közli: *The New Yorker Book of War Pieces*, 472–476.; Gilbert: *The Day the War Ended*, 199. („Valamennyien rekedtre ordítottuk”); Thompson: *I Was Churchill's Shadow*, 157–158. (– Elvárják).
9. Alkonyatkor a légvédelmi reflektorok: Ziegler: *London at War, 1939–1945*, 327.; Gilbert: *The Day the War Ended*, 211. (– Ez a ti órátok!); D'Este: *Warlord*, 692–693. (– Mi voltunk az első); Taylor–Taylor (eds): *The War Diaries*, 195. (Land of Hope and Glory). Churchill nem egészen két hónappal később elkergették a választók, amikor konzervatívjai súlyos vereséget szenvedtek a választásokon. 1951-ben ismét ő lett a miniszterelnök, majdnem négy esztendőre.
10. Mire 1945. szeptember 2-án Japán: Weinberg: *A World at Arms*, 894. (60 millióan haltak meg); Hitchcock: *The Bitter Road to Freedom*, 131. (harmadát tették ki a katonák); Snyder: „Walter Bedell Smith: Eisenhower's Chief of Staff”, *Military Affairs* (1984. jan.), 6+ („a nagyszerű és rettenetes”); Rosenbaum: „Explaining Hitler”, *New Yorker* (1995. máj. 1.), 50+ („genocídium”); Fussell: *Wartime*, 132, 139. („csillapítatlan szerencsétlenséget”), 268. („tragikus volt és ironikus”).

11. „Létezik a mindenható Isten”: Danchev, 689.
12. Európában a nyugati szövetséges: Battle Itinerary Study, USFET G-3, 1946. aug., NARA RG 498, UD 583, box 4017, 5.; Gerhard L. Weinberg: „D-Day: Analysis of Costs and Benefits”, közli: Wilson (ed.): *D-Day 1944*, 337.
13. A brit katonatársadalom egy szállóigéje: Weigley: *Eisenhower's Lieutenants*, 730.; Overy: *Why the Allies Won*, 281. („központosítottak, egységesítették”).
14. A tengelyhatalmak diktatórikus: Overy: *Why the Allies Won*, 278–281.; Roberts: *Masters and Commanders*, 580–581.; Biddle: „Leveraging Strength: The Pillars of American Grand Strategy in World War II”, *Orbis* (2011. tél), 4+.
15. „Eltökéltégünknek, hogy megőrizsük a civilizációt”: Overy: *Why the Allies Won*, 324.; LO, 477–478.; Mansoor: *The GI Offensive in Europe*, 4–6, 252.; „Report of Activities: Army Ground Forces, World War II”, 1946. jan., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, AGF RTC, box 150.; <http://www.minneapolisfed.org/> (ez nagyjából négybillió); Stephen Daggett: „Cost of Major U. S. Wars”, 2010. jún. 29., Congressional Research Service, 2.; Montgomery: „The Cost of War, Unnoticed”, *WP*, 2007. máj. 8., D1 (Roosevelt négymillióról 42 millióra); Millett–Murray: *Military Effectiveness*, vol. 3, *The Second World War*, 47, 62.; Bynell: „Logistical Planning and Operations – Europe”, előadás, 1945. márc. 16., NARA RG 334, E 315, ANSCOL, box 207, 14. („mintha az amerikaiak a Panama-csatornát”).
16. „rendkívüli szervezőképessége”: Weigley: *History of the United States Army*, 475.; „Supply and Maintenance on the European Continent”, n. d., NARA RG 407, E 427, USFET General Board, AG WWII operations reports, 97-USF5-0.30, no. 130, 42. (18 millió tonna hadianyagot); „Ordnance Diary”, 1945. dec. 1., NARA RG 498, ETO USA HD, UD 586, box 1. (800 000 katonai gépjárműtől); „Clothing and Footwear”, chapter 56, PIR, Robert M. Littlejohn papers, HIA, 2 (lábbelikiig terjedt); „U. S. Army in WWII”, 1952, CMH, idézi: „Statistical Review”, RefBib, MHI (Az Egyesült Államokban működő); „Statistical Review”, RefBib, MHI, idézi a következőt: *Cavalry Journal*, 1946. márc.–ápr. 21+ (500 millió géppuskalöszert); Goodman, szerk.: *While You Were Gone*, 23. (– Engedem, hogy az amerikai adófizető); Ambrose: *Eisenhower and Berlin*, 1945, 63. (1945-re az Egyesült Államok).
17. Az ellenséget a zsenidílis logisztikai: Csúcspontján a háború a GDP 35,8 százalékát vette igénybe. (Stephen Daggett: „Cost of Major U. S. Wars”, 2010. jún. 29., Congressional Research Service, 2); Gropman: *Mobilizing U. S. Industry in World War II*, 107. (ez pedig kisebb arány), 133.; Ellis: *Brute Force*, 348–349.
18. – Űgy könnyű hadat viselni: német POW- (hadifogoly) vizsgálat, 1944. dec. 7., SHAEF, Psychological Warfare Division, RG 331, E 87, 23 783.
19. Könnyű természetesen a legkevésbé: Stoler: *Allies in War*, 227.; Willmot: *The Great Crusade*, 352. („európai világalum korának végét”); Larrabee: *Commander in Chief*, 631. („Amerika évszázadának”); Brower (ed.): *World War II in Europe: The Final Year*, 63. („A hatalom mindig azt hiszi”).
20. A háború a társadalmi változások: Weinberg: *A World at Arms*, 915.; Weinberg, „The Place of World War II in History”, előadás, 1995, U. S. Air Force Academy, Colorado Springs, Colo., 11. (A GI-törvény [GI Bill]); Kennedy: *Freedom from Fear*, 779. (19 millió amerikai nő); MacGregor: *Integration of the Armed Forces*, 51–53, 56.; „The Utilization of Negro Infantry Platoons in White Companies”, NARA RG 330, E 94, soldier surveys, report no. ETO 82, 4–12.
21. „Örülök a hazatérésnek!”, Reynolds: *Rich Relations*, 444.
22. A viharvert Európára hatalmas: Pyle: *Brave Men*, 320. („széttört világunkat”); SC, 508–510. (beleértve a Norvégiában), 499.; Margry: „The Flensburg Government”, AB, no. 128. (2005), 2+; J. B. Churcher: „A Soldier's Story”, n. d., LHC, 80–81. (– Főlölesleges lenne bármit); SC, 512–515.; „Activities and Organization of COMZ”, szenátusi meghallgatás, 1945. máj. 28., NARA RG 498, ETO HD, admin file #89, 29. (amelyek létszáma több); Brig. Gen. Alden H.

- Waitt, "Summary Report of Situation in ETO", 1945. júl. 5., NARA RG 337, E16, GHQ AGF G-3, OR, 210.684, box 2 (mérgező gázzal töltött).
23. „Az európai kontinensen még”: Churchill: *Triumph and Tragedy*, 549–550.
24. A világ megtisztításának egyik: Gill: *The Journey Back from Hell*, 24.; Prospektusok: „The Courthouse in Nuremberg” és „The International Military Tribunal”, Oberlandgericht, Nürnberg, a szerző látogatása, 1996. febr. 13.; Lewis (ed.): *The Mammoth Book of Eyewitness World War II*, 561–566.
25. Az egyes szövetséges államok: Weingartner: „Otto Skorzeny and the Laws of War”, *JMH* (1991. ápr.), 207+; Tooze: *The Wages of Destruction*, 674 (200 000, háborús bűnökkel gyanúsított); „Bergen Belsen”, *Holocaust Encyclopedia*, USHMM, <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?Module=10005224>. További bergen-belseni vádlottakat később állítottak bíróság elé (Margry: „Bergen-Belsen”, AB, no. 89. [1995], 1+).
26. 1945-től 1948-ig amerikai: James J. Weingartner: „Early War Crimes Trials”, közli: *Liberation* 1945, 84.
27. Az igazság ösvénye gyakran: „Malmédy Massacre Investigation”, Senate Armed Services Committee, 1949. okt., 4–16, 22–32.; mémó, judge advocate, European Command, March 28, 1949, CMH, LAW 2-7, 1, 26–30. A Malmédy-perrel kapcsolatos szenátusi meghallgatásokon Joseph McCarthy szenátor „gestapós módszerek” alkalmazásával vádolta a hadsereget (TT, 623).
28. Peiper 1956-ban szabadult: Weingartner: *Crossroads of Death*, 238–250, 262–263.; „The Death of Joachim Peiper”, AB, no. 40. (1983), 47+; Bauserman: *The Malmédy Massacre*, 32. (aki a helyi tűzoltóság tömlőit).
29. Eisenhower „1. számú terve”: *Three Years*, 820.; Wilmut: *The Struggle for Europe*, 573n („Rengegetet köszönhetek”).
30. „A hadviselés történetének”: Pogue: George C. Marshall, 583.; Ferrell (ed.): *The Eisenhower Diaries*, 221.
31. További tizenöt év: Lyon: *Eisenhower: Portrait of the Hero*, 23. (– Ike! Jó öreg Ike!); Summersby: *Eisenhower Was My Boss*, 254–259. („Remek dolog újra”).
32. Június 12-én kedden: Miller: *Ike the Soldier*, 780.; Striner: „Eisenhower's Triumph: The Guildhall Address of 1945”, American Veterans Center, <http://www.americanveterans-center.org/magazine/avq/issue-vi-springsummer-2009/eisenhower%e2%80%99s-triumph-the-guildhall-address-of-1945/>; Fraser: *Alanbrooke*, 468 („nem ismertem fel”); http://www.eisenhower.archives.gov/education/bsa/citizenship_merit_badge/speeches_national_historical_importance/guildhall_address.pdf.
33. Hát vér az bizonyosan folyt: VW, vol. 2, 407.; LO, 478.; „The Normandy Invasion”, statisztikai függelék, 1945. jún. 10., SHAEF, Harold R. Bull papers, DDE Lib, box 1. (12 000 repülőgép). A különböző államok hivatalos veszteségadatai ritkán egyeznek.
34. A 21. hadseregcsoporthoz tartozó: „The Operations of 21 Army Group”, 1946, CARL, N-13331.
35. A francia csapatok északnyugat-európai: SC, 544. A megszállás és a felszabadulás idején több mint 600 000 francia halt erőszakos halált (Aron: *France Reborn*, 464.).
36. Az összes 1915 és 1924 között: Tooze: *The Wages of Destruction*, 672. A német fegyveres erők halottainak száma régen lezártan vita tárgya. John Ellis 3,25 millióra teszi az elesettek és az eltűntek számát – ez sokat idézett adat (Ellis: *World War II: A Statistical Survey*, 253.). Egy másik, a közelmúltban publikált elemzés 5,3 millióra becsüli ugyanazt (Rüdiger Overmans: *Deutsche militärische Verluste im Zweiten Weltkrieg*. Idézi http://en.wikipedia.org/wiki/World_War_II_casualties#cite_note-R.C5.Bldiger_Overmans_2000-4).
37. A Szovjetunió 190 millió: Hitchcock: *The Bitter Road to Freedom*, 131.; Stoler: „The Second World War in U. S. History and Memory”, International Historical Congress, Oslo, 2000.

- aug. 12.; Hastings: *Inferno*, 427. (kilencszer annyi németet is ölték); a Szovjetunió 1700 városát és 70 000 faluját rombolták le (Dobbs: *Six Months in 1945*, 225.).
38. A háború tetőpontján: LO, 478.; Hynes: *The Soldier's Tale*, 281. („A bal mutatóujjam”); Reister (ed.): *Medical Statistics in World War II*, 23. (megvakult 1700 katona); Fisher: *Legacy of Heroes*, 8–10. (elvégeztek 18 000 amputációt is), 20. („de a csonkjukra igen”); Cowdrey: *Fighting for Life*, 321. (Egyetlen michigani kórház).
39. 75 000 amerikai vettek: VW, vol. 2, 543.; Steere-Boardman: *Final Disposition of World War II Dead*, 1945–1951, 120–121. (elszigetelt sírokban); Litoff-Smith (eds): *Since You Went Away*, 236–237. („Drágám! Gyere el”); Myra Strachner Gershkoff Papers, New York State Library, manuscripts and special collections, SC 20575, <http://www.nysl.nysed.gov/msscfa/sc20575.htm>.
40. Szinte még meg sem száradt: Steere-Boardman: *Final Disposition of World War II Dead*, 1945–51, 178–179.; L. R. Talbot: „Graves Registration in the European Theater of Operations”, 1955, chapter 26, PIR, MHI. Összesen 78 000 amerikai halottat sohasem találtak meg. Az előkerült maradványoknak kevesebb mint 4 százalékát nem sikerült azonosítani (Risch-Kieffer: *The Quartermaster Corps*, vol. 2, 404.).
41. Heteken belül 700 holttestet: Steere-Boardman: *Final Disposition of World War II Dead*, 1945–51, 175, 186–204, 247.
42. Ugyanakkor, amikor ez a kutatás: L. R. Talbot: „Graves Registration in the European Theater of Operations”, 1955, chapter 26, PIR, MHI; Joseph T. Layne – Glenn D. Barquest: „Margraten: U. S. Ninth Army Military Cemetery”, 1994, 172nd Engineer Combat Bn, NWWIIM, 9 (május 30-án holland polgárok).
43. „Sírtam örömömben”: Babcock: *War Stories*, 212.; „AID Update”, vol. 5, no. 47, June 6, 2011, <http://parentsofdeployed.homestead.com/2011Jun06.html>.
44. 1947-ben 270 000 azonosítható: Joseph T. Layne – Glenn D. Barquest: „Margraten: U. S. Ninth Army Military Cemetery”, 1994, 172nd Engineer Combat Bn, NWWIIM, 11–12. A kongresszus 191 millió dollárt irányzott elő a feladatra, amelyből 279 869 temetésre került sor a tengerentúlon és otthon, az Egyesült Államokban. A halottak közül 110 000-nél valamivel kevesebb maradt külföldi temetőben (Risch-Kieffer: *The Quartermaster Corps*, vol. 2, 404.).
45. Európában az exhumálások: Joseph T. Layne – Glenn D. Barquest: „Margraten: U. S. Ninth Army Military Cemetery”, 1944, 172nd Engineer Combat Bn, NWWIIM, 13.
46. Az Egyesült Államokban sztrájkoltak: Risch-Kieffer: *The Quartermaster Corps*, vol. 2, 402; Steere-Boardman: *Final Disposition of World War II Dead*, 1945–51, 351–354. („úgy, mint-ha sírjaik”). Még több mint ezer további holttestet raktak fel a Connolly fedélzetére más európai kikötőkben, mielőtt átszelve az Atlanti-óceánt (L. R. Talbot: „Graves Registration in the European Theater of Operations”, 1955, chapter 26, PIR, MHI, 42–43.).
47. A rájuk várakozók között: Steere-Boardman: *Final Disposition of World War II Dead*, 1945–51, 682.
48. Ekképpen tértek tehát haza: L. R. Talbot: „Graves Registration in the European Theater of Operations”, 1955, chapter, PIR, MHI, 42–43.; Schuyler Dean Hoslett: „The Army Effects Bureau of the Kansas City Quartermaster Depot”, 1946, CMH, 4-10.8 AA.
49. Óráról órára, napról napra: Eddy: „Treasure of Our Heroes”, *American Magazine* (1944. ápr.), 44+; közli: Schuyler Dean Hoslett: „The Army Effects Bureau of the Kansas City Quartermaster Depot”, 1946, CMH, 4-10.8 AA, appendix, 268–270.; „Honoring Those Fallen Who Served”, Aurora (Ill.) *Beacon News*, 2005. ápr. 12., B2. Horton a 32. gyaloghadosztályban, 1942 decemberében halt meg. Utolsó szavainak elolvasása után édesanyja, Odessa J. Horton azt írta: „Számomra a háború sohasem érhet véget, és tudja meg, ez a nekünk írott levél a Getsemáné.” (*Congressional Record*, 1943. nov. 24., A 5114).
50. „Azok az idők tele voltak”: Liebling: *Mollie & Other War Pieces*, foreword (előszó).
51. „Sohasem éreztem olyan erősen”: Fussell: *Doing Battle*, 174.

52. „Amit akkor együtt birtokoltunk”: Linderman: *The World Within War*, 264.
53. „Az biztos, hogy nem vagyunk”: Fauntleroy: *The General and His Daughter*, 151–152.
54. „A légvédelmi tűzér a bombázás”: Moorehead: *Eclipse*, 305.
55. „a holtak ügye az élőkre”: White: *Conqueror's Road*, ix.
56. „Egyetlen háború sem ér”: Kotlowitz: *Before Their Time*, 192.; Atkinson: „What Is Lost?” *World War II* (2009. nov.), 32+ (2036-ra az Egyesült Államok).

VÁLOGATOTT FORRÁSOK

KÖNYVEK

- Abram, David, et al.: *The Rough Guide to France*. New York, Rough Guides, 2007.
- Abrams, Leonard N.: *Our Secret Little War*. Bethesda, Md., International Geographic Information Foundation, 1991.
- Ackroyd, Peter: *London Under: The Secret History Beneath the Streets*. London, Chatto & Windus, 2011 (e-könyv kiadás).
- Addison, Paul: *Churchill, the Unexpected Hero*. New York, Oxford University Press, 2005.
- Airborne Forces*. London, Air Ministry, 1951.
- Allen, Peter: *One More River*. New York, Charles Scribner's, 1980.
- Alosi, John, Jr.: *War Birds: A History of the 282nd Signal Pigeon Company*. Shippensburg, Pa., s. p., 2010.
- Altér, Jonathan – Crouch, Daniel (eds): „My Dear Moon”, s. p., 2005.
- Ambrose, Stephen: *Band of Brothers*. New York, Touchstone, 2001.
- Ambrose, Stephen: Eisenhower: *Soldier, General of the Army, President-Elect, 1890–1952*. Vol. 1, New York, Simon & Schuster, 1983.
- Ambrose, Stephen: *Eisenhower and Berlin, 1945*. New York, W. W. Norton, 1967.
- Ambrose, Stephen: *Pegasus Bridge*. New York, Simon & Schuster, 1985.
- Ambrose, Stephen: *The Supreme Commander: The War Years of General Dwight D. Eisenhower*. Garden City, N. Y., Doubleday, 1971.
- Andrus, E. C. et al. (eds): *Advances in Military Medicine*. Vol. 1 & 2, Boston, Atlantic Monthly Press, 1948.
- Anonymous: *A Woman in Berlin*. New York, Metropolitan Books, 2005.
- Applebaum, Anne: *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe, 1944–1956*. New York, Doubleday, 2012.
- Appleman, Roy E. et al.: *Okinawa: The Last Battle. United States Army in World War II*. Washington, D. C., Department of the Army, 1948.
- Arnold, H. H.: *Global Missions*. Blue Ridge Summit, Pa., Tab Books, 1989.
- Aron, Robert: *France Reborn*. New York, Scribner's, 1964.
- Arthur, Max: *Forgotten Voices of World War II*. Guilford, Conn., Lyons Press, 2004.
- Astor, Gerald: *June 6, 1944: The Voices of D-Day*. New York, St. Martin Press, 1994.
- Atkinson, Rick: *An Army at Dawn: The War in North Africa, 1942–1943*. New York, Henry Holt, 2002. (Magyarul: *Hajnali hadsereg. Az észak-afrikai háború, 1942–1943*. Ford. Kállai Tibor. Gabo, Budapest, 2011.)
- Atkinson, Rick: *The Day of Battle: The War in Sicily and Italy, 1943–1944*. New York, Henry Holt, 2007. (Magyarul: *A csata napja. A szicíliai és az itáliai háború, 1943–1944*. Ford. Dr. Molnár György. Gabo, Budapest, 2012.)
- Ayer, Fred, Jr.: *Before the Colors Fade*. Boston, Houghton Mifflin, 1964.
- Babcock, John B.: *Taught to Kill*. Washington, D. C., Potomac Books, 2005.

- Babcock, Robert O.: *War Stories: Utah Beach to Pleiku*. Baton Rouge, La., Saint John's Press, 2001.
- Badsey, Stephen: *Arnhem 1944: Operation „Market Garden”*. London, Osprey, 1993.
- Baedeker, Karl: *Belgium and Holland*. Leipzig, Karl Baedeker, 1901.
- Baedeker, Karl: *Northern France*. New York, Charles Scribner's Sons, 1919.
- Baedeker, Karl: *Paris and Environs*. New York, C. Scribner, 1937.
- Baedeker, Karl: *Baedeker's Netherlands*. n. d.,
- Bagnulo, Aldo H.: *Nothing But Praise: A History of the 1321st Engineer General Service Regiment*. Alexandria, Va., U. S. Army Corps of Engineers, 2009.
- Baily, Charles M.: *Faint Praise*. Hamden, Conn., Archon, 1983.
- Bair, Deirdre: *Samuel Beckett: A Biography*. New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1978.
- Baker, Carlos: *Ernest Hemingway: A Life Story*. New York, Bantam, 1970.
- Baldwin, Hanson, W.: *Battles Lost and Won*. New York, Harper & Row, 1966.
- Baldwin, Ralph B.: *The Deadly Fuze*. London, Jane's Publishing, 1980.
- Balkoski, Joseph: *Beyond the Beachhead*. Harrisburg, Pa., Stackpole Books, 1989.
- Balkoski, Joseph: *From Beachhead to Brittany*. Mechanicsburg, Pa., Stackpole Books, 2008.
- Balkoski, Joseph: *From Brittany to the Reich*. Baltimore, Old Orchard Press, 2010.
- Balkoski, Joseph: *Omaha Beach: D-Day, June 6, 1944*. Mechanicsburg, Pa., Stackpole Books, 2004.
- Balkoski, Joseph: *Utah Beach: The Amphibious Landing and Airborne Operations on D-Day*. Mechanicsburg, Pa., Stackpole Books, 2005.
- Barnett, Corelli (ed.): *Hitler's Generals*. New York, Grove Weidenfeld, 1989.
- Baron, Richard – Abe Baum – Richard Goldhurst: *Raid! The Untold Story of Patton's Secret Mission*. New York, Dell, 2000.
- Bates, Charles C. – Fuller, John F.: *America's Weather Warriors, 1814–1985*. College Station, Tex., Texas A & M University Press, 1986.
- Baumgarten, Harold: *Eyewitness on Omaha Beach*. Jacksonville, Fla., Halrit Publishing, 1994.
- Baumgartner, John W. et al.: *The 16th Infantry, 1798–1946*. Bamberg, 1946.
- Bauserman, John M.: *The Malmédy Massacre*. Shippensburg, Pa., White Mane Publishing, 1995.
- Baxter, James Phinney, 3rd: *Scientists Against Time*. Boston, Atlantic Monthly Press, 1947.
- Baynes, John: *The Forgotten Victor*. London, Brassey's, 1989.
- Baynes, John: *Urquhart of Arnhem*. New York, Brassey's, 1993.
- Beavan, Colin: *Operation Jedburgh*. New York, Penguin, 2007.
- Beck, Alfred M. et al.: *The Corps of Engineers: The War Against Germany. United States Army in World War II*. Washington, D. C., U. S. Army, 1985.
- Beevor, Antony: *Berlin: The Downfall, 1945*. New York, Viking, 2002.
- Beevor, Antony: *D-Day*. London, Viking, 2009.
- Beevor, Antony: *The Second World War*. London, Weidenfeld & Nicolson, 2012.
- Beevor, Antony – Cooper, Artemis: *Paris After the Liberation, 1944–1949*. New York, Penguin Books, 2004.
- Beierl, Florian M.: *History of the Eagle's Nest*. World War 2 Books and Video, 1998.
- Belchem, David: *All in the Day's March*. London, Collins, 1978.
- Belfield, Eversley – Essame, H.: *The Battle for Normandy*. London, Pan Books, 1983.
- Bennet, Ralph: *Ultra in the West*. New York, Charles Scribner's Sons, 1979.
- Berlin, Robert H.: *U. S. Army World War II Corps Commanders*. Fort Leavenworth, Kans., Combat Studies Institute, 1989.
- Bessel, Richard: *Germany 1945*. New York, Harper Perennial, 2010.
- Biddle, Tami Davis: *Rhetoric and Reality in Air Warfare*. Princeton, N. J., Princeton University Press, 2002.
- Bischof, Günter – Pelinka, Anton (eds): *Austrian Memory & National Identity*. New Brunswick, N. J., Transaction Publishers, 1997.
- Bishop, Jim: *FDR's Last Year*. New York, William Morrow, 1974.

- Black, Conrad: *Franklin Delano Roosevelt: Champion of Freedom*. New York, Public Affairs, 2003.
- Black, Robert W.: *Rangers in World War II*. New York, Ballantine, 1992.
- Blair, Clay: *Hitler's U-Boat War. Vol. 2, The Hunted, 1942–1945*. New York, Random House, 1998.
- Blair, Clay: *Ridgway's Paratroopers*. Garden City, N. Y., Dial Press, 1985.
- Bland, Larry L. (ed.): *George C. Marshall Interviews and Reminiscences for Forrest C. Pogue*. Lexington, Va., George C. Marshall Research Foundation, 1991.
- Blank, Ralf et al.: *Germany and the Second World War. Vol. 9, part 1, German Wartime Society, 1939–1945*. Oxford, U. K., Oxford University Press, 2008.
- Blatman, Daniel: *The Death Marches: The Final Phase of Nazi Genocide*. Cambridge, Mass., Belknap Press, 2011.
- Blue Spaders: *The 26th Infantry Regiment, 1917–1967*. Wheaton Ill., Cantigny First Division Foundation, 1996.
- Blumenson, Martin: *The Battle of the Generals*. New York, William Morrow, 1993.
- Blumenson, Martin: *Breakout and Pursuit. United States Army in World War II*. Washington, D. C., U. S. Army, 1993.
- Blumenson, Martin: *Liberation*. Alexandria, Va., Time-Life, 1978.
- Blumenson, Martin: *Patton: The Man Behind the Legend, 1885–1945*. New York, William Morrow, 1985.
- Blumenson, Martin: *The Patton Papers, 1940–1945*. New York, Da Capo Press, 1996.
- Blumentritt, Guenther: *Von Rundstedt: The Soldier and the Man*. London, Odhams Press, 1952.
- Blunt, Roscoe C. Jr.: *Foot Soldier*. Cambridge, Mass., Da Capo Press, 2002.
- Boatner, Mark M., III.: *The Biographical Dictionary of World War II*. Novato, Calif., Presidio Press, 1990.
- Boesch, Paul: *Road to Huertgen*. Houston, Gulf Publishing, 1962.
- Bohlen, Charles E.: *Witness to History, 1929–1969*. New York, W. W. Norton, 1973.
- Bollinger, Martin J.: *Warriors and Wizards*. Annapolis, Md., Naval Institute Press, 2010.
- Bonn, Keith E.: *When the Odds Were Even*. Novato, Calif., Presidio Press, 1994.
- Boog, Horst et al.: *Germany and the Second World War. Vo. 7*. Oxford, U. K., Clarendon Press, 2006.
- Booth, T. Michael – Spencer, Duncan: *Paratrooper: The Life of Gen. James M. Gavin*. New York, Simon & Schuster, 1994.
- Botting, Douglas: *From the Ruins of the Reich*. New York, Crown, 1985.
- Botting, Douglas: *The Second Front*. Alexandria, Va., Time-Life, 1978.
- Bourke-White, Margaret: *Portrait of Myself*. Boston, G. K. Hall, 1985.
- Bowen, Robert M.: *Fighting with the Screaming Eagles*. Mechanicsburg, Pa., Stackpole Books, 2001.
- Bradbeer, Grace: *The Land Changed Its Face: The Evacuation of Devon's South Hams, 1943–1944*. Newton Abbot, U. K., David & Charles, 1973.
- Bradley, Omar N.: *A Soldier's Story*. New York, Henry Holt, 1951.
- Bradley, Omar N. – Blair, Clay: *A General's Life*. New York, Simon & Schuster, 1983.
- Braim, Paul F.: *The Will to Win: The Life of General James A. Van Fleet*. Annapolis, Md., Naval Institute Press, 2001.
- Bredin, A. E. C.: *Three Assault Landings*. Aldershot, U. K., Gale & Polden, 1946.
- Brereton, Lewis H.: *The Brereton Diaries*. New York, William Morrow, 1946.
- Breuer, William B.: *Hitler's Fortress Cherbourg: The Conquest of a Bastion*. New York, Stein and Day, 1984.
- Brinkley, David: *Washington Goes to War*. New York, Ballantine, 1989.
- Brower, Charles F. (ed.): *World War II in Europe: The Final Year*. New York, St. Martin's Press, 1998.
- Brown, Anthony Cave: *Bodyguard of Lies*. New York, Harper & Row, 1975. – *The Last Hero: Wild Bill Donovan*. New York, Times Books, 1982.

- Brown, John Mason: *Many a Warchful Night*. New York, Whittlesey House, 1945.
- Bryant, Arthur: *Triumph in the West*. Garden City, N. Y., Doubleday, 1959.
- Buell, Thomas B.: *Master of Seapower: A Biography of Fleet Admiral Ernest J. King*. Boston, Little, Brown, 1980.
- Buffetaut, Yves: *D-Day Ships*. Annapolis, Md., Naval Institute Press, 1994.
- Buhite, Russell D.: *Decisions at Yalta: An Appraisal of Summit Diplomacy*. Wilmington, Del., Scholarly Resources, 1986.
- Bullock, Alan: *Hitler: A Study in Tyranny*. New York, Harper Torchbooks, 1964.
- Burgett, Donald R.: *Currahee!* New York, Dell, 2000.
- Burriss, T. Moffatt: *Strike and Hold*. Washington, D. C., Brassey's, 2000.
- Butcher, Harry C.: *My Three Years with Eisenhower*. New York, Simon & Schuster, 1946.
- By Air to Battle*. London, His Majesty's Stationery Office, 1945.
- Bykofsky, Joseph – Larson, Harold: *The Transportation Corps: Operations Overseas. United States Army in World War II*. Washington D. C., U. S. Army, 2003.
- Byrnes, James F.: *Speaking Frankly*. New York, Harper & Brothers, 1947.
- Calder, Angus: *The People's War: Britain, 1939–1945*. New York, Pantheon, 1969.
- Callahan, Raymond: *Churchill & His Generals*. Lawrence, Kans., University Press of Kansas, 2007.
- Capa, Robert: *Slightly Out of Focus*. New York, Modern Library, 1999. (Magyarul: *Kissé elmosódva – Emlékeim a háborúból*. Ford.: Sárközy Elga. Park, Budapest, 2006.)
- Carafano, James Jay: *After D-Day. Operation Cobra and the Normandy Breakout*. Boulder, Colo., Lynne Rienner, 2000.
- Carell, Paul: *Invasion – They're Coming!* New York, E. P. Dutton, 1963.
- Carpenter, Iris: *No Woman's World*. Boston, Houghton Mifflin, 1946.
- Carroll, Andrew: *Behind the Lines*. New York, Scribner, 2005.
- Carroll, Andrew (ed.): *War Letters*. New York, Washington Square Press, 2002.
- Carver, Michael (ed.): *The War Lords: Military Commanders of the Twentieth Century*. Boston, Little, Brown, 1976.
- Catton, Bruce: *A Stillness at Appomattox*. Garden City, N. Y., Doubleday, 1953.
- Cawthon, Charles R.: *Other Clay*. Niwam, Colo., University Press of Colorado, 1990.
- Chalmers, W. S.: *Full Cycle*. London, Hodder and Stoughton, 1959.
- Chandler, Alfred D. (ed.): *The Papers of Dwight D. Eisenhower*. Vol. 3, 4, 5, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1970.
- Chandler, David G. – Collins, James Lawton, Jr. (eds): *The D-Day Encyclopedia*. New York, Simon & Schuster, 1994.
- Chatterton, George: *The Wings of Pegasus*. Nashville, Battery Press, 1982.
- Cherpak, Evelyn M. (ed.): *The Memoirs of Admiral H. Kent Hewitt*. Newport, R. I., Naval War College Press, 2004.
- Chmielewska-Szymańska, Aneta: *Życie i działalność Stanisława Sosabowskiego*. Łęzno, Poland, Wydawnictwo Instytutu, 2004.
- Choltitz, Dietrich von: *Soldat Unter Soldaten*. Konstanz, Germany, Europa Verlag, 1951.
- Churchill, Winston S.: *Closing the Ring*. Boston, Houghton Mifflin, 1951.
- Churchill, Winston S.: *Triumph and Tragedy*. Boston, Houghton Mifflin, 1953.
- Clark, Lloyd: *Crossing the Rhine*. New York, Atlantic Monthly Press, 2008.
- Clarke, Jeffrey J. – Ross Smith, Robert: *Riviera to the Rhine. United States Army in World War II*. Washington, D. C., U. S. Army, 1993.
- Clay, Steven E.: *Blood and Sacrifice*. Chicago, Cantigny First Division Foundation, 2001.
- Clayton, Anthony: *Three Marshals of France*. London, Brassey's, 1992.
- Clemens, Diane Shaver: *Yalta*. London, Oxford University Press, 1972.
- Clervaux en Ardenne. Clervaux, France, Syndicat d'Initiative, 1994.

- Coakley, Robert W. – Leighton, Richard M.: *Global Logistics and Strategy, 1943–1945. United States Army in World War II*. Washington D. C., U. S. Army, 1989.
- Codman, Charles R.: *Drive*. Boston, Atlantic Monthly Press, 1957.
- Coffey, Thomas M.: *Hap*. New York, Viking Press, 1982.
- Colby, John: *War from the Ground Up: The 90th Division in WWII*. Austin, Tex., Nortex, 1991.
- Cole, Hugh M.: *The Ardennes: Battle of the Bulge. USAWWII*. Washington, D. C., U. S. Army, 1993.
- Cole, Hugh M.: *The Lorraine Campaign. United States Army in World War II*. Washington, D. C., U. S. Army, 1984.
- Coles, Harry L. – Weinberg, Albert K.: *Civil Affairs: Soldiers Become Governors, United States Army in World War II*. Washington D. C., U. S. Army, 1964.
- Colley, David P.: *Blood for Dignity*. New York, St. Martin Press, 2003.
- Colley, David P.: *Decision at Strasbourg*. Annapolis, Md., Naval Institute Press, 2008.
- Collier, Basil: *The Defence of the United Kingdom*. London, Her Majesty's Stationery Office, 1957.
- Collier, Richard: *Fighting Words: The War Correspondents of World War Two*. New York, St. Martin's Press, 1989.
- Collins, J. Lawton: *Lightning Joe*. Baton Rouge, La., Louisiana State University Press, 1980.
- Collins, Larry – Lapierre, Dominique: *Is Paris Burning?* New York, Pocket Books, 1966.
- Colville, John: *Footprints in Time*. London, Collins, 1976.
- Colville, John: *The Fringes of Power*. New York, W. W. Norton, 1985.
- Cooper, Belton Y.: *Death Traps*. New York, Ballantine, 2003.
- Cooper, Duff: *Old Men Forget*. London, Rupert Hart-Davis, 1953.
- Cooper, Matthew: *The German Army, 1933–1945*. Lanham, Md., Scarborough House, 1990.
- Copp, Terry: *Cinderella Army: The Canadians in Northwest Europe, 1944–1945*. Toronto, University of Toronto Press, 2006.
- Copp, Terry (ed.): *Montgomery's Scientists*. Waterloo, Ontario, Wilfrid Laurier University, 2000.
- Copp, Terry – Bill McAndrew: *Battle Exhaustion: Soldiers and Psychiatrists in the Canadian Army, 1939–1945*. Montreal, McGill-Queen's University Press, 1990.
- Copp, Terry – Vogel, Robert (eds): *Maple Leaf Route: Falaise*. Alma, Ontario, Maple Leaf Route, 1983.
- Cosmas, Graham A. – Cowdrey, Albert E.: *Medical Service in the European Theater of Operations. United States Army in World War II*. Washington, D. C., U. S. Army, 1992.
- Counsell, John: *Counsell's Opinion*. London, Barrie and Rockliff, 1963.
- Cowdrey, Albert E.: *Fighting for Life: American Military Medicine in World War II*. New York, Free Press, 1994.
- Crane, Conrad C.: *Bombs, Cities & Civilians: American Airpower Strategy in World War II*. Lawrence, Kans., University Press of Kansas, 1993.
- Craven, Wesley Frank – Cate, James Lea (eds): *The Army Air Forces in World War II, Vol. 3, Europe: ARGUMENT to V-E Day*. Chicago, University of Chicago Press, 1951.
- Cray, Ed: *General of the Army*. New York, Touchstone, 1991.
- Crosswell, D. K. R.: *Beetle: The Life of General Walter Bedell Smith*. Lexington, Ky., University Press of Kentucky, 2010.
- Cundiff, Paul A.: *45th Infantry CP*. Tampa, Fla., s. p., 1987.
- Cunningham, Viscount of Hyndhope: *A Sailor's Odyssey*. New York, E. P. Dutton, 1951.
- Currey, Cecil B.: *Follow Me and Die*. New York, Stein and Day, 1984.
- D'Este, Carlo: *Decision in Normandy*. New York, Harper Perennial, 1983.
- D'Este, Carlo: *Eisenhower: A Soldier's Life*. New York, Henry Holt, 2002.
- D'Este, Carlo: *Patton: A Genius of War*. New York, Harper Perennial, 1996.
- D'Este, Carlo: *Warlord: A Life of Winston Churchill at War, 1874–1945*. New York, Harper, 2008.
- Daglish, Ian: *Operation Goodwood*. Barnsley, U. K., Pen & Sword, 2004.

- Dailey, Franklyn E. Jr.: *Joining the War at Sea, 1939–1945*. Wilbraham, Mass., Dailey International Publishers, 2006.
- Dallek, Robert: *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945*. New York, Oxford University Press, 1979.
- Danchev, Alex – Todman, Daniel (eds): *War Diaries, 1939–1945, Field Marshal Lord Alan Brooke*. Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 2001.
- Daniell, David Scott: *The Royal Hampshire Regiment*. Vol. 3, Aldershot, U. K., Gale & Polden, 1955.
- Davies, Norman: *No Simple Victory*. New York, Penguin, 2008.
- Davis, Franklin M.: *Across the Rhine*. Alexandria, Va., Time-Life, 1980.
- Davis, Kenneth S.: *Soldier of Democracy*. Garden City, N. Y., Doubleday, Doran & Co., 1945.
- Davis, Richard G.: *Bombing the European Axis Powers*. Maxwell Air Force Base, Ala., Air University Press, 2006.
- Davis, Richard G.: *Carl A. Spaatz and the Air War in Europe*. Washington, D. C., Center for Air Force History, 1993.
- D-Day: *The Normandy Invasion in Retrospect*. Lawrence, Kans., University Press of Kansas, 1991.
- De Belot, Raymond: *The Struggle for the Mediterranean, 1939–1945*. Princeton, N. J., Princeton University Press, 1951.
- De Gaulle, Charles: *The Complete War Memoirs of Charles de Gaulle*. New York, Simon & Schuster, 1964.
- De Guingand, Francis: *Operation Victory*. New York, Scribner's Sons, 1947.
- De Lattre de Tassigny, Marshal: *The History of the French First Army*. London, George Allen and Unwin, 1952.
- De Slag om Arnhem, Oosterbeek, Netherlands, Stichting Airborne Herdenkingen, 1994.
- Dear, I. C. B. (ed.): *The Oxford Companion to World War II*. New York, Oxford University Press, 1995.
- Devlin, Gerard M.: *Paratrooper!* New York, St. Martin's Press, 1979.
- Dickson, Paul: *War Slang*. New York, Pocket Books, 1994.
- Dilks, David (ed.): *The Diaries of Sir Alexander Cadogan*. New York, G. P. Putnam's, 1972.
- Dobbs, Michael: *Six Months in 1945*. New York, Knopf, 2012.
- Doenitz, Karl: *Memoirs: Ten Years and Twenty Days*. New York, Da Capo Press, 1997.
- Donnison, F. S. V.: *Civil Affairs and Military Government in North-West Europe*. London, Her Majesty's Stationery Office, 1961.
- Doolittle, James H. – Glines, Carroll V.: *I Could Never Be So Lucky Again*. New York, Bantam, 1991.
- Doubler, Michael D.: *Busting the Bocage*. Ft. Leavenworth, Kans., Combat Studies Institute, 1988.
- Doubler, Michael D.: *Closing with the Enemy*. Lawrence, Kans., University Press of Kansas, 1994.
- Douglas-Home, Charles: *Rommel*. New York, Saturday Review Press, 1973.
- Drez, Ronald J. (ed.): *Voices of D-Day*. Baton Rouge, La., Louisiana State University Press, 1996.
- Dupuy, R. Ernest: *St. Vith: Lion in the Way*. Nashville, Battery Press, 1986.
- Durnford-Slater, John: *Commando*. London, Greenhill Books, 2002.
- Eden, Anthony: *The Reckoning: The Memoirs of Anthony Eden, Earl of Avon*. Boston, Houghton Mifflin, 1965.
- Edsel, Robert M. – Witter, Bret: *The Monuments Men*. New York, Center Street, 2009.
- Ehlers, Robert S. Jr.: *Targeting the Reich: Air Intelligence and the Allied Bombing Campaigns*. Lawrence, Kans., University Press of Kansas, 2009.
- Ehrman, John: *Grand Strategy*. Vol. 5. August 1943–September 1944. London, Her Majesty's Stationery Office, 1956.
- Ehrman, John: *Grand Strategy*. Vol. 6. October 1944–August 1945. London, Her Majesty's Stationery Office, 1956.

- Eiler, Keith E.: *Mobilizing America: Robert P. Patterson and the War Effort, 1940–1945*. Ithaca, N. Y., Cornell University Press, 1997.
- Eisenhower, David: *Eisenhower at War, 1943–1945*. New York, Random House, 1986.
- Eisenhower, Dwight D.: *Crusade in Europe*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1997.
- Eisenhower, Dwight D.: *Letters to Mamie*. Ed. by John S. D. Eisenhower. Garden City, N. Y., Doubleday, 1978.
- Eisenhower, John S. D.: *The Bitter Woods*. New York, Da Capo Press, 1995.
- Eisenhower, John S. D.: *General Ike*. New York, Free Press, 2003.
- Eisenhower, John S. D.: *Strictly Personal*. Garden City, N. Y., Doubleday, 1974.
- Eisenhower, Susan: *Mrs. Ike: Portrait of a Marriage*. Sterling, Va., Capital Books, 2002.
- Eliach, Yaffa – Gurewitsch, Brana (eds): *The Liberators*. Vol. 1, Brooklyn, N. Y., Center for Holocaust Studies Documentation & Research, 1981.
- Ellis, John: *Brute Force: Allied Strategy and Tactics in the Second World War*. New York, Viking Press, 1990.
- Ellis, John: *On the Front Lines*. New York, John Wiley & Sons, 1991.
- Ellis, John: *World War II: A Statistical Survey*. New York, Facts on File, 1995.
- Ellis, L. F.: *Victory in the West*. Vol. 1. *The Battle of Normandy*. *History of the Second World War*. London, Her Majesty's Stationery Office, 1962.
- Ellis, L. F.: *Victory in the West*. Vol. 2. *The Defeat of Germany*. *History of the Second World War*. London, Her Majesty's Stationery Office, 1968.
- Ellis, L. F.: *Welsh Guards at War*. Aldershot, U. K., Gale & Polden, 1946.
- Elstob, Peter: *Hitler's Last Offensive*. New York, Ballantine, 1973.
- English, John A.: *The Canadian Army and the Normandy Campaign*. New York, Praeger, 1991.
- English, John A.: *Patton's Peers*. Mechanicsburg, Pa., Stackpole Books, 2009.
- Ent, Uzal W. (ed.): *The First Century: A History of the 28th Infantry Division*. Harrisburg, Pa., Stackpole Books, 1979.
- Erickson, John: *The Road to Berlin*. London, Cassell, 2003.
- Essame, H.: *The Battle for Germany*. New York, Bonanza Books, 1969.
- Essame, H.: *Patton: A Study in Command*. New York, Charles Scribner's Sons, 1974.
- Eustis, Morton C.: *War Letters of Morton Eustis to His Mother*. Washington, D. C., Spiral Press, 1945.
- Evans, Richard J.: *The Third Reich at War*. New York, Penguin, 2009.
- Even, Francis A.: *The Tenth Engineers*. s. p., 2003.
- Ewing, Joseph H.: *29 Let's Go!* Washington, D. C., Infantry Journal Press, 1948.
- Fairbanks, Douglas Jr.: *A Hell of a War*. New York, St. Martin's Press, 1993.
- Fane, Francis Douglas – Moore, Don: *The Naked Warriors*. Annapolis, Md., Naval Institute Press, 1995.
- Farago, Ladislav: *Patton: Ordeal and Triumph*. New York, Ivan Obolensky, 1964.
- Farrington, William (ed.): *Cowboy Pete: The Autobiography of Major General Charles H. Corlett*. Santa Fe, N. M., Sleeping Fox, 1974.
- Faubus, Orval Eugene: *In This Faraway Land*. Conway, Ark., River Road Press, 1971.
- Fauntleroy, Barbara Gavin: *The General and His Daughter*. New York, Fordham University Press, 2007.
- Featherston, Alwyn: *Saving the Breakout*. Novato, Calif., Presidio Press, 1993.
- Feis, Herbert: *Churchill, Roosevelt, Stalin: The War They Waged and the Peace They Sought*. Princeton, N. J., Princeton University Press, 1957.
- Fenby, Jonathan: *The General: Charles de Gaulle and the France He Saved*. New York, Simon & Schuster, 2010 (e-book kiadás).
- Fenno, Richard F. (ed.): *The Yalta Conference*. Boston, Heath and Co., 1955.
- Ferguson, Allen R.: *All's Fair: A Personal History of War and Love*. s. p., 2005.

- Fergusson, Bernard: *The Watery Maze*. New York, Holt, Rinehart and Winston, 1961.
- Ferrell, Robert H. (ed.): *The Eisenhower Diaries*. New York, W. W. Norton, 1981.
- Fest, Joachim C.: *Hitler*. New York, Harcourt Brace, 1974.
- Fisher, Craig: *Legacy of Heroes*. Rosemont, Ill., American Academy of Orthopaedic Surgeons, 2002.
- Fisher, Ernest F. Jr.: *Cassino to the Alps. United States Army in World War II*. Washington, D. C., U. S. Army, 1977.
- Fitzgerald, D. J. L.: *History of the Irish Guards in the Second World War*. Aldershot, U. K., Gale & Polden, 1949.
- Foot, M. R. D.: *SOE in France*. Frederick, Md., University Publications, 1984.
- Forbes, Patrick: *The Grenadier Guards in the War of 1939–1945*. Vol. 1, London, Aldershot, 1949.
- Foreign Relations of the United States: The Conferences at Malta and Yalta*. Washington, D. C., Government Printing Office, 1955.
- Fowle, Barry W. (ed.): *Builders and Fighters: U. S. Army Engineers in World War II*. Ft. Belvoir, Va., Army Corps of Engineers, 1992.
- Fox, Don M.: *Patton's Vanguard: The United States Army Fourth Armored Division*. Jefferson, N. C., McFarland, 2003.
- Fraser, David: *Alanbrooke*. New York, Atheneum, 1982.
- Fraser, David: *And We Shall Shock Them*. London, Hodder and Stoughton, 1983.
- Fraser, David: *Knight's Cross*. New York, HarperCollins, 1993.
- Friedrich, Jörg: *The Fire: The Bombing of Germany, 1940–1945*. New York, Columbia University Press, 2006.
- Frost, John: *A Drop Too Many*. London, Buchan & Enright, 1982.
- Frost, John: *Nearly There*. London, Leo Cooper, 1991.
- Fussell, Paul: *The Boys' Crusade*. New York, Modern Library, 2003.
- Fussell, Paul: *Doing Battle: The Making of a Skeptic*. Boston, Back Bay Books, 1998.
- Fussell, Paul: *Wartime*. New York, Oxford University Press, 1989.
- Gallagher, Hugh Gregory: *FDR's Splendid Deception*. New York, Dodd, Mead, 1985.
- Gander, Marsland: *After These Many Quests*. London, MacDonald, 1949.
- Garland, Joseph E.: *Unknown Soldiers*. Rockport, Mass., Protean Press, 2009.
- Gavin, James M.: *On to Berlin*. New York, Viking Press, 1978.
- Gellately, Robert: *Backing Hitler*. New York, Oxford University Press, 2001.
- Gellhorn, Martha: *The Face of War*. New York, Simon & Schuster, 1959.
- Gilbert, Martin: *D-Day*. Hoboken, N. J., John Wiley, 2004.
- Gilbert, Martin: *The Day the War Ended*. New York, Owl Books, 2004.
- Gilbert, Martin: *The Second World War*. New York, Henry Holt, 1991.
- Gill, Anton: *The Journey Back from Hell: Conversations with Concentration Camp Survivors*. London, HarperCollins, 1994.
- Gilmore, Donald L. (ed.): *U. S. Army Atlas of the European Theater in World War II*. New York, Barnes & Noble Books, 2004.
- Gizowski, Richard: *The Enigma of General Blaskowitz*. London, Leo Cooper, 1997.
- Goerlitz, Walter: *History of the German General Staff, 1657–1945*. New York, Praeger, 1953.
- Goodman, Jack (ed.): *While You Were Gone*. New York, Simon & Schuster, 1946.
- Goodwin, Doris Kearns: *No Ordinary Time*. New York, Touchstone, 1995.
- Goolrick, William K. – Tanner, Ogden: *The Battle of the Bulge*. Alexandria, Va., Time-Life, 1979.
- Graham, Dominick – Bidwell, Shelford: *Coalitions, Politicians & Generals*. London, Brassey's, 1993.
- Graham, Don: *No Name on the Bullet*. New York, Viking Press, 1986.
- Granatstein, J. L.: *The Generals*. Toronto, Stoddart, 1993.
- Gray, J. Glenn: *The Warriors*. New York, Harcourt, Brace, 1959.
- Grayling, A. C.: *Among the Dead Cities*. New York, Walker, 2006.

- Green, Constance McLaughlin et al.: *The Ordnance Department: Planning Munitions for War. United States Army in World War II*. Washington, D. C., Department of the Army, 1955.
- The Green Guide to Normandy*. Greenville, S. C., Michelin, n. d.,
- Greenfield, Kent Roberts (ed.): *Command Decisions*. New York, Harcourt, Brace, 1959.
- Gropman, Alan (ed.): *The Big 'L': American Logistics in World War II*. Washington, D. C., National Defense University Press, 1997.
- Gropman, Alan (ed.): *Mobilizing U. S. Industry in World War II*. Washington, D. C., National Defense University, 1996.
- Groves, Leslie R.: *Now It Can Be Told*. New York, Harper & Brothers, 1962.
- Guérard, Albert: *France: A Short History*. New York, W. W. Norton, 1946.
- Gugeler, Russell A.: *Major General Orlando Ward: Life of a Leader*. Oakland, Ore., Red Anvil Press, 2009.
- Hackett, David A. (ed.): *The Buchenwald Report*. Boulder, Colo., Westview Press, 1995.
- Hadley, Arthur T.: *Heads or Tails*. New York, Glitterati, 2007.
- Hamilton, Nigel: *Master of the Battlefield: Monty's War Years, 1942–1944*. New York, McGraw-Hill, 1983.
- Hamilton, Nigel: *Monty: Final Years of the Field-Marshal, 1944–1976*. New York, McGraw-Hill, 1986.
- Harmon, E. N.: *Combat Commander*. Eaglewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall, 1970.
- Harriman, W. Averell – Abel, Elie: *Special Envoy to Churchill and Stalin, 1941–1946*. New York, Random House, 1975.
- Harrison, Gordon A.: *Cross-Channel Attack, United States Army in World War II*. Washington D. C., U. S. Army, 1951.
- Hart, Russell A.: *Clash of Arms*. Boulder, Colo., Lynne Rienner, 2001.
- Hart-Davis, Duff (ed.): *King's Counsellor*. London, Phoenix, 2007.
- Hassett, William D.: *Off the Record with F. D. R.* New Brunswick, N. J., Rutgers University Press, 1958.
- Hastings, Max: *Armageddon: The Battle for Germany*. New York, Vintage, 2005.
- Hastings, Max: *Bomber Command*. New York, Dial Press, 1979. (Magyarul: *Bombázók-a brit RAF légi offenzívája Németország ellen, 1939–1945*. Ford. Danyi Andrea és Molnár György. Aquila, Budapest, 1999.)
- Hastings, Max: *Inferno: The World at War, 1939–1945*. New York, Knopf, 2011.
- Hastings, Max: *OVERLORD: D-Day and the Battle for Normandy*. New York, Simon & Schuster, 1984.
- Hastings, Max: *Das Reich*. New York, Jove Book, 1984.
- Hastings, Max: *Winston's War*. New York, Knopf, 2010.
- Hechler, Ken: *The Bridge at Remagen*. Missoula, Mont., Pictorial Histories, 1993.
- Hastings, Max: *Hero of the Rhine: The Karl Timmermann Story*. Missoula, Mont., Pictorial Histories Publishing, 2004.
- Heefner, Wilson A.: *A Dogface Soldier: The Life of General Lucian K. Truscott, Jr.*, Columbia, Mo., University of Missouri Press, 2010.
- Heinz, W. C.: *When We Were One*. Cambridge, Mass., Da Capo Press, 2003.
- Hesketh, Roger: *Fortitude*. Woodstock, N. Y., Overlook Press, 2000.
- Hewitt, Robert L.: *Workhorse of the Western Front: The Story of the 30th Infantry Division*. Washington, D. C., Infantry Journal Press, 1946.
- Higgins, Trumbull: *Soft Underbelly*. New York, Macmillan, 1968.
- Hills, R. J. T.: *Phantom Was There*. London, Edward Arnold, 1951.
- Hinsley, F. H.: *British Intelligence in the Second World War*. Abridged ed. New York, Cambridge University Press, 1993.

- Hinsley, F. H. et al.: *British Intelligence in the Second World War*. Vol. 3, part 1, London, Her Majesty's Stationery Office, 1984.
- Hinsley, F. H. et al.: *British Intelligence in the Second World War*. Vol. 3, part 2, New York, Cambridge University Press, 2005.
- Hinsley, F. H. – Simkins, C. A. G.: *British Intelligence in the Second World War*. Vol. 4. *Security and Counter-Intelligence*. New York, Cambridge University Press, 1990.
- Hirshson, Stanley P.: *General Patton: A Soldier's Life*. New York, HarperCollins, 2002.
- History of the 120th Infantry Regiment. Washington, D. C., Infantry Journal Press, 1947.
- Hitchcock, William I.: *The Bitter Road to Freedom*. New York, Free Press, 2008.
- Hogan, David W. Jr.: *A Command Post at War: First Army Headquarters in Europe, 1943–1945*. Washington, D. C., U. S. Army, 2000.
- Hogg, Ian V.: *The Biography of General George S. Patton*. New York, Gallery Books, 1982.
- Holley, Irving Brinton Jr.: *Buying Aircraft: Matériel Procurement for the Army Air Forces, United States Army in World War II*. Washington, D. C., U. S. Army, 1964.
- Hollinshead, Byron – Rabb, Theodore K. (eds): *I Wish I'd Been There*. Vol. 2, New York, Doubleday, 2008.
- Holt, Thaddeus: *The Deceivers*. New York, Scribner's, 2004.
- Holt, Tonie – Holt, Valmai: *Major & Mrs. Holt's Battlefield Guide to the Normandy Landing Beaches*. London, Leo Cooper, 2002.
- Horrocks, Brian: *Corps Commander*. New York, Scribner's, 1977.
- Horrocks, Brian: *A Full Life*. London, Leo Cooper, 1974.
- Howard, Michael: *British Intelligence in the Second World War*. Vol. 5. *Strategic Deception*. London, Her Majesty's Stationery Office, 1990.
- Howard, Michael: *The Mediterranean Strategy in World War II*. London, Greenhill Books, 1993.
- Howard, Michael: *Strategic Deception in the Second World War*. New York, W. W. Norton, 1995.
- Howard, Michael – Sparrow, John: *The Coldstream Guards, 1920–1946*. London, Oxford University Press, 1951.
- Howarth, David: *Dawn of D-Day*. London, Greenhill Books, 2001.
- Howarth, Stephen (ed.): *Men of War*. New York, St. Martin's Press, 1992.
- Howarth, T. E. B. (ed.): *Monty at Close Quarters: Recollections of the Man*. New York, Hippocrene Books, 1985.
- Hoyt, Edwin P.: *The Invasion Before Normandy*. New York, Stein and Day, 1985.
- Huie, William Bradford: *The Execution of Private Slovik*. New York, Dell, 1970.
- Hynes, Samuel: *The Soldier's Tale: Bearing Witness to Modern War*. New York, Penguin, 1998.
- Ingersoll, Ralph: *Top Secret*. New York, Somerset Books, 1946.
- Irving, David: *The Mare's Nest*. New York, Little, Brown, 1965.
- Irving, David: *The Trail of the Fox*. New York, Thomas Congdon, 1977.
- Irving, David: *The War Between the Generals*. New York, Congdon & Lattés, 1981.
- Isby, David C. (ed.): *Fighting the Breakout*. London, Greenhill Books, 2004.
- Isby, David C. (ed.): *Fighting the Invasion*. London, Greenhill Books, 2000.
- Ismay, Lord: *The Memoirs of General Lord Ismay*. New York, Viking Press, 1960.
- Jackson, W. G. F.: *Overlord*. Newark, Del., University of Delaware Press, 1979.
- Jackson, William: *The Mediterranean and the Middle East*. Vol. 6. *Victory in the Mediterranean*. Part 2, London, Her Majesty's Stationery Office, 1986.
- Jacobsen, Hans-Adolf – Rohwer, Jürgen (eds): *Decisive Battles of World War II: The German View*. London, André Deutsch, 1965.
- James, D. Clayton: *A Time for Giants*. New York, Franklin Watts, 1987.
- James, M. E. Clifton: *The Counterfeit General Montgomery*. New York, Avon, 1954.
- Jeffers, H. Paul: *Command of Honor*. New York, NAL Caliber, 2008.
- Jeffers, H. Paul: *In the Rough Rider's Shadow*. New York, Ballantine, 2002.

- Jenkins, Roy: *Churchill: A Biography*. New York, Farrar, Straus and Giroux, 2001.
- Johns, Glover S. Jr.: *The Clay Pigeons of St. Lo*. Harrisburg, Pa., MSP, 1958.
- Johnson, Gerden F.: *History of the Twelfth Infantry Regiment in World War II*. Boston, s. p., 1947.
- Jordan, Jonathan W.: *Brothers, Rivals, Victors*. New York, NAL Caliber, 2011.
- Jutras, Philippe: *Sainte-Mère-Église: Les Paras du 6 Juin*. Bayeux, France, Editions Heimdal, 1991.
- Karig, Walter: *Battle Report: The Atlantic War*. New York, Farrar & Rinehart, 1946.
- Kedward, Rod: *France and the French: A Modern History*. Woodstock, N. Y., Overlook Press, 2006.
- Keegan, John (ed.): *Churchill's Generals*. New York, Grove Weidenfeld, 1991.
- Keegan, John: *The First World War*. New York, Knopf, 1999.
- Keegan, John: *Six Armies in Normandy*. New York, Penguin, 1994.
- Kennedy, David M.: *Freedom from Fear*. New York, Oxford University Press, 1999.
- Kennedy, John: *The Business of War*. New York, Morrow, 1958.
- Kennett, Lee: *G. I.: The American Soldier in World War II*. New York, Scribner's, 1987.
- Kersaudy, Francois: *Churchill and De Gaulle*. New York, Atheneum, 1982.
- Kershaw, Alex: *The Bedford Boys*. Cambridge, Mass., Da Capo Press, 2003.
- Kershaw, Ian: *Hitler, 1936–1945: Nemesis*. New York, W. W. Norton, 2001.
- Kershaw, Robert J.: „It Never Snows in September”. Hersham, Surrey, U. K., Ian Allan, 2007.
- Kesselring, Albrecht: *The Memoirs of Field-Marshal Kesselring*. London, Greenhill Books, 1997.
- Kessler, Leo: *The Battle of the Ruhr Pocket*. Chelsea, Mich., Scarborough House, 1990.
- Kimball, Warren F. (ed.): *Churchill & Roosevelt: The Complete Correspondence*. Vol. 3, Princeton, N. J., Princeton University Press, 1987.
- Kimball, Warren F.: *Forged in War: Roosevelt, Churchill, and the Second World War*. Chicago, Ivan R. Dee, 2003.
- King, Benjamin – Kutta, Timothy J.: *Impact*. Rockville Centre, N. Y., Sarpedon, 1998.
- King, Ernest J. – Whitehill, Walter Muir: *Fleet Admiral King*. New York, W. W. Norton, 1952.
- Kingseed, Cole C.: *From Omaha Beach to Dawson's Ridge*. Annapolis, Md., Naval Institute Press, 2005.
- Kingseed, Cole C.: *Old Glory Stories: American Combat Leadership in World War II*. Annapolis, Md., Naval Institute Press, 2006.
- Kingston McCloughry, E. J.: *Direction of War*. Praeger, 1958.
- Kirkpatrick, Charles E.: *An Unknown Future and a Doubtful Present: Writing the Victory Plan of 1941*. Washington, D. C., Center of Military History, 1990.
- Kleber, Brooks E. – Birdsell, Dale: *The Chemical Warfare Service: Chemicals in Combat*. United States Army in World War II. Washington, D. C., U. S. Army, 1990.
- Klemperer, Victor: *To the Bitter End: The Diaries of Victor Klemperer, 1942–45*. London, BCA, 1999.
- Kluger, Steve: *Yank: The Army Weekly*. New York, St. Martin's Press, 1991.
- Knickerbocker, H. R. et al.: *Danger Forward*. Washington, D. C., Society of the First Division, 1947.
- Knight, Ray: *Would You Remember This?* s. p., 1992.
- Koch, Oscar – Hays, Robert G.: *G-2: Intelligence for Patton*. Philadelphia, Army Times Publishing, 1971.
- Kotlowitz, Robert: *Before Their Time*. New York, Knopf, 1997.
- Kuter, Laurence S.: *Airman at Yalta*. New York, Duell, Sloan and Pearce, 1955.
- Laffin, John: *Combat Surgeons*. Trowbridge, U. K., Sutton, 1999.
- Lamb, Richard: *Montgomery in Europe, 1943–1945*. London, Buchen & Entight, 1987.
- Lankford, Nelson Douglas (ed.): *OSS Against the Reich: The World War II Diaries of Colonel David K. E. Bruce*. Kent, Ohio, Kent State University Press, 1991.
- Laqueur, Walter (ed.): *The Second World War*. London, Sage, 1982.
- Larrabee, Eric: *Commander in Chief*. New York, Harper & Row, 1987.

- Lauer, Walter E.: *Battle Babies: The Story of the 99th Infantry Division in World War II*. Nashville, Battery Press, 1950.
- Leahy, William D.: *I Was There*. New York, Whittlesey House, 1950.
- Leason, James: *The Clock with Four Hands*. New York, Reynal & Co., 1959.
- Lebda, John F.: *Million Miles to Go*. Victoria, British Columbia, Trafford, 2001.
- Lee, Ulysses: *The Employment of Negro Troops. United States Army in World War II*. Washington, D. C., Center of Military History, 2000.
- Lefèvre, Eric: *Panzers in Normandy Then and Now*. London, Battle of Britain International, 2002.
- Lerner, Daniel: *Psychological Warfare Against Nazi Germany*. Cambridge, Mass., MIT Press, 1971.
- Lewin, Ronald: *Montgomery as Military Commander*. New York, Stein and Day, 1971.
- Lewin, Ronald: *Rommel as Military Commander*. New York, Barnes & Noble, 1998.
- Lewin, Ronald: *Ultra Goes to War*. New York, Pocket Books, 1980.
- Lewis, Jon E. (ed.): *The Mammoth Book of Eyewitness World War II*. New York, Carroll & Graf, 2005.
- Lewis, Nigel: *Exercise Tiger*. New York, Prentice Hall, 1990.
- Liberation 1945. Washington, D. C., United States Holocaust Memorial Museum, 1995.
- Liddell Hart, B. H.: *The German Generals Talk*. New York, William Morrow, 1948.
- Liddell Hart, B. H.: *History of the Second World War*. Old Saybrook, Conn., Konecky & Konecky, 1970.
- Liddell Hart, B. H.: *The Other Side of the Hill*. London, Cassell, 1951.
- Liddell Hart, B. H. (ed.): *The Rommel Papers*. Pennington, N. J., Collectors Reprints, 1995.
- Liddell Hart, B. H.: *The Tanks*. Vol. 2, New York, Frederick A. Praeger, 1959.
- Liddle, Peter: *D-Day by Those Who Were There*. South Yorkshire, U. K., Pen & Sword Military, 2004.
- Liebling, A. J.: *Mollie & Other War Pieces*. Lincoln, Neb., University of Nebraska Press, 2004.
- Lightning: *The History of the 78th Infantry Division*. Washington, D. C., Infantry Journal Press, 1947.
- Lindermann, Gerald F.: *The World Within War: America's Combat Experience in World War II*. New York, Free Press, 1997.
- Litoff, Judy Barrett - Smith, David C. (eds): *Since You Went Away*. New York, Scribner's 1975.
- Longmate, Norman: *The G.I.s: The Americans in Britain, 1942-1945*. New York, Scribner's, 1975.
- Longmate, Norman: *Hitler's Rockets*. Barnsley, U. K., Frontline Books, 2009.
- Love, Robert W. Jr. - Major, John (eds): *The Year of D-Day: The 1944 Diary of Admiral Sir Bertram Ramsay*. Hull, U. K., University of Hull Press, 1994.
- Lubrich, Oliver (ed.): *Travels in the Reich, 1935-1945*. Chicago, University of Chicago Press, 2010.
- Lucas, James - Barker, James: *The Killing Ground*. London, B. T. Batsford, 1978.
- Luck, Hans von: *Panzer Commander*. New York, Praeger, 1989.
- Ludewig, Joachim: *Rückzug: The German Retreat from France, 1944*. Ed. by David T. Zabecki. Lexington, Ky., University Press of Kentucky, 2012.
- Luther, Craig, W. H.: *Blood and Honor: The History of the 12th SS Panzer Division*. San Jose, Calif., R. James Bender Publishing, 1987.
- Lyall, Gavin (ed.): *The War in the Air*. New York, Ballantine, 1970.
- Lyon, Peter: *Eisenhower: Portrait of a Hero*. Boston, Little, Brown, 1974.
- MacDonald, Charles B.: *The Battle of the Huertgen Forest*. New York, Jove, 1983.
- MacDonald, Charles B.: *The Mighty Endeavour*. New York, Oxford University Press, 1969.
- MacDonald, Charles B.: *The Siegfried Line Campaign. United States Army in World War II*. Washington, D. C., U. S. Army, 1993.
- MacDonald, Charles B.: *A Time for Trumpets*. New York, Bantam, 1985.

- MacDonald, Charles B. - Mathews, Sidney T.: *Three Battles: Arnaville, Altuzzo, and Schmidt*. Washington, D. C., U. S. Army, 1952.
- MacGregor, Morris J. Jr.: *Integration of the Armed Forces*. Washington, D. C., U. S. Army, 1981.
- MacIntyre, Ben: *Double Cross*. New York, Crown, 2012.
- MacKensie, De Witt: *Men Without Guns*. Philadelphia, Blakiston, 1945.
- Macksey, Kenneth: *Kesselring: The Making of the Luftwaffe*. New York, David McKay, 1978.
- Macmillan, Harold: *War Diaries*. New York, St. Martin's Press, 1984.
- Macmillan, Margaret: *Paris 1919*. New York, Random House, 2003.
- Maczek, Stanislaw: *Od Podwoły do Czołga, Wspomnienia Wojenne 1918-1945*. Edinburgh, Tomar, 1961.
- Manchester, William: *The Arms of Krupp, 1587-1966*. New York, Bantam, 1970.
- Mansoor, Peter R.: *The GI Offensive in Europe*. Lawrence, Kans., University Press of Kansas, 1999.
- Margolian, Howard: *Conduct Unbecoming*. Toronto, University of Toronto Press, 1998.
- Margry, Karel (ed.): *Operation Market-Garden Then and Now*. Vol. 1, 2, London, Battle of Britain International, 2002.
- Mark, Eduard: *Aerial Interdiction in Three Wars*. Washington, D. C., Center for Air Force History, 1994.
- Markey, Michael A.: *Jake: The General from West York Avenue*. York, Pa., Historical Society of York County, 1998.
- Marshall, Charles F.: *A Ramble Through My War: Anzio and Other Joys*. Baton Rouge, La., Louisiana State University Press, 1998.
- Marshall, S. L.: *Bastogne: The Story of the First Eight Days*. Washington, D. C., U. S. Army, 2004.
- Marshall, S. L.: *Battle at Best*. New York, Jove, 1989.
- Marshall, S. L.: *Night Drop*. New York, Bantam, 1963.
- Martin, George E.: *Blow, Bugle, Blow*. Bradenton, Fla., s. p., 1986.
- Mason, John, T. Jr. (ed.): *The Atlantic War Remembered*. Annapolis, Md., Naval Institute Press, 1990.
- Massie, Robert K.: *Nicholas and Alexandra*. New York, Atheneum, 1967.
- Masterman, J. C.: *The Double-Cross System*. New Haven, Conn., Yale University Press, 1972.
- Matloff, Maurice: *Strategic Planning for Coalition Warfare, 1943-1944. United States Army in World War II*. Washington, D. C., U. S. Army, 1994.
- Mauldin, Bill: *The Brass Ring*. New York, W. W. Norton, 1971.
- Mauldin, Bill: *Up Front*. New York, Henry Holt, 1944.
- Maule, Henry: *Out of the Sand: The Epic Story of General Leclerc*. London, Odhams Books, 1966.
- Mayo, Lida: *The Ordnance Department: On Beachhead and Battlefield. United States Army in World War II*. Washington, D. C., U. S. Army, 1991.
- McCullough, David: *The Greater Journey: Americans in Paris*. New York, Simon & Schuster, 2011.
- McKee, Alexander: *Caen: Anvil of Victory*. New York, St. Martin's Press, 1964.
- McKernon, Francis M.: *Corry*. West Haven, Conn., Easy Rudder Press, 2003.
- McLean, French L.: *Quiet Flows the Rhine*. Winnipeg, Manitoba, J. J. Fedorowicz, 1996.
- McManus, John C.: *Alamo in the Ardennes*. Hoboken, N. J., John Wiley & Sons, 2007.
- McManus, John C.: *The Americans at D-Day*. New York, Tom Doherty Associates, 2004.
- McManus, John C.: *The Americans at Normandy*. New York, Forge, 2004.
- McManus, John C.: *The Deadly Brotherhood*. Novato, Calif., Presidio Press, 1998.
- McNally, John V.: *As Ever, John*. Fairfield, Conn., Roberts Press, 1985.
- Meachem, Jon.: *Franklin and Winston*. New York, Random House, 2003.
- Medicine Under Canvas. Kansas City, Mo., Sosland Press, 1949.
- Meet the Americans. London, Martin Secker and Warburg, 1943.
- Megargee, Geoffrey P.: *Inside Hitler's High Command*. Lawrence, Kans., University Press of Kansas, 2000.

- Merriam, Robert E.: *Dark December*. Chicago, Ziff-Davis, 1947.
- Middlebrook, Martin: *Arnhem 1944*. London, Penguin, 1995.
- Middleton, Drew: *Our Share of the Night*. New York, Viking Press, 1946.
- Mieczkowski, Zbigniew (ed.): *The Soldiers of General Maczek in World War II*. Warsaw and London, Foundation of the Commemoration of General Maczek, 2004.
- Miller, Donald L.: *Masters of the Air*. New York, Simon & Schuster, 2006. (Magyarul: *A levegő urai. Amerikai bombázók a náci Németország ellen*. Ford. Tábóri Zoltán. Gabo, Budapest, 2013.)
- Miller, Edward G.: *A Dark and Bloody Ground*. College Station, Tex., Texas A&M University Press, 1995.
- Miller, Lee G.: *The Story of Ernie Pyle*. New York, Viking Press, 1950.
- Miller, Merle: *Ike the Soldier*. New York, Perigree, 1987.
- Miller, Nathan: *F. D. R.: An Intimate History*. Lanham, Md., Madison Books, 1991.
- Miller, Robert A.: *Division Commander*. Spartanburg, S. C., Reprint Co., 1989.
- Millett, Allan R. – Murray, Williamson: *Military Effectiveness*. Vol. 3. *The Second World War*. Boston, Allen & Unwin, 1988.
- Minott, Rodney G.: *The Fortress That Never Was*. New York, Holt, Rinehart and Winston, 1964.
- Mitcham, Samuel W. Jr.: *Retreat to the Reich*. Westport, Conn., Praeger, 2000.
- Mitchell, Arthur H.: *Hitler's Mountain*. Jefferson, N. C., McFarland, 2006.
- Mittelman, Joseph B.: *Eight Stars of Victory*. Washington, D. C., Ninth Infantry Division Association, 1948.
- Mittelman, Joseph B. (ed.): *Hold Fast! Munich*. F. Bruckmann, 1945.
- Mollo, Andrew: *The Armed Forces of World War II*. New York, Crown, 1981.
- Montefiore, Simon Sebag: *Stalin: The Court of the Red Tsar*. New York, Knopf, 2004.
- Montgomery, Brian: *A Field-Marshal in the Family*. New York, Taplinger Publishing, 1973.
- Moorehead, Caroline: *Gellhorn*. New York, Henry Holt, 2003.
- Moorhouse, Roger: *Berlin at War*. New York, Basic Books, 2010.
- Moran, Lord: *Churchill: Taken from the Diaries of Lord Moran*. Boston, Houghton Mifflin, 1966.
- Morelock, J. D.: *Generals of the Ardennes*. Washington, D. C., National Defense University Press, 1994.
- Morgan, Kay Summersby: *Past Forgetting*. New York, Simon & Schuster, 1976.
- Morison, Samuel Eliot: *History of United States Naval Operations in World War II*. Vol. 9. *The Invasion of France and Germany, 1944–1945*. Edison, N. J., Castle Books, 2001.
- Morris, Edmund: *Colonel Roosevelt*. New York, Random House, 2010.
- Morris, Sylvia Jukes: *Edith Kermit Roosevelt*. New York, Coward, McCann & Geoghegan, 1980.
- Moulton, J. L.: *Battle for Antwerp*. London, Ian Allan, 1978.
- Moynihan, Michael (ed.): *People at War, 1939–45*. Trowbridge, U. K., David & Charles Publishers, 1989.
- Muir, Malcolm Jr. (ed.): *The Human Tradition in the World War II Era*. Wilmington, Del., SR Books, 2001.
- Murphy, Audie: *To Hell and Back*. New York, MJF Books, 1977.
- Murphy, Robert: *Diplomat Among Warriors*. Garden City, N. Y., Doubleday, 1964.
- Murray, Williamson – Millett, Allan R.: *A War to Be Won*. Cambridge, Mass., Belknap Press, 2001.
- Nalty, Bernard C.: *Strength for the Fight*. New York, Free Press, 1986.
- Neiberg, Michael: *The Blood of Free Men: The Liberation of Paris, 1944*. New York, Basic Books, 2012.
- Neilland, Robin: *The Battle for the Rhine*. Woodstock, N. Y., Overlook Press, 2005.
- The New Yorker Book of War Pieces*. New York, Schocken Books, 1998.
- Nicholas, Lynn H.: *The Rape of Europe*. New York, Vintage, 1995.
- Nichols, David (ed.): *Ernie's War*. New York, Touchstone, 1986.

- Nickell, Lawrence R.: *Red Devil: Able Company Double Dynamite*. Nashville, Eggman Publishing, 1996.
- Nordyke, Phil: *All American All the Way*. Minneapolis, Zenith Press, 2005.
- Nordyke, Phil: *More Than Courage*. Osceola, Wis., Zenith Press, 2005.
- Norwich, John Julius: *The Middle Sea: A History of the Mediterranean*. New York, Doubleday, 2006.
- Omaha Beachhead*. Washington, D. C., U. S. Army, 2001.
- Orange, Vincent: *Cunningham*. Washington, D. C., Center for Air Force History, 1992.
- Orange, Vincent: *Tedder: Quietly in Command*. London, Frank Cass, 2004.
- Osmont, Marie-Louise: *The Normandy Diary of Marie-Louise Osmont*. New York, Random House, 1994.
- Ossad, Steven L. – Marsh, Don R.: *Major General Maurice Rose*. Lanham, Md., Taylor Trade, 2003.
- Overy, Richard: *Why the Allies Won*. New York, W. W. Norton, 1997.
- Palmer, Greg – Zaid, Mark S. (eds): *The GI's Rabbi: World War II Letters of David Max Eichhorn*. Lawrence, Kans., University Press of Kansas, 2004.
- Palmer, Robert R. et al.: *The Procurement and Training of Ground Combat Troops. United States Army in World War II*. Washington, D. C., U. S. Army, 1991.
- Parker, Danny S. (ed.): *Hitler's Ardennes Offensive: The German View*. London, Greenhill Books, 1997.
- Parkinson, Robert: *A Day's March Nearer Home*. New York, David McKay, 1974.
- Pash, Boris T.: *The Alsos Mission*. New York, Award House, 1969.
- Patton, George S.: *War as I Knew It*. Boston, Houghton Mifflin, 1975.
- Patton, Robert H.: *The Pattons*. Washington, D. C., Brassey's, 1994.
- Pawle, Gerald: *The War and Colonel Warden*. New York, Knopf, 1963.
- Peckham, Howard H. – Snyder, Shirley A. (eds): *Letters from Fighting Hoosiers*. Vol. 2, Bloomington, Ind., Indiana War Commission, 1948.
- Penrose, Jane (ed.): *The D-Day Companion*. New Orleans, National D-Day Museum, 2003.
- Perret, Geoffrey: *There's a War to Be Won*. New York, Ivy, 1997.
- Persons, Benjamin S.: *Relieved of Command*. Manhattan, Kans., Sunflower University Press, 1997.
- Phillips, Henry Gerard: *The Making of a Professional: Manton S. Eddy, USA*. Westport, Conn., Greenwood Press, 2000.
- Phillips, Robert H.: *To Save Bastogne*. New York, Stein and Day, 1983.
- Plokhly, S. M.: *Yalta: The Price of Peace*. New York, Viking Press, 2010.
- Pogue, Forrest C.: *George C. Marshall: Organizer of Victory*. New York, Viking Press, 1973.
- Pogue, Forrest C.: *Pogue's War*. Lexington, Ky., University Press of Kentucky, 2006.
- Pogue, Forrest C.: *The Supreme Command. United States Army in World War II*. Washington, D. C., U. S. Army, 1989.
- Ponomarenko, K.: *Yalta: A Short Guide*. Simpheropol, USSR, Krym Publishers, 1971.
- Porch, Douglas: *The Path to Victory*. New York, Farrar, Straus and Giroux, 2004.
- Posner, Gerald L. – Ware, John: *Mengele: The Complete Story*. London, Futura, 1987.
- Powell, Geoffrey: *The Devil's Birthday*. London, Leo Cooper, 2001.
- Prados, John: *Normandy Crucible*. New York, New American Library, 2011.
- Price, Frank James: *Troy H. Middleton: A Biography*. Baton Rouge, La., Louisiana State University Press, 1974.
- Probert, Henry: *Bomber Harris*. London, Greenhill Books, 2001.
- Pyle, Ernie: *Brave Men*. New York, Henry Holt, 1944.
- Raines, Edgar F. Jr.: *Eyes of Artillery*. Washington, D. C., U. S. Army, 2000.
- Randal, P. B.: *A Short History of 30 Corps in the European Campaign*. 1945.
- Rapport, Leonard – Northwood, Arthur Jr.: *Rendezvous with Destiny*. Old Saybrook, Conn., Konecky & Konecky, 2001.

- Rawling, Gerald: *Cinderella Operation*. London, Cassell, 1980.
- Read, Anthony – Fisher, David: *The Fall of Berlin*. New York, W. W. Norton, 1993.
- Reardon, Mark J. (ed.): *Defending Fortress Europe: The German Seventh Army War Diary in Normandy, 6 June to 26 July 1944*. Bedford, Pa., Aberjona Press, 2012.
- Reardon, Mark J.: *Victory at Mortain*. Lawrence, Kans., University Press of Kansas, 2002.
- Regan, Geoffrey: *Blue on Blue*. New York, Avon, 1995.
- Reichelt, Walter E.: *Phantom Nine*. Austin, Tex., Presidial Press, 1987.
- Reilly, Michael F.: *Reilly of the White House*. New York, Simon & Schuster, 1947.
- Reister, Frank A. (ed.): *Medical Statistics in World War II*. Washington, D. C., Office of the Surgeon General, 1975.
- Reitan, Earl A.: *Riflemen*. Bennington, Ver., Merriam Press, 2001.
- Renahan, Edward J. Jr.: *The Lion's Pride*. New York, Oxford University Press, 1998.
- Reporting World War II*. Vol. 1, 2, New York, Library of America, 1995.
- Reynolds, David: *In Command of History*. New York, Random House, 2005.
- Reynolds, David: *Rich Relations*. London, Phoenix Press, 2000.
- Reynolds, Harley: *How I Survived the Three First Wave Invasions*. Minneapolis, Mill City Press, 2008.
- Reynolds, Michael: *The Devil's Adjutant*. New York, Sarpedon, 1998.
- Reynolds, Michael: *Men of Steel: I SS Panzer Corps, the Ardennes and Eastern Front*. New York, Sarpedon, 1999.
- Reynolds, Michael: *Steel Inferno: 1st SS Panzer Corps in Normandy*. New York, Sarpedon, 1997.
- Reynolds, Michael: *Hemingway: The Final Years*. New York, W. W. Norton, 2000.
- Rhodes, Richard: *The Making of the Atomic Bomb*. New York, Touchstone, 1988.
- Richardson, Charles: *From Churchill's Secret Circle to the BBC*. London, Brassey's, 1991.
- Richardson, Charles: *Send for Freddie*. London, William Kimber, 1987.
- Richler, Mordechai (ed.): *Writers on World War II*. New York, Knopf, 1991.
- Rickard, John Nelson: *Advance and Destroy: Patton as Commander in the Bulge*. Lexington, Ky., University Press of Kentucky, 2011.
- Rickard, John Nelson: *Patton at Bay: The Lorraine Campaign, 1944*. Washington, D. C., Brassey's, 2004.
- Ridgway, Matthew B.: *Soldier*. New York, Harper, 1956.
- Riding, Alan: *And the Show Went On: Cultural Life in Nazi Occupied Paris*. New York, Knopf, 2010.
- Risch, Erna – Kieffer, Chester L.: *The Quartermaster Corps: Organization, Supply, and Services*. Vo. 2. *United States Army in World War II*. Washington, D. C., Department of the Army, 1955.
- Ritgen, Helmut: *Die Geschichte der Panzer-Lehr Division im Westen*. Stuttgart, Motorbuch Verlag, 1979.
- Roach, Peter: *The 8:15 to War*. London, Leo Cooper, 1982.
- Robb, Graham: *The Discovery of France*. New York, W. W. Norton, 2007.
- Roberts, Andrew: *Masters and Commanders*. London, Allen Lane, 2008.
- Roberts, Andrew: *The Storm of War*. New York, HarperCollins, 2011.
- Robichon, Jacques: *The Second D-Day*. New York, Walker & Co., 1962.
- Rollyson, Carl: *Nothing Ever Happens to the Brave*. New York, St. Martin's Press, 1990.
- Room, Adrian: *Placenames of the World*. Jefferson, N. C., McFarland, 1997.
- Roosevelt, Eleanor Butler: *Day Before Yesterday*. Garden City, N. Y., Doubleday, 1959.
- Roosevelt, Elliott: *As He Saw It*. New York, Duell, Sloan & Pearce, 1946.
- Roskill, S. W.: *The War at Sea, 1939–1945*. Vol. 3, part 2, London, Her Majesty's Stationery Office, 1961.
- Roskill, S. W.: *White Ensign: The British Navy at War, 1939–1945*. Annapolis, Md., U. S. Naval Institute, 1960.
- Roskill, Stephen: *Churchill and the Admirals*. New York, William Morrow, 1978.
- Ross, William F. – Romanus, Charles F.: *The Quartermaster Corps: Operations in the War Against Germany. United States Army in World War II*. Washington, D. C., U. S. Army, 1965.
- Rosse, Laurence M. H. P. – Hill, E. R.: *The Story of the Guards Armoured Division*. London, Geoffrey Bles, 1956.
- Rostow, W. W.: *Concept and Controversy: Sixty Years of Taking Ideas to Market*. Austin, University of Texas Press, 2003.
- Rottman, Gordon L.: *FUBAR: American Soldier Slang of World War II*. New York, Osprey, 2007.
- Ruge, Friedrich: *Rommel in Normandy*. San Rafael, Calif., Presidio Press, 1979.
- Ruggero, Ed.: *The First Men In*. New York, Harper, 2007.
- Ruppenthal, Roland G.: *Logistical Support of the Armies*. Vol. 1. *United States Army in World War II*. Washington, D. C., U. S. Army, 1989.
- Ruppenthal, Roland G.: *Logistical Support of the Armies*. Vol. 2. *United States Army in World War II*. Washington, D. C., U. S. Army, 1995.
- Ruppenthal, Roland G.: *Utah Beach to Cherbourg*. Washington, D. C., U. S. Army, 1994.
- Rush, Robert Sterling: *Hell in Hürtgen Forest*. Lawrence, Kans., University Press of Kansas, 2001.
- Ryan, Cornelius: *A Bridge Too Far*. London, Coronet, 1975.
- Ryan, Cornelius: *The Last Battle*. New York, Pocket Books, 1985.
- Ryan, Cornelius: *The Longest Day*. Greenwich, Conn., Crest Book, 1963.
- Salisbury-Jones, Guy: *So Full a Glory*. London, Weidenfeld & Nicolson, 1954.
- Saunders, Hilary St. George: *Royal Air Force, 1939–1945*. Vol. 3. *The Fight is Won*. London, Her Majesty's Stationery Office, 1954.
- Saunders, Hilary St. George: *The Red Beret*. Nashville, Battery Press, 1985.
- Scannel, Vernon: *Argument of Kings*. London, Futura, 1989.
- Schlaifer, Robert (ed.): *Development of Aircraft Engines and Fuels*. Elmsford, N. Y., Maxwell Reprint, 1970.
- Schorer, Avis D.: *A Half Acre of Hell: A Combat Nurse in WWII*. Lakeville, Minn., Galde Press, 2002.
- Schrijvers, Peter: *The Crash of Ruin*. New York, New York University Press, 1998.
- Schrijvers, Peter: *The Unknown Dead: Civilians in the Battle of the Bulge*. Lexington, Ky., University Press of Kentucky, 2005.
- Schulzinger, Robert D. (ed.): *A Companion to American Foreign Relations*. Malden, Mass., Blackwell, 2003.
- Sebald, W. G.: *On the Natural History of Destruction*. New York, Random House, 2003.
- Semmes, Harry H.: *Portrait of Patton*. New York, Appleton-Century-Crofts, 1955.
- Settle, Mary Lee: *All the Brave Promises*. New York, Ballantine, 1980.
- Sevareid, Eric: *Not So Wild a Dream*. New York, Atheneum, 1976.
- Sforza, Eula Awbrey: *A Nurse Remembers*. s. p., 1991.
- Shannon, Kevin – Wright, Stephen: *One Night in June*. London, Airline, 2002.
- Shephard, Ben: *A War of Nerves*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2001.
- Sherry, Michael S.: *In the Shadow of War*. New Haven, Conn., Yale University Press, 1995.
- Sherwood, Robert: *Roosevelt and Hopkins: An Intimate History*. New York, Harper & Brothers, 1948.
- Shirer, William L.: *The Rise and Fall of the Third Reich*. New York, Ballantine, 1950.
- Shomon, Joseph James: *Crosses in the Wind*. New York, Stratford House, 1947.
- A Short Guide to Great Britain*. Washington, D. C., War Department, 1944.
- Shoumatoff, Elizabeth: *FDR's Unfinished Portrait*. Pittsburgh, Pa., University of Pittsburgh Press, 1990.
- Simpson, Harold B.: *Audie Murphy: American Soldier*. Hillsboro, Tex., Hill Junior College Press, 1975.

- Simpson, Louis: *Selected Prose*. New York, Paragon House, 1989.
- Sims, James: *Arnhem Spearhead*. London, Imperial War Museum, 1978.
- Sixsmith, E. K. G.: *Eisenhower as Military Commander*. New York, Da Capo, 1972.
- Skibiński, Franciszek: *Pierwsza Pancerna*. Warsaw, Czytelnik, 1970.
- Skorzeny, Otto: *Skorzeny's Special Missions*. London, Greenhill Books, 2006.
- Slany, William Z.: *U. S. Allied and Efforts to Recover and Restore Gold and Other Assets Stolen or Hidden by Germany During World War I*. Google eBook, 1997.
- Smith, Albert H. Jr.: *The Big Red One at D-Day*. Blue Bell, Pa., Society of the First Infantry Division, 2003.
- Smith, Gaddis: *American Diplomacy During the Second World War, 1941-1945*. New York, Knopf, 1985.
- Smith, Hillas: *The English Channel: A Celebration of the Channel's Role in England's History*. Upton-upon-Severn, U. K., Images Pub, 1994.
- Smith, Jean Edward: *Eisenhower in War and Peace*. New York, Random House, 2012.
- Snell, John L. (ed.): *The Meaning of Yalta*. Baton Rouge, La., Louisiana State University Press, 1956.
- Soffer, Jonathan M.: *General Matthew B. Ridgway*. Westport, Conn., Praeger, 1998.
- Sorley, Lewis: *Thunderbolt: General Creighton Abrams and the Army of His Times*. New York, Simon & Schuster, 1992.
- Sosabowski, Stanisław: *Freely I Served*. Nashville, Battery Press, 1982.
- Sosabowski, Stanisław: *Najkrótszą drogą*. Londyn, Komitet Wydawniczy Polskich Spadochroniarzy, 1957.
- Spayd, P. A.: *Bayerlein*. Atglen, Pa., Schiffer, 2003.
- Spector, Ronald H.: *At War at Sea*. New York, Viking Prss, 2002.
- Speidel, Hans: *We Defended Normandy*. London, Herbert Jenkins, 1951.
- Spoto, Donald: *Blue Angel*. New York, Doubleday, 1992.
- St.-Lô. Washington, D. C., U. S. Army, 1994.
- Stacey, C. P.: *The Canadian Army, 1939-1945: An Official Historical Summary*. Ottawa, King's Printer, 1948.
- Stacey, C. P.: *The Victory Campaign*. Vol. 3. *Official History of the Canadian Army in the Second World War*. Ottawa, Queen's Printer and Controller of Stationery, 1960.
- Stafford, David: *Endgame 1945*. London, Abacus, 2008.
- Stafford, David: *Ten Days to D-Day: Citizens and Soldiers on the Eve of Invasion*. New York, Little, Brown, 2004.
- Stagg, J. M.: *Forecast for Overlord*. New York, W. W. Norton, 1971.
- Stallworthy, Jon (ed.): *The Oxford Book of War Poetry*. New York, Oxford University Press, 1984.
- Steere, Edward - Boardman, Thayer M.: *Final Disposition of World War II Dead, 1945-51*. Washington, D. C., Office of the Quartermaster General, 1957.
- Steidl, Franz: *Lost Battalions*. Novato, Calif., Presidio Press, 1997.
- Steinhoff, Johannes et al.: *Voices from the Third Reich*. Washington, D. C., Regnery Gateway, 1989.
- Stenbuck, Jack (ed.): *Typewriter Battalion*. New York, William Morrow, 1995.
- Stettinius, Edward, R. Jr.: *Roosevelt and the Russians: The Yalta Conference*. Garden City, N. Y., Doubleday, 1949.
- Stiles, Bert: *Serenade to the Big Bird*. New York, W. W. Norton, 1947.
- Stimson, Henry L. - Bundy, McGeorge: *On Active Service in Peace and War*. New York, Harper, 1947.
- Stolberg: *Penetrating the Westwall*. 26th Infantry Regimental Association, 1999.
- Stoler, Mark A.: *Allies and Adversaries*. Chapel Hill, N. C., University of North Carolina Press, 2000.

- Stoler, Mark A.: *Allies in War: Britain and America Against the Axis Powers, 1940-1945*. London, Hodder Arnold, 2005.
- Stoler, Mark A.: *George C. Marshall: Soldier-Statesman of the American Century*. New York, Twayne, 1989.
- Strong, Kenneth: *Intelligence at the Top*. Garden City, N. Y., Doubleday, 1969.
- Sulzberger, C. L.: *A Long Row of Candles*. New York, Macmillan, 1969.
- Summersby, Kay: *Eisenhower Was My Boss*. New York, Dell, 1948.
- Swiecicki, Marek: *With the Red Devils at Arnhem*. London, MaxLove, 1945.
- Sylvan, William C. - Smith, Francis G. Jr.: *Normandy to Victory: The War Diary of General Courtney H. Hodges and the First U. S. Army*. Ed. by John T. Greenwood. Lexington, Ky., University Press of Kentucky, 2008.
- Taggart, Donald G. (ed.): *History of the Third Infantry Division in World War II*. Washington, D. C., Infantry Journal Press, 1947.
- Talty, Stephan: *Agent Garbo*. Boston, Houghton Mifflin, 2012.
- Tapert, Annette (ed.): *Lines of Battle*. New York, Times Books, 1987.
- Taurus Pursuant: *A History of 11th Armoured Division*. Printing and Stationery Office, British Army of the Rhine, 1945.
- Taylor, Irene - Taylor, Alan (eds): *The War Diaries*. Edinburgh, Canongate, 2004.
- Taylor, John M.: *General Maxwell Taylor: The Sword and the Pen*. New York, Doubleday, 1989.
- Taylor, Maxwell D.: *Swords and Plowshares*. New York, W. W. Norton, 1972.
- Tedder, Lord: *With Prejudice*. Boston, Little, Brown, 1966.
- The 35th Infantry Division in World War II*. Nashville, Battery Press, 1988.
- Thompson, Julian: *The Imperial War Museum Book of Victory in Europe*. London, Sidgwick & Jackson, 1994.
- Thompson, R. W.: *Men Under Fire*. London, MacDonald, 1946.
- Thompson, R. W.: *The Price of Victory*. London, Constable, 1960.
- Thornton, Willis: *The Liberation of Paris*. New York, Harcourt, Brace & World, 1962.
- Tillier, Alan, et al.: *Paris*. London, Dorling Kindersley, 2000.
- Tobin, James: *Ernie Pyle's War*. Lawrence, Kans., University Press of Kansas, 1997.
- Toland, John: *Adolf Hitler*. New York, Ballantine, 1976.
- Toland, John: *Battle: The Story of the Bulge*. New York, Meridian, 1985.
- Toland, John: *The Last Hundred Days*. New York, Random House, 1966.
- Toole, John H.: *Battle Diary*. Missoula, Mont., Vigilante Press, 1978.
- Tooze, Adam: *The Wages of Destruction*. London, Allen Lane, 2006.
- Towne, Allen N.: *Doctor Danger Forward*. Jefferson, N. C., McFarland, 2000.
- Toye, Richard: *Churchill's Empire*. New York, Henry Holt, 2010.
- Triplet, William S.: *A Colonel in the Armored Regiments*. Columbia, Mo., University of Missouri Press, 2001.
- Tripp, Miles: *The Eighth Passenger*. Ware, U. K., Wordsworth, 2002.
- Truscott, L. K. Jr.: *Command Missions*. New York, E. P. Dutton, 1954.
- Tucholski, Jędrzej: *Spadochronowa opowieść, czyli o żołnierzach gen. Sosabowskiego i cichociemnych*. Warszawa, Wydawnictwa Komunikacji i Łączności, 1991.
- Tully, Grace: *F. D. R. My Boss*. New York, Scribner's, 1949.
- Turner, John Frayn - Jackson, Robert: *Destination Berchtesgaden*. New York, Scribner's, 1975.
- Twain, Mark: *The Innocent Abroad*. New York, New American Library, 1980.
- Urquhart, Brian: *A Life in Peace and War*. New York, Harper & Row, 1987.
- Urquhart, R. E.: *Arnhem*. New York, W. W. Norton, 1958.
- The U. S. Army Corps of Engineers: A History*. Alexandria, Va., Office of History, Corps of Engineers, 2008.
- Van Creveld, Martin: *Supplying War*. Cambridge, U. K., Cambridge University Press, 1977.

- Verney, G. L.: *The Guards Armoured Division*. London, Hutchinson, 1955.
- Vian, Philip: *Action This Day*. London, Frederick Miller, 1960.
- Vigneras, Marcel: *Rearming the French. United States Army in World War II*. Washington, D. C., Department of the Army, 1957.
- Vining, Donald (ed.): *American Diaries of World War II*. New York, Pepys Press, 1982.
- Voss, Frederick S.: *Reporting the War*. Washington, D. C., Smithsonian Institution Press, 1994.
- Waddell, Steve R.: *United States Army Logistics: The Normandy Campaign, 1944*. Westport, Conn., Greenwood Press, 1994.
- Waddy, John: *A Tour of the Arnhem Battlefields*. Barnsley, U. K., Leo Cooper, 1999.
- Walker, Mark: *German National Socialism and the Quest for Nuclear Power, 1939–49*. New York, Cambridge University Press, 1993.
- Waller, Douglas: *Wild Bill Donovan*. New York, Free Press, 2011.
- Walter, Laqueur (ed.): *The Second World War*. London, Sage, 1982.
- Wandrey, June: *Bedpan Commando*. Elmore, Ohio, Elmore Publishing, 1989.
- Warlimont, Walter: *Inside Hitler's Headquarters*. Novato, Calif., Presidio Press, 1964.
- Warner, Philip: *Horrocks*. London, Hamish Hamilton, 1984.
- Watney, John: *The Enemy Within*. London, Hodder and Stoughton, 1946.
- Waugh, Evelyn: *Men at Arms*. New York, Penguin, 1964.
- We Bought the Eiffel Tower: The Story of the General Purchasing Agent, European Theater*. Paris, 1946.
- Webster, Charles – Frankland, Noble: *The Strategic Air Offensive Against Germany, 1939–1945*. Vol. 3, 4, London, Her Majesty's Stationery Office, 1961.
- Weigley, Russell F.: *The American Way of War*. Bloomington, Ind., Indiana University Press, 1977.
- Weigley, Russell F.: *Eisenhower's Lieutenants*. Bloomington, Ind., Indiana University Press, 1990.
- Weigley, Russell F.: *History of the United States Army*. Bloomington, Ind., Indiana University Press, 1984.
- Weinberg, Gerhard L.: *A World at Arms*. Cambridge, U. K., Cambridge University Press, 1995.
- Weingartner, James J.: *Crossroads of Death*. Berkeley, University of California Press, 1979.
- Weintraub, Stanley: *11 days in December*. New York, Free Press, 2006.
- Weintraub, Stanley: *15 Stars*. New York, Free Press, 2007.
- Weiss, Robert: *Fire Mission*. Shippenburg, Pa., Burd Street Press, 2002.
- Wellard, James: *The Man in the Helmet*. London, Eyre & Spottiswoode, 1947.
- Wertenbaker, Charles Christian: *Invasion!* New York, D. Appleton Century Co., 1944.
- Westermann, Edward B.: *Flak: German Anti-Aircraft Defenses, 1914–1945*. Lawrence, Kans., University Press of Kansas, 2001.
- Westphal, Siegfried: *The German Army in the West*. London, Cassell, 1951.
- Wheeler, James Scott: *The Big Red One*. Lawrence, Kans., University Press of Kansas, 2007.
- Whitaker, Denis – Whitaker, Shelagh – Copp, Terry: *Victory at Falaise*. New York, HarperCollins, 2000.
- White, Osmar: *Conqueror's Road*. New York, Cambridge University Press, 2003.
- Whitehead, Don: „Beachead Don”. Ed. by John B. Romeiser. New York, Fordham University Press, 2004.
- Whitehead, Ernest D.: *World War II: An Ex-Sergeant Remembers*. Kearney, Neb., Morris Publishing, 1996.
- Whiting, Charles: *The Home Front: Germany*. Alexandria, Va., Time-Life Books, 1982.
- Whitlock, Flint: *The Rock of Anzio*. Boulder, Colo., Westview Press, 1998.
- Wieviorka, Olivier: *Normandy*. Cambridge, Mass., Belknap Press, 2008.
- Willis, F. Roy: *The French in Germany*. Stanford, Calif., Stanford University Press, 1962.
- Wills, Deryk: *Put on Your Boots and Parachutes!* s. p., 1992.

- Wilmot, Chester: *The Struggle for Europe*. Old Saybrook, Conn., Konecky & Konecky, 1952.
- Wilson, Theodore A. (ed.): *D-Day 1944*. Lawrence, Kans., University Press of Kansas, 1994.
- Wilt, Alan F.: *The French Riviera Campaign of August 1944*. Carbondale, I., Southern Illinois University Press, 1981.
- Wiltse, Charles M. (ed.): *Physical Standards in World War II*. Washington, D. C., Office of the Surgeon General, 1967.
- Winton, Harold R.: *Corps Commanders of the Bulge*. Lawrence, Kans., University Press of Kansas, 2007.
- Wishnevsky, Stephen T.: *Courtney Hick Hodges*. Jefferson, N. C., McFarland, 2006.
- Wood, James A. (ed.): *Army of the West*. Mechanicsburg, Pa., Stackpole Books, 2007.
- Woodward, David: *Ramsay at War*. London, William Kimber, 1957.
- World War II Diary of Jean Gordon Peltier*. s. p., 1998.
- Wright, Robert K. – Greenwood, John T. (eds): *Airborne Forces at War*. Annapolis, Md., Naval Institute Press, 2007.
- Wyant, William K.: *Sandy Patch: A Biography of Lt. Gen. Alexander M. Patch*. New York, Praeger, 1991.
- Yeide, Harry: *The Longest Battle*. St. Paul, Minn., Zenith Press, 2005.
- Yeide, Harry – Stout, Mark: *First to the Rhine*. St. Paul, Minn., Zenith Press, 2007.
- Yhagapov, Mikhail – Shekurov, Gennady: *Greater Yalta*. Moscow, Novosti Press Agency, 1970.
- Young, Desmond: *Rommel, the Desert Fox*. New York, Harper & Row, 1950.
- Young, Norwood: *Napoleon in Exile: Elba*. Philadelphia, John C. Winston, 1914.
- Yung, Christopher D.: *Gators of Neptune*. Annapolis, Md., Naval Institute Press, 2006.
- Zaloga, Steven, J.: *Armored Thunderbolt*. Mechanicsburg, Pa., Stackpole Books, 2008.
- Zaloga, Steven, J.: *Liberation of Paris 1944*. New York, Osprey, 2008.
- Zaloga, Steven, J.: *Remagen 1945*. New York, Osprey, 2006.
- Zetterling, Niklas: *Normandy 1944*. Winnipeg, J. J. Fedorowicz, 2000.
- Ziegler, Philip: *London at War, 1939–1945*. New York, Knopf, 1995.
- Ziemke, Earl F.: *The U. S. Army in the Occupation of Germany, 1944–1946*. Washington, D. C., U. S. Army, 1975.
- Zuckerman, Solly: *From Apes to Warlords*. New York, Harper & Row, 1978.
- Zumbro, Derek S.: *Battle for the Ruhr*. Lawrence, Kans., University Press of Kansas, 2006.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Íme, tehát tizennégy esztendővel az után, hogy belefogtam a LIBERATION-trilógiába, elkészült az utolsó kötet. A Földközi-tenger térségében és Nyugat-Európában vívott háború történetének elbeszélése nekem sokkal több időmbe telt, mint a szövetséges seregeknek e hadjáratok megnyerése. Igaz, ők persze többen voltak, de nekem is komoly segítség állt rendelkezésemre sok helyről. Annál, amivel azoknak tartozom, akik munkám közben segítettek, csak az irántuk érzett hálám nagyobb.

Az első két kötet, a *Hajnali hadsereg* és *A csata napja* megjelenése arra bátorított sok veteránt és leszármazottaikat, valamint sok más, a második világháború iránt érdeklődő és arról szak tudással rendelkező embert, hogy emlékiratokat, „oral history” anyagokat és sok minden mást juttassanak el hozzám e harmadik, a nyugat-európai hadjáratról szóló kötethez. Köszönetet mondok az alábbiaknak:

Creighton Abrams, James Acklin, Bruce Atkinson, John Alosi, Jr., Karen Anderson, Robert C. Baldridge, Steven Barry, Charles C. Bates, Robert W. Baumer, Günter Bischof, W. H. Black, Lloyd J. Bliss, Roger N. Bollier, Marty Bollinger, Jan Bos, David R. Boyd, Spencer Bruskin, Garfield Brown, Charles F. Bryan, Jr., Steve Bull Bear, James MacGregor Burns, Harold Burson, Andrew Carroll, Ben Celano, Robert E. Coffin, Edward M. Coffman, Michael J. Corley, Jim K. Cullen, Richard G. Davis, Joe DeMarco, Leonard Nicolas DeNucci, Carlo D'Este, Henry B. Dewey, Joseph C. Doherty, Michael D. Doubler, R. K. Doughty, Gerald H. Dorman, Roger S. Durham, Walter D. Ehlers, David Eisenhower, John S. D. Eisenhower, Coy Eklund, Jan Elvin, Isaac Epps, Francis A. Even, Daniel G. Felger, Allen R. Ferguson, Andrew E. Finkel, Giovanni Finzi-Contini, Don M. Fox, Richard B. Frank, Bill Frederick, Leonard J. Fullenkamp, Johnny Gibson, John A. Gill, Linda Gilmore, Mark Good, Walter Grabowski, Walter H. Greenfield, Jr., Fred Groff III, Hans-Jürgen Habenicht, Arthur T. Hadley, Fred W. Hall, Jr., Herb H. Ham, Ralph Hauenstein, Dixon D. Hedges, Carl F. Heintze, Walter C. Heisler, Matthew Hermes, Peter C. Hesse, Shane Hinkleley, Fred Hoffman, Weldon Hogie, Rick Holderbaum, Edgar Holton, Douglas Hope, Sir Michael Howard, Charles H. Hubbell, Tim Hughes, Dennis J. Hutchinson, Dean F. Jewett, Lewis Johnston, Douglas B. Jordan, Phil Jutras, David Kahn, Dave Kanzler, William Kearney, Robert J. Kenney, Jr., Roger Keppel, Dave Kerr, Michael Ketchum, Janet Keysser, Harry W. O. Kinnard II, Sherry Klein, Todd Kleinhuizen, William A. Knowlton, Frederick J. Kroesen, Edward Latham, John Leh II, Brian M. Linn, Roy Livengood, Leonard G. Lomell, Eugene M. Long, Jr., John F. Manning, Sanford H. Margalith, Jack A. Marshall, Joseph Edgar Martin, Peter A. McGrath, Sally McGrath, Donald L. Miller, Allan R. Millett, William W. Moir, Philip Monteleoni, Virginia P. Montgomery, Dan Morgan, Henry G. Morgan, Mary Ann Moxon, Paul Gregory Nagle, Michael Carey Nason, Lovern „Jerry” Nauss, Jeff Nichols, Randy Norton, Bruce Parker, Donald G. Patton, Rick Perry, Paul A. Philcox, Henry G. Phillips, Richard Piotrowski, Mike Popowski, Rich Porter, William P. T. Preston, jr., Sally Quinn, William W. Quinn, Russell Rains, Daniel B. Rathburn, Edward Rathje, Mark J. Reardon, Lacy Reaves, Robert A. Reisman, Delmar Richards, John K. Rieth, Joseph P. „Phil” Rivers, Estil Robertson, Eric Ross, Stan Scis-

Iowski, Robert H. Seabrook, Allan Serviss, William P. Shaw, Kevin P. Shea, Robert Sheridan II, Nathan M. Shippee, Lewis „Bob” Sorley, Arthur O. Spaulding, Douglas M. Spencer, Roger Spiller, Gregory Stejskal, Wayne Stiles, Timothy R. Stoy, Ray Stuchell, Jim Sudmeier, C. C. Taylor, Will Thornton, Louis J. Timchak, Jr., Jack W. Tipton, Laurie Campbell Toth, Charles E. Umhey, Jr., Hoyt Sanford Vandenberg, Jr., Donald C. Van Roosen, Hans von Luck, Douglas C. Waller, George Patton „Pat” Waters, Joanne Villafane, Stephen J. Weiss, Carroll Wetzell, Jr., Clark Whelton, Tanya Bruskin White, Luther George Williams, Jr., James M. Wilson, Jr., Harold R. Winton, Scott Wolf, Tom Wolfson, John Ward Yates és David T. Zabecki.

Megadatott nekem az a ritka szerencse, hogy hét kiváló történész olvasta el a kézirat minden részét. Köszönöm nekik felbecsülhetetlen értékű javaslataikat, s ugyanakkor teljes felelősséget vállalok bármely tény- vagy véleménybeli hibáért. Ők heten a következők: Tami Davis Biddle, Roger Cirillo, Timothy K. Nenninger, Mark A. Stoler, James Scott Wheeler, David T. Zabecki, és Joseph Balkoski. Különösen a legutóbbinak, a Normandiában és utána vívott harcok ihletett krónikásának vagyok hálás, aki volt olyan nagylelkű, hogy kétszer is elolvasta a teljes kéziratot.

Harmadik alkalommal ismerem el, milyen végtelenül sokkal tartozom annak a sok száz történésznek, emlékiratíróknak és másoknak, akiknek művei az elmúlt hetven évben megteremtették minden további tudományos igényű munka alapjait. A 114 kötetes *U. S. Army in World War II*, a Zöld Sorozat (Green Series) néven ismert hivatalos történeti mű, felbecsülhetetlen értéket jelentett számomra, ahogy a hivatalos brit *History of the Second World War*, a *The Army Air Forces in World War II*. és más könyvek, a rövid monográfiáktól és a folyóiratcikkektől a többkötetes tudományos elemzésekig.

E narratíva kemény magját azonban – akárcsak a két előző kötetét – az elsődleges, korabeli források alkotják, beleértve a naplókat, a leveleket és a kiadatlan kéziratokat, valamint a hivatalos nyilvántartásokat, harcjelentéseket és a harcolókkal az események idején készített interjúkat. Nagyra értékelem azon számtalan levéltáros, történész és könyvtáros szakmai tudását és türelmét, akik előkeresték ezt a sok ezer dokumentumot. E folyamat a marylandi College Parkban működő National Archives and Records Administrationnél (Nemzeti Levéltári és Irattári Hatóság) kezdődött, ahol 1999 januárja óta sok-sok hónapot töltöttem. Köszönet Richard Boylannek, Timothy Mulligannek, Larry McDonaldnak, Sharon Culleynak, Theresa Roynak és különösen jó barátomnak, Tim Nenningernek, a modern katonai levéltár főnökének, aki nélkül nem jött volna létre a trilógia.

A U. S. Army Military History Institute (Egyesült Államok Hadseregének Hadtörténeti Intézete), a pennsylvaniai Carlisle-ben működő Army Heritage and Education Center (Hadsereg Történelmi Örökség és Oktatási Központja) továbbra is a világ egyik legkiválóbb hadtörténeti levéltára, és felbecsülhetetlen értékű kutatóhely bárkinek, aki a második világháborút tanulmányozza. Az ehhez a kötethez végzett kutatásaim során 23-szor zárandokoltam el az MHI-be, általában két-három napos időtartamokra, amíg a trilógián dolgoztam, összesen 69 látogatást tettem ott. Lekötelezettje vagyok a teljes munkatársi gárdának, különösen pedig Matthew Dawson ezredesnek, az AHEC igazgatójának, Conrad C. Crane-nek, az MHI igazgatójának, Richard L. Baker rangidős technikai információs szakértőnek, Molly A. Bompagne-nek, a fényképgyűjtemény kurátorának, Stephen Bye-nak, Terry Fosternek, Rodney Foytiknak, Tom Hendrixnek, Clifton Hyattnek, Gary Johnsonnak, David A. Keoughnak, Michael E. Lynchnek, Jessica Sheetsnek, Melissa K. Wifordnak és különösen Richard J. Sommersnak.

A szomszédos Carlisle Laktanyában működő U. S. Army War College-ban (Egyesült Államok Hadserege Vezérkari Kollégiuma) köszönetet mondok a jelenlegi parancsnoknak, Anthony A. Cucolo III. vezérőrnagynak, valamint elődeinek, David H. Huntton, Jr. altábornagynak és Gregg F. Martin vezérőrnagynak. Köszönet illeti továbbá Bohdan I. Kohutiakot, a könyvtár igazgatóját, valamint kiváló barátomat és egykori oktatótársamat, Charles D. Allen nyugállományú ezredest.

A U. S. Army Center of Military History Institute (Egyesült Államok Hadserege Hadtörténeti Intézetének Központja) a washingtoni Fort McNairben ismét rendelkezésemre állt szakértelmével és a dokumentumok gazdag telérével. Köszönetet mondok Robert J. Dalessandro ügyvezető igazgatónak és a hadtörténeti szakág főnökének; Richard W. Stewartnak, a vezető történésznek; Frank R. Shirernak, a történeti kutatási osztály vezetőjének; David Hogan, Jr.-nak és Beth McKenzie-nek.

Megadatott nekem az a szerencse, hogy két ízben, 2008-ban és 2010-ben is médiaösztöndíjasa lehettem a Hoover Institution of War, Revolution,* and Peace-nek (Hoover Had-, Forradalom- és Békétörténeti Intézet) a Stanford Egyetemen. Köszönet David Bradynek és Mandy MacCallának, valamint a levéltárosnak, Carol A. Leadenhamnek, továbbá Brad Bauer levéltári tudományos munkatársnak. Köszönet George P. Shultznak is a szívből jövő bátorításért.

2009 őszén Axel Springer Berlin Prize kutatási ösztöndíjas voltam a berlini Amerikai Akadémián, ebben a társadalomtudósok és művészek számára fantasztikusan inspiráló környezetet teremtő intézményben. Köszönetet mondok Gary Smithnek, az ügyvezető igazgatónak és valamennyi munkatársának.

A Chicagói Egyetem Jeff Metcalf-ösztöndíjprogramjának köszönhetem, hogy 2010 nyarán volt szerencsém segítséget kapni kutatásaimhoz a tehetséges és mindig pontosságra törekvő Tomek Blusiewiczztől, aki akkoriban egyetemi hallgató volt Chicagóban, ma pedig végzett történész a Harvardon. Hálás vagyok a harmadik kötet kutatásaihoz nyújtott segítségért Ella Hoffmannak, Hal Libbynek és Eric Goldsteinnek, gyermekeim közül pedig Sarah J. Atkinsonnak, aki jelenleg sebészeti rezidens orvos Cincinnati-ben, és Rush Atkinsonnak, aki ma az Igazságügyi Minisztérium jogásza Washingtonban. A kiválóan tájékozott Steve Goodell a fotókutatásban volt segítségemre.

Az Association of the United States Armytól (Egyesült Államok Hadseregének Egyesülete) kapott biztatásnak és nagyvonalú támogatásnak e vállalkozás kezdetétől nagy jelentősége volt számomra. Külön köszönet illeti Gordon R. Sullivan nyugállományú vezérezredest, az egyesület elnökét, a hadsereg egykori vezérkari főnökét, valamint Theodore G. Stroup, Jr. nyugállományú altábornagyot és Thomas G. Rhame nyugállományú altábornagyot.

A Franklin D. Roosevelt Elnöki Könyvtárban a New York állambeli Hyde Parkban hálával tartozom a korábbi igazgatónak, Cynthia M. Kochnak és Robert Clark felügyelő levéltárosnak. Hasonlóképpen hálás vagyok a Dwight D. Eisenhower Elnöki Könyvtárban, a kansasi Abileneben Christopher Abrahamson levéltárostól kapott segítségért.

Hálával és köszönettel tartozom a virginiai Lexingtonban a Virginiai Katonai Akadémián (VMI) működő George C. Marshall Kutatási Könyvtárban Joanne D. Hartognak, a kutatási és tudományos programok igazgatójának; Paul B. Barronnak, a könyvtár és az archívum igazgatójának; Peggy L. Dillardnak, a helyettes könyvtárosnak és levéltárosnak; Brian D. Shaw-nak, a George C. Marshall Alapítvány elnökének; a VMI-n pedig J. H. Binford Peay III. nyugállományú vezérezredest, a főintendánsnak, Malcolm „Kip” Muir, Jr. professzornak, és Charles F. Brower nyugállományú dandártábornoknak.

Harmadszor is köszönetet mondok az illinoisi Wheatonban, a First Division Museumban (Első Hadosztály Múzeuma) működő Colonel Robert R. McCormick Research Centernek (Robert R. McCormick Ezredes Kutatási Központ), e páratlan hadosztályarchívumnak. Különösen nagyra becsülöm a Paul H. Herbert nyugállományú ezredestől, a Cantigny First Division Foundation (Cantigny Első Hadosztály Alapítvány) ügyvezető igazgatójától és Eric Gillespie-től, a kutatási központ igazgatójától, valamint Andrew E. Woods kutató történészről kapott segítséget. Jó hasznát láttam a D-Day Archival Collectionnek (D-Napi Levéltári Gyűjtemény) és a többi 29. hadosztályra vonatkozó anyagnak, amelyet a Maryland Military Historical Society

* Az USA esetében ezen a függetlenségi háborút értik. (A ford.)

(Marylandi Hadtörténeti Társaság) a Fifth Regiment Armoryben (Ötödik Ezred Fegyvertára), a marylandi Baltimore-ban őriz. Köszönet Wayde Minaminek, és különösen Joe Balkoskinak.

A virágzó National World War II Museum (Nemzeti Második Világháborús Múzeum) New Orleansban a buzdítás és a támogatás értékes forrása volt. Köszönet Gordon H. „Nick” Muellernek, az intézmény elnökének és főigazgatójának, Stephen Watsonnak, Jeremy Collinsnak, Lindsey Barnesnak, Cindy McCurdynek, Tom Czekanskinak, Stacy Peckhamnek és Sam Wegnernek.

A kansasi Fort Leavenworthben működő Combined Arms Research Library (Összefegyvernemi Kutatási Könyvtár) az anyagok kivételesen szerteágazó választékával szolgált. Köszönöm, kedves Edwin B. Burgess, Rusty P. Rafferty, Kathleen M. Buker és Elizabeth J. Merrifield.

Az Office of History for the U. S. Army Corps of Engineersben (Egyesült Államok Hadsereg Műszaki Hadtestének Történeti Hivatala), a virginiai Ft. Belvoirban köszönet illeti Michael J. Brotheadet, John Lonnquestet és Matthew T. Pearcyt. A U. S. Military Academy Library, Special Collections and Archivesban (Egyesült Államok Katonai Akadémiája Könyvtárának Különleges Gyűjteményei és Levéltára), a New York állambeli West Pointban köszönetet mondok Suzanne M. Christoffnak, Susan M. Lintelmannak, Alicia M. Mauldin-Ware-nek és Valerie Dutdutkan. Köszönet továbbá Janis Jorgensennek, a Heritage Collection (Történelmi Örökség Gyűjtemény) igazgatójának a U. S. Naval Institute-nál (Egyesült Államok Haditengerészeti Intézete), a marylandi Annapolisban, és John W. Grecónak a Naval History and Heritage Commandnál (Haditengerészet Történeti és Történelmi Örökség Parancsnoksága) Washingtonban.

Az Egyesült Királyságban hálás köszönet illeti a Kew-i Nemzeti Levéltár munkatársait segítségükért. A londoni King's College kötelékében működő Liddell Hart Centre for Military Archives (Liddell Hart Hadilevéltári Központ) munkatársai közül köszönetet mondok Kate O'Briennek, Frances Pattmannek, Lianne Smithnek, valamint Patricia J. Methvennek, a levéltári szolgálat vezetőjének. Ismét hálás köszönetem Roderick Suddabynek és munkatársainak az Imperial War Museum (Birodalmi Hadimúzeum) dokumentációs részlegénél. Németországban köszönet Michael Epkenhansnak és Markus Pöhlmann-nak a potsdami Militärgeschichtliches Forschungsamtnál.

Köszönet Doug McCabe-nek az Ohioi Egyetemi Könyvtár különleges gyűjteményeinél az ohioi Athensben, a roppant figyelemre méltó Cornelius Ryan Gyűjtemény otthonában. Ugyisintén nagyra értékelem a segítséget, amelyet Julian M. Pleasants és Diane Fishler nyújtott nekem a Floridai Egyetem Történeti Intézetében a Samuel Proctor Oral History Program használatához. Ugyancsak köszönöm Cynthia L. Tinker programkoordinátor segítségét a Tennesseei Egyetemen, a Center for the Study of War and Society-nél (Háború- és Társadalomkutatási Központja) Knoxville-ben.

A York County Heritage Trustnál (York Megyei Történelmi Örökség Vagyongazdálkodási Alap) a pennsylvaniai Yorkban Lila Fourman-Shaull, a könyvtár és az archívum igazgatójától különösen nagyvonalú segítséget kaptam, amikor Jacob L. Devers irathagyatékában kutattam. Köszönet John W. Nicholson nyugállományú dandártábornoknak és Martha Sellnek az American Battle Monuments Commissionnál (Amerikai Csataemlékmű Bizottság), valamint Rena Churchnek, az illinoisai Aurorában működő Aurora Public Art Commission/Grand Army of the Republic Múzeumban (Aurora Községi Művészeti Bizottság/Köztársaság Nagyszerű Hadseregének Múzeuma).

A terep bejárása létfontosságú minden hadtörténész számára, és én felkerestem a kötetben leírt legtöbb európai csatateret az 1990-es évek közepétől, amikor a *The Washington Post* berlini irodavezetőjeként dolgoztam. Több ízben is abban a szerencsében lehetett részem, hogy hívatásos katonák társaságában tanulmányozzam a terepet olyan helyeken, mint az Ardennek, a Hürtgen-erdőség és Colmar. Ezért különös köszönettel tartozom Montgomery C. Meigs nyugállományú vezérezredesnek és Carter F. Hann vezérezredesnek, akik szolgáltak az Európában állomásozó amerikai csapatok parancsnokaként, valamint a hadsereg két korábbi vezető

hadtörténészének, William A. Stofft nyugállományú vezérőrnagynak és Harold Nelson nyugállományú dandártábornoknak, továbbá egy csapat remek történésznek: Scott Wheelernek, Andrew N. Morrisnak és Layne Van Arsdale-nek.

Ez a hatodik könyv, amelyet szerkesztőként a kiváló John Sterlinggel, jó barátommal írtam. E könyvek együttes terjedelme eléri a 3700 oldalt, és John minden egyes oldal minőségén javított. A Henry Holt-nál, valamint a kiadó anyacégénél, a Macmillannál köszönet illeti a következőket: John Sargent, Steve Rubin, Maggie Richards, Pat Eisermann, Katie Kurtzman, Kenn Russell, Meryl Levavi, Emi Ikkanda, Chuck Thompson és Muriel Jorgensen. Jolanta Benal végezte el a kézirat nyomdai előkészítését a LIBERATION-trilógia mindhárom kötetében, és kisebb-nagyobb javításai mindegyiket jobbá tették.

A LIBERATION-trilógia hatvannyolc térképe a kiváló kartográfus, Gene Thorp műve, aki elragadó, újító szellemű alkotótárs volt az egész vállalkozás alatt. Barátom és ügynököm huszonhét éve, Rafe Sagalyn segített mindezt végigcsinálnom.

Köszönetem továbbá Antony Beevornak, Ben Bradleennek, Tom Brokaw-nak, Steve Collnak, Leonard Downie, Jr.-nak, Glenn Frankelnek, Donald E. Grahamnak, Ken Hecklernek, Fred Hiattnek, Robert G. Kaisernak, Lewis Libbynek, David H. Petraeusnak, Catherine B. Reynoldsnak, Wayne R. Reynoldsnak, Thomas E. Ricksnek, William B. Schultznak, David Von Drehle-nek, Geoffrey Wawronak, Gerhard L. Weinbergnek, Bob Woodwardnak és firkáskölégámnak, David Maranissnak is. Különleges köszönetem Sir Max Hastingsnek és feleségének, Pennynek, nagylelkű vendéglátásukért és barátságukért.

Összinté hálát fejezem ki mindazoknak, akik megengedték, hogy különféle anyagokból idézzek. Montgomery of Alamein vikomtnak az édesapja, Bernard L. Montgomery tábornagy írásából vett részletekért; Roger Kirknek az Alan Goodrich Kirk tengernaggyal készített oral history interjúért; Virginia P. Montgomerynek, az édesapja, Robert P. Patterson kiadatlan emlékirataiból vett részletekért; Linda Gilmore-nak a bátyja, Richard Henry Byers emlékiratából idézett részletekért; George Patton „Pat” Watersnak az apja, John K. Waters hadifogságban vezetett naplójából vett idézetekért és Waters alezredes fényképéért; Margot Taylornak az édesapja, William Steel Brownlie *And Came Safe Home* (És épségben hazatért) című naplójából idézett részletekért; Annette Conwaynek az édesapja, L. F. Skinner *The Man Who Worked on Sunday* (A férfi, aki dolgozott vasárnap) című írásából; Mavis Jonesnak a férje, E. Jones alezredes irathagyatékából és Dani Smithnek az apja, J. H. Patterson naplójából származó idézetekért.

Köszönet illeti továbbá az alábbiakat: a Liddell Hart Centre for Military Archives, King's College, London kurátorait a következők gyűjteményéből származó anyagokért: B. H. Liddell Hart százados, Lord Alanbrooke tábornagy, J. B. Churcher vezérőrnagy, Francis de Guinand vezérőrnagy, Sir Geoffrey Hardy-Roberts dandártábornok, H. L. Ismay tábornok, T. G. Lindsay ezredes, J. S. W. Stone dandártábornok és R. W. W. „Chester” Wilmet. És köszönet a londoni Imperial War Museum kurátorainak az E. M. Elliott őrnagy gyűjteményéből rendelkezésemre bocsátott anyagért.

Azokban az esetekben, amikor a szerzői jogok jelenlegi tulajdonosait nem sikerült felkutatni, vagy amikor az engedély túl későn érkezett meg ahhoz, hogy a jelen kiadásba belefoglalhassuk, a leendő kiadásokban örömmel jelölöm meg a forrást.

Mindenki máson túl és messze túl azon, aminek kifejezésére írói tehetségemből futja, köszönetet mondok harmincnégy esztendeje káprázatos feleségemnek, Jane-nek.

MUTATÓ

1. szövetséges légideszant-hadsereg 365-367,
380, 383, 770, 806, 1040
17. számú misszió *lásd* jaltai konferencia
4-44-es terv (*Plan 4-44*) 170
901. számú hadtápbázis 503

Aachen 354, 357-360, 406-412, 414-418,
420, 426, 433-435, 437-438, 443, 463,
524, 543-544, 566, 570, 605, 800, 806
Abbaye-aux-Hommes 191
Abbaye Blanche 225
Abbaye d'Ardenne 143 145
Abrams, Creighton W., Jr., alezredes 465,
640-641, 779, 1027, 1055, 1072, 1077
Acélpaktum 20
Adair, Allan H. S., vezérőrnagy 382-389, 392
Adams, John 859
Adlerhorst (Hitler egyik főhadiszállása) 536,
540, 555, 602, 654, 667, 822
afroamerikaiak 755
A gall háború (Caesar) 759
Agincourt, csata 29
Agónia Hírcsatorna 661-674
Ahogy tetszik (Shakespeare) 42, 575
Airmail (Légiposta) program 801
Akiért a harang szól (film) 17
A kutyás hölgy (Csehov) 691
Albany-hadművelet 77, 80
Alekszandra, Oroszország cárnéja 696, 699
Alençon 231-232, 239
Alexander, Sir Harold, tábornagy 274-275,
306, 502, 648, 688, 777, 836
Allen, Terry de la Mesa, vezérőrnagy 97, 464
Alsó-Rajna *lásd* Nederrijn
ALSOS felderítőegység 514-515
Alvarez, Luis W. 514
Ambrose, Stephen E. 324, 532
A méh élete (Maeterlinck) 769

amerikai 1. gyaloghadosztály
amerikai 1. hadsereg 256, 47, 167, 185, 195,
216, 231, 236, 312-313, 317, 321, 344,
348, 350, 354, 367, 407, 423, 426, 430,
441, 543, 566-567, 573, 616, 635, 643-
644, 661, 665, 731, 752, 789, 824
amerikai 2. gyaloghadosztály 574, 586
amerikai 2. páncélosadosztály 226, 407,
505, 590, 793
amerikai 2. rangerzászlóalj 111, 115, 137,
451
amerikai 3. gyaloghadosztály 297
amerikai 3. hadsereg 295, 664, 741, 819
amerikai III. hadtest 613, 748
amerikai 3. páncélosadosztály 744
amerikai 4. gyaloghadosztály 249
amerikai 4. páncélosadosztály 517, 640
amerikai 5. gyaloghadosztály 355
amerikai 5. hadsereg 270
amerikai V. hadtest 14, 108, 117, 137-138,
152, 221, 567, 585
amerikai 5. páncélosadosztály 232
amerikai 6. hadsergcsoporthoz 500, 504-505,
508, 517-519, 558, 612, 649, 651, 657
amerikai VI. hadtest 274, 279, 285, 296, 298
301-303, 308-310, 504-505, 517, 764,
828-829, 838
amerikai 6. páncélosadosztály 219, 350, 819
amerikai 7. hadsereg 285, 293, 302, 500,
650-651, 654, 741, 789, 809, 823
amerikai VII. hadtest 14, 57, 101, 114, 138,
151, 166, 173, 177, 179, 185, 202, 209-
210, 230, 357-358, 406-407, 434-435,
439, 464, 467, 665, 731, 735, 744, 791
amerikai 7. páncélosadosztály 667
amerikai 8. gyaloghadosztály 451
amerikai VIII. hadtest 185, 195, 199,
212-213, 216, 219, 569-571, 573, 576,

590, 597, 603–604, 619–620, 638, 642, 665–666, 759
amerikai 8. légi hadsereg 206, 486, 728, 730, 826
amerikai 9. gyaloghadosztály 436–437
amerikai 9. hadsereg 311, 434, 533, 535, 558, 666, 684, 687, 699, 731, 761, 764, 769, 785
amerikai 9. harcászati légi hadsereg 452
amerikai 9. légi hadsereg 14, 368
amerikai 9. páncélosadosztály 597, 626, 748
amerikai 10. páncélosadosztály 622
amerikai 11. páncélosadosztály 505
amerikai 12. gyalogezred 257
amerikai 12. hadseregcsoport 216, 258, 308, 311, 317, 339, 368, 419, 427, 433, 463, 468, 472, 508, 534–535, 558, 561, 569–570, 603, 614, 616, 631, 684, 794, 803, 813, 849
amerikai XII. hadtest 395, 480, 482, 719, 783, 799, 801
amerikai XIII. hadtest 741, 776
amerikai 14. lovassági csoport 595–296, 776
amerikai 14. páncélosadosztály 509, 783
amerikai 15. gyalogezred 282, 300, 719, 726, 809
amerikai 15. hadsereg 803
amerikai XV. hadtest 219, 221, 231–232, 236, 239, 243, 475–476, 500, 510–511, 516–518, 772, 823–824, 840
amerikai 15. légi hadsereg 14, 491, 827
amerikai 16. gyalogezred 67–68, 87, 91, 108–110, 112, 115, 188, 411, 812
amerikai XVI. hadtest 764
amerikai 17. légideszant-hadosztály 765
amerikai 18. gyalogezred 117, 152, 408, 414, 717
amerikai XVIII. légideszanthadtest 368, 374, 606, 619, 627, 642, 795, 837
amerikai XIX. hadtest 185, 212, 357, 407, 411, 415, 433, 464, 734, 737
amerikai XX. hadtest 219, 477, 481
amerikai XXI. hadtest 726
amerikai 23. gyalogezred 717
amerikai 26. gyalogezred 117, 409, 414, 587
amerikai 27. páncélos-gyalogzászlóalj 748–749
amerikai 28. gyaloghadosztály (Pennsylvaniai Nemzeti Gárda, Véres Vödör) 221, 264, 350, 356, 414, 582
amerikai 30. gyaloghadosztály (Old Hickory) 227
amerikai 32. tábori tüzérszászlóalj 360
amerikai 35. gyaloghadosztály 228, 718
amerikai 36. gyaloghadosztály (Texasi Nemzeti Gárda) 271, 521
amerikai 37. harcokcsizászlóalj 640
amerikai 42. gyaloghadosztály 832
amerikai 44. gyaloghadosztály 271, 511
amerikai 45. gyaloghadosztály 271, 831
amerikai 47. gyalogezred 359
amerikai 52. csapatszallító repülőezred 768
amerikai 60. gyaloghadosztály 312
amerikai 65. gyaloghadosztály 563
amerikai 69. gyaloghadosztály 826
amerikai 70. gyaloghadosztály 715
amerikai 75. gyaloghadosztály 716
amerikai 78. gyaloghadosztály 465, 732, 797
amerikai 79. gyaloghadosztály 502, 769
amerikai 80. gyaloghadosztály 482, 613
amerikai 82. légideszant-hadosztály 54, 365
amerikai 83. gyaloghadosztály 185
amerikai 84. gyaloghadosztály 467, 715, 718, 810, 824
amerikai 85. felderítő-lovasszázad 349
amerikai 86. gyaloghadosztály 719, 809
amerikai 90. gyaloghadosztály 185, 240, 415, 481–483, 816
amerikai 95. gyaloghadosztály 482
amerikai 99. gyaloghadosztály 582, 596
amerikai 100. gyaloghadosztály 829, 509
amerikai 101. légideszant-hadosztály 365, 840
amerikai 102. gyaloghadosztály 818
amerikai 103. gyaloghadosztály 509
amerikai 104. gyaloghadosztály 960
amerikai 106. gyaloghadosztály 626
amerikai 109. gyalogezred 591
amerikai 110. gyalogezred 441, 444, 446, 450
amerikai 111. tábori tüzérszászlóalj 30, 108, 300, 412
amerikai 112. gyalogezred 446–448, 450, 591
amerikai 115. gyalogezred 117
amerikai 116. gyalogezred 67, 188, 813
amerikai 117. gyalogezred 225
amerikai 120. gyalogezred 226
amerikai 132. tábori tüzérszászlóalj 300
amerikai 141. gyalogezred 299
amerikai 143. gyalogezred 300
amerikai 157. gyalogezred 821, 831

amerikai 275. gyalogezred 436
amerikai 285. tábori tüzérfelderítő zászlóalj 582
amerikai 309. gyalogezred 762
amerikai 313. csapatszallító repülőcsoport 768
amerikai 319. bombázócsoport 489
amerikai 358. gyalogezred 481
amerikai 359. gyalogezred 240
amerikai 394. gyalogezred 755
amerikai 411. gyalogezred 838
amerikai 422. gyalogezred 599
amerikai 423. gyalogezred 601
amerikai 424. gyalogezred 776
amerikai 501. ejtőernyős-gyalogezred 623
amerikai 502. ejtőernyős-gyalogezred 79
amerikai 504. ejtőernyős-gyalogezred 375, 387, 391
amerikai 505. ejtőernyős-gyalogezred 80
amerikai 506. ejtőernyős-gyalogezred 373
amerikai 507. ejtőernyős-gyalogezred 76
amerikai 508. ejtőernyős-gyalogezred 386
amerikai 513. ejtőernyős-gyalogezred 766
amerikai 704. bombázórepülő-század 768
Amerikai Légio 550
Amiens 317, 326
A nagy derby (National Velvet, film) 705
Andrus, Clift, vezérőrnagy 587
angliai csata 164, 333, 767
Antonov, Alekszej I., tábornok 699–700
Antwerp X alakulat 461
Antwerpen 28, 322, 327–331, 342, 344–345, 347–348, 364, 404, 421–422, 424–426, 428, 431, 434, 457, 459–461, 463, 469, 529, 542–545, 556, 567, 575, 602, 620, 630, 660, 667, 685, 699, 746, 765, 866
Anvil- (Üllő-) (utóbb *Dragoon-/Dragonyos-*) hadművelet 273
Anzio 20, 25, 31, 58, 112, 221, 279–280, 282, 469, 670, 823
Apollo, HMS 135–136, 138
Ardennek 312, 316–317, 356–358, 364, 426, 451, 519, 529–530, 534–535, 541–542, 544, 547, 566–567, 569–570, 572–577, 579, 589, 594, 602–604, 612, 614–615, 618, 624, 626, 629, 631, 634, 639, 645, 651, 654, 658, 660–661, 663–664, 667–668, 670, 672–673, 699, 776, 780, 804, 814, 867
Argentán 141, 231–232, 234, 237, 239, 248
Argonaut ládai konferencia
Arkansas, USS 92
Army Talks 552
Arnhem 347, 364–366, 369–372, 376–377, 380, 383–384, 387–389, 394–396, 399, 402–404, 407, 418, 421, 851
arnhemi csata 405
Arnol, Henry H. „Hap”, tábornok 488, 495, 683
Aron, Robert 256
Arthur, Jean 462
A SHAEF hangja (The Voice of SHAEF, rádióállomás) 468, 473, 523
Associated Press (AP) 832, 853
Atlanti Fal 104, 122, 125–126, 128
Augusta, USS 57, 68, 89, 112–114, 117, 289
Auschwitz, koncentrációs tábor 514, 700
Ausztria 274–275, 491, 683, 787–788, 803–804, 806, 809, 813, 827–828, 857
Authie 142–144
Avranches 33, 203, 213–214, 216, 219, 221, 223–224, 227–229
A zarándok útja (The Pilgrim's Progress, Bunyan) 96, 186
Babcock, John B. 180
Baby Blitz (1944. január–május) 16
Baccarat 503, 516
Baedeker, Karl 187, 430, 689
Balck, Hermann, tábornok 513
Balkán 275, 537, 706
Balkoski, Joseph 103
Baltikum 328, 351
Barnett, USS 68, 95
Barton, Raymond O. „Tubby”, vezérőrnagy 97, 175, 186, 213
Bastogne 426, 571, 576–577, 589–591, 593–594, 597, 603, 611, 612, 615
bastogne-i csata 621
baugnezi vérengzés 583
Baum, Abraham J., százados (Baum-harcscsoport) 777, 779–783
Bayerlein, Fritz, tábornok 210, 260
Bayeux 104, 121, 125, 138–139, 143, 154, 165, 168, 189, 550
Bayfield, USS 61, 65, 87–88, 91, 100–101, 273
Beauvoir, Simone de 550, 553
Bécs 274–275, 700
Beethoven, Ludwig van 546, 565, 800

Belfort-i-átjáró 307–309, 500, 509–510
 Belgium 316, 325, 338, 350, 361, 487, 537, 572, 584, 613
Bell for Alamo, A (Hersey) 68
 Belorusszia 244, 708
 Bennett, Ralph 330, 371
 bénouville-i híd 84
 Berchtesgaden 122, 128, 156, 160, 804–805, 839–840, 842
 Bergen-Belsen, koncentrációs tábor 817–818, 820, 840, 861
 Berghof (Hitler háza) 839–840
 Bergman, Ingrid 17, 431
 Berija, Lavrentij 708
 Berlin 21, 50–52, 79, 96, 127–128, 156, 178, 192–193, 210, 214, 218, 237, 244, 250, 261–262, 271, 278, 302, 316, 319, 321–322, 331, 334, 345, 349, 351, 367, 381, 399, 408, 412, 415, 430, 434, 476, 486, 490–491, 493–494, 497, 500, 517, 527–528, 537, 543, 547–548, 556, 566, 581, 667–668, 672, 699–700, 703–704, 709, 717, 728–729, 731, 758, 786–789, 795–796, 800, 803, 815, 821–822, 827, 830, 834–835, 843, 853
Berlin-terv lásd Market Garden-hadművelet
 Bernhard, Hollandia hercege 403
 Berniérés 120
 Besançon 307
 Best 373, 382–383, 395
 Beveland-félsziget 330–331, 421, 434
 B Hadművelési Különítmény (Force B) 102
 Bitburg 567, 643, 741
 Bizerte 178, 270, 362
 Blake, William 67
 Blaskowitz, Johannes, tábornok 284, 288, 292–293, 296, 300–302, 307–310, 386, 836
Blithe Spirit (Coward) 17
Bodenplatte- (Talplemez-) hadművelet 655
 Bogárt, Humphrey 609, 680
 Bogges, Charles, hadnagy 641
 Bohlen, Charles E. 679, 681, 697, 701, 708
 Bormann, Martin 823, 839
Boston-hadművelet 80
 Boulogne 88, 326, 345, 421
 Bourg-Léopold 361, 366, 371, 374, 378, 387, 396
 Bourguébus-gerinc 198–199
 Bradley, Omar N., tábornok 14, 29, 57, 68, 97, 104, 112–115, 117, 136–138, 140, 149, 152, 165, 169, 172, 177, 181–182, 185–186, 187, 190, 202–204, 206–207, 209–210, 212–213, 216–220, 230–234, 236, 238–239, 248–250, 262, 264, 275, 307–308, 311, 313, 315–322, 338–339, 341, 348, 368, 404, 421, 425–426, 429, 432–433, 438–439, 449, 463, 467, 469, 472, 475–477, 480, 502, 507–508, 516–518, 520, 523, 529–531, 533–535, 558, 561–562, 565, 568–570, 602–606, 612–616, 618, 639, 644, 646, 648, 650, 661663, 666, 669–672, 684–685, 687, 699, 733, 752, 760, 769–771, 774, 783, 785, 787, 789–790, 794, 799–804, 806–807, 812, 849
 Brandenberger, Erich, tábornok 351, 838
 Braque, Georges 123, 257
 Bratge, Willi, százados 750
 Braun, Eva 822, 834, 840
 Braun, Wernher von 346
 Breedonck börtön 820
 Brenner-hágó 804, 838
 Brereton, Lewis H., altábornagy 14, 368–369, 372–373, 380, 390, 401–402, 770
 breskensi katlan 421, 425
 Brest 218–220, 311, 326576
 Bretagne 24, 26, 124, 157, 203, 213–214, 218–220, 224, 276, 311, 328, 337, 644
Bridge Too Far, A (A híd túl messze van, C. Ryan) 401
 Bright, Alton, őrmester 179
 brit I. hadtest 14
 brit 1. légideszant-hadosztály 365, 370
 brit I. légideszanthadtest 368
 brit 2. hadsereg 14, 130, 195, 221, 313, 326, 330, 370, 403, 534, 617, 772, 785
 brit 3. ejtőernyősandár 83
 brit 3. gyaloghadosztály 840
 brit 4. Királynő Sajat Huszárjai ezred 760
 brit 6. légideszant-hadosztály 69, 82, 765
 brit VII. hadtest 14, 57, 101, 114, 138, 152, 166, 173, 177, 179, 202, 209–210, 230, 357, 358, 406–407, 434–435, 439, 464, 467, 665, 731, 735, 744, 791
 brit 7. páncélosadosztály („sivatagi patkányok”) 151
 brit 8. hadsereg 20, 270
 brit VIII. hadtest 195
 brit 11. páncélosadosztály 312, 327, 817
 brit XII. hadtest 395, 426

brit 21. hadseregcsoport 19, 232
 brit XXX. hadtest 361, 617
 brit 43. gyaloghadosztály 396, 398, 402
 brit 50. gyaloghadosztály 119, 138–139
 brit 51. (skót felföldi) gyaloghadosztály 769
 brit birodalom 35, 525, 845
 Brit Bombázóparancsnokság 488, 492, 495, 730, 744
 brit Coldstream Gárda 162, 199, 361, 395, 812
 brit dorsetshire-i ezred 398
 Brit Felszabadító Hadsereg 149
 brit gárda-páncélosadosztály 327
 brit Gránátos Gárda 368, 380, 393
 brit Home Guard 556
 brit Ír Gárda 366, 368–369, 387, 396
 brit Királyi Haditengerészet 24, 53, 66, 87, 117, 138, 329, 458
 brit Királyi Hadsereg Számveteli Hadteste 52
 brit Királyi Hampshire-i Ezred 327
 brit Királyi Híradóhadtest 402
 brit Királyi Légierő (RAF) 18, 21, 24, 33, 132, 343, 468
 brit Királyi Műszaki Hadtest 119, 391
 brit Királyi Tengerészgyalogos Kommandók 50, 87, 120, 458, 554
 brit Királyi Tengerészgyalogság 119, 330, 458, 689
 brit Királyi Tüzérség 198
 brit Királyi Warwickshire-i Ezred 121
 brit Királyi Liverpooli Ezrede 119
 brit kommandók 50, 554
 brit Légügyi Minisztérium 492
 brit Skót Gárda 387
 brit Walesi Gárda 327
 Brolo, partraszállás 518
 Brooke, Sir Alan tábornagy 38, 151, 196, 199, 227, 233, 239, 275–278, 317–318, 323–324, 344, 394, 404, 422, 528–529, 532–533, 535, 558–560, 614, 616, 618, 646, 649, 657, 664, 684–688, 695, 697, 705, 711, 760, 762, 770–771, 785–786, 788, 845, 857, 863
 Brooks, Edward H., vezérőrnagy 505
 Browning, Frederick A. M. „Boy”, altábornagy 368–369, 371, 376, 388–389, 392–393, 398–402
 Bruce, David K. E. 92
 Brüsszel 145, 327, 343, 347–348, 370, 394, 523, 544, 603, 646, 660, 765, 845
 Buchenwald, koncentrációs tábor 802, 819–820, 831
 Bucknall, Gerard, altábornagy 14
 Budapest 29, 42, 147, 398, 664, 700, 718
 Burma 21, 315, 706
 Burns, James MacGregor 120, 682, 690
 Burton, őrmester 719
 Butcher, Harry C., korvettkapitány 30, 53, 70, 138, 276, 752, 854
 Butler, Frederic Bates, dandártábornok 292–297
 Butler hadművelési különítmény (Task Force) 292–293, 297, 300–301
 Büllingen 581–582, 587–588
 Bütgenbach 573, 582, 588–589
 Byers, Richard H., hadnagy 585, 587
 Byron, George Gordon, Lord 694
 C–46 Curtiss Commando repülőgép 767–768, 770
 Cádiz elleni támadás (1587) 674
 Caen, csata érte 22, 82, 84, 121, 124, 129–131, 140, 142–143, 145, 151–152, 157, 172, 191–194, 196, 199–200, 203, 851
 Caeni-csatorna 84
 Caesar, Julius 165, 274, 746, 759
 Cagny 198
 Calais 24, 51, 87, 124, 147, 158, 193, 210, 224, 329, 345, 421
Calendar- (Naptár-) hadművelet 458
 Callahan, Raymond 245
Candide (Voltaire) 62
 Cannae, csata (Kr. e. 216) 428, 535
 Capa, Robert 47, 110, 117, 177, 247, 465, 553, 611, 641, 767
 Capra, Frank 572
 Cardonnet-zátony (homokpad) 93–94, 98, 100, 135
 Carentan 80, 137, 146, 152
 Carpenter, Iris 189, 242, 416, 450, 453, 617, 741
 Carver, Lord, tábornagy 323
Casablanca (film) 609
 casablancái értekezlet 559, 693
 Cassino, csata 20, 43, 203, 357
Catoctin, USS 271–273, 279, 281, 284–285
 Catton, Bruce 221
 Cavender, Charles C., ezredes 600, 776
Célpont Tokió (*Destination Tokyo*, film) 17
 Cézanne, Paul 123, 257, 294

Chalampé 510, 727
 Chambois, csata 240
 Chartres 141, 219, 243, 318, 320
 Chaudfontaine 607, 616–617, 635
 Chaumont, rajtaütés 640
 Cheek, Earle C., hadnagy 768–769
Cheerful- (Derús) hadművelet 724
Chloroform (kommandócsoport) 293
 Choltitz, Dietrich von, tábornok 252–255, 258, 549
 Churchill, Clementine 148, 162
 Churchill, John, Marlborough 1. hercege 19
 Churchill, Mary 162
 Churchill, Sarah 281, 296, 310, 690, 695, 710
 Churchill, Winston 19, 21, 25, 29–30, 35, 50, 53, 62–63, 148, 150, 153, 155, 162–163, 179, 183–184, 201, 230, 239, 273–278, 285, 304, 311, 315, 318, 329, 346, 401, 428, 461, 492–493, 525–526, 528, 532, 541–542, 555–556, 558–560, 657–659, 661, 663, 671, 679, 682–683, 687–689, 690, 693–695, 697–699, 701–706, 708–714, 745, 760–762, 765, 769–773, 786, 788–789, 808, 838, 853, 856, 858, 861, 863
 Circon-terv 31
Clarion- (Harsona-) hadművelet 730
 Clark, Mark W., tábornok 505, 507
 Clarke, Bruce C., dandártábornok 597–598, 626–628
 Clervaux 591, 593
 Coates, Darrell W. 813
Cobra-hadművelet 12, 202, 204, 206–207, 211, 222, 234, 252
 Cohen, Robert 668
 Colleville 116
 Collier's 246, 804, 807
 Collins, J. Lawton „Lightning Joe”, vezérőrnagy 14, 101, 114, 165–166, 173, 175–176, 179, 185–186, 188, 202, 207, 210–212, 217, 230, 272, 357–360, 406–407, 416, 434, 437, 445–446, 464, 493, 642–644, 664, 731, 735, 791, 793, 816
 Colmar, arcvonal-kiszögellés, majd katlan 520–521, 650, 659, 719, 725–727
Combattante, La (francia romboló) 153–154
 Conan Doyle, Arthur 49
 Condé 317–318
 Cook, Julian A., őrnagy 392
 Corlett, Charles H. „Cowboy Pete”, vezérőrnagy 411, 415, 433
 Corley, John T., alezredes 414–415
 Cota, Norman D. „Dutch”, vezérőrnagy 68, 115–117, 189, 265, 439, 441–451, 571, 589–591, 593, 620, 723, 725
 Côte d'Azur 279, 307, 501
 Cotentin-félsziget 54–55, 75, 77, 82–83, 86, 89, 99, 101, 104, 124, 137, 150, 152, 157–158, 166, 175, 210, 212, 224, 319
 Coutances 157, 212–213
 Cowan, Richard E. 673
 Coward, Noel 17, 856
 Crerar, Harry D. G., tábornok 233–234
Cricket lásd máltai konferencia
 Crocker, Sir John, tábornok 14
 Crosby, Bing 413, 488, 734
Crossbow- (Számszerfj-) hadművelet 163–164, 184
 Cunningham, Andrew Browne, tengernagy 329, 559, 687, 786
 Csehov, Anton 691
 Csehszlovákia 491, 827, 83–839, 865
 Csendes-óceán 20, 94, 306, 315, 411, 630, 706–707, 717, 787, 859
 csendes-óceáni hadjárat 21, 176, 262, 418, 560, 669, 706, 861
 Dachau, koncentrációs tábor 830–833
 Dahlquist, John E., vezérőrnagy 298–301, 500–503, 650, 841
 Dallek, Robert 714
 Dánia 21, 355, 544, 837, 843
 Daniel, Derrick M., alezredes 587–588
 Darmstadt 500
 Davis, Richard G. 495
 Dawney, Christopher C. „Kit”, alezredes 529
 Dawson, Joseph T., százados 111–112, 116, 411–414
 Degas, Edgar 257
 De Gaulle, Charles 62–63, 153–154, 219, 247, 249, 257–260, 264, 274, 287–288, 291–292, 308, 503–504, 515, 527, 553, 651, 653, 656–660, 698, 710, 772, 828, 830
 De Guingand, Francis W. „Freddie”, vezérőrnagy 317, 530, 532, 645, 647–649, 662
 De Lattre de Tassigny, Jean Joseph, tábornok 286–291, 297, 306–308, 310, 350, 500, 503–505, 508–511, 519–521, 650–651, 656–658, 724–727, 772, 828–830, 854

De Mille, Cecil B. 462
 Dempsey, Miles, altábornagy 14, 130, 196, 199, 330, 344, 347, 422, 617
 Descheneaux, George L., ezredes 598–600
 D'Este, Carlo 451
 Devers, Jacob Loucks, altábornagy 475, 500, 507–511, 515–521, 531, 535, 558, 612, 649–651, 653–654, 656–657, 699, 724–725, 772, 785, 806, 828–830, 838–839, 850
 Devine, Mark A., Jr., ezredes 595–596
 Deyo, Morton L., ellentengernagy 67, 72, 91, 98
Diadem- (Gyémánt-) offenzíva 20
 Dickson, Benjamin A. „Monk”, ezredes 433, 437, 568–569, 572, 645
 Dietrich, Marlene 479, 570–571
 Dietrich, Sepp, SS-tábornok 193, 200, 252, 543, 545, 566, 568, 571, 585, 589, 608, 667
 Dijon 307, 350, 501
 Dillon, J. Austin 808–809
 Dives, folyó 82–85, 241–242, 245
 Dollmann, Friedrich, tábornok 129
 Dom Bütgenbach 588
 Donovan, William J., tábornok 805–806
 Doolittle, Jimmy, altábornagy 14, 479–480, 728
 Doubs, folyó 307, 509, 516
 Dönitz, Karl, vezértengernagy 843–844, 846, 860
 Drabik, Alex, őrmester 750
Dragoon- (Dragonyos-) hadművelet 270, 272–276, 278–279, 284–286, 288, 291–292, 301, 306–307, 309, 373, 500
 Draguignan 293
 Draper, Frank, Jr., őrmester 109
 Drezda 494, 730, 785
 Drôme, folyó 295, 299–300
 Dudor (Ardennek), csata 295, 566, 579, 589, 644, 650, 664–665, 668, 670–672, 674, 685
 Dufy, Raoul 257
 Duisburg 316, 498, 668, 731, 738, 764
 Dumas, Alexandre 533
 Du Maurier, Daphne 369
 Duna 174, 827–829
 Dunckern, Anton, tábornok 483
 Dunkerque 232, 326, 330, 337, 362, 814
 Dupuy, R. Ernest 574
 Düren 434, 438–439, 463, 468, 741
 Düsseldorf 699, 731, 735, 737, 753
 Eaker, Ira C., altábornagy 507
 Eberbach, Heinrich, tábornok 227, 236–237, 241, 326, 351
Eclipse- (Fogyatkozás-) terv (rendezési terv a háború utáni Németországra) 524
Economist 684
 Eddy, Manton S., vezérőrnagy 783, 799
 Eden, Anthony 526, 698, 702, 713–714
 Egyesült Államok 21, 33, 41–42, 45, 125, 188, 295, 415, 419–420, 461, 490–491, 497, 508, 524, 539, 563–564, 604, 608, 704–705, 707, 714, 728, 773, 830, 841, 859, 866, 869
 Egyesült Államok hadászati bombázási felmérése (*U. S. Strategic Bombing Survey*) 494
 Egyesült Államok Hadászati Légierői 164, 491
 Egyesült Államok Hadserege 28–29, 31, 39, 44–47, 56, 173, 176–177, 220, 229, 232, 254, 258, 263, 274, 277, 286, 289, 325, 331, 341, 368, 374, 419, 428, 433, 450–451, 469, 473, 496, 525, 551, 554, 561, 572, 587, 601, 618, 633, 669, 683, 690, 709, 719, 721, 727, 746, 773, 791, 799, 819–820, 833, 862
 Egyesült Államok Haditengerészete 21, 40, 58, 93, 117, 678, 681, 692, 713
 Egyesült Államok Hadseregének Légierői (AAF) 21, 261, 263, 311, 474, 599, 690, 709, 728–730, 733, 767, 868
 Egyesült Államok Hadseregének Műszaki Hadteste 354, 438, 745
 Egyesült Államok Híradó Hadteste 42, 254
 Egyesült Államok Tengerészgyalogos Hadteste 21, 562
 Egyesült Államok, Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága 28, 51, 250, 278, 329, 417, 492, 648, 658, 672, 683, 686–687, 698, 712, 788, 847
 Egyesült Nemzetek 707, 713–714
 Egyiptom 20, 283, 662, 710–711
 „éhség tele” 403
 Eichhorn, David Max, rabbi 824, 831
 Eindhoven 364–366, 373–374, 380–382, 389–390, 395, 404, 423, 437
 Eisenhower, Doud Dwight 320

Eisenhower, Dwight D. „Ike”, tábornok 14, 19–20, 22, 26, 28–39, 41, 47, 52–55, 59–60, 63–65, 68, 70–71, 90, 97, 135–136, 138, 148, 151, 163–164, 172, 179, 181–186, 196, 199–203, 209–210, 213, 217–218, 230–231, 236, 243, 245, 249–250, 258, 262, 264, 274–276, 280, 307–308, 315–321, 328, 330, 332–333, 335–337, 339, 341–345, 347–349, 367–368, 370, 380, 394, 402–404, 417–429, 431, 434, 449, 468–469, 471–476, 480, 482, 491, 500, 505, 507–508, 516–519, 521, 523, 525, 528–535, 548, 552, 554–555, 558–560, 564–565, 569–571, 576, 602–604, 606, 510–616, 618, 631, 640, 642–651, 653, 657–664, 666–667, 670–673, 677, 682–688, 698–700, 703, 717, 719–721, 723–726, 728–729, 733–734, 751–752, 757, 770–771, 773–774, 784–789, 794, 796, 799–804, 806–807, 809, 827–829, 832–833, 837–838, 841–842, 844–850, 853, 858, 862–863

Eisenhower, Ida, 202

Eisenhower, John 34

Eisenhower, Mamie 34

el-Alamein, csata 20, 148, 242, 323, 362, 757

Elba, folyó 772, 785–786, 788, 809, 824–825, 835–838, 851

el-Getter, csata 95, 587

Elsenborn-gerinc, csata 582, 586–589

Eltűz 307, 407, 506, 508–511, 515, 517–518, 520–521, 537, 544, 559, 612, 649–651, 653–655, 657–660, 668, 684, 719, 724, 727, 824, 862

EMBARCO 46

Ephedrine (kommandócsoport) 293

Epstein, Bernard, hadnagy 814

Erpeler Ley 747, 749–751, 756

Essen 316, 498, 794, 810

Észak-Afrika 31, 42, 242, 286, 362, 453, 507, 726, 754, 791, 812

észak-afrikai hadjárat 20, 412, 827, 858

Észtország 21

Európai Tanácsadó Bizottság (*European Advisory Commission*) 703, 847

Fairbanks, Douglas, Jr., hadnagy 269

Falaise 191, 196, 230–234, 236–238, 244–245, 275, 301, 317, 326, 370, 428, 443, 644

falaise-i katlan, csata 231, 235, 238, 243

Faruk, I., Egyiptom királya 711

Faubus, Orval E., őrnagy 181, 465

Faust (Goethe) 238

Fegyveres Erők Rádiója 743, 789

Fekete-erdő 307–308, 516, 827–828

Ferdinánd, I., a Szent Római Birodalom császára 406

Figaro, Le 256

Finnország 537

Fizikai és Kémiai Kutatóintézet (Halle, Németország) 801

Flanner, Janet 744

Foertsch, Hermann, altábornagy 838–839

Follain, Jean 189

Ford, Homer D. 583

Fort Driant, kudarc 477, 479, 484

Fort du Roule, eleste 175–177

Fortitude- (Lelkierő-) művelet („Y függelék” megtevesztési művelet) 51

Fort Jeanne d'Arc 484

Fort Koenigsmacker 481

francia 1. gyaloghadosztály 304, 434

francia 1. hadsereg 500, 503–504, 510, 519, 650, 725

francia 1. páncélosadosztály 503

francia I. hadtest 286

francia 2. páncélosadosztály 232, 246, 350, 511, 520, 840

francia II. hadtest 724–725

francia 3. algériai hadosztály 657

Francia Belföldi Erők (*Forces Françaises de l'Intérieur*, FFI) 249

francia B Hadsereg 288, 291–292

francia ellenállás 32, 198, 247, 253–254, 259, 503

Franciaország 21–22, 24–26, 28, 32, 43, 51–53, 61, 63, 66, 68, 70, 75, 77, 81–84, 86, 89, 97, 112, 114, 117, 121–124, 126–130, 133, 135–136, 146–147, 149, 153–159, 164–165, 172, 176, 179–180, 192, 200, 209, 216–217, 219, 224, 230–231, 244–248, 256, 258, 260–261, 263, 270, 274, 284–288, 290, 293, 296–297, 301–302, 304, 309–311, 337–339, 341–342, 349, 359, 367, 410, 418, 432, 475–476, 484, 487, 503, 508, 527, 537, 545, 552, 560, 564, 574, 585, 604, 610, 650–651, 656, 658, 684, 698, 703–704, 717, 720, 727, 768, 784, 820, 828–830, 847, 853, lásd még Vichy-Franciaország

Franciaország, Szabad 247

Franconia, RMS 690, 692, 710

Frankfurt 534, 536, 558, 672, 684, 699, 748, 774, 776, 801, 815, 861

Frederick, Robert T., vezérőrnagy 832

Freeman, Douglas Southall 236

Freeman, Edward Augustus 217

Fréjusi-öböl 283

Friedeburg, Hans-Georg von, tengernagy 843–846, 848

Friedrich, Jörg 499

Frost, John D., alezredes 96, 377–378, 383–385

Fuller, Hurley E., ezredes 591, 593

Fussell, Paul, hadnagy 263, 474, 562–563, 717, 719, 821, 857

Fülöp-szigetek 20, 96, 706, 733, 777

Gaffey, Hugh J., vezérőrnagy 239

Gale, Sir Humfrey M., altábornagy 343

Gallipoli, csata (1915) 112

Gander, Marsland 837

Gap 294–295, 544

Garbo (brit kettős ügynök) 51

Garrick, David 457

Gaskill, Gordon 132

Gault, James F., alezredes 533

Gavin, James M., dandártábornok 70, 80, 176, 374–376, 381, 386–390, 394–396, 403–404, 619, 752, 797, 817, 850, 868

Geisel, Theodore (Dr. Seuss) 572

Gela, partraszállás 68, 95, 812

Gellhorn, Martha 48, 133, 328, 547, 635, 668, 742, 826

Grenade- (Gránát-) hadművelet 731, 734, 737

Gyalogság előre! (Rommel) 480

Harz, hegység 803, 810–811, 813

Hasbrouck, Robert W., dandártábornok 627–628, 759

Hastings, Max 404

Heidelberg 810

Heilbronn 499, 812

Heinz, W. C. 412, 414, 463, 665, 740, 742, 850–851

Heisenberg, Werner 514, 830

Hemingway, Ernest 17, 92, 96, 98–99, 162, 185, 230, 246–247, 257, 356

Henrik, II., Franciaország királya 147

Henrik, V. (Shakespeare) 7, 29, 118, 147, 556

Herbstnebel- (Őszi Köd-) hadművelet 541–545, 568, 580, 591, 594, 603, 618, 620, 631, 642, 645, 649, 669, 671

Hewitt, H. Kent, altengernagy 271–273, 281, 284, 287, 289–291

Heydte, Friedrich von der, alezredes 608–609

Higgins, Trumbull 136, 271, 304

Himmeler, Heinrich 166, 417, 538, 546, 581, 708, 801, 806, 822, 839

Hindenburg, Paul von, tábornagy 410, 430–431

History of the Norman Conquest of England (Az angliai normann hódítás története, Freeman) 217

Hitchcock, Alfred 58, 369

Hitler, Adolf 18, 25, 30, 33, 82, 88, 122, 125, 127–128, 133, 142, 147–148, 155–161, 179, 192, 201, 220, 223, 224, 227–228, 234, 237, 243–244, 250, 252–253, 258, 261–262, 274, 284, 287–288, 290, 293, 296, 302, 309, 315–316, 323, 326–327, 329, 337, 346, 351, 353, 355, 357–360, 407, 415–416, 429–430, 434, 460, 476, 482, 492, 510, 513, 515, 519–520, 536–547, 555–556, 566, 568–571, 573, 576, 581, 586, 594, 602, 631, 650, 654, 660, 664–665, 667, 670–671, 696–697, 700, 704, 708, 712, 718, 724, 727, 738, 740, 754–755, 757–758, 761–762, 776, 787, 791, 794, 797, 801, 804–807, 811–812, 821–823, 833–835, 839, 841–842, 855

Hitlerjugend 142, 144, 353, 586, 791, 797, 811–812, 822

Hobbs, Leland S., vezérőrnagy 407, 432

Hodges, Courtney H., altábornagy 216, 223, 325, 348, 411, 415, 426, 431–434, 436–439, 441, 443, 445, 448–452, 464, 469, 532, 572, 605–607, 617–618, 627, 645, 666, 740, 744, 757, 772, 790, 849

Hoge, William M., dandártábornok 627–628

Hollandia 24–25, 41, 125, 191, 311, 328, 347, 362, 364–365, 370, 380, 403, 412, 423, 437, 533, 537, 557, 559, 617, 619, 684, 768, 823, 836, 854

Holzinger, Warner W., őrmester 349–350, 356, 467

Hopkins, Harry 558, 689, 703, 711

Horne, Lena 62

- Horrocks, Brian G., altábornagy 330–331, 362, 364–367, 371, 374, 378, 380, 388–390, 392–393, 395, 399, 401–402
- Horton, Hershel G., hadnagy 868
- Houffalze 644–645, 665–667
- Housman, A. R. 264
- Howard, John, őrnagy 83–84, 121
- Howard, Michael 277
- Howarth, David 105, 108
- Howie, Thomas D., őrnagy 189
- Huebner, Clarence R., vezérőrnagy 408–409, 413, 587
- Hughes, Everett S., vezérőrnagy 200, 422, 535, 548, 785
- Huie, William Bradford 723
- Hull, Cordell 119, 526–527
- Humain 643
- Husky-hadművelet 279
- Huy 607
- Hürtgen-erdőség, csata 358–359, 435–436, 438–439, 441, 450–452, 463, 476, 574, 590–591, 724, 865
- Hynes, Samuel 42
- Ibn Szaúd, Szaúd-Arábia királya 711
- IG Farben 801
- Ill, folyó 725
- India 140, 222, 362, 365, 601, 730
- Indokína 96, 431, 713
- Ingersoll, Ralph, őrnagy 817
- Is Everybody Happy?* (Mindenki boldog?, film) 62
- Isigny 152, 154, 202
- Ismay, Hastings, altábornagy 29, 693–694
- Ivo Jima 706
- Jackson, Stonewall 108
- jaltai konferencia 688–692, 694–695, 706–707, 709, 712–714
- Jamamoto, Isoroku, tengernagy 306
- Jámbor lelkek külföldön* (*The Innocents Abroad*, Twain) 691
- James, Clifton, hadnagy 52
- Jammertal 791
- Janie (film) 452
- Japán 20, 133, 671, 673, 682, 706–707, 713–714, 787, 850, 856
- Jarrell, Randall 40, 487, 494
- Jaworski, Leon, alezredes 792
- Jefferson, Thomas 67, 96, 280
- Jeu de Paume műkincsei 257
- Jodl, Alfred, tábornok 537, 540–541, 544, 823, 846–849
- Jones, Alan W., vezérőrnagy 595–598
- Jugoszlávia 277, 443, 526, 537, 545, 827, 846
- Juin, Alphonse, tábornok 651, 653, 656–658, 720
- Juno partszakasz 72, 118, 120, 130, 142, 154
- Jura hegység 307, 509
- Jülich 468, 741
- Kall-szurdok 442–443, 445–449, 732
- kanadai I. hadsereg 200–201
- kanadai II. hadtest 200
- kanadai 3. gyaloghadosztály 120, 144, 183
- kanadai 4. páncélosadosztály 241–242
- kanadai Észak-Új-skóciai Felföldi Ezred 143
- kanadai Királyi Regina Lövészek Ezred 120
- kanadai Királyi Winnipegi Lövészek Ezred 120
- Kanadai Skót Ezred 233
- Karcher, Henri, hadnagy 255
- Karlshorst 853–854
- Karlsruhe 508, 516, 672, 772, 830
- Károly, V. császár, Szent Római Birodalom 678
- Kassel 534, 672, 684, 737, 785, 790, 849
- Kaszerine-hágó, csata 37, 43, 125, 568, 606, 774
- Kean, William B., vezérőrnagy 433, 606
- Keegan, John 108, 249
- Keep, Henry B., százados 391–393
- Kehl 513, 516, 521
- Keitel, Wilhelm, tábornagy 540
- Kelet-Európa 21, 84, 275, 277, 525–526, 660, 705–706, 712–713, 815
- Kelet-Pomeránia 700
- Kelet-Poroszország 223, 671, 699, 701, 706
- Kelet-Szibéria 707
- Kerley, Ralph, hadnagy 228–229
- Kershaw, Ian 834
- Kesselring, Albert, tábornagy 537, 754–755, 757–758, 801, 806, 841–842
- Kimball, Warren F. 526, 706
- Kína 21, 713
- King, Ernest J., tengernagy 681–682, 687, 696, 700, 714
- Kipling, Rudyard 210, 247
- Kirstein, Lincoln 759
- Kittel, Heinrich, tábornok 482–483

- Kluge, Günther von, tábornagy 192–193, 210, 212, 214–215, 223, 227–229, 236–238, 244
- Knox, Henry 229
- Koblentz 351, 601, 636, 741, 757, 759
- Koch, Oscar W., dandártábornok 569
- Kohl, Helmut 499
- Kommerscheidt 442, 444–448, 732
- Korea 713
- Korzika 270, 278, 285, 297
- Koufra, csata 247
- Köln 315, 358, 434, 437, 443, 493, 498–499, 636, 668, 735, 741, 744, 747
- Königsberg 699, 701
- Krakkó 700
- Krause, Edward C., alezredes 81
- Kréta 351, 690
- Krím 21, 689, 691–694, 698, 704
- Krinkelt, csata 585–586, 673
- Krupp-gyár 731, 810
- Krupp, Alfred 810
- Kuehl, Delbert, tábori lelkész 392
- Kuril-szigetek 707
- Kussin, Friedrich, tábornok 376–377
- La Caine 145
- La Cambe-i temető 264
- Lady Irene* (Horsa vitorlázó szállítógép) 83–84
- La Fièrre-i híd 80
- La Gleize 633–634
- Lajos, IX. (Szent), Franciaország királya 254
- Lajos, XIV., Franciaország királya 333, 533
- Lajos, XVI., Franciaország királya 255
- Lajos, Jámor, a frankok királya 387
- La Manche (Angol-) csatorna 24, 28, 30, 50, 52, 61, 65, 72, 75, 87, 89, 94–95, 120, 135, 170, 194, 311, 340, 386, 550, 758
- Lamour, Dorothy 270
- La Roche-Guyon (német B Hadseregcsoporthőhadiszállása) 122–123, 129, 147, 160, 190–193, 228, 237, 243
- Landsberg, koncentrációs tábor 817
- Lanzerath 581, 585, 596
- Larrabee, Eric 427
- Lauer, Walter E., vezérőrnagy 585
- LCA–1015 109
- LCI–233 67, 284
- LCI–88 87, 92
- Lear király* (Shakespeare) 453
- Lebensraum-* (Élettér-) terv 698
- Leclerc, Jacques Philippe, vezérőrnagy 232, 247–248, 252, 255, 257, 259, 286, 350, 511–516, 519–520, 650, 725, 840
- Lee, John C.H. altábornagy 334–336, 341–342, 420, 548–549, 554, 565, 795
- Lee, Robert E. 176
- Lee's Lieutenants* (Freeman) 236
- Le Hamel 119
- Le Havre 88, 157, 326, 337, 345, 574, 746
- Leigh-Mallory, Sir Trafford, repülővezérezredes 14, 54–55, 59–60, 64, 70, 81, 151, 184, 195, 201, 203, 206–207, 209
- Le Mans 33, 139, 214, 221
- lengyel I. páncélosadosztály 230, 241, 421
- lengyel 10. dragonyosezred 240
- lengyel fegyveres erők 35, 368, 383, 398
- Lengyelország 157, 263, 277, 284, 351, 491–492, 527, 537, 581, 700, 702, 705–706, 710–712, 775, 820
- Lenin, V. I. 691
- Leningrád 21
- Leonard, John W., vezérőrnagy 748
- Lettország 795
- Leuna szintetikus olaj gyártó ipartelep 497
- Lewin, Ronald 149, 323
- Lewis, Wells, hadnagy 502
- Lewis, Norman 269
- Lewis, Sinclair 502
- Lewis, Ted 62
- Líbia 247
- Liebling, A. J. 57, 92, 95, 113, 136, 189, 257, 868
- Liège 317, 342, 419, 413, 498, 542, 545, 580, 607, 609–610, 612, 648, 668
- Life* 180, 212, 263, 351, 431, 771, 805, 818
- Lifeboat* (*Mentőcsónak*, film) 58
- Lipce 494, 497, 593, 785, 787, 789, 803, 824
- Lippe, folyó 793
- Lippstadt 793–794
- Littlejohn, Robert, vezérőrnagy 469–471
- Lodge, Henry Cabot 508
- Loire, folyó 25–26, 121, 125, 141, 159, 231, 273, 302, 552, 746
- London 15–18, 23, 28, 30–32, 37, 45–46, 49, 51, 57, 62–63, 85, 111, 131, 139, 145, 150, 153, 160–161, 163–165, 184, 196, 199–200, 243, 247, 260, 276–279, 287, 303, 311, 317, 331, 346, 422, 427, 460, 488, 491, 493, 497–498, 505, 525–527,

529, 551, 555-558, 560, 565, 572, 602,
630, 646, 661, 667-668, 703-704, 765,
771, 786, 788, 828, 830, 847, 855, 862.
londoni *Daily Express* 242
londoni *Daily Mail* 119
londoni *Daily Telegraph* 743
londoni *Sunday Times* 743
londoni *Times* 16, 199-200
Lorient, ostróma 218-220
losheimi rés (átjáró) 545, 572-574, 595
Lotaringia, hadjárat 312, 476-477, 483-484,
515
Lovat, Lord 120
Love-féle táblázatok 35
Lovett, Robert A. 728
LST 487/516 56
LST-353 57 140
LST-906 271
Lucht, Walter, tábornok 810
Luck, Hans von, alezredes 198
Ludendorff, Erich, tábornok 746
Ludendorff híd (Remagen) 747, 749,
752-756
Ludwigshafen 759
Lunéville 516, 521
Luxembourg 429, 463, 469, 519, 530, 565,
569, 606, 613, 638, 666, 842
Lübeck 492, 789, 837, 843
Lüneburg 842, 845, 861
Lüttwitz, Heinrich von, altábornagy 625
Lyon 142, 274, 284, 292, 300-302, 304, 307,
742
M-47 foszforbomba 727
M-76 háztömbfelégető (*Block Burner*)
bomba 496
Maas, folyó 365, 375-376, 395, 437, 533, 734,
lásd még Meuse, folyó
Maastricht 357, 533, 635
Maas-Waal-csatorna 376
MacArthur, Douglas 34, 706, 777
MacDonald, Charles B. 449; 846
Maddalena, Frank 453
Maddalena, Natalie 453
Madison-hadművelet 480
Maeterlinck, Maurice 769-770
magaslat, 262-es (Maczuga) 241
magaslat, 314-es (Montjoie) 226-229
magaslat, 400-as 446
magaslat, 427-es 781-782

Magdeburg 494, 768, 803, 818
Magenot-vonal 476, 655
Magyarország 277, 491, 526, 537, 667, 806
Mainz 354, 672, 759-760
Maison Rouge 725
Majdanek, koncentrációs tábor 263
Malden 386
Malmédy 426, 582, 584, 587, 608, 610,
632-633, 668, 718
máltai konferencia 677-678, 682, 689-690,
728
Máltai sólyom (Hammett) 678
Manderfeld 595-596
Mandzsúria 707
Manhattan-terv 32, 514
Mann, Joe E. 382-583
Mannheim 499, 508
Manstein, Erich, tábornagy 694
Manteuffel, Hasso von, vezérezredes 543
Marburg 790-791
Marcks, Erich, tábornok 146
Marcus Aurelius 746
Mareth, csata 323, 649
Margival (Hitler egyik főhadiszállása) 155-
156, 160-161, 243
Margraten, temető 792, 865
Mariana-szigetek 20
Marie Antoinette, Franciaország királynéja
255, 333
Market Garden- (Veteményeskert-)
hadművelet 344, 347-348, 364-365,
367-368, 370, 374, 380, 388, 394-395,
401, 403-405, 421-422, 516, 604, 619,
644, 823, 865
Marlborough (Churchill) 19, 23, 149
Marokkó 59, 100, 248, 271, 509
Marseille 274, 286, 288-291, 337, 342, 459,
475, 501, 531, 564
Marshall, George C., tábornok 31-32, 37, 71,
97, 182, 186, 209, 217, 258, 274, 276-277,
306, 318, 321, 324, 335, 337, 342, 349,
367-368, 418-419, 423, 425, 471,
504-505, 507, 527, 558-560, 564, 571,
576, 603-604, 618, 647-648, 650, 657,
672, 681-682, 686-688, 694, 696, 699,
711-712, 717, 728, 733, 784, 786-788,
796, 804, 820, 838, 841, 857, 862
Marshall-szigetek 20
Masfield, John 273
Mauldin, Bill 280, 285, 553

May, Karl 158
McAuliffe, Anthony Clement,
dandártábornok 619-620, 623-625,
637-638, 641, 670
McCloughry, E. J. Kingston, repülő-
vezérőrnagy 60, 428
McCloy, John J. 524
McCown, Hal D., őrnagy 834
McLain, Raymond S., vezérőrnagy 415
McNair, Lesley J., altábornagy 208, 505
Me-262 (német sugárhajtású harci
repülőgép) 539, 629
Mead, Margaret 45
Megargee, Geoffrey P. 263
Mein Kampf (Hitler) 839
Melmer, Bruno 800
Men at War (*Hadra kelt férfiak*, Hemingway)
96
„mennymbemenetel napi harcosok” 794
Merderet, folyó 77, 80, 137, 152
Merkers, kincs 800
Merriman, Henry Seton 775
Messina 243, 428
Metz 156, 287, 316-317, 324, 344, 354-355,
429, 476-477, 479-484, 517
Meuse, folyó 43, 311, 313, 365-366, 436,
542, 544-545, 567, 580-581, 584, 589,
601-604, 608-610, 612-617, 623, 632,
635, 642-643, 646, 662, 666-667, 733,
lásd még Maas, folyó
Meuse-Escaut-csatorna 366
Meyer, Kurt, SS-Standartenführer 142-143,
145-146, 193
Middleton, Drew 407, 417, 431, 576-577,
590, 597-598, 604, 620, 622, 624, 759
Middleton, Troy, vezérőrnagy 212, 638
Miért látszanak gyermeknek az
amerikaiak? (*Why Americans Seem
Childish*, Mead) 45
Miklós, II., Oroszország cárja 696, 699
Miller, Glenn, őrnagy 119, 397, 550, 779
Miller, Lee 214
Millett, Allan R. 263
Millikin, John, vezérőrnagy 748, 752
Millin, Bill, őrmester 120
Model, Walter, tábornagy 237-238, 241,
243-244, 253, 312, 351, 369, 376, 387,
393, 443, 464, 540, 543-545, 589, 620,
629, 635-636, 643, 665, 670, 710, 747,
753, 794-796, 803

Molotov, Vjacseszlav 693, 706-707
Monet, Claude 191
Mons, katlan 325, 459
Monschau 438, 585, 587, 589, 609
Montélimar, csata 294-302
Montgomery, Bernard L. „Monty”, tábornok
14, 23-26, 29, 35, 37-38, 52, 59-60, 64,
68, 136, 140, 147-151, 153-155, 172,
182-183, 185, 195-196, 199-202, 210,
216, 218-223, 227, 230-234, 238-240,
243, 246-247, 263, 307, 311, 315,
317-318, 320-324, 328-331, 343-345,
347-349, 362, 364-365, 367-370, 373,
394-395, 401-404, 421-426, 428,
528-535, 542, 544, 558, 560, 570, 607,
614-618, 628, 643-649, 655, 659-666,
670-672, 674, 682, 684-685, 687, 699,
731, 733-734, 737, 752, 761, 769-771,
785-789, 837, 842-845, 855, 862
Montjoie (314-es magaslat) 222, 227-228
Mont-Saint-Michel 213, 222, 320
Mook 374-375, 394-396
Moon, Don P., ellentengernagy 100-101,
114, 272, 283
Moore, Henry 16
Moorehead, Alan 50, 65, 131, 139, 149, 152,
154, 179, 242, 256-259, 327, 389-390,
404, 547, 634, 649, 661-662, 741-742,
762, 764-765, 813, 842, 844, 850,
868-869
Moran, Charles 682, 693-695, 703, 705,
713-715
Morgan, Frederick E., altábornagy 24, 549
Morgenthau, Henry, Jr. 526-528, 703
Mortain, csata 221-223, 225-232, 234, 242,
275, 407, 670
Mosel, folyó 740, 759
Moselle, folyó 354-355, 476-477, 480-482,
MOVCO 46
Muirhead, John 490
Mulberry A (mesterséges kikötő) 170-171,
218, 337
Mulberry B (Port Winston, mesterséges
kikötő) 169-171, 345, 423, 630
Mulhouse 510
Murphy, Audie Leon, hadnagy 282-283, 300,
725-726, 740
Murphy, Robert 611
Murray, Williamson 263
Morrow, Edward B. 820

Mussolini, Benito 20, 566, 836, 839–840
 München 494, 546, 742, 782, 830–831,
 833–834, 838–839
 müncheni konferencia 713
 Münster 345
 Nagy-Britannia 21, 31, 33, 36, 39–41, 44–45,
 51, 58, 109, 148, 155, 158–160, 164, 169,
 172, 178, 184, 195, 217, 276–277, 311,
 317, 323, 333, 341, 404, 419, 526, 528,
 556, 560, 570, 576, 604, 661, 673, 682,
 705, 709, 863
 Nagy Frigyes, Poroszország királya 537, 670
 Nagy Károly, a frankok királya 187, 357, 387,
 393, 406, 409, 416,
 Namur 542, 580, 612, 614, 616, 666
 Nancy 355–356, 474–475, 480, 484, 516
 Napóleon, Bonaparte 37, 77, 127, 145, 161,
 239, 279, 283, 291–292, 309, 829, 858
 Nápoly 20, 81, 178, 269–273, 276, 278, 291
 Natzweiler, koncentrációs tábor 514
 Nederrijn (Alsó-Rajna) 365, 369, 377, 383,
 385, 396–399, 402–403, 531
 Neffe 622–623
 Nelson, Horatio, tengernagy 65, 148, 678
 német leányok ifúsági szervezete 353
 Németalföld *lásd* Belgium, Hollandia
 Nemzeti Erőd 803, 805–806, 812, 827
 Neuf-Brisach 724, 726–727
 Neufchâteau 594, 620, 638, 640
 Nevada, USS 65, 67, 92, 100, 174, 271,
 289–290
 New York Herald Tribune 200
 New York Times, The 133, 263; 407, 712,
 805, 855
 New Yorker, The 374, 570, 836, 855
 New York-i Sun 412
 Ney, Michel, marsall 309
 Nijmegen 347, 369, 372, 376, 387, 396–397,
 400, 533, 604
 Niven, David 611
 Nordhasuen, koncentrációs tábor 816, 818
 Nordling, Raoul 250, 253
 Nordwind- (Északi Szél-) hadművelet 654–
 655, 657, 659–660
 Normandia *lásd* Overlord-hadművelet
 Norvégia 21, 51, 87, 544, 860
 Noville, csata 622–623
 Novocaine (kommandócsoport) 293
 Nutting, Conrad J., III 264

Nutting, Katherine 264
 Nürnberg 510, 783, 823; 827, 831
 nürnbergi bíróság, háborús bűnösök pere
 861
 Nyugati Fal *lásd* Siegfried-vonal
 Obersalzberg 839–840
 Oberkassel, átkelés 737
 O'Brien, Thomas F., százados 466
 O'Daniel, John W. „Iron Mike” („Vas Mike”),
 vezérőrnagy 297, 823, 838, 840
 Odera, folyó 672, 699–700
 Oflag XIII-B (német hadifogolytábor) 776,
 780–782
 Oflag 64 (német hadifogolytábor) 775–776
 Oflag 79 (német hadifogolytábor) 814
 O Hadművelti Különműny (Task Force O)
 102
 Ohrdurf, koncentrációs tábor 816
 Okinava, csata 855
 Olaszország 20–21, 24, 31, 43, 48–49, 128,
 144, 242, 273–275, 279, 281, 292, 308,
 355, 357, 360, 373, 377, 389, 409–410,
 415, 427, 464, 469–471, 473, 485, 491,
 501, 505, 523–524, 537, 544, 588, 647,
 672, 688, 755, 757, 768, 804, 827, 836,
 838, 847, 858
 Olga Nyikolajevna, Oroszország
 nagyhercegnője 699
 Olivier, Laurence 556
 Omaha partszakasz 22, 35, 47, 52, 67–68,
 72, 89, 91, 102–107, 110–112, 114–116,
 118–119, 130, 132, 136–138, 140, 152,
 169–171, 185, 187, 189, 265, 411, 450,
 723, 812, 851, 866
 O'Malley, Patricia 865
 O'Malley, Richard James, őrnagy 865
 O'Neill, James H., őrnagy 484–485
 Oosterbeek 369, 376, 396, 398
 Oppenheimer, J. Robert 514
 Oradour-sur-Glane, vérengzés 142
 Orán 95, 270
 Orléans 176, 243, 247, 302
 Orne, folyó 82, 84–86, 120, 129, 193,
 195–196
 orosz-japán háború 707
 Ortona, csata 409
 Orwell, George 45, 553
 Osnabrück, bombázása 815

Osthelmer, Werner, őrmester 794
 Ott, Mel 572
 Ottó, I., a Szent Római Birodalom császára
 406
 Our, folyó 349, 356, 576, 590–593, 623, 635,
 667
 Overlord- (Hűbérúr-) hadművelet 19–20, 22,
 24–26, 28–30, 32, 37–38, 46–51, 53–55,
 57–60, 63, 82, 85–86, 88, 94, 101, 103, 118,
 136, 144, 150, 167, 170, 179, 181, 200, 216,
 217–218, 220, 273, 275, 280, 316, 342, 469,
 491, 505, 507, 524, 761, 786
 Overy, Richard 857
 Paderborn 785, 790–793
 Panter-Downes, Mollie 855
 Párizs 26, 122, 127, 130, 146, 153–155, 157–
 158, 168, 172, 182, 196, 214, 218–219,
 221
 Parker, James E., százados 637
 Pas de Calais 24, 51, 124, 147, 158, 193, 210,
 224, 329, 345
 Pash, Boris, ezredes 515
 Passchendaele, csata (1917) 181, 452
 Patch, Alexander M., „Mac”, százados 306,
 502
 Patch, Alexander McCarrell, Jr., „Sandy”,
 altábornagy 306–310, 339, 350, 500–502,
 516, 519, 651, 653–654, 657, 660, 741, 759,
 772, 781, 803, 805, 827, 829–830, 833
 Patch, Julia 306, 502
 Patton, Beatrice 23, 29, 217
 Patton, George S., Jr., altábornagy 23, 26,
 29, 114, 148, 216–221, 223, 230–234,
 239, 243, 271, 279, 302, 308–309, 311,
 313, 317–321, 324–325, 334–335, 338,
 343–344, 348, 350, 353–355, 419, 426,
 474–477, 479–480, 482–485, 500, 505,
 507, 516–519, 531, 534–535, 552, 561,
 569–571, 603–604, 612–613, 616–617,
 631, 638–640, 642–645, 648, 654, 660,
 665–666, 669–673, 687, 741, 743, 755,
 757–760, 769, 774, 777, 779, 782–784,
 790, 799–803, 807, 814, 820, 827, 837–
 838, 849, 850
 Pearl Harbor 85, 174, 306, 566, 777
 Peenemünde, kutatóállomás 346
 Peiper, Joachim, SS-Obersturmbannführer
 580–585, 589, 596, 608, 632–635, 668,
 862
 Pingvin-hadművelet 346–347
 Périers, országút 202–204, 208–210
 Pershing, John J., tábornok 436
 Pfalz 741, 758
 Philips elektronikai vállalat 380–381, 389,
 514
 Picasso, Pablo 257, 303, 551
 Pilzen 838
 Pissaro, Camille 123
 Plainsman, The (film) 462–463
 Plochy, S. M. 713
 Plunder- (Zsákmányolás-) hadművelet
 760–762, 765, 769
 PLUTO (Pipeline Underwater Transport of
 Oil, víz alatti olajszállító csővezeték) 340
 Pó, folyó 274, 537, 836
 Pogue, Forrest C., őrmester 49, 57, 105, 215,
 433, 435, 548–549, 568, 606, 611, 649
 Porch, Douglas 287
 porosz-francia háború 248, 476
 Portal, Charles F. A., repülő-vezérezredes
 494, 496, 695, 705
 Poteau 596
 Pouppeville 79, 100
 Pratt, Don F., dandártábornok 78
 Preston, William, tizedes 133, 135, 458
 Prettyman, Arthur 809
 Priester, Marion 753
 Puerto Rico 96
 Pyle, Ernie 57, 113, 140, 166–168, 173, 204,
 206–207, 209, 245–246, 257, 262, 857,
 860
 Québec, konferencia 526–527, 693
 Queen Elizabeth (brit óceánjáró) 39, 262
 Queen- (Királylány-) hadművelet 463, 466–
 468, 476
 Queen Mary (brit óceánjáró) 39, 137, 710
 Queen of Angels (repülőgép) 768–769
 Quesada, Elwood „Pete”, vezérőrnagy 211,
 452, 606
 Quiberon-öböl 218, 220
 Quincy, USS 66, 72, 91–92, 174, 289, 678–
 680, 683, 710–711, 713–714
 Radio Luxembourg 408, 523
 Rajna, folyó 302, 306–307, 309, 315–316,
 319, 330, 334–335, 347, 352, 358,
 365–366, 369, 383–385, 391, 396, 407,
 419, 421–422, 433–434, 438, 443, 449,

- 463, 467-468, 476, 484, 500, 508-511, 513, 516-520, 525, 529, 531-534, 536, 541, 545-546, 558-559, 567, 569, 601, 603, 605, 613, 635-636, 643, 650-651, 654-655, 659-660, 665, 672, 682-686, 699, 709, 724, 727, 731-732, 734
- Rajnai Áradás-előrejelző Szolgálat 745
- Rajna-vidék 601, 682, 740, 744, 758, 772, 830
- Ramsay, Sir Bertram H., tengernagy 14, 38, 53, 59-60, 64, 135-136, 138, 171, 318, 320-321, 329, 347, 422, 532, 600
- Rapido folyó, csata 20, 389
- Rastatt 516, 518
- Rebecca (du Maurier) 369
- Reims 122, 313, 532, 619, 751, 784-785, 799, 845-847, 861
- Reinhardt, Emil F., vezérőrnagy 826
- Remagen 746-748, 750, 752-752, 755, 757, 830, 851
- Rembrandt 800, 841
- Rennes 124, 219
- Renoir, Pierre-Auguste 123, 257
- Retonfey 483
- Rheinberg 770
- Rhône, folyó 274, 278, 284, 291-292, 294-299, 301-304, 306-307, 337, 516, 659, 726, 745
- Ribbentrop, Joachim von 822, 841
- Ridgway, Matthew B., vezérőrnagy 81, 188, 374-375, 390, 394, 606, 619, 627-628, 635, 752, 795, 837
- Riding High (film) 270
- Róbert, Fenséges, Normandia hercege 238
- Roberts, G. P. B. „Pip”, vezérőrnagy 330
- Roer, folyó 357-358, 434, 436-439, 442-443, 463-464, 467-468, 569, 605, 643, 685, 731-735, 737, 745
- Rol, ezredes 249, 249
- Roland, Charles P., százados 585
- Róma 20, 66, 148, 256, 270, 273, 279, 525, 541, 823
- Románia 277, 350, 526, 537, 712
- Rommel, Erwin, tábornagy 25-26, 32, 78-79, 104, 122-130, 138, 141, 145, 147-148, 154, 156-157, 159-161, 166, 172-174, 176, 190-195, 198, 210, 243, 260-262, 480, 537, 544-545, 662, 674, 761
- Rommel, Lucia-Maria 122, 125, 128, 147, 191, 194
- „Rommel-erőd” 125
- Roosevelt, Anna (FDR leánya) 695
- Roosevelt, Eleanor (FDR felesége) 710, 808-809
- Roosevelt, Eleanor Butler Alexander „Bunny” (Theodore, Jr. felesége) 52, 68, 153
- Roosevelt, Franklin D. 38, 96, 246, 263, 271, 276-277, 524-528, 542, 558, 560, 607, 679-683, 687-689, 693, 696-698, 701-705, 707-714, 787-788, 805-809, 858
- Roosevelt, Quentin (Ted, jr., fia) 186
- Roosevelt, Theodore (elnök és Ted, Jr. apja) 96-97
- Roosevelt, Theodore, Jr., „Ted”, dandártábornok 52, 68, 95-100, 137, 153, 185-186
- Rose, Maurice, vezérőrnagy 791-792
- Rostock, bombázása 492
- Rotterdam 252, 328-329, 347
- Rouen 244
- Rubens, Peter Paul 800, 841
- Ruge, Friedrich, altengernagy 161, 192
- Ruhr-vidék 28, 316, 321, 323, 344, 402, 404, 422, 425, 528-529, 542, 567-568, 682, 686, 737, 770, 772, 790, 794, 796, 803
- Rumpelkammer- (Lomkamra-) hadművelet 159
- Rundstedt, Gerd von, tábornagy 127, 146, 157-160, 192, 237, 262, 353-354, 360, 408-409, 482, 497, 520, 540, 542-543, 545, 547, 568, 573, 576, 580, 589, 603, 608, 613, 642, 644, 645, 664-666, 674, 685, 696, 734, 738, 753-754, 761, 844
- Ryan, Cornelius 401
- Saar, folyó 316, 321, 348, 484
- Saarbrücken 654
- Saar-vidék 321, 348, 343, 376, 509, 518, 526-527, 546, 613, 639, 685, 740-741, 758-759
- Saar völgye 28
- Sadzot, csata 643
- Saipan 20
- Salerno, hadjárat 20, 25, 31, 58, 88, 271, 362, 670, 678
- Salm, folyó 627-628, 634-635, 643
- Salzburg 804-806, 827, 838, 841, 850
- Samuel Chase, USS 68, 87, 131
- San Pietro, csata 20
- Sarrebourg 511, 516

- Sasfészek (Hitler hegyi villája) 536, 839-840
- Savannah, USS 88, 678
- Saverne, átjáró 510, 512, 651, 654, 660, 719
- Scannell, Vernon 42-43, 105
- Schaeffer, Hans, tábornok 290
- Scharnhorst-vonal 357, 359
- Schelde, folyó, csata 329-331, 345, 364, 421-423, 426, 434, 457-458, 460, 462, 866
- Schill-vonal 357-359
- Schlieben, Karl-Wilhelm von, tábornok 173-174, 176-178
- Schmidt 435-436, 438, 441-446, 448-119, 732
- Schnee Eifel, hegység 356, 573, 594, 597-598, 602, 626, 628, 638, 669, 731, 776
- Schönberg 598-599, 629
- Schwammenauel-gát 437-438, 442, 468, 731-733
- Schwerin, Gerhard Graf von, tábornok 358-359, 408
- Sebald, W. G. 499, 728
- Seelöwe- (Oroszlánfóka-) hadművelet 158, 419
- Sevareid, Eric 43, 285, 294, 304, 310, 466, 762, 766, 816
- SHAEF lásd Szövetséges Expedíciós Erők
- Legfelsőbb Parancsnoksága
- Shakespeare, William 7, 29, 42, 147, 364, 575, 718
- Shapiro, Karl 467
- Shaw, George Bernard 149
- Shirer, William 533, 805
- Sibert, Edwin L., dandártábornok 570
- Siegen, rablott kincsek lelőhelye 800
- Siegfried-vonal (Nyugati Fal) 319, 350, 352-356, 364, 434-435, 476, 484, 508, 516, 522, 570, 574, 594, 650, 865
- Simpson, Louis 42, 69, 166-167, 373, 635
- Simpson, William H., altábornagy 426, 434, 438, 617, 733-735, 373, 764, 770-771, 786, 790, 803, 835, 849
- Skorzeny, Otto 566, 609-611, 665
- Slapton Sands-i katasztrófa 36-37
- Stratégiai Szolgálatok Hivatala (Office of Strategic Services, OSS) 92, 805
- stuttgarti rádió 655
- Szajna-öböl 66, 86, 88, 101, 171
- Szaúd-Arábia 711
- Szevasztopol 252, 691-692, 710
- Szicília, hadjárat 20, 25, 31, 42, 57, 59, 70, 97, 113, 165, 185, 236, 271, 375, 412, 472, 518, 576, 677, 767, 791, 823
- Szilézia 492, 701, 706
- Szövetséges Expedíciós Erők Legfelsőbb Parancsnoksága (Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force, SHAEF) 14, 26, 28, 31-35, 47, 50, 52, 54, 59, 64, 166, 168, 177-178, 182-183, 200, 216, 249, 258, 260, 262, 307, 309, 313, 316, 318, 322-323, 329, 332-333, 338-339, 342-343, 345, 366, 370, 380, 388, 396, 418-419, 422-423, 428, 457, 468-4693, 473, 508, 514, 516, 518-519, 521, 523-526, 528, 532-538, 548-549, 552-553, 564-565, 567-569, 602-604, 610-611, 614, 616, 618, 631, 647, 649-651, 653, 655-656, 658-659, 661, 663-664, 666, 670, 672-673, 682, 684-686, 688, 716, 727, 728, 743, 751, 772, 777, 784, 786, 789, 800, 804-806, 812, 814-815, 824, 827, 845-848, 853, 860-861
- Szövetséges Kormányzó Tanács (Allied Control Council) 860
- Tengely Sári (Axis Sally) 271, 573
- Torch- (Fáklya-) hadművelet 279, 427, 480, 546
- U Hadművelti Különítmény (Force U) 61, 79, 99-101
- Ukrajna 21, 158, 698, 708
- Ultra (brit, rádiólehallgatással és kódfejtéssel előállított hírszerzési információ) 51, 54, 88, 93, 104, 145-146, 173, 229, 232, 238, 292, 294, 329, 370, 490, 541, 566, 568, 643, 654, 753, 804
- Urft 437-438, 468, 731-733
- Urquhart, Roy, vezérőrnagy 372, 377, 383, 388, 397-401
- USFET (U. S. Forces in the European Theater, Egyesült Államok Fegyveres Erői az Európai Hadszíntéren) 681, 861
- USO (United Service Organizations, Egyesült Szolgáltató Szervezet) 571
- Utah partszakasz 35, 54-55, 57, 68, 72, 77, 79, 89, 91, 93-95, 97, 101-103, 114, 118, 131, 137, 152, 185-186, 248, 272, 346, 431

- V-1 robotrepülőgép 160-161, 163, 177, 182, 184, 201, 258, 311, 346, 452, 459-461, 556-557, 575, 599, 607, 630, 645, 699, 793
- V-2 ballisztikus rakéta 346, 348, 364, 385, 459-462, 556-557, 699, 754, 756, 765, 801, 815
- Valenciennes, szénmezők 548
- Valkhof 387
- Van Dyck, Anthony 387
- Van Fleet, James A., ezredes 98
- Van Gogh, Vincent 294, 800
- Varsity-/Plunder- (Egyetem-/Zsákmányolás-) hadművelet 760, 763, 769
- Varsó 249, 351, 699, 705-706
- varsói felkelés 249-250,
- Vauban 172, 307, 476, 533, 726
- Verdun 244, 313, 426, 429, 612, 614-615, 639, 650
- Veritable- (Valódi) hadművelet 731, 736
- Vermeer, Johannes 841
- Versailles 33, 248, 265, 332-333, 421, 423, 426, 508, 519, 548, 555, 559, 565, 569, 602, 604, 611, 613-614, 646-647, 649-651, 656, 660-661, 663, 686, 700, 704, 854
- Vesztfáliai-alföld 786
- Vezerkari Főnökök Egyesített Bizottsága (Charlie-Charlie-k) 28, 51, 250, 329, 417, 492, 648, 658, 672, 683, 686-687, 698, 712, 788, 847
- Vichy-Franciaország 139, 153, 247, 257, 287, 520, 554
- Vielsalm 426, 572, 596, 599, 627-628, 635
- Vierville 91, 115-117
- Viktória, Anglia királynője 162
- Villers-Bocage 151, 231
- Vilmos, II., Németország császára 430
- Vilmos Császár Fizikai Kutatóintézet 828
- Vilmos, Hódító 191, 217, 238, 760
- Vire 189, 221, 234
- Vire, folyó 185, 187, 212
- Vittel 517, 520, 651, 653
- Vlaminck, Maurice de 257
- Vogézek, hegység 307-310, 500-501, 503, 505, 508-510, 516, 519-520, 544, 650-651, 653-657, 719, 723, 726, 823
- Voltaire 62, 375
- Vonnegut, Kurt, Jr. 601, 730
- Vossenack 442, 446-448
- Vouilly 202, 206, 209
- Vörös Golyó Expressz (*Red Ball Express*) 340-341
- Vörös Hadsereg 192, 249, 263, 277, 351, 492, 525, 667, 671, 692, 699-701, 705-706, 776, 787, 803, 821, 825-826, 834-835, 837, 864
- Vörös Hadsereg 173. lövészezred 825
- Vörös Hadsereg 175. lövészezred 825
- „Vörös Lista” terv 563
- Waal, folyó 365, 376, 386-389, 391-395, 400-401
- Walcheren, sziget 329, 331, 421, 426, 434, 458
- Waller, Fats 62
- Walters, Bucky 572
- Wandrey, June, hadnagy 501, 814, 833
- Waterloo, csata 161, 242, 625
- Waters, John Knight, alezredes (4161. számú hadifogoly) 774-777, 780, 782-783
- Waugh, Evelyn 36
- Weigley, Russell F. 236, 323, 436
- Weinberg, Gerhard L. 323
- Weiss, Robert L., hadnagy 222, 226-229
- Weizsäcker, Carl Friedrich von 514
- Wellard, James 835
- Werbomont 619, 628, 632
- Werewolf-mozgalom 806
- Wesel 347, 738, 761-762, 764-765, 768, 771
- westerbouwingi magaslatok 398-399
- Westphal, Siegfried, tábornok 542
- White, Austin 44, 716
- White, Osmar 553-554, 664, 802, 811, 815, 820, 848, 869
- Whitehead, Don 57, 92, 111, 167, 189, 248, 264, 415, 427
- Whiteley, J. F. M., vezérőrnagy 614-615, 786
- Wierzbowski, Edward L., hadnagy 382-383
- Wiesbaden 157, 799, 806, 830, 849
- Wilck, Gerhard, ezredes 408, 414-415, 417
- Wilder, Billy 571
- Williams, Edgar T., dandártábornok 149-150, 196, 369, 568, 661-662
- Williamson-féle valószínűség 203
- Willmott, H. P. 859
- Wiltz 590, 593-594
- Winant, John G. 528, 555
- Wismar 837
- Wittmann, Michael, SS-Obersturmführer 151

- Wolfe, Charles 215
- Wolfsschlucht II (Farkastorok II, Hitler egyik főhadiszállása) 155
- Wood, John S. „P”, vezérőrnagy 17, 219-220
- Wöbbelin, koncentrációs tábor 817, 821
- Wren, Christopher 33
- Wright, Elton E. 867
- Wright, Frank H. őrmester 867
- Wright, Harold B. 867
- Wright, Henry A. 867
- Wuppertal 731, 797
- Wurm, folyó 464, 832
- Xanten 765
- Y program (német atombomba) 514-515
- Yank (amerikai katonai magazin) 460, 462
- Young, Norwood 292
- Ypres 33, 181, 362
- Zeiss cég 92, 445, 801
- Zuider Zee 364, 366
- Zuthpen, csata (1586) 397
- Zyklon-B, mérges gáz 263

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

FÖLDKÖZI-TENGERI

ÉS EURÓPAI HADSZÍNTERE

A LIBERATION-trilógia 3. kötete

A 20. századi történelem egyik legdicsőbb mozzanata volt, amikor az Egyesült Államok és szövetségesei döbbenetesen nagy árat fizetve, de legyőzték Hitlert, és felszabadították Európát. A trilógia első két könyvében Rick Atkinson felidézte, hogyan küzdötte át magát az amerikaiak vezette koalíció Észak-Afrikán és Olaszországon a győzelem küszöbére. Ebben a kötetben a második világháború legdrágább történetét mondja el: a szövetségesek Nyugat-Európa felszabadításáért vívott titáni küzdelmét.

A D-nappal, a partraszállással elkezdődött az európai háború végső hadjárata. Atkinson erről a merész, mindent egy lapra feltevő vállalkozásról ad lenyűgöző beszámolót. A kegyetlen normandiai harcok, Párizs felszabadítása, a katasztrófa, amellyé a *Market Garden*-hadművelet fajult, a borzalmas ardenneki csata és végül a betörés a Harmadik Birodalom belső területére – mindezek a történelmi események életre kelnek, ahogy a szerző élénk tárja az új forrásanyagok elképesztő tömegét és a lenyűgözően érdekes szereplők sokaságát. Atkinson sokfajta résztvevő szemszögéből meséli el a történetet: az államfőktől és hadvezérektől a háborúba belefáradt hadnagyokig és halálra rémült tizenéves gyalogos közlegényekig. Mire Németország végre megadja magát, újra megértjük azt is, micsoda pokoli árat fizetett az emberiség a világégésért, és azt is, milyen óriási erőfeszítést kívánt a szövetségesektől a győzelem kivívása.

E nagylelegzetű trilógia izgalmas harmadik kötetét megismerve egyértelmű, hogy Rick Atkinson elérte kitűzött célját: valóban mértékadó történeti összefoglalót alkotott arról a háborúról, amely felszabadította Európát, és nyugati részén megőrizte a szabadságot.

ISBN 978 963 406 054 3

9 789634 060543

5990 Ft